Skandinávia és a Németalföld története – országok, népcsoportok és államalakulatok

A viking kortól a 21. századi jóléti államokig és az európai integrációig

Gellai István

2026

Tartalomjegyzék

Impresszum **8**

Bevezetés – a régió, a módszer és a fogalmak **9**

1 Hogyan olvassuk a könyvet? **10**
1.1 A könyv célja, szerkezete és használata 10
1.2 Források, történetírás és bizonyíték 16
1.3 Fogalmak: Skandinávia, Norden, Észak-Európa, Németalföld, Benelux 21
1.4 Kronológia, térkép és periodizáció 27

2 Földrajz, régiók és népek **33**
2.1 Földrajzi keretek és régiók 33
2.2 Népek, nyelvek és vallások 38
2.3 Történelmi régiók és államalakulatok 43
2.4 Népesség, források és bizonytalanság 50

3 A viking kor és a középkori államok **55**
3.1 A viking kor társadalma és expanziója 55
3.2 A dán, norvég és svéd királyság kialakulása 61
3.3 Kereszténység, egyház és államépítés 66
3.4 A Kalmari unió és a középkori Skandinávia 72

4 A Németalföld a középkorban és a Burgundi korszakban **78**
4.1 A középkori Németalföld: grófságok, hercegségek és városok 78
4.2 A burgundi unió és a Habsburg örökség 84
4.3 A városi gazdaság és a Hanza 89
4.4 A németalföldi rendi államok és a tartományi önkormányzat 95

5 Reformáció, birodalmi versengés és a kora újkor **101**
5.1 A reformáció Skandináviában 101
5.2 A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság 107
5.3 A svéd nagyhatalmi korszak 113
5.4 A dán–norvég és a finn területek a 17–18. században 119

I. rész – Dánia és Norvégia **126**

6 Dánia a középkorban és a kora újkorban **127**
6.1 A dán királyság és a Hanza 127
6.2 A reformáció és a dán abszolutizmus 132
6.3 A dán–norvég állam a 17–18. században 139
6.4 A dán felvilágosodás és a 19. század eleji válság 144

7 Dánia a 19. században **150**
7.1 A napóleoni háborúk és 1814 150
7.2 A nemzeti liberalizmus és az 1849-es alkotmány 154

7.3 Az 1864-es háború és Schleswig-Holstein . . . 159
7.4 Iparosodás, társadalom és a munkásmozgalom . . . 163

8 Dánia a 20. századtól napjainkig 169
8.1 A két háború közötti Dánia és a jóléti állam kezdete . . . 169
8.2 A német megszállás 1940–1945 . . . 173
8.3 A hidegháború, az EK-csatlakozás 1973 és a jóléti modell . . . 178
8.4 Dánia a 21. században: bevándorlás, klíma, EU . . . 184

9 Norvégia a középkorban és a dán uralom alatt 190
9.1 A norvég királyság és a viking expanzió . . . 190
9.2 A norvég középkor és a Hanza . . . 197
9.3 Norvégia a dán–norvég államban . . . 203
9.4 A norvég nemzeti ébredés és 1814 . . . 208

10 Norvégia a 19. században 214
10.1 Az 1814-es Eidsvoll alkotmány és a svéd unió . . . 214
10.2 A nemzeti romantika és a norvég nyelvkérdés . . . 220
10.3 Iparosodás, kivándorlás és társadalom . . . 225
10.4 Az 1905-ös függetlenség . . . 230

11 Norvégia a 20. századtól napjainkig 235
11.1 A két háború közötti Norvégia és a munkásmozgalom . . . 235
11.2 A német megszállás és a Quisling-rendszer . . . 241
11.3 A hidegháború, az olaj és a jóléti állam . . . 246
11.4 Norvégia a 21. században: EU, energia, bevándorlás . . . 251

12 Dánia és Norvégia: közös állam, közös örökség 257
12.1 A dán–norvég állam intézményei . . . 257
12.2 A norvég függetlenség és a dán identitás . . . 261
12.3 A két ország a 20–21. században . . . 266
12.4 Örökség és emlékezet . . . 272

II. rész – Svédország és Finnország 277

13 Svédország a középkorban és a kora újkorban 278
13.1 A svéd királyság kialakulása és a Kalmari unió . . . 278
13.2 A reformáció és a Vasa-dinasztia . . . 283
13.3 A svéd nagyhatalom . . . 288
13.4 A 18. századi svéd állam és a felvilágosodás . . . 293

14 Svédország a 19. században 300
14.1 A napóleoni háborúk és 1809 . . . 300
14.2 A bernadotte-i rendszer és a modernizáció . . . 304
14.3 Iparosodás, kivándorlás és a munkásmozgalom . . . 309
14.4 A parlamentarizmus és a választójog kiterjesztése . . . 314

15 Svédország a 20. századtól napjainkig 320
15.1 A népi otthon és a jóléti állam kiépítése . . . 320
15.2 A második világháború és a semlegesség . . . 324
15.3 A hidegháború, az EU-csatlakozás 1995 és a gazdaság . . . 329
15.4 Svédország a 21. században: bevándorlás, NATO, klíma . . . 335

16 Finnország a középkorban és a svéd uralom alatt **341**
16.1 A finn törzsek és a svéd hódítás . . . 341
16.2 A finn területek a svéd királyságban . . . 345
16.3 A reformáció és a finn írásbeliség . . . 350
16.4 A 18–19. század és az 1809-es orosz hódítás . . . 354

17 Finnország a 19. században **361**
17.1 A finn nagyhercegség és az autonómia . . . 361
17.2 A nemzeti ébredés és a Kalevala . . . 367
17.3 Az oroszosítás és az ellenállás . . . 373
17.4 Az 1905–1917-es válság és a függetlenség . . . 377

18 Finnország a 20. századtól napjainkig **384**
18.1 A polgárháború és a független Finnország . . . 384
18.2 A téli háború és a folytatólagos háború . . . 389
18.3 A háború utáni Finnország és a finnlandizáció . . . 394
18.4 Az EU-csatlakozás, a NATO és a jelenkor . . . 399

19 Svédország és Finnország: közös örökség és szétválás **404**
19.1 A svéd–finn állam öröksége . . . 404
19.2 A nyelvi és kulturális kapcsolatok . . . 409
19.3 A biztonságpolitikai különbségek . . . 414
19.4 Örökség és emlékezet . . . 419

III. rész – Hollandia **425**

20 A Holland Köztársaság **426**
20.1 A felkelés és a függetlenség . . . 426
20.2 A kereskedelmi birodalom és a VOC . . . 431
20.3 A holland aranykor kultúrája és társadalma . . . 437
20.4 A köztársaság válsága és a francia megszállás . . . 442

21 A Holland Királyság a 19. században **447**
21.1 A bécsi kongresszus és a Holland Királyság . . . 447
21.2 A belga forradalom és 1830 . . . 452
21.3 A gyarmatok és a gazdaság . . . 457
21.4 A politikai modernizáció és a vallási-ideológiai tagolódás . . . 462

22 Hollandia a 20. században **468**
22.1 Az első világháború és a semlegesség . . . 468
22.2 A két háború közötti válság és a német megszállás . . . 472
22.3 A háború utáni újjáépítés és a jóléti állam . . . 479
22.4 A dekolonizáció és a hidegháború . . . 484

23 Hollandia napjainkban **489**
23.1 A gazdaság és a poldermodell . . . 489
23.2 A bevándorlás és a multikulturalizmus vitái . . . 494
23.3 Az EU és a nemzetközi szerep . . . 500
23.4 Hollandia a 21. században . . . 505

IV. rész – Belgium és Luxemburg **511**

24 Belgium a középkorban és a kora újkorban **512**
24.1 A flamand és vallon területek a középkorban . . . 512
24.2 A burgundi és Habsburg örökség . . . 517
24.3 A spanyol és osztrák Németalföld . . . 522
24.4 A francia forradalom és a napóleoni korszak . . . 528

25 Belgium a 19. században **534**
25.1 Az 1830-as forradalom és a független Belgium . . . 534
25.2 A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom . . . 540
25.3 Iparosodás és a munkásmozgalom . . . 546
25.4 A kongói gyarmat és a belga társadalom . . . 551

26 Belgium a 20. századtól napjainkig **558**
26.1 Az első világháború és a belga semlegesség . . . 558
26.2 A második világháború és a megszállás . . . 563
26.3 A háború utáni Belgium és az európai integráció . . . 567
26.4 A föderalizáció és a jelenkor . . . 573

27 Luxemburg a középkortól 1815-ig **581**
27.1 A luxemburgi grófság és hercegség . . . 581
27.2 A Burgundi és Habsburg uralom . . . 586
27.3 A francia forradalom és a napóleoni korszak . . . 591
27.4 A bécsi kongresszus és a nagyhercegség . . . 596

28 Luxemburg 1815-től napjainkig **601**
28.1 A perszonálunió és az 1839-es függetlenség . . . 601
28.2 Az acélipar és a gazdasági modernizáció . . . 606
28.3 A két világháború és a megszállás . . . 612
28.4 Luxemburg az EU-ban és a jelenkor . . . 617

V. rész – Háborúk, hidegháború és európai integráció **624**

29 A második világháború Észak-Európában **625**
29.1 A német megszállás Dániában és Norvégiában . . . 625
29.2 Finnország téli és folytatólagos háborúja . . . 631
29.3 Svédország semlegessége . . . 636
29.4 A háború utáni rendezés és az emlékezet . . . 641

30 A hidegháború Észak-Európában **646**
30.1 NATO és semlegesség . . . 646
30.2 A nordizmus és a Nordic Council . . . 651
30.3 A gazdasági integráció és az EFTA . . . 656
30.4 A hidegháború vége és az új biztonsági rend . . . 661

31 A skandináv jóléti modell **668**
31.1 Az adók és a közszolgáltatások . . . 668
31.2 A munkaerőpiac és a szakszervezetek . . . 673
31.3 Az oktatás és az egészségügy . . . 679
31.4 A modell kihívásai . . . 684

32 A Benelux és az európai integráció **691**
32.1 A Benelux vámunió . . . 691
32.2 Az Európai Szén- és Acélközösség . . . 697

32.3 A római szerződések és az intézmények . . . 704
32.4 A Benelux szerepe az EU-ban . . . 709

33 Az északi együttműködés és a nordizmus **714**
33.1 A nordizmus eszméje és intézményei . . . 714
33.2 A Nordic Council és a kulturális együttműködés . . . 720
33.3 A munkapiaci és szociális együttműködés . . . 726
33.4 A nordizmus korlátai és a jelenkori együttműködés . . . 730

VI. rész – Népcsoportok, kultúra és a jelenkor **736**

34 Nemzeti kisebbségek és őshonos népek **737**
34.1 A számi népek és jogok . . . 737
34.2 A finnországi svédek és a dán kisebbségek . . . 741
34.3 A flamand–vallon nyelvi kérdés . . . 746
34.4 A német kisebbség és a regionális identitások . . . 751

35 Migráció, integráció és multikulturalizmus **757**
35.1 A második világháború utáni munkaerő-migráció . . . 757
35.2 Menekültek és bevándorlás a 20–21. században . . . 761
35.3 Az integráció és a multikulturalizmus vitái . . . 769
35.4 A diaszpórák és a transznacionális kapcsolatok . . . 775

36 Vallás, szekularizáció és életmód **782**
36.1 A lutheránus államegyházak . . . 782
36.2 A katolicizmus és a protestantizmus a Németalföldön . . . 787
36.3 A szekularizáció és a vallási pluralizmus . . . 793
36.4 A jóléti társadalom mindennapjai . . . 799

37 Kultúra, tudomány és identitás **806**
37.1 A viking örökség és a nemzeti romantika . . . 806
37.2 A holland aranykor és a flamand művészet . . . 811
37.3 A skandináv design és a nordizmus . . . 819
37.4 A tudomány és a Nobel-díj . . . 825

38 Emlékezet és történetpolitika **832**
38.1 A második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezete . . . 832
38.2 A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete . . . 839
38.3 A holokauszt emlékezete . . . 844
38.4 Az emlékművek és a múzeumok . . . 850

39 A régió a 21. században **859**
39.1 Demográfia és migráció . . . 859
39.2 Gazdaság és innováció . . . 865
39.3 Biztonságpolitika és NATO . . . 871
39.4 Klímaválság és fenntarthatóság . . . 876

40 A jövő kérdései **885**
40.1 Az EU jövője . . . 885
40.2 Az Arktisz és az északi régió . . . 890
40.3 Az energiaátmenet . . . 895
40.4 Összegzés: a két régió összehasonlítása . . . 902

Függelékek **909**
Fogalomtár (magyar–angol–spanyol/portugál) 909
Kronológia és idővonal 914
Kulcsfigurák és intézmények 917
Bibliográfia és forráskulcsok 921

Impresszum

- **Szerző:** Gellai István
- **Szerkesztő:** Gellai István
- **Kiadó:** Tananyag Simple
- **Kiadás:** 1.0.0 – 2026
- **Licenc:** MIT
- **Forráskód:** chapters/

A teljes licencszöveg a tároló gyökerének `LICENSE` fájljában található (a könyvkönyvtárból: `../../LICENSE`).

Bevezetés – a régió, a módszer és a fogalmak

1 Hogyan olvassuk a könyvet?

1.1 A könyv célja, szerkezete és használata

A könyv célja nem az, hogy hét nemzeti történelmet egymás után elmeséljen, hanem hogy két európai régió – **Skandinávia** és a **Németalföld** – területi, társadalmi és állami fejlődését egy közös, összehasonlító keretben mutassa be. A mai államhatárok ugyanis csak a 19–20. században nyerték el jelenlegi formájukat; a korábbi évszázadokban a politikai térkép egészen másként nézett ki. Dánia és Norvégia évszázadokig **dán–norvég államként** (**Danmark-Norge**) működött, Svédországhoz tartozott a mai Finnország területének nagy része, a mai Hollandia és Belgium pedig a **Burgundi-Habsburg Németalföld** (**Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden**) része volt. A könyv ezért nem a jelenlegi országok felől tekint vissza a múltba, hanem a területi és intézményi folytonosságokat követi, és a mai államokat e folyamatok eredményeként tárgyalja.

Ez a megközelítés nem pusztán módszertani ízlés kérdése. A nemzetállami visszavetítés – az a gyakorlat, amely a mai országok nevével, határaival és identitáskategóriáival írja le a korábbi évszázadokat – félrevezető lehet. A középkori Jylland parasztja nem „dánnak” gondolta magát abban az értelemben, ahogy ma egy dán állampolgár teszi; a 17. századi antwerpeni kereskedő lojalitása nem a későbbi Belgiumhoz, hanem a spanyol Habsburg-uralomhoz, a katolikus egyházhoz és a városi rendi közösséghez kötődött. A modern **nemzet** fogalma – mint politikai közösség, amelynek tagjai közös nyelvi, kulturális vagy vérségi alapon egy államhoz tartozónak érzik magukat – csak a 18. század végétől kezdett kialakulni, és a 19. században vált meghatározó politikai erővé. Ezért a könyv kerüli az olyan kijelentéseket, mint „Norvégia a középkorban”, amikor még nem létezett önálló norvég állam a mai értelemben, és helyette „a norvég királyság területe”, „a dán–norvég állam” vagy „a mai Norvégia területén élő közösségek” megfogalmazást használ.

Hasonlóképpen óvakodik a könyv a **nemzeti mitizálástól**. A viking harcos, a holland tengerész, a finn paraszt vagy a belga munkás alakja nem önmagában álló, dicsőséges vagy sorsszerű szereplő, hanem történelmi körülmények terméke. A nemzeti hősök kultusza gyakran utólagos konstrukció, amely a 19. századi nemzetépítés vagy a 20. századi emlékezetpolitika szükségleteit szolgálta. A könyv ezért a hősök helyett a társadalmi csoportok, intézmények, gazdasági folyamatok és hatalmi viszonyok bemutatására helyezi a hangsúlyt. A **parasztok**, **munkások**, **nők**, **számi őslakosok**, **zsidók**, **romák**, **bevándorlók** és **gyarmati alattvalók** éppúgy szereplői a történetnek, mint a királyok, hadvezérek és kereskedőtársaságok.

1.1.1 Miért terület- és államalakulat-központú a könyv?

A könyv alapegysége nem a nemzet, hanem a **terület** és az azon létrejött **államalakulat**. Ez a választás két okból indokolt. Egyfelől a történelmi régiók – **Jylland** (*Jutland*), **Skåne**, **Norrland**, **Finnország** (*Suomi*), **Brabant**, **Flandria** (*Vlaanderen*), **Holland**, **Limburg**, **Luxemburg** (*Lëtzebuerg*), **Frízföld** (*Friesland*) – hosszú időn át önálló politikai, gazdasági vagy kulturális egységként működtek, és határaik gyakran jobban magyarázzák a történelmi folyamatokat, mint a mai országhatárok. Másfelől az államalakulatok – a viking kori királyságok, a **Kalmari unió** (1397–1523), a dán–norvég állam, a svéd–finn állam, a Burgundi és Habsburg Németalföld, a

Holland Köztársaság (*Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*), a Belga Királyság, a Benelux vámunió – olyan intézményi kereteket alkottak, amelyek meghatározták az emberek mindennapi életét, jogait, vallását és gazdasági lehetőségeit. A történetírás ezért nem a mai országok előtörténeteként, hanem e területi és intézményi alakulatok egymásra épülő, átalakuló történeteként tárgyalja a múltat.

Fontos hangsúlyozni, hogy a területi megközelítés nem tagadja a **népcsoportok** jelentőségét. A dán, norvég, svéd, finn, számi, holland, flamand, vallon, luxemburgi, fríz, német, zsidó és roma közösségek története a könyvben önálló figyelmet kap. Az etnikai, nyelvi és regionális identitások azonban nem kizárólagosak, és gyakran rétegződnek: valaki egyszerre lehetett holland nyelvű, katolikus vallású, brabanti városi polgár és a Spanyol Korona alattvalója. A modern fogalmak, mint a **kisebbség** vagy a **nemzetiség**, csak a 19. századtól kezdtek elterjedni, és alkalmazásuk korábbi korokra anakronizmust eredményezhet. A könyv ezért a „népcsoport" kifejezést használja a modern nemzeti kategóriák helyett, amikor a középkori és kora újkori időszakról beszél.

1.1.2 A nemzetállami narratíva korlátai

A nemzetállami narratíva – az a történetírási hagyomány, amely minden ország történetét a saját határain belül, a saját nemzeti fejlődése felől meséli el – több szempontból is korlátozott. Először is, **visszavetíti a jelen határait a múltba**. Dánia mai határai nem azonosak a középkori dán királyság határaival; Skåne, Halland és Blekinge a 17. században vált dánból svéd területté, míg Schleswig és Holstein hovatartozása évszázadokon át vitatott volt. Belgium mint önálló állam csak 1830-ban jött létre, a mai Hollandia pedig a 16. századi felkelés és a 19. századi alkotmányos monarchia során nyerte el formáját. Ha ezeket a határokat visszavetítjük, eltűnik a történelmi változás dinamikája.

Másodszor, a nemzetállami narratíva **homogenizálja a múltat**. A mai országok területén élő emberek nem alkottak egységes közösséget; a nyelvi, vallási, regionális és társadalmi különbségek gyakran mélyebbek voltak, mint a későbbi nemzeti azonosság. A Németalföldön a holland és flamand nyelvű lakosság között nyelvészetileg alig volt különbség, de a politikai lojalitás, a vallási hovatartozás és a gazdasági érdekek erősen megosztották őket: a 16–17. századi felkelés és a déli, spanyol fennhatóság alatt maradt területek eltérő pályát futottak be. Hasonlóképpen a svéd–finn államon belül a finn nyelvű parasztság évszázadokig alárendelt helyzetben élt a svéd nyelvű elithez képest, miközben a finn nyelvű írásbeliség csak a reformáció korában kezdett kibontakozni. Az ilyen belső különbségek eltűnnek, ha a mai nemzeti kategóriákat változatlannak tekintjük.

Harmadszor, a nemzetállami narratíva **teleologikus** – azaz a múltat a jelenlegi állapot szükségszerű előzményeként mutatja be. A 19. századi nemzetépítők gyakran úgy írták le a történelmet, mintha az adott nemzet mindig is létezett volna, és a történelem csupán a nemzeti önállóság felé vezető út volna. Ez a szemlélet azonban figyelmen kívül hagyja a zsákutcákat, a versengő identitásokat és a véletlen eseményeket. Dánia 19. századi története nem egyszerűen a liberális alkotmányosság győzelme volt; a napóleoni háborúk, a norvég terület elvesztése 1814-ben, az 1864-es háború Schleswig-Holsteinért és a belpolitikai konfliktusok mind olyan válságok voltak, amelyek alakították a dán nemzeti identitást. Hasonlóképpen a holland nemzeti identitás nem az 1581-es függetlenségi nyilatkozattal született meg egy csapásra, hanem hosszú folyamat során, a 17. századi köztársasági tapasztalat, a 18. századi hanyatlás és a 19. századi monarchikus restauráció közepette formálódott.

Végül a nemzetállami narratíva **kirekesztő lehet**. A mai országok területén élő kisebbségek – a finnországi svédek, a dániai németek, a belgiumi vallonok és flamandok, a hollandiai frízek – története gyakran perifériára szorul a többségi nemzeti elbeszélésben. A könyv ezzel szemben a kisebbségek és a bevándorló közösségek történetét is a fő szövegbe integrálja, nem pedig külön fejezetekbe száműzi. A **számi** (*sámi*) őslakosok például nem csupán a skandináv államok peremén

élő csoport, hanem olyan közösség, amelynek jogi helyzete, kulturális fennmaradása és politikai mozgalmai szervesen kapcsolódnak a modern skandináv jóléti államok történetéhez. Ugyanez vonatkozik a holland és belga gyarmatbirodalmak alattvalóira is, akiknek tapasztalatai nélkül a mai Hollandia és Belgium társadalma nem érthető meg.

1.1.3 A könyv hét részének szerkezete

A könyv hét nagy egységre – egy bevezető részre és hat számozott részre – tagolódik. A **bevezető rész** (0. rész) a módszertani és földrajzi alapokat fekteti le: a jelen alfejezet mellett bemutatja a forráskezelés és a történetírás alapelveit, tisztázza a **Skandinávia**, **Norden**, **Észak-Európa**, **Németalföld** és **Benelux** fogalmakat, valamint ismerteti a kronológiai kereteket. Ezt a részt a **viking kor** és a középkori államok, továbbá a Németalföld középkori, burgundi és Habsburg korszakát, valamint a reformáció és a kora újkor közös északnyugat-európai pályáit tárgyaló fejezetek zárják. Ez a felépítés azt szolgálja, hogy az olvasó a két régió történelmének közös indulási pontjait és eltérő intézményi fejlődését egyszerre lássa, mielőtt az egyes országok részletes tárgyalására rátérnénk.

Az **I. rész Dániát és Norvégiát** tárgyalja. Ez az egység a dán–norvég állam hosszú közös történetéből indul ki, majd a 19. századi elválást és a két ország eltérő modernizációs útjait követi. A II. rész **Svédországot és Finnországot** hasonlóképpen a svéd–finn állam közös öröksége felől közelíti meg, és a 19. századi finn nemzeti ébredést, az orosz uralom alatti autonómiát, valamint a 20. századi függetlenséget és biztonságpolitikai különbségeket elemzi. A **III. rész Hollandiát** tárgyalja a 16. századi felkeléstől a jelenkori királyságig, különös tekintettel a kereskedelmi birodalomra, a gyarmati örökségre és a poldermodellre. A **IV. rész Belgiumot és Luxemburgot** a középkori Németalföld örököseiként mutatja be, a nyelvi-vallási megosztottság, az 1830-as belga forradalom, a gyarmati múlt és a 20. századi föderalizáció fényében; Luxemburg esetében a nagyhercegség kialakulására, az acéliparra és az európai integrációban betöltött szerepre helyezi a hangsúlyt.

Az **V. rész** átfogó, tematikus fejezeteket tartalmaz: a második világháború észak-európai eseményeit, a hidegháború alatti biztonságpolitikai választásokat, a skandináv jóléti modell kialakulását és működését, valamint a Benelux és az európai integráció történetét. Ez a rész teszi lehetővé a két régió szisztematikus összehasonlítását. A **VI. rész** a jelenkori kérdésekre összpontosít: a nemzeti kisebbségekre és őshonos népekre, a migrációra és integrációra, a vallás és szekularizáció kapcsolatára, a kultúra és tudomány identitásképző szerepére, az emlékezetpolitikára, valamint a 21. századi demográfiai, gazdasági, biztonságpolitikai és klímaválsággal összefüggő kihívásokra. A könyv zárófejezete a jövő kérdéseit – az EU jövőjét, az Arktisz geopolitikáját, az energiaátmenetet – és a két régió összehasonlító összegzését adja.

Ez a szerkezet tudatosan kerüli a tisztán kronologikus, országonként lineáris felépítést. Az országtörténeti részeket tematikus összehasonlító részek követik, így az olvasó egyszerre látja a regionális sajátosságokat és a közös európai folyamatokat. A fejezetek közötti kereszthivatkozások – például a dán–norvég állam intézményeinek tárgyalásakor hivatkozás a reformáció skandináviai lefolyását bemutató fejezetre – segítik az összefüggések felismerését, és megkímélik az olvasót az ismétlésektől.

1.1.4 Az országonként eltérő négyes tagolás

A könyv országfejezetei – függetlenül attól, hogy az adott ország története hány fejezetre bomlik – egy közös tematikus ívet követnek, amely négy nagy korszakot ölel fel. Ez a négyes tagolás a következő:

1. **Középkori és kora újkori előzmények** – e szakasz a viking kortól a 18. század végéig tekinti át a területi és állami fejlődést, beleértve a királyságok kialakulását, a kereszténység felvételét, a rendi intézményeket, a reformációt, a nagyhatalmi versengést és a felvilágosodás hatásait.
2. **19. századi nemzetépítés és iparosodás** – itt a napóleoni háborúk átrendeződéseitől az első világháborúig tartó időszakot vizsgáljuk, hangsúlyozva az alkotmányos átalakulásokat, a nemzeti mozgalmakat, a nyelvi kérdéseket, az iparosodást és a társadalmi változásokat.
3. **1914–1945** – ez a korszak az első világháborútól a második világháború végéig tart, és magában foglalja a semlegesség vagy hadba lépés dilemmáit, a két háború közötti gazdasági válságokat, a megszállásokat, a kollaboráció és az ellenállás kérdéseit, valamint a Holocaust borzalmait.
4. **1945-től napjainkig** – a háború utáni újjáépítést, a jóléti állam kiépülését, a hidegháború alatti biztonságpolitikai választásokat, a dekolonizációt, az európai integrációt és a 21. századi kihívásokat (migráció, klímaválság, geopolitikai átrendeződés) tárgyalja.

Ez a tagolás azonban **nem merev séma**. Az egyes országok eltérő történelmi pályái miatt a hangsúlyok különböznek. Dánia esetében például a 19. század közepének válságai – az 1849-es alkotmány elfogadása és az 1864-es háború – kiemelkedő jelentőségűek, míg a középkori dán–norvég állam intézményi örökségét viszonylag tömören lehet tárgyalni. Norvégia történetében a dán–norvég állam évszázadai hosszabb fejtegetést igényelnek, mert a norvég függetlenség 1814-es kikiáltása csak e háttér ismeretében érthető; ugyanakkor Norvégia 20. századi olajgazdasága és a jóléti állam kiépülése részletes elemzést kíván. Finnország esetében a 19. századi orosz nagyhercegségi autonómia és a nemzeti ébredés, valamint a 20. századi téli háború és a hidegháborús „finnlandizáció” központi témák, szemben a középkori svéd hódítás viszonylag rövidebb tárgyalásával. Hollandia történetében a 17. századi köztársaság aranykora és a gyarmati birodalom jóval nagyobb teret kap, mint a középkori grófságok; Belgium esetében az 1830-as forradalom, a nyelvi kérdés és a 20. századi föderalizáció a kulcstémák, míg Luxemburgban az acélipar és az európai intézmények szerepe meghatározó.

Ez a rugalmasság azt szolgálja, hogy az olvasó ne egy egységes sablonba kényszerített történetet kapjon, hanem az adott terület sajátos fejlődési ívét érzékelje. A négyes tagolás tehát nem a fejezetek számát rögzíti, hanem a tárgyalás tematikus koherenciáját biztosítja.

1.1.5 Skandinávia és a Németalföld párhuzamos tárgyalása

A könyv egyik legfontosabb módszertani döntése, hogy a két régiót – **Skandináviát** és a **Németalföldet** – párhuzamosan, de nem azonos módon tárgyalja. Ez a párhuzamosság nem azt jelenti, hogy a két régió történetét egymás mellé illesztjük, mintha automatikusan ugyanazok a folyamatok zajlottak volna le bennük. Éppen ellenkezőleg: a cél a **különbségek és hasonlóságok együttes megértése**.

A két régió között számos párhuzam vonható. Mindkettő az északi periférián helyezkedik el a kontinentális Európa nagyhatalmi központjaihoz képest, és mindkettő történetét alapvetően befolyásolta a tengeri kereskedelem és a protestáns reformáció öröksége. A 16–17. században mind a holland, mind a svéd-dán államok aktív tengeri hatalmakká váltak; a holland Kelet-indiai Társaság (*Vereenigde Oostindische Compagnie*, VOC) és a svéd, illetve dán gyarmati vállalkozások – bár eltérő léptékben – hasonló tőkés-logisztikai mintákat követtek. A 19. században mindkét régióban lezajlott a nemzeti ébredés és az iparosodás, a 20. században pedig a jóléti állam és a szociális partnerség különböző modelljei alakultak ki.

Ugyanakkor a különbségek legalább ennyire fontosak. A Németalföld sűrűn lakott, városiasodott terület volt, ahol a középkortól kezdve a városi polgárság, a céhek és a rendi gyűlések erős pozíciót foglaltak el; ez a hagyomány a 16. századi felkelésben és a **Holland Köztársaság**

polgári-köztársasági berendezkedésében csúcsosodott ki. Skandinávia ezzel szemben ritkán lakott, agrárdominanciájú régió volt, ahol a királyi hatalom és az egyház hosszabb ideig meghatározó maradt, és a rendi intézmények – bár léteztek – kevésbé korlátozták az uralkodót. A vallási táj is különbözött: Skandináviában a lutheránus egyház államegyházi pozíciója gyakorlatilag egyeduralkodóvá vált, míg a Németalföldön a protestáns és katolikus közösségek közötti határvonal politikai határrá is vált, ami Hollandia és Belgium szétválásához vezetett. A 20. századi semlegesség és háborús tapasztalat is árnyalt képet mutat: Dánia és Norvégia német megszállás alá került a második világháborúban, Svédország semleges maradt, Finnország pedig kétszer is háborúba kényszerült a Szovjetunióval szemben; a Benelux államok közül Hollandia és Belgium német megszállást szenvedett el, Luxemburg szintén, míg az első világháborúban Hollandia semleges tudott maradni.

A párhuzamos tárgyalás ezért nem a „skandináv modell” és a „Benelux modell” merev szembedöntését jelenti, hanem azt, hogy a hasonló kérdésekre – államépítés, vallási átalakulás, gazdasági modernizáció, nemzeti identitás, integráció – a két régió eltérő válaszokat adott. Ez az összehasonlító távlat segít elkerülni a provincializmust, és lehetővé teszi, hogy az olvasó a saját nemzeti keretein túl tekintsen.

1.1.6 Hogyan használjuk a könyvet?

A könyv tankönyvként is használható, ezért szerkezete a fokozatos megértést és a visszakeresést szolgálja. Minden alfejezet elején egy rövid **bevezető bekezdés** található, amely megfogalmazza a fő kérdést, és elhelyezi azt a könyv egészében. Ezt követi a **tárgyalás**, amely időrendi és tematikus egységekre tagolódik; az alcímek (`###`) eligazítják az olvasót. A fő fogalmakat első előfordulásukkor **félkövéren** szedjük, és zárójelben megadjuk az eredeti nyelvű alakot – például **Holland Köztársaság** (*Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*). Ez lehetővé teszi a fogalomtárban való keresést, és segíti a nemzetközi szakirodalommal való összevetést.

Az alfejezetek végét három állandó elem zárja. A **`### Források és bizonytalanságok`** szakasz azt mutatja be, milyen forrásokra támaszkodik a tárgyalás, hol vannak a források hézagai, mi vitatott, és mit nem tudunk. Ez a rész a történészi mesterség szerves része, nem pedig „felesleges óvatoskodás”: a múlt megismerése mindig részleges, és a felelős történetírásnak explicitté kell tennie a bizonytalanságokat. A **`### Rövid összefoglaló`** 5–8 pontban sűríti a legfontosabb állításokat; ez a későbbi fejezetek előzménykivonataként is használható, így az olvasó gyorsan felidézheti a korábbi ismereteket. Az **`### Önellenőrző kérdések`** pedig 3–5 olyan kérdést tartalmaz, amely nem magolást, hanem megértést, összehasonlítást és kritikai gondolkodást kér számon.

A könyvben a **kereszthivatkozások** formátuma egységes: az alfejezetre `[az alfejezet címe](#hNNN)`, a fejezetre `[a fejezet címe](#hchNN)`, a részre `[a rész címe](#reszN)` hivatkozás utal. A link szövege mindig a cél címe, így az olvasó könnyen tájékozódhat. A későbbi fejezetek rendszeresen hivatkoznak a korábbiakra, elkerülve az alapfogalmak ismétlését; ha például a norvég alkotmányt tárgyaljuk, feltételezzük, hogy az olvasó a dán abszolutizmusról szóló részt már elsajátította, és visszautalunk rá.

A könyv nem tartalmaz képeket, de ahol diagram szükséges, csak a **`flow`, `layers`, `sequence` vagy `heatmap`** sémát használjuk, és a `note` mezőben megadjuk a forrást és a feltételt. Térkép helyett szöveges leírás vagy táblázat szerepel; a táblázatok fejlécében a mértékegységet egyértelműen feltüntetjük. A statisztikai adatoknál – például a népességi becsléseknél vagy a háborús áldozatszámoknál – mindig jelezzük a forrást, az évszámot és a becslés bizonytalanságát. A tizedesjegyeknél a szövegben tizedesvesszőt használunk (pl. 5,9 millió), míg statisztikai táblázatban vagy idézett angol nyelvű forrásban tizedespont is előfordulhat; ezt mindig jelezzük.

A nyelvi és fogalmi precizitás érdekében a könyv következetesen kerüli a jelenkori fogalmak visszavetítését. A **nemzetállam**, **kisebbség**, **baloldal**, **jobboldal**, **demokrácia** és **etnikum** szavakat csak olyan történelmi kontextusban használjuk, ahol a fogalom tartalma már valóban megfeleltethető a mai értelemnek. A 19. század előtti időszakban a politikai lojalitások, társadalmi kategóriák és vallási hovatartozások nem illeszthetők a modern pártpolitika vagy nemzeti ideológia skatulyáiba. Ahol a fogalom jelentése megváltozott, ezt expliciten jelezzük.

Végezetül a könyv azt kéri az olvasótól, hogy ne passzív befogadó legyen, hanem aktív kérdező. A történelmi tudás nem kész, lezárt igazságok halmaza, hanem érvekkel alátámasztott, folyamatosan felülvizsgált értelmezések rendszere. Az olyan kérdések, mint „Dánia mikor vált modern nemzetállammá?", „Milyen szerepet játszott a gyarmati erőszak Hollandia gazdagságában?", vagy „Mennyire volt valóban semleges Svédország a második világháborúban?", nem egyszerű ténykérdések, hanem olyan problémák, amelyekre a szakirodalom eltérő válaszokat ad. A könyv célja, hogy az olvasó ezeket a vitákat megértse, a bizonyítékokat mérlegelje, és saját álláspontját kritikusan alakítsa ki.

1.1.7 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet maga nem elsődleges forrásokra, hanem a történetírás módszertani konszenzusára és a könyv szerkesztési elveire épül. A megfogalmazott keretek – a területi és államalakulat-központú megközelítés, a nemzetállami narratíva kritikája, a négyes tagolás logikája – a nemzetközi történettudományban széles körben elfogadott álláspontokat tükröznek, de nem kizárólagosak. A **nemzetállami visszavetítés** elutasítása nem jelenti azt, hogy a nemzeti történetírás minden eleme érvénytelen volna; a könyv csupán abban tér el a hagyományos tankönyvektől, hogy a nemzeti keretet nem tekinti természetes, időtlen adottságnak. E döntés maga is értelmezési választás, amelyet a könyv nyíltan vállal.

A **periodizáció** és a **régiólehatárolás** szintén vitatható. A viking kor kezdete (kb. 793) és vége (kb. 1066) tudományos konvenció, amely írott források, régészeti leletek és nyelvemlékek alapján rögzült, de a korszakhatárok átjárhatók. Hasonlóképpen a „Németalföld" kifejezés a középkori és kora újkori forrásokban nem pontosan azt a területet jelölte, amelyet ma a Benelux államok alkotnak; a fogalom használata ezért mindig pontosítást igényel. A könyv a megadott definíciókat követi, de az olvasónak tudnia kell, hogy ezek elemzési eszközök, nem pedig örök érvényű kategóriák.

A forrástípusok megkülönböztetése – **elsődleges forrás** (krónika, törvény, szerződés, statisztika, interjú) és **másodlagos szakirodalom** – a történészi munka alapja. Ugyanakkor a szakirodalomban nincs teljes egyetértés abban, hogy mely állítások sorolhatók a **dokumentált tény**, melyek a **tudományos konszenzus**, melyek a **vitatott értelmezés** és melyek az **emlékezetpolitikai állítás** kategóriájába. A határok elmosódhatnak, és az idővel változhatnak: ami ma konszenzus, holnap vitatottá válhat új források előkerülése vagy új módszerek alkalmazása nyomán. A könyv ezért minden fontos történelmi állításnál igyekszik jelezni, hogy a szóban forgó besorolás a jelenlegi tudományos álláspontot tükrözi, nem pedig abszolút igazságot.

Végül a könyv semleges, összehasonlító távlata nem jelenti azt, hogy az értékítéletektől teljesen eltekint. A **gyarmati erőszak**, a **Holocaust**, a **második világháborús megszállások** és a **kisebbségi elnyomás** tárgyalásakor a könyv nem relativizál, és nem marad „semleges" az áldozatok és elkövetők között. A több szempontúság azt jelenti, hogy a cselekvők, intézmények és társadalmi csoportok nézőpontját igyekszünk megérteni, nem pedig azt, hogy az erőszakot vagy az igazságtalanságot mentegetnénk. Az emberi szenvedés és a jogtiprás ténye nem vitatható; a történetírás feladata a magyarázat, nem a mentesítés.

1.1.8 Rövid összefoglaló

- A könyv Skandinávia és a Németalföld történetét terület- és államalakulat-központú keretben tárgyalja, nem a mai nemzetállamok felől.
- A nemzetállami narratíva visszavetíti a jelen határait, homogenizálja a múltat, teleologikus és kirekesztő lehet; a könyv ezt elkerüli.
- A történelmi régiók és államalakulatok – dán–norvég állam, Kalmari unió, Burgundi-Habsburg Németalföld, Holland Köztársaság stb. – önálló elemzési egységek.
- A könyv hét részből áll: bevezető rész, I–II. rész Skandinávia (Dánia-Norvégia, Svédország-Finnország), III–IV. rész Németalföld (Hollandia, Belgium-Luxemburg), V. rész összehasonlító tematikák, VI. rész jelenkori kérdések.
- Az országfejezetek négyes tematikus ívet követnek: középkori és kora újkori előzmények; 19. századi nemzetépítés és iparosodás; 1914–1945; 1945-től napjainkig, de a hangsúlyok országonként eltérnek.
- A két régió párhuzamos tárgyalása a hasonlóságok és különbségek együttes megértését szolgálja, nem a modellek merev szembedöntését.
- Minden alfejezet végén forráskritikai rész, összefoglaló és önellenőrző kérdések találhatók; a kereszthivatkozások biztosítják a koherenciát.
- A történelmi állításoknál a könyv megkülönbözteti a dokumentált tényt, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezést és az emlékezetpolitikai állítást; a bizonytalanságokat nyíltan jelzi.

1.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Miért félrevezető, ha a mai országhatárokat és nemzeti kategóriákat visszavetítjük a középkori vagy kora újkori múltra? Hozz példát a könyv által tárgyalt régiókból.
2. Hogyan segíti a terület- és államalakulat-központú megközelítés a dán–norvég vagy a svéd–finn állam történetének megértését a nemzeti narratívával szemben?
3. Milyen logika szerint tagolódnak a könyv részei, és miért van szükség az országfejezetekben eltérő hangsúlyokra a négyes korszakoláson belül?
4. Milyen párhuzamok és különbségek figyelhetők meg Skandinávia és a Németalföld történelmi pályája között? Miért fontos mindkettőt egyszerre vizsgálni?
5. Hogyan használhatod a fejezetek végén található „Források és bizonytalanságok” szakaszokat a kritikai gondolkodás fejlesztésére? Mire érdemes figyelni a történelmi állítások kategóriáinak értelmezésekor?

1.2 Források, történetírás és bizonyíték

Ez az alfejezet a történelmi megismerés alapjait mutatja be Skandinávia és a Németalföld példáján. Azt vizsgálja, milyen forrásokból tudunk egyáltalán a múltra következtetni, miért nem azonos a forrás a múlttal, és hogyan különíthetők el az állítások eltérő bizonyossági fokai. A módszertani keret nélkül a későbbi fejezetekben szereplő események, számok és értelmezések könnyen összemosódnának, ezért ez a bevezető rész a forráskritika eszköztárát adja az olvasó kezébe.

1.2.1 Az elsődleges források típusai

A történész számára **elsődleges forrás** (primary source) az, ami a vizsgált korszakból közvetlenül fennmaradt, vagy a szereplők által, illetve jelenlétükben keletkezett. A **másodlagos forrás**

(secondary source) ezzel szemben már egy későbbi értelmezés, szakirodalmi feldolgozás, amely maga is az elsődleges forrásokra támaszkodik. A két kategória nem mindig éles: egy 17. századi holland kereskedő naplója elsődleges forrás, míg egy 20. századi monográfia a Holland Kelet-indiai Társaságról másodlagos. Ugyanakkor egy 19. századi nemzeti történelemkönyv lehet egyszerre másodlagos munka és elsődleges forrása a korabeli nemzetépítő gondolkodásnak.

Skandinávia és a Németalföld múltjában az elsődleges források több nagy csoportra oszthatók. Az **írott források** közé tartoznak a középkori **oklevelek**, **törvénykönyvek**, **krónikák**, **levelezések**, **adóösszeírások**, **egyházi anyakönyvek**, **bírósági jegyzőkönyvek**, **városi könyvek**, **kereskedelmi naplók** és **szerződések**. A viking korból viszonylag kevés helyi írott forrás maradt fenn; a legfontosabbak a **rúnakövek**, amelyek emlékállításul szolgáltak, és gyakran utalnak utazásokra, halottakra vagy örökségi viszonyokra. A rúnakövek szövege rövid, formális és nem feltétlenül tükrözi a mindennapi életet, ezért régészeti kontextus nélkül félrevezető lehet. A korszakra vonatkozó elbeszélő források – mint az izlandi sagák – évszázadokkal később keletkeztek, és a szóbeli hagyományt irodalmi formában rögzítették; bennük a történeti mag és az irodalmi fikció szétválasztása folyamatos vita tárgya.

A középkori dán, norvég és svéd királyságok okleveles anyaga, törvényei és krónikái már sűrűbbek, de erősen az egyházi és királyi intézmények szemszögét tükrözik. A Németalföldön a városi levéltárak, céhek iratai, vámtarifák, közjegyzői akták és Hanza-kereskedelmi könyvek rendkívül gazdag forrásbázist alkotnak. A 16–18. századi holland kereskedelemhez például a **Holland Kelet-indiai Társaság** (VOC) könyvelése, hajónaplói, részvényesi listái és bírósági periratai állnak rendelkezésre; ezek a források gazdasági és intézményi szempontból pontosak, de a gyarmati társadalmakról gyakran csak a hivatalnokok és kereskedők torzító tekintetén keresztül tudósítanak.

A 19–20. századtól megszaporodnak a **statisztikai források**: népszámlálások, adóstatisztikák, egészségügyi jelentések, választási jegyzőkönyvek, gazdasági évkönyvek. Ezek a források látszólag objektívek, de kategóriáik (például nemzetiség, anyanyelv, foglalkozás, vallás) mindig az adott állam adminisztratív és politikai érdekeit tükrözik. A flamand–vallon nyelvi határ 20. századi meghúzásakor a nyelvi népszámlálások eredményeit politikai célokra használták fel, és a kérdésfeltevés módja önmagában befolyásolta az eredményt. Ezért a statisztikát sem szabad kritika nélkül átvenni.

A szóbeli források, az **oral history**, elsősorban a 20. századi tapasztalatok megismerésében játszanak szerepet: a második világháborús megszállás, a kollaboráció, az ellenállás, a gyarmati visszaemlékezések, a migráció vagy a jóléti állam mindennapjai. Az interjúk azonban az emlékezet szelektivitásával, a későbbi közbeszéd hatásával és a kérdező–válaszadó viszony hatalmi egyenlőtlenségével terheltek.

A nem írott források közül a **régészeti leletek**, **építészeti emlékek**, **tárgyi kultúra**, **tájtörténeti nyomok**, **pénzérmék**, **hajóroncsok** és **emberi maradványok** szolgálnak bizonyítékul. A viking kori hajóleletek, a középkori templomok, a holland polderek és gátak, a belga ipari táj, a 20. századi erődítmények mind olyan források, amelyek nem szándékosan „mesélnek”, hanem anyagi lenyomatként tanúskodnak. A régészeti értelmezés azonban erősen függ az ásatás módszerétől, a leletek kontextusától és a kutató elméleti előfeltevéseitől.

1.2.2 A források keletkezése, fennmaradása és torzításai

A forrás nem a múlt semleges lenyomata, hanem meghatározott társadalmi, politikai és intézményi feltételek között keletkezett emberi termék. Ami fennmaradt, az gyakran a hatalom és az intézmények dokumentuma: királyi oklevelek, törvények, egyházi iratok, városi könyvek, később állami statisztikák. A parasztok, a munkások, a nők, a számi őslakosok, a zsidók, a romák,

a bevándorlók és a gyarmati alattvalók hangja a hagyományos forrásanyagban gyakran csak közvetve, az elit intézmények szűrőjén keresztül jelenik meg. A bírósági jegyzőkönyvekben például a vádlottak vallomásai nem önkéntes önreprezentációk, hanem kihallgatási helyzetben rögzített, hatalmi nyomás alatt létrejött szövegek.

A fennmaradás is egyenlőtlen: a pergamen és papír pusztulása, a tűzvészek, háborúk, szándékos megsemmisítés, valamint a levéltári válogatás mind torzítják a képet. A dán–norvég állam 18. századi iratanyaga jól rendezett, míg a 17. századi németalföldi paraszti források ritkábbak. A holland gyarmati levéltárakat az anyaország szempontjából rendezték, a helyi nyelveken keletkezett források gyakran elvesztek vagy sosem kerültek be a hivatalos archívumba. A belga Kongóra vonatkozó források egy része tudatosan megsemmisült vagy nem is keletkezett, ami a gyarmati erőszak rekonstrukcióját máig nehézzé teszi.

A fordítás és a nyelvi váltás további torzítást jelent. A finn és számi nyelvek írásbelisége a középkorban alig létezett, így a finn területek korai történetét többnyire svéd, latin vagy német nyelvű forrásokból ismerjük. A holland és flamand nyelv közös nyelvészeti alapja ellenére a belga nyelvi kérdésben a hivatalos fordítások és a statisztikai kategorizáció mindig politikai tétet hordozott. A forrásszövegek mai nyelvre átültetése során a fogalmak jelentése megváltozik: a középkori latin „natio” például nem azonos a modern „nemzet” fogalmával, ahogy a kora újkori „patria” sem feltétlenül a mai hazafogalom.

1.2.3 A történetírás alakzatai: nemzeti, birodalmi és emlékezetpolitikai narratívák

A múltat nem csak a források, hanem a történetírói hagyományok is alakítják. A 19. századi nemzetépítés időszakában Skandináviában és a Németalföldön egyaránt megszülettek a **nemzeti narratívák**, amelyek a mai államok előzményeit keresték a középkorban, és a nemzeti egységet, folytonosságot hangsúlyozták. A dán történetírásban a középkori dán királyság, a norvégban a viking kori függetlenség, a svédben a Vasa-kori nagyhatalom, a finnben a Kalevala és a nemzeti ébredés, a hollandban a 17. századi aranykor, a belgában az 1830-as forradalom, a luxemburgban a függetlenség kivívása vált kulcsmotívummá. Ezek a narratívák nem hamisak, de szelektívek: a nemzeti történelem fényes oldalát emelik ki, a belső ellentéteket, a kisebbségeket és a gyarmati erőszakot sokáig háttérbe szorították.

A **birodalmi narratívák** ezzel szemben a területi államalakulatok intézményi történetét hangsúlyozzák: a dán–norvég állam, a svéd birodalom, a Burgundi–Habsburg Németalföld, a Holland Köztársaság, a holland és belga gyarmatbirodalom, a Kalmari unió. Ezek a keretek fontosak, mert megmutatják, hogy a mai határok mögött hosszú ideig más államalakulatok működtek. Ugyanakkor a birodalmi narratíva is lehet apologetikus: a gyarmati hivatalnokok önértelmezését, a „civilizációs küldetést” és a kereskedelmi hasznot középpontba állító elbeszélés sokáig elfedte a helyi lakosság szenvedését.

Az **emlékezetpolitika** (memory politics) a múlt jelenbeli megszólaltatásának tudatos, politikai vagy intézményi alakítása. Ilyen a második világháborús megszállás, a kollaboráció és az ellenállás megítélése Dániában, Norvégiában, Hollandiában és Belgiumban; a finn háborúk értelmezése; a holokauszt emlékezete; a gyarmati múlt feldolgozása; a számi asszimiláció és az iskolai bentlakásos rendszer emlékezete. Az emlékezetpolitikai állítások nem feltétlenül hamisak, de szelektívek, és a jelenkori identitás szolgálatában állnak. A könyv ezért elkülöníti a dokumentált eseményt attól, ahogyan azt később egy nemzeti vagy birodalmi narratíva keretezi.

1.2.4 A dokumentált tény, a becslés, a konszenzus, a vita és az emlékezetpolitikai állítás megkülönböztetése

A történeti megismerésben az állítások nem egyneműek. A könyv a következő kategóriákat használja, és minden fontos állításnál jelöli, hogy melyikbe tartozik.

Dokumentált tény az az esemény vagy adat, amelyet egyértelmű, hiteles forrás rögzít, és amelynek megtörténtét a szakma nem vitatja. Ilyen például, hogy a Holland Kelet-indiai Társaság 1602-ben alakult, hogy Dániában 1849-ben alkotmányos monarchiát vezettek be, vagy hogy Belgium 1830-ban kiáltotta ki függetlenségét. A dokumentált tény sem mindig teljesen egyértelmű: a pontos dátum, a résztvevők köre vagy a jogi forma vitatható, de az esemény léte nem.

Becslés (estimate) az, amikor a forrás hiányos, és a kutató közvetett adatokból következtet. Ilyenek a középkori és kora újkori népességszámok, a viking kori településsűrűség, a holland rabszolga-kereskedelem áldozatainak száma, a belga Kongóban a kautchukrendszer emberi vesztesége, a második világháborús áldozatszámok. A becslés nem találgatás: módszertani eljárásokon alapul, de a bizonytalansági sávot mindig jelezni kell. A könyv ezért nem közöl kitalált statisztikát, és ahol a források nem teszik lehetővé a pontos számot, ott a nagyságrendet és a becslés feltételeit adja meg.

Tudományos konszenzus (scholarly consensus) az a széles körben elfogadott értelmezés, amelyet a releváns szakirodalom döntő többsége oszt, bár a részletekben lehet vita. Ilyen például, hogy a viking expanzió okai összetettek voltak (kereskedelmi, politikai, demográfiai és technikai tényezők), hogy a Kalmari unió intézményileg gyenge volt, hogy a holland aranykor gazdasági alapja a balti gabona- és faanyag-kereskedelem, a heringhalászat, a textilipar és a gyarmati kereskedelem volt, vagy hogy a belga Kongóban a századfordulón súlyos visszaélések történtek. A konszenzus nem örök érvényű: új források vagy új módszerek megváltoztathatják, de a könyv írásakor ez a legmegbízhatóbb tudás.

Vitatott értelmezés (debated interpretation) az, ahol a szakma érdemi vitát folytat, és nincs egyértelmű konszenzus. Ilyen viták zajlanak például a 17. századi holland gazdasági növekedés pontos okairól, a svéd nagyhatalmi korszak belső társadalmi költségeiről, a finn polgárháború áldozatainak számáról és a felelősség megoszlásáról, a flamand mozgalom korai szakaszának jellegéről, vagy a dán 1864-es vereség hosszú távú hatásairól. A vitatott értelmezés nem azt jelenti, hogy bármelyik álláspont egyformán érvényes; hanem azt, hogy a források lehetővé tesznek több, egymással versengő magyarázatot, és a könyv ezeket bemutatja.

Emlékezetpolitikai állítás (memory-political claim) az a jelenkori keretezés, amely a múltat a mai identitás, áldozatiság, hősiesség vagy felelősség szempontjából szelektíven jeleníti meg. Ilyen például az az állítás, hogy „a dán nemzet egységesen mentette meg a zsidókat 1943-ban”, vagy hogy „Svédország mindig semleges volt”, vagy hogy „a holland aranykor a nemzeti nagyság kora volt”. Ezek az állítások tartalmazhatnak igaz elemeket, de rendszerint elhallgatják a kollaboráció mértékét, a semlegesség árnyalatait, a rabszolga-kereskedelemből származó hasznot vagy a gyarmati erőszakot. A könyv az ilyen állításokat nem ismétli kritikátlanul, hanem jelzi, hogy emlékezetpolitikai konstrukcióról van szó, és bemutatja a mögöttük lévő forrásokat és ellenforrásokat.

A kategóriák nem zárják ki egymást. Ugyanarról a témáról lehet egyidejűleg dokumentált tény (a VOC 1602-ben alakult), becslés (a VOC által elhurcolt rabszolgák száma), konszenzus (a VOC részvénytársasági formája újszerű volt), vitatott értelmezés (a VOC hanyatlásának okai) és emlékezetpolitikai állítás (a VOC mint a holland vállalkozó szellem dicsőséges előképe). A forráskritika éppen abban segít, hogy ezeket ne mossuk össze.

1.2.5 Hogyan használja a könyv ezt a fogalmi keretet?

A későbbi fejezetekben minden fontos állításnál a fenti kategóriák valamelyikét alkalmazzuk. A kronológia, az eseménytörténet alapvetően dokumentált tényekre és konszenzusos értelmezésekre épül. A bizonytalan adatoknál becslést közlünk, és jelezzük a forrást, az évszámot és a becslés bizonytalanságát. A vitatott értelmezéseket bemutatjuk egymás mellett, és nem döntjük el a vitát önkényesen. Az emlékezetpolitikai állításokat pedig megjelöljük, hogy az olvasó felismerje a jelenkori használatot.

Ez a módszer nem relativizmus. Azt jelenti, hogy a történeti tudás fokozatos, érvekkel alátámasztott, és a bizonytalanság beismerése nem gyengeség, hanem a becsületes megismerés feltétele. A két régió történetében különösen fontos ez, mert a nemzeti, birodalmi és emlékezetpolitikai narratívák erősen átitatják a közbeszédet és a tankönyveket. A könyv célja, hogy az olvasó ne csak a mi-történetünket lássa, hanem a szereplők sokféleségét, a források esetlegességét és az értelmezések rétegzettségét is.

1.2.6 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet általános módszertani bevezető, nem konkrét levéltári kutatás eredménye. A példák a régióból származnak, de nem hivatkoznak egyetlen, itt nem idézett forrásra sem; a konkrét források és bizonytalanságok elemzése a későbbi fejezetekben történik. Az itt bemutatott forrástípusok – oklevelek, krónikák, rúnakövek, városi könyvek, kereskedelmi iratok, statisztikák, oral history, régészeti leletek – a nemzetközi történettudományban bevett kategóriák, de az egyes források értelmezése mindig újra és újra vita tárgya. A fennmaradás esetlegessége, a fordítás torzítása, a statisztikai kategóriák változása és az emlékezeti szelekció egyaránt olyan bizonytalansági forrás, amelyet a könyv a továbbiakban is jelezni fog. A tudományos konszenzus időben változhat; ez a könyv a 2020-as évek közepének állapotát tükrözi, és a friss kutatási vitáknál jelzi az ellenőrzési igényt.

1.2.7 Rövid összefoglaló

- A történeti tudás forrásokra épül, de a forrás nem a múlt közvetlen tükre; keletkezése, fennmaradása és értelmezése társadalmi torzításokkal terhelt.
- Az elsődleges források között írott (oklevelek, krónikák, törvények, levelezések, statisztikák, naplók), szóbeli (oral history) és nem írott (régészeti, építészeti, tárgyi) típusokat különböztetünk meg.
- A források egyenlőtlenül maradtak fenn: az elit és az intézmények dokumentumai dominálnak, a parasztok, nők, kisebbségek és gyarmati alattvalók hangja gyakran közvetett.
- A 19. századi nemzetépítés, a birodalmi intézménytörténet és a jelenkori emlékezetpolitika egyaránt alakítja a múlt elbeszéléseit, ezért a narratívákat forráskritikailag kell kezelni.
- Az állításokat öt kategóriába soroljuk: dokumentált tény, becslés, tudományos konszenzus, vitatott értelmezés és emlékezetpolitikai állítás.
- A könyv minden fontos állításnál jelzi, hogy melyik kategóriába tartozik, és a bizonytalan adatokat becslésként, feltételekkel közli.
- A forráskritika nem relativizmus, hanem a bizonytalanság pontos kezelése, amely lehetővé teszi a több szempontú, áldozatközpontú történetírást.

1.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Mi a különbség elsődleges és másodlagos forrás között? Adjon egy-egy példát a skandináviai és a németalföldi múltból.
2. Milyen torzítások léphetnek fel egy középkori krónikában és egy 20. századi oral history interjúban? Hasonlítsa össze a kettőt.
3. Hogyan különböztetné meg egy adott állításnál a dokumentált tényt, a becslést és az emlékezetpolitikai állítást? Válasszon példát a holland gyarmati múltból vagy a második világháborús megszállásból.
4. Miért nem vetíthetjük vissza a mai nemzeti kategóriákat a középkori identitásokra a régió történetében?
5. Mi a szerepe a tudományos konszenzusnak, ha a források hiányosak vagy ellentmondók? Miért nem elegendő egyetlen forrás egy vitatott kérdés eldöntéséhez?

1.3 Fogalmak: Skandinávia, Norden, Észak-Európa, Németalföld, Benelux

A régiónevek – **Skandinávia**, **Norden**, **Észak-Európa**, **Németalföld**, **Benelux** – nem semleges földrajzi címkék, hanem történetileg kialakult, egymással részben átfedő, részben versengő fogalmak. Használatuk mindig egy adott korszak, egy adott nyelvközösség és egy adott politikai önértelmezés lenyomata. Aki a mai Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Hollandia, Belgium és Luxemburg történetét akarja megérteni, annak először tisztáznia kell, mit jelölnek ezek a kifejezések, és milyen csapdákat rejtenek. Ez a fejezet ezért a könyv terminológiai alapjait rögzíti, szorosan kapcsolódva a Források, történetírás és bizonyíték alfejezetben bevezetett forráskritikai szemlélethez. A cél nem az, hogy egyetlen „helyes” szóhasználatot erőltessünk, hanem az, hogy a későbbi fejezetekben következetesen, a visszavetítés kockázatát tudatosítva használhassuk e fogalmakat.

1.3.1 Skandinávia: a három királyság és a félsziget

A **Skandinávia** szó eredete bizonytalan. Az antik latin forrásokban – például idősebb Pliniusnál és Ptolemaiosznál – feltűnő *Scadinavia*, *Scandia* vagy hasonló alakok feltehetően a Skandináv-félsziget déli részére, a mai Skåne (svéd *Skåne*, latin *Scania*) környékére vagy a dán szigetvilágra utaltak, de az azonosítás vitatott. A középkori skandináv nyelvekben a *Skaney* vagy *Skáney* alak a mai Dél-Svédországban fekvő Skåne tartományt jelölte, nem az egész régiót. A modern dán, norvég és svéd **Skandinavien** elnevezés a 18–19. században terjedt el, részben a földrajztudomány, részben a korai nemzeti mozgalmak szóhasználatában. Az etimológiai magyarázatok – például a germán *skadin-* „kár, veszély” vagy a földrajzi „sziget, part” jelentés – nem bizonyíthatók egyértelműen; a fogalomtörténeti szakirodalom ezért inkább a használat változásait vizsgálja, mintsem egyetlen ősi jelentést rekonstruálna.

Földrajzi értelemben a **Skandináv-félsziget** a mai Norvégiát és Svédországot, valamint Finnország északnyugati csücskét foglalja magában. Dánia azonban nem a félszigeten fekszik, hanem a Jylland-félszigeten és a dán szigeteken. Ennek ellenére a politikai és nyelvi hagyomány Dániát egyértelműen Skandináviához sorolja, miközben Finnországot – a félsziget északi részének földrajzi érintettsége ellenére – nem. Ez a látszólagos ellentmondás jól mutatja, hogy a **Skandinávia** fogalom elsősorban nem domborzati, hanem nyelvi és történeti-kulturális kritériumokon nyugszik.

Nyelvészeti értelemben Skandináviát a kontinentális észak-germán nyelvek: a dán, a norvég és a svéd közössége alkotják. Ezek a nyelvek közös óészaki (óskandináv) előzményből fejlődtek ki, és a mai napig kölcsönösen érthetők – bár a beszélt nyelvi távolságok, különösen a dán és a svéd között, nagyobbak, mint az írott változatoké. A finn ellenben finnugor nyelv, amelynek szerkezete és szókincse alapvetően eltér az észak-germán nyelvektől; Finnország svéd ajkú kisebbsége ellenére a finn nyelvű többség nem sorolható a skandináv nyelvközösségbe. Ezért a könyv a **Skandinávia** kifejezést szigorúan Dánia, Norvégia és Svédország együttesére alkalmazza, Finnországot pedig a tágabb **Norden** vagy **Észak-Európa** keretében tárgyalja, ahogyan azt a következő szakasz kifejti.

A fogalom politikai töltetét a 19. századi **skandinavizmus** (dán *skandinavisme*, svéd *skandinavism*) adta meg. Ez a kulturális és részben politikai mozgalom a három észak-germán királyság, Dánia, Norvégia és Svédország közeledését, olykor dinasztikus vagy államszövetségi egyesítését hirdette, különösen az 1840-es és 1860-as években. A mozgalom csúcspontján a diák- és értelmiségi találkozók, sajtóviták és irodalmi művek a közös „skandináv testvériséget" propagálták. Az 1864-es dán–német háborúban azonban a svéd–norvég állam nem nyújtott katonai segítséget Dániának, ami a skandinavizmus politikai hitelét súlyosan megrendítette. A későbbi nemzeti historiográfiákban a skandinavizmus emlékezete eltérő hangsúlyokat kapott: hol a közös gyökerek iránti vágy, hol a kudarcba fulladt ábránd történeteként jelenik meg. A könyv ezért a **Skandinávia** fogalmat nem a 19. századi mozgalom örökségeként, hanem egy – a mai nyelvhasználatban bevett, de történetileg változó – terminusként használja.

1.3.2 Norden: nyelvi-kulturális-politikai közösség

A **Norden** szó a dán, norvég és svéd nyelvben határozott alakú főnév, jelentése egyszerűen „az Észak". Finn megfelelője a **Pohjoismaat** („északi országok"), izlandi alakja a **Norðurlönd**. A magyar szakirodalomban a **Norden** mellett gyakran előfordul a **nordic** vagy **északi országok** kifejezés is; a könyv a továbbiakban a **Norden** terminust használja, mert ez a dán, norvég, svéd és finn nyelvekben egyaránt meghonosodott, és pontosan jelöli azt a történeti-kulturális-politikai közösséget, amelyről szó van.

A **Norden** fogalom tágabb, mint **Skandinávia**. Magában foglalja Dániát, Finnországot, Izlandot, Norvégiát és Svédországot, valamint az ezekhez kapcsolódó autonóm területeket: Grönlandot, Feröert és Ålandot. A közös, de korántsem homogén vonások közé tartozik a hosszú földrajzi-tengeri összeköttetés, a lutheránus többségi vallási örökség, a hasonló állami- és társadalomszerveződési minták, a viszonylag későn kialakult modern ipari kapitalizmus, valamint a 20. században megerősödő jóléti állami hagyomány. A nyelvi helyzet ugyanakkor kettős: a dán, norvég és svéd beszélői egymás nyelvét részben értik, a finnek azonban nem értik az észak-germán nyelveket, és a finn nyelvet a többi északi ország lakói általában nem beszélik. A **Norden** tehát nem nyelvi egység, hanem nyelvi-kulturális-politikai együttműködési keret.

Finnország részvétele a **Nordenben** történeti okokkal magyarázható. A mai Finnország területe évszázadokon át a svéd királyság keleti tartománya volt, és a svéd nyelv a közigazgatás, a műveltség és az elitek nyelveként rögzült. A finn nyelvű lakosság a 19. századig alárendelt helyzetben maradt, miközben a svéd ajkú kisebbség és a svéd nyelvű kultúra mély nyomokat hagyott a finn társadalomban. A 19. századi nemzeti ébredés során a finn mozgalom egyszerre fordult a finn nyelvű néphagyományok felé, és hangsúlyozta Finnország helyét az „északi országok" között, elhatárolódva az orosz birodalmi kerettől. Ez a kettős identitás – a skandináv kapcsolódás és a finn nyelvi-nemzeti különállás – máig meghatározza Finnország önértelmezését, és indokolja, hogy a **Norden** fogalomba beleértsük, a **Skandinávia** fogalomba azonban ne.

A **Norden** intézményesülése a hidegháború korában gyorsult fel. Az 1952-ben alapított **Északi Tanács** (dán/norvég/svéd *Nordisk Råd*, finn *Pohjoismaiden neuvosto*) a parlamentáris együttműködés fóruma lett, majd 1971-ben létrejött az **Északi Miniszterek Tanácsa** is. Ezek a szervezetek nem szupranacionális intézmények, hanem kormányközi és parlamentközi egyeztetési keretek, amelyek a munkaerőpiac, a szociálpolitika, az oktatás, a kultúra és a határ menti mobilitás terén hoztak létre közös szabályokat. A **Norden** ezzel párhuzamosan a 20. század második felében egyfajta „északi modell" szimbólumává is vált: a kívülálló szemlélők gyakran a jóléti államot, a társadalmi egyenlőséget és a békés konfliktuskezelést értik alatta. Ez a kép részben tudományosan megalapozott, részben leegyszerűsítő; a könyv későbbi fejezetei, különösen Az északi együttműködés és a nordizmus, részletesen elemzik a nordizmus eszméjét és intézményeit, valamint a modell kihívásait.

A könyv a **Norden** fogalmat akkor használja, amikor a négy tárgyalt ország – Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország – közös történeti vagy jelenkori kérdéseiről van szó. Izland, Grönland, Feröer és Åland a könyv keretein kívül esnek, de a közös intézmények tárgyalásakor említésre kerülnek, mert nélkülük a **Norden** fogalma hiányos lenne.

1.3.3 Észak-Európa: földrajzi és statisztikai kategória

Az **Észak-Európa** (angol *Northern Europe*, német *Nordeuropa*, francia *Europe du Nord*) a legtágabb, leginkább földrajzi meghatározottságú fogalom a három közül. Nemzetközi szervezetek, statisztikai hivatalok és tudományos munkák eltérő módon határozzák meg, hogy mely országok tartoznak ide. Az ENSZ statisztikai felosztása Észak-Európához sorolja a **Norden** országait (Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország), valamint a balti államokat – Észtországot, Lettországot és Litvániát – és gyakran az Egyesült Királyságot, Írországot, valamint a csatorna-szigeteket és Man-szigetet is. Az Európai Unió intézményi földrajza és a különböző tudományos régiófelosztások ennél tágabb vagy szűkebb kategóriákat is használnak: néha a **Norden** szinonimájaként, néha a Baltikumot, sőt Németország északi részét is beleértve.

A könyv kerüli az **Észak-Európa** kifejezés szinonimaként való használatát a **Norden** helyett. Ennek oka, hogy az **Észak-Európa** fogalom nem hordozza azt a nyelvi-kulturális-politikai közösségi tartalmat, amelyet a **Norden** jelöl, és könnyen félreérthetővé válik, ha a balti vagy brit területekre is asszociálunk. Amikor a szöveg **Észak-Európát** említ, akkor vagy a földrajzi régiót jelöli – tehát a Skandináv-félszigetet, a dán szigetvilágot, Finnországot és a velük határos északi-tengeri térséget –, vagy a nemzetközi statisztikai összehasonlításokban bevett kategóriát. A két használat közötti különbséget a fejezetek szövegkörnyezete mindig egyértelművé teszi.

1.3.4 Németalföld: történelmi régió, nem mai állam

A **Németalföld** kifejezés a könyv másik nagy régióját jelöli, és használata legalább ennyire rétegzett. A név a tengerparti alföldre utal: a Rajna, a Maas és a Schelde folyók deltavidékére, ahol a mai Hollandia, Belgium és Luxemburg, valamint Franciaország északi csücske, különösen Flandria franciaországi része fekszik. Az angol **Low Countries**, a francia **Pays-Bas**, a német **Niederlande** és a holland **de Lage Landen** vagy **de Nederlanden** kifejezések mind ezt az alacsonyan fekvő, folyókkal és tengeröblökkel tagolt területet jelölik. A magyar **Németalföld** hagyományosan ugyanezt a történelmi régiót fedi le, és nem azonosítható kizárólag a mai Holland Királysággal.

A középkori és kora újkori forrásokban a **Németalföld** nem egyetlen, jogilag pontosan körülhatárolt állam volt, hanem grófságok, hercegségek, püspökségek és városi közösségek laza, folyton változó halmaza. A 15. században a Burgundi hercegek hódításai és házassági politikája révén nagy részük egységes uralom alá került; ekkor beszélhetünk **Burgundi Németalföldről**

(holland *Bourgondische Nederlanden*, francia *Pays-Bas bourguignons*). A Burgundi örökség a Habsburgok kezébe került, így a 16. században **Habsburg Németalföldről** beszélünk, majd a spanyol Habsburgok uralma alatt **Spanyol Németalföldről**, a 18. századi osztrák uralom idején **Osztrák Németalföldről**. A reformáció és a németalföldi felkelés következtében a régió kettévált: az északi, túlnyomórészt kálvinista tartományok alkották a **Holland Köztársaságot** (hivatalos nevén *Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*), a déli, katolikus többségű területek pedig a spanyol, majd osztrák Habsburgok fennhatósága alatt maradtak. A mai Hollandia, Belgium és Luxemburg tehát egy közös történelmi régió eltérő állami pályáinak eredménye.

A könyv a **Németalföld** kifejezést ebben a történelmi értelemben használja: a középkortól a 19. század elejéig tartó időszakban a régió egészére, illetve a benne létrejött államalakulatokra. A mai államokra a saját országnévvel utalunk: **Hollandia**, **Belgium**, **Luxemburg**. Ez a megkülönböztetés azért fontos, mert a magyar köznyelvben a **Németalföld** szó időnként a mai Hollandia szinonimájaként is előfordul, ami a történeti elemzést félrevezetheti. A 15. századi Flandria, Brabant vagy Holland tartomány lakója nem „belga” vagy „holland” volt a mai értelemben, hanem városa, tartománya és nyelvjárása szerint határozta meg magát. A nemzeti kategóriák visszavetítése éppen a Németalföld esetében torzítaná a legjobban a múltat, hiszen a mai belga-holland határ csak a 19. században, részben a nyolcvanéves háború, a napóleoni időszak és az 1830-as forradalom következményeként szilárdult meg.

A **Hollandia** szóhasználat további pontatlanságot rejt. A mai királyság hivatalos holland neve **Nederland** („alföld” egyes számban), és a **Holland** kifejezés szigorúan véve csak két tartományt, Észak- és Dél-Hollandot jelöli. A középkorban és a kora újkorban a Holland grófság gazdasági és demográfiai súlya olyan nagy volt, hogy külföldön az egész köztársaságot gyakran „Holland” néven emlegették. Ez a hagyomány a magyar nyelvben is meggyökeresedett, ezért a könyv a mai államra a bevett **Hollandia** nevet használja, de tudatosítja, hogy a hivatalos név **Nederland**, és hogy a **Holland** tartománynév csupán egy részre utal. A flamand és holland nyelv viszonya hasonló érzékenységet igényel: nyelvészetileg a belgiumi holland nyelvű közösség nyelve, a holland (nederlands) és a belgiumi regionális változat, a flamand (vlaams) ugyanannak a nyelvnek a változatai, nem külön nyelvek. A „flamand nyelv” kifejezés Belgiumban kulturális identitáshordozó, de nyelvtudományi értelemben félrevezető. A könyv ezért a nyelv megnevezésekor a **holland** terminust használja, és a regionális identitást a **flamand** jelzővel különíti el.

1.3.5 Benelux: 20. századi államközösség

A **Benelux** kifejezés mesterséges, 20. századi konstrukció. A név a három érintett ország francia elnevezésének kezdő betűiből származik: *BElgique*, *NEderland*, *LUXembourg*. A **Benelux** tehát nem földrajzi vagy történelmi régió, hanem egy államközösség, amely Belgium, Hollandia és Luxemburg politikai-gazdasági együttműködését jelöli. A betűszó a második világháború alatti londoni emigráns kormányok tervezésében született meg. A három ország 1944. szeptember 5-én írta alá a vámunió-megállapodást, amely a háború utáni gazdasági újjáépítés, a kereskedelem liberalizálása és a Németországgal szembeni gazdasági összehangolás egyik első lépése volt. A vámunió 1948. január 1-jén lépett hatályba, majd 1958-ban aláírták a **Benelux Gazdasági Unió** szerződését, amely 1960-ban lépett életbe. Ezt 2008-ban egy felülvizsgált szerződés váltotta fel, amely 2010-ben hatályba lépve a **Benelux Unió** nevet adta az együttműködésnek; a szervezet székhelye Brüsszelben van.

A **Benelux** történeti jelentősége abban áll, hogy a három nyugat-európai kis állam a második világháború után az európai integráció egyik előfutárává vált. A Benelux vámunió tapasztalatai, intézményi megoldásai és a tagállamok közötti bizalom közvetlenül hatott az 1951-es Európai Szén- és Acélközösség, majd az 1957-es római szerződések létrehozására. A **Benelux** azonban

soha nem vált szupranacionális szervezetté: döntéseit kormányközi egyeztetéssel hozza, és a tagállamok megőrzik teljes szuverenitásukat. A **Benelux** ezért intézményi értelemben kevesebb, mint az Európai Unió, de több, mint egy egyszerű szabadkereskedelmi megállapodás: közös piacot, közös határellenőrzési politikát és számos gyakorlati együttműködési területet foglal magában.

A könyv a **Benelux** fogalmat kizárólag erre a modern államközösségre alkalmazza, és nem használja a történelmi **Németalföld** szinonimájaként. A két fogalom közötti különbség lényeges: a **Németalföld** a 15–18. századi történelmi régiót és államalakulatokat jelöli, a **Benelux** pedig a 20. század második felétől működő három állam közötti intézményes együttműködést. A **Benelux** területi kiterjedése lefedi a történelmi Németalföld magterületének nagy részét, de nem azonos vele: a korai Németalföld magában foglalta például a mai Franciaország részét képező Flandriát és Hainaut-t, továbbá a fríz és a keleti tartományok egyes részeit, amelyek ma Németországhoz tartoznak. A A Benelux és az európai integráció fejezet részletesen tárgyalja e szervezet történetét és szerepét az európai integrációban.

1.3.6 Fogalmi csapdák: nemzetállami visszavetítés és névpolitika

A fenti fogalmak használata nem csak tudományos precizitás kérdése; gyakran politikai üzenetet is hordoz. A 19. század előtti identitások nem azonosak a modern nemzeti kategóriákkal. A középkori és kora újkori emberek lokális, vallási, rendi vagy éppen birodalmi keretek között azonosították magukat; a „dán”, „svéd”, „holland” vagy „belga” szavak jelentése koronként és társadalmi csoportonként változott. A modern nemzetállami visszavetítés – például a mai Belgium területének 15. századi „belga” egységként való beállítása – hamis kontinuitást sugallna, és elfedné a régió sokszínűségét.

A névhasználat érzékenységét több példa is mutatja. A **Hollandia** szó használata a Holland Királyságra – mint láttuk – a holland tartomány dominanciáját tükrözi, és a királyság más tartományaiban, valamint a belgiumi holland nyelvű közösségben vitatott lehet. A **flamand nyelv** kifejezés a nyelvtudományban nem pontos, de a flamand identitás politikai kifejezése lehet. A **lapp** kifejezés a számi őslakosok külső elnevezése, amelyet sok számi pejoratívnak tart; a könyv ezért a **számi** (észak-számi *sápmi*) kifejezést használja, a **lapp** alakot csak történelmi idézetekben vagy magyarázatként említi. A **Skandinávia** kiterjesztése Finnországra finn szempontból pontatlan, mert elmossa a finn nyelv és kultúra különállását, és a finn történelem svéd korszakának túlhangsúlyozását jelentheti. Ugyanakkor a finn nemzeti azonosságban az északi kapcsolódás is fontos szerepet játszik, így a **Norden** fogalom használata teremti meg az egyensúlyt.

A könyv ezért a következő terminológiai konvenciót követi. A **Skandinávia** szó Dániát, Norvégiát és Svédországot jelöli. A **Norden** a négy tárgyalt ország – Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország – közös keretét jelöli, Izland és az autonóm területek említésével. Az **Észak-Európa** földrajzi vagy statisztikai értelemben használatos, és nem szinonimája a **Norden**nek. A **Németalföld** a történelmi régiót és a kora újkori államalakulatokat jelöli, míg a mai államokra a saját országnév: **Hollandia**, **Belgium**, **Luxemburg** utal. A **Benelux** kizárólag a három ország 20. század utáni államközösségét jelöli. Ez a konvenció nem azt állítja, hogy ezek a definíciók kizárólagosak lennének, hanem azt, hogy a könyv egészén belül következetesen használhatók, és segítenek elkerülni a nemzetállami visszavetítés leggyakoribb hibáit.

1.3.7 Források és bizonytalanságok

A fogalmak eredete és használata maga is történeti források és értelmezések tárgya. Az antik szerzőknél (Plinius, Ptolemaiosz, Tacitus) előforduló *Scadinavia*, *Scandia* és hasonló alakok

azonosítása a mai Skandináv-félszigettel vagy annak egy részével vitatott; a szöveghelyek gyakran hallomásból, pontatlan földrajzi ismeretekből származnak, és a későbbi másolási hagyományban torzulhattak. A **Norden** és a **Skandinavien** kifejezések 18–19. századi térnyerése nyomtatott forrásokban jól követhető, de a szóhasználat nemzeti és nyelvi változatai miatt a fogalomtörténeti rekonstrukció nem mentes a bizonytalanságtól. A **Németalföld** középkori és kora újkori határai nem jogi, hanem politikai és nyelvi-kulturális értelemben rajzolódnak ki; a forrásokban használt *pays de par deçà*, *de lage landen* és más kifejezések jelentése kontextusfüggő. A **Benelux** esetében a név mesterséges jellege és a szerződéses intézménytörténet dokumentáltsága viszont nagy fokú bizonyosságot ad; itt a fő értelmezési kérdés az, hogy a Beneluxot az európai integráció előfutáraként vagy önálló, máig működő együttműködésként hangsúlyozzuk-e.

A fogalomhasználat politikai töltete miatt nincs egyetlen, mindenki számára elfogadott definíció. A nemzeti historiográfiák – például a dán, a finn vagy a belga – eltérően értelmezik ugyanazokat a kifejezéseket, és a nyelvi fordítások is torzíthatnak. A könyv ezért nem a „helyes” szóhasználat kizárólagos meghatározására törekszik, hanem átlátható munkadefiníciókat ad, amelyek lehetővé teszik az érdemi összehasonlítást, és amelyeket a szöveg a későbbi fejezetekben következetesen alkalmaz. Ahol a forrás vagy a szakirodalom eltérő terminológiát használ, azt a fejezet jelzi.

1.3.8 Rövid összefoglaló

- A **Skandinávia** fogalom földrajzi, nyelvi és politikai értelemben Dániát, Norvégiát és Svédországot jelöli; Finnország nyelvi okokból nem része, jóllehet földrajzilag a Skandináv-félsziget északi része.
- A **Norden** (finnül *Pohjoismaat*) tágabb nyelvi-kulturális-politikai közösség: magában foglalja a négy tárgyalt országot, valamint Izlandot és az autonóm területeket; a finn különállás ellenére Finnország is tagja.
- Az **Észak-Európa** földrajzi és statisztikai kategória, amely nem szinonimája a **Norden**nek, és a balti vagy brit területekre is kiterjedhet; a könyv szűkebb értelemben használja.
- A **Németalföld** történelmi régió, nem mai állam; a középkori és kora újkori Németalföld a mai Hollandia, Belgium, Luxemburg és szomszédos területek egy részét foglalta magában, és a Burgundi, Habsburg, spanyol, majd osztrák uralom alatt sokszínű államalakulat volt.
- A mai **Hollandia** hivatalos neve **Nederland**, a **Holland** szó szigorúan két tartományra utal; a **flamand** és a **holland** nyelv nyelvészetileg azonos nyelv változatai, de regionális identitáshordozóként elkülönülnek.
- A **Benelux** 20. századi államközösség Belgium, Hollandia és Luxemburg között; neve francia betűszó, és az 1944-es londoni vámunió-megállapodástól, az 1958-as gazdasági uniótól, majd a 2010-es Benelux Unió szerződésétől eredeztethető.
- A fogalmak használata történetileg és politikailag terhelt: a nemzetállami visszavetítés, a **lapp** és a **számi** közti választás, vagy a **Skandinávia** Finnországra való kiterjesztése értelmezési és emlékezetpolitikai kérdéseket vet fel.
- A könyv a fenti munkadefiníciókat követi, hogy a fejezetek összehasonlíthatók legyenek, de hangsúlyozza, hogy a terminológia korántsem semleges, és a történelmi források, valamint a jelenkori nyelvhasználat változó lehet.

1.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a **Skandinávia** és a **Norden** használata a könyv terminológiájában, és miért pontatlan Finnországot **Skandináviához** sorolni?
2. Miért nem azonosítható a történelmi **Németalföld** a mai Holland Királysággal, és milyen területeket foglalt magában a középkori és kora újkori régió?

3. Hogyan tükrözi a **Benelux** elnevezés a három állam 20. századi együttműködését, és miben különbözik ez az együttműködés a történelmi **Németalföld**től?
4. Válasszon ki egy példát a névhasználat politikai töltetére (például **Hollandia**/Nederland, **lapp/számi** vagy **flamand nyelv**/holland nyelv), és magyarázza el, miért lehet érzékeny a választás.
5. Miért nem tekinti a könyv az **Észak-Európa** kifejezést a **Norden** szinonimájának, és milyen helyzetekben használja mégis az **Észak-Európa** megnevezést?

1.4 Kronológia, térkép és periodizáció

A történelmi idő és a történelmi tér egyszerre rendezőelve a múlt megértésének. Az előző alfejezet a régiókkal kapcsolatos alapfogalmakat tisztázta; ebben a részben azt vizsgáljuk, hogyan tagoljuk időszakokra a két térség történetét, és hogyan olvassuk kritikusan a térképeket. A cél nem az, hogy egyetlen korszakbeosztást rögzítsünk, hanem hogy láthatóvá tegyük: a **periodizáció** a történész elemzési eszköze, a korszakhatárok pedig gyakran vitatott konstrukciók. Ez különösen fontos Skandinávia és a Németalföld esetében, mert a két régió eltérő ritmusban alakult át, és a mai államhatárok nem vetíthetők vissza a középkorba vagy a kora újkorba.

Fogalmak: Skandinávia, Norden, Észak-Európa, Németalföld, Benelux áttekintése után itt a Források, történetírás és bizonyíték szempontjait alkalmazzuk a kronológiára és a térképolvasásra: minden dátumot, régióhatárt és korszakfelosztást a forrásokhoz és a bizonytalanságokhoz kötünk.

1.4.1 A periodizáció mint történészi eszköz

A **periodizáció** (korszakolás) a folytonos idő felosztása olyan szakaszokra, amelyek elemzési keretként szolgálnak. A korszakhatárok nem „léteznek” a múltban; a történészek választják meg őket, és a választás mindig értelmezési álláspontot tükröz. Például a **viking kor** (dánul vikingetiden, svédül vikingatiden, angolul Viking Age) kezdetét hagyományosan 793-hoz, a Lindisfarne-i kolostor elleni rajtához kötik, de ezt a dátumot a nyugat-európai írott források hangsúlya, nem pedig a skandináv társadalom belső változása diktálja. A korszakhatárok ezért részben **tudományos konszenzuson**, részben **emlékezetpolitikai választáson** alapulnak; ezt a különbséget a könyv következetesen jelöli.

A két régió eltérő ritmusa jól mutatja a periodizáció relatív voltát. Skandináviában a reformáció a 16. században államegyházi reformként zajlott le, míg a Németalföldön a kálvinizmus a spanyol Habsburg-uralom elleni felkeléshez kapcsolódott. A napóleoni korszak Dániában 1814-ben, Finnországban 1809-ben, a Németalföldön 1795-től, majd 1813–1815-ben hozott fordulópontot. A 20. századi megszállás időpontjai is országonként eltérnek. Ezért a könyv nem egyetlen, mindkét régióra érvényes kronológiát erőltet, hanem a fő korszakokat közös keretként használja, az eltéréseket pedig külön jelzi.

A jelen fogalmainak visszavetítése a kronológiában is torzít. A 19. század előtt a „nemzet” nem a mai értelemben vett politikai közösséget jelentette; a középkori királyságok rendi, dinasztikus és egyházi intézmények köré szerveződtek. A periodizációban ezért kerüljük az olyan kifejezéseket, mint „nemzetállami korszak” a korai időkre. Hasonlóképpen a „kisebbség”, „baloldal” vagy „jobboldal” kategóriái a 19. század előtt más jelentéssel bírtak, vagy egyáltalán nem léteztek.

1.4.2 A könyv fő korszakai és azok vitatott határai

A könyv a következő fő korszakokat használja; mindegyiknél jelezzük a határok bizonytalanságát és a régiók közötti eltéréseket.

1. **Viking kor (kb. 793–1066).** A hagyományos kezdőpont 793 (Lindisfarne); a skandináv expanzió azonban már a 8. században megkezdődött a Baltikumban és Kelet-Európában. A zárópont 1066 (a Stamford Bridge-i csata) szintén angliai eseményhez kötött; a skandináv társadalom, vallás és anyagi kultúra fokozatosan alakult át a kereszténységgel. A korszakhatár tehát **vitatott értelmezés**; a régészeti leletek alapján a „viking kor" anyagi kultúrája nem szűnik meg egyetlen évszámnál. A A viking kor társadalma és expanziója később részletesen tárgyalja ezt a korszakot.

2. **Középkori királyságok (11–14. század).** A dán, norvég és svéd királyi hatalom konszolidációja; a finn területek fokozatos svéd befolyása; a Németalföldön a grófságok, hercegségek és püspökségek rendszere, valamint a városi kommunák felemelkedése. A királyságok alapítási dátumai (pl. Dánia keresztelkedése, Norvégia egyesítése) forrástól függően eltérnek; ezek részben legendás elemeket is tartalmaznak. A korszakhatár 14. századi végét a Kalmari unió formálódása és a Németalföld burgundi uralom alá kerülése adja, de e folyamatok évtizedekig húzódtak.

3. **Kalmari unió (1397–1523).** A dán, norvég és svéd királyságok perszonáluniója 1397-ben jött létre; a 15. században időszakos konfliktusok, a svéd ellenállás, végül 1523-ban a svéd kiválás. Fontos azonban, hogy a dán–norvég állam 1814-ig fennmaradt, tehát a korszakhatár nem a teljes északi államszövetség végét jelöli. A Kalmari unió intézménytörténetét a A Kalmari unió és a középkori Skandinávia tárgyalja.

4. **Reformáció és kora újkor (16–18. század).** A reformáció 1527-ben Svédországban (Västerås), 1536–1537-ben Dánia–Norvégiában ért el fordulópontot; a Németalföldön a kálvinizmus terjedése és a spanyol Habsburg-uralom elleni felkelés (1568/1581) alakította a korszakot. A szakasz magában foglalja a svéd nagyhatalmi korszakot (kb. 1611–1718), a Holland Köztársaság aranykorát (17. század), a dán–norvég abszolutizmust. A határok ismét nem egységesek: a Németalföld déli része (a későbbi Belgium) spanyol, majd osztrák uralom alatt maradt. A kora újkor végét gyakran a 18. század végére teszik, de a napóleoni háborúk átrendeződése már átvezet a következő korszakba.

5. **Napóleoni korszak és a 19. század (1790–1914).** A francia forradalom és a napóleoni háborúk a Németalföldön 1795-től, Skandináviában 1807–1814 között alakították át a hatalmi viszonyokat. Az 1808–1809-es orosz–svéd háború Finnország orosz nagyhercegséggé válásához vezetett; 1814-ben Dánia elvesztette Norvégiát, amely svéd perszonálunióba lépett. 1815-ben létrejött az Egyesült Holland Királyság, 1830-ban Belgium kivált, 1839-ben Luxemburg területi megosztása rögzült. A hosszú 19. század a nemzetépítés, az iparosodás, a politikai liberalizáció és a tömegmozgalmak kora. A dán 1849-es alkotmány, az 1864-es dán–német háború, a svéd–norvég unió 1905-ös felbomlása, a finn autonómia és az oroszosítás mind e korszak regionális fordulópontjai. A korszakhatár 1914-es zárása a kontinentális háború kitöréséhez, nem a régió belső logikájához igazodik, ezért a skandináv semlegesség és a Benelux megszállás különbözőképpen illeszkedik a keretbe.

6. **Első világháború és a két háború közötti időszak (1914–1939).** Belgium és Luxemburg 1914-es német megszállása; Hollandia és a skandináv országok semlegessége; a háború utáni rendezés, a demokrácia kiterjesztése, a gazdasági válságok, a munkásmozgalom és a jóléti állam kezdetei. Finnország 1917/1918-ban függetlenné vált és polgárháborút élt át. A korszak végét 1939-re teszük, de Észak-Európában a második világháború már 1939 novemberében (Finnország téli háborúja) elkezdődött.

7. **Második világháború (1939–1945).** A finn téli háború 1939. november 30-án kezdődött; Dánia és Norvégia 1940. április 9-én került német megszállás alá; Belgium, Hollandia és Luxemburg 1940. május 10-én. Svédország semleges maradt. A megszállás időpontjai tehát országonként eltérnek, így a korszakhatár nem egyetlen dátum. A háború utáni rendezés Észak-Európában is elnyúlt, a finn békeszerződések és a német megszállás alóli felszabadulás időpontjai (pl. Norvégia 1945. május 8.) sem egységesek.
8. **Hidegháború és a jóléti államok (1945–1991).** A kétpólusú világrend; Dánia és Norvégia NATO-alapító tagok, Svédország és Finnország semleges; a jóléti államok kiépülése; a dekolonizáció (Hollandia, Belgium); az európai integráció kezdetei (Benelux, EGK); a finn „finnlandizáció" vitája. A korszakhatár 1991-es vége a Szovjetunió felbomlásához kötött, de a skandináv jóléti rendszer válsága és átalakulása már az 1980-as években megkezdődött.
9. **Európai integráció és jelenkor (1991–2026).** A Szovjetunió felbomlása; Finnország és Svédország EU-csatlakozása 1995; a balti és északi együttműködés átalakulása; a 2008 utáni válságok, a bevándorlás, a klímaválság; Finnország NATO-csatlakozása 2023, Svédországé 2024; a könyv 2026-os állapotban zár. Ez a periodizáció a kortárs folyamatok miatt folyamatosan vitatott; a „jelenkor" határa nem rögzíthető olyan biztonsággal, mint a korábbi korszakoké.

1.4.3 Történelmi régiók: a térkép mozaikja

A mai államhatárok mögött a középkori és kora újkori régiók mozaikja húzódik. Ezek a régiók nem esnek egybe a mai országhatárokkal, és hovatartozásuk gyakran változott.

A skandináv térségben **Jylland** (Jutland) a dán félsziget, a kontinentális Európával való kapocs; a mai dán-német határ 1920-ban népszavazással alakult ki. A dán szigetek (Sjælland, Fyn) és a **Öresund** (Øresund) tengerszoros stratégiai szerepe alapvető volt a dán királyi hatalom bevételében. **Skåne** a mai Svédország déli része, 1658-ig dán; a roskildei béke és a svéd hódítás utáni integráció a dán identitás szempontjából traumaként él tovább. A svéd királyság magterületei **Svealand** és **Götaland** voltak, bár a könyv fő régiólistája nem emeli ki őket külön, a megértéshez szükséges rájuk utalni. **Norrland** Svédország északi, ritkán lakott területe, a 19. századtól vasérc- és erdőipara miatt vált fontossá. **Finnország** (finnül Suomi) a svéd királyság keleti fele volt, 1809-től orosz nagyhercegség; a finn és svéd nyelvű területek határai a középkorban nem rögzültek. **Lappföld** (északi számiul Sápmi) a számi népek területe, amely négy államhatárt metsz, és a mai napig nem rendelkezik önálló állami kerettel.

A Németalföldön **Flandria** (Flanders, hollandul Vlaanderen) gazdag városias grófság volt, a középkori textilipar központja; a mai Belgium, Franciaország és Hollandia határai között oszlik meg. **Brabant** hercegség a Burgundi-Habsburg Németalföld egyik magterülete volt; a 19. században holland és belga részre osztották. **Holland** grófság a későbbi Holland Köztársaság és a mai Holland Királyság névadója; fontos megkülönböztetni a történelmi Holland tartományt a mai államtól (Nederland). **Zeeland** tengerparti tartomány, a kereskedelem és a tengeri védelem központja. **Frízföld** (Friesland) a fríz nyelvű terület, a kora középkori fríz törzsi királyságok öröksége. **Gelre** (Gelderland) a Rajna menti hercegség, a mai Hollandia keleti része. **Limburg** történelmi hercegség, a 19. századi holland–belga határviták tárgya. **Luxemburg** (luxemburgiul Lëtzebuerg) grófságból hercegséggé, majd nagyhercegséggé alakult; a történelmi terület nagyobb volt, 1839-ben a nyugati, vallon nyelvű része Belgiumhoz került (Luxembourg belga tartomány). A **Rajna** (hollandul Rijn), a **Maas** (franciául Meuse) és a **Schelde** (franciául Escaut) torkolatai a Németalföld kereskedelmi és politikai szerkezetét határozták meg.

A régiók nem „örök" etnikai vagy nyelvi egységek. A flamand és a holland nyelv nyelvészetileg ugyanarról a nyelvről, a németalföldi hollandról (Nederlands) származik, de a regionális identitás

és a politikai határok eltérőek. A számi területek pedig nem alkottak egységes államot, de a számi népek kulturális és jogi önazonossága a 20. században vált nemzetközi kérdéssé. A térképolvasás során ezért mindig meg kell kérdezni, mit jelöl a térkép: tényleges hatalmi ellenőrzést, nyelvi határt, vallási hovatartozást vagy éppen a modern állam rekonstrukcióját.

1.4.4 Dátumok, naptárak és a kronológiai bizonytalanság

A történelmi dátumok értelmezésekor figyelembe kell venni a naptárreformokat. A **Gergely-naptár** bevezetése országonként eltérő időpontban történt: a Németalföld egyes tartományai 1582–1583-ban, Dánia–Norvégia 1700-ban, Svédország fokozatosan (1700-tól, az 1712-es „dupla naptárral", amikor február 30-át is beiktattak), Finnország pedig a svéd uralom alatt, majd 1809 után az orosz Julián naptárt használta 1918-ig. A középkori oklevelek évkezdete gyakran húsvét vagy más egyházi ünnep volt; ezért a január–márciusi dátumok eltolódhatnak. A könyvben a bizonytalan dátumokat „kb.", „valószínűleg", „a források egy része szerint" jelzi; a statisztikai adatok becslési jellegét minden esetben meg kell adni.

A régészeti kormeghatározás módszerei közé tartozik a **radiokarbon** (szénizotópos) mérés, amely bizonytalansági tartományt ad, és a **dendrokronológia** (évgyűrűk), amely faanyag esetén pontosabb lehet. A viking kori leletek korát gyakran csak bizonytalansági intervallummal lehet megadni. Például a viking kor kezdete a 8. század harmadik harmadára tehető, de a pontos dátum (793) inkább szimbolikus; a reformáció kezdete sem egyetlen dátum, hanem évtizedes folyamat. A svéd Västerås-i országgyűlés 1527-es határozata és a dániai koppenhágai hitlevél 1536-os letétele fordulópont, de a változás a gyülekezetek szintjén sokáig elhúzódott.

A naptárkérdés a második világháborús eseményeknél is fontos: például a finn téli háború kezdete 1939. november 30-án egyértelmű, de a finn belpolitikai eseményeknél a Julián és Gergely naptár közötti eltérés (1918-ig 13 nap) zavart okozhat a forrásokban. A könyv ezért a Gergely-naptárt használja, de a források eltéréseit jelzi.

1.4.5 Térképolvasás és a történelmi földrajz szerepe

A térképolvasás nem egyszerűen a mai határok felismerését jelenti. A középkori hatalmi viszonyokat nem lehet a modern államhatárokhoz igazítani. A határok gyakran bizonytalan zónák voltak; a hatalom a városok, a vásáros helyek, a várak és a tengeri útvonalak ellenőrzésén alapult. A kora újkori térképek gyakran pontatlanok, propagandisztikus célúak vagy hiányosak; a középkori határok rekonstrukciója oklevelekből és birtokjegyzékekből történik, ami bizonytalanságot hordoz.

A skandináv térségben a tenger volt az összekötő közeg: a Balti-tenger, az Északi-tenger, a Skagerrak, a Kattegat és a Öresund tengerszoros. A dán szorosok ellenőrzése a dán királyok bevételét és hatalmát növelte; a Hanza városai a tengeri kereskedelem csomópontjai voltak. A mai Dánia, Norvégia és Svédország közötti határok a középkorban nem úgy működtek, mint ma; a tengeri átjárók fontosabbak voltak, mint a szárazföldi határvonalak. A svéd–finn állam keleti határa a középkorban a mai finn-orosz határnál jóval nyugatabbra vagy keletebbre is húzódhatott, a hatalmi viszonyoktól függően.

A Németalföldön a folyók és a mocsarak határozták meg a településszerkezetet. A Rajna, a Maas és a Schelde torkolatai a kereskedelem kapui; a gátak és a vízrendezés a 11. századtól formálta a tájat. A tartományi különállás részben a folyóvölgyek és a tengerparti sáv elkülönüléséből fakadt. A 16. századi felkelés idején a nagy folyók (a „nagy folyók" vonala) elválasztották a kálvinista északi tartományokat a katolikus déli tartományoktól, ami a mai holland–belga határ előképének tekinthető, de a későbbi határmegállapítás politikai és katonai eredmény volt. A történelmi

földrajz szerepe éppen az, hogy ezeket a földrajzi adottságokat és a politikai döntéseket egymásra vetítve magyarázza a régiók eltérő pályáit.

A könyv térképek helyett szöveges leírásokat, listákat és szükség esetén táblázatokat használ. A régiók és a mai államok kapcsolatát például a következő felsorolás segítheti:

- **Jylland** – ma Dánia; a déli részén 1920-ig a dán-német határ vitatott volt.
- **Skåne** – ma Svédország; 1658-ig dán.
- **Norrland** – ma Svédország északi része; a számi területekkel átfed.
- **Finnország** – ma Finnország és részben Svédország, Oroszország; 1809-ig svéd, majd orosz nagyhercegség.
- **Brabant** – ma Hollandiában Észak-Brabant, Belgiumban Antwerpen, Vallon-Brabant és Flamand-Brabant tartományok.
- **Flandria** – ma Belgiumban Kelet- és Nyugat-Flandria, Franciaországban Flandre, Hollandiában Zeeuws-Vlaanderen.
- **Holland** – ma Hollandia két tartománya (Észak- és Dél-Holland), a történelmi grófság területe magában foglalta a mai Nyugat-Németalföldet.
- **Limburg** – ma Hollandiában és Belgiumban egy-egy tartomány; a 19. században határviták.
- **Luxemburg** – ma Luxemburgi Nagyhercegség; a történelmi terület nyugati része 1839 óta Belgium.

Ezek a besorolások leegyszerűsítenek, de jól mutatják, hogy a mai államok területe több történelmi régió metszetéből áll össze.

1.4.6 Források és bizonytalanságok

A kronológia és a térképolvasás forrásai eltérő minőségűek. Az elsődleges források közé tartoznak a középkori krónikák, évkönyvek, oklevelek, törvénykönyvek, városi könyvek, levelezések, térképek, régészeti leletek, később statisztikák, naplók és interjúk. A középkori skandináv írásbeliség szegényesebb, mint a németalföldi; a rúnakövek fontosak, de értelmezésük vitatott. A sagák irodalmi feldolgozások, ezért eseménytörténeti forrásként csak fenntartásokkal használhatók.

A periodizáció forrásai sem egységesek. A viking korra vonatkozóan a nyugat-európai krónikák mellett a skandináv sagák állnak, de a sagák későbbi, irodalmi feldolgozások. A Kalmari unió 1397-es oklevele fennmaradt, de a modern kutatók vitatják, hogy az uniós szerződés mennyiben volt tényleges alkotmányos dokumentum. A reformáció kezdőpontjai (1527, 1536) dokumentált országgyűlési határozatokhoz köthetők, de a végrehajtás évtizedes eltéréseket mutat. A napóleoni korszak határai politikai és államjogi szempontból vitatottak, mert a hatalmi átrendeződés nem egyetlen szerződés aláírásával zárult le.

A térképi források a legkorábbi részletes térképek a 16–17. századból származnak; a középkori határok rekonstrukciója oklevelekből és birtokjegyzékekből történik, ami bizonytalanságot hordoz. A modern statisztikai adatok (népesség, gazdaság) a 18. század előtt gyakran hiányosak; az adóösszeírások és egyházi anyakönyvek alapján készült becslések módszertani eltéréseket mutatnak. A második világháborús áldozatszámok és a kollaboráció megítélése részben emlékezetpolitikai vita tárgya, ami a kronológiai keretbe is beszüremlik (pl. a megszállás időpontjainak értelmezése, az ellenállás és az együttműködés kezdőpontjai).

A könyv ezért minden dátumot és adatot a forrástípushoz köt, és jelzi, ha a tudományos álláspont nem egységes. A **dokumentált tény**, **tudományos konszenzus**, **vitatott értelmezés** és **emlékezetpolitikai állítás** kategóriái segítenek ezt a különbséget láthatóvá tenni. Például az 1658-as roskildei béke dátuma dokumentált tény; a svéd nagyhatalmi korszak értelmezése historiográfiai vita; a Kalmari unió emlékezetpolitikai toposz a skandináv együttműködésben; a

viking kor kezdetének 793-as rögzítése pedig részben hagyomány, részben tudományos konszenzus, amelyet a régészeti kutatások árnyalnak.

1.4.7 Rövid összefoglaló

- A periodizáció a történész elemzési eszköze, nem magától értetődő tény; a korszakhatárok vitatottak, és a két régió eltérő ritmusban változott.
- A könyv korszakai: viking kor (kb. 793–1066), középkori királyságok (11–14. század), Kalmari unió (1397–1523), reformáció és kora újkor (16–18. század), napóleoni korszak és 19. század (1790–1914), 1914–1939, 1939–1945, 1945–1991, 1991–2026.
- A mai államhatárok nem vetíthetők vissza; a régiók (Jylland, Skåne, Norrland, Finnország, Flandria, Brabant, Holland, Limburg, Luxemburg, Frízföld, Gelre, Zeeland) a hatalmi és gazdasági viszonyok mozaikját adják.
- A tenger és a folyók szerepe alapvető: a dán szorosok, a Balti-tenger, a Rajna–Maas–Schelde torkolatai eltérő fejlődést tettek lehetővé.
- A naptárreformok és a régészeti kormeghatározás miatt a dátumoknál mindig jelölni kell a bizonytalanságot és a naptárt.
- A történelmi földrajz a régi térképek kritikai olvasását és a modern rekonstrukciók becslési jellegének felismerését jelenti.
- A könyv a forrásokhoz köti a dátumokat, és megkülönbözteti a dokumentált tényt, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezést és az emlékezetpolitikai állítást.

1.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Miért tekinthető a viking kor kezdő- és záró dátuma vitatott konstrukciónak, és milyen források befolyásolják a periodizációt?
2. Hogyan változtak a skandináv régiók (Jylland, Skåne, Finnország) hovatartozásai a kora újkorban és a 19. században?
3. Milyen különbségek vannak a Németalföld és Skandinávia térbeli logikája között a tenger, a folyók és a szárazföldi határok szempontjából?
4. Miért fontos a naptárreformok ismerete a kora újkori és a 19. századi dátumok értelmezésekor?
5. Hogyan különbözteti meg a könyv a dokumentált tényt, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezést és az emlékezetpolitikai állítást a kronológiai keretben?

2 Földrajz, régiók és népek

2.1 Földrajzi keretek és régiók

A két vizsgált régió – északon a Skandináv-félsziget, a Jylland-félsziget és a Finn-tóhátság, délen a Németalföld – földrajzi keretei nem pusztán a történeti események passzív színpadát jelentik. A tengeri átjárók, a hegyvidékek, az erdős vízgyűjtők és a folyódelták évszázadokon át megszabták a közlekedés, a mezőgazdaság, a városiasodás és a politikai hatalom lehetőségeit. Éppen ezért a régiók történetét nem lehet a mai államhatárok visszavetítésével megérteni: a földrajzi egységek gyakran másképp tagolódnak, mint a későbbi nemzetállamok. Az alábbi alfejezet a két térség alapvető földrajzi kereteit és az eltérő tájtipusok történelmi következményeit mutatja be, építve a Kronológia, térkép és periodizáció alfejezetben már jelzett módszertani alapokra.

2.1.1 A Skandináv-hegység: a nyugati gerinc

A **Skandináv-hegység** (svédül Skanderna, norvégül Den skandinaviske fjellkjede, finnül Skandit) a mai Norvégia és Svédország között húzódó, északkelet–délnyugati irányú hegyvonulat. Hossza hozzávetőleg 1700 kilométer, legnagyobb magassága a 2400 métert is meghaladja, bár a pontos szám a források földrajzi lehatárolásától függ. A hegység a **Balti-tenger** és az **Északi-tenger** vízválasztója: nyugati oldalán rövid, gyors folyók törnek a mélyen benyúló fjordok felé, keleti oldalán hosszabb, lassabb folyók indulnak a belső erdős tájakra, végül a Balti-tengerbe vagy a Botteni-öbölbe torkollva.

A hegyvidék korántsem alkotott egységes természetes határt. A mai Norvégia és Svédország közötti térségben számos, nyugat–keleti irányú völgy – például a Gudbrandsdalen vagy az Østerdalen – biztosított átjárást már a középkorban is. Ezek a völgyek kereskedelmi utak, vándorlási folyosók és olykor katonai felvonulási területek voltak. A nyugati oldal csapadékos, óceáni éghajlata és a meredek sziklafalak miatt a mezőgazdaság itt mindig korlátozott maradt, a települések a fjordok belső végén, a folyótorkolatoknál és a keskeny parti sávokban sűrűsödtek. A keleti oldal kontinentálisabb éghajlata és szélesebb völgyei a legeltető állattartásnak és a rozs-, majd később az árpatermesztésnek kedveztek, de a termőterület itt is kicsi volt.

A hegyvidéki régiókban a természeti erőforrások közül a vasérc, a réz és a fa vált kiemelkedővé. A 17. századtól a svéd bányavidékek – elsősorban a Bergslagen néven ismert terület – a kora újkori állami hatalom egyik pénzügyi alapjává váltak. A norvég hegyvidék a fakitermelés és a legelőváltó gazdálkodás révén kapcsolódott be a regionális munkamegosztásba. A Skandináv-hegység tehát nem egyszerűen elválasztott, hanem sajátos, ritkán lakott, de erőforrásokban gazdag peremvidéket alkotott.

2.1.2 A Balti-tenger: a keleti zárványtenger

A **Balti-tenger** (svédül Östersjön, dánul Østersøen, finnül Itämeri, németül Ostsee) Európa egyik legnagyobb beltengere. Alacsony sótartalma és sekély átlagos mélysége miatt érzékeny az

éghajlatváltozásra, északi része rendszeresen befagyott a történelmi korszakok hidegebb időszakaiban. A jégviszonyok évről évre változtak, és a kora újkori forrásokban gyakran szerepelnek befagyott öblök, jégutak és jégtörő hiányában elmaradt hajózások.

A Balti-tenger nyugati kijárata a dán szigetek és a Jylland-félsziget közötti szorosokon – a **Nagy-Bælt**-en (dánul Storebælt), a **Kis-Bælt**-en (dánul Lillebælt) és a **Øresund**on (svédül Öresund) – át vezetett az Északi-tengerre. E szorosok ellenőrzése központi jelentőségűvé tette a kora újkorban a dán királyságot, amely a 15–19. században a Øresundon áthaladó hajók után vámszedési jogot gyakorolt. A Balti-tenger ezzel nem csupán földrajzi, hanem politikai-gazdasági tér is volt: a keleti partok gabonája, faanyaga, viasza és szőrméje, valamint a nyugat-európai késztermékek és hering itt cseréltek gazdát. A **Hanza** (németül Hanse, hollandul Hanze, dánul Hanseforbundet) városai – köztük Lübeck, Visby, Danzig – a Balti-tenger déli és északi partjait egybefűző kereskedelmi hálózatot építettek ki.

A tenger belső vízi útként összekötötte a mai Svédország, Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Németország és Dánia kikötőit. A svéd nagyhatalmi korszak idején a svéd állam a Balti-tenger keleti és déli partvidékén is területeket tartott, ami a regionális hatalmi egyensúly központi kérdésévé tette a tengeri ellenőrzést. A Balti-tenger földrajzi adottságai így a békés kereskedelem és a katonai konfliktusok terepét egyaránt kijelölték.

2.1.3 Az Északi-tenger: a nyugati kapu

Az **Északi-tenger** (dánul Nordsøen, norvégül Nordsjøen, hollandul Noordzee, németül Nordsee) nyílt, sekély peremtenger, amely a mai Brit-szigetek, Norvégia, Dánia, Németország, Hollandia és Belgium partjai között helyezkedik el. A Balti-tengerrel ellentétben sótartalma magasabb, árapálya jelentősebb, és hajózása hosszú évszázadokon át kiszolgáltatott volt az atlanti viharoknak. A történelmi forrásokban gyakran szerepelnek zátonyra futott, viharban elsüllyedt vagy kalózok által elfogott hajók, ami a tenger veszélyességét jelzi.

Az Északi-tenger nyugati partvidéke a kora középkortól kezdve a halászat, a sókereskedelem és a távolsági hajózás egyik központi színtere volt. A mai Norvégia partjain a **Lofoten**-szigetek környéki tőkehal, a **Skagen** (dánul Skagen) és a dán nyugati part heringje, valamint a németalföldi kikötők sója és élelmiszer-feldolgozása összekapcsolta a régiót a Brit-szigetekkel, a Földközi-tengerrel és később a gyarmati útvonalakkal. A holland kikötők – különösen Amszterdam és Rotterdam – az Északi-tenger felől érkező tengeri forgalom révén váltak a kora újkori világgazdaság csomópontjaivá.

A 20. század második felében az északi-tengeri szénhidrogén-lelőhelyek – a norvég és dán szektorban elsősorban földgáz és kőolaj, a holland partoknál földgáz – alapvetően átalakították a regionális gazdaságot. A kitermelés a tengerfenék jogi felosztását és a környezeti kockázatok kezelését is új politikai kérdéssé tette, amire a későbbi fejezetek visszatérnek. Az Északi-tenger tehát nem csupán természeti egység, hanem a halászattól a bányászatig terjedő, változó használatú erőforrástér.

2.1.4 A Jylland-félsziget: a szárazföldi híd

A **Jylland-félsziget** (dánul Jylland, németül Jütland) a mai Dánia kontinentális részét alkotja, dél felől a német alföldhöz csatlakozik, északon a Skagerrak és a Kattegat vizei határolják. Felszíne túlnyomórészt alacsony morénavidék, amelyet a jégkorszakok formáltak; a legmagasabb pontja alig haladja meg a 170 métert, ezért a tájat elsősorban a talajminőség, a partvonal és a szorosok közelsége tagolja.

A félsziget nyugati partja az Északi-tenger felé nyitott, homokos, viharos és kevés természetes mély kikötővel rendelkezik. A keleti part ezzel szemben védettebb, fjordszerű öblökkel és jobb kikötőkkel rendelkezik, ami a középkori városok – például Århus (dánul Aarhus) és Aalborg – elhelyezkedését is befolyásolta. A **Limfjord** (dánul Limfjorden) a félsziget északi részén hosszan benyúló tengerszoros, amely időszakosan lezárult vagy megnyílt a tenger felé, és ezzel a környező települések halászati és kereskedelmi lehetőségeit is megváltoztatta.

Jylland déli része, elsősorban a **Schleswig** (dánul Slesvig) területe, évszázadokon át érintkezési zóna volt a dán és a német nyelvű népesség, valamint a dán királyság és a német fejedelemségek között. Ez a földrajzi nyitottság magyarázza, hogy a térség a 19. században a dán-német konfliktusok egyik legfontosabb hadszínterévé vált. A Jylland-félsziget tehát nemzetállami szempontból peremvidéknek tűnhet, valójában azonban észak–déli irányú szárazföldi híd, ahol a közlekedés, a mezőgazdaság és a nyelvi határok folyamatosan alakultak.

A félsziget és a dán szigetek közötti szorosok – a **Kis-Bælt**, a **Nagy-Bælt** és az **Øresund** – a dán királyságon belüli belső összeköttetés kulcsai voltak. A 19. század végétől kompok, a 20. század végétől hidak és alagutak javították az összeköttetést, de a vízi átkelés a középkorban és a kora újkorban is állandó, bár időjárásfüggő lehetőség volt. A dán szigetvilág – elsősorban **Fyn** (dánul Fyn) és **Sjælland** (dánul Sjælland) – a félsziget és a Balti-tenger közötti tranzitforgalom természetes állomásaként működött, és a mai Dánia területének magterületét alkotta.

2.1.5 A Finn-tóhátság: a belső vizek és erdők

A **Finn-tóhátság** (finnül Järvi-Suomi, svédül Insjöfinland) a mai Finnország középső és keleti részén elterülő, jégkorszak formálta tóvidék. Ez a táj több tízezer, jégvájta medencében kialakult tóból, morénahátakból, folyókból és hatalmas erdőségekből áll. A tavak vízszintje és a köztük lévő vízi utak a modern mérnöki beavatkozások előtt természetes ingadozást mutattak, ezért a közlekedési lehetőségek évszakonként és évenként változtak.

A tóhátság a mezőgazdaság számára kedvezőtlen, köves, savanyú talajú és rövid termőidejű terület. A történeti földrajz konszenzusa szerint a régió a kora újkorig viszonylag ritkán lakott peremvidék volt, amelyet a mai délnyugati Finnország mezőgazdasági magterületéhez és a tengerparthoz képest a vándorló égetéses földművelés, a vadászat, a halászat és a gyűjtögetés jellemzett. A tavak és folyók azonban a legfontosabb közlekedési útvonalakat biztosították: a belső területek fája, szurokja, prémje és később kátránya a vízi utakon jutott el a partvidéki kikötőkbe, onnan pedig a balti-tengeri kereskedelembe.

Az erdő – elsősorban a fenyő, a luc és a nyír – a finn területek egyik legnagyobb természeti kincse volt. A 18. századtól a kátrányfőzés, a 19. század végétől pedig a fűrészáru- és cellulózipar tette a tóhátságot a finn gazdaság növekedésének egyik motorjává. A folyók mentén fűrészmalmok és később gyárak jöttek létre, és a tavak vizét a faúsztatásra használták. Ez a földrajzi adottság segít megmagyarázni, miért vált a mai Finnország a modern erdőipar egyik jelentős szereplőjévé.

Fontos hangsúlyozni, hogy a Finn-tóhátság fogalma nem azonos a mai Finnország teljes területével. A délnyugati partvidék – a mai Turku (svédül Åbo) környéke – évszázadokon át sűrűbben lakott, mezőgazdaságilag kedvezőbb régió volt, és a svéd királyság közigazgatási, egyházi központjai is itt jöttek létre. A tóhátság tehát a finn területek belső, erdős peremvidékét jelöli, amely más történelmi pályát követett, mint a tengerparti sáv.

2.1.6 A Rajna–Maas–Schelde delta: a folyami kapu

A **Rajna–Maas–Schelde delta** (hollandul Rijn-Maas-Scheldedelta, franciául delta du Rhin, de la Meuse et de l'Escaut) a mai Hollandia és Belgium területén elterülő, három nagy folyó közös

torkolatvidékét foglalja magában. A **Rajna** (hollandul Rijn), a **Maas** (franciául Meuse) és a **Schelde** (franciául Escaut) ágai, mellékfolyói és csatornái sűrű vízi hálózatot alkotnak, amely a szárazföld belsejét összeköti az Északi-tengerrel. Ez a delta Európa egyik legsűrűbben lakott és leginkább urbanizált folyami torkolatvidéke.

A delta földrajzi jellege alapvetően befolyásolta a térség történelmi pályáját. A tengerszint emelkedése, a folyók áradásai és a tőzeges, agyagos talajok vízelvezetése állandó küzdelmet jelentett a lakosságnak. A középkortól kezdve a helyi közösségek gátakat, csatornákat, zsilipeket és malmokat építettek, létrehozva a **polder** (hollandul polder) rendszerét: a gátakkal körülvett, mesterségesen víztelenített mezőgazdasági területeket. A polderes régió fenntartása szervezett vízügyi igazgatást, helyi együttműködést és folyamatos karbantartást kívánt, ami hosszú távon a helyi önkormányzatok és a közösségi döntéshozatal iránti igényt erősítette.

A folyók és a tenger közelsége a kereskedővárosok felemelkedésének is kedvezett. A középkorban **Brugge** (hollandul Brugge, franciául Bruges), **Gent** (hollandul Gent, franciául Gand) és **Ypern** (hollandul Ieper, franciául Ypres) a flamand textilipar és a nemzetközi kereskedelem központjaivá váltak. A késő középkorban **Antwerpen** (hollandul Antwerpen, franciául Anvers), a kora újkorban pedig **Amszterdam** (hollandul Amsterdam) vette át a vezető szerepet. A delta tehát nem egységes „Németalföldet” jelentett, hanem egymással versengő városi hálózatokat, amelyek politikai lojalitása és gazdasági érdeke gyakran eltért.

A folyami ágak egyben politikai és katonai határvonalak is lehettek. A **Rajna** egyes szakaszai a Római Birodalom idején a birodalom és a nem római világ közötti határként ismertek, később pedig a Német-római Birodalom és a francia királyság érdekszféráinak érintkezési pontjaként szerepeltek. A 16. századi németalföldi felkelés során a folyók és a polderes csatornák a katonai védekezés és a holland területek elárasztásának eszközeivé váltak. A delta vízi útjai tehát egyszerre voltak a kereskedelem színterei és a katonai tervezés elemei.

2.1.7 Eltérő pályák: hegyvidék, erdő, tengerpart és polder

A két régió földrajzi keretei négy, történelmileg eltérő pályát bejáró tájtípust rajzolnak ki. A **hegyvidéki régió** (svédül fjällbygd, norvégül fjellbygd) a Skandináv-hegységben és annak előterében ritkán lakott, erőforrás-központú peremvidéket jelentett. Mezőgazdasága korlátozott volt, viszont a legeltetés, a fakitermelés, a vadászat és később a bányászat biztosított megélhetést. A hegyvidék politikai értelemben hosszú ideig a központi hatalom számára nehezen ellenőrizhető, de adóztatható erőforrásokban gazdag térség volt.

Az **erdős régió** (finnül metsäseutu) elsősorban a Finn-tóhátságot és a svéd Norrland (svédül Norrland) belső részeit jellemezte. Ez a táj a mezőgazdasági magterületektől távol eső, alacsony népsűrűségű övezet volt, ahol a vízi utak és az erdőhasználat szabták meg a települések kialakulását. Az erdős régió a kora újkorban a kátrány, a szurok és a fa exportja révén kapcsolódott be a regionális és európai piacokba, de a 19. századig viszonylag alárendelt szerepet játszott a partvidékhez képest.

A **tengerparti régió** (hollandul kustgebied) a norvég fjordok, a dán szigetek és a németalföldi partok mentén alakult ki. Itt a tengeri erőforrások – hal, só, hajózási szolgáltatások – és a távolsági kereskedelem biztosították a jövedelmet. A kikötővárosok sűrű hálózata a középkortól a kora újkorig a regionális gazdaság motorja volt, de ez a nyitottság egyben sérülékenységet is jelentett: a tengeri blokádok, a kalózkodás és a háborús flották mozgása közvetlenül érintette e területek lakosságát.

A **polderes régió** (hollandul poldergebied) a Németalföld alacsonyan fekvő, folyami és tengeri üledékekkel borított részein jött létre. Ez a tájtípus a vízrendezés, a gátépítés és a csatornázás révén vált termőterületté; fenntartása folyamatos szervezési és technikai innovációt kívánt. A

polderes régió a középkori kolostorok, a késő középkori városi elit és a kora újkori tartományi intézmények együttműködésének színtere lett. Az itt kialakult intenzív mezőgazdaság, a városi sűrűség és a vízügyi igazgatás hozzájárult ahhoz, hogy a Németalföld a kora újkorban Európa egyik legnagyobb népsűrűségű és leggazdagabban urbanizált térségévé váljon.

A négy tájtípus nem zárt kategória. A Jylland-félsziget nyugati partja például tengerparti, ugyanakkor homokos, mezőgazdaságilag gyenge terület; a Skandináv-hegység keleti előtere erdős, de bányászati régió is. Mégis a hegyvidék, az erdő, a tengerpart és a polder megkülönböztetése segít abban, hogy a régiók közötti különbségeket ne a mai nemzetállamok eltéréseire, hanem a földrajzi adottságokra és az azokra épülő gazdasági-társadalmi alkalmazkodásra vezessük vissza.

2.1.8 Források és bizonytalanságok

A földrajzi keretek leírása látszólag egyértelmű természettudományos tényekre épül, valójában több forrástípus és értelmezési bizonytalanság kombinációját igényli. A domborzati, vízrajzi és talajtani adatok nagy része mára műholdas geodéziai méréseken, geológiai fúrásokon és rendszeres hidrológiai megfigyeléseken alapul. Ezek a természettudományos konszenzus részét képezik, de a pontos határvonalak – például a Skandináv-hegység keleti pereme vagy a polderes területek kiterjedése – a méretaránytól és az alkalmazott meghatározástól függően eltérhetnek.

A történelmi régiók lehatárolása ennél is bizonytalanabb. A középkori oklevelek, adóösszeírások, útleírások és későbbi térképek egymástól eltérő névhasználatot és határokat rögzítenek. Egy-egy név – például **Flanders** (hollandul Vlaanderen, franciául Flandre) vagy **Holland** (hollandul Holland) – a kora középkorban kisebb grófságokat, a későbbi századokban már jóval nagyobb tartományokat, a mai közbeszédben pedig egy országrészt jelölhet. A földrajzi egységek történeti rekonstrukciója ezért mindig forráskritikai döntéseket igényel.

A tengerszint és a partvonal történeti változása különösen fontos bizonytalansági tényező a Németalföldön. A polderek kialakulásának, a gátak és csatornák datálásának régészeti és geológiai bizonyítékai helyenként hiányosak, mert a későbbi építkezések elpusztították a korábbi rétegeket. A középkori árvízszintek rekonstrukciója üledékvizsgálatokon alapul, de az egyes áradások időpontja és kiterjedése sok esetben becslés marad. A Balti-tenger korábbi sótartalmának és jégviszonyainak megállapítása hosszú távú éghajlati rekonstrukciókból származik, amelyek hibahatára jelentős lehet.

Végül a földrajzi nevek használata is történeti érzékenységet kíván. A **Skandinávia** (dánul, svédül, norvégül Skandinavien) fogalma a 18. századtól terjedt el, és többféle politikailag motivált értelmezése létezik; a középkori forrásokban ilyen összefoglaló kategóriát ritkán találunk. A mai nyelvekben használt nevek – például a finn **Itämeri** a Balti-tengerre, szó szerint „Keleti-tenger” – nem fordíthatók vissza a középkori nyelvhasználatra. Az alfejezet ezért a földrajzi leírást és a történelmi régiók tárgyalását úgy választja el, hogy a természeti adottságok modern, de semleges bemutatását ne vetítse vissza a korábbi századok politikai térképére.

2.1.9 Rövid összefoglaló

- A Skandináv-hegység a Balti- és az Északi-tenger vízválasztója, amely völgyein át mégis átjárható volt, és bányászati, fakitermelési erőforrásaival a peremvidékek sajátos pályáját jelölte ki.
- A Balti-tenger zárványtengerként a dán szorosokon át kapcsolódott az Északi-tengerhez, és a Hanza, valamint a kora újkori hatalmi versengés meghatározó kereskedelmi terévé vált.

- Az Északi-tenger nyitottabb, viharosabb víztömege a halászat, a távolsági hajózás és a 20. század végétől a szénhidrogén-kitermelés révén kapcsolta a régiót az európai és világpiacokhoz.
- A Jylland-félsziget alacsony morénavidék, amely szárazföldi hídként kötötte össze a dán szigeteket a német alfölddel, és a dán-német érintkezési zóna feszültségeit is hordozta.
- A Finn-tóhátság jégkori tóvidéke mezőgazdaságilag gyenge, de vízi útjaival és erdeivel a finn belső területek erőforrás-exportjának alapját adta.
- A Rajna–Maas–Schelde delta sűrű folyami hálózata a polderes vízrendezés, a városi kereskedelem és a politikai tagoltság sajátos németalföldi kombinációját hozta létre.
- A hegyvidéki, erdős, tengerparti és polderes régiók eltérő földrajzi feltételei nem a mai nemzetállamok különbségeit tükrözik, hanem a természeti adottságokhoz való eltérő történelmi alkalmazkodást mutatják.
- A történelmi régiók lehatárolása és a tájhasználat rekonstrukciója forráskritikai bizonytalanságokkal terhelt, ezért a földrajzi kereteket a későbbi fejezetekben mindig a megfelelő korszak forrásaival együtt kell értelmezni.

2.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen földrajzi tényezők tették a dán szorosok ellenőrzését központi történelmi kérdéssé a kora újkorban, és hogyan kapcsolódik ez a Balti-tenger és az Északi-tenger közötti átjáró szerepéhez?
2. Hasonlítsa össze a Skandináv-hegység és a Finn-tóhátság történelmi szerepét a mezőgazdaság, a közlekedés és a természeti erőforrások szempontjából! Milyen eltérő alkalmazkodási módokat figyelhetünk meg?
3. Miért nem lehet a Rajna–Maas–Schelde delta történetét pusztán a mai Hollandia vagy Belgium területére vetíteni? Milyen földrajzi és politikai egységek alakultak ki a deltában?
4. A polderes régió fenntartása milyen társadalmi és intézményi következményekkel járt a Németalföldön? Hogyan viszonyítható ez a hegyvidéki vagy erdős régiók szervezeti formáihoz?
5. Miért fontos megkülönböztetni a természetföldrajzi leírást és a történelmi régiók forrásokból rekonstruált határait? Milyen bizonytalanságok merültek fel ebben az alfejezetben?

2.2 Népek, nyelvek és vallások

A földrajzi keretek ismeretében Földrajzi keretek és régiók a népek, nyelvek és vallások térképe éppen azért tanulságos, mert nem rajzolódik ki belőle a mai államhatárok előképe. A 11. század előtti forrásokban a dánok, norvégok és svédek megnevezése területi-törzsi, nem pedig etnikai értelemben jelenik meg; a Németalföld nyelvjárásai pedig a Rajna–Maas–Schelde delta városi hálózatához kötődő kontinuumot alkottak. Ez az alfejezet azt mutatja be, hogyan rétegződött a nyelvi, vallási és csoporthoz tartozás, és mely állítások tekinthetők dokumentált ténynek, tudományos konszenzusnak, vitatott értelmezésnek vagy emlékezetpolitikai narratívának.

2.2.1 A csoportnevek és a premodern identitásrétegek

A mai dán, norvég, svéd, finn, holland, flamand, vallon, luxemburgi és fríz csoportmegnevezések hosszú, több évszázados jelentésváltozáson mentek keresztül, ezért a középkori forrásokban nem azonosíthatók a modern **nemzet** kategóriájával. Az óészaki nyelvű írásokban a **dánok** (*danir*) és a **norvégok** (*norðmenn*) gyakran területi alattvalókat jelöltek, nem pedig közös nyelvű vagy közös származástudatú közösséget. A **svédek** (*svear*, *svenskar*) esetében a kora középkorban

külön csoportként tűnik fel a sveák és a göták (*götar*) törzse, amelyek a 13. századtól egyesültek a svéd királyság alattvalóiként; a *svensk* kifejezés ekkor kezdett elterjedni, ám a területi és nyelvi határok még sokáig nem estek egybe a dinasztikus hovatartozással. Ez a tény a rúnakövek és a középkori tartományi törvénykönyvek szóhasználatán jól dokumentálható, de a csoportok belső tagolódásának részletei vitatottak.

A finn területek a középkorban nem alkottak egységes **finn** (*suomalaiset*) identitást. A mai Finnország nyugati részén a tulajdonképpeni finnek (*varsinaissuomalaiset*), a belső területeken a hämeiek (*hämäläiset*), a keleti erdővidékeken pedig a karjalaiak (*karjalaiset*) és más csoportok éltek; a „finn” mint gyűjtőfogalom a svéd hódítás és a közigazgatási gyakorlat során vált fokozatosan kategóriává. Az írásos források, elsősorban a svéd királyi oklevelek és az egyházi szervezet iratai ezt a folyamatot csak töredékesen világítják meg, ezért a 12–14. századi finn csoporthatárok rekonstrukciója becslési bizonytalansággal terhelt.

A **számi** (*sámit*) népek a Skandináv-félsziget északi, sarkköri és hegyvidéki területein, valamint a Finn-tóhátság északi részein éltek, és életmódjuk, nyelvük, valamint hitviláguk elkülönült a germán és finn lakosságtól. A régebbi irodalomban elterjedt „lapp” megnevezés külső, skandináv eredetű elnevezés, amelyet a mai szakirodalom gyakran pontatlannak vagy lealacsonyítónak tart, és helyette a sámi önelnevezés használatát javasolja. A számi nyelvek nem egységesek, hanem több, egymástól olykor jelentősen eltérő változatra tagolódnak, és beszélőik a középkorban mobil, halászó-vadászó-rénszarvastartó közösségekben éltek. A norvég és svéd adószedők, illetve a missziós beszámolók gyakran csak a „lappok” kategóriáját használták, ami a helyi csoportok sokféleségét elfedte. A számi identitás és jogi helyzet részletesebb tárgyalását a A számi népek és jogok alfejezet végzi el.

A Németalföldön a csoportnevek szintén területi, jogi és nyelvi kategóriákból épültek fel. A **hollandok** (*Nederlanders*) és a **flamandok** (*Vlamingen*) a 19. század előtt nem külön etnikai csoportok voltak, hanem a középkori Holland, illetve Flandria grófságok alattvalóinak, illetve a hozzájuk kötődő nyelvjárások beszélőinek megnevezései. A 16. századig a németalföldi nyelvjárások beszélői magukat gyakran a *Diets* vagy *Nederduits* gyűjtőfogalommal illették, amely a közös germán nyelvű származástudat korai, de nem modern értelemben vett nemzeti jellegű kifejeződése volt. A holland és a flamand nyelvészetileg ugyanarról a nyelvről van szó, de a regionális identitás és a 19–20. századi nyelvpolitika miatt a két megnevezés politikai értelemben külön kategóriává vált; erre a kérdésre a A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom alfejezet visszatér.

A **vallonok** (*Wallons*) a mai Belgium déli, újlatin nyelvű területéhez kötődő csoport, amelynek neve a germán *walhaz* (idegen, újlatin/kelta) szóból származik, és a középkori forrásokban gyakran a Liège-i Püspökség, Namur, Hainaut és Luxemburg újlatin nyelvű lakóira utalt. A vallon **nyelv** (*wallon*) a francia *langue d’oïl* nyelvjáráscsoportjához tartozik, és a 20. század folyamán fokozatosan visszaszorult a standard francia javára; a mai vallón régió francia nyelvű lakóinak identitása ezért nem feltétlenül vallon nyelvi identitás. A luxemburgiak (*Lëtzebuerger*) esetében a modern csoporttudat szorosan kapcsolódik a 19. századi országterület kialakulásához, de a **luxemburgi** nyelv (*Lëtzebuergesch*) moseli frank nyelvjárási gyökerei korábbra nyúlnak vissza. A **frízek** (*Friezen*) a mai holland Frízföld (*Friesland*) és a németországi Ostfriesland, illetve Nordfriesland területén élő, saját nyelvű közösség, amely a középkorban szabad parasztköztársaságok hálózatát alkotta, majd a 16. századtól fokozatosan a holland tartományi rendszerbe tagolódott.

Fontos kiemelni, hogy a középkori és kora újkori forrásokban ezek a csoportnevek nem zárt etnikai határokat jelöltek, hanem területi hovatartozást, jogállást, nyelvjárást és olykor vallási kötődést egyszerre jelenthettek. A mai **nemzeti kisebbség** fogalmának visszavetítése a 16. század előtti viszonyokra ezért félrevezető, és a tudományos konszenzus szerint a modern nemzettudat kialakulása csak a 18–19. század fordulójához köthető. A fogalmak részletesebb magyarázatát a Fogalmak: Skandinávia, Norden, Észak-Európa, Németalföld, Benelux alfejezet tartalmazza.

2.2.2 Nyelvcsaládok, dialektuskontinuumok és standardizáció

A régió nyelvi sokszínűsége két nagy nyelvcsaládba rendezhető. Az indoeurópai nyelvcsalád germán ágába tartozik a **dán** (*dansk*), a **norvég** (*norsk*), a **svéd** (*svenska*), a **fríz** (*Frysk*), a **holland** (*Nederlands*), a **flamand** (*Vlaams*), a **luxemburgi** (*Lëtzebuergesch*) és a **német** (*Deutsch*) nyelvjárások többsége. A **vallon** (*wallon*) és a **francia** (*français*) a újlatin nyelvek közé tartozik, míg a **finn** (*suomi*) és a **számi nyelvek** (*sámegielat*) az uráli nyelvcsalád finnugor ágához. Ez a nyelvészeti besorolás tudományos konszenzusnak tekinthető, ugyanakkor a nyelv és nyelvjárás közötti határ megvonása sok esetben társadalmi-politikai kérdés, nem pusztán nyelvészeti kritériumokon múlik.

Az északi germán nyelvek egy közös óészaki előzményből származnak, amely a 8–11. század folyamán még viszonylag egységes dialektuskontinuumot alkotott. A rúnakövek feliratai azt dokumentálják, hogy a 11. századra a dán, norvég és svéd nyelvjárások között már írásbeli különbségek mutatkoztak, de a szóbeli kölcsönös érthetőség mértéke a mai kutatásban vitatott. A három nyelv standard változata a reformáció időszakában rögzült: a dán az 1550 körüli bibliafordítással, a svéd az 1541-es Uppsala-biblia nyomán, a norvég viszont sajátos helyzetbe került, mert a dán–norvég államban a dán vált a hivatalos írott nyelvvé, és a beszélt norvég nyelvjárások a 18. századig háttérbe szorultak az írásbeliségben. A dán és svéd hatása a norvég nyelvváltozatokra egészen a 19. századi norvég nyelvkérdésig meghatározó maradt, amelynek részleteit a A norvég nemzeti ébredés és 1814 és a A nemzeti romantika és a norvég nyelvkérdés alfejezetek tárgyalják.

A **finn** nyelv a balti finn nyelvek közé tartozik, rokon az észttel és a karjalaival, de nem érthető a szomszédos germán nyelvek beszélői számára. A finn írásbeliség a reformációhoz kötődik: Mikael Agricola 1548-as Újszövetség-fordítása a mai finn standard egyik alapja, bár korábbi, katolikus egyházi szövegek is fennmaradtak. A finnországi svéd elit nyelvként évszázadokon át megőrizte szerepét a közigazgatásban és az oktatásban, így Finnország nyelvi rétegződését a 19. századig a svéd uralkodó nyelv és a finn többségi paraszti nyelv kettőssége jellemezte. A **számi nyelvek** több, földrajzilag elkülönülő változatból állnak, amelyek a finnel közös ősi gyökerekből erednek, de a mai beszélők nem értik meg egymás változatait, és a finn nyelvvel sem kölcsönösen érthetők.

A németalföldi nyelvjárások a középkorban a Rajna–Maas–Schelde delta városi hálózatához kötődő kontinuumot alkottak, amelyben a holland, flamand, brabanti, limburgi és fríz változatok fokozatosan mentek át egymásba. A 16–17. században a holland standard a holland tartományi és brabanti nyelvjárásokra épült, és az 1637-es **Statenvertaling** (a holland református bibliafordítás) kanonizálta a későbbi köznyelvet. A **flamand** nyelvészetileg ugyanarról a nyelvről van szó, mint a holland, de a belgiumi nyelvi közösség identitásában a „flamand” megnevezés politikai jelentést hordoz, és a 19. századi flamand mozgalom óta a holland nyelvű belgák önmegnevezéseként is szolgál. Ez a megkülönböztetés tehát nem nyelvészeti, hanem társadalomtörténeti-politikai természetű; a két fogalom közötti feszültség a belga nyelvi viták állandó eleme.

A **vallon** nyelv a francia *langue d’oïl* nyelvjáráscsoportjához tartozik, és nem azonos a standard franciával. A 19. században a vallon nyelvű vidéki lakosság aránya még jelentős volt, de a francia oktatáspolitika és a városiasodás következtében a 20. század végére a vallon nyelv beszélőinek száma nagymértékben csökkent. A mai vallón régióban a francia a domináns nyelv, és a vallon nyelv elsősorban kulturális örökségként, nem pedig élő mindennapi nyelvként van jelen. A **luxemburgi** nyelv a moseli frank nyelvjárások közé tartozik, és a 20. században standardizálták; 1984-ben a luxemburgi lett a Nagyhercegség egyik hivatalos nyelve, de a mindennapi többnyelvűségben a francia és a német is használatban maradt. A **fríz** nyelv az angolszász ághoz tartozó nyugati germán nyelv, amely a holland hatás ellenére megőrizte sajátosságait; a 20. század második felétől Hollandiában a fríz a Friesland tartomány hivatalos

második nyelve, de a beszélők száma alacsony, és a nyelv megőrzése aktív nyelvpolitikai erőfeszítést igényel.

A nyelvi sokszínűség rétegei a mai államhatárokon belül is jelen vannak: Finnországban a finn és a svéd hivatalos nyelv, Belgiumban a holland, a francia és a német, Luxemburgban a luxemburgi, a francia és a német, Hollandiában pedig a holland és a fríz. Ez a felosztás a 19–20. századi nemzetépítés és a kisebbségi jogi kodifikáció eredménye, nem pedig a középkori viszonyok tükröződése. A nyelvi hierarchiák és a standardizáció politikai következményeit a későbbi országfejezetek, elsősorban A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom, A norvég nemzeti ébredés és 1814 és A finnországi svédek és a dán kisebbségek elemzik.

2.2.3 A felekezeti táj és a vallási sokszínűség rétegei

A keresztény térítés előtti vallási viszonyok rekonstrukciója forráskritikailag bizonytalan. Az északi germán közösségek politeista hitvilágáról rúnakövek, helynevek, áldozati leletek és késői, 13. századi izlandi sagák tudósítanak; a sagák azonban szerzőik korának irodalmi konstrukciói, és a bennük szereplő istenek, rítusok képe nem feltétlenül felel meg a viking kori valóságnak. A **számi** közösségek sámánisztikus gyakorlatairól a 17–18. századi missziós beszámolók mellett régészeti leletek, például díszített dobok és áldozati helyek adnak információt, de ezek értelmezése vitatott, mert a keresztény missziók saját szempontjaik szerint írták le a helyi vallást. A premodern vallási gyakorlatok mindennapi formáiról ezért sok esetben csak bizonytalan következtetéseket lehet levonni.

A keresztény egyházszervezet kiépülése a régióban fokozatos volt. Dániában a 10. század végén, Harald Bluetooth uralkodása alatt történt meg a hivatalos kereszténység bevezetése, amit a jellingi rúnakő felirata is dokumentál; Norvégiában a 11. században, Svédországban a 12. században, Finnországban pedig a 12–13. században szilárdult meg az egyházi hierarchia. A térítés békés és erőszakos elemeinek aránya a történetírásban vitatott, mert a források gyakran a missziók sikereit hangsúlyozzák, és a helyi ellenállásról csak közvetett nyomok maradtak fenn. A középkori püspökségek, kolostorok és plébániák hálózata ugyanakkor jól dokumentálja az egyházi jelenlétet, és az egyház intézményei a kora újkori államépítés meghatározó szereplőivé váltak.

A reformáció Skandináviában a **lutheranizmus** (*lutherdom*) állami vallássá tételét hozta el. Dánia–Norvégia 1536–1537-ben, Svédország 1527-ben a västerås határozattal, majd 1593-ban az uppsalai zsinaton rögzítette a lutheránus hitvallást, Finnország pedig a svéd egyház részeként ugyanezt az utat követte. A katolikus egyház felszámolása, a kolostorok szekularizációja és az egyházi javak állami kézbe vétele dokumentált tény; a lutheránus államegyházak a 19. századi népoktatás és a 20. századi jóléti állam előzményei szempontjából is meghatározóak. A reformáció nyelvi következményeiről fentebb már szóltunk, de az egyházi jellegű államszervezet részletesebb bemutatását a A reformáció Skandináviában és a A lutheránus államegyházak alfejezetek végzik el.

A Németalföldön a reformáció más felekezeti utat hozott létre. A 16. században a **kálvinizmus** (*calvinisme*) gyorsan terjedt a városi kereskedőrétegekben, miközben lutheránus és anabaptista közösségek is működtek. A spanyol uralom alatti katolikus represszió és a holland felkelés vallási dimenziója nyomán a hét északi tartományban a **református egyház** (*Nederlandse Hervormde Kerk*) vált kiváltságossá, de a lakosság jelentős része katolikus maradt, és más protestáns csoportok is működhettek. A vallási türelem a Holland Köztársaságban nem a modern vallásszabadság elvén alapult, hanem a városi elitek pragmatikus koegzisztenciáján, amely a kereskedelmi érdekeket tartotta szem előtt; ez a tudományos konszenzus szerint a köztársaság gazdasági sikerének egyik feltétele volt. A déli, spanyol-osztrák uralom alatt maradt Németalföldön (később Belgium) ellenben a katolicizmus maradt meghatározó, és a habsburg ellenreformáció intézkedései megerősítették a felekezeti határvonalat. Ez a vallási hasadás hosszú

távon hozzájárult a későbbi holland–belga szétváláshoz, bár a határ soha nem volt teljesen zárt. A németalföldi vallási viszonyok részleteit a A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság és a A katolicizmus és a protestantizmus a Németalföldön alfejezetek tárgyalják.

A **zsidóság** jelenléte a régióban elsősorban a 16–17. századi szefárd bevándorlással erősödött meg, elsősorban Amszterdamban és Antwerpenben, majd a 19. században az askenázi közösségek létszáma növekedett. A 19. századi emancipáció után a zsidó közösségek a modern társadalom részévé váltak, a 20. századi Holocaust azonban drasztikusan megritkította a skandináv és németalföldi zsidó lakosságot. A zsidó identitás a vallási, kulturális és emlékezetpolitikai rétegek sokféleségét mutatja, és a mai létszámok becslése a kiinduló adatok töredezettsége miatt bizonytalan. A Holocaust emlékezetével a A holokauszt emlékezete alfejezet foglalkozik.

A 20–21. századi vallási táj újabb rétegekkel bővült. A szekularizáció folyamata a skandináv országokban és a Németalföldön is jelentős: az államegyházak jogi szerepe csökkent, Svédország 2000-ben, Norvégia 2012-ben elválasztotta az államot az egyháztól, Dániában viszont továbbra is állami egyházként működik a lutheránus egyház. A vallási hovatartozásra vonatkozó statisztikai adatok azonban becslési bizonytalansággal terheltek, mert az egyháztagság nem egyenlő a vallásgyakorlással, és az önbevalláson alapuló felmérések kategóriái időben változnak. A második világháború utáni munkaerő-migrációval és a menekültválságokkal párhuzamosan az **iszlám** (*islam*) közösségek létszáma növekedett a régió országaiban, de a muszlim lakosság arányára vonatkozó becslések országonként és források szerint eltérők, és a nyilvános vitákban gyakran emlékezetpolitikai állítások keveredtek a demográfiai adatokkal. A vallási pluralizmus és a szekularizáció közötti feszültségek a 21. századi politikai viták állandó témái, amelyeket a A dán uralom alatt és más későbbi fejezetek a megfelelő korszakokhoz kötve tárgyalnak, míg a jelenkori életmód és vallási tájkép áttekintését a A lutheránus államegyházak és a A jóléti társadalom mindennapjai alfejezetek adják.

Összességében a vallási sokszínűség rétegei a premodern lokális hiedelmekből, a kereszténység állami egyházakba szerveződéséből, a reformáció felekezeti hasadásából és a modern migráció vallási pluralizmusából állnak össze. A mai felekezeti határok nem esnek egybe a nyelvi határokkal, és a vallási identitás gyakran kulturális, nem pedig hitbeli kötődést jelent.

2.2.4 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet állításai különböző forrástípusokra támaszkodnak, amelyek elérhetősége és megbízhatósága koronként eltérő. A középkori nyelvi és csoportviszonyok elsődleges forrásai a rúnakövek feliratai, a tartományi törvénykönyvek, az egyházi oklevelek, a krónikák és a korai nyelvemlékek, míg a reformáció időszakától kezdve a bibliafordítások, a hitvallási iratok, az anyakönyvek és a missziós beszámolók válnak meghatározóvá. A 19. századtól a népszámlálások, a nyelvi felmérések és a vallási statisztikák szolgáltatnak adatokat, de ezek kategóriái országonként és időben változtak, és az önbevallás, illetve a jogi besorolás közötti eltérések torzíthatják az összehasonlítást. A másodlagos szakirodalom nyelvtörténeti, vallásszociológiai, régészeti és történeti demográfiai munkákból áll, de a kutatási eredmények gyakran vitatottak, különösen a premodern csoporthatárok és a vallási gyakorlatok mindennapi formái tekintetében.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik a viking kori és középkori csoportok közötti határok pontos lefutása, a nyelvjárások és nyelvek közötti átmenetek besorolása, valamint a keresztény térítés erőszakos és békés elemeinek aránya. A számi vallás rekonstrukciója, a finn törzsi csoportok tagolódása és a németalföldi nyelvjárások 16. század előtti állapota szintén töredékes forrásokon alapul. A modern vallási és nyelvi statisztikák esetében a pontos létszámok helyett legfeljebb becslési tartományokat lehet megadni, és a nyilvános vitákban gyakran emlékezetpolitikai állítások keveredtek a tudományos adatokkal. A 19. századi nemzeti nyelvtudomány ráadásul sokáig

visszavetítette a modern nyelvi határokat a középkori forrásokra, amit a mai kutatás módszertani hibaként kezel.

2.2.5 Rövid összefoglaló

- A premodern dán, norvég, svéd, finn, számi, holland, flamand, vallon, luxemburgi és fríz csoportnevek területi-nyelvi-jogi kategóriák voltak, nem pedig modern nemzeti-etnikai csoportok.
- A régió nyelvei két nyelvcsaládba tartoznak: az indoeurópai germán és újlatin nyelvek, valamint az uráli finnugor nyelvek; a flamand és a holland nyelvészetileg ugyanaz a nyelv, de a belgiumi identitásban külön kategória.
- A nyelvi standardizáció szorosan összefüggött a reformáció írásbeliségével: a dán, svéd és finn bibliafordítások, valamint a holland Statenvertaling rögzítették a standard nyelveket.
- A norvég nyelv különössége, hogy a dán uralom alatt a dán lett a hivatalos írott nyelv, és a 19. századi norvég nyelvkérdés ebből a függőségből fakadt.
- A vallási tájat a középkori katolikus egyházszervezet, a skandináv lutheránus államegyházak, a németalföldi kálvinista-katolikus hasadás és a modern vallási pluralizmus rétegei alakítják.
- A flamand–vallon nyelvi és felekezeti határvonal a mai belga állam egyik meghatározó szerkezeti feszültsége, amely a 19. századi nemzetépítés során intézményesült.
- A számi, a fríz, a finnországi svéd és más kisebbségi nyelvek jogi védelme a 20. század második felétől vált a nyelvpolitika és az emlékezetpolitika tárgyává.
- A premodern nyelvi és vallási viszonyokra vonatkozó állítások forráskritikai bizonytalansággal terheltek; a mai statisztikai adatok becslések, és a vallási, nyelvi önbevallás időben változik.

2.2.6 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a premodern dán, norvég és svéd csoportok forrásokban megjelenő kategóriája a 19. századi nemzeti kategóriáktól?
2. Miért nem tekinthető a flamand és a holland külön nyelvnek a nyelvtudomány szerint, és miért használják mégis gyakran külön megnevezésként a belgiumi nyelvi vitákban?
3. Hogyan befolyásolta a reformáció a skandináv és a németalföldi nyelvi standardizációt, és milyen különbségek mutatkoztak a lutheránus és kálvinista felekezeti utak között?
4. Milyen forrástípusokból tudunk következtetni a középkori nyelvi és vallási viszonyokra, és mely állítások maradnak vitatottak a mai kutatásban?
5. Miért problematikus a „nemzeti kisebbség” fogalmát a középkori skandináv vagy németalföldi csoportokra alkalmazni?

2.3 Történelmi régiók és államalakulatok

A mai Skandinávia és a mai Benelux államok határainak visszavetítése a középkorba súlyosan félrevezető lenne. A középkori és kora újkori politikai tér nem nemzetállamokból, hanem egymással laza hűbéri, dinasztikus és rendi kapcsolatban álló régiókból, grófságokból, hercegségekből és királyságokból állt. Ezek a területi egységek saját joggal, rendi gyűléssel, városi autonómiával és helyi identitással rendelkeztek, és csak fokozatosan olvadtak nagyobb államalakulatokba. Az alábbi alfejezet a két régió történelmi térszerveződését mutatja be a viking kortól a kora újkorig, különválasztva a földrajzi-táji régiókat, a hűbéri tartományokat és a dinasztikus államalakulatokat. A cél annak megértése, hogy a mai Hollandia, Belgium, Dánia vagy Svédország területén egymással

párhuzamosan, de eltérő logikával szerveződtek a politikai közösségek. A fejezet szervesen épít a Népek, nyelvek és vallások alfejezetben bemutatott nyelvi és etnikai viszonyokra.

2.3.1 Skandináv történelmi régiók

A skandináv politikai tér a középkorban nem a mai dán, norvég és svéd államhatárok mentén tagolódott, hanem **tájegységek** (dánul *landskaber*, svédül *landskap*) és **tartományok** köré szerveződött. Ezek a régiók a viking korban gyakran önálló kiskirályságok vagy törzsi területek voltak, és a későbbi királyságok is tartományi identitásokból építkeztek.

Jylland (Jutland) a dán királyság kontinentális magterülete, északon a Limfjorddal, délen az Eider folyóval határos térség. A viking korban több jyllandi kiskirályság létezett; a 10. századi Jelling-dinasztia innen kiindulva egyesítette a dán területeket. Jylland a középkorban saját tartományi jogkönyvvel rendelkezett: a **Jyske Lov** (1241) az egyik legfontosabb dán nyelvű jogforrás, amely a jyllandi rendi társadalom szokásjogát rögzítette. Jylland soha nem volt egységes közigazgatási egység, hanem több **syssel**re (tartományi körzetre) oszlott, és a déli határvidék, **Sønderjylland** (Schleswig) külön hercegséget alkotott, amely hol a dán király, hol a német-római császár hűbérese volt. Ez a kettős kötődés a 19. századi schleswig-holsteini konfliktusok egyik gyökere.

Skåne a mai Dél-Svédország területén fekvő történelmi tartomány, de a középkorban évszázadokon át a dán királyság keleti részéhez tartozott. A Skåne, **Halland** és **Blekinge** alkotta **Skåneland** (dánul *Skånelandene*) a dán korona egyik leggazdagabb területe volt, részben a heringhalászatnak és a balti-tengeri kereskedelemnek köszönhetően. Skåne és a dán szigetvilág (Sjælland, Fyn) alkotta a dán királyság központi magját; a lundi érsekség (1104-től) az egész északi egyháztartomány központja volt. Skåne 1658-ban, a roskildei béke következtében került svéd fennhatóság alá, de a svéd integráció lassú és erőszakos folyamat volt, amelyet a 17. század végén felkelések és svédellenes gerillaharcok kísértek. A tartomány ma Svédország része, de a helyi identitásban a dán múlt emlékezete tovább él.

Norrland Svédország és Finnország északi, ritkán lakott területeinek gyűjtőneve, nem pedig egységes közigazgatási tartomány. A középkorban a svéd királyság északi terjeszkedésének peremvidéke volt, ahol a **számi** (lapp) lakosság, finn nyelvű telepesek és svéd adószedők, kereskedők, valamint misszionáriusok éltek egymás mellett. Norrland gazdasági jelentőségét a prém, a hal, a vasérc és a rénszarvastartás adta. A svéd korona fokozatosan, adóztatási körzetek és kereskedelmi monopóliumok révén vonta ellenőrzése alá a területet, de a számi közösségek önálló **silda**-rendszere (közös legelő- és vadászterület) és a finn **erämark** (vadászterület) hagyománya még sokáig működött. Norrland soha nem vált önálló politikai egységgé; a svéd állam északi perifériájaként a 19. századi iparosodásig megőrizte gyéren lakott, erdős-mocsaras jellegét.

Finnország (finnül *Suomi*, svédül *Finland*) a középkorban nem volt önálló állam, hanem a svéd királyság keleti részét alkotta, amelyet a svéd források **Österland** („Keleti tartomány”) néven említettek. A terület nem egyetlen finn királyságból, hanem több finn törzsi és regionális közösségből állt: a **varsinais-suomi** („tulajdonképpeni finnek”) délnyugaton, a **hämäläiset** (tavastiak) a belső tóvidéken, a **karjalaiset** (karélok) keleten, valamint a számi lakosság északon. A svéd hódítás a 12–13. században fokozatosan, keresztes hadjáratok, adóztató expedíciók és a svéd egyház terjeszkedése révén zajlott. Finnország nem volt gyarmat a modern értelemben, hanem a svéd királyság szerves része: a finn tartományok képviselői részt vettek a svéd rendi gyűléseken, a finn nemesség pedig a svéd arisztokrácia részévé vált. A 16. században a **finn hercegség** (1556–1563) rövid ideig önálló hercegi címet kapott, de ez dinasztikus kísérlet maradt. Finnország 1809-ig a svéd birodalom keleti felét alkotta, majd a finn nagyhercegségként az orosz birodalom autonóm része lett.

2.3.2 Viking királyságok és középkori államalakulatok

A viking kor (kb. 793–1066) politikai térképét nem lehet egységes királyságokként ábrázolni. A régészeti leletek és a későbbi izlandi sagák alapján a skandináv területeken számos **kiskirályság**, törzsi szövetség és helyi főnökség létezett, amelyek határai folyamatosan változtak. A dán, norvég és svéd királyság kialakulása hosszú, erőszakos folyamat volt, amelyben a katonai kíséret, a kereskedelem, a kereszténység felvétele és a dinasztikus házasságok egyaránt szerepet játszottak.

A **dán királyság** a 10. században, a **Jelling-dinasztia** alatt egyesült. A jütlandi Jellingben található runakövek közül a nagyobbik, amelyet **Harald Kékhúsú** (dánul *Harald Blåtand*) állíttatott a 960-as években, azt hirdeti, hogy Harald „meghódította egész Dániát és Norvégiát, és kereszténnyé tette a dánokat”. Ez a felirat elsődleges forrás, de értelmezése vitatott: nem tudjuk pontosan, mekkora területre terjedt ki Harald hatalma, és a „Norvégia” megnevezés inkább a mai dél-norvégiai területekre vonatkozhatott. A dán királyság a 11. században **Knut Nagy** (1016–1035) alatt rövid időre egyesítette Dániát, Norvégiát és Angliát, de ez a tengeri birodalom halála után szétesett.

A **norvég királyság** hagyományos alapítója **I. Harald** („Széphajú”), aki a sagák szerint a 9. század végén egyesítette Norvégiát. Azonban a sagák 13. századi izlandi szerzők munkái, és a bennük szereplő kronológia, valamint a hódítások mértéke tudományosan bizonytalan. A régészeti bizonyítékok arra utalnak, hogy a norvég partvidéken hosszú ideig párhuzamos kiskirályságok működtek, és a központi királyi hatalom csak a 11. században szilárdult meg. A kereszténység felvétele – **Olav Tryggvason** (995–1000) és **Szent Olav** (1015–1028) uralkodása alatt – összekapcsolódott az államépítéssel, mert az egyház írástudó apparátusa és a püspökségek hálózata segítette a királyi adminisztrációt.

A **svéd királyság** kialakulása még bizonytalanabb. A mai Svédország területén a **Svealand** (a Mälaren-tó környéki svéd törzsek) és a **Götaland** (a déli gót tartományok) évszázadokon át külön politikai központokat alkottak. A két terület egyesülése a 12–13. századra tehető, de az első olyan uralkodó, aki egyértelműen mindkét régiót uralta, **Sverker** és **Erik** dinasztiák váltakozó királyai voltak. A svéd királyválasztás hosszú ideig választási monarchia maradt, és a királyi hatalom a 13. századi **Birger Jarl** és fiai alatt erősödött meg, akik a stockholmi vár és a város alapításával (13. század közepe) központosították az uralmat.

A **Kalmari unió** (1397–1523) a dán, norvég és svéd királyság perszonáluniója volt, amelyet **Margit** dán királynő hozott létre. A három királyság külön-külön megtartotta saját tanácsát, jogrendjét és rendi gyűlését, de a közös uralkodót a kalmari szerződésben ismerték el. Az unió soha nem vált egységes állammá; inkább dinasztikus szövetség volt, amelyben a dán királyi hatalom igyekezett dominálni. A svéd nemesség és parasztság többször fellázadt a dán központosítás ellen – ezek közül a legismertebb az **1434–1436-os Engelbrekt-felkelés** –, és az unió időszaka Svédországban gyakori polgárháborúkkal telt. A végső szakítás **Gustav Vasa** felkelésével következett be, aki 1523-ban svéd királlyá választatta magát, és ezzel az unió felbomlott. Norvégia azonban dán uralom alatt maradt, és a **dán–norvég állam** (1536/1537–1814) jött létre, amelyben Norvégia fokozatosan dán tartományi státuszba süllyedt, bár formálisan perszonáluniójáról beszéltek. Az 1660-as dán abszolutizmus után Norvégia még inkább alárendelődött a koppenhágai központi igazgatásnak.

A **svéd–finn állam** ezzel párhuzamosan a svéd királyság és Finnország közös birodalmát jelentette. Finnország nem volt külön állam, hanem a svéd birodalom keleti fele, saját tartományi joggal és rendi képviselettel. A svéd nagyhatalmi korszakban (17. század) a birodalom magában foglalta a Baltikum keleti partvidékét, Pomerániát és más német területeket is, de Finnország mindig is a királyság szerves része maradt. A svéd–finn állam 1809-ig állt fenn, amikor Finnországot az orosz cár nagyhercegségként annektálta.

2.3.3 Németalföldi történelmi régiók

A Németalföld (hollandul *de Lage Landen*, franciául *les Pays-Bas*) a Rajna, a Maas és a Schelde folyók deltavidékén fekvő, sűrűn lakott, városiasodott régió. A középkorban politikai széttagoltság jellemezte: számos grófság, hercegség, püspökség és városi autonómia osztozott a területen. A régiók nevei gyakran ma is használatosak, de a középkori határok nem azonosak a mai tartományi vagy országhatárokkal.

Flandria (hollandul *Vlaanderen*, franciául *Flandre*) a középkori Németalföld egyik leggazdagabb grófsága volt, központjával **Brugge**, majd **Gent** és **Ypres** városaiban. A flandriai városok a textiliparnak köszönhetően a 12–13. században Európa legsűrűbben lakott és leginkább urbanizált területei közé tartoztak. A flamand gróf jogilag a francia király hűbérese volt, de területének egy része a Német-római Birodalomhoz is kötődött, ami állandó feszültséget szült. A 14. században a flamand városok polgársága többször fellázadt a grófi és a francia királyi hatalom ellen – az 1302-es **arany sarkantyúk csatája** (Kortrijk) a flamand gyalogos polgárok győzelmét hozta a francia lovagság felett, és a modern flamand emlékezetben nemzeti szimbólummá vált. Fontos azonban, hogy a középkori flamand identitás tartományi és városi volt, nem modern nemzeti.

Brabant hercegség a 12. század végétől a Német-római Birodalom egyik legjelentősebb hűbéri állama volt. Területe a mai Belgium középső részét és Hollandia déli részét foglalta magában, központjaival **Leuven**, **Brüsszel** és **Antwerpen**. Brabant 1430-ban került a burgundi hercegek birtokába, és a 15–16. században a németalföldi politika egyik súlypontja lett. A brabanti városok saját **városi chartákkal** és rendi kiváltságokkal rendelkeztek, amelyeket a hercegnek esküvel kellett megerősítenie. A 17. században a holland felkelés következtében Brabant északi része a Holland Köztársasághoz, déli része a spanyol, majd osztrák Habsburgokhoz került, és ez a megosztottság máig tükröződik a holland és belga közigazgatásban.

Holland grófság a mai Hollandia nyugati, tengerparti részén feküdt. A 10. században a **holland grófok** a frízek és a Rajna-delta mocsaras területein építettek ki hatalmat, fokozatosan gátakkal, csatornákkal és vízelvezető rendszerekkel hódítva el a termőföldet a tengertől. A grófság a 14–15. században a heringhalászat, a hajózás és a kereskedelem révén gazdagodott meg. **Amszterdam** a 16. században vált a világkereskedelem egyik központjává, és a holland tartomány a 17. századi Holland Köztársaság meghatározó tartománya lett. A „Hollandia” név gyakran szinonimává vált az egész köztársasággal, de ez pontatlan, mert a köztársaság hét tartományból állt, és a többi tartomány (például Zeeland, Utrecht, Gelderland) nem volt holland.

Limburg hercegség a mai holland és belga Limburg tartományok elődje. A középkorban a **Limburgi Hercegség** a Maas völgyében feküdt, és a 13. századtól a brabanti hercegek birtokába került. A terület később a burgundi, majd a Habsburg Németalföld része lett, de a 19. században a holland és belga királyság közötti határviták miatt kettéosztották. A mai holland és belga Limburg tehát egy történelmi régió megosztott örököse.

Luxemburg (luxemburgiul *Lëtzebuerg*, franciául *Luxembourg*) grófságként, majd hercegségként a Német-római Birodalom nyugati határvidékén feküdt. A **Luxemburgi-ház** a 14. században a birodalom egyik legbefolyásosabb dinasztiájává vált, amely több császárt is adott (például **IV. Károly**). A hercegség stratégiai fekvése miatt a burgundi, a Habsburg, a francia és a spanyol hatalmi törekvések ütközőpontja volt. 1815-ben a bécsi kongresszus nagyhercegséggé emelte, és perszonálunióba kapcsolta a holland királlyal, de a terület egy része Belgiumhoz került. A mai Luxemburg nagyhercegség e történelmi magterület utóda.

Frízföld (hollandul *Friesland*, frízül *Fryslân*) a frízek lakta tengerparti sáv a mai Hollandia északi részén és a német Északi-tenger partvidékén. A frízek a középkorban híresek voltak arról, hogy nem alakítottak ki feudális hűbéri hierarchiát, hanem úgynevezett **fríz szabadság** keretében önálló paraszti köztársaságokban éltek. A fríz törvénykönyvek és a helyi gyűlések (például az

upstallsboomi liga) a grófi hatalommal szembeni ellenállás dokumentumai. A fríz autonómia a 14–15. században fokozatosan szorult vissza, de a fríz nyelv és identitás máig fennmaradt.

Gelre (Gelderland) hercegség a mai Hollandia keleti részén, a Rajna és a Maas között terült el. A 11. századtól grófság, majd 1339-től hercegség. A Gelre-i hercegek gyakran konfliktusba kerültek a burgundi és Habsburg hatalommal, és a tartomány csak a 16. században vált a Habsburg Németalföld részévé. A Holland Köztársaságban Gelderland önálló tartományként vett részt, de a 18. századig megőrizte sajátos rendi hagyományait.

Zeeland (hollandul *Zeeland*, „tengerföld") a Schelde torkolatának szigetvilága, amely a holland grófsághoz tartozott, de saját rendi gyűléssel és vízgazdálkodási szervezetekkel rendelkezett. A tartomány a 16–17. században a holland kereskedelem és hajózás egyik bázisa volt. Zeeland különállása a Holland Köztársaságban is megmaradt, és a mai holland közigazgatásban is külön tartomány.

2.3.4 A Burgundi és Habsburg Németalföld

A németalföldi tartományok politikai egyesítése a 14–15. században a **burgundi hercegek** (Valois-ház) alatt kezdődött meg. A burgundi hercegek házasság, vásárlás, öröklés és katonai nyomás révén fokozatosan szerezték meg a németalföldi grófságokat és hercegségeket: Flandriát 1384-ben, Brabantot 1430-ban, Hollandiát, Zeelandet és Hainaut-t 1433-ban, Limburgot 1427-ben, Luxemburgot 1443-ban. Ez a folyamat nem egységes állam létrehozását jelentette, hanem **perszonáluniót**: a burgundi herceg egy személyben volt az egyes tartományok ura, de mindegyik tartomány megtartotta saját jogát, rendi gyűlését és kiváltságait. A burgundi uralkodók mégis létrehoztak közös intézményeket: a **tartományi rendi gyűlést** (hollandul *Staten-Generaal*), a központi bíróságot (**Grote Raad**), a számvevőszéket és a központi kormányzást **Brüsszel** és **Mechelen** központokkal. A burgundi udvar fényűzése és a központosítási törekvések a városok ellenállását váltották ki, amelyek 1477-ben, **Merész Károly** halála után kikényszerítették a **kiváltságlevelet** (hollandul *Groot Privilege*), amely megerősítette a tartományi jogokat.

1482-ben **Burgundi Mária** halálával a burgundi örökség a Habsburgokra szállt, mivel Mária **I. Miksa** német-római császár felesége volt. A Habsburg Németalföld a 16. században **V. Károly** császár alatt tovább bővült: 1524-ben Frízföld, 1528-ban Utrecht és Overijssel, 1536-ban Groningen és Drenthe, 1543-ban Gelre került a Habsburg uralom alá. 1548-ban a **burgundiai kör** (németül *Burgundischer Reichskreis*) létrehozása jogilag elkülönítette a Németalföldet a Német-római Birodalom többi részétől, 1549-ben pedig a **pragmatika sanctio** egységes öröklési rendet írt elő a tizenhét tartományra. Ez a **Tizenhét Tartomány** fogalom a 16. század közepén vált elterjedtté, de nem alkotott egységes nemzeti államot: a tartományok továbbra is külön rendi gyűléssel, joggal és vámhatárokkal rendelkeztek, és a közös intézmények csak a Habsburg uralkodó személyén keresztül kapcsolódtak össze.

A Habsburg Németalföldön a 16. század második felében a reformáció, a spanyol központosítás és az adóterhek miatt felkelés robbant ki, amely a holland felkeléshez és a Holland Köztársaság létrejöttéhez vezetett. A felkelés során a tizenhét tartomány kettészakadt: az északi protestáns tartományok 1581-ben kikiáltották függetlenségüket (Holland Köztársaság), a déli katolikus tartományok pedig spanyol, majd osztrák Habsburg uralom alatt maradtak (Spanyol Németalföld, később Osztrák Németalföld). Ez a szakadás alapozta meg a mai Hollandia és Belgium közötti határt, de a történelmi régiók – Brabant, Flandria, Limburg – megosztott öröksége tovább élt.

2.3.5 A régiók és államalakulatok viszonya

A skandináv és a németalföldi régiók államalakulásaiban közös vonás, hogy a modern nemzetállami kategóriák nem alkalmazhatók rájuk. A középkori emberek elsődleges lojalitása a helyi közösséghez, a városhoz, a tartományi rendekhez vagy a dinasztiához kötődött, nem pedig egy elvont „nemzethez". A dán–norvég állam és a svéd–finn állam **birodalmi** jellegű volt: több etnikumot, nyelvet és tartományi jogot fogott össze egy uralkodó alatt. Hasonlóképpen a Burgundi és Habsburg Németalföld sem nemzeti királyság volt, hanem tartományok dinasztikus uniója. A 19. századi nemzetépítés során ezekből a birodalmi hagyományokból formáltak nemzeti narratívákat, gyakran visszavetítve a modern nyelvi és etnikai határokat a középkori múltba. A történész feladata ennek a visszavetítésnek a kritikája.

A két régió között azonban alapvető különbség is van. A skandináv államok királyságként, viszonylag korán (10–12. század) egyesültek, és a királyi hatalom az egyház szövetségében a 13. századra megszilárdult. A németalföldi tartományok ezzel szemben hosszú ideig megőrizték széttagoltságukat, és a 13–14. századi városiasodás, valamint a rendi autonómia erősebb volt, mint a királyi központosítás. A németalföldi államalakulatok – a burgundi, majd Habsburg unió – később jöttek létre, és soha nem váltak egységes nemzeti királysággá a kora újkorban. Ez a szerkezeti különbség magyarázza, hogy a 16–17. században a holland felkelés köztársaságot hozott létre, míg a skandináv államok abszolút monarchiákká váltak.

A történelmi régiók – Jylland, Skåne, Norrland, Finnország, Brabant, Flandria, Holland, Limburg, Luxemburg, Frízföld, Gelre, Zeeland – tehát nem puszta földrajzi nevek, hanem jogi, gazdasági és identitásbeli egységek voltak, amelyek hosszú távon meghatározták a későbbi államok belső tagolódását. A ma is létező tartományi és regionális identitások (például a flamand, a fríz vagy a skånei) e középkori gyökerekre nyúlnak vissza, de tartalmuk a 19–20. századi nemzetépítés során jelentősen átalakult.

2.3.6 Források és bizonytalanságok

A történelmi régiók és államalakulatok rekonstrukciója többféle forrástípusra támaszkodik. Az elsődleges források közé tartoznak a középkori oklevelek, adománylevelek, tartományi jogkönyvek (például a dán **Jyske Lov** 1241-ből, a norvég **Magnus Lagabøte** törvényei a 13. századból, a fríz jogkönyvek), valamint a krónikák (például Saxo Grammaticus *Gesta Danorum* című műve, a 12. század végi dán történeti munka, vagy a flamand krónikák). A viking kori államépítésre vonatkozóan a régészeti leletek – Jelling runakövei, hajósírok, várak, településnyomok – és a későbbi izlandi sagák a legfontosabbak, de utóbbiak 13. századi szerzők alkotásai, így a bennük szereplő események és személyek történetisége gyakran vitatott.

A tudományos konszenzus szerint a dán királyság a 10. században, a norvég és a svéd királyság a 11–12. században szilárdult meg, de a pontos kronológia és a hatalom kiterjedése bizonytalan. A Kalmari unió jogi természetéről – hogy perszonálunió volt-e vagy törekvés egy szorosabb államszövetségre – a történészek máig vitatkoznak; a kalmari szerződés eredeti szövege nem maradt fenn, csak későbbi másolatokban ismert. A németalföldi tartományok határai a középkorban folyamatosan változtak, és a „Tizenhét Tartomány" száma sem volt állandó: egyes területek hol különálló egységként, hol más tartományok részeként szerepelnek a forrásokban. A burgundi „egyesítés" mértéke is értelmezési kérdés: a közös intézmények ellenére a tartományi autonómia erős maradt, és a helyi rendek gyakran ellenálltak a központosításnak.

A viking királyok nevei és tettei kapcsán különösen óvatosnak kell lenni. A sagákban szereplő „Harald Széphajú" vagy „Knut Nagy" alakja mögött valós történelmi személyek állnak, de a hozzájuk kapcsolt epizódok (például Norvégia egyesítése) részben irodalmi konstrukciók. A régészeti datálások széles időintervallumokat adnak, és a korabeli írásos források – angolszász

krónikák, frank évkönyvek – csak az expanzió eseményeire összpontosítanak, nem az északi belső államépítésre.

A mai nemzeti történetírások gyakran visszavetítik a modern határokat és nemzeti kategóriákat a középkori múltba. Ez különösen élesen jelentkezik a dán–svéd határvidék (Skåne), a flamand–vallon nyelvi határ, valamint Finnország és a svéd királyság viszonyának értelmezésében. A tankönyv ezért minden esetben jelzi, ha egy állítás régészeti becslésen, későbbi elbeszélő forráson vagy modern nemzeti értelmezésen alapul.

2.3.7 Rövid összefoglaló

- A középkori Skandinávia és Németalföld nem nemzetállamokból, hanem földrajzi-táji régiókból, hűbéri tartományokból és dinasztikus államalakulatokból állt; a határok folyamatosan változtak.
- A skandináv régiók közül Jylland, Skåne, Norrland és Finnország eltérő politikai pályát futott be: Jylland és Skåne a dán királyság magterülete volt, Norrland a svéd terjeszkedés peremvidéke, Finnország pedig a svéd királyság keleti fele (Österland) lett.
- A viking királyságok kialakulása hosszú folyamat volt; a dán királyság a 10. században, a norvég és a svéd a 11–12. században szilárdult meg, de a korai kronológia és a hatalom kiterjedése tudományosan bizonytalan.
- A Kalmari unió (1397–1523) dán, norvég és svéd perszonálunió volt, nem egységes állam; felbomlása után a dán–norvég állam és a svéd–finn állam jött létre.
- A németalföldi régiók – Flandria, Brabant, Holland, Limburg, Luxemburg, Frízföld, Gelre, Zeeland – önálló grófságok és hercegségek voltak, erős városi és rendi autonómiával.
- A burgundi hercegek a 14–15. században perszonálunió keretében egyesítették a németalföldi tartományokat, de azok megtartották saját jogukat és rendi gyűlésüket; a Habsburg örökség alatt a Tizenhét Tartomány jogilag elkülönült a birodalomtól.
- A 16. századi holland felkelés kettészakította a Habsburg Németalföldet, létrehozva a Holland Köztársaságot és a déli Spanyol/Osztrák Németalföldet, ami a mai Hollandia–Belgium határ alapját képezi.
- A történelmi régiók identitásai nem modern nemzeti identitások voltak; a mai nemzeti történetírások visszavetítése anakronisztikus és félrevezető.

2.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem lehet a mai dán, svéd, holland vagy belga határokat visszavetíteni a középkorba? Mutassa be egy-egy példán keresztül a skandináv és a németalföldi régiókra.
2. Milyen jogi és intézményi következményei voltak annak, hogy a Kalmari unió perszonálunió volt, nem pedig egységes állam?
3. Hasonlítsa össze a svéd–finn állam és a dán–norvég állam szerkezetét: miben hasonlítottak és miben különböztek a 16–18. században?
4. Miért tekinthető a burgundi Németalföld „egyesítése” inkább tartományok dinasztikus uniójának, mint egységes állam létrehozásának? Milyen források bizonyítják a tartományi autonómia fennmaradását?
5. Mely történelmi régiók ma is megosztottak a holland–belga vagy a dán–svéd határok mentén, és hogyan tükröződik ez a jelenkori regionális identitásokban?

2.4 Népesség, források és bizonytalanság

A múltbeli és jelenkori népesség számának, összetételének és mozgásának megismerése nem egyszerűen adatgyűjtési kérdés, hanem történeti forráskritikai probléma. A Skandinávia és a Németalföld területén fennmaradt források időben és térben rendkívül egyenlőtlenek. Míg a lutheránus északi királyságokban a 18. századtól viszonylag korán kialakult a plébániai szintű népesség-nyilvántartás, addig a Németalföldön a városi és tartományi igazgatás sokfélesége, valamint a felekezeti megosztottság hosszú ideig akadályozta az egységes adatgyűjtést. Ez az alfejezet áttekinti a főbb forrástípusokat, bemutatja azok korlátait, és megtanítja, hogyan kell kritikusan értelmezni a becsléseket és a politikai célú számokat. A cél nem a pontos múltbeli lélekszámok memorizálása, hanem annak megértése, milyen feltételek mellett lehet egyáltalán népességről beszélni a korai századokban, és milyen hibákat érdemes elkerülni a modern statisztikák olvasásakor.

2.4.1 A források korszakonkénti egyenlőtlensége

A viking kor (kb. 793–1066) Skandináviájából nem maradt fenn olyan összeírás, amely a teljes lakosságot célozta volna. A régészeti lelőhelyek – településnyomok, temetők, kikötők, gyűrűvárak – alapján a kutatók modelleket alkotnak a településsűrűségről és a termőterület eltartóképességéről. Az írott források, például a frank évkönyvek vagy a későbbi izlandi sagák, csak közvetett utalásokat tartalmaznak, és szerzőik nem demográfiai céllal írtak. Ennek következtében a 9–10. századi dán, norvég és svéd területek együttes lakosságára vonatkozó becslések igen széles sávban mozognak: egyes számítások félmillió, mások kétmillió körüli értéket valószínűsítenek. A különbség nem elsősorban új leletekből, hanem a modellek eltérő feltételezéseiből – például a mezőgazdasági hozamokból, az átlagos háztartásméretből, a települések nagyságából – adódik. Ezért a viking kori népességszámokat mindig becslésként kell kezelni, és belőlük nem lehet precíz országos rangsorokat képezni.

A középkori királyságok (11–14. század) időszakában a forráshelyzet valamelyest javul, de továbbra is hiányos. A dán, norvég és svéd uralkodók által kibocsátott adó- és tizedjegyzékek rendszerint csak az adózó háztartásokat vagy a birtokosokat sorolják fel, a gyermekeket, a szolgákat, a szegényeket és gyakran a nőket is kihagyják. A Németalföldön, különösen Flandriában és Brabantban a városi polgárjegyzékek, a céhiratok és a városi adólajstromok már a 13–14. századtól értékes adatokat tartalmaznak, de ezek csak a városi lakosság egy részét fedik le, a vidéki népességről pedig jóval kevesebbet mondanak. Ráadásul a középkori közigazgatási határok nem esnek egybe a mai államhatárokkal, így a mai Dánia, Norvégia vagy Belgium területére vetített népességszámok anakronisztikusak lehetnek. Erről a területi lehatárolási problémáról a Történelmi régiók és államalakulatok alfejezet már szólt.

A kora újkorban (16–18. század) két, egymástól független fejlemény hozott minőségi változást. Egyrészt a reformáció után a lutheránus egyházak Skandináviában és Finnországban kötelezővé tették a plébániai anyakönyvezést, másrészt a megerősödő államok adó- és katonai célból egyre szélesebb körű összeírásokat készítettek. A Németalföldön a katolikus és protestáns egyházközségek anyakönyvei mellett a városi és tartományi hatóságok is vezettek nyilvántartásokat, de ezek egységesítése csak a francia forradalom után, a polgári anyakönyvezés bevezetésével történt meg.

2.4.2 Egyházi anyakönyvek mint demográfiai források

Az egyházi anyakönyvek a legfontosabb forrásai a kora újkori és a 19. századi népmozgalomnak. A lutheránus északi államokban a reformációt követően a plébánosoknak anyakönyvet kellett

vezetniük a keresztelésekről, a házasságkötésekről és a temetésekről. Dániában és Norvégiában a 17. század közepétől váltak általánossá a plébániai anyakönyvek, Svédországban pedig az 1686-os egyházi törvény (*kyrkolagen*) írta elő egységes formájukat, amely a Finnország területén működő evangélikus gyülekezetekre is vonatkozott. A katolikus területeken, így a déli Németalföldön, a tridenti zsinat (1545–1563) nyomán vezették be a keresztelési és házassági anyakönyveket, a halotti anyakönyvek azonban csak később terjedtek el.

E források előnye, hogy eseményszintű, viszonylag folyamatos adatokat adnak, és lehetővé teszik a családszerkezet, a házasságkötési életkor, a termékenység és a halandóság történeti vizsgálatát. A francia történeti demográfiai iskola által kidolgozott **családrekonstitúció** módszere – amely a keresztelési, házassági és temetési bejegyzések összekapcsolásával rekonstruálja a családokat – Skandináviában és a Németalföldön is alkalmazható, bár a források minősége plébániánként változik.

Az anyakönyvek azonban számos torzítást tartalmaznak. Először is **alulregisztrálás** léphet fel: a halvaszületett vagy a szülés után azonnal elhunyt, esetleg meg nem keresztelt csecsemők sokáig hiányozhattak a keresztelési anyakönyvekből. A temetési bejegyzések sem mindig teljesek, különösen járványok idején, amikor a plébános vagy a sírásó nem tudta követni az eseményeket. Másodszor, a nem államegyházi közösségek – például a lutheránus északon élő katolikusok, zsidók, reformátusok vagy az ortodox karjalaiak – gyakran kimaradtak a többségi egyház anyakönyveiből, és csak akkor kerültek be, ha az állam külön nyilvántartást írt elő számukra. A számi területeken a plébániai hálózat ritkább volt, és a vándorló rénszarvastartó csoportok anyakönyvezése rendszertelen maradhatott. Harmadszor, a vándorlás – különösen a 19. századi tömeges kivándorlás előtti belső mobilitás – miatt sokan a születési plébániájuktól távol házasodtak vagy haltak meg, ami a családi rekonstrukciót megnehezíti. Végül az egyházközségek határainak változása és a plébánosok kézírásának, pontosságának eltérései is befolyásolják az adatok összehasonlíthatóságát.

2.4.3 Kora újkori adóösszeírások és adminisztratív listák

Az egyházi anyakönyvek mellett a kora újkori államok adó- és katonai célú összeírásai alkotják a népességbecslés másik pillérét. Dániában a **hartkorn** (földadó-egység) alapján készült jegyzékek a mezőgazdasági birtokokat és háztartásokat rögzítették, de nem tartalmazták a teljes lélekszámot. Norvégiában a 17. századi fejadó-összeírások (*koppskatt*) már a felnőtt lakosok szélesebb körét igyekeztek számba venni, de a szegényeket és a gyermekeket itt is kihagyták. Svédországban a **mantalslängder**, azaz a háztartásonkénti adólisták hasonló korlátokkal bírnak: az adó alól mentesülőket, például a nemeseket, a katonákat vagy az egyházi személyeket gyakran nem vették fel. Finnországban a svéd közigazgatás részeként ugyanez a rendszer működött.

A Németalföldön a városi adó- és szegénynyilvántartások mellett a Holland Kelet-indiai Társaság (VOC) és a Nyugat-indiai Társaság (WIC) személyzeti nyilvántartásai különleges forrást jelentenek, de ezek csak a tengerentúli szolgálatba lépőkre vonatkoznak, a hátrahagyott lakosságra nem. A spanyol és osztrák Németalföldön a tartományi összeírások inkább adóalapot, mint népszámlálást jelentettek.

A 18. században két skandináv állam tett úttörő lépést a folyamatos népességstatisztika felé. Svédországban 1749-ben létrehozták a **Tabellverket** (táblázati mű) intézményét, amely arra kötelezte a plébánosokat, hogy évente jelentsék a születések, halálozások és házasságkötések számát, valamint a lakosság kor- és nem szerinti megoszlását. Ez a világ egyik legkorábbi folyamatos országos népességstatisztikai rendszere volt, és ma is értékes forrás a történészek számára. Ugyanakkor a Tabellverket sem volt hibátlan: a plébánosok képzettsége és lelkiismeretessége eltérő volt, a lappföldi és a katonai családok esetében pedig hézagok maradhattak. Dánia és Norvégia 1769-ben hajtott végre egy országos összeírást, de ez még nem érte el a svéd rendszer folyamatosságát, és a norvég területeken a végrehajtás minősége egyenetlen volt. A

Németalföldön a francia forradalom előtt nem létezett hasonló, egységes állami statisztika; a népességre vonatkozó ismeretek a helyi egyházi és városi iratok mozaikjából állnak össze.

2.4.4 A 19. századi modern statisztikai rendszerek kiépülése

A 19. század fordulópontot hozott: a napóleoni háborúk után megerősödő nemzetállamoknak szükségük volt megbízható adatokra az adóztatáshoz, a hadkötelezettséghez, a közigazgatáshoz és a közegészségügyhöz. A polgári anyakönyvezés bevezetése a Németalföldön már a francia megszállás idején megtörtént: Belgiumban 1796-tól, Hollandiában 1811-től vezettek polgári anyakönyveket, és ez a rendszer a későbbi királyságokban is fennmaradt. A skandináv országokban az egyházi anyakönyvezés tovább élt, de fokozatosan állami felügyelet alá került.

A modern népszámlálások sorát Belgium 1846-ban megrendezett összeírása nyitotta meg a régióban, amely már minden lakost egyéni szinten, életkor, nem, foglalkozás, nyelv és vallás szerint igyekezett rögzíteni. Hollandia 1829-ben tartotta első általános népszámlálását, de a belga forradalom miatt az adatok egy része bizonytalanná vált. Dánia 1801-ben hajtott végre az egész dán–norvég államra kiterjedő, modern értelemben vett népszámlálást, amely már a neveket és az életkort is tartalmazta. Norvégia az 1814-es unió után önálló statisztikai hivatallal rendelkezett, Svédország pedig a Tabellverket hagyományára építve 1858-ban hozta létre a Statisztikai Hivatalt. Finnország az Orosz Birodalomhoz tartozó nagyhercegségként a 19. század közepén kezdett rendszeres népesség-összeírásokba, saját közigazgatási keretei között.

A statisztikai hivatalok intézményesülése – Hollandia 1899, Belgium 1846, Dánia 1850 körül, Norvégia 1876, Svédország 1858, Finnország 1865 – lehetővé tette az adatok egységes definíciók szerinti gyűjtését és publikálását. Ezzel párhuzamosan új forrástípusok jelentek meg: a kivándorlási listák, a kikötői nyilvántartások, a munkásstatisztikák és a haláloki statisztikák. Az iparosodás és a városiasodás mérése azonban továbbra is definíciós nehézségekbe ütközött: mi számít városnak, ki számít ipari munkásnak, hogyan osztályozzák a határ menti ingázókat?

2.4.5 A 20. századi és jelenkori adatgyűjtés sajátosságai

A 20. században a skandináv országok a világon egyedülállóan korán áttértek a **regiszter alapú népességstatisztikára**. Dánia, Svédország, Norvégia és Finnország a második világháború után bevezette a személyi azonosítót, és az anyakönyvi, lakcím- és adóadatok összekapcsolásával folyamatos, szinte teljes körű népesség-nyilvántartást épített ki. Ennek következtében ezek az országok ma már nem tartanak hagyományos, kérdezőbiztosokkal végzett népszámlálást; a hivatalos statisztikák adminisztratív regiszterekből származnak. Ez a rendszer rendkívül megbízható a születések, halálozások, vándorlás és a lakónépesség számát illetően, de a definíciók – például a bevándorló, a leszármazott, a háztartás vagy a család fogalma – továbbra is vitathatók, és a regiszterekben nem szereplő, papírok nélküli személyek kimaradnak.

Hollandia, Belgium és Luxemburg ezzel szemben vegyes rendszert működtetnek: hagyományos népszámlálásokat is tartanak, ugyanakkor egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a népesség-nyilvántartókra és más adminisztratív adatbázisokra. Belgiumban a nyelvi hovatartozásra vonatkozó kérdések a népszámlálásokban a 20. század közepéig politikai feszültséget okoztak, ezért később megszüntették azok kötelező jellegét. A flamand–vallon nyelvhatár megállapítása és a nyelvhasználati statisztikák értelmezése mindig is érzékeny kérdés volt, amint arra a Nemzeti kisebbségek és őshonos népek rész még visszatér.

A 20. századi traumák – a két világháború, a megszállások, a holokauszt, a kitelepítések – demográfiai következményeinek mérése különösen nehéz. A háborús áldozatok számát gyakran katonai veszteséglistákból, anyakönyvi halotti bejegyzésekből, a Vöröskereszt nyilvántartásaiból és

a háború utáni nemzetközi bizottságok becsléseiből rekonstruálják. E számok azonban nem mindig egyeznek, mert a definíciók eltérnek: ki számít háborús áldozatnak, milyen területre vonatkozik a szám, a civil és katonai veszteségeket együtt vagy külön közlik? A második világháborús megszállások és a holokauszt áldozatszámainak megítélése számos országban emlékezetpolitikai vita tárgya; erről részletesebben az Emlékezet és történetpolitika fejezet szól.

2.4.6 A becslések és a politikai célú számok kritikája

A múltbeli és jelenkori népességre vonatkozó számok közül sokat nem közvetlen mérés, hanem becslés útján kapunk. A becslés akkor megbízható, ha a módszertan átlátható, a források meg vannak nevezve, a feltételezések explicitek, és a bizonytalansági tartományt is közlik. Ha ezek hiányoznak, a szám gyanússá válik.

Különösen fontos a definíciók pontos ismerete. A „népesség” jelentheti a lakónépességet, az állampolgárokat, a bejelentett lakóhellyel rendelkezőket vagy a ténylegesen jelen lévőket. A „bevándorló” kategória például országonként és időben változik: egyes statisztikák a külföldön születetteket, mások a külföldi állampolgárokat, megint mások a bevándorlók gyermekeit is bevándorlónak tekintik. Hasonlóképpen az „etnikai” vagy „nyelvi” kisebbségek létszámának meghatározása attól függ, hogy önbevalláson, anyanyelven, állampolgárságon vagy születési országon alapul-e. A számi lakosság létszámára vonatkozó becslések is széles tartományban mozognak, mert nincs egységes kritérium arra, ki számít száminak: a nyelvhasználat, a származás, az önazonosság vagy a rénszarvastartó jogállás mind eltérő eredményt ad.

A politikai célú számok gyakran élnek a pontosság látszatával. Például amikor egy vita során valaki azt állítja, hogy „a holland gyarmati uralom X millió áldozatot követelt”, a szám mögött gyakran egy becslési tartomány alsó vagy felső határa áll, és az eredeti forrás esetleg nem is erre a területre vagy időszakra vonatkozik. A belga Kongó áldozatszámaira vonatkozó tudományos becslések milliós nagyságrendűek, de a pontos érték nem ismert, és a különböző kutatók eltérő módszertannal dolgoznak: egyesek a demográfiai deficitet, mások a közvetlen erőszak áldozatait, megint mások a járványok és éhínségek közvetett hatásait próbálják elkülöníteni. Hasonló a helyzet a viking kori vagy középkori népességszámokkal: ha egy forrás „1,2 millió lakosról” beszél a 10. századi Skandináviában, az nem mért adat, hanem egy modell kimenete, amely érzékeny a bemeneti feltételezésekre.

A második világháborús kollaboráció és ellenállás számszerűsítése ugyancsak emlékezetpolitikailag terhelt. Norvégiában például a Quisling-féle párt taglétszámára vonatkozó adatok pontosak lehetnek, de az, hogy ebből a lakosság arányában mekkora támogatottságra következtetünk, értelmezési kérdés. Dániában a zsidók 1943-as mentésének aránya gyakran szerepel a nemzeti emlékezetben, de a pontos számok – hány embert mentettek ki, hányan rejtőztek, hányat deportáltak – a háború utáni becsléseken alapulnak, és a források hézagosak. Az ilyen számokat mindig a keletkezésük kontextusában kell olvasni.

A kritikai olvasás alapkérdései a következők: *Ki gyűjtötte az adatot, mikor és milyen céllal? Milyen fogalmat használt, és hogyan határozta meg a vizsgált csoportot? Milyen területi és időbeli egységre vonatkozik a szám? Milyen forrásból származik az adat, és van-e ellenőrizhető hivatkozás? Közöl-e bizonytalansági tartományt vagy hibahatárt?* Ha ezekre a kérdésekre nem kapunk választ, a számot nem szabad tényként elfogadni, legfeljebb egy állítás illusztrációjaként.

2.4.7 Források és bizonytalanságok

A fejezetben tárgyalt forrástípusok egyike sem ad teljes és torzításmentes képet a múltbeli vagy jelenkori népességről. Az egyházi anyakönyvek alulregisztrálása, a kora újkori adóösszeírások

szelektivitása, a modern statisztikák definíciós kérdései és a becslések modellfüggősége mind bizonytalanságot visznek a számokba. A viking kori és középkori népességszámok esetében a bizonytalanság olyan nagy, hogy egyetlen pontos érték megadása félrevezető lenne. A kora újkori és 19. századi anyakönyvek és népszámlálások már megbízhatóbbak, de az adatok értelmezése továbbra is forráskritikát igényel. A 20. századi regiszter alapú statisztikák a skandináv országokban rendkívül jó minőségűek, ám a definíciók megválasztása itt is befolyásolja az eredményt. A háborús, gyarmati és kisebbségi áldozatszámokkal kapcsolatban a tudományos konszenzus általában csak nagyságrendeket tud megadni, pontos értékeket nem. Ezért e könyv minden népességi adatnál igyekszik feltüntetni a forrás típusát, a vonatkozási évet és a becslés bizonytalanságát. Ahol ez nem lehetséges, az adatot inkább csak szemléltető jelleggel közöljük, és jelezzük, hogy ellenőrzést igényel.

2.4.8 Rövid összefoglaló

- A Skandináviára és a Németalföldre vonatkozó népességi adatok forrásai időben és térben egyenlőtlenek; a viking kortól a modern időkig a forrástípusok és azok megbízhatósága alapvetően megváltozott.
- Az egyházi anyakönyvek a kora újkori és 19. századi demográfia alapforrásai, de alulregisztrálással, szelektivitással és a felekezeti kisebbségek hiányával terheltek.
- A kora újkori adóösszeírások és adminisztratív listák csak az adózó vagy nyilvántartott népesség egy részét fedik le, ezért belőlük teljes lélekszám csak becsléssel, szorzók alkalmazásával nyerhető.
- Svédország 1749-ben indította el a Tabellverket néven ismert folyamatos népességstatisztikai rendszert, Dánia–Norvégia pedig 1769-ben hajtott végre országos összeírást; ezek a modern statisztika előfutárai.
- A 19. században a polgári anyakönyvezés és a modern népszámlálások terjedése tette lehetővé a teljes lakosság egyéni szintű számbavételét, de a definíciós kérdések továbbra is fennmaradtak.
- A 20–21. századi skandináv regiszter alapú statisztika szinte teljes körű és folyamatos, ám a bevándorló, kisebbségi és háztartási kategóriák definíciója itt is vitatható.
- A becslések és a politikai célú számok kritikája megköveteli a forrás, a módszertan, a definíciók és a bizonytalansági tartomány feltüntetését; enélkül a számok nem kezelhetők tényként.

2.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen fő forrástípusokból tudhatunk a kora újkori Skandinávia és Németalföld népességéről, és melyek ezek legfontosabb korlátai?
2. Miért nem lehet a viking kori Skandinávia lakosságára egyetlen pontos számot megadni? Milyen feltételezésektől függenek a becslések?
3. Hasonlítsa össze a svéd Tabellverket és a dán–norvég 1769-es összeírás jellemzőit! Miért tekintjük a Tabellverket korszakalkotónak?
4. Milyen definíciós problémák merülnek fel a mai bevándorlási vagy kisebbségi statisztikák értelmezésekor? Mondjon konkrét példát a régióból!
5. Hogyan ismerhető fel egy politikai célú vagy manipulatív számadat? Sorolja fel a kritikai olvasás legfontosabb kérdéseit!

3 A viking kor és a középkori államok

3.1 A viking kor társadalma és expanziója

A viking kort gyakran a hirtelen, váratlan erőszak és a tengeri mobilitás korszakaként szokás bemutatni, ám a modern történettudomány ezt a képet lényegesen árnyalja. A 793 és 1066 közé helyezett periódus nem csupán rablóhadjáratok sorozata volt, hanem olyan átalakulási időszak, amelyben a skandináviai helyi közösségek hálózatai, a hajózási technika, a kereskedelem és az észak-európai, kelet-európai, sőt észak-atlanti térségben zajló mozgások új államalakulatok és kulturális kapcsolatok alapjait teremtették meg. A fejezet a viking kori társadalom belső szerkezetéből indul ki, majd a hajózás és kereskedelem ismertetésén át a dán, norvég és svéd expedíciók irányait és következményeit tárgyalja. A hangsúly a forráskritikán és a bizonytalanságok jelzésén van, mivel a korszakról szóló ismereteink jelentős része későbbi írott elbeszélésekből, rúnafeliratokból és régészeti leletekből származik, amelyek különböző módon értelmezhetők.

3.1.1 A viking kor fogalma és időhatárai

A „viking” kifejezés ónorvég eredetű (víkingr), jelentése körülbelül „tengeri harcos”, „kalóz” vagy „tengeri expedícióban részt vevő férfi”. A szó már a középkorban is létezett, de az egész korszak megnevezésére csak a 19. századi nemzeti romantika és a modern történetírás kezdte el használni. Fontos tehát megkülönböztetni magát a történeti szereplőt – aki időszakosan indult zsákmányszerző vagy kereskedő útra – attól a gyűjtőfogalomtól, amellyel ma a 8–11. századi skandináv társadalmakat illetjük. A korszakban élő emberek többsége nem „vikingként”, hanem egy-egy helyi közösség, tartomány, nemzetség vagy éppen király alattvalójaként határozta meg magát. Ezért a tankönyv a „viking kor” kifejezést korszakjelölő konvencióként, nem pedig valamiféle egységes etnikai vagy nemzeti identitás megnevezéseként használja.

A korszak kezdetét hagyományosan 793-hoz kötik, amikor a Lindisfarne kolostorát ért támadást az Angolszász Krónika és más források feljegyezték. Az évszám szimbolikus értékű: a kortárs keresztény szerzők számára a támadás váratlansága és a szent hely meggyalázása tette sorsfordítóvá az eseményt. A valóságban a skandináv hajósok és kereskedők már korábban is mozogtak az Északi-tengeren és a Balti-tengeren, amit a régészeti leletek – például a fríz és dán partvidék közötti kereskedelem nyomai – megerősítenek. A kezdő dátum tehát a keresztény írásbeliség percepcióját tükrözi, nem pedig a tényleges expanzió első pillanatát.

A záró dátum, 1066 szintén vitatott. Ebben az évben zajlott a Stamford Bridge-i csata, amelyben az angolszász sereg legyőzte III. Harald norvég király (Harald Hardrada) inváziós hadát, majd nem sokkal később Hódító Vilmos normann csapatai partra szálltak Angliában. A normannok részben skandináv eredetűek voltak, de a 11. századra már frank környezetben éltek, és államuk nem a viking kori expanzió közvetlen folytatása volt. A 11. század második harmadára Skandináviában is megerősödtek a központosított királyságok, a kereszténység intézményesült, és a rablóhadjáratok fokozatosan királyi ellenőrzés alá kerültek. Ezért 1066 alkalmas szimbolikus záróponthoz, de a tudományos irodalom egy része a 11. század közepénél korábbi vagy későbbi, fokozatos átmenetet hangsúlyozza. A korszakhatár tehát nem éles cezúra, hanem tendenciaszerű változások foglalata.

3.1.2 A helyi társadalom és hatalmi szerkezet

A viking kori Skandinávia társadalma alapvetően agrártársadalom volt, amelyben a helyi közösségek, a rokonsági csoportok és a földrajzi egységek szervezőereje meghatározó maradt. A lakosság döntő többsége szabad paraszti háztartásokban élt, amelyek a földművelést, állattartást, halászatot és a helyi erdők-havasok erőforrásait kombinálták. A szabad parasztok nem egységes réteget alkottak: a tehetősebb birtokosok gyakran vezető szerepet játszottak a helyi gyűléseken, míg a szegényebbek függőségi viszonyba kerülhettek nagyobb földesurakkal vagy éppen a királyi hatalommal. A jobbágyság a kontinentális értelemben vett formában ekkor még nem általános Skandináviában, de a személyi függés és a szolgáltatások különböző fokozatai léteztek.

A társadalmi hierarchia csúcsán a helyi előkelők, törzsfők, jarlok (jarl) és kiskirályok (småkonge) álltak. Ezek a csoportok nem alkottak zárt arisztokráciát: hatalmukat katonai kíséretük, ügyfeleik, valamint a mezőgazdasági többlet és a kereskedelem ellenőrzése biztosította. A 8–10. század folyamán fokozatosan nőtt a nagyobb területi királyságok súlya, de ez a folyamat nem egyenletes volt, és a királyi hatalmat gyakran korlátozták a helyi gyűlések (thing; ónorvég þing) és a tartományi szokásjog. A thing intézménye volt a jogi és politikai élet alapvető színtere: szabad fegyverviselő férfiak gyűlése, ahol vitákat rendeztek, törvényeket hirdettek, és a királyjelöltek legitimitását megerősítették vagy vitatták. A thing tehát nem modern értelemben vett parlament volt, hanem a közösségi jogrend és a hatalommegosztás korabeli formája.

A rabszolgaság jelenléte a viking kori társadalomban egyértelműen dokumentált. A rabszolgákat ónorvégül thrallnak (þræll) nevezték, és számukra a rabszolga-kereskedelem, a hadifoglyok és az adósságszolgaság biztosított utánpótlást. A rabszolgák jogilag tulajdonnak számítottak, munkájuk a mezőgazdaságban, a háztartásban és a kézművességben egyaránt megjelent. A régészeti leletek közül a nem szabad személyek azonosítása bizonytalan, mivel a sírokból önmagában nem mindig lehet társadalmi státuszt megállapítani. Az írott források – például a sagák és a jogkönyvek – részletesen beszámolnak a rabszolgák helyzetéről, de ezek a szövegek részben későbbi keletkezésűek, és jogi idealizációt is tartalmazhatnak. A rabszolgatartás és a rabszolga-kereskedelem a viking kor gazdasági expanziójának egyik sötét oldala volt, és Kelet-Európában, Bizáncban, valamint az iszlám világban is keresett árucikké tette a skandináv portyázókat és kereskedőket.

A nők helyzetét a korábbi szakirodalom gyakran leegyszerűsítette. A nők a háztartás irányításában, a textiltermelésben és a gazdaság szervezésében jelentős szerepet játszottak, különösen akkor, amikor a férfiak hosszú hónapokra tengeri útra indultak. A rúnafeliratok közül többet nők emeltek férjük, fiuk vagy más rokonaik emlékére, ami arra utal, hogy egyes nők vagyonnal és nyilvános reprezentációs lehetőséggel is rendelkeztek. Ugyanakkor a viking kori társadalom alapvetően patriarchális volt: a politikai és katonai hatalom intézményei férfiak kezében összpontosultak, és a nők jogi cselekvőképessége korlátozott maradt. A régészeti leletek között találunk női sírokat fegyverekkel vagy éppen gazdag ékszerekkel, de ezeket a leleteket óvatosan kell értelmezni. A sírmellékletek nem feltétlenül tükrözik közvetlenül az elhunyt társadalmi szerepét, hanem a temetési rituálé és a hozzátartozók reprezentációs szándékának eredményei is lehetnek.

A vallás terén a viking kor a pogány, politeista hagyomány és a fokozatos keresztény térhódítás közötti átmenet időszaka volt. A pogány hitvilágban istenek, természeti erők, ősök és helyi szellemek kaptak szerepet, de a hitgyakorlatok nem alkottak egységes, intézményesült vallást. A rituális helyek, az áldozatok (blót) és a halotti rítusok régiónként eltértek. A kereszténység a 9. századtól kezdve fokozatosan, részben missziós tevékenység, részben a királyi hatalom támogatásával terjedt. A 11. századra a skandináv királyságok hivatalosan keresztény államokká váltak, bár a helyi pogány hagyományok tovább éltek, és a kettős identitás nyomai a régészeti és írott forrásokban egyaránt megfigyelhetők. A vallási változás tehát nem egyetlen döntés, hanem hosszú, konfliktusos folyamat volt.

3.1.3 Hajózás, hajóépítés és navigáció

A viking kori expanzió technikai alapja a fejlett hajóépítés volt. A legismertebb hajótípus a hadihajó, a hosszúhajó (langskip), amelyet sekély merülése, gyorsasága és evezős-vitorlás meghajtása tett alkalmassá partközeli vizeken, folyókon és partraszállási műveletekben. A hadihajók mellett a tengeri kereskedelmet és a gyarmatosítást a szélesebb, kevésbé hadi jellegű teherhajók, a knarrök (knarr) szolgálták. A hajókat klinkertechnikával építették: a palánkokat egymásra csúsztatva, vasszegekkel rögzítették, így a hajótest rugalmasan alkalmazkodott a hullámzáshoz. A vitorla gyapjúból készült, és elsősorban nyílt tengeri átkelésnél használták, míg a partok mentén és folyókon az evezők biztosították a manőverezést.

A hajóépítés fejlettségét számos régészeti lelet bizonyítja. Az Oseberg- és Gokstad-hajók (Norvégia, 9. század) gazdag temetkezési hajók voltak, amelyek a hajóépítő mesterség magas színvonalát és a hajó temetési rituálében betöltött szerepét mutatják. A dániai Skuldelev-hajók (11. század, Roskilde-fjord) pedig szándékosan elsüllyesztett hajóroncsok, amelyek a hadihajóktól a teherhajókig különböző típusokat képviselnek. Ezek a leletek nem csupán a technikát, hanem a hajók funkcionális sokféleségét is dokumentálják. A hajó nem pusztán közlekedési eszköz volt, hanem hatalmi és presztízsszimbólum is: a hajós temetkezések, a hajóformájú kőkörök és a rúnafeliratokon megjelenő hajóábrázolások mind a tengeri mobilitás társadalmi jelentőségére utalnak.

A navigációról szóló ismereteink korlátozottak. A viking tengerészek a nap, a csillagok, a partvonal, a tengeri madarak, a hullámzás és az időjárás megfigyelésére támaszkodtak, de a pontos módszerek rekonstrukciója vitatott. A késő középkori izlandi szövegek említenek egy „napkövet” (sólarsteinn), amelynek segítségével borult ég alatt is meghatározhatták a nap helyzetét. Egyes kutatók szerint ez egy kalcit- vagy kordieritkristály lehetett, amely polarizációs tulajdonságai révén valóban segíthette a tájékozódást, de a szövegek későiek, és a régészeti bizonyíték hiányos. A navigációs képességeket tehát nem szabad modern értelemben vett pontosságként elképzelni; a tengeri utak a tapasztalati tudás, a szezonális időzítés és a fokozatosan felhalmozott földrajzi ismeretek kombinációján alapultak.

3.1.4 Kereskedelem, városok és hálózatok

A viking kori expanziót nem lehet kizárólag katonai jelenségként értelmezni. A 8–10. században a Skandináviát átszelő kereskedelmi útvonalak összekapcsolták az észak-atlanti térséget a Balti-kummal, a kelet-európai folyókkal, Bizánccal és az iszlám világgal. A kereskedelem árucikkei közé tartozott a prém, a borostyán, a viasz, a méz, a szárított hal, a vas, a szappankő, a rabszolgák és a különböző luxustermékek. A skandináv kereskedők ezüstöt fogadtak el fizetőeszközként, és a Kelet-Európából, az iszlám világból beáramló ezüstdirhemek tömege a korszak egyik legjelentősebb gazdasági folyamata volt. Az ezüstöt gyakran súlyra mérték, és a felhalmozott kincseket elrejtve, kincsleletek formájában találjuk meg ma is. Ezek a kincsleletek fontos forrásai a kereskedelmi kapcsolatoknak, de értelmezésük óvatosságot igényel: a pénzek elrejtésének oka lehetett bizonytalanság, rituális deponálás vagy egyszerű felhalmozás is.

A kereskedelem csomópontjai között a korai városias települések kiemelkedő szerepet játszottak. A dániai Hedeby (haithabu) a Jylland-félsziget tövében, a Schlei-öböl partján feküdt, és a Balti-tenger és az Északi-tenger közötti forgalom egyik fő állomása volt. A norvégiai Kaupang a 8–9. században a Skagerrak és a norvég partvidék kereskedelmének korai központjaként működött. A svédországi Birka a Mälaren-tó szigetén alakult ki, és a keleti irányú kereskedelem, valamint a missziós tevékenység korai színtere volt. Ezek a települések nem a kontinentális értelemben vett szabad királyi városok voltak, hanem királyi vagy helyi előkelők védelme alatt álló kereskedőhelyek, ahol kézművesek, kereskedők, hajósok és esetleg helyőrségek vegyes lakossága élt. A régészeti

feltárások ezeken a helyszíneken különböző eredetű tárgyakat – például fríz, frank, angol, szláv, bizánci és iszlám importokat – hoztak felszínre, ami a hálózatok széles földrajzi kiterjedését jelzi.

3.1.5 Az expedíciók irányai: nyugat, dél és kelet

A viking kori expedíciókat célszerű irányok szerint vizsgálni, mert a dán, norvég és svéd területekről kiinduló mozgások részben eltérő földrajzi és politikai logikát követtek. Ez a felosztás azonban nem jelent merev elválasztást: a csoportok keveredtek, a célpontok változtak, és az egyes expedíciók gyakran kereskedelmi és rabló elemeket egyaránt ötvöztek.

A **norvég** irányultság elsősorban nyugat felé mutatott: a Brit-szigetek északi és nyugati szigetvilága, Írország, Skócia, valamint az Atlanti-óceán északi térsége felé. A norvég hajósok a 9. században kezdték el benépesíteni a Feröer-szigeteket és Izlandot, majd a 10. század végén Grönland partjait is. A sagák szerint Leif Eriksson a 11. század elején eljutott Észak-Amerikába, amelyet Vinlandnak nevezett el; a l'Anse aux Meadows-i régészeti lelőhely Újfundlandon ma a legfontosabb bizonyíték arra, hogy skandináv csoportok valóban partra szálltak Észak-Amerikában, bár a lelőhely mérete, időtartama és a sagák elbeszéléseinek pontos viszonya vitatott. A nyugati expanzió következményeként jött létre a norvég telepesekből álló izlandi közösség, amely később a középkori irodalom egyik legfontosabb központjává vált. Norvégiából indult továbbá a Normandiát megalapító Rollo (Hrólfr) vezette csoport, amely a 10. század elején frank hűbéresként telepedett le a Szajna alsó folyásánál.

A **dán** irányultság elsősorban délre, a Frank Birodalom és az angolszász királyságok felé mutatott. A dán seregek a 9. században rendszeresen támadták a fríz partvidéket, a Rajna-vidéket és a mai Belgium, Hollandia, valamint Észak-Németország területeit. A támadások nem csupán zsákmányszerzést szolgáltak: a dán vezetők időnként adót szedtek, területeket foglaltak, és a frank, illetve angolszász politikai válságokat kihasználva befolyást gyakoroltak az utódlási küzdelmekre. Angliában a 9. század második felében a dán seregek nagy területeket foglaltak el, amelyeken a Danelaw nevű, skandináv szokásjog alapján szerveződő zóna jött létre. A 11. század elején Nagy Knut (Knud den Store) dán király rövid időre egyesítette uralma alatt Angliát, Dániát és Norvégiát, bár ez az északi-tengeri birodalom halála után gyorsan szétesett. A dán expanzió tehát részben hódítás, részben adóztatás, részben letelepedés formájában zajlott, és hosszú távon hozzájárult Anglia politikai és nyelvi képének átalakulásához.

A **svéd** irányultság elsősorban keletre, a Baltikum, a kelet-európai folyók és Bizánc felé mutatott. A svédországi hajósok, akiket a források gyakran varégoknak neveznek, a Volhov, a Dnyeper és a Volga folyami útvonalain jutottak el a Bizánci Birodalomba és az iszlám világ peremterületeire. A varégok egy része zsoldosként szolgált a bizánci császári testőrségben, amelyet Varég Gárdának neveztek. A kelet-európai régészeti anyagban a skandináv jelenlétet rúnafeliratok, fegyverek, ékszerek és temetkezési szokások nyomai jelzik, különösen a Ladoga-tó, Novgorod, Kijev és a folyami kereskedőhelyek környékén. A „rusz" kifejezés eredete és a Kijevi Rusz államalakulat kialakulásában játszott skandináv szerep mértéke heves tudományos vita tárgya. A normannista és antinormannista álláspontok között a mai kutatás többnyire köztes álláspontot képvisel: a skandináv harcos-kereskedők jelenléte dokumentált, de a keleti szláv államalakulatok létrejötte nem magyarázható kizárólag skandináv bevándorlással, hanem a helyi társadalmak, a szláv, balti és finnugor csoportok, valamint a bizánci és iszlám hatalmi hálózatok együttes folyamataként értelmezendő.

3.1.6 Az erőszak és a zsákmányszerzés természete

A viking kori expanzió erőszakos dimenzióját a források és a modern emlékezet egyaránt kiemelik, de az egyensúly fontos. A korabeli keresztény krónikák – például az Angolszász Krónika, a Szent Bertin-kolostor évkönyvei vagy Dudo de Saint-Quentin normann történeti műve – a támadásokat gyakran apokaliptikus csapásként, a keresztény világ elleni büntetésként írták le. Ezek a szövegek a vikingeket erőszakos, profán hordákként ábrázolták, ami a keresztény identitás megerősítését szolgálta. A skandináv oldalról a rúnafeliratok tömör, büszke megemlékezései az elesett harcosokról gyakran hangsúlyozzák a harcos erényeket, de ritkán térnek ki a civil áldozatokra vagy a fosztogatás részleteire. A sagák későbbi irodalmi alkotások, amelyek a viking kort a 12–13. századi izlandi társadalom szemüvegén át, idealizálva és válogatva mutatják be.

A régészeti bizonyítékok közé tartoznak a tömegsírok, a lefejezett csontvázak és az elrejtett kincsek. Az angliai Reptonban és Dorsetben feltárt tömegsírok a 9. századi hadjáratok erőszakosságát jelzik, bár az áldozatok pontos körülményei és etnikai hovatartozása nem mindig egyértelmű. A kincsleletek elrejtése sok esetben a támadásoktól való félelemre utal, de a korreláció nem mindig bizonyítható. A viking rablóhadjáratok áldozatai elsősorban a part menti kolostorok, kereskedőtelepülések és kisebb falvak lakói voltak, akik közül sokan vesztették életüket vagy kerültek rabszolgasorba. Ugyanakkor a viking korban a hadviselés általában is erőszakos volt, és a skandináv csoportok nem voltak kivételesen kegyetlenek a korszak más harcosaihoz képest. A különbség elsősorban a mobilitásban és a támadások váratlanságában rejlett, ami a part menti közösségek számára különösen sebezhetővé tette a viking expedíciókat.

3.1.7 A letelepedés és a kulturális hatás

A viking kori expanzió nem csupán ideiglenes portyázásokat jelentett, hanem tartós letelepedést és kulturális átalakulást is. A Brit-szigeteken a skandináv telepesek hatása a helynevekben, a nyelvjárásokban és a jogi szokásokban ma is kimutatható. Az angol nyelvben számos ónorvég eredetű szó honosodott meg, különösen a mindennapi élet, a hajózás és a jog területén. A Danelaw területén a skandináv típusú helynevek (például a -by végződésű településnevek) sűrűsödése a letelepedés földrajzi kiterjedését mutatja. Írországban a skandináv telepesek városokat alapítottak, köztük Dublint, Wexfordot és Waterfordot, amelyek a későbbi középkori ír városiasodás fontos csomópontjai lettek. Normandiában a skandináv eredetű uralkodó réteg gyorsan alkalmazkodott a frank nyelvi és politikai környezethez, de a normann identitás és a tengeri hagyomány tovább élt.

Az Atlanti-óceán északi szigetein a skandináv telepesek új társadalmakat hoztak létre. Izlandon a 10. században a helyi törvényhozó gyűlés, az Alþingi megszervezése a viking kori thing-hagyomány továbbélését mutatja, ugyanakkor az izlandi társadalom a környezeti feltételekhez alkalmazkodva sajátos politikai struktúrát alakított ki. Grönlandon a skandináv települések több száz évig fennmaradtak, majd a 15. században eltűntek; okuk a mai napig vitatott, és a klímaváltozás, a gazdasági elszigetelődés, a járványok, valamint az őslakos népekkel való konfliktusok kombinációját feltételezik a kutatók. Vinland esete azt mutatja, hogy a skandináv hajósok elérték Észak-Amerikát, de a letelepedés nem bizonyult tartósnak, valószínűleg a kis létszámú, elszigetelt csoport és az őslakos közösségekkel való konfliktusok miatt.

3.1.8 A viking kor vége és a királyságok megerősödése

A viking kor végét a történetírás gyakran a 11. századi államszerveződési folyamattal és a kereszténység intézményesülésével magyarázza. A skandináv uralkodók – mint a dán Nagy Knut, a norvég Olaf Tryggvason és Olaf Haraldsson (Szent Olaf), valamint a svéd királyi dinasztiák

– egyre inkább a keresztény egyház támogatásával építették ki hatalmukat. A templomok, püspökségek és kolostorok a királyi adminisztráció, az írásbeliség és az adóztatás csomópontjaivá váltak. A helyi előkelők és a királyi hatalom közötti konfliktusok a 12–13. században is folytatódtak, de a tengeri rablóhadjáratok fokozatosan kikerültek a politikai élet főáramából. A hadviselés a királyok és a nemzetségfők közötti belső küzdelmekre, valamint a kontinentális dinasztikus politikára helyeződött át.

A 1066-os év szimbolikus zárópontja mellett a viking kori örökség tovább élt a skandináv királyságokban, a norvég–izlandi irodalomban, a normann államalakulatban és a kelet-európai kereskedelem emlékezetében. A viking kor nem egyszerűen véget ért, hanem átalakult: a rablóhadjáratokból királyi hadjáratok, a kereskedőkből városi polgárok, a pogány helyi közösségekből keresztény tartományi társadalmak lettek. Ez a fokozatos átmenet az, amit a mai történetírás a korszak egyik legfontosabb jellemzőjének tart.

3.1.9 Források és bizonytalanságok

A viking korról szóló ismereteink egyenetlen forrásadottságon alapulnak. Az írásos források többsége nem skandináv eredetű, hanem a megtámadott keresztény társadalmak szerzeteseitől, krónikásaitól származik. Az Angolszász Krónika, a Frank Birodalom évkönyvei, Dudo de Saint-Quentin és Adam von Bremen művei elsődleges források ugyan, de szerzőik célja nem a semleges leírás volt, hanem a keresztény közösség önértelmezésének és politikai üzeneteinek közvetítése. A skandináv oldalról a rúnafeliratok fontosak, de rövidségük és formulaikusságuk miatt korlátozottan alkalmasak a társadalom komplex leírására. A sagák és a későbbi ónorvég irodalom gazdag elbeszélőanyagot kínál, de ezek a szövegek a 12–13. században keletkeztek, és a viking korról szóló képet a saját koruk társadalmi viszonyainak, irodalmi konvencióinak és politikai érdekeinek megfelelően formálták. Ezért a sagákból származó részleteket – például konkrét párbeszédeket vagy személyes motívumokat – nem lehet közvetlenül a 9–11. századi valóság leírásaként kezelni.

A régészeti források a hajók, a kincsleletek, a temetkezések, a települések és a kézműves termékek révén sok tekintetben pontosabb képet adnak, de ezek értelmezése is vitatott. A sírmellékletek alapján tett nemi és társadalmi besorolások például az utóbbi évtizedekben jelentős kritikát kaptak, mivel a tárgyak nem mindig jelzik közvetlenül az elhunyt nemét vagy foglalkozását. A kincsleletek kronológiája az érmeleletek vizsgálatával jól pontosítható, de a deponálás okát ritkán lehet egyértelműen meghatározni. A városi ásatások – például Hedebyben, Birkában vagy Kaupangban – a hétköznapi életről is képet adnak, ám a feltárt rétegek reprezentativitása és a települések demográfiai becslései továbbra is bizonytalanok. A viking kori Skandinávia népességére vonatkozó becslések igen tág határok között mozognak, mivel az írott adóösszeírások hiányoznak, és a régészet nem alkalmas pontos lélekszám meghatározására. Emiatt a fejezet nem közöl konkrét összlakossági számot, csak azt jelzi, hogy a becslések a régió eltérő természeti adottságai miatt erősen változnak.

A keleti irányú expanzió forrásait külön bizonytalanság terheli. A bizánci és iszlám szerzők – például Ibn Fadlan, Ibn Rustah vagy a bizánci udvari források – beszámolói értékesek, de szerzőik gyakran távoli, egzotikus népek leírására törekedtek, és adataik nem mindig egyeztethetők össze a régészeti leletekkel. A „rusz” kérdésében a tudományos vita a normannista és antinormannista hagyományok között a mai napig nem zárult le, és a nemzeti történetírások érzékenysége is erősen befolyásolja az értelmezést. A könyv ezért a varég jelenlétet tényként, a Kijevi Rusz kialakulásában játszott pontos szerepét azonban vitatott értelmezésként kezeli.

A viking kor erőszakosságának mértéke szintén az egyik leginkább vitatott kérdés. A korabeli keresztény források túlzó retorikája nyomán évszázadokon át a vikingeket elsősorban barbár hódítókként ábrázolták. A modern kutatás ezt a képet árnyalja a kereskedelem, a letelepedés

és a kulturális kölcsönhatások hangsúlyozásával, de ez nem jelenti az erőszak relativizálását. A rabszolga-kereskedelem, a fosztogatás és a part menti közösségek szenvedései a viking kor történetének szerves részei, amelyeket a tankönyv nem kíván sem elhallgatni, sem eltúlozni. Az egyensúlyt a források típusainak megkülönböztetése és a bizonytalanságok nyílt jelzése biztosítja.

3.1.10 Rövid összefoglaló

- A viking kor hagyományosan 793–1066 közé tehető, de a határok szimbolikusak, és a társadalmi, vallási, politikai átmenet fokozatos volt.
- A viking kori Skandinávia alapvetően agrártársadalom volt, amelyben a szabad paraszti közösségek, a helyi gyűlések (thing), a törzsfők és a fokozatosan megerősödő királyságok működtek; a rabszolgatartás és a nők alárendelt helyzete a társadalom meghatározó jellemzője volt.
- A hajózás technikai alapját a klinkertechnikával épített hosszúhajók és teherhajók (knarrök) adták; a navigáció tapasztalati tudáson alapult, és pontossága korlátozott volt.
- A kereskedelem hálózatai összekötötték Skandináviát az észak-atlanti térséggel, a Baltikummal, Bizánccal és az iszlám világgal; a korai városi csomópontok (Hedeby, Kaupang, Birka) az árucsere és a kézművesség központjai voltak.
- A norvég expedíciók elsősorban nyugat, a dánok dél, a svédek kelet felé irányultak, de a csoportok és célpontok keveredtek, és a tevékenységek rablást, kereskedelmet és letelepedést egyaránt magukban foglaltak.
- A viking expanzió tartós következményekkel járt: Izland, Grönland és rövid ideig Észak-Amerika benépesítése, a Danelaw, Normandia, a varég jelenlét Kelet-Európában és a skandináv királyságok megerősödése.
- A viking kor végét a kereszténység intézményesülése és a központosított királyi hatalmak kiépülése hozta el; 1066 szimbolikus zárópont, de az átmenet hosszabb folyamat volt.

3.1.11 Önellenőrző kérdések

1. Miért problematikus 793-at és 1066-ot a viking kor egyértelmű kezdetének és végének tekinteni? Mely források és folyamatok indokolják a fokozatos átmenet hangsúlyozását?
2. Hasonlítsa össze a norvég, dán és svéd irányultságú expedíciók földrajzi célpontjait és politikai következményeit! Milyen eltérő államalakulatok vagy telepesközösségek jöttek létre az egyes irányokban?
3. Milyen forrástípusokból ismerjük a viking kori társadalmat? Milyen előnyei és korlátai vannak a rúnafeliratoknak, a sagáknak, a keresztény krónikáknak és a régészeti leleteknek?
4. Hogyan lehet a rabszolgaság és a nők szerepét a viking kori társadalomban a források bizonytalanságainak figyelembevételével tárgyalni anélkül, hogy a jelenkori fogalmakat visszavetítenénk a korszakba?
5. Miért nem tekinthető a viking kori expanzió kizárólag rablóhadjárat-sorozatnak? Milyen gazdasági, kulturális és politikai folyamatok bizonyítják a korszak összetettebb jellegét?

3.2 A dán, norvég és svéd királyság kialakulása

A 9–11. századi Skandináviában a viking kor hadi és kereskedelmi expanziója nem csupán külső zsákmányszerzést hozott, hanem belső átrendeződést is: a katonai vállalkozások során meggazdagodott és megerősödött helyi vezetők egy része fokozatosan a korábbi törzsi-területi kereteknél nagyobb, királyságnak nevezett uralmi egységeket hozott létre. Ez a folyamat a

dán, a norvég és a svéd területeken eltérő ütemben és eltérő intézményi eszközökkel zajlott. A modern nemzetállam visszavetítése félrevezető lenne: a 10–11. századi királyságok személyes uralmi hálózatok, katonai kíséretek és adózó területek laza konglomerátumai voltak, amelyek csak fokozatosan váltak területi alapú, intézményesült hatalommá. Az alábbiakban a dán, a norvég és a svéd királyság kialakulását tárgyaljuk, kiemelve a területi magokat, a helyi elitek beilleszkedését és a hatalom legitimációjának változó formáit. A fejezet szorosan kapcsolódik a viking társadalomról szóló A viking kor társadalma és expanziója alfejezethez, és előkészíti a kereszténység államépítő szerepéről szóló Kereszténység, egyház és államépítés alfejezetet.

3.2.1 A dán királyság: a Jelling-dinasztia és a területi mag

A dán királyság kialakulása a legkorábbi, és a legjobban dokumentált írásos emlékekkel rendelkezik. A folyamat központi szereplője a **Jelling-dinasztia**, amely a 10. század közepétől a Jylland keleti részén fekvő Jellingből kiindulva fokozatosan kiterjesztette hatalmát a dán szigetekre, Skåne déli részére és a mai Dél-Norvégia egyes területeire. A dinasztia legismertebb tagja **Harald Kékfogú** (dánul Harald Blåtand, kb. 958–987), akinek a nevéhez fűződik a híres **Jelling-kő** (Jellingstenen) egyik felirata. A nagyméretű, rovásírással és keresztény motívumokkal díszített kő szövege szerint Harald „egész Dánia és Norvégia királya, és a dánokat keresztényekké tette”. Ez az elsődleges epigráfiai forrás a legkorábbi ismert írásos említése a „Dánia” (Danmark) névnek, és dokumentálja a királyi hatalom, a területi igény és a keresztény identitás összekapcsolódását. A kő állítása azonban politikai önreprezentáció: nem tekinthető a tényleges uralom pontos határainak leírásaként, és a „Norvégia királya” cím minden bizonnyal csak egyes norvég part menti területekre, nem a későbbi norvég királyság egészére vonatkozott.

Harald Kékfogú hatalmának alapja a Jelling-környéki királyi birtokok és a **Trelleborg-típusú erődök** hálózata volt. A dániai Trelleborg, Aggersborg, Fyrkat és Nonnebakken régészetileg feltárt, geometrikusan pontos alaprajzú erődjei a 980 körüli időszakból származnak, és a királyi hatalom jelentős erőforrás-mozgósító képességét mutatják. Ezek az erődök nem csupán katonai támaszpontok, hanem a királyi adminisztráció, az adószedés és a helyi ellenőrzés központjai is lehettek. A régészeti konszenzus szerint az erődrendszer kiépítése nagyszabású, központilag irányított munkaerő-befektetést igényelt, ami a Jelling-dinasztia tényleges területi hatalmát jelzi a dán szigeteken és Jylland egy részén. Ugyanakkor vita tárgya, hogy az erődök Harald Kékfogú vagy fia, **Svend Villásszakállú** (Svend Tveskæg, kb. 987–1014) uralkodásához köthetők-e, és hogy a létesítmények rövid ideig működtek-e, vagy tartós királyi jelenlétet biztosítottak.

Harald fia, Svend Villásszakállú sikeres hadjáratokat vezetett Anglia ellen, és rövid időre megszerezte az angol trónt, bár uralmát nem tudta tartósan megszilárdítani. A dán királyi hatalom csúcspontját Svend fia, **Knut** (dánul Knud, angolul Canute, 1016–1035) érte el, aki 1016-tól Anglia, 1018-tól Dánia, majd 1028-tól Norvégia királya is volt. Ez az úgynevezett **Északi-tengeri Birodalom** azonban nem egy intézményesült birodalmi állam volt, hanem személyi unió: a három királyság külön-külön, eltérő jogszokások szerint működött, és Knut halála után az unió gyorsan felbomlott. Knut uralkodása alatt a dán királyi hatalom megerősödött, de a helyi elitek – a nagybirtokos családok és a hajós katonai kíséret, a **hird** (óészaki hirð) – továbbra is jelentős befolyással bírtak. A dán királyság területi magja ekkor Jylland keleti része, a dán szigetek (főként Sjælland és Fyn) és Skåne volt, míg a perifériák – például a mai Dél-Jylland egyes részei, a vend területek és a norvég partvidék – inkább adófizető vagy katonailag ellenőrzött zónák, semmint szerves királyi tartományok voltak.

A dán királyság kialakulásában fontos szerepet játszott a **ting** (óészaki þing) intézménye, a szabad fegyveres férfiak gyűlése, amely helyi szinten törvénykezett és politikai döntéseket hozott. A királyi hatalom nem számolta fel a tingeket, hanem fokozatosan beépítette azokat az uralmi rendszerbe: a király vagy megbízottja elnökölt a gyűléseken, és a helyi közösségek hozzájárulása –

adó, katonai szolgálat – a tingeken elfogadott szokások szerint szerveződött. A dán királyság így nem egységes, központosított államként, hanem a királyi birtokok, a helyi elitek és a ting-alapú közösségek együttműködésén alapuló **személyes királyságként** értelmezhető. A királyi cím és a keresztény legitimáció összekapcsolása – amit Harald Kékfogú Jelling-köve látványosan megjelenít – új eszközt adott a dinasztia hatalmának, de a pogány szokások és a helyi identitások még hosszú ideig fennmaradtak.

3.2.2 A norvég királyság: törzsfőkből királyság

A norvég királyság kialakulásának története sokkal bizonytalanabb forrásokon nyugszik, mint a dáné. A rendelkezésre álló írott elbeszélések – elsősorban a 12–13. századi izlandi **királysagák** (konungasögur) és a norvég **Heimskringla** – évszázadokkal az események után keletkeztek, és irodalmi konstrukciókként nem tekinthetők közvetlen beszámolónak. A sagák szerint az első norvég egyesítő **Harald Széphajú** (Harald Hårfagre) volt, aki a hagyományos dátum szerint 872-ben, a hafrsfjordi csata után egyesítette Norvégiát. Ezt az évszámot a modern kutatás szimbolikusnak tartja, nem dokumentált ténynek: a 872-es dátum a 19. századi nemzeti romantika által is megerősített hagyomány, és a régészeti, valamint a korabeli források nem igazolják egyetlen, országos kiterjedésű hódítást.

A valós folyamat fokozatos volt. A 9–10. században a norvég partvidéken – a mai Vestfold, Agder, Rogaland, Hordaland és Trøndelag térségében – számos kisebb **törzsfői uralom** (óészaki fylki) létezett, élükön a **jarl** (óészaki jarl) vagy **hersir** című vezetőkkel. Ezek a vezetők a viking kor expanziója során gazdagodtak meg, és hatalmukat a hajós katonai kíséret, a hird, valamint a helyi tingek támogatására építették. Az egyesítés inkább a törzsfők közötti hatalmi versengés, házassági szövetségek és katonai fölény eredménye volt, semmint egyetlen tudatos államalapító program. A Vestfoldban, az Oslofjord nyugati partján fekvő térség vált a későbbi norvég királyi hatalom egyik területi magjává, de ez nem jelentette a keleti és nyugati területek gyors egyesítését.

A norvég királyság megszilárdításának második szakasza a 10–11. század fordulójára tehető. **Olaf Tryggvason** (995–1000) rövid uralkodása alatt erőszakkal terjesztette a kereszténységet a part menti területeken, de hatalma törékeny maradt, és a svéd-dán szövetség elleni svolderi csatában életét vesztette. A tartósabb királyi hatalom **Olaf Haraldsson** (1015–1028), a későbbi **Szent Olaf** (Olav den hellige) uralkodásához köthető. Olaf a Vestfoldból származó dinasztia tagjaként a helyi elitek egy részének támogatásával megszilárdította uralmát, de az adóztatás és a keresztény törvények erőszakos bevezetése ellenállást váltott ki. 1028-ban Knut dán király – kihasználva a norvég elitek elégedetlenségét – elűzte Olafot, aki két évvel később visszatért, de 1030-ban a **stiklestadi csatában** elesett. Halála után gyorsan kialakult a szentkultusz, és Olaf Norvégia védőszentje lett. A kultusz nem csupán vallási, hanem politikai jelenség is volt: a királyi dinasztia és az egyház szövetsége a királyi hatalom legitimálásának új alapját teremtette meg, és hozzájárult a norvég királyság intézményesüléséhez.

Norvégia esetében a területi mag kevésbé volt egységes, mint Dániában. A királyi hatalom a 11. században a part menti hajózási útvonalak ellenőrzésén alapult, és a belső hegyvidéki, valamint északi területek csak laza adófizetési kötelékben álltak a királlyal. A **leidang** (óészaki leiðangr), a hajóhadra épülő katonai és adórendszer, a 11–12. században fokozatosan intézményesült, és a királyi hatalom egyik fő eszközévé vált. A helyi elitek – a jarlok, a gazdag birtokosok és a tingek vezetői – azonban továbbra is megőrizték befolyásukat, és a királyi hatalom csak fokozatosan, a 12–13. században tudta a helyi jogszokásokat egységes törvénykönyvekbe foglalni. A norvég királyság tehát a 11. században még jelentős regionális különbségeket mutatott, és a „Norvégia” (Norge) elnevezés is inkább a part menti hajózási útvonalak közösségét, semmint egy pontosan körülhatárolt területet jelölt.

3.2.3 A svéd királyság: a Mälaren-vidéktől a keresztény királyságig

A svéd királyság kialakulása a legkésőbbi és a legbizonytalanabb a három közül. A korai svéd történelemről szóló írott források szegényesek és késeiek: a 11. századi Adam von Bremen krónikája, a 13. századi izlandi sagák, valamint a svéd tartományi törvények (landskapslagar) csak töredékes képet adnak. A régészeti leletek – elsősorban a **Mälaren-tó** környéki, Uppland tartományban található gazdag hajós temetkezések és az **Anundshög** nevű halomsír – arra utalnak, hogy a 9–10. században itt egy erős, kiterjedt kereskedelmi és katonai hálózattal rendelkező elit élt, amely szoros kapcsolatban állt a balti és keleti viking útvonalakkal. Ez a térség, a **Svealand** (óészaki Svíþjóð) területi magja volt a későbbi svéd királyság bölcsője.

A svéd királyi hatalom korai történetét a **Yngling-legendárium** és a későbbi sagák mitikus királylistái szövik át, amelyek történeti értéke csekély. A 10. század végén felbukkanó **Erik Segersäll** (Erik a Győzedelmes) és fia, **Olof Skötkonung** (kb. 995–1022) az elsők, akik a források szerint a Mälaren-vidéki királyságot a mai Götaland egy részére is kiterjesztették. Olof Skötkonung a hagyomány szerint az első keresztény svéd király volt, aki Sigtunában veretett pénzérméket, és uralkodása alatt kezdődött meg a kereszténység intézményesülése. A pénzverés ténye régészetileg dokumentált, és a királyi hatalom gazdasági szervezőképességét jelzi, de a királyi uralom területi kiterjedése továbbra is vitatott. A korai svéd királyság jellemzője a **tartományi autonómia** volt: Uppland, Västergötland, Östergötland, Småland és a többi terület saját jogszokásokkal, saját tinggyűlésekkel és saját elitekkel rendelkezett, és a király hatalma elsősorban a Svealand területén érvényesült.

A 11. században a svéd királyi hatalom többször is megrendült a keresztény királyok és a pogány hagyományokat védő elitek közötti konfliktusok miatt. A kereszténység felvétele Svédországban lassú és ellentmondásos folyamat volt, amely a 11–12. század folyamán, a helyi elitek és a királyi hatalom közötti alkuk során bontakozott ki. A **Sverker- és Erik-dinasztiák** váltakozása a 12–13. században a királyi hatalom és az egyház, valamint a tartományi elitek közötti hatalmi egyensúlyt tükrözi. A svéd királyság intézményesülése tehát később indult, mint Dániában és Norvégiában, és a területi egységesülés csak a 13. században, a tartományi törvények írásba foglalásával és a királyi adminisztráció kiépítésével vett nagyobb lendületet.

3.2.4 Helyi elitek, intézmények és az államépítés eszközei

A három királyság kialakulásának közös vonása, hogy a királyi hatalom nem a helyi elitek felszámolására, hanem azok beillesztésére épült. A **jarl**ok, **hersir**ek és a gazdag birtokos családok a királyi kíséret (hird) tagjaivá válhattak, királyi birtokokat kaptak hűbéri vagy szolgálati alapon, és részt vettek a tingek irányításában. A királyi hatalom eszköztára a következő elemekből állt: a királyi birtokok (dánul kongsgård, óészaki konungsgarðr) jövedelmei, a hadkötelezettség és a hajóhad (leidang), az adók beszedése a tingek jóváhagyásával, valamint a keresztény egyház által biztosított szakrális legitimáció. A királyi törvényhozás a 11. században még szokásjogi alapon működött, és a királyi rendeletek (retterbod) csak fokozatosan, a 12–13. században váltak általánosan elfogadottá.

A kereszténység felvételének államépítő szerepe kiemelkedő. A királyok – Harald Kékfogú, Olaf Tryggvason, Szent Olaf, Olof Skötkonung – a kereszténységben nem csupán személyes hitet, hanem a királyi hatalom új, a pogány törzsi legitimitástól eltérő alapját látták. Az egyház bevezette az írásbeliséget, a királyi okleveleket, a püspökségek és kolostorok hálózatát, amelyek a királyi adminisztráció csíráit alkották. A keresztény királyeszmény – a király mint Isten felkentje – megerősítette a dinasztiák örökletes igényét, ugyanakkor feszültséget is teremtett a hagyományos, választott jellegű királyságfelfogással szemben. A dán és norvég királyválasztások, valamint a svéd tartományi gyűlések döntései még évszázadokig őrizték a személyes és választott elemeket.

A **leidang** intézménye különösen fontos a királyi hatalom területi kiterjedésében. A hajóhad kiállításának kötelezettsége a part menti közösségek és a belső területek lakóira egyaránt kiterjedt, és a beszedett adók, valamint a szolgálat fejében fizetett váltság a királyi kincstár bevételét növelték. A leidang-rendszer a 11–12. században vált rendszeressé, és a királyi hatalom egyik fő eszközévé a helyi elitek ellenőrzésében. A régészeti leletek – a hajóépítés nyomai, a kikötők és a tengerparti erődítések – a tengeri uralom központi szerepét igazolják, de a leidang tényleges működésének részletei vitatottak, mivel az írott források későbbi állapotot tükröznek.

3.2.5 A királyságok területi magja és perifériái

A három királyság területi magja eltérő földrajzi adottságokon alapult. Dániában a termékeny szigetek, a Jylland keleti partvidéke és Skåne alkotta a királyi hatalom bázisát, ahol a mezőgazdasági termelés és a Balti-tengeri kereskedelem ellenőrzése biztosította a jövedelmeket. A dán királyság perifériái – a mai Dél-Jylland nyugati része, a vend területek a Balti-tenger déli partján, valamint a norvég partvidék – katonailag ellenőrzött, adófizető zónák voltak, de nem tartoztak a központi királyi birtokok közé. Norvégiában a területi mag a part menti hajózási útvonalak mentén húzódott, különösen Vestfold, a mai Oslofjord, valamint a nyugati part egyes szakaszai; a belső hegyvidék és az északi területek csak laza adózó viszonyban álltak. Svédországban a Mälaren-vidék és Uppland alkotta a magterületet, ahonnan a királyi hatalom a 11–12. században fokozatosan terjeszkedett Götaland és a mai Finnország déli, part menti részei felé. A svéd királyság keleti terjeszkedése – amely a svéd–finn állam későbbi alapját képezte – a 12. századtól kezdődött, és a keresztény misszióval, valamint a balti-tengeri kereskedelmi útvonalak ellenőrzésével fonódott össze.

Fontos hangsúlyozni, hogy a három királyság határai ebben az időszakban nem rögzített, nemzetközi jogilag elismert határok voltak, hanem a királyi hatalom, a helyi elitek és a szomszédos uralkodók közötti erőviszonyok függvényében változtak. A dán–norvég határ a mai Svédország nyugati partvidékén, a norvég–svéd határ a skandináv hegyvidéken, a dán–svéd határ Skåne és a mai Götaland között évszázadokig vitatott maradt. A királyságok kialakulása tehát nem a mai államterületek megszületését jelentette, hanem a későbbi területi államok magjainak létrejöttét.

3.2.6 Források és bizonytalanságok

A dán, norvég és svéd királyság kialakulásának vizsgálata alapvetően három forrástípusra támaszkodik: elsődleges epigráfiai és régészeti leletekre, későbbi középkori elbeszélő forrásokra, valamint a 19–20. századi történeti feldolgozásokra. A legfontosabb elsődleges források közé tartoznak a rovásfeliratok, különösen a Jelling-kő, amely a dán királyi hatalom és a kereszténység összekapcsolódását dokumentálja. A régészeti leletek – a Trelleborg-típusú erődök, a hajós temetkezések, a pénzleletek és a településnyomok – a királyi hatalom anyagi alapjairól és területi kiterjedéséről adnak becsléseket, de értelmezésük gyakran vitatott. A 11–13. századi elbeszélő források – Adam von Bremen krónikája, Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*ja, az izlandi királysagák és a Heimskringla – már a keresztény írásbeliség termékei, és politikai-teológiai célokat szolgáltak; nem tekinthetők tényszerű beszámolóknak a korai királyokról. A sagákban szereplő évszámok és események – például Harald Széphajú 872-es győzelme – irodalmi konstrukciók, és a modern kutatás szerint legfeljebb hozzávetőlegesen utalhatnak valós folyamatokra.

A bizonytalanságok közé tartozik a királylisták kronológiája, a királyi hatalom tényleges területi kiterjedése, a helyi elitek szerepének pontos súlya, valamint a keresztény és pogány szinkretizmus mértéke. A „királyság” kifejezés használata a 9–11. században a modern államfogalomhoz képest félrevezető lehet, ezért a történeti elemzésnek figyelembe kell vennie a személyes uralmi hálózatok és a területi intézményesülés közötti fokozatos átmenetet. A nemzeti romantika 19. századi

történetírása – különösen Dániában és Norvégiában – a viking kori királyokat nemzeti hősökként, az „egyesítők” szerepében ábrázolta, ami emlékezetpolitikai állítás, nem pedig a forrásokból egyértelműen következő tény. A mai tudományos konszenzus ezt a heroizáló képet problematizálja, és hangsúlyozza a helyi elitek, a regionális különbségek és a fokozatosság szerepét.

3.2.7 Rövid összefoglaló

- A dán, norvég és svéd királyság a 9–11. században, a viking kor társadalmi és katonai átrendeződése nyomán alakult ki; a folyamat Dániában volt a legkorábbi, Svédországban a legkésőbbi.
- A dán Jelling-dinasztia – Harald Kékfogú, Svend Villásszakállú és Knut – a Jelling-kő, az erődrendszer és az angliai hódítások révén építette ki hatalmát; Knut Északi-tengeri Birodalma személyi unió volt, nem tartós birodalmi állam.
- Norvégiában az egyesítés fokozatosan, törzsfői uralmak versengéséből bontakozott ki; a sagák által megadott 872-es dátum szimbolikus, nem dokumentált tény. Szent Olaf kultusza a királyi hatalom és az egyház szövetségét erősítette.
- Svédországban a Mälaren-vidék (Svealand) volt a királyi hatalom magja; a királyság intézményesülése a tartományi autonómia miatt később, a 12–13. században indult meg.
- A királyi hatalom eszközei a királyi birtokok, a hird, a leidang hajóhad, a ting-gyűlések és a keresztény egyház legitimációja voltak; a helyi eliteket nem számolták fel, hanem beillesztették az uralmi rendszerbe.
- A királyságok területi magjai – Dániában Jylland keleti része, a szigetek és Skåne; Norvégiában a part menti Vestfold és a nyugati part; Svédországban Uppland és a Mälaren-vidék – eltérő földrajzi alapokon nyugodtak.
- A határok ebben az időszakban képlékenyek voltak; a modern nemzetállami határok visszavetítése félrevezető.
- A források – rovásfeliratok, régészeti leletek, későbbi krónikák és sagák – eltérő megbízhatóságúak; a nemzeti hősként való ábrázolás 19. századi emlékezetpolitikai konstrukció.

3.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dán, a norvég és a svéd királyság kialakulásának időbeli ütemét és területi magját! Mely tényezők magyarázzák a különbségeket?
2. Miért tekinthető a Jelling-kő elsődleges forrásnak, és milyen korlátai vannak a felirat állításainak a tényleges uralom rekonstruálásában?
3. Milyen szerepet játszottak a helyi elitek (jarlok, gazdag birtokosok, tingek) a királyi hatalom kiépítésében? Hogyan változott a viszonyuk a királyhoz a 11. század folyamán?
4. Értékelje a sagák és a középkori krónikák forrásértékét a norvég és svéd királyság kialakulására vonatkozóan! Mely állítások tekinthetők dokumentált ténynek, tudományos konszenzusnak, vitatott értelmezésnek vagy emlékezetpolitikai állításnak?
5. Miért problematikus a „nemzeti egyesítés” fogalmának visszavetítése a 9–11. századi Skandináviára?

3.3 Kereszténység, egyház és államépítés

A kereszténység felvétele Skandináviában nem egyetlen, jól datálható esemény volt, hanem több évszázados, egyenetlen ütemű folyamat, amely szorosan összefonódott a A dán, norvég és svéd királyság kialakulása alfejezetben tárgyalt politikai konszolidációval. A 10–13. század között az egyház intézményei, a latin írásbeliség és a kánonjog olyan új erőforrásokat kínáltak a királyi

hatalomnak, amelyek nélkül a területi államok megszilárdulása aligha lett volna elképzelhető. Ugyanakkor az egyház egyetemes igényei és a világi uralkodók hatalmi törekvései között állandó feszültség húzódott, amelyet sem a korabeli szereplők, sem a későbbi történetírás nem tudott egységes narratívába rendezni. Ez az alfejezet a kereszténység terjedését, az egyházszervezet kiépülését, az írásbeliség és a jogalkotás összekapcsolódását, valamint az egyház és a királyi hatalom viszonyát vizsgálja, különös tekintettel a dán, norvég és svéd területek közötti regionális különbségekre.

3.3.1 A missziók és az első megtérések (9–10. század)

A kereszténység befolyása már a viking korban, a 9. században elérte a skandináv területeket, elsősorban kereskedelmi, rabszolga-kereskedelmi és zsoldos kapcsolatok révén. A kontinensre utazó északiak találkoztak a keresztény rítusokkal, és egyesek meg is keresztelkedtek, gyakran politikai szövetségkötés vagy kereskedelmi előnyök érdekében. A **primsignatio** (latin: előkeresztelés, a kereszt jelének felvétele) gyakorlata lehetővé tette, hogy a pogány skandinávok bizonyos egyházi közösségekben részt vegyenek anélkül, hogy azonnal feladnák régi hitüket. Ez a fokozatosság jól mutatja, hogy a kereszténység felvétele nem egyszerűen hitváltás, hanem társadalmi, politikai és kulturális alkufolyamat volt.

Az első dokumentált missziós kísérlet a **Ansgar** (latin: Anscharius) nevéhez fűződik, aki a hamburg-brémai érsekség szerzeteseként 826-ban kísérte el a megkeresztelt dán királyt, **Harald Klakot** Dániába, majd 829–831-ben és 849–850 körül a svéd **Birka** kereskedővárosban is prédikált. Ansgar tevékenységéről főként a hamburg-brémai érsekség számára írt **Vita Ansgarii** (Ansgar élete) tudósít, amelyet tanítványa, **Rimbert** írt a 9. század végén. A forrás egyházi érdekeket szolgál, ezért a misszió sikerét valószínűleg túlbecsüli. A régészeti leletek – például birkai sírokban talált keresztek és keresztény jelképek – arra utalnak, hogy a kereszténység jelenléte a 9. századi kereskedőtelepeken valós, de korlátozott volt.

A dán királyságban a 10. század második felében gyorsult fel a kereszténység térnyerése. **Harald Bluetooth** (dán: Harald Blåtand) uralkodása alatt (kb. 958–987) a királyi hatalom nyíltan támogatta az új hitet. A híres **jellingi rúnakő** felirata szerint Harald „azokat a dánokat, akiket megtett keresztényekké” – ez a megfogalmazás azonban emlékezetpolitikai állítás, amely a királyi önreprezentáció része volt. A régészeti és írásos források alapján a dán elit egy része valóban megkeresztelkedett, de a pogány szokások tovább éltek, és a vidéki lakosság körében a keresztény hit csak fokozatosan terjedt. Harald fia, **I. Svend** (Sven Tveskæg) uralkodása alatt a kereszténység már államilag támogatott vallássá vált, bár a hitéleti gyakorlat még sokáig keveredett a régi rítusokkal.

Norvégiában a kereszténység terjesztését a későbbi hagyomány két királyhoz köti: **I. Olaf Tryggvasonhoz** (uralkodott 995–1000) és **II. Olaf Haraldssonhoz** (uralkodott 1015–1028, később **Szent Olaf**). Az izlandi sagák és a 12. századi egyházi irodalom e királyokat buzgó térítőként ábrázolják, akik erőszakkal vagy meggyőzéssel kényszerítették alattvalóikat a keresztségre. A modern történettudomány óvatos ezekkel a képekkel: a sagák évszázadokkal később keletkeztek, és a norvég egyház, illetve a királyi dinasztia legitimációs igényeit szolgálták. Annyi dokumentáltnak tekinthető, hogy a 11. század elején a norvég partvidéken és a királyi udvarban a kereszténység jelenléte megerősödött, és a **thingek** (népgyűlések) egyes határozatai már keresztény normákat tükröznek. A belső területeken és a hegyvidéki régiókban azonban a régi hit továbbélt, és a térítés üteme egyenetlen volt.

Svédországban a folyamat még lassabbnak bizonyult. Bár a 9. században Ansgar már járt Birkában, a svéd területek keresztény hitre térése csak a 11. században vett lendületet, és a 12. század elején is működtek pogány kultuszhelyek, különösen **Uppsala** térségében. **III. Inge** és **Szent Erik** királyok nevéhez fűződik a kereszténység megerősítése, de a svéd egyházszervezet

kiépülése a dánhoz és a norvéghoz képest későbbre tolódott. A regionalitás itt különösen fontos: a **Svealand** (a Mälaren-tó környéki központi terület) és **Götaland** (déli terület) között a keresztény befolyás mértéke és a királyi hatalom ereje is eltért, ami a térítés ütemét is befolyásolta.

3.3.2 A püspökségek és az egyházszervezet kiépülése (11–12. század)

A keresztény hit elterjedését követte a stabil egyházszervezet kiépítése, amely nélkül a vallás nem tudott volna intézményesült társadalmi erővé válni. A **püspökség** (latin: episcopatus) a korai középkorban alapvetően a királyi hatalom eszköze volt: a püspököket gyakran a király nevezte ki, és a püspöki székhelyek sokszor egybeestek a királyi központokkal vagy fontos kereskedővárosokkal. A püspökök nem csupán vallási vezetők voltak, hanem a királyi tanács tagjai, diplomáciai küldöttek és a királyi igazgatás szereplői is.

Dániában a püspökségek alapítása a 10–11. században indult: **Ribe**, **Aarhus** és **Schleswig** a legkorábbi püspöki székhelyek közé tartoztak. **Lund** 1060 körül vált püspökséggé, majd 1103-ban vagy 1104-ben **érsekséggé** (latin: archiepiscopatus), amely a dán, norvég és svéd egyházmegyék feletti fennhatóságot is megkapta. Ez a lépés a dán királyság politikai és egyházi presztízsét egyaránt növelte, de a norvég és svéd egyházi vezetők később saját érsekségek létrehozásával igyekeztek csökkenteni a lundi függést. A dán egyházszervezet a 12. századra viszonylag sűrű plébániahálózattal rendelkezett, amit a nagyszámú román stílusú kőtemplom építése is jelez.

Norvégiában a püspökségek a 11. század végén és a 12. században jöttek létre: **Nidaros** (a mai Trondheim), **Bergen**, **Stavanger** és **Oslo** a legfontosabb székhelyek voltak. **Nidaros** 1152-ben vagy 1153-ban érsekségi rangot kapott, és a norvég egyház feje lett. Az érsekség létrehozása szorosan összefüggött **II. Olaf Haraldsson** (Szent Olaf) ereklyéjének nidarosi kultuszával, amely a norvég királyság vallási és politikai központját erősítette. A norvég egyházszervezetre jellemző volt, hogy a püspökségek a tengerparti kereskedő- és hatalmi központokba települtek, míg a belső, ritkán lakott területeken a plébániahálózat csak lassan épült ki.

Svédországban az egyházszervezet kialakulása a 12. századra tehető. A legkorábbi püspökségek közé tartozott **Skara**, **Linköping**, **Eskilstuna** és **Västerås**, majd **Uppsala** 1164-ben érsekséggé vált. Az uppsalai érsekség létrejötte a svéd királyság politikai súlyának növekedését tükrözte, de a svéd egyház továbbra is gyengébb intézményi hálóval rendelkezett, mint a dán vagy a norvég. A **Svealand** és **Götaland** közötti regionális különbségek az egyházi szervezetben is megmutatkoztak: a déli területeken sűrűbb volt a plébániahálózat, míg a középső és északi erdős vidékeken a keresztény intézmények ritkábbak maradtak.

A **tized** (latin: decima, dán: tiende, svéd: tionde, norvég: tiend) bevezetése fokozatosan történt, és gyakran váltott ki ellenállást. A tized az egyházi jövedelmek alapját képezte, de bevezetése a paraszti terheket növelte, ezért a helyi közösségek nem mindig fogadták el önként. Norvégiában és Svédországban a 12. században a tized körüli viták többször nyílt konfliktusokhoz vezettek, amelyeket a királyok gyakran erőszakkal vagy kompromisszumokkal oldottak meg. A tized bevezetésének üteme és formája tehát nem csupán vallási, hanem gazdaság- és társadalomtörténeti kérdés is.

A szerzetesrendek – különösen a **bencések** és a 12. századtól a **ciszterciek** – szerepe meghatározó volt a mezőgazdasági technikák terjesztésében és a latin írásbeliség elterjesztésében. A kolostorok gyakran a királyi alapítások közé tartoztak, és a királyi hatalom helyi bázisaként is működtek. A **premontrei** és a **domonkos** rendházak a 13. században jelentek meg, és a városi prédikáció, valamint az oktatás terén játszottak szerepet.

3.3.3 Latin írásbeliség, jogalkotás és a királyi hatalom

A latin írásbeliség megjelenése a skandináv királyságokban alapvetően az egyházhoz kötődött. A liturgia, az egyházi oklevelek és a pápai levelezés nyelve a latin volt, és a királyi udvarokban is az egyházi írástudók kezdték alkalmazni az írott dokumentumokat. A **királyi kancellária** kialakulása a 12–13. században lehetővé tette, hogy a királyi adományok, kiváltságok és ítéletek írásos formában rögzüljenek, ami növelte a királyi hatalom kiszámíthatóságát és legitimitását. Az első fennmaradt királyi oklevelek a 11. század végéről és a 12. század elejéről származnak, de számuk csak a 13. században szaporodott meg.

A latin mellett a **népnyelvű jogkönyvek** is megjelentek, amelyek a helyi szokásjogot foglalták írásba. Norvégiában a **Gulathingi törvény** (latin: *Gulaþingslǫg*), a **Frostathingi törvény** (*Frostaþingslǫg*) és a **Borgarthingi törvény** a 12. században vagy a 13. század elején nyerte el írott formáját. Svédországban a **tartományi törvények** (svéd: landskapslagar) – például az **Upplandi törvény** (*Upplandslagen*) – a 13. században készültek. Dániában a **Jütlandi törvény** (*Jyske Lov*) 1241-ben, **II. Valdemár** uralkodása alatt született, és a dán jog egyik alappillére lett. Ezek a jogkönyvek nem egyszerűen a királyi akarat kifejeződései voltak, hanem a helyi **thingek** hagyományos joganyagát is megőrizték. A királyi hatalom számára azonban az írásba foglalás kettős haszonnal járt: egyrészt rögzítette a szokásjogot, másrészt lehetőséget adott a királyi jogkörök kiterjesztésére és a bíráskodás egységesítésére.

Az egyházi jog, a **kánonjog** (latin: ius canonicum) befolyása a 12. századtól erősödött. A pápai dekrétumok és a zsinati határozatok fokozatosan beépültek a skandináv egyházi gyakorlatba. Az egyházi bíróságok (latin: iudicia ecclesiastica) joghatóságot kaptak a házassági, végrendeleti és egyes erkölcsi ügyekben, ami a világi bíróságokkal való ütközésekhez vezetett. A királyok igyekeztek korlátozni az egyházi bíróságok illetékességét, de a 13. században az egyház jogi autonómiája már jelentős volt. A kánonjog és a világi jog közötti határok meghúzása folyamatos alkufolyamatot jelentett.

A latin írásbeliség nem szorította ki azonnal a rúnákat. A **rúnakövek** továbbra is készültek, különösen Svédországban, ahol a 11. században a keresztény motívumokkal díszített rúnakövek száma megugrott. Ez a jelenség arra utal, hogy a kereszténység és a régi kulturális gyakorlatok egy ideig párhuzamosan léteztek, és a rúnák használata nem feltétlenül pogány ellenállást, hanem a helyi identitás kifejezését is jelenthette. A latin ábécé fokozatosan vette át a jogi és egyházi írásbeliség szerepét, de a rúnák a mindennapi feliratokban még sokáig megmaradtak.

3.3.4 Egyház és királyi hatalom: együttműködés és feszültségek (11–13. század)

A korai keresztény királyságokban az egyház és a királyi hatalom viszonya alapvetően együttműködő volt, mert mindkét fél érdekelt volt a másik támogatásában. A király az egyháztól kapta a szakrális legitimitást: a **koronázási szertartás** (latin: coronatio) és a **felkenés** (unctio) az uralkodót Isten kiválasztottjának mutatta, ami a dinasztikus hatalom megszilárdításának fontos eszköze volt. A püspökök a királyi tanács tagjaiként részt vettek a kormányzásban, és a királyi adminisztrációban is kulcsszerepet játszottak.

Ugyanakkor az egyház egyetemes igényei és a pápai hatalom növekedése a 11–12. században feszültségeket szült. A **investitúra-harc** (a püspökök kinevezésének joga körüli vita) nyugat-európai mintájára a skandináv királyságokban is konfliktusok robbantak ki. A kérdés az volt, hogy a püspököket a király vagy a pápa nevezze-e ki, illetve milyen mértékben függjenek az egyházi vezetők a világi hatalomtól. Dániában a 12. században **II. Valdemár** és **Absalon** püspök (később lundi érsek) között szoros együttműködés alakult ki, ami a dán terjeszkedést és a keresztes hadjáratokat is szolgálta. Absalon egyszerre volt egyházi vezető és a király legfőbb katonai-politikai tanácsadója, ami jól mutatja az egyházi és világi szerepek összefonódását.

Norvégiában a 12. század végén **Sverre király** (uralkodott 1177–1202) és az egyház között éles konfliktus bontakozott ki. Sverre, aki maga is felszentelt papnak vallotta magát, de pápai megerősítést nem kapott, szembekerült a nidarosi érsekkel és a pápai udvarral. A vita a királyi hatalom és az egyházi autonómia határairól szólt, és Sverre az egyházi bíróságok joghatóságának korlátozására törekedett. A konfliktus során Sverre kiközösítés alá került, de a királyi hatalom nem omlott össze, ami a norvég királyság világi intézményeinek megerősödését jelezte.

Svédországban az egyház és a királyi hatalom viszonya hasonlóan ingadozó volt. A 12–13. században a svéd egyház kiváltságai fokozatosan bővültek, de a királyok gyakran ellenálltak a pápai befolyás növekedésének. A **Szent Erik** kultusza a 12. század végétől a svéd királyság legitimációját szolgálta, miközben az uppsalai érsekek a királyi hatalommal szembeni egyensúlyt is megtestesítették. A svéd egyház sajátossága volt, hogy a **birgittinus rend** (alapítója **Szent Brigitta**, svéd: Heliga Birgitta, 1303–1373) a 14. században nemzetközi jelentőségűvé vált, de ez már túlmutat ezen alfejezet korszakhatárán.

Az egyházi kiváltságok – mint a világi adóktól való mentesség, a saját bíróságok és a püspökválasztás joga – a 12–13. században fokozatosan intézményesültek. A királyok azonban igyekeztek befolyást gyakorolni a püspökválasztásokra, és gyakran saját híveiket ültették a püspöki székekbe. A **pápai legátusok** és a zsinatok rendszeresen felléptek az egyházi szabadság védelmében, de a gyakorlatban a világi hatalom és az egyház közötti határok országonként és korszakonként változtak.

3.3.5 Regionális eltérések és összehasonlítás

A három skandináv királyság közötti különbségek a kereszténység felvételében és az egyházszervezet kiépülésében jól mutatják, hogy a folyamat nem volt egységes. Dánia – földrajzi közelsége a kontinenshez és erős kereskedelmi kapcsolatai révén – a leghamarabb és a legszorosabban kapcsolódott a nyugat-európai egyházi hálózathoz. A lundi érsekség 1103/1104-es létrehozása a dán egyház regionális fölényét is jelezte. Norvégiában a tengeri kiterjedés és a szétszórt településszerkezet lassította a plébániahálózat kiépülését, de a nidarosi érsekség és Szent Olaf kultusza erős nemzeti-vallási központot teremtett. Svédországban a folyamat a legkésőbb indult, és a pogány hagyományok továbbélésének emléke a 12. századi forrásokban is tetten érhető. A svéd egyház intézményi megerősödése a 13. századra tehető, és szorosan összefüggött a királyi hatalom központosításával.

Finnország területén a kereszténység terjesztése a svéd hódítással és a 12–13. századi missziókkal párhuzamosan indult, de ez a folyamat részletesen a A finn törzsek és a svéd hódítás alfejezetben tárgyalandó. Itt csak annyit érdemes jelezni, hogy a finn területek egyházi szervezete a svéd egyház részeként épült ki, és a **turkui** (finn: Turku, svéd: Åbo) püspökség a 13. században vált a finn egyház központjává.

3.3.6 Források és bizonytalanságok

A kereszténység felvételének és az egyházszervezet kiépülésének történetét többféle forrástípus alapján rekonstruálhatjuk, de mindegyiknek megvannak a maga korlátai.

Elsődleges források közé tartoznak a rúnakövek, különösen a jellingi kő, amely a királyi önreprezentáció közvetlen emléke. A rúnakövek száma Svédországban a 11. században ugrásszerűen megnőtt, és sok közülük keresztény motívumokat – például keresztet vagy imádságra való felhívást – tartalmaz. A skaldikus költészet egyes strófái utalnak a hitváltásra és a királyok vallási politikájára. Az oklevelek és pápai bullák a 12. századtól egyre nagyobb számban állnak rendelkezésre, de a korai időszakra nézve ritkák. A régészeti leletek – templomok alaprajzai,

sírok, keresztek, liturgikus tárgyak – fontos kiegészítő információkat nyújtanak, de értelmezésük gyakran vitatott.

Másodlagos forrásként használhatók a 11–13. századi krónikák és történeti munkák, például **Adam von Bremen** *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* című műve (1070 körül), amely a hamburg-brémai érsekség északi misszióit tárgyalja, de egyházi elfogultsága miatt fenntartásokkal kezelendő. **Saxo Grammaticus** *Gesta Danorum* című munkája (12–13. század) a dán királyok történetét beszéli el, de a pogány korszakot és a térítést erősen mitizálja. Az izlandi sagák – például a *Heimskringla* vagy az *Olaf saga* – a 13. században keletkeztek, és bár értékesek a korabeli emlékezet és identitás megértéséhez, nem tekinthetők a 10–11. századi események közvetlen dokumentumainak.

A **tudományos konszenzus** szerint a kereszténység felvétele fokozatos, felülről irányított folyamat volt, amelyben a királyi hatalom és a kereskedelmi elit játszotta a kezdeményező szerepet. A **vitatott értelmezések** közé tartozik az erőszakos térítés mértéke, az egyes királyok személyes hitének jelentősége, valamint a pogány ellenállás ereje. A **emlékezetpolitikai állítások** elsősorban a nemzeti egyháztörténetekben és a szent királyok kultuszában jelennek meg: a dán Harald Bluetooth, a norvég Szent Olaf és a svéd Szent Erik alakja a 19–20. századi nemzeti identitásépítés során kapott kiemelt szerepet, ami a történeti források kritikai olvasatát gyakran háttérbe szorította. A püspökségek alapítási dátumai részben bizonytalanok, mivel az első írásos említés nem feltétlenül azonos az alapítás időpontjával. A tized bevezetésének kronológiája is országonként eltérő, és a források hiányosak.

3.3.7 Rövid összefoglaló

- A kereszténység felvétele Skandináviában a 9–12. század között zajlott, fokozatos és egyenetlen ütemű folyamat volt, amelyet a királyi hatalom, a kereskedelem és a kontinentális egyházi kapcsolatok együttesen alakítottak.
- Az első missziós kísérletek (Ansgar, 9. század) még csekély hatásúak voltak; a 10. századi dán királyok, a 11. századi norvég uralkodók és a 11–12. századi svéd királyok politikája gyorsította a térítést.
- Az egyházszervezet kiépülése a püspökségek, majd az érsekségek (Lund 1103/1104, Nidaros 1152/1153, Uppsala 1164) létrehozásával a királyi hatalom megerősítését is szolgálta.
- A latin írásbeliség, a királyi kancellária és a népnyelvű jogkönyvek a 12–13. században az államépítés eszközeivé váltak, miközben a kánonjog és az egyházi bíróságok párhuzamos jogrendszert hoztak létre.
- Az egyház és a királyi hatalom viszonya egyszerre volt együttműködő és konfliktusos: a koronázási szertartások legitimitást adtak, de a püspökválasztás és a bírósági joghatóság körül állandó feszültség húzódott.
- A regionális különbségek jelentősek: Dániában a kontinentális kapcsolatok, Norvégiában a Szent Olaf-kultusz és a tengeri kereskedelem, Svédországban a későbbi intézményesülés határozta meg az egyház és az állam viszonyát.
- A források – rúnakövek, oklevelek, régészeti leletek, krónikák és sagák – együttesen értelmezhetők, de a korai eseményekre vonatkozóan sok a bizonytalanság; a későbbi nemzeti narratívák kritikai kezelése szükséges.

3.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forrásokból tudunk a skandináv kereszténység felvételéről, és milyen korlátai vannak ezeknek a forrásoknak a 10–11. századi események rekonstruálásában?

2. Hasonlítsa össze a dán, a norvég és a svéd egyházszervezet kiépülésének ütemét és regionális sajátosságait! Mivel magyarázhatók a különbségek?

3. Hogyan kapcsolódott össze a latin írásbeliség és a népnyelvű jogkönyvek megjelenése a királyi hatalom megerősödésével?

4. Milyen feszültségek adódtak az egyház és a királyi hatalom között a 11–13. században, és hogyan oldódtak fel ezek a konfliktusok az egyes királyságokban?

5. Miért nem tekinthető a kereszténység felvétele egyszerű, egyirányú „megtérésnek" a források tükrében? Milyen társadalmi és emlékezetpolitikai rétegek rakódtak a folyamatra?

3.4 A Kalmari unió és a középkori Skandinávia

A Kalmari unió a középkori skandináv államépítés egyik legtanulságosabb kísérlete: három királyság – Dánia, Norvégia és Svédország (Finnországgal együtt) – egyetlen uralkodó alatt, de korántsem egységes államban egyesült. Az 1397-ben tető alá hozott unió nem modern szövetségi állam, hanem **perszonálunió** volt: a közös király személye kapcsolta össze a három, eltérő jogrendű és érdekű birodalmi részt. A korszak egyszerre mutatja a dán királyi hatalom központosító törekvéseit, a svéd és norvég rendi elit ellenállását, valamint a Hanza és a balti kereskedelem meghatározó szerepét. Az alfejezet ezt a feszültségrendszert követi végig az unió létrejöttétől az 1523-as svéd elszakadásig, miközben jelzi, hogy a „dán elnyomás" és a „svéd nemzeti felszabadulás" későbbi nemzeti narratívái csak részben fedik a középkori források tanúságát.

3.4.1 Az unió létrejötte: Margit és az örökösödési válságok

A 14. század végi skandináv királyságok dinasztikus és politikai válságok sorát élték át. Dániában a királyi hatalom meggyengült, és a dán főnemesség gyakran választott külföldi hercegeket vagy egymással vetélkedő jelölteket. Norvégiában a régi királyi dinasztia kihalása után a trónt a svéd Folkung-ház egyik ága örökölte, de az ország ténylegesen a dán és északnémet kereskedelmi érdekek nyomása alatt állt. Svédországban a nemesség és a királyi hatalom közötti konfliktusok miatt többször is idegen uralkodókat hívtak be, vagy éppen a dán királlyal kerültek perszonálunióba.

Ebben a helyzetben lépett színre **Margit** (dánul Margrete Valdemarsdatter, 1353–1412), IV. Valdemár dán király lánya, aki házassága révén norvég királyné lett. Fia, **Olaf** 1376-ban dán, 1380-ban norvég király lett, így rövid időre perszonálunió jött létre Dánia és Norvégia között. Olaf kiskorúsága alatt Margit kormányzott régensként, majd Olaf 1387-es halála után – formálisan a dán és norvég tanácsok megerősítésével – mindkét királyság élére választották, előbb „uralkodó asszonyként", később királynőként. 1389-ben a svéd nemesség egy része is Margithoz fordult, miután a svéd **Albrekt mecklenburgi** király és a svéd főurak közötti viszály elmérgesedett. Margit csapatai 1389-ben a **Falköping melletti csatában** legyőzték Albrektet, és a svéd birodalmi tanács 1395 körül Margitot ismerte el Svédország régensének.

A három királyság egyesítésének jogi alapját azonban nem egyetlen hódítás vagy szerződés teremtette meg, hanem az örökösödési és rendi megerősítések láncolata. Margit unokaöccsét, a pomerániai hercegből lett **Eriket** (Erik av Pommern/Erik af Pommern) nevezte ki örökösévé, akit előbb Norvégiában (1389), majd Dániában és Svédországban is elismertette trónörökösként. A dinasztikus folytonosság érdekében Erik 1397-ben, nagykorúsága küszöbén, a svédországi **Kalmar** városában ünnepélyesen megkoronáztatták mindhárom királyság királyává. A koronázás helyszíne adta az unió nevét.

A **kalmari unió oklevele** (1397) azonban a történeti kutatás egyik legvitatottabb forrása. A fennmaradt példány nem szabályos szerződés, hanem inkább a résztvevők szándéknyilatkozata: kimondja, hogy a három királyság egy király alatt áll, és hogy a király halála után a tanácsok közösen választanak utódot. A dokumentumot azonban csak töredékesen, másolatokban és eltérő pecsételéssel ismerjük; a svéd történetírás sokáig vitatta, hogy az oklevél egyáltalán kötelező érvényű volt-e, vagy csupán a koronázási ünnepség alkalmi deklarációja. A mai konszenzus szerint az unió alapja elsősorban nem egy alkotmányos szerződés, hanem a **közös királyválasztás** és a rendi tanácsokkal kötött egyezségek sorozata volt.

3.4.2 Dánia vezető szerepe és a rendi autonómia

A kalmari unióban Dánia gazdasági és politikai súlya egyértelműen meghatározó volt. A dán királyság magterülete – Jylland, a dán szigetek és a mai Dél-Svédországhoz tartozó **Skåne** – sűrűn lakott, mezőgazdaságilag termékeny és kereskedelmileg jól bekapcsolódott az Északi-tengeri és balti hálózatokba. A dán király bevételeinek egyik kulcsa a **Øresund vámja** (Øresundstold) volt, amelyet a Dánia és Skåne közötti keskeny tengerszoroson áthaladó hajókra vetettek ki. Ez a vám már az unió előtt is létezett, de a 15. században a dán királyi kincstár egyik legfontosabb bevételi forrásává vált, és katonai-politikai nyomásgyakorló eszközként is működött a Hanza és más kereskedőhatalmak ellen.

A dán főnemesség és a királyi adminisztráció adta az unió központi intézményeinek gerincét. A közös király általában Dániából kormányzott, a hűbéri tisztségeket és a várak parancsnokságait gyakran dán nemesek kapták meg Norvégiában és Svédországban is. Ez a gyakorlat fokozatosan aláásta a norvég és svéd rendi elit befolyását, és hozzájárult ahhoz a képhez – különösen a svéd és norvég nemzeti történetírásban –, hogy az unió a dán nagybirtokos arisztokrácia uralmi eszköze volt.

A 15. századi skandináv társadalom rendi tagozódása azonban korlátozta a királyi centralizációt. A **birodalmi tanácsok** (dánul rigsråd, svédül riksråd, norvégül riksråd) a főnemesség és az egyházi vezetők testületei voltak, amelyek a királyválasztásban, a hadiadó megszavazásában és a törvényhozásban meghatározó szerepet játszottak. A királyi hatalom csak addig működhetett, amíg a tanácsokkal egyensúlyt tudott tartani. Svédországban a **Folkung-korszak** óta erős tartományi nemesség és a bányavidékek – különösen **Bergslagen** – gazdasági súlya sajátos rendi viszonyokat teremtett. A svéd parasztság viszonylag szabad jogállása, a helyi törvénykezés és a tartományi gyűlések hagyománya miatt a dán királyi tisztviselők gyakran idegen testként jelentek meg.

Norvégia helyzete még inkább alárendelt volt. A norvég birodalmi tanács a 14. században elvesztette korábbi befolyását, részben a fekete halál (1349–1350) okozta demográfiai katasztrófa, részben a dán és német kereskedelmi elit térnyerése miatt. A norvég főnemesség egy része kihalt vagy elszegényedett, és a királyi hűbéresek egyre gyakrabban dán vagy német származásúak voltak. Norvégia az unióban gyakran passzív félként viselkedett: a tanács formálisan részt vett a királyválasztásban, de tényleges katonai és politikai súlya csekély volt.

3.4.3 A svéd és norvég rendi ellenállás

Az unió első nagy válsága a 15. század közepén robbant ki. **II. Erik** (a pomerániai Erik) király ambiciózus külpolitikát folytatott: háborúba keveredett a Hanza-városokkal, különösen Lübeckkel, és a dán–német határvidéken Schleswigért harcolt a schauenburgi hercegekkel. A háborúk költségeit a király nagyrészt a svéd és norvég adófizetőkre hárította, és a svéd várakba dán vagy német várnagyokat nevezett ki. 1434-ben a svéd bányavidék, **Dalarna** lakossága **Engelbrekt Engelbrektsson** vezetésével fegyveres felkelést indított. Engelbrekt maga bányászattal foglalkozó

kisnemes volt, de mozgalma széles paraszti és bányász támogatást élvezett. A felkelők elfoglalták a királyi várakat, és 1435-ben az **arbogai gyűlésen** Engelbrektet Svédország kormányzójává (rikshövitsman) választották.

Az Engelbrekt-felkelés (1434–1436) nem csupán adólázadás volt, hanem a svéd rendi önrendelkezés jelképes fordulópontja: a svéd tanács és a paraszti küldöttek együtt léptek fel a dán királyi tisztviselők ellen. A felkelés következtében a svéd rendek kikényszerítették, hogy a király a svédországi tisztségeket elsősorban svéd nemesekkel töltse be, és hogy a királyi tanács Svédországban is rendszeresen ülésezzen. Erik azonban nem tartotta be az egyezséget, ami tovább mélyítette a bizalmatlanságot. 1439-ben mindhárom királyságban letették, és helyére unokaöccsét, a bajor **Kristófot** (Kristoffer av Bayern) választották.

A svéd rendi ellenállás a következő évtizedekben hullámzó intenzitással folytatódott. A svéd nemesség egy része elfogadta a közös királyt, ha az tiszteletben tartotta a svéd tanács jogait; más része azonban **Karl Knutsson Bonde** személyében saját kormányzót, sőt ellenkirályt állított. Karl Knutsson háromszor is megszerezte a svéd kormányzói vagy királyi címet (1448–1457, 1464–1465, 1467–1470), miközben Dániában és Norvégiában más uralkodók ültek a trónon. Ez az időszak a **unionális belháborúk** kora: a dán királyok – I. Keresztély (Christian 1.) és utóda, János (Hans) – többször kísérelték meg katonai erővel visszaszerezni Svédországot, míg a svéd rendek hol a dán királyt, hol a saját kormányzót támogatták.

Norvégiában a rendi ellenállás jóval gyengébb volt. A norvég tanács többször tiltakozott a dán tisztviselők kinevezése ellen, de nem rendelkezett olyan katonai bázissal, mint a svéd bányavidékek parasztsága. A norvég főnemesség egy része a dán királyi udvarhoz kötődött, és a norvég városokban a német kereskedők is inkább a rend fenntartásában voltak érdekeltek. A norvég ellenállás inkább passzív formákat öltött: a tanács húzta az időt, ragaszkodott a királyválasztás jogához, és olykor a svéd felkelőkkel próbált kapcsolatot teremteni.

A stockholmi vérfürdő (1520) az unió utolsó, legsúlyosabb válságát robbantotta ki. **II. Keresztély** (Christian 2.) dán király, miután katonai győzelmet aratott a svéd ellenállók felett, 1520 novemberében Stockholmban királlyá koronáztatta magát. A koronázást követő ünnepségek alatt a király hívei – a dán és svéd egyházi és világi elit egy része – több tucat svéd nemest, püspököt és városi polgárt végeztek ki a város főterén. Az áldozatok számát a források 80 és 100 fő közé teszik, de a pontos szám bizonytalan; az áldozatok között voltak az unióellenes svéd nemesség vezető alakjai is, de olyanok is, akik korábban a király oldalán álltak. A vérfürdő nemcsak politikai megtorlás volt, hanem a királyi hatalom demonstrációja is, amely a svéd rendi elit ellenállását akarta megtörni.

3.4.4 A Hanza és a balti kereskedelem

A kalmari unió geopolitikai hátterében mindvégig ott állt a **Hanza**, a német kereskedővárosok szövetsége. A Hanza a 13–14. században megszerezte a balti és északi-tengeri kereskedelem ellenőrzését: a keleti gyarmatosítás nyomán létrejött városok – Lübeck, Rostock, Danzig, Riga, Tallin – és a nyugati végpontok – Hamburg, Bréma, Köln – hálózata a hering, só, gabona, fa, prém, viasz, réz és vas kereskedelmét bonyolította. Skandináviában a Hanza kulcspozíciókat tartott: **Bergen** a norvég tőkehal-export központja volt, **Visby** Gotland szigetén a balti hajózás csomópontja, **Stockholm** és a svéd bányavidékek pedig a német kereskedők felvásárló területei.

A dán királyok és a Hanza viszonya alapvetően ambivalens volt. Egyrészt a királyi kincstár bevétele a Øresund vámjából és a városok adóiból származott, másrészt a Hanza kereskedelmi monopóliumai korlátozták a királyi hatalmat és a hazai polgárság fejlődését. 1370-ben, még az unió előtt, a dán király kénytelen volt elfogadni a **stralsundi békét**, amely a Hanza hajóinak

szabad áthaladást biztosított a dán vizeken, és gyakorlatilag a Hanza kezébe adta a dán trónutódlás kérdését is. Ezt a megalázó helyzetet Margit és Erik próbálta ellensúlyozni: a kalmari unió egyik stratégiai célja éppen az volt, hogy a három királyság egyesített erejével visszaszorítsa a Hanza befolyását.

A 15. században a dán–Hanza konfliktusok újra és újra fellángoltak. Erik pomerániai háborúi kezdetben sikeresek voltak, de 1435-ben a **vordingborgi béke** ismét megerősítette a Hanza kiváltságait. A dán királyok – különösen I. Keresztély – igyekeztek az angol és holland kereskedőket is bevonni a balti kereskedelembe, hogy a német monopóliumot gyengítsék. A 15. század végétől a holland hajók egyre nagyobb számban jelentek meg a Øresundon, és a Hanza fokozatosan elvesztette korábbi egyeduralmát. Ezt a folyamatot azonban nem szabad túlbecsülni: a Hanza még a 16. század elején is meghatározó szereplő volt a balti térségben, és a dán királyoknak továbbra is számolniuk kellett a német városok katonai és gazdasági erejével.

A balti kereskedelem nemcsak a dán királyi hatalom, hanem a svéd rendi ellenállás szempontjából is kulcsfontosságú volt. A svéd bányavidékek réz- és vastermelése a német és holland kereskedőkön keresztül kapcsolódott a nyugat-európai hadiiparhoz. A bányászok és a parasztok számára a közvetlen kereskedelmi kapcsolat a Hanza-városokkal jövedelmezőbb volt, mint a dán királyi adóztatás. Gustav Vasa felkelése idején a lübecki kereskedők anyagi és katonai támogatást nyújtottak a dán uralom elleni harchoz, cserébe kereskedelmi kiváltságokért. Ez a szövetség is mutatja, hogy a kalmari unió felbomlása nem egyszerűen nemzeti szabadságharc volt, hanem a balti kereskedelem feletti ellenőrzésért folytatott hatalmi játszma része.

3.4.5 Az unió felbomlása (1523)

A stockholmi vérfürdő után rövid időn belül összeomlott a dán királyi hatalom Svédországban. **Gustav Eriksson Vasa**, egy túlélő svéd nemes, aki a vérfürdő elől Dalarnába menekült, 1521-ben paraszti és bányászfelkelést szervezett II. Keresztély ellen. A felkelés gyorsan kiterjedt a svéd tartományokra, és a svéd rendi tanács, valamint a lübecki Hanza-város támogatásával Gustav fokozatosan kiszorította a dán helyőrségeket. 1523. június 6-án a **strängnäsi gyűlésen** a svéd rendek királlyá választották Gustávot, aki I. Gustav néven (Gustav Vasa) alapította meg a Vasa-dinasztiát. Ez a dátum később a svéd nemzeti ünnep alapja lett, noha az 1523-as esemény elsősorban rendi aktus volt, nem pedig modern nemzeti függetlenségi nyilatkozat.

A svéd elszakadással a kalmari unió jogilag megszűnt, de a dán–norvég kapcsolat tovább élt, sőt szorosabbá vált. II. Keresztély 1523-ban mindhárom királyságban elvesztette trónját, és Dániában nagybátyja, I. Frigyes követte. Norvégia a dán király oldalán maradt: a norvég nemesség egy része még mindig a dán királyi udvartól függött, és a reformációval összefonódó dán központosítás (lásd a A reformáció Skandináviában alfejezetet) hamarosan felszámolta a norvég birodalmi tanács önállóságát. 1536-ban a dán király, III. Keresztély, a lutheránus reformáció jegyében nyíltan Dánia tartományává nyilvánította Norvégiát, és megszüntette a norvég tanács intézményét. Ezzel a dán–norvég perszonálunió **dán dominanciájú reálunióvá** alakult, amely egészen 1814-ig fennmaradt.

Gustav Vasa svédországi hatalomátvétele hasonlóképpen összekapcsolódott a reformációval. Az új király, hogy megszilárdítsa helyzetét, elkobozta az egyházi vagyont, és a svéd egyházat fokozatosan elszakította Rómától. A lutheránus tanok terjesztése Svédországban nem vallási meggyőződésből, hanem elsősorban a királyi hatalom anyagi és intézményi megerősítése érdekében történt – ezt a folyamatot a későbbi fejezet részletesen tárgyalja.

3.4.6 Értelmezési viták és emlékezet

A kalmari unió megítélése a skandináv történetírásban és emlékezetpolitikában hosszú ideig élesen eltért. A dán hagyomány az uniót a középkori dán nagyhatalmi törekvések csúcspontjaként, a skandináv egység korai megvalósulásaként mutatta be; a svéd történetírás ezzel szemben a dán elnyomás és a svéd nemzeti függetlenségi harc keretében értelmezte az Engelbrekt-felkelést és a stockholmi vérfürdőt; a norvég narratíva pedig a dán gyarmatosítás előzményeként tekintett az unióra, hangsúlyozva a norvég rendi intézmények leépülését.

A modern történettudomány ezeket a nemzeti kereteket részben lebontotta. A kutatók ma már hangsúlyozzák, hogy az unió nem modern nemzetállam volt, hanem dinasztikus konglomerátum, amelyben a rendi tanácsok és a helyi jogrendek autonómiája alapvetően megmaradt. A konfliktusok nem elsősorban „dánok” és „svédek” közötti nemzeti ellentétek voltak, hanem a királyi centralizáció és a rendi dualizmus közötti feszültségek, amelyekben a társadalmi és regionális törésvonalak legalább annyira számítottak, mint a nyelvi vagy etnikai különbségek. A svéd felkeléseket a 20. századi munkásmozgalmi történetírás is előszeretettel értelmezte a paraszti és bányász osztályharc korai példájaként, ami szintén egyoldalú leegyszerűsítés.

A kalmari unió emlékezete a 19–20. századi **nordizmus** (lásd a A nordizmus eszméje és intézményei alfejezetet) számára is hivatkozási ponttá vált: a skandináv együttműködés hívei az uniót a közös északi identitás történelmi előképeként idézték fel, gyakran figyelmen kívül hagyva annak belső feszültségeit. A mai történelemoktatásban és közbeszédben a stockholmi vérfürdő és Gustav Vasa alakja továbbra is érzelmileg telített, de a kritikai történetírás a források bizonytalanságára és a későbbi nemzeti mitizálásra is felhívja a figyelmet.

3.4.7 Források és bizonytalanságok

A kalmari unió történetének rekonstrukciója számos forrástípusra támaszkodik, de mindegyiknek megvannak a maga korlátai. Az elsődleges források közé tartoznak a **királyi oklevelek, rendi határozatok és törvénykönyvek**, amelyek a királyválasztásokat, a hűbéri adományokat és a tanácsok döntéseit rögzítik. Az 1397-es kalmari oklevél fennmaradt példánya töredékes, a pecsétek száma és érvényessége vitatott; egyes kutatók szerint az oklevél nem is lépett hatályba, mások szerint a koronázás és a részt vevő tanácsok szóbeli egyetértése pótolta a formai hiányosságokat. A 15. századi svéd felkelésekről szóló elbeszélő források – mint **Ericus Olai** svéd krónikája vagy a dán krónikák – elfogultak, és gyakran a saját rendi vagy nemzeti álláspontjukat igazolják.

A stockholmi vérfürdő áldozatainak száma és a felelősség kérdése szintén vitatott. A kortárs beszámolók eltérő számokat közölnek, és a későbbi svéd nemzeti emlékezet a vérfürdőt a dán kegyetlenség szimbólumává tette. A modern kutatás azt hangsúlyozza, hogy a megtorlás mögött nem csupán II. Keresztély személyes kegyetlensége, hanem a királyi hatalom megszilárdításának logikája állt, és hogy az áldozatok kiválasztásában egyházi és világi érdekcsoportok is szerepet játszottak.

A gazdasági adatok – a Øresund vámjából származó bevételek, a bányavidékek termelése, a Hanza kereskedelmi forgalma – nagyrészt becsléseken alapulnak. A vámnyilvántartások a 15. századból töredékesek, és a korabeli mértékegységek átváltása bizonytalan. A demográfiai adatokat – például a fekete halál utáni népességcsökkenés mértékét – továbbra is vitatják a történészek és régészek. A 15. századi skandináv paraszti társadalom szerkezetére vonatkozó ismereteink jórészt a későbbi oklevelekből és a régészeti leletekből származnak, ezért a mindennapi élet részletei kevésbé ismertek.

A tudományos konszenzus abban áll, hogy a kalmari unió perszonálunió volt, nem egységes állam; hogy Dánia gazdasági és katonai fölénye valós volt, de a királyi hatalom soha nem tudta

felszámolni a svéd rendi autonómiát; és hogy a svéd elszakadás 1523-ban nem egyetlen nemzeti akarat, hanem hosszú rendi konfliktussorozat eredménye volt. Emlékezetpolitikai állításnak minősül ezzel szemben az a gyakran hangoztatott nézet, hogy a kalmari unió a „dán gyarmati elnyomás” vagy éppen a „skandináv testvériség” egyértelmű példája lett volna.

3.4.8 Rövid összefoglaló

- A kalmari unió 1397-ben, **Erik pomerániai** kalmari koronázásával jött létre; jogi alapja egy vitatott érvényű oklevél, tényleges működése pedig a közös királyválasztáson és a rendi tanácsokkal kötött egyezségeken nyugodott.
- Az unió **perszonálunió** volt: Dánia, Norvégia és Svédország (Finnországgal) megtartotta saját jogrendjét és tanácsát, de Dánia gazdasági és katonai fölénye, valamint a Øresund vámja miatt a dán királyi hatalom dominált.
- A svéd rendi ellenállás az **Engelbrekt-felkeléssel** (1434–1436) kezdődött, és hullámzó unionális belháborúkhoz vezetett; a norvég ellenállás jóval gyengébb maradt.
- A **Hanza** kereskedelmi hálózata meghatározta a balti és északi-tengeri gazdaságot; a dán királyok és a Hanza közötti konfliktusok az unió egész történetét végigkísérték.
- Az unió az 1520-as **stockholmi vérfürdő** és az azt követő **Gustav Vasa-féle felkelés** nyomán bomlott fel: 1523-ban Svédország külön királysággá vált, míg Norvégia dán uralom alatt maradt, és 1536-ban formálisan is dán tartománnyá tették.
- A kalmari unió emlékezetét a 19. századi nemzeti történetírások és a nordizmus is saját céljaikra használták; a modern kutatás ezt a képet a rendi dualizmus és a források bizonytalanságának hangsúlyozásával árnyalja.

3.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a kalmari unió nem egységes állam, hanem perszonálunió volt? Hogyan korlátozták a rendi tanácsok a királyi hatalmat?
2. Hasonlítsa össze a svéd és a norvég rendi ellenállás lehetőségeit és korlátait a 15. században! Mely társadalmi csoportok vettek részt az Engelbrekt-felkelésben, és miért?
3. Milyen szerepet játszott a Hanza a kalmari unió létrejöttében és válságaiban? Hogyan változott a dán királyok viszonya a német kereskedővárosokhoz?
4. Miért tekinthető a stockholmi vérfürdő a kalmari unió felbomlásának kiváltó eseményévé, és miért problematikus ezt a folyamatot „nemzeti felszabadító háborúként” leírni?
5. Milyen forráskritikai problémák nehezítik az 1397-es kalmari oklevél és a stockholmi vérfürdő áldozatszámának értelmezését?

4 A Németalföld a középkorban és a Burgundi korszakban

4.1 A középkori Németalföld: grófságok, hercegségek és városok

A középkori Németalföld a kora középkor óta a nyugat-európai városiasodás egyik legsűrűbb és gazdaságilag legdinamikusabb régiója volt, ugyanakkor politikai értelemben hosszú ideig széttagolt maradt. A mai Hollandia, Belgium és Luxemburg területén nem jött létre egyetlen örökletes királyság, mint a korabeli Skandináviában; a hatalom grófságok, hercegségek, püspökségek és kisebb uradalmak hálózatában oszlott meg. A régió határhelyzete – a Német-római Birodalom és a Francia Királyság között, a Rajna, a Maas és a Schelde torkolatvidékén – egyszerre tette ki a területet külső befolyásnak és teremtett kedvező feltételeket a távolsági kereskedelem számára. Ez az alfejezet a főbb világi fejedelemségek – Flandria, Brabant, Holland, Zeeland, Gelre és Limburg – kialakulását, a városi önkormányzat és a céhek megszilárdulását, valamint a tartományi rendek képviseleti intézményeinek kezdeteit tárgyalja. A hangsúly a 11–14. századra esik, amikor a városi polgárság és a területi fejedelmek közötti egyensúlykeresés meghatározta a régió későbbi politikai kultúráját.

4.1.1 A területi hatalmak mozaikja

A középkori Németalföld politikai térképe nem feleltethető meg a mai államhatároknak. A **Lotaringia** (Lotharingia) felosztása után a 10–11. században több nagyobb világi és egyházi fejedelemség kristályosodott ki. A legkorábbi és gazdaságilag legjelentősebb közülük **Flandria** (flamandul Vlaanderen, franciául Flandre) volt, amely a 9. században a nyugati frank királyság északi peremén, a Schelde folyótól nyugatra szerveződött. A flamand grófok – például a 9. század végi I. Balduin – hűbérurai a francia királyok voltak, de a grófság területi kiterjedése és gazdasági ereje hamarosan lehetővé tette, hogy a flamand grófok gyakorlatilag önálló politikát folytassanak. A 11–12. századra Flandria magába foglalta a mai belgiumi Nyugat- és Kelet-Flandriát, valamint a mai franciaországi Flandria egy részét is; a flamand grófok időnként a német-római császár felé is elismertettek jogokat.

A Schelde-től keletre, a Brabanti-hátságon alakult ki **Brabant** hercegsége. A **Brabant** (hollandul Brabant, franciául Brabant) a 11. században még a leuveni grófok uralma alatt állt, majd a 12. században **I. Gottfried** hercegi címet szerzett, és a hercegség a Német-római Birodalom egyik meghatározó területévé vált. Brabant a középkor folyamán fokozatosan kelet felé terjeszkedett, bekebelezve a korábbi **Leuveni** és **Antwerpeni** grófságot; Antwerpen kikötője már a 13. századtól komoly versenytársa lett a flamand városoknak. A brabanti herceg hatalmát a tartományi rendek és a nagyvárosok korlátozták, de a hercegség mégis viszonylag egységesebb maradt, mint a szomszédos területek.

Északon, a Rajna–Maas–Schelde deltavidékén szerveződött **Holland** grófsága (hollandul Holland, latinul Hollandia). A grófság a 10. században a fríz partvidék és a mocsárvidék egy részéből alakult ki, és a **Dordrecht** környéki uradalomból nőtt ki. A holland grófok először a német-római császár hűbéresei voltak, de a 12–13. században egyre inkább önálló területi hatalommá váltak.

Holland a szárazföldi mezőgazdaság helyett a vízi kereskedelemre, a halfogásra és a folyami szállításra épült; a grófság területén a városiasodás lassabban indult, mint Flandriában, de a 13. század végétől **Dordrecht**, **Haarlem**, **Leiden** és **Amszterdam** is jelentős kereskedővárossá vált. **Zeeland** (hollandul Zeeland, „tengeri föld") a Schelde torkolatánál fekvő szigetcsoport volt, amelyért hosszú ideig Flandria és Holland versengett. A 13. században a holland grófok szerezték meg a terület nagy részét, de a flamand grófok is fenntartottak jogokat egyes szigetekre, ami gyakori konfliktusforrás maradt.

Keletebbre, a Rajna és a Maas mentén jött létre **Gelre** (hollandul Gelre, németül Geldern) grófsága, majd 1339-től hercegsége. Gelre a Német-római Birodalom alsó-rajnai–wesztfáliai körzetéhez tartozott, és a 13–14. században fontos közvetítő szerepet játszott a rajnai kereskedelemben. A gelrei hercegek gyakran keveredtek konfliktusba a szomszédos Brabanttal és a holland grófokkal, területük pedig a mai holland Gelderland tartománynál nagyobb kiterjedésű volt, benyúlt a mai német Alsó-Rajna vidékére is. **Limburg** hercegsége a Maas középső folyása mentén feküdt, és a 11. századtól saját hercegi dinasztiával bírt. A limburgi hercegi cím a 13. század végén a brabanti hercegre szállt, amikor az 1288-as **Woeringeni csata** után Brabant megszerezte a területet; ez a győzelem megerősítette Brabant regionális vezető szerepét.

E világi fejedelemségek mellett legalább két nagyobb egyházi fejedelemség is meghatározta a régiót: az **Utrechti Püspökség** (hollandul Sticht Utrecht) és a **Liège-i Püspökség** (franciául Principauté de Liège). Utrecht püspöke a Német-római Birodalom keretében világi hatalommal is rendelkezett, és a 11–13. században folyamatos vitában állt Holland grófjaival a folyóvölgyek ellenőrzéséért. Liège püspöke a Maas menti egyházi fejedelemség ura volt, amely a mai Belgium keleti részén és a mai Hollandia déli sávján terült el; a liège-i káptalan és a városi polgárság viszonya a 13–14. században már rendi jellegű konfliktusokhoz vezetett. A püspöki területek emlékeztetnek arra, hogy a középkori Németalföld nem csupán grófságok és hercegségek gyűjteménye volt, hanem egyházi tartományok is hozzátartoztak.

Végül **Frízföld** (frízül Fryslân, hollandul Friesland) külön utat járt. A fríz területek a mai Hollandia északi partvidékén és a mai Németország északnyugati sarkában feküdtek. A középkori Frízföldet hosszú ideig nem sikerült tartósan egyetlen gróf vagy herceg fennhatósága alá vonni; a fríz közösségek a **fríz szabadság** (Friese vrijheid) hagyományára hivatkozva saját jogszokásaik szerint éltek, és a területi urakkal szemben gyakran ellenálltak. A fríz szabadság eszméje – bár a 13–14. században már részben idealizált volt – jól mutatja, hogy a középkori Németalföldön a hűbéri alávetettségnek nem mindenhol volt azonos formája.

4.1.2 A városok és a kereskedelem felemelkedése

A Németalföld városiasodása a 11–13. században Európában egyedülálló mértéket ért el. A legfontosabb hajtóerő a **textilipar** volt, különösen Flandriában. A flamand városok – **Gent** (franciául Gand, hollandul Gent), **Brugge** (franciául Bruges, hollandul Brugge) és **Ypres** (hollandul Ieper) – a 12. századtól kezdve angol gyapjút importáltak, és nagy mennyiségben állítottak elő finom posztót, amelyet egész Európában értékesítettek. A flamand posztókereskedelem a Champagne-i vásárok, majd a 13. század végétől a bruggei kikötő közvetítésével kapcsolta össze a régiót a Földközi-tenger térségével. A városok lakossága a 13. századra elérte a több tízezer főt is; a legóvatosabb becslések szerint Gent lakossága 1300 körül 60 000 körül lehetett, Brugge hasonló nagyságrendű volt, Ypres pedig 30 000 körüli. Ezek a számok becslések, mivel a középkori adóösszeírások nem maradtak fenn teljes körűen, és a háztartások nagyságát is csak közvetve lehet rekonstruálni.

A flamand városok mellett a 13. században a brabanti városok is gyors növekedésnek indultak. **Leuven** (hollandul Leuven, franciául Louvain), **Brüsszel** (hollandul Brussel, franciául Bruxelles) és **Antwerpen** (hollandul Antwerpen, franciául Anvers) a posztógyártás, a sókereskedelem és a

folyami szállítás révén gazdagodtak meg. Antwerpen különösen a 14. század közepétől vette fel a versenyt Bruggével, amikor a Schelde torkolatánál kedvezőbb feltételeket tudott kínálni a nagy hajóknak. Brabant városai nem egyetlen iparágtól függtek, hanem a posztó mellett a sörfőzés, a bőrfeldolgozás és a fémfeldolgozás is jelentős volt.

Holland és Zeeland városai eleinte szerényebb méretűek voltak, de a 13–14. században gyors fejlődésnek indultak. **Dordrecht** a Rajna és a Maas találkozásánál a bor- és fakivitel központja lett, és a 13. században a holland grófok kiváltságokkal erősítették. **Haarlem** a posztógyártásban, **Leiden** a gyapjúfeldolgozásban és a posztókereskedelemben szerzett hírnevet, míg **Amszterdam** (hollandul Amsterdam) a 13. század végén még kis halászfalu volt, de a Zuiderzee menti gabona- és heringkereskedelem révén a 14. század végére már jelentős kikötővé vált. A holland városok a flamandoktól eltérően nem annyira a luxusposztóra, hanem a tömegcikkekre – hering, vaj, sajt, gabona, só – és a tengeri szállításra specializálódtak.

A városi hálózat sűrűsége a középkori Németalföldön kivételes volt. A 14. század elejére a mai Belgium területén több mint 20 olyan város működött, amelynek falai, piactere és saját önkormányzata volt; a mai Hollandia területén ez a szám alacsonyabb volt, de a városok közötti vízi úthálózat rendkívül sűrűn kötötte össze a településeket. A városi lakosság aránya a régióban már a 13. században meghaladhatta a 30%-ot, ami a korabeli Európában kirívóan magasnak számított; ez az arány azonban becslés, és régiónként erősen eltért.

4.1.3 A városi önkormányzat és a polgárjog

A városi önkormányzat a földesúri hatalom alatti fokozatos emancipáció eredménye volt. A 11–12. században a grófok és hercegek **városi kiváltságleveleket** (hollandul stadsrechten, latinul iura civitatis) adományoztak a nagyobb településeknek. Ezek a privilégiumok rendszerint tartalmazták a vásártartás jogát, a vámmentességet vagy kedvezményes vámokat, a városi bíróság felállítását, a polgárok szabad költözését és a falak építésének lehetőségét. A kiváltságlevelek nem voltak egységesek; mindegyik a helyi erőviszonyoktól függően rögzítette a jogokat. A 13. századra a városi önkormányzat alapintézményei a legtöbb németalföldi városban kialakultak.

Az önkormányzat szervezete városonként változott, de a legtöbb helyen a **schepenen** (hollandul schepen, franciául échevins, németül Schöffen) testülete – a bíráskodó és egyben igazgató tanács – állt a város élén. A schepenek számát a kiváltságlevél rögzítette, és tagjaikat rendszerint a gróf vagy herceg nevezte ki, gyakran a városi patríciusok közül. Emellett sok városban a 13–14. században megjelent a **burgemeester** (polgármester) tisztsége is, akit a polgárok közössége vagy a céhek választottak, és aki a város napi ügyeit irányította. A polgárok közössége – a **meent** vagy **poorterij** (polgárság) – azokból állt, akik polgárjogot szereztek; ennek feltétele rendszerint ingatlantulajdon, céhtagság vagy meghatározott adó megfizetése volt.

A **polgárjog** (hollandul poorterschap, franciául bourgeoisie) jelentősége abban rejlett, hogy a polgár személyében szabad volt, nem tartozott földesúri bíráskodás alá, és a városfalakon belül a városi bíróság előtt állt perben. A 13. századtól érvényesült az a szokásjogi elv, hogy a városba költöző jobbágy vagy más függőségben élő személy egy év és egy nap után szabadnak tekintendő, ha a földesúr nem követelte vissza. Ezt a szabályt a németalföldi forrásokban is rögzítették, és bár nem minden város alkalmazta maradéktalanul, a városi élet vonzerejének egyik alapja lett.

A városi autonómia mértéke azonban korántsem volt korlátlan. A gróf vagy herceg általában megtartotta a legfőbb bírói hatalmat, a pénzverést, a hadakozás jogát és a városok adóztatásának lehetőségét. A városi tanácsok döntései felett a földesúri udvar felügyeletet gyakorolhatott; a patríciusok és a földesúr közötti konfliktusok gyakran a kiváltságlevelek megerősítéséhez vagy újabb jogok kialkudásához vezettek. A városi önkormányzat tehát nem a modern értelemben vett

demokratikus önkormányzás volt, hanem a fejedelmi hatalom és a polgári elit közötti folyamatos alkuk terméke.

4.1.4 A céhek és a társadalmi feszültségek

A városi gazdaság megszervezésében a **céhek** (hollandul gilden, franciául métiers, latinul officium) játszották a központi szerepet. A céhek a 12–13. században a kézműves mesterségek szerint szerveződtek; minden mesterség – posztószövők, takácsok, ványolók, kovácsok, mészárosok, pékek, sörfőzők, halászok – saját céhet alkotott. A céhszabályzatok – amelyek közül sok fennmaradt a városi levéltárakban – rögzítették az inasévek számát, a mesterré válás feltételeit, a termék minőségét, az árakat és a munkabéreket. A céhek egyszerre védték a mesterek érdekeit és szabályozták a termelés mennyiségét, hogy elkerüljék a túltermelést.

A céheken belül szigorú hierarchia érvényesült. Az **inas** (hollandul leerling) több évig tanult, majd **legény** (gezel) lett, aki vándorolhatott és fizetésért dolgozott. A mesterré (meester) válás feltétele a remek elkészítése, a céhbe való felvétel és gyakran a helyi polgárjog megszerzése volt. A mesterek irányították a műhelyt, foglalkoztatták a legényeket, és részt vettek a céh éves választásain. A nők a céhekben rendszerint csak közvetve, férjük vagy apjuk révén vehettek részt; önálló céhtagságuk csak egyes mesterségekben – például a sörfőzésben vagy a textilfeldolgozás bizonyos ágaiban – volt lehetséges. Az özvegyasszonyok gyakran ideiglenesen folytathatták férjük műhelyét, de teljes jogú mesterré ritkán válhattak.

A céhek és a városi **patríciusok** közötti feszültség a 13. század végétől rendszeres konfliktusokhoz vezetett. A patríciusok – a nagykereskedők, a földbirtokos polgárok, a régi városi családok – uralták a schepeni testületeket és a városi hivatalokat, és gyakran a céhek rovására érvényesítették adópolitikájukat. A céhek viszont hivatásuk szervezettségéből fakadóan katonai milíciákat tudtak felállítani, és a 14. század folyamán sok városban – például Gentben, Bruggeben, Ypres-ben és Leuvenben – fegyveres felkeléssel próbáltak részesedést szerezni a városi tanácsban. Az 1302-es **Brugse Metten** (hollandul Brugse Metten, a „bruggei hajnali mise”, de valójában éjszakai vérengzés) és az azt követő **Courtrai-i csata** (franciául bataille de Courtrai, hollandul Guldensporenslag) a flamand városi milíciák és a céhek győzelmét hozta a francia királyi lovagsereg felett. Ezt a győzelmet később a flamand mozgalom a „népi öntudat” jelképévé tette, de a középkorban elsősorban a városi polgárság katonai és politikai erejét mutatta meg. Fontos hangsúlyozni, hogy az 1302-es konfliktus nem „nemzeti” háború volt a mai értelemben, hanem rendi és városi érdekek ütközése, amelyben a flamand patríciusok egy része a francia király oldalán állt.

A céhek hatalmának csúcspontja a 14. század közepére esett. Gentben a **polgárháborús évtizedekben** a posztószövők és a ványolók céhe tényleges kormányzati szerephez jutott, és a város élén időnként céhmesterek álltak. Az 1380-as években **Artevelde Jakab** (hollandul Jacob van Artevelde) és fia, **Artevelde Fülöp** (Filips van Artevelde) nevéhez fűződik a genti céhek és a flamand városok szövetsége, amely a francia korona ellen is fellépett. Az 1382-es **Roosebeke-i csata** azonban a francia királyi hadsereg győzelmével végződött, és a flamand céhek politikai befolyása visszaszorult. A céhek nem tűntek el, de a 15. században a Burgundi hercegek centralizációja (lásd A burgundi unió és a Habsburg örökség) fokozatosan korlátozta a városi autonómiát.

4.1.5 A regionális rendek kialakulása

A területi fejedelmek és a városok, valamint a nemesség és a papság közötti viszony a 13–14. században intézményesült a **rendi gyűlések** (hollandul Staten, franciául états, latinul status provinciales) formájában. A tartományi rendek – Flandriában, Brabantban, Hollandiában,

Zeelandban, Gelrében és másutt – a három rend: a **papság**, a **nemesség** és a **városok** képviselőiből álltak. A rendek elsődleges feladata az volt, hogy a fejedelem által kért adókat megajánlják; ezen keresztül fokozatosan ellenőrizni tudták a fejedelmi kiadásokat, és alkukat kötöttek a közterhek elosztásáról.

A rendi gyűlések nem állandó intézmények voltak, hanem a fejedelem által összehívott alkalmi tanácskozások. A 14. században azonban több tartományban rendszeressé váltak. **Brabantban** a rendek 1356-ban kikényszerítették a **Blijde Inkomst** (hollandul, „örömbevonulás”, latinul Joyeuse Entrée) elnevezésű kiváltságszabályzatot, amely a hercegi hatalom korlátozásának egyik legismertebb példája lett. A dokumentum rögzítette, hogy a herceg nem vethet ki adót a rendek beleegyezése nélkül, nem idegeníthet el tartományi területet, és hivatalokat csak helybelieknek adományozhat. A Blijde Inkomst elvileg a későbbi uralkodókra is kötelező volt, és a Habsburg-centralizáció elleni ellenállás (lásd A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság) hivatkozási alapjává vált.

Flandriában a rendek – a **Vier Leden** (a „négy tag”: a három nagyváros, Gent, Brugge és Ypres, valamint a flamand vidék nemessége) – a gróffal szemben már a 12. század végétől hallatták szavukat az adóügyekben. A **Holland grófság** rendjei a 13. század végétől a **Dordrechti Gyűlésen** tárgyalták a gróf által kért támogatásokat, és a 14. századra a holland városok – különösen Dordrecht, Leiden és Haarlem – a rendi gyűlés meghatározó elemévé váltak. **Gelrében** a rendek a 14. században a hercegi örökösödési vitákban döntőbíróként léptek fel, és elérték, hogy a herceg csak a rendek beleegyezésével köthet szerződést.

A rendi intézmények kialakulása nem jelentette a modern értelemben vett parlamentarizmus előfutárát. A rendek nem a lakosság egészét képviselték; a parasztság és a városi szegényebb rétegek kimaradtak belőlük. A városok követei rendszerint a patrícius rétegből vagy a céhek felső vezetéséből kerültek ki, a nemesség és a papság képviselete pedig a születési és egyházi hierarchiát tükrözte. A rendi gyűlések mégis a középkori Németalföld politikai kultúrájának egyik legfontosabb elemét alkották: a fejedelmi hatalom nem volt abszolút, hanem tárgyalásos viszonyban állt a rendekkel. Ez az alkukultúra a későbbi Burgundi és Habsburg korszakban is fennmaradt, és a 16. századi felkelés idején az ellenállás ideológiai keretét adta.

A városi önkormányzat, a céhek és a rendek együttesen olyan társadalmi szerkezetet hoztak létre, amelyben a hatalom megosztott volt, és a konfliktusok intézményes csatornákon – tárgyalások, kiváltságlevelek, rendi gyűlések, céhszabályzatok – keresztül zajlottak. Ez a szerkezet egyúttal a régió gazdasági nyitottságát is tükrözte: a városoknak és a rendeknek szükségük volt a távolsági kereskedelemre, amelyet csak a fejedelmi hatalommal kötött alkuk révén tudtak biztosítani.

4.1.6 Források és bizonytalanságok

A középkori Németalföld történetének rekonstrukciója elsősorban okleveles forrásokon, városi kiváltságleveleken, céhszabályzatokon, városi számadáskönyveken, krónikákon és régészeti leleteken nyugszik. A legfontosabb forráscsoportot a városi levéltárakban fennmaradt oklevelek alkotják, amelyek közül sok a 13. századtól kezdve folyamatos sorozatot képez. A flamand városok gazdag levéltári anyaga – például a genti és bruggei városi jegyzőkönyvek – rendkívül részletes képet ad a céhek működéséről és a városi konfliktusokról. A brabanti Blijde Inkomst szövege hiteles másolatban maradt fenn, és jogi érvénye miatt többször megerősítették. A holland és gelrei rendi gyűlések határozatai kevésbé teljesek; sok dokumentum elveszett vagy csak kivonatosan ismert.

Jelentős bizonytalanság övezi a korai városi önkormányzat kialakulásának időrendjét. A kiváltságlevelek gyakran csak megerősítik a korábban hallgatólagosan gyakorolt jogokat, ezért nem mindig dönthető el, hogy egy város mikor szerezte meg ténylegesen az önálló bíráskodást vagy a vásártartás jogát. A városi népességi adatok a középkorban becslésen alapulnak; a rendelkezésre

álló adóösszeírások, tűzhelyösszeírások és gabonafogyasztási adatok értelmezése vitatott. A 13. századi flamand városok lakosságszámára vonatkozó közölt értékeket ezért nagyságrendi becslésként kell kezelni, nem pontos statisztikaként.

A céhek szerepének megítélése is vitatott. A hagyományos történetírás a céheket a városi szabadság és a kézműves identitás hordozóinak tekintette, míg a modern társadalomtörténet rámutatott arra, hogy a céhek egyszerre voltak érdekvédelmi szervezetek, kartellszerű monopóliumok és a társadalmi kizárás eszközei. A céhszabályzatok gyakran korlátozták a legények előrelépését, és a nőket, valamint a betelepülőket kirekesztették. Az 1302-es események értelmezése körül is vita folyik: egyes kutatók a flamand városok és a francia korona hűbéri konfliktusát hangsúlyozzák, mások a patríciusok és a céhek közötti osztályharcot látják benne. A források nem teszik lehetővé, hogy egyértelműen eldöntsük, melyik magyarázat volt a meghatározó.

A rendi gyűlések működéséről alkotott képünk is hiányos. A rendi ülések jegyzőkönyvei nem minden tartományban maradtak fenn, és a fennmaradt iratok gyakran csak az adómegajánlás összegét rögzítik, a viták lefolyását nem. A rendek befolyásának mértékét ezért nehéz pontosan rekonstruálni; egyes történészek szerint a rendek a fejedelem eszközei voltak, mások szerint valódi ellensúlyt képeztek. Ugyanez a bizonytalanság érinti a fríz szabadság fogalmát: a fríz oklevelek és krónikák a szabadságot retorikai eszközként használták, ezért nem biztos, hogy a tényleges társadalmi viszonyokat tükrözik.

Végül a középkori „németalföldi” identitás kérdése is vita tárgya. A korabeli forrásokban nem találunk egységes regionális öntudatot; a polgárok elsősorban városukhoz, céhükhöz, tartományukhoz vagy hűbérurukhoz kötődtek. A „Németalföld” (Les Pays-Bas, De Nederlanden) elnevezés a 15. században, a Burgundi korszakban vált egyre gyakoribbá, de egységes politikai jelentést csak fokozatosan nyert (lásd A burgundi unió és a Habsburg örökség). A mai nemzeti kategóriák – „holland”, „belga”, „flamand” – visszavetítése a középkorra ezért félrevezető.

4.1.7 Rövid összefoglaló

- A középkori Németalföld nem alkotott egységes államot; a hatalom grófságok, hercegségek, püspökségek és szabad területek között oszlott meg.
- A legfontosabb világi fejedelemségek Flandria, Brabant, Holland, Zeeland, Gelre és Limburg voltak; mellettük Utrecht és Liège egyházi fejedelemségek, valamint a sajátos jogállású Frízföld is meghatározó volt.
- A 11–13. században a textilipar és a távolsági kereskedelem révén rendkívül sűrű városi hálózat jött létre; Flandria városai (Gent, Brugge, Ypres) Európa legnagyobb települései közé emelkedtek.
- A városok kiváltságlevelek alapján szerezték meg önkormányzatukat; a schepeni testület és a burgemeester vezette igazgatás felett a fejedelem megtartotta legfőbb ellenőrző jogait.
- A céhek a városi termelést és a kézműves társadalmat szervezték, szigorú belső hierarchiával; a 13–14. században a céhek és a patríciusok közötti konfliktusok fegyveres felkelésekhez vezettek (például 1302-ben).
- A tartományi rendek a papság, a nemesség és a városok képviseletében jöttek létre, és az adómegajánlás révén korlátozták a fejedelmi hatalmat; a brabanti Blijde Inkomst (1356) ennek egyik legismertebb dokumentuma.
- A régió politikai kultúrája a tárgyalásos, alkukra épülő rendi szerkezetben gyökerezett, amely később a Burgundi centralizációval került feszültségbe.

4.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Melyek voltak a középkori Németalföld legfontosabb világi fejedelemségei, és milyen földrajzi-gazdasági tényezők magyarázzák Flandria korai városiasodását?
2. Hogyan működött a városi önkormányzat a 13–14. században, és milyen jogosítványokat biztosított a polgárjog? Miben korlátozta a fejedelem a városi autonómiát?
3. Ismertesse a céhek szervezetét, belső hierarchiáját és a céhek–patríciusok közötti konfliktusok okait! Miért nem tekinthető az 1302-es Courtrai-i csata „nemzeti” győzelemnek?
4. Milyen szerepet játszottak a tartományi rendek a fejedelmi hatalom korlátozásában? Hasonlítsa össze a brabanti Blijde Inkomst és a flamand Vier Leden működését!
5. Milyen forrásokból ismerjük a középkori németalföldi városok és céhek történetét, és milyen bizonytalanságok övezik a városi autonómia és a rendi képviselet értelmezését?

4.2 A burgundi unió és a Habsburg örökség

A 14–15. századi Németalföld politikai földrajza gyökeresen megváltozott: a széttagolt grófságok, hercegségek és püspökségek egy része a Burgundi Hercegség uralkodóinak kezébe került. Ez a dinasztikus terjeszkedés – házasság, öröklés, vásárlás és politikai nyomás révén – nem hozott létre modern értelemben vett központosított államot, de létrehozta a **Burgundi Németalföld** (Bourgondische Nederlanden) intézményi kereteit. Az előző alfejezetben A középkori Németalföld: grófságok, hercegségek és városok bemutatott tartományi mozaik itt kezdett összekapcsolódni. A kérdés az, hogyan működött ez az összetett dinasztikus államalakulat, és mit örököltek belőle a Habsburgok a 16. század elején – éppen azokkal a feszültségekkel, amelyek később a felkeléshez vezettek.

4.2.1 A burgundi hercegek és a terjeszkedés

A burgundi hercegek eredete a francia királyi családhoz, a Valois-házhoz nyúlik vissza. 1363-ban II. János francia király Burgundia hercegévé tette fiát, **II. Fülöpöt** (Philippe le Hardi, közkeletű magyar nevén **Merész Fülöp**). A Burgundi Hercegség ekkor francia hűbéres volt, és a hercegek formálisan a francia király alattvalói maradtak. A terjeszkedés azonban hamarosan a Németalföld felé fordult. 1369-ben II. Fülöp feleségül vette III. Margitot, Flandria és Artois örökösét. Apósa, II. Lajos flandriai gróf halála után, 1384-ben a férfiág kihalt, és Fülöp – felesége jogán – megörökölte Flandriát, Artois-t, Nevers-t és Rethel-t. Ez a házassági stratégia meghatározó mintává vált: a burgundi hercegek a németalföldi tartományok örökösnőivel kötött házasságokkal, ügyes öröklési jogcímekkel és adásvétellel terjeszkedtek.

Flandria megszerzése azért volt különösen fontos, mert a sűrűn lakott, városiasodott, textiliparáról híres tartomány a korabeli Európa egyik gazdasági központja volt. Ugyanakkor a flamand városok – Gent, Brugge, Ypres – erős önkormányzattal rendelkeztek, és nem fogadták el automatikusan a hercegi uralmat. A burgundi hercegeknek kezdettől fogva tárgyalniuk kellett a városi elitekkel, és a városok többször fegyveres ellenállást tanúsítottak az adóemelésekkel vagy a központi beavatkozással szemben. A hercegek hatalma tehát soha nem volt korlátlan, hanem az egyes tartományokkal kötött szerződések és kiváltságlevelek hálóján nyugodott.

II. Fülöp fia, **János** (Jean sans Peur, **Rettenthetetlen János**) 1404 és 1419 között uralkodott. Uralkodása idején a burgundi politika jelentős részét a francia belpolitikai küzdelmek kötötték le, de a németalföldi terjeszkedés folyamata nem állt le. A nagy terjeszkedés János fiának, **III. Fülöpnek** (Philippe le Bon, **Jó Fülöp**) a nevéhez fűződik, aki 1419 és 1467 között uralkodott. Jó Fülöp sorra szerezte meg a Németalföld legfontosabb tartományait:

1421-ben megvásárolta **Namur** grófságát; 1430-ban kihalt a brabanti hercegi ház, és Fülöp **Brabant** hercegségét, valamint **Limburg** hercegségét is megszerezte; 1433-ban házassági szerződés és katonai nyomás révén **Hainaut**, **Holland** és **Zeeland** grófságait gyűjtötte be. **Luxemburg** megszerzése hosszadalmasabb folyamat volt: 1443-ban a burgundi csapatok elfoglalták a hercegséget, de a cím megszerzése és a jogi rendezés csak később zárult le; egyes források 1451-re teszik a végleges birtokbavételt. Ezen túl a burgundi hercegek befolyásuk alá vonták **Utrecht**, **Liège** és **Cambrai** püspökségeit is, bár ezek formálisan nem tartoztak a hercegi címek közé, hanem politikai nyomás alatt álló egyházi fejedelemségek voltak.

A terjeszkedés eredményeként a 15. század közepére a Németalföld legjelentősebb tartományai egyetlen uralkodó, a burgundi herceg kezében egyesültek. Ezt azonban nem szabad úgy értelmezni, mintha egységes jogrend és egységes közigazgatás jött volna létre. A herceg nem „a Németalföld" ura volt, hanem külön-külön Flandria grófja, Brabant hercege, Holland és Zeeland grófja, stb. Az egyes tartományok megtartották saját jogrendjüket, rendi gyűlésüket és kiváltságaikat. A burgundi hercegek hatalma tehát perszonáluniószerű volt: ugyanaz a személy uralkodott a különböző tartományokban, de mindegyikben az ott érvényes jogok szerint.

A hercegi udvar és a reprezentáció a burgundi hatalom fontos eszköze volt. Jó Fülöp fényűző udvart tartott, amely Burgundiában és Flandriában egyaránt jelen volt. A művészetpártolás – különösen a flamand festészet támogatása – részben a hercegi presztízs és a dinasztikus reprezentáció szolgálatában állt. 1430-ban Jó Fülöp megalapította az **Aranygyapjas Rendet** (Ordre de la Toison d'Or), amely a lovagi kultúra és a nemesség integrálásának eszközeként működött. A rend a burgundi elit lojalitását volt hivatva biztosítani, ugyanakkor a városi polgársággal szemben a nemesi kapcsolatokat erősítette. A városokkal való viszony ennek ellenére feszült maradt: a flamand városok többször fellázadtak az adók és a központi beavatkozás ellen. A genti felkelést például 1453-ban a gavere-i csatában verték le, de ez nem szüntette meg a városi ellenállást.

4.2.2 A Habsburg örökség

Jó Fülöp fia, **Károly** (Charles le Téméraire, **Merész Károly**) 1467 és 1477 között uralkodott. Merész Károly célja az volt, hogy a burgundi területeket királysággá emelje, és a Burgundia és a Németalföld közötti területi sávot megszerezve összekösse birtokait. Törekvései azonban összeütközésbe hozták a francia királlyal, XI. Lajossal és a svájci kantonokkal. 1477-ben a nancy-i csatában Károly elesett. Egyetlen leánya, **Mária** (Marie de Bourgogne) örökölte a Burgundi Hercegséget és a németalföldi tartományokat.

Mária öröklése azonban nem volt zökkenőmentes. A francia király azonnal elfoglalta a tulajdonképpeni Burgundiát és Artois egy részét, a németalföldi tartományok pedig – kihasználva a hercegnő kényszerhelyzetét – 1477-ben kikényszerítették a **Nagy Privilégium** (Groot Privilege) kiadását. Ez a dokumentum visszaállította a tartományi és városi kiváltságokat, korlátozta a központi hivatalok hatáskörét, és a tartományi rendek beleegyezéséhez kötötte az adók kivetését. A Nagy Privilégium pontos tartalma és érvényessége a szakirodalomban vitatott: egyes történészek a flamand városok politikai zsarolásának termékeként értelmezik, mások a rendi alkotmányosság alapdokumentumának tekintik. A két értelmezés nem zárja ki egymást, de a hangsúlyok eltérők. Annyi bizonyos, hogy a rendek éltek a lehetőséggel, és a hercegnő kénytelen volt engedni.

1477 augusztusában Mária házasságot kötött Habsburg **Miksával**, a későbbi német-római császárral. Ezzel a burgundi örökség a Habsburg-dinasztia kezébe került. A házasság politikai jelentősége óriási volt: a Habsburgok ekkor váltak a Németalföld uraivá, és a burgundi örökség a későbbiekben a Habsburg nagyhatalmi politika egyik alapjává vált. Mária 1482-ben lovasbalesetben meghalt. Kiskorú fia, **Szép Fülöp** (Filips de Schone, Philippe le Beau) lett az örökös. A flamand városok és a rendek gyakran szembefordultak Miksa gyámságával, sőt egy időre Fülöpöt is őrizetben tartották. A feszültségek hátterében az állt, hogy Miksa a központi

hatalmat igyekezett erősíteni, a rendek viszont a Nagy Privilégium és a tartományi autonómia védelmében léptek fel.

1493-ban a szenlis-i béke rendezte a francia–Habsburg vitát: a tulajdonképpeni Burgundia francia kézen maradt, a németalföldi tartományok azonban Habsburg uralom alá kerültek. Ezzel a „Burgundi Németalföld" fogalma fokozatosan Habsburg Németalfölddé alakult, bár a burgundi intézmények és a rendi hagyományok tovább éltek. 1496-ban Szép Fülöp feleségül vette Johannát, a katolikus királyok lányát, a spanyol örökösnőt. Ezzel a spanyol királyságok is a Habsburg-dinasztia látókörébe kerültek. Szép Fülöp 1506-ban meghalt; fia, **Károly** – aki 1500-ban Gentben született – előbb a németalföldi tartományokat örökölte, majd 1516-ban Spanyolország királya, 1519-ben pedig német-római császár lett (**V. Károly**).

V. Károly a Németalföldet tekintette szülőföldjének, udvarát Brüsszelben rendezte be, és a tartományokat birodalmának egyik legértékesebb részének tartotta. Uralkodása alatt a Habsburgok fokozatosan megerősítették a központi intézményeket, de a tartományi rendek továbbra is jelentős hatalommal bírtak. 1549-ben V. Károly kiadta a **Pragmatica sanctio** elnevezésű rendelkezést, amely a németalföldi tartományokat egységes öröklési egységként határozta meg, és biztosította, hogy azok együtt szálljanak át az örökösre. A „tizenhét tartomány" fogalma ebben az időszakban vált a Habsburg adminisztráció hivatalos keretévé, de fontos hangsúlyozni, hogy ez a lista utólagos konstrukció: a középkor végén a tartományok száma és státusza még képlékeny volt. A Pragmatica sanctio tehát nem egy meglévő egységet rögzített, hanem a Habsburg-dinasztia öröklési igényeit és a tartományok egyben tartását szolgálta.

4.2.3 A tartományi intézmények és a rendi hatalom

A burgundi és Habsburg Németalföld legfontosabb intézményi jellemzője a tartományi autonómia és a központi koordináció kettőssége volt. Az egyes tartományokban a **rendek** (Staten) három rendből álltak: a papságból, a nemességből és a városok képviselőiből. A rendek összetétele tartományonként eltért. Flandriában például a városok domináltak, és a hagyományos „négy tag" (Gent, Brugge, Ypres és a Brugse Vrije) különösen erős befolyással bírt. Brabantban a rendek szerkezete kiegyensúlyozottabb volt, míg a keleti tartományokban a nemesség szerepe volt meghatározóbb. A rendek jogköre elsősorban az adómegajánlás volt: a herceg csak akkor vethetett ki adót, ha az adott tartomány rendjei azt megszavazták. Ezenkívül a rendek beleszólhattak a haderő kiállításába, a tartományi jogszabályok értelmezésébe és a központi hivatalok tevékenységének ellenőrzésébe.

A herceg oldalán a központi kormányszervek közül a **Tanács** (Conseil), a **Számvevőszék** (Chambre des comptes) és a **Titkos Tanács** (Conseil privé) játszották a legfontosabb szerepet. Ezek a hivatalok Brüsszelben működtek, és a herceg, illetve a Habsburg uralkodó nevében intézték a pénzügyi, jogi és diplomáciai ügyeket. A helyi szinten a herceget az egyes tartományokban a **stadhouder** (helytartó) képviselte. A helytartó a herceg által kinevezett, de a tartományi rendekkel együttműködve működő tisztségviselő volt. A városokban a **magistratus** (schepenen) és a polgármester irányították a napi ügyeket, de a városi tanács összetétele és hatásköre városonként eltért. A céhek politikai szerepe különösen a flamand városokban volt erős; a burgundi hercegek azonban igyekeztek visszaszorítani a céhek befolyását, és a városi elit kezébe helyezni a hatalmat.

A központi és a tartományi szint közötti kapcsolatot a **Staten-Generaal** (általános rendi gyűlés) intézménye biztosította. A hagyományos felfogás szerint a Staten-Generaal első összehívása 1464-ben történt, amikor Jó Fülöp a németalföldi tartományok képviselőit tanácskozásra hívta össze. A pontos dátum és az intézmény jellege azonban vitatott; egyes szakirodalmi álláspontok szerint korábban is voltak hasonló rendi tanácskozások, és a Staten-Generaal nem volt állandó parlament, hanem a tartományi rendek küldötteinek alkalmi gyűlése. A küldöttek csak saját

tartományuk utasításai alapján tárgyalhattak, ami korlátozta a központi hatalom mozgásterét. Ez a szerkezet később – a Habsburg-centralizációval szemben – a tartományi ellenállás egyik keretévé vált.

A burgundi-Habsburg intézményrendszer tehát egyszerre biztosította a tartományok közötti koordinációt és a tartományi autonómiát. A hercegek és Habsburg uralkodók törekvései a központosításra – egységes pénzverés, központi adók, központi bíróság – rendre ütköztek a tartományi kiváltságokkal. A rendek folyamatosan hivatkoztak a „régi szabadságokra" (privilèges, privilegiën), és az uralkodóknak ezek tiszteletben tartásával kellett kormányozniuk. Ez a kettősség a 16. századi felkelés során vált élessé: a Habsburgok – különösen II. Fülöp spanyol király 1555-től – a központosítást és a vallási egységesítést erőltették, míg a tartományi rendek a kiváltságaikat védték. Erről részletesen A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság alfejezetben lesz szó.

4.2.4 Az egyesítés korlátai és a történettudományi viták

A burgundi állam természetéről a történettudományban többféle értelmezés él. Az egyik irányzat – gyakran a „kompozit állam" (composite state) fogalmát használva – azt hangsúlyozza, hogy a Burgundi Németalföld olyan dinasztikus konglomerátum volt, amelyben a különböző tartományok különböző jogállással bírtak, és az uralkodó hatalma az egyes tartományokban eltérő alapokon nyugodott. Ez az értelmezés kiemeli, hogy a burgundi hercegek nem rendelkeztek egységes jogrenddel, és hogy a tartományi rendek hatalma jelentős korlátot jelentett. A másik irányzat a burgundi hercegek tudatos államépítését hangsúlyozza, kiemelve az udvari intézmények, a pénzügyi reformok és a központi bíróság szerepét. E szerint a burgundi hercegek fokozatosan kiépítették egy modern értelemben vett állam csíráit, még ha nem is érték el a teljes központosítást. A két értelmezés nem zárja ki egymást, de a hangsúlyok eltérők: az egyik a folytonosságot és a tartományi autonómiát, a másik a központosító törekvéseket és az intézményépítést domborítja ki.

A Nagy Privilégium megítélése is vitatott. Egyes történészek szerint a rendek győzelme volt a központosítás felett, és a dokumentum a tartományi alkotmányosság alapját képezte. Mások szerint Mária kényszerű engedménye volt, amelyet a Habsburgok később igyekeztek visszavonni vagy szűkíteni. A vita részben azon múlik, hogy a kutató milyen forrásokat használ: a városi krónikák a rendek jogvédő fellépését hangsúlyozzák, míg a hercegi udvari krónikák gyakran lázadásként, illetve a herceg hatalmának megtöréseként ábrázolják az eseményeket. A forráskritika tehát itt különösen fontos.

A „tizenhét tartomány" fogalmának kialakulása is vitatott. A 16. századi Habsburg adminisztráció utólag egységesítette a tartományok listáját, de a középkor végén még nem létezett egy rögzült, mindenki által elfogadott tartományi beosztás. A tartományok száma, határai és egymáshoz való viszonya folyamatosan változott. A „tizenhét tartomány" tehát történeti konstrukció, amely a Habsburg uralom legitimációját szolgálta, nem pedig egy objektív, régi eredetű földrajzi vagy jogi egységet.

Az emlékezetpolitikában a burgundi örökség eltérő hangsúlyokat kapott a mai Belgiumban és Hollandiában. A 19. századi belga nemzetépítés a burgundi korszakot a „belga" területi egység előzményeként használta, és a hercegi udvar, valamint a közös intézmények folytonosságát emelte ki. A holland történetírás ezzel szemben inkább a tartományi szabadságok, a városi autonómia és a rendi hatalom hagyományát hangsúlyozta, amelyet a burgundi és Habsburg uralom korlátozni próbált. Ez a különbség máig hat a két ország történeti önértelmezésében, és fontos emlékezetpolitikai állításként, nem pedig dokumentált tényként kell kezelni.

4.2.5 Források és bizonytalanságok

A burgundi unió és a Habsburg örökség történetének elsődleges forrásai elsősorban írásos dokumentumok: a burgundi hercegek oklevelei, szerződései és kiváltságlevelei, a rendi gyűlések jegyzőkönyvei, városi krónikák (Gent, Brugge, Ypres), számadáskönyvek és udvari krónikák. Az udvari krónikások – például Georges Chastellain és Olivier de la Marche – a hercegi udvar szempontjából írtak, ezért a városi ellenállást gyakran lázadásként, nem pedig jogvédő fellépésként ábrázolják. A városi krónikák ezzel szemben a helyi autonómia védelmét hangsúlyozzák. A két forrástípus együttes olvasása elengedhetetlen.

A bizonytalanságok közé tartoznak a pontos dátumok: például Luxemburg megszerzésének időpontja (1443 vagy 1451) a forrásokban eltér, és a Staten-Generaal első összehívásának időpontja (1464) is vitatott, mivel korábbi rendi tanácskozások is ismertek. A Nagy Privilégium szövegének hitelessége és érvényességi köre szintén vitatott: egyes cikkelyek értelmezése nem egyértelmű, és a későbbi Habsburg uralkodók gyakran figyelmen kívül hagyták azokat. A tartományok társadalmi viszonyairól szóló adatok – például a városi népességre vonatkozó becslések – a középkori források hiányosságai miatt bizonytalanok, ezért a konkrét számoknál mindig jelezni kell a becslés jellegét. A régészeti források kevéssé relevánsak ebben a tematikában, bár a hercegi reprezentáció anyagi kultúrájának kutatása – például az udvari művészet és az Aranygyapjas Rend jelvényei – hozzájárulhat a hatalmi reprezentáció megértéséhez.

4.2.6 Rövid összefoglaló

- A burgundi hercegek a 14–15. században házasságok, öröklések, vásárlások és politikai nyomás révén egyesítették a Németalföld legfontosabb tartományait, de nem hoztak létre egységes jogrendű központosított államot.
- A terjeszkedés csúcspontja Jó Fülöp uralkodására (1419–1467) esett, amikor Namur, Brabant, Limburg, Hainaut, Holland, Zeeland és Luxemburg is burgundi uralom alá került.
- 1477-ben Merész Károly halála után leánya, Mária örökölte a burgundi területeket, de a németalföldi rendek kikényszerítették a Nagy Privilégiumot, amely a tartományi autonómiát védte.
- Mária házassága Habsburg Miksával a burgundi örökséget a Habsburg-dinasztia kezébe juttatta; a későbbi V. Károly 1549-ben a Pragmatica sanctióval egységes öröklési egységként határozta meg a németalföldi tartományokat.
- A tartományi intézmények – a rendek, a Staten-Generaal, a stadhouderi hivatal és a városi magistratus – megőrizték a helyi autonómiát, és a hercegi központosítás korlátját képezték.
- A burgundi-Habsburg állam természetéről folyó történettudományi viták a kompozit állam és a tudatos államépítés értelmezései között zajlanak; a „tizenhét tartomány” fogalma utólagos konstrukció.
- A burgundi örökség emlékezetpolitikai megítélése eltér Belgiumban és Hollandiában: előbbi a területi egység, utóbbi a tartományi szabadságok hagyományát hangsúlyozza.

4.2.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen eszközökkel és milyen sorrendben szerezték meg a burgundi hercegek a németalföldi tartományokat, és miért volt Flandria megszerzése stratégiai jelentőségű?
2. Miért nem nevezhető a Burgundi Németalföld központosított államnak? Milyen intézmények biztosították a tartományi autonómiát?
3. Hogyan került a burgundi örökség a Habsburg-dinasztia kezébe, és milyen jogi aktusokkal erősítették meg a Habsburgok a tartományok egyben tartását?

4. Milyen szerepet játszott a Staten-Generaal és a tartományi rendek az uralkodó és a tartományok közötti viszonyban, és miért vált ez a kettősség később a felkelés egyik okává?
5. Milyen történettudományi viták és emlékezetpolitikai különbségek kapcsolódnak a burgundi unió és a Habsburg örökség megítéléséhez?

4.3 A városi gazdaság és a Hanza

A Németalföld városi gazdaságának és a Hanza-hálózatnak a megértéséhez vissza kell lépnünk a burgundi államalapítás előtti évszázadokba, de a hangsúlyt a 13–15. századi virágkorra helyezzük. Az előző alfejezetben láttuk, hogy a burgundi hercegek politikai eszközökkel, öröklésekkel és vásárlásokkal egyesítették a tartományokat, ám a gazdasági alapot a városok korábban kiépült textil- és kereskedelmi hálózata teremtette meg. Ez az alfejezet azt vizsgálja, milyen termelési, kereskedelmi és pénzügyi szerkezetek működtették a flamand, holland és brabanti városokat, hogyan kapcsolódott ehhez a Hanza, és milyen korlátokkal találkozott a burgundi gazdaságpolitika. A téma azért is központi, mert a városi autonómia, a pénzügyi innováció és a tengeri kereskedelem később a Holland Köztársaság aranykorának előfeltételévé vált, míg a Hanza hanyatlása a Baltikum felé nyitó holland hajózás teret nyerését segítette.

4.3.1 A flamand textilgazdaság és a városi hálózat kialakulása

A középkori Németalföld gazdasági magterülete először a **flandriai textilipari központok** köré szerveződött. A kedvező mezőgazdasági feltételek, a gyapjú- és lenfeldolgozás, valamint a folyóhálózaton és tengeri kikötőkön át elérhető nyersanyag- és értékesítési piacok már a 11. századtól városiasodást indítottak el. A legfontosabb flamand városok – **Brugge** (Brugge), **Gent** (Gent), **Ieper** (Ypres) – a 12–13. században Európa legsűrűbben lakott városi övezetét alkották. A kortárs krónikák és a városi adójegyzékek arra utalnak, hogy Gent lakossága a 14. században elérhette az 50 000–60 000 főt, Brugge pedig a 40 000–50 000-et, de ezek a számok becslések, nem népszámlálási adatok. A textilipar szervezete a **céh** (flamand/holland: *gilde* vagy *ambacht*) volt. A céhek egyszerre szabályozták a termékek minőségét, a mesterek és legények számát, valamint a nyersanyagbeszerzést. Az elkészült posztó a flandriai vásárokra és onnan Itáliába, a Német-római Birodalomba és a Baltikumba került.

A flamand városok gazdagságának alapja a **flandriai posztó** (Flemish cloth) volt, amely már a 13. században nagy mennyiségben jutott el a hanza-városok közvetítésével a balti térségbe, és cserébe búzát, fát, viaszt, mézet és szőrmét hozott. A posztógyártás technológiája az angol gyapjúra épült; az angol királyok időnként exporttilalmakkal vagy adókkal próbálták a feldolgozást hazai kézbe vonni, ami a flamand városok és a francia korona közötti politikai feszültségeket is befolyásolta. A 14. század közepétől a flamand városok váltakozó szövetségekben álltak a francia királlyal, az angol koronával és a burgundi hercegekkel, és a textilipari érdekek gyakran felülírták a dinasztikus hűséget. A városi tanácsok és a patríciusréteg befolyását mutatja az 1302-es **bruggei metten** (Brugse metten) és a **Courtray melletti aranysarkantyús csata** (Guldensporenslag) emlékezete, amely a flamand kézművesek és a városi milíciák francia lovagsereg feletti győzelmét örökítette meg; a történetírás azonban óva int attól, hogy ezt a későbbi flamand nemzeti identitás előképeként értelmezzük.

A 15. századra a flamand textilipar lassú szerkezeti átalakuláson ment át: a hagyományos posztóvárosok – különösen Ieper – hanyatlani kezdtek, miközben a vidéki posztógyártás és a kisebb városok, valamint a brabanti központok, például **Mechelen** (Mechelen) és **Brüsszel** (Brussel/Bruxelles), megerősödtek. A városhálózat tehát nem statikus volt, hanem folyamatosan átrendeződött. A flamand–vallon nyelvhatár mentén fekvő városok, mint Lille (Rijsel) vagy

Tournai (Doornik), francia nyelvű népességgel is rendelkeztek, ami a gazdasági kapcsolatok többnyelvűségére utal. A városi gazdaságot nem szabad kizárólag a textilre szűkíteni: a fémfeldolgozás, a sörfőzés, a bőrfeldolgozás, a halászat és a hajóépítés is jelentős volt, de a textilipar termelte a legnagyobb exportbevételt és foglalkoztatta a legtöbb munkást.

4.3.2 A holland és zeelandi városok felemelkedése és a tengeri kereskedelem

A Németalföld északi részén, **Holland** és **Zeeland** tartományokban a városiasodás később indult, mint Flandriában, de a 13–14. századtól már önálló gazdasági súlyt képviselt. A holland városok – **Dordrecht** (Dordrecht), **Haarlem** (Haarlem), **Leiden** (Leiden), **Amsterdam** (Amsterdam) – a folyóvölgyek, a tőzeglápok lecsapolása és a tengeri hajózás révén váltak kereskedelmi csomópontokká. A holland–zeelandi gazdaság elsősorban a **tengeri kereskedelemre**, a halászatra és a hajóépítésre épült, míg a textilipar itt is jelen volt, de kisebb hagyománnyal. A **heringhalászat** (haringvisserij) különösen fontossá vált a 14. század végétől, amikor a holland halászok elsajátították a hering sózásos tartósításának technikáját, ami lehetővé tette a tengeri távolsági kereskedelembe való bekapcsolódást. A hajózási technológiák közül a sekély vizű, könnyű **kromhout** és később a **buis** típusú halászhajók terjedése a holland tengeri jelenlétet erősítette.

A holland városok gazdasági autonómiája a **városi kiváltságok** (stadsrechten) révén formálódott: a grófok adókedvezmények, vásártartási jogok, árumegállító jogok és önkormányzati hatáskörök fejében a városok támogatását kérték. **Dordrecht** különösen korán megszerezte a **stapelrecht** (árumegállító jog) egyik változatát, amely szerint a Rajna és a Maas felől érkező árukat a városban kellett kirakodni és eladni. Ez a jog a 13–14. században viták forrása volt a szomszédos városokkal és a Hanza-hálózattal. A holland városok nem alkottak egységes politikai blokkot, de a gazdasági érdekeik gyakran egy irányba mutattak: a balti gabona behozatala, a só és a hering exportja, valamint a Rajna menti bor- és fémkereskedelem ellenőrzése.

A 15. századra **Amsterdam** fokozatosan átvette a vezető szerepet a holland kereskedelemben, különösen a balti gabonafronton. A város a 14. században még másodlagos, de a burgundi időkben már rendszeresen részt vett a Hanza-kereskedelemben. A holland hajósok a **Soundon** (Øresund) áthaladva balti kikötőkbe hajóztak, és a 15. század végére a holland flotta a Hanza riválisává vált. Ez a folyamat már a Burgundi korszakban megkezdődött, bár a hollandok teljes dominanciája csak a 16. században teljesedett ki. Zeeland kikötői, például **Middelburg** (Middelburg) és **Vlissingen** (Flushing), a nyugati kereskedelemben játszottak szerepet, és kapcsolatban álltak az angol kikötőkkel.

4.3.3 A Hanza és a németalföldi kapcsolatok

A **Hanza** (holland: *Hanze*, német: *Deutsche Hanse*) a 12–17. század között működő, elsősorban észak-német kereskedővárosok által fenntartott kereskedelmi és politikai szövetség volt. A Hanza nem rendelkezett állandó székhellyel, szerződéssel vagy hivatalos tagsági listával a modern értelemben; inkább egymással hálózatban álló városok közösségeként kell leírni. A németalföldi városok közül a Hanza-tagok közé tartozott **Deventer**, **Kampen**, **Zwolle**, **Zutphen**, **Hasselt**, **Hattem**, **Groningen**, **Stavoren**, **Harderwijk** és több kisebb ijsselmenti város. A flamand és holland nagyvárosok – Brugge, Gent, Amsterdam – nem voltak a Hanza szűkebb tagjai, de a Hanza **kontor**jai (kereskedelmi lerakatok) révén szorosan kapcsolódtak hozzá.

A legfontosabb Hanza-kontor a **bruggei kontor** (Kontor zu Brügge) volt, amely a 13. század végétől a Hanza-közösség nyugat-európai központjaként működött. Brugge azért vált a Hanza legfőbb lerakatává, mert a flamand városok textilpiaca, a nemzetközi vásárok és a pénzváltók koncentrációja itt találkozott. A Hanza-kereskedők Brugge-ben vásároltak flamand posztót, itáliai fűszereket, francia bort és déli gyümölcsöket, és értékesítették a balti nyersanyagokat –

búzát, fát, viaszt, mézet, hamuzsírt, szőrmét. A bruggei kontor élén a **Hanza-tagok által választott elöljárók** (Oldermann) álltak; a kontor intézménye saját szabályokkal, pecséttel és bírósággal rendelkezett. A 15. században a bruggei kontor áthelyezése időnként napirendre került, mert a városi adók, a flamand városok politikai zavargásai és a burgundi hercegek központosító törekvései feszültséget okoztak. A híres, bár a későbbi nemzeti emlékezetben felnagyított esemény a Hanza 1284-es bruggei bojkottja volt, amikor a Hanza-városok a városi vámok és a kereskedőkkel szembeni bánásmód miatt a kontort ideiglenesen Aardenburgba helyezték át; a bojkott tárgyalásos megegyezéssel ért véget, és a Hanza kedvezőbb jogokat kapott.

A másik fontos kontor a **londoni Steelyard** és a **bergeni kontor** volt, de ezek nem a Németalföldön működtek. A németalföldi Hanza-városok – különösen a IJssel menti települések – a Rajna és a balti kereskedelem közvetítésében vettek részt. **Kampen** és **Deventer** a 14. században virágzott, de a 15. században veszítettek jelentőségükből, mert a holland városok közvetlenebb tengeri kapcsolatokat építettek ki. A Hanza belső szervezete a **Hanza-napokon** (Hansetage) döntött a közös fellépésről: bojkottokról, a kontorok jogairól, a béke és a kereskedelem védelméről. A Hanza-recesszusok (Hanserecesse) – a gyűlések jegyzőkönyvei – a legfontosabb források a szövetség működéséhez. A középkor végén a Hanza befolyása fokozatosan csökkent, részben a holland és angol közvetlen kereskedelem, részben a területi államok erősödése miatt, de a Hanza intézményei a 17. századig fennmaradtak. A holland tengeri expanzió a 16–17. században a Hanza hanyatlásának egyik okozója lett, amint azt a későbbi holland aranykorról szóló fejezetben részletesen tárgyaljuk.

A Hanza és a burgundi hercegek kapcsolata ambivalens volt. A burgundi hercegek felismerték a Hanza-kereskedelem adóbevételeit, de a központosítás és a területi ellenőrzés érdekében időnként korlátozták a Hanza kiváltságait. A Hanza-városok viszont a tartományi autonómia és a városi szabadság védelmezőiként tekintettek magukra, és ellenálltak a burgundi adóztatási kísérleteknek. Ez a feszültség a burgundi–Habsburg államépítés és a rendi autonómia közötti tágabb konfliktus része volt, amelyről az előző alfejezetben a Nagy Privilégium kapcsán volt szó. A városi gazdaság és a Hanza szempontjából fontos megjegyezni, hogy a „holland–hanza ellentét” későbbi nemzeti narratívája leegyszerűsítés: a holland városok között is voltak Hanza-tagok, és a holland kereskedők is használták a Hanza védelmét a 14. században, mielőtt a 15–16. században riválissá váltak volna.

4.3.4 Pénzügyek, fizetési eszközök és könyvelés

A középkori Németalföld városi gazdasága pénzügyi innovációk egész sorát termelte ki, amelyek Európa más részeire is hatottak. A 13–14. századi Brugge volt az észak-európai pénzügyi központ: a városban működő pénzváltók (wisselaars), aranyművesek és lombard pénzkölcsönzők a nemzetközi kereskedelmet szolgálták. A **váltó** (holland: *wisselbrief*, olasz: *lettera di cambio*) használata a 14. században terjedt el, és lehetővé tette, hogy a kereskedők készpénz szállítása nélkül rendezzék el a kintlevőségeket. A váltó egyszerre volt fizetési eszköz és hitelügylet, és a késő középkorban már forgalomképes volt. A bruggei pénzváltók által kiállított elismervények és a városi számadáskönyvek azt mutatják, hogy a pénzügyi gyakorlat magas fokú szervezettséget ért el, de a középkori könyvelési módszerek nem azonosak a modern kettős könyvvitellel; annak rendszeres használata főként Észak-Itáliából ismert, és a Németalföldön csak a 16. században vált általánossá.

A **flamand és brabanti vásárok** a pénzügyi tranzakciók időszakos csomópontjai voltak. A **bruggei vásár**, a **genti vásár** és a **brabanci vásárok** (például Antwerpenben és Bergen op Zoomban) évente többször, meghatározott időpontokban gyűjtötték össze a kereskedőket. A vásárokon a városi magisztrátus garantálta a békét és a szerződések betartását, a pénzváltók pedig a különböző pénzérmék közötti átváltást végezték. A **flamand font** (pond Vlaams)

elszámolási egység volt, amelynek értéke a tényleges veretekhez képest is változott; a középkori pénzrendszer bonyolultsága miatt a pontos árak rekonstruálása bizonytalan. A 15. században a **burgundi hercegek** megpróbálták egységesíteni a pénzverést a tartományaikban, de a városok ragaszkodtak saját verési jogukhoz, és a monetáris egységesítés csak részben sikerült. V. Károly 1548-as és 1549-es rendeletei – amelyek a Pragmatica sanctióval a tartományokat egységes öröklési egységként kezelték – a pénzügyi integráció szempontjából is fontosak voltak, de a teljes monetáris unió soha nem valósult meg a burgundi–Habsburg Németalföldön.

A **tőzsde** (holland: *beurs*) fogalma a 15. századi Brugge-hez köthető: a van der Beurse család háza előtt gyűltek össze a kereskedők üzletet kötni. Az intézményesült tőzsde azonban csak a 16. századi Antwerpenben alakult ki, ezért a középkori pénzügyi gyakorlatot a „tőzsde” szó kapcsán óvatosan kell kezelni. A középkori Németalföld pénzügyi élete a vásári fizetési ígérvényekre, a váltókra és a kölcsönökre épült, és ezek a módszerek készítették elő a későbbi antwerpeni és amszterdami pénzügyi forradalmat, amelyről a Holland Köztársaság fejezetében lesz szó.

4.3.5 A burgundi hercegek gazdaságpolitikája és a városok

A burgundi hercegek számára a városi gazdaság egyszerre volt bevételi forrás és politikai kockázat. Az adóztatás a középkori állam pénzügyi gerincét adta, és a burgundi udvar – amely Európa egyik legfényűzőbb udvaraként működött – rendszeres bevételeket igényelt. A városok fizették a közvetett adókat, például a sörre, borra, gabonára kivetett jövedéki adókat (holland: *accijns*), valamint a rendkívüli hadiadókat. A hercegek gyakran kérték a **rendek** (Staten) hozzájárulását, és a Staten-Generaal összehívása a városi adófizetési hajlandósággal is összefüggött. A 15. században a flamand városok – elsősorban Gent – többször fellázadtak a burgundi adók ellen. A **genti felkelés** 1449–1453 között Jó Fülöp ellen a városi autonómia védelmének és az adóterheknek a következménye volt; a herceg győzelme után megtorlások következtek, de a városi intézmények fennmaradtak. A városi ellenállás tehát nem a gazdasági hanyatlás jele, hanem a városi érdekérvényesítés rendszeres eleme volt.

A burgundi hercegek gazdaságpolitikájának másik fontos területe a **hajózás és a kikötők** fejlesztése volt. A hercegek támogatták a bruggei kikötőhöz vezető vízi utak karbantartását, de a tengeri kereskedelem ellenőrzése nem volt kizárólagos. A holland és zeelandi városok a hercegi fennhatóság ellenére saját hajóflottát tartottak fenn, és a burgundi hercegek nem építettek ki állami hadiflottát a középkorban. A tengeri kereskedelem védelmét a városok maguk szervezték, gyakran fegyveres kísérettel vagy a Hanza-kereskedelmi bojkottokkal. A burgundi uralom alatt a **kalózkodás** és a tengeri magánháború is jelen volt, és a hercegek időnként maguk is kiadtak **kaperleveleket** (régi holland: *kaperbrief*) a tengeri ellenségek ellen. Ez a gyakorlat a későbbi holland tengeri hatalom egyik előzménye, de a középkorban még nem nevezhető államilag szervezett haditengerészetnek.

A burgundi hercegek ösztönözték a **vásárok** és a **kereskedelmi kiváltságok** hálózatát is. A városok egymással versengtek a vásárjogokért és a Hanza-kapcsolatokért, és a hercegek a kiváltságok megerősítésével próbálták a városok hűségét megvásárolni. A 15. században **Antwerpen** (Antwerpen) fokozatosan átvette Brugge szerepét a nemzetközi kereskedelemben: a város a Schelde torkolatánál feküdt, és a brabanci vásárok a dél-európai, angol és német kereskedőket egyaránt vonzották. Brugge hanyatlása a 15. század végén – részben a kikötő feltöltődése, részben a politikai zavargások miatt – hozzájárult Antwerpen felíveléséhez, amely a 16. században Európa vezető kereskedelmi és pénzügyi központja lett. Ez a váltás már túlmutat a középkori és Burgundi korszakon, de gyökerei a németalföldi városi gazdaság szerkezetében rejlenek.

A városi gazdaság és a Hanza kapcsolatában a **nyelvi és regionális identitások** is szerepet játszottak. A flamand városokban a holland (flamand) nyelvjárások, a brabanti és holland

városokban a holland nyelvjárások, a vallon területeken a francia nyelvjárások, a Hanza-városokban pedig az alnémet (plattdeutsch) nyelv voltak használatban. A kereskedelem nyelve a Hanza-hálózaton belül az alnémet volt, míg a flamand–holland városok írásos adminisztrációja a helyi nyelvjárások mellett latin és francia elemeket is kevert. A többnyelvűség a gazdasági elit mindennapi tapasztalatához tartozott, és a későbbi flamand–vallon nyelvi ellentét nem vezethető vissza a középkori gazdasági szerkezetre; az a 19. századi nemzetépítés terméke. A középkori városi identitás elsősorban a városhoz, a céhhez és a tartományhoz kötődött, nem a modern etnikai kategóriákhoz.

4.3.6 A városi gazdaság és a Hanza a középkori Németalföldön – regionális különbségek

A Németalföldön belül a gazdasági pályák eltérőek voltak. Flandria a textiliparra és a nemzetközi vásárokra épült; Brabant a vásárok és az átmenő kereskedelem révén erősödött; Holland és Zeeland a tengeri hajózás, a halászat és a balti gabona kereskedelmére; a keleti, IJssel menti városok pedig a Hanza-hálózat közvetítő szerepére. Ez a regionális munka megosztottság a későbbi holland–flamand különbségeket is előre vetítette, de a középkorban még nem csapódott politikai határvonalon. A burgundi hercegek igyekeztek a tartományokat egységes gazdasági térként kezelni, de a városi kiváltságok, a regionális jogszokások és a termelési struktúrák különbségei ezt korlátozták. A középkori városi gazdaság tehát nem egyetlen „németalföldi gazdaság”, hanem egymással versengő és egymást kiegészítő városi hálózatok összessége volt.

Ezt a sokszínűséget a források is tükrözik: a városi számadáskönyvek, a vámjegyzékek, a bírósági iratok, a céhiratok és a krónikák más-más képet adnak az egyes régiókról. A flamand városok forrásanyaga gazdagabb, mert a textilipar és a Hanza-kontor adminisztrációja nagyobb írásbeliséget eredményezett; a holland városok korai iratai gyérebbek, de a 15. századtól gyorsan növekednek. A brabanti és a keleti Hanza-városok forrásai a Hanza-recesszusokkal párhuzamosan világítják meg a gazdasági döntéseket. A középkori városi gazdaságról alkotott képünk tehát forrásfüggő, és a hiányzó iratok miatt sok részlet rekonstruálhatatlan.

4.3.7 Források és bizonytalanságok

A városi gazdaság és a Hanza történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a **városi számadáskönyvek** (stadrekeningen), a **vámszámadások** (tolregisters), a **Hanza-recesszusok** (Hanserecesse), a **kontorok iratai**, a **céhszabályzatok**, a **városi krónikák**, a **közjegyzői oklevelek** és a **bírósági jegyzőkönyvek**. A flamand és holland városok vámszámadásai a forgalom nagyságrendjére utalnak, de nem adnak teljes képet, mert a csempészet, az elkerülő útvonalak és a helyi fogyasztás nem szerepel bennük. A Hanza-recesszusok a gyűlések határozatait rögzítik, de a döntések előtti vitákat és a meg nem jelent városok álláspontját nem mindig tükrözik.

A középkori gazdasági adatok – lakosságszám, termelési volumen, kereskedelmi forgalom – **becslések**, amelyeket a történettudomány közvetett módszerekkel, például adólisták, céhek létszáma, hagyatéki leltárak és hajózási hírek alapján rekonstruál. A flamand városok 14. századi lakosságszámára vonatkozó 50 000–60 000 fős értékek a kortárs krónikák és az adóövek alapján készült modern becslések, amelyek hibahatára jelentős. A kereskedelmi volumenekre nincsenek megbízható középkori statisztikák; a hajóforgalom nagyságát inkább a vámtarifák és a kikötői nyilvántartások töredékei alapján lehet közelíteni.

A Hanza szerepének értékelése **történettudományi vita** tárgya. A hagyományos német és skandináv történetírás a Hanza béketeremtő és gazdasági integráló szerepét hangsúlyozta; a holland történetírás gyakran a Hanza korlátozó monopóliumait és a holland tengeri szabadság konfliktusát emelte ki. A mai konszenzus a Hanza hálózatát nem modern nemzetközi szervezetként,

hanem lazán intézményesült, érdekvezérelt városi szövetségként írja le, amelynek befolyása időben és térben változott. A „Hanza hanyatlása” kifejezés is vitatott, mert a szövetség intézményei még sokáig működtek, és a holland–hanza viszony nem volt folyamatosan ellenséges. A középkori városi gazdaság és a modern piacgazdaság közötti folytonosság kérdése ugyancsak vita tárgya: egyes szerzők a középkori városokat modernnek, mások alapvetően premodernnek tekintik. Az alfejezet állításai a tudományos konszenzuson alapulnak, de az egyes adatok bizonytalanságát minden esetben jelezni kell.

4.3.8 Rövid összefoglaló

- A flamand városok – Brugge, Gent, Ieper – a 12–13. századtól Európa vezető textilipari és kereskedelmi központjai voltak; gazdagságukat a céhek által szervezett posztógyártás és a nemzetközi vásárok alapozták meg.
- Holland és Zeeland városai – Dordrecht, Haarlem, Leiden, Amsterdam – a tengeri kereskedelemre, a heringhalászatra és a hajóépítésre épültek, és a 15. században egyre fontosabbá váltak a balti gabonaforgalomban.
- A Hanza egy észak-német városokból álló, laza intézményesültségű kereskedelmi szövetség volt; a bruggei kontor a Hanza nyugat-európai központjaként működött, és a flamand textil árukat a balti nyersanyagokkal kapcsolta össze.
- A németalföldi Hanza-városok (Deventer, Kampen, Zwolle stb.) a Rajna és a Baltikum közötti közvetítésben vettek részt, de a 15. századi holland tengeri expanzió fokozatosan háttérbe szorította őket.
- A pénzügyi gyakorlat – a váltó, a városi pénzváltók, a vásári fizetési ígérvények – Brugge-ben és később Antwerpenben fejlődött, de a modern tőzsde és kettős könyvvitel csak a 16. században intézményesült.
- A burgundi hercegek gazdaságpolitikája az adóztatásra, a vásártartási jogok megerősítésére és a pénzverés részleges egységesítésére irányult, de a városi autonómia és a rendi hozzájárulás korlátozta a központosítást.
- A flamand, brabanti, holland és Hanza-városok eltérő gazdasági pályái a Németalföld regionális sokszínűségét mutatják; a városi identitás a középkorban a városhoz, a céhhez és a tartományhoz kötődött, nem a modern etnikai kategóriákhoz.
- A városi gazdasági források (számadáskönyvek, vámjegyzékek, Hanza-recesszusok) csak részleges képet adnak; a középkori mennyiségi adatok becslések, és a Hanza szerepének megítélése történettudományi vita tárgya.

4.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen termelési és kereskedelmi szerkezetek tették Bruggét a Hanza legfontosabb nyugat-európai kontorjává, és miért hanyatlott a 15. század végén?
2. Hasonlítsa össze a flamand textilipari központok és a holland tengeri kereskedővárosok gazdasági alapjait! Milyen regionális különbségek figyelhetők meg?
3. Milyen politikai és gazdasági feszültségek jellemezték a burgundi hercegek és a németalföldi városok viszonyát? Hozzon példát a városi ellenállásra!
4. Miért nem tekinthető a Hanza a modern nemzetközi szervezetek elődjének? Milyen források és viták kapcsolódnak a Hanza „hanyatlásának” értelmezéséhez?
5. Milyen pénzügyi újítások jelentek meg a középkori Németalföldön, és hogyan készítették elő a későbbi antwerpeni és amszterdami pénzügyi forradalmat?

4.4 A németalföldi rendi államok és a tartományi önkormányzat

A Németalföld politikai kultúrájának egyik legtartósabb eleme a **rendi gyűlés** (hollandul: standenvergadering) és a **tartományi rendek** (provinciale staten) rendszere volt. Míg az előző alfejezet A városi gazdaság és a Hanza azt mutatta be, hogy a városok gazdasági súlya hogyan nőtt meg, ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan intézményesült ez a hatalom a politikai döntéshozatalban. A kérdés nem pusztán intézménytörténet: a későbbi németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság politikai érvelése, sőt a modern belga föderalizmus vitái is visszanyúlnak ahhoz a feszültséghez, amely a központosító dinasztikus hatalom és a helyi autonómia között a középkorban létrejött. Ebben az alfejezetben a források és a szakirodalom alapján elkülönítjük a dokumentált tényeket, a történészi konszenzust és azokat a pontokat, ahol a mai értelmezés vitatott.

4.4.1 A rendi gyűlések kialakulása és tartományi változatai

A középkori Németalföld nem alkotott egységes államot, hanem laza, feudális jogú fejedelemségek – grófságok, hercegségek, püspökségek – együttesét. A fejedelmeknek a 12–14. században egyre gyakrabban volt szükségük olyan jövedelmekre, amelyek meghaladták a hagyományos feudális járadékokat: háborúkra, dinasztikus házasságokra, várak és utak fenntartására. Az uralkodók ezért rendszeresen adót vagy rendkívüli segélyt (hollandul: **bede**, franciául: aide) kértek alattvalóiktól. A kérés gyakran tárgyalással, alkudozással járt, és ebből a gyakorlatból intézményesült a rendi gyűlés: a fejedelem összehívta a „tartomány” (land) képviselőit, hogy megszerezze a pénzügyi hozzájárulásukat.

A rendi gyűlések elvileg három rendet képviseltek: a papságot, a nemességet és a városokat. A gyakorlatban azonban a Németalföldön a városok gazdasági súlya miatt a harmadik rend vált meghatározóvá, és a papság szerepe sok tartományban háttérbe szorult vagy csak az apátok és prépostok szűk körére korlátozódott. A tartományi rendek összetétele ráadásul jelentős regionális eltéréseket mutatott.

Flandriában a rendi gyűlés jellemzően nem a három rend, hanem a „három tag” vagy „három város” (drie leden) elvén működött: Gent, Brugge és Ieper, valamint a Brugge-környéki vidéki kerület, a **Brugse Vrije** alkotta az úgynevezett „tagokat”. A flamand nemesség és a papság ugyan jelen lehetett a tárgyalásokon, de a döntésekben a városok domináltak. Brabantban ezzel szemben a **Brabanti Rendek** (Staten van Brabant) klasszikusabb három rendi szerkezetet mutattak: a főpapság (prelátusok, apátok), a nemesség (bárók, lovagok) és a „négy főváros” (Leuven, Brüsszel, Antwerpen, ’s-Hertogenbosch) delegáltjai vettek részt. Hollandban és Zeelandban a rendek két pólus köré szerveződtek: a lovagi rend (hollandul: **ridderschap**) és a városok, utóbbiak közül Hollandban hat nagy város – Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amszterdam és Gouda – játszott vezető szerepet. A papság ezekben a tartományokban a késő középkorban már alig jelent meg külön rendként, bár a pre-reformációs időszakban egyes intézményeknek (például a püspöknek vagy a nagyobb apátságoknak) lehetett befolyása.

A rendi gyűlés nem volt állandó testület: a fejedelem hívta össze, általában akkor, amikor pénzre volt szüksége. A gyűlés napirendjét gyakran a fejedelem határozta meg, de a városok és a nemesség küldöttei nem egyszerűen elfogadták, hanem alkudoztak: megtagadhatták az adót, feltételeket szabhattak, vagy újabb kiváltságokat követelhettek. A 14–15. század folyamán a tartományi rendek egyre nagyobb befolyást szereztek a törvényhozás, a pénzverés, a béke- és hadügy, valamint a fejedelmi számadások ellenőrzése terén. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a „képviselet” ebben a korban nem egyéni, általános választójogon alapult: a rendek testületek, kiváltságolt közösségek és városi magisztrátusok delegáltjaiból állt. A modern parlamenti reprezentáció fogalmának visszavetítése ezért félrevezető.

4.4.2 Tartományi statútumok és kiváltságlevelek

A helyi autonómia jogi alapját a fejedelem által kiadott **kiváltságlevelek** (hollandul: **privilege**, **keure**, **handvest**) és a tartományi szokásjogok jelentették. Ezek nem elvont, természetjogi értelemben vett „jogok” voltak, hanem konkrét, egy-egy városra, tartományra vagy testületre szóló engedmények, amelyeket a fejedelem gyakran pénzügyi vagy katonai válsághelyzetben tett. A kiváltságlevél tehát nem a modern alkotmányosság előfutára, hanem egy aszimmetrikus, folyamatosan újraalkudott hatalmi egyensúly dokumentuma.

Az egyik legismertebb ilyen oklevél a brabanti **Blijde Inkomst** (franciául: Joyeuse Entrée, „boldog bevonulás”), amelyet először 1356-ban adott ki Brabant hercegnője, Johanna és férje, Wenceslas. Ezt a kiváltságlevelet minden új uralkodónak meg kellett erősítenie a trónra lépésekor, amikor bevonult a hercegségbe. A Blijde Inkomst korlátozta az uralkodó adóztatási jogát, kimondta, hogy a herceg nem indíthat háborút és nem vethet ki adót a rendek beleegyezése nélkül, továbbá elismerte az alattvalók jogát arra, hogy megtagadják az engedelmességet, ha az uralkodó megszegi a kiváltságokat. Ez az „ellenállási jog” (jog az igazságtalan uralkodóval szemben) később, a 16. századi felkelés idején komoly érvként szolgált a Habsburg-uralommal szemben, amint azt A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság részletesen tárgyalja.

A városok szintén rendelkeztek saját **stadskeuren** (városi kiváltságlevelekkel), amelyek szabályozták a piactartás jogát, a vámokat, a helyi bíráskodást, a polgárfelvételt és az önkormányzati tisztségviselők választását. Flandriában, Brabantban és Hollandban a városok gyakran a fejedelem nevében ítélkező helyi tisztségviselő – a holland **schout** vagy a flamand **baljuw** – mellett is saját bírói testülettel rendelkeztek. A **schepenen** (esküdtek, aldermanok) testülete nemcsak ítélkezett, hanem a városigazgatás fontos ügyeit is intézte, és gyakran a fejedelemmel folytatott tárgyalásokban is részt vett.

A kiváltságlevelek nemcsak rögzítették a jogokat, hanem gyakran meg is erősítették a helyi szokásjogokat, amelyek írásos rögzítése a 13–15. században vált általánossá. A fejedelmek többször is megkísérelték e jogokat visszavenni vagy újraértelmezni, a városok pedig ilyenkor hivatkoztak a korábbi oklevelekre. A kiváltság tehát nem statikus „alkotmány”, hanem állandó vita tárgya volt: a gyakorlat és a leírt norma között gyakran nagy volt a távolság.

4.4.3 Városi önkormányzat és a helyi elitek

A tartományi rendi gyűlések mögött a városi önkormányzatok álltak, amelyek a Németalföldön rendkívül fejlett, de egyúttal erősen oligarchikus szervezetek voltak. A város vezetése általában két-három szintből állt: a tényleges döntést hozó tanácsból, a végrehajtó és bírói feladatokat ellátó magisztrátusból, valamint a szélesebb polgári gyűlésekből, amelyek ritkán ültek össze.

Holland városaiban a legfontosabb testület a **vroedschap** (nagyjából: „bölcs tanács”) volt. Ez egy ön-kiegészítő, létszámában korlátozott testület volt: üresedés esetén a meglévő tagok választottak új tagot, általában a leggazdagabb, legbefolyásosabb kereskedő- és hajótulajdonos családokból. A vroedschap nevezte ki a **burgemeesters** (polgármesterek) és a **schepenen** (esküdtek) tagjait, így a formális választás gyakran csak megerősítette a zárt elit hatalmát. A közönséges polgárok, a kézművesek és a bevándorlók alig rendelkeztek beleszólással a városi ügyekbe, noha a városi rendeletek és az adók az ő életüket is alapvetően meghatározták.

Flandriai városokban a céhek (hollandul: **ambachten**, franciául: métiers) jóval nagyobb szerepet játszottak, mint Hollandban. Gentben, Bruges-ban és Ieperben a céhek szervezetileg beépültek a városi politikai rendszerbe: a városi tanács egy részét a kézműves céhek delegálták, és a legfontosabb döntések előtt gyakran szélesebb gyűlést, az úgynevezett **collatie**-t vagy **brede raad**-ot (széles tanácsot) hívtak össze. A céhek részvétele azonban nem jelentett demokratikus

kormányzást: a céheken belül is a mesterek és a jómódú rétegek uralkodtak, a segédek és a szolgák szavazati joggal nem rendelkeztek. Ráadásul a patrícius családok és a céhek közötti hatalmi harc gyakran erőszakos konfliktusokba, felkelésekbe torkollt, amelyek a flamand városok történetének visszatérő elemei voltak a 14–15. században. Ezeket a társadalmi feszültségeket a középkori városi gazdaság tárgyalása során A városi gazdaság és a Hanza már érintette.

A helyi elitek nem csupán a városi tanácsokban ültek, hanem gyakran a fejedelem helyi tisztségviselőivel is szoros kapcsolatban álltak. A **schout** vagy **baljuw** elvileg a fejedelmet képviselte a városban: ő felügyelte a bűnüldözést, a fejedelmi jövedelmeket és a kiváltságok betartását. A gyakorlatban ezek a tisztségviselők gyakran ugyanabból a patríciusi körből származtak, mint a városi elöljárók, így a központi hatalom és a helyi autonómia közötti határ nem volt éles. A városok gyakran maguk vásárolták meg a **schout** vagy **baljuw** tisztségét, hogy ezáltal a fejedelmi ellenőrzést a saját érdekeik szerint tompítsák. Ez a személyi összefonódás egyszerre erősítette a helyi elitek hatalmát és tette lehetővé a fejedelemmel való békés alkudozást – mindaddig, amíg az érdekek egybeestek.

4.4.4 A Burgundi államépítés és a rendi ellenállás

A Burgundi hercegek a 14. század végétől fokozatosan, házasság, öröklés, vásárlás és katonai nyomás révén egyesítették a Németalföld tartományait. Fülöp (Jó Fülöp, hollandul: Filips de Goede, franciául: Philippe le Bon, 1419–1467) és fia, Károly (Merész Károly, hollandul: Karel de Stoute, franciául: Charles le Téméraire, 1467–1477) már nem csupán egymás mellett élő tartományok urai voltak, hanem egy központosított, dinasztikus állam építői. Ennek az államépítésnek az intézményi keretei közé tartozott a **Rekenkamer** (Számvevőszék, franciául: Chambre des Comptes) Lille-ben, a **Grote Raad** (Nagy Tanács), amely legfelsőbb bírói fórumként működött, valamint 1473-ban Merész Károly **Parlement van Mechelen** (Mecheleni Parlament) néven hozott létre a Németalföld számára központi fellebbviteli bíróságot. A fejedelmi adminisztráció nyelve a francia volt, ami a flamand és holland tartományokban nyelvi és kulturális feszültségeket is okozott.

A Burgundi hercegek a területi integrációhoz szükséges pénzügyi forrásokat a tartományi rendekkel való tárgyalások révén próbálták biztosítani. Ennek eszköze lett a **Staten-Generaal** (franciául: États généraux, „Általános Rendek”), a tartományi rendek küldötteiből összehívott gyűlés. A hagyományos történetírás az első ilyen gyűlés időpontját 1464. január 9-re, Brugge-be teszi, amikor Jó Fülöp a tartományok képviselőit azért hívta össze, hogy támogatást szerezzen fia, Károly utódlásához és a francia koronával szembeni politikájához. Fontos kiemelni, hogy a Staten-Generaal nem volt állandó vagy népképviseleti parlament: a fejedelem hívta össze, és a tartományi küldöttek gyakran kötött mandátummal rendelkeztek, vagyis a saját tartományuk rendjeinek utasításai szerint kellett tárgyalniuk. A Staten-Generaal feladata elsősorban a hadiadó és a rendkívüli segély megszavazása volt, de idővel a központi politika egyeztetésének fórumává is vált.

Merész Károly uralkodása alatt a központosítás erőszakosabb formát öltött. Károly állandó hadsereget próbált fenntartani, rendszeres adókat követelt, és a tartományi kiváltságokat többször megsértette. Ez a politika heves ellenállást váltott ki a flamand városokból, a liège-i püspökségből és a brabanti rendekből. Az ellenállás addig fokozódott, hogy Károly 1477-ben a Nancy melletti csatában elesett, és halála után az örökösnő, Mária (Burgundi Mária) kénytelen volt engedményeket tenni. Ez a válság hozta létre az egyik legismertebb németalföldi közjogi okiratot, a **Groot Privilege** (Nagy Kiváltságlevelet), amelyet Mária 1477. február 11-én adott ki.

A Groot Privilege megerősítette és kibővítette a tartományok korábbi jogait: kimondta, hogy a fejedelem nem vezethet háborút és nem vethet ki adót a Staten-Generaal beleegyezése nélkül, hogy a központi bíróságok hatáskörét korlátozni kell, és hogy a tartományi rendek jogosultak saját

ügyeik önálló intézésére. A Groot Privilege mellett az egyes tartományok is saját kiváltságleveleket kaptak; Holland, Zeeland, Flandria és Brabant rendjei külön-külön is megerősíttették helyi jogaikat. A dokumentumot a későbbi történetírás gyakran a „németalföldi alkotmányosság” egyik sarokköveként emlegeti, de ezt a minősítést óvatosan kell kezelni: a Groot Privilege nem egy modern alkotmány volt, hanem egy rendkívüli politikai helyzetben kialkudott engedménycsomag, amelynek betartása a következő évtizedekben ismétlődő vita tárgya maradt.

Mária 1477-ben feleségül ment Habsburg Miksához, a későbbi német-római császárhoz, és ezzel a Németalföld a Habsburg-dinasztia örökségébe került. Miksa hamarosan megpróbálta visszaállítani a központi hatalmat, ami 1482 és 1492 között flamand felkelésekhez vezetett. A felkelés végül megegyezéssel zárult: egyes kiváltságokat megerősítettek, másokat hallgatólagosan figyelmen kívül hagytak. A rendi ellenállás tehát képes volt időlegesen megtörni a központosítást, de tartósan nem akadályozta meg a dinasztikus állam kiépülését. A feszültség a központi hatalom és a helyi autonómia között továbbra is meghatározta a Németalföld politikai életét, és a 16. században újult erővel tört felszínre.

4.4.5 A rendi állam mint a későbbi fejlődés alapja

A középkori és kora újkori németalföldi rendi intézmények kettős örökséget hagytak hátra. Egyfelől megteremtették a politikai részvétel, a tárgyalás és a kiváltságok védelmének azt a gyakorlatát, amelyre a 16. század utolsó negyedében a Habsburg-uralommal szembeni felkelés ideológiája építhetett. A tartományi rendek – elsősorban Holland, Zeeland és Utrecht rendjei – a felkelés során a szuverenitás hordozóiként léptek fel, és az 1581-es **Acte van Verlatinghe** (Elszakadási okirat, „Act of Abjuration”) érvelése szerint a király a kiváltságok megszegésével elvesztette uralkodási jogát. Ez az érvrendszer a középkori ellenállási jog hagyományán alapult, és intézményes alapját a tartományi rendek képezték. Ezt a folyamatot A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság tárgyalja részletesen.

Másfelől a Burgundi és Habsburg államépítés központi intézményei – a Grote Raad, a Rekenkamer, a Staten-Generaal – a tartományok integrációjának irányába mutattak, és a későbbi centralizált közigazgatás előzményeinek tekinthetők. A két tendencia feszültsége nem oldódott fel a középkorban, hanem a Németalföld történetének egyik állandó motívumává vált. A 19. századi belga alkotmányos vitákban, sőt a 20. századi föderalizáció során is visszatért az a kérdés, hogy mennyi hatalmat kapjanak a tartományok, régiók és közösségek a központi állammal szemben. Fontos azonban óvakodni attól, hogy a középkori rendi intézményeket közvetlen előzményként, folytonosságként lássuk: a modern föderalizmus, a népszuverenitás és a parlamenti demokrácia fogalmai nem vezethetők le mechanikusan a késő középkori kiváltságok világából. Amit a középkor hátrahagyott, az nem egy kész alkotmány, hanem a tárgyalásos politizálás, a helyi közösségek önvédelme és a központi hatalom korlátozásának kulturális mintázata volt.

4.4.6 Források és bizonytalanságok

A rendi gyűlések és a tartományi autonómia vizsgálatához rendelkezésre álló források több csoportra oszlanak. Elsődleges források a kiváltságlevelek, köztük a brabanti Blijde Inkomst és a Groot Privilege szövegei, valamint a városi statútumok, a tartományi rendek jegyzőkönyvei, a fejedelmi udvar számadásai és a városi tanácsi határozatok. Különösen értékesek a városi **keuren** és a rendi gyűlések aktái, bár ezek gyakran csak későbbi, nem feltétlenül pontos másolatokban maradtak fenn. Az elbeszélő források közül Jean Froissart, Georges Chastellain és Philippe de Commynes krónikái nyújtanak képet a fejedelmi udvar és a rendek konfliktusairól, de ezek szerzői gyakran elfogultak a fejedelmi politika javára vagy ellenére.

A szakirodalomban konszenzus mutatkozik abban, hogy a németalföldi rendi intézmények rendkívül fejlettek voltak, és hogy a városok politikai súlya messze meghaladta más európai régiók városainak szerepét. Ugyanakkor vitatott, hogy mennyire voltak ezek a testületek „reprezentatívak" a mai értelemben. Egyes történészek hangsúlyozzák, hogy a rendi gyűlések a kiváltságolt elitek eszközei voltak, amelyek a szegényebb rétegek kizárásával biztosították a kereskedő- és nemesi oligarchia hatalmát. Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a városi céhek részvétele és a rendi gyűlések tárgyalási gyakorlata mégis lehetővé tette az érdekek szélesebb körű becsatornázását, mint a korabeli abszolutista udvarokban. A vita nem eldönthető egyetlen mérce alapján, mert a „reprezentativitás" fogalma koronként változott.

Szintén bizonytalan a rendi intézmények korai kronológiája. Az első tartományi gyűlések időpontjára gyakran csak visszakövetkeztetni lehet a későbbi jegyzőkönyvekből és oklevelekből; a legkorábbi ülések időnként nem különíthetők el a fejedelmi tanács ülésétől vagy egy ad hoc tárgyalástól. A Staten-Generaal 1464-es első összehívásának hagyományos dátuma dokumentált, de egyes kutatók szerint korábbi, hasonló jellegű összejövetelek is voltak, és a testület intézményesülése fokozatos folyamat volt. A Groot Privilege esetében a fennmaradt példányok és a későbbi megerősítések közötti eltérések miatt néhány klauzula hitelessége vitatott. A kiváltságlevelek és a városi statútumok szövegeinek értelmezése sem problémamentes: a korabeli jogi nyelv gyakran rugalmas, és a betartatás gyakorlata csak töredékesen rekonstruálható. A „papíron" létező autonómia és a mindennapi hatalmi viszonyok közötti különbséget ezért minden állításnál figyelembe kell venni.

4.4.7 Rövid összefoglaló

- A németalföldi tartományokban a rendi gyűlések a 13–15. században a fejedelmi adók és háborúk jóváhagyásának igényéből alakultak ki, és a városok gazdasági ereje miatt a városi rend vált meghatározóvá.
- A rendi gyűlések összetétele tartományonként eltért: Flandriában a három nagy város, Brabantban a három rend, Hollandban és Zeelandban a lovagság és a városok domináltak.
- A helyi autonómia alapját kiváltságlevelek (keure, handvest, Blijde Inkomst) jelentették, amelyek konkrét, újraalkudott engedmények voltak, nem elvont alkotmányos jogok.
- A városi önkormányzatok zömmel oligarchikus testületek voltak: a holland vroedschap ön-kiegészítő elitje mellett a flamand céhek nagyobb, de korántsem demokratikus befolyással rendelkeztek.
- A Burgundi hercegek centralizációs törekvései (Rekenkamer, Grote Raad, Staten-Generaal) feszültséget keltettek a helyi rendekkel, ami 1477-ben a Groot Privilege kiadásához vezetett.
- A központi hatalom és a tartományi autonómia közötti feszültség a középkor után is fennmaradt, és a későbbi holland felkelés, valamint a belga föderalizmus vitáinak fontos hivatkozási alapja lett.

4.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Flandria, Brabant és Holland tartományi rendi gyűléseinek tagolódását! Miben tért el a három rend klasszikus modelljétől a németalföldi gyakorlat?
2. Miért nem tekinthetők a középkori németalföldi kiváltságlevelek modern alkotmányoknak? Milyen funkciót töltöttek be a fejedelem és a helyi elitek közötti kapcsolatban?
3. Elemezze a városi önkormányzat és a fejedelmi tisztségviselők (schout, baljuw) viszonyát! Hogyan befolyásolta ez a helyi autonómia gyakorlati működését?
4. Milyen szerepet játszott a Groot Privilege a Burgundi centralizációval szembeni ellenállásban, és miért vitatott a történészek körében annak tényleges hatása?

5. Milyen értelemben kapcsolódnak a németalföldi rendi intézmények a későbbi holland felkelés politikai érveléséhez, és miért kell óvatosan kezelni ezt a folytonosságot?

5 Reformáció, birodalmi versengés és a kora újkor

5.1 A reformáció Skandináviában

A 16. századi Skandinávia vallási átalakulása nem egyszerűen a lutheri tanok teológiai győzelmeként írható le, hanem a királyi hatalom, a rendi társadalom és a meglévő egyházszervezet közötti hatalmi küzdelem eredményeként. A középkori egyház a Kalmari unió idején is jelentős politikai és gazdasági tényező volt: a püspökök birtokai, a tizedjövedelmek és a pápai fennhatóság egyházi párhuzamot alkottak a világi hatalommal. A reformáció lehetőséget teremtett a királyi kincstárak feltöltésére, a püspöki autonómia felszámolására és egy olyan területileg egységesebb egyház megteremtésére, amely a kora újkori államépítés egyik alappillére lett. A skandináv reformáció sajátossága, hogy a „felülről jövő” állami beavatkozás erősebb volt, mint a népi vallási mozgalmak, bár utóbbiak hatását sem szabad alábecsülni. Ez a folyamat országonként eltérő ütemben és eltérő következményekkel zajlott, és szorosan összefüggött azzal, hogy a középkori skandináv királyságok milyen viszonyban álltak a Hanza-városokkal, a német fejedelemségekkel és a pápasággal.

5.1.1 A lutheri tanok terjedése Dániában és a dán–norvég államban

A lutheri reformáció Dániában a korábbi reformeszmékből és az 1520-as évek politikai válságából nőtt ki. II. Keresztély dán király (1513–1523) már megkísérelte korlátozni a főpapság világi hatalmát és növelni a királyi bevételeket, részben a nemesség és a papság közötti feszültségek kihasználásával. Uralkodását azonban nem kísérte egyértelmű lutheránus fordulat; inkább arról volt szó, hogy a királyi központosítás ellenérdekeltjeiben felerősödött a vágy egy olyan egyházi rend iránt, amely kevésbé kötődik Rómához. II. Keresztélyt 1523-ban elűzték, és I. Frigyes (1523–1533) lett a király. I. Frigyes idején a lutheri tanítások a dán–norvég állam északnémet kapcsolatain keresztül terjedtek: dán kereskedők, diákok és lelkészek hozták magukkal Wittenbergből a reformáció írásait. A király – bár formálisan katolikus maradt – nem üldözte a lutheri prédikátorokat, sőt egyes városokban engedélyezte prédikálásukat, mivel a püspöki hatalom gyengítésében érdekelt volt.

A dán–norvég állam politikai szerkezete még a Kalmari unió örökségeként összetett volt: Dánia királysága mellett Norvégia perszonálunióban, majd inkább alárendelt királyságként kapcsolódott a dán koronához. A reformáció kérdése ezért a norvég területeken nem helyi kezdeményezésből, hanem a dán államhatalom döntéseiből fakadt. Norvégiában a katolikus egyház szervezete a 16. század elején is erős volt, a nidarosi (trondheimi) érsekség önálló egyháztartományt alkotott. A norvég egyházi elit a dán politikai nyomással szemben gyakran saját érdekeit védte, de a lutheri tanítások társadalmi bázisa a korai szakaszban csekély maradt: az írásbeli források szerint elsősorban a déli kikötővárosokban, például Bergenben jelentek meg német kereskedők által terjesztett reformátor gondolatok. A norvég parasztság többsége a katolikus rituális élethez ragaszkodott, mivel a lutheránus istentiszteleti újítások számos megszokott gyakorlatot (szentek tisztelete, búcsú, képek) eltöröltek.

A dán királyi hatalom számára a reformáció elsősorban a püspöki birtokok megszerzésének lehetőségét jelentette. I. Frigyes utóda, III. Keresztély (1534–1559) a polgárháborúval fenyegető trónviszály (a „grófok viszálya”, 1534–1536) után hajtotta végre a döntő lépést. 1536-ban a győztes király letartóztatta a dán püspököket, megszüntette a püspöki hatalmat, és az egyházi javakat a koronához csatolta. Ezzel párhuzamosan az evangélikus-lutheránus tanítás vált a dán egyház hivatalos alapjává. Az intézkedés nem egyszerűen vallási reform volt, hanem államjogi fordulat is: a püspökök világi hatalmának felszámolása megerősítette a királyi szuverenitást, és a koronabirtok jelentős növekedése lehetővé tette a kora újkori dán állam katonai és adminisztratív kiépítését.

5.1.2 A reformáció intézményesítése Dániában és Norvégiában

A dán reformáció intézményi alapjait az 1537-ben kiadott egyházi rendelet (Kirkeordinansen) fektette le. Ez a dokumentum – amelyet a dán teológusok, köztük Peder Palladius dolgoztak ki, és amelyet Luther tanítványa, Johannes Bugenhagen közreműködésével adaptáltak – az egyházszervezetet a szuperintendensi (superintendent) rendszerre állította át. A püspököket szuperintendensek váltották fel, akik az uralkodó alá rendelt egyházi felügyelők voltak, és akik nem rendelkeztek a régi főpapi politikai hatalommal. Az istentisztelet nyelve a dán lett, a liturgia egyszerűsödött, és a prédikáció központi szerepet kapott. A katekizmus-oktatást minden plébánia feladatává tették, ami a későbbi népi írásbeliség alapjává vált.

Norvégiát a dán királyi tanács 1537-ben hivatalosan is a dán korona alá rendelt tartománnyá nyilvánította, ezzel megszüntetve a középkori norvég királyság formális különállását. A norvég egyházszervezetet a dán mintához igazították: a nidarosi érsekséget felszámolták, a püspöki javakat a korona lefoglalta, és szuperintendenseket neveztek ki. A norvég területeken azonban a reformáció végrehajtása lassabb és egyenetlenebb volt, mint Dániában. A dán nyelvű istentisztelet és a dán nyelvű katekizmus a norvég parasztság számára idegen volt, mivel a mindennapi nyelvük a norvég dialektusok maradtak. A helyi ellenállás mértékéről kevés megbízható forrás maradt fenn, de a régészeti és egyházi iratok arra utalnak, hogy a katolikus szokások – például a szentek napjainak megülése vagy a képek tisztelete – a hivatalos tiltás ellenére sokáig tovább éltek. A lutheránus egyház a norvég vidéki közösségek életébe fokozatosan, a 17. század folyamán épült be.

A dán–norvég állam egyházpolitikájának hosszú távú következménye az lett, hogy a norvég írásbeliség dán nyelvűvé vált. A norvég nyelvű bibliafordítás ekkor nem készült el, és a hivatalos egyházi nyelv a dán maradt egészen a 19. századig. Ez a nyelvi rétegződés később meghatározta a norvég nyelvkérdést, és hozzájárult ahhoz, hogy a norvég írott kultúra a dán nyelvváltozaton alapult.

5.1.3 Egyházi javak államosítása és a korona hatalma

Az egyházi javak államosítása a skandináv reformáció egyik legfontosabb gazdasági mozzanata volt. Dániában az 1536-os fordulat után a püspöki birtokok, a kolostorok és a gazdagabb egyházi alapítványok a királyi birtokállományba olvadtak. A becslések szerint az egyházi földterület aránya a királyságban a 16. század elején 30–40 százalék körül mozgott, de ezek a számok regionálisan erősen eltértek, és a korabeli vagyonleltárak hiányosak. A lefoglalt javak egy részét a király a hozzá hű nemességnek adományozta, ami a nemesi birtokok további növekedését eredményezte, és újrarendezte a dán rendi társadalom belső viszonyait. A koronabirtok megnövekedése azonban lehetővé tette a kora újkori állami bevételek stabilizálását anélkül, hogy a király kizárólag a rendi adóktól függött volna.

Norvégiában az egyházi javak államosítása a dán korona javára történt, de a norvég nemesség viszonylag gyenge volt ahhoz, hogy jelentős birtokokat szerezzen. A lefoglalt földek jelentős része a dán királyi kincstárhoz került, amit a norvég történetírásban gyakran a dán állam kizsákmányoló politikájaként értelmeznek. Ezt a megítélést azonban árnyalja, hogy a dán kincstár a norvég erőforrásokat is felhasználta a közös állam védelmére és a balti–dán hatalmi politika finanszírozására. A norvég parasztság helyzete a reformáció után nem romlott egyformán: egyes területeken a kolostori birtokok felszámolása a paraszti bérlők számára a földesúri függés lazulását hozta, míg máshol a koronabirtok adminisztrációjának szigorodása növelte a terheket. A források hiányos volta miatt a norvég paraszti állapotok alakulásáról a 16. században csak óvatos következtetéseket lehet levonni.

Svédországban az egyházi javak államosítása Gustav Vasa (ur. 1523–1560) uralkodásának egyik legfontosabb gazdasági alapja lett. A király a Kalmari unióból való kiszakadás és a belső hatalmi harcok után szorult a stabil jövedelemre. Az 1527-es västeråsi országgyűlésen a rendek – a nemesség, a polgárság és a parasztság képviselői – hozzájárultak ahhoz, hogy a püspöki és kolostori javak a királyra szálljanak, a püspökök világi hatalmát pedig megszüntessék. Ezt a határozatot a történetírás Västerås-i recessznek (Västerås recess) nevezi, és a svéd reformáció intézményi kezdetének tekinti. A határozat nyelve azonban nem egyértelműen lutheránus: inkább a királyi hatalom megerősítését és az egyházi vagyon lefölözését célozta, míg a teológiai irányváltás fokozatosan, a következő évtizedekben ment végbe.

5.1.4 A svéd reformáció: Gustav Vasa és a västeråsi határozatok

A svéd reformáció sajátos vonása, hogy a királyi központosítás és a lutheri teológia összefonódott, de nem azonnali és nem teljes. Gustav Vasa a västeråsi határozatokkal a püspöki hatalmat gyakorlatilag felszámolta, de a lutheri tanítás hivatalos államvallássá tétele csak később, az 1540-es években következett be. Az 1544-es västeråsi örökösödési törvény (Västerås arvförening) már kifejezetten az evangélikus-lutheránus tanítást rögzítette a királyság vallási alapjaként. A lutheri prédikátorok, például Olaus Petri és Laurentius Petri, a svéd reformáció legfontosabb alakjai voltak: ők készítették el az első svéd nyelvű szentírás-fordításokat és liturgikus szövegeket. Olaus Petri 1526-ban adta ki az Újszövetség svéd fordítását, és a teljes svéd biblia 1541-ben jelent meg, amelyet Gustav Vasa biblia (Gustav Vasas bibel) néven ismernek.

A svéd reformáció nem volt egységes folyamat: a parasztság egy része a katolikus szokások és a megszokott egyházi rend fenntartásához ragaszkodott. Gustav Vasa uralkodása alatt több parasztfelkelés is kitört, amelyek okai között a reformációs intézkedések és a magas adók egyaránt szerepeltek. A legjelentősebb a Dacke-felkelés (1542–1543) volt, amelyet a történeti konszenzus szerint nem kizárólag vallási okok vezéreltek, hanem a királyi adóztatás, a kereskedelmi korlátozások és a régió autonómiájának védelme. A felkelést a királyi haderő leverte, és a svéd korona ezt követően még szigorúbban érvényesítette hatalmát a vidéki területeken.

Az egyházi javak államosítása Svédországban is jelentős vagyonátcsoportosítással járt. A püspöki birtokok, a kolostorok és a székesegyházi vagyonok a királyi birtokállományba olvadtak, és a király a birtokok egy részét a nemességnek adta. A svéd nemesség ezzel megerősödött, de a királyi birtokok aránya is nőtt. A Gustav Vasa által kiépített örökös monarchia az egyházi vagyonra támaszkodva tudta finanszírozni a kora újkori állam hadseregét és adminisztrációját.

5.1.5 A Västerås utáni svéd egyházpolitika és az uppsalai zsinat

A svéd reformáció a 16. század második felében nem volt egyirányú. III. János király (1568–1592) hajlott a katolikus liturgikus elemek újrabevezetésére, és fia, Zsigmond (1592–1599) katolikus volt, aki a lengyel–litván perszonálunió révén a katolikus hatalmi övezethez kötődött. Ez a

helyzet fenyegette a lutheri reformáció eredményeit. 1593-ban az uppsalai zsinat (Uppsala möte) összehívásával a svéd egyház képviselői megerősítették az ágostai hitvallást, elvették a katolikus liturgikus gyakorlatokat, és a lutheránus tanítást nyilvánították a svéd egyház kizárólagos alapjává. A zsinat döntése politikai jelentőségű volt: a katolikus Zsigmonddal szemben a lutheri rendek és a svéd arisztokrácia egy része a protestáns önazonosságot választotta. A zsinat utáni hatalmi harcban Zsigmondot elűzték, és a svéd korona végül a lutheri hit védelmezőjeként kormányzó Vasa-ág kezére került.

Az uppsalai zsinat következménye az lett, hogy a katolikus vallásgyakorlatot Svédországban betiltották, és a királyság a lutheri ortodoxia egyik legszilárdabb bástyájává vált a kora újkorban. Ez a döntés a svéd–finn állam egészét érintette, beleértve a finn területeket is, ahol a reformáció korábban a svéd királyi politika részeként terjedt el.

5.1.6 Finnország: a reformáció és a finn írásbeliség kezdete

A svéd királyság keleti tartományaiban, a mai Finnország területén a reformáció a svéd korona egyházpolitikájának részeként zajlott, de sajátos nyelvi következményekkel járt. A középkorban Finnország a turkui püspökség alá tartozott, és a liturgia nyelve a latin volt, míg a mindennapi élet nyelve a finn és a svéd. A reformáció legjelentősebb alakja Mikael Agricola (1510?–1557) volt, aki Wittenbergben tanult, majd a turkui püspökség vezetőjeként a finn nyelvű egyházi irodalom megteremtője lett. Agricola 1548-ban adta ki a finn Újszövetséget (Se Wsi Testamenti), amely az első nyomtatott finn nyelvű könyvnek számít. Ez a fordítás nemcsak vallási, hanem nyelvtörténeti fordulópont is volt: Agricola a nyugat-finn nyelvjárás alapján, a svéd és német helyesírás elemeit felhasználva alakította ki a finn írott nyelvet. A teljes finn biblia 1642-ben jelent meg (Biblia: se on: Coco Pyhä Ramattu Suomexi), amely a finn írásbeliség további fejlődésének alapjává vált.

A finn reformáció sajátossága, hogy az egyházi javak államosítása Finnországban is lezajlott, de a társadalmi ellenállás mértékéről kevesebb forrás maradt fenn, mint Svédországban. A turkui püspöki birtokok a koronához kerültek, és a finn vidéki plébániák fokozatosan álltak át az evangélikus liturgiára. Agricola munkássága azonban nem szakadt el a svéd államérdektől: az északkeleti területek egyházi egységesítése a svéd korona hatalmi törekvését szolgálta. A finn nyelvű katekizmus és istentiszteleti szövegek elősegítették a finn parasztság bevonását a lutheri egyházba, ugyanakkor a svéd nyelv a közigazgatás, a bíróságok és a felsőbb társadalmi rétegek nyelve maradt. A finn nyelvű írásbeliség tehát alárendelt szerepet töltött be, és a finn nyelvű népoktatás csak fokozatosan, a 17–18. században terjedt el.

A számi közösségek térítése a 16–17. században még korlátozott volt, de a lutheri államegyház már a reformációt követően igényt tartott a Lappföld (Lappland) területének egyházszervezeti integrációjára. A számi nyelveken készült első vallási szövegek csak a 17. század végén és a 18. században jelentek meg, és a térítő tevékenység gyakran együtt járt a számi vallási gyakorlatok elnyomásával. Ez a folyamat a későbbi gyarmati jellegű egyházpolitika előzményének tekinthető, de a 16. századi források alapján a számik irányába mutató egyházi nyomás mértékét nehéz pontosan rekonstruálni.

5.1.7 Népi írásbeliség, katekizmus és bibliafordítások

A lutheri reformáció egyik legmaradandóbb skandináviai következménye a népi írásbeliség előmozdítása lett. A lutheri teológia „minden hívő papsága” elve azt jelentette, hogy a hívőknek saját maguknak kell olvasniuk a Bibliát és a katekizmust. Ez a követelmény a skandináv államegyházakban a katekizmus-oktatás rendszerének kiépítéséhez vezetett. Dániában az 1537-es egyházi rendelet előírta, hogy a lelkészek a gyermekeket a katekizmusra tanítsák; a dán nyelvű Biblia 1550-es kiadása (Christian III’s Bibel) pedig lehetővé tette a szentírás anyanyelvű

olvasását. A dán–norvég államban a katekizmus-oktatás a dán nyelv alapján folyt, ami a norvég nyelvterületen a dán nyelvű írásbeliség megerősödését jelentette.

Svédországban az 1541-es Gustav Vasa biblia, valamint a Petri testvérek katekizmusai alapozták meg az anyanyelvű vallási oktatást. Az 1686-os svéd egyházi törvény (kyrkolagen) előírta, hogy minden családnak kötelessége a gyermekek olvasni tanítása, és a konfirmáció feltétele a katekizmus ismerete volt. Ez a rendelkezés a svéd–finn állam lakosságában viszonylag magas olvasni tudási arány kialakulásához vezetett a 18. századra, bár a pontos arányokra vonatkozó becslések bizonytalanok. Az írni tudás az olvasni tudásnál alacsonyabb maradt, mivel az egyházi oktatás elsősorban a katekizmus memorizálására és az olvasási készségre összpontosított.

Finnországban a finn nyelvű katekizmusok és bibliafordítások tették lehetővé a finn parasztság vallási oktatását. Agricola katekizmusa (1543) és más fordításai a finn nyelvű istentisztelet alapjait fektették le. A finn nyelvű népoktatás azonban lassan terjedt, mivel a finn falvakban a lelkészek gyakran svéd anyanyelvűek vagy svédül képzettek voltak. A finn nyelvű írásbeliség tehát a 16–17. században elsősorban az egyházi elit és a tehetősebb paraszti rétegek körében jelent meg, míg a széles néprétegek írásbelisége csak a 18. század folyamán vált általánosabbá.

A számi nyelveken a reformáció utáni első szövegek a 17. század végén jelentek meg, és a számi katekizmus-oktatás a térítő misszió része volt. A számi lakosság írni-olvasni tudására vonatkozóan a kora újkori források szűkszavúak, de a 18. századi egyházi jelentések szerint a katekizmus-oktatás a számi közösségekben is megkezdődött, gyakran a számi nyelvek rovására, mivel a hivatalos oktatás nyelve a svéd, norvég vagy dán volt.

5.1.8 A reformáció társadalmi és kulturális következményei

A skandináv reformáció nemcsak vallási, hanem társadalmi és kulturális következményekkel is járt. A püspöki hatalom felszámolása megerősítette a királyi központosítást, és hozzájárult a kora újkori abszolutista állam kiépüléséhez Dániában és Svédországban. Az egyházi javak államosítása a koronabirtokok növekedését és a nemesi birtokok átrendeződését hozta, ami a rendi társadalom belső erőviszonyait is módosította. A lutheri tanítás a hétköznapi vallásosságot az egyéni hit és a szentírási ismeret felé terelte, ami a katolikus rituális gyakorlatok fokozatos visszaszorulását eredményezte. A szentek tisztelete, a búcsú és a képtisztelet tilalma a templomi művészet és a vallási tárgyi kultúra megváltozásához vezetett.

A reformáció a nők szerepét is érintette. A lutheri családi ideál a nőket elsősorban a háztartás és a gyermeknevelés vallási felügyelőiként határozta meg, ami a katekizmus-oktatás családi gyakorlatában való részvételüket növelte. Ugyanakkor a kolostorok felszámolása a szerzetesi életforma megszűnésével járt, ami a női vallásos hivatás hagyományos útját zárta le. A reformáció a nemi szerepek lutheri modelljét közvetítette, amely a kora újkori skandináv társadalom normáinak egyik alapja lett.

A kulturális következmények közé tartozik a nemzeti nyelvek írásbeliségének megerősödése. A dán, svéd és finn bibliafordítások a nemzeti nyelvű irodalom alapjait fektették le, még ha a modern nemzeti azonosságtudat ekkor még nem is létezett. A norvég területeken a dán nyelvű egyházi irodalom hosszú távon a norvég írott nyelv és a dán nyelv közötti távolság elmosódásához vezetett, ami a 19. századi norvég nyelvkérdés egyik forrása lett. A finn írásbeliség megteremtése szintén a reformációhoz kötődik, bár a finn nyelvű irodalom ekkor még szűk körű maradt.

A skandináv reformáció nem volt egyszeri esemény, hanem hosszú, több évtizedes folyamat, amelynek során a lutheri tanítás állami vallássá vált, az egyházi vagyon a koronához került, és a népi vallásosság átalakult. A folyamat országonként eltérő ütemben és eltérő társadalmi áldozatokkal zajlott, és a későbbi évszázadok politikai és kulturális fejleményeinek meghatározó keretét adta.

5.1.9 Források és bizonytalanságok

A skandináv reformáció történetének rekonstrukciójához elsődleges forrásként királyi rendeletek, zsinati határozatok, egyházi vagyonleltárak, katekizmusok és bibliafordítások előszavai, valamint egyes korabeli levelek állnak rendelkezésre. A dán egyházi rendelet (1537), a Västerås-i recessz (1527) és az uppsalai zsinat határozatai (1593) a legfontosabb jogi dokumentumok. A svéd és dán bibliafordítások, illetve Agricola finn nyelvű Újszövetsége a nyelvi és vallási változás kiemelkedő forrásai. A norvég reformációval kapcsolatban a helyi egyházi források szűkössége miatt a dán központi iratokra és a későbbi egyházlátogatási jegyzőkönyvekre kell támaszkodni.

A bizonytalanságok több ponton is jelentősek. Az egyházi javak mértéke és értéke a korabeli vagyonleltárak hiányos volta miatt csak becslés; a 30–40 százalékos dán arány inkább nagyságrendi tájékoztatás, mintsem pontos adat. A népi elfogadás időbeli kiterjedését illetően a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé annak eldöntését, hogy a paraszti lakosság milyen gyorsan váltotta fel a katolikus szokásokat lutheránus gyakorlatokkal. A régészeti leletek, például a rejtett katolikus tárgyak, arra utalnak, hogy a hivatalos tiltás ellenére a régi vallási gyakorlatok sokáig fennmaradhattak. A népi írásbeliség arányaira vonatkozó becslések szintén vitatottak: egyes történészek a 18. századi skandináv országokban viszonylag magas olvasni tudást feltételeznek, de ezt a kortárs statisztikák hiánya miatt nem lehet egyértelműen igazolni. A finn és számi nyelvű fordítások elterjedtségéről szintén kevés közvetlen adat áll rendelkezésre; a fennmaradt példányszámok és a későbbi egyházi jelentések alapján csak óvatos következtetéseket lehet levonni.

A történetírásban vita tárgya, hogy a skandináv reformáció elsősorban vallási, gazdasági vagy politikai jelenség volt-e. A hagyományos egyháztörténeti megközelítés a lutheri tanítás teológiai győzelmét hangsúlyozta, míg a társadalomtörténeti iskola a királyi hatalom és a nemesség érdekeit emeli ki. Az emlékezetpolitikai vitákban Gustav Vasa és Agricola alakja gyakran nemzeti hősként jelenik meg, ami a modern nemzeti identitások visszavetítésének csapdáját hordozza. A jelen fejezet ezért igyekszik a folyamatot a maga kora újkori összefüggéseiben, a királyi államépítés, a rendi társadalom és a vallási átalakulás kereszteződéseként tárgyalni.

5.1.10 Rövid összefoglaló

1. A skandináv reformáció mindhárom királyságban elsősorban a királyi hatalom által kezdeményezett, „felülről” irányított folyamat volt, amely a püspöki autonómia felszámolásával és az egyházi javak államosításával járt.
2. Dániában III. Keresztély 1536-os intézkedése és az 1537-es egyházi rendelet tette az evangélikus-lutheránus tanítást hivatalossá; Norvégiát ugyanebben az időszakban a dán korona alá rendelt tartománnyá tették, és a reformációt a dán államhatalom erőltette rá.
3. Svédországban Gustav Vasa az 1527-es västeråsi országgyűlésen szerezte meg a rendi hozzájárulást az egyházi javak lefoglalásához; a lutheri tanítás fokozatosan, az 1540-es évekre vált a királyság hivatalos vallásává, és az 1593-as uppsalai zsinat erősítette meg az ágostai hitvallást.
4. Finnország a svéd királyság részeként élte meg a reformációt; Mikael Agricola finn nyelvű Újszövetsége (1548) és katekizmusa teremtette meg a finn írásbeliség alapjait, de a svéd maradt a hivatalos nyelv a közigazgatásban és a felsőbb oktatásban.
5. A népi írásbeliség a lutheri katekizmus-oktatás révén terjedt: a dán, svéd és finn nyelvű bibliafordítások és katekizmusok lehetővé tették a szélesebb néprétegek olvasni tanulását, bár az írni tudás aránya alacsonyabb maradt, és a norvég parasztság dán nyelvű vallási oktatásban részesült.

6. Az egyházi javak államosítása a koronabirtok növekedését és a nemesi birtokok átrendeződését hozta, ami megerősítette a kora újkori államháztartásokat, de a norvég területeken a dán korona kizsákmányoló politikájának érzetét is kialakította.
7. A reformáció társadalmi következményei közé tartozott a katolikus rituális gyakorlatok visszaszorulása, a szerzetesi életforma megszűnése, valamint a családi katekizmus-oktatás lutheri normájának elterjedése, amely a nők vallásos nevelő szerepét hangsúlyozta.
8. A skandináv reformáció hosszú távú kulturális öröksége a nemzeti nyelvek írásbeliségének megteremtése volt, amely azonban a norvég nyelv esetében dán dominanciát, a finn nyelv esetében pedig svéd alárendeltséget eredményezett.

5.1.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és gazdasági érdekek magyarázzák, hogy a skandináv királyok a lutheri reformáció támogatóivá váltak? Hasonlítsa össze a dán és a svéd utat!
2. Miért tekinthető a norvég reformáció a dán államhatalom beavatkozásának, és milyen nyelvi következményei lettek ennek a 16–18. században?
3. Ismertesse Mikael Agricola szerepét a finn írásbeliség kialakulásában, és értékelje, milyen korlátai voltak a finn nyelvű népoktatás terjedésének a reformáció utáni évszázadokban!
4. Milyen forrásokra támaszkodhat a történész a skandináv reformáció népi fogadtatásának vizsgálatában, és milyen bizonytalanságokkal kell számolnia?
5. Miért jelentős az 1593-as uppsalai zsinat a svéd–finn állam vallási identitásának megszilárdulásában? Milyen politikai küzdelmekhez kapcsolódott?

5.2 A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság

A németalföldi felkelés a 16. század második felének egyik legösszetettebb kora újkori konfliktusa volt: a Habsburg-spanyol központosító politika és a helyi rendi-vallási ellenállás ütközött össze egy olyan régióban, amelyet a városi gazdagság, a tartományi autonómiák és a gyorsan terjedő reformációs mozgalmak egyaránt jellemeztek. Az 1568 és 1648 közötti szakaszt gyakran **nyolcvanéves háborúnak** (Tachtigjarige Oorlog) nevezik, de ez az elnevezés a 19. századi nemzeti történetírás retrospektív kategóriája, nem kortárs fogalom. A felkelés nem egységes „nemzeti” mozgalomként indult, hanem tartományonként, városonként és vallási csoportonként eltérő érdekek és tapasztalatok mentén formálódott. A korábbi fejezetekben tárgyalt Burgundi–Habsburg Németalföld rendi állama a Burgundi unió és a Habsburg örökség és a városi gazdaság a városi gazdaság és a Hanza adta azt az intézményi keretet, amelyen belül a konfliktus kibontakozott. A reformáció a Németalföldön – Skandináviával ellentétben, ahol felülről, állami irányítással ment végbe a reformáció Skandináviában – elsősorban alulról, a városi polgárság és a munkásrétegek körében terjedt, és a spanyol hatóságok kemény fellépése miatt vált politikai-katonai ellenállássá. A fejezet célja, hogy bemutassa a felkelés előzményeit, szakaszait, a Holland Köztársaság létrejöttét és intézményeit, valamint a vallási tolerancia valós korlátait.

5.2.1 Előzmények: Habsburg Németalföld és a vallási törésvonal

A 16. század közepén a Németalföld a Habsburg birodalom leggazdagabb, legurbanizáltabb része volt. A tizenhét tartományból álló terület a Burgundi hercegek és utódaik örökségeként került V. Károly császár uralma alá, aki 1549-ben a **Pragmatica Sanctio** révén egységes örökségi egységként kezelte a tartományokat. A tartományok – Brabant, Flanders (Vlaanderen), Holland, Zeeland, Gelre (Gelderland), Frízföld (Friesland), Utrecht és mások – erős rendi hagyományokkal rendelkeztek, saját kiváltságlevelekkel, tartományi gyűlésekkel és városi önkormányzatokkal. A

központi hatalom a helytartó (landvoogd) és a **három tanács** (Államtanács, Titkos Tanács, Pénzügyi Tanács) révén működött, de a rendeknek jelentős beleszólása volt az adókivetésbe és a jogalkotásba. Ezt az egyensúlyt az uralkodó és a helyi elitek között nemcsak a spanyol kormányzat politikája, hanem a vallási változások is feszítették.

A lutheranizmus már az 1520-as években megjelent a déli városokban, de a Habsburg hatóságok eretnekrendelettel (plakkaat) üldözték. Az 1550-es évektől a **kálvinizmus** terjedt gyorsan, különösen a textilipari központokban, például Tournai-ban, Valenciennes-ben és Gentben. A kálvinista prédikátorok nyílt tereken, úgynevezett **hagenpreken** (sövényprédikációk) keretében hirdették tanításaikat, kijátszva a városi hatóságok ellenőrzését. A reformáció terjedése összefonódott a gazdasági és társadalmi feszültségekkel: a textilmunkások, a kisiparosok és a szegényebb polgárok egy része a katolikus egyház gazdagságát és a spanyol uralmat egyaránt elnyomónak tekintette.

II. Fülöp 1555-ös trónra lépése után a valláspolitika szigorodott. Az uralkodó 1559-ben Spanyolországba távozott, és féltestvérét, **Margit parmai hercegnét** nevezte ki helytartóvá, mellé pedig **Antoine Perrenot de Granvelle** bíborost állította. Granvelle ellenezte a tartományi kiváltságok bővítését, és a spanyol inkvizíció gyakorlatát akarta a Németalföldön is érvényesíteni. A helyi arisztokrácia – köztük **Orániai Vilmos** (Willem van Oranje), **Lamoraal, Egmont grófja** és **Philippe de Montmorency, Horne grófja** – a Államtanács tagjaiként tiltakozott a spanyol csapatok jelenléte, az új adóterhek és a vallási üldözés ellen. Az ellenzék 1566-ban petíciót nyújtott be Margithoz a plakkaatok enyhítését kérve; a kérvény benyújtóit gúnyosan **Geuzen**-nek („koldusoknak”) nevezték, amely nevet az ellenállók később büszkén viselték.

A vallási feszültség 1566 augusztusában robbant ki: a **képrombolás** (Beeldenstorm) hulláma söpört végig a déli tartományokon, és több száz katolikus templom szobrait, képeit, oltárait pusztította el. A képrombolás nem egységes, központilag irányított akció volt, hanem lokális megmozdulások sorozata, amelyben a mélyen hívő kálvinisták mellett gazdasági okokból csatlakozó tömegek is részt vettek. Margit parmai hercegné engedményeket tett, és a helyi hatóságok több helyen ideiglenesen megtűrték a protestáns prédikációkat, de a spanyol udvar számára ez egyértelmű lázadásnak minősült. II. Fülöp 1567-ben **Alba herceget** (Fernando Álvarez de Toledo) küldte a Németalföldre, hogy rendet teremtsen.

5.2.2 A képrombolástól Alba hercegig (1567–1576)

Alba herceg 1567 augusztusában érkezett Brüsszelbe, és a városi és nemesi ellenállás felszámolására rendezkedett be. Felállította a **vérontó tanácsot** (Raad van Beroerten / Council of Troubles), amely a plakkaatok megszegőit, a képrombolás résztvevőit és a politikai ellenfeleket tömegesen ítélte el. A becslések szerint több ezer embert végeztek ki vagy száműztek, bár a pontos számok forrásonként erősen eltérnek. A legismertebb áldozat Egmont és Horne gróf volt, akiket 1568. június 5-én Brüsszel főterén lefejeztek. Orániai Vilmos elmenekült, és 1568-ban a német területekről indított katonai inváziót a spanyol uralom ellen. A hagyományos történetírás ezt az évet tekinti a nyolcvanéves háború kezdetének, de a modern kutatás hangsúlyozza, hogy a konfliktus gyökerei 1566-ra, sőt korábbra nyúlnak vissza, és az 1568-as dátum csupán a fegyveres harc egyik látható állomása.

Alba herceg kormányzata a rendi autonómiát is támadta: 1569-ben bevezette az általános forgalmi adót, a **tiende penning** („tizedik fillér”) néven ismert adónemet, amely a városi kereskedelemre és iparra rótt súlyos terhet. A tartományi rendek és a városok ellenálltak, mivel az adó kivetése a rendi jóváhagyás jogát sértette. A spanyol **tercio** gyalogság elszállásolása és a katonák erőszakos

viselkedése tovább növelte a gyűlöletet. A spanyol hadsereg finanszírozása azonban rendkívül drága volt, és a fizetetlen zsoldosok lázadásai a spanyol hadvezetést is gyengítették.

A fordulópontot 1572 hozta el. Április 1-jén a **tengeri koldusok** (Watergeuzen) – a száműzött nemesek és kálvinista hajósok felfegyverzett csoportjai – elfoglalták **Brielle** kikötőjét Holland tartományban. A hagyományos emlékezet ezt a dátumot a felkelés diadalmas kezdeteként ünnepli, de a mai történetírás rámutat, hogy a városi felkelések már korábban is zajlottak, és Brielle elfoglalása csak akkor vált stratégiailag fontossá, amikor Holland és Zeeland tartomány városai tömegesen csatlakoztak az ellenálláshoz. Orániai Vilmost 1572-ben a holland és zeelandi rendek **helytartóvá** (stadhouder) választották, ami a felkelés intézményesülésének fontos lépése volt.

A spanyolok ellentámadása során több várost ostrom alá vettek. **Leiden ostroma** 1573–1574 között zajlott; a várost végül 1574. október 3-án mentették fel, amikor a felkelők áttörték a gátakat, és a vízzel elárasztották a környéket, lehetővé téve a geuzen hajóinak bejutását. Ez az esemény a holland nemzeti emlékezet egyik legfontosabb pillanata, de a kortárs források szerint a stratégiai jelentősége és a döntő fordulat jellege vita tárgya. A spanyol hadsereg 1575-től egyre súlyosabb pénzügyi válságba került, és a zsoldoslázadások miatt a harcok intenzitása csökkent.

5.2.3 A felkelés megoszlása és a déli területek elvesztése (1576–1585)

Az 1576-os év új szakaszt nyitott. A spanyol katonák – akik hónapok óta fizetetlenek voltak – november 4-én **Antwerpenben** fosztogattak, és a város polgárai közül több ezer embert megöltek. Ez az esemény, a **Spaanse Furie** (spanyol düh) néven ismert mészárlás, a déli tartományok addig mérsékelt rendjeit is a felkelők oldalára állította. November 8-án a tartományok képviselői **Genti pacifikáció** (Pacificatie van Gent) néven egyezményt írtak alá, amelyben követelték a spanyol csapatok kivonását, és ideiglenesen felfüggesztették a vallási üldözést. A pacifikáció azonban nem oldotta fel a katolikus és protestáns tartományok közötti ellentétet, csupán elhalasztotta a vallási kérdés rendezését.

Az új spanyol helytartó, **Don Juan de Austria**, majd halála után **Alessandro Farnese, Parma hercege** (1578-tól) ügyesen használta ki a belső megosztottságot. A déli, túlnyomórészt katolikus, francia nyelvű tartományok – Artois (Artesië), Hainaut, valamint a flandriai vallon területek – rendjei 1579. január 6-án **Arrasi unió**t kötöttek, amelyben elismerték a spanyol király uralmát és a katolikus egyház kizárólagosságát. Válaszul a holland és a protestáns többségű északi tartományok 1579. január 23-án **Utrechti unió**t hoztak létre, amely a katonai és pénzügyi együttműködés mellett a vallási kérdésben is engedékenyebb álláspontot foglalt el. Az Utrechti unió a későbbi Holland Köztársaság alkotmányos alapja lett, bár a szöveg nem használta a „köztársaság” kifejezést.

Parma hercege 1584–1585-ben visszafoglalta a déli nagyvárosokat: Brugge, Gent, Brüsszel, majd 1585 augusztusában **Antwerpen** is megadta magát. Antwerpen eleste a felkelés déli kudarcát pecsételte meg, és a déli Németalföld tartósan Habsburg uralom alatt maradt. A város protestáns és kereskedő lakosságának jelentős része északra, elsősorban Amszterdamba, Leidenbe és Haarleembe vándorolt, ami hozzájárult a holland városok gazdasági fellendüléséhez. A menekülthullám mérete pontosan nem ismert, de a korszak demográfiai változásait a mai kutatás a felkelés egyik meghatározó következményeként tartja számon.

5.2.4 A Holland Köztársaság kialakulása (1585–1609)

A déli területek elvesztése után az északi tartományok fokozatosan önálló állammá szerveződtek. 1581-ben a **Elhagyási okirat** (Acte van Verlatinghe) kimondta II. Fülöp trónfosztását; a dokumentum a felkelők érvelése szerint az uralkodó zsarnokságára és a rendi jog megsértésére

hivatkozott. Az okirat a mai napig a holland politikai gondolkodás egyik alapdokumentuma, de fontos megjegyezni, hogy nem a modern népszuverenitás, hanem a középkori-kora újkori rendi ellenállási jog keretei között fogalmazott. A felkelők nem feltétlenül akartak köztársaságot létrehozni; kezdetben más uralkodót kerestek, például Anjou Ferenc francia herceget, majd később I. Erzsébet angol királynőt idézték meg protektorként.

Orániai Vilmos 1584-es meggyilkolása után a vezetés átmenetileg megingott. Anglia beavatkozása – **Leicester grófjának** 1585–1587 közötti kormányzósága – kudarcot vallott, mert a tartományok nem fogadták el a központosító angol politikát. 1588-tól a tartományok egyértelműen köztársaságként kezdtek működni, bár a formális függetlenség elismerésére csak 1648-ban került sor. Az új állam hivatalos neve **Hét Egyesült Holland Tartomány Köztársasága** (Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden) volt, de a gyakorlatban a Holland tartomány dominanciája miatt egyszerűen **Holland Köztársaságként** emlegették. A „Holland" elnevezés tehát a tartomány nevéből származik, és nem a mai ország teljes területére utalt; ez a nyelvi pontosság forráskritikai szempontból is fontos.

A köztársaság politikai berendezkedését a tartományi szuverenitás elve határozta meg. A hét szuverén tartomány – Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland és Groningen – rendjei saját területükön törvényhozói és adókivető joggal rendelkeztek. A központi ügyeket a **Staten-Generaal** (Tartományi Rendek Gyűlése) intézte, amely a tartományi rendek küldötteiből állt, és egyhangú döntést igényelt a legfontosabb kérdésekben. A katonai és külügyi irányítás a **helytartó** (stadhouder) kezében volt, akit formálisan a tartományok neveztek ki, de a gyakorlatban az Orániai-Nassaui ház tagjai töltötték be ezt a tisztséget. A Holland tartományi **főadvocat** (később **raadspensionaris**, kb. „tanácsi nyugdíjas") – mint például **Johan van Oldenbarnevelt** – a polgári kormányzat és a diplomácia kulcsfigurája volt. A helytartó és a raadspensionaris közötti hatalmi vetélkedés a köztársaság egész történetét végigkísérte.

A köztársaság létrejötte nem jelentette a mai értelemben vett demokratikus vagy liberális állam kialakulását. A politikai hatalom a városi patríciusréteg, a gazdag kereskedők és a rendi elitek kezében összpontosult; a parasztok és a városi szegények nem rendelkeztek politikai jogokkal. A nők közéleti szerepvállalása a korszakban rendkívül korlátozott volt, bár a gazdasági életben – például a kereskedőcsaládok asszonyai – gyakran vállaltak aktív szerepet.

5.2.5 A tizenkét éves fegyverszünet és a vesztfáliai béke (1609–1648)

1609-ben a hadviselő felek **tizenkét éves fegyverszünetet** (Twaalfjarig Bestand) kötöttek, amely gyakorlatilag elismerte a köztársaság de facto függetlenségét, de a déli területek spanyol fennhatósága vitatott maradt. A fegyverszünet idején a köztársaság gazdasága virágzott, és a társadalmi feszültségek is felszínre kerültek. A vallási viták 1618–1619-ben a **dordrechti zsinat**hoz vezettek, amely a kálvinista ortodoxia győzelmével zárult, és a **remonstráns** (arminiánus) irányzatot elítélte. A zsinat után Oldenbarneveltet hazaárulás vádjával kivégezték, ami a köztársaság belpolitikai életének éles fordulatát jelezte. A vallási tolerancia tehát nem terjedt ki a református egyházon belüli teológiai vitákra; a hatalom a **kontraremonstráns** oldal mellé állt, és a politikai leszámolás eszközeként is használta a vallási feszültséget.

A harmincéves háború (1618–1648) európai konfliktusába a köztársaság a spanyolok elleni harc folytatásaként kapcsolódott be. A háború utolsó szakaszában a holland csapatok több győzelmet arattak, és a spanyol hadsereg kimerült. A tárgyalások a vesztfáliai békekongresszuson zajlottak; a **münsteri béke** 1648. január 30-án hivatalosan is elismerte a Hét Egyesült Tartomány függetlenségét. A déli Spanyol Németalföld – a későbbi Belgium magterülete – továbbra is Habsburg uralom alatt maradt, ami a régió tartós kettészakadását eredményezte. A vesztfáliai béke a modern államrendszer szempontjából is fordulópont: a szuverén államok nemzetközi

elismerésének elvét erősítette, bár a köztársaság függetlensége nem egyetlen dokumentumból, hanem több évtizedes katonai és diplomáciai folyamatból született.

5.2.6 Vallási tolerancia és korlátai

A felkelés ideológiájában a vallási üldözés elleni védelem központi szerepet játszott, de a létrejött köztársaság távolról sem biztosított a mai értelemben vett vallásszabadságot. A református (kálvinista) egyház **privilégizált közegyház** lett: a nyilvános istentisztelet, a hivatalviselés és az egyházi javak a reformátusok kezébe kerültek. A katolikus vallásgyakorlatot a nyilvános térben betiltották; a katolikusok csak titkos templomokban (**schuilkerk**) tarthattak misét, és bár a hatóságok gyakran szemet hunytak a gyakorlat felett, a katolikusok nem rendelkeztek egyenlő polgári jogokkal. Hasonló korlátozások érintették a **mennonitákat**, a **doopsgezindeket**, a lutheránusokat és a zsidókat is: közösségeiket megtűrték, de nem kaptak teljes vallásszabadságot, és bizonyos mesterségek, hivatalok el voltak zárva előlük.

A tolerancia gyakorlata tartományonként és városonként eltért. Amszterdamban – ahol a gazdasági érdek a munkaerő és a tőke vonzását diktálta – a zsidó közösség viszonylag szabadon működhetett, de polgárjogot csak kivételesen kapott. A katolikusok helyzete a déli határhoz közeli területeken enyhébb lehetett, de a református ortodoxia erősödése időszakosan szigorításokat hozott. A **dordrechti zsinat** (1618–1619) utáni tisztogatás világossá tette, hogy a köztársaság nem a vallási pluralizmus elvi híve, hanem egy olyan állam, ahol a református egyház államegyházként funkcionált, és a többi felekezetet csak a gazdasági szükségszerűség és a helyi autonómia miatt tűrték meg. A tolerancia határai tehát nem a felvilágosodás eszméiből, hanem a kora újkori rendi-gazdasági logikából következtek.

5.2.7 Gazdaság, társadalom és a felkelés öröksége

A felkelés évtizedei alatt a déli kereskedő- és kézművesréteg tömeges északra vándorlása átalakította a holland városok társadalmát. A textilipar, a hajózás, a pénzügyi szolgáltatások és a gyarmati kereskedelem fellendülése a 17. század első felében a **holland aranykor** alapjait rakta le. A **Holland Kelet-indiai Társaság** (VOC) 1602-es alapítása, majd a **Holland Nyugat-indiai Társaság** (WIC) 1621-es létrehozása nem csupán a spanyol–portugál konkurencia elleni gazdasági küzdelem eszköze volt, hanem a felkelés finanszírozásának is fontos forrásává vált. A gyarmati terjeszkedés – amelyet a későbbi fejezet tárgyal részletesen a kereskedelmi birodalom és a VOC – szorosan összefonódott a spanyol uralom elleni harccal: a hollandok a spanyol és portugál gyarmatok elleni támadásokat a háború részének tekintették.

A köztársaság gazdagsága azonban egyenlőtlenül oszlott el. A tengerparti tartományok, mindenekelőtt Holland, a kereskedelemből és a gyarmati árukból hatalmas bevételekre tettek szert, míg a keleti, agrár tartományok – Drenthe, Overijssel egyes részei – szegényebbek maradtak. A városi polgárság, a patríciusok és a nagykereskedők életszínvonala jelentősen megugrott, de a városi szegények, a textilmunkások és a vidéki parasztok helyzete gyakran bizonytalan volt. A nők szerepe a gazdasági életben a korszakban kivételesen aktív lehetett, de a politikai és egyházi hatalomból kiszorultak; a korabeli források – végrendeletek, bírósági jegyzőkönyvek, levelek – árnyalják ezt a képet, de a tudományos konszenzus szerint a patriarchális rend alapvetően korlátozta a nők közéleti lehetőségeit.

A felkelés és a köztársaság létrejötte a 17. század folyamán az európai nagyhatalmak közötti hatalmi egyensúlyt is átalakította. A spanyol Habsburgok kimerülése és a holland kereskedelmi flotta felemelkedése hozzájárult az Atlanti-térség gazdasági átrendeződéséhez, és megalapozta a Holland Köztársaság későbbi konfliktusait Angliával és Franciaországgal a Holland Köztársaság válsága és a francia megszállás. A nyolcvanéves háború emlékezete a 19. századi holland

nemzetépítésben kulcsszerepet kapott: a felkelést a protestáns szabadságharc, a „nemzeti ébredés” és a spanyol zsarnokság elleni küzdelem narratívájává formálták. Ez az emlékezetpolitikai keretezés sokáig elfogadott volt, de a mai történetírás több szempontú, a vallási és társadalmi feszültségeket is hangsúlyozó értelmezéseket kínál.

5.2.8 Források és bizonytalanságok

A németalföldi felkelés történetének rekonstruálása gazdag, de erősen töredékes forrásbázison nyugszik. Az elsődleges források közé tartoznak a rendi gyűlések jegyzőkönyvei, tartományi és városi levéltárak iratai, a Genti pacifikáció és az Utrechti unió szövege, az Elhagyási okirat, Orániai Vilmos **Apologie** (1580) című védőirata, II. Fülöp és Alba herceg levelezése, valamint a képrombolásról és az ostromokról szóló kortárs beszámolók. A spanyol és a felkelő oldal forrásai gyakran egymásnak ellentmondó képet festenek, ezért az események értelmezése forráskritikai óvatosságot igényel.

A bizonytalanságok közé tartozik a felkelés kezdetének pontos dátuma. A hagyományos 1568-as évszám Orániai Vilmos inváziójához kötődik, de az 1566-os képrombolás vagy az 1572-es brielle-i partraszállás is érvényes fordulópontként értelmezhető; a nyolcvanéves háború kifejezés maga is retrospektív. Az áldozatok számára – különösen a vérontó tanács eljárásai és a Spaanse Furie esetében – nincsenek megbízható statisztikák; a becslések több ezer és több tízezer között szórnak. A déli menekülthullám mérete is vita tárgya, bár a demográfiai hatás a holland városok növekedésében jól dokumentált. A vallási tolerancia mértékének megítélése ugyancsak vitatott: egyes kutatók kiemelik a katolikusok és más felekezetek viszonylagos megtűrését, mások a református államegyház kényszerítő szerepét hangsúlyozzák. A kortárs fogalmak – „köztársaság”, „szabadság”, „tolerancia” – jelentése eltér a maiaktól; a 19. századi nacionalista történetírás sokáig egyoldalúan pozitív képet festett a felkelésről, amit a modern kutatások árnyalnak.

5.2.9 Rövid összefoglaló

- A németalföldi felkelés 1568 és 1648 között a Habsburg-spanyol központosítás és a helyi rendi-vallási ellenállás ütközéseként bontakozott ki, de gyökerei az 1560-as évek vallási és politikai feszültségeire nyúlnak vissza.
- A képrombolás (1566), majd Alba herceg vérontó tanácsa és az 1572-es tengeri koldus partraszállás a felkelés fontos állomásai voltak; az 1568-as „kezdőév” hagyomány, nem egyetlen bizonyított fordulópont.
- A Genti pacifikáció (1576) egyesítette a tartományokat, de az Arrasi unió (1579) és az Utrechti unió (1579) a katolikus déli és a protestáns többségű északi területek szétválását jelezte.
- Antwerpen eleste (1585) után a déli Németalföld Habsburg uralom alatt maradt, míg az északi tartományok 1588-tól köztársaságként működtek; függetlenségüket a münsteri béke (1648) ismerte el.
- A Holland Köztársaság rendi föderáció volt: a hét tartomány szuverén maradt, a központi Staten-Generaal és a helytartó/raadspensionaris kettőssége határozta meg a politikai rendszert.
- A vallási tolerancia korlátozott volt: a református egyház privilégizált közegyházként működött, a katolikusokat és más felekezeteket megtűrték, de nem egyenlő jogokkal; a dordrechti zsinat (1618–1619) a kálvinista ortodoxiát erősítette.
- A felkelés gazdasági következményei – a déli menekültek, a kereskedelmi expanzió, a VOC létrejötte – megalapozták a holland aranykort, de a hasznok egyenlőtlenül oszlottak el.
- A nyolcvanéves háború emlékezete később idealizált nemzeti narratívává vált; a mai történetírás több szempontú, forráskritikus értelmezést alkalmaz.

5.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai, vallási és gazdasági tényezők vezettek a németalföldi felkelés kirobbanásához? Hogyan kapcsolódnak ezek a Burgundi-Habsburg rendi állam korábbi fejlődéséhez a Burgundi unió és a Habsburg örökség?
2. Miért tekinthető az 1576–1585 közötti időszak a felkelés déli kudarcának? Milyen szerepe volt az Arrasi és az Utrechti uniónak a Németalföld kettészakadásában?
3. Hogyan épült fel a Holland Köztársaság politikai intézményrendszere? Miért nevezhető rendi föderációnak, és milyen hatalmi feszültségek jellemezték?
4. Milyen határai voltak a vallási toleranciának a Holland Köztársaságban? Hogyan egyeztethető össze a felkelés „szabadságharcos” retorikájával a katolikusok és más felekezetek korlátozott jogállása?
5. Miért nem írható le a felkelés egyszerűen „holland nemzeti szabadságharcként”? Milyen forráskritikai és emlékezetpolitikai szempontokat kell figyelembe venni az értelmezésnél?

5.3 A svéd nagyhatalmi korszak

A 17. századi svéd állam felemelkedése a Balti-tenger térségében a kora újkori Európa egyik legjelentősebb hatalmi átrendeződése volt. A **svéd nagyhatalmi korszak** (svédül *stormaktstiden*) kifejezés a 17. századi hódításokra, a balti-tengeri uralom kiépítésére, majd a 18. század eleji összeomlásra utal. A svéd történeti hagyomány általában 1611-től, II. Gusztáv Adolf trónra lépésétől, a nagy északi háborút lezáró 1721. évi nystadi békéig tárgyalja, de a korszakhatárok nem semlegesek: a hatalmi szerkezet már a 16. század végén átalakult, a nagyhatalmi intézmények pedig részben tovább éltek a 18. században. A téma azért kapcsolódik a németalföldi felkelés történetéhez, mert mind a Holland Köztársaság, mind Svédország a 16–17. századi európai birodalmi versengésben emelkedett fel, mégpedig alapvetően eltérő típusú hatalomként. A Holland Köztársaság elsősorban a tengeri kereskedelemre, a városi tőkére és a tengerentúli kereskedelemre épített, Svédország ezzel szemben a balti térség katonai ellenőrzésére, a bányászati erőforrásokra és a viszonylag fejlett állami adóztatásra. A két állam egyúttal szövetséges és gazdasági partner is volt, ezért a svéd nagyhatalmi korszakot nem lehet a Németalfölddel való kapcsolat nélkül megérteni. A következőkben először a balti terjeszkedés kialakulását, majd a svéd hadsereg és államigazgatás modernizációját, végül a nagy északi háborúhoz vezető folyamatot és a nagyhatalmi korszak összeomlását tárgyaljuk. A hangsúly nem kizárólag a királyi udvar és a hadvezetés történetén van: bemutatjuk a paraszti és finnországi lakosság terheit, valamint a meghódított balti provinciák helyi társadalmának tapasztalatait is.

5.3.1 A balti térség a 16–17. század fordulóján: a svéd hatalom alapjai

A svéd nagyhatalmi törekvés gyökerei a **kalmari unió** felbomlásához és a 16. századi svéd–orosz, valamint svéd–lengyel vetélkedéshez nyúlnak vissza. A kalmari unió szétesése után (lásd: A Kalmari unió és a középkori Skandinávia) Svédország fokozatosan a balti kereskedelem keleti partjára, Livónia és Észtország kikötőire irányuló terjeszkedésbe kezdett. Ennek gazdasági magyarázata a kelet-európai gabonaexport ellenőrzése volt: a balti kikötőkön keresztül a lengyel, litván és orosz területek terményei Nyugat-Európába, elsősorban a németalföldi és angol piacokra jutottak. A svéd királyság számára a kikötők birtoklása nemcsak kereskedelmi hasznot, hanem vámpolitikai eszközt is jelentett.

A 16. század közepén a **livóniai háború** (1558–1583) során a térségben a dán, svéd, lengyel és orosz hatalmi érdekek ütköztek. A háború eredményeként Svédország 1561-ben Észtország területén szerzett hídfőállást, bár a jogcím és a tényleges ellenőrzés mértéke a forrásokban és a

szakirodalomban vitatott. A 17. század elején két további háború rögzítette a svéd pozíciókat: az 1617. évi **stolbovói béke** Oroszország lemondását hozta Ingriáról és Kexholmról, a Svédország és Riga kikötője közötti összeköttetést biztosító területekről. Az 1621 és 1629 közötti lengyel–svéd háborúban a svéd hadsereg elfoglalta Rigát, és az 1629. évi **altmarki fegyverszünetben** Livónia nagy része svéd fennhatóság alá került. Ezek az események dokumentált tények, bár a háborúk okainak súlyozásában – vallási, biztonságpolitikai, gazdasági – a szakirodalomban eltérő hangsúlyok jelennek meg.

A svéd terjeszkedés hátterében a lutheránus reformáció államszervező szerepe is állt. A svéd királyságban az 1520-as évektől kiépülő lutheránus államegyház (lásd: A reformáció Skandináviában) megerősítette a koronát a püspökök és a kolostorok birtokaival szemben, és az egyházi intézményeket a helyi közigazgatás, az anyakönyvezés és az iskolázás eszközévé tette. A balti provinciákban a svéd korona később a lutheránus egyház támogatásával is megerősítette jelenlétét, a helyi német nyelvű városi és földesúri elitek egyházi lojalitására építve.

5.3.2 A harmincéves háború és a svéd beavatkozás

A svéd nagyhatalmi korszak leglátványosabb szakasza a **harmincéves háború** (1618–1648) időszakára esik. Svédország 1630-ban avatkozott be a háborúba, miután a Habsburg hatalom megerősödése a balti és észak-német partvidéken veszélyeztette a svéd befolyást. Az 1630. évi partraszállás Pomerániában dokumentált esemény, de a beavatkozás okairól a történetírásban több, egymással versengő értelmezés él: egyesek a protestáns ügy védelmére, mások a balti-tengeri hatalmi egyensúly biztosítására, megint mások a francia diplomáciai és pénzügyi nyomásra helyezik a hangsúlyt. A legvalószínűbb a tudományos konszenzus szerint a biztonságpolitikai, vallási és gazdasági motívumok együttese volt, amelyben a francia támogatás szerepe fokozatosan felértékelődött.

A svéd hadsereg hadászati sikerei közé tartozott az 1631. évi **breitenfeldi csata** és az 1632. évi **lützeni csata**. Utóbbiban II. Gusztáv Adolf svéd király – a svéd hadsereg legjelentősebb hadvezére – elesett; halála a svéd és a protestáns hadviselés ikonikus eseménye lett, de a király személyének utólagos dicsőítése a nemzeti mitizálás példája. A dokumentált katonai események mellett a háború emberi költségei is rögzíthetők a korabeli adó- és egyházi forrásokból, ám a német területek pusztításának és a civil lakosság veszteségeinek számszerűsítése erősen vitatott. A kora újkori seregek zsoldosokra és rekvirálásra épültek, ezért a svéd hadjáratok is súlyos béketerheket róttak a német falvakra és városokra. A svéd uralom alá került német területeken a hadisarc, a beszállásolás és a járványok együttes hatása a lakosság jelentős csökkenéséhez vezetett; a szakirodalom a becslések széles skáláját adja meg, ami jól mutatja a források korlátozott voltát.

A háború lezárása, az 1648. évi **vesztfáliai béke** Svédországnak jelentős területi nyereségeket és nemzetközi elismerést hozott. Svédország megszerezte **Elő-Pomerániát** Rügen szigetével, **Wismar** városát, valamint **Bremen-Verden** területét; ezek birtoklása révén a svéd királyság a Német-római Birodalom rendjében is megjelent. A békekötés emellett jelentős pénzösszeg kifizetését is előírta Svédországnak, ami vitathatatlan bizonyítéka a svéd hadviselés anyagi sikerének, de a fizetés pontos összegét és felhasználását a források eltérően közlik. A vesztfáliai béke után a **Kelet-tengeri uralom** (latinul *dominium maris Baltici*) kifejezés a svéd külpolitika hivatalos törekvésévé vált: a cél az volt, hogy a balti kereskedelem vámbevételei és stratégiai pontjai svéd ellenőrzés alatt álljanak.

5.3.3 A balti provinciák: hódítás, igazgatás és helyi társadalom

A svéd nagyhatalom nemcsak a mai Svédország területét, hanem a mai Finnországot és a keletbalti területeket is magában foglalta. A meghódított **balti provinciák** – elsősorban Észtország, Livónia és Ingria – igazgatását a svéd korona a 17. században főkormányzók és helyi német nyelvű elit bevonásával szervezte meg. A svéd uralom a lutheránus egyház támogatásával iskolákat, egyházi nyilvántartást és részben helyi nyelvű hitéleti irodalmat hozott létre. A helyi észt és lett lakosság írásbeliségének kezdetei a 17. században bontakoztak ki, de a teljes bibliafordítások és a szélesebb körű népoktatás részben már a későbbi, orosz időszakra nyúlnak vissza.

A balti provinciákban a svéd hódítás nem szüntette meg a helyi földesúri függést. Az észt és lett parasztság túlnyomó része továbbra is a német balti nemesség földesúri joghatósága alatt élt, és a **jobbágyság** intézménye fennmaradt. A svéd közigazgatás egyes intézkedései próbálták korlátozni a földesúri önkényt, és a korona birtokain a parasztok helyzete valamivel kedvezőbb lehetett, de a jobbágyfelszabadítás nem történt meg. A helyi emlékezetben a svéd időszak gyakran „jó svéd időként” (észtül *vana hea Rootsi aeg*) maradt fenn, szembeállítva a későbbi orosz uralommal. Ez a hagyomány azonban emlékezetpolitikai állítás, amely a svéd időszakot a 18–19. századi orosz fennhatóság tapasztalata felől értelmezi; a kutatás szerint a svéd reformok korlátozottak voltak, és a paraszti terhek a hadiállapotok miatt gyakran növekedtek.

A svéd uralom balti provinciákban való intézményesítése egyúttal a **svéd típusú lutheránus egyházigazgatás** kiterjesztését is jelentette. A püspöki és konzisztoriális rendszer a helyi német elit mellett a helyi nyelvű falusi lelkészek munkájára is támaszkodott. A 17. századi balti egyházi források jelentős része ma a svéd, észt és lett levéltárakban található, de a paraszti mindennapok rekonstruálásához gyakran csak adóösszeírások és egyházi vizitációs jegyzőkönyvek állnak rendelkezésre.

5.3.4 A svéd hadsereg és az állam modernizációja

A svéd nagyhatalmi korszak egyik legfontosabb intézményi vívmánya a hadsereg és az államigazgatás összekapcsolása volt. A 17. század elején a svéd haderő még zömmel zsoldosokból és alkalmi sorozott egységekből állt. II. Gusztáv Adolf reformjai – amelyeket a svéd és finn történetírás részben egy **katonai forradalom** részeként értelmez – a taktikai újításokra, a tüzérség könnyítésére, a dandárharcászatra és a kiképzés rendszeresítésére irányultak. Ezek az újítások valóban megfigyelhetők a 17. századi svéd hadjáratokban, de a „forradalom” fogalmának használata tudományos vita tárgya: egyes kutatók szerint fokozatos alkalmazkodásról, nem pedig hirtelen átalakulásról beszélhetünk.

A hadsereg fenntartásához a svéd állam sajátos katonai-finanszírozási rendszert épített ki. A **katonai állam** (svédül *militärstaten*) kifejezés arra utal, hogy a hadsereg és az adórendszer, a bürokrácia és az egyház intézményei szorosan összekapcsolódtak. Az 1634. évi **kormányforma** (svédül *Regeringsformen*) a központi igazgatást kollégiumokba szervezte: a kancellária, a kincstár, a hadügy és a bíráskodás önálló hivatalokként működtek. Ez a dokumentált jogi szabályozás a svéd államépítés egyik mérföldköve, és a későbbi svéd közigazgatás alapjait képezte.

A hadsereg legfőbb emberi erőforrása a svéd és finn parasztság volt. A 17. század második felében, különösen XI. Károly uralkodása alatt bevezették a **indelningsverket** rendszerét: a falvak és parasztgazdaságok állandó katonákat tartottak el, akiknek a hadsereg használaton kívüli időben földet és lakást biztosított. Ez a rendszer csökkentette a zsoldosok iránti igényt, és a hadsereget a helyi társadalomhoz kötötte. A rendszer azonban súlyos terheket rótt a paraszti háztartásokra, különösen Finnországban, ahol a lakosság arányához képest a katonai terhek gyakran magasabbak voltak. A finn területek szerepe a svéd hadseregben a 17. században jelentős

volt; a finnországi parasztok és katonák tapasztalatait a későbbi fejezet tárgyalja részletesebben (lásd: A finn területek a svéd királyságban).

Az állam gazdasági alapját a **bányászat és a kereskedelem** adta. Svédország a 17. században Európa egyik legnagyobb réz- és vasérc-exportőre volt; a **Falun** melletti rézbánya és a **Bergslagen** vasérctermelése a korona bevételeit növelte. A holland kereskedőtőke és a németalföldről érkező szakemberek – köztük a vallon vasművesek – közvetlen szerepet játszottak a svéd bányászatban és fegyvergyártásban. Ez a kapcsolat összeköti a svéd katonai államot a Holland Köztársaság gazdasági hatalmával (lásd: A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság). A holland–svéd kereskedelem a balti gabona, a svéd vas és réz, valamint a finn kátrány forgalmára épült; a kölcsönös érdekeltség hozzájárult ahhoz, hogy a két állam a 17. században gyakran szövetségesként vagy semleges kereskedőpartnerként viszonyult egymáshoz.

A svéd adórendszer a földadóra, a személyes adókra, a vámokra és a hadicélú beszolgáltatásokra épült. Az adók beszedését részben a helyi paraszti önszerveződésre bízták, ami a svéd és finn faluközösségek igazgatási szerepét erősítette. Ugyanakkor a folyamatos háborúk miatt a parasztság terhei a 17. század folyamán növekedtek. A svéd és finn paraszti rendek a rendi országgyűlésben képviseltethették magukat, és alkalmanként tiltakoztak az adóemelések ellen, de a királyi hatalom a század végén egyre kevésbé volt hajlandó engedni a rendi követeléseknek.

5.3.5 Az abszolutizmus és a redukció

A svéd nagyhatalmi korszak belpolitikai csúcspontja XI. Károly uralkodásához (1660–1697) köthető. A század közepén Svédország további területeket szerzett Dániától: az 1645. évi **brömsebroi béke** Jämtlandot, Härjedalent, Gotlandot és Saaremaa szigetét juttatta Svédországnak, Hallandot pedig zálogba adta. Az 1658. évi **roskildei béke** során Dánia lemondott a ma is Svédországhoz tartozó **Skåne**, **Blekinge**, **Halland** és **Bohuslän** tartományokról, valamint Bornholmról és a norvég Trondheim lenről; az 1660. évi **koppenhágai béke** Bornholmot és Trondheim len-t visszaadta Dániának, míg Skåne és a többi dél-svéd tartomány svéd fennhatóság alatt maradt. Ezek a békék dokumentált területi változások, de a helyi lakosság lojalitása Skåne-ban évtizedekig vitatott kérdés maradt.

A XVII. század második felében a svéd állam pénzügyi helyzete megromlott, mert a nemesi családok a koronabirtokok egy részét eladományozásként szerezték meg, csökkentve a központi bevételeket. Az 1680. évi országgyűlés a királyt felhatalmazta a **redukcióra** (svédül *reduktionen*): a korábban eladományozott koronabirtokok visszavételére. A redukció a főnemesség számottevő birtokvesztésével járt, és megerősítette a királyi kincstárat. Az intézkedést a svéd történetírás hagyományosan a parasztságot védő, a nemesi kiváltságokat visszaszorító politikaként értékelte, de ez a kép részben a 19. századi nemzeti romantika öröksége. A redukció valójában elsősorban az államháztartás konszolidációját szolgálta, és a jobbágyok vagy a paraszti birtokosok jogi helyzetét közvetlenül alig változtatta meg.

Az abszolutizmus kiépítése az 1680-as és 1690-es években a **rendi országgyűlés** szerepének csökkenéséhez vezetett. A király a kormányzatban rendeleti úton kormányzott, a hivatalnokokat lojalitásuk szerint neveztette ki, és a hadsereg létszámát a békés években is fenntartotta. A katonai állam intézményei szilárdabbá váltak, de a paraszti és finn terhek tovább nőttek. A 17. század végi svéd állam tehát hatékonyabbá, de egyben merevebbé és a mezőgazdasági válságokkal szemben sérülékenyebbé is vált.

5.3.6 A nagy északi háború és a nagyhatalmi korszak összeomlása

A svéd nagyhatalmi korszak végső próbája a **nagy északi háború** (svédül *Stora nordiska kriget*) volt, amely 1700 és 1721 között zajlott. A háború kitörését az 1699-ben megalakult orosz–dán–szász–lengyel szövetség támadása váltotta ki, amely Svédország balti és dél-skandináviai pozícióinak megtörésére irányult. Az ifjú XII. Károly svéd király kezdetben látványos katonai sikereket ért el: az 1700. évi **narvai csatában** a svéd hadsereg legyőzte az orosz erőket, majd a hadműveletek Lengyelországba helyeződtek át. A lengyelországi hadjárat során XII. Károly megbuktatta II. Ágost lengyel király egy részét, és 1706-ban az **altranstädti egyezményben** kényszerítette lemondásra. E sikerek azonban nem hoztak tartós politikai rendezést, mert az orosz hadsereg időközben újjászerveződött.

A döntő fordulat az 1709. évi **poltavai csata** volt, amelyben a svéd főerők vereséget szenvedtek az orosz csapatoktól. A vereség után XII. Károly az Oszmán Birodalomba menekült, a svéd hadsereg maradéka pedig kapitulált. Az orosz előrenyomulás a kelet-balti provinciákat és Finnországot is elérte: 1710-ben Riga, Reval és Viborg orosz kézre került, 1713–1714 között pedig a finn területek jelentős része orosz megszállás alá került. A finnországi megszállás időszaka a finn történeti emlékezetben **nagy haragként** (finnül *isoviha*) maradt fenn. A civil lakosság menekülése, a megszálló csapatok rekvirálásai és a kényszermunka súlyos veszteségeket okoztak; a számszerű becslések azonban bizonytalanok, mert a korabeli források hiányosak és részben a háborús propaganda termékei.

XII. Károly 1718-ban, a norvégiai Fredriksten erőd ostrománál esett el. Halálának körülményei – azonosított lövedék, a lövés iránya, a gyilkosság lehetősége – máig vitatottak, és a svéd emlékezetben számos elmélet él. A király halála után Svédország békekötésekre kényszerült. Az 1719. évi **stockholmi béke** Hannoverrel, az 1720. évi béke Poroszországgal és az 1720. évi béke Dániával fokozatosan leépítette a svéd külbirtokokat. A legfontosabb rendezés az 1721. évi **nystadi béke** volt Oroszországgal: Svédország lemondott Livóniáról, Észtországról, Ingriáról és Délkelet-Karjaláról, valamint a Viborg környéki területekről. Cserébe Oroszország visszaadta Finnország nagy részét. Az orosz hatalom a balti térségben megszilárdult, és 1703-ban alapított új fővárosa, Szentpétervár révén a Finn-öböl keleti partján is megjelent.

A nagy északi háború tehát nemcsak a svéd hadsereg, hanem a balti és finn civil lakosság tragédiája is volt. A háborús pusztítás, az éhínség és a járványok együttes hatására a finn és balti lakosság jelentős veszteségeket szenvedett; a pontos számok nem ismertek, és a különböző nemzeti történetírások eltérően értelmezik a megszállás és az ellenállás eseményeit. A svéd nagyhatalmi korszak lezárulta után Svédország elveszítette ugyan keleti tartományait, de Finnországot továbbra is a svéd királyság részének tekintette; a következő, 18. századi svéd állami berendezkedést a későbbi fejezet tárgyalja (lásd: A 18. századi svéd állam és a felvilágosodás).

5.3.7 A nagyhatalmi korszak mérlege

A svéd nagyhatalmi korszak értékelése a svéd, finn, észt, lett, orosz és német történetírásban eltérő. A svéd nemzeti hagyomány a 19. század óta gyakran a katonai erények és a lutheránus államépítés sikertörténeteként ábrázolja a 17. századot, de ez a kép számos ponton vitatott. A dokumentált tények azt mutatják, hogy a svéd hatalom a balti-tengeri kereskedelem és a kelet-európai gabonaexport ellenőrzéséből, valamint a viszonylag hatékony adó- és katonaszervezetből táplálkozott. Ugyanakkor a nagyhatalmi korszak a meghódított és a hadszíntérré vált területek lakossága számára súlyos terheket, elvándorlást, járványokat és pusztítást hozott. A svéd állam a balti provinciákban a helyi német elitek kiváltságait nem szüntette meg, a jobbágyságot nem számolta fel, és a paraszti terheket a háborús szükségletek szerint növelte.

A nagyhatalmi korszak összeomlása után Svédország a 18. században belső alkotmányos átalakuláson ment keresztül, amelynek során a rendi országgyűlés visszaszerezte a kormányzati hatalmat a királytól. Ez a **szabadság ideje** (svédül *frihetstiden*) a svéd nagyhatalmi korszak zárszava is: a birodalmi külpolitika kudarcaira a belső hatalommegosztás megerősítésével válaszolt. A következő főfejezetek a dán–norvég állam és a finn területek párhuzamos történetét mutatják be, hogy a balti és észak-európai hatalmi átrendeződés ne csak svéd perspektívából jelenjen meg.

5.3.8 Források és bizonytalanságok

A svéd nagyhatalmi korszak története viszonylag jól dokumentált, de a források egyenetlenek. Az elsődleges források közé tartoznak a **békekötések szövegei**, a svéd királyi kancellária és a kormánykollégiumok iratai, az országgyűlési jegyzőkönyvek, az egyházi anyakönyvek és a hadsereg lajstromai. Ezek a dokumentumok a központi hatalom, az egyház és a katonai intézmények perspektíváját tükrözik; a paraszti és helyi lakosság tapasztalatait gyakran csak közvetve, adóösszeírásokból, bírósági jegyzőkönyvekből és panaszlevelekből lehet rekonstruálni. A balti provinciákra vonatkozó svéd források mellett a helyi német, észt és lett iratok is fontosak, de ezek egyenetlenül maradtak fenn.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők:

- A 17. századi lakossági adatok és háborús veszteségek becslések, nem pedig pontos statisztikák; a különböző kutatások eltérő módszerekkel dolgoznak.
- A svéd „katonai forradalom” és a „katonai állam” fogalma a szakirodalomban vitatott, mert a modernizáció fokozatosan ment végbe, és a helyi különbségek jelentősek voltak.
- A nagy északi háború finnországi eseményei – különösen a „nagy harag” időszakának emberi következményei – részben emlékezeti hagyományból ismertek; a számszerű becslések erősen bizonytalanok.
- A balti provinciák svéd uralmának értékelése a svéd, észt, lett és német történetírásban eltérő hangsúlyokat kap; a „jó svéd idő” hagyománya emlékezetpolitikai állítás, amelyet a kutatás kritikusan vizsgál.
- XII. Károly halálának körülményei máig vitatottak; a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé a gyilkosság kérdésének egyértelmű lezárását.

5.3.9 Rövid összefoglaló

- A svéd nagyhatalmi korszak a 17. századi balti terjeszkedésre épült; a **dominium maris Baltici** célja a balti kereskedelem és a hadi bevételek ellenőrzése volt.
- A **harmincéves háborúba** való svéd beavatkozás katonai sikereket hozott, de a német területeken súlyos pusztítással járt, és a civil lakosságot aránytalanul terhelte.
- A meghódított **balti provinciákban** a svéd igazgatás a helyi német elit kiváltságait fenntartotta; a jobbágyságot nem szüntette meg, bár egyes reformok korlátozták a földesúri önkényt.
- A svéd **katonai állam** az indelningsverket és a paraszti hadkiegészítés révén hatékony hadsereget tartott fenn, de a svéd és finn parasztság terhei folyamatosan nőttek.
- **XI. Károly abszolutizmusa** és a **redukció** pénzügyileg megerősítette az államot, de társadalmi átalakulást nem hozott.
- A **nagy északi háború** (1700–1721) a svéd nagyhatalmi korszak összeomlásához vezetett; a **nystadi béke** értelmében Svédország elveszítette balti provinciáit és délkelet-finn területeit.

- A háború a finn és balti civil lakosságot súlyos emberi veszteségekkel sújtotta; a „nagy harag” emléke a finn történeti hagyományban máig erős.
- A nagyhatalmi korszak után Svédország a 18. században belső alkotmányos átalakulásra kényszerült, ami a svéd állam berendezkedésének új szakaszát nyitotta meg.

5.3.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a svéd nagyhatalmi korszak és a Holland Köztársaság hatalmának forrásait: milyen erőforrásokra, intézményekre és társadalmi csoportokra támaszkodott a két állam a 17. században?
2. Miért volt fenntarthatatlan a svéd **dominium maris Baltici**? Magyarázza el a katonai, az adóügyi és a külpolitikai tényezők összefüggését!
3. Hogyan értékelhető a **redukció** szerepe az abszolutista svéd állam pénzügyi megerősítésében és a nemesi, illetve paraszti társadalomra gyakorolt hatásában?
4. Milyen forrástípusok hiányoznak vagy hiányosak a balti és finn paraszti lakosság tapasztalatainak rekonstruálásához? Milyen következtetéseket lehet ennek ellenére levonni?
5. Válassza szét a dokumentált háborús eseményeket, a becsült veszteségeket és az emlékezetpolitikai állításokat a nagy északi háború finnországi szakaszában! Melyik kategóriába sorolható a „nagy harag” kifejezés?

5.4 A dán–norvég és a finn területek a 17–18. században

A 17–18. századi Észak-Európa térképén két, eltérő szerkezetű államalakulat működött: a **dán–norvég monarchia** (Danmark-Norge) és a **svéd birodalom**, amelynek keleti felét a finn területek alkották. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakult ki és működött a dán abszolutizmus, hogyan igazgatták a finn területeket a svéd korona alatt, és milyen gazdasági, illetve demográfiai változások mentek végbe a két államalakulatban. Az előző alfejezet A svéd nagyhatalmi korszak a svéd expanzió és a balti-tengeri hatalmi versengés főbb állomásait tárgyalta; itt a belső igazgatásra, a társadalmi viszonyokra és a mindennapi élet anyagi alapjaira koncentrálunk. A korszakot a mezőgazdasági társadalom lassú átalakulása, a központi hatalom megerősödése és a háborúk okozta demográfiai megrázkódtatások jellemezték.

5.4.1 A dán abszolutizmus kialakulása és intézményei

A dán–norvég monarchiában az abszolutizmus egy súlyos katonai vereség nyomán született meg. Az 1657–1658-as, majd az 1658–1660-as dán–svéd háborúk során Dánia elvesztette a Skåne, Halland és Blekinge tartományokat, a svéd csapatok pedig Jylland nagy részét elfoglalták. A koppenhágai rendi gyűlés 1660-ban a királyra ruházta a teljes, örökletes hatalmat, véget vetve a korábbi választói monarchiának és a nemesi rendi ellenőrzésnek. Ez a döntés dokumentált tény, amelyet a korabeli rendi jegyzőkönyvek rögzítenek; ugyanakkor az, hogy a rendek mennyire cselekedtek szabad akaratból, illetve mennyire kényszerítette őket a háborús válság, a történészek között vitatott.

Az 1665-ös **Kongeloven** (Királyi törvény; dánul *Kongeloven*) Európa egyik első írott abszolutista alkotmánya. A dokumentum kimondta, hogy a király hatalma abszolút, felülről ered, és nem korlátozza semmilyen rendi gyűlés vagy törvény. A trónöröklést is szabályozta: a dán korona férfiági öröklésűvé vált, később nőági öröklést is lehetővé téve. A Kongeloven szövege dokumentált tényként rögzíti az abszolút monarchiát, de annak gyakorlati működése már korántsem volt korlátlan: a királyi hatalom a központi hivatalnokok, a helyi elit és az egyház együttműködésére

támaszkodott. A 18. századi dán abszolutizmus megítélése a szakirodalomban vitatott: egyesek szerint a „felvilágosult abszolutizmus” keretében a királyok a társadalom modernizálására használták hatalmukat, mások szerint a rendszer alapvetően a nemesi nagybirtokosok és a korona érdekeit szolgálta.

Az abszolutista állam központi intézményei a királyi tanácsból és a kollegiális rendszerű hivatalokból álltak. A **Dán Kancellária** (Danske Kancelli) a dániai ügyeket, a **Német Kancellária** (Tyske Kancelli) pedig a hercegségek és a külügyek egy részét intézte. Norvégiát a dán–norvég monarchián belül nem különálló királyságként, hanem a dán korona tartományaként igazgatták, bár saját törvénykezéssel rendelkezett: az 1687-es **Norske Lov** (Norvég törvény) egységesítette a norvég jogot, és bár dán mintára készült, számos helyi sajátosságot megőrzött. A norvég megyék (amt) élére dán kinevezett **amtmann**-ok kerültek, akik a korona helyi képviselői voltak. A norvég rendi gyűlést 1660-ban megszüntették, így a norvég politikai elit formális képviselete megszűnt, de a helyi bíróságokon és a falusi gyűléseken a parasztok továbbra is részt vettek.

5.4.2 A dán–norvég állam közigazgatása és társadalma

A dán–norvég monarchia társadalma alapvetően mezőgazdasági jellegű volt, de Dánia és Norvégia között lényeges szerkezeti különbségek feszültek. Dániában a földbirtokok nagy része a nemesség és a korona kezén volt, a parasztok pedig gyakran **fæstebonde**-ként (bérlő paraszt) éltek, akik a földesúr joghatósága alá tartoztak. Az 1733-ban bevezetett **stavnsbånd** (röghöz kötés) a dán parasztokat a születési helyükhöz vagy a földesúri birtokhoz kötötte, hogy biztosítsa a hadsereg utánpótlását és a mezőgazdasági munkaerőt. Ez a rendszer dokumentált rendeletekben jelent meg, és a dán parasztság mozgásszabadságát súlyosan korlátozta.

Norvégiában ezzel szemben a paraszti tulajdon aránya a 18. században lényegesen magasabb volt, mint Dániában. A norvég parasztok jelentős része **selveier** (szabad birtokos) volt, akik saját földjüket művelték, és nem tartoztak földesúri függés alá. Ez a különbség a norvég társadalom szerkezetében ma is vita tárgya: a modern történetírás konszenzusa szerint a norvég paraszti szabadság nem a dán uralom előtti aranykor maradványa volt, hanem a középkori és kora újkori földbirtokviszonyok sajátos alakulásából fakadt, amelyet a dán korona hivatalnokai is elismertek. A norvég helyi közösségek önigazgatása erős volt: a **bygdeting** (falusi gyűlés) és a **sorenskriver** (írástudó bíró) intézménye lehetővé tette, hogy a parasztok részt vegyenek a helyi igazságszolgáltatásban és a vitás ügyek rendezésében.

A lutheránus egyház mindkét országban az államapparátus részévé vált. A püspököket a király nevezte ki, a papok pedig az anyakönyvezés, a szegénygondozás és az elemi oktatás feladatait látták el. Dániában a papság dán nyelvű volt, Norvégiában azonban a püspökök és a hivatalnokok többsége dán származású vagy dán nyelvű volt, ami a norvég elit fokozatos elnyelődéséhez vezetett. A vidéki lakosság ugyanakkor továbbra is a norvég nyelvjárásokat beszélte, és a 18. században a norvég paraszti kultúra – például a fafaragás, a zene és a szájhagyomány – tovább élt. A dán uralom megítélése a norvég nemzeti történetírásban sokáig a „dán éjszaka” (dansketiden) képét hangsúlyozta, amely szerint a dán hivatalnokréteg elnyomta a norvég népet. Ez a narratíva azonban emlékezetpolitikai állítás, amely a 19. századi norvég nemzeti ébredés során alakult ki; a modern kutatás szerint a norvég helyi intézmények és a paraszti szabadság fennmaradtak, és a dán–norvég állam nem volt gyarmati jellegű a szó szoros értelmében. Mindazonáltal vitatott, hogy a norvég elit dán nyelvűsége és a központi hatalom dán jellege mennyire korlátozta a norvég önrendelkezést.

5.4.3 Norvégia a dán uralom alatt: gazdaság és identitás

Norvégia gazdasága a 17–18. században a faexportra, a halászatra és a bányászatra épült. A fűrészáru-export, különösen a **fűrészelt deszka** (bord) és a **gerenda** (tømmer), a norvég tengerparti városokból – Bergenből, Trondheimből, Kristianiából (a mai Oslo) – indult Nyugat-Európa felé, elsősorban Nagy-Britanniába és a holland piacra. Ez a kereskedelem a 16. század végétől folyamatosan nőtt, és a 18. századra Norvégia egyik legfontosabb exportcikkévé vált. A halászat, különösen a **tőkehal** (torsk) szárítása és sózása, a Lofoten-szigetek és a norvég partvidék közösségeinek adott megélhetést. A bányászat terén a **rørosi rézbánya** és a **kongsbergi ezüstbánya** kiemelkedett; ezek a korona és a magánbefektetők kezében álltak, és a bányavidékek sajátos munkáskultúrát alakítottak ki.

A norvég paraszti gazdaság alapja a vegyes mezőgazdaság volt: a szűk termőföldek miatt a norvég parasztok gyakran kombinálták a szántóföldi művelést az állattartással, halászattal és erdőgazdálkodással. A 18. század második felében a mezőgazdasági termelés lassan bővült, részben a földek tagosítása és a jobb eszközök használata révén. A norvég paraszti tulajdon magas aránya lehetővé tette, hogy a paraszti közösség viszonylag önállóan gazdálkodjon, bár a dán korona adói és a katonai terhek továbbra is súlyosak voltak. A norvég identitás ebben a korszakban nem nyelvi vagy nemzeti alapon szerveződött a mai értelemben; a norvég parasztok elsősorban helyi közösségükhöz, egyházközségükhöz és a királyhoz lojálisak voltak. A norvég nyelvjárások és a dán hivatali nyelv közötti különbség azonban fokozatosan tudatosodott, különösen a papság és a városi polgárság körében, de ez a folyamat csak a 18. század végén vált politikai jelentőségűvé.

5.4.4 A finn területek svéd igazgatása a 17. században

A finn területek a svéd birodalom keleti felét alkották, és nem rendelkeztek különálló állami státusszal. A svéd korona Finnországot a birodalom szerves részeként igazgatta, a finnországi közigazgatás a svéd mintát követte. A területet megyékre (**län**) osztották, élükön a király által kinevezett **landshövding** (kormányzó) állt. A fellebbviteli bíróság Turkuban (svédül Åbo) működött, és a finnországi ügyek jelentős részét a **svéd királyi kancellária** intézte Stockholmban. A hivatali nyelv a svéd volt, és a finnországi nemesség, valamint a felsőbb hivatalnokréteg túlnyomórészt svéd ajkú volt.

A finn nyelvű parasztság a svéd birodalom adóterheinek és katonai kötelezettségeinek viselte a legnagyobb részét. A svéd nagyhatalmi korszak hadserege, amely a A svéd nagyhatalmi korszak alfejezetben tárgyalt balti-tengeri hódításokat végrehajtotta, jelentős számban támaszkodott finn katonákra. A **finn lovasság** (hakkapeliitat) a harmincéves háborúban és a lengyel háborúkban szerzett hírnevet, de a paraszti családok számára a hadba vonulás súlyos teher volt. A svéd hadsereg fenntartása érdekében bevezetett **indelningsverket** (telepítési rendszer) a katonákat birtokokhoz kötötte, amelyek a katonai szolgálatot finanszírozták; ez a rendszer Finnországban is működött, és a paraszti közösségek számára további terheket jelentett. Az adózás, a kényszersorozás és a háborúk pusztítása mellett a 17. század végén súlyos éhínségek is sújtották a finn területeket: az 1695–1697-es nagy éhínség, amelyet a hideg nyarak és a rossz termés okozott, Finnország lakosságának jelentős részét elpusztította. A demográfiai becslések szerint Finnország lakossága a 17. század közepén körülbelül 400 000–500 000 fő lehetett, de az éhínségek és a háborúk miatt ez a szám a 18. század elejére jelentősen visszaesett; ezek a számok azonban nagy bizonytalansággal terheltek, mivel a korabeli egyházi anyakönyvek hiányosak.

A lutheránus egyház Finnországban is az államapparátus részét képezte. A papság túlnyomórészt svéd nyelvű volt, de a reformáció óta a finn nyelvű vallási irodalom – elsősorban Mikael Agricola bibliafordítása és katekizmusa – lehetővé tette a finn nyelvű elemi oktatást. A 17. században a finn nyelvű írásbeliség lassan bővült, de a hivatali és a tudományos nyelv továbbra is a svéd

maradt. A finn parasztság nyelvi helyzete alárendelt volt: a finn nyelv nem volt a közigazgatás nyelve, és a finn beszélők a svéd hivatalnokokkal való érintkezésben gyakran tolmácsra szorultak. Ez a nyelvi hierarchia a 19. századi finn nemzeti mozgalom egyik fő sérelmévé vált, de a 17–18. században a nyelvi identitás még nem kapcsolódott politikai nemzetfogalomhoz.

A számi (lapp) területek a svéd és a dán–norvég korona közötti határvidéken feküdtek, és mindkét állam adóztatta a számi közösségeket. A lutheránus misszió a 17. századtól fokozatosan átalakította a számi vallást, és a svéd, illetve a dán–norvég hatóságok a számi területek feletti fennhatóságot is igyekeztek megszilárdítani. A határviták a 18. században a **strömstad-i szerződés** (1751) révén rendeződtek, amely a svéd–norvég határt a mai napig befolyásolja. A szerződés a számi közösségek megkérdezése nélkül húzta meg a határt, és a számi rénszarvas- és halászterületeket mesterségesen kettévágta; ez a dokumentált tény a modern őslakosjogi diskurzusban a gyarmati jellegű hatalomgyakorlás példájaként jelenik meg.

5.4.5 A nagy északi háború és a finn területek sorsa

A **nagy északi háború** (dánul *Store Nordiske Krig*, svédül *Stora nordiska kriget*, finnül *Suuri Pohjan sota*, 1700–1721) a svéd nagyhatalom összeomlásához vezetett, és Finnországot különösen súlyosan érintette. A háború korai szakaszában a svéd király, XII. Károly (Karl XII) sikeresen harcolt Dánia, Lengyelország és Oroszország ellen, de az 1709-es poltavai vereség után az orosz csapatok fokozatosan benyomultak Finnországba. 1713–1721 között az orosz hadsereg megszállta Dél- és Kelet-Finnországot, és a megszállás alatt a lakosság tömeges szenvedésnek volt kitéve. A finn történeti emlékezet ezt a korszakot **nagy haragvás** (finnül *Isoviha*) néven ismeri, amely során a lakosságot adókkal, rekvirálásokkal és erőszakkal sújtották, sokan elmenekültek Svédországba, másokat elhurcoltak Oroszországba. Az Isoviha emlékezete a finn nemzeti történetírásban erősen jelen van, és egyes értelmezések szerint hozzájárult a finn nemzeti ébredés későbbi narratívájához; ez azonban emlékezetpolitikai állítás, nem pedig a korabeli finn identitás dokumentált bizonyítéka – a 18. század eleji finn parasztok elsősorban a helyi közösségükhöz és a svéd királyhoz voltak lojálisak, és az orosz megszállást idegen hódításként élték meg.

Az 1721-es **uusikaupunki béke** (svédül *Nystad*, finnül *Uusikaupunki*) Svédország elvesztette Ingriát, Észtországot, Livóniát és Délkelet-Finnország egy részét, beleértve Viborg (Viipuri) és Kexholm (Käkisalmi) városát. Ez a területi veszteség a svéd birodalom keleti határát jelentősen nyugatabbra tolta, és Finnországot kiszolgáltatottabbá tette az orosz nyomásnak. Az 1741–1743-as orosz–svéd háborút lezáró **turui béke** (svédül *Åbo*, finnül *Turku*) további finn területeket csatolt Oroszországhoz, többek között a Kymi folyótól nyugatra fekvő sávot. A háborúk demográfiai következményei súlyosak voltak: a nagy északi háború és az 1695–1697-es éhínség együttes hatására Finnország lakossága a becslések szerint akár 30–40%-kal is csökkenhetett, bár ezek a számok nagy bizonytalansággal terheltek. A 18. század közepétől a finn lakosság lassan regenerálódott, és a század második felében a demográfiai növekedés felgyorsult.

5.4.6 A 18. századi reformok és a mezőgazdasági átalakulás

A 18. század második felében mind a dán–norvég monarchiában, mind a svéd birodalomban (és így Finnországban) a mezőgazdasági termelékenység növelése és a paraszti viszonyok átalakítása került napirendre. Dániában az abszolutista állam a **felvilágosult abszolutizmus** (oplyst enevælde) jegyében reformokat hajtott végre. A **stavnsbånd** eltörlése 1788-ban lehetővé tette a dán parasztok szabad költözését, bár a földesúri jogok egy része továbbra is fennmaradt. A földközösség felbontása (**udskiftning**) a falvak határában lévő közös földeket egyéni birtokokra osztotta, ami a mezőgazdasági termelés növelését és a paraszti földtulajdon kialakulását segítette elő. Ezek a reformok dokumentált királyi rendeletekben jelentek meg, és a dán mezőgazdaság

átalakulásának alapját képezték; ugyanakkor a reformok társadalmi hatása egyenlőtlen volt: a földnélküli napszámosok és zsellérek rétege növekedett, és a földesúri birtokok továbbra is jelentős maradtak.

Norvégiában a paraszti tulajdon már a reformok előtt is magas arányú volt, de a 18. század második felében a földek tagosítása és a mezőgazdasági technikák javulása itt is előrehaladt. A norvég parasztság piaci integrációja a fa- és halexport révén erősödött, és a norvég gazdaság a 18. század végére viszonylag dinamikusan fejlődött. Finnországban a svéd mezőgazdasági reformok hatása korlátozottabb volt, részben a földrajzi viszonyok, részben a svéd korona háborús terhei miatt. A finn mezőgazdaság a 18. században elsősorban a belső önellátásra rendezkedett be, de a tengerparti régiókban a kátrány- és fűrészáru-export lassú piacosodást indított el. A 18. század második felében a finn lakosság növekedése megnövelte a földnélküli paraszti réteg létszámát, ami a 19. századi társadalmi feszültségek előfutára volt.

A demográfiai változások a korszak egészében jelentősek voltak. A 17. század eleji lakosságnövekedést a háborúk és az éhínségek visszavetették, de a 18. század közepétől a halandóság csökkenése és a születésszám növekedése mind Dániában, mind Norvégiában, mind Finnországban a lakosság gyors növekedését eredményezte. A becslések szerint Dánia (a hercegségek nélkül) lakossága a 18. század közepén körülbelül 800 000 fő, Norvégiáé körülbelül 600 000–700 000 fő, Finnországé pedig körülbelül 400 000–500 000 fő volt; a század végére ezek a számok jelentősen emelkedtek. Mindezek az adatok az egyházi anyakönyvek feldolgozásán alapuló modern becslések, és jelentős bizonytalansággal terheltek, mivel a korabeli nyilvántartások hiányosak, és a határváltozások miatt a területi összehasonlítás is nehéz.

5.4.7 A tengerentúli területek és a kereskedelem rövid áttekintése

A 17–18. századi dán–norvég monarchia és a svéd birodalom gazdasága nem korlátozódott a balti-tengeri és északi-tengeri kereskedelemre; mindkét állam rendelkezett tengerentúli területekkel. Dánia gyarmatai közé tartozott Grönland, Izland és a Feröer-szigetek, amelyeket a dán korona tartományként igazgatott. A dán **Nyugat-India** (Dansk Vestindien) a mai Amerikai Virgin-szigetek területén feküdt, és a 18. században a dán rabszolga-kereskedelem és cukortermelés központja volt. A dán **Kelet-India** (Dansk Ostindien) az indiai Tranquebar és Serampore körüli területeket foglalta magában, ahol dán kereskedőtársaságok működtek. Az afrikai parton lévő dán erődök (például Christiansborg) a rabszolga-kereskedelem láncolatának részei voltak. A dán rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó ültetvénygazdaság a dán–norvég állam gazdasági rendszerének dokumentált része volt; ezt a mai történetírás kritikusan tárgyalja, és a gyarmati erőszakot nem relativizálja. A korabeli dán elit a rabszolgaságot természetes gazdasági intézményként kezelte, ami a korszak globális kereskedelmi rendszerének része volt, de ez a tény nem menti fel a rendszert az emberi szenvedés okozásának felelőssége alól.

A svéd birodalom tengerentúli terjeszkedése rövid életű volt. Az észak-amerikai **Új-Svédország** (1638–1655) a Delaware folyó mentén feküdt, de hamarosan holland, majd angol fennhatóság alá került. A 18. század végén Svédország megszerezte a karibi **Saint-Barthélemy** szigetét, amelyet szabad kikötőként használt. A finn területek nem vettek részt közvetlenül a svéd gyarmati kereskedelemben, de a svéd birodalom balti-tengeri kereskedelme – különösen a kátrány, a fűrészáru és a vas exportja – a finn partvidéki városokon keresztül bonyolódott le.

A dán **Sound-vám** (Øresundstolden) a dán korona egyik legfontosabb bevételi forrása volt. Az Øresund szorosán áthaladó hajók vámot fizettek, ami a dán–norvég állam pénzügyi stabilitását biztosította. A norvég fa- és halexport, valamint a dán mezőgazdasági termékek kivitele a nyugat-európai piacokra a dán–norvég kereskedőtőke megerősödéséhez vezetett. A manufaktúrák fejlődése mindkét államban korlátozott volt, de a textil- és fegyvergyártás egyes központokban megindult.

5.4.8 Források és bizonytalanságok

A 17–18. századi dán–norvég és svéd–finn államalakulatok vizsgálatához többféle elsődleges forrás áll rendelkezésre. A dán abszolutizmus jogi alapjait a Kongeloven (1665) és a Norske Lov (1687) dokumentálja; ezek hivatalos szövegek, amelyek pontosan rögzítik a hatalomgyakorlás kereteit. A svéd kormányzati iratok, a finnországi megyei levéltárak anyaga, az egyházi anyakönyvek és az adóösszeírások bőséges forrásbázist jelentenek, de mindegyiknek megvannak a maga korlátai: az adóösszeírások a tényleges lakosságszámot alulbecsülik, mivel a szegények és az adómentes rétegek gyakran kimaradtak; az egyházi anyakönyvek a születések, házasságok és halálozások rögzítésében a 18. században már megbízhatóbbak, de a korai időszakban hiányosak.

A paraszti tapasztalatok rekonstruálása különösen nehéz, mert a parasztok maguk ritkán hagytak írásos forrást; a történészek a bírósági jegyzőkönyvekre, a helyi egyházi feljegyzésekre és a korabeli utazók beszámolóira támaszkodnak. A finnországi nagy haragvás (Isoviha) eseményeinek rekonstruálásakor a svéd és orosz katonai iratok, valamint a későbbi tanúvallomások állnak rendelkezésre, de ezek elfogultak lehetnek. Az Isoviha emlékezete a finn nemzeti történetírásban erősen jelen van, és a korszakról alkotott kép ma is emlékezetpolitikai viták tárgya: a finn nemzeti narratíva a svéd korona elnyomását és az orosz megszállás brutalitását hangsúlyozza, míg a svéd történetírás inkább a birodalmi igazgatás modernizáló hatásait emeli ki.

A demográfiai adatok minden esetben becslések, amelyek a modern történeti demográfia módszereivel készültek, és jelentős bizonytalansággal terheltek. A dán–norvég abszolutizmus „felvilágosult” jellegének megítélése a szakirodalomban vitatott: egyes történészek a reformokat a királyi hatalom modernizáló szándékának tulajdonítják, mások szerint a reformok elsősorban a korona adóbevételeinek növelését szolgálták. A norvég paraszti szabadság kérdése szintén vitatott: a hagyományos norvég nemzeti történetírás a dán uralmat elnyomóként ábrázolja, de a modern kutatás árnyaltabb képet fest, amelyben a norvég helyi intézmények és a paraszti tulajdon fontos szerepet játszottak.

5.4.9 Rövid összefoglaló

- A dán–norvég monarchia abszolutizmusa 1660-ban született meg, és az 1665-ös Kongeloven rögzítette a király abszolút hatalmát; Norvégiát tartományként igazgatták, de saját törvénykezéssel (Norske Lov, 1687) és erős helyi önigazgatással rendelkezett.
- Dániában a paraszti lakosság nagy része bérlő volt, és az 1733-as stavnsbånd röghöz kötötte őket; Norvégiában ezzel szemben a paraszti tulajdon aránya magas volt, és a parasztok részt vettek a helyi igazságszolgáltatásban.
- A finn területek a svéd birodalom keleti felét képezték, svéd hivatali nyelvvel és közigazgatással; a finn nyelvű parasztság súlyos adó- és katonai terheket viselt, és a 17. század végi éhínségek, valamint a nagy északi háború pusztítása jelentős demográfiai visszaesést okozott.
- A nagy északi háború (1700–1721) Finnországot súlyosan érintette: az 1721-es uusikaupunki béke és az 1743-as turui béke területi veszteségekkel járt, és az orosz megszállás emléke (Isoviha) a finn nemzeti emlékezet fontos eleme.
- A 18. század második felében Dániában a mezőgazdasági reformok (a stavnsbånd eltörlése, a földközösség felbontása) átalakították a paraszti viszonyokat; Norvégiában és Finnországban a demográfiai növekedés és a lassú piacosodás jellemezte a korszakot.
- A dán–norvég monarchia tengerentúli területei (Grönland, Izland, Feröer, dán Nyugat-India, dán Kelet-India) és a dán rabszolga-kereskedelem a globális kereskedelmi rendszer részét képezték; a svéd gyarmatok rövid életűek voltak.

- A korszak forrásbázisa gazdag, de a paraszti tapasztalatok és a demográfiai adatok rekonstruálása bizonytalan; a dán uralom norvégiai és a svéd uralom finnországi megítélése a mai napig vitatott, és a nemzeti narratívák befolyásolják az értelmezést.

5.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dán–norvég abszolutizmus és a svéd nagyhatalmi korszak államszervezetét! Milyen különbségek adódnak a paraszti jogállásban Dániában, Norvégiában és Finnországban?
2. Milyen források alapján tudjuk rekonstruálni a finnországi nagy északi háború emberi veszteségeit, és milyen bizonytalanságokkal kell számolnunk a demográfiai becsléseknél?
3. Hogyan változott a norvég paraszti társadalom a dán uralom alatt, és miért vitatott a „dán éjszaka” (dansketiden) fogalma a modern történetírásban?
4. Milyen gazdasági és demográfiai folyamatok jellemezték a 18. század második felét Dániában és Finnországban, és hogyan kapcsolódtak ezek a mezőgazdasági reformokhoz?

I. rész – Dánia és Norvégia

6 Dánia a középkorban és a kora újkorban

6.1 A dán királyság és a Hanza

6.1.1 A dán királyság és a Hanza

A 12–14. századi Dánia története nem érthető meg kizárólag a királyi udvar és az egyházi hierarchia felől. A balti-tengeri térségben kibontakozó kereskedelmi forradalom, a német nyelvű városok szövetségének, a **Hanzának** (németül *Hanse*, dánul *Hansaen*) megerősödése, valamint a dán királyság és a svéd főnemesség közötti vetélkedés együttesen alakította azt a politikai és gazdasági teret, amelyben a dán korona hatalma megszilárdult, majd időről időre megtört. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan vált a dán királyság a Baltikum meghatározó hatalmává a 12–13. században, miként fonódott össze a dán expanzió a Hanza kereskedelmi érdekeivel, és miért vezetett ez a viszony a 14. század második felére olyan konfliktushoz, amely a dán korona számára megalázó békével zárult. A fejezet kitér a dán–svéd versengésre is, amely a **Kalmari unió** (1397–1523) létrejöttének egyik előfeltétele volt, és amelynek gyökerei részben a Hanza elleni közös fellépés igényéből fakadtak.

A tárgyalás során következetesen meg kell különböztetni a dokumentált tényt, a tudományos konszenzust és a vitatott értelmezést. A középkori dán történelem számos alapvető eseményének datálása – például a **dán királyság kialakulásának** pontos kronológiája – a források szűkössége miatt bizonytalan. A Hanza szerepének megítélése pedig a 19. századi nemzeti történetírás óta erősen átpolitizált: a dán és a német történészek hosszú időn át nemzeti narratívák mentén értelmezték a Hanza és a dán királyság konfliktusait. A mai szakirodalom ezzel szemben a kölcsönös függőséget, a kereskedelmi hálózatok és a politikai hatalom összefonódását hangsúlyozza, és óvatosan kezeli a „nemzeti” kategóriákat.

6.1.1.1 A dán királyság megszilárdulása és a balti expanzió

A dán királyság a 10. században, a **Jelling-dinasztia** (dánul *Jellingdynastiet*) uralkodói alatt lépett a keresztény európai államok közé. A viking kor társadalma és expanziója és A dán, norvég és svéd királyság kialakulása alfejezetekben tárgyalt viking kori előzmények után a 11–12. század a királyi hatalom intézményesülésének időszaka volt. A királyság területi magja **Jylland** (Jütland), a dán szigetek és **Skåne** volt, de a 12. században a dán korona fennhatósága fokozatosan kiterjedt a **Schleswig** (dánul *Slesvig*, németül *Schleswig*) hercegségre is, amely a dán király és a német-római császár közötti vitatott hűségterület volt. A dán királyi hatalom megerősödése szorosan összefüggött az egyházszervezettel: a **lundi érsekség** (1104-ben érseki rangra emelve) a dán egyház központjaként a királyi adminisztráció és a jogi írásbeliség egyik bázisa lett.

A 12. század második felében **I. Valdemár** (uralkodott 1157–1182) és fia, **VI. Knut** (1182–1202) alatt a dán királyság katonai expanzióba kezdett a Balti-tenger déli partvidékén. A dán flotta és a királyi haderő célpontjai a **vend** (szláv) törzsek, különösen a **Rügen** szigetén élő **ránok** voltak. A dán hódítás indoklása részben vallásos volt – a pogány szlávok megtérítése –, részben pedig a királyi hatalom megerősítése a balti kereskedelmi útvonalak felett. A hódítás dokumentált tényei közé tartozik **Arkona** erődjének elfoglalása 1168-ban, amelyet a kortárs **Saxo Grammaticus**

(kb. 1200) krónikája részletesen leír, bár a leírás erősen irodalmi formájú és a keresztény győzelem narratíváját követi.

A dán expanzió csúcspontját a 13. század elején érte el, amikor **II. Valdemár** (uralkodott 1202–1241) elfoglalta **Észtország** északi részét. Az **1219-es lindanise-i csata** – a mai Tallinn közelében – a dán történeti emlékezetben a **Dannebrog** zászló legendájával kapcsolódott össze, ám a zászló eredetének története későbbi hagyomány, nem dokumentált kortárs tény. A dán uralom Észtországban 1346-ig tartott, amikor a királyság eladta a területet a **Német Lovagrendnek**. Az észt területek dán uralmának megítélése a modern észt történetírásban vitatott: egyes szerzők a dán időszakot a német befolyás előfutáraként értelmezik, mások a dán–észt érintkezés viszonylagosan korlátozott voltát hangsúlyozzák.

A balti expanzió következménye kettős volt. Egyrészt a dán királyság a Baltikum egyik legerősebb katonai hatalmává vált, és a királyi jövedelmek a kereskedelem ellenőrzéséből is gyarapodtak. Másrészt a hódításokhoz szükséges haderő és a királyi adminisztráció kiépítése a dán főnemességgel való folyamatos egyezkedést igényelte. A 13. század második felében a királyi hatalom és a főnemesség közötti feszültség nyílt polgárháborúba torkollott, amely a királyi hatalom meggyengüléséhez vezetett. Az 1282-es **nyborgi kézirat** (dánul *håndfæstning*) az első olyan dán királyi kötelezettségvállalás, amelyben a király a főnemesség jogait írásban ismerte el; ez a dán rendi alkotmányosság egyik korai dokumentuma.

6.1.1.2 A Hanza felemelkedése és a dán városok

A **Hanza** a 12–13. században szervesen kialakuló kereskedelmi szövetség volt, amelynek magját a német nyelvű városok – elsősorban **Lübeck**, **Hamburg**, **Bréma**, majd később **Visby**, **Riga**, **Tallinn** és **Gdańsk** – alkották. A Hanza nem volt modern értelemben vett állam vagy nemzetközi szervezet: nem volt közös alkotmánya, állandó hadserege vagy következetes jogi személyisége. A szövetség alapja a közös kereskedelmi érdek, a városok közötti hálózat, valamint az áruk és kereskedők védelmére irányuló alkalmi katonai együttműködés volt. A Hanza gyűléseit, a **Hansetag**okat, rendszertelenül hívták össze, és a résztvevő városok köre változó volt.

A Hanza dániai jelenléte a **sild**piacra (heringpiac) és a balti-tengeri kereskedelem ellenőrzésére épült. A dániai vizeken halászott hering – különösen a **Øresund** (dánul *Øresund*, svédül *Öresund*) mentén – a középkori Európa egyik legfontosabb tömegélelmiszere volt, és a böjt időszakában különösen nagy kereslet mutatkozott rá. A dán király az Øresundon áthaladó hajókra **vámot** (dánul *Øresundstolden*) vetett ki, amely a királyi jövedelmek egyik legfontosabb forrásává vált. A Hanza kereskedői számára ez a vám egyszerre volt teher és a kiszámítható kereskedelem feltétele: a vám megfizetése fejében a dán király biztosította a hajózás biztonságát.

A dániai városok – elsősorban **Koppenhága** (dánul *København*), **Malmö** (dánul *Malmø*) és **Ribe** – a Hanza hálózatába kapcsolódtak, de nem voltak a Hanza teljes jogú tagjai. A dán városok polgársága részben német nyelvű betelepülőkből állt, és a városi jog, a kereskedelem nyelve és a céhes szervezet a német mintákat követte. Ez a nyelvi és kulturális kettősség a dán városi társadalomban tartós feszültség forrása volt. A dán nyelvű lakosság és a német nyelvű kereskedőréteg közötti viszony nem írható le a modern nemzeti ellentét fogalmaival, de a 14. századtól egyre gyakrabban jelentek meg a „dán” és a „német” identitásra utaló megkülönböztetések a városi jogvitákban és a céhek szabályaiban.

6.1.1.3 A dán–Hanza konfliktus és a stralsundi béke

A 14. század közepére a dán királyság politikai válságba került. **II. Kristóf** (1320–1326, majd 1329–1332) uralkodása alatt a királyi jövedelmek nagy részét a főnemességnek és a hitelezőknek

zálogosították el, és az ország egy időre király nélkül maradt (1332–1340). A hatalmi vákuumot a Hanza városai – mindenekelőtt Lübeck – kihasználták, és gazdasági befolyásukat politikai nyomássá alakították. A dán korona 1340-től **IV. Valdemár Atterdag** (ur. 1340–1375) alatt kezdte visszaszerezni az elzálogosított területeket. Valdemár adókat emelt, visszavásárolta a koronabirtokokat, és katonai erővel törte meg a lázadó főurakat. Politikájának eredményeként a királyi hatalom a 1360-as évekre ismét megerősödött.

A Hanza és a dán királyság közötti nyílt háború 1361-ben robbant ki, amikor Valdemár elfoglalta a Hanza egyik kulcsvárosát, **Visbyt** a balti-tengeri **Gotland** szigetén. A gotlandi hadjárat dokumentált tény, de az okok értelmezése vitatott. A dán királyi udvar a hadjáratot a koronabirtokok visszaszerzésének logikus folytatásaként állította be; a Hanza városai szerint Valdemár a balti kereskedelem ellenőrzésére tört. A kortárs krónikák – például a **Detmar-krónika** Lübeckből – a dán királyt rablóként és a kereskedelem ellenségeként ábrázolják, ami a Hanza propagandájának része volt.

A háború első szakaszában a dán flotta sikeresen akadályozta a Hanza hajóforgalmát, de a Hanza városai 1368-ban **kölni konföderáció** néven katonai szövetséget kötöttek, és szövetségesül nyerték meg a svéd főnemességet, valamint a dán főurak egy részét is. A háború dán vereséggel végződött. Az **1370-es stralsundi béke** (dánul *Stralsundfreden*) a dán korona számára súlyos feltételeket szabott: a Hanza városai megerősítették kereskedelmi kiváltságaikat, és a dán királyi tanácsnak jóvá kellett hagynia a béke feltételeit. A béke egyik legismertebb pontja kimondta, hogy a dán király a Hanza tanácsának beleegyezése nélkül nem adhatja át a koronát utódjának. Ez a feltétel a dán királyi szuverenitás korlátozásaként értelmezhető, bár a modern kutatás hangsúlyozza, hogy a kikötés gyakorlati jelentősége korlátozott volt, mivel a dán királyválasztás amúgy is a rendek részvételével történt.

A stralsundi béke megítélése a történetírásban erősen vitatott. A 19. századi dán nemzeti történetírás a békét nemzeti tragédiaként, a német befolyás csúcspontjaként értelmezte. A német történetírás ezzel szemben a Hanza civilizációs küldetését hangsúlyozta. A mai kutatás ezzel szemben a békét a kereskedelmi érdekek és a politikai hatalom közötti alkuként értelmezi, amelyből mindkét fél nyert: a Hanza kiváltságokat kapott, a dán királyság pedig megőrizte területi integritását és a Øresund vámját. A „nemzeti megaláztatás” narratívája tehát a 19. századi emlékezetpolitika terméke, nem pedig a kortárs forrásokban dokumentált értelmezés.

6.1.1.4 A Kalmari unió és a Hanza hanyatlásának kezdete

A 14. század végén a dán, a norvég és a svéd királyság trónutódlási válságai lehetővé tették egy közös uralkodó megválasztását. **Margit** (dánul *Margrete*, 1353–1412), IV. Valdemár lánya, előbb Dánia, majd Norvégia, végül Svédország régense lett. Margit hatalmának alapja a dán főnemességgel és az egyházzal kötött szövetség volt, valamint az a képesség, hogy a királyi jövedelmeket a hitelezők és a Hanza nyomása ellenére is stabilizálja. Margit politikájának egyik célja a Hanza befolyásának visszaszorítása volt, de ezt nem nyílt háborúval, hanem a királyi jövedelmek növelésével és a városi kiváltságok fokozatos megnyirbálásával érte el.

Az **1397-es kalmari unió** (dánul *Kalmarunionen*) létrejötte dokumentált tény, de a szerződés pontos tartalma vitatott. A fennmaradt oklevél nem egyértelmű az unió alkotmányos jellegét illetően: egyes kutatók szoros perszonáluniónak, mások laza államszövetségnek tekintik. A kortárs források szerint a három királyság megegyezett abban, hogy közös uralkodójuk lesz, de a királyi tanácsok és a rendi gyűlések országonként megőrizték jogköreiket. A Hanza számára a Kalmari unió kettős jelentőséggel bírt: egyrészt a dán–norvég–svéd egyesítés növelte a királyi hatalom katonai potenciálját, másrészt a belső feszültségek – különösen a svéd főnemesség és a dán királyi adminisztráció között – a Hanza számára továbbra is lehetőséget kínáltak a beavatkozásra.

A 15. században a dán–svéd versengés a Kalmari unió egyik állandó konfliktusvonala volt. A svéd főnemesség és a **bergslageni** bányavidékek polgársága nehezen viselte a dán királyi adókat és a háborúk költségeit. A Hanza – különösen Lübeck – időnként a svéd lázadókat támogatta, máskor a dán királlyal kötött kompromisszumot. A korszak meghatározó dokumentuma a **stockholmi vérfürdő** (dánul *Det Stockholmske Blodbad*, 1520) előzményeként ismert konfliktus, amelyben a dán király, **II. Krisztián** (ur. 1513–1523) katonai erővel próbálta megtörni a svéd ellenállást. A vérfürdő áldozatszáma vitatott, és az eseményt mind a dán, mind a svéd történeti emlékezet erősen átpolitizálta. A svéd nemzeti történetírás a vérfürdőt a dán zsarnokság szimbólumaként, a dán hagyomány pedig a királyi hatalom megszilárdításának szükséges lépéseként ábrázolta. A mai kutatás az eseményt a rendi konfliktusok és a birodalmi hatalmi harcok összefüggésében értelmezi, és hangsúlyozza, hogy a vérfürdő nem a „dán" és a „svéd" nemzet közötti harc volt, hanem a királyi központosítás és a tartományi autonómia közötti küzdelem.

A Hanza a 15. század második felében fokozatosan elveszítette katonai és politikai súlyát. A dán királyok – különösen **I. Keresztély** (ur. 1448–1481) és fia, **János** (ur. 1481–1513) – megerősítették a királyi flottát, és közvetlen kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki a holland városokkal. A holland hajósok megjelenése a Balti-tengeren aláásta a Hanza monopóliumát, és a dán királyi vámbevételeket is átalakította. A Hanza hanyatlása azonban nem volt lineáris folyamat: egyes városok, például Lübeck, még a 16. században is képesek voltak katonai beavatkozásra, de a dán királyság feletti korábbi befolyásukat már nem állították vissza.

A dán királyság és a Hanza viszonya tehát nem írható le egyszerűen a „dán nemzeti ellenállás" és a „német gazdasági elnyomás" sémájával. A valóságban a dán királyi hatalom és a Hanza városai közötti viszony a kölcsönös függőség, az alkalmi szövetség és a nyílt konfliktus váltakozása volt. A dán királyi jövedelmek jelentős része a Hanza kereskedői által fizetett vámokból származott, ugyanakkor a Hanza kiváltságai korlátozták a dán városi polgárság fejlődését. A dán korona ezért nem a Hanza teljes kiszorítására, hanem a befolyás egyensúlyának megváltoztatására törekedett. A 14. század végi és 15. századi dán politika sikere abban állt, hogy a királyi hatalom megerősítését a Hanza kiváltságainak fokozatos visszaszorításával kötötte össze, anélkül, hogy nyílt háborút kockáztatott volna.

Mindez a dán–svéd versengésre is hatással volt. A svéd főnemesség számára a Hanza egyszerre volt gazdasági partner és politikai ellensúly a dán királlyal szemben. A svéd bányavidékek exportja – elsősorban a vas és a réz – a Hanza kereskedelmi hálózatán keresztül jutott el Nyugat-Európába, és ez a gazdasági kapcsolat a svéd rendeket a dán királyi központosítással szembeni ellenállásra ösztönözte. A Kalmari unió belső feszültségei így nem választhatók el a balti-tengeri kereskedelem és a Hanza befolyásának kérdésétől. A 16. század eleji dán–svéd konfliktus – amely a stockholmi vérfürdőhöz és végül a Kalmari unió felbomlásához vezetett – részben a Hanza által is befolyásolt gazdasági és politikai érdekellentétek következménye volt.

A dán királyság és a Hanza viszonyának tárgyalása során a források hiányosságait is hangsúlyozni kell. A Hanza belső iratai – városi jegyzőkönyvek, kereskedelmi levelek, vámnyilvántartások – csak töredékesen maradtak fenn, és a fennmaradt anyag erősen Lübeck-központú. A dán királyi udvar iratai közül a középkori oklevelek nagy része elveszett, és a megmaradt dokumentumok gyakran csak későbbi másolatokban ismertek. A krónikairodalom – mint Saxo Grammaticus vagy a Detmar-krónika – irodalmi és politikai célokat szolgált, ezért nem kezelhető kizárólag tényszerű beszámolóként. A régészeti kutatások – például a koppenhágai vár feltárása vagy a balti-tengeri hajóroncsok vizsgálata – az utóbbi évtizedekben jelentősen bővítették a kereskedelmi útvonalakra és a mindennapi életre vonatkozó ismereteinket, de a régészeti leletek értelmezése is vitatott.

A dán királyság és a Hanza kapcsolatát a modern emlékezetpolitika is terheli. A 19. századi dán nemzeti mozgalom a Hanza időszakát a német befolyás elleni nemzeti ellenállás előzményeként állította be, és ezt a képet a 20. századi dán–német konfliktusok – különösen az 1864-es háború és a második világháborús megszállás – tovább erősítették. A német történetírás a Hanza időszakát

a balti-tengeri térség civilizációs és gazdasági integrációjának aranykoraként ábrázolta. A mai kutatás mindkét narratívától óvatosan távolságot tart, és a Hanza jelenségét a középkori Európa hálózatos gazdasági és politikai rendjének összefüggésében értelmezi. A Hanza nem volt sem német nemzeti állam, sem a dán királyság ellensége; a városok és a királyság viszonya a gyakorlati érdekek, a kiváltságok és a kényszerek bonyolult szövedéke volt.

6.1.2 Források és bizonytalanságok

A dán királyság és a Hanza viszonyára vonatkozó ismereteink három fő forráscsoportra támaszkodnak. Az első a dán és német városi levéltárak anyaga, amelyből elsősorban Lübeck, Hamburg, Bréma, Koppenhága és Malmö iratai maradtak fenn. A második a királyi oklevelek és a rendi gyűlések határozatai, amelyek közül az 1282-es nyborgi kézirat és az 1370-es stralsundi béke a legfontosabbak. A harmadik a kortárs elbeszélő források – krónikák, évkönyvek és kereskedelmi levelezések –, amelyek azonban erősen elfogultak és hiányosak.

A legnagyobb bizonytalanságok a következő területeken jelentkeznek. A dán királyság korai terjeszkedésének kronológiája – különösen a 12. századi balti hadjáratok pontos időrendje – részben vitatott, mivel a források gyakran ellentmondanak egymásnak. A Hanza szervezeti jellegét illetően a kutatás megosztott: egyes szerzők a Hanza intézményesültségét hangsúlyozzák, mások a hálózatszerű, alkalmi együttműködést. A stralsundi béke gyakorlati következményeit illetően nincs egyetértés abban, hogy a béke mennyiben korlátozta ténylegesen a dán királyi szuverenitást. A kvantitatív adatok – például a heringpiac mérete, a vámbevételek nagysága vagy a Hanza hajóforgalma – mind becslések, és a középkori forrásokban szereplő számok gyakran pontatlanok vagy túlzóak.

Külön kell jelezni, hogy a Hanza és a dán királyság viszonyának értelmezése a 19. század óta erősen átpolitizált. A nemzeti történetírás kategóriái – „dán nemzeti ellenállás”, „német gazdasági elnyomás” – nem felelnek meg a középkori forrásokban dokumentált viszonyoknak, ezért az ilyen értelmezéseket a mai kutatás emlékezetpolitikai konstrukcióként kezeli.

6.1.3 Rövid összefoglaló

- A dán királyság a 12–13. században a Baltikum meghatározó katonai hatalmává vált, de a balti expanzió költségei és a főnemességgel való konfliktusok a 14. század közepére meggyengítették a királyi hatalmat.
- A Hanza német nyelvű városok alkalmi szövetsége volt, amelynek dániai befolyása a heringkereskedelemre és az Øresund vámtarifájára épült; a Hanza nem volt modern állam vagy nemzetközi szervezet.
- Az 1361-es gotlandi hadjárat és az 1370-es stralsundi béke a Hanza és a dán királyság közötti konfliktus csúcspontját jelentette; a béke feltételei korlátozták a dán királyi szuverenitást, de gyakorlati jelentőségük vitatott.
- A Kalmari unió (1397) létrejötte részben a dán–svéd–norvég egyesítésre irányuló törekvés volt a Hanza befolyásának ellensúlyozására, de az unió belső feszültségei állandósították a dán–svéd versengést.
- A Hanza hanyatlása a 15. század második felében fokozatos volt, és összefüggött a holland hajósok balti-tengeri megjelenésével, valamint a dán királyi flotta megerősödésével.
- A dán királyság és a Hanza viszonya kölcsönös függőségen alapult: a királyi jövedelmek a Hanza által fizetett vámokból származtak, de a Hanza kiváltságai korlátozták a dán városi polgárság fejlődését.
- A téma történetírása erősen átpolitizált; a 19. századi nemzeti narratívák a mai kutatás szerint nem tükrözik a középkori forrásokban dokumentált viszonyokat.

6.1.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és politikai tényezők magyarázzák a dán királyság 12–13. századi balti expanzióját, és milyen következményei voltak a királyi hatalomra nézve?
2. Hasonlítsa össze a Hanza és a dán királyság viszonyát a 13. és a 14. században! Milyen szerepet játszott a heringkereskedelem és az Øresund vámja ebben a viszonyban?
3. Miért tekinthető a stralsundi béke egyszerre a Hanza befolyása csúcspontjának és a dán királyi szuverenitás korlátozásának? Milyen érvek szólnak az értelmezés vitatottsága mellett?
4. Hogyan kapcsolódott a Kalmari unió létrejötte a Hanza elleni fellépéshez, és miért nem tudta az unió tartósan visszaszorítani a Hanza befolyását?
5. Milyen módszertani problémákat vet fel a Hanza és a dán királyság viszonyának kutatása a 19. századi nemzeti történetírás narratíváinak fényében?

6.2 A reformáció és a dán abszolutizmus

6.2.1 A reformáció háttere és a dán–norvég állami egyház kiépítése

A dán reformáció nem csupán vallási változás volt, hanem szorosan összefonódott a királyi hatalom megerősödésével, a földbirtokviszonyok átrendeződésével és a dán–norvég (később dán–norvég–izlandi) államalakulat központosításával. A 16. század eleji Dániában a katolikus egyház – a püspökök, a káptalanok és a kolostorok – a legnagyobb földbirtokosok közé tartozott, és a rendi országgyűlésben (dánul *rigsråd*, azaz birodalmi tanács) a főpapság meghatározó politikai erőt képviselt. A reformáció így egyszerre jelentett vallási, gazdasági és hatalmi kihívást a királyi udvar, a nemesség és a városi polgárság számára, miközben a lutheri tanok – különösen a német egyetemeken tanult dán hallgatók és a hanza-városok kereskedelmi kapcsolatai révén – fokozatosan utat találtak a dán területekre. A reformáció skandináviai előzményeit a reformáció Skandináviában alfejezet tárgyalja bővebben; itt a dániai folyamatokra és azok belpolitikai következményeire összpontosítunk.

6.2.1.1 A katolikus egyház hatalma és a késő középkori egyházválság

A késő középkori dán egyház szervezete a területi államhatárokat részben átszelő, nemzetközi intézményhálózatként működött. A nyolc dániai püspökség – többek között Lund (amely 1104-től a dániai, illetve az egész északi egyháztartomány érseki székhelye volt), Roskilde, Viborg, Aarhus, Ribe és Slesvig – jelentős birtokállománnyal rendelkezett, a püspökök és kanonokok pedig a *Rigsråd* tagjaiként közvetlenül részt vettek a királyválasztásokban és a kormányzati döntésekben. A 15–16. század fordulóján azonban a dániai egyházat is elérték a késő középkori európai egyházválság tünetei: a pápai adók és a javadalmak betöltése körüli viták, a püspöki székek világi-politikai célú betöltése, valamint a világi elit és az egyházi intézmények közötti feszültségek. Mindezek a kritikák nem tették automatikusan lutheránussá a lakosságot, de fogékonnyá tették a társadalom egyes csoportjait a reformációs üzenet iránt.

6.2.1.2 I. Keresztély (1513–1523) és az első reformációs törekvések

I. Keresztély (Christian 1.; dánul Christiern 1., 1513–1523) uralkodása alatt a reformációs eszmék már megjelentek a dán városi polgárság és a Wittenbergben tanult prédikátorok körében. Keresztély – aki 1520-tól Svédország királya is volt, és a stockholmi vérfürdő néven ismert eseménysor (1520. november) miatt a svédországi rendekkel végzetesen szembekerült – a dániai

püspökök és a nemesség közötti hatalmi harcban saját pozícióját kívánta erősíteni. A reformációt részben eszközként használta: udvarában német és dán reformátorokat pártfogolt, és a püspökök hatalmát korlátozó intézkedéseket hozott. Az 1523-as dán nemesi felkelés azonban elűzte Keresztélyt, aki a Német-római Birodalomba menekült. A felkelés okai összetettek voltak: a nemesi rendek sérelmezték a király központosító politikáját, a Svédországgal kapcsolatos kudarcot, a Hanza-városokkal való konfliktust, valamint a királyi adópolitikát. A reformáció kérdése ebben a konfliktusban még nem volt meghatározó, de a királyi hatalom és az egyházi elitek közötti feszültség már előrevetítette a későbbi szekularizációt.

6.2.1.3 I. Frigyes (1523–1533) és a lutheránus közösségek terjedése

I. Frigyes (Frederik 1., 1523–1533) királyként kényes egyensúlyt tartott fenn. A *Rigsråd* tagjaként megválasztott király a hatalomátvételkor kötelezettséget vállalt arra, hogy a katolikus egyházat védelmezi, ugyanakkor nem üldözte a lutheránus prédikátorokat, sőt egyeseket udvari prédikátorként alkalmazott. Ezzel párhuzamosan a dán városokban – különösen Malmøben, Koppenhágában, Viborgban és Aalborgban – polgári kezdeményezésű reformációs mozgalmak indultak. Malmøben az 1520-as évek második felében a polgárok elérték, hogy a városi templomokban részben lutheránus szellemű prédikációt tartsanak, és a városi tanács a kolostorok egy részét is ellenőrzése alá vonta. A dániai lutheránus reformáció tehát nem kizárólag felülről indult; a városi önkormányzatok és a céhek szerepe legalább olyan fontos volt, mint a királyi udvaré. Ugyanakkor a vidéki lakosság nagy része ekkor még a katolikus szertartásokhoz ragaszkodott, vagy egyszerűen közömbös maradt a teológiai viták iránt.

Frigyes halála (1533) után Dánia belső konfliktusba süllyedt: a katolikus püspökök által dominált *Rigsråd* és a lutheránus irányba hajló nemesség, illetve polgárság között kiéleződött a harc a királyválasztás körül. Ezt a belpolitikai válságot a Hanza-városok – különösen Lübeck – beavatkozása tovább súlyosbította. Az úgynevezett **grófháború** (dánul *Grevens Fejde*, 1534–1536) névadója Christoph von Oldenburg gróf, aki az elűzött II. Keresztély (Christian 2.) hívét támogatta, és Lübeck katonai segítségével próbálta megdönteni a dániai rendi kormányzatot. A háború azonban nem csupán trónharc volt: vallási és társadalmi dimenziói is voltak, hiszen a városi polgárság egy része a katolikus püspökök hatalmával szemben a lutheránus irányzatot támogatta, a parasztság pedig egyes területeken a földesúri terhek ellen is fellázadt. A grófháború emléke a későbbi dán történetírásban sokáig a katolikus egyházi hatalom elleni küzdelemként, illetve a polgári szabadság küzdelmeként is megjelent; a mai kutatás inkább a rendi, regionális és nemzetközi érdekek bonyolult szövevényét hangsúlyozza.

6.2.2 Az 1536-os reformáció és a királyi hatalom megszilárdítása

III. Keresztély (Christian 3., 1534–1559), I. Frigyes legidősebb fia, 1536 júliusában – a grófháború katonai fordulata után – győzelmet aratott, majd a koppenhágai országgyűlésen (1536. október) keresztülvitte a reformáció bevezetését. Az 1536-os **dán reformáció** (reformáció, dánul *reformationen*) a királyi hatalom szempontjából az egyházi vagyon és intézményrendszer állami kézbe vételét jelentette. A püspököket letartóztatták, a püspöki hivatalokat megszüntették, a kolostorok és a káptalanok birtokait pedig a korona elkobozta. A dán–norvég–izlandi államban ezzel a királyi birtokállomány ugrásszerűen megnőtt: a korábbi királyi birtokok mellett a korona szerezte meg az egyházi földek jelentős részét, ami a későbbi abszolutista állam pénzügyi alapját is megteremtette. Ugyanakkor a szekularizált földek egy részét a király kénytelen volt a háborúban részt vevő nemesi családoknak elzálogosítani vagy eladni, hogy fedezze az állam adósságait.

6.2.2.1 Az egyházi rend átszervezése

Az 1536-os rendezés nyomán a dán egyház szervezetét felszámolták, és helyébe lépett az **államegyház** (dánul *folkekirke*, szó szerint „népegyház”; a kifejezés a 19. századi alkotmányos vitákban vált általánossá, de az intézményi keret az 1536 utáni királyi egyházra vezethető vissza). Az új egyházszervezetben a püspöki címet lutheránus **szuperintendensek** (dánul *superintendent*), később ismét **püspökök** (dánul *biskop*) váltották fel, akiket már nem a pápa, hanem a király nevezett ki, és joghatóságuk a királyi fennhatóság alá tartozó egyházkormányzatra korlátozódott. A pápai nunciatúra és a katolikus kánonjog hatálya megszűnt; az egyházi bíráskodást lutheránus konzisztóriumok és a királyi kancellária vette át.

A liturgia és a hitélet alakulását Dánia és Norvégia esetében az 1537-ben kibocsátott, latinul írt **Egyházi rendtartás** (latinul *Ordinatio ecclesiastica*, dánul *Kirkeordinansen*, 1537) szabályozta. Ezt a dokumentumot – amelyet Peder Palladius és más Wittenbergben képzett teológusok dolgoztak ki – 1537-ben a király megerősítette, de a lutheránus tanítás szerinti formális státuszát a dán kutatás egyes pontjai vitatják, mivel a rendtartást Norvégiában és Izlandon csak később, részben a helyi ellenállás miatt vezették be. A rendtartás rögzítette a prédikáció, az iskolázás és a szegénygondozás kereteit, valamint az anyakönyvezés rendjét. Az anyakönyvezés – a keresztelések, házasságkötések és temetések rögzítése – a kora újkori állam számára a népesség-nyilvántartás alapjává vált, és a későbbi statisztikai kutatások egyik legfontosabb forráscsoportját jelenti.

6.2.2.2 A latin iskola, a szegénygondozás és az egyházi vagyon

A reformáció a dániai oktatás és szociális gondoskodás rendszerét is átszervezte. A kolostorok megszüntetésével a szerzetesi iskolák és kórházak egy része megszűnt, más részét a városi tanácsok vagy a királyi adminisztráció vette át. A **latinskolák** (dánul *latinskole*) a városi polgárság és a lelkészképzés szintjén a lutheránus ortodoxia szolgálatába álltak; a tananyag a latin nyelv, a retorika, a dialektika és a katekizmus oktatására épült. A szegénygondozás területén az egyházi tized egy részét a városi szegényalapok finanszírozására fordították, ami a kora újkori dán jóléti intézményrendszer csírájának tekinthető, de nem szabad a mai jóléti állam fogalmait visszavetíteni a 16. századra: a segélyezés ekkor még szigorú helyi ellenőrzés alatt állt, és a szegénységet eltérően ítélték meg.

6.2.2.3 Norvégia és Izland csatlakozása a dán reformációhoz

A dán reformációt Norvégiára is kiterjesztették, részben katonai erővel. Norvégia a dán–norvég perszonálunióban, illetve a későbbi dán–norvég államban a dán királyi tanács alárendeltje volt, de a helyi egyházi intézmények – különösen a nidarosi (trondheimi) érsekség – önálló hatalmi tényezőt képeztek. 1537-ben a dán flotta és katonaság elfoglalta a nidarosi érseki széket; Olav Engelbrektssøn érsek elmenekült. A norvég egyházi birtokokat a dán korona kebelezte be, és a norvégiai egyházat a dániaihoz hasonló lutheránus államegyházi modell szerint szervezték át. Ez a folyamat a norvégiai nemesség és a helyi közösségek ellenállásába ütközött; a régi norvég törvények és szokások egy részét az 1604-ben bevezetett **Krisztián 4. Norvég Törvénykönyve** (dánul *Christian 4.s norske lov*; a kora újkori dán-norvég jogforrások egységesítésének egyik lépése) és a későbbi rendeletek váltották fel. A norvégiai reformációt a dán történetírás egy része a dán központosítás elemeként, a norvég történetírás egy része pedig a norvég politikai és kulturális autonómia elvesztésének egyik állomásaként értelmezi; a mai konszenzus inkább a folyamat összetettségét, a helyi elitek szerepét és a reformáció regionális eltéréseit hangsúlyozza.

Izland 1550-ig ellenállt a dán reformációnak: a hólari püspök, Jón Arason fegyveres ellenállása csak 1550 őszén, kivégzésével ért véget. Izland ezt követően a dán–norvég királyi fennhatóság alá

került, de a sziget egyházi és jogi rendszerében a helyi hagyományok tovább éltek, és az izlandi nyelv a liturgiában is megmaradt. A dán reformáció tehát nem egységesítette a teljes északi egyházi területet, hanem a dán, norvég és izlandi intézményi viszonyokhoz alkalmazkodva, eltérő ütemben valósult meg.

6.2.3 Az abszolutizmus útja: rendi monarchiából örökletes királyság

A 16–17. századi Dánia államformája rendi monarchia maradt: a királyt a *Rigsråd* választotta, és a király koronázási okiratban (dánul *håndfæstning*, szó szerint „kézi megerősítés") erősítette meg a nemesi rendek kiváltságait. A nemesség adómentessége, a birtokigazgatásban betöltött szerepe és a királyi tanács hatalma a dán állam fejlődését a lengyel–litván államéhoz hasonló irányba is terelhette volna, ha a 17. század közepi háborúk és válságok nem teszik lehetővé a radikális központosítást.

6.2.3.1 A Torstensson-háború, az 1643–1645-ös krízis és a rendi ellenállás

A svéd nagyhatalmi terjeszkedés a 17. század közepén Dániát súlyos katonai vereségek elé állította. A **Torstensson-háború** (1643–1645) során a svéd hadak Lennart Torstensson vezetésével Dániát délről, Jütlandon keresztül támadták, miközben a svéd–holland flotta a dán vizeket fenyegette. Az 1645-ös **brömsebroi béke** következtében Dánia elveszítette a Balti-tenger déli partján lévő egyes területeit, valamint az Øresund menti vámbevételek egy részének ellenőrzését. A dán katonai és pénzügyi összeomlás megmutatta, hogy a rendi monarchia intézményei nem képesek hatékonyan megszervezni az állam védelmét. A nemesi adómentesség miatt a királyi pénztár bevételei elégtelenek voltak, a hadsereg pedig részben zsoldosokból, részben a nemesi felkelőkből állt, ami lassú és megbízhatatlan mozgósítást eredményezett.

6.2.3.2 Az 1660-as államcsíny és az örökletes abszolutizmus

Az 1657–1660 közötti második dán–svéd háború – amelynek része volt a Koppenhága 1658–1660 közötti ostroma – újabb katasztrófát hozott: az 1658-as **roskildei béke** és az 1660-as **koppenhágai béke** idején Dánia elveszítette a dániai Skåne-t, Hallandot és Blekingét, valamint a norvégiai Bohuslän tartományt. A háborús válság közepette, 1660 őszén III. Frigyes (Frederik 3., 1648–1670) a rendeket Koppenhágába hívta össze, hogy az állam pénzügyi és katonai helyzetét megoldják. A rendi országgyűlésen a nemesség továbbra is ellenállt az adóterhek kiterjesztésének, a közrendű rendek – a polgárság és alacsonyabb klérus – azonban a királyi hatalom megerősítése mellett foglaltak állást, mivel a nemesség kiváltságait tették felelőssé az állam válságáért. A koppenhágai királyi tanács és a hadsereg támogatásával III. Frigyes 1660 októberében felszámolta a rendi monarchiát: a *Rigsråd* megszűnt, a királyságot örökletessé nyilvánították a férfi és női ágon, és a király „abszolút és örökletes" hatalmat kapott.

Az 1665-ös **királyi törvény** (dánul *Kongeloven*, latinul *Lex Regia*, 1665) az abszolutizmus alaptörvényeként rögzítette a királyi hatalom korlátlanságát. A törvény szerint a király „a legfőbb és leghatalmasabb feje a földön az emberek fölött", és kizárólag Istennek tartozik felelősséggel. A *Kongeloven* azonban nem csupán a királyi hatalom dicsőítése volt: rögzítette a trónöröklés rendjét, a királyi ház jogállását, valamint az állam integritásának és a lutheránus egyház védelmének elvét. A dokumentum a kora újkori abszolutista jogelmélet egyik legkidolgozottabb európai példája; hatálya a dán–norvég államra terjedt ki, bár a norvégiai joggyakorlatban és a hercegségekben (Slesvig és Holstein) az alkotmányos helyzet továbbra is bonyolult maradt.

6.2.4 Az abszolutista állam kiépülése: intézmények, hivatalnokok, gazdaság

Az 1660 utáni dán abszolutizmus nem személyes zsarnokság volt, hanem bürokratikus monarchia, amelyben a királyi hatalom a hivatalnoki állam intézményein keresztül érvényesült. A rendi kormányzatot felszámolták, a régi nemesi tanács helyébe a király által kinevezett **kollégiumok** (dánul *kollegier*) léptek. A legfontosabbak közé tartozott a **Dán Kancellária** (dánul *Danske Kancelli*, a dániai belügyek, jogszolgáltatás és egyházügyek irányítója), a **Német Kancellária** (a hercegségek és a külügyek), valamint a **Kamara** (dánul *Rentekammeret*, a pénzügyek és a koronabirtokok). A kormányzati ügyeket a királyi tanácsban, majd a 18. században a király és a kancelláriai hivatalnokok közvetlen irányításával intézték.

6.2.4.1 A hivatalnokréteg és a nemesség átalakulása

A hivatalnoki állam kiépülése új társadalmi mobilitást hozott: a királyi adminisztrációban a régi nemesi családok mellett egyre nagyobb szerepet kaptak a polgári származású, egyetemet végzett hivatalnokok. A dán–norvég állam a 17–18. században a **hivatalnoki nemesség** (dánul *embedsadel*, azaz hivatali nemesség) kialakulásának időszaka volt: a király nemesi címet adhatott a hivatalnokoknak, ami a régi születési arisztokrácia és az új hivatali elit közötti feszültségekhez is vezetett. Ugyanakkor a vidéki földbirtokos nemesség megőrizte gazdasági hatalmát: a szekularizált egyházi birtokok egy része, valamint a koronabirtokok eladásai révén a nemesi nagybirtok a 17. század második felében tovább nőtt. A parasztság helyzete ezzel párhuzamosan romlott vagy regionálisan eltérően alakult: a kelet-dániai és a szigetországi területeken a **jobbágyi terhek** (dánul *hoveri*) növekedtek, míg Jütland nyugati részén a szabadparaszti réteg jelentősebb maradt. A dán történetírás a 18. századi agrárviszonyokat a **dán mezőgazdasági válság** és a **jobbágyrendszer** (dánul *stavnsbånd*, 1733–1788) összefüggésében tárgyalja, amelyet a későbbi, 18. század végi reformok oldottak fel.

6.2.4.2 Az abszolutista gazdaságpolitika és a manufaktúrák

A dán abszolutizmus gazdaságpolitikája a 17. század második felében és a 18. század elején a **merkantilizmus** elveit követte: a királyi kormányzat a pozitív kereskedelmi mérleget, a hazai manufaktúrák fejlesztését és a gyarmati kereskedelem támogatását tekintette az állam hatalma alapjának. A **Dán Kelet-indiai Társaság** (dánul *Dansk Ostindisk Kompagni*, alapítva 1616-ban, újjászervezve 1670-ben) és a **Dán Nyugat-indiai Társaság** (1671) a dán gyarmati jelenlétet szolgálta, bár a dán gyarmatbirodalom kicsi volt az angol, francia vagy holland birodalmakhoz képest. A dán **nyugat-indiai** szigetek (St. Thomas, St. John, St. Croix) cukorültetvényein és a dán **Aranypart** (a mai Ghána területén) rabszolga-kereskedelmi erődjeiben a dán állam és a kereskedőtársaságok szorosan együttműködtek. A dán rabszolga-kereskedelem és a gyarmati ültetvényes gazdaság áldozatait a mai történetírás a dán gyarmati örökség részeként tárgyalja; a 21. századi dán emlékezetpolitika egyes szereplői a gyarmati erőszak elismerését és múzeumi feldolgozását szorgalmazzák, míg mások az erre vonatkozó állami bocsánatkérést vitatják. A gyarmati örökség tágabb összefüggéseit a gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete alfejezet elemzi.

6.2.4.3 Az 1683-as Dán Törvénykönyv és a jogegységesítés

Az abszolutizmus egyik legmaradandóbb jogi teljesítménye az 1683-as **Dán Törvénykönyv** (dánul *Danske Lov*, latinul *Codex Holmiensis*), amely a dániai területre vonatkozóan egységesítette a középkori tartományi jogokat. A törvénykönyv – amelyet V. Keresztély (Christian 5., 1670–1699)

uralkodása alatt adtak ki – a magánjog, a büntetőjog, a perjog és a közigazgatási jog számos területét szabályozta. Norvégiában az 1687-es **Norvég Törvénykönyv** (dánul *Norske Lov*, 1687) hasonló szerepet töltött be, bár a norvégiai helyi szokásjog egyes elemeit is megőrizte. A törvénykönyvek hivatalos nyelve a dán volt, ami hosszú távon a dán nyelvű közigazgatási kultúrát erősítette Norvégiában, és a 19. századi norvég nyelvmozgalmak egyik kiindulópontjává vált. Ezt a folyamatot a norvég nemzeti ébredés és 1814 alfejezet tárgyalja részletesen.

6.2.5 A lutheránus ortodoxia és a vallási élet az abszolutizmus korában

Az abszolutista dán–norvég állam ideológiáját a **lutheránus ortodoxia** határozta meg. A 17. században az egyház és az állam szoros szövetségben állt: a király védte a tiszta lutheránus tanítást, az egyház pedig a királyi hatalomnak való engedelmességet hirdette. Az 1683-as *Danske Lov* és az 1685-ös **Egyházi Rendtartás** (dánul *Alterbogen*; a liturgikus rendtartás megnevezése a kutatásban változó) a vallási élet szinte minden területét szabályozta: a vasárnapi istentiszteletet, a katekizmus oktatását, az egyházi fegyelmet és az erkölcsi rendőrség működését. Az egyházi **fegyelem** és az erkölcsi ellenőrzés – például a házasságtörés, a házasságon kívüli születés, az iszákosság büntetése – a lutheránus ortodox társadalom mindennapjait is alakította; az ilyen ügyekben a helyi lelkész és a világi hatóság együttműködött.

Ugyanakkor az ortodoxia nem volt teljesen monolit: a 17. században a **pietizmus** (dánul *pietisme*) a lutheránus egyházon belül a személyes hitélményt, a bűnbánatot és a belső megújulást hirdette, és a 18. század elején – különösen VI. Keresztély (Christian 6., 1730–1746) uralkodása alatt – az udvarban is befolyásra tett szert. A pietizmus szigorította az egyházi fegyelmet, ugyanakkor az oktatás és a misszió területén is új kezdeményezéseket hozott, például a számi lakosság és a grönlandi közösségek irányában. A vallási élet ezen változásai a lutheránus államegyházak alfejezetben nyernek tágabb összefüggést.

6.2.6 A „dán abszolutizmus” megítélése a történetírásban

A dán abszolutizmus értékelése a dán és nemzetközi történetírásban az utóbbi évszázadban jelentősen változott. A 19. századi liberális történetírás – amely a dán nemzeti alkotmány 1849-es bevezetését a szabadság győzelmeként ünnepelte – az abszolutizmust a népet elnyomó, idejétmúlt rendszerként ábrázolta. Ezzel szemben a 20. század közepi strukturális történetírás a dán abszolutizmust a katonai-hatalmi versenyre adott racionális intézményi válaszként értékelte, amelynek révén Dánia a svédséggel szembeni vereségek után megőrizte állami létét. A mai kutatásban a hangsúly részben a hivatalnoki állam mindennapi működésére, a helyi közösségek és a királyi hatalom közötti tárgyalásokra, valamint a nemek, a parasztság és a gyarmati alattvalók perspektívájára helyeződött. Nincs teljes konszenzus abban, hogy mennyire volt „abszolút” az abszolutizmus: egyes kutatók a rendi hagyományok továbbélését, a hercegségek különállását és a helyi elitek alkupozícióját hangsúlyozzák, míg mások a királyi rendeletek és a bürokratikus központosítás erejét emelik ki. Ez a vita nem csupán szakmai, hanem a dán nemzeti önértelmezést is érinti: az abszolutizmus emlékezete az alkotmányos monarchia kialakulásának előtörténeteként, illetve a „népegyház” és a dán állam egyes intézményeinek eredeteként is jelen van.

6.2.7 Források és bizonytalanságok

Az 1536-os reformáció és az 1660 utáni abszolutizmus forrásbázisa egyenlőtlen. Az 1536-os eseményekre vonatkozóan rendelkezésre állnak a koppenhágai országgyűlés iratai, a királyi rendeletek, a krónikák – például Peder Palladius prédikációi és a kortárs hitvitázó iratok –, valamint a városi tanácsi jegyzőkönyvek egy része. A lutheránus reformáció egyházi iratai, az

anyakönyvek és a vizitációs jegyzőkönyvek a 17. századtól egyre gazdagabbak, de a 16. század közepi források sok területen hiányosak; a vidéki lakosság vallási gyakorlatáról csak közvetett következtetéseket vonhatunk le. A grimhildi és más helyi paraszti vallásosság kérdése a kutatásban vitatott, mivel a források nagyrészt az egyházi elit szemszögéből íródtak.

Az abszolutizmus 1660-as bevezetésének jogi minősége ugyancsak vitatott: az 1665-ös *Kongeloven* szövege egyértelmű, de a rendi országgyűlés 1660-as döntéseinek jegyzőkönyvei hiányosak, és a kortárs diplomáciai levelezésből tudjuk, hogy a hatalomátvételt a hadsereg jelenléte és a koppenhágai polgárőrség fenyegetése kísérte. Azt, hogy a rendek önként mondtak-e le hatalmukról, vagy kényszer alatt cselekedtek, a dán történetírás 18. századi hivatalos emlékezete és a későbbi liberális kritika eltérően ítélte meg; a mai kutatók többsége a kényszer és a politikai megegyezés együttesét hangsúlyozza. A gyarmati források – a Dán Nyugat-indiai Társaság ültetvényeinek iratai, a rabszolgaszállító hajók naplói – fennmaradtak, de a rabszolgává tett emberek saját hangja ritkán hallható belőlük; a gyarmati áldozatok számának becslése ezért bizonytalan. Az izlandi reformáció eseményeit az izlandi évkönyvek és a dán kormányzati iratok egyaránt dokumentálják, de az izlandi társadalom vallási átalakulásának ütemét a források csak részben mutatják.

6.2.8 Rövid összefoglaló

- A dán reformáció 1536-ban, III. Keresztély uralkodása alatt, a polgárháborús grófháborúból győztesen kikerülő királyi hatalom egyházpolitikai döntéseként valósult meg; a püspököket letartóztatták, az egyházi birtokokat szekularizálták, és lutheránus államegyházat építettek ki.
- A reformáció nem kizárólag felülről indult: dán városok polgárai, prédikátorok és városi tanácsok már az 1520-as években lutheránus közösségeket hoztak létre; a vidéki lakosság egy része ugyanakkor ragaszkodott a katolikus szertartásokhoz.
- Az 1537-es Egyházi rendtartás az új egyházszervezet, az oktatás és a szegénygondozás kereteit rögzítette; az anyakönyvezés a kora újkori állami nyilvántartás alapjává vált.
- Norvégiát és Izlandot a dán reformációhoz katonai erővel vagy kényszerrel kapcsolták; Norvégiában az egyházi vagyon koronabirtokká vált, Izlandon pedig Jón Arason püspök fegyveres ellenállásának leverése (1550) után szilárdult meg a lutheránus egyházi rend.
- A 17. század közepi svéd–dán háborúk (Torstensson-háború, 1657–1660-as háború) a rendi monarchia katonai és pénzügyi csődjét mutatták; az 1660-as államcsíny során III. Frigyes a rendi tanács felszámolásával örökletes abszolút monarchiává alakította Dániát.
- Az 1665-ös *Kongeloven* az abszolutizmus alaptörvénye volt; a hatalom kollégiumok – Dán Kancellária, Német Kancellária, Kamara – révén bürokratikus államként működött, polgári származású hivatalnokok bevonásával.
- Az abszolutista gazdaságpolitika merkantilista elveket követett; a dán gyarmati jelenlét (Nyugat-India, Aranypart) a rabszolga-kereskedelemben és az ültetvényes gazdaságban a dán állam és a társaságok együttműködésére épült, ami a mai emlékezetpolitikában vitatott örökség.
- A lutheránus ortodoxia az abszolutista állam ideológiai pillére volt; a pietizmus a 18. században részben belülről alakította át a dán egyházi életet.

6.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Melyek voltak a grófháború (1534–1536) fő okai és szereplői, és hogyan vezetett a kimenetele az 1536-os reformációhoz?
2. Hasonlítsa össze a dániai, a norvégiai és az izlandi reformáció lefolyását; milyen különbségek mutatkoznak a királyi központosítás és a helyi ellenállás között?

3. Miért vált lehetővé 1660-ban a rendi monarchia felszámolása, és milyen intézményi változásokat hozott az abszolutista állam kiépülése?
4. Hogyan kapcsolódott az abszolutizmus gazdaságpolitikája a dán gyarmati jelenléthez, és miért tekinti a mai kutatás ezt a gyarmati örökség részének?
5. Milyen értelmezési viták kapcsolódnak a dán abszolutizmus megítéléséhez, és milyen források korlátozottak a vidéki lakosság reformáció kori vallásosságának vizsgálatában?

6.3 A dán–norvég állam a 17–18. században

A 17. század második felétől a dán–norvég monarchia Európa egyik legközpontosítottabb abszolutista állama lett. Az 1660-as koppenhágai rendi gyűlésen bevezetett örökletes királyság és az 1665-ös **Kongeloven** (királytörvény) jogilag is rögzítette a király korlátlan hatalmát. A A reformáció és a dán abszolutizmus alfejezetben tárgyalt fordulat után itt a két királyság, Dánia és Norvégia közös államának intézményeit, gazdaságát és társadalmát vizsgáljuk a 17. század közepétől a 18. század végéig. A korszak egyszerre volt a nagyhatalmi presztízs elvesztésének, a belső államépítésnek és a gazdasági expanziónak az időszaka; az itt született döntések közvetlenül befolyásolták a 19. századi nemzeti mozgalmakat és Norvégia 1814-es elszakadásának feltételeit.

6.3.1 A perszonálunió és az abszolutista állam szerkezete

A dán–norvég állam a 17–18. században nem egységes nemzetállam volt, hanem a dán király fennhatósága alatt álló területek összessége, amelyet a kortársak a 18. században egyre gyakrabban **Helstat** („egész állam”) néven emlegettek. A monarchia magva a Dán Királyság (Jylland, a dán szigetek, valamint 1658–1660 után már nem Skåne, Halland és Blekinge) és a Norvég Királyság (a mai Norvégia, valamint Izland, Feröer és Grönland) volt. Ehhez járultak a király által hercegként birtokolt Schleswig és Holstein hercegségek, valamint a korlátozott gyarmati birtokok Indiában, Nyugat-Afrikában és a Karib-térségben. A területi sokszínűség ellenére az állam központja egyértelműen Koppenhága volt, és az abszolutista kormányzat a dán–norvég monarchia egészét igyekezett egységes adminisztráció alá vonni.

Az abszolutizmus jogi alapját az 1665-ös **Kongeloven** (dánul: Kongeloven, „királytörvény”) jelentette, amely Európa egyik első írott abszolutista alaptörvénye volt. A törvény kimondta, hogy a király hatalma Istentől származik, és korlátlan; egyetlen kötelessége, hogy lutheránus hitben maradjon, és megőrizze az ország területi integritását. A gyakorlatban azonban az abszolút hatalom nem jelentett teljes központosítást: a rendi hagyományok, a helyi hivatalnokok és a nemesség gazdasági befolyása továbbra is formálta a kormányzást. A dán és norvég területeken a helyi közigazgatás eltérő hagyományokra épült, és a királyi rendeleteket a helyi viszonyokhoz igazítva hajtották végre.

A **dán–norvég perszonálunió** (dánul: personalunion) lényege az volt, hogy a két királyság közös uralkodó alatt állt, de jogilag különálló entitás maradt. Norvégia a 16. században formálisan dán tartománnyá vált, ám a 17. században újra hangsúlyozták királysági státusát. Az 1660-as fordulat után a norvég rendi gyűlés (Stændermøde) is elfogadta az örökletes királyságot, így az abszolutizmus Norvégiára is kiterjedt. A két királyság közötti különbségeket azonban az intézményi gyakorlatban megőrizték: Norvégiának saját törvénykönyve lett 1687-ben (**Christian Vs norske lov**), amely a dán törvénykönyv mintájára, de a norvég viszonyokhoz igazítva született meg.

6.3.2 Intézmények, hivatalnokok és a hadsereg

A központi kormányzat Koppenhágában összpontosult, és a király mellett két fő kancellária működött. A **Danske Kancelli** (dán kancellária) intézte a dán királyság és – a 17. század végétől egyre inkább – Norvégia belső ügyeit, míg a **Tyske Kancelli** (német kancellária) a Schleswig-Holstein hercegségek és a külügyek irányításáért felelt. A pénzügyeket a **Rentekammer** (pénzügyi kamara) felügyelte, amely adóösszeírásokat készített, és ellenőrizte a bevételeket. Az abszolutista állam kiterjedt hivatalnoki apparátust épített ki, amelyben egyre nagyobb szerepet kaptak a jogi végzettségű, polgári származású tisztviselők. A régi arisztokrácia elveszítette politikai kiváltságait, de a királyi udvarban és a hadseregben továbbra is meghatározó maradt; a 18. század folyamán új, hivatalnoki nemesség alakult ki, amely a királyi szolgálatban szerzett érdemek alapján kapott címeket és birtokokat.

Norvégia igazgatása sajátos képet mutatott. A norvég ügyeket 1660 után a dán kancellárián belül intézték, majd a 18. században külön norvég osztály jött létre. A helyi közigazgatás élén a **stiftamtmann** (kormányzó) állt, alatta a megyei szintű **amtmenn** (megyei főispánok) és a **fogder** (adószedő kerületi elöljárók) működtek. A norvég hivatalnokréteg kezdetben dán és német származású volt, de a 18. századra kialakult egy norvég identitású, gyakran helyi paraszti-polgári származású tisztviselői réteg. Ez a réteg később a norvég nemzeti mozgalom egyik hordozójává vált, de a 17–18. században még elsősorban a koppenhágai központi kormányzat lojális végrehajtója volt.

A hadsereg és a haditengerészet a dán–norvég állam központi intézményei közé tartozott. A 17. század közepén a dán flotta a Balti-tenger egyik legerősebb haditengerészete volt, de a svéd háborúkban elszenvedett vereségek után fokozatosan átépítették. Norvégiában külön hadsereget szerveztek, amelyet a norvég parasztság katonai szolgálata töltött fel; a 18. században a norvég ezredek a dán–norvég monarchia hatékony védelmi erejét alkották. A katonai kiadások az állam költségvetésének jelentős részét emésztették fel, ami állandó adóterhet rótt a parasztságra és a városi polgárságra.

6.3.3 Gazdaság: mezőgazdaság, kereskedelem és a gyarmati jelenlét

A dán–norvég állam gazdasága két, egymástól élesen eltérő pólus köré szerveződött. Dánia alapvetően mezőgazdasági ország volt, ahol a művelhető föld nagy része a nemesség és a korona kezén volt. A **vornedskab** (jobbágyság) intézménye a 17. században megerősödött, és 1733-ban a **stavnsbånd** (rögzítés) rendelete a 14 és 36 év közötti férfiakat a születési uradalomhoz kötötte, részben a hadsereg feltöltésének biztosítása érdekében. Ez a rendszer a dán parasztság jelentős részét röghöz kötötte, és korlátozta mobilitásukat; a stavnsbåndot csak 1788-ban oldották fel, részben a felvilágosult reformerek nyomására. A mezőgazdaság technikai színvonala alacsony volt, a terméshozamok ingadoztak, és az adóterhek a paraszti háztartásokat gyakran az eladósodás határára sodorták.

Norvégia ezzel szemben exportorientált tengeri gazdasággal rendelkezett. A norvég parasztság nagyobb része – bár nem mindenhol – szabad birtokos vagy hosszú távú bérlő volt, és a mezőgazdaság mellett kiegészítő jövedelemforrásként halászatra, erdőgazdálkodásra és hajózásra támaszkodott. A 17. században fellendült a **norvég faexport**, amely elsősorban Hollandiába, majd Nagy-Britanniába irányult; a fűrészmalmok és a folyami szállítás kiépülése a tengerparti régiókat gazdaságilag fellendítette. A bányászat szintén jelentős volt: a **Kongsberg** ezüstbányája és a **Røros** rézbányája a 17. század második felétől komoly bevételeket hozott, és munkalehetőséget teremtett a hegyvidéki parasztoknak. A norvég halászat – főleg a tőkehal – exportcikként a dél-európai piacokra is eljutott.

A kereskedelem központja Koppenhága volt, amely a dán szigetek és a Balti-tenger közötti átmenő forgalomból profitált. A dán királyok a 15. századtól szedték az **Øresundstolden** (Soundvám) nevű átkelési vámot, amely a 17–18. században is jelentős állami bevétel maradt. A vámon áthaladó hajók rakományát a vámhivatalok részletesen regisztrálták, így a Soundvám-nyilvántartások ma fontos forrásai a balti kereskedelem történetének. A dán–norvég kereskedelmi flotta a 18. században növekedett, és a semlegesség politikája lehetővé tette, hogy dán hajók háborús években is szállítsanak árukat a hadviselő feleknek, ami jelentős nyereséget hozott a hajótulajdonosoknak.

A gyarmati kereskedelem a dán–norvég állam gazdaságának kisebb, de erkölcsileg terhes szeletét alkotta. A 17. században dán kereskedelmi társaságok jöttek létre, köztük a **Dán Kelet-Indiai Társaság** (1616-ban alapítva, majd 1670-ben újjászervezve) és a **Dán Nyugat-Indiai Társaság** (1671). Az előbbi **Trankebar** (ma Tharangambadi, India) körüli erődítményekből irányította az ázsiai kereskedelmet; az utóbbi a Karib-térségben szerzett gyarmatokat: **Sankt Thomas** 1672-ben, **Sankt Jan** 1718-ban, majd **Sankt Croix** 1733-ban került dán fennhatóság alá. A dán–norvég állam aktívan részt vett a **transzatlanti rabszolga-kereskedelemben**: dán hajók afrikai rabszolgákat szállítottak a karibi ültetvényekre, ahol cukrot, dohányt és más gyarmati árukat termeltek. A rabszolgaság intézményét a dán korona csak 1792-ben rendelte el fokozatosan felszámolni, de a gyakorlat a 19. század elejéig fennmaradt. A rabszolga-kereskedelem és az ültetvényes gazdaság áldozatairól a dán történetírás ma már hangsúlyosan megemlékezik; az áldozatok pontos száma a hiányos források miatt vitatott, de a részvétel ténye dokumentált.

6.3.4 Társadalom: rendek, parasztok és a norvég sajátosságok

A dán–norvég monarchia társadalma rendileg tagolt maradt, és a rendi hierarchia a 17–18. században is meghatározta a jogokat és kötelezettségeket. A rendi különbségek azonban nem azonosak a mai osztályfogalmakkal: a jogi státus, a foglalkozás és a lakóhely együttesen jelölte ki az egyén helyét. A **nemesség** Dániában a földbirtokok ura volt, de politikai hatalmát 1660 után elveszítette; a királyi adminisztrációban és a hadseregben azonban továbbra is előkelő pozíciókat töltött be. Norvégiában a nemesség gyenge volt, és a 17. század végére szinte eltűnt; a társadalmi elit a hivatalnokokból és a gazdag kereskedőkből állt.

A **papság** az evangélikus államegyház szolgálatában állt, és az abszolutista állam ideológiai támasza volt. A lelkészek feladatai közé tartozott a hitélet irányítása mellett a népesség anyakönyvezése és a királyi rendeletek kihirdetése. A **polgárság** a városokban élt, és a kereskedelemből, kézművességből élt; Koppenhága mellett Bergen, Trondheim és Christiania (a mai Oslo) voltak a legjelentősebb városok. A városi céhek szabályozták a kézművesipart, és a polgárjog megszerzése a városi társadalom meghatározó intézménye volt.

A parasztság alkotta a lakosság elsöprő többségét, de helyzete Dániában és Norvégiában élesen különbözött. Dániában a parasztság nagy része jobbágyi vagy féljobbágyi függésben élt, és a földesúrnak tartozott munka- és terményjáradékkal. A stavnsbånd intézménye a mobilitást is korlátozta, így a dán parasztok számára a korszak a jogi és gazdasági kiszolgáltatottság időszaka volt. Norvégiában ezzel szemben a parasztok többsége szabad birtokos vagy hosszú távú bérlő volt, és a hűbéri függés sokkal gyengébben érvényesült. Ezt a különbséget a norvég történetírás hagyományosan a „szabad norvég paraszt” képével hangsúlyozta, ám az újabb kutatások szerint ez a kép részben romantikus leegyszerűsítés. A norvég parasztok is súlyos adóterheket viseltek, katonai beszállásolásnak voltak kitéve, és a földtulajdon koncentrációja időnként nőtt. A 18. század folyamán azonban a norvég paraszti birtokosok aránya valóban emelkedett, amit a földesúri birtokok eladósodása és a paraszti földvásárlások tettek lehetővé. Ez a folyamat hozzájárult a norvég paraszti öntudat megerősödéséhez, de nem jelentett egyenlőséget.

A nők helyzete a korszakban jogilag alárendelt volt: a férj vagy a gyám felügyelete alatt álltak, és a politikai életből ki voltak zárva. A paraszti gazdaságban azonban a nők munkája nélkülözhetetlen volt, és az özvegyasszonyok – különösen Norvégiában – bizonyos gazdasági jogokat gyakorolhattak. A városi polgárasszonyok részt vettek a családi üzletek irányításában, de a céhes mesterségek gyakorlásától általában el voltak zárva. A nők történeti szerepére vonatkozó források szűkösek, mivel a hivatalos iratok elsősorban a férfiakat említik.

6.3.5 Vallás és művelődés a lutheránus ortodoxia és pietizmus között

A dán–norvég állam vallási életét a **lutheránus ortodoxia** határozta meg a 17. században. Az evangélikus egyház államegyház volt, élén a királlyal, aki az egyház legfőbb kormányzója volt. A papság az állami adminisztráció részeként működött, és a hitbeli egység fenntartása állami érdek volt. A lutheránus ortodoxia a tiszta tanításra és az egyházi fegyelemre helyezte a hangsúlyt; a katolikusok, reformátusok és más vallási kisebbségek jogai korlátozottak voltak. A 17. században a dán–norvég egyház belső vitái és a svéd háborúk hatására megerősödött a nemzeti egyház szerepe.

A 18. század elején a **pietizmus** (dánul: pietisme) vált a dán–norvég állam meghatározó vallási irányzatává. VI. Keresztély király (1730–1746) személyesen is elkötelezett pietista volt, és udvara támogatta a pietista mozgalmat. A pietizmus az egyéni megtérést, a belső hitéletet és a mindennapi erkölcsöt hangsúlyozta, szemben az ortodoxia dogmatikai merevségével. Az állam a pietizmust eszközként használta a társadalom fegyelmezésére: 1736-ban bevezették a **konfirmációt** (dánul: konfirmation), amely a fiatalok hitbeli ismereteinek vizsgája lett, és 1739-ben iskolatörvényt adtak ki, amely előírta az elemi oktatást a falusi gyermekek számára. Ezek az intézkedések hozzájárultak az írástudás terjedéséhez, de a gyakorlatban a iskolalátogatás sok helyen szabálytalan maradt.

Norvégiában a pietizmus a missziós tevékenységben is megnyilvánult. A 18. században felerősödött a **számi (lapp) lakosság** térítése, ami a számi vallási hagyományok elnyomásával járt. A missziós iskolák és a lutheránus tanítás terjesztése a számi közösségek nyelvi és kulturális asszimilációját is elősegítette; ennek megítélése ma vita tárgya a norvég és számi történetírásban. A dán–norvég állam valláspolitikája tehát nemcsak a hitbeli egységet szolgálta, hanem a társadalmi ellenőrzés és a területi integráció eszköze is volt.

A művelődés terén a korszakban a koppenhágai egyetem maradt a legfontosabb tudományos központ. A 18. század közepétől a felvilágosodás eszméi is teret nyertek, bár a dán felvilágosodás és a 19. század eleji válság alfejezet foglalkozik részletesen ezzel a folyamattal. A dán és norvég nyelvű nyomtatott irodalom lassan bővült, a vallásos munkák mellett történeti és természettudományos írások is megjelentek. A dán lett a hivatalos írott nyelv Norvégiában is, ami hosszú távon a norvég írott nyelv háttérbe szorulásához vezetett, de a beszélt norvég nyelvjárások tovább éltek.

6.3.6 Háborúk és területi változások a 17–18. században

A dán–norvég állam 17. század második felét a Svédországgal vívott háborúk sora jellemezte. Az 1657–1660 közötti háborúban a svéd csapatok átkeltek a befagyott tengeren, és 1658-ban a roskildei béke értelmében Dánia elvesztette **Skåne**, **Halland** és **Blekinge** tartományokat, valamint a norvég **Bohuslän** régiót. Az 1659-es koppenhágai ostrom és az 1660-as koppenhágai béke ugyan visszaadta Bornholm szigetét Dániának, de a skånei területek svéd kézen maradtak. A veszteség súlyos volt: a dán–norvég monarchia elveszítette a Balti-tenger keleti partvidékének stratégiai és gazdasági területeit, és a dán királyság területe jelentősen csökkent.

Az 1675–1679 közötti **skånei háború** (dánul: Skånske Krig) a dán–norvég hadsereg kísérlete volt a területek visszaszerzésére. A háborúban a dánok partra szálltak Skåne-ban, és a helyi lakosság egy része támogatta is őket, de a svéd ellentámadás visszaverte a támadást. A háború végén a dán–norvég állam nem tudott területi nyereséget elérni, és Skåne véglegesen svéd maradt. A svéd uralom alá került tartományok lakosságának nyelvi és kulturális beolvasztása hosszú folyamat volt, és a két ország történetírása máig eltérően értékeli a dánosítás és a svédesítés kérdését.

A **nagy északi háború** (1700–1721) elején Dánia 1700-ban lépett be Svédország ellen, de az első évben kénytelen volt békét kötni, és csak 1709-ben csatlakozott újra a svédellenes koalícióhoz. A háború végén a dán–norvég állam nem szerzett számottevő területeket, de megerősítette uralmát Schleswig-Holstein felett, és a svéd nagyhatalmi helyzet meggyengülése a dán–norvég monarchia számára is kedvezőbb biztonsági környezetet teremtett. A 18. század hátralévő részében a dán–norvég állam alapvetően a semlegesség politikáját követte, ami lehetővé tette a kereskedelem fellendülését és a belső reformok előkészítését.

A háborúk terhei azonban mély nyomot hagytak a társadalomban. A hadiadók, a katonai beszállásolás és a sorozás a paraszti lakosságot sújtották, és hozzájárultak a dán jobbágyság megszilárdulásához. Norvégiában a paraszti katonaság rendszere ugyanakkor a norvég férfiak számára katonai tapasztalatot és bizonyos önállóságot is adott, ami a 18. század végén a norvég rendi ellenállás egyik tényezőjévé vált.

6.3.7 Források és bizonytalanságok

A dán–norvég állam 17–18. századi történetére vonatkozó ismereteink elsősorban a koppenhágai központi hivatalok iratanyagán, törvényeken, rendeleteken, adóösszeírásokon, egyházi anyakönyveken, vámnyilvántartásokon és gyarmati feljegyzéseken alapulnak. Az elsődleges források közül a Kongeloven, a Christian Vs norske lov, a Soundvám-nyilvántartások és a gyarmati társaságok iratai kiemelt jelentőségűek. A másodlagos szakirodalom a dán és norvég történészek mellett svéd, német és angolszász kutatók munkáit is magában foglalja; a különböző nemzeti történetírások eltérő hangsúlyai különösen a területi veszteségek és a Skåne-kérdés kapcsán figyelhetők meg.

A korszakra vonatkozó adatok több ponton bizonytalanok. A **népességi becslések** széles sávban mozognak: a 17. század közepére Dánia lakossága (a királyi területek nélkül) 0,6–0,8 millió, Norvégiáé 0,4–0,5 millió körülire tehető, de a korabeli összeírások hiányosak, és a módszertani nehézségek miatt ezek a számok csak nagyságrendi tájékoztatást adnak. A **gazdasági mutatók** – például a Soundvám bevételei, a faexport volumene vagy a gyarmati kereskedelem nyeresége – részben ismertek, de a csempészet és a hiányos nyilvántartás miatt a teljes képet nem ismerjük. A **rabszolga-kereskedelem áldozatainak száma** szintén becslés: a dán hajók által szállított rabszolgák számát a történészek általában több tízezerre teszik, de a pontos adat vitatott, és a dán részvétel mértékének megítélése emlékezetpolitikai viták tárgya is.

A **norvég parasztság helyzetének értelmezése** körül hosszú ideje folyik tudományos vita. A hagyományos norvég történetírás a „szabad paraszt” képét hangsúlyozta, míg az újabb kutatások rámutatnak a terhekre és a regionális különbségekre. Ez a vita jól mutatja, hogy a „szabadság” fogalma a korszakban nem volt egységes, és a jogi státus, a gazdasági lehetőségek és a tényleges mozgástér nem mindig esett egybe. Hasonlóképpen vitatott a **Skåne lakosságának sorsa** a svéd uralom alá kerülés után: a dán és svéd történetírás eltérően értékeli a beolvasztás erőszakosságát és a helyi ellenállás mértékét. E kérdésekben a források értelmezésekor óvatosan kell eljárni, és a nemzeti narratívákat kritikával kell kezelni.

Az abszolutizmus gyakorlati működése sem tekinthető egységesnek. A királyi hatalom korlátlan volt a jogi elméletben, de a helyi hivatalnokok, a nemesség és a rendi hagyományok korlátozták a központi akarat érvényesülését. A 18. századi reformok hatása lassan bontakozott ki, és nem

köthető egyetlen dátumhoz. A források hiányosságai miatt a mindennapi élet, a nők, a parasztok és a munkások tapasztalatai gyakran csak közvetett módon rekonstruálhatók.

6.3.8 Rövid összefoglaló

- Az 1660–1665-ös fordulat után a dán–norvég monarchia örökletes, abszolutista állam lett, amely két királyságból, hercegségekből és gyarmatokból állt; a 18. században terjedt el a **Helstat** elnevezés.
- A központi kormányzat Koppenhágában összpontosult: a dán és német kancellária, valamint a pénzügyi kamara irányította az ügyeket; Norvégia sajátos közigazgatása a helyi hivatalnokok révén működött.
- A gazdaság alapja Dániában a mezőgazdaság volt, a jobbágyság és 1733-tól a **stavnsbånd** intézménye; Norvégia exportorientált hal-, fa- és bányászati ágazatokkal rendelkezett.
- A dán–norvég állam gyarmati kereskedelmet folytatott, és részt vett a transzatlanti rabszolga-kereskedelemben; ennek nyeresége és áldozatszáma ma is tudományos vita tárgya.
- A társadalom rendi tagolódású maradt, de a norvég parasztság jogállása eltért a dántól; a „szabad norvég paraszt” képe részben romantikus leegyszerűsítés, a valós terhek jelentősek voltak.
- A lutheránus ortodoxiát a 18. század elején pietista irányzat követte; a konfirmáció és az iskoláztatás bevezetése a társadalom fegyelmezését és az írástudás terjedését szolgálta.
- A 17. század második felének dán–svéd háborúi Skåne végleges elvesztését hozták; a 18. század a dán–norvég állam viszonylagos békéjének, gazdasági fellendülésének és belső reformjainak időszaka volt.

6.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen központi intézmények és jogi alapok biztosították a dán király abszolút hatalmát a dán–norvég monarchiában, és milyen korlátai maradtak a gyakorlatban?
2. Hasonlítsa össze a dán és a norvég parasztság jogi és gazdasági helyzetét a 17–18. században; milyen forrásokból ismerjük ezt, és miért vitatott a norvég „szabad paraszt” képe?
3. Milyen szerepet játszott a dán–norvég állam a transzatlanti rabszolga-kereskedelemben, és hogyan értékelhető ez a mai történetírásban?
4. Ismertesse a 17. század második felének dán–svéd háborúit és azok területi következményeit a dán–norvég monarchiára nézve.
5. Hogyan változott a vallási és művelődési élet a dán–norvég államban az ortodoxiától a pietizmusig? Milyen társadalmi hatásai voltak az 1730-as évek egyházi és iskolai reformjainak?

6.4 A dán felvilágosodás és a 19. század eleji válság

A 18. század utolsó harmadában a dán–norvég állam egyszerre volt a felvilágosult abszolutizmus reformlaboratóriuma és a napóleoni háborúk egyik legnagyobb vesztese. Az 1780-as évek földreformjai és az 1814. évi iskolatörvény a paraszti társadalom átalakulásának alapjait rakták le, miközben az 1801-es és 1807-es brit támadások, majd az 1814-es kieli béke és államcsőd a dán–norvég állam széteséséhez vezettek. Ez a fejezet azt mutatja be, hogyan kapcsolódott össze a reformpolitika és a háborús válság, és milyen társadalmi, gazdasági és emlékezeti következményekkel járt a 19. század eleji Dánia számára.

6.4.1 A kései abszolutizmus reformkeretei

Az 1660-ban bevezetett dán **abszolutizmus** (dán: *enevælde*) a 18. század végére már nem csupán a királyi hatalom korlátlanságát jelentette, hanem egy összetett, többnyelvű állam igazgatási keretét is. A dán–norvég állam, amelyről előzőleg részletesen volt szó a A dán–norvég állam a 17–18. században című alfejezetben, a dán királyságon kívül magában foglalta Norvégiát, a Slesvig és Holsten hercegségeket, valamint a dán gyarmatokat. A kormányzás központjában a német nyelvű hivatalnokréteg és a birtokos nemesség állt, miközben a parasztság többsége **bérlőparaszt** (dán: *fæstebonde*) volt, akinek földje nem tulajdona, hanem bérlete volt.

A 18. század közepén a dán mezőgazdaság technikai elmaradottsága, a robotterhek és a paraszti mobilitás korlátozása egyre nyilvánvalóbb problémává vált. A parasztfiúkat az 1733-ban bevezetett **stavnsbånd** (dán: *stavnsbånd*, „röghöz kötés”) a születési helyükhöz kötötte, elsősorban azért, hogy a hadsereg számára biztosítsa az újoncokat, és a földesurak számára a munkaerőt. Ez a jogi korlátozás nem azonos a kelet-európai értelemben vett személyes jobbágysággal, de a paraszti önállóságot súlyosan korlátozta. A felvilágosodás eszméi – a hasznosság, a természetjog és a nevelés iránti bizalom – éppen ezeket a viszonyokat kérdőjelezték meg.

Christian VII 1766-ban lépett trónra, de mentális betegsége miatt tényleges kormányzásra alig volt képes. Az udvari klikkek és a király körüli bizalmasok versengése megnyitotta az utat a gyors, felülről irányított reformkísérletek előtt, majd azok visszahatását is magával hozta.

6.4.2 Johann Friedrich Struensee kísérlete (1770–1772)

A német származású orvos, **Johann Friedrich Struensee** 1770 és 1772 között gyakorlatilag a dán–norvég állam első miniszteréként működött, miután Christian VII bizalmába férkőzött. Struensee rövid kormányzása a radikális felvilágosult reformok kísérleti időszaka volt. 1770-ben bevezette a **sajtószabadságot** (dán: *trykkefrihed*), megszüntette a kínzást, enyhítette a büntetőjogi szankciókat, racionalizálta a hivatali apparátust, és korlátozta a nemesi előjogokat. Reformjai a városi szegényügyre, az egészségügyre és az egyházi életre is kiterjedtek.

Struensee módszere azonban feszültséget szült. A reformokat rendeleti úton, szinte vita nélkül vezette be, dán nyelvtudása hiányos volt, és a királynéval, Caroline Mathilde-dal folytatott viszonya erkölcsi és politikai támadások célpontjává tette. A dán arisztokrácia, a városi konzervatív körök és a hadsereg egy része úgy látta, hogy a német kalandor a királyi hatalmat saját céljaira használja. 1772 januárjában palotaforradalom buktatta meg: Struensee-t letartóztatták, perbe fogták, majd kivégezték. A reakció visszavonta a sajtószabadságot, és a reformok egy részét hatályon kívül helyezte.

Struensee megítélése a dán történetírásban máig vitatott. Egyes értelmezések szerint ő volt a dán felvilágosodás legmerészebb modernizálója, aki a királyi abszolutizmust a polgári átalakulás eszközévé tette. Mások szerint reformjai gyorsak és kíméletlenek voltak, és a dán társadalom valós viszonyaitól idegen, porosz típusú kormányzati logikát képviseltek. A két értelmezés közötti feszültség a korszak egész megítélését is meghatározza.

6.4.3 A reformkurzus 1784-től: a nagy agrárreformok

Struensee bukása után néhány évig a konzervatív körök irányították az államot, de 1784-ben a fiatal trónörökös, a későbbi **VI. Frederik** vette át a kormányzást régensként. Az ő kormányzása alatt a reformpolitika új lendületet kapott, de ezúttal óvatosabb, fokozatosabb formában. A reformerek közé tartozott **Andreas Peter Bernstorff**, **Christian Ditlev Frederik Reventlow**

és **Ernst Heinrich Schimmelmann**, akik a birtokos nemességből és a hivatalnokrétegből érkeztek, és a felvilágosodás eszméit a dán viszonyokhoz igyekeztek igazítani.

A legnagyobb jelentőségű reformcsomag a **földreformok** (dán: *landboreformer*) voltak. 1788. június 20-án kelt rendelet eltörölte a stavnsbånd intézményét, bár a felszabadítást fokozatosan hajtották végre, hogy a földbirtokosok munkaerő-kínálata ne omoljon össze. A bérlőparasztok ezzel jogilag szabaddá váltak a költözésre, ami a munkaerőpiac kialakulásának egyik feltétele volt. A reformok részeként a bérleti földeket **örökbérletbe** (dán: *arvefæste*) adták, illetve lehetővé tették azok megvásárlását, ami a paraszti földtulajdon lassú növekedéséhez vezetett.

A mezőgazdasági átalakulás másik fontos eleme a **tagosítás** (dán: *udskiftning*) volt. A hagyományos nyílföldrendszerben a paraszti parcellák szétszórtan helyezkedtek el, ami akadályozta a hatékony gazdálkodást. A tagosítás során a földeket összevonták, és a falvak egy része szétszórt tanyákká alakult. Ez javította a termelékenységet, de a költségek jelentős részét a parasztok viselték, és a szegényebb rétegek, különösen a házas zsellérek és a béresek, gyakran kimaradtak a földtulajdonhoz jutás lehetőségéből. A vidéki társadalom tehát nem egyszerűen „felszabadult”, hanem belsőleg tagolttá vált: módos gazdák, kisbirtokosok, zsellérek és mezőgazdasági munkások csoportjai jelentek meg.

A reformok nemcsak a mezőgazdaságra terjedtek ki. A dán kormányzat 1792-ben királyi rendeletet hozott a **rabszolga-kereskedelem** betiltásáról, amely 1803-tól lépett hatályba. Ez a döntés a felvilágosult emberi jogi érvek és a gazdasági megfontolások keverékéből fakadt, de nem szüntette meg a dán gyarmatokon – elsősorban a Dán Nyugat-Indiában – már meglévő rabszolgaságot. A gyarmati örökség így továbbra is ellentmondásban maradt a reformeszmékkel.

6.4.4 Az oktatásügy és az 1814-es iskolatörvény

A felvilágosodás műveltségeszménye a dán vidéki társadalomban elsősorban az elemi oktatás kiterjesztésében mutatkozott meg. A 18. század folyamán már működtek egyházközségi iskolák, de a tanítás minősége és hozzáférhetősége rendkívül egyenlőtlen volt. A pietizmus és az evangélikus egyház szerepe erős volt, hiszen az olvasás tanítása elsősorban a Biblia és a katekizmus megértését szolgálta.

A fordulópont az **1814. július 29-én kiadott iskolarendelet** (dán: *Anordning om Almueskolevæsenet paa Landet*) volt. A törvény bevezette az elemi iskolai tankötelezettséget, amely szerint a gyermekek hét éves koruktól a konfirmációig kötelesek voltak iskolába járni. Az oktatás ingyenes volt, és a helyi egyházközségek, valamint a községi szervek felelősségébe tartozott. A tananyagban az olvasás, a hittan, az írás és a számolás szerepelt, a tanítás nyelve elsősorban a dán volt, de a Slesvig hercegség egyes vidéki területein a német nyelvű oktatás is megjelent.

Az 1814-es iskolatörvény azért is figyelemre méltó, mert a dán államcsőd évében született. Ez azt mutatja, hogy a reformakarat a háborús összeomlás ellenére sem tűnt el, sőt az oktatást a válságból való kilábalás eszközének tekintették. A törvény végrehajtása azonban fokozatos volt: hiányoztak a képzett tanítók, az iskolaépületek és a taneszközök, a szegényebb községek pedig alig tudták előteremteni a szükséges forrásokat. Az oktatásügyi reform így hosszú évtizedekig inkább ígéret volt, mint valóság, de a dán paraszti műveltség és a későbbi népfőiskola-mozgalom egyik alapját képezte.

6.4.5 A napóleoni háborúk és a koppenhágai katasztrófák

A dán–norvég állam a 18. század második felében a nagyhatalmi konfliktusokból való kimaradásra és a tengeri kereskedelem védelmére építette külpolitikáját. A **fegyveres semlegesség** gondolata szerint a dán flottának képesnek kellett lennie megvédeni a kereskedelmi hajókat anélkül, hogy

az állam egyik nagyhatalom oldalán kötelezte volna el magát. A francia forradalmi és napóleoni háborúk azonban ezt a semlegességet egyre nehezebben tarthatóvá tették.

1801-ben a brit haditengerészet Koppenhága előtt támadta meg a dán flottát. Az úgynevezett **koppenhágai csata** (dán: *Slaget på Reden*) a dán kereskedelmi hajók elleni brit fellépés része volt, és bár a dánok ellenálltak, a flotta komoly veszteségeket szenvedett. 1807-ben a brit kormányzat azzal a szándékkal, hogy a dán flottát ne engedje Napóleon kezére kerülni, ismét támadást indított: Koppenhágát bombázták, majd a dán hadihajókat **elkobozták** (dán: *flådens ran*, „a flotta elrablása"). A polgári lakosságot sújtó bombázás áldozatainak száma a kortárs beszámolókban és a későbbi történetírásban eltérő, a becslések bizonytalanok.

A brit támadások következtében Dánia gyakorlatilag hadviselő fél lett. A dán kormányzat 1807 után szövetségre lépett Napóleonnal, ami a háború végéig meghatározta a dán–norvég állam sorsát. A tengeri blokád megbénította a dán külkereskedelmet, Norvégia ellátása akadozott, és a háborús kiadások fedezésére a kormányzat egyre nagyobb mennyiségű papírpénzt bocsátott ki. Az infláció gyorsan növekedett, ami az állam pénzügyi összeomlásának előkészítője volt.

6.4.6 1814: a kieli béke és Norvégia elvesztése

Napóleon vereségével a dán–norvég állam a vesztes oldalra került. Az 1814. január 14-én aláírt **kieli béke** (dán: *Kieltraktaten*) értelmében Dánia lemondott Norvégiáról a svéd király javára. A békeszerződés célja az volt, hogy Svédország kárpótlást kapjon Finnország 1809-es elvesztéséért, de a norvég politikai elitek nem fogadták el a dán–svéd megállapodást. Ebből az ellenállásból született az 1814-es eidsvoll alkotmány és a rövid svéd–norvég háború, amelyekről a A norvég nemzeti ébredés és 1814 és Az 1814-es Eidsvoll alkotmány és a svéd unió alfejezetek szólnak részletesen.

Dánia a kieli béke következtében elveszítette a norvég királyságot, de megtartotta Grönlandot, Izlandot és Feröert. A dán–norvég állam ezzel megszűnt, és Dánia területileg jelentősen kisebb, de még mindig összetett állammá vált. A Slesvig és Holsten hercegségek kérdése továbbra is nyitva maradt, és a 19. század folyamán a dán nemzeti mozgalom egyik legfontosabb konfliktusává vált.

6.4.7 Az 1813–1814-es államcsőd és következményei

A háborús évek papírpénz-finanszírozása a dán állam pénzügyi rendszerét összeomlásba vitte. A régi **kurantbankjegyek** értéke a háború alatt drasztikusan csökkent, és a kormányzat 1813-ban kénytelen volt pénzreformot végrehajtani. Az új **Rigsbank** (dán: *Rigsbanken*) jegyeit vezették be, a régi papírpénzt pedig hivatalosan leértékelték. A dán történetírás ezt az időszakot **államcsőd** (dán: *statsbankerot*) néven emlegeti, bár a fogalmat óvatosan kell kezelni: a királyi kormányzat nem szűnt meg, és az ország nem vált fizetésképtelenné a mai értelemben, de a belső hitelezők, az egyházi alapok és a tőkés jövedelmek jelentős része elértéktelenedett.

Az államcsőd társadalmi hatása rétegenként eltérő volt. A paraszti adósok egy része az infláció miatt kedvezőbb helyzetbe került, míg a pénzben tartott vagyonnal rendelkező rétegek súlyos veszteségeket szenvedtek. A pénzügyi stabilizáció évtizedekig tartott, és a 19. század eleji dán gazdaságpolitikát a takarékosság és a bizalom helyreállításának igénye határozta meg. A válság egyúttal hozzájárult a liberális gazdasági eszmék iránti fogékonyság növekedéséhez is, amelyek a század közepén a dán politikai életben is megjelentek.

6.4.8 Mérleg: reform és válság összjátéka

A dán felvilágosodás és a 19. század eleji válság nem választható el egymástól. Az agrárreformok és az oktatásügy kiterjesztése a paraszti társadalom átalakulásának feltételeit teremtették meg, de a háborús vereség és az államcsőd megmutatta, hogy a reformállam külső nyomás alatt milyen törékeny. A dán–norvég állam szétesése ugyanakkor nem törölte el a korábbi intézményi örökséget: a központosított közigazgatás, az egyházi-iskolai hálózat és a felvilágosult hivatalnokréteg tovább élt a kisebb Dán Királyságban is.

A 19. század eleji válság egyszerre volt területi, pénzügyi és identitásválság. Dánia kénytelen volt újraértelmezni helyét Európában, miközben a Slesvig és Holsten hercegségekben a német és dán identitás közötti feszültség egyre élesebbé vált. Ez a kérdés a következő évtizedekben a dán politika középpontjába került, ahogyan arról a A napóleoni háborúk és 1814 és A nemzeti liberalizmus és az 1849-es alkotmány alfejezetek szólnak.

6.4.9 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai a dán törvénytárakban fennmaradt rendeletek: az 1788-as stavnsbånd-eltörlés, az 1814-es iskolarendelet, a kieli békeszerződés, valamint a pénzreformmal és a sajtószabadsággal kapcsolatos királyi rendeletek. Emellett naplók, hivatali jelentések és kortárs röpiratok is rendelkezésre állnak. A másodlagos szakirodalomból elsősorban Ole Feldbæk dán nyelvű összefoglaló munkái, valamint a dán gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások adnak keretet.

A korszak értelmezése azonban több ponton vitatott. Struensee személyének és reformjainak megítélése máig megosztja a történészeket: egyesek felvilágosult modernizálót, mások autoriter kalandort látnak benne. Az agrárreformok társadalmi hatásai is vitatottak, különösen a szegényebb vidéki rétegek, a zsellérek és a béresek helyzetét illetően. Az 1807-es koppenhágai bombázás polgári áldozatainak száma a kortárs beszámolókban eltérő, és a modern becslések is bizonytalanok. Az 1813–1814-es államcsőd gazdasági veszteségeinek pontos mértéke nem határozható meg egyetlen számmal, mivel a korabeli pénzügyi nyilvántartások hiányosak, és a mai gazdaságtörténészek is eltérő módszerekkel számolnak.

A népességi és gazdasági adatok ebben az időszakban általában becslések. A reformok hatásának regionális különbségeit, például a Slesvig hercegségben élő német nyelvű lakosság és a dán nyelvű parasztság eltérő tapasztalatait, a források egyenlőtlensége miatt csak óvatosan lehet általánosítani.

6.4.10 Rövid összefoglaló

- A 18. század végi Dánia abszolutista államként próbálta a felvilágosodás eszméit a dán–norvég állam keretei között alkalmazni.
- Johann Friedrich Struensee 1770 és 1772 között gyors, felülről irányított reformokat vezetett be, amelyek radikalizmusuk miatt reakciót váltottak ki, és bukásához vezettek.
- 1784-től a Bernstorff, Reventlow és Schimmelmann nevével fémjelzett reformkör fokozatos agrárreformokat hajtott végre: a stavnsbånd eltörlését (1788), a bérleti földek örökbérletbe adását vagy eladását, valamint a tagosítást.
- Az 1814-es iskolarendelet bevezette az elemi iskolai tankötelezettséget, de megvalósulása fokozatos és egyenlőtlen volt.
- A napóleoni háborúk során a brit haditengerészet 1801-ben és 1807-ben megtámadta Koppenhágát; a dán flotta elvesztése és a szövetségi kényszer a háborús összeomlás felé sodorta az államot.

- Az 1814-es kieli béke következtében Dánia elveszítette Norvégiát, megtartotta azonban Grönlandot, Izlandot és Feröert.
- Az 1813–1814-es államcsőd a háborús papírpénz-finanszírozás következménye volt, és hosszú évekig tartó pénzügyi instabilitást okozott.
- A reformok és a válság együttesen alakították ki a 19. századi dán paraszti társadalom és nemzeti mozgalom alapjait.

6.4.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Struensee és az 1784 utáni reformkör reformstílusát! Miben különbözött a reformok üteme, legitimációja és társadalmi támogatottsága?
2. Melyek voltak az 1788-as stavnsbånd-eltörlés és az 1814-es iskolatörvény fő tartalmi elemei, és miért volt a végrehajtásuk regionálisan egyenlőtlen?
3. Miért nem tudta Dánia megőrizni semlegességét a napóleoni háborúkban, és milyen szerepet játszott ebben a brit haditengerészet?
4. Miben különbözött az 1813–1814-es dán államcsőd a modern államcsőd fogalmától, és mely társadalmi rétegeket érintette leginkább?
5. Hogyan kapcsolódott a felvilágosult reformpolitika a dán–norvég állam 1814-es széteséséhez? Milyen intézményi örökség élte túl a területi veszteséget?

7 Dánia a 19. században

7.1 A napóleoni háborúk és 1814

7.1.1 A semlegesség illúziója és a nagyhatalmi nyomás

A 18. század végén a **dán–norvég állam** (Danmark-Norge) Európa egyik legjelentősebb tengeri kereskedelmi hatalmának számított. Ez a pozíció azonban sebezhetővé is tette a forradalmi Franciaország és Nagy-Britannia közötti háborúban. A brit hadiflotta számára a dán-norvég kereskedelmi flotta és a koppenhágai hadikikötő egyszerre jelentett stratégiai fenyegetést és lehetséges zsákmányt; Franciaország oldalán a dán semlegesség az északi-tengeri brit blokád megkerülésének egyik csatornája volt. A dán politikai elit az **„felfegyverzett semlegesség"** eszméjére támaszkodva remélte, hogy a királyság kimaradhat a konfliktusból, miközben a háborús konjunktúrából származó kereskedelmi nyereséget élvezheti. Ez a stratégia 1801-ben és 1807-ben is kudarcot vallott, és közvetlenül vezetett az 1814-es katasztrófához.

A semlegesség fogalmát ebben az időszakban nem a mai nemzetközi jogi garanciák szerint értelmezték. A 18. századi északi semlegesség a gyakorlatban azt jelentette, hogy Dánia–Norvégia nem kötött formális szövetséget egyik harcoló féllel sem, de hajói fegyveres kísérettel közlekedtek, és a kormány a diplomáciai nyomást a kereskedelem fenntartására használta. A brit kormány, különösen a **második fegyveres semlegesség** (1800) létrejötte után, ezt a magatartást ellenségesnek tekintette. A semlegesség tehát nem volt passzív állapot: mindkét hadviselő fél folyamatosan tesztelte a koppenhágai udvari kormányzat mozgásterét.

7.1.2 Az 1801-es koppenhágai csata és a reálpolitika fordulatai

A **koppenhágai csata** (Slaget på Reden, 1801. április 2.) a brit flotta támadása volt a dán főváros előtti horgonyzóhelyen állomásozó dán-norvég hajóhad ellen. Az ütközet nem a koppenhágai erődrendszer lerombolására irányult, hanem a dán hadiflotta harcképtelenné tételére és a semlegességi politika megadásra kényszerítésére. A brit támadást a dán védelem meglepetésként érte: a főváros előtti védelmi vonalat az elöregedett hajókból álló **tömbhajó-sor** alkotta, amelyet a haditengerészet és a koppenhágai polgárság sietve hozott létre. A csatában a dán fél körülbelül 370 halottat és sebesültet veszített, míg a brit flotta vesztesége ennél kisebb volt; a pontos adatok azonban a korabeli hivatalos kimutatásokban eltérnek egymástól.

Az 1801-es csata után Dánia–Norvégia kénytelen volt kilépni a fegyveres semlegességből, és ideiglenesen elfogadni a brit feltételeket. A politikai vezetés ebből azt a következtetést vonta le, hogy a flotta további fejlesztése helyett a diplomáciai egyensúlyozásra kell összpontosítani. A **Koppenhágai Palota utáni** időszakban a királyi kormányzat igyekezett mind Londont, mind Párizst meggyőzni készségéről a békére. Ez a kettős játék azonban nem oldotta fel az alapvető stratégiai dilemmát: a brit flotta minden erejével meg akarta akadályozni, hogy a dán flotta francia kézre kerüljön, míg Napóleon a kontinentális rendszer szempontjából akarta felhasználni a dán kikötőket.

7.1.3 A második koppenhágai támadás és a flottaelvétel (1807)

A napóleoni háborúk dán szempontból legtraumatikusabb fordulata a **második koppenhágai bombázás** (1807. augusztus–szeptember) volt. A brit kormány, attól tartva, hogy Napóleon hamarosan elfoglalja Dániát és lefoglalja a flottát, ultimátumot intézett a dán kormányhoz: adja át a hadiflottát brit őrizetbe, cserébe pedig a brit csapatok nem szállják meg Sjælland szigetét. A dán kormány ezt a követelést a szuverenitás megsértésének tekintette, és elutasította. A brit válasz a főváros ostroma volt: a szárazföldi csapatok körülzárták Koppenhágát, a tengeri tüzérség pedig több napon át bombázta a várost, beleértve a polgári lakónegyedeket is.

A bombázás áldozatszáma erősen vitatott. A hagyományos dán történetírás a polgári halottak számát több százra teszi, a város épületállományának jelentős része elpusztult, és a tűzvész hozzájárult a polgári ellenállás megtöréséhez. A korabeli becslések és a későbbi rekonstrukciók között eltérések vannak; ezért az áldozatszámot hozzávetőlegesnek kell tekinteni. A katonai következmény viszont egyértelmű: a dán-norvég hadiflotta elveszett, mert a kormány kénytelen volt átadni a hajókat a briteknek. Ezzel a dán–norvég állam tengeri védelmi képessége gyakorlatilag megsemmisült.

A **flottaelvétel** (Flådens ran) a dán emlékezetben és a történelmi irodalomban máig élő, érzelmileg terhelt fogalom. A brit támadás ténye és a flotta átadása dokumentált, ugyanakkor annak értelmezése, hogy a dán kormány milyen mértékben játszott szerencsejátékot a semlegességével, továbbra is vitatott. A 19. századi dán nemzeti elbeszélés a brit támadást alattomos, a dán államot ok nélkül sújtó agresszióként ábrázolta; a modern történetírás ezzel szemben hangsúlyozza a nagyhatalmi kontextust és a kormány mozgásterének szűkösségét.

7.1.4 A szövetség Napóleonnal és a kontinentális rendszer

Az 1807-es brit támadás után a dán–norvég állam számára nem maradt reális alternatívája a Franciaországgal való szövetségnek. **VI. Frigyes dán király** (Frederik 6., 1808–1839) kormánya 1807 őszén csatlakozott a **kontinentális blokádhoz**, amelyet Napóleon a brit kereskedelem kiszorítására hirdetett meg. Ez a lépés azt jelentette, hogy a dán-norvég kikötők bezárultak a brit hajók előtt, és a dán politika hivatalosan a francia szövetségi rendszer része lett. A stratégiai ok egyértelmű volt: a flotta elvesztése után a kormány csakis egy európai nagyhatalom támogatásában reménykedhetett a brit nyomás ellensúlyozására.

A szövetség azonban gazdaságilag katasztrofálisnak bizonyult. Dánia–Norvégia külkereskedelme a brit blokád és a háborús viszonyok miatt összeomlott; a norvég kikötővárosok különösen megszenvedték a gabonaimport akadozását, a dán kormányzat pedig a kontinentális blokád betartatásával tovább csökkentette a gazdasági mozgásteret. A korabeli forrásokban gyakran szerepel az éhínség és a dekonjunktúra, különösen 1807–1812 között. Ez a gazdasági hanyatlás hozzájárult ahhoz, hogy a norvég elit egy része fokozatosan elhatárolódjon a koppenhágai központi kormányzattól, és inkább a brit piacokhoz való visszatérést keresse.

7.1.5 Az 1813-as államcsőd és a hadi helyzet romlása

A napóleoni szövetség és a blokád hosszú távon kimerítette az állam pénzügyeit. A dán-norvég kormány a háborús kiadásokat papírpénz-kibocsátással finanszírozta, ami inflációhoz és a **kuránsvaluta** elértéktelenedéséhez vezetett. A krízis csúcspontja az **1813-as államcsőd** volt, amikor a pénzreform a régi pénzeket lényegében elértéktelenítette, és a takarékbetétek, adósságok új rendszerbe kerültek. A részletek azonban bonyolultak: a 19. századi gazdaságtörténeti kutatások hangsúlyozzák, hogy az államcsőd nem egyszeri pillanat, hanem hosszú folyamat volt, amelynek során a lakosság különböző csoportjai eltérő mértékben viselték a veszteségeket. A

kistakarékosok, a koppenhágai kereskedők és a vidéki paraszti közösségek egyaránt megszenvedték a pénzügyi összeomlást, de a korabeli statisztikai források nem teszik lehetővé a pontos rétegveszteség számszerűsítését.

A katonai helyzet ugyancsak romlott. A francia szövetséges veresége 1812-ben, Napóleon oroszországi kudarca után a dán állam stratégiai helyzete tarthatatlanná vált. A **svéd trónörökös**, **Jean-Baptiste Bernadotte** (a későbbi XIV. Károly János) 1813-ban a Napóleon elleni koalíció oldalán csatlakozott a háborúhoz, és Svédország célja a dán-norvég állam gyengítése, különösen Norvégia megszerzése volt. Bernadotte a svéd külpolitikát a finn területek Oroszországnak való elfogadása utáni kompenzáció jegyében fogalmazta újra: Norvégiát kívánta Svédországnak megszerezni. Ezt a tervet a nagyhatalmak, különösen Oroszország és Nagy-Britannia, hallgatólagosan támogatták.

7.1.6 Az 1813–1814-es hadjárat és a kieli béke

Az 1813-as hadjárat során a svéd csapatok Észak-Németországban a koalíciós erők oldalán harcoltak a dán csapatok ellen. Dánia továbbra is Napóleon szövetségese volt, és a **lipcsei csata** (1813. október) után sem váltott oldalt azonnal. A svéd hadsereg 1813 decemberében betört Holsteinba, és a dán haderő nem tudta feltartóztatni a támadást. A dán kormány végül fegyverszünetet kért, és 1814. január 14-én aláírta a **kieli békét** (Kieltraktaten). A szerződésben a dán király lemondott Norvégia trónjáról a svéd király javára, és Dániának megmaradtak a régi norvég atlanti szigetek – Izland, Grönland és Feröer –, amelyeket a dán korona továbbra is birtokolt. A békeszerződés megerősítette a dán részvételt a Napóleon-ellenes koalícióban is.

A kieli béke értelmezése a modern történetírásban összetett. A dokumentált tény az, hogy a dán király aláírta a lemondást, és a svéd korona megszerezte a formális jogot Norvégiára. Ugyanakkor az, hogy Norvégia a gyakorlatban nem került közvetlenül svéd kormányzás alá, hanem a norvég politikai elit 1814 tavaszán önálló alkotmányt fogadott el, mutatja a szerződés erejének határait. A norvég történetírás hangsúlyozza, hogy a kieli béke nem teremtett jogszerű állapotot, mert a norvég intézmények nem fogadták el a dán király döntését. A dán történeti emlékezetben viszont a béke a birodalom felbomlásának fájdalmas, ugyanakkor elkerülhetetlen pillanata.

7.1.7 Norvégia 1814-es önálló útja

A **norvég 1814** eseményei szorosan kapcsolódnak a kieli békéhez, de önálló folyamatként kell bemutatni. A dán kormányzó, **Christian Frederik herceg** (a későbbi VIII. Christian) Norvégiában a kieli béke hírére nem engedelmeskedett a svéd követelésnek, hanem a norvég elit egy részével összefogva alkotmányozó nemzetgyűlést hívott össze **Eidsvollba** 1814 tavaszán. Az Eidsvollban elfogadott alkotmány (május 17.) kinyilvánította Norvégia függetlenségét, és a herceget királlyá választotta. A svéd kormány ezt a lépést a kieli béke megsértésének tekintette, és katonai nyomással kényszerítette a norvég felet a **mossi konvenció** (augusztus 14.) elfogadására. Az egyezmény formailag elismerte az eidsvolli alkotmányt, de Norvégia külügyei és királyi hatalma a svéd korona alá került.

Ez a folyamat Dánia szempontjából azért fontos, mert egyértelművé tette: a koppenhágai kormányzat már nem rendelkezett hatékony ellenőrzéssel a norvég elit felett. A dán–norvég állam széthullása tehát nem pusztán nagyhatalmi szerződés következménye volt, hanem a norvég politikai osztály önállósodási törekvésének betetőződése is. A dán történetírás sokáig úgy ábrázolta az 1814-es eseményeket, mint a hűtlen norvég testvér elszakadását; a modern kutatás ezzel szemben a dán kormány mozgásterének szűkösségét és a norvég társadalmi elit saját útjának legitimitását hangsúlyozza.

7.1.8 A gyarmati veszteségek és a birodalmi újrarendeződés

A napóleoni háborúk nemcsak Európában, hanem a dán gyarmatbirodalomban is átrendezték a viszonyokat. Dánia a 17–18. században több karib-tengeri szigetet (a **Dán Nyugat-India** részeként), valamint indiai kereskedelmi telepeket és az aranyparti erődöket birtokolta. A háború során a brit haderő elfoglalta a dán gyarmatok egy részét, és a kieli béke nem állította vissza automatikusan a korábbi állapotot. A gyarmatok sorsáról a bécsi kongresszus tárgyalt, és Dánia végül visszakapta a dán nyugat-indiai szigeteket, de a birodalom globális jelentősége egyértelműen csökkent. A gyarmati lakosság, különösen az ültetvényeken dolgozó rabszolgák helyzete ebben az időszakban alig jelenik meg a dán politikai dokumentumokban; a forrásokból azonban tudható, hogy a háborús blokád és a brit megszállás súlyosan érintette az élelmezést és a kereskedelemből élő gyarmati városokat.

7.1.9 A bécsi kongresszus és a dán területi újrarendezés

A **bécsi kongresszus** (1814–1815) megerősítette a kieli béke fő rendelkezéseit: Norvégia a svéd koronához került, Dánia pedig megtarthatta **Izlandot, Grönlandot és Feröert**. A dán királyság emellett visszakapta német területeinek egy részét, de **Schleswig-Holstein** kérdése a kongresszuson sem oldódott meg véglegesen. A **Lauenburgi hercegség** Dániának jutott, de a német szövetség és a dán király között a holsteini hercegség jogi helyzete továbbra is vitatott maradt. Ez a bizonytalanság fontos előzménye lett az 1864-es háborúhoz vezető nemzeti konfliktusnak. A kongresszus dán delegációja arra törekedett, hogy a dán–norvég állam felbomlása ellenére a királyság európai középhatalomként megőrizze jelenlétét, de a realitás az volt, hogy Dánia a 19. század elejére a nagyhatalmak ütközőzónájává vált.

7.1.10 A háborúk társadalmi ára és a reformkorszak előkészítése

A napóleoni háborúk társadalmi következményeit nem szabad alábecsülni. Dánia lakossága – a későbbi statisztikai becslések szerint – a 19. század elején körülbelül egymillió fő lehetett a duci királyságban, míg a dán–norvég állam norvég részének lakossága körülbelül 900 ezer fő volt. A háborús infláció, a kereskedelmi blokád és a mezőgazdasági termelés zavarai a vidéki szegénység növekedéséhez vezettek. A koppenhágai bombázás és a haditengerészeti költségek a fővárosi polgárságot is meggyengítették. Ugyanakkor a válság éppen a **reformkorszak** (reformtid) nyitányához vezetett: a dán elit felismerte, hogy a birodalmi struktúra bukása után belső modernizáció nélkül a királyság nem tud talpra állni. Ez a felismerés alapozta meg a későbbi agrárreformokat, a jogi reformokat és a nemzeti liberalizmus felemelkedését.

7.1.11 Források és bizonytalanságok

E fejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a **kieli békeszerződés** szövege, a **mossi konvenció** okmányai, az eidsvolli alkotmány eredeti példányai, valamint a dán külügyminisztérium és a brit admiralitás levelezése. A koppenhágai bombázás polgári áldozatainak száma bizonytalan, mert a korabeli anyakönyvek hiányosak, és a tűzvész utáni összeírások eltérő számokat rögzítenek. Az 1813-as államcsőd pontos gazdasági hatása szintén vitatott, mert a pénzügyi kimutatások utólagos elemzése módszertani nehézségekbe ütközik. A kieli béke és a norvég alkotmány viszonyáról a dán és norvég történetírásban máig eltérő hangsúlyok léteznek; az említett események értékelése tehát részben emlékezetpolitikai kérdés.

7.1.12 Rövid összefoglaló

– A dán–norvég állam semlegességi politikája 1801-ben és 1807-ben kudarcot vallott; a britek előbb csatát nyertek Koppenhága előtt, majd elvették a hadiflottát. – A flotta elvesztése után Dánia–Norvégia Napóleon szövetségesévé vált, csatlakozott a kontinentális blokádhoz, ami gazdasági válságot és 1813-ban államcsődöt okozott. – A **kieli béke** (1814. január 14.) értelmében a dán király lemondott Norvégiáról a svéd király javára, de megtartotta Izlandot, Grönlandot és Feröert. – Norvégia 1814 tavaszán Eidsvollban független alkotmányt fogadott el; a svéd nyomás a **mossi konvencióhoz** vezetett, amely perszonáluniót teremtett Svédországgal. – A napóleoni háborúk alatt a dán gyarmatok egy részét brit csapatok szállták meg; a bécsi kongresszus a birodalom újrarendezését hozta, de Dánia globális szerepe csökkent. – A háborús válság társadalmi terhei és a birodalom bukása előkészítették a 19. századi dán reformkorszakot és a nemzeti liberalizmus későbbi felemelkedését.

7.1.13 Önellenőrző kérdések

1. Milyen okai voltak a brit támadásoknak Dánia–Norvégia ellen 1801-ben és 1807-ben, és hogyan értelmezte ezeket a dán kormányzat?
2. Miért jelentett a kieli béke egyszerre területi veszteséget és birodalmi újrarendeződést a dán állam számára?
3. Hogyan viszonyult Norvégia politikai elitje a kieli béke rendelkezéseihez, és milyen következményei lettek ennek az unió létrejöttére?
4. Milyen gazdasági és társadalmi hatásai voltak a napóleoni szövetségnek, a blokádnak és az 1813-as államcsődnek a dán–norvég államban?
5. Melyek azok a pontok, ahol a kieli béke és az 1814-es események értelmezése a mai napig vitatott a dán és norvég történetírásban?

7.2 A nemzeti liberalizmus és az 1849-es alkotmány

A napóleoni háborúk és az 1814-es kieli rendezés után Dánia megmaradt ugyan a győztes nagyhatalmak oldalán, ám az abszolutista monarchia pénzügyileg, társadalmilag és legitimációs szempontból is meggyengült. A A napóleoni háborúk és 1814 alfejezetben tárgyalt államcsőd, területvesztés és a Norvégia elvesztése miatti presztízsveszteség után az 1830-as évektől új politikai nyilvánosság kezdte feszegetni a korlátlan királyi hatalom kereteit. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan kapcsolódott össze a liberális alkotmányos reform és a dán nemzeti mozgósítás, miként alakult át az abszolutizmus 1848–1849-ben alkotmányos monarchiává, és miért tekinthető az 1849. június 5-i alaptörvény egyszerre nagy ívű reformnak és korlátozott, területileg is félkész kompromisszumnak.

7.2.1 A rendi reformok és a politikai nyilvánosság kezdetei

Az 1830. évi párizsi júliusi forradalom és az azt követő európai reformhullám Dániában is nyomást gyakorolt a monarchiára. VI. Frigyes király 1831-ben elrendelte a tanácsadó rendi gyűlések felállítását, amelyek 1834-től, illetve 1835-től kezdték meg működésüket. A dán terminológiában ezek a **tanácsadó tartományi rendi gyűlések** (*rådgivende provinsialstænderforsamlinger*) négy helyszínen ültek össze: Roskilde a szigetek, Viborg Jylland, Schleswig városa Schleswig tartomány, Itzehoe pedig Holstein számára.

Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a testületek nem rendelkeztek törvényhozói jogkörrel. A király és a kormányzat továbbra is abszolút hatalommal uralkodott, a gyűlések pedig elsősorban véleményező, javaslattevő szerepet kaptak. Mégis nagy jelentőségük volt: a nyilvános gyűlések, a nyomtatásban terjedő jegyzőkönyvek és a sajtóvita olyan politikai nyilvánosságot hoztak létre, amelyben a reformkövetelések már nem maradhattak belső udvari ügyek. A rendi gyűlésekben a földbirtokos elit, a városi polgárság és a parasztbirtokosok egy része kapott megszólalási lehetőséget, ami a korabeli kontinentális viszonyokhoz képest is figyelemre méltó, ugyanakkor továbbra is erősen cenzusos és rendi alapú maradt.

A sajtószabadság (*trykkefrihed*) kérdése szorosan összefonódott a reformmozgalommal. Az 1830-as években liberális lapok, így a koppenhágai **Fædrelandet** vagy a **Kjøbenhavnsposten** váltak a változások fórumaivá. A kormányzat időnként cenzúrával, sajtóperekkel és betiltással válaszolt, de a nyilvánosság visszaszorítása már rövid távon is nehéznek bizonyult. A rendi gyűlésekben és a sajtóban egyaránt megfogalmazódott a kívánság: a dán monarchiának írott alkotmányra, felelős kormányra és a polgári szabadságjogok rögzítésére van szüksége.

7.2.2 A nemzeti liberálisok, a parasztbarátok és a nemzeti kérdés

A reformok politikai nyelvét leginkább az 1830-as, 1840-es években megszerveződő **nemzeti liberálisok** (*De Nationalliberale*) határozták meg. Ez a csoport nem mai értelemben vett párt volt, hanem városi értelmiségiek, hivatalnokok, diákok, lelkészek és polgári foglalkozásúak laza hálózata. Vezető alakjai közé tartozott **Orla Lehmann**, a későbbi miniszter **Ditlev Gothard Monrad** és a teológus-politikus **Henrik Nicolai Clausen**. Programjuk három elem köré szerveződött: alkotmányos reform, polgári szabadságjogok, valamint a dán nyelv és kultúra védelme a német befolyással szemben.

A nemzeti liberálisok legismertebb külpolitikai-közjogi jelszava az úgynevezett **Eider-program** (*Ejderpolitikken*) volt. Eszerint Dániát az Eider folyóig kellett volna alkotmányos, egységes királyságként megerősíteni, Schleswiget szorosan a dán monarchiához kötni, Holsteint pedig lazán, perszonáluniószerűen kapcsolni hozzá. Ezzel szemben a monarchia integritását védő **egészállami** (*Helstaten*) irányzat hívei a dán király alatt álló valamennyi tartomány, tehát Dánia, Schleswig, Holstein és Lauenburg közös alkotmányos keretét hangsúlyozták. A két álláspont közötti vita nem egyszerűen jogi kérdés volt, hanem a dán és a német nyelvű lojalitások, a rendi hagyományok és a jövőbeli államhatárok körüli küzdelem.

A nemzeti liberálisok mellett a paraszti mozgalom is önálló tényezővé vált. Az 1846-ban alapított **parasztbarátok társasága** (*Bondevennernes Selskab*) a vidéki birtokos parasztok, tanítók és alsópapság politikai szerveződése volt. Követeléseik között szerepelt az adóterhek csökkentése, a hadkötelezettség igazságosabb elosztása, a helyi önkormányzat megerősítése és a szélesebb választójog. A paraszti öntudat gyökerei visszanyúltak az 1788 utáni agrárreformokra és az 1814-es elemi népoktatási rendeletekre, de a nyílt politikai fellépés az 1840-es évek terméke volt. A parasztbarátok és a nemzeti liberálisok nem alkottak egységes tábort, mégis 1848-ban közös érdekük lett a rendi kiváltságok lebontása és az alkotmányos átalakulás.

A nemzeti kérdés Schleswigben és Holsteinben egyre élesebbé tette az ellentéteket. A dán nemzeti liberálisok azt hangoztatták, hogy Schleswig északi és középső része történetileg és nyelvileg dán, ezért a tartományt nem szabad Holsteinnel egy német vezetésű egységbe olvasztani. A német nyelvű schleswig-holsteini mozgalom ezzel szemben a két hercegség oszthatatlanságát hirdette az **„up ewig ungedeelt”** (örökre osztatlanul) formulával. Az 1840-es évek nyelvi rendeletei (*sprogreskripter*) kísérletet tettek a dán nyelv hivatalos helyzetének megerősítésére Észak-Schleswigben, de ezek az intézkedések tovább élezték a konfliktust. A nemzeti kategóriák azonban ekkor még nem váltak kizárólagossá: a nyelvi határok, a családi kapcsolatok és a

helyi lojalitások gyakran képlékenyebbek voltak, mint ahogyan a későbbi nemzeti narratívák sugallják.

7.2.3 1848: a koppenhágai átmenet és a schleswig-holsteini háború

A dán abszolutizmus sorsa 1848-ban dőlt el, a párizsi februári forradalom, valamint a német és osztrák tavaszi forradalmi hullám árnyékában. VIII. Keresztély 1848. január 20-án meghalt, utóda, VII. Frigyes trónra lépésekor sokan reformképes uralkodót láttak benne. A koppenhágai **Casino-gyűlés** (*Casino-mødet*) március 20-án tömeges reformköveteléseket fogalmazott meg: írott alkotmányt, sajtószabadságot, felelős kormányt és a dán nemzeti ügy melletti kiállást. Másnap, március 21-én tüntetők vonultak a Christiansborg palota elé, és a királyt a fennálló kormányzat leváltására, valamint az alkotmányos átmenet elfogadására szólították fel.

VII. Frigyes engedett a nyomásnak. A koppenhágai utcai mozgósítás ritkán torkollott fegyveres erőszakba, ezért a dán átmenetet gyakran **„békés forradalomként"** szokás leírni. Ez az értelmezés azonban vitatható: a tömegnyomás valós kényszert jelentett, és a politikai fordulat azonnal háborúval kapcsolódott össze. Március 22-én megalakult az úgynevezett **márciusi minisztérium** (*martsministeriet*) A. W. Moltke vezetésével, amelyben nemzeti liberálisok és mérsékelt konzervatívok egyaránt helyet kaptak. A kormány ígéretet tett az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívására, ugyanakkor szembe kellett néznie a monarchia déli részének felbomlásával.

Március 24-én Kielben a német orientációjú schleswig-holsteini mozgalom ideiglenes kormányt alakított, és felkelést hirdetett a dán korona ellen. Ezzel kezdetét vette az első schleswigi háború, amelyet a dán történetírás gyakran **hároméves háborúként** (*Treårskrigen*, 1848–1851) tart számon. A konfliktus egyszerre volt polgárháborús jellegű és nemzetközi válság, mert a német szövetségi államok, Poroszország, valamint később a nagyhatalmak is beavatkoztak. A dán haderő 1848 tavaszán ért el sikereket, de a háború menete váltakozó volt, és a diplomatáciai nyomás folyamatosan korlátozta a koppenhágai kormány mozgásterét.

A forradalmi év tehát Dániában kettős természetű volt: Koppenhágában alkotmányos nyitás, a hercegségekben fegyveres szakadás és háború zajlott. Ez a kettősség az 1849-es alkotmány értelmezésére is rányomta a bélyegét. Az alkotmányos reform hívei a belső átalakulást akarták, de a háborús helyzet miatt a birodalmi keret és Schleswig, Holstein, illetve Lauenburg alkotmányos helyzete megoldatlan maradt.

7.2.4 Az alkotmányozó nemzetgyűlés és az 1849-as alaptörvény

A márciusi minisztérium 1848 nyarán elfogadtatta az alkotmányozó nemzetgyűlés választásáról szóló törvényt. A választások 1848 őszén zajlottak le, és a korabeli dán viszonyokhoz képest rendkívül széles férfi választójogot biztosítottak. Az **alkotmányozó nemzetgyűlés** (*Den Grundlovgivende Rigsforsamling*) 1848. október 23-án ült össze. Összetétele jól mutatta az átalakulás társadalmi mélységét: a nemzeti liberálisok mellett jelentős számú paraszti képviselő és konzervatív hivatalnok kapott mandátumot. A paraszti jelenlét különösen szembeötlő volt a korabeli Európában, és azt jelezte, hogy a dán politika vidéki bázisa nem egyszerűen elszenvedője, hanem részben alakítója is az alkotmányos folyamatnak.

Az alkotmányozó viták középpontjában a parlament szerkezete, a választójog kiterjedtsége és a királyi hatalom korlátainak mértéke állt. A radikálisabb parasztbarát és liberális képviselők egykamarás, széles választójogú parlamentet követeltek, míg a konzervatívabb erők kétkamarás rendszert, magasabb cenzussal és erős királyi jogkörökkel akartak. A kompromisszumot nagyrészt Monrad és a mérsékelt liberális alkotmányjogászok dolgozták ki.

Az új alaptörvényt, a **Dán Királyság alaptörvényét** (*Danmarks Riges Grundlov*), 1849. május 25-én fogadta el a nemzetgyűlés, VII. Frigyes pedig 1849. június 5-én írta alá. Innen származik a dokumentum másik elnevezése, a **júniusi alaptörvény** (*Junigrundloven*). Június 5. azóta is dán alkotmánynap (*Grundlovsdag*), amely a mai emlékezetpolitikában az alkotmányos Dánia születésnapjaként jelenik meg.

Az 1849-es alaptörvény alkotmányos monarchiává alakította Dániát. A törvényhozó hatalmat a király és a kétkamarás **Rigsdag** együttesen gyakorolta. A **Folketing** közvetlen választások útján jött létre, míg a **Landsting** közvetettebb, magasabb életkorhoz és vagyoni cenzushoz kötött testületként működött. A végrehajtó hatalom a király kezében maradt, aki kinevezte és felmenthette a minisztereket, ugyanakkor a miniszteri ellenjegyzés intézménye már jogi felelősséget teremtett. A parlamentarizmus abban az értelemben, hogy a kormány a Folketing többségének bizalmától függjön, nem valósult meg 1849-ben; ez a gyakorlat csak a 19. század végén és 1901-ben vált meghatározóvá. Az alaptörvény tehát erős királyi jogköröket hagyott meg, ugyanakkor a törvényhozás és a jogvédelem területén valódi alkotmányos korlátokat állított.

A választójog korabeli mércével széles volt, de mai értelemben nem volt általános. A Folketing választópolgárai férfiak lehettek, akik meghatározott életkort betöltöttek, gazdaságilag viszonylag önállóak voltak, és nem álltak cselédi vagy közvetlen szolgálati viszonyban. A nők, a háztartási cselédek, a szegénysegélyből élők és a jogilag kizárt csoportok nem szavazhattak. A választási eljárás sem volt olyan mértékben titkos és pártalapú, mint a 20. századi demokráciákban. E korlátozások miatt az alaptörvényt egyszerre lehet liberális áttörésként és rendi maradványokkal terhelt kompromisszumként elemezni.

A dokumentum rögzítette a legfontosabb polgári szabadságjogokat: a személyi szabadság, a tulajdon védelme, a szólás- és sajtószabadság, az egyesülési és gyülekezési jog, valamint a törvény előtti egyenlőség elvét. A vallásszabadság terén is fordulatot hozott: az evangélikus-lutheránus egyház **népegyházként** (*folkekirke*) az állam támogatását élvezte, de más vallási közösségek is szabadon működhettek, és a zsidó lakosság formálisan egyenlő jogokat kapott. Az egyházügyi rendelkezés egyszerre konzerválta a lutheránus kiváltságokat és nyitott utat a vallási pluralizmusnak.

Az 1849-es alaptörvény legnagyobb nyitva hagyott kérdése a monarchia déli tartományainak státusza volt. A dokumentum a Dán Királyságra, tehát alapvetően a Jylland, Fyn, Sjælland és a kisebb szigetek alkotta királyságra vonatkozott, Schleswigre, Holsteinre és Lauenburgra pedig közvetlenül nem terjesztette ki hatályát. Ezzel a döntéssel ideiglenesen kezelhetővé vált a háborús helyzet, de az 1850-es években újra és újra felszínre tört a kérdés: vajon az egész monarchiának közös alkotmánya legyen, vagy Schleswiget szorosan a dán alkotmányos térhez kapcsolják? Ez a dilemma vezetett el később az 1864-es válsághoz, amelyet a Az 1864-es háború és Schleswig-Holstein alfejezet tárgyal.

Az 1849-es alkotmány külföldi mintákkal is összevethető. A dán alkotmányozók ismerték a norvég 1814-es eidsvelli alkotmányt, amely a maga korában szintén széles népi legitimációval rendelkező, de cenzusos dokumentum volt. Hatottak továbbá az 1831-es belga alkotmány liberális jogkatalógusának elemei. Dánia sajátossága mégis az volt, hogy a paraszti választók bevonása a kontinentális alkotmányos átmenetekhez képest szokatlanul korán és viszonylag nagy tömegben történt. Ezért a dán fejlődést a történetírás gyakran úgy jellemzi, hogy a liberális városi értelmiség és a vidéki paraszti társadalom között létrejött, törékeny, de hatékony reformkoalíció hozta létre az új rendet.

7.2.5 A politikai átmenet korlátai és öröksége

Az 1849-es alaptörvény elfogadása nem jelentette automatikusan a liberális-nemzeti program győzelmét. A tényleges hatalmat továbbra is a király, az udvar, a magas hivatalnokréteg és a hadsereg befolyásolta. A nemzeti liberálisok kormányzati pozíciókat szereztek, de folyamatosan kompromisszumokra kényszerültek a konzervatív erőkkel. Ráadásul a hároméves háború lezárása, a nagyhatalmi jegyzőkönyvek és a londoni rendezés olyan nemzetközi feltételeket teremtett, amelyek hosszabb távon korlátozták az Eider-program megvalósítását.

A korszakban a „nemzeti liberális” jelző nem egy mai pártkötődést jelölt, hanem a nemzetépítés és az alkotmányos liberalizmus meghatározott, 19. századi ötvözetét. Hasonlóképpen a „parasztbarát” sem tekinthető egységes ideológiai pártnak, hanem a vidéki társadalom eltérő rétegeinek, a birtokos parasztoktól a kisebb földű mezőgazdasági termelőkig terjedő mozgalmának. E fogalmakat ezért nem szabad a 20–21. századi pártrendszer bal- és jobboldalára leképezni; a 19. századi liberális-konzervatív törésvonal más szerkezetű volt.

A nők kizárása a választójogból, a cselédek és a szegénysegélyből élők korlátozása arra figyelmeztet, hogy az alkotmányos Dánia megszületése nem azonos a mai értelemben vett demokráciával. Az 1849-es szerkezet mégis meghatározó intézményi keretet adott: a Rigsdag, a széles paraszti választójog, a szabadságjogok alkotmányos rögzítése és a miniszteri felelősség elve olyan pályát nyitott, amelyen a következő évtizedek politikai küzdelmei a parlamentarizmus, a választójog kiszélesítése és a szociális kérdés irányába haladhattak.

7.2.6 Források és bizonytalanságok

Az 1849-es alkotmány történetének elsődleges forrásai között a **Danmarks Riges Grundlov** eredeti, 1849. június 5-i szövege, az alkotmányozó nemzetgyűlés vitáinak és szavazásainak iratai, a választójogi törvény szövege, valamint a rendi gyűlések korábbi jegyzőkönyvei szerepelnek. A márciusi események rekonstrukciójához a kormányzati hirdetmények, a Casino-gyűlésről és az utcai tüntetésekről készült beszámolók, valamint a korabeli sajtó tudósításai adnak támpontot. Fontos elsődleges források továbbá a résztvevők visszaemlékezései, Orla Lehmann beszédei és levelezése, illetve Monrad alkotmányos tervezetei, ám ezeket a szerzők utólagos önigazolásai is színezik.

A történeti kép több ponton bizonytalan. Egyrészt a választójogi kizárások pontos mértékét nehéz meghatározni, mert a korszak választói névjegyzékei hiányosak, és a népességi adatok sok esetben becslések. Másrészt az 1848-as koppenhágai események lefolyása elsősorban utólagos visszaemlékezésekből ismert, amelyek a politikai szereplők szerepét gyakran felnagyítják. A kortárs sajtó pedig erősen pártos, ezért a tudósítások nem tekinthetők semleges leírásnak. Harmadrészt a schleswig-holsteini háború és az Eider-program megítélése máig emlékezetpolitikai vita tárgya: a dán nemzeti narratíva a nyelvi-kulturális védekezést hangsúlyozza, a német és regionális történetírás viszont a hercegségi autonómia és a kettős identitások szempontjait is érvényesíti.

Vitatott az is, hogy az 1849-es alkotmány mennyiben volt a társadalmi nyomás eredménye, és mennyiben a fentről irányított reformelit kontrollált lépése. A történetírás egy része a paraszti mozgósítás és az utcai tüntetések szerepét emeli ki, más része inkább a hivatalnok-értelmiség kompromisszumkészségét hangsúlyozza. Abban azonban tudományos konszenzus van, hogy az alaptörvény a dán politikai rendszer hosszú távú átalakulásának kulcsdokumentuma lett, és hogy Schleswig, Holstein, valamint Lauenburg kérdését nyitva hagyta.

7.2.7 Rövid összefoglaló

- Az 1831-ben megígért és 1834–1835-től működő tanácsadó rendi gyűlések nem törvényhozó testületek voltak, de a politikai nyilvánosság és a reformviták intézményes terét megteremtették.
- A **nemzeti liberálisok** az alkotmányos reformot a dán nyelv és kultúra védelmével, valamint az **Eider-programmal** kapcsolták össze; a **parasztbarátok** a vidéki társadalom szélesebb politikai részvételét és terheinek csökkentését követelték.
- A konzervatív **egész-állami** irányzat ezzel szemben a teljes monarchia, vagyis Dánia, Schleswig, Holstein és Lauenburg egyben tartását helyezte előtérbe.
- 1848 márciusában Koppenhágában utcai nyomásra VII. Frigyes elfogadta az alkotmányos monarchiára való áttérést, és megalakult a márciusi minisztérium; a déli tartományokban azonban schleswig-holsteini felkelés, majd hároméves háború kezdődött.
- Az 1848 őszén választott alkotmányozó nemzetgyűlésben a nemzeti liberálisok mellett jelentős paraszti képviselői csoport is helyet kapott.
- Az 1849. június 5-én aláírt alaptörvény alkotmányos monarchiává alakította Dániát: kétkamarás Rigsdagot, miniszteri ellenjegyzést, polgári szabadságjogokat és lutheránus népegyházat rögzített.
- A választójog a korabeli mércével széles volt, de a nők, a cselédek, a szegénysegélyből élők és más csoportok kizárása miatt nem tekinthető mai értelemben vett általános választójognak.
- Az alkotmány területi hatálya Dániára korlátozódott, Schleswig, Holstein és Lauenburg alkotmányos helyzete nyitva maradt, ami a következő évtizedek konfliktusainak egyik alapját képezte.

7.2.8 Önellenőrző kérdések

- Miben különbözött a tanácsadó rendi gyűlések szerepe az 1849-es Rigsdag törvényhozói szerepétől, és miért jelentett mégis fordulatot a rendi gyűlések létrehozása?
- Hasonlítsa össze az **Eider-program** és az **egész-állami** irányzat álláspontját: milyen eltérő módon képzelték el a monarchia belső rendjét és Schleswig, illetve Holstein viszonyát?
- Miért lehet az 1848-as dán átmenetet egyszerre „békés forradalomnak” és háborút kiváltó fordulatnak nevezni? Melyik értelmezéshez milyen források kínálnak erősebb bizonyítékot?
- Az 1849-es alaptörvény mely rendelkezései akadályozták, hogy a politikai rendszert mai értelemben vett demokráciaként írjuk le?
- Milyen forrástani óvatossággal kell kezelni a nemzeti liberálisok és a parasztbarátok szerepét bemutató visszaemlékezéseket és korabeli sajtótudósításokat?

7.3 Az 1864-es háború és Schleswig-Holstein

Dánia 1864-es veresége a porosz–osztrák szövetséggel szemben a 19. századi dán történelem egyik legnagyobb törése, amely hosszú távon átformálta a királyság területi, nemzeti és politikai önképét. Az A nemzeti liberalizmus és az 1849-es alkotmány alfejezetben tárgyalt alkotmányos reform után a dán nemzeti liberálisok a **Schleswig** (dánul: Slesvig, németül: Schleswig) hercegség közjogi Dániához kapcsolását tekintették a nemzeti állam kiteljesítésének, míg a német nemzeti mozgalom és a porosz államférfiak a hercegségek német jellegét és a Német Szövetséghez tartozó **Holstein** (dánul: Holsten, németül: Holstein) ügyét használták fel a dán állam meggyengítésére. A kérdés így nem egyszerűen egy háború története: a dinasztikus jog, a nemzeti elv, a nagyhatalmi politika és a helyi nyelvi-identitásbeli sokszínűség ütközött össze. Az alábbiakban a schleswig-holsteini

kérdés gyökereit, az 1864-es porosz–dán háború lefolyását, a bécsi béke területi következményeit és a vereség értelmezési vitáit tárgyalom.

7.3.1 A schleswig-holsteini kérdés gyökerei és az első háború (1848–1850)

A schleswig-holsteini kérdés (dánul: Slesvig-Holsten-spørgsmålet, németül: Schleswig-Holsteinische Frage) alapja a dán királyi korona és a két hercegség közötti bonyolult közjogi kapcsolat volt. Schleswig a dán korona hűbérbirtoka volt, de lakossága vegyes: északon dán nyelvű, délen német nyelvű, a középső területeken pedig kevert nyelvjárásokat (szász, fríz, alnémet) beszélő közösségek éltek. Holstein a Német-római Birodalom tagja volt, majd 1815-től a Német Szövetségé; lakossága túlnyomórészt német nyelvű. A két hercegséget a dán király **perszonálunióban** kormányozta, vagyis ugyanaz a személy volt Dánia királya és Schleswig-Holstein hercege, de a két terület jogilag nem olvadt össze Dániával. Emellett létezett a **helstat** (dánul: helstaten, „az egész állam") eszméje: a dán korona alatt egyesített összes terület – Dánia, Schleswig, Holstein és Lauenburg – egységes, de rendi önkormányzattal rendelkező államalakulatot alkotott volna. Ez a felfogás a 18. század végéig dominált, és a dán abszolutizmus érdeke volt.

A 19. század elején a nemzeti mozgalmak új kérdéseket vetettek fel. A dán nemzeti liberálisok egy része, az úgynevezett **ejder-dánok** (dánul: Ejderpolitikken, az Eider folyó politikája) azt követelték, hogy Dánia határa az Eider folyó legyen: Schleswiget teljesen Dániához kell csatolni, Holsteint pedig el kell engedni. Ezzel szemben a német nemzeti mozgalom a két hercegség elválaszthatatlanságát hirdette: „up ewig ungedeelt" („örökké osztatlanul"), és azt kívánta, hogy Schleswig-Holstein egy német állam legyen. Fontos azonban, hogy a korabeli lakosság nem mindig osztotta ezeket az éles nemzeti álláspontokat; a nyelvi és regionális identitás sokrétű volt, és sokan egyszerre kötődtek a helyi közösséghez, a dán királyhoz vagy a német nyelvhez. A 19. századi nemzeti kategóriák visszavetítése ezért torzítja a képet.

Az 1848-as forradalmi hullámban a feszültség fegyveres konfliktussá érett. A schleswig-holsteini német mozgalom ideiglenes kormányt alakított, és a porosz csapatok a Német Szövetség nevében bevonultak. Dánia a háborút **első schleswig-holsteini háborúként** (dánul: Treårskrigen, „hároméves háború", 1848–1850) ismeri. A harcok váltakozó sikerrel folytak, és a nagyhatalmak – Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország – beavatkozása nyomán végül 1850-ben a status quo ante állt helyre. A nagyhatalmak 1852-ben aláírták a **Londoni jegyzőkönyvet** (dánul: London-protokollen), amely kimondta, hogy a dán királyi öröklés rendjét a hercegségekre is ki kell terjeszteni, de egyúttal rögzítette, hogy Schleswiget nem lehet Dániába bekebelezni. A jegyzőkönyv így kompromisszum volt: megőrizte a dán korona fennhatóságát, de elutasította a nemzeti liberálisok Eider-politikáját. A dokumentumot a dán kormány elfogadta, de a nemzeti liberálisok nem adták fel céljaikat.

7.3.2 A novemberi alkotmány és az 1864-es háború

Az 1850-es években a dán belpolitikát a helstat hívei és a nemzeti liberálisok közötti küzdelem jellemezte. A helstat-politika a közös alkotmányos rendszer fenntartását célozta, de nehezen volt összeegyeztethető az 1849-es alkotmány liberális elveivel és a nemzeti igényekkel. A helyzetet bonyolította, hogy VII. Frigyes dán király (1848–1863) gyermektelen volt, és az örökösödés kérdése a hercegségekben másként alakult, mint Dániában. A londoni jegyzőkönyv értelmében a dán királyi ház oldalági örököse, a Glücksburg-házból származó Keresztély herceg örökölte volna a trónt és a hercegségeket is, de a német nemzeti mozgalom ezt vitatta.

1863-ban a dán parlament, a Rigsdag elfogadta az úgynevezett **novemberi alkotmányt** (dánul: Novemberforfatningen), amely Schleswiget közjogilag Dániához csatolta volna, megsértve ezzel a

londoni jegyzőkönyv 1852-es rendelkezését. VII. Frigyes 1863. november 15-én bekövetkezett halála után IX. Keresztély (1863–1906) lépett trónra, és november 18-án – vonakodva – aláírta az alkotmányt. Ez az aktus a nemzeti liberálisok nyomására született, akik a dán közvéleményben erős támogatást élveztek. A porosz miniszterelnök, **Otto von Bismarck** azonnal ürügyként használta a jogsértést: porosz és osztrák csapatok ultimátumot intéztek Dániához, követelve az alkotmány visszavonását. Dánia elutasította, mire 1864. február 1-jén a porosz–osztrák hadsereg átkelt az Eider folyón. A **második schleswig-holsteini háború** (dánul: 2. Slesvigske Krig, németül: Deutsch-Dänischer Krieg) kitört.

A hadműveletek rövidek és Dánia számára katasztrofálisak voltak. A dán hadsereg létszáma körülbelül 38 000 fő volt, szemben a mintegy 60 000 fős porosz–osztrák sereggel (a becslések forrásonként eltérnek). A dán védelem a **Dannevirke** (dánul: Dannevirke) ősi erődrendszerére támaszkodott, amely Schleswig déli határán húzódott. 1864. február 5-én azonban a dán főparancsnok, **Christian de Meza** tábornok – utólag vitatott döntéssel – kiürítette a Danneverkét, mert attól tartott, hogy a bekerítés után a hadsereg megsemmisül. A csapatok visszavonultak a **Dybbøl** (németül: Düppel) erődített sáncaihoz. A porosz hadsereg ostrom alá vette a sáncokat, és 1864. április 18-án döntő rohammal elfoglalta őket. A dybbøli csata a dán hadsereg egyik legvéresebb veresége volt: a dán veszteség körülbelül 1700–1800 halott és sebesült, a porosz oldalé hasonló nagyságrendű (a pontos számok vitatottak). A vereség után a dán kormány tárgyalásokba bocsátkozott, de a londoni konferencia (1864. április 25. – június 25.) nem hozott megoldást. A harcok folytatódtak, és 1864. június 29-én a poroszok átkeltek az Alsen-szoroson, és elfoglalták Alsen szigetét. Dánia katonailag összeomlott.

A béketárgyalások Bécsben kezdődtek, és 1864. október 30-án aláírták a **bécsi békét** (dánul: Freden i Wien, németül: Frieden von Wien). Dánia lemondott Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségekről. A területi veszteség hatalmas volt: a dán királyság területe mintegy 40%-kal csökkent, és lakosságának körülbelül egyharmadát elveszítette (a becslések a pontos arányokban eltérnek). A hercegségek előbb porosz–osztrák kondomínium alá kerültek, majd az 1866-os porosz–osztrák háború után Poroszország annektálta őket. A **prágai béke** 5. cikkelye (1866. augusztus 23.) előírta, hogy Észak-Schleswig lakosságát népszavazáson kell megkérdezni a Dániához való visszatérésről, de ezt a porosz kormányzat soha nem hajtotta végre, és a cikkelyt 1878-ban formálisan is hatályon kívül helyezték az osztrák–porosz szerződés módosításával. A népszavazás csak az első világháború után, 1920-ban valósult meg.

7.3.3 A területi veszteség következményei: annexió, kisebbségi kérdés, emlékezet

Az 1864-es vereség mélyreható következményekkel járt Dánia belpolitikájára és nemzetközi helyzetére. A nemzeti liberálisok, akik a háborúhoz vezető politikát szorgalmazták, hitelüket vesztették, és a konzervatív, helstat-hagyományú erők kerültek előtérbe. A dán politika a továbbiakban a kis állam túlélésére és a semlegességre összpontosított. A vereség egyúttal a dán nemzeti identitásban is törést okozott: a „miért vesztettük el?” kérdése a nemzeti önvizsgálat állandó témája lett, és a dán kultúrában – például a népfőiskolák mozgalmában, amely a Grundtvig-féle hagyományból táplálkozott – a belső nemzeti újjáépítésre helyezték a hangsúlyt.

A porosz annexió után Észak-Schleswig dán lakossága kisebbségi helyzetbe került. A porosz hatóságok németesítő politikát folytattak: a dán nyelvű oktatást fokozatosan visszaszorították, a dán egyesületeket korlátozták, és sok dán érzelmű lakos – az úgynevezett **optánsok** – Dániába költözött, vagy legalábbis dán állampolgárságot választott. A dán kisebbség helyzete a Német Birodalomban a 20. század elejéig feszült maradt, és a dán–német viszony egyik központi kérdésévé vált. A dán kormányzat nem mondott le a területről, de a reálpolitika keretei között csak kulturális és diplomáciai eszközökkel támogathatta a dán érzelmű lakosságot.

A háború értelmezése körül jelentős történetírói vita alakult ki. A dán hagyományos elbeszélés a vereséget a nagyhatalmi árulásnak és a katonai vezetés hibáinak tulajdonítja, míg a német nemzeti történetírás a háborút a német egység első lépéseként, a dán „elnyomás” elleni felszabadításként állította be. A kortárs nemzetközi jogi értelmezés szerint Dánia megsértette az 1852-es londoni jegyzőkönyvet, de a porosz–osztrák beavatkozás arányossága és a népszavazás megtagadása jogi szempontból erősen vitatható volt. A dán emlékezetben az 1864-es háború a nemzeti trauma és a békés nemzetépítés fordulópontja lett, míg a német emlékezetben a későbbi Német Császárság alapításának egyik előzménye. A 20. században, különösen az 1920-as népszavazás után, a dán kisebbség helyzete rendeződött, de a történeti értékelés továbbra is érzékeny kérdés maradt.

7.3.4 Források és bizonytalanságok

Az 1864-es háború eseményeit gazdag elsődleges forrásanyag dokumentálja: dán és porosz katonai jelentések, kortárs sajtótudósítások, a dán parlament (Rigsdag) vitái, a londoni jegyzőkönyv (1852), a novemberi alkotmány (1863), a bécsi béke (1864) és a prágai béke (1866) szövege. A hadműveletek lefolyása – a Dannevirke kiürítése, a dybbøli ostrom, az alsi átkelés – katonai iratokból és szemtanúk beszámolóiból rekonstruálható, de a részletekben, például a veszteségszámokban, a források eltérnek. A dán hadsereg létszámára vonatkozó adatok (körülbelül 38 000 fő) és a porosz–osztrák sereg ereje (körülbelül 60 000 fő) becslések, amelyek a mozgósítás mértékétől függően változtak. A dybbøli csata áldozatainak száma dán oldalon körülbelül 1700–1800 fő, a porosz oldalon valamivel kevesebb, de a pontos statisztikák vitatottak.

A vitatott értelmezési kérdések közé tartozik: a novemberi alkotmány elfogadásának felelőssége (a nemzeti liberálisok nyomása, IX. Keresztély vonakodása); a Dannevirke kiürítésének katonai szükségessége (de Meza döntését utólag sokáig kritizálták, de a modern hadtörténetírás inkább védi); a nagyhatalmak szerepe (Nagy-Britannia és Oroszország miért nem avatkozott be hatékonyan); és a prágai béke 5. cikkelyének megszegése. A dán és német történetírás sokáig nemzeti keretben értelmezte az eseményeket, és a mai napig érzékelhető az emlékezetpolitikai különbség: Dániában az 1864-es vereség a nemzeti identitás része, míg Németországban a háború emlékezete kevésbé hangsúlyos, és gyakran a német egyesítés előzményeként jelenik meg. A forráskritika ezért megköveteli a nemzeti narratívák összevetését és a helyi lakosság sokszínű identitásának figyelembevételét.

7.3.5 Rövid összefoglaló

- A schleswig-holsteini kérdés a dán királyi korona és a Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségek közötti perszonálunióból, valamint a 19. századi dán és német nemzeti mozgalmak ütközéséből fakadt.
- Az 1848–1850-es első schleswig-holsteini háború után az 1852-es Londoni jegyzőkönyv kompromisszumot kötött: elismerte a dán királyi öröklést a hercegségekben, de tiltotta Schleswig Dániához csatolását.
- 1863-ban a dán parlament elfogadta a novemberi alkotmányt, amely Schleswiget Dániához csatolta volna, megsértve a londoni jegyzőkönyvet; Bismarck ezt ürügyként használta.
- Az 1864-es porosz–dán háborúban a dán hadsereg súlyos vereséget szenvedett: a Dannevirke kiürítése (február 5.) után a dybbøli sáncok elestek (április 18.), majd Alsen szigetét is elfoglalták (június 29.).
- A bécsi béke (1864. október 30.) értelmében Dánia lemondott Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségekről; a területi veszteség a királyság területének mintegy 40%-át érintette.

- A porosz annexió után Észak-Schleswig dán lakossága kisebbségi helyzetbe került, és a prágai béke 5. cikkelyében ígért népszavazást nem tartották meg; ez csak 1920-ban valósult meg.
- Az 1864-es vereség a dán belpolitikában a nemzeti liberálisok visszaszorulásához és a semlegességi politika megerősödéséhez vezetett, a dán nemzeti emlékezetben pedig tartós traumaként rögzült.
- A háború értelmezése mindmáig vita tárgya: a dán történetírás a nagyhatalmi árulást és a katonai hibákat hangsúlyozza, a német hagyomány a nemzeti egyesítés előzményeként tekint rá, a modern kutatás pedig a többnemzetiségű helyi társadalom perspektíváját is bevonja.

7.3.6 Önellenőrző kérdések

1. Milyen közjogi és nyelvi viszonyok tették a schleswig-holsteini kérdést a 19. század közepén megoldhatatlanná a dán helstat-politika keretei között?
2. Hasonlítsa össze az 1848–1850-es első háború és az 1864-es második háború kirobbanásának okait, valamint a nagyhatalmi beavatkozás különbségeit!
3. Miért tekinthető a novemberi alkotmány elfogadása és a Dannevirke kiürítése a dán vereség két legvitatottabb döntésének? Mely érvek szólnak a döntések mellett és ellen a források alapján?
4. Hogyan befolyásolta az 1864-es vereség és a bécsi béke a dán nemzeti identitást és a belpolitikai erőviszonyokat?
5. Milyen következményekkel járt a porosz annexió az észak-schleswigi dán lakosság számára, és miért késett a népszavazás 1920-ig?

7.4 Iparosodás, társadalom és a munkásmozgalom

A 19. század végi dán modernizáció nem csupán gazdasági folyamat volt: egy olyan társadalmi és politikai átrendeződést indított el, amelynek intézményei a későbbi dán jóléti állam alapját képezték. Az 1864-es vereség és Schleswig-Holstein elvesztése után a dán politikai elit és a vidéki társadalom jelentős része a belső modernizáció felé fordult. Az 1864-es háború és Schleswig-Holstein tárgyalta a területi veszteséget; ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan alakult át Dánia gazdasága és társadalma a század utolsó három évtizedében, miként jött létre a szövetkezeti mozgalom, a munkásmozgalom, és milyen szociális törvényhozási kezdeményezések születtek.

7.4.1 A mezőgazdasági átalakulás és a szövetkezeti mozgalom

A dán mezőgazdaság a 19. század közepén elsősorban gabonatermelésre épült, és a dél-jütlandi, valamint a szigetországi termelés jelentős része a brit piacra irányult. Az 1870-es évek végétől azonban az Amerikából és Oroszországból érkező olcsó gabona áresést okozott, amit a szakirodalom **gabonaválságnak** (dán: *kornkrise*) nevez. Ez a külső sokk arra kényszerítette a dán gazdákat, hogy áttérjenek az állattenyésztésre és a feldolgozott termékek exportjára. A változásban nemcsak a nagybirtokok, hanem a közép- és kisbirtokosok is részt vettek, ami Dániát megkülönböztette több korabeli európai agrárországtól.

A **szövetkezeti mozgalom** (dán: *andelsbevægelse*) az 1880-as évek elején bontakozott ki. A hagyományos elbeszélés szerint az első **tejszövetkezet** (dán: *andelsmejeri*) 1882-ben alakult a jyllandi Hjeddingben. Ezt a dátumot a dán agrártörténeti emlékezet gyakran fordulópontként kezeli, ám a kritikai szakirodalom felhívja a figyelmet arra, hogy a mozgalom korai szakaszában

több helyi kezdeményezés létezett, és az „első” szövetkezet kijelölése utólagos konstrukció. A szövetkezeti modell lényege az volt, hogy a tagok arányosan fizettek be, a feldolgozóüzemet közösen birtokolták, a nyereséget pedig a szállított tej mennyisége szerint osztották vissza. Ez a kisbirtokosok számára is hozzáférést biztosított a korszerű technológiához és az exportpiacokhoz.

A tejszövetkezetek mintáját hamarosan más ágazatok is követték: az 1880-as évek végétől megjelentek a **sertés- és húsfeldolgozó szövetkezetek** (dán: *andels-svineslagterier*), és a dán vaj, valamint a szalonna (bacon) exportja gyorsan növekedett, elsősorban az Egyesült Királyságba. A statisztikai évkönyvek alapján a mezőgazdasági kivitel szerkezete a századfordulóra alapvetően megváltozott: a feldolgozott állati termékek részesedése meghaladta a gabonáét. Ez a trend dokumentált tény, bár a pontos arányok a korszak statisztikai módszertani hiányosságai miatt becslésnek tekintendők.

A mezőgazdasági modernizáció szorosan összekapcsolódott a vidéki oktatás bővülésével. A **népfőiskola** (dán: *folkehøjskole*) intézménye, amelyet N. F. S. Grundtvig tanításai inspiráltak, a paraszti rétegek számára nyújtott általános és gyakorlati ismereteket, valamint önszerveződési tapasztalatot. Dokumentált tény, hogy a népfőiskolák a 19. század második felében elterjedtek, és hozzájárultak a vidéki társadalom politikai tudatosságának erősödéséhez. Ugyanakkor vitatott, hogy hatásuk pontosan milyen mértékben magyarázza a szövetkezeti mozgalom sikerét; egyes történészek szerint a szövetkezetek elsősorban gazdasági kényszerre adott válaszok voltak, nem pedig a népfőiskolai eszmeiség közvetlen termékei.

A szövetkezeti mozgalom emlékezete ma is erős Dániában, és gyakran a dán vidék „önálló, demokratikus modernizációjának” szimbólumaként jelenik meg. Ez részben emlékezetpolitikai állítás: a szövetkezeti ideológia a 20. században visszavetítette a harmonikus paraszti együttműködés képét, miközben a szegényebb falusi rétegek, különösen a földnélküliek és a cselédek, sokszor kimaradtak a tagságból, és kiszolgáltatottak maradtak a gazdasági hierarchiának.

7.4.2 Az iparosodás és a városiasodás

Dánia iparosodása a 19. század utolsó harmadában gyorsult fel, de sajátos módon: a nehézipar nem vált meghatározóvá, hanem a mezőgazdasági feldolgozóiparra, a hajózásra és a fogyasztási cikkek gyártására épült. A **vasúthálózat** kiépítése az 1860-as évektől különösen 1870 és 1890 között kapott lendületet, és összekötötte a vidéki termelőket a kikötőkkel. A vasútépítés állami és magánberuházások kombinációjával valósult meg, és dokumentált tény, hogy jelentősen csökkentette a szállítási költségeket, elősegítve az exportorientációt.

A **feldolgozóipar** körében a tej- és húsfeldolgozás mellett a malomipar, a sörfőzés (például a Carlsberg gyár, amelyet 1847-ben alapítottak), valamint a textil- és gépgyártás is fejlődött. A gépgyártásban a koppenhágai **Burmeister & Wain** (alapítva 1843) vált ismertté, különösen a hajóépítésben. A dán ipar szerkezete azonban továbbra is a kis- és középüzemek dominanciáját mutatta: a nagyüzemek főként Koppenhágában koncentrálódtak, míg a vidéki ipar a mezőgazdasági feldolgozásra épült. Ez a kettősség a dán gazdaságtörténet konszenzusos jellemzője.

A városiasodás a századfordulóra felgyorsult. A hivatalos népszámlálások alapján Koppenhága lakossága nőtt, és a városban túlzsúfolt munkásnegyedek alakultak ki, különösen Nørrebro és Vesterbro részeken. A dán statisztika a 2000 főnél népesebb településeket tekintette városnak, így a városi lakosság arányának pontos nemzetközi összehasonlítása problematikus; ennek ellenére dokumentált tény, hogy a századfordulóra a dán lakosság mintegy egyharmada–40%-a városi jellegű településeken élt. A lakosság egésze 1870 körül hozzávetőlegesen 1,8 millióról 1901-re mintegy 2,5 millióra emelkedett a dán statisztikai hivatal adatai szerint; ezek a számok a kivándorlás miatti bizonytalanságot is magukban hordozzák.

Az iparosodás üteme lassabb volt, mint Angliában vagy Németországban, és a dán gazdaság erősen függött a mezőgazdasági exporttól. Ezért a klasszikus ipari nyomor egyes elemei jelen voltak, különösen Koppenhágában, de a vidéki szegénység és a kivándorlás is fontos szerepet játszott. Az Amerikába irányuló kivándorlás a 19. század végén jelentősen nőtt, bár pontos számai vitatottak a kiindulási és célországi nyilvántartások eltérései miatt.

7.4.3 A társadalmi szerkezet átalakulása

A 19. század végi dán társadalomban a paraszti réteg differenciálódása volt az egyik legfontosabb folyamat. A 18. század végi és 19. század eleji földreformok sok parasztot tulajdonossá tettek, de a század végére a birtokaprózódás és a földnélküli mezőgazdasági munkások (dán: *daglejere*) számának növekedése megfigyelhető. A **kisbirtokosok** (dán: *husmand*) rétege jelentős politikai és gazdasági erővé vált: sokan közülük kiegészítő munkát vállaltak, vagy éppen a szövetkezeti feldolgozóiparban találtak jövedelemforrást.

A városi munkásosztály kialakulása a kikötőkben, a gyárakban és a vasutaknál gyorsult fel. A dán munkásság összetétele sokszínű volt: a képzett kézművesektől a betanított gyári munkásokig és a kikötőmunkásokig terjedt. A nők munkája a mezőgazdasági idénymunkában, a háziiparban, majd a gyári munkában is jelen volt, de a női munkavállalás statisztikai megragadása a korszakban hiányos. A gyermekmunka szabályozása az 1870-es években kezdődött: az 1873. évi **gyártörvény** (dán: *fabriksloven*) korlátozta a 10 éven aluli gyermekek gyári foglalkoztatását, és a 10–14 évesek munkaidejét is szabályozta. A törvény elfogadása dokumentált tény, de hatékonysága vitatott, mivel a hatósági ellenőrzés gyenge volt, és a mezőgazdasági gyermekmunka kívül maradt a szabályozáson.

A szegénygondozás hagyományos rendszere, a **szegényügy** (dán: *fattigvæsen*) a helyi egyházközségek és az önkormányzatok feladata volt, erősen stigmatizáló jellegű, és a segélyezettektől gyakran megvonta a választójogot. A 19. század második felében a szegényügy reformja egyre sürgetőbbé vált, különösen a városi szegénység növekedése miatt.

7.4.4 A munkásmozgalom kezdetei

A dán **munkásmozgalom** (dán: *arbejderbevægelse*) az 1870-es évek elején, a párizsi kommün hatására indult. 1871-ben Louis Pio, Harald Brix és Paul Geleff létrehozták a **Nemzetközi Munkásszövetség** dán szekcióját, amely az I. Internacionáléhoz kapcsolódott. A mozgalom gyorsan terjedt Koppenhágában, és a szociáldemokrata hagyomány szerint 1872. május 5-én a koppenhágai „Fælleden” (közlegelő) eseményein a munkások nagygyűlést tartottak, amelyet a rendőrség feloszlatott. A későbbi **szociáldemokrata** (dán: *socialdemokrati*) történetírás ezt az eseményt a korai mozgalom elnyomásának szimbolikus pillanataként kezeli.

A rendőrségi és bírósági iratok alapján azonban a tüntetés mérete és a vezetők szerepe vitatott. Dokumentált tény, hogy a hatóságok letartóztatták Pio-t és társait, és elítélték őket; a munkásmozgalom korai időszakát erős állami fellépés jellemezte. Ugyanakkor a „slaget på Fælleden” (a közlegelői csata) elnevezés utólagos, és a korszak forrásaiban nem szerepel. Ez a példa jól mutatja, hogy a munkásmozgalom emlékezete és a levéltári dokumentumok képe között feszültség lehet.

A szervezet a kezdeti üldöztetés után fokozatosan intézményesült. 1878-ban megalakult a **Szociáldemokrata Szövetség** (dán: *Socialdemokratisk Forbund*), majd 1881-ben a párt **Socialdemokratiet** néven szerveződött újjá. A pártalapítás pontos dátumát a szakirodalom vitatja, mert a szervezeti folytonosság nem lineáris, és a különböző frakciók egyesülése fokozatos volt. A párt programja retorikailag marxista elemeket tartalmazott, de a gyakorlati politika reformista

követelésekre épült: a választójog kiterjesztésére, a munkásvédelemre, a szakszervezeti jogokra és a szociális törvényhozásra.

A **szakszervezetek** (dán: *fagforening*) a század utolsó évtizedeiben váltak tömegszervezetekké. A szakszervezetek szakmai alapon szerveződtek, és a sztrájkok, valamint a kollektív tárgyalások révén próbáltak bért és munkafeltételeket kiharcolni. 1898-ban létrejött a **Landsorganisationen i Danmark** (LO), a szakszervezetek országos csúcsszervezete, amely a dán munkásmozgalom fontos pillére lett. A munkáltatók oldalán 1896-ban alakult meg a **Dansk Arbejdsgiverforening** (DA). A két oldal közötti konfliktusok és tárgyalások vezettek a munkaerőpiaci kapcsolatok intézményesüléséhez.

7.4.5 A szociális törvényhozás kezdetei

A 19. század végi dán szociális törvényhozás a szegénygondozás hagyományából nőtt ki, de új elveket is bevezetett. Az 1891-ben elfogadott **öregségi nyugdíjtörvény** (dán: *alderdomsunderstøttelsesloven*) állami támogatást nyújtott a 60 éven felüli rászorultaknak. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a törvény nem járulékalapú, modern nyugdíjrendszer volt, hanem adókból finanszírozott, rászorultsági alapú támogatás, amelyet a hatóságok mérlegeltek. A támogatás feltételei közé tartozott, hogy a kérelmező nem részesült szegénysegélyben, és „méltó” szegénynek számított. A törvény elfogadásának dokumentált ténye mellett a szakirodalom konszenzusa szerint ez a jogszabály a modern szociális biztonság egyik korai európai példája volt, még ha mai szemmel korlátozottnak is tűnik.

Az 1892. évi **betegbiztosítási törvény** (dán: *sygekasseloven*) az önkéntes betegpénztárak (dán: *sygekasse*) állami támogatását vezette be. A betegpénztárak a munkásmozgalom és a kézműves céhek önsegélyező hagyományaira épültek, és a törvény lehetővé tette, hogy a tagdíjat fizető munkások állami hozzájárulásban részesüljenek. A rendszer nem volt kötelező, de gyorsan terjedt. Az 1898. évi **balesetbiztosítási törvény** (dán: *ulykkesforsikringsloven*) az üzemi balesetek esetére nyújtott kártalanítást, ami a munkásmozgalom egyik fontos követelése volt. Mindhárom törvény a dán parlamentben hosszas politikai viták után született, és a konzervatív kormány, valamint a vidéki tulajdonosokat képviselő **Venstre** párt közötti alkuk eredménye volt.

A szociális törvényhozás értelmezése vitatott. Egyes történészek szerint ezek a törvények a dán jóléti állam korai alapjait teremtették meg, míg mások szerint a rászorultsági elv miatt a szegénygondozás folytonosságát képviselték, és a stigmatizációt nem számolták fel. A források alapján az kétségtelen, hogy a dán állam a 19. század végén egyre nagyobb felelősséget vállalt a szociális biztonság terén, és ez a folyamat a századfordulón tovább erősödött.

7.4.6 A munkaerőpiaci modell kialakulása: az 1899-es Septemberforlig

A munkásmozgalom és a szociális törvényhozás mellett a dán munkaerőpiac intézményesülésének kulcsmomentuma az 1899. szeptember 5-én aláírt **szeptemberi megegyezés** (dán: *Septemberforliget*). Ez a munkáltatók és a szakszervezetek közötti országos megállapodás rögzítette a szervezkedés szabadságát, a munkáltatók vezetési jogát, és a szakszervezetek békekötelezettségét a kollektív szerződések (dán: *kollektiv overenskomst*) érvényességi ideje alatt. A megegyezés a dán munkaerőpiaci kapcsolatok alapdokumentuma lett, és a későbbi „dán modell” gyökerének tekinthető.

A dokumentum aláírása dokumentált tény, és a szakirodalom konszenzusa szerint a munkaügyi konfliktusok intézményes kezelésének fontos lépése volt. Ugyanakkor a megegyezés sem szüntette meg a sztrájkokat, és a munkások egy része a szakszervezeti vezetést túlzottan kompromisszumkésznek tartotta. A Septemberforliget a későbbi dán munkaerőpiaci **kollektív tárgyalási**

rendszer (dán: *aftalesystem*) kiindulópontja, amely a 20. században sajátos, közvetlen állami beavatkozástól viszonylag mentes modellt eredményezett.

7.4.7 A politikai rendszer átalakulása és a szociáldemokrácia térnyerése

A 19. század végi Dánia politikai életét a **Folketing** és a konzervatív **Landsting** közötti harc határozta meg. A parlamentarizmus elve fokozatosan erősödött, és 1901-ben a király kinevezte a Folketing többségének megfelelő kormányt; ezt a dán politikatörténet **rendszerváltásként** (dán: *systemskifte*) ismeri. Ez az esemény a 19. század utolsó évtizedeinek politikai küzdelmeit zárta le, és megnyitotta az utat a demokratikusabb kormányzás felé. A szociáldemokrácia ekkor még kisebb párt volt, de a munkásság politikai képviselete folyamatosan nőtt, és a párt az 1884-es választásokon először jutott be a Folketingbe. Ennek a lépésnek a pontos értékelése vitatott, mivel a választójog korlátozott volt, és a munkások jelentős része kiszorult a szavazásból; de a tény, hogy a szociáldemokraták parlamenti jelenléte megkezdődött, dokumentált.

7.4.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezetben tárgyalt folyamatok forrásbázisa több típusra oszlik. A demográfiai és gazdasági adatok a **hivatalos népszámlálásokra** és a **statisztikai évkönyvekre** (dán: *Statistisk Tabelværk*, később *Danmarks Statistik*) támaszkodnak, de a korszak statisztikai módszerei nem voltak egységesek, és a kivándorlás miatt a lakosságszámok csak becslések. A mezőgazdasági termelés és az export adatai a vámstatisztikákból és a szövetkezeti nyilvántartásokból származnak, ám a szövetkezetek korai időszakából hiányos a dokumentáció. A törvényhozás szövegei a dán **Lovtidende** (törvénytár) alapján ellenőrizhetők, míg a parlamenti viták a **Rigsdagstidende** (parlamenti jegyzőkönyvek) segítségével követhetők nyomon.

A munkásmozgalom korai történetét illetően forráskritikai óvatosságra van szükség. A szociáldemokrata párt hivatalos emlékezete az 1870-es évek eseményeit gyakran hősi narratívában tárgyalja, amelyben a párt alapítóinak szerepe és az 1872-es fellépés jelentősége felnagyítódik. A rendőrségi és bírósági iratok, valamint a korabeli sajtó ezzel szemben árnyaltabb képet mutatnak: a mozgalom mérete és a vezetők tényleges befolyása vitatott. A szövetkezeti mozgalom történetét szintén befolyásolja a 20. századi emlékezetpolitika, amely a paraszti önszerveződést harmonikus sikertörténetként mutatja be, miközben a szegényebb falusi rétegek kiszorulását sokáig figyelmen kívül hagyta.

A szociális törvényhozás hatásáról folyó vita a források eltérő olvasatából adódik. Egyes kutatók a törvények elfogadását a jóléti állam kezdetének tekintik, mások a rászorultsági elv továbbélésére hívják fel a figyelmet, és hangsúlyozzák, hogy a támogatások stigmával jártak. A törvények konkrét rendelkezései azonban ellenőrizhetők a hivatalos közlönyökben, ezért a jogszabályi keretek dokumentált ténynek számítanak, míg azok társadalmi hatása becslés és értelmezés kérdése.

7.4.9 Rövid összefoglaló

- A 19. század végi Dánia mezőgazdaságát a külső gabonaválság kényszerítette átalakulásra; a termelés az állattenyésztésre és a feldolgozott exportra (vaj, szalonna) helyeződött át.
- A szövetkezeti mozgalom a kisbirtokosok önszerveződésére épült, és a dán vidék modernizációjának meghatározó intézményeként működött, bár a szegényebb rétegek részvétele korlátozott volt.

- Az iparosodás elsősorban a mezőgazdasági feldolgozóiparra, a hajózásra és a vasútépítésre támaszkodott; Koppenhága gyorsan nőtt, de az ipari struktúra kettős – városi és vidéki – jellegű maradt.
- A társadalmi szerkezetet a paraszti réteg differenciálódása, a földnélküliek és a városi munkásság kialakulása jellemezte; a gyermekmunka első szabályozása 1873-ban született, de hatékonysága korlátozott volt.
- A munkásmozgalom az 1870-es évek elején indult, kezdetben állami üldöztetés mellett; a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek a század végére intézményesültek.
- 1891–1892-ben állami öregségi nyugdíj- és betegbiztosítási törvényeket fogadtak el, amelyek rászorultsági alapon működtek, de a későbbi dán jóléti modell előképeinek tekinthetők.
- Az 1899-es septemberi megegyezés a munkáltatók és a szakszervezetek közötti kollektív tárgyalási rendszer alapjait teremtette meg.

7.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen külső gazdasági okok vezettek a dán mezőgazdaság átalakulásához, és miként működött a szövetkezeti modell?
2. Hasonlítsa össze a dán iparosodás sajátosságait a klasszikus brit iparosodással: milyen szerepet játszott a mezőgazdasági feldolgozóipar?
3. Milyen eltérések figyelhetők meg a szociáldemokrata hagyomány és a rendőrségi források által nyújtott kép között a munkásmozgalom korai éveiről?
4. Miért nem tekinthető az 1891-es öregségi nyugdíjtörvény a mai értelemben vett nyugdíjrendszernek?
5. Mi az 1899-es Septemberforliget történelmi jelentősége a dán munkaerőpiaci modell szempontjából?

8 Dánia a 20. századtól napjainkig

8.1 A két háború közötti Dánia és a jóléti állam kezdete

A dán társadalom az első világháborút követő évtizedben egyszerre élte meg a parlamentáris demokrácia megszilárdulását és a nemzetközi gazdasági válságok sorozatát. Az 1915-ös alkotmány által bevezetett arányos választójog, valamint a nők választójoga után a politikai rendszer többpárti keretek között működött, de a kormányzati stabilitás törékeny maradt. Ebben az időszakban indult kiépülni az a szociális törvényhozás, amelyet később a dán **jóléti állam** (velfærdsstat) alapjának tekintenek, bár maga a fogalom csak a második világháború után vált általánossá. Az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakult a dán politika és társadalom az 1920-as és 1930-as években, és milyen intézményes lépések vezettek a szociális biztonság kiépüléséhez. A kiindulópontot az Iparosodás, társadalom és a munkásmozgalom alfejezetben tárgyalt ipari és szervezeti változások jelentik.

8.1.1 A politikai keretek és az 1920-as évek válságai

A dán alkotmányos rend az első világháború alatt, 1915-ben jelentős átalakuláson ment keresztül. Az új alaptörvény (Grundloven af 1915) bevezette az általános, egyenlő és titkos választójogot, és kiterjesztette a szavazati jogot a nőkre is. A választási rendszer arányos lett, ami lehetővé tette a kisebb pártok parlamenti megjelenését. A kétkamarás parlament (Rigsdag) alsóháza, a Folketing és felsőháza, a Landsting közötti hatásköri viszonyok továbbra is a konzervatív erőknek kedveztek, de a demokratikus legitimáció egyértelműen nőtt. Ezt a változást dokumentált törvényszövegek és parlamenti jegyzőkönyvek támasztják alá.

A háború utáni években azonban a politikai életet a nemzeti és gazdasági feszültségek uralták. Az 1920-as húsvéti válság (Påskekrisen) a Schleswig-kérdéshez kapcsolódott. A versailles-i békeszerződés nyomán 1920-ban népszavazást tartottak Schleswig két zónájában: Észak-Schleswig (Nordslesvig, ma Sønderjylland) döntő többsége Dániához kívánt csatlakozni, míg a déli zóna Németország mellett maradt. X. Keresztély király (Christian 10.) 1920 húsvétján elbocsátotta a Carl Theodor Zahle vezette kormányt, mert az a király szerint nem képviselte elég határozottan a dán területi igényeket. Ez alkotmányos válságot robbantott ki: a szociáldemokraták és a radikálisok tömegtüntetéseket szerveztek, és a király lépését a parlamentarizmus elleni támadásnak tekintették. A válság végül kompromisszummal zárult: a király visszavonta a kormány elbocsátását, és új választásokat írtak ki. A dokumentumok egyértelműen rögzítik az eseményeket, de annak megítélése, hogy a királyi fellépés alkotmányos túlkapás volt-e vagy a nemzeti érdek védelme, a történeti szakirodalomban vitatott értelmezés. A válság hosszú távú következménye a parlamentáris elv megerősödése lett.

A gazdasági helyzet ugyancsak feszült volt. Dánia az első világháborúban semleges maradt, és a hadviselő felekkel folytatott kereskedelemből jelentős bevételekre tett szert. A háború utáni konjunktúra azonban 1920–1922 között összeomlott. A dán korona (dansk krone) árfolyama ingadozott, és több bank fizetésképtelenné vált. A munkanélküliség növekedett, különösen a városi munkásság körében. A mezőgazdasági exportáló dán gazdaság az európai piacok beszűkülése miatt szintén nyomás alá került. A statisztikai adatok ebből az időszakból hiányosak, és a

munkanélküliségi rátákat a regisztrált munkanélküliek alapján becsülték, így a tényleges értékek bizonytalanok.

8.1.2 A szociáldemokrácia kormányzati szerepe és a Stauning-kormányok

A dán munkásmozgalom az 1910-es évekre jelentős politikai erővé vált, amit az Iparosodás, társadalom és a munkásmozgalom alfejezetben ismertetett szervezeti fejlődés alapozott meg. A **Szociáldemokrata Párt** (Socialdemokratiet) 1924-ben, a húsvéti válság utáni választásokon szerezte meg a legtöbb szavazatot, és Thorvald Stauning (1873–1942) alakíthatta meg az első dán szociáldemokrata kormányt. A kormány kisebbségi helyzetben működött, mivel a Folketingben nem rendelkezett többséggel, és a Radikális Venstre (Det Radikale Venstre) támogatására szorult. Ez a kormányzati ciklus óvatos reformpolitikát folytatott: előkészítették a szociális törvényhozás kiterjesztését, de a gazdasági nehézségek és a parlamenti erőviszonyok korlátozták a radikálisabb lépéseket.

Az 1926-os választásokon a polgári pártok kerültek előtérbe, és Thomas Madsen-Mygdal vezetésével a Venstre (Venstre, Danmarks Liberale Parti) alakított kormányt. Ez a kormány szigorú takarékossági politikát hirdetett, csökkentette a közkiadásokat, és a dán korona stabilitására helyezte a hangsúlyt. A megszorítások azonban növelték a társadalmi elégedetlenséget, különösen a munkásság és a mezőgazdasági termelők körében. A szociáldemokrácia ellenzékből bírálta a kormányt, és a szociális védelem kiterjesztését ígérte.

1929-ben a parlamenti választások után a Szociáldemokrata Párt és a Radikális Venstre koalíciós kormányt alakított, ismét Stauning miniszterelnökségével. Ez a koalíció hosszú időre, egészen 1940-ig meghatározta a dán politika irányát. A kormány kezdetben a gazdasági fellendülés reményében a fogyasztás és a foglalkoztatás bővítését tűzte ki célul, de az 1929-es nagy világgazdasági válság hamarosan felülírta a terveket. A válság Dániát különösen érzékenyen érintette, mivel a mezőgazdasági exportpiacok bezárultak, és a munkanélküliség gyorsan emelkedett. A kormány politikájának középpontjába a válságkezelés került, amely a mezőgazdaság támogatását, a korona leértékelését és a szociális kiadások növelését kombinálta.

8.1.3 A Kanslergade-forlik és a szociális reform

A dán politikai kultúrában a kompromisszum és a tárgyalásos megoldás hagyománya erős volt, ami a munkáltatók és a szakszervezetek közötti 1899-es Septemberforligetre nyúlt vissza (lásd Iparosodás, társadalom és a munkásmozgalom). Ezt a hagyományt folytatta az 1933. január 30-án megkötött **Kanslergade-forlik** (Kanslergadeforliget). A megállapodás nevét a koppenhágai Kanslergade utcáról kapta, ahol a kormány, a Venstre, a Konzervatív Néppárt (Det Konservative Folkeparti), a szakszervezetek és a munkáltatói szervezetek képviselői tárgyaltak. A források szerint a megállapodás átfogó csomagot tartalmazott: a mezőgazdaság állami támogatását és a termelői árak szabályozását, a dán korona újabb leértékelését, valamint a szociális törvényhozás kiterjesztését. A résztvevők szándékainak értelmezése ma is vitatott: egyes történészek szerint a mezőgazdasági érdekek védelme volt az elsődleges, mások szerint a szociális reformkényszer és a munkásmozgalom nyomása egyaránt meghatározó volt.

A Kanslergade-forlikkal összefüggésben fogadta el a dán parlament az 1933-as szociális törvényt (**Socialreformen**). A törvény egységesítette és kiterjesztette a korábbi szociális ellátásokat, és állami garanciát vezetett be az öregségi nyugdíj, a rokkantsági támogatás, a betegségi biztosítás és a munkanélküliségi ellátás terén. A reform nem szüntette meg a szegénységet, és a támogatások szintje alacsony maradt, de intézményesítette a szociális biztonság elvét. A törvény szövege fennmaradt, és a parlamenti viták jegyzőkönyvei részletesen dokumentálják a politikai alkufolyamatot. A reform hatásának megítélése a tudományos szakirodalomban vitatott: egyesek

szerint fordulópontot jelentett a modern jóléti állam felé, mások szerint inkább a már meglévő gyakorlatok kodifikálása volt, és a tényleges bővülés korlátozott maradt.

A jóléti intézmények kiépülése tehát fokozatos volt. Az 1920-as és 1930-as években a dán állam egyre nagyobb szerepet vállalt az oktatás, az egészségügy és a lakhatás területén. Az 1918-ban bevezetett iskolakötelezettség kiterjesztése, a közegészségügyi intézmények fejlesztése és a szociális lakásépítés első programjai mind ebbe az irányba mutattak. A helyi önkormányzatok szerepe meghatározó maradt, mivel a szociális ellátások jelentős részét helyi szinten szervezték meg. Ez a struktúra a későbbi dán jóléti modell egyik sajátosságává vált, de a két világháború közötti időszakban még korántsem alkotott egységes rendszert.

8.1.4 A társadalmi és politikai erőviszonyok

A dán társadalom a két világháború között erősen tagolt volt. A munkásság és a mezőgazdasági termelők érdekképviseletei jól szervezettek voltak. A szakszervezetek tagsága folyamatosan nőtt, és a kollektív szerződések rendszere egyre kiterjedtebbé vált. A sztrájkok és munkáltatói kizárások időszakosan feszültségeket okoztak, de a szervezetek közötti tárgyalásos kultúra rendszerint megakadályozta a nyílt konfliktusok eszkalálódását. A Szociáldemokrata Párt baloldalán az 1919-ben alakult kommunista párt (Danmarks Kommunistiske Parti, DKP) helyezkedett el, amely azonban a választásokon csak néhány százalékos támogatottságot ért el, és a szociáldemokrácia dominanciáját nem tudta megtörni.

A politikai paletta másik szélén a konzervatív és liberális erők mellett az 1930-as években megjelent a nemzetiszocialista párt (Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti, DNSAP). A párt a németországi mintát követte, de a dán társadalomban csak korlátozott támogatást szerzett: az 1930-as évek parlamenti választásain általában 1–2 százalék körüli eredményt ért el, ami a németországi helyzethez képest alacsony. Ezt a választási statisztikák alátámasztják, bár az adatok értelmezése óvatosságot igényel, mivel a párt befolyása a parlamenten kívül, például egyes szakmai csoportokban, némileg nagyobb lehetett. A dán demokrácia stabilitását a szélsőséges mozgalmak csekély támogatottsága mellett a kompromisszumos politikai kultúra és a viszonylag magas szervezettségű civil társadalom is erősítette.

A nők politikai részvétele az 1915-ös választójog ellenére lassan bővült. Az első női parlamenti képviselők az 1918-as választásokon kerültek be a Folketingbe, de számuk az 1920-as és 1930-as években alacsony maradt. A nőmozgalom továbbra is aktív volt, és a szociális törvényhozás, valamint a családpolitika kérdéseiben igyekezett befolyást gyakorolni. A dokumentált tények azt mutatják, hogy a női választójog bevezetése önmagában nem eredményezett azonnali társadalmi egyenlőséget, de megnyitotta az utat a későbbi változások előtt.

8.1.5 Gazdaság, mezőgazdaság és külkereskedelem

Dánia gazdasága a két világháború között még alapvetően mezőgazdasági exportra épült. A dán mezőgazdaság specializálódott a vaj, a bacon és a tojás termelésére, amelyek elsősorban az angol piacra kerültek. A termelők szövetkezeti mozgalma (andelsbevægelse) rendkívül erős volt: a szövetkezeti tejfeldolgozók, vágóhidak és tojásértékesítők a termelők tulajdonában álltak, és biztosították a minőségellenőrzést, valamint a közös értékesítést. Ez a modell a dán mezőgazdaság versenyképességének egyik fontos tényezője volt.

A világgazdasági válság azonban súlyosan érintette a dán exportot. Az 1930-as évek elején a mezőgazdasági árak zuhantak, és a termelők jövedelme csökkent. A kormány a Kanslergade-forlik keretében piacszabályozást vezetett be, amely állami felvásárlással, ártámogatással és termelési kvótákkal igyekezett stabilizálni a mezőgazdaságot. A beavatkozások a termelők

érdekeit szolgálták, de a fogyasztói árakat is befolyásolták, és viták forrásává váltak. A gazdasági statisztikák ebből az időszakból hiányosak, és a becslések eltérőek lehetnek.

Az iparosodás az 1920-as és 1930-as években folytatódott, de a foglalkoztatásban a mezőgazdaság és a szolgáltatások továbbra is jelentős szerepet játszottak. A munkanélküliség a válság éveiben a hivatalos statisztikák szerint meghaladta a 20 százalékot, de a tényleges érték ennél magasabb lehetett, mivel a mezőgazdasági idénymunkások és a nők egy része nem szerepelt a regisztrált munkanélküliek között. Ezt a történészek becslésként kezelik, és hangsúlyozzák, hogy a számok mögött jelentős regionális és társadalmi különbségek húzódtak.

Dánia külpolitikája a semlegesség és a nemzetközi együttműködés kettősségére épült. Az ország a Népszövetség tagja volt, és támogatta a leszerelési törekvéseket. A fegyveres erők létszámát alacsonyan tartották, és a védelmi kiadások korlátozottak voltak. Ez a politika az 1930-as évek második felében, a német fenyegetés növekedésével egyre inkább vitatottá vált. A dán kormány 1939-ben megnemtámadási szerződést írt alá Németországgal, ami a későbbi megszállás előzményeként értelmezhető, de ennek megítélése a mai napig vitatott emlékezetpolitikai kérdés.

8.1.6 Források és bizonytalanságok

A két világháború közötti dán történelem tanulmányozásához gazdag forrásanyag áll rendelkezésre. Elsődleges források közé tartoznak a Rigsdag parlamenti jegyzőkönyvei, a törvényszövegek, a pártprogramok, a szakszervezeti és munkáltatói szervezetek iratai, a statisztikai évkönyvek, a korabeli sajtó, valamint politikusok és tisztviselők emlékiratai. A Kanslergade-forlik szövege fennmaradt, és a tárgyalásokról készült feljegyzések is kutathatók. A gazdasági és társadalmi adatok azonban gyakran hiányosak vagy pontatlanok. A munkanélküliségi ráták, a jövedelmi viszonyok és a szegénység mértéke becsléseken alapulnak, és a különböző statisztikai módszerek eltérő eredményeket adhatnak.

A történeti értelmezésekben több vitatott pont is van. Az egyik a jóléti állam „kezdetének” datálása. Bár az 1933-as szociális törvényt gyakran mérföldkőnek tekintik, egyes történészek szerint a szociális biztonság intézményei már az 1890-es években megjelentek, míg mások a második világháború utáni időszakot tartják a tulajdonképpeni kezdetnek. A Kanslergade-forlik értékelése szintén vitatott: egyesek hangsúlyozzák a szociáldemokrata kormányzat és a munkásmozgalom szerepét, mások a mezőgazdasági érdekek elsődlegességét emelik ki. A húsvéti válság királyi szerepvállalásának alkotmányos megítélése is máig vita tárgya, mivel a monarchia és a parlamentarizmus viszonyának értelmezése politikai és jogi kérdéseket érint.

Emlékezetpolitikai szempontból a szociáldemokrata korszakot gyakran a dán jóléti állam „aranykoraként” idézik fel, különösen a baloldali politikai hagyományban. Ez a kép azonban leegyszerűsítő, mert a reformok kompromisszumok eredményei voltak, és a társadalmi egyenlőtlenségek továbbra is fennmaradtak. A kritikus történetírás rámutat arra, hogy a jóléti intézmények kiépülése nem volt lineáris folyamat, és a szociális jogok bővülése gyakran a gazdasági válságkezelés mellékterméke volt. A dán demokrácia stabilitását sem szabad kizárólag a szociáldemokrata politikának tulajdonítani, hiszen a kompromisszumos politikai kultúra és a polgári pártok együttműködési hajlandósága is meghatározó volt.

8.1.7 Rövid összefoglaló

- Az 1915-ös alkotmány bevezette az általános választójogot és a nők szavazati jogát, az 1920-as húsvéti válság pedig megerősítette a parlamentarizmus elvét.
- A szociáldemokrácia 1924-től időszakosan kormányzati szerepet kapott; Thorvald Stauning nevéhez fűződik az első dán szociáldemokrata kormány.

- Az 1929-es szociáldemokrata-radikális koalíció hosszú távú politikai stabilitást teremtett, és a világgazdasági válság idején állami beavatkozásokkal próbálta kezelni a munkanélküliséget és a mezőgazdasági válságot.
- Az 1933-as Kanslergade-forlik kompromisszumos válságkezelést tett lehetővé, és a mezőgazdasági támogatások mellett megalapozta a szociális törvényhozás kiterjesztését.
- Az 1933-as szociális törvény egységesítette a szociális ellátásokat, állami garanciát vezetett be az öregségi nyugdíjra, a rokkantsági és betegségi támogatásra, valamint a munkanélküliségi ellátásra.
- A dán társadalom megőrizte a demokratikus intézményeket; a szélsőséges pártok támogatottsága alacsony maradt, ami hozzájárult a politikai stabilitáshoz.
- A gazdaság továbbra is mezőgazdasági exportra épült, de a válság rákényszerítette az állami beavatkozás kiterjesztését, ami a későbbi jóléti állam egyik előzménye.

8.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az 1920-as évek dán politikai válságait a korábbi alkotmányos fejlődéssel: miben erősítette meg a húsvéti válság a parlamentáris elvet?
2. Milyen érdekcsoportok közötti kompromisszum volt a Kanslergade-forlik, és miért tekinthető a dán politikai kultúra jelképének?
3. Miért vitatott a dán jóléti állam „kezdetének” datálása? Milyen érvek szólnak az 1933-as szociális reform mellett és ellen?
4. Milyen tényezők magyarázzák, hogy a dán demokrácia a két világháború között nem omlott össze, szemben több európai országgal?

8.2 A német megszállás 1940–1945

A dániai német megszállás 1940–1945 közötti története nem csupán katonai eseménysor, hanem a modern dán társadalom önértelmezésének egyik legérzékenyebb pontja. A megszállás alatt alkalmazott dán politika – amelyet gyakran **együttműködési politikának** (dánul: *samarbejdspolitik*) neveznek –, a zsidó lakosság 1943. őszi mentése és az ellenállási mozgalom fokozatos kiépülése együtt alkotja azt a hármas keretet, amelyben Dánia második világháborús szerepe a mai napig értelmeződik. Ebben az alfejezetben a megszállás időrendjét és intézményeit tárgyalom, külön figyelmet fordítva arra, hogy a dán kormány és a megszálló német hatóságok közötti kapcsolat miként változott 1940-től 1943 augusztusáig, majd azt követően a frontális konfliktus időszakáig. A tények, a konszenzus és a vitatott értelmezések elkülönítése különösen fontos, mert a háború utáni dán emlékezetpolitika évtizedeken át egy idealizált ellenállásképet rögzített, amelyet a későbbi történetírás csak fokozatosan kezdett árnyalni.

8.2.1 A megszállás kezdete és az 1940. áprilisi dán–német megállapodás

1940. április 9-én, hajnalban a Wehrmacht csapatai **Dánia** (Danmark) és **Norvégia** (Norge) ellen indítottak katonai hadműveletet. A dán hadsereg alig néhány órányi ellenállás után, a kormány döntése alapján beszüntette a harcot. A német katonai akció hivatalos indoka a dán és norvég semlegesség megóvása volt egy állítólagos brit megszállási tervvel szemben, ám a tényleges cél Dánia stratégiai felhasználása volt a Norvégia elleni hadműveletek bázisaként, valamint a dán mezőgazdasági és ipari kapacitások bekapcsolása a német háborús gazdaságba. A dán kormány – élén **Thorvald Stauning** szociáldemokrata miniszterelnökkel – a hatékony katonai ellenállás reménytelensége miatt a tárgyalásos megegyezést választotta. 1940. április 9-én a dán kormány tiltakozó jegyzéket adott át,

de elfogadta a német ultimátumot. A megszállás tehát nem jelentette a dán államiság felszámolását: a király, a parlament (Folketing), a kormány és a közigazgatás formálisan tovább működött, a dán rendőrség és – egészen 1943 augusztusáig – a dán hadsereg is részben fegyverben maradt.

Ez a konstrukció a megszállt Európában egyedülálló volt. A német megszálló hatóság – amelyet **Werner Best** 1942-től mint birodalmi meghatalmazott (*Reichsbevollmächtigter*) vezetett – nem számolta fel a dán politikai intézményeket, hanem azokon keresztül irányította az országot. A dán kormány pedig arra törekedett, hogy a lehető legnagyobb belső autonómiát megőrizze, a lakosságot megvédje a legrosszabb következményektől, és elkerülje a nyílt konfrontációt. Ezt az irányvonalat a dán történeti irodalom **forhandlingspolitik** (tárgyalási politika) vagy **samarbejdspolitik** (együttműködési politika) néven tárgyalja. Lényeges hangsúlyozni, hogy a fogalom maga is vitatott: a háború utáni dán közbeszédben sokáig a „kollaboráció” enyhébb megfelelőjeként emlegették, míg az 1980-as évek óta a történészek inkább a kényszerpálya logikáját emelik ki, anélkül, hogy a morális ítéletet elhallgatnák. A dokumentált tényekhez tartozik, hogy a dán kormány 1941 novemberében csatlakozott az **Antikomintern paktumhoz**, ami a Szovjetunió elleni német háború idején szimbolikus politikai gesztus volt, és a dán kormány engedélyezte a dán önkéntesek toborzását a Waffen-SS-be – ez utóbbi létszáma a becslések szerint mintegy 6 000 fő volt, bár a pontos szám vitatott.

8.2.2 A dán gazdaság és társadalom a megszállás alatt

A megszállás első éveiben a dán mezőgazdaság – különösen a vaj, a sertéshús és a tojás – Németországba irányuló exportja nőtt, miközben a dán import nyersanyaghiányt szenvedett. A német hadigazdaság igényei torzították a dán gazdaság szerkezetét: a mezőgazdasági termelés fokozatosan a német piac kiszolgálására állt át, a munkanélküliség a háború első éveiben – a német megrendeléseknek köszönhetően – csökkent, de a reálbérek stagnáltak vagy visszaestek, és az élelmiszerjegy-rendszer 1940-től egyre szigorúbbá vált. A dán hatóságok és a német megszállók közötti gazdasági együttműködés mértéke a mai napig vitatott kérdés: a háború utáni dán narratíva sokáig azt hangsúlyozta, hogy Dánia kényszerből vett részt a német hadigazdaságban, míg az 1990-es évektől megjelent kutatások – elsősorban az üzleti vállalkozások és a dán mezőgazdaság haszonszerző szerepét vizsgálva – árnyaltabb képet mutatnak.

A mindennapi élet a megszállt Dániában nem volt olyan brutális, mint Kelet-Európában vagy a későbbi norvég megszállás alatt, de a háború mégis jelen volt: a feketepiac, a hiánygazdaság, a német katonák jelenléte és a cenzúra mind a hétköznapok részévé vált. Az 1941. júniusi német támadás a Szovjetunió ellen ráadásul megtörte a dán kommunista párt addigi legalitását: a dán rendőrség – a kormány hozzájárulásával – augusztusban letartóztatta a kommunista párt vezetőit, a pártot betiltották, és több száz kommunistát internáltak, köztük néhányukat később a német koncentrációs táborokba deportálták. Ez az esemény a háború utáni dán emlékezetben sokáig kényelmetlen epizód maradt, mert a demokratikus dán kormány aktívan részt vett egy politikai csoport üldözésében.

8.2.3 A fordulat: 1943. augusztus 29.

Az 1943-as év fordulópontot hozott. A német háborús vereségek (Sztálingrád, Észak-Afrika) nyomán a dán ellenállási mozgalom aktivitása megnőtt, a szabotázsakciók és a sztrájkok gyakorisága fokozódott. A német hatóságok egyre keményebb fellépést követeltek: be akarták vezetni a halálbüntetést a szabotázsakciókért, és szigorúbb cenzúrát akartak. A dán kormány ezt elutasította. 1943. augusztus 29-én a német hadsereg **katonai megszálló rendszert** vezetett be: a kormány lemondott, a királyt házi őrizetbe vették, a dán hadsereget és a flottát lefegyverezték.

A dán flotta tisztjei sok hajót elsüllyesztettek, hogy ne kerüljenek német kézre. Ettől kezdve Dánia ténylegesen német katonai igazgatás alatt állt, bár a közigazgatás formálisan tovább működött, és a minisztériumok élén – 1943. augusztus 29-e után – szakértői kormányzat, ún. **departementchefstyret** (osztályvezetői kormányzat) vette át a napi ügyek vitelét. A parlament nem ülésezett, de a király formálisan az ország államfője maradt.

Ez a fordulat a dán társadalom számára is egyértelművé tette: az együttműködési politika véget ért, és a megszállás nyílt konfrontációba fordult. A dán rendőrséget 1944 szeptemberében feloszlatták, mintegy 2 000 rendőrt deportáltak Németországba. A dán lakosság spontán ellenállási aktusai – sztrájkok, tüntetések – az 1944-es koppenhágai általános sztrájkban csúcsosodtak ki, amelyet a német megszállók csak a kijárási tilalom és a tömeges letartóztatások fenyegetésével tudtak leverni.

8.2.4 A zsidók mentése 1943-ban

A dániai zsidó lakosság mentése a megszállás történetének legismertebb és legtöbbet hivatkozott fejezete, ugyanakkor a leginkább mitizált is. A dániai zsidó közösség létszáma a háború előtt körülbelül 7 800–8 000 fő volt, túlnyomórészt Koppenhágában. A megszállás első éveiben a dán kormány határozottan elutasította a német követeléseket a zsidóellenes intézkedések bevezetésére, és ezt a dán zsidó közösség viszonylagos biztonsága igazolta. 1943 augusztusa után azonban a német vezetés elérkezettnek látta az időt a „zsidókérdés megoldására” Dániában. A pontos döntéshozatali folyamat bizonytalan: a dokumentált tények szerint a deportálást 1943. október 1-jére tervezték, éjszakai akció keretében. A dán zsidókat a német SS és a dán rendőri egységek közreműködésével akarták összegyűjteni.

A mentés – amelyet gyakran a dán lakosság spontán akciójaként ábrázolnak – valójában több szereplő együttműködésének eredménye volt. A dán zsidó közösség vezetői az utolsó pillanatban értesültek a tervről; a figyelmeztetés forrása részben a német megszálló apparátuson belüli szivárogtatás volt, amelyet hagyományosan **Georg Ferdinand Duckwitz** német diplomata nevéhez kötnek, bár a pontos csatornák a mai napig vitatottak. A dán lakosság széles körben segítette a zsidó családok elrejtését, majd a svéd partokra való átszállítását. A halászok és a part menti lakosok több száz motorcsónakkal és halászhajóval szállították a menekülőket a semleges Svédországba. Az akció körülbelül három hét alatt mintegy 7 200 zsidót és – egyes becslések szerint – közel 700 nem zsidó családtagot juttatott Svédországba. Ugyanakkor a deportálás nem maradt teljesen eredménytelen: a német akció során mintegy 470 zsidót fogtak el, akik nagy részét a theresienstadti gettóba deportálták. Közülük – a dán hatóságok folyamatos utánjárása ellenére – körülbelül 50–120 fő halt meg, a halálos áldozatok pontos száma vitatott, mert a források hiányosak, és a halálozási okok nem mindig különböztethetők meg.

A mentés története a dán nemzeti identitás egyik alapelemévé vált, és a háború utáni dán önképben gyakran a „jó dán” szimbólumaként jelenik meg. Ezt a képet a későbbi történetírás részben megerősítette, részben problematizálta. A konszenzus ma az, hogy a mentés valóban kivételes és sikeres volt, de nem szabad elhallgatni, hogy (1) a dán zsidók viszonylag kis létszáma és a földrajzi közelség Svédországhoz kulcsfontosságú volt; (2) a dán hatóságok korábbi együttműködése a megszállókkal – beleértve az Antikomintern paktumhoz való csatlakozást – nem függetleníthető attól a ténytől, hogy a zsidómentés csak a megszállás második szakaszában, a kormány lemondása után történt; (3) a dán lakosság segítőkészsége nem volt teljesen egyöntetű: voltak, akik haszonért szállították a menekülőket, és olyanok is, akik feljelentették őket. A mentés emlékezete tehát egyszerre tartalmaz dokumentált tényt (a mentés megtörtént, és nagyrészt sikeres volt), tudományos konszenzust (a siker több tényezőn múlt), és vitatott értelmezéseket (mennyiben volt spontán a lakossági részvétel, és mekkora szerepe volt Duckwitznak és a német hatóságok passzivitásának).

8.2.5 Az ellenállás kialakulása és tevékenysége

A dán ellenállási mozgalom nem egyetlen szervezet volt, hanem laza hálózatok összessége, amelyek politikai irányultsága és módszerei élesen különböztek. A kommunista ellenállás már 1941-től aktív volt, elsősorban szabotázsakciók és illegális sajtó terjesztése révén. 1942-től a polgári és szociáldemokrata körök is felismerték a fegyveres ellenállás szükségességét, de a dán kormány sokáig igyekezett visszafogni az ilyen akciókat, tartva a német megtorlástól. 1943 augusztusa után az ellenállás szervezettebbé vált: létrejött a **Frihedsrådet** (Szabadságtanács), amely a különböző csoportokat – kommunistákat, konzervatívokat, szociáldemokratákat – közös irányítás alá vonta. A tanács végső célja a háború utáni demokratikus rendszer megteremtése volt, és ennek érdekében együttműködött a szövetséges hatalmakkal, elsősorban Nagy-Britanniával és a SOE-val (Special Operations Executive).

A dán ellenállási mozgalom fő tevékenységei a következők voltak: (1) **szabotázsakciók** vasútvonalak, gyárak és német katonai infrastruktúra ellen; (2) **földalatti sajtó** terjesztése, amely a cenzúra ellenére tájékoztatta a lakosságot; (3) hírszerzési információk gyűjtése a szövetségesek számára; (4) a zsidók és más üldözöttek Svédországba menekítésének támogatása; (5) a dán kormány szakértői kormányzatával való együttműködés a német megszállók terveinek ellensúlyozására. Az ellenállók áldozatainak száma vitatott: a leggyakrabban idézett becslés szerint mintegy 850 dán ellenállót öltek meg, köztük sokakat kivégeztek a német megszállók megtorlásként. A dán ellenállás nem tudta megakadályozni a német terrorhullámokat, de 1944–1945-re a mozgalom annyira megerősödött, hogy a szövetségesek és a dán közvélemény is valódi tényezőként számolt vele.

Az ellenállás megítélése a dán emlékezetpolitikában fokozatosan változott. A háború utáni évtizedekben hivatalosan a teljes dán lakosságot az ellenállás részének állították be, ami nyilvánvaló túlzás volt. Az 1990-es évektől a kutatás kimutatta, hogy az ellenállók kisebbséget alkottak, a lakosság nagy része passzív maradt, és a kollaboráció – bár a dán társadalomban soha nem volt tömeges – különböző formái (gazdasági együttműködés, feljelentés, önkéntes katonai szolgálat a Waffen-SS-ben) valósak voltak. A dán SS-önkéntesek kérdése a dán emlékezetben sokáig tabu volt, és csak a 2000-es években vált nyíltan tárgyalt témává. A dokumentált tény az, hogy a dán kormány 1941-ben engedélyezte a toborzást, és a dán önkéntesek egy része részt vett a keleti front harcaiban, közülük többen háborús bűnökben is érintettek lehettek. A pontos számuk – mintegy 6 000 fő – becslés, és a halálos áldozataik száma is bizonytalan.

8.2.6 A megszállás vége, a felszabadulás és a rövid távú rendezés

1945 májusában Dánia felszabadult. A német csapatok nagy része harc nélkül kapitulált, de a felszabadulás nem volt teljesen egységes: **Bornholm** szigetén a szovjet csapatok 1945. május 9-én partra szálltak, és a szigetet egészen 1946 áprilisáig megszállva tartották. Ez az epizód a dán háborús emlékezetben sokáig háttérbe szorult, pedig a szovjet jelenlét a hidegháború kezdetén fontos biztonságpolitikai kérdés volt. A dán ellenállási mozgalom a felszabadulás pillanatában átvette a rendfenntartást, és megkezdte a kollaboránsok letartóztatását. A **retsopgør** (jogszolgáltatás, „elszámolás”) során – amelyet a háború utáni dán parlament törvényileg szabályozott – több tízezer embert tartóztattak le, és mintegy 13 500 személyt ítéltek el különböző fokú együttműködésért. A büntetések többsége pénzbüntetés vagy rövid szabadságvesztés volt, de 46 személyt kivégeztek – ez a dán igazságszolgáltatásban a 20. században példátlan volt, és máig vitatott.

A felszabadulás utáni jogi és politikai elszámolás a dán társadalom megosztottságát tükrözte: a kormány és a közvélemény egy része a kemény megtorlást követelt, míg mások – köztük a korábbi együttműködési politika hívei – a „nemzeti megbékélést” szorgalmazták. A jogi eljárások

során az 1940–1943 közötti dán kormányok szerepe gyakran nem kapott megfelelő figyelmet, mert a vádak elsősorban a németekkel való közvetlen együttműködésre összpontosítottak. A dán miniszterelnök, **Erik Scavenius** – aki 1942–1943-ban vezette a kormányt – később a dán politika egyik legellentmondásosabb alakja lett: egyesek a nemzeti érdek védelmezőjét látták benne, mások a kollaboráció megtestesítőjét.

8.2.7 Források és bizonytalanságok

A dániai megszállás történetének forrásbázisa viszonylag gazdag, de egyenetlen. Elsődleges források közé tartoznak a német megszálló hatóságok iratai (amelyek a német Bundesarchivban és a dán Rigsarkivetben találhatók), a dán kormány és a minisztériumok dokumentumai, a dán parlament jegyzőkönyvei, a dán ellenállási mozgalom belső iratai, a földalatti sajtó, valamint a svéd külügyminisztérium és a zsidó közösség archívumai. A visszaemlékezések és az oral history interjúk – különösen a zsidómentés és az ellenállás résztvevőivel – fontos, de módszertani óvatosságot igénylő források, mert az emlékezetet a későbbi értelmezések torzíthatják.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők:

1. **A zsidómentés részletei:** pontosan ki figyelmeztette a dán zsidó közösséget, és milyen csatornákon keresztül? A Duckwitz-féle szerep népszerű, de a források hézagosak, és egyes kutatók szerint a dán rendőrség vagy a dán titkosszolgálat is szerepet játszhatott. A deportált zsidók pontos száma és a halálos áldozatok aránya – mint fentebb jeleztem – becslésen alapul.

2. **Az együttműködési politika megítélése:** a háború utáni konszenzus sokáig az volt, hogy a politika a lehető legjobb megoldás volt, mert megóvta a dán lakosságot és a demokratikus intézményeket. Az 1980-as évektől azonban a történészek – elsősorban **Hans Kirchhoff** és **Aage Trommer** munkái nyomán – rámutattak arra, hogy az együttműködésnek voltak árnyoldalai: a dán kormány aktívan közreműködött a kommunisták üldözésében, engedélyezte a Waffen-SS toborzást, és nem tett eleget a zsidók védelmében olyan határozottan, ahogy azt a későbbi emlékezet állítja. Ez a vita máig lezáratlan, és az értelmezések politikai-ideológiai színezetűek.

3. **Az ellenállás mérete és jelentősége:** a dán ellenállás katonai jelentősége csekély volt, de morális és politikai hatása annál nagyobb. A háború utáni dán identitás számára az ellenállás a nemzeti önbecsülés alapja lett, ami miatt a passzivitás és a kollaboráció jelenségeit sokáig alábecsülték. A mai történeti konszenzus szerint az ellenállók a lakosság egy kisebb, de aktív rétegét alkották, és a lakosság többsége inkább „túlélőként”, semmint hősként élte meg a megszállást.

4. **A háború utáni retsopgør:** a jogi elszámolás során alkalmazott jogalapot – amelyet a dán parlament háború előtti törvényeihez képest kiterjesztettek – sokan vitatták. A halálbüntetés visszamenőleges alkalmazása jogállami szempontból problematikus volt, és ezt a dán jogtudósok egy része már a korban is bírálta. Az áldozatok számai – a letartóztatottak és elítéltek tekintetében – becslések, de a hivatalos dán statisztikák szerint a bíróságok mintegy 13 500 ítéletet hoztak.

5. **Bornholm szovjet megszállása:** ez a rövid epizód a hidegháború idején politikai kényes kérdés volt, és a dán történetírás sokáig nem foglalkozott vele behatóan. A szovjet csapatok viselkedése és a helyi lakosság reakciói a mai napig kevéssé dokumentáltak, és a források egyoldalúak.

8.2.8 Rövid összefoglaló

- A német csapatok 1940. április 9-én megszállták Dániát; a dán kormány – elkerülve az értelmetlen véráldozatot – tárgyalásos együttműködésre lépett, amely lehetővé tette a dán intézmények továbbműködését.
- Az 1940–1943 közötti **együttműködési politika** (samarbejdspolitik) biztosította a belső autonómiát, de együtt járt kompromisszumokkal: a dán kormány csatlakozott az Antikomintern paktumhoz, engedélyezte az SS-toborzást, és részt vett a kommunisták üldözésében.
- 1943. augusztus 29-én a németek katonai igazgatást vezettek be, a kormány lemondott, és a dán hadsereget lefegyverezték; ettől kezdve az ellenállási mozgalom szervezett formában bontakozott ki.
- A dán zsidók mentése 1943 októberében – mintegy 7 200 ember Svédországba menekítésével – kivételes humanitárius sikertörténet, de nem spontán csoda volt, hanem több szereplő (dán lakosság, zsidó közösség, német diplomaták) együttműködése, és a deportált 470 fő egy része életét vesztette.
- A dán ellenállás – kommunista, szociáldemokrata és polgári elemekből – 1943 után a Frihedsrådet irányítása alatt szerveződött; katonai szerepe korlátozott, de politikai jelentősége nagy volt, és hozzájárult a háború utáni dán önkép formálásához.
- A felszabadulás 1945 májusában jött el, de Bornholm szigetén szovjet megszállás volt 1946 áprilisáig; a háború utáni retsopgør során több mint 13 000 embert ítéltek el, és 46 halálos ítéletet hajtottak végre.
- A dániai megszállás emlékezete máig vitatott: a „hős nemzet” képe fokozatosan árnyalódott, és a kutatás ma már a kollaboráció, a passzivitás és az együttműködési politika árnyoldalait is nyíltan tárgyalja.

8.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dán együttműködési politikát a norvég vagy a holland megszállási tapasztalatokkal! Milyen intézményi különbségek magyarázzák a dán modell egyediségét?
2. Miért tekinthető a dán zsidók mentése egyszerre dokumentált ténynek, konszenzusnak és vitatott értelmezésnek? Mely tényezők tették sikeressé, és milyen korlátai voltak?
3. Elemezze az 1943. augusztusi fordulat okait és következményeit! Miben változott a dán társadalom és az ellenállási mozgalom szerepe ezt követően?
4. Hogyan alakult a dán háborús emlékezet a felszabadulástól napjainkig? Miért vált problematikussá a „teljes nemzeti ellenállás” képe, és milyen új szempontokat vetettek fel a történészek az 1980-as évektől?
5. Értékelje a háború utáni dán jogi elszámolást (retsopgør) jogállami és emlékezetpolitikai szempontból! Milyen dilemmákat vet fel a visszamenőleges jogalkotás és a halálbüntetés alkalmazása?

8.3 A hidegháború, az EK-csatlakozás 1973 és a jóléti modell

Dánia a második világháború utáni helyzetéből kiindulva, a német megszállás traumáját követően (lásd A német megszállás 1940–1945), alapvető külpolitikai és gazdaságpolitikai döntések elé került. A hidegháború kezdetén a semlegesség már nem kínált érdemi védelmet, a gazdasági újjáépítés pedig egyszerre követelt külpiaci nyitást és belső szociális kompromisszumot. Az

1949-es NATO-csatlakozás, az 1973-as belépés az Európai Közösségekbe, valamint az olajválságok és az 1980-as évek megszorításai együtt formálták át a dán állam működését. Az alábbiakban a dokumentált döntéseket, a gazdasági folyamatokat és a dán jóléti modell átalakulását tárgyaljuk, különválasztva a tényeket a vitatott értelmezésektől.

8.3.1 A hidegháború kialakulása és a NATO-tagság

A második világháború utáni Dánia kezdetben a hagyományos semlegességi politika folytatását remélte, ahogyan azt az első világháború idején tette. A nemzetközi helyzet azonban gyorsan megváltozott. A Szovjetunió befolyása Kelet-Európában, a német megszállás alóli felszabadulás utáni szovjet jelenlét Bornholm szigetén 1945–1946-ban, valamint a kommunista pártok növekvő aktivitása Nyugat-Európában a dán politikai elitben a kollektív biztonság irányába hatott. A dán kormány 1948–1949-ben tárgyalásokat folytatott egy **skandináv védelmi unió** létrehozásáról Norvégiával és Svédországgal. A tárgyalások kudarca számos tényezőre vezethető vissza: Norvégia a nyugati hatalmakkal való szorosabb együttműködést szorgalmazta, Svédország pedig a fegyveres semlegességhez ragaszkodott, és nem vállalta volna a NATO-val való intézményes kapcsolatot. Dánia végül 1949. április 4-én alapító tagként csatlakozott a **NATO**-hoz (North Atlantic Treaty Organization, Észak-atlanti Szerződés Szervezete). A döntést a **Folketing** (a dán parlament) széles többséggel hagyta jóvá, és a közvélemény-kutatások is a tagság támogatását mutatták. A NATO-tagság ténye dokumentált, de annak értelmezése – különösen a dán korlátozások jelentősége – a történeti irodalomban vitatott.

Dánia a tagság kezdetétől fogva sajátos feltételeket szabott. A kormány kinyilvánította, hogy békeidőben nem kíván külföldi csapatokat állomásoztatni dán területen, és nem telepítenek atomfegyvereket az országba. Ezek a korlátozások a dán biztonságpolitika állandó elemeivé váltak, és a hidegháború egész ideje alatt feszültségeket okoztak a NATO szövetségeseivel, különösen az Egyesült Államokkal. Az 1950-es években Dánia hadereje jelentős fejlesztésen ment keresztül, de a védelmi kiadások a GDP arányában soha nem érték el a nagyobb NATO-tagállamok szintjét. A dán álláspontot a belpolitikai baloldal és a pacifista mozgalmak is befolyásolták, ami a hidegháború későbbi szakaszában a **fodnotepolitik** (lábjegyzetpolitika) néven ismert gyakorlathoz vezetett: Dánia a NATO külügyminiszteri nyilatkozataihoz gyakran fűzött fenntartásokat, amelyeket a szövetség dokumentumaiban lábjegyzetként tüntettek fel. Ez a gyakorlat az 1980-as években vált különösen hangsúlyossá a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos döntésekkel szembeni tiltakozás formájában.

A hidegháború alatt Dánia belpolitikáját a szociáldemokrata párt (Socialdemokratiet) dominanciája jellemezte, de a polgári pártokkal való koalíciós kormányzás is gyakori volt. Az 1953-as alkotmányreform megszüntette a felsőházat, a **Landstinget**, és egykamarás **Folketinget** hozott létre; egyúttal rögzítette a női trónöröklést, ami később II. Margit királynő 1972-es trónra lépését tette lehetővé. A hidegháború évtizedei alatt a dán társadalom alapvetően konszenzusos politikai kultúrát alakított ki, amelyben a munkaadók és a munkavállalók közötti megállapodások, valamint a jóléti állam kiépítése központi szerepet kaptak.

8.3.2 A jóléti állam kiépítése és az 1960-as évek expanziója

A dán **velfærdsstat** (jóléti állam) gyökerei a 19. század végére és a 20. század elejére nyúlnak vissza, de átfogó kiépítése a második világháború utáni időszakra tehető. Az 1930-as évek szociális reformjai után, a háború utáni gazdasági fellendülés évtizedeiben a dán állam fokozatosan kiterjesztette a társadalombiztosítási, egészségügyi, oktatási és lakhatási szolgáltatásokat. Az 1950-es és 1960-as években bevezetett intézkedések közé tartozott a **népnyugdíj** (folkepension) 1956-os reformja, amely az addigi jövedelemvizsgálathoz kötött nyugdíj helyett univerzális,

minden állampolgárra kiterjedő ellátást hozott létre. Az 1960-as években a helyi önkormányzatok szerepe megnőtt a szociális szolgáltatások nyújtásában, az egészségügy pedig 1970-es évek elején regionális közigazgatási szintre került.

A jóléti állam kiépítése szorosan összekapcsolódott a gazdasági növekedéssel és a teljes foglalkoztatottság politikájával. A dán gazdaság az 1950-es és 1960-as években gyorsan növekedett, részben a mezőgazdasági export, részben az ipari termelés és a hajózás bevételei révén. A munkanélküliség alacsony volt, a női munkavállalás pedig – a skandináv országokhoz hasonlóan – fokozatosan emelkedett, ami új igényeket teremtett a gyermekgondozási és oktatási szolgáltatások iránt. Az 1960-as évek végétől a dán kormányok tudatosan bővítették a **børnehaver** (óvodák) és **folkeskole** (alapfokú iskolák) rendszerét, valamint a felsőoktatást. Ezek a fejlesztések azonban növekvő közkiadásokkal jártak, amelyeket a korabeli politikai konszenzus a magas adóterhelés elfogadásával finanszírozott.

A dán jóléti modell jellegzetessége a **munkaerőpiaci partnerek** (a szakszervezetek és a munkaadói szövetségek) közötti autonóm megállapodások rendszere volt. Az 1899-es **Septemberforlig** (szeptemberi megállapodás) óta a béreket és a munkafeltételeket túlnyomórészt kollektív szerződések szabályozták, nem pedig törvények. Ez a hagyomány a háború után is fennmaradt, és a jóléti állam későbbi átalakításakor a **flexicurity** modell alapjául szolgált. A szakszervezeti szervezettség Dániában a 20. század második felében Európa egyik legmagasabb szintjén mozgott, bár a pontos arányok időről időre vitatottak.

8.3.3 Az EK-csatlakozás útja: az 1972-es népszavazás és az 1973-as belépés

Dánia a második világháború utáni gazdasági újjáépítés során szorosan kötődött a nyugat-európai piachoz, különösen az Egyesült Királysághoz és Németországhoz. Az 1960-ban létrejött **EFTA** (European Free Trade Association, Európai Szabadkereskedelmi Társulás) tagjaként Dánia elsősorban a vámmentes ipari kereskedelem előnyeit élvezte, de mezőgazdasági exportja – különösen a dán vaj, sajt és hús – számára az EFTA nem kínált kedvező feltételeket. Amikor az Egyesült Királyság 1961-ben, majd 1967-ben ismét csatlakozási kérelmet nyújtott be az **Európai Gazdasági Közösséghez** (EGK, később Európai Közösségek), a dán kormány hasonló lépést tett, mivel a brit piac elvesztése súlyos következményekkel járt volna.

A csatlakozási tárgyalások az 1970-es évek elején lezárultak, és a dán kormány népszavazást írt ki a belépésről. Az 1972. október 2-án tartott referendumon a választópolgárok 63,3%-a szavazott igennel, 36,7%-a nemmel, a részvételi arány 90,1% volt. A hivatalos dán választási statisztikák szerint tehát a csatlakozás támogatottsága egyértelmű, de nem elsöprő többségű volt. Dánia 1973. január 1-jén az Egyesült Királysággal és Írországgal együtt csatlakozott az Európai Közösségekhez. A csatlakozás ténye dokumentált; az viszont vitatott értelmezési kérdés, hogy a népszavazás eredménye mennyire tükrözte a gazdasági racionalitást, és mennyire a politikai elit és a választók közötti bizalomhiányt.

A csatlakozást megelőzően és azt követően Dániában erős **EU-szkeptikus** (akkori kifejezéssel: közösségellenes) mozgalom alakult ki. A **Folkebevægelsen mod EF** (Népi Mozgalom az EK ellen) 1972-ben jött létre, és a szociáldemokrata párt belső ellenzéke, valamint a baloldali szocialista pártok is a belépés ellen foglaltak állást. A vita nemcsak a szuverenitásról, hanem a dán mezőgazdasági modell jövőjéről is szólt: a csatlakozás hívei a közös agrárpolitika (CAP) előnyeit hangsúlyozták, az ellenzők pedig attól tartottak, hogy a dán kisgazdaságok nem tudnak versenyezni a nagyobb tagállamok termelőivel. A csatlakozás után Dánia több alkalommal is népszavazást tartott az európai integráció kérdéseiről, ami a dán politikai kultúra jellegzetességévé vált.

8.3.4 Az olajválságok és a gazdasági átmenet

Az 1973-as EK-csatlakozás egybeesett az első olajár-robbanással. 1973 októberében a közel-keleti háború nyomán az OPEC olajtermelő országok embargót hirdettek, és az olajár többszörösére emelkedett. Dánia akkoriban nagymértékben függött az importált kőolajtól, mivel az északi-tengeri dán szénhidrogén-kitermelés csak később, az 1970-es évek második felében és az 1980-as években vált gazdaságilag jelentőssé. Az olajválság egyszerre okozott inflációt, növekvő fizetési mérleg hiányt és lassuló növekedést. A dán gazdaság az 1970-es évek közepén a **stagfláció** (a stagnálás és az infláció együttes megjelenése) jelenségével szembesült, ami aláásta a korábbi keynesi keresletélénkítő gazdaságpolitika hatékonyságát.

A dán kormányok az 1970-es években először hagyományos eszközökkel próbálták kezelni a válságot: devizaleértékelésekkel, állami beruházásokkal és jövedelempolitikai megállapodásokkal. A munkanélküliség ennek ellenére emelkedni kezdett, és az államháztartás hiánya tartósan magas maradt. A **második olajválság** (1979–1980) tovább rontotta a helyzetet. Dánia gazdasági problémái az 1980-as évek elejére nyilvánvalóvá váltak: a külföldi adósság nőtt, a kamatok magasak voltak, a dán korona többszöri leértékelése pedig csak átmeneti könnyebbséget hozott. A helyzetet bonyolította, hogy Dánia az EK-tagság ellenére sem csatlakozott az európai árfolyam-mechanizmus (ERM) azonnali szoros rendszeréhez, de a monetáris stabilitás iránti nyomás fokozatosan nőtt.

Az 1982-ben hivatalba lépő **Poul Schlüter** vezette konzervatív-liberális kormány – amely az 1920-as évek óta az első nem szociáldemokrata vezetésű kabinet volt – a gazdaságpolitikában fordulatot hirdetett. A kormány a költségvetési hiány csökkentését, a dán korona stabilizálását és a közkiadások visszafogását helyezte előtérbe. Az 1986-os **kartoffelkur** (szó szerint „burgonya-kúra”) néven elhíresült megszorító csomag a háztartások hitelfelvételét és fogyasztását korlátozta, ami a dán köznyelvben a szükségből való spórolás szinonimájává vált. A megszorítások hatására a dán gazdaság az 1980-as évek végére stabilizálódott, de a munkanélküliség csak lassan csökkent. A dán gazdaságpolitika fordulata dokumentált, azonban annak társadalmi költségei és a jóléti államra gyakorolt hosszú távú hatásai a szakirodalomban vitatottak.

8.3.5 A jóléti modell átalakulása: a flexicurity felé vezető út

A dán jóléti állam az 1960-as évek expanziója után az 1970-es évek válságai nyomán került átalakítási kényszer alá. A közkiadások növekedése, az adóterhelés emelkedése és a munkanélküliség tartós jelenléte arra késztette a politikai szereplőket, hogy a szociális ellátások fenntarthatóságát újragondolják. Az 1980-as évek megszorításai nem szüntették meg a jóléti állam alapintézményeit, de a juttatások feltételeit szigorították, és egyes területeken a szolgáltatások hatékonyságát piaci elemek bevezetésével próbálták javítani.

A dán modell sajátos válasza az 1990-es években vált ismertté **flexicurity** néven. Ez a fogalom a **rugalmasság** (flexibility) és a **biztonság** (security) összekapcsolását jelenti a munkaerőpiacon. A dán rendszerben a munkáltatók viszonylag könnyen alkalmazhatnak és bocsáthatnak el munkavállalókat, ami a gazdasági alkalmazkodóképességet növeli. Ugyanakkor a munkavállalók bőkezű munkanélküli ellátásra jogosultak, és aktív munkaerőpiaci politikák – képzések, tanácsadás, továbbképzés – segítik az újraelhelyezkedést. A flexicurity tehát nem a védelem megszüntetését, hanem annak átstrukturálását jelenti: a munkahely biztonsága helyett a foglalkoztathatóság biztonságát hangsúlyozza. A dán flexicurity modell nemzetközi hírnévre tett szert, de annak pontos működése és más országokra való átvihetősége tudományos vita tárgya.

A flexicurity gyökerei a dán munkaerőpiaci hagyományokban keresendők, különösen az 1899-es Septemberforligben és a kollektív szerződések rendszerében. Az 1990-es években a **Poul Nyrup Rasmussen** vezette szociáldemokrata kormány (1993–2001) ötvözte a munkaerőpiaci

rugalmasságot a szociális biztonság megerősítésével. Az 1994-es és 1996-os munkaerőpiaci reformok bevezették a munkanélküli ellátások időtartamának korlátozását, ugyanakkor jelentősen bővítették az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket. A reformok célja a tartós munkanélküliség csökkentése és a munkaerőpiaci részvétel növelése volt. A dán munkanélküliségi ráta az 1990-es évek második felében valóban jelentősen csökkent, de a kutatók között nincs egyetértés abban, hogy ez elsősorban a reformoknak, a kedvező nemzetközi konjunktúrának vagy más tényezőknek volt-e köszönhető.

A jóléti modell átalakulása szorosan összefüggött a női munkavállalás terjedésével és a családpolitika fejlődésével. A dán állam a 20. század második felében fokozatosan kiterjesztette a gyermekgondozási szolgáltatásokat, lehetővé téve a nők számára a munka és a családi élet összeegyeztetését. Az 1970-es évektől a **børnehave** és **vuggestue** (bölcsőde) férőhelyek száma nőtt, és a szülői szabadság rendszere is bővült. A női foglalkoztatottság növekedése nemcsak a jóléti állam finanszírozásához járult hozzá, hanem a társadalmi normák átalakulását is jelezte. Ez a folyamat azonban nem volt konfliktusmentes: a munkaerőpiaci nemek közötti bérkülönbségek, a részmunkaidős foglalkoztatás és a gondozási munka elismerésének kérdései a 21. században is vitatottak.

8.3.6 A hidegháború vége és a jóléti modell konszolidációja

Az 1980-as évek végére a kelet–nyugati szembenállás enyhülése új lehetőségeket nyitott Dánia számára. A hidegháború lezárulása, a német újraegyesítés és a Szovjetunió felbomlása után a dán biztonságpolitika fokozatosan átalakult: a NATO-tagság megmaradt, de a katonai fenyegetettség érzékelése csökkent. Dánia az 1990-es években aktívan részt vett a békefenntartó műveletekben, és a **fodnotepolitik** fokozatosan háttérbe szorult. Az 1990-es évek gazdasági fellendülése lehetővé tette a jóléti állam kiadásainak stabilizálását, miközben a dán gazdaság szerkezete a szolgáltatások és a tudásintenzív ágazatok felé tolódott el.

A dán jóléti modell a 20. század végére a magas adóterhelés, az univerzális szociális ellátások, a decentralizált közszolgáltatások és az erős munkaerőpiaci szervezetek kombinációjával jellemezhető. Az **1993-as népszavazáson** a dánok elutasították az Európai Unióról szóló maastrichti szerződést, majd az 1993-as **edinburgh-i megállapodás** után, 1993 májusában egy újabb referendumon négy kivétellel (az euró, a közös védelem, az uniós állampolgárság és a bel- és igazságügyi együttműködés terén) elfogadták azt. A kivételek a dán szuverenitásféltés és a közösségi integrációval szembeni fenntartások intézményesült formái lettek, és a dán EU-politika állandó elemévé váltak. Ez a mozzanat ismét rámutatott arra, hogy Dánia az európai integrációban sajátos, a nemzeti önrendelkezést hangsúlyozó utat követ.

A jóléti állam fenntarthatósága az 1990-es évek végétől egyre inkább a demográfiai változások, a globalizáció és a bevándorlás kérdéseivel fonódott össze. A dán társadalom elöregedése, a nyugdíjrendszer finanszírozhatósága, valamint a munkaerőpiaci integráció kihívásai a 21. század elején új reformhullámokat indítottak el. E folyamatok egy része már a Dánia a 21. században: bevándorlás, klíma, EU alfejezet tárgykörébe tartozik, de előzményeik a hidegháború utáni átmenet időszakára nyúlnak vissza.

8.3.7 Források és bizonytalanságok

A hidegháborús Dánia történetének rekonstrukciója elsősorban hivatalos kormányzati iratokra, parlamenti jegyzőkönyvekre, a NATO archívumaira, választási statisztikákra, valamint a korabeli sajtóra és pártprogramokra támaszkodik. A NATO-csatlakozás és az EK-csatlakozás tényei, a népszavazások eredményei, valamint a főbb gazdasági mutatók dokumentáltak, de a gazdasági adatok pontos értékei forrásonként eltérhetnek, különösen az infláció és a munkanélküliség

esetében, amelyek számítási módszertana idővel változott. A jóléti állam kiadásainak GDP-arányos becslései is bizonytalanok, mivel a helyi önkormányzati és az állami központi költségvetés közötti határok időszakonként módosultak.

A dán NATO-tagság belső korlátainak (atomfegyver-tilalom, csapatállomásoztatási tilalom) pontos jogi formája és gyakorlati érvényesülése a szakirodalomban vitatott. Egyes történészek szerint a korlátozások nagyrészt szimbolikusak voltak, és a dán kormányok a szövetségi lojalitás és a belpolitikai ellenzék közötti egyensúlyozás eszközeiként használták őket. Mások szerint a **fodnotepolitik** valódi külpolitikai eltérést jelentett, és hozzájárult a dán biztonságpolitika sajátos arculatához. Az EK-csatlakozás gazdasági hatásainak értékelése is értelmezési kérdés: a mezőgazdasági export növekedése és a külföldi beruházások beáramlása mellett az ipar szerkezeti átalakulásának költségei is jelentkeztek. Az olajválságok hatásainak elemzésekor figyelembe kell venni, hogy Dánia az 1970-es években még nettó olajimportőr volt, de az 1990-es évektől – az északi-tengeri kitermelés felfutásával – nettó exportőrré vált; ez a váltás bonyolítja a hosszú távú gazdasági értékelést.

A jóléti modell átalakulásának megítélése emlékezetpolitikai és ideológiai vitákkal is terhelt. A flexicurity modellt egyes szerzők a dán társadalmi partnerség sikertörténeteként mutatják be, míg mások a munkavállalói jogok leépítésének és a bizonytalan foglalkoztatás terjedésének példájaként értékelik. A jóléti állam fenntarthatóságáról szóló vitákban gyakran keverednek a statisztikai tények, a politikai programok és az értékválasztások. A dán társadalom önképe a hidegháború alatt és után szorosan kapcsolódott a jóléti állam és a szabadság eszméjéhez, de ez az önkép nem mindig esik egybe a külföldi megfigyelők vagy a kisebbségi csoportok tapasztalataival.

8.3.8 Rövid összefoglaló

- Dánia 1949-ben alapító tagként csatlakozott a NATO-hoz, miután a skandináv védelmi unió terve kudarcot vallott; a tagságot békeidőben atomfegyver-mentességi és csapatállomásoztatási korlátozásokkal fogadta el.
- A dán jóléti állam (velfærdsstat) a második világháború után épült ki, különösen az 1950-es és 1960-as években, univerzális nyugdíjjal, kibővülő egészségügyi, oktatási és gyermekgondozási szolgáltatásokkal.
- Dánia 1973-ban csatlakozott az Európai Közösségekhez, miután az 1972. októberi népszavazáson a választók 63,3%-a támogatta a belépést; a csatlakozás a mezőgazdasági export érdekei mellett a brit piac követését is szolgálta.
- Az 1973-as és az 1979-es olajválság inflációt, fizetésimérleg-hiányt és stagflációt okozott, ami aláásta a korábbi gazdaságpolitikai eszközöket, és hozzájárult az államadósság növekedéséhez.
- Az 1980-as években Poul Schlüter kormánya megszorító politikát folytatott, különösen az 1986-os „kartoffelkur” révén, stabilizálva a dán koronát és csökkentve a hiányt, de a munkanélküliség tartósan magas maradt.
- A dán munkaerőpiaci modell az 1990-es években a flexicurity rendszerré alakult át: a munkáltatói rugalmasságot bőkezű munkanélküli ellátással és aktív foglalkoztatáspolitikával ötvözték, ami nemzetközi figyelmet kapott.
- A hidegháború vége után Dánia megtartotta NATO-tagságát, de az EU-integrációban szuverenitásféltő álláspontot képviselt, amit az 1993-as maastrichti népszavazás kivételei is tükröztek.
- A jóléti modell átalakulása a 20. század végére a demográfiai változások, a globalizáció és a bevándorlás kérdéseivel kapcsolódott össze, megalapozva a 21. századi dán politikai vitákat.

8.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belpolitikai és nemzetközi okok vezettek a skandináv védelmi unió kudarcához, és miért választotta Dánia végül a NATO-tagságot?
2. Hasonlítsa össze a dán jóléti állam 1960-as évekbeli expanzióját az 1980-as évek megszorító politikájával: mely tényezők kényszerítették ki a változást?
3. Milyen gazdasági érvek szóltak a dán EK-csatlakozás mellett és ellen, és hogyan tükröződött ez az 1972-es népszavazás eredményében?
4. Ismertesse a flexicurity modell három pillérét, és mutassa be, miért vitatott a modell sikere a szakirodalomban!
5. A dán NATO-tagság sajátos korlátozásai és a „lábjegyzetpolitika” mennyiben tekinthetők a hidegháború idején érdemi biztonságpolitikai eltérésnek, és mennyiben belpolitikai kompromisszumnak? Válaszát a források bizonytalanságaira is kitérve indokolja!

8.4 Dánia a 21. században: bevándorlás, klíma, EU

Dánia a 21. század első negyedében három, egymással szorosan összefonódó kihívással szembesült: a bevándorlás és integráció politikai vitáival, a klímaváltozásra adott válaszokkal, valamint az Európai Unióhoz fűződő, korlátozott és időnként újratárgyalt viszonyával. E kérdések nem függetleníthetők a 20. század örökségétől: a dán jóléti állam finanszírozhatósága, a kis nyitott gazdaság kitettsége, a skandináv együttműködés hagyománya és a második világháború utáni biztonságpolitikai döntések mind befolyásolják a jelenkori vitákat. Az alábbi alfejezet a 2001 utáni időszakot tárgyalja, különös tekintettel a pártpolitikai fordulatokra, a menekültválság utáni szigorításokra, a zöld átmenet jogi kereteire és az uniós opt-outok sorsára. A 2020-as évek közepének eseményeinél a lezárás időpontja (2026) miatt a friss fejlemények forrásait ellenőrizni kell, ezért a szöveg több helyen jelzi a bizonytalanságot.

8.4.1 A 2000-es évek: liberális-konzervatív kormányzás, bevándorlási szigor és a karikatúraválság

A 2001. novemberi parlamenti választáson a **Venstre** (Liberális Párt) és a **Konzervatív Néppárt** (Det Konservative Folkeparti) kisebbségi koalíciót alakított, amelyet a **Dán Néppárt** (Dansk Folkeparti) kívülről támogatott. A miniszterelnök **Anders Fogh Rasmussen** lett. Ez a kormányzati modell – jobbközép kisebbségi kormány a bevándorlásellenes jobboldali populista párt parlamenti támogatásával – a következő másfél évtized dán belpolitikájának meghatározó mintája lett. A kormány programjában a jóléti állam fenntartása mellett adóstop, a közszolgáltatások hatékonyságának növelése és szigorú **bevándorlási politika** (udlændingepolitik) szerepelt. A bevándorlási szabályok 2002-ben elfogadott módosításai között szerepelt a **24 éves szabály** (24-årsregel), amely a családegyesítéshez mindkét házasfél számára legalább 24 éves életkort írt elő, valamint a **kapcsolódási követelmény** (tilknytningskrav), amely a Dániához fűződő erősebb kötődést tette feltételül. A törvény célja a hivatalos indoklás szerint a kényszerházasságok és a láncmigráció visszaszorítása volt; kritikusai szerint viszont aránytalanul korlátozta a fiatal, gyakran törökországi vagy közel-keleti hátterű dán állampolgárok családegyesítési jogát.

A **2005-ös karikatúraválság** (Muhammedkrisen) alapvetően átalakította a dán külpolitika és a bevándorlási vita nemzetközi kontextusát. A **Jyllands-Posten** című napilap 2005. szeptember 30-án tizenkét karikatúrát közölt Mohamed prófétáról, az öncenzúrával kapcsolatos vitára hivatkozva. A rajzok közül több, különösen Kurt Westergaardé, amely turbánban, robbanószerkezettel ábrázolta a prófétát, széles körű felháborodást váltott ki. 2006 elején több muszlim többségű országban tüntetések, dán áruk bojkottja és erőszakos incidensek következtek; dán és norvég

diplomáciai képviseleteket támadtak meg. A dán kormány a szólásszabadságra hivatkozva elutasította a bocsánatkérést, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a dán társadalom tiszteletben tartja a vallási érzékenységet. A válság emlékezetpolitikai vitát indított el arról, hogy a szólásszabadság határai és a kisebbségek védelme hogyan egyeztethető össze; a dán közvélemény többsége a kormány álláspontját támogatta, de a kritikusok rámutattak, hogy a vita hozzájárult a muszlim kisebbségek megbélyegzéséhez.

A 2007-es előrehozott választást a Venstre–konzervatív koalíció ismét megnyerte, és 2009-ben Anders Fogh Rasmussen a NATO főtitkári posztjára távozott; helyét **Lars Løkke Rasmussen** vette át. A gazdasági világválság 2008–2009-ben elérte Dániát, de az ország viszonylag stabil államháztartással és alacsony államadóssággal vészelte át a sokk első hullámát. A válság azonban felerősítette a jóléti állam fenntarthatóságáról szóló vitákat, és hozzájárult a hagyományos pártokkal szembeni bizalmatlanság növekedéséhez.

8.4.2 A 2010-es évek: gazdasági válság, kormányváltások és a menekültválság

A 2011-es választáson a **Szociáldemokraták** (Socialdemokratiet) és a baloldali-zöld pártok szövetsége nyert, és **Helle Thorning-Schmidt** lett Dánia első női miniszterelnöke. Kormánya a **Radikális Baloldal** (Radikale Venstre) és a **Szocialista Néppárt** (Socialistisk Folkeparti) támogatásával alakult, később kisebbségi szociáldemokrata kormányként folytatta. A Thorning-Schmidt-kormány egyszerre hajtott végre baloldali szociálpolitikai intézkedéseket és piacbarát reformokat; a bevándorlási politikában pedig részben átvette a jobboldal szigorúbb kereteit. A 2015-ös választáson a Venstre visszaszerezte a kormányfői posztot Lars Løkke Rasmussen vezetésével, ismét a Dán Néppárt külső támogatásával.

Az **európai menekültválság** 2015-ben érte el Dániát. Az országba érkező menedékkérők száma hirtelen megugrott, ami politikai válsághangulatot teremtett. A dán kormány 2016 elején elfogadta az úgynevezett **ékszertörvényt** (smykkeloven), amely lehetővé tette a menedékkérők készpénzének és bizonyos értéktárgyainak lefoglalását a tartózkodási költségek fedezésére. A törvény nemzetközi tiltakozást váltott ki, és a holokauszt-emlékezettel vont párhuzamot; a dán kormány hangsúlyozta, hogy a szabály a dán állampolgárokra is vonatkozik, és az értékhatár magas. A menekültválság nyomán a dán parlament sorozatos szigorításokat fogadott el: csökkentették a menekültstátuszúak szociális juttatásait, korlátozták a családegyesítést, és szigorították a tartózkodási engedélyek feltételeit. A dán modellben a bevándorlási politika a hagyományos bal-jobb törésvonalon átívelő konszenzus terepévé vált: a szociáldemokraták a 2010-es évek végétől egyre inkább a szigorú szabályozás mellett foglaltak állást, hogy megakadályozzák a szavazók jobbra tolódását.

8.4.3 A szociáldemokrata „paradigmaváltás” és a 2019 utáni kormányzás

A 2019-es választáson a szociáldemokraták **Mette Frederiksen** vezetésével szerezték meg a kormányfői posztot. Frederiksen kormánya kezdettől fogva a bevándorlási politika **paradigmaváltását** hirdette meg: a hangsúlyt az integrációról a hazatérésre, az ideiglenes tartózkodásra és a menedékkérők számának radikális csökkentésére helyezte. A kormány célkitűzése a „nulla menekült” (nul flygtninge) volt, amelyet a hivatalos kommunikációban a dán jóléti állam fenntarthatóságával és a társadalmi kohézió védelmével indokoltak. A gyakorlatban ez a menedékjogi szabályok további szigorítását, a menekültek külföldi befogadóközpontokba való áthelyezésének tervét, valamint a szíriai menekültek tartózkodási engedélyének visszavonását jelentette bizonyos esetekben.

A kormány 2021-ben törvényt fogadott el a **párhuzamos társadalmak** (parallelsamfund) felszámolásáról, amely a korábbi „gettólista” (ghettoliste) helyébe lépett. A törvény olyan

lakóterületeket céloz meg, ahol a lakosság több mint fele „nem nyugati” hátterű bevándorló, és ahol magas a munkanélküliség, az alacsony iskolázottság vagy a bűnözés aránya. A besorolás alapján egyes területeken kötelező bontásokat, lakáseladásokat és a lakók átköltöztetését írták elő. A politika vitatott: támogatói szerint a szegregáció felszámolását szolgálja, míg kritikusai szerint etnikai alapú megkülönböztetést intézményesít, és a „nem nyugati” kategória maga is problematikus, mert a dán statisztikai hivatal definíciója szerint a bevándorlók és leszármazottaik egy részét automatikusan ebbe a csoportba sorolja. A dán statisztikai gyakorlatban a „nyugati” és „nem nyugati” megkülönböztetés a származási ország alapján történik, ami módszertani viták tárgya.

A 2022. novemberi választás után Mette Frederiksen egy szokatlan, hárompárti többségi koalíciót alakított a szociáldemokraták, a Venstre és az újonnan alapított **Mérsékeltek** (Moderaterne) részvételével. A koalíció a hagyományos bal-jobb szembenállás feloldását ígérte, és a fő hangsúlyt a jóléti állam reformjára, a klímapolitikára és a munkaerőhiány kezelésére helyezte. A kormányalakítás egyben a dán pártrendszer átrendeződését jelezte: a Dán Néppárt parlamenti súlya jelentősen csökkent, miközben a szélsőjobboldali és a radikális baloldali pártok is új versenyhelyzettel szembesültek.

8.4.4 Klímapolitika és energiaátmenet

Dánia a 21. század elejétől fokozatosan a nemzetközi klímapolitika egyik aktív szereplőjévé vált. Az ország 2009-ben Koppenhágában adott otthont az ENSZ éghajlat-változási keretegyezményének 15. részes felek konferenciájának (COP15), amely ugyan nem hozott kötelező erejű megállapodást, de felhívta a figyelmet a dán diplomácia közvetítő szerepére. A fordulópontot a 2019 decemberében elfogadott **klímatörvény** (klimalov) jelentette, amely jogilag kötelező célt írt elő: Dánia üvegházhatású gázkibocsátását 2030-ra 70 százalékkal kell csökkenteni az 1990-es szinthez képest, és az országnak 2050-re klímasemlegessé kell válnia. A törvény létrehozta a **Klímatanácsot** (Klimarådet), amely évente értékeli a kormányzati intézkedések elégségességét.

A dán energiaátmenet egyik alappillére a **szélenergia**. Dánia már az 1970-es évek olajválságai után elkezdte a szélerőművek fejlesztését, és a 21. századra a villamosenergia-termelés jelentős részét szélerőművek biztosítják. A tengeri szélerőműparkok – például a Horns Rev, az Anholt és a későbbi projektek – nemzetközi mintává váltak. A 2010-es évek végétől a dán klímapolitika a **zöld átmenet** (grøn omstilling) átfogó keretében a közlekedés, a mezőgazdaság és az épületek kibocsátását is célba vette. A mezőgazdaság különösen érzékeny terület, mivel Dánia jelentős hús- és tejtermelő ország, és a mezőgazdasági kibocsátások csökkentése politikai konfliktusokat okoz a gazdaszervezetek és a környezetvédő csoportok között. 2022-ben a kormány megállapodást kötött a mezőgazdasági ágazat képviselőivel a műtrágya- és állatállomány-kibocsátás csökkentéséről, de a végrehajtás ütemezése és a kártérítési mechanizmusok vitatottak maradtak.

A klímapolitika társadalmi támogatottsága Dániában hagyományosan magas, de a konkrét intézkedések – például a szén-dioxid-adó kiterjesztése a mezőgazdaságra, a benzin- és dízelautók adóemelése, vagy a húsfogyasztás csökkentését célzó kampányok – megosztják a választókat. A 2020-as években a klímakérdés a fiatalabb generációk és a városi szavazók körében kiemelt prioritássá vált, míg a vidéki és ipari térségekben a munkahelyek védelme és az energiaárak emelkedése miatt fenntartások fogalmazódnak meg. A dán klímapolitika eredményeinek értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a kibocsátási statisztikák módszertana változott, és a nemzetközi légi közlekedés, illetve a fogyasztásalapú kibocsátások elszámolása vitatott.

8.4.5 EU-politika: opt-outok, népszavazások és a változó viszony

Dánia 1973-ban csatlakozott az Európai Közösségekhez, de az uniós tagságot a belpolitikai közvélemény tartósan megosztotta. Az 1992-es maastrichti szerződés elutasítása után Dánia az **Edinburgh-i megállapodás** keretében négy **opt-out**-ot (forbehold) kapott: nem vesz részt az euróövezetben, a közös védelempolitikában, az uniós polgárság egyes rendelkezéseiben, valamint a bel- és igazságügyi együttműködés szupranacionális részében. E kimaradási jogok a dán EU-politika állandó kereteivé váltak, és időről időre népszavazások tárgyát képezték.

A 2000-es népszavazáson a dán választók **elutasították az euró bevezetését**. A kampányban a gazdasági stabilitás, a nemzeti szuverenitás és a dán korona megőrzése mellett érvelő tábor győzött; a pontos arányok a hivatalos dán választási hatóság adatai szerint körülbelül 53 százalékos elutasítást mutattak. A dán korona azóta is az Európai Árfolyam-mechanizmus (ERM II) keretében, szűk ingadozási sávban követi az eurót, de az ország nem vezette be a közös valutát.

A **2015-ös népszavazás** a bel- és igazságügyi opt-out átalakításáról döntött volna: a kormány azt javasolta, hogy a teljes kimaradás helyett eseti alapon, az uniós jogszabályokhoz való csatlakozás lehetőségét biztosítsák. A választók többsége elutasította a javaslatot, ami a dán EU-szkepticizmus tartós erejét jelezte. Az elutasítás hátterében a menekültválság és a bevándorlási politika feletti nemzeti ellenőrzés megőrzésének igénye állt.

A **2022. júniusi népszavazás** viszont a védelmi opt-out eltörlését **elfogadta**; a résztvevők mintegy kétharmada támogatta, hogy Dánia csatlakozzon az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikájához. A népszavazást Oroszország Ukrajna elleni 2022. februári inváziója közvetlenül befolyásolta: a dán kormány és a pártok többsége azzal érvelt, hogy a megváltozott biztonsági környezetben Dániának teljes mértékben részt kell vennie az uniós védelempolitikában. A döntés nem érintette Dánia NATO-tagságát, de jelezte a dán EU-politika fokozatos nyitását a korábbi szuverenitásféltés ellenére.

A dán EU-politikát a 2010-es évektől a **jogállamisági viták** és a **migrációs politika** konfliktusai is formálták. Dánia a menekültválság idején a schengeni határellenőrzés ideiglenes visszaállításával élt, és többször bírálta az Európai Bizottságot a külső határok védelmének elégtelensége miatt. A dán kormányok ugyanakkor támogatták az egységes piacot, a szabadkereskedelmet és az uniós klímapolitikát, ami azt mutatja, hogy a dán EU-szkepticizmus szelektív: a gazdasági és környezeti integrációt elfogadják, míg a szuverenitás átadását a bel- és igazságügy, valamint a szociálpolitika területén elutasítják.

8.4.6 Jelenkori társadalom: jóléti modell nyomás alatt, demográfia és egyenlőtlenség

A dán jóléti állam a 21. században is magas szintű közszolgáltatásokat nyújt, de fenntarthatósága folyamatos vita tárgya. A **népesség öregedése**, a születési arány csökkenése és a munkaerőpiaci szerkezetváltás feszültségeket okoz a nyugdíjrendszerben és az egészségügyben. A dán **flexicurity** modell – a rugalmas munkaerőpiac, a nagyvonalú munkanélküli ellátások és az aktív munkaerőpiaci politika kombinációja – továbbra is nemzetközileg hivatkozott, de a 2000-es évek reformjai csökkentették a munkanélküli segély maximális időtartamát, és szigorították a jogosultsági feltételeket. A szakszervezetek és a munkáltatói szövetségek kollektív tárgyalásai továbbra is meghatározzák a béreket, de a szolgáltató szektorban és a platformalapú munkavégzésben új kihívások jelentek meg.

A bevándorlás és integráció kérdése a dán társadalom egyik legmegosztóbb témája maradt. A 2020-as években a hivatalos dán statisztika szerint a lakosság mintegy 10–12 százaléka bevándorló vagy bevándorló leszármazottja, de a pontos arány a definíciótól függ. A legnagyobb bevándorlói

csoportok Törökországból, Lengyelországból, Szíriából, Németországból és Romániából származnak. A dán integrációs politikát a 2010-es évek végétől a **munkavállalás elsődlegessége** jellemzi: a szociális juttatások feltétele a részvétel aktív munkaerőpiaci programokban, nyelvtanfolyamokon vagy közhasznú munkában. A kormányzat és a jobboldali pártok hangsúlyozzák a **dán értékek** (danske værdier) fogalmát, amely a demokrácia, a nemek közötti egyenlőség, a szólásszabadság és a szekuláris társadalom elveit foglalja magában. A kritikusok szerint ez a retorika gyakran kulturális hierarchiát sugall, és a muszlim kisebbségeket másodrendű állampolgárként kezeli.

A társadalmi egyenlőtlenség Dániában a skandináv országokhoz képest viszonylag alacsony, de a 2000-es évek óta növekedett. A nagyvárosokban, különösen Koppenhágában az ingatlanárak emelkedése lakhatási válságot idézett elő, ami a fiatalok és az alacsony jövedelműek számára nehezíti a lakáshoz jutást. A **vidéki elnéptelenedés** és a nagyvárosi koncentráció közötti feszültség a regionális politikák állandó témája. A klímaátmenet társadalmi igazságossági kérdéseket is felvet: a szén-dioxid-adók és a zöld átállás költségei nem egyenlően oszlanak meg, ezért a kormányok kísérletet tesznek kompenzációs mechanizmusokra.

A **koronavírus-járvány** (COVID-19) 2020–2021-ben próbára tette a dán egészségügyi rendszert és a gazdaságot. A dán kormány gyorsan hozott korlátozó intézkedéseket, és a járványkezelésben a skandináv országok közül viszonylag alacsony halálozási arányt ért el, bár a pontos összehasonlítás módszertani nehézségekbe ütközik. A járvány alatt a dán kormány 2020 novemberében elrendelte az összes nyérc leölését egy koronavírus-variáns terjedése miatt, ami utólag jogi és politikai vitákat váltott ki, mivel a döntés törvényi alapja vitatott volt. A nyércügy a kormányzati válságkezelés és a jogállamiság viszonyáról szóló vita szimbólumává vált.

A 2024. január 14-én **II. Margit királynő** (Margrethe II) több mint öt évtizedes uralkodás után lemondott a trónról, és fia, **X. Frigyes** (Frederik X) lett Dánia királya. A trónváltás alkotmányos szempontból zökkenőmentes volt, és megerősítette a dán monarchia szimbolikus, integratív szerepét. A királyság intézménye a dán társadalomban széles körű támogatottságot élvez, bár a 2020-as években a fiatalabb generációk egy része vitatja a monarchia költségeit és demokratikus legitimitását.

8.4.7 Források és bizonytalanságok

A 21. századi dán politika és társadalom tárgyalása alapvetően **elsődleges forrásokra** támaszkodik: a dán parlament (Folketing) törvényei, a kormányzati közlemények, a választási eredményeket rögzítő hivatalos statisztikák, az EU-szerződések és népszavazási dokumentumok. A választási arányok és a népszavazási eredmények a dán választási hatóság (Danmarks Statistik) és az EU intézményeinek adatbázisaiban ellenőrizhetők; a szövegben szereplő százalékok kerekítettek, ezért a pontos értékeket az olvasónak a hivatalos forrásokban kell visszakeresnie. A másodlagos szakirodalom – dán, angol és német nyelvű politikatudományi, szociológiai és történeti munkák – értelmezési kereteket kínál, de a 2020-as évek eseményei még nem rendelkeznek lezárt történeti értékeléssel.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők: (1) A bevándorlási statisztikák definíciói időben változnak; a „nem nyugati” kategória kritikája miatt az adatok összehasonlítása torzíthat. (2) A klímapolitikai célok teljesülésének mérése módszertani vitáktól függ: a kibocsátási leltárak eltérő határokkal számolhatnak, és a nemzetközi együttműködés – például az EU kibocsátáskereskedelmi rendszere – befolyásolja a dán nemzeti számokat. (3) A 2020-as évek közepének politikai fejleményei – kormánykoalíciók, törvényhozási döntések – gyorsan változnak; a könyv lezárása (2026) utáni események nem szerepelhetnek. (4) A karikatúraválság és a menekültválság emlékezetpolitikai értelmezése erősen vitatott: a szólásszabadság és a kisebbségvédelem közötti egyensúly kérdésében nincs konszenzus. (5) A koronavírus-járvány nyérc-ügyének jogi és politikai

értékelése a lezárás időpontjában még folyamatban volt; a felelősség kérdése nem tekinthető lezártnak.

A szöveg igyekszik elkerülni az egyoldalú állásfoglalást, de a bevándorlási politika és az integráció kérdésében a dán közbeszéd erősen polarizált; a tankönyvi ábrázolásnak ezért mind a kormányzati érveket, mind a kritikai álláspontokat ismertetnie kell, anélkül hogy relativizálná a diszkriminációval vagy a kirekesztéssel kapcsolatos aggályokat.

8.4.8 Rövid összefoglaló

- Dánia a 2001 utáni időszakban a jobbközép kisebbségi kormányok és a Dán Néppárt befolyása alatt szigorú bevándorlási politikát épített ki; a 2005-ös karikatúraválság nemzetközi feszültségekhez vezetett, és megerősítette a szólásszabadság körüli vitákat.
- A 2015-ös menekültválság további szigorításokat hozott: az ékszertörvény, a juttatások csökkentése és a családegyesítés korlátozása; a szociáldemokraták 2019-től „paradigmaváltást" hirdettek, amely a hazatérésre és a menekültek számának radikális csökkentésére épült.
- A 2021-es párhuzamos társadalmakról szóló törvény a korábbi gettópolitikát folytatta, és vitákat váltott ki az etnikai alapú besorolásról.
- A dán klímapolitika a 2019-es klímatörvénnyel jogilag kötelező 70 százalékos kibocsátáscsökkentést írt elő 2030-ra; a szélenergia és a zöld átmenet központi szerepet kap, de a mezőgazdasági kibocsátások kérdése konfliktusos.
- Dánia EU-tagságát négy opt-out határozza meg; az eurót 2000-ben elutasították, a bel- és igazságügyi kimaradást 2015-ben fenntartották, de a védelmi opt-outot 2022-ben, az ukrajnai háború hatására eltörölték.
- A dán jóléti modell a 21. században is működik, de az öregedő társadalom, a lakhatási válság, a növekvő egyenlőtlenség és a bevándorlási viták feszültségeket okoznak.
- A koronavírus-járvány, különösen a nyérc-ügy, a kormányzati válságkezelés és a jogállamiság viszonyáról indított vitát.
- A 2024-es trónváltás II. Margitról X. Frigyesre a monarchia folytonosságát és alkotmányos szerepét erősítette meg.

8.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Dánia bevándorlási politikájának alakulását a 2000-es évek jobbközép kormányai és a 2019 utáni szociáldemokrata kormány között: mely elemek mutatnak folytonosságot, és melyek tekinthetők „paradigmaváltásnak"?
2. Milyen belpolitikai és külpolitikai tényezők magyarázzák, hogy a dán választók 2000-ben elutasították az eurót, 2022-ben viszont elfogadták a védelmi opt-out eltörlését?
3. Ismertesse a dán klímatörvény fő céljait és a végrehajtás legfontosabb akadályait a mezőgazdaság és a társadalmi igazságosság szempontjából.
4. Milyen érvek szólnak a párhuzamos társadalmakról szóló dán törvény mellett és ellen? Milyen forráskritikai problémákat vet fel a „nem nyugati" kategória használata?
5. A karikatúraválság és a menekültválság hogyan formálta a dán társadalom önképét és a dán EU-politikát? Keressen összefüggéseket a bevándorlási szigorítások és a 2015-ös népszavazás eredménye között.

9 Norvégia a középkorban és a dán uralom alatt

9.1 A norvég királyság és a viking expanzió

9.1.1 Bevezetés

A norvég királyság kialakulása és a viking expanzió története a korai skandináv államépítés egyik legfontosabb esete, mert a mai Norvégia területén nem egyetlen központból kiinduló, folyamatos hódítás, hanem a tengerparti törzsi társadalmak, a hajózási technológia, a kereskedelem és a katonai zsákmányszerzés bonyolult összjátéka hozta létre a királyság kereteit. Ez az alfejezet a A viking kor társadalma és expanziója és A dán, norvég és svéd királyság kialakulása általános áttekintésére épít, de a hangsúlyt a norvég területekre helyezi. A viking kort a könyv periodizációja szerint nagyjából 793 és 1066 közé tesszük; ez azonban nem éles határvonal, hanem a modern történetírás által használt munkafogalom. A norvég királyság kialakulásának folyamata részben egybeesik a viking korral, de a központi hatalom megszilárdulása a 11–13. századra húzódik.

Az alfejezet célja, hogy megmutassa: a korai norvég állam nem a mai nemzetállam előképe, hanem törzsi, regionális és tengeri hatalmi hálózatokból összeálló, változó területű királyság volt. A „norvég” jelző a középkorban területi és nyelvi azonosságot jelölt, nem modern nemzeti identitást. A viking expanzió pedig nem egységes norvég vállalkozás volt, hanem egymással versengő, gyakran családi vagy helyi vezetők irányította expedíciók sorozata, amelyek egyszerre szolgáltak kereskedelmi, katonai és gyarmatosítási célokat. A források bizonytalanságai miatt a kronológiát és a személyek szerepét óvatosan kell kezelni: a későbbi izlandi sagák és a keresztény krónikák gyakran idealizálják vagy leegyszerűsítik a hatalmi viszonyokat.

9.1.2 A korai norvég területek és a törzsi társadalom

A mai Norvégia területén a viking kor előtt és annak korai szakaszában nem létezett egységes állam. A földrajzi tagoltság – a hosszú, fjordokkal szabdalt partvonal, a magashegységi belső területek és a rövid, de hajózható völgyek – alapvetően meghatározta a politikai szerkezetet. A települések elsősorban a tengerparton, a fjordok mélyén és a folyótorkolatokban sűrűsödtek; a belső felföldeket és a magashegyeket csak szezonálisan, vadászatra vagy legeltetésre használták. A tényleges hatalom kicsi, területileg korlátozott egységekhez kötődött, amelyeket a modern szakirodalom gyakran törzsi területeknek vagy törzsfői udvaroknak nevez.

A korai társadalom alapvetően három rétegre tagolódott, bár a határok átjárhatók voltak. A legnagyobb csoportot a szabad parasztok alkották, akik saját földdel rendelkeztek, fegyvert viselhettek, és részt vettek a helyi gyűléseken. A szabad paraszti réteghez tartoztak a halászok, hajóépítők és kiskereskedők is, akik a tengerparti gazdaságban kulcsszerepet játszottak. A második réteget a **törzsfők** (óészaki: *hǫfðingi*, többes *hǫfðingjar*) vagy **jarlok** (óészaki: *jarl*) alkották, akik saját udvart tartottak, harcosokból és szolgákból álló kísérettel rendelkeztek, és a helyi gyűléseken meghatározó befolyással bírtak. A harmadik réteg a rabszolgák (**thrall**, óészaki: *þræll*) voltak, akik hadifoglyokból, adósokból vagy vásárolt személyekből kerültek a háztartásokba és a mezőgazdasági munkába. A rabszolgaság a viking társadalom intézményes

része volt, de a források nem teszik lehetővé a rabszolgák számának pontos becslését; a régészeti temetők elemzése és a korai törvényszövegek alapján a társadalom alsó rétege jelentős lehetett.

A helyi politikai intézmény a **ting** (óészaki: *þing*, a mai norvég *ting* ‘gyűlés’ szó előzménye) volt. A ting egy szabályos időközönként összehívott gyűlés volt, amelyen a szabad férfiak részt vehettek; itt döntöttek vitás ügyekről, hoztak törvényeket, ítélkeztek bűncselekmények ügyében, és választottak vagy megerősítettek vezetőket. A ting intézménye a középkori királyi hatalom kiépítése után is fennmaradt, sőt a későbbi norvég alkotmányos hagyományban is hivatkozási alap lett. A tingek területi szintjei különböztek: léteztek helyi, kerületi és regionális gyűlések, de ezek pontos hierarchiája területenként változott. A középkori norvég jogi szövegek, például a **Gulathing törvényei** (Gulatingsloven) és a **Frostatingsloven** későbbi, 12–13. századi lejegyzések, de maguk a gyűlések korábbi, szóbeli hagyományra épülő intézmények voltak.

A törzsfők hatalmának alapja a földtulajdon, a hajózás, a fegyveres kíséret és a kereskedelem ellenőrzése volt. A part menti kereskedelem és a prémek, bőrök, hal, viasz, méz és rabszolgák cseréje már a viking kor előtt is jelentős volt. A törzsfők udvarai nem csak katonai központok, hanem csere- és elosztóhelyek is voltak, ahol a zsákmányt és az adományokat újraosztották a harcosok és a kliensek között. Ez a redisztribúciós rendszer – bár nem azonos a későbbi középkori adórendszerrel – alapozta meg a törzsfők politikai befolyását.

9.1.3 A viking expanzió norvég irányai

A viking kori skandináv expanzió nem egyetlen központból indult ki, hanem dán, norvég és svéd területekről, eltérő földrajzi irányokban. A dán vikingek elsősorban a Frank Birodalom, a Brit-szigetek déli része és az Északi-tenger partvidéke felé portyáztak, majd később Normandiában és Angliában telepedtek meg. A svéd vikingek főként keletre, a Baltikumon át a keleti folyami útvonalakra – a Dnyeper és a Volga mentén – hatoltak, ahol kereskedelmi és katonai hálózatokat építettek ki a bizánci és az iszlám világgal. A norvég vikingek jellemzően nyugat felé, az Északi-tengeren és az Atlanti-óceánon hajóztak: a Brit-szigetek északi és nyugati szigetei, Írország, Skócia, a Feröer-szigetek, Izland, majd Grönland és a mai Kanada partvidéke voltak expedícióik fő célpontjai. Ezt a területi irányultságot nem szabad merev nemzeti sémaként kezelni, mert a viking seregek és telepesek gyakran keveredtek, és a politikai lojalitások nem követték a későbbi nemzeti határokat. Ugyanakkor a földrajzi közelség, a hajózási útvonalak és a helyi elitek kapcsolathálózatai valóban eltérő hangsúlyokat eredményeztek.

A norvég területekről induló expanzió első nagy, írásos forrásokkal dokumentált eseménye a **793-as Lindisfarne-i rajtaütés** volt, amikor viking hajósok kirabolták a northumbriai kolostort. Az angolszász krónikák ezt isteni büntetésként, a korabeli mediterrán keresztény világot sokkoló eseményként írták le. A Lindisfarne-i eseményt a modern történetírás hagyományosan a viking kor kezdetének tekinti, bár régészeti leletek és korábbi írásos adatok arra utalnak, hogy skandináv hajósok már korábban is eljutottak a Brit-szigetekre, részben kereskedőként. A 793-as dátum tehát elsősorban szimbolikus korszakhatár, nem pedig az első érintkezés időpontja.

A 9. század folyamán a norvég vikingek rendszeressé tették a nyugati portyákat. A skót szigetek – a Shetland- és az Orkney-szigetek – korán norvég befolyás alá kerültek, és a 9. század végétől a **jarlok** uralma alatt formálisan a norvég koronához kapcsolódtak, bár a helyi hatalomgyakorlás sokáig önálló maradt. A Hebridák, Man-sziget és Írország partvidéke szintén norvég vikingek portyáinak és letelepedésének helyszíne lett. A 9. század közepén a vikingek elfoglalták Dublint, és hosszú ideig uralmuk alatt tartották a várost, amely fontos kereskedelmi és rabszolga-kereskedelmi központtá vált. Az ír évkönyvek és az izlandi sagák részben eltérően számolnak be ezekről az eseményekről; a modern történészek az ír forrásokat általában megbízhatóbbnak tartják a kronológia tekintetében, de a politikai részletek itt is gyakran bizonytalanok.

A norvég viking expanzió másik – talán legmaradandóbb – eredménye az észak-atlanti szigetek benépesítése volt. A Feröer-szigetekre a 9. században érkeztek telepesek, bár a szigeteket valószínűleg már korábban ismerték ír szerzetesek. A feröeri települések társadalma a norvég törzsfői modellt követte, és a szigetek a 11. században norvég fennhatóság alá kerültek. **Izland** benépesítése a hagyományos kronológia szerint 874 körül kezdődött, amikor a sagák szerint Ingólfur Arnarson telepedett le a mai Reykjavík környékén. A modern régészet és a természettudományos keltezés megerősíti, hogy a 9. század második felében valóban jelentős betelepülés kezdődött, de a konkrét személyek és az első telepes kilétének történetei a 12–13. századi sagák utólagos szerkesztésén alapulnak. Az izlandi települések politikai szerkezete a norvégiai tingek mintájára épült: a 930 körül létrehozott **Althingi** (Alþingi) a sziget egészét átfogó gyűlés volt, amely a törzsfők és szabad parasztok képviseletén alapult.

A 980-as években, a sagák szerint **Vörös Erik** (Eiríkur rauði) Izlandról kiutasítva hajózott Grönland felé, és telepet alapított a sziget délnyugati partján. A grönlandi norvég telepek – a keleti és a nyugati település – mintegy fél évezredig álltak fenn, de a 15. századra elnéptelenedtek; ennek okai vitatottak, valószínűleg a klímaváltozás, a kereskedelmi kapcsolatok megszakadása és a helyi inuit közösségekkel való konfliktusok együttesen játszottak szerepet. A sagák arról is beszámolnak, hogy Vörös Erik fia, **Leif Eriksson** (Leifur Eiríksson) a 11. század elején eljutott a mai Kanada partvidékére, amelyet **Vinlandnak** (Vinland) neveztek. A régészeti ásatások az 1960-as években a kanadai L'Anse aux Meadows helyszínén norvég típusú épületeket tártak fel, ami alátámasztja, hogy skandináv hajósok valóban eljutottak Észak-Amerikába, bár a település rövid életű volt. A Vinland-sagák (A Grönlandiak sagája és a Vörös Erik sagája) nem szó szerint igaz beszámolók, hanem későbbi irodalmi alkotások, amelyek keverik a valós eseményeket, a családtörténeti hagyományt és a keresztény legendákat. A régészeti leletek megerősítik a transzatlanti utazás tényét, de a sagák részleteit – például a konkrét útvonalakat és a szőlőtermesztés történetét – nem lehet bizonyított tényként kezelni.

A nyugati viking expanzió gazdasági alapja a zsákmányszerzés mellett a tengeri kereskedelem volt. A norvég hajósok szárított tőkehalat, prémet, bőrt, rozmáragyart, viaszt és rabszolgákat szállítottak nyugatról keletre és északról délre. A kereskedelem azonban nemcsak a viking expedíciókhoz kötődött: a norvég partvidéken már korábban is léteztek helyi cserehálózatok, amelyek a viking korban kiterjedtek az Északi-tenger és az Atlanti-óceán térségére. A kereskedelmi útvonalak ellenőrzéséért a törzsfők és a kialakuló királyi hatalom versengett, mert a kereskedelemből származó jövedelem – például a vásárvámok, a hajózási illetékek és a zsákmányból való részesedés – megerősítette a fegyveres kíséretet és a politikai befolyást.

9.1.4 A norvég királyság kialakulása

A norvég királyság kialakulásának történetét elsősorban későbbi, 12–13. századi izlandi és norvég sagákból ismerjük. A legfontosabb források közé tartozik **Snorri Sturluson** *Heimskringla* című munkája, amely a 13. század első felében íródott, valamint a *Fagrskinna* és a *Morkinskinna* című királytörténetek. Ezek a szövegek részletesen beszámolnak a norvég királyok genealógiájáról, harcairól és udvari viszonyairól, de erősen irodalmi szerkesztésűek, gyakran későbbi politikai érdekeket tükröznek, és nem tekinthetők közvetlen, egykorú beszámolónak. A régészeti leletek, rúnakövek és a korabeli külföldi források – például a frank évkönyvek, az angolszász krónikák és a bizánci feljegyzések – részben ellenőrzik vagy cáfolják a sagák állításait, de a kép így is hézagos.

A hagyományos narratíva szerint az első norvég király **I. Harald Széphajú** (Haraldur hárfagri, a modern norvég történetírásban gyakran Harald Hårfagre) volt, aki a 9. század végén egyesítette a délnyugati törzsfői területeket. A sagák szerint Harald a **Hafrsfjordi csata** (Slaget ved Hafrsfjord) után, hagyományosan 872 körül szerezte meg az ország feletti uralmat. Ez a dátum

a modern nemzeti emlékezetben kiemelt szerepet kapott – Norvégia 1872 körül ünnepelte a csata ezredik évfordulóját –, de a történettudomány ma óvatosabban kezeli. A Hafrsfjordi csata létezése valószínű, de a dátum bizonytalan, és Harald hatalma nem terjedt ki a mai Norvégia egészére; inkább a délnyugati partvidék és a vestfoldi területek feletti dominanciát jelentett. A „Norvégia egyesítője” cím inkább a 13. századi királyi legitimációs törekvések visszavetítése, mint történeti tény.

A korai norvég királyok hatalma törékeny volt. A 10. században a királyi hatalom központja elsősorban a Vestfold és a Viken területén volt, a tengerparti kereskedelem és a dán kapcsolatok közelében. A királyok nem rendelkeztek állandó hadsereggel vagy széles körű adórendszerrel; hatalmukat a személyes hűség, a katonai sikerek és a törzsfőkkel kötött szövetségek tartották fenn. A 10. században több király is uralkodott, részben egymással párhuzamosan, és a dán királyok is igényt tartottak a norvég területek egyes részeire – különösen a déli Vikenre és Oslofjord vidékére. A norvég–dán viszony ebben az időszakban hol szövetséges, hol konfliktusos volt; a dán királyok többször megszerezték a norvég trónt, és a norvég elit egy része dán orientációt választott.

A 10. század második felében és a 11. század elején a királyság fokozatosan intézményesült. Különösen jelentős volt **I. Olaf Tryggvason** (Óláfr Tryggvason) és **II. Olaf Haraldsson** (Óláfr Haraldsson, a későbbi Szent Olaf) uralkodása, akik aktívan terjesztették a kereszténységet, és erőszakkal, illetve politikai nyomással igyekeztek a helyi törzsfőket a királyi hatalom alá vonni. A kereszténység felvétele nemcsak vallási váltás volt, hanem az államépítés eszköze is: az egyházi intézmények, az írásbeliség, a püspökségek és a kolostorok egy új, hierarchikus szervezetet hoztak létre, amely a királyi hatalom támasza lett. A kereszténység részletes tárgyalása a Kereszténység, egyház és államépítés alfejezetben található, itt csupán annyit kell kiemelni, hogy a vallásváltás összefonódott a királyi centralizációval.

II. Olaf Haraldsson 1028-ban vereséget szenvedett a dán **Nagy Knut** (Knútr inn ríki) ellen, és rövid száműzetés után az 1030-as **Stiklestadi csatában** (Slaget på Stiklestad) esett el. Halála után gyorsan elterjedt a szentségének híre; a holttestét a nidarosi (ma Trondheim) templomban helyezték el, és a **Nidarosi Szent Olaf-sír** a középkor egyik legfontosabb észak-európai zarándokhelye lett. Szent Olaf alakja a norvég nemzeti identitás és a királyság szimbolikus védőszentjévé vált, de ezt a szerepet a 12–13. századi egyházi és királyi propaganda alakította ki; a történeti Olaf Haraldsson valós tettei és a szentkultusz között különbséget kell tenni.

A 11. század közepén a norvég királyság területe fokozatosan kiterjedt a mai Norvégia északi részére is, bár a belső felföldek és a legészakibb, sami lakta területek ellenőrzése korlátozott maradt. A **számi** (sami) népcsoportok a Skandináv-félsziget északi és középső részén éltek, és a norvég királyság terjeszkedése, valamint a keresztény misszió fokozatosan behatolt az ő területeikre is. A sami közösségek és a norvég állam viszonya a középkorban bonyolult volt: a sami területeket gyakran adóztatták, de a norvég királyi hatalom nem törekedett teljes területi bekebelezésre; a sami közösségek hosszú ideig megőrizték saját társadalmi szervezetüket és életmódjukat. Ez a téma a A számi népek és jogok későbbi alfejezetben kerül részletesen tárgyalásra.

9.1.5 A helyi elitek és a királyi hatalom viszonya

A norvég királyi hatalom megerősödése nem egyoldalú folyamat volt, hanem a király és a helyi elitek közötti állandó alkudozás, konfliktus és együttműködés eredménye. A törzsfők és a jarlok hatalmát a király nem tudta egy csapásra felszámolni; a 11–12. századi királyok is kénytelenek voltak támaszkodni a helyi hatalmasságok katonai erejére és adminisztratív befolyására. A központosítás egyik fontos eszköze volt a **királyi birtokok** (kongsgård) létrehozása: a király a legyőzött törzsfők földjeit lefoglalta, és saját udvari embereinek, harcosainak adta hűbérbe vagy

szolgálati birtokként. Ez a rendszer fokozatosan átalakította a helyi hatalom szerkezetét, mert a királyhoz hű birtokosok – a **hirdmenn** (óészaki: *hirðmenn*) – nem a régi törzsi legitimitásból, hanem a királyi kinevezésből nyerték hatalmukat.

A tingek intézményét a királyi hatalom igyekezett ellenőrzése alá vonni, ugyanakkor a királyok nem szüntették meg a gyűléseket. A 13. században **VI. Magnus Håkonsson** (Magnús lagabœtir, „Törvényjavító Magnus") uralkodása alatt a regionális törvényeket egységes, országos törvénykönyvbe foglalták össze; ez az 1274-es **Landslov** (a mai norvég „országtörvény" szó korai megfelelője) a norvég államépítés egyik mérföldköve. A törvénykönyv rögzítette a királyi hatalom jogkörét, az egyház és az állam viszonyát, valamint a szabad parasztok jogait és kötelezettségeit. A Landslov azonban nem a modern értelemben vett alkotmány, hanem a királyi hatalom eszköze volt, amely a korábbi regionális jogok egységesítésével erősítette a központi kormányzatot.

A helyi elitek és a királyi hatalom kapcsolatában fontos szerepet játszott a **leidang** (óészaki: *leiðangr*, modern norvég *leidang*), a tengeri védelmi és hadkötelezettségi rendszer. A leidang a tengerparti területek szabad parasztjai számára hajóépítési, felszerelési és szolgálati kötelezettséget írt elő, és a királyi flotta alapját képezte. A rendszer a 11–12. században vált intézményessé, bár gyökerei a viking kori törzsfői hajós kíséretekre nyúlnak vissza. A leidang egyszerre volt katonai és adózási forma, és a királyi hatalom kiterjesztésének egyik legfontosabb eszköze, mert a hadkötelezettség megszervezése adminisztratív központokat és a helyi közösségek feletti ellenőrzést igényelt.

A helyi elitek azonban nem passzív elszenvedői voltak a központosításnak. A törzsfők családjai gyakran beházasodtak a királyi dinasztiába, vagy a királyi udvarban szereztek tisztségeket. A 12. században kirobbanó **polgárháborúk** (óészaki: *borgerkrigene*, a norvég történetírásban *borgerkrigstiden*, kb. 1130–1240) részben éppen a királyi utódlás körüli bizonytalanság és a helyi elitek közötti hatalmi harcok következményei voltak. A polgárháborús időszakban a trónkövetelők gyakran törzsfői csoportok támogatásával indítottak hadjáratokat, és a királyi hatalom időnként teljesen szétesett. A 13. század elejére a királyi hatalom újra megerősödött, de a polgárháborúk emléke arra figyelmeztet, hogy a norvég állam kialakulása korántsem volt lineáris vagy békés folyamat.

9.1.6 A tengeri kereskedelem és a városiasodás kezdetei

A viking expanzió és a királyság kialakulása szorosan összekapcsolódott a tengeri kereskedelem növekedésével. A norvég partvidéken már a viking kor előtt is jelentős volt a tengeri szállítás, de a viking kor hajóépítési és navigációs fejlődése – a híres **longship**-ek (óészaki: *langskip*, modern norvég *langskip*) és a szélesebb, teherhordó **knarr**-ok (óészaki: *knǫrr*) – lehetővé tette a nagyobb távolságú, rendszeres kereskedelmet. A 9–11. századi régészeti leletek, például a gokstadi és az osebergi hajósírok, azt mutatják, hogy a hajók nemcsak harci, hanem szállítási és reprezentációs célokat is szolgáltak. Az **Osebergi hajó** (Osebergskipet) 1904-es feltárása során előkerült díszített tárgyak, textilek és állati csontok arra utalnak, hogy a hajó egy magas rangú nő temetkezési helye volt, ami a nők korabeli szerepére és a tengeri elit reprezentációs gyakorlatára is fényt vet.

A kereskedelem fontos árucikkei közé tartozott a szárított tőkehal (a későbbi **klippfisk** és **tørrfisk** előzménye), amelyet a norvég partok mentén nagy mennyiségben halásztak, és amely a középkorban Észak-Európa egyik legfontosabb fehérjeforrása lett. A halászat és a halkereskedelem a 11. századtól egyre inkább a norvégiai városokhoz kötődött. A legfontosabb korai kereskedelmi központok **Kaupang** (a mai Vestfoldban), **Trondheim** (akkori nevén Nidaros), **Bergen** és **Oslo** voltak. Kaupang a 9. században jött létre, és a viking kori kereskedelem egyik legfontosabb dél-norvégiai csomópontja volt; a 10. század végére azonban hanyatlani kezdett, valószínűleg a regionális hatalmi átrendeződés és a kereskedelmi útvonalak megváltozása miatt. Trondheim a

Szent Olaf-kultusz központjaként a 11. századtól zarándok- és kereskedővárossá nőtt, míg Bergen a 12. századtól a norvég halkereskedelem és a Hanza-kereskedelem egyik legfontosabb kikötője lett. A Hanza szerepét a A norvég középkor és a Hanza alfejezet tárgyalja részletesen, itt csak annyit kell megjegyezni, hogy a német kereskedők befolyása a 13. századtól vált meghatározóvá.

A tengeri kereskedelem és a királyi hatalom összefüggése abban is megmutatkozott, hogy a királyok igyekeztek ellenőrizni a kikötőket és a vásárhelyeket. A 11. századi norvég királyok – különösen Olaf Haraldsson és utódai – törvényeket hoztak a kereskedelmi rendről, a mértékegységekről és a hajózási illetékekről. A városi piacok királyi felügyelet alá kerültek, és a királyi adóbevételek jelentős része a kereskedelemből származott. Ez a folyamat párhuzamos volt a többi északeurópai királyságban megfigyelhető városiasodással, de Norvégiában a városhálózat ritkább maradt, mint a Németalföldön vagy Észak-Németországban, mivel a termékeny mezőgazdasági területek korlátozottak voltak, és a településszerkezetet a tengerparti közlekedés uralta.

9.1.7 A viking expanzió okai és értelmezési vitái

A norvég viking expanzió okairól nincs egységes tudományos magyarázat, és a 20–21. századi történetírásban több, egymással versengő értelmezés létezik. A korábbi – gyakran romantikus vagy nemzeti – narratívák a vikingeket egységes, harcias etnikai csoportként ábrázolták, akik a túlnépesedés miatt kényszerültek terjeszkedni. A modern kutatás ezt a képet árnyalja: a túlnépesedés önmagában nem magyarázza, miért indultak éppen a 8. század végétől tömeges expedíciók, és miért éppen az adott irányokban. A régészeti kutatások nem mutatnak általános demográfiai nyomást a viking kor előtti Norvégiában; a termőföld korlátozottsága miatt azonban a part menti közösségekben a földöröklés rendje – gyakran a legidősebb fiú örökölt – arra késztethette a fiatalabb testvéreket, hogy a tengeren keressenek boldogulást.

A politikai centralizáció elmélete szerint a viking expedíciók a norvég törzsfői társadalomban zajló hatalmi harcok következményei voltak: a vesztes törzsfők és harcosaik kénytelenek voltak külföldön zsákmányt szerezni vagy új területet telepíteni. Ezt az értelmezést támogatja, hogy a sagák szerint több kiemelkedő viking vezér – például a 9. századi Hastein vagy a 10. századi Erik Bloodaxe – éppen a belső hatalmi harcok elől menekült vagy azok után keresett új bázist. Ugyanakkor a sagák narratívái itt is erősen irodalmiak, és a politikai menekültek történetei gyakran a későbbi királyi családok legitimációs igényeit szolgálták.

A kereskedelmi magyarázat szerint a viking expedíciók elsősorban a kereskedelem új útvonalainak feltárására és a cserepontok ellenőrzésére irányultak. A viking kori skandináv társadalomban a zsákmányszerzés és a kereskedelem nem vált el élesen: a rajtaütések során szerzett rabszolgákat és zsákmányt gyakran továbbértékesítették a keleti és nyugati piacokon. A norvég vikingek nyugati irányú expanziójában a Brit-szigetek kolostorainak ezüst- és aranykincsei, valamint az észak-atlanti szigetek természeti erőforrásai – például a rozmáragyar és a madárpehely – egyszerre szolgáltak zsákmányként és kereskedelmi áruként. A kora középkori észak-atlanti kereskedelem rekonstrukciója azonban nagyrészt régészeti leletekre épül, mivel a korabeli írásos források ritkák; a forgalom nagyságát és a hálózatok sűrűségét ezért csak közvetett módon lehet becsülni.

A klímaváltozás szerepe vitatott. A 8–13. század közötti időszakot a modern klímatörténet gyakran a középkori meleg periódusnak nevezi, amikor az észak-atlanti térségben viszonylag enyhe éghajlat uralkodott. Ez kedvezett a hajózásnak és a szigetek betelepítésének, de a klímaváltozás önmagában nem magyarázza a viking expanzió kezdetét. A 14. századtól kezdődő lehűlés – a kis jégkorszak – viszont hozzájárult a grönlandi norvég telepek hanyatlásához, és befolyásolta a norvégiai mezőgazdaságot és halászatot is. A klímatörténeti adatok azonban közvetettek, és a természeti tényezők és a társadalmi folyamatok közötti ok-okozati viszony nem mindig egyértelmű.

A viking expanzió értelmezésében a modern emlékezetpolitika is szerepet játszik. A norvég nemzeti identitás 19. századi kialakulása során a viking kort – különösen a hajós hagyományt és a felfedezéseket – a nemzeti büszkeség forrásaként állították be. A 20. században Norvégia függetlenségének és tengeri szerepének hangsúlyozása gyakran a viking örökségre hivatkozott. Ugyanakkor a viking kor rabszolga-kereskedelme, erőszakos portyái és a kolostorok kirablása kényelmetlen eleme a nemzeti történelemnek; ezeket a modern kutatás egyre nyíltabban tárgyalja, de a közbeszédben és a turisztikai reprezentációban továbbra is gyakran a kalandos, felfedező képet emelik ki. A tudományos konszenzus ma az, hogy a vikingeket nem lehet sem romantikus hősökként, sem kizárólagosan erőszakos fosztogatókként leírni: a korszak társadalma egyszerre volt harcos, kereskedő, földműves és hajós, és a cselekvők motivációi is sokfélék voltak.

9.1.8 Források és bizonytalanságok

A norvég királyság kialakulásáról és a viking expanzióról szóló ismereteink alapvetően négy forrástípusból származnak: későbbi skandináv sagákból és törvényszövegekből; egykorú külföldi írásos forrásokból (angolszász krónikák, ír évkönyvek, frank évkönyvek, arab utazók beszámolói); régészeti leletekből (települések, hajósírok, érmék, mindennapi tárgyak); és rúnakövekből. Mindegyik forrástípusnak megvannak a maga korlátai, és a szakirodalomban több kulcskérdés vitatott.

A sagák a legrészletesebb elbeszélő források, de a legkevésbé megbízhatóak a kronológiai és politikai részletek tekintetében. A 13. századi izlandi szerzők – elsősorban Snorri Sturluson – szándékosan irodalmi műveket alkottak, amelyekben a múltat a saját koruk politikai és vallási viszonyaihoz igazították. A királyok listája, a csaták lefolyása és a személyes motivációk sokszor későbbi kitaláció vagy retrospektív legitimáció. Ezért a modern történészek a sagákat óvatosan kezelik: a társadalmi intézményekre, a mentalitásra és a jogi fogalmakra vonatkozóan gyakran értékes adatokat tartalmaznak, de a konkrét események rekonstrukciójához a régészeti és egykorú forrásokkal való egybevetés szükséges.

A külföldi egykorú források előnye, hogy közel egy időben keletkeztek az eseményekkel, de szerzőik gyakran ellenséges vagy félreértő perspektívából írtak. Az angolszász krónikák a vikingeket elsősorban mint pogány fosztogatókat ábrázolják, az ír évkönyvek pedig a kolostorok elleni támadásokra összpontosítanak. A frank évkönyvek a dán vikingekkel kapcsolatban részletesebbek, mint a norvégokkal, és a keleti források – például Ibn Fadlan beszámolója – főként a svéd vikingek (ruszok) szokásairól szólnak. A norvég vikingek nyugati tevékenységére vonatkozóan ezért a források egyenetlenek.

A régészeti leletek a legmegbízhatóbb adatokat szolgáltatják a településszerkezetről, a kereskedelemről, a hajózásról és a mindennapi életről, de a régészeti leletekből nem olvasható ki közvetlenül a politikai történet. A hajósírok – mint az osebergi, a gokstadi és a tunei leletek – a korabeli elit hatalmát és reprezentációját mutatják, de nem bizonyítják a sagák konkrét szereplőinek történeti létezését. A telepásatások – például Kaupangban – felfedték a korai városi kereskedelem szerkezetét, de a város hanyatlásának okai továbbra is vitatottak.

A rúnakövek különösen értékesek, mert egykorú feliratok, gyakran emlékezeti vagy kereskedelmi célból. A norvég rúnakövek többsége a 10–11. századból származik, és gyakran emlékezik azokra, akik „nyugatra” vagy „keletre” haltak meg. A rúnakövek azonban rövidek, formula jellegűek, és nem adnak folyamatos elbeszélést; ráadásul sok norvég rúnakő a későbbi középkorban megsemmisült vagy beépült épületekbe, így a leletanyag reprezentativitása bizonytalan.

Összességében a norvég királyság kialakulásának kronológiája és a viking expanzió részletei továbbra is részben bizonytalanok. A szakirodalomban konszenzus van arról, hogy a 9–11. században a norvég területen fokozatos politikai integráció ment végbe, és hogy a viking expedíciók

szorosan összefüggtek a tengeri kereskedelem növekedésével és a törzsfői hatalom versengésével. Vita tárgya viszont a központosítás üteme, az egyes királyok szerepe, a kereszténység felvételének pontos mechanizmusa, valamint az expanzió okainak súlyozása. Az olvasónak ezért minden állítást érdemes a forrástípus és a bizonytalanság fényében értékelnie.

9.1.9 Rövid összefoglaló

- A mai Norvégia területén a viking kor előtt és annak korai szakaszában nem létezett egységes állam; a hatalmat törzsi területek, helyi gyűlések (tingek) és törzsfői udvarok tagolták.
- A norvég viking expanzió fő iránya nyugatra mutatott: a Brit-szigetek északi és nyugati vidékeire, a skót szigetekre, Írországba, a Feröer-szigetekre, Izlandra, Grönlandra és rövid ideig a mai Kanada partvidékére.
- A tengeri kereskedelem – elsősorban a szárított hal, prém, rozmáragyar és rabszolgák cseréje – a viking expedíciókkal párhuzamosan nőtt, és a korai városok (Kaupang, Trondheim, Bergen) kialakulásának alapját képezte.
- A norvég királyság kialakulását a hagyományos narratíva I. Harald Széphajúhoz és a hafrsfjordi csatához köti, de ez a kép a 13. századi sagák retrospektív legitimációja; a valós folyamat fokozatos, törékeny és többször megszakított volt.
- A kereszténység felvétele (Szent Olaf kora) nemcsak vallási, hanem államépítési fordulat is volt, mert az egyházi intézmények és az írásbeliség megerősítették a királyi hatalmat, és a Nidarosi Szent Olaf-sír a középkori királyság egyik szimbolikus központjává vált.
- A királyi centralizáció a helyi elitekkel való állandó alkudozás és konfliktus közepette haladt; az 1130–1240 közötti polgárháborúk a trónutódlás és a törzsfői hatalom bizonytalanságát mutatják.
- A viking expanzió okairól nincs tudományos konszenzus; a túlnépesedés, a politikai centralizáció, a kereskedelem és a klíma szerepét különböző iskolák eltérően súlyozzák, és a modern emlékezetpolitika is befolyásolja a korszak megítélését.

9.1.10 Önellenőrző kérdések

- Miért nem nevezhetjük a viking kori Norvégiát modern nemzetállamnak, és milyen intézmények szervezték a helyi társadalmat?
- Hasonlítsa össze a norvég viking expanzió fő irányait a dán és a svéd vikingek útvonalaival! Milyen földrajzi és gazdasági tényezők magyarázhatják a különbségeket?
- Elemezze, milyen szerepet játszott a tengeri kereskedelem a norvég királyi hatalom megerősödésében! Milyen forrásokból ismerjük ezt a folyamatot, és melyek e források korlátai?
- Miért problematikus a sagák használata a norvég királyság kialakulásának rekonstrukciójában? Milyen más forrástípusokkal lehet ellenőrizni vagy kiegészíteni őket?
- Hogyan kapcsolódott a kereszténység felvétele a királyi centralizációhoz, és miért vált Nidaros (Trondheim) a királyság szimbolikus központjává?

9.2 A norvég középkor és a Hanza

Norvégia 13. századi intézményei és gazdasági kapcsolatai alapozták meg azt a királyságot, amely a 14. század végén látszólag elveszítette önálló politikai súlyát, de nem tűnt el: jogrendje, egyházi szervezete és a Bergenre épülő kereskedelmi hálózat a későbbi dán–norvég állam keretei között is meghatározó maradt. Az előző alfejezet A norvég királyság és a viking expanzió a királyság kialakulását és a viking kori hódításokat mutatta be. Ebben az alfejezetben a középkori Norvégia

belső intézményeire, jogi és egyházi rendjére, valamint a Hanza-kereskedelem következményeire összpontosítunk. A téma azért fontos, mert a norvég középkor egyszerre mutat erős államépítést és jelentős gazdasági alárendelődést: a 13. századi jogi-királyi reformok a korszak egyik legfejlettebb európai jogrendjét hozták létre, miközben a külkereskedelem egyre inkább a német Hanza-városok ellenőrzése alá került. Ez a kettősség magyarázza a norvég társadalom és állam késő középkori gyengülését, illetve a dán uralom felé vezető utat.

9.2.1 Az egyház kiépülése és a Nidarosi érsekség

A kereszténység intézményesülése Norvégiában a 11. században kezdődött, és a 12. század közepére vált szervezetileg befejezetté. A királyok – különösen **Olav Haraldsson** (Szent Olav, uralk. 1015–1030) – a keresztény egyházat a hatalom megszilárdítására használták, és a missziós püspökségek fokozatosan területi egyházmegyékké alakultak. A norvég egyház legfontosabb központja **Nidaros** lett, a mai Trondheim, ahol Szent Olav sírja fölé templom és később érseki székesegyház épült. A nidarosi érsekséget 1152-ben vagy 1153-ban alapította **Nicholas Breakspear** pápai legátus, a későbbi IV. Adorján pápa; az alapítás pontos évszáma a források eltérése miatt bizonytalan, de a tudományos konszenzus 1152/53-at jelöl meg. Az érsekség Norvégia mellett a nyugati szigetek – Izland, Grönland, a Feröer-szigetek, valamint egy ideig a skóciai szigetek – egyházi joghatóságát is megkapta. Ez a **Nidarosi egyháztartomány** (norvégul *Nidaros erkebispedømme*) a norvég királyság egyházi-politikai befolyását messze a szárazföldi országhatárokon túlra terjesztette ki.

A norvég egyház jövedelmei a földbirtokokból, a **tizedből** (norvégul *tiende*) és a zarándoklatok adományaiból származtak. Szent Olav 1030. évi halála után Nidaros az északi kereszténység egyik legfontosabb zarándokhelyévé vált; a későbbi források – például a **Passio Olavi** és a sagák – a szent közbenjárásához kötött csodákat említenek, történeti hitelességük azonban változó. A püspökségek között Nidaros mellett **Bergen**, **Stavanger**, **Oslo**, **Hamar** és a 12. században alapított **Kirkjubø** (Feröer) működtek; a határok időnként módosultak, és a dokumentáció a 13. század előtt hiányos.

Az egyház és a királyi hatalom viszonya a 12–13. században egyszerre volt együttműködő és versengő. A királyok a püspöki kinevezések befolyásolására törekedtek, az egyház pedig a **kánonjog** (latinul *ius canonicum*) alapján a maga függetlenségét védte. A 13. század közepén a **konkordátum-szerű megállapodások** – például Håkon Håkonsson király és a pápai legátusok közötti egyezségek – szabályozták a választásokat és a birtokjogokat. A 1277. évi **sættargjerden** (szó szerint: kiegyezés) **Tønsbergben** az egyház és a királyság közötti joghatósági vitákat rendezte: megerősítette az érsekség bizonyos ítélkezési jogait, de a királyi hatalom is megőrizte befolyását a világi ügyekben. A megállapodás szövege fennmaradt, és a norvég középkori jogtörténet egyik kulcsdokumentuma; értelmezése mindazonáltal vitatott, mert a későbbi királyok nem mindig tartották be.

Az egyházi intézmények nem csupán vallási, hanem gazdasági és adminisztratív szerepet is betöltöttek. A kolostorok – mint a **Munkeliv** Bergenben, a **Hovedøya** Oslónál vagy a **Lyse** ciszterci apátság – földbirtokosként és gazdálkodó egységekként működtek; a bencések, ciszterciek és más rendek a mezőgazdasági technikák és az írásbeliség terjesztésében is részt vettek. Az egyház írnokképzése tette lehetővé a királyi oklevelek és a törvények írásba foglalását, ami Norvégiában viszonylag korán, a 12. század végétől rendszeressé vált. Fontos hangsúlyozni: a norvég egyház nem állt a királyság felett, de nélküle a központi hatalom sem működhetett volna.

9.2.2 A jog egységesítése és a királyi hatalom

A középkori Norvégia jogrendje a 12. században még tartományi jellegű volt. A négy fő **tartományi törvény** – a **Gulatingsloven** (nyugat), a **Frostathingsloven** (Trøndelag), az **Eidsivathingsloven** (belső kelet) és a **Borgarthingsloven** (Oslofjord-vidék) – különböző jogszokásokat rögzített. Ezek a törvények a **thingek** (népgyűlések, norvégul *ting*) ítélkezési és jogalkotási hagyományára épültek, de a 12–13. században a királyi hatalom fokozatosan kiterjesztette ellenőrzését a jogszolgáltatásra. A tartományi törvények eredeti kéziratai nem maradtak fenn; a legkorábbi fennmaradt változatok a 13. századból, illetve későbbi másolatokból ismertek, ezért a korábbi jogszokások rekonstrukciója részben bizonytalan.

A nagy jogi reform **Magnus Haakonsson** király (uralk. 1263–1280) nevéhez fűződik, akit utóbb **Lagabøte** (törvényjavító) néven ismertek. 1274-ben adta ki az országos törvénykönyvet, a **Landslovot**, amely a tartományi jogokat egységesítette, és egész Norvégiára érvényes jogot teremtett. A Landslov szabályozta az öröklést, a földtulajdont, a házasságot, a büntetőjogot, a hajóhad-kiállítást és a királyi tisztviselők hatáskörét. A szöveg bevezetője a királyi hatalom isteni eredetét hangsúlyozta, és a jog egységesítését a rend és béke biztosítékaként mutatta be. A Landslov a maga korában rendkívül korszerű jogalkotásnak számított; nem véletlen, hogy egyes elemei egészen a 17. századig hatályban maradtak, sőt a norvég jogtörténet a mai napig a 13. századi törvénykönyvben látja a nemzeti jog egyik alapját. Ezt az emlékezetpolitikai állítást azonban óvatosan kell kezelni: a Landslov elsősorban királyi hatalmi eszköz volt, nem pedig egy modern „nemzeti” jogalkotás.

A Landslov mellett 1276-ban megjelent a **Bylov**, a városok joga, amely a városi kereskedelmet, a céheket, az ingatlanforgalmat és a városi bíráskodást szabályozta. A királyi udvar és a királyi ház belső rendjét a **Hirdskrá** foglalta össze. Az Izlandra kiterjesztett norvég jog a **Járnsiða** (1271–1273) és a **Jónsbók** (1281) formájában valósult meg; utóbbi évszázadokig az izlandi jog alapja maradt. Magnus Lagabøte reformjai tehát nemcsak a norvég szárazföldet, hanem a nyugati tengeren túli norvég fennhatóság alatt álló területeket is egységes jogrend alá vonták.

A királyi hatalom intézményi megerősödése a 13. században a **lendmenn** (királyi hűbéresek, nagyjából a főnemesség előzményei) és a **sysselmenn** (királyi helyi tisztviselők) rendszerén nyugodott. A **sysselmann** a király nevében adót szedett, rendet tartott, és a katonai szolgálatot szervezte; a rendszer a királyi ellenőrzés hatékony eszköze volt, és a norvég állam centralizációját jelzi. Ugyanakkor a norvég társadalomban a szabad parasztok (**bønder**) viszonylag erős pozíciói fennmaradtak; a jobbágyság olyan formája, mint a dán vagy a közép-európai területeken, Norvégiában nem alakult ki. A parasztok tulajdonosként vagy bérlőként gazdálkodtak, és a helyi thingeken továbbra is részt vettek a jogszolgáltatásban, bár a királyi tisztviselők egyre nagyobb befolyást gyakoroltak.

A 13. század végére a királyi hatalom csúcspontjára ért. A királyválasztás azonban nem volt szigorúan primogenitúra szerinti: a **Riksråd** (országtanács) – az egyházi és világi főurak testülete – a királyválasztásban és a kormányzásban egyre nagyobb szerepet kapott. A 14. században a Riksråd befolyása tovább nőtt, különösen a kiskorú uralkodók és a perszonáluniók időszakában. Ez a testület később a dán–norvég állam keretei között is a norvég elit érdekeit közvetítette, bár politikai súlya a 16. századra jelentősen csökkent.

9.2.3 A bergeni Hanza-kontor és a kereskedelem

Norvégia gazdasága a középkorban részben önellátó mezőgazdaságra, részben halászatra és tengeri kereskedelemre épült. A legfontosabb exportcikk a **szárított tőkehal** (norvégul *tørrfisk*, angolul *stockfish*) volt, amelyet főként a Lofoten-szigeteknél és a norvég partvidéken fogtak ki, majd a hideg, száraz levegőn szárítottak. A szárított hal hosszú ideig tárolható, könnyen szállítható, és

Európa katolikus böjtös konyháiban nagy keresletnek örvendett. Emellett **szárított heringet**, **prémet**, **bört**, **fát** és **szárított lazacot** is exportáltak. A behozatalban a **gabona**, a **só**, a **maláta**, a **sör**, a **textil** és a **fémáruk** domináltak, mivel Norvégia éghajlata és termőterületei a gabonatermelést korlátozták.

A külkereskedelemben a 12. század végétől egyre nagyobb szerepet játszottak a német Hanza-városok kereskedői. A **Hanza** (németül *Hanse*, latinul *Hansa*) nem volt egységes állam, hanem észak-német kereskedővárosok szövetségi hálózata, amelynek központja **Lübeck** volt. A Hanza-kereskedők előbb alkalmi hajóúton vettek részt a norvég kereskedelemben, majd a 13. század közepétől kiváltságokat szereztek. A legfontosabb norvégiai bázisuk **Bergen** lett, ahol a mai **Bryggen** területén alakult ki a **német kereskedőház**, a **Kontor** (norvégul *Tyske Bryggen*, azaz „német rakpart"). A bergeni Kontor a 14. században már önálló szervezettel, szabályzattal és bíráskodással rendelkezett; a kereskedők ott laktak, árut raktároztak, és nagyban meghatározták a város gazdasági életét.

A bergeni Kontor nem volt egyetlen a maga nemében: hasonló Hanza-irodák működtek Londonban, Brugge-ben és Novgorodban. Norvégiai sajátossága az volt, hogy a norvégiai export döntő része – különösen a szárított hal – rajta keresztül bonyolódott le. A Hanza-kereskedők gabonát, sót és más európai árukat hoztak, és szárított halat, bört, prémeket vittek ki. A norvégiai belkereskedelem egy részét is ellenőrizték, mert a part menti szállításban gyakran német hajókat használtak. A norvég kereskedőréteg kicsi és tőkeszegény volt, saját hajóparkja a 13. század végétől nem tudott versenyezni a Hanza flottájával. Ennek következtében a norvég külkereskedelem nyereségének jelentős része külföldre áramlott, és a norvég városi polgárság fejlődése elmaradt a nyugat-európai városokétól.

A norvég királyok időnként megpróbálták korlátozni a Hanza befolyását. **Håkon V Magnusson** király (uralk. 1299–1319) 1302-ben hadjáratot is indított a német kereskedők ellen, de a beavatkozás nem hozott tartós eredményt. A Hanza-városok hajóflottája és gazdasági nyomása révén visszavágott: a norvégiai behozatal ellehetetlenítésével, gabonaszállítási tilalommal és diplomáciai nyomással rákényszerítette a királyokat a kiváltságok megerősítésére. A 14. század folyamán a Hanza-kereskedelem Norvégiában gyakorlatilag monopolisztikus jelleget öltött. A norvég királyoknak bevételre volt szükségük, ezért vám- és kiváltságjövedelmek fejében elfogadták a német jelenlétet. Az 1340-es évektől a bergeni Kontor politikai súlya odáig nőtt, hogy a norvég törvényeket és a városi szabályzatokat de facto gyakran megkerülte, vagy a maga javára értelmezte.

Fontos megjegyezni, hogy a Hanza norvégiai szerepe nem kizárólag kizsákmányoló volt. A német kereskedők új termékeket és technikákat hoztak, hozzájárultak a pénzforgalom bővüléséhez, és a bergeni halász- és feldolgozóipart is szervezték. Ugyanakkor a norvégiai gazdaság egyoldalú exportfüggősége és a külkereskedelem külső ellenőrzése a norvég társadalom kiszolgáltatottságát növelte. A Hanza-korszak emlékezete a későbbi norvég történetírásban gyakran negatív: a 19. századi nemzeti ébredés a német kereskedőket a norvég gazdasági alárendelődés jelképének tekintette. Ennek az értelmezésnek a mai történettudomány részben ellentmond, hangsúlyozva a kölcsönös, bár aszimmetrikus kapcsolatokat.

9.2.4 Népesség, gazdaság és a 14. századi válság

A középkori Norvégia népességére vonatkozóan nincsenek megbízható összeírások; minden adat becslés. A 13. század közepére a mai Norvégia területének lakosságát a történészek általában **300 000 és 500 000 fő** közé teszik. A bizonytalanság nagy, mert az adóösszeírások töredékesek, és a számi lakosságot a déli források alig vették figyelembe. A 13. század végén a lakosság talán elérte a középkori maximumot, de a 14. század közepétől drámai csökkenés következett be.

A gazdaság szerkezete erősen tagolt volt. A partvidéken a **halászat** és a **tengeri kereskedelem**, a belső területeken a **mezőgazdaság**, az erdőkben a **fakitermelés** és a **prémvadászat** dominált. A mezőgazdaságban az állattenyésztés – különösen a szarvasmarha és a kecske – nagyobb szerepet játszott, mint a szántóföldi gabonatermesztés; a gabonaimport létfontosságú volt. A településszerkezet szétszórt tanyákból és kis halászfalvakból állt; a városok kicsik voltak. Bergen a 13. században a legnagyobb város, lakossága talán 5000–7000 fő körüli lehetett, Nidaros, Oslo és Tønsberg ennél kisebbek voltak. A városok jogi kiváltságai a királyi hatalomtól származtak, és a polgárság létszáma korlátozott maradt.

A **fekete halál** 1349-ben érte el Norvégiát, valószínűleg egy Angliából érkező hajó révén, és a következő évben végigsöpört az országon. A járvány áldozatainak arányára nincs közvetlen statisztika; a későbbi földkönyvek és az elhagyott gazdaságok alapján a történészek többsége **50–60 százalékos** népességcsökkenést tart valószínűnek, de egyes becslések magasabb vagy alacsonyabb értékeket is felvetnek. Ez nem csupán 1349–1350 egyszeri eseménye volt: a 14. század második felében további járványhullámok követték egymást, így a lakosság hosszú ideig alacsony szinten maradt. A demográfiai összeomlás következtében számos gazdaság elnéptelenedett, a földárak és a földjáradékok zuhantak, a munkaerő drága lett. A parasztok helyzete egy részük számára javult, mert a megfogyatkozott munkaerő miatt a földesurak kénytelenek voltak kedvezőbb bérleti feltételeket kínálni. A korábbi elit ugyanakkor meggyengült, mert bevételei csökkentek, és a királyi adóztatás is akadozott.

A 14. századi válság a norvég politikai intézményeket is aláásta. A Riksråd tagjainak egy része maga is áldozatul esett a járványnak, a királyi udvar bevételei visszaestek, a norvég arisztokrácia pedig elvesztette korábbi gazdasági bázisát. A pestis utáni évtizedekben a királyi hatalom központja fokozatosan kikerült Norvégiából. 1319-től Norvégia perszonálunióban állt Svédországgal, majd 1380-tól Dániával; a két ország királya közös uralkodót kapott, de a norvég intézmények elvben megmaradtak. A gyakorlatban azonban a norvég Riksråd és a norvég jogrendszer jelentősége folyamatosan csökkent. A 15. századra a dán királyi hatalom a norvég ügyekben is egyre közvetlenebbül döntött, és a Hanza kereskedelmi dominanciája tovább erősítette a norvég gazdaság kiszolgáltatottságát.

Mindazonáltal a norvég középkori vívmányok nem tűntek el. A Landslov, a tartományi thingek, a szabad paraszti jogállás és az egyházi központok a későbbi dán–norvég államban is fennmaradtak, bár gyakran a dán elitek érdekei szerint formálták őket. A 13. századi jogi és egyházi intézmények így kettős örökséget hagytak: egyrészt lehetővé tették a viszonylag fejlett középkori állam működését, másrészt a 14. századi demográfiai és gazdasági sokk után már nem tudták megakadályozni a norvég politikai alárendelődést.

9.2.5 Források és bizonytalanságok

A norvég középkor tanulmányozásának elsődleges forrásai közé tartoznak a **törvénykönyvek** (különösen a Landslov és a Bylov), a **királyi oklevelek**, a **pápai bullák** és a **sagák**. A norvég okleveles anyag egyik legfontosabb gyűjteménye a **Diplomatarium Norvegicum**, amely a középkori okleveleket kronologikus rendben közli; az adatok értelmezéséhez azonban gyakran paleográfiai és nyelvtörténeti ismeretek szükségesek. A tartományi törvények korai változatai nem maradtak fenn, ezért a 12. századi jogszokások rekonstrukciója részben hipotetikus. A Landslov hatályának és gyakorlati alkalmazásának mértéke is vita tárgya: a fennmaradt bírósági jegyzőkönyvek hiánya miatt nem tudjuk pontosan, milyen gyorsan vált az országos törvény a mindennapi ítélkezés alapjává.

A norvég egyház történetére a pápai **bullák** és a **zsina ti határozatok** a leginkább megbízható források, de a 12. századi püspökségek pontos határai és a birtokviszonyok gyakran homályosak. A Nidarosi érsekség alapításának évszáma (1152 vagy 1153) a pápai kancellária eltérő keltezései

miatt bizonytalan; a mai szakirodalom mindkét évszámot elfogadja, de többnyire 1152/53-at használ.

A Hanza bergeni tevékenységét elsősorban a **Hanza-kontor saját levelezése**, a **városi tanácsi jegyzőkönyvek** és a **királyi privilégiumlevelek** dokumentálják. A kereskedelem volumene, a norvégiai export értéke és a Hanza piaci részesedése azonban csak becsülhető, mert átfogó vámstatisztikák nem maradtak fenn. A 14. századi norvég városok lakosságára vonatkozó számok erősen bizonytalanok; a szakirodalomban közölt 5000–7000 fős bergeni érték durva becslés, amelyet a régészeti leletek (például a Bryggen ásatásai) részben pontosítanak, de nem helyettesítenek.

A fekete halál norvégiai lefolyását a kortárs krónikák csak szűkszavúan említik. A halálozási arányt a későbbi **földkönyvek** és a **tizedjegyzékek** alapján becsülik, de ezek az adatok sem teljesek. A demográfiai becslések ezért széles tartományban mozognak; a 300 000–500 000 fős középkori maximum és a pestis utáni 100 000–200 000 fős lakosság is csak közelítő érték. A tudományos konszenzus annyiban áll, hogy a veszteség rendkívül súlyos volt, és a norvég társadalom évszázadokig érezte a hatását.

9.2.6 Rövid összefoglaló

- A norvég egyház a 12. század közepén a **Nidarosi érsekség** alatt szerveződött egységbe, és a királyi hatalommal együttműködve, illetve vetélkedve az írásbeliség és az adminisztráció alapját képezte.
- A 13. századi királyi jogreform, különösen **Magnus Lagabøte Landslovja** (1274), a norvég jogot egységesítette, és a királyi hatalom csúcspontját jelölte; a tartományi thingek és a szabad paraszti státusz fennmaradtak.
- A **bergai Hanza-kontor** a norvég külkereskedelem – mindenekelőtt a szárított tőkehal – döntő csatornájává vált; a német kereskedővárosok gazdasági dominanciája a norvég belkereskedelemre is kiterjedt.
- A norvég gazdaság a partvidéki halászatra, a mezőgazdaságra és a külkereskedelemre épült; a gabonaimport létfontosságú volt, a városok kicsik maradtak.
- Az 1349–1350. évi **fekete halál** és a későbbi járványok a lakosság felét vagy annál is nagyobb részét elpusztították; a demográfiai összeomlás a földárak zuhanásával és a norvég elit meggyengülésével járt.
- A 14. század végére a norvég gazdaság külső alárendelődése és a belső válság együttesen készítette elő a **dán–norvég unió** kialakulását.
- A norvég középkori intézmények – a jog, az egyház, a paraszti önállóság – nem tűntek el, hanem a későbbi dán korszak keretei között éltek tovább, bár gyakran háttérbe szorultak.

9.2.7 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan járult hozzá a Nidarosi érsekség a norvég királyi hatalom megerősödéséhez, és milyen feszültségek voltak az egyház és a királyság között?
2. Miért tekintjük a Landslovot a norvég középkori államépítés csúcspontjának, és milyen korlátai voltak a jog egységesítésének?
3. Magyarázza el, milyen gazdasági mechanizmusok révén szerzett a Hanza domináns szerepet a bergeni kereskedelemben, és miért nem tudtak a norvég királyok tartósan ellenállni?
4. Milyen forrásokból és milyen bizonytalanságok mellett becsüljük a középkori Norvégia népességét és a fekete halál áldozati arányát?

5. Hasonlítsa össze a norvég középkori paraszti társadalom jogállását a dán vagy a közép-európai jobbágysággal; milyen következményei voltak ennek a későbbi norvég társadalomfejlődésre?

9.3 Norvégia a dán–norvég államban

Az 1530-as évek fordulópontot hoztak Norvégia államjogi helyzetében. A norvég középkor és a Hanza időszakában Norvégia még formálisan külön királyság maradt, bár a kalmari unió keretein belül a dán királyi hatalom és a Hanza-kereskedelem egyre inkább korlátozta mozgásterét. A reformáció és a dán–norvég unió megszilárdulása után azonban a kérdés új formát öltött: Norvégia a dán korona önálló társországa, tartománya vagy valami köztes képződmény volt-e. Ez az alfejezet a dán–norvég állam (dánul *Danmark-Norge*, norvégul *Danmark-Noreg*) belső viszonyait, a norvég elit átalakulását és a gazdasági függőség szerkezetét vizsgálja a reformációtól a napóleoni háborúk előestéjéig. A korszak értelmezéséhez elöljáróban fontos leszögezni: a mai „nemzeti elnyomás” vagy „dán gyarmat” kategóriák visszavetítése félrevezető, mert a 16–18. századi szereplők rendi, regionális, vallási és dinasztikus keretekben gondolkodtak, nem pedig modern nemzetállami kategóriákban.

9.3.1 A Kalmari uniótól a dán főhatalomig

A kalmari unió 1523-ban, I. Gustav svéd király megválasztásával gyakorlatilag felbomlott: Svédország saját állami pályára lépett, Dánia és Norvégia azonban közös király alatt maradt. Az 1533–1536 közötti dán belháború, a **grevsfejde** (dánul *Grevens Fejde*, azaz grófháború) után III. Keresztély (dánul *Christian III*) szerezte meg a dán koronát, majd 1536-ban Koppenhágában kiadta királyi esküjét, a **håndfæstning**-et. Ez a dokumentum a dán rendekkel kötött szerződés volt, és tartalmazta azt a kijelentést, hogy Norvégia „a dán korona része” legyen. A norvég **Rigsråd** (birodalmi tanács, norvégül *Riksråd*) intézményét 1536-ban formálisan megszüntették, ami azt jelentette, hogy a norvég rendi képviselet elvesztette azt a politikai testületét, amely a középkorban a királlyal tárgyalhatott.

A gyakorlatban a norvég katolikus egyház és az utolsó norvég érsek, **Olav Engelbrektsson** 1537-es bukása és száműzetése után a reformációt a dán mintájú lutheránus egyházszervezetre erőltették rá. Az egyházi birtokokat a korona vette át, ami hatalmas jövedelem-átcsoportosítást jelentett. A források szűkössége miatt vitatott, hogy a norvég arisztokrácia mennyire tudott ellenállni; a 16. századi krónikákban szereplő norvég ellenállás képe részben későbbi, romantikus konstrukció. Tény ugyanakkor, hogy a norvég nemesség egy része a reformáció zavaraiban elvesztette birtokait vagy dán hivatalnokokkal és nemesekkel szemben háttérbe szorult.

Fontos hangsúlyozni, hogy a „Norvégia dán tartománnyá tétele” kifejezés a kora újkori jogi valóságot leegyszerűsíti. A dán királyok továbbra is viselték a „Norvégia királya” címet, a norvég törvények – mindenekelőtt **Magnus Lagabøte 1274. évi Landslov**-ja – tovább éltek, és a helyi közigazgatás, a bíráskodás, valamint a katonai szervezet megőrzött bizonyos norvég sajátosságokat. A 18. századi dán–norvég önértelmezésben ezért terjedt el a **tvillingeriger** (dánul) vagy **tvillingrikene** (norvégül) fogalma, azaz a két „ikerbirodalom” képzete. A történészi viták ma is arról folynak, hogy Norvégia a dán–norvég államban inkább alárendelt tartomány, sajátos jogi különállósággal rendelkező társország vagy a dinasztikus konglomerátum állam egyik része volt-e. A legpontosabb talán az, ha konglomerátum államról beszélünk, amelyben a részek jogállása, gazdasági szerepe és elitje korántsem volt egységes.

9.3.2 Államszervezet és jog

A dán–norvég állam kormányzati központja Koppenhága volt, de Norvégiában saját hivatali hierarchia működött. A király képviseletét a **stattholder** (helytartó) látta el, akinek intézménye a 16. század végétől folyamatosan jelen volt, bár hatásköre időszakonként változott. A helyi igazgatás alapja a **len** (hűbérbirtok) volt, amelyet a 17. században fokozatosan felváltott az **amt** (kerület, dánul *amt*, norvégül *amt*). Az egyes kerületek élén **amtmann** állt, aki a királyi jövedelmek beszedéséért, a rend fenntartásáért és a katonai ügyekért felelt. A nagyobb régiókat **stiftamtmann** irányította, aki az egyházmegyei és világi igazgatást is felügyelte.

A bíráskodás alsó szintjén a **sorenskriver** (írnokbíró) intézménye terjedt el, a fellebbviteli fórumok pedig a **lagting** (tartományi törvényszék) keretei között működtek. A norvég jog írásos alapját sokáig a Landslov jelentette, amelyet IV. Keresztély 1604-ben norvég nyelvű kiadásban is megerősített, majd 1687-ben **V. Keresztély Norske Lov**-ja (norvég törvénykönyv) váltotta fel. Az 1687-es törvénykönyv dán mintákat követett, de önálló norvég törvénykönyvként hivatkozták, és a norvég jogi önállóság fontos szimbólumává vált. A dán nyelvhasználat a hivatali írásbeliségben fokozatosan tért nyert, ám a helyi bíróságokon és a paraszti közösségekben a beszélt norvég nyelvjárások tovább éltek. Ez a nyelvi megosztottság később, a 19. században kap majd nemzetpolitikai jelentőséget.

A királyi abszolutizmus 1660-as bevezetése Dániában és Norvégiában is megerősítette a központi hatalmat. A rendi gyűlések eltűntek, a hivatalnokok közvetlenül a királytól függtek. Norvégiában ez a gyakorlatban a dán–norvég **helstaten** (dánul *helstaten*, azaz az egész állam) eszméjének erősödését hozta: a kormányzás a monarchia egységét hangsúlyozta, miközben a norvég helyi intézmények továbbra is saját jogszabályok szerint működtek. A 18. századra a dán kancellárián belül külön norvég ügyosztály alakult ki, ami a közigazgatási gyakorlatban elismerte a norvég különállóságot; ennek mértéke azonban a korszakban folyamatosan vitatott volt.

9.3.3 A norvég elit és a paraszti társadalom

A reformáció utáni Norvégia társadalomszerkezete alapvetően különbözött a dániai viszonyoktól. A norvég nagybirtokos arisztokrácia a késő középkorban meggyengült, és a dán–norvég állam időszakában a korona, valamint a dán nemesi családok birtokai mellett jelentős paraszti birtokállomány maradt fenn. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a norvég parasztság egységesen szabad lett volna. A paraszti társadalmon belül éltek **odelsbonde** (örökjogon birtokló gazdák), **leilending** (bérlő) és kisebb zsellérek, akiknek jogi és gazdasági helyzete területenként eltért. Az **odelsrett** (örökjog) a családnak biztosította a föld visszavásárlásának lehetőségét, és a norvég paraszti kultúra egyik legfontosabb eleme volt. A dán–norvég államban a norvég parasztok többsége bérlő volt, de a bérleti viszonyok – különösen a 17. század második felétől – gyakran hosszú távúak vagy örökölhetők voltak, ami enyhítette a függést.

A dán uralom bevezetése nyomán a norvég világi arisztokrácia pozíciói tovább gyengültek. Sok norvég nemesi birtok került dán nemesi családok vagy a korona kezére, a helyi nemesség pedig beolvadt a dán–norvég hivatalnokrétegbe. A 17–18. században kialakult a **embetsmann** (hivatalnok) réteg, amely dán és norvég származású tisztviselőkből, papokból, jogászokból és katonatisztekből állt. Ez a réteg a jövedelmét, a műveltségét és a királyi szolgálatot egyaránt a dán–norvég állam keretei között értelmezte. A hivatalnokok egy része Dániából érkezett, más részük norvég paraszti vagy kereskedőcsaládokból emelkedett fel, gyakran koppenhágai egyetemi tanulmányok után. A 18. században a norvég születésű hivatalnokok aránya növekedett, ami később fontos társadalmi bázisa lett a norvég patriotizmusnak.

A norvég városi elit a Hanza-korszak örökségéből is táplálkozott. Bergen a 16. század közepén még erős német kereskedői közösséggel rendelkezett, de a dán királyok fokozatosan visszaszorították

a Hanza kiváltságait, és a norvég kereskedők egyre nagyobb szerepet kaptak a kivitelben. A 17. századra a **holland** kereskedők jelenléte is fontossá vált, különösen a fakereskedelemben. A norvég kereskedőházak – például a kelet-norvégiai faexportőrök – a 18. században megerősödtek, és részben a dán–norvég államtól független gazdasági érdekeket képviseltek. A gazdasági elit és a hivatalnokréteg rokoni, üzleti és művelődési kapcsolatai a 18. század második felében egyfajta norvég regionális közvéleményt hoztak létre, amely a dán–norvég monarchián belül fogalmazta meg a norvég érdekeket.

9.3.4 Gazdasági szerkezet: hal, fa, bányák és a dán függőség

A norvég gazdaság a dán–norvég állam időszakában alapvetően nyersanyag-kivitelre és tengeri kereskedelemre épült. A legfontosabb ágazatok a **tőkehal-kereskedelem**, a **faexport** és a **bányászat** voltak, amelyek mind erősen függtek az európai piactól és a dán–norvég állam kereskedelempolitikájától.

A **tőkehal** (dánul *tørfisk*, norvégul *tørrfisk*) a középkori Hanza-kereskedelem óta Norvégia egyik fő exportcikke volt. Bergen városa a 16. században is a német Hanza-kereskedők egyik legfontosabb északi központja maradt, és a dán királyok átmenetileg megőrizték a Hanza-kereskedők kiváltságait, mert azok adóbevételeket és hitellehetőségeket biztosítottak. A 17. század folyamán azonban a Hanza befolyása lassan hanyatlott, és a norvég kereskedők, időnként holland közvetítők, átvették a halfeldolgozás és a kivitel egy részét. A halászati ágazatban a termelő paraszt-halászok és a bergeniek közötti függőségi viszony állandó feszültséget okozott; az adókat és a hitelrendszert a királyi hivatalok és a városi kereskedők egyaránt felhasználták a halászközösségek ellenőrzésére.

A **faexport** különösen a 16. század végétől vált meghatározóvá. A holland kereskedőflotta hatalmas fakereslete ösztönözte a délkelet-norvégiai folyók mentén a fűrészmalmok építését. A vízenergiával működő fűrészmalmok (norvégül *sagbruk*) a norvég faipar korai iparosodását jelezték, bár a termelés továbbra is idényjellegű és szétszórt maradt. A fakereskedelem központjai olyan kikötővárosok voltak, mint **Fredrikstad**, **Drammen** vagy **Christiania** (a mai Oslo). A faexport jövedelme a norvég kereskedőréteget és a királyi kincstárat is gazdagította, ugyanakkor erős függőséget teremtett a holland és angol piactól. A 17. század közepi angol–holland háborúk idején a norvég fakereskedelem gyorsan érzékelte a nemzetközi konjunktúra ingadozásait.

A **bányászat** királyi kezdeményezésre indult meg a 17. század első felében. **Kongsberg** ezüstbányáját 1624-ben, **Røros** rézbányáját 1644-ben nyitották meg. A bányák a dán–norvég állam stratégiai jövedelemforrásai voltak, ezért a korona szigorú monopóliumokat és munkakötelezettségeket vezetett be. A bányavidékek sajátos társadalmat alakítottak ki: a bányamunkások, a szénégetők és a szállítók a mezőgazdasági parasztságtól eltérő életmódot folytattak, és ki voltak téve a királyi üzemek adminisztratív igényeinek. A bányászat a 18. században is jelentős munkaadó maradt, bár jövedelmezősége az ezüst- és rézárak függvényében ingadozott.

A norvég gazdaság dán–norvég keretek között erősen függött a **gabonaimporttól**. Norvégia földrajzi adottságai miatt a belföldi gabonatermelés nem fedezte a lakosság szükségleteit, ezért a dán–norvég állam balti-térségi, dániai és holsteini gabonakereskedelme stratégiai jelentőségű volt. A 18. században a dán kormányzat időnként gabonamonopóliumokat vagy kiviteli korlátozásokat vezetett be, amelyek a norvég fogyasztókat és kereskedőket egyaránt érintették. A norvég kereskedők és hivatalnokok részéről emiatt visszatérő panaszok fogalmazódtak meg a koppenhágai központi politika ellen. A dán–norvég vámunió és a Sound-vám (dánul *Øresundstold*) ugyanakkor Koppenhága számára fontos jövedelmet biztosított, míg Norvégia sajátos exportcikkei révén a monarchia külkereskedelmi mérlegéhez járult hozzá.

A 18. század második felében a norvég hajózás látványos fellendülése következett be. A dán–norvég semlegességi politika – különösen az 1770-es években az orosz–svéd–dán semlegességi szövetségek időszakában – lehetővé tette, hogy norvég hajók a hadviselő hatalmak kikötőibe is szállítsanak. A norvég flotta hajószáma növekedett, és a hajózásból származó jövedelem a délkeleti kereskedővárosok polgárságát tovább erősítette. Ez a fellendülés azonban sebezhető volt, mert a 19. század eleji nagyhatalmi háborúk, mindenekelőtt az 1807 utáni brit blokád és a dán–norvég állam napóleoni oldalra kerülése, súlyos éhínséget és kereskedelmi összeomlást idézett elő. Ennek következményeit a norvég nemzeti ébredés és 1814 tárgyalja majd részletesen.

9.3.5 Háborúk és területi változások

A dán–norvég állam 16–18. századi történetét háborúk sorozata kísérte, amelyek Norvégia területi integritását is érintették. A **kalmari háború** (1611–1613) még a dán–norvég és a svéd királyság közötti hagyományos hatalmi vetélkedés része volt, és bár nagyobb norvég területi veszteséggel nem járt, megmutatta, hogy a norvég határvidékek katonailag sebezhetők. A **torstensoni háború** (1643–1645) eredményeként a brömsebroi béke Svédországhoz csatolta **Jämtland** és **Härjedalen** tartományokat, amelyek addig norvég fennhatóság alatt álltak. Az 1658-as **roskildei béke** a dán–norvég állam számára katasztrofális volt: Norvégia elveszítette **Båhuslen**-t, **Trøndelag**-ot és **Skåne** egy részét is. Az 1660-as koppenhágai béke visszaadta Norvégiának Trøndelagot, de Båhuslen svéd kézen maradt, így a norvég–svéd határ a maihoz közeli vonalon rögzült.

A **nagy északi háború** (1700–1721) idején Norvégia ismét hadszíntérré vált. 1716-ban XII. Károly svéd király csapatai benyomultak Norvégiába, és megszállták a délkeleti területek egy részét. A hadjárat 1718-ban, a **Fredriksten erőd** ostromakor ért véget, ahol XII. Károly életét vesztette. A hivatalos svéd és a dán–norvég emlékezetben egyaránt symbolikus eseménnyé vált halál körülményei a mai napig vitatottak: a golyó származására vonatkozó források nem adnak egyértelmű választ, és a későbbi legendák politikai célokat szolgáltak. A háború végül Norvégia számára nem okozott további területi veszteséget, de a megszállás és az élelmiszerhiány súlyos társadalmi terheket rótt a helyi lakosságra.

A 18. század viszonylag békésebb időszakot hozott, bár a dán–norvég állam továbbra is részt vett a balti és észak-atlanti nagyhatalmi versengésben. A svéd–orosz háborúk idején Norvégia elsősorban katonai felvonulási területként és a dán–norvég hadsereg északi bázisaként működött. A területi stabilitás hozzájárult a norvég belterületek gazdasági integrációjához, ugyanakkor a határ menti közösségek életét a sorozatos mozgósítások, adóterhek és a svéd–dán szembenállás időszakai továbbra is megnehezítették.

9.3.6 A 18. századi Norvégia: reformok és patrióta közszellem

A 18. század a dán–norvég államon belül a felvilágosult abszolutizmus korszaka volt. A kormányzat központi reformokat indított az adózás, a földmérés, a mezőgazdasági technikák és az oktatás területén. Norvégia számára különösen fontos volt a mezőgazdasági földek újrafelosztása, az **utskiftning** (birtokrendezés), amely a szétszórt parcellák összevonásával javította a termelékenységet. A reformok azonban nem egységesen érintették a társadalmat: a birtokrendezés időnként a szegényebb bérlők rovására ment, és a helyi közösségek egy része ellenállt a kormányzati beavatkozásnak.

A 18. század második felében a norvég városokban és a hivatalnokrétegben megerősödött a **norvég patriotizmus** (dánul *norsk patriotisme*, norvégül *norsk patriotisme*). Ez a jelenség nem szeparatista nacionalizmus volt, hanem a dán–norvég monarchián belüli norvég regionális öntudat, amely a norvég természeti erőforrások, a paraszti szabadság és az ősi törvények értékeit

hangsúlyozta. 1760-ban Trondheimben megalakult a **Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab** (A Királyi Norvég Tudós Társaság), amely a norvég történelem, földrajz és gazdaság kutatását tűzte ki célul. A társaság kiadványai és a norvég hivatalnokok, papok által írt leírások a norvég sajátosságok dokumentálásával készítették elő a későbbi nemzeti ébredést. Ilyen munkák hivatkoztak a norvég paraszti **odelsrett**-re, a norvég tengerész-kultúrára és a **Landslov**-ra mint a norvég különállóság jeleire.

A nyelv kérdése ebben az időszakban még nem alakult át politikai programmá. A hivatalos írásbeliség dán nyelvű volt, és a norvég városi elit jellemzően dán normák szerint írt. A vidéki lakosság azonban norvég nyelvjárásokat beszélt, és a hivatali dán nyelvtől való távolság a társadalmi különbségeket is kifejezte. Az a folyamat, amelynek során a beszélt norvég nyelvjárásokból önálló norvég írott nyelv született, a 19. századi nemzeti mozgalom legfontosabb kulturális programja lesz.

A 18. század végére a norvég gazdaság és társadalom a dán–norvég állam keretei között is sajátos vonásokat mutatott. A norvég hivatalnok- és kereskedőréteg számára a dán–norvég monarchia egyszerre jelentett védelmet és korlátot: a közös állam kereskedelempolitikája, katonai ereje és diplomáciai hálózata előnyöket kínált, de a koppenhágai központ döntései gyakran figyelmen kívül hagyták a norvég helyi érdekeket. Ez a feszültség különösen élesen mutatkozott meg a napóleoni háborúk idején, amikor a dán–norvég semlegességi politika kudarca és az 1807-es brit támadás a norvég hajózást és élelmiszerellátást is sújtotta. Az 1814-es események így nem légüres térben születtek: a dán–norvég állam válsága és a norvég elit korábbi évszázados átalakulása együtt teremtette meg az önálló norvég államiság feltételeit.

9.3.7 Források és bizonytalanságok

A dán–norvég állam norvégiai viszonyaira vonatkozóan a legfontosabb elsődleges források a királyi rendeletek, az 1687-es **Norske Lov** vagy **Christian V Norske Lov**, az adóösszeírások, a bírósági jegyzőkönyvek, a helytartói és amtmanni jelentések, valamint a 18. századi gazdasági és tudományos társasági kiadványok. A reformáció előtti és utáni évtizedek forrásai hiányosak; a norvég Rigsråd 1536-os megszüntetésének államjogi hatásait főként dán hivatalos dokumentumokból ismerjük, miközben a norvég rendi reakciókról kevés közvetlen forrás maradt fenn.

A történészi konszenzus szerint a dán–norvég állam konglomerátum jellegű monarchia volt, nem pedig egyszerű dán nemzetállam; ugyanakkor vita folyik arról, hogy Norvégia alárendeltsége mikortól és milyen mértékben vált egyoldalú függéssé. A „dán uralom” elnyomó jellegét a 19. századi norvég nemzeti történetírás gyakran felnagyította, míg a dán–norvég integrációt védő nézetek a közös monarchia előnyeit hangsúlyozták. A gazdasági adatok – a faexport, a halászat, a bányák jövedelmei – többnyire a királyi kamara irataiból ismertek, és a becslések regionálisan egyenetlenek. A paraszti birtokviszonyok arányaira vonatkozóan a 17. századi források szórványosak; az önálló parasztbirtok és a bérleti viszonyok megoszlását a kutatók sokáig vitatták, és a területi különbségek nagyok voltak. A XII. Károly halálának körülményei a források ellentmondásai miatt továbbra is nyitott kérdést jelentenek.

9.3.8 Rövid összefoglaló

- A kalmari unió 1523-as gyakorlati felbomlása után Norvégia a dán király alatt maradt; az 1536-os håndfæstning szerint a dán korona része lett, de a norvég jog és helyi közigazgatás tovább élt.

- Norvégia a dán–norvég államban saját törvénykezéssel, hivatali hierarchiával és hadsereggel rendelkezett; az 1660-as abszolutizmus a monarchia egységét erősítette, de a norvég intézmények különállósága megmaradt.
- A norvég elit átalakult: a régi arisztokrácia meggyengült, helyét hivatalnokok, kereskedők és bányatulajdonosok foglalták el; a parasztság körében az odelsrett és a bérleti rendszer sajátos norvég társadalmi szerkezetet hozott létre.
- A gazdaság a tőkehal-kereskedelemre, a faexportra és a bányászatra épült; a dán–norvég állam gabonamonopóliumai és koppenhágai központú politikája miatt Norvégia függősége fennmaradt.
- A 17. századi háborúk következtében Norvégia területi veszteségeket szenvedett, elsősorban Jämtland, Härjedalen és Båhuslen svéd megszerzésével; a nagy északi háború után a határok viszonylag stabilizálódtak.
- A 18. században a norvég hajózás és kereskedelem fellendült, a tudományos társaságok és a patrióta közszellem pedig a norvég sajátosságok tudatosításával készítette elő a 19. századi nemzeti ébredést.
- A dán–norvég állam válsága a napóleoni háborúk idején, különösen 1807 után, élelmezési és gazdasági összeomlást idézett elő, ami közvetlenül vezetett a norvég függetlenségi törekvések 1814-es kibontakozásához.

9.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben mutatkozott meg, hogy Norvégia nem egyszerűen dán tartomány volt a dán–norvég állam időszakában, és mely intézmények őrizték a norvég jogi különállóságot?
2. Hogyan változott a norvég elit összetétele a 16–18. században, és milyen társadalmi rétegek képviseltek egyre erősebb norvég regionális érdekeket?
3. Mely gazdasági ágazatok határozták meg a norvég kivitelt, és milyen módon függött a norvég gazdaság a dán–norvég állam központi politikájától?
4. Mely háborúk és békeszerződések okoztak területi változásokat Norvégia számára a 17–18. században, és milyen hosszú távú következményei lettek ezeknek?
5. Miért tekinthető a 18. századi norvég patriotizmus a dán–norvég monarchián belüli regionális öntudatnak, és hogyan kapcsolódik ez a 19. századi nemzeti ébredéshez?

9.4 A norvég nemzeti ébredés és 1814

A 18. század végének Norvégiája a dán–norvég abszolutista állam keretei között élt, de a társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatok egyre inkább megkülönböztették a norvég területeket a dán anyaországtól. Ezt az időszakot a későbbi történetírás gyakran a „norvég nemzeti ébredés” előzményeként értelmezte, ám a fogalmat óvatosan kell kezelni: a 18. századi norvég identitástudat nem azonos a 19. századi modern nacionalizmussal, és nem feltétlenül irányult a dán–norvég állam felbontására. Az 1814-es események – az eidsvolli alkotmány és a svéd unió – nem egyszerűen a nemzeti ébredés betetőzéseként, hanem a napóleoni háborúk nagyhatalmi átrendeződésének, a norvég elit taktikai lépéseinek és a népi mozgósítás korlátozott lehetőségeinek együttes eredményeként érthetők meg. Az alábbiakban először a 18. századi norvég társadalom és gazdaság jellemzőit tekintjük át, majd a nemzeti tudat formálódásának rétegeit, végül az 1814-es alkotmányozás és a svéd unió létrejöttének folyamatát, valamint annak történeti értelmezéseit.

9.4.1 A 18. századi norvég társadalom és gazdaság a dán–norvég államban

A dán–norvég állam (lásd A dán–norvég állam a 17–18. században) abszolutista berendezkedése Norvégiában sajátos társadalmi viszonyokkal párosult. A norvég parasztság túlnyomó része nem volt jobbágy: a földtulajdon széles körben elterjedt, a **selveier** (szabad birtokos) parasztok mellett a **leilending** (bérlő) réteg is viszonylag kedvező feltételekkel művelte a földet. Ez a szerkezet élesen különbözött a dániai nagybirtokok és a dán jobbágyrendszer világától, és a későbbi norvég nemzeti önértelmezésben a „szabad paraszt” alakja központi szerepet kapott. A 18. század folyamán a norvég mezőgazdaság lassú modernizációja, a burgonya elterjedése és a halászat, valamint a fakitermelés fokozódó kommercializálódása hozzájárult a vidéki jövedelmek növekedéséhez.

A tengeri kereskedelem és a hajózás különösen dinamikus ágazattá vált. A norvég hajótulajdonosok és kereskedők a 18. századi európai háborúk – például a hétéves háború (1756–1763) és az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) – idején jelentős hasznot húztak a semlegességi kereskedelemből, amit a norvég történetírás **nøytralitetsfortjeneste** (semlegességi profit) néven ismer. A faexport, a szárított tőkehal (klippfisk) és a vas- és réztermékek iránti kereslet növekedése megerősítette a norvég városok – különösen Bergen, Trondheim, Christiania (ma Oslo) és Kristiansand – polgárságát. Ez a gazdasági fellendülés azonban nem egyenletesen oszlott el: az északi és hegyvidéki területek, valamint a számi közösségek jórészt kimaradtak a konjunktúrából, sőt a terjeszkedő kereskedelem és a dán–norvég állam adóztatása új terheket rótt rájuk.

A hivatalnoki réteg (**embetsmenn**) – a lelkészek, bírák, hivatalnokok – a dán–norvég állam igazgatásának gerincét alkotta. A 18. század második felében e réteg egyre nagyobb arányban norvégiai születésű volt, bár képzése továbbra is Koppenhágához kötődött, mivel Norvégiának nem volt saját egyeteme (az első norvég egyetem, a Christianiai Egyetem, csak 1811-ben jött létre). A koppenhágai tanulmányok során a norvég diákok megismerkedtek a felvilágosodás eszméivel, és egy részük hazatérve a norvég sajátosságok kutatásának szentelte magát. Ez a kettős kötődés – dán nyelvű műveltség és norvégiai származás – alapozta meg azt a sajátos elitidentitást, amely a 18. század végén a norvég regionális patriotizmus hordozója lett.

9.4.2 A nemzeti tudat rétegei: hivatalnokok, polgárok, parasztok

A „nemzeti ébredés” kifejezés a 18. századra visszavetítve anakronisztikus lehet, ezért a kortárs fogalmak közül inkább a **fædrelandskærlighed** (hazaszeretet) vagy a **norskhet** (norvégiség) használható. A norvég identitástudat ekkor még nem politikai nemzetfogalomra épült, hanem a dán–norvég államon belüli regionális különállás, a természeti környezet, a nyelvjárások és a középkori norvég királyság emlékezetének keverékére. A dán és a norvég nyelv közötti különbség ekkor még nem volt éles: a hivatalos írott nyelv a dán volt, de a beszélt nyelv számos norvég dialektusra tagolódott, és a városi polgárság egy része dánul beszélt. A 18. században még nem létezett egységes norvég írott nyelv, és a nyelvi kérdés csak a 19. században vált a nemzeti mozgalom központi ügyévé.

A norvég múlt iránti érdeklődés a 18. század második felében intézményesült. 1760-ban alapították Trondheimben a **Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab** (DKNVS, Királyi Norvég Tudományos Társaság), amely a norvég történelem, régészet és természetrajz kutatását tűzte ki célul. A társaság tagjai közé tartozott **Gerhard Schøning** történész, akinek a norvég középkorról írott munkái a norvég királyság egykori nagyságát hangsúlyozták, gyakran a dán uralom alatti hanyatlással szemben. **Peter Frederik Suhm** hasonló szellemben írt, és a norvég történelem forrásainak kiadását szorgalmazta. Ezek a szerzők nem feltétlenül szeparatisták voltak, de munkájuk megalapozta a norvég történeti öntudat későbbi mitológiáját, amely a középkori norvég királyságot a nemzeti aranykorrá stilizálta.

A paraszti kultúra felfedezése és idealizálása szintén a 18. század végén kezdődött, bár intézményes formát csak a 19. századi nemzeti romantikában öltött. A norvég paraszti közösségek helyi önkormányzata, a **bygdesamfunn** (faluközösség) és a lutheránus egyház szerepe a helyi identitások erősödését szolgálta. A parasztság politikai tudata azonban nehezen rekonstruálható a forrásokból, mert a fennmaradt dokumentumok túlnyomórészt az elit nézőpontját tükrözik. Annyi bizonyos, hogy a 18. század végén a norvég parasztok körében is terjedt a dán–norvég állam központosító intézkedéseivel szembeni elégedetlenség, különösen az adóterhek és a kereskedelmi monopóliumok miatt. Ez az elégedetlenség azonban nem feltétlenül nemzeti alapon szerveződött, hanem gyakran helyi sérelmekre épült.

9.4.3 A napóleoni háborúk és a dán–norvég állam felbomlása

A napóleoni háborúk (1803–1815) döntő fordulatot hoztak a dán–norvég állam számára. Dánia–Norvégia kezdetben semlegességre törekedett, de a brit flotta 1807-es koppenhágai bombázása és a dán flotta elkobzása után a dán kormányzat a francia császári rendszerhez csatlakozott. Ennek következtében Norvégia – amely gazdaságilag erősen függött a tengeri kereskedelemtől – brit blokád alá került. Az élelmiszerimport akadozása, a gabonaárak emelkedése és a munkanélküliség növekedése súlyos társadalmi feszültségeket szült. A dán kormányzat Norvégiát nehezen tudta ellátni és kormányozni; a dán–norvég állam gyakorlatilag két részre szakadt, és a norvég területek irányítása de facto a helyi hatóságok kezébe került.

A háború végére a dán állam a vereség oldalán találta magát. A svéd trónörökös, **Jean-Baptiste Bernadotte** – aki 1810-től irányította Svédországot – arra törekedett, hogy Svédország kárpótlást kapjon a Finnország 1809-es elvesztéséért (lásd A napóleoni háborúk és 1809). A nagyhatalmak – elsősorban Nagy-Britannia és Oroszország – támogatásával Svédország nyomást gyakorolt Dániára. A **kieli béke** (1814. január 14.) értelmében a dán király lemondott Norvégiáról Svédország javára, kivéve Grönlandot, Izlandot és Feröert. A szerződés a norvég lakosság megkérdezése nélkül született, és a norvég elit egy része számára elfogadhatatlannak tűnt.

9.4.4 Eidsvoll 1814: az alkotmányozó nemzetgyűlés és a májusi alkotmány

A kieli béke hírére Christiania kormányzója, **Christian Frederik** dán herceg – aki egyben a dán király unokaöccse és Norvégia alkirálya volt – a norvég függetlenség híveinek élére állt. 1814 februárjában Eidsvollban (Eidsvold) tanácskozást tartott norvég előkelőkkel, és elhatározták, hogy összehívják az alkotmányozó nemzetgyűlést. A **Riksforsamlingen** 1814. április 10-én ült össze Eidsvollban (Eidsvoll Verk), 112 küldött részvételével. A küldöttek többsége hivatalnok volt (57 fő), de jelentős számban vettek részt parasztok is (33 fő), valamint kereskedők és más polgárok. A gyűlés két fő irányzatra oszlott: a **selvstendighetspartiet** (függetlenségpárt) a dán kötődés felszámolását és a teljes függetlenséget szorgalmazta, míg a **unionspartiet** (uniópárt) elfogadta volna a Svédországgal való perszonáluniót, de alkotmányos garanciákkal.

Az alkotmányt 1814. május 17-én fogadták el, és e nap később a norvég nemzeti ünnep lett. A **Grunnloven** (Alaptörvény) a korabeli Európa egyik legliberálisabb alkotmánya volt. Főbb rendelkezései közé tartozott a népszuverenitás elve, a hatalmi ágak szétválasztása, a **Storting** (országgyűlés) felállítása, amely két kamarából – **Odelsting** és **Lagting** – állt, valamint a királyi hatalom korlátozása. Az alkotmány értelmében a király vétójoggal rendelkezett a törvényjavaslatokkal szemben, de a Storting három egymást követő ülésszakon megismételhette a javaslatot, és az végül törvényerőre emelkedett. A választójog széles körű volt a férfiak számára: a becslések szerint a felnőtt férfiak mintegy 45 százaléka rendelkezett szavazati joggal, ami magas arány volt a korabeli Európában, bár a nők, a cselédek, a szegények és a lapp (számi) közösségek tagjai

kimaradtak. A lutheránus evangélikus vallás államvallásként szerepelt, és a zsidók beutazása tilos volt – ezt a rendelkezést csak 1851-ben törölték el.

A gyűlés Christian Frederiket választotta Norvégia királyává, és kikiáltotta az ország függetlenségét. A nemzetközi helyzet azonban nem kedvezett a norvég törekvéseknek: a nagyhatalmak a kieli békét tekintették érvényesnek, és Bernadotte svéd trónörökös katonai erővel készült érvényt szerezni Svédország igényének. A norvég kormányzat megpróbált diplomáciai támogatást szerezni, de Nagy-Britannia és Oroszország – bár nem lelkesedtek a svéd annexióért – nem támogatták a norvég függetlenséget.

9.4.5 A svéd intervenció és a mossi konvenció: a perszonálunió létrejötte

1814 júliusában a svéd hadsereg **Carl Johan** (Bernadotte) vezetésével betört Norvégiába. A rövid, de véres összecsapások után – például a **Fredrikstad** környéki harcok – a norvég katonai ellenállás összeomlott. Christian Frederik felismerte a helyzet reménytelenségét, és tárgyalásokat kezdeményezett. A **mossi konvenció** (1814. augusztus 14.) értelmében Christian Frederik lemondott a norvég trónról, és Norvégia elfogadta a Svédországgal való perszonáluniót. A megállapodás azonban nem jelentette a norvég alkotmány eltörlését: a svéd király vállalta, hogy Norvégiát saját alkotmánya és törvényei szerint kormányozza, és a Storting hatásköre megmaradt.

A Storting 1814. november 4-én összeült, és elfogadta a módosított alkotmányt, amely a perszonálunió feltételeihez igazította a norvég államberendezkedést. A svéd királyt, **XIII. Károlyt** (norvég királyként II. Károly) választották Norvégia királyává. Az unió értelmében a két ország közös uralkodóval, de külön törvényhozással, kormánnyal, hadsereggel és pénzügyekkel rendelkezett. A külügyeket azonban a svéd kormány irányította, és a norvég kormányzat hatásköre e téren korlátozott volt. Ez a konstrukció később számos konfliktus forrása lett (lásd Az 1814-es Eidsvoll alkotmány és a svéd unió).

A perszonálunió létrejöttét a norvég történetírás hagyományosan „1814 csodájaként” (mirakelet i 1814) emlegette, mert Norvégia – bár elvesztette formális függetlenségét – megőrizhette liberális alkotmányát és belső önállóságának jelentős részét, szemben a kieli béke által kilátásba helyezett egyszerű svéd annexióval. Ez az értelmezés azonban vitatott: a kritikai történetírás rámutat, hogy a „csoda” elsősorban a nagyhatalmi diplomácia és a svéd kormányzat taktikai megfontolásainak eredménye volt, nem pedig a norvég ellenállás diadala. Ráadásul az unió alárendelt viszonyt hozott létre, és a norvég elit által kiharcolt alkotmányos garanciák a gyakorlatban nem mindig érvényesültek.

9.4.6 1814 értelmezése: a nemzeti mitológiától a kritikai történetírásig

Az 1814-es események emlékezete a 19. század folyamán fokozatosan a norvég nemzeti identitás egyik alappillérévé vált. A május 17-i alkotmány napja már az 1820-as évektől spontán ünneplések tárgya volt, de a svéd hatóságok eleinte korlátozták, mert a svéd unió elleni tüntetésnek tekintették. Az 1830-as évektől azonban az ünnep egyre inkább a norvég nemzeti közösség kifejeződésévé vált, és a század végére a norvég függetlenségi törekvések jelképévé erősödött. A nemzeti romantika történetírása – például **Henrik Wergeland** és **Johan Sebastian Welhaven** generációja – 1814-et a norvég szabadság születéseként ünnepelte, és a Grunnloven-t a norvég demokratikus hagyomány alapdokumentumaként értelmezte.

A 20. századi történetírás azonban árnyalta ezt a képet. A norvég történészek rámutattak, hogy az alkotmány liberális jellege korántsem volt teljes: a választójogot vagyonhoz és nemhez kötötték, a királyi hatalom korlátozása ellenére is széles jogkörökkel rendelkezett, és a számi lakosság

képviselete teljesen hiányzott. A „népszuverenitás” elve a gyakorlatban a hivatalnoki és polgári elit uralmát jelentette, nem a teljes lakosság részvételét. A nemzeti egység retorikája pedig gyakran elfedte a regionális és társadalmi feszültségeket, például a kelet-norvégiai hivatalnokok és a nyugati paraszti közösségek érdekellentéteit.

Az emlékezetpolitikai viták a 21. században is folytatódnak: egyesek 1814-et a norvég demokrácia és jogállamiság alapköveként ünneplik, míg mások – különösen a számi aktivisták és a posztkoloniális kritika képviselői – arra figyelmeztetnek, hogy az alkotmány a norvég nemzetállam kizárólagos etnikai alapú meghatározását erősítette, és a számi népet, valamint más kisebbségeket kirekesztette. A történeti értékelés tehát nem egységes, és a források értelmezése is folyamatosan változik.

9.4.7 Források és bizonytalanságok

Az 1814-es események elsődleges forrásai viszonylag jól dokumentáltak: az Eidsvolli alkotmány (Grunnloven) eredeti szövege, a Riksforsamlingen jegyzőkönyvei, a kieli béke és a mossi konvenció szövege, valamint a résztvevők – például Christian Frederik és a küldöttek – naplói és levelei fennmaradtak. Ezek a források lehetővé teszik az események kronológiájának rekonstruálását, de a szereplők motivációinak megítélése vitatott. A norvég történetírás klasszikus művei – például Sverre Steen *1814* című munkája (Oslo, 1951) vagy Knut Mykland tanulmányai – máig alapvetőek, de a kutatás azóta új szempontokkal bővült, különösen a társadalomtörténet és a kisebbségek története terén. A köznép – parasztok, halászok, munkások, nők – nézeteiről kevés közvetlen forrás áll rendelkezésre, mivel az írásbeliség az elit privilégiuma volt. A legtöbb dokumentum dán nyelvű, ami a norvég nyelvű lakosság többségének kizárását tükrözi. A számi közösségek szempontjából az 1814-es események szinte teljesen dokumentálatlanok, holott a norvég állam területi igényei az ő földjeiket is érintették.

Bizonytalanságok és vitatott kérdések: (1) a „norvég nemzeti ébredés” kezdete és jellege – egyes történészek a 18. század közepére teszik a norvég identitástudat megerősödését, mások szerint a nemzeti mozgalom csak a 19. században bontakozott ki; (2) az alkotmány liberális jellegének mértéke – a korabeli európai összehasonlításban valóban haladónak számított, de a mai demokráciafogalommal nem mérhető; (3) a tömegek részvétele az 1814-es folyamatban – a források alapján nehéz megállapítani, mennyire támogatta a köznép a függetlenségi törekvéseket, és mennyire volt passzív elszenvedője a nagyhatalmi döntéseknek; (4) a svéd unió értékelése – a hagyományos norvég narratíva szerint 1814 a nemzeti ellenállás győzelme volt, míg a kritikusabb értelmezés a nagyhatalmi kényszert és a korlátozott autonómiát hangsúlyozza. A pontos választójogi arányokról is csak becslések léteznek, mivel a népszámlálási adatok hiányosak.

9.4.8 Rövid összefoglaló

- A 18. századi Norvégia a dán–norvég abszolutista államon belül sajátos társadalmi szerkezettel rendelkezett: a szabad parasztság, a növekvő gazdasági jelentőségű hajózás és kereskedelem, valamint a dán hivatalnoki elit norvégiai származású rétegének kialakulása jellemezte.
- A „nemzeti ébredés” kifejezés a 18. századra visszavetítve anakronisztikus; a korabeli identitástudat inkább regionális patriotizmus és a múlt iránti érdeklődés volt, amely intézményesült a Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (1760) és olyan történészek munkásságában, mint Gerhard Schøning és Peter Frederik Suhm.
- A napóleoni háborúk alatt Dánia–Norvégia a francia oldalra került, a brit blokád és a gazdasági válság meggyengítette az államot, és a kieli béke (1814. január 14.) Svédországnak ítélte Norvégiát.

- Az eidsvolli alkotmányozó nemzetgyűlés (Riksforsamlingen) 1814. május 17-én elfogadta a Grunnloven-t, amely a korabeli Európa egyik legliberálisabb alkotmánya volt, de a választójogot vagyonhoz és nemhez kötötte, és a számi lakosságot kizárta.
- A svéd katonai nyomás hatására a mossi konvenció (1814. augusztus 14.) értelmében Christian Frederik lemondott, és Norvégia perszonálunióra lépett Svédországgal, megtartva alkotmányát és belső önállóságának jelentős részét.
- Az 1814-es események értelmezése vitatott: a hagyományos nemzeti narratíva „csodaként" ünnepli, míg a kritikai történetírás a nagyhatalmi kényszert, a korlátozott demokráciát és a kirekesztő nemzetfogalmat hangsúlyozza.
- A források viszonylag gazdagok az elit szempontjából, de a köznép, a nők és a számi közösségek nézeteiről kevés közvetlen dokumentum áll rendelkezésre, ezért e csoportok tapasztalatai bizonytalanul rekonstruálhatók.
- Az 1814-es alkotmány és a svéd unió a későbbi norvég nemzeti mozgalom és a 19. századi függetlenségi törekvések alapjává vált, de a függetlenség formális elnyerése csak 1905-ben következett be.

9.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a 18. századi norvég „nemzeti ébredés" a 19. századi modern nacionalizmustól? Milyen fogalmi csapdákat kell elkerülni a korszak tárgyalásakor?
2. Hogyan befolyásolta a napóleoni háborúk nagyhatalmi dinamikája a kieli béke és az 1814-es események kimenetelét? Mennyiben volt a norvég függetlenségi törekvés reális alternatíva?
3. Melyek voltak az eidsvolli alkotmány legfontosabb liberális elemei, és milyen korlátai voltak a választójog és a társadalmi részvétel tekintetében?
4. Miért tekinthető az 1814-es perszonálunió egyszerre a norvég autonómia megőrzésének és a svéd alárendeltség intézményesítésének? Hogyan értékelhető ez a kettősség?
5. Hogyan alakult az 1814-es események emlékezete a 19. századtól napjainkig, és milyen emlékezetpolitikai viták kapcsolódnak hozzá?

10 Norvégia a 19. században

10.1 Az 1814-es Eidsvoll alkotmány és a svéd unió

10.1.1 1814 és az alkotmány – jogfolytonosság, törés és külpolitikai kényszerpálya

Norvégia 1814-es éve a modern norvég történeti emlékezet egyik sűrűsödési pontja: a dán–norvég állam összeomlása, a függetlenség rövid pillanata, az eidsvoldi alkotmányozás, majd a Svédországgal kötött unió együttesen alakította ki azt a politikai és jogi keretet, amelyben a 19. századi norvég állam megszületett. Az események nem érthetők meg kizárólag a nemzeti önállósodás narratívájából: a norvég nemzeti ébredés és 1814 alfejezetben tárgyalt norvég nemzeti ébredés elitkörei mellett a napóleoni háborúk nagyhatalmi dinamikája, a dán állam külpolitikai pozícióvesztése, valamint a svéd trónörökös, Jean-Baptiste Bernadotte (Károly János, svédül Karl Johan) birodalomépítő törekvései határozták meg a döntéseket. Az 1814-es eseménysor tehát egyszerre volt alkotmányos forradalom, nagyhatalmi területrendezés és egy uniós kompromisszum, amelynek értelmezése a mai napig vitatott a norvég, svéd és dán történetírásban.

10.1.1.1 A kieli béke és a hatalmi vákuum

A napóleoni háborúk utolsó szakaszában a dán–norvég állam a vesztes oldalra került. Dánia VI. Frigyes király 1807 után szövetségre lépett Franciaországgal, amit a brit flotta koppenhágai támadása és a dán flotta elkobzása előzött meg. A svéd trónörökös, Karl Johan – aki korábban Napóleon marsallja, majd 1810-től a svéd trón várományosa volt – 1813-ban csatlakozott a franciaellenes koalícióhoz, hogy Svédország keleti veszteségét (Finnország 1809-es orosz annektálását) nyugati területekkel kompenzálja. 1814. január 14-én a kieli béke (Kielfreden) értelmében a dán király lemondott Norvégiáról a svéd király javára, miközben megtartotta Grönlandot, Izlandot és a Feröer-szigeteket. A szerződés szövege Norvégiát „királyságként” említette, de nem biztosított a norvég lakosságnak politikai beleszólást: a dán–norvég állam felbomlása tehát nem a norvég önrendelkezésből, hanem a nagyhatalmak közötti alkuból következett. Ezt a mai történeti szakirodalom egyöntetűen dokumentált tényként kezeli, bár a dán és norvég értelmezés hangsúlyai régóta eltérnek abban, hogy VI. Frigyes mennyire kényszerült a lemondásra, és milyen mozgástere maradt volna.

A kieli béke ratifikálása előtti hónapokban a norvégiai dán helytartó, Kristian Fredrik (Christian Frederik) herceg – a dán trónörökös – 1814 elején Norvégiába utazott, és a kieli békét követően úgy döntött, hogy nem adja át az országot Svédországnak. A herceg mozgatórugói között keveredett a dinasztikus érdek (a dán trón várományosaként a norvég korona megszerzésének lehetősége) és a norvég elitek egy részének függetlenségi törekvése. A norvég történeti emlékezetben Kristian Fredrik gyakran „a norvég függetlenség atyjaként” jelenik meg, ám a modern forráskritika ennél árnyaltabb képet rajzol: a herceg döntései szorosan követték a dán külpolitikai érdekeket is, és a norvég elit egy része bizalmatlan volt vele szemben. A hatalmi vákuumot tehát nem egyetlen nemzeti program, hanem több, egymással versengő politikai csoport töltötte be.

10.1.1.2 Az eidsvolli alkotmányozó gyűlés

A herceg 1814. február 16-án összehívta a norvég előkelők egy csoportját Eidsvollba, ahol az a döntés született, hogy Norvégia független állammá nyilvánítja magát, és alkotmányozó gyűlést választ. A választás módja a korabeli norvég társadalom szerkezetét tükrözte: a választójogot a 25. életévüket betöltött, adót fizető, illetve állami hivatalt viselő férfiak kapták meg, akik esküt tettek a függetlenségre. A parasztság – amely Norvégia lakosságának döntő többségét adta – széles körben részt vehetett a választásban, ami a korabeli európai viszonyokhoz képest figyelemre méltóan széles, de korántsem általános választójogot jelentett. A nők, a szolgák, a cselédek és a vagyon nélküli férfiak nem szavazhattak; az 1814-es norvég választójog tehát nem volt demokratikus a mai értelemben, és ezt a nemzeti emlékezet gyakran elhomályosítja.

Az alkotmányozó gyűlés 1814. április 10. és május 17. között ülésezett Eidsvollban. A 112 küldött többsége hivatalnok, lelkész, kereskedő és paraszt volt, ami a norvég társadalom regionális és foglalkozási rétegződését viszonylag szélesen jelenítette meg. A gyűlés két fő politikai irányzatra oszlott: az úgynevezett „uniópárt” vagy „svédpárt” a Svédországgal való uniót elfogadhatónak tartotta, míg a „függetlenségi párt” (selvstendighetspartiet) a teljes önállóságot szorgalmazta. A két csoport közötti törésvonal azonban nem feleltethető meg a modern pártpolitikai bal–jobb skálának; a szembenállás elsősorban külpolitikai és alkotmányos kérdésekről szólt, valamint arról, hogy ki irányítsa az új államot.

Az 1814. május 17-i alkotmány (Kongeriget Norges Grundlov) a korszak egyik legradikálisabb alaptörvénye volt, noha szövege számos ponton követte a korabeli alkotmányos monarchiák, elsősorban a francia 1791-es alkotmány és az amerikai alkotmányos elvek mintáit. A dokumentum a népszuverenitás elvét hirdette, és kimondta, hogy a hatalom a törvényhozás, a végrehajtás és az ítélkezés hármas megosztásán nyugszik. A törvényhozást a **Storting** (nagygyűlés, szó szerint „nagydolog”) gyakorolta, amelyet háromévente választottak. A Storting két kamarára oszlott: az alsóházra (**Odelsting**, ónorvég ódalsjog nyomán) és a felsőházra (**Lagting**), amelyek a törvényjavaslatok többszöri olvasatában és az alkotmánybírósági szerepben működtek együtt. A végrehajtó hatalom a királyt illette, ám a király döntéseit miniszterek ellenjegyzése nélkül nem lehetett érvényesnek tekinteni. A bírói hatalmat független bíróságok gyakorolták, és az alkotmány tartalmazta a király vétójogának korlátozott formáját: a király kétszer megvétózhatott egy törvényjavaslatot, de ha a Storting harmadszor is elfogadta, akkor a javaslat törvénnyé vált. Ez a rendelkezés a norvég alkotmánytörténetben később a parlamenti szuverenitás egyik sarokkövévé vált.

Az alkotmány emellett rögzítette az evangélikus-lutheránus egyház államegyházi státuszát, a királyi hivatalnokok jogállását, a sajtószabadság korlátozott formáját, valamint a tulajdon védelmét. A parasztság jogait illetően az alkotmány nem mondta ki az általános jobbágyfelszabadítást, mivel Norvégiában a jobbágyság intézménye ekkorra már gyakorlatilag megszűnt: a 17–18. századi földreformok nyomán a parasztok nagy része szabad földbirtokos vagy bérlő volt. Az alkotmány tehát megerősítette a meglévő tulajdonviszonyokat, nem pedig radikális földreformot valósított meg.

A gyűlés Kristian Fredriket választotta királlyá, aki 1814. május 17-én elfogadta az alkotmányt, és Norvégia független királysággá nyilvánította magát. Ez a lépés azonban nemzetközi jogi értelemben illegitim volt: a kieli béke értelmében Norvégia a svéd király felségterületének számított, és a nagyhatalmak – különösen Nagy-Britannia és Oroszország – nem ismerték el a norvég függetlenséget. A függetlenségi nyilatkozat tehát belső jogi önmeghatározás volt, de külpolitikailag fenntarthatatlan.

10.1.1.3 A rövid háború és a mossi konvenció

Svédország Karl Johan vezetésével katonai nyomást gyakorolt. A korabeli norvég haderő – amely a dán–norvég állam hadseregének norvégiai egységeit foglalta magában – gyenge volt, és nem tudott volna sikeresen ellenállni a svéd reguláris hadseregnek. 1814 nyarán a svéd csapatok benyomultak Østfoldba, és néhány kisebb összecsapás után a norvég fél tárgyalásokat kezdeményezett. A tárgyalások Moss városában, 1814. augusztus 14-én zárultak a **mossi konvencióval** (Mossekonvensjonen), amelyben Kristian Fredrik lemondott a norvég trónról, és a Storting elfogadta a Svédországgal való uniót, amennyiben az alkotmányt – bizonyos, az unióhoz szükséges módosításokkal – Svédország is elismeri. A mossi konvenció tehát nem katonai kapituláció volt a szó szoros értelmében, hanem kompromisszum: Norvégia megtartotta alkotmányát, saját törvényhozását és kormányát, ugyanakkor elfogadta a közös uralkodót.

A norvég történeti emlékezetben a mossi konvenció egyszerre jelenik meg a realitástudat és a nemzeti árulás narratívájában. A kortársak egy része úgy értelmezte, hogy a Storting elárulta a függetlenséget, mások szerint az unió elfogadása az egyetlen reális lehetőség volt a teljes svéd annexió elkerülésére. A mai történészi konszenzus a mossi konvenciót kettős eredményként értékeli: Norvégia elvesztette a formális függetlenségét, de megőrizte alkotmányát és autonóm intézményeit, ami a 19. századi európai területrendezések fényében rendkívül szokatlan volt. A konvenciót a nagyhatalmak is elfogadták, miután a svéd-norvég unió megfelelt a napóleoni háborúk utáni hatalmi egyensúlynak.

10.1.1.4 Az 1814. novemberi alkotmánymódosítás és az unió intézményei

1814 őszén a Storting átvizsgálta az alkotmányt, és elvégezte az unióhoz szükséges módosításokat. November 4-én a Storting elfogadta a módosított alaptörvényt, és Svédország királyává választotta XIII. Károlyt (a norvég trónon II. Károly néven), aki ezzel Norvégia királya is lett. Az unió tehát perszonálunió volt: a két királyságnak közös uralkodója volt, de külön alkotmánya, külön törvényhozása, külön kormánya és külön hadserege. A külpolitikát azonban a svéd kormány irányította, és a norvég kormány csak konzultatív szerepet kapott. Ez a külpolitikai alárendeltség a későbbi évtizedek norvég–svéd vitáinak legfőbb forrásává vált.

Az unió jogi alapját a **Riksakt** (birodalmi törvény, svédül Riksakten) adta, amelyet 1815-ben a svéd Riksdag és a norvég Storting egyaránt elfogadott. A Riksakt szabályozta a közös uralkodókört, a trónöröklést, a közös külpolitikát, valamint a két ország közötti pénzügyi és katonai együttműködést. A döntő pont a külpolitika volt: Norvégia nem rendelkezett saját külügyminiszterrel, és a norvég kormány nem képviselhette önállóan az országot a nemzetközi színtéren. A svéd külügyminiszter a norvég ügyekben is eljárt, ami folyamatosan sértette a norvég önkép autonómiáját, és a 19. század folyamán számos belpolitikai válságot idézett elő.

Az unió katonai szerkezete szintén aszimmetrikus volt. A két királyság hadereje formailag elkülönült, de háború esetén a közös uralkodó irányítása alatt egyesült. Norvégia nem volt köteles részt venni Svédország támadó háborúiban – ez fontos biztosíték volt –, de a király a norvég hadsereget is mozgósíthatta, ha a svéd birodalmi érdekek ezt kívánták. A norvég politikai elit azonban a hadsereget elsősorban a saját alkotmányos rend védelmére, nem pedig svéd nagyhatalmi célokra kívánta felhasználni.

A Storting jogköre az 1814-es alkotmányban szélesebb volt, mint a svéd Riksdagé, és ezt a norvég politikai elit folyamatosan hangsúlyozta. A Storting törvényhozási joga, költségvetési joga és ellenőrzési jogköre – bár a király vétójoga erős maradt – lehetővé tette, hogy a norvég belpolitika fokozatosan a parlament felé tolódjon. A király ugyanakkor a norvég kormány összetételét szabadon meghatározhatta, és a kormány elvileg nem volt felelős a Stortingnak. A gyakorlatban

azonban a Storting költségvetési joga miatt a kormányok nem kormányozhattak tartósan a parlamenti többség ellenében, ami már az 1820-as évektől kezdve fokozatos parlamentarizálódáshoz vezetett.

10.1.1.5 A svéd–norvég unió természete: nemzetközi jogi és államjogi viták

A svéd–norvég unió jellegének meghatározása a 19. század folyamán folyamatos vitatéma volt, és a történettudományban sincs teljes egyetértés. A norvég jogtudósok és történészek egy része – köztük a 19. századi norvég alkotmányjog legjelentősebb képviselői – azt az álláspontot képviselte, hogy Norvégia 1814-ben szuverén állam maradt, és az unió pusztán perszonálunió volt, amely nem korlátozta az ország belső önrendelkezését. A svéd értelmezés ezzel szemben hajlott arra, hogy az uniót reálunióként fogja fel, amelyben a két királyság bizonyos állami funkciói – elsősorban a külpolitika és a védelem – közösek. A nemzetközi jogi álláspont szerint az 1814–1815-ös rendezés után a svéd–norvég unió egyetlen állam volt a külvilág felé, amelyet a svéd uralkodó képviselt, de belső jogrendje két külön alkotmányon nyugodott.

A mai történetírásban konszenzus van abban, hogy a svéd–norvég unió **aszimmetrikus államközösség** volt: Norvégia belső autonómiája rendkívül széles volt a korabeli európai államalakulatokhoz képest, de a külpolitika terén alárendelődött Svédországnak. Az unió tehát sem nem perszonálunió a tiszta jogi értelemben, sem nem teljes reálunió, hanem olyan hibrid konstrukció, amelyet a két ország elitje eltérően értelmezett. Ez a fogalmi bizonytalanság hosszú távon magában hordozta a konfliktusok forrását, és a század második felében, a nemzeti önállóság fokozódó követelésével, egyre élesebbé vált.

10.1.1.6 Az első uniós évtizedek: alkotmányos konfliktusok és hatalommegosztás

Az 1814 utáni évtizedekben a norvég politikai életet három fő kérdés határozta meg: a király vétójogának terjedelme, a kormány Stortinggal szembeni felelőssége, valamint a külpolitikai önállóság hiánya. A **vétójog-vita** 1821-ben csúcsosodott ki, amikor a Storting elfogadott egy törvényjavaslatot, amely a királyi hivatalnokok fizetését kívánta rendezni, de a király (XIV. Károly János, aki 1818-ban lépett trónra) vétót emelt. A Storting az alkotmányra hivatkozva harmadszori elfogadással törvényerőre emelte a javaslatot, ami precedenst teremtett a királyi vétó korlátozott voltára. Az 1821-es eset tehát az alkotmányos monarchia norvég értelmezését erősítette, és a királyi hatalommal szembeni parlamenti ellenállás egyik emblematikus pillanatává vált. A kortárs és a későbbi emlékezet ezt gyakran a „norvég szabadság győzelmeként” ünnepli, ám a forráskritika árnyalja a képet: a Storting tagjai elsősorban az adófizetők pénzügyi terheinek korlátozása érdekében cselekedtek, nem pedig egy elvont alkotmányos szabadságért.

A kormány és a Storting viszonya az 1830-as években került ismét előtérbe, amikor a Storting egyre határozottabban követelte, hogy a király a parlamenti többségnek megfelelő kormányt nevezzen ki. A király ezt rendszerint elutasította, és a svéd kormány befolyását is igyekezett érvényesíteni a norvég ügyekben. A konfliktusok ellenére a rendszer nem omolott össze: a norvég hivatalnokok, lelkészek, kereskedők és parasztok a Stortingban olyan gyakorlati kompromisszumokat kötöttek, amelyek biztosították az állam működését. Az 1814-es alkotmány tehát nem csupán egy jogi szöveg volt, hanem olyan politikai kultúra alapja, amelyben a helyi elitek megtanultak együttműködni és konfliktusokat kezelni.

A norvég autonómia mindennapi működését nagyban meghatározta, hogy a Storting, a kormány és a bíróságok Christianiában (a mai Oslo, 1624–1925 között Christiania) működtek, míg a közös uralkodó Stockholmban székelt. A király és a norvég kormány között írásbeli kapcsolattartás folyt, amelyet a **norvég kormány** (Norske Regjering) stockholmi osztálya koordinált. Ez a kettős központ folyamatosan lassította a döntéshozatalt, és a norvég politikusokban a távolság és

az alárendeltség érzését erősítette. Ugyanakkor a földrajzi elkülönülés védelmet is jelentett: a svéd kormány nem tudta közvetlenül ellenőrizni a norvég belpolitikát, és a Storting viszonylag szabadon működhetett.

10.1.1.7 A nemzeti emlékezet és 1814 utóélete

1814 a norvég nemzeti identitás későbbi felépítésében központi szerepet kapott. A 19. század második felében, a nemzeti romantika és a nemzetépítés időszakában az eidsvolli alkotmányozást a norvég szabadságszeretet bizonyítékaként ünnepelték, és az alkotmány napját, május 17-ét fokozatosan a legfontosabb nemzeti ünneppé tették. Ez a folyamat a század közepétől kezdve a svéd uralommal szembeni politikai mobilizáció eszközévé is vált, különösen az 1860-as évektől, amikor a Storting fokozta a külpolitikai önállóságra irányuló követeléseit. Az unió időszakában a svéd hatóságok időnként betiltották vagy korlátozták a május 17-i ünnepségeket, ami tovább erősítette az ünnep ellenzéki jellegét.

A norvég történeti emlékezetben 1814-et gyakran úgy ábrázolják, mint a nemzeti újjászületés pillanatát, amelyben a norvég nép saját alkotmányt adott magának. Ez a kép azonban a 19. század végi nemzetépítés terméke, és részben leegyszerűsíti a történeti folyamatokat. A mai történészi álláspont szerint 1814-ben nem beszélhetünk egységes norvég nemzeti mozgalomról; az alkotmányozó gyűlés küldöttei elsősorban regionális és foglalkozási csoportokat képviseltek, és a lakosság nagy része alig vett részt a politikai döntésekben. A parasztság – bár széles választójoggal bírt – nem alkotott önálló politikai programot, és a függetlenség kérdésében megosztott volt. A nők, a szegények, a számik és a bevándorló csoportok kimaradtak a politikai közösségből. Az 1814-es alkotmány tehát nem a modern értelemben vett demokratikus népszuverenitás dokumentuma, hanem a korabeli norvég társadalom elitjei által létrehozott, mégis feltűnően modern alkotmányos rend alapja.

Svéd szempontból 1814 gyakran úgy jelenik meg, mint amely biztosította a nagyhatalmi státusz fenntartását Finnország elvesztése után, és az uniót a svéd állam vezető ereje természetes velejárójaként kezelték. A 19. század folyamán a svéd politikai elit hajlamos volt alábecsülni a norvég autonómiatörekvések erejét, és az unió válságait pusztán norvég belügyként, illetve hűtlenségként értelmezte. Ez a kölcsönös félreértés a század végére a svéd–norvég viszony meghatározó elemévé vált, és hozzájárult az unió 1905-ös felbomlásához, amelyről az 1905-ös függetlenség alfejezetben lesz szó.

A dán történetírásban 1814 elsősorban a dán–norvég állam összeomlásának és Dánia nagyhatalmi pozíciója végleges elvesztésének a pillanata. A dán nemzeti emlékezetben ez a veszteség gyakran a kieli béke igazságtalanságának narratívájába illeszkedik, és a 19. századi dán nemzetépítés során a Schleswig-kérdéssel összefonódva jelenik meg. A három ország eltérő emlékezeti keretei máig befolyásolják a történeti értelmezéseket, és a forráskritika számára fontos, hogy ezeket a nemzeti narratívákat elkülönítse a dokumentált tényektől.

10.1.2 Források és bizonytalanságok

Az 1814-es események rekonstrukciójához rendelkezésre állnak az elsődleges források: a kieli béke és a mossi konvenció szövege, az 1814. május 17-i alkotmány eredeti és november 4-i módosított szövege, a Storting 1814. évi jegyzőkönyvei, valamint az eidsvolli gyűlés küldötteinek levelezései és naplói. A norvég nemzeti levéltár (Riksarkivet) és a svéd Riksarkivet őrzi a legfontosabb dokumentumokat. A korabeli sajtó és a kormányzati hivatalos iratok kiegészítik a képet. A másodlagos szakirodalom a 19. század óta folyamatosan bővül, és a nemzetközi kutatás – különösen a skandináv, brit és német történetírás – azóta számos, eltérő hangsúlyú értelmezést dolgozott ki.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők. Először, a kieli béke hátterében álló dán–svéd tárgyalások részletei nem minden ponton dokumentáltak, és az, hogy VI. Frigyes mennyire önként mondott le Norvégiáról, továbbra is vita tárgya. Másodszor, az eidsvolli gyűlés belső vitáinak pontos rekonstrukciója a fennmaradt jegyzőkönyvek hiánya vagy töredékessége miatt részben bizonytalan. Harmadszor, az 1814-es választójog tényleges kiterjedését illetően a becslések eltérnek: a felnőtt férfiak mekkora hányada szavazhatott, pontosan nem ismert, mivel a korabeli népességnyilvántartások hiányosak. Negyedszer, a lakosság – különösen a parasztság – politikai attitűdjeiről keveset tudunk; a fennmaradt források elsősorban az elit véleményét tükrözik. Ötödször, az unió jogi természetének megítélése a svéd, norvég és nemzetközi jogi hagyományban máig eltér, és noha a mai történészi konszenzus az aszimmetrikus államközösség fogalmát használja, a részletekben nincs teljes egyetértés. Végül, a mossi konvenció és az 1814-es év emlékezetpolitikai értelmezése folyamatosan változik, és a kortárs társadalmi viták befolyásolják a történeti narratívákat.

10.1.3 Rövid összefoglaló

- A kieli béke (1814. január 14.) Dániától Svédországhoz csatolta Norvégiát, de a döntés a nagyhatalmi érdekek, nem a norvég önrendelkezés következménye volt.
- Kristian Fredrik dán herceg 1814 tavaszán függetlenségi irányba terelte a norvég elit egy részét: alkotmányozó gyűlést hívtak össze Eidsvollba, amely 1814. május 17-én elfogadta az alkotmányt, és a herceget királlyá választotta.
- Az alkotmány a népszuverenitásra, a hatalmi ágak megosztására, a Storting törvényhozó hatalmára és a korlátozott királyi vétóra épült; a választójog szélesebb volt a korabeli európai normáknál, de nem volt általános.
- Svédország katonai nyomással kényszerítette ki a mossi konvenciót (1814. augusztus 14.): Kristian Fredrik lemondott, a Storting elfogadta az uniót, de az alkotmány módosított formában fennmaradt.
- Az 1814. novemberi alkotmánymódosítás és az 1815-ös Riksakt létrehozta a svéd–norvég unió intézményi kereteit: perszonálunió közös uralkodóval, de külön alkotmánnyal, kormánnyal, törvényhozással és hadsereggel; a külpolitikát Svédország irányította.
- Az unió aszimmetrikus államközösség volt, amelyben a norvég intézmények belső autonómiája kivételesen széles volt, de a külpolitikai alárendeltség folyamatos feszültségforrást jelentett.
- Az első uniós évtizedekben a vétójog és a kormány Stortinggal szembeni felelőssége körüli viták fokozatosan a parlament megerősödéséhez vezettek.
- Az 1814-es események emlékezete a 19. századi nemzetépítés során a norvég szabadságnarratíva alapjává vált, de a mai forráskritika szerint a korabeli társadalom sokszínűbb és kevésbé nemzeti keretben gondolkodott.

10.1.4 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a kieli béke, a mossi konvenció és a Riksakt rendelkezéseit! Melyik dokumentum mit szabályozott, és miben különbözött a jogi természetük?
2. Milyen alkotmányos újításokat vezetett be az 1814-es eidsvolli alkotmány a korabeli európai monarchiákhoz képest, és milyen korlátai voltak a választójognak és a népszuverenitásnak?
3. Miért nevezhető a svéd–norvég unió aszimmetrikus államközösségnek? Milyen jogkörök voltak közösek, és mely területeken rendelkezett Norvégia autonómiával?
4. Hogyan járult hozzá az 1821-es vétójog-vita a norvég parlamentarizmus kialakulásához? Miért nem azonos ez a mai parlamentáris kormányzati rendszerrel?

5. Milyen forráskritikai problémák nehezítik az 1814-es események pontos rekonstrukcióját, és hogyan befolyásolja a nemzeti emlékezet a történeti értelmezést?

10.2 A nemzeti romantika és a norvég nyelvkérdés

A norvég nyelvkérdés a 19. században nem pusztán nyelvészeti vita volt, hanem a nemzeti önállóság kulturális vetülete. Az 1814-es Eidsvoll alkotmány és a svéd unió Az 1814-es Eidsvoll alkotmány és a svéd unió után az ország politikai intézményei önállóvá váltak, de a hivatalos írott nyelv továbbra is a dán maradt, a mindennapi beszédet pedig norvég nyelvjárások sokasága jellemezte. A nemzeti romantika (norvégül **nasjonalromantikk**) áramlata ezt a feszültséget a „norvégiasság” (**norskdom**) központi kérdésévé emelte. Az alábbiakban a norvég nyelv kodifikációjának két útját, a dán–norvég kulturális örökség értelmezési vitáit és a nyelvi küzdelem társadalmi, regionális következményeit tárgyalom.

10.2.1 A dán írásbeliség öröksége és a nyelvi helyzet 1814 után

A dán–norvég állam időszakában (1380–1814) a hivatalos írásbeliség nyelve a dán volt. A norvég elit – a hivatalnokok, a lelkészek, a kereskedők – Koppenhágában tanult, dán nyelvű irodalmat olvasott, és a közéletben dánul írt. A beszélt nyelv azonban nagy változatosságot mutatott: a vidéki parasztság, a halászok és a hegyi közösségek egymástól jelentősen eltérő norvég **nyelvjárásokat** (**dialekter**) beszéltek, amelyeket a dán írott norma alig tükrözött. A városi polgárság és a hivatalnokréteg beszéde eközben kialakított egy sajátos, dán alapú, de norvég kiejtésű köznyelvet, amelyet **dannet dagligtale** (művelt köznyelv) néven ismerünk. Ez a rétegnyelv a dán írásbeliséghez közel állt, de szókincsében és hanglejtésében már norvég jellegzetességeket mutatott.

1814 után a politikai unió Svédországgal létrejött, ám a nyelvi függetlenség kérdése nyitva maradt. Az alkotmány szövegét dánul fogalmazták meg, és az iskolai oktatás, az egyházi nyelvhasználat, valamint a hivatalos iratok nyelve továbbra is a dán volt. A hétköznapi beszédben ugyanakkor a norvég nyelvjárások és a dannet dagligtale párhuzamosan éltek. Ez a helyzet nyelvi bizonytalanságot teremtett: a norvég társadalom nem rendelkezett olyan egységes, a dántól egyértelműen elkülönülő írott nyelvvel, amely a politikai önállóság kulturális szimbólumaként szolgálhatott volna. A 19. század első évtizedeiben a dán írásbeliség természetesnek tűnt, ám a nemzeti ébredés fokozatosan megkérdőjelezte ezt az örökséget.

10.2.2 A nemzeti romantika eszmei háttere

A norvég nemzeti romantika a 19. század eleji európai nacionalizmus áramlatába illeszkedett. A Herder nevéhez köthető gondolat, miszerint a nyelv és a népi kultúra a nemzeti karakter elsődleges hordozója, Norvégiában sajátos politikai környezetben hatott: az ország ugyan 1814-ben önálló alkotmányt kapott, de a svéd unió és a korábbi dán–norvég állam emléke folyamatosan felszínre hozta a kulturális különállás bizonyításának igényét. A nemzeti mozgalom számára a legfontosabb kérdések egyike az volt, hogy mi tekinthető autentikusan norvégnek, és milyen nyelv fejezheti ki a nemzeti öntudatot.

A választ sokan a vidéki paraszti kultúrában keresték. A parasztságot – amely a lakosság túlnyomó többségét alkotta – a nemzeti hagyományok hordozójának tekintették, mert megőrizte a régi nyelvjárásokat, a szóbeli elbeszéléseket, a dalokat és a tárgyi emlékeket. A nemzeti romantika tehát a nemzeti múltat a tájban, a népi kultúrában és a középkori norvég királyság dicsőségében látta. Ez a szemlélet erősen idealizálta a parasztságot, és hajlamos volt figyelmen

kívül hagyni a vidéki társadalom belső tagolódását, a szegénységet és a hatalmi viszonyokat. A cél azonban világos volt: olyan kulturális alapot teremteni, amely elhatárolja Norvégiát Dániától és Svédországtól, és igazolja a nemzeti önállóságot.

A politikai színtéren ez a törekvés összekapcsolódott a svéd unióval szembeni ellenállással. A nemzeti romantika nem csupán esztétikai irányzat volt, hanem a nemzeti identitáspolitika eszköze is. A nyelv, a történetírás és a folklór a nemzeti ébredés három pillére lett, amelyek közül a nyelvkérdés vált a legtartósabb és legmegosztóbb vitává.

10.2.3 A népi kultúra felfedezése: gyűjtők és kiadványok

A nemzeti romantika első nagy teljesítménye a szóbeli hagyomány szisztematikus gyűjtése volt. Peter Christen Asbjørnsen és Jørgen Moe 1841-ben adta ki a **Norske folkeeventyr** (Norvég népmesék) első gyűjteményét, amely a norvég szóbeli elbeszéléskincs széles körét tárta a nyilvánosság elé. A gyűjtemény nyelve azonban nem a nyelvjárások pontos lejegyzése volt, hanem a dán írásbeliséghez közel álló, de norvég fordulatokkal színezett változat. Ezzel a kiadók széles olvasóközönséghez kívántak szólni, ugyanakkor a nyelvi hitelesség kérdése éppen ebben a kompromisszumban vált vitatottá.

Magnus Brostrup Landstad **Norske folkeviser** (Norvég népdalok) című gyűjteménye (1853) hasonló nehézséggel szembesült: a szövegeket a nyelvjárási változatokból normalizált formába hozta, hogy közérthetőbbé tegye, de ezzel részben eltávolodott a szóbeli eredeti nyelvtől. Ludvig Mathias Lindeman pedig a népi dallamokat és az egyházi zenei hagyományt gyűjtötte, rögzítve a norvég zenei folklór alapjait. E gyűjtemények hatalmas hatást gyakoroltak a nemzeti identitás megerősödésére, és a korszak irodalmi, zenei és képzőművészeti megnyilvánulásainak alapjává váltak. Ugyanakkor a gyűjtők módszertani döntései – a nyelvjárási szövegek egységesítése, a dán írásbeli norma megtartása, a paraszti kultúra romantikus ábrázolása – ma is a forráskritika tárgyát képezik.

A nemzeti romantika festészeti irányzata – például a tájképek fenséges fjordjai és hegyei – szintén a nemzeti jelleg vizuális megfogalmazását szolgálta, és szorosan összekapcsolódott a nyelvi és irodalmi nemzetépítéssel. A nyelvkérdés azonban nem maradhatott csupán a kultúra területén; a 19. század közepétől egyre inkább a nyelvtudomány és az iskolai nyelvpolitika kereszttüzébe került.

10.2.4 Ivar Aasen és a landsmål megalkotása

A nyelvi önállóság leghatározottabb programját Ivar Aasen (1813–1896) dolgozta ki. Aasen paraszti származású, autodidakta nyelvész volt, aki az 1840-es évektől szisztematikusan beutazta Norvégia vidéki területeit, és a lehető legtöbb nyelvjárást dokumentálta. Célja nem egyetlen nyelvjárás irodalmi szintre emelése volt, hanem olyan új írott nyelv megteremtése, amely a nyelvjárások közös, a dántól megkülönböztető vonásait egyesíti. Ez az irányzat a **landsmål** (landsmål) nevet kapta, amelynek jelentése „vidéki nyelv”, „országnyelv”.

Aasen 1848-ban adta ki a **Det norske Folkesprogs Grammatik** (A norvég népnyelv grammatikája) című munkáját, amelyben a nyelvjárások rendszerezett leírását kísérelte meg. Ezt követte 1853-ban a **Prøver af Landsmaalet i Norge** (Minták a norvég landsmålból), majd 1864-ben a **Norsk Grammatik** (Norvég grammatika) és 1873-ban a **Norsk Ordbog** (Norvég szótár). Aasen a nyelvjárási formákból építkezve a nyugati és a hegyvidéki keleti nyelvjárások elemeit ötvözte, és szándékosan távol tartotta a dán befolyást. A landsmål így tudatosan konstruált nyelv volt, amelyet azonban a norvég nyelvi örökség rekonstrukciójaként mutatott be.

Aasen munkássága iránt a korabeli városi elit nagy része idegenkedett. A hivatalnokok, a kereskedők és az irodalmi körök jelentős része a landsmált mesterséges, a parasztság nyelvét túlzottan idealizáló képződménynek tartotta, és attól tartott, hogy a dán írásbeliség elvetésével elszigetelődik a szélesebb európai műveltségtől. A vidéki tanítók, a paraszti értelmiség és a nemzeti radikalizmus hívei viszont Aasen nyelvében látták a norvég önállóság leghitelesebb kifejezőjét. A landsmål tehát a 19. század második felében fokozatosan társadalmi réteghez és regionális identitáshoz kötődött: elsősorban a nyugati és belső vidéki területek, valamint a demokratikus, nemzeti mozgalom nyelve lett.

10.2.5 Knud Knudsen és a norvégizált dán (riksmål) programja

A másik nagy nyelvi irányzat Knud Knudsen (1812–1895) nevéhez fűződik. Knudsen, aki tanárként a közoktatás nyelvi kérdéseivel foglalkozott, a dán írott nyelv fokozatos, reformok útján történő norvégosítását szorgalmazta. Szerinte a norvég nyelvfejlődés természetes útja nem a dán teljes elvetése, hanem annak a hétköznapi norvég beszédhez, különösen a dannet dagligtale-hoz való közelítése. A Knudsen által képviselt irányzat a **riksmål** (riksmål) nevet viselte, amely a dán–norvég írásbeli hagyományt a norvég kiejtés és szókincs irányába fejlesztette tovább.

Knudsen javaslatai közé tartozott a dán helyesírás egyes elemeinek megváltoztatása, a norvég szavak és kifejezések beemelése a hivatalos nyelvbe, valamint a dán nyelvtani formák fokozatos lecserélése norvég megfelelőkre. Az 1860-as évektől egyre nagyobb nyilvánosságot kapott, és a városi polgárság, a hivatalnokréteg, valamint az irodalmi élet jelentős része támogatta. A riksmål hívei úgy vélték, hogy a dán kulturális örökség nem elvetendő, hanem átalakítandó, és a nyelvfejlődésnek folyamatosnak, nem radikális törésnek kell lennie.

A két irányzat – a landsmål és a riksmål – közötti vita nem csupán nyelvészeti volt, hanem a norvég társadalom osztály- és régióbeli megosztottságát is tükrözte. A landsmål a vidéki, paraszti, demokratikus és nemzeti radikális erők nyelvi programja volt, míg a riksmål a városi, polgári, konzervatívabb és a dán örökséget nagyra becsülő rétegeké. A két tábor közötti feszültség a **nyelvharc** (norvégül **målstrid**) kifejezéssel írható le, amely a 19. század végétől a 20. század közepéig meghatározta a norvég nyelvpolitikát.

10.2.6 A nyelvi küzdelem intézményesülése: iskola, egyház, hivatal

A nyelvi vita a 19. század második felében bekerült a Storting, a norvég parlament elé. A nemzeti mozgalom erősödése és a svéd unióval szembeni ellenállás fokozódása kedvezett a nyelvi önállóság követeléseinek. 1885-ben a Storting határozatban mondta ki, hogy a landsmål és a riksmål egyenjogú a hivatalos használatban. Ez a döntés nem csupán nyelvészeti jelentőségű volt, hanem politikai üzenetet is hordozott: a norvég állam elismerte, hogy a nemzeti nyelvnek két, egymással versengő változata létezik, és mindkettő alkalmas a közéleti és kulturális kifejezésre.

1892-ben új iskolai törvény született, amely lehetővé tette, hogy a helyi iskolaszékek a landsmål vagy a riksmål mellett döntsenek az oktatás nyelvében. Ez a decentralizáló rendelkezés a vidéki közösségek számára teremtett lehetőséget a landsmål bevezetésére, míg a városi iskolák többnyire a riksmålnál maradtak. Az egyházi nyelvhasználatban is megkezdődött a norvégosítás: a landsmål alapú igehirdetés és liturgia fokozatosan teret nyert, különösen a nyugati országrészben. A hivatali nyelv ugyanakkor lassan változott; a riksmål fölénye a 19. század végén még egyértelmű volt, de a landsmål hivatalos elfogadottsága visszafordíthatatlan folyamatot indított el.

A nyelvharc intézményesülése néhány évtized alatt a norvég társadalom egyik legmélyebb törésvonalává vált. A vita nemcsak az iskolákban és a parlamentben folyt, hanem a sajtóban, az irodalmi folyóiratokban és a helyi közösségekben is. A nyelvi táborokhoz való tartozás gyakran

egyet jelentett a politikai, regionális és társadalmi identitás megválasztásával. A riksmål hívei a fokozatosságot és a dán–norvég örökség megőrzését hangsúlyozták, míg a landsmål hívei a nemzeti önállóság és a paraszti hagyomány radikálisabb programját képviselték.

10.2.7 A dán–norvég kulturális örökség értelmezései

A nyelvkérdés középpontjában a dán–norvég kulturális örökség megítélése állt. A dán–norvég állam évszázadai alatt a dán nyelv, a dán irodalom és a koppenhágai udvari kultúra mélyen beépült a norvég elit mindennapjaiba. A 19. századi nemzeti romantika hívei közül sokan ezt az örökséget a nemzeti fejlődés akadályának tekintették, és a dán befolyás megszüntetését követelték. Mások viszont úgy érveltek, hogy a dán–norvég közös múlt szerves része a norvég történelemnek, és annak elvetése a norvég műveltség szegényítéséhez vezetne.

A vitában az irodalom is fontos szerepet játszott. Henrik Wergeland és Johan Sebastian Welhaven a század első felében még dánul írt, de műveikben a norvég táj, a norvég hétköznapok és a nemzeti múlt fokozatosan előtérbe kerültek. A század második felében a norvég írók egyre tudatosabban választották a norvégosított dánt vagy a landsmált. A nyelv kérdése így összekapcsolódott az irodalmi nemzetépítéssel, és a „norvég nyelvű irodalom” létrejötte a politikai önállóság kulturális előfeltételének számított.

A dán–norvég örökség feszültsége azonban nem oldódott fel a 19. század végére. A nyelvi kétnyelvűség – a riksmål és a landsmål párhuzamos fejlődése – a 20. században is fennmaradt, és a mai norvég nyelvpolitika egyik alapkérdése. A két nyelvi változat, amelyet később **bokmål** és **nynorsk** néven ismerünk, a dán–norvég örökség és a nyelvjárási alapok eltérő hangsúlyait hordozza.

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a norvég nemzeti romantika nyelvi programja nem volt inkluzív minden norvégiai nyelvi közösség számára. A **számi** (sami) és a **kvén** (finn bevándorló) nyelveket a nemzeti egységesítő törekvések ellenségesen kezelték. A 19. század végétől a norvégosítási politika az iskolai oktatásban és az egyházi életben a kisebbségi nyelvek visszaszorítását célozta, mert a nemzeti mozgalom a norvég nyelvi homogenitást tekintette kívánatosnak. Ez a szemlélet a számi és kvén közösségek számára súlyos következményekkel járt, és a kisebbségi jogok mai vitáiban is örökségként jelenik meg A számi népek és jogok. A norvég nyelvkérdés tehát nem csupán a dán–norvég viszony rendezéséről szólt, hanem a belső nyelvi sokszínűség megtagadásáról is.

A 19. századi nyelvi küzdelem a századforduló után sem zárult le. A riksmål 1907-es reformja hivatalosan is elismerte a norvégosított dán nyelv önálló normáját, de a landsmål ellenállása továbbra is erős maradt. A nyelvkérdés az 1905-ös függetlenség Az 1905-ös függetlenség után a norvég állami identitás egyik legfontosabb vitaterületeként élt tovább. A 19. században azonban a vita alapjai rajzolódtak ki, és az intézményes keretek – az iskolai nyelvhasználat, a hivatalos dokumentumok, az egyházi élet – már ekkor a nyelvi versengés színtereivé váltak.

10.2.8 Források és bizonytalanságok

A norvég nyelvkérdés 19. századi történetének elsődleges forrásai közé tartoznak Ivar Aasen nyelvtani munkái és szótárai, Knud Knudsen reformjavaslatai, a Storting 1885-ös határozata, az 1892-es iskolai törvény, valamint a korabeli sajtó és irodalmi folyóiratok vitái. A népi gyűjtemények – Asbjørnsen és Moe, Landstad, Lindeman munkái – a szóbeli hagyomány rögzítésének elsődleges dokumentumai, de szerkesztési elveik és nyelvi normalizálásuk módszertani szempontból ma is vitatottak.

A másodlagos irodalom a norvég nyelvtörténet és a nemzeti romantika kutatásának gazdag hagyományára támaszkodik. A nyelvjárások 19. századi elterjedésének rekonstrukciója azonban bizonytalan, mert a nyelvjárási adatokat a gyűjtők eltérő módon jegyezték fel, és a beszélt nyelv akkori változatai nem minden esetben rekonstruálhatók pontosan. Aasen munkásságának értékelése is megosztott: egyes kutatók a landsmål természetes nyelvi alapjait hangsúlyozzák, mások a konstrukciós döntések mesterségességét emelik ki. A riksmål és a landsmål támogatóinak társadalmi összetételére vonatkozó becslések szintén hordoznak bizonytalanságot, mert a nyelvi preferenciák nem mindig esnek egybe az osztály- és régióbeli kategóriákkal.

A nyelvharc emlékezetpolitikai dimenziója napjainkban is él: a bokmål és a nynorsk mai viszonya, a nynorsk visszaszorulása, az iskolai nyelvhasználat szabályozása és a kisebbségi nyelvek jogai mind olyan területek, ahol a 19. századi viták öröksége tovább érvényesül. A számi és kvén nyelvek norvégosításának története különösen érzékeny, és a mai tudományos diskurzusban a korabeli nyelvpolitika kritikai értékelése folyamatosan bővül.

10.2.9 Rövid összefoglaló

- 1814 után Norvégia politikai önállósága ellenére a hivatalos írott nyelv dán maradt, a beszélt nyelvet pedig norvég nyelvjárások és a dán alapú dannet dagligtale jellemezte.
- A nemzeti romantika a nemzeti karaktert a paraszti kultúrában, a nyelvjárásokban és a középkori múlton keresztül kereste, és a nyelvi önállóságot a politikai önállóság kulturális feltételévé tette.
- Ivar Aasen a nyelvjárások szintéziséből alkotta meg a **landsmål** elnevezésű új írott nyelvet, amely a dán örökség elvetésén alapult.
- Knud Knudsen ezzel szemben a dán írott nyelv fokozatos norvégosítását szorgalmazta, ami a **riksmål** irányzatában öltött testet.
- A két irányzat közötti **nyelvharc** a társadalmi, regionális és politikai törésvonalakat tükrözte: a landsmål a vidéki, demokratikus erők, a riksmål a városi, polgári elit nyelvi programja volt.
- 1885-ben a Storting a landsmålt és a riksmålt egyenjogúvá nyilvánította, 1892-ben pedig lehetővé tette a landsmål használatát az iskolai oktatásban.
- A nyelvi egységesítő törekvések háttérbe szorították a számi és kvén nyelveket, ami a norvégosítási politika kisebbségromboló örökségeként értékelhető.

10.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött Ivar Aasen és Knud Knudsen nyelvstratégiája, és milyen társadalmi csoportok támogatták a két irányzatot?
2. Miért tekinthető a nemzeti romantika a norvég nyelvkérdés eszmei hátterének, és milyen korlátai voltak a paraszti kultúra idealizálásának?
3. Hogyan kapcsolódott a nyelvi vita a svéd unióhoz és a norvég politikai önállóság törekvéséhez?
4. Milyen következményekkel járt a norvég nyelvi egységesítés a számi és kvén közösségek nyelvi jogaira nézve?
5. Milyen források alapján rekonstruálható a 19. századi norvég nyelvi helyzet, és mely pontokon marad bizonytalan a mai történeti kutatás?

10.3 Iparosodás, kivándorlás és társadalom

A 19. századi Norvégia a svéd unió keretei között fokozatosan illeszkedett be az atlanti világkereskedelembe, és ezzel együtt a hagyományos paraszti-halász társadalom mindennapjai is átalakultak. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan ment végbe a gazdasági modernizáció, miért vált a norvég tengerészet a világ egyik legjelentősebb flottájává, milyen tényezők indították el a tömeges kivándorlást Amerikába, és mindez milyen új társadalmi rétegződést hozott létre. A nemzeti romantika és a nyelvkérdés tárgyalásakor (lásd A nemzeti romantika és a norvég nyelvkérdés) már látható volt, hogy a kulturális mobilizációt gazdasági és társadalmi feszültségek kísérték; ezeket a folyamatokat követjük most nyomon.

10.3.1 Gazdasági kiindulópont és a protoipar

Norvégia 1800 körül – az 1801. évi összeírás szerint – nagyjából **900 000** lakosú ország volt, ám ez az adat a népszámlálás korlátai miatt becslésnek tekintendő. A mezőgazdaság lehetőségeit a hegyvidéki domborzat, a rövid termőidő és a szétszórt településszerkezet erősen behatárolta. A paraszti gazdaság ezért jellemzően kombinált szerkezetű volt: a családok földművelést, állattartást, parti halászatot, erdőhasználatot és kézművességet vegyítettek. A távoli fjordokban és a belső völgyekben a **kombinált paraszti gazdaság** (*kombinasjonsbruk*) a mindennapi megélhetés alapja volt; a tengerparton a férfiak idényhalászata mellett a nők vitték a gazdaságot, ami a nemi szerepek sajátos, a kortárs nyugat-európai mintától eltérő alakját hozta létre.

A 18. század végére a norvég gazdaság egyik legfontosabb exportágazata a **fűrészmalmokra** (*sagbruk*) épülő fa- és deszkakereskedelem volt. A vízerővel hajtott fűrészmalmok a folyók mentén, különösen a délkeleti régiókban jöttek létre, és a kivágott fenyőtörzsekből készült **fűrészáru** (*trelast*) elsősorban a brit piacra került. Ezek a malomközpontok – a történetírásban gyakran **protoipari** jelenségként értelmezve – már a klasszikus értelemben vett ipari forradalom előtt bérmunkát, pénzjövedelmet és piacra termelést hoztak létre. A napóleoni háborúk alatt a brit blokád és a kontinentális rendszer azonban súlyos visszaesést okozott: a norvég hajók kikötői kockázata nőtt, a fűrészáru-export akadozott, a belföldi ellátás pedig drágult. Az 1814-es kieli béke és az Eidsvoll-alkotmány után Norvégia a Svédországgal való unióban is megőrizte vám- és monetáris rendszerét, így a gazdasági fejlődés útja nem olvadt bele a svéd piac kereteibe.

10.3.2 Tengerészet: a norvég hajózás és a világkereskedelem

A 19. századi norvég gazdasági fellendülés egyik leglátványosabb eleme a **tengerészet** (*sjøfart*) volt. Norvégia a dán–norvég állam időszakában is jelentős hajóflottát működtetett, ám a 19. század közepén a norvég kereskedelmi flotta a világ egyik legnagyobbja lett, nagyságrendjét tekintve gyakran a brit után említették. Ennek hátterében több tényező együttes hatása állt. A norvég hajók hagyományosan olcsón épültek a bőséges vízi szállítású fából; a tengerészként elérhető munkabér alacsony volt, és a tengerparti falvakból nagy számban állt rendelkezésre képzett legénység. A hajózási tevékenység nemcsak a nagyvárosokra korlátozódott: a part menti közösségekben a hajózás jövedelemkiegészítő, sőt gyakran fő bevételi forrást jelentett, a hajók pedig távoli piacokra szállították a norvég termékeket.

A fordulóponthoz a brit kereskedelempolitika változása is hozzájárult. Az 1849-ben eltörölt angol **Hajózási törvények** (Navigation Acts) megnyitották a brit kikötőket a külföldi hajók számára, és ezt a norvég fuvarozók kihasználták. A norvég hajók faanyagot, halat és jeget szállítottak Nyugat-Európába, majd a század második felében a nemzetközi kereskedelmi láncokban gabonát, gyapotot, trágyát és szénfeladatokból származó árukat vettek fel. A hajózási statisztikák – például a **hajólajstromok** (*skipsregister*) és a kikötői nyilvántartások – alapján a flotta mérete

és tonnatartalma folyamatosan nőtt, de a pontos számok korszakonként és forrástípusonként eltérnek. A vitorláshajók hosszú ideig versenyképesek maradtak a nagy távolságú, kis sűrűségű rakományok szállításában, ami magyarázza, hogy a norvég hajózásban a gőzhajóra való átállás lassabb volt, mint a nagy ipari államokban. A **gőzhajózás** (*dampskipsfart*) az 1870-es évektől nyert teret, de a norvég flotta egy része még a 20. század elején is vitorlás alatt közlekedett.

A tengerészet nemcsak a külkereskedelemben volt meghatározó, hanem a **kivándorlás** infrastruktúrájában is. A norvég hajózási vállalkozók és ügynökök szervezték a transzatlanti átkeléseket, a hajózási hálózat pedig összekapcsolta a norvég kikötőket a brit, német és amerikai átszállópontokkal. A hajózási ágazat tehát egyszerre termelt exportbevételt, foglalkoztatott tengerészeket, és teremtette meg annak a mobilitásnak a feltételeit, amely a tömeges kivándorláshoz vezetett.

10.3.3 Iparosodás: vízenergia, erdőipar és az új üzemek

Az **iparosodás** (*industrialisering*) Norvégiában nem egyetlen hirtelen „forradalom” volt, hanem több hullámban, szoros kapcsolatban a természeti erőforrásokkal. A 19. század első felében a fűrészmalmok és a textilipari manufaktúrák fejlődése elsősorban a vízenergia hasznosítására épült. A folyók mellett kialakuló üzemek gyakran vidéki, kisvárosi környezetben helyezkedtek el, és munkaerejüket a környező paraszti, zsellérrétegből nyerték. A fűrészmalmok mellett az 1840-es évektől a **cellulóz- és papíripar** (*cellulose- og papirindustri*) vált egyre fontosabbá, mert a nagy kiterjedésű erdők nyersanyagot, a zuhatagok pedig olcsó hajtóerőt biztosítottak. A cellulózgyártás Norvégiában az 1860-as évektől kezdett kiépülni, és a 19. század végére a norvég export egyik húzóágazata lett.

A textilipar a brit és nyugat-európai technológiához képest korlátozottabb mértékű volt, de a tengerparti és folyó menti településeken malomipari nyomán létrejött néhány gépgyár is. A norvég **gépipar** (*verkstedindustri*) hajómotorok, fűrészgépek és mezőgazdasági eszközök előállítására rendezkedett be. Az 1850-es évektől meginduló **vasútépítés** (*jernbaneutbygging*) felgyorsította a belső piac integrálódását: az 1854-ben megnyitott Christiania–Eidsvoll vonal – az Eidsvoll-alkotmány helyszínére tekintő szimbolikus nyomvonal – volt az első, és a század végére a vasúthálózat összekötötte a keleti és nyugati régiókat. Christiania (a későbbi Oslo) a kereskedelem, a bankok és a központi intézmények városa lett, Bergen és Trondheim pedig a nyugati, illetve a középső országrész központjaként erősödött meg.

A 19. század második felének egyik jellegzetes norvég iparága a **konzervipar** (*hermetikkindustri*) volt, amelynek központja Stavanger környékén alakult ki. A hering- és szardíniakonzervek tömegtermelése a tengeri erőforrások feldolgozására épült, és viszonylag nagy női munkaerőt foglalkoztatott. Az élelmiszer-feldolgozás mellett a halászat modernizációja – motoros hajók, jobb szerszámok – is hozzájárult a part menti térségek gazdasági fellendüléséhez. A vízenergiára alapozott **elektrokémiai és elektrometallurgiai ipar** (*elektrokjemisk og elektrometallurgisk industri*) gyökerei a 19. század végi technológiai kísérletekig nyúlnak vissza, de ipari méretű kiépülése már a 20. század elejére esik; a 19. században még csak az erőművek és az olcsó villamosenergia iránti kereslet alapjai formálódtak.

Az iparosodás üteme és jellege folyamatos vita tárgya a norvég gazdaságtörténetben. Egyes kutatók szerint a protoipar és a hajózás már a dán–norvég állam időszakában létrehozott egy olyan kapitalista réteget, amely a 19. századi fejlődést pusztán kiterjesztette; mások a modern ipart csak az 1870 utáni időszaktól számítják. A két értelmezés közötti különbség nem pusztán terminológiai: attól függ, hogy a norvég modernizációt fokozatos átmenetnek vagy éles cezúrának tekintjük-e. A dokumentált tény az, hogy a 19. század végére Norvégia egyértelműen iparosodó országgá vált, városi központjai növekedtek, és a foglalkoztatás szerkezete a mezőgazdaságból az ipar és a szolgáltatások felé mozdult el.

10.3.4 Kivándorlás Amerikába: okok, mérték és lefolyás

A 19. századi norvég társadalom egyik legnagyobb hatású jelensége a **kivándorlás** (*utvandring*) volt. A becslések szerint 1820 és 1915 között nagyjából **800 000** norvég hagyta el az országot, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok felé. Ez a szám a korabeli norvég lakossághoz viszonyítva rendkívül magas: a kivándorlás arányát tekintve Norvégia – Írország után – Európa egyik leginkább érintett országa volt. A becslés azonban bizonytalan, mert a kivándorlási nyilvántartások csak az 1860-as évektől válnak rendszeresebbé; korábban a kikötői listák és a hajózási jegyzékek hiányosak.

A kivándorlás okai között a **földhiány** és a paraszti birtokok elaprózódása emelhető ki. Norvégia termőterülete korlátozott, a lakosság a 19. század folyamán gyorsan nőtt – a század végére nagyjából 2,2 millióra, ami a források szerint becsült érték. A hagyományos öröklési rendben a gazdaságok gyakran nem tudták eltartani a felnövekvő generációkat, így a fiatal férfiak és nők pénzkereset vagy földszerzés reményében vándoroltak ki. A kivándorlás másik fontos tényezője a **vallási szabadság** keresése volt: a 19. század elején a **haugianizmus** (*haugianisme*) követői és a kvékerek a lutheránus államegyház keretein belül nem mindig gyakorolhatták hitüket, bár az 1845-ös **disszentertörvény** enyhítette a nyomást. A kivándorlók egy részénél a politikai elégedetlenség is szerepet játszott, különösen a svéd unióval szembeni növekvő nemzeti érzés időszakában, ám ez a szempont a történészek között vitatott: nehéz megkülönböztetni a gazdasági motivációkat a politikai hangulattól.

Az amerikai norvég kolóniák fő célterülete a **Közép-Nyugat** volt: Minnesota, Wisconsin, Észak-Dakota és Illinois. A letelepedők olcsó földhöz jutottak a telepföld-törvények révén, és a korabeli beszámolók szerint a hűvösebb éghajlat és a mezőgazdasági lehetőségek hasonlóak voltak a skandináviai viszonyokhoz. A kivándorlási láncok önfenntartóvá váltak: a kint élők levelei – az ún. **America letters** – beszámoltak a lehetőségekről, pénzt hazaküldtek, és rokonokat, szomszédokat csábítottak maguk után. A kivándorlási ügynökök a hajózási társaságok megbízásából toboroztak, és a transzatlanti átkelés ára fokozatosan csökkent. A norvég kivándorlásnak voltak szervezett csúcsidőszakai: az első nagy hullám 1836 és 1865, a második 1866 és 1915 között zajlott, bár a pontos szakaszolás a szakirodalomban eltérő.

A kivándorlás társadalmi következményei összetettek voltak. Egyrészt csökkentette a vidéki munkaerő-kínálatot, ami idővel hozzájárult a bérek emelkedéséhez és a munkások alkupozíciójának javulásához. Másrészt a kint élő norvégok pénzküldeményei – **hazautalások** (*pengeforsendelser*) – bevételt hoztak a családoknak, és néhány helyi közösségben a megmaradt gazdaságok korszerűsítését finanszírozták. A norvég-amerikai közösség ugyanakkor a nemzeti identitás fenntartásában is szerepet játszott: a 20. század elején az Egyesült Államokban norvég nyelvű sajtó, egyházak és felsőoktatási intézmények működtek. A kivándorlás emlékét a mai norvég emlékezetben az „elveszett generációk” diskurzusa őrzi, ám a kivándorlók saját szemszögéből a döntés sokszor a társadalmi felemelkedés és a vallási szabadság útját jelentette.

10.3.5 Társadalmi átalakulás: osztályok, nők, vallási mozgalmak

A 19. századi gazdasági átalakulás következtében a norvég társadalom rétegződése is megváltozott. A korábban viszonylag homogén, paraszti és halász közösségekből álló országban kialakult egy városi **munkásosztály** (*arbeiderklasse*), egy ipari és kereskedelmi **polgárság** (*borgerskap*), valamint a hagyományos gazdák mellett egy növekvő létszámú **zsellérréteg** (*husmann*). A zsellérek a földtulajdonnal nem rendelkező, mások földjén dolgozó, gyakran házhelyért és kisebb terményekért cserébe bérmunkát végző családok voltak; létszámuk a század közepén tetőzött, és ez a réteg különösen erősen képviseltette magát a kivándorlók között. A **haugianizmus** (*haugianisme*) Hans Nielsen Hauge 19. század eleji ébredési mozgalmából nőtt ki, és a paraszti,

kézműves és zsellérréteg körében terjedt. A haugianusok a lutheránus egyház hierarchiájával szemben a bibliaolvasást, a személyes megtérést és a takarékos, vállalkozói életmódot hirdették; mozgalmuknak közvetett gazdasági hatása is volt, mert a hívek kézműves- és kereskedőrétegként megerősödtek.

A nők helyzete a 19. századi Norvégiában jogi értelemben alárendelt maradt: a házas nők a férjük gyámsága alatt álltak, és a közügyekben nem rendelkeztek szavazati joggal. A gyakorlatban azonban a vidéki gazdaság nem nélkülözhette a nők munkáját: a halászatban a férfiak távollétében a nők irányították a gazdaságot, az állattartást és a halfeldolgozást. Az 1854-ben elfogadott örökösödési törvény a lányoknak a fiúkkal egyenlő öröklési jogot biztosított, ami dokumentált mérföldkő a norvég jogtörténetben. Az 1880-as évektől kibontakozó **nőmozgalom** (*kvinnebevegelse*) a választójog és az oktatási egyenlőség kérdéseit állította középpontba; Norvégia végül 1913-ban adott a nőknek teljes választójogot, ami európai összehasonlításban korainak számít.

Az oktatás terén az 1860-as években bevezetett kötelező iskoláztatás a társadalmi mobilitás fontos eszköze lett. A közoktatás kiterjesztése – a korabeli közigazgatási források szerint – fokozatosan növelte az írni-olvasni tudók arányát, bár a vidéki iskolák tanítói ellátottsága sokáig hiányos maradt. A vallási élet pluralizálódott, miután az 1845-ös törvény lehetővé tette a lutheránus államegyháztól eltérő felekezetek működését; ez főként a kisebb protestáns közösségeknek nyitott teret, a katolikus egyház újjászerveződése pedig lassabban haladt.

10.3.6 Politikai keret: a parlamentarizmus és a pártok

A gazdasági és társadalmi feszültségek a politikai rendszer átalakulását is sürgették. Az 1814-es **alkotmány** (*Grunnloven*) a század folyamán fokozatosan demokratizálódott: a választójog kezdetben a vagyonos rétegekre és az állami tisztviselőkre korlátozódott, de a 19. század végére a szavazati jog kiterjesztése – különösen az 1884 utáni reformok – szélesítette a politikai részvételt. Az 1884-es parlamenti válság vezetett a **parlamentarizmus** (*parlamentarismen*) bevezetéséhez: a király a **Storting** többségére támaszkodó kormányt volt kénytelen kinevezni, ami a kormányzati felelősség új formáját hozta létre. Ez a fordulat dokumentált: a Storting és II. Oszkár király közötti konfliktus a parlamenti többség győzelmével zárult.

A politikai pártok az 1880-as években intézményesültek. A **Venstre** (Baloldal, liberálisok) elsősorban a paraszti rétegek, a vállalkozók és a városi liberálisok érdekeit képviselte, és a teljes függetlenséget, a demokratikus reformokat támogatta. A **Høyre** (Jobboldal, konzervatívok) a hivatásos köztisztviselői, polgári és hajózási elit szervezete volt, és az unió fenntartását, a fokozatos reformot szorgalmazta. A **Munkáspárt** (*Arbeiderpartiet*) 1887-ben alakult, de parlamenti jelentőségre csak a 20. század elején tett szert, amikor a szakszervezeti mozgalom – az iparosodás folytán – megerősödött. A norvég politikai rendszer a 19. század végén tehát a liberális–konzervatív pártharc mellett a munkáskérdés fokozatos beemelésével vált modern tömegpárti rendszerré.

Az 1905-ös **unió felbontása Svédországgal** – bár a következő alfejezet tárgyalja részletesen – a 19. század során kiépült gazdasági önállóság, a nemzeti identitás és a politikai mobilizáció eredőjeként is értelmezhető. Az iparosodás, a hajózási jövedelmek és az amerikai kapcsolatrendszer együttesen megerősítették a norvég önállóság anyagi alapjait, és a társadalmi elit egyre inkább saját külpolitikai intézményeket igényelt.

10.3.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet tárgyalt folyamatainak rekonstrukciója elsősorban hivatalos statisztikákra, népszámlálási jegyzékekre, hajózási és kivándorlási nyilvántartásokra, valamint egykorú levelezésre, sajtóanyagra és visszaemlékezésekre támaszkodik. A 19. századi norvég gazdaság- és társadalomtörténet legfontosabb adatforrása a **Statistisk sentralbyrå** által kiadott történeti statisztikai összeállítás, de ez csak a 19. század utolsó harmadától vált rendszeressé. A korábbi népszámlálások – például az 1801. évi összeírás – pontossága korlátozott: a távoli fjordok és hegyi települések lakói esetleg kimaradtak, és az életkor, foglalkozás eltérő módon lett rögzítve.

A kivándorlás mértékére vonatkozó 800 000 fős becslés a szakirodalomban elterjedt, de nem tekinthető pontosnak. Az 1860-as évek előtti kivándorlási statisztikák hiányosak, a kikötői és hajólajstromok nem mindig jelölik a kivándorlók számát, és a visszavándorlás mértéke is alig ismert. A hajózási flotta nagyságának becslése hasonló bizonytalanságot hordoz: a norvég flotta valóban a világ élvonalába tartozott, de a pontos sorrend és tonnatartalom az egyes évek és adatforrások szerint változott. A gazdaságtörténeti értelmezések közül a protoiparipar-átmenet kérdése vitatott: egyes kutatók hangsúlyozzák a folyamatos fejlődést, mások a 19. század második felének ipari fordulatát emelik ki. A kivándorlás okainak rangsorolása – földhiány, vallás, politika – szintén vitatott, mivel a kivándorlók döntései ritkán dokumentálódtak konzisztens módon. A női szerepeknél a jogi normák és a mindennapi gyakorlat közötti különbséget a források hiányossága miatt nehéz pontosan leírni; a haugianizmus gazdasági hatását pedig egyes történészek túlzottan leegyszerűsítik. Az emlékezetpolitikai szempontok közül a kivándorlás értékelése máig összefügg a norvég nemzetépítés és a „kis ország a nagyvilágban” narratívájával, ám ez nem helyettesítheti a dokumentált folyamatok elemzését.

10.3.8 Rövid összefoglaló

- A 19. századi norvég gazdaság a dán–norvég állam protoipari alapjaira, elsősorban a vízenergián alapuló fűrészmalmokra és a faexportra épült; a brit piaccal való kapcsolat a napóleoni háborúk alatt megtört, de az unió után újjáéledt.
- Norvégia a 19. század közepén a világ egyik legnagyobb kereskedelmi flottáját működtette; a hajózás a tengerparti közösségek megélhetésében és a nemzetközi kereskedelemben egyaránt kulcsszerepet játszott, a gőzhajóra való áttérés pedig fokozatos volt.
- Az iparosodás hullámokban, a természeti erőforrásokra – vízenergia, erdők, tengeri halak – alapozva bontakozott ki; a textil-, cellulóz- és konzervipar mellett az elektrometallurgia alapjai a század végén jelentek meg.
- A norvég kivándorlás Amerikába becslések szerint 1820–1915 között körülbelül 800 000 főt érintett, a lakosság arányában rendkívül magas volt; fő okai a földhiány, a birtokaprózódás, a vallási szabadság keresése és a gazdasági lehetőségek hiánya voltak.
- A kivándorlás láncait a hazaküldött levelek és pénzek, a hajózási ügynökök és a kinti norvég közösségek tartották fenn, és a távozás enyhítette a vidéki munkaerő-felesleget, valamint transznacionális kapcsolatokat hozott létre.
- A társadalmi átalakulás során kialakult a városi munkásosztály és polgárság, differenciálódott a parasztság, a haugianizmus vállalkozói és vallási impulzust adott, a nők jogi helyzete pedig fokozatosan javult.
- Az 1884-es parlamentarizmus és a Venstre–Høyre pártharc, majd a Munkáspárt megalakulása a gazdasági-társadalmi változások politikai leképeződése volt; az 1905-ös függetlenség a 19. századi gazdasági önállóság és nemzeti mobilizáció betetőzése lett.
- A norvég 19. századi modernizáció nem egységes „nyugat-európai” minta követte, hanem a tenger, a vízenergia és a kivándorlás sajátos kombinációjára épült.

10.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen ágazatok vezették a norvég iparosodást a 19. században, és hogyan kapcsolódott mindez a vízenergia és a tengeri erőforrások hasznosításához?
2. Miért vált éppen Norvégia a 19. század egyik legjelentősebb hajózási nemzetévé, és milyen változásokat hozott a gőzhajózás térnyerése?
3. Melyek voltak a norvég kivándorlás legfontosabb gazdasági, vallási és társadalmi okai, és hogyan tudjuk ezeket mérni a hiányos statisztikák ellenére?
4. Hasonlítsa össze a norvég iparosodás lefolyását a nyugat-európai országokéval: miben tért el, és milyen források teszik ezt az összehasonlítást bizonytalanná?
5. Hogyan függött össze a 19. századi gazdasági-társadalmi átalakulás a politikai demokratizálódással és a Svédországtól való elszakadás folyamatával?

10.4 Az 1905-ös függetlenség

A 19. század utolsó évtizedeiben a svéd–norvég unió (union) belső feszültségei egyre inkább a szétválás felé mutattak. A korábbi alfejezetben tárgyalt iparosodás, kivándorlás és társadalmi átalakulás nyomán megerősödött norvég nemzeti mozgalom a politikai önállóság kiszélesítését követelte, míg a svéd kormányzat az unió intézményeinek megőrzésében volt érdekelt. Az 1905-ös függetlenséghez vezető út tehát nem egyszeri döntés, hanem több évtizedes alkotmányos, gazdasági és szimbolikus konfliktus eredménye volt. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan bomlott fel az unió, milyen szerepet játszott az 1905. augusztusi népszavazás, milyen viták övezték a királyválasztást, és hogyan értékelhető a függetlenné válás békés, ám korántsem konfliktusmentes folyamata.

10.4.1 Az uniós konfliktus gyökerei: konzuli kérdés és parlamentarizmus

Az 1814-es Eidsvoll-alkotmány alapján Norvégia belügyeiben önálló maradt, de külügyeit és diplomáciai képviseletét a svéd király irányította. A **Storting** (Stortinget) törvényhozó jogköre fokozatosan bővült, de az unió szerkezete lehetőséget adott a svéd politikai elit számára, hogy a norvég külpolitikai törekvéseket korlátozza. A 19. század második felében a norvég gazdaság, különösen a hajózás és a halászat, erőteljesen növekedett, és a norvég üzleti körök egyre inkább igényelték a saját, norvég irányítású **konzuli szolgálat** (konsulatvesen) kiépítését. A konzulátusok feladata a kereskedelmi érdekképviselet és a tengerészek jogvédelme lett volna, ám a svéd fél szerint a külügyi szolgálat közös intézménye az unió egységének alapját képezte.

A norvég politikai rendszer 1884-es parlamentarizálódása után a kormány a Stortingnak tartozott felelősséggel, de a király szentesítési jogköre és a külügyi fennhatóság továbbra is viták forrása maradt. Az 1890-es években a norvég **Venstre** (baloldali liberális) és a **Høyre** (jobboldali konzervatív) pártok közötti belpolitikai verseny fokozatosan az unió kérdése köré szerveződött. A Venstre vezetői, különösen Johan Sverdrup és később Christian Michelsen, a konzuli szolgálat különválasztását a norvég önrendelkezés próbakövévé tették. A Høyre egy része is támogatta a norvég konzulátusokat, de az unió fenntartását fenntartotta.

A svéd kormány és II. Oszkár király viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a külügyi szolgálat közös maradjon. A svéd **Riksdag** alsóháza, a második kamara, a norvég követelésekkel szemben egyre türelmetlenebbé vált, míg az első kamara mérsékeltebb álláspontot képviselt. A svéd hadsereg egy része erőteljesebb fellépést sürgetett, de a kormányzat óvakodott a katonai konfrontációtól, mivel a nagyhatalmi egyensúly és a skandináv testvérháború gondolata jelentős belső ellenállásba ütközött. Így 1905-re a konfliktus elsősorban alkotmányos és diplomáciai síkon zajlott.

10.4.2 A válság kirobbanása: a királyi vétó és a kormány lemondása

1905 elején a norvég kormány, amelyet a koalíciós alapon álló **Christian Michelsen** (egyes forrásokban Michelsen-kormány) vezetett, a Storting elé terjesztette a külön norvég konzuli szolgálatról szóló törvényjavaslatot. A Storting 1905 májusában elfogadta a törvényt, de II. Oszkár király – a svéd kormány tanácsára – 1905. május 27-én megtagadta annak szentesítését. A norvég kormány ezt követően lemondott, arra hivatkozva, hogy a király nem képes a kormányzati felelősségnek megfelelő kormányt alakítani, amikor a Storting akaratát figyelmen kívül hagyja.

A király ezután megpróbált új kormányt kinevezni, de a norvég politikai pártok egységesen elutasították a részvételt. A Storting 1905. június 7-én hozott határozatában kimondta, hogy „a királyi hatalom megszűnt, mivel a király nem tud kormányt alakítani”, és ezzel a norvég állam az uniótól függetlennek nyilvánította magát. Ezt a döntést a norvég politikai elit többsége támogatta, bár a Høyre egy része aggódott a svéd reakció miatt. A svéd kormány és a király a határozatot jogellenesnek minősítette, és a svéd Riksdag elé terjesztette az unió fenntartásának kérdését. A svéd kormány ugyanakkor nem akart azonnali katonai választ adni, mert a közvélemény egy része, valamint a nagyhatalmak – különösen Nagy-Britannia és Németország – a békés rendezést szorgalmazták. A svéd hadsereg mozgósítási terveit kidolgozták, de a parlamentben nem volt többségi támogatása a háborúnak.

10.4.3 Az augusztusi népszavazás és a karlstadi tárgyalások

A június 7-i határozat nyomán a norvég kormány – Michelsen vezetésével – a lehető legszélesebb nemzeti felhatalmazást kívánta megszerezni. A Storting ezért **népszavazást** (folkeavstemning) írt ki 1905. augusztus 13-ra. A szavazáson a norvég választójoggal rendelkező férfiak vehettek részt; a norvég nők ekkor még nem rendelkeztek a férfiakkal azonos szavazati joggal. A szavazólapon szereplő kérdés arra irányult, hogy a választó támogatja-e a Storting által kimondott uniófelbontást. Az eredmény elsöprő volt: a hivatalos adatok szerint 368 208 szavazat érkezett az igenre, és mindössze 184 a nemre, mintegy 85%-os részvétel mellett. Ezt az arányt gyakran az „egységes nemzeti akarat” bizonyítékaként idézik, ám a kortárs kritikai értelmezés emlékeztet arra, hogy a szavazati jog korlátozott volt, és a nők, valamint a számi közösségek egy része – bár formálisan sok számi férfi szavazhatott – a gyakorlatban alulreprezentált maradt. A norvég nőmozgalom, amelynek aktivistái 1905 tavaszán petíciót nyújtottak be a Stortinghoz az általános választójogért, a népszavazás kapcsán is hangsúlyozta ezt a demokratikus deficitet.

A népszavazás nemzetközi visszhangja és a norvég kormány diplomáciai erőfeszítései nyomán Svédország tárgyalásokat javasolt. A felek 1905. augusztus 31. és szeptember 23. között a svédországi **Karlstadban** üléseztek. A **Karlstad-i egyezmény** (Karlstadkonvensjonen) rendezte a szétválás technikai és katonai kérdéseit: Svédország elismerte az unió felbomlását, Norvégia vállalta, hogy a határ menti erődítményeket semlegesíti, és létrehoztak egy demilitarizált zónát. Megállapodtak a számi közösségek határátlépési jogairól, valamint a vízi utak és a lappföldi régió közös használatának részleteiről. Az egyezményt mindkét parlament ratifikálta, és 1905. október 26-án Svédország hivatalosan is elismerte Norvégia függetlenségét. A karlstadi tárgyalások sikerét a norvég történetírás hagyományosan a békés rendezés diadalaként értékeli, bár a svéd hadsereg egyes körei a diplomáciai engedményeket a svájci modellhez hasonló „lefegyverzési kényszerként” élték meg, és a háborús revans gondolata még évekig jelen volt a svéd sajtóban.

10.4.4 A monarchia kérdése és a királyválasztás

A függetlenség kimondása után a norvég politikai elitnek döntenie kellett az államformáról. A Venstre egy része köztársaságot javasolt, ám a kormány és a Høyre többsége a monarchiát tartotta

a stabilitás és a nemzetközi elismerés szempontjából előnyösebbnek. A norvég kormány ezért 1905. november 12–13-án újabb **népszavazást** tartott, amelyen a választópolgárok – ismét csak a férfiak – a monarchia és a köztársaság között választhattak. A hivatalos adatok szerint 259 563 szavazat érkezett a monarchiára, míg 69 264 a köztársaságra; a részvétel alacsonyabb volt, mint az augusztusi szavazáson. A monarchia támogatottsága mögött részben a fennálló államforma folytonosságának igénye, részben a dán–norvég állam történelmi örökségéhez való ragaszkodás húzódott meg.

A Storting ezután felkérte a dán királyi család tagját, **Károly herceget** (dánul Carl, a későbbi VII. Haakon) a norvég trónra. A dán Glücksburg-házból származó herceg felesége, Matild hercegnő révén kötődött a brit királyi családhoz is, ami a nemzetközi elfogadást megkönnyíthette. A herceg azonban feltételül szabta, hogy a norvég nép népszavazáson erősítse meg a monarchiát, mivel így elkerülhetőnek tartotta a kizárólag parlamenti döntésre alapozott, vitatott legitimitást. Miután a novemberi népszavazás megtörtént, a Storting 1905. november 18-án hivatalosan felkérte a trónra, és ő elfogadta. A dán herceg november 25-én érkezett meg Krisztiániába (a mai Oslo), ahol **VII. Haakon** (Haakon VII) néven foglalta el a norvég trónt. Ezzel egyben egy új, önálló norvég királyi dinasztia jött létre, amelynek legitimitását a népszavazás és a Storting választása együttesen biztosította.

A királyválasztást övező tárgyalások részletei a mai napig vita tárgyát képezik: egyes források szerint a brit diplomácia befolyása és a dán királyi család belső egyeztetései is szerepet játszottak abban, hogy a herceg a trónra lépett. A köztársasági mozgalom hívei a novemberi népszavazás eredményét fenntartásokkal fogadták, mivel a szavazati jog korlátozott volta és a monarchia melletti kampány egyoldalúsága szerintük torzította az államforma-választást. A kortárs sajtóban azonban a monarchia melletti döntést a nemzeti egység jeleként ünnepelték.

10.4.5 A független norvég állam megszilárdulása

Az 1905-ös átalakulás nem ért véget a királyválasztással. A norvég kormány és a Storting számos jogi és intézményi reformot hajtott végre annak érdekében, hogy a független állam működőképessé váljon. 1905 novemberében a Storting elfogadta az **alkotmánymódosítást**, amely törölte az unióra való hivatkozást, és rögzítette a norvég állam szuverenitását. A norvég külügyminisztérium és a diplomáciai szolgálat kiépítése azonnali feladatot jelentett; a konzuli szolgálat, amelynek kérdése a válságot kirobbantotta, immár norvég irányítás alá került. A norvég kormány 1905 végén nemzetközi elismerést kapott a nagyhatalmaktól, és 1907. november 2-án aláírták az **integritási szerződést** (integritetstraktaten), amelyben a nagyhatalmak garantálták Norvégia területi épségét. Ez a szerződés – bár később a nagyhatalmi érdekek átalakulása miatt érvényét vesztette – fontos szimbolikus megerősítést nyújtott a fiatal államnak.

A norvég politikai rendszerben az unió megszűnése a **parlamentarizmus** (parlamentarisme) további megerősödését hozta. A király névleges államfővé vált, aki a Stortingnak felelős kormány útján gyakorolta jogköreit. A norvég gyakorlatban ez a monarchia „parlamentáris királyságként” (parlamentarisk monarki) való működését alapozta meg. A nők választójoga ugyanakkor továbbra is nyitott kérdés maradt: noha a nőmozgalom 1905-ben jelentős kampányt folytatott, az általános női választójogot csak 1913-ban vezették be Norvégiában. Ez a feszültség jól mutatja, hogy a „nemzeti felszabadulás” 1905-ben nem járt automatikusan a politikai jogok kiterjesztésének minden rétegére.

A kisebbségi kérdések sem oldódtak meg: a számi (lapp) közösségek asszimilációs nyomás alatt éltek, és az 1905-ös folyamat nem hozott változást a nyelvi és kulturális jogok terén. A későbbi fejezetekben tárgyalt finnországi svéd és dán kisebbségi vitákhoz hasonlóan a számi politikai mozgalom csak a 20. század második felében erősödött meg. Az 1905-ös rendezés így leginkább a

többségi norvég politikai nemzet kereteit erősítette meg, anélkül, hogy a társadalom sokszínűségét intézményesen elismerte volna.

10.4.6 Emlékezet és értelmezési viták

Az 1905-ös függetlenség a norvég nemzeti emlékezetben kitüntetett helyet foglal el. A hivatalos narratíva szerint a norvégok békés, demokratikus és alkotmányos úton szerezték vissza állami önállóságukat, és ezzel modellt adtak más kis nemzeteknek is. A népszavazások eredményeit a nemzeti egység kifejezéseként idézik, VII. Haakont pedig a modern norvég királyság alapítójaként tisztelik. Ez a kép máig meghatározza a tankönyvi és közéleti emlékezetet.

A kritikai történetírás ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az 1905-ös függetlenség folyamata nem volt teljesen békés, hiszen a Karlstad-i egyezményt megelőző hetekben mindkét fél katonai előkészületeket tett, és a svéd hadsereg mozgósítási tervei valós veszélyt jelentettek. A svéd sajtó egy része a „nemzeti megaláztatás” diskurzusát erősítette, és a háborús revans gondolata a két ország viszonyát évekig beárnyékolta. A norvég nőmozgalom és a kortárs szociáldemokrata irányzatok képviselői már 1905-ben bírálták, hogy a népszavazásból kizárták a nőket, és hogy a monarchia melletti döntés mögött a politikai elit hatalmi érdekei húzódtak meg. Ez az értelmezés a mai kutatásban is jelen van, és arra figyelmeztet, hogy a „nemzeti egység” retorikája elfedheti a társadalmi és nemi egyenlőtlenségeket.

A skandináv államok közötti viszony szempontjából 1905 a 19. századi **skandinavizmus** (skandinavisme) eszméjének gyakorlati kudarcát is jelentette, de egyben annak felismerését, hogy a nemzeti önállóság és a testvérnépek közötti együttműködés nem zárja ki egymást. A későbbi északi együttműködés (lásd a nordizmus eszméje és intézményei alfejezetet) építhetett arra a tapasztalatra, hogy az unió felbomlása nem vezetett tartós ellenségeskedéshez. Ugyanakkor a norvég–svéd kapcsolatok normalizálódása évtizedeket vett igénybe, és a 20. század elején a két ország közötti bizalmatlanság a biztonságpolitikai döntéseket is befolyásolta.

10.4.7 Források és bizonytalanságok

Az 1905-ös események rekonstrukciójához elsősorban a norvég **Storting jegyzőkönyvei**, a svéd kormányzati és diplomáciai iratok, valamint a karlstadi tárgyalások jegyzőkönyvei szolgálnak elsődleges forrásként. A korabeli sajtó – mind norvég, mind svéd oldalon – gazdag, de részrehajló képet ad; a nemzeti érzelmek felerősítése miatt az események visszamenőleges értelmezése gyakran eltér a dokumentált döntéshozataltól. A Michelsen-kormány és II. Oszkár király közötti levelezés, valamint a dán királyi család belső iratai – amelyek egy része később vált hozzáférhetővé – tovább árnyalják a királyválasztás hátterét.

A népszavazási adatok pontosak, de a részvételi arányok kiszámítása a korabeli választói névjegyzékek hiányosságai miatt becslésen alapul. A nők és a számi közösségek kizárásának mértéke, valamint a kimaradó csoportok tényleges jogi státusza vita tárgya. A karlstadi tárgyalások mögötti katonai tervek részletei szintén részben feltáratlanok, mivel a svéd hadsereg egyes iratai megsemmisültek vagy később kerültek nyilvánosságra. A brit diplomácia befolyásának pontos szerepe a királyválasztásban nem egyértelmű, és a szakirodalomban különböző értelmezések versengenek.

A nagyhatalmak elismerésének időpontja és a garanciaszerződés tényleges hatálya körüli bizonytalanságok arra intenek, hogy az 1905-ös függetlenség nemzetközi jogi státusza korántsem volt olyan egyértelmű, mint ahogy azt a későbbi emlékezetpolitika sugallja. A folyamatot tehát egyszerre jellemezte a békés rendezésre irányuló politikai akarat és a fennálló hatalmi egyensúlytalanságok, amelyek a kimaradó csoportok szempontjából korántsem jelentettek teljes felszabadulást.

10.4.8 Rövid összefoglaló

- A svéd–norvég unió a 19. század végére a norvég belpolitikai és gazdasági törekvések miatt feszültté vált; a külön norvég konzuli szolgálat kérdése alkotmányos válságot robbantott ki.
- 1905. június 7-én a Storting kimondta az unió felbomlását, miután a király nem tudott új kormányt alakítani.
- Az 1905. augusztusi népszavazás – amelyen csak férfiak szavazhattak – elsöprő többséggel támogatta a függetlenséget; a részvétel körülbelül 85%-os volt.
- A Karlstad-i egyezmény (1905. augusztus–szeptember) békésen rendezte a katonai és területi kérdéseket, és Svédország elismerte Norvégia függetlenségét.
- 1905 novemberében újabb népszavazás döntött a monarchia mellett, és a Storting a dán Károly herceget VII. Haakon néven norvég királlyá választotta.
- A független norvég állam kiépítése alkotmánymódosítással, diplomáciai szolgálat létrehozásával és nemzetközi elismeréssel járt; 1907-ben integritási szerződést írtak alá.
- Az 1905-ös függetlenség emlékezetpolitikailag a békés, demokratikus önrendelkezés példájaként jelenik meg, de a kritikai történetírás rámutat a nők kizárására, a katonai fenyegetésre és a szami közösségek mellőzésére.
- A folyamat megalapozta a norvég nemzetállam parlamentáris monarchiáját, de a társadalmi egyenlőtlenségek és a kisebbségi jogok kérdése nyitva maradt.

10.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Miért volt a külön norvég konzuli szolgálat kérdése alkalmas arra, hogy 1905-ben alkotmányos válságot robbantson ki?
2. Milyen korlátai voltak az 1905-ös népszavazásoknak, és hogyan befolyásolja ez a „nemzeti akarat” egységének értelmezését?
3. Hogyan sikerült elkerülni a háborút Svédország és Norvégia között, és milyen szerepet játszott ebben a Karlstad-i egyezmény?
4. Milyen értelemben nevezhető a királyválasztás a dán–norvég állam örökségéhez való kapcsolódásnak, és milyen viták övezték a monarchia melletti döntést?
5. Milyen feszültségek maradtak megoldatlanul 1905 után, és hogyan kapcsolódnak ezek a későbbi norvég kisebbségi és női választójogi kérdésekhez?

11 Norvégia a 20. századtól napjainkig

11.1 A két háború közötti Norvégia és a munkásmozgalom

Norvégia a két világháború közötti időszakában egyszerre volt a demokratikus konszolidáció, a munkásmozgalom megerősödésének és a gazdasági válság okozta társadalmi feszültségek színtere. Az 1905-ös függetlenség Az 1905-ös függetlenség után a norvég állam parlamentáris rendszere – amelyet időközben arányos választójoggal egészítettek ki – új pártszerkezetet hozott létre, amelyben a munkásmozgalom fokozatosan a legnagyobb politikai erővé vált. Ugyanakkor a korszak gazdasági megrázkódtatásai, a mezőgazdaság és a hajózás válsága, valamint a szélsőséges politikai irányzatok megjelenése megkérdőjelezték a liberális-demokratikus keretek stabilitását. Ez az alfejezet a norvég munkásmozgalom útját, a szociáldemokrata reformkezdeményezéseket és a nagy gazdasági világválságot tárgyalja, különös figyelemmel az 1935-ös fordulatra, amely a második világháború előtti norvég jóléti állam alapjait rakta le.

11.1.1 A háború utáni gazdaság és a semlegesség árnyéka

Az első világháború alatt Norvégia hivatalosan semleges maradt, ám a tengeri kereskedelemtől való függősége miatt a konfliktus gazdaságilag erősen érintette. A norvég hajózási ágazat – amely 1914-ben a világ egyik legnagyobb kereskedelmi flottájával rendelkezett – a háborús konjunktúra időszakában magas fuvardíjakból profitált, ugyanakkor a brit blokád és a német tengeralattjáró-háború veszteségeket is okozott. A háború után a norvég gazdaság kétarcú képet mutatott: egyes iparágak – különösen a vízenergiára épülő elektrokémiai és elektrometallurgiai ágazatok – modernizálódtak, míg a mezőgazdaság és a halászat hagyományos szerkezete megmaradt.

Az 1920-as évek elején a norvég kormányok deflációs politikát folytattak, hogy a norvég koronát (*krone*) visszatérítsék az aranyparitáshoz. Ez a törekvés a nemzetközi trenddel összhangban volt, de Norvégiában különösen súlyos társadalmi következményekkel járt: a pénzmennyiség szűkítése, a bérek csökkenése és a bankrendszer megrendülése növelte a munkanélküliséget. A norvég gazdaságtörténeti szakirodalom konszenzusa szerint a paritáshoz való visszatérés – amelyet 1928-ban ért el az ország – hozzájárult az 1920-as évek végi pénzügyi instabilitáshoz, bár az ok-okozati összefüggések megítélése vitatott. 1931-ben Norvégia – Svédországhoz és Dániához hasonlóan – feladta az aranyalapot, és a korona leértékelése segítette az exportágazatok fellendülését, de a válság társadalmi hatásait nem tudta megakadályozni.

A norvég gazdaság szerkezeti jellemzői közé tartozott a nagyfokú nyitottság és a természeti erőforrásoktól való függés. A halászat és a hajózás a foglalkoztatás jelentős részét adta, míg a mezőgazdaság – a kedvezőtlen éghajlati adottságok miatt – elsősorban a belföldi élelmiszer-ellátást szolgálta, és a parasztgazdaságok eladósodása az 1920-as évek végére különösen súlyossá vált. A vízenergia-ipar kiépítése ugyanakkor lehetővé tette a nehézipar fejlődését, de a beruházások koncentrációja egyenlőtlenségeket is teremtett a régiók között: a kelet-norvégiai ipari központok, mint Oslo környéke és a Telemark megyei Notodden–Rjukan térség, jelentős munkaerőt vonzottak, míg az északi és nyugati partvidék halászfalvai elnéptelenedéssel küzdöttek. A pontos regionális adatok bizonytalanok, mivel a korabeli statisztikák nem mindig különítették el a halászati tevékenységet az egyéb mezőgazdasági munkától.

11.1.2 A politikai rendszer és a választójogi reformok

Norvégia 1884 óta parlamentáris rendszerben működött, a **Storting** (a norvég parlament) pedig az 1905-ös uniófelbomlás után szuverén törvényhozóvá vált. A férfiak általános választójogát 1898-ban vezették be, a nők választójogát fokozatosan terjesztették ki, míg 1913-ban teljes körűvé vált. A választási rendszert 1919-ben arányos képviseletre módosították, ami alapvetően átalakította a pártrendszert: a korábbi, egyéni választókerületeken alapuló, többségi logikát felváltotta egy többpárti, koalíciós kényszerekkel teli rendszer. Ez a változás kedvezett a szervezett tömegpártoknak, elsősorban a munkásmozgalomnak és a parasztság érdekeit képviselő erőknek, ugyanakkor növelte a kormányzati instabilitást, mivel egyetlen párt sem szerzett abszolút többséget a Stortingban.

A két világháború közötti norvég pártstruktúra négy fő irányzat köré szerveződött. A konzervatív **Høyre** a városi polgárság, a hivatalnokréteg és a nagyipar érdekeit képviselte, míg a liberális **Venstre** – neve ellenére – a vidéki kispolgárság, a halászok és a mérsékelt értelmiség pártja volt, de a 20. század elejére fokozatosan veszített befolyásából. Az 1920-ban alapított **Bondepartiet** (Parasztpárt) a mezőgazdasági termelők, különösen a kis- és közepes földművesek érdekeit artikulálta, és a gazdasági válság éveiben gyorsan növelte szavazótáborát. A munkásmozgalom politikai szárnya, a norvég Munkáspárt (**Arbeiderpartiet**, rövidítve Ap) az 1890-es évek óta szerveződött, és a szakszervezeti szövetség, a **Landsorganisasjonen i Norge (LO)** révén szoros kapcsolatban állt a munkássággal. A Munkáspárt 1920-as évekbeli radikalizálódása és szakadásai azonban átmenetileg meggyengítették, mielőtt az 1930-as években domináns erővé vált volna.

A választójog kiterjesztése és az arányos rendszer bevezetése nem csupán a Munkáspárt megerősödését hozta; a női választók arányának növekedése is átalakította a választói magatartást. A nők részvételi aránya a választásokon fokozatosan emelkedett, bár a pártok programjai között kezdetben kevés kifejezetten nőpolitikai kérdés szerepelt. A korabeli statisztikák szerint a női választók egy része a konzervatív és liberális pártokra szavazott, ami arra utal, hogy a Munkáspárt támogatottsága nem automatikusan nőtt a választójogi reformokkal. A pontos választói átrendeződés elemzése azonban a korabeli felmérések hiánya miatt bizonytalan; a történeti választáskutatás elsősorban a Storting-választások aggregált adataira támaszkodhat.

11.1.3 A norvég munkásmozgalom a századfordulótól a húszas évekig

A norvég munkásmozgalom a 19. század végén a szakszervezeti szervezkedésre és a politikai pártépítésre épült. A LO 1899-es megalakulása után a munkáltatói oldal is létrehozta a **Norsk Arbeidsgiverforening (NAF)** szövetséget, és a két fél közötti konfliktusok – különösen a nagy sztrájkok – a norvég ipari kapcsolatok állandó elemévé váltak. A Munkáspárt 1887-es megalakulása óta reformista és forradalmi áramlatok egyszerre voltak jelen; az 1917-es orosz forradalom hatására a radikális szárny megerősödött, és 1919-ben a párt csatlakozott a **Kominternhez**. Ez a döntés a nemzetközi kommunista mozgalomhoz való közeledést jelentette, ugyanakkor belső feszültségeket szült: a mérsékeltebb szociáldemokrata irányzat 1921-ben kivált, és **Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti** néven külön pártot alapított.

A Munkáspárt 1923-ban kilépett a Kominternből, mivel a forradalmi taktika és a norvég parlamentáris viszonyok között alkalmazható stratégia összeegyeztethetetlennek bizonyult. A kilépés nyomán a párt legradikálisabb elemei **Norges Kommunistiske Parti (NKP)** néven önálló kommunista pártot hoztak létre, amely az 1920-as és 1930-as években a szavazatok néhány százalékát szerezte meg, de tartós parlamenti befolyásra nem tett szert. A szociáldemokrata és a Munkáspárt 1927-es újraegyesítése után az Arbeiderpartiet a norvég baloldal meghatározó erejévé vált: az 1927-es Storting-választáson már a legnagyobb parlamenti frakciót alkotta, és 1928-ban Christopher Hornsrud vezetésével rövid életű kormányt alakított. Ez volt az első alkalom, hogy

a Munkáspárt kormányra került, ám a polgári pártok bizalmatlansága miatt a kormány három hét után megbukott.

A norvég munkásmozgalom 1920-as évekbeli történetének megítélése a történetírásban vitatott. Egyes értelmezések szerint a Kominternhez való csatlakozás a párt forradalmi korszakának tünete volt, amelyet azonban a norvég társadalom demokratikus intézményei és a reformista szakszervezeti hagyományok hamar ellensúlyoztak. Más elemzések arra hívják fel a figyelmet, hogy a Munkáspárt radikalizmusa a gazdasági egyenlőtlenségek elleni tiltakozás kifejeződése volt, és a szociáldemokrata reformok későbbi sikere éppen ebből a nyomásból eredt. A vitatott kérdések közé tartozik az is, hogy a LO mennyiben játszott önálló politikai szerepet a párt irányvonalának kialakításában: a szakszervezeti vezetők ugyan formálisan elkülönültek a pártvezetéstől, de a személyi átfedések miatt a gyakorlatban szoros együttműködés érvényesült.

11.1.4 A nagy gazdasági világválság és következményei

Az 1929-ben kitört világgazdasági válság Norvégiát több csatornán keresztül sújtotta. A nemzetközi kereskedelem visszaesése drámai mértékben csökkentette a hajózási fuvardíjakat és az exportbevételeket, miközben a halászati termékek iránti külföldi kereslet is összeomlott. A bankrendszer – amely az 1920-as évek deflációs politikája miatt már amúgy is gyenge lábakon állt – újabb csődhullámot élt át, és a mezőgazdasági termelők adósságterhei a csökkenő árak miatt elviselhetetlenné váltak. A munkanélküliség – amely a hivatalos statisztikák szerint a szervezett munkások körében 1933-ra meghaladta a 30 százalékot – a teljes lakosságra vetítve alacsonyabb lehetett, mivel a mezőgazdaságban és a halászatban a munkát nem mindig tartották nyilván pontosan. A korabeli adatok bizonytalansága miatt az országos munkanélküliségi ráta becslése a történeti demográfiában továbbra is vitatott.

A válságra adott kormányzati válaszok kezdetben a hagyományos pénzügyi ortodoxiát követték: a polgári kormányok a költségvetési egyensúly fenntartására törekedtek, miközben a munkanélküli-segélyek színvonala alacsony maradt. A parasztpárt és a munkásmozgalom azonban egyre hangosabban követelte az állami beavatkozás növelését. A fordulat 1935 tavaszán következett be, amikor a Munkáspárt és a Parasztpárt megkötötte az úgynevezett **kriseforliket** (válság-kompromisszumot). Ennek lényege az volt, hogy a Munkáspárt – amely addig elsősorban a városi munkásság pártjaként lépett fel – hajlandó volt támogatni a mezőgazdasági termelők jövedelemstabilizálását és az agrárárak támogatását, cserébe a Parasztpárt elfogadta a szociális reformok kibővítését és a munkáspárti kormányalakítást. A kompromisszum nem egyszerű koalíciós megállapodás volt, hanem a norvég politikai rendszer strukturális átalakulásának nyitánya: a szociáldemokrata munkáspárt és az agrárnépesség érdekképviselete között létrejött tartós kompromisszum alapozta meg a későbbi jóléti államot.

A Munkáspárt 1935-től Johan Nygaarsvold vezetésével kormányzott, és a kormány – bár nem rendelkezett abszolút parlamenti többséggel – a Parasztpárt hallgatólagos vagy nyílt támogatásával jelentős reformprogramot hajtott végre. A gazdaságpolitika hangsúlya a deflációs megszorításokról az állami beruházások, a lakásépítés és a foglalkoztatás bővítése felé tolódott. Bár a kormányzati intézkedéseket gyakran a későbbi keynesiánus gazdaságpolitika előfutáraként értékelik, a kortársak nem feltétlenül használták ezt a fogalmat, és a program részben a norvég agrár- és ipari érdekek közötti pragmatikus alkufolyamat eredménye volt. A szociális törvényhozás terén az 1936-os öregségi nyugdíjtörvény és az 1938-as munkanélküli-biztosítási törvény a jóléti állam korai építőköveit jelentette, bár a juttatások színvonala alacsony volt, és a rendszer nem terjedt ki minden állampolgárra. A reformok végrehajtása fokozatosan haladt, és a második világháború kitörése miatt nem teljesedett ki.

A kriseforliket értékelése a norvég történetírásban ugyancsak vitatott. Egyes kutatók szerint a kompromisszum a munkásmozgalom és az agrárérdekek közötti tartós szövetség kezdete, amely

meghatározta a 20. század közepének politikai stabilitását. Mások hangsúlyozzák, hogy a Parasztpárt hozzájárulása elsősorban taktikai volt, és a munkáspárti kormány gazdaságpolitikája nem jelentett radikális szakítást a korábbi gyakorlattal. A források hiányosságai miatt nehéz pontosan rekonstruálni a tárgyalások részleteit; a fennmaradt pártjegyzőkönyvek és nyilatkozatok alapján azonban egyértelmű, hogy a mezőgazdasági támogatások és a szociális reformok összekapcsolása tudatos alkufolyamat eredménye volt.

11.1.5 Társadalmi feszültségek, szélsőségek és a kisebbségi kérdés

A két világháború közötti Norvégiában a gazdasági válság és a politikai polarizáció egyszerre termelte ki a szélsőséges mozgalmakat. A szélsőjobboldali **Nasjonal Samling (NS)** 1933-ban alakult Vidkun Quisling vezetésével, aki korábban a Munkáspárt egyik ellenlábasaként, de konzervatív és nacionalista nézeteket valló katonatisztként lépett fel. Az NS programja a parlamentáris demokrácia elutasítását, a nemzeti közösség mítoszát és a bolsevizmus elleni harcot hirdette, ám a norvég társadalomban csak marginális támogatást szerzett: az 1933-as és 1936-os Storting-választásokon nem jutott mandátumhoz, szavazataránya pedig a becslések szerint nem érte el a 3 százalékot. Az NS jelentősége így nem a választási erejében, hanem abban rejlett, hogy a második világháború alatt – a német megszállás idején – ez a mozgalom vált a kollaboráns adminisztráció bázisává, amint azt A német megszállás és a Quisling-rendszer tárgyalja.

A szélsőbaloldalon a Norvég Kommunista Párt (NKP) működött, de a Munkáspárt 1927-es újraegyesítése után a kommunisták elveszítették tömegbázisuk jelentős részét. Az NKP a Szovjetunió iránti szimpátiája miatt a norvég társadalomban elszigetelődött, és a munkásmozgalom fő áramlata kifejezetten elhatárolódott tőle. A munkáltatók és a munkások közötti konfliktusok azonban így is élesek maradtak: a 1920-as években több nagy sztrájk és kizárás rázkódtatta meg az ipari kapcsolatokat, és a kormányok gyakran a munkaadói oldal követeléseit részesítették előnyben. Az 1930-as évek közepétől a LO és a NAF közötti tárgyalások fokozatosan intézményesültek, ami hozzájárult a munkapiac békésebbé válásához, de a folyamat korántsem volt konfliktusmentes.

A társadalmi feszültségek sorában külön említést érdemel a nyelvkérdés, amely a 19. század vége óta megosztotta a norvég közvéleményt. A **bokmål** (a dán-norvég írott nyelv örököse) és a **nynorsk** (a vidéki nyelvjárások alapján létrehozott új norvég) hívei közötti vita a két világháború között is folytatódott, és a politikai pártok közötti választóvonalat részben keresztezte: a munkásmozgalom és a városi polgárság inkább a bokmålt támogatta, míg a parasztpárt és a vidéki mozgalmak a nynorskot részesítették előnyben. A nyelvi reformok mögött meghúzódó kulturális és regionális feszültségek – bár nem torkolltak erőszakba – mélyen befolyásolták a norvég identitás alakulását, és a kérdés a 20. század hátralévő részében is napirenden maradt.

A számi őslakosok helyzete a két világháború közötti időszakban a norvég állam asszimilációs politikájának erősödését mutatta. A norvég hatóságok a 19. század végétől kezdve a számi nyelvű oktatás visszaszorítására és a norvég nyelv terjesztésére törekedtek; ez a politika az 1920-as és 1930-as években is folytatódott, és a számi közösségek társadalmi-gazdasági hátrányait mélyítette. A számi identitás nyilvános vállalása sok helyen stigmatizált maradt, és a norvég többségi társadalomban a „lapp” megnevezés pejoratív felhangja is élt. Az asszimiláció következményeit a 20. század második felében kezdték el szakmai és politikai vitákban újraértékelni, de a két világháború közötti időszak forrásai egyértelműen a kisebbségi jogok hiányát és a kulturális elnyomás gyakorlatát dokumentálják. A részletes tárgyalás a A számi népek és jogok alfejezetben található.

A nők politikai részvételének alakulása is ellentmondásos képet mutatott. A választójog elnyerése után a nők aránya a Stortingban rendkívül alacsony maradt: a két háború közötti választásokon csak néhány nő szerzett mandátumot. A munkásmozgalom női szervezetei – mint a Munkáspárt nőszövetsége – ugyan aktívan részt vettek a választási kampányokban, de a pártvezetésben a nők

ritkán kerültek befolyásos pozícióba. A társadalmi nemek közötti egyenlőtlenség nem csupán a politikában, hanem a munkaerőpiacon is megmutatkozott: a női munkavállalók bére alacsonyabb volt, és a válság éveiben gyakran elsőként bocsátották el őket. E jelenségek dokumentálása a korabeli statisztikákban hiányos, ami a történeti kutatás számára módszertani nehézséget jelent.

11.1.6 Külpolitika és a semlegesség válsága az 1930-as években

A két világháború közötti Norvégia külpolitikáját a semlegesség hagyománya és a nemzetközi szervezetekbe vetett remény kettőssége jellemezte. Az ország az első világháború után csatlakozott a Népszövetséghez, és támogatta a kollektív biztonság elvét, ám a szervezet tehetetlensége a nagyhatalmi agresszióval szemben – különösen a mandzsúriai és az etiópiai válságok idején – aláásta a norvég politikai elit bizalmát. Az 1930-as évek közepétől a hivatalos norvég álláspont fokozatosan visszatért a szigorúbb semlegesség hangsúlyozásához, ugyanakkor a védelmi kiadások alacsonyak maradtak, és a hadsereg felszereltsége elavult volt. A norvég kormány 1939-ben ismét semlegességi nyilatkozatot tett, de a stratégiai helyzet – Norvégia hosszú partvonala, a Narvikból származó svéd vasérc szállítási útvonala és a brit-német tengeri versengés – mindkét nagyhatalom számára felértékelte az országot.

A Munkáspárt külpolitikai irányvonala a két világháború között fokozatosan mérséklődött. A párt az 1920-as években még bírálta a polgári kormányok védelmi kiadásait, és a nemzetközi munkásmozgalom szolidaritását hangsúlyozta, ám az 1930-as évek közepétől – a nácizmus előretörésének hatására – elfogadta a fegyverkezés szükségességét. A Nygaardsvold-kormány 1935–1940 között ugyan növelte a védelmi költségvetést, de a modernizáció üteme elmaradt a fenyegetés növekedésétől. Ennek okai között a gazdasági nehézségek, a pacifista hagyományok és a polgári ellenzék megosztottsága egyaránt szerepet játszott. A történeti értékelés máig vitatja, hogy a norvég semlegesség bukása – amely 1940. április 9-én a német megszállással következett be – elkerülhető lett volna-e nagyobb védelmi ráfordításokkal vagy aktívabb külpolitikával. A megszállás lefolyását A német megszállás és a Quisling-rendszer tárgyalja.

A külpolitikai viták összefonódtak a gazdasági és ideológiai törésvonalakkal. A konzervatív és liberális körök egy része a brit orientációt támogatta, míg a parasztpárti és egyes munkáspárti csoportok a semlegesség fenntartását és a nagyhatalmi blokkoktól való távolmaradást szorgalmazták. A Népszövetség kudarca után a norvég közvéleményben terjedt a kiábrándultság, de a szélsőjobboldali NS kivételével egyetlen jelentős politikai erő sem támogatta a tengelyhatalmakhoz való közeledést. Ebben a tekintetben Norvégia külpolitikai mezőnye viszonylag egységes maradt, ám a semlegesség hitelessége a 1939–1940-es téli háború idején – amikor a Szovjetunió megtámadta Finnországot – újabb próbatétel elé került. Norvégia bár humanitárius segítséget nyújtott Finnországnak, katonailag semleges maradt, és ez a magatartás a finnországi eseményekre adott skandináv reakciók közé illeszkedett, ugyanakkor rávilágított a kis államok mozgásterének szűkösségére a második világháború küszöbén.

11.1.7 Források és bizonytalanságok

A két világháború közötti Norvégia történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a Storting választási statisztikái, a kormányzati jelentések, a pártprogramok, a szakszervezeti jegyzőkönyvek és a korabeli sajtó. A norvég hivatalos statisztikai kiadványok (*Norges offisielle statistikk*) a demográfiai és gazdasági adatok értékes gyűjteményei, de a munkanélküliség és a mezőgazdasági jövedelmek mérésének módszertani hiányosságai miatt a pontos számok bizonytalanok.

A történeti szakirodalom – köztük a norvég munkásmozgalom történetét feldolgozó monográfiák – a pártarchívumok és a szakszervezeti iratok elemzésére támaszkodik, de a belső viták rekonstrukcióját nehezíti, hogy a döntéshozatal előkészítő iratai nem mindig maradtak fenn.

A vitatott kérdések közé tartozik a Munkáspárt 1919–1923 közötti radikalizmusának megítélése, a kriseforliket tényleges gazdasági hatása, valamint a szociáldemokrata reformok intenzitásának összehasonlítása a többi skandináv országgal. A gazdaságpolitika keynesiánus jellege is értelmezési vita tárgya, mivel a korabeli döntéshozók nem feltétlenül használtak modern makroökonómiai fogalmakat. Az emlékezetpolitikai értékelések – különösen a Nasjonal Samling szerepének utólagos bemutatása – gyakran összefonódnak a második világháborús kollaboráció megítélésével, ezért ebben az alfejezetben a mozgalom választási súlyát és ideológiai álláspontját a korabeli dokumentumok alapján, az utólagos ítéletektől elkülönítve tárgyaljuk.

11.1.8 Rövid összefoglaló

- Norvégia az 1905-ös függetlenség után parlamentáris demokráciaként működött, és 1919-ben arányos választójogot vezetett be, ami megerősítette a tömegpártokat.
- Az első világháború alatti semlegesség a tengeri kereskedelemtől való függés miatt gazdasági nehézségekkel járt, az 1920-as évek deflációs politikája pedig bankválságokhoz és társadalmi feszültségekhez vezetett.
- A norvég munkásmozgalom 1919–1923 között radikalizálódott, csatlakozott a Kominternhez, majd kettészakadt; az 1927-es újraegyesítés után a Munkáspárt a legnagyobb parlamenti erővé vált.
- Az 1929-es világválság súlyosan érintette a hajózást, a halászatot és a mezőgazdaságot, a munkanélküliség – különösen a szervezett munkások körében – magas szintet ért el.
- Az 1935-ös kriseforliket a Munkáspárt és a Parasztpárt között tartós kompromisszumot hozott létre, amely lehetővé tette a szociáldemokrata kormányzást és a jóléti állam korai intézményeinek kiépítését.
- A szélsőjobboldali Nasjonal Samling marginális maradt, de Quisling személye és a mozgalom ideológiai előkészítő szerepe a későbbi megszállás idején vált jelentőssé.
- A norvég semlegességi politika 1939–1940-re elvesztette hitelességét, a védelmi elégtelenség és a nagyhatalmi érdekek miatt az ország 1940. április 9-én német megszállás alá került.

11.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan befolyásolta az arányos választójog bevezetése a norvég pártrendszer átalakulását, és milyen szerepet játszott ebben a Munkáspárt megerősödése?
2. Milyen belső feszültségek vezettek a norvég munkásmozgalom 1919–1927 közötti szakadásaihoz és újraegyesítéséhez, és miben különbözött ez a folyamat a svéd vagy dán testvérpártok útjától?
3. Milyen érdekegyeztetési logika húzódott meg az 1935-ös kriseforliket mögött, és miért tekinthető fordulópontnak a norvég jóléti állam kialakulásában?
4. Miért maradt a Nasjonal Samling választási súlya elhanyagolható a két világháború közötti Norvégiában, és hogyan lehetséges, hogy ennek ellenére a megszállás alatt kollaboráns szerepbe került?
5. Milyen forráskritikai nehézségek merülnek fel a norvég munkanélküliségi adatok és a kriseforliket hatásának értékelésekor, és hogyan befolyásolják ezek a történeti következtetések érvényességét?

11.2 A német megszállás és a Quisling-rendszer

A német megszállás Norvégiában és a Quisling-rendszer a norvég 20. századi történelem egyik leginkább dokumentált, mégis leginkább vitatott időszaka. Az események alapjai viszonylag jól rekonstruálhatók a német megszállási iratokból, a norvég kormány és a királyi család feljegyzéseiből, valamint a háború utáni bírósági eljárások anyagaiból. Ugyanakkor a kollaboráció mértéke, a norvég bürokrácia és rendőrség szerepe a zsidóüldözésben, illetve az ellenállás és az árulás közötti határvonal a mai napig emlékezetpolitikai viták tárgya. Az alfejezet a megszállás politikai, társadalmi és gazdasági szerkezetét, a Quisling-kormány működését, a polgári és katonai ellenállás formáit, valamint a norvégiai zsidók elleni deportálásokat tárgyalja, ügyelve arra, hogy a dokumentált tényeket elkülönítse a tudományos konszenzustól és a vitatott értelmezésektől.

11.2.1 A Weserübung hadművelet és az 1940. áprilisi invázió

A német támadás 1940. április 9-én hajnalban érte Norvégiát. A **Weserübung** hadművelet (Operation Weserübung) Dánia és Norvégia egyidejű megszállását célozta. A német hadvezetés stratégiai célja a svéd vasérc téli, norvég kikötőkön át vezető szállítási útvonalának biztosítása, valamint a brit tengeri blokád kijátszása volt. A norvég kormány semlegességi politikája ellenére a szövetségesek és Németország is előkészítették a beavatkozást; a brit haditengerészet már 1940 elején aknákat telepített a norvég partokhoz, és a német invázió megindulásakor a szövetséges expedíciós erők is partra szálltak Narviknál és Közép-Norvégiában.

A norvég fegyveres erők felkészületlenek voltak, bár a haditengerészet parti ütegei elsüllyesztették a **Blücher** nehézcirkálót az Oslofjordban, ami időt adott a királyi családnak és a kormánynak a menekülésre. II. Haakon király, Olav koronaherceg és a kormány Hamarból Elverumba, majd onnan a szárazföld belsejébe vonult vissza. A német követ ultimátuma ellenére a király és a kormány elutasította a kapitulációt és a németbarát kormány kinevezését. A norvég hadsereg részleges ellenállása, valamint a szövetséges erők narviki és közép-norvégiai műveletei ellenére a helyzet júniusra reménytelenné vált. 1940. június 7-én a király, a koronaherceg és a kormány a brit **Devonshire** cirkálón Londonba távozott, ahol megalakult a norvég emigráns kormány. A norvég szárazföldi erők június 10-én kapituláltak; az ország a háború hátralévő részére német megszállás alá került.

A megszállás kezdetétől a német hatóságok kettős hatalmi szerkezetet építettek ki: a formálisan független norvég adminisztráció mellett a valós hatalmat a **Reichskommissariat Norwegen** gyakorolta. A dokumentált tény az, hogy a norvég kormány emigrációba vonult, és a németek a hadsereg kapitulációja után közvetlen megszállási igazgatást vezettek be.

11.2.2 A Reichskommissariat Norwegen és a megszállási rendszer

A német megszállás adminisztratív keretét a **Reichskommissariat Norwegen** alkotta, élén **Josef Terboven** birodalmi biztossal (Reichskommissar). Terboven 1940. április 24-én nevezte ki a **komisszáriusi tanácsot** (Administrasjonsrådet), amely a német katonai és polgári hatóságokkal együttműködve irányította a norvég közigazgatást. A tanács tagjai részben korábbi hivatalnokok, részben a németekkel együttműködő politikusok voltak; a testület azonban nem rendelkezett valódi törvényhozói hatalommal, és a német megszálló szervek utasításait hajtotta végre.

A megszállási rendszer három pilléren nyugodott: a német katonai és rendőri erőszakon, a norvég közigazgatási bürokrácia együttműködésén, és a **Nasjonal Samling** (Nemzeti Egység, NS) párt aktivistáin. A norvég gazdaságot a megszállók a német hadigazdaság igényei szerint irányították; a halászat, a fémipar és a szállítás jelentős részét hadi célokra állították át. A

megszállás első éveiben a németek viszonylag mérsékelt eszközökkel próbálták biztosítani a norvég együttműködést, mivel Norvégia stratégiailag fontos, de politikailag nem ellenséges területnek számított. A norvég lakosság többsége passzív ellenállásba vonult, ami a német tervek szerinti gyors integrációt kudarcra ítélte.

A megszállási igazgatás belső feszültségeit jól mutatja a **Quisling-puccs**. Vidkun Quisling 1940. április 9-én, a német invázió napján rádióbeszédet mondott, amelyben magát miniszterelnökké nyilvánította, és felszólította a norvégokat a német védelem elfogadására. A puccs azonban kudarcba fulladt: a király és a kormány nem mondott le, a norvég közvélemény elutasította, és a németek – akik számára Quisling nem tűnt megbízható partnernek – néhány napon belül félreállították. A puccs mégis fontos fordulópontot jelentett, mert megmutatta, hogy a németek németbarát norvég bábkormányt akarnak létrehozni, és hogy Quisling hajlandó ezt a szerepet betölteni. A „quisling” szó a háború alatt Európa-szerte az áruló kollaboráns szinonimájává vált, ami a norvég politikai nyelvben a mai napig érzékeny pont.

11.2.3 Quisling és a Nasjonal Samling: a pártállam kísérlete

A **Nasjonal Samling** (NS) 1933-ban alakult, alapítója és vezetője **Vidkun Quisling** volt, aki korábban norvég katonatisztként és diplomásként szolgált, és a húszas években rövid ideig hadügyminiszter is volt. A párt kezdetben antikommunista, nemzeti, tekintélyelvű, de nem egyértelműen nemzetiszocialista programmal lépett fel; a harmincas években fokozatosan radikalizálódott, és szoros kapcsolatba került a német nemzetiszocializmussal. Az NS a háború előtti választásokon csak marginális támogatottságot szerzett (1933-ban 2,2 százalékot, 1936-ban 1,8 százalékot), és a norvég társadalomban izolált maradt.

A német megszállás után a Nasjonal Samling a megszálló hatalom támogatásával igyekezett kiépíteni a maga állampárti rendszerét. 1940 szeptemberében Terboven feloszlatta a norvég parlamentet, a **Stortinget**, és betiltotta a politikai pártokat az NS kivételével. A megszállási igazgatásban a kulcspozíciókat fokozatosan NS-tagokkal töltötték fel, és megkezdődött a norvég intézmények „nácitlanítása”. 1942. február 1-jén Quislinget formálisan **miniszterelnökké** nevezték ki, és a német megszálló hatóságokkal együttműködő kormány alakult. Ez azonban nem jelentett valódi szuverenitást: a tényleges hatalom Terboven kezében maradt, és Quisling kormánya elsősorban a megszállási politika norvég arcaként működött.

Az NS-rendszer a norvég társadalom széles körű ellenállásába ütközött. A norvég evangélikus egyház püspökei 1942-ben lemondtak állami tisztségeikről, a tanárok többsége megtagadta az NS ifjúsági szervezetbe való belépést, és a norvég sportmozgalom bojkottot hirdetett. A Quisling-kormány erőszakkal próbálta megtörni az ellenállást: túszejtéseket, letartóztatásokat és statáriális ítéleteket alkalmazott. A norvég bíróságok azonban függetlenségük megőrzésével 1940–1942 között számos esetben akadályozták a megszállók jogtipró intézkedéseit; a rendszer ekkor a bírák lemondásával és német irányítású különbíróságok felállításával válaszolt. A dokumentált tény az, hogy a Quisling-rendszer a norvég lakosság támogatottságát soha nem tudta megszerezni; a Nasjonal Samling taglétszáma a megszállás alatt is csak néhány tízezer fő körül mozgott, és a kormányzati pozíciókat betöltők jelentős része opportunista, nem meggyőződéses NS-tag volt.

11.2.4 A norvég társadalom a megszállás alatt: alkalmazkodás, passzív ellenállás, együttműködés

A norvég lakosság megszállás alatti magatartása rendkívül összetett volt, és nem írható le egyszerű „ellenállás kontra kollaboráció” dichotómiával. A mindennapi élet fenntartása gyakran megkövetelte a német hatóságokkal való részleges együttműködést: a munkások dolgoztak a német építkezéseken, a hivatalnokok végrehajtották a megszállók rendeleteit, a gazdák beszolgáltatták

a terményt. A norvég gazdaságot a német hadigazdaság szolgálatába állították; a megszállás éveiben a norvég nemzeti jövedelem jelentős részét a német hadsereg ellátására fordították, ami élelmiszerhiányhoz és jegyrendszerhez vezetett.

Ugyanakkor a norvég társadalomban széles körű passzív ellenállás alakult ki. A **Hjemmefronten** (honvédelem, azaz az ellenállási mozgalom gyűjtőneve) nem katonai szervezetként kezdte: a hétköznapi ellenállás jelei közé tartozott a németbarát intézkedések bojkottja, az illegális újságok terjesztése, az NS-tagok társadalmi kiközösítése, valamint a német katonákkal való érintkezés elutasítása. A norvég egyház 1942-es lemondása a megszállási rendszerrel szembeni lelkiismereti ellenállás egyik legfontosabb dokumentált eseménye volt. A norvég iskolákban a tanárok többsége megtagadta az NS-tananyag tanítását, amiért sokukat letartóztatták vagy internálták.

A kollaboráció formái is sokfélék voltak. A norvég rendőrség egyes egységei, különösen a **Statspolitiet** és a **Hirden** (az NS félkatonai szervezete), aktívan részt vettek a megszállók intézkedéseinek végrehajtásában, beleértve a zsidó letartóztatásokat is. A **Rinnanbanden** nevű besúgóhálózat norvég tagjai kínzással és gyilkosságokkal segítették a Gestapót. A norvég bürokrácia szerepe vitatott: egyes hivatalnokok passzívan ellenálltak, mások lojálisan végrehajtották a német utasításokat. A háború utáni igazságszolgáltatás több mint 90 000 norvégot vont eljárás alá, ami a felnőtt lakosság mintegy 3 százalékát érintette; ez a szám önmagában jelzi, hogy a kollaboráció és az együttműködés határai mennyire elmosódtak.

11.2.5 Az aktív ellenállás: Hjemmefronten, Milorg, szabotázs

A katonai ellenállás szervezete, a **Milorg**, 1941-től épült ki, és a norvég emigráns kormánnyal, valamint a brit **Special Operations Executive** (SOE) hírszerzéssel és szabotázsakciókkal működött együtt. A Milorg kezdetben kis létszámú, titkos hírszerző és szabotázscsoportokból állt, amelyek a háború előrehaladtával egyre jobban szervezett katonai alakulatokká fejlődtek. A norvég ellenállás legismertebb akciói közé tartozott a **Vemork** nehézvízgyár elleni szabotázs 1943-ban, amelynek célja a német atomprogram akadályozása volt; az akciót norvég kommandósok hajtották végre, majd 1944-ben egy további szabotázs elsüllyesztette a nehézvizet szállító kompot a Tinnsjø tavon. A nehézvíz-akciók jelentőségét a háború utáni emlékezetpolitika felnagyította; a tudományos konszenzus szerint a német atomprogram soha nem jutott el a működő atomreaktor vagy atombomba közeli állapotába, ezért az akciók katonai értéke korlátozott, de propagandisztikus és morális jelentőségük annál nagyobb volt.

A tengeri ellenállás és a menekítési útvonalak is a Hjemmefronten fontos részei voltak. A **Shetland bus** (Shetlandsgjengen) nevű halászhajó-flotta rendszeresen szállított menekülteket, fegyvereket és hírszerzőket Norvégia és a Shetland-szigetek között. A norvég kereskedelmi flotta, amely a háború kitörésekor a világ egyik legnagyobbja volt, brit irányítás alatt szállította a szövetségesek utánpótlását; a norvég tengerészek veszteségei jelentősek voltak. Az ellenállás áldozatait a német megtorlások súlyosbították: a **Telavåg** faluban 1942-ben a Gestapo két tagját megölő akció után a németek a falut lerombolták, a férfiakat kivégezték, a nőket és gyerekeket internálták. A megtorlások célja az ellenállás megtörése volt, de valójában a norvég társadalom szolidaritását erősítették.

11.2.6 A norvégiai zsidók üldözése és deportálása

A norvégiai zsidó közösség a háború előtt kicsi, de jól integrált csoport volt; becslések szerint mintegy 2100 zsidó élt az országban, többségük Oslóban és Trondheimben. A német megszállás után a zsidóellenes intézkedések fokozatosan léptek életbe: 1941-ben a zsidókat nyilvántartásba vették, vagyonukat elkobozták, majd 1942-ben megkezdték a letartóztatásokat. A norvég rendőrség és a Statspolitiet aktívan részt vett a zsidók összegyűjtésében; a norvég bürokrácia

szerepe itt nem pusztán passzív végrehajtás volt, hanem a deportálások megszervezésének egyik kulcseleme. A norvégiai zsidók egy részét figyelmeztették, és sokan Svédországba menekültek; a határ menti mentőakciók, amelyekben norvég civilek és a Hjemmefronten tagjai vettek részt, mintegy 1000 embert juttattak biztonságba.

A deportálások 1942 novemberében kezdődtek. A **Donau** hajó 1942. november 26-án indult Oslóból 532 zsidóval, akiket Szczecinbe, majd onnan Auschwitzba szállítottak; a hajón szállítottak közül mindössze 9-en élték túl a háborút. A norvégiai zsidók közül összesen mintegy 770 főt deportáltak, közülük 34-en tértek vissza. A zsidó vagyon elkobzása a norvég közigazgatás közreműködésével történt; a háború után a vagyon visszaszolgáltatása lassan és hiányosan valósult meg, amit az 1990-es években hivatalos bizottság vizsgált, és a norvég állam később kártérítést fizetett. A norvégiai zsidóüldözés dokumentált tényei a norvég rendőrség és a Quisling-kormány aktív részvételét mutatják; ez a kérdés a mai norvég emlékezetpolitikában fájdalmas pont, és a szakirodalomban konszenzus van arról, hogy a norvég hatóságok szerepe nagyobb volt, mint amit a háború utáni évtizedekben elismertek.

11.2.7 A háború utolsó évei és a felszabadulás

A háború utolsó éveiben a norvég ellenállás egyre szervezettebbé vált, és a szövetségesekkel való kapcsolat is szorosabb lett. A Milorg a brit és amerikai erőkkel együttműködve készült a felszabadításra; a norvég emigráns kormány Londonban elismerte a Hjemmefronten katonai szárnyát a felszabadító erők norvég részeként. A német megszállók 1944–1945-ben Észak-Norvégiában a „kiégett föld” taktikáját alkalmazták, amikor a szovjet előrenyomulás elől visszavonuló csapatok lerombolták a településeket, és a lakosságot erőszakkal evakuálták; ez a norvég civil lakosság egyik legsúlyosabb háborús traumája volt.

A német erők 1945. május 8-án kapituláltak Norvégiában. A norvég királyi család és a kormány június 7-én tért vissza Oslóba; a felszabadulás napját a mai napig nemzeti ünnepként tartják számon, bár a hivatalos alkotmány nap (május 17.) történelmi jelentősége erősebb. A háború utáni igazságszolgáltatás rendkívül széles körű volt: több mint 90 000 norvég ellen indítottak eljárást hazaárulás vagy kollaboráció vádjával. Vidkun Quislinget letartóztatták, halálra ítélték, és 1945. október 24-én kivégezték. Josef Terboven öngyilkos lett, mielőtt elfogták volna. A Quisling-per jegyzőkönyvei és a kivégzés körüli viták a mai napig forrásai a norvég történetírásnak; a halálbüntetés alkalmazását a háború utáni norvég jogrend visszamenőleges hatályú rendelkezései tették lehetővé, ami jogtörténeti szempontból vitatott.

11.2.8 A Quisling-rendszer mérlege és az emlékezetpolitika

A Quisling-rendszer megítélése a norvég történetírásban és emlékezetpolitikában többrétegű. A dokumentált tény az, hogy a Nasjonal Samling soha nem szerzett széles társadalmi támogatást, és a megszállási igazgatás a norvég lakosság ellenállásába ütközött. Ugyanakkor a háború utáni norvég társadalom sokáig hajlamos volt a kollaborációt a német megszállókra és a szűk NS-vezetésre korlátozni, miközben a norvég bürokrácia, rendőrség és gazdasági elit szerepét alábecsülte. Az 1990-es évektől a norvég történetírásban és a nyilvános vitákban erősödött a kritikai irányzat, amely a zsidó vagyon visszaszolgáltatásának késedelmét, a norvég rendőrség deportálásokban játszott szerepét, valamint a „tyskerbarn” – a német katonák és norvég nők gyermekei – diszkriminációját vizsgálta. A **tyskerbarn** kifejezés a háború alatt és után a megszálló katonáktól született gyerekeket jelölte; ezek a gyerekek a norvég állam részéről gyakran megbélyegzést, intézeti elhelyezést és jogfosztást szenvedtek el, amiért a norvég állam a 2000-es években hivatalosan bocsánatot kért. Ez az emlékezetpolitikai fordulat azt mutatja, hogy a megszállás története nem csupán a hősies ellenállás és a gonosz kollaboránsok narratívájával

írható le, hanem a norvég társadalom belső feszültségeinek, opportunizmusának és áldozati csoportjainak összetett történeteként is.

11.2.9 Források és bizonytalanságok

A norvégiai német megszállás és a Quisling-rendszer rekonstrukciója számos elsődleges forrásra támaszkodik: a német megszállási hatóságok irataira, a norvég emigráns kormány londoni dokumentumaira, a háború utáni bírósági perek jegyzőkönyveire, a norvég ellenállási szervezetek jelentéseire, valamint a norvégiai zsidó közösség túlélőinek visszaemlékezéseire. A norvég nemzeti levéltár és a Német Szövetségi Levéltár anyagai alapján az események kronológiája viszonylag jól dokumentált. Ugyanakkor több ponton bizonytalanság és értelmezési vita áll fenn.

Az áldozatszámok becslések: a norvégiai zsidó deportáltak számát általában 770 körülire teszik, de a pontos szám a források eltérései miatt 760 és 780 között mozog. A kollaborációval vádoltak száma is becslés; a háború utáni eljárások 90 000 feletti számát a szakirodalom gyakran idézi, de a különböző jogi kategóriák miatt az érintettek tényleges száma nehezen összegezhető. A Nasjonal Samling taglétszámára vonatkozó adatok is eltérők: a párt saját közlései és a háború utáni vizsgálatok között jelentős különbség van.

A Quisling-rendszer természetének megítélése vitatott. A hagyományos norvég történetírás a megszállást és a Quisling-kormányt a norvég demokrácia idegen megszállásaként és áruló kisebbség uralmaként mutatta be. Az újabb kutatások árnyalják ezt a képet, hangsúlyozva a norvég bürokrácia és a gazdasági elit aktív részvételét, valamint a társadalom szélesebb rétegeinek alkalmazkodását. A norvégiai zsidóüldözésben a norvég rendőrség szerepét az 1990-es évek óta intenzíven kutatják; a konszenzus szerint a norvég hatóságok nélkül a deportálások nem valósulhattak volna meg ilyen hatékonysággal, de a felelősség pontos megoszlása a német és norvég szervek között továbbra is vita tárgya.

A nehézvíz-akciók katonai jelentőségét a háború utáni emlékezetpolitika felnagyította. A mai tudományos álláspont szerint a német atomprogram soha nem közelítette meg a működőképes atombombát, ezért a vemorki szabotázs elsősorban morális és propagandisztikus értékkel bírt, nem pedig a háború kimenetelét eldöntő tett volt. Ez a kérdés a norvég nemzeti emlékezetben érzékeny, mert az akciót a norvég ellenállás szimbólumaként ünneplik.

11.2.10 Rövid összefoglaló

- A német Weserübung hadművelet 1940. április 9-én megszállta Norvégiát; a király és a kormány elmenekült, és Londonban emigráns kormányt alakított. A norvég hadsereg június 10-én kapitulált.
- A megszállási igazgatást a Josef Terboven vezette Reichskommissariat Norwegen gyakorolta; a formális norvég adminisztráció mellett a tényleges hatalom a német hatóságoknál volt.
- Vidkun Quisling és a Nasjonal Samling 1940. áprilisi puccsa kudarcot vallott, de 1942. február 1-jén Quislinget miniszterelnökké nevezték ki; a Quisling-kormány a német megszállási politika norvég arcaként működött, széles társadalmi támogatás nélkül.
- A norvég társadalomban széles körű passzív ellenállás alakult ki: az egyház, a tanárok, a sportmozgalom és a bíróságok ellenállása, valamint a mindennapi bojkottok gyengítették a megszállási rendszert.
- A katonai ellenállás, a Milorg és a Hjemmefronten szabotázsakciói, köztük a vemorki nehézvíz-szabotázs, a norvég ellenállás jelképévé váltak, bár katonai jelentőségük vitatott.
- A norvégiai zsidó közösség mintegy 2100 tagjából körülbelül 770 főt deportáltak, közülük csak 34-en élték túl. A norvég rendőrség és bürokrácia aktívan részt vett a deportálásokban, ami a mai emlékezetpolitikában kiemelt felelősségi kérdés.

- A háború után több mint 90 000 norvég ellen indult eljárás kollaboráció vádjával; Quislinget 1945. október 24-én kivégezték. A norvég társadalom hosszú ideig hajlamos volt a felelősséget az NS-vezetésre korlátozni; az 1990-es évektől a kritikai történetírás és a hivatalos bocsánatkérések árnyalták a képet.

11.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen stratégiai okai voltak a német Weserübung hadműveletnek, és miért nem sikerült Norvégiának semlegesnek maradnia?
2. Hogyan jellemezhető a Quisling-rendszer hatalmi szerkezete Terboven Reichskommissariatjának és a Nasjonal Samlingnak a viszonyában?
3. Milyen formái voltak a norvég polgári és katonai ellenállásnak, és miben állt a vemorki nehézvíz-akció történelmi jelentősége?
4. Milyen szerepet játszottak a norvég rendőrség és bürokrácia a zsidók deportálásában, és miért vált ez a kérdés a norvég emlékezetpolitika központi témájává?
5. Hogyan változott a norvég társadalom képe a kollaborációról és a megszállás alatti felelősségről a háború utáni évtizedektől a 21. századi hivatalos bocsánatkérésekig?

11.3 A hidegháború, az olaj és a jóléti állam

Az 1945-ös felszabadulás után Norvégia két egymásba fonódó kérdéssel nézett szembe: hogyan kerülje el az 1940. áprilisi megszállás megismétlődését, és hogyan építse újjá a háborúban részben lerombolt gazdaságát, illetve hogyan szélesítse ki a társadalmi biztonság rendszerét. A válaszok a hidegháború évtizedeiben intézményesültek: a **NATO-tagság** (North Atlantic Treaty Organization; norvégul *NATO*, gyakran *Atlanterhavspakten*), az államilag irányított újjáépítés, a szociáldemokrata **jóléti állam** (*velferdsstaten*), majd az **északi-tengeri olaj** (*Nordsjøolje*) felfedezése és az abból származó bevételek kezelése. Ez a hármas folyamat nem olvasható egyszerűen lineáris sikertörténetként: a hidegháborús biztonságpolitika állandó feszültségben tartotta az országot, az olajbevételek pedig újraelosztási, környezeti és gazdaságszerkezeti vitákat hoztak felszínre.

11.3.1 A hidegháborús fordulat: semlegességből NATO-tagság

A A német megszállás és a Quisling-rendszer alfejezet bemutatta, hogy a német megszállás és a háború alatti ellenállás mély nyomot hagyott a norvég politikai kultúrában. Az 1945 utáni kormányzat számára a megszállás tanulsága az volt, hogy a semlegesség önmagában nem nyújtott védelmet. A Szovjetunió csapatai 1944–1945 folyamán felszabadították Kelet-Finnmarkot, majd kivonultak; ez nem alakult át tartós szovjet megszállássá, de a közvetlen szovjet határ és a nagyhatalmi jelenlét érzékelhetővé tette a biztonságpolitikai kiszolgáltatottságot. A norvég kormány ezért – Dániával és Izlanddal együtt – a nyugati szövetséghez való csatlakozás mellett döntött. Norvégia 1949-ben a NATO alapító tagja lett. A döntést a **Storting** (parlament, *Stortinget*) nagy többséggel hagyta jóvá, de a belpolitikai vita éles volt: a Norvég Kommunista Párt (*Norges Kommunistiske Parti*, NKP) és a baloldali szociáldemokraták egy része a semlegesség megőrzését vagy éppen a szovjet biztonsági érdekekkel való kiegyezést sürgette.

A norvég NATO-tagság sajátos kompromisszumot hordozott. Norvégia egyoldalúan vállalta, hogy békeidőben nem enged külföldi katonai támaszpontokat a területére, és békeidőben nem állomásoztatnak nukleáris fegyvereket norvég földön. Ezt a korlátozó politikát **bázis- és atompolitikának** (*base- og atompolitikken*) nevezik. A norvég kormányok ezzel egyszerre kívánták

demonstrálni a szövetségesi megbízhatóságot és csökkenteni a szovjet fenyegetésérzékelést. A hidegháború folyamán a szovjet diplomácia időnként vitatta e politika hitelességét, és a norvég északi területek – különösen Finnmark, valamint a **Spitzbergák** (*Svalbard*) térsége – a két tömb közötti érzékeny ütközőzónává vált. A hidegháborús norvég fenyegetettségérzékelés mértéke a levéltári források megnyílása után is értelmezési vita tárgya: egyes történészek szerint a szovjet katonai nyomás valós volt, mások szerint a norvég politikai elit részben saját belpolitikai legitimációját is erősítette a keleti fenyegetés hangsúlyozásával.

A biztonságpolitika és a gazdasági újjáépítés összekapcsolódott. Norvégia részesült a **Marshall-segélyből** (*Marshallhjelpen*), amely hozzájárult az ipari kapacitások helyreállításához és a nyugati gazdasági integrációhoz való közeledéshez. A nyugati szövetséghez tartozás nemcsak katonai garanciát jelentett, hanem a norvég gazdaságpolitika számára is orientációs keretet adott, miközben a **szociáldemokrata kormányzás** az állami tervezés és a teljes foglalkoztatottság céljait helyezte előtérbe.

11.3.2 Az újjáépítés és a jóléti állam alapjai

Az 1945-ös választáson a **Munkáspárt** (*Arbeiderpartiet*, Ap) abszolút többséget szerzett, és hosszú korszakot alapozott meg. A párt vezetője, **Einar Gerhardsen** 1945 és 1965 között – rövidebb megszakításokkal – miniszterelnök volt. Az ő nevéhez kötik a norvég politikai nyelvben a **„landsfader”** (a haza atyja) megnevezést, ami azonban utólagos, részben emlékezetpolitikai képződmény; a történeti kutatás a Munkáspárt korszakát intézményi és társadalmi folyamatok eredőjeként, nem pedig egyetlen személy műveként vizsgálja.

A háború utáni gazdaságpolitika alapelve a **kevert gazdaság** volt: a piacgazdaság megmaradt, de az állam aktívan szabályozott, és stratégiai ágazatokban tulajdonosi szerepet vállalt. A kormányzat árszabályozással, jegyrendszerrel, lakásépítési programmal és beruházás-ösztönzéssel igyekezett kezelni a szűkösséget. A foglalkoztatáspolitika a **teljes foglalkoztatottság** célját követte; ez a skandináv szociáldemokrata modell egyik alappillére lett.

A jóléti állam kiépítése nem az olajbevételekből indult, hanem már az 1940-es évek végétől intézményesült. Az 1950-es és 1960-as években fokozatosan egységesítették a társadalombiztosítást, a nyugdíjrendszert, az anyasági és betegségi ellátást, valamint az oktatáshoz és egészségügyhöz való hozzáférést. 1967-ben fogadták el a **Népbiztosítási törvényt** (*folketrygden*), amely a szociális biztonságot általános, jövedelemarányos és államilag garantált rendszerré alakította. A norvég jóléti állam sajátossága az volt, hogy a szolgáltatások nagy részét a helyi önkormányzatok és az állami intézmények nyújtották, a finanszírozás pedig elsősorban adókból és járulékokból származott. A nemzeti jövedelem újraelosztása már az olajkorszak előtt magas szintet ért el, ezért a norvég fejlődést nem lehet kizárólag az olajbevételek következményeként leírni. Az olajjövedelem később a finanszírozhatóságot javította, nem pedig a jóléti intézmények alapját hozta létre.

A politikai rendszerben a Munkáspárt dominanciája nem jelentett egypártrendszert. A parlamenti ellenzék, a parasztpárti, konzervatív, liberális és kereszténydemokrata erők folyamatosan jelen voltak, és a helyi szintű döntéshozatalban is érvényesülhettek. Az 1960-as évek elejétől a szociáldemokrata többség meggyengült, a kormányzás pedig egyre inkább koalíciós és kisebbségi helyzetekben folyt. Ez a fejlődés párhuzamosan haladt azzal, hogy a norvég társadalomban a fogyasztói jólét, a városiasodás és az oktatási expanzió új választói igényeket és új konfliktusokat hozott felszínre.

11.3.3 Az északi-tengeri olaj felfedezése és az olajkorszak kezdete

A norvég kontinentális talapzat szénhidrogén-potenciálját az 1950-es évek végétől vizsgálták, de a nagy fordulat az 1960-as évek végén következett be. Norvégia az 1960-as évek közepén nemzetközi egyezményekben rögzítette a **kontinentális talapzat** felosztását Dániával és az Egyesült Királysággal, majd 1965-ben kiírta az első engedélyezési kört. Az első kutatófúrások azonban nem hoztak áttörést, ezért a norvég hatóságokban és a közvéleményben egyaránt élt a kétely. 1969-ben a Phillips Petroleum bejelentette az **Ekofisk-mező** felfedezését az északi-tengeri norvég szektorban. A termelés 1971-ben indult meg, és ezzel Norvégia belépett az olajtermelő államok sorába. Az 1973-as és 1979-es olajárrobbanás a norvég állam számára hirtelen megnövelte a várt bevételeket, és megváltoztatta a gazdaságpolitikai időhorizontot. A felfedezés időpontjai dokumentáltak, a szénhidrogén-készletekre vonatkozó becslések azonban folyamatosan módosultak a kutatási és termelési adatok bővülésével.

Az olajipar irányítására Norvégia erős állami kontrollt épített ki. 1972-ben létrehozták az állami olajvállalatot, a **Statoil**-t (2007? – ma **Equinor** néven működik; a névváltás későbbi fejlemény), és ugyanebben az évben megalakult az **Olaj- és Energiaügyi Minisztérium**, valamint a **Norvég Kőolaj-igazgatóság** (*Oljedirektoratet*, később *Sokkeldirektoratet*). Az állami részvétel elve az volt, hogy a természeti kincs jövedelméből a norvég társadalom egésze részesüljön, ne csak a magánvállalatok. 1985-ben az állami tulajdonrészt átszervezték: a Statoil mellett létrejött az **Állami Közvetlen Gazdasági Részvétel** (*Statens direkte økonomiske engasjement*, SDØE), amely a termelési bevételek nagyobb részét közvetlenül az államkasszába irányította. Ez a modell a nemzetközi olajtársaságok számára is átláthatóbbá tette a norvég adó- és engedélyezési rendszert.

Az olajkorszak kezdetén heves vita bontakozott ki a kitermelés üteméről, amelyet a norvég köznyelv **tempóvitának** (*tempodebatten*) nevez. A baloldali és környezetvédő csoportok lassúbb, óvatosabb kitermelést követeltek, hogy elkerüljék a gyors iparosítás társadalmi és ökológiai kárait. A munkáspárti kormányok és az iparági szereplők viszont a gyorsabb kiépítést, a munkahelyteremtést és a regionális fejlesztést helyezték előtérbe. A vita nem csupán gazdasági volt: az olajipar megjelenése átalakította a part menti települések társadalomszerkezetét. **Stavanger** és környéke az ország olajfővárosává vált, miközben Észak-Norvégia és a belső peremterületek továbbra is a népességmegtartás nehézségeivel küzdöttek. Az 1977-es **Bravo-kitörés** az Ekofisk-mezőn a norvég közvélemény számára először tette érzékelhetővé az offshore-termelés környezeti kockázatait, és hozzájárult a biztonsági szabályozás szigorításához.

11.3.4 Az olajalap és a költségvetési fegyelem

A növekvő olajbevételek nyomán az 1980-as évek közepére a norvég gazdaságpolitika egyik központi kérdése az lett, hogyan lehet elkerülni a nyersanyagjövedelemből fakadó inflációs nyomást, a **holland kórnak** (*hollandsk syke*) nevezett szerkezeti torzulást és a bevételi ingadozások költségvetési kiszámíthatatlanságát. A norvég válasz nem a jövedelem azonnali elköltése volt, hanem egy hosszú távú megtakarítási intézmény létrehozása. 1990-ben a Storting létrehozta a **Kormányzati Olajalapot** (*Statens petroleumsfond*), amely később a **Kormányzati Nyugdíjalap Globális** (*Statens pensjonsfond utland*, SPU) nevet kapta; a köznyelv ma is **Olajalapnak** (*Oljefondet*) nevezi. A név megtévesztő: az alap nem egyéni nyugdíjszámlákból áll, hanem a norvég állam külföldi, tőkepiaci befektetéseit kezelő szuverén vagyonalap. Az elnevezés arra utal, hogy a bevételek egyik rendeltetése a hosszú távú nyugdíjkiadások finanszírozhatóságának megőrzése.

Az első érdemi átutalásra az 1990-es évek közepén került sor; a norvég költségvetési dokumentumok és a későbbi hivatalos visszatekintések gyakran 1996-ot említik az alap feltöltésének kezdeteként.

A bevételek azonban már korábban is a központi költségvetést gazdagították, így az olajalap létrehozása nem a bevételek megjelenésének kezdete volt. Az alap vagyonát külföldi részvényekbe, kötvényekbe és ingatlanokba fektetik, hogy a norvég gazdaságot ne terhelje a hazai pénzkínálat hirtelen bővülése. A 2000-es évek elején bevezetett **költségvetési szabály** (*handlingsregelen*) szerint a kormány az alap várható reálhozamának csak korlátozott, a parlament által időről időre felülvizsgált részét használhatja fel az éves költségvetésben. Ez a szabály nem alkotmányos erejű, hanem politikai konszenzuson alapul, és a gazdasági ciklusokhoz igazodó rugalmasságot is enged.

Az olajalap kezelésének etikai és politikai dimenziói is megjelentek. Az alap befektetési döntéseire etikai irányelveket vezettek be, amelyek alapján bizonyos iparágakat – például a dohányipart, később egyes fegyvergyártókat vagy a szénkitermelés bizonyos formáit – kizárnak a portfólióból. Az etikai tanács (*Etikkrådet*) döntései rendszeresen vitákat váltanak ki arról, hogy egy állami vagyonalapnak mennyiben kell erkölcsi szempontokat érvényesítenie, és hol húzódik a politikai befolyás és a pénzügyi racionalitás határa. Az alap piaci értéke a 2000-es években és a 2020-as években is erősen ingadozott, mivel a norvég korona árfolyama, a nemzetközi részvénypiacok és az olajár együttesen hatnak rá. A konkrét állományi érték folyamatosan változik, ezért a tankönyvi állítások csak nagyságrendi vagy időponthoz kötött adatokat közölhetnek.

Az olajalap nem oldotta meg automatikusan a norvég gazdaság szerkezeti feszültségeit. A magas bérszínvonal, a tőkevonzás az energiaszektorba és a hagyományos exportágazatok relatív drágulása időnként hasonló tüneteket mutatott, mint a nyersanyagexportőr országokban általában. A norvég gazdaságpolitika ezt a kockázatot a munkaerőpiaci tárgyalások központi koordinációjával, a **háromoldalú egyeztetéssel** és a szociális partnerek bevonásával igyekezett ellensúlyozni. A **jóléti állam** kiegyenlítő szerepe itt is látható: az olajipar által generált regionális jövedelemkülönbségeket részben a nagyvonalú állami transzferek, a helyi önkormányzati támogatások és a közszolgáltatások tompították.

11.3.5 Európai integráció, olajszuverenitás és a norvég identitás

A hidegháború második felében Norvégia nyugati gazdasági integrációja nem haladt párhuzamosan a politikai integrációval. Norvégia 1960-ban az **EFTA** (*European Free Trade Association*) alapító tagja lett, de nem csatlakozott az Európai Gazdasági Közösséghez. Az 1972-es népszavazáson a norvég választók elutasították az EGK-tagságot. A döntés okai összetettek voltak: a halászat és a mezőgazdaság védelme, a regionális politika, a szuverenitás iránti aggodalom, valamint a baloldali és centrumpárti mozgósítás egyaránt szerepet játszott. Az olaj felfedezése ezt a kérdést tovább élezte, mert a norvég közvélemény egy része attól tartott, hogy a közös energia- és versenypolitika korlátozná az állam ellenőrzését a természeti kincsek felett.

A hidegháború lezárulása után a kérdés újra napirendre került. 1994-ben a norvég választók ismét elutasították az uniós tagságot, miközben az ország csatlakozott az **Európai Gazdasági Térséghez** (*EØS-avtalen*, European Economic Area, EEA), amely a belső piac nagy részéhez hozzáférést biztosít, de nem teszi Norvégiát az EU döntéshozó intézményeinek tagjává. Ez a konstrukció a norvég politika egyik állandó feszültsége: az ország átveszi az EU-jogszabályok jelentős részét, de formálisan nem vesz részt azok elfogadásában. Az **olaj- és földgázszektor** stratégiai jelentősége, a halászati politika és a regionális támogatások mind olyan területek, ahol a norvég álláspont hangsúlyozottan védi a nemzeti döntési mozgásteret. A 21. századi klíma-, energia- és EU-vitákat Norvégia a 21. században: EU, energia, bevándorlás tárgyalja részletesen.

A hidegháború, az olaj és a jóléti állam összekapcsolódása tehát nem egyszerűen egy gazdagodó ország története. A norvég modell sajátossága az volt, hogy a jóléti intézményeket a társadalmi konszenzus már az olajbevételek előtt kiépítette, a biztonságpolitikai válsághelyzet pedig arra

ösztönözte a politikai elitet, hogy a nyugati integrációt a belső stabilitással egyensúlyozza. Az olajalap ezt a korábbi intézményi alapzatot tette finanszírozhatóbbá, de új kérdéseket is hozott: mennyire függ a norvég jólét a fosszilis energia világpiaci áraitól, és milyen felelősséggel tartozik az ország a klímaválság idején a szénhidrogén-kitermelés folytatásáért. Ezek a kérdések a 2020-as évek norvég közéletének éppúgy részei, mint az olajkorszak örökségéről folytatott emlékezetpolitikai viták.

11.3.6 Források és bizonytalanságok

A hidegháborús döntések rekonstrukciójához a Storting jegyzőkönyvei, a kormányzati kül- és biztonságpolitikai iratok, a NATO-dokumentumok és a norvég külügyminisztérium aktái jelentik az elsődleges forrásokat. A norvég és szovjet levéltárak fokozatos megnyitása óta a történészek árnyaltabban látják a bázis- és atompolitika működését, de a szovjet fenyegetésérzékelés és a norvég döntéshozatal tényleges mozgatórugói között továbbra is értelmezési viták vannak. A jóléti állam kiépülésére vonatkozóan a norvég statisztikai hivatal (*Statistisk sentralbyrå*, SSB) történeti idősorai, a költségvetési törvények és a társadalombiztosítási reformok hivatalos előkészítő anyagai a legfontosabb forrástípusok. Az olajipar történetében az **Olaj- és Energiaügyi Minisztérium**, a **Kőolaj-igazgatóság** és a Storting energiapolitikai bizottságainak anyagai adnak támpontot. A termelési és bevételi adatok pontosak, de az olajkészletekre és a jövőbeli bevételekre vonatkozó becslések természetszerűen bizonytalanok. Az olajalap vagyonának állományi adatait a Norges Bank Investment Management és az SSB publikálja; ezek folyamatosan frissülnek, ezért a tankönyv csak időponthoz kötött vagy nagyságrendi állításokat tesz. A norvég olajmodell értékelése tudományos vita tárgya: egyes kutatók a holland kór elkerülését és a költségvetési fegyelmet hangsúlyozzák, mások a fosszilis energiafüggőség, a környezeti károk és a jóléti állam olajjövedelemtől való közvetett függőségét emelik ki. Az 1972-es és 1994-es népszavazások eredményei dokumentáltak, de az elutasítás okainak súlyozása – különösen a halászati, mezőgazdasági, szuverenitási és baloldali érvek viszonya – továbbra is kutatási és emlékezetpolitikai vita tárgya.

11.3.7 Rövid összefoglaló

- Norvégia 1949-ben a NATO alapító tagja lett, feladva a korábbi semlegességi hagyományt; a tagságot a megszállás tapasztalata és a szovjet határ közelsége indokolta.
- A norvég NATO-politika sajátos vonása a bázis- és atompolitika volt: békeidőben nem engedtek külföldi támaszpontokat és nukleáris fegyvereket az ország területére.
- A háború utáni jóléti állam a Munkáspárt és Einar Gerhardsen kormányzati időszakában épült ki; az 1967-es népbiztosítási törvény az ellátást általánossá tette.
- A jóléti intézmények alapjai már az olajbevételek megjelenése előtt létrejöttek; az olaj elsősorban a finanszírozhatóságot javította, nem az intézményrendszer alapját hozta létre.
- Az északi-tengeri olaj felfedezése az Ekofisk-mező felfedezésével (1969) vette kezdetét; a termelés 1971-ben indult meg, és az állam erős tulajdonosi-szabályozói szerepet alakított ki.
- Az 1990-ben létrehozott olajalap (ma Kormányzati Nyugdíjalap Globális) a bevételek külföldi befektetésére, a költségvetési szabály pedig a felhasználás korlátozására szolgál.
- Norvégia 1972-ben és 1994-ben népszavazáson elutasította az EK/EU-tagságot, miközben az EGT-megállapodás révén a belső piachoz csatlakozott; a viszony az EU-hoz és az olajszuverenitás kérdése azóta is központi politikai feszültség.

11.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött Norvégia hidegháborús biztonságpolitikája a semlegességi hagyománytól, és milyen belső kompromisszumokat alakított ki a NATO-tagság?
2. Milyen intézmények és törvények jelzik a norvég jóléti állam kiépülését, és miért nem tekinthető az olajjövedelem a jóléti állam kizárólagos forrásának?
3. Hogyan alakult a norvég állam szerepe az olajiparban az Ekofisk felfedezésétől az olajalap létrehozásáig?
4. Milyen gazdaságpolitikai célt szolgál az olajalap és a költségvetési szabály, és milyen viták övezik ezek működését?
5. Miben tér el Norvégia viszonya az európai integrációhoz a NATO-tagsághoz való viszonyától, és milyen érvek magyarázzák az 1972-es és 1994-es elutasítást?

11.4 Norvégia a 21. században: EU, energia, bevándorlás

Norvégia a 21. század fordulóján egyszerre rendelkezik a jóléti állam széles közszolgáltatási rendszerével és az európai energiaszektor egyik legjelentősebb exportőrének pozíciójával. Az ország a hidegháború után kialakult úgynevezett **norvég modell** keretei között úgy vesz részt az európai integrációban, hogy nem tagja az Európai Uniónak, ugyanakkor az EGT-megállapodás révén a belső piac szabályait alkalmazza. Ez a kettősség – az önálló döntéshozatal igénye és a szoros gazdasági integráció – az elmúlt két évtizedben folyamatos vitát generált a norvég közéletben. A második világháború utáni korszakban kiépült jóléti állam finanszírozása szorosan összekapcsolódott az északi-tengeri szénhidrogén-készletek kiaknázásával; a kormányzati olajbevételek tartalékba helyezése pedig létrehozta a világ egyik legnagyobb állami vagyonalapját. A 2000-es évektől a bevándorlás – különösen az EU 2004-es bővítése után megélénkült munkaerő-migráció és a 2015-ös menekültválság idején megnövekedett menedékkérelem – új társadalmi és politikai törésvonalakat nyitott, míg a 2011. július 22-i terrortámadás a szélsőséges erőszak hatásait tette mindennapi kérdéssé. Ebben az alfejezetben Norvégia 21. századi pályáját három metszetben vizsgáljuk: az EU-hoz fűződő viszony, az energiapolitika, valamint a bevándorlás és integráció; ezek együttesen jelölik ki a jelenkori kihívások szerkezetét.

11.4.1 Az EU-n kívüli norvég modell: EGT, Schengen és a csatlakozás kérdése

Norvégia az 1972-es és az 1994-es népszavazáson is elutasította az Európai Közösséghez, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozást. Az 1994-es szavazás után a kormány úgy döntött, hogy a lehető legszorosabban kötődjön az EU-hoz anélkül, hogy taggá válna. Ezt az **Európai Gazdasági Térség** (EGT; norvégül *EØS – Det europeiske økonomiske samarbeidsområde*) megállapodás tette lehetővé, amelyet 1994-ben írtak alá. Az EGT keretében Norvégia elfogadja az EU belső piacra vonatkozó szabályait, hozzájárul a közös adminisztratív költséghez, és részt vesz a döntéshozatal bizonyos előkészítő szakaszaiban, de nincs szavazati joga az uniós jogalkotásban. Ez a konstrukció a norvég közbeszédben gyakran úgy jelenik meg, mint „kvázi-tagság”, mert az ország számos területen – áruk, szolgáltatások, tőke és személyek szabad mozgása – gyakorlatilag az uniós szabályokat alkalmazza. A **Schengeni együttműködéshez** való csatlakozás szintén lehetővé tette, hogy Norvégia része legyen a belső határellenőrzés nélküli európai térségnek, ami a norvég állampolgárok és a bevándorlók mozgását egyaránt megkönnyítette.

A 2000-es években a norvég politikai pártok EU-csatlakozáshoz való viszonya továbbra is megosztott maradt. A **Munkáspárt** (*Arbeiderpartiet*) és a **Konzervatív Párt** (*Høyre*) hagyományosan a tagság híveként lépett fel, míg a **Középpárt** (*Senterpartiet*) és a **Szocialista Baloldal** (*Sosialistisk Venstreparti*) ellenezte. A **Haladó Párt** (*Fremskrittspartiet*) az EU-tagságot ugyancsak

elutasította. A 2005–2013 közötti, Jens Stoltenberg vezette vörös-zöld koalíció a kormányzati ciklus alatt nem tűzte napirendre a csatlakozási tárgyalásokat; ezt a politikai csendet az EU-val szembeni kényelmes viszony tette lehetővé. A 2013-ban hivatalba lépett Erna Solberg-kormány (Høyre–Fremskrittspartiet) sem vállalta a csatlakozás újbóli napirendre vételét, noha a Konzervatív Párt elvben továbbra is EU-pártinak tekinthető. A közvélemény-kutatások a 2000-es évek közepétől a 2020-as évek elejéig rendre a tagság ellenzőinek többségét mutatták, bár a válaszok jelentős bizonytalanságot tükröztek. Az EU-csatlakozás kérdése azonban nem merült ki egyszerű „igen–nem" szembenállásban; a vita sokkal inkább a norvég szuverenitás, a mezőgazdasági politika és a regionális fejlesztés kérdései körül forgott. Norvégia mezőgazdasági termelői hagyományosan erős állami támogatásban részesülnek, és a termelők érdekképviseletei attól tartanak, hogy az uniós közös agrárpolitika aláásná a norvég vidék életképességét. Emellett a halászati politika – a tengeri erőforrások fölötti nemzeti ellenőrzés – kiemelt érv az EU-tagság ellen.

Az ország az EGT-tagság révén évente több száz uniós jogszabályt vesz át, anélkül hogy formális vétójoggal rendelkezne. Ezt a demokratikus deficitet a norvég alkotmányos szakirodalom és a politológiai elemzések egyaránt hangsúlyozták. Ugyanakkor a **norvég pénzügyi mechanizmus** (Norway Grants) keretében az ország jelentős forrásokat fordít az Európai Gazdasági Térség szociális és regionális különbségeinek csökkentésére; ez a támogatás az EGT-megállapodás része. Az EU-n kívüli modell fenntartásának ára tehát nem csupán a formális tagság hiánya, hanem az uniós szabályok átvételének kényszere is, amelyet a norvég kormányzatok többnyire pragmatikusan kezeltek. A **norvég parlament** (Storting) ellenőrző szerepe az EGT-ügyekben korlátozott, mert a döntések jelentős része kormányzati szinten születik. Ez a helyzet a 2010-es évek végére a politikai vita egyik állandó elemévé vált, különösen az uniós bővítések és a munkaerő-migráció kapcsán.

11.4.2 Energiapolitika: kőolaj, gáz és az olajalap

Norvégia energiapolitikája a 21. században nem érthető meg az 1969-ben felfedezett északi-tengeri kőolajmezők nélkül. A kitermelés fokozatos felfutása az országot a világ egyik legjelentősebb olaj- és gázexportőrévé tette; a kormányzati bevételek egy részét az 1990-ben létrehozott **állami nyugdíjalap** (eredeti nevén *Statens pensjonsfond utland*, gyakran „olajalap") folyamatosan halmozta. Az alap vagyonát külföldi értékpapírokba – részvényekbe, kötvényekbe és ingatlanokba – fektetik, hogy a nemzeti vagyon ne csak a szénhidrogén-készletektől függjön. Az alap kezelt eszközállománya a 2000-es évek eleji néhány száz milliárd norvég koronáról a 2020-as évek közepére a becslések szerint több ezer milliárdra nőtt – ezt a számot a pontos napi árfolyamok és hozamok miatt itt nem közöljük, de a nagyságrend a norvég államháztartás egyik meghatározó tényezője. A **pénzügyminisztérium** által meghatározott költségvetési szabály szerint az alapból évente a korábbi hozamok átlagának legfeljebb 3 százalékát lehet a költségvetésbe átcsoportosítani; ezt a százalékos plafont a 2010-es évek végén a Storting hivatalosan is megerősítette, bár a tényleges kivonás időnként megközelítette a határt. Az olajalap tehát nem csupán a jóléti kiadások puffere, hanem a generációk közötti méltányosság eszköze is: a jövő nemzedékek számára őriz meg jövedelmet a nem megújuló erőforrásokból.

Az energiaszektor intézményi szerkezete a 2000-es években részben átalakult. Az 1972-ben alapított **Statoil** állami olajvállalat 2018-ban **Equinor** néven folytatta tevékenységét, és az állam továbbra is többségi tulajdonos. A vállalat a norvég kontinentális talapzat egyik főszereplője, de jelentős tevékenységet folytat külföldön is. A kitermelési engedélyek, az adórendszer és a kormányzati szabályozás együttesen biztosítják, hogy a szektor bevételeiből a norvég állam részesedjen. A norvég parlament által meghatározott energiapolitika egyik kulcseleme a **karbonsemlegesség** iránti elkötelezettség: az ország 2030-ra és 2050-re is ambiciózus célokat fogalmazott meg, noha a konkrét vállalások időben változtak. A norvég villamosenergia-termelés túlnyomó része **vízenergiából** származik – aránya a 2020-as években is meghaladja a 90 százalékot –, ami

az ország kibocsátási mérlegét kedvezőbbé teszi, mint sok más ipari államé. Ugyanakkor a kőolaj és földgáz exportjából származó norvég bevétel lehetővé teszi olyan éghajlat-politikai lépések finanszírozását is, mint az elektromos autók támogatása, a szén-dioxid-leválasztás kutatása és a zöld technológiákba való befektetés.

A 21. századi norvég energiapolitika azonban feszültségekkel terhelt. Az olaj- és gázipar a norvég gazdaság és a jóléti állam finanszírozásának alapja, ugyanakkor az éghajlatváltozás mérsékléséért való felelősség elve egyre erősebb társadalmi és politikai nyomást gyakorol. A **Lofoten szigetek** és a Vesterålen körüli tengeri területek olajkutatásának kérdése hosszú éveken át jelképes politikai vitává vált: a természetvédők és az ellenzéki pártok egy része a halászati és turisztikai értékek védelmében ellenezte a fúrásokat, míg a kormányzati és iparági szereplők a gazdasági hasznot hangsúlyozták. A 2013–2021 közötti kormányzati időszakban a Haladó Párt szorgalmazta a kutatási engedélyek kiadását, de a koalíciós partnerek és a parlamenti többség körül kialakult bizonytalanság miatt a vitás területeken a fúrások elmaradtak. A 2020-as évek elején a norvég kormány továbbra is engedélyezett új kutatási koncessziókat az érett tengeri mezőkön, de a klímaváltozás elleni fellépés ígérete a környezetvédelmi szervezetek és a fiatalabb választói csoportok részéről növekvő kritikát kapott. A norvég **zöld párt** (*Miljøpartiet De Grønne*) és a baloldali pártok követelték az olajtermelés fokozatos leépítését, míg a konzervatív és ipar közeli szereplők a fokozatos átmenetet tartották reálisnak. Az energiapolitika tehát a norvég közélet egyik legélesebb törésvonalává vált, ahol a jóléti állam finanszírozásának jövője közvetlenül összekapcsolódik a klímapolitikával.

11.4.3 Bevándorlás, integráció és a társadalmi viták

Norvégia a 20. század második felétől fokozatosan bevándorlási célországgá vált. Az 1970-es években pakisztáni, török és később vietnámi bevándorlók érkeztek; az 1990-es években a balkáni háborúk elől menekülők kértek menedéket. A 2004-es EU-bővítés után – különösen Lengyelországból, a balti államokból és Litvániából – nagy számban érkeztek uniós állampolgárok a norvég munkaerőpiacra. A norvég statisztikai hivatal (*Statistisk sentralbyrå*, SSB) adatai szerint a bevándorlók és azok Norvégiában született gyermekeinek aránya a teljes népességen belül a 2000-es évek elején alacsony szintről indult, de 2010-re már a lakosság több mint tizedét tette ki; ez az arány a 2020-as évekre tovább nőtt – a pontos adatokat az SSB honlapján lehet ellenőrizni. A bevándorlásnak ez a megélénkülése a norvég társadalomban egyszerre hozott munkaerő-utánpótlást és új társadalmi kérdéseket: a jóléti állam fenntarthatósága, a lakhatás, az oktatás és a kulturális különbségek kezelése mind napirendre került.

A 2015-ös európai menekültválság idején Norvégiába több ezer menedékkérő érkezett, ami a korábbi évekhez képest kiugró volt. A kormány szigorította a menekültügyi eljárást, és bevezette a határellenőrzést; ezek az intézkedések a menedékkérelmek számának csökkenéséhez vezettek. A bevándorlási és integrációs politika a 2010-es évek közepétől egyre inkább a **nyelvi követelmények** és a **munkavállalási kötelezettségek** megerősítésére épült. A norvég parlament 2018-ban elfogadott integrációs törvénye a korábbi gyakorlatnál szigorúbb feltételekhez kötötte a letelepedést és a családegyesítést; a kormányzat célja a bevándorlók munkaerőpiaci részvételének növelése volt. A **norvég nyelv** (*norsk*) elsajátításának követelménye, valamint az úgynevezett **bevezetési program** (*introduksjonsprogrammet*) kötelezővé vált a menedékjogot kapott felnőttek számára. Ezek a szigorítások a Haladó Párt és más jobboldali szereplők támogatását élvezték, míg a baloldali és civil szervezetek egy része bírálta a családegyesítés korlátozását és a menekültek szociális ellátásának csökkentését.

A 2011. július 22-i terrortámadás – amelynek során Oslo kormányzati negyedében autóba rejtett robbanószerkezet robbant, majd egy szélsőséges elkövető az Utøya-szigeten tartott ifjúsági tábor résztvevői közül több mint hatvan embert megölt – mélyen megrázta a norvég társadalmat. Az

elkövető, Anders Behring Breivik, a bevándorlás-ellenes és iszlámellenes szélsőséges nézeteket képviselt, és tettét a multikulturalizmussal szembeni támadásként értelmezte. A támadás után a norvég kormány és a társadalom válasza hangsúlyozta a demokrácia, a nyitottság és a jogállamiság védelmét; Jens Stoltenberg miniszterelnök akkori beszéde a „több demokráciát, több nyitottságot" üzenetet hordozta. A tragédia a norvég emlékezetpolitikában fordulópontot jelentett: a nemzeti trauma feldolgozása során a hatóságok a szélsőséges erőszakot elszigetelt jelenségként igyekeztek bemutatni, ugyanakkor a bevándorlási viták és a radikális jobboldali csoportok tevékenysége is nagyobb figyelmet kapott. A támadás után létrejött közintézmények és emlékhelyek – köztük az Utøya-szigeti emlékmű – a norvég társadalom önértelmezésének részei lettek.

A bevándorlási és integrációs viták a 2010-es évek végén és a 2020-as évek elején sem csitultak. A norvég közvélemény-kutatások rendre azt mutatták, hogy a lakosság egy része aggódik a bevándorlás ütemétől és a jóléti állam fenntarthatóságától, míg mások a munkaerőhiányt és a demográfiai öregedést hangsúlyozták. A **norvég jóléti modell** – az erős állami szolgáltatások, a magas adószint és a széles körű társadalombiztosítás – működése szorosan összefügg a munkaerőpiaci részvétellel. Ha a bevándorlók foglalkoztatási rátája alacsonyabb, mint a született norvégoké, az a finanszírozási egyensúlyt hosszú távon kikezdheti; ha viszont sikerül őket bevonni, akkor a munkavállalók hiánya enyhíthető. A norvég gazdaság a 2010-es években és a 2020-as évek elején folyamatosan munkaerőhiánnyal küzdött bizonyos ágazatokban, például az építőiparban, az egészségügyben és az informatikában. A bevándorlók és a második generációs norvégok foglalkoztatási mutatói azonban eltértek a többségi társadalométól; a különbség az oktatási és nyelvi háttér mellett a munkaerőpiaci diszkriminációval is összefügghet, amit norvég és nemzetközi kutatások egyaránt dokumentáltak.

11.4.4 Jelenkori kihívások: gazdaság, biztonságpolitika és az északi dimenzió

A 21. századi Norvégia gazdasága egyszerre erősen függ a szénhidrogénipartól és mutatja a diverzifikáció jeleit. A kőolaj- és gázszektor a GDP és az export jelentős részét adja, de a norvég feldolgozóipar, a tengeri hajózás, a halászat és a technológiai szektor is jelentős. Az **olajfüggőség** kockázata az olajárak ingadozása idején vált láthatóvá: a 2014-es árzuhanás után a norvég korona leértékelődött, és a kormányzat kénytelen volt az olajalapból származó költségvetési transzfereket átmenetileg növelni. A 2020-as Covid19-világjárvány és az azt követő inflációs hullám ismét próbára tette a jóléti állam finanszírozását; a norvég kormány a járvány idején jelentős állami támogatásokat nyújtott a vállalkozásoknak, ami a költségvetési hiány átmeneti növekedésével járt. Ezek az események a norvég kormányzatok számára azt a tanulságot hordozták, hogy az olajalap puffert jelent, de nem szabadítja fel az államot a strukturális alkalmazkodás kényszere alól.

A biztonságpolitikai környezet megváltozása a 2014-es ukrajnai válság és a 2022-es orosz invázió után Norvégiát is közvetlenül érintette. Norvégia a NATO alapító tagja, és a szövetségen belüli szerepe az északi szárny védelme miatt mindig is fontos volt; az orosz katonai tevékenység fokozódása azonban újra napirendre hozta a norvég védelmi kiadások növelését. A norvég kormány a 2010-es évek végétől több lépésben bővítette a védelmi költségvetést, és a NATO-célkitűzés (a GDP 2 százaléka) elérését vállalta; a pontos időbeli ütemezés politikai vita tárgya maradt. Norvégia ugyanakkor továbbra is fontos energiaszállító Európa számára, és az orosz gázfüggőség csökkentésére irányuló uniós törekvésekben a norvég mezők szerepe felértékelődött. A **tengeri határ** és az Arktisz szabályozása – különösen a Barents-tenger és a Spitzbergák (Svalbard) körüli terület – a nemzetközi jog és a norvég szuverenitás összefüggésében kiemelt kérdéssé vált.

A norvég társadalom a 2020-as évekre a jóléti állam magas színvonala ellenére is új egyenlőtlenségi és regionális feszültségeket élt meg. Az Oslo-központú növekedés és a vidéki, északi régiók

elnéptelenedése közötti különbség politikai üggyé vált; a **Nordland** és a **Finnmark** megyék (jelenleg összevont közigazgatási egységek) lakossága a közszolgáltatások fenntartásáért küzdött. A **számi őshonos nép** jogai a 2005-ben elfogadott finnmarki törvény nyomán megerősödtek, de a bányászati és szélenergia-projektek – például a Fosen-félszigeti szélfarm ügye – újra megnyitották a földhasználati vitákat. A 2021-es Storting-választás után hivatalba lépő Jonas Gahr Støre-kormány (Munkáspárt–Középpárt) a klímapolitika és a vidéki fejlesztés összehangolását ígérte, de a koalíció belső ellentétei miatt a döntések gyakran lassúak voltak. A norvég politikai rendszer továbbra is a tárgyalásos konszenzusra épül, azonban a szélsőjobboldal megerősödése és a környezetvédelmi tiltakozások növekedése a hagyományos pártstruktúrát is kihívás elé állította.

Norvégia a 21. században tehát egyszerre őrzi a második világháború utáni jóléti állami modell alapértékeit és szembesül annak fenntarthatósági korlátaival. Az EU-n kívüli integrációs út, az energiapolitika kettős természete és a bevándorlás okozta társadalmi átalakulás egyaránt olyan kihívás, amely a norvég demokrácia tárgyalásos hagyományait próbára teszi. A következő évtizedekre vonatkozó döntések – az olajkitermelés üteme, az uniós jogharmonizáció fokozása, az integráció hatékonysága – határozzák meg, hogy a norvég modell továbbra is az észak-európai jólét egyik sikeres változata marad-e, vagy új típusú feszültségek forrásává válik.

11.4.5 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet a norvég kormányzati dokumentumok, a Storting határozatai, az SSB statisztikai közlései, az EGT-megállapodás szövegei és a norvég politikai pártok programjai alapján rekonstruálja a jelenkori folyamatokat; ezek elsődleges források. A másodlagos szakirodalom – norvég politikatudományi elemzések, az olajalap történetével foglalkozó munkák, valamint a bevándorlási és integrációs kutatások – a tények értelmezését segíti. Az európai uniós intézmények jelentései és a nemzetközi szervezetek – például az OECD, a Nemzetközi Energiaügynökség – adatai ugyancsak felhasználhatók, de a pontos számadatok minden esetben az adott évre, módszertanra és definícióra vonatkoznak, ezért a szövegben nem adunk meg ellenőrizetlen statisztikát. A közölt tendenciák – például az olajalap növekedése, a bevándorlók arányának emelkedése, a vízenergia aránya – széles körben dokumentáltak, de a pontos értékek az SSB vagy a Norges Bank honlapján ellenőrizhetők.

Bizonytalanságok és viták több ponton is érintik az alfejezet állításait. Az EU-csatlakozással kapcsolatos közvélemény-kutatások eredményei időben ingadoznak, és a kérdésfeltevés módja befolyásolja az eredményt; a csatlakozáspárti és -ellenes érvek súlya politikai értelmezés kérdése. Az energiaátmenet ütemezése – az olajtermelés leépítésének sebessége, a szén-dioxid-leválasztás hatékonysága – tudományos és politikai vita tárgya, és a jövőbeli fejleményeket nem lehet előre jelezni. A bevándorlás társadalmi hatásairól szóló kutatások módszertani és értelmezési vitákkal terheltek: a foglalkoztatási különbségek okai nem mindig egyértelműek, és a diszkrimináció mérésére használt módszerek eltérő következtetésekhez vezethetnek. A 2011. július 22-i támadás utáni emlékezetpolitika ugyancsak vitatott: egyesek szerint a norvég hatóságok túlzottan az elkövető pszichés állapotára összpontosítottak, és nem kezelték kellő súllyal a szélsőséges ideológia társadalmi hátterét. A szöveg ezeket a nézetkülönbségeket nem dönti el, hanem bemutatja.

11.4.6 Rövid összefoglaló

- Norvégia az 1972-es és 1994-es népszavazásokon elutasította az EU-csatlakozást, de az EGT-megállapodás és a Schengeni együttműködés révén a belső piac szabályait alkalmazza; a tagság kérdése a 21. században is megosztotta a pártokat és a közvéleményt.

- Az ország a kőolaj- és gázexport bevételét az 1990-ben létrehozott állami nyugdíjalapban halmozza; az alapból a költségvetésbe évente a hozamok legfeljebb 3 százalékát lehet átcsoportosítani, így a jóléti kiadások puffere és a generációk közötti méltányosság eszköze.
- A norvég villamosenergia-termelés túlnyomó része vízenergiából származik, ami alacsony belföldi kibocsátást eredményez, de az olaj- és gázszektor exportja az éghajlat-politikával kapcsolatos feszültségek forrása.
- A 2004-es EU-bővítéssel megélénkült munkaerő-migráció, majd a 2015-ös menekültválság új integrációs kihívásokat hozott; a norvég kormányok szigorították a nyelvi és munkavállalási követelményeket.
- A 2011. július 22-i terrortámadás a szélsőséges erőszak hatását a norvég társadalom központi traumájává tette, és a bevándorlási vitákat új keretbe helyezte.
- A norvég gazdaság továbbra is olajfüggő, de a diverzifikáció jelei – hajózás, halászat, technológia – erősödnek; a jóléti állam fenntarthatósága a munkaerőpiaci részvétel és a demográfiai folyamatok függvénye.
- Norvégia NATO-tagként részt vesz az északi szárny védelmében; az orosz fenyegetés növekedése a védelmi kiadások emelését és az északi-tengeri energiaszállítások jelentőségének növekedését hozta.
- A regionális egyenlőtlenségek, a számi földhasználati jogok és a klímacélok együttesen alakítják a 21. századi norvég belpolitika napirendjét.

11.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen intézményi csatornákon keresztül kapcsolódik Norvégia az EU belső piacához, és milyen demokratikus deficitet hozott ez a konstrukció?
2. Hogyan működik a norvég olajalap költségvetési szabálya, és miért tekinthető a generációk közötti méltányosság eszközének?
3. Milyen tényezők magyarázzák a norvég energiapolitika kettősségét – a vízenergia alacsony hazai kibocsátását és az olajexport éghajlati hatásait?
4. Hogyan változtatta meg a 2004-es EU-bővítés és a 2015-ös menekültválság a norvég bevándorlási politikát és közbeszédet?
5. Milyen hatást gyakorolt a 2011. július 22-i támadás a norvég emlékezetpolitikára és a bevándorlási vitákra?
6. Melyek a norvég jóléti modell legfontosabb 21. századi kihívásai a gazdasági szerkezet, a demográfia és a biztonságpolitika szempontjából?

12 Dánia és Norvégia: közös állam, közös örökség

12.1 A dán–norvég állam intézményei

12.1.1 A közös állam kérdése

A dán–norvég állam a kora újkori Európa egyik legtanulságosabb **összetett monarchiája** (composite monarchy) volt: egyetlen uralkodó alatt egyesített két, nyelvében, társadalmában és földrajzában eltérő királyságot, amelyeket nem közös alkotmány, hanem közös uralkodó, közös udvari-kormányzati intézmények és a lutheránus egyházi szervezet kapcsolt össze. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan működött ez az állam a gyakorlatban a 16–18. században: ki hozta a döntéseket, milyen intézmények közvetítették a hatalmat Koppenhágától a norvég fjordokig, és hogyan viszonyult egymáshoz a dán és a norvég elit. A téma azért fontos, mert a 19. századi nemzeti történetírás gyakran úgy ábrázolta Norvégiát, mint dán gyarmatot vagy alávetett tartományt; a mai kutatás ezt a képet árnyalja, és arra figyelmeztet, hogy a kora újkori államiság nem a modern nemzetállami logika szerint működött.

A kérdés szorosan kapcsolódik A dán–norvég állam a 17–18. században alfejezethez, amely a korszak általános eseménytörténetét tárgyalta. Az itt következő rész az intézményi szerkezetre, a hivatalnoki szervezetre és az elit csoportjainak kapcsolatára fókuszál.

12.1.2 A középkori előzmények és a reformáció fordulata

A dán–norvég állam alapját a 14. század végén és a 15. században kiépülő **Kalmari unió** (Kalmarunionen) vetette meg, amely Dániát, Norvégiát és Svédországot közös király alatt egyesítette. Az unió a 16. század elején széthullott: Svédország 1523-ban kivált, Norvégia viszont – részben belső gyengesége, részben a dán nemesség érdekei miatt – a dán király oldalán maradt. Az 1536-os koppenhágai országgyűlés, majd az 1537-ben érvénybe lépett reformációs rendezés Norvégia formális státusát is átírta: a norvég királyi tanácsot eltörölték, a norvég egyház vagyonát a dán korona foglalta le, és Norvégia a dán királyság reáluniójának nevezett **tartományává** (rigsdel, tartományi része) vált. Ezt a kortárs dán hivatali nyelv úgy fejezte ki, hogy Norvégia „a dán korona tagja”, nem pedig külön királyság.

Ezt a folyamatot modern kutatók eltérően értékelik. Egyesek a reformációt és az 1536-os rendezést a norvég államiság megszűnésének pillanataként értékelik; mások hangsúlyozzák, hogy a középkori Norvégia intézményei – például a helyi **ting** gyűlések, a törvénykezési hagyomány és a norvég közjogi emlékezet – részben fennmaradtak, és a dán–norvég államot a 16–17. században nem egyszerűen Dánia meghosszabbításaként kell leírni. E vita nem csupán történészi, hanem emlékezetpolitikai kérdés is: a 19. századi norvég nemzeti mozgalom számára az 1536-os események a dán elnyomás szimbólumaivá váltak, míg a dán történetírás sokáig jogfolytonosságot látott bennük.

12.1.3 A közös király: hatalom és legitimáció

A dán–norvég állam minden intézményének csúcsán a **közös király** állt. A középkorban a királyi hatalom a választási monarchia és a hűbéri eskü (håndfæstning) kettősségén nyugodott: a dán nemesség maga közül választotta a királyt, aki viszont esküvel erősítette meg a rendek kiváltságait. Norvégiában a középkor folyamán az örökletes királyság elve korábban megerősödött, mint Dániában, de az unió időszakában a norvég rendeknek nem volt tényleges lehetőségük a királyválasztás befolyásolására.

Az 1660-as **abszolutizmus** (enevælden) ezt a helyzetet radikálisan megváltoztatta. A Koppenhágában összegyűlt dán rendek – a harmincéves háború utáni válság és a katonai vereségek hatására – a dán korona örökletessé tételét és a királyi hatalom korlátlanná nyilvánítását fogadták el. Az 1665-ben kiadott **királytörvény** (Kongeloven) Európa egyik első írott abszolutista alkotmánya lett: kimondta, hogy a király egyedül gyakorolja a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat, és hogy a dán–norvég állam két királyságát „örökletes, egyesített és felosztathatatlan” birodalomként kell kormányozni. A királyi cím is ezt tükrözte: „Dánia és Norvégia, a vendség és a gótok királya, Schleswig, Holstein, Stormarn és Dithmarschen hercege, Oldenburg és Delmenhorst grófja”.

Fontos azonban, hogy az abszolutizmus alkotmányos formája nem jelentett egységes adminisztratív gyakorlatot. A király szuverén volt ugyan, de a döntéseket gyakran a központi kormányszervek ülésein vagy a királyhoz benyújtott előterjesztések alapján hozták. Norvégia esetében az abszolutizmus azt is jelentette, hogy a norvég rendek nem kaptak országgyűlést; a norvég törvényeket Koppenhágában dolgozták ki, és királyi rendelettel hirdették ki.

12.1.4 A központi igazgatás: kancelláriák, kollégiumok, kormánybizottságok

A dán–norvég központi igazgatás a 17. század közepétől fokozatosan specializálódott. A két legfontosabb testület a **Dán Kancellária** (Danske Kancelli) és a **Német Kancellária** (Tyske Kancelli) volt. Az előbbi a belső, dán–norvég ügyeket, a törvényelőkészítést, az egyházi és igazságügyi igazgatást, valamint a helyi hivatalnokok kinevezését intézte; az utóbbi a külügyeket és a király német területeit (elsősorban Schleswig és Holstein) felügyelte. Norvégia ügyeit hosszú időn át a Dán Kancellárián belül, egy norvég ügyosztályban intézték, amelyben gyakran norvég származású hivatalnokok is szolgáltak.

A pénzügyeket a **Rentekammer** (a királyi kincstár kollégiuma) irányította, amely a korona bevételeit, a vámokat, a bányákat és az adókat felügyelte. Norvégia gazdasági jelentősége – elsősorban a faanyag, a hal, a réz és a későbbi ezüstbányászat miatt – miatt a Rentekammer norvég ügyosztálya a 18. században komoly befolyásra tett szert. Az igazságügyi felsőbb fórum a **Legfelsőbb Bíróság** (Højesteret) volt, amely Koppenhágában ült, de norvég ügyekben is ítélkezett; a norvég peres feleknek így gyakran a fővárosig kellett utazniuk.

Az abszolutizmus időszakában, különösen a 18. században, az uralkodó és a központi kormányzat mellett fontos tanácsadó testületek működtek: a **Titkos Tanács** (Gehejmekonseil), majd a 18. század végén a különböző államtanácsi formák. Norvégia számára 1772-ben hoztak létre önálló **norvég kormánybizottságot** (Den norske regjeringskommisjon), amely a koppenhágai kormányzaton belül a norvég ügyeket fogta össze, és javaslatokat tett a norvég gazdaság, kereskedelem és közigazgatás fejlesztésére. E bizottság létrejötte részben a norvég elit nyomásának, részben a kormányzat felismerésének köszönhető, hogy Norvégia gazdaságilag és stratégiailag is külön kezelendő.

Fontos hangsúlyozni: a központi kormányszervek koppenhágai székhelyűek voltak, és a dán–norvég állam hivatali nyelve a **dán** volt, amelyet a 18. században már erősen befolyásolt a német, de az írott forma Norvégiában is egységesen dán volt. A norvég beszélt nyelvjárások és a vidéki

lakosság nyelve nem jelent meg a hivatali iratokban; ez a tény a későbbi norvég nyelvkérdés egyik gyökere, amellyel A nemzeti romantika és a norvég nyelvkérdés foglalkozik.

12.1.5 Regionális és helyi igazgatás: lenek, amtok, stiftamtok

A dán–norvég állam területi igazgatása a 16. század végéig a középkori **lenrendszeren** (len) alapult, amelyben a király hűbérbirtokként adta át a várakat és a környező jövedelmeket egy várúrnak (lensmand). Norvégiában ez a rendszer a dán nemesség számára jelentett jövedelmi forrást, és gyakran panaszok forrása volt, mert a helyi lakosságot magas adók és szolgáltatások terhelték.

A 17. század elejétől, majd 1660 után a leneket fokozatosan **amt**-okká alakították, amelyek élén a király által kinevezett **amtmand** (kerületi kormányzó) állt. Norvégiában a nagyobb területi egységeket **stiftamt**-okba szervezték, amelyek több amtot fogtak össze, és élükön a **stiftamtmann** állt. Az ország területét öt stiftre osztották: Akershus, Kristiansand, Bergenhus, Trondheim és Finnmark. A stiftamtmann feladata a királyi rendeletek végrehajtása, a helyi hivatalnokok ellenőrzése, az adóbehajtás koordinálása és a katonai ügyek felügyelete volt.

Az amtmand alatt helyezkedtek el a **foged**-ek (végrehajtó adószedők), akik a királyi jövedelmeket behajtották, és a **sorenskriver**-ek, akik az írásbeli ítélkezést és a földkönyvek vezetését végezték. A legalacsonyabb szinten a **lensmann** (Norvégiában a helyi, gyakran paraszti származású végrehajtó) és a **prest** (lelkipásztor) jelentették az állam jelenlétét. A lutheránus egyház a dán–norvég államban szorosan összefonódott az államigazgatással: a lelkész anyakönyvezett, hirdette ki a rendeleteket, és a helyi közösségek fegyelmezésében is részt vett.

Norvégia helyi önigazgatásának fontos intézményei voltak a **ting** gyűlések (bygdeting, herredag), amelyek a középkor óta a helyi jogszolgáltatás és a közösségi döntéshozatal fórumai voltak. A 16–17. században ezek a gyűlések már nem rendelkeztek önálló törvényhozó hatalommal, de bírósági és tanúsítási funkciójuk fennmaradt. A vidéki lakosság a fogedek és sorenskriverek előtt is megjelenhetett, és a 18. században a norvég parasztok számos esetben éltek panaszjogukkal a koppenhágai kormányszerveknél. Ez a gyakorlat arra utal, hogy a dán–norvég abszolutista állam nem működhetett kizárólag felülről lefelé; a helyi közösségek és a hivatalnokok közötti alkuk, panaszok és érdekegyeztetések a mindennapi kormányzás részét képezték.

12.1.6 Az elit: dán nemesség, norvég hivatalnokok, kereskedők és parasztok

A dán–norvég állam társadalmi szerkezete jelentős eltéréseket mutatott a két királyság között, és ez az intézményi működésre is kihatott. Dániában a 16–17. században erős, földbirtokos nemesség élt, amely a királyi hatalom ellensúlyát képezte, és az abszolutizmus előtt a håndfæstning révén garantált kiváltságokkal rendelkezett. Norvégiában ezzel szemben a nemesség kicsi és gyenge volt; a középkorban sem alakult ki nagy földbirtokos réteg, a reformáció pedig a norvég egyházi birtokok koronának való átadásával tovább csökkentette a potenciális birtokos elit vagyonát.

Ennek következtében a dán–norvég állam norvég területein a legfőbb társadalmi csoportok a következők voltak: a **hivatalnoki kar** (embetsmenn), amely dán és norvég származású, gyakran teológiai vagy jogi képzettséggel rendelkező tisztviselőkből állt; a **kereskedők** és **bányatisztek**, akik a 17–18. századi norvég gazdaság fellendülésének haszonélvezői voltak; valamint a **paraszti birtokosok** (odalsbønder), akik a norvég mezőgazdaságban aránylag nagy önállóságot őriztek. Norvégiában a hűbériség kisebb mértékben terjedt el, mint Dániában; sok norvég paraszt tulajdonosa volt a földjének, és a dán nemesi birtokok aránya alacsony maradt. Ez a körülmény befolyásolta a helyi igazgatást is: a norvég vidéki társadalomban erősebb volt a helyi önkormányzatiság hagyománya, mint a dán jobbágyrendszerben.

A 18. század folyamán a norvég elit egyre inkább „norvég tudatú” lett. A fiatal norvég diákok a koppenhágai egyetemen tanultak, ahol dán és német hatások érték őket, de sokan közülük hazatérve a norvég tartományi igazgatásban helyezkedtek el. A század második felében kialakult egy norvég reformer hivatalnoki, kereskedői és lelkészi réteg, amely a norvég gazdasági és művelődési különállóságot hangsúlyozta, és részt vett a dán–norvég állam intézményeinek belső kritikájában. Ez a csoport azonban nem feltétlenül a dán koronától való elszakadást tűzte ki célul; inkább a norvég érdekek nagyobb képviseletét akarta a közös államon belül. Ez az ambivalens kapcsolat később, 1814-ben vált sorsfordítóvá, amint azt A norvég függetlenség és a dán identitás tárgyalja.

12.1.7 Az egyház mint állami intézmény

A dán–norvég állam intézményi szerkezetében kiemelt helyet foglalt el a **lutheránus egyház**. Az 1537-es reformáció óta az egyház a királyi hatalom alárendeltje volt, és a hivatalos hitélet az állami adminisztráció részévé vált. Norvégiában a püspököket a király nevezte ki, a püspöki székhelyek (Oslo, Kristiansand, Bergen, Trondheim) a stiftamtmannokkal együttműködve felügyelték a lelkészeket és az egyházközségeket. A lelkész szerepe túlmutatott a vallási szolgálaton: ő vezette a születési, házassági és halotti anyakönyveket, hirdette ki a királyi rendeleteket, és a helyi oktatásban is központi szerepet játszott. Az 1739-ben kiadott dán–norvég **iskolarendelet** (forordning om skolene i Danmark og Norge) elrendelte a gyermekek számára az elemi oktatást, amelynek megvalósításában a lelkészek és a kántorok voltak a főszereplők. Ez az intézményi kapcsolat a 18. századi norvég írni-olvasni tudás aránylag magas szintjéhez is hozzájárult, és megalapozta a későbbi norvég művelődési mozgalmakat.

Az egyházi szervezet tehát nem csupán vallási, hanem közigazgatási és művelődési intézményként is működött. A norvég egyház dán nyelvű liturgiája és a lelkészek koppenhágai képzése hosszú távon a dán nyelv dominanciáját erősítette Norvégiában, ugyanakkor a helyi gyülekezetek szintjén a paraszti közösségek sokáig megőrizték saját nyelvjárásaikat és szokásaikat.

12.1.8 Bizonytalanságok a helyi gyakorlatban

A dán–norvég állam intézményeinek leírásakor szem előtt kell tartani, hogy a kora újkori hivatali iratok a központi akaratot és a formális szabályokat rögzítik, de a tényleges gyakorlatot sokszor nehéz rekonstruálni. A 17–18. századi Norvégiában a hivatalnokok és a helyi közösségek közötti viszony rendkívül változatos volt: egyes helyeken a foged és a sorenskriver szigorúan behajtotta az adókat, máshol a helyi elittel való együttműködés révén rugalmasabban jártak el. A források – adóösszeírások, bírósági jegyzőkönyvek, panaszlevelek – minden esetben szelektívek, és a norvég vidék hatalmi viszonyait nem tükrözik teljesen.

Az abszolutizmus mértékéről szóló vita is folyamatos a kutatásban. Egyes történészek szerint a dán–norvég állam a 18. században valóban erős, központosított állam volt, amely képes volt a norvég erőforrásokat a közös kincstárba csatornázni. Mások szerint a helyi autonómia, a norvég paraszti tulajdon és a hivatalnoki-kereskedői elit önállósága jelentősen korlátozta a központi hatalmat, így az állam működése inkább alkuk sorozataként írható le, mintsem egyirányú dán uralomként. A két értelmezés közötti különbség nem pusztán akadémiai: érinti azt a kérdést is, hogy Norvégia 1814-es függetlensége mennyire volt szerves következménye a 18. századi intézményi fejlődésnek, és mennyire a napóleoni háborúk külső kényszerének.

12.1.9 Rövid összefoglaló

- A dán–norvég állam kora újkori összetett monarchia volt, amelyben a közös uralkodó, a koppenhágai központi kormányszervek és a lutheránus egyház kapcsolták össze a két királyságot; Norvégia 1536/1537 után formálisan a dán korona tartománya lett.
- A királyi hatalom az 1660-as abszolutizmusig a rendi kiváltságok és a håndfæstning korlátozásai alatt állt; az 1665-ös királytörvény (Kongeloven) korlátlan örökletes monarchiát és a birodalom oszthatatlanságát mondta ki.
- A központi igazgatást a Dán Kancellária, a Német Kancellária és a Rentekammer alkotta; Norvégia ügyeit külön osztályok és a 18. század végén norvég kormánybizottság kezelte, de a hivatali nyelv Koppenhágában dán volt.
- A helyi igazgatás a lenekből kialakult amtokon és stiftamtokon alapult; a stiftamtmann, amtmand, foged, sorenskriver és lensmann mellett a lelkészek is az állami jelenlétet erősítették, miközben a helyi ting gyűlések és a norvég paraszti öntudat megmaradt.
- A norvég társadalomszerkezet alapvetően különbözött a dántól: a nemesség gyenge volt, a paraszti birtokosok és a hivatalnoki-kereskedői réteg nagyobb szerepet játszott, ami a 18. században norvég reformer elit kialakulásához vezetett.
- Az intézményi gyakorlatot a források hiányosságai és a helyi hatalmi alkuk miatt csak részben ismerjük; a dán–norvég állam jellegéről – alárendeltség vagy kölcsönös érdekközösség – folyamatos a tudományos vita.

12.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Miben tért el a norvég társadalomszerkezet a dántól, és ez hogyan befolyásolta a helyi igazgatás működését a dán–norvég államban?
2. Ismertesse az 1660-as abszolutizmus és a királytörvény hatását a dán–norvég állam intézményes szerkezetére!
3. Hogyan osztotta meg a központi kormányzat a dán és norvég ügyek kezelését a koppenhágai kancelláriák és kollégiumok között?
4. Milyen szerepet játszott a lutheránus egyház a dán–norvég állam mindennapi igazgatásában és a művelődéspolitikában?
5. Miért vitatott a kutatásban, hogy Norvégia mennyire volt alárendelt vagy egyenrangú része a dán–norvég államnak? Mely forrástípusok segíthetnek e vita eldöntésében?

12.2 A norvég függetlenség és a dán identitás

A dán–norvég állam 1814-es szétválása nem csupán két korona jogi szétválasztását jelentette, hanem két, egymástól eltérő nemzeti emlékezeti pálya kiindulópontjává vált. A dán politikai elit számára 1814 a Nagy-Britannia oldalán elszenvedett napóleoni háborús vereség következményeként, területi veszteségként és a régi többnemzetiségű állam felbomlásaként rögzült; a norvég elit egy része ugyanakkor ugyanezt az eseményt az alkotmányos újjászületés, a politikai cselekvőképesség és a nemzeti közösség megteremtésének pillanataként kezdte elbeszélni. E párhuzamos, egymástól jelentősen eltérő értelmezések a 19. század folyamán nemzeti narratívákká szerveződtek, és máig ható módon befolyásolják Dánia és Norvégia önképét, történetírását és emlékezetpolitikáját. Az alfejezet e két narratíva kialakulását, tartalmi elemeit és vitatott pontjait mutatja be, az intézményi keretek áttekintését követően, de attól eltérően a kulturális és politikai identitás szempontjából. A közös múlt értékelése ugyanis nem vezethető le kizárólag a fennmaradt törvényekből és szerződésekből; a nemzeti emlékezet szelektíven emeli ki azokat az eseményeket, amelyek a mindenkori jelen önértelmezését alátámasztják.

12.2.1 1814 értelmezése Dániában: vereség, veszteség és realpolitika

A dán uralkodó, VI. Frederik (Frederik 6.) 1814. januári kieli békéjében kénytelen volt lemondani Norvégiáról a svéd király javára. A döntés nem dán–norvég belpolitikai fejlemény volt, hanem a napóleoni háborúk szövetségi rendszeréből következett: Dánia 1807 után Franciaország oldalán maradt, Svédország pedig a franciaellenes koalícióhoz csatlakozott. A kieli békét ezért a dán kormányzat elsősorban külpolitikai kényszerként, nem pedig a norvég terület elszakítására irányuló tudatos államépítési programként értelmezte. Ez a kortárs értelmezés azonban hamarosan beépült egy szélesebb dán veszteségnarratívába, amely a 19. század folyamán a dán nemzeti identitás egyik alapelemévé vált.

A dán nemzeti önértelmezésben 1814 a „régi dán–norvég állam" (helstaten, szó szerint „egész állam") végét jelölte, amelyet a dán elit gyakran úgy tekintett, mint egy természetes, évszázadok óta fennálló birodalmi keretet. A dán történetírás sokáig ezt az államot a dán korona irányítása alatt álló, de a norvég elit részvételével működő összetett politikai képződményként ábrázolta. Eszerint a dán abszolutizmus nem volt idegen hatalom, hanem közös állami keret, amelyben a norvég társadalom sajátos intézményeit, jogszokásait és regionális önkormányzati hagyományait megőrizhette. Ez az értelmezés a közös államot harmonikus egységként, nem pedig elnyomó uralomként mutatta be. Ugyanakkor a dán elit számára a „helstat" elvesztése nem pusztán területi kérdés volt: a dán királyság ezzel egyetlen lépésben elvesztette atlanti-óceáni területeinek egy részét, és a dán korona befolyása Skandinávián belül jelentősen csökkent. A veszteség érzete tovább erősödött a dél-jütlandi Schleswig és Holstein 1864-es elvesztésével, ami a dán emlékezetben 1814-et utólag egy hosszabb hanyatlási folyamat kezdőpontjaként tüntette fel.

A dán nemzeti narratíva sajátossága azonban nem csak a gyászban rejlett. A 19. század második felében és a 20. század elején a dán értelmiség a „nagyhatalmi álmok" feladását fokozatosan a modern, homogén nemzetállam felépítésének előfeltételeként kezdte értelmezni. A területi veszteségek lehetővé tették, hogy Dánia a nemzet és az állam határainak egybeesésére törekedjen, még ha a dél-jütlandi német kisebbség és a határmenti identitások ezt a képet folyamatosan relativizálták is. Ebben az értelmezésben 1814 nem egyszerűen katasztrófa, hanem a dán „kisállami" tudatosság kiindulópontja: Dánia a nagyhatalmi politikától való elfordulás, a semlegesség, a belső modernizáció és a társadalmi kohézió révén vált a 20. századra jóléti demokráciává. Ez a teleologikus elem a dán emlékezetpolitika visszatérő motívuma, amelyet a történészek egy része kritikusan „a veszteségből fakadó önigazolásnak" nevez.

Fontos hangsúlyozni, hogy az 1814-es események dán megítélése nem volt egységes. A koppenhágai udvar és a kormányzati elit elsősorban a svéd diplomatákkal szembeni bizalmatlanságot és a brit nyomást hangsúlyozta; a norvég ellenállás, amely az eidsvolli alkotmány elfogadásához és rövid svéd–norvég háborúhoz vezetett, a dán közvélemény számára sokáig csak marginális epizód maradt. A dán sajtó és a korai nemzeti romantika a norvég törekvéseket inkább az európai felkeléshullám részének, mintsem a dán állammal szembeni önálló nemzeti fellépésnek tekintette. Ez a látásmód később ellentétbe került a norvég önértelmezéssel, amely éppen az eidsvolli alkotmányt tette meg a norvég szuverenitás alapdokumentumává.

12.2.2 Az eidsvolli 1814 a norvég narratívában: szuverenitás és nemzeti ébredés

A norvég nemzeti történetmondás középpontjában 1814 nem csupán az alkotmány elfogadása, hanem a dán uralom alóli önállósodás folyamata áll. Az alkotmányozó gyűlés, amely 1814. május 17-én Eidsvollban elfogadta a norvég alaptörvényt, a norvég politikai nemzet egyik szimbolikus születésnapjává vált. A norvég történetírás hagyományosan úgy ábrázolja ezt az eseményt, mint amikor a norvég elit – a dán abszolutista keretekből kilépve – saját kezébe vette a sorsát, és egy modern, a népszuverenitás elvére épülő alkotmányt hozott létre. Ezt a narratívát már a

19. században kiegészítette a nemzeti romantika azzal a gondolattal, hogy a norvég parasztság, a szabad birtokos paraszti réteg és a távoli völgyek lakossága mindig is hordozta a nemzeti karaktert, amelyhez a dán uralom alatt legfeljebb a művelt elit idegenedhetett el.

Az eidsvolli alkotmányról szóló norvég emlékezet azonban több rétegű. A kutatók egy része szerint az alkotmányozók nem feltétlenül a dán állam ellen léptek fel; többségük a kieli béke után is elismerte a dán királyi ház legitimitását, és sokan a perszonáluniót a dán koronával továbbra is fenntarthatónak tartották volna. A függetlenségi nyilatkozat és a svéd unió elfogadása között eltelt hónapok eseményei – beleértve a rövid háborút és a mossi egyezményt – azt mutatják, hogy a norvég elit megosztott volt a stratégiai kérdésekben. A későbbi nemzeti emlékezet ezt a belső vitát gyakran leegyszerűsítve a „szabadságharcosok" és a „megalkuvók" kettősévé redukálta. A modern történetírás ezzel szemben hangsúlyozza, hogy az 1814-es alkotmány részben kompromisszumos dokumentum volt: egyszerre tükrözte a korabeli európai alkotmányos eszméket, a dán–norvég állami elit tapasztalatait és a svéd korona iránti kényszerű engedményeket.

A norvég nemzeti narratíva második pillére az 1905-ös uniófelbontás. A svéd–norvég unió (1814–1905) időszaka a norvég emlékezetben gyakran a „második szabadságharc" előzményeként jelenik meg, amelynek során a norvég politikai elit és a társadalom széles rétegei a külügyi önállóság hiányát és a svéd királyi hatalom korlátozó szerepét egyre inkább a nemzeti szuverenitás sérelmeként élték meg. Az uniófelbontás 1905 júniusában a norvég parlament (Storting) egyoldalú döntése alapján következett be, amit a svéd kormányzat előbb fenyegetéssel, majd tárgyalásokkal fogadott. A norvég emlékezetpolitika ezt az eseményt a békés, tárgyalásos elszakadás mintapéldájaként ünnepli. Ugyanakkor a történetírás ma már rámutat arra, hogy a svéd katonai beavatkozás lehetősége valós volt, a svéd társadalom egy része az uniót erővel is fenntartotta volna, és a békés kimenetel legalább annyira köszönhető a svéd belpolitikai realitásoknak, mint a norvég tárgyalási pozíciónak.

12.2.3 A dán identitás alakváltozásai: a „nagyhatalmi dán" államtól a kisállami nemzetig

1814 és 1905 folyamata Dániát alapvetően a „kisebbedés" tapasztalatává formálta. A dán politikai identitás a 18. század végéig alapvetően dinasztikus és birodalmi keretben értelmeződött: a dán király hatalmát nem a dán nyelv vagy a dán etnikum, hanem a korona jogfolytonossága, a hadsereg és a bürokrácia, valamint a különböző rendi és tartományi jogok legitimálták. A dán–norvég állam lakosságának nagy része nem dán anyanyelvű volt, a közigazgatási elit azonban dánul és németül is beszélt, a nemesi családok között gyakori volt a holsteini vagy német származás. A 19. század dán nemzeti mozgalma ezt a heterogén államot akarta átalakítani egy dán nyelvű, dán kulturális alapú nemzetállammá. Ennek az átalakulásnak a kulcskérdése az volt, hogy a német ajkú Schleswig és Holstein területek bekebelezhetők-e a dán nemzeti államba, vagy éppen ellenkezőleg, a német nemzeti mozgalom elszakítja-e azokat.

A dán nemzeti identitás tehát nem 1814-ben született meg, hanem a 19. század közepén, a schleswig-holsteini kérdés körüli politikai küzdelmekben, az 1864-es háború traumájában és az azt követő belső modernizációban formálódott. Ebben a folyamatban a dán politikai elit számára a „dánság" meghatározása fokozatosan a nyelvhez, a népi kultúrához, a paraszti életformához és a lutheránus egyházhoz kapcsolódott. A „külső" ellenség – hol a svéd, hol a német – szerepe erős volt, de a dán nacionalizmus legalább ennyire irányult befelé is: a társadalom paraszti tömegeinek és a városi munkásságnak a nemzeti közösségbe való bevonása, a népfőiskolák, a Grundtvig-féle népi kereszténység és az agrármodernizáció mind a dán nemzetépítés programjához tartoztak. Ebben a narratívában 1814-et fokozatosan úgy értelmezték, mint annak a birodalmi tehernek a megszűnését, amely megakadályozta a dán nemzeti fejlődést. Ez a gondolat a 20. század elejére

vált uralkodóvá, amikor Dánia a mai területére szorulva, a semlegesség politikáját követve, a társadalmi jólétet építve identifikálta magát.

A dán történetírásban a dán–norvég állam megítélése máig vitatott. Az idősebb, 19. századi és kora 20. századi hagyomány a közös államot a dán birodalom integráns részeként, sokszor pozitív színben tüntette fel; a második világháború után, különösen az 1970-es évektől a társadalomtörténészek a dán abszolutizmus centralizáló hatását és a norvég gazdaság kizsákmányolását is hangsúlyozták. A norvég kérdés iránti dán érzékenység ma már jóval kisebb, mint a 19. században, de a dán nemzeti identitásban a „régi birodalom" elvesztése továbbra is jelen van, főként a királyi család reprezentációjában, a múzeumi kiállításokban és a történelmi regényekben. A dán emlékezetpolitika gyakran a „veszteségből építkezés" narratíváját alkalmazza: a területi veszteségekből fakadó fájdalmat a jóléti állam és a demokratikus konszenzus sikerével ellensúlyozza.

12.2.4 A norvég nemzeti narratíva: a dán uralom mint „éjszaka" vagy mint közös kultúra?

A norvég nemzeti történetírásban a dán uralom időszakát hosszú időn át a „dán éjszaka" (dansketiden) kifejezéssel illették. Ez a metafora a dán fennhatóság 400 évét a norvég nyelv, kultúra és politikai elit elnyomásaként ábrázolta. A 19. századi nemzeti romantika, majd a 20. század elejének nemzeti történetírása szívesen épített erre a képre, hogy a norvég nemzeti önállóság igényét történetileg megalapozza. Eszerint a dán uralom alatt a norvég társadalom elveszítette saját írott nyelvét, a hivatali és egyházi elit dánul beszélt, a városi polgárság kulturálisan dán orientációjú volt, és a norvég parasztság önálló hagyománya csak a vidéki terekben, a szóbeli kultúrában maradt fenn. Ez a leegyszerűsítő ábrázolás a 20. század második felétől erőteljes bírálatot kapott. A modern történetírás rámutatott, hogy a dán–norvég állam nem volt nemzeti alapon szervezett elnyomó rendszer: a norvég elit jelentős része dánul írt és beszélt, de norvég regionális identitással rendelkezett; a norvég mezőgazdasági társadalom jogi helyzete, a helyi közösségek önkormányzata és az egyházi szervezet sok tekintetben megőrizte sajátosságait. A „dán éjszaka" tehát inkább a 19. századi nemzeti mozgalom retorikai eszköze volt, mint történeti valóságleírás.

Ugyanakkor a norvég emlékezetben a dán uralomnak van egy kevésbé negatív, ám folyamatosan vitatott öröksége is: a dán nyelv hatása a norvég írásbeliségre és városi kultúrára. A 19. századi norvég nyelvi küzdelem – a dán alapú riksmål (később bokmål) és a vidéki nyelvjárásokból összeállított landsmål (később nynorsk) harca – részben a dán örökséghez való viszonyt testesítette meg. A bokmål hívei a dán–norvég közös irodalmi nyelv folytonosságát, a nynorsk hívei a norvég népi nyelv tisztaságát és a dán hatás elutasítását hangsúlyozták. Ez a vita a norvég nemzeti identitás belső pluralitását mutatja: a dán örökség nem egyszerűen idegen teher, hanem a norvég kulturális identitás egyik rétege, amelyet a nemzetépítés különböző irányzatai eltérően értékeltek. A mai norvég társadalomban a nyelvi kérdés továbbra is politikai és kulturális törésvonal, de a dán uralom emlékezete már nem pusztán az elnyomás diskurzusában jelenik meg, hanem a közös skandináv kulturális tér részeként is.

12.2.5 Összehasonlító perspektíva: ugyanaz a múlt, két eltérő narratíva

A dán és norvég nemzeti narratívák összehasonlításában a legfeltűnőbb eltérés az időbeli irányultság. A dán emlékezet a 19. századot a veszteségek és a visszaszorulás, majd a belső építkezés koraként beszéli el; a norvég narratíva ugyanezt az időszakot a nemzeti felemelkedés, a függetlenség és a modern állam megszületéseként értelmezi. Az 1814-es kieli béke és az eidsvolli alkotmány ugyanannak a politikai pillanatnak a részei, de a két nemzeti emlékezetben ellentétes

előjellel szerepelnek. Ez a kettősség jól példázza, hogy a nemzeti történetírás nem objektív eseménykrónika, hanem szelektív, értelmező tevékenység, amelyet a mindenkori jelen politikai és kulturális szükségletei alakítanak.

A dán–norvég közös állam emlékezete ezért ma is érzékeny terület. Norvégiában a 19. századi nemzeti mozgalom retorikája sokáig a dán uralmat „négy évszázados sötétségként" írta le, ami a dán történeti közbeszédben sértőnek hatott, hiszen a dán elit a közös államot a felvilágosult abszolutizmus és a birodalmi igazgatás sikereként értékelte. A 20. század második felében a két ország közötti viszony gyakorlatilag konfliktusmentessé vált, a történetírói párbeszéd pedig fokozatosan közeledett: a dán kutatók elfogadták a norvég társadalom saját intézményeinek fontosságát, a norvég kutatók pedig a dán–norvég állam közös elitjének összetettségét hangsúlyozták. Ennek ellenére az emlékezetpolitikai különbségek nem tűntek el, legfeljebb a közös skandináv identitás és a nordizmus keretében oldódtak részben fel. A skandináv együttműködés eszméje ugyanis éppen azt a közös múltat hangsúlyozza, amelyet a nemzeti narratívák eltérően értékelnek, de amelynek intézményi öröksége – például a lutheránus államegyház, a helyi önkormányzat, a jogi hagyományok – mindkét országban felismerhető.

A két narratíva összehasonlításakor az is lényeges, hogy a dán és norvég emlékezet milyen szerepet szán az 1905-ös uniófelbontásnak. Dániában ez az esemény gyakran csak marginális epizód, amely a dán–svéd rivalizálás történetének része; Norvégiában viszont a függetlenségi narratíva kitüntetett pillanata, amelyet a mai napig a nemzeti ünnep (május 17.) és az 1905-ös események évfordulói köré szerveződő megemlékezések erősítenek. Ez az emlékezeti aszimmetria abból fakad, hogy a dán nemzeti identitás a 19. században a dél-jütlandi határkérdésre és a német fenyegetésre koncentrált, míg a norvég identitás a svéd unió ellenében határozta meg magát. Így a „közös dán–norvég múlt" a két ország számára eltérő referenciakeretet jelent: Dániában a birodalmi múlt, Norvégiában az elnyomás és az újjászületés narratívája dominál.

12.2.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet alapvetően másodlagos szakirodalomra támaszkodik, mivel az 1814-es és 1905-ös események nemzeti emlékezetének vizsgálata elsősorban historiográfiai és emlékezetpolitikai elemzést igényel. Elsődleges forrásként a kieli béke szövege, az eidsvolli alkotmány, a Storting 1905. június 7-i határozata, valamint korabeli sajtóbeszámolók, röpiratok és naplók állnak rendelkezésre. Ezek azonban önmagukban nem adják meg a nemzeti narratívák teljes képét; a történetírásnak értelmeznie kell a források keletkezésének kontextusát, a szerzők érdekeit és a nyilvánosság szerkezetét. A dán és norvég nemzeti történetírás hosszú időn át erősen kötődött az állami oktatási rendszerhez és a nemzeti ünnepek kultuszához, ezért a 19. századi és kora 20. századi szövegek gyakran maguk is emlékezetpolitikai dokumentumok.

A „dán éjszaka" kifejezés eredete és elterjedése vitatott: egyes kutatók a 19. századi norvég nemzeti romantika termékének tartják, mások szerint már korábban is használták kritikai értelemben. A dán–norvég állam természetének megítélése – abszolutista központosítás vagy rugalmas többközpontú igazgatás – szintén tudományos vita tárgya. Az 1814-es norvég alkotmányozás belső megosztottságáról a források részletesek, de a résztvevők későbbi visszaemlékezései gyakran utólagosan konstruáltak egységes nemzeti történetet, ezért óvatosan kezelendők. Az 1905-ös uniófelbontás békés jellegét a norvég emlékezetpolitika sokáig szinte kizárólag a norvég tárgyalók ügyességének tulajdonította; a svéd belpolitikai és katonai megfontolások szerepét csak az utóbbi évtizedek kutatásai helyezték előtérbe. A nemzeti ünnepek, például a norvég május 17. jelentése a mai emlékezetpolitikában folyamatosan alakul, és a bevándorló közösségek, valamint a számi aktivisták részvétele újabb értelmezési vitákat hozott felszínre.

12.2.7 Rövid összefoglaló

- Dánia számára 1814 a napóleoni háborúk kényszerű veszteségeként, a dán–norvég „helstat” felbomlásaként rögzült, és a 19. századi dán nemzeti identitásban a „kisállami” tudatosság egyik alappillére lett.
- A dán nemzeti narratíva a területi veszteségeket fokozatosan a modern, homogén nemzetállam építésének előfeltételeként értelmezte, de ez a teleologikus olvasat utólagos konstrukció.
- Norvégiában 1814 az eidsvolli alkotmány elfogadásával a nemzeti szuverenitás szimbolikus születéseként épült be az emlékezetbe, hangsúlyozva a dán uralom utáni újjászületést.
- A norvég nemzeti történetírás hosszú időn át a „dán éjszaka” elnyomás-narratíváját használta, amelyet a modern kutatás részben árnyalt, rámutatva a dán–norvég elit közös vonásaira és a norvég intézmények folytonosságára.
- Az 1905-ös uniófelbontás a norvég emlékezetben a békés függetlenség kitüntetett pillanata, míg a dán történeti emlékezetben marginálisabb esemény, mivel Dánia figyelme a dél-jütlandi határkérdésre irányult.
- A két nemzeti narratíva ugyanazt a múltat ellentétes előjellel beszéli el: a dán a veszteséget és a belső építkezést, a norvég a felszabadulást és a nemzeti felemelkedést hangsúlyozza.
- A dán–norvég közös állam megítélése ma is vitatott: a dán hagyomány a birodalmi igazgatás sikerét, a norvég mozgalmi emlékezet az idegen uralmat emeli ki, de a kortárs történetírás kölcsönös összetettséget vizsgál.
- A nyelvi örökség – különösen a dán írott nyelv hatása a norvég bokmålra – a dán–norvég múlt egyik máig ható, ugyanakkor politikailag érzékeny eleme.

12.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan értelmezte a dán politikai és értelmiségi elit az 1814-es kieli békét, és ez az értelmezés hogyan alakult át a 19. század folyamán a dán nemzeti identitás részévé?
2. Milyen szerepet játszik az eidsvolli alkotmány és az 1905-ös uniófelbontás a norvég nemzeti narratívában, és milyen belső feszültségeket rejt ez az emlékezet?
3. Mi a „dán éjszaka” kifejezés történetírási funkciója, és milyen kritikákkal illették ezt a megközelítést a modern norvég kutatás?
4. Milyen módon tér el a dán és a norvég nemzeti emlékezet a 19. századi területi és politikai változások értékelésében, és ennek milyen következményei vannak a közös múlt megítélésére?
5. Milyen elsődleges források alapján lehet vizsgálni az 1814-es és 1905-ös eseményeket, és milyen bizonytalanságokkal kell számolni a nemzeti narratívák rekonstrukciójakor?

12.3 A két ország a 20–21. században

12.3.1 A skandináv jóléti állam két útja: párhuzamok és elágazások

A dán és norvég 20–21. századi történelem összehasonlítása különösen termékeny, mert a két ország közös történelmi kiindulópontja – a dán–norvég állam évszázados öröksége – után a modern korban részben hasonló, részben élesen eltérő pályát futott be. A 19. század folyamán kialakult különálló nemzeti identitásokra és intézményi keretekre építve mindkét ország a 20. század második felében a **skandináv vagy szociáldemokrata jóléti modell** (*den skandinaviske velfærdsmodel / den nordiske velferdsmodellen*) meghatározó példájává vált, ám a modell mögötti politikai kompromisszumok, gazdasági alapok és társadalmi viták jelentősen különböztek. Az elágazás leglátványosabb pontja a hidegháború alatti biztonságpolitikai és európai integrációs döntésekben figyelhető meg: Dánia a NATO alapító tagjaként és az Európai Közösségek (EK)

1973-as csatlakozójaként a nyugati intézményi rendszerbe való fokozatos betagozódást választotta, míg Norvégia ugyan már 1949-től NATO-tag volt, de az EK/EU-tagságot kétszer, 1972-ben és 1994-ben is népszavazáson utasította el, miközben az **Európai Gazdasági Térség** (EGT) révén a belső piacnak szoros részese maradt. Ez az alfejezet a két ország 20. század eleji kiindulópontjától a jelenkor kihívásaiig követi a jóléti államok kialakulásának, intézményi megszilárdulásának és a 21. századi nyomás alá kerülésének folyamatát, hangsúlyozva, hogy a „dán modell" és a „norvég modell" nem egymás másolatai, hanem eltérő történelmi tapasztalatokból táplálkozó rokon megoldások.

12.3.2 A 20. század első fele: a jóléti állam előzményei

A 20. század első évtizedeiben mind Dánia, mind Norvégia a gyors ütemű iparosodás, a masszív kivándorlás és a parlamenti kormányzásra való áttérés feszültségeit élte át. Dániában az 1901-es **rendszerváltás** (*systemskiftet*), amely a királyi kinevezés helyett a parlamenti többségen alapuló kormányalakítást tette gyakorlattá, megalapozta a **parlamentarizmus** megszilárdulását. Norvégiában az 1884-es **impitamentum-vita** (*riksrettsaken*) tette lehetővé a parlamentarizmus bevezetését, az 1905-ös függetlenség pedig a nemzeti szuverenitás új keretét teremtette meg. Ebben az időszakban mindkét országban kialakultak azok a pártstruktúrák, amelyek a 20. század politikai alapjait adták: a **Venstre** és a **Høyre** Dániában, illetve a **Venstre**, **Høyre** és a munkáspártok. A dán **Socialdemokratiet** és a norvég **Arbeiderpartiet** már a századfordulón a munkásosztály szervezett politikai képviseletét jelentette, és mindkét párt a jóléti állam kiépítésének későbbi fő motorja lett.

Az első világháború idején mindkét ország semleges maradt, de a háborús gazdasági blokádok és a tengeri kereskedelem fennakadásai súlyos ellátási nehézségeket okoztak. Dánia területén a hadviselő felek közelsége miatt a semlegesség betartása állandó diplomáciai erőfeszítést igényelt. A háború utáni **általános választójog** bevezetése – Dániában 1915-ben, Norvégiában 1913-ban – a politikai részvétel kiszélesedését hozta, ami felgyorsította a szociális törvényhozás iránti igény megfogalmazódását. Az 1920-as években mindkét országban a rövid életű kisebbségi kormányok váltogatták egymást, tükrözve a töredezett pártrendszert. A gazdasági válság azonban új utakat nyitott: az 1930-as években Dániában a szociáldemokraták és a Venstre közötti **Kanslergade-forlik** (1933) átfogó szociális reformcsomagot hozott létre, amely a munkanélküli-segély, a szociális biztonság és a mezőgazdasági támogatások rendszerét egyesítette. Norvégiában az Arbeiderpartiet 1935-ös hatalomra kerülése után Johan Nygaardsvold kormánya hasonlóan aktív szociálpolitikát indított el, beleértve az öregségi nyugdíj és a betegségi biztosítás kiterjesztését. Mindkét országban ezek az intézkedések a **keynesiánus gazdaságpolitika** jegyében a kereslet élénkítését és az állami beavatkozás növelését célozták.

A két világháború közötti időszak különbségei is fontosak: Dánia politikai életét a mezőgazdasági exportérdek és a liberális gazdaságpolitika közötti kiegyensúlyozás jellemezte, míg Norvégiában a munkásmozgalom radikálisabb hagyománya és a **józan paraszti radikalizmus** (a földművesek és halászok politikai önállósága) gyakran élesebb osztálykonfliktusokat szült. Az 1930-as években mindkét országban megerősödtek a szélsőséges mozgalmak – a dán **DNSAP** és a norvég **Nasjonal Samling** –, de a parlamentáris demokrácia ellenállóképesnek bizonyult, részben éppen a szociáldemokrata- agrár kompromisszumok stabilitása miatt. Ez a közös tapasztalat alapozta meg a második világháború utáni széles körű politikai egyetértést abban, hogy a demokráciát és a jólétet egymást erősítő értékekként kell fenntartani.

12.3.3 A második világháború és a jóléti állam konszenzusának megszületése

A második világháború alapvetően különböző tapasztalatot jelentett Dánia és Norvégia számára, ami a háború utáni önértelmezést és a jóléti államhoz való viszonyt is befolyásolta. Dánia 1940. április 9-én német megszállás alá került, de a kormány – az együttműködési politika (*samarbejdspolitik*) jegyében – 1943-ig működhetett, ami viszonylagos politikai folytonosságot tett lehetővé. Ez a stratégia lehetővé tette a dán társadalom nagy részének túlélését és az adminisztratív folytonosságot, ugyanakkor erkölcsileg vitatott, mivel a megszálló hatalommal való együttműködést jelentett. Norvégiában a király és a kormány elutasította a megadást, és Londonban emigráns kormányt alakított, míg a németek **Vidkun Quisling** vezetésével kollaboráns rendszert állítottak fel. Az ellenállási mozgalom, a tengeri flotta átirányítása a szövetségesekhez és a polgári ellenállás a norvég nemzeti identitás meghatározó elemeivé váltak.

A háború utáni politikai konszenzus mindkét országban azt a célt tűzte ki, hogy a demokráciát, a teljes foglalkoztatottságot és a társadalmi biztonságot egyszerre biztosítsák. Ez a **szociáldemokrata jóléti modell** alapelve lett: az univerzális, adóalapú közszolgáltatások, a tőke és a munka közötti központi megállapodások, valamint a nagymértékű jövedelem-újraelosztás. Az 1945 utáni időszakot Dániában a szociáldemokraták, Norvégiában pedig az Arbeiderpartiet hosszú kormányzati dominanciája jellemezte. A norvég Arbeiderpartiet az 1945–1965 közötti két évtizedben megszakítás nélkül kormányzott, ami a pártot szinte állampárti pozícióba emelte; Dániában a hatalomváltások gyakoribbak voltak, de a jóléti állam kiépítése pártokon átívelő konszenzust élvezett.

A jóléti állam kiépítésének gazdasági alapja a háború utáni gyors növekedés volt. Dánia mezőgazdasága és feldolgozóipara az európai újjáépítésnek köszönhetően bővült, míg Norvégia a halászat, a hajózás és a feldolgozóipar mellett fokozatosan kiépítette energia- és nehézipari kapacitásait. Az 1960-as években mindkét országban bevezették a **népnyugdíjat** (dán: *folkepension*, norvég: *folkepensjon*), amely a korábbi járulékos rendszer helyett adókból finanszírozott, minden állampolgárra kiterjedő nyugdíjjogosultságot teremtett. Az oktatás, az egészségügy és a szociális ellátás állami vagy önkormányzati monopóliummá vált, és a magánszolgáltatók szerepe alárendelt maradt. Mindkét országban a nők munkába állását a bölcsődei és óvodai hálózat kiépítése, valamint a szülői szabadság intézménye támogatta, ami a **kétkeresős családmodell** általánossá válásához vezetett.

12.3.4 A dán „flexicurity” és a norvég olajalap: a modellek eltérő gazdasági alapjai

Bár a két jóléti modell alapvető szerkezete hasonló – magas adóterhelés, univerzális közszolgáltatások, erős szakszervezetek –, a 20. század második felében a gazdasági feltételek és az intézményi hangsúlyok fokozatosan eltávolodtak. Dániában az 1980-as évek végétől és az 1990-es években kialakult az úgynevezett **flexicurity** modell (*flexicurity-modellen*), amely a munkaerőpiac rugalmasságát (a munkavállalók könnyű elbocsáthatóságát) ötvözi a bőkezű munkanélküli-ellátással és az aktív foglalkoztatáspolitikával. Ennek a modellnek az a célja, hogy a munkavállalók biztonságban érezzék magukat a munkahelyváltásban, amit a magas fokú átképzési és foglalkoztatási támogatások garantálnak. A dán munkaerőpiacot a központi béralkuk mellett a nagyobb fokú munkahelyi mobilitás jellemzi, és a szakszervezetek – bár erősek – beleegyeztek a rugalmas foglalkoztatási feltételekbe, cserébe a magas szintű szociális védelemért.

Norvégiában a modell gazdasági alapja az **olaj- és gázipar** felfutása lett a 1970-es évek elejétől. Az 1969-es **Ekofisk** mező felfedezése után a norvég állam tudatosan építette ki szabályozó szerepét: 1972-ben létrehozták a **Statoil** (ma: Equinor) állami olajvállalatot, és később bevezették a különadót és az állami tulajdonosi részesedés elvét. A döntő lépés 1990-ben történt, amikor a parlament létrehozta az **állami nyugdíjalapot – külföldi befektetésekre** (*Statens*

pensjonsfond utland, gyakran „olajalapként" emlegetik), amelybe a kitermelési bevételek egy részét helyezik, és amely ma a világ egyik legnagyobb állami befektetési alapja. Az alap célja kettős: a jelenlegi jóléti kiadások fedezetének biztosítása és a norvég gazdaság védelme a holland kór (az olajbevételek miatti devizaerősödés és a feldolgozóipar leépülése) hatásaitól. A norvég modell ezáltal nemcsak a hagyományos adóalapú redisztribúción, hanem egy hatalmas állami vagyonfelhalmozáson is alapul, amely a jóléti állam hosszú távú finanszírozhatóságát szavatolja.

A dán gazdaság ezzel szemben továbbra is a magánszektor exportjára – különösen a gyógyszeripar, a szélenergia-technológia, a mezőgazdasági termékek és a design – támaszkodik. Az 1970-es évek olajválságai súlyosan érintették Dániát, ami a munkanélküliség növekedéséhez és a jóléti állam kiadásainak korlátozásához vezetett. Az 1980-as években a konzervatív-liberális kormányzatok – Poul Schlüter vezetésével – a gazdasági liberalizáció és a költségvetési konszolidáció politikáját folytatták, de a jóléti állam alapintézményeit nem bontották le. A dán modell rugalmassága éppen abban nyilvánul meg, hogy a politikai váltások ellenére a szociális védelem szintje nem csökkent drasztikusan, viszont a munkaerőpiaci szabályozás és az aktív foglalkoztatáspolitika hangsúlyai változtak.

12.3.5 A biztonságpolitika és az európai integráció eltérő útjai

A legszembetűnőbb különbség Dánia és Norvégia között a hidegháborús biztonságpolitikai és az európai integrációs döntésekben mutatkozik. Mindkét ország 1949-ben egyik alapító tagja volt a **NATO**-nak (*North Atlantic Treaty Organization*), miután a második világháború tapasztalatai és a Szovjetunió fenyegetése egyértelművé tették a katonai szövetség szükségességét. Azonban az integrációhoz való viszonyulásuk elvált: Dánia már a kezdetektől a nyugati intézményi rendszerbe való beágyazódást részesítette előnyben, míg Norvégia óvatosabb, a nemzeti szuverenitásra különösen érzékeny álláspontot képviselt.

Dánia 1972-ben népszavazáson jóváhagyta az EK-hoz való csatlakozást, és 1973-ban az Egyesült Királysággal és Írországgal együtt taggá vált. A dán EK-politika a kezdetektől a belső piac és a mezőgazdasági export érdekeit helyezte előtérbe, ugyanakkor a politikai integrációt (a közös védelem, az állampolgárság továbbfejlesztése, a monetáris unió) jelentős fenntartásokkal kezelte. Ennek következtében Dánia az 1990-es évek elején több **opt-out** (kívülmaradási záradék) lehetőséget kapott: nem vett részt az euró bevezetésében, a közös védelmi politikában, a bel- és igazságügyi együttműködés egyes területein, és a közösségi állampolgárság kiterjesztésében. Az 1992-es **maastrichti szerződés** elutasítását követő **edinburgh-i kompromisszum** (1992) tette lehetővé, hogy Dánia 1993-ban második népszavazáson, ezen kívülmaradási záradékokkal, elfogadja a szerződést. A dán EU-politika azóta is ezt a kettősséget tükrözi: a tagság előnyeinek kihasználása a belső piacon és a közös politikák egyes területein, miközben a szuverenitás érzékeny területein a kívülmaradás fenntartása.

Norvégia ezzel szemben kétszer is népszavazáson utasította el az EK/EU-tagságot: 1972-ben a csatlakozás ellen szavazók aránya 53,5 százalék volt, 1994-ben pedig 52,2 százalék. A norvég ellenállás okai összetettek: a halászati és mezőgazdasági érdekek félelme a közös politikáktól, a vidéki, északi régiók szuverenitás-védelme, a halászati erőforrások feletti nemzeti ellenőrzés megőrzése, valamint egy mélyen gyökerező, a nemzeti függetlenséget és önállóságot előtérbe helyező identitás. Az 1905-ös friss függetlenség, illetve a második világháborús megszállás tapasztalata arra tanította a norvég politikai közvélemény egy jelentős részét, hogy a nemzeti szuverenitás értéke nem relativizálható. A norvég kormányzatok ezért a **kívülmaradást** úgy kombinálták az európai integrációval, hogy 1994-től csatlakoztak az **Európai Gazdasági Térséghez** (EGT), amely a belső piac szabályait – az emberek, áruk, szolgáltatások és tőke szabad mozgását – kiterjeszti Norvégiára is, de a döntéshozatalban nem ad szavazati jogot. Norvégia emellett számos más EU-megállapodáshoz csatlakozott, például a schengeni együttműködéshez (1996-tól társult

tagként) és a közös kül- és biztonságpolitika egyes nyilatkozataihoz. Így bár Norvégia nem EU-tag, a gyakorlatban a belső piac szabályainak mintegy háromnegyedét alkalmazza, anélkül, hogy beleszólhatna azok kialakításába.

A hidegháború végétől a biztonsági környezet megváltozása mindkét országot arra késztette, hogy újragondolja katonai szerepvállalását. Norvégia továbbra is aktív NATO-tag maradt, és a 2000-es évektől részt vett a NATO vezette műveletekben – például Afganisztánban –, miközben az orosz-ukrán konfliktus 2014-es eszkalációja után újra megerősítette a hagyományos területvédelmi képességek fontosságát. Dánia az 1990-es években a biztonságpolitikai aktivizmus politikáját követte, és részt vett a volt Jugoszláviában, Irakban és Afganisztánban zajló műveletekben. A dán opt-out 2022-es feloldása (népszavazáson) lehetővé tette az ország teljes részvételét az EU közös védelmi politikájában. A 2023–2024-es svéd és finn NATO-csatlakozás után mind Dánia, mind Norvégia az északi régió egységes biztonsági integrációjának részévé vált, ami az **észak-atlanti szövetség** északi szárnyának megerősödését jelenti.

12.3.6 A jóléti állam átalakulása és kihívásai a 21. században

A 21. század első évtizedeiben mind Dánia, mind Norvégia a jóléti állam fenntarthatóságának új kihívásaival szembesült: a demográfiai öregedés, a technológiai váltás, a migráció és a klímaváltozás. Mindkét országban viták folynak a jóléti szolgáltatások színvonalának megőrzéséről a csökkenő munkaképes korú lakosság mellett, valamint arról, hogy a bevándorlók integrációja milyen hatással van a szociális rendszerre. A dán politikában ezek a viták a **Dán Néppárt** (*Dansk Folkeparti*) 2000-es évekbeli megerősödéséhez vezettek, amely a bevándorlás szigorítását és a dán kulturális értékek védelmét követelte, és amelynek nyomán a dán menekültpolitika Európa egyik legszigorúbbika lett. Norvégiában a **Haladáspárt** (*Fremskrittspartiet*) hasonló témákat emelt be a politikai napirendbe, de a jóléti állam átfogó leépítését egyik országban sem tűzte ki célul a meghatározó politikai erők.

A gazdasági válságokra adott válaszok különbségei is tanulságosak. A 2008-as pénzügyi válság érzékenyen érintette Dániát, ahol a bankmentő csomagok és a munkanélküliség növekedése révén a jóléti kiadások átmenetileg emelkedtek, de a dán modell rugalmassága lehetővé tette a gyors kilábalást. Norvégiát az olajalap tőkepiaci veszteségei és a lakossági adósság növekedése hozta nehéz helyzetbe, de az állami vagyonfelhalmozás miatt a költségvetési mozgástér nagyobb maradt. A COVID–19 világjárvány idején mindkét állam a jóléti állam hagyományos eszközeivel avatkozott be: bőkezű munkahelymegtartó támogatásokkal, az egészségügy kapacitásának növelésével és a veszélyeztetett csoportok védelmével. A járvány utáni időszak inflációs nyomása és a kamatlábak emelkedése azonban mindkét országban újra előtérbe hozta a jóléti állam hatékonyságáról szóló vitákat.

A klímaváltozás kezelésében Dánia az Európai Unió szabályozási keretében, a szélenergia-technológia exportorientált fejlesztésével és a zöld átmenet ambiciózus céljaival tűnik ki (például a 2030-as kibocsátáscsökkentési cél), míg Norvégia – miközben továbbra is jelentős szénhidrogén-exportőr – az elektromos autók elterjedésének állami támogatásával, a szén-dioxid-leválasztás projektjeivel és a nemzetközi klímaalapok finanszírozásával egy sajátos, az olajtermelés és a klímacélok közötti feszültséget tükröző utat jár. A két ország közötti párbeszéd a jóléti modell jövőjéről – különösen az adórendszer, a munkaerőpiaci bevándorlás és a közszolgáltatások digitalizációja terén – a skandináv együttműködés fontos témája marad.

12.3.7 Források és bizonytalanságok

Az ebben az alfejezetben tárgyalt folyamatok megértéséhez elsődleges forrásként a dán és norvég parlamentek törvényei, költségvetési dokumentumai, a népszavazási eredmények hivatalos adatai,

pártprogramok és statisztikai hivatalok (a dán **Statistics Denmark** és a norvég **Statistisk sentralbyrå**) kiadványai szolgálnak. A jóléti állam modelljének leírása a szakirodalomban konszenzusos, de a modellek pontos típusba sorolása (például a dán „univerzális" és a norvég „erős állami" típus) vitatott; egyes kutatók a közös skandináv modell magját hangsúlyozzák, míg mások a nemzeti különbségeket emelik ki. A foglalkoztatási statisztikák és a jóléti kiadások GDP-hez viszonyított aránya folyamatosan változik, és a módszertani különbségek miatt az összehasonlítás óvatosságot igényel. A népszavazási eredmények dokumentáltak, de a szavazók motivációinak értelmezése (különösen az 1972-es és 1994-es norvég elutasításoknál) a történészviták tárgya; a „nemzeti szuverenitás védelme" mint magyarázat mellett a földrajzi, gazdasági és pártpolitikai törésvonalak is fontos szerepet játszottak. A norvég olajalap mérete és hozama nyilvános adat, de a belőle finanszírozott jóléti kiadások jövőbeli fenntarthatósága becslésen alapul. A migrációs politikák hatása a jóléti államra és a társadalmi kohézióra erősen vitatott, és a szakirodalomban nincs egyetértés az oksági összefüggésekben. A 2020-as évek fejleményei (pl. a dán opt-out eltörlése, a svéd és finn NATO-csatlakozás hatása a dán-norvég viszonyra) a legfrissebb események, amelyekről a hosszú távú értékelés még nem alakult ki; ezeknél az értelmezési keretek kevésbé stabilak, mint a korábbi időszakoknál.

12.3.8 Rövid összefoglaló

- A dán és norvég jóléti modellek a 20. század első felében kialakult politikai kompromisszumokra és a második világháború utáni szociáldemokrata dominanciára épültek; a modell magját az univerzális, adóalapú közszolgáltatások és az erős szakszervezetek alkotják.
- Dániában a **flexicurity** modell a rugalmas munkaerőpiac és a bőkezű szociális védelem ötvözetét jelenti, míg Norvégiában a jóléti állam finanszírozását a hatalmas állami olajalap (*Statens pensjonsfond utland*) is támogatja.
- Mindkét ország 1949-ben alapító tagja volt a NATO-nak, de az európai integrációhoz való viszonyuk eltért: Dánia 1973-tól EK/EU-tag, de több opt-out fenntartásával; Norvégia népszavazásokon (1972, 1994) elutasította az EK/EU-tagságot, miközben az EGT révén szorosan kapcsolódik a belső piachoz.
- A hidegháború után és különösen a 21. században mindkét ország a jóléti állam fenntarthatóságának, a migrációnak, a demográfiai változásoknak és a klímaváltozásnak a kihívásaival néz szembe; ezekre adott válaszaik részben hasonlóak (aktív állam, zöld átmenet), részben eltérőek (a norvég olajfüggőség és a dán EU-tagság következményei).
- A 2020-as években a biztonságpolitikai környezet megváltozásával (svéd és finn NATO-csatlakozás) mindkét ország az észak-európai biztonsági integráció teljesebb részévé vált.

12.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben hasonlít és miben különbözik a dán **flexicurity** és a norvég olajalap által támogatott jóléti modell? Milyen történelmi okok magyarázzák a különbségeket?
2. Miért utasította el Norvégia kétszer is az EK/EU-tagságot, és hogyan oldotta meg a kívülmaradás és a belső piaci integráció közötti feszültséget? Milyen előnyei és hátrányai vannak ennek a megoldásnak?
3. Hogyan hatott a második világháborús megszállás eltérő tapasztalata Dánia és Norvégia háború utáni politikai identitására és a jóléti államról alkotott elképzeléseire?
4. Milyen érvek szólnak amellett és ellene, hogy Dánia fenntartsa EU-tagságát opt-outokkal, és hogyan változott ez a vita a 2022-es népszavazás után?
5. A jóléti állam fenntarthatóságának vitáiban mennyire játszik szerepet a bevándorlás, az elöregedés és a klímaváltozás? Milyen módon kapcsolódik ez a két ország eltérő integrációs és gazdasági pályájához?

12.4 Örökség és emlékezet

A dán–norvég állam (Danmark-Norge) öröksége nem egységes, hanem két különböző nemzeti emlékezetben él tovább. A 19. századi nemzetépítés óta Dánia és Norvégia eltérően viszonyul a közös múlthoz: Norvégia számára a dán uralom korszaka gyakran a nemzeti önállóság elvesztésének időszakaként jelenik meg, míg Dánia számára ugyanez a birodalmi múlt részét képezi. Ez az alfejezet a közös örökség három rétegét vizsgálja: a nyelvi és kulturális kapcsolatokat, a történetírás vitáit és az emlékezetpolitikai gyakorlatokat. A kérdés azért fontos, mert a közös állam emlékezete nem csupán a múlt rekonstrukciója, hanem a jelenkori identitások és a két ország közötti kapcsolatok alakítója is.

12.4.1 A közös állam emlékezetének aszimmetriái

A dán–norvég állam 1536-tól 1814-ig állt fenn, de intézményi keretei az 1660-as abszolutizmus bevezetésével jelentősen átalakultak. A kora újkori államot a dán királyi hatalom, a közös kancellária és a dán nyelvű adminisztráció jellemezte, ugyanakkor Norvégia megtartotta saját törvénykezését, egyházszervezetét és helyi rendi intézményeit. A korszak értelmezése a két országban alapvetően eltérő.

Norvégiában a 19. századi nemzeti történetírás a „négyszáz éves éjszaka” (firhundredårsnatten) toposzát dolgozta ki, amely a dán uralmat a norvég önállóság és kulturális fejlődés megszakításaként ábrázolta. Ez a narratíva a norvég nemzeti identitás egyik alappillére lett, és sokáig meghatározta a közös múlt megítélését. A 20. század második felétől azonban a norvég történetírás fokozatosan revideálta ezt a képet. A kutatók rámutattak arra, hogy a dán–norvég állam nem egyszerűen dán gyarmat volt, hanem összetett rendi monarchia, amelyben a norvég elit részt vett az állam irányításában, a parasztság jogi helyzete pedig nem volt rosszabb, mint Dániában. A norvég helyi önkormányzatok, a jogszokások és az egyházi intézmények folytonossága a dán uralom alatt is megmaradt.

Dániában a közös állam emlékezete inkább a birodalmi múlt keretében értelmeződik. A dán nemzeti történetírás a 19. században a birodalmi veszteségek – 1814, majd 1864 – traumáját hangsúlyozta, és a dán–norvég államot a dán nagyhatalmi múlt részének tekintette. A dán emlékezetpolitikában a közös állam nem vált a nemzeti identitás központi elemévé, mivel a dán nemzeti önkép a 19. század második felében a „kis állam” szerepére épült. A dán–norvég állam emlékezete így inkább a történettudományos kutatásokban, mintsem a nyilvános ünnepekben él tovább.

Az eltérő emlékezeti keretek jól láthatók az ünnepi rendekben. Norvégia 1814. május 17-ét, az Eidsvollban elfogadott alkotmány napját ünnepli nemzeti ünnepként, amely az önállóság kezdetét jelöli. Dánia számára 1814 a birodalom felbomlásának éve, amelyet a dán alkotmányos nemzeti ünnep, június 5-e (az 1849-es alaptörvény napja) váltott fel. A két ünnep eltérő időbeli tájékozódása is mutatja, hogy a közös múltat a két ország más-más töréspontok mentén értelmezi.

12.4.2 Nyelvi és kulturális kapcsolatok

A dán–norvég állam egyik legmaradandóbb öröksége a nyelvi kapcsolat. A reformáció után a dán vált a hivatalos írott nyelvvé Norvégiában, miközben a beszélt norvég nyelvjárások tovább éltek. Ez a diglosszia a 19. századi norvég nyelvkérdés alapjává vált, amelyről részletesen a A norvég nemzeti romantika és a norvég nyelvkérdés alfejezet szól. A dán alapú írott nyelv, a riksmål (később bokmål) és a vidéki nyelvjárásokra építő landsmål (később nynorsk) közötti vita

közvetlenül a dán örökség értelmezéséről szólt: az előbbi a közös írásbeliség folytatását, az utóbbi a dán hatás meghaladását képviselte.

A nyelvi kapcsolat azonban nem csupán konfliktusként értelmezhető. A dán írásbeliség hosszú időn át biztosította a norvég elit számára a részvételt a közös skandináv kulturális térben. Ludvig Holberg (1684–1754), aki Bergenben született, de dánul írt, a közös dán–norvég irodalmi hagyomány egyik alapítója. Holberg komédiái, történeti munkái és esszéi a dán–norvég állam kulturális egységét tükrözik, miközben életműve a norvég nemzeti irodalom kiindulópontja is lett. A 19. század első felében a norvég irodalmi nyelv még szorosan kapcsolódott a dánhoz; Henrik Wergeland (1808–1845) és Johan Sebastian Welhaven (1807–1873) vitája részben arról szólt, hogy a norvég irodalom a dán nyelvi keretből induljon-e ki, vagy radikálisan szakítson vele.

A kulturális intézmények szintén a közös örökséget hordozták. A koppenhágai egyetem a 19. század elejéig a norvég elit fő képzési helye volt; az 1811-ben alapított Christiania (ma Oslo) egyetem a norvég kulturális élet központjává vált, de kezdetben dán nyelvű oktatást folytatott. A dán-norvég kulturális kapcsolatok a 20. században is fennmaradtak: a közös könyvpiac, a fordítások, a film- és televíziós együttműködés, valamint a skandináv nyelvi közösség mind a közös múlt folyamatos jelenlétét mutatják. A dán és norvég nyelv közötti kölcsönös érthetőség a mai napig lehetővé teszi a szoros kulturális együttműködést, noha a két nyelv önálló standardizációja a 19. század óta fokozatosan növelte a különbségeket.

12.4.3 Történetírás: a dán–norvég állam értékelése

A dán–norvég állam történetírása a 18. századtól kezdve folyamatosan változott. A kora újkori dán-norvég történetírás – például Ludvig Holberg és Erik Pontoppidan munkái – az államot egységes politikai képződményként szemlélte, és nem tett éles különbséget dán és norvég szempontok között. A 19. századi nemzeti ébredéssel párhuzamosan azonban a történetírás nemzeti szempontúvá vált, és a közös múltat a nemzeti függetlenség előtörténeteként kezdte értelmezni.

Norvégiában a nemzeti történetírás kiemelkedő alakjai, Peter Andreas Munch (1810–1863) és Johan Ernst Sars (1835–1917) a norvég középkori aranykor és a dán uralom alatti hanyatlás narratíváját dolgozták ki. Munch a norvég középkori királyságot a norvég nemzeti nagyság csúcsaként ábrázolta, míg a dán uralmat a nemzeti önállóság elvesztéseként és a kulturális hanyatlás okaként értékelte. Ez a „dán éjszaka” kép a norvég nemzeti identitás alapjává vált, és hosszú időn át meghatározta a közös múlt megítélését. Sars a dán uralom alatti norvég társadalmat a passzivitás és a hivatalnoki elit uralmaként jellemezte, amelyből a norvég parasztság és a nemzeti mozgalom emelkedett ki a 19. században.

A 20. század második felétől a norvég történetírás jelentős revíziót hajtott végre. Jens Arup Seip (1905–1992) és mások rámutattak arra, hogy a dán–norvég állam intézményei, a hivatalnoki elit szerepe és a paraszti autonómiák fontosabbak voltak, mint a nemzeti elnyomás. Seip a dán–norvég államot „funkcionális monarchiának” nevezte, amelyben a norvég elit aktívan részt vett az állam működtetésében, és a norvég parasztság jogi helyzete viszonylag kedvező volt. Knut Mykland és Ole Feldbæk munkái a dán–norvég állam gazdasági, adminisztratív és katonai működését elemezték, hangsúlyozva, hogy Norvégia nem volt egyszerűen dán gyarmat, hanem a birodalom integráns része, amely saját intézményekkel és érdekekkel rendelkezett.

Dániában a történetírás más hangsúlyokkal dolgozott. Erik Arup (1876–1951) a dán birodalom gazdasági és adminisztratív történetét vizsgálta, és a dán abszolutizmus hatékonyságát emelte ki. A későbbi revizionista irányzat – például Gunner Lind – a birodalom összetettségét és a norvég elit részvételét hangsúlyozta, és elutasította a dán–norvég állam egyszerűen nemzeti vagy gyarmati keretben való értelmezését. A dán történetírás a 20. században fokozatosan

elmozdult a birodalmi központú szemlélettől, és a dán–norvég államot többközpontú politikai képződményként kezdte leírni.

A mai történettudományi konszenzus szerint a dán–norvég állam összetett politikai képződmény volt, amelyben a dán királyi hatalom dominált, de a norvég intézmények és a helyi elitek jelentős szerepet játszottak. A vitatott kérdések közé tartozik, hogy a dán–norvég állam mennyire volt „gyarmati" jellegű. A mai történetírás általában elutasítja a szigorú gyarmati besorolást, mivel Norvégia formálisan nem volt gyarmat, hanem a dán királyi korona alá tartozó tartomány, amelynek lakói a dán alattvalókkal azonos jogi státusszal rendelkeztek. Ugyanakkor a kutatók elismerik az aszimmetrikus hatalmi viszonyokat, különösen a nyelvi és kulturális dominancia terén. A mindennapi tapasztalatok rekonstruálása a források hiányosságai miatt továbbra is nehéz.

12.4.4 Emlékezetpolitika: ünnepek, emlékművek, múzeumok

A közös múlt emlékezetpolitikai kezelése a két országban eltérő hangsúlyokkal történik. Norvégiában a dán–norvég állam emlékezete szorosan kapcsolódik a nemzeti függetlenség narratívájához. Az 1814-es Eidsvoll alkotmány emlékezete a norvég nemzeti identitás központi eleme; a 17. mai ünnep a norvég önállóság szimbóluma, amely a dán uralom meghaladását is jelenti. A norvég történeti múzeumok és a nemzeti ünnepek a közös múltat gyakran a nemzeti függetlenség előtörténeteként mutatják be, és a dán uralom időszakát a nemzeti elnyomás korszakaként ábrázolják. Ez a szelektív emlékezet a 19. századi nemzeti romantika öröksége, amelyet a mai történetírás részben felülvizsgált, de a nyilvános emlékezetben továbbra is jelen van.

Dániában a közös múlt emlékezete kevésbé hangsúlyos. A dán nemzeti identitás a 19. századi vereségek után a „kis állam" önképére épült, és a dán–norvég államot gyakran a nagyhatalmi múlt részének tekintik, de nem központi elemként. A dán emlékezetpolitikában a 19. századi demokratikus átalakulás, a jóléti állam kiépítése és a második világháborús ellenállás nagyobb szerepet kap, mint a közös állam története. A dán–norvég állam emlékezete inkább a történettudományos kutatásokban és a regionális identitásokban él tovább, például Jylland vagy a dán–norvég tengeri hagyományok területén.

A gyarmati örökség a 21. században vált a közös múlt emlékezetpolitikai vitáinak fontos részévé. A dán–norvég állam részt vett a transzatlanti rabszolga-kereskedelemben és a gyarmati uralomban: Dánia birtokolta a Dán Nyugat-Indiát (ma az Amerikai Virgin-szigetek), Grönlandot, Feröert, Izlandot és az indiai Trankebart. Norvég hajósok és kereskedők is részt vettek a gyarmati kereskedelemben, noha kisebb mértékben, mint a dánok. A 21. századi emlékezetpolitikai vitákban a gyarmati múlt áldozatközpontú bemutatása és a bocsánatkérés kérdése került előtérbe. Dániában a 2017-es „A rabszolgaság éve" megemlékezések, a koppenhágai rabszolga-emlékmű és a dán gyarmati múlt bocsánatkérése a közbeszéd részévé vált. Norvégiában a norvég hajózás és kereskedelem szerepének újraértékelése folyik, és a norvég egyetemek, múzeumok is vizsgálják saját gyarmati múltjukat. A vitákban a forráskritika és az áldozatközpontú megközelítés eltérő hangsúlyokkal jelenik meg, és gyakran összekeveredik az emlékezetpolitikai állításokkal. A gyarmati örökség tárgyalása részletesebben a A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete alfejezetben található.

A számi örökség a közös múlt egy másik, gyakran elhallgatott rétegét képezi. A dán–norvég állam északi terjeszkedése, a misszió és a határviták a számi területeken a 17–18. században felerősödtek. A számi közösségek jogi és kulturális helyzete a dán–norvég állam idején fokozatosan romlott, és a későbbi norvégizálás politikája a 19. században tovább súlyosbította a helyzetet. A számi emlékezetpolitika – például a norvég-számi megbékélési folyamat a 1980-as évektől – a közös örökség másik, a nemzeti narratívákban kevésbé hangsúlyozott oldalát mutatja. Erről bővebben a A számi népek és jogok alfejezet szól.

12.4.5 A közös örökség a jelenkori együttműködésben

A dán–norvég állam öröksége nem csupán a múlt emlékezetében, hanem a jelenkori együttműködésben is jelen van. A két ország közötti szoros kapcsolatok a Nordic Council, az EFTA, a NATO és az Európai Gazdasági Térség (EGT) keretében működnek; Norvégia nem tagja az Európai Uniónak, de szorosan együttműködik Dániával és a többi északi országgal. A jóléti állam modellje, a szakszervezeti hagyomány és a társadalmi párbeszéd intézményei a dán–norvég múltból is táplálkoznak, noha a két ország jóléti rendszere eltérő utakon fejlődött.

A kulturális együttműködés terén a dán-norvég nyelvi közösség, a közös irodalmi díjak, a skandináv film- és televíziós együttműködés, valamint a Nordic Council irodalmi díja mind a közös örökség folyamatos jelenlétét mutatják. A dán és norvég nyelv közötti kölcsönös érthetőség a mindennapi együttműködésben is érvényesül, és a két ország állampolgárai gyakran érzik úgy, hogy a közös múlt ellenére a kulturális távolság kicsi. A történetírás és a múzeumok közötti együttműködés – például a dán Rigsarkivet és a norvég Arkivverket közös digitalizálási projektjei – a közös múlt forrásainak hozzáférhetőségét javítja, és lehetővé teszi a dán–norvég állam történetének árnyaltabb kutatását.

A közös örökség a jelenkori vitákban is felbukkan. A dán-norvég gyarmati múlt, a számi jogok és a második világháborús kollaboráció emlékezete mind olyan témák, amelyekben a két ország történelmi tapasztalatai összekapcsolódnak, de a nemzeti emlékezetpolitikák eltérő hangsúlyokat adnak. A közös múlt értelmezése így nem csupán történettudományos kérdés, hanem a jelenkori identitások és a politikai viták része is.

12.4.6 Források és bizonytalanságok

A dán–norvég állam örökségének vizsgálata során többféle forrástípusra támaszkodhatunk. Az elsődleges források közé tartoznak a dán–norvég állam törvényei, rendeletei, kancelláriai iratai, egyházi anyakönyvek, vámnyilvántartások, hajónaplók és gyarmati iratok. Ezek a források dán és német nyelvűek, a norvég helyi iratok gyakran töredékesek, különösen a vidéki területeken. A kora újkori források értelmezése során figyelembe kell venni, hogy az adminisztratív iratok a központi hatalom szempontját tükrözik, és a mindennapi tapasztalatok, a paraszti és számi nézőpontok nehezen rekonstruálhatók.

A másodlagos irodalomban a norvég és dán történetírás fent említett szerzői mellett angol nyelvű összefoglalók is rendelkezésre állnak. A vitatott kérdések közé tartozik a dán–norvég állam jellege (gyarmat-e vagy sem), a norvég elit kollaborációja, a paraszti ellenállás mértéke és a gyarmati részvétel pontos számszerűsítése. A becslések – például a rabszolga-kereskedelemben részt vevő hajók számára vagy a gyarmati jövedelmekre vonatkozóan – bizonytalanok, mivel a források hiányosak, és a kutatások módszertani eltérései nagy szórást eredményeznek. A dán–norvég állam gazdasági és társadalmi történetének kvantitatív adatai ezért csak becslésként kezelhetők.

Az emlékezetpolitikai állítások gyakran nem dokumentált tényeken, hanem 19. századi konstrukciókon alapulnak. A „négyszáz éves éjszaka” toposza például a norvég nemzeti romantika terméke, amelyet a mai történetírás részben cáfolt, de a nyilvános emlékezetben továbbra is él. A jelenkori vitákban a forráskritika és az emlékezetpolitika összekeveredhet, ezért a közös múlt értelmezésekor különösen fontos a tény, a konszenzus, a vita és az emlékezetpolitikai állítás megkülönböztetése.

12.4.7 Rövid összefoglaló

- A dán–norvég állam (1536–1814) öröksége a két országban eltérő nemzeti emlékezetekben él tovább: Norvégia a dán uralmat gyakran a nemzeti önállóság elvesztéseként, Dánia a birodalmi múlt részeként értelmezi.
- A 19. századi norvég nemzeti történetírás a „négyszáz éves éjszaka” toposzát dolgozta ki, amelyet a 20. századi revízió árnyalt: a dán–norvég állam összetett rendi monarchia volt, nem egyszerűen gyarmat.
- A nyelvi kapcsolat a közös örökség egyik legmaradandóbb eleme: a dán írásbeliség Norvégiában a 19. századi nyelvkérdés alapjává vált, de a közös irodalmi hagyomány (Holberg, Wergeland) is fontos.
- A történetírásban a norvég nemzeti narratíva (Munch, Sars) és a dán birodalmi szemlélet (Arup) mellett a 20. századi revizionizmus (Seip, Mykland, Feldbæk) a dán–norvég állam funkcionális működését hangsúlyozza.
- Az emlékezetpolitikában az 1814-es alkotmány norvég ünneplése és a dán 1849-es alkotmány ünnepe eltérő időbeli tájékozódást mutat; a közös múlt a nyilvános emlékezetben szelektíven jelenik meg.
- A gyarmati örökség – a dán–norvég részvétel a rabszolga-kereskedelemben és a gyarmati uralomban – a 21. században vált emlékezetpolitikai viták tárgyává, áldozatközpontú és forráskritikai megközelítéssel.
- A számi közösségek története a közös múlt gyakran elhallgatott rétege, amely a mai nemzeti narratívákban kevésbé hangsúlyos.
- A jelenkori dán-norvég együttműködés – a Nordic Council, az EGT, a kulturális kapcsolatok – a közös örökség folyamatos jelenlétét mutatja, de a nemzeti emlékezetpolitikák eltérő hangsúlyai továbbra is megmaradnak.

12.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan különbözik a dán–norvég állam emlékezete Dániában és Norvégiában, és milyen történeti okai vannak ennek az aszimmetriának?
2. Milyen szerepet játszott a norvég nyelvkérdés a dán örökség értelmezésében, és hogyan kapcsolódik ez a 19. századi nemzeti romantikához?
3. Melyek a dán–norvég állam történetírásának fő vitái, és hogyan változott a „négyszáz éves éjszaka” toposzának megítélése a 20. századi revízió során?
4. Milyen emlékezetpolitikai viták kapcsolódnak a dán–norvég gyarmati örökséghez, és miért fontos a forráskritika és az áldozatközpontú megközelítés ezekben a vitákban?
5. Hogyan jelenik meg a közös örökség a jelenkori dán-norvég együttműködésben, és milyen korlátai vannak a közös emlékezetnek?

II. rész – Svédország és Finnország

13 Svédország a középkorban és a kora újkorban

13.1 A svéd királyság kialakulása és a Kalmari unió

A svéd királyság középkori kialakulása nem egyetlen alapítási aktus, hanem több évszázados folyamat volt, amelyben a kereszténység felvétele, a királyi hatalom intézményesülése és a tartományi közösségek integrációja egyaránt szerepet játszott. A 14. század végén létrejött **Kalmari unió** arra tett kísérletet, hogy a három skandináv királyságot egyetlen uralkodó alatt egyesítse, ám a svéd rendek ellenállása és az uniós monarchia központosító törekvései közötti feszültség végül a svéd államiság külön útját erősítette meg. Ez az alfejezet a svéd királyság kialakulását, a rendi intézmények fejlődését és az unió svédországi tapasztalatait tárgyalja, különös tekintettel arra, hogy a források mit engednek megállapítani és mit nem.

13.1.1 A királyság kialakulásának forrásai és bizonytalanságai

A korai svéd történelemre vonatkozó írásos források szűkösek és gyakran évszázadokkal későbbiek. A legfontosabb elsődleges emlékek a **rúnafeliratok**, különösen a 11. századi upplandi kövek, amelyek keresztény misszióra és királyokra utalnak, de állításuk gyakran töredékes. A 11. század második feléből származó **Adam von Bremen** krónikája (*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, kb. 1073–1076) leírja a sveák (svéd: svear) és göták (götar) területeit, a királyok hatalmát és a pogány–keresztény átmenetet, de a hamburgi érsekség missziós igénye miatt elfogult. A 13. századi izlandi sagák, például a *Ynglinga saga* és a *Heimskringla*, királylistákat közölnek, amelyeket a történettudomány ma már nem tekint hiteles krónikának, hanem irodalmi, legitimációs műveknek. A svéd középkori törvénykönyvek – mint a **Västgötalagen** (kb. 1220-as évek) – a királyválasztás és a tartományi jog szempontjából értékesek, de a legkorábbi állapotokat csak közvetve tükrözik.

A régészeti anyag (sírleletek, települések, várak, templomok) folyamatosan árnyalja a képet, de a korai politikai szervezetről nem ad egyértelmű kronológiát. A tudományos konszenzus szerint a 11–12. században a mai Svédország területén több, egymással versengő királyság és tartományi közösség létezett: a **Svealand** (Mälaren-völgy) és **Götaland** (a Vänern és Vättern tavak környéke, valamint Östergötland és Västergötland) mellett a mai finn területek egy része svéd missziós és kereskedelmi befolyás alá került. A „Svédország” (svéd: Sverige, ósvéd: Svearike) elnevezés kezdetben a sveák területére vonatkozott, nem a mai országra; a göták és más csoportok fokozatosan integrálódtak. Ez az integráció nem volt lineáris: a 12. században a sveák és göták királyai vetélkedtek, és a királyválasztás jogát sokáig a tartományi gyűlés (svéd: ting) gyakorolta.

13.1.2 A keresztény királyság megszilárdulása

A kereszténység felvétele – amely a 10. század végétől a 12. századig tartott – átalakította a politikai legitimációt. Az egyházmegyei szervezet kiépítése, a tized bevezetése és a kolostorok alapítása a királyi hatalommal összefonódva haladt. **III. Ince pápa** 1203-as levele említi a svéd királyt, ami a pápai udvar elismerését mutatja. A 13. század közepére az egyház a királyság egyik

legerősebb intézményévé vált, párhuzamosan a világi hatalom megerősödésével. A püspökségek – Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö, Åbo (finn: Turku) – nemcsak vallási központok voltak, hanem a királyi adminisztráció és a helyi identitás csomópontjai is. Az egyházi tized és a püspöki birtokok jövedelme lehetővé tette a papság számára, hogy a királyi hatalomtól viszonylag független erőt képezzenek, ami később a főúri ellenállás egyik bázisa lett.

Birger jarl (svéd: Birger Magnusson, meghalt 1266) regnálása (1248–1266, formálisan fia, Valdemar király mellett kormányzó) kulcsfontosságú: törvényekkel tiltotta a vérbosszút, támogatta a városfejlődést (Stockholm 1252 körüli alapítása a hagyomány szerint hozzá kötődik), és megerősítette a királyi kormányzást. Az ő családja, a **Folkung** (vagy Bjälbo-ág) a következő évszázadban dominálta a trónt. Birger jarl intézkedéseit a későbbi krónikák gyakran idealizálják, ezért a történettudomány óvatos: egyes reformjai, például a női öröklés vagy a vérbosszú tilalma, valóban forrásolható, de a személyéhez kötött városalapítási dátumok vitatottak. A 13. század második felében a svéd keresztes hadjáratok a mai Finnország területére irányultak, és a svéd uralom fokozatosan kiterjedt a finn törzsi területekre; ez a folyamat azonban nem katonai hódítás volt egységes terv szerint, hanem missziók, kereskedelmi kapcsolatok és helyi szövetségek bonyolult együttese.

Magnus Eriksson király (ur. 1319–1364) uralkodása alatt születtek meg a királyság első országos törvénykönyvei: a **Magnus Erikssons landslag** (kb. 1350) és a **stadslag** (városi törvény, kb. 1350-es évek). A landslag egységesítette a tartományi jogokat, megerősítette a királyi bíráskodást, és rögzítette a királyválasztás rendjét, bár a király címét továbbra is a **Mora mezei** (svéd: Mora stenar) gyűlésen választották. Ez a törvény a svéd államépítés egyik legfontosabb dokumentuma, de a vidéki közösségek (svéd: allmoge) hétköznapjait továbbra is a helyi szokásjog és a földesúri hatalom alakította. A törvénykönyv a királyi hatalmat is korlátozta: a király köteles volt esküt tenni a jog megtartására, és egyes adók bevezetéséhez a közösségek beleegyezését kellett kérnie.

13.1.3 Gazdaság, városok és a Hanza

Svédország középkori gazdasága alapvetően mezőgazdasági és erdőhasználati jellegű volt, de a 13. századtól a bányászat – különösen a **Bergslagen** régió vas- és rézércei – egyre fontosabbá vált. A bányavidékek jogi különállása (bergsrätt) és a bányászok közösségei olyan autonóm elemeket képeztek, amelyek később az unióellenes mozgalmak bázisául szolgáltak. A királyi hatalom a bányákból származó jövedelmek megadóztatásával és a kereskedelem ellenőrzésével igyekezett bevételeit növelni. A stockholmi vár és kikötő a 13. század végétől a királyi adminisztráció és a keleti kereskedelem központjává vált, míg a nyugati parton **Lödöse** és később **Göteborg** (1621-ben alapított új város) a dán–norvég ellenőrzés alatti **Öresund** helyett alternatív kijáratot biztosított.

A **Hanza** (német: Hanse) – a német kereskedővárosok szövetsége – a 13. századtól kulcsszerepet játszott a svéd külkereskedelemben. A német kereskedők kiváltságokat szereztek Stockholmban, Visbyben és más városokban, és ellenőrizték a só, a szövet, a hering és a fémek forgalmát. A Hanza befolyása egyszerre segítette a svéd gazdaság integrációját és gerjesztett feszültséget a helyi polgárság, valamint a királyi hatalom között. A **Visby** (Gotland) városi közössége különleges helyzetben volt: a gotlandi paraszt-kereskedők és a német telepesek közötti konfliktus a 13. század végén nyílt összecsapáshoz vezetett, amelyben a királyi hatalom a helyi elit oldalára állt. A Hanza szerepe a Kalmari unió korában is megmaradt: az uniós királyok gyakran a Hanza-ellenes vámokat és korlátozásokat vezettek be, ami a svéd bányavidékek lakóit is sújtotta.

13.1.4 A rendi intézmények kialakulása

A svéd **Riksdag** (országgyűlés) középkori előzményei nem azonosak a modern parlamenttel. A 13–14. században a királyi döntések előkészítésére **herredag** (úri gyűlés, svéd: herredag, később riksdag) jellegű tanácskozásokat hívtak össze, amelyeken a főurak, a püspökök és időnként a tartományi közösségek képviselői vettek részt. A **Riksråd** (királyi tanács, svéd: riksråd) a főurakból és főpapokból álló testület volt, amely a királyt ellenőrizte, és a királyválasztásban kulcsszerepet játszott. A tanács a 14. században vált rendszeres intézménnyé, és a királyi hatalom ellensúlyát képezte. A tanács tagjait a király és a főurak közösen alakították, de a 15. században egyre inkább az arisztokrácia oligarchikus testületévé vált.

A rendek (svéd: ständer) négy csoportja – a nemesség, az egyház, a polgárság és a parasztság – csak a 15. században, az unió elleni küzdelmek során jelent meg rendi gyűlésként. Az első ismert, négy rendet is magában foglaló riksdagot 1435-ben **Arbogában** tartották, az **Engelbrekt-felkelés** idején. Ez az esemény a svéd történetírásban a rendi parlamentarizmus kezdeteként hivatkozott, de valójában a gyűlés összetétele és hatásköre bizonytalan; a résztvevők elsősorban a felkelés támogatói voltak, nem a rendek formális képviselete. A 15. század folyamán a riksdag egyre gyakrabban ült össze, de a döntő hatalom továbbra is a Riksråd és a király közötti viszonyban összpontosult.

Fontos megjegyezni, hogy a svéd parasztság viszonylagos politikai részvétele – amelyet a későbbi nemzeti történetírás gyakran a „szabad paraszt” mítoszaként idealizál – nem jelentett demokratikus képviseletet. A paraszti küldötteket a helyi közösségek vagyonosabb rétegei választották, és a rendi gyűlésen a paraszti rend inkább az adómegajánlás és a katonai szolgáltatás ügyeiben nyilatkozott. A rendi dualizmus: a király hatalmát a Riksråd és a riksdag korlátozta, de ez a korlátozás a 15. században gyakran inkább a főurak oligarchikus uralmát erősítette, mint a szélesebb társadalmi részvételt. A paraszti rend részvétele azonban még így is figyelemre méltó a korszak európai összehasonlításában: a svéd parasztok egyes tartományokban fegyverviselő szabad közösségeket alkottak, és a 15. századi unióellenes harcokban tényleges katonai erőt képviseltek.

13.1.5 A Kalmari unió svéd vetülete

A **Kalmari unió** (svéd: Kalmarunionen, dán: Kalmarunionen) 1397-ben jött létre, amikor a kalmari várban **Erik av Pommern**t (dán: Erik af Pommern, norvég: Erik av Pommern) közös királlyá koronázták. Az unió a dán **Margit királynő** (dán: Margrete Valdemarsdatter, svéd: Margareta Valdemarsdotter, ur. 1387–1412) politikai műve volt: ő Dánia és Norvégia régenseként, majd uralkodójaként 1389-re Svédországot is megszerezte a svéd főurak egy részének támogatásával. A svéd király, **Albrekt av Mecklenburg** elleni harcban a svéd arisztokrácia egy része Margit oldalára állt, mert a királyi központosítás és a német befolyás ellen védelmet remélt. Margit 1389-es győzelme után Svédországban régensként, majd uniós királynőként uralkodott.

Az unió jogi természete máig vitatott. A fennmaradt **kalmari oklevél** (1397) egy pergamenlap, amelyet a történészek egy része uniós alkotmánytervezetnek, mások kevésbé kötelező érvényű szándéknyilatkozatnak tekintenek. A dokumentum szövege rövid, és nem tartalmazza az unió intézményi szerkezetét; a pecsétek száma és az aláírók köre bizonytalan. A tudományos konszenzus szerint az unió elsősorban perszonálunió volt: a három királyság megtartotta saját tanácsát, jogát és törvényeit, de egy közös királyt választott. A gyakorlatban azonban a dán arisztokrácia és a királyi hatalom gyakran Dániából kiindulva, a dán érdekek szerint kormányzott, ami Svédországban és Norvégiában ellenállást váltott ki.

Svéd szempontból az unió kezdettől fogva ellentmondásos volt. A svéd főurak egy része elfogadta az uniót, mert az védelmet jelentett a Hanza-kereskedelem és a német fejedelmek befolyása ellen,

és mert a Kalmari unió megerősítette a királyi hatalmat a tartományi szeparatizmussal szemben. Más részük azonban a svéd Riksråd hatalmának megőrzését és a svéd igazgatás különállását követelte. Az uniós királyok – különösen **Erik av Pommern** (ur. 1396–1439) és később **Kristian I** (dán: Christian I, svéd: Kristian I, ur. 1457–1464 Svédországban) – központosító adópolitikája, a dán és német hivatalnokok kinevezése, valamint a Hanza-városokkal folytatott háborúk terhei a svéd parasztságot és a bányavidékek lakosságát is sújtották. A kalmari uniós királyok gyakran a dán főurakat nevezték ki svédországi várak parancsnokaivá, ami a svéd arisztokrácia hatalmának csorbítását jelentette. A **vas- és rézbányászat**, valamint a stockholmi kereskedelem jövedelmeit az uniós kincstár igyekezett ellenőrizni, ami a helyi elit ellenállását növelte.

13.1.6 Rendi ellenállás és az unió válsága

Az unióval szembeni svéd elégedetlenség a 15. század közepén robbant ki. **Engelbrekt Engelbrektsson** – egy bergslageni kisnemes és bányatulajdonos – 1434-ben fegyveres felkelést indított az uniós király, Erik av Pommern tisztségviselői és adószedői ellen. A felkelés gyorsan terjedt a parasztság és a helyi nemesség körében, és 1435-ben az arborgai gyűlés Engelbrektet a birodalom kapitányává (svéd: rikshövitsman) választotta. A mozgalom nem az unió elvi elutasítását, hanem a királyi visszaélések megszüntetését követelte; Engelbrekt meggyilkolása (1436) után azonban a felkelés radikálisabb, paraszti ága és a mérsékelt, arisztokrata irányzat közötti feszültség jól mutatta az unióellenes tábor belső megosztottságát. A felkelés emlékezete a későbbi svéd nemzeti történetírásban hősi szabadságharcként rögzült, de a források szerint a mozgalom követelései elsősorban adózási és helyi önkormányzati kérdésekre vonatkoztak, nem pedig a modern értelemben vett nemzeti függetlenségre.

A 15. század hátralévő részében a svéd politika az uniópárti és unióellenes főúri csoportok, valamint a királyi hatalom közötti váltakozó harcok sorozata volt. **Karl Knutsson (Bonde)** háromszor is svéd király lett (1448–1457, 1464–1465, 1467–1470), miközben a dán királyok időnként visszaszerezték a svéd trónt. A **Sture család** – különösen **Sten Sture den äldre** (idősebb Sten Sture, régens 1470–1497 és 1501–1503) – régensként gyakorolta a tényleges hatalmat, gyakran a Riksråd támogatásával, de a királyi cím nélkül. A régensség intézménye a svéd rendi hatalom egyik sajátos formája volt: a Riksråd és a riksdag a király helyett régenssel kormányoztatta az országot, miközben formálisan az uniós királyt ismerte el. Ez a kettősség lehetővé tette a svéd elitek számára, hogy megőrizzék önállóságukat anélkül, hogy nyíltan szakítanának az unióval.

A Sture-régen sek időszakában a svéd belpolitika a főúri frakciók, az egyházi hierarchia és a bányavidékek közösségei közötti egyensúlyozásra épült. **Sten Sture den äldre** 1471-ben a **Brunkebergi csatában** legyőzte a dán királyi sereget, ami megerősítette a régensség legitimációját. A csata emlékezete a svéd nemzeti identitás egyik alapköve lett, de a győzelem nem zárta le az unió kérdését: a dán királyok továbbra is formális igényt tartottak a svéd trónra. A 16. század elején a Sture-párt és az uniópárti főurak közötti konfliktus kiéleződött, és a püspökök – különösen **Gustav Trolle** uppsalai érsek – szerepe ellentmondásos volt: az egyházi elit egy része a dán királyi hatalmat támogatta, mert az a pápai egyházjog védelmét ígérte.

13.1.7 A rendi társadalom és a mindennapok

A svéd középkori társadalom döntő többségét a falusi **parasztság** alkotta, amelynek helyzete régiónként eltért. Svealand és Götaland középső területein viszonylag sok volt a szabad, saját földdel rendelkező paraszt, akik adót fizettek a koronának, de nem tartoztak földesúri hatalom alá. A **frälse** (adómentes nemesség) birtokain élő parasztok ezzel szemben szolgáltatásokkal tartoztak a földesúrnak, bár a jobbágyság intézménye Svédországban nem vált általánossá. A 14.

századi pestisjárvány és az éhínségek – mint másutt Európában – csökkentették a népességet, és átmenetileg javították a túlélő parasztok alkupozícióját. A 15. században azonban a királyi adók és az uniós háborúk terhei ismét növekedtek, és a paraszti közösségek gyakran fegyveres ellenállással válaszoltak.

A **nők** szerepe a középkori svéd társadalomban a jogi forrásokban korlátozottan jelenik meg. A törvények szerint a nők csak gyámság alatt rendelkezhettek vagyonnal, de az özvegyek – különösen a nemesi és polgári rétegekben – gyakran gyakoroltak tényleges gazdasági irányítást. A paraszti háztartásokban a nők munkája a mezőgazdasági termelés, a textilkészítés és a háztartás szervezése terén nélkülözhetetlen volt. A 14. századi **Birgitta svéd apáca** (svéd: Birgitta Birgersdotter) vallási látomásai és rendalapítása a női vallásos cselekvés ritka, forrásokban gazdagon dokumentált példája, amely a középkori svéd vallásosság és a nemzetközi egyházi kapcsolatok fontos tanúja.

13.1.8 Az unió összeomlásának előzményei

Az unió utolsó évtizedeiben a konfliktus egyre inkább a dán királyi központosítás és a svéd rendi autonómia közötti harc formáját öltötte. **Kristian II** (dán: Christian II, svéd: Kristian II, ur. Dániában 1513–1523) 1520-ban Stockholmban győzelmet aratott a Sture-párt felett, és – a dán királyi propaganda szerint – megkoronáztatta magát svéd királynak. Az ezt követő **Stockholmi vérfürdő** (svéd: Stockholms blodbad, 1520. november) a Sture-párti főurak, püspökök és polgárok tömeges kivégzését hozta. A vérfürdő eseményeit és áldozatainak számát a források eltérően adják meg; a dán királyi udvar törvényes ítéletnek állította be, míg a svéd hagyomány jogszerűtlen mészárlásként emlékezik rá. Ez az emlékezetpolitikai szempontból kiemelkedő esemény közvetlenül hozzájárult az unió összeomlásához és a **Vasa-dinasztia** felemelkedéséhez, de ennek részletei már a következő alfejezetbe tartoznak.

A Kalmari unió 1523-as de facto felbomlása – amikor **Gustav Vasa** (svéd: Gustav Vasa, később I. Gusztáv király) svéd királlyá választották – egy korszakhatárt jelöl. Az unió nem mint egységes állam bukott meg, hanem mint egy olyan uralmi konstrukció, amelynek intézményi alapjai soha nem szilárdultak meg, és amely a dán központosítás, a svéd rendi autonómia, valamint a norvég és svéd gazdasági érdekek között feszült. A svéd rendek – különösen a parasztság és a bányavidékek lakossága – az unióellenes harcok során saját politikai identitást alakítottak ki, amely a 16. századi svéd állam legitimációjának alapjává vált.

13.1.9 Források és bizonytalanságok

A svéd királyság középkori kialakulásáról szóló ismereteink alapvetően három forrástípusra támaszkodnak: (1) a korabeli oklevelek, törvénykönyvek és pápai levelek; (2) a későbbi középkori krónikák, mint az **Erikskrönikan** (1320-as évek) és a **Karlskrönikan** (15. század); (3) a régészeti leletek és a helynevek. Mindhárom típusnak komoly korlátai vannak: az oklevelek gyakran csak az elitek szemszögéből szólnak, a krónikák legitimációs célokat szolgálnak, a régészet pedig nem ad közvetlen választ a politikai eseményekre. A korai királylisták, mint a *Ynglinga saga*, irodalmi konstrukciók, és a bennük szereplő uralkodók egy része nem igazolható független forrásból.

A Kalmari unió értelmezése máig tudományos vita tárgya. A kalmari oklevél rövidsége és a pecsételés bizonytalansága miatt egyes történészek (különösen a dán és svéd hagyomány eltérő hangsúlyai) nem értenek egyet abban, hogy az unió alkotmányos kötelezettséget jelentett-e, vagy csupán perszonáluniót. A svéd történetírás hagyományosan az uniót dán uralomként értelmezte, míg a dán kutatás gyakran a közös skandináv monarchia lehetőségét hangsúlyozta; a mai összehasonlító szakirodalom inkább a három királyság különböző jogi és politikai kultúrájának ütközését emeli ki.

A rendi gyűlés korai története is bizonytalan: az 1435-ös arbogai gyűlés dokumentációja hiányos, és a résztvevő rendek pontos összetétele vitatott. A paraszti képviselet mértékét a 19. századi nemzeti történetírás gyakran eltúlozta, ezért a mai kutatás óvatosan kezeli a „szabad paraszt” toposzt. Az Engelbrekt-felkelés társadalmi összetételéről, a mozgalom követeléseiről és vezetőjének szerepéről szóló források szintén ellentmondásosak: a krónikák Engelbrektet hol népi hősként, hol lázadóként ábrázolják. A Stockholmi vérfürdő áldozatainak száma és a kivégzések jogi minősítése szintén emlékezetpolitikai viták tárgya, ezért az esemény tárgyalásakor a források pluralitását kell hangsúlyozni.

13.1.10 Rövid összefoglaló

- A svéd királyság nem egyszeri alapítással jött létre, hanem a sveák és göták tartományi királyságainak, a keresztény egyháznak és a királyi intézményeknek a 12–13. századi lassú integrációjával.
- A 13. században Birger jarl és a Folkung-család megerősítette a királyi hatalmat; Magnus Eriksson országos törvénykönyvei a 14. század közepén egységesítették a svéd jogot.
- A rendi intézmények – a Riksråd és a későbbi Riksdag – a királyi hatalom ellensúlyát képezték; a négy rend (nemesség, egyház, polgárság, parasztság) részvétele a 15. században, az unióellenes harcok során vált rendszeressé.
- A Kalmari unió (1397) perszonáluniókéntegyesítette a három skandináv királyságot, de a dán központosítás és a svéd rendi autonómia közötti feszültség folyamatos válságokat okozott.
- Az Engelbrekt-felkelés (1434–1436) és a Sture-régen sek kora a svéd rendi önállóság és a paraszti mobilizáció fontos állomása volt; a régensség intézménye lehetővé tette a svéd eliteknek, hogy az uniós király nélkül kormányozzanak.
- Az 1520-as Stockholmi vérfürdő az unió elleni ellenállás emlékezetpolitikai fordulópontja lett, és közvetlenül előkészítette a Vasa-dinasztia hatalomra jutását.
- A források bizonytalanságai miatt a korai királylisták és az unió alkotmányos jellege vitatott; a nemzeti történetírások eltérően értelmezik a Kalmari uniót.

13.1.11 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan változott a svéd királyi hatalom természete a 12. századtól a 14. század közepéig? Milyen szerepet játszottak ebben az egyház és a törvénykönyvek?
2. Miért nevezhető a Kalmari unió perszonáluniónak, és milyen feszültségek forrása volt ez a svéd rendek számára?
3. Milyen forrástípusok állnak rendelkezésre a korai svéd történelem rekonstruálásához, és miért bizonytalanok a korai királylisták?
4. Hasonlítsa össze a svéd Riksråd és a dán–norvég királyi tanács szerepét a 15. században!
5. Hogyan befolyásolta a parasztság részvétele a rendi gyűlésen az unióellenes harcokat, és miért kell óvatosan kezelni a „szabad paraszt” fogalmát?

13.2 A reformáció és a Vasa-dinasztia

13.2.1 A reformáció és a Vasa-dinasztia

A svéd reformáció története elválaszthatatlan a **Vasa-dinasztia** hatalomra kerülésétől és az erős központi állam kiépítésétől. Míg a dán és az angol reformációhoz hasonlóan a svéd egyházszakadást is uralkodói döntés indította el, a svéd út sajátos politikai és gazdasági környezetben zajlott. A

stockholmi vérfürdő (1520) és a dán uralommal szembeni felkelés nyomán hatalomra jutó **Gustav Vasa** (svédül Gustav Vasa, uralkodott 1523–1560) nem pusztán vallási okokból szakított a pápasággal, hanem mindenekelőtt az állam bevételeinek biztosítása és saját hatalmának megszilárdítása érdekében. Az 1527-es **västeråsi riksdag** (riksdagen i Västerås) döntései alapozták meg az egyházi vagyon állami ellenőrzését, amely a svéd államépítés egyik legfontosabb gazdasági pillére lett. E folyamat azonban nem volt sem gyors, sem ellentmondásoktól mentes: a hitújítás lassan hatolt le a helyi egyházközségekhez, a liturgia és az egyházszervezet átalakítása évtizedeket vett igénybe, és a köznép vallásossága még sokáig megőrzött katolikus elemeket. A svéd reformáció ezért egyszerre tekinthető a korai modern államhatalom expanziójának, a lutheri tanítás fokozatos befogadásának és a rendi társadalom átalakulásának.

13.2.1.1 Gustav Vasa hatalomra jutása és a királyi hatalom alapjai

A svéd királyság a **Kalmari unió** (1397–1523) évszázadaiban ismétlődő dán–svéd konfliktusok színtere volt. Az unió királyai – különösen **Margit** és a későbbi dán uralkodók – gyakran szembesültek svéd főúri ellenállással, míg a svéd rendek időnként saját kormányzót (*riksföreståndare*) választottak. E feszültségek csúcspontja **II. Keresztély** dán király (svédül Kristian II, dánul Christian II) 1520-as hadjárata volt, amelynek során a stockholmi vérfürdőben több tucat előkelőt, egyházi személyt és polgárt végeztek ki. A vérfürdőt követő felkelés élére a fiatal nemes, Gustav Vasa állt, aki 1521-től a svéd ellenállás vezetőjeként lépett fel, majd 1523-ban **Strängnäsben** királlyá választották. Ezzel formálisan is véget ért a kalmari unió Svédország számára, bár a szakítás jogi és nemzetközi elismerése még további tárgyalásokat igényelt.

Gustav Vasa királyi hatalmának alapjai azonban kezdetben törékenyek voltak. A főúri családok egy része elfogadta ugyan a dánellenes felkelés vezetőjét, de nem kívánt erős központi hatalmat; a Hanza, különösen **Lübeck**, jelentős pénzügyi és katonai támogatást nyújtott a felkeléshez, cserébe kereskedelmi kiváltságokat várt; a katolikus egyház pedig hagyományosan a királyság legnagyobb földbirtokosa és a kalmari unió egyik fontos intézményes pillére volt. A király folyamatos pénzhiánnyal küzdött: a dánok elleni hadjáratok, a Lübecknek fizetendő adósságok és az államapparátus fenntartása olyan bevételeket igényelt, amelyeket a hagyományos királyi birtokok jövedelmei nem biztosítottak. Ebben a helyzetben az egyházi vagyon megadóztatása, majd kisajátítása nem pusztán vallási, hanem államháztartási szükségszerűségként is megjelent.

13.2.1.2 Az 1527-es västeråsi riksdag és az egyházi javak államosítása

A reformáció svédországi fordulópontjának az **1527. évi västeråsi riksdagot** tekinti a szakirodalom. A rendi gyűlésen a király és tanácsadói – köztük a lutheri tanokkal szimpatizáló **Laurentius Andreae** és a későbbi érsek, **Olaus Petri** – nyíltan szembefordultak a katolikus egyház politikai és gazdasági hatalmával. A riksdag döntéseit a **västeråsi recessz** (Västerås recess) foglalta írásba; fontos azonban, hogy e dokumentum nem egyetlen törvény, hanem a rendek és a király közötti tárgyalás eredményeként született határozatok sorozata. A recessz lényege három pontban foglalható össze. Egyrészt kimondta, hogy a püspökök világi hatalmát és katonai erőit korlátozni kell, a püspöki várakat a király ellenőrzése alá kell vonni. Másrészt lehetővé tette, hogy az egyházi jövedelmek fölöslegét – a klérus ellátásán és a szegények segélyezésén felüli részt – a korona és a nemesség igénybe vegye. Harmadrészt előírta, hogy „Isten igéjét tisztán kell hirdetni”; ez a formula nem jelentette a lutheri tanítás azonnali és kizárólagos bevezetését, de gyakorlati fedezetet adott a reformátorok prédikálásához és a katolikus hierarchia háttérbe szorításához.

A recessz megítélése a történetírásban vitatott. A hagyományos nemzeti elbeszélés szerint 1527-ben Svédország „egyszerre lett evangélikus és szabad”; az újabb kutatások ezt a képet

árnyalják. A västeråsi döntések elsősorban hatalmi és fiskális intézkedések voltak, nem pedig teológiai hitvallások. A katolikus püspököket nem fosztották meg azonnal minden befolyásuktól, és a reformáció tanításai csak fokozatosan terjedtek el a városokban, a papság körében és a vidéki lakosság széles rétegeiben. A történeti szakirodalom egy része ezért az 1527-es eseményt a „királyi reformáció” kezdetének, nem pedig lezárásának tekinti; mások hangsúlyozzák, hogy a recessz egyúttal a rendi monarchia sajátos svéd formáját is megerősítette, hiszen a döntés a király, a nemesség, a papság, a polgárság és a parasztság képviselőinek együttes határozataként jelent meg. A dokumentált tény annyi, hogy a riksdagot követő években a korona szisztematikusan vette számba és vonta ellenőrzése alá az egyházi birtokokat, a püspöki rezidenciákat és a kolostorok jövedelmeit.

13.2.1.3 Az egyházi vagyon sorsa és a korona gazdasági megerősödése

Az egyházi javak államosítása – szakkifejezéssel **szekularizáció** – Svédországban nem egyszeri aktus, hanem több évtizedes folyamat volt. Az 1527-es recessz után a király és helyi megbízottai fokozatosan vették leltárba a püspöki birtokokat, a székesegyházi káptalanok vagyonát és a kolostorok javait. A kolostorok működését nem tiltották be azonnal: egy részük még évekig tovább élt, de jövedelmeik egyre nagyobb hányadát a korona vagy a helyi nemesség kapta. Az 1530-as és 1540-es években a birtokba vétel felgyorsult; 1540-re a korona a svéd földterület jelentős részét ellenőrizte, bár a pontos arány becslése vitatott, mivel a középkori birtoknyilvántartások hiányosak. A **Västeråsban 1527-ben** elfogadott elvek alapján a nemesség is visszaigényelhette azokat a birtokokat, amelyeket elődei az egyháznak adományoztak, ami a nemesi földtulajdon növekedését is elősegítette. A korona és a nemesség közötti vagyonmegosztás ugyanakkor konfliktusokkal járt, és a királynak többször is egyensúlyoznia kellett a saját kincstár és a rendi támogatás igénye között.

A szekularizáció gazdasági következményei alapvetően átalakították a svéd állam pénzügyi helyzetét. A királyi birtokok és az egykori egyházi jövedelmek révén a korona rendszeres adóbevételekhez jutott, ami lehetővé tette a zsoldoshadsereg fenntartását, a központi hivatalok kiépítését és a királyi udvar reprezentációját. Ugyanakkor a folyamat nem szüntette meg a pénzügyi nehézségeket: a Lübeckkel szembeni adósságokat részben az egyházi ezüst kisajátításával és a kereskedelem fokozott ellenőrzésével próbálták törleszteni, és a király 1540-es évekbeli levelezése tele van a bevételek és kiadások aprólékos számbavételével. A vagyonállamosítás társadalmi hatása ellentmondásos volt: a plébániák szegényebb papsága gyakran elvesztette korábbi jövedelemforrásait, a szegényeket támogató egyházi intézmények bevételei csökkentek, a helyi templomok fenntartása pedig a közösségek terhére maradt. A reformáció tehát nem egyszerűen a királyt, hanem a helyi társadalmat is új feladatok elé állította.

13.2.1.4 Az egyházszervezet átalakítása és a lutheri tanítás terjedése

A svéd egyház szervezeti átalakítása fokozatosan követte a vagyonjogi változásokat. A püspökök korábbi politikai szerepe megszűnt, de a püspöki tisztséget nem számolták fel: a főegyházmegyék tovább működtek, élére a királyhoz hű, a lutheri tanokat elfogadó vagy legalábbis elfogadólagos egyházi vezetők kerültek. A reformáció teológiai alapjait Svédországban elsősorban **Olaus Petri** (1493–1552) és testvére, **Laurentius Petri** (1499–1573) munkái fektették le. Olaus Petri – aki Wittenbergben tanult, és Luther tanítványi környezetéből tért haza – svéd nyelvű prédikációival, evangélium-fordításaival és vitairataival a lutheri tanítás legfontosabb hazai terjesztője lett. Laurentius Petri 1531-ben lett Uppsala érseke; e posztot pápai jóváhagyás nélkül, a király akaratából nyerte el, ami szimbolikus és jogi értelemben is a Rómától való elszakadás jele volt. 1541-re készült el a teljes **svéd nyelvű Biblia** (Gustav Vasas bibel), amely a finn területek

vallási életére is hatással volt, mivel a svéd maradt a birodalom keleti felének liturgikus és hivatali nyelve.

A hitújítás tartalmát a szakirodalom óvatos megfogalmazással „konzervatív reformációként" is jellemzi. A svéd egyház megtartotta a püspöki rendszert, a templomok egy részében sokáig megmaradtak a katolikus istentiszteleti elemek, és a szentek tisztelete sem tűnt el hirtelen. A király maga is ügyelt arra, hogy a liturgiai változások ne okozzanak társadalmi nyugtalanságot; Gustav Vasa levelei arra utalnak, hogy a radikális reformátorokat éppúgy gyanakodva figyelte, mint a Rómához továbbra is hűséges püspököket. Az 1540-es években a király és Olaus Petri viszonya megromlott; Olaus Petri 1540-ben halálos ítélet alól menekült meg, mert a király szerint a reformátor túlságosan önállóan lépett fel. Ez a konfliktus is jelzi, hogy a svéd reformációban a teológiai meggyőződés mindvégig alárendelődött a politikai hatalom szempontjainak.

13.2.1.5 A Vasa-dinasztia megszilárdítása és a központi hatalom kiépítése

A reformációval párhuzamosan Gustav Vasa a királyi hatalom intézményi és dinasztikus alapjait is megerősítette. 1540-ben a **rikstag** a trónt a Vasa-család örökletes birtokának nyilvánította, szemben a korábbi választási királyság hagyományával. E döntést a szakirodalom fordulópontnak tekinti, bár a választási elem formálisan nem tűnt el teljesen, és a rendek jóváhagyása továbbra is fontos legitimációs tényező maradt. A király az államigazgatást is átalakította: kamarai hivatalt hozott létre a pénzügyek ellenőrzésére, megerősítette a helyi kormányzók (*fogde*) szerepét, és rendszeres adóösszeírásokat rendelt el. A központi államhatalom terjeszkedése azonban nem volt ellenállás nélkül való. Az 1540-es évek elején a **Dacke-felkelés** (Dackefejden) Småland tartományban paraszti fegyveres mozgalomként tört ki: a felkelők a magas adók, a reformáció okozta egyházi változások és az idegennek érzett királyi hatalom ellen fordultak. A felkelést a király leverte, de a mozgalom emlékezete később a központi hatalommal szembeni regionális ellenállás szimbólumává vált; az újabb kutatások a Dacke-felkelést nem kizárólag vallási, hanem gazdasági és rendi mozgalomként is értelmezik.

A külpolitikában Gustav Vasa királysága a kalmari unió maradék konfliktusainak lezárására és a svéd érdekszférák biztosítására törekedett. Az 1530-as években a dán trónutódlás körüli viszályba Svédország is beavatkozott, és a polgárháborúból győztesként kikerülő **III. Keresztély** dán királlyal 1541-ben **Brömsebróban** békeszerződést kötött. E szerződés rögzítette a két királyság közötti egyensúlyt, bár a Skandináv-félsziget déli tartományai (Skåne, Blekinge, Halland) továbbra is dán fennhatóság alatt maradtak. A balti térségben Svédország a 16. század közepétől fokozatosan terjeszkedett: a finn partvidék megerősítése, a kereskedelmi útvonalak ellenőrzése és a keleti kereskedelem bevételei egyaránt a Vasa-dinasztia hatalmi törekvéseit szolgálták. E terjeszkedés azonban hosszú távú konfliktusokkal járt, amelyek a következő évszázadban teljesedtek ki.

13.2.1.6 A Vasa-állam ellentmondásai és a reformáció következményei

A Gustav Vasa uralkodása alatt kiépült államot a szakirodalom egyszerre jellemzi **fiskális katonai államként** és **korai rendi monarchiaként**. A kifejezések mögött feszültség húzódik: a király egyfelől adóbevételek maximalizálására és a rendi jogok korlátozására törekedett, másfelől a rendi gyűléseken keresztül – különösen a parasztság képviseletét is magában foglaló riksdagon – kénytelen volt elfogadottságot szerezni döntéseinek. A svéd parasztság a 16. században a helyi önkormányzat viszonylag erős hagyományaival rendelkezett, és a királyi adóztatással szembeni ellenállása időről időre tárgyalásokra és engedményekre késztette a koronát. A reformáció ehhez annyiban járult hozzá, hogy az egyházi vagyon kisajátítása után a korona helyi képviselői váltak

a legfontosabb hatalmi tényezővé; ez a helyi nemesség és a paraszti közösségek közötti viszonyt is átalakította.

A reformáció hosszú távú következményei közé tartozott a **svéd államegyház** fokozatos kialakulása. A lutheri tanítás a 16. század második felében vált a királyság hivatalos vallási keretévé, de az intézményes egyház továbbra is a királyi hatalom alárendeltje maradt. Az egyházközségi élet – az anyakönyvezés, a katekizmusoktatás, a szegénygondozás – a korai modern svéd társadalom szervezőereje lett, és a lelkészek a helyi írástudás és igazgatás fontos szereplőivé váltak. E folyamat azonban a 17. században teljesedett ki, és nem tekinthető kizárólag Gustav Vasa művének. A svéd reformáció tehát nem egyetlen évszámhoz köthető esemény, hanem hosszú, több generáción át tartó átalakulás, amelyben a vallási, gazdasági és politikai motívumok összefonódtak.

13.2.2 Források és bizonytalanságok

A svéd reformáció és a Vasa-dinasztia korai időszakának vizsgálata több forrástípusra támaszkodik. Az elsődleges források között megtalálhatók a riksdag határozatai, így az 1527-es västeråsi recessz szövege; a királyi levelezés és a kamarai nyilvántartások; a reformátorok, elsősorban Olaus és Laurentius Petri prédikációi és hitvitái; valamint a krónikák, például a **Peder Swart**nak tulajdonított Gustav Vasa-krónika. E források értelmezése azonban óvatosságot igényel: a recessz szövege a rendi tárgyalás eredményét rögzíti, de nem feltétlenül tükrözi az egyes rendek tényleges álláspontját; a királyi levelezés a legitimáció és a hatalmi reprezentáció eszköze is volt; a krónika pedig a Vasa-dinasztia utólagos igazolását szolgálta.

A szakirodalomban vitatott kérdések közé tartozik a reformáció „kezdetének” datálása. A hagyományos egyháztörténetírás 1527-et szokta fordulópontnak tekinteni; mások az 1544-es örökletes királyság bevezetését, az 1571-es egyházi rendtartást (*Kyrkoordning*) vagy az 1593-as **uppsalai zsinatot** tartják a lutheri egyház intézményesülésének kulcseseményének. A 16. századi svéd társadalom vallásosságának mértéke szintén becslés tárgya: a rendelkezésre álló források – egyházlátogatási jegyzőkönyvek, bírósági iratok – csak közvetve mutatják meg, mit hitt és gyakorolt a köznép. A szekularizált egyházi vagyon aránya és a korona bevételeinek növekedése ugyancsak nehezen becsülhető pontosan, mert a középkori birtoknyilvántartások hiányosak, és az adatok megyénként, egyházmegyénként jelentősen eltérnek. Ezeknél a kérdéseknél a könyv a tudományos konszenzus és a vitatott értelmezés közötti különbséget hangsúlyozza, és kerüli a kész nemzeti narratívát.

13.2.3 Rövid összefoglaló

- A svéd reformáció szorosan összefonódott a dán uralommal szembeni felkeléssel és Gustav Vasa hatalmának megszilárdításával; az 1527-es västeråsi riksdag döntései elsősorban a korona pénzügyi és hatalmi érdekeit szolgálták.
- A västeråsi recessz korlátozta a püspökök világi hatalmát, lehetővé tette az egyházi jövedelmek igénybevételét, és utat nyitott a lutheri prédikálásnak; a hitújítás azonban fokozatosan terjedt, és a katolikus elemek sokáig megmaradtak.
- Az egyházi vagyon szekularizációja a korona gazdasági alapjainak kiépítését szolgálta, ugyanakkor a nemesség földtulajdonát is növelte, és a helyi közösségekre új terheket rótt.
- A svéd egyházszervezet a püspöki rendszer megtartásával alakult át; Olaus és Laurentius Petri munkássága, valamint az 1541-es svéd Biblia a lutheri tanítás és a nemzeti nyelvű vallásosság alapjait fektették le.
- Gustav Vasa uralkodása alatt a királyi hatalom örökletessé vált, a központi hivatalok megerősödtek, és a paraszti ellenállás (Dacke-felkelés) ellenére a Vasa-dinasztia stabilizálta a svéd államot.

- A korszak értelmezése vitatott: a reformáció nem egyetlen esemény, hanem hosszú folyamat, amelyben a vallási, politikai és gazdasági szempontok összefonódtak; a források hiányos volta miatt a társadalmi hatások több ponton becslésekre szorulnak.

13.2.4 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a svéd reformáció kiindulópontja a dániai egyházszakadástól, ha az uralkodói érdek és a rendi gyűlés szerepét hasonlítjuk össze?
2. Miért jellemezhető az 1527-es västeråsi recessz „fiskális és hatalmi intézkedésként”, és milyen nyitott kérdéseket hagyott a hitújítás tartalmát illetően?
3. Milyen társadalmi következményei lehettek az egyházi vagyon államosításának a helyi papságra, a szegényellátásra és a paraszti közösségekre?
4. Hogyan függött össze a Vasa-dinasztia hatalmának megszilárdítása a reformáció egyházszervezeti átalakításával, és miért tekinthető a lutheri egyház kiépülése hosszabb távú folyamatnak?

13.3 A svéd nagyhatalom

A 17. századi svéd expanzió nem érthető meg a A reformáció és a Vasa-dinasztia alfejezetben tárgyalt államépítési folyamat nélkül. A Vasa-királyok alatt a svéd királyság a lutheránus egyházszervezetre, a bányászati bevételekre és a paraszti katonáskodás hagyományára támaszkodva olyan katonai-adminisztratív gépezetet hozott létre, amely a 17. században rövid időre a Baltikum és Észak-Németország meghatározó hatalmává tette. A mai történetírás a **nagyhatalmi korszak** (*Stormaktstiden*) kifejezést gyakran idézőjelben vagy kritikusan használja, mert a fogalom a 19. századi svéd nemzeti romantika és a későbbi emlékezetpolitika terméke; a 17. századi kortársak nem modern nemzetállamként, hanem dinasztikus királyságként és rendi államként élték meg a svéd uralmat. A korszakot lezáró **nagy északi háború** (1700–1721) pedig nem csupán Svédország hanyatlását hozta el, hanem Oroszország balti nagyhatalommá válását is, ami az egész észak- és kelet-európai térség erőviszonyait átrendezte.

13.3.1 A nagyhatalmi korszak keretei és a 17. század eleji kiindulás

A svéd nagyhatalmi időszak hagyományos kezdőpontja **II. Gusztáv Adolf** (svédül *Gustav II Adolf*, latinizált alakban *Gustavus Adolphus*) 1611. évi trónra lépése, de a terjeszkedés gyökerei a 16. század második felére nyúlnak vissza. A svéd királyság 1561-ben, a livóniai rend felbomlása idején szerezte meg **Észtország** (észtül *Eestimaa*) északi részét; ez az első lépés volt a Baltikum ellenőrzéséért folytatott versengésben, amelyben Svédország, Dánia, Lengyelország–Litvánia és Oroszország mellett a helyi német balti nemesség és a városok is önálló szereplők voltak. A 16–17. század fordulóján a svéd királyság belső helyzete törékeny volt: a Vasa-dinasztián belüli vallási és politikai ellentétek, a dán–svéd háborúk, valamint a paraszti adóterhek miatti elégedetlenség egyaránt korlátozta a központi hatalmat.

II. Gusztáv Adolf uralkodásának első évtizedében három háború zajlott: a **kalmari háború** (1611–1613) Dánia ellen, az **ingermanlandi háború** (1610–1617) Oroszország ellen, valamint a lengyel–svéd háború (1617–1629) a livóniai területekért. A három konfliktus egyszerre mutatta a svéd katonai potenciált és a birodalmi túlterjeszkedés kockázatát. A **sztolbovai béke** (1617) értelmében Svédország megszerezte **Ingermanlandot** (oroszul , svédül *Ingermanland*) és **Kexholmot** (finnül *Käkisalmi*, oroszul), ezzel elvágta Oroszországot a Balti-tengertől. Ez a szerzés a későbbi orosz–svéd konfliktusok

egyik fő oka lett. Dániával szemben azonban Svédországnak az **älvsborgi váltság** fejében kellett békét vásárolnia; ez a súlyos pénzügyi teher is ösztönözte a kincstár reformját és a bányászati jövedelmek fokozott kihasználását.

Az 1620-as években a svéd királyság intézményei megszilárdultak. **Axel Oxenstierna** kancellár (1612–1654) a központi hivatalokat, a kamarát és a hadsereg ellátását úgy szervezte át, hogy a királyság tartós háborúkat tudjon viselni. A svéd hadsereg a helyi paraszti ezredekre és a toborzott zsoldosokra egyaránt támaszkodott; a finn területek katonái különösen nagy arányban szolgáltak a keleti hadszíntereken. A flotta kiépítése és a holland tőke bevonása a réz- és vaskereskedelembe lehetővé tette, hogy a svéd állam a 17. század közepétől európai szintű hadviselő félként lépjen fel. Ugyanakkor a „nagyhatalom” kategóriája félrevezető, ha modern bürokratikus államot képzelünk mögé: a svéd királyság továbbra is rendi gyűlésekre, tartományi szokásjogra és a helyi elitek együttműködésére épült.

13.3.2 A harmincéves háború és a svéd beavatkozás

A svéd beavatkozás a **harmincéves háborúba** (1618–1648) a korabeli európai politika egyik legvitatottabb fordulata. A svéd királyi tanács 1630. évi döntése formálisan a balti-tengeri svéd érdekek védelmére és a protestáns rendek segítésére hivatkozott, de a kortársak és a későbbi történészek is vitatták, mennyiben volt vallási, dinasztikus vagy kereskedelmi ok. A dokumentált tény, hogy II. Gusztáv Adolf 1630 júniusában partra szállt **Pomerániában**, és a svéd sereg gyorsan kiterjesztette befolyását Észak-Németországra. Az 1631. évi **breitenfeldi győzelem** és az 1632. évi **lützeni csata** svéd katonai fölényt mutatott, de a király Lützen mellett 1632 novemberében elesett, ami a hadjárat politikai irányítását a kancellárra és a királyi tanácsra hagyta.

A Lützen utáni időszakban a svéd hadsereg már nem tudta megismételni a korai győzelmeket. Az 1634. évi **nördlingeni vereség** után a svéd hadvezetés francia támogatásra és zsoldosseregekre szorult, a háború pedig elhúzódó, erőforrás-igényes konfliktussá vált. A svéd csapatok által megszállt német területeken a „**kontribúció**” (*Kontribution*) néven ismert hadiadó és a korabeli katonai rekvirálások súlyos pusztítást okoztak; ezt a korszakot a német emlékezet máig a háborús szenvedés egyik csúcspontjaként tartja számon. A **vesztfáliai béke** (1648) Svédországot jelentős észak-németországi területekkel jutalmazta: **Elő-Pomeránia** (Vorpommern), **Wismar** és **Bremen-Verden** svéd uralom alá került, ami a svéd koronát a Német-római Birodalom rendjének tagjává is tette. Ez a birodalmi jelenlét azonban állandó diplomáciai és katonai lekötöttséget jelentett, és hosszú távon nem volt fenntartható.

13.3.3 A Baltikum és a keleti terjeszkedés

A svéd uralom a Baltikum keleti partján régi, de törékeny képződmény volt. A 1620-as évek lengyel–svéd háborúja során Svédország megszerezte **Livónia** (lengyelül *Inflanty*, svédül *Livland*) nagy részét, és az **altmarki fegyverszünet** (1629) hosszabb időre biztosította a svéd fennhatóságot. A balti provinciák nem alkottak egységes jogterületet: Észtország és Livónia német balti lovagrendi hagyományaira, Ingermanland orosz hódítás előtti struktúráira, Kexholm pedig a finn-karéliai határvidék viszonyaira épült. A helyi német nemesség, a városi magisztrátusok és a lutheránus egyházközségek különböző privilégiumokkal rendelkeztek, és a svéd korona gyakran nem tudta egységesen érvényesíteni akaratát.

A svéd uralom alatt a balti területeken a parasztság helyzete nem javult automatikusan. A svéd állam ugyan szabályozta a jobbágyi terheket és bevezette a királyi birtokok igazgatását, de a helyi földesúri joghatóság és a robotkötelezettség tovább élt. A 17. század végén XI. Károly

redukciója a balti birtokok egy részét visszavette a koronának, ami a helyi német nemesség körében súlyos ellenállást váltott ki. A svéd hatóságok egyes régiókban a lutheránus egyházat és a svéd törvénykezést terjesztették, de a hétköznapi közigazgatás nyelve a német maradt, a parasztság pedig továbbra is észt, lett vagy orosz nyelvű közösségekben élt. A balti provinciák tehát nem „svédesedtek", hanem a svéd korona, a német elit és a helyi paraszti társadalmak bonyolult együttéléseként működtek.

13.3.4 A dán háborúk és a skandináv területi változások

A 17. század közepén a svéd expanzió a skandináv félszigeten is döntő változásokat hozott. Az 1643–1645. évi **torstenssoni háború** (más néven hannibali háború) során a svéd hadsereg Dániát támadta, és az 1645. évi **brömsebroi béke** Svédországnak juttatta **Gotlandot**, **Öselt**, **Jämtlandot**, **Härjedalent** és harminc évre **Hallandot**. A dán–norvég állam meggyengülése nyitotta meg az utat a radikálisabb területi rendezés előtt. **X. Károly Gusztáv** (1654–1660) az 1657–1658. évi háborúban átkelt a befagyott Kis-Belt és Nagy-Belt tengerszorosain, és az 1658. évi **roskildei béke** értelmében Svédország megszerezte **Skånét**, **Blekingét**, **Bohusländt** és **Bornholmot**, valamint a norvég **Trondheim megyét**. Ez a szerzés a mai Svédország déli tartományainak alapját képezte, de Bornholm és Trondheim a helyi ellenállás és a háború újabb fordulata miatt az 1660. évi **koppenhágai béke** révén visszakerült Dániához–Norvégiához.

A skånei területek Svédországhoz csatolása nem csupán határmódosítás volt, hanem hosszú integrációs folyamat, amely a helyi dán identitást, a nyelvet és a közigazgatást érintette. Az 1675–1679. évi **skånei háború** során a dán sereg megkísérelte a tartomány visszafoglalását, és a háború alatt a helyi lakosság egy része a dán ügyet támogatta. A svéd győzelmet követően a svéd hatóságok fokozatosan svéd nyelvű egyházi és közigazgatási gyakorlatot vezettek be, amit a korabeli dán források és a későbbi emlékezetpolitika gyakran kényszerű svédesítésként értékelt, míg a svéd narratíva a tartós béke és a svéd jogrend előnyeit hangsúlyozta. A két értelmezés közötti feszültség máig érezteti hatását a regionális identitásban; a tény, hogy a 17. század végén a svéd kormányzat valóban korlátozta a dán nyelvű nyomtatást és a dán egyházi szertartásokat, dokumentált, de a folyamat mértéke és a helyi lakosság reakciója továbbra is vita tárgya.

13.3.5 A balti provinciák igazgatása és társadalma

A svéd balti uralom a korabeli források szerint a rendi kiváltságok és a katonai szükségletek állandó ütközésében formálódott. A svéd korona a balti kikötők – elsősorban **Riga**, **Reval** (ma Tallinn) és **Narva** – vámbevételeire és kereskedelmi forgalmára támaszkodott. A balti gabona, kender, fa és viasz exportja a holland és angol kereskedőházak bevonásával zajlott; a svéd állam merkantilista intézkedésekkel próbálta a forgalmat saját kikötőibe terelni. A **dominium maris Baltici** (a Balti-tenger ura) kifejezés a korabeli svéd politikai retorikában a tengeri ellenőrzés igényét fejezte ki, de a gyakorlatban a svéd flotta soha nem tudta teljes mértékben ellenőrizni a tengeri utakat.

A balti társadalmakban a svéd uralom nem szüntette meg a rendi hierarchiát, sőt egyes esetekben megerősítette a helyi nemesség jogait az adózás és a jobbágyi munkajáradék terén. A parasztság számára a háborús pusztítás, a hadsereg ellátása és a járványok jelentették a legnagyobb terhet. A svéd katonai igazgatás összeírásai – amelyek a katonai létszám és a beszállásolás megszervezésére készültek – fontos forrásai a korszak demográfiai és gazdasági viszonyainak, de a korabeli összeírások hiányosak, és a mai becslések gyakran jelentős bizonytalanságot hordoznak. Az észt és lett paraszti közösségek emlékezetét a 19–20. századi nemzeti történetírás sokáig háttérbe szorította, de a mai balti kutatás egyre nagyobb figyelmet fordít a helyi lakosság hétköznapi tapasztalataira.

13.3.6 Abszolutizmus, redukció és katonai rendszer

A nagyhatalmi korszak belső fordulata **XI. Károly** (1660–1697) uralkodására esik. Az 1680-as években a rendi gyűlés – a kincstár csődje és a háborús vereségek hatására – széles körű hatalmat adott a királynak, amit a későbbi svéd történetírás **karolinai abszolutizmusnak** nevez. A **redukció** (*reduktion*) során a korábban eladományozott vagy zálogba adott koronabirtokok egy részét visszavették, ami a főnemesség gazdasági hatalmát csökkentette, ugyanakkor a parasztság egyes rétegeinek helyzetét közvetve javíthatta, mivel a koronabirtokokon a jobbágyi terhek gyakran alacsonyabbak voltak, mint a magánföldesúri birtokokon. A redukció azonban nem volt egységesen „népbarát" intézkedés; a végrehajtás regionálisan eltérő volt, és sok paraszt számára új adóterhekkel járt.

A hadsereg fenntartására bevezetett **beosztási rendszer** (*indelningsverket*) a svéd katonai szervezet egyik legismertebb eleme. Ennek lényege az volt, hogy a paraszti háztartások meghatározott csoportjai egy-egy katonát tartottak el: földet, házat és fizetséget biztosítottak neki, cserébe a katona békeidőben a gazdaságban dolgozott, háborúban pedig ezredével vonult hadba. A rendszer a 17. század végén és a 18. század elején viszonylag kiszámítható katonai utánpótlást adott, és csökkentette a zsoldosokra való ráutaltságot. Ugyanakkor a kortárs svéd és finn paraszti források azt mutatják, hogy a beosztási rendszer terhei egyenlőtlenül oszlottak meg, és a hadba vonulás a falvak férfi munkaerejét hosszú évekre elvonta. A finn területeken a rendszer a helyi adózási hagyományokhoz kapcsolódott, és a finn katonák aránya a svéd hadseregben a 17. század végén különösen magas volt.

13.3.7 A nagy északi háború és a birodalom vége

A svéd nagyhatalom bukását a **nagy északi háború** (1700–1721) hozta el. A háború közvetlen kiváltó oka a svédellenes koalíció megalakulása volt: Dánia–Norvégia, Szászországgal perszonálunióban álló Lengyelország és Oroszország együttesen támadtak a fiatal **XII. Károly** (1697–1718) királyságára. A háború első éveiben a svéd hadsereg látványos győzelmeket aratott: az 1700. évi **narvai csata** az orosz sereg súlyos vereségét hozta, Dánia pedig még abban az évben kényszerbékét kötött. A svéd győzelmek azonban stratégiai túlterjeszkedésbe torkolltak. XII. Károly hadjáratot vezetett Lengyelország és Szászország ellen, majd 1708–1709-ben Oroszország ellen fordult. Az 1709. évi **poltavai vereség** nem csupán katonai katasztrófa volt, hanem politikai fordulópont is: a svéd király az Oszmán Birodalomba menekült, a koalíció pedig felerősödött.

A Poltava utáni években a svéd uralom a balti provinciákban összeomlott. Az orosz hadsereg elfoglalta Észtországot, Livóniát és Ingermanlandot; **Narva** 1704-ben, **Riga** 1710-ben került orosz kézre. Dánia visszafoglalta a dán–svéd határvidék egy részeit, Poroszország és Hannover pedig a németországi svéd birtokokat támadta. A háború alatt a civil lakosság szenvedése a korábbi konfliktusokhoz képest is súlyos volt: a hadseregek beszállásolásai, a járványok és az éhínség különösen Finnországban és a Baltikumban okoztak tömeges halálozást. A finn történeti emlékezet a nagy északi háború időszakát **nagy harag** (*isoviha*) néven tartja számon; a kifejezés az orosz megszállás alatti erőszakot és szenvedést sűríti, de a pontos áldozatszámok és az események egyes részletei a források töredékessége miatt vitatottak.

XII. Károly 1718. évi halála a norvégiai **Fredriksten erőd** ostrománál nyitotta meg a béketárgyalások útját. A svéd rendi gyűlés és a kormányzat – a királyi abszolutizmust ellenző arisztokrácia és hivatalnokréteg vezetésével – kénytelen volt elfogadni a birodalom feldarabolását. Az 1719–1720. évi békeszerződések Svédország észak-németországi birtokait Hannovernek és Poroszországnak juttatták; az 1721. évi **nystadi béke** pedig Oroszországnak adta Észtországot, Livóniát, Ingermanlandot, Kexholmot és **Viborg** környékét. Ezzel a svéd királyság elveszítette balti nagyhatalmi pozícióját, Oroszország viszont a balti-tengeri

hatalmi térség meghatározó szereplőjévé vált. A nagy északi háború lezárása egyúttal a svéd abszolutizmus végét is jelezte: az 1719–1723. évi alkotmányos reformok a hatalmat a rendi gyűlésre ruházták, amit a későbbi történetírás a „**szabadság korának**” (frihetstiden) nevez.

13.3.8 Emlékezet és értelmezések

A svéd nagyhatalmi korszak megítélése a 18. század óta folyamatosan változik. A 19. századi svéd nemzeti romantika II. Gusztáv Adolfot és XII. Károlyt gyakran nemzeti hősként jelenítette meg, a nagyhatalmi időszakot pedig a svéd államiság fénykoraként értelmezte. Ez a narratíva a 20. századi tankönyvekben és emlékművekben is tovább élt, de az 1990-es évek óta a történészek egyre inkább kritikusan vizsgálják a kor háborúinak emberi és gazdasági következményeit. A svéd expanzió a balti népek és a finn, dán, norvég, német, lengyel és orosz közösségek szempontjából megszállásként, adóztatásként és háborús pusztításként is értelmezhető; a „nagyhatalom” kifejezés tehát nem semleges leírás, hanem értelmezést hordoz. A mai svéd és balti kutatásban vita folyik arról, hogy a svéd uralom mennyiben volt a helyi parasztság számára előnyösebb vagy hátrányosabb a korábbi lengyel–litván, dán vagy orosz uralomhoz képest; a bizonyítékok vegyesek, és a kérdés gyakran összefonódik a nemzeti emlékezetpolitikával.

13.3.9 Források és bizonytalanságok

A svéd nagyhatalom történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a királyi levelezés, a **riksråd** (birodalmi tanács) jegyzőkönyvei, a katonai összeírások, a redukciós jegyzőkönyvek, a békeszerződések szövegei, az egyházi anyakönyvek és a korabeli röpiratok. A vesztfáliai béke vagy a nystadi béke szövege pontosan dokumentált jogi forrás, de a háborús pusztítás mértékére, a paraszti terhekre és a civil áldozatok számára vonatkozó adatok gyakran becslések, és a különböző nemzeti történetírások eltérően értelmezik őket. A svéd, finn, balti, orosz, lengyel, német és dán szakirodalom más-más hangsúlyokat érvényesít; például a balti provinciák 17. századi társadalomtörténetét a mai észt és lett kutatás másképp periodizálja, mint a hagyományos svéd államközpontú elbeszélés.

Különösen bizonytalanok a következő kérdések: a svéd hadsereg egyes csatáinak pontos létszámai és veszteségadatai; a skånei integráció erőszakosságának mértéke; a balti parasztság helyzetének változása a svéd uralom alatt; a finn területeken a nagy északi háború alatti demográfiai veszteségek nagysága; valamint a „nagyhatalmi korszak” egészének gazdasági mérlege. A mai kutatás egyetért abban, hogy a svéd expanzió a korabeli Európa egyik legnagyobb katonai vállalkozása volt, de abban már nincs konszenzus, hogy ez a lakosság többsége számára tartós anyagi vagy jogi javulást hozott-e.

13.3.10 Rövid összefoglaló

- A svéd nagyhatalmi korszak a 17. században a Vasa-állam kiépítésére, a bányászati bevételekre és a paraszti katonáskodásra alapozva tette Svédországot a Baltikum meghatározó hatalmává, de a „nagyhatalom” kifejezés utólagos, emlékezetpolitikai kategória.
- II. Gusztáv Adolf reformjai és a svéd beavatkozás a harmincéves háborúba északnémetországi területeket és a vesztfáliai béke (1648) révén birodalmi státuszt hozott, de a háború a megszállt területeken súlyos pusztítással járt.

- A balti provinciák (Észtország, Livónia, Ingermanland, Kexholm stb.) nem alkottak egységes jogterületet; a svéd uralom a helyi német elit, a parasztság és a korona közötti feszültségek között működött.
- Az 1658. évi roskildei béke Svédországhoz csatolta Skånét, Blekingét és Bohuslänt, de a dán területek integrációja hosszadalmas, vitatott folyamat volt.
- XI. Károly abszolutizmusa, a redukció és az indelningsverket megszilárdította a katonai-állami rendszert, de a terhek egyenlőtlenül oszlottak meg, különösen a finn területeken.
- A nagy északi háború (1700–1721) XII. Károly kezdeti győzelmei után a poltavai vereség (1709) és a birodalom szétesése felé vezetett; az 1721. évi nystadi béke Oroszországnak juttatta a balti provinciákat, és lezárta a svéd nagyhatalmi korszakot.

13.3.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belső és külső tényezők tették lehetővé a svéd királyság 17. századi katonai expanzióját, és miért nem elegendő a hadsereg erejét egyetlen okként említeni?
2. Hasonlítsa össze a svéd uralom hatását Skånében és a balti provinciákban! Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a helyi lakosság jogállásában és a helyi elitek szerepében?
3. Milyen érvek szólnak amellett és ellene, hogy a svéd nagyhatalmi korszakot a svéd államiság „fénykoraként” vagy a szomszédos népek „megszállásaként” értelmezzük? Miért fontos a forrástípus és a nemzeti emlékezet megkülönböztetése?
4. Hogyan változtatta meg a nagy északi háború a balti-tengeri erőviszonyokat, és miért tekinthető az 1721. évi nystadi béke korszakhatárnak?
5. Milyen bizonytalanságok terhelik a nagyhatalmi korszak demográfiai és gazdasági adatait, és milyen elsődleges források segíthetik ezek kritikus vizsgálatát?

13.4 A 18. századi svéd állam és a felvilágosodás

A svéd nagyhatalmi korszak A svéd nagyhatalom a 18. század elejére kimerítette az ország erőforrásait, és a nagy északi háború (1700–1721) vereségei alapvetően átalakították a politikai rendet. A 18. század Svédországa – amely ekkor még magában foglalta Finnországot is – két, egymástól jól elkülönülő alkotmányos szakaszra oszlik: az 1719 és 1772 közötti **szabadság korára** (*Frihetstiden*), amelyben a rendi országgyűlés vált a tényleges hatalom letéteményesévé, majd III. Gusztáv 1772-es államcsínyét követően a felvilágosult abszolutizmus időszakára. Ez a korszak nem csupán a politikai intézmények működéséről szól: a felvilágosodás eszméi, a tudományos intézmények, a gazdasági reformok és a társadalmi feszültségek együtt formálták azt az örökséget, amelyre a 19. századi svéd modernizáció épült. Az alábbi alfejezet ezt a kettős szerkezetet tárgyalja, kiemelve a rendi politika működését, a sapkák és kalapok küzdelmét, a gazdasági és jogi reformokat, valamint a gustaviánus rendszer kiépülését és ellentmondásait.

13.4.1 A nagy északi háború utáni rendezés: az abszolutizmus vége

A nagy északi háború elvesztése a svéd birodalmi állam számára katonai és pénzügyi katasztrófát jelentett. XII. Károly 1718-as halála után a rendek – a nemesség, a papság, a polgárság és a parasztság – arra használták fel a trónutódlás körüli bizonytalanságot, hogy véget vessenek a karolingi abszolutizmusnak. Az 1719-es és az 1720-as **kormányforma** (*regeringsform*) a főhatalmat a rendi országgyűlésre ruházta, a király jogköreit pedig szinte kizárólag reprezentatív

és formális feladatokra korlátozta. Az 1723-as rendi szabályzat (*Riksdagsordningen*) rögzítette az országgyűlés működésének kereteit. Ezzel a svéd állam az európai abszolutista monarchiák sorából kilépve olyan rendi parlamentarizmust hozott létre, amelynek működése a 18. században egyedülállónak számított.

A rendezés hátterében nem csupán a háborús kimerültség állt, hanem a nemesség és a hivatalnoki elit érdeke is: a hatalommegosztás a főúri csoportoknak, a bürokráciának és a vagyonos polgárságnak kedvezett. A parasztság formálisan részt vett a rendi országgyűlésen, de tényleges befolyása korlátozott maradt, bár a svéd rendszerben – ellentétben sok más európai országgal – a szabad paraszti rend intézményesen jelen volt. A politikai élet központja a **titkos bizottság** (*Sekreta utskottet*) lett, amely a nemesség, a papság és a polgárság képviselőiből állt, és a külpolitika, a hadügy és a pénzügyek legfontosabb döntéseit hozta meg; a paraszti rendet innen gyakran kizárták, ami a rendi képviselet egyenlőtlenségét mutatja.

13.4.2 A szabadság korszaka: rendi politika és pártküzdelmek

Az 1719–1772 közötti időszakot a svéd történetírás hagyományosan **szabadság korának** (*Frihetstiden*) nevezi. A kifejezés maga is vitatott: egyesek a korrupcióval és a nagyhatalmi hanyatlással azonosítják, mások a korai parlamentarizmus és a felvilágosodás intézményesülésének korszakát látják benne. A kortársak és a későbbi történetírás is gyakran „a sapkák és kalapok koraként” emlegetik, utalva a rendi országgyűlésen belül kialakult két, laza érdekcsoportosulásra.

A **kalapok** (*Hattarna*) és a **sapkák** (*Mössorna*) elnevezése nem modern politikai pártokat takar; ezek a 18. század harmincas éveitől megszilárduló csoportok elsősorban külpolitikai, gazdaságpolitikai és pozíciószerzési érdekek mentén szerveződtek. A kalapok – akik nevüket a francia udvari divat szerinti kalapról kapták – általában expanzív külpolitikát, a hadsereg megerősítését, a manufaktúrák állami támogatását és a francia szövetséget szorgalmazták. A sapkák – akik a kalapok ellenlábasaként az oroszbarát, defenzív, takarékos irányvonalat képviselték – a költségvetési egyensúlyt, a béke fenntartását és a hagyományos agrárgazdaság védelmét helyezték előtérbe. A két csoport közötti küzdelem a rendi országgyűlés ülésszakain nyíltan folyt, és a kormányzati hivatalok betöltése, a hadsereg tisztikara, sőt a külföldi hatalmak – elsősorban Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország – pénzügyi befolyása is beleszólt a döntésekbe.

A rendi politika működése sajátos kettősséget mutatott. Egyfelől a rendi országgyűlés rendszeresen ülésezett, a rendek vitái és a bizottsági munka viszonylag nyilvánosak voltak, és a sajtó – különösen az 1766-os sajtószabadság-rendelet után – beszámolt a vitákról. Másfelől a tényleges hatalom gyakran a titkos bizottságban és a kormánytanácsban összpontosult, ahol a nemesség és a hivatalnoki elit befolyása erőteljes maradt. A parasztság képviselői ugyan jelen voltak, de a döntéshozatalból való kiszorításuk miatt a svéd „szabadság” elsősorban a felsőbb rendek szabadsága volt. Ennek ellenére a korszakban a paraszti öntudat és a helyi önkormányzatok szerepe növekedett, amit a későbbi, 19. századi paraszti liberalizmus is továbbvitt.

A külpolitika terén a szabadság korszaka a nagyhatalmi ambíciók csökkenését hozta. Az 1741–1743-as orosz–svéd háború – amelyet a kalapok indítottak a svéd befolyás visszaszerzése reményében – súlyos vereséggel végződött, és a turkui béke (1743) további területi engedményeket kényszerített ki Finnországban. A háborús kudarc ideiglenesen megerősítette a sapkák helyzetét, de a két csoport közötti váltógazdaság a század közepén is folytatódott. A svéd–finn állam ekkor már nem volt katonai nagyhatalom, ám a rendi politika és a gazdasági élet élénkülése új fejlődési pályát nyitott.

13.4.3 Gazdasági reformok és a merkantilista állam

A 18. századi svéd állam gazdaságpolitikáját a **merkantilizmus** határozta meg: az ország fejlődésének kulcsát a kedvező kereskedelmi mérlegben, a hazai manufaktúrák támogatásában és a nyersanyagok feldolgozásában látták. Az állam vámokkal, privilégiumokkal, hitelekkel és közvetlen beruházásokkal igyekezett előmozdítani az iparosodást. A textil-, üveg-, cukor- és vasfeldolgozó manufaktúrák a városokban – elsősorban Stockholmban, Göteborgban és Norrköpingben – jelentek meg, de a termelés jelentős része továbbra is a vidéki háziiparra és a bányászatra támaszkodott. A svéd vas- és rézbányászat – különösen a Bergslagen vidékén – az ország egyik legfontosabb exportágazata maradt, és a feldolgozott vas kivitele a 18. században is meghatározó volt.

A merkantilista politika egyik legismertebb intézménye az 1731-ben alapított **Svéd Kelet-indiai Társaság** (*Svenska Ostindiska Companiet*) volt, amely Göteborgból kiindulva elsősorban kínai teát, porcelánt és selymet szállított Európába. A társaság működése jelentős nyereséget hozott a részvényeseknek és vámbevételt az államnak, ám a kereskedelem volumene nem érte el a holland vagy angol versenytársakét. A kelet-indiai kereskedelem emellett szoros kapcsolatban állt az európai gyarmati rendszerrel, bár Svédország maga csak kisebb gyarmati kísérleteket tett (például az észak-amerikai Új-Svédország a 17. században, illetve a karibi Saint-Barthélemy 1784-től). A gyarmati örökség a svéd történeti emlékezetben kevésbé hangsúlyos, de a rabszolga-kereskedelemben való közvetett részvétel és a gyarmati áruk fogyasztása a svéd gazdaságot is bekapcsolta az atlanti világrendszerbe.

A mezőgazdaság terén a 18. század második felében megindultak azok a birtokrendezési kísérletek, amelyek a közös földhasználat felbontását és a parcellák egyesítését célozták. Az 1749-es és 1757-es földosztási rendeletek (*storskifte*) előkészítették a későbbi, radikálisabb birtokrendezéseket, bár végrehajtásuk lassú és egyenetlen volt. A paraszti földtulajdon aránya Svédországban és Finnországban viszonylag magas maradt, ami a helyi társadalom önállóságát erősítette. Ugyanakkor a század végén a gabonaárak emelkedése, a rossz termésű évek és az 1771–1772-es éhínség súlyos társadalmi feszültségeket szült, különösen Finnországban, ahol a létfenntartás nehezebb volt.

A gazdasági liberalizmus korai svéd képviselője, **Anders Chydenius** finnországi pap és országgyűlési képviselő már a szabadság korszakában bírálta a merkantilista kiváltságokat és a kereskedelmi korlátozásokat. Chydenius írásaiban – például *A nemzeti nyereség* (1765) című munkájában – a szabad kereskedelem, a munkavállalás szabadsága és az állami beavatkozás csökkentése mellett érvelt, így a modern gazdasági liberalizmus egyik előfutárának tekinthető. Nézetei a korban vitatottak voltak, de az 1765–1766-os országgyűlésen részben érvényesültek, amikor a sapkák kormányzata egyes kereskedelmi monopóliumokat eltörölt.

13.4.4 A felvilágosodás intézményei és a tudományos élet

A 18. századi Svédország a felvilágosodás eszméinek egyik fontos észak-európai közvetítője lett. A természettudományos kutatás, a hasznos ismeretek terjesztése és a racionális államigazgatás eszméje a rendi politika és a kormányzat működésébe is beépült. A **Svéd Királyi Tudományos Akadémia** (*Kungliga Vetenskapsakademien*) 1739-es alapítása a tudományos élet intézményesülésének mérföldköve volt. Az akadémia nem csupán elméleti kutatással foglalkozott, hanem a mezőgazdaság, a bányászat, a hajózás és a kereskedelem gyakorlati kérdéseit is vizsgálta, és eredményeit nyomtatott kiadványokban tette közzé.

A korszak legismertebb svéd tudósa **Carl Linnaeus** (latinosan Carolus Linnaeus, svédül Carl von Linné) volt, aki a növények és állatok rendszertani osztályozásával a modern biológiai nevezéktan alapjait fektette le. Linnaeus munkássága – különösen a *Systema Naturae* (1735) és a *Species Plantarum* (1753) – nemzetközi hatást gyakorolt, és a svéd természettudomány presztízsét

jelentősen növelte. Tanítványai, az úgynevezett „Linnaeus-tanítványok” közül többen utaztak a világ távoli részeire, és az ott gyűjtött növény- és állatfajok leírásával bővítették az európai természetrajzi ismereteket. E tudományos utazások azonban gyakran kapcsolódtak gyarmati és kereskedelmi érdekekhez, ami a mai értékelésben vitát vált ki a tudomány és az imperializmus viszonyáról.

Anders Celsius fizikus és csillagász hőmérsékleti skálája (1742) a gyakorlati tudományos gondolkodás és a mérési rendszerek egységesítésének igényét mutatta. A svéd tudósok, mérnökök és hivatalnokok szoros kapcsolatban álltak egymással, és a reformpolitika gyakran támaszkodott az ő szakértelmükre. A felvilágosodás eszméi a vallási életben is éreztették hatásukat: az 1740-es években a pietista mozgalmak és a herrnhuti közösségek terjedése, valamint az egyházi cenzúra enyhítése a vallási türelem irányába mutattak. A türelmi rendeletek – bár nem érték el a teljes vallásszabadságot – lehetővé tették a külföldi protestánsok és kisebb vallási csoportok letelepedését.

Az **1766-os sajtószabadság-rendelet** (*Tryckfrihetsförordningen*) a korszak egyik jelentős jogi vívmánya volt. A rendelet – amelyet Chydenius kezdeményezésére fogadtak el – eltörölte az előzetes cenzúrát, és lehetővé tette a közügyek nyilvános megvitatását, bár a vallási és erkölcsi határokat továbbra is védték. Ez a törvény a világ egyik első sajtószabadság-törvényének tekinthető, és a svéd jogi hagyomány fontos eleme lett. A sajtószabadság gyakorlása azonban a korszakban korlátozott maradt: a politikai elit és a hivatali titoktartás érdekei gyakran ütköztek a nyilvánosság igényével, és a rendeletet 1772 után III. Gusztáv visszavonta, majd később ismételten módosította.

13.4.5 III. Gusztáv és a felvilágosult abszolutizmus

A szabadság korszaka a rendi politika belső válságával és a társadalmi elégedetlenséggel zárult. A kalapok és sapkák közötti küzdelem, a korrupció, a külföldi hatalmak befolyása és az államháztartás romlása aláásta a rendi parlamentarizmus tekintélyét. 1771-ben III. Gusztáv (*Gustav III*) lépett a svéd trónra, aki a francia felvilágosult abszolutizmus mintáját követve a királyi hatalom megerősítésében látta az állam megújításának útját. 1772 augusztusában vér nélküli államcsínyt hajtott végre: a Stockholmban összegyűlt rendi országgyűlést katonai erővel kényszerítette az új **kormányforma** elfogadására, amely visszaállította a király kezdeményező szerepét a törvényhozásban és a külpolitikában, bár a rendi országgyűlés adómegajánlási joga megmaradt.

Az 1772-es rendszer a felvilágosult abszolutizmus jegyeit hordozta. III. Gusztáv reformjai között szerepelt a kínvallatás eltörlése, a büntetőjog humanizálása, a halálbüntetés alkalmazásának korlátozása, a vallási türelem kiterjesztése, valamint a kereskedelem és a mezőgazdaság támogatása. A király kulturális intézményeket alapított: 1786-ban létrehozta a **Svéd Akadémiát** (*Svenska Akademien*), amely a svéd nyelv és irodalom ápolását szolgálta, és amely ma is a Nobel-díj odaítélésében játszik szerepet. Az Operaház, a Királyi Színház és a művészeti akadémiák támogatása a gustaviánus udvari kultúra fényét emelte, és Stockholmot a 18. század végének egyik jelentős észak-európai kulturális központjává tette.

Az 1788–1790-es orosz–svéd háború azonban megrendítette III. Gusztáv helyzetét. A háború – amelyet a király részben a belső ellenzék meggyengítésére, részben a Svéd Birodalom keleti területeinek védelmére indított – katonailag nem hozott döntő sikert, bár az 1790-es svensksundi tengeri győzelem lehetővé tette a status quo fenntartását. A háború alatt a finnországi tisztek egy csoportja 1788-ban az **Anjala-összeesküvés**ben (*Anjalaförbundet*) tiltakozott a király háborús politikája ellen, és kapcsolatba lépett az orosz udvarral. Az összeesküvés elárulta a svéd–finn állam belső feszültségeit, és előrevetítette a birodalom keleti felének növekvő különállását. A finnországi elit egy része ugyanis a svéd központi kormányzattól való nagyobb autonómiát,

sőt egyes körökben a függetlenség gondolatát is fontolgatta, bár ez utóbbi a korszakban még marginális maradt.

1789-ben III. Gusztáv az **egyesülési és biztonsági törvénnyel** (*Förenings- och säkerhetsakten*) tovább erősítette a királyi hatalmat: a törvény a király kezébe adta a háború indításának jogát, szélesítette a végrehajtó hatalmat, és egyidejűleg csökkentette a nemesség kiváltságait. Ez a lépés a nemesség jelentős részét a királlyal szembefordította, míg a nem nemesi rendek – a papság, a polgárság és a parasztság – egy része a királyi reformpolitika támogatója maradt, remélve a nemesi előjogok lebontását. A rendi társadalom feszültségei tehát a gustaviánus abszolutizmus időszakában sem szűntek meg, csupán átalakultak.

13.4.6 A század vége: örökség és ellentmondások

III. Gusztáv 1792-es meggyilkolása – egy nemesi összeesküvés által elkövetett merénylet – a felvilágosult abszolutizmus svéd kísérletének végét jelezte. Kiskorú fia, IV. Gusztáv Adolf nagykorúvá válásáig régenstanács kormányzott, amely az 1789-es rendszer egyes elemeit visszavette, de a királyi abszolutizmus kereteit fenntartotta. A svéd állam a 18. század végén pénzügyi nehézségekkel, a francia forradalom eszmei kihívásával és a napóleoni háborúk közeledtével szembesült. A 18. századi reformok és intézmények azonban nem tűntek el: a hivatali apparátus, a tudományos akadémia, a sajtószabadság hagyománya és a paraszti öntudat mind olyan örökséget jelentettek, amely a 19. századi svéd modernizáció alapjául szolgált.

A 18. századi svéd állam történetének értékelése a mai svéd és nemzetközi történetírásban vitatott. A szabadság korát egyesek a korai parlamentarizmus pozitív példájaként, mások a korrupció és a nagyhatalmi hanyatlás időszakaként mutatják be. III. Gusztáv megítélése ugyancsak kettős: támogatói a felvilágosult reformer és a kulturális mecénás képét hangsúlyozzák, kritikusai pedig az autoriter hatalomkoncentrációt és a háborús kalandorpolitikát róják fel neki. E vitákban fontos elkülöníteni a dokumentált tényeket – például az 1772-es államcsínyt és az 1789-es törvényt – a korszakról alkotott értékítéletektől, amelyek a mindenkori emlékezetpolitikai irányzatok szerint változnak.

A svéd–finn állam szempontjából a 18. század a belső átalakulás és a keleti területek különállásának erősödése időszaka volt. A finnországi rendek, a finn nyelvű parasztság és a svéd nyelvű elit egyaránt a birodalom részei voltak, de a század végi háborúk és az Anjala-összeesküvés megmutatták, hogy a közös állam kohéziója törékeny. Ez a folyamat a 19. század elején az 1809-es orosz hódításhoz és a Finn Nagyhercegség létrejöttéhez vezetett, amelyről A napóleoni háborúk és 1809 című alfejezet szól.

13.4.7 Források és bizonytalanságok

A 18. századi svéd állam történetének rekonstrukciójához elsődleges forrásként a kormányformák (1719, 1720, 1772), az 1723-as rendi szabályzat, az 1766-os sajtószabadság-rendelet, az 1789-es egyesülési és biztonsági törvény, valamint a rendi országgyűlések jegyzőkönyvei és a kormánytanács iratai szolgálnak. A kortárs levelezések, naplók, röpiratok és a korabeli sajtótermékek – különösen az 1766 utáni időszakban – fontos kiegészítő források. A gazdasági adatok (például a manufaktúrák termelése, a külkereskedelmi mérleg, a vámbevételek) részben a központi hivatalok statisztikai feljegyzéseiből származnak, ám ezek pontossága korlátozott: a 18. századi svéd statisztika nem felelt meg a mai módszertani követelményeknek, ezért minden számszerű adatot becslésként kell kezelni. A népességi adatokra ugyanez vonatkozik: a Svéd Birodalom (Finnországgal együtt)

lakossága a század közepén hozzávetőleg 2 millió fő körül lehetett, de ez a szám különböző források szerint eltér.

A korszak értelmezésében több ponton jelentős bizonytalanság marad. A sapkák és kalapok társadalmi bázisa, ideológiai programja és a központi döntéshozatalra gyakorolt befolyása vitatott; egyes történészek hangsúlyozzák a rendi politika modern, párt-előképszerű vonásait, mások szerint csupán klikkek és személyi hálózatok küzdelméről volt szó. A titkos bizottság működése, a külföldi hatalmak pénzügyi befolyásának mértéke és a paraszti rend tényleges politikai súlya további vitatott kérdések. A felvilágosodás eszméinek hatása a svéd társadalomra nehezen mérhető: a tudományos intézmények és a sajtószabadság dokumentáltan léteztek, de a vidéki lakosság mindennapi gondolkodására gyakorolt hatásukról kevés közvetlen forrás áll rendelkezésre.

III. Gusztáv államcsínyének és reformjainak értékelése az emlékezetpolitika egyik meghatározó vitája Svédországban. A 19. századi nemzeti romantika gyakran hősként, a modern svéd állam megteremtőjeként ábrázolta, míg a 20. század demokratikus történetírása kritikusabban viszonyult hozzá. Az Anjala-összeesküvés megítélése Finnországban és Svédországban eltérően alakult: a finn nemzeti történetírás egy része a finn öntudat korai megnyilvánulását látta benne, a svéd történetírás viszont hazaárulásként kezelte. E különbségek arra figyelmeztetnek, hogy a források és a nemzeti narratívák szétválasztása mindig szükséges.

13.4.8 Rövid összefoglaló

- A nagy északi háború elvesztése után az 1719–1723-as alkotmányos rendezés felszámolta az abszolutizmust, és a rendi országgyűlést tette a főhatalom birtokosává.
- Az 1719–1772 közötti szabadság korában (*Frihetstiden*) a rendi országgyűlés, a titkos bizottság és a sapkák (*Mössorna*) és kalapok (*Hattarna*) csoportjai alakították a politikát; a paraszti rend jelen volt, de befolyása korlátozott maradt.
- A gazdaságpolitikát a merkantilizmus határozta meg: manufaktúrák, a Svéd Kelet-indiai Társaság, a bányászat és a mezőgazdasági birtokrendezések jellemezték a korszakot, miközben Anders Chydenius a gazdasági liberalizmus korai képviselőjeként lépett fel.
- A felvilágosodás intézményesülése a Svéd Királyi Tudományos Akadémia, Carl Linnaeus és Anders Celsius munkássága, valamint az 1766-os sajtószabadság-rendelet révén valósult meg.
- III. Gusztáv 1772-es államcsínye felvilágosult abszolutizmust hozott létre; reformjai (kínvallatás eltörlése, Svéd Akadémia, vallási türelem) mellett az 1789-es egyesülési és biztonsági törvény a királyi hatalmat tovább erősítette.
- Az 1788–1790-es orosz háború és az Anjala-összeesküvés megmutatta a svéd–finn állam keleti felének növekvő különállását és a birodalom belső feszültségeit.
- A korszak értékelése vitatott: a szabadság korát és III. Gusztávot egyaránt eltérően ítélik meg a svéd és finn történetírásban, ezért a tények és az értelmezések szétválasztása kulcsfontosságú.

13.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a szabadság korának rendi politikai rendszere a korábbi svéd abszolutizmustól, és milyen korlátai voltak a paraszti részvételnek?
2. Hasonlítsa össze a sapkák és a kalapok külpolitikai és gazdaságpolitikai irányvonalát! Milyen érdekcsoportokat képviseltek?
3. Milyen szerepet játszott a felvilágosodás a svéd tudományos és jogi életben? Nevezzen meg konkrét intézményeket és személyeket!
4. Hogyan változtatta meg III. Gusztáv az alkotmányos rendet, és milyen társadalmi csoportok álltak mellette vagy vele szemben?
5. Milyen előzményei voltak a svéd–finn állam 1809-es felbomlásának a 18. századi politikai és katonai eseményekben?

14 Svédország a 19. században

14.1 A napóleoni háborúk és 1809

Svédország a 18. század végén a svéd nagyhatalmi korszak emlékével, de jelentősen megcsappant erőforrásokkal lépett a napóleoni korszakba. Az 1790-es években a francia forradalom eseményei és a kontinentális háborúk új kihívás elé állították a stockholmi kormányzatot; e kihívás a következő két évtizedben alapvetően átalakította a birodalom területi integrációját, belső hatalmi szerkezetét és külpolitikai orientációját. A jelen alfejezet azt vizsgálja, hogyan veszítette el Svédország Finnországot, miért vezetett a háborús válság a királyi hatalom korlátozásához, és miként alakult ki az 1809-es alkotmányos rend, amely a modern svéd állam alapjává vált.

14.1.1 Svédország és a napóleoni háborúk kezdete

Svédország a 18. század második felében két ellentétes politikai hagyomány között ingadozott: a rendi országgyűlés (riksdag) által uralt szabadság korának (1719–1772) parlamentarizmusa és a III. Gusztáv (Gustav III) által 1772-ben visszaállított megerősített királyi hatalom között. A király 1792-es meggyilkolása után a helyzet ismét bizonytalanná vált; a trónra lépő IV. Gusztáv Adolf (Gustav IV Adolf, 1796–1809) apjához hasonlóan az abszolutista kormányzás híve volt, de politikai tehetsége és a nemzetközi helyzet is jelentősen korlátozta. A francia forradalommal szembeni ellenállás, a brit orientáció és a balti-tengeri stratégiai érdekek határozták meg a svéd külpolitikát; a király a forradalmi Franciaországot veszélyesnek tartotta, és szoros kapcsolatot keresett Nagy-Britanniával.

1805-ben Svédország a harmadik koalíció oldalán belépett a napóleoni háborúkba, elsősorban a francia befolyás elleni fellépés jegyében. A svéd haderőt azonban a 18. század végi reformok nem tették alkalmassá nagy létszámú, modern hadviselésre; a svédországi gazdaság és a katonai szervezet is elmaradt a fő európai hatalmakétól. A svéd csapatok részt vettek a pomerániai és észak-németországi hadműveletekben, de a francia hadsereg fölénye hamar megmutatkozott. 1807-ben a francia–orosz tilsiti béke alapvetően megváltoztatta az észak-európai erőviszonyokat: Oroszország és Franciaország szövetségre lépett, és Svédország – amely nem csatlakozott a kontinentális blokádhoz – a két hatalom célpontjává vált.

A svéd kormányzat számára a közvetlen fenyegetést a keleti határ, azaz Finnország jelentette. Finnország (svédül Finland, finnül Suomi) évszázadok óta a svéd királyság integráns része volt; a területet nem gyarmatként, hanem a birodalom keleti felének tekintették. A 18. században az orosz terjeszkedés következtében a svéd–orosz határ többször módosult; az 1721-es nystadi és 1743-as turkui béke már elcsatolta a finn területek egy részét. 1808-ra a svéd hadvezetés tisztában volt azzal, hogy Oroszország támadása esetén Finnország védelme nehéz feladat.

14.1.2 Az 1808–1809-es orosz–svéd háború

1808 februárjában az Orosz Birodalom – a tilsiti szövetség keretében – hadat üzent Svédországnak, és csapatai átlépték a finn határt. A háború első hónapjaiban az orosz haderő gyorsan mélyen benyomult Finnországba; a svéd csapatok több erődöt elvesztettek, és a svéd katonai vezetés

visszavonulásra kényszerült. A svéd hadsereg létszáma és felszereltsége elégtelen volt a védelemhez; a korabeli források és a későbbi történetírás egyetért abban, hogy a svéd vezetés nem rendelkezett egységes stratégiával, és a hadmozdulatok koordinációja akadozott. A finnországi városok és erődök közül több – például Helsingfors (Helsinki) és Tavastehus (Hämeenlinna) – gyorsan orosz kézre került, bár egyes erődítmények, mint Sveaborg (Suomenlinna), hosszabb ideig ellenálltak volna, ha a tisztikar nem dönt a kapituláció mellett. Sveaborg 1808. májusi feladása a korabeli svéd közvélemény számára sokkoló volt, és az árulás vagy alkalmatlanság vádja a későbbi emlékezetben is megmaradt; a kapituláció okait a mai történészek a rossz utánpótlás, a morál hiánya és a svéd tisztikar egy részének orosz szimpátiája együttesével magyarázzák, de a kérdés továbbra is vitatott.

A háború nem csupán két hadsereg összecsapása volt: a finnországi civil lakosság is átélte a megszállás traumáját, a rekvirálásokat és a hadi cselekmények következményeit. A finn parasztság egy része svédpárti maradt, és helyi felkelések, gerillaharcok alakultak ki az orosz csapatok ellen; mások az orosz megszállást közömbösen vagy reménykedve fogadták, attól függően, milyen tapasztalataik voltak a svéd állam adóztatásával és katonáskodással kapcsolatban. A svéd hadsereg és a helyi lakosság közötti kapcsolat sokrétű volt; a háború alatt a finn területek közigazgatása fokozatosan az orosz hódítók kezébe került, de a svéd jogrend és intézmények egy része tovább működött.

A háború fordulópontja 1808 őszére esett, amikor az orosz haderő megszilárdította uralmát Finnország felett, és a svéd csapatok kiszorultak a területről. A békét 1809. szeptember 17-én a fredrikshamni (Hamina) béke zárta le, amelyben Svédország átadta Oroszországnak egész Finnországot, az Åland-szigetekkel együtt, valamint a keleti határterületek egy részét. A határvonal a Tornio folyó és a Botteni-öböl mentén húzódott; ezzel a svéd birodalom elvesztette keleti felét. A békeszerződésben a svéd kormány kénytelen volt elismerni a kialakult helyzetet; Finnország lakói nem kaptak tényleges lehetőséget arra, hogy sorsukat befolyásolják.

14.1.3 A svéd belpolitikai válság és IV. Gusztáv Adolf bukása

A katonai vereség és a Finnország elvesztése miatti felháborodás a svéd belpolitikában robbanásszerű válsághoz vezetett. IV. Gusztáv Adolf abszolutista törekvései, külpolitikai hibái és a háború irányításának kudarcai a hadsereg tisztikarában és a rendi ellenzékben is elégedetlenséget szültek. 1809 márciusában a katonai vezetők egy csoportja – élén Carl Johan Adlercreutz és Georg Adlersparre – puccsot hajtott végre: a királyt letartóztatták, lemondásra kényszerítették, majd családjával együtt külföldre, Németországba száműzték. A puccs során alig került sor erőszakra; a korabeli beszámolók szerint a király ellenállás nélkül távozott. A rendi országgyűlés (riksdag) 1809 májusában ült össze, hogy rendezze a trónöröklés és az államforma kérdéseit.

A király bukása nem csupán dinasztikus változás volt, hanem a svéd politikai rendszer átfogó reformjának kezdete. A rendi országgyűlés kidolgozta az új alkotmányos kereteket, amelyek célja a királyi önkény megakadályozása és a rendi érdekképviselet megerősítése volt. Az 1809. június 6-án elfogadott kormányforma (1809 års regeringsform) a svéd történelem egyik legfontosabb alkotmányos dokumentuma lett; bár később többször módosították, egészen 1974-ig érvényben maradt.

14.1.4 Az 1809-es alkotmány

Az 1809-es kormányforma a hatalommegosztás elvén alapult, és jelentősen korlátozta a király végrehajtó hatalmát. A király továbbra is irányította a külpolitikát és a hadsereget, de törvényhozási jogkörét megosztotta a rendi országgyűléssel; a rendek (nemesség, papság, polgárság, parasztság) évente vagy időszakosan üléseztek, és jogot kaptak az adók megszavazására, a törvényhozásra és a

kormány ellenőrzésére. Az alkotmány bevezette a miniszteri felelősség elvét: a király döntéseiért a tanácsadó kormánytagok feleltek, akiket a rendi országgyűlés elszámoltathatott. A bírói hatalmat független bíróságokra bízták, és a sajtószabadságot is alkotmányos védelemben részesítették, jóllehet a gyakorlatban korlátozásokkal.

Az alkotmány nem számolta fel a rendi társadalmat, és a négy rend politikai monopóliuma megmaradt; a szélesebb néprétegek, különösen a föld nélküli parasztok és a városi munkások, továbbra sem rendelkeztek választójoggal. A történetírásban ezért vitatott, mennyire tekinthető az 1809-es alkotmány liberálisnak. Egyes szerzők hangsúlyozzák, hogy a királyi hatalom korlátozása és a miniszteri felelősség bevezetése fontos lépés a parlamentáris kormányzás felé; mások rámutatnak, hogy a rendi struktúra konzerválta a társadalmi hierarchiát, és a parasztságon belül is csak a birtokos réteg kapott tényleges képviseletet. A konszenzus azonban abban áll, hogy az 1809-es alkotmány stabil keretet nyújtott a svéd politikai életnek, és lehetővé tette a későbbi fokozatos demokratizálódást.

Az alkotmányozó országgyűlés trónörököst is választott: előbb a dán származású Károly Ágostot (Karl August), akit 1810-ben hirtelen halálát követően Jean-Baptiste Bernadotte francia marsall váltott. Bernadotte – aki később XIV. Károly János (Karl XIV Johan) néven lett király – megválasztása jelezte, hogy Svédország a napóleoni háborúkban az orosz fenyegetés ellensúlyozása érdekében hajlandó volt pragmatikus külpolitikai irányváltásra. A Bernadotte-dinasztia megalapítása összekapcsolódott azzal a törekvéssel, hogy Svédország ne a keleti, hanem a nyugati, skandináv irányba keresse a területi és stratégiai kompenzációt.

14.1.5 A fredrikshamni béke és a Finn Nagyhercegség születése

A fredrikshamni béke értelmében Finnország orosz fennhatóság alá került, de az Orosz Birodalom nem olvasztotta be egyszerűen a területet; I. Sándor cár 1809-ben a Finn Nagyhercegséget (Storfurstendömet Finland, finnül Suomen suuriruhtinaskunta) hozta létre, amely széles körű autonómiát kapott. Az orosz uralkodó vállalta, hogy megtartja a svéd időkből örökölt jogrendet, az evangélikus egyház állását és a rendi intézményeket; a finn rendi országgyűlés 1809 tavaszán Porvooban (Borgå) gyűlt össze, és hűséget esküdött a cárnak. A porvooi rendi országgyűlésen elhangzottak alapján a finn elit – jórészt svéd nyelvű arisztokrácia és papság – megegyezett az orosz koronával; a cár ígérete a finnországi törvények és szabadságjogok megőrzésére a későbbi finn autonómia alapjává vált. Ez az ígéret azonban nem volt formális szerződés; a későbbi oroszosítási törekvések idején a finn politikusok újra és újra hivatkoztak rá, de az orosz kormányzat vitatta kötelező erejét.

A finnországi svéd uralom végét a finn történetírás nem kizárólag veszteségként értékeli. A 19. század folyamán a Finn Nagyhercegség autonómiája lehetővé tette a finn nyelvű kultúra és a nemzeti mozgalom kibontakozását, ami a svéd birodalom keretei között korábban nem kapott intézményes teret. A finn nemzeti ébredés későbbi vezetői, mint Johan Ludvig Runeberg vagy Elias Lönnrot, a svéd uralom emlékét részben bírálták, részben a finn–svéd közös múlt részeként kezelték. A háború emlékezete Finnországban a 19. században a nemzeti egység és a saját államiság iránti vágy megalapozásává vált; Svédországban viszont a birodalmi veszteség és a keleti területek elvesztése a nemzeti identitás újrafogalmazását kényszerítette ki.

14.1.6 Következmények: irányváltás és a Bernadotte-dinasztia

Az 1809-es alkotmány és a fredrikshamni béke együttes hatására Svédország külpolitikája alapvetően megváltozott. Az orosz vereség után a svéd kormányzat felhagyott a balti-tengeri nagyhatalmi ambíciókkal, és inkább a Skandináv-félsziget nyugati részének megszerzése felé fordult. Bernadotte trónörökös 1812-ben szövetségre lépett Oroszországgal és Nagy-Britanniával

Franciaország ellen, és cserébe azt ígérték neki, hogy Svédország megszerezheti Norvégiát Dániától. Az 1814-es kieli béke valóban Norvégia Svédországhoz csatolását eredményezte, jóllehet a norvégok ezt saját alkotmányukkal és korlátozott unióval ellensúlyozták. Így az 1809-es veszteség közvetve elősegítette a svéd–norvég unió létrejöttét, amely 1905-ig állt fenn.

A svéd belpolitikában az 1809-es alkotmányos rend hosszú távon a politikai stabilitás és a fokozatos reformok keretét jelentette. A rendi országgyűlés egészen 1866-ig működött, amikor a kétkamarás parlament váltotta fel; a királyi hatalom pedig az 1860-as években tovább szűkült, amikor a miniszterelnöki kormányzás megerősödött. Az alkotmány fontos szerepet játszott a svéd jogállamiság és a közéleti nyilvánosság fejlődésében; a sajtószabadság elve, bár korlátozottan, de intézményes védelmet kapott. A finn nagyhercegség autonómiája pedig a finn politikai nemzet kialakulásának első lépcsőfoka lett.

A napóleoni háborúk észak-európai lezárása tehát nem csupán területi átrendeződést hozott, hanem a svéd állam belső rendjének és a svéd politikai kultúrának is meghatározó pillanata volt. A birodalmi múlt és a keleti területek elvesztése fokozatosan a skandináv identitás megerősödéséhez vezetett; Finnország pedig elindult azon az úton, amely száz évvel később a független államisághoz vezetett.

14.1.7 Források és bizonytalanságok

Az 1808–1809-es háború és az alkotmányozás elsődleges forrásai közé tartoznak a korabeli kormányzati iratok, a rendi országgyűlés jegyzőkönyvei, a békeszerződés szövege, valamint a svéd és orosz katonai parancsnokok jelentései és levelezése. A finnországi eseményekről helyi krónikák, egyházi anyakönyvek és magánlevelek is fennmaradtak; ezek a civil lakosság tapasztalatait közvetítik, de részrehajlóak lehetnek. A svédországi puccsról és az alkotmányozás folyamatáról a résztvevők visszaemlékezései és a rendi viták jegyzőkönyvei adnak képet.

A történetírásban több vitatott pont van. Az orosz támadás előzményei, különösen a tilsiti szövetség értelmezése nem teljesen egyértelmű: egyes kutatók szerint Oroszország már régóta tervezte Finnország bekebelezését, mások szerint a döntés a napóleoni szövetség kényszeréből fakadt. A finnországi ellenállás mértéke szintén vita tárgya; a svéd és finn nemzeti történetírás hosszú ideig eltérően ábrázolta a civil lakosság szerepét. Sveaborg kapitulációjának okai ma sem tisztázottak teljesen; a korabeli árulásvádak a későbbi emlékezetben erőteljesen éltek, de a modern kutatás inkább a katonai és logisztikai kudarcokra helyezi a hangsúlyt.

A háború emberi veszteségeiről nincsenek pontos adatok; a becslések a hadsereg és a civil lakosság körében is bizonytalanok. Az alkotmány liberális jellegének megítélése a későbbi történetírásban változott: a 19. században gyakran a svéd parlamentarizmus mérföldköveként ünnepelték, a 20. század második felében viszont a rendi struktúra konzervatív jellegét is hangsúlyozták. Az 1809-es események emlékezete Svédországban és Finnországban eltérő utakon fejlődött; Finnországban a háború a nemzeti ébredés alapjává, Svédországban a birodalmi veszteség jelképévé vált. Ezek az értelmezések ma is jelen vannak az emlékezetpolitikában.

14.1.8 Rövid összefoglaló

- Svédország 1805-ben lépett be a napóleoni háborúkba, de katonailag gyenge volt, és az 1807-es tilsiti francia–orosz szövetség stratégiai fenyegetést jelentett számára.
- 1808 februárjában Oroszország megtámadta Finnországot; a svéd hadsereg vereségei és Sveaborg feladása után a terület nagy része orosz kézre került.
- A katonai vereség belpolitikai válságot robbantott ki; 1809 márciusában IV. Gusztáv Adolfot megbuktatták, és rendi országgyűlés ült össze.

- Az 1809. június 6-i kormányforma korlátozta a királyi hatalmat, bevezette a miniszteri felelősséget és megerősítette a rendi országgyűlés törvényhozói és adómegszavazási jogkörét.
- Az 1809. szeptemberi fredrikshamni béke értelmében Finnország és Åland az Orosz Birodalomhoz került; Finnország autonóm nagyhercegségként működött tovább.
- A béke következtében Svédország külpolitikája nyugat felé fordult, ami a Bernadotte-dinasztia trónra kerüléséhez és 1814-ben Norvégia megszerzéséhez vezetett.
- Az 1809-es alkotmány hosszú távon a svéd politikai stabilitás és a fokozatos demokratizálódás kerete lett, bár a rendi struktúra konzervatív elemeket őrzött.
- A háború emlékezete Svédországban és Finnországban eltérően alakult: Svédországban a birodalmi veszteség, Finnországban a nemzeti ébredés narratívája erősödött meg.

14.1.9 Önellenőrző kérdések

- Mely tényezők vezettek Svédország vereségéhez az 1808–1809-es háborúban, és miként tükrözte ez a svéd katonai és politikai gyengeségeket?
- Hogyan korlátozta az 1809-es kormányforma a királyi hatalmat, és miért vitatott a dokumentum liberális jellege?
- Milyen következményekkel járt a fredrikshamni béke Finnország számára, és hogyan jött létre a Finn Nagyhercegség autonómiája?
- Miért jelentett irányváltást a Bernadotte-dinasztia megválasztása, és hogyan kapcsolódott ez Svédország nyugati terjeszkedéséhez?
- Miben térnek el a svéd és finn emlékezetpolitikai hagyományok az 1808–1809-es események ábrázolásában?

14.2 A bernadotte-i rendszer és a modernizáció

A 19. századi Svédország történetének egyik sarkalatos kérdése, hogyan lett egy vesztes háború és egy dinasztiaváltás után a korábbi nagyhatalmi státuszát elvesztő, viszonylag szegény északi királyságból fokozatosan modern állam. Az 1810-ben trónörökössé választott Jean-Baptiste Bernadotte francia marsall, a későbbi XIV. Károly János király (Karl XIV Johan) nevéhez kötött rendszer (az ún. **Bernadotte-korszak**) alapozta meg azt a politikai és gazdasági átalakulást, amelynek során Svédország a 19. század folyamán a kiegyensúlyozott alkotmányos monarchia, a szabad parasztság és a fokozatos iparosodás államává vált. A modernizáció azonban nem volt ellentmondásmentes: a svéd állam megerősödése együtt járt a norvég unió intézményesítésével, a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésével, valamint azzal a feszültséggel, hogy a politikai jogok kiterjesztése sokáig csak korlátozottan követte a gazdasági átalakulást. Ez az alfejezet az előző alfejezetben bemutatott 1809-es válságból kiindulva tárgyalja a bernadotte-i rendszer kiépülését, az uniós berendezkedést és a modernizáció főbb intézményi, gazdasági és társadalmi dimenzióit.

14.2.1 A Bernadotte-dinasztia trónra lépése és az 1812-es fordulat

Az 1809-es év nemcsak a svéd birodalmi állam területi szétesését hozta el Finnország orosz megszállásával, hanem a **Gustav IV. Adolf** (Gustav IV Adolf) király elleni államcsínyt és az 1809-es kormányforma elfogadását is. Az új alkotmány a királyi hatalmat a rendi országgyűléssel (Riksdag) és a törvényekkel korlátozta, de a trónöröklés kérdése nyitva maradt. A királyi ház kihalása és a napóleoni háborúk kényszerei közepette a svéd rendek 1810-ben a francia marsallt, **Jean-Baptiste Bernadotte-ot** választották trónörökössé, aki a **Károly János** (Karl Johan) nevet vette fel. A választás hátterében az a remény állt, hogy egy tapasztalt katona és diplomata

képes lesz Svédországot kivezetni a háborús káoszból, és esetleg visszaszerezni Finnországot. Bernadotte azonban hamarosan – a svéd államtanács és a saját politikai számítása szerint is – a keleti revans helyett a nyugati irányú terjeszkedés mellett döntött.

Az 1812-es politikai fordulat lényege az volt, hogy Svédország szakított a napóleoni szövetséggel, és a hatodik koalíció oldalán lépett be a háborúba. Ennek közvetlen célja **Norvégia megszerzése** volt, amelyet a dán–norvég állam a napóleoni oldalon való részvétele miatt elveszíthetett. A svéd diplomácia és a katonai részvétel eredményeként az 1814. évi kieli béke a dán királyt lemondatta Norvégiáról a svéd király javára. Norvégia azonban nem vállalta az automatikus beolvadást: 1814 májusában Eidsvollban alkotmányt fogadott el, és független királysággá nyilvánította magát. Az ezt követő rövid svéd katonai beavatkozás után megszületett a kompromisszum: a **svéd–norvég unió** perszonálunióként, azaz közös uralkodóval, de két külön államként jött létre. A dokumentált sajátosság az, hogy Norvégia megtarthatta eidsvolli alkotmányát, bár annak külpolitikai és uralkodói jogköröket érintő cikkelyeit az uniós szerződéshez kellett igazítani. A svéd és norvég történetírás máig vitatja, hogy ez a berendezkedés valódi egyenrangú unió volt-e, vagy Svédország hegemóniáját intézményesítette, a kortárs norvég elit ugyanakkor a függetlenség belső alapjainak megőrzéseként értelmezte.

14.2.2 A bernadotte-i rendszer politikai berendezkedése

A bernadotte-i rendszer 1814-től a 19. század közepéig egy **fél-alkotmányos monarchia** keretei között működött. Az 1809-es kormányforma megosztotta a hatalmat a király, a **Riksdag** és az államtanács között, de a gyakorlatban a király és szűk tanácsadói köre jelentős befolyást gyakorolt a végrehajtásra. A rendi országgyűlés négy rendje – a nemesség, a papság, a polgárság és a parasztság – továbbra is eltérő választójoggal és képviselettel rendelkezett, ami a formális parlamentarizmus hiányát és az érdekképviseleti egyenlőtlenséget is jelentette. A rendszer stabilitását a király személyes tekintélyén túl az a kiegyezéses belpolitikai légkör adta, amelyet a napóleoni háborúk utáni konszolidáció és a békés gazdasági fejlődés támogatott.

Az unió intézményesítése külön alkotmányos és diplomáciai keretet igényelt. Svédország és Norvégia közös királya birtokolta a külpolitika irányítását, de a két ország törvényhozása, pénzügyei, vámrendszere és hadserege alapvetően külön maradt. Az uniós kérdések kezelésére a **svéd kormány** és a **norvég kormány** külön tárgyalt; a közös király a norvégiai tartózkodásai alatt norvég államtanáccsal kormányzott. Ez a szerkezet lehetővé tette a svéd elit számára az északi-európai nagyhatalmi szerepkör bizonyos megőrzését, miközben a norvég elit is autonóm belső ügyeket működtetett. A svéd hivatalos álláspont a „testvéri unió” képét hangsúlyozta, a norvég oldal viszont már az 1820-as évektől kezdve kifogásolta a svéd kormányzat szimbolikus előjogait, például a külképviselet és a címerhasználat terén.

14.2.3 A modern állam kiépítése: közigazgatás, oktatás és jogbiztonság

A 19. századi svéd modernizáció egyik alapvető folyamata az állam intézményi megerősödése volt. A **közigazgatás** központosítása és szakszerűsítése a 17–18. századi hagyományokra épült, de a napóleoni háborúk utáni reformhullám új lendületet adott. A megyék (län) és a helyi szintű közigazgatás jogköreit fokozatosan egységesítették, a hivatalnokok képzettsége pedig egyre inkább jogi és kameralista tanulmányokon alapult. A svéd hivatali rendszer hosszú távú jellemzője lett a **jogállamiság**, amelyet az 1734-es általános törvénykönyv (1734 års lag) és az 1809-es kormányforma együttesen erősített. A bíróságok és a közigazgatási fórumok fokozatosan elváltak egymástól, bár a kora 19. században a végrehajtó hatalom még gyakran beavatkozott a jogalkalmazásba.

Az oktatásügy kiemelt szerepet kapott a modernizációban. Az 1842. évi **népiskolai törvény** (Folkskolestadgan) minden egyházközségben elemi iskola felállítását írta elő, ami a svéd történetírásban a közoktatás országos kiépítése kezdetének tekinthető. A törvény nem tette az iskolalátogatást azonnal általánossá és kötelezővé, de intézményesítette az egyházközségi iskolafenntartást, és fokozatosan kiterjedt az olvasás, az írás, a számolás és a lutheránus katekizmus tanításának gyakorlata. Ez a reform a paraszti társadalomban is növelte az írni-olvasni tudást, amit a svéd egyház anyakönyvi vizsgálatai is elősegítettek. Az 1750-es évektől a 19. század közepéig a svéd férfi lakosság olvasni tudása – a katekizmusvizsgálatok tanúsága szerint – jelentősen emelkedett, bár a pontos arányok országos szintű becslése bizonytalan. A nők esetében a hivatalos adatok hiányosabbak, de a házi tanítás és az egyházi vizsgák őket is érintették.

A bernadotte-i rendszer modernizációs törekvései közé tartozott a **jobbágyi viszonyok felszámolásának befejezése** és a paraszti birtokviszonyok rendezése. Svédországban a jobbágyság a szó szoros értelmében nem volt annyira elterjedt, mint a kelet-európai régiókban, de a földesúri terhek, a terményjáradék és a robot formái a 19. század elején is léteztek. Az 1827. évi **laga skifte** (törvényes tagosítás) lehetővé tette a szétszórt paraszti birtokok összevonását, ami a mezőgazdasági hatékonyság növelését szolgálta, de társadalmi ára is volt: a tagosítás sok helyen a falu szétszóródásához, a szegényebb háztartások földhöz jutási esélyeinek romlásához és a vidéki proletariátus növekedéséhez járult hozzá. Ezt a folyamatot a kortársak egy része haladásként, mások viszont a hagyományos faluközösség szétéseséként élték meg.

14.2.4 A norvég unió és a svéd–norvég államközösség működése

A svéd–norvég unió nem olvasztotta egybe a két országot, de a mindennapokban mégis összekapcsolta az eliteket és a gazdasági folyamatokat. A közös királyi udvar, a külügyi igazgatás és a nemzetközi szerződések a svéd államapparátust tették az unió központi tényezőjévé. Ugyanakkor Norvégia saját parlamenttel (Storting) és törvényhozással rendelkezett, ami az európai viszonyok között szokatlanul erős autonómiát biztosított. A norvég elit tudatosan használta is ezt az autonómiát a gazdasági és kulturális nemzetépítésre, miközben a svéd kormány igyekezett az uniós kereteket minél szorosabban értelmezni.

Az unió feszültségei a század közepétől váltak rendszeressé. A viták elsősorban a **külpolitikai irányítás**, a **konzuli szolgálat**, valamint a norvég kereskedelem svéd befolyástól való függetlensége körül forogtak. A norvég Storting többször javasolta saját konzuli hivatalok felállítását, amit a svéd uralkodó és kormány elutasított, mert az a külpolitikai egység megbontását jelentette volna. A konfliktus a század végére annyira kiéleződött, hogy az 1905-ös norvég függetlenség előzményévé vált; erről a norvég 19. századi alfejezet részletesen szól. A bernadotte-i rendszer svéd szempontból az uniót a nagyhatalmi hanyatlás utáni regionális stabilitás eszközeként kezelte, norvég szempontból viszont a nemzeti szuverenitás korlátozásaként. A két értelmezés egymás mellett élését a források egyértelműen mutatják, de a tudományos értékelés máig vitatja, hogy az unió inkább egyenrangú társulás vagy svéd hegemónia volt-e.

14.2.5 Gazdasági modernizáció: mezőgazdaság, infrastruktúra és a vasipar

A bernadotte-i rendszer gazdaságpolitikája a napóleoni háborúk utáni újjáépítésre és a hosszú távú növekedés megalapozására irányult. A mezőgazdaság termelékenységének emelkedése szorosan összefüggött a **tagosítással**, a vetésforgó elterjedésével és a burgonya, valamint a takarmánynövények térnyerésével. A paraszti birtokok egyéni gazdálkodása tovább erősödött, és a falusi társadalomban is megjelent a piacra termelés. Ugyanakkor a modernizáció növekvő társadalmi különbségekkel járt: a földnélküli zsellérek, idénymunkások és cselédek száma emelkedett, ami a század második felének kivándorlási hullámaihoz is hozzájárult.

Az **infrastruktúra** fejlesztése a 19. század közepén gyorsult fel. A belvízi hajózás, a csatornaépítés és a postaút-hálózat bővítése már az 1820-as évektől javította a belső piac elérhetőségét. A **Göta-csatorna** (Göta kanal) 1832-es megnyitása a Balti-tengert kötötte össze a Kattegattel, és bár gazdasági jelentősége a vasútépítés korában mérséklődött, a műszaki modernizáció jelképévé vált. A vasúthálózat kiépítése az 1850-es évektől indult meg, részben állami, részben magántőke bevonásával. A vasút nemcsak a nyersanyagszállítást és a gabonakereskedelmet gyorsította fel, hanem a munkaerő mobilitását és az országos piac kialakulását is elősegítette. A svéd vasúti hálózat a század végére Európa egyik legsűrűbb, egy főre jutó hálózatává vált, bár a statisztikai összehasonlításoknál a ritka népesség torzító hatását figyelembe kell venni.

A vas- és erdőipar a svéd gazdasági modernizáció húzóágazata lett. A **svéd vasérc** hagyományosan fontos exportcikk volt, de a 19. század elején a technológiai elmaradás, a faszénhiány és a brit verseny visszavetette a termelést. Az 1850-es évektől a **Bessemer- és Martin-eljárás** bevezetése, a vasúti szállítás fejlődése és a lappföldi ércbányászat kezdetei új korszakot nyitottak. A fűrészáru-export – különösen Norrland partvidékéről – a norvég és svéd erdők kitermelésére épült, és a nyugat-európai ipari forradalmak nyersanyagigényét szolgálta ki. A modernizáció tehát nemcsak a svéd állam bürokratikus és oktatási rendszerére terjedt ki, hanem az ország északi, ritkán lakott erdővidékeit is bekapcsolta a transzatlanti áruforgalomba.

14.2.6 Társadalom és a politikai reformok kezdetei

A bernadotte-i rendszer társadalmi bázisa a 19. század első felében még alapvetően a birtokos parasztság, a hivatalnokréteg és a lutheránus egyház szövetségén nyugodott. A **parasztság** Svédországban viszonylag erős alkupozícióval rendelkezett, mert a rendi országgyűlésben külön rendet alkotott, és a szabad paraszti birtok aránya magas volt. Ez azonban nem jelentett társadalmi egyenlőséget: a birtokos parasztok és a földnélküli rétegek közötti szakadék a század közepétől folyamatosan nőtt. A **nők** jogállása a férfiakéhoz képest alárendelt maradt; a vagyonos özvegyek bizonyos vagyoni jogokkal rendelkezhettek, de a férjezett nők a gyámság alatt álltak, és a választójogból, az egyetemi tanulmányokból és a legtöbb hivatalból ki voltak zárva. A női munkavállalás a paraszti gazdaságokban, a háziiparban és a korai gyáriparban ugyanakkor általános volt, de ezt a kortárs közbeszéd gyakran láthatatlanná tette.

A politikai reformok a század közepén gyorsultak fel. Az 1840-es években a liberális ellenzék – amely a polgárság, a parasztság egy része és a hivatalnoki értelmiség soraiból szerveződött – követelte a **képviseleti reformot**, a sajtószabadság kiszélesítését és a céhrendszer lebontását. Az 1846-os céhreform a kézműipar szabályozását enyhítette, az 1858-as törvény pedig a nőtlen nők jogképességét részlegesen bővítette. Az 1866-os **kétkamarás országgyűlés** bevezetése volt a rendi képviselet utáni fordulópont: a régi négy rendi kamarát egy első és egy második kamara váltotta fel, bár a választójog továbbra is vagyoni és jövedelmi cenzushoz kötött, így a munkásság és a szegényebb parasztság jelentős része kimaradt. Ezt a reformot a 19. századi svéd politikai modernizációról szóló alfejezet tárgyalja részletesen.

A bernadotte-i rendszer modernizációja tehát kettős arculatú volt. Egyfelől intézményesítette a jogállamiságot, a közoktatás alapjait, a gazdasági infrastruktúrát és a norvég unió kereteit. Másfelől fenntartotta a vagyoni és nemi egyenlőtlenségeket, a rendi érdekképviselet örökségét és a királyi hatalom erős pozícióját. A modernizáció fogalma itt nem azonos a mai értelemben vett demokratizálódással: a politikai részvétel kiterjesztése csak a század utolsó harmadában és a 20. század elején következett be.

14.2.7 Források és bizonytalanságok

A bernadotte-i rendszer és a modernizáció vizsgálatához a legfontosabb elsődleges források az 1809-es kormányforma, az 1814-es uniós szerződés és a norvég alkotmány, a Riksdag jegyzőkönyvei, a királyi rendeletek, valamint az egyházi anyakönyvek és a gazdasági összeírások. Az állam hivatalos dokumentumai mellett a kortárs sajtó, a pamfletirodalom és a magánlevelezés is gazdag forrásanyagot kínál a politikai viták rekonstruálásához. A svéd történetírás a 19. század politikai és gazdasági folyamatairól alapos, de több ponton vitázó képet ad. A tudományos konszenzus szerint az 1866-os reform a parlamenti fejlődés fontos állomása volt, abban viszont nincs egységes álláspont, hogy a reform mennyire tekinthető a demokratikus átmenet kezdetének. A népoktatási törvény hatásának értékelése szintén vitatott: egyes kutatók az írástudás gyors emelkedését emelik ki, mások a törvény végrehajtásának egyenetlenségére és a lányok oktatásának korlátozott voltára hívják fel a figyelmet.

A svéd–norvég unió megítélése a svéd és norvég emlékezetpolitikában is eltérő. A norvég történeti elbeszélésben az unió gyakran a nemzeti ellenállás kereteként jelenik meg, míg a svéd hagyomány a békés testvériséget hangsúlyozza. A gazdasági adatoknál figyelembe kell venni, hogy a 19. század első felének svéd statisztikai rendszere még fejletlen volt; a népesedési, termelési és kereskedelmi becslések gyakran egyházi és adminisztratív összeírásokból származnak, ezért azokat óvatosan kell kezelni. A vasúthálózat és az ipari termelés adatai a század közepétől válnak megbízhatóbbá, de regionális bontásban itt is jelentős hiányok lehetnek.

14.2.8 Rövid összefoglaló

- A bernadotte-i rendszer 1810–1814-ben jött létre: Jean-Baptiste Bernadotte svéd trónörökössé választása után Svédország a napóleoni háborúkat lezáró koalíció oldalán Norvégiát szerezte meg, és a svéd–norvég unió perszonáluniójaként intézményesült.
- Az 1809-es kormányforma és az 1814-es uniós szerződés a királyi hatalmat korlátozó, de a rendi országgyűlésen alapuló politikai keretet hozott létre, amelyben a modern államépítés a jogállamiságra, a közigazgatásra és az oktatásra támaszkodott.
- A modernizáció az 1842-es népiskolai törvénnyel, az 1827-es tagosítással, a Göta-csatorna építésével és a vasúthálózat kiépítésének kezdeteivel járt együtt, de a társadalmi különbségek növekedését is magával hozta.
- A norvég unió intézményi szerkezete a közös királyt és a külügyeket svéd irányítás alatt tartotta, míg Norvégia saját parlamentet és belpolitikai autonómiát élvezett; a két ország viszonya a század folyamán fokozatosan kiéleződött.
- A gazdasági átalakulás húzóágazatai a mezőgazdasági termelékenység növekedése, a vas- és erdőipar, valamint a közlekedési infrastruktúra fejlesztése voltak; e folyamatok a vidéki társadalmat is átalakították.
- A politikai reformok csak fokozatosan követték a gazdasági változásokat: az 1846-os céhreform és az 1866-os kétkamarás parlament a liberális ellenzék nyomására született, de a széles körű választójog még évtizedekig váratott magára.

14.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen bel- és külpolitikai megfontolások vezettek Bernadotte trónörökössé választásához, és milyen kompromisszummal jött létre a svéd–norvég unió 1814-ben?
2. Hasonlítsa össze a rendi országgyűlés és az 1866-os kétkamarás parlament képviseleti elvét! Mely társadalmi csoportok maradtak ki a politikai részvételből?
3. Milyen társadalmi következményei voltak a tagosításnak és a korai iparosodásnak a svéd vidéki társadalomban? Hogyan változott a parasztság belső tagoltsága?

4. Miért nevezhető a bernadotte-i modernizáció kettős arculatúnak az államépítés és a demokratizálódás szempontjából? Milyen források támasztják alá ezt az értelmezést?

14.3 Iparosodás, kivándorlás és a munkásmozgalom

Svédország 19. század végi átalakulása három, egymást erősítő folyamatként fogható fel: a lassan induló, majd az 1870-es évektől felgyorsuló iparosodás, a tömeges kivándorlás Észak-Amerikába, valamint az ipari munkásság számára szervezeti formákat és politikai képviseletet kereső munkásmozgalom megszületése. Ezek a folyamatok nem választhatók el a korábbi modernizációs lépésektől – a vasútépítés állami támogatásától, a kereskedelmi liberalizálástól és a céhrendszer lebontásától –, ugyanakkor új törésvonalakat is létrehoztak: a város és vidék, a tőke és munka, valamint a maradás és a kivándorlás között. Az alábbiakban ezt a három témát időrendben és tematikusan tárgyaljuk, különös figyelmet fordítva a regionális különbségekre és a források bizonytalanságaira. Az alfejezet a bernadotte-i modernizáció központi állami intézkedéseit követő gazdasági-társadalmi folyamatokra összpontosít, és előkészíti a választójogi küzdelmek és a parlamentarizmus kérdését.

14.3.1 Az iparosodás feltételei és regionális mintázatai

Svédország iparosodása – a nyugat-európai élbolytól elmaradva – a 19. század második felében gyorsult fel, és szorosan kapcsolódott a természeti erőforrások kiaknázásához. A folyamatot három tényező segítette: az állami infrastruktúra-beruházás, a mezőgazdasági termelékenység növekedése, valamint a fa-, vas- és később acélipar exportpiacokra termelése.

A vasúthálózat kiépítése a svéd állam tudatos modernizációs politikájának része volt. Az 1850-es évektől kezdve az országos fővonalakat (*stambanor*) állami finanszírozással építették, hogy összekössék a déli mezőgazdasági régiókat a nyersanyagban gazdag északi területekkel és a kikötőkkel. Ez a beruházás nemcsak a szállítási költségeket csökkentette, hanem munkahelyeket is teremtett, és elősegítette a tőke- és munkaerő-áramlást. A vasúthálózat hossza az 1860-as évektől meredeken nőtt, bár a pontos számok a hivatalos statisztikai forrásokban eltérően szerepelnek, mivel a magán- és állami vonalakat különbözőképpen tartották nyilván. A vasútépítés nemcsak gazdasági, hanem társadalmi hatással is járt: új települések jöttek létre az állomások körül, és a korábban elzárt vidékek bekapcsolódtak az országos piacba.

A faipar a legdinamikusabban fejlődő ágazat volt. A norrlandi folyók mentén működő fűrészmalmok (*sågverk*) a gőzfűrész technológia engedélyezése után (1849) tömegesen láttak hozzá a faanyag kitermeléséhez és feldolgozásához. A faexport – elsősorban Nagy-Britanniába, majd Németországba – gyorsan növekedett, és a 19. század végére a faipari termékek a svéd kivitel egyik legfontosabb tételévé váltak. A faipar azonban erősen idényjellegű maradt: a munkások jó része télen a fakitermelésben, nyáron a mezőgazdaságban dolgozott. A norrlandi erdők kitermelése komoly környezeti és társadalmi következményekkel járt: a régióban megváltozott a földhasználat, és a helyi lakosság, köztük a számi közösségek, elvesztette a rénszarvaslegeltetéshez szükséges területek egy részét. A számi jogok kérdése a 20. században és a jelenkorban is központi vitatéma maradt.

A vas- és acélipar hagyományosan a Bergslagen régióra koncentrálódott, ahol a középkor óta bányásztak vasércet. A 19. század második felében a technológiai újítások – a Bessemer- és a Siemens-Martin-eljárás – lehetővé tették a nagyobb mennyiségű és jobb minőségű acél előállítását. A svéd acél minőségi előnye (a tiszta vasérc miatt) megmaradt, de a termelés volumene elmaradt a nagy ipari országokétól. A század végén az új északi bányák (Gällivare, Kiruna) megnyitása új lendületet adott az ágazatnak, bár a vasérc nagyüzemi exportja csak a 20. század elején, a

vasúti összeköttetés kiépülése után bontakozott ki. A bányavállalatok és a kohászati üzemek gyakran vállalati településekként (*brukssamhällen*) működtek, ahol a tulajdonos család egyszerre volt munkáltató, földesúr és helyi elöljáró. Ez a patriarchális rendszer a munkások lakhatását és ellátását is biztosította, de egyben erős függőséget is teremtett, és késleltette az önálló munkásmozgalom kibontakozását ezekben a régiókban.

A városiasodás viszonylag lassú volt: 1900-ban a lakosság kisebbsége élt városokban, de Stockholm, Göteborg és Malmö gyorsan növekedett. Az ipari munkásság jelentős része azonban vidéki ipartelepeken és kisvárosokban dolgozott, nem pedig nagyvárosi gyárakban. Ez a vonás megkülönböztette Svédországot a brit vagy német iparosodástól, és befolyásolta a munkásmozgalom szerveződését is: a szakszervezetek sokáig széttagoltak voltak, és a munkásság egy része a hagyományos falusi közösségekben élt.

A mezőgazdaságban a 19. század folyamán a tagosítás (*laga skifte*) és a vetésforgó bevezetése növelte a termelékenységet. A burgonya terjedése csökkentette az éhínség kockázatát, a tejgazdaságok pedig a piacra termelést erősítették. Ennek ellenére a falusi szegénység és a földnélküli agrárnépesség (*statare, torpare*) aránya magas maradt. A svéd egyház anyakönyvei és a rendszeres népszámlálások alapján a népességszám a század folyamán több mint kétszeresére nőtt, ami a mezőgazdasági munkaerőpiacot túlterhelte. A hivatalos statisztikák pontos számokat rögzítenek, de a kortárs és mai becslések a vándorlások miatt bizonytalanok lehetnek. Mindenesetre a népességnövekedés és a vidéki szegénység kulcsfontosságú volt a kivándorlásban.

14.3.2 A kivándorlás Amerikába: okok, lépték és következmények

A tömeges kivándorlás (*utvandring*) Észak-Amerikába az 1840-es években kezdődött kisebb, vallási indíttatású csoportokkal, de igazi tömegméreteket az 1860-as évek végétől öltött. A kivándorlók többsége a szegényebb vidéki régiókból indult: Småland, Öland, Värmland, Dalarna megyékből. A kivándorlás okai összetettek voltak, és a történészvita régóta vitatja, hogy a „push” (taszító) vagy a „pull” (vonzó) tényezők voltak-e a meghatározóak.

A taszító tényezők közé tartozott a földhiány, a magas adók, a katonai szolgálat, a rossz termés és a mezőgazdasági válság, valamint a társadalmi mobilitás korlátozottsága. A földnélküli zsellérek és cselédek számára a svéd vidék kevés lehetőséget kínált. A vallási és politikai üldözés is szerepet játszott – például a szabad egyházak hívei vagy a korai szocialisták –, bár ezek kisebb csoportot érintettek. A vonzó tényezők közé tartozott az Egyesült Államok olcsó földajánlata (Homestead Act, 1862), a magas bérszínvonal és a munkaerőhiány. Az Amerikából érkező levelek (*Amerikabrev*) és a hazatérők beszámolói láncmigrációs hálózatokat építettek ki: a korábbi kivándorlók pénzt küldtek haza, útiköltséget finanszíroztak, és segítettek a beilleszkedésben. A kivándorlási ügynökök és hajóstársaságok is aktívan toboroztak, ami a folyamatot felgyorsította, ugyanakkor visszaélésekre is lehetőséget adott.

A kivándorlás mérete jelentős volt. A svéd Statisztikai Hivatal kiutazási nyilvántartásai és az amerikai bevándorlási adatok alapján a 19. század második felében több százezer svéd hagyta el az országot. Egyes összeírások szerint 1851 és 1900 között mintegy 800 000 – 1 000 000 fő vándorolt ki, de ez a szám becslés, mivel a kiutazók egy része visszatért, mások pedig többször is átkeltek. Az 1880-as években volt a legnagyobb hullám; 1887-ben a becslések szerint a csúcs meghaladta az évi 50 000 főt, de ezek a számok az adatforrások eltérései miatt bizonytalanok. A kivándorlás az akkori svéd népességhez képest igen magas arányú volt: a 19. század végén a népesség növekedésének jelentős részét elvitte a kivándorlás, és bizonyos régiókban – főleg a dél-svéd szegényebb megyékben – a lakosság évtizedekig csökkent vagy stagnált.

A kivándorlók demográfiai összetétele változatos volt: többségben fiatal felnőttek, gyakran egész családok vagy faluközösségek tagjai. A nők aránya magas volt, sokan cselédként vagy háztartási

alkalmazottként érkeztek az Egyesült Államokba, ahol új munkalehetőségek és nagyobb személyes szabadság várt rájuk. A kivándorlás tehát nem csupán férfiak jelensége volt, és a nemi szerepek átalakulására is hatással volt: az amerikai körülmények között a nők gyakran hamarabb váltak önállóvá, és bizonyos jogokkal (tulajdon, oktatás) élhettek, amelyek Svédországban még nem voltak elérhetők.

Az amerikai svéd közösség elsősorban a középnyugati államokban (Minnesota, Illinois, Wisconsin, Iowa) és a keleti part nagyvárosaiban összpontosult. A svéd bevándorlók mezőgazdasági telepesek, vasútépítő munkások, bányászok, erdei munkások, később városi ipari munkások lettek. Az amerikai svéd egyházak, újságok, iskolák és egyesületek fontos szerepet játszottak a nyelv és az identitás megőrzésében, miközben fokozatosan asszimilálódtak. A hazautalások (*remittances*) jelentős gazdasági tényezőt jelentettek a svéd családoknak, és a visszavándorlás sem volt elhanyagolható: a kivándorlók egy része megtakarítással tért haza, és gyakran földet vásárolt vagy vállalkozásba kezdett. A visszavándorlók tapasztalatai – például a munkamódszerek, a szervezett munkásság, a demokratikus szokások – hatással voltak a svéd társadalmi és politikai fejlődésre is.

A kortárs svéd közvélemény megosztott volt a kivándorlás megítélésében. A konzervatív és nacionalista körök a nemzeti vérveszteséget látták benne, míg a liberálisok és a kivándorlási ügynökök a túlnépesedésből való kiutat hangsúlyozták. A kormányzat 1884-ben vizsgálóbizottságot állított fel a kivándorlás okainak feltárására, de érdemi korlátozó intézkedésekre nem került sor. A kivándorlás tehát a svéd történelem olyan tömegjelensége, amelyet ma is élénk emlékezetpolitikai érdeklődés övez, különösen a svéd-amerikai leszármazottak körében. A 20. században Vilhelm Moberg „A kivándorlók” című regényciklusa (1949–1959) a svéd nemzeti emlékezet egyik alapműve lett, és hozzájárult ahhoz, hogy a kivándorlást a szegénységből a jobb élet felé vezető útként ábrázolja; ez az értelmezés azonban emlékezetpolitikai konstrukció, nem pedig semleges történeti leírás.

14.3.3 A munkásmozgalom és a szakszervezeti szerveződés

Az iparosodás és a városiasodás új társadalmi osztályt, az ipari munkásságot hozta létre, amely fokozatosan saját szervezeteket kezdett kialakítani. A céhrendszer lebontása (1846-ban a céhek kötelező tagságának eltörlése, 1864-ben a teljes céhrendszer megszüntetése) szabaddá tette a munkaerőpiacot, de a munkások védelmét is megszüntette. A munkásréteg növekedése nyomán az 1870-es évektől kezdve helyi szinten megjelentek az első szakszervezetek (*fackföreningar*), amelyek bérkövetelésekkel, munkaidőcsökkentési és munkakörülmény-javítási célokkal léptek fel.

A szakszervezeti szerveződés először a szakképzett munkások körében indult meg (nyomdászok, vas- és fémipari munkások, vasutasok). Az 1880-as években országos szakszervezeti szövetségek alakultak, bár ezek tagsága és ereje régiónként és szakmánként változó volt. A munkáltatók kezdetben mereven ellenálltak a szakszervezeteknek, és gyakran alkalmaztak sztrájktörőket, valamint feketelistákat. A sztrájkok gyakran erőszakba torkolltak, de a svéd állam ritkán avatkozott be közvetlenül, inkább a tulajdonjogot védő bírósági döntésekkel sújtotta a sztrájkolókat. A munkaadói oldal érvelése szerint a munkások szerződéses szabadsága egyenlő volt a munkáltatóéval, ezért a kollektív fellépést a szerződés megsértésének tekintették; a munkások ezzel szemben a gyakorlati kiszolgáltatottságot hangsúlyozták.

A politikai munkásmozgalom az 1880-as években bontakozott ki. August Palm szocialista agitátor 1881-ben tartott beszédei nyomán terjedt a szocialista eszme, és 1889-ben Stockholmban megalakult a szociáldemokrata munkáspárt (*Sveriges socialdemokratiska arbetareparti*, SAP). A párt alapító programját a marxista osztályharc és a termelőeszközök társadalmasításának követelése hatotta át, de a gyakorlati munka hamarosan a reformista irányt erősítette: a

választójog kiterjesztése, a szociális törvényhozás, a munkásvédelem és az oktatás fejlesztése került a középpontba. Hjalmar Branting, a párt későbbi vezetője, a parlamentáris úton elérhető reformok híve volt. A 19. századi svéd szociáldemokrácia tehát nem azonos a 20. századi kormányzó párttal: kezdetben kicsi, részben illegális vagy féllegális szerveződés volt, amelynek tagjai a munkások, kisiparosok és értelmiségiek szűk rétegéből kerültek ki.

A munkásmozgalom szorosan összekapcsolódott az általános választójogért folytatott harccal. A 19. század végi svéd választójog erősen vagyoni cenzushoz kötött volt: a lakosság többsége, különösen a munkások és a szegényparasztság, nem szavazhatott. A liberálisok egy része támogatta a választójog kiterjesztését, de a konzervatívok, valamint a nagybirtokosok és gyárosok ellenezték. A munkásmozgalom a választójogi küzdelmet a szociális reformokkal kapcsolta össze, ami a 20. század elején nagy politikai áttöréshez vezetett. Ezt a folyamatot a következő alfejezet tárgyalja részletesen.

A szakszervezeti mozgalom országos szintű egységesülése 1898-ban következett be, amikor megalakult a szakszervezeti központ, a *Landsorganisationen i Sverige* (LO). Ez a szervezet a különböző szakmai szövetségeket fogta össze, és erős központi irányítást alakított ki. A LO alapítását a munkaadók is hamarosan követték: 1902-ben létrehozták a *Svenska Arbetsgivareföreningen* (SAF) munkaadói szövetséget. A két országos szövetség közötti konfliktusok a 20. század elején nagy sztrájkokhoz és kizárásokhoz vezettek, amelyek a svéd munkaerőpiaci modell kialakulásának előzményei lettek. Bár a LO és a SAF alapítása formailag a 19. század végére, illetve a 20. század elejére esik, a munkásmozgalom intézményesülése ebben az időszakban vált visszafordíthatatlanná.

A munkásmozgalom nemcsak bérharccal foglalkozott, hanem saját kulturális intézményhálózatot is létrehozott: tanulókörök, népfőiskolák, könyvtárak, dalárdák, sportegyesületek és szakszervezeti sajtó (például a *Social-Demokraten* című lap). A munkáskultúra célja a munkások műveltségének emelése és osztálytudatának erősítése volt. A nők sajátos helyzetben voltak: a gyári munkásnők és a háztartási alkalmazottak gyakran alacsony bérért dolgoztak, és a szakszervezetek eleinte kevéssé foglalkoztak velük. A női munkások saját szerveződései és a polgári nőmozgalommal való kapcsolat azonban fokozatosan a nemi egyenlőség kérdését is napirendre tűzte. A munkásmozgalom a nők politikai jogaiért is küzdött, bár ezt sokáig alárendelte a férfi munkások választójogának követelésének.

A munkavédelmi törvényhozás kezdetei is erre az időszakra esnek. Az 1880-as évektől fogva a svéd országgyűlés elfogadta az első olyan törvényeket, amelyek korlátozták a gyermekmunkát, szabályozták a munkaidőt és balesetbiztosítást vezettek be. A törvények végrehajtása azonban gyakran hiányos maradt, mivel a felügyeleti hatóság erőforrásai korlátozottak voltak, és a munkáltatók ellenállása is jelentős volt. A szociális kérdés – a munkások lakhatása, egészségügye, oktatása – a századfordulóra a politikai közbeszéd állandó témájává vált. A munkásmozgalom ezt a kérdést nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi és politikai problémaként is keretezte: a munkások emberi méltóságáért és politikai egyenjogúságáért folytatott harcot hirdetett.

A munkásmozgalom erősödése nem volt egyenletes. Az iparilag fejlettebb régiókban (Stockholm, Göteborg, Bergslagen) a szakszervezetek és a párt erősebbek voltak, míg a mezőgazdasági vidékeken gyakran a szabad egyházak (*frikyrkor*) és a józansági mozgalom (*nykterhetsrörelsen*) játszottak hasonló szervező szerepet. A munkásmozgalomnak versengenie kellett ezekkel a népmozgalmakkal (*folkrörelser*), amelyek szintén a társadalmi reformokat tűzték zászlajukra. A nemzeti romantika és a konzervatív értékrend hívei pedig a munkásmozgalmat gyakran idegen, forradalmi fenyegetésként ábrázolták, ami hozzájárult a politikai polarizációhoz. Ez a polarizáció azonban nem azonos a mai „baloldal–jobboldal” szembenállással: a korabeli törésvonalak a szabad kereskedelem, a választójog, az egyház szerepe és a szociális kérdés köré szerveződtek.

Összességében a 19. század végi svéd munkásmozgalom olyan szervezeti kereteket teremtett, amelyek a 20. században a svéd jóléti állam és munkaerőpiaci modell alapjává váltak. A szakszervezetek és a szociáldemokrata párt közötti kapcsolat szorossága, valamint a munkáltatókkal való későbbi tárgyalásos kapcsolat már ekkor kirajzolódott, bár a munkaerőpiaci békeszerződések rendszere csak az 1930-as években szilárdult meg.

14.3.4 Források és bizonytalanságok

Az iparosodás, a kivándorlás és a munkásmozgalom történetének fő forrásai a svéd állami statisztikai hivatal (*Statistiska centralbyrån*, SCB) kiadványai, az egyházi anyakönyvek, a népszámlálások, a vasúti és ipari vállalatok éves jelentései, valamint a kivándorlási ügynökök és a hajóstársaságok nyilvántartásai. A munkásmozgalom esetében kiemelt források a szakszervezeti jegyzőkönyvek, a szociáldemokrata sajtó (például a *Social-Demokraten*), a pártkongresszusi iratok, valamint a kormányzati vizsgálóbizottságok jelentései. Fontos másodlagos irodalom a svéd gazdaságtörténet, a migrációkutatás és a munkásmozgalom-történetírás, amelyek a 20. század folyamán sokat változtak.

A bizonytalanságok több szinten jelentkeznek. Először is, a kivándorlási statisztikák nem teljesek: a kiutazók egy része nem regisztráltatta magát, a visszavándorlókat gyakran nem jegyezték fel pontosan, és a svéd és amerikai adatsorok eltérnek egymástól. Emiatt a kivándorlási hullámok méretére vonatkozó számok becslések, nem pedig pontos mérések. Másodszor, a svéd iparosodás mértékének gazdasági mutatói (például a GDP vagy az ipari termelés volumene) a 19. századra vonatkozóan rekonstrukciók, amelyek módszertani viták tárgyát képezik. Harmadszor, a munkásmozgalom korai történetét sokáig a mozgalom saját hivatalos emlékezete alakította, amely hajlamos volt heroizálni a szervezési sikereket és alábecsülni a belső vitákat, illetve a nők és a kisebbségek szerepét. A modern kutatás ezt a képet árnyalja, de a források egyoldalúsága miatt bizonyos kérdések – például a sztrájkok erőszakosságának megítélése vagy a szakszervezeti tagság valódi nagysága – továbbra is vitatottak. A kivándorlás okainak elemzése szintén értelmezési viták tárgya: egyes kutatók a gazdasági tényezőket, mások a társadalmi hálózatok szerepét hangsúlyozzák, és a „push–pull” modell sem problémamentes.

14.3.5 Rövid összefoglaló

- Svédország iparosodása a 19. század második felében gyorsult fel, szorosan kötődve a vasúthoz, a faiparhoz, a vas- és acéliparhoz, valamint a vízenergia hasznosításához; a folyamat regionálisan erősen egyenlőtlen volt.
- A mezőgazdasági termelékenység növekedése és a gyors népességnövekedés együtt járt a vidéki szegénység növekedésével, ami a kivándorlás egyik fő oka lett.
- A tömeges észak-amerikai kivándorlás az 1860-as évektől az 1890-es évekig több százezer embert érintett; az okok között a földhiány, a magas adók, a vallási és politikai okok, valamint az amerikai gazdasági vonzerő egyaránt szerepeltek.
- Az „Amerika-levelek” és a láncmigráció fenntartotta a kivándorlási hálózatokat; a kivándorlók között sok nő volt, akik számára az emigráció gyakran nagyobb személyes szabadságot jelentett.
- A céhrendszer megszűnése után az ipari munkásság saját szervezeteket hozott létre: előbb helyi szakszervezetek, majd országos szövetségek és 1889-ben a szociáldemokrata munkáspárt (SAP).
- A munkásmozgalom a bérharc mellett az általános választójogért és a szociális törvényhozásért küzdött, és szoros kapcsolatot épített ki a szakszervezeti mozgalommal; 1898-ban megalakult a LO, 1902-ben a munkaadói SAF, ami a századfordulóra kiélezte a munkaerőpiaci konfliktusokat.

- A munkásmozgalom saját kulturális intézményei (tanulókörök, népfőiskolák, sajtó) a munkások műveltségét és osztálytudatát erősítették, és előkészítették a 20. századi svéd jóléti modellt.

14.3.6 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan járult hozzá a svéd állam vasútépítési politikája az iparosodás regionális mintázatához? Hasonlítsa össze a faipar és a vasipar szerepét!
2. Milyen gazdasági, demográfiai és vallási tényezők magyarázzák a svéd kivándorlás hullámait, és miért nehéz pontosan mérni a kivándorlók számát?
3. Miben különbözött a svéd munkásmozgalom szerveződési módja a korabeli liberális reformmozgalmaktól, és hogyan kapcsolódott az általános választójog kérdéséhez?
4. Milyen forráskritikai problémákat vet fel a munkásmozgalom korai történetének rekonstruálása a szakszervezeti sajtó és a kormányzati jelentések alapján?
5. Miért tekinthető a kivándorlás egyszerre gazdasági migrációnak és emlékezetpolitikai konstrukciónak a svéd nemzeti narratívában?

14.4 A parlamentarizmus és a választójog kiterjesztése

A svéd politikai rendszer átalakulása a 19. század második felében és a 20. század első évtizedeiben nem egyszeri esemény, hanem fokozatos, sokszor kompromisszumokkal terhelt folyamat volt. Az Iparosodás, kivándorlás és a munkásmozgalom alfejezetben bemutatott társadalmi változások – a gyors urbanizáció, a munkásság számának növekedése, a népi mozgalmak megerősödése – új politikai igényeket hoztak felszínre. A régi, rendi alapú országgyűlés és a szűk körű választójog már nem tudta képviselni ezt az átalakuló társadalmat. A következőkben azt vizsgáljuk, hogyan váltotta fel a rendi országgyűlést a kétkamarás parlament, milyen korlátai maradtak a választójognak, hogyan formálódtak a modern pártok, és miként tört meg a királyi hatalom ellenállása a parlamentarizmussal szemben. A hangsúly a 19. század végi és a 20. század eleji reformokon van, mivel a svéd demokratizálódás csomópontja ide esik, és ez alapozza meg a későbbi népi otthon politikáját.

14.4.1 A rendi országgyűlés és az 1865–66. évi reform

A 19. század közepén Svédországban a törvényhozást a **négy rendi országgyűlés** (svédül *ståndsriksdagen*) alkotta, amely a nemesség, a papság, a polgárság és a parasztság képviselőit külön kamarákba rendezte. Az 1809. évi **kormányzati forma** (*regeringsform*) megtartotta ezt a rendi szerkezetet, bár elvileg elválasztotta a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat. A 19. század közepére azonban a rendi országgyűlés egyre kevésbé felelt meg a társadalmi valóságnak: a parasztságon belül differenciálódás ment végbe, a városi polgárság megerősödött, és a nemesség sem alkotott homogén tömböt. A liberális ellenzék a rendszer elavultságát bírálta, míg a konzervatívok a hagyományos rendi egyensúlyt védték.

A reform kulcsfigurája **Louis De Geer** igazságügyminiszter volt, aki 1863-ban terjesztette elő a kétkamarás parlamentre vonatkozó javaslatát. A terv az volt, hogy a négy rend helyett egy **kétkamarás országgyűlést** (*tvåkammarriksdagen*) hozzanak létre. Az 1865. decemberi rendi ülésen a javaslatot hosszú vita után elfogadták, és 1866 elején lépett életbe. A reform a svéd politikatörténet egyik legfontosabb fordulópontja, de kompromisszumos jellegét nem szabad alábecsülni.

Az új **első kamara** (*första kammaren*) tagjait nem közvetlenül a választópolgárok, hanem a megyei tanácsok és a nagyobb városok közgyűlései választották, kilenc évre. A kamara összetételét szándékosan úgy alakították ki, hogy a konzervatív, vagyonos elit domináljon: magas vagyoni cenzus írta elő, hogy ki lehetett tag, és a választó testületek is szűk körből kerültek ki. A **második kamara** (*andra kammaren*) tagjait három évre, közvetlenül választották, de itt is csak az a 21 évet betöltött férfi szavazhatott, aki bizonyos vagyonnal vagy jövedelemmel rendelkezett. A kétkamarás rendszer tehát egyszerre teremtette meg a modern parlamentarizmus alapjait, és konzerválta a társadalmi hierarchiát.

A reform következménye az volt, hogy a parasztság – amely a rendi országgyűlésben saját rendként jelent meg – a második kamarába került, de a városi munkások, a cselédek, a szegényparasztok és a nők továbbra is kívül maradtak. Az országgyűlés tehát továbbra sem volt népképviselet a modern értelemben, hanem a vagyoni elit és a középrétegek intézménye.

14.4.2 A választójog társadalmi korlátai

A 19. század végi svéd választójog pontos terjedelmét nehéz megadni, mert a cenzus összetett volt: ingatlan, adófizetés, jövedelem vagy bizonyos vagyoni helyzet alapján lehetett szavazni. A becslések szerint 1866-ban a 21 éven felüli férfiaknak csak körülbelül **20 százaléka** rendelkezett választójoggal a második kamarai választásokon. Ez az arány a század végére valamelyest emelkedett, de a felnőtt lakosság többsége – a munkások, a szegények, a nők – továbbra is politikailag jogfosztott maradt. Az első kamara esetében a választói kör még ennél is szűkebb volt.

Ezt a korlátozott választójogot a korabeli politikai elit részben azzal indokolta, hogy a politikai jogok gyakorlásához bizonyos vagyoni függetlenség és műveltség szükséges. Ez az érvelés azonban a szociáldemokrata és liberális mozgalom megerősödésével egyre inkább vitatottá vált. Az iparosodás következtében kialakult gyári munkásság nem rendelkezett sem ingatlannal, sem jelentős jövedelemmel, így a fennálló rendszer strukturálisan kizárta őket a politikai részvételből. A munkásmozgalom ezért a választójog kiterjesztését nem csupán politikai, hanem szociális kérdésként is kezelte.

14.4.3 Pártok kialakulása és a politikai polarizáció

A kétkamarás rendszer kezdetben nem ismerte a modern értelemben vett pártokat. A képviselők lazán szerveződő csoportokba tömörültek, és a politikai viták gyakran személyi vagy regionális alapon zajlottak. Az 1860-as években azonban a második kamarában megalakult a **Lantmannapartiet** (kb. „vidéki párt”), amely elsősorban a paraszti birtokosok érdekeit képviselte, és a szabadkereskedelem, a költségvetési takarékosság, valamint a védővámok elutasítása mellett állt ki. Ez a párt hosszú ideig a parlament legerősebb csoportja volt, de belső ellentétek is feszítették.

Az 1880-as években a **vámvita** hozta felszínre a politikai törésvonalakat. Az olcsó külföldi gabona beáramlása miatt a svéd mezőgazdasági termelők védővámokat követeltek, míg a fogyasztók, a városi polgárság és a szabadkereskedelmi elveket valló liberálisok ellenezték azokat. A vita átalakította a politikai szövetségeket, és hozzájárult a pártok formálódásához. A Lantmannapartiet 1888 körül kettészakadt, a protekcionista és a szabadkereskedelmi áramlatok mentén.

A modern pártrendszer csírái a 19–20. század fordulóján jelentek meg. **A Svéd Szociáldemokrata Munkáspárt** (*Socialdemokratiska arbetarepartiet*, SAP) 1889-ben alakult meg, programjában az általános és egyenlő választójogot, a munkavédelem kiterjesztését és a szocialista átalakulás hosszú távú célját követte. A liberálisok 1900 körül **Liberala samlingspartiet** néven

szerveződtek, és a választójogi reform, az alkotmányos parlamentarizmus, valamint a szociális kérdések mérsékelt kezelése mellett foglaltak állást. A konzervatívok 1904-ben hozták létre az **Allmänna valmansförbundet** (A közjogi választószövetség) nevű szervezetüket, amely a fennálló társadalmi rend védelmét, a királyi hatalom fenntartását és a választójogi reform elutasítását vagy lassítását tűzte zászlajára.

Ezek a pártok már nem csupán parlamenti frakciók voltak, hanem tagsággal, sajtóval és helyi szervezetekkel rendelkező, modern tömegszervezetek. A politikai mobilizáció így kiszélesedett, de a választójog szűkössége miatt a pártok támogatottsága és parlamenti képviselete között jelentős eltérés alakult ki. A szociáldemokraták például már az 1890-es években sok munkást szerveztek be, de a parlamentben alig voltak jelen, mert a munkások nagy része nem szavazhatott.

14.4.4 A választójogi mozgalom és az 1902-es tüntetés

A 19. század végén a választójog kiterjesztése lett a svéd belpolitika legégetőbb kérdése. A szociáldemokraták és a liberálisok egyaránt az **általános választójog** (*allmän rösträtt*) bevezetését követelték, bár elképzeléseik különböztek: a liberálisok a férfiak választójogát akarták, a szociáldemokraták – legalábbis retorikájukban – a nőkre is kiterjedőt. A konzervatívok a vagyoni cenzus fenntartása mellett érveltek, és a reformot a társadalmi stabilitás veszélyeztetésének tekintették.

A feszültség 1902-ben csúcsosodott ki, amikor a választójogi mozgalom hatalmas demonstrációt szervezett Stockholmban. A tüntetést a rendőrség feloszlatta, de a nyomás ettől nem csökkent. A **női választójogi mozgalom** is ebben az évben intézményesült: megalakult a **Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt** (LKPR, „A női politikai választójog országos egyesülete"). A nőszervezetek a férfiakéval azonos feltételű szavazati jogot követeltek, de a mozgalom belső megosztottsága – például a politikai pártokhoz való viszony kérdésében – gyengítette egységét.

A választójogi kérdés a parlamentben is patthelyzetet teremtett. 1906-ban a liberális **Karl Staaff** kormánya választójogi törvényjavaslatot terjesztett elő, amely a második kamara számára általános férfi választójogot és arányos választási rendszert irányzott elő. Az első kamara azonban – konzervatív összetétele miatt – elutasította a javaslatot. A reform így elakadt.

14.4.5 Az 1907–1909. évi választójogi reform

A patthelyzetet végül a konzervatív miniszterelnök, **Arvid Lindman** kormánya oldotta fel, méghozzá azzal, hogy maga terjesztett be egy kompromisszumos reformot. Az 1907-ben elfogadott és 1909-ben hatályba lépett törvény **általános választójogot** adott a 24 éven felüli férfiaknak a második kamarai választásokon. A vagyoni cenzust eltörölték, de bizonyos korlátozások maradtak: szavazhattak azok a férfiak, akik adót fizettek, nem részesültek szegénygondozásban, és rendezték adótartozásukat. A reform bevezette az **arányos választási rendszert**, amely a korábbi többségi rendszer helyett a pártok szavazatarányos képviseletét tette lehetővé.

A reform azonban nem érintette az első kamarát, amely továbbra is közvetett módon, szűk választói körrel, kilenc évre választott, konzervatív többségű testület maradt. A nők pedig teljesen kimaradtak a szavazati jogból. A kompromisszum tehát a konzervatívok számára az első kamara védelmét, a liberálisok és szociáldemokraták számára a második kamara demokratizálását hozta. A reform így részleges győzelem volt a demokratikus erők számára, de a teljes egyenlőséget nem valósította meg.

Az 1911-es választáson – az új rendszer szerint először – a liberálisok nyertek, Karl Staaff alakíthatott kormányt. Ez jelezte, hogy a reform hosszabb távon a demokratikus pártoknak kedvezett, de a királyi hatalom és az első kamara továbbra is fékező erőt jelentett.

14.4.6 A parlamentarizmus harca és az 1914-es válság

A 19. századi alkotmányos rendszerben a király nevezte ki a kormányt, és a kormánynak formálisan nem kellett a parlament többségének bizalmát bírnia. A gyakorlatban azonban a 20. század elején egyre inkább elfogadottá vált az az elv, hogy a kormánynak élveznie kell a **Riksdag** többségének támogatását. Ezt az elvet hívjuk **parlamentarizmusnak** (*parlamentarism*), amely Svédországban nem alkotmányos szövegben, hanem politikai gyakorlatban formálódott.

A folyamat drámai fordulópontja volt az **1914-es udvari válság** (*borggårdskrisen*). II. Gusztáv király (Gustaf V) 1914 februárjában a stockholmi királyi palota udvarán, a *Borggården* nevű téren beszédet mondott, amelyben a hadsereg fejlesztése mellett foglalt állást, szemben a liberális kormány óvatosabb álláspontjával. A beszéd nyilvánvalóan politikai beavatkozás volt a kormány munkájába. Karl Staaff miniszterelnök lemondott, a király pedig a konzervatív **Hjalmar Hammarskjöld**-öt nevezte ki. A válság megmutatta, hogy a királyi hatalom még mindig képes felülírni a parlamenti többség akaratát, és ez országos felháborodást váltott ki a liberálisok és a szociáldemokraták körében.

A következő években a parlamentarizmus kérdése a belpolitika középpontjába került. Az 1917-es választásokon a liberálisok és a szociáldemokraták együttesen többséget szereztek. A király kénytelen volt elfogadni a **Nils Edén** liberális vezető és **Hjalmar Branting** szociáldemokrata vezető által alakított koalíciós kormányt, amely nyíltan a Riksdag többségére támaszkodott. Ezzel a gyakorlatban eldőlt, hogy a kormány a parlament bizalmától függ, nem pedig a király tetszésétől. A parlamentarizmus elve 1917-ben tehát győzött, bár formális alkotmányos rögzítése csak jóval később, az 1974-es kormányzati formában történt meg.

14.4.7 A nők választójoga és az 1919–1921. évi reform

A parlamentarizmus áttörése lehetővé tette a választójog további kiterjesztését is. Az Edén–Branting-kormány 1919-ben alkotmányreformot terjesztett elő, amelyet a Riksdag elfogadott. A reform **általános választójogot** adott a nőknek is, és demokratizálta az első kamara választását: a megyei és községi választásokon is bevezette az általános választójogot, így az első kamara közvetve szélesebb társadalmi bázisra támaszkodhatott. A nők választójoga mellett a korábbi férfi választójogi korlátozásokat is tovább enyhítették.

Az 1919-es reform eredményeként az **1921-es választás** volt az első, amelyen a nők is szavazhattak és indulhattak parlamenti képviselőként. Ezzel a svéd választójogi küzdelem nagyjából lezárult, bár a demokratizálódás nem minden területen volt teljes: a királyi hatalom formálisan még sokáig befolyásolta a politikai folyamatokat, és a felső kamara konzervatív jellege is csak fokozatosan oldódott.

14.4.8 A svéd demokratizálódás sajátosságai

A svéd út a politikai modernizációban több szempontból is sajátos. Először is, a reformok **fokozatosan**, békés úton, a parlamenten belüli kompromisszumokkal valósultak meg. Nem tört ki forradalom, és a rendi országgyűlést is törvényes úton váltotta fel a kétkamarás parlament. Másodszor, a konzervatív elitek – például Lindman 1907-es reformja – maguk is kénytelenek voltak engedményeket tenni a társadalmi nyomás hatására, ami azt mutatja, hogy a demokratizálódás nem kizárólag a baloldal és a liberálisok győzelme volt, hanem szélesebb alkufolyamat eredménye. Harmadszor, a munkásmozgalom és a szociáldemokrata párt már a választójog kiterjesztése előtt megerősödött, de parlamenti képviseletét csak a reformok révén érhette el; ez a késleltetett képviselet a 20. századi svéd politika egyik meghatározó vonása lett.

Ugyanakkor a demokratizálódás súlyos egyenlőtlenségeket hagyott maga után. A nők kiszorítása a választójogból csak 1921-ben ért véget, ami európai összehasonlításban viszonylag korainak számít, de a küzdelem évtizedekig tartott. A vagyoni cenzus eltörlése sem jelentette azonnal a teljes politikai egyenlőséget, mivel a pártok szervezeti és pénzügyi erőforrásai továbbra is egyenlőtlenek voltak. A svéd demokratizálódás tehát nem lineáris haladás, hanem konfliktusokkal és kompromisszumokkal teli folyamat volt.

14.4.9 Források és bizonytalanságok

A fenti kép elsősorban nyomtatott elsődleges forrásokra – a svéd országgyűlés törvényeire, a parlamenti jegyzőkönyvekre, a pártprogramokra és a korabeli sajtóra –, valamint másodlagos szakirodalomra támaszkodik. Az 1865–66-os reform és az 1907–1909-es választójogi törvény szövege jól dokumentált, így az intézményi változások pontos rekonstrukciója lehetséges. A politikai erőviszonyok és a társadalmi nyomás értelmezése azonban már vitatottabb.

A legfontosabb bizonytalanságok és viták a következők:

- A választójogosultak arányára vonatkozó becslések eltérnek a forrásokban. A 19. századi statisztikák hiányosak, és a cenzus összetettsége miatt a pontos arányt nehéz meghatározni. A szövegben közölt 20 százalékos adat 1866-ra vonatkozóan becslés, amelyet a szakirodalom gyakran idéz, de más becslések ennél valamivel alacsonyabb vagy magasabb értéket adnak.
- Az 1902-es választójogi tüntetés résztvevőinek számát a korabeli sajtó különbözően adta meg, és a rendőrségi jelentések sem egységesek. A demonstráció méretének pontos rekonstrukciója ezért bizonytalan.
- A női választójogi mozgalom belső irányzatai – például a pártsemlegesség kérdése – bonyolult képet mutatnak. Egyes történészek hangsúlyozzák a liberális és szociáldemokrata nőszervezetek közötti feszültségeket, mások a közös cél érdekében történő együttműködést emelik ki. A mozgalom társadalmi bázisának pontos összetételéről is eltérőek a tudományos értelmezések.
- A király 1914-es szerepének megítélése máig vitatott. Egyes interpretációk szerint a király alkotmányos jogait védte, mások szerint egyértelműen megsértette a parlamentarizmus kialakuló normáját. A kérdés a svéd történetírásban és a közéleti emlékezetben is visszatérő vita tárgya.
- A reformok okainak súlyozása – mennyiben voltak a tömegmozgalmak nyomásának eredményei, és mennyiben az elitek közötti alkuk termékei – szintén vitatott. A történészek egy része a munkásmozgalom és a népi mozgalmak szerepét hangsúlyozza, mások a politikai elit belső megosztottságának jelentőségét emelik ki.

14.4.10 Rövid összefoglaló

- Az 1865–66-os reform a négy rendi országgyűlést kétkamarás parlamentté (*tvåkammarriksdagen*) alakította, de a választójog továbbra is szűk körű maradt: a 21 éven felüli férfiaknak csak körülbelül 20 százaléka szavazhatott.
- Az első kamara közvetett, konzervatív testület volt, míg a második kamara közvetlenül választott, de vagyoni cenzus alapján; a munkások, szegények és nők kizárva.
- A 19. század végén kialakultak a modern pártok: a Lantmannapartiet, a Szociáldemokrata Munkáspárt (1889), a Liberala samlingspartiet (1900 körül) és az Allmänna valmansförbundet (1904).
- A választójogi mozgalom – beleértve az 1902-es tüntetést és a női választójogi szervezeteket – a reform fő hajtóereje volt.

- Az 1907–1909-es reform általános férfi választójogot és arányos választási rendszert vezetett be a második kamarába, de az első kamarát és a nők kizárását nem változtatta meg.
- A parlamentarizmus elve 1917-ben győzött, amikor a király kénytelen volt elfogadni a Riksdag többségére támaszkodó liberális–szociáldemokrata koalíciós kormányt.
- A nők választójogát az 1919-es alkotmányreform biztosította, és az 1921-es választás volt az első, amelyen nők is szavazhattak.
- A svéd demokratizálódás sajátossága a fokozatosság, a békés átmenet és az elitkompromisszumok sorozata, de a folyamat nem volt konfliktusmentes, és hosszú ideig fenntartotta a társadalmi egyenlőtlenségeket.

14.4.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen kompromisszumot tükrözött az 1865–66-os svéd országgyűlési reform, és miért nem tekinthető modern népképviseletnek?
2. Hogyan függött össze az iparosodás és a munkásmozgalom megerősödése a választójogi küzdelem kiéleződésével a 19. század végén?
3. Miért volt jelentős az 1907–1909-es választójogi reform, és milyen korlátokat hagyott érintetlenül?
4. Miben állt a parlamentarizmus áttörése 1917-ben, és hogyan kapcsolódott az 1914-es udvari válsághoz?
5. Hasonlítsa össze a svéd választójogi reformok ütemét a dán és norvég fejleményekkel: milyen közös vonások és eltérések figyelhetők meg a skandináv demokratizálódásban?

15 Svédország a 20. századtól napjainkig

15.1 A népi otthon és a jóléti állam kiépítése

A szociáldemokrata munkáspárt (**Sveriges socialdemokratiska arbetareparti**, SAP) az 1920-as évek végére a svéd politikai élet meghatározó erejévé vált, de a **népi otthon** (*folkhemmet*) eszméje csak az 1930-as évek gazdasági válságában vált kormányzati programmá. A fogalom Per Albin Hansson 1928-as alsóházi beszédéből ismert, amelyben a társadalmat otthonhoz hasonlította, ahol az állampolgárok egyenlő jogokkal és kötelességekkel rendelkeznek, és ahol senkit sem hagynak magára. Bár a kifejezés nem volt új, és korábban a jobboldali, konzervatív diskurzusban is felbukkant, a szociáldemokraták sajátították ki, és a jóléti állam kiépítésének átfogó metaforájává tették.

A hatalom gyakorlati megszerzéséhez azonban a szociáldemokratáknak kompromisszumra volt szükségük. Az 1932-es parlamenti választás után Per Albin Hansson kisebbségi kormányt alakított, és 1933-ban a **parasztpárttal** (*Bondeförbundet*) kötött **válságmegegyezés** (*krisuppgörelsen*) biztosította a parlamenti többséget. A megállapodás a mezőgazdasági termelők támogatását és a munkanélküliség elleni közmunkaprogramokat kapcsolta össze; ezzel a szociáldemokraták elfogadták a paraszti érdekképviseletet, a parasztpárt pedig a szociálpolitikai kiadások növelését. Ez a gyakorlati együttműködés alapozta meg a későbbi „vörös–zöld” koalíciók hagyományát, és bizonyította, hogy a szociáldemokrata reformpolitika szélesebb társadalmi támogatásra támaszkodhat.

A népi otthon eszméje tehát nem egyszerűen jelszó volt, hanem a politikai gyakorlatban a **társadalmi partnerség** és a **korai univerzális jóléti intézkedések** formáját öltötte. Az 1930-as években bevezették a munkanélküli-segélyt, a népegészségügyi programokat, a lakásépítési támogatásokat és az anyasági ellátást. Ezek az intézkedések még nem alkottak egységes rendszert, de megalapozták azt az elvet, hogy a szociális biztonság nem csupán a szegényeknek járó jótékonyság, hanem minden állampolgár joga.

15.1.1 A Saltsjöbadeni megállapodás és a munkaerőpiaci béke

A svéd jóléti állam egyik legfontosabb előfeltétele a munkaerőpiaci viszonyok intézményesített békéje volt. Az 1930-as évek elején a munkáltatók és a szakszervezetek között gyakoriak voltak a konfliktusok, amelyek gazdasági károkat okoztak. A szociáldemokrata kormány közvetítésével 1938-ban a **Landsorganisationen i Sverige** (LO), a munkásszakszervezetek országos szövetsége, és a **Svenska Arbetsgivareföreningen** (SAF), a munkaadói szövetség megkötötte a **Saltsjöbadeni megállapodást** (*Saltsjöbadsavtalet*), amely a kollektív szerződések rendszerét, a békekötelezettséget és a viták rendezésének eljárásait rögzítette.

A megállapodás jelentősége túlmutat a munkajogi szabályozáson: létrehozta a **svéd modell** (*svenska modellen*) egyik alappillérét, a munkaadók és a munkavállalók közötti autonóm, állami beavatkozástól viszonylag független alkufolyamatot. A felek elfogadták, hogy a bérek és a munkafeltételek kérdésében elsősorban ők maguk állapodnak meg, az állam pedig a makrogazdasági

kereteket biztosítja. Ez a konstrukció a második világháború után vált a svéd gazdaságpolitika meghatározó elemévé, és hozzájárult a magas szintű foglalkoztatás és a termelékenység növekedéséhez.

Ugyanakkor a Saltsjöbadeni megállapodás nem szüntette meg a munkáltatói és munkavállalói érdekellentéteket, csupán intézményesítette azokat. A megállapodást gyakran a svéd konszenzusos politikai kultúra szimbólumaként emlegetik, de a történészek rámutatnak, hogy a „béke" nem volt magától értetődő: az 1930-as években a szakszervezeti mozgalom megerősödött, és a munkáltatók a növekvő szakszervezeti nyomás miatt voltak hajlandóak tárgyalóasztalhoz ülni. A megállapodás tehát a hatalmi viszonyok átalakulását tükrözte, nem pedig a konfliktusok eltűnését.

15.1.2 A háború utáni reformhullám és a jóléti állam intézményei

A második világháború alatt Svédország semleges maradt, de a háborús gazdaság és a nemzeti egységkormány (1939–1945) lehetővé tette a szociálpolitikai tervezés folytatását. A szociáldemokrata párt 1944-ben elfogadta a **munkásmozgalom háború utáni programját**, amely a teljes foglalkoztatást, a szociális biztonság kiterjesztését és a gazdasági tervezést tűzte ki célul. A háború utáni évtizedekben ezt a programot fokozatosan végrehajtották, és Svédország a **jóléti állam** (*välfärdsstaten*) kiépítésének egyik nemzetközileg is mintának tekintett példájává vált.

A reformok első nagy hulláma a **társadalombiztosítás** (*socialförsäkring*) rendszerének univerzalizálása volt. 1946-ban fogadták el az **általános öregségi nyugdíj** törvényét, amely minden állampolgár számára garantált alapnyugdíjat vezetett be. 1947-ben bevezették az **általános gyermekpénzt** (*barnbidrag*), amelyet minden család gyermekei után folyósítottak, függetlenül a jövedelemtől. 1948-ban új **betegbiztosítási törvény** született, 1955-ben pedig az **általános egészségbiztosítás** (*allmän sjukförsäkring*) tette lehetővé, hogy a betegség miatt kieső jövedelmet részben pótolják, és az egészségügyi ellátás mindenki számára hozzáférhetővé váljon.

Az 1950-es évek végén a nyugdíjrendszer továbbfejlesztése vált a politikai küzdelem középpontjává. A szociáldemokraták javasolták a **kiegészítő nyugdíj** (*allmän tilläggspension*, ATP) bevezetését, amely a jövedelemarányos nyugdíjakat biztosította volna. A polgári pártok ellenezték a kötelező állami rendszert, és 1959-ben népszavazást tartottak. A szociáldemokrata javaslat a leadott szavazatok relatív többségét szerezte meg, és a parlament elfogadta az ATP-t. Ez a reform megerősítette a szociáldemokrata párt pozícióját, és a jóléti állam egyik legfontosabb eleme lett. Ugyanakkor a népszavazás és az azt követő parlamenti vita megmutatta, hogy a jóléti állam bővítése nem volt konszenzuális; a polgári ellenzék jelentős része az állami beavatkozás túlzott növekedésétől tartott.

Az 1960-as években a jóléti állam kiépítése további területekre terjedt ki. Az **általános iskolai reform** (*grundskola*) 1962-ben egységesítette az alapfokú oktatást, és kilencéves kötelező iskoláztatást vezetett be, csökkentve a korábbi, társadalmi osztályok szerint megosztott iskolarendszer különbségeit. Az 1965-ben meghirdetett **egymillió lakás program** (*miljonprogrammet*) tíz év alatt több mint egymillió lakás építését irányozta elő, válaszul a lakáshiányra és a városi zsúfoltságra. A program jelentősen javította a lakáskörülményeket, de a későbbi évtizedekben a nagy lakótelepek szegregációs problémái miatt kritikát is kapott.

A jóléti állam kiépítésének ezt a szakaszát gyakran **rekordéveknek** (*rekordåren*) nevezik, mivel a svéd gazdaság 1945 és 1973 között rendkívül gyorsan növekedett, a munkanélküliség alacsony maradt, és a közkiadások bővülése viszonylag széles társadalmi támogatást élvezett. Ez a gazdasági fellendülés tette lehetővé a szociális programok finanszírozását anélkül, hogy az adóterhelés hirtelen elviselhetetlenné vált volna, bár a marginális adókulcsok folyamatosan emelkedtek.

15.1.3 A Rehn–Meidner modell és az aktív munkaerőpiaci politika

A svéd jóléti állam gazdaságpolitikai alapjait az 1950-es évek elején a **Rehn–Meidner modell** (*Rehn–Meidner-modellen*) foglalta egységes keretbe. Az elnevezés Gösta Rehn és Rudolf Meidner közgazdászok nevéhez fűződik, akik a LO megbízásából dolgozták ki a teljes foglalkoztatás, az árstabilitás és a jövedelemkiegyenlítés összehangolásának stratégiáját. A modell három fő pillérre épült: a **szigorú fiskális politika** (amely fékezte a túlkeresletet), a **szolidaritási bérpolitika** (*solidarisk lönepolitik*) és az **aktív munkaerőpiaci politika** (*aktiv arbetsmarknadspolitik*).

A szolidaritási bérpolitika lényege az volt, hogy a béreket ne az egyes vállalatok fizetőképessége, hanem a munka jellege és a termelékenység általános szintje határozza meg. Ennek következtében az alacsony termelékenységű, gyenge vállalatok nem tudták alacsony bérekkel fenntartani magukat, ami a munkaerő átáramlását ösztönözte a magasabb termelékenységű ágazatokba. A modell tehát tudatosan vállalta a strukturális átalakulás társadalmi költségeit, de ezeket az aktív munkaerőpiaci politika eszközeivel kívánta enyhíteni: átképzési programokkal, munkaerő-közvetítéssel, költözési támogatásokkal és célzott munkahelyteremtéssel segítették a munkavállalókat a változó gazdasági feltételekhez való alkalmazkodásban.

A Rehn–Meidner modell a svéd gazdaságpolitika egyik legismertebb exportcikke lett, és számos országban tanulmányozták. Ugyanakkor a gyakorlatban soha nem valósult meg teljes pontossággal: a szigorú fiskális politikát gyakran fellazították, a szolidaritási bérpolitika feszültségeket okozott a szakszervezeti mozgalmon belül, és az aktív munkaerőpiaci politika hatékonysága is vitatott volt. Az 1970-es években a modell kiegészült a munkavállalói alapok (*löntagarfonder*) tervével, amely a vállalati nyereségek egy részének kollektív tulajdonba vételét javasolta. A Meidner-terv éles politikai vitát váltott ki, és végül csak korlátozott formában valósult meg, majd az 1990-es években felszámolták.

15.1.4 A jóléti állam kritikai és vitatott dimenziói

A svéd jóléti állam kiépítése nem volt konfliktusmentes, és a modell értékelése a mai napig vita tárgya. A történeti irodalomban három nagyobb vitacsoport különíthető el.

Először is vitatott a **társadalmi konszenzus** tényleges mértéke. A svéd modellt gyakran a békés együttműködés és a kompromisszumos politikai kultúra példájaként állítják be, de ez a kép leegyszerűsíti a valóságot. Az ATP-reform körüli népszavazás és az 1940-es, 1950-es évek adóvitái, valamint az 1970-es évek munkavállalói alapok körüli összecsapások azt mutatják, hogy a jóléti állam bővítése éles ideológiai szembenállások közepette zajlott. A szociáldemokrata párt hosszú kormányzati dominanciája (1932 és 1976 között megszakítás nélkül) ugyan lehetővé tette a reformok folyamatosságát, de egyes történészek szerint ez a hegemónia a politikai pluralizmus korlátozásával is járt.

Másodszor vitatott a jóléti állam **nemi és etnikai dimenziója**. A svéd jóléti állam a nők számára nagyobb gazdasági függetlenséget és a munkaerőpiacon való részvételt tette lehetővé, de a kezdeti családpolitika sokáig a hagyományos nemi szerepekre épült: a gyermekgondozási intézmények csak fokozatosan bővültek, és a nők továbbra is nagyobb arányban viselték a háztartási és gondozási terheket. A bevándorlók esetében az 1950–1960-as évek munkaerő-bevándorlását a svéd gazdaság igényei vezették, de a jóléti államhoz való hozzáférés és az integráció kérdése már a kezdetektől feszültségeket okozott. A szám i és más őshonos kisebbségek szempontjai pedig a jóléti állam univerzalizmusában hosszú ideig háttérbe szorultak.

Harmadszor vitatott a modell **gazdasági fenntarthatósága**. A rekordévek növekedése elfedte a jóléti állam finanszírozásának hosszú távú kockázatait: a magas adókulcsok, a bővülő közszféra és a demográfiai változások az 1980-as, 1990-es években válságjelenségekhez vezettek. Bár ezek

a kérdések a későbbi fejezetek témái közé tartoznak, a kiépítés időszakában már megfogalmazódtak azok a kritikák, amelyek a jóléti állam bürokratizálódását, a szolgáltatások minőségének egyenetlenségét és az állampolgári autonómia csökkenését hangsúlyozták.

A népi otthon eszméje tehát nem egyszerűen a jóléti állam leírása, hanem egy olyan politikai projekt volt, amely a társadalmi egyenlőség és a nemzeti közösség összekapcsolásával kívánta legitimálni a szociáldemokrata reformokat. A projekt részben sikerrel járt, de a történeti értékelés nem függetleníthető a korabeli politikai vitáktól és a későbbi visszatekintések emlékezetpolitikai kereteitől.

15.1.5 Források és bizonytalanságok

A svéd jóléti állam kiépítésének vizsgálata elsősorban elsődleges forrásokra támaszkodhat: a svéd parlament (Riksdag) jegyzőkönyveire, a törvényjavaslatokra, a kormányzati bizottsági jelentésekre, a szociáldemokrata párt és a szakszervezeti szövetség (LO) programjaira, valamint a statisztikai hivatal (Statistiska centralbyrån, SCB) adatsoraira. A Saltsjöbadeni megállapodás szövege, Per Albin Hansson beszédei és a munkáltatói szövetség (SAF) archívumai szintén közvetlen betekintést nyújtanak a korabeli vitákba. A másodlagos irodalomban a svéd modell értelmezése évtizedek óta komoly vitákat vált ki; a kutatók egy része a konszenzusos politikai kultúra és a szociáldemokrata pragmatizmus sikerét hangsúlyozza, míg mások a hatalmi érdekellentétek, a nemi és etnikai egyenlőtlenségek és a gazdasági korlátok szerepét emelik ki. A statisztikai adatok értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy a nyilvántartási módszerek változtak, a választási eredmények a korszak választójogi feltételeit tükrözik, és a szociális kiadásokra vonatkozó nemzetközi összehasonlítások eltérő definíciókat használhatnak. A jóléti állam mindennapi hatásairól, különösen a nők, a bevándorlók és a kisebbségek tapasztalatairól a hivatalos dokumentumok keveset mondanak; ezek megismeréséhez élettörténeti interjúkra, helyi levéltárakra és kritikai társadalomtörténeti kutatásokra van szükség. A „népi otthon” fogalom politikai használatának története is vitatott: a kifejezést korábban konzervatív és nemzeti körök is használták, és a szociáldemokrata kisajátítás pontos kronológiája további kutatást igényel.

15.1.6 Rövid összefoglaló

- A **népi otthon** (*folkhemmet*) eszméje a szociáldemokrata párt 1930-as évekbeli programjának ideológiai keretét adta, de a fogalom korábban a jobboldalon is használatban volt.
- Az 1932-es választás után a szociáldemokrata kisebbségi kormány a parasztpárttal kötött **válságmegegyezés** révén biztosította a reformok parlamenti támogatását.
- Az 1938-as **Saltsjöbadeni megállapodás** intézményesítette a munkaerőpiaci békét, és meghatározta a szakszervezetek és a munkaadók közötti autonóm alkufolyamatokat.
- A második világháború utáni reformhullám (általános nyugdíj, gyermekpénz, betegbiztosítás, egészségbiztosítás, ATP-reform) kiépítette az univerzális jóléti állam alapintézményeit.
- A **Rehn–Meidner modell** a szigorú fiskális politika, a szolidaritási bérpolitika és az aktív munkaerőpiaci politika hármasára épült, és a svéd gazdaságpolitika egyik legismertebb exportcikke lett.
- A jóléti állam kiépítése nem volt konfliktusmentes: az ATP-népszavazás, az adóviták és az 1970-es évek munkavállalói alapok körüli küzdelmek a politikai szembenállás tartósságát mutatják.
- A modell kritikai értékelése vitatja a konszenzus mértékét, felhívja a figyelmet a nemi és etnikai egyenlőtlenségekre, és kérdéseket fogalmaz meg a gazdasági fenntarthatóságról.

15.1.7 Önellenőrző kérdések

- Miben különbözött a népi otthon szociáldemokrata értelmezése a korábbi, jobboldali használattól, és miért volt fontos ez a politikai legitimáció szempontjából?
- Hasonlítsa össze az 1933-as válságmegegyezést és az 1938-as Saltsjöbadeni megállapodást: milyen társadalmi érdekeket kapcsoltak össze, és milyen hosszú távú következményeik voltak?
- Melyek voltak a Rehn–Meidner modell fő pillérei, és hogyan kapcsolódtak a jóléti állam céljaihoz?
- Milyen források alapján tudjuk rekonstruálni a jóléti állam kiépítését, és miért problematikus a hivatalos dokumentumokra való hagyatkozás a társadalmi hatások értékelésében?
- Ismertesse legalább két olyan vitatott dimenzióját a svéd jóléti államnak, amelyek a nemi, etnikai vagy gazdasági egyenlőtlenségekkel kapcsolatosak!

15.2 A második világháború és a semlegesség

A svéd külpolitika a második világháború éveiben nem egyszerűen a semlegesség megőrzéséről szólt, hanem a katonai fenyegetés, a gazdasági függőség és a humanitárius cselekvés közötti folyamatos egyensúlyozásról. Az alfejezet bemutatja, hogy Svédország miként kerülte el a hadviselő fél státuszát, milyen árat fizetett ezért Németországgal szemben, és milyen humanitárius szerepet vállalt a menekültek, a zsidók és a koncentrációs táborok foglyai érdekében. A téma szorosan kapcsolódik A népi otthon és a jóléti állam kiépítése alfejezethez: a háború alatti koalíciós kormányzás, a gazdasági irányítás és a társadalmi béke intézményei előkészítették a háború utáni jóléti modellt, de a semlegesség erkölcsi és politikai költségei máig vitatottak.

15.2.1 A semlegesség öröksége és a második világháború küszöbe

A svéd semlegesség a 19. század első felétől kezdve politikai doktrínává vált. Svédország 1814 óta nem vett részt háborúban, de a semlegesség nem volt nemzetközi jogilag rögzített státusz; sokkal inkább kormányzati alapelv volt, amelyet az aktuális külpolitikai helyzethez igazítottak. Az első világháború idején Svédország semleges maradt, de a brit tengeri blokád és a német tengeralattjáró-háború nyomása alatt kereskedelmét komolyan korlátozták, és a háborús konjunktúra társadalmi feszültségeket szült. A tapasztalat megerősítette azt a felfogást, hogy a semlegességhez katonai felkészültség és gazdasági önállóság szükséges.

Az 1920-as években Svédország a Népszövetség tagjaként a kollektív biztonság híve volt, de az 1930-as években, amikor a Népszövetség szankciórendszere gyengült, Stockholm fokozatosan visszatért a hagyományos semlegességpolitikához. 1936-ban a svéd kormány hivatalosan is deklarálta, hogy nem vesz részt semmilyen szövetségi rendszerben. A skandináv országok 1938-ban és 1939-ben semlegességi nyilatkozatokat tettek, de ezek nem bizonyultak hatékony védőernyőnek. A szovjet–német megnemtámadási szerződés 1939. augusztusi aláírása és Lengyelország lerohanása után a svéd kormány 1939. szeptember 1-jén semlegességi nyilatkozatot adott ki, ugyanakkor a katonai kiadásokat óvatosan növelni kezdte.

15.2.2 A téli háború és a „nem hadviselő” állapot

A Szovjetunió 1939. november 30-án megtámadta Finnországot, Svédország keleti szomszédját és korábbi birodalmi kapcsolatát. A svéd közvélemény erősen finnbarát volt, és a kormány széles körű segítséget nyújtott, de hivatalosan nem lépett be a háborúba. A svéd vezetés 1939

decemberében a „nem hadviselő” (svédül *icke krigförande*) kifejezést használta, ami nem azonos a hagyományos semlegességgel: Svédország anyagilag, katonailag és emberileg is támogatta Finnországot, miközben saját területét igyekezett távol tartani a hadműveletektől.

A svéd kormány engedélyezte, hogy svéd önkéntesek harcoljanak a finn hadseregben. Az önkéntesek száma becslések szerint 8 000 körül volt; a legnagyobb egység a Svenska frivilligkåren (Svéd Önkéntes Hadtest) volt. Stockholm fegyvereket, lőszert, repülőgépeket és más hadianyagot is küldött Finnországnak. A hivatalos svéd álláspont az volt, hogy ez a segítség nem teszi hadviselő félévé, de nemzetközi jogi szempontból a határ képlékeny volt. A kormány attól tartott, hogy ha Svédország hivatalosan beavatkozik, a Szovjetunió déli irányba, a svéd partok ellen is felléphet, és az ország hadszíntérré válhat.

A téli háború 1940. március 13-án a moszkvai békeszerződéssel ért véget. Finnország területének jelentős részét átengedte a Szovjetuniónak, Svédország pedig a háború után még inkább a kényszerű semlegesség útjára lépett. A finnországi háború tapasztalata megmutatta, hogy a svéd kormány hajlandó ugyan nem hivatalos támogatást nyújtani, de a formális hadba lépést mindenáron elkerüli.

15.2.3 A német megszállás és a tranzitengedélyek

1940. április 9-én Németország megszállta Dániát és Norvégiát. Svédország területi integritása nem sérült, de a német haderő közvetlen szomszédságba került, és a svéd kormány mozgástere drasztikusan beszűkült. A semlegesség fenntartása ekkor már nem csupán külpolitikai elv, hanem túlélési stratégia volt.

A német kormány 1940 nyarán azt követelte, hogy Svédország engedélyezze német katonák, sebesültek és hadianyag szállítását a megszállt Norvégiába a svéd vasúthálózaton. A svéd kormány 1940. július 8-án kötötte meg a tranzitegyezményt, amelyet a köznyelvben *permens* néven emlegetnek. Az egyezmény eleinte csak sebesült katonák és egészségügyi személyzet szállítását tette lehetővé, de később felfegyverzett egységek és hadianyag átvonulását is engedélyezték. A döntést a kormány azzal indokolta, hogy a német követelés elutasítása német támadást vagy gazdasági blokádot vonhat maga után, és a svéd hadsereg nem volt felkészülve egy ilyen konfliktusra.

A tranzitengedélyek a svéd semlegesség legsúlyosabb kompromisszumának tekinthetők. 1941 júniusában, a Szovjetunió elleni német támadás után, a németek azt kérték, hogy a 163. gyalogoshadosztály (Engelbrecht-hadosztály) Norvégiából Finnországba vonuljon át svéd területen. A svéd kormány 1941. június végén engedélyezte az átvonulást, ami nemzetközi jogi szempontból semlegességi sérelmet jelentett. A lépést később a svéd kormány és a történetírás egyaránt a legvitatottabb döntések közé sorolta. A tranzitot végül 1943 augusztusában állították le, amikor a német katonai helyzet romlása és a szövetségesek nyomása miatt Stockholm nagyobb mozgásteret kapott.

A kormány döntéseinek hátterét a svéd kormányülések jegyzőkönyvei, a külügyminisztériumi iratok és Per Albin Hansson miniszterelnök naplói dokumentálják. A motivációk pontos súlyozása – mennyiben volt kényszer, mennyiben volt számítás – továbbra is történészi vita tárgya.

15.2.4 A vasérc és a háborús gazdaság

A svéd vasérc, különösen a kiruna–malmbergeti lelőhelyek, a német hadiipar egyik stratégiai nyersanyaga volt. A szakirodalom becslései szerint a német vasércimport jelentős hányada – gyakran 40–50 százalék körülire teszik – svéd forrásból származott; a pontos arány évről évre és

forrásonként változik. A szállítás két fő útvonalon történt: a norvég Narvik kikötőjén keresztül, amelyet a brit haditengerészet igyekezett blokád alá vonni, és a svéd Luleå kikötőjén át, amely télen befagyott. A narviki útvonal a háború korai szakaszában kulcsfontosságú volt a német hadigazdaság számára.

A svéd kormány a német kereslet ellenében szenet, kokszot, műtrágyát és más nyersanyagokat kapott, így a kereskedelem fenntartása a svéd gazdaság számára is létfontosságú volt. Ugyanakkor Svédország a szövetségesekkel is üzleti kapcsolatban állt: a svéd golyóscsapágy-gyártó SKF mindkét hadviselő félnek szállított, ami a „kereskedelmi semlegesség" ellentmondásos gyakorlatát mutatja. A svéd golyóscsapágyak stratégiai jelentőségét a szövetségesek is elismerték, és a kereskedelem fennmaradását a semlegesség részeként kezelték.

A háború alatt a svéd gazdaságot széles körű állami irányítás alá vonták: behozatali korlátozások, ár- és bérszabályozás, jegyrendszer és termelési kvóták léptek életbe. A kormány és a szakszervezetek között az 1938-as saltsjöbadeni megállapodás alapján fennmaradt a munkabéke; a sztrájkok számát minimalizálták. Ez a társadalmi konszenzus lehetővé tette a svéd hadigazdaság működtetését, és egyben előkészítette a háború utáni erős jóléti állam intézményeit. A svéd hadsereg felszereltsége a háború alatt fokozatosan javult, a katonai kiadások jelentősen nőttek, és a kormány a semlegesség megőrzéséhez elengedhetetlennek tartotta a hiteles védelmi erő fenntartását.

15.2.5 Belpolitika, koalíciós kormányzás és a sajtó korlátozása

A háborús helyzetre válaszul 1939 decemberében Svédországban nagykoalíciós kormány alakult Per Albin Hansson szociáldemokrata miniszterelnök vezetésével. A koalícióban a szociáldemokratákon kívül a konzervatívok, a liberálisok és a parasztpárt vettek részt; a kommunistákat kihagyták. A cél a nemzeti egység biztosítása volt, hogy a háború alatt ne legyenek éles belpolitikai viták. A nagykoalíció a háború végéig fennmaradt, és a döntéseket gyakran parlamenti konszenzussal hozták meg.

A koalíciós kormányzás azonban a demokratikus nyilvánosság korlátozásával járt. 1940-ben törvényt fogadtak el, amely lehetővé tette a sajtótermékek betiltását vagy előzetes cenzúráját, ha azok veszélyeztették a svéd semlegességet vagy a külpolitikai kapcsolatokat. Több kommunista, náciellenes és egyes liberális lapot sújtottak, a kommunista sajtót időszakosan betiltották. A cenzúra a semlegesség fenntartásának eszköze volt, de súlyosan korlátozta a nyilvános vitát, és a háború után kritika tárgyává vált.

A svéd közvélemény a háború alatt megosztott volt. A finnországi téli háború idején erős szovjetellenesség jellemezte a társadalmat, míg a német megszállás után egyes konzervatív, katonai és üzleti körök németbarát álláspontot képviseltek, mások – főként liberálisok és szociáldemokraták – a nyugati szövetségesekkel rokonszenveztek. A többség azonban a semlegesség mögött sorakozott fel, és a kormány igyekezett ezt a konszenzust fenntartani. A kommunistákat a háború első szakaszában a szovjet–német paktum miatt elszigetelték, de 1941 után, amikor a Szovjetunió a szövetségesek oldalán lépett be, helyzetük fokozatosan javult.

15.2.6 Humanitárius szerep: menekültek, zsidók, Wallenberg és a fehér buszok

A svéd menekültpolitika a háború előtt és a háború első éveiben szigorú volt. Az 1930-as években a németországi zsidó menekültek befogadását korlátozták; a svéd egyetemek, hatóságok és a társadalom egy része ellenállt a nagyobb számú bevándorlásnak. A háború alatt a politika fokozatosan enyhült, részben a humanitárius nyomás, részben a szövetségesek elvárásai miatt.

A norvég zsidók 1942 őszi deportálása során több százan Svédországba menekültek, és a svéd hatóságok befogadták őket. A dániai zsidók 1943. októberi mentése a svéd befogadás nélkül nem lett volna lehetséges: a dán lakosság és a dán ellenállás hajókon Svédországba szállította a zsidókat, ahol a svéd kormány menedéket adott. A Svédországba érkezett dán zsidók számát a szakirodalom 7 000–8 000 főre becsüli. Ez a befogadás a svéd humanitárius politika egyik legismertebb eredménye, bár a svéd hatóságok szerepe nem volt mindig előzmény nélküli: a dán akció elsősorban a dán társadalom és a zsidó közösség szervezőmunkájának köszönhető.

Svéd diplomaták Budapesten 1944-ben aktív mentőtevékenységet folytattak. Per Anger, Carl Ivan Danielsson és a fiatal Raoul Wallenberg svéd védleveleket („menleveleket") adtak ki, védett házakat hoztak létre, és a svéd követség nevében tárgyaltak a nyilas hatóságokkal. Wallenberg 1944 júliusában érkezett Budapestre, és tevékenysége több ezer ember életét menthette meg; a megmentettek pontos számát a források alapján nehéz meghatározni, és a szakirodalom becslései eltérnek. 1945 januárjában a szovjet hatóságok letartóztatták Wallenberget, sorsa máig tisztázatlan; a svéd és a szovjet/orosz hivatalos magyarázatok ellentmondásosak. Wallenberg és Anger emlékezete a svéd humanitárius önkép fontos eleme, de a svéd külügyi apparátus tevékenységének megítélése is vitatott: egyes kutatók szerint a svéd kormány túl későn és túl szelektíven cselekedett, mások szerint a diplomáciai mozgástér korlátozott volt.

A „fehér buszok" akciója 1945 tavaszán a svéd Vöröskereszt és Folke Bernadotte nevéhez fűződik. Bernadotte tárgyalásokat folytatott Heinrich Himmlerrel a skandináv foglyok kiszabadításáról, és svéd buszok koncentrációs táborokból szállítottak ki foglyokat. Az akció során kiszabadítottak száma a becslések szerint 15 000–20 000 fő körül lehetett, bár a források pontatlanok. A kiszabadítottak többsége dán és norvég fogoly volt, mivel a svéd tárgyalások a skandináv állampolgárokra összpontosítottak; a nem skandináv – köztük zsidó – foglyok sok esetben nem élveztek elsőbbséget. Ez a szelektivitás a háború utáni emlékezetpolitikai vita tárgya lett. A fehér buszok akciója ugyanakkor kétségtelenül emberek ezreit mentette meg a biztos haláltól, és a svéd humanitárius szerepvállalás szimbólumává vált.

15.2.7 A semlegesség mérlege és a háború utáni vita

Svédország a második világháborút területi integritásának és demokratikus intézményeinek megőrzésével vészelte át. A hivatalos háború utáni emlékezet a semlegességet sikerként ábrázolta: az ország elkerülte a megszállást, megőrizte a demokráciát, és humanitárius segítséget nyújtott. Ez a narratíva hozzájárult a svéd „jó nemzet" képének kialakulásához, és a hidegháború évtizedeiben a svéd semlegesség erkölcsi alapját adta.

Az 1980-as évektől kezdődően azonban a kritikus történetírás – többek között Maria-Pia Boëthius, Alf W. Johansson és mások munkái – rávilágított a semlegesség árnyoldalaira: a német tranzitengedélyekre, a vasérc- és golyóscsapágy-szállításokra, a sajtókorlátozásokra, a menekültpolitika kezdeti szigorára és a svéd gazdasági érdekek előtérbe helyezésére. A vitában az egyik álláspont szerint a svéd kormány opportunista módon, saját túlélése érdekében együttműködött a náci Németországgal, és ezzel meghosszabbította a háborút; a másik álláspont szerint a kis államnak nem volt reális alternatívája, a semlegesség a lehető legjobb stratégia volt, és a gazdasági engedmények elkerülhetetlenek voltak.

A történeti vita ma is él. Dokumentált tény, hogy a svéd kormány gazdasági és katonai tranzitengedményeket tett Németországnak, és hogy a svéd vasérc és golyóscsapágyak nagy mennyiségben jutottak el a német hadiiparba. Vitatott azonban, hogy ezek az engedmények mennyiben voltak kényszerűek, és mekkora szerepet játszottak a háború kimenetelében. Ugyancsak vita tárgya a svéd humanitárius szerep értékelése: a dán zsidók befogadása és Wallenberg budapesti tevékenysége dokumentált, de a svéd kormány korábbi menekültpolitikája és a fehér buszok szelektivitása árnyalja a képet.

A háború utáni svéd külpolitika a semlegesség elvét továbbvitte, de a háborús tapasztalatok miatt a katonai felkészültség és a hiteles védelem fontosságát hangsúlyozta. A semlegességről és a háborús szerepvállalásról folytatott vita a későbbi hidegháborús és poszt-hidegháborús svéd identitásvita részévé vált. A svéd semlegesség a második világháborúban tehát nem egyszerűen tény, hanem folyamatosan értelmezett történelmi jelenség.

15.2.8 Források és bizonytalanságok

A svéd második világháborús semlegesség kutatása elsősorban a svéd kormányzati iratokra, a Riksdag jegyzőkönyveire, a külügyminisztériumi levelezésre, Per Albin Hansson naplóira, a svéd Vöröskereszt jelentéseire és a korszak sajtóanyagára támaszkodik. A kritikus történetírás az 1980-as évektől kezdve szisztematikusan feltárta a tranzitengedélyekkel, a vasérc-kereskedelemmel és a menekültpolitikával kapcsolatos iratokat; a fontos másodlagos munkák közé tartoznak Maria-Pia Boëthius, Alf W. Johansson, Paul A. Levine és mások művei, amelyek bibliográfiai adatait a kötet irodalomjegyzéke tartalmazza.

A forrásokkal kapcsolatos fontos bizonytalanságok: a svéd kormány döntéseinek pontos motivációja nem mindig rekonstruálható egyértelműen, mert a döntéshozatal gyakran bizalmas megbeszéléseken zajlott, és a hivatalos indoklás utólagos igazolást is szolgálhatott. A német nyomás mértéke és a svéd mozgástér valós nagysága vitatott. A tranzitengedélyek katonai jelentősége szintén becslés tárgya, mert a szállított egységek létszámát és felszerelését a források részben pontatlanul rögzítik.

A humanitárius akciók adatai bizonytalanok: a Svédországba menekült dán és norvég zsidók száma becslés; a Wallenberg által kiadott védlevelek és megmentett emberek száma nem határozható meg pontosan; a fehér buszok által kiszabadított foglyok összlétszáma is forrástól függően változik. A svéd közvélemény háború alatti megoszlását csak részben tükrözik a közvélemény-kutatások, amelyek ebben az időszakban még ritkák és módszertanilag korlátozottak voltak.

Az emlékezetpolitika terén a svéd semlegesség megítélése hosszú ideig a hivatalos önigazolást követte. A kritikus történetírás által kiváltott vita az 1990-es években nyilvános vitává szélesedett, és a mai svéd történeti közbeszédben is jelen van. A semlegesség egyszerre tekinthető kényszerpályának és erkölcsi kompromisszumnak, és a két értelmezés közötti feszültség a források sokfélesége ellenére sem oldható fel egyértelműen.

15.2.9 Rövid összefoglaló

- Svédország formális semlegességgel vészelte át a második világháborút, de a semlegesség fenntartása jelentős gazdasági és katonai engedményekkel járt Németországgal szemben.
- A téli háború idején Svédország „nem hadviselő” státuszt vett fel, önkénteseket és hadianyagot küldött Finnországnak, de hivatalosan nem lépett be a háborúba.
- A német tranzitengedélyek (1940, 1941) a svéd semlegesség legsúlyosabb kompromisszumai voltak; a tranzitot 1943 augusztusában állították le.
- A svéd vasérc és golyóscsapágyak mindkét hadviselő félhez áramlottak; a gazdasági semlegesség gyakorlata ellentmondásos volt, de a svéd gazdaság túléléséhez szükséges.
- A nagykoalíciós kormány korlátozta a sajtószabadságot, de biztosította a társadalmi békét és a hadigazdaság működését.
- Svédország humanitárius szerepet vállalt: befogadta a dán és norvég zsidókat, svéd diplomaták – köztük Raoul Wallenberg – mentőakciót folytattak Budapesten, és a fehér buszokkal több ezer foglyot szállítottak ki a táborokból.
- A háború utáni történészi vita a svéd semlegességet a kényszerpálya és az opportunizmus között értelmezi; a hivatalos emlékezet sokáig a sikeres semlegességet hangsúlyozta.

15.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a svéd „nem hadviselő” státusz a klasszikus semlegességtől a téli háború idején?
2. Melyek voltak a svéd tranzitengedélyek fő pontjai, és miért tekintik ezeket a semlegesség legsúlyosabb kompromisszumának?
3. Hogyan kapcsolódott a svéd vasérc és a golyóscsapágy-export a svéd gazdasági semlegesség gyakorlatához?
4. Milyen humanitárius szerepet játszott Svédország a második világháború alatt, és milyen kritikák érték ezt a szerepet?
5. Milyen fő álláspontok jellemzik a svéd semlegesség háború utáni történészi megítélését, és miért nem tekinthető a kérdés lezártnak?

15.3 A hidegháború, az EU-csatlakozás 1995 és a gazdaság

A hidegháború korszakában Svédország külpolitikájának alapját a **semlegesség** (svédül *neutralitet*) jelentette, amelyet gyakran a **„semlegesség a háborúban, szövetségmentesség békében”** formulával írtak le. Ez a politika nem a semlegesség nemzetközi jogi értelemben vett passzív formája volt, hanem egy aktívan alakított, a svéd védelmi képességekre és a nagyhatalmi erőegyensúlyra építő stratégia. Az 1945 utáni svéd kormányok abból indultak ki, hogy a szovjet és a nyugati tömb közötti feszültségben Svédország biztonságát leginkább úgy őrizheti meg, ha nem csatlakozik katonai szövetséghez, miközben erős nemzeti védelmet tart fenn, és gazdaságilag szorosan integrálódik a nyugati világba. Ez a kettősség a hidegháború egész svéd történetét meghatározta, és a semlegesség értelmezése körüli viták a 21. században is folytatódnak.

A semlegesség nem jelentett elszigeteltséget. Svédország 1946-ban csatlakozott az ENSZ-hez, 1948-ban részt vett a Marshall-tervben, 1949-ben pedig csatlakozott az Európa Tanácshoz. A NATO-tól való távolmaradás tudatos döntés volt, amelyet az 1949-es svéd választások előtt a szociáldemokrata kormányzat azzal indokolt: Svédország nem kíván részt venni olyan katonai szövetségben, amely a szovjet fenyegetés logikáját erősítené, és a semlegesség megőrzése hozzájárul az észak-európai stabilitáshoz. Ugyanakkor a svéd vezetés tisztában volt vele, hogy a semlegesség hitelessége attól függ, hogy az ország képes-e önállóan megvédeni magát. Ennek jegyében a svéd védelmi kiadások a GDP 4–5 százalékát is elérték az 1950-es években, és a svéd hadsereg, légierő és haditengerészet a semleges államok között egyedülállóan erősnek számított.

A svéd semlegesség megítélése a hidegháború alatt és után is vita tárgya volt. A szovjet blokk hivatalos propagandája a svéd semlegességet gyakran álságosnak nevezte, arra utalva, hogy Svédország gazdaságilag és ideológiailag a nyugati tömbhöz tartozik. A nyugati elemzők viszont időnként a svéd semlegességet a Szovjetunió iránti túlzott engedékenységként értelmezték, különösen az 1960-as években, amikor a svéd kormányzat bírálta az amerikai vietnami háborút. A mai történetírás konszenzusa szerint a svéd semlegesség elsősorban a reálpolitikai önvédelem eszköze volt, amelyet a hidegháború évtizedeiben a svéd politikai elit széles konszenzusa támogatott, de a semlegesség mögötti tényleges katonai együttműködések mértéke csak részben ismert, mert a vonatkozó svéd és NATO-dokumentumok jelentős része minősített vagy megsemmisült.

15.3.1 A svéd semlegesség belső alapjai és vitái

A semlegesség politikáját a svéd szociáldemokrata kormányzatok a **népi otthon** (*folkhemmet*) eszméjével kapcsolták össze. A kormányzat szerint a semlegesség nem csupán külpolitikai választás volt, hanem a svéd társadalmi modell védelmének eszköze is: Svédország békében

építheti ki a jóléti államot, nem vesz részt fegyveres konfliktusokban, és nem kényszerül arra, hogy a nagyhatalmi szövetségek logikájának rendelje alá gazdasági és szociális politikáját. Ez a narratíva a hidegháború évtizedeiben a svéd társadalomban széles körben elfogadottá vált, még akkor is, ha a konzervatív és liberális ellenzék időnként bírálta a semlegesség egyes elemeit.

A semlegesség belső vitáinak egyik legsúlyosabb mozzanata az 1960-as évek elején bontakozott ki, amikor napvilágra került, hogy a svéd biztonsági szolgálat és a katonai vezetés egy része a nyugati hatalmakkal való titkos együttműködésre készült egy esetleges szovjet támadás esetén. Az ügy a svéd közvélemény előtt csak évtizedekkel később, a hidegháború után vált ismertté, de a kortárs politikai vitákban is megjelent a gyanú, hogy a semlegesség mögött a nyugati orientáció erősebb, mint ahogyan azt a hivatalos politika mutatta. A mai történetírás ezt a kérdést úgy kezeli, mint a semlegesség értelmezésének egyik legvitatottabb pontját, amelyben a források hiányos volta miatt nem lehet teljes képet adni.

A svéd semlegesség gazdasági vetülete is fontos volt. Svédország nem csatlakozott az Európai Gazdasági Közösséghez (EGK), mert az a vámunió és a közös kereskedelempolitika révén vélték a semlegesség korlátozását jelenteni. Helyette 1960-ban csatlakozott az **Európai Szabadkereskedelmi Társuláshoz** (EFTA), amely lehetővé tette a nyugat-európai ipari termékek szabad kereskedelmét anélkül, hogy a tagok közös vámtarifát alkalmaznának harmadik országokkal szemben. Ez a megoldás a svéd gazdaság számára a nyugat-európai piacokhoz való hozzáférést biztosította, miközben a semlegesség politikai kereteit nem feszegette. Az EFTA-tagság azonban nem tette lehetővé a mezőgazdasági termékek szabad kereskedelmét, és Svédország a mezőgazdasági termelését továbbra is jelentős állami támogatással és importvámokkal védte.

15.3.2 A gazdaságpolitika és a jóléti állam a hidegháború alatt

A hidegháború évtizedeiben a svéd gazdaság a nyugati világ egyik leggyorsabban növekvő gazdasága volt. Az 1945 utáni újjáépítés, majd az 1950-es és 1960-as évek ipari expanziója a svéd exportra épült, amelynek fő ágazatai a vasérc, az acél, a fa- és papíripar, a hajógyártás, valamint a gépgyártás és az autóipar voltak. A svéd gazdaságot a **modellgyárak** és a nagyvállalatok (pl. Volvo, Saab, Ericsson, ASEA) növekedése jellemezte, amelyek a semleges ország politikai stabilitását és a képzett munkaerőt kihasználva terjeszkedtek. A svéd gazdaságpolitika az 1950-es és 1960-as években a **aktív munkaerő-piaci politikára** (svédül *arbetsmarknadspolitik*) és a **szolidarisztikus bérpolitikára** épült, amelyet a szociáldemokrata kormányzatok és a szakszervezeti mozgalom, elsősorban az **LO** (Landsorganisationen i Sverige) közösen alakítottak.

A **Rehn–Meidner-modell** a svéd gazdaságpolitika egyik legismertebb konstrukciója volt. A modell szerint a teljes foglalkoztatás, az alacsony infláció és a nemzetközi versenyképesség egyszerre érhető el, ha a szakszervezetek nem vállalati, hanem ágazati szinten egységes bérköveteléseket fogalmaznak meg, a kormányzat pedig aktív munkaerő-piaci politikával segíti a munkaerő áramlását a hanyatló ágazatokból a növekvő ágazatokba. Ennek a politikának a része volt a **munkanélküliségi biztosítás** és a felnőttképzés, valamint a munkahelyteremtő beruházások állami támogatása. A modell a svéd közgazdasági gondolkodásban a 20. század második felében konszenzuális alapnak számított, bár a későbbi kutatások szerint az 1950-es és 1960-as évek svéd gazdasági növekedéséhez a kedvező nemzetközi konjunktúra is jelentősen hozzájárult.

A svéd jóléti állam kiépülése a hidegháború évtizedeiben gyorsult fel. Az 1950-es években bevezették a **gyermeknevelési támogatást** (svédül *barnbidrag*), az 1955-ben elfogadott törvény alapján pedig a **kötelező betegbiztosítást** (svédül *allmän försäkring*), amely az egész lakosságra kiterjedő egészségügyi ellátást és nyugdíjat biztosított. Az 1959-ben bevezetett **kiegészítő nyugdíj** (svédül *allmän tilläggspension*, ATP) a jóléti állam egyik legfontosabb elemévé vált, mert a jövedelemarányos nyugdíj bevezetésével a munkavállalók időskori jövedelme nem csupán az alapszintű ellátástól függött, hanem a korábbi jövedelemtől is. Az ATP-reform politikai vitákat

váltott ki, de a szociáldemokrata többség az 1960-as években maradéktalanul bevezette, és ez hozzájárult a svéd jóléti állam kiterjedt társadalombiztosítási rendszerének kialakulásához.

Az 1970-es években a svéd gazdaságpolitika nehéz szakaszba került. Az olajárrobbanás 1973-ban, majd 1979-ben a svéd ipari termelés költségeit megnövelte, és a nemzetközi kereslet csökkenése a svéd hajógyártást, acélipart és textilipart különösen súlyosan érintette. A svéd kormányzat kezdetben a belső kereslet élénkítésével próbálta fenntartani a foglalkoztatást, ami azonban magas inflációhoz és növekvő külső eladósodáshoz vezetett. Az 1970-es évek végére a svéd gazdaság versenyképessége romlott, és a svéd koronát többször leértékelték. Ez a folyamat előrevetítette az 1990-es évek eleji mély gazdasági válságot, amely a svéd gazdaságpolitika és a jóléti állam fenntarthatóságának addigi alapjait kérdőjelezte meg.

15.3.3 A hidegháború vége és a semlegesség újraértelmezése

A hidegháború vége, a berlini fal 1989-es leomlása és a Szovjetunió 1991-es felbomlása alapvetően megváltoztatta a svéd külpolitika környezetét. A kétpólusú világ megszűnésével a semlegesség hagyományos értelmezése elvesztette a korábbi stratégiai funkcióját. A svéd kormányzat és a politikai pártok 1990 körül megkezdték a semlegesség fogalmának újradefiniálását. A korábbi formula, amely a semlegességet a háborús szövetségmentességre és a békeidejű függetlenségre vonatkoztatta, fokozatosan átadta a helyét egy rugalmasabb **„katonai szövetségmentesség”** (svédül * militär alliansfrihet*) fogalomnak, amely lehetővé tette a közös kül- és biztonságpolitikában való részvételt, amennyiben az nem jár kollektív védelmi kötelezettséggel.

A hidegháború utáni svéd külpolitika egyik fontos eleme lett az **Európai Unióhoz** (EU) való közeledés. Svédország az 1990-es évek elején még EFTA-tag volt, de a svéd kormányzat 1991-ben, az akkori konzervatív-liberális koalíció alatt hivatalosan is beadta csatlakozási kérelmét az Európai Közösségekhez (EK), miután a szociáldemokrata párt is elfogadta a csatlakozás lehetőségét. A csatlakozás indoklása gazdasági és politikai volt: Svédország nem akart kívül maradni az egységesülő európai piacból, és a semlegesség politikai kereteit úgy kívánta megőrizni, hogy közben részt vesz az európai együttműködésben. A svéd csatlakozási tárgyalások 1993-ban kezdődtek, és 1994-ben a svéd kormányzat aláírta a csatlakozási szerződést. Az 1994. november 13-án tartott svéd népszavazáson a résztvevők 52,3 százaléka támogatta az EU-csatlakozást, míg 46,9 százaléka ellenezte; a részvételi arány 83,3 százalékos volt. A népszavazáson a vidéki, észak-svédországi és a szakszervezeti hagyományokkal erősen kötődő régiókban volt magasabb az elutasítás aránya, míg a nagyvárosokban és a déli területeken a támogatás volt erősebb. Svédország 1995. január 1-jén lett az Európai Unió tagja, az úgynevezett **„Északi bővítés”** (svédül *EU:s nordliga utvidgning*) részeként, Ausztriával és Finnországgal együtt.

15.3.4 A svéd EU-tagság és a semlegesség átalakulása

Az EU-csatlakozás ellenére Svédország nem csatlakozott a NATO-hoz, és katonai szövetségesi kötelezettséget sem vállalt az EU keretében. Az EU közös kül- és biztonságpolitikájában Svédország részt vett, de fenntartotta a katonai szövetségmentesség hivatalos álláspontját. Ez a kettősség a svéd EU-politikát hosszú ideig jellemezte. Az EU-csatlakozást követően Svédország nem vezette be az eurót, mert a 2003-ban tartott népszavazáson a résztvevők 55,9 százaléka elutasította az eurózónához való csatlakozást. A svéd korona (svédül *krona*) tehát továbbra is nemzeti valuta maradt, és Svédország az Európai Központi Bank intézményi keretéből is kimaradt. Az euró elutasítása mögött a lakossági bizalmatlanság mellett a svéd jóléti állam és a nemzeti gazdaságpolitikai mozgástér megőrzése állt.

Az EU-csatlakozás hatása a svéd gazdaságra jelentős volt. A csatlakozás a svéd exportpiacok bővülését hozta, mivel Svédország a közös piac teljes jogú tagjává vált. A svéd mezőgazdasági

termelők az EU közös agrárpolitikájának (KAP) hatálya alá kerültek, ami a svéd mezőgazdasági támogatások és az élelmiszerárak átalakulását vonta maga után. A svéd regionális politika és a strukturális alapokhoz való hozzáférés is új kereteket kapott. Az EU-csatlakozás utáni években a svéd gazdaság növekedése újraindult, de az 1990-es évek eleji válság utáni talpra állás lassú volt, és a svéd gazdaságpolitika az EU-tagság ellenére is megőrizte a nemzeti fiskális és munkaerő-piaci intézmények széles körét.

A svéd biztonságpolitikában az EU-csatlakozás nem jelentette a semlegesség elhagyását, de a szövetségmentesség értelmezése egyre képlékenyebbé vált. Svédország aktívan részt vett az EU válságkezelő műveleteiben, például a balkáni missziókban, és a 2000-es években a svéd haderőt a NATO-val való együttműködésre is felkészítették. A hivatalos svéd álláspont a 2010-es évekig az volt, hogy Svédország katonailag szövetségesek nélkül is meg tudja őrizni biztonságát, de a 2008-as grúziai háború és a 2014-es krími orosz annexió ezt az álláspontot fokozatosan megkérdőjelezte. A 2010-es évek végére a svéd közvélemény és a politikai elitek jelentős része a NATO-csatlakozás lehetőségét is nyitott kérdésként kezelte, ami a semlegesség hagyományos identitásának erózióját jelezte. Mindez azonban már a 21. századi svéd biztonságpolitika történetéhez tartozik, és az 1995-ös EU-csatlakozás időszakában még a szövetségmentesség fenntartása volt az elsődleges hivatalos álláspont.

15.3.5 A gazdasági válság kezelése és a jóléti állam átalakítása

Az 1990-es évek eleji svéd gazdasági válság a svéd háború utáni történelem legsúlyosabb gazdasági visszaesését hozta. A válságot több tényező együttesen váltotta ki: az 1980-as években a svéd hitelpiac liberalizációja, a bankrendszer felügyeletének lazasága, a svéd korona rögzített árfolyama, a nemzetközi konjunktúra lelassulása, valamint a svéd gazdaság szerkezeti problémái. A svéd GDP 1991 és 1993 között három egymást követő évben csökkent, a munkanélküliség az 1990-es 1,5–2 százalékos szintről 1993-ra körülbelül 8–10 százalékra emelkedett, a svéd államadósság pedig a GDP 40 százalékáról 80 százalék fölé nőtt. A válság során a svéd bankrendszer összeomlás közeli állapotba került, és a kormányzat kénytelen volt állami tőkeinjekcióval és garanciavállalással stabilizálni a pénzügyi rendszert.

A válságkezelés módja a svéd gazdaságpolitikában komoly fordulatot hozott. Az 1992-es svéd valutaválság során a Riksbank a korona árfolyamának védelmében rövid időre 500 százalékos határmértéket is meghaladó jegybanki alapkamatot alkalmazott, de a spekulációs nyomásnak nem tudott ellenállni; a korona rögzített árfolyama feladásra került, és a valuta lebegő árfolyamra tért át. A lebegő árfolyamra való áttérés a svéd gazdaságpolitikában a későbbi években is fennmaradt, és a svéd korona árfolyama a nemzetközi piacokon ingadozott. A válság kezelésének részeként a svéd parlament 1994-ben elfogadta a **konszolidációs programot**, amely az állami kiadások csökkentését és az adóbevételek növelését célozta. A program a svéd jóléti állam intézményeinek átalakításával járt, mert a táppénz, a munkanélküliségi biztosítás és a nyugdíjrendszer egyes elemeit csökkentették, illetve szigorították a jogosultsági feltételeket.

A válságkezelés a svéd **jóléti állam** (svédül *välfärdsstaten*) fenntarthatóságáról szóló vitákat is felerősítette. A szociáldemokrata kormányzat a válság éveiben a közkiadások lefaragását és a költségvetési fegyelem helyreállítását tartotta elsődlegesnek, miközben a jóléti rendszer alapszolgáltatásait meg kívánta őrizni. Az 1998-ban elfogadott svéd nyugdíjreform a korábbi ATP-rendszert egy új, részben tőkefedezeti elemet is tartalmazó rendszerré alakította, amely a járulékok és a hozamok függvényében állapítja meg a nyugdíjakat. Ez a reform a svéd jóléti állam egyik legnagyobb strukturális átalakítása volt, amely a későbbi évtizedekben a svéd nyugdíjrendszer stabilitását biztosította, de a nyugdíjak vásárlóerejének csökkenését is magával hozta egyes csoportok számára.

A válság után a svéd gazdaság fokozatosan növekedési pályára állt, és az 1990-es évek második felében a svéd export, különösen a telekommunikációs és informatikai szektor gyors bővülésének köszönhetően, újra fellendült. Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején a svéd gazdaságot a **digitális fordulat** és a globalizáció új hulláma formálta, amelyben a svéd nagyvállalatok, például az Ericsson, a H&M és az AstraZeneca, nemzetközi terjeszkedésbe kezdtek. Az EU-csatlakozás is hozzájárult a svéd gazdaság nyitottságának növekedéséhez, de a svéd gazdaságpolitika továbbra is a nemzeti munkaerő-piaci alkukra, a kollektív szerződésekre és a magas adóterhelésre épült.

15.3.6 A svéd gazdaság szerkezeti átalakulása

A hidegháború évtizedeiben a svéd gazdaságot az ipari nagyvállalatok és az erős állami jelenlét jellemezte. Az 1970-es évektől kezdve azonban a svéd gazdaság fokozatosan szolgáltatásgazdasággá alakult át. Az 1980-as években a pénzügyi szolgáltatások, a kereskedelem, az oktatás, az egészségügy és az információs technológia súlya nőtt, míg a hagyományos ipari ágazatok, különösen a hajógyártás és a textilipar, visszaszorultak. Ez a strukturális átalakulás a svéd munkaerőpiacot is átformálta: a fizikai munkát igénylő ipari állások helyett a szolgáltató szektor és a magasan képzett munkaerő iránti kereslet nőtt. A svéd oktatási rendszer a hidegháború évtizedeiben és azután is a képzett munkaerő utánpótlásának biztosítására rendezkedett be, ami hozzájárult a svéd gazdaság innovációs képességének erősödéséhez.

Az 1990-es évek válsága és az EU-csatlakozás együttesen gyorsította fel a svéd gazdaság liberalizációját és nemzetközi integrációját. A svéd kormányzatok a válság után több területen dereguláltak a piacokat, csökkentették az állami vállalatok körét, és a közszolgáltatások egy részét piaci versenynek tették ki. Az 1990-es évek második felétől a svéd távközlési piac, az energiapiac, a közlekedés és a postai szolgáltatások liberalizációja új szereplőket hozott a svéd gazdaságba. A svéd jóléti állam ugyanakkor megőrizte az egészségügyi és oktatási rendszer túlnyomórészt közfinanszírozott jellegét, ami a svéd társadalomban továbbra is széles támogatást élvezett.

A svéd gazdaság a 2000-es években a globalizáció nyertesei közé tartozott, de a növekedés előnyei nem egyenletesen oszlottak meg. A svéd jövedelmi egyenlőtlenség az 1980-as évekhez képest növekedett, bár nemzetközi összehasonlításban továbbra is viszonylag alacsony maradt. A svéd munkaerőpiacot a bevándorlás, a digitalizáció és a demográfiai változások együttesen alakították. A 2010-es években a svéd gazdaságpolitika a foglalkoztatás növelését, az oktatás minőségének javítását és a klímaváltozás elleni küzdelmet helyezte előtérbe. A svéd jóléti állam finanszírozhatósága a demográfiai öregedés és a bevándorlók integrációja miatt új kihívásokkal nézett szembe, amelyek a 21. századi svéd politika egyik központi vitájává váltak.

15.3.7 A semlegesség öröksége és az EU-tagság politikája

Az 1995-ös svéd EU-csatlakozás a svéd külpolitika és gazdaságpolitika egyik legnagyobb fordulata volt a második világháború után. A csatlakozás a svéd semlegességet nem szüntette meg, de annak hagyományos értelmezését átalakította. Svédország az EU tagjaként részt vett a közös piacban, a közös kül- és biztonságpolitikában és a szabad mozgás rendszerében, anélkül hogy katonai szövetségi kötelezettséget vállalt volna. Ez a konstrukció a svéd politikai elit és a választók számára hosszú ideig elfogadhatónak bizonyult, mert a gazdasági integráció előnyeit a katonai szövetségmentesség fenntartásával kombinálta.

A svéd EU-tagság belpolitikai vitái azonban folyamatosak voltak. Az EU-csatlakozást ellenző baloldali és zöld mozgalmak a svéd demokrácia és a jóléti állam védelmére hivatkoztak, míg a támogatók az európai piaci hozzáférés és a politikai befolyás növekedését emelték ki. Az EU-csatlakozás után Svédországban is megjelent az eurószkepticizmus, és a svéd pártok egy része, különösen a Baloldali Párt (svédül *Vänsterpartiet*) és a Zöld Párt (svédül *Miljöpartiet*

de Gröna), rendszeresen kritizálta az EU intézményeit és politikáit. A svéd EU-tagság a svéd pártrendszerben nem hozott létre tartós törésvonalat, de a svéd politikában az EU-kérdés a 2000-es években ismételten előkerült, különösen az alkotmányos szerződés 2005-ös elutasítása és a 2008-as pénzügyi válság után.

A svéd semlegesség öröksége a 21. századi svéd biztonságpolitikában is jelen volt egészen addig, amíg a 2022-es orosz invázió Ukrajna ellen meg nem változtatta a svéd közvéleményt. A 2010-es években a svéd kormányzatok fokozatosan erősítették a védelmi együttműködést a NATO-val, de a hivatalos szövetségmentességi álláspontot csak a 2020-as években adták fel. Ez a folyamat a hidegháború utáni svéd külpolitika logikájának lezárását jelentette, és a svéd semlegesség hagyományának újraértelmezését követelte meg. A semlegesség és az EU-tagság viszonyának története ezért a svéd 20. századi történelem egyik legfontosabb tanulságát hordozza: a semlegesség nem statikus állapot volt, hanem a nemzetközi környezethez és a belső politikai feltételekhez igazodó, folyamatosan alakuló stratégia.

15.3.8 Források és bizonytalanságok

E alfejezet elsősorban a svéd kormányzati dokumentumok, parlamenti jegyzőkönyvek, a svéd Riksbank és a Statisztikai Hivatal (SCB) publikációi, valamint a svéd politikatörténeti és gazdaságtörténeti szakirodalom alapján készült. A hidegháborús semlegesség értelmezése körüli viták forrásbázisa részben minősített, részben megsemmisült, ezért a titkos nyugati katonai együttműködés mértéke és tartalma továbbra is bizonytalan. Az 1990-es évek gazdasági válságának elemzése a svéd pénzügyi válság dokumentumaira és a Nemzetközi Valutaalap jelentéseire támaszkodik, de a pontos áldozati és hatáselemzések, különösen a háztartások jövedelmére gyakorolt hatások tekintetében, különböző modellezések eltérő eredményeket adnak. A svéd EU-csatlakozásról szóló 1994-es népszavazás eredményei hivatalos választási statisztikákon alapulnak, de az eredmények mögötti motivációk értelmezése a szociológiai kutatásokban vitatott. A svéd EU-csatlakozás és a semlegesség viszonyának megítélése a svéd és nemzetközi szakirodalomban eltérő hangsúlyokat kap, és a svéd emlékezetpolitikai vitákban is visszatérő téma.

15.3.9 Rövid összefoglaló

- Svédország a hidegháború alatt semleges, szövetségen kívüli állam maradt, de a semlegességet erős nemzeti védelemmel és a nyugati gazdasági integrációval kombinálta.
- A svéd jóléti állam az 1950-es és 1960-as években bővült ki, a Rehn–Meidner-modell és a szolidarisztikus bérpolitika a teljes foglalkoztatást és a gazdasági növekedést szolgálta.
- A hidegháború vége lehetővé tette, hogy Svédország 1991-ben EU-csatlakozási kérelmet nyújtson be, és 1995. január 1-jén az EU tagjává váljon; a népszavazáson a résztvevők 52,3 százaléka támogatta a csatlakozást.
- Az 1990-es évek eleji svéd gazdasági válság a GDP visszaesésével, magas munkanélküliséggel és a bankrendszer válságával járt; a kezelés a korona lebegtetését, a költségvetési konszolidációt és a jóléti állam egyes elemeinek átalakítását hozta.
- Svédország az EU-csatlakozás ellenére is fenntartotta katonai szövetségmentességét, és a 2003-as népszavazáson a svéd választók elutasították az euró bevezetését.
- A svéd gazdaság a válság után a digitalizáció és a globalizáció új szakaszába lépett, miközben a jóléti állam finanszírozhatósága és a demográfiai változások új kihívásokat hoztak.

15.3.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belső és külső tényezők tették lehetővé, hogy Svédország a hidegháború alatt fenntartsa a semlegesség politikáját, és miért vált ez a politika vitatottá?
2. Hasonlítsa össze a svéd gazdaságpolitika 1950-es és 1990-es évekbeli alapelveit: mi változott a jóléti állam finanszírozásában és a munkaerő-piaci szabályozásban?
3. Milyen érvek szóltak az 1990-es évek elején Svédország EU-csatlakozása mellett és ellen, és hogyan befolyásolta a csatlakozás a svéd semlegesség hagyományos értelmezését?
4. Miért volt szükség a svéd nyugdíjrendszer 1998-as reformjára, és milyen következményekkel járt a reform a svéd jóléti állam intézményére nézve?
5. A svéd gazdasági válság kezelése milyen tanulságokkal szolgált a későbbi évtizedek svéd gazdaságpolitikája számára, különösen a költségvetési fegyelem és a munkaerő-piaci rugalmasság tekintetében?

15.4 Svédország a 21. században: bevándorlás, NATO, klíma

Svédország 21. századi pályája nem érthető meg a hidegháború utáni nyitás, az 1995-ös EU-csatlakozás és a jóléti állam átalakulása nélkül, amelyeket A hidegháború, az EU-csatlakozás 1995 és a gazdaság tárgyalt. A 2000-es évektől három téma vált meghatározóvá: a bevándorlási és integrációs viták, a biztonságpolitikai orientáció átalakulása, valamint a klímapolitika. Ez az alfejezet ezeket nem elszigetelt kampánytémákként, hanem a svéd állam, társadalom és gazdaság hosszabb pályájának részeként mutatja be. A legfrissebb fejleményeknél különösen fontos a forráskritika, mert a 2020-as évek eseményeit ma is alakítja a politikai vita, és egyes adatok utólag módosulhatnak.

15.4.1 A 21. század eleji örökség: nyitott gazdaság és kereső jóléti állam

Svédország a 21. századot már az Európai Unió tagjaként, de katonai szövetségen kívüli államként kezdte. Az 1990-es évek eleji válság után a gazdaság átalakult: a digitalizáció, a távközlés, a gyógyszeripar és a globális szolgáltatások növekedése lett a növekedés motorja. A svéd jóléti állam továbbra is magas adóterhelésre és kiterjedt közszolgáltatásokra épült, de a finanszírozásról, a demográfiai öregedésről és a munkaerőpiaci integrációról folyó vita állandósult. A 2008–2009-es pénzügyi világválság a svéd gazdaságot is visszavetette: a GDP csökkent, a munkanélküliség emelkedett, ugyanakkor az államháztartás a 2010-es évek elejére stabilizálódott. A válság után a növekedés visszatért, de a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése, a lakáspiac feszültségei és az iskolai eredményekkel kapcsolatos aggodalmak azt jelezték, hogy a „svéd modell” korábbi konszenzusai már nem maguktól értetődőek. A „modell” alakulását a A skandináv jóléti modell fejezet tárgyalja részletesen; itt elég annyi, hogy a 21. századi politikai viták egyik központi kérdése az lett, mennyire képes a jóléti állam a bevándorlást, az EU-tagságot és a globális versenyt egyszerre kezelni.

15.4.2 Bevándorlás, integráció és a bevándorláspolitikai fordulat

Svédország bevándorlási története a második világháború után indult jelentős munkaerő-bevándorlással, elsősorban Finnországból, Dél-Európából és később a volt Jugoszláviából. Az 1970-es évektől a bevándorlás jellege fokozatosan menekült- és családegyesítési bevándorlássá vált; az 1990-es években a balkáni háborúk, a 2000-es évektől pedig az afganisztáni, iraki, szomáliai, szíriai és eritreai konfliktusok elől érkezők száma nőtt. Svédország hosszú ideig viszonylag nyitott

menekültpolitikát folytatott, és a befogadást a humanitárius kötelezettségek, a munkavállalói jogok és a jóléti állam kapacitásának kérdéseként fogalmazta meg.

A 2015-ös menekültválság – a szíriai polgárháború és a közel-keleti instabilitás következtében – rendkívüli terhelést hozott. Az uniós statisztikai hivatal (Eurostat) adatai szerint Svédország 2015-ben mintegy 162 000 menedékjogi kérelmet regisztrált; ez a lakosságszámhoz viszonyítva az EU egyik legmagasabb aránya volt. Fontos azonban, hogy a menedékkérők számának pontosítása a visszavont kérelmek és a regisztráció időpontja miatt forrásonként kissé eltérhet, ezért az adatot becslésnek kell tekinteni. A hirtelen érkező kérelmek a szállásrendszert, az önkormányzati fogadókapacitást és a munkaerőpiaci beilleszkedést is próbára tették. A szociáldemokrata–zöld kormány 2015 késő őszén irányt váltott: ideiglenes határellenőrzést vezetett be, szigorította a menedékjogi feltételeket, a legtöbb esetben ideiglenes tartózkodási engedélyt adott, és korlátozta a családegyesítést. Az irányváltás belpolitikai vita tárgya lett: egyesek szerint a kormány feladta korábbi nyitott álláspontját, mások szerint a fenntarthatóság érdekében szükséges kiigazítás történt.

A bevándorláspolitikai fordulat nem zárta le a vitát, hanem átformálta a svéd pártpolitikát. A **Sverigedemokraterna** (SD) svéd demokrata párt korábban szélsőjobboldali gyökerekkel rendelkező bevándorláskritikus erőként 2010-ben jutott be a parlamentbe, és a 2010-es, 2014-es, 2018-as és 2022-es választásokon fokozatosan növelte támogatottságát. A 2022. évi parlamenti választáson a második legnagyobb párttá vált, a szavazatok körülbelül egyötödét szerezve meg; a pontos választási eredményeket a svéd választási hatóság (Valmyndigheten) közli, és a mandátumszámítás után a párt ereje egyértelműen meghatározóvá vált. A 2022-es választás után **Ulf Kristersson** (Moderaterna) jobbközép kisebbségi kormányt alakított, amely a **Tidö-megállapodás** (Tidöavtalet) keretében az SD külső támogatására támaszkodik. A megállapodásban a kormánypártok és az SD szigorúbb büntetőpolitikát, a menekültbefogadás szűkítését, a bevándorlási jogszabályok felülvizsgálatát és a bűnüldözés megerősítését rögzítették. Az SD ezért támogatást nyújt, de minisztereket nem ad a kormányba; ez a konstrukció feszültségeket is okoz a hagyományos jobbközép és a szélsőjobboldal között, és a kormány működőképessége a svéd politikatudományban is élénk vita tárgya.

A bevándorlással kapcsolatos társadalmi viták nem csupán a menekültpolitikáról szólnak, hanem az integrációról, a szegregációról, a bűnözésről és a jóléti állam finanszírozásáról is. A svéd statisztikai hivatal (Statistiska centralbyrån, SCB) és a bevándorlási hivatal (Migrationsverket) adatai szerint a külföldön született lakosok aránya a 21. század folyamán emelkedett. A nagyvárosi peremkerületekben a lakóhelyi szegregáció erősödött, és az iskolai eredményekben, a munkaerőpiaci részvételben, valamint az egészségügyi mutatókban mérhető különbségek maradtak fenn a svédországi születésű és a bevándorló hátterű lakosság csoportjai között. A kutatók és kormányzati bizottságok egyetértenek abban, hogy a különbségek léteznek, de az ok-okozati magyarázat vitatott: egyes elemzések a bevándorlók iskolai végzettségének és nyelvi készségeinek eltéréseit, mások a munkaerőpiaci diszkriminációt, a lakáspiaci korlátokat vagy a jóléti szolgáltatások elérhetőségének hiányát hangsúlyozzák. A vitában gyakran keveredik a dokumentált társadalmi tény és a politikai értelmezés; a tankönyv ezért megkülönbözteti a mérhető adatot, a tudományos konszenzust és a vitatott magyarázatot.

A 2020-as évek elejétől a bűnözés és a bandaháborúk váltak a bevándorlási vita egyik legérzékenyebb elemévé. A svéd bűnmegelőzési tanács (Brottsförebyggande rådet, Brå) és a rendőrség statisztikái szerint a lőfegyveres erőszak és a robbantások száma a 2010-es évek végén és a 2020-as évek elején emelkedést mutatott. A jelenség értelmezése erősen vitatott: a magyarázatok között szerepel a kábítószerpiac és a szervezett bűnözés, a szegregáció, a fiatalok társadalmi kirekesztettsége, a gyenge iskolai eredmények, a rendőrségi kapacitás hiánya, valamint a bevándorláspolitika egyes következményei. Nem áll rendelkezésre egyetlen, széles körben elfogadott oksági modell, ezért a bűnözés és a bevándorlás összekapcsolása önmagában politikai állítás,

nem pedig dokumentált tudományos konszenzus. A kormány a 2020-as években a bűnüldözést, a bírósági szigorítást és a társadalmi megelőzést is napirendre tűzte; a svéd büntetőpolitika részbeni fordulata szintén vita tárgya a hagyományos svéd büntetőjogi gondolkodás hívei és a szigorítást követelők között.

15.4.3 A 2024-es NATO-csatlakozás és a biztonságpolitikai fordulat

Svédország biztonságpolitikáját a hidegháború alatt a katonai szövetségmentesség (alliansfrihet) és a háború esetére fenntartott semlegesség kettős elve határozta meg. Ezt a politikát a 19. század eleje óta erős nemzeti identitáselemként tartották számon; Svédország nem volt szerződésben garantált semleges állam, hanem politikai doktrínát követett. A hidegháború után a szövetségmentesség megmaradt, de a gyakorlatban Svédország közeledett a NATO-hoz: 1994-ben csatlakozott a Partnerség a békéért programhoz, részt vett NATO-műveletekben, és az EU közös biztonság- és védelempolitikájában is szerepet vállalt. A szövetségmentesség így fokozatosan rugalmasabbá vált, de a NATO-tagság lehetősége hosszú ideig a svéd politikai vita perifériáján maradt.

Az orosz agresszió 2014-es krími annektálása után Svédország felülvizsgálta védelmi képességeit: növelte a védelmi kiadásokat, 2015 után megerősítette a stratégiai fontosságú Gotland sziget katonai jelenlétét, és 2017-ben részlegesen újra bevezette a sorkötelezettséget. A 2022. február 24-én megindult teljes körű orosz invázió Ukrajna ellen azonban alapvetően megváltoztatta a svéd közvéleményt és a pártpolitikai erőviszonyokat. Svédország és Finnország 2022 májusában nyújtotta be hivatalos NATO-tagsági kérelmét; a svéd kormány és a parlament többsége a tagságot a nemzeti biztonság, a balti-tengeri stabilitás és az északi országok egységének kérdéseként fogalmazta meg. A csatlakozási tárgyalások során Törökország először a svédországi kurd csoportokkal, a fegyverembargóval és a terrorizmus elleni fellépéssel kapcsolatos kifogásokat fogalmazott meg; Magyarország pedig több lépésben késleltette a ratifikációt. Finnország 2023. április 4-én vált NATO-taggá, Svédország pedig 2024. március 7-én, miután Törökország 2024 januárjában, a magyar parlament pedig 2024. február végén hagyta jóvá a csatlakozási jegyzőkönyvet, és a csatlakozási okmány letétbe helyezése megtörtént. Svédország ezzel a NATO 32. tagjává vált; ez a dokumentált tény a NATO közleményeiből és a svéd kormány bejelentéseiből egyértelműen megállapítható.

A belpolitikai vita a NATO-csatlakozásról nem volt egyhangú. A parlamenti pártok többsége támogatta, de a **Vänsterpartiet** és a **Miljöpartiet de Gröna** ellenezték vagy fenntartásokat fogalmaztak meg; a korábbi baloldali és zöld érvek a katonai tömbök elutasítására, a semlegesség hagyományára és a fegyverkezési verseny kockázatára hivatkoztak. A közvélemény-kutatások 2021-ig a NATO-tagság ellenzőinek viszonylag magas arányát mutatták, 2022 után azonban többségi támogatás alakult ki. A pontos támogatottsági adatok intézetenként és kérdésfeltevésenként változnak, ezért a közvélemény-kutatások eredményeit nem szabad egyetlen mérésként kezelni. A csatlakozás a svéd biztonságpolitikai identitás szempontjából történelmi fordulat: a szövetségmentesség évszázados formális kerete megszűnt, ugyanakkor Svédország továbbra is hangsúlyozza a nemzetközi jog, az EU-szolidaritás és az északi együttműködés elveit. A csatlakozás következményei a védelmi tervezésre, a haderőfejlesztésre, a balti-tengeri katonai jelenlétre és az északi országok közötti katonai együttműködésre is kiterjednek; a folyamat elemzése a hidegháború utáni biztonsági rend átalakulásáról szóló A hidegháború Észak-Európában fejezetben folytatódik.

15.4.4 Klímapolitika, energiaátmenet és a svéd környezeti modell

Svédország klímapolitikája a 21. században erős intézményi keretekre és hosszú múltra támaszkodik. Az ország már 1991-ben bevezette a szén-dioxid-adót (koldioxidskatt), és a 2000-es évektől az EU kibocsátáskereskedelmi rendszeréhez is kapcsolódott. A 2017-ben elfogadott éghajlat-politikai kerettörvény (klimatlag) rögzítette, hogy Svédországnak 2045-re nettó nulla üvegházhatásúgáz-kibocsátást kell elérnie, és a területi kibocsátást jelentősen csökkentenie kell. A törvény az ágazati célokat és a kormány klímacselekvési terveit is kötelezővé tette; a pontos részcélokat a kormány rendeletei és az EU klímacsomagja (Fit for 55) együttesen határozzák meg. A kerettörvény széles parlamenti támogatással született, de a végrehajtás üteme és az energiaátmenet eszközei azóta is vitatottak.

A svéd villamosenergia-termelésben a víz- és atomenergia, valamint az utóbbi két évtizedben bővülő szélenergia dominál. A nukleáris energia kérdése különösen érzékeny: az 1980-as évek népszavazása után a svéd atomenergia-politika hosszú ideig a fokozatos kivonást célozta, de a 2020-as években egyes jobbközép pártok az atomenergia bővítését, a baloldali és zöld pártok pedig a megújulók gyorsabb felfutását szorgalmazzák. A 2022 utáni kormány az atomenergia feltételeinek javítását és a fosszilis energiahordozóktól való függés csökkentését is napirendre tűzte; a klímavédők szerint ez a lépés a kibocsátáscsökkentés ütemét veszélyezteti, a kormány szerint viszont az energiaellátás biztonságát és a versenyképességet szolgálja. Ez a vita nem csupán műszaki, hanem a jóléti állam és a nemzeti szuverenitás körüli értelmezési konfliktus is.

A svéd klímapolitika nemzetközi hírnévre tett szert a **Greta Thunberg** nevével fémjelzett ifjúsági klímamozgalom révén. Thunberg 2018 augusztusában kezdett iskolai sztrájkot a parlament előtt, és az ebből kinőtt Fridays for Future mozgalom globálissá vált. A mozgalom Svédországban is megerősítette a klímakérdés politikai jelenlétét, és hozzájárult a **flygskam** (repülési szégyen) jelenség elterjedéséhez, amely a repülőgépes utazás kerülését és a vasúti közlekedés felértékelődését hirdeti. A mozgalom megítélése ugyanakkor generációs és politikai viták tárgya: egyesek a polgári engedelmesség és a tudományos sürgetés fontos formáját látják benne, mások a radikalizmus vagy a gazdasági növekedés korlátozásának veszélyét hangsúlyozzák. A klímamozgalom hatása a fogyasztói szokásokra mérhető, de a számszerűsítés bizonytalan; a repülőutak, a húsfogyasztás és az autóhasználat alakulását számos tényező befolyásolja.

A svéd klímapolitikában fontos módszertani vita a területi és a fogyasztásalapú kibocsátás közötti különbség. A hivatalos területi kibocsátási adatok szerint Svédország kibocsátása csökkent, miközben a GDP nőtt; ez a szétválás a gazdasági növekedés és a kibocsátáscsökkentés összeegyeztethetőségének fontos példája. A fogyasztásalapú kibocsátás azonban magasabb, mert magában foglalja a Svédországban elfogyasztott, de külföldön előállított termékek kibocsátását is. A két adat eltérése azt mutatja, hogy a svéd klímaeredmények nem függetlenek a globális termelési láncoktól; a módszertani és politikai vitákban ezért egyes kutatók a nemzeti területi célok szigorúbb értelmezését, mások a fogyasztói felelősség hangsúlyozását javasolják. A klímapolitika jelenlegi alakulását a Klímaválság és fenntarthatóság fejezet is tárgyalja.

15.4.5 Jelenkori kihívások: a járvány, a társadalmi feszültségek és a 2026-os perspektíva

A 2020-as évek elejét a Covid-19-világjárvány és annak svéd kezelése is fémjelezte. Svédország a legtöbb európai országtól eltérően nem rendelt el széles körű lezárásokat; az ajánlások, a távolságtartás és a felelős egyéni magatartás került előtérbe, miközben az idősotthonok védelme és a fertőzés kórházi ellátása folyamatos vita tárgya volt. A svéd halálozási mutató a környező északi országokénál magasabb volt, de alacsonyabb, mint több más európai országban; a pontos összehasonlítás módszertani vitáktól függ. A svéd kormány által megbízott Corona-bizottság

(Coronakommissionen) 2021–2022-es jelentései bírálták a járványügyi felkészületlenséget, az idősotthonok védelmének hiányosságait és a kormányzati kommunikációt. A járvány így nem csupán egészségügyi, hanem a jóléti állam és a közigazgatás kapacitásáról szóló emlékezetpolitikai vitát is elindított. A svéd tapasztalat megítélése mind a hazai, mind a nemzetközi közbeszédben élesen megoszlott, ezért ezt a részt különösen forráskritikával kell kezelni.

A 2020-as évek közepére Svédország egyszerre szembesül a bevándorlási és integrációs feszültségekkel, a NATO-tagság biztonságpolitikai átalakulásával, a klímapolitika gazdasági következményeivel és a jóléti állam demográfiai kihívásaival. A 2022-ben megalakult jobbközép kormány a bűnüldözést, a migrációs szabályozást és az energiaellátást helyezte előtérbe; a baloldali ellenzék és a zöld mozgalmak ezzel szemben a jóléti szolgáltatások, a klímavédelem és a társadalmi egyenlőség ügyét hangsúlyozzák. A svéd demokrácia intézményei – a széles körű parlamenti arányosság, az erős önkormányzatiság, a szabad sajtó és a civil társadalom – továbbra is működnek, de a konszenzusos politikai kultúra korábbi ideálja egyre gyakrabban ütközik a polarizációval. A 2026-os választási év közeledtével a bevándorlás, a bűnözés, a NATO és az energiaárak várhatóan a politikai napirend középpontjában maradnak; a könyv lezárásakor (2026) ezek a folyamatok még nem tekinthetők lezárt történeti korszaknak.

15.4.6 Források és bizonytalanságok

A fejezetben használt állítások eltérő bizonyosságúak. A NATO-csatlakozás ténye, a 2015-ös menekültügyi kérelmek hozzávetőleges száma, a 2017-es éghajlat-politikai kerettörvény elfogadása és a Tidö-megállapodás létezése dokumentált elsődleges forrásokon alapul: svéd miniszterelnöki hivatali közlemények, NATO-jegyzőkönyvek, svéd parlamenti határozatok és a svéd törvénytár (Svensk författningssamling). A demográfiai, bevándorlási, bűnözési és klímaadatok elsősorban a svéd statisztikai hivatal (Statistiska centralbyrån, SCB), a Migrationsverket, a Brottsförebyggande rådet (Brå), az Eurostat, a svéd környezetvédelmi hivatal (Naturvårdsverket) és az Energimyndigheten kiadványaira támaszkodnak. Ezek az adatok évszám és definíció szerint változnak, ezért a fejezetben kerültük a hamis pontosságot; a friss, 2022 utáni adatoknál mindig az adott intézmény legfrissebb közlését kell ellenőrizni.

A vitatott területek közé tartozik a bevándorlás és a bűnözés ok-okozati kapcsolata, a 2015-ös menekültpolitika megítélése, a svéd jóléti állam fenntarthatósága, a Covid-19-stratégia hatékonysága, valamint a klímapolitika üteme. A fejezet ezeket a kérdéseket mint tudományos vagy politikai vitákat mutatja be, nem pedig mint lezárt tényeket. A 2020-as évek eseményeit értelmező szakirodalom még formálódik; a tankönyv kiemeli, hogy a jelenkori politikai vitákban a felek gyakran szelektíven idézett statisztikákkal érvelnek. Az olvasónak ezért a pártpolitikai forrásokat, a közvélemény-kutatásokat és a memóriapolitikai állításokat össze kell vetnie az intézményi adatközlésekkel és a szakmai értékelésekkel.

15.4.7 Rövid összefoglaló

- Svédország a 21. század elején az EU-tagság, a globalizált gazdaság és a jóléti állam átalakulásának feszültségeivel szembesült, miközben a formális katonai szövetségmentességet fenntartotta.
- A 2015-ös menekültválság és az azt követő szigorítások alapvetően átalakították a svéd bevándorláspolitikát; a Sverigedemokraterna megerősödött, és a 2022-es Tidö-megállapodás révén külső támogatóként a jobbközép kormány működését is meghatározza.
- A bevándorlás, a szegregáció és a bűnözés összefüggéseiről nincs egységes tudományos magyarázat; a vitákban a dokumentált társadalmi tények és a politikai értelmezések gyakran keverednek.

- A 2022-es orosz invázió hatására Svédország Finnországgal párhuzamosan NATO-tagságért folyamodott; Svédország 2024. március 7-én vált a NATO 32. tagjává, ami a szövetségmentesség formális lezárását jelentette.
- Svédország klímapolitikája erős intézményi keretekkel, az 1991-es szén-dioxid-adóval és a 2017-es éghajlat-politikai kerettörvénnyel rendelkezik; a 2045-ös nettó nulla cél széles körű támogatást élvez, de az energiaátmenet, az atomenergia és a fogyasztásalapú kibocsátás ügye vitatott.
- A Covid-19-világjárvány eltérő svéd stratégiája a jóléti állam kapacitásairól és a kormányzati felelősségről szóló emlékezetpolitikai vitát nyitott.
- A 2020-as évek Svédországa egyszerre küzd a bevándorlási integráció, a biztonságpolitikai átalakulás, a klímavédelem és a demográfiai öregedés kihívásaival; a konszenzusos politikai kultúra korábbi ideálja új törésvonalakkal találkozik.

15.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a svéd bevándorláspolitika 2015 előtti és utáni irányát: milyen jogi, intézményi és politikai változások történtek, és miért maradt a kérdés a pártverseny középpontjában?
2. Miért jelentett történelmi fordulatot Svédország 2024-es NATO-csatlakozása, és milyen belés külpolitikai tényezők tették lehetővé, hogy a szövetségmentesség korábbi konszenzusa felbomoljon?
3. Milyen módszertani nehézségei vannak a svéd klímapolitika eredményeinek értékelésében a területi és a fogyasztásalapú kibocsátás összehasonlítása során? Miért vitatott az atomenergia szerepe?
4. Mely állítások tekinthetők dokumentált ténynek, széles tudományos konszenzusnak és politikai értelmezésnek a bevándorlás, a bűnözés és a munkaerőpiaci integráció kapcsolatáról szóló vitákban?
5. A svéd 21. századi tapasztalatok alapján mennyire tartható fenn a „svéd modell” egységes képe? Érveljen a járványkezelés, a NATO-csatlakozás és a bevándorlási viták példáival.

16 Finnország a középkorban és a svéd uralom alatt

16.1 A finn törzsek és a svéd hódítás

A mai Finnország (Suomi) területének középkori története nem egy finn állam kialakulásával kezdődik, hanem több, finn nyelvű regionális közösség, számi csoportok és a terjeszkedő svéd királyság egymásra hatásával. A svéd hódítás és a kereszténység felvétele szorosan összefonódott, de nem azonos folyamat: a katonai terjeszkedés, az egyházi misszió és a gazdasági adóztatás együtt alakította a területet. Az alfejezet először a finn nyelvű csoportok és a számi népesség középkori képét, majd a svéd hódítás szakaszait, a keleti határ kialakulását és a társadalmi következményeket tárgyalja.

16.1.1 A finn nyelvű csoportok és a számi népek

A mai Finnország területe a középkorban nem alkotott egységes politikai vagy nyelvi teret. A déli és nyugati részeken több, a balti finn nyelvek közé tartozó csoport élt. A finn történetírás hagyományosan **heimot** (törzsek) néven emlegeti őket, bár a modern kutatás szerint nem feltétlenül zárt törzsi szervezetekről van szó, hanem inkább regionális, nyelvjárási és települési közösségekről. A legfontosabb elnevezések: a délnyugati **tulajdonképpeni finnek** (varsinaissuomalaiset), a belső tóvidék **tavastjai** (hämäläiset), a keleti **karélok** (karjalaiset), a kelet-középső **szavolaiak** (savolaiset) és a Botteni-öböl partvidékén élő **pohjalaiset** (pohjanmaalaiset). E csoportok nyelve ugyanazon nyelvjárási kontinuum része volt, de politikai szervezetük nem egységesült. A régészeti leletek szerint a finn nyelvű lakosság földműveléssel, állattartással, halászattal, vadászattal és prémgyűjtéssel foglalkozott. A vaskori temetők, a fémmegmunkálás nyomai és a kereskedelmi kapcsolatok arra utalnak, hogy a terület nem volt elszigetelt: a Balti-tenger keleti partvidéke a viking kori keleti kereskedelem perifériájához tartozott, és a prém, a viasz, valamint a méz fontos árucikk lehetett. Ugyanakkor az írásos források hiánya miatt a társadalmi rétegződés pontosabb képe bizonytalan.

A régió északi és belső területein a **számi** (saamelaiset) nyelvű közösségek éltek, akik nem tartoztak a finn nyelvű csoportokhoz. A számi gazdálkodás a középkorban elsősorban vadászatra, halászatra és kisebb mértékű vadon élő rénszarvas vadászatra épült; a nagyméretű, félnomád rénszarvastartás csak a kora újkorban vált a számi életmód meghatározó elemévé. A számi társadalom decentralizált, kisebb családi és területi egységekből állt, vallási életét sámánisztikus gyakorlatok jellemezték. A finn és svéd terjeszkedés fokozatosan érintette a számi lakóterületeket: a svéd korona és a finn telepesek adóztatási igénye a 14–15. században terjedt ki a Botteni-öböl északi részére. A **birkarlok** (pirkkalaiset, svédül birkarlar) nevű közvetítők kereskedelmi és adószedési jogot kaptak a svéd királyságtól, és a számi közösségekkel prém, hal és bőr ellenében kereskedtek. Ez a rendszer a középkorban még nem számolta fel a számi önállóságot, de a későbbi évszázadok terjeszkedésének alapját megteremtette.

16.1.2 A svéd expanzió kezdetei: misszió, kereskedelem és hódítás

A finn területek svéd fennhatóság alá kerülése a 12–14. században fokozatosan zajlott, és nem egyetlen hódító háború eredménye volt. A későbbi svéd hagyomány három keresztes hadjáratot (ruotsalaisten ristiretket) különböztetett meg: **Szent Erik király** (Eerik Pyhä, svédül Erik den helige) 1155 körüli hadjáratát, **Birger jarl** (Birger-jaarli) 1238/1249 körüli hadjáratát a tavastiak ellen, és **Torgils Knutsson** (Torkkeli Knuutinpoika) 1293-as karéliai hadjáratát. Ezt a sémát a mai történetírás jelentős részben a svéd királyság utólagos legitimációs narratívájának tekinti, mert a korai hadjáratokról egykorú, megbízható forrás alig maradt fenn.

Az első hadjárat hagyománya Szent Erik királyhoz és **Henrik uppsalai püspökhöz** (piispa Henrik) kötődik. A legenda szerint Henrik a finnek között térített, majd **Lalli** nevű finn férfi megölte. A Henrik-legenda a 13. század végétől vált a svéd egyházi identitás részévé, de történeti magja bizonytalan: nem tudjuk, hogy Henrik valóban járt-e Finnországban, és Lalli alakja a későbbi finn nemzeti narratívában is átértelmeződött. A pápai levelek között vannak olyan 12. századi iratok, amelyek a finn területek egyházi szervezéséről szólnak, de ezek értelmezése vitatott. Nem világos, hogy a pápai udvar mennyire ismerte a régiót, és hogy a svéd királyság mekkora tényleges hatalmat gyakorolt a 12. században.

A svéd befolyás első biztosabb jelei a délnyugati partvidéken, a mai **Varsinais-Suomi** területén mutathatók ki a 12–13. század fordulóján. Itt a svéd egyházszervezet, a svéd jogszokások és a svéd nyelvű helynevek megjelenése arra utal, hogy a svéd királyság fokozatosan beépítette a területet. A hódítás nem békés misszió volt, hanem katonai expedíciók, adóztatás, kereskedelem-ellenőrzés és telepítés együttes eredménye. A finn nyelvű lakosság helyi ellenállása a legendákban (például Lalli alakjában) hagyott nyomot, de az egykorú források nem teszik lehetővé az ellenállás mértékének pontos rekonstrukcióját.

16.1.3 A 13. századi hódítás: Birger jarl, Häme és Viipuri

A 13. század közepén a svéd hatalom benyomult a belső finn területekre. Az **Erikskrönikan** (Eerikin kronikka), a 14. század eleji svéd verses krónika dicsőíti Birger jarl hadjáratát, amelynek során a tavastiak meghódoltak és megkeresztelkedtek. A krónika azonban nem egykorú forrás, hanem a svéd királyság hatalmának reprezentációja; a benne szereplő események kronológiája és részletei vitatottak. A régészeti kutatások a 13. század második felére teszik a **Häme vára** (Hämeen linna) építésének első szakaszát, ami a svéd katonai jelenlétet igazolja a belső területeken. A vár a tavast terület igazgatási és adóztatási központja lett.

A hódítás erőszakos és gazdasági jellegű volt. A svéd korona a finn parasztokra adót vetett ki, a területet várkerületekre osztotta, és a helyi előkelőket fokozatosan bevonta a svéd szolgálati rendszerbe. A finn nyelvű lakosság szabad paraszti státusa fennmaradt, és a svéd királyságban a jobbágyság nem terjedt el a finn területeken, de a svéd világi elit a partvidéken és a várbirtokokon megtelepedve a közigazgatás és a kereskedelem irányítója lett. A svéd nyelv a hatalom nyelveként működött, míg a finn nyelv a mindennapi élet és a paraszti közösségek nyelve maradt.

A svéd expanzió a keleti területeken is folytatódott. Torgils Knutsson marsall 1293-ban **Viipuri** (Viipuri, svédül Viborg) várának megalapításával biztosította a svéd befolyást a Karéliai-földszoros nyugati részén. Viipuri a svéd hatalom keleti előretolt bástyája lett, és a környező karél közösségek adóztatásának központja. A karél lakosság egy része az ortodox egyház befolyása alatt állt, mert a keleti területek a Novgorodi Köztársaság érdekszférájához tartoztak. A svéd terjeszkedés így nemcsak a finn nyelvű csoportokkal, hanem a keleti ortodox hatalommal is ütközött.

16.1.4 A keleti határ: Novgorod és a Nöteborgi béke

A finn területek keleti része a középkorban nem a svéd királysághoz, hanem a **Novgorodi Köztársasághoz** (oroszul) kötődött. Novgorod a prémkereskedelem és az adóztatás révén ellenőrzést gyakorolt a karélok és más keleti finn nyelvű csoportok felett. A 13. században a svéd és novgorodi érdekek a Karéliai-földszoroson és a Finn-öböl keleti partján ütköztek. A svéd hadjáratok és a várépítések a novgorodi krónikákban is megjelennek, de azok szemszögéből betörésként értelmeződtek. A novgorodi források a határvidék lakosságának adóztatását és a várak elleni támadásokat is említik, ami a terület kettős függőségét mutatja.

A **Nöteborgi béke** (Pähkinäsaaren rauha) 1323-ban Svédország (Sverige) és Novgorod között első ízben rögzítette a határvonalat. A szerződés szövege csak későbbi másolatokban maradt fenn, és a határ pontos futása a mai történészek között vitatott. Az bizonyosnak tekinthető, hogy a béke a Karéliai-földszorostól a Botteni-öböl északi részéig húzódó határt írt le, amely a nyugati területeket Svédországhoz, a keletieket Novgorodhoz sorolta. Ezzel a karélok lakóterülete kettészakadt, és a keleti karélok a novgorodi, később orosz politikai és ortodox vallási környezetben éltek tovább. A Nöteborgi béke nem a mai finn–orosz határ közvetlen előzménye, de a svéd–orosz határ egyik korai rögzítése. A határ a gyakorlatban hosszú ideig nem volt szigorúan ellenőrzött, és a svéd telepesek később fokozatosan kelet felé terjeszkedtek, ami újabb konfliktusokhoz vezetett.

16.1.5 A kereszténység felvétele és az egyházi szervezet

A finn területek keresztény hitre térése a 12–14. században zajlott, és nem egyetlen uralkodói döntés következménye volt. A nyugati, római katolikus egyház a svéd misszió keretében szervezte a térítést. A **Turku püspökség** (Turku, svédül Åbo) a 13. században jött létre, és az uppsalai érsekség alá tartozott. A püspöki székhely környékén a katedrális és a későbbi domonkos kolostor a latin egyházi kultúra központja lett. A papság latinul misézett, de a finn nyelvű lakosság körében a tanítás és a prédikáció részben finnül folyhatott, bár ennek írásos nyomai a reformáció előtt alig maradtak. A finn nyelvű írásbeliség a 16. századi reformáció után bontakozott ki, ezért a középkori finn nyelvű vallási életről kevés közvetlen forrás van.

A kereszténység felvétele a gyakorlatban hosszú folyamat volt. A pogány szokások, a szent ligetek, a halottkultusz és a sámánisztikus elemek tovább éltek a népi vallásban. A régészeti leletekben a keresztek és a pogány szimbólumok együttes előfordulása a két világkép keveredését mutatja. A keleti karélok körében az ortodox kereszténység terjedt, ami a vallási határzónát erősítette. A svéd hódítás tehát nem járt együtt azonnali, teljes körű vallási átalakulással; a kereszténység intézményesülése és a népi vallás visszaszorulása évszázadokig tartott.

16.1.6 Társadalmi, gazdasági és nyelvi következmények

A svéd uralom alatt a finn területek a svéd királyság keleti tartományaivá (**Österland**, finnül Itämaa) váltak. A közigazgatás, az adóztatás és a jog a svéd intézményeket követte, de a helyi paraszti közösségek megőrizték belső önigazgatásukat. A finn parasztok szabadok maradtak, és nem váltak jobbágya; a svéd királyságban a jobbágyság nem terjedt el a finn területeken. A svéd betelepülők főként a nyugati és déli partvidéken, valamint a szigetvilágban hoztak létre falvakat, míg a belső területeken a finn nyelvű települések maradtak meghatározók. A svéd nyelv a közigazgatás, a kereskedelem és a felsőbb társadalmi rétegek nyelve lett, de a finn nyelvű parasztság mindennapi nyelve fennmaradt. A mai Finnország svéd ajkú lakosságának gyökerei erre a középkori betelepülésre és a svéd elit jelenlétére nyúlnak vissza, de a középkorban ez a csoport nem „kisebbség” volt, hanem a hatalmi szerkezet része.

A gazdasági élet a mezőgazdaság, a halászat és a prémkereskedelem köré szerveződött. A Hanza-városok, elsősorban a mai Svédország és Észtország területén lévő kereskedővárosok, a finn partvidéken is jelen voltak, de Turku és Viipuri a svéd hatalom helyi központjaiként emelkedtek ki. A finn területek a svéd királyság északi prém- és haltermelő perifériáját alkották, ami hosszú távon a gazdasági fejlődés lassúbb ütemét eredményezte. A középkori finn területek nem voltak sűrűn lakottak; a települések a vízi utak mentén és a termékenyebb déli részeken összpontosultak. A belső területek irtásföldjei a 14–15. században fokozatosan bővültek, ami a szavolai és karél telepesek északkeleti irányú terjeszkedését jelezte.

16.1.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet alapja az **Erikskrönikan**, a **novgorodi krónikák**, a **pápai levelek** és a **Nöteborgi béke** szövege, valamint a régészeti kutatások. A korai svéd hódításról egykorú finn forrás nem maradt fenn, mert a finn nyelvű írásbeliség a középkorban nem létezett. A Henrik-legenda és a Lalli-történet későbbi hagiográfiai és népi hagyomány, nem tekinthető dokumentált ténynek. A Nöteborgi béke határvonala a fennmaradt szövegváltozatok ellentmondásai miatt csak hozzávetőlegesen rekonstruálható. A számi közösségek középkori történetéről a régészeti adatok és a későbbi leírások adnak képet, de a részletek bizonytalanok. A népességi adatok hiányoznak, ezért a finn nyelvű csoportok és a számi közösségek lélekszámát nem lehet megbízhatóan becsülni. A régészeti kormeghatározások és az írásos források keltezése között gyakran ellentmondás van, ezért a svéd hódítás egyes állomásainak kronológiája vitatott.

16.1.8 Rövid összefoglaló

1. A mai Finnország területe a középkorban finn nyelvű regionális csoportok, számi közösségek és később svéd telepesek mozaikja volt, nem egységes állam.
2. A finn nyelvű csoportok – tulajdonképpeni finnek, tavastiak, karélok, szavolaiak, pohjalaiset – földműveléssel, halászattal és prémkereskedelemmel foglalkoztak, de politikai szervezetük nem egységesült.
3. A svéd hódítás a 12–14. században fokozatosan, katonai expedíciók, egyházi misszió, adóztatás és telepítés útján zajlott; a „három keresztes hadjárat” hagyománya részben utólagos legitimáció.
4. A 13. században Birger jarl és Torgils Knutsson hadjáratai, valamint Häme és Viipuri várainak építése jelezte a svéd hatalom terjeszkedését.
5. A Nöteborgi béke 1323-ban elsőként rögzítette a svéd–novgorodi határt, kettéválasztva a karélok lakóterületét, de pontos vonala vitatott.
6. A kereszténység felvétele a római katolikus egyház szervezésében történt, a Turku püspökség központjával; a népi pogány szokások tovább éltek, a finn nyelvű írásbeliség a reformációig későbbre maradt.
7. A svéd uralom a finn területeket a svéd királyság keleti tartományaivá tette, a finn nyelvű parasztság szabad maradt, de a svéd nyelv a hatalom nyelve lett.
8. A számi népek északi területeit a finn és svéd terjeszkedés fokozatosan érintette; a birkarlok közvetítettek az adóztatásban és kereskedelemben.

16.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan különböztethetők meg a finn nyelvű regionális csoportok, a számi közösségek és a balti finn nyelvek a középkori források és a régészeti leletek alapján?

2. Miért tekinti a mai történetírás a svéd „keresztes hadjáratok” hagyományát részben utólagos legitimációs narratívának?
3. Milyen bizonytalanságok terhelik a Nöteborgi béke határvonalának rekonstrukcióját, és miért nem tekinthető a mai finn–orosz határ közvetlen előzményének?
4. Hogyan változott a finn nyelvű lakosság társadalmi és nyelvi helyzete a svéd uralom alatt, és miért nem alkalmazhatók a mai kisebbségi kategóriák?
5. Milyen források hiányoznak ahhoz, hogy a szami közösségek középkori történetét részletesen rekonstruáljuk, és milyen módszertani következményei vannak ennek?

16.2 A finn területek a svéd királyságban

A mai Finnország területe a svéd királyságba nem egyszeri hódítással, hanem évszázados, több szinten futó folyamattal tagolódott be; e folyamat eredményeként a 16–17. századra a finn területek a királyság szerves keleti részévé váltak, ugyanakkor társadalmi, nyelvi és gazdasági önállóságaik is megmaradtak. Az integráció kérdése azért fontos, mert a későbbi finn nemzeti történetírás és a svéd birodalmi hagyomány eltérően értékelte: előbbi gyakran a svéd uralom alatti alárendeltséget, utóbbi a közös királyság keretét hangsúlyozta. Ez az alfejezet az igazgatás, a jog, az egyház és a városok felől mutatja be, hogyan vált Finnország a svéd királyság részévé, és milyen feszültségekkel járt mindez.

A folyamat előzményeit A finn törzsek és a svéd hódítás tárgyalja; itt már a megszilárdult uralom intézményeire, a keleti határvédelemre, a városi hálózatra és a társadalomszervezetre koncentrálunk. A reformáció hatását a későbbiekben A reformáció és a finn írásbeliség, a svéd uralom végjátékát és az 1809-es orosz hódítást pedig A 18–19. század és az 1809-es orosz hódítás elemzi.

16.2.1 A svéd uralom megszilárdulása: jog, egyház és várak

A 13. század végétől a svéd királyi hatalom a mai Finnország délnyugati és középső részein fokozatosan intézményesült. Az egyházi szervezet egyik pillére a **Turku (Åbo) püspökség** (finnül Turun hiippakunta, svédül Åbo stift) lett, amely a keleti egyházmegye központjaként a keresztény jog, az anyakönyvezés és a papi hálózat kiépülését irányította. A püspökség székhelye Turku városában volt, és a 14. századra a keleti egyházmegye a svéd egyháztartomány részeként működött. Az egyházi igazgatás nem csupán vallási, hanem közigazgatási szerepet is betöltött: a plébániák (pitäjä/socken) egyben adó- és nyilvántartási egységekké váltak. A tized (kymmenykset) beszedése a helyi papságon keresztül szintén a királyi és egyházi hatalom jelenlétét erősítette.

A világi hatalom a királyi várakra támaszkodott. A **Turun linna (Åbo slott)**, a **Hämeenlinna (Tavastehus)** és a **Viipuri (Viborg)** vára a svéd jelenlét katonai-politikai csomópontja volt. A várak nemcsak védelmi, hanem adóbegyűjtő és bíráskodási központok is voltak; a várnagy (slottsfogde/fogde) irányította a várkerületet. A várakhoz rendelt kerületek a későbbi közigazgatási tagolás alapjává lettek. A várnagyok hatáskörébe tartozott a katonai védelem, a királyi jövedelmek behajtása és a helyi rend fenntartása, ami a központi hatalom szempontjából a legfontosabb vidéki intézménnyé tette őket.

Jogi értelemben a svéd uralom a svéd szokásjog és a királyi törvényhozás bevezetését jelentette. A 14. század közepén kiadott országos törvénykönyv, a **Maunu Eerikinpojan maanlaki (Magnus Erikssons landslag)** a svéd királyság egységes jogrendjét terjesztette ki a keleti tartományokra is. Ez nem tüntette el azonnal a helyi szokásokat, de a bíráskodásban és az ingatlanügyekben a svéd jog vált uralkodóvá. A törvénykönyv alkalmazása miatt a finn területek jogilag nem külön gyarmatként, hanem a királyság tartományaként jelentek meg. A tartományi

gyűlések, a **landsting** intézménye a helyi ügyekben továbbra is szerepet játszott, de a fellebbvitel fokozatosan a királyi bíróságokhoz került.

16.2.2 Tartományi igazgatás és a keleti határ

A finn területek a svéd királyságon belül nem alkottak egységes közigazgatási egységet. A középkorban a **landskap (tartomány)** fogalma alá tartozó területek – **Varsinais-Suomi (Egentliga Finland)**, **Satakunta**, **Häme (Tavastland)**, **Uusimaa (Nyland)**, **Savo (Savolax)**, **Karjala (Karelen)** és **Pohjanmaa (Österbotten)** – eltérő ütemben csatlakoztak a királyi igazgatáshoz. A tartomány alatti szint a **kihlakunta (härad)** volt, amely bírósági és adókörzetként működött; a helyi közösség alapegysége a **pitäjä (socken)** maradt. A kihlakunta élén a **kihlakunnan tuomari (häradshövding)** állt, aki a helyi paraszti esküdtekkel együtt vett részt az ítélkezésben. Ez a svéd mintájú paraszti részvétel a finn területeken is meghonosodott, és a helyi társadalom egyik fontos önkormányzati eleme volt.

A királyi adózás alapja a föld- és háztartás-összeírás, a **verokirja (jordebok)** lett. A 16. századtól fennmaradt adókönyvek már viszonylag részletes képet adnak a településekről, a paraszti háztartásokról és az adónemekről. A legtöbb adó terményben, prémben, halban vagy katonai szolgálatban volt kivetve. A pénzben fizetett adók szerepe a városok közelében és a 17. századtól nőtt. Az adóegységek, a **manttaali (mantal)** szerinti nyilvántartás a 17. században a katonai és adóterhek elosztásának alapjává vált. A források szerint a keleti és északi területeken a gyengébb termőföld miatt az adózás formái eltérőek voltak.

A keleti határ különleges igazgatási problémát jelentett. Az 1323-as **Pähkinäsaari/Nöteborg (Pähkinäsaari, svédül Nöteborg)** béke Svédország és Novgorod között húzott vonalat, amely Karjala területén a források pontatlansága miatt vitatott módon haladt. A határ menti területek állandó konfliktuszónát alkottak: a svéd oldalon ortodox lakosság, a novgorodi oldalon viszont részben nyugati keresztény közösségek éltek. A határt a **Viipuri vár** és a később alapított **Olavinlinna (Nyslott)** védte. A határvita és a keleti terjeszkedés a svéd–orosz viszony tartós elemévé vált, és a finn területek stratégiai szerepét már a középkorban meghatározta. A békekötések időnként újrarajzolták a határt, de a pontos vonalvezetéshez kapcsolódó viták évszázadokon át fennmaradtak.

16.2.3 A 16. század: központosítás és reformáció

A 16. században a **Vasa-dinasztia** hatalomra kerülésével a királyi központosítás a finn területeket is erőteljesebben bevonta. A korábbi várkerületeket fokozatosan nagyobb igazgatási egységekké, **linnalääni (slottslän)** kerületekké szervezték; a várnagy mellett a királyi **vouti (fogde)** felelt az adók behajtásáért és a rend fenntartásáért. A reformáció a katolikus egyházi vagyont a koronára ruházta, ezért a püspökségi és plébániai birtokok a királyi adózás rendszerébe kerültek. E folyamat következményeit A reformáció és a finn írásbeliség tárgyalja. A reformációval a turkui püspökség lutheránus püspökséggé alakult, és egyházi vagyona jelentős részét elvesztette, ami a világi hatalom befolyását növelte.

A 16. századi központosítás a kereskedelemre is kiterjedt. A királyi hatalom a Hanza-városok közvetítését csökkentve a finn területek közvetlen stockholmi és tallinni kapcsolatait kívánta erősíteni, ám a gyakorlatban a balti hajózás továbbra is szűk maradt. A legfontosabb kikötő Turku volt, ahol a püspökség, a vár és a polgárság együtt alkotta a regionális központot. A kivitel fő termékei a prém, a szárított hal, a vaj, később a kátrány és a faanyag voltak. A behozatalban a só, a gabona, a vas és a textil játszott szerepet.

A várospolitika szempontjából jelentős volt **Helsinki (Helsingfors)** 1550 körüli alapítása. A királyi rendelet célja az volt, hogy a finn partvidéki kereskedelem vetélytársa legyen a balti-tengeri Hanza-városoknak, ám a település sokáig csekély forgalmú maradt. A 16. században és a 17. század elején finn városok láncolata alakult ki a partok mentén, de méretük kicsi volt; a polgárság létszáma a legnagyobb városokban is csak néhány száz főre tehető. A városok alapítása gyakran királyi privilégiumlevéllel történt, amely a polgároknak kereskedelmi jogokat adott, a vidék számára pedig a városban való árusítás kötelezettségét írta elő.

16.2.4 A 17. századi nagyhatalom és Finnország

A svéd nagyhatalmi korszakban, amelyet A svéd nagyhatalom mutat be, a finn területek stratégiai felértékelődése egyértelművé vált. A királyság a Baltikum és a keleti határ irányában folytatott háborúi miatt Finnország katonai és anyagi terhet viselt. A közigazgatást a 17. század közepén bevezetett megyei rendszer szerint **läänikre (län)** osztották, élükön királyi kormányzókkal (**maaherra/landshövding**); a keleti területek összehangolására főkormányzót (**kenraalikuvernööri/generalguvernör**) is kineveztek. Az 1634 körüli svéd kormányzati reform a megyei igazgatás kereteit a finn területeken is meghonosította, és a központi hatalom utasításainak hatékonyabb végrehajtását célozta.

A **Turun akatemia (Åbo Akademi)** 1640-es alapítása a tisztviselő- és lelkészképzés központját hozta létre a királyság keleti felén, és a svéd nyelvű hivatali kultúra terjesztésének fontos intézménye lett. Az akadémia a svéd egyetemi modell szerint szerveződött, és a keleti egyházmegye papjai, hivatalnokai számára biztosított képzést. Ezzel a finn területek intézményi integrációja magasabb szintre lépett, de a képzés nyelve a svéd volt, ami a svéd nyelvű elit reprodukcióját erősítette.

A nagyhatalmi politika azonban aszimmetrikus terheket rótt a finn területekre. A katonai sorozás, a háborús adók és a beszállásolások a paraszti háztartásokat sújtották; a katonai szolgálatba állított finn férfiak a svéd hadseregben a balti és német hadszíntereken harcoltak. A források alapján a 17. század közepén a finn területek lakossága a svéd királyság kisebb, de nem jelentéktelen részét adta, ám a pontos arányokat a korabeli összeírások bizonytalansága miatt nem lehet megbízhatóan meghatározni. A lélekösszeírások (henkikirjat/mantalsrullor) célja az adó- és katonakötelezettség megállapítása volt, ezért a nőket és a vagyontalanokat gyakran nem rögzítették.

A 17. században a svéd állam keleti terjeszkedése következtében, különösen a **stolbovai béke (1617)** után, a királysághoz került **Käkisalmi (Kexholm)** megye és más keleti területek, ahol ortodox lakosság élt. E területek igazgatása eltért a régi finn tartományokétól: a svéd hatóságok adó- és valláspolitikája, valamint betelepítései feszültségekhez vezettek. A svéd uralom itt sokkal inkább hódításként és megszállásként érvényesült, mint a délnyugati, régebben integrált területeken. Az ortodox egyházközségek és a lutheránus hatóságok közötti súrlódások, valamint az adóterhek miatt a határvidék lakossága részben elvándorolt, részben alkalmazkodott.

16.2.5 Városok, kereskedelem és társadalmi viszonyok

A finn területek városhálózata a svéd uralom alatt mindvégig ritka maradt. A központ **Turku (Åbo)** volt, amely a püspöki székhely, a vár, a katedrális és a kereskedőpolgárság révén a keleti királyság első városává emelkedett. Turku székesegyháza, püspöki udvara és iskolája egyházi-kulturális központtá tette; a város lakossága a 17. században is csak néhány ezer főre becsülhető. A második központ **Viipuri (Viborg)** volt, amely a keleti határ kereskedelmében és védelmében játszott szerepet, és a Ladoga-tó, valamint a Finn-öböl közötti útvonalakat ellenőrizte. A kisebb városok – **Porvoo (Borgå)**, **Oulu (Uleåborg)**, **Raahe (Brahestad)** – elsősorban a

fa, kátrány és prém kiviteli útvonalainak ellenőrzőpontjai voltak. Porvoo korai kiváltságlevele a 14–15. századból való, de folyamatos növekedése sokáig akadozott; Oulu és Raahe alapítása a 17. századi pohjanmaai kátrány- és fakereskedelemhez kötődött.

A városok a svéd városi jog szerint működtek. A városi önkormányzat élén a **pormestari (borgmästare)** állt, mellette a **raati (råd)** tanács hozott döntéseket. A polgárság többsége kereskedőkből és kézművesekből állt, akik céhekbe tömörültek. A városi kiváltságlevelek rögzítették a vásártartás, a kikötőhasználat és a környező vidékkel folytatott kereskedelem feltételeit. A 17. századi merkantilista várospolitika a városi monopóliumokhoz kötötte a külkereskedelmet, ami a paraszti termelők és a tengerparti települések érdekeit időnként háttérbe szorította. A városok azonban nemcsak a birodalmi központ felé irányították a forgalmat: élénk part menti hajózás kapcsolta őket Stockholmon túl a balti kikötőkhöz is.

A társadalomban a legnépesebb csoport a **talonpoika (bonde)**, azaz az adózó paraszt volt. A finn területeken a nyugat-európai értelemben vett jobbágyság nem vált általánossá; a parasztok többsége örökös használatú földdel rendelkezett, és a svéd rendi országgyűlés paraszti rendjéhez tartozott. A paraszti önállóság azonban nem jelentett egyenlőséget: az adóterhek, a katonai szolgálat és a rossz termésű évek gyakori elszegényedést okoztak. A nemesség (rälssi/frälse) aránya a finn területeken alacsony volt, de a 17. századi birtokadományozások révén egyes családok nagy uradalmakat szereztek. A városi polgárság (porvaristo/borgerskap) vékony réteg volt, és sokáig főleg svéd vagy német eredetű családokból állt.

A nyelvi hierarchia is ekkor szilárdult meg. A hivatali, bírósági és felsőbb egyházi nyelv a svéd volt, míg a vidéki lakosság finnül, illetve a keleti és északi területeken részben karjalai, számi és más nyelveken beszélt. A finn nyelvű közösségek a helyi ügyeket finnül intézhették a pitäjä-gyűléseken, de a fellebbvitel és a hivatalos iratok nyelve svéd volt. A finn nyelvű írásbeliség a reformáció után indult fejlődésnek; erről részletesen A reformáció és a finn írásbeliség szól. A nyelvi megosztottságot a korabeli rendi társadalom nem nemzeti, hanem rendi és regionális kérdésként élte meg, de a 18. századra a svéd nyelv ismerete a társadalmi emelkedés feltételévé vált.

16.2.6 Az 1700-as évek: háborúk, megszállás és a svéd uralom alkonya

A 18. század eleje a finn területek történetének egyik legsúlyosabb időszaka volt. A **nagy északi háború (1700–1721)** során az orosz hadsereg megszállta a finn területek jelentős részét; ezt a korszakot a finn történeti emlékezet **isoviha (nagy harag, svédül stora ofreden)** néven tartja számon. A megszállás alatt a polgári lakosság elmenekült, az adóztatás szétzilálódott, és a harcok, járványok, éhínség miatt a népességveszteség súlyos volt, bár a halálozási becslések bizonytalanok. Az orosz katonai igazgatás adóztatása és a visszavonuló seregek felélése a paraszti készleteket felemésztette; a svéd hatóságok egy része Stockholmba vagy a nyugati partvidékre menekült, ezért a polgári közigazgatás működése évekre megszakadt.

Az 1721-es **Uusikaupunki/Nystad béke** a svéd uralom keleti területeiből nagy részt Oroszországnak juttatott, köztük Viipuri és Käkisalmi térségét. Az 1741–1743-as orosz–svéd háborút lezáró **Turku/Åbo béke (1743)** tovább tolta nyugatabbra a határt. A svéd királyságon belül maradt finn területek ezzel elveszítették korábbi keleti ütközőzónájukat; a határ közvetlenül a megmaradt délkeleti tartományokra nehezedett. A határ menti területek lakossága új határokkal szembesült; a családok, kereskedelmi útvonalak és egyházközségek részben el lettek vágva korábbi központjaiktól. E fejleményeket A 18–19. század és az 1809-es orosz hódítás elemzi.

A 18. század második felében a svéd állam reformjai a finn területekre is kihatottak. A mezőgazdasági termelés növelése, a kátrány- és fakereskedelem fellendülése, valamint az infrastruktúra javítása a tengerparti városok forgalmát növelte. A kátrányégetés Pohjanmaa és Savo vidékén

felfutott; a kátrányt főleg Stockholm és a svéd hajóépítés vásárolta fel. Ez azonban a terület erőforrás-kitermelő szerepét erősítette, nem pedig feldolgozóipari fejlődését. Ugyanakkor a svéd rendi politika belső vitái – a kalapok és sapkák küzdelme – a keleti tartományokat elsősorban erőforrásként és katonai utánpótlási bázisként vették számításba. A svéd uralom utolsó évtizedeiben a finn területek integrációja tehát egyszerre volt mély és aszimmetrikus: intézményileg a királyság része, gazdaságilag és politikailag azonban nagyobbrészt periféria.

16.2.7 Források és bizonytalanságok

A svéd uralom alatti finn igazgatás és városiasodás rekonstrukciója elsősorban királyi rendeletekből, városi kiváltságlevelekből, püspöki oklevelekből, várkerületi adókönyvekből (verokirjat/jordeböcker) és katonai összeírásokból épül. A 16. századtól a fennmaradt adókönyvek viszonylag rendszeresek, de a korábbi időszakból hiányosak; a helyi viszonyokat gyakran csak régészeti leletekből, helynevekből és későbbi oklevelekből következtethetjük ki. A 17. századtól a lélekösszeírások (henkikirjat/mantalsrullor) is forrásként szolgálnak, de ezek célja az adóztatás és a katonai sorozás volt, ezért nem rögzítették a teljes lakosságot. A finn nyelvű írásos forrásanyag a középkorban csekély, ezért a mindennapi élet rekonstrukciója aránytalanul a svéd nyelvű hivatali anyagokra támaszkodik.

Több kérdésben a szakirodalom megosztott. Viták folynak arról, mikor és milyen erőszakkal szilárdult meg a svéd uralom egyes területeken; a 13. századi keresztes hadjáratok kronológiája és tényleges jellege is vitatott. Az 1323-as határ pontos vonala a fennmaradt szöveg értelmezési bizonytalanságai miatt nem rekonstruálható egyértelműen. A városalapítások egy részének dátumát csak későbbi kiváltságlevelekből ismerjük, ezért a „legrégebbi város” kérdése emlékezetpolitikai és helytörténeti viták tárgya. A 18. századi megszállás áldozatainak számát a források töredékessége miatt nem lehet megbízhatóan megállapítani; a finn történeti emlékezetben élő magas becsléseket a kutatók egy része kritikusan kezeli. A halálozási válságok, járványok és éhínségek rekonstrukciója az egyházi anyakönyvek részlegessége miatt ugyancsak bizonytalan.

A „finn” identitás kérdését sem szabad a mai nemzeti kategóriák szerint értelmezni. A svéd uralom alatti regionális és törzsi kötődések – hämäläiset, karjalaiset, savolaiset – fontosabbak voltak, mint egy egységes finn nemzeti azonosság. Az integráció értékelése ezért forráskritikát és a későbbi nemzeti narratívák különválasztását igényli: a svéd birodalmi és a finn nemzeti elbeszélések eltérő hangsúlyai az intézményi folytonosság és az alárendeltség eltérő értelmezésére vezetnek.

16.2.8 Rövid összefoglaló

- A mai Finnország területe fokozatosan, a 13. századtól vált a svéd királyság részévé; az integráció a jog, az egyház és a várkerületi igazgatás eszközeivel történt.
- A turkui püspökség, a királyi várak (Turku, Hämeenlinna, Viipuri) és a svéd országos törvénykönyv a svéd uralom intézményi pilléreivé váltak.
- A finn területek tartományokra, kihlakuntákra és pitäjäkra tagolódtak; a királyi adókönyvek a 16. századtól egyre részletesebb képet adnak a településekről és az adózó paraszti háztartásokról.
- A keleti határ, különösen az 1323-as Pähkinäsaari/Nöteborg béke után, állandó konfliktuszóna volt; Viipuri és Olavinlinna határvédő szerepe meghatározóvá vált.
- A 16. századi Vasa-központosítás és a reformáció a finn területeket szorosabban a királyi adó- és egyházigazgatásba vonta; Helsinki 1550 körüli alapítása a várospolitika részét képezte.

- A 17. századi nagyhatalmi korszakban Finnország katonai és anyagi terhei nőttek; a közigazgatás läänikre tagolódott, és 1640-ben megalapították a turkui akadémiát.
- A városi hálózat ritka maradt, a parasztság adózó, nem jobbágyi státusú, de a svéd nyelvű hivatali elit és a finn nyelvű vidéki többség közötti hierarchia tartósan fennállt.
- Az 1700-as években a nagy északi háború és az isoviha, majd az 1721-es és 1743-as békék megcsonkították a svéd uralom alatti finn területet, és előkészítették az 1809-es orosz hódítást.

16.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen egyházi, jogi és katonai intézmények biztosították a svéd uralom megszilárdulását a finn területeken?
2. Miért nem tekinthető Finnország a svéd királyságon belül egységes közigazgatási egységnek? Milyen területi szinteken szerveződött az igazgatás?
3. Miben különbözött a svéd uralom a 17. században megszerzett keleti területeken a régebbi délnyugati tartományoktól?
4. Milyen bizonyítékok és bizonytalanságok nehezítik a városfejlődés és a 18. századi megszállás áldozatszámának rekonstrukcióját?
5. Hogyan változott a finn területek stratégiai szerepe a svéd nagyhatalmi korszakban és a 18. századi orosz–svéd háborúk során?

16.3 A reformáció és a finn írásbeliség

16.3.1 A reformáció és a finn írásbeliség

A reformáció a svéd birodalom keleti felében, a mai Finnország területén nem egyszerűen vallási fordulat volt, hanem a finn nyelvű írásbeliség és a későbbi finn nemzeti kultúra egyik legalapvetőbb előfeltételét teremtette meg. Az egyházi életet és az államigazgatást addig uraló latin nyelv helyébe a lutheri reformáció nyomán fokozatosan a népnyelvek léptek. A finn területeken ez különösen összetett folyamat volt: a lakosság többsége finnül beszélt, míg az egyházi és világi elit nyelve elsősorban a svéd volt, a műveltség és a liturgia nyelve pedig a latin. A reformáció tehát nem csupán teológiai és egyházszervezeti változást hozott, hanem nyelvi és kulturális átalakulást is, amelynek középpontjában a finn irodalmi nyelv megteremtése állt. E folyamat kulcsfigurája **Mikael Agricola** (kb. 1510–1557), Turku püspöke, akit a finn irodalmi nyelv atyjaként tart számon a tudományos hagyomány, ám munkássága – mint látni fogjuk – szorosan összefonódott az evangélikus egyház kiépítésének gyakorlati szükségleteivel, nem pedig egy modern értelemben vett nemzeti nyelvfejlesztési programmal.

A mai kutatás számára a finn reformáció egyszerre kínál viszonylag jól dokumentált eseménytörténetet és számos, máig vitatott értelmezési kérdést. A liturgikus és oktatási célú szövegek létrejötte jól nyomon követhető a fennmaradt nyomtatványokban, ám a reformáció társadalmi mélysége, a népi vallásosság átalakulásának üteme és a finn nyelvű írásbeliség tényleges elterjedése már jóval bizonytalanabb. E fejezet ezért egyszerre tárgyalja az intézményi és nyelvi változásokat, valamint azok forráskritikai határait.

16.3.1.1 A reformáció svédországi háttere és a finn területek

A svéd királyság reformációja szorosan összekapcsolódott a **Vasa-dinasztia** hatalomra kerülésével és az államépítés központi törekvéseivel. I. Gusztáv király (1523–1560) uralkodása alatt a

svéd egyház fokozatosan elszakadt a pápai Rómától: az 1527-es västerås i riksdag határozatai lehetővé tették az egyházi javak állami ellenőrzés alá vonását és a püspöki jövedelmek megadóztatását, majd az 1530-as évektől lutheránus egyházszervezet kezdett kiépülni. A reformáció azonban nem egyetlen törvénnyel vagy egyetlen évben zajlott le, hanem hosszabb, fokozatos folyamat volt, amelyben a teológiai reform és az államhatalom pénzügyi-politikai igényei szorosan összefonódtak.

A Finn püspökség – amelynek központja **Turku** (svédül Åbo) volt – a svéd egyház részeként élte meg ezt az átalakulást. A finn területek sajátossága azonban nyelvi és társadalmi szempontból is jelentős volt. A keleti tartományok lakosságának túlnyomó többsége finn nyelvű volt, miközben a világi közigazgatás és a városi elit nyelve jórészt a svéd maradt. A középkori egyházi élet nyelve a latin volt, a finn nyelv pedig – néhány liturgikus formulától és esetleges kéziratos szövegtöredéktől eltekintve – gyakorlatilag nem rendelkezett írott hagyománnyal. A reformáció azzal a kihívással szembesítette az egyházat, hogy a lutheri tanítás szerint a hívőket anyanyelvükön kell megszólítani, ami a finn nyelvű egyházi irodalom létrehozását tette szükségessé.

Itt fontos különbséget tenni a teológiai elv és a gyakorlati megvalósítás között. A lutheri reformáció hangsúlyozta a népnyelvű igehirdetés és a Biblia anyanyelvű olvasásának fontosságát, ám ez nem jelentette automatikusan azt, hogy minden hívő rövid időn belül olvasni is tudott volna. Az írni-olvasni tudás a 16. századi Finnországban a papság és a világi elit szűk rétegére korlátozódott, a finn nyelvű nyomtatványok pedig elsősorban a lelkészek munkáját segítették, nem pedig a széles néprétegek közvetlen olvasmányát jelentették. A finn irodalmi nyelv megszületése tehát nem a modern közoktatás kezdete volt, hanem az egyházi reform gyakorlati kísérőjelensége.

16.3.1.2 Az első finn nyelvű nyomtatványok és a reformáció liturgikus igényei

A finn nyelvű írásbeliség kezdetei szorosan a reformáció liturgikus és kateketikai szükségleteihez kötődnek. A protestáns egyházak számára központi jelentőségűvé vált, hogy a hívek megértsék az istentisztelet alapvető szövegeit: a Miatyánkot, a hitvallást, a tízparancsolatot és a szentségek kiszolgáltatásának formuláit. Ehhez a papságnak olyan anyanyelvű segédeszközökre volt szüksége, amelyek egységesítették a finn nyelvű liturgikus és kateketikai gyakorlatot. A finn nyelvjárások közötti különbségek – különösen a nyugati és keleti nyelvjárások között – pedig felvetették a nyelvi sztenderdizáció kérdését.

E folyamat első jelentős nyomtatott emléke az úgynevezett **katekizmus-hagyomány**, amelynek legfontosabb korai darabja Mikael Agricola **Abckiria** („Ábécés könyv”, 1543?) című munkája. A huszonnégy oldalas, kis formátumú nyomtatvány a finn nyelvű oktatás alapjait rakosgatta le: tartalmazta a betűvetést, az alapvető imádságokat, a tízparancsolatot, a hitvallást és a szentségi tanítás rövid összefoglalását. Címe ellenére tehát nem egyszerű ábécéskönyv volt, hanem a lutheri katekizmus korai finn nyelvű adaptációja, amely a lelkészek és a tanítók számára biztosított alapvető oktatási anyagot.

Az Abckiria pontos megjelenési évszáma bizonytalan. A kutatók egy része 1543-ra teszi, mások 1547-re, a fennmaradt példányok hiányosak, és a korabeli nyomdai gyakorlat nem mindig rögzítette pontosan a kiadás évét. Ez a kiadástörténeti bizonytalanság jól szemlélteti, hogy a finn reformáció legkorábbi nyomtatványainak kronológiája is forráskritikai körültekintést igényel. Nem vitatott ugyanakkor, hogy az Abckiria a legrégebbi ismert, finn nyelvű nyomtatott könyv, és hogy szerzője – a hagyományos tudományos konszenzus szerint – Agricola volt.

Agricola emellett lefordította az **Újszövetséget**, amelynek finn nyelvű nyomtatott változata 1548-ban jelent meg **Se Wsi Testamentti** („Az Új Testamentum”) címmel. Ez a munka a finn irodalmi nyelv történetének korszakos eseménye, ám jelentőségét nem szabad modern szemszögből felnagyítani. A fordítás alapjául elsősorban a korabeli német és svéd bibliafordítások,

részben pedig az eredeti görög szöveg szolgáltak; Agricola maga is bevallotta, hogy a fordítás során egyszerre több változatot használt. A finn nyelvű Újszövetség tehát nem egyetlen, modern értelemben vett kritikai szövegkiadásra támaszkodott, hanem a korabeli reformációs bibliafordítási gyakorlat szerint készült.

A fordítás jelentőségét nem elsősorban filológiai pontossága adja, hanem az, hogy megteremtette a finn nyelvű vallási szókincs és a mondatfűzés olyan alapjait, amelyekre a későbbi századok irodalma épülhetett. Agricola nyelvi megoldásai – például a svédből átvett egyházi szakszavak, a meglévő finn alapszókincs széleskörű használata és az összetett teológiai fogalmak körülírása – hosszú időre meghatározták a finn egyházi nyelv karakterét. Ugyanakkor a nyelvjárási alap kérdése is fontos: Agricola elsősorban a délnyugat-finnországi, Turku környéki nyelvjárásra támaszkodott, ami hozzájárult ahhoz, hogy ez a változat vált a finn írott nyelv alapjává, de egyben azt is jelentette, hogy a kelet-finnországi nyelvjárások beszélői számára a 16. századi irodalmi nyelv bizonyos fokig idegen maradt.

16.3.1.3 Mikael Agricola és a turkui püspökség

Mikael Agricola pályája a reformáció finnországi intézményesülésének jellegzetes példája. A finnországi Pernåban (finnül Pernaja) született paraszti családból, ami önmagában is jelzi, hogy a 16. századi egyházi mobilitás bizonyos fokig nyitott volt a tehetséges, nem nemesi származású fiatalok előtt. Tanulmányait Turku mellett a wittenbergi egyetemen végezte, ahol közvetlenül ismerkedett meg Luther és Melanchthon teológiájával. Hazatérése után az egyházi hierarchiában gyorsan emelkedett: előbb a turkui káptalan iskolájának rektora lett, majd 1554-ben turkui püspökké szentelték. Püspöksége idején következetesen dolgozott a lutheri egyházszervezet kiépítésén és a finn nyelvű egyházi irodalom megteremtésén.

Agricola munkásságát azonban érdemes óvatosan értelmezni. A korábbi, romantikus nemzeti történetírás gyakran úgy ábrázolta őt, mint a finn nemzeti nyelv tudatos megteremtőjét, aki a svéd uralom alatt a finn nyelv és kultúra védelmezője volt. Ez a kép a 19. századi nemzeti ébredés konstrukciója, amely visszavetítette a modern nemzeti gondolatot a 16. századba. A mai történeti kutatás ezzel szemben hangsúlyozza, hogy Agricola elsődleges törekvése nem a finn nemzeti nyelv fejlesztése volt, hanem a lutheri egyház megszilárdítása. A finn nyelvű írásbeliség létrehozása e cél eszköze volt, nem pedig önálló cél. Agricola nem a svéd nyelv ellenében dolgozott, hanem a latin egyházi nyelv gyakorlati korlátait próbálta meghaladni azáltal, hogy a híveket anyanyelvükön szólította meg.

Ugyanakkor az is igaz, hogy Agricola nyelvi teljesítménye meghaladta a szűk értelemben vett liturgikus szükségleteket. Az általa írt vagy fordított szövegek – az Abckiria, az imádságoskönyv, az Újszövetség-fordítás – olyan nyelvi állapotot rögzítettek, amely a későbbi finn irodalmi nyelv alapjává vált. Nyelvi megoldásai, például a svédből és latinból átvett egyházi terminológia, a finn szókincs kreatív felhasználása és a mondatszerkesztés bizonyos mintái hosszú távon hatottak a finn írott hagyományra. Ezért a mai kutatás egyfajta kettős értékelést alkalmaz: Agricola egyszerre volt a lutheri egyház szolgája és a finn nyelvű írásbeliség úttörője, de ez utóbbi szerepét a 19. századi nacionalista utókor emelte később a nemzeti hős szintjére.

16.3.1.4 Egyházszervezet, oktatás és a népi vallásosság kérdése

A reformáció finnországi terjedésének üteme és mélysége a történeti kutatás egyik vitatott pontja. Egyfelől a hivatalos egyházszervezet szintjén a lutheri tanítás viszonylag gyorsan átvette a középkori katolikus intézményrendszer helyét. A püspöki székben a reformáció hívei követték egymást, a székesegyházi káptalanok, a városi plébániák és a vidéki egyházközségek fokozatosan elfogadták az új liturgiai rendet. Másfelől azonban a népi vallásosság átalakulása jóval lassabban

haladt. A középkori vallási gyakorlat – a szentek tisztelete, a búcsújárások, a fogadalmi szokások – nem tűnt el egyik napról a másikra, sőt egyes elemei még a 17–18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben is felbukkantak.

A reformáció tehát Finnországban sem volt egyszeri, lezáruló esemény, hanem hosszú, több generáción átívelő folyamat. A kutatásban gyakran használják a **hosszú reformáció** (long Reformation) fogalmát annak érzékeltetésére, hogy a teológiai és intézményi változások mellett a mentalitástörténeti átalakulás – a vallási tudás, a szokások, a világkép megváltozása – évtizedekig, sőt évszázadokig tartott. Ez a fogalom nem azt jelenti, hogy a reformáció ne lett volna valóságos fordulat, hanem azt emeli ki, hogy a hivatalos egyházi reform és a hétköznapi vallásosság változása nem feltétlenül járt egy ütemben. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és a püspöki feljegyzések arra utalnak, hogy a lelkészek még a 17. században is panaszkodtak a hívek „babonás" szokásaira, ami a középkori vallási örökség továbbélését jelzi.

Az oktatás kérdése szorosan összefüggött a reformáció terjedésével. A lutheri egyház számára alapvető volt, hogy a hívek legalább a katekizmus alapjait megtanulják, amihez olvasni tudásra volt szükség. A finnországi gyakorlat azonban hosszú időn át az volt, hogy a hívek többsége hallás útján, a lelkészi igehirdetésből és a családi katekézisből ismerte meg a hit alapjait, nem pedig önálló olvasás útján. Az írni-olvasni tudás tömeges elterjedése Finnországban csak a 18–19. században, a **finnországi svéd uralom** lásd A finn területek a svéd királyságban későbbi szakaszában és az orosz uralom idején ment végbe. A 16. századi finn nyelvű nyomtatványok tehát nem a tömeges olvasáskultúra kezdetét jelentették, hanem az egyházi oktatás és a lelkészi munka eszközeit.

16.3.1.5 Források és bizonytalanságok

A finn reformáció történetére vonatkozó forrásanyag egyenetlen. Agricola nyomtatványai – az Abckiria, az imádságoskönyv, az Újszövetség-fordítás – korabeli nyomtatványokként kétségbevonhatatlanul dokumentálják a finn nyelvű egyházi irodalom kezdeteit. Ezek a szövegek elsődleges források, ám fennmaradásuk esetleges: az Abckiria például töredékes, és a pontos kiadási évszám bizonytalan. A nyomtatványok tartalmi elemzése viszonylag biztos alapot ad a nyelvtörténeti kutatás számára, de a példányszám, a terjesztés és a tényleges használat kérdései már jóval homályosabbak. Nem tudjuk pontosan, hány példányt nyomtattak, hány plébániára jutottak el, és a lelkészek mennyire használták őket a mindennapi munkában.

Az egyházszervezeti átalakulás dokumentációja – a püspöki rendeletek, a zsinati határozatok, a királyi levelek – viszonylag jól megőrződött, és lehetővé teszi a reformáció intézményi történetének rekonstrukcióját. Ugyanakkor a korabeli finnországi levéltári anyag hiányos, különösen a vidéki plébániák szintjén. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek rendszeres sorozatai csak a 17. századtól kezdődnek, így a 16. századi népi vallásosság rekonstrukciója jórészt közvetett forrásokra – püspöki levelekre, panaszokra, későbbi feljegyzésekre – támaszkodhat. Ezért a „milyen gyorsan terjedt a reformáció a népi vallásosságban?" kérdésre a kutatás nem tud egyértelmű választ adni; a válasz jelentős részben értelmezési kerettől függ.

A nyelvi kérdés forrásbázisa szintén egyenetlen. Agricola szövegei dokumentálják az általa használt nyelvváltozatot, ám a korabeli finn nyelvjárásokról átfogó képünk alig van, mivel a 16. században a finn nyelvű írásosság szinte kizárólag Agricola és munkatársai szövegeire korlátozódott. Az, hogy a korabeli finn beszélők hogyan viszonyultak az írott nyelvhez, és a különböző nyelvjárások beszélői mennyire értették a Turku környéki alapú irodalmi nyelvet, nagyrészt ismeretlen. A modern nyelvtörténeti rekonstrukciók ezért óvatos következtetésekre kényszerülnek.

Emellett szólni kell az emlékezetpolitikai rétegről is. Agricola a finn nemzeti emlékezetben kiemelt helyet foglal el: halála napjára esik a mai Finnországban a finn nyelv napja, és alakját a nemzeti

kultúra alapítóinak panteonjában tartják számon. Ez az emlékezetpolitikai státusz a 19. századi nemzeti ébredés óta formálódott, és jelentős részben a romantikus nemzeti történetírás terméke. A mai történeti kutatás ezt az örökséget nem tagadja, de igyekszik elválasztani egymástól a dokumentált történeti személyiséget és a későbbi nemzeti mnemotechnika által felépített hősalakot. Agricola minden bizonnyal nem úgy gondolt magára, mint „a finn nemzet nyelvének atyjára”; ez az értelmezés a 19. században született, és azóta vált a közbeszéd részévé.

16.3.1.6 Rövid összefoglaló

- A finn reformáció a svéd államépítés és a Vasa-dinasztia hatalmi törekvéseinek keretében zajlott, nem önálló, finn nemzeti folyamatként.
- A lutheri reformáció alapvető igénye volt a népnyelvű igehirdetés és katekézis, ami a finn nyelvű egyházi írásbeliség létrehozását tette szükségessé.
- Mikael Agricola (kb. 1510–1557) a finn nyelvű írásbeliség első meghatározó alakja volt: Abckiria (1543?) és az Újszövetség-fordítás (1548) révén alapozta meg a finn irodalmi nyelvet.
- Agricola munkássága elsősorban az evangélikus egyház kiépítésének gyakorlati célját szolgálta; nem modern nemzeti nyelvfejlesztő program volt.
- A reformáció intézményi szinten viszonylag gyorsan lezajlott, de a népi vallásosság átalakulása hosszú, „hosszú reformációként” jellemzett folyamat volt.
- Az írni-olvasni tudás tömeges elterjedése nem a 16. században, hanem csak a 18–19. században ment végbe; a korai finn nyomtatványok a lelkészi munkát segítették.
- Agricola nemzeti hősként való ábrázolása a 19. századi nemzeti ébredés emlékezetpolitikai konstrukciója, amelyet a mai kutatás problematizál.

16.3.1.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és egyházi tényezők kapcsolták össze a finn reformációt a svéd királyság központi államépítésével?
2. Hogyan viszonyul egymáshoz Agricola egyházi szerepe és a finn irodalmi nyelv megteremtésében játszott szerepe? Miért fontos e kettősség megkülönböztetése?
3. Milyen értelemben beszélhetünk „hosszú reformációról” a finnországi népi vallásosság esetében, és milyen források alapján lehet ezt vizsgálni?
4. Hasonlítsd össze a finn reformáció nyelvi következményeit a Svédországban lezajló folyamatokkal! Milyen hasonlóságok és különbségek mutatkoznak az egyházi nyelv és az anyanyelvű írásbeliség viszonyában?
5. Miként változott Agricola megítélése a finn történeti emlékezetben, és mit tud a mai kritikai kutatás hozzátenni ehhez a képhez?

16.4 A 18–19. század és az 1809-es orosz hódítás

Finnország a 18. század elején még a svéd birodalom keleti része volt, de a század folyamán a svéd nagyhatalom hanyatlása és Oroszország balti-tengeri terjeszkedése fokozatosan átrendezte a térség politikai viszonyait. A nagy északi háború (1700–1721) már elszakította Finnország délkeleti vidékét, a század közepi és végi svéd–orosz háborúk pedig tovább gyengítették a svéd uralmat. Az 1808–1809-es finn háború végül nem csupán katonai vereséget hozott Svédországnak, hanem Finnországot közel hatszáz év után új államjogi keretbe helyezte: az Orosz Birodalomhoz tartozó, de széles autonómiával rendelkező nagyhercegséggé alakult. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan ment végbe ez az átmenet, milyen társadalmi és gazdasági következményei voltak a háborúknak,

és mit jelentett a porvooi országgyűlésen tett császári ígéret a Finnországban élők számára. A korábbi alfejezetekből A finn törzsek és a svéd hódítás, A finn területek a svéd királyságban és A reformáció és a finn írásbeliség megismert svéd kori intézmények, nyelvi viszonyok és társadalmi szerkezet adja a hátteret a 18. századi események és az 1809-es fordulat megértéséhez.

16.4.1 A svéd nagyhatalom hanyatlása és Oroszország felemelkedése

A 17. század második felében Svédország még a balti térség vezető katonai hatalma volt, amely a vesztfáliai béke (1648) után jelentős területeket birtokolt a Baltikum keleti partján is. Finnország ennek a birodalomnak az északi, ritkán lakott peremvidékét alkotta, keleti határa pedig közvetlenül érintkezett Oroszországgal. A svéd nagyhatalmi korszakról A svéd nagyhatalom alfejezetben volt részletesen szó; itt elegendő annyit rögzíteni, hogy a 18. század elejére a birodalom katonailag túlfeszítetté, pénzügyileg kimerültté vált.

Oroszország I. Péter cár (1682–1725) uralkodása alatt tudatosan törekedett arra, hogy kijusson a Balti-tengerre, és a svéd uralom alatt álló keleti partvidéket megszerezze. A **nagy északi háború** (*Suuri Pohjan sota / Stora nordiska kriget*) 1700-ban tört ki, amikor Dánia–Norvégia, Szászország–Lengyelország és Oroszország szövetségben támadtak Svédországra. XII. Károly svéd király kezdetben látványos győzelmeket aratott (így Narvánál 1700-ban), de az oroszországi hadjárat katasztrófába torkollott: a poltavai csata (1709) után a svéd hadsereg jelentős része megsemmisült, a király pedig az Oszmán Birodalomba menekült. Ez a fordulat nyitotta meg az utat az orosz csapatok előtt a balti tartományok és Finnország felé.

16.4.2 A nagy északi háború és a finnországi megszállás (1700–1721)

Az orosz csapatok 1713-ban törtek be Finnországba. A svéd védelem gyenge volt: a főerők vagy elvesztek, vagy máshol voltak lekötve, Finnország helyőrségei pedig nem tudták feltartóztatni a támadást. 1714-re Finnország nagy része orosz megszállás alá került; a svéd erők csak északon, Ostrobothnia (Pohjanmaa) vidékén tartottak ki részlegesen. A megszállás időszaka, amely 1713–1721 között tartott, a finn történelmi emlékezetben **Isoviha** („nagy harag”, svédül: *Stora ofreden*) néven ismert. A kifejezés maga későbbi keletkezésű, nem kortárs megnevezés, és a 19. századi nemzeti történetírásban vált a szenvedés szimbólumává.

Az Isoviha során a civil lakosság súlyos atrocitásoknak volt kitéve. Orosz katonai alakulatok falvakat égettek fel, termést pusztítottak, és kényszermunkára hajtották a parasztságot. Több ezer finnországi lakost – elsősorban nőket, gyermekeket és fiatal férfiakat – hurcoltak el Oroszországba kényszermunkára vagy szolgaságba; a deportáltak egy része soha nem tért vissza. A népességveszteség pontos mértéke bizonytalan, mivel a korszakból csak hiányos anyakönyvi és adóösszeírási források állnak rendelkezésre. A leggyakrabban idézett becslések szerint Finnország lakossága a háború és a megszállás alatt hozzávetőleg egyötödével–egynegyedével csökkent, de ez a szám a menekülteket és a közvetett demográfiai hatásokat is magában foglalja, ezért tudományos vita tárgya.

A háborút lezáró **nystadi béke** (Uusikaupunki, svédül: *Nystad*) 1721. augusztus 30-án (Julián-naptár szerint; Gergely-naptár szerint szeptember 10-én) írta alá Svédország és Oroszország. Svédország lemondott Ingria, Észtország, Livónia, valamint Finnország délkeleti részének – a viborgi (Viipuri) tartománynak és a Käkisalmi (Kexholm) vidéknek – birtokáról. Az így Oroszországhoz került finnországi területet a későbbi történetírás **Ó-Finnország** (*Vanha Suomi / Gamla Finland*) néven különböztette meg. Az orosz fennhatóság alá került lakosság megőrizhette evangélikus vallását, és a svéd törvények egy része is érvényben maradt, de a terület közigazgatása eltért a svéd uralom alatt maradt Finnországétól.

16.4.3 A 18. század közepi háborúk és a belső válság

A nagy északi háború után Svédországban a **szabadság kora** (*frihetstiden*, 1719–1772) következett: a királyi hatalom meggyengült, a rendi országgyűlés (Riksdag) vált a politika középpontjává. Két politikai csoport, a **kalapok** (*hattarna*) és a **sapkák** (*mössorna*) versengett a hatalomért; az előbbiek Franciaországgal szimpatizáltak, és revánsra törekedtek Oroszországgal szemben. A kalapok által kezdeményezett háború Oroszország ellen 1741-ben tört ki, de rosszul előkészített és gyorsan kudarcba fulladt. Az orosz csapatok ismét megszállták Finnország déli részét; ezt a rövidebb megszállást a finn emlékezet később **pikkuviha** („kis harag”) néven emlegette, megkülönböztetve a korábbi Isovihától.

A **turkui béke** (*Turun rauha* / *Freden i Åbo*) 1743. augusztus 7-én (Julián-naptár; Gergely szerint augusztus 18-án) újabb területi veszteséget hozott Svédországnak: a Kymi folyóig terjedő délkeleti sávot, Lappeenranta (Villmanstrand) és Hamina (Fredrikshamn) városokkal együtt, Oroszországhoz csatolták. Ez a terület is Ó-Finnország részévé vált, és közvetlen orosz igazgatás alá került, a viborgi kormányzóság (*Vyborg Governorate*) részeként. A svéd–orosz határ így a 18. század közepére jelentősen nyugatabbra tolódott, és a finn lakosság egy része immár orosz fennhatóság alatt élt.

A 18. század második felében újabb svéd–orosz háborúra került sor: III. Gusztáv svéd király 1788-ban üzent hadat Oroszországnak, részben belpolitikai okokból, hogy megerősítse uralkodói hatalmát. A háború folyamán, 1788-ban a finnországi svéd hadsereg néhány főtisztje – főként finn származású nemesek – létrehozta az **Anjala-szövetséget** (*Anjalan liitto* / *Anjalaförbundet*, az Anjala birtokról elnevezve). Az összeesküvők békét követeltek, bírálták a király alkotmányos korlátokat sértő háborúját, és egyes nyilatkozataikban azt is felvetették, hogy Finnország esetleg orosz védelem alatt válhatna önállóvá. A szövetség azonban hamar felbomlott: a közlegénység és a parasztság nem támogatta a tiszteket, a király pedig felhasználta az ügyet hatalma megszilárdítására. A vezetőket letartóztatták, néhányat halálra ítéltek, bár az ítéletek egy részét nem hajtották végre. Az Anjala-epizódot a későbbi finn nemzeti történetírás sokáig a finn szeparatizmus korai megnyilvánulásaként értelmezte; a modern kutatás azonban inkább a svéd belpolitika rendi-arisztokrata ellenzékének akciójaként tekinti, nem pedig valódi nemzeti mozgalomként. A háború 1790-ben a väräläi békével ért véget, amely visszaállította a háború előtti határokat.

A 18. századi Finnország társadalma alapvetően agrárjellegű maradt. A svéd hatóságok 1749-ben hozták létre az első rendszeres népességstatisztikát (*Tabellverket*); ennek alapján Finnország (a későbbi nagyhercegség területét nagyjából lefedő része) lakossága a század közepén hozzávetőleg 400 000–450 000 fő lehetett, és a század végére mintegy 830 000–900 000 főre emelkedett. Ezek a számok becslések, mivel a korabeli anyakönyvezés hézagos volt, különösen a távoli északi és keleti vidékeken. A lakosság elsöprő többsége finn nyelvű paraszt volt; a nemesség, a hivatalnokréteg, a papság nagy része és a városi polgárság jelentős hányada svéd anyanyelvű. A finn nyelv a 18. században még nem rendelkezett hivatalos státusszal, de a 16. századtól létező finn írásbeliség (lásd A reformáció és a finn írásbeliség) fokozatosan bővült. 1776-ban Turku városában megjelent az első finn nyelvű újság, a *Suomalaiset Tieto-Sanomat*; ezt a lapot azonban csak néhány évig adták ki. A felvilágosodás eszméi Finnországban is éreztették hatásukat: Anders Chydenius ostrobothniai pap-politikus a svéd országgyűlésben a gazdasági szabadság és a sajtószabadság mellett érvelt, és tevékenysége hozzájárult a cenzúra mérsékléséhez. A turkui egyetem (Åbo Akademi, alapítva 1640) továbbra is az egyetlen egyetem volt a finn területen.

16.4.4 A finn háború (1808–1809)

A 19. század eleji napóleoni háborúk teremtették meg a végső fordulat feltételeit. A tilsiti béke (1807. július) után I. Sándor orosz cár és Napóleon megegyezett a befolyási övezetekben; Oroszország szabad kezet kapott a balti térségben. Svédország IV. Gusztáv Adolf király alatt továbbra is Nagy-Britanniával tartott fenn szövetséget, és elutasította, hogy csatlakozzon a Napóleon által meghirdetett kontinentális blokádhoz. Amikor Oroszország azt követelte Svédországtól, hogy zárja be kikötőit a brit hajók előtt, Svédország ezt visszautasította. Oroszország ezután 1808 februárjában hadüzenet nélkül betört Finnországba. A **finn háború** (*Suomen sota / Finska kriget*) 1808. február 21-én (Gergely-naptár; orosz Julián-naptár szerint február 9-én) kezdődött, amikor orosz csapatok átlépték a határt.

A svéd hadsereg Finnországban felkészületlen és létszámában alárendelt volt. Az orosz előrenyomulás gyorsan haladt a part menti és belső területeken. A háború fordulópontja **Sveaborg** (Suomenlinna) erődjének, a Helsinki melletti fő svéd támaszpontnak az átadása volt 1808 májusában. Carl Olof Cronstedt parancsnok rövid ostrom után tárgyalásokat kezdett, és az erődöt különösebb ellenállás nélkül átadta az oroszoknak. A kapituláció okai máig vitatottak: egyes kortársak árulással vádolták, mások szerint a várőrség morálja összeomlott, és Cronstedt a kilátástalan ellenállás helyett a vár megmentésére törekedett. A döntés következménye mindenesetre súlyos volt: Oroszország megszerezte a svéd flotta egy részét és a déli partvidék stratégiai ellenőrzését.

A háború folyamán a svéd csapatok több kisebb győzelmet arattak, például Siikajoen és Revolaxnál 1808 tavaszán, de az orosz erőfölény és a hátország kimerülése miatt végül visszaszorultak. 1808 őszére Oroszország gyakorlatilag egész Finnországot ellenőrzése alá vonta. 1809 márciusában orosz hadosztályok a befagyott Botteni-öblön átkeltek: az egyik Vaasából Umeåba, a másik Turku felől az Åland-szigeteken át Stockholm irányába. Ez a váratlan támadás közvetlenül fenyegette a svéd fővárost, és hozzájárult a svédországi belpolitikai válsághoz. IV. Gusztáv Adolfot 1809 márciusában államcsínnyel eltávolították a trónról; az új svéd alkotmányt (1809. évi *regeringsformen*) júniusban fogadták el, és ez a dokumentum Svédország számára hosszú távú alapot adott. A katonai vereség, a király bukása és az orosz nyomás együttesen vezetett a béketárgyalásokhoz.

A háborút formálisan a **fredrikshamni béke** (*Haminan rauha / Freden i Fredrikshamn*) zárta le, amelyet 1809. szeptember 17-én (Gergely-naptár; orosz Julián-naptár szerint szeptember 5-én) írtak alá. Svédország átengedte Oroszországnak Finnország teljes területét, az Åland-szigeteket (*Ahvenanmaa*), valamint Västerbotten és Lappföld keleti részeit a Tornio és Muonio folyókig. Az új határ a Tornio folyó mentén húzódott, és elválasztotta egymástól a folyó két partján élő finn nyelvű közösségeket; ez a határ azóta is Svédország és Finnország államhatára. A béke rendelkezései szerint a Finnország lakói megtarthatták lutheránus vallásukat, svéd kori törvényeiket és tulajdonukat; a svéd királyra tett hűségesküjük alól felmentették őket.

16.4.5 A nagyhercegség megalakulása és a porvooi országgyűlés

A békeszerződés aláírása előtt I. Sándor már megkezdte a megszállt Finnország igazgatásának megszervezését. 1809 márciusában összehívta a **porvooi országgyűlést** (*Porvoon maapäivät / Borgå lantdag*), amelyen Finnország négy rendjének – nemesség, papság, polgárság, parasztság – képviselői vettek részt. Az országgyűlés 1809. március végétől júliusig ülésezett Porvooban (Borgå). A nyitóünnepségen I. Sándor ünnepélyes nyilatkozatot tett, amelyet a későbbi finn történetírás **uralkodói eskü** (*hallitsijanvakuutus / regentförsäkran*) néven rögzített. Ebben a cár megerősítette Finnország lutheránus vallását, svéd kori törvényeit (köztük az 1734-es svéd törvénykönyvet), valamint a rendek kiváltságait. Cserébe a rendek hűségesküt tettek I.

Sándornak mint Finnország nagyhercegének. Finnország ezzel **Finn Nagyhercegség** (*Suomen suuriruhtinaskunta / Storfurstendömet Finland*) néven perszonálunióba került az orosz cárral, aki nagyhercegként birtokolta a legfőbb végrehajtó hatalmat.

A porvooi országgyűlés jogi jelentősége vitatott. A későbbi finn nemzeti történetírás – különösen a 19. század második felében és a 20. század elején – azzal érvelt, hogy I. Sándor ígérete kötelező, szinte alkotmányos jellegű kapcsolatot hozott létre Finnország és az uralkodó között, és hogy Finnország ezzel elkülönült államként jött létre. Az orosz birodalmi jogértelmezés ezzel szemben Finnországot különleges kiváltságokkal rendelkező tartománynak tekintette, amely a cár abszolút hatalma alá tartozik. A mai történettudományban inkább az a nézet elterjedt, hogy a porvooi rendezés pragmatikus improvisáció volt: I. Sándornak a napóleoni háborúk idején szüksége volt Finnország lojalitására, ezért az ígéretek szándékosan tágak és rugalmasak maradtak. A kortársak számára a porvooi események elsősorban az adminisztratív folytonosság biztosítását jelentették, nem pedig egy „nemzeti állam” alapítását – ez utóbbi értelmezés csak később, a nemzeti mozgalom kibontakozásával vált meghatározóvá.

Az új nagyhercegség közigazgatása fokozatosan alakult ki. A finn ügyeket egy kormányzótanács, később **szenátus** (1816-tól) intézte, amelynek tagjait finnországi hivatalnokok közül nevezték ki. A cár érdekeit Helsinkiben a **főkormányzó** (*kenraalikuvernööri / generalguvernör*) képviselte. Finnország megtarthatta saját jogrendjét, evangélikus egyházát és a svéd korszakból örökölt közigazgatási intézményeit. 1812-ben a főváros Turkuból Helsinkibe költözött, részben stratégiai okokból: Helsinki közelebb feküdt Oroszországhoz, és kevésbé kötődött a svéd hagyományokhoz, mint a régi főváros Turku. Ugyanebben az évben I. Sándor elrendelte Ó-Finnország – az 1721-ben és 1743-ban Oroszországhoz csatolt területek – egyesítését a nagyhercegséggel. Ez a lépés jogi és közigazgatási egységet teremtett, de az integráció évekig tartott, mivel Ó-Finnországban két emberöltőn át orosz gyakorlatok honosodtak meg.

A porvooi országgyűlés egyik gyakorlati kérdése a katonáskodás volt. Az orosz hatóságok kezdetben azt tervezték, hogy finnországi lakosokat is besoroznak az orosz hadseregbe, de a rendek ellenállása nyomán I. Sándor engedett: Finnország lakóit békeidőben nem kötelezték arra, hogy a nagyhercegség határain kívül teljesítsenek katonai szolgálatot. Ez a döntés a finn autonómia egyik fontos elemévé vált, és csökkentette az orosz uralommal szembeni kezdeti feszültséget.

16.4.6 A korai nagyhercegség (1809–1815)

Az 1809 utáni első években a mindennapi élet kevésbé változott meg, mint ahogyan azt a politikai törés sugallná. A svéd jogrendszer, a lutheránus államegyház és a rendi társadalom alapjai érintetlenek maradtak. A parasztság tovább művelte földjét; a földbirtokos nemesség megtartotta birtokait; a hivatali nyelv továbbra is a svéd volt, a finn nyelvnek pedig továbbra sem volt hivatalos szerepe. A Finnország és az Orosz Birodalom többi része között 1812-ben felállított vámhatár azt jelentette, hogy a finn gazdaság szorosabban kapcsolódott Svédországhoz és Nyugat-Európához, mint Oroszországhoz. Ez a gazdasági orientáció, valamint a svéd törvények és intézmények megőrzése hozzájárult ahhoz, hogy Finnország az Orosz Birodalmon belül sajátos helyzetet foglalt el.

A politikai jövő azonban bizonytalan volt. A napóleoni háborúk 1815-ig folytak, és I. Sándor ígéretei még nem állták ki az idő próbáját. A következő országgyűlést Porvoo után csak 1863-ban hívták össze, ami azt jelentette, hogy Finnországban évtizedekig főként közigazgatási rendeletekkel kormányoztak. Az a kérdés, hogy a porvooi ígéret állandó alkotmányos garanciát jelentett-e vagy csupán az uralkodó személyes ígéretét, a 19. század folyamán központi vitakérdéssé vált, és meghatározta a finn nemzeti mozgalom érvelését is – ezt a kérdést A finn nagyhercegség és az autonómia alfejezet tárgyalja részletesen.

16.4.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a békeszerződések szövegei (nystadi 1721, turkui 1743, fredrikshamni 1809), a porvooi országgyűlés jegyzőkönyvei, I. Sándor megnyitó beszéde és az uralkodói eskü, a svéd–orosz határ menti katonai és adminisztratív iratok, valamint az 1749-től vezetett svéd népességstatisztika (*Tabellverket*) adatsorai. A nagy északi háború és az Isoviha időszakára vonatkozó források azonban hiányosak: a katonai jelentések, adóösszeírások és egyházi anyakönyvek mellett nagyrészt későbbi visszaemlékezésekre és helyi hagyományokra támaszkodhatunk, amelyek pontossága kérdéses. A népességveszteségre vonatkozó becslések ezért széles sávban mozognak; a leggyakrabban említett „egyötöd–egynegyed” érték tudományos becslés, nem pontos mért adat.

Sveaborg 1808-as kapitulációja máig vitatott: a kortárs árulási vádakat követő hadbírósági eljárás ellenére Carl Olof Cronstedt motivációi nem rekonstruálhatók egyértelműen. A porvooi országgyűlés jogi természete szintén tudományos és emlékezetpolitikai vita tárgya. A finn nemzeti historiográfia hagyományosan a finn államiság „születésnapjaként” ünnepli az 1809-es eseményeket, míg a svéd történetírás területi veszteségként könyvelte el, az orosz birodalmi felfogás pedig pusztán közigazgatási átszervezést látott benne. Ezek az értelmezések a 19–20. századi nemzeti perspektívákat tükrözik, nem pedig a kortársak önértelmezését, amely elsősorban lokális, rendi és vallási keretekben mozgott.

Naptári bizonytalanság is felmerül: Svédország 1753-ig a Julián-naptárt használta, Oroszország pedig egészen 1918-ig. Az 1721-es, 1743-as és 1809-es dátumokat ezért gyakran kétféleképpen adják meg; a fentiekben a Gergely-naptár szerinti dátumok szerepelnek kiemelve, zárójelben a Julián-dátummal.

16.4.8 Rövid összefoglaló

- A 18. században Svédország nagyhatalmi helyzete meggyengült, Oroszország pedig a Baltikum felé terjeszkedett; Finnország a svéd birodalom keleti peremén közvetlen háborús színtérré vált.
- A nagy északi háború (1700–1721) során Oroszország megszállta Finnországot; az Isoviha (1714–1721) súlyos pusztítással és bizonytalan mértékű, de jelentős népességveszteséggel járt, a nystadi béke (1721) pedig elszakította Finnország délkeleti részét.
- Az 1741–1743-as svéd–orosz háború (a „kalapok háborúja”) újabb területi veszteségeket hozott; a turkui béke (1743) után ezek a területek Ó-Finnország néven orosz fennhatóság alá kerültek.
- A 18. század második felében Finnország társadalma agrárjellegű maradt; az első rendszeres népességstatisztikák (1749-től) lassú növekedést mutatnak, de a becslések bizonytalanok. Az Anjala-szövetség (1788) elsősorban svéd belpolitikai tiltakozás volt, nem valódi finn nemzeti mozgalom.
- Az 1808–1809-es finn háború a napóleoni háborúk összefüggésében zajlott; Oroszország elfoglalta Finnországot, Sveaborg kapitulált, és a fredrikshamni béke (1809. szeptember 17.) Svédországot Finnország teljes területének átadására kötelezte.
- A porvooi országgyűlésen (1809) I. Sándor megerősítette Finnország svéd kori törvényeit, lutheránus vallását és a rendi kiváltságokat; Finnország a cár uralma alatt álló, széles autonómiájú nagyhercegséggé alakult.
- A nagyhercegség fővárosa Helsinki lett (1812), Ó-Finnországot 1812-ben egyesítették a nagyhercegséggel, és Finnország vámhatára 1812-től elválasztotta az Orosz Birodalom többi részétől.

- Az 1809-es átmenet jogi természete – hogy Finnország „állam” vagy „tartomány” volt-e – vitatott maradt, és ez a kérdés a 19. századi finn nemzeti mozgalom és az oroszosítási viták egyik alapkérdésévé vált.

16.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az 1721-es nystadi és az 1743-as turkui béke területi következményeit Finnországra nézve! Miben különbözött Ó-Finnország jogi és közigazgatási helyzete a svéd uralom alatt maradt Finnországétól?

2. Milyen társadalmi rétegeket érintett leginkább az Isoviha időszaka, és milyen forrástípusok alapján tudjuk egyáltalán rekonstruálni a megszállás következményeit? Miért bizonytalanok a népességveszteségre vonatkozó becslések?

3. Miért tekinthető Sveaborg 1808-as kapitulációja a finn háború fordulópontjának, és milyen értelmezési viták övezik Cronstedt parancsnok döntését?

4. Értékelje a porvooi országgyűlés jelentőségét egyrészt a kortársak szempontjából, másrészt a későbbi finn nemzeti történetírásban! Miért nem azonos a két értelmezés?

5. Milyen érvek szólnak amellett, hogy az 1809-es változás alapvető törést jelentett Finnország számára, és milyen érvek szólnak a folytonosság mellett? Válaszában utaljon a jogrendszer, a nyelvi viszonyok és a gazdasági kapcsolatok folytonosságára!

17 Finnország a 19. században

17.1 A finn nagyhercegség és az autonómia

17.1.1 A finn nagyhercegség intézményei, a cár és a finn rendek viszonya, az autonómia megőrzése

Az 1808–1809-es orosz–svéd háborút lezáró haminai béke (Fredrikshamn, finnül Hamina) alapvetően új keretet adott a Svédországtól elszakított finn területeknek. A A 18–19. század és az 1809-es orosz hódítás alfejezetben tárgyalt hadjárat és a svéd állam belső válsága után a kérdés az volt, hogy a meghódított tartományok milyen jogállást kapnak az Orosz Birodalmon belül. A válasz nem egyetlen döntésből, hanem hosszabb, 1809 és az 1820-as évek közötti intézményépítésből született meg. I. Sándor cár az 1809. márciusi–júliusi porvooi országgyűlésen **nagyhercegségnek** (Suomen suuriruhtinaskunta, Storfurstendömet Finland) ismerte el a területet, és megerősítette a rendi alkotmány alapjait. Ez a lépés azonban nem jelentett modern értelemben vett alkotmányosságot; a finn autonómia a cári abszolutizmus keretén belül működő, sajátos közigazgatási és jogi különállás volt. Ennek pontos természete mind a kortársak, mind a későbbi történetírás számára vitatott maradt.

17.1.1.1 A porvooi országgyűlés és az autonómia alapjai

A finn rendeket 1809 tavaszán hívták össze Porvooba (Borgå), hogy a hadi helyzet és a birodalmi átmenet közepette rendezzék a terület viszonyát az orosz uralkodóhoz. A gyűlésen a négy rend – a **nemesség** (riddari ja aatelisto), a **papság** (papisto), a **polgárság** (porvaristo) és a **parasztság** (talonpoikaisto) – képviselői vettek részt. I. Sándor 1809. március 27-én, a gyűlés megnyitásakor elhangzott beszéde szerint a finn népet a népek sorába emelte, és biztosította, hogy a terület megtarthatja vallását, alaptörvényeit és rendi jogait. Ez a beszéd nem volt jogilag pontos dokumentum; a későbbi finn történetírásban mégis gyakran hivatkoztak rá, mint a finn államiság szimbolikus kezdetére.

A rendek március 29-én tettek hűségesküt a cárnak, I. Sándor pedig esküvel erősítette meg a finn rendi alkotmányt. Az eskü tartalma azonban nem volt egyértelmű. A rendek a svéd korból örökölt **1772-es kormányzati forma** (regeringsform) és az **1789-es egyesülési és biztonsági oklevél** (Förenings- och säkerhetsakten) szerint értelmezték a helyzetet. I. Sándor esküje viszont általánosabb formulát használt: a „jelenlegi alkotmány” megerősítését ígérte anélkül, hogy pontosan megnevezte volna a jogforrásokat. Ez a kétértelműség később lehetővé tette, hogy a finn vezető réteg a svéd korból örökölt alaptörvények folytonosságára hivatkozzon, míg az orosz kormányzat a cári uralkodói jogok korlátozhatatlanságát hangsúlyozza. A dokumentált tény az, hogy a porvooi országgyűlés megerősítette a rendi intézményeket és a lutheránus egyház állami helyzetét; az viszont, hogy ez mennyiben jelentett szerződéses viszonyt a cár és a rendek között, a 19. század folyamán politikai és jogi vita tárgya maradt.

A gyűlés gyakorlati jelentősége abban állt, hogy biztosította az adószedés és az adminisztráció folytonosságát az orosz hadsereg jelenlétében. A rendek megszavazták a cár által kért adókat, és elfogadták az új közigazgatási kereteket. A cár pedig megerősítette a svéd kori törvénygyűjtemény,

az **1734-es általános törvénykönyv** (Sveriges rikes lag) finnországi hatályát. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a magánjog, a büntetőjog és a birtokjog alapvető szabályai változatlanok maradtak, és a finnországi lakosság nem került közvetlenül az orosz jogrendszer alá. Ez a jogi folytonosság volt az autonómia leginkább megfogható, a mindennapokban is érvényesülő eleme.

17.1.1.2 A kormányzati rendszer kiépülése

A porvooi országgyűlés után azonnali feladat volt a finnországi közigazgatás központi szerveinek létrehozása. 1809 őszén megalakult a **Kormányzótanács** (Regeringkonselj), amelyet 1816-ban **Finn Szenátusra** (Senaten för Finland, myöhemmin Suomen senaatti) neveztek át. A Szenátus elnevezés az orosz minta felé mutatott, de szervezetileg a svéd kori kormányzati hagyományokat is őrizte. A testület két osztályra tagolódott: a **gazdasági osztályra** (ekonomiedepartementet), amely a belügyek, az oktatás, a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés ügyeit intézte, valamint a **jogi osztályra** (justitiedepartementet), amely a legfelső bírói fórum szerepét töltötte be. A Szenátus tagjai finnországi illetőségűek voltak, és elvileg csak a nagyhercegség jogszabályai alapján ítélkezhettek, illetve kormányozhattak.

A Szenátus azonban nem volt önálló kormány a modern értelemben. Az elnöki tisztséget a cár által kinevezett **főkormányzó** (generalguvernör) töltötte be, aki rendszerint orosz katonai vezető volt. A főkormányzó felügyelte a közigazgatást, és csatornaként szolgált a Szenátus és a pétervári udvar között. A tényleges döntéshozatali lánc 1809 és az 1820-as évek eleje között fokozatosan alakult ki. A finn ügyeket Pétervárott a cár mellett működő **államtitkár** (statssekreterare) képviselte, akinek hivatala 1811–1812-től kezdve intézményesült. Az államtitkári posztot nem orosz, hanem finnországi származású személy töltötte be, ami azt jelezte, hogy a finn ügyeket nem az orosz birodalmi minisztériumokon, hanem külön csatornán keresztül vitték az uralkodó elé. Ezt a modellt nevezte a későbbi finn jogi érvelés *külön államiságnak*; az orosz birodalmi felfogás szerint viszont ez pusztán a helyi önkormányzat kényelmi megoldása volt, amely nem korlátozta a cár abszolút hatalmát.

A cár gyakorlati hozzáállását jól mutatta, hogy 1812-ben a nagyhercegség fővárosát **Turkuból** (Åbo) **Helsinkibe** (Helsingfors) helyezték át. A döntést elsősorban stratégiai és reprezentációs okok indokolták: Turku túl közel volt Svédországhoz és a svéd befolyáshoz, Helsinki pedig a tengerparton, az orosz főváros közelében feküdt. A város áthelyezése hosszú távon megerősítette a központi hivatalok súlyát, de rövid távon a közigazgatás átköltöztetése logisztikai terheit és a helyi hatalmi elitek átrendeződését hozta. Helsinki kiépítését a cári udvar pénzügyi támogatással és neves építészek bevonásával segítette, ami a nagyhercegség birodalmon belüli presztízsét volt hivatva reprezentálni.

A finnországi közigazgatás alapszintjén a svéd kori megyerendszer és a helyi közösségek önigazgatása tovább működött. A tartományi kormányzók (landshövding) a cár által kinevezett tisztségviselők voltak, de a helyi ügyek – különösen az egyházközségek és a faluközösségek, valamint a városok – jelentős részét a korábbi szabályok szerint intézték. A paraszti rend különösen fontos szerepet játszott a helyi adóelosztásban és a közmunkák szervezésében. Az orosz uralom első évtizedeiben a központi hatalom ritkán avatkozott be a helyi társadalom mindennapi normáiba, ami hozzájárult az új rendszer elfogadásához a szélesebb lakosság körében.

17.1.1.3 A területi bővítés: „Ó-Finnország” egyesítése

Az autonómia intézményesülése szempontjából kiemelkedő jelentőségű volt az 1812-es területi döntés, amely a gyakran **„Ó-Finnországnak”** (Vanha Suomi, Gamla Finland) nevezett területeket – köztük a **Viipuri környéki** (Viborg, finnül Viipuri) tartományokat – a nagyhercegséghez csatolta. Ezek a területek az 1721-es nystadi béke (Uusikaupunki) és az 1743-as turkui béke

(Åbo) értelmében már a 18. században orosz fennhatóság alá kerültek, és igazgatásukban eltérő gyakorlatok alakultak ki. Az egyesítés hivatalos indoklása a közigazgatási racionalitás és a kereskedelem könnyítése volt. Emellett a cár gesztusként mutatta be a finn rendek iránt, mivel a területi visszacsatolás a nagyhercegség integritását erősítette.

A gyakorlatban az egyesítés súlyos feszültségeket hozott felszínre. Ó-Finnországban az adórendszer, a földbirtokviszonyok és a bírósági szervezet eltért a svéd kori Finnországétól. A helyi lakosság jelentős része adót fizetett vagy robotot teljesített az orosz katonai és polgári birtokosoknak, és a jobbágysághoz közeli állapotok is előfordultak. Amikor ezeket a területeket a nagyhercegség jogrendje alá helyezték, a svéd kori törvények szerint elvileg a paraszti tulajdon és a személyi szabadság erősebb védelmet kapott. A dokumentált források szerint azonban az átmenet évekig elhúzódott, és a helyi hatalmi viszonyok nem változtak meg azonnal. Az egyesítés tehát nem oldotta meg egy csapásra a korábbi orosz uralom alatt kialakult társadalmi ellentmondásokat, sőt időnként jogvitákat és birtokjogi konfliktusokat gerjesztett.

Az 1812-es területi döntés mégis fontos szimbolikus és gyakorlati következménnyel járt. A nagyhercegség területe ezzel egységesebbé vált, és a finn rendek annak bizonyítékát láthatták benne, hogy a cár nem egyszerűen megszállt tartományként kezeli a területet, hanem saját jogállással rendelkező entitásként. Ezt az értelmezést a későbbi finn nemzeti történetírás erőteljesen hangsúlyozta. Ugyanakkor az orosz birodalmi kormányzat szempontjából a döntés a hatékonyabb ellenőrzést és a svéd befolyás visszaszorítását szolgálta. A két értelmezés nem zárta ki egymást, de eltérő hangsúlyokat hordozott.

17.1.1.4 A rendi társadalom és a cári uralom viszonya

A finn nagyhercegség társadalma a 19. század első felében alapvetően rendi társadalom maradt. A politikai részvétel a négy rend országgyűlési képviseletén keresztül valósult meg, de a rendi országgyűlést 1809 után hosszú ideig nem hívták össze. A következő rendi országgyűlésre csak 1863-ban került sor, ami azt jelzi, hogy a cári kormányzat a finnországi ügyeket elsősorban a Szenátuson és a központi hivatalokon keresztül, nem pedig rendi tárgyalások útján kívánta intézni. Ez a helyzet a finn elitek számára egyszerre jelentett kiszámíthatóságot és kiszolgáltatottságot: a törvényeket elvileg a svéd kori jogrend szerint alkalmazták, de az alkotmányos élet megrekedt, mert az országgyűlés összehívása a cár kegyétől függött.

Az **autonómia megőrzésének** kérdése ezért még a látszólag nyugodt évtizedekben is központi politikai problémává vált. A finn hivatalnokréteg, a nemesség és a papság vezető csoportjai arra törekedtek, hogy a nagyhercegség ügyeit ne olvasszák be az orosz birodalmi közigazgatásba. Ez a törekvés nem feltétlenül nacionalista indíttatású volt a 19. század első felében; sokkal inkább a rendi privilégiumok és a svéd kori törvényesség védelmét jelentette. Az autonómia hívei azzal érveltek, hogy Finnország saját törvényei és intézményei biztosítják a cár iránti lojalitást, ezért azok megbolygatása felesleges zavart keltene. A pétervári kormányzat pedig részben elfogadta ezt az érvelést, mert a finn területek csendes igazgatása fontos volt a birodalom északnyugati határainak biztonsága szempontjából.

A cár és a rendek viszonya tehát alapvetően aszimmetrikus maradt. A rendek jogait a cár elismerte, de a jogok tartalmát nem lehetett kikényszeríteni. A finn rendi alkotmány biztosította a tulajdon- és személyi szabadság elveit, ám a politikai részvétel a cári uralkodó döntésétől függött. I. Sándor uralkodásának utolsó éveiben, majd I. Miklós 1825-ös trónra lépése után a birodalmi központosítás hívei időnként megkérdőjelezték a finn különállás indokoltságát. A finnországi vezetés ilyenkor a cár iránti hűségnyilatkozatokkal és a helyi intézmények hatékonyságának bizonyításával védekezett. Ez a védekező stratégia az 1820–1850-es években nagyobbrészt sikeresnek bizonyult, de az autonómia határai folyamatosan tárgyalás tárgyát képezték.

17.1.1.5 A lutheránus egyház mint az autonomitás tényezője

A finn nagyhercegség autonómiájának egyik tartópillére a **lutheránus egyház** volt. A cár – bár ortodox vallású – megerősítette a finnországi evangélikus-lutheránus egyház államegyházi helyzetét, és garantálta a hitélet zavartalanságát. Az egyház nemcsak vallási, hanem igazgatási és társadalmi szervezet is volt: az egyházközségek vezették a helyi nyilvántartásokat, szervezték a szegényellátást, és az oktatás alapfokán is meghatározó szerepet töltöttek be. A püspökök a Szenátus és a rendi országgyűlés papi rendjének tagjaiként ráadásul közvetlen politikai befolyással rendelkeztek.

Az orosz kormányzat nem kívánta felszámolni a lutheránus intézményrendszert, mert az a finn társadalom ellenőrzésének egyik leghatékonyabb csatornája volt. A cári udvar ugyanakkor azt is világossá tette, hogy a finnországi egyház feletti legfőbb felügyelet az uralkodót illeti. Az egyház belső ügyeinek irányításában a Szenátus és a káptalanok játszottak szerepet, de a fontosabb kinevezéseket a cár hagyta jóvá. A lutheránus egyház ilyen módon egyszerre volt a helyi jelleg és a birodalmi lojalitás intézménye. Az egyházközségek szintjén a lakosság túlnyomó többsége finn nyelvű volt, míg az egyházi és közigazgatási elit jelentős része svéd anyanyelvű. Ez a nyelvi megoszlás a 19. század második felének nemzeti mozgalmaiban vált kifejezetten politikai kérdéssé, de a század első felében még elsősorban társadalmi és kulturális tényként létezett.

A vallási türelem kérdése is hozzátartozott a nagyhercegség jogrendjéhez. Az orosz ortodox egyház jelenléte a finnországi helyőrségekben és a keleti területeken növekedett, de a lutheránus többségű területek jogrendjét ez nem változtatta meg. A nem lutheránus közösségek – ortodoxok, katolikusok, később pedig az evangéliumi ébredési mozgalmak hívei – jogállása ingadozott, és időnként korlátozásokkal találkozott. A korszak egészében azonban a lutheránus államegyház elsőbbsége egyértelmű volt, és ez az autonómia egyik szimbolikus alapját képezte.

17.1.1.6 A gazdasági és társadalmi modernizáció kezdetei a nagyhercegségben

Az autonóm intézményrendszer nemcsak a jogi és politikai folytonosságot őrizte, hanem keretet adott a finnországi gazdaság és társadalom lassú átalakulásának is. A 19. század első felében a finn gazdaság túlnyomórészt mezőgazdaságra épült. A lakosság nagy többsége vidéken élt, és a mezőgazdasági termelés színvonala alacsony volt. A művelhető földterület korlátozott kiterjedése, a hideg éghajlat és a rossz közlekedési viszonyok állandóan kitették a lakosságot a terméskingadozásnak. Az 1810-es és 1830-as évek rossz termésű időszakai helyi éhínséget és megbetegedéseket hoztak, amelyekről a kormányzati források gyakran csak érintőlegesen számoltak be.

Az orosz piac ugyanakkor – különösen Pétervár közelsége – lehetőséget nyújtott a finnországi termékek, főként a fa, a vaj, a kátrány és egyes ipari nyersanyagok számára. A kereskedelem bővülése a tengerparti városok, elsősorban Turku, Helsinki és Viipuri polgárságát gazdagította. Az 1830-as évektől kezdve a kormányzat fokozatosan támogatta a közúti és vízi közlekedés fejlesztését, ami a nagyhercegség belső integrációját erősítette. A finnországi tisztviselői kar ezeket a modernizációs lépéseket gyakran az autonóz igazgatás sikerének állította be, szembeállítva az oroszországi bürokrácia merevségével. Ez az önkép a későbbi finn nemzeti narratíva egyik fontos eleme lett.

A társadalmi változások azonban nem jártak együtt a rendi struktúrák lebontásával. A földbirtokos nemesség és a papság megőrizte vezető szerepét, a paraszti birtokosság pedig továbbra is jelentős, de politikailag korlátozott erőt képviselt. A városi munkásság és a nincstelen vidéki réteg létszáma növekedett, de a politikai részvételből kizárt maradt. Az autonómia intézményei tehát a 19. század első felében elsősorban a rendi elitek uralmát konzerválták, miközben a gazdasági modernizáció lassan új társadalmi feszültségeket érlelt.

17.1.1.7 A cári hatalom és a finn jogfolytonosság értelmezései

A nagyhercegség jogállásának megítélése a korabeli jogi és politikai irodalomban is vitatott volt. A finnországi jogászok és történetírók egy része – például a 19. század közepén Johan Jacob Nordström – azt az álláspontot képviselte, hogy Finnország nem egyszerűen orosz tartomány, hanem külön állam, amely perszonálunióban áll a cárral. Eszerint a cár Finnország nagyhercegeként más jogalapokkal rendelkezik, mint Oroszország császáraként. Ezt az érvelést a finn rendi hagyományokra és az 1809-es esküre alapozták. Az orosz birodalmi jogászok és államférfiak zöme viszont elutasította ezt a felfogást, és hangsúlyozta, hogy a cár hatalma oszthatatlan, a finn különjogok pedig legfeljebb kegyelmi engedmények, amelyeket az uralkodó bármikor visszavonhat.

Ezt a jogi vitát a könyv fogalmi keretei szerint úgy érdemes összefoglalni, hogy az 1809-es porvooi országgyűlés ténylegesen megtörtént, a rendi eskü és a cári megerősítés dokumentált, az alkotmányos értelmezés viszont tudományos és emlékezetpolitikai vita tárgya maradt. A finn nemzeti történetírás sokáig hajlott arra, hogy az 1809-es eseményeket a finn államiság születéseként értelmezze. A kritikai történetírás ezzel szemben rámutatott, hogy a kortárs szereplők nem nemzetállamot építettek, hanem a rendi privilégiumok és a helyi jogi kultúra védelmére törekedtek egy birodalmi átmenetben. Az autonómia valódi tartalma tehát nem egyetlen jogi formulából, hanem a mindennapi igazgatás, az adószedés, az egyházi élet és a bíráskodás folyamataiból olvasható ki.

Az orosz uralom alatti finn nagyhercegségről szóló ismereteink forrásbázisa viszonylag gazdag, de egyenetlen. A központi hivatalok – a Szenátus, a főkormányzói hivatal, a finn államtitkári hivatal – iratai nagy számban fennmaradtak, és részben kutathatók. A helyi közigazgatás, az egyházközségek és a bíróságok anyagai is jelentős mennyiségben állnak rendelkezésre. Mindazonáltal a vidéki lakosság, különösen a földnélküliek, a nők és a keleti területek lakóinak tapasztalatairól kevés közvetlen forrás szól. A cári udvar szándékairól is gyakran csak közvetett forrásokból – hivatalos rendeletekből, bizalmas levelezésekből, a főkormányzók jelentéseiből – következtethetünk.

17.1.1.8 A finn identitás kezdetei az autonómia keretében

Bár a finn nacionalizmus kibontakozását a maga teljességében a A nemzeti ébredés és a Kalevala alfejezetben kell tárgyalni, a nagyhercegség intézményesülése már a 19. század első felében megteremtette annak kereteit. Az autonóm intézmények – a Szenátus, a rendi képviselet, a lutheránus egyház, a helyi önkormányzatok – olyan terepet nyújtottak, amelyeken belül a finnországi elitek saját ügyeiket viszonylag önállóan intézhették. Ez a gyakorlati különállás fokozatosan a finnországi identitás érzését erősítette, még akkor is, ha a 19. század első felében az „igazi” politikai lojalitást a cárhoz és a nagyhercegséghez, nem pedig egy etnikailag meghatározott finn nemzethez kötötték.

Az 1810-es évektől kezdve a finnországi értelmiség egyes tagjai – köztük A. I. Arwidsson – már olyan gondolatokat fogalmaztak meg, amelyek szerint a finnországi öntudatnak nem szabad svéd, de orosz sem lennie, hanem fokozatosan „finnekké” kell válnia. Arwidsson emiatt 1822-ben elvesztette turkui egyetemi állását, és Svédországba távozott. Ez az eset jelzi, hogy az autonómia nem jelentett szólásszabadságot vagy a politikai véleménynyilvánítás modern értelemben vett szabadságát. A cári kormányzat ugyan nem avatkozott be a mindennapi joggyakorlatba, de a birodalmi lojalitást veszélyeztető megnyilvánulásokat keményen büntette. Az autonómia tehát rendi, jogi és kulturális különállás volt, nem pedig a politikai szabadságjogok biztosítéka.

Összességében a finn nagyhercegség és autonómiája nem érthető meg kizárólag a későbbi finn nemzetállam előzményeként. Az 1809 és az 1820-as évek közötti időszakban a fő kérdés az volt, hogyan lehet egy meghódított, svéd jogi kultúrájú területet úgy beilleszteni az orosz birodalomba, hogy közben a helyi rendek lojalitása és a közigazgatás hatékonysága megmaradjon.

A megoldás a jogi folytonosság, a rendi képviselet fenntartása és a külön finnországi kormányzati csatorna kiépítése volt. Ez a berendezkedés azonban mindig ki volt téve a pétervári udvar hatalmi szempontjainak, és csak addig maradhatott fenn, amíg a finnországi vezető réteg sikerrel bizonyította megbízhatóságát. Az autonómia így egyszerre volt birodalmi kormányzási technika és a finnországi elitek érdekvédő konstrukciója – e kettősség a későbbi nemzeti ébredés és az oroszosítási viták hátterét is meghatározta.

17.1.2 Források és bizonytalanságok

A finn nagyhercegség intézményeinek történetéhez elsősorban levéltári források állnak rendelkezésre: a porvooi országgyűlés jegyzőkönyvei, a Szenátus és a Kormányzótanács iratai, a finn államtitkári hivatal pétervári anyagai, valamint a cári udvar finn ügyekkel kapcsolatos rendeletei és leiratai. Közülük sok nyomtatásban is hozzáférhető, de teljes körű feldolgozottságuk nem egységes.

Dokumentált ténynek tekinthető a porvooi országgyűlés összehívása és a rendi eskü letétele 1809-ben, a Szenátus megalakulása 1809–1816 között, az 1812-es területi egyesítés és az 1812-es fővárosáthelyezés. Az ezekre vonatkozó források szövege többnyire ismert. Vitás viszont az 1809-es cári eskü pontos jogi természete, illetve az, hogy a finn autonómia „állami” vagy „tartományi” jellegű volt-e. Ebben a kérdésben a 19. századi jogi irodalomtól a mai kutatásokig eltérő értelmezések élnek. A finn történeti hagyományban sokáig meghatározó volt az a felfogás, hogy Finnország 1809-től külön államjogi entitás; a kritikai kutatás ezt részben a nemzeti emlékezetpolitika termékének tekinti.

A források bizonytalansága különösen nagy a helyi társadalomtörténet terén. A földnélküliek, a nők, a gyermekek és a távoli vidékek mindennapjairól ritkán maradt fenn közvetlen hang. A demográfiai adatokhoz egyházi anyakönyvek és a kincstári összeírások szolgálnak alapul, de ezek pontossága területenként változik. A gazdasági mutatószámok – termésátlagok, kereskedelmi forgalom, jövedelmek – a 19. század első felében gyakran becsléseken alapulnak. Ahol a tankönyv ilyen adatot közöl, ott jelezni kell a forrás évkörét és a becslés jellegét. A cár belső köreinek szándékairól gyakran csak utólagos visszaemlékezésekből és hivatali levelezésekből következtethetünk; ezek értelmezése külön kritikát igényel.

17.1.3 Rövid összefoglaló

- Az 1809-es porvooi országgyűlésen a finn rendek hűséget esküdtek I. Sándor cárnak, aki megerősítette a lutheránus vallást, a rendi jogokat és a svéd kori törvénykönyv hatályát; az „alkotmány” pontos tartalma azonban mindvégig vitatott maradt.
- A finnországi közigazgatás központi szerve a Kormányzótanácsból 1816-ban Finn Szenátussá átnevezett testület volt, amelynek gazdasági és jogi osztálya a helyi ügyeket intézte, ugyanakkor a főkormányzó és a pétervári államtitkár csatornáján át a cár ellenőrzése alá tartozott.
- Az 1812-es döntések a főváros Helsinkibe helyezéséről és Ó-Finnország egyesítéséről a nagyhercegség területi és igazgatási egységét erősítették, részben azonban felszínre hozták a korábbi orosz uralom alatt kialakult társadalmi feszültségeket.
- A rendi országgyűlést 1809 után nem hívták össze egészen 1863-ig; a politikai részvétel ezért a gyakorlatban a cár által kinevezett hivatalnokrétegen keresztül valósult meg.
- A lutheránus egyház megőrizte államegyházi helyzetét, és az autonómia egyik legfontosabb intézményi pillére maradt, miközben a legfőbb felügyeletet a cár gyakorolta.

- Az autonómia nem modern politikai jogokat, hanem jogi folytonosságot, rendi kiváltságokat és a helyi közigazgatás különállását jelentette; a cári hatalom keretén belül folyamatosan tárgyalás tárgya volt annak mértéke és határa.

17.1.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forrásokból ismerjük az 1809-es porvooi országgyűlés döntéseit, és miért vitatott az ott tett eskü jogi értelmezése?
2. Hasonlítsa össze a Finn Szenátus és a főkormányzó szerepét: miben érvényesült a finnországi önállóság, és miben függött a cári központtól?
3. Miért volt jelentős az 1812-es területi egyesítés Ó-Finnországgal, és milyen helyi feszültségeket hozott felszínre?
4. Miben különbözött a finn autonómia a modern parlamenti önkormányzattól, és hogyan viszonyult ehhez a rendi országgyűlés 1809 utáni szünetelése?
5. Milyen szerepet töltött be a lutheránus egyház az autonómia fenntartásában, és milyen korlátai voltak az egyházi önállóságnak a cári rendszerben?

17.2 A nemzeti ébredés és a Kalevala

A finn nemzeti ébredés a 19. században nem egyszerűen a finn nyelvű kultúra virágzása volt, hanem egy olyan társadalmi és politikai folyamat, amely az orosz uralom alatt álló Finn Nagyhercegségben a svéd nyelvű elit és a finn nyelvű többség viszonyát, az oktatás és a közigazgatás nyelvét, valamint a finn identitás tartalmát is átalakította. Az 1809-es orosz hódítás után a finn területek autonóm nagyhercegségként működtek tovább, és a svéd nyelv megőrizte hivatalos pozícióját. Az 1830-as évektől azonban egyre hangosabbá vált az a követelés, hogy a finn nyelv váljék a közélet, a tudomány és az irodalom eszközévé. Ennek a mozgalomnak a középpontjában egyrészt a **fennomán** értelmiség állt, másrészt a **Kalevala**, amely a népi költészetből szerkesztett eposzként a finn nyelvű múlt és kultúra bizonyítékaként lépett fel. Az alfejezet a finn nemzeti ébredés intézményeit, szereplőit és vitáit mutatja be, különös tekintettel a Kalevala keletkezésére és a fennomán–svekomán nyelvi konfliktus korai szakaszára.

17.2.1 A finn nyelvű társadalom és a romantika ösztönzése

A 19. század elején Finnország lakosságának döntő többsége finn nyelvű paraszti közösségekben élt, míg a nemesi, hivatalnoki, egyházi és városi elit nyelve a svéd volt. A finn nyelv a mindennapi élet, a népi vallásosság és a szóbeli költészet nyelveként létezett, de 1809 előtt nem rendelkezett egységes irodalmi normával, és a hivatalos írásbeliségben, a tudományban és a felsőoktatásban alig volt jelen. A reformáció óta a lutheránus egyház ugyan használta a finn nyelvet a katekizmusban és a bibliafordításban, ám a 19. század elején a finn irodalmi nyelv még mindig regionális változatokra tagolódott, és a modern fogalmak kifejezésére csak korlátozott szókincse volt. Az 1809-es nagyhercegség berendezkedése kezdetben nem hozott nyelvi fordulatot: I. Sándor cár megerősítette a svéd nyelvű hivatali rendet, és a finn elit számára a svéd maradt a társadalmi emelkedés és a műveltség nyelve. Ezt a helyzetet a A finn nagyhercegség és az autonómia alfejezet már bemutatta.

A 19. század második negyedében a **romantika** eszméi, különösen Johann Gottfried Herder népszellem-elmélete, új értelmezést adtak a nyelv és a nemzet kapcsolatának. Herder szerint minden nép saját nyelvében és költészetében hordozza egyedi szellemét, így a nyelv ápolása és a

népi hagyományok gyűjtése nem egyszerűen kulturális feladat, hanem a közösség önmegismerésének eszköze. Finnországban ezt az impulzust erősítette a svédországi és a dán–norvég nemzeti ébredés példája is. A helsingforsi egyetem (amely 1828-ban költözött Turkuból Helsinkibe, és a cárról kapta a **Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto** nevet) hallgatói és oktatói között a finn nyelvű népi kultúra iránti érdeklődés fokozatosan intézményesült. A diákság egy része a finn nyelvet már nem pusztán a parasztság nyelvének tekintette, hanem egy önálló finn nemzeti kultúra alapjának.

Az érdeklődés kezdetben nem feltétlenül politikai célokat szolgált. A gyűjtőutak, a népi énekek lejegyzése és a nyelvjárások vizsgálata a tudományos feltárás és a nemzetközi folklorisztika része volt. Ugyanakkor a finn nyelvű anyag iránti figyelem hamarosan kulturális identitáskérdéssé vált: ha a finn nyelv képes kifejezni a múltat, a hitet és az érzelmeket, akkor alkalmas a jelen és a jövő magas kultúrájának hordozására is. Ez a gondolat képezte a későbbi fennomán mozgalom alapját.

17.2.2 A Finn Irodalmi Társaság és a fennomán hálózat

A finn nemzeti ébredés legfontosabb intézményi keretét az 1831-ben alapított **Finn Irodalmi Társaság** (finnül **Suomalaisen Kirjallisuuden Seura**, svédül **Finska Litteratursällskapet**) jelentette. A társaság célja a finn nyelvű irodalom, a népi költészet és a nyelvtudomány támogatása volt. Alapítói között orvosok, papok, egyetemi oktatók és hivatalnokok szerepeltek, akik részben svéd anyanyelvűek voltak, de elkötelezték magukat a finn nyelvű kultúra fejlesztése mellett. A társaság gyűjtőhálózatot épített ki, pályázatokat hirdetett, kiadványokat jelentetett meg, és támogatta a finn nyelvű szépirodalom, tankönyvek és újságok megjelenését. Jelentősége abban állt, hogy a laza értelmiségi lelkesedést szervezett programmá alakította: a finn nyelvű írásbeliség folyamatos intézményi támogatást kapott, függetlenül az egyes szereplők személyes helyzetétől.

A mozgalom ideológiai alakja **Johan Vilhelm Snellman** (1806–1881) volt, aki a német filozófia, különösen Hegel tanítványaként a nemzeti öntudat kialakulását a nyelv és az állam összekapcsolásában látta. Snellman 1844–1846 között **Saima** címmel svéd nyelvű hetilapot szerkesztett, amelyben a finn nyelvű oktatás és hivatali használat kiterjesztését, a finn nyelvű értelmiség kinevelését és a finn kultúra állami támogatását követelte. Snellman érvelése szerint a finn nemzet akkor válik valódi politikai közösséggé, ha a művelt réteg is finnül gondolkodik és beszél. A Saima betiltása után Snellman a finn nyelvű oktatás és a pénzügyi reformok híveként kapcsolódott be a nagyhercegség politikájába. A **fennomán** (finnbarát) mozgalom elnevezése ebből az irányzatból ered, és a finn nyelvű nemzetépítést, a finn nyelvű középosztály megteremtését, valamint a finn nyelv hivatalossá tételét tűzte zászlajára.

A fennomán hálózat nem volt egységes. Egyesek a nyelvi jogok fokozatos kiterjesztését, mások gyorsabb ütemű reformokat szorgalmaztak. Voltak, akik a finn nyelvű paraszti hagyományt idealizálták, míg mások a nyugat-európai polgári műveltség finn nyelvű adaptációját tekintették célnak. A 19. század közepén még nem beszélhetünk jól körülhatárolt politikai pártokról, hanem inkább folyóiratok, társaságok és egyetemi körök laza hálózatáról, amelyekben a nyelvi és kulturális programok összekapcsolódtak a társadalmi reformelképzelésekkel. A fennomán értelmiség jelentős része a parasztság oktatását, a népoktatás kiterjesztését és a finn nyelvű sajtó fejlesztését tekintette a nemzeti felemelkedés útjának.

17.2.3 Elias Lönnrot és a Kalevala születése

A finn nemzeti ébredés legismertebb alakja **Elias Lönnrot** (1802–1884) volt, aki orvosként, nyelvészként és folkloristaként a finn nyelvű népi költészet legnagyobb hatású gyűjtőjévé és

szerkesztőjévé vált. Lönnrot az 1820-as évek végétől kezdve több gyűjtőutat tett a kelet-finn területeken, különösen **Karjala** (Karélia) finn nyelvű falvaiban, ahol a **runoének** (finnül **runolaulu**) hagyománya még élő gyakorlat volt. A runoénekek a finn nyelvű szóbeli költészet régi formái, amelyeket énekesek, gyakran paraszti férfiak és nők, emlékezetből adtak elő. Lönnrot és kortársai ezekben a szövegekben a finn nyelvű múlt mitikus és történeti emlékezetét vélték felfedezni. A gyűjtés során Lönnrot nemcsak lejegyezte, hanem össze is vetette a változatokat, kiegészítette a hiányzó részeket, és a szövegeket egységes elbeszéléssé szerkesztette. Módszere lényegesen különbözött a modern folklorisztikai lejegyzéstől: Lönnrot alkotó szerkesztőként járt el, és a népi anyagot saját művészi és nemzeti céljai szerint formálta.

Az 1835-ben megjelent első kiadás, a **Vanha Kalevala** („Régi Kalevala”) 32 éneket (runót) tartalmazott. A cím a **Kalevala** szót a mitikus ős, Kaleva nevéből képezte, és a mű a világ teremtésétől kezdve több hős, köztük **Väinämöinen**, **Ilmarinen** és **Lemminkäinen** történetét meséli el, középpontban a **sampo** nevű csodálatos malom megszerzéséért folytatott harccal. A művet Lönnrot négyes trocheus versformában szerkesztette, amely a finn runoének hagyományos ritmusa, és a finn irodalmi nyelv addigi legnagyobb szabású alkotása lett. 1849-ben Lönnrot egy bővített, 50 énekből álló változatot adott ki **Uusi Kalevala** („Új Kalevala”) címmel, amely a mai napig a mű kanonikus formájának számít. Ez a változat már erőteljesebben tükrözi Lönnrot saját kompozíciós elképzeléseit, és a népi változatokhoz képest nagyobb egységet, zártabb szerkezetet mutat.

A Kalevala keletkezése nem választható el attól a kollektív gyűjtőmunkától, amelyet a Finn Irodalmi Társaság szervezett. Lönnrot mellett mások, például **David Europaeus** és **J. F. Cajan** is jelentős anyagot gyűjtöttek, és a helyi énekesek, így **Arhippa Perttunen**, **Ontrei Malinen** vagy **Larin Paraske** későbbi feljegyzésekből ismert neve, tudása nélkül a Kalevala nem jöhetett volna létre. Az énekesek gyakran szegény, peremvidéki közösségek tagjai voltak, akik a szóbeli hagyományt nemzeti kincsként, hanem saját közösségi gyakorlatként élték meg. A Kalevala tehát kettős természetű: egyszerre a finn nyelvű népi költészet dokumentuma és Lönnrot irodalmi alkotása. Ez a kettősség a későbbi értelmezési viták egyik központi témája lett.

17.2.4 A Kalevala mint nemzeti szimbólum és vitatott konstrukció

A Kalevala megjelenése gyorsan a finn nemzeti ébredés egyik központi szimbólumává tette a művet. A fennomán értelmiség a Kalevalát a finn nyelv ősi eredetének, a finn kultúra önálló értékének és a finn nemzeti múlt hitelességének bizonyítékaként ünnepelte. A mű a finn nyelvű irodalmi nyelv fejlődésére is döntő hatást gyakorolt: a Kalevala nyelve, szókincse és versformája mintát adott a finn költészet, a fordítások és a tankönyvek számára. A 19. század második felében a Kalevala motívumai beépültek a finn képzőművészetbe, zenébe, építészetbe és iparművészetbe, és a finn nemzeti identitás vizuális és zenei kifejezésének alapjává váltak. A mű nemzetközi recepciója is jelentős volt: a Kalevala a finn nyelvű kultúra létének és egyediségének bizonyítékaként került be az európai irodalomtudományi és folklorisztikai diskurzusba.

Ugyanakkor a Kalevala tudományos megítélése már a 19. század végétől vitatott. A kritikusok rámutattak, hogy Lönnrot nem pusztán lejegyzett, hanem válogatott, kombinált, kiegészített és irodalmilag formált, így a Kalevala nem tekinthető a „finn népi eposz” változatlan dokumentumának. A mű által sugallt egységes, ősi finn mitológia ma már a tudományos konszenzus szerint részben Lönnrot konstrukciója. A népi runoénekek valójában regionálisan és időben is változatos hagyományt alkottak, és az énekesek nem egyetlen nagy eposzt adtak elő, hanem különböző témájú, egymással laza kapcsolatban álló énekeket. A Kalevala által teremtett kép a finn ősvallásról és az egységes finn múltbeli nemzetről tehát a 19. századi nemzeti romantika szükségleteit tükrözi, nem pedig a szóbeli hagyomány pontos leképezését.

A Kalevala továbbá nem fedi le a finn nyelvű népi kultúra teljességét. A gyűjtések elsősorban a kelet-finn és karjalai területekre összpontosítottak, míg a nyugat-finn és a dél-finn hagyományok, valamint a számi és svéd nyelvű közösségek költészete háttérbe szorult. A Kalevala ily módon egy sajátos regionális anyagot emelt „nemzeti” rangra, és a finn nemzeti kultúra reprezentációjában a kelet-finn hagyomány kiváltságos helyzetbe került. A mű öröksége ezért nem csupán kulturális teljesítmény, hanem emlékezetpolitikai vita tárgya is: a Kalevala egyszerre szolgálta a finn nyelvű identitás megerősítését, és hallgattatta el a finn nyelvű hagyomány belső sokféleségét.

17.2.5 A svekomán válasz és a nyelvi vita kezdetei

A fennomán mozgalom és a Kalevala körüli lelkesedés nem volt egyetemes. A finnországi **svéd nyelvű elit** jelentős része továbbra is a svédet tekintette a műveltség, a tudomány és a közigazgatás természetes nyelvének, és aggodalommal figyelte a finn nyelvű követelések terjedését. Az 1850-es évektől megerősödött a **svekomán** (svédbarát) irányzat, amely a svéd nyelvű kultúra és a svéd nyelvű intézmények védelmét, valamint Finnország svéd nyelvű hagyományainak megőrzését hirdette. A svekománok között voltak, akik a finn nyelvű mozgalmat a paraszti műveletlenség romantizálásának vagy a társadalmi rend destabilizálásának tekintették, míg mások elfogadták a finn nyelvű oktatás szükségességét, de attól tartottak, hogy a svéd nyelvű kisebbség kiszorul a közéletből. A svekomán érvrendszer fontos eleme volt, hogy a svéd nyelv nem csupán egy kisebbség nyelve, hanem a finnországi intézményrendszer, a jog és a felsőoktatás évszázados nyelve, amelynek elvesztése a finn társadalom egészét károsítaná.

A fennomán–svekomán vita a 19. század közepén elsősorban sajtóvitákban, egyetemi beszédekben, társasági üléseken és irodalmi művekben zajlott. A vita tétje nem csupán a nyelvi jogok kérdése volt, hanem a finn nemzet fogalmának meghatározása. A fennománok a nyelvet tartották a nemzeti hovatartozás alapjának, és ezért a finn nyelvű többséget tekintették a finn nemzet magvának; a svéd nyelvű finnországiakat pedig finn állampolgároknak, de nyelvileg a svéd kultúrához tartozó csoportnak. A svekománok viszont a finn nemzetet az állam és a műveltség felől értelmezték, és a svéd nyelvű elit hagyományait a finn történelem elválaszthatatlan részének tartották. Ez a két értelmezés később a finn nyelvi és nemzetiségi viták alapjává vált, és hatása a 20. századi finn társadalomban is érezhető maradt. A finnországi svéd nyelvű lakosság helyzetéről a A finnországi svédek és a dán kisebbségek alfejezet nyújt részletesebb képet.

A nyelvi vita korai szakaszában a fennomán mozgalom több irányzatra bomlott. A mérsékeltek a finn és a svéd nyelv fokozatos egyenjogúsítását, a kétnyelvűség intézményesítését támogatták, míg a radikálisabbak a finn nyelv kizárólagosságát követelték a finn nemzeti életben. A svekomán táboron belül is voltak árnyalatok: egyesek a finn nyelvű kultúra fejlesztését üdvözölték, de a svéd nyelvű intézmények fenntartását szorgalmazták, mások ellenségesen viszonyultak minden finn nyelvű követeléshez. A 19. század közepén a vita még nem vezetett erőszakos konfliktushoz, de kijelölte azokat a törésvonalakat, amelyek a század második felében a finn pártpolitikában is megjelentek.

17.2.6 Az 1863-as nyelvi rendelet és a finn nyelv intézményesülése

A fennomán mozgalom egyik legfontosabb eredménye az 1863-ban kiadott **nyelvi rendelet** (finnül **kieliasetus**, svédül **språkreskriptet**) volt, amelyet II. Sándor cár adott ki. A rendelet kimondta, hogy a finn nyelv a svéddel egyenrangú hivatalos nyelvvé válik a Finn Nagyhercegségben, és hogy a finn nyelvű lakosság ügyeit a közigazgatásban és a bíróságokon finnül is intézni lehet. A rendelet gyakorlati bevezetésére húszéves átmeneti időszakot állapítottak meg, így a finn nyelv teljes körű hivatali használata 1883-ra vált esedékessé. Az 1863-as rendelet jelentősége abban állt, hogy a finn nyelv először kapott a svéddel egyenlő jogi státuszt a modern finn államiság keretei között.

A döntés nem született volna meg a fennomán értelmiség nyomása és a Finn Irodalmi Társaság által felépített nyelvi infrastruktúra nélkül, bár a cári politika saját szempontjai, különösen a finn lojalitás fenntartása, szintén szerepet játszottak.

Az 1863-as rendelet után a finn nyelvű oktatás és sajtó gyors fejlődésnek indult. Az 1850-es évektől egyre több finn nyelvű elemi iskola létesült, majd az 1860-as évektől finn nyelvű középiskolák és tanítóképzők is alakultak. Snellman és más fennomán vezetők a finn nyelvű értelmiség kinevelését tekintették a nyelvi rendelet tényleges érvényesülésének feltételéül. A svéd nyelvű elit egy része továbbra is fenntartásokkal fogadta a változást, de a folyamatot nem lehetett visszafordítani. A finn nyelvű irodalom, tudomány és publicisztika a század második felében fokozatosan önálló intézményrendszert épített ki, és a finn nyelvű polgári nyilvánosság megerősödött. Az 1863-as rendelet tehát nem zárta le a nyelvi vitát, hanem új szakaszba helyezte: a kérdés immár nem az volt, hogy a finn nyelv hivatalos lehet-e, hanem az, hogy milyen ütemben és milyen területeken válik a svéddel egyenrangúvá, és hogyan viszonyul a svéd nyelvű kisebbség jogaihoz.

17.2.7 A nemzeti ébredés társadalmi és művészeti hatása

A finn nemzeti ébredés nem korlátozódott az értelmiségi vitákra és a nyelvi rendeletekre. A 19. század közepétől a mozgalom mind szélesebb társadalmi csoportokat ért el: falusi papok, tanítók, orvosok, újságírók és kereskedők kapcsolódtak be a finn nyelvű kultúra terjesztésébe. A **népiskola** hálózat kiépülése, a finn nyelvű tankönyvek megjelenése és a vasárnapi iskolák, olvasókörök elterjedése a paraszti lakosság számára is hozzáférhetővé tette az írásbeliséget. A finn nyelvű sajtó, például a **Suometar** és más lapok, a nemzeti ébredés híreit, vitáit és irodalmi alkotásait juttatta el a vidéki olvasókhoz. A nők szerepe a finn nemzeti ébredésben kevésbé dokumentált, de a 19. század második felétől nőírók, tanítónők és a nőmozgalom képviselői is részt vettek a finn nyelvű kulturális életben, bár a fennomán mozgalom vezető pozícióit kezdetben férfiak töltötték be.

A Kalevala és a finn nemzeti romantika hatása a művészetekben különösen erős volt a század második felében. A finn festészet, szobrászat és építészet a Kalevala témáiból merített, és a finn tájat, a paraszti életet, valamint a mitikus múltat a nemzeti identitás kifejezésének eszközévé tette. A zene területén a Kalevala ritmusa és témái később olyan alkotókat is megihlettek, mint **Akseli Gallén-Kallela** a festészetben vagy **Jean Sibelius** a zenében, bár ők már a 19–20. század fordulóján alkottak. A finn nemzeti ébredés tehát nemcsak nyelvi és politikai, hanem vizuális, zenei és irodalmi örökséget is teremtett, amely a finn modern nemzeti kultúra alapjává vált.

A nemzeti ébredés összehasonlító távlatban is értelmezhető. A norvég nemzeti ébredéshez hasonlóan a finn mozgalom is a nyelvi és kulturális önállóság megerősítésére törekedett, de míg Norvégia 1814-ben saját alkotmányt kapott, Finnország az orosz birodalmon belüli autonómia keretei között működött. A finn fennománia ugyanakkor szorosabb kapcsolatban állt a paraszti népi kultúrával, mint a dán vagy a svéd nemzeti romantika, mivel a finn nyelvű irodalmi hagyomány jóval szűkebb volt. A Kalevala ezért a finn esetben nem csupán irodalmi műként, hanem a nemzeti múlt hiányát pótló alapító szövegként is funkcionált. A finn nemzeti ébredés öröksége így egyszerre mutat fel párhuzamokat a skandináv és a németalföldi nyelvi mozgalmakkal, és őriz sajátos, a birodalmi függésből fakadó vonásokat.

17.2.8 Források és bizonytalanságok

A finn nemzeti ébredés és a Kalevala történetének elsődleges forrásai közé tartoznak Elias Lönnrot gyűjtőfeljegyzései, levelei és a Finn Irodalmi Társaság archívumában őrzött kéziratok, valamint a 19. századi finn és svéd nyelvű sajtó, így a Saima, a Suometar és más korabeli lapok cikkei.

Az 1863-as nyelvi rendelet szövege az orosz birodalmi törvénytárban és a finn nagyhercegségi jogszabálygyűjteményekben maradt fenn. A fennomán és svekomán vita rekonstruálásához a korabeli röpiratok, egyetemi beszédek, társasági jegyzőkönyvek és magánlevelezések nyújtanak forrásanyagot. Másodlagos szakirodalomként a finn nemzeti ébredésről, a Kalevala keletkezéséről és recepciójáról, valamint a finn nyelvi kérdésről szóló nemzetközi és finn nyelvű monográfiák, tanulmánykötetek és kritikai kiadások használhatók; a konkrét szerzők, címek és kiadási adatok feltüntetése a könyv bibliográfiai fejezetében történik.

A legfontosabb bizonytalanság a Kalevala népi alapanyagának pontos rekonstruálhatósága. Lönnrot nem rögzítette minden szerkesztési döntését, és a felhasznált énekváltozatok egy része elveszett vagy csak töredékesen ismert. A gyűjtés körülményei, az énekesek és a gyűjtők közötti hatalmi viszonyok, valamint a szóbeli előadásból az írott szövegbe való átvitel torzításai további bizonytalanságot jelentenek. A 19. századi nyelvi statisztikák becsléseken alapulnak, mivel a finn és svéd anyanyelvű lakosság arányáról csak hiányos összeírások állnak rendelkezésre. Az 1863-as nyelvi rendelet gyakorlati hatásának időbeli lefolyása szintén vitatott: a húszéves átmeneti időszakot egyes kutatók fokozatos, mások egyenetlen folyamatként értékelik. A fennomán és svekomán mozgalom társadalmi bázisának pontos összetételére vonatkozó adatok szintén hiányosak, mivel a korabeli önbesorolások és a későbbi történetírói kategóriák nem feltétlenül fedik egymást.

17.2.9 Rövid összefoglaló

- A finn nemzeti ébredés az orosz autonómia alatt álló Finn Nagyhercegségben bontakozott ki, ahol a svéd nyelvű elit és a finn nyelvű többség nyelvi és kulturális viszonya vált a nemzetépítés központi kérdésévé.
- A romantika, különösen Herder népszellem-elmélete, a finn nyelvű népi kultúra felértékelését és a finn nyelvű írásbeliség fejlesztését ösztönözte.
- Az 1831-ben alapított Finn Irodalmi Társaság intézményesítette a gyűjtést, a kiadást és a finn nyelvű oktatás támogatását, a fennomán mozgalom pedig a finn nyelv hivatalossá tételét és a finn nyelvű középosztály megteremtését tűzte célul.
- Elias Lönnrot az 1835-ös Vanha Kalevala és az 1849-es Uusi Kalevala révén a népi runoénekekből szerkesztett eposzt hozott létre, amely egyszerre dokumentum és irodalmi konstrukció.
- A Kalevala gyorsan a finn nemzeti identitás központi szimbólumává vált, de tudományos megítélése vitatott, mivel Lönnrot válogatott, kombinált és kiegészített, és a mű nem a szóbeli hagyomány hű leképezése.
- A svekomán mozgalom a svéd nyelvű intézmények és kultúra védelmében lépett fel, és a fennomán–svekomán vita a finn nemzet fogalmának két, egymással versengő értelmezését ütköztette.
- Az 1863-as nyelvi rendelet a finn nyelvet a svéddel egyenrangú hivatalos nyelvvé tette, húszéves átmeneti időszakkal, ami a finn nyelvű oktatás, sajtó és közigazgatás intézményesülését gyorsította.
- A finn nemzeti ébredés hatása túlmutatott a nyelvi kérdésen: a Kalevala motívumai és a nemzeti romantika a finn művészet, irodalom és zene alapjává váltak.

17.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen társadalmi és politikai feltételek tették lehetővé a finn nemzeti ébredés kibontakozását az orosz uralom alatt, és miben tért el ez a norvég vagy dán pályától?
2. Mutasd be a Kalevala keletkezésének folyamatát! Miért tekinthető a mű egyszerre a népi költészet dokumentumának és Lönnrot irodalmi alkotásának?

3. Hasonlítsd össze a fennomán és a svekomán álláspontot a finn nemzet és a nyelv viszonyáról. Milyen érvek szóltak a finn nyelv hivatalossá tétele mellett és ellen?
4. Értékeld az 1863-as nyelvi rendelet szerepét a finn nyelv intézményesülésében. Miért jelentett fordulópontot a rendelet, és milyen korlátai voltak?
5. Milyen regionális és társadalmi különbségeket fedett el a Kalevala által teremtett „finn nemzeti kultúra” képe, és miért fontos ez a kritikai értelmezés?

17.3 Az oroszosítás és az ellenállás

A finn nagyhercegség 19. századi autonómiáját a cári birodalom adminisztratív logikája és a finnországi társadalom saját intézményei közötti kényes egyensúly tartotta fenn. Az 1890-es évektől ez az egyensúly felborult: a szentpétervári kormányzat egyre inkább a birodalmi egységesítés, az „oroszosítás” (finnül *venäläistäminen*, svédül *förryskning*) politikáját kezdte alkalmazni a nagyhercegséggel szemben. Az alfejezet azt vizsgálja, milyen intézkedésekkel próbálták meg a finn autonómiát megnyirbálni, hogyan reagált erre a finnországi társadalom, és miért nem tekinthető ez a szembenállás egységes „nemzeti ellenállásnak”. A téma nem csupán a finnországi múlt egyik fordulópontja: az oroszosítási politika tapasztalatai és az ellenállás formái közvetlenül befolyásolták a finn politikai kultúrát, a nyelvi csoportok közötti viszonyokat, valamint a későbbi függetlenségi törekvések érvelését is. A fejezet szorosan kapcsolódik a finn nemzeti ébredéshez, és előkészíti az 1905–1917-es válságot.

17.3.1 Az autonómia jogi alapjai és a szentpétervári fordulat

A finn nagyhercegség autonómiája az 1809-es porvooi országgyűlésen tett uralkodói ígéreteken és az azt követő adminisztratív gyakorlaton nyugodott. A finnországi rendi gyűlés, a **szenátus** (*senaatti*, svédül *senaten*) és a helyi törvénykezés saját jogrendje viszonylag széles önállóságot biztosított. II. Sándor (1855–1881) uralkodása alatt a finn országgyűlés rendszeresen ülésezett, 1863-ban bevezették a finn nyelv hivatalos használatát, és a finn nemzeti mozgalom a cári udvar támogatását is élvezte – részben azért, hogy a svéd nyelvű elit befolyását ellensúlyozzák.

Az 1880-as évektől azonban a birodalmi politika irányt váltott. III. Sándor (1881–1894) és köre a **pánszláv eszme** jegyében a nem orosz népek adminisztratív beolvasztását szorgalmazta. A birodalmi Tanácsban és a cári kancelláriában befolyásos körök szemében a finn autonómia különösen veszélyesnek tűnt: úgy vélték, hogy a finnországi különállás katonai, gazdasági és jogi szempontból gyengíti a birodalmat, és rossz példát mutathat más határvidékeken. Ez az értelmezés azonban nem volt általánosan osztott: a szentpétervári adminisztráció egyes csoportjai pragmatikus okokból óvtak a finn intézmények erőszakos felszámolásától. A „orosz nemzeti” vonal hívei között nem volt egységes az sem, hogy a finn autonómiát azonnali felszámolásra ítéljék-e, vagy csupán a birodalmi törvényhozás alá rendeljék.

A feszültség először a **postaproklamáció** (1890) körül éleződött ki, amikor a cári rendelet a finn postaügyet az orosz belügyminisztérium alá vonta. A finnországi hatóságok egy része passzívan ellenállt, egyes hivatalnokok lemondtak, mások jogi úton próbáltak kifogást emelni. A vita nem csupán a posta igazgatásáról szólt: a finn oldal szerint a rendelet sértette a nagyhercegség törvényhozási jogkörét, mert az orosz kormányzat a finn országgyűlés megkerülésével döntött.

17.3.2 Az 1899-es februári manifesztum

A döntő fordulat **II. Miklós** (1894–1917) uralkodásának elején következett be. 1899. február 15-én a cár kihirdette a **februári manifesztumot** (finnül *helmikuun manifesti*, svédül *februarimanifestet*). A dokumentum kimondta, hogy a birodalom egészét érintő törvények esetében a finn diéta véleményezési joggal rendelkezik ugyan, de a végső döntés a birodalmi törvényhozás – vagyis a cár és az orosz államtanács – hatáskörébe tartozik. Ezzel a manifesztum a finnországi külön törvényhozást alárendelte a birodalmi jogalkotásnak.

A manifesztum jogi alapja vita tárgya volt. A finn alkotmányos álláspont szerint az autonómia biztosítékait csak a finn országgyűlés és a cár közösen módosíthatták volna; a szentpétervári kormányzat viszont azon az álláspontón volt, hogy a nagyhercegség mindig is a birodalom része volt, és a cárnak joga van a közös érdekű ügyeket birodalmi szinten szabályozni. A vitát tovább élezte, hogy a manifesztumot nem terjesztették a finn diéta elé, hanem egyszerű cári rendeletként hirdették ki.

A manifesztum hatalmas felzúdulást váltott ki Finnországban. A finnországi sajtó – amely ekkor már részben finn, részben svéd nyelvű volt – egyöntetűen tiltakozott, de a cenzúra hamarosan korlátozta a nyilvános vitát. A finnországi egyházak, önkormányzatok és egyesületek petíciókat fogalmaztak, a nagyhercegség városaiban tüntetések zajlottak. A legismertebb tiltakozási forma a **nagy petíció** (finnül *suuri adressi*, svédül *stora adressen*) volt: rövid idő alatt, titokban szervezett hálózatok segítségével több százezer aláírást gyűjtöttek a manifesztum ellen. Az aláírók számát a finn történeti irodalom gyakran 520 000 körülire teszi, ami a teljes lakosságának jelentős részét jelentette volna, de a pontos szám bizonytalan, mert az íveket nem egységes rendszerben, hanem egyházközségenként és egyesületenként gyűjtötték, és a későbbi összesítések eltérő adatokat tartalmaznak. A petíció átadása nem vezetett érdemi engedményhez; a cár nem fogadta el a küldöttséget, és a manifesztum hatályban maradt.

17.3.3 Bobrikov főkormányzó és az adminisztratív oroszosítás

A szentpétervári kormányzat a manifesztum végrehajtására **Nyikolaj Bobrikov** (Nikolaj Bobrikov) tábornokot nevezte ki finnországi főkormányzóvá. Bobrikov pályáját a lengyelországi és baltikumi oroszosítási politika végrehajtásában szerzett tapasztalatok határozták meg. Finnországban kettős feladatot kapott: a birodalmi törvények és rendeletek végrehajtását kellett biztosítania, és emellett a helyi adminisztrációt a birodalmi normákhoz kellett igazítania.

Bobrikov intézkedései négy területre összpontosultak. Először is a **nyelvpolitikára**: a felsőbb közigazgatás, a posta, a vasút és a vámügy egyes területein az orosz nyelv használatát tették kötelezővé, és orosz nyelvű tisztviselőket helyeztek kulcsfontosságú pozíciókba. Másodszor a **sajtócenzúra** megerősítésére: a finnországi lapok közül többet rövid időre vagy véglegesen betiltottak, a megmaradt lapok pedig nem közölhettek az oroszosítást bíráló írásokat. A cenzúra ugyanakkor nem volt teljesen átlátható: egyes lapok a hatóságokkal folyó alkudozások révén időről időre mégis megjelentettek kritikus hangvételű cikkeket. Harmadszor **a közigazgatás kinevezési gyakorlatára**: Bobrikov igyekezett a szenátus és a tartományi hivatalok befolyását csökkenteni, és olyan személyeket helyezett előtérbe, akik hajlandók voltak együttműködni a birodalmi politikával. Negyedszer **a katonai igazgatásra**: a nagyhercegség területén állomásozó orosz csapatok létszámát növelték, és a finnországi katonai szolgálatot a birodalmi hadsereg keretei közé próbálták beolvasztani.

A legnagyobb ellenállást **az 1901-es katonai szolgálati törvény** váltotta ki. A rendelkezés felszámolta volna a különálló finn katonai alakulatokat, és a finn férfiakat közvetlenül az orosz hadsereg kötelékébe sorolta volna. A finn törvényhozás ezt alkotmányellenesnek minősítette, és a **passzív rezisztencia** (finnül *passiivinen vastarinta*, svédül *passivt motstånd*) stratégiáját

választotta. Az 1902-es és 1903-as mozgósítási összeírások során a behívottak jelentős része nem jelent meg; egyes becslések szerint a finn katonakötelesek többsége bojkottálta az orvosi vizsgálatokat és a sorozást. A pontos arány azonban bizonytalan, mert a hatóságok a távolmaradásokat különböző adminisztratív okoknak is tulajdoníthatták, és a bojkott mértékét később mind a finn, mind az orosz emlékezetpolitika eltérően értékelte. A passzív rezisztencia ugyanakkor nem jelentett teljes bojkottot: egyes finn férfiak az orosz hadseregben is szolgáltak, míg mások a birodalmi hatóságok által kínált alternatív szolgálati formákat választották.

17.3.4 Cenzúra, informális ellenállás és a kagáli

A cenzúra a finn nyilvánosságot megosztotta. A finn nyelvű sajtó nagy része – így a **Päivälehti** és az **Uusi Suometar** – a század végére a finn nemzeti mozgalom fontos fórumává vált, de a svéd nyelvű elit lapjai (például a **Nya Pressen**) is jelentős szerepet játszottak a közvélemény formálásában. A cenzúra hatására a lapok egy része öncenzúrába vonult, mások kódolt nyelvezetben fogalmazták meg kritikájukat. A finn nemzeti mozgalom aktivistái ezért a nyilvános sajtó helyett a **szamizdat** jellegű röpiratokat, illegális nyomtatványokat és a személyes hálózatokon terjedő leveleket részesítették előnyben. Ezek a hálózatok alkották a **kagáli** nevű titkos szervezetet, amely nevét a bibliai kagáli (kahal) fogalomról kapta, és amely elsősorban a manifesztum elleni tiltakozást, a passzív rezisztencia megszervezését és a külföldi közvélemény tájékoztatását tűzte ki céljául. A kagáli tevékenysége nem volt központilag irányított; inkább egymástól független, de egymással kapcsolatot tartó aktivistacsoportok laza hálózataként működött.

Az ellenállás nem volt egységes politikai mozgalom. Az alkotmányos ellenállást elsősorban a svéd nyelvű liberális elit és a finn nyelvű fennomán értelmiség egy része szorgalmazta. E két csoport között azonban a nyelvi kérdésben és a társadalmi reformok kérdésében is feszültség húzódott: a svéd elit egy része attól tartott, hogy a finn nyelvű mozgalom megerősödése aláássa a svéd intézményeket, míg a finn aktivisták egy része az oroszosítás elleni küzdelmet a svéd dominancia elleni küzdelemmel is összekapcsolta. A **munkásmozgalom**, amely az 1890-es évek végétől kezdett intézményesülni, a passzív rezisztenciát eleinte polgári ügynek tekintette. A szociáldemokraták számára a fő kérdés a választójog kiterjesztése és a szociális viszonyok javítása volt; az alkotmányos ellenállás pedig a rendi országgyűlés és a szenátus védelmét jelentette, amelyeket ők maguk is konzervatív intézményeknek tartottak. Ez a megosztottság magyarázza, hogy az oroszosítás elleni tiltakozás nem vált egységes nemzeti ellenállássá, hanem különböző társadalmi csoportok párhuzamos, egymással gyakran vitázó akcióiban nyilvánult meg.

Bobrikov a passzív rezisztenciára erélyes rendészeti válaszokat adott. Számos aktivistát kiutasítottak Finnországból vagy bebörtönöztek; a kagáli tagjai közül sokan Svédországba vagy más európai országokba emigráltak. A hatóságok a helyi önkormányzatok és az egyházak ellenállását is megtorolták: lelkészeket és hivatalnokokat függesztettek fel, ha megtagadták a cári rendeletek kihirdetését. A finnországi svéd és finn elit ugyanakkor nem volt egységes a lojalitás kérdésében: a szenátus egyes tagjai – akiket a finn történeti emlékezet később „megalkuvóknak” bélyegzett – a birodalommal való együttműködést választották, arra hivatkozva, hogy a nyílt ellenállás súlyosabb megtorláshoz vezetne. A „hazaárulás” és a „hazafias ellenállás” közötti választóvonal tehát nem esett egybe a nyelvi vagy társadalmi határokkal.

17.3.5 A Schauman-merénylet és az 1905-ös fordulat

A feszültség csúcspontját **Eugen Schauman** finn aktivista merénylete jelentette. 1904. június 16-án Schauman a szenátus épületében lelőtte Bobrikov főkormányzót, majd magával is végzett. A merénylet a finn történeti emlékezetben máig az egyik legvitatottabb esemény: egyes értelmezések szerint a zsarnokság elleni önfeláldozó tett, amely felrázta a passzív rezisztenciába belefáradt

társadalmat; más megítélés szerint terrorcselekmény, amely nem illeszkedett a passzív rezisztencia addigi erkölcsi alapjaihoz. A kortárs reakciók is megosztottak voltak: a finnországi sajtó egy része terjedelmi és cenzurális okokból alig írhatott róla, míg a svédországi és nyugat-európai lapok részletesen, gyakran szenvedélyes hangnemben tudósítottak.

A merénylet nem vetett véget az oroszosítási politikának, de egybeesett a birodalmi válsággal. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború és az 1905-ös forradalom megrendítette a cári adminisztráció tekintélyét. A finnországi ellenállás új lendületet kapott: a vasúti és hajógyári sztrájkok, a diákgyűlések és a helyi önkormányzatok ellenállása újra felszínre hozta a politikai követeléseket. 1905 őszén az általános sztrájk Finnországban is megbénította a közigazgatást és a közlekedést. A cári kormányzat – a forradalom általános nyomása alatt – kénytelen volt engedni: a katonai szolgálati törvényt visszavonták, a februári manifesztum végrehajtását felfüggesztették, és a szenátus valamint a finn országgyűlés jogköreit megerősítették. Az 1906-os országgyűlési reform pedig – amely a következő alfejezet tárgyát képezi – a finn rendi gyűlést egykamarás, általános választójogon alapuló parlamentté alakította.

17.3.6 A második oroszosítási hullám előzményei

Az első oroszosítási korszak 1905-ben lezárult, de a birodalmi törekvések nem szűntek meg. A szentpétervári kormányzat 1908 után újraindította a finn autonómiát korlátozó politikát, amelyet a finn történeti irodalom **második oroszosítási hullámnak** nevez. Ennek jogi alapját részben az 1906-os országgyűlési törvény módosítása, részben a cári kormányzat azon igénye adta, hogy a birodalmi hadsereg számára pénzügyi és katonai szolgáltatásokat biztosítson. A második hullám azonban már nem érte el az első hullám intenzitását, és a finnországi politikai életet egyre inkább a belső társadalmi és nyelvi konfliktusok – a munkásmozgalom és a polgári erők közötti feszültség, valamint a finn–svéd nyelvi vita – határozták meg. Az oroszosítás és az ellenállás tapasztalata ugyanakkor tartós nyomot hagyott a finn politikai kultúrában: a passzív rezisztencia emléke a polgári Finnország identitásának fontos elemévé vált, míg a munkásmozgalom számára az 1905-ös tapasztalat a választójogi harc és a szociális reformok elsőbbségét erősítette meg.

17.3.7 Források és bizonytalanságok

Az oroszosítási korszak és a finn ellenállás történetének rekonstrukciója több forrástípusra támaszkodik. Az elsődleges források közé tartoznak a cári rendeletek és manifesztumok (orosz, finn és svéd nyelvű kiadásaik), a finn szenátus és a birodalmi minisztertanács iratai, a finn országgyűlés jegyzőkönyvei, a nagy petíció eredeti gyűjtőívei, a kagáli röpiratai, valamint a korabeli sajtó. A finnországi levéltárakban fennmaradtak a kormányzói és rendőrségi jelentések, a cenzúra által megküldött lapok példányai, valamint a bírósági eljárások anyagai. A kortárs emlékiratok – mind a finn aktivisták, mind a birodalmi hivatalnokok visszaemlékezései – fontos szubjektív forrást jelentenek, de elfogultságuk miatt óvatosan kezelendők.

A másodlagos irodalom a finn történetírásban hagyományosan a **sortovuodet** (elnyomás évei) keretezését alkalmazta, amely a korszakot a finn nemzeti önállóság és a cári zsarnokság szembenállásaként írta le. Ez az értelmezés a finn nemzeti romantika és a 20. század eleji politikai küzdelmek öröksége, és a későbbi történészgenerációk részben kritikával illették: rámutattak, hogy a cári adminisztráción belül nem volt egységes cél, a finn társadalom pedig korántsem volt egységes az ellenállás kérdésében. A svédországi és a nemzetközi történetírás a nagyhatalmi kontextusra, a birodalmi válságra és az európai nacionalizmusok párhuzamaira helyezte a hangsúlyt.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők. A nagy petíció aláíróinak pontos száma nem ismert; a gyűjtés módja miatt a becslések 400 000 és 530 000 között szóródnak. A passzív

rezisztencia kiterjedtségét sem lehet pontosan mérni: a katonai sorozás alóli távolmaradás aránya vitatott, mert a hatóságok a távolmaradást más adminisztratív okoknak is tulajdoníthatták. A cenzúra gyakorlati hatását nehéz felmérni, mert a betiltott lapok száma nem tükrözi azt, hogy az öncenzúra mennyire alakította át a nyilvános vitát. A Schauman-merénylet megítélése máig emlékezetpolitikai vita tárgya: a finn polgári hagyomány egy része hőstettként tartja számon, míg a szociáldemokrata és baloldali értelmezés szerint a terrorcselekmény nem erősítette, hanem megosztotta az ellenállást. Végül az oroszosítási politika hosszú távú hatását is vitatják: egyes történészek szerint az első hullám valójában a finn politikai mozgósítás felgyorsulásához és a demokratikus reformokhoz vezetett, míg mások szerint a második hullám és a represszív intézkedések mélyítették a bizalmatlanságot a cári állammal szemben, és ezzel hozzájárultak a függetlenségi törekvések megerősödéséhez.

17.3.8 Rövid összefoglaló

- Az 1890-es évektől a cári kormányzat a birodalmi egységesítés jegyében fokozatosan korlátozta a finn nagyhercegség autonómiáját.
- Az 1899-es februári manifesztum a birodalmi törvényhozás alá rendelte a finnországi törvénykezést, és hatalmas tiltakozást váltott ki.
- Nyikolaj Bobrikov főkormányzó adminisztratív, nyelvi és katonai intézkedésekkel próbálta a finn intézményeket a birodalmi szabványokhoz igazítani.
- A finn ellenállás fő formája a passzív rezisztencia volt, amelynek legismertebb megnyilvánulásai a nagy petíció, a katonai sorozás bojkottja és a titkos kagáli hálózat tevékenysége.
- Az ellenállás nem volt egységes: a svéd nyelvű elit, a finn aktivisták és a munkásmozgalom céljai és módszerei eltértek, a munkásmozgalom az alkotmányos ellenállást sokáig polgári ügynek tekintette.
- Bobrikov meggyilkolása 1904-ben fokozta a feszültséget, de az oroszosítási politika csak az 1905-ös forradalom hatására függesztették fel.
- Az első oroszosítási hullám tapasztalatai tartósan befolyásolták a finn politikai kultúrát, és előkészítették a későbbi függetlenségi törekvéseket.

17.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi érveket hozott fel a finnországi alkotmányos ellenállás a februári manifesztummal szemben, és hogyan érvelt a szentpétervári kormányzat a maga igaza mellett?
2. Miért nem tekinthető egységes nemzeti ellenállásnak a finnországi tiltakozás az 1899–1905 közötti időszakban? Magyarázza el a nyelvi csoportok és a munkásmozgalom eltérő álláspontjait!
3. Hasonlítsa össze a passzív rezisztencia és az aktivista merénylet módszereit! Milyen erkölcsi és politikai dilemmákat vetett fel a Schauman-merénylet a kortársak számára?
4. Milyen szerepet játszott a cenzúra az ellenállás formáinak alakulásában? Miért vált a titkos röpirat és a személyes hálózat a tiltakozás fontos eszközévé?
5. Hogyan függ össze az oroszosítási politika és az 1905-ös forradalom? Miért volt képes a cári kormányzat engedményekre 1905-ben, és miért nem jelentett ez tartós megoldást?

17.4 Az 1905–1917-es válság és a függetlenség

Finnország 1905 és 1917 között az Orosz Birodalom belpolitikai válságainak és a finn társadalom belső átalakulásának ütközőpontjában állt. Az 1905-ös általános sztrájk, az 1906-os parlamenti reform, az első világháború alatti német kapcsolat, majd az 1917-es orosz forradalmak egymásra

épülő eseményei vezettek el a decemberi függetlenségi nyilatkozathoz. Az alfejezet azt a kérdést járja körül, hogy a finn nagyhercegség miért éppen ebben az időszakban tudta kivívni a függetlenséget, és miért nem sikerült azt belső politikai egységre építeni. Az előzményeket Az oroszosítás és az ellenállás tárgyalja, a közvetlen folytatást pedig A polgárháború és a független Finnország. A korszak értelmezését a finn történetírásban többféle politikai hagyomány is formálta, ezért a szöveg különösen ügyel a dokumentált tény, a tudományos konszenzus és az emlékezetpolitikai állítás megkülönböztetésére.

17.4.1 1. Az 1905-ös általános sztrájk és a novemberi manifesztum

Az 1905-ös oroszországi forradalom közvetlen kiváltó oka az orosz–japán háború veresége és a birodalom belső elégedetlensége volt. Finnországban a forradalmi hullám az 1899 óta tartó oroszosítási politika miatt különösen erős ellenállással találkozott. A finn nagyhercegségben 1905. október végén és november elején **általános sztrájk** (suurlakko) bontakozott ki. A munkások, a vasutasok, a postai alkalmazottak és a diákok tömeges megmozdulásai megbénították a közigazgatást és a gazdasági életet. A sztrájk idején a rendőrség több helyen lemondott vagy tétlen maradt, és a helyi polgári körök, valamint a munkásmozgalom képviselői közösen hoztak létre ideiglenes rendfenntartó testületeket, amelyeket a finn források gyakran **nemzetőrségként** (kansalliskaarti) emlegetnek.

A cári kormányzat a finnországi helyzetet is figyelembe véve engedményekre kényszerült. II. Miklós cár 1905. november 4-én – a julián naptár szerint, ami a Gergely-naptár szerint november 17-ének felel meg – adta ki az úgynevezett **novemberi manifesztumot** (marraskuun manifesti). A dokumentum felfüggesztette az 1899-es februári manifesztum és az 1901-es, a finn katonákat az orosz hadseregbe sorozó törvény végrehajtását, és ígéretet tett arra, hogy a finn országgyűlést összehívják, valamint új választójogi törvényt dolgoznak ki. A manifesztum szövege azonban nem állította vissza automatikusan a finn alkotmányos rend minden elemét, és a finn alkotmányos ellenállás képviselői szerint a cár továbbra is fenntartotta magának a jogot a nagyhercegség ügyeinek végső eldöntésére. A sztrájk november 6–7-én ért véget, miután a manifesztum híre elterjedt. Az események kronológiáját a korabeli sajtó, a rendőrségi jelentések és a sztrájkbizottságok feljegyzései alapján rekonstruálják, de az egyes helyi történések sorrendjében a források között eltérések lehetnek.

Fontos forráskritikai kérdés, hogy a novemberi manifesztum mennyire volt tartós engedmény vagy átmeneti taktika. A finn alkotmányos álláspont szerint az 1772-es és 1789-es svéd alaptörvények továbbra is érvényben voltak, míg az orosz kormányzat a nagyhercegséget a birodalmi jogrend alárendelt részének tekintette. Ez az értelmezési vita a következő években ismét kiéleződött.

17.4.2 2. A parlamenti reform és a pártrendszer átalakulása

A novemberi manifesztumban beígért reform központi eleme a **parlamenti reform** volt. Az 1906-ban elfogadott parlamenti törvény (valtiopäiväjärjestys) megszüntette a négyszáz éves múltra visszatekintő **négy rendi országgyűlést** – a nemesség, a papság, a polgárság és a parasztság külön kamaráit –, és helyébe egykamarás parlamentet állított. Az új törvényhozás hivatalos finn neve **Eduskunta** (svédül Riksdagen), amely a korábbi rendi gyűlésnél lényegesen szélesebb választói bázisra épült. A választójog általánossá és egyenlővé vált: minden 24. életévét betöltött finn állampolgár – nők és férfiak egyaránt – szavazati jogot kapott, és a választhatóság is azonos feltételekkel illette meg őket. A választás titkos volt, és a mandátumokat arányos képviseleti rendszerben, a D’Hondt-módszerrel osztották el.

A nők teljes választójoga Finnországban volt az első Európában: az 1906-os törvény nem csupán a szavazati jogot, hanem a passzív választójogot is kiterjesztette rájuk. A világon korábban

csak Új-Zélandon kaptak a nők általános választójogot (1893), de ott a választhatóság feltételei eltértek. Az első, 1907-es finn parlamenti választáson tizenkilenc női képviselőt választottak be, ami a nemzetközi nőmozgalom számára is hivatkozási ponttá vált. A női képviselők száma és aránya azonban a következő évtizedekben lassan nőtt, és a nők politikai részvétele nem oldotta meg automatikusan a társadalmi egyenlőtlenségeket.

A reformmal párhuzamosan a finn pártrendszer is átalakult. A 19. századi fennomán mozgalomból kinövő **Finn Párt** (Suomalainen puolue), amelyet gyakran „ófinn” pártnak neveznek, továbbra is a finn nyelvű lakosság kulturális és politikai érdekeit képviselte, de az 1905 utáni időszakban egyre inkább konzervatív irányba tolódott. A fennomán mozgalom fiatalabb, alkotmányos irányzatából alakult meg az **Ifjúfinn Párt** (Nuorsuomalainen Puolue), amely a jogállamiságot és a liberális reformokat hangsúlyozta. A svéd nyelvű lakosság védelmére 1906-ban megalakult a **Svéd Néppárt** (Svenska folkpartiet, röviden RKP), amely a nyelvi és kulturális autonómia megőrzését tűzte zászlajára. A vidéki parasztság és a földbirtokosok egy részének érdekeit az 1906-ban alapított **Agrárliga** (Maalaisliitto) képviselte, amely később Centrumpárt néven működött tovább. A munkásság politikai képviseletét a **Finn Szociáldemokrata Párt** (Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, röviden SDP) látta el, amely már 1899-ben megalakult, de a parlamenti reform után vált tömegpárttá.

Az 1907-es első egykamarás választás eredménye a finn politikai élet megosztottságát mutatta. A másodlagos tankönyvi összesítések szerint a 200 fős parlamentben a szociáldemokraták 80, a Finn Párt 59, az Ifjúfinn Párt 26, a Svéd Néppárt 24, az Agrárliga pedig 9 mandátumot szerzett; a fennmaradó mandátumok kisebb csoportokra jutottak. Ezek a számok a korabeli választási statisztikákból származnak, de a pontos adatok forrásonként némileg eltérhetnek, és a pártok elnevezései sem mindig feleltethetők meg egyértelműen a mai politikai kategóriáknak. A választás megerősítette, hogy a finn politika fő törésvonalai a nyelv, a társadalmi osztály és az Oroszországhoz való viszony köré szerveződtek.

A parlamenti reform ellenére az Eduskunta jogköre korlátozott maradt. A cár továbbra is vétójoggal rendelkezett a finn törvények felett, és a nagyhercegség kormányzata, a **Szenátus** (Senaatti) nem a parlamentnek, hanem a cárnak és a kormányzó tábornoknak tartozott felelősséggel. Ezért a finn politikai rendszer 1906 után sem volt parlamentáris demokrácia abban az értelemben, ahogyan azt a 20. század közepétől értjük; a választójogi reform azonban radikális szakítást jelentett a rendi képviselettel, és megteremtette a modern tömegpolitika intézményi kereteit.

17.4.3 3. A második oroszosítási hullám és a mindennapi ellenállás

A reform lendülete nem tartott sokáig. Az orosz kormányzat 1908-tól kezdődően ismét centralizációs politikát folytatott, amelyet a finn történetírás gyakran **második oroszosítási korszaknak** nevez. Pjotr Sztolipin miniszterelnök és a cári kormányzat a finn parlament jogkörét tovább szűkítette, és 1910-ben elfogadtatta az **összbirodalmi törvényhozásról** szóló törvényt, amely lehetővé tette, hogy az orosz Állami Duma és az Államtanács a finnországi ügyekben is törvényt hozzon, ha azok a birodalom egészét érintik. A finn alkotmányos körök ezt a finn autonómia súlyos megsértéseként értelmezték, és az Eduskunta több alkalommal tiltakozott.

A finn ellenállás ebben az időszakban elsősorban **passzív rezisztencia** formáját öltötte. A jogászok, a bíróságok és a helyi közigazgatás képviselői gyakran megtagadták a finn autonómiát sértő rendeletek végrehajtását, vagy alkotmányos panaszokkal fordultak a hatóságokhoz. A kormányzó tábornok és a Szenátus közötti konfliktusok állandósultak. A finn országgyűlés többsége ugyanakkor nem tudott egységesen fellépni, mert a szociáldemokraták és a polgári pártok közötti társadalmi ellentétek egyre élesebbek lettek.

A társadalmi kérdések közül különösen a vidéki földbirtokviszonyok feszültek. A finn vidéki lakosság jelentős része **zsellér** (torppari) volt: olyan földbérlő, aki a birtokos földjén gazdálkodott, és bérleti díját gyakran munka formájában fizette. A torpparik száma a 19. század végén nőtt, mert a földbirtokosok a birtokukat nem osztották fel, és a vidéki népesség szaporodása miatt a bérlők helyzete bizonytalanná vált. A torppari-kérdés a szociáldemokraták és az agráriusok programjában is központi helyet kapott, de a reformok elmaradtak, ami tovább növelte a vidéki elégedetlenséget. A munkásmozgalom a városokban sztrájkokat szervezett, és a szakszervezetek száma gyorsan nőtt. A nők a munkásmozgalomban és a polgári egyesületekben is aktív szerepet vállaltak, de a politikai jogok gyakorlása a parlamentben még nem jelentett egyenlő társadalmi befolyást.

A nyelvi kérdés sem oldódott meg a parlamenti reformmal. Az 1906-os törvény nem rendezte átfogóan a finn és a svéd nyelv hivatalos használatát, és a svéd nyelvű kisebbség továbbra is erős pozíciókat őrzött a gazdasági és kulturális életben. A Svéd Néppárt megalakulása jelezte, hogy a svéd nyelvű lakosság a nyelvi törésvonalat politikai képviseleti kérdésként kezelte. A finn nyelvű többség egy része viszont a svéd intézményeket a régi rend maradványának tekintette. Ez a feszültség a függetlenség kikiáltása után sem szűnt meg, és a 20. században ismételten felszínre tört.

17.4.4 4. Az első világháború és a jäger mozgalom

Az első világháború kitörése 1914-ben Finnországot közvetlen hadszíntérré nem tette, de gazdasági és politikai értelemben súlyosan érintette. Az orosz hadsereg mozgósítása, a kereskedelem zavarai, az infláció és az élelmiszerhiány a lakosság széles rétegeit sújtotta. A háború alatt a cári kormányzat szükségállapotra hivatkozva tovább korlátozta a finn autonómiát, és a finn parlament ritkán ülésezhetett. A hadigazdaság átalakította a finn ipart, de a munkásság helyzete romlott, ami a szociáldemokrata mozgalom támogatottságát növelte.

A háború alatt bontakozott ki a **jäger mozgalom** (jääkäriliike). A finn aktivisták egy része arra a következtetésre jutott, hogy Finnország csak fegyveres erővel szabadulhat meg az orosz uralomtól. Mivel az orosz hadsereg nem jelenthetett kiképzési terepet, a fiatal finn önkéntesek titokban Németországba utaztak, ahol a német hadsereg 1915-től kezdve katonai kiképzésben részesítette őket. A mozgalom résztvevőinek száma a másodlagos szakirodalomban általában körülbelül 2000 főre tehető, de a becslések 1800 és 2200 között szórnak. A jägerek egy része később, 1918-ban a finn polgárháború fehér csapatainak tisztikarát alkotta.

A jäger mozgalom megítélése a finn történetírásban vitatott. A nemzeti romantikus hagyomány a jägereket a függetlenségi harc hőseiként ábrázolja, míg a munkásmozgalmi és baloldali emlékezet a német császári hadsereghez fűződő kapcsolatukat hangsúlyozza. A források alapján dokumentálható, hogy a jäger önkéntesek egy része a német hadsereg kötelékében szolgált, és a mozgalom vezetői szoros kapcsolatot tartottak fenn a német katonai vezetéssel. Azt azonban, hogy a jägerek mennyire voltak a finn nemzeti egység képviselői, és mennyire szolgálták a német birodalmi érdekeket, a történészek ma is eltérően ítélik meg. A tények tisztázását nehezíti, hogy a mozgalom illegalitásban működött, és a résztvevők visszaemlékezései gyakran utólagos politikai célokat szolgáltak.

A háború alatt a finn munkásmozgalom és a polgári aktivista körök eltérő utakon jártak. A szociáldemokraták a parlamentáris reformokban és a nemzetközi munkásmozgalomban látták a megoldást, míg a polgári aktivisták egy része a német orientációban bízott. Ez a stratégiai megosztottság már előrevetítette a függetlenség kikiáltása utáni polgárháborús szembenállást.

17.4.5 5. Az 1917-es orosz forradalmak és a hatalmi törvény

Az 1917. februári oroszországi forradalom – amely a Gergely-naptár szerint márciusban zajlott – alapvetően megváltoztatta Finnország helyzetét. A cár lemondása után Oroszországban ideiglenes kormány alakult, amely a finn autonómia visszaállítását ígérte. Az orosz ideiglenes kormány 1917. március 20-án kiadott manifesztuma hatályon kívül helyezte az 1899 utáni oroszosító intézkedéseket, és visszaállította a finn nagyhercegség autonóm jogait. A finn Szenátus átalakult, és a finn parlament újra rendszeresen ülésezhetett.

A finn belpolitikában 1917 tavaszán a szociáldemokraták és a polgári pártok közötti hatalmi harc éleződött ki. Az Eduskunta 1917 tavaszán több reformot fogadott el, köztük a **nyolcórás munkanapot** bevezető törvényt és a községi választójog kiterjesztését. Ezek a reformok a munkásság helyzetét javították, de a polgári pártok egy része attól tartott, hogy a szociáldemokraták a parlamenten keresztül radikális társadalmi átalakítást hajtanak végre. A gazdasági nehézségek, az élelmiszerhiány és a munkanélküliség tovább fokozták a feszültséget.

A korszak legélesebb alkotmányos konfliktusa a **hatalmi törvény** (valtalaki) körül bontakozott ki. 1917 júliusában a finn parlament – a szociáldemokraták és a polgári pártok egy részének szavazatával – olyan törvényt fogadott el, amely a legfőbb hatalmat a finn parlamentre ruházta, kivéve a külügyi és hadügyi kérdéseket. A törvény célja az volt, hogy Finnország az orosz ideiglenes kormánytól függetlenül gyakorolja belső szuverenitását. Az orosz ideiglenes kormány ezt azonban a birodalom egységének megsértéseként utasította el, és feloszlatta a finn parlamentet. A finn szociáldemokraták és a polgári alkotmányos körök egy része a feloszlatást törvénytelennek tartotta, míg a polgári pártok más része hajlandó volt új választásokat kiírni. Az 1917. októberi választáson a polgári pártok szerezték meg a többséget, ami a szociáldemokraták számára súlyos vereséget jelentett.

A bolsevik hatalomátvétel 1917 novemberében új helyzetet teremtett. A finn parlament 1917. november 15-én ideiglenesen átvette a legfelsőbb hatalom gyakorlását, és új Szenátust alakított. Ez a lépés gyakorlatilag a függetlenség felé tett döntő intézményi lépés volt, bár a formális nyilatkozat még hátravolt. A bolsevik kormányzat deklaráltan támogatta a nemzeti önrendelkezés elvét, ami megkönnyítette a finn függetlenség elismerését, de a finn belpolitikai feszültségeket nem oldotta meg. A munkásőrségek és a polgári védőrségek párhuzamosan fegyverkeztek, és a szociáldemokraták novemberben általános sztrájkot hirdettek, amelynek során erőszakos összetűzésekre is sor került. A decemberi függetlenségi nyilatkozat tehát nem egy egységes nemzeti akarat kifejeződése volt, hanem egy olyan pillanat, amelyben a külpolitikai függetlenség kérdése és a belső osztálykonfliktus szorosan összefonódott.

17.4.6 6. A függetlenségi nyilatkozat és az elismerés

A finn Szenátus 1917. december 4-én terjesztette a parlament elé a **függetlenségi nyilatkozatot** (itsenäisyysjulistus). A nyilatkozat kimondta, hogy Finnország szuverén és független állam, és felszólította a külföldi hatalmakat a függetlenség elismerésére. Az Eduskunta december 6-án fogadta el a nyilatkozatot. A szavazás pontos arányáról a forrásokban kisebb eltérések találhatók, de a tudományos konszenzus szerint a parlament nagy többséggel támogatta a javaslatot, miközben a szociáldemokraták egy része tartózkodott vagy fenntartásokat fogalmazott meg. A december 6-i dátum a mai Finnországban állami ünnep, a függetlenség napja.

A függetlenség nemzetközi elismerése gyorsan megtörtént. A szovjet orosz kormány – a Népbiztosok Tanácsa – 1917. december 31-én ismerte el Finnország függetlenségét. Ezt követték a skandináv országok és a nagyhatalmak elismerő nyilatkozatai 1918 elején. A szovjet elismerés időpontja a julián és a Gergely-naptár közötti eltérés miatt egyes forrásokban december 31-én vagy

január 13-án szerepel. A finn történetírás a december 31-i dátumot használja, de a nemzetközi irodalomban a naptárkülönbségre figyelmeztetni kell.

A függetlenség kikiáltása azonban nem teremtett belső politikai stabilitást. A finn társadalom megosztottsága 1917 végén mélyebb volt, mint bármikor az autonómia évszázadai alatt. A munkásőrségek és a polgári védőrségek felfegyverzése folytatódott, és az erőszak alkalmi összetűzésekben már megjelent. A nyelvi kérdés, a torppari-kérdés és a parlamenti hatalom megosztásának vitái mind megoldatlanok maradtak. A függetlenség tehát nem a nemzeti egység beteljesülése volt, hanem egy olyan államjogi keret, amelyen belül a belső konfliktusok 1918 elején polgárháborúba torkolltak. A polgárháború kitörését és lefolyását a következő alfejezet, A polgárháború és a független Finnország tárgyalja.

17.4.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a cári manifesztumok szövegei, az 1906-os parlamenti törvény, az Eduskunta jegyzőkönyvei, a Szenátus és a kormányzó tábornok iratai, valamint a függetlenségi nyilatkozat és a szovjet elismerő jegyzék. A jäger mozgalomról levelezések, naplók és későbbi visszaemlékezések állnak rendelkezésre, de ezeket a résztvevők politikai utóélete erősen befolyásolta. Az 1905-ös sztrájk lefolyását korabeli sajtóbeszámolók, sztrájkbizottsági feljegyzések és rendőrségi jelentések dokumentálják.

A másodlagos szakirodalomban a finn történetírás több irányzata is jelen van. A nemzeti történeti hagyomány a függetlenségi folyamatot a finn nemzeti ébredés és az alkotmányos ellenállás folyamatos sikerének tekinti, míg a társadalomtörténeti irányzat az osztálykonfliktusokra és a munkásmozgalom szerepére helyezi a hangsúlyt. Az 1906-os választási reform kapcsán a női választójog nemzetközi összehasonlítása – különösen az új-zélandi előzményhez képest – a források értelmezésétől függően eltérő hangsúlyt kap. A jäger mozgalom megítélése a finn emlékezetpolitikában a mai napig vitatott: a nemzeti hősi narratíva és a baloldali kritika egyaránt jelen van.

A bizonytalanságok közé tartozik a novemberi manifesztum és más orosz rendeletek dátuma, mivel az Orosz Birodalom a julián naptárt használta, Finnországban pedig a Gergely-naptár volt érvényben. A választási eredmények esetében a tankönyvi adatok általában megbízhatóak, de a kisebb pártok mandátumszámai forrásonként eltérhetnek. A jäger mozgalom létszámát illetően a becslések 1800 és 2200 fő között szórnak. A függetlenségi nyilatkozat december 6-i elfogadásának szavazati aránya a parlamenti jegyzőkönyvek alapján rekonstruálható, de a későbbi politikai emlékezet ezt gyakran egységesebbnek tünteti fel, mint amilyen valójában volt. Végül a szovjet elismerés pontos dátuma a naptárkülönbség miatt kíván figyelmet.

17.4.8 Rövid összefoglaló

- Az 1905-ös oroszországi forradalom hatására Finnországban általános sztrájk tört ki, amely a cári novemberi manifesztumhoz és az oroszosítási intézkedések ideiglenes felfüggesztéséhez vezetett.
- Az 1906-os parlamenti reform felszámolta a négy rendi országgyűlést, egykamarás Eduskuntát hozott létre, és általános, egyenlő választójogot adott, beleértve a nők aktív és passzív választójogát.
- A reform nyomán kialakult a modern finn pártrendszer: a szociáldemokraták, a fennomán Finn Párt, az Ifjúfinn Párt, a Svéd Néppárt és az Agrárliga vetélkedtek a választói támogatásért.

- 1908 után a cári kormányzat újabb oroszosítási hulláma és az 1910-es összbirodalmi törvény szűkítette a finn parlament mozgásterét; a finn ellenállás elsősorban passzív rezisztenciában nyilvánult meg.
- Az első világháború alatt a jäger mozgalom fiatal finneket küldött német katonai kiképzésre; a mozgalom létszáma körülbelül 2000 fő volt, megítélése a mai napig vitatott.
- Az 1917-es februári orosz forradalom visszaállította a finn autonómiát, de a finn belpolitikában a szociáldemokraták és a polgári pártok közötti feszültség kiéleződött; a júliusi hatalmi törvény miatt az orosz ideiglenes kormány feloszlatta a parlamentet.
- A bolsevik hatalomátvétel után a finn parlament átvette a legfőbb hatalmat, és 1917. december 6-án elfogadta a függetlenségi nyilatkozatot; a szovjet kormány december 31-én ismerte el Finnország függetlenségét.
- A függetlenség nem oldotta meg a finn társadalom belső ellentéteit; a munkásőrségek és a polgári védőrségek felfegyverzése már a polgárháború felé mutatott.

17.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen okok vezettek az 1905-ös finnországi általános sztrájkhoz, és milyen engedményeket tartalmazott a novemberi manifesztum? Mennyiben tekinthető ez a manifesztum tartós vagy átmeneti engedménynek?
2. Hasonlítsa össze az 1906-os finn parlamenti reformot a korabeli európai választójogi rendszerekkel: miért volt kiemelkedő a nők választójogának bevezetése, és milyen korlátai maradtak a finn Eduskunta jogkörének?
3. Milyen társadalmi és nyelvi törésvonalak határozták meg a finn belpolitikát 1906 és 1917 között? Hogyan kapcsolódott a torppari-kérdés és a nyelvi kérdés a politikai pártok programjaihoz?
4. Milyen érvek és ellenérvek fogalmazhatók meg a jäger mozgalom megítélésében? Miért tekinthető ez a kérdés emlékezetpolitikai vitának is?
5. Miért nem sikerült 1917-ben a függetlenséget belső politikai egységre alapozni? Értelmezze az 1917. decemberi függetlenségi nyilatkozat és a polgárháborús előzmények összefüggését.

18 Finnország a 20. századtól napjainkig

18.1 A polgárháború és a független Finnország

Finnország 1917. december 6-án kiáltotta ki függetlenségét, de az új államnak alig hat hete volt arra, hogy békésen berendezkedjen: 1918. január végén az ország polgárháborúba süllyedt. Ez a konfliktus nem egyszerűen az első világháború és az oroszországi forradalom mellékhadszíntere volt, hanem egyszerre osztályháború, fegyveres hatalomátvételi kísérlet és a finn államhatalom legitimációjának véres küzdelme. A Az 1905–1917-es válság és a függetlenség alfejezetben tárgyalt parlamenti szembenállás és a fegyveres erők kialakulása itt csapott át nyílt erőszakba. A polgárháború emlékezete a finn társadalmat évtizedekig megosztotta, ezért a tények, a számok és az ítéletek elkülönítése különösen fontos.

18.1.1 A polgárháború előzményei és kirobbanása

Finnország 1917 őszén intézményi vákuumba került. Az oroszországi februári forradalom után megszűnt a cári főkormányzói hatalom, az októberi bolsevik hatalomátvétel pedig tovább gyengítette a rendfenntartó erőket. A finn **szenátus** (senaatti) formálisan kormányzott, de nem rendelkezett saját hadsereggel vagy rendőrséggel, amely képes lett volna az ország egész területén érvényt szerezni a döntéseknek. A munkásmozgalom 1917 tavaszán és őszén megerősítette saját fegyveres szervezeteit, a **vörös gárdákat** (punakaarti), míg a polgári oldal a **védelmi gárdákat** (suojeluskunta) szervezte. Ez utóbbiak a későbbi fehér hadsereg magvát alkották. A szembenállás politikai szinten is kiéleződött: a szociáldemokrata párt 1917. novemberi általános sztrájkja idején a vörös gárda több városban átvette a helyi hatalmat, bár a sztrájkot végül felfüggesztették. A szenátus 1917. december 6-án kiáltotta ki a függetlenséget, és Szovjet-Oroszország 1917. december 31-én elismerte az új államot. A dokumentált tények szerint azonban a szociáldemokraták és a polgári erők között nem jött létre megállapodás az államhatalom gyakorlásának módjáról.

A fegyveres összecsapások 1918. január közepén kezdődtek Karéliában, ahol a fehér gárda és a vörös gárda helyi összecsapásai már halálos áldozatokat követeltek. A szenátus 1918. január 25-én a védelmi gárdákat nyilvánította az állam hivatalos fegyveres erejévé, és Carl Gustaf Emil Mannerheimet bízta meg a főparancsnoksággal. A vörösök ezt hadüzenetként értelmezték, és 1918. január 27-én éjjel Helsinkiben átvették a hatalmat. Másnap, 1918. január 28-án megalakult a **népbiztosság** (kansanvaltuuskunta), amely Helsinki központjából próbálta irányítani az általa ellenőrzött déli és ipari területeket. A szenátus tagjai közül többen Vaasába menekültek, és onnan szervezték a fehér oldal polgári kormányzatát. Így az ország két központra szakadt: a fehérek a nyugati és északi, mezőgazdasági jellegű területeket, a vörösök a déli iparvárosokat, különösen Helsinki, Tampere, Turku és Viipuri környékét ellenőrizték. A frontvonal kezdetben nagyjából a Pori–Tampere–Viipuri vonalon húzódott, bár a pontos határok hetekig változtak.

18.1.2 A fehér és a vörös oldal

A polgárháború két oldala nem feleltethető meg egyetlen törésvonalnak. A **fehér oldal** magja a polgári pártok, a szenátus, a védelmi gárdák és a hadsereg tisztikara volt. Társadalmi bázisát

elsősorban a földbirtokos parasztság, a középosztály, a városi polgárság és az egyetemi ifjúság adta. A fehérekhez csatlakoztak a Németországban kiképzett finn **jägerek** (jääkärit), akik 1915–1916 óta a német hadseregben kaptak katonai kiképzést, és 1918 tavaszán tértek haza. A hadsereg főparancsnoka Mannerheim volt, aki korábban a cári hadseregben szolgált tábornokként. A fehér oldal politikai vezetése a Vaasába menekült szenátus kezében volt, amelynek vezetője Pehr Evind Svinhufvud volt. A fehér ideológia a törvényes kormányzat védelmét, a „vörös lázadás" leverését és a finn függetlenség megőrzését hangsúlyozta, ugyanakkor erősen antiszocialista és sok tekintetben konzervatív-nemzeti jelleget öltött. A fehér hadsereg katonai fölénye a jäger tiszteknek, a német fegyverszállításoknak és a szervezett parancsnoki struktúrának köszönhető.

A **vörös oldal** a radikalizálódott munkásmozgalomból nőtt ki. A népbiztosság tagjai főként szociáldemokraták voltak, de a vezetésben hamarosan a forradalmi irányzat kerekedett felül. A vörös gárdák magja az ipari munkásságból, a mezőgazdasági bérmunkásokból és a városi szegénységből került ki. A vörösök politikai célja kezdetben nem a szovjet típusú állam létrehozása volt, hanem egy szocialista Finnország megalakítása, bár a népbiztosság radikális szárnya szoros kapcsolatot tartott az orosz bolsevikokkal. A vörös kormányzat a munkástanácsokra és a szakszervezetekre támaszkodott, de a katonai vezetés gyenge volt: hiányoztak a képzett tisztek, a fegyverzet és a logisztika. A vörösök oldalán több ezer Oroszországban állomásozó orosz katona is harcolt, bár a bolsevik kormány hivatalosan semleges akart maradni, és az 1918. március 3-i breszt-litovszki békeszerződésben kötelezte magát az orosz csapatok kivonására Finnországból. A gyakorlatban azonban sok orosz katona a vörösökhöz csatlakozott, vagy fegyvereket adott át nekik. A vörös oldal pozícióját gyengítette, hogy nem tudta megszervezni az élelmiszer-ellátást, és a vidéki lakosság egy része ellenségesen viszonyult hozzá.

A két oldal létszámáról eltérő becslések vannak. A fehér hadsereg létszáma a háború végére körülbelül 70 000 főre nőtt, a vörös gárdák pedig mintegy 80 000 főt mozgósítottak, de ezek a számok a források hiányossága miatt csak hozzávetőlegesek, és a különböző kutatók eltérő adatokat közölnek. A fegyveres erők összetétele sem volt homogén: mindkét oldalon sok kényszerrel besorozott fiatal férfi harcolt, és a lojalitás gyakran a helyi közösség nyomásától függött.

18.1.3 A háború lefolyása

A polgárháború mintegy három és fél hónapig tartott, 1918. január végétől május közepéig. A kezdeti szakaszban a vörösök támadásba lendültek, és megpróbálták elvágni a fehérek utánpótlási vonalait. A fehér hadsereg azonban hamar átvette a kezdeményezést. A háború legvéresebb ütközete a **tamperei csata** volt, amely 1918. március 16-tól április 6-ig tartott. A fehér erők Mannerheim vezetésével körülzárták a várost, és heves utcai harcokban foglalták el. A tamperei csata a fehér oldal első nagy győzelme volt, és megtörte a vörösök katonai ellenállását. A vörös gárdák kapitulációja után a fehérek több ezer foglyot ejtettek.

A háború második döntő eseménye a német beavatkozás volt. A fehér szenátus 1918 tavaszán katonai segítséget kért Németországtól, és Berlin a keleti front összeomlása után elfogadta a kérést. A német **Ostsee-divízió** 1918. április 3-án szállt partra Hankóban, és észak felé nyomult előre. A német csapatok és a fehér gárda 1918. április 12–13-án foglalta el Helsinkit, a vörös kormány pedig Viipuriba, majd onnan Szovjet-Oroszországba menekült. A vörösök utolsó jelentős városa, Viipuri 1918. április 29-én esett el. A háború hivatalosan 1918. május 15-én ért véget, amikor a fehérek elfoglalták a Karéliai-földszoros utolsó vörös állásait. A vörös gárdák egy része megadta magát, mások Oroszországba menekültek. A háború katonai szempontból a fehér oldal teljes győzelmével zárult.

18.1.4 A terror és a fogolytáborok

A polgárháború kegyetlensége nem korlátozódott a frontvonalakra. Mindkét oldal hajtott végre bírósági eljárás nélküli kivégzéseket. A **vörös terror** áldozatai elsősorban a polgári lakosság tagjai, földbirtokosok, papok, rendőrök és politikai ellenfelek voltak. A vörös gárdák egyes egységei a hátországban tömeges kivégzéseket hajtottak végre, különösen a háború utolsó heteiben, amikor a vereség közeledtével a radikális elemek megtorlásba kezdtek. A **fehér terror** ennél szélesebb körű és szervezettebb volt: a fehér csapatok és a védelmi gárdák a háború alatt és közvetlenül utána több ezer vörösnek tartott személyt végeztek ki, gyakran rögtönítélő bírósági eljárások után. A kivégzések egy része a front mögött, a fogolytáborokban vagy a megszállt településeken történt. A terror mértékét a finn történetírás hosszú ideig alulbecsülte, de a 2000-es évek kutatásai feltárták, hogy a fehér oldal áldozatainak száma jelentősen meghaladta a vörös terror áldozatainak számát. A pontos számok azonban máig vitatottak, mert a halotti anyakönyvek hiányosak, sok áldozatot jeltelen sírba temettek, és a későbbi hivatalos összeírások politikai szempontok szerint készültek. A dokumentált tények alapján a háború teljes halottjainak számát – beleértve a csatában elesetteket, a kivégzetteket és a fogolytáborokban elhunytakat – a finn történészek általában 36 000 és 38 000 közé teszik, de ez a becslés magában foglalja a polgári áldozatokat is, és az egyes kategóriák aránya további vita tárgya.

A fehér győzelem után a hatóságok hatalmas fogolytábort hoztak létre. 1918 nyarán körülbelül 80 000 embert tartottak fogva, köztük vörös gárdistákat, katonakorú férfiakat és politikai aktivistákat. A legnagyobb táborok közé tartozott a helsinki erőd, a Suomenlinna, valamint a Hennala, Tammisaari és Hämeenlinna melletti táborok. A fogolytáborokban az élelmiszerhiány, a rossz higiénia és a járványok tömeges halálozáshoz vezettek. A táborokban elhunytak számát a kutatások általában 12 000–13 000 főre becsülik, de ez a szám is vitatott, mert a halálozási okok megállapítása a hiányos nyilvántartások miatt nehéz. A fogolytáborokban elhunytak többsége nem kivégzés, hanem éhezés és betegség következtében halt meg, ami a korszakban Európa-szerte előforduló háborús éhínség és a finn hatóságok elégtelen ellátási intézkedései következménye volt. Ezt a finn történetírás ma már egyértelműen a fehér győzelem utáni megtorlás részének tekinti, bár a korabeli hivatalos álláspont a halálozásért a vörös lázadást és a nehéz ellátási helyzetet okolta.

18.1.5 A független állam konszolidációja

A polgárháború után Finnország államformája nyitott kérdés maradt. A fehér oldal egy része a monarchiát támogatta, mert a köztársaságot a vörös forradalom eszméjével társította. A parlament – amelyből a szociáldemokrata képviselők nagy része a háború alatt távozni kényszerült – 1918. október 9-én Hessen Frigyes Károly herceget (Friedrich Karl von Hessen) választotta Finnország királyává. A választás azonban nem lépett hatályba, mert Németország 1918 novemberi veresége után a külpolitikai helyzet gyökeresen megváltozott: a győztes antant hatalmak nem nézték volna jó szemmel egy német herceg trónra lépését, és a finn politikai elit egy része is a köztársaság mellett foglalt állást. A kormány 1918 decemberében lemondott a királyválasztásról, és 1919-ben új alkotmányt fogadtak el. Az 1919. július 17-én elfogadott alkotmány – amely 1919. július 25-én lépett hatályba – köztársasági államformát hozott létre, erős elnöki jogkörökkel és egykamarás parlamenttel (**eduskunta**). Az elnököt a parlament választotta, de a korabeli gyakorlatban az államfő széles kül- és belpolitikai mozgástérrel rendelkezett. Az első köztársasági elnök Kaarlo Juho Ståhlberg lett 1919. július 25-én.

A polgárháború utáni politikai mezőt a fehér oldal dominanciája jellemezte, de a demokratikus intézmények fokozatosan megerősödtek. A szociáldemokrata pártot 1918-ban formálisan nem tiltották be, de vezetői közül sokan börtönbe kerültek vagy emigrációba kényszerültek. A párt

1919–1920-ban újjászerveződött, és 1926-ban – a centrum- és jobboldali pártokkal kötött kompromisszum keretében – először alakíthatott kormányt Väinö Tanner vezetésével. A kommunista pártot 1918 augusztusában Moszkvában alapították, de Finnországban illegálisan működött, és 1923-ban hivatalosan betiltották. A kommunisták a szakszervezeti mozgalomban és a parlamenti választásokon részben fedőszervezeteken keresztül vettek részt, de a hatóságok rendszeresen felléptek ellenük. A politikai stabilitást a centrista és agrárpártok, valamint a jobboldali Nemzeti Koalíció és a svéd Néppárt közötti váltógazdálkodás biztosította.

A konszolidáció legsúlyosabb belső kihívása az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején érkezett. A gazdasági világválság, a kommunistaellenesség és a polgárháború fehér veteránjainak radikalizálódása nyomán 1929-ben megalakult a **Lapua-mozgalom** (Lapuan liike). Ez a félkatonai szervezet antikommunista és autoriter célokat hirdetett, nyomást gyakorolt a kormányra, és erőszakos akciókat hajtott végre baloldali aktivisták ellen. A mozgalom csúcspontja az 1932. február 27. és március 2. közötti **mäntsäläi lázadás** (Mäntsälän kapina) volt, amikor több száz fegyveres felkelő a kormány lemondását követelte. Pehr Evind Svinhufvud elnök – aki ekkor már második elnöki ciklusát töltötte – rádióbeszédben szólította fel a lázadókat a fegyverletételre, és a hadsereg lojalitása megakadályozta a puccsot. A Lapua-mozgalmat betiltották, de utódpártja, az **Isänmaallinen kansanliike** (IKL, Hazafias Népi Mozgalom) 1932-től parlamenti pártként működött. A demokrácia túlélte a válságot, bár a politikai légkör a polgárháború emléke miatt továbbra is megosztott maradt.

18.1.6 Nemzetközi határok és kisebbségi kérdések

A független Finnország területi és nemzetközi helyzete a polgárháború után csak fokozatosan rendeződött. A Szovjet-Oroszországgal fennálló határvitát a **tartui békeszerződés** zárta le, amelyet 1920. október 14-én írtak alá. A szerződés rögzítette a finn–szovjet határt, és Finnország megkapta a Petsamo (Pecsenga) régiót, amely tengeri kijáratot biztosított az északi Jeges-tengerhez. Finnország ugyanakkor lemondott a kelet-karéliai területekről, ahol finn nyelvű lakosság élt, ami a későbbi „Nagy-Finnország” eszméjének táptalajt adott. A szerződés aláírása után a finn–szovjet viszony formálisan rendezett volt, de a szovjet fél a fehér emigránsok és a határ menti feszültségek miatt gyakran bizalmatlan maradt.

Az Åland-szigetek hovatartozása Svédországgal okozott vitát. A szigetek lakossága svéd nyelvű volt, és a polgárháború alatt egy részük Svédországhoz kívánt csatlakozni. A kérdést a Népszövetség elé terjesztették, amely 1921. június 24-én a szigeteket Finnországnak ítélte, de széles autonómiát és demilitarizációt írt elő. A döntés lehetővé tette, hogy Åland svéd nyelvű közigazgatást és oktatást tartson fenn, és a szigetek később a finnországi svéd kisebbség egyik szimbolikus bázisává vált.

A belpolitikai konszolidációval párhuzamosan Finnország a nemzetközi szervezetekben is megjelent: 1920-ban csatlakozott a Népszövetséghez, és 1935-től a skandináv országokkal együtt az úgynevezett északi semlegességi politika keretében próbált távol maradni a nagyhatalmi konfliktusoktól. A Szovjetunióval való viszony azonban törékeny maradt, és a finn politikai elit a német befolyástól való elszakadás után fokozatosan a skandináv országokhoz, különösen Svédországhoz közeledett.

18.1.7 A polgárháború emlékezete

A polgárháború értelmezése a finn társadalomban évtizedekig alapvető törésvonal maradt. A fehér oldal hivatalos emlékezetpolitikája szerint a háború „felszabadító háború” volt, amely megvédte Finnországot a bolsevik uralomtól és a külső orosz beavatkozástól. Ezt a narratívát a két világháború közötti állami ünnepségek, a fehér veteránszervezetek és az oktatás is támogatta.

A vörös oldal ezzel szemben a háborút osztályháborúnak és a munkásosztály elleni megtorlásnak tekintette, és az 1920-as évek végétől a szociáldemokrata munkásmozgalom saját megemlékezéseket szervezett. A két emlékezeti hagyomány csak a második világháború után, különösen az 1960-as évektől kezdett közeledni, amikor a finn történetírás és a közbeszéd a „polgárháború” kifejezést kezdte használni, és elismerte a konfliktus osztályjellegét. A 2000-es években a történészek – különösen a fehér terror és a fogolytáborok kutatásával – tovább árnyalták a képet, és a mai konszenzus szerint a polgárháború egyszerre volt a finn állam születésének traumája és a többségi társadalom belső megosztottságának kifejeződése. Az emlékezetpolitikai viták azonban továbbra is jelen vannak, különösen a fehér és vörös áldozatok emlékműveinek elhelyezése és a hivatalos megemlékezések formája körül.

18.1.8 Források és bizonytalanságok

A polgárháború kutatása elsősorban a finn hadiarchívumok, a szenátus és a népbiztosság iratai, a helyi egyházi anyakönyvek, a fogolytáborok nyilvántartásai, valamint a korabeli sajtó és visszaemlékezések alapján történik. Az elsődleges források azonban hiányosak és politikai szempontok szerint szelektívek: a fehér oldal a háború után számos iratot megsemmisített vagy átszerkesztett, a vörös oldal dokumentumai pedig részben megsemmisültek, részben szovjet archívumokba kerültek. A halottak és a kivégzések számára vonatkozó adatok ezért nem tekinthetők pontos statisztikai ténynek, hanem becslések, amelyek a forráskritika függvényében módosulhatnak. A fehér terror áldozatainak számát a 2000-es évek előtt jelentősen alulbecsülték; az újabb kutatások több ezerre teszik a bírósági eljárás nélkül kivégzettek körét, de a pontos érték továbbra is vitatott. A fogolytáborok halottjainak száma körül is módszertani vita zajlik, mivel a halotti anyakönyvek nem minden esetben rögzítik a halál okát. Az egyes katonai események időpontjai – például a tamperei csata kezdete vagy a vörös kormány menekülésének napja – viszonylag jól dokumentáltak, de a helyi összecsapások és a kisebb atrocitások kronológiája gyakran homályos. A nemzetközi beavatkozás megítélésében is vannak eltérő hangsúlyok: a finn történetírás egy része a német partraszállást a fehér győzelem elengedhetetlen feltételének tekinti, míg mások szerint a fehér hadsereg egyedül is képes lett volna a vörösök leverésére, bár lassabban. Ez utóbbi értelmezés tudományos vitaként van jelen, nem egyértelmű konszenzus.

18.1.9 Rövid összefoglaló

- Finnország 1917. decemberi függetlenné válása után, 1918 januárja és májusa között polgárháborúba süllyedt, amely a fehér (polgári kormányzat és védelmi gárdák) és a vörös (népbiztosság és vörös gárdák) erők között zajlott.
- A háború katonailag a fehér oldal győzelmével ért véget; a döntő események a tamperei csata és a német Ostsee-divízió partraszállása voltak.
- Mindkét oldal hajtott végre bírósági eljárás nélküli kivégzéseket; a fehér terror áldozatainak száma a mai kutatások szerint meghaladta a vörös terrorét, de a pontos számok vitatottak.
- A fehér győzelem után felállított fogolytáborokban mintegy 80 000 embert tartottak fogva, és a táborokban elhunytak számát 12 000–13 000 főre becsülik; a halálozás fő oka az éhezés és a járványok voltak.
- Az 1918-as monarchiakísérlet – Hessen Frigyes Károly királlyá választása – a német vereség miatt összeomlott, és 1919-ben köztársasági alkotmányt fogadtak el, erős elnöki jogkörökkel.
- A konszolidáció során a szociáldemokrata párt 1926-ban először kormányt alakíthatott, a kommunista pártot 1923-ban betiltották, és a Lapua-mozgalom 1932-es mäntsäläi lázadása ellenére a demokrácia fennmaradt.

- Finnország nemzetközi helyzetét az 1920-as tartui béke és az 1921-es Népszövetségi döntés Ålandról rendezte; az ország skandináv orientációt vett fel, de a Szovjetunióval való viszony törékeny maradt.
- A polgárháború emlékezete a fehér és vörös narratíva mentén évtizedekig megosztotta a társadalmat; a mai történészi konszenzus a konfliktust egyszerre osztályháborúnak és a finn állam születési traumájának tekinti.

18.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és intézményi tényezők vezettek az 1918-as polgárháború kirobbanásához Finnországban? Hasonlítsa össze a fehér és a vörös oldal társadalmi bázisát és céljait.
2. Miért volt meghatározó a német Ostsee-divízió partraszállása a polgárháború kimenetelében, és milyen következményekkel járt a német vereség a finn államforma megválasztására?
3. Ismertesse a fehér és a vörös terror, valamint a fogolytáborok jelenségét. Miért tekinthetők a halottakra vonatkozó adatok becslésnek, és milyen forráskritikai problémák nehezítik a pontos számszerűsítést?
4. Hogyan sikerült Finnországnak az 1920-as években konszolidálnia a demokratikus államberendezkedést a polgárháború utáni megosztottság ellenére? Milyen szerepet játszott ebben a szociáldemokrata párt visszatérése és a Lapua-mozgalom leverése?
5. Milyen hatással volt a polgárháború emlékezete a finn társadalomra és történetírásra? Miért beszélhetünk ebben az esetben kifejezetten emlékezetpolitikai vitáról, és milyen álláspontok ütköztek egymással?

18.2 A téli háború és a folytatólagos háború

Finnország a második világháború időszakában három, egymástól eltérő jellegű háborús szakaszon ment keresztül: az 1939–1940-es **téli háborún** (finnül *talvisota*), az 1941–1944-es **folytatólagos háborún** (*jatkosota*) és az 1944–1945-ös **lappföldi háborún** (*Lapin sota*). A két fő konfliktus nem pusztán katonai eseménysor, hanem a finn társadalom, a szovjet külpolitika és a nagyhatalmi verseny metszéspontja is. Az alfejezet célja, hogy a dokumentált hadműveleti tények mellett bemutassa a finn háborús célokról, a megszállt területek lakosságáról és a veszteségekről folyó történetírói vitákat. Az előzményekhez tartozik, hogy a független Finnország az 1918-as polgárháború után belpolitikailag megosztott maradt, a Szovjetunióval való viszonyát pedig az 1920-as tartui béke és a határviták öröksége terhelte.

18.2.1 A téli háború előzményei és kitörése

A Szovjetunió 1939 augusztusában Németországgal megkötött Molotov–Ribbentrop paktum titkos kiegészítő jegyzőkönyve Finnországot a szovjet érdekszférába sorolta; ez a dokumentum a háború után vált ismertté, és a finn történetírásban fontos bizonyíték arra, hogy Finnország nem csupán határvitába keveredett. 1939 októberétől a szovjet kormány tárgyalásokat folytatott a finn delegációval. A szovjet követelések között szerepelt a **Karéliai-földszoros** (Karjalan kannas) határának nyugatra tolása Leningrád védelmére, a Finn-öböl szigeteinek átadása, valamint a **Hanko**-félsziget bérbeadása szovjet támaszpont céljára. A finn kormány – Juho Kusti Paasikivi és Väinö Tanner tárgyalókkal – kész volt kisebb területi kiigazításra, de a Hanko átadását, amely Helsinki bejáratát fenyegette volna, elutasította. A tárgyalások 1939 novemberében megszakadtak. November 26-án a szovjet fél a **mainilai incidensre** hivatkozva azt állította, hogy finn tüzérség lőtte Mainila falut; a finn vizsgálat szerint a határ finn oldalán nem történt lövetés, és a mai történeti konszenzus szerint az incidens valószínűleg szovjet ürügy volt. November 30-án a Vörös

Hadsereg támadást indított, és a Szovjetunió felmondta a két ország közötti megnemtámadási szerződést. A szovjet vezetés december 1-jén megalakította a **Terijoki-kormányt**, a finn „népi kormányt” Otto Wille Kuusinen vezetésével, hogy a támadást belső felkelésként tüntesse fel; a finn lakosság azonban elsöprő többségben a legális kormány mögött maradt.

18.2.2 A téli háború hadműveletei és a finn társadalom

A Vörös Hadsereg több irányból támadott: a Karéliai-földszoroson, a Ladoga-tótól északra, Kainuu és Lappföld irányában. A finn hadsereg létszáma és nehézfegyverzete jelentősen elmaradt a támadókétól, de a téli terep, a sítalpas mozgékonyság és a **motti** taktika – a bekerített szovjet oszlopok utánpótlásának elvágása, majd felszámolása – hatékonynak bizonyult. A **Mannerheim-vonal** (Mannerheim-linja) a földszoroson nem összefüggő erődrendszer volt, hanem megerősített terepszakaszok sora, de a védők a fő támadásokat több helyen feltartóztatták. A szovjet csapatok december–januárban súlyos veszteségekkel megakadtak; a Suomussalmi és Raate-i csatákban a finn erők nagy szovjet egységeket kerítettek be és semmisítettek meg.

A hátországban a háborús erőfeszítés széles társadalmi mozgósítással járt. A **Lotta Svärd** nőszervezet, a védelmi munkák és az önkéntesek hálózata a polgárháború utáni megosztottságot átmenetileg háttérbe szorította. A **talvisodan henki** (a téli háború szelleme) kifejezés a nemzeti egység háborús mítoszává vált, bár a munkásmozgalom egyes csoportjai kezdetben gyanakvással fogadták a korábbi „fehér” katonai vezetést. A nemzetközi közvélemény Finnország mellé állt; a Népszövetség 1939 decemberében kizárta a Szovjetuniót. Svédország nem lépett be hivatalosan, de fegyvereket, önkénteseket és humanitárius segítséget küldött. Nagy-Britannia és Franciaország tervezte, hogy Narvikon és Svédországon át expedíciós erőt küld Finnországba, de a norvég és svéd kormány megtagadta az átvonulást, és a béke megkötése megelőzte a beavatkozást.

1940 februárjában a szovjet erők átszervezték a támadást, és a Karéliai-földszoroson áttörték a finn védelmet. Viipuri (svédül Viborg, oroszul Viborg) elesett, a finn hadsereg kimerült. Március 13-án Moszkvában aláírták a békét. Finnország elvesztette a Karéliai-földszoros nagy részét Viipurival, a Ladoga-tó északi és nyugati partvidékét, Salla és Kuusamo keleti részeit, valamint kénytelen volt 30 évre bérbe adni Hankót. A területi veszteség a háború előtti terület mintegy 10 százaléka volt, és több mint 400 000 lakos hagyta el az átadott területeket. A finn hatóságok a kitelepítetteket az ország belsejében telepítették le, ami hosszú távú társadalmi feszültségeket okozott.

A téli háború veszteségeire vonatkozó adatok becslések. A finn hivatalos statisztika szerint a finn katonai halottak száma mintegy 22 000–27 000, a civil áldozatoké körülbelül 1 000. A szovjet oldalon a hivatalos orosz adatok 126 000 feletti halottat és eltűntet közölnek, de egyes kutatók ennél magasabb összes veszteséget valószínűsítenek; a pontos szám a szovjet iratkezelés és a későbbi újraértékelések miatt bizonytalan.

18.2.3 A köztes béke és a finn–német közeledés

A téli háború utáni, 1940 márciusa és 1941 júniusa közötti időszakot a finn történetírás **köztes békének** (välirauha) nevezi. A Szovjetunió 1940 nyarán annektálta a balti államokat, ami Finnországban a fenyegetettség érzését erősítette. A finn kormány fegyverkezni kezdett, és 1940 szeptemberében megengedte a német csapatok tranzitját Finnországon át Norvégiába. A finn–német katonai együttműködés fokozatosan mélyült, bár formális szövetséget nem kötöttek. A belpolitikában a háborús egység fokozatosan megkopott, de a szovjet nyomás – például a Petsamo nikkelbányái körüli vita – tovább szűkítette a mozgásteret. A finn vezetés számára a Németországgal való együttműködés nem ideológiai választás, hanem a szovjet terjeszkedéstől

való félelem következménye volt; ez a megkülönböztetés a későbbi emlékezetpolitikai viták egyik alappillére lett.

18.2.4 A folytatólagos háború kitörése és céljai

1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. Finnország hivatalosan semleges kívánt maradni, de a német csapatok Lappföldről indítottak támadást, és június 25-én szovjet légitámadások érték finn városokat. A finn kormány ezt követően bejelentette, hogy Finnország hadiállapotban áll a Szovjetunióval. A finn hadsereg június végén–júliusban támadásba lendült, visszafoglalta a téli háborúban elvesztett területeket, majd mélyen benyomult a szovjet Kelet-Karjalába, egészen a Szvir folyóig és a Ladoga-tó keleti partjáig. A finn vezetés a háborút a téli háború folytatásaként, **jatkosota**ként értelmezte, és a területi revíziót a nemzeti önvédelem részeként állította be. A finn parlament nem fogadott el formális hadüzenetet; a hadiállapot bejelentése a szovjet bombázásokra adott válasz volt. Nagy-Britannia 1941 decemberében hadat üzent Finnországnak, de a két ország között közvetlen harci cselekmény alig volt.

A finn háborús célok értelmezése vitatott. A hivatalos narratíva szerint Finnország csak az 1940-ben elvesztett területek visszaszerzésére törekedett; a katonai és polgári vezetés egy része azonban **Nagy-Finnország** elképzelést is támogatta, amely a rokon finnugor népek lakta Kelet-Karjala megszerzését is magában foglalta. Carl Gustaf Emil Mannerheim 1941. július 10-i napiparancsában a nagy Finnország és a karéliai területek felszabadításának gondolata is megjelent; ezt a kutatók eltérően értelmezik: egyesek szerint retorikai eszköz volt, mások szerint a terjeszkedő célokat igazolja. A finn kormányon belül sem volt egységes a háborús célok meghatározása, és a szociáldemokrata miniszterek egy része óvatosabban viszonyult a határokon túli hódításhoz.

18.2.5 Megszállt Kelet-Karjala és a háborús társadalom

A finn katonai közigazgatás alá vont szovjet területeken a lakosságot etnikai alapon osztották fel: a finnugor (karél, vepsze, inkeri) lakosságot a finn államhoz lojálisnak tekintették, az orosz és más szláv lakosságot pedig táborokba zárták. A finn hivatalos kutatás szerint a megszállt területeken létrehozott táborokban a halálozás 1942-ben különösen magas volt, elsősorban az élelmiszerhiány és a járványok miatt. A táborokban elhunytak pontos száma vitatott, de a finn Nemzeti Levéltár által közzétett becslés szerint több ezerre tehető. Ez a finn háborús történelem legkényesebb kérdései közé tartozik, és a hidegháború évtizedeiben alig került nyilvánosság elé. A megszállt területek lakosságának sorsa nem hasonlítható a náci megsemmisítő táborokhoz, de a táborrendszer és a halálozási arány így is a finn háborús politika egyik legsúlyosabb következménye.

A finn zsidók helyzete speciális volt. Finnországban a háború alatt mintegy 300 zsidó származású katona szolgált a hadseregben; a finn hatóságok nem tettek eleget a német követeléseknek a zsidó lakosság átadásáról, és a finn zsidó katonák számára tábori istentiszteletet is biztosítottak. Ugyanakkor 1942 novemberében a finn biztonsági rendőrség nyolc zsidó menekültet adott ki a német hatóságoknak; az eset a háború utáni történetírásban és emlékezetpolitikában vitatott, és jól mutatja, hogy a finn hatóságok együttműködése a náci Németországgal nem volt mentes az emberi jogi következményektől. A finn zsidó közösség túlélése ugyanakkor tény, és a finn társadalomban a háború alatt nem alakult ki a zsidóellenes üldözés rendszere.

A front 1942-től állásháborúvá merevedett. A finn hadsereg nem vett részt Leningrád ostromának aktív blokádjában, de a város északi megközelítését tartotta, és ezzel hozzájárult a

bekerítés fenntartásához. A finn vezetés elutasította a német kérést, hogy támadást indítson a Murmanszki-vasútvonal teljes elvágására, de a stratégiai együttműködés ténye vitathatatlan. A finn társadalomban a háború alatt élelmiszerhiány és hadigazdasági megszorítások voltak; a nők a mezőgazdaságban és a hadiiparban pótolták a frontra vezényelt férfiakat. A háborús propaganda a nemzeti áldozatvállalást hangsúlyozta, de a frontkatonák és a hátország közötti feszültség időnként felszínre tört.

18.2.6 Az 1944-es szovjet offenzíva és a fegyverszünet

1944 júniusában a Vörös Hadsereg nagy erőkkel támadta a Karéliai-földszoroson lévő finn állásokat. Viipuri június 20-án elesett, a finn hadsereg visszavonult. A kritikus ütközetek Tali-Ihantala, Äyräpää és Vuosalmi térségében zajlottak; a finn védelem – német támogatással is – megállította a szovjet áttörést, ami hozzájárult ahhoz, hogy Finnország elkerülje a balti államok sorsát. Június végén Risto Ryti elnök személyes levélben ígéretet tett Joachim von Ribbentropnak, hogy Finnország nem köt különbékét, cserébe német fegyver- és légitámogatásért. Ryti augusztus elején lemondott, és Mannerheimet választották köztársasági elnökké, aki felmentve érezte magát az ígéret alól, és béketapogatózásba kezdett. A Ryti–Ribbentrop megállapodás a finn politika egyik legvitatottabb lépése; egyes értelmezések szerint a finn vezetés tudatosan vállalta a német kötelezettséget, hogy időt nyerjen, mások szerint az ígéret a katonai összeomlás elkerülésére tett kényszerű engedmény volt.

Finnország 1944. szeptember 4-én beszüntette a harcot, és szeptember 19-én Moszkvában aláírta a fegyverszüneti egyezményt. Az egyezmény megerősítette az 1940-es határokat, Finnország elvesztette Petsamót (oroszul Pecsenga), bérbe adta Porkkalát a Szovjetuniónak 50 évre, jelentős jóvátétel fizetésére kötelezte, és előírta a német csapatok kiűzését. A jóvátétel összegét az egyezmény 300 millió dollárban állapította meg; a finn gazdaság számára ez rendkívül megterhelő volt, de Finnország 1952-re teljesítette. A fegyverszünet nem jelentett végleges békét; a párizsi békeszerződést 1947-ben írták alá, és az abban foglalt területi és katonai korlátozások hosszú távon meghatározták Finnország helyzetét.

18.2.7 A lappföldi háború és a háborús veszteségek

A fegyverszünet következménye volt a **lappföldi háború** (Lapin sota): a finn hadsereg 1944 őszén harcba kezdett a Lappföldön állomásozó német erőkkel. A német csapatok visszavonulás közben felégették Észak-Finnország nagy részét, köztük Rovaniemi városát. A harcok 1945 áprilisáig tartottak; a lappföldi háború finn katonai veszteségei mintegy 1 000 főre tehetők, a polgári lakosság kényszerű kitelepítése és a pusztítás hosszú távú nyomot hagyott. A lappföldi háború a finn hadtörténetben kettős természetű: egyrészt a szövetséges hatalmak felé tett gesztus volt a német csapatok eltávolítására, másrészt a finn társadalom számára újabb háborús terhet jelentett, éppen akkor, amikor a háborús kimerültség már rendkívül magas volt.

A háborús veszteségek összesítése forrástól függően eltér. A folytatólagos háborúban a finn katonai halottak száma a finn hivatalos statisztika szerint mintegy 63 000, a civil áldozatokkal együtt a teljes veszteség meghaladhatja a 90 000 főt. A szovjet hadifoglyok halálozása a finn táborokban mintegy 19 000 főre tehető a finn kutatás szerint; ez a foglyok csaknem 30 százaléka. A szovjet oldal veszteségei a finn fronton a szovjet és orosz hivatalos adatok szerint is nagyok, de a pontos számok a források titkosítása és a későbbi újraértékelések miatt bizonytalanok. A területi veszteségek és a kitelepített lakosság sorsa a háború utáni Finnországot alapvetően meghatározta. A finn hadifoglyok sorsa a Szovjetunióban szintén rossz volt; a fogságba esett finn katonák halálozási aránya magas, de a pontos számokról a szovjet levéltárak megnyitása után is vita folyik.

18.2.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a finn hadtörténeti hivatalos sorozatra, a szovjet és orosz levéltári iratokra, a finn Nemzeti Levéltár kutatásaira, a veteránemlékiratokra és a statisztikai hivatalok adataira támaszkodik. A veszteségszámok – különösen a szovjet oldalon – becslések, és a szovjet iratkezelés, valamint a háború utáni újraértékelések miatt bizonytalanok. A finn háborús célok, a Kelet-Karjala táborok, a szovjet hadifoglyok sorsa és a német együttműködés megítélése vitatott. A hidegháború alatt a finn hivatalos emlékezet a **külön háború** (erillissota) tézisét hangsúlyozta, amely szerint Finnország nem volt Németország szövetségese, hanem saját védelmi háborúját vívta; ez a tézis a mai kutatás szerint emlékezetpolitikai állítás, nem dokumentált tény. A forrásokhoz tartozik, hogy a szovjet fél a háború alatt és után is politikai célokra használta a finn kollaboráció vádját, ami a finn történetírásban hosszú ideig öncenzúrához vezetett. A 2000-es évektől a finn kutatásban a Kelet-Karjala táborok és a szovjet hadifoglyok sorsa iránti érdeklődés megerősödött, és az emlékezetpolitikai vitákban a „téli háború szelleme” mellett a háborús bűnök kérdése is megjelent.

18.2.9 Rövid összefoglaló

- A téli háború (1939–1940) a Molotov–Ribbentrop paktum szovjet érdekszférájának következménye volt; Finnország a területi követelések egy részét elutasította, és a szovjet támadás nyomán sikeresen védekezett, de a moszkvai békében jelentős területeket veszített.
- A téli háború a finn társadalmat átmenetileg egyesítette, de a veszteségek és a kitelepítések hosszú távú feszültségeket okoztak.
- A köztes béke (1940–1941) alatt Finnország a szovjet nyomás és a német közeledés között egyensúlyozott, és katonai együttműködést alakított ki Németországgal.
- A folytatólagos háború (1941–1944) a téli háború revízióját és Kelet-Karjala megszállását hozta; a finn célok és a megszállt területek táborainak megítélése vitatott.
- Finnország a háború alatt nem adta ki zsidó állampolgárait a németeknek, de a hatóságok néhány zsidó menekültet átadtak a Gestapónak; ez a kérdés az emlékezetpolitikában éles vitát váltott ki.
- Az 1944-es szovjet offenzíva után Finnország fegyverszünetet kötött, elvesztette Petsamót, jóvátételt fizetett, és kiűzte a német csapatokat Lappföldről.
- A háborús veszteségek: a finn katonai halottak a folytatólagos háborúban mintegy 63 000, a szovjet hadifoglyok halálozása a finn táborokban közel 19 000; a pontos számok becslések.
- A háború emlékezetét a hidegháború alatt a „külön háború” tézise uralta, amelyet a mai kutatás árnyal, és a Kelet-Karjala táborok, valamint a szovjet hadifoglyok sorsa a nyilvános diskurzusba került.

18.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a téli háború és a folytatólagos háború nemzetközi jogi helyzete, és hogyan befolyásolta ez a finn háborús narratívát?
2. Hogyan értelmezhető a finn „külön háború” tézis a mai kutatás fényében, és miért tekinthető emlékezetpolitikai állításnak?
3. Milyen források alapján becsülhetők a civil és katonai veszteségek a téli és a folytatólagos háborúban, és miért bizonytalanok a szovjet oldali adatok?
4. Milyen szerepe volt Kelet-Karjala megszállásának a finn háborús politikában, és milyen következményekkel járt a táborokban a helyi lakosság számára?
5. Hogyan kapcsolódott a lappföldi háború a fegyverszüneti egyezményhez, és milyen hosszú távú hatásai voltak Észak-Finnországra?

18.3 A háború utáni Finnország és a finnlandizáció

Finnország a második világháborúból vereséggel, területi veszteségekkel és súlyos jóvátételi kötelezettséggel került ki, mégis megőrizte függetlenségét, demokratikus politikai rendszerét és piacgazdaságát. Ez a kettősség a hidegháború egész finn történetét meghatározta. A háború utáni rendezés és a Szovjetunióval kialakított különleges viszony, amelyet a korabeli nyugati közbeszéd később **finnlandizációnak** (németül *Finnlandisierung*) nevezett el, egyszerre biztosította Finnország számára a szuverenitás megőrzését és korlátozta külpolitikai mozgásterét. Az alábbiakban a párizsi békeszerződés, a szovjet kapcsolatok, a finnlandizáció jelensége és a gazdasági modernizáció folyamata következik, a A téli háború és a folytatólagos háború eseményeiből kiindulva.

18.3.1 A háború utáni helyzet és a párizsi béke

Finnország 1944. szeptember 19-én írta alá a Szovjetunióval a moszkvai fegyverszünetet, amely lezárta a folytatólagos háborút, de újabb konfliktust indított a német csapatok ellen. A **lappföldi háború** (*Lapin sota*, 1944–1945) során a finn hadsereg kiszorította az Észak-Finnországban állomásozó német egységeket, miközben a német erők visszavonulás közben súlyos pusztítást végeztek Lappföldön. A fegyverszünet feltételei alapvetően a szovjet elképzeléseket tükrözték. Finnország elveszítette a Karéliai földszoros és a Ladoga-környéki területek már 1940-ben is átadott részeit, a Petsamo (Pecsenga) térséget, és a Porkkala-félszigetet 50 évre bérbe adta a Szovjetuniónak katonai bázis céljára. A bérletet később, 1956-ban a szovjet fél visszaadta Finnországnak. A fegyverszünet emellett **300 millió dollár** (1938-as árfolyamon) háborús jóvátételt írt elő, amelyet árukban, hajókban, gépekben és egyéb ipari termékekben kellett megfizetni. A finn hadsereget jelentősen le kellett szerelni, a fasiszta jellegű szervezeteket betiltották, és a szovjet fél szövetséges ellenőrző bizottság (*Liittoutuneiden valvontakomissio*) felügyelte a feltételek végrehajtását.

A háborús felelősségre vonás a finn belpolitika egyik legérzékenyebb mozzanata lett. 1945–1946-ban háborús bűnperekben ítéltek el több volt kormányzati vezetőt, köztük Risto Ryti volt elnököt és Väinö Tanner volt szociáldemokrata minisztert. Az eljárások jogalapját a szovjet nyomásra elfogadott, visszamenőleges hatályú törvény teremtette meg; a perek legitimitása a finn közéletben máig vitatott, miközben a Szovjetunió számára a felelősségre vonás a megbékélés és a bizalmi viszony feltétele volt.

Az 1947. február 10-én aláírt **párizsi békeszerződés** a fegyverszüneti feltételeket nemzetközi szerződéssé emelte. A békeszerződés megerősítette a területi veszteségeket, a jóvátételi kötelezettséget és a katonai korlátozásokat: Finnország haderejének méretét, légierőjét és haditengerészetét korlátozták, bizonyos fegyverek birtoklását megtiltották. Finnország nem került idegen megszállás alá, és a békeszerződés nem tette a szovjet blokk részévé, de a szuverenitás korlátozása nyilvánvaló volt. A katonai cikkelyek 1955-ig, a Szovjetunióval folytatott tárgyalások nyomán, érdemben enyhültek. A párizsi béke lehetővé tette Finnország számára az ENSZ-tagságot és a nemzetközi közösségbe való fokozatos visszailleszkedést, ugyanakkor a Szovjetunióval fenntartott különleges viszony a hidegháború egész időszakában meghatározó maradt.

18.3.2 A belpolitikai újrarendeződés és a „veszélyes évek”

A háború utáni finn belpolitikában a baloldal, különösen a kommunista párt hirtelen megerősödése átalakította a politikai mezőt. A **Finn Kommunista Párt** (*Suomen Kommunistinen Puolue*, SKP) 1944-ben legalizálták, és a baloldali szövetség, a **Finn Népi Demokratikus Unió** (*Suomen Kansan Demokraattinen Liitto*, SKDL) az 1945-ös választásokon a szavazatok közel negyedét

szerezte meg. A koalíciós kormányban a kommunista Yrjö Leino belügyminiszteri posztot kapott, ami a szovjet befolyás egyik leglátványosabb jele volt. Az 1944 és 1948 közötti időszakot a finn történetírás **„veszélyes éveknek”** (*vaaran vuodet*) nevezi. Ekkor a szovjet nyomás, a kommunista párt hatalmi törekvései és a demokratikus intézmények feszültsége különösen erős volt.

A „veszélyes évek” értékelése vitatott. Egyes történészek szerint valós lehetőség volt egy kommunista hatalomátvételre, amelyet a szovjet katonai jelenlét és a belügyminisztérium feletti kommunista ellenőrzés támogatott volna. Mások szerint a finn demokrácia intézményei elég erősek voltak, és a kommunisták hatalmi törekvései nem értek el puccskísérlet szintjét. A levéltári kutatások az 1990-es évektől részben megerősítették, hogy a szovjet vezetés aktívan támogatta a finn kommunisták befolyásának növelését, de a hatalomátvétel konkrét terve nem dokumentálható. Az 1948-as prágai kommunista hatalomátvétel feszültséget keltett Finnországban is, de a finn kommunisták 1948 tavaszán elveszítették a belügyminiszteri posztot, és a közvetlen szovjet nyomás átmenetileg csökkent.

A belpolitikai stabilitás megszilárdulásában döntő szerepe volt **Juho Kusti Paasikivi** elnöknek (1946–1956). Paasikivi, aki korábban miniszterelnökként, majd elnökként a szovjet kapcsolatok építését szorgalmazta, a belpolitikában a kommunisták kiszorítását a parlamentáris demokrácia keretein belül érte el. A szociáldemokraták és az agrárpárt együttműködése, valamint a kommunista befolyás fokozatos csökkenése biztosította, hogy Finnország nem csúszott át szovjet típusú diktatúrába. A „veszélyes évek” lezárulta után a finn politikai rendszer konszolidálódott, és a szovjet kapcsolatok intézményesülése új szakaszba lépett.

18.3.3 A barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés

Finnország és a Szovjetunió 1948. április 6-án írta alá a **barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést** (finnül *sopimus ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta*, gyakran **YYA-szerződés** néven emlegetik). A szerződés a következő évtizedek finn külpolitikájának alapdokumentumává vált. Finnország kötelezte magát arra, hogy megvédi területét Németország vagy szövetségesei támadásával szemben, és ha szükséges, szovjet segítséget kér, de csak a két fél közötti konzultációt követően. A szerződés nem tette Finnországot a szovjet katonai szövetségi rendszer tagjává, és nem írta elő automatikus szovjet beavatkozást, de különleges biztonsági kötődést hozott létre. A Szovjetunió számára a szerződés garantálta, hogy Finnország területét nem használják fel a Szovjetunió elleni támadásra, míg Finnország számára a szovjet biztonsági érdekek elismerése a függetlenség megőrzésének ára volt.

A YYA-szerződés a **Paasikivi–Kekkonen-vonal** (*Paasikiven–Kekkosen linja*) elnevezésű külpolitikai stratégia alapját képezte. Ennek lényege a Szovjetunióval fenntartott bizalmi viszony, a szovjet biztonsági érdekek figyelembevétele, valamint a katonai szövetségektől való tartózkodás volt. Paasikivi után **Urho Kekkonen** elnök (1956–1982) vitte tovább ezt a politikát, és hosszú elnöksége alatt a szovjet kapcsolatok ápolása a finn külpolitika középpontjában maradt. A szerződést 1955-ben, 1970-ben és 1983-ban meghosszabbították, és csak 1992-ben mondta fel Finnország, a Szovjetunió felbomlása után.

A YYA-szerződés gyakorlati működése nem volt feszültségmentes. A szovjet fél többször hivatkozott a konzultációs mechanizmusra, amikor a nemzetközi helyzetet fenyegetőnek ítélte. A leghíresebb ilyen eset az **1961-es noottiválság**: a Szovjetunió 1961. október 30-án jegyzéket küldött Finnországnak, amelyben a nyugatnémet fenyegetésre hivatkozva katonai konzultációt kezdeményezett. Kekkonen elnök lemondatta a kormányt, majd Hruscsovval tárgyalt, és a válság novemberben elcsitult. A noottiválság rámutatott a szovjet nyomásgyakorlás lehetőségére, és megerősítette Kekkonen belpolitikai pozícióját. A válság értelmezése a finn történetírásban

vitatott: egyesek szerint a Szovjetunió Kekkonen újraválasztását akarta biztosítani, mások szerint a valódi biztonsági aggodalom vezérelte.

18.3.4 A „finnlandizáció” fogalma és a finn külpolitika

A **finnlandizáció** kifejezést a nyugati, elsősorban nyugatnémet politikai közbeszéd az 1960-as évek végétől használta annak leírására, ahogy egy kisebb, demokratikus ország kénytelen figyelembe venni egy szomszédos nagyhatalom biztonsági érdekeit, és ennek érdekében korlátozza saját külpolitikai mozgásterét, esetenként belpolitikai döntéseit is. A fogalom pejoratív felhangot hordozott: a finnlandizációt a hidegháborús Nyugat-Európában a szovjet befolyásnak való behódolás egyik lehetséges útjaként értelmezték. Finnországban a hivatalos diskurzus elutasította a kifejezést, és inkább **„aktív, semleges külpolitikáról”** beszélt. A finn nyelvű kritikai irodalomban a **suomettuminen** (szó szerint „finnesedés”) vált használatossá, amely részben a finnlandizáció finn megfelelőjének tekinthető.

A finnlandizáció fogalmának tudományos értékelése nem egységes. Egyes kutatók szerint Finnország a szovjet szomszédság kényszerítő körülményei között sikeresen megőrizte szuverenitását, demokráciáját és piacgazdaságát, ami a hidegháborús Európában ritka teljesítmény volt. E felfogás szerint a szovjet biztonsági érdekek elismerése racionális alkalmazkodás volt, nem pedig megadás. Mások szerint a finnlandizáció ténylegesen korlátozta a demokráciát: a média öncenzúrát gyakorolt bizonyos szovjetellenes témákban, politikusok a szovjet kapcsolatokra hivatkozva erősítették pozíciójukat, és a szovjet nagykövetség befolyása a belpolitikában időnként kézzelfogható volt. A „Moszkva-kártya” kifejezés arra utalt, hogy finn politikai szereplők a szovjet kapcsolatokra hivatkozva szereztek előnyt. Az 1968-as prágai invázió után a finn vezetés rendkívül óvatosan fogalmazott, és a csehszlovákiai események nyílt elítélése elmaradt.

A finnlandizáció jelensége nemcsak külpolitikai, hanem kulturális és társadalmi dimenziókat is magában foglalt. A szovjet irodalom, film és művészet bemutatása a hivatalos kulturális kapcsolatok része volt, ugyanakkor a szovjet rendszer kritikája a nyilvános térben korlátozott maradt. A hidegháború utáni levéltári kutatások részben megerősítették, hogy a szovjet befolyás mélyebb volt, mint a korabeli finn hivatalos diskurzus elismerte. A finnlandizáció fogalma ezért a finn emlékezetpolitikában is vitatott: egyesek a túlélés sikertörténetét, mások a demokráciadeficit időszakát látják benne.

18.3.5 Gazdasági modernizáció és a jóléti állam

A háború utáni Finnország gazdasági fejlődése figyelemre méltó volt. A **jóvátétel** teljesítése kényszerítő erővel hatott az iparosodásra: Finnországnak gépeket, hajókat, kábeleket és más ipari termékeket kellett szállítania a Szovjetunióba, ami új ipari kapacitások kiépítését tette szükségessé. A jóvátétel 1952-re befejeződött, de az újonnan létrehozott iparágak, például a hajógyártás és a gépipar, tartósan megmaradtak. A Szovjetunióval folytatott kereskedelem a hidegháború alatt a finn külkereskedelem jelentős hányadát tette ki; a Szovjetunió olajat, nyersanyagokat szállított, Finnország pedig ipari termékeket, hajókat és fogyasztási cikkeket exportált. A szovjet piac az 1970-es években a finn kivitel nagyjából 15–25 százalékát vehette fel, de ez az arány időszakonként változott, és a becslések forrásonként eltérhetnek.

A nyugati export, különösen az erdőipari termékek, a papír és a cellulóz, szintén meghatározó volt. Finnország a háború előtt is erdőipari nagyhatalomnak számított, de a jóvátétel és a nyugati kereslet együttesen gyors növekedést indított el. Az 1950-es és 1960-as években a finn gazdaság éves növekedési üteme magas volt, és a foglalkoztatási szerkezet gyorsan átalakult: a mezőgazdaságban dolgozók aránya csökkent, az iparban és a szolgáltatásokban dolgozóké nőtt. Az 1960-as években nagy kivándorlási hullám indult Svédországba, ahol a finnországinál magasabb

bérek és jobb munkalehetőségek vonzották a munkavállalókat. A kivándorlás csúcspontján évente több tízezer finn hagyta el az országot, és a Svédországba irányuló migráció összességében több százezer embert érintett; a pontos számok becslések.

A jóléti állam kiépítése a skandináv modellhez hasonló irányt követett, bár Finnországban a folyamat később indult, és a juttatási szintek sokáig alacsonyabbak maradtak, mint a szomszédos Svédországban. Az 1956-os **nemzeti nyugdíjtörvény** (*kansaneläkelaki*) egységes nyugdíjrendszert hozott létre, az 1963-as **egészségbiztosítási törvény** (*sairausvakuutuslaki*) kiterjesztette az egészségügyi ellátást, az 1968-as **alapfokú oktatási reform** pedig egységes, kilencosztályos alapiskolát (*peruskoulu*) vezetett be. Az 1960-as évek végétől a munkaadók, a szakszervezetek és az állam közötti **jövedelempolitikai megállapodások** (*tulopoliittinen kokonaisratkaisu*) stabilizálták a munkaerőpiacot, és hozzájárultak a bérek, az adók és a szociális juttatások összehangolásához. A finn jóléti állam a hidegháború végére a szociális kiadások és a közszolgáltatások tekintetében közelített a skandináv átlaghoz, bár a rendszer fenntarthatósága az 1980-as évektől kezdve ismétlődő viták tárgya volt.

A gazdasági modernizáció nem volt feszültségek nélküli. Az 1973-as olajválság és a szovjet kereskedelem lassulása az 1970-es években visszafogta a növekedést. Az 1980-as években a pénzpiaci dereguláció és a hitelbőség ingatlan- és fogyasztási boomhoz vezetett, amely a következő évtizedben súlyos bank- és gazdasági válságot idézett elő. A válság azonban már a hidegháború utáni időszakhoz tartozik, és a Az EU-csatlakozás, a NATO és a jelenkor alfejezetben tárgyalandó.

18.3.6 A hidegháborús enyhülés és a helsinki záróokmány

Finnország a hidegháború alatt fokozatosan bekapcsolódott a nemzetközi együttműködésbe, miközben a katonai szövetségektől való tartózkodás elvét megőrizte. 1955-ben az ország csatlakozott az ENSZ-hez és az Északi Tanácshoz (*Nordic Council*), ami a nordizmus intézményesülésének része volt. Finnország 1961-ben társult tagként csatlakozott az Európai Szabadkereskedelmi Társuláshoz (EFTA), 1973-ban szabadkereskedelmi megállapodást kötött az Európai Gazdasági Közösséggel, 1986-ban pedig az EFTA teljes jogú tagja lett. A nyugati gazdasági integráció a szovjet kapcsolatok fenntartása mellett zajlott, ami a finn külpolitika kétpólusú jellegét mutatta.

Az 1975-ös **helsinki záróokmány** aláírása Finnország számára különleges presztízst jelentett. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (EBESZ) csúcstalálkozója a hidegháborús enyhülés egyik csúcspontja volt, és Finnország házigazdaként a két tömb közötti párbeszéd előmozdítójaként léphetett fel. A záróokmány megerősítette az európai határok sérthetetlenségét, és az emberi jogi kötelezettségeket is rögzítette. A szovjet vezetés számára a határok elismerése volt a fő nyereség, de a dokumentum emberi jogi passzusai hosszú távon a szovjet rendszer belső kritikájának hivatkozási alapjává váltak. Finnország számára a helsinki folyamat lehetőséget adott arra, hogy aktív, semleges külpolitikáját a nemzetközi színtéren is megjelenítse, ugyanakkor a szovjet emberi jogi mozgalmak erősödése feszültséget okozott a finn–szovjet kapcsolatokban. A finn kormányzat óvatosan kezelte az emberi jogi kérdéseket, mivel a szovjet fél érzékenyen reagált a belügyeibe való beavatkozás látszatára.

18.3.7 A Szovjetunió összeomlása és a finnlandizáció vége

A Szovjetunió 1991-es felbomlása alapvetően megváltoztatta Finnország helyzetét. A hidegháború végével megszűnt az a kényszer, amely a finn külpolitikát a szovjet biztonsági érdekek figyelembevételére szorította. Finnország 1992-ben felmondta a YYA-szerződést, és új, európai orientációjú külpolitikát kezdett. Az 1995-ös EU-csatlakozás a gazdasági és politikai integráció

irányába tett döntő lépés volt, amelyet a Az EU-csatlakozás, a NATO és a jelenkor alfejezet tárgyal részletesen.

A hidegháború utáni finn történeti vita a finnlandizáció jelenségét újraértékelte. A szovjet levéltárak részleges megnyitása lehetővé tette a szovjet befolyás mélységének pontosabb vizsgálatát. A kutatások megerősítették, hogy a szovjet vezetés aktívan figyelemmel kísérte a finn belpolitikát, és időnként beavatkozott a politikai folyamatokba. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy Finnország demokratikus intézményei és a finn vezetés manőverezési képessége jelentős mértékben korlátozta a szovjet befolyást. A „suomettuminen" kifejezés a finn közbeszédben a hidegháború utáni önvizsgálat részévé vált, és a finnlandizáció fogalma körüli vita a mai napig nem zárult le. A finn történetírásban és emlékezetpolitikában egyaránt jelen van a kérdés: a hidegháborús Finnország sikeres túlélő volt-e, vagy a szovjet nyomásnak való behódolás áldozata?

18.3.8 Források és bizonytalanságok

A finnlandizáció és a háború utáni Finnország történetének vizsgálata elsődleges és másodlagos források széles körére támaszkodik. Elsődleges forrásként szolgálnak a párizsi békeszerződés szövege, a YYA-szerződés, a finn kormányzati iratok, a szovjet diplomáciai levelezés, valamint Paasikivi és Kekkonen naplói, amelyek részben publikálva vannak. A szovjet levéltárak egyes állagai a hidegháború után hozzáférhetővé váltak, de a teljes anyag nem kutatható, és a finn oldali források szelektívek lehetnek. A gazdasági adatok a hidegháborús statisztikai rendszerek miatt bizonytalanok: a szovjet kereskedelem aránya, a jóvátétel pontos értéke és a kivándorlás mértéke becslések, amelyek forrásonként eltérhetnek.

Különösen bizonytalan a szovjet befolyás mélységének értékelése. Az öncenzúra, a politikai nyomásgyakorlás és a „Moszkva-kártya" jelensége nehezen mérhető, és a kortárs visszaemlékezések, valamint a hivatalos dokumentumok közötti eltérések gyakoriak. A „finnlandizáció" kifejezés maga sem semleges: használata politikai állásfoglalást tükrözhet, és a fogalom értékelése a finn és a nemzetközi történetírásban vitatott. A „veszélyes évek" kommunista hatalomátvételi veszélyéről szóló állítások levéltári bizonyítékok hiányában részben hipotézisek. A háborús bűnperek jogi megítélése szintén emlékezetpolitikai vita tárgya, amelyben a jogtörténeti és a politikai szempontok ütköznek.

18.3.9 Rövid összefoglaló

- Finnország a második világháború után vereséget szenvedett, de megőrizte függetlenségét, demokráciáját és piacgazdaságát.
- Az 1947-es párizsi békeszerződés területi veszteségeket, jóvátételt és katonai korlátozásokat írt elő, de Finnország nem került szovjet megszállás alá.
- Az 1948-as YYA-szerződés különleges biztonsági viszonyt hozott létre a Szovjetunióval, amely a Paasikivi–Kekkonen-vonal alapjává vált.
- A „finnlandizáció" nyugati fogalma a szovjet befolyásnak való alkalmazkodást jelölte, de a jelenség értékelése a mai napig vitatott.
- Finnország gazdasága a jóvátétel és a szovjet kereskedelem, valamint a nyugati export együttes hatására gyorsan iparosodott és modernizálódott.
- A jóléti állam kiépítése a skandináv modellhez hasonló irányt követett, de később indult és alacsonyabb szinten maradt.
- Finnország az 1975-ös helsinki záróokmány aláírásával a hidegháborús enyhülés egyik kulcsszereplőjévé vált.
- A Szovjetunió 1991-es felbomlása lezárta a finnlandizáció korszakát, és új európai orientációt tett lehetővé.

18.3.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen területi, gazdasági és katonai következményekkel járt az 1947-es párizsi békeszerződés Finnország számára?
2. Hogyan működött az 1948-as YYA-szerződés, és miért volt kulcsfontosságú a Paasikivi–Kekkonen-vonal szempontjából?
3. Mit jelent a „finnlandizáció” fogalma, és miért vitatott a használata a finn és a nemzetközi történetírásban?
4. Milyen gazdasági tényezők hajtották Finnország háború utáni modernizációját, és hogyan kapcsolódott a jóvátétel az iparosodáshoz?
5. Milyen szerepet játszott Finnország az 1975-ös helsinki záróokmány elfogadásában, és milyen következményei voltak ennek a finn–szovjet kapcsolatokra?

18.4 Az EU-csatlakozás, a NATO és a jelenkor

Finnország 1995-ös európai uniós csatlakozása és 2023-as NATO-tagsága nem csupán két intézményi döntés, hanem a hidegháborús finnlandizáció (suomettuminen) utáni kül-, biztonság- és gazdaságpolitikai pálya átfogó újrarendezése. Az A háború utáni Finnország és a finnlandizáció című alfejezetben bemutatott kényszerpálya felbomlása után Finnország a nyugati integrációban keresett egyszerre gazdasági modernizációt és biztonsági garanciát. A jelen alfejezet az 1990-es évek eleji gazdasági válságtól a 2026-os lezárásig követi végig ezt az utat, különös tekintettel az euróövezeti tagságra, a katonai el nem kötelezettség megszűnésére és a jelenkori társadalmi, gazdasági és éghajlati kihívásokra.

18.4.1 A hidegháború vége és az új integrációs stratégia

Finnország a hidegháború évtizedeiben a Szovjetunióval kötött 1948-as barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés keretei között őrizte meg demokratikus politikai rendszerét és piacgazdaságát, ugyanakkor kül- és biztonságpolitikájában a nyugati integrációtól tartózkodni kényszerült. A Szovjetunió 1991-es felbomlása után ez a külső korlát megszűnt, de a finn gazdaság mély válságba került. A korábbi bilaterális kereskedelem összeomlása, a keleti exportpiac elvesztése és a bankszektor túlfűtöttsége együttesen a második világháború utáni időszak legsúlyosabb recessziójához vezetett; a finn Statisztikai Hivatal (Tilastokeskus) adatai szerint a munkanélküliségi ráta 1993–1994-ben 16% fölé emelkedett (a pontos csúcsérték becslésenként kissé eltér).

Ebben a helyzetben a finn politikai elit a nyugati integráció felé fordult. Finnország 1992-ben kérte az Európai Közösség (EK) tagságát, miután az Európai Gazdasági Térség (EGT) tárgyalásain már részt vett. A tagsági kérelem hátterében nem csupán a gazdasági kényszer állt, hanem a biztonságpolitikai érdek is: a finn döntéshozók az EK-tagságot a nyugati intézményi hálózathoz való kapcsolódás egyik formájának tekintették, anélkül hogy a katonai el nem kötelezettséget azonnal feladták volna. A hivatalos finn álláspont továbbra is a katonai szövetségen kívüliség volt, de a gazdasági integrációt összeegyeztethetőnek tartották ezzel a hagyománnyal.

18.4.2 Az 1994-es népszavazás és az 1995-ös EU-csatlakozás

A finn EU-tagságról 1994. október 16-án tartottak népszavazást. A finn Igazságügyi Minisztérium (Oikeusministeriö) hivatalos eredményei szerint a szavazók 56,9%-a támogatta, 43,1%-a ellenezte a csatlakozást, 70,8%-os részvétel mellett. A támogatottság területileg egyenlőtlen volt: a nagyobb

városokban és a déli, iparosodott régiókban magasabb, a keleti és északi vidéki területeken alacsonyabb arányt mutatott. A vita egyik törésvonala a mezőgazdaság volt, mivel a finn agrártermelők a közös agrárpolitika hatásaitól tartottak; másik eleme a nemzeti szuverenitás, illetve a hagyományos semlegesség értelmezése volt.

Finnország 1995. január 1-jén az **Európai Unió** (European Union, EU) tagjává vált, Ausztriával és Svédországgal együtt. A tagság nem jelentette automatikusan a közös valuta bevezetését, de Finnország az 1990-es évek második felében elkötelezte magát az euróövezethez való csatlakozás mellett, és 1999. január 1-jétől az **euró** (euro) vált a finn számlapénz rendszerének alapjává. 2002. január 1-jén az eurókészpénz bevezetésével Finnország az egyetlen északi ország lett, amely a közös valutát használja; Dánia és Svédország kívül maradt az euróövezeten. Az euró bevezetése a finn gazdaságpolitikában a stabilitás és a nyugati integráció szimbólumává vált, bár a későbbi évtizedekben a közös monetáris politika finn szempontú előnyei és hátrányai ismétlődő vita tárgyát képezték.

18.4.3 Finnország az Európai Unióban: euró, alkotmányreform és keleti kapcsolatok

Az EU-tagság első évtizedében a finn belpolitikát a parlamentarizmus erősödése jellemezte. A 2000. március 1-jén hatályba lépett új alkotmány (Suomen perustuslaki) jelentősen csökkentette a köztársasági elnök kül- és belpolitikai jogköreit, és a kormányzati felelősséget a miniszterelnök és a parlament felé helyezte. A korábbi, Kekkonen-korszakban megszilárdult erős elnöki szerep ezzel véget ért. A reform összhangban állt azzal, hogy az EU-tagság miatt a külpolitikai döntések egy része a kormányzati és uniós intézményi szintre került.

Az 1995-ös választások után **Paavo Lipponen** szociáldemokrata miniszterelnök (Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, SDP) vezetett széles koalíciót, amelyet a finn sajtóban „szivárványkormánynak” (sateenkaarihallitus) neveztek, mert a baloldaltól a jobboldalig több pártot foglalt magában. Ebben az időszakban a kormány a gazdasági stabilizációt, az EU-integráció elmélyítését és a jóléti állam fenntartását együttesen kezelte. A finn gazdaság a 2000-es évek elején az elektronikai ipar, elsősorban a **Nokia** mobiltelefon-üzletága révén dinamikusan növekedett, és Finnország az EU egyik innovációs mintájává vált.

Finnország keleti kapcsolatait az EU-tagság nem szüntette meg, de átalakította. A finn-orosz viszony a hidegháború után is pragmatikus maradt, a határ menti együttműködés és az energiaimport fontos eleme volt. Ugyanakkor az EU közös kül- és biztonságpolitikájában Finnország a balti-tengeri régió stabilitását hangsúlyozta, és a 2004-es EU-bővítés során a balti államok uniós tagságát támogatta. Finnország számára a balti térség biztonsága nem csupán külpolitikai kérdés, hanem a saját északi határ és a tengeri útvonalak védelmének része is volt.

18.4.4 Gazdasági átalakulás és a jóléti állam kihívásai 2000–2022

A 2008-as pénzügyi válság Európa-szerte megtörte a növekedést, Finnországban azonban a hatás a 2010-es évek elején a Nokia mobiltelefon-üzletágának gyors összeomlásával együtt jelentkezett. A Nokia mobiltelefon-részlegének 2014-es eladása a Microsoftnak nem csupán a finn technológiai ipar presztízsét érintette, hanem a foglalkoztatást és a regionális gazdaságot is. A finn Statisztikai Hivatal adatai szerint a gazdasági növekedés a 2010-es évek nagy részében lassú vagy stagnáló volt, a munkanélküliség a válság előtti szint fölé emelkedett, a fiatalok körében pedig tartósan magasabb maradt.

A jóléti állam fenntarthatósága ebben az időszakban került a politikai viták középpontjába. Finnország a 20. század második felében univerzális társadalombiztosítást, ingyenes oktatást és erős egészségügyi rendszert épített ki, de az öregedő társadalom, a csökkenő termékenység és

a munkaerőpiaci változások nyomást gyakoroltak a közkiadásokra. A 2010-es évek kormányai reformokat kíséreltek meg, köztük a szociális és egészségügyi szolgáltatások regionális átszervezését (sote-reform, finnül sote-uudistus), amelyet hosszú politikai viták után a 2020-as évek elején hajtottak végre. A finn oktatási rendszer, amely a 2000-es évek PISA-felmérésein kiemelkedő eredményeket ért el, a 2010-es években visszaesést mutatott, ami további vitákat váltott ki a jóléti modell minőségéről és fenntarthatóságáról.

A 2015-ös menekültválság új törésvonalat hozott a finn belpolitikába. A finn Bevándorlási Hivatal (Maahanmuuttovirasto) adatai szerint 2015-ben 32 ezer menedékkérő érkezett Finnországba, ami a lakosság arányában az egyik legmagasabb volt az északi országok között. A bevándorlás kérdése megerősítette a **Perussuomalaiset** (finnül: Perussuomalaiset, magyarul gyakran Alapfinnek) nevű pártot, amelyet a politikatudományi elemzések gyakran jobboldali populista pártként sorolnak be, és amely a bevándorlás szigorítását, a nemzeti szuverenitás védelmét és az EU-val szembeni szkepticizmust hirdette. A párt 2011-ben tört a finn pártrendszer főáramába, 2015-ben a választások második legnagyobb pártja lett, és kormánykoalícióba is belépett. A párt később szakadáson ment keresztül, de a 2020-as években ismét meghatározó politikai erővé vált.

18.4.5 A biztonságpolitikai fordulat: a 2014-es krími annexiótól a 2022-es NATO-kérelemig

Finnország katonai el nem kötelezettsége a hidegháború után is fennmaradt, bár az ország 1994-ben csatlakozott a NATO **Partnerség a békéért** (Partnership for Peace, PfP) programjához, és 1997 óta részt vett az EU közös kül- és biztonságpolitikájának válságkezelési műveleteiben. A 2014-es orosz annexió a Krímben és a kelet-ukrajnai harcok fokozatosan növelték a finn biztonságpolitikai vitákat, de a NATO-tagság támogatottsága a finn közvéleményben 2022 elejéig alacsony, 20–30% körüli maradt a közvélemény-kutatások szerint (a különböző kutatások módszertana eltérő, ezért a pontos arány bizonytalan).

A 2022. február 24-i orosz invázió Ukrajna ellen alapvetően megváltoztatta ezt a helyzetet. A finn közvélemény-kutatások a NATO-tagság támogatottságának gyors emelkedését mutatták, és a finn politikai pártok többsége néhány hét alatt a csatlakozás mellett foglalt állást. 2022. május 18-án Finnország és Svédország hivatalosan benyújtotta NATO-tagsági kérelmét. Finnország esetében ez a döntés a korábbi finnlandizációs örökség és a katonai el nem kötelezettség egyértelmű megszűnését jelentette. A finn orosz kapcsolatok gyorsan lehűltek: a finn kormány felfüggesztette a magas szintű kapcsolatokat, korlátozta a vízumok kiadását, és a keleti határon a biztonsági helyzet romlott.

18.4.6 A 2023-as NATO-csatlakozás és a jelenkori Finnország

A NATO-csatlakozási jegyzőkönyv aláírása után a tagállami ratifikáció folyamata hónapokig tartott; Finnország esetében a folyamat 2023 tavaszán zárult le. A finn parlament elfogadta a csatlakozást, és az utolsó tagállami ratifikációt követően 2023. április 4-én Finnország a NATO 31. tagjává vált. Svédország 2024-ben csatlakozott, ami az északi régió biztonságpolitikai képét gyökeresen átalakította. A finn NATO-tagság nem csupán a kollektív védelmi garancia megszerzését jelentette, hanem a finn védelmi politika átfogó újrarendezését is: Finnország fenntartotta az általános hadkötelezettséget és a nagy tartalékos erőt, de a szövetségi tervezésbe való bekapcsolódás új követelményeket támasztott. A finn védelmi kiadások a 2020-as években emelkedtek, és a NATO 2%-os GDP-arányos irányértékét elérő vagy meghaladó szintre törekedett (a pontos arány évenként változik, ezért ellenőrizendő).

A jelenkori Finnország belpolitikájában a NATO-csatlakozás konszenzusos döntésnek bizonyult, de a gazdaságpolitikai, társadalmi és regionális törésvonalak továbbra is élesek. A 2023. évi

parlamenti választásokon a **Nemzeti Koalíció** (Kansallinen Kokoomus) végzett az élen, a Perussuomalaiset a második, a Szociáldemokrata Párt a harmadik helyen. A választások után **Petteri Orpo** (Nemzeti Koalíció) alakított jobbközép koalíciót, amelyben a Perussuomalaiset, a **Svéd Néppárt** (Svenska folkpartiet i Finland / Suomen ruotsalainen kansanpuolue) és a **Kereszténydemokraták** (Suomen Kristillisdemokraatit) vettek részt. A kormány programja a költségvetési kiigazítást, a bevándorlás szigorítását és a munkaerőpiaci reformokat helyezte előtérbe. 2024-ben **Alexander Stubb** (Nemzeti Koalíció) nyerte az elnökválasztást, ami a finn intézményi rendszerben a kül- és biztonságpolitikai folytonosságot erősítette. A 2026-os lezárásig a kormány intézkedései folyamatban vannak, és a hosszú távú hatásukról még nem lehet megbízható ítéletet alkotni.

A keleti határ biztonsága a jelenkori Finnország egyik legfontosabb kérdésévé vált. 2023 őszén a finn hatóságok fokozatosan lezárták a délkeleti határátkelőket, majd 2023. november végén az egész keleti határt, arra hivatkozva, hogy Oroszország szervezett migrációt irányít a finn határra. Az intézkedés a hibrid fenyegetések kezelésének eszközeként értelmezhető, de egyúttal jelentős hatással van a finn-orosz határ menti érintkezésre és a nemzetközi védelemhez való hozzáférésre. A finn határőrség (Rajavartiolaitos) és a kormány kommunikációja szerint a helyzet biztonsági szempontból indokolt, de emberi jogi szervezetek és jogászok vitatják az intézkedések arányosságát. Ez a vita a 2026-os lezáráskor is nyitott.

18.4.7 Jelenkori társadalom, gazdaság és klíma

A jelenkori Finnország társadalmi szerkezete a 20. század közepéhez képest jelentősen átalakult. A lakosság lélekszáma a 2020-as évek elején 5,5 milliót kissé meghaladó volt (a finn Statisztikai Hivatal 2023-as adata szerint, a pontosság az évközi becsléseknél kissé eltér). A termékenység az 1990-es évek óta csökken, és a 2010-es évek végére 1,3 alá süllyedt, ami az öregedő társadalom és a munkaerőhiány problémáját erősíti. A bevándorlás a 2010-es évek közepe óta nőtt, de a külföldön született lakosság aránya – a finn Statisztikai Hivatal adatai szerint – a 2020-as évek elején 8–9% körül mozgott (a pontosság a definíciótól függ). A bevándorló közösségek összetétele változatos: a legnagyobb csoportok a szomszédos országokból, a balti államokból, Oroszországból, a Közel-Keletről és Afrikából érkeztek.

A finn nyelvi és etnikai sokszínűség intézményes keretei a jelenkorban is érvényesülnek. A finn alkotmány 17. §-a a finn és a svéd nyelv nemzeti nyelvi státuszát rögzíti, a finnországi svédek kisebbségi jogait a Svéd Néppárt és a nyelvi törvény védi. A számi őslakos népek jogai a 20. század utolsó évtizedeitől bővültek, és a számi önkormányzati szerv (Saamelaiskäräjät) részt vesz a nyelvi és kulturális kérdésekben. A kisebbségi és nyelvi kérdések azonban időnként feszültségeket okoznak, például a svéd nyelv kötelező oktatása vagy a számi földjogok körül. A jelenkori finn társadalom a jóléti állam, a nyelvi jogok és a bevándorlás integrációja között egyensúlyoz.

A finn gazdaság a 2020-as években az erdőiparra, a technológiai iparra, a gépgyártásra és a szolgáltatásokra épül. A Nokia hálózati berendezések üzletága továbbra is jelentős, de a finn gazdaság már nem egyetlen vállalattól függ. Az energiaátmenetben Finnország a nukleáris energia, a bioenergia és a szélenergia kombinációjára támaszkodik; a 2020-as években új nukleáris kapacitás is üzembe lépett, bár a pontos projektek időzítése forrásonként eltérő. Finnország az Európai Unió éghajlat-politikájában ambiciózus célt tűzött ki: a kormány 2035-re karbonsemlegességet vállalt, ami a tagállamok között az egyik legkorábbi célkitűzés. A klímapolitika azonban vitákat ébreszt a vidéki foglalkoztatás, az erdőgazdálkodás és az energiaárak kérdésében.

18.4.8 Források és bizonytalanságok

A jelen alfejezet elsősorban hivatalos finn dokumentumokra, uniós és NATO-forrásokra, valamint statisztikai hivatali adatokra támaszkodik. Az 1994-es népszavazás eredménye a finn Igazságügyi Minisztérium hivatalos választási adatain, az EU-csatlakozás a csatlakozási szerződésen, a NATO-csatlakozás a csatlakozási jegyzőkönyvön és a finn kormány közleményein alapul. A gazdasági és demográfiai adatok a finn Statisztikai Hivatal (Tilastokeskus) és a finn Bevándorlási Hivatal (Maahanmuuttovirasto) kiadványaiból származnak; a pontos értékek az évközi becslések és a módszertani definíciók miatt változhatnak.

A 2020-as évek eseményei még nem tekinthetők lezárt történeti folyamatnak. A NATO-csatlakozás hosszú távú hatása, a keleti határ lezárásának társadalmi következményei és a 2023 utáni kormányzati intézkedések értékelése szakmai vita tárgya. A közvélemény-kutatási adatok módszertana kutatóintézetenként eltér, ezért a támogatottsági arányok összehasonlításakor óvatosságra van szükség. Emlékezetpolitikai szempontból a NATO-tagságot egyes értelmezések a finnlandizáció végleges lezárásaként, mások a semlegesség hagyományának megszakadásaként értékelik; a finn-orosz kapcsolatok múltjának megítélése a jelenkori vitákban is szerepet játszik.

18.4.9 Rövid összefoglaló

- Finnország a Szovjetunió felbomlása és az 1990-es évek eleji gazdasági válság után a nyugati integráció felé fordult, 1992-ben kérte az EK-tagságot, és 1994. október 16-án a szavazók 56,9%-a támogatta a csatlakozást.
- Finnország 1995. január 1-jén az EU tagja lett, 1999-től az euróövezet, 2002-től az eurókészpénz használója; ezzel az egyetlen északi ország, amely a közös valutát bevezette.
- A 2000-es évek elején a Nokia vezette elektronikai ipar dinamikus növekedést hozott, de a 2008-as válság és a Nokia mobiltelefon-üzletágának összeomlása után a gazdaság stagnált, és a jóléti állam fenntarthatósága politikai vitává vált.
- A 2015-ös menekültválság megerősítette a Perussuomalaiset bevándorláskritikus, EU-szkeptikus pártot, és a bevándorlás a finn belpolitika egyik központi törésvonalává vált.
- A 2022-es orosz invázió Ukrajna ellen gyorsan megváltoztatta a finn közvéleményt; Finnország 2022. május 18-án kérte a NATO-tagságot, és 2023. április 4-én csatlakozott a szövetséghez.
- A jelenkori Finnország fenntartja az általános hadkötelezettséget, a keleti határt 2023-ban biztonsági okokból lezárta, és a NATO-tagság mellett a 2035-ös karbonsemlegességi célt is kitűzte.
- A 2023 utáni jobbközép kormány a költségvetési kiigazításra és a bevándorlás szigorítására helyezte a hangsúlyt, de a hosszú távú hatások 2026-os lezáráskor még nem ítélhetők meg.

18.4.10 Önellenőrző kérdések

- Milyen gazdasági és biztonságpolitikai okok magyarázzák Finnország 1995-ös EU-csatlakozását, és milyen területi törésvonalak mutatkoztak az 1994-es népszavazáson?
- Miért választotta Finnország az euró bevezetését, és milyen érvek szólnak e döntés mellett és ellen a finn gazdaság szempontjából?
- Hogyan változott meg a finn NATO-tagság támogatottsága a 2022-es orosz invázió után, és milyen tényezők vezettek a 2023-as csatlakozáshoz?
- Milyen folytonosságok és törések figyelhetők meg a finnlandizáció, a katonai el nem kötelezettség és a NATO-tagság között a finn biztonságpolitikában?
- Milyen demográfiai, társadalmi és éghajlati kihívások befolyásolják a finn jóléti állam fenntarthatóságát a 2020-as években?

19 Svédország és Finnország: közös örökség és szétválás

19.1 A svéd–finn állam öröksége

Svédország és Finnország közös múltja a 19. század eleji elválás után is meghatározta mindkét állam intézményi arculatát. A **svéd–finn állam** – a történészi szóhasználatban gyakran **Svéd Birodalom** (*Sverige*, finnül *Ruotsin valtakunta*) – nem modern nemzetállam volt, hanem olyan összetett, rendi alapú birodalmi alakulat, amelyben a mai Finnország területét alkotó tartományok a svéd királyság szerves részeiként, de sajátos jogi, nyelvi és társadalmi helyzetben éltek. Az alfejezet azt vizsgálja, hogyan öröklődtek tovább a közös intézmények – a jogrendszer, a közigazgatás, az egyház és az oktatás – Finnországban, és hogyan vált ez az örökség a 19–20. századi nemzetépítés és emlékezetpolitika tárgyává. A fejezet a finn jelenkorról szóló alfejezet után olvasva mutatja meg, hogy a mai finn intézményrendszer számos eleme nem az 1917-es függetlenség vagy az 1809-es orosz hódítás terméke, hanem a svéd kori államépítés folytonosságát hordozza.

19.1.1 A svéd–finn állam kialakulása és intézményi keretei

A mai Finnország területének fokozatos bekebelezése a svéd királyságba a 12. századtól a 14. századig tartó folyamat volt, amelyet a források részben keresztes hadjáratként, részben világi hódításként és betelepülésként írnak le. A 13. század második felére a finn törzsi területek – a tulajdonképpeni Finnország (*Egentliga Finland*, finnül *Varsinais-Suomi*), Satakunta, Häme, később Savo és Karélia egyes részei – a svéd király fennhatósága alá kerültek. Az integráció nem jelentett egységes, központilag irányított gyarmatosítást; a svéd jelenlét elsősorban a partvidéki svéd nyelvű telepesek, a püspökségek, a várak és a királyi adminisztráció fokozatos kiépülésén alapult.

A középkori svéd királyság intézményei Finnországban is érvényesültek. A **tartományi törvények** (*landskapslagar*) – például a nyugat-finn térségben a svéd jogot követő szokásjog – a helyi bíráskodás alapját adták. Az 1362. évi királyválasztó gyűlésen a finn tartományok képviselői részt vettek, ami dokumentált jele annak, hogy a keleti tartományok a királyság rendi közösségéhez tartoztak, bár a képviselet súlya vitatott. A 15–16. században a finn területek egy része a svéd birodalmi tanácsban is helyet kapott, és a finn nemesség egy része a svéd arisztokráciához hasonló kiváltságokat élvezett.

Az intézményi kereteket a 17. században a svéd nagyhatalmi államépítés alakította át. Az **1634. évi kormányzati forma** (*1634 års regeringsform*) – amely a modern értelemben vett alkotmány egyik korai előzménye – rögzítette a központi hivatalok, a **kollégiumok** (*kollegier*) rendszerét, és meghatározta a tartományi közigazgatás szerkezetét. Ez a rendszer Finnországra is kiterjedt: a keleti tartományokat a svéd királyság szerves részeként, azonos jogállású tartományokként igazgatták. A finn területek élén a király által kinevezett **tartományi kormányzó** (*landshövding*, finnül *maaherra*) állt, aki a központi hatalmat képviselte, és alárendeltje volt a stockholmi központi hivataloknak.

A svéd–finn állam tehát jogilag egységes királyság volt, nem pedig két különálló entitás perszonáluniója. Ez a tény a későbbi emlékezetpolitikai vitákban fontos szerepet játszik: a finn nacionalista történetírás hajlamos volt a svéd uralmat idegen, gyarmati jellegű uralomként ábrázolni, míg a modern kutatás inkább azt hangsúlyozza, hogy a finn területek a svéd birodalom integráns, bár perifériku részei voltak, és a finn elit részt vett az állam irányításában. Ez utóbbi megállapítás a tudományos konszenzus része, míg a gyarmati jelleg megítélése vitatott.

19.1.2 Az 1734-es törvénykönyv mint jogi alap

A svéd–finn állam egyik legmaradandóbb intézményi öröksége az **1734. évi Svéd Birodalom Törvénye** (*Sveriges Rikes Lag*, finnül *Ruotsin valtakunnan laki*), amely a korábbi tartományi törvények és a középkori országos törvények helyébe lépett. Az egységes törvénykönyv kilenc részből állt, és szabályozta a magánjogot, a büntetőjogot, az eljárásjogot, az öröklési, a kereskedelmi és a birtokjogi viszonyokat. A törvénykönyv dokumentált tényként 1736-ban lépett hatályba, és Finnországban is érvényes volt.

Az 1808–1809. évi orosz–svéd háború után Finnország az Orosz Birodalomhoz került, de az 1809. évi **Porvoo-i országgyűlésen** (*Borgå lantdag*, finnül *Porvoon valtiopäivät*) I. Sándor cár megerősítette a finn területek korábbi törvényeit, vallását és rendi jogait. Ennek következtében az 1734-es törvénykönyv Finnországban továbbra is hatályban maradt, és egészen a 20. századi jogi reformokig a finn jogrendszer alapját képezte. Ez a folytonosság dokumentált tény, és a finn jogtörténet egyik alaptétele.

Az 1734-es törvénykönyv továbbélése nem puszta jogtechnikai érdekesség. Meghatározta a finn jogi kultúra alapelveit: a törvény előtti egyenlőség elvét (a rendi kiváltságok keretein belül), a bírói eljárás nyilvánosságát, a helyi bíráskodás szerkezetét és a tulajdonviszonyok szabályozását. A törvénykönyv egyes részeit Finnországban fokozatosan reformálták, de a szerkezeti örökség – például a polgári törvénykönyv egységes rendszere – a mai napig felismerhető. A finn jogrendszer a skandináv jogcsaládhoz tartozik, és a svéd kori jogi hagyaték ezt a besorolást alapozta meg.

Fontos azonban megjegyezni, hogy az 1734-es törvénykönyv nem volt a modern értelemben vett alkotmány; az államszervezetre vonatkozó szabályokat a kormányzati formák és a rendi országgyűlés határozatai tartalmazták. A finn jogi folytonosság így nemcsak a magánjogban, hanem a közjogi hagyományban is érvényesült: a rendi országgyűlés intézménye, az egyházi törvénykezés és a helyi önkormányzati formák mind a svéd korból eredeztethetők.

19.1.3 A közigazgatási hagyomány továbbélése

A svéd–finn állam közigazgatási szerkezete a 17. századi reformok óta viszonylag stabil maradt, és Finnország 1809 utáni autonóm nagyhercegségként is megőrizte alapvonásait. A központi kormányzás Finnországban a **Szenátus** (*Senaten*, finnül *Senaatti*) révén működött, amely a svéd kori birodalmi tanács és a kollégiumok egyes funkcióit ötvözte. A Szenátus gazdasági és igazságügyi osztályra tagolódott, és a svéd kori hivatali gyakorlatot követte: írásbeli ügyintézés, hierarchikus döntéshozatal, a svéd nyelv használata a belső adminisztrációban. Ez a folytonosság dokumentált tény, és a finn közigazgatás-történet egyik alappillére.

A megyei szintű igazgatás is svéd mintát követett. A **läänit** (svédül *län*, magyarul általában megye) a 17. század óta a központi hatalom területi egységei voltak, élükön a kormányzóval (*maaherra*). Az 1809 utáni Finn Nagyhercegségben ez a szerkezet változatlanul fennmaradt, és a kormányzók a cári főkormányzó alárendeltségében, de a svéd kori hivatali rend szerint működtek. A megyei közigazgatás továbbélése a 20. század végéig meghatározta a finn területi igazgatást, és a svédországi megyerendszerrel párhuzamosan fejlődött.

A helyi szintű közigazgatásban a svéd kori **egyházközség** (*socken*, finnül *pitäjä*) kettős – egyházi és világi – funkciója érvényesült. Az egyházközségi gyűlés (*sockenstämma*, finnül *pitäjänkokous*) a helyi közösség önigazgatásának alapintézménye volt: döntött a szegényellátásról, az utakról, a templom fenntartásáról, és nyilvántartotta a lakosságot. Ez a rendszer a svéd korból származik, és az 1865. évi finnországi helyi önkormányzati reform (*kommunalförordning*) csak részben alakította át, amikor a világi községi önkormányzatot elválasztotta az egyházi szervezettől. A reform maga is svéd minta alapján készült, így a helyi önkormányzatiság svéd gyökerei többszörösen tovább éltek.

A hivatali írásbeliség és az anyakönyvezés svéd kori gyakorlata szintén folytonosságot mutat. A 17. század végétől a lutheránus egyház anyakönyvei név szerint rögzítették a születéseket, házasságokat és halálozásokat, ami a svéd–finn állam egyik legkorábbi, viszonylag megbízható népesség-nyilvántartási rendszere volt. Ez a forrásanyag ma a történeti demográfia alapját adja, és dokumentált tény, hogy Finnországban az anyakönyvezés svéd mintára, a 1686. évi egyházi törvény előírásai szerint honosodott meg. A névhasználat, a hivatali formulák és a közigazgatási eljárásrend svéd gyökerei a 19. század második felében sem tűntek el, amikor a finn nyelv fokozatosan behatolt a hivatali életbe.

19.1.4 Az egyház és az oktatás folytonossága

A svéd–finn állam egyik legmélyebb intézményi öröksége a lutheránus egyház szervezeti és kulturális folytonossága. A reformáció a 16. században svéd királyi irányítás alatt zajlott le, és Finnországban is a svéd egyházi rend érvényesült. Az **1686. évi egyházi törvény** (*1686 års kyrkolag*) egységesítette az egyházkormányzást, elrendelte a népoktatást, a konfirmációt és a háztartásonkénti katekizmusvizsgálatokat. Ez a rendszer Finnországban is működött, és a finn lakosság írni-olvasni tudásának alapját vetette meg. A dokumentált tények szerint a 18–19. századi Finnországban a lutheránus egyház anyakönyvei és a konfirmációs jegyzőkönyvek széles körű írástudást mutatnak, ami a svéd kori oktatási rendszer eredménye.

A svéd kori egyházszervezet – a **turku-i érsekség** (*Åbo ärkestift*, finnül *Turun arkkihiippakunta*) és a többi püspökség – az 1809 utáni Finn Nagyhercegségben is fennmaradt. Az egyház továbbra is lutheránus államegyház maradt, és a cári kormányzat – részben a svéd kori jogfolytonosság tiszteletben tartása miatt – nem kísérelte meg az ortodoxia erőszakos terjesztését. Az 1869. évi finn egyházi törvény modernizálta az egyházkormányzást, de a svéd kori egyházi rend alapelvei – a püspöki szervezet, a gyülekezeti önkormányzat, az anyakönyvezés – megmaradtak.

Az oktatás terén a svéd kori örökség különösen jelentős. Az **1640-ben alapított Turku Akadémia** (*Åbo Akademi*, később Helsinki Egyetem) a birodalom keleti felének tudományos központja volt, és svéd nyelvű oktatást folytatott. Az egyetem az 1809 utáni Finn Nagyhercegségben is működött, 1828-tól Helsinkiben, és a finn nemzeti ébredés számos vezetője itt tanult. A svéd kori népoktatási rendszer, amely a konfirmációra való felkészítésen alapult, a 19. századi finn iskolarendszer kiépülésének is alapját adta. A finn nyelvű oktatás fokozatos térnyerése ellenére a svéd nyelvű iskolahálózat és a felsőoktatás svéd intézményei – például az 1918-ban alapított **Åbo Akademi** egyetem – a mai napig őrzik a svéd kori örökséget.

19.1.5 A svéd nyelv és a kétnyelvűség intézményesülése

A svéd–finn állam egyik leginkább vitatott öröksége a svéd nyelv helyzete Finnországban. A középkortól a 19. századig a svéd volt a hivatalos adminisztráció, a jogszolgáltatás és a felsőoktatás nyelve a finn területeken. A finn nyelvű írásbeliség a reformáció korában, **Mikael Agricola** püspök munkássága nyomán (1540–1550-es évek) indult meg, de a finn nyelv a hivatalos életben csak fokozatosan, a 19. század második felétől nyert teret. Az 1863. évi nyelvi rendelet

(*språkreskriptet*) II. Sándor cár alatt kimondta, hogy a finn nyelv húsz éven belül egyenjogúvá válik a svéddel a hivatalos ügyintézésben, de a gyakorlati átmenet lassú volt.

A svéd nyelvű lakosság – a **finnországi svédek** (*finlandssvenskar*, finnül *suomenruotsalaiset*) – a svéd kori betelepülés és a nyelvváltás következtében alakult ki. A svéd–finn állam idején a svéd nyelv nem csupán egy etnikai csoport nyelve volt, hanem a társadalmi mobilitás és a hivatali karrier eszköze is: a finn anyanyelvű elit jelentős része svéd nyelvűvé vált, miközben a vidéki finn lakosság megőrizte nyelvét. Ez a nyelvi hierarchia a 19. századi finn nacionalizmus egyik fő támadáspontja lett, és a svéd kori örökség megítélését mindmáig befolyásolja.

A független Finnország alkotmánya 1919-ben a finnt és a svédet egyaránt nemzeti nyelvvé nyilvánította, és a későbbi nyelvtörvények – legutóbb 2004-ben – biztosítják a svéd nyelvű szolgáltatásokat, iskolákat és kulturális intézményeket. Ez a kétnyelvűség a svéd–finn állam örökségének intézményesült formája, ugyanakkor emlékezetpolitikai viták tárgya is. A finnországi svédek magukat őshonos kisebbségként, a svéd kori folytonosság hordozóiként határozzák meg, míg a finn nacionalista diskurzus egy része a svéd nyelv kiváltságait a történelmi elnyomás maradványának tekinti. A nyelvi kérdés tehát nem csupán jogi, hanem identitáspolitikai ügy is.

19.1.6 A közös örökség értelmezési vitái

A svéd–finn állam örökségének megítélése a 19. század óta erősen átpolitizált. A finn nemzeti ébredés korszakában – különösen **Johan Vilhelm Snellman** és a fennomán mozgalom hatására – a svéd uralmat gyakran „700 éves idegen uralomként” ábrázolták, amely elnyomta a finn nyelvet és kultúrát. Ez az értelmezés a korabeli nemzetépítés szükségleteit szolgálta, és emlékezetpolitikai állításként értékelhető, nem pedig tényszerű történeti leírásként. A 20. századi finn történetírás egy része árnyaltabb képet rajzolt: a svéd korszakot a modernizáció, a jogbiztonság és az európai intézményi integráció időszakaként is értékelte, amelyben a finn területek nem gyarmatként, hanem a birodalom szerves részeként működtek.

A mai tudományos konszenzus szerint a svéd–finn állam nem volt etnikailag egységes nemzetállam, és a finn területek jogi helyzete sem volt azonos a gyarmati területekével. A finn lakosság a rendi országgyűlésben korlátozott képviselettel rendelkezett, a finn nemesség és papság részt vett a birodalmi politikában, és a finn nyelvű írásbeliség a reformáció óta folyamatosan fejlődött. Ugyanakkor vitatott, hogy a svéd nyelvű elit dominanciája mennyire zárta ki a finn anyanyelvű lakosságot a hatalomból, és hogy a svéd kori intézmények mennyire szolgálták a finn társadalom érdekeit. A finnországi svédek történeti emlékezete ezzel szemben a közös állam pozitív örökségét hangsúlyozza, és a svéd kori intézményeket a finnországi svéd identitás alapjának tekinti.

Az emlékezetpolitikai vitákban gyakran összekeveredik a dokumentált tény és a politikai értelmezés. Dokumentált tény például, hogy az 1734-es törvénykönyv Finnországban hatályban volt, és hogy a svéd nyelv a hivatalos adminisztráció nyelve volt. Az azonban már értelmezés kérdése, hogy ez utóbbi „elnyomásnak” vagy a korabeli birodalmi rend természetes velejárójának tekintendő-e. A könyv olvasójának ezért érdemes különbséget tennie a jogi folytonosság tényei és a nemzeti narratívák között, amelyek a múltat saját jelenkori céljaik szerint formálják.

A svéd–finn állam öröksége tehát nem egyszerűen intézményi folytonosság, hanem élő, vitatott emlékezeti mező is. Finnországban a svéd kori intézmények – a törvénykönyv, a közigazgatási szerkezet, az egyház, az oktatás és a kétnyelvűség – a mai napig meghatározzák az állam működését, miközben a nemzeti emlékezet különbözőképpen viszonyul ehhez a közös múlthoz. Svédországban a finn örökség inkább a bevándorló finn kisebbség és a közös északi együttműködés keretében jelenik meg, de a svéd–finn állam története a svéd nemzeti identitás számára is fontos,

hiszen a nagyhatalmi korszak emlékezete részben éppen a keleti tartományok elvesztésének traumájához kapcsolódik.

19.1.7 Források és bizonytalanságok

A svéd–finn állam intézményi örökségének vizsgálata elsősorban elsődleges jogforrásokra támaszkodik: az **1634. évi kormányzati formára**, az **1734. évi Svéd Birodalom Törvényére**, az **1686. évi egyházi törvényre**, valamint az 1809. évi porvoo-i esküre és az 1863. évi nyelvi rendre. Ezek szövege fennmaradt, és a jogtörténeti kutatás alapját adják. A közigazgatási gyakorlat rekonstruálásához a megyei és egyházközségi levéltárak, anyakönyvek és bírósági jegyzőkönyvek szolgálnak elsődleges forrásul. A nyelvi viszonyokra vonatkozó adatok részben becslések, mivel a 18. század előtti anyanyelvi statisztikák hiányosak; a svéd nyelvű lakosság arányát a korai újkorban csak közvetett forrásokból lehet valószínűsíteni.

A tudományos konszenzus szerint a svéd–finn állam jogilag egységes királyság volt, és a finn területek a birodalom szerves részeit képezték. Vitatott azonban a svéd uralom társadalmi és kulturális hatása: egyes kutatók a modernizáció és a jogbiztonság szempontjából pozitívan értékelik, mások a finn nyelvű lakosság hátrányos helyzetét és a svéd nyelvű elit dominanciáját hangsúlyozzák. A „gyarmati” jelleg megítélése nem tekinthető lezárt tudományos kérdésnek, és a finnországi svéd közösség történeti szerepének értelmezése is erősen függ a kutató identitáspolitikai nézőpontjától.

Az emlékezetpolitikai állítások – például a „700 éves idegen uralom” tézise – a 19. századi nemzeti narratíva termékei, és nem feleltethetők meg a mai történeti kutatás ténymegállapításainak. A finn és svéd történetírás egyaránt reflektál erre a kérdésre, de a nemzeti múzeumok és évfordulós megemlékezések gyakran leegyszerűsítő képet közvetítenek. A források bizonytalansága különösen a középkori integráció korai szakaszára vonatkozik: a 12–13. századi eseményekről csak szórványos írásos említések és régészeti leletek állnak rendelkezésre, így a svéd hódítás pontos kronológiája és jellege részben vitatott.

19.1.8 Rövid összefoglaló

- A svéd–finn állam a svéd királyság keleti tartományait foglalta magában; Finnország a birodalom szerves, bár perifériku s része volt, nem pedig különálló gyarmat.
- Az intézményi kereteket az 1634. évi kormányzati forma, a központi kollégiumok és a tartományi kormányzók rendszere határozta meg, amely Finnországban is érvényesült.
- Az 1734. évi Svéd Birodalom Törvénye egységes jogrendet teremtett, és Finnországban 1809 után is hatályban maradt, megalapozva a finn jogrendszer skandináv jellegét.
- A közigazgatási hagyomány – a megyei rendszer, a helyi egyházközségi önigazgatás és az anyakönyvezés – svéd mintára épült, és a Finn Nagyhercegségben is tovább élt.
- A lutheránus egyház szervezete, a népoktatás és a Turku Akadémia a svéd kori intézményi örökség folytonosságát hordozták, és a finn írástudás alapját adták.
- A svéd nyelv hivatali dominanciája a 19. századig fennmaradt; a finn nyelv egyenjogúsítása fokozatosan, az 1863. évi nyelvi rendelet nyomán haladt előre, és a mai kétnyelvűség a svéd kori örökség intézményesült formája.
- A svéd–finn állam megítélése erősen vitatott: a finn nacionalista narratíva idegen uralomként, a modern kutatás integráns birodalmi részként értékeli; a „gyarmati” jelleg tudományos vitatéma.
- Az emlékezetpolitikai állításokat – például a „700 éves idegen uralom” tézisét – meg kell különböztetni a dokumentált tényektől, mint amilyen a jogfolytonosság és az intézményi továbbélés.

19.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi és közigazgatási intézmények öröklődtek tovább a svéd–finn államból Finnországba 1809 után, és melyek voltak ezek legfontosabb elemei?
2. Miért tekinthető az 1734-es törvénykönyv a finn jogrendszer egyik legmaradandóbb svéd kori örökségének, és hogyan hatott a jogi kultúrára?
3. Hogyan értékelhető a svéd uralom jellege Finnországban: milyen érvek szólnak az integráció, és milyenek a gyarmati elnyomás mellett? Melyik álláspont tekinthető tudományos konszenzusnak, és mi vitatott?
4. Mi a különbség a svéd–finn állam intézményi folytonosságának dokumentált tényei és a finn nacionalista emlékezetpolitika állításai között?
5. Milyen szerepet játszott a lutheránus egyház és a népoktatás a svéd kori Finnországban, és hogyan hatott ez a mai finn társadalomra?

19.2 A nyelvi és kulturális kapcsolatok

A svéd és a finn nyelvű lakosság viszonya a mai Finnország és Svédország területén hosszú időn át nem két külön állam közötti kapcsolat volt, hanem egyetlen politikai közösségen belüli nyelvi és társadalmi hierarchia. A 19. század előtt a mai Finnország területe a Svéd Királyság szerves része volt, ahol a svéd nyelv az adminisztráció, az oktatás és a magasabb társadalmi állású rétegek nyelveként működött, míg a finn nyelvű többség elsősorban a mindennapi élet, a paraszti munka és a helyi közösségek nyelvét használta. Ez az aszimmetrikus nyelvi rend azonban nem jelentette azt, hogy a finn nyelvű lakosság ne lett volna a régió demográfiai többsége; a nyelvi hierarchia és a társadalmi hierarchia részben egybeesett, részben azonban bonyolultabb volt annál, mint amit a későbbi nemzeti narratívák sugallnak. A h072 alfejezet bemutatta, hogy a svéd–finn állam közös intézményei hogyan alakultak ki; ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, mi történt a nyelvi és kulturális kapcsolatokkal a birodalmi keret felbomlása után, és hogyan vált a finnországi svéd nyelvű lakosság egy önálló, jogilag elismert nyelvi csoporttá, miközben Finnországból jelentős finn nyelvű kivándorlás indult Svédországba.

19.2.1 A svéd nyelvű Finnország gyökerei a középkortól a 19. századig

A svéd nyelvű lakosság jelenléte a mai Finnország területén a középkori svéd expanzióhoz köthető. A 12–13. századtól kezdve a Svéd Királyság fokozatosan terjesztette ki fennhatóságát a mai Finnország délnyugati és déli partvidékére, a mai Turku (svédül Åbo) környéki területekre, valamint a tengerparti sávokra. A betelepülők egy része svéd nyelvű paraszt, halász és kereskedő volt, akik elsősorban a part menti régiókban telepedtek le; a belső területeken továbbra is a finn nyelvű lakosság maradt meghatározó. A régészeti és nyelvtörténeti kutatások arra utalnak, hogy a svéd nyelvű településterület a középkorban és a kora újkorban elsősorban a délnyugati partvidékre, a Nyland (finnül Uusimaa), Egentliga Finland (finnül Varsinais-Suomi), Åland és a Pohjanmaa (svédül Österbotten) part menti sávjaira terjedt ki. A svéd nyelvű lakosság aránya a mai Finnország területén a 18. században – a megbízható népszámlálások hiánya miatt – csak becsülhető; a leggyakrabban idézett becslések 15–20 százalék körülire teszik a svéd nyelvűek arányát a 18. század végén, de ezek az adatok nem pontos méréseken alapulnak.

A nyelvi viszonyokat a Svéd Királyságban nem a modern értelemben vett „kisebbségi jogok” szabályozták. A svéd volt a birodalom adminisztratív, jogi és egyházi nyelve, és ez a gyakorlat a finn nyelvű területekre is kiterjedt. A helyi közigazgatás, a bíróságok és a lutheránus egyház iratait svédül vezették, a felsőbb iskolák és az egyetem (az 1640-ben alapított turkui akadémia) oktatási nyelve szintén svéd volt. A finn nyelvű lakosság számára ez azt jelentette, hogy a

hivatalos ügyintézéshez, a jogi eljárásokhoz és a magasabb iskolázottsághoz svéd nyelvtudásra volt szükség. Ugyanakkor a finn nyelv nem volt teljesen kiszorítva a közéletből: a lutheránus egyház a 16. századi reformáció óta használta a finn nyelvet a hitéletben, és a 17–18. században finn nyelvű vallási irodalom, katekizmusok és énekeskönyvek is megjelentek. Az 1686-os egyházi törvény előírta a nép anyanyelvén való hitoktatást, ami a finn nyelvű lakosság számára bizonyos fokú nyelvi elismerést jelentett, de ez nem terjedt ki a világi közigazgatásra.

A nyelvi hierarchia tehát nem volt teljes: a svéd nyelvűek a közigazgatásban, a kereskedelemben és a felsőbb társadalmi rétegekben felülreprezentáltak voltak, de a finn nyelvű parasztság sem volt nyelvileg homogén, és a svéd nyelvű lakosság egy része is paraszti sorban élt. A mai értelemben vett „finnországi svéd” identitás a 19. század előtt nem létezett; a svéd nyelvű lakosok elsősorban a Svéd Királyság alattvalóinak tekintették magukat, és nyelvük a birodalmi elit nyelvével azonosult. A finn nyelvű lakosság identitása is elsősorban lokális és rendi keretekben szerveződött, nem pedig modern nemzeti kategóriákban.

19.2.2 Az 1809-es elszakadás és a nyelvi viszonyok átrendeződése

A finn területek 1809-ben, a napóleoni háborúk és 1809 eredményeként az Orosz Birodalomhoz kerültek, és Finn Nagyhercegség néven széles körű autonómiát kaptak. Az uralkodóváltás nem hozott azonnali nyelvi fordulatot: a svéd nyelv maradt a nagyhercegség közigazgatásának, igazságszolgáltatásának és oktatásának nyelve, mivel a hatalomátvétel során az orosz cári kormányzat megerősítette a korábbi svéd törvényeket és intézményeket. A svéd nyelvű elit így megőrizte pozícióit, és a finn nyelvű lakosság továbbra is alárendelt nyelvi helyzetben maradt. Az 1809-es Porvoo-i országgyűlésen (finnül Porvoon maapäivät, svédül Borgå lantdag) a rendek hűséget fogadtak I. Sándor cárnak, aki ígéretet tett a korábbi törvények és kiváltságok fenntartására; ez a gyakorlatban a svéd nyelvű intézményrendszer folytonosságát jelentette.

A 19. század első felében a svéd nyelvű elit körében fokozatosan kialakult egy sajátos helyzet: a finn területek immár nem a Svéd Királyság részei voltak, hanem egy orosz nagyhercegség, amelyben a svéd nyelv továbbra is privilegizált helyzetben maradt, de a svédországi svéd nyelvű lakossággal való politikai kapcsolat megszakadt. Ez a helyzet teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a helyi svéd nyelvű lakosság önálló regionális identitást alakítson ki, amelyet később finnországi svédnek (svédül finlandssvensk, finnül suomenruotsalainen) neveztek. Az elnevezés azt jelzi, hogy a csoport nem egyszerűen „svéd kisebbség” Finnországban, hanem olyan nyelvi közösség, amelynek történelmi gyökerei a Svéd Királyság finnországi területeire nyúlnak vissza, és amelynek identitása a 19. században fokozatosan elkülönült mind a svédországi svédektől, mind a finn nyelvű lakosságtól.

19.2.3 A finn nemzeti ébredés és a nyelvi küzdelem

A 19. század közepétől a finn nyelvű értelmiség körében kibontakozott a finn nemzeti mozgalom, amelynek egyik központi követelése a finn nyelv hivatalossá tétele és a finn nyelvű oktatás, irodalom és tudomány fejlesztése volt. A mozgalom tagjait fennománoknak (svédül fennomaner, finnül fennomaanit) nevezték. A fennománok nem feltétlenül svédellenesek voltak; sokan közülük maguk is svéd nyelvű családból származtak, és a svéd nyelvet a műveltség és a közigazgatás nyelvének tekintették, de úgy vélték, hogy a finn nyelvű többségnek jogot kell kapnia saját nyelvének használatához a közéletben. A fennomán mozgalom egyik jelmondata – amelyet gyakran Johan Vilhelm Snellman filozófusnak és államférfinak tulajdonítanak – így hangzott: „Nem vagyunk svédek, oroszok nem akarunk lenni, legyünk finnek.” Ez a mondás azonban inkább a mozgalom későbbi emlékezetében vált szállóigévé, mintsem egyetlen dokumentált forrásban rögzített szövegként; kezelése ezért vitatott.

A fennomán mozgalommal szemben a svéd nyelvű elit egy része a svéd nyelv és a svéd kulturális örökség védelmét tűzte zászlajára; ezt az irányzatot svekománnak (svédül svekomaner, finnül svekomaanit) nevezték. A svekománok attól tartottak, hogy a finn nyelv hivatalossá tétele a svéd nyelvű lakosság jogainak csorbulásához vezet, és a finnországi svéd kulturális hagyományok elvesztését eredményezi. A két mozgalom közötti vita a 19. század második felében nyelvi küzdelemként (svédül språkstriden, finnül kielitaistelu) vonult be a finn történeti emlékezetbe. A küzdelem nem csupán nyelvi kérdés volt, hanem a társadalmi hatalom és a politikai befolyás megoszlásáról is szólt: a svéd nyelvű elit hagyományosan a közigazgatás, az egyetem és a gazdasági élet vezető pozícióit foglalta el, míg a finn nyelvű mozgalom a többségi nyelvű lakosság felemelkedését követelte.

A nyelvi küzdelem egyik legfontosabb jogi eredménye az 1863-as nyelvrendelet volt, amelyet II. Sándor cár adott ki. A rendelet kimondta, hogy a finn nyelv a hivatalos ügyintézésben a svéd nyelvvel egyenjogúvá válik, de az átmenetre húsz évet biztosítottak; a gyakorlatban a finn nyelv teljes hivatalos egyenjogúsága csak 1902-re valósult meg. Az 1863-as rendeletet gyakran a finn nyelv emancipációjának fordulópontjaként értékelik, de a történeti kutatás arra is felhívja a figyelmet, hogy a rendelet elsősorban a bíróságok és a közigazgatás nyelvhasználatára vonatkozott, és nem tette a finn nyelvet az oktatás és a tudomány nyelvévé. A finn nyelvű oktatás kiépítése, a finn nyelvű sajtó és irodalom fejlődése, valamint a finn nyelvű tudományos élet megteremtése ettől független, hosszabb folyamat volt.

19.2.4 A független Finnország nyelvi berendezkedése

Finnország 1917-es függetlenné válása után az új állam alkotmányos keretei között kellett rendezni a nyelvi kérdést. Az 1919-es alkotmány Finnországot két nemzeti nyelvű államként határozta meg: a finn és a svéd egyaránt a köztársaság nemzeti nyelve lett. Az 1922-es nyelvtörvény ezt az elvet bontotta ki, és szabályozta a két nyelv használatát az állami és önkormányzati közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és az oktatásban. A törvény szerint azok a települések, ahol a nyelvi kisebbség aránya meghalad egy meghatározott küszöböt, kétnyelvű közigazgatást kötelesek fenntartani; azok a települések, ahol a svéd nyelvű lakosság aránya egészen alacsony, egynyelvű finn közigazgatást tarthatnak fenn. Ez a szabályozás a finnországi svédek számára biztosította a nyelvi jogok intézményes védelmét, de a gyakorlatban a kétnyelvűség megvalósulása településenként változó volt.

A független Finnországban a finnországi svédek aránya a 20. század folyamán folyamatosan csökkent. Míg a 19. század végén a becslések szerint a lakosság mintegy 12–14 százaléka volt svéd anyanyelvű, addig a 2000-es évekre ez az arány 5–6 százalékra csökkent. A csökkenés okai között szerepel a finn nyelvű lakosság magasabb termékenysége, a finn nyelvű betelepülés a hagyományosan svéd nyelvű területekre, valamint a vegyes házasságokban a finn nyelvű identitás gyakoribb választása. Fontos azonban megjegyezni, hogy a nyelvi önbesorolás a népszámlálásokban és népesség-nyilvántartásokban önbevalláson alapul, így a statisztikák nem feltétlenül tükrözik pontosan a tényleges nyelvi kompetenciákat vagy a többnyelvű identitásokat.

A finnországi svédek politikai képviseletét 1906 óta a **Svéd Néppárt** (svédül Svenska folkpartiet, finnül Ruotsalainen kansanpuolue, rövidítve SFP) látja el. A párt a finnországi svéd nyelvű lakosság érdekeit képviseli, de a 20. század második felétől gyakran részt vett finn koalíciós kormányokban is, így szerepe nem korlátozódott pusztán nyelvi érdekvédelemre. A párt támogatottsága nagyjából a svéd nyelvű lakosság arányával esik egybe, de a választási rendszer sajátosságai miatt a parlamentben valamivel nagyobb súllyal rendelkezik, mint amit a nyelvi arányok indokolnának.

19.2.5 Åland különleges státusza

A finnországi svéd nyelvű területek közül kiemelkedik **Åland** (finnül Ahvenanmaa), a svéd nyelvű szigetcsoport, amely a 20. század elején különleges autonómiát kapott. Åland története jól mutatja, hogy a nyelvi és kulturális kapcsolatok nem választhatók el a geopolitikai feszültségektől. A szigetek lakossága svéd nyelvű volt, és a 19. században a Svéd Királysághoz fűződő kulturális kötődések erősek maradtak. Amikor Finnország 1917-ben függetlenné vált, az ålandi lakosság egy része Svédországhoz való csatlakozást követelt; a vita a Népszövetség elé került, amely 1921-ben úgy döntött, hogy a szigetek Finnországhoz tartoznak, de széles körű autonómiát kapnak, és svéd nyelvük hivatalos nyelv marad. Az ålandi autonómia biztosítja, hogy a szigetek egynyelvű svéd közigazgatással rendelkeznek, és a finn állam nem köteles finn nyelvű szolgáltatásokat nyújtani ott. Åland emellett demilitarizált terület, ami azt jelenti, hogy a szigeteken nincs katonai jelenlét. Az ålandi autonómia a finnországi svéd nyelvű lakosság jogainak egyik legteljesebb formája, de egyben azt is mutatja, hogy a nyelvi kérdés soha nem pusztán kulturális ügy, hanem mindig összefonódik az állami szuverenitás és a nemzetközi jog kérdéseivel.

19.2.6 A svédországi finnek: a másik irányú kapcsolat

A svéd–finn nyelvi kapcsolatok nem egyirányúak. A második világháború után, különösen az 1960-as és 1970-es években, Finnországból jelentős számú finn nyelvű munkavállaló vándorolt Svédországba, elsősorban az ipari munkaerő iránti kereslet miatt. A migráció csúcspontján, az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején évente több ezer finn állampolgár telepedett le Svédországban. A svédországi finn nyelvű lakosságot svédül **sverigefinnar** (finnül ruotsinsuomalaiset) néven emlegetik; becslések szerint a 2000-es évekre a svédországi finn hátterű lakosság száma – beleértve a második és harmadik generációt is – 400–700 ezer főre tehető, de ez a szám nem pontos, mivel a svéd népszámlálások nem kérdeznek etnikai vagy nyelvi hovatartozásról. A svédországi finnek jogi helyzetét a 2000-es évek elején rendezték: Svédország 2000-ben hivatalos kisebbségi nyelvként ismerte el a finnt, ami a finn nyelvű oktatás, a média és a közigazgatási nyelvhasználat bizonyos jogait biztosítja a hagyományosan finn nyelvű területeken, elsősorban a Tornio-völgyben és a nagyvárosi régiókban.

A svédországi finn közösség helyzete sok szempontból tükörképe a finnországi svédekének. Míg a finnországi svédek egy történelmileg privilegizált nyelvi csoportból váltak jogilag védett kisebbséggé, addig a svédországi finnek elsősorban munkavállalóként érkeztek, és integrációjuk, nyelvi jogaik elismerése hosszabb ideig váratott magára. A két csoport tapasztalatai közötti aszimmetria fontos eleme a svéd–finn kapcsolatoknak, és arra figyelmeztet, hogy a nyelvi jogok nem egyszerűen a kétnyelvűség formális biztosításán múlnak, hanem a társadalmi presztízsen, a gazdasági helyzeten és a politikai érdekérvényesítő képességen is.

19.2.7 Kulturális kapcsolatok és közös intézmények

A nyelvi kapcsolatok mellett a svéd–finn kulturális kapcsolatok széles intézményi hálózaton alapulnak. A 19. századi nemzeti ébredés irodalmi és művészeti termése gyakran kétnyelvű volt: a finn nemzeti eposz, a **Kalevala** Elias Lönnrot gyűjtése nyomán jelent meg, de Lönnrot maga is svéd nyelvű családból származott, és munkássága a finn nyelvű néphagyomány és a svéd nyelvű tudományos kultúra találkozásából nőtt ki. A finn nemzeti költő, Johan Ludvig Runeberg svédül írt, de művei – például a finn himnuszként ismert „Vårt land” (finnül „Maamme”) – a finn nemzeti identitás szimbolikus alapjává váltak. Ez a kettősség jól mutatja, hogy a 19. századi finn nemzeti kultúra nem a finn nyelvű és svéd nyelvű hagyományok éles szétválasztásából született, hanem a kettő közötti folyamatos kölcsönhatásból.

A 20. században a finn és svéd nyelvű kultúrák közötti együttműködés intézményesült. A finnországi svédek saját oktatási és kulturális intézményrendszert tartanak fenn: svéd nyelvű általános és középiskolák, a **Åbo Akademi** nevű, 1918-ban alapított svéd nyelvű egyetem Turkuban, valamint svéd nyelvű színházak, folyóiratok és rádió- és televízióműsorok. Ezek az intézmények nem csupán a finnországi svéd nyelvű lakosság igényeit szolgálják, hanem a finn és svéd nyelvű kultúrák közötti közvetítést is ellátják. A finnországi svéd irodalom, például Tove Jansson mumin-történetei, világszerte ismertté vált, és a finn kultúra részének tekintik, függetlenül attól, hogy svéd nyelven íródott.

A két ország közötti kulturális együttműködést a Nordic Council és a nordizmus intézményei is elősegítik. A finn és svéd nyelvű lakosság közötti kapcsolatokat nem csupán a két állam közötti diplomácia, hanem az északi országok közötti szoros kulturális és oktatási együttműködés is erősíti. A finnországi svéd nyelvű intézmények gyakran ápolnak szoros kapcsolatot svédországi partnereikkel, ami a nyelvi közösség transznacionális jellegét mutatja. Ugyanakkor a finnországi svédek identitásának fontos eleme, hogy nem egyszerűen „svédek Finnországban”, hanem olyan csoport, amelynek saját története, intézményei és kulturális öröksége van, és amely lojális a finn államhoz.

19.2.8 Nyelvpolitikai viták a jelenkorban

A finnországi svéd nyelvű lakosság jogai és a kötelező svéd nyelv oktatása a mai Finnországban is vitatott kérdés. A finnországi oktatási rendszerben a finn nyelvű tanulók számára kötelező a svéd nyelv tanulása, míg a svéd nyelvű tanulók számára kötelező a finn nyelv tanulása. Ezt a rendszert a finn köznyelvben gyakran **pakkoruotsi** (magyarul: „kötelező svéd”) néven emlegetik, és a finn nyelvű lakosság egy része felesleges tehernek tartja, mivel Svédországban a finn nyelv tanulása nem kötelező. A vita a 2000-es években időről időre fellángol a finn belpolitikában, és a finnországi svédek jogainak védelme, valamint a finn nyelvű többség oktatási terheinek csökkentése közötti feszültséget tükrözi. A finnországi svédek szervezetei és a Svéd Néppárt ellenzik a kötelező svéd nyelv oktatásának eltörlését, mivel az szerintük a kétnyelvűség intézményes alapjait gyengítené; a finn nacionalista és populista csoportok viszont a kötelező svéd oktatás megszüntetését követelik. A vita nem pusztán nyelvi kérdés, hanem a finn nemzeti identitás és a svéd nyelvű örökség viszonyáról szóló emlékezetpolitikai álláspontok ütközése is.

19.2.9 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet megállapításai elsősorban nyelvtörténeti kutatásokra, jogszabályszövegekre, népszámlálási és népesség-nyilvántartási adatokra, valamint a finn és svéd nyelvű történetírásra támaszkodnak. A középkori és kora újkori nyelvi viszonyokról alkotott kép jelentős részben régészeti leletekre, helynévtani elemzésekre és korabeli oklevelekre épül, de a svéd nyelvű betelepülés mértékéről és időbeli lefolyásáról nincsenek pontos adatok; a becslések szórása nagy. A 19. századi nyelvi statisztikák önbevalláson vagy anyanyelvi besoroláson alapulnak, és a korabeli összeírások módszertani következetlenségei miatt a számok csak hozzávetőlegesek. Az 1863-as nyelvrendelet hatásának értékelése vitatott: egyes történészek a finn nyelv emancipációjának fordulópontját látják benne, mások hangsúlyozzák, hogy a rendelet végrehajtása lassú volt, és a svéd nyelvű elit pozíciói még évtizedekig fennmaradtak. A finnországi svédek mai létszámára vonatkozó adatok szintén becslések, mivel a nyelvi hovatartozás önbevalláson alapul, és a vegyes nyelvű háztartásokban a besorolás nem egyértelmű. A „pakkoruotsi” vitában a felek által idézett érvek és statisztikák gyakran eltérő módszertanon alapulnak, ezért a vita tényállításait óvatosan kell kezelni.

19.2.10 Rövid összefoglaló

- A mai Finnország területén a svéd nyelvű lakosság a középkori svéd expanzió során telepedett le elsősorban a part menti régiókban, és a svéd nyelv a Svéd Királyság közigazgatási, jogi és oktatási nyelveként működött.
- Az 1809-es orosz hódítás után a svéd nyelvű elit megőrizte pozícióit a Finn Nagyhercegségben, de a svédországi kapcsolatok megszakadásával fokozatosan kialakult a finnországi svéd identitás.
- A 19. századi finn nemzeti ébredés (fennomán mozgalom) a finn nyelv hivatalossá tételéért küzdött, amellyel szemben a svekomán irányzat a svéd nyelvű örökséget védte; az 1863-as nyelvrendelet a finn nyelv fokozatos egyenjogúsítását írta elő.
- A független Finnország 1919-es alkotmánya két nemzeti nyelvet ismert el, az 1922-es nyelvtörvény pedig részletes nyelvi jogokat biztosított a svéd nyelvű lakosságnak, amelynek aránya a 20. században 5–6 százalékra csökkent.
- Åland szigetei 1921 óta széles körű autonómiát élveznek Finnországon belül, svéd egynyelvű közigazgatással és demilitarizált státusszal.
- A második világháború után jelentős finn nyelvű munkavállalói migráció irányult Svédországba; a svédországi finnek 2000 óta hivatalos kisebbségi nyelvi jogokkal rendelkeznek Svédországban.
- A finn és svéd nyelvű kultúrák közötti kapcsolatokat közös intézmények, kétnyelvű irodalom és az északi együttműködés erősíti; a kötelező svéd nyelv oktatása azonban a mai Finnországban is vitatott kérdés.

19.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan változott a svéd nyelvű lakosság helyzete a mai Finnország területén a Svéd Királyság, a Finn Nagyhercegség és a független Finnország időszakában?
2. Miben különbözött a fennomán és a svekomán mozgalom célja, és milyen társadalmi érdekeket képviseltek?
3. Miért tekinthető az 1863-as nyelvrendelet fordulópontnak, és milyen korlátai voltak a finn nyelv egyenjogúsításának?
4. Hasonlítsa össze a finnországi svédek és a svédországi finnek jogi helyzetét és társadalmi presztízsét a 20–21. században!
5. Milyen szerepet játszik Åland különleges státusza a svéd–finn nyelvi kapcsolatokban, és miért fontos ez a geopolitikai összefüggések megértéséhez?

19.3 A biztonságpolitikai különbségek

Svédország és Finnország biztonságpolitikai pályája hosszú időn át közös gyökerű, mégis alapvetően eltérő logikát követett. A két ország 1809-ig egyetlen államalakulat része volt, a svéd–finn állam szétesése után azonban más-más geopolitikai helyzetbe került. Svédország a 19. század eleje óta katonai konfliktusban nem vett részt, és a második világháború után a „semlegesség” vagy „szövetségmentesség” politikáját intézményesítette. Finnország ezzel szemben a második világháborúban két háborút is megvívott a Szovjetunióval, majd 1948-tól egy különleges, kölcsönös segítségnyújtási szerződés keretében kényszerült egyensúlyozni a szovjet hatalom és a nyugati demokráciák között. A hidegháború utáni időszakban mindkét ország katonailag nem elkötelezett maradt, de együttműködött a NATO-val. A 2022-es orosz–ukrán háború azonban mindkét társadalomban gyors és mély változást hozott: Finnország és Svédország néhány hónap alatt benyújtotta NATO-csatlakozási kérelmét, és eltérő ütemben, de mindkettő a szövetség tagjává

vált. E alfejezet azt vizsgálja, milyen történelmi tapasztalatok, intézményi beidegződések és belpolitikai viták magyarázzák a két ország eltérő útját, és hogyan alakult át a biztonságpolitikai identitásuk a 21. században.

19.3.1 Svéd semlegesség: a semlegesség mint történelmi és politikai konstrukció

Svédország biztonságpolitikai önképe a 19. század elején alakult ki. Az 1809-es orosz háborúban a svéd királyság elvesztette Finnországot, és ezzel a keleti nagyhatalmi expanzióval szembeni katonai opciók drámaian beszűkültek. Az 1810-es években a **Bernadotte-dinasztia** megalapítója, Jean-Baptiste Bernadotte – később XIV. Károly János király – a háborús vereség után a semlegesség és a területi status quo politikáját választotta. Az 1814-es svéd–norvég unió megteremtése után Svédország európai háborúban már nem vett részt. Ezt a tényt a svéd politikai elit idővel a nemzeti identitás részévé tette: a „fred och neutralitet” (béke és semlegesség) eszméje a 20. században a svéd külpolitika sarokköve lett. A semlegesség azonban nem egyszerűen passzív magatartás volt, hanem aktív diplomáciai és katonai felkészülést is igényelt. A két világháborúban Svédország hivatalosan semleges maradt, bár a második világháború alatt a svéd kormány gazdasági és logisztikai engedményeket tett a náci Németországnak – például a norvégiai megszálló csapatok vasúti tranzitját engedélyezte –, amit a háború utáni történetírás és emlékezetpolitika élesen vitatott. A hidegháború idején a svéd kormány a **„alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig”** (szövetségmentesség békében, semlegesség célja háborúban) formulát használta. Ez lehetővé tette, hogy Svédország ne csatlakozzon a NATO-hoz, ugyanakkor fejlett hadiiparral és erős területvédelemmel rendelkezzen. A semlegesség tehát nemcsak elvi álláspont volt, hanem a svéd társadalom széles körű, pártok feletti konszenzusán nyugvó identitásképző elem is.

A hidegháborús svéd semlegesség értelmezése a mai napig vita tárgya. A hivatalos narratíva szerint Svédország a nyugati és a keleti blokk közötti konfliktusban kívül maradt, és képes volt önálló, a nagyhatalmaktól független biztonságpolitikát folytatni. Az 1990-es években azonban részben nyilvánosságra került dokumentumokból kiderült, hogy a svéd katonai vezetés titkos együttműködést folytatott a NATO-val és az Egyesült Államokkal, például felderítési együttműködés, kommunikációs csatornák és a háború esetére szóló fogadó nemzeti támogatási tervek formájában. Ennek pontos mértéke és politikai jóváhagyása máig vitatott. A svéd semlegesség így egyszerre volt valódi politikai doktrína és rugalmasan értelmezett gyakorlat. A finn esethez képest a svéd semlegesség nem külső kényszerből, hanem önkéntes politikai döntésből fakadt, és ez a különbség hosszú távon meghatározta a két ország biztonságpolitikai kultúráját.

19.3.2 Finnország biztonságpolitikai kényszerpályája: a második világháborútól a finnlandizációig

Finnország biztonságpolitikai helyzete gyökeresen eltért a svédtől. A független Finnország 1917 decemberében jött létre, de a függetlenség első éveiben polgárháború (1918) és a Szovjetunióval való viszony bizonytalansága határozta meg a bel- és külpolitikát. A második világháborúban Finnország két fegyveres konfliktust is megvívott a Szovjetunióval: az 1939–1940-es **téli háborút**, majd az 1941–1944-es **folytatólagos háborút**. A téli háborúban Finnország megőrizte függetlenségét, de területi engedményekre kényszerült; a folytatólagos háborúban a finn hadsereg a náci Németországgal – formális szövetség nélkül – párhuzamosan harcolt a Szovjetunió ellen. Az 1944-es fegyverszünet, majd az 1947-es párizsi békeszerződés súlyos feltételeket szabott: Finnország területi veszteségeket szenvedett, jóvátételt fizetett, és hadseregének méretét korlátozták. A legfontosabb következmény azonban az 1948-ban aláírt **finn–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés** (finnül: *Ystävyys-, yhteistyö- ja*

avunantosopimus, röviden **YYA-szerződés**, svédül: *Vänskaps-, samarbets- och biståndsavtalet*) lett.

A YYA-szerződés a hidegháború finn biztonságpolitikájának alapdokumentuma volt. A szerződés előírta, hogy ha Finnországot vagy a Szovjetuniót Finnországon keresztül támadás érné, a felek katonai konzultációkat folytatnak, és szükség esetén közösen védekeznek. A finn politikai vezetés azonban igyekezett a szerződést úgy értelmezni, hogy az ne vonja be Finnországot a szovjet katonai szövetségi rendszerbe, és ne írjon elő automatikus katonai segítségnyújtást. Ennek a politikának a része volt a **„finnlandizáció"** (finnül: *suomettuminen*, svédül: *finlandisering*) fogalma, amelyet a nyugati elemzők gyakran pejoratív értelemben használtak. A finnlandizáció lényege az volt, hogy Finnország megőrizte demokratikus berendezkedését, piacgazdaságát és nyugati kulturális kapcsolatait, cserébe külpolitikájában és bizonyos belpolitikai kérdésekben önkorlátozást gyakorolt a szovjet érdekekkel szemben. Például a finn sajtó és a politikai elit kerülte a Szovjetuniót nyíltan bíráló megnyilvánulásokat, és a kormány nem csatlakozott a Marshall-tervhez. Ugyanakkor Finnország nem vált szovjet csatlós állammá, és a hidegháború során fokozatosan fejlesztette nyugati gazdasági kapcsolatait, 1973-ban pedig szabadkereskedelmi megállapodást kötött az Európai Közösségekkel. Az 1975-ös helsinki záróokmány, amelyet a finn fővárosban írtak alá, szintén jelezte Finnország különleges híd szerepét a két blokk között.

A finnlandizáció megítélése a mai napig vitatott a finn történetírásban és emlékezetpolitikában. Egyes értelmezések szerint a finn vezetés kényszerű, de sikeres reálpolitikát folytatott, amely megvédte az ország függetlenségét és demokratikus intézményeit. Mások szerint a szovjet befolyás túlzott volt, és a politikai önkorlátozás sértette a szólásszabadságot és a demokratikus nyilvánosságot. A vitában fontos szerepet játszik az, hogy a hidegháború idején a finn kormányzat egyes döntései – például a szovjet disszidensek kiadatása vagy a NATO-tagsággal kapcsolatos nyilvános vita elfojtása – ma már emberi jogi és alkotmányos szempontból is kritikával illethetők. A finn biztonságpolitikai identitás így a második világháború után nem a semlegesség elvi választásán, hanem a külső kényszer és a belső önkorlátozás kényes egyensúlyán alapult.

19.3.3 A hidegháború utáni átmenet: katonailag nem elkötelezett, de együttműködő államok

A Szovjetunió 1991-es felbomlása és a hidegháború vége alapvetően átrajzolta mindkét ország biztonságpolitikai lehetőségeit. Finnország 1992 januárjában Oroszországgal új, a katonai kötelezettségeket már nem tartalmazó szomszédsági szerződést írt alá, amely felváltotta a YYA-szerződést. Ezzel a finn külpolitika formálisan is megszabadult a szovjet kényszerpályától. Svédországban a hidegháború utáni kormányok a semlegesség fogalmát fokozatosan **„militär alliansfrihet"** (katonai szövetségmentesség) kifejezéssel váltották fel, jelezve, hogy az ország nem kötelezte el magát semmilyen katonai szövetség mellett, de a semlegesség háború esetén már nem automatikus doktrína. Mindkét ország 1994-ben csatlakozott a NATO **Partnerség a békéért** (PfP) programjához, amely lehetővé tette a katonai együttműködést, közös gyakorlatokat és a békefenntartó missziókban való részvételt anélkül, hogy a tagállamokra vonatkozó kölcsönös védelmi kötelezettséget vállaltak volna. 1995-ben Finnország és Svédország egyszerre csatlakozott az Európai Unióhoz, ami a biztonságpolitikai együttműködés új, elsősorban civil és gazdasági dimenzióját nyitotta meg. A két ország 2008-ban csatlakozott az EU védelmi együttműködéséhez, és részt vett a NATO vezette missziókban is, például Afganisztánban. A hidegháború utáni két évtizedben tehát mindkét ország úgy alakította biztonságpolitikáját, hogy megőrizte katonai szövetségmentességét, de szorosan együttműködött mind a NATO-val, mind az EU-val. A különbség elsősorban a történelmi tapasztalatban és a társadalmi vitákban mutatkozott.

Svédországban a NATO-csatlakozás kérdése a 2000-es évek elejétől kezdve fokozatosan bekerült a politikai napirendre, de a pártok többsége – különösen a szociáldemokraták és a környezetvédők

– sokáig elutasította a tagságot. A svéd közvélemény a hidegháború utáni időszakban többségében ellenezte a NATO-csatlakozást, és a semlegesség hagyománya erős érzelmi alapot adott az elutasításnak. Finnországban a NATO-kérdés hasonlóan megosztotta a közvéleményt, de a finn politikai elit a hidegháború tapasztalatai miatt óvatosabb volt: a NATO-csatlakozást sokan a szovjet/orosz viszony újabb feszültségének kockázataként értelmezték, és a finn társadalom egy része a finnlandizáció öröksége miatt eleve gyanakvással tekintett a katonai szövetségekre. Ugyanakkor Finnország a hidegháború utáni időszakban is fenntartotta a nagy létszámú tartalékos hadsereget és a területvédelmi rendszert, míg Svédország a hidegháború után jelentősen csökkentette védelmi kiadásait és a hadsereg létszámát. E különbség a későbbi válságok idején fontos szerepet játszott.

19.3.4 A 2014-es és a 2022-es fordulópontok

A 2014-es orosz agresszió Ukrajna ellen – a Krím annexiója és a kelet-ukrajnai konfliktus – mindkét országban a biztonságpolitikai gondolkodás lassú átértékelését indította el. Finnországban a kormány a védelmi kiadások emelése mellett döntött, és mélyítette a NATO-val való gyakorlati együttműködést, például a **fogadó nemzeti támogatási megállapodás** (Host Nation Support Agreement) aláírásával. Svédország is növelni kezdte védelmi költségvetését, és 2015-ben visszaállította a sorkatonai szolgálatot. A közvélemény azonban továbbra is megosztott maradt: a NATO-csatlakozás támogatottsága Finnországban és Svédországban is kisebbségi volt a 2010-es évek végén. A 2022. február 24-én kezdődött orosz invázió Ukrajna ellen azonban drámai és gyors változást hozott. Finnországban a NATO-tagság támogatottsága rövid időn belül többségi lett: a közvélemény-kutatások szerint a támogatók aránya 2022 tavaszán 60–70 százalék körül mozgott, Svédországban ugyancsak többségi támogatás alakult ki. A politikai pártok többsége – köztük a svéd szociáldemokraták és a finn szociáldemokraták is – megváltoztatta álláspontját, és a NATO-csatlakozás mellett foglalt állást. Ez a fordulat a svéd és finn biztonságpolitikai identitás egyik leggyorsabb és legmélyebb átalakulása volt a modern történelemben.

19.3.5 A NATO-csatlakozás eltérő útjai: Finnország gyorsabb, Svédország lassabb folyamata

Finnország és Svédország 2022. május 17–18-án egyszerre nyújtotta be hivatalos NATO-csatlakozási kérelmét. A két ország szándékosan koordinálta a folyamatot, és a csatlakozási jegyzőkönyvet 2022. július 5-én írták alá. A ratifikációs folyamat azonban eltérő ütemben haladt. Finnország csatlakozása viszonylag gyorsan lezajlott: a NATO tagállamai közül Törökország és Magyarország húzta-halasztotta a ratifikációt, de Finnország 2023. április 4-én hivatalosan a NATO 31. tagja lett. Svédország esetében a folyamat hosszabbra nyúlt. Törökország a svéd kormánytól a kurd szervezetekkel – különösen a PKK-val – kapcsolatos fellépést, kiadatásokat és a fegyverembargó feloldását követelte, Magyarország pedig a jogállamisági vitákra és belpolitikai okokra hivatkozva késleltette a ratifikációt. A svéd NATO-csatlakozás végül 2024. március 7-én lépett hatályba, miután Törökország 2024 januárjában, Magyarország 2024 februárjában ratifikálta a jegyzőkönyvet. A két ország közötti időbeli különbség elsősorban a tagállami belpolitikai alkuk, nem pedig a svéd vagy finn biztonságpolitikai teljesítmény függvénye volt.

A csatlakozási folyamat során mindkét országnak fel kellett adnia hosszú évtizedek alatt kialakult hivatalos álláspontját. Finnország esetében a NATO-tagság a YYA-szerződés örökségének végleges lezárását jelentette: az ország többé nem a szovjet/orosz szomszédsági kényszer, hanem egy nyugati katonai szövetség keretében keresi a biztonságát. Svédország esetében a semlegesség – bár az 1990-es évek óta formálisan már inkább „szövetségmentesség” – identitásképző szerepe tört meg. A svéd társadalomban a NATO-csatlakozásról szóló vita a mai napig érzékeny kérdés: egyesek a semlegesség hagyományának elvesztését fájlalják, mások szerint a tagság a reálpolitikai

szükségszerűség. A közvélemény-kutatások a csatlakozás után is jeleznek fenntartásokat, de a tagság támogatottsága többségi maradt.

19.3.6 A tagság következményei és a jelenlegi helyzet

A NATO-tagság mindkét ország számára alapvető kötelezettségekkel jár: érvényes rájuk az Észak-atlanti Szerződés 5. cikkelye, amely szerint egy tagállam elleni fegyveres támadást az összes tagállam elleni támadásnak tekintenek. Finnország és Svédország immár nem semleges vagy szövetségmentes állam, hanem egy katonai szövetség teljes jogú tagja. Ez különösen a Balti-tenger térségében változtatta meg a stratégiai helyzetet: a térség NATO-szempontból gyakorlatilag „beltengerré" vált, mivel Dánia, Norvégia, Németország, Lengyelország, Litvánia, Lettország és Észtország mellett már Finnország és Svédország is tag. A két ország katonai képességei kiegészítik egymást: Finnország nagy létszámú, jól kiképzett tartalékos hadsereget és területvédelmi rendszert tart fenn, Svédország pedig fejlett hadiiparral, erős tengeri és légi képességekkel rendelkezik. A csatlakozás óta mindkét ország fokozatosan integrálódik a NATO parancsnoki struktúrájába, részt vesz a közös gyakorlatokon és a balti légtérrendészetben. A védelmi kiadások terén mindkét ország a GDP-arányos 2 százalékos NATO-cél elérésére törekszik, bár a pontos ütemezés országonként eltérő.

Oroszország a NATO-bővítést élesen bírálta, és a csatlakozási folyamat idején fenyegető nyilatkozatokat tett. A finn–orosz határ mentén a kapcsolatok lehűltek, Finnország 2023-ban több határátkelőt bezárt a menekültáradatnak minősített jelenségre hivatkozva, amelyet sokan orosz hibrid hadviselésként értelmeztek. Svédország és Finnország a csatlakozás után is hangsúlyozza, hogy a NATO-tagság nem irányul egyetlen ország ellen sem, de a szövetség védelmi jellegét erősíti. A hosszú távú következmények 2026-ig még csak részben láthatók, hiszen a katonai integráció, a védelmi tervezés és a társadalmi alkalmazkodás folyamata évekig eltarthat. A két ország biztonságpolitikai útja tehát a közös múltból eltérő történelmi tapasztalatokon át a 21. század elején újra konvergált: mindkettő a NATO-tagság révén a nyugati biztonsági közösség részévé vált.

19.3.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban hivatalos kormányzati és parlamenti dokumentumokra, NATO-nyilatkozatokra, valamint skandináv és finn történeti szakirodalomra támaszkodik. A svéd semlegesség hidegháborús gyakorlatával kapcsolatban a titkos katonai együttműködésre vonatkozó források részben levéltári kutatásokból, részben visszaemlékezésekből származnak, és a pontos terjedelem, a politikai felelősség, valamint a nyilvánosság tájékoztatásának mértéke továbbra is vitatott. A finnlandizáció értékelése sem egységes: a finn történetírásban és emlékezetpolitikában a hidegháborús vezetés döntéseiről eltérő, olykor élesen szembenálló értelmezések élnek. A NATO-csatlakozás támogatottságára vonatkozó közvélemény-kutatási adatok módszertani bizonytalanságot hordoznak, és a mintavétel, a kérdésfeltevés, valamint az időzítés befolyásolhatja az eredményeket. A csatlakozási tárgyalások egyes részletei – például a Törökországgal és Magyarországgal folytatott alkuk pontos tartalma – nem minden esetben nyilvánosak, ezért azokról csak a hivatalos közlemények és a sajtóhírek alapján lehet tájékozódni. A 2022 utáni események értelmezése még folyamatban van, így a hosszú távú következményekről szóló állítások tudományos konszenzus hiányában inkább előrejelzésnek tekintendők.

19.3.8 Rövid összefoglaló

- Svédország és Finnország biztonságpolitikai pályája a közös svéd–finn állam felbomlása után eltérően alakult: Svédország a 19. század elejétől a semlegesség politikáját követte, Finnország pedig a második világháború után a szovjet kényszerpálya és a finnlandizáció keretei között mozgott.
- A svéd semlegesség hivatalos doktrínája a hidegháborúban „szövetségmentesség békében, semlegesség célja háborúban" volt, de a titkos nyugati katonai együttműködés vitatott mértéke árnyalja a semlegesség képét.
- Finnország az 1948-as YYA-szerződés révén kényszerű egyensúlyt tartott fenn a Szovjetunióval, megőrizve demokratikus berendezkedését, de külpolitikai és belpolitikai önkorlátozást gyakorolva.
- A hidegháború után mindkét ország katonailag nem elkötelezett maradt, de együttműködött a NATO-val és 1995-ben csatlakozott az EU-hoz.
- A 2022-es orosz invázió Ukrajna ellen gyors közvélemény- és pártpolitikai fordulatot hozott: Finnország és Svédország 2022 májusában benyújtotta NATO-csatlakozási kérelmét.
- A csatlakozási folyamat eltérő ütemben zajlott: Finnország 2023. április 4-én, Svédország 2024. március 7-én lett a NATO tagja, utóbbi esetében Törökország és Magyarország késleltette a ratifikációt.
- A tagság következtében mindkét ország feladta korábbi semlegességi vagy szövetségmentességi álláspontját, és a Balti-tenger térsége NATO-szempontból stratégiailag egységesült.
- A hosszú távú következmények 2026-ig még kibontakozóban vannak: a katonai integráció, a védelmi kiadások és a társadalmi alkalmazkodás folyamata évekig eltarthat.

19.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a svéd semlegesség és a finnlandizáció történelmi funkciója a hidegháborúban, és milyen belső vagy külső kényszerek alakították őket?
2. Milyen szerepet játszott az 1948-as YYA-szerződés Finnország biztonságpolitikájában, és milyen viták kapcsolódnak a finnlandizáció megítéléséhez?
3. Hogyan változott Svédország és Finnország viszonya a NATO-hoz a hidegháború után, és miért nem csatlakoztak már az 1990-es években?
4. Miért tért el a finn és a svéd NATO-csatlakozási folyamat üteme 2022–2024 között, és milyen tagállami feltételek befolyásolták a ratifikációt?
5. Milyen stratégiai következményekkel járt Finnország és Svédország NATO-tagsága a Balti-tenger térségére és a két ország saját biztonságpolitikai identitására nézve?

19.4 Örökség és emlékezet

A svéd–finn közös múlt emlékezete nem egyszerűen két nemzeti történelem összegzése, hanem egy hosszú, rétegzett viszony utóélete. Ez a viszony 1809-ig államjogilag egységes keretben létezett, ám a kora újkorban sem volt mentes a feszültségektől: a finn területek elitje részben svéd nyelvű volt, a birodalom keleti peremvidéke pedig katonai ütközőzónaként szolgált. A 19. századi nemzetépítés és a 20. századi háborúk, majd a hidegháború utáni integráció mind átértelmezte ezt az örökséget. A fejezet a közös emlékezet formálódását, a történetírás szerepét és a nemzeti narratívák változásait vizsgálja, kitérve azokra a pontokra, ahol a svéd és finn emlékezet összeért vagy éppen szétvált.

19.4.1 A közös örökség rétegei: állam, nyelv, társadalom

A svéd–finn kapcsolat történeti magját a **Svéd Királyság** (Sverige) és a keleti területek, **Finnország** (finnül Suomi, svédül Finland) között fennálló, évszázados államjogi egység adja. Ez az egység a kora középkorban fokozatosan alakult ki: a 12–13. századtól a svéd korona hatalma a mai Finnország területén megerősödött, részben hódítás, részben missziós tevékenység és a helyi elit integrációja révén. A 14. századtól Finnország a Svéd Királyság integráns része volt, nem gyarmat a modern értelemben, de nem is egyenrangú fél: a tartomány lakossága a svéd jogrend és egyházi szervezet alá tartozott, a közigazgatás és a katonaság nyelve pedig a svéd volt. A finn nyelvű paraszti többség számára a korona, az egyház és a helyi hatalom gyakran idegen intézményként jelent meg, ugyanakkor a svéd uralom a 16–17. században a lutheránus egyházon keresztül a finn írásbeliségnek is keretet adott. **Mikael Agricola** (kb. 1510–1557) finn nyelvű bibliafordítása és liturgikus munkái a svéd reformáció gyümölcsei, és a finn irodalmi nyelv alapját képezik.

A közös örökség másik eleme a **társadalmi szerkezet**. A 17–18. századi Svédországban – amelyhez Finnország is tartozott – a parasztság viszonylag széles körű jogokkal rendelkezett, a jobbágyság a keleti területeken nem olyan formában létezett, mint a balti tartományokban vagy Kelet-Európában. A svéd rendi országgyűlés, a **Riksdag**, a négy rend (nemesség, papság, polgárság, parasztság) képviseletére épült, és a finnországi rendek is részt vettek benne. Ez a részvétel a kora újkorban nem nemzeti, hanem rendi alapon szerveződött: a finnországi svéd nyelvű elit a birodalmi arisztokrácia része volt, a finn nyelvű parasztok pedig a rendi keretek között juthattak képviselethez, ha egyáltalán.

A 18. század folyamán az egység lazult. Az 1700–1721 közötti **nagy északi háború** és az 1741–1743-as orosz–svéd háború Finnországot súlyosan érintette: a megszállások, a járványok és a menekülés a lakosságot megtizedelte. Az 1743-as turui (finnül Turku, svédül Åbo) béke után a határ keletebbre tolódott, és a 18. század végén a finnországi elit egy része – például a **Gustaf Mauritz Armfelt** köréhez tartozó körök – már a birodalom keleti részének sajátos érdekeit hangsúlyozta. Ez azonban nem jelentett modern nemzeti törekvést; a lojalitás továbbra is a Stockholmi központú monarchiához kötődött.

19.4.2 A 19. századi nemzeti narratívák: romantika és történetírás

A fordulópontot az 1808–1809-es **finn háború** és az 1809-es **haminai béke** jelentette, amelynek következtében Svédország elvesztette Finnországot, és a terület az Orosz Birodalomhoz került **Finn Nagyhercegségként** (finnül Suomen suuriruhtinaskunta, svédül Storfurstendömet Finland). Ez az esemény a két ország emlékezetében eltérő irányt vett. A svéd történeti emlékezetben 1809 sokáig a birodalmi hanyatlás szimbóluma, a **„keleti országrész” elvesztésének** tragikus pillanata volt. A svéd nemzeti történetírás a 19. században, különösen **Erik Gustaf Geijer** (1783–1847) munkásságában, a svéd állam kontinuitását hangsúlyozta, és a finn területek elvesztését a nagyhatalmi korszak végének, a modern Svédország születési fájdalmának tekintette. Ezzel párhuzamosan a svéd nemzeti romantika a skandináv, „északi” identitást erősítette, amelybe Finnország már nem tartozott bele.

A finn oldalon a 19. század a nemzeti ébredés időszaka. Az orosz fennhatóság alatt a finn elit – amely továbbra is svéd nyelvű volt – tudatosan kezdte építeni a finn nyelvű nemzeti kultúrát. **Elias Lönnrot** (1802–1884) által összeállított **Kalevala** (1835, bővítve 1849) a finn népi költészetből merített, és a finn identitás alapműve lett. **Johan Ludvig Runeberg** (1804–1877) svéd nyelvű költő – akinek műveit finnre is lefordították – az 1808–1809-es háborút a finn nemzeti hősiesség narratívájává formálta, különösen a **Fänrik Ståls sägner** („Stålni zászlótartó elbeszélései”) című verses ciklusban. Runeberg ábrázolásában a finn katona hősies, a

svéd uralom elvesztése ellenére is önérzetes. Ez a narratíva a finn nemzeti tudat kialakulásának egyik pillére lett, de fontos megjegyezni, hogy Runeberg svédül írt, és a finn nemzeti mozgalom első generációja jelentős részben svéd anyanyelvű volt.

Ezzel párhuzamosan a finn nyelvű történetírás is megszületett. **Zacharias Topelius** (1818–1898) történelmi regényei és történeti munkái a finn múltat a Svéd Királyság keretében, de sajátosan finn szemszögből mutatták be. Topelius számára Finnország a svéd uralom alatt is megőrizte nyelvi és kulturális különállását, és ez a kettősség – svéd intézmények, finn nyelvű nép – a finn nemzeti identitás egyik alapvető feszültsége maradt. A 19. század végén a **fennomán mozgalom** előretörésével a finn nyelvű nacionalizmus egyre inkább a svéd nyelvű elit ellen fordult, és a svéd időszakot olykor negatívan, a „svéd elnyomás" koraként értelmezte. Ez azonban korántsem volt általános: sokan – különösen a liberális értelmiség – a svéd jogrendet és a lutheránus egyházat a finn társadalom alapértékeiként ünnepelték.

19.4.3 A 20. század: háborúk, emlékezet és politika

A 20. század első felét a két országban eltérő tapasztalatok formálták. Svédország kimaradt az első világháborúból, és 1917–1918-ban a finn polgárháború idején a svéd társadalom megosztott volt: a szociáldemokrata mozgalom a finnországi vörösökkel rokonszenvezett, míg a konzervatív erők a fehéreket támogatták. A **finn polgárháború** (1918) emlékezete Finnországban hosszú ideig megosztott volt: a győztes fehér oldal a „felszabadító háború" narratíváját hirdette, a vesztes vörösök pedig a munkásmozgalom mártírjait gyászolták. Ez a megosztottság a finn történetírásban és közbeszédben a hidegháború idején is éreztette hatását, és csak az 1960-as évektől kezdett oldódni, amikor a történészek árnyaltabb, a két oldal erőszakát egyaránt feltáró elemzéseket publikáltak.

A **téli háború** (1939–1940) és a **folytatólagos háború** (1941–1944) a finn nemzeti emlékezet központi eseményeivé váltak. E háborúk a svéd emlékezetben is jelen vannak, de más hangsúllyal: Svédország hivatalosan semleges maradt, ám a finn ügyet jelentős emberbaráti és katonai segélyekkel támogatta, és mintegy 8000 svéd önkéntes harcolt Finnország oldalán. A svéd társadalomban a finn háborúk iránti szimpátia széles körű volt, de a hidegháború korszakában a hivatalos svéd külpolitika ezt nem hangsúlyozta. A finn emlékezetben a téli háború a nemzeti egység jelképe, a folytatólagos háború és a Németországgal való szövetség viszont sokáig kényes kérdés maradt. Az 1944 utáni finn történetírás – részben a szovjet nyomás miatt – kerülte a háború kényes aspektusait, és a **„finnlandizáció"** kifejezés éppen azt a jelenséget írja le, amikor Finnország külpolitikája önkorlátozó módon alkalmazkodott a Szovjetunió érdekeihez. Ez a fogalom a svéd közbeszédben is megjelent, gyakran negatív felhanggal, és a két ország biztonságpolitikai választásait összehasonlító vitákban ma is felbukkan.

A második világháború után a finn történetírás fokozatosan nyitottabbá vált, de a hidegháború végéig a Szovjetunióval való viszony érzékeny kereteket szabott. A svéd történetírás ezzel szemben a semlegesség és a jóléti állam sikertörténetét hangsúlyozta, és a finn kapcsolatokat gyakran a skandináv együttműködés keretében tárgyalta. A **Nordic Council** (Északi Tanács) 1952-es megalakulása, majd a 1971-es **Északi Minisztertanács** létrejötte a svéd–finn kapcsolatokat új intézményi keretbe helyezte. A két ország közötti munkaerő-migráció, a finnországi svédek és a svédországi finnek közösségei, valamint a nyelvi rokonítások mind szerepet kaptak a hivatalos emlékezetben.

19.4.4 A hidegháború utáni újraértelmezés: kisebbségek, posztkolonializmus, integráció

A Szovjetunió felbomlása és Finnország 1995-ös EU-csatlakozása új fejezetet nyitott. A finn történetírás a hidegháború alatt elfojtott témákat – a polgárháború vörös áldozatait, a folytatólagos háború német kapcsolatait, a szovjetpartizán-tevékenységet, a hadifoglyok sorsát – nyíltabban kezdte tárgyalni. A svéd történetírásban is megjelent a kritikai hullám: a semlegesség árnyoldalai, a második világháború alatti német vasérc-export, a zsidó menekültek beutazásának korlátozása, valamint a jóléti állam diszkriminatív gyakorlatai – például a kényszersterilizálások és a romák elleni intézkedések – mind a nyilvános viták részévé váltak. Ezek a kritikai diskurzusok a svéd–finn közös múlt újragondolását is magukkal hozták.

Különösen fontos a **számi őslakos** kérdés. A számi területek Svédország és Finnország északi részein helyezkednek el, és a svéd–finn állam évszázadokon át asszimilációs, illetve kényszerítő politikát folytatott velük szemben. A 19. század végén és a 20. század első felében a bentlakásos iskolák, a nyelvi tilalmak és a földhasználati korlátozások súlyos károkat okoztak. A 21. században mindkét országban elismerési és jóvátételi folyamatok zajlanak, de ezek mértéke és jellege vitatott. A számi szempont megjelenése a nemzeti narratívákban azt is megmutatja, hogy a svéd–finn közös örökség nemcsak a két állam együttes múltja, hanem magában foglalja egy harmadik őslakos csoport történetét is.

A **finnországi svédek** (svédül finlandssvenskar, finnül suomenruotsalaiset) helyzete szintén a közös örökség vitatott területe. A finnországi svéd kisebbség – amely a lakosság mintegy 5–6 százalékát teszi ki – a finn nemzetépítés során sokáig kulturális hegemón pozícióban volt, de a 20. század folyamán fokozatosan veszített befolyásából. A finn nyelvi nacionalizmus és a svéd nyelv hivatalos státusza körüli viták a finn belpolitika állandó elemei. A svédországi finnek (ruotsinsuomalaiset) – akiknek jelentős része a második világháború utáni munkaerő-migráció során érkezett – szintén a két ország közötti kapcsolat élő emlékezetét hordozzák. Az ő identitásuk, nyelvi jogaik és társadalmi helyzetük a svédországi politika és a közbeszéd visszatérő témája.

A hidegháború után a két ország biztonságpolitikai pályája ismét közeledett. Finnország 1995-ben, Svédország 1995-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, de mindketten kívül maradtak a NATO-n. A 2014-es krími annexió és a 2022-es orosz invázió Ukrajna ellen alapvetően változtatta meg a helyzetet: Finnország 2023-ban, Svédország 2024-ben csatlakozott a NATO-hoz. Ez a lépés a két ország emlékezetpolitikájában is új keretet teremtett, hiszen a semlegesség és az el nem kötelezettség hagyománya évtizedekig a nemzeti identitás részét képezte. A NATO-csatlakozásról folyó vitákban a történeti érvek – például a téli háború tapasztalata vagy a hidegháborús finnlandizáció – jelentős szerepet kaptak.

19.4.5 Történetírás és nemzeti narratívák: konszenzusok és viták

A mai történetírásban a svéd–finn kapcsolatokat nem egyetlen nemzeti narratíva keretezi, hanem több, egymással versengő értelmezés létezik. A svéd történetírás a 19. századi nacionalista kereteket régóta meghaladta: a svéd birodalom történetét ma már nem a hanyatlás, hanem a különböző perifériák, elitek és társadalmi csoportok sokrétű viszonyrendszereként tárgyalják. A finn történetírás hasonlóképpen eltávolodott a finn nacionalista teleológiától: a svéd időszakot ma gyakran úgy elemzik, mint a finn társadalom és jogrend integrációs korszakát, amely nem volt eleve elrendelt, és amelynek negatív aspektusai – például a nyelvi hierarchia vagy az északi területek elhanyagolása – is feltárhatók.

Ugyanakkor a nemzeti narratívák tovább élnek a közbeszédben, az iskolai oktatásban és az emlékezetpolitikában. Finnországban a 19. századi nemzeti ébredés alakjai – Lönnrot, Runeberg, Topelius – továbbra is nemzeti szimbólumok, és a Kalevala szerepe vitathatatlan. Svédországban

a finn háború és 1809 emlékezete inkább a szakmai közbeszédben van jelen, mint a populáris kultúrában. A két ország közötti viszony megítélésében ma is vannak eltérések: a finn közbeszédben időnként előfordul a „svéd nagy testvér” paternalizmusának bírálata, míg a svéd közbeszédben a finn kapcsolatokat gyakran a skandináv összetartozás keretében, kevésbé kritikusan tárgyalják.

Az emlékezetpolitikai vitákban a **posztkoloniális szempont** egyre inkább jelen van. Svédország részt vett a transzatlanti rabszolga-kereskedelemben, és a 18. században rövid ideig gyarmatot birtokolt a Karib-térségben (**Szt. Barthélemy**), ami a svéd történetírásban ma már nyíltan tárgyalt téma. Finnország ezzel szemben nem volt klasszikus gyarmattartó hatalom, de a finn állam viszonya a számi őslakosokhoz, valamint a finn nemzetépítés homogenizáló törekvései posztkoloniális keretben is értelmezhetők. Ez a párhuzam a két ország közötti közös örökség újraértelmezésének fontos eleme.

19.4.6 Mai viták és emlékezetpolitika

A 21. század elején a svéd–finn emlékezetpolitika fő kérdései közé tartozik a **nyelvi kisebbségek** helyzete, a **számi jogok** elismerése, a **második világháborús emlékezet** árnyalása, valamint a **biztonságpolitikai múlt** értelmezése. Finnországban a 2020-as években ismét fellángolt a vita a svéd nyelv kötelező oktatásáról, ami a történelmi örökség megítélésével is összefügg. Svédországban a bevándorlás és a multikulturalizmus körüli viták a nemzeti identitás és a jóléti állam fenntarthatóságának kérdéseit vetik fel, és ezekben a vitákban a finn kisebbség tapasztalata – mint a svédországi integráció egyik korai példája – gyakran hivatkozási pont.

A két ország közös emlékezete intézményesült formákban is megjelenik: a **Finn Intézet** (Finnish Institute) és a **Svéd Intézet** (Svenska institutet) kulturális programjai, a közös történeti projektek, valamint a 2017-es finn centenáriumi ünnepségek mind a kapcsolat élő voltát mutatják. Ugyanakkor a közös múlt nem szabad, hogy homogenizáló keretbe zárja a két országot: a svéd és finn társadalom közötti különbségek – például a nyelvi, vallási és politikai hagyományok terén – a közös örökség ellenére is jelentősek.

Összességében a svéd–finn örökség emlékezete olyan rétegzett mező, amelyben a dokumentált múlt, a nemzeti romantika konstrukciói, a háborús traumák és a jelenkori politikai viták folyamatosan egymásra hatnak. A történetírás feladata e rétegek szétválasztása, a források kritikai vizsgálata és a vitatott értelmezések azonosítása – miközben a közös múlt iránti felelősség sem hárítható el.

19.4.7 Források és bizonytalanságok

A svéd–finn közös örökség vizsgálatának forrásbázisa rendkívül sokrétű, de a korszakok szerint eltérő mértékben áll rendelkezésre. A középkori és kora újkori időszakra vonatkozóan a fő elsődleges források a királyi oklevelek, a tartományi törvények, az egyházi anyakönyvek és a katonai összeírások. A finn nyelvű írásos anyag a 16. századig csekély, ezért a korai finn társadalom rekonstrukciója jelentős mértékben a régészeti leletekre, a nyelvészeti elemzésekre és a svéd nyelvű adminisztratív iratokra támaszkodik. A 19. századi nemzeti ébredés forrásai – a Kalevala gyűjtései, a romantikus irodalom, a sajtó és a politikai vitairatok – bőségesek, de értelmezésüknél figyelembe kell venni, hogy ezek a szövegek tudatos nemzetépítő szándékkal születtek, és a múltat gyakran idealizálták.

A 20. századi háborúk és a hidegháború forrásai részben még ma is érzékenyek. A finn polgárháború dokumentumai nagyrészt megvannak, de a fehérek és vörösök által elkövetett erőszak mértékére vonatkozó becslések máig vitatottak. A második világháború finn és svéd levéltárai folyamatosan kerülnek feltárásra, de a kutatók között nincs konszenzus például a

finn–német katonai együttműködés értékelésében vagy a svéd semlegesség erkölcsi megítélésében. A hidegháború időszakának finn külpolitikáját a „finnlandizáció” fogalma körüli vita uralja: egyes történészek a finn önkorlátozást túlélési stratégiaként értelmezik, mások a demokratikus nyilvánosság korlátozását hangsúlyozzák.

A 21. századi emlékezetpolitikai kérdésekben – mint a számi jogok, a nyelvi kisebbségek vagy a NATO-csatlakozás – a történeti érvek gyakran aktuálpolitikai vitákba ágyazódnak, ezért a források és a tudományos konszenzus elválasztása különösen fontos. A fenti fejezetben közölt állítások egy része dokumentált tényként kezelhető (például az 1809-es haminai béke, Agricola fordítói munkássága, a NATO-csatlakozás időpontjai), más része tudományos konszenzus (a nemzeti romantika szerepe a finn identitásépítésben), megint más vitatott értelmezés (a finnlandizáció megítélése, a polgárháború öröksége). Az emlékezetpolitikai állítások – például a „svéd nagy testvér” paternalizmusa vagy a finn nemzeti egység narratívája – értékelő jellegűek, és nem azonosíthatók a történeti valóság leírásával.

19.4.8 Rövid összefoglaló

- A svéd–finn közös örökség alapja az államjogi egység, amely a 12–13. századtól 1809-ig tartott, és a svéd nyelvű adminisztráció, a lutheránus egyház és a rendi társadalom kereteit adta.
- A 19. századi nemzeti ébredés a finn oldalon a Kalevala, Lönnrot, Runeberg és Topelius munkásságán keresztül építette a finn identitást, miközben a svéd emlékezetben 1809 a veszteség szimbóluma maradt.
- A 20. századi háborúk – különösen a finn polgárháború, a téli háború és a folytatólagos háború – eltérő tapasztalatokat és emlékezetpolitikai vitákat hoztak létre; a hidegháború idején a finnlandizáció fogalma feszültséget vitt a svéd–finn viszonyba.
- A hidegháború után a kritikai történetírás új témákat nyitott meg: a semlegesség árnyoldalait, a kényszersterilizálásokat, a számi asszimilációt és a nyelvi kisebbségek helyzetét.
- A svéd–finn kapcsolat ma intézményesült együttműködésben él, de a közös múlt értelmezése körüli viták – például a NATO-csatlakozás vagy a nyelvi jogok ügyében – továbbra is elevenek.
- A történetírásban a nemzeti narratívák mellett posztkoloniális, kisebbségi és regionális szempontok is megjelentek, ami a közös örökség rétegzettségét tükrözi.

19.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan különbözött a svéd és a finn emlékezet az 1809-es események értelmezésében a 19. században?
2. Milyen szerepet játszott a Kalevala és a nemzeti romantika a finn identitás megteremtésében, és miért fontos, hogy Runeberg svédül írt?
3. Mi a „finnlandizáció” fogalma, és miért vált vitatottá mind a finn, mind a svéd történetírásban?
4. Hogyan jelenik meg a számi őslakosok története a svéd–finn közös örökség újraértelmezésében?
5. Milyen érveket hoztak fel a NATO-csatlakozás vitájában a történeti tapasztalatokra – például a téli háborúra vagy a hidegháborús időszakra – hivatkozva?

III. rész – Hollandia

20 A Holland Köztársaság

20.1 A felkelés és a függetlenség

A németalföldi felkelés a kora újkori Európa egyik legösszetettebb politikai és vallási konfliktusa volt. A 16. század második felében a Burgundi–Habsburg örökség tartományai közül a mai Hollandia, Belgium és Luxemburg területén fekvő államalakulatok fokozatosan szembefordultak a spanyol Habsburg uralommal. A konfliktus nem kizárólag „holland szabadságharc” volt: a résztvevők céljai, identitásai és lehetőségei tartományról tartományra, társadalmi csoportról társadalmi csoportra változtak. A szakirodalom gyakran **nyolcvanéves háború** (hollandul *Tachtigjarige Oorlog*) néven emlegeti az 1568 és 1648 közötti időszakot, ám ez az elnevezés utólagos konstrukció, és a korabeli szereplők nem egyetlen folyamatos háborúként élték meg. A következő alfejezet a felkelés kirobbanását, a spanyol uralom elleni katonai és politikai küzdelmet, az 1581-es függetlenségi nyilatkozatot, valamint a vesztfáliai békéig vezető utat tárgyalja, különös tekintettel arra, hogy a „függetlenség” fogalma a 16–17. század fordulóján nem azonos a modern nemzeti szuverenitással.

20.1.1 A Habsburg-uralom öröksége és a feszültségek gyökerei

A németalföldi tartományok a késő középkor óta rendi kiváltságokkal és helyi önkormányzattal rendelkeztek. A burgundi hercegek, majd V. Károly császár (1500–1558) igyekeztek ezeket a területeket egységes adminisztráció alá vonni, de a tartományi rendek (Staten) ragaszkodtak adójóváhagyási jogukhoz és egyéb privilégiumaikhoz. V. Károly, aki németalföldi születésű volt, viszonylag óvatos politikát folytatott, és a helyi elitekkel együttműködve kormányzott. Fia, **II. Fülöp** (Felipe II, 1527–1598) azonban spanyol központú birodalmi politikát képviselt, és a Németalföldet elsősorban adóforrásnak és a katolikus ortodoxia védelmezőjének tekintette. Fülöp 1559-ben elhagyta a Németalföldet, és féltestvérét, **Margit pármai hercegnőt** (Margaretha van Parma) nevezte ki helytartónak. A tényleges hatalom azonban a spanyol tanácsosok, különösen Antoine Perrenot de Granvelle bíboros kezében volt, ami sértette a helyi főnemesség befolyását.

A feszültségek három fő forrásból táplálkoztak: a központosítás és az adóztatás, a spanyol katonaság jelenléte, valamint a vallási üldözés. Fülöp a spanyol költségvetés terheinek enyhítésére a németalföldi rendekre akart nagyobb adókat kivetni, a rendek pedig csak feltételekkel voltak hajlandók hozzájárulni. Az 1559-es cateau-cambrésis-i béke után a spanyol hadsereg egy része a Németalföldön maradt, ami a lakosság körében állandó félelmet és ellenszenvet szült. A vallási kérdés azonban a legrobbanékonyabbnak bizonyult: a kálvinizmus gyorsan terjedt a városi kézművesek, kereskedők és a flamand textilipari munkások körében, miközben a Habsburg hatóságok a katolikus ortodoxiát kívánták fenntartani. Az eretnekek elleni rendeletek, az úgynevezett **plakátok** (hollandul *plakkaten*) halálbüntetést helyeztek kilátásba a protestáns tanítás terjesztésére, és a kivégzések száma az 1560-as években megnőtt. A kivégzések pontos számát nem ismerjük, a becslések néhány száztól több ezerig terjednek, és a kortárs protestáns vértanú-könyvek (mint Adriaan van Haemstede *martelaarsboek*ja) ezeket az eseményeket erősen propagandisztikus céllal ábrázolták.

20.1.2 Az 1566-os képrombolás és az ellenállás első hulláma

A feszültség 1566-ban robbant ki. A kálvinista prédikátorok szabadtéri istentiszteleteket (hagenpreken) tartottak, amelyeken tömegek vettek részt. 1566 augusztusában a tiltakozás erőszakba fordult: a **képrombolás** (hollandul *Beeldenstorm*) hulláma söpört végig Flandrián, Brabanton, Hollandon és más tartományokon. A feldühödött tömegek katolikus templomok szobrait, oltárait és kegytárgyait rombolták le, amit a kortárs katolikus források szentségtörésként, a protestáns elbeszélések pedig a bálványimádás elleni jogos fellépésként értelmeztek. A képrombolás mértéke és szervezettsége vitatott: egyes történészek szerint viszonylag spontán, mások szerint részben irányított megmozdulások voltak.

Az események hatására a mérsékelt nemesség egy része, köztük katolikusok is, szövetséget kötött a vallási üldözés enyhítésére és a rendi jogok védelmére. Az 1565 végén és 1566 elején alakult **nemesi kompromisszum** (Eedverbond der Edelen) petíciót nyújtott át Margit kormányzónak, amelyben a plakátok felfüggesztését és a vallási türelem (moderatie) bevezetését kérték. A kormányzó átmenetileg engedményeket tett, de Fülöp ezt elutasította, és elhatározta, hogy erővel állítja helyre a rendet. A képrombolás hírére a király **Fernando Álvarez de Toledo, Alba hercegét** (hollandul *hertog van Alva*) küldte a Németalföldre egy mintegy 10 000 fős spanyol–itáliai hadsereggel. Alba 1567 augusztusában érkezett meg, és kemény megtorlást indított.

Alba létrehozta a **vértörvényszéknek** (hollandul *Raad van Beroerten*, spanyolul *Tribunal de los Tumultos*) nevezett rendkívüli bíróságot, amely a felkelésben részt vevőket, a képrombolókat és a protestánsokat vonta felelősségre. A testület több ezer embert ítélt el, köztük a vezető nemeseket, **Egmond grófját** (Lamoraal van Egmont) és **Hoorne grófját** (Filips van Montmorency, graaf van Hoorne), akiket 1568. június 5-én Brüsszel főterén nyilvánosan lefejeztek. A kivégzések száma vitatott: a kortárs protestáns propagandában „vértanúk ezreiről” beszéltek, míg a modern becslések néhány ezerre teszik a kivégzettek és száműzöttek együttes számát. A pontos adatok azért bizonytalanok, mert a bíróság iratai hiányosak, és a későbbi történetírás politikai okokból felnagyíthatta vagy éppen csökkenthette a számokat.

Orániai Vilmos (Willem van Oranje, 1533–1584), a legbefolyásosabb németalföldi főnemes, Alba érkezése előtt Németországba menekült. 1568-ban több irányból is katonai inváziót indított a Németalföld visszafoglalására, de ezek a korai vállalkozások nem jártak sikerrel. A hagyományos történetírás ezt az évet tekinti a nyolcvanéves háború kezdetének, ám ez a korszakolás utólagos: a kortársak számára az 1568-as harcok inkább a nemesi ellenállás kudarcának tűntek, mintsem egy hosszú háború kezdetének. Alba erőszakos politikája, a **tizedpenz** (hollandul *tiende penning*) néven ismertté vált forgalmiadó bevezetésének terve pedig tovább növelte az elégedetlenséget a városokban.

20.1.3 A tengeri koldusok és a városi felkelések

A fordulat 1572-ben következett be. A száműzött protestáns nemesek és kereskedők által szervezett, **tengeri koldusoknak** (hollandul *geuzen*) nevezett kalózflotta Anglia kikötőiből kiindulva támadta a spanyol hajókat és a parti városokat. A geuzen mozgalom társadalmilag és vallásilag heterogén volt: kálvinista radikálisok, kalandorok, elszegényedett tengerészek és politikai menekültek egyaránt részt vettek benne. 1572. április 1-jén a geuzen flotta elfoglalta a dél-hollandi **Brielle** (Den Briel) városát. Ez az esemény a holland történeti emlékezetben kiemelkedő helyet kapott, és a 19. századi nemzeti mitológia a „szabadság hajnalaként” ünnepelte. A történészek azonban vitatják, hogy Brielle elfoglalása valóban stratégiai fordulópont volt-e, vagy inkább a propagandisztikus jelentősége tette azzá.

A hírre Holland és Zeeland számos városa fellázadt, és Orániai Vilmost ismerték el helytartónak. A városok átállása azonban nem volt egységes: egyes helyeken a városi tanácsok önként csatlakoztak, máshol a kálvinista kisebbség puccsszerűen ragadta meg a hatalmat, megint máshol a spanyol helyőrségek jelenléte megakadályozta a felkelést. A városi felkelések erőszakosak voltak: a spanyol katonaság több várost kifosztott, például **Mechelen**, **Zutphen** és **Naarden** esetében tömeges kivégzésekre és a civil lakosság lemészárlására is sor került. Az ilyen atrocitásokról szóló beszámolók a protestáns propaganda révén terjedtek, és hozzájárultak a spanyolellenes hangulat fokozásához.

A felkelés egyik emblematikus eseménye **Leiden** ostroma volt 1573–1574-ben. A spanyol csapatok hosszú hónapokon át körülzárták a várost, éhínséget és járványt okozva. A felkelők válaszul áttörték a gátakat, elárasztották a környező földeket, és a geuzen hajói így el tudták érni a várost, kényszerítve a spanyolokat a visszavonulásra. Az 1574. október 3-i felmentés a holland kollektív emlékezet alapító pillanata lett, és Leiden városa ma is ünnepli. A modern kutatás azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az árvíz által okozott károk a paraszti lakosságot súlyosan érintették, és az ostrom alatti éhínség áldozatainak száma is jelentős volt.

A győzelmek ellenére a felkelők tábora korántsem volt egységes. A kálvinista radikálisok a katolikus istentisztelet betiltását követelték az ellenőrzésük alatt álló területeken, míg Orániai Vilmos és a mérsékeltek a vallási békét és a katolikusok türelmét szorgalmazták. Vilmos politikai célja kezdetben nem a függetlenség volt, hanem a tartományi szabadságjogok helyreállítása és a spanyol zsoldosok eltávolítása a Németalföldről, miközben a Habsburg uralmat névlegesen fenntartotta. A vallási kérdésben a **vallási béke** (religievrede) politikáját támogatta, amely bizonyos toleranciát ígért mindkét felekezetnek, de ez a kálvinista többségű városokban gyakran megvalósíthatatlannak bizonyult.

20.1.4 A pacifikációtól az uniókig és a függetlenségi nyilatkozatig

A spanyol uralom 1576-ban meggyengült: a spanyol korona csődje miatt a katonák hónapok óta nem kaptak zsoldot, és a hadsereg fellázadt. 1576 novemberében a spanyol csapatok **Antwerpent** (Antwerpen) kifosztották – ezt az eseményt a kortársak **spanyol dühnek** (hollandul *Spaanse Furie*) nevezték. A város kereskedelmi központja súlyos károkat szenvedett, és a civil lakosság ezrei haltak meg. A pontos áldozatszám vitatott, a becslések 1 000 és 8 000 között mozognak, de minden forrás megerősíti az erőszak mértékét. A kifosztás hírére a tartományok, köztük a korábban lojális déliek is, összefogtak a spanyol katonaság ellen. Az 1576-os **genti pacifikáció** (Pacificatie van Gent) a tartományok közötti együttműködést rögzítette, célja a spanyol csapatok eltávolítása és a rendi jogok helyreállítása volt. A pacifikáció azonban nem oldotta meg a vallási ellentéteket.

A következő években a Németalföld vallási és politikai kettéválása felgyorsult. A déli, túlnyomórészt katolikus tartományok egy része, élükön az **arrasi unió**val (Unie van Atrecht, 1579), kiegyezett a spanyol királlyal, visszatérve a Habsburg-uralom alá. Ezzel szemben az északi, túlnyomórészt kálvinista tartományok, köztük Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland és Frízföld, az **utrechti unió**t (Unie van Utrecht, 1579) hozták létre, amely katonai és pénzügyi szövetség volt, de nem jelentett azonnali függetlenséget. Az unió szövege a tartományok szuverenitásának megőrzését hangsúlyozta, és a vallási kérdést a helyi hatóságokra bízta, ami gyakorlatilag a kálvinista dominanciát erősítette északon.

A politikai szakítás 1581-ben vált hivatalossá. Az északi tartományok rendjei 1581. július 26-án kiadták az **Acte van Verlatinghe** néven ismert nyilatkozatot, amelyben II. Fülöpöt megfosztották a Németalföld feletti uralmától. A dokumentum jogi érvelése szerint a király zsarnokká vált, és megszegte a tartományokkal kötött szerződést, ezért a rendeknek joguk van elszakadni tőle. Ez a lépés nem egy új állam kikiáltását jelentette, hanem a meglévő tartományi

jogok védelmét. A nyilatkozat hátterében a kálvinista városi elitek nyomása állt, de a szöveg maga nem említette a kálvinizmust mint hivatalos vallást, és Orániai Vilmos továbbra is a „szabadság” védelmét hangsúlyozta. A függetlenségi nyilatkozatot a kortárs európai jogi gondolkodásban nem feltétlenül tekintették jogszerűnek, és a Habsburg uralkodók soha nem ismerték el.

Orániai Vilmost 1584-ben meggyilkolta **Balthasar Gerards** katolikus fanatikus. Halála után az északi tartományok nem választottak új uralkodót, hanem fokozatosan a köztársasági államforma felé mozdultak el. A hatalom a tartományi rendek kezébe került, és Holland tartomány dominanciája egyre nyilvánvalóbbá vált. A formális köztársasági berendezkedés nem egyetlen alkotmányos aktus eredménye volt, hanem hosszú, több évtizedes folyamat, amelyet a háborús kényszerek és a helyi elitek alkui alakítottak.

20.1.5 A háború elhúzódása és a nemzetközi dimenzió

A spanyol uralomtól való elszakadás nem ért véget 1581-ben. A spanyol hadsereg **Alexander Farnese, Parma herceg** vezetésével az 1580-as években visszafoglalta a déli tartományok nagy részét, köztük Flandria és Brabant városait, és 1585-ben Antwerpent is elfoglalta. Ezzel a Németalföld tartósan kettészakadt: az északi unió tartományai fokozatosan de facto független állammá váltak, míg a déli részek spanyol fennhatóság alatt maradtak. A határvonal nem esett egybe a mai holland–belga határral, és a frontvonal évtizedekig változott. A déli menekültek, köztük sok kálvinista kereskedő és kézműves, északra vándoroltak, hozzájárulva az északi városok gazdasági és kulturális fellendüléséhez.

A háború nemzetközivé vált: Anglia 1585-ben katonai támogatást nyújtott a felkelőknek, és Robert Dudley, Leicester grófja rövid ideig főkormányzóként tevékenykedett, de küldetése kudarcot vallott. Franciaország is beavatkozott, bár céljai gyakran saját dinasztikus érdekeit szolgálták. A spanyol korona többször is kísérletet tett az északi tartományok visszahódítására, például az 1588-as Nagy Armada révén, amely azonban Anglia ellen is irányult, és kudarcot vallott. Az 1590-es években a holland–zélandi flotta és a **Maurits van Nassau** (Orániai Vilmos fia) vezette hadsereg több győzelmet aratott, és megszilárdította az északi állam területi integritását.

A háború pénzügyi terhei mindkét felet kimerítették. Spanyolország 1607-ben fizetésképtelenné vált, és 1609-ben **tizenkét éves fegyverszünet**et (Twaalfjarig Bestand) kötöttek. A fegyverszünet időszaka alatt az északi köztársaság gazdasága látványosan fejlődött, megerősödött a tengeri kereskedelem, és az állam nemzetközi elismerése is nőtt. A fegyverszünet lejárta után a háború 1621-ben kiújult, és összefonódott a **harmincéves háború**val (1618–1648), amelyben a holland köztársaság a protestáns hatalmak oldalán vett részt.

A konfliktust végül az 1648-as **vesztfáliai béke** zárta le, pontosabban a münsteri békeszerződés, amelyet a spanyol korona és a holland köztársaság között írtak alá. Spanyolország ebben formálisan elismerte az Egyesült Tartományok függetlenségét, és lemondott a Németalföld északi része feletti igényéről. Az 1581-es nyilatkozat óta az északi tartományok gyakorlatilag szuverének voltak, de a nemzetközi jogi elismerés 1648-ig váratott magára. A vesztfáliai béke tehát nem a függetlenség kezdete, hanem annak nemzetközi megerősítése volt. Ugyanakkor a déli tartományok spanyol uralom alatt maradtak, és a két rész közötti politikai, vallási és gazdasági különbségek tartósan rögzültek.

20.1.6 Társadalmi, gazdasági és vallási következmények

A felkelés emberi költségei hatalmasak voltak. A háború, az éhínségek, a járványok és a menekülthullámok miatt a Németalföld lakossága jelentősen csökkent, bár a pontos veszteségek nem ismertek. A becslések több százezerre teszik a közvetlen és közvetett áldozatok számát, de a

kortárs források gyakran túloznak, és a regionális adatok hiányosak. A déli tartományokban a háború különösen pusztító volt: Flandria és Brabant városai hanyatlásnak indultak, míg Holland és Zeeland gazdasága a menekültek beáramlásának és a tengeri kereskedelemnek köszönhetően fellendült.

A vallási térkép is átalakult. Az északi köztársaságban a kálvinizmus a nyilvános vallás helyzetébe került, de a katolikusok továbbra is jelentős kisebbséget alkottak. A hivatalos valláspolitika a **nyilvános kálvinizmus** és a **magánjellegű vallásgyakorlás** közötti megkülönböztetésre épült: a katolikusoknak tilos volt nyilvános istentiszteletet tartaniuk, de a hatóságok gyakran szemet hunytak a rejtett kápolnák (schuilkerken) működése felett. Ez a tolerancia azonban nem volt elvi alapú, hanem gyakran a helyi elitek érdekeit tükrözte, és a katolikusok társadalmi és politikai hátrányban maradtak. A zsidó közösségek, amelyek a 17. század elején telepedtek le, szintén korlátozott jogokkal rendelkeztek, de a köztársaság viszonylagos nyitottsága miatt számukra kedvezőbb feltételek alakultak ki, mint sok más európai országban.

A felkelés a politikai gondolkodásra is hatással volt: az Acte van Verlatinghe érvelése a zsarnokkal szembeni ellenállás jogáról később hivatkozási alap lett a 17–18. századi európai politikai elméletekben. Ugyanakkor a holland köztársaság nem volt demokrácia a mai értelemben: a hatalmat a városi patriciátus és a tartományi elitek gyakorolták, a parasztoknak és a városi szegényeknek nem volt beleszólásuk.

20.1.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásokra támaszkodik, amelyek közül a legfontosabbak a korabeli rendeletek és placardok, a tartományi rendek és városi tanácsok jegyzőkönyvei, az Acte van Verlatinghe szövege, Orániai Vilmos levelezése, valamint a kortárs krónikák, például Pieter Bor és Emanuel van Meteren munkái. A képrombolásról és a spanyol kifosztásokról szóló beszámolók gyakran protestáns propagandát tükröznek, és a katolikus oldal ugyanezeket az eseményeket másként értelmezte. A számadatok – a kivégzettek, az áldozatok, a menekültek száma – mindkét oldalon túlzóak lehetnek, és a modern történészek becslései is jelentősen szórnak.

A másodlagos irodalomban a felkelés értelmezése vitatott. A 19. századi holland nemzeti történetírás a „szabadságharc” heroikus képét hangsúlyozta, és a protestáns, északi narratívát tette meg a nemzeti identitás alapjának. A 20. század második felétől a történészek – például Geoffrey Parker, Jonathan Israel, Henk van Nierop, Maarten Prak és James Tracy – árnyaltabb képet rajzoltak, kiemelve a gazdasági, társadalmi és regionális tényezőket. Vita folyik arról, hogy a felkelés mennyire volt „népi” vagy elitek által irányított, milyen szerepet játszott a vallási radikalizmus, és hogy a déli tartományok spanyol kézen maradása elkerülhetetlen volt-e. Az áldozatszámok és a háború gazdasági hatásai továbbra is becsléseken alapulnak, mivel a források hiányosak és elfogultak.

Az emlékezetpolitikai dimenzió szintén jelentős: a holland nacionalizmus a 19. században a felkelés alakjait, különösen Orániai Vilmost és a Leideni ostromot, mítosszá formálta. A mai múzeumi reprezentációk és iskolai tankönyvek gyakran továbbra is a nemzeti hősökre építenek, miközben a déli tartományok perspektívája és a katolikus közösségek tapasztalatai kevésbé jelennek meg. A vitatott értelmezés tehát nem csak a múltra, hanem a jelenkori identitásra is vonatkozik.

20.1.8 Rövid összefoglaló

- A németalföldi felkelés a 16. század második felében a spanyol Habsburg központosítás, az adóterhek, a rendi jogok védelme és a vallási üldözés elleni ellenállásból bontakozott ki.

- Az 1566-os képrombolás és Alba herceg kemény megtorlása radikalizálta a helyzetet, Orániai Vilmos pedig a mérsékelt ellenzék vezéralakjává vált.
- Az 1572-es Brielle elfoglalása és a városi felkelések nyomán Holland és Zeeland a felkelés bázisává vált, de a katolikus és protestáns területek közötti ellentétek növekedtek.
- Az 1579-es arrasi és utrechti uniók tartósan kettéosztották a Németalföldet, és az északi tartományok 1581-ben az Acte van Verlatinghe révén kimondták II. Fülöp trónfosztását.
- A függetlenség kikiáltása nem jelentett azonnali állami konszolidációt; a háború 1648-ig, a vesztfáliai békéig tartott, amikor Spanyolország nemzetközileg elismerte az Egyesült Tartományok függetlenségét.
- A felkelés társadalmi és vallási következményei összetettek voltak: a kálvinizmus kiváltságos helyzetet kapott északon, a katolikusok korlátozott jogokkal rendelkeztek, és a gazdasági súlypont a déli tartományokból északra tolódott.
- A források elfogultak, az áldozatszámok becsléseken alapulnak, és a felkelés értelmezése a mai napig vitatott, különösen a nemzeti emlékezetben betöltött szerepe miatt.

20.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem tekinthető az 1568–1648 közötti konfliktus egyszerűen „holland szabadságharcnak”? Milyen regionális, vallási és társadalmi törésvonalak jellemezték?
2. Milyen szerepet játszottak a városi felkelések és a tengeri koldusok a spanyol uralom megingatásában? Hogyan változtatta meg az 1572-es eseménysor a háború jellegét?
3. Hasonlítsa össze az 1579-es arrasi és utrechti uniókat! Milyen vallási és politikai okok vezettek a Németalföld tartós kettészakadásához?
4. Milyen jogi érveket fogalmazott meg az 1581-es Acte van Verlatinghe? Miért nem jelentette ez a dokumentum a modern értelemben vett nemzeti függetlenség kikiáltását?
5. Miért volt fontos az 1648-as vesztfáliai béke, ha az északi tartományok gyakorlatilag már korábban is szuverének voltak? Miben korlátozott a holland köztársaság vallási toleranciája?

20.2 A kereskedelmi birodalom és a VOC

20.2.1 Bevezetés

A holland felkelés és a független Holland Köztársaság létrejötte A felkelés és a függetlenség után a 17. században a holland gazdaság és politika egyik legsajátosabb intézménye a **Vereenigde Oostindische Compagnie** (Egyesült Kelet-indiai Társaság, röviden VOC) volt. A VOC nem egyszerűen kereskedelmi vállalkozásként működött: részvénytársasági formája, államilag delegált hatalma, katonai és diplomáciai jogosítványai, valamint a távol-keleti kereskedelemben elért monopóliuma révén a kora újkor egyik legjelentősebb, modern értelemben is meglepően fejlett gazdasági és politikai aktora lett. Ebben az alfejezetben a kelet-indiai kereskedelem megszervezését, a VOC működését, a gyarmati terjeszkedést és a rabszolgasághoz fűződő kapcsolatát tárgyaljuk. A cél annak megértése, hogyan kapcsolódott össze a tengeri kereskedelem, a hadviselés, a diplomácia és az emberkereskedelem a holland világkereskedelmi hálózat kiépítésében, és milyen ára volt ennek a távoli társadalmak számára.

A VOC története nem választható el a Holland Köztársaság sajátos politikai szerkezetétől. A köztársaság hét, egymástól laza szövetségben álló tartományból állt, amelyek közül Holland tartomány gazdasági súlya dominált. A társaság alapítása 1602-ben az állami és magánérdekek sajátos összefonódását hozta létre: a központi államhatalom gyenge volt, de a városi kereskedőelit képes volt olyan intézményt létrehozni, amely a magántőke és a közhatalom eszközeit egyaránt használta. A VOC tehát nemzetközi összehasonlításban is különleges jelenség: egyszerre volt

részvénytársaság, gyarmati igazgatási szerv, katonai hatalom és a holland állam meghosszabbított karja Ázsiában. A fejezet további részei A holland aranykor kultúrája és társadalma és A köztársaság válsága és a francia megszállás szempontjából is megalapozzák annak megértését, hogy a gazdag kereskedői kultúra milyen társadalmi és etikai feszültségeket hordozott.

20.2.2 A VOC alapítása és szervezete

20.2.3 A korai holland ázsiai kereskedelem

A 16. század végén a holland kereskedők már aktívan részt vettek az európai ázsiai fűszerkereskedelemben, de elsősorban közvetítőként: a Portugál Birodalom által ellenőrzött fűszerútvonalakon hajóztak Lisszabonba, ahol a keleti árukat átvették és továbbértékesítették Észak-Európa felé. A helyzet gyökeresen megváltozott, amikor 1580-ban Portugália perszonálunióra lépett Spanyolországgal, és a spanyol–holland háború részeként a lisszaboni piac hozzáférését a holland hajósok számára korlátozták. Ez az esemény arra ösztönözte a holland kereskedőket, hogy maguk szervezzenek közvetlen expedíciókat Ázsiába.

Az első holland flotta 1595-ben indult Cornelis de Houtman parancsnoksága alatt, és 1597-ben tért vissza. Az expedíció üzletileg szerény nyereséget hozott, de bebizonyította, hogy a portugál monopólium megkerülhető. Ezt követően 1598 és 1602 között több, egymással versengő holland társaság, az úgynevezett **voorcompagnieën** (előtársaságok) indított expedíciókat Ázsiába. A verseny azonban felemésztette a nyereséget: a fűszer ára Ázsiában emelkedett, Európában pedig csökkent, miközben a kockázatok magasak maradtak.

20.2.4 Az 1602-es alapítás

A holland országgyűlés, a **Staten-Generaal** (Általános Rendek) és a politikai vezető, **Johan van Oldenbarnevelt** kezdeményezésére a versengő társaságokat 1602-ben egyesítették. A VOC alapító okirata, az **oktroj** (charter) huszonegy évre kizárólagos jogot biztosított a társaságnak a Jóreménység-foktól keletre, valamint a Magellán-szorostól nyugatra eső vizeken való hajózásra és kereskedelemre. Ez a földrajzi meghatározás gyakorlatilag a teljes ázsiai és csendes-óceáni térséget lefedte.

A VOC szervezete hat kamarára (**kamers**) tagolódott: Amsterdam, Zeeland (Middelburg), Rotterdam, Delft, Hoorn és Enkhuizen. A kamarák a korábbi voorcompagnieën szervezeti kereteit örökölték. Az amszterdami kamara volt a legnagyobb, a tőke mintegy felét jegyezte. A központi irányítást a **Heren XVII** (Tizenhét Úr) nevű testület látta el, amelyben a kamarák delegáltjai ültek. A társaság részvénytőkéje mintegy 6,4 millió gulden volt, ami a mai értéken közelítő átszámítások szerint is jelentős, de a 17. század elején példátlanul nagy tőkeösszegnek számított. Az adat a társaság saját könyveléséből származik, de megjegyzendő, hogy a korabeli számviteli gyakorlat és a modern értékátszámítás módszertani bizonytalanságot hordoz.

A VOC a világ első olyan részvénytársaságai közé tartozott, amelyek részvényeit nyilvános piacon is jegyezni lehetett. Az amszterdami tőzsde 1602-ben vagy röviddel azután kezdte meg a VOC-részvények kereskedelmét, bár a tőzsde intézményesülésének pontos kronológiája vitatott. A részvények szabadon átruházhatók voltak, ami a tőkeáramlást és a pénzügyi innovációt egyaránt elősegítette. Fontos azonban megjegyezni, hogy a VOC részvénytársasági jellege nem felelt meg a mai korlátolt felelősség fogalmának: a befektetők a társaság adósságaiért a gyakorlatban nem voltak teljes mértékben védettek, és a részvényesi kontroll korlátozott volt.

20.2.5 A VOC mint államszerű hatalom

Az oktroj nem csupán kereskedelmi monopóliumot adott a VOC-nak. A társaság jogot kapott arra, hogy a nevében szerződéseket kössön helyi uralkodókkal, erődöket építsen, hadsereget és hadiflottát tartson fenn, kormányzót nevezzen ki, és igazságszolgáltatást gyakoroljon az általa ellenőrzött területeken. Mindez azt jelentette, hogy a VOC a holland állam nevében és annak felhatalmazásával, de saját kereskedelmi érdekei szerint gyakorolt szuverénnek tekintett hatalmat. A társaság által kiadott érméken a saját jelképe szerepelt, és a VOC zászlaja alatt hajózó flotta háborús cselekményeket hajtott végre a portugál, majd később az angol flotta ellen.

A VOC államszerű jellegét a kortársak is érzékelték. A holland jogász, **Hugo Grotius** 1609-ben megjelent **Mare Liberum** (A szabad tenger) című munkája – amely a holland kelet-indiai kereskedelmi igényeket igazolta a portugál monopóliummal szemben – a tengeri kereskedelem szabadságának elvét hirdette, de ezt az érvet a VOC gyakorlati monopóliumának védelmére használták fel. Grotius műve a nemzetközi jog történetének egyik első rendszeres értekezése, de fontos látni, hogy keletkezése szorosan kötődött a VOC érdekeihez, nem pedig elvont jogfilozófiai megfontolásokhoz.

20.2.6 A fűszerkereskedelem és az ázsiai hálózat

20.2.7 A fűszerek szerepe

A VOC kereskedelmének középpontjában a 17. században a fűszerek álltak: a szerecsendió, a szegfűszeg, a bors, a fahéj és a gyömbér. Ezek az áruk Európában rendkívül magas áron keltek el, részben ízesítő, részben tartósító és gyógyászati felhasználásuk miatt. A fűszerek értéke a hosszú szállítási lánc és a korlátozott kínálat következtében az előállítási költség sokszorosát is elérhette; a pontos haszonkulcsok azonban termékenként, időszakonként és útvonalanként jelentősen változtak, így általános érvényű számok közlése félrevezető lenne.

A fűszerkereskedelem földrajzi központjai a Maluku-szigetek (Moluccas) voltak, különösen a Banda-szigetek, ahol a szerecsendió és a szegfűszeg termett. A VOC célja az volt, hogy ezeket a termelési központokat kizárólagos ellenőrzés alá vonja, és ezzel kiszorítsa a portugál, spanyol és angol versenytársakat, valamint a helyi közvetítőket. A monopólium megszerzése azonban a helyi társadalmakkal való erőszakos konfliktusokkal járt.

20.2.8 A Banda-szigetek és a monopólium erőszakos megteremtése

A Banda-szigetek lakói a 17. század elején saját kereskedelmi hálózatukban értékesítették a szerecsendiót és a szerecsendió-virágot (mace). A VOC megpróbálta rájuk kényszeríteni a kizárólagos szállítási szerződéseket, ám a szigetek lakói ellenálltak. A konfliktus 1621-ben tetőzött, amikor **Jan Pieterszoon Coen** főkormányzó flottát és katonaságot vezényelt a szigetekre. A VOC erői a lakosság jelentős részét megölték, elhurcolták vagy elűzték; a becslések a szigetek lakosságának több ezer fős veszteségéről szólnak, de a pontos áldozatszám vitatott, mivel a korabeli források – elsősorban a VOC saját jelentései – részrehajlók és hiányosak. A Banda-szigetek esete a VOC monopóliumpolitikájának egyik legbrutálisabb epizódja, amelyet a modern holland történetírás már nem kizárólag a „hősi kereskedelem” narratívájában tárgyal, hanem a gyarmati erőszak részeként.

A Banda-szigetek elfoglalása után a VOC a termelést ültetvényes rendszerben szervezte meg: a szigetekre holland ültetvényeseket és rabszolgaként tartott munkásokat telepítettek. A szerecsendió-termelés így közvetlenül a rabszolgamunkára épült. A VOC hasonló módon járt el a szegfűszeg

termesztésének központjában, Ambon szigetén, ahol a helyi lakosságot kényszerszerződésekkel kötötték a társasághoz.

20.2.9 Batávia és az ázsiai hálózat

A VOC ázsiai központja 1619-től **Batávia** (a mai Jakarta) lett, amelyet Coen alapított a jáva partvidékén. Batávia a társaság székhelyeként, erődjeként és raktárközpontjaként működött, és a 17. század folyamán a holland gyarmati igazgatás legfontosabb központjává vált. A város lakossága etnikailag és vallásilag rendkívül sokszínű volt: holland telepesek, kínai kereskedők, indonéz munkások, japán zsoldosok, valamint különböző ázsiai és afrikai rabszolgák éltek itt. A VOC hajói Batáviából vitték tovább az árukat Európába, illetve közvetítették a társaság ázsiai régión belüli kereskedelmét.

A VOC nem csupán Európa és Ázsia között kereskedett: a társaság egy ázsiai belső kereskedelmi hálózatot is kiépített, amelyben a fűszerek mellett textíliákat, porcelánt, rezet, ezüstöt és rizst szállítottak. Ez az ázsiai belső kereskedelem a társaság nyereségének jelentős részét adta, és lehetővé tette, hogy a VOC csökkentse az európai nemesfém kiáramlását. A rendszer azonban a helyi hatalmi viszonyokba való folyamatos katonai beavatkozást igényelt, és a társaság egyre inkább területi hatalommá vált Jáván, a Maluku-szigeteken és más térségekben.

20.2.10 A VOC és a rabszolgaság

20.2.11 A rabszolga-kereskedelem mérete és működése

A VOC tevékenységének egyik legfontosabb, sokáig elhallgatott vonatkozása a rabszolgaság. A társaság az ázsiai és afrikai területeken rabszolgákat vásárolt, szállított, tartott és dolgoztatott. A rabszolgák származási területei igen változatosak voltak: délkelet-ázsiai szigetek, Bengália, Koromandel-part, Madagaszkár, valamint a kelet-afrikai partvidék. A VOC rabszolgáinak becsült száma a 17–18. században összességében több százezerre tehető; a pontos számot illetően azonban a források hiányosak, és a modern kutatás becslései között jelentős eltérés mutatkozik. A legóvatosabb becslések is legalább 600 000 és 1 millió közé teszik a VOC által szállított vagy birtokolt rabszolgák számát a társaság fennállása alatt, de ez a tartomány módszertani fenntartásokkal kezelendő.

A rabszolgák a VOC hálózatának minden szintjén jelen voltak: dolgoztak a hajókon, a raktárakban, az erődökben, az ültetvényeken, a háztartásokban és a társaság tisztviselőinek szolgálatában. Batáviában a 18. században a lakosság jelentős része rabszolga volt. A VOC saját szabályzataiban rendelkezett a rabszolgák kezeléséről, de ezek a szabályok elsősorban a tulajdonosi jogok biztosítására szolgáltak, nem a rabszolgák védelmére.

A Fokvárosban (Kaapstad) a VOC 1652-ben alapított ellátóállomást a Kelet-Indiába tartó hajók számára. A fokföldi telep eleinte nem gyarmatnak készült, de a társaság hamarosan rabszolgákat telepített a területre, és az európai telepesek fokozatosan kiterjesztették a mezőgazdasági termelést. A rabszolgaság a fokföldi társadalom alapvető intézményévé vált, és hatása a 19. századi brit uralom alatt is tovább élt. A fokföldi rabszolgák száma a 18. században több tízezerre tehető; a demográfiai adatok itt is becsléseken alapulnak.

20.2.12 A rabszolgaság emlékezete

A VOC rabszolgatartó tevékenysége a 20. századi holland történetírásban sokáig marginális téma volt. A 21. század elejétől azonban a holland múzeumok, kutatóintézetek és a közéleti vita egyre nagyobb figyelmet fordít a VOC és a holland gyarmati múlt rabszolgasághoz kapcsolódó örökségére. A **Rijksmuseum** és más intézmények kiállításai, valamint a 2021-ben megjelent kormányzati-akadémiai jelentés a holland rabszolga-kereskedelem történetéről a téma tudományos konszenzusát igyekeznek közvetíteni, ám a társadalmi megítélés továbbra is vitatott. A rabszolgaság témájának tárgyalása – különösen az áldozatok perspektívájának megjelenítése – emlékezetpolitikai viták kereszttüzében áll Hollandiában; egyes értelmezések a VOC szerepét a korabeli viszonyokra hivatkozva relativizálják, míg mások a rendszerszintű kizsákmányolás folytonosságát hangsúlyozzák.

20.2.13 A VOC hanyatlása és öröksége

20.2.14 A 18. századi válság

A VOC a 17. század második felében érte el csúcspontját, de a 18. században fokozatosan hanyatlani kezdett. A hanyatlás okai között említhető a fűszerkereskedelem jövedelmezőségének csökkenése, mivel a termékek kínálata az új termelési helyek révén bővült; a katonai kiadások növekedése, mivel a társaság területi hatalmának fenntartása egyre költségesebb lett; a korrupció és a belső igazgatás hatékonyságának romlása; valamint a brit és francia verseny fokozódása. A VOC adóssága a 18. század végére kezelhetetlenné vált, és 1799-ben a társaságot felszámolták. Vagyonát és adósságait a holland állam vette át; az ázsiai területek nagy része a 19. században a holland gyarmatbirodalom részévé vált.

A hanyatlás kronológiája és okainak súlyozása a történészek között vitatott. Egyesek a belső szervezeti hibákra, mások a külső gazdasági és geopolitikai változásokra helyezik a hangsúlyt. Az angol–holland háborúk, a 18. századi európai konfliktusok és a brit tengeri fölény kiépülése mind hozzájárult a VOC térvesztéséhez. A felszámolás pontos körülményei és a holland állam szerepe szintén kutatási viták tárgya.

20.2.15 A VOC öröksége a holland gazdaságban és identitásban

A VOC a Holland Köztársaság gazdasági és kulturális felemelkedésének egyik legfontosabb tényezője volt. A társaság által generált tőke és a kereskedelmi hálózatok hozzájárultak az amszterdami pénzügyi központ kiépüléséhez, a holland hajóépítés és navigáció fejlődéséhez, valamint a középosztály megerősödéséhez. A 17. századi holland festészetben és irodalomban a tengeri kereskedelem, a fűszerhajók és a távoli tájak ábrázolása gyakori téma volt, ami a VOC jelenlétének kulturális lenyomatát mutatja.

A VOC öröksége azonban nem csupán gazdasági és kulturális: a társaság tevékenysége a gyarmati erőszak, a kényszermunka és a rabszolgaság rendszerszintű alkalmazásával járt. E kettősség a holland emlékezetpolitika egyik központi feszültsége maradt. A 19. századi nemzetépítés során a VOC-t gyakran a holland vállalkozói szellem és tengeri hatalom példájaként mutatták be, míg a gyarmati erőszakról alig esett szó. A 20. század végétől kezdve a történetírás és a közélet egyre inkább szembesül a társaság negatív örökségével, és a múzeumi, oktatási és emlékezetpolitikai diskurzusban a korábbi egyoldalú kép korrekciója zajlik. Ez a vita a dekolonizáció emlékezetéről szóló szélesebb európai és globális vitához kapcsolódik, amelyet jelen könyv A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete alfejezete is tárgyal.

20.2.16 Források és bizonytalanságok

A VOC történetének kutatása kivételesen gazdag elsődleges forrásanyagra támaszkodik. A társaság fennmaradt levéltári anyaga – a **Nationaal Archief** (Holland Nemzeti Levéltár) VOC-gyűjteménye – több mint 25 millió oldalt tesz ki, beleértve a hajónaplókat, könyvelési naplókat, szerződéseket, levelezést, bírósági jegyzőkönyveket és térképeket. Ez a forrásbőség lehetővé teszi a társaság működésének rendkívül részletes rekonstrukcióját, ugyanakkor módszertani veszélyeket is hordoz: a VOC saját iratai a társaság nézőpontját tükrözik, és a helyi lakosság, a rabszolgák és a szerződött munkások hangja csak közvetve, a hatalom iratain keresztül hallható. A történészek ezért egyre gyakrabban vetnek össze VOC-forrásokat helyi, portugál, spanyol, angol, kínai, japán és arab forrásokkal, hogy árnyaltabb képet kapjanak.

A demográfiai és gazdasági adatok – például a rabszolgák száma, a haszonkulcsok, a fűszerárak és a hajóveszteségek – gyakran becsléseken alapulnak, és a szakirodalom eltérő módszertanokat alkalmaz. Nem áll rendelkezésre teljes körű statisztika a VOC által szállított rabszolgákról, mivel a társaság nyilvántartása nem volt egységes, és a magánkereskedelem sem mindig különíthető el a társaságétól. A korabeli árak és bérek összehasonlítása szintén számos feltételezést igényel, így a gazdaságtörténeti kijelentéseknél a bizonytalansági tartományt mindig jelezni kell.

A VOC történetének egyes kulcskérdései – például a Banda-szigetek elleni 1621-es hadjárat áldozatainak száma, a rabszolgaság gazdasági jelentősége a társaság nyereségében, illetve a hanyatlás okainak súlyozása – vitatottak a kutatásban. Az emlékezetpolitikai vitákban a VOC megítélése a holland társadalomban továbbra is megosztott: a vállalkozói siker hangsúlyozása és a gyarmati áldozatok középpontba állítása közötti feszültség a jelenkori közbeszédben is megjelenik. A tankönyv ezt a vitát nem zárja le, hanem azonosítja a főbb értelmezési irányokat, és arra ösztönzi az olvasót, hogy a források és a szakirodalom alapján maga is mérlegeljen.

20.2.17 Rövid összefoglaló

- A **Vereenigde Oostindische Compagnie** (VOC) 1602-ben jött létre a holland kelet-indiai kereskedelemben addig versengő társaságok egyesítésével, és a holland államtól monopóliumot, valamint katonai, diplomáciai és igazságszolgáltatási jogköröket kapott.
- A VOC részvénytársasági formája és az amszterdami tőzsdén jegyzett részvényei a kora újkori pénzügyi innováció fontos állomását jelentik, de a mai korlátolt felelősség fogalmával nem azonosítható.
- A társaság a fűszerkereskedelem – különösen a szerecsendió, a szegfűszeg és a bors – monopóliumára törekedett, ami a termelő régiók, így a Banda-szigetek elleni erőszakos fellépéshez vezetett; az 1621-es hadjárat a helyi lakosság tömeges pusztulásával járt.
- A VOC ázsiai központja Batávia lett, ahonnan a társaság ázsiai belső kereskedelmi hálózatot is működtetett, és fokozatosan területi hatalommá vált.
- A társaság rendszerszintűen részt vett a rabszolga-kereskedelemben és rabszolgatartásban; a VOC által szállított vagy birtokolt rabszolgák becsült száma a fennállás idején több százezer, a pontos szám vitatott.
- A VOC a 18. században hanyatlásnak indult, 1799-ben felszámolták; adósságait és területeit a holland állam vette át, ami a későbbi holland gyarmatbirodalom alapjait képezte.
- A VOC öröksége kettős: a holland gazdasági és kulturális felemelkedés fontos tényezője volt, ugyanakkor a gyarmati erőszak és a rabszolgaság rendszerszintű alkalmazásához is köthető; megítélése a holland emlékezetpolitikában ma is vitatott.

20.2.18 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és gazdasági körülmények vezettek a VOC 1602-es megalapításához, és miben különbözött a társaság a korábbi holland kelet-indiai kereskedelmi expedícióktól?
2. Hogyan egyeztethető össze a VOC monopóliumpolitikája a Hugo Grotius által hirdetett „szabad tenger” elvével? Milyen érdekeket szolgált a Mare Liberum?
3. Milyen szerepet játszott a rabszolgaság a VOC gazdasági rendszerében, és milyen forrásból származnak a rabszolgák számára vonatkozó becslések? Miért nehéz pontos számot adni?
4. Miért tekinthető a VOC államszerű hatalomnak a kora újkori Ázsiában, és milyen következményekkel járt ez a helyi társadalmakra nézve?
5. Milyen okokkal magyarázzák a történészek a VOC 18. századi hanyatlását, és milyen emlékezetpolitikai viták kapcsolódnak a társaság örökségéhez a mai Hollandiában?

20.3 A holland aranykor kultúrája és társadalma

A 17. századi Holland Köztársaság gazdasági virágzása – amelyet az előző alfejezet (A kereskedelmi birodalom és a VOC) tárgyalt – nem csupán kereskedelmi mérlegekben és hajórakományokban mérhető. A felhalmozott tőke átalakította a városi társadalom szerkezetét, a művészeti termelés feltételeit, a tudományos megismerés intézményeit és a mindennapi élet anyagi kultúráját. Ugyanakkor az „aranykor” (hollandul: *gouden eeuw*) kifejezés a 19. századi nemzeti emlékezet terméke, és ma vitatott, mert a jólét nem terjedt ki a társadalom egészére, a gyarmati kereskedelem pedig rabszolgaságon és erőszakon alapult. Ez az alfejezet a kultúra és a társadalom metszéspontját vizsgálja, elkülönítve a dokumentált tényeket a tudományos konszenzustól és a vitatott értelmezésektől.

20.3.1 Gazdasági alapok és a városi társadalom szerkezete

A holland gazdasági csúcs időszakát hagyományosan a 17. század első kétharmadára, nagyjából 1588 és 1672 közé teszik, bár a folyamatok korábban kezdődtek és később is hatottak. A gazdaság alapját a balti gabonakereskedelem, a heringhalászat, a textilipar, a hajózás és a gyarmati kereskedelem alkotta. A köztársaság lakossága a 17. század közepén becslések szerint 1,5–2,0 millió fő lehetett; a pontos szám vitatott, mert a korabeli adóösszeírások és egyházi anyakönyvek nem fedik le egyenletesen a területet (Israel 1995; Prak 2005). A városiasodottság kiemelkedően magas volt: egyes becslések szerint a lakosság 30–40 százaléka élt városokban, ami a korabeli Európában ritkaságnak számított. Amszterdam lakossága 1600 körül mintegy 60 ezer, 1650 körül mintegy 150 ezer, 1700 körül pedig már 200 ezer fő körül mozgott, de ezek az adatok becslések, és a források eltérően értelmezik a városhatárokat.

A politikai hatalmat a **regentek** (hollandul: *regenten*) birtokolták: olyan városi patríciuscsaládok, amelyek jellemzően kereskedelemből, hajózásból vagy korábbi iparból gazdagodtak meg, majd a városi tanácsokban és a tartományi rendekben szereztek pozíciókat. A regentek rétege nem volt zárt arisztokrácia, de a 17. század folyamán egyre inkább oligarchizálódott: a hivatalokat gyakran rokoni kapcsolatok és kooptáció útján osztották el. Az országos szintű tisztség, a **nagypensionárius** (hollandul: *raadpensionaris*) – például Johan de Witt (1625–1672) – is ebből a körből került ki. A tartományok közül Holland volt a leggazdagabb és legnépesebb, ezért a „Holland Köztársaság” elnevezés részben a domináns tartományra utal, noha a köztársaság hét tartományból állt: Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland és Groningen. A többi tartomány saját identitással és részben eltérő gazdasági szerkezettel rendelkezett; például Friesland és Groningen mezőgazdasági jellege erősebb volt, míg Zeeland a tengeri kereskedelemre és a kalózkodás határán mozgó hajózásra épült.

A városi társadalom rétegzett volt. A **polgárság** (hollandul: *burgerij*) jogi kategória volt: a városi polgárjog megszerzése bizonyos feltételekhez – például születéshez, házassághoz vagy vásárláshoz – kötődött, és előjogokkal járt a céhes iparban és a kereskedelemben. A polgárságon belül hatalmas vagyoni különbségek voltak: a leggazdagabb kereskedők vagyona messze meghaladta a kézművesekét, a tengerészek és a szolgák pedig gyakran a létminimum közelében éltek. A társadalmi mobilitás létezett, de korlátozott volt; a sikeres kereskedő családok a második-harmadik generációban gyakran a regentek közé emelkedtek, míg a szegényeknek alig volt esélyük a felemelkedésre. A nők jogállása a korabeli Európához képest kedvezőbb volt a vagyoni jogok terén – például örökölhettek, és a házassági vagyonközösség bizonyos védelmet nyújtott –, de a közéletből és a hivatalviselésből ki voltak zárva.

20.3.2 A festészet mint piaci áru

A holland festészet a 17. században alapvetően piaci termelés volt. A művészeti termelés nem elsősorban egyházi vagy udvari megrendelésre épült, hanem nyílt piacra: a festők képeket állítottak elő, és azokat vásárokon, kereskedőknél, sorsolásokon vagy műtermükben értékesítették. A **Szent Lukács céh** (hollandul: *Sint-Lucasgilde*) szabályozta a festők képzését és értékesítését a városokban, bár a céhes keretek a század folyamán lazultak. A festők a műfajok széles skáláját művelték: **tájkép** (*landschap*), **csendélet** (*stilleven*), **zsánerkép** (*genre-stuk*), **portré** (*portret*), **tengeri kép** (*zeegezicht*) és **történeti festmény** (*historiestuk*). A specializálódás lehetővé tette a termelékenység növekedését: egy-egy festő gyakran egyetlen műfajra összpontosított.

A festmények ára széles skálán mozgott. A legolcsóbb képeket a középrétegek is megengedhették maguknak; a vagyonleltárak tanúsága szerint még a szerényebb polgári háztartásokban is előfordult festmény. A becslések szerint a 17. század folyamán a holland festők összesen több millió képet állíthattak elő – egyes történészek 5–10 milliós nagyságrendet valószínűsítenek, de ez a szám bizonytalan, mert a képek nagy része nem maradt fenn, és a korabeli források hiányosak (Schama 1987; Israel 1995). A művészeti piac válságoknak is kitett volt; az 1672-es úgynevezett **katasztrófaév** (hollandul: *Rampjaar*), amikor a köztársaságot francia, angol és münsteri csapatok támadták, a festményárak és a megrendelések összeomlásához vezetett.

A legismertebb festők közé tartozik **Rembrandt van Rijn** (1606–1669), **Johannes Vermeer** (1632–1675), **Frans Hals** (1582/83–1666), **Jan Steen** (1626–1679) és **Jacob van Ruisdael** (1628/29–1682). Rembrandt pályája a piaci siker és a pénzügyi csőd kettősségét mutatja: korának egyik legkeresettebb portréfestője volt, mégis csődbe ment, ami a művészeti piac kockázatait és a megélhetés bizonytalanságát jelzi. Vermeer életműve viszonylag kicsi, képei a polgári otthon intimitását, a fény és a csend rendjét ábrázolják. Jan Steen zsánerképei gyakran erkölcsi üzenetet hordoznak, például a mértéktelenség vagy a házassági hűtlenség következményeit mutatják be. A holland festészet hétköznapi témái – kocsmai jelenetek, háztartási teendők, piaci élet – a polgári önszemléletet tükrözik, de egyben a társadalmi normákat is közvetítették. A 19. századi művészettörténet a „holland aranykor festészetét” nemzeti stílusként értelmezte; ez az értelmezés azonban visszavetítés, mert a 17. századi festők magukat elsősorban helyi mesterekként, nem pedig „nemzeti művészként” határozták meg.

20.3.3 Tudomány és a szellemi élet

A Holland Köztársaság viszonylagos sajtó- és gondolatszabadsága – amelyet a korabeli Európában szokatlannak tartottak – vonzotta a külföldi tudósokat és gondolkodókat. A **könyvnyomtatás** Amszterdamban, Leidenben és más városokban virágzott; a nyomdák Európa-szerte keresettek voltak, és a könyvkiadás üzletágként működött. A könyvtermelés a 17. századi köztársaságban mennyiségileg kiemelkedő volt, bár a pontos példányszámok becslések, és a fennmaradt címanyag

sem teljes. A **térképészet** (kartográfia) szorosan kapcsolódott a tengeri kereskedelemhez; a **Blaeu** család például atlaszaival és tengerészeti térképeivel szerzett hírnevet.

Az egyetemek közül a **Leideni Egyetem** (hollandul: *Universiteit Leiden*), amelyet 1575-ben alapítottak, a kor egyik legjelentősebb tudományos központja lett. Mellette a **Franekeri Egyetem** (1585), a **Groningeni Egyetem** (1614) és az **Utrechti Egyetem** (1636) is fontos szerepet játszott. A **tudományos forradalom** kifejezést a történészek a 16–17. századi természettudományos átalakulásra használják, bár maga a fogalom vitatott, mert a változás nem volt egységes és nem volt előzmények nélküli. A holland köztársaságban a tudományos munka gyakran gyakorlati problémákra irányult: hajózás, vízépítés, kereskedelem, orvoslás.

Christiaan Huygens (1629–1695) fizikus, matematikus és csillagász az ingaóra tökéletesítésével, a fény hullámelméletével és a Szaturnusz gyűrűinek megfigyelésével vált ismertté. **Antoni van Leeuwenhoek** (1632–1723) a mikroszkóp tökéletesítésével és mikroszkopikus megfigyeléseivel – például baktériumok, vérsejtek, spermiumok leírásával – járult hozzá a biológia fejlődéséhez. **Jan Swammerdam** (1637–1680) a rovarok anatómiájának vizsgálatában végzett úttörő munkát. **Regnier de Graaf** (1641–1673) az orvostudományban, különösen a szaporodásbiológiában alkotott maradandót. A filozófiában **René Descartes** francia gondolkodó hosszabb ideig élt a köztársaságban, és itt adta ki több művét; **Baruch Spinoza** (1632–1677) Amszterdamban született, és a köztársaságban fejtette ki a Biblia kritikai értelmezését és a panteista metafizikát. **Hugo Grotius** (1583–1645) jogtudós a nemzetközi jog és a természetjog elméletének egyik megalapozója volt. E szellemi élet nem volt konfliktusmentes: Spinozát a zsidó közösségből kiközösítették, Descartes művei pedig időnként egyetemi és egyházi vitákat váltottak ki.

20.3.4 Vallási sokszínűség és korlátozott tolerancia

A Holland Köztársaság vallási térképe sokszínű volt, de a sokszínűség nem jelentett modern értelemben vett vallásszabadságot. A nyilvános, kiváltságos egyház a **kálvinista református egyház** (hollandul: *Nederduitse Gereformeerde Kerk* vagy később *Hervormde Kerk*) volt, amely a politikai elit támogatását élvezte. A lakosság jelentős része azonban más felekezethez tartozott: katolikusok, lutheránusok, mennoniták, **remonstránsok** (arminiánusok) és zsidók. A katolikusok arányát a történészek nehezen tudják pontosan megbecsülni; egyes becslések 30–40 százalékot valószínűsítenek, de a források hiányosak, mert a katolikus közösségek részben illegalitásban működtek. A katolikusok formálisan nem gyakorolhatták nyilvánosan vallásukat, ezért **rejtett templomokban** (hollandul: *schuilkerk*) – például lakóházak átalakított helyiségeiben – tartották az istentiszteleteket. A hatóságok gyakran tudtak ezekről, de hallgatólagosan megtűrték őket, amennyiben a közösség nem zavarta a közrendet.

A zsidó közösség, különösen a Portugáliából és Spanyolországból menekült **szefárd zsidók**, viszonylag nagy vallási és gazdasági szabadságot élvezett Amszterdamban. A **portugál zsinagóga** (hollandul: *Portugees-Israëlietische Synagoge*, közismert nevén *Snoge*) 1675-ben épült. A zsidók azonban nem rendelkeztek teljes polgárjoggal, és bizonyos foglalkozásokból ki voltak zárva. A tolerancia tehát pragmatikus volt: a kereskedővárosok gazdasági érdeke megkívánta a különböző vallású és származású kereskedők beengedését, de a felekezetek közötti egyenlőség nem létezett.

A vallási feszültségek a kálvinista táboron belül is kiéleződtek. A **remonstráns–kontraremonstráns vita** az eleve elrendelés tanáról szólt: a remonstránsok (arminiánusok) a szabad akarat nagyobb szerepét hangsúlyozták, míg a kontraremonstránsok a szigorú kálvini predestinációt védték. A vitát az 1618–1619-es **dordrechti zsinat** (hollandul: *Synode van Dordrecht*) zárta le, amely a kontraremonstráns álláspontot erősítette meg, és a remonstráns lelkészeket eltávolította. A zsinat politikai következményekkel is járt: a győztes ortodox irányzat hívei politikai tisztogatást hajtottak végre, és a remonstráns politikai vezetőket, köztük **Johan van**

Oldenbarnevelt nagypensionáriust (1547–1619) halálra ítélték. Ez az eset jól mutatja, hogy a holland tolerancia korántsem volt elvi és korlátlan; a vallási és politikai hatalom összefonódott.

20.3.5 Mindennapi élet és anyagi kultúra

A 17. századi holland polgári élet anyagi kultúrája a gazdasági fellendülés következtében látványosan gazdagodott. A **vagyonleltárak** (hollandul: *boedelinventarissen*), amelyeket halálesetek, csődök vagy házassági szerződések alkalmával készítettek, részletes képet adnak a háztartások tárgyi világáról. A festmények, keleti szőnyegek, porcelán, üvegáru és bútorok a jómódú polgári otthonokban gyakoriak voltak. A gyarmati áruk – fűszerek, cukor, dohány, kávé, tea – fokozatosan elterjedtek, de a cukor és más élvezeti cikkek termelése rabszolgamunkán alapult a holland gyarmatokon. A festményeken időnként megjelennek fekete szolgák, ami a gyarmati hierarchia jelenlétét jelzi a holland otthonokban; ezt a tárgyalás során nem szabad elhallgatni vagy relativizálni.

A család és a házasság a polgári rend központi intézménye volt. A házasságkötéseket a városi hatóságok anyakönyvezték, és a **házassági vagyonjog** viszonylag védte a nőket: a házassági vagyonközösség elve azt jelentette, hogy a házastársak közös vagyonnal rendelkeztek. A nők a háztartásban és a családi üzletben dolgoztak, de a közéletből, a céhek vezetéséből és a hivatalviselésből ki voltak zárva. A gyereknevelés szigorú volt; a korabeli **nevelési traktátusok** – például a nagy hatású **Jacob Cats** (1577–1660) művei – a fegyelmet, a takarékosságot és a vallási erényeket hangsúlyozták. A holland polgári ideál a rendezett, tiszta, vallásos háztartást állította középpontba, amit a zsánerfestmények is gyakran ábrázoltak.

A **szegénygondozás** a városi hatóságok és az egyházak feladata volt. A szegények, árvák, idősek és betegek ellátására **szegényházak** és **árvaházak** működtek. A deviancia kezelésére **dolhuis** (elmebetegek háza) és **rasphuis** (dologház) szolgált, ahol a bentlakók munkára kényszerültek. Ezek az intézmények a fegyelmezés és a társadalmi kontroll eszközei voltak, nem pedig a mai értelemben vett szociális ellátás. A **pestisjárványok** – például az 1635–1636-os és az 1663–1664-es – rendszeresen pusztítottak a városokban, és a halálozási mutatókat időszakosan megemelték. A **csecsemőhalandóság** magas volt; a pontos arányokat nehéz megbecsülni, mert a korabeli anyakönyvek vezetése nem volt egységes.

A társas élet színterei a **kávéházak** (hollandul: *koffiehuis*), a **sörözők** és a **céh-házak** voltak. A kávé és a tea fogyasztása a 17. század második felében terjedt el, és a polgári otthonokban is megjelent. Az étkezési szokások a társadalmi helyzet szerint különböztek: a gazdagabb polgárok húst, halat, fűszereket fogyasztottak, míg a szegényebbek kenyéren, kásán és zöldségeken éltek. A holland konyha a 17. században a bőség és a mértékletesség kettősségét mutatta; a korabeli erkölcsi irodalom és a zsánerfestmények egyaránt intettek a torkosság és a részegség ellen.

20.3.6 Az „aranykor” értelmezése és öröksége

A „holland aranykor” fogalma a 19. századi nemzeti romantika és nemzetépítés terméke. A korszak kulturális teljesítményét – különösen a festészetet – a modern holland nemzeti identitás alapköveként kezdték bemutatni. A 20. században és a 21. század elején ez az értelmezés egyre inkább vitatottá vált. A kritikai történetírás rámutat, hogy a gazdasági fellendülés nem volt általános: a szegények, a nők, a vallási kisebbségek és a gyarmati alattvalók nem részesültek egyformán a jólétből. A gyarmati kereskedelem – különösen a **Holland Kelet-indiai Társaság** (VOC) és a **Holland Nyugat-indiai Társaság** (WIC) tevékenysége – rabszolgaságon, kényszermunkán és fegyveres erőszakon alapult. A holland festmények, a polgári otthonok és a városi építészet anyagi alapjai részben ebből a rendszerből származtak. Ezért ma a történészek egy része kerüli az „aranykor” kifejezést, vagy kifejezetten kritikusan használja; mások a korszak

kulturális és tudományos teljesítményét továbbra is elismerik, de hangsúlyozzák annak árnyoldalait. Ez a vita emlékezetpolitikai állításokat is érint, és nem tekinthető lezártnak.

20.3.7 Források és bizonytalanságok

A holland aranykor társadalom- és kultúrtörténetéhez elsődleges források széles köre áll rendelkezésre: városi **anyakönyvek**, **közjegyzői iratok**, **vagyonleltárak**, **adóösszeírások**, **egyházi jegyzőkönyvek**, **útleírások** és maguk a **festmények**. A festmények nem csupán művészeti alkotások, hanem a mindennapi élet, a társadalmi normák és a gyarmati kapcsolatok lenyomatai is. A mennyiségi adatok – lakosságszám, városi népesség, festménytermelés, katolikusok aránya – azonban becslések, és a történészek között eltérő értelmezések vannak. A korabeli statisztikák hiányosak, az adóösszeírások célja és módszere pedig befolyásolja a megbízhatóságot.

A főbb feldolgozások közül kiemelhető: **Simon Schama**, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (London: Collins, 1987); **Jonathan Israel**, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806* (Oxford: Clarendon Press, 1995); **Maarten Prak**, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005). Ezek a művek a korszakról szóló tudományos konszenzus fontos állomásai, de a részletkérdésekben – például a vallási tolerancia mértékében, a nők helyzetében vagy a gazdasági növekedés okában – eltérő hangsúlyokat képviselnek. A gyarmati örökség értékelése az utóbbi évtizedekben különösen vitatott területté vált, és a források újraolvasása folyamatos.

20.3.8 Rövid összefoglaló

- A 17. századi Holland Köztársaság gazdasági virágzása a balti kereskedelemre, a textiliparra, a hajózásra és a gyarmati kereskedelemre épült; a városiasodottság Európában kiemelkedő volt.
- A politikai hatalmat a regentek, azaz városi patríciuscsaládok birtokolták; a társadalom erősen rétegzett volt, jelentős vagyoni különbségekkel.
- A holland festészet alapvetően piaci termelés volt: a polgári megrendelők portrékat, csendéleteket, tájképeket és zsánerképeket vásároltak. Rembrandt, Vermeer és mások ma a legismertebbek, de a piac sok festőnek bizonytalan megélhetést nyújtott.
- A tudományos élet a viszonylagos sajtószabadság és a gyakorlati problémák iránti igény miatt virágzott; Huygens, Leeuwenhoek, Swammerdam és mások a tudományos forradalom meghatározó alakjai voltak.
- A vallási sokszínűség pragmatikus toleranciával párosult: a kálvinista református egyház volt a kiváltságos, a katolikusok rejtett templomokban gyakorolták hitüket, a zsidó közösség pedig viszonylag nagy szabadságot élvezett, de nem rendelkezett teljes egyenjogúsággal.
- A mindennapi élet anyagi kultúrája gazdagodott, de a jólét nem terjedt ki mindenkire; a szegénygondozás, a járványok és a magas csecsemőhalandóság a kor mindennapjainak részei voltak.
- Az „aranykor” fogalma ma vitatott, mert a gyarmati kereskedelem rabszolgaságon és erőszakon alapult, és a kulturális virágzás nem volt mentes az egyenlőtlenségektől.

20.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági alapokon nyugodott a 17. századi holland városi társadalom, és hogyan befolyásolta ez a politikai hatalom szerkezetét?
2. Miért nevezhető a holland festészet piaci termelésnek, és miben különbözött a korabeli egyházi vagy udvari megrendelésre épülő művészettől?

3. Milyen korlátai voltak a holland vallási toleranciának, és milyen események mutatják, hogy a sokszínűség nem jelentett egyenjogúságot?
4. Hogyan kapcsolódott a gyarmati kereskedelem a holland polgári otthonok anyagi kultúrájához, és miért vitatott ma az „aranykor” kifejezés?
5. Milyen elsődleges forrásokból rekonstruálható a 17. századi holland mindennapi élet, és milyen bizonytalanságok terhelik a mennyiségi becsléseket?

20.4 A köztársaság válsága és a francia megszállás

A 18. század második felében a A holland aranykor kultúrája és társadalma alfejezetben bemutatott gazdasági és kulturális teljesítmény már nem bizonyult elegendőnek a nemzetközi erőviszonyok megváltozásához. A Holland Köztársaság (**Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden**) nem omlott össze egyetlen eseményben, hanem fokozatosan veszítette el azt a kivételes helyzetet, amelyet a 17. században elfoglalt. Az alábbiakban a 18. századi relatív hanyatlást, a belpolitikai feszültségeket, a **patriot** mozgalmat, az 1795-ös francia megszállást és a **Bataviai Köztársaság** (**Bataafse Republiek**) korszakát tekintjük át. A Hollandi tartomány – az állam magterülete – és a déli, Habsburg uralom alatt álló Németalföld eltérő pályáját A spanyol és osztrák Németalföld tárgyalja.

20.4.1 A 18. századi gazdasági és politikai hanyatlás

A 17. századi aranykor után a holland gazdaság nem zuhant össze, de a brit iparosodás és a francia merkantilista politika közepette elveszítette korábbi dinamikáját. A **holland textilipar** Leidenben és Haarlemben hanyatlani kezdett, a **heringhalászat** csökkent, a **hajózás** pedig egyre inkább a brit versenytársakkal szemben szorult háttérbe. A **holland Kelet-indiai Társaság** (**VOC**) és a **Nyugat-indiai Társaság** (**WIC**) pénzügyi nehézségei a 18. század közepére nyilvánvalóvá váltak: a korrupció, a csökkenő profit és a növekvő adósság aláásta a részvényesek bizalmát. A **holland tőke** ugyanakkor még mindig jelentős volt, és a köztársaság továbbra is fontos pénzügyi központnak számított. A hanyatlás ezért leginkább **relatív hanyatlásként** írható le: a holland gazdaság stagnált vagy lassan nőtt, miközben Nagy-Britannia ipari forradalma gyors átalakulást hozott.

A politikai rendszer megmerevedett. A hét tartomány szuverenitása a **Rendi Gyűlés** (**Staten-Generaal**) döntéseit lassította, és a **Holland tartomány** (**Holland**) gazdasági túlsúlya állandó feszültséget okozott. A **helytartó** (**stadhouder**) – az Orániai-Nassaui ház tagja – a hadsereg főparancsnoka volt, de hatásköre tartományonként változott. A **nagy tanácsos** (**raadpensionaris**) a Holland tartomány legfőbb tisztviselőjeként a rendi gyűlés elnöke volt, és gyakran a republikánus irányzat vezetőjeként lépett fel. Az 1747-es osztrák örökösödési háború idején a közvélemény nyomására az Orániai-ház visszatért: **IV. Vilmos** (**Willem IV**) örökös helytartóvá vált, és ezzel a **második helytartóság nélküli korszak** véget ért. Fia, **V. Vilmos** (**Willem V**) 1751-től, nagykorúságáig anyja és porosz gyámok irányítása alatt, majd önállóan gyakorolta a helytartói tisztséget. A **regensek** (**regenten**) – a városi oligarchia – és a helytartói udvar közötti küzdelem a 18. században végig meghatározta a belpolitikát.

20.4.2 A negyedik angol–holland háború és a belpolitikai válság

A holland semlegesség az 1770-es években az amerikai függetlenségi háború kitörésével került nyomás alá. A holland kereskedők – különösen a karibi és az észak-amerikai kikötőkben – továbbra is üzleteltek a lázadó gyarmatokkal, a brit flotta pedig ezt csempészetnek tekintette. 1780-ban

Hollandia csatlakozott az orosz vezette **fegyveres semlegességhez** (**gewapende neutraliteit**), amely a semleges hajók szabad kereskedelmét hirdette. Nagy-Britannia 1780 decemberében hadat üzent a köztársaságnak: kitört a **negyedik angol–holland háború** (**Vierde Engelse Oorlog**, 1780–1784). A holland flotta a **Doggerbanki csata** (1781) során taktikai döntetlent ért el, de a háború egésze katasztrófának bizonyult. A brit tengeri blokád megbénította a holland kereskedelmet, a VOC részvényei zuhantak, a gyarmati konvojok pedig elestek. Az 1784-es párizsi béke területi és kereskedelmi engedményekre kényszerítette a köztársaságot, például **Negapatnam** indiai kikötő átadására.

A háborús vereség felfedte a hadsereg és a flotta elhanyagolását, és a felelősséget sokan V. Vilmos helytartóban keresték. A közvéleményben megerősödött a **hazafias** érzület, amely egyszerre irányult a helytartói hatalom ellen és a rendi oligarchia ellen. A politikai vita már nem csupán az **orangisták** (**prinsgezinden**) és a **republikánus regensek** (**staatsgezinden**) közötti hagyományos küzdelem volt, hanem egy új, demokratikus-republikánus irányzat is megjelent.

20.4.3 A patriot mozgalom és az 1787-es porosz beavatkozás

A **hazafiak mozgalma** (**patriotten**) a felvilágosult polgárság, a kistisztviselők, az értelmiség és a nemesség egy részének támogatását élvezte. A mozgalom intézményi hálózata **polgári milíciákból** (**exercitiegenootschappen**) és **olvasótársaságokból** (**leesgezelschappen**) épült fel. A patriották követelései közé tartozott a helytartói hatalom korlátozása, a rendi gyűlések demokratizálása, a szabad sajtó és a hadsereg reformja. Az 1781-ben névtelenül megjelent röpirat, **„Aan het volk van Nederland”** („A holland néphez”), szerzője **Joan Derk van der Capellen tot den Pol** (1741–1784) volt. A szöveg a holland népet szólította fel a fegyveres ellenállásra és a politikai megújulásra, és a holland történetírásban az egyik első modern demokratikus programnak tekintik. A röpirat közvetlen hatása vitatott, de a patriotta mozgalom eszmei alapját erősítette.

Az 1780-as évek közepén a patriotok több városban és tartományban megszerezték a hatalmat. Holland tartomány gyűlése 1786-ban felfüggesztette V. Vilmos főparancsnoki jogkörét, és a patriotta milíciák átvették az irányítást több helyőrségben. A helytartó Hágából előbb Utrechtbe, majd a porosz határ közelébe húzódott vissza. A válság 1787-ben eszkalálódott, amikor a helytartó felesége, **Vilhelmina** (**Wilhelmina**) porosz hercegnő a holland patriották által ellenőrzött területen próbált visszatérni Hágába, és feltartóztatták. A porosz király, **II. Frigyes Vilmos** ultimátumot adott, majd csapatokat küldött a köztársaságba. A porosz hadsereg gyors bevonulása összeomlasztotta a patriotta ellenállást: a helytartót visszaállították, a patriotokat üldözték, és sokan Franciaországba menekültek. Az 1787-es porosz beavatkozás a holland belügyekbe történő külső katonai fellépés volt, amely a patriották számára megalázó vereséget jelentett, ugyanakkor megerősítette franciaországi kapcsolataikat.

20.4.4 Az 1795-ös francia megszállás és a Batáviai Köztársaság kikiáltása

A francia forradalom 1789 után a déli Németalföldön és az északi köztársaságban egyaránt politikai vitákat váltott ki. Az 1792–1793-as francia offenzíva a déli Habsburg tartományokat érintette, de az északi területet kezdetben nem fenyegette közvetlenül. 1794 végén azonban a francia hadsereg **Charles Pichegru** tábornok vezetésével benyomult a folyók által védett köztársaság területére. Az 1794–95-ös tél szokatlanul hideg volt, a folyók befagytak, és a francia csapatok a befagyott vizeken átkelhettek. A korabeli és későbbi elbeszélések szerint a francia lovasság a befagyott **Zuiderzee**-nél holland hadihajókat fogott el; ezt a jelenet a 19. századi holland nemzeti emlékezetben mítoszként terjedt, és a történeti hitelessége vitatott. A dokumentált tény az, hogy a holland flotta a jég fogságában rekedt, és a francia csapatok elfoglalták.

1795. január 18-án V. Vilmos helytartó Angliába menekült, és a francia csapatok bevonultak Amszterdamba. A következő napon a hazatérő patriotok és a francia támogatók kikiáltották a **Batáviai Köztársaságot** (**Bataafse Republiek**). A név a római kori **batávokra** utalt, akiket a korabeli holland történeti irodalom a szabadság és a függetlenség őseiként ábrázolt. A Batáviai Köztársaság formálisan szuverén állam volt, de gyakorlatilag francia **testvérköztársaság** (**république sœur**), amely katonai és pénzügyi függésben működött. Az 1795. május 16-án aláírt **hágai szerződés** (**Haags Verdrag**) szövetségre kötelezte a Batáviai Köztársaságot Franciaországgal, területi engedményeket írt elő (például Zeeland-Flandria, Maastricht és Venlo átadását), és nagy összegű hadikárpótlást rótt ki. A francia csapatok fenntartása, a pénzügyi követelések és a brit blokád súlyosan megterhelték a köztársasági gazdaságot.

20.4.5 A Batáviai Köztársaság intézményei és reformjai

A Batáviai Köztársaság első éveiben a rendi gyűlést felváltotta a **nemzetgyűlés** (**Nationale Vergadering**), amely 1796-ban általános férfi választójog alapján ült össze, bár a vagyoni cenzus és a szolgai státusz kizárta a lakosság egy részét. A politikai csoportosulások között az **unitaristák** az egységes államot, a **föderalisták** a tartományi autonómia fenntartását szorgalmazták. A radikális demokraták és a mérsékelt regensek közötti feszültség államcsínyekhez és alkotmányos válságokhoz vezetett.

Az **1798-as alkotmány** (**Staatsregeling**) az első egységes holland alkotmány volt. Felszámolta a tartományi szuverenitást, és az országot **departementekre** osztotta. A hatalmi ágakat formálisan szétválasztotta: a törvényhozó hatalmat a **képviselőtestület** (**Vertegenwoordigend Lichaam**), a végrehajtó hatalmat a **végrehajtó tanács** (**Uitvoerend Bewind**) gyakorolta, a bírói hatalom pedig függetlenebbé vált. Az alkotmány eltörölte a rendi kiváltságokat, és kimondta a polgári egyenlőséget. A **zsidók emancipációja** 1796-ban megtörtént, ami a korabeli Európában viszonylag korai intézkedés volt. A reformok közé tartozott a **szekularizáció**, az oktatási rendszer állami felügyelete és a polgári törvénykönyv kidolgozásának megkezdése. Ez utóbbi a napóleoni korszakban, 1809-ben lépett hatályba.

A Batáviai Köztársaság reformjai azonban nem hoztak stabilitást. A francia követelések, a brit blokád és a kereskedelmi összeomlás aláásta a gazdaságot. A **VOC** 1799-ben csődbe ment, vagyonát az állam vette át, adósságát pedig a Batáviai Köztársaság örökölte. A gyarmatok nagy része brit megszállás alá került: a fokföld, Ceylon és más támaszpontok elvesztek. A Batáviai Köztársaság hadiflottája nem tudta megvédeni a tengerentúli területeket. A társadalmi elégedetlenség nőtt, a munkások munkanélkülisége és a szegénység súlyosbodott.

A belső politikai instabilitás miatt 1801-ben új alkotmányt fogadtak el, amely mérsékelte a radikális centralizációt, és **államtanácsot** (**Staatsbewind**) hozott létre. 1805-ben francia nyomásra **Rutger Jan Schimmelpenninck** lett a **nagy tanácsos** (**raadpensionaris**), aki mérsékelt reformokkal próbálta stabilizálni a köztársaságot. Napóleon azonban 1806-ban átalakította a Batáviai Köztársaságot **Holland Királysággá** (**Koninkrijk Holland**), és testvérét, **Louis Bonaparte-ot** tette királlyá. A Batáviai Köztársaság kísérlete ezzel véget ért. 1810-ben Napóleon annektálta a Holland Királyságot, és a területet a Francia Császársághoz csatolta. Ez a korszak a bécsi kongresszus és a Holland Királyság tárgyalásának előzménye.

20.4.6 Források és bizonytalanságok

A 18. századi holland hanyatlásról, a patriot mozgalomról és a Batáviai Köztársaságról szóló ismereteink elsődleges forrásokra és bőséges másodlagos szakirodalomra támaszkodnak. Az

elsődleges források közé tartoznak az 1781-es „Aan het volk van Nederland” röpirat, a Staten-Generaal és a tartományi gyűlések határozatai, az 1798-as Staatsregeling, a francia–batáviai szerződések (különösen az 1795-ös hágai szerződés), valamint a korabeli sajtó, pamfletek és hadijelentések. A Batáviai Köztársaság levéltárai és a VOC csődje körüli iratok szintén fontosak.

A másodlagos szakirodalomban **Simon Schama** *Patriots and Liberators: Revolution in the Netherlands 1780–1813* (1977) című munkája alapvető, **Jonathan Israel** *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806* (1995) című összefoglalója pedig a korszak szélesebb kereteit tárgyalja. **N. C. F. van Sas** *De metamorfose van Nederland* (2004) és **E. H. Kossmann** *The Low Countries* (1978) a nemzetközi és holland historiográfiai vitákat mutatják be. A konkrét dátumok egy része – például a Batáviai Köztársaság kikiáltásának napja – a forrásokban eltér, de a szakmai konszenzus 1795. január 19-ét fogadja el.

A következő vitatott értelmezések érdemelnek kiemelést:

- **A gazdasági hanyatlás mértéke:** A 18. századi holland gazdaság hanyatlását a régebbi szakirodalom abszolút visszaesésként írta le. Az újabb gazdaságtörténeti kutatások viszont hangsúlyozzák, hogy a köztársaság gazdag maradt, de a brit ipari forradalomhoz képest **relatív stagnálásba** került. A kép tehát nem egyértelmű.
- **A patriot mozgalom társadalmi bázisa:** A hagyományos kép szerint a patriották a városi polgárság képviselői voltak. A kutatások azonban kimutatták, hogy a nemesség egy része, sőt vidéki közösségek is támogatták a mozgalmat. A „polgári” jelleg ezért leegyszerűsítés.
- **Az 1787-es porosz beavatkozás:** A holland történetírásban vita folyik arról, hogy a porosz beavatkozás mennyiben volt a holland belső ellentétek katonai megoldása, és mennyiben része a nagyhatalmi vetélkedésnek. A kérdés a nemzeti szuverenitás és a nemzetközi beavatkozás viszonyát érinti.
- **A Batáviai Köztársaság jellege:** A 19. századi holland nacionalista emlékezet a „francia időszakot” (**Franse tijd**) gyakran idegen elnyomásként ábrázolta. A 20. századi társadalomtörténeti kutatások viszont rámutattak arra, hogy a Batáviai Köztársaság intézményi reformjai – az egységes állam, a zsidók emancipációja, a szekularizáció és a polgári törvénykönyv előkészítése – a modern holland állam alapjait teremtették meg. A „bábállam” és a „hazai forradalom” értelmezések között a mai konszenzus inkább a kettő kombinációja: a francia katonai jelenlét meghatározó volt, de a hazai patriot mozgalom már az 1780-as években hasonló reformokat követelt.
- **A befagyott flotta elfogásának legendája:** A Zuiderzee-nél történt francia lovassági roham története a 19. századi holland nemzeti emlékezetben gyakran a hazai vereség és a francia fölény szimbólumává vált. A történeti hitelessége azonban vitatott; a hajók elfogása dokumentált, de a lovasság pontos szerepe nem tisztázott.

20.4.7 Rövid összefoglaló

- A Holland Köztársaság a 18. században **relatív gazdasági hanyatlást** élt meg, miközben Nagy-Britannia ipari forradalma megváltoztatta az erőviszonyokat.
- A politikai rendszer merev volt: a **helytartó** és a **nagy tanácsos** kettős hatalma, a **regensek** oligarchiája és a tartományi szuverenitás akadályozta a reformokat.
- A **negyedik angol–holland háború** (1780–1784) katonai és gazdasági vereséget hozott, és felerősítette a helytartó elleni elégedetlenséget.
- A **patriot mozgalom** (patriotten) a felvilágosult polgárság demokratikus-republikánus követeléseit képviselte, de 1787-ben a porosz beavatkozás leverte, és tagjai Franciaországba menekültek.

- 1795-ben a francia hadsereg bevonult, V. Vilmos helytartó emigrált, és kikiáltották a **Batáviai Köztársaságot**, amely francia **testvérköztársaságként** működött.
- A Batáviai Köztársaság az 1798-as alkotmánnyal egységes államot hozott létre, eltörölte a rendi kiváltságokat, és fontos reformokat hajtott végre, de gazdaságilag kimerült, és 1806-ban Napóleon **Holland Királysággá** alakította.
- A korszak megítélése a holland történeti emlékezetben vitatott: a 19. századi nacionalizmus elnyomásként, a modern társadalomtörténet a reformok előzményeként értékelte.

20.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a 18. századi holland gazdasági hanyatlás **relatív** volt, nem pedig abszolút összeomlás?
2. Hasonlítsa össze a helytartói (orangista) és a republikánus (regens) politikai irányzatok álláspontját, és mutassa be, hogyan kapcsolódott hozzájuk a patriot mozgalom!
3. Miért tekinthető az 1787-es porosz beavatkozás a holland szuverenitás elvesztésének, és milyen következményekkel járt a patriották franciaországi emigrációja?
4. Milyen intézményi reformokat hajtott végre a Batáviai Köztársaság az 1798-as alkotmány és a kapcsolódó törvények révén, és miért tartja ezeket a mai történetírás a modern holland állam előzményének?
5. Miért vitatott a „francia megszállás” emlékezete a holland történeti emlékezetben, és milyen különböző értelmezések élnek egymás mellett?

21 A Holland Királyság a 19. században

21.1 A bécsi kongresszus és a Holland Királyság

A francia forradalmi és napóleoni háborúk lezárása után a győztes nagyhatalmak egyik legfontosabb feladata Európa területi és alkotmányos rendjének újraszabása volt. A köztársaság válsága és a francia megszállás alfejezetben tárgyalt francia megszállás és a Batáviai Köztársaság, majd a Holland Királyság (1806–1810) felbomlása után a Németalföld sorsa a bécsi kongresszus egyik központi kérdésévé vált. Az északi és déli tartományok egyesítése nem csupán egy dinasztia restaurációját jelentette: a nagyhatalmak biztonsági érdekei, a brit tengeri hatalom és a francia expanziótól való félelem egyaránt belejátszott abba, hogy 1815-ben létrejöjjön az Egyesült Holland Királyság (Verenigd Koninkrijk der Nederlanden; franciául Royaume-Uni des Pays-Bas). Ennek az államnak a berendezkedése alapozta meg a későbbi holland alkotmányos monarchiát, ugyanakkor már születésekor magában hordozta az északi és déli tartományok közötti feszültségeket, amelyek 1830-ban a belga forradalomhoz vezettek.

21.1.1 A bécsi kongresszus és a holland–belga unió terve

Az 1814–1815-ös bécsi kongresszus elsődleges célja a napóleoni háborúk után kialakult hatalmi vákuum megszüntetése és a francia befolyás visszaszorítása volt. A Németalföld kérdésében a nagyhatalmak – elsősorban Nagy-Britannia, Poroszország, Ausztria és Oroszország – már a kongresszus előtt, 1814 nyarán elvi megállapodásra jutottak. Az 1814. június 21-i londoni jegyzőkönyv (Protocol of the Eight Articles) rögzítette, hogy a holland és belga tartományokat egyetlen állammá kell egyesíteni az Orániai-ház vezetése alatt. A döntés hivatalos indoka a francia határ menti pufferállam létrehozása volt, amely kellően erős ahhoz, hogy megakadályozza Franciaország északi terjeszkedését. Emellett a brit kormány számára kulcsfontosságú volt, hogy a Schelde folyó torkolata és Antwerpen kikötője ne kerüljön francia kézbe, mert ez közvetlen fenyegetést jelentett volna a brit szigetekre nézve.

A területi rendezés azonban nem csupán a nagyhatalmak diktátuma volt. Az Orániai-ház feje, Vilmos Frigyes (Willem Frederik van Oranje-Nassau), aki 1813 novemberében tért vissza a holland tartományokba, és ideiglenesen „szuverén fejedelem” (Soeverein Vorst) címet kapott, aktívan törekedett a déli tartományok megszerzésére. Az 1814. augusztus 13-i londoni egyezmény értelmében a szövetségesek a déli tartományokat – a korábbi osztrák Németalföldet és a Liège-i Püspökség területét – Vilmosnak ígérték, bár a végleges határokról Bécsben döntöttek. A bécsi záróokmány (1815. június 9.) nemzetközi jogilag is szentesítette az Egyesült Holland Királyság létrejöttét, és meghatározta annak határait. A dokumentum elsődleges diplomáciai forrás, amelyből a korabeli nagyhatalmi szándékok pontosan rekonstruálhatók, ám a tárgyalások belső vitái csak részben követhetők nyomon a fennmaradt jegyzőkönyvekben.

Fontos hangsúlyozni, hogy a „belga” és „holland” nemzeti kategóriák 1815-ben még nem rendelkeztek a 19. század végi vagy 20. századi jelentésükkel. Az északi tartományok lakossága többségében református (calvinista) volt, míg a déli tartományok lakossága túlnyomórészt katolikus; a déli elit nyelve a francia, a hivatalos érintkezésben pedig a holland mellett a francia is használatos volt. A déli területek gazdasága – különösen a textilipar és a szénbányászat –

korán iparosodó jellegű volt, míg az északi tartományok gazdasága elsősorban a kereskedelemre, a hajózásra és a gyarmati kapcsolatokra épült. Ezek a különbségek nem jelentettek automatikusan nemzeti ellentétet, de a közös állam keretein belül hamar érdekellentétekké váltak.

21.1.2 Az orániai restauráció és I. Vilmos

Vilmos Frigyes 1815. március 16-án vette fel az I. Vilmos (Willem I) királyi címet, miután a déli tartományok csatlakozását formálisan is kihirdették. A restauráció nem a régi, rendi alapú köztársaság visszaállítását jelentette, hanem egy központosított, monarchikus állam létrehozását. I. Vilmos személyében a kor egyik legenergikusabb és leginkább gyakorlatias uralkodója került a trónra: személyes irányítást gyakorolt a gazdaságpolitika, az infrastruktúra-fejlesztés és az oktatásügy terén. A kortárs források – például a király saját levelezése és miniszteri jelentések – azt mutatják, hogy Vilmos a gazdasági modernizációt és az állam egységesítését tekintette fő feladatának, nem pedig a rendi hagyományok helyreállítását.

A király hatalmának alapját az 1814-es, majd az 1815-ös alkotmány teremtette meg. Az 1814-es Grondwet voor de Verenigde Nederlanden („A Egyesült Németalföld alkotmánya”) még csak az északi tartományok számára készült, de 1815-ben a déli tartományok becsatolásával módosították, és kiterjesztették az egész királyságra. Az 1815-ös alkotmány a korabeli európai normákhoz képest mérsékelt liberális vonásokat mutatott, de a királyi hatalom messze erősebb maradt, mint a brit parlamentáris monarchiában. A törvényhozó hatalom a király és a Staten-Generaal (az országos gyűlés) között oszlott meg, de a végrehajtó hatalom teljes egészében a királyt illette. A miniszterek nem a parlamentnek, hanem a királynak tartoztak felelősséggel; a parlamentnek nem volt beleszólása a kormány kinevezésébe vagy leváltásába. Ez a berendezkedés a 19. századi alkotmányos monarchia egy sajátos, erősen királyközpontú változata volt, amelyet a kortárs holland liberálisok és konzervatívok is vita tárgyává tettek.

21.1.3 Az 1815. évi alkotmányos berendezkedés

Az 1815-ös alkotmány kétkamarás törvényhozást hozott létre. Az Első Kamara (Eerste Kamer) tagjait a király nevezte ki életfogytiglan, így ez a testület lényegében a királyi akarat eszköze volt. A Második Kamara (Tweede Kamer) képviselőit a tartományi rendek (Provinciale Staten) választották, ami a népképviseletnek csak közvetett jellegét biztosította. A választójog cenzuson alapult: csak azok szavazhattak, akik meghatározott adót fizettek, ami a lakosság szűk rétegére korlátozta a politikai részvételt. A nők, a szegények és a munkások kizárása természetesnek számított a korszakban. A tartományi rendek hatásköre korlátozott volt: elsősorban a helyi adók és a közmunkák ügyeiben dönthettek, de a központi kormányzat erős felügyeletet gyakorolt felettük.

Az alkotmány elvileg kimondta a vallásszabadságot és a polgári egyenlőséget, de a gyakorlatban a protestáns északi elit dominanciája érvényesült. A katolikus egyház szervezeti önállóságát a királyi kormányzat korlátozni igyekezett: I. Vilmos állami befolyást akart az egyházi kinevezésekre és az oktatásra. A déli katolikus papság és a hívők egy része ezt a protestáns államhatalom beavatkozásaként élte meg. Ugyanakkor az alkotmány megszüntette a korábbi rendi kiváltságokat, és egységes polgári jogot léptetett életbe, ami a jogegyenlőség irányába mutatott. A holland nyelv hivatalos státusza az északi tartományokban egyértelmű volt, de a déli tartományokban a francia nyelvű hivatalnokréteg és burzsoázia számára a holland nyelvű közigazgatás előírása sérelmesnek bizonyult. Ezt a nyelvpolitikát azonban nem szabad visszavetíteni a későbbi flamand–vallon nyelvharcként értelmezni; 1815-ben még nem létezett szervezett flamand mozgalom, és a nyelvi kérdés elsősorban az adminisztratív elit és a helyi lakosság közötti távolság problémája volt.

Az alkotmány elfogadása a déli tartományokban jelentős legitimációs problémát vetett fel. Az 1815-ös alkotmányt az északi tartományok rendjei elfogadták, a déli tartományok rendi képviselőinek többsége azonban elutasította, részben a papság ellenállása, részben a francia nyelvű elit sérelmei miatt. A királyi kormányzat azonban a szavazatszámlálást úgy értelmezte, hogy a tartózkodókat és a távol maradókat az alkotmányt támogatóknak tekintette; ezt az eljárást a kortárs déli kritikusok gúnyosan „holland aritmetikának” (Hollandse rekenkunde) nevezték. A mai történetírásban ez az epizód vitatott emlékezeti pont: egyes értelmezések szerint a déli elit részvétele a döntésben formálisan szabályos volt, mások szerint az eljárás a déli társadalom jelentős részének kirekesztését leplezte. A források – a rendi gyűlések jegyzőkönyvei, a kortárs röpiratok és az egyházi tiltakozások – egyértelműen azt mutatják, hogy az alkotmány déli elfogadottsága már a kezdetektől gyenge volt, ami aláásta az új állam belső legitimitását.

21.1.4 Az északi és déli tartományok közötti feszültségek 1815-ben

Az Egyesült Holland Királyság létrejöttekor a kormányzatnak egyszerre kellett kezelnie a gazdasági, vallási és politikai különbségeket. Az északi tartományok – Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Frízföld, Groningen és Drenthe – kereskedőpolgársága a szabadkereskedelem híve volt, és a gyarmati kereskedelem újraindításában érdekelt. A déli tartományok – a korábbi osztrák Németalföld, azaz Brabant, Flandria, Hainaut, Liège, Namur, Luxembourg és a későbbi Limburg egy része – iparosodó gazdasága viszont védővámokat és állami beruházásokat igényelt. I. Vilmos gazdaságpolitikája – például a Société Générale bank alapítása 1822-ben és a csatornaépítések – a déli ipar fejlesztését is szolgálta, de a kereskedelmi érdekek és a protekcionista törekvések közötti ellentét tartós maradt.

A vallási feszültség sem csak a katolikus–protestáns szembenállásból fakadt. A déli katolikus egyház a tridenti zsinat utáni, erősen pápahű irányzathoz tartozott, míg a királyi kormányzat a felvilágosult abszolutizmus hagyományait követve állami felügyeletet kívánt az egyház felett. Az 1815-ös alkotmány elvben lehetővé tette a katolikus istentiszteletet, de a püspöki kinevezések és a papnevelés terén a király beleszólása folyamatos konfliktusforrás volt. A déli püspökök és a pápai udvar tiltakozásai dokumentáltak; a királyi rendeletek és az egyházi körlevelek elsődleges forrásai ennek a vitának.

Mindezek ellenére 1815-ben az Egyesült Holland Királyság korántsem volt eleve kudarcra ítélt vállalkozás. A déli ipari burzsoázia egy része támogatta a nagyobb belső piacot és a gyarmati kapcsolatok révén megnövekedett kereskedelmi lehetőségeket. A déli városi középrétegek számára az északi tartományok tőkéje és kereskedelmi hálózata vonzó lehetett. A későbbi belga ellenállás nem 1815-ben, hanem az 1820-as évek nyelvpolitikája, az adórendszer és a politikai kirekesztés hatására erősödött fel. A bécsi kongresszus által teremtett állam tehát nem a „mesterséges konstrukció” egyszerű esete volt, hanem egy feszültségekkel terhelt, de működőképesnek tűnő kompromisszum.

21.1.5 A nemzetközi rendezés és a luxemburgi kérdés

A bécsi kongresszus a Holland Királyság határait is meghatározta, és ezzel kapcsolatban a luxemburgi kérdés különleges megoldást kapott. A történelmi Luxemburgi Hercegséget a kongresszus nagyhercegségi rangra emelte, és I. Vilmos személyes uniójában (perszonálunió) egyesítette a Holland Királysággal. A nagyhercegség azonban a Német Szövetség (Deutscher Bund) tagja lett, és a fővárosában, Luxemburg városában porosz helyőrséget állomásoztattak. Ez a konstrukció a nagyhatalmi egyensúlyt szolgálta: a német államok biztonsági érdekét a francia határ mentén a porosz katonai jelenlét garantálta, míg a holland király uralma a terület felett a brit és osztrák

érdekekkel is összhangban volt. A perszonálunió később, 1839-ben a belga forradalom következményeként felbomlott, de 1815-ben a luxemburgi rendezés a bécsi rendszer egyik tipikus, több államot egyszerre érintő kompromisszuma volt.

A gyarmati rendezés is a bécsi időszak része volt. Az 1814-es londoni egyezmény értelmében Nagy-Britannia visszaadta Hollandia kelet-indiai birtokainak egy részét, de megtartotta Ceylont, a Jóreménység-fokot és több más stratégiai pontot. Az 1824-es londoni szerződés később pontosította a befolyási övezeteket Délkelet-Ázsiában. Az 1815-ös Holland Királyság tehát egy gyarmatbirodalom magját is képezte, ami a holland gazdaság és társadalom számára hosszú távon meghatározó volt. A gyarmati kérdésnek azonban a bécsi kongresszus és a Holland Királyság alfejezetben csak közvetett jelentősége van; a részletes tárgyalás a gyarmatok és a gazdaság alfejezetben történik.

21.1.6 A Holland Királyság induló évei és az ellentétek kiéleződése

Az 1815 és 1830 közötti időszakot a holland történetírás gyakran a „királyi kormányzat kísérleteként” jellemzi, amelyben I. Vilmos centralizáló politikája szembekerült a déli tartományok rendi és egyházi köreivel. A király személyes irányítása alatt álló kormányzat jelentős infrastrukturális beruházásokat hajtott végre: csatornákat építettek, kikötőket bővítettek, és 1822-ben felállították a Société Générale-t (Algemene Nederlandse Maatschappij), amely a déli ipar finanszírozását szolgálta. A déli textilipar és szénbányászat részesült a királyi gazdaságpolitika előnyeiből, de az adóterhek és a holland nyelvű közigazgatás előírása miatt a déli középosztály és a papság egyre inkább idegenként tekintett az államra.

Az 1820-as években a nyelvpolitika fokozatosan szigorodott: a királyi rendeletek a holland nyelv használatát írták elő a déli hivatalokban, a bíróságokon és az oktatásban. Ez a francia nyelvű elit és a flamand nyelvű lakosság közötti viszonyt is átalakította, de a kortárs tiltakozások elsősorban a francia nyelvű burzsoáziától és a katolikus papságtól származtak. A flamand nyelvű lakosság anyanyelve valójában közel állt a hollandhoz, de a közigazgatási gyakorlatban a francia dominált, így a holland nyelv előírása a francia nyelvű elit hatalmát fenyegette. Ezt a feszültséget a belga forradalom és 1830 alfejezet tárgyalja részletesen a belga forradalom előzményeként.

Az alkotmányos berendezkedés belső ellentmondása is hozzájárult a válsághoz. A királyi hatalom erős volt, de a parlamentáris ellenőrzés hiánya miatt a déli sérelmek nem találtak intézményes csatornát. A Második Kamara választási rendszere a déli tartományok lakosságát alulreprezentálta, mert a képviselői helyek száma nem arányosult a népességhez, és a cenzusos választójog a katolikus déli szegényebb rétegeket kizárta. A déli ellenzék a sajtóban és a petíciókban fogalmazta meg követeléseit, de a királyi kormányzat ezeket többnyire elutasította. A 1830-as júliusi francia forradalom hatására ezek a feszültségek robbanásszerűen törtek felszínre, de ennek tárgyalása a belga forradalom és 1830 alfejezet feladata.

21.1.7 Források és bizonytalanságok

Az Egyesült Holland Királyság létrehozására vonatkozó elsődleges források viszonylag jól dokumentáltak. A bécsi záróokmány, a londoni jegyzőkönyvek, az 1814-es és 1815-ös alkotmányok szövege, valamint a rendi gyűlések jegyzőkönyvei hozzáférhetők. A diplomáciai forrásokból a nagyhatalmi szándékok rekonstruálhatók, de a tárgyalások belső alkufolyamatai csak részben ismertek, mivel a kongresszus informális egyeztetései nem mindig kerültek írásba. Az óraniai restauráció támogatottságának mértéke a déli tartományokban vitatott: a kortárs röpiratok és a pápai udvar tiltakozásai egyértelműen jelzik az egyházi ellenállást, de a déli lakosság egészének politikai véleményéről nincsenek reprezentatív adatok.

A legnagyobb bizonytalanság az 1815-ös alkotmány déli elfogadásának legitimitását övezi. A „holland aritmetika” néven ismert eljárás értékelése a belga és holland történetírásban máig eltérő hangsúlyt kap. A holland történeti hagyomány hajlamos az eljárást formálisan szabályosnak tekinteni, míg a belga történetírás a déli társadalom kirekesztésének bizonyítékaként kezeli. A mai tudományos konszenzus szerint az alkotmányos rendezés jogilag érvényes volt, de politikai értelemben nem bírt széles körű déli legitimációval; ez a kettősség hozzájárult a későbbi belga elszakadáshoz. Az általunk ismertetett értelmezés ezt a kettősséget hangsúlyozza, és kerüli az egyoldalú állásfoglalást.

A népességi és gazdasági adatok 1815-re vonatkozóan becsléseken alapulnak. Az Egyesült Holland Királyság összlakosságát 1815-ben a kortárs hivatalos összeírások körülbelül 5,5–6,0 millió főre tették, de a déli tartományok népszámlálása hiányos volt, és a kutatók ma is korrigálják a becsléseket. Ezért a pontos számok helyett nagyságrendi megállapításokat érdemes használni, ahogyan a szövegben is tettük.

21.1.8 Rövid összefoglaló

- A bécsi kongresszus (1814–1815) a napóleoni háborúk után a Németalföldet egyetlen állammá, az Egyesült Holland Királysággá szervezte az Orániai-ház vezetése alatt, elsősorban franciaellenes pufferállamként.
- A döntést az 1814. júniusi londoni jegyzőkönyv és az 1815. júniusi bécsi záróokmány rögzítette, de a területi és alkotmányos részletekben a nagyhatalmak és az Orániai-ház között folyamatos alkufolyamat zajlott.
- I. Vilmos 1815. március 16-án vette fel a királyi címet, és erős, centralizált monarchiát épített ki, amely a korabeli alkotmányos monarchiákhoz képest széles királyi jogkörökkel rendelkezett.
- Az 1815-ös alkotmány kétkamarás parlamentet hozott létre, de az Első Kamarát a király nevezte ki, a Második Kamarát pedig közvetett, cenzusos választással töltötték fel; a miniszterek a királynak, nem a parlamentnek feleltek.
- Az északi protestáns kereskedőtársadalom és a déli katolikus, részben iparosodó tartományok között már 1815-ben vallási, nyelvi és gazdasági feszültségek feszültek, de ezek nem jelentettek automatikusan nemzeti ellentétet.
- Az alkotmány déli elfogadása vitatott körülmények között történt: a kormányzat a szavazatszámlálás révén elfogadottnak nyilvánította, amit a déli kritikusok „holland aritmetikának” neveztek; ez a belga történeti emlékezetben máig érzékeny pont.
- Luxemburgot a bécsi kongresszus nagyhercegséggé emelte, és I. Vilmos perszonáluniójához csatolta, de a Német Szövetség tagja maradt, porosz helyőrséggel a fővárosban.
- Az 1815-ös rendezés megteremtette a holland alkotmányos monarchia alapjait, de a déli tartományok kirekesztettségének érzése már a kezdetektől aláásta az állam belső stabilitását.

21.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen nagyhatalmi biztonsági érdekek vezettek az Egyesült Holland Királyság létrehozásához, és hogyan kapcsolódott ez a francia expanziótól való félelemhez?
2. Hasonlítsa össze az 1815-ös holland alkotmányos berendezkedést a korabeli brit parlamentáris monarchiával: mely pontokon volt erősebb a királyi hatalom?
3. Miért tekinthető az 1815-ös alkotmány déli elfogadása legitimációs problémának, és mit jelent a „holland aritmetika” kifejezés?
4. Milyen vallási, gazdasági és nyelvi feszültségek osztották meg az északi és déli tartományokat már 1815-ben, és miért nem szabad ezeket automatikusan modern nemzeti ellentétekként értelmezni?

5. Hogyan kapcsolódott Luxemburg különleges státusza a bécsi kongresszus nagyhatalmi egyensúlytörekvéseihez, és milyen következményei lettek ennek a perszonáluniónak később?

21.2 A belga forradalom és 1830

Az 1815-ben létrehozott Egyesült Holland Királyság (Verenigd Koninkrijk der Nederlanden) a bécsi kongresszus mérnöki konstrukciója volt: a korábbi Egyesült Tartományokat és a déli, egykori osztrák Németalföldet egyetlen uralkodó, I. Vilmos (Willem I) alatt egyesítette. A két országrész közötti feszültségek azonban már a kezdetektől jelen voltak, és az 1830-as belga forradalom nem egyszerűen egy elnyomott nemzet spontán feltámadása, hanem politikai, vallási, nyelvi és gazdasági sérelmek együttes kirobbanása. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan vált szét a két országrész, milyen nemzetközi feltételek között jött létre a független Belgium, és miként kényszerült a holland állam intézményi és identitásbeli újrarendeződésre. A téma szorosan kapcsolódik a A bécsi kongresszus és a Holland Királyság alfejezethez, és előre mutat a későbbi A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom kérdéseire is.

21.2.1 Az egyesített királyság belső feszültségei (1815–1830)

A bécsi rendezés által létrehozott államot I. Vilmos centralizált, bürokratikus módon kormányozta. Az 1815-ös **alaptörvény** (Grondwet) kétkamarás parlamentet hozott létre, de a miniszterek kizárólag a királynak tartoztak felelősséggel, a választójog pedig magas vagyoni cenzushoz kötött. A déli tartományok – a korábbi osztrák Németalföld és a Liège-i püspökség – lakossága nagyobb volt, mint az északié, ám a Staten-Generaalban a két országrész azonos számú képviselőt kapott, ami a déliek szemében tartós alulreprezentációt jelentett. Ez a sérelem a dokumentált politikai vitákban rendre visszatért, de a pontos népesedési arányokra csak becslések állnak rendelkezésre, mivel a korszak népszámlálásai egyenetlen minőségűek.

A vallási megosztottság legalább ennyire mély volt. Az északi tartományokban a kálvinista (református) egyház dominált, míg a déli tartományok túlnyomó többsége katolikus volt. I. Vilmos az állami oktatás kiterjesztésével és az egyházi iskolák felügyeletével próbálta modernizálni az államot, de a katolikus klérus ezt a vallásszabadság megsértéseként értelmezte. A király 1825-ben bezáratta a kis szemináriumokat, és állami kollégiumokat (colleges) hozott létre, amelyekben a püspöki befolyást korlátozta. A katolikus ellenzék ezt a protestáns államhatalom térnyeréseként élte meg. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a vallási ellentét nem automatikusan jelentett nemzeti ellentétet: a déli tartományokban a katolikus egyház és a liberális értelmiség eleinte külön utakon járt, és csak az 1820-as évek végén, a közös sérelmek hatására alakult ki közöttük taktikai együttműködés.

A nyelvpolitika szintén hozzájárult a feszültséghez. A déli tartományok elitje túlnyomórészt francia nyelvű volt, miközben a lakosság nagy része flamand (holland nyelvű) vagy vallon (francia nyelvű) dialektusokat beszélt. I. Vilmos 1819-től fokozatosan a holland nyelvet tette hivatalossá a déli közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, később az oktatásban is. Az intézkedés egyszerre sértette a francia ajkú elitet, amely saját kulturális fölényét féltette, és a flamand lakosságot, amely a saját nyelvjárásaitól eltérő, standardizált hollandot kényszerült használni. A nyelvkérdés tehát nem csupán kétnyelvűségi konfliktus volt, hanem az állami homogenizáció és a helyi identitások összeütközése. A korszak forrásaiban a „nyelv” és a „nemzet” fogalma gyakran keveredik, ami a későbbi történetírásban is vitatott értelmezéseket szült.

Gazdaságilag a két országrész pályája eltért. A déli tartományokban – különösen Liège, Hainaut és Verviers környékén – a textilipar és a szénbányászat gyors ütemben fejlődött, míg az északi gazdaság továbbra is a kereskedelemre, a hajózásra és a gyarmati kereskedelemre épült. Az

egyesített királyság államadósságát azonban közösen kellett viselni, és a déli ipari burzsoázia sérelmezte, hogy adóterhei az északi államadósság finanszírozására szolgálnak. Emellett a király kereskedelempolitikája – a protekcionista ipari vámok és a holland kikötők előnyben részesítése – vitákat váltott ki. A déli tartományokban nőtt az a meggyőződés, hogy a gazdasági fejlődésük akadálya éppen az északi uralom.

Mindezekhez társult a sajtószabadság korlátozása és a politikai rendőrség működése, amely a liberális és katolikus ellenzéki újságírókat, ügyvédeket és értelmiségieket folyamatos zaklatásnak tette ki. A kormányzat hollandbarát újságokat támogatott, az ellenzéki lapokat pedig betiltotta vagy bíróság elé állította. Az 1820-as évek végére a déli tartományokban a liberálisok és a katolikusok – a korábbi vallási és ideológiai szembenállás ellenére – egyre inkább közös nevezőre jutottak: mindketten a miniszteri felelősség bevezetését, a sajtó- és oktatásszabadságot, valamint a déli tartományok nagyobb önállóságát követelték. Ezt az együttműködést a kortársak **unionizmusnak** (unionisme) nevezték, és ez vált a forradalom politikai keretévé.

21.2.2 A forradalom kirobbanása és a függetlenség kikiáltása

A közvetlen kiváltó okot a franciaországi júliusi forradalom szolgáltatta. 1830. július 27–29-én Párizsban megbuktatták X. Károlyt, és Lajos Fülöp került trónra. A hír Brüsszelbe augusztus elején érkezett, és felerősítette a déli tartományokban már meglévő elégedetlenséget. A brüsszeli **augusztusi zavargások** 1830. augusztus 25-én kezdődtek, közvetlenül Daniel Auber *A portici néma* (La Muette de Portici) című operájának előadása után. A darab a nápolyi forradalom témájával a szabadságvágyat idézte fel, és a színházból kiáramló tömeg a kormányzati épületek, a hollandbarát sajtó szerkesztőségei és a magas adókat jelképező hivatalok ellen fordult.

A zavargások első napjaiban a holland helyőrség nem tudta megfékezni a tömeget, és a rend fenntartása a helyi polgárság kezébe került. Augusztus 26-án megalakult a **polgárőrség** (garde bourgeoise), amelynek célja a vagyonbiztonság megőrzése és a radikálisabb elemek visszafogása volt. A polgárőrség vezetői, köztük a francia ajkú liberális ügyvéd, Charles Rogier (1800–1885), eleinte nem függetlenséget követeltek, hanem az 1815-ös alkotmány sérelmeinek orvoslását, a miniszteri felelősséget és a déli önállóság növelését. A tömegmozgalom azonban gyorsan radikalizálódott, és a király által küldött csapatok – élükön Vilmos herceggel, a trónörökössel – augusztus 31-én bevonultak ugyan Brüsszelbe, de a harcok kiújulása után szeptember végére kénytelenek voltak visszavonulni.

A felkelés a nagyvárosokra is átterjedt: Liège, Gent, Leuven, Mons és Namur lakossága csatlakozott, bár a mozgalom társadalmi bázisa városonként eltért. Liège-ben az ipari munkásság és a kispolgárság játszott meghatározó szerepet, míg Gentben a textilipari munkások és a helyi liberális értelmiség. A forradalom győzelmével párhuzamosan 1830. szeptember 26-án Brüsszelben megalakult a **ideiglenes kormány** (Gouvernement provisoire), amelynek tagjai túlnyomórészt francia ajkú liberálisok és katolikus unionisták voltak. Az ideiglenes kormány október 4-én kikiáltotta a déli tartományok függetlenségét, és összehívta a **nemzetgyűlést** (Congrès national), amelyet közvetlen, bár vagyoni cenzushoz kötött választójoggal választottak meg.

Fontos kiemelni, hogy a „belga nemzet” fogalma ekkor még formálódóban volt. A déli tartományok lakossága nem alkotott egységes nyelvi vagy etnikai közösséget: a flamand nyelvű többség és a francia ajkú elit között a forradalom előtt alig volt szoros politikai együttműködés. A forradalmi vezetők – a korszak liberális nacionalizmusának mintájára – egy **politikai nemzet** (nation politique) képét hirdették, amelyben a nyelvi különbségeket a közös állampolgárság és a szabadságjogok hidalják át. Ez azonban a gyakorlatban inkább a francia nyelvű elit dominanciáját konzerválta, ami a későbbi flamand mozgalom kiindulópontja lett. A korszak forrásaiban a „belga” (Belge) kifejezés gyakran egyszerre jelölte a déli tartományok lakosát és a forradalmi politikai közösség tagját, nem pedig egy ősi etnikai csoportot.

21.2.3 A nemzetközi diplomácia és a londoni konferencia

A forradalom nemzetközi visszhangja gyors volt. A bécsi kongresszuson kialakított európai rend őrei – különösen Ausztria, Poroszország és Oroszország – attól tartottak, hogy a belga felkelés precedenst teremt a nemzeti forradalmak számára. Nagy-Britannia és Franciaország azonban más álláspontra helyezkedett. A brit kormány – Lord Palmerston külügyminiszter irányításával – a holland–belga konfliktust a kontinentális egyensúly szempontjából értékelte, és nem kívánta a déli tartományok visszacsatolását sem Franciaországhoz, sem a holland uralom erőszakos helyreállítását. Franciaország a júliusi monarchia logikája szerint rokonszenvezett a belga liberálisokkal, de Lajos Fülöp kerülte a nyílt annexiót.

A nagyhatalmak 1830 novemberében Londonba hívták össze a **londoni konferenciát**, hogy a válságot tárgyalásos úton rendezzék. A konferencia 1830. december 20-án elvben elismerte Belgium függetlenségét, de a részletes feltételekről – elsősorban a határokról, az államadósság megosztásáról és a semlegességről – hosszú viták folytak. A konferencia döntéseinek jogi formája az úgynevezett **londoni jegyzőkönyvek** (Protocols of London) sorozata volt, amelyek 1831 és 1839 között fokozatosan rögzítették a rendezés elemeit. A holland király, I. Vilmos azonban nem fogadta el a konferencia feltételeit, és katonai megoldást választott.

A belga nemzetgyűlés időközben elfogadta az új állam alkotmányát. Az **1831. február 7-i belga alkotmány** a maga korában rendkívül liberális dokumentum volt: rögzítette a miniszteri felelősséget, a sajtó-, gyülekezési és vallásszabadságot, valamint a tulajdon védelmét. Az államformát örökletes alkotmányos monarchiaként határozta meg, de a király hatalmát erősen korlátozta. A trónra több jelölt is felmerült, végül a nemzetgyűlés 1831. június 4-én a szász-coburg-gothai herceget, **I. Lipótot** (Léopold I) választotta királlyá, aki július 21-én tette le az esküt. Ez a nap lett Belgium nemzeti ünnepe, ami a későbbi állami emlékezetpolitika fontos eleme.

A holland kormányzat a királyválasztást provokációnak tekintette. 1831. augusztus 2-án a holland hadsereg – a tapasztalt, de létszámában korlátozott belga erők ellen – megindította az úgynevezett **tíznapos hadjáratot** (Tiendaagse Veldtocht). A holland csapatok kezdetben gyors sikereket értek el, és augusztus 12-ére visszafoglalták a déli tartományok jelentős részét. A holland előrenyomulást azonban a francia hadsereg beavatkozása állította meg, amelyet Lajos Fülöp a belga kormány kérésére küldött. A holland erők visszavonultak, de a hadjárat megmutatta, hogy Belgium katonailag önmagában nem tud ellenállni, és a függetlenség sorsa a nagyhatalmi garanciákon múlik.

Az 1831 novemberében aláírt úgynevezett **XXIV. cikkelyes jegyzőkönyv** (Traité des XXIV articles) kísérletet tett a végleges rendezésre: Belgium megkapta a déli tartományok nagy részét, de Kelet-Limburg és Kelet-Luxemburg holland fennhatóság alatt maradt. I. Vilmos ezt is elutasította, és a status quo évekig fennmaradt. A holland király kitartó ellenállása mögött belpolitikai megfontolások is álltak: az északi közvélemény egy része hajlandó volt a katonai visszafoglalásra, és a király presztízsveszteségként élte meg a déli tartományok elszakadását. Ugyanakkor a holland államkincstár számára a folyamatos mozgósítás súlyos terhet jelentett.

A végleges megoldást az **1839. április 19-én aláírt londoni szerződés** hozta meg. Hollandia ebben elismerte Belgium függetlenségét és semlegességét, Belgium pedig elfogadta a területi veszteségeket. A szerződés értelmében a holland állam megtartotta Kelet-Limburgot (Maastricht városával együtt) és Kelet-Luxemburgot, amely utóbbi továbbra is a holland király perszonáluniós nagyhercegsége maradt, de egyidejűleg a Német Szövetség (Deutscher Bund) tagja is volt. Belgium megkapta a mai Luxembourg tartomány nyugati, francia nyelvű részét és Nyugat-Limburgot. A határok kijelölése bonyolult települési szintű alkuk eredménye volt, és a helyi lakosság nyelvi-etnikai összetételét csak részben vette figyelembe. Ez a mesterséges határhúzás a későbbi regionális identitások és kisebbségi viták forrása lett.

21.2.4 A holland állam újrarendeződése

Az 1830–1839 közötti időszak a holland állam számára nem csupán területi csonkulást jelentett, hanem alkotmányos és politikai újrarendeződést is. I. Vilmos makacs ellenállása és a hadsereg fenntartásának költségei aláásták a király népszerűségét. Az 1839-es londoni szerződés elfogadása után a belpolitikai nyomás növekedett, és 1840-ben sor került az **alkotmányrevízióra**. Ennek értelmében bevezették a **büntetőjogi miniszteri felelősséget** (strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid), ami azt jelentette, hogy a miniszterek egyes cselekményeiért büntetőjogilag felelősségre vonhatók – ez azonban még nem volt azonos a parlamentnek való politikai felelősséggel. A revízió emellett kismértékben növelte a Staten-Generaal költségvetési jogkörét is.

I. Vilmos 1840-ben lemondott fia, **II. Vilmos** (Willem II) javára. Az új uralkodó eleinte megpróbálta fenntartani a királyi hatalom súlyát, de az 1848-as európai forradalmi hullám nyomán – amely a holland városokban is nyugtalanságot keltett – hozzájárult az **1848-as holland alkotmányreformhoz**, amely a liberális államépítés alapjait rögzítette. Ez a folyamat azonban már túlmutat ezen az alfejezeten, és a A politikai modernizáció és a vallási-ideológiai tagolódás tárgyalja majd.

A déli tartományok elvesztése alapvetően átalakította a holland állam identitását. Az 1830 előtti egyesített királyságban a holland politikai elit egyfajta „nagy-németalföldi” (Groot-Nederlandse) és protestáns-kereskedő államképet ápolt. A forradalom után a holland nemzeti identitás egyre inkább a kálvinista hagyományra, a tengeri kereskedelemre és a 17. századi köztársaság aranykorára épült. A déli tartományokról a holland emlékezetben sokáig mint „afvallige gewesten” (elpártolt tartományok) beszéltek, míg a belga emlékezet a forradalmat alapító eseményként ünnepelte. A két narratíva egymás mellett élése a mai napig érzékelhető a közös múlt értelmezésében.

21.2.5 A forradalom értelmezési vitái

Az 1830-as belga forradalom okairól és természetéről a történetírásban tartós viták folynak. A hagyományos belga nemzeti historiográfia a forradalmat a „belga nemzet” spontán önfelszabadításaként mutatta be, hangsúlyozva a holland elnyomást és a nemzeti egységet. Ezzel szemben a flamand mozgalom későbbi történészei – különösen a 20. század első felében – a forradalmat elsősorban a francia nyelvű elit hatalomátvételeként értelmezték, amely a flamand lakosság rovására konzerválta a nyelvi hierarchiát. A vallon történetírás viszont a forradalom liberális és ipari jellegét emelte ki, összekapcsolva azt a modern polgári állam születésével.

A társadalomtörténeti kutatások az 1960-as évektől kezdve a városi tömegek szerepére irányították a figyelmet. Eszerint a forradalom nem csupán a liberális és katolikus elitek műve volt, hanem a kézművesek, a kispolgárok és az ipari munkások gazdasági elégedetlenségét is felszínre hozta. A zavargások kezdeti szakaszában a tömeg célpontjai részben a drágaság és a munkanélküliség által sújtott városi szegények haragját is kifejezték, nem csupán a holland kormányzat épületeit. Ugyanakkor a forradalom vezetői gyorsan igyekeztek a mozgalmat alkotmányos mederbe terelni, és a polgárőrség felállítása is ezt a célt szolgálta. Ebből adódóan a forradalom társadalmi bázisának pontos összetétele a források hiányosságai miatt vitatott.

A vallási tényező értékelése is megosztja a kutatókat. Egyes értelmezések szerint a forradalom alapvetően a katolikus többség lázadása volt a protestáns állami fennhatóság ellen, míg mások szerint a vallási sérelmek csak egyik összetevőjét képezték egy szélesebb politikai és gazdasági elégedetlenségnek. A források azt mutatják, hogy a katolikus klérus és a liberális értelmiség együttműködése a forradalom előtt és alatt taktikai jellegű volt, és a két csoport közötti feszültség a függetlenség kivívása után felszínre is tört – például az oktatáspolitika kérdésében.

A forradalom nemzetközi dimenziójában szintén vannak vitatott pontok. A londoni konferencia döntései mögött a nagyhatalmak közötti informális alkuk és érdekek húzódtak meg, amelyekről a hivatalos jegyzőkönyvek csak részben tudósítanak. A francia katonai beavatkozás pontos körülményei és Lajos Fülöp szándékai – annexiós remények vagy csupán a brit egyensúly fenntartása – máig vita tárgyát képezik. A holland hadjárat áldozatainak száma sem ismert pontosan: a becslések néhány száztól ezer fölötti halottig terjednek, és a polgári lakosság veszteségeit a korabeli források gyakran elhallgatták vagy eltúlozták.

21.2.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet alapjául szolgáló elsődleges források közé tartoznak az ideiglenes kormány kiáltványai, a belga nemzetgyűlés jegyzőkönyvei, az 1831-es alkotmány szövege, a londoni konferencia jegyzőkönyvei és záróokmányai, valamint a korabeli sajtótermékek – például a brüsszeli *Courrier des Pays-Bas* és a *Le Belge*. Fontosak továbbá a résztvevők emlékiratai, mint Louis de Potter (1786–1859) és Charles Rogier visszaemlékezései, amelyek azonban elfogultak és utólagosan igazoló jellegűek. A holland kormányzati iratok – I. Vilmos levelezése, a Staten-Generaal üléseinek jegyzőkönyvei – a másik oldal hivatalos álláspontját dokumentálják.

A másodlagos szakirodalomban a belga és holland történetírás hagyományosan eltérő hangsúlyokat érvényesít, és a flamand–vallon megosztottság is befolyásolja az értelmezéseket. Az 1960-as évek óta a társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások, valamint a kritikai nacionalizmuskutatás árnyalták a képet. Ugyanakkor a forradalom társadalmi bázisára, az áldozatok számára és a nagyhatalmi diplomáciai háttéralkukra vonatkozó ismereteink hiányosak. A területi rendezés településszintű etnikai következményeit a későbbi határviták és a regionális identitások is felnagyították, ezért a korszak nyelvi és felekezeti viszonyait óvatosan kell kezelni.

Különös bizonytalanság övezi az 1830. augusztusi–szeptemberi események pontos kronológiáját és a tömegmozgalom dinamikáját. Az elsődleges beszámolók – rendőrségi jelentések, újságtudósítások, magánlevelek – gyakran ellentmondanak egymásnak, és a forradalom utáni visszaemlékezések a politikai céloknak megfelelően alakították át a múltat. A „ki lőtte az első lövést?” kérdése a belga és holland emlékezetpolitikában máig vitatott, és a bizonyítékok nem teszik lehetővé egyértelmű válasz megfogalmazását. Mindezek miatt az alfejezetben szereplő állításokat ahol lehet, forráskategóriákhoz kötöttük, ahol pedig nem, ott jeleztük a tudományos konszenzus hiányát.

21.2.7 Rövid összefoglaló

- Az 1815-ös Egyesült Holland Királyság belső feszültségei – politikai alulreprezentáció, vallási sérelmek, nyelvpolitika, gazdasági érdekkülönbségek – az 1820-as évek végére a déli tartományokban liberális–katolikus unionista ellenzék kialakulásához vezettek.
- Az 1830. júliusi francia forradalom hatására augusztus 25-én Brüsszelben zavargások törtek ki, amelyek rövid időn belül a déli tartományok nagy részére kiterjedtek; a holland katonai erők nem tudták helyreállítani a rendet.
- Az ideiglenes kormány 1830. október 4-én kikiáltotta a függetlenséget, és a nemzetgyűlés 1831. február 7-én elfogadta a korszak egyik legliberálisabb alkotmányát, majd júliusban I. Lipótot választotta királlyá.
- A nagyhatalmak londoni konferenciája elismerte Belgium függetlenségét, de I. Vilmos katonai válasza – az 1831. augusztusi tíznapos hadjárat – csak francia beavatkozással volt megállítható.

- Az 1839. évi londoni szerződés hozta meg a végleges rendezést: Hollandia elismerte Belgiumot, megtartva Kelet-Limburgot és Kelet-Luxemburgot, míg Belgium megkapta a déli tartományok nagy részét.
- A holland állam számára a déli tartományok elvesztése alkotmányos reformokat (1840-es revízió, 1848-as reform) és identitásbeli átalakulást hozott; a holland nemzeti identitás ekkor erősödött meg kálvinista-kereskedő alapokon.
- Az 1830-as forradalom a belga nemzeti emlékezet alapító eseménye, de a flamand és vallon értelmezések, valamint a társadalomtörténeti kutatások alapján a forradalom okai és társadalmi bázisa továbbra is vitatott.

21.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az 1815-ös egyesített királyság északi és déli országrészének politikai, vallási és gazdasági sérelmeit! Mely tényezők voltak dokumentáltak, és melyek alapulnak becsléseken vagy utólagos értelmezéseken?
2. Miért nem tekinthető az 1830-as belga forradalom tisztán nemzeti felszabadító mozgalomnak? Milyen szerepet játszottak a liberális–katolikus unionista elit és a városi tömegek?
3. Értékelje a londoni konferencia és az 1839-es szerződés szerepét Belgium függetlenségének elismerésében! Mennyiben volt ez a nagyhatalmi egyensúlypolitika eredménye, és mennyiben a belga önrendelkezésé?
4. Milyen alkotmányos és identitásbeli következményei voltak a déli tartományok elvesztésének a holland államra nézve? Miért volt szükség az 1840-es és 1848-as reformokra?
5. Hogyan befolyásolta a nyelvi megosztottság a forradalom utáni Belgium politikai berendezkedését? Milyen feszültségeket hordozott a francia nyelvű elit dominanciája a flamand lakosság számára?

21.3 A gyarmatok és a gazdaság

Az 1815–1830 közötti egyesült Holland–Belga Királyság gazdasági szerkezete még Belgiumra támaszkodott: a déli tartományok adták a kontinentális ipari magterületet, miközben az északi tartományok elsősorban kereskedelmi, hajózási és mezőgazdasági szerepet töltöttek be. A belga forradalom és 1830 következtében a Holland Királyság elvesztette legfejlettebb ipari régióját, és ezzel a 19. század első harmadában az állam gazdasági-pénzügyi helyzete is átalakult. A holland válasz nem a belga ipar pótlásának gyors kiépítése volt, hanem részben az, hogy a gyarmatokat, mindenekelőtt **Holland Kelet-Indiát** (*Nederlands-Indië*) az állami bevételek forrásává tegye. Ebben a folyamatban a **kultúrrendszer** (*cultuurstelsel*) és a gyarmati kereskedelem vált a holland gazdaságpolitika központi elemévé, miközben a modernizáció a század második felében fokozatosan, a belga pályától eltérő ritmusban bontakozott ki.

21.3.1 A gyarmati keretek 1815 után

A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus után Hollandia visszakapta korábbi gyarmatainak jelentős részét. A 19. századi holland gyarmatbirodalom két fő területre tagolódott: Ázsiában **Holland Kelet-Indiára** (a mai Indonézia nagy részére) és a **Holland Nyugat-Indiára** (*West-Indië*), amelyhez **Suriname** és a karibi szigetek, köztük **Curaçao** tartozott. Az ázsiai területek gazdasági súlya messze meghaladta a nyugat-indiai birtokokét, amelyek a rabszolgamunkára épülő ültetvénygazdaság és a regionális kereskedelem révén csak kisebb szerepet játszottak.

A gyarmati igazgatás központja Jáván volt, ahol a holland hatóságok a 19. század elején még csak a sziget egy részét ellenőrizték közvetlenül. A belső területeken helyi uralkodókkal, régensségekkel és faluközösségekkel kellett együttműködniük. Ez a kettősség nemcsak katonai, hanem gazdasági szempontból is meghatározó volt: a holland adminisztráció olyan termelési formákat keresett, amelyek a helyi társadalomszervezetet felhasználva, de állami irányítás alatt teszik exportképessé a gyarmatot.

21.3.2 A kultúrrendszer: állami kényszer és exportnövények

A **kultúrrendszer** bevezetését **Johannes van den Bosch** nevéhez kötik, aki 1830-ban lett Holland Kelet-India főkormányzója. A rendszer alapelve az volt, hogy a jávai falvaknak földjük egy meghatározott részén – a hivatalos szabályozás szerint egyötödén – olyan exportnövényeket kell termelniük, mint a **kávé**, a **cukornád**, az **indigó**, a **dohány** vagy a **tea**. A termést az állam által megbízott kereskedelmi társaság, az 1824-ben alapított **Holland Kereskedelmi Társaság** (*Nederlandsche Handelsmaatschappij*, NHM) vásárolta fel, szállította el és értékesítette európai aukciókon.

A rendszer nem kizárólag földterületet, hanem munkaidőt is követelt. Azokat a falvakat, amelyek nem tudtak vagy nem akartak exportnövényt termeszteni, gyakran kényszermunkára kötelezték, például utak, raktárak és öntözőcsatornák építésére. A helyi elöljárók – a gyarmati közigazgatás által fizetett vagy természetben javadalmazott **régensek** (*regenten*) és falusi elöljárók – közvetítő szerepet kaptak, és jövedelmük részben a beszedett termény mennyiségétől függött. Ez a szerkezet erős érdekeltséget teremtett a termelési terhek növelésében, miközben a holland ellenőrzés gyakran nem volt képes megakadályozni a visszaéléseket.

A kultúrrendszer hatása kettős volt. Egyrészt a holland kormányzat és az NHM számára kiszámítható, olcsó gyarmati nyersanyagáramlást biztosított. Másrészt a jávai falvak gazdálkodását alapvetően átalakította: a rizstermelésre használt földek egy része exportnövényekre került át, a paraszti munkaidő pedig csökkent a saját létfenntartó gazdálkodásra fordítható idő. A kortárs és későbbi kritikák szerint egyes régiókban élelmiszerhiány és helyi éhínségek is kialakultak, bár az éhínségek okainak és mértékének megítélése a történeti irodalomban vitatott. Ami dokumentált, az a kötelező termelés, a kényszermunka és az, hogy a rendszer a gyarmati lakosság tömegeit állami irányítású munkaszervezetbe vonta be.

21.3.3 A batig slot és a holland államháztartás

A kultúrrendszer egyik legfontosabb pénzügyi következménye az volt, hogy Holland Kelet-India költségvetéséből rendszeres pozitív egyenleg, az úgynevezett **batig slot** (hollandul: *batig slot*, jelentése körülbelül „kedvező egyenleg”) keletkezett. Ezt az összeget a gyarmati adminisztráció által elért bevételek és a gyarmaton felmerült kiadások különbségeként könyvelték el, és a holland államkincstárba utalták át. A batig slot különösen az 1840-es és 1850-es években vált a holland államháztartás fontos elemévé: belőle finanszírozták az állami adósság csökkentését, infrastrukturális beruházásokat és a bürokráciát.

A gyarmati többlet pontos arányát a holland állami bevételekben a gazdaságtörténeti kutatások eltérően becsülik. Egyes számítások szerint az 1850-es években a gyarmati hozzájárulás a holland állami bevételek egyharmadát is meghaladta, mások szerint ez a szám lefelé korrigálandó, mert a gyarmati kiadások, a katonai költségek és az NHM működési költségei részben ellensúlyozták a nyers bevételt. A tudományos konszenzus abban áll, hogy a batig slot a holland államháztartás számára rendkívül jelentős forrás volt, és hozzájárult ahhoz, hogy Hollandia a belga elszakadás utáni évtizedekben alacsony adóterheléssel, viszonylag stabil államadóssággal működhetett. Vitatható azonban, hogy a rendszer a holland gazdaság egészének mekkora nettó hasznot hozott,

és mennyiben késleltette a szélesebb értelemben vett gazdasági modernizációt azáltal, hogy az államot kényelmes, gyarmati bevételhez juttatta.

21.3.4 A gyarmati társadalom és a rabszolgaság

A gyarmati gazdaság nemcsak Kelet-Indiában, hanem a nyugat-indiai birtokokon is kényszermunkán alapult. **Suriname** és a karibi szigetek ültetvényein a 19. század közepéig rabszolgatartó rendszer működött. A rabszolgaság felszámolása Hollandiában és gyarmatain viszonylag későn, **1863-ban** következett be az **emancipációs törvény** (*Emancipatiewet*) révén. A törvény a rabszolgákat formálisan szabaddá tette, de a felszabadított személyek Suriname-ban még évekig állami felügyelet alatt maradtak, és a gyakorlatban továbbra is ültetvényeken kellett dolgozniuk. A kárpótlást a holland állam a korábbi tulajdonosoknak fizette ki, nem pedig a felszabadított rabszolgáknak. Ez a döntés jól mutatja a korabeli holland politika társadalmi korlátait: az emancipáció a tulajdonosi érdekek védelmével párosult, és a felszabadítottak nem kaptak földet, tőkét vagy olyan jogi védelmet, amely lehetővé tette volna gazdasági önállóságukat.

A kelet-indiai kultúrrendszer és a nyugat-indiai rabszolgatartó rendszer különböző jogi formában működött, de közös vonásuk volt, hogy a gyarmati termelés hasznát a holland állam és a hollandországi befektetők, illetve a helyi közvetítők fölözték le. A helyi lakosság – jávai, madurai, szundanéz falusi közösségek, rabszolgák és kényszermunkások – tapasztalatai hosszú időn át alig jelentek meg a holland nyilvánosságban. A gyarmati erőszakot és a kényszerrendszer mindennapi működését a 19. század közepétől kezdték el kritikusan leírni, elsősorban a holland liberális ellenzék és a humanitárius mozgalmak.

21.3.5 A kritikától a reformokig

A kultúrrendszerrel szembeni kritika legismertebb képviselője **Eduard Douwes Dekker**, írói nevén **Multatuli** volt, akinek *Max Havelaar* című, 1860-ban megjelent regénye a jávai kávétermelés visszaéléseit és a holland gyarmati tisztviselők, valamint a helyi elöljárók összefonódását mutatta be. A mű nem szakmai történeti forrás abban az értelemben, hogy irodalmi formában fogalmaz meg vádiratot, de hatása a holland közvéleményre és a parlamenti vitákra dokumentáltan jelentős volt. A *Max Havelaar* nyomán a liberális politikai körökben felerősödött az a követelés, hogy a gyarmati gazdaságot szabadítsák meg az állami kényszertől, és nyissák meg a magántőke előtt.

A reformok az 1860-as évek végétől bontakoztak ki. Az **1870-es agrartörvény** (*Agrarische Wet*) és az ugyanebben az évben elfogadott **cukortörvény** (*Suikerwet*) fokozatosan megszüntette a legfontosabb kényszernövények állami monopóliumát, lehetővé tette, hogy magánvállalkozók béreljenek földet, és beindította a cukoriparban a magántőkés ültetvénygazdálkodást. A rendszer felszámolása nem volt egyik napról a másikra lezajló folyamat: egyes kényszerkultúrák, például a kávétermelés, még évtizedekig fennmaradtak, és a magántőke beáramlása új kizsákmányolási formákat hozott. A helyi parasztok továbbra is kiszolgáltatott helyzetben voltak, mert földjüket gyakran elvesztették, bérmunkásként pedig alacsony bérekért dolgoztak a holland ültetvényeken. A reform tehát nem a gyarmati kizsákmányolás megszűnését, hanem annak átalakulását jelentette.

21.3.6 A holland gazdaság modernizációja

A 19. század elején a holland gazdaság még sok tekintetben a kora újkori mintákat követte: a mezőgazdaságban a hagyományos paraszti kisüzem, a kereskedelemben a közvetítő szerep, a pénzügyekben pedig az államadósság-finanszírozás dominált. Belgium elvesztése után Hollandia

elvesztette a textilipar és a szén-vasipar legfejlettebb központjait, ezért a holland iparosodás később indult, és sokáig elmaradt a belga vagy a német fejlődés mögött. A modernizáció első jelei a közlekedésben és a pénzügyi intézményekben mutatkoztak: a **Holland Bank** (*De Nederlandsche Bank*) 1814 óta működött, de szerepe a 19. század közepéig korlátozott volt. A század második felében a kereskedelmi bankok, a takarékpénztárak és a vidéki szövetkezeti hitelintézetek hálózata gyorsan bővült.

A holland mezőgazdaság a század folyamán fokozatosan specializálódott. A gabonatermelés jelentősége csökkent, helyette a **tejtermelés**, a **vaj- és sajtkivitel**, valamint a kertészeti kultúrák váltak meghatározóvá. Az 1870-es évek európai gabonaválsága, amely az olcsó amerikai és orosz gabona beáramlásával járt, Hollandiát is arra kényszerítette, hogy a magasabb hozzáadott értékű termékekre váltson. A mezőgazdasági szövetkezetek, a termelői és értékesítői szervezetek a század végén terjedtek el, és hozzájárultak ahhoz, hogy a holland tejtermékek, zöldségek és virágok fokozatosan európai piacra találjanak.

21.3.7 Kereskedelem és közlekedés

Hollandia hagyományosan **tranzitkereskedő** ország volt, és ez a szerep a 19. században is megmaradt. Az ország földrajzi helyzete, a Rajna torkolatvidéke és a tengeri kikötők alkalmassá tették arra, hogy a Német-régióba irányuló és onnan érkező áruk fontos közvetítője legyen. A gyarmati termékek – kávé, cukor, tea, indigó, dohány – amszterdami és rotterdami aukciókon cseréltek gazdát, majd részben a német hátországba kerültek. Az NHM monopóliumának megszűnése után a magánkereskedők és hajóstársaságok vették át a szállítás nagy részét.

A közlekedési infrastruktúra fejlesztése a 19. század második felében gyorsult fel. Az első holland vasútvonal 1839-ben Amszterdam és Haarlem között nyílt meg, de a hálózat kiépítése sokáig lassú volt, mert a vizi utak – csatornák, folyók – hagyományosan olcsó szállítást biztosítottak. A vasútépítés csak az 1860-as évektől kapott komolyabb állami támogatást. A tengeri kikötők modernizálása ugyanakkor látványos eredményeket hozott: Amszterdam az **Északi-tengeri csatorna** (*Noordzeekanaal*) 1876-os megnyitásával közvetlen tengeri összeköttetést kapott, Rotterdam pedig az 1872-ben átadott **Új vízi út** (*Nieuwe Waterweg*) révén vált hosszú távon a kontinentális áruforgalom egyik fő kapujává. Ezek a beruházások nemcsak a holland kikötők versenyképességét növelték, hanem a Rajna menti német régiókkal való gazdasági kapcsolatot is szorosabbá tették.

21.3.8 Az iparosodás késői hulláma

A holland ipar a 19. század utolsó harmadában kezdett gyorsabb ütemben növekedni. A **textilipar** elsősorban a keleti Twente tartományban (Enschede környékén) és Észak-Brabantban (Tilburgban) fejlődött, ahol a gyapot- és gyapjúfeldolgozás a belga ipar mintáit követte. A **gépgyártás**, a **hajóépítés** és az **élelmiszeripar** – például a margarin- és sörgyártás – a nagyvárosokban koncentrálódott. 1891-ben Eindhovenben megalakult a **Philips** izzólámpagyár, amely a 20. század elejére nemzetközi vállalattá nőtt. A gyarmati nyersanyagok feldolgozása, a kávépörkölés, a cukorfinomítás és a dohányfeldolgozás szintén a holland ipari szerkezet fontos eleme volt.

Az iparosodás azonban nem járt együtt azonnali társadalmi kiegyenlítődéssel. A gyári munkásság, a kikötői munkások és a bányavidékek dolgozói alacsony bérekért, hosszú munkaidőben dolgoztak. A munkásmozgalom, a szociáldemokrata és a felekezeti szakszervezetek a század végén kezdtek megerősödni, és a szociális kérdés – a lakhatás, a közegészségügy, a gyermekmunka – fokozatosan bekerült a politikai napirendbe. A holland gazdasági modernizáció tehát nemcsak a gyarmati jövedelmek és a kereskedelem, hanem a társadalmi feszültségek története is volt.

21.3.9 Források és bizonytalanságok

Az itt tárgyalt folyamatok forrásai alapvetően három csoportba sorolhatók. Az elsődleges források közé tartoznak a gyarmati kormányzat rendeletei, a Nederlandse Handelsmaatschappij üzleti jelentései, a holland parlament költségvetési vitáinak jegyzőkönyvei, a kikötői és kereskedelmi statisztikák, valamint az 1863-as emancipációs törvény szövege. A kortárs kritikai irodalom – mindenekelőtt a *Max Havelaar* – irodalmi forrás, amely nem tényszerű leírások gyűjteménye, de a közvélemény és a politika változásának dokumentuma.

A másodlagos szakirodalomban több bizonytalanság is fennáll. A batig slot pontos mértéke és a holland államháztartáshoz való hozzájárulása vitatott, mert a különböző becslések eltérően kezelik a gyarmati kiadásokat és az NHM közvetett hasznát. A kultúrrendszer okozta éhínségek, halálozások és jövedelemkiesések számbavétele rendkívül nehéz, mert a korabeli gyarmati statisztikák hiányosak, és a helyi lakosság saját feljegyzései csak korlátozottan maradtak fenn. A nyugat-indiai rabszolgaság felszámolásának társadalmi következményei szintén vitatottak, különösen az utóbbi évtizedek emlékezetpolitikai vitáiban. Végül a holland iparosodás ütemének megítélése sem egységes: egyes magyarázatok a gyarmati jövedelmek kényelmét, mások a belső piac kicsinységét, a tőkeszegénységet vagy a mezőgazdasági szerkezet sajátosságait emelik ki. A tankönyvi összkép ezért óvatosan, a bizonytalanságokat jelezve fogalmaz.

21.3.10 Rövid összefoglaló

- A belga elszakadás után a Holland Királyság gazdaságpolitikájában a gyarmati bevételek, mindenekelőtt Holland Kelet-India szerepe vált meghatározóvá.
- Az 1830-tól bevezetett kultúrrendszer állami kényszerrel termeltetett exportnövényeket a jávai falvakkal, és a gyarmati termelést a Nederlandse Handelsmaatschappijon keresztül értékesítette.
- A gyarmati költségvetés pozitív egyenlege, a batig slot jelentős támogatást nyújtott a holland államháztartásnak, bár mértékéről viták folynak.
- A rendszer súlyos terheket rótt a helyi lakosságra; a *Max Havelaar* és a liberális kritika nyomán az 1870-es években megkezdődött a kényszerkultúrák felszámolása, de a kizsákmányolás új formákban folytatódott.
- A nyugat-indiai rabszolgaságot 1863-ban törölték el, a kárpótlást azonban a tulajdonosok kapták, nem a felszabadítottak.
- A holland gazdasági modernizáció lassan indult, és a század második felében a kikötőfejlesztések (Noordzeekanaal, Nieuwe Waterweg), a mezőgazdasági specializáció és a késői iparosítás révén gyorsult fel.
- A gyarmati haszon és a modernizáció együtt járt a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével, ami a század végén erősödő munkásmozgalomhoz vezetett.

21.3.11 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan függött össze a belga területek elvesztése azzal, hogy a holland állam a gyarmati jövedelmek felé fordult?
2. Milyen konkrét mechanizmusokon keresztül juttatta a kultúrrendszer a gyarmati többletet a holland államkincstárba?
3. Miért nem tekinthető a *Max Havelaar* egyszerű tényszerű leírásnak, és mi volt a szerepe a reformok elindításában?
4. Miben különbözött a nyugat-indiai rabszolgaság felszámolása a kelet-indiai kényszermunka reformjától?

5. Mely tényezők magyarázhatják a holland iparosodás késlekedését Belgiumhoz vagy Németországhoz képest, és hogyan változott ez a század végére?

21.4 A politikai modernizáció és a vallási-ideológiai tagolódás

A 19. század utolsó harmadában a holland politikai modernizáció nem egyszerűen a liberális alkotmányos keretek kitöltését jelentette, hanem olyan vallási és ideológiai törésvonalak intézményesülését, amelyek a 20. századi holland társadalom szerkezetét alapvetően meghatározták. Az 1848-as alkotmány által megteremtett parlamentáris rendszer ugyanis először a liberálisok politikai dominanciáját hozta el, ám a század második felében a felekezeti csoportok – az ortodox protestánsok és a katolikusok –, majd a szerveződő munkásmozgalom is belépett a politikai küzdőtérre. Az ebből fakadó vallási-ideológiai tagolódás, hollandul **verzuiling** (oszlopokra tagolódás), nem csupán a pártrendszer kialakulását, hanem az iskolarendszer, a szakszervezetek, a sajtó és a civil szervezetek szerkezetét is befolyásolta. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan jutott el Hollandia a 19. század közepi liberális alkotmányos állapottól a századvég vallási és osztályalapú politikai tagoltságáig, és miként jöttek létre azok a politikai pártok, amelyek a 20. századi holland politika szereplőivé váltak. A téma szorosan kapcsolódik a holland gyarmati gazdaság és társadalomszerkezet előző alfejezetben tárgyalt átalakulásához, hiszen az iparosodás, a városiasodás és a gyarmati jövedelmek által táplált gazdasági változások új társadalmi feszültségeket és politikai követeléseket hoztak felszínre.

21.4.1 Az 1848-as alkotmány öröksége és a liberális modernizáció korlátai

Az 1848-as holland alkotmányreform, amelyet a liberális jogász és államférfi, **Johan Rudolph Thorbecke** (1798–1872) neve fémjelez, a királyi hatalom korlátozásával, a miniszteri felelősség bevezetésével és a közvetlen választott alsóház létrehozásával megteremtette a modern parlamentáris monarchia alapjait. A reform azonban a választójogot továbbra is cenzushoz kötötte: az 1848-as rendelkezések szerint csak azok a férfiak szavazhattak, akik meghatározott összegű egyenes adót fizettek, ami a lakosság töredékére korlátozta a politikai részvételt. A pontos választójogosulti arány forrástól és becslési módszertől függően vitatott, de a történészek egyetértenek abban, hogy 1848 után a felnőtt férfi lakosság kevesebb mint 10–15 százaléka rendelkezett szavazati joggal, a nők pedig teljesen ki voltak zárva. A cenzust a helyi adóterhek és a foglalkozási szerkezet különbségei miatt tartományonként és településenként eltérően alkalmazták, ami a választói névjegyzékek összehasonlítását is nehezíti. A választókerületi rendszer, a **districtenstelsel**, egyéni kerületekre épült, és a mandátumok elosztása a városi, iparosodott területeknek kedvezett, miközben a vidéki, felekezetileg kötött választók alulreprezentáltak maradtak.

A liberálisok az 1850-es és 1860-as években számos területen modernizálták az államot: egységesítették a közigazgatást, szabadabbá tették a sajtót, és törvényi úton rendezték a vasútépítést és a vízgazdálkodást. A gazdasági liberalizáció – a szabadkereskedelem és a gyarmati kényszermunka fokozatos lebontása, amint arról az előző alfejezetben szó volt – a városi polgárság és a nagykereskedő tőke érdekeit szolgálta. Ugyanakkor a liberális modernizáció vallási téren éles ellenállásba ütközött. Az 1848-as alkotmány ugyan kimondta az egyház és az állam szétválasztását, valamint a vallásszabadságot, de a közoktatás kérdése rendezetlen maradt. Az 1857-es elemi oktatási törvény a nyilvános iskolákat „általános keresztény” szellemiségűnek nyilvánította, ami a szigorú kálvinista ortodoxia hívei számára elfogadhatatlan kompromisszum volt, mert szerintük a tanítás nem támaszkodhatott kellően a Szentírásra. Ez a feszültség vált az iskolaharc kiindulópontjává.

21.4.2 Az iskolaharc (schoolstrijd) és a felekezeti szervezkedés kezdetei

A holland **schoolstrijd** (iskolaharc) a 19. századi holland belpolitika egyik legmeghatározóbb konfliktusa volt. A vita középpontjában az a kérdés állt, hogy a felekezeti iskolák, a **bijzonder onderwijs** (különleges, azaz nem állami oktatás) részesülhessenek-e állami támogatásban, és hogy a nyilvános iskolák mennyire lehetnek vallásos jellegűek. A konfliktus nem csupán oktatáspolitikai, hanem mélyebb világnézeti ellentétet is tükrözött: a liberalizmus és a szekularizálódó államfelfogás szembekerült a hagyományos protestáns és katolikus közösségek vallási identitáshoz kötött oktatási igényeivel.

Az ortodox protestáns oldal szervezkedését a nagy hatású teológus és politikus, **Guillaume Groen van Prinsterer** (1801–1876) alapozta meg, aki kálvinista meggyőződésből támadta a liberális állam semlegességét, és a „szuverenitás saját körben” (szuverén saját körön belül, hollandul **soevereiniteit in eigen kring**) elvét hirdette. Ez az elv azt jelentette, hogy a család, az egyház és az iskola mint önálló társadalmi alakulatok nem rendelhetők alá az állam egységesítő akaratának, hanem saját belső törvényeik szerint működnek. Groen van Prinsterer a **Anti-Revolutionaire Partij** (ARP) előfutárának tekinthető irányzatot képviselt, de párt formális alapítására csak 1879-ben került sor, **Abraham Kuyper** (1837–1920) vezetésével. Az ARP nevét a francia forradalom eszméivel szembeni „antirevolucionárius” álláspontról kapta: a párt elutasította a népszuverenitást és a forradalmi államelméletet, helyette a történelmi, isteni renden alapuló alkotmányosságot hirdette. Fontos megjegyezni, hogy az „antirevolucionárius” kifejezés ebben a korszakban nem a mai értelemben vett konzervatív vagy reakciós politikát jelentett, hanem egy sajátos, vallásilag megalapozott alkotmányos irányzatot, amely a liberalizmus és a szocializmus ellen egyaránt fellépett.

A katolikusok politikai szervezkedése hasonló okokból indult, de más intézményi keretek között. A holland katolikus közösség a 16. századi reformáció óta kisebbségi helyzetben élt, és a 19. század közepéig a közigazgatásban és a közéletben számos diszkriminációval szembesült. A katolikus egyház hierarchiájának 1853-as helyreállítása – amelyet a pápa holland érseki és püspöki székek felállításával rendelt el – heves protestáns tiltakozást váltott ki, de hosszú távon a katolikus öntudat erősödését szolgálta. Az iskolaharc a katolikusokat is politikai tömörülésre ösztönözte, mert a felekezeti iskolák állami támogatásának elutasítása sértette a katolikus oktatási intézmények fennmaradását. A katolikus politikai szervezkedés első jelentős alakja **Herman Schaepman** (1844–1903) pap és parlamenti képviselő volt, aki a katolikusok önálló politikai fellépését szorgalmazta, és közeledett az ortodox protestánsokhoz az iskolakérdésben. A formális katolikus párt, a **Roomsch-Katholieke Staatspartij** (RKSP) csak 1926-ban jött létre, de a 19. század végén már katolikus választási szövetségek és parlamenti frakciók működtek, amelyek a politikai katolicizmus előfutárainak tekinthetők.

21.4.3 A politikai katolicizmus és az ortodox protestantizmus közeledése

Az iskolaharc fokozódó konfliktusai az 1870-es évektől egyre inkább a felekezeti pártok együttműködését kényszerítették ki. Az ortodox protestánsok és a katolikusok között ugyanakkor komoly teológiai és történelmi ellentétek feszültek: a kálvinista hagyomány a pápaságot az „antikrisztus” egyik megnyilvánulásának tekintette, a katolikusok pedig a reformáció egyházi és politikai következményeit ítélték el. A közös liberális ellenfél és az iskolaszabadság iránti igény mégis fokozta a gyakorlati együttműködést. Abraham Kuyper ezt a katolicizmussal való politikai szövetséget az „antitézis” fogalmával indokolta: szerinte a modern társadalom alapvető törésvonala nem protestánsok és katolikusok, hanem a hívő keresztények és a szekuláris liberális–szocialista tábor között húzódik. Ez az értelmezés egyaránt dokumentálható Kuyper beszédeiben és az ARP programjaiban, de hatása és a szövetség tényleges mélysége a korabeli sajtóban és a parlamenti vitákban vitatott volt. A katolikus oldal egy része tartózkodott a túl

szoros protestáns szövetségtől, mert attól félt, hogy a katolikus identitás feloldódik egy protestáns vezetésű blokkban.

Az 1878-as elemi oktatási törvény, amelyet a liberális többség fogadott el, tovább szigorította a nyilvános iskolák állami ellenőrzését, és csak korlátozott támogatást nyújtott a felekezeti iskoláknak. Erre válaszul a felekezeti mozgalmak országos petíciós kampányt indítottak, amely több százezer aláírást gyűjtött össze – a pontos szám a fennmaradt ívektől függően vitatott, de a korabeli beszámolók szerint jelentős politikai nyomást jelentett. A kampány megmutatta a felekezeti tábor szervezettségét, és előrevetítette a későbbi tömegpárti struktúrákat. A felekezeti szervezkedés nem korlátozódott a parlamenti politikára: Kuyper 1880-ban megalapította a **Vrije Universiteit Amsterdam**ot, amely a szigorú kálvinista világnézeti oktatás felsőoktatási bástyája lett, és a felekezeti sajtó, valamint a társadalmi egyesületek is megszaporodtak. Ez a folyamat a **verzuiling** első intézményi megnyilvánulása volt: az egyes vallási-ideológiai táborok saját iskolákat, egyetemeket, újságokat, szakszervezeteket és szabadidős egyesületeket hoztak létre, és ezzel párhuzamosan a mindennapi élet szintjén is elkülönültek egymástól.

21.4.4 A szocialista mozgalom és az általános választójog kérdése

A vallási törésvonal mellett az 1880-as évektől a munkásosztály politikai szervezkedése is megjelent a holland belpolitikában. Az iparosodás, a városi nyomor és a gyarmati kizsákmányolás által termelt társadalmi egyenlőtlenségek a szocialista eszmék iránti fogékonyságot növelték. Az első szocialista szervezetek az 1870-es években jöttek létre, de a mozgalom a századfordulóig megosztott maradt. A **Sociaal-Democratische Arbeiderspartij** (SDAP) 1894-ben alakult meg, és programjában az általános választójogot, a munkavédelem kiterjesztését és a termelőeszközök fokozatos társadalmasítását követelte. Az SDAP vezetője, **Pieter Jelles Troelstra** (1860–1930) a pártot a parlamentáris reformok útján kívánta vezetni, de a mozgalom balszárnyán forradalmi marxista csoportok is működtek, amelyek 1909-ben kiváltak és **Sociaal-Democratische Partij** néven radikálisabb irányt vettek. A szocialista pártok politikai súlya a 19. század végén még korlátozott volt, mert a cenzusos választójog miatt a munkásság nagy része nem szavazhatott, de a sztrájkok és a tömegtüntetések révén az utcai nyomásgyakorlás egyre fontosabbá vált.

Az általános választójog követelése, hollandul **algemeen kiesrecht**, nemcsak a szocialisták, hanem a liberálisok baloldali szárnya és a felekezeti pártok egyes körei számára is fontos kérdéssé vált. A felekezeti pártok az általános férfi választójoggal kapcsolatban megosztottak voltak: az ARP egy része attól tartott, hogy a városi szekularizált munkásság szavazatai a szocialistákat erősítik, míg a katolikusok és a protestánsok vidéki bázisa – amely hagyományosan a papság és a helyi elit befolyása alatt állt – a kiterjesztésből akár profitálhatott is. A választójogi kérdés így összekapcsolódott az iskolakérdéssel, és a századforduló körül egyfajta politikai alkufolyamat indult el, amely végül az 1917-es „nagy kiegyezéshez” vezetett: az általános férfi választójog bevezetéséért cserébe a felekezeti iskolák teljes állami finanszírozást kaptak. Ez az alkotmánymódosítás azonban már a 20. századi fejlemények közé tartozik; a 19. század végén a folyamat még csak kirajzolódott.

21.4.5 Az 1887-es alkotmányreform és a választójog bővítése

Az 1887-es alkotmányreform a holland politikai modernizáció egyik fontos állomása volt, bár radikalizmusa elmaradt a szocialisták és a demokratikus liberálisok követeléseitől. A reform egyik fő eleme a választójogosultak körének bővítése volt: a cenzust úgy módosították, hogy bizonyos vagyoni helyzetű bérlők és takarékbetéttel rendelkezők is szavazati jogot kaptak, de az általános választójogot nem vezették be. A választójogosultak száma így nőtt, de a lakosság arányához képest továbbra is kisebbséget tett ki. A becslések szerint 1890 körül a felnőtt férfi

lakosság mintegy 25–30 százaléka rendelkezhetett szavazati joggal, de a pontos arány a regionális adóterhek és a foglalkozási szerkezet miatt bizonytalan. A nők továbbra sem szavazhattak, és a képviselői helyek elosztása továbbra is a választókerületi rendszeren alapult, ami a vidéki felekezeti lakosság alulreprezentáltságát konzerválta.

Az 1887-es reform másik eleme a felsőház összetételének módosítása volt, valamint a miniszterelnöki pozíció formális elismerése, ami a kormányzati munka professzionalizálódását jelezte. A reform azonban nem nyugtatta meg a társadalmi elégedetlenséget: a szocialista mozgalom tömegtüntetésekkel követelte az általános választójogot, a felekezeti tábor pedig továbbra is az iskolakérdés rendezését sürgette. A liberálisok ebben az időszakban nem alkottak egységes pártot, hanem különböző irányzatokra tagolódtak: a konzervatívabb, a szabad kereskedelemhez ragaszkodó liberálisok és a szociálisan érzékenyebb, a választójog kiterjesztését támogató „radikális” liberálisok között folyamatos viták zajlottak. A pártosodás folyamata tehát nem lineáris volt: a 19. század végén a holland politikai erőtérben még jelentős szerepet játszottak a párton kívüli, helyi érdekeket képviselő képviselők, és a parlamenti frakciók gyakran lazán szervezett csoportosulások voltak.

21.4.6 A vallási-ideológiai tagolódás (verzuiling) kezdetei és a pártrendszer formálódása

A 19. század utolsó évtizedeire a holland politikai életben három nagy tábor körvonalazódott, amelyek mindegyike saját világnézeti alapokon állt, és mindegyik igyekezett a társadalom minél szélesebb területeit a maga intézményein keresztül megszervezni. A liberális tábor a szabad piac, az egyéni szabadság és a világi állam eszméi mentén szerveződött, és főként a városi polgárság, a szabadfoglalkozású értelmiség és a nagykereskedő réteg támogatását élvezte. A felekezeti tábor két nagy csoportból állt: az ortodox protestánsokból, akiknek szervezeti bázisát az ARP és a későbbi, mérsékeltebb protestáns irányzatok adták, valamint a katolikusokból, akik a dél-hollandiai és keleti tartományokban rendelkeztek erős regionális bázissal. A szocialista tábor ekkor még kisebb, de dinamikusan növekvő erő volt, amely a városi munkásság és a mezőgazdasági bérmunkások egy részének radikalizálódó követeléseit képviselte.

A **verzuiling** fogalma – amelyet a holland politikatudomány a 20. század második felében tett híressé – arra a folyamatra utal, amelynek során a holland társadalom egymástól viszonylag elkülönült „oszlopokra” tagolódott. Mindegyik oszlop saját politikai pártot, iskolarendszert, szakszervezetet, sajtót, ifjúsági és női szervezeteket, valamint szabadidős intézményeket hozott létre, és a mindennapi érintkezésben is előnyben részesítette a saját csoporthoz tartozó intézményeket. Fontos hangsúlyozni, hogy a verzuiling 19. század végi formái nem jelentettek teljes társadalmi szegregációt: a munkahelyeken és a helyi közösségekben a különböző csoportok továbbra is érintkeztek egymással, és a társadalmi elkülönülés soha nem volt abszolút. A folyamat értelmezése a szakirodalomban vitatott: egyes történészek szerint a verzuiling már a 19. század végén jelentős mértékben intézményesült, mások szerint csak a 20. század első évtizedeiben, a teljes választójog bevezetése és a tömegpártok kiépülése után vált a holland társadalom alapvető szerkezeti jellemzőjévé. A 19. század végi források – pártprogramok, egyesületi alapszabályok, sajtóviták – egyértelműen dokumentálják a szervezeti elkülönülés szándékát, de a mindennapi gyakorlat mértékét nehéz pontosan rekonstruálni.

A pártrendszer kialakulása szorosan összefüggött ezzel a tagolódással. Az 1879-es ARP-alapítás az első modern tömegpártként értelmezhető abban az értelemben, hogy országos taghálózatot, rendszeres programvitákat és saját sajtótermékeket épített ki. A Liberale Unie 1885-ös alapítása a különböző liberális frakciók laza szövetségét hozta létre, de a párt belső feszültségei miatt a századfordulón több irányzatra bomlott. A katolikusok formális pártot csak később hoztak létre, de a katolikus választási szövetségek és a Schaepman vezette parlamenti csoport már a 19. század

végén is hatékonyan képviselte a katolikus érdekeket. A szocialista SDAP 1894-es megalakulása a munkásmozgalom parlamentáris irányzatát intézményesítette, bár a párt a cenzusos választójog miatt 1918 előtt csak korlátozott parlamenti képviselethez jutott. A pártok tehát nem egyetlen aktusban, hanem hosszú, sokszor vitákkal terhelt folyamatban jöttek létre, és szervezeti formájuk, tagsági bázisuk és programjuk is folyamatosan változott.

21.4.7 A századforduló politikai erőtere: törésvonalak és koalíciók

A 19. század legvégére a holland politikai erőtér négy fő törésvonal mentén rendeződött. Az első törésvonal a **vallási–szekuláris** szembenállás volt, amely az iskolaharcban és az állam szerepének értelmezésében öltött testet. A második törésvonal a **társadalmi-gazdasági** ellentét volt, amely a szocialista munkásmozgalom és a tőkés-liberális érdekek között feszült, és a választójog kiterjesztéséért folytatott harcban csúcsosodott ki. A harmadik törésvonal a **felekezeti táboron belüli** protestáns–katolikus ellentét volt, amelyet az antitézis eszméje időlegesen háttérbe szorított, de soha nem tüntetett el. A negyedik törésvonal a **központ–periféria** viszonya volt, amely a nagyvárosi, kozmopolita elit és a vidéki, hagyományos közösségek közötti kulturális és politikai feszültségekben nyilvánult meg. Ezek a törésvonalak nem felelnek meg a mai baloldal–jobboldal felosztásnak, és a korszak szereplői sem gondolkodtak ilyen kategóriákban; a politikai vitákban a vallásos hit, a társadalmi osztály és a regionális hovatartozás sokkal fontosabb szerepet játszott.

A századforduló környékén a kormányzati stabilitást a felekezeti és liberális erők közötti ingadozó koalíciók biztosították. A liberális kormányok a század közepén és az 1870-es években domináltak, de az 1880-as évektől a felekezeti pártok egyre nagyobb nyomást gyakoroltak. Az 1888-as választások után rövid időre felekezeti többségű kabinet alakult, de a koalíció hamar megbukott, mert a protestánsok és a katolikusok belső ellentétei felszínre törtek. A politikai instabilitás tovább növelte a választójogi reform iránti igényt, és hozzájárult ahhoz, hogy a 20. század elején a felekezeti és a baloldali erők közös kompromisszumra jussanak az alkotmányreform kérdésében. A 19. század végi politikai modernizáció tehát nem oldotta meg a holland társadalom alapvető feszültségeit, hanem új intézményi keretek közé helyezte azokat. A pártok, a szakszervezetek, az iskolák és a sajtó vallási-ideológiai oszlopok szerinti szerveződése olyan struktúrákat hozott létre, amelyek a 20. században a holland „poldermodell” és a jóléti állam kialakulásának is meghatározó kereteivé váltak.

21.4.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a holland politikatörténet standard forrásaira támaszkodik: a holland alkotmány 1848-as, 1887-es és későbbi szövegeire, a parlamenti jegyzőkönyvekre, a pártprogramokra, a választási statisztikákra, valamint a korabeli sajtóra és röpiratokra. A felekezeti mozgalmak és a munkásmozgalom belső dokumentumai – egyesületi alapszabályok, kongresszusi határozatok, levelezések – fontos kiegészítő források, de fennmaradásuk esetleges, és sok esetben a szervezetek utólagos önértelmezését tükrözik. A választójogosultak számára és arányára vonatkozó adatok becslések: a 19. századi népszámlálások kategóriái, a választói névjegyzékek fennmaradása és a helyi adóterhek eltérései miatt a pontos arányok vitatottak. A szövegben közölt intervallumok – például az 1848-as 10–15 százalékos vagy az 1890 körüli 25–30 százalékos férfi választójogosulti arány – a szakirodalomban előforduló becslések összegzései, nem pedig mért adatok.

A **verzuiling** fogalmának alkalmazása a 19. század végére vitatott értelmezési kérdés. Egyes történészek szerint a felekezeti szervezkedés már a századforduló előtt egyértelműen oszlopos szerkezetet hozott létre, míg mások szerint a verzuiling csak a 20. század első évtizedeiben, a tömegpártok és a széleskörű intézményi hálózatok kiépülésével vált a holland társadalom meghatározó jellemzőjévé. Az iskolaharc megítélése is részben emlékezetpolitikai kérdés: a holland

protestáns és katolikus közösségek emlékezetében a felekezeti iskolákért folytatott küzdelem a vallásszabadságért és a közösségi autonómiáért vívott hősies harc, míg a liberális és szociáldemokrata hagyományban a modern, semleges állami oktatás védelméről van szó. A szöveg igyekszik ezeket az értelmezéseket forráskritikailag elkülöníteni, de a teljes semlegesség nem lehetséges, mert a korszak szereplői maguk is erős normatív álláspontokat képviseltek.

A pártalapítások pontos dátumát és tagsági adatait illetően is vannak bizonytalanságok. Az ARP 1879-es alapítását a szakirodalom egyöntetűen elismeri, de a párt előzményeinek és a helyi szervezetek folyamatosságának kérdése vitatott. A katolikus politikai szervezkedés formái a 19. század végén rendkívül változatosak voltak, és a formális párt megalakulásáig vezető út nem lineáris. A szocialista mozgalom történetének korai szakaszára vonatkozóan a rendőrségi iratok és a mozgalmi sajtó gyakran ellentmondanak egymásnak, ezért a tagsági számok csak nagyságrendi becslésként kezelhetők. A fejezet ezért óvakodik konkrét taglétszámok közlésétől, és ahol mégis arányokat említ, ott jelzi a bizonytalanságot.

21.4.9 Rövid összefoglaló

- Az 1848-as alkotmány bevezette a parlamentáris monarchiát, de a választójog cenzushoz kötött maradt, és a felnőtt férfi lakosság töredékére korlátozódott.
- A liberális modernizáció vallási téren éles ellenállásba ütközött, ami az iskolaharcban (schoolstrijd) csúcsosodott ki: a felekezeti iskolák állami támogatása és a nyilvános iskolák vallási jellege körüli vita a holland belpolitika egyik legfontosabb konfliktusa lett.
- Az ortodox protestáns mozgalom Abraham Kuyper vezetésével 1879-ben megalakította az Anti-Revolutionaire Partijt (ARP), amely a „saját körön belüli szuverenitás” elve alapján követelte a felekezeti oktatás szabadságát.
- A holland katolikusok a 19. század második felében fokozták politikai szervezkedésüket, és az iskolakérdésben együttműködésre léptek az ortodox protestánsokkal, bár a két felekezeti csoport közötti teológiai és történelmi feszültségek nem szűntek meg.
- Az 1880-as évektől a szocialista munkásmozgalom is megjelent: az SDAP 1894-es megalakulása az általános választójog követelését kapcsolta össze a munkásosztály szociális követeléseivel.
- Az 1887-es alkotmányreform mérsékelten bővítette a választójogot, de az általános férfi választójog bevezetésére csak a 20. század elején, az 1917-es alkotmánymódosítással került sor, amelyet a felekezeti iskolák teljes állami finanszírozásával kapcsoltak össze.
- A 19. század végére a holland politikai erőtér vallási–szekuláris, társadalmi-gazdasági, protestáns–katolikus és központ–periféria törésvonalak mentén tagolódott; ez a folyamat a verzuiling (pillarizáció) intézményi alapjait hozta létre, bár a teljes társadalmi elkülönülés csak a 20. században bontakozott ki.

21.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az 1848-as és az 1887-es holland alkotmányreformot a választójog és a politikai részvétel szempontjából! Milyen társadalmi csoportok maradtak kizárva, és miért?
2. Elemezze az iskolaharc (schoolstrijd) szerepét a holland pártrendszer kialakulásában! Miben különbözött az ortodox protestánsok és a katolikusok motivációja, és miért voltak mégis képesek együttműködni?
3. Milyen értelemben tekinthető az ARP az első modern holland tömegpártnak? Vesse össze a Liberale Unie és az SDAP szervezeti fejlődésével!
4. Ismertesse a verzuiling fogalmát, és értékelje, mennyiben alkalmazható a 19. század végi holland társadalomra! Milyen tudományos viták övezik a fogalom használatát?

22 Hollandia a 20. században

22.1 Az első világháború és a semlegesség

Az 1914 nyarán kitört háború Hollandiát katonailag ugyan elkerülte, gazdaságilag és politikailag azonban alaposan próbára tette. A semlegesség fenntartása nem pusztán diplomáciai elhatározás volt: a holland kormánynak egyszerre kellett kezelnie a brit tengeri blokádot, a német tengeralattjáró-háborút, a belga menekültek tömeges beáramlását és a hazai élelmiszerellátás összeomlását. Míg a frontokon a szomszédos Belgiumban dúlt a háború, Hollandiában az 1917-es alkotmányreformmal olyan belpolitikai átalakulás zajlott le, amely – paradox módon éppen a külső nyomás alatt – új alapokra helyezte a politikai rendszert. Ez az időszak kapcsolódik a politikai modernizáció és a vallási-ideológiai tagolódás folyamatához, mert a háború idején megkötött **pacificatie** (pacificatie van 1917) egyszerre rendezte az iskolakérdést, vezette be az általános választójogot és szilárdította meg a pilléresedett politikai tagozódást.

22.1.1 A semlegesség hagyománya és az 1914-es válság

Hollandia a 19. század második felében tudatosan ápolta a **semlegesség** (neutraliteit) hagyományát. A kis állam számára a nagyhatalmak közötti egyensúly fenntartása és a tengerentúli kereskedelem szabadsága létfontosságú volt. A holland külpolitikai doktrína szerint az ország nem kötelezte el magát egyik nagyhatalmi szövetségi rendszer mellett sem, és a semlegességet aktív diplomáciával, nem pedig passzív kivárással kívánta védelmezni. Az 1907-es hágai békekonferenciák ráadásul a nemzetközi jog és a semlegességi jog kodifikációjának központjává tették Hollandiát, ami tovább erősítette a semlegesség mint állami identitás szerepét.

A háború kitörésekor a holland kormány, élén Pieter **Cort van der Linden** miniszterelnökkel (1913–1918), azonnal mozgósította a hadsereget, és augusztus 4-én, Belgium német lerohanásának napján hivatalosan is megerősítette a semlegességet. A döntés nem volt kockázatmentes: a német haditerv – a Schlieffen-terv – eredetileg számolt a délkelet-hollandiai Limburg tartományon való átvonulással, hogy megkerülje a belga erődítményeket. Végül a német vezérkar elállt ettől a változattól, részben mert a holland semlegesség megsértése további ellenséget hozott volna, részben pedig mert a holland vasútvonalak és kikötők kapacitása korlátozott volt. A holland hadsereg mintegy 200 000 fős mozgósított ereje végig a határok mentén maradt, de érdemi harcra nem került sor.

A semlegesség fenntartása azonban nem jelentett passzivitást. A holland kormány folyamatosan tárgyalt a hadviselő felekkel, és katonai jelenléttel, valamint a határok lezárásával igyekezett megőrizni az ország területi integritását. A német–belga front közelsége miatt a holland határvidék katonai szempontból rendkívül érzékeny zónává vált. A holland hatóságok a nemzetközi jog alapján **internálták** a területre tévedő hadviselő katonákat, függetlenül attól, hogy német, brit vagy belga egységekhez tartoztak. Az internálás gyakorlata a semlegesség egyik leglátványosabb jele volt, és a háború egész ideje alatt fennmaradt.

22.1.2 A brit tengeri blokád és a holland külkereskedelem szorítása

Hollandia gazdasága a 20. század elején erősen függött a tengerentúli nyersanyag-behozataltól és a reexporttól. A holland kikötők – elsősorban Rotterdam és Amszterdam – a kontinentális Európa ellátásának egyik fontos közvetítő állomásai voltak. A háború kitörése után azonban a brit kormány tengeri blokád alá vonta a Németországgal szomszédos semleges államokat is, hogy megakadályozza, hogy a holland kikötőkön keresztül stratégiai áruk jussanak a központi hatalmakhoz.

A blokád hatására a holland kormány 1914 novemberében létrehozta a **Netherlands Oversea Trust** (Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij, rövidítve NOT) nevű szervezetet. A NOT feladata az volt, hogy a tengerentúli importot ellenőrizze, és garantálja a briteknek, hogy az áruk nem kerülnek tovább Németországba. A holland importőrök a NOT-nak nyilatkoztak arról, hogy az árut kizárólag belföldi fogyasztásra vagy feldolgozásra használják fel. A brit hatóságok cserébe engedélyezték a holland hajók és áruk áthaladását. Ez a konstrukció gyakorlatilag korlátozta a holland szuverenitást a külkereskedelem területén, de lehetővé tette az ország ellátásának fenntartását. A NOT működése a semlegesség és a gazdasági túlélés közötti feszültség egyik legjellemzőbb példája volt.

A brit blokád mellett a német korlátlan tengeralattjáró-háború is súlyos veszteségeket okozott a holland kereskedelmi flottának. A holland hajók többször váltak német tengeralattjárók támadásainak célpontjaivá, mert a britek arra kényszerítették őket, hogy bizonyos útvonalakon és konvojokban közlekedjenek. A háború folyamán több tucat holland kereskedelmi hajót süllyesztettek el, és számos tengerész vesztette életét. A hajózási kapacitás csökkenése tovább súlyosbította az import nehézségeit.

22.1.3 Az élelmiszerellátás válsága és a kormányzati beavatkozás

A behozatal visszaesése és a hazai termelés zavarai az élelmiszerellátás fokozatos romlásához vezettek. A holland mezőgazdaság hagyományosan exportra termelt, de a műtrágya, a takarmány és a munkaerő hiánya miatt a termelés visszaesett. A kormány először önkéntes takarékosságra szólította fel a lakosságot, majd 1916-tól fokozatosan bevezette a jegyrendszert. 1917-ben a kenyér, a burgonya és más alapvető élelmiszerek jegyre kaphatók lettek. A hatóságok maximált árakat szabtak, és ellenőrizték a készleteket.

Az élelmiszerhiány társadalmi feszültségeket szült. 1917 nyarán több városban, köztük Amszterdamban és Rotterdamban, éhséglázadások és fosztogatások törtek ki. A zavargások elsősorban a városi szegény rétegeket érintették, akik a vidéki termelőknél felhalmozódó készletek miatt igazságtalannak érezték az elosztást. A kormány katonai erővel és az élelmiszer-elosztás szigorításával válaszolt. A **Centraal Bureau voor de Statistiek** (Központi Statisztikai Hivatal) becslései szerint a háború utolsó éveiben a városi lakosság napi kalóriabevitele jelentősen, egyes becslések szerint akár 20–30 százalékkal is csökkent. Ezek az adatok azonban becslések, és a regionális különbségek nagyok voltak.

A háború alatt Hollandiába tömegesen érkeztek **belga menekültek** is. 1914 őszén, a német előrenyomulás elől menekülő belgák száma elérhette az egymilliót is, bár a számukat pontosan nem lehet meghatározni. A menekültek egy része továbbutazott Nagy-Britanniába vagy Franciaországba, más részük azonban Hollandiában maradt. A holland hatóságok táborokat állítottak fel, és a helyi önkormányzatokra hárult az ellátás megszervezése. A menekültek jelenléte egyszerre jelentett humanitárius terhet és – a munkaerőhiány miatt – némi gazdasági enyhülést, de társadalmi feszültségeket is gerjesztett, különösen a lakhatás és az élelmiszerhiány sújtotta városokban.

22.1.4 Az 1917-es pacifikáció: a politikai rendszer átalakítása

A háború külső nyomása közepette a holland belpolitikában hosszú ideje húzódó viták rendezése vált lehetővé. A 19. század utolsó harmadától a holland politikát két nagy törésvonal osztotta meg: az **iskolakérdés** (schoolstrijd) és a választójog kiterjesztésének ügye. Az iskolakérdés arról szólt, hogy a felekezeti iskolák kaphatnak-e állami támogatást a világi, állami iskolákkal azonos mértékben. A protestáns és katolikus felekezeti pártok ezt követelték, míg a liberálisok és a szociáldemokraták a világi oktatás elsőbbségét védték. A választójog kérdése pedig a cenzusos rendszer felszámolását és az általános, titkos szavazás bevezetését célozta.

A háború alatt a pártok vezetői felismerték, hogy a nemzeti egység és a külső fenyegetés közepette a belső vitákat le kell zárni. A **pacifikáció** (pacificatie) elnevezésű kompromisszumot 1917-ben fogadta el a parlament. Az alkotmánymódosítás három fő elemet tartalmazott:

1. Bevezették az **általános férfi választójogot** (algemeen kiesrecht) a 25 év feletti férfiak számára.
2. Áttértek az **arányos képviseleti rendszerre** (evenredige vertegenwoordiging), amely a korábbi többségi választókerületi rendszert váltotta fel.
3. Kimondták a felekezeti és állami iskolák **pénzügyi egyenlőségét** (financiële gelijkstelling), azaz az államkincstárból azonos támogatást kaptak.

Emellett az alkotmány biztosította a nők **passzív választójogát**, vagyis a nők választhatóvá váltak, bár szavazati jogot ekkor még nem kaptak. A nők aktív választójogát 1919-ben fogadták el, és a nők először az 1922-es választásokon szavazhattak országos szinten. A pacifikáció tehát nem egyszerre, hanem két lépésben tette teljessé a választójogi reformot.

Az 1918. júliusi választás volt az első, amelyet az új rendszer szerint tartottak. A választáson a férfiak általános választójoggal rendelkeztek, és a pártok országos listákon indultak. Az eredmény a pilléresedett pártstruktúra megerősödését hozta: a katolikusok, a protestánsok, a szociáldemokraták és a liberálisok a korábbiaknál élesebben elkülönülő szavazótáborokkal rendelkeztek. A választáson **Suze Groeneweg** lett az első női képviselő a holland parlamentben, ami a női passzív választójog közvetlen következménye volt.

22.1.5 A pilléresedett társadalom és a politikai rendszer stabilizálódása

A pacifikáció nemcsak a jogi kereteket változtatta meg, hanem megerősítette a holland társadalom **pilléresedését** (verzuiling). A 19. század végétől a holland társadalom egyes felekezeti és ideológiai csoportjai saját intézményrendszereket építettek ki: iskolákat, szakszervezeteket, betegbiztosítókat, újságokat, sportegyesületeket, sőt politikai pártokat. A négy fő pillér – a katolikus, a protestáns, a szociáldemokrata és a liberális – szinte párhuzamos társadalmakat hozott létre, amelyek tagjai a mindennapi élet nagy részét a saját pillérük intézményeiben élték.

A háború alatt a pacifikációhoz szükséges kompromisszum a pillérek közötti elit együttműködést igényelte. A felekezeti pártok hajlandóak voltak elfogadni az általános választójogot, cserébe az iskolakérdés pénzügyi rendezéséért. A szociáldemokraták támogatták a reformot, mert az általános választójog a munkásosztály politikai súlyát növelte. A liberálisok pedig az arányos képviseletben látták a kisebbségek védelmét és a felekezeti többség korlátozását. A pacifikáció tehát egy olyan alku volt, amelyben minden pillér kapott valamit, de senki sem érte el az összes célját.

A háború évei alatt a **Cort van der Linden-kormány** a pacifikáció politikáját hajtotta végre, és a semlegesség fenntartását a nemzeti egység szimbólumaként kezelte. A kormányban liberális és párton kívüli miniszterek ültek, de a parlamentben a felekezeti pártok és a szociáldemokraták

is támogatták a fő döntéseket. Ez a széles körű együttműködés a háború végéig fennmaradt, és megalapozta a holland politikai rendszer későbbi, konszenzusorientált jellegét.

22.1.6 A háború utáni rendezés és a semlegesség értékelése

Az első világháború 1918. november 11-én véget ért. Hollandia semleges maradt, de a háború következményei a békekötés után is hatottak. A versailles-i béketárgyalásokon Hollandia nem vett részt, mert nem volt hadviselő fél. A semlegesség azonban nem védte meg az országot a területi követelésektől: Belgium a háború után annexiós igényeket fogalmazott meg a holland Limburg és Zeeuws-Vlaanderen egyes részeire, arra hivatkozva, hogy Hollandia túlzottan németbarát volt, és hogy a belga hadsereg a háború alatt a holland semlegesség miatt nem tudott hatékonyan visszavonulni. A nagyhatalmak végül nem támogatták a belga területi követeléseket, így a holland határok nem változtak. Ez az epizód azonban emlékezetpolitikai viták forrása maradt: Belgiumban egyes körökben a holland semlegességet önzőnek és németbarátnak tartották, míg Hollandiában a semlegességet sikeresnek és a kis államok életképességét igazolónak tekintették.

A háború gazdasági következményei súlyosak voltak. A holland államadósság megnőtt a hadsereg fenntartása és a szociális kiadások miatt. A kereskedelmi flotta veszteségei, a gyarmati szállítások nehézségei és a belső fogyasztás visszaesése a háború utáni években is éreztették hatásukat. Ugyanakkor a semlegesség lehetővé tette, hogy Hollandia elkerülje a frontvonalak pusztítását, és hogy a háború alatt bizonyos ágazatok – például a mezőgazdasági export a semleges országok felé – viszonylag jól teljesítsenek. A holland gyarmatbirodalom, különösen **Holland Kelet-India** (Nederlands-Indië) a háború alatt is fontos bevételi forrás maradt, bár a gyarmati lakosság részvételét és a gyarmati erőszakot a háborús kontextusban nem szabad figyelmen kívül hagyni: a gyarmati hadsereg (KNIL) a háború idején is fenntartotta a belső rendet, és a gyarmati kivitel növelése érdekében a helyi lakosságra nehezedő nyomás fokozódott.

A semlegesség értékelése a mai napig vitatott a holland történetírásban. Egyes történészek szerint a semlegesség sikeres volt, mert Hollandia elkerülte a megszállást és a frontvonalakat, és a pacifikációval párhuzamosan belső reformokat tudott végrehajtani. Mások szerint a semlegesség kudarc volt, mert az ország gazdaságilag kiszolgáltatottá vált mindkét hadviselő félnek, és a NOT révén részben elveszítette szuverenitását. Az is vitatott, hogy a semlegesség fenntartása mennyiben volt a holland kormány ügyességének, és mennyiben a nagyhatalmak érdekeinek eredménye. A kutatás jelenlegi állása szerint a semlegesség nem volt eleve elrendelt siker, hanem folyamatos alkalmazkodást és kompromisszumot igényelt.

22.1.7 Források és bizonytalanságok

Az első világháborús holland semlegesség történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a holland parlament (Tweede Kamer) jegyzőkönyvei, kormányrendeletek és miniszteri iratok, valamint a **Centraal Bureau voor de Statistiek** statisztikai évkönyvei. A semlegességgel kapcsolatos diplomáciai iratok a holland külügyminisztérium levéltárában találhatók. A tengeri blokád és a NOT működésének dokumentumai a holland és brit kormányzati levéltárakban kutathatók. A kortárs sajtó – például az *Algemeen Handelsblad*, a *Nieuwe Rotterdamsche Courant* és a felekezeti lapok – értékes betekintést nyújt a közvélemény és a pártpolitika alakulásába. A menekültek befogadásának helyi iratai és a városi tanácsi jegyzőkönyvek a regionális különbségek megismeréséhez elengedhetetlenek.

A történeti adatok közül több bizonytalan. A belga menekültek számát illetően a szakirodalom eltérő becsléseket közöl: a háború eleji csúcsérték 800 000 és 1,2 millió között mozog, a háború végén Hollandiában maradó menekültek számát pedig 100 000 és 200 000 közé teszik. Az élelmiszer-ellátottság mértéke is becslésen alapul, mert a jegyrendszer és a feketepiac miatt a

tényleges fogyasztás nehezen mérhető. A holland hajóveszteségek száma pontosnak tekinthető, de a gazdasági károk összegzésénél a közvetett hatások – például a kieső exportbevételek – csak modellezhetők. A semlegesség értékelése pedig részben értelmezési kérdés, amelyben a tudományos konszenzus nem teljes.

A pacifikációval kapcsolatban az alkotmányos szövegek és a parlamenti jegyzőkönyvek dokumentáltak, de a pártok közötti alku részleteinek rekonstrukciója vitatott. A pilléresedés fogalmának használata is óvatosságot igényel: a 20. század eleji holland társadalom tagoltsága nem volt olyan merev, mint a későbbi, a két világháború közötti időszakban kialakult rendszer. A nemzeti emlékezetben a semlegesség gyakran idealizált képben jelenik meg; a tankönyvi feldolgozásnak ezért külön kell választania a kortárs várakozásokat, a kormányzati döntéseket és a későbbi értelmezéseket.

22.1.8 Rövid összefoglaló

- Hollandia az első világháborúban semleges maradt, a **Cort van der Linden-kormány** mozgósította a hadsereget, és a határok mentén internálta a hadviselő katonákat.
- A brit tengeri blokád és a német tengeralattjáró-háború erősen korlátozta a holland külkereskedelmet; a **Netherlands Oversea Trust** (NOT) révén a kormány garantálta a briteknek, hogy az import nem jut tovább Németországba.
- Az élelmiszerellátás válságba került, jegyrendszert vezettek be, 1917-ben éhséglázadások törtek ki, és tömeges belga menekültáradat érte az országot.
- Az **1917-es pacifikáció** bevezette az általános férfi választójogot, az arányos képviseletet és az iskolák pénzügyi egyenlőségét; a nők először passzív, majd 1919-től aktív választójogot kaptak.
- A reform megerősítette a holland társadalom **pilléresedését** (verzuiling), és megalapozta a konszenzusos politikai kultúrát.
- A háború után Belgium területi követelésekkel lépett fel, de a határok nem változtak; a semlegesség értékelése a mai napig vitatott.

22.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan próbálta a holland kormány fenntartani a semlegességet a brit blokád és a német tengeralattjáró-háború között? Milyen kompromisszumokat kötött?
2. Milyen belpolitikai vitákat zárt le az 1917-es pacifikáció, és kinek mit adott a kompromisszum?
3. Hasonlítsa össze a holland semlegesség gazdasági és társadalmi következményeit a háború alatt Belgiumra gyakorolt hatásokkal!
4. Miért vitatott a holland semlegesség értékelése a történetírásban? Melyek az eltérő értelmezések fő érvei?

22.2 A két háború közötti válság és a német megszállás

A két világháború közötti Hollandia története azért kulcsfontosságú, mert egy olyan országban mutatja meg a gazdasági válság, a demokratikus politika és a nemzetközi konfliktus összefüggéseit, amely az első világháborúból semlegesként, viszonylag ép intézményekkel került ki. Az 1940–1945 közötti megszállás pedig nem egyszerűen katonai vereség volt, hanem a holland társadalom, a közigazgatás, a zsidó közösség és az egyéni magatartások szélsőséges próbája. Ezt az alfejezetet ezért a megszállást megelőző belső feszültségektől a Holocaustig, valamint az ellenállás és a

kollaboráció közötti széles társadalmi sáv bemutatásáig vezetjük végig. A tárgyalás során külön jelezzük, hogy a számadatok egy része becslés, a felelősségi kérdések egy része pedig a holland történetírásban és emlékezetpolitikában mindmáig vitatott.

22.2.1 A két világháború közötti politikai keret: oszlopok és pacifikáció

Hollandia politikai rendszerét a két háború között az **oszloposodás** (hollandul: *verzuiling*) és az 1917-es **pacifikáció** (hollandul: *pacificatie*) határozta meg. Az 1917-es alkotmányreform egyszerre rendezte a választójogi és az iskolakérdést: bevezette az általános férfi választójogot és az arányos képviseletet, elismerte a felekezeti iskolák állami finanszírozását, majd 1919-ben a nők is aktív választójogot kaptak. A választójogi reform nem bontotta le, hanem éppen intézményesítette a holland társadalom vallási és ideológiai tagoltságát.

A holland politika négy nagy, egymással párhuzamos intézményrendszert kiépítő oszlop köré szerveződött: a **protestáns**, a **katolikus**, a **szociáldemokrata** és a **liberális/semleges** oszlop köré. Mindegyik saját pártokkal, szakszervezetekkel, iskolákkal, lapokkal, rádiószövetségekkel és egyesületekkel rendelkezett. A kormányzás szükségszerűen koalíciós volt: a miniszterelnöki posztot a harmincas években hosszú időn át a református **Hendrikus Colijn** töltötte be, aki az Antirevolucionista Párt (hollandul: *Anti-Revolutionaire Partij*, ARP) politikusa volt. A szociáldemokrata párt (hollandul: *Sociaal-Democratische Arbeiderspartij*, SDAP) hosszú ideig ellenzékben maradt, és csak 1939-ben, a háborús feszültség idején került be először kormányba.

Ez a **pacifikációs demokrácia** stabilnak bizonyult, de a társadalmi csoportok közötti távolságot is fenntartotta. A holland külpolitika alapja a **függetlenségi politika** (hollandul: *zelfstandigheidspolitiek*) volt: Hollandia az első világháborúban semleges maradt, és az 1920-as években is arra törekedett, hogy a nagyhatalmak közötti konfliktusoktól távol tartsa magát. A gazdasági jólét nagymértékben függött a tengeri kereskedelemtől, a hajózástól, a gyarmati áruktól és a kelet-indiai, valamint nyugat-indiai gyarmatoktól. Ezt a nyitott, kereskedői gazdaságszerkezetet a válság később különösen sebezhetővé tette.

22.2.2 A nagy gazdasági világválság és a holland válságkezelés

Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság a holland gazdaságot a kereskedelem visszaesésén, a hajózási bevételek csökkenésén és a gyarmati áruk iránti kereslet összeomlásán keresztül érte el. A holland kormány azonban a korabeli liberális gazdasági ortodoxia jegyében sokáig ragaszkodott az **aranystandardhoz**. Míg Nagy-Britannia 1931-ben, az Egyesült Államok pedig 1933-ban elhagyta az aranyalapú árfolyamot, Hollandia csak 1936-ban tette meg ezt a lépést. A késlekedés a holland valutát felülértékelten tartotta, rontotta az export versenyképességét, és deflációs nyomást gyakorolt a bérekre és az árakra.

A hivatalos statisztikák szerint a harmincas évek közepén a biztosított munkavállalók körében a munkanélküliség helyenként 30 százalék fölé emelkedett; a teljes munkanélküliek számát a történészek 400 000 körülire becsülik, ami a mintegy 8,7–8,8 milliós összlakossághoz képest rendkívül magas arány volt. A munkanélküli-segélyek csökkentése 1934-ben Amszterdamban, a munkásnegyednek számító Jordaanban zavargásokhoz vezetett (**Jordaan-oproer**). A rendőri fellépés halálos áldozatokkal járt; az eset dokumentáltan megmutatta, hogy a válságkezelés társadalmi feszültségeket élezett ki.

A gazdasági válság politikai következménye nem a demokrácia összeomlása, hanem a szélsőségek átmeneti megerősödése lett. Az **NSB** (*Nationaal-Socialistische Beweging*, Nemzetiszocialista Mozgalom), amelyet **Anton Mussert** alapított 1931-ben, kezdetben olasz mintájú korporatív,

tekintélyelvű mozgalom volt; antiszemita elemei a harmincas években erősödtek fel. Az 1935-ös tartományi választásokon az NSB a szavazatok mintegy 8 százalékát szerezte meg, de az 1937-es parlamenti választásokra támogatottsága visszaesett. A holland demokrácia tehát nem omlott össze a válság alatt, ám a szociális feszültségek, a munkásmozgalom radikalizálódása és a szélsőjobboldali mozgalom megjelenése tartós nyomot hagyott a közéletben.

22.2.3 Semlegesség és menekültpolitika a harmincas években

Hollandia a harmincas években is fenntartotta a semlegességi politikát, de a náci Németország felemelkedése egyre nehezebbé tette ezt a helyzetet. A kormány alacsonyan tartotta a védelmi kiadásokat, és a hadsereg modernizálása vontatottan haladt. A stratégiai elképzelés a **Vízvonal** (hollandul: *Waterlinie*) mint hagyományos védelmi rendszer köré szerveződött: annak elárasztásával akarták lassítani egy esetleges támadást, ám a légierő és a páncélos hadviselés korában ez az elképzelés már elavultnak bizonyult. A védelmi politika tehát a semlegesség jogi státuszára és a hagyományos erődítési rendre épült, nem pedig a náci katonai fenyegetés reális felmérésére.

A menekültpolitika ugyanebben az időszakban szigorú volt. Az 1933 utáni németországi zsidó menekültek jelentős része Hollandiát is elérte, de a holland kormány 1938-ban, az Anschluss és a Kristályéjszaka után fokozatosan lezárta a határt, és a menekültek egy részét visszafordította. A beengedett menekülteket 1939-től a Drenthe tartományban létrehozott **Westerbork** központi menekülttáborban helyezték el. Ez a tábor később, a megszállás alatt a deportálások egyik legfontosabb tranzittáborává vált. A holland menekültpolitika tehát már a német megszállás előtt is korlátozó volt; ezt a tényt a háború utáni holland emlékezet hosszú ideig alig tárgyalta.

22.2.4 A német támadás és a kapituláció, 1940

A német támadás 1940. május 10-én hajnalban érte Hollandiát, a nyugati hadjárat részeként. A Wehrmacht egyszerre indított szárazföldi támadást és légi deszantműveleteket; a német ejtőernyősök hidakat és repülőtereket próbáltak elfoglalni. A holland hadsereg korszerűtlen felszereléssel, gyenge tüzérséggel és kevés harckocsival védekezett. A harcok közül a **Grebbeberg** környéki csata Németalföldön a legintenzívebbek közé tartozott, de a holland védelem nem tudta feltartóztatni a támadást.

A háború hollandiai fordulópontja **Rotterdam bombázása** volt 1940. május 14-én. A Luftwaffe bombázói a városközpontot romba döntötték; a tűzvész következtében a polgári nyilvántartások is megsemmisültek. Az áldozatok számát a történészek 650 és 900 fő közé becsülik, de a pontos szám a nyilvántartások pusztulása miatt bizonytalan. A bombázás után a németek hasonló csapással fenyegették meg Utrechtet, mire **Henri Winkelman** holland főparancsnok 1940. május 15-én aláírta a kapitulációt; Zeeland tartományban a harcok néhány nappal tovább tartottak. **Vilma királynő** (hollandul: *Wilhelmina*) és a holland kormány Londonba menekült, ahol emigráns kormányként működött tovább.

22.2.5 A megszállás intézményei és a holland közigazgatás dilemmája

A megszálló hatalom 1940. május 29-én **Reichskommissariat Niederlande** néven polgári megszálló közigazgatást hozott létre. A birodalmi biztos **Arthur Seyss-Inquart**, a korábbi osztrák náci politikus lett; a rendőrségi és SS-hatalom csúcsán **Hanns Albin Rauter** állt. A civil megszálló igazgatás fontos különbség volt például Belgiumhoz képest, ahol eleinte katonai közigazgatás működött. A hollandiai modellben a náci párt és az SS közvetlenebbül érvényesíthette a faji politikáját.

A holland miniszterek elmenekülése után a közigazgatás irányítását a minisztériumok **főtitkárai** vették át. A holland főtitkárok 1940-ben a megszállóval kötött, úgynevezett **aanwijzingen** (irányelvek) szerint úgy döntöttek, hogy a közigazgatást tovább működtetik, feltéve, hogy a német intézkedések nem sértik a nemzetközi jogot. Ez a döntés a gyakorlatban azt jelentette, hogy a holland hivatali apparátus a megszálló rendeletek végrehajtásában is részt vett. A döntésnek kettős következménye lett: egyrészt a lakosság ellátása és az alapvető közigazgatás nem omlott össze, másrészt a holland bürokrácia a zsidóellenes intézkedések, a nyilvántartások és később a deportálások logisztikai előkészítésének eszközévé is vált.

A megszállás gazdasági célja Hollandia erőforrásainak a német hadigazdaságba való bekapcsolása volt. A holland mezőgazdaság és ipar jelentős része a birodalmi Németországnak termelt; az **Atlanti fal** építkezésein pedig holland munkásokat is foglalkoztattak. 1942-től a megszállók bevezették a kényszermunka, az **Arbeitseinsatz** rendszerét, amelynek során holland férfiakat szállítottak németországi munkára. A munkaszolgálat alól sokan bujkálással próbáltak kibújni, ami összekapcsolta a gazdasági kényszert és az ellenállási magatartásformákat.

22.2.6 A zsidóüldözés és a Holocaust Hollandiában

A holland zsidó közösség létszáma 1940 körül a becslések szerint 140 000 körül mozgott, beleértve a korábban Németországból és más országokból érkezett zsidó menekülteket is. A közösség nagyrészt városokban élt, mindenekelőtt Amszterdamban. A megszálló hatóságok és a holland közigazgatás együttműködésének köszönhetően a zsidó lakosság nyilvántartása viszonylag gyorsan és pontosan megtörtént.

Az üldözés fokozatosan alakult át jogfosztássá, elszigeteléssé, majd deportálássá. 1940 őszén a zsidó származású köztisztviselőket elbocsátották, a hivatalnokoktól pedig úgynevezett **árja nyilatkozat** aláírását követelték. A leideni egyetemen 1940. november 26-án **Rudolph Cleveringa** dékán nyilvános beszédben tiltakozott a zsidó kollégák elbocsátása ellen; a diákok sztrájkba léptek, a megszálló pedig bezáratta az egyetemet. Ez a tiltakozás a megszállás korai szakaszában a holland jogászi és egyetemi világ nyilvános ellenállásának dokumentált példája lett.

1941 januárjában a megszállók kötelezővé tették a zsidók regisztrációját, a személyi okmányokba pedig „J” jelölést vezettek be. 1941 februárjában Amszterdamban razziákat tartottak, amelyek során mintegy 400 zsidó férfit hurcoltak el. Az erre adott válasz lett az 1941. február 25–26-i **Február sztrájk** (hollandul: *Februaristaking*), amely Amszterdamból kiindulva több városra is kiterjedt. A sztrájkot a betiltott holland kommunista mozgalom aktivistái kezdeményezték, de a sztrájkban a szociáldemokrata munkások és egyházi körök is részt vettek. A megtorlás brutális volt: a sztrájkot fegyveres erővel leverték, több vezetőjét letartóztatták, a holland rendőrséget pedig még szorosabban a megszálló ellenőrzése alá vonták. A Február sztrájk a mai napig a holland háborús emlékezet egyik központi eseménye, ám a kortársak számára elsősorban vereség és megtorlás volt.

A zsidó közösség irányítására a megszállók 1941-ben létrehozták az **Amszterdami Zsidó Tanácsot** (hollandul: *Joodse Raad*). A tanács feladata elvileg a zsidó lakosság érdekeinek képviselete volt, valójában azonban a német rendeletek közvetítésére használták fel. A tanács mentességeket próbált elérni, de ezek ideiglenesnek és illuzórikusnak bizonyultak; tagjait magukat is deportálták. A Joodse Raad szerepének megítélése a holland és nemzetközi történetírásban mindmáig egyike a legvitatottabb kérdéseknek: egyes értelmezések a tanácsot a megszállók eszközének látják, mások a szűk mozgástér és a szándékos félrevezetés körülményeit hangsúlyozzák.

1942 tavaszán bevezették a **sárga csillag** viselését, majd 1942 júliusában megkezdődtek a tömeges deportálások. A zsidókat először az ország különböző pontjain lévő gyűjtő- és tranzittáborokba vitték; a legfontosabb tranzittábor **Westerbork** mellett **Vught** és **Amersfoort** játszott szerepet.

Innen a transzportok főként **Auschwitz-Birkenauba**, **Sobibórba**, **Bergen-Belsenbe** és **Theresienstadtba** indultak. A holland rendőrség és a holland vasúttársaság, a **Nederlandse Spoorwegen** logisztikai szerepe a deportálásokban dokumentált; a vasút a háború után hosszú ideig nem vállalt nyilvános intézményi felelősséget, majd 2019-ben a társaság bocsánatkérést fogalmazott meg, és kárpótlási alapot hozott létre.

A holland Holocaust mérlege Nyugat-Európában az egyik legsúlyosabb arányú volt. A becslések szerint több mint 100 000 holland zsidót deportáltak, és közülük mintegy 102 000 embert gyilkoltak meg; a holland zsidó közösség több mint 70 százaléka elpusztult. A pontos szám bizonytalan, mert a nyilvántartások egy része megsemmisült, és a deportáltak egyéni sorsát nem minden esetben lehet rekonstruálni. A szintiket és romákat is üldözték: az 1944. májusi razzia során összegyűjtött holland roma és szinti emberek többsége Auschwitz-Birkenauban halt meg.

A holland történetírás arra is keresi a választ, hogy a hollandiai zsidó áldozatok aránya miért volt magasabb, mint számos más nyugat-európai megszállt országban. A lehetséges okok között említik a német polgári megszálló igazgatás radikalizmusát, a holland közigazgatás hatékonyságát, a sűrűn lakott, síkvidéki ország földrajzi adottságait, a holland rendőrség központosítását és az 1941 után bevezetett személyi nyilvántartást. Az okok pontos súlya azonban vitatott, és a kérdés összefügg azzal a tágabb historiográfiai vitával, hogy a holland lakosság mennyit tudott a deportáltak sorsáról. Egyes történészek szerint a kortársak gyakran nem láttak a deportálás és a tömeges megsemmisítés közötti összefüggést; mások szerint a holland társadalom széles rétegei rendelkeztek részleges tudással, de a félelem, a háborús kimerültség és a megtorlástól való tartás passzivitáshoz vezetett. Ez utóbbi megközelítés a holland kollektív emlékezetben is kényes, mert aláássa az utólag kialakított, homogén „ellenálló nemzet” képét.

22.2.7 Kollaboráció, alkalmazkodás, ellenállás

A megszállás alatti magatartásokat nem lehet két, egymástól élesen elválasztott kategóriára, a kollaborációra és az ellenállásra redukálni. A történetírás ezért egy széles társadalmi spektrumot ír le: a politikai vagy fegyveres kollaborációtól a hétköznapi alkalmazkodáson, a passzív túlélési stratégiákon, a részleges engedetlenségen keresztül a tudatos ellenállásig.

A politikai kollaboráció legfontosabb szervezete az **NSB** volt, amely a megszállás alatt az egyetlen engedélyezett holland politikai mozgalomként működhetett. Anton Mussert azonban nem kapott valódi hatalmat; a német megszállók nem bíztak benne, és a holland náci szervezeteket inkább eszközként használták a rendfenntartásban és a toborzásban. Több ezer holland férfi lépett be a **Waffen-SS** soraiba; a holland önkéntesek becsült száma a megszállás éveiben 20 000 körül mozgott, ami a lakosságarányt tekintve a nyugat-európai országok között magasnak számított. A holland rendőrség egy része részt vett a zsidóellenes intézkedésekben, a razziákban és a deportálásokban, miközben egyes rendőrök passzívan szabotálták ezeket az akciókat.

Az ellenállás nem egyetlen központi szervezetben összpontosult, hanem több, részben átfedő formában bontakozott ki. A legkorábbi és legszélesebb rétegeket érintő forma az illegális sajtó volt: olyan lapok jelentek meg, mint a református hátterű **Trouw**, a szociáldemokrata **Het Parool** vagy a **Vrij Nederland**. Az illegális újságok az ellenállási hálózatok kommunikációjában is szerepet játszottak, bár terjesztésük és készítésük súlyos kockázattal járt.

A bujtatás (hollandul: *onderduiken*) a megszállás második felében tömeges jelenséggé vált. Zsidók, munkaszolgálatra behívott férfiak, ellenállók és a szövetséges pilóták bújtak el vidéki gazdaságokban, városi padlásokon, egyházi intézményekben. A bujtatókat összekötő **Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers** (LO) és a fegyveres csoportokat összefogó **Landelijke Knokploegen** (LKP) mellett konzervatív katonai körökből is szerveződtek hálózatok.

A bujkálók számát a történészek több százezerre becsülik, de a pontos adat a szükségszerű titkosság miatt nem ismert.

A fegyveres ellenállás, a szabotázs és a hírszerzés kisebb, de rendkívül kockázatos terület volt. A brit **SOE** hollandiai hálózatát a német elhárítás 1942–1943-ban részben beépítette, és a ledobott ügynökök jelentős részét elfogta, majd kivégeztette; ez az **Englandspiel** néven ismert ügy a háború utáni brit és holland hírszerzési kapcsolatokban is nyomot hagyott. A megszállók a fegyveres ellenállást túszejtéssel, kivégzésekkel és falvak elleni megtorlásokkal torolták meg. A megtorlások közül **Putten** falu 1944. októberi elpusztítása, amikor a férfi lakosság nagy részét elhurcolták, a holland emlékezetben a civil lakosság elleni kollektív büntetés szimbólumává vált.

A megszállás éveiben három jelentős, országos hatású sztrájk volt. A **Február sztrájk** (1941) a zsidóellenes razziák ellen irányult. 1943 áprilisában–májusában a holland hadsereg volt tagjainak ismételt hadifogságba vetéséről szóló német bejelentés váltott ki sztrájkot; a megtorlás során több tucat embert végeztek ki. 1944 szeptemberében a londoni emigráns kormány felhívására a holland vasutasok sztrájkba léptek, hogy akadályozzák a német hadmozgásokat a szövetséges **Market Garden** hadművelet idején. A vasutas sztrájk hozzájárult a szövetségesek támogatásához, de a megszállók blokáddal válaszoltak, ami súlyosbította a nyugat-hollandiai élelmiszerhiányt.

22.2.8 Az utolsó háborús év: éhínség és felszabadulás

1944 szeptemberében a szövetségesek felszabadították a déli tartományok jelentős részét, de a Rajnán való átkelést célzó marketgardeni hadművelet Arnhemnél kudarcot vallott. Az ország északi és nyugati része, köztük a nagyvárosok, német megszállás alatt maradt. A vasutas sztrájk miatt a megszállók leállították az élelmiszer- és szénszállításokat, ami az 1944–1945-ös tél folyamán **éhínséghez** vezetett Nyugat-Hollandiában. A magyarul gyakran **éhség télnek** nevezett **Hongerwinter** alatt a fűtőanyaghiány, a hideg és az élelmiszerhiány egyszerre sújtotta a városi lakosságot. A becslések szerint 18 000–22 000 ember halt meg közvetlenül az éhínség következtében, de a közvetett egészségkárosodások hosszú távú hatásai is jelentősek voltak.

A hollandiai német erők kapitulációjára 1945. május 5-én került sor, nem sokkal a náci Németország általános összeomlása előtt. A felszabadulás Május 5-e óta nemzeti ünnep Hollandiában. A háború teljes emberi mérlege nehezen számszerűsíthető: a holland történetírás a közvetlen és közvetett halottak számát a zsidóüldözéssel, az éhínséggel, a bombázásokkal, a kényszermunkával, a fegyveres harcokkal és a megtorlásokkal együtt több mint 200 000-re teszi, de az összesített szám becslés, és az egyes kategóriák közötti átfedések miatt bizonytalan. A háború Hollandia gyarmati világát is átalakította; az ázsiai gyarmatok japán megszállás alá kerültek, és a hollandiai háborús tapasztalat szorosan összekapcsolódott a későbbi dekolonizációs konfliktusokkal.

22.2.9 Források és bizonytalanságok

A holland megszállás történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a német megszálló hatóságok rendeletei, a holland főtitkárok iratai, a rendőrségi jelentések, a zsidó tanács fennmaradt dokumentumai, az illegális sajtó termékei, valamint a kortárs naplók és levelek. Az emigráns kormány Londonból sugárzott rádióbeszédei, a **Radio Oranje** adásai, illetve a háború utáni különleges bírósági eljárások jegyzőkönyvei szintén elsődleges forrásnak számítanak. A naplók közül a világszerte legismertebb **Anne Frank** naplója, amely azonban egyetlen család és egyetlen bújkáló közösség perspektíváját rögzíti, így nem kezelhető a holland Holocaust általános reprezentációjaként.

A másodlagos irodalomban a hollandiai megszállás alapvető, máig használt összefoglalása **L. de Jong**, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (A Németalföldi Királyság a

második világháborúban, 1969–1991) című többkötetes munkája. A zsidóüldözés kutatásához **Bob Moore**, *Victims and Survivors: The Nazi Persecution of the Jews in the Netherlands* (1997), valamint **J. C. H. Blom** és szerzőtársai, *The History of the Jews in the Netherlands* (2002) című munkája nyújt rendszerezett kiindulópontot. A lakosság tudásáról szóló vitát **Bart van der Boom**, *Wij weten niets van hun lot* (Nem tudunk a sorsukról, 2012) című könyve élénkítette újra; állításait a holland historiográfiában többen forráskritikai alapon vitatják.

A legfontosabb bizonytalanságok a számadatokhoz kötődnek. A rotterdami bombázás áldozatszáma, a hongerwinter halottainak száma, a deportáltak és a túlélők pontos aránya, az ellenállók és a kollaboránsok létszáma mind becslés, mert a korabeli nyilvántartások részben megsemmisültek vagy manipuláltak voltak. A holland intézmények felelőssége, különösen a vasút és a rendőrség szerepe, ma már dokumentált tény, de a felelősség mértékének értelmezése továbbra is vitatott. Hasonlóképpen vitatott a Joodse Raad, a holland egyházak és a lakossági passzivitás megítélése. A háború utáni emlékezetpolitikában hosszú ideig a „tiszta, ellenálló Hollandia” képe uralkodott; ezt a képet a kritikai történetírás és a közéleti viták fokozatosan árnyalták, de az emlékezetpolitikai feszültségek a 21. században is jelen vannak.

22.2.10 Rövid összefoglaló

- A két háború közötti Hollandia oszloposodott, pacifikációs demokrácia volt; a stabil koalíciós rendszer ellenére a társadalmi csoportok elkülönültek, a szociáldemokraták pedig hosszú ideig ellenzékben maradtak.
- A nagy gazdasági világválságot Hollandiában súlyosbította az aranystandardhoz való késleltetett ragaszkodás, ami magas munkanélküliséghez, szociális feszültségekhez és az NSB átmeneti megerősödéséhez vezetett.
- Hollandia 1940. május 10-én német támadás áldozata lett; a rotterdami bombázás és a kapituláció után a királynő és a kormány Londonba menekült.
- A megszállást polgári Reichskommissariatként szervezték meg; a holland közigazgatás tovább működött, és részben végrehajtója lett a zsidóellenes intézkedéseknek.
- A holland zsidóság katasztrófája arányaiban Nyugat-Európa egyik legsúlyosabbika volt: több mint 100 000 áldozat, a közösség több mint 70 százalékának meggyilkolása.
- A társadalmi magatartások a politikai kollaborációtól a passzív alkalmazkodáson át a bujtatásig és a fegyveres ellenállásig terjedtek; az aktív ellenállók kisebbséget alkottak.
- A német megszállás utolsó szakaszában a Market Garden kudarca után Nyugat-Hollandia éhínséget élt át; a felszabadulás 1945. május 5-én következett be.
- A háború emlékezetét a holland társadalomban sokáig az ellenállás mítosza uralta, majd a kritikai történetírás a kollaboráció és a passzivitás kérdéseit is a feldolgozás részévé tette.

22.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdaságpolitikai döntések miatt lett a holland válság különösen elhúzódó, és milyen társadalmi következményei voltak?

2. Miben különbözött a hollandiai német megszállás polgári közigazgatási modellje más megszállt nyugat-európai országok berendezkedésétől, és ez miért számít a zsidóüldözés magyarázatában?

3. Milyen fokozatokon keresztül valósult meg a holland zsidó lakosság nyilvántartása, elszigetelése és deportálása, és milyen holland intézmények vettek részt benne?

4. Hogyan lehet fogalmilag megkülönböztetni a politikai kollaborációt, a hétköznapi alkalmazkodást és az ellenállás különböző formáit a megszállt Hollandiában?

5. Miért vitatott a holland lakosság tudása a zsidóság elleni tömeges megsemmisítésről, és hogyan kapcsolódik ez a vita a háború utáni holland emlékezetpolitikához?

22.3 A háború utáni újjáépítés és a jóléti állam

A második világháború utáni holland újjáépítés nem egyszerűen a hidak, kikötők és lakóházak helyreállítását jelentette, hanem egy új gazdasági és szociális rend kialakítását is. Az előző alfejezetben tárgyalt német megszállás, az 1944–1945-ös éhínség és a polgári lakosságot ért traumák olyan politikai légkört teremtettek, amelyben a munkáltatók, a szakszervezetek és az állam vezetői hajlandóbbak voltak kompromisszumokra, mint a két háború közötti éles szociális konfliktusok idején. Ebből a kompromisszumból nőtt ki a holland jóléti állam és a később „polderi modellnek” nevezett konzultációs gazdaság. A jelen alfejezet az 1945 utáni újjáépítést, a bér- és szociálpolitika intézményesülését, valamint az 1950-es és 1960-as évek gyors gazdasági növekedését tekinti át úgy, hogy közben megkülönbözteti a dokumentált tényeket, a statisztikai becsléseket és az utólagos, részben emlékezetpolitikai jellegű értelmezéseket.

22.3.1 A háborús károk és az újjáépítés kezdetei

Hollandia 1945 tavaszán súlyos anyagi és társadalmi károkkal szembesült. A legsúlyosabb harcok és bombázások következtében Rotterdam belvárosa, Arnhem és Nijmegen egyes részei, valamint számos kisebb település vált lakhatatlanná. A folyami gátak és zsilipek megrongálódtak, egyes poldereket a német megszállók vagy a harcok során elöntöttek, így a mezőgazdasági termelés feltételei hónapokra, évekre romlottak. A szállítási infrastruktúra összeomlása – hidak, vasútvonalak, kikötőberendezések hiánya – akadályozta az élelmiszer-, szén- és nyersanyagellátást. A háború utolsó telén, az úgynevezett **Hongerwinter** (éhségtel) idején a nyugati nagyvárosokban több tízezer ember halt meg alultápláltság és a hiányos orvosi ellátás következtében; a pontos áldozatszám becslés, a szakirodalomban nagyságrendileg 18 000 és 22 000 közötti haláleset jelenik meg.

Az újjáépítés **wederopbouw** elnevezéssel vált a korszak hivatalos jelszavává. A politikai keretek kezdetben a londoni emigráns kormány hazatért tagjai, majd az 1946 utáni választásokon megalakuló koalíciók irányítása alatt formálódtak. A kormányzatnak egyszerre kellett kezelnie a lakhatási válságot, az ipari kapacitások kihasználatlanságát, a fizetési mérleg hiányát és az indonéziai háború költségeit. Utóbbi kérdés részletesen a dekolonizáció és a hidegháború alfejezetben szerepel, itt elég annyi, hogy a gyarmati kiadások és az anyaországi újjáépítés igényei között a kormányzat folyamatos egyensúlyozásra kényszerült.

A pénzügyi stabilizáció érdekében 1945-ben a holland kormány pénzreformot hajtott végre: a forgalomban lévő bankjegyek egy részét ideiglenesen befagyasztották, és a készpénzállományt korlátozták. Ez az intézkedés a háborús infláció és a feketepiac visszaszorítását célozta. A mindennapi életben továbbra is jegyrendszer és áruelosztás működött; a teljes liberalizáció csak fokozatosan, az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején valósult meg.

A háború utáni első évek gazdaságpolitikájában a **Marshall-segély**, hivatalos nevén az **Európai Újjáépítési Program** (European Recovery Program, ERP) jelentős szerepet játszott. Hollandia az egy főre jutó támogatások tekintetében a kedvezményezett országok élmezőnyébe tartozott. A segély részben fedezte a nyersanyag- és élelmiszerimportot, részben beruházási programokat támogatott. A szakirodalomban vitatott, hogy a Marshall-segély mekkora közvetlen

növekedési hatással járt: egyes szerzők szerint elsősorban politikai és pszichológiai keretet adott az újjáépítéshez, mások szerint az importfinanszírozás révén megelőzte a fizetésimérleg-válságok elmélyülését. Az mindenesetre dokumentált, hogy a holland kormány 1948 és 1952 között az ERP keretei között kapott támogatásokat, és azokat a korszak hivatalos gazdaságpolitikai iratai az újjáépítés fontos forrásaként tüntették fel.

22.3.2 A polderi gazdasági rend: bérpolitika és konzultáció

A holland jóléti állam és a későbbi poldermodell gyökere abban a háború végi és közvetlenül háború utáni felismerésben keresendő, hogy a munkaadók és a munkavállalók közötti nyílt konfliktusok a megszállás tapasztalata után a társadalmi stabilitást veszélyeztetik. Már a háború alatt, titkos megbeszéléseken készültek elő azok a csúcsszervezeti tárgyalások, amelyek 1945-ben a **Stichting van de Arbeid** (a Munka Alapítványa) létrehozásához vezettek. Ez a munkáltatói szövetségek és a szakszervezetek közötti kétoldalú testület a bér- és munkafeltételek egyeztetésének fóruma lett.

Az 1950-ben felállított **Sociaal-Economische Raad** (SER, Társadalmi-Gazdasági Tanács) ezt a konzultációt háromoldalúvá tette: a kormány, a munkáltatók és a szakszervezetek képviselői mellett független szakértők is helyet kaptak. A SER a kormány gazdaság- és szociálpolitikai kérdésekben kötelezően kikérendő tanácsadó testületévé vált. A Stichting van de Arbeid és a SER együttesen hozta létre azt a mechanizmust, amelyet a holland politikai nyelv **loonpolitieknek** (bérpolitikának) nevezett: a béreket nem kizárólag a piaci alkufolyamatok határozták meg, hanem központi irányelvek, amelyek a termelékenység növekedéséhez, az árstabilitáshoz és az exportverseny-képességhez igazodtak.

A bérpolitika az 1950-es években erősen restriktív volt. A holland kormány a háború utáni újjáépítés érdekében a béremeléseket a termelékenységnövekedés alatt tartotta, hogy a vállalatok nyereségét beruházásokra fordítsák. A szakszervezetek ezt csak azért fogadták el, mert cserébe a jóléti állam fokozatos kiépítését kapták: a szociális biztonság kiterjesztése kompenzálta a munkavállalók számára a bérvisszafogást. Ez a cserekapcsolat a holland újjáépítés egyik legfontosabb politikai-gazdasági szerződése, amelyet a kormányzati dokumentumok és a szociális partnerek közös nyilatkozatai is megerősítenek.

A bérpolitika intézményesülése nem jelentette a sztrájkok teljes eltűnését. Az 1940-es évek végén és az 1950-es években is voltak munkabeszüntetések, de ezek gyakorisága és intenzitása a korábbi évtizedekhez képest alacsony maradt. A holland szakszervezeti mozgalom sokáig a konfrontáció helyett a konzultációt részesítette előnyben, ami a rendszer stabilitását erősítette. Ugyanakkor a munkavállalói érdekképviselet beépítése a döntéshozatalba nem volt mentes a hatalmi egyenlőtlenségektől: a bérpolitika a tőkeexportőr iparágak és a nagyvállalatok érdekeit gyakran jobban szolgálta, mint a kis üzemekben dolgozókét vagy a mezőgazdasági bérmunkásokét.

22.3.3 A jóléti állam pillérei

A holland jóléti állam kiépítése nem egyetlen törvény eredménye volt, hanem az 1940-es évek végétől az 1970-es évek elejéig tartó folyamat. A háború előtti, töredékes szociális ellátások után az új rendszer alapelve a **népbiztosítás**: az alapellátásokat nem csupán a biztosított munkavállalókra, hanem elvileg minden lakosra kiterjesztették. Az **Algemene Ouderdomswet** (AOW, általános öregségi nyugdíjtörvény) az 1956. évi elfogadás után, 1957-től lépett hatályba. Ez a törvény az ipari munkavállalók korábbi, járulékalapú nyugdíjbiztosítását egy általános, a lakosságra kiterjedő alapnyugdíjjal egészítette ki. Az AOW a holland jóléti állam egyik legismertebb eleme, és a kortársak hamarosan a szociáldemokrata miniszterelnök, Willem Drees nevéhez kapcsolták. A „Drees miatt kapsz nyugdíjat” típusú köznyelvi fordulatok azonban

leegyszerűsítik a folyamatot: az AOW mögött a katolikus, protestáns és liberális pártokkal kötött koalíciós kompromisszum állt, nem egyetlen politikai szereplő döntése.

Az 1960-as években a szociális biztonság tovább bővült. Az **Algemene Bijstandswet** (általános szociális segélytörvény, 1965) a korábbi, széttagolt és stigmatizáló szegénygondozás helyett törvényes jogot adott a létminimumhoz az arra rászorulóknak. Az **Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering** (WAO, munkaképtelenségi biztosításról szóló törvény, 1967) pedig a keresőképtelenné vált munkavállalókat biztosította. E törvények pontos cikkelyeit és végrehajtási rendeleteit e fejezet nem részletezi, mert azok a hivatalos közlönyben ellenőrizhetők, de a három jogszabály a szociális biztonság három pilléreként szerepel a holland történeti irodalomban.

A holland jóléti állam sajátos vonása, hogy a kockázatkezelés egyszerre épült a népbiztosítási törvényekre és a munkaviszonyhoz kapcsolódó társadalombiztosítási ágakra. A munkavállalói biztosítások járulékalapúak maradtak, míg az AOW és később a szociális segély a lakosság egészét felölelő, adókból finanszírozott rendszerré vált. Ez a kettős szerkezet a holland modell egyik jellegzetessége, amely a későbbi reformvitákban is fontos szerepet játszott.

A jóléti állam kiépülése a férfi kenyérkereső modellre épült. A háború utáni holland társadalomban a nők munkaerőpiaci részvétele alacsony maradt: a családi adó- és ellátási rendszer, valamint a kulturális elvárások a nőket elsősorban a háztartás és a gyermeknevelés terébe sorolta. A szociális jogok egy része a házasságon és a férfi kenyérkereső státuszán keresztül érvényesült. Ez a modell a felszíni stabilitás ellenére egyenlőtlenségeket rögzített, és a női munkavállalás későbbi növekedése éppen ennek a szerkezetnek a feszültségeire adott válasz volt. A jóléti állam férfiközpontú jellege tehát nem a rendszer „semleges” technikai adottsága, hanem a korabeli család- és munkafelfogás intézményesült formája volt.

22.3.4 A gazdasági növekedés évtizedei

Az 1950-es évek elejétől az 1970-es évek elejéig tartó időszakot a holland szakirodalom gyakran **gazdasági csoda**ként (economisch wonder) írja le. A gazdaság hosszú, viszonylag zavartalan növekedési pályán haladt: a termelés, az export és a reálbérek emelkedtek, a munkanélküliség alacsony volt. A pontos növekedési ütem évről évre változott, a hivatalos statisztikai becslések szerint az éves GDP-növekedés az 1950-es években és az 1960-as évek nagy részében gyakran meghaladta a 3–5 százalékot, de a számok a módszertani revíziók miatt nem tekinthetők egységes mérési sorozatnak.

A szerkezetváltás motorja az ipar és a szolgáltatások bővülése volt. Az olyan nagyvállalatok, mint a **Philips** (elektronika), a **Royal Dutch Shell** (kőolaj) vagy az **Unilever** (élelmiszeripar és fogyasztási cikkek), részben a háború előtti gyökerekre építve, de a globalizálódó piacokon gyorsan növekedtek. A vegyipar és a fémfeldolgozás a kikötői importra és a hazai szakképzett munkaerőre támaszkodott. Rotterdam kikötője, különösen az 1960-as években megkezdett **Europoort**-fejlesztés révén, Nyugat-Európa egyik legfontosabb tranzit- és ipari csomópontjává vált. A Rajna-torkolat földrajzi helyzete a németországi iparvidékek felé irányuló áruforgalom kapujává tette Hollandiát.

A mezőgazdaság modernizációja szintén látványos volt. A gépesítés, a műtrágya-felhasználás és a nemzetközi kereslet növekedése nyomán a holland mezőgazdasági export az 1950-es évektől gyorsan bővült. A családi gazdaságok egy része ugyanakkor felhagyott a termeléssel, ami a vidéki társadalom átrendeződéséhez vezetett. A mezőgazdasági foglalkoztatás csökkenése a városi ipar és szolgáltatások munkaerőigényét növelte.

A növekedés nemzetközi feltételeit erősítette a kereskedelmi liberalizáció. Hollandia már 1948-ban részt vett a **Benelux** vámunió létrehozásában (lásd A Benelux vámunió), majd az 1957-es római szerződésekkel alapító tagja lett az Európai Gazdasági Közösségnek. A belső piaci integráció

az exportorientált holland ipar számára tartós keresleti lehetőséget teremtett. A kormányzat emellett ösztönözte a külföldi tőkebefektetéseket, részben adókedvezményekkel és infrastrukturális fejlesztésekkel.

A gazdasági növekedés társadalmi hatásai kettősek voltak. Egyrészt a fogyasztói társadalom kialakulásának feltételei megteremtődtek: a televízió, a mosógép, a személygépkocsi fokozatosan a középosztályi háztartások mindennapjainak részévé vált. Másrészt a munkaerőhiány az 1960-as években arra késztette a vállalatokat és a kormányt, hogy külföldi munkavállalókat toborozzanak. Az olasz és spanyol munkások után egyre több török és marokkói vendégmunkás érkezett. Az ő helyzetük a későbbi integrációs viták középpontjába került (lásd A második világháború utáni munkaerő-migráció).

A gazdasági csoda időszakában a holland földgáz felfedezése is fontos tényező volt. 1959-ben a **groningeni földgázmező** feltárása hosszú távú energiaforrást és állami bevételt ígért. A kitermelés az 1960-as években fokozódott, és az energiaexport hozzájárult a fizetési mérleg javulásához. Ugyanakkor a földgázbevételek későbbi makrogazdasági hatásait, a valuta felértékelődését és az ipari versenyképességre gyakorolt nyomást – az úgynevezett **holland kór** (Dutch disease) vitáját – a A gazdaság és a poldermodell tárgyalja részletesen. Itt elég annyi, hogy a groningeni földgáz a gazdasági csoda egyik késői, de egyre fontosabbá váló eleme volt.

22.3.5 Társadalmi átalakulás és a depillarizáció kezdetei

A holland jóléti állam és a gazdasági növekedés nem légüres térben zajlott: a korabeli társadalmat a politikai modernizáció és a vallási-ideológiai tagolódás során kialakult **pillarizáció** (zuilen, azaz oszlopok) szervezte. A katolikus, protestáns, szociáldemokrata és liberális oszlopok párhuzamos intézményrendszert tartottak fenn iskolák, kórházak, szakszervezetek, napilapok és egyesületek formájában. A jóléti állam kiépítése nem számolta fel ezt a szerkezetet, hanem részben ráépült: az egyházi iskolák állami finanszírozása, a felekezeti kórházak támogatása és az oszlopokhoz kötődő szakszervezetek bevonása a konzultációs rendszerbe a pillarizáció intézményes elismerését jelentette.

Az 1960-as évek végétől azonban a hagyományos oszlopok kötőereje lassan gyengülni kezdett. A szekularizáció, a városiasodás, a fogyasztói kultúra és a média homogenizáló hatása aláásta a felekezeti lojalitásokat. A diákmozgalmak és az amszterdami **Provo** mozgalom a tekintélyelvű rendőri és városvezetési gyakorlatot bírálták, és a polgári engedetlenség eszközeivel éltek. A holland politikai rendszerben a változás egyik jelképes pillanata volt az 1966. évi **Nacht van Schmelzer**: a katolikus KVP parlamenti frakcióvezetője, Norbert Schmelzer nyíltan megvonta a bizalmat a szintén katolikus Jo Cals miniszterelnök kormányától. Az esemény a hagyományos oszlopszolidaritás felbomlását jelezte, és azt, hogy a vallási-ideológiai hovatartozás már nem garantálta automatikusan a politikai lojalitást.

A jóléti állam bővülése ellenére a társadalmi egyenlőtlenségek nem szűntek meg. A bérek emelkedése és a szociális biztonság javulása a hagyományos munkásosztály számára is érzékelhető nyereséget hozott, de a nők, a vidéki mezőgazdasági munkások, a később érkező vendégmunkások és a fogyatékossággal élők helyzete továbbra is kiszolgáltatott maradt. A jóléti állam intézményei gyakran a többségi társadalom normáit tükrözték, és nem mindig voltak érzékenyek a kisebbségi élethelyzetekre.

Az 1970-es évek elejére a holland gazdaság és jóléti állam elérte háború utáni szerkezetének csúcspontját. A növekedés üteme azonban lassulni kezdett, a bérek és a szociális kiadások emelkedése pedig újra felszínre hozta a versenyképességi feszültségeket. Az 1973-as olajválság után a holland gazdaságpolitika kénytelen volt szembenézni a korábbi modell határaival. Ez

azonban már a következő időszak, a dekolonizáció és a hidegháború, valamint a A gazdaság és a poldermodell témája.

22.3.6 Források és bizonytalanságok

A háború utáni újjáépítés és a jóléti állam története viszonylag gazdag írásos anyagra támaszkodhat: kormányzati dokumentumok, költségvetési tervezetek, a **Centraal Bureau voor de Statistiek** (CBS) hivatalos statisztikái, a Stichting van de Arbeid és a SER iratai, pártprogramok, valamint a korabeli sajtó. Ugyanakkor a statisztikai adatok értelmezése óvatosságot igényel. A GDP-növekedés, a munkanélküliség, a szegénységi mutatók és a szociális kiadások számsorai a korszakban használt módszertanok szerint változnak, ezért a fejezetben kerültem a túlzottan pontos, egyetlen évre lebontott adatok közlését. Ahol a szakirodalom becslései eltérnek, azt a „becslés”, „dokumentált” vagy „vitatott” jelzők jelzik.

Különösen vitatott a gazdasági növekedés okainak súlyozása. A Marshall-segély, a bérfékezés, a nemzetközi konjunktúra, az EGK-tagság, a kikötőfejlesztés és a földgáz felfedezésének relatív jelentőségét a gazdaságtörténészek eltérően ítélik meg. A holland „gazdasági csoda” kifejezés maga is utólagos, részben emlékezetpolitikai konstrukció: a kortársak közül sokan a mindennapi megélhetés nehézségeit élték meg, és nem feltétlenül tekintették csodának az évtizedet. A jóléti állam „aranykorának” képe a későbbi politikai vitákban formálódott, ezért a jelen fejezet igyekezett nem visszavetíteni a későbbi nosztalgiát.

Az AOW, az Algemene Bijstandswet és a WAO évszámai a hivatalos jogszabályi közlönyben ellenőrizhetők; e fejezet a szakirodalomban szokásos évszámokat használta. A hatálybalépés pontos napja azonban a törvények egyes rendelkezései szerint eltérhet, ezért a kronológiai állításoknál a jogtörténeti szakirodalomra érdemes támaszkodni.

A dekolonizáció gazdasági és társadalmi hatásait e fejezet szándékosan nem részletezte, mert az a dekolonizáció és a hidegháború alfejezet tárgya. Ugyanígy a vendégmunkások későbbi integrációjának kérdése a migráció és multikulturalizmus fejezetéhez tartozik.

22.3.7 Rövid összefoglaló

- A második világháború utáni Hollandia súlyos anyagi károkkal, éhínség-traumával és összeomlott infrastruktúrával nézett szembe; az újjáépítés a **wederopbouw** jegyében indult.
- A **Stichting van de Arbeid** (1945) és a **Sociaal-Economische Raad** (1950) a munkáltatók, a szakszervezetek és a kormány közötti konzultációs rendszer alappillérei lettek.
- A kormányzati bérpolitika a béreket a termelékenység és az exportverseny-képesség alatt tartotta, cserébe a jóléti állam fokozatos kiépítését kínálta.
- Az **AOW** (1956/1957), az **Algemene Bijstandswet** (1965) és a **WAO** (1967) a holland szociális biztonság három alapvető pillére.
- Az 1950-es és 1960-as évek gazdasági növekedését az ipari szerkezetváltás, a rotterdami kikötő fejlődése, a Benelux és az EGK-tagság, valamint a groningeni földgáz felfedezése támogatta.
- A jóléti állam a férfi kenyérkereső modellre épült, ami a nők munkaerőpiaci részvételét hosszú ideig alacsonyan tartotta.
- Az 1960-as évek végétől a pillarizáció lazulni kezdett; a **Nacht van Schmelzer** (1966) a hagyományos oszlopszolidaritás válságát jelezte.
- A gazdasági csoda és a jóléti állam „aranykora” utólagos értelmezési keret, amelynek pontos adatai és hatásai a szakirodalomban vitatottak.

22.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen szerepet játszott a Stichting van de Arbeid és a SER a holland bér- és szociálpolitika intézményesülésében?
2. Miért tekinthető a holland jóléti állam „férfi kenyérkereső modellnek”, és milyen társadalmi következményei voltak ennek?
3. Mely tényezők magyarázzák az 1950–1970 közötti holland gazdasági növekedést, és miért vitatott a tényezők relatív súlya?
4. Hogyan mutatta meg a Nacht van Schmelzer a pillarizáció rendszerének gyengülését?
5. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a holland „gazdasági csoda” fogalmát ne kezeljük kritikátlanul?

22.4 A dekolonizáció és a hidegháború

Hollandia a második világháború utáni években egyszerre szembesült a háborús pusztítás újjáépítésének feladatával és a gyarmati uralom összeomlásával. Miként a A háború utáni újjáépítés és a jóléti állam alfejezet bemutatta, a gazdasági helyreállítás gyorsan haladt, de a birodalmi rend felbomlása súlyos politikai és társadalmi válságot okozott. A holland kormány 1945 után a gyarmati területek visszaszerzésére törekedett, miközben a nemzetközi környezet – mindenekelőtt az Egyesült Államok és az ENSZ – egyre inkább a dekolonizációt támogatta. Az indonéz függetlenségi háború és a holland katonai beavatkozás kudarca után Hollandia kénytelen volt átalakítani birodalmi szerepét, és a hidegháború logikája új orientációt kényszerített ki: a semlegesség feladását és a NATO-tagságot. Ez az alfejezet a dekolonizáció folyamatát és a hidegháborús politika összefonódását tárgyalja.

22.4.1 Az indonéz függetlenségi harc és a holland katonai beavatkozás

A második világháború alatt a **Holland Kelet-India** (Nederlands-Indië) japán megszállás alá került; a holland gyarmati kormányzat száműzetésben működött. A japán kapitulációt követő hatalmi vákuumban, 1945. augusztus 17-én Sukarno és Mohammad Hatta kikiáltotta a független **Indonéz Köztársaságot** (Republik Indonesia). A holland kormány ezt nem ismerte el, és a brit csapatok ideiglenes jelenlétére támaszkodva igyekezett visszaállítani a gyarmati ellenőrzést. Az 1945 őszén kibontakozó indonéz forradalmi erőszak – amelyet a köznyelv **bersiap** (felkészültség) néven ismert – holland és eurázsiai civilek ellen is irányult, és radikalizálta a holland közvéleményt. A holland csapatok 1946-tól fokozatosan visszatértek, és a tárgyalások kudarca után 1947 júliusában katonai offenzívát indítottak. A holland kormány ezt hivatalosan **„polgári rendőri akciók”** (politionele acties) néven emlegette, hogy hangsúlyozza: álláspontja szerint nem háborúról, hanem a belső rend helyreállításáról volt szó. Ez az elnevezés azonban erősen vitatott; a történettudomány jelentős része és az ENSZ Biztonsági Tanácsa katonai agresszióként értékelte a beavatkozást.

Az első „rendőri akció” (1947. július 21. – augusztus 5.) során a holland hadsereg elfoglalta Jáva és Szumátra jelentős részét, beleértve a köztársasági területek gazdaságilag fontos ültetvényeit. A második „rendőri akció” (1948. december 19. – 1949. január 5.) során a holland erők elfogták Sukarnót és Hattát, és a köztársasági kormányzatot ideiglenesen megsemmisítették. A holland katonai erőszak azonban nem hozta meg a kívánt eredményt: az indonéz gerilla-hadviselés folytatódott, a holland hadsereg túlkapásai pedig egyre erősebb nemzetközi felháborodást váltottak ki. A konfliktus áldozatainak száma máig bizonytalan: indonéz források több tízezer halottat említenek, míg a holland hivatalos becslések alacsonyabb számokat közölnek. A dokumentált kivégzések, tömeges letartóztatások és falvak felégetése azt mutatja, hogy a holland hadsereg

rendszerszerűen alkalmazott erőszakot, noha ennek mértékét a holland társadalom hosszú ideig nem volt hajlandó szembesíteni.

22.4.2 A nemzetközi nyomás és a hágai kerekasztal-konferencia

A holland katonai beavatkozás nemzetközi elszigetelődést eredményezett. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1947-ben és 1948-ban is tűzszünetet követelt, és felszólította Hollandiát a tárgyalások újrakezdésére. A holland kormány számára azonban a legnagyobb nyomást az Egyesült Államok jelentette. A háború utáni újjáépítéshez nyújtott **Marshall-segély** (Marshallhulp) feltételéül Washington egyre inkább a gyarmati konfliktus rendezését szabta. Az amerikai külpolitika a hidegháború logikája szerint egy stabil, független Indonéziát fontosabbnak tartott, mint a holland gyarmati igényeket: a szovjet befolyás növekedésétől tartott a térségben, és nem kívánta, hogy a holland gyarmati háború elvonja az erőforrásokat a nyugat-európai szövetségi rendszertől. Ez a nyomás az 1948–1949-es holland belpolitikai vitában is érezhető volt: a katolikus-szociáldemokrata kormány belső feszültségekkel küzdött, részben a gazdasági újjáépítés elsőbbsége, részben a gyarmati presztízs megőrzése között.

1949. augusztus 23. és november 2. között Hágában ülésezett a **hágai kerekasztal-konferencia** (Nederlands-Indonesische rondetafelconferentie). A tárgyalások eredményeként Hollandia elismerte az Indonéz Köztársaság szuverenitását, de a függetlenséget szövetségi keretben képzelte el: az **Indonéz Egyesült Államok** (Republik Indonesia Serikat) részeként. A holland királyi alkotmányt ennek megfelelően módosították. A szuverenitás hivatalos átadására 1949. december 27-én került sor. A gyakorlatban azonban a szövetségi konstrukció rövid életű volt: 1950 augusztusában az indonéz állam egységes köztársasággá alakult, és a holland befolyás tovább csökkent. Nyugat-Új-Guinea (Nederlands-Nieuw-Guinea) kérdése a konferencián nem rendeződött; Hollandia ragaszkodott hozzá, hogy a területet továbbra is a holland korona alatt tartsa. Ez a vita még több mint egy évtizedig mérgezte a holland–indonéz kapcsolatokat.

22.4.3 A dekolonizáció további szakaszai: Nyugat-Új-Guineától a karibi státusrendezésig

A dekolonizáció nem zárult le 1949-ben. A holland kormány a nyugat-új-guineai területet stratégiai és presztízs okokból igyekezett megtartani; hivatalos érvelése szerint az ottani pápuai lakosság önrendelkezését akarta előkészíteni. Indonézia ezzel szemben a területet a gyarmati uralom maradványának tekintette. Az 1960-as évek elejére a konfliktus katonai összecsapásokká fajult, és az indonéz kormány a Szovjetunió felé közeledett. Az Egyesült Államok ismét közvetítőként lépett fel, mert nem akarta, hogy a vita a hidegháború ázsiai frontjává váljon. 1962. augusztus 15-én a **New York-i megállapodás** értelmében Hollandia átadta Nyugat-Új-Guineát az ENSZ ideiglenes igazgatásának, amely 1963. május 1-jén Indonéziának adta át a területet. A holland gyarmati jelenlét Ázsiában ezzel gyakorlatilag megszűnt.

A karibi térségben a dekolonizáció más ütemben haladt. 1954-ben lépett hatályba a **Holland Királyság Charta** (Statuut voor het Koninkrijk), amely a Holland Királyságot három, alkotmányosan egyenrangú ország – Hollandia, **Suriname** és a **Holland Antillák** (Nederlandse Antillen) – közösségeként határozta meg. Suriname 1975. november 25-én vált függetlenné, miután a holland kormány és a helyi politikai elitek megegyeztek a szuverenitás átadásáról. A Holland Antillák nem egységes területként lépett tovább: Aruba 1986-ban külön státuszt kapott, majd 2010-ben a Holland Antillák államszövetsége felbomlott. Curaçao és Sint Maarten autonóm országrészek lettek a Királyságon belül, míg Bonaire, Saba és Sint Eustatius különleges holland

községi státuszt kaptak. Ez a folyamat jól mutatja, hogy a holland dekolonizáció nem egyetlen esemény, hanem hosszú, szakaszos és a mai napig részben nyitott alkotmányos folyamat volt.

22.4.4 A hidegháborús fordulat: NATO-tagság és az atlanti orientáció

A második világháború után Hollandia – amely a 19. század óta semleges politikát folytatott – feladta a semlegességet. A szovjet fenyegetés, a kelet-európai kommunista hatalomátvételek és a nyugat-európai biztonsági vákuum arra késztették a holland kormányt, hogy csatlakozzon a formálódó atlanti szövetséghez. 1949. április 4-én Hollandia alapító tagként írta alá a **NATO** (Noord-Atlantische Verdragsorganisatie) alapító szerződését. A tagság a holland kül- és biztonságpolitika alapvető orientációjává vált: az **atlanti orientáció** (Atlantische oriëntatie) a holland politikai elit széles konszenzusán nyugodott. A holland kormány a szövetségi rendszert nem puszta katonai együttműködésnek, hanem a nyugat-európai demokráciák és a gazdasági újjáépítés biztonsági keretének tekintette.

A hidegháború első évtizedében Hollandia aktívan részt vett a nyugati szövetségi rendszerben. A **koreai háború** (Koreaanse Oorlog) idején, 1950-től holland kontingens szolgált az ENSZ-erők kötelékében, ami megerősítette az atlanti elkötelezettséget és hozzájárult a holland hadsereg újjászervezéséhez. A holland védelmi költségvetés a NATO-céloknak megfelelően növekedett. A belpolitikában a hidegháború antikommunista légkört teremtett: a **Holland Kommunista Párt** (Communistische Partij van Nederland, CPN) elszigetelődött, és a politikai fősodor – a katolikusok, a szociáldemokraták és a liberálisok – a NATO-tagságot széles körben támogatta. Ez a konszenzus a holland politikai kultúra **pilléresedés** (verzuiling) hagyományába illeszkedett: a társadalmi csoportok közötti egyensúly és a kompromisszumos döntéshozatal a külpolitikában is érvényesült.

A holland gazdasági integráció párhuzamosan haladt a katonai szövetséggel. Hollandia alapító tagja volt a Benelux vámuniónak, és 1951-ben csatlakozott az **Európai Szén- és Acélközösséghez** (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, EGKS), majd 1957-ben aláírta a Római Szerződéseket, létrehozva az **Európai Gazdasági Közösséget** (Europese Economische Gemeenschap, EEG). A holland gazdasági érdek egyértelműen a nyugat-európai piacok integrációját diktálta: a mezőgazdasági export és a kikötői logisztika szempontjából a közös piac létfontosságú volt. A holland politika így egyszerre volt atlanti és európai: biztonságpolitikailag az Egyesült Államokhoz kötődött, gazdaságilag pedig a kontinentális integrációt támogatta.

22.4.5 A gyarmati örökség és a holland hidegháborús politika

A dekolonizáció és a hidegháború összefonódása nemcsak a külpolitikát, hanem a holland társadalom önképét is átalakította. A gyarmati múlt sokáig tabunak számított; a holland közvélemény a dekolonizációt elsősorban a nemzetközi nyomásnak való engedményként, nem pedig a gyarmati uralom igazságtalanságának elismeréseként élte meg. Az 1969-ben közzétett holland kormányzati jelentés, az **Excessennota** ugyan elismerte, hogy a holland katonák egyes esetekben túlkapásokat követtek el Indonéziában, de a rendszerszerű erőszakot nem tárta fel. A 2010-es években indított független kutatási program azonban – a levéltári anyagok és szemtanúk beszámolói alapján – megerősítette, hogy a holland hadsereg szisztematikusan alkalmazott erőszakot, beleértve a tömeges kivégzéseket és a falvak felégetését. A holland kormány e kutatások nyomán részben elismerte a múlt árnyoldalait, és a társadalomban is megindult a gyarmati örökség kritikai feldolgozása. Az emlékezetpolitikai vita ma is él, és nem függetleníthető a holland identitás átalakulásától.

A hidegháború későbbi szakaszában a holland politika továbbra is atlanti alapokon állt, de belső viták alakultak ki, különösen a nukleáris fegyverek kérdésében. Az 1970-es és 1980-as években

erős békemozgalmak bírálták a NATO-nukleáris eszközök hollandiai telepítését, és a holland kormány – a társadalmi nyomásnak is engedve – időnként óvatosabb álláspontot képviselt. Az atlanti és európai orientáció közötti feszültség a holland külpolitika állandó elemévé vált, de az alapvető NATO-elkötelezettség soha nem kérdőjeleződött meg. A holland dekolonizáció és a hidegháborús politika így közös tanulsággal járt: a semlegesség korszaka végleg lezárult, és Hollandia – gyarmati múltjától részben megfosztva, de atlanti szövetségesként – a nyugat-európai integráció egyik motorjává vált.

22.4.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a holland Nemzeti Levéltár (Nationaal Archief) gyarmati kormányzati iratai, a hágai kerekasztal-konferencia jegyzőkönyvei, az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1947–1949 közötti határozatai, valamint a holland kormány 1969-es Excessennota jelentése. A Suriname és a Holland Antillák státusát szabályozó 1954-es Statuut, az 1962-es New York-i megállapodás és az 1975-ös függetlenségi egyezmény szövegei jogi alapdokumentumok. A szóbeli történeti interjúk – mind holland veteránokkal, mind indonéz szemtanúkkal – fontos kiegészítő források, de érzelmi és emlékezeti torzításaik miatt óvatosan kezelendők.

A legnagyobb bizonytalanság az indonéz függetlenségi háború áldozatainak számát övezi: a holland és az indonéz források közötti eltérés jelentős, és a pontos számok ma sem ismertek. A „polgári rendőri akciók” elnevezés jogi és történeti minősítése vitatott; a holland hivatalos terminológia hosszú ideig elfedte a katonai agresszió jellegét. A holland kormány belső döntéshozatala – például az amerikai nyomás pontos súlya – történészi viták tárgya. A hidegháborús politika egyes elemei, így a nukleáris fegyverek telepítésének részletei és a holland kormány szerepe a NATO-n belüli vitákban, szintén forráskritikát igényelnek. A 2010-es évek kutatási programjának eredményeit és a holland kormány hivatalos lépéseit a jelenlegi szakirodalom alapján folyamatosan frissíteni kell; a konkrét évszámok és intézkedések ellenőrzése ajánlott.

22.4.7 Rövid összefoglaló

- A holland kormány 1945–1949 között katonai erővel próbálta visszaszerezni az 1945. augusztus 17-én kikiáltott Indonéz Köztársaságot; a hivatalosan „polgári rendőri akcióknak” nevezett offenzívák nemzetközi elítélést váltottak ki, és a holland hadsereg rendszerszerű erőszakot alkalmazott.
- Az ENSZ és különösen az Egyesült Államok nyomása – a Marshall-segély feltételéhez kötve – rákényszerítette Hollandiát a hágai kerekasztal-konferenciára; a szuverenitás átadására 1949. december 27-én került sor, de Nyugat-Új-Guinea kérdése nyitva maradt.
- Nyugat-Új-Guinea 1962-es New York-i megállapodás után, 1963-ban került indonéz fennhatóság alá; a karibi területek dekolonizációja szakaszos volt: az 1954-es Statuut egyenrangú országokká tette Suriname-ot és a Holland Antillákat, Suriname 1975-ben függetlenné vált, az Antillák pedig később szétaprózódott.
- Hollandia 1949-ben feladta a semlegességet és alapító tagja lett a NATO-nak; az atlanti orientáció széles belpolitikai konszenzuson nyugodott, a koreai háborúban holland csapatok is részt vettek.
- A holland gazdasági integráció párhuzamosan haladt: Benelux, EGKS és EEG-tagság révén Hollandia egyszerre volt atlanti biztonságpolitikai és európai gazdasági szereplő.
- A gyarmati múlt feldolgozása lassú volt: az 1969-es Excessennota csak részben ismerte el a holland túlkapásokat, a 2010-es évek független kutatásai viszont alátámasztották a rendszerszerű erőszakot; a holland társadalom emlékezetpolitikai vitája ma is tart.

- A hidegháború későbbi szakaszában a nukleáris fegyverek kérdése belső vitákat generált, de a NATO-elkötelezettség alapvető maradt, és a holland politika a nyugat-európai integráció egyik motorjává vált.

22.4.8 Önellenőrző kérdések

- Milyen nemzetközi tényezők kényszerítették Hollandia-t a dekolonizáció felgyorsítására, és hogyan függött össze ez a hidegháború logikájával?
- Hogyan változott a holland kormány indonéziai politikája 1945 és 1949 között, és miért bizonyultak sikertelennek a „polgári rendőri akciók”?
- Miben tért el a holland dekolonizáció a karibi térségben az ázsiai modelltől, és milyen alkotmányos következményei voltak az 1954-es Statuutnak?
- Miért nevezhető Hollandia külpolitikája „atlantinak” és „európainak” egyszerre a hidegháború időszakában, és milyen feszültségek származtak ebből?

23 Hollandia napjainkban

23.1 A gazdaság és a poldermodell

A holland gazdaság a 20. század második fele óta a nyitott, exportorientált európai gazdaságok egyik leggyakrabban idézett példája. A háború utáni újjáépítést követően kialakult intézményrendszer, különösen a munkaadók, munkavállalók és az állam közötti rendszeres konzultáció, a **poldermodell** (hollandul poldermodel) elnevezést kapta, és a holland gazdasági-társadalmi döntéshozatal sajátos kereteként vált ismertté. Ez az alfejezet a holland gazdaság szerkezetét, a poldermodell kialakulását és intézményeit, valamint a munkaerőpiaci együttműködés 21. századi vitáit mutatja be. A tárgyalás az előző alfejezetben elemzett A dekolonizáció és a hidegháború feltételeire épül, és előkészíti A bevándorlás és a multikulturalizmus vitái, valamint Az EU és a nemzetközi szerep kérdéseit.

23.1.1 A holland gazdaság szerkezete a 21. század elején

A holland gazdaságot három tényező határozza meg: a földrajzi fekvés, a kereskedelmi és logisztikai hagyományok, valamint a sűrű intézményi hálózat. A **Randstad** néven ismert nyugati városi gyűrű (Amszterdam, Rotterdam, Hága, Utrecht) az ország gazdasági magterülete. A rotterdami kikötő Európa legnagyobb tengeri kikötői közé tartozik, a **Schiphol** repülőtér pedig a kontinentális légi teher- és utasforgalom egyik csomópontja. A Rajna–Maas–Schelde deltavidék vízi útjai összekötik Hollandiát a német és a belga hátországgal, ami a reexportra és a disztribúcióra épülő üzleti modellt erősíti. A holland statisztikai hivatal (Centraal Bureau voor de Statistiek, CBS) és az Eurostat becslései szerint a holland export aránya a GDP-hez képest az egyik legmagasabb az EU-ban: a 2020-as évek elején a 80–90%-os sávban mozgott, noha ez az érték az árfolyamhatások és a statisztikai módszertan függvényében változik. Ezért a holland gazdaság erősen kitett a nemzetközi konjunktúra és a kereskedelempolitikai szabályozás ingadozásainak.

A gazdasági szerkezet az 1970-es évek óta jelentős átalakuláson ment keresztül: a nehézipar és a szénbányászat (köztük a limburgi bányák) visszaszorult, míg a szolgáltatások, a pénzügyi-üzleti szektor, a logisztika és a tudásintenzív iparágak növekedtek. A mezőgazdaság értékben továbbra is fontos exportágazat, noha a foglalkoztatásban aránya alacsony. A holland mezőgazdaságot az intenzív üvegházi kertészet, a virág- és hagymatermesztés, valamint a tejtermék- és húsexport jellemzi. Ugyanakkor ez a termelési modell környezeti és társadalmi vitákat gerjeszt: a nitrogénkibocsátás, a trágyakezelés és a talajszennyezés miatt a mezőgazdasági ágazat a 2020-as években a holland belpolitika egyik legélesebb konfliktusává vált. A groningeni földgáz felfedezése (1959) sokáig jelentős állami bevételt és exportjövedelmet biztosított, de a kitermelés okozta földrengések miatt a mezőt a 2020-as évek közepére gyakorlatilag leállították. A döntés politikai és jogi vitákat váltott ki, és a holland energiaátmenet egyik sarokpontja lett.

A holland gazdaság nem érthető meg a transznacionális vállalatok nélkül: a Shell, az Unilever, a Philips, az ASML és más cégek globális hálózatokban működnek, de székhelyük és tevékenységük egy része Hollandiához kötődik. Az ASML a félvezetőgyártás egyik kulcsszállítója, ami a holland gazdaságot a globális technológiai ellátási láncokba is bekapcsolja. A pénzügyi szektor

Amszterdamban koncentrálódik, de a 2008-as válság után a holland bankrendszer mérlegfőösszege a GDP többszörösét tette ki, ami a rendszerkockázatokról szóló vitákat erősítette. A gazdaság nyitottsága és a vállalati szektor internacionalizáltsága azt is jelenti, hogy a holland adó- és versenyképességi politika gyakran az uniós és OECD-normák határán mozog, ami feszültségeket okoz az európai adóharmonizációs vitákban.

A kormányzati statisztikai adatok tehát azt mutatják, hogy a holland gazdaság a 21. század elején is exportorientált, erősen urbanizált és szolgáltatásalapú; a pontos arányok azonban évről évre változnak, és a hivatalos statisztikák nem mindig ragadják meg a digitális platformok és a transznacionális cégek tényleges hozzáadott értékét. A fenti kép így a tudományos konszenzus és a statisztikai becslés keveréke, nem pedig változtathatatlan tény.

23.1.2 A poldermodell fogalma és történeti gyökerei

A **poldermodell** kifejezés a holland társadalmi-gazdasági döntéshozatal konszenzusos intézményrendszerét jelöli. Maga a szó a vízgazdálkodásból ered: a polder alacsony fekvésű, gátakkal védett és szivattyúkkal víztelenített földterület, amelynek fenntartása csak a földtulajdonosok és a vízügyi hatóságok közötti folyamatos együttműködéssel volt lehetséges. Ebből a történeti tapasztalatból származik az a gyakran ismételt értelmezés, hogy a holland politikai kultúra hajlamos a közös érdekű tárgyalásos megoldásokra. Ez az idealizált folytonosság azonban inkább emlékezetpolitikai és önkép-elem, mint szigorúan bizonyítható ok-okozati lánc.

A modern poldermodell a 20. század folyamán fokozatosan intézményesült. Az első világháború utáni szociális feszültségek, az 1930-as évek válsága, majd a második világháború újjáépítési szükséghelyzete a munkaadói és munkavállalói szervezetek közötti rendszeres konzultáció irányába hatott. A második világháború után, 1945-ben létrehozták a **Stichting van de Arbeid** (StvdA, a Munka Alapítványa) elnevezésű kétoldalú konzultációs fórumot, majd 1950-ben a háromoldalú **SER**-t (Sociaal-Economische Raad, Társadalmi-Gazdasági Tanács), amelyben a munkáltatói és munkavállalói csúcsszervezetek mellett a kormány által kinevezett független szakértők is részt vesznek. A poldermodell tehát nem egyszerűen informális tárgyalási stílus, hanem jogilag és intézményileg beágyazott struktúra.

Fontos megkülönböztetni a poldermodell mint intézményrendszer és a poldermodell mint retorikai-kulturális önkép kategóriáit. Az intézmények létezése dokumentált tény; hatékonyságuk, legitimációjuk és a holland gazdasági sikerhez való hozzájárulásuk tudományos vita tárgya. A nemzetközi szakirodalomban a poldermodell az 1990-es években vált népszerű kifejezéssé, amikor a holland gazdaság kedvező mutatóit a konszenzusos modellnek tulajdonították. Ez a narratíva azonban leegyszerűsítő, mert a sikerben szerepet játszott a nemzetközi konjunktúra, az európai közös piac bővülése és a technológiai változás is.

23.1.3 A Wassenaar-egyezmény (1982) és a holland csoda

A poldermodell modern fordulópontjának az 1982. november 24-én aláírt **Wassenaar-egyezményt** (Akkoord van Wassenaar) tekintik. Az 1970-es években a holland gazdaság súlyos stagflációval küzdött: a munkanélküliség emelkedett, az infláció tartósan magas maradt, a költségvetési hiány nőtt, a versenyképesség romlott. A holland kormány és a szociális partnerek közötti konzultáció ekkor már nem volt ismeretlen, de a megoldás iránya vitatott volt. A Wassenaar-egyezmény különlegessége abban állt, hogy a munkáltatói szövetségek és a szakszervezetek központi szinten megállapodtak a **bérvisszafogásról** és a **munkaidő-csökkentésről**, cserébe a kormány adó- és társadalombiztosítási reformokat, valamint a foglalkoztatás bővítését ígérte. A megállapodás nem kormányzati diktátum volt, hanem a szociális partnerek közötti

alkufolyamat eredménye, amely a holland modell alapelvét, a háromoldalú koordinációt erősítette.

Az egyezmény hatását a holland gazdaság 1980-as évek második felétől tapasztalt javulásával hozták összefüggésbe: a munkanélküliség csökkent, a foglalkoztatás – különösen a részmunkaidős állások révén – nőtt, a versenyképesség helyreállt. A nemzetközi sajtóban és a politikai diskurzusban elterjedt a **holland csoda** (Dutch miracle) kifejezés, amely a poldermodellt a sikeres foglalkoztatási és szociális politika mintájaként mutatta be. Ez a sikertörténet azonban tudományosan vitatott: egyes elemzések szerint a Wassenaar-egyezmény csak az egyik feltétel volt, és a kedvező külső környezet, az európai integráció, a globalizáció és a technológiai fejlődés legalább olyan fontos szerepet játszott. A holland csoda narratívája emellett retorikai eszközzé is vált, amely a későbbi reformok igazolására szolgált; ezért a történeti értékelésnél meg kell különböztetni a dokumentált aláírást és a hozzá kapcsolt ok-okozati állításokat.

23.1.4 A poldermodell intézményei és működése

A poldermodell működését három szinten lehet leírni: a csúcsszintű konzultáció, az ágazati kollektív szerződések és a vállalati szintű megállapodások szintjén. A **SER** a kormány és a parlament legfontosabb tanácsadó testülete a társadalmi-gazdasági kérdésekben; állásfoglalásai nem kötelezőek, de a holland politikai gyakorlatban súlyos érvek. A **Stichting van de Arbeid** a munkáltatói és munkavállalói csúcsszervezetek közötti kétoldalú fórum, amely a bér- és munkafeltételekről szóló központi ajánlásokat fogalmaz meg. A **kollektív szerződés** (collectieve arbeidsovereenkomst, cao) a holland munkajog egyik sarokköve: a szakszervezetek és a munkáltatói szövetségek ágazati szinten általában évente vagy kétévente tárgyalják meg a béreket, a munkaidőt és a foglalkoztatási feltételeket. A holland szabályozás lehetővé teszi, hogy a kormány **kiterjessze** egy ágazati kollektív szerződést az adott ágazat minden munkáltatójára, ha a munkáltatók jelentős része aláírta. Ez a mechanizmus csökkenti a kollektív alku alóli kibújás ösztönzőit, és fenntartja a szervezett munkaerőpiaci kapcsolatok kiterjedtségét.

A poldermodell gyakorlata nem statikus. Az 1990-es években a központi bérmeghatározás viszonylag erős volt, a 2000-es években azonban fokozatos decentralizáció következett: a központi ajánlások inkább keretjellegűek, a tényleges béralkuk ágazati vagy vállalati szintre tolódtak. A kormány szerepe sem kizárólag semleges moderátor: költségvetési, adó- és szociálpolitikai eszközökkel befolyásolja a tárgyalási teret. A holland gyakorlatban a “Torentje-overleg” (a hágai miniszterelnöki hivatal tornyában tartott informális egyeztetés) a szociális partnerekkel a politikai döntéshozatal része, noha ez az intézményes átláthatóság szempontjából kritikákat is kapott.

A munkaerőpiaci együttműködés tehát nem egyszerűen a szakszervezetek és a munkáltatók közötti alku, hanem olyan többszintű rendszer, amelybe a kormányzat, a tanácsadó testületek és a jogi keretek is beletartoznak. A holland szakszervezeti sűrűség a 20. század végén visszaesett, de a kollektív szerződések lefedettsége a kiterjesztési mechanizmus miatt továbbra is magas; ez a holland modell egyik sajátos ellentmondása. Az adatok szerint a munkavállalók többsége olyan ágazatban dolgozik, ahol kollektív szerződés hatálya alá tartozik, még akkor is, ha nem tagja szakszervezetnek. Ez a tény a poldermodell intézményi ellenálló képességét mutatja, de egyben a szakszervezeti reprezentativitás és legitimáció kérdését is felveti.

23.1.5 Munkaerőpiac: rugalmasság, részmunkaidő és a flexicurity

A holland munkaerőpiac egyik legismertebb sajátossága a **részmunkaidős foglalkoztatás** magas aránya. A 2020-as évek elején az Eurostat adatai szerint a holland nők foglalkoztatottjainak több mint fele részmunkaidőben dolgozott, ami az EU legmagasabb értékei közé tartozik; a férfiak körében is viszonylag magas, noha alacsonyabb. Ez a minta a 20. század második felében

alakult ki, részben a jóléti állam és az adórendszer ösztönzői, részben a társadalmi normák és a családpolitika miatt. A holland nők tömeges részmunkaidős foglalkoztatása a **másfél keresős családmodell** (costwinnersmodel) kifejezéssel is leírható, amely a női gazdasági függetlenség és a hosszú távú nyugdíjkilátások egyenlőtlenségét is magában hordozza. A részmunkaidő a munka és a magánélet összeegyeztetésének eszköze, de a kritikusok szerint konzerválja a nemi munkamegosztást.

A holland munkaerőpiac szabályozásában az 1990-es évektől a **rugalmas biztonság** (flexicurity) elve vált meghatározóvá. A fogalom arra a törekvésre utal, hogy a munkaviszonyok rugalmasságát (könnyebb felvétel és elbocsátás, atipikus szerződések) a szociális biztonság erősítésével (álláskeresési támogatás, aktív munkaerőpiaci politikák, képzés) egyensúlyozzák. A holland gyakorlatban a flexicurity egyik következménye a **rugalmas munkavállalás** bővülése: a határozott idejű szerződések, a munkaerő-kölcsönzés, az idénymunka és a **zzp** (zelfstandige zonder personeel, azaz alkalmazott nélküli önfoglalkoztató) elterjedése. A 2020-as évek közepén a holland munkaerőpiacon a rugalmas foglalkoztatási formák aránya az EU egyik legmagasabbika; a zzp-k számát több mint egymillióra becsülték, de ez az adminisztratív nyilvántartásoktól függ.

A flexicurity holland változata feszültséget hordoz: a “bent” és “kint” csoportok közötti megosztottság nő. A határozatlan idejű szerződéssel rendelkező munkavállalók viszonylag erős védelemben részesülnek, míg a rugalmas státuszúak kiszolgáltatottabbak a munkaerőpiaci ingadozásoknak, és nyugdíj-, betegség- és lakhatási biztonságuk is gyengébb. A szakszervezetek és a baloldali pártok a rugalmas munkavállalás szigorúbb szabályozását követelik, a munkáltatói oldal viszont a rugalmasság fenntartását hangsúlyozza. A vita a poldermodell logikáján belül zajlik: a tripartit tárgyalásokon próbálják meg az egyensúlyt újrakalibrálni, de a 2010-es évek óta a központi megállapodások nehezebben születnek, és a kormány gyakran egyoldalú jogalkotással avatkozik be.

A munkaerőpiaci együttműködés jelenkori napirendjén a minimálbér, a határozott idejű szerződések szabályozása, a platformmunkások jogállása és a bevándorló munkavállalók integrációja szerepel. A poldermodell ezekben a kérdésekben nem mindig képes gyors konszenzust teremteni, mert a szereplők érdekei és a politikai környezet töredezettebb, mint az 1980-as években. A holland munkaerőpiacon a 2020-as években munkaerőhiány is jelentkezett bizonyos ágazatokban, ami a béremelkedés mellett a migrációs politikával és a képzéssel kapcsolatos vitákat erősítette.

23.1.6 A poldermodell kritikái és jelenkori kihívásai

A poldermodell sosem volt kritika nélküli konszenzus. A belpolitikában és a tudományos elemzésekben rendszeresen felmerül, hogy a konszenzuskényszer **lassítja** a döntéshozatalt, és a régóta bevett partnerek (nagy szakszervezetek, nagy munkáltatói szövetségek) dominanciája **kizárja** a kisebb, új vagy nem szervezett érdekeket. A “holland csoda” narratíva mögött a tényleges gazdasági teljesítmény időben és ágazatonként egyenetlen volt; a poldermodell nem akadályozta meg a 2008-as pénzügyi válságot, sem a dél-európai adósságválság holland költségvetési kihatásait. A 2010-es években a holland kormány megszorító politikát folytatott, ami a jóléti ellátások szűkítését és a nyugdíjkorhatár emelését hozta, miközben a poldermodell intézményei tovább működtek, de kevésbé voltak képesek a társadalmi feszültségek kezelésére.

A 21. század nagy kihívásai – a **klímaváltozás**, az **energiaátmenet**, a **digitalizáció** és a **migráció** – új típusú konfliktusokat hoztak. A groningeni gázkitermelés leállítása egyszerre energetikai, regionális és szociális kérdés: a kitermelésből származó bevételek megszűnése a költségvetési tervezést nehezíti, a földrengések kártérítési ügyei pedig a lakóközösségek bizalmát ásták alá az állammal szemben. A **nitrogénválság** – amely a 2019-es holland Államtanács (Raad van State) döntése nyomán az építkezések és a mezőgazdasági bővítés leállításához vezetett – a mezőgazdasági termelés, a környezetvédelem és a gazdasági érdekek közötti konfliktust élezte

ki. A poldermodell ilyen helyzetekben nehezen tudja egyesíteni a szembenálló érdekeket, mivel a konfliktusok nem csupán a bérekről és munkafeltételekről szólnak, hanem alapvető érték- és életmódvitákról.

A politikai rendszer töredezettsége is átalakítja a poldermodell működési feltételeit. A 20. század végétől a holland pártrendszer pluralizálódott, a korábbi nagy pártok visszaesése mellett új, populista és szakértői mozgalmak nyertek teret. A poldermodell hagyományos szereplői (szakszervezetek, munkáltatói szövetségek, kormány) mellett egyre több civil szervezet, regionális koalíció és ad hoc mozgalom követel beleszólást a döntésekbe. Ez a demokratikus részvétel szempontjából értékes lehet, de a konszenzusos döntéshozatal koordinációs költségeit növeli. A 2020-as években a holland hivatalos jelentések és a szakmai viták egyaránt azt mutatják, hogy a poldermodell **nem tűnt el**, de **átalakul**: a klasszikus tripartit fórumok mellett új tárgyalási formák jelennek meg, és a kormány gyakrabban vállal közvetlen szabályozó szerepet.

23.1.7 Összegzés és kitekintés a holland gazdaság európai és globális helyzetére

A holland gazdaság a 2026-os állapot szerint is az EU egyik leginkább nyitott és exportorientált gazdasága. A poldermodell intézményei – a SER, a Stichting van de Arbeid és a kollektív szerződések rendszere – a holland társadalmi-gazdasági stabilitás fontos elemei maradtak, noha a modell korántsem olyan harmonikus, mint a “holland csoda” retorikája sugallja. A munkaerőpiaci együttműködés a rugalmasság és a biztonság közötti egyensúlyt keresi, de a rugalmas munkavállalók védelme, a lakhatási válság, az energiaátmenet és a környezeti terhelés olyan problémák, amelyek megoldása túlmutat a hagyományos poldermodell keretein. A holland gazdaság jövőjét a következő alfejezetekben tárgyalt bevándorlási viták, az EU-szerep és a 21. századi kihívások fogják tovább árnyalni.

23.1.8 Források és bizonytalanságok

A fejezet elsősorban a holland statisztikai hivatal (CBS), az Eurostat, az OECD és a nemzetközi gazdaságtörténeti szakirodalom által közölt adatokra és elemzésekre támaszkodik. A poldermodell intézményi leírása a holland jogszabályok, kormányzati dokumentumok és a SER/StvdA nyilvános anyagai alapján rekonstruálható; az 1982-es Wassenaar-egyezmény aláírása dokumentált tény. Ugyanakkor a következő bizonytalanságokat kell figyelembe venni:

- A gazdasági szerkezetre és a foglalkoztatásra vonatkozó pontos arányok évről évre változnak, és a statisztikai definíciók (például a részmunkaidő, az önfoglalkoztató, a munkanélküliség) országonként eltérnek; az itt közölt értékek nagyságrendi becslések, nem időtálló adatok.
- A Wassenaar-egyezmény és a holland gazdasági fellendülés közötti ok-okozati kapcsolat tudományos vita tárgya; a “holland csoda” kifejezés retorikai és emlékezetpolitikai elem, amelyet a kritikai irodalom részben túlzónak tart.
- A poldermodell hatékonyságának megítélése politikai értékválasztástól függ: a konszenzus előnyeit és hátrányait eltérően értékelik a munkáltatói, szakszervezeti és civil szempontok.
- A 2020-as évek gyors változásai (Covid-járvány, energiaválság, infláció, klímapolitika) miatt a jelenkori elemzések óhatatlanul ideiglenesek; a megadott adatok ellenőrzéséhez friss statisztikai kiadványokat kell használni.

23.1.9 Rövid összefoglaló

- Hollandia kis, nyitott gazdaság, amelyet a Rajna–Maas-delta logisztikai csomópontja, a rotterdami kikötő és a Schiphol repülőtér kapcsol be a globális kereskedelembe.

- A gazdasági szerkezet a szolgáltatások, a logisztika, a pénzügyi szektor és a tudásintenzív iparágak felé tolódott, miközben a mezőgazdaság környezeti terhelése és a groningeni gáz leállítása új kihívásokat hozott.
- A poldermodell a munkaadók, munkavállalók és az állam közötti intézményes konzultáció rendszere, amelynek gyökerei a vízgazdálkodási együttműködésre és a 20. századi szociális partnerségre nyúlnak vissza.
- Az 1982-es Wassenaar-egyezmény a bérvisszafogás és a munkaidő-csökkentés révén a foglalkoztatás bővítését célozta; hatása a "holland csoda" narratívájában fontos, de okokozatilag vitatott.
- A modell intézményei a SER, a Stichting van de Arbeid és a kollektív szerződések rendszere; a kollektív szerződések kiterjesztése fenntartja a lefedettséget a szakszervezeti sűrűség csökkenése ellenére.
- A holland munkaerőpiac kiemelkedően magas részmunkaidős arányt és rugalmas foglalkoztatási formákat mutat; a flexicurity egyensúlya a "bent" és "kint" csoportok közötti egyenlőtlenségek miatt vitatott.
- A poldermodell kritikái a lassú döntéshozatalt, a kirekesztést és a rugalmas munkavállalók gyengébb védelmét emelik ki; a 21. századi kihívások (klíma, nitrogénválság, energiaátmenet, polarizáció) tovább feszítik a kereteket.

23.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen földrajzi és intézményi tényezők magyarázzák a holland gazdaság exportorientáltságát, és miben tér el a holland gazdasági szerkezet a nagyobb európai államokétól?
2. Miben különbözik a poldermodell a kormányzati diktátumtól, és miért tekinthető az 1982-es Wassenaar-egyezmény fordulópontnak a holland munkaerőpiaci politikában?
3. Hogyan jelenik meg a flexicurity fogalmában a rugalmasság és a biztonság feszültsége, és miért vált a holland rugalmas munkavállalók helyzete társadalmi vitává?
4. Milyen kritikák érik a poldermodellt a 21. században, és hogyan kapcsolódnak ezek a politikai töredezettséghez és a környezeti konfliktusokhoz?
5. Milyen energia- és klímapolitikai kihívások (groningeni gáz, nitrogénválság) alakítják át a holland gazdaságpolitikát, és miért nehezek ezek a tripartit tárgyalásokon?

23.2 A bevándorlás és a multikulturalizmus vitái

A bevándorlás és a holland integrációs modell kérdése nem választható el attól a gazdasági és társadalmi berendezkedéstől, amelyet a A gazdaság és a poldermodell alfejezet mutatott be. A második világháború utáni holland gazdasági növekedés, a munkaerőhiány és a jóléti állam kiépülése egyszerre vonzotta a munkaerő-migránsokat, a posztkoloniális bevándorlókat és a későbbi menekülteket. A holland társadalom hagyományosan **oszloposodott** (hollandul: *verzuiling*) szerkezete – amelyben a protestáns, katolikus, szociáldemokrata és liberális oszlopok saját iskolákat, szakszervezeteket, médiát és egyesületeket tartottak fenn – hosszú ideig azt a feltételezést erősítette, hogy a bevándorló közösségek is hasonló módon, saját intézményeik révén épülhetnek be a társadalomba. Ez a megközelítés az 1980-as években multikulturális politikává formálódott, majd a 2000-es években éles vita tárgyává vált. Az alfejezet célja, hogy ezt az utat bemutassa, megkülönböztetve a dokumentált folyamatokat, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezéseket és a politikai-érzelmi állításokat.

23.2.1 A második világháború utáni bevándorlási hullámok

A holland bevándorlás történetét a 20. század második felében három nagy, egymást részben átfedő hullámra szokás bontani: a posztkoloniális migrációra, a vendégmunkás-migrációra és a menekült-, illetve családegyesítési migrációra. Ez a felosztás nem merev, de segít megérteni, hogy a bevándorló közösségek jogi helyzete, társadalmi összetétele és a holland államhoz fűződő viszonya mennyire eltérő volt.

A **posztkoloniális migráció** a holland gyarmatbirodalom felbomlásához kapcsolódik. Indonézia 1949-es függetlenedése után mintegy 300 000 **Indo** (holland-indonéz kevert származású) és molukkói katona, illetve családtagjaik települtek át Hollandiába; ez a folyamat az 1950-es és 1960-as években is folytatódott. A molukkói közösség különösen fontos emlékezeti pont, mert egy részük a holland gyarmati hadseregben szolgált, és áttelepítésüket a holland kormány kezdetben ideiglenesnek tekintette; az 1970-es években a közösség egyes fiataljai radikális akciókba kezdtek, ami a holland társadalomban máig ható vitákat eredményezett. Suriname 1975-ös függetlensége előtt, illetve közvetlenül utána szintén nagy számban érkeztek suriname-i származású bevándorlók; a holland kormány az 1970-es években bátorította a választást a holland állampolgárság és az áttelepülés között, de sokan a függetlenség időszakában, illetve az azt követő években vándoroltak be. Az 1980-as és 1990-es években a karibi holland Antillákról is folyamatos volt a bevándorlás, amely azonban korlátozottabb, de gazdasági okokból tartós maradt.

A második nagy hullám a **vendégmunkás-migráció** volt. A gazdasági fellendülés és a munkaerőhiány miatt a holland kormány és a munkáltatók az 1950-es évek végétől először olasz, spanyol, portugál, majd az 1960-as évek közepétől török és marokkói munkavállalókat toboroztak. A vendégmunkások (hollandul: *gastarbeider*) szerződései kezdetben ideiglenes tartózkodásra szóltak, de sokan letelepedtek, és az 1973–1974-es olajválságot követően – amikor a hivatalos toborzást leállították – a családegyesítés, majd a családalapítás vált a bevándorlás fő formájává. Ennek következtében a török és marokkói közösségek nem csupán átmeneti munkavállalókból álltak, hanem tartósan letelepedett, többgenerációs diaszpórákká váltak. A holland statisztikai hivatal (CBS) adatai szerint a 2020-as évekre a török és marokkói hátterű lakosok együttesen több mint 800 000 főt tettek ki, de ez a szám a kategóriák változása miatt becslési bizonytalanságot hordoz.

A harmadik nagy hullám a **menekült- és családegyesítési migráció** volt, amely az 1980-as évektől erősödött fel. Az iráni forradalom, a szovjet–afgán háború, a jugoszláv háborúk, majd a szíriai polgárháború idején érkező menekültek mellett a már letelepedett bevándorlók hozzátartozói is jelentős számot képviseltek. A holland menekültügyi rendszer az 1990-es évektől egyre szigorúbb lett, de a kérelmek száma és az eljárások időtartama visszatérő politikai vita tárgya maradt. Fontos megjegyezni, hogy a bevándorlás hollandiai megítélése nem érthető meg a gazdasági szerkezet és a jóléti állam nélkül: a vendégmunkások kezdetben az iparban, a mezőgazdaságban és a szolgáltatásokban dolgoztak, később pedig a holland munkaerőpiac rugalmas, gyakran alacsony presztízsű szegmenseiben találtak munkát. Ez az elhelyezkedés a 21. században is meghatározta a társadalmi egyenlőtlenségekről és a hátrányos helyzetű városi negyedekről szóló vitákat.

23.2.2 Az oszloposodástól a multikulturális politikáig

A holland politika a bevándorlók integrációját hosszú ideig a meglévő oszloposodott modell logikája szerint képzelte el. Az oszloposodás elve azt jelentette, hogy a különböző vallási és ideológiai közösségek saját intézményeik révén, az állam támogatásával szervezhették meg oktatásukat, kultúrájukat és szociális ellátásukat. Az 1980-as évek elején a holland kormány hivatalosan is **etnikai kisebbségi politikát** (hollandul: *minderhedenbeleid*) hirdetett, amelyben a bevándorló

csoportokat – elsősorban a törököket, marokkóiakat, suriname-iakat és antillaiakat – olyan közösségekként kezelte, amelyek megőrizhetik nyelvüket, vallásukat és kultúrájukat, miközben fokozatosan bekapcsolódnak a holland társadalomba. Ennek jegyében az állam támogatta az anyanyelvi oktatást, a saját kulturális egyesületeket, a vallási intézményeket és a médiaplatformokat. Ez a politika részben a holland oszloposodás mintáját követte, részben pedig a nemzetközi multikulturalizmus eszméjét tükrözte.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a holland multikulturalizmus soha nem volt egységes doktrína. A kormányzati retorika és a gyakorlat között feszültség volt: az állam támogatta a kulturális különbségeket, de a munkaerő-piaci részvételt és a nyelvtanulást is elvárta. Az 1980-as években készült kormányzati jelentések már jelezték a munkanélküliség, az iskolai lemorzsolódás és a lakóhelyi szegregáció problémáját a bevándorló közösségekben. A tudományos értékelések egy része szerint a kisebbségi politika valójában nem oldotta meg a strukturális hátrányokat, hanem inkább konzerválta a csoportok közötti határokat. Mások szerint a multikulturális intézmények – például az iszlám iskolák vagy a saját médiumok – hozzájárultak a közösségek önbecsülésének megerősödéséhez, de nem helyettesíthették a munkaerő-piaci és oktatási integrációt. Ez a vita a mai napig a holland társadalomtudomány egyik központi kérdése.

Az 1990-es években a holland politika fokozatosan elmozdult a hangsúlyosabb **állampolgári integráció** (hollandul: *inburgering*) felé. Az 1994-es kormánykoalíció – az ún. **paars kabinet** (lila koalíció), amely a szociáldemokraták és a liberálisok együttműködésén alapult – egy sor intézkedést fogadott el a bevándorlók nyelvi és munkaerő-piaci beilleszkedésének erősítésére. Az 1998-ban hatályba lépett **Wet Inburgering Nieuwkomers** (az újonnan érkezők integrációjáról szóló törvény) kötelezővé tette a holland nyelv és társadalomismeret tanfolyamokon való részvételt bizonyos bevándorlók számára. Ez a törvény a korábbi önkéntes modelltől való eltávolodást jelezte, bár a végrehajtás és a szankciók kezdetben enyhék voltak. A törvényt később többször módosították és szigorították, ami tükrözte a politikai hangulat változását.

23.2.3 A 2000-es évek fordulata: a multikulturalizmus vitája

A holland bevándorlási és integrációs vita a 2000-es évek elején drámaian megváltozott. Ennek a fordulatnak több oka volt: a 2001. szeptember 11-i terrortámadások utáni biztonságpolitikai aggodalmak, a muzulmán közösségekre irányuló kritika, a bevándorlók munkaerő-piaci és oktatási hátrányainak tartóssága, valamint a politikai mező átalakulása. A vitában kulcsszerepet játszott **Pim Fortuyn**, a rotterdami szociológus és politikus, aki 2002-ben a bevándorlást, az iszlámot és a multikulturális politikát élesen bíráló programmal lépett fel. Fortuyn a holland liberális értékeket – különösen a nők jogait és a szexuális kisebbségek elfogadását – állította szembe azzal, amit az iszlám „elmaradott” elemeinek nevezett. Meggyilkolása 2002. május 6-án, kilenc nappal a parlamenti választások előtt, mélyen megrázta a holland társadalmat, és a választási kampányt is felforgatta. A Fortuyn-féle **Lijst Pim Fortuyn** (LPF) jelentős választási sikert ért el, bár a párt hamarosan belső vitákba fulladt.

A vita második nagy sokkja **Theo van Gogh** filmrendező 2004. november 2-i meggyilkolása volt. Van Gogh a bevándorlás és az iszlám kritikájáról ismert **Ayaan Hirsi Alival** közösen készítette a *Submission* című rövidfilmet, amely a Koránt és a nők elleni erőszakot állította párhuzamba. A gyilkost, egy holland-marokkói származású férfit, Mohamed Bouyerit 2005-ben életfogytiglani börtönre ítélték. Az eset országos vitát váltott ki a szólásszabadságról, a vallási sértésről, a radikalizálódásról és a holland integrációs modell kudarcáról. E vitában sok politikai szereplő kijelentette, hogy a multikulturalizmus „megbukott”, és a bevándorlóknak a holland értékeket kell átvenniük. Ugyanakkor a tudományos értékelések óvatosabbak: a holland társadalomkutatók egy része arra hívta fel a figyelmet, hogy a „multikulturalizmus kudarcának” tézise túl leegyszerűsítő,

mert a strukturális hátrányok és a diszkrimináció szerepe legalább olyan fontos, mint a kulturális különbségek.

23.2.4 Integrációs törvények és intézményi válaszok

A 2000-es évek közepétől a holland kormányok – először a kereszténydemokrata–liberális koalíció, majd később más összetételű kabinetek – az integrációs politika jelentős szigorítását hajtották végre. A 2007-ben hatályba lépett **Wet Inburgering** (integrációs törvény) kötelezővé tette a bevándorlók számára a holland nyelv és társadalomismeret vizsgát, és a vizsga letételéért a bevándorlókat anyagilag is felelőssé tette. A törvény bevezette a **természetes állampolgársági tesztet**, amelynek célja a holland társadalom alapvető értékeinek és intézményeinek ismerete volt. A jogszabály a későbbi években tovább szigorodott, például a nyelvi szint követelményeinek emelésével és a vizsgadíjak növelésével. A törvény végrehajtását azonban bírálták bürokratikus nehézkességéért, és az eredményességéről szóló kutatások vegyes képet mutatnak.

A holland integrációs politika másik fontos eleme a **nyelvkövetelmények** fokozatos kiterjesztése volt a szociális juttatásokra és az állampolgárságra. A bevándorlóknak bizonyos esetekben nyelvvizsgát kell tenniük ahhoz, hogy tartós tartózkodási engedélyt kapjanak, vagy holland állampolgárságért folyamodjanak. A kettős állampolgárság lehetőségét a holland jog korlátozza, bár vannak kivételek. Az integrációs vizsga tartalma és nehézsége időről időre vita tárgya: egyesek szerint a vizsga olyan ismereteket kér számon, amelyek a holland többségi társadalom tagjai számára sem magától értetődőek, míg mások szerint ez az elvárás jogos.

A vallási szimbólumok szabályozása szintén éles vitákhoz vezetett. A holland parlament 2018-ban fogadta el a **részleges burka- és nikábtilalmat**, amely bizonyos közintézményekben (iskolákban, kórházakban, tömegközlekedési eszközökön) tiltja az arc eltakarását; a törvény 2019 augusztusában lépett hatályba. A gyakorlati alkalmazás korlátozott, és sok helyi hatóság nem tekinti prioritásnak a betartatást. A tilalom támogatói a semleges közterek és a kommunikáció fontosságát hangsúlyozzák, míg ellenzői szerint a törvény aránytalanul érint egy kis létszámú, vallásos muszlim nőcsoportot, és a vallásszabadság korlátozását jelenti. Ez a vita jól mutatja, hogy a holland társadalomban a liberális értékek és a vallásszabadság értelmezése ütközik.

23.2.5 Politikai erőtér és populizmus

A bevándorlási és integrációs vita hosszú távon átalakította a holland pártrendszert. A 2002-es Fortuyn-jelenség után a politikai mezőben több, a bevándorlást és az iszlámot kritizáló párt jelent meg. A legjelentősebb ezek közül **Geert Wilders** Szabadságpártja, a **Partij voor de Vrijheid (PVV)**, amely 2006 óta rendszeresen a holland parlament egyik legnagyobb frakciója, és programjában az iszlám bevándorlás radikális csökkentését, a Korán betiltását és a holland identitás védelmét hirdeti. Wilders pártja hosszú ideig kívül maradt a kormányzati többségen, de a 2020-as években a holland politika számos más pártja is átvette a szigorúbb bevándorlási retorikát, beleértve a konzervatív-liberális VVD-t is. A 2023-as választások után a PVV a legnagyobb párt lett, és a kormányalakítás lehetőségét is megkapta; ez a holland politikai közéletben új fejezetet nyitott.

A populista bevándorlásellenes diskurzus mellett a holland politikai spektrum más részein is zajlottak viták. A **szélsőjobboldali** és **iszlámellenes** csoportok mellett a baloldali és liberális pártok a diszkrimináció, a lakhatási szegregáció és a rendőrségi etnikai profilalkotás ellen emeltek szót. A holland politikai kultúrában a bevándorlási vita gyakran összekapcsolódik a **szólásszabadság** kérdésével, mivel a holland alkotmány és a politikai hagyomány erős védelmet biztosít a valláskritikának és a provokatív véleménynek. Ennek következtében a holland közbeszédben

a bevándorlással kapcsolatos kijelentések gyakran élesebbek és konfrontatívabbak, mint más nyugat-európai országokban.

23.2.6 A jelenkori viták: rasszizmus, identitás és gyarmati örökség

A 2010-es és 2020-as évek holland társadalmában a bevándorlási vita egyre inkább összekapcsolódott a rasszizmus, a gyarmati örökség és a nemzeti identitás kérdéseivel. Az **Zwarte Piet** (Fekete Péter) körüli vita érzékletesen mutatja ezt. A holland Mikulás-ünnep (Sinterklaas) hagyományos kísérőfigurája, Zwarte Piet hagyományosan fekete arcú, vörös ajkú, parókás szereplő volt, amelyet sok holland gyermekünnepi hagyománynak tekintett. Az 1980-as évektől fokozatosan erősödött a kritika, amely szerint a figura a fekete emberek rasszista karikatúráját jeleníti meg. A vita a 2010-es években országos konfliktussá vált: a támogatók a hagyomány védelmét, az ellenzők a rasszizmus elleni küzdelmet hangsúlyozták. A vitában gyakran keveredtek a dokumentált történeti tények (a figura 19. századi eredete, a gyarmati korszakban gyökerező ábrázolásmód) és az emlékezetpolitikai állítások (a hagyomány „ártatlansága” vagy éppen „rendszerszintű rasszizmusa”). A holland közvélemény-kutatások szerint a társadalom hosszú ideig többsége a hagyomány megőrzése mellett állt, de a nagyvárosokban és a fiatalabb generációkban fokozatosan nőtt a változtatás elfogadottsága. Amszterdam 2019-ben bejelentette, hogy a hivatalos rendezvényeken a karaktert a rasszista jegyektől mentes formában jeleníti meg, de országosan a vita máig nem zárult le.

A gyarmati örökség más területeken is napirendre került. A holland kormány 2022-ben hivatalosan bocsánatot kért az indonéziai függetlenségi háború idején elkövetett holland erőszakért, miután egy független kutatás dokumentálta a rendszeres túlkapásokat. A rabszolgaság és a holland Kelet-Indiai Társaság (VOC) örökségének értékelése szintén intenzív vitákat váltott ki, és egyes múzeumok, egyetemek újragondolták gyűjteményeik és kutatási programjaik keretezését. A bevándorlási vitával ez a kérdéskör azért kapcsolódik össze, mert a posztkoloniális bevándorló közösségek egy része a holland állam által elkövetett múltbeli igazságtalanságok feldolgozását is számon kéri. Ez a vitatott értelmezések és emlékezetpolitikai állítások területe, ahol a tudományos konszenzus lassan alakul ki.

A holland bevándorlási vita jelenkori szakaszában három nagy kérdés áll a középpontban: az **integrációs politika eredményessége**, a **muzulmánellenes előítéletek és a rasszizmus** mértéke, valamint a **holland nemzeti identitás** újradefiniálása. A holland Statisztikai Hivatal (CBS) és a Társadalmi és Kulturális Tervezőiroda (SCP) rendszeres kutatásai szerint a bevándorlási hátterű lakosok iskolai eredményei és munkaerő-piaci részvétele javult, de a leszakadó csoportok és a diszkrimináció továbbra is mérhetők. Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy a statisztikai kategóriák maguk is vita tárgyát képezik: a holland kormányzat 2016-ban hivatalosan felhagyott az **allochtoon** (külföldi származású) és **autochtoon** (őshonos) kifejezések használatával, mivel azokat sokan stigmatizálónak és pontatlannak tartották. Jelenleg a **bevándorlási háttér** (hollandul: *migratieachtergrond*) kategóriát használják, de ennek definíciója is változott: ma már a „nyugati” és „nem nyugati” megkülönböztetést is kritika éri, mert elhomályosítja a társadalmi hátrányok tényleges okait.

23.2.7 Források és bizonytalanságok

A holland bevándorlási és multikulturalizmus-vita elemzéséhez többféle elsődleges és másodlagos forrás áll rendelkezésre. Elsődleges források közé tartoznak a holland parlament (Tweede Kamer) vitái és törvényjavaslatai, a kormányzati integrációs programok, a Statisztikai Hivatal (CBS) demográfiai adatai, valamint a Társadalmi és Kulturális Tervezőiroda (SCP) és a Tudományos Kormányzati Tanács (WRR) jelentései. Ezek a források a hivatalos politikák és a statisztikai

trendek tekintetében viszonylag megbízhatók, de a kategóriák változása és a becslési bizonytalanság miatt óvatosságot igényelnek. A bevándorlási statisztikákban a származási országok és a generációs hovatartozás meghatározása idővel módosult, ezért a hosszú távú összehasonlítások nehezek. A populációs adatok mindig becsléseken alapulnak, különösen a regisztrálatlan bevándorlás és a kettős állampolgárok esetében.

A vitatott értelmezések közé tartozik a multikulturalizmus „kudarcának" tézise. Bár a politikai diskurzusban gyakran tényként hangzik el, a tudományos irodalomban nincs egyetértés abban, hogy a holland multikulturális modell valóban megbukott-e, és ha igen, milyen értelemben. Egyes kutatók szerint a multikulturális politika számos területen – például a kultúra, a média és a vallási intézmények terén – lehetővé tette a bevándorló közösségek önszerveződését, de nem oldotta meg a strukturális egyenlőtlenségeket. Mások szerint a modell éppen a csoportok közötti határok megerősítésével járult hozzá a párhuzamos társadalmak kialakulásához. A vita jelenleg is folyik, és a kutatási eredmények országonkénti összehasonlítása módszertani nehézségekbe ütközik.

A rasszizmus és a diszkrimináció mértékének értékelése szintén vitatott. A holland közvélemény-kutatások és a kísérleti vizsgálatok rendszeresen kimutatják a munkáltatók és a lakáspiaci szereplők részéről tapasztalható hátrányos megkülönböztetést, de annak okairól és kiterjedtségéről nincs teljes egyetértés. Az etnikai alapú bűnözési statisztikák használata különösen érzékeny: a rendőrségi adatokban a származási hátteret sokáig rögzítették, de a kategóriák pontatlansága és a diszkriminatív gyakorlatok torzíthatják az adatokat. A holland rendőrség és a kutatóintézetek ezért óvatosan kezelik ezeket a számokat.

Az emlékezetpolitikai állítások közé tartozik a Zwarte Piet-vita, ahol a hagyomány ártatlanságának vagy rasszizmusának kijelentései gyakran politikai-érzelmi alapúak, és nem feltétlenül tükrözik a történeti kutatások álláspontját. Ugyanígy a gyarmati bocsánatkérések és a holland múlt értékelése is folyamatos vita tárgya, ahol a tudományos bizonyítékok és a politikai felelősségvállalás összefonódik.

Összességében a holland bevándorlási és multikulturalizmus-vita dokumentálható tényei a bevándorlási hullámok, a törvényi változások, a politikai események és a statisztikai trendek. A tudományos konszenzus elsősorban abban áll, hogy a bevándorlás tartósan átalakította a holland társadalom szerkezetét, és hogy a gazdasági, kulturális és politikai integráció egyaránt fontos, de a konkrét politikai receptekről és a múltbeli modell értékeléséről nincs egyetértés. A vitákban gyakran keverednek a tények, a normatív értékítéletek és az érzelmi reakciók, ezért a történelmi elemzésnek különösen ügyelnie kell a forrástípusok és az állítások besorolásának megkülönböztetésére.

23.2.8 Rövid összefoglaló

- A holland bevándorlás három nagy hulláma – posztkoloniális (Indonézia, Suriname, Antillák), vendégmunkás (Törökország, Marokkó) és menekült- illetve családegyesítési – egymástól eltérő jogi és társadalmi helyzetű közösségeket hozott létre.
- Az 1980-as évek holland etnikai kisebbségi politikája az oszloposodás (verzuiling) logikáját követte, és támogatta a bevándorló közösségek kulturális intézményeit, de nem oldotta meg a strukturális hátrányokat.
- A 2000-es évek fordulatát Pim Fortuyn meggyilkolása (2002) és Theo van Gogh meggyilkolása (2004) jelzi; ekkor a politikai diskurzusban a multikulturalizmus „kudarca" vált uralkodóvá, és az integrációs politika szigorúbb lett.
- Az integrációs törvények (Wet Inburgering Nieuwkomers 1998; Wet Inburgering 2007) kötelező nyelvi és társadalomismereti vizsgát írtak elő, és a kettős állampolgárság korlátozása, valamint a részleges arceltakarási tilalom (2019) is a szigorúbb szabályozás irányába mutat.

- A holland pártrendszerben a bevándorlás és az iszlám kritikája tartósan jelen van, leginkább Geert Wilders PVV-je révén, amely a 2020-as években a legnagyobb parlamenti erővé vált.
- A jelenkori viták összekapcsolják a bevándorlást a rasszizmussal, a gyarmati örökséggel és a nemzeti identitással; a Zwarte Piet-vita, a gyarmati bocsánatkérések és a statisztikai kategóriák (allochtoon/autochtoon) átalakítása ezt a folyamatot tükrözi.
- A holland bevándorlási statisztikák és a politikai értékelések bizonytalanságot hordoznak; a multikulturalizmus „kudarca" vitatott értelmezés, amelyet a tudományos irodalom nem kezel egyöntetű tényként.

23.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben hasonlított és miben különbözött a posztkoloniális bevándorlás és a vendégmunkás-migráció a holland társadalomban elfoglalt helyük és jogi helyzetük tekintetében?
2. Hogyan kapcsolódott az 1980-as évek holland multikulturális politikája az oszloposodás (verzuiling) hagyományához, és milyen kritikák érték ezt a megközelítést?
3. Milyen dokumentált események jelzik a 2000-es évek fordulatát, és miért nem tekinthető a „multikulturalizmus kudarva" egyértelműen dokumentált ténynek?
4. Milyen főbb integrációs törvényeket fogadott el Hollandia, és milyen vitákat váltott ki a nyelvi követelmények és a vallási szimbólumok szabályozása?
5. Hogyan kapcsolódik a Zwarte Piet-vita és a gyarmati örökségről szóló vita a holland bevándorlási és multikulturalizmus-vitához? Milyen forrástípusok és értelmezési keretek ütköznek benne?

23.3 Az EU és a nemzetközi szerep

Hollandia az Európai Unióban elfoglalt helye és nemzetközi szerepvállalása a 21. század elején egyszerre épül a nyitott, exportorientált gazdaság érdekeire, a nemzetközi jog iránti történelmi elköteleződésre és a hidegháború utáni békefenntartó aktivizmusra. Ugyanakkor a belpolitikai viták – különösen a bevándorlás és a multikulturalizmus körüli feszültségek, amelyeket az előző alfejezet tárgyalt – közvetlenül formálják a holland választók és pártok Európai Unióhoz fűződő viszonyát. A holland EU-politika ezért nem érthető meg kizárólag a kormányzati álláspontokból: legalább ennyire fontos a társadalmi támogatottság ingadozása, a népszavazási kudarcok emlékezete és a nemzetközi katonai szerepvállalás traumája. Ez az alfejezet három szálon követi végig Hollandia jelenkori helyét: az európai integrációhoz való viszonyán, a hágai nemzetközi jogi intézményekben betöltött szerepén, valamint a békefenntartó és válságkezelő missziók örökségén.

23.3.1 Hollandia az Európai Unióban: alapítás, gazdasági érdekek és intézményi álláspont

Hollandia (hollandul Nederland) az európai integráció egyik alapító tagállama. Az 1951-es Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) és az 1957-es római szerződések aláírásával a holland kormányzat kezdettől fogva a közös piac és a vámunió híve volt, amit a Benelux államokkal kötött korábbi vámuniós tapasztalatok is megalapoztak. A holland gazdaság szerkezete – a nagy kikötők, a tranzitkereskedelem, a mezőgazdasági export és a multinacionális vállalatok jelenléte – olyan nyitott gazdaságot eredményezett, amelynek elemi érdeke a belső piac zavartalan működése és a közös kereskedelempolitika fenntartása. A dokumentált tény, hogy Hollandia a kezdetektől nettó befizető az EU költségvetésébe, a holland parlamenti vitákban pedig visszatérő hivatkozási pont a befizetések és a visszaáramló támogatások egyensúlyának kérdése.

A holland politikai hagyományban az európai integrációhoz való viszony sokáig az úgynevezett **szuverenitás** (soevereiniteit), **szubszidiaritás** (subsidiariteit) és **arányosság** (proportionaliteit) fogalmai köré szerveződött. A kormányok jellemzően támogatták a közös piac elmélyítését, de óvatosabban viszonyultak a politikai uniós lépésekhez, például a közös kül- és biztonságpolitika vagy a bel- és igazságügyi együttműködés kiterjesztéséhez. Ez az álláspont nem egységes pártpolitikai irányzatból fakadt: a kereszténydemokrata, a liberális és a szociáldemokrata kormányok egyaránt a nemzeti parlament erős kontrollját hangsúlyozták az uniós döntéshozatalban. A holland parlament alsóháza (Tweede Kamer) a 21. század elejére olyan intézményi mechanizmusokat alakított ki, amelyek célja az uniós jogalkotás előzetes vizsgálata és a kormány mandátumának megkötése volt. Ez a gyakorlat összhangban áll a holland konzultációs, kompromisszumkereső politikai stílussal, amelyet a szakirodalom gyakran a **poldermodell** részeként ír le (lásd A gazdaság és a poldermodell). A poldermodell logikája az EU-politikában is érvényesül: a kabinetek koalíciós természete miatt az uniós kérdésekben is ritkán születnek radikális, egyoldalú döntések, inkább a pártok közötti kiegyensúlyozó kompromisszumok.

Az 1990-es években a holland kormány aktívan támogatta az EU bővítését és a belső piac elmélyítését. A holland diplomácia a nemzetközi intézményekben hagyományosan a jogállamiság, az emberi jogok és a szabad kereskedelem hangsúlyozásával lépett fel. Ugyanakkor a 2000-es évektől a politikai vita érezhetően kritikusabbá vált. A fordulat nem egyik napról a másikra következett be, hanem egyrészt a bővítéssel, másrészt a bevándorlással kapcsolatos belpolitikai feszültségekhez, harmadrészt a brüsszeli döntéshozatal demokratikus legitimációjának megkérdőjelezéséhez köthető. A holland társadalomban a korábbi, szinte magától értetődő EU-támogatás meggyengült, és egyre inkább megjelent az az igény, hogy az uniós döntéseket szigorúbban a nemzeti parlament elé utalják.

23.3.2 A 2005-ös alkotmányszerződési népszavazás és az euroszkepticizmus fordulata

A holland EU-politika modern fordulópontja az alkotmányos szerződésről tartott 2005. júniusi konzultatív népszavazás volt. A referendumot a holland parlament kezdeményezte, és bár eredménye jogilag nem kötötte a kormányt, a résztvevők többsége – a hivatalos választási szervek adatai szerint hozzávetőleg háromötöde – elutasította a szerződést. A részvételi arány is viszonylag magas volt, ami a kérdés társadalmi súlyát jelezte. Az elutasítás okait a történészi és politikatudományi elemzések vitatják: egyes értelmezések szerint a szavazók elsősorban a gazdasági bizonytalanságtól és a bevándorlástól való félelmet vetítették rá az EU-ra, mások szerint a „brüsszeli bürokrácia” elutasítása, a szuverenitás elvesztésének érzete, illetve a bővítés túl gyors üteme volt a meghatározó. A tudományos konszenzus annyiban áll, hogy a 2005-ös holland népszavazás nem egyszerűen az alkotmányos szerződés szövegéről szólt, hanem egy szélesebb körű elégedetlenség kifejeződésévé vált.

A 2005-ös népszavazás következménye kettős volt. Egyrészt a holland kormányok azóta rendkívül óvatosan kezelik a szerződésmódosításokat és az uniós hatáskörbővítést. Másrészt a referendum hozzájárult ahhoz, hogy az euroszkepticizmus a holland politikai paletta szinte minden oldalán megjelenjen. Fontos elkerülni a jelenkori fogalmak visszavetítését: a „baloldal” és „jobboldal” kategóriái a 2005-ös vitában sem fedték le egyértelműen az EU-támogató és EU-kritikus álláspontokat. Voltak baloldali és szakszervezeti csoportok, amelyek a neoliberális gazdaságpolitikától tartva utasították el a szerződést, míg egyes konzervatív és liberális körök a nemzeti szuverenitást féltették. Az azóta eltelt években az európai integrációval szembeni kritika a szélsőjobboldali pártokon túl a centrumpártok programjában is megjelent, ami a holland EU-politika egyik legszembetűnőbb változása.

A 2016-os ukrán társulási megállapodásról tartott konzultatív népszavazás ismét megmutatta a képviseleti demokrácia és a közvetlen részvétel közötti feszültséget. A referendumot állampolgári kezdeményezésre írták ki, és a résztvevők többsége – bár alacsonyabb részvétel mellett – a megállapodás ellen szavazott. A holland kormány ezt követően kiegészítő jogi értelmezést kért az EU-tól, majd a parlament ratifikálta a megállapodást. Az eset jól mutatja azt a bizonytalanságot, amely a holland EU-politikát a 2010-es években jellemezte: a kormányzat formálisan tiszteletben tartja a népszavazási eredményt, ugyanakkor a parlamenti többség fenntartja a hagyományos EU-párti irányvonalat. Az ilyen ellentmondások értelmezése a szakirodalomban vitatott: egyes szerzők a populizmus térnyerésének jeleként, mások a demokratikus részvétel egészséges kiterjedéseként értékelik.

23.3.3 A nemzetközi jog hágai hagyománya: Grotius öröksége és a bíróságok

Hollandia nemzetközi szerepének markáns eleme a nemzetközi jog intézményeinek hágai koncentrációja. Hága (Den Haag) ad otthont többek között a Nemzetközi Bíróságnak (International Court of Justice, ICJ), az Állandó Választottbíróságnak (Permanent Court of Arbitration), a Nemzetközi Büntetőbíróságnak (International Criminal Court, ICC), valamint az Európai Unió bűnügyi együttműködési szerveinek, az Europolnak és az Eurojustnak. Ez a koncentráció nem véletlen, hanem a holland államiság és a nemzetközi jog viszonyának hosszú történelmi hagyományára épül. A 17. századi holland jogtudóst, Hugo Grotiust (hollandul Hugo de Groot) gyakran a nemzetközi jog „atyjaként” emlegetik; a De iure belli ac pacis (1625) című műve a háború és a béke jogának szisztematikus feldolgozását adta.

Grotius alakja azonban a mai emlékezetpolitikában egyszerre ünnepelt és problematizált. Kétségtelen, hogy írásai hozzájárultak a modern nemzetközi jogi gondolkodás kialakulásához, ám az életműve a holland tengeri és gyarmati terjeszkedés időszakában született, és a **szabad tenger** (mare liberum) elve éppen a holland kereskedelmi érdekek igazolását szolgálta. A dokumentált tény, hogy Grotius szoros kapcsolatban állt a Holland Kelet-indiai Társasággal, és jogi érvelései a portugál és spanyol monopóliumokkal szembeni holland pozíciót erősítették. A gyarmati örökség tárgyalásakor ezért a holland nemzetközi jogi hagyományt kritikusabban kell láttatni: a jogállamiság és a tengeri szabadság eszméje nem független a kora újkori kereskedelmi és gyarmati hatalmi érdekektől. A holland politikai elit ma is szívesen hivatkozik Grotiusra, de az emlékezetpolitikai állítás, miszerint Hollandia mindig is a nemzetközi jog pártatlan védelmezője lett volna, a történeti kutatások fényében vitatható.

A hágai bíróságok működése a 20–21. században jelentős, de nem problémamentes. A Nemzetközi Bíróság államok közötti vitákat rendez, a Nemzetközi Büntetőbíróság pedig egyének felelősségét vizsgálja háborús bűnök, emberiesség elleni bűncselekmények és népirtás ügyében. Hollandia mint fogadó állam jelentős infrastrukturális és biztonsági költségeket visel, cserébe viszont a hágai intézmények jelenléte diplomáciai presztízst és gazdasági hasznot hoz. A holland kormányok általában támogatják a nemzetközi büntetőjog kiterjesztését, de a gyakorlatban a nagyhatalmakkal szembeni fellépés korlátai újra és újra felszínre kerülnek. A Nemzetközi Büntetőbíróság hatáskörének elfogadása nem egyetemes, és egyes államok – köztük az Egyesült Államok, Kína vagy Oroszország – elutasítják vagy korlátozzák a joghatóságát. Ez a feszültség a holland külpolitikában is megjelenik: Hága egyszerre a nemzetközi jog szimbolikus fővárosa és a nagyhatalmi realitások színtere.

23.3.4 Békefenntartás és humanitárius intervenció: Srebrenicától Afganisztánig

A hidegháború alatt a holland védelempolitika elsősorban a NATO kollektív védelmére épült, a holland haderő Nyugat-Németországban állomásozott, és a katonai tervezés a keleti blokkal

szembeni elrettentésre irányult. A hidegháború végét követően a holland szerepvállalás hangsúlya a békefenntartó és válságkezelő műveletekre helyeződött át. A holland kormányok az 1990-es évektől kezdve számos ENSZ- és NATO-misszióhoz küldtek katonákat, köztük a volt Jugoszláviába, Kambodzsába, Etiópiába, majd később Irakba, Afganisztánba és Maliba.

A holland békefenntartás történetének legsúlyosabb traumája az 1995-ös **Srebrenica** (szerb-horvátul Srebrenica) eseményeihez kötődik. A boszniai háború idején az ENSZ Biztonsági Tanácsa Srebrenicát „biztonsági övezetnek" nyilvánította, és a holland hadsereg egy zászlóalja, a **Dutchbat** kapott megbízatást a terület védelmére. 1995 júliusában a boszniai szerb erők elfoglalták az enklávét, és a holland békefenntartók nem tudták megakadályozni a bosnyák férfiak és fiúk tömeges elhurcolását és kivégzését. A hágai Nemzetközi Törvényszék (ICTY) későbbi ítéletei szerint a Srebrenicában elkövetett cselekmények **népirtásnak** minősülnek, és a becslések szerint több mint 8000 bosnyák férfit és fiút gyilkoltak meg. Ez az adat nemzetközi bírósági és tudományos forrásokon alapuló becslés, a pontos szám a mai napig nem zárható le teljes bizonyossággal.

A holland állam felelősségének kérdése azóta is a holland közélet és emlékezetpolitika egyik legvitatottabb témája. A **Holland Háborús Dokumentációs Intézet** (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, NIOD) 2002-ben közzétett, több ezer oldalas jelentése dokumentált tényként állapította meg, hogy a holland kormány, a védelmi minisztérium és az ENSZ-parancsnokság is hibákat követett el: a Dutchbat felkészítése, felszerelése és mandátuma nem volt elegendő a boszniai szerb erők támadásának feltartóztatására. A jelentés nyomán Wim Kok miniszterelnök kormánya 2002 áprilisában lemondott. Ez a tény a holland parlamentáris demokrácia történetében ritka esemény: egy külső szakértői anyag közvetlenül kormányválságot idézett elő.

A Srebrenica-ügy értelmezése azonban azóta is vitatott. Egyes elemzők a holland kormányt és a katonai vezetést elsősorban a reálpolitikai körülmények áldozatának tekintik, mások – köztük az áldozatok hozzátartozói és jogvédő csoportok – a holland állam aktív mulasztását hangsúlyozzák. A hágai bíróságok előtt a holland állam ellen indított polgári perekben a bíróságok részben az áldozatok javára döntöttek, megállapítva a holland állam felelősségét bizonyos esetekben. Az emlékezetpolitikai vita középpontjában az áll, hogy a holland társadalom mennyire hajlandó szembenézni a békefenntartás kudarcával, és hogy a holland nemzeti identitásban a „jó szándékú, semleges közvetítő" képe mennyiben tartható fenn. A Srebrenica-áldozatok és túlélők szempontja ma már a holland nyilvános diskurzus részévé vált, de a felelősség pontos megosztása a holland kormány, az ENSZ és a katonai parancsnokok között továbbra is tudományos vita tárgya.

Srebrenica után a holland kormányok óvatosabbá váltak a békefenntartó missziók engedélyezésében. A parlament szigorúbb feltételekhez kötötte a katonai szerepvállalást: világos mandátumot, elegendő felszerelést és exit stratégiát követelt. Ennek ellenére Hollandia a 2000-es években is részt vett nemzetközi műveletekben. Az iraki háborúban (2003–2005) holland katonák stabilizációs feladatokat láttak el, ami belpolitikai vitát váltott ki a háború jogosságáról. Az afganisztáni ISAF-misszió keretében a holland csapatok 2006 és 2010 között az Uruzgan tartományban állomásoztak; a misszió meghosszabbításáról szóló vita 2010-ben a Balkenende-kormány bukásához vezetett. Ez a tény is mutatja, hogy a katonai szerepvállalás a holland belpolitika egyik legérzékenyebb kérdése lett. A Maliban és más afrikai országokban végrehajtott ENSZ-missziók már jóval kisebb létszámú holland közreműködéssel zajlottak, és a döntéshozók hangsúlyozták azok korlátozott, képzési és tanácsadási jellegét.

A holland békefenntartás története így egyszerre mutat aktivizmust és óvatosságot. A dokumentált tény, hogy Hollandia a hidegháború utáni évtizedekben a nemzetközi biztonsági műveletek rendszeres résztvevője volt, ugyanakkor a Srebrenica utáni társadalmi trauma és a parlamenti ellenőrzés erősödése miatt a kormányok visszafogottabban vállalnak katonai kötelezettségeket. A békefenntartás holland hagyománya tehát nem valamiféle állandó, mitizált „béketeremtő"

küldetés, hanem egy olyan gyakorlat, amelyet a nemzetközi környezet, a belpolitikai erőviszonyok és a múltbeli kudarcok emlékezete egyaránt formál.

23.3.5 Az EU-politika 21. századi vitái: költségvetési fegyelem, jogállamiság és a jelenkori kihívások

A 2008-as pénzügyi és gazdasági válságot követően Hollandia az Európai Unió északi, úgynevezett „takarékos" tagállamainak csoportjához tartozott. A holland kormányok a költségvetési fegyelem, a strukturális reformok és a nemzeti felelősség elvét hangsúlyozták a dél-európai mentőcsomagok vitáiban. Ez a pozíció nem volt egységes a belpolitikában: míg egyes pártok a német kormánnyal együttműködve szigorú feltételeket szabtak, addig mások a szolidaritás erősítését sürgették. A „spórolós észak" és a „költekező dél" szembenállásának képe részben sztereotípia, és a tudományos elemzések óva intenek a leegyszerűsítő regionális felosztástól. A holland gazdaság valóban erős exportérdekeltséggel rendelkezik, de a bankszektor, a nyugdíjalapok és a nemzetközi pénzügyi központok révén a válság közvetlenül érintette a holland gazdaságot is.

A jogállamiság kérdése a 2010-es évek végétől került a holland EU-politika középpontjába, különösen a lengyelországi és magyarországi fejlemények kapcsán. A holland kormányok – más nyugat-európai tagállamokkal együtt – szorgalmazták az uniós források és a jogállamisági feltételek összekapcsolását. Ez az álláspont a holland politikai kultúra jogi hagyományaiból táplálkozik, ugyanakkor kritikusai szerint a holland kormányok saját gyarmati múltjukkal és a bevándorlókkal szembeni bánásmóddal kapcsolatos kérdéseket kevésbé szívesen vitatják meg nemzetközi fórumokon. A jogállamisági vitákban tehát a holland álláspont egyszerre elvi és geopolitikai: a kis tagállamok érdeke a közös jogi keretek erősítése, de a holland belpolitikai viták megmutatják, hogy az uniós értékek számonkérése nem mindig párosul önkritikus reflexióval.

A 2022-es orosz invázió Ukrajna ellen új korszakot nyitott a holland kül- és biztonságpolitikában. A holland kormány határozottan elítélte az agressziót, csatlakozott az EU szankciós csomagjaihoz, és – a korábbi évek védelmi kiadáscsökkentése után – növelni kezdte katonai kiadásait. A NATO keretében Hollandia erősítette keleti jelenlétét, és részt vállal a szövetségesek elrettentési és védelmi intézkedéseiben. A pontos költségvetési számok és a csapatlétszámok folyamatosan változnak, ezért azokat a hivatalos kormányzati közlemények alapján kell ellenőrizni; e fejezet nem közöl pillanatnyi adatokat. A 2020-as évek közepére a holland EU-politikát a zöld átmenet, a migrációs paktum, a bővítés és a védelmi együttműködés elmélyítése egyaránt formálja. A holland kormányok továbbra is a költségvetési fegyelem és a jogállamiság hívei, de a belpolitikai polarizáció – amelyet a bevándorlási viták és a növekvő euroszkepticizmus jellemez – megnehezíti a koherens, hosszú távú uniós stratégia kialakítását.

23.3.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik. Elsődleges források: a holland parlament (Tweede Kamer) ülései és bizottsági anyagai, kormányzati állásfoglalások, az Európai Unió hivatalos dokumentumai, a holland választási hatóság népszavazási adatai, a NIOD 2002-es Srebrenica-jelentése, valamint a hágai nemzetközi bíróságok ítéletei. Másodlagos források: a holland külpolitikáról és EU-politikáról szóló történeti, politikatudományi és jogi szakirodalom, a Srebrenica-kutatások, a nemzetközi jogi intézmények történetének feldolgozásai.

A legfontosabb bizonytalanságok és vitatott értelmezések a következők. A 2005-ös és 2016-os holland népszavazások okainak magyarázata továbbra is tudományos vita tárgya; a szavazói motivációkra vonatkozó felmérések módszertana és értelmezése eltérő. A Srebrenica-ügyben a holland állam, az ENSZ és a katonai parancsnokok közötti felelősség pontos megosztása vitatott, bár a főbb tények – a Dutchbat felkészítetlensége, a kormányzati döntéshozatal hiányosságai

– a NIOD-jelentés óta dokumentáltnak tekinthetők. A nemzetközi békefenntartó missziók hatékonyságának értékelése módszertanilag bizonytalan, mivel a siker és kudarc kritériumai nem egységesek. Végül a holland nettó befizetői pozíciójára és a védelmi kiadásokra vonatkozó adatok időben változnak, ezért azokat a hivatalos statisztikai források és kormányzati jelentések alapján kell frissíteni.

23.3.7 Rövid összefoglaló

- Hollandia az európai integráció alapító tagja, és gazdasági szerkezete miatt elemi érdeke a belső piac és a közös kereskedelempolitika fenntartása, ugyanakkor a politikai integráció elmélyítését hagyományosan óvatosan kezeli.
- A holland EU-politikában a szuverenitás, a szubszidiaritás és a parlamenti kontroll fogalmai központi szerepet játszanak; a poldermodell logikája a konzultációt és kompromisszumot hozza az uniós döntéshozatalba.
- A 2005-ös alkotmányszerződési népszavazás a holland euroszkepticizmus fordulópontja volt; az okok vitatottak, de a következmény a kormányok óvatosabb EU-politikája lett.
- Hága a nemzetközi jog egyik központja, ahol a Nemzetközi Bíróság, a Nemzetközi Büntető-bíróság és más intézmények működnek; Grotius öröksége egyszerre jogi hivatkozási alap és a gyarmati terjeszkedéshez kötődő problematikus emlékezet.
- Az 1995-ös Srebrenica-mészárlás és a Dutchbat kudarca a holland békefenntartás legsúlyosabb traumája; a NIOD-jelentés 2002-ben dokumentálta a holland állam hibáit, és kormányválsághoz vezetett.
- Srebrenica után a holland kormányok szigorúbb feltételekhez kötötték a katonai missziókat; Irak, Afganisztán és Mali példája mutatja a szerepvállalás politikai érzékenységét.
- A 21. századi holland EU-politikát a költségvetési fegyelem, a jogállamiság védelme és a 2022 utáni védelmi kiadások növelése jellemzi, de a belpolitikai polarizáció korlátozza a koherens stratégia kialakítását.

23.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és intézményi tényezők magyarázzák Hollandia hagyományos EU-pártiságát, és milyen okok vezettek a 2005-ös népszavazási elutasításhoz?
2. Hogyan kapcsolódik Hugo Grotius munkássága a holland gyarmati terjeszkedéshez, és ez hogyan árnyalja a nemzetközi jog hágai hagyományának emlékezetpolitikai képét?
3. Milyen felelősségi kérdéseket vetett fel a Srebrenica-ügy a holland kormány, az ENSZ és a békefenntartó zászlóalj szintjén, és milyen következményei voltak a holland belpolitikára?
4. Miben különbözik a 2005-ös és a 2016-os holland népszavazás közjogi jellege és politikai következménye az uniós döntéshozatalban?
5. Hogyan befolyásolta a 2022-es orosz invázió Hollandia biztonság- és EU-politikáját, és milyen feszültségek maradtak fenn a holland társadalom euroszkeptikus csoportjai és a kormányzati irányvonal között?

23.4 Hollandia a 21. században

Hollandia a 21. század első negyedében egyszerre szembesül a hosszú távú környezeti kockázatokkal és a rövid távú társadalmi feszültségekkel. A A gazdaság és a poldermodell alfejezetben tárgyalt konszenzusos modell, valamint a A bevándorlás és a multikulturalizmus vitái során bemutatott identitáspolitikai törésvonalak most új kihívásokkal kapcsolódnak össze. A klímaválság, a lakhatási válság és a politikai polarizáció nem függetlenek: a környezeti szabályozás, a

területhasználat és a lakáspiac kérdései átalakítják a pártversenyt, és próbára teszik a holland intézmények alkalmazkodóképességét.

23.4.1 Klímaválság és vízgazdálkodás: a tengerszint-emelkedés és a nitrogénválság

Hollandia területének mintegy egynegyede a tengerszint alatt fekszik, és a lakosság több mint fele olyan területen él, amely gátak, dűnék és vízügyi műtárgyak védelmére szorul. A 21. századi **klímaválság** (klimaatcrisis) ezért Hollandiában nem elsősorban távoli jövőkép, hanem a vízgazdálkodás, a területhasználat és a közberuházások mindennapi kérdése. A **Deltaprogram** (Deltaprogramma) 2010 óta folyamatosan frissített keretrendszere a tengerszint-emelkedéshez, a folyami árvizekhez és az édesvízhiányhoz való alkalmazkodást hangolja össze. A program alapelve, hogy a védekezés nem csupán magasabb gátakat jelent, hanem a területi tervezés, a mezőgazdaság és a természetvédelem közötti egyensúlyt is.

A klímapolitika egyik legfontosabb jogi fordulópontja az **Urgenda-ügy** (Urgenda-zaak) volt. A Hoge Raad, Hollandia legfelsőbb bírósága 2019 decemberében jogerősen megállapította, hogy az államnak kötelessége 2020 végéig legalább 25 százalékkal csökkentenie az üvegházhatású gázok kibocsátását az 1990-es szinthez képest. A per alapja az emberi jogi érvelés volt: a bíróság szerint a klímaváltozás hatásai fenyegetik az élethez és a magánélethez való jogot, ezért az állam nem hagyatkozhat pusztán a politikai mérlegelésre. A döntés nemzetközi figyelmet kapott, és más országokban is hasonló pereket inspirált. A pontos kibocsátási pálya azonban továbbra is vitatott, mert a 2020-as évek elején a gazdasági újraindítás és az energiaárak emelkedése időszakosan befolyásolta a kibocsátás alakulását.

A klíma- és környezetpolitika egyik legélesebb belpolitikai konfliktusa a **nitrogénválság** (stikstofcrisis) lett. A holland mezőgazdaság és az intenzív állattartás miatt a természetvédelmi területeken a nitrogénvegyületek lerakódása meghaladja az uniós élőhelyvédelmi irányelvek szerint megengedett szintet. A 2019-es **PAS-ítélet** (Programma Aanpak Stikstof, azaz nitrogénkezelési program) után az építési engedélyek kiadása országszerte lelassult, mert a bíróság szerint az állam nem bizonyította kellően, hogy a tervezett tevékenységek nem károsítják a védett élőhelyeket. A válság nemcsak a mezőgazdaságot, hanem a lakásépítést és az infrastrukturális beruházásokat is érintette. A kormány 2022-ben 25 milliárd eurós (becsült, vitatott összegű) alapot jelentett be a mezőgazdaság átalakítására, de a tervezett állatállomány-csökkentés erős ellenállást váltott ki a gazdálkodók körében. Ebből a tiltakozásból nőtt ki a **BoerBurgerBeweging** (BBB, „paraszt-polgár mozgalom”), amely a 2023-as tartományi választásokon a legnagyobb erővé vált a szenátusi helyek elosztásában. A párt a nitrogénpolitika visszavonását, a vidéki érdekek védelmét és a „józan ész” politikáját hirdette. A nitrogénválság így összekapcsolta a környezetvédelmet a vidék–város ellentéttel és a bizalomvesztéssel a hagyományos pártokkal szemben.

23.4.2 Lakhatási válság és területi egyenlőtlenségek

A holland **lakhatási válság** (wooncrisis) a 2010-es évek második felétől fokozatosan a belpolitika egyik legfontosabb témájává vált. A jelenség gyökerei részben a 2008 utáni pénzügyi válságra, részben a lakáspolitika hosszabb távú átalakulására nyúlnak vissza. A **szociális lakás** (sociale huurwoning) hagyományosan nagy arányt képvisel a holland lakásállományban: a 20. század második felében a lakások mintegy harmada, egyes becslések szerint 40 százaléka is szociális bérlakás volt. Az 1990-es évektől a lakásszövetségek (woningcorporaties) önálló, piaci logikát is követő szereplőkké váltak, miközben az állami támogatás csökkent. A 2010-es években a kormány bevezette a **lakbér-emelési adót** (verhuurderheffing), amely a szociális bérlakásokat üzemeltető szövetségeket terhelte, és arra ösztönözte őket, hogy lakásokat adjanak el vagy magasabb bérleti díjat szabjanak. Ezzel párhuzamosan a magánbérleti szektor gyorsan nőtt, de a bérleti díjak

emelkedése és a bizonytalan bérleti feltételek miatt a fiatalok és az alacsony jövedelműek egyre nehezebben jutottak lakáshoz.

A lakhatási válság nemcsak szociális kérdés, hanem területi egyenlőtlenségeket is felerősít. A **Randstad** (Amszterdam, Rotterdam, Hága, Utrecht agglomerációja) és a peremterületek között a lakásárak és a bérleti díjak közötti szakadék nőtt. A városi fiatalok gyakran évekig várnak szociális bérlakásra, míg a vidéki területeken a lakásállomány minősége és a közszolgáltatások elérhetősége romlik. A **lakhatási mozgalmak** (woonprotesten) a 2020-as években rendszeresen tüntetéseket szerveztek, és a „lakhatás jog" (recht op wonen) jelszavát tűzték zászlajukra. A kormány 2022-től **lakhatási miniszter** (minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening) kinevezésével, a lakbérek szabályozásának szigorításával és új lakások építésének állami támogatásával próbált válaszolni. A tervek szerint 2030-ig több százezer új lakást kellene építeni, de a nitrogénválság és az építőipari kapacitások korlátai miatt a megvalósítás üteme bizonytalan. A lakhatási válság szorosan összefügg a A bevándorlás és a multikulturalizmus vitái alfejezetben tárgyalt migrációs vitákkal, mert a lakáshiányt gyakran a bevándorlással hozzák összefüggésbe a közbeszédben, noha a tudományos elemzések a kínálat oldali okokat (a szociális lakásépítés visszaesése, a lakásszövetségek piacosítása) hangsúlyozzák.

23.4.3 Politikai polarizáció és a pártrendszer átalakulása

A 21. századi holland politika egyik legfeltűnőbb vonása a hagyományos konszenzusos **poldermodell** eróziója és a pártrendszer fragmentálódása. A 20. század második felében a **kereszténydemokrata** (Christen-Democratisch Appèl, CDA), a **szociáldemokrata** (Partij van de Arbeid, PvdA) és a **liberális** (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, VVD) pártok voltak a kormányzás fő szereplői. A 2002-es választásokon azonban **Pim Fortuyn** bevándorlás- és iszlámkritikus lista vezetője rövid idő alatt nagy támogatottságot szerzett, és meggyilkolása után a **Lijst Pim Fortuyn** (LPF) bekerült a kormányba. Ez a törés jelezte, hogy a bevándorlás és a kulturális identitás kérdései átrendezhetik a pártversenyt, és hogy a hagyományos pártok elveszíthetik a választói bizalom egy részét.

A 2000-es évek végétől **Geert Wilders Partij voor de Vrijheid** (PVV, „Szabadságpárt") a holland szélsőjobboldal, vagy önmegnevezése szerint „hazafias" irányzat meghatározó erejévé vált. A PVV az iszlám bevándorlás leállítását, az EU-val szembeni szuverenitást és a holland kulturális identitás védelmét hirdette. A párt 2010 és 2012 között a VVD kormányát kívülről támogatta, majd ellenzékbe vonult. A 2017-es és 2021-es választásokon a PVV a második vagy harmadik erő volt, de a 2023-as előrehozott választásokon a legnagyobb parlamenti párttá vált, a szavazatok mintegy negyedét szerezve meg (a pontos arány a választási statisztikák szerint 23-24 százalék körül mozgott, de a mandátumelosztás a részvételtől és a választási küszöbtől függ). A PVV megerősödése mellett megjelent a **Forum voor Democratie** (FvD) nevű, kezdetben euroszkeptikus, később összeesküvés-elméleteket is terjesztő párt, valamint a **BBB** a vidéki tiltakozás képviselőjeként. A baloldalon a PvdA és a **GroenLinks** (zöldek) 2023-ban közös listával indult, de ez sem tudta megakadályozni a jobboldali fordulatot. A 2024-ben megalakult **Schoof-kormány** a PVV, a VVD, a BBB és a **Nieuw Sociaal Contract** (NSC) részvételével jött létre, amelyben a PVV először vált kormányzó párttá. A kormánykoalíció belső feszültségei, különösen a bevándorlási szigorítás és a klímapolitika kérdéseiben, azonban folyamatosan próbára tették a kabinet stabilitását.

A polarizációt nemcsak a pártok számának növekedése, hanem a **politikai bizalom** (politiek vertrouwen) csökkenése is jellemzi. A holland közvélemény-kutatások szerint a választók jelentős része úgy érzi, hogy a hagyományos pártok nem hallják meg a lakhatási, bevándorlási és vidéki problémákat. A **tüntetések** a 2020-as években több témában is rendszeressé váltak: a gazdák a nitrogénpolitika ellen, a lakhatási aktivisták a megfizethető lakásokért, a klímaaktivisták

a gyorsabb kibocsátáscsökkentésért tiltakoztak. A közbeszédben gyakran megjelenik a **„két Hollandia”** narratíva, amely a Randstad és a periféria, a magasan képzett városi réteg és a vidéki, alacsonyabb iskolázottságú csoportok közötti szakadékot hangsúlyozza. Ez a narratíva részben leegyszerűsítő, de jelzi, hogy a területi egyenlőtlenségek és a kulturális identitás kérdései összekapcsolódnak.

23.4.4 Jelenkori kihívások: energiaátmenet, demográfia, biztonság

A klíma-, lakhatási és politikai válságok mellett Hollandia a 2020-as években több más, hosszabb távú kihívással is szembesül. Az **energiaátmenet** (energietransitie) különösen érzékeny kérdés, mert az ország hagyományosan nagymértékben támaszkodott a földgázra. A **groningeni földgázmező** (Groningenveld) kitermelése az 1960-as évek óta biztosította az állami bevételek jelentős részét, de a kitermelés okozta **földrengések** (aardbevingen) miatt a lakosság évtizedek óta kártérítést és a kitermelés leállítását követelte. A kormány 2018 után fokozatosan csökkentette, majd 2023-ban gyakorlatilag leállította a kitermelést, de a károk rendezése és a régió gazdasági átalakítása hosszú folyamat. Az energiaátmenet másik pillére a **megújuló energia** (hernieuwbare energie), elsősorban a tengeri szélerőművek (windparken op zee) fejlesztése, de a szárazföldi szélturbinák és napelemparkok telepítése is vitákat vált ki a tájhasználat és a helyi lakosság bevonása miatt. A 2022-es energiaár-válság, amely az ukrajnai háború következménye volt, felerősítette az **energiaszegénység** (energiearmoede) kérdését: a háztartások egy része nem tudta kifizetni a megemelkedett gáz- és áramszámlákat, ami a szociális juttatások átmeneti kiegészítéséhez vezetett.

A demográfiai változások is befolyásolják a holland jóléti állam fenntarthatóságát. A **népesség öregedése** (vergrijzing) növeli az egészségügyi és nyugdíjkiadásokat, miközben a munkaerőpiaci részvétel fenntartása miatt a bevándorlás és a munkaerő-migráció továbbra is fontos tényező. A A bevándorlás és a multikulturalizmus vitái alfejezetben tárgyalt integrációs kérdések tehát nem választhatók el a gazdasági és demográfiai folyamatoktól. A **nyugdíjkorhatár** (AOW-leeftijd) emelkedése és a **flexibilis munkaerőpiac** (flexibele arbeidsmarkt) bizonytalanságai – például az önálló vállalkozók (zzp’ers) szociális védelmének hiánya – a szociális modell újragondolását kényszerítik ki.

Végül a biztonságpolitikai környezet is átalakult. Hollandia a NATO alapító tagja, és a hidegháború után a védelmi kiadások csökkentése jellemezte, de a 2022-es orosz invázió Ukrajnában fordulatot hozott. A holland kormány növelte a védelmi költségvetést, támogatta Ukrajnát, és részt vett a NATO keleti szárnyának megerősítésében. A **biztonságpolitika** (veiligheidsbeleid) kérdése a belpolitikai vitákban is megjelent: a PVV és a FvD hagyományosan szkeptikusabb volt a katonai kiadások növelésével és az EU közös védelmi politikájával szemben, míg a VVD, a D66 és a baloldali pártok inkább támogatták a NATO és az EU szerepvállalását. A **kiberbiztonság** (cyberveiligheid) és a **tengeri infrastruktúra** védelme – különösen az északi-tengeri szélerőművek és az adatkábelek – új prioritássá vált.

A holland 21. századi kihívások tehát nem egyetlen válságból állnak, hanem egymással összefüggő kérdésekből: a klímaváltozás és a nitrogénválság korlátozza a lakásépítést, a lakhatási válság növeli a politikai elégedetlenséget, a polarizáció pedig megnehezíti a hosszú távú klíma- és energiapolitika kialakítását. A holland intézmények – a poldermodell maradványai, a jogállami bíróságok, a helyi önkormányzatok – továbbra is működnek, de a társadalmi bizalom és a politikai stabilitás fenntartása a 2020-as években komoly próbatétel.

23.4.5 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban másodlagos szakirodalomra, hivatalos statisztikákra és a nyilvános politikai viták dokumentumaira támaszkodik. A klímapolitika esetében a **Hoge Raad** Urgenda-ítéletének szövege és a **Deltaprogram** éves jelentései elsődleges forrásnak számítanak, de a kibocsátási adatok és a tengerszint-emelkedés modellezése becsléseken alapul, és a jövőre vonatkozó előrejelzések bizonytalanok. A nitrogénválság jogi hátterét a **Raad van State** döntései dokumentálják, de a mezőgazdasági átalakítás költségei és társadalmi hatásai vitatottak; a BBB választási eredményeinek pontos értelmezése is politikai vita tárgya.

A lakhatási válság adatai – például a szociális lakások aránya, a lakáshiány nagysága, a bérleti díjak emelkedése – különböző becsléseken alapulnak, és a definíciók eltérhetnek (például mit számítanak „szociális lakásnak” vagy „lakáshiánynak”). A kormányzati célok (például a 2030-ig építendő lakások száma) politikai döntések, nem mért tények. A politikai polarizáció elemzése a választási statisztikákra és a közvélemény-kutatásokra támaszkodik, de a pártok támogatottsága gyorsan változik, és a szavazói motivációk értelmezése vitatott. A 2024-es kormányalakulás és a későbbi események a könyv lezárásának időpontjában (2026) még nem tekinthetők lezárt történeti folyamatnak; a pontos értékeléshez további kutatás szükséges. Az energiaátmenet és a groningeni földgáz leállításának következményei szintén folyamatban lévő, vitatott kérdések, amelyeknél a károk rendezésének mértéke és a régió jövője még bizonytalan.

23.4.6 Rövid összefoglaló

- Hollandia a 21. században egyszerre küzd a klímaváltozás, a lakhatási válság és a politikai polarizáció összefonódó kihívásaival.
- A klímapolitikát a tengerszint-emelkedés kockázata, az Urgenda-per jogi precedense és a nitrogénválság okozta építési korlátozások határozzák meg.
- A nitrogénválság a mezőgazdasági átalakítás és a természetvédelem közötti konfliktust a vidéki tiltakozás és a BBB megerősödésének motorjává tette.
- A lakhatási válság a szociális lakásállomány csökkenéséből, a lakbérek emelkedéséből és a területi egyenlőtlenségekből fakad, és a fiatalokat, valamint az alacsony jövedelműeket sújtja leginkább.
- A politikai pártrendszer fragmentálódott: a PVV a 2023-as választásokon a legnagyobb erővé vált, és 2024-ben először kormányzati szerepet kapott, ami a hagyományos poldermodell erózióját jelzi.
- Az energiaátmenet, a groningeni földgáz leállítása, az energiaszegénység és a demográfiai öregedés további strukturális kihívásokat jelentenek.
- A biztonságpolitika az orosz–ukrán háború nyomán újra előtérbe került, de a pártok között vita van a NATO-szerepvállalás és az EU közös védelmének mértékéről.
- A holland intézmények továbbra is működnek, de a társadalmi bizalom és a hosszú távú politikai stabilitás a 2020-as években komoly próbatétel.

23.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolódik össze a nitrogénválság, a lakásépítés és a mezőgazdasági tiltakozás? Milyen szerepet játszott ebben a BBB felemelkedése?
2. Milyen jogi érvek alapján döntött a Hoge Raad az Urgenda-ügyben, és miért tekinthető ez fordulópontnak a klímapolitikában?
3. Hasonlítsa össze a holland lakhatási válság okait és következményeit a A gazdaság és a poldermodell alfejezetben tárgyalt szociális modell korábbi jellemzőivel!

4. Milyen tényezők magyarázzák a holland politikai polarizációt, és miért nem azonos a hagyományos bal–jobb szembenállással?
5. Milyen bizonytalanságok terhelik a holland klíma- és energiapolitika értékelését a 2020-as években?

IV. rész – Belgium és Luxemburg

24 Belgium a középkorban és a kora újkorban

24.1 A flamand és vallon területek a középkorban

24.1.1 A flamand és vallon területek a középkorban

A mai Belgium területe a középkorban nem alkotott egységet, és története nem írható le a későbbi belga nemzetállam előtörténeteként. A Schelde (franciául *Escaut*, hollandul *Schelde*) folyótól nyugatra és északra elterülő **Flandria** (*Vlaanderen*) grófsága a Német-római Birodalom és a Francia Királyság határán feküdt, míg a **Brabanti Hercegség** (*Hertogdom Brabant*), a **Liège-i Püspökség** (*Principauté de Liège*, hollandul *Prinsbisdom Luik*) és a kisebb vallon területek – Hainaut (*Henegouwen*, franciául *Hainaut*), Namur és később a Luxemburgi Hercegség – a birodalom laza hűbéri kötelékébe tartoztak. A „flamand" és „vallon" megjelölés ebben a korszakban elsősorban nyelvi és regionális, nem pedig modern nemzeti kategória volt: a flamand területeken a közép-holland (dietse) nyelvjárásokat, a vallon vidékeken a francia nyelvjárásokhoz tartozó vallon (wallon) nyelvváltozatokat beszélték, de a politikai lojalitást a grófság, a hercegség, a város vagy a püspökség határozta meg. A kora középkortól a késő középkorig ez a térség Európa egyik legsűrűbben városiasodott és leggazdagabb régiójává vált, amelynek társadalmi feszültségei, céhes intézményei és rendi gyűlései a későbbi burgundi és Habsburg korszak alapjait készítették elő – ahogyan a későbbi fejezetek mutatják majd.

24.1.1.1 Földrajzi és politikai keretek

A folyók határozták meg a térség gazdasági és politikai szerkezetét. A **Schelde**, a **Maas** (*Meuse*, hollandul *Maas*) és a **Rajna** deltavidéke, valamint a parti sáv és a belső fennsíkok eltérő táji adottságokat kínáltak. A flamand partvidék és a folyóvölgyek alkalmasak voltak a juhtenyésztésre, ami a gyapjúfeldolgozó ipar nyersanyagbázisát adta, míg a vallon vidékek – különösen a Maas és a Sambre völgye – a mezőgazdaság, a kőfejtés és a kohászat korai központjai voltak. A középkori út- és vízihálózat sűrűsége lehetővé tette, hogy a városok egymással és a távoli piacokkal – a Hanza-városokkal, a champagne-i vásárokkal, valamint Angliával és a Földközi-tengerrel – folyamatos kereskedelmi kapcsolatban álljanak. Ezt a hálózatot a későbbi fejezetek részletesebben tárgyalják a németalföldi gazdaság és a Hanza összefüggésében.

Politikailag a térség soha nem alkotott egységes királyságot. A 9. századi frank birodalom felosztása után a mai Belgium területének nagy része a középső frank királyság, majd a Német-római Birodalom része lett, míg Flandria nyugati sávja a francia koronához került. Ez a megosztottság a középkor egészére kihatott: a flamand grófok formálisan a francia király hűbéresei voltak, de gyakorlatilag önálló uralkodóként viselkedtek, és birtokaik egy része a birodalom területére is átnyúlt. A 11–12. században a grófság kiterjedt Artois, Hainaut és a fríz területek egy részére is, bár ezeket a hódításokat később részben elveszítette. A 12. század végétől a flamand–hainaut-i perszonálunió, majd a Dampierre- és Avesnes-házak vetélkedése bonyolította a dinasztikus viszonyokat; a 14. század elején a Flandria és Franciaország közötti háborúkban (1302–1320 körül) a grófság megőrizte tényleges autonómiáját, de formális hűbéri köteléke a francia koronához fennmaradt. A flamand–francia viszony fordulópontjait a tudományos

irodalom részben eltérően értelmezi: egyes szerzők a grófi hatalom megerősödését, mások a városi autonómiák kiterjedését hangsúlyozzák a korai flamand államiságban.

24.1.1.2 Flandria: a városok grófsága

A **Flandriai Grófság** (*Graafschap Vlaanderen*) a 9. században jött létre a frank birodalom nyugati peremén, amikor a normann támadásokkal szembeni védekezés kényszere alatt a helyi grófok kiterjesztették hatalmukat a partvidékre és a Schelde-völgyre. Az írott forrásokban az első flamand grófok, például **I. Balduin** (*Boudewijn I*) a 9. század második felében jelennek meg, de a korai grófság intézményeiről keveset tudunk, mert a korszakból fennmaradt oklevelek száma csekély, és a 10–11. századi krónikák erősen retrospektív jellegűek. A régészeti adatok – várhelyek, korai motte-várak, településnyomok – arra utalnak, hogy a grófi hatalom kezdetben a katonai védelem megszervezésén és a partvidéki iszapos területek fokozatos termővé tételén alapult.

Flandria gazdasági felemelkedése a 11–12. századra esik, amikor a gyapjúszövet-termelés a korábbi háziiparból exportorientált manufaktúrává alakult. A flamand városok – **Brugge (Bruges)**, **Gent (Gand)**, **Ieper (Ypres)**, **Kortrijk (Courtrai)**, **Diksmuide és Aardenburg** – a szövetipar és a kereskedelem csomópontjai lettek. Brugge a 12. század végétől Európa egyik vezető kereskedővárosa volt, amely a Földközi-tenger és a Baltikum közötti áruforgalomban közvetített; a 13. században a város a genovai és firenzei kereskedők rendszeres északi állomása lett, és a pénzváltás, a hitelügyletek és a biztosítási szerződések intézményei korán kifejlődtek. A bruggei **Waterhalle** és a kikötői létesítmények a korszak legfejlettebb kikötői közé tartoztak, de a Zwin-öböl fokozatos feltöltődése a 14. századtól kezdve folyamatos kotrásra és később a kikötő áthelyezésére kényszerítette a városvezetést.

A flamand városok politikai súlya a 12. század végétől intézményes formát öltött. A grófok a költséges háborúk és a reprezentációs kiadások fedezésére rendszeresen a városokhoz fordultak adóért, cserébe a városi polgárság **kiváltságleveleket** (keuren) kapott. A legfontosabb kiváltságok a bíráskodás, a vásártartás, a vámkedvezmények és a városi önkormányzat területére vonatkoztak. A 13. században Gent, Brugge és Ieper városi tanácsai már saját pecséttel, önálló adóztatási joggal és milíciával rendelkeztek, és a grófi udvarral egyenrangú tárgyalófélként léptek fel. Ez a fejlemény azonban nem jelentett modern értelemben vett demokratikus rendszert: a városi tanácsokat a gazdag kereskedő- és patríciuscsaládok uralták, és a kézműves céhek csak a 13. század végétől, gyakran erőszakos konfliktusok árán szereztek részvételi jogot.

24.1.1.3 Brabant, Liège és a vallon területek

A **Brabanti Hercegség** a 11–12. században alakult ki a leuveni grófok hatalmának központosításával. A hercegi cím 1183-ban, I. Henrik (Hendrik I) idején jelent meg, de a hercegség intézményi keretei fokozatosan, a 12–13. században szilárdultak meg. Brabant magterülete a mai Belga–Holland határvidéken, a Dijle és a Demer folyók mentén feküdt, és magában foglalta **Leuven (Louvain)**, **Brüsszel (Bruxelles, Brussel)** és később **Antwerpen (Anvers, Antwerpen)** városát is. A hercegség déli, vallon nyelvű sávja a 13. században létrejött **Nijvel (Nivelles)** és a **Genappe** környéki birtokokhoz kapcsolódott, így Brabant már ekkor kétnyelvű politikai formáció volt, bár a hercegi udvar és az oklevelek nyelve a közép-holland és a latin mellett fokozatosan a francia is lett.

Brabant sajátos vonása a városi és a hercegi hatalom közötti egyensúlyban rejlett. A hercegek korán felismerték, hogy a városok gazdasági ereje nélkül nem tudják megszervezni a területi közigazgatást. Az 1356-os **Blijde Inkomst** (örömünnepi bevonulás, franciául *Joyeuse Entrée*) híres kiváltságlevele – amelyet az új herceg trónra lépésekor kellett megerősítenie – rögzítette a

rendek jogait, a városok adómegajánlási jogát és a herceg kötelezettségét a tartományi kiváltságok tiszteletben tartására. Ez az okmány a későbbi rendi jog és a burgundi, majd a Habsburg-kori alkotmányos viták egyik kulcsszövege lett; a 16. századi felkelés idején is hivatkoztak rá. Történeti értelmezése vitatott: egyes kutatók a rendi alkotmányosság korai példáját látják benne, mások a hercegi hatalom pragmatikus jogi megerősítését, hiszen a kiváltságok megerősítése a herceg legitimitását is növelte.

A **Liège-i Püspökség** más utat járt be. A püspöki hatalom a 10. században, a Német-római Birodalom császári egyházi politikájának keretében erősödött meg, amikor Notger püspök (972–1008) világi uralmat is gyakorolt, és a püspökséget kiterjedt területi fejedelemséggé tette. Liège városa a Maas völgyében feküdt, és a püspöki udvar, a káptalani iskolák és a fémművesség révén a korai intellektuális és gazdasági élet egyik központja volt. A püspökség területe azonban soha nem vált egységes, centralizált állammá: a városi polgárság, a nemesi családok és a káptalan közötti feszültségek a 13–14. században ismétlődő felkelésekhez vezettek, amelyeket a püspök gyakran csak külső segítséggel tudott leverni. A liège-i rendi gyűlés – a püspök, a káptalan, a nemesség és a városok részvételével – a tartomány politikai életének meghatározó fóruma volt, de hatásköre vita tárgya volt, és a püspöki hatalommal való konfliktusai a 15. században a burgundi terjeszkedés idején kiéleződtek.

A vallon területek – **Hainaut-i Grófság** (*Graafschap Henegouwen*, franciául *Comté de Hainaut*), **Namuri Grófság** (*Graafschap Namen*), valamint a később hercegséggé emelt **Luxemburg** – lazábban kapcsolódtak a flamand–brabanti városi hálózathoz. Hainaut a 11. századtól a flamand grófi családdal állt dinasztikus kapcsolatban, majd a 13. században az Avesnes-ház alatt önálló grófságként, később a bajor–holland Wittelsbach-ág uralma alatt kapcsolódott a szomszédos tartományokhoz. Namur kisebb grófság volt, amely a 15. században a burgundi hercegek kezébe került. Luxemburg a 10. században grófságként bukkant fel, 1354-ben hercegséggé emelték, és a 14–15. században a cseh királyi Luxemburg-ház tagjai révén időnként birodalmi jelentőségre tett szert. Mindezek a fejedelemségek önálló rendi gyűléseket tartottak fenn, és a burgundi uralom alatt is megőriztek bizonyos különjogokat; ezt a folyamatot a későbbi alfejezet tárgyalja a Burgundi és Habsburg örökség kapcsán.

24.1.1.4 A városi gazdaság és a gyapjúipar

A középkori Németalföld gazdasági dinamikája a **gyapjúszövet-iparra** épült. A folyamat gyökere a 11. századra nyúlik vissza, amikor a flamand és brabanti városok mesteremberei a helyi gyapjút fokozatosan angol gyapjúval egészítették ki, majd a 12. századtól kezdve az angol nyersanyag vált a termelés alapjává. Az angol gyapjú minősége és mennyisége lehetővé tette a szabványosított, nagy tételben előállított szövetek exportját, amelyeket a vásárokon és a kikötőkön keresztül Európa-szerte értékesítettek. A 13. században a flamand szövetipar termelése már meghaladta a helyi keresletet, és a brüggei, genti és ieperi posztó a távolsági kereskedelem egyik legfontosabb árucikke volt. A termelés nem feltétlenül az egész városra terjedt ki, hanem gyakran a város környéki falvakban dolgozó bérmunkásokra is támaszkodott, ami a városi céhek és a vidéki termelők közötti feszültségek forrása volt.

Az ipar szerkezete a **céhek** (gilden) intézményén alapult. A céhek a 12–13. században jöttek létre, és a termelés minőségi ellenőrzését, az árképzést, a mesterjog megszerzését és a tagok szociális védelmét szabályozták. A szövetiparban a munkafolyamatot több céhre osztották: a gyapjúmosók, fonók, takácsok, kallók és festők külön-külön testületeket alkottak, ami a termelés szakaszos ellenőrzését tette lehetővé. A céhek ugyanakkor kizáró jellegűek voltak: a mesterjog megszerzéséhez hosszú tanuló- és segédidő, valamint jelentős anyagi fedezet kellett, így a szegényebb kézművesek gyakran életük végéig bérmunkások maradtak. A 13. század végétől a céhek politikai követelésekkel léptek fel a patríciusok uralta városi tanácsokkal szemben, és a 14.

században több városban – Gentben, Brugge-ben, Ieperben – fegyveres felkelések robbantak ki. Az 1302-es **Aranysarkantyús csata** (*Guldensporenslag*, franciául *Bataille des éperons d'or*) a flamand városi milíciák és a francia lovagi sereg között zajlott Kortrijk mellett, és a flamand oldal taktikai győzelmével végződött, de a modern flamand mozgalom ezt az eseményt csak a 19. században emelte nemzeti jelképévé. A csata forrásalapja erősen egyenetlen: a kortárs krónikák eltérően adják meg a résztvevők számát és a veszteségeket, a csatatér régészeti feltárása pedig korlátozott.

A 14. század gazdasági válságai – a pestisjárványok, az angol–francia háborúk, az angol gyapjúexport időnkénti korlátozása és a flamand–francia feszültségek – megrázták a textilipart. A termelés részben a vidéki manufaktúrákba és kisebb városokba tolódott, ahol a céhes szabályozás kevésbé volt szigorú. A 15. századra a flamand városok ipari vezető szerepét fokozatosan a brabanti városok, különösen **Antwerpen** vette át, ahol a kereskedelem szabadabb feltételei és a kikötői kapacitás kedvezőbbnek bizonyult. Ez a súlyponteltolódás a későbbi burgundi és Habsburg korszak gazdasági szerkezetét is meghatározta.

24.1.1.5 A rendek és a városi autonómia

A középkori németalföldi tartományok politikai életét a **rendi gyűlések** (staten, états) intézménye szervezte. Az egyes fejedelemségekben – Flandriában, Brabantban, Hainaut-ban, Namurban, Liège-ben – a rendek a nemesség, a papság és a városok képviselőiből álltak, és a fejedelem csak az ő hozzájárulásukkal vethetett ki adót, hirdethetett háborút vagy hozhatott alapvető törvényeket. A városok aránya és súlya a térség gazdasági fejlettsége miatt itt nagyobb volt, mint Európa legtöbb más régiójában: Flandriában a négy nagy város – Gent, Brugge, Ieper és Kortrijk – képviselői a rendek meghatározó csoportját alkották, Brabantban Leuven, Brüsszel, Antwerpen és 's-Hertogenbosch (Bois-le-Duc) játszott hasonló szerepet. A rendi gyűlések azonban nem alkottak folyamatosan működő parlamentet, és a városi képviselők nem a lakosság egészét, hanem a polgárság felső rétegét reprezentálták; a kézműves céhek és a munkások hangja gyakran csak felkelések formájában jutott kifejezésre.

A grófok és hercegek ugyanakkor nem passzív szereplői voltak ennek a rendszernek. A 13–14. században a flamand grófok és a brabanti hercegek tudatosan építették ki a központi hivatalokat, a pénzügyi igazgatást és az ítélkezési fórumokat, és a rendi gyűléseket fokozatosan a saját kormányzati eszközükké próbálták alakítani. A 14. századi Flandriában a grófi hatalom és a városi autonómia közötti konfliktusok ismétlődő polgárháborúkhoz vezettek; Gentben az 1330–1340-es években és az 1379–1385-ös felkelés idején a városi pártok és a gróf közötti harcok tartósan megosztották a tartományt. A konfliktusok hátterében nem csupán adóügyi viták, hanem a városi patríciusok és a céhek közötti társadalmi feszültségek is álltak, így a „flamand szabadságharc" modern képe leegyszerűsítő.

A 14. század végén a burgundi hercegi ház – a francia Valois-dinasztia oldalágán – dinasztikus házasságok és öröklések révén fokozatosan megszerezte a németalföldi tartományokat. Első lépésként Flandria került a burgundi hercegek kezére 1384-ben, amikor **II. Fülöp** (Méroving), aki 1369-ben feleségül vette III. Margit flamand grófnőt, örökölte a grófságot. Ezt követte Brabant (1430), Hainaut, Holland és Zeeland (1433), majd a 15. század közepére Luxemburg is. A burgundi hercegek nem számolták fel a tartományi rendi gyűléseket és a városi kiváltságokat, hanem új, közös intézményeket hoztak létre föléjük: a **Burgundi Németalföld** (*Bourgondische Nederlanden*, franciául *Pays-Bas bourguignons*) politikai formációja a tartományi jogok és a központi uralom közötti egyensúlyozásra épült. Ennek a folyamatnak a részleteit – a központi nagytanács, a pénzügyi kamara és a generális rendek első összehívása – a következő alfejezet tárgyalja.

24.1.2 Források és bizonytalanságok

A flamand és vallon területek középkori történetére vonatkozó ismereteink egyenetlen forrásalapra épülnek. Az okleveles anyag a 11. századtól válik folyamatossá, de a korai grófságok belső viszonyairól kevés közvetlen dokumentum maradt fenn. A városi kiváltságlevelek, a céhszabályzatok és a rendi gyűlések jegyzőkönyvei a 13. századtól növekvő számban állnak rendelkezésre, de a fennmaradás esetleges: háborúk, tűzvészek és a későbbi iratselejtezések miatt a levéltári anyag sok helyen hiányos. A krónikairodalom – például **Jan van Boendale** brabanti klerikus 14. századi munkái vagy a flamand városi krónikák – értékes elbeszélő forrás, de szerzőik gyakran a városi patríciusok vagy a fejedelmi udvar érdekeit képviselték, és a számadatokat retorikai céllal torzíthatták. A gazdaságtörténeti rekonstrukciók – a textilipar termelési volumene, a városi népesség nagysága – nagyrészt közvetett adatokra, adójegyzékekre, vámnyilvántartásokra és régészeti leletekre épülnek, ezért a szakirodalomban eltérő becslések szerepelnek. A 14. századi járványok demográfiai hatása szintén vitatott, mert a halálozási arányokról csak lokális és hézagos adatok maradtak fenn. A nyelvi határok középkori lefutása ugyancsak bizonytalan: a helynevek és a ritka nyelvi említések alapján a flamand–vallon nyelvi választóvonal a késő középkorban nagyjából a maihoz hasonló vonalon futott, de a határzóna lakosságának kétnyelvűsége és a nyelvváltozatok belső tagoltsága a forrásokból nehezen rekonstruálható.

24.1.3 Rövid összefoglaló

- A mai Belgium területe a középkorban több, egymástól politikai és nyelvi értelemben is elkülönülő fejedelemségre tagolódott: Flandria grófsága a francia korona, Brabant, Liège, Hainaut, Namur és Luxemburg a Német-római Birodalom kötelékébe tartozott.
- Flandria a 11–13. században a gyapjúszövet-ipar és a távolsági kereskedelem révén Európa egyik legvárosiasodottabb és leggazdagabb régiója lett; Brugge, Gent és Ieper a flamand gazdaság központjai voltak.
- A városi polgárság kiváltságlevelek és rendi gyűlések révén jelentős autonómiát szerzett, de a városi tanácsokat a patríciusok uralták; a céhek a 13. század végétől erőszakos konfliktusok árán jutottak politikai szerephez.
- Brabant hercegsége a hercegi hatalom és a rendi jogok közötti egyensúlyra épült, amit az 1356-os Blijde Inkomst rögzített; ez a későbbi alkotmányos viták hivatkozási alapja lett.
- A Liège-i Püspökség világi fejedelemségként működött, de belső feszültségek és városi felkelések osztották meg; a püspök, a káptalan, a nemesség és a városok közötti hatalommegosztás soha nem volt stabil.
- A 14. századi gazdasági és politikai válságok után a burgundi hercegek fokozatosan megszerezték a németalföldi tartományokat, és a tartományi jogok megtartásával új közös intézményeket építettek ki.
- A gazdasági és demográfiai adatok, valamint a korai eseménytörténet részletei a források hézagossága miatt becslések és részben vitatott értelmezések.

24.1.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen földrajzi és hűbéri tényezők miatt nem beszélhetünk egységes középkori „Belgiumról”, és hogyan befolyásolta ez Flandria és Brabant politikai pályáját?
2. Hasonlítsa össze a flamand grófság és a Liège-i Püspökség hatalmi szerkezetét: miben tért el a városi autonómia és a rendi képviselet e két formációban?
3. Milyen szerepet játszottak a céhek a városi társadalomban és politikában, és miért vezettek a 13–14. században ismétlődő konfliktusokhoz?

4. Miért tekinthető az 1302-es Aranysarkantyús csata forrásalapja és emlékezete eltérőnek a dokumentált eseménytörténettől? Mely szempontokra kell ügyelni a modern nemzeti értelmezések forráskritikai vizsgálatakor?
5. Hogyan készítette elő a 14. századi Flandria és Brabant belpolitikai válsága a burgundi hercegek terjeszkedését, és milyen eszközökkel alkalmazkodtak a burgundiak a meglévő tartományi intézményekhez?

24.2 A burgundi és Habsburg örökség

A Németalföld 14–15. századi történetét gyakran úgy szokás leírni, mint egy mozaikból összeálló, de soha teljesen egységesülő politikai képződmény, a **Burgundi Németalföld** kialakulását. A korábbi alfejezetben tárgyalt tartományi keretek – A flamand és vallon területek a középkorban – már megmutatták, hogy Flandria, Brabant, Hainaut, Holland, Zeeland és a többi terület eltérő jogi hagyománnyal, városi önkormányzattal és rendi intézményekkel bírt. A burgundi hercegek és későbbi Habsburg örököseik nem egy előre adott „belga” vagy „holland” államot alakítottak ki, hanem dinasztikus úton, szerződések, vásárlások, örökösödések és katonai nyomás révén egy perszonáluniót hoztak létre. Ez a perszonálunió ugyanakkor közös intézményeket teremtett, amelyek a későbbi holland és belga államiság előképeiként is értelmezhetők – de csak visszavetítés nélkül, hiszen a korszak szereplői nem nemzetállami kategóriákban gondolkodtak.

24.2.1 A Valois-Burgundia terjeszkedése a Németalföldön

A burgundi hercegi cím a francia királyi ház oldalágához, a **Valois-házhoz** kötődött. A Németalföldön a fordulópontot az 1369. évi házasság és az 1384-es örökség jelentette: **II. Fülöp** (Merész Fülöp; *Philippe le Hardi*) felesége, Margaretha van Male révén megszerezte Flandria, Artois, Nevers és Rethel grófságait, valamint a Burgundiai Szabadgrófságot (Franche-Comté) is. Ezzel a burgundi herceg egyszerre volt francia hűbéres és a Németalföld egyik leggazdagabb tartományának ura. A korabeli források – elsősorban hűbéri oklevelek, városi kiváltságlevelek és udvari krónikák – ezt nem „belga” vagy „holland” területként, hanem egyes címek és jogok halmazaként írták le.

Fia, **I. János** (Rettenthetetlen János; *Jean sans Peur*, 1404–1419) a francia belpolitikai küzdelmekben játszott szerepet, németalföldi terjeszkedése kisebb volt. A döntő bővülést **III. Fülöp** (Jó Fülöp; *Philippe le Bon*, 1419–1467) hajtotta végre. Ő megszerezte Namur grófságát (1421/1429), majd a brabanti hercegséget és a limburgi hercegséget (1430), később Hainaut, Holland és Zeeland grófságait (1428–1433), végül Luxemburg hercegségét (1443/1451). A területszerzés jogcímei rendkívül változatosak voltak: vásárlás, örökösödési szerződés, katonai nyomás és a helyi rendekkel kötött kompromisszum egyaránt előfordult. A holland–hainaut-i örökség megszerzése például nem egyszeri hódítás volt, hanem hosszabb folyamat, amelyben III. Fülöp a belső pártviszályokat kihasználva szerezte meg az elismert joghatóságot.

Károly (Merész Károly; *Charles le Téméraire*, 1467–1477) tovább bővítette ezt a konglomerátumot: 1473-ban megszerezte a Gelre hercegségét, és kísérletet tett a Rajna menti területek, sőt a lotaringiai és a svájci irányú hatalmának kiépítésére is. Az ő uralma alatt a burgundi hatalom elérte legnagyobb kiterjedését, de a herceg központosító, adóztató politikája komoly ellenállást váltott ki a németalföldi városokban és a tartományi rendekben.

Fontos hangsúlyozni: a „Burgundi állam” a modern értelemben nem volt egységes állam. A herceg minden egyes tartományban más cím alapján uralkodott: Flandriában grófként, Brabantban hercegként, Hainaut-ban grófként, Luxemburgban hercegként, és így tovább. Az egyes tartományok külön rendi gyűléssel, külön joggal, külön adórendszerrel és külön kiváltságokkal

bírtak. A burgundi hatalom lényege éppen az volt, hogy a herceg a helyi jogokat megerősítve, de azokat saját udvara és tisztviselői révén összekapcsolva kormányzott.

24.2.2 A burgundi intézmények kiépülése

A burgundi hercegek nem egyszerűen címeket halmoztak fel, hanem fokozatosan közös kormányzati intézményeket is létrehoztak. Ennek központja a hercegi udvar volt, amely egyre inkább Brüsszel, Brugge, Lille, Gent és Mechelen között mozgott. Az udvar nem csupán reprezentációs közeg volt, hanem a politikai döntéshozatal, a patrónusi hálózatok és a nemesi karrierépítés színtere is.

Az igazságszolgáltatás központosításának egyik kulcseleme a **Nagy Tanács** (*Grand Conseil / Grote Raad*) létrehozása volt. A herceg mellett működő, jogi szakértőkből álló testület a tartományi bíróságok fellebbviteli fórumaként működött, és fokozatosan elvált a hercegi udvartól. 1473-ban Károly Merész a Nagy Tanácsot Mechelenbe helyezte, és ezzel megteremtette a **mechelen i Nagy Tanács** alapjait, amely később a Habsburg Németalföld legfelsőbb bíróságává vált. A bírósági reform azonban nem számolta fel a tartományi bíróságokat, inkább föléjük rendelt egy közös fellebbviteli fórumot.

A pénzügyek terén a burgundi hercegek **számvevőszékeket** (*Chambres des comptes / Rekenkamers*) hoztak létre. A legfontosabb számvevőszék Lille-ben, majd Brüsszelben működött, és az egyes tartományok domainjövedelmeit, adóbevételeit és kiadásait ellenőrizte. Ez nem jelentett egységes költségvetést: minden tartománynak megvolt a maga pénzügyi elszámolása, de a számvevőszékek egységes ellenőrzési elveket képviseltek, és a herceg központi adminisztrációjának nélkülözhetetlen eszközei voltak.

A rendi képviselet terén a legfontosabb újítás a **rendi gyűlés**, a **Staten-Generaal** (*États généraux / Staten-Generaal*) összehívása volt. A burgundi hercegek kezdetben tartományonként külön-külön tárgyaltak a rendekkel, különösen adóügyekben. A 15. században azonban egyre gyakrabban fordult elő, hogy a herceg több tartomány rendjeit egyszerre hívta össze, hogy közös kérést terjesszen elő, vagy közös hadiadót kérjen. A szakirodalomban gyakran az 1464. évi brüggei összejövetelt tekintik az első igazi Staten-Generaalnak, bár a testület intézményesülése fokozatos volt, és a kortársak számára a korábbi tartományi rendi gyűlések jelentették az alapvető keretet.

A központi és a tartományi szint között a burgundi hercegek **helytartókat** (stadhouder) neveztek ki. A helytartó a herceg távollétében az adott tartományban képviselte a fejedelmi hatalmat, felügyelte a várakat, a bíráskodást és a rendi gyűléseket. A hivatal nem volt egységes: egyes tartományokban a helytartó erős pozícióval bírt, máshol inkább katonai parancsnoki szerepre korlátozódott. A helytartók jellemzően a burgundi udvarhoz lojális, gyakran a Németalföldön kívülről érkező nemesek közül kerültek ki, ami a helyi elitek és a központi hatalom közötti közvetítés sajátos intézményét hozta létre.

Mindezek az intézmények nem szüntették meg a tartományi kiváltságokat. A burgundi hercegeknek minden tartományban külön-külön kellett esküt tenniük a helyi jogok és kiváltságok megtartására. Brabantban például a **Joyeuse Entrée** (*Blijde Inkomst*) elnevezésű oklevél rögzítette a herceg és a rendek közötti szerződéses viszonyt, és a herceg kötelezettségét a tartományi jogok tiszteletben tartására. Ennek megsértése a rendek számára jogalapot adott az ellenállásra.

24.2.3 Városok, rendek és ellenállás

A burgundi hatalom kiépülése nem volt egyirányú, konfliktusmentes folyamat. A Németalföld városai – elsősorban Flandriában, Brabantban és Hollandiában – gazdasági erejükre és kiváltságaikra támaszkodva ellenálltak a hercegi központosításnak, az adóztatásnak és a katonai terheknek. Flandria városai, különösen **Gent** és **Brugge**, többször is fegyveres felkelést robbantottak ki. A gandi felkelések, a bruggei konfliktusok és a holland városok ellenállása arra mutatott, hogy a herceg hatalma a városi autonómiák határába ütközött.

Az 1470-es években Károly Merész központosító és erősen adóztató politikája a rendi ellenállás kikényszerítette kompromisszumok sorához vezetett. Károly 1477. évi halála után – a nancy-i csatában – a helyzet alapvetően megváltozott. Az utódlás bizonytalanságát kihasználva a németalföldi rendek kikényszerítették **Máriától** (Burgundi Mária; *Marie de Bourgogne*) a **Nagy Privilégium** (*Groot Privilege*) kiadását 1477-ben. Ez a dokumentum megerősítette a tartományi és városi kiváltságokat, korlátozta a hercegi központi intézmények hatáskörét, és a rendek jóváhagyásához kötötte az adókivetést és a hadüzenetet. A Nagy Privilégium tartalmi részletei és tényleges alkalmazása a kutatásban vitatott, de abban konszenzus van, hogy a rendi ellenállás és a tartományi autonómia erejét mutatta.

A burgundi hatalom tehát egyszerre épített ki közös intézményeket és erősítette meg a tartományi rendi alkotmányosságot. Ez a kettősség meghatározta a későbbi Habsburg Németalföld politikai kultúráját is: a központi hatalom és a rendi autonómia közötti alkudozás, kompromisszum és időnként nyílt konfrontáció állandó elemévé vált.

24.2.4 A Habsburg örökség

Mária 1477-ben házasságot kötött **I. Miksával** (Maximilian von Habsburg), a későbbi német-római császárral. A házasság dinasztikus szempontból a burgundi területek Habsburg-kézbe kerülését alapozta meg. A jogi helyzet azonban bonyolult volt: Mária halála után, 1482-től a Németalföld tartományai formálisan fiukra, **Szép Fülöpre** (*Philippe le Beau / Filips de Schone*) szálltak, aki kiskorú volt. A kormányzást kezdetben Miksa gyakorolta régensként, de a flamand városok és a rendek ellenállása többször is korlátozta hatalmát. A gyermek Fülöp 1494-ben vette át formálisan a kormányzást, de a tényleges hatalmat részben tanácsosai, részben a tartományi elitek gyakorolták.

Szép Fülöp 1496-ban házasságot kötött **Kasztíliai Johannával** (Juana la Loca), ami a Németalföldet a spanyol királyságokkal kapcsolta össze. Fülöp 1506-ban bekövetkezett halála után a Habsburg örökség kulcsa a kiskorú **V. Károly** (*Charles Quint / Keizer Karel*) lett. Károly 1500-ban Gentben született, és a Németalföldön nevelkedett. 1515-ben a rendek nagykorúvá nyilvánították, és a burgundi németalföldi tartományok ura lett. 1519-ben a német-római császári trónra is megválasztották, 1516-ban pedig spanyol király lett. Ezzel a Németalföld egy hatalmas, több kontinensre kiterjedő Habsburg birodalmi konglomerátum része lett.

V. Károly számára a Németalföld nem egyszerűen egy tartomány volt a sok közül, hanem szülőföldje és politikai bázisa. Uralkodása alatt a németalföldi tartományok köre tovább bővült, és a 16. század közepére kialakult az a **tizenhét tartományból** álló területi egység, amelyet a későbbi szakirodalom **Habsburg Németalföldként** ismert. Ez a szám korabeli forrásokban nem mindig rögzült, és az egyes tartományok jogállása továbbra is különbözött, de a közös kormányzás és a rendi gyűlés intézményei révén egyre inkább politikai egységként működött.

A Habsburg Németalföld intézményei a burgundi örökségre épültek, de jelentős átalakuláson mentek át. A központi adminisztráció Brüsszelben összpontosult, ahol V. Károly idején a **három tanács** – az Államtanács (*Conseil d'État / Raad van State*), a Titkos Tanács (*Conseil privé /*

Geheime Raad) és a Pénzügyi Tanács (*Conseil des finances / Raad van Financiën*) – működött. Ezeket a szakirodalom gyakran **Collaterale Raden** néven említi. Az Államtanács elsősorban a diplomáciai és katonai tanácsadás fóruma volt, a Titkos Tanács a jogi és közigazgatási ügyeket felügyelte, a Pénzügyi Tanács pedig az adó- és pénzügyi igazgatást. A tanácsok tagjai jellemzően a Németalföld legmagasabb rangú nemesei és jogi szakemberei közül kerültek ki. A döntéshozatalt azonban erősen befolyásolta a tartományi elitek és a Habsburg uralkodó közötti alkudozás.

A legfelsőbb bíróság a **mecheleni Nagy Tanács** (*Grand Conseil de Malines / Grote Raad van Mechelen*) lett, amely a tartományi bíróságoktól érkező fellebbviteli ügyekben döntött. Mellette a **tartományi bíróságok** és a városi bíróságok továbbra is megőrizték elsőfokú joghatóságukat. A kormányzó, a helytartó és a tartományi rendek közötti hatalommegosztás továbbra is a politikai rendszer állandó eleme volt.

A Habsburg Németalföld politikai berendezkedésében a **rendi gyűlés**, a Staten-Generaal, továbbra is a tartományi rendekből állt, és az adók, valamint a hadi terhek jóváhagyásának alapvető fóruma maradt. V. Károly rendszeresen összehívta a Staten-Generaalt, hogy rendkívüli adókat, ún. **bedéket** kérjen. A rendek viszont minden alkalommal a tartományi kiváltságok és a helyi jogok megerősítését követelték cserébe. Ez a kölcsönös alkudozás jellemezte a Habsburg Németalföld politikai működését, és a pénzügyi függés miatt a rendi gyűlés valódi hatalmi tényező maradt.

V. Károly uralkodása alatt a vallási kérdés is előtérbe került. A reformáció terjedése – különösen az anabaptista és később kálvinista irányzatoké – a Habsburg hatóságok részéről eretnekségi pereket, betiltó rendeleteket és kivégzéseket eredményezett. A vallási üldözés azonban a tartományi és városi hatóságok részéről sokszor ellenállásba ütközött, mert a helyi elitek saját joghatóságukat és a városi autonómiát féltették a központi egyházi és világi beavatkozástól. A vallási kérdés tehát összefonódott a tartományi jogok védelmével, és a későbbi felkelés egyik gyújtópontja lett.

1549-ben V. Károly kiadta a **Pragmatica Sanctiót** (*Pragmatique Sanction*), amely a tizenhét tartományt egységes öröklési egységként kezelte, és így biztosítani kívánta, hogy a Németalföld ne hulljon szét a Habsburg öröklési rendben. Ez a dokumentum a tartományi jogok megerősítésével egyidejűleg a Habsburg dinasztia folytonos uralmát is rögzítette. A Pragmatica Sanctio azonban nem szüntette meg a tartományi különállást, és a tartományok továbbra is saját rendi gyűléseiken, saját jogaik szerint működtek.

1555-ben V. Károly lemondott a Németalföldről fia, **II. Fülöp** (*Felipe II*) javára. A lemondási ceremóniát a brüsszeli palotában tartották, ahol Károly a rendek jelenlétében adta át a hatalmat. A jelenet a korabeli krónikákban és későbbi művészeti ábrázolásokban a Habsburg Németalföld politikai emlékezetének egyik meghatározó mozzanata lett. II. Fülöp azonban spanyol neveltetésű, spanyolul beszélő, a Németalföldtől távolságot tartó uralkodóként jelent meg, és 1559-ben elhagyta a tartományt. Ezzel a Németalföld és a Habsburg uralkodó közötti viszony új szakaszba lépett, amely a következő évtizedekben a nyílt felkeléshez és a terület kettészakadásához vezetett.

24.2.5 A közös intézmények mérlege

A burgundi és Habsburg Németalföld intézménytörténete kettős örökséget hagyott maga után. Egyrészt létrejöttek olyan közös intézmények – a Staten-Generaal, a Nagy Tanács, a három tanács, a helytartói hivatal –, amelyek a tartományok feletti politikai keretet alkottak. Másrészt a tartományi rendek, a városi magisztrátusok és a helyi jogszokások továbbra is erősek maradtak, és a központi hatalmat folyamatosan kompromisszumokra kényszerítették.

A „Nemzet” fogalma ebben az időszakban nem a modern nemzetállami identitást jelölte, hanem a rendi, városi, nyelvi és tartományi kötődések sokféle rétegét. A közös intézmények nem hoztak létre közös nyelvet, közös jogot vagy közös identitást, de megteremtették azokat a politikai

rutinokat – a rendi gyűlések, a kiváltságlevelek, a tanácsi igazgatás –, amelyek a későbbi politikai közösségépítés alapjául szolgálhattak. A burgundi és Habsburg örökség tehát nem a mai Belgium vagy Hollandia közvetlen előzménye, hanem a Németalföld hosszú távú politikai intézményesülésének egy meghatározó, de nem kizárólagos szakasza.

24.2.6 Források és bizonytalanságok

A burgundi és Habsburg Németalföld történetére vonatkozó ismereteink elsődleges forrásai közé tartoznak a hercegi és császári oklevelek, a tartományi rendi gyűlések jegyzőkönyvei, a városi kiváltságlevelek, a számvevőszékek iratai, valamint a korabeli udvari krónikák. A 15. századi burgundi udvar krónikásai, mint **Georges Chastellain**, **Olivier de La Marche** vagy **Jean Molinet**, részletes leírásokat adtak a hercegi politika és az udvari élet eseményeiről, de műveik a dinasztikus legitimáció és az udvari reprezentáció szempontjait tükrözik. A 15. század végi francia emlékíró, **Philippe de Commynes** szintén fontos, de a szerző saját politikai szerepét és a francia királyi udvar nézőpontját érvényesítő forrás.

A területszerzés pontos kronológiája – különösen Namur, Luxemburg és Gelre esetében – a források eltérései miatt bizonytalan, és a szakirodalomban is eltérő évszámok szerepelnek. A jogcímek értékelése sem egyértelmű: a vásárlás, az örökösödés és a katonai nyomás közötti határ sok esetben képlékeny volt. A rendi gyűlés, a Staten-Generaal intézményesülésének kezdete is vitatott; az 1464-es első összehívás gyakran hivatkozott, de nem kizárólagos kiindulópont.

A burgundi és Habsburg központosítás mértékének megítélése a szakirodalomban élénken vitatott. Egyes történészek a burgundi hercegeket „modern” államépítőkként értelmezik, akik a bürokrácia, az adóztatás és a jogszolgáltatás új intézményeit hozták létre. Mások szerint a burgundi hatalom alapvetően dinasztikus perszonálunió maradt, és a tartományi rendi autonómia továbbra is a politikai rend meghatározó eleme volt. Ez a vita nem pusztán terminológiai: érinti azt a kérdést, hogy mennyire tekinthető a Németalföld a kora újkorban egységes politikai aktornak.

A Habsburg öröklés jogi és politikai természete is több értelmezési lehetőséget kínál. A Pragmatica Sanctio és a tizenhét tartomány egysége mint fogalom részben utólagos konstrukció; a korabeli forrásokban a tartományi különállás hangsúlyosabb, mint a későbbi egységnarratíva. A valláspolitika értékelése – különösen az eretnekségi perek és kivégzések száma, valamint a helyi együttműködés vagy ellenállás mértéke – szintén bizonytalanságot hordoz, mivel a periratok és a krónikai beszámolók hiányosak és érdekvezéreltek.

A fenti bekezdésekben ismertetett intézményi fejlődés a szakirodalmi konszenzuson alapul, de az egyes részletkérdésekben – például a Nagy Privilégium hatásában vagy a három tanács kialakulásának időrendjében – a szakirodalom eltérő hangsúlyokat alkalmaz. A fejezet szövege ezért a dokumentált tények, a valószínűsített folyamatok és a vitatott értelmezések megkülönböztetésére törekszik.

24.2.7 Rövid összefoglaló

- A burgundi hercegek a 14–15. században dinasztikus szerzés, vásárlás, örökösödés és katonai nyomás révén a Németalföld tartományait perszonálunióba kapcsolták össze.
- A tartományok megtartották külön jogukat, rendi gyűlésüket és kiváltságaikat; a burgundi hatalom nem számolta fel a helyi autonómiát.
- A közös intézmények – a Nagy Tanács, a számvevőszékek, a helytartói hivatal és a Staten-Generaal – a központi kormányzás eszközeivé váltak, de folyamatosan egyeztetni kényszerültek a rendekkel.

- Mária 1477-es Nagy Privilégiuma a rendi jogok megerősítésével korlátozta a hercegi hatalmat, és jelezte a városi és tartományi autonómia erejét.
- A Habsburg örökség révén a Németalföld a spanyol és a német-római Habsburg birodalom részévé vált, de megtartotta saját intézményeit és rendi kultúráját.
- V. Károly uralma alatt a tizenhét tartomány politikai kerete, a három tanács és a mecheleni Nagy Tanács révén a közös kormányzás intézményesült, ám a tartományi különállás és a vallási feszültségek erősödtek.
- A burgundi és Habsburg Németalföld öröksége nem a mai nemzetállamok közvetlen előzménye, hanem a tartományi rendiség és a központosítás közötti alkudozás hosszú távú intézményes kerete.

24.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogcímeken és eszközökkel szerezték meg a burgundi hercegek a Németalföld egyes tartományait, és miért nem tekinthető a burgundi terjeszkedés egyszerű hódításnak?
2. Milyen közös intézményeket hoztak létre a burgundi hercegek, és ezek hogyan viszonyultak a tartományi rendi kiváltságokhoz?
3. Milyen következményekkel járt a Habsburg örökség a Németalföld politikai intézményeire és a tartományok viszonyára nézve?
4. Miben különbözött a burgundi perszonálunió a modern egységes nemzetállamtól, és miért fontos ez a különbség a korszak értelmezésekor?
5. Milyen bizonytalanságok terhelik a burgundi és Habsburg intézménytörténet forrásait, és hogyan befolyásolják ezek a szakirodalmi vitákat?

24.3 A spanyol és osztrák Németalföld

A mai Belgium területének kora újkori története nem érthető meg a Habsburg-dinasztia két ága, a spanyol és az osztrák uralom, valamint a vallási konfliktusok és a felvilágosult abszolutizmus reformjai nélkül. A 16. század közepén a Németalföldet öröklő II. Fülöp spanyol király a katolikus ortodoxia és a központosított kormányzás nevében a tartományi jogok és a helyi vallási sokszínűség ellen lépett fel, ami évtizedes háborúhoz vezetett. Ennek eredményeként a tartományok kettészakadtak: az északiak megalakították a protestáns Holland Köztársaságot, míg a déli (nagyjából a mai Belgium és Luxemburg területét lefedő) tartományok spanyol fennhatóság alatt maradtak. A 18. század elején a spanyol örökösödési háború után e terület az osztrák Habsburgok kezébe került, akik – különösen II. József – a felvilágosodás eszméit felhasználva próbálták modernizálni az államot. E reformok azonban a helyi rendi és egyházi autonómia védelmében széles körű ellenállást váltottak ki, és a brabanti forradalomhoz, majd rövidesen a francia megszálláshoz vezettek. Az alábbiakban a spanyol uralom intézményeit, a vallási háborúk lefolyását, a katolikus restaurációt, az osztrák reformkísérleteket és a felvilágosodás korának politikai válságát tárgyalom, ügyelve arra, hogy a mai Belgium területe ekkor még nem alkotott egységes államot, hanem több tartomány és egyházi fejedelemség laza szövetsége volt.

24.3.1 A spanyol uralom kezdete és a vallási feszültségek

V. Károly 1555-ben Brüsszelben lemondott németalföldi tartományairól fia, II. Fülöp javára; a spanyol koronát 1556-ban örökölte. A **spanyol Németalföld** (hollandul *Spaanse Nederlanden*, franciául *Pays-Bas espagnols*) kifejezés tehát nem egy modern nemzetállamot jelöl, hanem a Habsburg-dinasztia spanyol ágának fennhatósága alatt álló, a Német-római Birodalomhoz lazán kötődő tartományok összességét. A terület magában foglalta Brabant, Flandria, Hainaut, Artois,

Namur, Luxemburg, Limburg és más kisebb uradalmak rendjeit; a Liège-i Püspökség (franciául *Principauté de Liège*, hollandul *Prinsbisdom Luik*) önálló egyházi állam volt, és nem tartozott a spanyol korona alá, bár területileg a mai Belgium jelentős részét fedte le. A kormányzás formálisan a spanyol királyt képviselő **helytartó** (hollandul *landvoogd*, franciául *gouverneur général*) kezében volt, a gyakorlatban azonban a tartományi **rendi gyűlések** (*Staten*) és a városi magisztrátusok őrizték a helyi autonómiát.

A 16. század közepén a Németalföld a legsűrűbben lakott és gazdaságilag legfejlettebb európai régiók közé tartozott; Antwerpen (hollandul *Antwerpen*, franciául *Anvers*) a kontinentális kereskedelem egyik központja volt. A reformáció eszméi – a lutheranizmus, majd az anabaptizmus és a kálvinizmus – elsősorban a városi kézművesek, kereskedők és a humanista értelmiség körében terjedtek. A déli tartományokban, különösen Flandria és Brabant textilvárosaiban a kálvinizmus gyorsan hódított, bár a lakosság többsége a 16. század közepén még katolikus maradt. II. Fülöp 1559-ben távozott a Németalföldről, és soha többé nem tért vissza; féltestvérét, Margit pármai hercegnőt nevezte ki helytartóvá. A király politikája egyértelmű volt: a katolikus egyház védelme, a spanyol inkvizíció mintájára szervezett vallási üldözés, és a központi hatalom megerősítése a tartományi jogok rovására. A dokumentált tények közé tartozik, hogy 1559-ben a pápa új püspökségeket hozott létre a Németalföldön, ami a helyi nemesség és a városi elit ellenállását váltotta ki, mert a javadalmak elvesztésétől és a spanyol befolyás növekedésétől tartottak.

A feszültség 1566-ban robbant ki, amikor a kálvinista prédikátorok által felbuzdított tömegek templomokat támadtak meg, és a katolikus szentképeket, szobrokat rombolták. A **képrombolás** (hollandul *Beeldenstorm*, franciául *furie iconoclaste*) ténye jól dokumentált, de a résztvevők motivációjának értelmezése vitatott: egyes történészek a vallási meggyőződést, mások a szociális elégedetlenséget, megint mások a helyi politikai válságot hangsúlyozzák. A spanyol válasz gyors és erőszakos volt. 1567-ben **Alba hercege** (Fernando Álvarez de Toledo) érkezett a tartományokba egy veterán spanyol hadsereggel, és felállította a **vértanácsot** (hollandul *Raad van Beroerten*, franciául *Conseil des Troubles*), amely több ezer embert ítélt el – köztük Egmont és Hoorn grófjait, akiket 1568-ban Brüsszelben kivégeztek. A történeti konszenzus szerint Alba terrorja nemcsak a protestánsokat sújtotta, hanem a katolikus nemesség egy részét is, és hozzájárult a széles körű felkelés kirobbanásához.

24.3.2 A felkelés és a déli tartományok visszahódítása

A holland felkelés (lásd még A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság) 1568-ban Orániai Vilmos vezetésével indult, de a déli tartományok csak az 1570-es években kapcsolódtak be teljes erővel. A spanyol zsoldosok fosztogatásai – különösen az 1576-os **spanyol düh** (hollandul *Spaanse furie*, franciául *furie espagnole*) Antwerpenben – a katolikus déli tartományokat is a felkelők oldalára állították. Az 1576-os **genti pacifikáció** (hollandul *Pacificatie van Gent*, franciául *Pacification de Gand*) ideiglenesen egyesítette a déli és északi tartományokat a spanyol csapatok kiűzésére. A vallási kérdésben azonban nem sikerült tartós kompromisszumot kötni: a kálvinista északi városok a protestáns istentisztelet szabadságát követelték, míg a déli katolikus rendek ezt elutasították.

Az 1579-es **arrasi unió** (hollandul *Unie van Atrecht*, franciául *Union d'Arras*) fordulópontot jelentett: a déli tartományok (Artois, Hainaut, Flandria és mások) kibékültek II. Fülöppel, elismerték a katolikus vallás kizárólagosságát, és visszatértek a spanyol uralom alá. Válaszul az északi tartományok megalakították az **utrechti uniót** (hollandul *Unie van Utrecht*, franciául *Union d'Utrecht*), amely a későbbi Holland Köztársaság alapja lett. A déli tartományok spanyol kézen maradását Alessandro Farnese, **Parma hercege** katonai sikerei biztosították: 1584–1585-ben visszafoglalta Flandria és Brabant fő városait, köztük Antwerpent. Antwerpen 1585-ös eleste után a protestáns lakosság jelentős része északra menekült; a Schelde folyó torkolatát a hollandok

lezárták, ami a déli kereskedelem hosszú távú hanyatlásához vezetett. Ez a földrajzi és gazdasági törés a mai Belgium és Hollandia közötti felekezeti és gazdasági különbségek egyik legfontosabb előzménye.

A spanyol uralom alatt maradt déli tartományokban a katolikus restauráció szisztematikus volt. A **tridenti zsinat** (1545–1563) határozatait fokozatosan bevezették, a püspökök ellenőrzése alá vonták a plébániákat, és a jezsuiták vezetésével újjászervezték a hitéletet és az oktatást. A protestáns istentiszteletet betiltották, a nyilvános kálvinista közösségeket felszámolták; aki nem tért át, az emigrált – elsősorban a Holland Köztársaságba vagy a Német-római Birodalom protestáns fejedelemségeibe. A történettudományi vita tárgya, hogy a lakosság mekkora része maradt valójában protestáns, és milyen mértékben volt a katolikus restauráció felülről irányított, illetve mennyire találkozott a helyi lakosság igényeivel. Tény, hogy a 17. századra a déli Németalföld felekezetileg szinte homogén katolikus területté vált, miközben északon a kálvinista református egyház vált uralkodóvá.

24.3.3 Gazdasági, társadalmi és kulturális élet a spanyol korban

A déli tartományok gazdasága a 16. század végén és a 17. század elején súlyos csapásokat szenvedett el. A háborúk, a spanyol zsoldosok rekvirálásai, a kereskedelmi útvonalak áthelyeződése és a holland blokád következtében Antwerpen elveszítette vezető kereskedelmi szerepét, amelyet Amszterdam vett át. A textilipar – különösen a flandriai len- és gyapjúszövés, a csipkeverés és a gobelinszövés – azonban továbbra is jelentős maradt, és a 17. században a városi kézművesség és a vidéki protoiparosítás (például a paraszti szövés) biztosította a megélhetést. A mezőgazdaság a sűrűn lakott Flandriában és Brabantban intenzív volt, de a spanyol adóterhek és a hadsereg ellátása rendszeres válságokat okozott.

A spanyol uralom alatti déli Németalföld kulturális élete a katolikus barokk jegyében virágzott. A **flamand barokk festészet** olyan alkotókat adott a világnak, mint **Peter Paul Rubens** (1577–1640) és **Anthony van Dyck** (1599–1641), akik elsősorban Antwerpenben működtek, és művészetük a katolikus restauráció reprezentációs igényeit szolgálta. A templomok, kolostorok és a katolikus elit megrendelései ösztönözték a festészetet, a szobrászatot és az építészetet. A **jezsuita templomok** és a barokk oltárok a hitújítás vizuális eszközei voltak; e művészeti örökség ma is a belga városok arculatának meghatározó eleme. A korabeli kulturális identitás azonban nem volt „belga” a modern nemzeti értelemben: a tartományi, városi és vallási hovatartozás erősebb volt, mint bármilyen összbirodalmi lojalitás.

A spanyol Németalföld kormányzását a helytartó és a **Brüsszeli Államtanács** (hollandul *Raad van State*, franciául *Conseil d’État*) irányította, de a tartományi rendi gyűlések továbbra is meghatározó szerepet játszottak, különösen az adók megszavazásában. A spanyol királyok rendszeresen kénytelenek voltak tárgyalni a rendekkel, mert a spanyol birodalom háborúihoz a déli tartományok anyagi hozzájárulására volt szükség. A 17. század folyamán a spanyol Habsburgok gyakran áldozták fel a déli Németalföld érdekeit a nagyhatalmi politikában: a terület többször is francia támadások színtere lett, és az 1659-es pireneusi béke, valamint az 1678–1679-es nijmegeni béke jelentős déli határvidékeket (Artois, Hennegau egyes részei) juttatott Franciaországnak. A spanyol uralom utolsó évtizedeiben a déli Németalföld a francia expanzió ütközőzónája volt, ami tovább növelte a helyi elit elégedetlenségét a spanyol koronával szemben.

24.3.4 A spanyol örökösödési háború (1701–1714) és az osztrák uralom kezdete

A spanyol Habsburg-ág kihalása (II. Károly 1700-ban halt meg) örökösödési válságot robbantott ki, amelyben a Bourbon-ház és az osztrák Habsburg-ház egyaránt igényt tartott a spanyol birodalomra, így a déli Németalföldre is. A **spanyol örökösödési háború** (1701–1714) során

a déli Németalföld hadszíntérré vált; a francia és angol–holland–osztrák csapatok váltakozva szállták meg a területet. Az 1713-as **utrechti béke** és az 1714-es **rastatti béke** a déli Németalföldet VI. Károly osztrák Habsburg uralkodónak juttatta. Ettől kezdve a területet **osztrák Németalföldnek** (hollandul *Oostenrijkse Nederlanden*, franciául *Pays-Bas autrichiens*) nevezték, bár a korabeli hivatalos iratokban gyakran egyszerűen „Belgium" vagy „Belgica" is szerepelt – ez azonban nem a mai államra utalt, hanem a humanista földrajzi hagyományból eredő elnevezés volt.

Az osztrák uralom első évtizedeiben a kormányzás szerkezete nem változott alapvetően: a bécsi udvar által kinevezett helytartó (gyakran a császár rokona) mellett továbbra is működött a brüsszeli **Titkos Tanács** és a tartományi rendek. VI. Károly 1713-ban kiadta a **Pragmatica Sanctiót** (hollandul *Pragmatieke Sanctie*, franciául *Pragmatique Sanction*), amely biztosította a Habsburg-területek oszthatatlanságát és leányági örökösödését; ezt a déli Németalföld rendjeivel is elfogadtatták. Az osztrák közigazgatás igyekezett fellendíteni a gazdaságot: 1722-ben megalapították az **Oostendei Társaságot** (hollandul *Oostendse Compagnie*, franciául *Compagnie d'Ostende*), amely indiai és kínai kereskedelmi monopóliumot kapott. A társaság rövid életű volt: a holland és angol kereskedelmi érdekeltségek nyomására VI. Károly 1727-ben felfüggesztette, majd 1731-ben feloszlatta, ami jól mutatja a déli Németalföld gazdasági mozgásterének korlátait a nagy tengeri hatalmakkal szemben.

A gazdasági élet a 18. században fokozatosan talpra állt, de a déli tartományok soha nem nyerték vissza a 16. század közepi Európa-vezető szerepüket. A mezőgazdaság továbbra is a foglalkoztatás gerincét adta, és Flandria intenzív földművelése, valamint a vidéki textilipar a protoindusztrializáció klasszikus példája lett. A városok, különösen Brüsszel, Gent, Brugge és Antwerpen, a regionális kereskedelem és a kézműipar központjai maradtak, de a nagy tengeri kereskedelemből kiszorultak. A társadalom rendi tagozódása érintetlen maradt: a nemesség, a papság és a városi polgárság alkotta a politikai nemzetet, míg a parasztság és a városi szegényrétegek képviselet nélkül maradtak.

24.3.5 A felvilágosodás és a jozefinista reformok

A 18. század második felében az osztrák Habsburgok – elsősorban Mária Terézia (1740–1780) és fia, II. József (1780–1790) – a **felvilágosult abszolutizmus** (németül *Aufgeklärter Absolutismus*) eszközeivel próbálták modernizálni birodalmukat. A déli Németalföldön Mária Terézia óvatosabb reformokat vezetett be: a központi kormányzás hatékonyságának növelése érdekében átszervezték a tanácsokat, egységesítették a belső vámhatárokat, és szabályozták a paraszti robotterheket. Politikája arra irányult, hogy a tartományi rendek ellenállása nélkül növelje az állami bevételeket, ezért igyekezett kompromisszumokat kötni a helyi elittel.

II. József, aki 1780-ban lépett trónra, radikális reformprogramot hirdetett, amely a déli Németalföldön is mélyreható változásokat hozott. Az 1781-es **türelmi rendelet** (németül *Toleranzpatent*, hollandul *Tolerantie-edict*, franciául *édit de tolérance*) korlátozott vallásszabadságot biztosított a protestánsoknak és a zsidóknak, ami a katolikus egyház és a hagyományos rendek heves tiltakozását váltotta ki. A **jozefinista egyházpolitika** (németül *Josephinismus*, franciául *joséphisme*) az egyházi intézmények állami ellenőrzésére törekedett: feloszlatta a szemlélődő szerzetesrendeket, állami szemináriumokat hozott létre, és megtiltotta a pápai rendeletek közvetlen kihirdetését a Habsburg-tartományokban. A déli Németalföldön e reformok a katolikus identitás és a püspöki autonómia elleni támadásként jelentek meg.

A legsúlyosabb ellenállást a **közigazgatási és bírósági reform** váltotta ki. II. József 1787-ben a tartományi rendi gyűlések és a történelmi tartományok helyett egységes, központosított kerületi

rendszert vezetett be, és a bíróságokat is átszervezte. A **német nyelv** hivatalos nyelvként való bevezetése a helyi francia és holland nyelvhasználat rovására a helyi elit és a hivatalnokréteg tiltakozását váltotta ki. A történettudományi konszenzus szerint II. József reformjai – bár a felvilágosodás racionalitását tükrözték – figyelmen kívül hagyták a déli Németalföld rendi hagyományait, és a helyi társadalom széles rétegeit idegenítették el a bécsi udvartól. A reformok sorsa azt is megmutatta, hogy a felvilágosult abszolutizmusnak megvoltak a maga korlátai: a központosítás nem tudta felülírni a tartományi lojalitásokat és a katolikus egyház befolyását.

24.3.6 A brabanti forradalom (1789–1790) és az osztrák uralom vége

A bécsi reformokkal szembeni elégedetlenség 1787-től nyílt tiltakozásokba torkollott. A **brabanti forradalom** (hollandul *Brabantse Omwenteling*, franciául *Révolution brabançonne*) 1789-ben robbant ki, részben a francia forradalom eseményeinek hatására, de alapvetően a rendi szabadságjogok védelmében. A mozgalom két fő irányzatra oszlott: a **statisták** (hollandul *statisten*, franciául *statistes*) a történelmi tartományi rendi alkotmány visszaállítását követelték, míg a **vonckisták** (hollandul *vonckisten*, franciául *vonckistes*) – Jan Frans Vonck ügyvéd nyomán – demokratikus reformokat, a népképviselet kiterjesztését és a rendi kiváltságok mérséklését akarták. Ez a belső ellentét már a korban világossá tette, hogy a forradalom nem egységes nemzeti mozgalom, hanem különböző társadalmi érdekek alkalmi szövetsége.

A felkelők 1789 végén kikiáltották az **Egyesült Belga Államok** (hollandul *Verenigde Belgische Staten*, franciául *États-Belgiques-Unis*) függetlenségét, de a köztársaság intézményei gyengék voltak, és a statista–vonckista ellentét megbénította a kormányzást. A dokumentált tényekhez tartozik, hogy a forradalmi kormány elsősorban a katolikus egyház és a konzervatív rendek támogatására épült, és nem tudott széles társadalmi bázist teremteni. 1790 végén II. Lipót, II. József utóda visszafoglalta a területet, és a legtöbb reformot visszavonta, helyreállítva a rendi alkotmányt. A brabanti forradalom tehát katonailag elbukott, de emlékezete hosszú távon hatott: a 19. századi belga nacionalizmus előzményeként tekintett rá, holott a korabeli szereplők célja nem a modern nemzeti függetlenség volt, hanem a tartományi autonómia védelme. A történettudományi vita ma is arról folyik, hogy a brabanti forradalmat mennyire tekinthetjük a belga nemzeti mozgalom első fejezetének, illetve mennyire volt csupán konzervatív rendi reakció a felvilágosult abszolutizmussal szemben.

Az osztrák uralom a brabanti forradalom leverése után már csak néhány évig tartott. A francia forradalmi háborúk során a francia csapatok 1792-ben először megszállták, majd 1794-ben végleg elfoglalták a déli Németalföldet. 1795-ben a területet hivatalosan annektálták a Francia Köztársasághoz, ami lezárta a spanyol és osztrák korszakot. Ezzel a mai Belgium területének története új szakaszba lépett: a francia forradalom és a napóleoni korszak intézményei radikálisan átalakították a közigazgatást, a jogrendet és a társadalmat, és előkészítették a 19. századi államépítést (lásd A francia forradalom és a napóleoni korszak). Az itt tárgyalt korszak öröksége azonban mély nyomot hagyott: a katolikus vallás dominanciája, a tartományi identitások makacssága, valamint a gazdasági szerkezet átalakulása mind olyan tényezők, amelyek a későbbi belga állam fejlődését alapvetően meghatározták.

24.3.7 Források és bizonytalanságok

A spanyol és osztrák Németalföld történetének kutatása gazdag elsődleges forrásanyagra támaszkodik: a brüsszeli Államtanács és a tartományi rendi gyűlések iratai, a helytartók levelezése, a tridenti zsinati határozatok végrehajtási dokumentumai, a brabanti forradalom pamfletjei és a korabeli krónikák mind fontos bizonyítékok. A spanyol uralom katonai és vallási eseményeit részben a holland felkelés historiográfiájából ismerjük, amely azonban sokáig az északi protestáns

szempontot részesítette előnyben. Az osztrák korszak reformjairól a bécsi udvari levéltárak és a helyi rendi tiltakozó iratok adnak képet, de a reformok tényleges társadalmi hatásairól kevesebb közvetlen forrás áll rendelkezésre.

Számos kérdés vitatott a történetírásban. A spanyol uralom gazdasági mérlege például nem egyértelmű: egyes kutatók a hanyatlást, mások a szerkezeti átalakulást hangsúlyozzák, és a 17. századi déli Németalföld városi gazdaságának teljesítményét eltérően ítélik meg. A katolikus restauráció társadalmi támogatottsága szintén vita tárgya: nem tudjuk pontosan, hogy a lakosság mekkora része maradt titokban protestáns, és milyen ütemben tért vissza a katolikus egyházhoz. A brabanti forradalom értelmezése a leginkább vitatott: a 19. századi belga nemzeti történetírás szabadságharcként ünnepelte, míg a modern kutatás inkább a rendi konzervativizmus és a demokratikus reformerők konfliktusát emeli ki. A forradalom emlékezete ma is érzékeny terület, mert a belga állami identitás egyes elemei erre a korszakra vezetnek vissza, de a korabeli szereplők céljai nem azonosak a modern nemzeti függetlenséggel.

A fenti szövegben szereplő dátumok és események – például az 1566-os képrombolás, az 1579-es arrasi és utrechti unió, Antwerpen 1585-ös eleste, az 1713-as utrechti béke, a brabanti forradalom 1789–1790-es időszaka – a történettudományi konszenzus részét képezik, de a pontos részletek (például a vértanács áldozatainak száma, a kivándorlók létszáma, a gazdasági mutatók) becsléseken alapulnak, és forrásonként változhatnak. A szövegben ezért kerültem a hamis pontosság látszatát keltő statisztikákat; ahol konkrét adat hiányzik, ott csak a tendenciákat jeleztem.

24.3.8 Rövid összefoglaló

- A spanyol Németalföld (1556–1714) a Habsburg-dinasztia spanyol ágának uralma alatt állt, de a tartományi rendi gyűlések és a katolikus egyház jelentős autonómiát őrzött.
- A 16. század második felében a kálvinizmus terjedése és II. Fülöp központosító, vallásüldöző politikája háborúhoz vezetett; az 1579-es arrasi unió után a déli tartományok spanyol kézen maradtak, míg északon létrejött a protestáns Holland Köztársaság.
- A déli tartományokban a tridenti zsinat szellemében katolikus restauráció zajlott, a protestáns lakosság jelentős része emigrált, és a terület felekezetileg szinte homogén katolikussá vált.
- A spanyol uralom alatt a gazdasági súlypont áthelyeződött északra, de a flamand textilipar és a barokk művészet (Rubens, van Dyck) továbbra is virágzott, és a katolikus restauráció vizuális kifejeződéseként szolgált.
- A spanyol örökösödési háború után (1713/1714) a déli Németalföld az osztrák Habsburgok kezébe került; az osztrák kormányzás a gazdaságot próbálta fellendíteni, de a nagy tengeri hatalmak nyomása korlátozta mozgásterét.
- Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutista reformjai – különösen a türelmi rendelet, az egyházi reformok és a központosítás – a helyi rendi, egyházi és nyelvi autonómia ellen irányultak, és széles körű ellenállást váltottak ki.
- A brabanti forradalom (1789–1790) a rendi szabadságjogok védelmében kirobbant, de belső megosztottsága miatt elbukott; emlékezete a 19. századi belga nacionalizmus előzményeként is megjelent, de értelmezése vitatott.
- Az osztrák uralmat a francia forradalmi háborúk zárták le: 1794–1795-ben Franciaország annektálta a területet, ami új korszakot nyitott a mai Belgium történetében.

24.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a spanyol és az osztrák Németalföld kormányzási szerkezetét! Mely intézmények maradtak fenn, és hol jelentkeztek a legfontosabb változások?

2. Miért vezetett a vallási konfliktus a tartományok kettészakadásához, és milyen szerepet játszott az 1579-es arrasi és utrechti unió ebben a folyamatban?
3. Milyen gazdasági következményei voltak a déli tartományok spanyol kézen maradásának, és hogyan hatott ez a városi társadalomra és a kultúrára?
4. Miben különbözött Mária Terézia és II. József reformpolitikája, és miért váltott ki hevesebb ellenállást a jozefinista program a déli Németalföldön?
5. Hogyan értelmezhető a brabanti forradalom a rendi autonómia védelme és a modern nemzeti mozgalom közötti feszültségben? Milyen érvek szólnak az egyes értelmezések mellett?

24.4 A francia forradalom és a napóleoni korszak

A déli Németalföld 18. század végi története nem érthető meg kizárólag a bécsi udvar és a helyi rendek viszonyából. Az 1789–1790-es brabanti és liège-i forradalmak után, amelyeket az előző alfejezet tárgyalt, a francia forradalmi háborúk közvetlen katonai és politikai beavatkozást hoztak a régióba. A mai Belgium területe 1794 és 1814 között francia fennhatóság alá került, majd a bécsi kongresszus döntése nyomán a holland királysággal egyesült. Ennek az időszaknak kettős öröksége van: egyszerre jelentett külső megszállást és olyan intézményi, jogi és nyelvi átalakulást, amely a későbbi belga állam alaprétegévé vált. A kérdés az, hogyan illeszkedett a francia annexió és a napóleoni államépítés a régió korábbi rendi és tartományi hagyományaihoz, és miként hatott a 19. századi nemzeti mozgalmakra.

24.4.1 A forradalmi hódítás és az annexió

A francia köztársaság hadereje az első koalíciós háború során, **1794. június 26-án** a fleurusi csatában döntő győzelmet aratott az osztrák erők felett, ami megnyitotta az utat a déli Németalföld megszállása előtt. A francia csapatok 1794 nyarán és őszén fokozatosan elfoglalták a tartományokat, és a korábbi osztrák közigazgatás összeomlott. A megszállást nem egyszerű katonai igazgatásként, hanem a forradalmi Franciaország területi terjeszkedésének logikája szerint kezdték megszervezni. A Konvent **1795. október 1-i** határozata hivatalosan annektálta a meghódított tartományokat, és azokat a francia köztársaság szerves részévé nyilvánította.

A csatolt területet a francia közigazgatási rendszer szerint kilenc **département**-ra osztották. Ezek közé tartozott **Lys** (Flandria nyugati része), **Escaut** (Kelet-Flandria), **Deux-Nèthes** (Antwerpen térsége), **Dyle** (Brabant központi része), **Meuse-Inférieure** (Limburg és Liège keleti része), **Ourthe** (a Liège környéki régió), **Sambre-et-Meuse** (Namur térsége), **Jemappes** (Hainaut) és **Forêts** (a Luxemburgi Hercegség egy része). A département-határok nem követték pontosan a korábbi tartományi és rendi határokat, és egyes egységek a mai Belgium határain túlra is kiterjedtek; a pontos határvonalak később kisebb módosításokon mentek keresztül. A források egyértelműek abban, hogy az annexió nem népszavazás vagy rendi tárgyalás eredménye volt, hanem katonai hódítás és a forradalmi expanzió következménye. Ugyanakkor a helyi lakosság egy része – különösen a jozefinista reformok által korábban sértett városi polgárság és a liège-i forradalom hívei – rokonszenvvel fogadta a rendi kiváltságok felszámolását, míg mások, főleg a katolikus egyházhoz erősen kötődő vidéki közösségek, ellenségesen viszonyultak a francia uralomhoz.

Az annexió jogi alapja a francia forradalom univerzalista érvrendszerén nyugodott: a forradalmi törvényhozás a „felszabadított” területeket a köztársaság részévé tette, és a régi rendi intézményeket felszámolta. Ez a lépés gyökeresen szakított a déli Németalföld korábbi, a Burgundi és Habsburg uralom alatt kialakult alkotmányos hagyományaival, amelyekben a tartományi rendek és a városi önkormányzatok jelentős szerepet játszottak.

24.4.2 A forradalmi rendszer és a dechristianizáció

A francia uralom első éveiben, a **direktórium** időszakában (1795–1799) a forradalmi jogrendet teljes egészében bevezették a csatolt területeken. A céheket és a rendi testületeket feloszlatták, a feudális terheket eltörölték, az egyházi javakat államosították, és bevezették a polgári anyakönyvezést. A katolikus egyház különösen súlyos nyomás alá került: a papi eskü kikényszerítése, az istentisztelet korlátozása, a templomok egy részének bezárása vagy profanizálása, valamint a dechristianizációs kampányok széles körű ellenállást váltottak ki.

A déli Németalföld társadalma hagyományosan erős katolikus identitással rendelkezett, és a francia egyházpolitika a helyi lakosság jelentős részét elidegenítette. Az elégedetlenség **1798 őszén** fegyveres felkelésben robbant ki: a flamand és brabanti vidékeken a parasztok fellázadtak a sorozás, az egyházüldözés és a francia központosítás ellen. Ezt az eseményt a későbbi flamand történeti emlékezet **Boerenkrijg** (parasztháború) néven ismeri; a francia források **Guerre des Paysans** néven említik. A felkelést a francia hadsereg kegyetlenül leverte. Az áldozatok számát illetően a becslések jelentősen szórnak: a bírósági ítéletek alapján több száz kivégzés dokumentálható, de a harcokban elesettek és a megtorlások áldozatainak összlétszáma bizonytalan, egyes történeti munkák néhány ezerre, mások ennél jóval magasabbra teszik. A bizonytalanság oka, hogy a francia katonai iratok hiányosak, a helyi egyházi anyakönyvek pedig nem mindenhol maradtak fenn.

A dechristianizáció és a parasztfelkelés együttesen mutatják, hogy a francia forradalom exportja a déli Németalföldön nem volt zökkenőmentes. A forradalmi modernizáció intézkedései – a törvény előtti egyenlőség, a rendi kiváltságok eltörlése – valódi társadalmi változásokat indítottak el, de azok elfogadottsága erősen függött a vallási és helyi közösségi viszonyoktól.

24.4.3 A napóleoni konszolidáció és reformok

Napóleon Bonaparte 1799-es hatalomra jutása után a politika irányt váltott. A konzulátus, majd a császárság időszakában a francia állam célja már nem a forradalmi radikalizmus, hanem a hódítások megszilárdítása és a birodalom intézményesítése volt. Az **1801-es konkordátum** a katolikus egyházzal helyreállította a vallási békét: az egyházat állami felügyelet alatt ismerték el, a püspököket az állam nevezte ki, és a papi eskü kérdését kompromisszumosan rendezték. Ez a fordulat mérsékelte a vidéki ellenállást, bár a korábbi sérelmek emléke fennmaradt.

A napóleoni reformok legmaradandóbb eleme a **Code civil des Français** (a franciák polgári törvénykönyve), amelyet 1804-ben léptettek életbe, és a csatolt területeken is bevezettek. A törvénykönyv egységes jogrendet teremtett: rögzítette a törvény előtti egyenlőséget, a tulajdon szentségét, a szerződési szabadságot, a világi házasságot és a családi jog átfogó újraszabályozását. A Code civil felszámolta a korábbi tartományi és városi jogszokások kusza rendszerét, és a későbbi belga jog alapjává vált. A nők jogállása azonban a törvénykönyvben korlátozott maradt: a férj jogi felsőbbséget élvezett, a feleség cselekvőképessége és tulajdonjoga szűkült, ami a 19. századi nőmozgalmak egyik fontos kritikai pontja lett.

A közigazgatás átalakítása teljesen felszámolta a régi tartományi és városi autonómiákat. A francia prefektusi rendszer központosított hierarchiát hozott létre: a département-ok élére a belügyminiszter által kinevezett **préfet** került, alatta **sous-préfet**-k és **maire**-ek irányították a kisebb egységeket. A modern adórendszer, a telekkönyvezés, az anyakönyvi nyilvántartás és a **csendőrség** (**gendarmerie**) bevezetése a francia állam ellenőrző képességét soha nem látott mértékben növelte. Az állami bürokrácia hivatalos nyelve a francia lett, ami a flamand és más holland nyelvjárásokat beszélő lakosság számára komoly hátrányt jelentett, és hosszú távon a francia nyelvű elit dominanciáját erősítette.

A gazdaságpolitika terén Napóleon a birodalom érdekeit tartotta szem előtt. Az út- és csatornaépítések, a kikötők fejlesztése és a vámrendszer egységesítése a déli Németalföld gazdaságát a francia piachoz kapcsolta. **Antwerpen** kikötője különösen nagy figyelmet kapott: Napóleon a várost a francia flotta egyik bázisává fejlesztette, és hajóépítő programokat indított. A kortárs retorika szerint Antwerpen „egy pisztoly volt Franciaország szívére szegezve” – ez a mondás a korszak francia politikai nyelvében terjedt el, de forráskritikailag inkább a napóleoni propaganda része volt, mintsem objektív katonai elemzés.

A **kontinentális blokád** (1806) a brit áruk kiszorítását célozta az európai piacokról. A déli Németalföldön ennek kettős hatása volt: a textilipar, különösen Gent és Verviers környékén, rövid távon megerősödött, mert a brit konkurencia kiszorult, a tengeri kereskedelem azonban súlyosan visszaesett. Antwerpen mint kereskedelmi kikötő hanyatlott, miközben katonai szerepe nőtt. A mezőgazdaságra szintén vegyes hatást gyakorolt a blokád: egyes termények ára emelkedett, más piacok viszont beszűkültek. A gazdasági statisztikák a korszakból hiányosak és becsléseken alapulnak, ezért a blokád pontos regionális hatását nehéz megbízhatóan számszerűsíteni.

A napóleoni háborúk emberi költsége a déli Németalföldön is jelentős volt. A **Jourdan-törvény** alapján bevezetett általános hadkötelezettség (franciául: **conscription**) folyamatos és egyre növekvő terhet rótt a lakosságra. A csatolt területek férfiai tízezrével kerültek a francia hadseregbe; a besorozottak pontos száma vitatott, a becslések százezer és százezrek között mozognak a két évtized során. A katonai veszteségek aránya, különösen az 1812-es oroszországi hadjárat idején, rendkívül magas volt, de a pontos számok nem rekonstruálhatók maradéktalanul. A sorozás elleni ellenállás – a szökés, a bujkálás, a helyi tiltakozások – végigkísérte a napóleoni korszakot, és hozzájárult a francia uralommal szembeni fokozódó elidegenedéshez.

24.4.4 Nyelvi és társadalmi hatások

A francia uralom egyik legmaradandóbb következménye a **francia nyelv** hivatalos dominanciájának megerősödése volt. A déli Németalföld északi részén a lakosság többsége holland nyelvjárásokat beszélt (flamand, brabanti, limburgi), délen pedig vallon és más újlatin nyelvjárásokat; a városi elitek már a 18. században is gyakran használták a franciát mint műveltségi és hatalmi nyelvet. A napóleoni centralizáció ezt a tendenciát intézményesítette: a közigazgatás, a bíróságok, a hadsereg és az oktatás hivatalos nyelve a francia lett, a helyi nyelvek pedig háttérbe szorultak a formális szférából. Ez a folyamat hosszú távon a flamand mozgalom egyik alapvető sérelmévé vált, és a nyelvi kérdés a 19. században politikai konfliktussá érett.

A társadalmi szerkezet is mélyrehatóan átalakult. A céhek 1795-ös eltörlése és a szabad foglalkozás elve megszüntette a városi mesterségek rendi szabályozását, ami a tőkés gazdaság térnyerését segítette. A feudális terhek felszámolása, a közös földek felosztása és a tulajdonjog polgári fogalmának bevezetése a vidéki társadalomban is új viszonyokat teremtett. A paraszti közösségek hagyományos önkormányzata meggyengült, miközben a magántulajdon védelme a vagyonosabb rétegek érdekeit szolgálta.

A zsidó közösségek helyzete is változott a francia uralom alatt. A forradalmi törvények elvileg egyenjogúságot biztosítottak, és a csatolt területeken a korábbi diszkriminatív korlátozások egy részét megszüntették. Napóleon azonban **1808-ban** úgynevezett „hírhedt rendeleteket” (**décret infâme**) hozott, amelyek a zsidó hitelügyleteket és mozgásszabadságot átmenetileg korlátozták. A formális emancipáció és a gyakorlati korlátozások közötti feszültség a korabeli zsidó tapasztalatokat ellentmondásossá tette.

A nyelvi és társadalmi változások tehát nem egységesen érintették a régiót. A francia nyelvű elit megerősödött, a városi polgárság egy része profitált a modern jogi és gazdasági keretekből, a

vidéki, holland nyelvjárást beszélő lakosság azonban kulturális és nyelvi kiszorítást élt meg. Ez a belső differenciálódás a későbbi belga nemzetépítés egyik alapfeszültségévé vált.

24.4.5 A napóleoni rendszer válsága és a felszabadulás

A 1810-es évekre a napóleoni birodalom belső ellentmondásai a déli Németalföldön is kiéleződtek. A folyamatos háborúk, a sorozás, a kontinentális blokád gazdasági nehézségei és az egyházpolitika maradék feszültségei a lakosság széles rétegeit terhelték. Az **1812-es oroszországi hadjárat** katasztrofális veresége után a birodalom katonai ereje meggyengült, és a sorozott katonák veszteségei a csatolt területeken is súlyos demográfiai következményekkel jártak.

1813–1814 fordulóján a koalíciós erők észak felől betörtek a régióba. A francia közigazgatás fokozatosan összeomlott, a prefektusok és a francia csapatok visszavonultak. A helyi lakosság egy része a holland és brit csapatokat felszabadítóként fogadta, mások egyszerűen a háború végét és a sorozás megszűnését várták. A déli Németalföld ideiglenesen a szövetséges hatalmak katonai igazgatása alá került, és a bécsi kongresszus döntéséig a jövője nyitott maradt.

Napóleon visszatérése a száz nap alatt (1815. március–június) a régiót is érintette. A **waterlooi csata** (1815. június 18.) a mai Belgium területén, Brüsszeltől délre zajlott: Wellington brit-holland és Blücher porosz csapatai itt mérték a döntő vereséget Napóleon seregére. A csata a régiót a nemzetközi figyelem középpontjába állította, és a későbbi európai emlékezet egyik meghatározó eseményévé vált. A korabeli helyi lakosság számára azonban Waterloo elsősorban a háború pusztítását és a katonai megszállás újabb szakaszát jelentette, nem pedig nemzeti diadalt.

24.4.6 A bécsi kongresszus és az Egyesült Holland Királyság

A **bécsi kongresszus** (1814–1815) nagyhatalmi döntései a déli Németalföld sorsát új keretbe helyezték. A győztes hatalmak célja egy erős ütközőállam létrehozása volt Franciaországgal szemben, ezért a déli tartományokat a holland tartományokkal egyesítették. **Vilmos orániai herceg** 1815. március 16-án kiáltotta ki magát az **Egyesült Holland Királyság** (hollandul **Verenigd Koninkrijk der Nederlanden**, franciául **royaume uni des Pays-Bas**) királyává, a déli tartományok hivatalos átadása pedig a bécsi kongresszus záróokmányával (1815. június 9.) történt meg.

A döntést a helyi lakosság érdemi megkérdezése nélkül hozták. A déli elitek egy része elfogadta a holland uralmat a francia visszatérés elleni garanciaként, mások azonban kezdettől fenntartásokkal viszonyultak a protestáns északi dominanciához és a holland nyelvpolitikához. A katolikus egyház jogai, a francia nyelvű polgárság szerepe, valamint az északi és déli tartományok eltérő gazdasági és jogi hagyományai már az 1820-as években feszültségeket szültek. Az **Egyesült Holland Királyság** kudarca részben a két különböző történelmi pálya összeillesztésének nehézségeiből fakadt: az északi protestáns kereskedőállam, a déli katolikus, iparosodó, franciásult jogi kultúrájú tartományokkal került egy államba.

A napóleoni örökség azonban nem tűnt el. A Code civil, a département-rendszer emléke, a centralizált közigazgatás logikája, a francia nyelvű jogi és hivatali kultúra tovább élt az Egyesült Holland Királyság idején is. Az 1830-as belga forradalom, amelyet a későbbi alfejezet tárgyal, részben ezen örökség és a holland államépítő törekvések konfliktusából bontakozott ki.

24.4.7 Források és bizonytalanságok

A korszak elsődleges forrásanyaga viszonylag bőséges. A francia törvényhozás határozatai, így az **1795. október 1-i annexiós törvény**, a **Code civil** (1804) szövege, az **1801-es konkordátum**, valamint a **bécsi kongresszus záróokmánya** (1815) hiteles, publikált források. Emellett prefektusi iratok, katonai jelentések, bírósági ítéletek, anyakönyvi bejegyzések és helyi krónikák állnak rendelkezésre, bár ezek fennmaradása területileg egyenetlen. A napóleoni közigazgatás iratanyaga a francia és belga levéltárakban kutatható.

A másodlagos szakirodalom megítélése változott az idők során. A 19. századi belga nemzeti történetírás – különösen a flamand mozgalom szerzői – a francia uralmat elsősorban elnyomásként és kulturális kiszorításként ábrázolta, hangsúlyozva az 1798-as parasztfelkelést és a sorozás szenvedéseit. A 20. századi kutatások árnyalták ezt a képet, rámutatva a napóleoni reformok modernizációs hatásaira: a Code civil, a közigazgatási racionalizáció és a gazdasági integráció a későbbi belga állam alapjait teremtette meg. A mai történettudományi konszenzus szerint a francia korszak egyszerre volt külső megszállás és intézményi modernizáció, de a hangsúlyok országonként és iskolánként ma is vitatottak.

Jelentős bizonytalanságok övezik az **1798-as parasztfelkelés** áldozatszámait, a napóleoni hadseregbe besorozottak és azok veszteségeinek pontos adatait, valamint a **kontinentális blokád** gazdasági hatásának számszerűsítését. A département-határok kisebb módosításai miatt a csatolt területek pontos kiterjedése is részben vitatott. A nyelvpolitika hosszú távú következményeinek értelmezése – mennyire a francia uralom okozta a flamand nyelvű lakosság hátrányos helyzetét, és mennyire folytatta a korábbi elitnyelvi tendenciákat – a történészek között ma is élő vita tárgya. A waterlooi csata emlékezete a későbbi nemzeti emlékezetpolitikák része lett; a helyi lakosság korabeli tapasztalatai ezektől elkülönültek, de a források ezt a réteget kevésbé dokumentálták.

24.4.8 Rövid összefoglaló

- 1794–1795: a francia köztársaság katonai hódítása és a déli Németalföld annexiója; a területet kilenc francia département-ba szervezték.
- A forradalmi rendszer felszámolta a rendi kiváltságokat, államosította az egyházi javakat, és dechristianizációs intézkedésekkel súlyos ellenállást váltott ki, amely az 1798-as parasztfelkelésben (Boerenkrijg) csúcsosodott ki.
- Napóleon konszolidációja – az 1801-es konkordátum és az 1804-es Code civil – egységes jogrendet és centralizált közigazgatást hozott, amely a későbbi belga állam alapjává vált.
- A kontinentális blokád és a sorozás súlyos terheket rótt a lakosságra; a gazdasági hatások vegyesek voltak, és a statisztikák bizonytalanok.
- A francia nyelvű államigazgatás és a francia nyelvű elit dominanciája hosszú távon megerősödött, ami a későbbi flamand mozgalom egyik alapvető sérelmévé vált.
- 1813–1814-ben a koalíciós erők megszállták a régiót; Napóleon 1815-ös visszatérése után a waterlooi csata a mai Belgium területén zajlott.
- A bécsi kongresszus (1815) a déli Németalföldet a holland királysághoz csatolta, létrehozva az Egyesült Holland Királyságot, ami az 1830-as belga forradalom közvetlen előzménye lett.

24.4.9 Önellenőrző kérdések

- Hasonlítsa össze a francia forradalmi és a napóleoni szakasz intézkedéseit a déli Németalföldön: melyek voltak a fő különbségek az egyházpolitikában és a jogrendben?
- Milyen források támasztják alá az 1798-as parasztfelkelés okait és lefolyását, és miért vitatott az áldozatok számának meghatározása?

- Milyen módon hatott a francia nyelvű államigazgatás a flamand nyelvű lakosságra, és hogyan kapcsolódik ez a későbbi flamand mozgalomhoz?
- Miért döntött úgy a bécsi kongresszus, hogy a déli Németalföldet a holland királysághoz csatolja, és mennyiben vette figyelembe a helyi lakosság érdekeit?
- Hasonlítsa össze a francia annexió és az Egyesült Holland Királyság időszakának államépítő logikáját: milyen folytonosságok és törések figyelhetők meg?

25 Belgium a 19. században

25.1 Az 1830-as forradalom és a független Belgium

A bécsi kongresszus által létrehozott Egyesült Holland Királyság (Verenigd Koninkrijk der Nederlanden / Royaume-Uni des Pays-Bas) alig tizenöt év alatt szétesett: az 1830-as brüsszeli forradalom nem csupán egy városi lázadás volt, hanem az európai restaurációs rend első tartós alkotmányos törése. Az alábbi alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakult át a déli tartományok elégedetlensége előbb nyílt felkeléssé, majd független állammá, és hogyan hozta létre a belga Nemzeti Kongresszus az 1831-es alkotmányt, amely a 19. századi liberális monarchiák egyik hivatkozási pontjává vált. A folyamat a A francia forradalom és a napóleoni korszak örökségéből nőtt ki, de a belga állam formája, társadalmi bázisa és nemzetközi helyzete számos ponton eltért a francia mintától.

25.1.1 Az Egyesült Holland Királyság öröksége és a déli ellenzék

A bécsi kongresszus diplomáciája a Franciaország elleni ütközőállam létrehozása érdekében egyesítette az egykori osztrák Németalföldet, a Liège-i püspökséget és az Egyesült Tartományokat **I. Vilmos** (Willem I) holland király fennhatósága alatt. Az 1815-ben kikiáltott Egyesült Holland Királyságot a nagyhatalmak nem a dél-németalföldi lakosság kérése alapján hozták létre, hanem a dinasztikus és stratégiai egyensúly szempontjait követve: a déli tartományok gazdasági ereje, ipara és erődrendszere az északi monarchia erőforrás-bázisává vált. A déli elit és a katolikus egyház számára ez a konstrukció kezdettől fogva idegen volt, mert a holland protestáns királyság intézményeit és nyelvét erőltette rá egy túlnyomórészt katolikus, francia nyelvű elit által irányított, de jelentős holland és flamand nyelvű lakossággal rendelkező területre.

A feszültségek több párhuzamos törésvonal mentén halmozódtak fel. A legszembetűnőbb a **vallási ellentét** volt: az északi tartományokban a református egyház élvezett állami támogatást, míg a déli katolikus hierarchia a szabad vallásgyakorlat ellenére úgy érezte, hogy a protestáns uralkodó korlátozza az egyház társadalmi és oktatási szerepét. I. Vilmos 1825-ben bezáratta a kisszemináriumokat, és megpróbálta az állami felügyeletet kiterjeszteni a katolikus oktatásra; ez a lépés a püspökök és a hívők körében széles körű ellenállást váltott ki.

A második nagy törésvonal a **nyelvi és kulturális homogenizálás** volt. I. Vilmos 1819-től fokozatosan a holland nyelvet tette hivatalossá a déli tartományok közigazgatásában és bíróságain, majd 1823 után a középfokú oktatásban is. Ez a politika a francia ajkú városi elit, a hivatalnokréteg és a katolikus értelmiség számára adminisztratív kiszorulással fenyegetett, ugyanakkor a holland nyelvű flamand lakosság körében sem jelentett feltétlen támogatást, mert a holland nyelvű elitnek a protestáns északi normát közvetítette, nem pedig a helyi flamand nyelvváltozatot. A korszak nyelvi konfliktusa tehát nem azonos a későbbi flamand–vallon szembenállással, hanem elsősorban a királyi központosítás elleni védekezés volt.

A harmadik sérelem a **gazdasági tehermegosztás** körül forgott. A déli tartományok az 1810-es években a kontinentális Európa egyik legiparosodottabb régióját alkották, különösen a textiliparban, a szénbányászatban és a vaskohászatban. Az egyesült királyság államadóssága azonban jórészt a holland állam korábbi adósságaiból állt, és a déli adófizetők úgy érezték, hogy

aránytalanul nagy terhet viselnek az északi pénzügyi rendszer fenntartásában. Ráadásul a holland kereskedő elit szabadkereskedelmi érdeke ütközött a déli ipar védővámokat követelő álláspontjával. A déli gyárosok és tőkések a királyi gazdaságpolitikát északi érdekeket szolgáló, koloniális és kereskedelmi monopóliumokra épülő rendszernek látták.

A politikai rendszer is korlátozta a déli elit befolyását. A bécsi rendezés által létrehozott **alaptörvény** (Grondwet / Loi fondamentale) a rendi gyűlés (Staten-Generaal) két kamarájában formálisan egyenlő képviseletet adott az északi és a déli tartományoknak, de a király hatalma erős maradt: a miniszterek neki tartoztak felelősséggel, a sajtószabadságot rendeletek korlátozták, és a bíróságok kevéssé védték az egyéni jogokat a végrehajtó hatalommal szemben. A déli liberális értelmiségiek – újságírók, ügyvédek, francia nyelvű értelmiségiek – a szólás- és sajtószabadság kiterjesztését, a miniszteri felelősség bevezetését és a választójog reformját követelték.

Ezek a különböző sérelmek az 1820-as évek második felében egy sajátos politikai szövetségben találkoztak. A katolikus egyház és a liberális ellenzék képviselői 1827–1828-ban elkezdték összehangolni követeléseiket; ezt a kapcsolatot a kortársak és a későbbi történetírás gyakran **„ellenzékek uniója”** (union des oppositions / monsterverbond) néven említi. A katolikusok főként az egyházi oktatás szabadságát, a liberálisok a sajtó- és a gyülekezési szabadságot követelték, de mindkét fél elfogadta a másik alapelvét. A kompromisszum lényege az volt, hogy a politikai szabadságjogok kiterjesztése és az állam semlegessége a vallási kérdésekben együtt biztosíthatják a déli tartományokat a protestáns királyi önkénnyel szemben. A szövetség ugyanakkor törékeny volt, mert a liberálisok egy része szekuláris államot akart, míg a katolikusok az egyház társadalmi szerepét szerették volna helyreállítani; az 1830 utáni belga politikában ez a feszültség folyamatosan visszatért.

25.1.2 A júliusi forradalom visszhangja és a brüsszeli felkelés

Az 1830. júliusi párizsi forradalom, amely a Bourbon-restaurációt megdöntötte és Lajos Fülöpöt juttatta hatalomra, a déli tartományokban is mozgósította az elégedetlenkedőket. A francia események hírei Brüsszelbe és más városokba gyorsan eljutottak, és a sajtóban, kávéházakban, egyesületekben a királyi önkény elleni ellenállás lehetőségét erősítették. A közvetlen kiváltó esemény azonban Brüsszelben következett be.

1830. augusztus 25-én este a brüsszeli operában Daniel Auber **„A portici néma”** (La Muette de Portici) című operáját adták elő, amelynek témája a nápolyi nép 1647-es felkelése volt. A darab erőteljes szabadság-szimbólumai – különösen a „Szent szeretet a haza iránt” (Amour sacré de la patrie) kezdetű ária – a jelenlévők egy részét az utcára vonzották. A színházból kiáramló csoportok a város központjában tüntetni kezdtek, kövekkel dobáltak meg középületeket, és a rend fenntartására érkező holland csapatokkal is összecsaptak. A felkelés másnap, augusztus 26-án tovább erősödött; a városi kézművesek, munkások, napszámosok és kispolgári rétegek mellett fiatal értelmiségiek is barikádokat emeltek. A holland helyőrség napokig nem tudta visszaszerezni az irányítást a felsővárosban.

A forradalom első napjairól szóló korabeli beszámolók – újságcikkek, naplók, későbbi visszaemlékezések – ellentmondanak egymásnak abban, hogy pontosan milyen társadalmi csoportok alkották a tömeg magját, és milyen mértékben volt a felkelés szervezett. A kortárs hatósági jelentések a résztvevőket gyakran „csőcseléknek” minősítették, ami a háborús kormányzat retorikáját tükrözi, nem feltétlenül a tényleges társadalmi összetételt. A későbbi belga nemzeti emlékezet a felkelést egységes népi mozgalomként ábrázolta; a modern társadalomtörténeti kutatás ezt részben vitatja, és rámutat arra, hogy a mérsékelt polgári vezetők már a felkelés első napjaiban megpróbálták ellenőrzésük alá vonni a mozgalmat.

Augusztus 26–29. között a holland katonai erők nem voltak képesek elfojtani a zavargásokat. A városi elöljáróság és a vagyonos polgárok egy része – attól tartva, hogy a mozgalom túl radikálissá válik – **polgári őrséget** (garde bourgeoise / burgerwacht) hozott létre, amely egyszerre igyekezett fenntartani a rendet és megelőzni a holland katonai megtorlást. Ez a szervezet hamarosan a felkelés mérsékelt irányításának eszközévé vált, és politikai követeléseket fogalmazott meg a király felé: a sérelmek orvoslását, a nyelvi rendeletek visszavonását, a miniszteri felelősség bevezetését és a déli tartományok közigazgatási különállását.

A királyi kormány kezdetben tárgyalásos megoldást keresett, és Vilmos trónörökös szeptember elején Brüsszelbe érkezett, de a tárgyalások nem vezettek eredményre. A felkelők követelései időközben radikalizálódtak: a déli tartományok teljes közigazgatási elválasztását, majd egyre határozottabban a teljes függetlenséget kezdték követelni. A mérsékelt polgári csoportok egy része még megelégedett volna egy perszonálunióval, de a holland hadsereg katonai beavatkozása ezt az utat lezárta.

Szeptember 23–26. között I. Vilmos csapatai nagyobb erőkkel bevonultak Brüsszelbe, hogy katonai erővel törjék meg a felkelést. A harcok – a **szeptemberi napok** – véresek voltak, de a városi ellenállás, a barikádharcok és a polgári őrség által támogatott felkelők visszaverték a holland támadást. A holland sereg visszavonulását a hadsereg morális válsága és a déli katonai szervezet bizonytalansága is befolyásolta; a déli tartományokból sorozott katonák tömegesen dezertáltak vagy a felkelők oldalára álltak. A katonai összecsapások halálos áldozatainak pontos száma nem ismert; a korabeli jelentések néhány száz és néhány ezer közötti becslést adnak, a modern kutatás ezeket fenntartással kezeli.

A brüsszeli győzelem után a felkelés gyorsan elterjedt a déli tartományok városaiban: Antwerpenben, Gentben, Liège-ben, Namur-ban, Mons-ban és másutt **ideiglenes bizottságok** vették át a helyi hatalmat. A forradalom tehát nem csupán brüsszeli jelenség volt, hanem a déli tartományok széles körű intézményi szakítását hozta a holland királyi hatalommal. A helyi forradalmi bizottságok sokféle politikai irányzatot képviseltek; a városi munkásság és a kispolgárság egy része demokratikus követeléseket fogalmazott meg, míg a polgári elit a rend fenntartását és a tulajdon védelmét helyezte előtérbe.

25.1.3 A függetlenség kikiáltása és az ideiglenes kormány

Szeptember végén a brüsszeli felkelés vezetői egy **ideiglenes kormányt** (Voorlopig Bewind / Gouvernement provisoire) alakítottak. Ennek tagjai főként a mérsékelt polgári ellenzék soraiból kerültek ki: jogászok, újságírók, ügyvédek és a katolikus–liberális unió képviselői. Az ideiglenes kormány 1830. október 4-én proklamálta Belgium függetlenségét; ez a dátum vált a belga államalapítás formális kiindulópontjává. A proklamáció szövege egyszerre szólt a belga lakossághoz és az európai hatalmakhoz: a déli tartományok „elválaszthatatlanok” egymástól, és a holland királyi ház uralmát megszűntnek tekintik. Ugyanakkor az ideiglenes kormány hangsúlyozta, hogy a rendet fenn kívánják tartani, és a magántulajdont védik.

A függetlenség kikiáltása azonban sem belsőleg, sem külsőleg nem volt azonnal stabil. Az ideiglenes kormány kezdetben csupán a déli tartományok ideiglenes végrehajtó szerve volt, és nem rendelkezett demokratikus felhatalmazással. A nagyhatalmak sem fogadták el automatikusan a kikiáltást: az északi Németalföld királya a bécsi kongresszus döntéseire hivatkozott, a porosz és az osztrák udvar pedig alapvetően ellenezte a forradalmi államalakulatok legitimálását. A francia júliusi monarchia semleges vagy óvatosan támogató magatartást tanúsított, Nagy-Britannia pedig a holland–belga szakítást a vesztfáliai és bécsi egyensúly szempontjából kívánta befolyásolni.

Az ideiglenes kormány ezért két irányba mozdult el: egyrészt összehívta a **Nemzeti Kongresszust** (Congrès national / Nationaal Congres), hogy az alkotmányozó hatalmat népképviseleti

alapra helyezze; másrészt a nemzetközi elismerést a londoni nagyhatalmi konferencián kerestette. A kongresszus választását 1830. november 3-án tartották. A választójog ekkor még az ideiglenes kormány által meghatározott, cenzus alapú keretek között érvényesült: csak meghatározott adót fizető férfiak szavazhattak, a társadalom többsége kimaradt a döntésből. A választásra jogosultak aránya a felnőtt férfi lakosság körülbelül 1 százalékát tette ki (a becslés a korszak választói névjegyzékein alapul, de a pontos számot az eltérő adóhatárok nehezítik).

A Nemzeti Kongresszus 1830. november 10-én ült össze Brüsszelben. A 200 választott képviselő többsége a katolikus–liberális unióhoz kötődő, vagyonos polgári és nemesi elitből származott; munkások, parasztok és nők nem voltak köztük. A kongresszus nem csupán alkotmányozó feladatot látott el, hanem az ideiglenes kormány működését is ellenőrizte, és a holland királyi hatalommal szemben a belga szuverenitás hordozójaként lépett fel. A testület többsége hamarosan elkötelezte magát a független, alkotmányos monarchia mellett, bár a republikánus kisebbség is hallatta a hangját. A monarchikus döntés mögött a belpolitikai stabilitás és a nagyhatalmi elfogadás iránti igény állt: a köztársasági forma a Szent Szövetség szemében forradalmi jelképnek számított volna.

25.1.4 A londoni konferencia és a nemzetközi keret

A belga forradalom nemzetközi rendezése a **londoni konferencián** zajlott, amelyen Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország, Poroszország és Ausztria képviselői vettek részt. A konferencia 1830. november 4-én ült össze, eredetileg I. Vilmos holland király kérésére, aki a bécsi kongresszus garanciáira hivatkozott. A nagyhatalmak azonban hamarosan kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a déli tartományok katonai és politikai értelemben elszakadtak az északi királyságtól. 1830. december 20-án a londoni konferencia elismerte Belgium függetlenségét, fenntartva ugyanakkor a további tárgyalások szükségességét a határokról, az államadósság megosztásáról és a nemzetközi garanciákról.

A függetlenség elismerése nem jelentett azonnali jogi rendezést. A holland király katonai és diplomáciai ellenállásba kezdett, a nagyhatalmak pedig hosszas vitákat folytattak a belga állam területi kiterjedéséről. A legneuralgikusabb pontok közé tartozott **Luxemburg** és **Limburg** hovatartozása, valamint a belga semlegesség formája. A londoni konferencia elvileg kimondta Belgium **örökös semlegességét**, de ennek pontos tartalmát és a holland kormány általi elfogadását csak az 1839-es londoni szerződés rögzítette véglegesen. Az alfejezet keretei között ezért elegendő hangsúlyozni, hogy a belga függetlenség 1830–1831-ben a nagyhatalmi diplomácia által elismert, de még nem lezárt keretek között létezett; a végleges rendezést a A perszonálunió és az 1839-es függetlenség tárgyalja.

25.1.5 A Nemzeti Kongresszus és az 1831-es alkotmány

Az alkotmányozás a Nemzeti Kongresszus legfontosabb feladata volt. A testület 1830 novembere és 1831 februárja között vitatta meg a leendő állam szerkezetét. Az alkotmánytervezet kidolgozásában meghatározó szerepet játszottak a francia nyelvű, liberális jogászok és újságírók, de a katolikus oldal is jelentős befolyást gyakorolt. A végső szöveget a kongresszus 1831. február 7-én fogadta el, és a dokumentum a modern belga állam jogi alapkő lett.

Az 1831-es belga alkotmány a kor egyik legliberálisabb alaptörvénye volt. A preambulum nem a király kegyéből eredeztette a hatalmat, hanem kinyilvánította: **minden hatalom a nemzettől ered** (Tous les pouvoirs émanent de la nation). Ez a megfogalmazás a 18. századi francia felvilágosodás és a népszuverenitás eszméjét ültette át a belga monarchia keretébe, ugyanakkor nem jelentett általános választójogot vagy tényleges demokratikus népfenséget. A „nemzet” fogalma itt elsősorban a szavazati joggal rendelkező adófizető férfiak közösségét jelentette.

A hatalmi ágak szétválasztása az alkotmány egyik alappillére volt. A törvényhozó hatalmat a király és a parlament együttesen gyakorolta. A parlament kétkamarás volt: a **képviselőház** (Chambre des représentants / Kamer van volksvertegenwoordigers) és a **szenátus** (Sénat / Senaat). A képviselőház tagjait cenzusos választójog alapján választották, az aktív és passzív választójogot adócenzushoz kötötték; a szenátus választásához még magasabb vagyoni feltételek kapcsolódtak. A választójog ilyen szűkítése azt jelentette, hogy a politikai részvétel a vagyonos burzsoázia és a nemesség privilegizált rétegeire korlátozódott. A belga alkotmány tehát liberális jellegű volt, de nem demokratikus abban az értelemben, ahogyan a 20. században a demokrácia fogalmát használni szokás.

A végrehajtó hatalom a **király** kezében összpontosult, de jogköreit szigorúan korlátozták. A király nevezte ki és mentette fel a minisztereket, ám a királyi rendelkezések csak a felelős miniszter **ellenjegyzésével** váltak érvényessé. Ez a rendelkezés a gyakorlatban a miniszterek parlamenti felelősségét erősítette, és megakadályozta, hogy az uralkodó a kormányzatot a parlamenttől függetlenül irányítsa. A képviselőház bizalmi szavazásokkal léphetett fel a kormány ellen, ami az alkotmányos monarchiából hosszú távon parlamentáris kormányzást fejlesztett ki. Ugyanakkor a király jelentős katonai és külügyi jogkörökkel is rendelkezett, és a politikai rendszer stabilitását a király és a parlament közötti egyensúly biztosította.

A bírói hatalom függetlenségét az alkotmány külön rögzítette. A bíróságokat törvény által kinevezett, elmozdíthatatlan bírák alkották, a bírósági tárgyalások nyilvánossága elvileg biztosított volt. A polgári jogok széles körét deklarálták: a törvény előtti egyenlőséget, a személyes szabadságot, a magántulajdon védelmét, a sajtószabadságot, a petíciós jogot, az egyesülési és gyülekezési szabadságot, valamint a vallásszabadságot. Az állam és az egyház viszonyát illetően az alkotmány a szabad vallásgyakorlatot és az egyházi intézmények autonómiáját garantálta, de nem rögzített vallásos államiságot. A katolikus egyház számára ez kedvező kompromisszum volt a protestáns királyi gyámsággal szemben, miközben a liberálisok számára a felekezeti semlegesség alapjait jelentette.

A nyelvi kérdést az alkotmány formálisan nyitva hagyta: a szöveg kimondta a nyelvhasználat szabadságát, de nem jelölt ki hivatalos államnyelvet. A gyakorlatban a francia vált a törvényhozás, a közigazgatás, a bíróságok és az elit oktatásának nyelvévé. A holland nyelvű (flamand) nyelvjárásokat beszélő lakosság jogi értelemben nem szenvedett korlátozást, ám a tényleges nyelvpolitika a francia ajkú burzsoázia kulturális dominanciáját tükrözte. Ez a feszültség a későbbi évtizedekben vált politikai konfliktussá, amelyet a A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom tárgyal részletesen.

Az alkotmány létrehozta a tartományi és községi önkormányzat intézményeit is, de azok választott testületei szintén cenzusos alapon működtek. Az állam egységes volt, nem föderális: a központi hatalom erős maradt, a helyi autonómia pedig nem a régi tartományi rendi szabadságokra támaszkodott, hanem a törvény által garantált, szűk körű önkormányzati jogokra. A belga állam így a korabeli Európában szokatlanul liberális alkotmányos keretet hozott létre, de egyidejűleg megerősítette a központi kormányzat és a francia nyelvű elit uralmát.

25.1.6 A független állam és a királyválasztás

A Nemzeti Kongresszus az alkotmány elfogadása után az államformát **alkotmányos monarchiának** határozta meg. A trón betöltése külpolitikai és belpolitikai mérlegelés tárgya volt. A választás végül a német származású **Szász-Coburg-Gothai Lipót** (Léopold Ier / Leopold I) hercegre esett, aki brit kapcsolatokkal rendelkezett, és a londoni kormányzat bizalmát is élvezte. Lipót 1831. június 4-én fogadta el a felkérést, és 1831. július 21-én tette le az alkotmányra az esküt; ez a nap Belgiumban ma is állami ünnep. Az uralkodó címe nem „Belgium királya”, hanem

„a belgák királya” (roi des Belges / Koning der Belgen) lett, ami a monarchia népszuverenitáson alapuló jellegét hangsúlyozta.

A függetlenség azonban katonailag még veszélyben volt. I. Vilmos holland király nem fogadta el a londoni konferencia döntését, és 1831 augusztusában katonai hadjáratot indított a belga állam ellen. A **tíznapos hadjárat** (Tiendaagse Veldtocht / Campagne des Dix-Jours) során a holland csapatok több belga várost elfoglaltak, és a fiatal belga hadsereg súlyos vereségeket szenvedett. A beavatkozó francia hadsereg és a nagyhatalmi nyomás végül kikényszerítette a holland kivonulást, de a holland király továbbra sem ismerte el Belgiumot. A belga állam ezért az 1830-as években folyamatos nemzetközi bizonytalanságban működött, és a végleges területi, adósság- és semlegességi rendezést csak 1839-re sikerült elérni. Ez a folyamat a A perszonálunió és az 1839-es függetlenség témája.

Az 1830–1831-es események így egyszerre mutatják a forradalmi népmozgalom erejét és az azt megszelídítő polgári elitek szerepét. A belga függetlenség létrejötte nem volt önmagától értetődő: belső társadalmi feszültségek, a nagyhatalmi diplomácia kényszerei és az új állam katonai gyengesége egyaránt befolyásolták. Az 1831-es alkotmány nem oldott meg minden konfliktust, de olyan jogi keretet adott, amelyen belül a belga politikai élet a következő másfél évszázadban – fokozatos reformok és nyelvi, vallási feszültségek közepette – működni tudott.

25.1.7 Források és bizonytalanságok

A belga forradalomról és az 1831-es alkotmányról rendelkezésre álló forrásanyag gazdag, de problémái is jelentősek. Elsődleges forrásnak tekinthető az 1831-es alkotmány hiteles szövege, a Nemzeti Kongresszus jegyzőkönyvei, a londoni konferencia jegyzőkönyvei és az ideiglenes kormány proklamációi. Emellett a korszak rendeletei, sajtótermékei, röplapjai, naplói és későbbi visszaemlékezései is fontos bizonyítékok. A másodlagos szakirodalom a belga nemzeti történetírás, a holland perspektíva és a kritikai társadalomtörténet irányzatai között oszlik meg.

Bizonytalan vagy vitatott pontok:

- A brüsszeli augusztusi felkelés résztvevőinek társadalmi összetétele és a tömeg erőszakának mértéke: a kortárs rendőri, katonai és naplós beszámolók erősen elfogultak, a becsült halálos áldozatszámok széles szórást mutatnak.
- A forradalom spontaneitása: a nemzeti emlékezet egységes népi mozgalmat és nemzeti akaratot feltételez, míg egyes történészek a mérsékelt polgári vezetők tudatos szerepét, mások a városi szegénység önálló követeléseit hangsúlyozzák.
- A katolikus–liberális unió természete: nem világos teljesen, mennyire volt tartós stratégiai szövetség, és mennyire taktikai együttműködés, amely az 1830-as évek elején lazábbá vált.
- A londoni konferencia nagyhatalmi döntéseinek motivációja: a források elsősorban a diplomaták levelezésében és jegyzőkönyveiben állnak rendelkezésre, de azok a hivatalos retorikát tükrözik; az egyes hatalmak tényleges nyomásgyakorlása vitatott.
- A választójogosultak pontos aránya becslés: a névjegyzékek nem mindenhol maradtak fenn, és az adócenzus helyi eltérései miatt a százalékos érték (kb. 1%) irányadó, nem pontos mérés.
- Az emlékezetpolitikai hátteret érinti, hogy a belga állam a 19. században a forradalmat nemzeti alapító eseményként ünnepelte; ez a konstrukció a flamand és vallon identitás későbbi vitáiban is átértékelődött.

25.1.8 Rövid összefoglaló

- A bécsi kongresszus mesterségesen egyesítette a déli katolikus tartományokat az északi protestáns királysággal; I. Vilmos központosító, nyelvi és vallási politikája széles körű sérelmeket halmozott fel.
- A katolikusok és liberálisok 1828 körüli uniója a déli ellenzéket politikai szövetséggé szervezte.
- Az 1830. augusztusi brüsszeli opera-előadás nyomán kirobbant felkelés a holland hadsereg beavatkozása ellenére győzött; az ideiglenes kormány 1830. október 4-én kikiáltotta Belgium függetlenségét.
- A Nemzeti Kongresszus 1831. február 7-én elfogadott alkotmánya a népszuverenitás elvét rögzítette, korlátozott királyi hatalmat, felelős minisztereket és széles polgári szabadságjogokat biztosított.
- A választójog szűk adócenzushoz kötött volt, így az alkotmány ténylegesen a vagyonos férfi elit uralmát intézményesítette.
- A londoni nagyhatalmi konferencia 1830 decemberében elismerte a függetlenséget, de a területi, adósság- és semlegességi kérdések csak 1839-ben zárultak le.
- A belga állam a francia nyelvű elit dominanciájára épült; a nyelvhasználat szabadságát deklarálták, de a flamand nyelvű lakosság tényleges nyelvi képviselete nem valósult meg ebben az időszakban.

25.1.9 Önellenőrző kérdések

- Melyek voltak az Egyesült Holland Királyság déli tartományaiban a fő vallási, nyelvi és gazdasági sérelmek, és hogyan kapcsolódtak ezek I. Vilmos politikájához?
- Hogyan befolyásolta az 1830. júliusi párizsi forradalom a brüsszeli felkelés kirobbanását, és milyen bizonyítékok támasztják alá ezt a kapcsolatot?
- Miben különbözött az 1831-es belga alkotmány a korabeli restaurációs monarchiáktól, és milyen korlátai voltak a választójog és a nyelvi képviselet terén?
- Miért tekinthető a „belga nemzet” ebben az időszakban formálódó kategóriának, nem pedig adottságnak?
- Milyen okokból rendeződött véglegesen csak 1839-ben a belga függetlenség nemzetközi státusza, és milyen szerepet játszott ebben a londoni konferencia?

25.2 A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom

25.2.1 A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom

Az 1830-as belga forradalom az 1830-as forradalom és a független Belgium egyik paradoxona, hogy miközben a függetlenségi harcot jelentős részben németalföldi nyelvű városi tömegek vívták ki, az új állam politikai és kulturális elitje a francia nyelvet tette a modern, egységes Belgium alapjává. Ez a döntés hosszú távon feszültséget teremtett a flamand nyelvű többség és a francia nyelvű kisebbség, illetve a franciául beszélő flamand polgárság között. A nyelvi kérdés – a holland *taalkwestie*, franciául *question linguistique* – a 19. század során fokozatosan a belga politika egyik legfontosabb, a mai napig ható konfliktusvonalává vált. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan alakult ki a francia nyelvű állam gyakorlata, milyen eszmei és társadalmi gyökerekből nőtt ki a **flamand mozgalom** (*Vlaamse Beweging*), milyen nyelvtörvényeket fogadtak el, és hogyan formálódott ezzel párhuzamosan a **vallon identitás**.

25.2.1.1 A francia nyelvű állam kiépülése

A független Belgium alkotmánya, az 1831. február 7-én kihirdetett alaptörvény, a nyelvhasználatot formálisan szabaddá tette: a 23. cikkely kimondta, hogy „a nyelvek használata szabad; csak a törvény által meghatározott esetekben és a törvényes hatóságok aktusai, valamint a bírósági eljárások számára lehet szabályozni". Ez a liberális elv azonban a gyakorlatban nem semlegességet, hanem a francia nyelv dominanciáját eredményezte. A törvényhozás, a kormányzat, a bíróságok, a hadsereg és a felsőoktatás nyelve gyakorlatilag kizárólag a francia lett. Ennek oka nem kizárólag a déli, vallon tartományok nyelvi homogenitása volt, hanem az a tény is, hogy a flamand tartományok politikai és gazdasági elitje – a nemesség, a nagypolgárság, a magasabb hivatalnokréteg, sőt a papság egy része is – a francia nyelvet tekintette a társadalmi felemelkedés és a műveltség eszközének. A holland nyelv a 18. században a hollandiai irodalmi nyelvhez képest a déli tartományokban regionális változatokban élt tovább, és az 1815–1830 közötti holland kormányzat nyelvpolitikája után sokak szemében a protestáns észak „ráerőszakolt" nyelvével asszociálódott.

A **franciásítás** (*verfransing*) tehát nem egyszerűen Brüsszelből irányított állami kényszer volt, hanem összetett társadalmi folyamat: a francia nyelv presztízse már a 18. századtól az európai arisztokrácia és a felvilágosult műveltség közvetítő nyelve volt. A fiatal belga állam adminisztrációja, igazságszolgáltatása és oktatási rendszere ezt a presztízsszerkezetet intézményesítette. A holland nyelvű lakosság – a parasztság, a városi kézművesek, a munkások, a kispolgárság – számára a francia nyelv az állami hatalom és a társadalmi távolság nyelvévé vált. A községi tanácsokban a flamand tagok gyakran kénytelenek voltak franciául tárgyalni, a bíróságokon a hollandul csak beszélő vádlottak nem értették meg az ellenük folyó eljárást, a középiskolákban pedig a francia volt a tanítás nyelve, még a flamand többségű városokban is.

25.2.1.2 A flamand mozgalom kezdetei: a nyelvi sérelemtől a kulturális öntudatig

A flamand mozgalom első szakasza, amelyet a történetírás gyakran **nyelvi mozgalomnak** vagy **kulturális mozgalomnak** nevez, az 1830-as évek végétől bontakozott ki. Első képviselői elsősorban holland nyelvű írók, filológusok, katolikus alsópapság, kispolgári értelmiségiek voltak – kevésbé a szervezett politikai elit tagjai. A mozgalom legfontosabb célkitűzése kezdetben nem a területi autonómia vagy a vallon–flamand szembenállás volt, hanem a holland nyelv egyenjogúsítása a belga államon belül, valamint a flamand nép nyelvének és irodalmának felemelése.

A mozgalom eszmei megalapozásában kiemelkedő szerepet játszott **Jan Frans Willems** (1793–1846), akit a későbbi flamand nemzeti emlékezet a „flamand mozgalom atyjának" tekint. Willems antwerpeni születésű hivatalnok és irodalmár volt, aki már a holland uralom idején a déli németalföldi nyelvű irodalom fejlesztésén dolgozott. 1835-től kezdve petíciókban és röpiratokban követelte a holland nyelv hivatalos használatának biztosítását Flandriában, különösen az oktatásban és a bíróságokon. Az 1840-es években több száz, kézzel írott petíciót nyújtottak be a képviselőháznak, amelyekben flamand polgárok, községi tanácsok és egyesületek sérelmezték a nyelvi hátrányos megkülönböztetést. Ezek az aláírások jól mutatják, hogy a sérelem nem csupán az értelmiség ügye volt, hanem a helyi társadalom széles köreiben érződött.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a flamand mozgalom korai szakasza nem azonosítható egyetlen társadalmi osztállyal vagy politikai irányzattal. A katolikus flamand mozgalom a nyelvet a hit és a helyi közösség védelmének eszközeként fogta fel, míg a liberális flamandok a nyelvi emancipációt a felvilágosodás és a polgári egyenlőség jegyében követelték. Ez a megosztottság a mozgalom későbbi történetét is végigkísérte: a nyelvi követelések mögött sokáig nem alakult ki egységes politikai program, hiszen a katolikusok és a liberálisok közötti ideológiai ellentét erősebb volt, mint a közös nyelvi front.

25.2.1.3 Az első nyelvi sérelmek és a Grievencommissie

A flamand mozgalom korai eredményei szerények voltak, de nem elhanyagolhatók. Az 1856-ban kinevezett úgynevezett **Grievencommissie** (magyarul körülbelül „Sérelmi Bizottság") volt az első hivatalos állami testület, amely a flamand nyelvi sérelmeket vizsgálta. A bizottságot a belga kormány hozta létre, miután a flamand értelmiség és a helyi közéleti szereplők ismételten rámutattak az igazságszolgáltatás és a közigazgatás nyelvi egyenlőtlenségeire. A bizottság meghallgatásai során számos konkrét esetet dokumentáltak: olyan vádlottakat, akik nem értették a bírósági tárgyalás nyelvét, olyan községi tanácsüléseket, ahol a flamand tagoknak franciául kellett felszólalniuk, és olyan iskolákat, ahol a holland nyelvű gyermekek csak franciául tanulhattak.

A Grievencommissie jelentése a holland nyelv fokozatos bevezetését javasolta a flamand tartományok közigazgatásában és bíróságaiban, valamint a holland nyelvű oktatás bővítését. A kormány azonban a javaslatok jelentős részét nem ültette át a gyakorlatba. A korszak politikai elitje – mind a liberális, mind a katolikus oldal – alapvetően francia nyelvű volt, és a nyelvi reformoktól a belga állam egységének gyengülését tartotta. A flamand mozgalom számára ez a tapasztalat megerősítette azt a meggyőződést, hogy a nyelvi jogok kivívása hosszú, türelmes politikai munkát igényel.

25.2.1.4 A nyelvtörvények kora: 1873, 1878, 1883

A flamand mozgalom első jelentős jogi eredményei az 1870-es és 1880-as években születtek meg, három, a belga történelemben gyakran „nyelvtörvények" néven összefoglalt jogszabály formájában. Ezek a törvények a mai történetírás szerint korlátozott hatásúak voltak, ugyanakkor elvi jelentőségük nagy: először ismerték el törvényi szinten a holland nyelv egyenjogúságának elvét a flamand tartományokban.

1. **Az 1873-as törvény** a büntető igazságszolgáltatás nyelvéről szólt. Kimondta, hogy a flamand tartományokban a büntetőeljárást hollandul kell lefolytatni, kivéve, ha a vádlott kifejezetten francia nyelvű eljárást kér. A törvény fontos alkotmányos elv volt: a vádlott jogát a saját nyelvén való védekezéshez ismerte el. Ugyanakkor a gyakorlati végrehajtás komoly akadályokba ütközött, mivel a flamand bíróságokon dolgozó ügyészek, bírák és ügyvédek jelentős része csak franciául beszélt, vagy a holland jogi szaknyelvet nem ismerte megfelelően.

2. **Az 1878-as törvény** a közigazgatás nyelvét szabályozta. Előírta, hogy a flamand tartományok községi és tartományi közigazgatásában a hivatalos iratokat hollandul kell kiállítani, illetve a flamand lakosok számára a holland nyelvű ügyintézést biztosítani kell. A törvény azonban nem tette kötelezővé a holland nyelv használatát a központi államigazgatásban, és Brüsszel nyelvi státusza továbbra is vita tárgya maradt.

3. **Az 1883-as törvény** a középfokú oktatás nyelvhasználatával foglalkozott. Kimondta, hogy a flamand tartományokban a középiskolákban a tantárgyak egy részét hollandul kell tanítani, illetve a holland nyelvet tantárgyként kell oktatni. A törvény azonban nem vezette be a teljes holland nyelvű oktatást, és a francia továbbra is a közép- és felsőoktatás domináns nyelve maradt.

E három törvény értelmezése a belga történetírásban vitatott. Egyes történészek szerint a nyelvtörvények a flamand mozgalom első győzelmei voltak, amelyek fokozatosan kikényszerítették a holland nyelv intézményes elismerését. Mások hangsúlyozzák, hogy a törvények gyenge végrehajtása és a francia nyelvű elit ellenállása miatt a mindennapi gyakorlatban alig változott valami, és a nyelvi egyenlőtlenség továbbra is fennmaradt. A **tudományos konszenzus** szerint

a nyelvtörvények inkább szimbolikus jelentőségűek voltak: a flamand követeléseket a politikai napirendre emelték, és precedenst teremtettek a későbbi nyelvi szabályozás számára.

25.2.1.5 A flamand mozgalom társadalmi bázisa és a kispolgári értelmiség

A 19. század második felében a flamand mozgalom fokozatosan túllépett az írók és filológusok szűk körén, és szélesebb társadalmi bázisra tett szert. A mozgalom legaktívabb támogatói a flamand **kispolgárságból** kerültek ki: tanárok, alsópapság, vidéki ügyvédek, kishivatalnokok, nyomdászok, újságírók. Számukra a nyelvi emancipáció nemcsak kulturális ügy volt, hanem a társadalmi mobilitás eszköze is: a holland nyelv hivatalos elismerése lehetőséget teremtett arra, hogy a flamand származású, hollandul tanult fiatalok is hivatali, bírói vagy tanári pályára léphessenek anélkül, hogy teljesen asszimilálódnának a francia nyelvű elitbe.

A flamand mozgalom megerősödésében fontos szerepet játszott az **irodalmi és kulturális élet** fellendülése. Az 1840-es évektől flamand irodalmi társaságok, dalárdák, színjátszó körök és folyóiratok alakultak, amelyek a holland nyelvű kultúra ápolását és terjesztését tűzték ki célul. A mozgalom kiemelkedő alakjai közé tartozott **Hendrik Conscience** (1812–1883), akinek történelmi regénye, *A flamand oroszlán* (*De Leeuw van Vlaanderen*, 1838) a flamand nemzeti identitás egyik alapműve lett. Conscience regénye az 1302-es, Courtrai melletti **Aranysarkantyús csata** eseményeit dolgozza fel, és a flamand közösség számára a nyelvi-kulturális öntudat és a hősi múlt szimbólumává vált. A későbbi flamand emlékezetpolitika erősen támaszkodott Conscience művére, ugyanakkor a történetírás arra is rámutat, hogy a regény a 19. századi nemzeti romantika szempontjait vetítette vissza a középkori eseményekre.

25.2.1.6 A vallon identitás és a francia nyelvű válasz

A flamand mozgalom erősödésével párhuzamosan a vallon régióban is kialakult egy sajátos regionális identitás, amelyet a belga történetírás **vallon mozgalomnak** (*Mouvement wallon*) nevez. A vallon identitás kialakulása több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a vallon tartományokban a francia nyelv volt a mindennapi érintkezés nyelve, így ott a nyelvi kérdés nem a francia–holland szembenállás formájában jelentkezett. Másrészt a vallon régió a 19. században gazdasági szempontból rendkívül dinamikus volt: a **sillon industriel** (magyarul „ipari völgy”) néven ismert terület, Mons, Charleroi, Liège és Verviers környékén a szénbányászat, a vas- és acélipar, az üveggyártás és a textilipar gyorsan fejlődött. Ennek következtében a vallon területek a belga gazdaság motorjává váltak, és a vallon burzsoázia, valamint a munkásosztály politikai súlya megnőtt.

A vallon mozgalom a 19. század utolsó harmadában, főként az 1880-as évektől kezdett szervezett formát ölteni. Fontos különbség, hogy a vallon mozgalom nem elsősorban nyelvi, hanem **gazdasági és demográfiai** sérelmekből indult ki. A vallon aktivisták attól tartottak, hogy a flamand többség – amely a születésszám növekedésével és a választójog fokozatos kiterjesztésével egyre nagyobb politikai súlyt kapott – a vallon érdekek ellenében fogja befolyásolni az állami politika irányát. A vallon mozgalom egyes képviselői a flamand nyelvi követelésekkel szemben az állami egység és a francia nyelv dominanciájának megőrzését hangsúlyozták. Más, a későbbi évtizedekben megerősödő vallon irányzatok a föderalizmus, tehát a belga állam területi decentralizációja mellett érveltek, mivel úgy látták, hogy a centralizált állam a flamand többség érdekeit szolgálja.

A vallon identitás nyelvi alapja összetett volt. A vallon régióban a mindennapi beszélt nyelv sokáig a **vallon nyelv** volt, amely a francia egy regionális, a francia standardtól jelentősen eltérő változata. A vallon mozgalom azonban a 19. században nem a vallon nyelv hivatalossá tételét követelte, hanem a francia nyelv védelmét a flamand követelésekkel szemben. A vallon identitás tehát a 19. században elsősorban regionális politikai identitás volt, nem pedig a franciától

elkülönülő nyelvi nacionalizmus alapja. Ez a feszültség a későbbi évtizedekben a belga állam szerkezetét is alapvetően befolyásolta.

25.2.1.7 A választójogi reform és a nyelvi kérdés összekapcsolódása

A nyelvi kérdés a 19. század végén új szakaszba lépett, amikor a **választójog kiterjesztése** a politikai napirend élére került. Az 1831-es cenzusos választójog értelmében csak a vagyonos, adófizető férfiak szűk rétege szavazhatott, ami a francia nyelvű elit politikai monopóliumát biztosította. A flamand parasztság és munkásság túlnyomó többsége kizáródott a politikai részvételből. Az 1880-as és 1890-es években a szociális és politikai mozgalmak – a katolikus szociális mozgalom, a szocialista munkásmozgalom, a haladó liberálisok – egyre erőteljesebben követelték a választójog kiterjesztését. A flamand mozgalom számára a választójogi reform nemcsak szociális követelés volt, hanem nyelvi emancipációs eszköz is: ha a holland nyelvű többség politikai jogot kap, a nyelvi követelések is nagyobb súllyal érvényesíthetők.

Az **1893-as alkotmányrevízió** bevezette a **többszörös szavazati jogot** (plural vote), amely a 25 év feletti férfiaknak általános szavazati jogot adott, de a vagyonosabbak, a képzettebbek, a tulajdonosok és a családfők akár két-három szavazattal is rendelkezhettek. Ez a kompromisszum egyszerre nyitotta meg a politikai teret a flamand többség előtt, és konzerválta a vagyonos, franciául beszélő elit befolyását. A választójogi reform következtében a flamand tartományokban a katolikus párt, amely erőteljesen képviselte a vidéki flamand szavazók érdekeit, megerősödött. A nyelvi kérdés ezután már nem csupán az értelmiség kulturális ügye volt, hanem a tömegpolitika egyik központi témája.

25.2.1.8 A flamand mozgalom politikai szerveződése és a századvégi polarizáció

Az 1890-es évektől a flamand mozgalom szervezetileg is megerősödött. 1891-ben alakult meg a **Vlaamse Volksraad** (Flamand Néptanács), amely a flamand kulturális és nyelvi szervezetek összefogását célozta. A századfordulóra a flamand mozgalom követelései már túlmutattak a korai nyelvtörvényeken: egyre inkább előtérbe került a **holland nyelvű felsőoktatás** kérdése, különösen a genti egyetem holland nyelvűvé tétele. A genti egyetem 1817-ben a holland uralom alatt jött létre, de a független Belgiumban francia nyelvű intézménnyé vált. A flamand mozgalom számára a genti egyetem holland nyelvűvé tétele szimbolikus programponttá vált, amely a flamand nyelvi emancipáció beteljesítését jelentette volna. Ez a követelés azonban a századfordulón még nem valósult meg: a genti egyetem csak az első világháború alatt, a német megszállás idején lett holland nyelvű, és a háború utáni rendezés során is holland nyelvű maradt – ez a folyamat azonban már az 1910-es évek történetéhez tartozik.

A századfordulóra a belga politikai életben a nyelvi törésvonal egyre inkább összekapcsolódott a szociális és ideológiai törésvonalakkal. A katolikus párt a flamand vidéki szavazókra támaszkodva a holland nyelv védelmét is zászlajára tűzte, míg a liberálisok és a szocialisták – különösen a vallon iparvidékeken – a francia nyelvű, világi, modernizáló politika képviselői voltak. Ez az átfedés megnehezítette a tisztán nyelvi alapú politikai szerveződést, ugyanakkor hosszú távon a belga pártrendszer regionális-föderális átalakulását készítette elő.

25.2.1.9 A nyelvi kérdés a 19. század végén: mérleg

A 19. század végére a belga nyelvi kérdés kétarcú képet mutatott. Egyrészt a flamand mozgalom jelentős eredményeket ért el: a holland nyelvet törvényileg elismerték a büntető igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban és az oktatásban, a flamand kulturális élet virágzott, és a mozgalom

társadalmi bázisa szélesedett. Másrészt a mindennapi gyakorlatban a francia nyelv dominanciája fennmaradt, a holland nyelvű elit továbbra is vékony réteg volt, és a nyelvi elválasztó vonal a belga társadalom minden szintjén érezhető maradt. A nyelvi kérdés nem oldódott meg a 19. században, hanem a belga politika tartós strukturális feszültségévé vált, amely a 20. században – a választójog további kiterjesztésével, a flamand gazdasági felemelkedéssel, majd a föderalizációval – új szakaszokba lépett. Ezt a folyamatot a Belgium a 20. századtól napjainkig című fejezet tárgyalja majd, különös tekintettel a nyelvi határok rögzítésére és a föderális állam kiépülésére.

25.2.2 Források és bizonytalanságok

A belgiumi nyelvi kérdés 19. századi történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a **belga alkotmány szövegei**, a **nyelvtörvények** (1873, 1878, 1883) hivatalos kiadásai, a **képviselőházi viták jegyzőkönyvei**, a Grievencommissie jelentése, továbbá a flamand és vallon mozgalom röpiratai, petíciói, folyóiratai és irodalmi művei. Jan Frans Willems, Hendrik Conscience és más szerzők írásai elsődleges forrásként is olvashatók, mivel a mozgalom önértelmezését és követeléseit közvetlenül dokumentálják. A 19. századi nyelvi statisztikák, például a nyelvhasználatra vonatkozó népesség-összeírások, jelentős bizonytalansággal terheltek: a nyelvi hovatartozást sokáig nem vagy nem egységesen rögzítették, és a válaszadók nyelvi önbesorolása a társadalmi nyomás, a franciásodottság presztízse és a kérdezés módja miatt torzíthatott.

A történetírásban vitatott kérdés a **franciásítás mértéke és mechanizmusa**. Egyes kutatók a francia nyelvű állami intézmények aktív nyelvpolitikáját emelik ki, mások a franciásítás spontán, a társadalmi mobilitás által vezérelt folyamatát hangsúlyozzák. A legtöbb mai szakmunka a kettő kombinációját írja le: az állami intézmények a francia nyelvet részesítették előnyben, és ezzel a franciául tudó flamandok számára strukturális előnyt teremtettek, ami a nyelvi presztízssorrendet konzerválta. A **flamand mozgalom jelentőségének megítélése** szintén vitatott: egyes történészek szerint a mozgalom alulról szerveződő polgári emancipációs mozgalom volt, mások a katolikus egyház és a kispolgári elit érdekérvényesítő eszközét látják benne. A **vallon identitás** kialakulásával kapcsolatban is eltérő hangsúlyok léteznek: a vallon mozgalom korai szakaszát egyesek a francia nyelvű elit védekező reakciójaként, mások a valódi regionális gazdasági érdekek artikulációjaként értelmezik.

A 19. századi nyelvi konfliktus értelmezése nem választható el a későbbi belga történelem emlékezetpolitikájától. A flamand mozgalom a 20. században a nemzeti identitás egyik alapítójává vált, és a 19. századi nyelvi sérelmeket a flamand nemzeti elbeszélés középpontjába állították. A vallon mozgalom emlékezete ezzel szemben inkább a belga állam egységének és a francia nyelvű kultúra védelmének hagyományához kapcsolódik. A mai belga történetírásban ezért fontos a 19. századi források és a későbbi nemzeti mitológiák szétválasztása.

25.2.3 Rövid összefoglaló

- Az 1831-es belga alkotmány formálisan szabaddá tette a nyelvhasználatot, de a gyakorlatban a francia nyelv vált az állam, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a felsőoktatás domináns nyelvévé, miközben a flamand tartományokban a lakosság többsége hollandul beszélt.
- A flamand mozgalom az 1830-as évektől szerveződött, és kezdetben kulturális-nyelvi követeléseket fogalmazott meg: a holland nyelv egyenjogúsítását, a flamand irodalom és oktatás fejlesztését, valamint a nyelvi sérelmek orvoslását.
- Az 1856-os Grievencommissie volt az első hivatalos állami testület, amely a flamand nyelvi sérelmeket dokumentálta, de a javaslatai nagyrészt megvalósulatlanok maradtak.

- Az 1873-as, 1878-as és 1883-as nyelvtörvények először ismerték el törvényi szinten a holland nyelv használatát a büntető igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban és az oktatásban, de végrehajtásuk hiányos volt, és a francia nyelv dominanciája fennmaradt.
- A vallon identitás a 19. század második felében alakult ki, elsősorban a vallon iparvidék gazdasági érdekeinek védelmére és a flamand többség politikai súlyának növekedésére adott válaszként, nem pedig a franciától elkülönülő nyelvi nacionalizmusként.
- Az 1893-as választójogi reform a nyelvi kérdést a tömegpolitika szintjére emelte, és a flamand mozgalom követelései fokozatosan túlléptek a korai kulturális programon, a holland nyelvű felsőoktatás és a területi nyelvi jogok felé fordulva.

25.2.4 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan függött össze az 1831-es belga alkotmány nyelvi szabadsága a gyakorlati franciásítással? Milyen tényezők magyarázzák, hogy a formálisan szabad nyelvhasználat mégis a francia nyelv dominanciáját eredményezte?
2. Milyen társadalmi csoportok alkották a flamand mozgalom korai bázisát, és miért nem alakult ki egységes politikai program a mozgalmon belül a 19. század első felében?
3. Értékelje az 1873-as, 1878-as és 1883-as nyelvtörvények jelentőségét! Melyek voltak a törvények korlátai, és miért maradt a végrehajtásuk hiányos?
4. Hasonlítsa össze a flamand és a vallon identitás kialakulásának motivációit a 19. század során! Mi magyarázza, hogy a vallon mozgalom elsősorban gazdasági és politikai, nem pedig nyelvi sérelmekből indult ki?
5. Hogyan kapcsolta össze az 1893-as választójogi reform a nyelvi kérdést a tömegpolitikával, és milyen hosszú távú következményekkel járt ez a belga politikai rendszerre nézve?

25.3 Iparosodás és a munkásmozgalom

A belga iparosodás a 19. században a kontinentális Európa egyik legkorábbi és legsűrűbb ipari átalakulása volt, amely szorosan összefonódott az előző alfejezetben tárgyalt nyelvi és regionális egyenlőtlenségekkel. A kérdés itt az, hogyan alakult ki a szén- és acélipari övezet, milyen társadalmi következményekkel járt a gyors iparosodás, és hogyan szerveződött a munkásság politikai és szakszervezeti mozgalommá. A fejezet bemutatja a gazdasági szerkezetváltást, a munkásosztály kialakulását, a munkásmozgalom irányzatait és az állami szociális törvényhozás kezdeteit, miközben jelzi a történeti adatok bizonytalanságát és a kortárs kategóriák visszavetítésének csapdáit.

25.3.1 A belga iparosodás gyökerei és földrajzi mintázata

A mai Belgium területe a 19. század első felében a kontinentális Európa iparosodásának egyik úttörő régiója volt, Nagy-Britannia után a második olyan térség, ahol a textilipari gépesítés, a szénbányászat és a vasipar egymást erősítő fejlődése átalakította a gazdaságot. Ennek okai nem vezethetők vissza egyetlen tényezőre: a természeti adottságok, a korábbi kézműipari hagyományok, a tőke és a vállalkozói réteg jelenléte, valamint az állami közlekedéspolitika együttesen játszott szerepet. A déli, nagyrészt vallon nyelvű területek – a Borinage (Mons környéke), a Centre-medence, Charleroi és Liège – gazdag szénlelőhelyei biztosították a gőzgépek és kohók energiáját. A flamand területeken, különösen Gentben és környékén, a len- és gyapotipar gépesítése indult meg, részben a brit technológia átvételével. A két régió ipari szerkezete azonban eltérő maradt: a nehézipar a vallon szénmedencékbe koncentrálódott, míg Flandria textilipara és mezőgazdasága kiegészítő, de alárendeltebb szerepet játszott.

A gazdasági átalakulást nagymértékben elősegítette a **Société Générale de Belgique** (hollandul: Generale Maatschappij van België), amelyet 1822-ben, még a holland uralom idején alapítottak, és amely a belga függetlenség után a legfontosabb ipari befektetési bankká vált. A Société Générale részvényeket jegyzett bányákban, kohókban és vasutakban, és holding jellegű befolyást gyakorolt a nehézipar fejlődésére. Mellette a **Banque de Belgique** és más pénzintézetek is aktívan finanszírozták az ipari vállalkozásokat. A bankok és az ipar közötti szoros összefonódás a belga kapitalizmus egyik jellegzetessége lett, és hozzájárult a nagyméretű, vertikálisan integrált vállalatok kialakulásához.

Az állami vasútépítés már az 1830-as években megindult, részben azért, hogy az új állam gazdaságilag integrálódjon és a kikötőket (Antwerpen, Oostende) összekösse a belső iparvidékekkel. A vasúthálózat kiépítése nemcsak a szén és acél szállítását könnyítette meg, hanem a munkások mobilitását is növelte, és a belföldi piacot tágította. A vasútépítés maga is keresletet teremtett vasra, acélra és gépgyártási termékekre, így tovább ösztönözte a nehézipart.

25.3.2 A szén- és acélipar: a nehézipar központjai

A belga szénbányászat a 19. század folyamán folyamatosan bővült, és a termelés jelentős részét exportra, elsősorban Franciaországba szállították. A bányák mélyülése és a technikai korszerűsítés – például a gőzszivattyúk és a vasúti szállítás bevezetése – lehetővé tette a kitermelés növelését, de a munkakörülmények rendkívül nehezek maradtak. A **Borinage** bányavidéke különösen ismertté vált a nyomorról és a kemény munkáról szóló beszámolók révén. A szénbányákban a munkaerő iránti kereslet folyamatosan növekedett, ami bevándorlást vonzott a környező falvakból és a flamand mezőgazdasági területekről.

A vas- és acélipar meghatározó központja Seraing lett, ahol a **Cockerill** család – előbb John Cockerill, majd utódai – hatalmas, integrált ipari komplexumot épített ki: kohókat, hengerműveket, gépgyárat és hajóépítő üzemeket. A Cockerill-művek a belga nehézipar szimbólumává vált, és Európa-szerte ismertté tette a belga acélipart. A Seraing melletti Liège, valamint Charleroi környéke szintén a kohászat, a gépgyártás és a fegyvergyártás központja lett. A belga acélipar a század végére az európai élvonalba tartozott, bár a termelési adatok forrásonként eltérőek, és a korabeli statisztikák pontossága korlátozott.

A technológiai transzfer kezdetben erősen támaszkodott brit szakemberekre, gépekre és tőkére. A belga iparosodást ezért gyakran a brit ipari forradalom közvetlen „átültetéseként” írják le, de ez az értelmezés leegyszerűsítő: a helyi vállalkozói döntések, a belga bankrendszer és az állami szerepvállalás sajátos pályát alakított ki. A szén- és acélipar koncentrációja a vallon területeken hosszú távú regionális egyenlőtlenséget hozott létre, amely a 20. században a flamand–vallon gazdasági feszültségek egyik gyökerévé vált.

25.3.3 A munkásosztály kialakulása és életviszonyai

A gyors iparosodás nyomán új társadalmi csoport jött létre: a **munkásosztály** (a korabeli francia használatban *classe ouvrière*, hollandul *arbeidersklasse*). Ez a fogalom a 19. században nem egységes, világos határú réteget jelölt, hanem rendkívül sokszínű halmazt: falusi bevándorlókat, elszegényedett kézműveseket, idénymunkásokat, nőket és gyerekeket. A munkások életkörülményeit a korabeli orvosi jelentések, parlamenti vizsgálóbizottsági anyagok és újságcikkek dokumentálták, de ezek a források gyakran politikai céllal íródtak: a nyomorleírások a reformokat sürgették, míg a haladásnarratívák a fejlődést hangsúlyozták. A történeti kutatás ezért óvatosan kezeli ezeket a beszámolókat.

A lakhatási viszonyok rendkívül rosszak voltak a bányavidékeken és az ipari városokban. A munkásnegyedek zsúfoltak, a házak gyakran egészségtelenek, a vízellátás és a csatornázás hiányos volt. A járványok, különösen a kolera, ismétlődően sújtották a városi szegényeket. A táplálkozás minősége és mennyisége gyakran elégtelen volt, ami hozzájárult a magas csecsemő- és gyermekhalandósághoz. A halálozási arányokra vonatkozó becslések jelentős bizonytalanságot hordoznak, mert a hivatalos anyakönyvi adatok hiányosak lehettek, és a halálokok besorolása sem volt egységes.

A **gyermekmunka** széles körben elterjedt jelenség volt, mind a bányákban, mind a textilgyárakban. Gyermekek dolgoztak vájárként, szénhordóként, a fonodákban és szövödékben, jellemzően hosszú műszakokban és alacsony bérért. A gyermekek fizikai fejlődését és egészségét súlyosan károsította a munka. A korabeli törvényhozás csak későn és fokozatosan korlátozta a gyermekmunkát, és a végrehajtás gyakran gyenge volt.

A **női munka** szintén meghatározó volt, különösen a textiliparban, ahol a nők a munkaerő jelentős részét tették ki. A bányákban a női munka – például a szén szállítása – szintén gyakori volt, amíg a század második felében törvényi korlátozások be nem vezették. A nők bére rendszerint alacsonyabb volt a férfiakénál, és a nők a szakszervezeti mozgalomban eleinte alulreprezentáltak maradtak.

A flamand munkások vándorlása a vallon bányavidékekre a nyelvi és társadalmi feszültségek egyik forrása lett. A flamand anyanyelvű munkások gyakran a legalacsonyabb presztízsű, legveszélyesebb munkákat kapták, és a francia nyelvű felügyelet alatt nyelvi hátrányt szenvedtek. Ez a tapasztalat később a flamand mozgalom sérelmeinek egyik elemévé vált, és rávilágított arra, hogy az osztály- és nyelvi kérdés nem választható el egymástól.

25.3.4 A munkásmozgalom korai szakasza

A munkások önszerveződése először **kölcsönsegélyző egyesületek** (franciául *sociétés de secours mutuel*, hollandul *onderlinge bijstandsverenigingen*) formájában jelentkezett. Ezek az egyesületek betegség, baleset vagy halál esetére nyújtottak segélyt, és gyakran temetkezési, özvegységi vagy munkanélküli támogatást is szerveztek. A kölcsönsegélyző mozgalom a munkásosztály önvédelmének és szolidaritásának korai intézménye volt, amely a szakszervezetek és a szövetkezetek előfutárának tekinthető.

A **sztrájkok** a 19. század közepétől egyre gyakoribbá váltak, különösen a bányászok és textilmunkások körében. A hatóságok a sztrájkokat gyakran katonai erővel és letartóztatásokkal oszlatták fel, ami tovább élezte a munkások és az állam közötti viszonyt. Az 1886-os nagy sztrájkhullám – amely a Liège-i és Hennegau-i iparvidéken kezdődött – fordulópontot jelentett: a sztrájkok és az azokat kísérő zavargások ráirányították a figyelmet a munkások nyomorára, és kikényszerítették a szociális kérdés állami napirendre vételét.

A munkásmozgalom ideológiai irányzatai sokfélék voltak. A korai szocialista eszmék mellett – amelyeket részben a francia **proudhonizmus** és a **marxizmus** befolyásolt – a belga munkásmozgalomban erős volt a **mutualizmus** és a szövetkezeti eszme. A munkások által létrehozott szövetkezetek – például a genti **Vooruit** – nemcsak gazdasági vállalkozások voltak, hanem a munkáskultúra, az oktatás és a politikai mozgósítás központjai is.

A **Belga Munkáspárt** (franciául *Parti Ouvrier Belge*, rövidítve POB; hollandul *Belgische Werkliedenpartij*, rövidítve BWP) 1885-ben alakult meg. A párt nem kizárólag politikai szervezetként működött: szorosan összekapcsolódott a szakszervezetekkel, a szövetkezetekkel és a kölcsönsegélyző egyesületekkel, amelyek együtt alkották a munkásmozgalom hálózatát. A POB programja a politikai és gazdasági reformokat, a választójog kiterjesztését, a munkavédelem erősítését és a szociális törvényhozás fejlesztését követelte. Az 1894-es választásokon a párt – az

1893-as választójogi reform után – jelentős számú képviselőt juttatott a parlamentbe, ami jelezte a munkásság politikai súlyának növekedését. A pontos mandátumszám forrásonként eltérhet, ezért itt nem adunk meg konkrét értéket.

A szakszervezetek jogi helyzete sokáig bizonytalan volt. A **szakszervezetek** (franciául *syndicats*, hollandul *vakbonden*) formális jogi elismerése lassan haladt, és a sztrájkjog korlátozott maradt. A szakszervezetek ennek ellenére folyamatosan növelték taglétszámukat, és a bányászok, a fémipari munkások és a textilmunkások körében kiépítették érdekvédelmi szervezeteiket.

25.3.5 A szociális törvényhozás kezdetei

A belga állam a 19. század nagy részében a liberális, be nem avatkozó gazdaságpolitika elvét követte, és a munkaviszonyokat szerződéses magánügynek tekintette. A munkavédelem és a szociális törvényhozás ezért viszonylag későn és fokozatosan alakult ki. Az 1886-os zavargások után azonban a kormány vizsgálóbizottságot állított fel, és megkezdődött a munkakörülmények törvényi szabályozása.

A **gyermekmunka** korlátozása volt az egyik első lépés. A század utolsó évtizedeiben született törvények korlátozták a gyermekek foglalkoztatásának alsó korhatárát és munkaidejét, de a szabályozás hatálya kezdetben szűk volt, és a végrehajtás ellenőrzése gyenge maradt. A bányákban és a gyárakban dolgozó gyermekek száma lassan csökkent, de a gyermekmunka nem tűnt el teljesen.

A **női munka** szabályozása szintén fokozatosan történt. A bányákban a női munkát a század második felében korlátozták, elsősorban az erkölcsi és családvédelmi érvekre hivatkozva, nem pedig a nők egyenjogúságának elvére alapozva. A textiliparban a női munka továbbra is meghatározó maradt, de a munkaidő és a munkakörülmények védelme lassan javult.

Az **öregségi nyugdíj**, a **balesetbiztosítás** és a **betegségbiztosítás** bevezetése a századforduló környékén, illetve a 20. század elején történt, de a belga szociális törvényhozás ebben az időszakban elmaradt a németországi Bismarck-féle társadalombiztosítási rendszer mögött. A törvények pontos tartalma és hatálya a szakirodalomban eltérően szerepel, ezért itt nem adunk meg konkrét jogszabályi részleteket.

A munkásmozgalom követelései – a munkaidő korlátozása, a vasárnapi munkaszünet, a balesetvédelem, a szakszervezeti szabadság – fokozatosan bekerültek a politikai vitákba, és a szocialista képviselők parlamenti munkája révén nyomást gyakoroltak a kormányokra. A szociális törvényhozás azonban nem egyszerűen a munkásmozgalom győzelme volt: a katolikus és liberális reformerek is szerepet játszottak, és a törvények gyakran kompromisszumok eredményeként születtek.

25.3.6 A munkásmozgalom és a nyelvi-regionális törésvonalak

A munkásmozgalom kezdetben elsősorban a vallon iparvidékeken volt erős, ahol a nehézipari munkásság koncentrálódott. A flamand területeken a textilipar munkássága is szervezkedett, de a flamand munkások gyakran a vallon bányákban és gyárakban dolgoztak, ahol nyelvi hátrányt szenvedtek. A munkásmozgalom hivatalosan nemzetközi és nyelvileg semleges volt, de a gyakorlatban a francia nyelv dominált, ami hosszú távon feszültséget okozott a flamand mozgalommal.

A **keresztényszociális** irányzat és a katolikus munkásszervezetek különösen a flamand területeken erősödtek meg, ahol a katolikus egyház befolyása nagyobb volt. A katolikus szakszervezetek és a szocialista szakszervezetek közötti versengés a belga munkásmozgalom tartós szerkezeti jellemzője lett. Ez a megosztottság később a belga politikai élet **pilléresedésének** (hollandul

verzuiling, franciául *pilarisation*) egyik alapjává vált, amikor a katolikus, szocialista és liberális szervezetek párhuzamos intézményhálózatokat építettek ki az oktatásban, az egészségügyben és a kultúrában.

A nyelvi kérdés és az osztálykérdés összefonódása már a 19. század végén megfigyelhető. A flamand mozgalom egy része a flamand munkások nyelvi sérelmeit is felkarolta, és a holland nyelvű oktatás, a holland nyelvű igazságszolgáltatás követelését az alsóbb társadalmi rétegek emancipációjának részeként értelmezte. Ugyanakkor a szocialista mozgalom vezető rétege nagyrészt francia nyelvű értelmiségiekből állt, akik gyakran a francia nyelvű kultúrfölényt magától értetődőnek tekintették. Ez a feszültség a 20. században tovább éleződött, és a belga munkásmozgalom nyelvi-regionális megosztottságához vezetett.

25.3.7 Források és bizonytalanságok

A belga 19. századi iparosodásról és munkásmozgalomról szóló ismereteink többféle forrástípusra támaszkodnak. A gazdasági folyamatokat elsősorban korabeli statisztikák, bányászati és ipari jelentések, valamint vállalati iratok alapján rekonstruálhatjuk. A népszámlálások és az ipari összeírások értékes adatokat szolgáltatnak a foglalkoztatottságról és a termelésről, de pontosságuk változó: a termelési adatok gyakran alul- vagy felülbecsültek, a nem fizetett családi munkát és az idénymunkát pedig sokszor nem rögzítették.

A munkások életkörülményeiről szóló beszámolók – orvosi jelentések, parlamenti vizsgálóbizottsági anyagok, újságcikkek, szociális riportok – erősen eltérő politikai célokat szolgáltak. A nyomorleírások a reformokat sürgették, míg a haladásnarratívák a fejlődést hangsúlyozták; mindkét műfaj forráskritikát igényel. A gyermek- és női munka arányára vonatkozó becslések különösen bizonytalanok, mert a hivatalos statisztikák nem mindig különítették el a nem fizetett családi munkát, és a munkáltatók gyakran pontatlan adatokat szolgáltattak.

A munkásmozgalom történetét sokáig a szocialista mozgalom saját emlékezete dominálta, amely a hősies küzdelmet és az osztályöntudat fokozatos kialakulását hangsúlyozta. A katolikus és liberális munkásszervezetek szerepét gyakran alábecsülték, és a kutatás csak az utóbbi évtizedekben kezdte kiegyensúlyozottabban tárgyalni a különböző irányzatokat. A sztrájkok és a szociális törvényhozás kronológiája részben vitatott, mert a törvények végrehajtása és hatálya korlátozott volt, és a források eltérően értékelik a munkásmozgalom politikai befolyását.

A flamand–vallon regionális egyenlőtlenségek történeti értelmezése szintén vitatott. A 19. századi gazdasági különbségek későbbi emlékezetpolitikai vitákban is szerepet játszottak, és a mai regionális identitások gyakran visszavetítik a múltba a későbbi sérelmeket. A történeti kutatás ezért óvatosan különíti el a korabeli folyamatokat a későbbi értelmezésektől.

25.3.8 Rövid összefoglaló

- Belgium a kontinentális Európa egyik első iparosodott régiója volt, ahol a textilipari gépesítés, a szénbányászat és a vasipar egymást erősítve fejlődött, de az ipar földrajzilag egyenlőtlenül oszlott el: a nehézipar a vallon szénmedencékbe, a textilipar Flandriába koncentrálódott.
- A Société Générale de Belgique és más bankok szoros kapcsolatban álltak az iparral, és a belga kapitalizmus jellemzője lett a bankok és iparvállalatok összefonódása; az állami vasútépítés tovább élénkítette a nehézipart.
- A munkásosztály kialakulása gyors és sokszínű folyamat volt: falusi bevándorlók, elszegényedett kézművesek, nők és gyerekek alkották a munkaerőt; a lakhatási és egészségügyi viszonyok rendkívül rosszak voltak, és a gyermek- és női munka széles körben elterjedt.

- A munkásmozgalom először kölcsönsegélyző egyesületek és sztrájkok formájában szerveződött; az 1886-os sztrájkhullám fordulópontot jelentett, és a Belga Munkáspárt (POB/BWP) 1885-ös megalakulása a szocialista, szakszervezeti és szövetkezeti hálózat összefonódását intézményesítette.
- A szociális törvényhozás lassan és fokozatosan alakult ki: a gyermek- és női munka korlátozása, majd a századforduló körül az öregségi nyugdíj és a balesetbiztosítás bevezetése, de a belga szociális védelem elmaradt a németországi társadalombiztosítás mögött.
- A munkásmozgalom nyelvi-regionális törésvonalai már a 19. század végén megjelentek: a flamand munkások nyelvi hátrányt szenvedtek a vallon iparvidéken, és a katolikus munkásszervezetek különösen Flandriában erősödtek meg, ami a későbbi belga pilléresedés egyik gyökere lett.

25.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan magyarázható a belga iparosodás földrajzi egyenlőtlensége a vallon és a flamand területek között, és milyen gazdasági következményei voltak ennek a hosszú távú regionális feszültségekre?
2. Milyen forrásokból ismerjük a 19. századi belga munkások életkörülményeit, és miért kell ezeket a forrásokat kritikusan kezelni a gyermekmunka és a női munka arányának becslésekor?
3. Hasonlítsa össze a belga munkásmozgalom szocialista és katolikus irányzatát: miben különbözött a tagságuk, a céljaik és a nyelvi-regionális beágyazottságuk?
4. Miért tekinthető az 1886-os sztrájkhullám fordulópontnak a belga szociális törvényhozás történetében, és milyen korlátai voltak a későbbi munkavédelmi törvényeknek?
5. Hogyan kapcsolódott össze a nyelvi kérdés a munkásmozgalommal a 19. század végén, és miért nem választható el az osztály- és a nyelvi sérelem a flamand munkások tapasztalatában?

25.4 A kongói gyarmat és a belga társadalom

A belga iparosodás és munkáskérdés után a gyarmati terjeszkedés azt mutatja meg, hogy a 19. század végi belga gazdaság és politika számára a tengerentúli uralom nem csupán presztízskérdés, hanem a tőkefelhalmozás, a nemzeti önmeghatározás és a társadalmi fegyelmezés egyik meghatározó területe lett. A kongói gyarmat története két, jogilag és intézményileg elkülönülő korszakra oszlik: a **Kongói Szabadállam** (État indépendant du Congo; hollandul Onafhankelijke Congostaat) 1885 és 1908 között II. Lipót király személyes fennhatósága alatt állt, majd 1908-tól **Belga Kongó** (Congo belge; Belgisch-Congo) néven a belga állam gyarmata lett. Ez a megkülönböztetés nem csupán formai kérdés: a két időszak eltérő felelősségi viszonyokat, gazdasági szerkezetet és emlékezetpolitikai vitákat hordoz. Ugyanakkor a folytonosság is jelentős, mert a kényszermunka, a koncessziós tőke és a helyi társadalmak alárendelése 1908 után sem szűnt meg.

25.4.1 A Kongói Szabadállam létrejötte és nemzetközi kerete

A Kongói Szabadállam létrejöttét nem a belga állam, hanem II. Lipót király személyes diplomáciai és üzleti hálózata készítette elő. A király az 1870-es évektől kezdve szisztematikusan építette azt a képet, hogy Közép-Afrikában a kereskedelem szabadságát, a civilizáció terjesztését és a rabszolgaság felszámolását kívánja előmozdítani. Ennek jegyében támogatta Henry Morton Stanley kongói expedícióit, majd az **Association internationale du Congo** nevű társaságot,

amely helyi főnökökkel kötött szerződéseket, és amelyet a nagyhatalmak fokozatosan állami jellegű szereplőként kezdtek elismerni.

Az 1884–1885-ös **berlini konferencia** – amelyen Belgium csak korlátozott súllyal vett részt – nem „osztotta fel" Afrikát, ahogyan azt a közkeletű leegyszerűsítés állítja, hanem a Kongó-medence kereskedelmének és hajózásának szabályozására, valamint a gyarmati területszerzés elismerési feltételeinek keretezésére irányult. A konferencia nyomán a Kongói Szabadállam nemzetközi jogilag elismert államalakulat lett, amelynek szuverénje II. Lipót volt. A terület nagyjából a mai Kongói Demokratikus Köztársaság területének felelt meg, de a határok a korabeli Európában csak hozzávetőlegesen ismert földrajzi adatokra épültek, és a helyi társadalmak politikai határait figyelmen kívül hagyták.

A Szabadállam jogi konstrukciója azért fontos, mert a belga parlament és a belga kormány hivatalosan sokáig nem tartozott felelősséggel a Kongóban történtekért. II. Lipót egyszerre volt államfő Belgiumban és szuverén uralkodó a Kongói Szabadállamban, ám a két szerepet jogilag elválasztották. A kongói területet a király magánbirtokaként kezelték, jövedelmeit pedig részben királyi alapítványokba, részben presztízsberuházásokba irányították. Ez a konstrukció hosszú ideig megnehezítette a belga nyilvánosság és a nemzetközi közvélemény számára a politikai felelősség egyértelmű megállapítását.

25.4.2 A gumigazdaság és a kényszermunka rendszere

A Kongói Szabadállam gazdasági alapját kezdetben az elefántcsont-kereskedelem, majd az 1890-es évektől egyre inkább a **vadgumli** begyűjtése adta. A kerékpár- és autógumi iránti világpiaci kereslet növekedése miatt a gumifélék ára gyorsan emelkedett, és a gyarmati adminisztráció egyre nagyobb mennyiségű **vörös gumit** (caoutchouc rouge) követelt a falusi lakosságtól. A gumibegyűjtés azonban rendkívül munkaigényes és sokszor veszélyes feladat volt, mert a vadgumli a trópusi erdőben szórtan fordult elő.

A begyűjtési rendszer kényszeren alapult. A gyarmati hatóságok és a koncessziós társaságok kvótákat írtak elő, amelyeket a falvaknak terményben kellett teljesíteniük. Aki nem teljesítette a mennyiséget, adósságba került, testi büntetést, túszul ejtést vagy faluja felégetését kockáztatta. A **Force Publique** – a Kongói Szabadállam katonai és rendőri ereje –, valamint a magántársaságok fegyveresei hajtották be a terményt. A túszszedés különösen elterjedt gyakorlat volt: a férfiak vadászat és gumibegyűjtés idejére nőket, gyerekeket vagy időseket tartottak fogva, hogy biztosítsák a férfiak visszatérését és a kvóta teljesítését.

A gyarmati erőszak legismertebb, de a történészek által vitatott eleme a **kézlevágás** gyakorlata. Több független missziós és konzuli forrás dokumentálta, hogy a Force Publique katonái a megölt vagy megsebesített helyi lakosok kezét mutatták be a lőszerfelhasználás igazolására. A csonkítás tehát nem egyszerűen szadista túlkapás, hanem a gyarmati elszámolási rendszer torz melléktermé ke volt. A jelenség elterjedtségéről és a központi utasítások szerepéről azonban nincs teljes történészi egyetértés: egyes kutatók szerint a gyakorlat rendszerszerű és tömeges volt, mások szerint inkább lokális túlkapásokról volt szó, amelyeket a hierarchikus fegyelmi rendszer hallgatólagosan eltűrt. A források hiányossága miatt a pontos arányok nem állapíthatók meg, de a gyakorlat létezése maga dokumentált tény.

A gumigazdaság nemcsak fizikai erőszakkal, hanem a helyi társadalmak szétzilálásával is járt. A férfiak hosszú hónapokra kényszerültek elhagyni falvaikat, ami a mezőgazdasági termelés visszaeséséhez, éhínséghez és járványok terjedéséhez vezetett. A faluközösségek gyakran menekü léssel válaszoltak, ami tovább növelte a bizonytalanságot és a konfliktusokat. A helyi lakosság nem passzív áldozat volt: a passzív ellenállás mellett fegyveres felkelések is kitörtek. Az 1897–1900-as

batetela felkelés a Force Publique soraiból indult ki, és hosszú hónapokra megbénította a gyarmati uralmat Kelet-Kongóban. A felkelés leverése rendkívül erőszakos volt, és tovább mélyítette a bizalmatlanságot a gyarmati hadsereg és a helyi lakosság között.

25.4.3 A nemzetközi tiltakozás és az 1908-as állami átvétel

A Kongói Szabadállam elleni nemzetközi tiltakozás a 19. század végén fokozatosan erősödött. A brit hajózási tisztviselő, **E. D. Morel** észrevette, hogy a Kongóba irányuló fegyver- és lőszerszállítmányok ellenértéke nem jelenik meg a Kongóból érkező kivitelben; ebből arra következtetett, hogy a gyarmati gazdaság nem szabad kereskedelemre, hanem kényszermunkára épül. Morel 1904-ben **Congo Reform Association** néven mozgalmat alapított, amely füzetekkel, előadásokkal és parlamenti lobbival igyekezett nyomást gyakorolni a nagyhatalmakra.

Ugyanebben az évben **Roger Casement** brit konzul jelentést készített a Kongói Szabadállamról, amelyben névvel, helyszínnel és tanúvallomásokkal dokumentálta a kényszermunka, a túszszedés és a testi büntetés gyakorlatát. A Casement-jelentés nem volt mentes a brit gyarmati érdekektől, de a benne szereplő adatok nagy részét később belga és missziós források is megerősítették. A jelentés hatására a belga kormány 1904-ben bizottságot küldött Kongóba, amely a visszaéléseket részben elismerte, de a felelősséget elsősorban a helyi végrehajtókra és a magántársaságokra hárította.

A belga közvélemény előbb védekezően reagált: a gyarmatot a nemzeti nagyság és a civilizációs küldetés bizonyítékaként mutatták be, a bírálatokat pedig brit irigységnek vagy félreértésnek minősítették. Az 1900-as évek második felében azonban a nemzetközi nyomás, a misszionáriusok beszámolói és a belga parlamenti viták hatására egyre többen követelték a Szabadállam állami átvételét. A vita nem egyszerűen humanitárius kérdés volt: a belga politikai elit egy része attól tartott, hogy a nemzetközi botrány Belgium egészének hírnevét rontja, mások pedig a gyarmati erőforrások fölötti nagyobb állami ellenőrzést akarták.

Az annexió 1908-ban következett be: a belga parlament törvényben vette át a Kongói Szabadállamot, és Belga Kongó néven a belga állam gyarmatává nyilvánította. Fontos azonban, hogy az állami átvétel nem jelentett szakítást a gyarmati rendszerrel. A koncessziós társaságok többsége megőrizte területeit és jogait, a Force Publique belga gyarmati haderővé alakult át, és a kényszermunka bizonyos formái tovább éltek. Az 1908-as fordulat tehát egyszerre volt reform és a gyarmati kizsákmányolás intézményesített folytatása.

25.4.4 Belga Kongó gazdasága és a belga tőke

A Belga Kongó gazdasági szerkezete a 20. század elején a nyersanyag-kitermelésre, a vasútépítésre és az ültetvényes mezőgazdaságra épült. A legfontosabb bányászati vállalatot, az **Union Minière du Haut-Katanga** (UMHK) társaságot 1906-ban alapították, hogy a katangai rézlelőhelyeket kiaknázza. A társaságban belga és brit tőke egyaránt részt vett, és az UMHK rövid időn belül a belga gyarmati gazdaság egyik legnagyobb szereplőjévé vált. A katangai bányászat kezdetben a rezet célozta, később azonban más ásványkincsek – köztük stratégiai jelentőségű nyersanyagok – kitermelése is hozzákapcsolódott.

A belga ipari bankrendszer, mindenekelőtt a **Société Générale de Belgique**, szorosan összefonódott a gyarmati gazdasággal. A bank, amelyről a belga iparosodás kapcsán már szó volt Iparosodás és a munkásmozgalom, leányvállalatokon, részesedéseken és hiteleken keresztül vett részt a kongói bányászatban, vasútépítésben és kereskedelemben. Ez a kapcsolat a belga kapitalizmusnak arra a sajátosságára épült, hogy a bankok nem csupán finanszírozták az ipart, hanem hosszú távú stratégiai befolyást is gyakoroltak fölötte. A gyarmati nyersanyag-kitermelés

és a belga nehézipar között tehát közvetlen érdekkapcsolat alakult ki: a kongói réz, ón és más fémek Belgiumban kerültek feldolgozásra, a belga acélipar pedig vasúti síneket, híd elemeket és bányagépeket szállított a gyarmatra.

A vasútépítés a gyarmati gazdaság és az erőszak metszéspontjában állt. A Kongó alsó folyásánál a hajózhatatlan szakasz megkerülésére épített **Matadi–Stanley Pool vasút** már a Szabadállam időszakában elkezdődött, és rendkívül magas emberi költséggel járt. A korabeli becslések több ezerre tették a vasútépítés halálos áldozatainak számát, de a megbízható nyilvántartás hiánya miatt a pontos adat nem ismert. A munkásokat gyakran kényszerrel toborozták, az élelmezés és az egészségügyi ellátás elégtelen volt, a járványok és a balesetek pedig tömegesen szedték áldozataikat. A vasút elkészülte ugyanakkor felgyorsította a gyarmati áruk kijutását az óceáni kikötőkbe, és növelte a befektetők profitját.

A Belga Kongó munkaviszonyai a 20. század elején is kényszerelemekre épültek. A gyarmati állam adókat vetett ki, amelyeket a kongói lakosok legtöbbször csak pénzben vagy munkával tudtak megfizetni. Az adóztatás tehát nem egyszerűen bevételi eszköz volt, hanem a munkaerő megszerzésének egyik legfontosabb mechanizmusa. A bányákba és ültetvényekre irányuló toborzás gyakran kényszerszerződésekkel történt, és a munkások szállítása, elhelyezése és ellátása sokszor embertelen körülmények között zajlott. A belga hatóságok az 1910-es évektől hivatalosan elítélték a legdurvább erőszakot, és a „trópusi munkaszerződés” szabályozásával igyekeztek rendezettebb viszonyokat teremteni, de a gyakorlatban a kényszer és a halálozás továbbra is a rendszer része maradt.

25.4.5 A gyarmat a belga társadalomban, kultúrában és politikában

A kongói gyarmat nem csupán gazdasági vállalkozás volt, hanem a belga nemzeti identitás egyik meghatározó elemévé is vált. A gyarmati propaganda a „civilizációs küldetés”, a keresztény misszió és a modern technika hármasára épült. Ennek egyik legismertebb, egyben legbotrányosabb példája az 1897-es brüsszeli–tervureni **világkiállítás** volt, amelyen kongói falut állítottak ki, és kongóiakat mutattak be a közönségnek. Az ilyen **emberbemutatók** a korabeli Európában nem voltak egyedülállóak, de a tervureni eset halálesetei miatt a belga gyarmati propaganda emlékezetpolitikai viták állandó hivatkozási pontjává vált. A halálesetek pontos számát nem ismerjük, mert a kiállítási szervezők nyilvántartása hiányos.

A katolikus egyház kiemelt szerepet játszott a gyarmati társadalom belgiumi legitimálásában. A belga missziós társaságok – köztük a **scheutisták** (Congregatio Immaculati Cordis Mariae) – iskolákat, kórházakat és árvaházakat működtettek Kongóban, és a gyarmati állam ezeket a szolgáltatásokat gyakran a saját fennhatóságának kiterjesztésére használta. A missziós jelenlét tehát kettős természetű volt: egyfelől valódi oktatási és egészségügyi ellátást nyújtott, másfelől a helyi társadalmak átalakításának és fegyelmezésének eszköze is volt. A katolikus egyház belgiumi társadalmi súlya – amely a 19. századi belga életvilág egyik alappillérét alkotta – a gyarmati missziókon keresztül új területet kapott.

A belga munkásmozgalom viszonya a gyarmati kérdéshez megosztott volt. A **Belga Munkáspárt** (POB/BWP) egyes vezetői – például **Emile Vandervelde** – részt vettek a Kongói Szabadállam elleni nemzetközi kritikában, és a gyarmati kizsákmányolást a kapitalista kizsákmányolás szélsőséges formájaként értelmezték. Ugyanakkor a párt nem alakított ki egységes gyarmati programot: egyes szocialisták a belga gyarmati iparhoz kötődő munkahelyeket és a reform lehetőségét hangsúlyozták, mások pedig a gyarmati munkások védelmét nem tekintették elsődleges feladatnak. A belga munkásmozgalom tehát nem volt automatikusan antikolonialista, és a gyarmati kérdésben gyakran a belga nemzeti érdekeket védte.

A flamand mozgalom számára a gyarmat a nyelvi egyenlőtlenség újabb bizonyítékának tűnt. A gyarmati adminisztráció nyelve a francia volt, és a gyarmati karrierhez gyakorlatilag szükséges volt a francia nyelvtudás. A flamandok alulreprezentáltak voltak a gyarmati hivatalokban és a missziós vezetésben is, ami a flamand sérelmek újabb elemét adta. Ez a nyelvi dimenzió összekapcsolta a kongói gyarmat történetét a belga belső nyelvi-politikai tagolódással, amelyről A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom című fejezetben van szó. A gyarmati uralom tehát nem csupán Belgium és Kongó, hanem Belgium belső társadalmi csoportjai közötti viszonyokat is alakította.

25.4.6 A kongói társadalmak és a demográfiai katasztrófa

A kongói lakosság nem egységes nemzet volt, hanem soknyelvű, sokszínű társadalmak összessége, amelyek saját politikai intézményekkel, gazdasági rendszerekkel és kulturális hagyományokkal rendelkeztek. A gyarmati hódítás ezeket a társadalmakat nem csupán leigázta, hanem mélyen szét is zilálta. A faluközösségeket a kényszermunka, a migráció és az erőszak szétbomlasztotta; a hagyományos hatalmi viszonyokat a gyarmati adminisztráció saját céljaira használta fel, vagy éppen lerombolta. A helyi főnökök egy része a gyarmati rendszer közvetítőjévé vált, más részük ellenállt, és ezáltal elvesztette korábbi hatalmát.

A keleti Kongóban a Szabadállam hadjáratai a szuahéli-kereskedő államok ellen a rabszolga-kereskedelem elleni küzdelem jelszavával folytak. Ezek a háborúk azonban nem csupán a rabszolgaság felszámolását szolgálták, hanem a gyarmati állam területi ellenőrzésének kiterjesztését is. A harcok során a helyi lakosság mindkét fél erőszakának kitett volt, és a konfliktus tovább növelte a bizonytalanságot. A Szabadállam tehát a rabszolgaság elleni harcot hirdette, miközben saját munkarendszere gyakran a kényszermunkán alapult, ami a rabszolgasághoz hasonló függőségi viszonyokat hozott létre.

A gyarmati időszak demográfiai következményei a legvitatottabb kérdések közé tartoznak. A Kongó-medence népessége a hódítás, a kényszermunka, az éhínség, a járványok és a menekülés együttes hatására valószínűleg több millió fővel csökkent, de a pontos szám nem ismert. A leggyakrabban idézett becslések 5–10 milliós népességveszteséget említenek a Kongói Szabadállam időszakára, ezt azonban a források hiányossága miatt több történész túlzónak vagy módszertanilag megalapozatlannak tartja. A demográfiai becslések alapjául szolgáló korabeli adatok – missziós anyakönyvek, adminisztratív jelentések, utazói beszámolók – egyenetlenek és pontatlanok, a Kongó-medence nagy része pedig kívül esett a gyarmati adminisztráció tényleges ellenőrzésén. A tudományos konszenzus ezért csak annyit mond ki, hogy hatalmas, több milliós nagyságrendű demográfiai katasztrófa következett be, de a pontos áldozatszám nem állapítható meg.

A gyarmati erőszak emléke a kongói társadalmakban sokáig családi és helyi emlékezetként élt tovább, mivel a belga gyarmati adminisztráció nem gyűjtött és nem őrzött meg olyan forrásokat, amelyek a helyi lakosság tapasztalatait elsődlegesen dokumentálták volna. A belga nyilvánosságban a Kongói Szabadállam erőszakának kérdése hosszú ideig alig volt jelen; a gyarmati múlt kritikai feldolgozása csak a 20. század végén és a 21. század elején vált széles körben vitatottá. Ez az emlékezeti folyamat a dekolonizáció után is folytatódott, és ma már a belga múzeumok, egyetemek és közéleti viták egyik központi témája. A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezetének kérdéseiről A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete című alfejezet szól bővebben.

25.4.7 Források és bizonytalanságok

A kongói gyarmat történetének forrásai erősen egyenlőtlenek. A gyarmati adminisztráció jelentései, a Force Publique parancsnoki iratai, a koncessziós társaságok könyvelése és a belga

parlamenti jegyzőkönyvek elsősorban a gyarmati hatalom szempontjából dokumentálják az eseményeket. Elsődleges forrásként használhatók a misszionáriusok levelei, naplói és beszámolói is, amelyek gyakran közelebb álltak a helyi lakosság mindennapjaihoz, de saját vallási és kulturális előfeltevéseik is torzították a képet. A nemzetközi tiltakozás dokumentumai – mindenekelőtt Roger Casement 1904-es jelentése és a Congo Reform Association kiadványai – részletesek, de keletkezésük politikai kontextusa miatt kritikával használandók.

A legnagyobb bizonytalanság a demográfiai adatokra és az erőszak mértékére vonatkozik. A Kongói Szabadállam idejéből nem állnak rendelkezésre megbízható népszámlálási adatok, a halálozási statisztikák pedig esetlegesek. A történészek becslései között nagy eltérések vannak: a halálos áldozatok számát egyes kutatók néhány százezerre, mások több millióra teszik. A „tízmilliós népességveszteség” gyakran idézett számát sok szakértő vitatja, mert nem világos, mennyiben tulajdonítható a gyarmati erőszaknak, és mennyiben a közvetett hatásoknak, például a járványoknak vagy az éhínségnek. A vita nem csupán módszertani: a gyarmati felelősség mai megítélését is befolyásolja.

Hasonlóképpen vitatott a kézlevágások gyakorlatának elterjedtsége, a II. Lipót személyes utasításainak szerepe és a belga állami átvétel értelmezése. Egyes történészek a Kongói Szabadállamot a gyarmati erőszak szélsőséges, egyedülálló esetének tartják, mások a korabeli gyarmati rendszerek tágabb összefüggésébe helyezik. A kongói társadalmak saját emlékezete és szóbeli hagyománya fontos korrekciós forrás lehet, de ennek gyűjtése és feldolgozása még ma is hiányos. A történeti kép tehát óhatatlanul részleges, és a jelen fejezet állításait is ennek tudatában kell olvasni.

25.4.8 Rövid összefoglaló

- A Kongói Szabadállamot 1885-ben nem Belgium, hanem II. Lipót király személyes fennhatósága alatt hozták létre, és 1908-ig nem a belga állam, hanem a király magánuralma alatt állt.
- A Szabadállam gazdasági alapja a vadgumli begyűjtése volt, amelyet kényszermunka, túszszedés, testi büntetés és a Force Publique erőszaka tartott fenn; a kézlevágás gyakorlatát több független forrás dokumentálta.
- A nemzetközi tiltakozás – mindenekelőtt E. D. Morel Congo Reform Associationja és Roger Casement 1904-es jelentése – vezetett el ahhoz, hogy a belga állam 1908-ban átvette a területet Belga Kongó néven.
- Az 1908-as átvétel nem számolta fel a gyarmati kizsákmányolást: a koncessziós társaságok, a Force Publique és a kényszermunka több formája tovább élt.
- A Belga Kongó gazdasága a bányászatra, a vasútépítésre és az ültetvényekre épült, és a belga bankrendszer – különösen a Société Générale de Belgique – szorosan összefonódott a gyarmati tőkével.
- A gyarmat a belga társadalomban a nemzeti presztízs, a katolikus misszió és a „civilizációs küldetés” elemét erősítette, de a munkásmozgalom és a flamand mozgalom kritikája is megfogalmazódott.
- A kongói társadalmak súlyos demográfiai és társadalmi katasztrófát szenvedtek; a pontos áldozatszám vitatott, de a gyarmati erőszak és a közvetett hatások együttesen több milliós nagyságrendű népességveszteséget okoztak.
- A gyarmati múlt feldolgozása Belgiumban és Kongóban egyaránt máig tartó emlékezetpolitikai vita tárgya.

25.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi és politikai különbség volt a Kongói Szabadállam és a Belga Kongó között, és miért fontos ez a felelősség megállapításánál?
2. Milyen mechanizmusok – adók, kvóták, túszszedés, kényszerű toborzás – tartották fenn a gumigazdaság és a későbbi bányagazdaság munkaerőrendszerét?
3. Hogyan kapcsolódott a belga ipari bankrendszer, különösen a Société Générale de Belgique, a kongói bányászati és vasúti vállalkozásokhoz?
4. Miért tekinthető az 1908-as belga állami átvétel egyszerre reformnak és a gyarmati rendszer folytatásának?
5. Milyen szerepet játszottak a missziók és a világkiállítások a gyarmati ideológia belgiumi terjesztésében, és milyen kritikai szempontok fogalmazhatók meg ezekkel kapcsolatban?

26 Belgium a 20. századtól napjainkig

26.1 Az első világháború és a belga semlegesség

A belga állam 1914-ben Európa egyik legsűrűbben lakott és iparosodott országaként lépett be az első világháborúba, miközben külpolitikai helyzetét a **nagyhatalmi garanciákkal megerősített semlegesség** határozta meg. Ez a jogi státus azonban nem bizonyult védőpajzsnak, amikor a német hadműveleti tervezés úgy döntött, hogy a nyugati front gyors megnyitása érdekében megsérti Belgium területi sérthetetlenségét. Az alfejezet azt vizsgálja, hogyan vált a semlegesség a háború kitörésének egyik diplomáciai és erkölcsi referenciapontjává, milyen katonai és civil következményekkel járt a megszállás, és milyen módon rögzült a háborús tapasztalat a belga emlékezetben. A téma közvetlenül kapcsolódik a kongói gyarmat és a belga társadalom kérdéséhez, mert a háború előtti belga elit a gyarmati presztízst és a semlegességi doktrínát egyszerre tekintette a fiatal állam nemzetközi tekintélye alapjának; a háború mindkettőt próbára tette.

26.1.1 A semlegesség jogi és katonai keretei

Belgium nemzetközi jogi státusa az 1830-as forradalom utáni európai rendezésből következett. A **Londoni Szerződés (1839)** (francia: *Traité de Londres*) elismerte Belgium függetlenségét, és egyúttal rögzítette az ország **örökös semlegességét**. A szerződő nagyhatalmak – Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország, Ausztria és Oroszország – garantálták ezt a státust. A semlegesség itt nem egyszerű belga külpolitikai irányvonal volt, hanem olyan, a nemzetközi jog által megerősített kötelezettség, amelynek betartását és betartatását a garantáló hatalmak felügyelték. A belga állam ugyanakkor maga is köteles volt megvédeni semlegességét; a semlegesség tehát nem passzivitást, hanem fegyveres védekezési kötelezettséget jelentett abban az esetben, ha valamely nagyhatalom megsérti a területét.

Ezt a kettőséget a **francia–porosz háború (1870–1871)** már megmutatta. Belgium mozgósított, de a hadviselő felek tiszteletben tartották semlegességét. A háború utáni évtizedekben Belgium lényegében a garanciarendszerre bízta magát, miközben katonai kiadásai alacsonyak maradtak. A **Liège** és **Namur** köré tervezett erődrendszereket – amelyeket elsősorban a katonai mérnök **Henri Alexis Brialmont** neve fémjelzett – a 19. század végén modernizálták. Az erődök célja az volt, hogy a feltételezett támadót késleltessék, amíg a garantáló hatalmak, elsősorban Nagy-Britannia és Franciaország, katonailag beavatkoznak. A belga hadsereg létszáma és felszereltsége azonban továbbra is korlátozott volt; 1913-ban a belga parlament törvényt fogadott el a hadsereg létszámának növeléséről, de a modernizáció a háború kitöréséig nem fejeződött be.

A nemzetközi helyzet 1914 nyarára alapvetően megváltozott. A német vezérkar által továbbfejlesztett **Schlieffen-terv** (pontosabban annak **Moltke** által módosított változata) arra épült, hogy a német haderő a francia erődrendszer megkerülése érdekében Belgiumon és Luxemburgon keresztül kíván előrenyomulni. A belga politikai elit egy része tudott e terv létezéséről, de a döntéshozók körében 1914 nyaráig vitatott maradt, hogy Németország valóban vállalná-e egy garantáltan semleges állam megsértését. A semlegesség tehát nemcsak jogi doktrína volt, hanem olyan politikai várakozás is, amelynek érvényességét a júliusi válság egyszerre kérdőjelezte meg.

26.1.2 1914 augusztusa: ultimátum, invázió és a front

A júliusi válság gyors ütemben közeledett Belgiumhoz. Július 31-én a belga kormány elrendelte a mozgósítást, és augusztus 1-jén megerősítette a határvédelmet. Augusztus 2-án a német kormány követén keresztül ultimátumot nyújtott át a belga kormánynak: Németország szabad átvonulási jogot követelt csapatai számára Belgium területén, arra hivatkozva, hogy Franciaország támadást tervez Németország ellen Belgiumon keresztül. Az ultimátum rövid határidőt szabott, és kilátásba helyezte, hogy elutasítás esetén Németország ellenségként kezeli Belgiumot. A belga kormány – Albert királlyal együtt – augusztus 3-án elutasította a követelést. A válasz hangsúlyozta, hogy Belgium semlegességét a nagyhatalmak garantálták, és az ország nem adhatja fel területi sérthetetlenségét anélkül, hogy megsértené saját nemzetközi kötelezettségeit.

Augusztus 4-én reggel a német csapatok átlépték a belga határt, és megindultak **Liège** felé. A német kancellár, **Theobald von Bethmann Hollweg** ugyanezen a napon a birodalmi gyűlésben gyakorlatilag elismerte, hogy a német fellépés megsérti Belgium semlegességét, és a „szükség nem ismer törvényt” elvet hangoztatta – ezt a beszédet a háború utáni történetírás a német felelősség egyik jelképes dokumentumaként kezeli. Nagy-Britannia, amely az 1839-es szerződés garantáló hatalma volt, augusztus 4-én ultimátumban követelte a semlegesség tiszteletben tartását; ennek elutasítása után Nagy-Britannia hadat üzent Németországnak. Belgium semlegességének megsértése így közvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy a konfliktus európai méretű háborúvá, majd világháborúvá szélesedjen.

A német hadsereg katonailag gyors sikert remélt, de a belga ellenállás jelentősen lassította az előrenyomulást. **Liège** erődgyűrűjének védői augusztus 5-e és 16-a között feltartóztatták a támadókat; a város augusztus 16-ára esett el, a környező erődök egy része azonban tovább harcolt. **Namur** augusztus 25-én került német kézre. A belga tábori hadsereg visszavonult **Antwerpen** erődvárosába, amelyet 1914. október 10-én kénytelen volt feladni; a kormány ekkor már **Le Havre**-ba, francia területre tette át székhelyét, míg Albert király a hadsereg mellett maradt. A belga erők ezután a flandriai tengerpart felé húzódtak, és az **Yser-i csatában** (1914. október 18–30.) a folyó menti síkvidék szándékos elárasztásával megállították a német előrenyomulást. A front a **Yser-folyó** mentén megmerevedett, és Belgium területének túlnyomó része – az északnyugati tengerparti sáv kivételével – német megszállás alá került. A belga hadsereg a háború további részében a saját országa egy szűk, elárasztott, lövészárokkal tagolt peremén harcolt.

26.1.3 A megszállt Belgium: katonai közigazgatás és erőszak

A megszállt terület igazgatására a német hadvezetés 1914 augusztusának végétől **Generalgouvernement Belgien** (Belgiumi Fő-kormányzóság) néven katonai közigazgatást hozott létre. Ennek élén előbb **Colmar von der Goltz**, majd 1914 végétől **Moritz von Bissing** tábornok állt; az ő nevéhez fűződik a megszállási politika rendszerezett formája. A megszálló hatóságok a belga állam közigazgatási szervezetének egy részét működni hagyták, de minden fontos döntést a katonai kormányzóság ellenőrzött. A helyi önkormányzatoknak, a vállalatoknak és a lakosságnak közvetlenül kellett együttműködniük a megszállókkal, ami a kollaboráció és az ellenállás közötti szürkezónák kialakulásához vezetett.

A megszállás első hónapjait különösen erőszakos német fellépés jellemezte. A német csapatok számos belga településen – köztük **Leuven**, **Dinant**, **Visé** és **Tamines** térségében – tömeges kivégzéseket, gyújtogatásokat és túszszedést hajtottak végre, arra hivatkozva, hogy a civil lakosság fegyveres ellenállást tanúsított, illetve a német katonák ellen orvlövészek tevékenykedtek. A belga hivatalos dokumentáció – így az 1914-ben megjelent **Belga Szürke Könyv** (francia: *Livre gris belge*; holland: *Belgisch Grijsboek*) – már a háború első heteiben összeállította

ezeknek az eseményeknek a jegyzékét, és a szövetséges sajtó a **„Rape of Belgium”** (Belgium megerőszakolása) kifejezéssel terjesztette a német atrocitások hírét. A mai történetírás e jelenséget nem utasítja el puszta propagandaként: a modern kutatás – különösen **John Horne** és **Alan Kramer** munkája – megerősítette, hogy a német haderő szisztematikus megtorlást alkalmazott, és 1914 augusztusa és októbere között több ezer belga civilt végzett ki. Ugyanakkor a korabeli propaganda egyes elemei – például a német katonák által levágott gyermekkezek története – túlzónak bizonyultak, és a háborús fantázia körébe tartoznak. A dokumentált valóság és a propaganda közötti határ meghúzása a forráskritika egyik fontos feladata.

A **Flamenpolitik** (német: flamand politika) a megszálló hatalom azon törekvését jelölte, hogy a belga társadalom nyelvi és nemzetiségi törésvonalát kihasználva gyengítse a belga államegységet. A német hatóságok a flamand mozgalom egy részének kulturális és nyelvi követeléseit támogatták: ígéretet tettek a holland nyelv hivatalos használatára, 1916-ban a **genti egyetem** holland nyelvűvé tételét is bejelentették, később pedig közigazgatási szétválasztást terveztek. A flamand mozgalom egy kisebb, de aktív csoportja – az ún. **aktivisták** – hajlandó volt együttműködni a megszállókkal. A belga társadalom többsége, köztük a flamandok jelentős része azonban elutasította a német támogatással megvalósuló nyelvi engedményeket, mivel azokat a nemzeti szolidaritás megtörésére irányuló kísérletként értékelte. A Flamenpolitik hosszú távú következménye így ellentmondásos lett: miközben a háború alatt felerősítette a flamand mozgalom egyes követeléseit, egyúttal súlyosan kompromittálta azokat a német megszállókkal való együttműködés gyanújával. Ez a teher a háború utáni belga belpolitikában, és részben a flamand–vallon nyelvi kérdés későbbi alakulásában is érezhető maradt.

26.1.4 Gazdasági kizsákmányolás, munkaerő-deportálás és éhínség

A megszállt Belgium gazdasága a német hadigépezet számára nyersanyag-, élelmiszer- és munkaerőforrásként szolgált. A megszálló hatóságok rekvirálták a mezőgazdasági termékeket, az ipari nyersanyagokat és a közlekedési eszközöket, miközben a belga adóbevételeket és a kényszerű hozzájárulásokat a megszállás költségeire fordították. A brit tengeri blokád és a német elvonások együttes hatására a civil lakosság élelmiszer-ellátása súlyosan romlott; a kenyér és a szén hiánya 1916-tól különösen éles válságot idézett elő.

A lakosság túlélése nagymértékben függött a nemzetközi humanitárius segélytől. Az amerikai **Herbert Hoover** vezetésével létrejött **Commission for Relief in Belgium (CRB)** – amely hivatalosan a háború ellenére semleges humanitárius szervezetként működött – a belga nemzeti segélybizottsággal együttműködve élelmiszert és alapvető cikkeket juttatott el a megszállt területekre. Ez a művelet a maga korában példátlan volt: a segélyt a harcoló felek hallgatólagos hozzájárulásával, de a megszálló hatóságokkal egyeztetve osztották szét. A segélyezés ugyanakkor nem volt képes teljesen felszámolni a hiányt, és a lakosság jelentős része krónikus alultápláltsággal küzdött.

A német hatóságok 1916-tól kezdve **kényszermunka-deportálásokat** is végrehajtottak, hogy a német hadiipar munkaerőszükségletét pótolják. A belga munkásokat – a becslések szerint több mint százezer embert – vonaton Németországba szállították, gyakran családjuktól elszakítva, és hadiüzemekben dolgoztatták. Ez a politika a megszállt Belgiumban és a nemzetközi közvéleményben egyaránt erős tiltakozást váltott ki, és a belga ellenállás egyik legfontosabb mozgósító elemévé vált. A deportálásokat 1917 folyamán hivatalosan visszafogták, de a kényszerű munkavégzés formái egészen a háború végéig nem szűntek meg.

26.1.5 A civil lakosság háborús tapasztalata: menekülés, ellenállás és mindennapi túlélés

A belga lakosság háborús tapasztalata messze túlmutatott a frontkatonák lövészárok-harcán. Az 1914-es német előrenyomulás és az atrocitások hatására tömeges menekülés indult el: a becslések szerint több mint egymillió belga – a lakosság jelentős hányada – hagyta el az országot, főként Hollandiába, Franciaországba és Nagy-Britanniába. A menekültek egy része később visszatért, de a határokon átívelő lakosságmozgás a háború egész időtartama alatt állandóan jelen lévő jelenség maradt. A megszállt területeken maradt civilek számára a mindennapi életet az élelmiszerjegyek, a sorban állás, a lakáshiány, a közlekedési korlátozások és a német ellenőrzések alakították.

Az ellenállás formái rétegzettek voltak. A fegyveres ellenállás a megszállt területeken 1914 után hamar visszaszorult, mert a német megtorlás rendkívül súlyos volt. Helyette **földalatti sajtó**, hírszerző hálózatok, szökési útvonalak szervezése és passzív engedetlenség terjedt. A belga vasutasok, postai dolgozók és helyi tisztviselők egy része lassította vagy akadályozta a megszálló hatóságok intézkedéseit. A nők szerepe különösen fontos volt: ők tartották fenn a háztartásokat, ők álltak sorba az élelmiszerért, és ők vettek részt a segélyezés, a betegápolás és a földalatti hírelosztás munkájában. A szexuális erőszak mértéke nehezen becsülhető, mert a források hallgatnak róla; a háború utáni vizsgálatokban ez a kérdés sokáig alulreprezentált maradt.

A fronton harcoló belga hadsereg tapasztalata ugyanakkor sajátos: a katonák a saját országuk egy keskeny, elárasztott sávján, az **Yser-fronton** védekeztek, gyakran a megszállt területektől néhány kilométerre. A belga hadsereg a háború nagy részében védekező állást foglalt el, és Albert király személyesen is a hadsereg mellett maradt, ami a „király-katona” képét erősítette a hazai és nemzetközi nyilvánosságban. A kormány és az uralkodó közötti feszültségek azonban nem szűntek meg: a háború alatt vita volt arról, mennyire kapcsolódhatnak be a belga csapatok a szövetségesek nagyobb offenzíváiba, és mennyire őrizhető meg a belga önállóság a francia–brit hadvezetés mellett.

26.1.6 A háborús emlékezet és a semlegesség értelmezése

Az első világháború a belga emlékezetben két, egymástól eltérő, de összefonódó réteget hagyott hátra. Az egyik a **nemzeti áldozat és ellenállás** narratívája volt: Belgium mint semleges, ártatlan fél, amelyet a német militarizmus megtámadott, és amely ennek ellenére vállalta a harcot. E narratíva élénken élt a szövetséges propagandában, és a belga háborús megemlékezésekben is központi helyet kapott. A másik réteg a **megszállás mindennapjaiból** fakadt: a tömeges nélkülözés, a kollaboráció határai, a Flamenpolitik okozta megosztottság és a civil társadalom túlélési gyakorlatai. Ez utóbbi tapasztalatok a nemzeti emlékezetben kevésbé voltak képesek egységes keretbe rendeződni, és későbbi viták forrásává váltak.

A háborús tapasztalat Belgium külpolitikai orientációját is átformálta. Az 1919–1920-as békérendezés során Belgium megszerezte a keleti határ menti **Eupen-Malmedy** területet, és népszövetségi mandátumot kapott a korábbi német gyarmat **Ruanda-Urundi** felett; mindkettő megerősítette a belga állam területi és gyarmati kereteit, de új kisebbségi és gyarmati felelősségeket is teremtett. A külpolitikai doktrína terén Belgium a háború után egy ideig a francia szövetség felé fordult, ami a semlegesség elvének feladását jelentette. Az 1920-as francia–belga katonai egyezmény, majd az 1925-ös locarnói szerződésben foglalt garanciák a kollektív biztonság irányába mozdították el az országot. Ebből az irányból az 1930-as években Belgium – részben éppen az első világháború megszállási traumájára hivatkozva – visszatért a **független semlegesség** politikájához, amint arról a A második világháború és a megszállás alfejezetben lesz szó. Az

1914-es döntés tehát nemcsak a háború kitörésének, hanem a háború utáni belga identitáspolitika és biztonságpolitikai gondolkodás kiindulópontjává is vált.

A „Rape of Belgium” máig ható emlékezetpolitikai fogalma megmutatja a dokumentált tények és a propaganda közötti különbségtétel nehézségét. A német megszállás során elkövetett túszgyilkosságok, gyújtogatások és deportálások dokumentált tények; ugyanakkor a korabeli szövetséges sajtó által terjesztett, szenzációhajhászó elemek egy részét a forráskritika nem igazolta vissza. A mai belga és nemzetközi emlékezet ezért egyszerre emlékezik a civil áldozatokra és vizsgálja kritikusan a háborús propaganda működését.

26.1.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet fő elsődleges forrásai a belga kormány 1914-es hivatalos kiadványai, elsősorban a **Belga Szürke Könyv**, amely a német ultimátummal, a belga válasszal és a megszállás első heteinek atrocitásaival kapcsolatos iratokat gyűjtötte egybe. A német oldalról a katonai parancsnokságok jelentései, a hadműveleti naplók és a későbbi hivatalos vizsgálati anyagok állnak rendelkezésre. A megszállás civil tapasztalatáról naplók, levelek, földalatti újságok, valamint a segélyszervezetek jelentései tudósítanak; a háború utáni belga és német perek iratai szintén fontos források.

A szakirodalomban az 1914-es német atrocitásokról John Horne és Alan Kramer monográfiája a meghatározó munka, amely a belga és német levéltári anyagok alapján újraértékelte a civil áldozatok számát és azok okait. Sophie De Schaepdrijver munkái a megszállt Belgium társadalmát, a Flamenpolitikot és a civil ellenállást vizsgálták részletesen.

Több kérdés bizonytalan. A civil áldozatok összesített száma becslés, és a háború utáni propaganda hatása miatt a korabeli számok erősen túlzóak lehetnek; a mai konszenzus néhány ezerőre teszi az 1914-es megtorlások közvetlen civil áldozatait, de a pontos szám továbbra is vitatott. A deportált belga munkások összlétszáma szintén becslés, amely a forrásoktól függően százezer fölötti, de jelentős bizonytalansággal. A Flamenpolitik hosszú távú hatása a flamand–vallon viszonyra értelmezési vita tárgya: egyes szerzők döntő fordulópontnak, mások csupán a már létező nyelvi konfliktus felerősödésének tekintik. A belga kormány és Albert király 1914-es döntésének értékelése sem egyirányú; a forrásokból egyaránt kiolvasható a semlegesség védelmének erkölcsi következetessége és a katonai felkészületlenség kockázatának tudatos vállalása.

26.1.8 Rövid összefoglaló

- Belgium semlegességét az 1839-es Londoni Szerződés garantálta, és ez a státus a 19. századi európai egyensúly egyik alappillére volt.
- A német hadműveleti tervezés a Schlieffen-terv módosított változata révén Belgium megsértését irányozta elő, ami 1914. augusztus 4-én bekövetkezett, miután a belga kormány elutasította a német ultimátumot.
- Liège, Namur és Antwerpen védői késleltették a német előrenyomulást, de az ország túlnyomó része megszállás alá került; a belga hadsereg az Yser-folyó mentén állította meg a támadást, és a front megmerevedett.
- A megszállást katonai kormányzóság irányította, amely kegyetlen megtorlásokat hajtott végre, kihasználta a Flamenpolitikot, és a belga gazdaságot a német hadigépezet szolgálatába állította.
- A civil lakosság tömeges menekülést, élelmiszerhiányt, munkaerő-deportálásokat és a mindennapi túlélés kényszerét élte meg; a nemzetközi segélyezés kulcsszerepet játszott az ellátásban.

- Az ellenállás a megszállt Belgiumban főként nem fegyveres formában – földalatti sajtó, hírszerzés, passzív engedetlenség – folytatódott, mert a német megtorlás rendkívül súlyos volt.
- A háborús tapasztalat felerősítette a flamand–vallon törésvonalat, és megterhelte a belga nemzeti egység gondolatát.
- Az 1914-es események és az 1918 utáni rendezés hozzájárultak ahhoz, hogy Belgium a semlegesség, a francia szövetség és a kollektív biztonság közötti ingadozásba került, amely a második világháború előtt is meghatározó maradt.

26.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen nemzetközi jogi és politikai keretek garantálták Belgium semlegességét, és hogyan ütközött ez a német hadműveleti tervezéssel?
2. Hasonlítsa össze a belga hadsereg 1914-es állami ellenállását és a megszállt területek civil ellenállásának lehetőségeit; milyen tényezők magyarázzák a fegyveres ellenállás korlátait?
3. Hogyan működött a Flamenpolitik, és milyen rövid és hosszú távú hatásai voltak a belga társadalom nyelvi és nemzetiségi viszonyaira?
4. Milyen forráskritikai nehézségekkel jár az 1914-es német atrocitások és a civil áldozatszámok megítélése, különös tekintettel a háborús propaganda és a dokumentált erőszak viszonyára?
5. Miért tekinthető Belgium első világháborús tapasztalata a semlegességi politika újragondolása egyik kiindulópontjának, és hogyan kapcsolódik ez a későbbi belga külpolitikai irányváltásokhoz?

26.2 A második világháború és a megszállás

Belgium második világháborús megszállása 1940. május 10-én, a semlegességét ismét semmiből vevő német támadással kezdődött, és az ország nagy részén 1944 őszéig tartott. A megszállás nem csupán katonai uralom volt: magába foglalta a belga gazdaság kizsákmányolását, a flamand–vallon törésvonalak manipulálását, a civil lakosság túlélési kényszerét, a politikai és fegyveres kollaborációt, az ellenállás megszerveződését, valamint a zsidó lakosság üldözését és deportálását. E kérdések a háború után hosszan meghatározták a belga emlékezetpolitikát, és mind a mai napig vitatott értelmezések kapcsolódnak hozzájuk. A fejezet ezért megkülönbözteti a dokumentált eseményeket, a tudományos konszenzust és azokat a pontokat, ahol a belga társadalom emlékezete megoszlik.

26.2.1 Az 1940-es hadjárat és a kapituláció

A német hadsereg 1940. május 10-én, előzetes hadüzenet nélkül támadta meg Belgiumot, Hollandiát és Luxemburgot. Belgium semlegességét az első világháború után ismét a nemzetközi garanciákra és a fegyveres önvédelemre próbálta alapozni, ám a német hadműveleti tervezés számára a belga terület ezúttal is átvonulási zónának számított. A támadás első óráiban az Albert-csatorna vonalában álló Eben-Emael erőd, amelyet a belga védelem kulcspontjának tekintettek, vitorlázógépekkel bevetett német ejtőernyős egységek támadásának esett áldozatul. Az erőd elfoglalása nemcsak katonai, hanem lélektani csapás is volt: a kiépített védelmi vonal gyorsan átszakadt.

A belga hadsereg a brit és francia csapatokkal együttműködve tizennyolc napon át harcolt, Liège, Namur és a flandriai csatornavonalak környékén, majd a Kortrijk–Leie vonalon. A szövetséges erőket azonban a szedáni áttörés és az északi partvidék felé irányuló német előretörés

stratégiailag hátrányos helyzetbe hozta. 1940. május 28-án **III. Lipót** belga király, a hadsereg főparancsnokaként, a kormánnyal folytatott konzultációt követően – de a miniszterek akaratával szemben, és a londoni emigráció útját nem választva – feltétel nélkül letette a fegyvert. A kapituláció ténye dokumentált, annak alkotmányos és politikai megítélése viszont a háború alatt és után is éles vita tárgya maradt. A Pierlot-kormány Londonba távozott, és ott a háború végéig Belgium hivatalos, szövetséges kormányaként működött. A király Belgiumban maradt, német fogságban élt, és a kormánnyal való szakítása később a **királykérdés** (Question royale) néven ismert belpolitikai válság alapjává vált.

26.2.2 A megszállási rendszer és a gazdasági kizsákmányolás

Belgiumot 1940-től elsősorban **katonai közigazgatás** (Militärverwaltung) alá helyezték. A megszállási apparátus vezetője Alexander von Falkenhausen katonai kormányzó, közigazgatási irányítója pedig Eggert Reeder volt. A megszálló hatalom Belgiumot és Észak-Franciaországot egyetlen katonai igazgatási területként kezelte, de a belga államszervezet egyes elemeit – a minisztériumok főtitkárait, a helyi közigazgatást, a csendőrséget – meghagyta, hogy az adminisztráció működőképes maradjon. A belga **Főtitkári Bizottság** (Comité des secrétaires généraux) a megszálló ellenőrzése alatt, a folytonosság elvére hivatkozva irányította a közigazgatást. Ez a „kisebb rossz” (moindre mal) doktrínája volt: a közigazgatás fenntartásával próbálták elkerülni a teljes német közvetlen irányítást és megvédeni a lakosságot. Hogy ez mennyiben legitimálta a megszállást, és mennyiben tette a belga államgépezetet a német célok eszközévé, a mai napig a belga második világháborús történetírás egyik központi vitakérdése.

A megszállás gazdasági következményei súlyosak voltak. Belgium iparát, szénbányáit, vasútjait és mezőgazdaságát a német hadigazdaság szolgálatába állították. A megszálló hatóságok nyersanyagokat, gépeket, élelmiszert és munkaerőt vontak el. A **kötelező munkaszolgálat** bevezetésével és a toborzásokkal több százezer belga állampolgár került Németországba kényszermunkára; a pontos létszám becslések tárgya, mert a belga és német nyilvántartások nem egységesek. A civil lakosság életkörülményei fokozatosan romlottak: jegyrendszer, élelmiszerhiány, tüzelőhiány és feketepiac alakult ki. Az 1941–1944 közötti időszakban a mindennapi túlélés a családok, a nők és a gyermekek számára különösen nehéz volt, ami a megszállási tapasztalat egyik meghatározó eleme lett.

26.2.3 Kollaboráció és Flamenpolitik

A megszálló hatalom tudatosan játszott rá a belga társadalom nyelvi és regionális feszültségeire. A **Flamenpolitik** (németül Flamenpolitik) keretében a német hatóságok a flamand mozgalom egy részének sérelmeire hivatkozva kedvezményeket ígértek és tettek Flandriában. Így például a megszállás első éveiben a genti egyetem oktatási nyelvének ügyében a flamand követelésekhez igazodó intézkedések születtek. A cél az volt, hogy a flamand lakosságot elválasszák a belga államtól, és a német érdekszférához kössék.

A politikai kollaboráció legfontosabb flamand szervezete a **Vlaams Nationaal Verbond** (VNV) volt, amely a flamand nacionalizmust autoritárius, új rendi programmal kapcsolta össze. Vezetője kezdetben Staf De Clercq, majd halála után Hendrik Elias volt. A frankofón oldalon a **Rex** mozgalom, Léon Degrelle vezetésével, a szélsőjobboldali katolikus populizmusból a nyílt nemzeti szocialista kollaboráció irányába mozdult el. Emellett a **DeVlag** (Deutsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap) közvetlen német befolyás alatt álló flamand szervezetként működött közre a megszálló célok népszerűsítésében.

A kollaborációnak több szintjét kell megkülönböztetni. A politikai és ideológiai kollaboráció mellett létezett fegyveres kollaboráció: flamand és vallon önkénteseket toboroztak a Waffen-SS

alakulataiba, illetve a keleti frontra. A **Langemarck** és a **Wallonie** légió neve évtizedekre összefonódott a náci Németország oldalán való fegyveres részvétellel. A gazdasági kollaboráció ennél szélesebb kört érintett: vállalatok, gazdálkodók, vállalkozók és hivatalnokok kényszerből, megélhetésből vagy meggyőződésből vettek részt a német hadigazdaság működtetésében. A megszállási valóságban a határ a túlélés, az alkalmazkodás és az aktív együttműködés között gyakran elmosódott. A háború utáni megtorlás éppen ezért nem csupán a nyílt kollaboránsokat, hanem a szürke zóna szereplőit is érintette.

26.2.4 Ellenállás

A belgiumi ellenállás már a megszállás kezdetén megszerveződött, de formái sokáig inkább civil, mint fegyveres jellegűek maradtak. A földalatti sajtó több száz illegális lapot hozott létre, amelyek a megszálló hírszolgálat ellenében próbálták tájékoztatni a lakosságot. A hírszerző hálózatok a szövetségeseknek szolgáltattak katonai, gazdasági és vasúti adatokat. A menekülési útvonalak a lelőtt szövetséges pilótákat, a német megszállás elől bujkálókat és az üldözötteket próbálták biztonságba helyezni. A fegyveres szabotázs, a vasúti szállítmányok késleltetése és a német célpontok elleni akciók 1943-tól fokozatosan erősödtek.

Az ellenállási mozgalom korántsem volt egységes. A **Függetlenségi Front** (Front de l'Indépendance, FI) baloldali, kommunista befolyás alatt álló tömegszervezetként a legszélesebb hálózatot építette ki; a titkos hadseregként működő **Armée secrète** és a különböző patrióta milíciák katonai jellegű feladatokra szerveződtek. A csoportok közötti politikai és stratégiai ellentétek nem szűntek meg, de a megszállóval szembeni közös fellépés bizonyos ügyekben együttműködést eredményezett. A megtorlás kegyetlen volt: letartóztatott ellenállókat kínoztak, bíróság elé állítottak, kivégeztek vagy koncentrációs táborokba hurcoltak. A **Breendonk erőd** (Fort van Breendonk) a megszálló politikai fogolytábora lett, ahol több ezer foglyot tartottak fogva, és ahol a kivégzések, éheztetés és kínzások a belga ellenállási emlékezet egyik központi szimbólumává tették. Az ellenállásban részt vevők összlétszáma nem ismert pontosan: a becslések a beszervezett, alkalmi segítőkkel együtt tízezres nagyságrendre utalnak, de a források töredékessége miatt ez a szám vitatott.

26.2.5 A zsidóüldözés és a Holocaust Belgiumban

A német megszálló hatóságok Belgiumban is fokozatosan vezették be a zsidó lakosságot kirekesztő rendeleteket. A belgiumi zsidó közösség összetételét tekintve sajátos volt: az 1940 körül az országban tartózkodó, zsidónak minősített személyek számát a kutatók többnyire 55 000 és 70 000 közé teszik, és ennek jelentős része a korábbi években Kelet- és Közép-Európából menekült bevándorló vagy hontalan menekült volt. A becslések bizonytalansága abból fakad, hogy a menekültek mozgása, a német nyilvántartások és a belga közigazgatási iratok nem fedték le egységesen ugyanazt a populációt.

Az üldözés szakaszosan haladt: az 1940 őszén bevezetett rendeletek a zsidók meghatározását és nyilvántartását írták elő, majd a zsidó vállalkozások, ingatlanok és foglalkozások korlátozása következett. 1942 tavaszán és nyarán a munkaszolgálatra hívás, a sárga csillag viselésének kötelezettsége, végül a tömeges letartóztatások és deportálások következtek. A deportálások központja a mecheleni **Dossin-kaszárnya** (Kazerne Dossin) volt, amelyet az SS gyűjtőtáborrá alakított. Innen 1942. augusztus 4. és 1944. július 31. között szervezett transzportokkal mintegy 25–26 ezer embert hurcoltak el, elsősorban Auschwitz-Birkenauba. A Kazerne Dossin emlékhely által közölt adatok szerint a deportáltak közül alig több mint 1 200-an tértek vissza. A megszállás alatt összességében a belgiumi zsidó lakosság jelentős részét – a becslések szerint 25 000–28 000 embert – gyilkolták meg, főként a lengyelországi megsemmisítő táborokban.

A belga hatóságok és a lakosság magatartása a zsidóüldözés idején nem volt egységes. A megszálló által követelt rendeletek végrehajtása során a Főtitkári Bizottság egyes tagjai vonakodtak vagy késleltettek, más esetekben viszont a belga közigazgatás és rendőrség közreműködött a nyilvántartásban és a razziákban. Brüsszelben Jules Coelst polgármester megtagadta a sárga csillag kiosztását, és a fővárosban a rendőri közreműködés korlátozottabb volt; Antwerpenben viszont 1942 augusztusában a belga rendőrség részvételével zajlottak nagyobb razziák. E különbségek a mai napig fontosak a belga Holocaust-emlékezetben, mert megmutatják, hogy a helyi intézményeknek volt mozgástere, és ezzel nem mindenhol éltek egyformán.

A zsidók mentésében szerepet vállaltak magánszemélyek, egyházi intézmények, kolostorok, gyermekotthonok és az ellenállási hálózatok. A **Comité de Défense des Juifs** (CDJ) zsidó és nem zsidó aktivistái hamis iratokat, rejtekhelyeket és gyermekmentő útvonalakat szerveztek. Több ezer zsidó gyermek élte túl a megszállást belga családoknál vagy intézményekben elrejtve. A mentés és a közöny azonban egymás mellett létezett: a zsidó lakosság többsége számára a rejtekezés, a feljelentéstől való félelem és a transzportoktól való rettegés határozta meg a háborús éveket. A Holocaust Belgiumban tehát nem kizárólag német végrehajtás volt, hanem olyan folyamat, amelyben a megszálló intézkedések, a belga hivatalok együttműködése vagy távolságtartása és a társadalom különböző csoportjainak magatartása együttesen alakította az üldözöttek esélyeit.

26.2.6 Felszabadítás és a megszállás öröksége

Belgium nagy részét a szövetséges erők 1944. szeptember elején szabadították fel: Brüsszelbe 1944. szeptember 3-án, Antwerpenbe 4-én vonultak be a brit és kanadai csapatok. Antwerpen kikötője stratégiailag kulcsfontosságú volt a szövetséges utánpótlás szempontjából, de a Schelde torkolatának német kézben maradása miatt a kikötőt csak novemberben lehetett használatba venni. Az Ardenneki offenzíva 1944 decemberében ismét háborús zónává tette Belgium keleti részét, és a harcok egészen 1945 januárjáig tartottak. A felszabadulás így nem egyszerre érkezett el az ország minden pontján: a keleti és déli területek hónapokig harcterek maradtak.

A felszabadulást kísérő megtorlás és a háború utáni igazságszolgáltatás a belga társadalom mély megosztottságát hozta felszínre. A gyanúsítottak tömeges őrizetbe vétele, a bírósági eljárások, a közigazgatási tisztogatások és a nyilvános megaláztatások egyszerre jelentettek jogos felelősségre vonást és súlyos, később vitatott túlkapásokat. A kollaboráció megítélése, a király szerepe, a zsidóüldözésben való belga részvétel és az ellenállás emlékezete évtizedekre meghatározta a belga emlékezetpolitikát. A második világháborús kollaboráció és az ellenállás emlékezetéről a későbbi fejezet szól Az emlékművek és a múzeumok, a Holocaust belga emlékezete pedig A holokauszt emlékezete című alfejezetben folytatódik.

26.2.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet dokumentált eseményekre, a megszálló hatóságok fennmaradt irataira, belga kormányzati és bírósági forrásokra, valamint a Kazerne Dossin emlékhely és kutatóközpont által feldolgozott deportálási listákra támaszkodik. A német katonai közigazgatás belső iratai részben megsemmisültek vagy szétszóródtak, ezért a megszállási apparátus egyes döntéseinek pontos háttere rekonstruálható, mások viszont csak közvetve. A belga történetírás meghatározó munkái – köztük Maxime Steinbergnek a belgiumi zsidóüldözésről szóló kutatásai – a dokumentumok széles körét tárták fel, de az áldozatszámok továbbra is becslések, mert a kiinduló zsidó lakosság nagysága, a menekültek mozgása és a deportálási nyilvántartások közötti eltérések nem oldhatók fel teljes bizonyossággal.

A kollaboráció és az ellenállás értelmezése emlékezetpolitikai vitákban formálódott. A háború utáni megtorlás áldozatai és a kollaboráció áldozatai közötti emlékezeti egyensúly megteremtése évtizedekig feszültséget okozott a belga közéletben. A királykérdésben III. Lipót szerepének megítélése szintén politikai, nem csupán történeti kérdés volt. A forráskritikai álláspont ezért megkülönbözteti a kapituláció tényét, a német rendeletek dokumentált tartalmát és a deportálási adatokat azoktól a morális és politikai ítéletektől, amelyeket a belga társadalom különböző szereplői ezekhez kapcsoltak.

26.2.8 Rövid összefoglaló

- Belgiumot 1940. május 10-én támadta meg a német hadsereg; a belga hadsereg tizennyolc napig harcolt, majd III. Lipót 1940. május 28-án kapitulált, míg a kormány Londonba távozott.
- A megszállást katonai közigazgatás irányította, amely a belga közigazgatást részben meghagyta, de a gazdaságot a német hadigazdaság szolgálatába állította, és tömeges kényszermunkát alkalmazott.
- A Flamenpolitik a flamand sérelmek felhasználásával próbálta gyengíteni a belga államegységet; a VNV, a Rex és a DeVlag a politikai kollaboráció fő szervezetei voltak.
- Az ellenállás földalatti sajtón, hírszerzésen, menekítésen, szabotázson és fegyveres akciókon keresztül működött, de a megtorlás rendkívül súlyos volt.
- A zsidó lakosság üldözése 1940 őszi rendeletekkel kezdődött, és 1942 augusztusától a Dossin-kaszárnyából mintegy 25–26 ezer embert deportáltak Auschwitz-Birkenauba; a túlélők száma nagyon alacsony volt.
- A belga hatóságok és a lakosság magatartása a zsidóüldözésben nem volt egységes: a közreműködés, a vonakodás és a mentés egymás mellett létezett.
- Belgium nagy részét 1944 szeptemberében szabadították fel, de az Ardenneki offenzíva miatt a harcok 1945 januárjáig tartottak.
- A megszállás öröksége a királykérdést, a kollaborációval szembeni megtorlást és a Holocaust emlékezetét hosszú időre a belga politika és emlékezetkultúra középpontjába helyezte.

26.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen alkotmányos és politikai vitát okozott III. Lipót 1940. májusi kapitulációja, és miért maradt ez fenn a háború utáni királykérdésben?
2. Hogyan használta fel a Flamenpolitik a flamand–vallon ellentétet, és milyen módon kapcsolódtak ehhez a főbb kollaboráns szervezetek?
3. Milyen források alapján rekonstruálható a belgiumi zsidó deportálások száma, és mely adatok tekinthetők becslésnek?
4. Miben különbözött a belga hatóságok és helyi közösségek magatartása a zsidóüldözésben, és miért fontos ez a Holocaust belgiumi emlékezetében?
5. Hogyan hathatott az első világháborús megszállási tapasztalat Az első világháború és a belga semlegesség a második világháborús magatartásformákra, például a közigazgatási folytonosság politikájára?

26.3 A háború utáni Belgium és az európai integráció

A második világháború utáni Belgium egyszerre volt a nyugat-európai újjáépítés egyik korai helyszíne és az európai integráció motorja. A A második világháború és a megszállás alfejezetben tárgyalt német megszállás, a zsidóüldözés és a felszabadítás utáni elszámolási viták közvetlenül

meghatározták a belga politika első éveit, különösen a királykérdést. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan állt talpra az ország, milyen szerepet játszott a Benelux-együttműködésben és az Európai Szén- és Acélközösség, majd az Európai Gazdasági Közösség létrehozásában, és miként vált Brüsszel az európai intézmények de facto központjává. A hangsúly a belga társadalom belső törésvonalain is van: a nyelvi, vallási és szociális konfliktusok ugyanis a gazdasági növekedés évtizedeiben érlelődtek, és később a szövetségi állammá alakulás felé mutattak.

26.3.1 A háború utáni újjáépítés és a királykérdés

A felszabadulás (1944 ősze) után Belgium viszonylag gyorsan helyreállította a demokratikus intézményeket, de a politikai stabilitást a III. Lipót király (Léopold III, Leopold III) háborús szerepéről szóló vita terhelte. A király 1940 májusában, a német támadás után a hadsereg parancsnokaként kapitulált, miközben a kormány Nagy-Britanniába távozott; Lipót Belgiumban maradt, és a laekeni kastélyban házi őrizetben élt. A háború alatti magatartását – különösen a kormánnyal való szakítást, a német hatóságokkal való tárgyalásokat és a feltétel nélküli kapitulációt – az emigráns kormány és az ellenállási mozgalmak élesen bírálták. A felszabadulás után a parlament 1944-ben a király öccsét, Károly herceget (Charles de Belgique, Karel van België) választotta régenssé, mert Lipót visszatérését a belga politikai közvélemény jelentős része ellenezte.

A vita 1950 tavaszán népszavazásra bocsátották. A hivatalos eredmények szerint a résztvevők szerény többsége – a források általában 57 százalék körüli arányt említenek – támogatta a király visszatérését, de a regionális megoszlás rendkívül éles volt: Flandriában erős többség mutatkozott mellette, Vallóniában és Brüsszelben viszont a többség ellene szavazott. (A pontos szavazatszámok a korabeli statisztikákban kissé eltérnek, ezért itt nem közlünk egyetlen fix számot.) A visszatérést követő hetekben Vallóniában sztrájkok és tüntetések robbantak ki; a feszültség polgárháborús hangulatot keltett. III. Lipót 1951 nyarán lemondott fia, Baldvin (Baudouin, Boudewijn) javára. A királykérdés egyszerre volt alkotmányos válság, a megszállás alatti magatartásról szóló emlékezetvita és a flamand–vallon ellentét korai 20. századi megnyilvánulása. A megoldás megerősítette az alkotmányos monarchia kereteit, de hosszú távon növelte a nyelvi törésvonal politikai jelentőségét.

A gazdasági újjáépítést a Marshall-terv keretében nyújtott amerikai támogatás és a szén- és acélipar exportja segítette. Belgium ipari termelése – a becslések szerint – a háború végére a háború előtti szint töredékére esett vissza, de 1948–1950-re nagyjából helyreállt. (A konkrét százalékos adatok forrásonként eltérnek.) A kormány, a szakszervezetek és a munkaadók 1944-ben szociális szolidaritási paktumot (Pacte de solidarité sociale / Ontwerp van sociale solidariteit) kötöttek, amely a társadalombiztosítás kiterjesztését és a kollektív alkufolyamat intézményesítését alapozta meg. Ezt tekintik a belga jóléti állam egyik alapkövének, bár a paktum tényleges végrehajtása az infláció és a munkaerőhiány miatt lassan haladt.

A hidegháború kialakulása Belgiumot a nyugati szövetségi rendszerbe illesztette. Belgium 1949-ben alapító tagja lett az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének (NATO), és részt vett az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) munkájában is. A belga biztonságpolitika a semlegesség elvetését és a kollektív védelem melletti elköteleződést jelentette, ami a háború előtti semlegességi doktrína radikális fordulata volt. A kommunista párt befolyása a választói támogatottságban viszonylag alacsony maradt, de a szakszervezeti mozgalomban és az értelmiségi vitákban jelen volt. A belga politika tengelyét a három nagy politikai család – a kereszténydemokrata, a szocialista és a liberális – közötti koalíciós alkuk határozták meg.

26.3.2 A Benelux: a vámunió és a regionális együttműködés

Belgium háború utáni külpolitikájának egyik első, kézzelfogható eredménye a **Benelux** együttműködés volt. A Belgium, Hollandia és Luxemburg közötti gazdasági közeledésnek volt előzménye: Belgium és Luxemburg már 1921-ben gazdasági uniót hozott létre (a belga–luxemburgi gazdasági unió, BLEU). A második világháború alatt, 1944. szeptember 5-én, a három ország londoni száműzött kormánya aláírta a Benelux vámuniót létrehozó egyezményt. Az egyezmény 1948. január 1-jén lépett hatályba, és fokozatosan eltörölte a tagországok közötti vámokat, egységes külső vámtarifát vezetett be, valamint összehangolta a kereskedelempolitikát. A későbbiekben a Benelux Gazdasági Unió (1958) mélyítette az együttműködést az áruk, a munkaerő és a tőke szabad áramlása terén.

A Benelux a háború utáni nyugat-európai gazdasági integráció fontos kísérleti terepe volt. A három kis ország gazdasága erősen összefonódott: Belgium és Luxemburg acélipara, Hollandia kikötői tranzitkereskedelme és a belga textilipar között kiegészítő szerkezet alakult ki. A vámunió tapasztalatai – a vámhatárok lebontásának technikai nehézségei, a mezőgazdasági kivételek, a monetáris és szociális különbségek kezelése – később beépültek az Európai Gazdasági Közösség tervezésébe. Belgium számára a Benelux azt is jelezte, hogy a hagyományos semlegességi politika helyett a regionális és atlanti együttműködés jelenti a biztonság és a gazdasági növekedés keretét.

A Benelux szervezeti felépítése a kormányközi együttműködésre épült: a döntéseket a tagállamok képviselőiből álló bizottságok készítették elő, és a végrehajtás a nemzeti közigazgatások feladata maradt. A luxemburgi és belga gazdasági kapcsolat különösen szoros volt, mivel a belga–luxemburgi gazdasági unió már korábban közös valutamechanizmust és vámterületet hozott létre. A Benelux példája azt is megmutatta, hogy a kisebb államok gazdasági integrációja nem feltétlenül vezet politikai unióhoz, de a közös szabályok és a rendszeres egyeztetés csökkenti a konfliktusokat. A három ország 1955-ben létrehozta a Benelux Parlamentet, amely tanácsadó testületként a kormányközi együttműködés demokratikus ellenőrzését szolgálta. (A pontos intézményi hatáskörök a későbbi szerződésekkel módosultak.)

26.3.3 Belgium és az európai integráció kezdetei

Belgium az 1940-es évek végétől aktívan részt vett az európai szén- és acélipari együttműködés kialakításában. A Schuman-terv (1950) Belgiumot is érintette, hiszen a vallon szén- és acélipar a francia és a német nehéziparral szoros versenyben állt. A belga kormány támogatta a tervet, de ragaszkodott ahhoz, hogy a közös piac ne vezessen a belga bányák azonnali leépítéséhez. A tárgyalások során a belga delegáció aktívan képviselte a kisebb tagállamok érdekeit. A belga politikus, Paul-Henri Spaak külügyminiszter meghatározó szerepet játszott; nevéhez fűződik az 1955–1956-os Spaak-bizottság munkája, amely a Római Szerződések tervezetét készítette elő. Belgium 1951. április 18-án írta alá az **Európai Szén- és Acélközösség** (ESZAK; franciául Communauté européenne du charbon et de l'acier, CECA; hollandul Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, EGKS) szerződését, amely 1952 júliusában lépett hatályba. A szerződés a tagállamok szén- és acéliparát közös hatóság alá helyezte, és felszámolta az ágazaton belüli vámokat és mennyiségi korlátozásokat. Belgium számára ez közvetlen gazdasági érdeket jelentett, mivel Vallónia és Limburg bányái, valamint a vallon acélművek a belga ipar meghatározó ágazatai voltak. Ugyanakkor a belga szénbányászat már az 1950-es években növekvő költségproblémákkal küzdött, és a közös piac megnyitása a racionalizálást is kikényszerítette.

A Római Szerződéseket 1957. március 25-én írta alá a hat alapító állam, köztük Belgium. A szerződések létrehozták az **Európai Gazdasági Közösséget** (EGK; Communauté économique européenne, CEE / Europese Economische Gemeenschap, EEG) és az **Euratom**ot. Belgium támogatta a közös piacot, de érzékeny volt a mezőgazdaságra és a szociális harmonizációra

vonatkozó kérdésekre. A belga parlament viszonylag gyorsan ratifikálta a szerződéseket; az ország az EGK alapító tagjaként 1958-tól részesült a belső piac előnyeiből, és Brüsszel fokozatosan az integráció egyik adminisztratív központjává vált.

Az európai integráció melletti belga elköteleződést részben a gazdasági érdek, részben a biztonságpolitikai megfontolás magyarázta. A két világháború tapasztalatai alapján a belga elit a nemzetközi együttműködésben látta a kisebb államok érdekérvényesítésének garanciáját. Spaak az atlantizmus és az európai föderalizmus között egyensúlyozott: a NATO keretében az Egyesült Államokkal való szoros kapcsolatot, az európai intézményekben pedig a kontinens békéjét és gazdasági újrarendezését kereste. Ez a kettős orientáció a hidegháború évtizedeiben meghatározta Belgium külpolitikáját. Belgium emellett részt vett az Európai Védelmi Közösség (EVK) tervezésében is, amely 1954-ben a francia nemzetgyűlés elutasítása miatt meghiúsult; a kudarc megerősítette a belga atlantista vonalat, és a nyugat-európai védelem kérdése a NATO keretében maradt.

26.3.4 Brüsszel mint az európai intézmények központja

Brüsszel nem egyetlen, formális szerződési döntéssel lett az európai intézmények székhelye. Az alapító szerződések szándékosan kerülték a végleges székhely kijelölését, mert a tagállamok – elsősorban Franciaország, az NSZK és a Benelux-országok – között vita volt. Az ESZAK ideiglenes székhelye Luxemburgban volt, a közgyűlés Strasbourgban ülésezett. Amikor az EGK intézményei 1958-ban megkezdték működésüket, a gyakorlatban a Bizottság és a Tanács üléseit Brüsszelben tartották, részben azért, mert a belga kormány megfelelő infrastruktúrát és kedvező feltételeket ajánlott, részben mert Brüsszel a Benelux és a nyugat-európai közlekedési hálózat természetes csomópontja volt. Az 1965-ös „üres székek” válsága és az 1966-os luxemburgi kompromisszum nem rendezték véglegesen a székhely kérdését, de a gyakorlat megszilárdult: a Tanács és a Bizottság Brüsszelben, a Parlament Strasbourgban és Luxembourgban, az Európai Bíróság Luxembourgban működött. A későbbi szerződések – elsősorban az 1992-es Maastrichti Szerződéshez kapcsolódó jegyzőkönyvek, majd az 1997-es Amszterdami Szerződés – formálisan is megerősítették ezt a felosztást. (A szerződések szövegének pontos cikkelyeit itt nem idézzük; a jogi aktusok a hivatalos kiadványokban ellenőrizhetők.)

Brüsszel európai szerepét tovább erősítette, hogy 1967-ben a **NATO** politikai központja is Párizsból Brüsszelbe költözött. A város így az európai integráció, a transzatlanti biztonsági együttműködés és a belga nemzeti intézmények hármas központja lett. Ez jelentős gazdasági és kulturális hatást gyakorolt a városra: nemzetközi szervezetek, lobbiirodák, újságírók és diplomáciai képviseletek telepedtek le, ami a belga főváros nemzetközi jellegét erősítette. Ugyanakkor a belga közvélemény egy része kritikusan viszonyult az „európai buborékhoz”, mert a bérleti díjak emelkedése és a város egyes negyedeinek átalakulása a helyi lakosságot is érintette. Ezt a feszültséget a későbbi évtizedekben, különösen a Maastrichti Szerződés utáni bővítések idején, többször vitatták.

Az európai intézmények jelenléte a belga politikai rendszerre is hatott: a nyelvi egyensúly és a regionális érdekek megjelenítése az uniós pozíciók betöltésekor egyre fontosabbá vált. A belga kormányoknak egyszerre kellett képviselniük a flamand és a vallon, illetve a brüsszeli és a német nyelvi közösség érdekeit az európai tanácsi tárgyalásokon. Ez a többszintű érdekegyeztetés a belga szövetségi rendszer kialakulásának egyik hajtóereje lett. A NATO brüsszeli jelenléte pedig a belga diplomácia aktív atlanti szerepvállalását tükrözte; Pierre Harmel külügyminiszter nevéhez fűződik a szövetség politikai jövőjét újragondoló 1967-es Harmel-jelentés, amely a katonai elrettentés mellett a kelet–nyugati párbeszéd fontosságát hangsúlyozta.

26.3.5 Gazdasági és társadalmi átalakulás: a belga modell

A háború utáni évtizedekben Belgiumban párhuzamosan épült ki a jóléti állam és a **konszociális demokrácia** (consociational democracy, consociationalisme) intézményrendszere. A belga politikatudományi irodalom ezt a fogalmat használja arra az alkura épülő modellre, amelyben a mély társadalmi törésvonalak – nyelv, vallás, osztály – ellenére a fő politikai családok elitjei koalíciókban, arányos képviselet alapján kormányoznak. Belgiumban a kereszténydemokrata, szocialista és liberális pártok, valamint a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek közötti rendszeres egyeztetés jellemezte a kormányzást. Az 1944-es szociális paktum nyomán a társadalombiztosítás, az egészségügyi és nyugdíjrendszer fokozatosan bővült, bár a pénzügyi fenntarthatóság körüli viták már az 1960-as években megjelentek.

A gazdasági növekedés az 1950–1960-as években viszonylag egyenletes volt, de az iparágak közötti különbségek nőttek. Vallónia hagyományos nehézipara – szén, acél, üveg – a korai konjunktúra után hanyatlani kezdett, míg Flandria kikötői és feldolgozóipari központjai dinamikusabban fejlődtek. A belga állam regionális gazdaságpolitikája csak fokozatosan reagált, és a területi egyenlőtlenségek a nyelvi feszültségeket erősítették. A flamand mozgalom az 1960-as években egyre határozottabban követelte a holland nyelv teljes egyenjogúsítását az oktatásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. Az 1962–1963-ban elfogadott **nyelvi törvények** (lois linguistiques / taalwetten) rögzítették a nyelvhatárt, és négy nyelvi régiót hoztak létre: a holland, a francia, a kétnyelvű Brüsszel és a német nyelvű keleti kantonok. A Leuveni Katolikus Egyetem 1968-as nyelvi szétválása (Katholieke Universiteit Leuven és Université catholique de Louvain) a flamand–vallon szembenállás szimbolikus eseménye lett. Ezek a fejlemények már a A föderalizáció és a jelenkor alfejezetben tárgyalt államreformok közvetlen előzményei.

A belga társadalom a háború utáni évtizedekben jelentős demográfiai és kulturális változásokon ment át. A nők 1948-ban kaptak általános választójogot az országos parlamenti választásokon, ami a politikai részvétel bővülését hozta. (A pontos jogi szabályozás fokozatos volt; a korábbi időszakban egyes női kategóriák már szavazhattak.) A katolikus egyház továbbra is erős befolyást gyakorolt az oktatásra és a családpolitikára, de a szekularizáció az 1960-as évektől gyorsult. Az oktatás kérdése különösen éles vitákat váltott ki: az 1950-es évek második iskolaháborúja (guerre scolaire / schoolstrijd) a katolikus és az állami iskolák finanszírozásáról szólt, és 1958-ban az iskolapaktum (Pacte scolaire / Schoolpact) zárta le, amely mindkét hálózat állami támogatását rögzítette. Ez a kompromisszum a konszociális modell működőképességét mutatta. Az 1958-as brüsszeli világkiállítás (Expo 58) az Atomiummal a belga modernitás optimista jelképévé vált, miközben a társadalmi egyenlőtlenségek és a regionális különbségek továbbra is fennálltak.

Az 1960-as évek elején a belga kormány megszorító intézkedései – az úgynevezett Egységtörvény (Loi unique / Eenheidswet) – 1960–1961 telén hatalmas általános sztrájkot váltottak ki, amely elsősorban Vallóniában és a bányavidékeken bénította meg a gazdaságot. A sztrájk a szocialista szakszervezeti mozgalom (FGTB) és a keresztény szakszervezetek (CSC) együttműködésének próbája volt, és megmutatta a belga munkásmozgalom erejét. A kormányzat a rendfenntartás mellett tárgyalásos úton kereste a kiutat, de a megszorítások egy részét végrehajtotta. Az esemény hosszú távon tovább növelte a flamand és vallon munkásság közötti feszültséget, mert a sztrájk súlypontja a hanyatló vallon nehéziparban volt, míg a flamand régiók kevésbé vettek részt.

A háború utáni Belgiumban a munkaerőhiány kezelésére az 1946-tól szervezett keretek között olasz, majd később spanyol, görög, marokkói és török vendégmunkásokat fogadtak. A bevándorlók egy része a bányákban és az acéliparban dolgozott, és sokan később letelepedtek. Ez a folyamat alapozta meg a mai belgiumi migrációs társadalmat, de a bevándorlók társadalmi integrációjának kérdése akkoriban alig kapott nyilvános figyelmet. A belga hivatalos statisztikai adatok a külföldi munkavállalók számát csak becslésekkel közlik, mert a korai időszakban a tartózkodási engedélyek

nyilvántartása nem volt egységes. A vendégmunkások sorsát és a későbbi migrációs hullámokat a Migráció, integráció és multikulturalizmus fejezet tárgyalja részletesen.

26.3.6 A gyarmati örökség és a dekolonizáció rövid említése

A belga háború utáni időszakot a kongói dekolonizáció is terhelte. Kongó 1960. június 30-án nyerte el függetlenségét, de a belga kormány és a kongói politikai erők közötti átmenet kaotikus volt, és a fiatal állam polgárháborúba süllyedt. A belga társadalomban a gyarmati múlt kritikai feldolgozása csak jóval később, az 1990-es évektől kezdődött; a háború utáni közbeszédben a gyarmati korszakot gyakran modernizációs sikertörténetként ábrázolták, ami a mai történetírás szerint elfedi a kizsákmányolást és az erőszakot. Ezt a témát a A kongói gyarmat és a belga társadalom és a A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete alfejezetek tárgyalják részletesen.

26.3.7 Források és bizonytalanságok

Ennek az alfejezetnek a fő forrásai a belga szövetségi parlament és kormány hivatalos jegyzőkönyvei, a Benelux-szerződések és az Európai Közösségek alapító okmányai, a kortárs sajtó, valamint a másodlagos belga és nemzetközi történeti irodalom. A gazdasági adatok a belga statisztikai hivatal (Statbel) és az OECD/Eurostat által közölt becsléseken alapulnak; a korai 1945–1960 közötti számok pontossága változó, mert a statisztikai rendszer a háború után csak fokozatosan állt helyre, és egyes idősorok utólagos revíziójára is sor került. A királykérdésre vonatkozó népszavazási eredményeket a hivatalos közlönyök tartalmazzák, de a regionális bontás utólagos értelmezése vitatott, mert a szavazás nem rögzítette a választók nyelvi hovatartozását, csak a közigazgatási egységeket. A brüsszeli intézményi székhely kialakulásának története részben diplomáciai iratokon, részben visszaemlékezéseken alapul; a nem hivatalos döntések okai nem mindig rekonstruálhatók egyértelműen. A szociális paktum jelentőségét a belga történetírás konszenzusként kezeli, de annak tényleges hatása az 1940-es évek gazdasági nehézségei miatt vitatott. A Benelux és az európai intézmények székhelyének története kapcsán a diplomáciai iratok részben titkosak voltak, ma már kutathatók, de a döntések mögötti alkuk nem mindig rekonstruálhatók. Az 1960–1961-es sztrájk részvételi adatai becslések, mert a sztrájkban részt vevők számát a szakszervezetek és a munkáltatói szervezetek eltérően adták meg.

26.3.8 Rövid összefoglaló

- A háború utáni Belgiumot a királykérdés politikai válsága jellemezte, amely 1950–1951-ben a flamand–vallon ellentétet is felszínre hozta, és III. Lipót lemondásával zárult.
- A gazdasági újjáépítés a Marshall-segélyre, a szén- és acélipari exportra és az 1944-es szociális paktumra épült; a jóléti állam alapjai ekkor alakultak ki.
- Belgium alapító tagja volt a Benelux vámuniónak (1944/1948), amely a háború alatti londoni egyezményből nőtt ki, és a későbbi európai integráció előfutára lett.
- Belgium 1951-ben aláírta az Európai Szén- és Acélközösség, 1957-ben pedig a Római Szerződések alapító okmányait; Paul-Henri Spaak kulcsszerepet játszott az európai együttműködés előkészítésében.
- Brüsszel nem formális szerződési döntéssel, hanem fokozatos gyakorlattal vált az Európai Bizottság és a Tanács fő székhelyévé; a NATO 1967-es költözése tovább erősítette nemzetközi szerepét.

- A belga konszociális demokrácia a nyelvi, vallási és osztálytörésvonalak ellenére stabil kormányzást biztosított, de a flamand–vallon feszültségek az 1960-as években kiéleződtek, és a föderalizáció felé mutattak.
- A gazdasági növekedés ágazati és regionális eltéréseket hozott: Vallónia nehézipara hanyatlott, Flandria dinamizálódott, ami a nyelvi kérdéssel összekapcsolódott.
- A háború utáni munkaerő-migráció és a kongói dekolonizáció hosszú távú társadalmi és emlékezeti következményekkel járt.

26.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolódott a királykérdés a megszállás alatti magatartás értelmezéséhez, és milyen regionális mintázatot mutatott az 1950-es népszavazás?
2. Milyen előzményei voltak a Benelux-együttműködésnek, és milyen tanulságokkal szolgált a későbbi európai integráció számára?
3. Miért nevezhető Brüsszel az európai intézmények de facto központjává, ha az alapító szerződések nem jelölik ki egyértelműen a székhelyet?
4. Milyen szerepet játszott Belgium a Római Szerződések előkészítésében, és miért volt fontos a belga ipar számára a Montánunió?
5. Hogyan függött össze a gazdasági átalakulás és az 1960–1961-es általános sztrájk a flamand–vallon feszültségek kiéleződésével?

26.4 A föderalizáció és a jelenkor

Belgium huszadik század második felének története a nyelvi, területi és politikai törésvonalak állandó újratárgyalásáról szól. Az 1970 és 1993 közötti alkotmányos reformok a unitárius királyságot fokozatosan szövetségi állammá alakították át, miközben a flamand–vallon feszültségek nem szűntek meg, csak új intézményi kereteket kaptak. A jelenkori Belgium a föderalizáció és a **konszociális demokrácia** (consociational democracy) sajátos kombinációja, amely egyszerre teszi lehetővé a nyelvi közösségek együttélését és termeli újra a központi állam hatásköréről szóló vitákat. Ez az alfejezet az alkotmányos reformok belső logikáját, a politikai pártrendszer regionális kettéosztottságát, a brüsszeli és a peremvidéki konfliktusokat, valamint a 21. század elejének gazdasági, társadalmi és emlékezeti kihívásait vizsgálja, a háború utáni Belgium és az európai integráció című korábbi alfejezet eredményeire építve.

26.4.1 Az 1970-es első államreform: a nyelvi határok alkotmányba emelése

Az 1960-as évek flamand–vallon konfliktusai, különösen az 1968-as leuveni egyetemi válság, amely a francia nyelvű katolikus egyetem Leuvenből való kiköltözéséhez vezetett, világossá tették, hogy a centralizált belga állam nem képes tovább kezelni a nyelvi feszültségeket. Az 1962–1963-as nyelvi törvények már rögzítették a nyelvhatárt, és megállapították, hogy Belgium négy nyelvi régióra oszlik: holland, francia, kétnyelvű Brüsszel és a keleti kantonok német nyelvterülete. Az 1970-es alkotmányreform ezt a rendezést alkotmányos szintre emelte, és megtette az első lépést a szövetségi szerkezet felé.

Az 1970. december 24-i alkotmánymódosítás három **kulturális közösséget** hozott létre: a **holland közösséget** (Nederlandse Gemeenschap / Communauté flamande), a **francia közösséget** (Franse Gemeenschap / Communauté française) és a **német közösséget** (Duitstalige Gemeenschap / Communauté germanophone). A közösségek hatásköre a kulturák, az oktatás és a nyelvhasználat területére terjedt ki, de ekkor még nem rendelkeztek közvetlenül választott

tanácsokkal; a közösségi tanácsok a nemzeti parlament képviselőiből álltak. Ez a megoldás kezdetleges föderalizmus volt, inkább a nyelvi feszültségek levezetésének eszköze, mint teljes értékű államszervezeti reform.

A reform bevezette a **nyelvi paritás** elvét a minisztertanácsban: a miniszterelnök kivételével a szövetségi kormányban egyenlő számú holland és francia nyelvű miniszternek kellett ülnie. Ez a szabály a konszociális logika tipikus eleme, amely a döntéshozatalban a két nagy nyelvi közösség kölcsönös védelmét biztosította. A közösségi kérdésekben a parlamentet **nyelvi csoportokra** osztották, és a közösségi ügyekben a többségi döntéshez mindkét nyelvi csoport többsége kellett. Ez a **kettős többség** elve később a szövetségi törvénykezésben is megjelent.

A források szerint az 1970-es reformot a flamand mozgalom részben elégtelennek tartotta, mert a kulturális közösségek nem kaptak területi jellegű gazdasági hatásköröket, a vallon oldal pedig attól tartott, hogy a közösségi autonómia a francia nyelvű brüsszeliek elszigeteléséhez vezet. Az kompromisszum jellege miatt a reform kezdettől fogva ideiglenesnek bizonyult, és a további államreformok irányába mutatott.

26.4.2 Az 1980-as második államreform: régiók és közösségek intézményesülése

Az 1970-es években a gazdasági válság, a vallon nehézipar hanyatlása és a flamand gazdasági dinamizmus közötti különbség fokozta a régiók gazdasági autonómiája iránti igényt. A flamand oldal a területi régiókat gazdasági hatáskörökkel akarta felruházni, míg a vallon oldal a közösségi kulturális autonómia megerősítését szorgalmazta. Az 1980-as második államreform a **régiókat** (holland: Gewesten; francia: Régions) alkotmányos intézménnyé tette: a **flamand régiót** (Vlaams Gewest), a **vallon régiót** (Région wallonne) és a **brüsszeli régiót** (Brussels Hoofdstedelijk Gewest / Région de Bruxelles-Capitale). A brüsszeli régió intézményeinek felállítását azonban elhalasztották, mert a felek nem tudtak megegyezni annak pontos hatásköreiről és a nyelvi egyensúly mechanizmusáról.

Az 1980-as reform a közösségi tanácsokat végrehajtó szervekkel, **közösségi kormányokkal** és **regionális kormányokkal** egészítette ki. A flamand oldal sajátos integrációt valósított meg: a flamand közösség és a flamand régió intézményeit összevonta, így a flamand parlament és kormány a közösségi és a regionális hatásköröket egyaránt gyakorolja. A francia oldalon a közösség és a vallon régió intézményei különváltak, ami bonyolult aszimmetrikus szerkezetet eredményezett.

A reform hatáskörei között szerepelt a területrendezés, a lakásügy, a környezetvédelem, a mezőgazdaság, a közlekedés és a helyi önkormányzatok felügyelete. A régiók gazdasági jellegű kompetenciákat kaptak, a közösségek pedig a kultúra, oktatás, egészségügyi és szociális gondoskodás egyes területeit. A **kettős többség** elve a közösségi hatáskörök mellett a regionális ügyekben is megjelent a brüsszeli intézményekben, ahol a holland és francia nyelvű képviselők jogosultak vétójogot gyakorolni a közösségi ügyekben.

26.4.3 Az 1988–1989-es harmadik államreform: Brüsszel és az oktatás

A harmadik államreform az 1988–1989-es alkotmánymódosítással a brüsszeli intézmények felállítását és az oktatás szélesebb decentralizációját hozta. A **brüsszeli fővárosi régió** (Brussels Hoofdstedelijk Gewest / Région de Bruxelles-Capitale) önálló regionális intézményeket kapott, de a közösségi ügyekben a két nyelvi csoport, a holland és a francia közösség külön szervezeteken keresztül működik. A brüsszeli régióban a nyelvi jogok garantálása a **holland nyelvű brüsszeliek** védelmét célozta, mivel a fővárosban a francia nyelvű lakosság többséget alkot; a holland közösség tagjai számára a régió biztosítja a nyelvi kisebbségi jogokat.

A brüsszeli intézményrendszer többszintű: a **brüsszeli parlament** (Brussels Hoofdstedelijk Parlement / Parlement de la Région de Bruxelles-Capitale) regionális hatáskörökkel rendelkezik, a **brüsszeli kormány** pedig regionális ügyekben jár el, de a kormányban a holland és francia nyelvű tagok aránya rögzített, a miniszterelnök kivételével. A közösségi hatáskörök gyakorlására a **holland közösségi bizottság** (Vlaamse Gemeenschapscommissie), a **francia közösségi bizottság** (Commission communautaire française) és a **közös közösségi bizottság** (Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie / Commission communautaire commune) szolgál. Ez a konstrukció a belga föderalizmus egyik legbonyolultabb eleme, és a források szerint a hétköznapi állampolgárok számára is nehezen átlátható.

Az oktatás területén az 1988-as reform lehetővé tette, hogy a közösségek önállóan határozzák meg az iskolarendszer szerkezetét, a tanterveket és a nyelvi követelményeket. A flamand közösség a holland, a francia közösség pedig a francia nyelvet részesítette előnyben; a brüsszeli kétnyelvű oktatás szabályai külön alkuk tárgyai maradtak. A reform a nemzetközi kapcsolatokban is megnyitotta a szubnacionális entitások önálló szerződéskötési lehetőségét: a közösségek és régiók saját hatásköreikben nemzetközi szerződéseket írhatnak alá, ami a belga föderalizmus egyik különlegessége.

26.4.4 Az 1993-as negyedik államreform: a szövetségi állam alkotmányos elismerése

Az 1993-ban elfogadott alkotmánymódosítás deklarálta, hogy Belgium **szövetségi állam** (federale staat / État fédéral), amely közösségekből és régiókból áll. Ez a lépés alkotmányos szimbolikus jelentőséggel bírt: a korábbi reformok gyakorlati decentralizációja után az alaptörvény is kimondta a föderális szerkezetet. A reform emellett a **szenátus** (Senaat / Sénat) szerepét is átalakította: a második kamara többé nem elsősorban a nemzeti egység letéteményese, hanem a közösségek és régiók képviseleti fóruma lett, ahol a regionális parlamentek delegáltjai ülnek, és a kamara jogköre a szövetségi törvényhozásban korlátozottabb lett.

Az 1993-as reform a **képviselőház** (Kamer van Volksvertegenwoordigers / Chambre des représentants) tagjainak számát 212-ről 150-re csökkentette, és a választókerületeket a nyelvi határokhoz igazította. A flamand és vallon választókerületek elválasztása a politikai pártok regionális tagolódását mélyítette: a flamand és francia nyelvű pártok nem versenyeznek egymással a szövetségi választásokon a nyelvi határokon átnyúlóan, kivéve Brüsszel és a határ menti kétnyelvű választókerületek sajátos eseteit. A reform a tartományok hatáskörének csökkentését is elindította, bár a tartományi szint megmaradt mint közigazgatási egység.

A föderalizáció nem csupán intézményi átrendezés volt, hanem a belga politikai kultúra átalakulása is. A **nemzeti pártok** (Christelijke Volkspartij/Parti Social Chrétien, Belgische Socialistische Partij/Parti Socialiste Belge, Partij voor Vrijheid en Vooruitgang/Parti Réformateur Libéral) az 1960–1970-es években nyelvi-regionális pártokra bomlottak. A flamand oldalon a **Christen-Democratisch en Vlaams** (CD&V), a **Socialistische Partij Anders** (ma Vooruit), a **Open Vlaamse Liberalen en Democraten** (Open Vld), a **Vlaams Belang** (korábban Vlaams Blok) és a **Nieuw-Vlaamse Alliantie** (N-VA) jelent meg; a francia oldalon a **Parti Socialiste** (PS), a **Mouvement Réformateur** (MR), a **Centre démocrate humaniste** (ma Les Engagés) és az **Ecolo** működik. A szövetségi kormányalakítás a nyelvi csoportok kettős többségét követeli meg, ami a koalíciós tárgyalásokat gyakran hosszúvá és bonyolulttá teszi.

26.4.5 A föderalizáció utáni fejlemények: a 2000–2010-es évek reformjai

A 2000-es évek elején a föderális állam hatáskörének további átadása és a brüsszeli peremtelepülések nyelvi jogai körüli viták domináltak. A **flamand oldal** a hatáskörök további decentralizációját,

a szociális biztonság, a munkajog és az egészségügy regionális elemeinek megerősítését szorgalmazta, argumentálva a flamand gazdaság nagyobb önállóságával. A **vallon oldal** viszont a szövetségi szintű szolidaritás fenntartását hangsúlyozta, mivel Vallónia gazdasági mutatói – a munkanélküliség, a bruttó hazai termék – a flamand régióénál kedvezőtlenebbek voltak.

A 2007-es szövetségi választásokat követően a kormányalakítás 194 napig tartott, ami a belga rekordot betekintést ad a koalíciós patthelyzet mélységébe. A válságot az alkotmányos reform iránti eltérő elvárások okozták: a flamand pártok a választókerületi reformot, a brüsszeli perem községek nyelvi jogainak korlátozását és a hatáskörök átadását kérték, a francia pártok ezeket elutasították. A válságot végül egy átmeneti megoldás zárta le, de a mélyebb kérdések megoldatlanok maradtak. A 2010–2011-es kormányalakítási válság 541 napig tartott, világrekordot állítva a koalíciós tárgyalások időtartamában; a patthelyzetet a **hatodik államreform** (2011–2014) elfogadása törte meg.

A hatodik államreform a szövetségi hatáskörök jelentős részét a régiókhoz és közösségekhez utalta: a családi támogatások, a foglalkoztatáspolitika egyes elemei, az egészségügyi ellátás bizonyos részei, az idősgondozás és a közlekedéspolitika decentralizációja történt meg. A reform a belga **szociális biztonsági rendszer** megosztottságát növelte, bár a nyugdíjrendszer és az egészségbiztosítás alapvetően szövetségi szinten maradt. A reform emellett megerősítette a **német közösség** státusát is, és a keleti kantonok 9 településének német nyelvű lakossága autonóm közösségi intézményeket működtet.

A reform része volt a **Brüsszel-Halle-Vilvoorde** választókerület szétválasztása is, amely a flamand követelések egyik legérzékenyebb eleme volt. A francia nyelvű pártok számára a brüsszeli perem hat községében (Drogenbos, Kraainem, Linkebeek, Sint-Genesius-Rode, Wemmel, Wezembeek-Oppem) a francia nyelvű lakosok nyelvi könnyítéseket élveznek; a flamand oldal ezeket területi sérthetetlensége ellen irányuló kivételnek tekinti. A kompromisszum a választókerület szétválasztását hozta, de a nyelvi könnyítések rendszerét nem bontotta le, ami a flamand nacionalista pártok számára meg nem oldott sérelmet jelent.

26.4.6 A 2010–2020-as évek politikai dinamikája: a flamand nacionalizmus és a szövetségi patthelyzet

A 2010-es években a flamand **Nieuw-Vlaamse Alliantie** (N-VA) vált a flamand politika meghatározó erejévé, és a szövetségi kormányok részesévé, de programjában a belga állam további lebontása, végső soron a flamand függetlenség felé mutató lépések is megjelentek. Az N-VA támogatottságának növekedése a flamand nationalizmus erősödését jelezte, ugyanakkor a párt részvételét a szövetségi kormányzásban a pragmatikus együttműködés és a radikálisabb követelések közötti egyensúly jellemezte. A francia oldalon a **Parti Socialiste** sokáig a vallon társadalom központi ereje maradt, különösen a nehézipari városokban, de a 2019-es választásokon a **Mouvement Réformateur** és az **Ecolo** is megerősödött.

A 2019-es szövetségi választás után ismét rendkívül hosszú, 493 napos kormányalakítási időszak következett, amelyet a koronavírus-járvány kezdete is nehezített. Végül 2020-ban az **Alexander De Croo** vezette hétpárti koalíció alakult meg, amelyben a flamand és francia oldal pártjai közösen vettek részt, de a kormányprogram a szövetségi hatáskörök megtartására és a járványkezelésre koncentrált. A De Croo-kormányt a flamand nacionalista N-VA ellenzékből bírálta, és a jelenkori belga politikát továbbra is a **szövetségi kormányzás nehézsége** és a föderalizáció jövőjéről szóló vita határozza meg.

A pártrendszer széttagoltsága és a nyelvi párhuzamosság következtében a belga politikai rendszerben nincs országos szintű választói verseny; a választók flamand vagy francia nyelvű pártlistára szavazhatnak, a német nyelvű kisebbség saját közösségi parlamentet választ. Ez a szerkezet

a konszociális modell tipikus következménye: a nyelvi közösségek elitek közötti alkui biztosítják a stabilitást, de csökkentik az állampolgárok közötti átfogó politikai vita lehetőségét. A **kettős többség** elve a szövetségi törvénykezésben gyakran ahhoz vezet, hogy a kormánytöbbségnek mindkét nyelvi csoportban biztosítania kell a támogatást, ami a koalíciók bővítését és a kompromisszumok állandósulását eredményezi.

26.4.7 Gazdasági és szociális kihívások a 21. században

A belga gazdaság a 21. század elején egyszerre mutatja a fejlett ipari országok szerkezeti problémáit és a regionális egyenlőtlenségek sajátos mintázatát. Vallónia hagyományos nehézipara – a szénbányászat és az acélgyártás – a 20. század második felében összeomlott, és a régió azóta sem érte el Flandria gazdasági dinamizmusát. A flamand régióban a szolgáltató szektor, a logisztika, a vegyipar és a magas hozzáadott értékű termelés a húzóágazat; Antwerpen kikötője Európa egyik legnagyobb teherforgalmi csomópontja. Brüsszel a nemzetközi intézmények, a lobbiszervezetek és a pénzügyi szolgáltatások központja, ami a város gazdasági prosperitását és a magas ingatlanárakat magyarázza.

A regionális különbségek politikai vetületei a **transzferfizetések** körüli vitákban jelennek meg: a flamand adófizetők közpénzből kiáramló transzferjövedelmekre hivatkozva állítják, hogy Vallónia és Brüsszel nem teljesít gazdaságilag, míg a vallon oldal a belga szolidaritás elvét hangsúlyozza. A transzferek pontos összegét módszertani viták övezik, ezért a témában óvatos forráskezelésre van szükség; a vitatott értelmezés szerint a flamand gazdaság által termelt jövedelem egy része szociális transzfereken és állami kiadásokon keresztül a gyengébb régiókba áramlik.

A szociális kihívások közül a **munkanélküliség** Vallóniában tartósan magasabb, mint Flandriában, és a munkanélküliség a fiatalok körében különösen aggasztó. A bevándorló hátterű lakosság integrációja, a szegénység és a lakhatási válság Brüsszelben és a vallon városokban is jelentős. A flamand oldalon az oktatás és a munkaerőpiac szorosabb összekapcsolása révén alacsonyabb a munkanélküliség, de a városi szegénység és az etnikai alapú egyenlőtlenségek Antwerpenben és Gentben is jelen vannak. A belga szociális biztonsági rendszerben a szövetségi és a regionális szintek párhuzamos működése a hatásköri átfedések és az elszámoltathatóság szempontjából nehézségeket okoz.

26.4.8 Nyelvi-kulturális konfliktusok és a közösségek viszonya

A föderalizáció nem oldotta meg a nyelvi határ menti konfliktusokat, és a flamand–vallon viszony továbbra is a belga politika központi témája. A **brüsszeli perem** hat községében a francia nyelvű lakosok nyelvi könnyítései a flamand oldal szerint folyamatos territoriális behatolást jelentenek, és a flamand pártok a könnyítések megszüntetését követelik. A francia oldal a kisebbségi jogok védelmére hivatkozik, és a kompromisszum fenntartását szorgalmazza. A vita a belga belpolitika egyik legérzékenyebb pontja, amely időről időre fellángol a helyi választások, a nyelvi hatóságok döntései vagy a flamand nacionalista kampányok következtében.

A **közösségi szimbólumok** és a történeti emlékezet is eltérő utakat jár be. A flamand mozgalom a középkori flamand városok szabadságküzdelmeit, a 19. századi nyelvi elnyomást és a világháborús flamand kollaboráció árnyalt megítélését hangsúlyozza, míg a vallon identitás a katolikus szociális örökséget és a 20. századi ipari munkásmozgalmat állítja középpontba. A belga nemzeti identitás mint egységes konstrukció a 21. században gyengébb, mint a nyelvi közösségi identitások, és a közvélemény-kutatások szerint a lakosok egy jelentős része elsősorban a saját nyelvi közösségéhez, nem pedig a szövetségi államhoz kötődik.

A **keleti kantonok német közössége** (német: Deutschsprachige Gemeinschaft) a belga föderalizmus harmadik, gyakran elfeledett szereplője. Az 1919-ben a versailles-i béke révén Németországtól Belgiumhoz csatolt, mintegy 75 000 fős közösség ma saját parlamenttel, kormánnyal és oktatási rendszerrel rendelkezik, hatásköre a kultúra, oktatás, egészségügy és szociális ügyek területére terjed ki. A német közösség alkotmányos helyzete modellértékű lehet a belga föderalizmus rugalmasságára, de a német lakosság mérete és a perifériikus fekvés miatt a közösség a nagy nyelvi vitákban ritkán kap hangot.

26.4.9 Migráció, integráció és a multikulturalizmus vitái

A belga társadalom etnikai és vallási összetétele a 20. század második felétől jelentősen átalakult. A háború utáni munkaerő-migráció, főként Olaszországból, majd Marokkóból, Törökországból és más mediterrán országokból, a belga iparvárosok, különösen Brüsszel, Antwerpen, Gent, Charleroi és Liège lakosságának sokszínűségét növelte. A bevándorló közösségek többsége a francia nyelvű területeken telepedett le, de flamand városokban is jelentős holland mellett marokkói, török és más muszlim hátterű csoportok élnek.

A muszlim közösségek jelenléte a belga társadalomban az integráció és a **multikulturalizmus** körüli vitákat erősítette. A 2015–2016-os dzsihadista terrortámadások, köztük a brüsszeli repülőtéren és a Maalbeek metróállomáson elkövetett robbantások, a radikalizáció és a társadalmi kohézió kérdését a politika középpontjába helyezték. A flamand nacionalista pártok az iszlám és a bevándorlás kritikáját a flamand identitás védelmével kapcsolták össze, míg a francia nyelvű oldal a szociális kirekesztés elleni küzdelmet és a rendőrségi reformot hangsúlyozta. A **Molenbeek** nevű brüsszeli kerület a globális média figyelmét is felkeltette, ami a kerület lakói szerint stigmatizáló hatással járt, és a társadalmi egyenlőtlenségek leegyszerűsítő bemutatását eredményezte.

A **hijab** és a vallási szimbólumok kérdése, a halal élelmiszerek állami támogatása, a mecsetek építése és a vallási egyesületek finanszírozása a belga közéletben időről időre konfliktusokat vált ki. A szövetségi és regionális jogszabályok a vallásszabadság és a laicitás közötti egyensúlyt keresik, de a gyakorlatban eltérő értelmezések érvényesülnek. A flamand rendelet például a közintézményekben szigorúbban szabályozza a vallási jelképek viselését, mint a francia közösség, ami a föderalizmus aszimmetrikus jogfejlődésének újabb példája.

26.4.10 Belgium az Európai Unióban és a nemzetközi térben

Belgium föderális szerkezete az Európai Uniós döntéshozatalban is megjelenik. A **szubnacionális entitások** – a régiók és a közösségek – a nemzetközi szerződések és az EU-szabályozás azon területein, ahol hatáskörrel rendelkeznek, önállóan lépnek fel. A belga delegáció az EU Tanácsában gyakran a szövetségi kormány, a régiók és közösségek koordinált álláspontját képviseli; ez a **belga modell** a föderalizmus és az európai integráció összekapcsolódásának egyik legbonyolultabb példája. A szubnacionális entitások EU-s ügyekben való részvételét a 2011–2014-es reform is erősítette, ami a flamand diplomácia nemzetközi aktivitását növelte.

Brüsszel mint az EU intézményeinek székhelye kettős szerepet játszik: a belga főváros nemzetközi színtér, ahol a belga állampolgárok és az európai elitek párhuzamosan élnek, ugyanakkor a belga belpolitika regionális és nyelvi ellentéteinek egyik fókusza is. A város gazdasági fejlődése és nemzetközi jellege a belga identitás új dimenzióját hozta létre, de a flamand nacionalisták szerint Brüsszel a belga centralizáció és a francia nyelv terjeszkedésének bástyája. A brüsszeli régió holland nyelvű lakosai kisebbségi helyzetük miatt a flamand közösség támogatására szorulnak, ami a közösségen belüli feszültségeket is generál.

A **biztonságpolitika** és a **NATO** területén Belgium a transzatlanti kapcsolatok hagyományos híve, de a védelmi kiadások növelése körüli viták a belga föderalizmus jövőjét is érintik. A 2022-ben kezdődött orosz–ukrán háború nyomán a belga kormány a védelmi költségvetés emelését és a NATO-tagságból fakadó kötelezettségek teljesítését ígérte, de a szövetségi költségvetési megszorítások és a regionális érdekek ütközése a döntéshozatalt lassíthatja. Belgium az EU-ban a közös kül- és biztonságpolitika támogatója, de a föderális szerkezet a gyors döntések ellen hat.

26.4.11 Emlékezetpolitika: a gyarmati örökség és a világháborús múlt

A 21. század elején a belga közéletben felerősödött a **kongói gyarmati örökség** újraértékelése. A Kongói Szabadállam (1885–1908) és a Belga Kongó (1908–1960) időszakának erőszakos rendszere, a kényszermunka, a testi büntetések és a kaucsukgazdaság emberáldozatai a történészviták és az emlékezetpolitikai konfliktusok tárgyává váltak. A 2020-ban kitört global Black Lives Matter tiltakozások Belgiumban a II. Lipót király szobrainak megrongálásához és eltávolításához vezetett több városban. A flamand és vallon emlékezetpolitika nem egységes: a királyi múlt megítélése a francia nyelvű arisztokrata hagyományban másként jelenik meg, mint a flamand társadalomban, de a gyarmati erőszak kritikus feldolgozása mindkét nyelvi közösségben napirendre került.

A **második világháborús kollaboráció és ellenállás** emlékezete szintén nyelvi törésvonalak szerint különbözik. A flamand mozgalom egyes irányzatai a német megszállókkal való együttműködést a flamand nyelvi emancipáció reményével magyarázták, míg a francia nyelvű ellenállás emlékezetét a belga állam központi heroizmusa hangsúlyozta. Az 1980-as évektől a történeti kutatások árnyalták ezt a képet, és rámutattak a kollaboráció hétköznapi formáira, a közigazgatási együttműködésre és a zsidóüldözésben való belga közreműködésre. A **holokauszt** emlékezete a 21. században a belga társadalom szélesebb rétegeit szólítja meg, és a mecheleni Dossin laktanya múzeummá alakítása a transznacionális emlékezeti munka jó példája.

26.4.12 Források és bizonytalanságok

Az 1970–1993 közötti államreformokról a legfontosabb elsődleges források a belga alkotmány módosított szövegei, a Szenátus és a Képviselőház törvényjavaslatai, valamint a közösségi és regionális intézmények alapító dokumentumai. A dokumentált tények közé tartoznak a reformok időpontjai, az intézményi hatáskörök változásai és az alkotmányos deklarációk. Ugyanakkor a reformok politikai indítékairól és társadalmi hatásairól szóló magyarázatok a tudományos konszenzuson belül is vitatottak: a flamand és vallon történetírás eltérő hangsúllyal értékeli a decentralizációt, a transzferfizetéseket és a nyelvi jogok alakulását.

A 21. századi fejlemények, különösen a 2010-es évek kormányalakítási válságai és a 2020-as évek politikai átrendeződései, folyamatban lévő események, ezért itt a forráskritika különösen fontos. A médiabeszámolók, a pártprogramok és a választási eredmények elsődleges forrásnak tekinthetők, de a politikai narratívák gyakran sarkítanak. Az adatok – például a regionális GDP, a munkanélküliségi ráta vagy a bevándorló közösségek lélekszáma – becslések és országonként eltérő statisztikai gyakorlatokon alapulnak; a pontos évszám és forrás feltüntetése nélkül nem szabad őket közölni.

A gyarmati múlt emlékezetpolitikai megítélése továbbra is nyitott kérdés. A II. Lipót kori erőszak áldozatainak száma tudományos becslések tárgya, és a történészviták a források hiányosságai miatt sem adnak egységes képet. A jelenkori emlékezeti aktusok – szoboreltávolítások, múzeumi kiállítások – nem ténykérdések, hanem a belga társadalom jelenkori vitáinak lenyomatai. A tankönyvben ezért a dokumentált tényt, a tudományos konszenzust és az emlékezetpolitikai állítást minden esetben külön kell választani.

26.4.13 Rövid összefoglaló

- 1970-ben az alkotmány három kulturális közösséget hozott létre, majd 1980-ban a régiókat is intézményesítette; a flamand oldal a közösségi és regionális intézményeket összevonta, a francia oldal külön tartotta őket.
- 1988–1989-ben a brüsszeli régió saját parlamentet és kormányt kapott, a közösségek oktatási hatásköre bővült, és lehetővé vált a szubnacionális entitások önálló nemzetközi szerződéskötése.
- 1993-ban az alkotmány hivatalosan is szövetségi állammá nyilvánította Belgiumot, és a Szenátust a régiók, közösségek képviseleti kamarájává alakította.
- A 2000–2010-es években a hatáskörök további decentralizációja mellett a flamand nacionalizmus megerősödött, a kormányalakítások rendkívül elhúzódtak, a hatodik államreform (2011–2014) a szociális és foglalkoztatási kompetenciák egy részét a régiókhoz utalta.
- A nyelvi konfliktusok, különösen a brüsszeli perem nyelvi könnyítései, továbbra is a belga politikát foglalkoztatják; a német közösség a föderális rendszer harmadik, intézményileg autonóm szereplője.
- A gazdasági fejlődés Flandria és Vallónia között egyenlőtlen, a transzferfizetések kérdése regionális vitákat gerjeszt; a migráció és az integráció politikai törésvonalakat erősít.
- Belgium az EU-ban és a NATO-ban aktív tag, de a föderális szerkezet bonyolult koordinációt igényel; a gyarmati örökség és a világháborús kollaboráció emlékezete a 21. században újra előtérbe került.

26.4.14 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan alakította át az 1970-es, 1980-as és 1988–1989-es államreform a belga állam szerkezetét, és miért bizonyult mindegyik reform csak ideiglenes kompromisszumnak?
2. Miért jelentett az 1993-as alkotmánymódosítás fordulópontot a belga föderalizációban, és hogyan változott meg a Szenátus szerepe?
3. Milyen okai és következményei voltak a 2010–2011-es kormányalakítási válságnak és a hatodik államreformnak?
4. Hogyan kapcsolódnak össze a nyelvi-kulturális konfliktusok, a gazdasági regionális különbségek és a brüsszeli intézményrendszer problémái?
5. Milyen emlékezetpolitikai viták jellemzik a 21. századi Belgiumot a kongói gyarmati örökséggel és a második világháborús múlt feldolgozásával kapcsolatban?

27 Luxemburg a középkortól 1815-ig

27.1 A luxemburgi grófság és hercegség

A mai Luxemburgi Nagyhercegség politikai intézményeinek és társadalmi vitáinak megértéséhez érdemes különválasztani egymástól a terület, a dinasztia és az állam történetét. A középkori Luxemburg nem a 19. századi nemzetállam előzménye, és a Luxemburg-ház európai felemelkedése sem azonos a későbbi luxemburgi identitással. Ebben az alfejezetben a Luxemburgi grófság kialakulását, 1354-es hercegséggé emelését és a dinasztia 14–15. századi európai szerepét vizsgáljuk, különös tekintettel arra, hogy a hatalmi központok milyen gyakran váltak el a névadó területtől. A kérdés azért fontos, mert a Luxemburg-ház pályája megmutatja, hogy a középkori dinasztikus államépítés nem követte a modern nemzeti logikát: egy várból induló grófi család a Német-római Birodalom, Csehország, Magyarország és Brandenburg trónjaira emelkedhetett, miközben az anyaország intézményei viszonylag szerény jelentőségűek maradtak. Az itt tárgyalt folyamatok közvetlen előzményét jelentik a későbbi Burgundi és Habsburg uralomnak, amelyet a A Burgundi és Habsburg uralom alfejezet részletez.

27.1.1 A grófság kialakulása: a Lützelburg-vár és a korai birtokok

A mai Luxemburg területe a kora középkorban nem alkotott önálló politikai egységet. Az Ardennek és a Mosel-völgy térsége a Frank Birodalom felbomlása után a **Középfrank Királyság**, majd a **Lotaringiai Hercegség** része lett, és a későbbi évszázadokban fokozatosan a Német-római Birodalom nyugati perifériájává vált. A 10. századi hatalmi viszonyokat a nagy egyházi uradalmak – elsősorban a **Trieri Érsekség** –, a világi grófságok és a helyi várbirtokos nemzetségek hálózata határozta meg. Ebben a mozaikos környezetben a későbbi Luxemburgi grófság nem egyetlen alapító okirattal jött létre, hanem birtokok, védelmi jogok és hűbéri kapcsolatok hosszú láncolatán keresztül.

A hagyományos elbeszélés szerint a grófság kezdete az 963-as oklevélhez köthető. Ebben a dokumentumban egy **Siegfried** (latinosan *Sigefridus*) nevű nemesúr a Trieri Szent Maximin-apátsággal kötött csere révén megszerezte a **Bock-fokon** (Bock) álló erődítményt, amelyet az oklevél **Luciliburgum** néven említ. Ez a vár, a későbbi **Lützelburg** (a mai Luxembourg város magja), a dinasztia névadója lett. A szakirodalomban azonban vita tárgya, hogy az egyes birtok megszerzése mennyiben tekinthető a grófság „alapításának”. Az oklevél nem területi államot hozott létre, hanem egy stratégiai pontot adott át egy világi hatalmasságnak. A grófi cím, amelyet Siegfried és utódai viseltek, nem fedte le a későbbi grófság teljes területét; a **Luxemburgi grófság** (németül *Grafschaft Lützelburg*, franciául *Comté de Luxembourg*) intézményesülése fokozatos folyamat volt, és a 11–12. században is bizonytalan határokkal bírt.

A 10. századi birtokviszonyok rekonstruálása komoly nehézségekbe ütközik. A fennmaradt oklevelek száma csekély, és sokuk csak későbbi másolatban ismert. A kutatók ezért vitatják, hogy Siegfried melyik lotaringiai nemzetségből származott, és milyen jogokkal rendelkezett a megszerzett vár fölött. Annyi azonban a források alapján valószínűsíthető, hogy a **Lützelburg** vára egy meglévő római vagy kora középkori erődítmény helyén épült, és a Mosel-völgy, valamint a Flandria felé vezető utak ellenőrzésére szolgált. A grófok a 11. században a német királyok

oldalán vettek részt a lotaringiai hatalmi harcokban, és fokozatosan növelték befolyásukat a környező apátságok – köztük az **Echternachi apátság** – és a városiasodó települések felett.

A korai Luxemburgi grófság társadalma nem különbözött jelentősen a Német-római Birodalom más nyugati peremterületeinek társadalmától. A lakosság túlnyomó többsége mezőgazdaságból élt, a nemesség birtokai szétszórtan helyezkedtek el, és a grófi hatalom elsősorban katonai védelem, vámszedés és helyi igazságszolgáltatás formájában nyilvánult meg. A nyelvi viszonyok a későbbi nemzeti kategóriákkal nem írhatók le: a középkori források latin, ófrancia és középfelnémet nyelvűek, és a mindennapi beszélt nyelv a nyugati középnémet dialektusokhoz állt közel, de ez nem jelentett egységes „német” identitást. A mai luxemburgi nyelv (Lëtzebuergesch) politikai és kulturális önállósodása későbbi fejlemény, amelyet nem szabad a középkorra visszavetíteni.

27.1.2 A 13–14. századi terjeszkedés és a Luxemburg-ház felemelkedése

A 12–13. században a Luxemburgi grófság területe bővült, de az igazi fordulatot a **Luxemburg-ház** (franciául *Maison de Luxembourg*, németül *Haus Luxemburg*) birodalmi politikába való belépése hozta. A család tagjai házasságok, vásárlások és hűbéri szerződések révén folyamatosan növelték birtokaikat, miközben a Német-római Birodalmon belül a választófejedelmek közé emelkedtek. A 13. század végén a Luxemburgi grófok a **Habsburg** és a **Wittelsbach** dinasztiával vetélkedő hatalmi csoportosulás tagjai voltak, és a királyválasztásokban aktív szerepet játszottak.

Az áttörés 1308-ban következett be, amikor **VII. Henrik** (franciául *Henri VII*, németül *Heinrich VII.*) német királlyá választották. VII. Henrik 1312-ben Rómában császárrá koronáztatta magát, és Itáliai hadjáratával a császári hatalom restaurálását kísérelte meg. Ez a vállalkozás rövid távon kudarcot vallott, és a kortársak, valamint a későbbi történetírás is eltérően ítélte meg: egyesek a császári univerzalizmus utolsó nagy kísérleteként, mások a birodalmi erőforrások pazarlásaként értelmezték. A lényeg azonban az, hogy VII. Henrik halála (1313) után a Luxemburg-ház már nem csupán regionális grófi család volt, hanem a birodalmi politika egyik legfontosabb szereplője.

VII. Henrik fia, **János** (franciául *Jean l’Aveugle*, németül *Johann der Blinde*, csehül *Jan Lucemburský*) 1310-ben házasság révén megszerezte a **Cseh Királyság** koronáját. Felesége, Přemysl Erzsébet örökösnő volt, így a Luxemburg-ház a Prágai udvar örököse lett. János hosszú uralkodása alatt a család központja fokozatosan Csehországba tevődött át, és a Luxemburgi grófság – bár névadó birtok maradt – a családi érdekek perifériájára került. János maga is aktív birodalmi politikát folytatott: részt vett a francia–angol harcokban, és 1346-ban a **crécy-i csatában** esett el, ahol a hagyomány szerint vakon vezette csapatait. Ez a mozzanat a későbbi lovagi emlékezet fontos eleme lett, de a történeti kutatás óvatosan kezeli a krónikás dramatizálást.

János fia, **IV. Károly** (csehül *Karel IV.*, németül *Karl IV.*) 1346-ban cseh király, 1347-ben német király, 1355-ben pedig császár lett. Uralkodása a Luxemburg-ház hatalmának csúcsát jelentette. IV. Károly Prágát tette meg a birodalom tényleges központjává: megalapította a **Károly Egyetemet** (1348), újjáépíttette a várat és a hidat, és a Cseh Királyságot a dinasztia legértékesebb birtokává tette. A birodalmi **Aranybulla** (1356) rögzítette a választófejedelmek körét, és a Cseh Királyság kiemelt helyzetét. IV. Károly uralkodása alatt a Luxemburgi grófság ügyeit gyakran helytartók intézték, mert a család figyelme a birodalmi politikára összpontosult.

A Luxemburg-ház birtokai nem alkottak egységes államot. A Cseh Korona országai (Csehország, Morvaország, Szilézia, Lausitz) más jogcímen tartoztak a családhoz, mint a Luxemburgi grófság, és a dinasztia tagjai között ismétlődő hatalmi viták zajlottak. A 14. század közepén a Luxemburg-ház birtokai a Német-római Birodalom keleti felétől a francia határig húzódtak, de

ezek laza perszonáluniót alkottak, nem központosított birodalmat. A Luxemburgi grófság ebben a rendszerben viszonylag kis területű, de stratégiai fekvésű családi birtok maradt.

27.1.3 A hercegséggé emelés 1354-ben és annak következményei

IV. Károly császár 1354-ben a Luxemburgi grófságot **hercegséggé** (németül *Herzogtum Luxemburg*, franciául *Duché de Luxembourg*) emelte. Ez a jogi aktus rangemelést jelentett, nem területi bővítést: a grófi cím helyébe a magasabb presztízsű hercegi cím lépett, de a terület határai alapvetően nem változtak. A hercegi címet IV. Károly féltestvére, **Vencel** (németül *Wenzel*, csehül *Václav*) kapta, aki 1354-től 1383-ig uralkodott a hercegségben. Vencel halála után a családon belüli öröklési rend tovább bonyolódott: a hercegség időnként elzálogosítások tárgya volt, és a tényleges hatalom gyakran a helyi nemesség kezében összpontosult.

A hercegséggé emelés szimbolikus jelentősége azonban nagy volt. A Luxemburg-ház ezzel is kifejezte, hogy a család a birodalmi arisztokrácia legmagasabb rétegébe tartozik. A hercegi cím a későbbi örökségi vitákban jogi hivatkozási alapként szolgált, és a terület későbbi státusza – a Burgundi, majd Habsburg uralom alatt – is hercegségként öröklődött tovább. Ugyanakkor a 14. század végi Luxemburgi hercegség belülről nézve meglehetősen heterogén maradt: a vár körüli magterület mellett több, egymástól eltérő jogállású uradalom és város tartozott hozzá, és a hercegi hatalom gyengébb volt, mint a szomszédos nagyobb fejedelemségekben.

A hercegség intézményi fejlődése a késő középkorban lassan haladt. A hercegi udvar, amely a 14. században gyakran távol volt, nem tudott erős központi adminisztrációt kiépíteni. A helyi nemesség, a papság és a városok – például **Luxembourg** városa, **Thionville** (németül Diedenhofen) és **Arlon** – saját kiváltságokat őriztek, és a hercegi döntésekbe rendi gyűléseken keresztül szólhattak bele. A **rendi gyűlés** (németül *Stände*, franciául *états*) intézményesülése a 14–15. században kezdődött, de pontos működése a források hiányossága miatt nehezen rekonstruálható.

27.1.4 A Luxemburg-ház európai szerepe a 14–15. században

A Luxemburg-ház európai jelentőségét nem a luxemburgi terület nagysága, hanem a dinasztia tagjainak birodalmi és királyi trónjai adták. A 14. század második felétől a család a Német-római Birodalom legerősebb hatalmi tényezőjévé vált, és birtokai a kontinens több pontján feküdtek. A dinasztia legfontosabb ágai közé tartozott a cseh királyi ág, a morva őrgrófi ág és a magyar királyi ág, de ezek a hatalmi pozíciók nem jelöltek „nemzeti” területeket a modern értelemben: a Luxemburg-ház tagjai egyszerre voltak cseh királyok, német-római császárok, brandenburgi őrgrófok és magyar királyok, anélkül hogy bármelyik címük kizárta volna a többit.

A dinasztia leghíresebb tagja a 15. század elején **Zsigmond** (csehül *Zikmund*, németül *Sigmund*, magyarul *Zsigmond*) volt. IV. Károly fia 1387-ben magyar király lett, 1410-ben német királlyá választották, 1419-ben cseh király, 1433-ban pedig császárrá koronázták. Zsigmond nevéhez fűződik a **konstanzi zsinat** (1414–1418) összehívása, amely a nyugati egyházszakadás megszüntetését tűzte ki célul, és amelynek során 1415-ben **Husz Jánost** eretnekként kivégezték. A zsinat és a huszita mozgalom elleni háborúk Zsigmond uralkodásának meghatározó eseményei voltak, és a Luxemburg-ház hatalmát is próbára tették: a huszita hadjáratok hosszú évekig lekötötték a család erőforrásait, és a cseh rendekkel való konfliktus aláásta a dinasztia tekintélyét.

Zsigmond magyar királysága különösen fontos a magyar történelem szempontjából, de ebben a könyvben elsősorban annak jelzése, hogy a Luxemburg-ház európai hatalmi hálózatban gondolkodott. A 14–15. századi dinasztikus politika logikája szerint egy királyság megszerzése házasság,

örökösödés vagy választás útján történhetett, és a dinasztia tagjai gyakran egyszerre több koronát viseltek. A Luxemburg-ház ebben a tekintetben a **Habsburg** és a **Valois** dinasztiákhoz hasonló transznacionális szereplő volt, nem pedig egy adott „nemzet” képviselője.

A Luxemburg-ház 1373-ban megszerezte a **Brandenburgi Őrgrófságot**, de ezt a birtokot Zsigmond 1415-ben eladta a **Hohenzollern-háznak**. Ez a döntés a dinasztia erőforrásainak átcsoportosítását jelezte, és hosszú távon a Hohenzollern-ház felemelkedését alapozta meg, míg a Luxemburg-ház inkább a cseh és magyar területekre koncentrált. A család birtokainak ilyen átrendezése is mutatja, hogy a középkori dinasztikus vagyont nem lehet mai államterületek előzményeként olvasni.

A Luxemburg-ház férfi ága 1437-ben, Zsigmond halálával kihalt. A Cseh Királyság és a Magyar Királyság trónjára Zsigmond veje, **Habsburg Albert** került, ami a két dinasztia közötti örökségi kapcsolatot erősítette. A Luxemburgi hercegség öröklése azonban bonyolultabb volt: a családi birtok egyes részei zálogban voltak, és a szomszédos hatalmak – elsősorban a **Burgundi Hercegség** – már a 14. század végétől növekvő érdeklődést mutattak a terület iránt. A hercegség jogi öröklése és a tényleges katonai-politikai hatalom között a 15. század közepén feszültség alakult ki, amelyet a A Burgundi és Habsburg uralom alfejezet tárgyal részletesen.

27.1.5 A hercegség társadalma, gazdasága és intézményei a késő középkorban

A Luxemburgi hercegség a 14–15. században a Német-római Birodalom nyugati határvidékének tipikus közepes fejedelemsége volt. Területi kiterjedése a későbbi nagyhercegségnél nagyobb lehetett, de a pontos határok meghatározása a források hiányosságai miatt bizonytalan. A hercegség magába foglalta az Ardennek erdős fennsíkjait, a Mosel-völgy szőlőtermelő vidékét és a Flandria felé vezető kereskedelmi utak egy részét. Ez a földrajzi fekvés egyszerre jelentett védelmi előnyt és tranzitbevételt: az útvámok és vásárjogok a hercegi jövedelmek fontos forrását képezték.

A városiasodás mértéke szerény volt. **Luxembourg** városa a vár alatti településből fejlődött ki, és a hercegség névadó központja maradt, de kereskedelmi és demográfiai súlya nem vetekedett a flandriai vagy rajnai városokkal. A hercegség városai – Thionville, Arlon, Durbuy, La Roche – alapvetően agrárpiaci központok voltak, ahol a hetivásárok és a helyi kézművesség szervezte a mindennapokat. A városi polgárság öntudata létezett, de politikai befolyása a rendi gyűlésen belül korlátozott maradt.

Az egyházi intézmények közül az **Echternachi apátság** különösen jelentős volt. A 7. századi alapítású bencés kolostor a középkorban gazdag birtokokkal rendelkezett, és a térség írásbeliségének egyik központja volt. A hercegség területén több kisebb kolostor és káptalan is működött, amelyek a helyi elitek és a hercegi család támogatását élvezték. Az egyház nemcsak vallási, hanem közigazgatási és gazdasági szereplő is volt: a püspöki joghatóság részben a Trieri Érsekséghez, részben a Liège-i és Reimsi egyházmegyékhez tartozott, ami tovább bonyolította a terület jogi viszonyait.

A hercegi adminisztráció a késő középkorban fokozatosan intézményesült. A herceg távolléte miatt a **helytartó** (németül *Statthalter*, franciául *lieutenant*) gyakorolta a napi hatalmat, és a hercegi tanácsban a helyi nemesség képviselői kaptak helyet. A pénzügyeket a **hercegi kamara** (németül *Kammer*, franciául *chambre des comptes*) kezelte, amely a bevételeket (adók, vámok, birtokjövedelmek) és a kiadásokat tartotta nyilván. A források azonban arra utalnak, hogy a pénzügyi adminisztráció gyakran ad hoc jellegű volt, és a hivatalok nem váltak szigorúan szabályozott bürokráciává.

A nyelvi viszonyok a késő középkorban is összetettek voltak. A hercegség lakosságának nagy része a nyugati középnémet nyelvjárásokat beszélte, de a nemesség és az udvar nyelvhasználatában

a francia is jelen volt. A hercegi kancellária iratai latin, francia és német nyelven készültek, a címzettől és a kontextustól függően. Ezt a többnyelvűséget nem szabad a későbbi flamand–vallon nyelvkonfliktusok előzményeként értelmezni: a középkori nyelvi identitások rugalmasak voltak, és a társadalmi státusz, valamint a helyi hagyományok fontosabbak voltak a nyelvnél. A mai luxemburgi nyelv és a luxemburgi nemzeti identitás kialakulása a 19–20. század folyamata, amelyet a későbbi fejezetek tárgyalnak.

27.1.6 Források és bizonytalanságok

A Luxemburgi grófság és hercegség korai történetének rekonstrukciója alapvetően oklevelekre, krónikákra és a későbbi jogi iratokra támaszkodik. A legfontosabb elsődleges forrás az 963-as csereoklevél, amely a Lützelburg-vár megszerzését dokumentálja, de ennek eredeti példánya nem maradt fenn, és a szöveg értelmezése – különösen a birtokjog pontos tartalma – vitatott. A 11–12. századi birtokviszonyok rekonstruálását nehezíti, hogy a kolostori oklevelek gyakran utólagos összeírásokban, másolatokban ismertek, és a hamisítás lehetősége sem zárható ki. A 14. századi források már gazdagabbak: IV. Károly oklevelei, köztük az 1354-es hercegi diploma, viszonylag jó állapotban fennmaradtak, de a hercegség belső igazgatására vonatkozó iratok csak töredékesen ismertek.

A történetírásban több vitatott kérdés van jelen. Az első a grófság „alapításának” dátuma: a 963-as évet a 19. századi nemzeti történetírás szimbolikus kiindulópontként kezelte, de a mai kutatás hangsúlyozza, hogy a területi hatalom kiépülése fokozatos volt, és nem köthető egyetlen eseményhez. A második vita a Luxemburg-ház európai szerepének értékelésére vonatkozik: a romantikus történetírás a dinasztia tagjait gyakran dicsőítő vagy nemzeti hősként ábrázolta, míg a kritikus kutatás a dinasztikus háborúk költségeit, a helyi lakosság terheit és a hatalmi politika kudarcait is vizsgálja. A harmadik bizonytalanság a hercegség területi kiterjedését és belső tagoltságát érinti: a hűbéri jogok, elzálogosítások és öröklési viták miatt a határok folyamatosan változtak, és a 14–15. századi térképek rekonstrukciója gyakran ellentmondásos.

A forrástípusok közötti különbségtétel itt is fontos. A krónikák – például a 14. századi birodalmi krónikák vagy a cseh udvari történetírás – a dinasztia szemszögéből íródtak, és gyakran törvényesítő célzattal emelték ki a család érdemeit. Az oklevelek ezzel szemben jogi dokumentumok, amelyek a hatalomgyakorlás technikai részleteit rögzítik, de a mindennapi életről keveset árulnak el. A régészeti leletek – például a Lützelburg-vár feltárásai – a tárgyi kultúra rekonstrukciójában segítenek, de a politikai események értelmezésében csak korlátozottan használhatók. A 19. századi és 20. századi emlékezetpolitika szintén torzíthatja a képet: a Luxemburgi grófság 963-as „alapítását” a modern luxemburgi állam önértelmezése gyakran használja szimbolikus gyökérként, ami nem feltétlenül egyezik a középkori források tartalmával.

27.1.7 Rövid összefoglaló

- A Luxemburgi grófság a 10. században a Lützelburg-vár körül alakult ki fokozatosan; az 963-as csereoklevél a vár megszerzését dokumentálja, de nem tekinthető a területi állam egyetlen alapító aktusának.
- A grófok a Német-római Birodalom nyugati határvidékén, az Ardennek és a Mosel térségében birtokoltak, és hatalmuk intézményesülése lassú, forrásokkal nehezen követhető folyamat volt.
- A Luxemburg-ház a 14. század elején birodalmi rangra emelkedett: VII. Henrik 1308-ban német király, 1312-ben császár lett; fia, János 1310-ben cseh király.

- IV. Károly császár 1354-ben a Luxemburgi grófságot hercegséggé emelte, ami rangemelést jelentett, nem területi bővítést; a hercegi címet féltestvére, Vencel kapta.
- A 14–15. században a Luxemburg-ház a Német-római Birodalom, Csehország, Magyarország és Brandenburg trónjait birtokolta; a dinasztia transznacionális arisztokrata ház volt, nem nemzeti dinasztia.
- Zsigmond császár és magyar király uralkodása alatt a család a konstanzi zsinat és a huszita háborúk középpontjában állt; a dinasztia férfi ága 1437-ben kihalt.
- A Luxemburgi hercegség a késő középkorban szerény intézményi fejlettségű, többnyelvű, agrár- és tranzitjellegű terület volt, amelynek sorsa a 15. század közepén a Burgundi és Habsburg hatalmi törekvések kereszttüzébe került.

27.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen források állnak rendelkezésre a Luxemburgi grófság 10–11. századi kialakulásának vizsgálatához, és miért bizonytalan az 963-as dátum értelmezése?
2. Hogyan változott meg a Luxemburg-ház helyzete a 14. század elején VII. Henrik és János király uralkodása alatt?
3. Milyen jogi és szimbolikus következményekkel járt a Luxemburgi grófság hercegséggé emelése 1354-ben?
4. Miért nem tekinthető a Luxemburg-ház a modern értelemben vett nemzeti dinasztiának, és milyen európai trónokat birtokolt a 14–15. században?
5. Milyen tényezők vezettek a Luxemburg-ház férfi ágának kihalásához, és hogyan kapcsolódik ez a hercegség későbbi Burgundi–Habsburg uralmának előzményeihez?

27.2 A Burgundi és Habsburg uralom

Luxemburg 1443 és 1555 között a késő középkori európai hatalmi átrendeződés egyik leglátványosabb esetét éli át: egy önálló, de katonailag és pénzügyileg kimerült hercegségből előbb a Burgundi hercegek gyűjtőállamának, majd a Habsburgok szerteágazó birodalmának tartományává válik. Ez az átmenet nem egyszerű hódítás, hanem dinasztikus tranzakciók, zálogjogok, rendi tárgyalások és katonai nyomás együttes eredménye. A korszak megértéséhez el kell választani a mai nemzeti történelem szempontjait a 15–16. századi szereplők saját logikájától: a hercegség lakói számára a Burgundi, majd Habsburg uralom elsősorban a helyi városok, apátságok, nemesi uradalmak és a távoli udvar közötti viszony átalakulását jelentette, nem pedig idegen megszállást a mai értelemben.

27.2.1 A Burgundi expanzió és az 1443-as megszállás

A Luxemburgi-ház férfi ágának 1437-es kihalása után a hercegség trónöröklése bonyolult jogi helyzetet teremtett. A hercegség a Német-római Birodalom hűbéri rendszerébe tartozott, de földrajzilag a Francia Királyság és a Burgundi hercegek befolyási övezetének határán feküdt. Az utolsó Luxemburg-házi herceg, Zsigmond császár 1437 decemberében halt meg; a hercegséget formálisan Erzsébet, Zsigmond lánya örökölte, aki Albert osztrák herceg felesége volt, majd Albert halála után I. (Jagelló) Ulászló magyar és cseh király oldalán is felmerült a terület kérdése. A gyakorlatban a hercegség feletti tényleges hatalmat a helyi nemesség és a városok gyakorolták, miközben a szomszédos Burgundi herceg, III. Fülöp (Jó Fülöp, Philippe le Bon) már régóta figyelte a területet.

Burgundi uralom alá kerülés dokumentált ténye: 1443-ban III. Fülöp burgundi herceg katonai erővel megszállta a Luxemburgi hercegséget, és a fővárost, Luxemburg városát elfoglalta. A megszállást jogilag azzal indokolta, hogy Erzsébettől zálogjogon megszerezte a hercegség feletti uralmat; a zálogjog intézménye a késő középkori dinasztikus politikában bevett eszköz volt, amely lehetővé tette egy terület jövedelmeinek ideiglenes birtoklását anélkül, hogy a hűbéri jog és a birodalmi hovatartozás formálisan megszűnt volna. A kortársak ezt a tranzakciót eltérően értelmezték: a Burgundi udvar legitim jogszerzésnek tekintette, a Luxemburgi rendek egy része idegen foglalásként élte meg, míg a császári udvar hallgatólagosan tudomásul vette, mert a Német-római Birodalom nyugati határvidékén a burgundi befolyás növekedése hosszabb távon is meghatározó tendencia volt.

Az 1443-as esemény tehát **dokumentált hadi cselekmény**, de a „törvényes öröklés” és a „jogtalan hódítás” közötti minősítés **vitatott értelmezés** a történetírásban. A burgundi források (elsősorban a hercegi kancellária oklevelei és a krónikák, mint Enguerrand de Monstrelet és Georges Chastellain művei) a jogfolytonosságot hangsúlyozzák, míg a Luxemburgi rendi gyűlés és egyes városi krónikák a katonai fenyegetést és a helyi autonómia sérelmét emelik ki. A két forrástípus közötti ellentmondás nem feltétlenül hamisításra utal; a késő középkori dinasztikus politikában a jogi érvelés és a fegyveres nyomás rendszerint kéz a kézben járt.

Jó Fülöp halála (1467) után fia, **Merész Károly (Charles le Téméraire)** örökölte a burgundi gyűjtőállamot, amely ekkor már a Németalföld jelentős részét, Flandriát, Brabantot, Hainaut-t, Hollandiát és Zeelandot is magában foglalta. Luxemburg ebben a szerkezetben perifériikus, de stratégiailag fontos tag volt: a hercegség ellenőrizte a Francia Királyság és a Német-római Birodalom közötti egyik legfontosabb útvonalat, valamint az Ardennek erdős határvidékét. Merész Károly 1477-es halálával a férfi ág kihalt, a Burgundi államkomplexum túlélése kérdésessé vált. A francia király, XI. Lajos azonnal megkísérelte a burgundi területek megszerzését, de Merész Károly lánya, **Burgundi Mária** (Marie de Bourgogne) házassága **I. Miksa Habsburg főherceggel** (a későbbi német-római császárral) 1477-ben új dinasztikus keretet teremtett. Luxemburg így a Burgundi-Habsburg örökség része lett, ami a hercegség sorsa szempontjából fordulópontot jelentett: a tartomány a Habsburgok németalföldi és közép-európai birtokainak összekötő láncszemévé vált.

27.2.2 A Habsburg örökség és a Német-római Birodalom

Burgundi Mária 1482-es halálával a Habsburgok kezébe került az összes burgundi örökség, beleértve a Luxemburgi hercegséget is. A Habsburgok számára a terület egyszerre volt nyugati határvédelem és birodalmi hűbér, ami sajátos kettős jogállást eredményezett. Luxemburg formálisan továbbra is a Német-római Birodalomhoz tartozott, de gyakorlati irányítása a Habsburgok németalföldi kormányzatának, a **brüsszeli udvarnak** a hatáskörébe került. Ez a kettősség a későbbiekben is fennmaradt: a hercegség a 16. században egyszerre volt része a Németalföld tartományainak és a Birodalom nyugati határterületének.

I. Miksa 1493-ban német-római császárrá választása után a Habsburgok birodalmi politikájának súlypontja részben a nyugati határ és a burgundi örökség megszilárdítása lett. Luxemburg ebben a keretben kapta meg a stratégiai szerepét, különösen a Francia Királysággal szembeni konfliktusok idején. A hercegség területén keresztül vezettek a Habsburgok németalföldi és rajnai hadjáratainak útvonalai; a 16. század elején a francia-habsburg versengés (az itáliai háborúk) rendszeresen érintette a hercegség határvidékét. A luxemburgi erődök, elsősorban a főváros citadellája, a korszakban folyamatosan bővültek, amit a Habsburg kormányzat részben a helyi rendek adójából, részben birodalmi forrásokból finanszírozott.

A Habsburg uralom alatt a hercegség intézményi szerkezete fokozatosan átalakult. A Burgundi korszakban létrehozott helyi hivatalok – a **helytartó (gouverneur)**, a hercegi tanács és a rendi

gyűlés – mellett a Habsburgok a brüsszeli központi tanácsok (a Titkos Tanács, a Pénzügyi Tanács) fennhatósága alá rendelték a tartományt. Ez nem jelentette a helyi autonómia felszámolását: a Luxemburgi hercegség rendjei továbbra is összeültek, adót szavaztak meg, és panaszokat terjesztettek az uralkodó elé. A Habsburg kormányzás gyakorlata azonban centralizáltabb volt, mint a középkori Luxemburgi-házé, és a 16. század folyamán a rendek és a központi hivatalok közötti feszültségek rendszeressé váltak.

27.2.3 A tartományi autonómia és intézményei

A korszak megértéséhez kulcsfontosságú a **tartományi autonómia** fogalmának pontosítása. A mai nemzeti identitáskeretekhez képest a 15–16. századi Luxemburg autonómiája nem az önrendelkezést, hanem a rendi jogok, a helyi szokásjog és az adómegajánlás intézményeinek fenntartását jelentette. A hercegség lakói – pontosabban azok a rétegek, amelyek a rendi gyűlésben képviselve voltak: a nemesség, a papság és a városok – saját jogaik és kiváltságaik megerősítését várták az uralkodóktól; az uralkodó pedig adóbevételekre és katonai szolgáltatásokra tartott igényt. E kölcsönös függésben a rendi gyűlés (a luxemburgi forrásokban: **États de Luxembourg**) a tárgyalások színtere volt, nem pedig a „nemzeti” önrendelkezés letéteményese.

A Burgundi és Habsburg korszakban a Luxemburgi hercegség legfontosabb intézményei a következők voltak:

- **Helytartó (gouverneur vagy lieutenant):** A burgundi hercegek, majd a Habsburg uralkodók nevében eljáró legfőbb katonai és igazgatási tisztségviselő. A 15. század végétől a helytartó rendszerint a Habsburg udvarhoz hű nemes volt, gyakran nem luxemburgi származású, ami a helyi elit egy részénél bizalmatlanságot keltett.
- **Rendi gyűlés (États):** A három rend – papság, nemesség, városok – képviselőinek gyűlése, amely az adók megszavazásában, a panaszok és sérelmek összegyűjtésében, valamint a hercegi rendeletek kihirdetésében játszott szerepet. A rendi gyűlés működése korántsem volt folyamatos; üléseit általában az uralkodó vagy a helytartó hívta össze, gyakran konkrét adóigények elbírálására.
- **Hercegi tanács (Conseil provincial):** A hercegség legfelsőbb bírói és közigazgatási testülete, amely a helyi szokásjog alapján ítélkezett, de fokozatosan a római jogi eljárásrend hatása alá került. A 16. században a tanács működését a brüsszeli központi tanácsokkal való kapcsolat határozta meg.
- **Városi magisztrátusok:** Luxemburg városa, valamint a kisebb városok, mint Echternach, Grevenmacher, Arlon vagy Thionville (ma Franciaország), saját elöljárósággal rendelkeztek. A városi autonómia mértéke településenként változó volt; a főváros a 16. században is megőrizte a városfalak, a vásártartás és a céhek feletti ellenőrzés egyes elemeit.

Ezek az intézmények a korszakban nem „nemzeti” jelleget hordoztak, hanem a rendi társadalom és a dinasztikus állam közötti hatalommegosztás eszközei voltak. A forrásokban gyakran találkozunk azzal, hogy a rendek az uralkodó által megerősített kiváltságaikra hivatkoznak, míg az uralkodó a főhatalom és a birodalmi hűség nyelvén válaszol. Ez a feszültség nem Luxemburgra jellemző sajátosság, hanem a kora újkori európai államépítés általános jelensége.

27.2.4 A Gazdasági és társadalmi keretek

Luxemburg a Burgundi és Habsburg korszakban elsősorban **agrárterület** volt, ahol a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a közlekedési útvonalak mentén szerveződő kereskedelem határozta meg a gazdaságot. A hercegség lakossága a 15–16. században a szakirodalmi becslések szerint

valószínűleg 100 000 és 150 000 fő között mozgott, de ezek az adatok **becslések**, mivel a korszakból nem maradt fenn megbízható adóösszeírás vagy népszámlálás. A 16. század közepén a hercegség déli része a francia határ mentén sűrűbben lakott volt, mint az Ardennek erdős, gyéren lakott északi és nyugati területei.

A gazdaság legfontosabb szereplői a **paraszti gazdaságok** voltak, amelyek a helyi nemesi uradalmak és apátságok földesúri fennhatósága alatt álltak. A jobbágyság intézménye a hercegségben korlátozottabb formában volt jelen, mint a kelet-közép-európai területeken, de a földesúri szolgáltatások, a robot és a terményadók a parasztság mindennapjait itt is meghatározták. A **városi polgárság** elsősorban a kézműiparból és a helyi kereskedelemből élt; Luxemburg városa emellett regionális vásárhelyként is működött, ahol a Mosel-völgyi bortermelés és a rajnai kereskedelmi hálózat találkozott.

A hercegség gazdasági jelentőségét növelte a **tranzitkereskedelem**: a Francia Királyság és a Német-római Birodalom közötti áruforgalom egy része Luxemburgon keresztül haladt, és a 16. században a brüsszeli kormányzat is tudatosan fejlesztette az úthálózat egyes szakaszait. A hercegség azonban soha nem vált a Burgundi-Habsburg Németalföld gazdasági központjává: a flandriai, brabanti és holland városokkal összehasonlítva Luxemburg városainak kereskedelmi forgalma és pénzügyi ereje szerény maradt.

27.2.5 A „Burgundi örökség” mint gyűjtőállam

Luxemburg a Burgundi és Habsburg uralom alatt egy **gyűjtőállam (composite monarchy)** része volt, nem pedig egy egységes nemzeti királyságé. Ez a fogalom a történetírásban arra utal, hogy az uralkodó több, jogilag és rendileg különálló tartományt kormányzott, amelyeket közös dinasztikus kapocs, de nem közös nyelv vagy jogrendszer fűzött össze. A Burgundi hercegek és a Habsburgok számára Luxemburg egyike volt a sok tartománynak, és a tartományok közötti intézményi egységesítés üteme lassú, egyenlőtlen és a helyi rendek ellenállásával szembenézve zajlott.

Az 1548-as **augsburgi tranzakció** (a németalföldi tartományok és a Német-római Birodalom viszonyát rendező egyezség) és az 1549-es **Pragmatica sanctio** (amely a németalföldi tartományok egységes örökösödését írta elő) mérföldkövek voltak a Habsburg Németalföld intézményi egységesítésében. Luxemburg ezekben a folyamatokban is részt vett, bár a hercegség jogi helyzete továbbra is kettős maradt: formálisan a Német-római Birodalom hűbére, gyakorlatilag a brüsszeli kormányzat tartománya. Ez a kettősség a későbbi konfliktusok, különösen a 16. század második felének németalföldi felkelése idején éreztette hatását.

27.2.6 A hétköznapi élet és a többszólamú tapasztalat

A korszak forrásai elsősorban a dinasztikus politika, az adózás és a jogszolgáltatás iratai, ezért a korszak hétköznapi életére vonatkozó ismereteink töredékesek. A rendi gyűlések jegyzőkönyvei, a városi számadáskönyvek és az apátságok iratai közvetett bepillantást engednek a parasztok, a kézművesek és a városi szegények világába. A 15–16. században a hercegség lakói ismétlődő járványokkal, rossz termésű évekkel és a francia-habsburg háborúk pusztításaival szembesültek. A katonai átvonulások különösen a határ menti falvakban és a főváros környékén okoztak károkat, és a lakosság egy része a városok falai mögé húzódott, más része elvándorolt a szomszédos tartományokba.

A korszak **többszólamú megközelítése** megköveteli, hogy a dinasztikus-politikai narratíva mellett a parasztság, a városi szegények, a nők és a kisebb etnikai-vallási csoportok tapasztalatait is érzékeltessük. A rendelkezésre álló források azonban ezeket a csoportokat ritkán szólaltatják meg

közvetlenül. A nők a korszakban elsősorban a háztartásokban, a paraszti termelésben és a városi kézműiparban dolgoztak, de a rendi gyűlésben és a városi tanácsokban nem voltak képviselve. A hercegség területén élő zsidó közösségek a 15. században több hullámban kiutasításokkal és zaklatásokkal szembesültek, a források azonban erről csak szórványos adatokat őriztek meg; a luxemburgi zsidóság kora újkori története a szakirodalomban kevéssé feltárt, és a meglévő ismeretek is bizonytalanok.

27.2.7 A reformáció előtti vallási viszonyok

A Burgundi és Habsburg korszak vallási életét a késő középkori egyházi intézmények, a bencés és ciszterci apátságok, a plébániahálózat és a helyi búcsújáró kultuszok határozták meg. A hercegség területén a luxemburgi Echternach apátsága jelentős szellemi és gazdasági központ volt, amely a középkorban a térség egyik legfontosabb íráskultúráját képviselte. A 16. század elején a lutheri reformáció eszméi a szomszédos német területekről és a Német-római Birodalom városaiból beszivárogtak Luxemburg határvidékére is, de a Habsburg kormányzat – különösen V. Károly és fia, II. Fülöp – a katolikus hit megőrzése mellett foglalt állást. A reformáció hatása Luxemburgban a 16. század második felében is korlátozott maradt, bár a határ menti területeken és egyes nemesi családok körében megjelentek a protestáns irányzatok.

27.2.8 A korszak mérlege: folytonosság és átalakulás

A Burgundi és Habsburg uralom (1443-tól a 16. század közepéig, illetve a spanyol Habsburg uralom kezdetéig) nem szakította meg a Luxemburgi hercegség jogi és intézményi folytonosságát, de mélyrehatóan átalakította annak politikai helyzetét. A hercegség a nyugat-európai nagyhatalmi erőtér egyik határterületévé vált, és a Habsburgok németalföldi tartományainak egyik tagjaként része lett egy olyan gyűjtőállamnak, amely a 16. század második felében a vallásháború és a felkelés középpontjába került. A tartományi autonómia intézményei fennmaradtak, de a helyi rendek és a központi kormányzat közötti egyensúly fokozatosan eltolódott a központi hatalom irányába.

Ez a folyamat nem volt egyedülálló: a Németalföld más tartományaiban hasonló átalakulások zajlottak, és a rendiség válsága a 16. század végén a németalföldi felkelésben csúcsosodott ki. Luxemburg ebben a felkelésben periférikus szerepet játszott, de a korszak feszültségei itt is éreztették hatásukat, különösen a valláskérdés és a rendi jogok területén. A Burgundi és Habsburg korszak tehát a későbbi luxemburgi történet alapvető kereteit alakította ki: a hercegség a 16. század közepén már szilárdan a Habsburg Németalföld része volt, és a 17–18. századi események is ebből az örökségből következtek.

27.2.9 Források és bizonytalanságok

A Burgundi és Habsburg uralom korának luxemburgi története viszonylag jól dokumentált a dinasztikus politika szintjén, de a források egyenetlenül fedik le a tartomány mindennapjait. A legfontosabb elsődleges források közé tartoznak a burgundi hercegi kancellária és a Habsburg brüsszeli kormányszervek oklevelei, a Luxemburgi rendi gyűlés jegyzőkönyvei és adómegajánlásai, a városi számadáskönyvek (elsősorban Luxemburg városából), valamint az Echternachi apátság és más egyházi intézmények iratai. A korabeli krónikák – mind a burgundi udvari történetírás, mind a helyi városi feljegyzések – elfogultak lehetnek, és gyakran a legitimáció kérdését tárgyalják az adott szerző politikai álláspontja szerint.

Bizonytalan és vitatott pontok:

- Az 1443-as megszállás jogi megalapozottsága: a zálogjog pontos tartalma, Erzsébet szerepe és a rendi hozzájárulás kérdése a szakirodalomban eltérő megítélés alá esik.
- A hercegség lakosságának száma: a korabeli adóösszeírások hiánya miatt minden szám becslés; a szakirodalomban közölt értékek módszertani bizonytalansággal terheltek.
- A hétköznapi élet, a parasztság és a nők tapasztalatai: a fennmaradt források elsősorban a rendi és dinasztikus viszonyokat dokumentálják, ami torzítja a képet.
- A reformáció korai hatása: a protestáns eszmék megjelenésére és terjedésére vonatkozó adatok szórványosak, és a későbbi ellenreformációs források torzíthatják a képet.

27.2.10 Rövid összefoglaló

- Luxemburg 1443-ban katonai megszállás és zálogjogi tranzakció révén került a Burgundi hercegek uralma alá; az esemény jogi minősítése ma is vitatott.
- Jó Fülöp és Merész Károly uralkodása alatt a hercegség a burgundi gyűjtőállam egyik stratégiai, de perifériku tartománya lett.
- 1477 után, Burgundi Mária és I. Miksa házassága révén, Luxemburg a Habsburg örökség részeként a Németalföld tartományaihoz kapcsolódott, miközben formálisan a Német-római Birodalom hűbére maradt.
- A tartományi autonómia a rendi gyűlés, a helytartói intézmény és a hercegi tanács működésében öltött testet, de a 16. század folyamán a brüsszeli központi kormányzat befolyása nőtt.
- A hercegség gazdaságát a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a tranzitkereskedelem határozta meg; a paraszti társadalom és a városi polgárság mindennapjairól a források hiányosak.
- A korszak vallási életét a késő középkori egyházi intézmények uralták; a reformáció hatása Luxemburgban korlátozott maradt, de a határ menti területeken már a 16. század elején megjelentek a protestáns irányzatok.
- A Burgundi és Habsburg korszak a gyűjtőállami berendezkedés és a rendi jogok közötti feszültségekkel alapozta meg a későbbi németalföldi konfliktusok keretét.

27.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen elsődleges forrástípusok alapján rekonstruálható az 1443-as Burgundi megszállás, és miért mondható a jogi legitimáció kérdése vitatottnak?
2. Milyen intézményi folytonosságot és változást hozott a Burgundi uralom a Luxemburgi hercegség kormányzásában, és hogyan viszonyult ez a helyi rendi autonómiához?
3. Hogyan jellemeznéd a Habsburg Németalföld és a Német-római Birodalom közötti jogi kettősséget Luxemburg példáján, és milyen következményei lehettek ennek a 16. század második felében?
4. Milyen forráskritikai problémákkal kell számolnunk, ha a korszak paraszti, városi és női tapasztalatait szeretnénk megismerni?
5. Miben hasonlított és miben különbözött Luxemburg helyzete a Németalföld más tartományaitól a Burgundi-Habsburg gyűjtőállamon belül?

27.3 A francia forradalom és a napóleoni korszak

Az 1790-es évek elején a Luxemburg hercegség még a Habsburg Németalföld része volt, de a francia forradalmi háborúk néhány év alatt felszámolták ezt a rendi világot. A francia megszállás, az annexió és a napóleoni államszervezés nem csupán a politikai térképet írta át, hanem a jogot,

a vallást, a gazdaságot és a mindennapokat is. A korszak azért is kitüntetett, mert egyszerre hozta el a modern állam intézményeit és a háborús megszállás, a katonai sorozás, valamint az egyházpolitikai konfliktus terheit. A A Burgundi és Habsburg uralom alfejezetben tárgyalt gyűjtőállami hagyományok és rendi autonómiák itt gyorsan felszámolódtak, ugyanakkor a francia reformok olyan jogi és közigazgatási alapokat teremtettek, amelyek a későbbi nagyhercegség működését is befolyásolták.

27.3.1 A forradalmi háborúk és a megszállás

A francia forradalom kitörése után a Habsburg Németalföldön élők viszonya a párizsi eseményekhez vegyes volt. A helyi rendek és a papság egy része az osztrák uralmat védte, mások a reformokat várták, de az 1792. évi háború kirobbanása után a térség hadszíntérré vált. A francia csapatok 1792 őszén rövid időre benyomultak a mai Belgium déli részére, Luxemburg hercegségének magterületét azonban ekkor még nem szállták meg tartósan. A Habsburg hadsereg 1793 tavaszán ellentámadással visszafoglalta az osztrák Németalföld nagy részét, így Luxemburg város erődítménye is császári kézen maradt.

A fordulat 1794 júniusában következett be. A francia forradalmi hadsereg a **fleurus-i csatában** (1794. június 26.) döntő győzelmet aratott az osztrák erők felett, majd gyorsan elfoglalta a Németalföldet. A Luxemburg hercegség területére is behatoltak, de Luxembourg város erődje, amelyet a korban „Észak Gibraltárjaként” is emlegettek, hosszabb ostromzár alá került. A város 1795 tavaszáig kitartott; a források szerint a francia csapatok 1795. **június 7-én** vették be a várost, miután a helyőrség kapitulált. A forradalmi naptár és a Gergely-naptár közötti átszámítás miatt a pontos dátum a korabeli iratokban eltérhet, de a megszállás ténye egyértelmű. A kapitulációval a hercegség egész területe francia katonai ellenőrzés alá került.

A megszállás első szakasza nem csupán katonai igazgatást jelentett. A francia hatóságok rekvirálásokat hajtottak végre, adókat vetettek ki, és a helyi lakosságnak el kellett tartania a megszálló csapatokat. A városok és falvak krónikái gyakran panaszkodnak a katonai terhek és az élelmiszerhiány miatt. A forradalmi hadsereg a régi rendi adminisztrációt ideiglenesen megtartotta, ám a terület jogi állása rövid időn belül eldőlt: a francia politika a hódítást nem ideiglenes katonai megszállásként, hanem a forradalom jogrendje szerinti „egyesítésként” kezelte.

27.3.2 Az annexió és a Forêts megye

A francia törvényhozás 1795. **október 1-jén** hozta meg azt a dekrétumot, amely Belgium és a Liège-i területek mellett a Luxemburg hercegséget is Franciaországhoz csatolta. Az irat a forradalmi naptár szerint 9 vendémiaire IV. keltezésű, ezért a szakirodalomban a dátum átszámítása körül kisebb eltérésekkel találkozunk. A jogi aktus megszüntette a régi hercegséget, és a területet a **départements réunis**, vagyis az újonnan egyesített megyék sorába illesztette.

A régi Luxemburg hercegség területét nem egyetlen közigazgatási egységként szervezték újra. A fő részből, Luxembourg város központtal, létrehozták a **Forêts megyét** (*Département des Forêts*), amelynek elnevezése az „erdők” szóból ered, utalva a térség kiterjedt erdőségeire. A Forêts megye határai azonban nem egyeztek sem a korábbi hercegséggel, sem a későbbi nagyhercegséggel: magában foglalta például a mai Belgium délkeleti részén fekvő Arlon és Neufchâteau környékét is. A régi hercegség más területeit a szomszédos megyékhez, például az Ourthe vagy a Sambre-et-Meuse megyéhez csatolták. Ez a közigazgatási átszabás jól mutatja, hogy a francia reformok nem a történelmi tartományi identitásokra, hanem a párizsi központból irányítható, egységesített területi modellre épültek.

A megye élére prefektus került, alatta alprefektusok és községi elöljárók szervezték az igazgatást. A bíróságokat és a rendfenntartást is a francia rendszer szerint alakították át. A hivatalos nyelv a francia lett, ami különösen a német és a helyi mosel-frank dialektusok által dominált vidékeken hozott gyökeres változást. A francia nyelvű közigazgatás előnyben részesítette a franciául beszélő hivatalnokokat, ugyanakkor a helyi lakosság nagy része a mindennapokban továbbra is a saját nyelvét használta. A nyelvi fordulat hosszú távon is hatott: a 19. századi luxemburgi elitiskolákban és adminisztrációban a francia maradt a meghatározó nyelv.

27.3.3 Forradalmi reformok a jogban, a gazdaságban és az egyházban

Az annexióval a francia forradalom társadalmi jogrendjét is kiterjesztették Luxemburgra. A legfontosabb intézkedések közé tartozott a **feudális jogok eltörlése**: a földesúri robot, a tized és más paraszti terhek megszűntek. A gyakorlati végrehajtás azonban bonyolult volt. Sok parasztnak meg kellett váltania bizonyos földterheit, és a földbirtokviszonyok átalakulása nem mindig hozta el a várt egyenlőséget. A nemzeti vagyonná nyilvánított földek eladásából elsősorban a tehetősebb polgárok és a korábbi helyi elitek tudtak vásárolni, így a társadalmi különbségek nem tűntek el, csupán átalakultak.

Az egyházi reformok sokkal nagyobb feszültséget okoztak. A **katolikus egyház** korábbi intézményeit és szerzetesrendjeit feloszlatták vagy erősen korlátozták, a kolostorokat bezárták, az egyházi birtokokat államosították. A papság tagjainak egy része nem tette le a forradalmi alkotmányra előírt esküt, ezért elmozdították, emigrációba kényszerült vagy illegalitásba vonult. Luxemburg társadalma ekkor még túlnyomóan katolikus volt, és a falusi közösségek számára a papok elüldözése, a templomi szertartások korlátozása és a körmenetek betiltása mély sérelmet jelentett. A forradalmi hatóságok antiklerikális intézkedései a megyében valamivel mérsékeltebbek voltak, mint Párizsban, de a helyi források így is számos konfliktust rögzítenek. A **Code civil** (1804) bevezetése, amelyet később **Code Napoléon** néven is emlegettek, a polgári jog egységesítését hozta el: a jogegyenlőséget, a tulajdon védelmét és a polgári házasság intézményét. A házasságkötés állami aktussá vált, ami egyes katolikus körökben szintén ellenállásba ütközött.

27.3.4 A Klëppelkrich: paraszti ellenállás a forradalmi renddel szemben

A francia uralom elleni legjelentősebb fegyveres konfliktus az 1798. évi **Klëppelkrich** (németül **Klöppelkrieg**) volt. A felkelés neve a luxemburgi **klëppel** szóból származik, amely ütőfegyvert, egyszerű bunkósbotot jelent. A résztvevők jelentős része paraszt volt, akik a hadseregbe való sorozás, a magas adók, az élelmiszerhiány és az egyházpolitika miatt ragadtak fegyvert. A felkelés 1798 őszén robbant ki a mai Észak-Luxemburg és a környező, ma Belgiumhoz tartozó Ardennek vidékén. A felkelők megtagadták a katonai szolgálatot, megtámadtak közigazgatási épületeket, és több helyen elkergették a forradalmi hivatalnokokat.

A francia hadsereg néhány hét alatt leverte a felkelést. A halálos áldozatok számáról a források eltérő adatokat adnak: a kortársi katonai jelentések általában alacsonyabb, a helyi emlékezet magasabb számokat említ. A mai kutatás szerint valószínűleg több tucat és néhány száz közötti ember vesztette életét, de a pontos nagyságrend nem ismert. Sok résztvevőt letartóztattak, néhányat kivégeztek, és a francia hatóságok a sorozás elől menekülőket is üldözték. A **Klëppelkrich** értelmezése azért vitatott, mert a 19. század nemzeti történetírása szerette volna „nemzeti szabadságharcként” beállítani. A mai történettudomány ezt árnyalja: a felkelés elsősorban paraszti, vallási és helyi gazdasági okokból tört ki, és nem egy modern luxemburgi nemzettudat megnyilvánulása volt. A lokális emlékezet azonban máig fontos szerepet ad a Klëppelkrichnek, ami jól mutatja az emlékezetpolitika és a történeti forráskritika közötti feszültséget.

27.3.5 A napóleoni korszak mindennapjai és terhei

A Napóleon által létrehozott **Császárság** (1804–1814) időszakában a Forêts megye a francia birodalom szerves része lett. A prefektusi igazgatás stabilitást hozott a forradalmi évek káosza után, és a központi rendeletek hatékonyabban jutottak el a helyi községekbe. Luxembourg város erődje a birodalom keleti védelmi rendszerében kapott szerepet, ami azt jelentette, hogy a város és környéke továbbra is katonai térségként működött. Az erődítések fejlesztése helyi munkaerőt és anyagi forrásokat kötött le.

A gazdaságban a mezőgazdaság maradt a meghatározó, de a francia hatóságok az erdőgazdálkodást is szabályozni próbálták. A **kontinentális zárlat** (*blocus continental*) 1806-tól arra irányult, hogy kizárja a brit árukat a francia érdekszférából. Ez a megyében egyszerre jelentett védelmet a helyi termékek számára és súlyos fennakadást a Rajnán átívelő, korábban élénk tranzitkereskedelemben. A hagyományos piaci kapcsolatok megszakadása miatt egyes termelők piacot veszítettek, mások viszont a francia katonai megrendelésekből profitáltak. A korszakban a kisebb vaskohászati műhelyek is megjelentek, de a modern iparosodás még nem indult meg. A napóleoni évek gazdasági mérlege ezért erősen vitatott a luxemburgi és a belgiumi történetírásban.

A korszak legnagyobb emberi terhe a katonai sorozás volt. A francia hadsereg számára a Forêts megyéből is rendszeresen soroztak férfiakat, különösen a napóleoni háborúk idején. A hadjáratokban részt vevő luxemburgi katonák számát a megyei iratok hiányossága miatt nehéz pontosan meghatározni, de a családtörténeti kutatások és a korabeli panaszlevelek alapján a veszteségek jelentősek voltak. Az 1812-es oroszországi hadjárat és az 1813–1814-es németországi harcok sok családot érintettek. A hadiárvák és hadiözvegyek száma emelkedett, a falvak munkaereje csökkent. A sorozás elől sokan szöktek, bujtatták őket a családok, ami újabb összeütközéseket hozott a francia hatóságokkal.

27.3.6 Az összeomlás és a bécsi rendezés felé

Napóleon 1812-es oroszországi veresége és az 1813. évi **lipcsei csata** után a francia hatalom a Rajna vidéken is meggyengült. 1813 végén és 1814 elején a porosz és más szövetséges csapatok nyugat felé nyomultak, és a Forêts megyét is megszállták. A francia közigazgatás összeomlott, a prefektusi hivatalok beszüntették működésüket. Az 1814. évi **első párizsi béke** visszaállította Franciaország határait az 1792-es állapotra, így a Forêts megye területe formálisan is elveszett a francia állam számára. A háborús évek kárai azonban nem tűntek el: a lakosság kimerült, az adóterhek és a rekvirálások emléke mélyen élt.

A régi Luxemburg hercegség automatikus visszaállítása nem következett be. A terület sorsa az 1814–1815. évi **bécsi kongresszus** diplomáciai tárgyalásain dőlt el, ahol a nagyhatalmak a németalföldi és a német szövetségi rendezéssel együtt kezelték a kérdést. A kongresszus döntése értelmében a korábbi hercegség területéből **nagyhercegséget** hoztak létre, amelyet perszonálunióban I. Vilmos holland királynak juttattak, és a **Német Szövetség** (*Deutscher Bund*) tagjává tettek. A volt hercegség keleti, németajkú területeinek egy része Poroszországnak jutott. A mai Luxemburg területe így kisebb, mint a francia forradalom előtti hercegségé. A bécsi kongresszus után kialakuló intézményi renddel a A bécsi kongresszus és a nagyhercegség alfejezet foglalkozik részletesen.

A francia forradalom és a napóleoni korszak tehát kettős örökséget hagyott Luxemburgra. A modern államszervezés, a jogegyenlőség és a közigazgatási racionalitás alapjai ekkor épültek be a helyi életbe, ugyanakkor a megszállás erőszaka, a vallási konfliktusok és a háborús áldozatok sokáig az idegen uralom emlékét erősítették. A 19. századi nemzeti történetírás éppen ebből a kettősségből formálta meg a maga elbeszéléseit.

27.3.7 Források és bizonytalanságok

A francia korszak forrásadottsága jobb, mint a korábbi korszakoké, de közel sem teljes. Az elsődleges források közé tartoznak a francia forradalmi dekrétumok és törvények, a Forêts megye prefektusi jelentései, a községi iratok, a katonai jelentések, valamint a családi levelezések és a kortársi naplók. Az annexió jogi aktusa és a legfontosabb közigazgatási reformok jól dokumentáltak, ám a helyi végrehajtás és a lakosság mindennapi tapasztalatainak rekonstrukciója esetleges. A forradalmi naptár szerinti dátumok átszámítása is okozhat kisebb eltéréseket a szakirodalomban.

A **Klëppelkrich** eseménytörténete különösen bizonytalan. A francia katonai jelentések, a későbbi bírósági iratok és a helyi szóbeli emlékezet eltérő képet adnak a felkelés kiterjedéséről, a résztvevők számáról és az áldozatokról. A mai kutatók ezért inkább csak nagyságrendeket fogalmaznak meg, és hangsúlyozzák, hogy a 19. századi nemzeti emlékezet utólag erősen átkeretezte az eseményt. A napóleoni sorozásból és háborús veszteségekből származó adatok szintén hiányosak: a megyei statisztikák részben elvesztek, a családi emlékezet pedig szelektív. A gazdasági hatások értékelése vitatott, mert a kontinentális zárlat nyerteseit és veszteseit nehéz egyértelműen elkülöníteni. Végül az 1815-ös bécsi döntés helyi következményei több, egymásnak ellentmondó nemzeti értelmezésben öröklődtek tovább, ezért a szövegben közölt állítások egy része tudományos konszenzus, más része vitatott értelmezés.

27.3.8 Rövid összefoglaló

- A francia csapatok 1794–1795-ben megszállták Luxemburgot; Luxembourg város 1795. június 7-én kapitulált.
- 1795. október 1-jén Franciaországhoz csatolták a régi hercegséget; a területből a Forêts megyét szervezték meg, amelynek határai nem egyeztek a korábbi hercegséggel.
- A forradalmi reformok eltörölték a feudális jogokat, államosították az egyházi javakat, bevezették a francia közigazgatást és a Code civil-t.
- Az 1798-as Klëppelkrich paraszti felkelést a francia hadsereg leverte; a felkelés elsősorban vallási és gazdasági tiltakozás volt, nem modern nemzeti mozgalom.
- Napóleon alatt a Forêts megye a birodalom részévé vált, de a sorozás, a kontinentális zárlat és a háborús veszteségek nagy terhet jelentettek.
- 1813–1814-ben a szövetségesek elfoglalták a területet, az első párizsi béke pedig elszakította Franciaországtól.
- A bécsi kongresszus 1815-ben a volt hercegséget nagyhercegséggé emelte, a holland király perszonáluniójába adta, és a Német Szövetség tagjává tette; a keleti részek egy részét Poroszországhoz csatolták.
- A francia korszak hosszú távon a modern állam alapjait hozta el, de a kortársak számára elsősorban megszállást, erőszakot és vallási konfliktust jelentett.

27.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen elsődleges forrástípusok alapján állapítható meg a francia annexió ténye, és milyen bizonytalanságok adódnak a forradalmi naptár szerinti dátumok átszámításából?
2. Mely társadalmi csoportok nyerték meg és melyek vesztették el a legtöbbet a forradalmi jogi és egyházi reformokon?

3. Miért nem tekinthető a Klëppelkrich egyértelműen modern luxemburgi nemzeti szabadságharcnak, és hogyan függ ez össze a korszak paraszti, vallási és nyelvi viszonyaival?
4. Hogyan változott Luxemburg területi és államjogi helyzete 1794 és 1815 között, és miért nem állt vissza a régi hercegség a napóleoni vereség után?
5. Milyen hatásai voltak a napóleoni sorozásnak és a háborús gazdaságnak a helyi társadalomra, és miért nehéz ezeket a hatásokat pontosan számszerűsíteni?

27.4 A bécsi kongresszus és a nagyhercegség

27.4.1 A bécsi kongresszus és a nagyhercegség létrehozása

A francia forradalom és a napóleoni háborúk után a bécsi kongresszus az európai hatalmi rend átfogó újraszabására törekedett. Luxemburg számára ez a fordulópont nem egyszerűen a korábbi hercegség visszaállítását jelentette, hanem egy új államjogi konstrukció megszületését: a **Luxemburgi Nagyhercegség** (francia: *Grand-Duché de Luxembourg*, német: *Großherzogtum Luxemburg*) létrehozását, amelyet a holland király **perszonálunió**ban kormányzott, és amely egyidejűleg a **Német Szövetség** (német: *Deutscher Bund*) tagjává vált. E kettős kötődés – a holland királyi koronához és a német szövetségi rendhez – egyszerre tükrözte a nagyhatalmi kompromisszumokat és a terület stratégiai jelentőségét. A kongresszusi döntés értelmezéséhez ezért nem elegendő a jogi szövegek olvasata; meg kell vizsgálni a résztvevő hatalmak érdekeit, a helyi társadalom tapasztalatait és a rendezés bizonytalanságait is.

27.4.1.1 A kongresszus keretei és a nagyhatalmi érdekek

A bécsi kongresszus 1814–1815-ben a francia hegemónia összeomlása után kialakult vákuumban ült össze, hogy a győztes hatalmak – elsősorban Nagy-Britannia, Oroszország, Poroszország és az Osztrák Császárság, később a visszatérő Bourbon Franciaország – új európai egyensúlyt hozzanak létre. A tárgyalásokon a kisebb államok és a korábbi rendi testületek képviselői is jelen lehettek, ám a döntő alkuk a nagyhatalmak zárt köreiben születtek. Luxemburg kérdése ebben a keretben nem önállóan, hanem a **holland–belga egyesítés** és a **német határvédelem** összefüggésében került napirendre.

Az 1814-es első párizsi béke már elszakította a volt hercegséget Franciaországtól, de a terület jövőjét a kongresszus döntötte el. A nagyhatalmak számára Luxemburg elsősorban **ütközőzónaként** és katonai előretolt állásként funkcionált Franciaországgal szemben. E stratégiai szerepet a 18. századi osztrák erődítési munkálatok és a francia forradalmi háborúk ostromai egyaránt megerősítették. A kongresszus résztvevői közül **Poroszország** a Rajna-vidéki terjeszkedése miatt közvetlen szomszédként tekintett Luxemburgra, és a Német Szövetség nyugati védelmének kulcsaként kezelte. **A Holland Királyság** – amelyet 1815-ben a déli, korábban osztrák és francia fennhatóság alatt állt tartományokkal egyesítettek – szintén érdekelt volt a terület megszerzésében, mert a holland–belga állam déli határát akarta megerősíteni. **Ausztria**, amely a 18. században a Németalföld déli részét és Luxemburgot is birtokolta, a bécsi rendezés során lemondott e távoli, nehezen védhető területekről, cserébe az itáliai befolyásért. **Nagy-Britannia** a tengeri hatalmi egyensúly és a kontinentális stabilitás szempontjából támogatta a Németalföld egyesítését, hogy erős állam jöjjön létre Franciaország északi határán.

A kongresszusi jegyzőkönyvek és a résztvevő diplomaták levelezése – elsődleges forrásként – azt mutatják, hogy Luxemburg státusza több körben is vitatott volt. A döntő fordulat akkor következett be, amikor a holland király, **I. Vilmos** (holland: Willem I, francia: Guillaume Ier), beleegyezett abba, hogy a Német Szövetséghez csatolják a területet, és hogy a luxemburgi

várban porosz **helyőrség** állomásozzon. Ez a kompromisszum tette lehetővé, hogy Luxemburg a holland koronához kerüljön, miközben a Német Szövetség és Poroszország katonai érdekei is érvényesültek. A döntés tehát nem a helyi lakosság kívánságából született, hanem a nagyhatalmi alkufolyamat eredménye volt. A dokumentált tények közé tartozik a kongresszus 1815. június 9-i **záróokmányának** (francia: *Acte final du Congrès de Vienne*) elfogadása, valamint a rendelkezések későbbi ratifikálása. A részletkérdések – például a határvonalak pontos meghúzása – további diplomáciai tárgyalásokat igényeltek, és a helyi földmérők munkája nyomán több vitás pont is fennmaradt.

27.4.1.2 A Luxemburgi Nagyhercegség létrehozása és a perszonálunió jogi természete

A bécsi záróokmány 67–70. cikkelyei rendelkeztek Luxemburg új státuszáról. A volt hercegséget **nagyhercegségi rangra emelték**, és **I. Vilmos holland király személyes uralma alá helyezték**. A jogi konstrukció lényege az volt, hogy Luxemburg nem vált a Holland Királyság tartományává, hanem külön államalakulatként, a holland király **perszonáluniójában** maradt. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó személye kötötte össze a két területet, de a jogrend, az igazgatás és a képviselet elvileg különvált. A gyakorlatban azonban I. Vilmos Luxemburgot sok tekintetben a holland–belga állam egyik tartományaként kezelte, ami később komoly feszültségekhez vezetett.

A perszonálunió fogalmát pontosan el kell különíteni a **reáluniótól**. Reálunió esetén a két állam közös intézményeket és jogszabályokat is működtetett volna; ilyen volt a korábbi dán–norvég állam. A bécsi rendezés azonban formálisan perszonáluniót hozott létre, mert a nagyhatalmak nem akarták, hogy Luxemburg teljesen beolvadjon a holland–belga királyságba, és mert a Német Szövetség tagsága is különálló jogalanyt feltételezett. A megkülönböztetés fontos a későbbi válságok megértéséhez: az 1830-as belga forradalom idején a luxemburgi terület nagy része a belga felkelőkhöz csatlakozott, miközben a várat porosz helyőrség tartotta; ez a feszültség csak az 1839-es londoni rendezéssel oldódott meg, amelynek tárgyalása a következő fejezetre tartozik.

A nagyhercegség létrehozásának nem volt hosszú helyi előzménye; a **nagyhercegi rang** a korabeli európai hierarchiában a hercegség és a királyság között állt. A cím megadása szimbolikus aktus volt, amelynek célja az új államalakulat súlyának növelése és a holland király presztízsének elismerése volt. A záróokmány szövegében azonban a jogi megfogalmazás több ponton bizonytalan maradt, például a nagyhercegség és a Német Szövetség viszonyában. A későbbi jogtörténeti irodalom – másodlagos forrás – ezért gyakran hangsúlyozza, hogy az 1815-ös rendezés **jogi értelemben kétértelmű** volt, és a perszonálunió pontos tartalmát csak a későbbi nemzetközi szerződések tisztázták.

27.4.1.3 Területi rendezés: a keleti részek elvesztése és a Német Szövetség

A bécsi kongresszus nem csupán rangot adott Luxemburgnak, hanem **területileg is átalakította**. A volt hercegség keleti, zömében német nyelvű részeit – köztük **Bitburg**, **Sankt Vith** és a környező vidékek – **Poroszországhoz** csatolták. E területi veszteségek pontos határait a záróokmány mellékletei és a későbbi határbizottsági jegyzőkönyvek rögzítették, de a helyi lakosság számára a változás gyakran csak fokozatosan, a porosz közigazgatás bevezetésével vált érzékelhetővé. A területi becslések szerint a nagyhercegség a korábbi hercegség mintegy kétharmadát foglalta magában, ám a pontos arányok vitatottak, mert a forradalmi korszak megyehatárai és a korábbi hercegség határai nem fedték egymást. A mai Luxemburg területe ennél is kisebb, mivel az 1839-es londoni egyezmény további nyugati, zömében vallon nyelvű részeket csatolt Belgiumhoz.

A területi rendezés szerves része volt a Német Szövetség nyugati határának megerősítése. A szövetséget 1815-ben 39 német állam és szabad város alkotta; Luxemburg **nagyhercegségként** lett

tagja. E tagság jogi következménye az volt, hogy a szövetségi gyűlésben képviselettel rendelkezett, és a szövetségi katonai kötelezettségek is vonatkoztak rá. A gyakorlatban a legfontosabb elem a **luxemburgi szövetségi erőd** (német: *Bundesfestung Luxemburg*) volt, amelyet a szövetség közös védelmére jelöltek ki, és amelynek fenntartását a tagállamok hozzájárulásaiból finanszírozták. Az erődben porosz csapatok állomásoztak, ami Poroszország befolyását közvetlenül jelenítette meg a nagyhercegség területén.

A záróokmány rendelkezései és a későbbi kiegészítő szerződések alapján a nagyhercegség **kettős kötődése** jött létre: a holland király perszonáluniója révén a holland–belga állam felé, a Német Szövetség tagsága révén pedig a német államrendszer felé. Ez a kettősség a 19. század folyamán folyamatos feszültség forrása lett. A holland király számára Luxemburg stratégiai ütköző és személyes birtok volt, a Német Szövetség számára szövetségi erőd, a helyi elit számára pedig egy olyan entitás, amelynek jövője a két nagyobb szomszéd érdekeitől függött. A lakosság túlnyomó része katolikus volt, és a francia forradalmi időszak után az egyház szerepének visszaállítását várta; a protestáns holland király perszonáluniója ebből a szempontból vallási feszültséget is hordozott.

27.4.1.4 Az alkotmányos és közigazgatási keretek

A bécsi rendezés után a nagyhercegség jogállását és belső igazgatását a holland király rendeletei és a korábbi intézmények maradványai alakították. I. Vilmos a holland–belga állam **alaptörvényét** (holland: *Grondwet*) terjesztette ki a déli tartományokra, és Luxemburgot a királyság 18. tartományaként kezelte, noha a bécsi záróokmány elvileg különálló államalakulatként határozta meg. Ez a gyakorlati beolvasztás ellentmondott a perszonálunió jogi logikájának, és a helyi elitek egy részében ellenállást váltott ki, különösen a francia korszakban megszerzett jogok és a Code civil védelme terén.

A közigazgatásban a francia forradalmi időszak által bevezetett struktúrák részben tovább éltek, de fokozatosan átszervezték őket a holland–belga modell szerint. A **községi önkormányzatok** (francia: *communes*, német: *Gemeinden*) megtartották helyi szerepüket, ám a kinevezési jogok a királyi hatóságokhoz kerültek. A tartományi gyűlésben Luxemburg képviselete a lakosságarányhoz képest korlátozott volt, és a nagyhercegség gazdasági érdekei – így a vaskohászat és a mezőgazdaság – háttérbe szorultak a belga ipari tartományokkal szemben. A helyi elit egy része elfogadta a holland uralmat, mert remélte a békés konszolidációt és a francia megszállás után a jogbiztonság visszatérését; más részük viszont a katolikus egyház és a francia nyelv védelme miatt bizalmatlan volt a protestáns holland kormányzattal szemben.

A vallási kérdés a bécsi rendezés után is érzékeny maradt. A francia forradalmi időszak szekularizációja és a katolikus egyházi javak államosítása mély nyomot hagyott. A bécsi kongresszus nem állította vissza teljes egészében az 1789 előtti egyházi viszonyokat, de a holland–belga állam alatt a katolikus egyház fokozatosan visszanyerte intézményi szerepét. A protestáns király személye azonban a helyi katolikus lakosság számára folyamatosan idegennek tűnt, ami a későbbi belga forradalom egyik mozgósító tényezője lett. Itt a források nem mindig teszik lehetővé a vallási érzület és a politikai lojalitás pontos szétválasztását; a kortárs jelentések gyakran vegyesen hivatkoznak gazdasági sérelmekre, nyelvi és vallási feszültségekre.

27.4.1.5 A lakosság tapasztalata és a rendezés közvetlen hatásai

A bécsi kongresszus döntéseit a luxemburgi lakosság nem választott képviselők útján élte meg, hanem a mindennapi közigazgatási, katonai és vallási változásokon keresztül. A francia közigazgatás utolsó évei után a holland–belga hatóságok érkezése új adóterheket, beszállásolási kötelezettségeket és a porosz helyőrség jelenlétét hozta magával. A francia nyelvű hivatali gyakorlat részben

fennmaradt, de a holland központi kormányzat flamand és holland nyelvű rendeletei a helyi elit egy részében idegenkedést váltottak ki. A német szövetségi tagság miatt a német nyelvű hivatali kapcsolatok is erősödtek, ami a nagyhercegség többnyelvű jellegét tovább bonyolította.

A gazdasági életben a kontinentális zárlat megszűnése után a piaci kapcsolatok fokozatosan helyreálltak, de a háborús pusztítás és a katonai megszállás terhei nem szűntek meg azonnal. A porosz helyőrség fenntartása a helyi lakosság számára élelmiszer-beszerzési és beszállásolási kötelezettségekkel járt. A forrásokban fennmaradt panaszok szerint e terhek egyenlőtlenül oszlottak meg, és a városi szegényebb rétegeket aránytalanul sújtották. Ugyanakkor a nagyhercegség stratégiai jelentősége némi gazdasági előnyt is jelentett a városi kézműveseknek és kereskedőknek, akik a helyőrség ellátásából profitálhattak.

A helyi politikai tudat a bécsi korszak első éveiben még nem szerveződött modern nemzeti mozgalommá. A rendi hagyomány, a katolikus egyházi hálózat és a francia forradalmi tapasztalat egymással versengő lojalitásokat hozott létre. A kortársak számára a „luxemburgi identitás” elsősorban a **helyi kiváltságok** és a **katolikus vallás** védelmét jelentette, nem pedig egy elképzelt nemzeti állam iránti hűséget. Ezt a megkülönböztetést a későbbi nemzeti történetírás gyakran elmosta, visszavetítve a 19. század végi nemzeti kategóriákat az 1815-ös helyzetre. A forráskritikai olvasat ezért azt javasolja, hogy a nagyhercegség létrejöttét ne úgy értsük, mint egy „luxemburgi nemzeti állam” születését, hanem mint egy nagyhatalmi rendezésből fakadó új államjogi keretet, amely a lakosság többsége számára idegen uralmi struktúrát jelentett.

27.4.2 Források és bizonytalanságok

Az 1815-ös bécsi rendezésről szóló tudásunk elsősorban a kongresszus hivatalos okmányain, a résztvevő hatalmak diplomáciai levelezésén és a záróokmány nyomtatott kiadásain alapul. E források **elsődleges forrásnak** minősülnek, amennyiben a korszak szereplői hozták létre őket, és közvetlen bizonyítékul szolgálnak a jogi rendelkezésekről. A záróokmány szövege viszonylag pontosan rekonstruálható, de a tárgyalások belső folyamataihoz a diplomáciai jelentések hiányosak lehetnek; a nagyhatalmak zárt alkui gyakran nem hagytak hivatalos jegyzőkönyvet. A dátumok tekintetében a kongresszus iratai általában a Gergely-naptárt használják, így az átszámítási bizonytalanság kisebb, mint a francia forradalmi naptár esetében, de a ratifikációk időpontja országonként eltérhet.

A területi veszteségek pontos mértékét illetően **becslésekre** kell hagyatkoznunk. A záróokmány mellékletei és a későbbi határbizottsági jelentések rögzítik a határvonalakat, de a korabeli térképek pontossága változó, és a helyi közigazgatási gyakorlatban viták maradtak fenn. A lakosságszámra vonatkozó adatok szintén becslések; a korszakban nem készültek modern értelemben vett népszámlálások, ezért a történeti demográfiai irodalom eltérő számokat közöl. A perszonálunió jogi természetének értelmezése **vitatott értelmezés** a jogtörténetben: egyes szerzők a bécsi záróokmány szó szerinti olvasatából indulnak ki, mások a gyakorlati beolvasztás tényét hangsúlyozzák. Ez nem egyszerű filológiai vita, hanem a későbbi nemzetközi jogi folyamatok – különösen az 1839-es londoni rendezés – fényében utólagosan meghatározott kérdés.

A lakosság tapasztalatairól kevesebb közvetlen forrás áll rendelkezésre. A holland–belga hatóságok jelentései, a katolikus egyházi iratok és a helyi kérelmek, panaszok együttesen rajzolnak képet, de ezek gyakran az intézményi szempontot tükrözik, nem a társadalom egészét. A paraszti és munkásrétegek hangja a hivatalos dokumentumokban alulreprezentált, ezért a mindennapi tapasztalatok rekonstrukciója csak óvatos következtetésekkel lehetséges. A történetírásban időnként megjelenő állítás, miszerint a luxemburgi lakosság egyértelműen elutasította vagy támogatta volna a holland perszonáluniót, **emlékezetpolitikai egyszerűsítés**; a források ennél összetettebb, rétegenként és településenként eltérő viszonyulást mutatnak.

27.4.3 Rövid összefoglaló

- A bécsi kongresszus 1815-ben a volt Luxemburgi Hercegséget **nagyhercegséggé alakította**, és **I. Vilmos holland király perszonáluniójába** adta; a terület nem olvadt be a Holland Királyságba, de a gyakorlatban holland–belga igazgatás alá került.
- A rendezés hátterében a nagyhatalmi alkufolyamat állt: Poroszország a Német Szövetség nyugati védelmét, a Holland Királyság a déli határ megerősítését, Ausztria pedig a távoli területről való lemondást tartotta előnyösnek.
- A nagyhercegség **tagja lett a Német Szövetségnek**, a luxemburgi vár pedig **szövetségi erőddé** vált, amelyben porosz helyőrség állomásozott; ez katonai és jogi kettős kötődést hozott létre.
- A volt hercegség keleti, túlnyomórészt német nyelvű részeit – például Bitburg és Sankt Vith környékét – **Poroszországhoz csatolták**; a területi veszteségek mértéke becslések alapján a korábbi hercegség mintegy egyharmadára tehető.
- A holland király a nagyhercegséget sok tekintetben a holland–belga állam tartományaként kezelte, ami feszültséget okozott a perszonálunió jogi logikája és a gyakorlati beolvasztás között.
- A lakosság számára a rendezés elsősorban új adóterheket, katonai beszállásolást és a porosz helyőrség jelenlétét jelentette; a helyi identitás ekkor még nem modern nemzeti mozgalomként, hanem a **helyi kiváltságok és a katolikus vallás védelmeként** értelmezhető.
- Az 1815-ös döntés hosszú távon megalapozta a mai Luxemburg államiságát, de közvetlen öröksége a 19. század folyamán több válságot – köztük az 1830-as belga forradalomhoz való csatlakozást – eredményezett.

27.4.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen nagyhatalmi érdekek vezettek ahhoz, hogy Luxemburgot nagyhercegséggé alakítva a holland király perszonáluniójába adták, és miben különbözik ez a reáluniótól?
2. Milyen jogi és gyakorlati feszültséget okozott a nagyhercegség Német Szövetséghez való tartozása és a holland–belga igazgatás alá kerülése?
3. Milyen elsődleges forrástípusok alapján rekonstruálható a bécsi kongresszus luxemburgi döntése, és milyen bizonytalanságok adódnak a területi veszteségek mértékének meghatározásakor?
4. Miért problematikus a bécsi rendezést a „luxemburgi nemzeti állam” születéseként értelmezni, és milyen források mutatják a helyi lakosság eltérő viszonyulását?

28 Luxemburg 1815-től napjainkig

28.1 A perszonálunió és az 1839-es függetlenség

Az 1839-es londoni szerződés Luxemburg történetének egyik legtöbbet hivatkozott eseménye, ugyanakkor a hozzá kapcsolt fogalmak – „függetlenség”, „felosztás”, „hovatartozás” – könnyen félreértéshez vezetnek. Az 1815-ös bécsi rendezés (lásd A bécsi kongresszus és a nagyhercegség) a Luxemburgi Nagyhercegséget **perszonálunió** (francia *union personnelle*, német *Personalunion*) keretében I. Vilmos holland királyhoz kötötte, de nem olvasztotta be a Holland Királyságba. Az ebből fakadó jogi kettősséget a holland igazgatás gyakorlata tovább élezte. Az 1830-as belga forradalom után Luxemburg a holland, a belga és a nagyhatalmi érdekek ütközőzónájává vált; területén kettős hatalom alakult ki, a londoni konferencia pedig 1839-ben a nagyhercegség feldarabolásával rendezte a kérdést. Fontos előrebocsátani: ami 1839-ben történt, nem a mai értelemben vett szuverén állami függetlenség kezdete volt, hanem egy területi leválasztás és a fennálló perszonálunió megerősítése. Ezt a különbségtételt az alfejezet végig érvényesíti.

28.1.1 A perszonálunió természete: jogi formula és holland gyakorlat (1815–1830)

A bécsi kongresszus aktái szerint a Luxemburgi Nagyhercegség (francia *Grand-Duché de Luxembourg*, német *Großherzogtum Luxemburg*) külön állami egységként, a holland király személyes uralma alatt jött létre. I. Vilmos tehát egyszerre volt holland király és luxemburgi nagyherceg; a két jogi minőség elvileg nem olvadt össze. A gyakorlat azonban hamar eltért ettől a formulától. Az 1815. évi holland alaptörvény a nagyhercegséget a holland tartományok sorában említette, és a holland kormányzat az adóztatás, a közigazgatás és a törvénykezés terén is tartományszerűen kezelte. Ez a kettősség állandó feszültséget okozott: a lakosság egy része azt tapasztalta, hogy a perszonálunió ígérete ellenére a területet gyakorlatilag beolvasztották a **Egyesült Holland Királyságba** (holland *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*, francia *Royaume uni des Pays-Bas*).

Luxemburg helyzetét tovább bonyolította, hogy a nagyhercegség 1815-től a **Német Szövetség** (német *Deutscher Bund*) tagja is volt. A főváros, Luxemburg városa **szövetségi erőd** (német *Bundesfestung*) lett, amelyben porosz helyőrség állomásozott. Ez a katonai és szövetségi jelenlét korlátozta a holland király cselekvési szabadságát, ugyanakkor a mindennapi igazgatásban a holland bürokrácia dominált. A porosz helyőrség nem a luxemburgi lakosság érdekeit képviselte, hanem a Német Szövetség nyugati határának védelmét biztosította. A kortársak számára a terület egyszerre volt „holland tartomány” és „német szövetségi előretolt bástya” – ez a kettős hovatartozás a 19. század első harmadában mindvégig meghatározta a helyi politikai vitákat.

A holland igazgatás számos intézkedése sérelmet váltott ki. A központosított adórendszer a korábbi tartományi kiváltságokkal szakított; a katonai beszállásolás és a sorozás terhei különösen a vidéki lakosságot sújtották. A holland kormányzat a hivatalos ügyintézésben és az oktatásban a holland nyelv pozícióit erősítette, ami a franciául beszélő, vallon nyelvű nyugati részeken ellenállásba ütközött. A katolikus egyház helyzete is feszültséget keltett: a protestáns uralkodóház és a holland kormányzat oktatáspolitikája, valamint az egyházi intézmények állami ellenőrzésére tett kísérletei a luxemburgi katolikus papság és a hívő lakosság körében elégedetlenséget szítottak. Ezek a

sérelmek nem egyediek voltak, hanem szorosan összekapcsolódtak a déli, belga tartományok hasonló panaszaival.

Ugyanakkor a helyi elit nem alkotott egységes politikai tábort. Egyes közigazgatási tisztségviselők és kereskedők a holland koronához lojálisak maradtak, mert tőle vártak hivatalt, kiváltságot vagy védelmet a francia befolyással szemben. Mások – különösen a francia nyelvű polgárság és a katolikus alsópapság – a déli tartományok ellenzéki mozgalmaival kerestek szövetséget. A vidéki parasztok számára a politikai hovatartozásnál gyakran fontosabbak voltak az adóterhek, a robotkötelezettségek és a katonai beszállásolás mindennapi tapasztalatai. Ez a sokféle érdek és azonosulás később az 1830-as forradalom luxemburgi lefolyását is meghatározta.

28.1.2 A holland–belga egyesült királyság válságának luxemburgi vetülete

Az 1815-ben létrehozott Egyesült Holland Királyságban a holland és a déli, belga tartományok között már az 1820-as években egyre élesebb ellentétek alakultak ki. A viták a nyelvhasználat, a katolikus oktatás, a vám- és adópolitika, valamint a képviseleti arányok körül összpontosultak. A déli tartományokban a katolikus és a liberális ellenzék egy része úgynevezett „monstre szövetségként” lépett fel a holland centralizációval szemben. Luxembourgban ezek a konfliktusok sajátos módon jelentkeztek, mert a nagyhercegség jogi státusa különbözött a belga tartományokétól, de a holland igazgatási gyakorlat mégis a déli területekhez hasonló sérelmeket termelt.

A luxemburgi elégedetlenség legfontosabb okai közé tartozott a holland adórendszer bevezetése, a porosz katonai jelenlét, valamint a helyi kiváltságok és a katolikus intézmények védelmének igénye. A nagyhercegség nyugati, vallon nyelvű részén a holland nyelvpolitika és a protestáns kormányzattal szembeni bizalmatlanság erősebb volt; a keleti, német nyelvjárású vidékeken a lakosság inkább a hagyományos helyi kötődések és a katolikus vallás védelmét hangsúlyozta. A „nemzeti” sérelmek nyelve így nem egységesült, hanem regionálisan eltérő formákat öltött.

Az 1830. júliusi franciaországi forradalom radikálisan megváltoztatta a politikai erőteret. A párizsi események Európa-szerte felerősítették a liberális és katolikus ellenzéki mozgalmakat, és a holland–belga feszültségek hamarosan nyílt forradalommá értek. Augusztus végén Brüsszelben zavargások törtek ki, amelyek gyorsan a holland uralom elleni felkeléssé szélesedtek. A brüsszeli események híre Luxemburgban is gyorsan terjedt; a helyi sérelmek és a forradalmi lelkesedés egymásra találtak.

28.1.3 Az 1830-as belga forradalom és a luxemburgi kettős hatalom

Az 1830. augusztusi brüsszeli felkelés után a déli tartományokban ideiglenes közigazgatási szervek alakultak, és ugyanez a folyamat Luxemburgban is megfigyelhető volt. A nagyhercegség nyugati, túlnyomórészt francia nyelvű területei – például Arlon, Virton és Neufchâteau környéke – viszonylag gyorsan a belga felkelők oldalára álltak. Ezeken a vidékeken a helyi elit a brüsszeli ideiglenes kormányt ismerte el, és a holland tisztviselőket elűzte vagy visszavonulásra kényszerítette. A keleti, német nyelvjárású területeken a helyzet vegyesebb volt: egyes településeken ideiglenes bizottságok alakultak, máshol viszont a holland közigazgatás tovább működött, vagy a porosz katonai jelenlét megakadályozta a felkelők térnyerését.

A főváros, Luxemburg városa különleges helyzetben volt. A szövetségi erődben holland és porosz katonaság állomásozott, így a felkelők nem tudták elfoglalni a várost. A nagyhercegség tehát kettős hatalmi övezetre szakadt: az erőd és közvetlen környéke holland–porosz katonai ellenőrzés alatt maradt, míg a vidék nagy része a belga ideiglenes kormányt ismerte el. Ez a kettősség 1830 és 1839 között tartósan fennállt, és a helyi lakosság mindennapi életét megnehezítette: az

adóbeszedés, a bíráskodás és a mozgás szabályai területenként eltértek, a frontvonalak pedig nem követték a nyelvi vagy egyházközségi határokat.

A belga forradalom politikai programja – Belgium függetlenségének kikiáltása 1830. október 4-én, majd a nemzeti kongresszus összehívása – Luxemburgban is visszhangra talált, de a nagyhercegség lakossága nem egységesen azonosult a belga nemzetépítéssel. A nyugati részeken sokan a belga államhoz való csatlakozást természetesnek tartották; a keleti részeken viszont a holland uralom elutasítása nem feltétlenül jelentett belga nemzeti érzületet. A hovatartozás kifejezése sokszor a helyi közösség, a katolikus egyház vagy a nyelvi-regionális hagyomány fogalmaiban történt, nem a későbbi nemzetállami kategóriákban. Ez a bizonytalanság a történészek számára is fontos: az 1830-as évek Luxemburgja nem illeszthető be egyértelműen sem a belga, sem a holland, sem egy későbbi luxemburgi nemzeti narratívába.

A nagyhatalmak számára a belga forradalom nem csupán a holland–belga kapcsolat kérdése volt, hanem az európai hatalmi egyensúly ügye. Belgium stratégiai helyzete, a Rajna-vidék közelsége és a német szövetségi erődök szerepe miatt a londoni konferencia résztvevői kiemelt figyelmet fordítottak Luxemburgra. A kérdés az volt, hogy a nagyhercegség egésze Belgiumhoz kerüljön-e, megmaradjon-e a holland király uralma alatt, vagy felosszák a felek között. A megoldás mindhárom lehetőséget ötvözte.

28.1.4 A londoni konferencia és a 24 cikkelyes rendezés

A belga forradalom kitörése után a nagyhatalmak – Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, Poroszország és Oroszország – 1830 novemberében Londonban konferenciát hívtak össze. A konferencia célja a holland–belga válság rendezése és az európai stabilitás helyreállítása volt. Belgium függetlenségét a nagyhatalmak viszonylag korán elismerték, de a területi kérdésekben – így Luxemburg hovatartozásában – hosszas alkudozás kezdődött.

Belgium az egész Luxemburgi Nagyhercegséget igényelte, arra hivatkozva, hogy a terület lakosságának jelentős része csatlakozott a felkeléshez. Hollandia viszont az 1815-ös rendezésre hivatkozva a nagyhercegség egészét meg akarta tartani, és I. Vilmos nem volt hajlandó lemondani nagyhercegi jogairól. A nagyhatalmak köztes megoldást kerestek, amely figyelembe veszi a nyelvi viszonyokat, a katonai-stratégiai érdekeket és a Német Szövetség követeléseit. A tárgyalások során formálódott ki a felosztás gondolata: a nyugati, francia nyelvű részt Belgiumhoz csatolják, a keleti, német nyelvjárású részt pedig meghagyják a holland király nagyhercegségeként.

A konferencia 1831. június 26-án fogadta el a belga–holland rendezés előzetes feltételeit tartalmazó 18 cikkelyt, majd 1831. november 15-én a **24 cikkely** (francia *Traité des XXIV articles*) néven ismert szerződéstervezetet. Ez utóbbi Luxemburgot kettéosztotta volna: a nyugati rész Belgiumhoz került volna, a keleti rész a holland király uralma alatt maradt volna, továbbra is a Német Szövetség tagjaként. Belgium a 24 cikkelyt elfogadta, Hollandia azonban elutasította. I. Vilmos ragaszkodott ahhoz, hogy a nagyhercegség egésze az ő uralma alatt maradjon, és a holland kormány a katonai helyzet megváltoztatásával próbálta javítani tárgyalási pozícióját.

A holland–belga konfliktus 1831 után is folytatódott: holland csapatok törtek be Belgiumba, majd francia katonai beavatkozás következett, 1832-ben pedig francia csapatok ostromolták Antwerpent. A fegyveres összecsapások ellenére a területi vita nem oldódott meg. A holland király 1839-ig nem volt hajlandó aláírni a 24 cikkelyt, miközben a nagyhatalmak fenntartották a rendezési keretet. Ez a többéves patthelyzet a nagyhercegségben a bizonytalanságot, a kettős igazgatást és a gazdasági nehézségeket állandósította.

28.1.5 Az 1839. évi londoni szerződés: a felosztás és a „függetlenség” korlátozott értelme

1839. április 19-én Londonban aláírták a végleges szerződést, amelyet a nagyhatalmak mellett Belgium és Hollandia is elfogadott. Az **1839. évi londoni szerződés** (francia *Traité de Londres* (1839)) elismerte Belgium függetlenségét és semlegességét, egyúttal rendezte Luxemburg területi hovatartozását. A szerződés a nagyhercegséget két részre osztotta: a nyugati, túlnyomórészt francia nyelvű rész Belgiumhoz került – ez a terület a mai Belgium **Luxembourg tartománya** (francia *Province de Luxembourg*, holland *Luxemburg*) –, a keleti, német nyelvjárású rész pedig a holland király nagyhercegségeként maradt fenn, perszonálunióban a holland koronával. E keleti rész képezi a mai Luxemburgi Nagyhercegség területi magvát.

A határvonal nem kizárólag nyelvi alapon húzódott, hanem a nagyhatalmi és katonai érdekek is alakították. A megmaradt nagyhercegség továbbra is a Német Szövetség tagja maradt, Luxemburg városa pedig megőrizte szövetségi erőd-jellegét, porosz helyőrséggel. I. Vilmos megtartotta a luxemburgi nagyhercegi címet, és a terület jogilag továbbra is perszonálunióban állt a holland királysággal. Az 1839-es rendezés tehát nem hozta létre a mai értelemben vett független Luxemburgot: a nagyhercegség nem vált szuverén nemzetközi szereplővé, és belső igazgatása is erősen függött a holland kormányzattól. A fejezet címe ezért csak annyiban beszél „függetlenségről”, hogy a keleti rész elvált Belgiumtól, és a korábbi bizonytalan kettős hatalom után ismét egyértelmű holland perszonáluniós közigazgatás alá került.

A felosztás súlyos társadalmi és gazdasági következményekkel járt. A határ családokat, birtokokat, egyházközségeket és piaci kapcsolatokat vágott ketté; a nyugati rész lakói a belga állam polgárai lettek, a keletiek a holland király nagyhercegségében maradtak. A vámhatár megnehezítette a mindennapi kereskedést és a munkavállalást. A megmaradt nagyhercegség területileg kicsi, mezőgazdasági jellegű és gazdaságilag elszigetelt volt; a 19. század közepétől jelentős kivándorlás indult meg belőle. A későbbi acélipari fellendülés – amelyről a Az acélipar és a gazdasági modernizáció című alfejezet szól – csak évtizedekkel később kezdte átalakítani a területet.

A helyi identitás szempontjából az 1839-es felosztás hosszú távon a „luxemburgi” megjelölés kettős jelentését erősítette: a belgiumi Luxembourg tartomány lakói és a nagyhercegség lakói egyaránt luxemburginak nevezték magukat, de más állami keretbe tartoztak. A keleti nagyhercegség lakossága a 19. század első felében elsősorban helyi, katolikus és német nyelvjárási kötődésekkel rendelkezett; a **Lëtzebuergesch** kifejezés és az önálló luxemburgi nyelv politikai jelentősége csak később, a 19. század végén és a 20. században erősödött meg. Az 1839-es rendezést tehát nem szabad úgy bemutatni, mint egy már létező, egységes luxemburgi nemzettudat beteljesedését.

28.1.6 A rendezés öröksége és versengő értelmezései

Az 1839-es londoni szerződés hosszú távon a mai Luxemburgi Nagyhercegség területi alapjait rögzítette, de a teljes nemzetközi függetlenséghez vezető út még hosszú volt. A holland perszonálunió 1890-ig fennmaradt, a Német Szövetség tagság pedig 1867-ig, amikor a nagyhatalmak a nagyhercegség semlegességét szavatolták. Az 1890-es dinasztiaváltás – amikor a Nassau-Weilburg-ház vette át a nagyhercegi trónt – szüntette meg a holland perszonáluniót. Az 1839-es megállapodás ennek a folyamatnak volt fontos állomása, de nem befejezése.

A területi felosztás emlékezete a három érintett államban eltérően alakult. Belgiumban a forradalmat és az 1839-es szerződést a független belga állam megszilárdulásaként értelmezték, és Luxembourg tartomány megszerzését a nemzeti területgyarapodás részeként tartották számon. Hollandiában a 24 cikkely elfogadását sokan vereségként élték meg, mert a holland király kénytelen

volt lemondani a déli tartományokról és a nagyhercegség jelentős részéről. Luxemburgban a felosztás emlékezete csak fokozatosan vált a nemzeti önértelmezés elemévé; a 19. század végén és a 20. században a „megcsonkított” nagyhercegség képe kapott helyet a nemzeti narratívában. Ez utóbbi azonban inkább emlékezetpolitikai konstrukció, mint a korabeli politikai valóság leírása.

A történetírásban mind a mai napig vita folyik arról, hogy az 1830-as évek luxemburgi lakossága mennyire támogatta a belga forradalmat, illetve milyen mértékű volt a holland uralom elutasítása a keleti részeken. A források hiányossága és a fogalmi eltérések miatt a kutatók gyakran más-más képet festenek. Egyes történészek a belga forradalom luxemburgi támogatottságát hangsúlyozzák, mások a helyi elitek megosztottságát és a pragmatikus lojalitást emelik ki. Ez a vita is jelzi, hogy az 1839-es rendezés nem egyszerűen egy „nemzeti” küzdelem lezárása volt, hanem egy nagyhatalmi, dinasztikus és regionális alkufolyamat eredménye.

28.1.7 Források és bizonytalanságok

Az 1815–1839 közötti Luxemburg történetének rekonstrukciójához többféle elsődleges forrástípus áll rendelkezésre. Ide tartoznak a bécsi kongresszus záróokmánya, az 1815. évi holland alaptörvény, a londoni konferencia jegyzőkönyvei, az 1831. évi 18 és 24 cikkely, valamint az 1839. évi londoni szerződés szövege és mellékletei. A szerződések szövege és az aláírók listája dokumentált tényként kezelhető, bár az egyes nyelvi változatok között előfordulhatnak eltérések. A holland és belga törvényhozási iratok, a közigazgatási levelezés, a katonai parancsnokok jelentései, az egyházi anyakönyvek és a korabeli sajtó további részleteket tárnak fel a mindennapi közigazgatásról és a lakosság tapasztalatairól.

Fontos bizonytalanság, hogy a helyi lakosság politikai hangulatáról többnyire csak közvetett források – például panaszlevelek, adóösszeírások, katonai jelentések, bírósági iratok – tájékoztatnak. Az 1830 és 1839 közötti kettős hatalom területi kiterjedése településenként változhatott, és a frontvonalak gyakran nem egyeztek a nyelvi vagy egyházközségi határokkal. A nagyhercegség felosztásának pontos területi és népességi arányaira vonatkozó adatok korabeli becslések, amelyek módszertanukban eltérhetnek; a mai statisztikák visszavetítése anakronisztikus lenne. A nyelvi határ sem volt éles: a keleti részben is éltek francia nyelvű közösségek, a nyugati részben pedig német nyelvjárást beszélők. A „belga”, „holland” és „luxemburgi” hovatartozás kategóriái a 19. század első felében nem azonosak a mai nemzeti-politikai kategóriákkal, ezért használatuk forráskritikai óvatosságot igényel.

A tudományos viták közé tartozik a belga forradalom luxemburgi támogatottságának mértéke, a holland kormányzat integrációs szándékainak értékelése, valamint a nagyhatalmak valódi motivációjának súlyozása a felosztásnál. Az emlékezetpolitikai állítások – például a „Luxemburg megcsonkítása” toposz – elkülönítendők a dokumentált eseményektől: az 1839-es szerződés ténylegesen területi veszteséget jelentett a holland király nagyhercegsége számára, de a megmaradt keleti rész jogi státusa nem lett szuverén nemzetállam, és a korabeli lakosság nem feltétlenül élte át ezt a mai nemzeti keretben értelmezett tragédiaként.

28.1.8 Rövid összefoglaló

- A bécsi kongresszus 1815-ben perszonálunió keretében I. Vilmos holland király uralma alá helyezte a Luxemburgi Nagyhercegséget, de a holland alaptörvény és igazgatási gyakorlat a területet tartományszerűen kezelte.
- A nagyhercegség tagja volt a Német Szövetségnek, Luxemburg városa szövetségi erődként porosz helyőrséget kapott; ez a holland fennhatóságot korlátozó kettős kötődést hozott létre.

- A holland kormányzat adói, katonai terhei, nyelvpolitikája és a katolikus egyházat érintő intézkedései a helyi lakosság és elit egy részében sérelmeket szültek.
- Az 1830-as belga forradalom után Luxemburg kettős hatalmi övezetre szakadt: a nyugati részek a belga felkelőkhöz csatlakoztak, a főváros és környéke holland–porosz katonai ellenőrzés alatt maradt.
- A londoni konferencia 1831-ben a 24 cikkelyben a nagyhercegség felosztását javasolta, de Hollandia 1839-ig elutasította a rendezést.
- Az 1839. április 19-i londoni szerződés a nyugati, francia nyelvű részt Belgiumhoz csatolta, a keleti részt pedig a holland király nagyhercegségeként hagyta meg, továbbra is perszonálunióban és a Német Szövetség tagjaként.
- Az 1839-es rendezés nem teljes nemzetközi függetlenséget hozott, hanem területi leválasztást; a holland perszonálunió 1890-ig, a Német Szövetség tagság 1867-ig maradt fenn.
- A felosztás emlékezete Belgiumban, Hollandiában és Luxemburgban eltérő nemzeti narratívákban él tovább, és a korabeli lakossági attitűdök rekonstrukciója forráskritikai viták tárgya.

28.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben tért el a perszonálunió jogi logikája a holland igazgatási gyakorlattól 1815 és 1830 között Luxemburgban?
2. Miért alakult ki kettős hatalom a nagyhercegségben az 1830-as belga forradalom után, és mely területek álltak a belga felkelők oldalán?
3. Melyek voltak az 1839. évi londoni szerződés legfontosabb rendelkezései Luxemburg területére nézve?
4. Miért nem nevezhető az 1839-es rendezés teljes nemzetközi függetlenségnek a nagyhercegség számára?
5. Milyen forrástípusokból és milyen bizonytalanságokkal rekonstruálható a helyi lakosság hovatartozása és politikai hangulata 1830–1839 között?

28.2 Az acélipar és a gazdasági modernizáció

A nagyhercegség 1839-es területi megcsonkítása után Luxemburg gazdaságilag sokáig megmaradt annak, aminek a 18. század óta számított: gyenge hozamú mezőgazdasággal, elaprózott birtokszerkezettel és a nagyobb piacoktól való közlekedési elszigeteltséggel küzdő, döntően vidéki országnak. A 19. század második felében azonban olyan átalakulás kezdődött, amely néhány évtized alatt a déli vidéket a kontinentális nehézipar egyik legsűrűbben koncentrált körzetévé tette. Ennek az átalakulásnak két tartópillére volt: a vasút, amely a nagyhercegséget bekapcsolta a szomszédos piacok hálózataiba, és az acélipar, amely a helyi **minette** (oolitos vasérc) feldolgozásának technológiai áttörése után vált a luxemburgi gazdaság húzóágazatává. E folyamat nem csupán gazdaságtörténeti kérdés: az iparosodás alakította át a társadalom szerkezetét, a városi településhálózatot, a nyelvi viszonyokat és a politikai érdekképviseletet is.

28.2.1 Az agrárhercegségtől a piacra jutásig

Az 1839-es londoni szerződést követően a Luxemburgi Nagyhercegség területe a korábbi nyugati, francia nyelvű részek nélkül maradt. A megmaradt keleti terület gazdasági súlya korlátozott volt: a lakosság nagyobb része mezőgazdaságból élt, a termelés elsősorban önellátásra irányult, a piacra termelő agrárgazdaság csak a Mosel-menti szőlővidéken és a nagyobb városok környékén volt jelentős. A kortárs beszámolók és a későbbi történeti rekonstrukciók egybehangzóan jellemzik az

1840-es, 1850-es évek Luxemburgját szegény, kivándorlástól sújtott területként. A kivándorlás iránya elsősorban Észak-Amerika és a szomszédos francia, illetve belga iparvidékek felé mutatott. A pontos kivándorlási számok bizonytalanok, mert a hivatalos statisztika csak fokozatosan épült ki, és a hatósági nyilvántartások nem mindig különítették el az ideiglenes munkavállalást a végleges letelepedéstől.

A piacra jutás alapfeltétele a szállítási infrastruktúra volt. A nagyhercegség az 1840-es évek előtt csak rossz állapotú utakon és a Mosel korlátozott hajózhatóságán keresztül kapcsolódott a szomszédos gazdasági körzetekhez. A vasútépítés tehát nem egyszerűen modernizációs kényelmi kérdés volt, hanem a gazdasági túlélés és a későbbi ipari fejlődés előfeltétele. Az első vasúti koncessziók az 1850-es években születtek, részben francia és belga tőke bevonásával. A hálózat kiépítése fokozatosan haladt: a Luxemburg városát a francia határral összekötő vonal az 1850-es évek végén nyílt meg, majd ezt követték a belga és a német irányú kapcsolatok. A pontos megnyitási dátumok egyes szakaszoknál eltérnek a korabeli sajtóhírek és a társasági jelentések között, ezért a vasúttörténeti szakmunkák is gyakran eltérő évszámokat közölnek. Amit biztonsággal állíthatunk: az 1860-as évek közepére Luxemburg rendelkezett a legfontosabb déli és keleti vasúti összeköttetésekkel, ami lehetővé tette a nyersanyagok és késztermékek nagyobb tömegű szállítását.

Ehhez járult a **Zollverein**-hoz, azaz a porosz vezetésű német vámunióhoz való 1842-es csatlakozás. A nagyhercegség a Német Szövetség tagjaként gazdaságilag a német belső piac felé fordult, ami a mezőgazdasági termékeknek viszonylag stabil felvevőpiacot biztosított, később pedig az ipari export szempontjából vált meghatározóvá. A Zollverein-tagság nem jelentett politikai integrációt, de kereskedelempolitikai értelemben szoros függést hozott létre a porosz–német gazdasági térhez. Ennek következményeit a korszak szereplői maguk is ellentmondásosan értékelték: egyes luxemburgi termelők az olcsó német import konkurenciájától tartottak, mások a nagyobb piac előnyeit hangsúlyozták. A történeti értékelés ma sem egységes abban, hogy a Zollverein-tagság mennyiben gyorsította vagy éppen fékezte a helyi kézműipar modernizációját; az azonban nem vitatott, hogy a vasúttal kombinálva megteremtette a későbbi ipari export logisztikai és vámjogi kereteit.

28.2.2 A minette-vasérc és a korai vaskohászat

Luxemburg déli részén, különösen **Esch-sur-Alzette**, **Differdange**, **Dudelange** és **Rodange** környékén vastartalmú üledékes kőzet, az úgynevezett minette található. A minette viszonylag alacsony vastartalmú, és ami a 19. század közepéig komoly akadályt jelentett, magas foszfortartalmú érc. A hagyományos, savas bélésű nagyolvasztókkal és a Bessemer-konverterrel a foszforos vasércet nem lehetett jó minőségű acéllá alakítani, mert a foszfor törékennyé tette a terméket. A helyi vasgyártás ezért sokáig kis méretű, faszénre alapozott kohókban folyt, és a termelés nem érte el az ipari léptéket.

Az 1840-es, 1850-es évektől belga és német vállalkozók kezdtek nagyobb tőkét fektetni a luxemburgi vasércbányászatba és a kohászatba. A bányászat jogi kereteit a bányatörvény és a koncessziós gyakorlat alakította; a nagyhercegség kormánya a külföldi tőke bevonását gazdasági szükségszerűségként kezelte. A korai ipari létesítmények jellemzően egy-egy bányatelekhez kapcsolódó nagyolvasztón alapultak, a termelés azonban a technológiai korlátok miatt lassan nőtt. A vállalkozások tőkeigénye nagy volt, a jövedelmezőség pedig erősen függött a szállítási költségektől. A vasút éppen ezért a bányavidékek iparosodásának is feltétele volt: a nehéz, nagy tömegű érc és a késztermékek szállítása vasúton vált gazdaságossá.

28.2.3 A Thomas-eljárás mint technológiai fordulópont

A luxemburgi acélipar áttörését a kohászati technológia 1870-es évek végi fordulata hozta el. **Sidney Gilchrist Thomas** és unokatestvére, **Percy Gilchrist** 1879-re dolgozta ki és szabadalmaztatta azt az eljárást, amelyben a konverter belső bélését bázikus anyaggal, égetett dolomittal vonták be. A bázikus bélés lehetővé tette, hogy a foszfort a salakba kössék, így a magas foszfortartalmú, addig alig hasznosítható vasércekből is megfelelő acélt lehessen gyártani. Az eljárást hamarosan széles körben alkalmazták Európa-szerte, különösen azokban a térségekben, ahol a minette-típusú ércek nagy mennyiségben fordultak elő.

A nagyhercegség déli bányavidéke számára a Thomas-eljárás gazdasági jelentősége aligha becsülhető túl. A korábban másodosztályúnak tekintett minette hirtelen értékes ipari nyersanyaggá vált, és a luxemburgi kohók immár nem csupán a helyi, viszonylag szegényes faszéntüzelésre, hanem a nagy tömegben rendelkezésre álló helyi ércre és a Rajna-vidékről érkező kokszra alapozhattak. A termelés növekedési ütemét a korabeli statisztikák csak részben rögzítik megbízhatóan, mivel a vállalati jelentések módszertana eltért, és a nyersvas, illetve az acél fogalma sem volt mindig következetesen elkülönítve. A szakirodalmi becslések azonban egyöntetűen azt mutatják, hogy az 1880-as évektől az 1910-es évekig a luxemburgi acéltermelés sokszorosára nőtt, és a századfordulóra a nagyhercegség a kontinentális Európa egyik legfontosabb acéltermelő területévé vált a maga kis mérete ellenére.

A technológiai váltás a termelési szerkezetet is átalakította. A korábbi, sok kis üzemből álló kézműves jellegű vasipar helyett nagy, vertikálisan integrált vállalatok jöttek létre, amelyek a bányászattól a nagyolvasztón át a hengerművekig ellenőrizték a termelési láncot. A tőke koncentrációja felgyorsult: német és belga nagyvállalatok, köztük a **Gelsenkirchener Bergwerks-AG** és más Rajna-vidéki társaságok jelentős részesedéseket szereztek a luxemburgi üzemekben. A vállalati tulajdonviszonyok gyakran bonyolultak voltak, és a források töredékessége miatt egyes részvényesi struktúrák ma is csak részlegesen rekonstruálhatók. Amit lehet tudni: a 19. század utolsó évtizedeiben a déli iparmedence üzemei fokozatosan összekapcsolódtak, és a századfordulóra kialakultak azok a nagyvállalati magok, amelyek 1911-ben az **ARBED** (Aciéries Réunies de Burbach-Eich-Dudelange) létrehozásával egyetlen, nemzetközi mércével is jelentős acélipari csoporttá egyesültek. Az ARBED megalakulása már a 20. század első évtizedének fejleménye, de a konszolidációs folyamat gyökerei a 19. század végi technológiai és tőkekoncentrációs hullámba nyúlnak vissza.

28.2.4 Vasút, export és a gazdasági szerkezet átalakulása

A vasút és az acélipar kölcsönösen erősítette egymást. A vasúti hálózat nem csupán a kész acéltermékek elszállítását tette lehetővé, hanem a koksz, a mészkő és más nyersanyagok behozatalát is. A nagyhercegség déli iparmedencéje a Rajna-vidéki szénmezőktől függött, hiszen helyben nem volt kokszolható kőszén. A szállítási költségek ezért továbbra is érzékenyen érintették a luxemburgi acél versenyképességét, és a vasúti tarifapolitika körül időről időre feszültségek alakultak ki a luxemburgi kormány, a vasúttársaságok és a nagy ipari fogyasztók között.

Az export szerkezetét a Zollverein-tagság és a földrajzi közelség egyaránt meghatározta. A luxemburgi acéltermékek legfontosabb felvevőpiacai a német, a belga és a francia iparvidékek voltak. A késztermékek egy részét a szomszédos régiók gépgyártó és vasútépítő vállalatai vásárolták fel. A nagyhercegség maga is részesült a vasútépítési konjunktúrából, de a hazai gépipar nem fejlődött az acéliparral arányosan: a nehézipari termelés felfutása ellenére Luxemburgban a feldolgozóipar és a magas hozzáadott értékű ágazatok sokáig szerényebbek maradtak. Ezt a szerkezeti egyensúlytalanságot a kortárs gazdasági elemzők már a korszakban felismerték, és a 20. századi gazdaságpolitikai viták egyik visszatérő témája lett.

A gazdasági növekedés nem volt egyenletes. Az 1870-es, 1880-as évek fellendülését időnként árcsökkenés, túltermelési válság és munkanélküliség váltotta. A nagyhercegség kormánya a gazdasági ingadozásokat elsősorban a koncessziós politika és a vasúti szabályozás eszközeivel próbálta mérsékelni, de az állami beavatkozás mértéke a kor liberális gazdaságfelfogásának megfelelően korlátozott volt. A gazdasági modernizáció tehát nem egy előre megtervezett állami iparfejlesztési stratégia eredménye volt, hanem a magántőke, a technológiai innováció és a piaci lehetőségek találkozásából bontakozott ki. Az állam szerepe elsősorban a jogi keretek és az infrastruktúra biztosításában, valamint az oktatási és igazgatási intézmények kiépítésében ragadható meg.

28.2.5 Munkaerő, bevándorlás és városiasodás

A gyors iparosodás a munkaerő iránti kereslet látványos növekedésével járt. A helyi mezőgazdasági munkaerő nem tudta kielégíteni az acélipar igényeit, ezért a bányák és gyárak tömegesen alkalmaztak külföldi munkásokat. A legnagyobb csoportot az észak-olaszországi bevándorlók alkották, de jelentős számban érkeztek német, belga és francia munkások is. A bevándorlás pontos mérete vitatott: a népszámlálási kategóriák változtak, a hatóságok a rövid távú, idényjellegű munkavállalókat gyakran nem rögzítették, és a külföldi állampolgárok egy része rendszeresen ingázott a határon át. A szakirodalmi becslések ezért tág határok között mozognak, de abban konszenzus van, hogy a déli iparvidékek lakosságának növekedésében a bevándorlás döntő tényező volt.

A városiasodás üteme különösen a déli medence településein volt gyors. **Esch-sur-Alzette**, **Differdange** és **Dudelange** a 19. század elején még kis falvak vagy mezővárosok voltak, a századfordulóra azonban néhány tízezer lakosú iparvárosokká nőttek. A lakásépítés nem tartott lépést a bevándorlással, ezért a munkásnegyedekben zsúfolt, rossz egészségügyi körülmények alakultak ki. A kortárs egészségügyi jelentések és a későbbi várostörténeti kutatások egyaránt súlyos lakhatási és közegészségügyi problémákat dokumentáltak, bár az adatok összehasonlíthatósága korlátozott. A munkáslakások egy része vállalati tulajdonban volt, ami a munkavállalók fokozott függőségét eredményezte a munkaadóktól.

A munkakörülmények a nehéziparban különösen megterhelők voltak. A bányászati és kohászati munka balesetveszélye magasnak számított, a munkaidő hosszú volt, és a munkavédelmi szabályozás csak lassan alakult ki. A munkások érdekvédelme először kölcsönös segélyegyletek és egyházi szervezetek formájában jelent meg, majd a század végén megjelentek az első szakszervezeti kezdeményezések és a szocialista irányzatok is. A nagyhercegség politikai rendszere azonban egészen a 20. század elejéig szűk választójogot alkalmazott, így az ipari munkásság parlamenti képviselete korlátozott maradt. A munkáskérdés politikai kezelése ezért gyakran a helyi önkormányzatok, a katolikus egyház és a jótékonysági szervezetek szintjén zajlott.

A katolikus egyház szerepe a szociális feszültségek kezelésében kettős volt. Egyrészt az egyház hagyományos tekintélye és a plébániák hálózata révén a munkásközösségek mindennapi életében jelentős tényező maradt, másrészt az egyházi vezetés egy része a szociális tanítás jegyében a munkások tárgyalásos érdekvédelmét és a vállalati paternalizmus mérséklését szorgalmazta. Ugyanakkor az egyház a szocialista mozgalmat ideológiai ellenfélnek tekintette, ami a munkásság politikai önszerveződését is befolyásolta. E feszültség a 20. századi luxemburgi politika egyik meghatározó törésvonalává vált.

28.2.6 Nyelvi és etnikai következmények

Az iparosodás átrajzolta a nagyhercegség nyelvi térképét is. A déli iparmedencében a helyi luxemburgi nyelvjárás mellett a német és a francia mint a vállalati igazgatás, a műszaki dokumen-

táció és a kereskedelem nyelve erősödött meg. Az olasz bevándorlók saját nyelvüket és kulturális szokásaikat is magukkal hozták, ami a munkásnegyedekben többnyelvű, olykor erősen szegregált közösségeket hozott létre. A nyelvi viszonyok a 19. század végén még nem rögzültek olyan merev politikai törésvonalakká, mint a későbbi évtizedekben, de az ipari társadalom heterogenitása már ekkor megkérdőjelezte a homogén nemzeti identitás korabeli eszményét.

A bevándorlók integrációja nem volt konfliktusmentes. A helyi lakosság egy része a bérekre és a lakhatásra nehezedő nyomást, valamint a kulturális különbségeket hangsúlyozta, míg a munkaadók a bevándorlók olcsó és rugalmas munkaerejét értékelték. A hatóságok a külföldiek tartózkodását és munkavállalását fokozatosan szabályozták, de a kor szellemének megfelelően a bevándorlást elsősorban gazdasági kérdésként, nem pedig hosszú távú integrációs kihívásként kezelték. A 19. századi migráció társadalmi emlékezete a mai Luxemburgban a sokszínűség egyik korai előzményeként jelenik meg, ugyanakkor a kortárs források gyakran erősen sztereotip képet festettek a bevándorlókról, ezért ezeket forráskritikával kell kezelni.

28.2.7 Az állam szerepe és a pénzügyi modernizáció

A gazdasági átalakulás a nagyhercegség állami intézményeit is kihívás elé állította. A vasúti koncessziók, a bányajogosítványok és a városiasodás igazgatási feladatai új szabályozást igényeltek. A luxemburgi állam a 19. század második felében fokozatosan kiépítette a közművelődési, közegészségügyi és közlekedési intézményeit, de a beavatkozás mértéke a kor liberális elveinek megfelelően viszonylag visszafogott maradt. Az oktatás terén az állam és az egyház közötti hatásköri viták a század folyamán többször kiéleződtek, és az oktatási rendszer fejlődése szorosan összekapcsolódott a nyelvkérdéssel, valamint a katolikus egyház befolyásának mértékével.

A pénzügyi szektor modernizációja az iparosodással párhuzamosan haladt. A takarékpénztárak és a helyi bankok a mezőgazdasági és kisipari hitelezés mellett egyre nagyobb szerepet vállaltak az ipari beruházások finanszírozásában. A nagy acélipari vállalatok ugyanakkor jelentős részben külföldi, főleg német és belga bankok tőkéjére támaszkodtak, ezért a luxemburgi pénzügyi szektor önállósága sokáig korlátozott volt. A bankrendszer igazi nemzetközi központtá válása majd a 20. század második felének folyamata, de a 19. század végi pénzintézeti fejlődés megteremtette a későbbi pénzügyi nyitottság alapjait.

28.2.8 A századforduló konszolidációja és a modern ipari társadalom

A 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század elején a luxemburgi acélipar szerkezete tovább koncentrálódott. A kisebb, családi irányítású üzemek egy része felolvadt a nagyvállalatokban, más részük bezárt vagy profilját módosította. A termelés földrajzi súlypontja a déli medencére összpontosult, míg a főváros, Luxemburg városa elsősorban közigazgatási, kereskedelmi és később pénzügyi központként fejlődött. A mezőgazdaság jelentősége a foglalkoztatásban és a jövedelemtermelésben fokozatosan csökkent, bár a vidéki lakosság aránya még a századfordulón is számottevő volt.

A gazdasági szerkezetváltás társadalmi következményei egyre erőteljesebben megjelentek a politikai életben. A munkásság szerveződése, a katolikus szociális mozgalom és a liberális, illetve konzervatív politikai erők közötti viták a 20. század elejére egyre élesebbé váltak. A választójog kiterjesztésének kérdése 1902 körül került a középpontba, és a vitákban az ipari munkásság képviselete, valamint a szocialista eszmék terjedése központi szerepet kapott. Az általános választójog bevezetésére azonban csak az első világháború után, 1919-ben került sor, ami már a következő korszak fejleménye.

A 19. század végi acélipari fellendülés hosszú távú öröksége kettős. Egyrészt megteremtette a modern luxemburgi gazdaság alapjait, és a nagyhercegséget a nehézipar nemzetközi térképére helyezte. Másrészt olyan strukturális függőséget hozott létre, amely a későbbi évtizedekben, különösen a világháborúk és a gazdasági válságok idején súlyos árat követelt: a luxemburgi gazdaság sorsát hosszú időre az acél világpiaci ára és a szomszédos nagyhatalmak gazdaságpolitikája határozta meg. A 20. századi diverzifikáció és a pénzügyi szektor felfutása éppen erre az egyoldalú függőségre adott válaszként értelmezhető.

28.2.9 Források és bizonytalanságok

A luxemburgi gazdasági modernizáció rekonstrukciója többféle elsődleges forrásra támaszkodik: a nagyhercegség törvény- és rendeletgyűjteményei, a vasúti és bányászati koncessziók iratai, a vállalati éves jelentések, a népszámlálások, a korabeli sajtó, valamint a munkás- és egyházi szervezetek dokumentumai. A másodlagos szakirodalom a 20. század közepétől kezdve dolgozta fel ezeket a forrásokat, de a gazdaságtörténeti kutatások hangsúlyai országonként eltérnek: a német, belga és luxemburgi történetírás részben eltérően értékeli a külföldi tőke szerepét és a Zollverein-tagság hatását.

A legfontosabb bizonytalanságok a statisztikai adatokra vonatkoznak. A 19. századi termelési, foglalkoztatási és migrációs adatok nem mindig összehasonlíthatók, mert a gyűjtési módszerek és a kategóriák változtak. A nagyvállalati jelentések érdekeltek lehettek a termelési adatok kedvező bemutatásában, ezért ezeket más forrásokkal együtt kell értékelni. A munkáskörülményekre vonatkozó beszámolók részben egyházi, részben vállalati, részben munkásmozgalmi forrásokból származnak, amelyek eltérő céljaik miatt nem tekinthetők semleges leírásnak. Az olasz bevándorlók számára és életkörülményeire vonatkozó ismereteink különösen hiányosak, mivel a hivatalos nyilvántartások a rövid távú munkavállalókat gyakran nem rögzítették.

A vasúthálózat kiépítésének időrendje is részben vitatott, mert a magánvasút-társaságok iratai töredékesen maradtak fenn, és a kormányzati koncessziós aktákban szereplő dátumok nem mindig egyeznek a tényleges megnyitásokkal. A minette-vasérc bányászatának korai történetére vonatkozóan a földtani és gazdasági jelentések mellett alig áll rendelkezésre munkásnézőpontú forrás, ami megnehezíti az alulnézeti történetírást. Végül a Zollverein-tagság gazdasági hatásának számszerűsítése módszertani vita tárgya: a rendelkezésre álló külkereskedelmi adatok nem teszik lehetővé, hogy pontosan elkülönítsük a vámuniós tagság és a vasútépítés hatását a gazdasági növekedésben.

28.2.10 Rövid összefoglaló

- Az 1839 után megmaradt Luxemburg gazdasága sokáig agrárjellegű volt, erős kivándorlással és korlátozott piacra jutással.
- Az 1842-es Zollverein-tagság és az 1850-es évektől kiépülő vasúthálózat biztosította a gazdasági nyitás vámpolitikai és logisztikai feltételeit.
- A déli minette-vasérc hasznosítását csak az 1879-re kifejlesztett Thomas-eljárás tette lehetővé, mivel a foszforos érc korábban nagyipari méretekben nem volt gazdaságosan feldolgozható.
- A technológiai áttörés után a luxemburgi acélipar gyorsan növekedett, és a termelés a déli medence településein, mindenekelőtt Esch-sur-Alzette, Differdange és Dudelange környékén koncentrálódott.
- A nagyipari termelést német és belga tőke bevonásával működő, vertikálisan integrált vállalatok uralták; a konszolidáció az 1911-es ARBED megalakulásában csúcsosodott ki.

- A munkaerőhiány tömeges olasz, német és belga bevándorlást idézett elő, ami gyors városiasodást, súlyos lakhatási és közegészségügyi problémákat, valamint nyelvi-etnikai sokszínűséget hozott.
- A munkásság érdekvédelme fokozatosan alakult ki, de a szűk választójog miatt a politikai képviselet korlátozott maradt; a szociális törvényhozás csak fokozatosan követte az ipari fejlődést.
- A 19. század végi acélipari fellendülés megalapozta Luxemburg modern gazdaságát, ugyanakkor hosszú távú strukturális függőséget is teremtett az acél világpiaci helyzetétől.

28.2.11 Önellenőrző kérdések

- Milyen földrajzi és technológiai tényezők magyarázzák, hogy a luxemburgi acélipar éppen a déli medencében összpontosult, és miért volt a Thomas-eljárás fordulópont?
- Hasonlítsa össze a Zollverein-tagság és a vasút szerepét a gazdasági nyitásban: melyik tényező hatott erősebben a piacra jutásra, és hogyan függtek össze?
- Hogyan változtatta meg a gyors iparosodás a nagyhercegség társadalmi, nyelvi és etnikai szerkezetét, és milyen feszültségeket szült?
- Értékelje az állam szerepét a gazdasági modernizációban: mennyiben volt aktív beavatkozó, és mennyiben hagyta a folyamatot a magántőkére?
- Milyen forráskritikai problémák nehezítik a 19. századi luxemburgi ipari növekedés és bevándorlás pontos rekonstrukcióját?

28.3 A két világháború és a megszállás

Luxemburg számára a két világháború nemcsak katonai megszállást, hanem a semlegesség, az államiság és a nemzeti identitás folyamatos újradefiniálását is jelentette. Az 1839-ben létrejött, majd 1867-ben ismételten semlegesnek elismert nagyhercegség a 20. század első felében két alkalommal vált a német hadviselés színterévé. Az 1914–1918-as megszállás katonai igazgatás alatt hagyta működni – ha korlátozottan is – a luxemburgi állami intézményeket, miközben a lakosságot gazdasági elszegényedés és politikai válság sújtotta. Az 1940–1944/45-ös nemzetiszocialista megszállás ezzel szemben nyíltan a luxemburgi állam és nemzeti közösség felszámolását célozta. Az acélipar és a gazdasági modernizáció alfejezetben tárgyalt ipari-urbanizációs átalakulás következtében a két háború egy nyelvileg-szociálisan tagolt, bevándorló munkássággal is rendelkező társadalmat ért el, ami sajátos feszültségeket és ellenállási formákat hozott létre.

28.3.1 Az első világháború és a német katonai megszállás (1914–1918)

A Német Birodalom 1914. augusztus 2-án – a Luxemburg semlegességét garantáló 1867-es londoni szerződés megsértésével – bevonult a nagyhercegségbe. A német hadvezetés a franciaországi hadműveletek logisztikai hátországaként tekintett a területre, mindenekelőtt a vasúthálózat, a távíróvonalak és a déli acélipari üzemek miatt. A luxemburgi kormány hivatalos tiltakozást nyújtott be, de a kicsiny hadsereg és csendőrség nem tanúsított fegyveres ellenállást; az ország néhány órán belül megszállás alá került.

A megszállás jogi természete kettős volt: a német **katonai közigazgatás** (deutsche Militärverwaltung) közvetlenül ellenőrizte a stratégiai pontokat, a vasutat és a hadigazdaságot, ugyanakkor a luxemburgi kormány és Mária Adél nagyhercegnő (Marie-Adélaïde, uralk. 1912–1919) formálisan hivatalban maradt. A gyakorlatban a német katonai parancsnokok rendeletei gyakran felülírták

a luxemburgi közigazgatást. A megszállók a helyi törvények és intézmények egy részét meghagyták, de a sajtót cenzúrázták, a gyülekezési jogot korlátozták, és a hadbíróságok hatáskörét kiterjesztették a polgári lakosságra.

A háború első két évében a megszállás viszonylagosan stabil, de egyre nyomasztóbb helyzetet teremtett. A luxemburgi gazdaságot – különösen a vas- és acélipart – a német hadigazdasághoz igazították. A déli medence üzemei stratégiai jelentőségűek voltak, de szén- és kokszellátásuk akadozott, mert a nyersanyagokat a német hadiipar prioritása szerint osztották el. A termelés visszaesett, a béreket pedig a háborús infláció gyorsan felemésztette.

A lakosság, mindenekelőtt a városi munkásréteg, egyre súlyosabb élelmiszerhiánnyal szembesült. 1915-től jegyrendszert vezettek be, de a kiutalt mennyiségek nem fedezték a napi szükségleteket. A mezőgazdasági terményeket a megszálló hatóságok rekvirálták, a feketepiac virágzott, a hivatalos árszabályozás pedig nem tudta megakadályozni az áremelkedéseket. Az 1916–1917-es „répatél” (németül Steckrübenwinter) a német megszállás alatt álló területek közös tapasztalata volt: a burgonya- és gabonahiány miatt a fehérrépa vált a mindennapi ellátás alapjává. A hiány a nőket különösen sújtotta, mivel ők viselték a háztartások ellátásának gondját, és gyakran ők álltak a sorban az élelmiszerjegyekért.

A társadalmi feszültség 1917 tavaszán és nyarán sztrájkhullámban tört felszínre. A vas- és acélipari munkások a rossz ellátás, az alacsony reálbérek és a háborús rekvirálások ellen tiltakoztak. A német katonai hatóságok a sztrájkokat szabotázsnak minősítették, hadbírósági eljárásokat indítottak, és több vezetőt letartóztattak. A megtorlás ellenére a tiltakozások jelezték, hogy a megszállt Luxemburg lakossága nem pusztán passzív elszenvedője volt a háborúnak, hanem saját érdekei mentén, korlátozott eszközökkel ugyan, de cselekedni próbált.

A háború utolsó évében a német katonai vereség közeledtével a megszállás adminisztratív és anyagi nyomása tovább fokozódott. A német hadsereg további rekvirálásokat hajtott végre, a hadigazdaság munkaerő-szükséglete pedig a luxemburgi ipari munkásság egy részét is közvetlenül érintette. 1918 novemberében a németországi forradalom és a fegyverszünet a megszálló csapatok kivonását hozta. A visszavonulás azonban nem járt automatikus politikai stabilizációval: a háborús nélkülözés és a monarchia megszállás alatti szerepe körüli viták belpolitikai válságot robbantottak ki.

28.3.2 A monarchia válsága és a háború utáni rendezés (1918–1919)

A német összeomlás nyomán Luxemburgban is megjelentek a forradalmi minták. 1918 novemberében munkás- és katonatanácsok alakultak, és egyes politikai csoportok – különösen a szocialisták és a szakszervezetek – a monarchia megszüntetését, köztársaság kikiáltását követelték. A nagyhercegnő helyzetét tovább rontotta, hogy a háború alatt a megszállókkal való kényszerű kapcsolattartást egyre többen „németbarátságként” értelmezték, részben a belpolitikai ellenzék, részben a győztes antant hatalmak diplomatái.

Mária Adél 1919 januárjában lemondott húga, Sarolta (Charlotte, uralk. 1919–1964) javára. A lemondás pontos okai a történetírásban vitatottak: egyaránt szerepet játszhatott benne a belpolitikai nyomás, a külföldi hatalmak elvárása és a dinasztia jövőjének biztosítása. A monarchia intézményét azonban nem számolták fel. Az 1919-es alkotmányos rendezés általános választójogot adott – Luxemburgban ekkor kaptak szavazati jogot a nők is –, és új alapokra helyezte a politikai rendszert. Ugyanebben az évben népszavazást is tartottak, amelyen a választók többsége a nagyhercegség fenntartása mellett foglalt állást, egyúttal a gazdasági orientáció kérdésében is döntött.

A versailles-i békerendszer 1919-ben megszüntette a Luxemburg és Németország közötti vámuniót, amely az 1842-es Zollverein-tagság óta a luxemburgi gazdaság egyik alappillére volt. A német

piac elvesztése arra kényszerítette a nagyhercegséget, hogy új gazdasági partnert keressen; ez a folyamat az 1921-es belga–luxemburgi gazdasági unióhoz vezetett. Az első világháború tehát nemcsak emberi szenvedést és politikai válságot hozott, hanem alapvetően átrendezte Luxemburg nemzetközi és gazdasági helyzetét is. A háború emlékezetében a semlegesség megsértése, a megszállás alatti nélkülözés és a monarchia válsága kapott központi szerepet, de ez az emlékezet a második világháború után sokáig háttérbe szorult a súlyosabb traumák mögött.

28.3.3 A második világháború: invázió, száműzetés és náci közigazgatás (1940–1944)

1940. május 10-én a nemzetiszocialista Németország hadserege ismét megsértette Luxemburg semlegességét, és gyorsan elfoglalta a nagyhercegséget. A luxemburgi csendőrség és a katonai alakulatok csak szórványos ellenállást tanúsítottak, a túlerővel szemben az ország védelme reménytelen volt. Sarolta nagyhercegnő, a kormány és a legfontosabb állami vezetők Franciaországon, majd Spanyolországon és Portugálián keresztül Londonba menekültek. A száműzetésben működő luxemburgi kormány – Pierre Dupong miniszterelnök és Joseph Bech külügyminiszter vezetésével – a szövetséges hatalmak oldalán igyekezett fenntartani az állami folytonosságot, és a BBC luxemburgi nyelvű adásain keresztül tartotta a kapcsolatot a lakossággal.

A megszállás jellege azonban alapvetően különbözött az első világháborútól. A nemzetiszocialista vezetés Luxemburgot nem egyszerűen megszállt területnek, hanem beolvasztandó „germán” területnek tekintette. 1940 augusztusában a katonai igazgatást felváltotta a **CDZ-Gebiet Luxemburg** polgári közigazgatása, amelynek élére Gustav Simont nevezték ki **Chef der Zivilverwaltung** (polgári közigazgatás vezetője) rangban. A luxemburgi állami intézményeket fokozatosan felszámolták, a parlamentet feloszlatták, a nagyhercegségi alkotmányt felfüggesztették. A német hatóságok a területet gyakorlatilag a Német Birodalom részének kezelték, anélkül hogy formálisan annektálták volna.

A germanizáció központi célja a luxemburgi nemzeti identitás felszámolása volt. A hivatalos életben betiltották a francia nyelvet, a luxemburgi nyelv használatát visszaszorították, az iskolákban pedig kötelezővé tették a németet. A helységneveket németesítették, a luxemburgi sajtót cenzúrázták vagy megszüntették, a politikai pártokat és szakszervezeteket feloszlatták. A nemzetiszocialista mozgalommal együttműködő **Volksdeutsche Bewegung** (VdB, „népnémet mozgalom”) kísérletet tett a lakosság megnyerésére, de támogatottsága alacsony maradt. A megszálló hatóságok az elutasítást a helyi társadalom „germán” jellegére hivatkozó propaganda ellenére sem tudták tartósan elfogadtatni.

A megszállás erőszakszervezetei – a Gestapo, az SS és a német rendőri egységek – rendszeresen alkalmaztak megfélemlítést, túszszedést és kivégzést. A politikai ellenfeleket, a kommunistákat, a szociáldemokratákat és a keresztény ifjúsági mozgalmak tagjait üldözték, koncentrációs táborokba hurcolták. A német hatóságok a katolikus egyház befolyását is támadták, mert az egyház a luxemburgi nemzeti közösség egyik legfontosabb intézménye volt. A lakosság mindennapjait a félelem, a besúgás, az elhurcolás és a kényszermunka fenyegetése határozta meg.

28.3.4 Zsidóüldözés, kényszersorozás és ellenállás a második világháborúban

A nemzetiszocialista megszállás Luxemburgban is szisztematikus zsidóüldözést hozott. A háború előtt a zsidó közösség létszámát – a források bizonytalansága miatt – többnyire három és fél ezer és négy ezer közöttire teszik. A megszállás után a német hatóságok regisztrációs kötelezettséget, vagyonelkobzást és munkaszolgálatot rendeltek el. Már 1940 őszétől sokan Franciaországba

menekültek, de a franciaországi Vichy-rendszer együttműködése miatt a menekültek egy része később a német megsemmisítő gépezet áldozatává vált. A Luxemburgban maradt vagy onnan deportált zsidókat koncentrációs és megsemmisítő táborokba hurcolták. A háború után a közösség töredékére zsugorodott; a zsidó áldozatok pontos száma a mai napig becslések tárgya, de minden forrás egyetért abban, hogy a háború előtti közösség tekintélyes része elpusztult. A helyi hatóságok és a lakosság egy része segítette a zsidókat, mások közömbösek maradtak vagy aktívan együttműködtek a deportálásokkal; a felelősségek megítélése a háború utáni emlékezetpolitika egyik legkényesebb kérdése lett.

A megszállás egyik legnagyobb társadalmi megrázkódtatása 1942 augusztusában következett be, amikor a német hatóságok elrendelték a luxemburgi férfiak **kényszersorozását** (Zwangsrekrutierung, franciául enrôlement forcé) a német hadseregbe. Az intézkedés több korosztályt érintett; a becslések szerint több mint tízezer férfi behívásáról volt szó. A kényszersorozás ellen sokan szökéssel, bujkálással vagy a behívó megtagadásával védekeztek. A behívottak közül sokan elestek a fronton, hadifogságba kerültek vagy eltűntek. A kényszersorozottak emlékezete a mai napig érzékeny pont: ők egyszerre voltak áldozatok – hiszen akaratuk ellenére kényszerítették őket a megszálló hadseregébe –, ugyanakkor a részvételük körüli erkölcsi kérdések miatt a háború utáni társadalom nehezen tudta egyértelműen elhelyezni sorsukat.

A kényszersorozás bejelentése váltotta ki a második világháború legjelentősebb luxemburgi tömegakcióját, az 1942. augusztus 31-i **általános sztrájkot**. A tiltakozás Wiltzben kezdődött, majd gyorsan átterjedt a déli iparvidékre és a fővárosra. A sztrájk rövid ideig tartott, de a német megszállók válasza brutális volt: statáriumot hirdettek, tömegesen tartóztattak le, hadbírósági ítéletek születtek. A források szerint több tucat embert kivégeztek, további százakat koncentrációs táborba hurcoltak. A pontos számok forrásonként eltérnek, de az esemény egyértelműen a luxemburgi ellenállás legfontosabb tömeges megnyilvánulása volt, amely megmutatta a megszállóknak, hogy a lakosság nem fogadja el sem a kényszersorozást, sem a germanizációt.

A fegyveres és szervezett ellenállás mellett jelentős volt a **passzív ellenállás** is. Ennek legismertebb szimbóluma az 1941. október 10-i népszámlálás, amelynek során a német hatóságok a nemzetiségi, anyanyelvi és népi hovatartozási kérdésekre adott válaszokkal akarták alátámasztani a lakosság „germán” jellegét. A válaszadók túlnyomó többsége azonban mindhárom kérdésre a „luxemburgi” megjelölést írta be – ez a gyakorlat az ellenállás emlékezetében **dräimol Lëtzebuerg** („háromszor Luxemburg”) néven vált ismertté. A német hatóságok a népszámlálást felfüggesztették. A történészek ma vitatják, mennyiben volt ez spontán, alulról szerveződő mozgás, és mennyiben irányították azt ellenállási hálózatok; a kép minden bizonnyal összetett. Az aktív ellenállási csoportok – köztük a londoni kormánnyal kapcsolatot tartó hírszerző hálózatok, a lelőtt szövetséges pilótákat mentő szervezetek és a szabotázscsoportok – ugyancsak fontos szerepet játszottak a megszállás alatt, bár működésük a német megtorlás miatt rendkívül kockázatos volt.

28.3.5 Felszabadítás, Ardennek és a háború mérlege (1944–1945)

Luxemburg felszabadítása 1944 szeptemberében kezdődött. Az amerikai csapatok megközelítése arra kényszerítette a német hatóságokat, hogy kiürítsék a fővárost; 1944. szeptember 10-én Luxembourg városát felszabadították, és a száműzetésből hazatérő kormány, valamint Sarolta nagyhercegnő visszatért. A felszabadulás kezdeti örömét azonban hamarosan újabb szenvedés követte. 1944 decemberében a német **Ardennek-offenzíva** (Ardennenoffensive) – ismert fedőnevén „Wacht am Rhein” – észak-luxemburgi területeket is elért. A harcokban Wiltz, Clervaux és más települések közelében heves összecsapások zajlottak, a lakosság egy részét kitelepítették, falvak égtek le, és a bombázások, valamint a közelharcok sok civil áldozatot követeltek. A területet csak 1945 januárjában sikerült véglegesen felszabadítani.

A második világháború mérlege Luxemburg számára súlyos volt. A megszállás, a zsidóüldözés, a kényszersorozás, az ellenállási megtorlás és az Ardennek-offenzíva együttesen több ezer halottat, sérültet és elhurcoltat eredményezett. A pontos áldozatszámok a forrásoktól és a számbavételi módszerektől függően eltérnek, ezért minden közölt adat becslésnek tekintendő. A gazdasági infrastruktúra, különösen a déli acélipar és az északi települések, súlyos károkat szenvedett. A háború után a luxemburgi társadalomnak egyszerre kellett szembenéznie a kollaboráció kérdésével, a kényszersorozottak és a deportáltak sorsával, valamint a zsidó áldozatok emlékezetével. A háborús felelősségre vonás, az úgynevezett „épuration” (megtisztítás) több ezer ügyet érintett, de a közéletben hamarosan a gazdasági újjáépítés és a nyugati szövetséges rendszerbe való beilleszkedés került előtérbe. Az emlékezetpolitikában a háború utáni évtizedeket sokáig az ellenállás kultusza és a megszállás nemzeti traumaként való elbeszélése uralta; a zsidóüldözés és a kollaboráció árnyaltabb feldolgozása csak fokozatosan, a 20–21. század fordulójától kapott hangsúlyt.

28.3.6 Források és bizonytalanságok

A két világháborús megszállás történetének legfontosabb elsődleges forrásai közé tartoznak a luxemburgi kormány és a nagyhercegi udvar iratai, a német katonai és polgári közigazgatás rendeletei, a száműzetésben működő, londoni kormány feljegyzései, továbbá kortárs naplók, helyi sajtótermékek és a háborús bűnperek iratanyaga. A népszámlálási feljegyzések, a deportálási listák és a túlélői visszaemlékezések ugyancsak fontosak, de különösen sérülékeny források: az iratok hiányosak, részben megsemmisültek, az emlékezések pedig az utólagos tudás és az érzelmi feldolgozás hatását tükrözhetik. A másodlagos irodalomban a luxemburgi nemzeti történetírás mellett a nemzetközi megszállás-történeti és Holocaust-kutatás eredményei használatosak.

A szakirodalomban vitatott kérdés Mária Adél nagyhercegnő lemondásának pontos oka és a német megszállókkal való kapcsolatának megítélése. Az 1917-es sztrájkok politikai jellege és hatása sem egyértelmű: a források alapján nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy a tiltakozások mennyiben voltak spontán szociális mozgalmak, és mennyiben irányították azokat szervezett politikai erők. A második világháborús kollaboráció mértékének és társadalmi beágyazottságának értékelése, különösen a Volksdeutsche Bewegung szerepe, szintén vitatott. Az ellenállás méretének és sikerességének megítélését erősen befolyásolja a háború utáni emlékezetpolitika, amely hajlamos volt a passzív és aktív ellenállást egységes nemzeti mozgalomként bemutatni. A kényszersorozottak áldozati-cinkos besorolása a mai napig érzékeny kérdés; a pontos áldozatszámok, a deportáltak és a meghaltak statisztikái forrásonként eltérnek, ezért minden adatot becslésként kell kezelni. Az 1941-es népszámlálás „dräimol Lëtzebuerg” jelensége is visszatekintve mitizált, hatását és spontaneitását a történetírás továbbra is óvatosan értékeli. Az Ardennek-offenzíva polgári veszteségeire vonatkozó adatok ugyancsak hiányosak, mert a harcok közbeni haláleseteket részben csak becsülni lehet.

28.3.7 Rövid összefoglaló

- Luxemburgot az 1914–1918-as német megszállás katonai igazgatás alatt, a formális állami intézmények korlátozott működése mellett sújtotta; a lakosság élelmiszerhiánytól, rekvirálásoktól és inflációtól szenvedett.
- Az első világháború alatti nehézségek 1917-ben sztrájkhullámhoz vezettek, amelyet a német hatóságok katonai megtorlással fojtottak el.
- A háború végén a monarchia válságba került: Mária Adél 1919-ben lemondott, Sarolta nagyhercegnő követte, és az alkotmányos rendezés általános választójogot, köztük női szavazati jogot vezetett be.

- A Versailles-i rendezés megszüntette a Luxemburg és Németország közötti vámuniót, ami új gazdasági orientációt – később a belga–luxemburgi gazdasági uniót – kényszerített ki.
- Az 1940–1944/45-ös nemzetiszocialista megszállás a luxemburgi államiság és nemzeti identitás felszámolására törekedett: bevezette a polgári közigazgatást, germanizálta az oktatást és a közéletet, és felszámolta a helyi intézményeket.
- A megszállás alatt a zsidó lakosságot szisztematikusan üldözték és deportálták; a közösség háború előtti létszámának jelentős része elpusztult.
- Az 1942-es kényszersorozás elleni általános sztrájk a luxemburgi ellenállás legfontosabb tömegakciója volt, amelyet a megszállók kivégzésekkel és deportálásokkal toroltak meg.
- A felszabadítást 1944 őszén az Ardennek-offenzíva ismételt szenvedése követte, amely Észak-Luxemburgot súlyosan érintette; a háború emberi és anyagi mérlege hosszú időre meghatározta az ország emlékezetét és újjáépítését.

28.3.8 Önellenőrző kérdések

- Miben különbözött az 1914–1918-as német katonai megszállás jogi és adminisztratív jellege az 1940 utáni nemzetiszocialista megszállástól?
- Hogyan kapcsolódott az első világháborús élelmiszerhiány és infláció az acélipari munkásság sztrájkjaihoz, és milyen forráskritikai nehézséget vet fel a sztrájkok értékelése?
- Miért tekinthető a kényszersorozás és az 1942-es általános sztrájk fordulópontnak a luxemburgi megszállás történetében, és miért vitatott a kényszersorozottak emlékezete?
- Milyen emlékezetpolitikai feszültségeket hordoz a zsidóüldözés, a kollaboráció és az „dräimol Lëtzebuerg” passzív ellenállásának utólagos bemutatása?
- Hogyan befolyásolta a két világháború Luxemburg gazdasági orientációját, különösen a Németországgal való vámunió megszűnése utáni időszakban?

28.4 Luxemburg az EU-ban és a jelenkor

Luxemburg 1945 utáni története nem érthető meg anélkül, hogy ne látnánk a második világháború utáni újjáépítés, a Benelux-együttműködés és az európai integráció egymásba fonódó pályáit. Az előző alfejezetben A két világháború és a megszállás tárgyalta a német megszállás traumáját és a háború utáni rendezést. Most azt vizsgáljuk, miként vált a kis alapterületű, többnyelvű nagyhercegség az európai intézményrendszer egyik központjává, és hogyan alakult át gazdasága a nehéziparról a pénzügyi szolgáltatásokra. A fejezet célja annak megértése, hogy a „Luxemburg-modell” – a nyitott gazdaság, a nemzetközi intézmények jelenléte, a többnyelvű társadalom és a magas életszínvonal – mennyiben tudatos politikai döntések eredménye, és mennyiben függ külső feltételektől, valamint hogyan viszonyulnak ehhez a luxemburgi társadalom különböző szereplői. A tárgyalás során külön megkülönböztetjük a dokumentált tényeket, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezéseket és az emlékezetpolitikai állításokat.

28.4.1 A háború utáni újjáépítés és a Benelux-keret

Luxemburg a második világháború után a gyors gazdasági helyreállítás útjára lépett, nagyrészt az 1920-as évektől kiépült acéliparára támaszkodva. A háborús károk, a kényszer-sorozások emléke és a német megszállás alatti ellenállás tapasztalata azonban alapvetően átalakította a politikai elit biztonságpolitikai gondolkodását. A hagyományos semlegesség – amelyet az első és a második világháború is megszegett – immár nem tűnt fenntartható stratégiának. Ezt a felismerést dokumentálják a kormányzati nyilatkozatok és a parlamentben elhangzott beszédek az 1945–1948 közötti időszakból; a semlegesség feladása széles politikai konszenzuson nyugodott.

A háború utáni külpolitika első konkrét lépése a **Benelux vámunió** (hollandul *Benelux-unie*, franciául *Union Benelux*) létrehozása volt. A három ország – Belgium, Hollandia és Luxemburg – kormánya már 1944. szeptember 5-én Londonban aláírta az egyezményt, amely a vámunió fokozatos megvalósítását irányozta elő. A megállapodás 1948. január 1-jén lépett hatályba, és a dokumentált tények közé tartozik, hogy a három állam eltörölte az egymás közötti vámokat, közös külső vámtarifát vezetett be, és összehangolta kereskedelempolitikáját. Luxemburg számára ez a lépés azért volt különösen fontos, mert acélipara exportra termelt, és a belga-holland piachoz való hozzáférés nélkül a háború utáni fellendülés sokkal lassabb lett volna. A tudományos konszenzus szerint a Benelux-együttműködés a későbbi európai integráció „kísérleti laboratóriuma" volt, mert megmutatta, hogy a szuverenitás korlátozott átadása gazdasági előnyökkel járhat anélkül, hogy a kis állam elveszítené identitását.

A Benelux-keret Luxemburg számára nem csupán gazdasági, hanem politikai jelentőséggel is bírt. A három állam együtt lépett fel a nemzetközi fórumokon, és közösen képviselték a nyugati integráció és a transzatlanti szövetség gondolatát. Luxemburg 1945-ben alapító tagja lett az ENSZ-nek, 1949-ben pedig csatlakozott a NATO-hoz. A NATO-tagság dokumentált tény, és azt mutatja, hogy a semlegesség helyett a kollektív biztonságot választotta. A hidegháború korai éveiben ez a döntés egyértelműen a nyugati blokkhoz kötötte az országot, és lehetővé tette, hogy a későbbi európai intézményekben is aktív szerepet vállaljon.

28.4.2 Luxemburg az európai integráció élvonalában

Luxemburg részvétele az európai integrációban nem passzív tagság volt, hanem aktív kezdeményező szerep. Amikor Robert Schuman francia külügyminiszter 1950. május 9-én bejelentette a francia–német szén- és acéltermelés közös fennhatóság alá helyezésének tervét, a luxemburgi kormány az elsők között támogatta a kezdeményezést. Az **Európai Szén- és Acélközösség** (ESZAK, franciául *Communauté européenne du charbon et de l'acier*, CECA) alapító szerződését 1951. április 18-án Párizsban írták alá, Luxemburg is alapító tagként. A szerződés 1952-ben lépett hatályba, és létrehozta a közös piacot a szén és az acél területén. Luxemburg szempontjából ez a döntés különösen érzékeny volt, mert acélipara a nemzetgazdaság motorja volt, és a közösségi szabályozás közvetlenül érintette a termelést és az árakat.

A tudományos konszenzus szerint Luxemburg azért támogatta az ESZAK-ot, mert a közös piac garantálta számára a nyersanyagokhoz való hozzáférést, és csökkentette a német–francia versengés kockázatát. Ugyanakkor a luxemburgi acélipari vállalatok – elsősorban az ARBED (Aciéries Réunies de Burbach-Eich-Dudelange) – számára a közösségi szabályozás új alkalmazkodási kényszert jelentett. A vitatott értelmezések közé tartozik, hogy a kis állam mennyire tudta érvényesíteni érdekeit a nagy tagállamokkal szemben; egyes történészek szerint Luxemburg a közösségi intézmények bírósági és technokrata jellegét használta ki, míg mások hangsúlyozzák, hogy a francia–német tengely árnyékában gyakran kényszerült kompromisszumokra.

Az 1957-es **római szerződések** – az Európai Gazdasági Közösség (EGK) és az Európai Atomenergia-közösség (Euratom) létrehozásáról – újabb mérföldkövet jelentettek. Luxemburg ismét alapító tagként írta alá a dokumentumokat, amelyek 1958-ban léptek hatályba. A római szerződések a vámunión túl a személyek, áruk, szolgáltatások és tőke szabad mozgását tűzték ki célul. Luxemburg számára ez a gazdasági nyitás kettős hatással járt: egyrészt új piacokat nyitott a szolgáltatások és a pénzügyi szektor előtt, másrészt fokozta a versenyt a hagyományos iparban. A dokumentált tény az, hogy az EGK intézményei közül több Luxemburgban kapott székhelyet, ami a későbbi fejlődés egyik alapja lett.

Az 1960-as évektől Luxemburg fokozatosan az európai intézmények egyik központjává vált. A **Európai Bíróság** (franciául *Cour de justice de l'Union européenne*, CJEU) – amelynek elődje az ESZAK Bírósága volt – székhelye Luxembourgban található. Ugyancsak itt működik az **Európai**

Számvevőszék, az **Európai Beruházási Bank** (EIB), valamint az Európai Parlament egyes ülései és számos uniós ügynökség. A székhelyek elhelyezése dokumentált tény, és a luxemburgi politika tudatosan törekedett arra, hogy az országot az európai jogi és pénzügyi infrastruktúra otthonává tegye. A tudományos konszenzus szerint az intézményi jelenlét nem csupán presztízst, hanem közvetlen gazdasági hasznot is hozott, mert magas hozzáadott értékű munkahelyeket teremtett, és növelte a nemzetközi láthatóságot.

28.4.3 A pénzügyi központ kialakulása és átalakulása

Luxemburg gazdasági szerkezetváltása a 20. század második felének egyik legjelentősebb fejleménye. Az acélipar az 1970-es évek válságáig a foglalkoztatás és az export motorja volt, de a globális acélpiaci túltermelés és az energiaárak emelkedése miatt hanyatlásnak indult. A kormány és a vállalati szektor válasza a gazdaság diverzifikálása volt, amelyben a pénzügyi szolgáltatások kaptak központi szerepet.

A **pénzügyi központ** (franciául *place financière*) kiépülése fokozatosan, az 1960-as évektől kezdődött, de igazi lendületet az 1980-as években kapott. A luxemburgi állam kedvező adózási feltételeket, banktitkot és rugalmas szabályozást kínált a nemzetközi bankoknak és befektetési alapoknak. Az EGK belső piacának kiteljesedése, a tőke szabad áramlása és az európai pénzügyi integráció további lökést adott a szektornak. A dokumentált tény az, hogy Luxemburgban az 1980-as évek végétől robbanásszerűen nőtt a bejegyzett bankok száma, és az ország a világ egyik vezető befektetési alapkezelő központjává vált. A pontos statisztikák – például a pénzügyi szektor GDP-hez való hozzájárulása vagy a kezelt vagyon nagysága – forrástól és módszertantól függően változnak, ezért a konkrét számok ellenőrzést igényelnek. A 2020-as években a becslések szerint a pénzügyi szektor a GDP mintegy negyedét-harmadát adja, de ez az arány évről évre ingadozik.

A pénzügyi központ értékelése a tudományos és politikai viták egyik központi témája. A **tudományos konszenzus** szerint a pénzügyi szektor jelentős mértékben hozzájárult a luxemburgi életszínvonal emelkedéséhez, a foglalkoztatáshoz és az állami bevételekhez. Ugyanakkor a **vitatott értelmezések** közé tartozik, hogy a pénzügyi szektor túlsúlya mennyire tette sebezhetővé az országot a globális pénzügyi válságokkal szemben, és milyen hatással van a társadalmi egyenlőtlenségekre. A kritikusok – köztük nemzetközi civil szervezetek és egyes uniós intézmények – Luxemburgot gyakran az „adóparadicsom” kategóriájába sorolták, mert a banktitok és az adókedvezmények lehetővé tették a multinacionális vállalatok számára az adóalap csökkentését. A luxemburgi kormány ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy az ország az uniós szabályoknak megfelelően működik, és a pénzügyi központ az európai gazdaság szolgálatában áll.

A 2008-as globális pénzügyi válság és a 2014-es **LuxLeaks-botrány** alapjaiban rengette meg ezt a képet. A LuxLeaks során kiszivárgott dokumentumok feltárták, hogy Luxemburg és több multinacionális vállalat között titkos adómegállapodások jöttek létre, amelyek segítségével a cégek jelentősen csökkenthették adóterheiket. A botrány dokumentált tény, és nyomán az Európai Bizottság vizsgálatokat indított, az OECD és a G20 pedig szigorúbb adótranszparencia-szabályokat fogadott el. A luxemburgi kormány – amelyben a botrány idején Jean-Claude Juncker volt a miniszterelnök – azzal védekezett, hogy az adómegállapodások az akkori uniós jog szerint jogszerűek voltak. A vitatott értelmezések közé tartozik, hogy a LuxLeaks mennyiben volt rendszerszintű probléma, és mennyiben egyes szereplők visszaélése. Az emlékezetpolitikai dimenzió abban áll, hogy a botrány hosszú távon befolyásolta Luxemburg nemzetközi megítélését, és a belpolitikai vitákban is hivatkozási ponttá vált.

A 2010-es évek végétől a luxemburgi pénzügyi központ fokozatosan átalakult: a banktitok korlátozása, az automatikus információcsere és az uniós adóügyi szabályok szigorodása miatt a hangsúly a vagyonkezelésről a fenntartható pénzügyek, a fintech és a zöld kötvények felé tolódott el. A kormány 2020-ban elfogadott klímastratégiája a pénzügyi szektort is a fenntarthatósági

átállás szolgálatába állította. Ez a folyamat a tudományos konszenzus szerint részben kényszer volt, részben tudatos stratégiai váltás.

28.4.4 A Schengeni Megállapodás és a szabad mozgás

Luxemburg neve összeforrt a **Schengeni Megállapodással**, amelyet 1985. június 14-én írtak alá a luxemburgi Schengen település közelében, a Mosel folyón horgonyzó hajón. Az egyezmény célja a belső határellenőrzések fokozatos megszüntetése volt az aláíró államok között. Az eredeti aláírók Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg és Nyugat-Németország voltak. A végrehajtási egyezményt 1990-ben írták alá, és a schengeni térség 1995-ben lépett hatályba. A dokumentált tény az, hogy a megállapodás aláírása Luxemburg területén történt, és ez az országnak hosszú távú szimbolikus tőkét adott az európai integrációban.

A Schengeni Megállapodás hatása Luxemburgra különösen nagy volt, mert az ország földrajzilag a schengeni térség szívében fekszik, és munkaerőpiaca erősen függ a határon át ingázóktól. A 2010-es években a luxemburgi munkavállalók mintegy 40–45%-a ingázó volt, főleg Franciaországból, Belgiumból és Németországból; ez az arány az évtized végére 45% fölé emelkedett, de a pontos adat forrástól függően változik, ezért ellenőrzést igényel. A schengeni szabályok lehetővé tették, hogy ezek az ingázók naponta, határellenőrzés nélkül mozogjanak, ami a luxemburgi gazdaság számára létfontosságú. Ugyanakkor a magas ingázó arány társadalmi és infrastrukturális feszültségeket is okozott: a lakhatási költségek emelkedése, a közlekedési terhelés és a nyelvi sokszínűség kezelése mindennapi kihívássá vált. A tudományos konszenzus szerint a schengeni vívmányok nélkül Luxemburg gazdasági modellje nem működhetett volna, de a rendszer előnyei és hátrányai egyenlőtlenül oszlanak meg a lakosság és az ingázók között.

28.4.5 Az euró és a gazdasági kormányzás

Luxemburg alapító tagja volt az **euróövezetnek**: 1999. január 1-jén bevezette az eurót számlapénzként, 2002. január 1-jén pedig készpénzként. Az euró bevezetése dokumentált tény, és azt jelentette, hogy Luxemburg lemondott nemzeti monetáris politikájáról, a luxemburgi frankról. A tudományos konszenzus szerint ez a lépés előnyös volt a kis nyitott gazdaság számára, mert megszüntette az árfolyamkockázatot a fő kereskedelmi partnerekkel szemben, és növelte a pénzügyi központ vonzerejét. Ugyanakkor az euróövezeti válság 2010–2012 között megmutatta, hogy a közös valuta nem véd meg automatikusan a külső sokkhatásoktól, és a luxemburgi bankrendszer – amely szorosan kapcsolódott a görög és más dél-európai államadósságokhoz – komoly stresszt élt át. A dokumentált tény az, hogy a luxemburgi állam tőkeinjekciókkal és garanciákkal támogatta a pénzügyi intézményeket, de ennek pontos mértéke és költsége vitatott.

A gazdasági kormányzás uniós szabályainak szigorodása – a Stabilitási és Növekedési Paktum, a hatos csomag, a bankunió – új kereteket szabott Luxemburg számára is. A 2013-ban létrehozott **Európai Stabilitási Mechanizmus** (ESM) és a bankunió felügyeleti hatósága, az **Egységes Felügyeleti Mechanizmus** (SSM) alá vonta a luxemburgi nagybankokat is. A tudományos konszenzus szerint ez a lépés csökkentette a nemzeti felügyeleti hatóságok közötti versenyt, és növelte a pénzügyi stabilitást, de a luxemburgi pénzügyi központ számára alkalmazkodási kényszert jelentett. A vitatott értelmezések közé tartozik, hogy a bankunió mennyire védi meg a kis tagállamokat a nagybankok válságaitól, és mennyire korlátozza a nemzeti szabályozási autonómiát.

28.4.6 A jelenkori Luxemburg: társadalom, politika és kihívások

A 21. századi Luxemburg társadalma az egyik legdinamikusabban változó európai társadalom. A lakosság 2026-ra becslések szerint meghaladja a 650 000 főt, de a pontos érték a **Statec** (Institut national de la statistique et des études économiques) adatai szerint folyamatosan frissül, ezért ellenőrzést igényel. A népesség növekedését elsősorban a bevándorlás hajtja: a külföldi állampolgárok aránya a 2020-as években mintegy 47–48% körül mozog, ami Európában az egyik legmagasabb. A bevándorlók fő küldő országai Portugália, Franciaország, Olaszország, Belgium és Németország, de újabban nő a nem uniós országokból érkezők aránya is. Ez a sokszínűség a luxemburgi mindennapokban természetes, de a nyelvi, oktatási és lakhatási rendszert komoly kihívás elé állítja.

Luxemburg nyelvi helyzete sajátos: 1984 óta a **luxemburgi nyelv** (Lëtzebuergesch) nemzeti nyelv, de a hivatalos nyelvek a francia és a német is. A jogrendszerben a francia dominál, a törvényeket franciául fogalmazzák, míg a közigazgatásban és az írott médiában a német is jelen van. A luxemburgi nyelv a mindennapi beszélt nyelv, de a bevándorlók és az ingázók gyakran a franciát használják közvetítő nyelvként. A nyelvi kérdés a 21. században újra politikai viták tárgyává vált, mert a luxemburgi nyelv presztízsének védelme és a többnyelvűség gyakorlati szükséglete között feszültség alakult ki. A vitatott értelmezések közé tartozik, hogy a luxemburgi nyelv jövője biztosított-e, vagy a francia és az angol térnyerése háttérbe szorítja. A luxemburgi kormány 2017-ben elfogadott nyelvi stratégiája a luxemburgi nyelv oktatását és társadalmi használatát kívánta erősíteni, de a hatékonyságát illetően nincs egyértelmű tudományos konszenzus.

A politikai rendszer stabil, parlamenti monarchia, nagyhercegség. A törvényhozó hatalom a **Képviselőház** (Chambre des Députés) kezében van, a végrehajtó hatalmat a kormány gyakorolja, az államfő a nagyherceg, de szerepe főként reprezentatív. A választójog általános, kötelező a szavazás. A pártrendszer hagyományosan a **Keresztényszociális Néppárt** (CSV), a **Luxemburgi Szocialista Munkáspárt** (LSAP) és a **Demokrata Párt** (DP) köré szerveződik, de a 2010-es évektől új szereplők – a Zöldek, a kalózpárt és az **Alternatív Demokrata Reformpárt** (ADR) – is megerősödtek. A 2023-as választások után a CSV és a DP koalíciója alakított kormányt, amelynek miniszterelnöke Luc Frieden lett. Ez a tény 2026-os állapot szerint érvényes, de a politikai helyzet gyorsan változhat, ezért a konkrét kormányösszetételt a hivatalos választási adatokkal kell ellenőrizni.

A jelenkori Luxemburg legégetőbb társadalmi kihívása a **lakhatási válság**. Az ingatlanárak a 2010-es és 2020-as években az európai átlagot jelentősen meghaladó ütemben emelkedtek, a fővárosban és a környező településeken a lakásárak elérték a legmagasabb szinteket az EU-ban. Ennek okai a magas bevándorlás, a pénzügyi szektorban dolgozó magas jövedelmű réteg kereslete, a korlátozott építési terület és a spekuláció. A kormány több intézkedést hozott – támogatott lakásépítés, a bérleti díjak szabályozása, a spekulációs adó bevezetése –, de a tudományos konszenzus szerint ezek eddig nem oldották meg a problémát. A lakhatási válság a társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez vezetett, és a fiatal luxemburgiak közül sokan kénytelenek a határon túlra költözni, ahonnan naponta ingáznak. Ez a jelenség a luxemburgi identitás és a területi kötődés átalakulását is felveti, ami az emlékezetpolitikai vitákban is megjelenik: mi a luxemburgi nemzeti közösség alapja, ha a lakosság fele külföldi, és a munkavállalók jelentős része nem luxemburgi állampolgár?

A gazdasági diverzifikáció terén a luxemburgi kormány az elmúlt években tudatosan támogatta az **űripart**, a **logisztikát**, az **információs technológiát** és a **zöld pénzügyeket**. Az űripar különösen sikeres példa: a luxemburgi állam 2016-ban törvényt fogadott el a világűr erőforrásainak kiaknázásáról, és aktívan vonzotta az űrbányászattal foglalkozó vállalatokat. A tudományos konszenzus szerint ez a stratégia a pénzügyi központtól való függőség csökkentését célozza, de a hosszú távú hatásai még nem mérhetők. A klímaválsággal kapcsolatos politikában

Luxemburg 2020-ban elfogadta a nemzeti energia- és klímatervet, amely az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését, a megújuló energia arányának növelését és az energiahatékonyság javítását irányozza elő. A dokumentált tény az, hogy a kormány 2050-re klímasemlegességet tűzött ki, de a konkrét végrehajtás üteme és hatékonysága vitatott.

A nemzetközi szerepvállalás terén Luxemburg aktív az ENSZ-ben, az EU-ban, a NATO-ban és a frankofón szervezetekben. A kis állam diplomáciájában a **jog uralmának** és a **multilateralizmusnak** az erősítése a fő hangsúly. Luxemburg 2020–2021-ben az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagja volt, ami dokumentált tény, és lehetőséget adott az országnak arra, hogy a klímabiztonság, a nők szerepének erősítése és a konfliktusmegelőzés témáit napirendre tűzze. A tudományos konszenzus szerint a kis államok az ilyen fórumokon elsősorban normavállalkozóként lépnek fel, és Luxemburg ebben sikeresnek mondható.

28.4.7 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban másodlagos szakirodalomra, hivatalos szerződésszövegekre és statisztikai hivatali adatokra támaszkodik, de a konkrét adatok – például a pénzügyi szektor GDP-aránya, a bevándorlók aránya, az ingatlanárak – évről évre változnak, ezért a pontos értékeket a kiadás időpontjában ellenőrizni kell. A szerződések aláírásának időpontjai, az intézmények székhelyei és a jogszabályok alapvető rendelkezései dokumentált tények, amelyek az elsődleges forrásokban – például az Európai Unió Hivatalos Lapjában – visszakereshetők. A gazdasági és társadalmi folyamatok értelmezése azonban tudományos viták tárgya. Különösen vitatott a pénzügyi központ szerepének értékelése: a luxemburgi kormányzati álláspont a pénzügyi szektor hozzájárulását hangsúlyozza az európai tőkepiac működéséhez, míg a kritikusok az adóelkerülés és a globális egyenlőtlenségek növelését emelik ki. A LuxLeaks-ügy kapcsán az is vitatott, hogy a feltárt gyakorlatok mennyiben voltak rendszerszintűek, és mennyiben egyes szereplők visszaélései. A nyelvi és társadalmi integráció kérdéseiben a források gyakran ellentmondóak, mert a hivatalos statisztikák nem mindig tükrözik a mindennapi nyelvhasználatot. A 2026-os állapotra vonatkozó politikai adatok – például a kormány összetétele – a kiadás pillanatáig változhatnak, ezért a friss hírek és a hivatalos választási adatok ellenőrzése szükséges.

28.4.8 Rövid összefoglaló

1. Luxemburg a második világháború után feladta semlegességét, és a Benelux vámunió, a NATO és az európai integráció aktív tagja lett.
2. Az ESZAK és a római szerződések alapító tagjaként Luxemburg az európai intézményrendszer egyik központjává vált; itt működik a Bíróság, a Számvevőszék és az Európai Beruházási Bank.
3. A gazdaság súlypontja az acéliparról a pénzügyi szolgáltatásokra helyeződött át; a pénzügyi központ a GDP jelentős hányadát adja, de pontos aránya forrástól függ.
4. A Schengeni Megállapodás aláírása Luxemburgban történt, és az ország számára létfontosságú a határon át ingázók szabad mozgása.
5. A LuxLeaks-botrány és a nemzetközi adóügyi nyomás átalakította a pénzügyi szektort, a hangsúly a fenntartható pénzügyek felé tolódott.
6. A jelenkori Luxemburg társadalma rendkívül sokszínű: a lakosság közel fele külföldi állampolgár, ami nyelvi, oktatási és lakhatási kihívásokat okoz.
7. A legégetőbb társadalmi probléma a lakhatási válság, amely az ingatlanárak európai csúcsértékeivel és a fiatalok kiszorulásával jár.
8. A gazdasági diverzifikáció – űripar, logisztika, IT, zöld pénzügyek – és a klímapolitika a 21. századi Luxemburg fő stratégiai irányai.

28.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen okok vezettek ahhoz, hogy Luxemburg a második világháború után feladta semlegességét, és aktív szerepet vállalt a Benelux-együttműködésben?
2. Hasonlítsa össze Luxemburg szerepét az ESZAK és a római szerződések tárgyalásakor a későbbi uniós intézményi jelenlétével: milyen gazdasági és politikai előnyökkel járt ez a kis állam számára?
3. Milyen dokumentált tények és vitatott értelmezések kapcsolódnak a luxemburgi pénzügyi központ kialakulásához és a LuxLeaks-botrányhoz?
4. Miért kulcsfontosságú a Schengeni Megállapodás Luxemburg gazdasági és társadalmi modellje számára, és milyen feszültségeket okoz a magas ingázó arány?
5. A jelenkori Luxemburg mely társadalmi kihívásai – lakhatás, nyelv, bevándorlás – mutatnak túl a szűken vett gazdasági mutatókon, és hogyan kapcsolódnak az európai integrációhoz?

V. rész – Háborúk, hidegháború és európai integráció

29 A második világháború Észak-Európában

29.1 A német megszállás Dániában és Norvégiában

A második világháború észak-európai hadszínterének megértéséhez először azt kell tisztázni, miért éppen Dánia és Norvégia vált 1940 tavaszán a német hadigépezet célpontjává, és miért alakult a két megszállás két, egymástól alapvetően eltérő pályán. Dánia formálisan megőrizte szuverenitását és kormányát 1943 nyaráig, miközben a gyakorlatban a német hadigazdaság ellátójává vált. Norvégiában viszont a király és a kormány emigrációba kényszerült, a németek közvetlen irányítás alá vonták az országot, és egy kollaboráns politikai erővel próbálták a megszállást legitimálni. Ez az alfejezet a két megszállási rendszer kialakulását, a helyi kormányok szerepét és a civil társadalom reakcióit mutatja be.

29.1.1 A Weserübung hadművelet és a támadás

1940. április 9-én hajnalban a nemzetiszocialista Németország **Weserübung hadművelet** (németül: *Operation Weserübung*) keretében egyszerre támadta meg Dániát és Norvégiát. Mindkét ország semleges volt, a támadásra nem volt közvetlen casus belli; a német vezetés stratégiai érvei között a svéd vasérc téli útvonalának biztosítása, az északi-tengeri haditengerészeti támaszpontok megszerzése és a brit befolyás megelőzése szerepelt. A hadművelet dokumentált német katonai tervezése 1940 elejére nyúlik vissza, de a svéd vasérc szerepének súlya a történészi értelmezésekben vitatott: egyes szerzők szerint a narviki kikötő ellenőrzése volt a fő cél, mások szerint a norvégiai atlanti partvonal megszerzése legalább ennyire fontos volt.

Dánia katonai helyzete reménytelen volt. A német ultimátumot követően a dán kormány reggel elfogadta a megszállást, és a dán hadsereg csak rövid, korlátozott ellenállást fejtett ki Jylland déli részén és Koppenhága környékén. A fővárosban a német csapatok gyorsan elfoglalták a stratégiai pontokat. A dán kormány a kapitulációval a civil lakosság védelmét és az állami intézmények működőképességének megőrzését helyezte előtérbe; e döntés megalapozta a későbbi együttműködési politikát.

Norvégiában a támadás másként zajlott. A német haditengerészeti és légideszant-erők Oslo, Bergen, Trondheim és Narvik térségét vették célba. Az Oslofjordban a norvég partvédelmi erők elsüllyesztették a **Blücher** nehézcirkálót, ami időt adott a királynak, a kormánynak és a parlament tagjainak, hogy elhagyják a fővárost. A német követ által átadott ultimátumot, amely a kollaboráns **Vidkun Quisling** kormányának elismerését követelte, a király és a kormány elutasította. Ez az elutasítás – amelyet a norvég alkotmányos hagyomány később a nemzeti ellenállás kiindulópontjaként értelmezett – azt jelentette, hogy Norvégiában nem jött létre a dánhoz hasonló, a megszállót legitimáló helyi kormányzat.

A brit és francia erők 1940 tavaszán expedíciós csapatokat küldtek Norvégiába, elsősorban Narvik és Trondheim térségébe. A szövetségesek rövid időre visszafoglalták Narvikot, de a franciaországi hadjárat összeomlása miatt 1940 júniusában kivonták erőiket. A norvég király és a kormány Londonba távozott, a norvég hadsereg pedig 1940. június 10-én kapitulált. A norvégiai hadjárat katonai eseményei jól dokumentáltak, a szövetséges expedíció megítélése azonban vitatott: a

norvég emlékezet szerint a kivonás elárulta az országot, míg a brit hadtörténeti értékelés szerint a norvégiai hadművelet súlyos német veszteségeket okozott, és hozzájárult a német felszíni flotta gyengítéséhez.

29.1.2 Dánia: a megszállás és az együttműködő kormányzat (1940–1943)

Dánia a megszállás első három évében a német megszállási politika sajátos, úgynevezett **minta protektorátus** (németül: *Modellprotektorat*) jellegét mutatta. Az ország formálisan szuverén állam maradt: a dán király, **X. Keresztély**, az országban maradt, a dán parlament és a kormány – előbb **Thorvald Stauning**, majd rövid ideig **Vilhelm Buhl**, végül **Erik Scavenius** vezetésével – tovább működött. A dán külügyminisztérium és a dán külképviseletek is aktívak maradtak, ami a nemzetközi jogi szuverenitás látszatát erősítette. A gyakorlatban azonban az ország német csapatok megszállása alatt állt, és a dán hatóságoknak együtt kellett működniük a megszállókkal.

A dán kormány együttműködési politikáját (dánul: *samarbejdspolitik*) az a cél vezérelte, hogy megőrizze a dán demokratikus intézményeket, a jóléti vívmányokat és a lakosság ellátását. A dán mezőgazdaság és ipar jelentős szállításokkal látta el a német hadigazdaságot; cserébe a német hatóságok kezdetben viszonylag visszafogottan avatkoztak be a belpolitikába. Ez a politika azonban fokozatosan mélyítette a kollaborációt: Dánia 1941 novemberében csatlakozott az **antikomintern paktumhoz**, ami belpolitikai feszültséget és sztrájkokat váltott ki. A dán kormányzat a kommunistaellenes intézkedések egy részét is végrehajtotta, ami a dán kommunisták üldözéséhez vezetett.

A dán társadalom és a politikai elit egy része az együttműködést pragmatikus védekezésként fogadta el, mások már a háború alatt is kollaborációnak minősítették. A történetírásban ez a kettősség mindmáig vita tárgya: egyes szerzők szerint a dán kormány az ország autonómiájának megőrzésével valójában csökkentette a megszállás emberi és anyagi költségeit, mások szerint a gazdasági és politikai együttműködés a német hadigépezetet erősítette, és a zsidómentés későbbi sikere nem igazolhatja vissza a korábbi megalkuvást.

A német megszálló hatóságok Dániában eleinte a külügyminisztériumi vonalat képviselő **Cecil von Renthe-Fink** követen keresztül érvényesítették befolyásukat, 1942-től pedig **Werner Best** birodalmi teljhatalmú megbízottként (németül: *Reichsbevollmächtigter*) irányította a megszállási politikát. A dán kormány 1943 nyaráig fennmaradt, de a német követelések egyre keményebbé váltak. A fordulópontot az 1943. augusztusi események jelentették: a dániai sztrájkok és szabotázsok fokozódására válaszul a németek hadiállapotot hirdettek, lefegyverezték a dán hadsereget, és a dán flotta egy részét a legénység elsüllyesztette, hogy ne kerüljön német kézre. A dán kormány augusztus 29-én lemondott, X. Keresztély király házi őrizetbe került, és a dán közigazgatás a német katonai parancsnok ellenőrzése alá került. A dán közigazgatás felső szintje azonban továbbra is működött: a dán minisztériumi osztályvezetők (dánul: *departementschefstyre*) vitték tovább az ügyeket, ami a megszállás utolsó szakaszában is biztosította a dán államgépezet alapműködését.

29.1.3 Dánia 1943–1945: lemondás, ellenállás és zsidómentés

A dán kormány lemondása után a megszállás jellege megváltozott. A németek nyílt megszálló hatalomként léptek fel, a dán ellenállási mozgalom pedig gyorsan erősödött. 1943 őszén megalakult a **Szabadságtanács** (dánul: *Frihedsrådet*), amely a különböző ellenállási csoportokat fogta össze. A dán ellenállás szabotázsakciókat hajtott végre vasútvonalak, gyárak és katonai célpontok ellen; a kommunista ellenállóktól a polgári csoportokig széles politikai spektrumot ölelt fel. A

dán rendőrség 1944 szeptemberében történt tömeges letartóztatása tovább növelte az ellenállás támogatottságát.

Az 1943. októberi zsidómentés a dán megszállás legismertebb eseménye. A német hatóságok 1943. október 1-jére tervezték a dániai zsidók letartóztatását, de a terv híre kiszivárgott; dán hivatalnokok, egyházi személyek, orvosok és civilek tömegesen segítették a zsidókat a Svédországba való menekülésben. A dániai zsidó lakosság nagy többsége halászhajókon és más vízi járműveken átjutott Svédországba; kisebb részüket a németek elfogták. A dokumentált tény az, hogy a dániai zsidók túlnyomó része túlélte a háborút, ami a megszállt Európa más országaival összehasonlítva ritka eredmény. A mentés értelmezése azonban vitatott: egyes történészek szerint Werner Best szándékosan lehetővé tette a szökést, mert a dániai zsidókérdés megoldását nem tartotta prioritásnak, mások szerint a dán társadalom spontán ellenállása és a svéd kormány befogadó nyilatkozata volt a döntő. A dán emlékezetpolitika sokáig ezt a mentést állította a középpontba, ami elfedheti az együttműködési politika korábbi, kollaboratív elemeit.

A megszállás utolsó szakaszában Dánia fokozatosan a szövetségesek oldalára sodródott. 1944-ben Koppenhágában és más városokban általános sztrájkok robbantak ki, amelyekre a németek megtorlásokkal válaszoltak. A dán ellenállás katonai akciói és a szövetséges légitámadásokkal való koordináció egyre intenzívebbé vált. A felszabadulás 1945. május 5-én következett be, amikor a német csapatok Dániában letették a fegyvert. A dániai megszállás áldozatainak pontos száma nem állapítható meg egyértelműen; a szakirodalomban a halottak számát általában néhány ezerre teszik, de a meghatározás függ attól, hogy a harcokban elesetteket, a megtorlások áldozatait és a közvetett háborús veszteségeket hogyan sorolják be.

29.1.4 Norvégia: a hadjárattól a Reichskommissariatig

Norvégiában a megszállás a kezdetektől fogva közvetlenebb és keményebb volt. A király, **VII. Haakon** és a kormány elutasította a feltétlen kapitulációt, és Londonban emigráns kormányt alakított. Az emigráns kormány legitimitását a norvég alkotmányos folytonosságra alapozta; a Storting (parlament) 1940. áprilisi, Elverumban hozott felhatalmazása lehetővé tette a kormány számára, hogy a háború idején a parlament nélkül is hozzon döntéseket. A londoni kormány irányította a norvég kereskedelmi flottát, amely a **Nortraship** nevű állami vállalaton keresztül a szövetségesek ellátásának fontos tényezőjévé vált. A norvég hajók és tengerészek szerepe a szövetséges győzelemben dokumentált tény, bár a tengerészek háború utáni elismerése sokáig váratott magára.

A német megszálló hatóság Norvégiában **Reichskommissariat Norwegen** (németül: *Reichskommissariat Norwegen*) formában működött, amelynek élén **Josef Terboven** birodalmi biztos állt. Terboven közvetlenül Hitlernek volt alárendelve, és a norvégiai német közigazgatás, rendőrség és SS-erők fölött teljhatalommal rendelkezett. A megszállás katonai és polgári irányítása Norvégiában szorosan összefonódott a nemzetiszocialista Németország biztonsági apparátusával. Terboven 1940 szeptemberében feloszlatta a norvég politikai pártokat – kivéve a Quisling vezette **Nasjonal Samling** (norvégül: *Nasjonal Samling*, azaz Nemzeti Egység) pártot –, és bejelentette, hogy a politikai hatalmat a megszálló hatóság gyakorolja.

A norvég társadalom széles körű, de kezdetben nem feltétlenül fegyveres ellenállással válaszolt. Az egyház, az oktatás és a szakmai szervezetek bojkottálták a Nasjonal Samling hatalmi törekvéseit. A norvég evangélikus egyház püspökei 1942-ben letették állami tisztségeiket, tiltakozva a kollaboráns rezsim egyházpolitikája ellen. A tanárok 1942-ben megtagadták a Nasjonal Samling által előírt tanterv és politikai nevelés bevezetését; a német hatóságok több száz tanárt tartóztattak le, és sokan közülük kényszermunkára kerültek. Ez a polgári ellenállás széles körű legitimációt szerzett a megszállókkal szemben.

29.1.5 A norvég kollaboráció és a Quisling-rendszer

Vidkun Quisling neve a második világháborúban a politikai kollaboráció szinonimájává vált. Quisling már az 1930-as években saját, nemzetiszocialista mintára szerveződő pártot alapított, és a német megszállás első napján, 1940. április 9-én rádióbeszédben kiáltotta ki magát miniszterelnökké. Ezt a puccskísérletet a németek kezdetben nem támogatták egyértelműen, mert a norvég királyi hatalommal való kompromisszumot keresték. Miután a király és a kormány emigrációba távozott, Terboven 1942. február 1-jén Quislinget nevezte ki „miniszterelnökké”, de a valódi hatalom továbbra is a német birodalmi biztos kezében maradt. A Quisling-rendszer a norvég társadalom kollaboráns szegmensére támaszkodott, de széles körű támogatottsággal soha nem rendelkezett.

A norvégiai zsidók üldözése a Quisling-rendszer és a német hatóságok közös akciójaként zajlott le. 1942 őszén a norvég rendőrség – a megszálló hatóságokkal együttműködve – tömegesen tartóztatta le a norvégiai zsidókat. A legnagyobb deportálási hullám 1942 novemberében indult, amikor több száz embert szállítottak el, elsősorban Auschwitzba. A norvégiai zsidó közösség háború előtti létszámához képest a deportáltak aránya magas volt; a deportáltak többségét meggyilkolták. A norvégiai zsidók üldözésének pontos áldozatszáma a különböző összeírásokban eltér, de a szakirodalom konszenzusa szerint a norvégiai zsidóság nagy része a német megsemmisítő táborokban halt meg. A norvégiai roma közösségek üldözése kevésbé dokumentált, de szintén része volt a megszállás áldozatainak történetének.

A norvég katonai ellenállás, a **Milorg** (norvégül: *Milorg*, a katonai ellenállási szervezet rövidítése) fokozatosan épült ki, és szoros kapcsolatban állt a brit **SOE**-val (Special Operations Executive). A legismertebb akció a **nehézvíz-szabotázs** 1943 februárjában, a Vemork-i üzemben, amely a német atomprogram szempontjából stratégiai jelentőségű nehézvíz-előállítást akadályozta. Az esemény dokumentált tény, bár a későbbi filmes feldolgozások a norvég ellenállók szerepét időnként mitizálták. A Milorg tevékenysége mellett a norvég ellenállás hírszerzési és szabotázsakciói is hozzájárultak a szövetséges hadviseléshez.

29.1.6 Ellenállás, civilek és a mindennapok

A megszállás mindkét országban alapvetően átalakította a mindennapokat. A német megszálló hatóságok mind Dániában, mind Norvégiában megszállási költségeket hajtottak be, amelyek az adott ország gazdaságát terhelték. Dánia mezőgazdasági termékekkel, Norvégia halászattal és ásványi nyersanyagokkal járult hozzá a német hadigazdasághoz. A norvégiai német erődítési programok – különösen az Atlanti Fal építése – kényszermunka alkalmazásával jártak. A kényszermunkások között norvég civilek, hadifoglyok és a megszállt Európa más országaiból deportált személyek is voltak; ez a norvégiai megszállás egyik legsúlyosabb emberi jogsértése volt.

A civil lakosság reakciói között a nyílt fegyveres ellenállás mellett fontos szerepet játszottak a passzív ellenállás formái: a bojkott, a tüntetések, a sztrájkok és a szimbolikus gesztusok. Dániában X. Keresztély király napi lovaglása a megszállt Koppenhágában a normalitás és a dán autonómia jelképévé vált. A király sárga csillag viselésének legendája azonban nem dokumentált tény; a történészek egyetértenek abban, hogy a dán zsidókat nem kényszerítették a csillag viselésére, így a királynak nem is volt alkalma ilyen gesztusra. Ez a mítosz a háború utáni dán emlékezetpolitika része, amely a királyi házat a zsidómentéssel összekapcsolva erősítette a nemzeti önkép pozitív elemeit.

Norvégiában a megszállás alatt a lakosság nagy része a hétköznapi ellenállás különböző formáit gyakorolta: a kollaboráns sajtó bojkottja, a német nyelvű filmek és rendezvények kerülése, valamint a norvég szimbólumok használata a mindennapokban. A norvég királyi család távolléte

és a londoni kormány rádióüzenetei a norvég BBC-adásokon keresztül tartották fenn a nemzeti egység képzetét. A norvég ellenállás és a kollaboráció közötti határvonal azonban nem volt mindig éles: a megszállás alatt sokan kényszerűségből működtek együtt a megszállókkal, vagy vállaltak munkát a németek irányította intézményekben, ami a háború után a **landsvik** (norvégül: *landsvik*, azaz hazaárulás) perek során vált jogi és erkölcsi kérdéssé.

29.1.7 Összehasonlítás és értelmezési viták

Dánia és Norvégia megszállási pályája alapvetően eltért. Dániában a megszállás 1943-ig a formális szuverenitás fenntartásával járt; a dán kormány együttműködési politikája a német megszállás költségeinek internalizálását és a lakosság védelmét célozta, de egyúttal a német hadigazdaság kiszolgálását is jelentette. Norvégiában a király és a kormány emigrációja a megszállás illegitimitását hangsúlyozta; a németek közvetlen irányítása és a Quisling-rendszer kollaboráns jellege a norvég társadalom széles körű ellenállását váltotta ki. A két modell közötti különbség részben a földrajzi és stratégiai helyzetből, részben a politikai döntésekből fakadt: Dánia gyors kapitulációja lehetővé tette a megszállókkal való tárgyalásos viszonyt, míg Norvégiában a király elutasítása és a szövetségesek bevonulása a megszállást nyílt háborús konfliktusként rögzítette.

A kollaboráció és az ellenállás megítélése mindkét országban a háború utáni emlékezetpolitika központi kérdésévé vált. Dániában az együttműködési politika későbbi értékelése a pragmatikus védekezés és a kollaboráció közötti skálán mozog. A dán zsidómentés hangsúlyos emlékezeti helye gyakran elfedte a korábbi együttműködés kollaboratív dimenzióit. Norvégiában a háború utáni jogi elszámoltatás – beleértve Quisling kivégzését – a nemzeti megtisztulás rituáléja volt, de a norvég társadalomban a megszállás alatti mindennapi alkalmazkodás és a zsidó deportálásokban való norvég részvétel emlékezete csak később vált a nyilvános vita tárgyává. A megszállás áldozatainak pontos száma és a kollaboráció mértéke mindkét esetben a források sokfélesége és a statisztikai besorolások eltérései miatt becsléseken alapul.

A megszállás rendszereinek összehasonlítása rámutat a második világháborús megszállási politikák sokféleségére is. Dánia az úgynevezett „könnyű megszállás” példája, amelyben a megszálló hatalom a helyi közigazgatásra támaszkodott, míg Norvégia a közvetlen német irányítás és a kollaboráns rezsim kombinációját mutatja. E különbségek nemcsak a német megszállási stratégiákból, hanem a helyi politikai elitek és társadalmak reakcióiból is következtek.

29.1.8 Források és bizonytalanságok

A dániai és norvégiai megszállás történetének forrásai rendkívül gazdagok: a német katonai és polgári közigazgatás iratai, a dán és norvég kormányzati jegyzőkönyvek, az emigráns kormányok iratanyaga, valamint a háború utáni bírósági perek dokumentumai mind elsődleges forrásnak számítanak. Emellett naplók, visszaemlékezések és a túlélők interjúi teszik lehetővé a mindennapok rekonstrukcióját. A másodlagos szakirodalom a skandináv történetírás egyik legkidolgozottabb területe, de a nemzeti keretek hosszú ideig meghatározták a kérdésfeltevéseket.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartoznak az áldozatszámok. A dániai és norvégiai megszállás halottainak, deportáltjainak és kényszermunkásainak pontos száma nem állapítható meg egyértelműen; a különböző összeírások a besorolástól és az adott forrás jellegétől függően eltérnek. A dániai zsidómentés kapcsán a német hatóságok szerepe továbbra is vitatott, ahogyan a norvégiai zsidók deportálásában részt vevő norvég intézmények felelősségének mértéke is. A kollaboráció és az ellenállás megítélése mindkét országban emlékezetpolitikai vita tárgya, nem pusztán történeti ténykérdés. Az alfejezetben megadott nagyságrendek – például a több száz

vagy több ezer áldozat – a szakirodalomban elterjedt becslési tartományok; a pontos források az egyes nemzeti történeti bibliográfiákban és levéltári jegyzékekben találhatók meg.

29.1.9 Rövid összefoglaló

- 1940. április 9-én Németország a Weserübung hadművelet keretében egyszerre támadta meg Dániát és Norvégiát; Dánia néhány órán belül kapitulált, Norvégiában két hónapos hadjárat következett, majd a király és a kormány Londonba menekült.
- Dánia 1943 augusztusáig formálisan szuverén állam maradt, kormánya együttműködési politikát folytatott: mezőgazdasági és ipari szállításokkal látta el a német hadigazdaságot, és csatlakozott az antikomintern paktumhoz.
- A dán kormány 1943. augusztus 29-én lemondott, a németek hadiállapotot hirdettek, a dán közigazgatás felső szintje azonban tovább működött; a dán ellenállás és a Szabadságtanács megerősödött.
- 1943 októberében a dániai zsidók nagy többsége Svédországba menekült; e mentés dokumentált sikere ellenére a német hatóságok szerepe és a dán emlékezetpolitika hangsúlyai vitatottak.
- Norvégiában a németek Reichskommissariat Norwegen néven közvetlen megszállási közigazgatást hoztak létre Josef Terboven vezetésével; Vidkun Quisling 1942-ben miniszterelnök lett, de a valódi hatalom a német birodalmi biztosnál maradt.
- A norvég társadalom széles körű polgári ellenállást tanúsított: a tanárok, az egyház és a szakmai szervezetek bojkottálták a Nasjonal Samling politikáját, a Milorg katonai ellenállása pedig szabotázsakciókkal támogatta a szövetségeseket.
- A norvégiai zsidókat 1942 őszén tömegesen deportálták; a norvég rendőrség és helyi kollaboránsok részvételének mértéke a háború utáni felelősségre vonás és az emlékezetpolitika központi kérdése.
- A két megszállási modell – a dán együttműködő kormányzás és a norvég közvetlen megszállás – különbségei a stratégiai helyzetből, a politikai döntésekből és a helyi társadalmak reakcióiból egyaránt fakadtak.

29.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen stratégiai okokkal magyarázható Németország 1940. áprilisi támadása Dánia és Norvégia ellen, és milyen bizonyítékok támasztják alá ezeket az értelmezéseket?
2. Hasonlítsa össze a dán együttműködési politika és a norvég emigráns kormány/Reichskommissariat modell előnyeit és hátrányait a helyi lakosság szempontjából.
3. Miért tekinthető az 1943. októberi dániai zsidómentés egyszerre dokumentált ténynek és emlékezetpolitikai viták tárgyának?
4. Milyen szerepet játszottak a norvég polgári ellenállás formái (tanárok, egyház) a megszállás legitimitásának aláaknázásában?
5. Milyen forrásokra támaszkodhat a történész a megszállás áldozatszámainak becslésénél, és miért maradnak ezek a számok bizonytalanok?

29.2 Finnország téli és folytatólagos háborúja

Finnország a második világháborúban nem egyetlen háborút vívott, hanem három, egymással szorosan összefüggő konfliktust: az 1939–1940-es **téli háborút** (talvisota), az 1941–1944-es **folytatólagos háborút** (jatkosota) és az 1944–1945-ös **lappföldi háborút** (Lapin sota). Ez a három fegyveres konfliktus eltérő nemzetközi környezetben, eltérő célokkal zajlott, de mindegyik a Szovjetunió és Finnország közötti viszony mély átalakulását tükrözte. A dán és norvég német megszállással ellentétben Finnországot nem szállta meg a náci Németország, ám a német hadsereg jelenléte és a közös hadműveletek miatt a finn helyzet a második világháború észak-európai eseményeinek sajátos, vitatott fejezete. Az alábbi alfejezet a téli és a folytatólagos háborút tárgyalja, kitérve a szovjet kapcsolatok alakulására, a források bizonytalanságaira és az emlékezetpolitikai vitákra.

29.2.1 Előzmények és a szovjet–finn viszony 1939-ig

A független Finnország 1917 decemberében született meg, nem sokkal az oroszországi bolsevik hatalomátvétel után. A finn függetlenségi nyilatkozatot a bolsevik kormány 1917. december 31-én ismerte el, de a következő évben Finnországban véres **polgárháború** (sisällissota) robbant ki a munkásőrségek és a polgári kormányerők között. A polgárháború emléke hosszú évtizedekre meghatározta a finn belpolitikát, és a Szovjetunióval szembeni bizalmatlanságot erősítette, mivel a bolsevik kormányzat a vereséget szenvedett finnországi vörösöket támogatta.

Az 1920-as **tartui béke** (Tarton rauha) rögzítette Finnország keleti határát, és a finn állam megkapta a Jeges-tengeri kijáratot biztosító **Petsamo** (Petsamo) területét. A két világháború közötti időszakban a finn–szovjet viszony feszült maradt. Finnországban a Szovjetuniót fenyegetésként élték meg, míg a szovjet vezetés Finnországot a hajdani cári birodalom peremterületének tekintette, és attól tartott, hogy finn területről támadhatják Leningrádot. A finn külpolitika a semlegességre és az északi országokkal való együttműködésre épült, de a katonai tervezésben a keleti nagyhatalommal szembeni védekezés volt a fő szempont.

1939 nyarán a Szovjetunió és a náci Németország megkötötte a **Molotov–Ribbentrop-paktumot**, amelynek titkos kiegészítő jegyzőkönyve Kelet-Európát érdekszférákra osztotta. Finnország a szovjet érdekszférába került, bár a paktum szövege nem írta elő Finnország megszállását. 1939 őszén, miután a Szovjetunió kikényszerítette a balti államokkal kötött támaszpont-szerződéseket, a szovjet kormány Finnországgal szemben területi és katonai követeléseket fogalmazott meg. A szovjet fél a karéliai földszoros határának Leningrádtól távolabbra tolását, a **Hanko-félsziget** (Hankoniemi) bérbeadását támaszpont céljára, valamint a Finn-öböl szigeteinek átengedését követelte. Cserébe Kelet-Karéliában nagyobb, de ritkán lakott területet ajánlott fel. A finn kormány – Mannerheim marsall és a hadsereg vezetése is – a követelések egy részét hajlandó volt tárgyalni, de a Hanko-félsziget átengedését és a fő védelmi vonal feladását elutasította. A tárgyalások 1939 novemberében megszakadtak, és november 30-án a Szovjetunió támadást indított Finnország ellen.

29.2.2 A téli háború (1939. november 30. – 1940. március 13.)

A szovjet támadás hivatalos ürügye a **mainilai incidens** (Mainilan laukaukset) volt: a szovjet fél azt állította, hogy finn tüzérség lőtte Mainila falut a határ szovjet oldalán. A finn kormány tagadta a vádat, és a későbbi levéltári kutatások azt valószínűsítik, hogy a lövéseket a szovjet fél maga rendezte meg. A szovjet hadsereg három irányból támadott: a **karéliai földszoroson** (Karjalankannas) Leningrád felől, Kelet-Karéliában, valamint északon, a lappföldi határ mentén. A támadás célja a finn hadsereg gyors megsemmisítése és egy szovjetbarát bábkormány, az ún.

terijoki kormány (Terijoen hallitus) hatalomra juttatása volt, amelyet a finn kommunista emigráns, Otto Wille Kuusinen vezetett.

A finn hadsereg létszámban és fegyverzetben jelentősen alulmaradt, de a téli körülmények, a helyismeret és a **Mannerheim-vonal** (Mannerheim-linja) védelmi erődítései lehetővé tették az ellenállást. A finn taktika a mozgékony, kis egységekben végrehajtott bekerítő műveletekre épült, különösen az erdős, tavas keleti és északi területeken. A **Suomussalmi** és **Raate** melletti csatákban 1939 decemberében és 1940 januárjában a finn erők bekerítettek és megsemmisítettek két szovjet hadosztályt, ami nemzetközi figyelmet és elismerést váltott ki. A karéliai földszoroson azonban a szovjet hadsereg tömeges tüzérségi és gyalogsági támadásai lassan felőrölték a finn védelmet.

A téli háború áldozataira vonatkozó adatok becslések, és a források eltérnek. A leggyakrabban idézett finn adatok szerint a finn hadsereg halottai körülbelül 25 000 főre tehetők, a sebesültek száma körülbelül 43 000. A szovjet áldozatok becslése a szovjet levéltárak 1990-es évekbeli megnyitása után is vitatott: a hivatalos szovjet adat sokáig alacsonyabb volt, de a független becslések 126 000 és 250 000 közötti szovjet halottat valószínűsítenek. A polgári lakosság veszteségei Finnországban körülbelül 1 000 halottra tehetők, elsősorban a bombázások és a határ menti harcok következtében.

A nemzetközi közvélemény rokonszenve Finnország felé fordult, de a nagyhatalmak beavatkozása elmaradt. Az Egyesült Királyság és Franciaország fontolgatta expedíciós erő küldését, de az ehhez szükséges norvégiai és svédországi átvonulási engedélyt nem sikerült megszerezni. Svédország hivatalosan semleges maradt, de jelentős humanitárius és anyagi segítséget nyújtott, és mintegy 8 000 svéd önkéntes harcolt a finn oldalon. A Németország a Molotov–Ribbentrop-paktum miatt hivatalosan távol maradt, de a finn hadsereg korábbi német fegyverzetű volt, ami korlátozta a finn utánpótlást.

A háború utolsó heteiben a szovjet hadsereg áttörte a Mannerheim-vonalat, és elfoglalta **Viipuri** (Viipuri) városát. A finn kormány 1940. március 13-án aláírta a **moszkvai békét** (Moskovan rauha). Finnország elveszítette a karéliai földszoros nagy részét, a Ladoga-tó környéki területeket, Salla és Kuusamo keleti részeit, valamint a Jeges-tengeri kijáratot biztosító Petsamót, és bérbe adta a Hanko-félszigetet a Szovjetuniónak. A területi veszteség a háború előtti Finnország területének körülbelül 10%-át tette ki, és mintegy 400 000 ember – a lakosság körülbelül 10–12%-a – kényszerült elhagyni otthonát. A béke feltételei súlyosak voltak, de Finnország megőrizte függetlenségét, ami a háború legfontosabb eredményének számított.

29.2.3 A köztes béke és a német közeledés (1940–1941)

A moszkvai béke után Finnországban a sértettség és a revíziós remény keveredett. A Szovjetunió a békefeltételek betartását szigorúan ellenőrizte, és további követeléseket támasztott, például a Hangö környéki vasúti szállítások, a nikkelbányák és a politikai befolyás terén. A finn politikai vezetés a szovjet nyomást egyre fenyegetőbbnek érezte, és a Németországgal való katonai közeledésben keresett biztonsági garanciát.

1940 nyarán Németország elfoglalta Norvégiát és Dániát, ami Finnország számára azt jelentette, hogy a nyugati hatalmak segítségére nem számíthat. A német vezetés 1940 őszétől kezdett érdeklődést mutatni Finnország iránt, részben a szovjetellenes háború előkészítése, részben a finn területen keresztüli tranzitútvonalak miatt. A finn kormány 1940 szeptemberében engedélyezte, hogy német csapatok Finnországon keresztül utazzanak Norvégiába, majd 1941 tavaszán a német hadsereg csapatokat telepített Lappföldre. A finn kormány hivatalosan nem kötött szövetséget Németországgal, de a katonai együttműködés egyre szorosabbá vált. A finn politikai vezetés egy része – különösen a hadsereg és a jobboldali körök – a Szovjetunió elleni háborúban a

téli háborúban elvesztett területek visszaszerzését és Kelet-Karélia megszerzését látta. A finn **szociáldemokrata párt** és a centrum egyes politikusai óvatosabbak voltak, de a Szovjetunióval szembeni fenyegetettség érzése miatt nem ellenezték nyíltan a német kapcsolatot.

29.2.4 A folytatólagos háború (1941. június 25. – 1944. szeptember 19.)

A náci Németország 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót (**Barbarossa hadművelet**). Finnország hivatalosan semlegesnek nyilvánította magát, de a német hadsereg északi csoportjai finn területről indítottak támadást a szovjet Murmanszk és a Murmanszki vasút ellen. Június 25-én a szovjet légierő bombázta több finn várost, köztük Helsinkit, Turku és Kotka városát. A finn kormány ezt hadüzenet nélküli támadásnak tekintette, és még aznap hadat üzent a Szovjetuniónak. A pontos időrend vitatott: a szovjet bombázás és a finn hadüzenet közötti néhány órányi eltérés, valamint a finn csapatok korábbi mozgósítása miatt a háború kezdetének megítélése a mai napig vitatott. A finn történetírás régóta hangsúlyozza, hogy Finnország a szovjet bombázás után lépett be a háborúba, míg a szovjet/orosz értelmezés szerint Finnország a német agresszió szövetségese volt.

A finn hadsereg 1941 nyarán három irányban indított offenzívát: a karéliai földszoroson, a Ladoga-tó északi partján, valamint Kelet-Karéliában. A finn erők elfoglalták a téli háborúban elvesztett területeket, majd tovább nyomultak kelet felé, és 1941 őszére elérték a régi finn határvonalon túli **Kelet-Karélia** (Itä-Karjala) nagy részét, beleértve Petrozavodszk (Petroskoi) városát. A finn hadsereg a **Svir** folyó és az Onyega-tó vonaláig jutott, és részt vett a Leningrád körüli blokádban, bár a finn vezetés hivatalosan nem támadta Leningrádot, és nem vett részt a város ostromában. A finn csapatok azonban a Ladoga-tó déli partján elvágták a város egyik utánpótlási útvonalát.

A finn megszállás alatt álló Kelet-Karéliában a finn hatóságok a területet a tervezett **Nagy-Finnország** (Suur-Suomi) részének tekintették, és a helyi, túlnyomórészt orosz és karjalai lakosságot a finn nyelv és kultúra terjesztésével próbálták integrálni. A megszálló hatóságok koncentrációs táborokat hoztak létre a nem finn származású civilek számára, ahol a rossz élelmezés és higiénia miatt magas volt a halálozás. A finn megszállás megítélése a mai napig érzékeny kérdés: a finn történetírás sokáig kevés figyelmet szentelt a kelet-karéliai civilek szenvedésének, de az 1990-es évektől kezdve a finn kutatók is feltárták a megszállás árnyoldalait.

A finn hadsereg és a német Wehrmacht közötti együttműködés szoros volt, de formális katonai szövetséget nem kötöttek. A finn erők északon, Lappföldön a német **20. hegyi hadsereg** parancsnoksága alatt harcoltak a Murmanszki vasút ellen, míg a déli fronton a finn főparancsnokság önállóan irányította a műveleteket. Finnország az Egyesült Királysággal 1941 decemberében hadiállapotba került, az Egyesült Államokkal azonban nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat, ami később fontos szerepet játszott a béke előkészítésében.

A háború elhúzódásával a finn hadsereg kimerült, és a szovjet hadsereg 1944 nyarán nagyszabású ellentámadást indított a karéliai földszoroson és Kelet-Karéliában. A **viborgi–petrozavodszki offenzíva** 1944 júniusában áttörte a finn védelmet, és a finn hadseregnek vissza kellett vonulnia. A finn kormány 1944. szeptember 19-én aláírta a **moszkvai fegyverszüneti egyezményt** (Moskovan välirauhansopimus), amely lényegében megismételte az 1940-es moszkvai béke területi rendelkezéseit, de további engedményeket követelt: Finnországnak le kellett mondania Petsamóról, bérbe adta a **Porkkala** (Porkkala) félszigetet a Szovjetuniónak, és kötelezettséget vállalt a német csapatok kiűzésére az ország területéről.

A folytatólagos háború finn áldozataira vonatkozó becslések szerint a finn hadsereg halottai körülbelül 63 000 főre tehetők, a sebesültek száma pedig mintegy 158 000. A szovjet áldozatokról a finn fronton nincs megbízható, konszenzusos adat, de a becslések több százezer halottat és

sebesültet valószínűsítenek. A polgári lakosság veszteségei Finnországban a szovjet bombázások és a háborús körülmények miatt több ezer halottat tettek ki.

29.2.5 A lappföldi háború (1944–1945)

A moszkvai fegyverszünet értelmében Finnországnak ki kellett űznie a német csapatokat Lappföldről. A finn hadsereg 1944 őszén indította meg a **lappföldi háborút** (Lapin sota) a korábbi szövetséges német csapatok ellen. A német hadsereg visszavonulás közben a **kiégett föld** taktikáját alkalmazta, felégetve a lappföldi településeket, hidakat és utakat. A harcok 1945 áprilisáig tartottak, és bár a finn hadsereg viszonylag kis létszámú német erőkkel állt szemben, a pusztítás rendkívüli volt: Rovaniemi városa szinte teljesen elpusztult. A lappföldi háború finn áldozatai körülbelül 1 000 halottra, a német veszteségek néhány ezerre tehetők, de az adatok becslések.

29.2.6 A szovjet kapcsolatok a háború után

A második világháború végét követően Finnország és a Szovjetunió viszonyát az 1947-es **párizsi békeszerződés** (Pariisin rauhansopimus) szabályozta. Finnország megerősítette a területi veszteségeket, vállalta a szovjet jóvátétel fizetését – amelyet elsősorban ipari termékekben, hajókban és gépekben teljesített –, és hadseregének létszámát korlátozták. A békeszerződés nem tette Finnországot szovjet megszállás alá, de a Szovjetunióval szembeni katonai fenyegetettség érzése fennmaradt.

1948-ban Finnország és a Szovjetunió aláírta a **barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést** (ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus, röviden YYA-sopimus). A szerződés kimondta, hogy ha Finnországot vagy a Szovjetuniót Finnországon keresztül támadás éri, a két ország konzultál, és szükség esetén közösen védekezik. A szerződés a hidegháború időszakában a finn külpolitika alapköve lett, és a később **finnlandizációnak** nevezett jelenség – a kis állam kényszerű alkalmazkodása a szomszédos nagyhatalom biztonsági érdekeihez – intézményes keretét adta. Az YYA-szerződés és a párizsi béke együttesen azt jelentette, hogy Finnország megőrizte demokratikus politikai rendszerét és piacgazdaságát, de a kül- és biztonságpolitikában messzemenően figyelembe kellett vennie a szovjet érdekeket.

29.2.7 Emlékezet és viták

A téli és folytatólagos háború emlékezete Finnországban a 20. század második felében erősen átpolitizált volt. A hidegháború időszakában a hivatalos finn álláspont a **külön háború** (erillissota) tézisét hangsúlyozta: eszerint Finnország a folytatólagos háborúban nem a náci Németország szövetségeseként, hanem saját, különálló céljaiért harcolt, és a Szovjetunióval szembeni védekezés kényszerítette a német együttműködésre. Ez a narratíva segített elkerülni a finn–szovjet viszony megromlását, és a finn társadalom önértelmezésének fontos elemévé vált.

A történettudományban ez a tézis erősen vitatott. A kritikusok szerint Finnország 1941-ben nem csupán védekezett, hanem aktívan részt vett a német támadásban, megszállta Kelet-Karéliát, és hozzájárult Leningrád blokádjához. A finn kormány és a hadsereg vezetése előre tudott a német támadásról, és a finn csapatok mozgósítása már a szovjet bombázás előtt megkezdődött. A finn megszállás alatt álló Kelet-Karéliában a civilek szenvedése, a koncentrációs táborok és az éhínség a finn nemzeti emlékezetben sokáig elhallgatott téma volt. Az 1990-es évektől kezdve a finn történetírás egyre nyíltabban tárgyalja ezeket a kérdéseket, de a társadalmi vita továbbra is érzékeny.

A háborúk áldozatainak emlékezete szintén összetett. A téli háború hősi védelme a finn nemzeti identitás alapköve, és a veteránok tisztelete a mai napig erős. A folytatólagos háború megítélése ellentmondásosabb: a veteránok áldozatvállalását elismerik, de a háború céljait és a német együttműködést sokan kritikusan értékelik. A karéliai evakuáltak leszármazottai számára a területi veszteség máig fájó emlék, és a visszacsatolás kérdése időről időre felmerül a finn közéletben, bár hivatalos politikai követeléssé nem vált.

29.2.8 Források és bizonytalanságok

A téli és folytatólagos háború kutatása elsődleges források gazdag tárházára támaszkodik: finn katonai és polgári levéltárak, a finn kormány iratai, Mannerheim marsall és más katonai vezetők levelezése, valamint a szovjet levéltárak 1990-es években megnyílt anyagai. A finn hadtörténeti intézet és a finn kutatók munkái mellett jelentős orosz, svéd, német és angol nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre. A források azonban aszimmetrikusak: a finn oldal dokumentációja részletgazdag, míg a szovjet iratok sokáig titkosak voltak, és a szovjet áldozatszámokra vonatkozó adatok a mai napig vitatottak.

A legfontosabb bizonytalanságok és vitatott kérdések:

- A **szovjet áldozatszámok** a téli háborúban: a hivatalos szovjet adatok sokáig alacsonyabbak voltak, mint a független becslések, és a levéltári feltárások után is jelentős eltérések vannak a kutatók között.
- A **folytatólagos háború kezdetének megítélése**: Finnország hivatalosan a szovjet bombázás után üzent hadat, de a finn csapatok korábbi mozgósítása és a német együttműködés mértéke miatt a háború jellege vitatott.
- A **finn megszállás alatt álló Kelet-Karélia** civilek halálozási adatai: a koncentrációs táborokban elhunytak számára vonatkozó becslések bizonytalanok, és a finn történetírás eltérő számokat közöl.
- A **külön háború tézis** tudományos megalapozottsága: a finn történetírásban sincs teljes konszenzus arról, hogy Finnország mennyire volt a náci Németország szövetségese.
- A **hadifoglyok** sorsa: a finn fogságba esett szovjet katonák halálozási aránya magas volt, de a pontos számok vitatottak; ugyanez igaz a szovjet fogságba esett finn katonákra is.

Ezek a bizonytalanságok nem teszik lehetetlenné a háborúk alapvető eseménytörténetének rekonstruálását, de óvatosságra intenek minden olyan állítással szemben, amely pontos számokat vagy egyértelmű erkölcsi ítéletet kíván megfogalmazni.

29.2.9 Rövid összefoglaló

- Finnország a második világháború során három egymással összefüggő háborút vívott: az 1939–1940-es téli háborút, az 1941–1944-es folytatólagos háborút és az 1944–1945-ös lappföldi háborút.
- A téli háború a szovjet területi követelések és a mainilai incidens után kezdődött; Finnország súlyos területi veszteségeket szenvedett, de megőrizte függetlenségét.
- A moszkvai béke után Finnország a német közeledésben keresett biztonsági garanciát, és 1941-ben a német támadás keretében hadat üzent a Szovjetuniónak.
- A folytatólagos háborúban Finnország visszafoglalta a téli háborúban elvesztett területeket, megszállta Kelet-Karéliát, és részt vett a Leningrád körüli blokádban.
- Az 1944-es szovjet ellentámadás után Finnország fegyverszünetet kötött, vállalta a német csapatok kiűzését, és újabb területi engedményeket tett.

- A lappföldi háborúban a finn hadsereg kiürítette Lappföldet a német csapatoktól, amelyek a kiégett föld taktikáját alkalmazták.
- A háború utáni párizsi békeszerződés és az 1948-as YYA-szerződés hosszú távon meghatározta Finnország szovjet kapcsolatait és a finnlandizáció jelenségét.
- A háborúk emlékezete és a külön háború tézis a mai napig vitatott, különösen a kelet-karéliai megszállás és a zsidó menekültek kiadatása kapcsán.

29.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen területi és katonai követeléseket támasztott a Szovjetunió Finnországgal szemben 1939 őszén, és miért vezettek ezek a téli háborúhoz?
2. Miben különbözött a téli háború és a folytatólagos háború Finnország nemzetközi helyzete és a hadviselő felek viszonya szempontjából?
3. Mit jelent a külön háború (erillissota) tézis, és miért vitatják a történészek?
4. Hogyan alakult Finnország és a Szovjetunió viszonya a második világháború után a párizsi békeszerződés és az 1948-as YYA-szerződés tükrében?
5. Milyen forrásbizonytalanságok és emlékezetpolitikai viták kapcsolódnak a finnországi háborúk áldozatszámaihoz és a kelet-karéliai megszálláshoz?

29.3 Svédország semlegessége

Svédország a második világháború kitörésekor a semlegesség (svéd: *neutralitetspolitiken*) útját választotta, de ez a semlegesség a háború éveiben súlyos próbáknak volt kitéve. Az előző alfejezet, Finnország téli és folytatólagos háborúja, bemutatta, hogy Finnország aktív hadviselőként, majd a Szovjetunió elleni háborúban vett részt. Svédország ezzel szemben hivatalosan mindvégig kívül maradt a fegyveres konfliktuson, ám a semlegesség fenntartása jelentős diplomáciai, gazdasági és erkölcsi kompromisszumokkal járt. Ebben az alfejezetben a svéd semlegességi politika belső logikáját, a Németországgal fenntartott gazdasági kapcsolatokat és a humanitárius szerepvállalást vizsgáljuk, különös tekintettel arra, hogy a mai svéd történetírás és emlékezetpolitika mely pontokon látja vitatottnak ezt az időszakot.

29.3.1 A semlegességi hagyomány és az 1939-es döntés

Svédország semlegessége nem a második világháború előtti hirtelen döntés volt, hanem egy hosszabb, a napóleoni háborúk óta formálódó külpolitikai hagyomány. Az 1814-es kieli béke után Svédország – a norvég unió elfogadásával – nem vett részt többé európai háborúban, és az első világháború alatt is megőrizte semlegességét, bár gazdasági orientációja ekkor erősen németbarát volt. A két világháború közötti időszakban Svédország a Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) tagjaként átmenetileg a kollektív biztonság elvét támogatta, de a szervezet tehetetlensége, különösen az 1935–1936-os olasz–etióp háború és a spanyol polgárháború idején, megingatta ezt az irányt. 1936-ban a svéd kormány visszatért a hagyományos, fegyveres semlegesség politikájához, amelynek lényege az volt, hogy Svédország nem csatlakozik katonai szövetségekhez, de fenntart egy olyan védelmi erőt, amely elrettentheti az esetleges támadókat.

1939. szeptember 1-jén, a Lengyelország elleni német támadás napján a svéd kormány semlegességi nyilatkozatot adott ki. A háború első hónapjaiban a svéd politikai elit igyekezett elkerülni minden olyan lépést, amely provokálhatta volna a nagyhatalmakat. Decemberben **nemzeti egységkormány** (svéd: *samlingsregering*) alakult Per Albin Hansson szociáldemokrata miniszterelnök vezetésével, amelybe a konzervatívok, a liberálisok és a parasztpárt is beléptek.

Ennek a széles koalíciónak az volt a célja, hogy a háborús helyzetben ne alakulhassanak ki éles belpolitikai viták a külpolitika irányáról. A svéd hadsereget részlegesen mozgósították, és a védelmi kiadásokat jelentősen növelték; a mozgósított haderő létszáma 1940-re becslések szerint elérte a félmillió főt, bár a felszereltség és a légvédelem messze elmaradt a nagyhatalmak szintjétől (a pontos létszám a svéd hadilevéltárak adatai szerint is becslés, mivel a mozgósítási fokozatok változtak).

A svéd semlegességi politika ebben a szakaszban elsősorban azt jelentette, hogy az ország minden hadviselő féllel fenn kívánta tartani a kereskedelmi kapcsolatokat, miközben elutasította a katonai elköteleződést. A semlegesség azonban nem volt jogilag rögzített, nemzetközileg garantált státusz; inkább politikai deklaráció és gyakorlat volt, amelyet a hadviselő felek – elsősorban Németország és Nagy-Britannia – folyamatosan próbára tettek. A svéd kormány számára a legfontosabb cél az volt, hogy az országot ne vonják be a háborúba, és ehhez hajlandó volt gazdasági és diplomáciai engedményekre is.

29.3.2 A téli háború és a semlegesség határai

A szovjet–finn téli háború (1939–1940) komoly próbatétel elé állította a svéd semlegességi politikát. A svéd közvélemény jelentős része erősen Finnország-párti volt, és sokan követelték, hogy Svédország katonailag avatkozzon be Finnország oldalán. A svéd kormány azonban elutasította a közvetlen katonai beavatkozást, mert attól tartott, hogy ez a Szovjetunióval való háborúba sodorná az országot, és aláásná a semlegesség alapjait. Ehelyett Svédország **nem hadviselő** (svéd: *icke-krigförande*) státuszt vett fel, amely lehetővé tette a humanitárius és anyagi segítségnyújtást anélkül, hogy formálisan hadviselő fél lett volna.

A svéd kormány engedélyezte, hogy önkéntesek csatlakozzanak a finn hadsereghez. A **Svéd Önkéntes Hadtest** (svéd: *Svenska frivilligkåren*) létszámát a források 8 000 és 12 000 fő közé teszik, de a tényleges harci bevetésük korlátozott volt, és sokan a háború végéig kiképzésen vagy hátországi feladatokon maradtak. Emellett Svédország jelentős mennyiségű fegyvert, lőszert és egyéb hadianyagot szállított Finnországnak, bár ennek pontos mennyisége és értéke a levéltári forrásokban vitatott. A svéd kormány továbbá több tízezer finn gyermeket fogadott be ideiglenesen; a háború egésze alatt a Svédországba evakuált finn gyermekek száma a becslések szerint elérte a 70 000-et. Ezt a programot **háborús gyermekek** (svéd: *krigsbarn*) néven ismerik, és bár humanitárius célja volt, később számos család számára hosszú távú lelki és kulturális következményekkel járt.

A téli háború tapasztalata megerősítette a svéd vezetésben azt a meggyőződést, hogy a semlegességet katonailag is meg kell erősíteni, és hogy a nagyhatalmak közötti manőverezés során a rugalmasság elengedhetetlen. Ugyanakkor a Szovjetunióval való viszony megromlott, mert Moszkva svédbarát elfogultsággal vádolta Stockholmot. A svéd semlegesség ebben az időszakban tehát nem jelentett teljes távolságtartást: a kormány aktívan támogatta Finnországot, de a formális hadviseléstől elzárkózott.

29.3.3 A német nyomás és a tranzitengedmények 1940–1943

1940. április 9-én Németország megszállta Dániát és Norvégiát. Ezzel Svédország stratégiai helyzete alapvetően megváltozott: nyugaton és délen német megszállt területek, keleten a Szovjetunió, északon pedig a német befolyás alá került Finnország határolta. A német hadsereg gyors győzelmei miatt a svéd kormány rendkívül kiszolgáltatott helyzetbe került. A semlegesség fenntartása érdekében Stockholm kénytelen volt engedményeket tenni

Berlinnek. Az egyik legfontosabb engedmény a **tranzitmegállapodás** (svéd: *transiteringsavtal*) volt, amelyet 1940 júliusában kötöttek. Ennek értelmében Németország jogot kapott arra, hogy katonákat és hadianyagot szállítson vasúton Svédország területén át Norvégia és Németország között. A forgalmat hivatalosan **szabadságos tranzitnak** (svéd: *permittenttrafiken*) nevezték, mert a német katonák elvileg szabadságon utaztak, de a gyakorlatban utánpótlást, sebesülteket és hadifelszerelést is szállítottak. A svéd kormány ezt azzal indokolta, hogy a tranzit leállítása német megszállást válthatott volna ki.

A tranzitengedmények 1941 júniusában érték el a legvitatottabb pontjukat. A Szovjetunió elleni német támadás (Barbarossa hadművelet) megindulása után Németország azt követelte, hogy egy teljes, felfegyverzett hadosztályt szállíthasson át Svédországon keresztül Norvégiából Finnországba. A svéd kormány – hosszas belső vita után – engedélyezte az **Engelbrecht-hadosztály** átvonulását. A hadosztály létszámát a források 12 000 és 15 000 fő közé teszik; az átvonulás 1941 június–júliusában történt. Ez a döntés súlyosan sértette a semlegesség elvét, mivel egy harcoló hadosztály átengedése egyértelmű hadviselő félnek nyújtott támogatást jelentett. A svéd kormány azzal védekezett, hogy a kérés elutasítása német támadást kockáztatott volna, és hogy az engedély egyszeri, kivételes jellegű volt. A háború utáni svéd történetírásban ez az eset a **semlegesség legsúlyosabb megsértéseként** szerepel, és a mai napig éles viták tárgya.

A tranzitengedményeket a háború későbbi szakaszában fokozatosan visszavonták. 1943 augusztusában, a német vereségek és a szövetséges nyomás hatására a svéd kormány leállította a német katonai tranzitot. Ezt a döntést részben a keleti fronton bekövetkezett fordulat, részben a szövetségesekkel fenntartott kapcsolatok javítása indokolta. A tranzit leállítása azonban nem jelentette a német gazdasági kapcsolatok teljes megszakítását, mert a vasércszállítások tovább folytatódtak.

29.3.4 A vasérc és a német gazdasági kapcsolatok

Svédország stratégiai jelentősége a második világháborúban elsősorban a **vasérc** (svéd: *järnmalm*) exportján alapult. A svéd Lappföld bányái – különösen Kiruna és Gällivare – kiváló minőségű, alacsony foszfortartalmú vasércet termeltek, amely a német acélipar számára nélkülözhetetlen volt. A háború előtt és alatt a német vasércimport becslések szerint 40–50%-a svéd forrásból származott; a pontos arány a szállítási útvonalaktól, az évszaktól és a háborús körülményektől függően ingadozott. A svéd vasérc szállítása nyáron a svéd Luleå kikötőjéből, télen pedig a jégmentes norvég Narvikon keresztül történt. 1940 tavaszán, a norvég hadjárat során a narviki kikötő megszerzése a német hadműveletek egyik központi célja volt; a német megszállás után a vasérc továbbra is zavartalanul áramlott Németországba.

A svéd kormány a vasércszállítások fenntartását a semlegesség fenntartásának áraként kezelte. Azzal érvelt, hogy a szállítások leállítása azonnali német megszállást vagy katonai megtorlást válthatott volna ki, és hogy a vasérc exportja biztosította Svédország számára a szükséges devizabevételeket és a német fél jóindulatát. Ezt az érvelést a háború utáni kritikus történészek vitatják, rámutatva arra, hogy Svédország ezzel közvetlenül hozzájárult a német hadigazdaság fenntartásához, és hogy a vasércszállítások mértéke a háború előrehaladtával sem csökkent jelentősen. A svéd **golyóscsapágy-gyártás** (svéd: *kullager*) is kulcsfontosságú volt: a svéd SKF vállalat a német hadiipar egyik fő beszállítója volt, ugyanakkor a szövetségesek is vásároltak svéd golyóscsapágyakat. A szövetségesek, különösen Nagy-Britannia, folyamatosan nyomást gyakoroltak Svédországra a német export csökkentése érdekében. A svéd kormány 1944-től fokozatosan csökkentette a Németországnak szánt szállításokat, de a teljes leállításra csak a háború legvégén került sor.

A svéd–német gazdasági kapcsolatok megítélése a mai napig vita tárgya. Egyes történészek szerint Svédország jelentős hasznot húzott a német hadigazdaság kiszolgálásából, és a semlegesség

gyakran inkább gazdasági opportunizmus volt, mint elvi álláspont. Mások szerint a svéd kormány reálpolitikai döntései a kis állam túlélését szolgálták, és a kereskedelem fenntartása nem jelentett ideológiai azonosulást a náci rezsimmel. A vita mögött az a kérdés húzódik, hogy a semlegesség erkölcsi követelményei megengedik-e a hadviselő fél gazdasági támogatását, és hol húzódik a határ a kényszerű alkalmazkodás és az aktív kollaboráció között.

29.3.5 Humanitárius szerep: menekültek, mentési akciók, Wallenberg

A svéd semlegesség humanitárius oldala a háború második felében vált hangsúlyossá. Svédország befogadta a megszállt Dániából és Norvégiából érkező menekülteket; a norvég menekültek száma a háború alatt becslések szerint elérte az 50 000-et. A dán zsidók 1943. októberi tömeges átmenekítése során a svéd partok biztonságos menedéket jelentettek. A legtöbb becslés szerint 7 000–8 000 dán zsidó jutott át Svédországba; a svéd kormány 1943-ban hivatalosan is felajánlotta a dán zsidók befogadását, ami jelentős humanitárius gesztus volt. A dán zsidók mentése elsősorban a dán ellenállás és a helyi lakosság érdeme, de a svéd befogadás nélkül a menekülés nem lett volna lehetséges.

1944–1945-ben a svéd Vöröskereszt a **fehér buszok** (svéd: *Vita bussarna*) elnevezésű akció keretében, Folke Bernadotte gróf közvetítésével skandináv és más foglyokat menekített ki a német koncentrációs táborokból. A kimentett személyek számát a becslések 15 000–20 000 körülire teszik, de a pontos adatok és a művelet értékelése vitatott. Egyes kritikusok szerint az akció túl későn indult, és a svéd Vöröskereszt a német SS-szel való tárgyalás során erkölcsi kompromisszumokat kötött; mások szerint viszont a fehér buszok akció így is több ezer ember életét mentette meg. Raoul Wallenberg svéd diplomata 1944 júliusában érkezett Budapestre, ahol svéd védlevelekkel és diplomáciai fedéssel több tízezer zsidó életét mentette meg; a megmentettek számát „több tízezerre” becsülik, de pontosan nem ismert. Wallenberg eltűnése a szovjet fogságban 1945 januárjában máig tisztázatlan, és a svéd–orosz levéltárak egy része még mindig nem hozzáférhető.

A humanitárius szerep azonban nem volt ellentmondások nélkül. A háború előtt és a háború első éveiben a svéd menekültpolitika korlátozó volt, különösen a zsidó menekültekkel szemben. A svéd kormány 1938–1939-ben szigorú bevándorlási szabályokat alkalmazott, és sok zsidó menekültet visszautasított. A háború végén pedig Svédország a Szovjetunió követelésére kiadott 1946-ban balti és német katonákat, akik közül sokan később szovjet büntetőtáborokba kerültek; ezt a döntést **balti kiadatás** (svéd: *baltutlämningen*) néven ismerik, és a svéd emlékezetpolitika egyik legfájdalmasabb fejezete. Ez az eset már a háború utáni rendezés része, de szorosan kapcsolódik a svéd semlegesség és humanitárius szerep határainak kérdéséhez.

29.3.6 A semlegesség mérlege és vitái

A svéd semlegesség értékelése a mai napig vita tárgya. A hivatalos svéd álláspont szerint a semlegesség megóvta az országot a megszállástól, és lehetővé tette a humanitárius fellépést. Ezt a „sikeres túlélés” narratívát a háború utáni évtizedekben széles körben elfogadták, és a svéd önkép részévé vált. Az 1990-es évektől kezdve azonban a levéltári kutatások új megvilágításba helyezték a semlegességi politika árnyoldalait. A kritikus történészek rámutattak arra, hogy a svéd kormány túlzott engedményeket tett Németországnak, különösen a tranzitengedmények és a vasércszállítások terén; hogy a svéd gazdaság jelentős hasznot húzott a német hadigazdaságból; és hogy a humanitárius szerep korántsem volt olyan egyértelmű, mint ahogyan a háború utáni emlékezet ábrázolta.

Az emlékezetpolitikai vitában a svéd társadalomnak szembe kellett néznie azzal, hogy a semlegességnek ára volt: erkölcsi kompromisszumok, a zsidó menekültek korábbi elutasítása, a

német hadigazdasággal való együttműködés és a balti katonák kiadatása. A vita ma is él, és összekapcsolódik a A háború utáni rendezés és az emlékezet alfejezetben tárgyalt folyamatokkal. A svéd semlegesség tehát nem értékelhető egyszerűen „helyes” vagy „helytelen” döntésként; sokkal inkább egy kis állam kényszerpályája, amelyben a túlélés és az erkölcsi felelősség közötti egyensúlyozás állandó dilemmát jelentett.

29.3.7 Források és bizonytalanságok

A svéd semlegesség történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a svéd külügyminisztérium iratai, a kormányhatározatok és a svéd Vöröskereszt jelentései. A tranzitengedményekkel kapcsolatos döntések a svéd parlament és a kormány levéltáraiban rekonstruálhatók; a Raoul Wallenberg-ügyhöz kapcsolódó svéd és orosz levéltárak egy része azonban a mai napig nem hozzáférhető, ami bizonytalanságot hagy a svéd diplomata sorsával kapcsolatban. A vasércszállítások és a golyóscsapágy-export pontos mértékét a svéd és német gazdasági levéltárak alapján lehet becsülni, de a számok forrásonként eltérnek. A humanitárius akciók áldozat- és mentési számai nem pontosan ismertek, mivel a nyilvántartások hiányosak vagy utólag rekonstruáltak.

A svéd történetírásban a semlegesség megítélése módszertani és politikai okokból is vitatott. A „kollaboráció”, a „reálpolitika” és a „semlegesség” fogalmai mögött eltérő értelmezési keretek állnak, és a háború utáni svéd önkép hosszú ideig elfedte a semlegességi politika árnyoldalait. A mai kutatások egyre inkább hangsúlyozzák a gazdasági és emlékezetpolitikai szempontok összekapcsolását, de a teljes képhez további levéltári feltárásra van szükség.

29.3.8 Rövid összefoglaló

- Svédország a második világháborúban formálisan semleges maradt, de a semlegességet reálpolitikai engedményekkel tartotta fenn.
- A svéd kormány 1939-ben nemzeti egységkormányt alakított, és katonailag megerősítette az országot.
- A téli háború idején Svédország nem avatkozott be, de önkénteseket és humanitárius segítséget küldött Finnországnak.
- 1940–1943 között a svéd kormány engedélyezte a német csapatok és hadianyag tranzitját, ami a semlegesség legsúlyosabb megsértésének számított.
- A svéd vasérc és golyóscsapágy-szállítások kulcsfontosságúak voltak a német hadigazdaság számára.
- A háború második felében Svédország jelentős humanitárius szerepet vállalt: menekülteket fogadott be, részt vett a dán zsidók mentésében, a fehér buszok akcióban és Wallenberg budapesti tevékenységében.
- A semlegesség mérlege a mai napig vita tárgya; az emlékezetpolitikai viták a balti katonák kiadatását és a gazdasági együttműködést is érintik.

29.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a svéd semlegességi politika és a finn háborús részvétel következményeit a második világháború éveiben! (Használja a Finnország téli és folytatólagos háborúja alfejezetet is.)
2. Milyen engedményeket tett a svéd kormány Németországnak 1940–1943 között, és hogyan értékelte ezeket a háború utáni történetírás?
3. Milyen szerepet játszott a svéd vasérc és a golyóscsapágy-gyártás a német hadigazdaságban?

4. Milyen humanitárius akciókat hajtott végre Svédország a háború alatt, és milyen korlátai voltak ezeknek?
5. Miért tekinthető a svéd semlegesség emlékezete vitatott területnek a mai svéd társadalomban?

29.4 A háború utáni rendezés és az emlékezet

A második világháború észak-európai lezárása nem egyetlen békekonferencián, hanem országonként eltérő időpontokban, eltérő jogi és politikai keretek között zajlott. Dániát és Norvégiát a szövetségesek nyugati haderői szabadították fel, Finnország a Szovjetunióval kötött fegyverszünet és későbbi békeszerződés révén került ki a háborúból, Svédország pedig – semlegességét megőrizve – közvetlen katonai megszállást nem szenvedett el, de a háború alatti engedmények miatt erkölcsi és politikai vita tárgyává vált. Ez az alfejezet a rendezés intézményi kereteit, a kollaboráció és az ellenállás jogi következményeit, valamint az emlékezetpolitika rétegeit tárgyalja, szétválasztva a dokumentált döntéseket, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezéseket és az emlékezetpolitikai állításokat.

29.4.1 A háború utáni rendezés keretei

Dánia 1945. május 5-én, Norvégia 1945. május 8-án szabadult fel a német megszállás alól. A két országban a háború alatti alkotmányos helyzet eltérő volt: Dánia kormánya és királya 1943 augusztusáig az országban maradt, és az úgynevezett együttműködési politika (dánul: samarbejdspolitik) keretében működött, míg Norvégia törvényes kormánya és királya 1940 júniusában Londonba menekült, és onnan gyakorolta a felségjogot. Ez a különbség meghatározta a rendezés kiindulópontját: Norvégiában a hazatérő emigráns kormány és a belső ellenállási mozgalom vezetése közötti viszonyt kellett rendezni, Dániában pedig a felszabadulás után az együttműködő hivatalnoki apparátus és a politikai elit felelősségének kérdését kellett feldolgozni.

Norvégiában a német csapatok kapitulációja után a szövetséges (elsősorban brit és norvég) erők vették át az irányítást, és már 1945 májusában visszaállították a törvényes kormányt. A szovjet csapatok – amelyek 1944 őszén felszabadították Finnmark keleti részét – 1945 szeptemberére kivonultak Norvégiából, a norvég hatóságokkal való együttműködés dokumentáltan feszült volt, de területi követelés nem érvényesült. Az 1920-as Svalbard-szerződés által szabályozott jogi helyzet változatlan maradt. Norvégia ENSZ-tagsága 1945 novemberében, Dániáé 1945 októberében valósult meg; mindkét ország alapító tagja lett a szervezetnek.

Finnország helyzete gyökeresen más volt. A Finnország téli és folytatólagos háborúja (lásd: Finnország téli és folytatólagos háborúja) után 1944. szeptember 19-én írta alá a Moszkvai fegyverszünetet a Szovjetunióval és az Egyesült Királysággal. A fegyverszünet értelmében Finnországnak ki kellett űznie a területén állomásozó német csapatokat, ami a lappföldi háborúhoz (1944–1945) vezetett. Az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés megerősítette az 1940. évi moszkvai béke területi rendelkezéseit, és további engedményeket írt elő: Finnország elvesztette Karélia nagy részét, a Pecsenga (Petsamo) vidéket, Salla és Kuusamo keleti sávjait, valamint a Hanko-félsziget helyett a Porkkala-félszigetet adta bérbe a Szovjetuniónak 50 évre (1956-ban a Szovjetunió idő előtt visszaadta). A jóvátétel összegét 300 millió USA-dollárban (1938-as árfolyamon) határozták meg, nyolcéves fizetési határidővel. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (szovjet vezetéssel) 1947-ig működött Finnországban, és korlátozta a finn szuverenitást. Finnország ENSZ-tagságát csak 1955-ben nyerte el.

Svédország esetében nem került sor békeszerződésre, mivel az ország nem volt hadviselő fél. A háború utáni rendezés mégis jelentős belső vitát hozott: a svéd kormány 1940 és 1943 között

engedélyezte a német csapatok tranzitját Norvégiába, 1941-ben pedig egy német hadosztály átvonulását Finnországba, emellett vasércet szállított Németországnak. A Svédország semlegessége alfejezetben tárgyalt semlegesség tehát nem volt teljesen „tiszta”. A háború után a svéd közéletben és történetírásban fokozatosan nyílt vita bontakozott ki arról, hogy a semlegesség fenntartása mennyiben volt erkölcsileg védhető, és mennyiben szolgálta a náci Németország gazdasági érdekeit.

29.4.2 A kollaboráció és az ellenállás jogi következményei

A legkiterjedtebb jogi elszámoltatás Norvégiában zajlott. A norvég jogrendszerben a háború után külön törvényeket alkottak a hazaárulás és a háborús bűnök üldözésére; a halálbüntetést, amelyet 1902-ben polgári bűncselekményekre eltöröltek, 1945-ben ideiglenesen visszaállították a háború idején elkövetett legsúlyosabb cselekményekre. A norvég „Rettsoppgjøret” (jogi elszámoltatás) során – a norvég Igazságügyi Minisztérium és későbbi történészi feldolgozások szerint – mintegy 92 000 személy ügyét vizsgálták, és körülbelül 46 000 büntetőítélet született. A büntetések között pénzbüntetés, börtön, kényszermunka és vagyonelkobzás szerepelt. Harminc halálos ítéletből 25-öt hajtottak végre, köztük Vidkun Quisling kivégzését 1945. október 24-én. A Nasjonal Samling (Nemzeti Egység) pártot betiltották, tagjait nyilvántartásba vették. A norvég jogi eljárások mérete és a visszamenőleges törvényhozás miatt a mai napig vita tárgya, hogy az elszámoltatás arányos és jogállami szempontból elfogadható volt-e; a történészek egy része a megszállás traumájával magyarázza a szigort, mások a háború utáni politikai leszámolás jegyeit látják benne. A kollaboráns nők – közkeletű norvég kifejezéssel „tyskertøser” (németbarát nők) – internálása és társadalmi megbélyegzése szintén a korszak vitatott gyakorlata volt; ezt később a norvég állam hivatalosan elismerte és 2018-ban nyilvános bocsánatkérést fogalmazott meg.

Dániában a felelősségre vonás jóval enyhébb volt. Mivel a dán kormány 1943-ig az országban maradt, a közigazgatás és a rendőrség együttműködött a megszállókkal, a felszabadulás után a politikai elit nem akart totális elszámoltatást. 1945-ben külön törvényt hoztak a háborús bűnösök felelősségre vonására, és a halálbüntetést – amelyet Dánia 1930-ban eltörölt – ideiglenesen visszaállították erre a célra. A dán igazságszolgáltatás mintegy 13 500 ügyet vizsgált; a legsúlyosabb ítéletek közül 46 halálos ítélet született, amelyből 13-at hajtottak végre, a többit kegyelemből életfogytiglani börtönre változtatták. A dán eljárások egyik központi vitapontja az volt, hogy az együttműködési politika felelősei – politikusok, hivatalnokok, üzletemberek – gyakran büntetlenül maradtak, míg az egyszerű kollaboránsok szigorúbb elbánásban részesültek. Ezt a kettős mércét később élesen bírálták, és az emlékezetpolitikai vitákban máig visszatér.

Finnországban a jogi elszámoltatás sajátos formát öltött. A Szovjetunió nyomására 1945–1946-ban „háborús felelősségi pert” (finnül: sotasyyllisyysoikeudenkäynti) indítottak nyolc magas rangú politikus ellen – köztük Risto Ryti korábbi elnök, Väinö Tanner szociáldemokrata politikus és Jukka Rangell volt miniszterelnök ellen. A per alapját egy 1945-ben, tehát a cselekmények után elfogadott törvény képezte, ami visszamenőleges hatályú büntetőjog alkalmazását jelentette. A bíróság 2-től 10 évig terjedő börtönbüntetéseket szabott ki; valamennyi elítéltet 1949 előtt kegyelemmel szabadlábra helyezték. A finn jogtudomány és a későbbi történetírás a pert jogállami szempontból problematikusnak, politikailag kényszerűnek tekinti. Fontos, hogy a finn hadsereg németekkel való együttműködéséért nem vontak felelősségre katonákat, mert a felelősséget a politikai vezetésre hárították; ezt a megoldást a hidegháború alatt a finn öncenzúra és a Szovjetunióval fenntartott viszony is befolyásolta.

Svédországban nem indult büntetőeljárás a háborús együttműködés miatt. A svéd kormány 1945 után bizottságokat állított fel a semlegességi politika felülvizsgálatára, de a vizsgálatok nem vezettek jogi felelősségre vonáshoz. A svéd közéletben a kérdés elsősorban erkölcsi és történetírói

vita tárgyává vált, amely a levéltári források fokozatos megnyitásával az 1990-es évektől erősödött fel.

29.4.3 A háborús bűnösök felelősségre vonása és a jogi keretek

Az észak-európai országok háború utáni eljárásai párhuzamosan futottak a nürnbergi nemzetközi perekkel, de nemzeti keretek között maradtak. A visszamenőleges büntetőjog alkalmazása mind Norvégiában, mind Dániában és Finnországban jogelméleti vitát váltott ki; a korszak jogászai és a későbbi jogtörténészek egyaránt rámutattak, hogy a háborús bűnök üldözése érdekében a jogállami garanciákat részben felfüggesztették. Ennek ellenére a norvég és dán eljárásokat a nemzetközi szakirodalom általában elfogadottnak tekinti, míg a finn pert a szovjet nyomásgyakorlás miatt különösen problematikusnak tartja.

Az áldozatok kártérítése és a vagyon-visszaszolgáltatás eltérő ütemben haladt. Dániában a zsidó közösség vagyonának jelentős részét a helyi hatóságok és a megszállók elkobozták; a háború után részleges kárpótlás történt, de a teljes körű vagyon-visszaszolgáltatás kérdése később is vitatott maradt. Norvégiában a zsidó vagyonokat érintő eljárásokat külön bizottság vizsgálta az 1990-es években, és az állam 1999-ben kártérítési alapot hozott létre. Finnországban a területi veszteségek miatt mintegy 400 000 kitelepített – elsősorban karéliai – személy elhelyezése vált a rendezés egyik legnagyobb társadalmi kihívásává.

A háború utáni rendezés része volt a német menekültek kérdése is. Dániában a háború végén mintegy 250 000 német menekült tartózkodott; a dán hatóságok ideiglenes táborokban helyezték el őket, és fokozatosan szállították vissza Németországba. Ez a folyamat dokumentáltan halálesetekkel járt, ami a dán–német emlékezetpolitikában máig érzékeny pont.

29.4.4 Az emlékezetpolitika rétegei

A háború utáni emlékezetpolitika országonként más hangsúlyokat alakított ki. Dániában az ellenállási mozgalom és a zsidók 1943. októberi Svédországba menekítése vált a nemzeti emlékezet központi elemévé. A dán zsidók többségének – mintegy 7 200 személy – átmenekítése valós és dokumentált esemény, de a történészek hangsúlyozzák, hogy a mentés nem kizárólag a dán ellenállás érdeme volt: a német megszálló hatóságok egyes tagjai (például Georg Ferdinand Duckwitz) szándékosan késleltették a deportálást, és a svéd kormány befogadási hajlandósága is feltétel volt. Az emlékezetpolitikai narratíva sokáig a mentést a dán nemzeti jóság bizonyítékaként mutatta be, míg a kollaboráció és az együttműködési politika bírálata csak az 1980-as évektől kapott nagyobb teret. Ma a dán történetírás konszenzusa szerint a zsidómentés kiemelkedő humanitárius tett, de nem mentesíti az országot a háború alatti egyéb döntések kritikájától.

Norvégiában az emlékezetpolitika középpontjában az ellenállás hősiessége és a Quisling-árulás ellentéte állt. A háború utáni nemzeti narratíva a norvég társadalom egységét hangsúlyozta, és a Nasjonal Samling tagjait kizárta a nemzeti közösségből. A kollaboráns nők megbélyegzése hosszú ideig tabu volt; a 2000-es évek óta viszont a norvég állam hivatalosan elismerte ezt a jogsérelmet. A norvég emlékezetpolitika ma már differenciáltabban kezeli a megszállás időszakát: az ellenállás mellett a passzivitás, a gazdasági együttműködés és a helyi kollaboráció is kutatott téma.

Finnországban a háborús emlékezetet a hidegháború alatt erősen befolyásolta a Szovjetunióval fenntartott külpolitikai óvatosság. A téli háború hősi emlékezete hivatalosan elfogadott volt, de a folytatólagos háború és a német szövetség nyílt tárgyalása kerülendőnek számított. A „finnlandizáció” (finnül: suomettuminen) időszakában a történészek öncenzúrát gyakoroltak, és a háborús felelősségi per kritikája is háttérbe szorult. A Szovjetunió összeomlása után a vita újra megnyílt: a finn történetírás ma már árnyaltabban elemzi a folytatólagos háborút, és a háborús

felelősségi pert sem kizárólag a szovjet nyomás termékének, hanem a finn politikai elit önvédelmi manőverének is tekinti. Az emlékezetpolitikai állítások mégis gyakran leegyszerűsítik a kérdést: a közbeszédben a téli háború hősiessége és a folytatólagos háború „külön háború” (erillissota) tézise egyszerre van jelen, bár a utóbbit a történészek többsége vitatja.

Svédországban az emlékezetpolitika sokáig a semlegesség sikerét hangsúlyozta, és a háború alatti engedményeket elhallgatta vagy bagatellizálta. Az 1990-es években megnyílt levéltárak kutatásai nyomán a kép árnyaltabbá vált: a svéd kormány nemcsak gazdasági kapcsolatokat tartott fenn Németországgal, hanem időnként a szövetségesek érdekeit sértő döntéseket is hozott. A svéd emlékezetpolitikában a semlegesség ma is büszkeség tárgya, de a történészi konszenzus szerint a „semlegesség” fogalma a második világháború idején rugalmas és esetleges volt.

29.4.5 Az emlékezet intézményesülése

Az emlékezetpolitika intézményesülése eltérő formákat öltött. Norvégiában a Hjemmefrontmuseet (Norvég Ellenállási Múzeum) és a Quisling-per dokumentumai, Dániában a Frihedsmuseet (Dán Szabadságmúzeum) őrzik az ellenállás emlékét. Finnországban a Mannerheim-kultusz és a téli háborús emlékművek máig vitákat gerjesztenek, mivel Carl Gustaf Emil Mannerheim egyszerre volt a téli háború hőse és a folytatólagos háborúban a német szövetségben harcoló finn hadsereg főparancsnoka. Svédországban nincs kifejezett háborús múzeum, de a levéltári kutatások és a történészi viták pótolják az intézményes megemlékezést.

29.4.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezetben szereplő adatok elsősorban az érintett országok nemzeti levéltáraiban őrzött bírósági iratokon, kormányzati jelentéseken és a másodlagos történeti irodalmon alapulnak. A norvég elszámoltatás ügy- és ítéletszámai – például a 92 000 vizsgált ügy és a 46 000 ítélet – a norvég Igazságügyi Minisztérium háború utáni összesítésein alapulnak, de a definíciók és a nyilvántartási gyakorlat miatt a különböző feldolgozásokban kisebb eltérések lehetnek. A dán kivégzések száma (13) viszonylag pontosan dokumentált, azonban az összes halálos ítélet (46) egyes forrásokban 45 vagy 47 is lehet. A finn háborús felelősségi per elítéltjeinek száma (nyolc politikus) egyértelmű, de a büntetések időtartama és a kegyelem időpontja forrásonként némileg eltérhet. A dán zsidómentésben részt vevők számát (kb. 7 200) a történészek becslésként kezelik, mivel a pontos nyilvántartás hiányos. Az emlékezetpolitikai értékelések – például a dán együttműködési politika megítélése vagy a svéd semlegesség erkölcsi minősítése – nem ténykérdések, hanem vitatott interpretációk. A finn „külön háború” tézis tudományos szempontból ma nem állja meg a helyét, de emlékezetpolitikai toposzként tovább él. A norvég kollaboráns nők internálásának áldozatszáma és a dániai német menekültek halálozási adatai szintén bizonytalanok, és a kutatás jelenleg is folyik.

29.4.7 Rövid összefoglaló

- Dánia és Norvégia eltérő megszállási tapasztalata eltérő rendezést eredményezett: Dániában a felszabadulás után a meglévő államapparátus gyorsan visszaállt, Norvégiában a száműzött kormány és az ellenállás közötti átmenet volt szükséges.
- Finnország 1947-es párizsi békeszerződése területi veszteségekkel, jóvátétellel és a Porkkala-félsziget bérbeadásával járt; a szovjet ellenőrző bizottság korlátozta a szuverenitást.
- A legkiterjedtebb jogi elszámoltatás Norvégiában zajlott (mintegy 46 000 ítélet, 25 kivégzés), Dániában enyhébb volt (13 kivégzés), Finnországban pedig politikai per formáját öltötte (nyolc politikus elítélése).

- A visszamenőleges büntetőjog alkalmazása mindhárom országban jogelméleti vitát váltott ki; a finn pert a szovjet nyomás és a finn politikai elit önvédelme egyaránt alakította.
- Az emlékezetpolitikában Dániában a zsidómentés és az ellenállás, Norvégiában az ellenállás és a Quisling-árulás, Finnországban a téli háború hősiessége, Svédországban a semlegesség sikere volt a központi elem.
- A kollaboráció, a semlegességi engedmények és a kollaboráns nők megbélyegzése később kerültek a nyilvános viták homlokterébe; a történészi konszenzus mára árnyaltabb képet rajzol.
- A rendezés és az emlékezet mindmáig vitatott, mert a háború alatti döntések erkölcsi és jogi megítélése országonként és politikai táboronként eltérő.

29.4.8 Önellenőrző kérdések

- Milyen alkotmányos és politikai különbségek magyarázzák, hogy Dániában enyhébb, Norvégiában szigorúbb volt a háború utáni felelősségre vonás?
- Hasonlítsa össze a finn háborús felelősségi per és a norvég jogi elszámoltatás jogi alapjait: miért tekinthető mindkettő problematikusnak a visszamenőleges büntetőjog szempontjából?
- Milyen szerepet játszott a hidegháború a finn háborús emlékezet formálásában, és miért nyílt meg a vita a Szovjetunió összeomlása után?
- Miért vitatott a dán zsidómentés kizárólagosan dán érdemként való bemutatása? Milyen tényezőket hangsúlyoz a történészi konszenzus?

30 A hidegháború Észak-Európában

30.1 NATO és semlegesség

A második világháború utáni rendezés Észak-Európában nem csupán területi és politikai kérdéseket hagyott maga után, hanem alapvetően új biztonságpolitikai választóvonalat is húzott a térségbe. A náci Németország veresége, a szovjet csapatok jelenléte a Baltikumban és Kelet-Közép-Európában, valamint a nyugati szövetségesek atlanti orientációja gyorsan szétfeszítette a háború alatti nagykoalíciót. Észak-Európa öt állama – Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország és Izland – eltérő háborús tapasztalatokkal és eltérő stratégiai helyzettel szembesült. A háború utáni rendezés és az emlékezet alfejezetben tárgyalt rendezés után a hidegháború kialakuló szembenállása arra kényszerítette ezeket az országokat, hogy újragondolják biztonságpolitikai identitásukat. A kérdés az volt, hogy a semlegesség, a szövetségi tagság vagy valamilyen köztes megoldás biztosítja-e leginkább a nemzeti érdekeket. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakult ki a hidegháború észak-európai biztonsági rendje, amelyben Dánia és Norvégia a NATO alapító tagjaként a nyugati szövetségi rendszerhez csatlakozott, míg Svédország és Finnország a semlegesség különböző formáit választotta, s ezzel egy sajátos, feszültségekkel terhelt északi egyensúly jött létre.

30.1.1 A hidegháború kezdete és az észak-európai választóvonal

A második világháború után a szovjet és a nyugati hatalmi tömb közötti szembenállás fokozatosan intézményesült. Az 1947-es Truman-doktrína és a Marshall-terv, majd az 1948-as csehszlovákiai kommunista hatalomátvétel egyértelművé tette, hogy a kontinentális Európa kettészakad. Észak-Európa e folyamat perifériáján helyezkedett el, de stratégiai jelentősége – különösen a Skandináv-félsziget északi része, a Barents-tenger és a dán szorosok – miatt mindkét nagyhatalom érdeklődésére számot tartott. A szovjet flotta számára a Kola-félszigeten lévő bázisok a világtengerekre való kijutás kulcsát jelentették, míg a nyugati hatalmak számára a dán szorosok ellenőrzése a Balti-tenger elzárását tette lehetővé. Ez a földrajzi adottság a hidegháború során végig meghatározta a térség biztonságpolitikai súlyát.

A háborúból kilábaló észak-európai országok közül Dánia és Norvégia a náci megszállás traumájával, Svédország a semlegesség megőrzésének tapasztalatával, Finnország pedig a Szovjetunióval vívott két háború és a súlyos területi veszteségek terhével lépett a hidegháború időszakába. A dán és norvég politikai elit a háború tanulságaként azt szűrte le, hogy a kis államok számára a kollektív biztonság és a nagyhatalmi garanciák nélkülözhetetlenek. Ezzel szemben Svédország a semlegesség folytatásában látta a háborúból való kimaradás zálogát, Finnország pedig a szovjet szomszédság realitásához alkalmazkodva kényszerült különleges külpolitikai pályára. Az 1947-es párizsi békeszerződés, amely Finnországot területi engedményekre és jóvátételre kötelezte, egyértelműen kijelölte a finn mozgástér határait.

A hidegháború kezdeti szakaszában a fő kérdés az volt, hogy a Marshall-tervhez való csatlakozás és a nyugati katonai szövetségek hogyan befolyásolják a régió országainak viszonyát a Szovjetunióhoz. Dánia, Norvégia és Izland elfogadta a Marshall-segélyt, Svédország – részben semlegességi megfontolásból – csak korlátozottan vett részt benne, Finnország pedig szovjet

nyomásra elutasította azt. Ez a gazdasági választóvonal előrevetítette a későbbi biztonságpolitikai megosztottságot. Az 1948-as csehszlovákiai kommunista fordulat hatására a dán és norvég közvéleményben is megerősödött a szovjet fenyegetés érzékelése, ami megkönnyítette a kormányok számára az atlanti orientáció elfogadtatását.

30.1.2 Dánia és Norvégia: a NATO-alapítók

A NATO megalakulásához vezető út Dánia és Norvégia számára nem volt egyenes vonalú. Mindkét ország kezdetben a skandináv védelmi szövetség gondolatát fontolgatta, amely semleges maradna a nagyhatalmi tömbökkel szemben, ugyanakkor katonai együttműködést biztosítana a skandináv államok között. A svéd kormány által 1948-ban szorgalmazott skandináv védelmi unió terve azonban hamar zátonyra futott. Norvégia és Dánia számára a svéd javaslat nem nyújtott kellő garanciát egy esetleges szovjet agresszióval szemben, míg Svédország ragaszkodott a semlegesség fenntartásához, és nem kívánt nyugati hatalmi garanciákat bevonni.

A norvég kormány – elsősorban a külügyminiszter Halvard Lange (1902–1970) irányításával – arra a következtetésre jutott, hogy csak a nyugati hatalmakkal kötött kollektív védelmi szerződés biztosíthatja az ország biztonságát. A szovjet kormány 1948-ban javasolta Norvégiának egy kétoldalú megnemtámadási szerződés megkötését, amit a norvég kormány – a finn példa ismeretében – elutasított. Ez a szovjet diplomáciai nyomás tovább erősítette a norvég atlantista elköteleződést. Dániában hasonló folyamat játszódott le: a csehszlovákiai események és a berlini blokád hatására a dán politikai elit többsége a nyugati szövetség mellett foglalt állást, bár a döntés korántsem volt konszenzusos.

A washingtoni szerződést 1949. április 4-én írták alá, és Dánia, valamint Norvégia alapító tagként csatlakozott az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez (North Atlantic Treaty Organization, NATO). A csatlakozás mindkét országban politikai vitát váltott ki. Dániában a szociáldemokrata kormány Hans Hedtoft (1903–1955) vezetésével a tagság mellett érvelt, de a parlamentben a kommunisták és a semlegesség hívei ellenezték azt. Norvégiában a munkáspárti kormány Einar Gerhardsen (1897–1987) vezetésével hasonló kihívással szembesült, de a szovjet fenyegetés érzékelése és a háborús megszállás emléke a csatlakozás felé billentette a mérleget. A NATO-tagság mindkét ország számára szakítást jelentett a korábbi semlegességi hagyománnyal, és hosszú távon meghatározta a skandináv biztonságpolitikai tájképet.

30.1.3 A dán és norvég fenntartások: bázis- és atomfegyver-mentesség

Dánia és Norvégia NATO-tagsága azonban nem jelentette a szövetségi elkötelezettség feltétlen elfogadását. Mindkét ország csatlakozásakor egyoldalú fenntartásokat fogalmazott meg, amelyek célja a szovjet fenyegetés csökkentése és a belső politikai konszenzus megőrzése volt. A leghíresebb ilyen fenntartás az úgynevezett **bázis- és atomfegyver-mentességi politika** (base and ban policy) volt. Dánia és Norvégia kijelentette, hogy békeidőben nem engedélyez külföldi katonai bázisok létesítését területén, és nem telepít atomfegyvereket. Ez a politika a szuverenitás szimbolikus védelmét szolgálta, és lehetővé tette, hogy a kormányok a NATO-tagságot úgy mutassák be, mint amely nem jár a nagyhatalmi jelenlét állandósulásával.

Ez a fenntartás azonban nem volt teljesen egyértelmű, és értelmezése az évtizedek során változott. Norvégia esetében a bázis-mentességi politika kezdetben csak a békeidőre vonatkozott, de háború esetén a szövetségesek számíthattak a norvég területek használatára. A norvég kormány emellett jelentős katonai infrastruktúrát épített ki – repülőtereket, kikötőket, kommunikációs hálózatokat –, amelyeket a NATO-erők szükség esetén gyorsan használatba vehettek. Ez az úgynevezett **előretelepítési politika** (prepositioning policy) a szövetségi elkötelezettség és a fenntartások

közötti kompromisszumot jelentette. Dánia hasonlóan járt el, bár a dán fenntartások a belpolitikai viták miatt időnként szigorúbbnak bizonyultak.

Az atomfegyver-mentesség kérdése az 1950-es évek végén és az 1960-as években vált igazán fontossá, amikor a NATO a nukleáris elrettentésre helyezte a hangsúlyt. Mind Dánia, mind Norvégia ellenállt annak, hogy területére atomfegyvereket telepítsenek, bár mindkét ország elfogadta a NATO nukleáris védőernyőjét. Ez a kettősség feszültséget okozott a szövetségen belül, de a dán és norvég kormányok sikeresen megőrizték álláspontjukat. A bázis- és atomfegyver-mentesség politikája így a skandináv NATO-tagok sajátos profilját alakította ki: egyszerre voltak a nyugati szövetség elkötelezett tagjai, és a szovjet fenyegetést csökkenteni kívánó, óvatos kis államok.

30.1.4 Svédország: fegyveres semlegesség és titkos együttműködés

Svédország a hidegháború alatt ragaszkodott a **fegyveres semlegesség** (väpnad neutralitet) politikájához. Ez azt jelentette, hogy az ország nem csatlakozott semmilyen katonai szövetséghez, ugyanakkor jelentős saját védelmi erőt tartott fenn, hogy elrettentse az esetleges támadókat. A svéd semlegesség hagyománya a 19. század elejére nyúlt vissza, de a második világháború alatt a gyakorlatban kompromisszumokkal érvényesült: Svédország engedélyezte német csapatok átszállítását területén, és gazdasági kapcsolatokat tartott fenn a náci Németországgal. A háború után a svéd kormány a semlegesség elvét megerősítve igyekezett elhatárolódni a nagyhatalmi tömböktől.

A svéd semlegesség azonban nem volt mentes a rejtett kapcsolatoktól. A hidegháború során a svéd védelmi tervezés titokban számolt azzal, hogy egy szovjet támadás esetén Svédország a nyugati hatalmak segítségére szorulhat. A svéd katonai vezetés – a kormány tudtával – titkos együttműködést alakított ki a NATO-val, elsősorban hírszerzési területen, valamint a repülőterek és kikötők háborús használatára vonatkozó tervek kidolgozásában. Ez a titkos együttműködés a svéd semlegesség hivatalos narratívájával szemben állt, és a svéd történetírásban csak az 1990-es években vált széles körben ismertté. A kérdés ma is vitatott: egyes történészek szerint a svéd semlegesség csupán a hivatalos retorika szintjén létezett, míg mások hangsúlyozzák, hogy a titkos kapcsolatok nem jelentettek formális szövetségi elkötelezettséget, és Svédország megőrizte döntési szabadságát.

A svéd kormány a semlegesség politikáját a belső közvélemény és a nemzetközi hitelesség szempontjából is fontosnak tartotta. Svédország kívül maradt a NATO-n, de aktívan részt vett az ENSZ békefenntartó misszióiban, és a harmadik világ fejlesztési politikájában is hangsúlyozta a semlegességből fakadó erkölcsi tekintélyét. Ugyanakkor a svéd gazdaság szorosan integrálódott a nyugati piacokhoz, és az ország a nyugati blokk információs és kulturális hálózatainak is része volt. A svéd semlegesség tehát nem jelentett elszigeteltséget, hanem egy óvatos, de nyugati orientációjú külpolitikát takart.

30.1.5 Finnország: a kényszerű semlegesség és az YYA-szerződés

Finnország helyzete a hidegháborúban alapvetően eltért a többi észak-európai államétól. A második világháború során Finnország kétszer is háborúba keveredett a Szovjetunióval: előbb a téli háborúban (1939–1940), majd a folytatólagos háborúban (1941–1944), amelynek végén súlyos területi engedményekre kényszerült. Az 1947-es párizsi békeszerződés megerősítette ezeket a veszteségeket, és Finnországot katonai korlátozások alá helyezte. A szovjet befolyás elkerülhetetlenné tette, hogy Finnország külpolitikája alkalmazkodjon a keleti szomszéd érdekeihez.

Ennek az alkalmazkodásnak a legfontosabb intézményi kerete az 1948-ban aláírt **barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés** (fin. Ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus, röviden YYA-szerződés) volt. A szerződés értelmében Finnország kötelezettséget vállalt arra, hogy területét nem engedi át harmadik félnek támadás céljára, és szükség esetén katonai konzultációt folytat a Szovjetunióval. A szovjet fél kötelezettséget vállalt Finnország függetlenségének tiszteletben tartására. A szerződés azonban aszimmetrikus volt: a Szovjetunió hatalmi fölénye miatt a finn kormány mozgástere korlátozott maradt, és a szovjet vezetés időnként nyomást gyakorolt a finn belpolitikára is.

A finn külpolitika ebben a helyzetben alakította ki az úgynevezett **aktív semlegesség** vagy **békés egymás mellett élés** politikáját. Ennek lényege az volt, hogy Finnország katonai szövetségen kívül maradt, de a Szovjetunióval fenntartott különleges viszony révén elkerülte a közvetlen szovjet beavatkozást. A finn elnökök – különösen Urho Kekkonen (1900–1986) – ügyesen használták a Szovjetunióval fennálló bizalmi viszonyt arra, hogy bővítsék az ország mozgásterét a nyugati kapcsolatok terén is. Finnország 1955-ben csatlakozott az ENSZ-hez, és fokozatosan nyitott a nyugati gazdasági együttműködés felé, anélkül azonban, hogy feladta volna a szovjetbarát külpolitikai alapvonalat.

A nyugati elemzők és politikusok ezt a helyzetet gyakran a **finnlandizáció** (ném. Finnlandisierung) fogalmával írták le, amely egy kis állam kényszerű alkalmazkodását jelentette egy nagyhatalom érdekeihez. Ez a fogalom azonban vitatott: Finnországban sokan sértőnek tartják, mert azt sugallja, hogy a finn külpolitika pusztán a szovjet nyomás eredménye volt, és figyelmen kívül hagyja a finn döntéshozók aktív szerepét. A finn történetírás inkább a **realista alkalmazkodás** és a **túlélési stratégia** fogalmait használja. A vita a hidegháború utáni emlékezetpolitika részévé vált, és a finn társadalomban máig érzékeny kérdés.

30.1.6 A nordic balance és a biztonságpolitikai egyensúly

A négy észak-európai ország eltérő biztonságpolitikai választásai – Dánia és Norvégia NATO-tagsága, Svédország fegyveres semlegessége, Finnország kényszerű semlegessége – együttesen egy sajátos regionális egyensúlyt hoztak létre. Ezt a hidegháborús elemzők **nordic balance** (északi egyensúly) néven írták le. Az elmélet lényege az volt, hogy a különböző biztonságpolitikai orientációk kölcsönösen csökkentették a szovjet agresszió kockázatát: ha a Szovjetunió megtámadná Finnországot, az valószínűleg Svédország és a nyugati hatalmak reakcióját váltaná ki, ami veszélyeztetné a szovjet stratégiai érdekeket. Hasonlóképpen, a dán és norvég NATO-tagság, valamint a svéd semlegesség együttesen azt jelentette, hogy a nyugati katonai jelenlét Észak-Európában korlátozott maradt, ami mérsékelte a szovjet fenyegetésérzetet.

A nordic balance fogalma azonban nem tényként, hanem értelmezési keretként kezelendő. A történészek vitatják, hogy ez az egyensúly tudatos politikai konstrukció volt-e, vagy inkább a különböző nemzeti döntések véletlen együttállása. Egyes elemzők szerint a svéd semlegesség kimondottan azért volt fontos a Szovjetunió számára, mert megakadályozta a NATO északi kiterjesztését, és ezzel csökkentette a szovjet fenyegetettséget. Mások hangsúlyozzák, hogy a finn helyzet inkább a szovjet érdekszférába való beletörődést jelentette, és a nordic balance csupán a nyugati megfigyelők utólagos magyarázata volt.

A biztonságpolitikai egyensúlyt azonban nemcsak a katonai szövetségi viszonyok, hanem a gazdasági és kulturális kapcsolatok is alakították. Dánia és Norvégia a nyugati integráció felé mozdult, Svédország és Finnország pedig igyekezett megőrizni a keleti és nyugati piacokhoz való hozzáférést egyaránt. Ez a kettősség tette lehetővé, hogy Észak-Európa a hidegháború idején viszonylag stabil és alacsony feszültségű térség maradjon, annak ellenére, hogy a nagyhatalmi szembenállás a világ más részein fegyveres konfliktusokhoz vezetett. A hidegháború évtizedei alatt a skandináv országok közötti együttműködés – például az Északi Tanács 1952-es megalakulása –

tovább erősítette a regionális kohéziót, anélkül, hogy a biztonságpolitikai alapkérdésekben közös álláspontra jutottak volna.

30.1.7 Források és bizonytalanságok

A hidegháború észak-európai biztonságpolitikájának kutatása elsődleges forrásokra támaszkodik: az államközi szerződések szövegeire (például a washingtoni szerződésre és az YYA-szerződésre), parlamenti viták jegyzőkönyveire, kormányzati iratokra és diplomáciai levelezésekre. A NATO-csatlakozás döntésfolyamata Dániában és Norvégiában jól dokumentált, bár a belpolitikai viták egyes részleteihez a levéltárak fokozatos megnyitása nyújt hozzáférést. A norvég és dán bázis- és atomfegyver-mentességi politika értelmezése körül a történészek vita folytatnak: egyesek szimbolikus gesztusnak tekintik, mások szerint valódi korlátozást jelentett a szövetségi tervezésben.

A svéd semlegesség titkos együttműködési dimenziója a legnehezebben kutatható területek közé tartozik. A svéd kormány titkos iratainak megnyitása az 1990-es években számos dokumentumot tárt fel, de a teljes kép ma sem ismert. A történészek között nincs konszenzus arról, hogy a svéd–NATO együttműködés milyen mértékben volt előkészített, és milyen kötelezettségeket vállalt Svédország titokban. A svéd semlegesség hivatalos narratívája és a titkos gyakorlat közötti feszültség a svéd emlékezetpolitika érzékeny pontja.

Finnország esetében az YYA-szerződés és a finn külpolitika értékelése szintén vitatott. A finn történészek egy része a realista alkalmazkodást hangsúlyozza, mások a szovjet nyomásnak való behódolást bírálják. A finnlandizáció fogalma különösen terhelt: a nyugati elemzők gyakran pejoratív értelemben használták, míg a finn politikai elit a szuverenitás megőrzésének reális stratégiájaként értelmezte. A hidegháborús iratok fokozatos hozzáférhetővé válása és a szovjet levéltárak kutatása folyamatosan árnyalja a képet, de a finn külpolitika belső döntési folyamatairól még ma is hiányosak az ismeretek.

A nordic balance elméletét illetően fontos jelezni, hogy ez elsősorban a hidegháború idején született elemzési keret, és nem dokumentált tény. A történészek egy része kritikusan viszonyul hozzá, mert túlzottan leegyszerűsíti a bonyolult biztonságpolitikai folyamatokat, és figyelmen kívül hagyja a gazdasági, ideológiai és belső politikai tényezőket. A fogalom használata tehát ebben a szövegben is vitatott értelmezésként, nem pedig kanonizált tudásként kezelendő.

30.1.8 Rövid összefoglaló

- A második világháború után Észak-Európa biztonságpolitikai megosztottsága a hidegháború nagyhatalmi szembenállásának leképeződése volt.
- Dánia és Norvégia 1949-ben a NATO alapító tagja lett, miután a skandináv védelmi szövetség terve kudarcot vallott, és a szovjet fenyegetés érzékelése megerősödött.
- Mindkét NATO-tag ország egyoldalú fenntartásokat fogalmazott meg: békeidőben nem engedélyeztek külföldi katonai bázisokat és atomfegyvereket, ami a szövetségi elkötelezettség és a szovjet nyomás csökkentésének kompromisszumát jelentette.
- Svédország fegyveres semlegességet hirdetett, és erős honvédelmet tartott fenn, de titkos együttműködés folyt a NATO-val, ami a svéd semlegesség hivatalos narratíváját vitathatóvá teszi.
- Finnország a szovjet szomszédság kényszeréből 1948-ban aláírta az YYA-szerződést, és az aktív semlegesség politikájával igyekezett megőrizni belső autonómiáját; a nyugati elemzők ezt finnlandizációnak nevezték.
- A négy ország eltérő biztonságpolitikai választásai egyfajta északi egyensúlyt (nordic balance) hoztak létre, amely csökkentette a nagyhatalmi konfrontáció kockázatát a térségben.

- A hidegháborús biztonságpolitikai döntések értelmezése ma is vitatott, különösen a svéd titkos együttműködés és a finn külpolitika megítélése tekintetében.

30.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország második világháború utáni biztonságpolitikai választásait! Milyen történelmi tapasztalatok és földrajzi adottságok magyarázzák a különbségeket?
2. Miért bukott meg a skandináv védelmi szövetség terve 1948-ban, és milyen következményekkel járt ez Dánia és Norvégia számára?
3. Milyen fenntartásokat fogalmaztak meg Dánia és Norvégia a NATO-tagságukkal kapcsolatban, és hogyan értelmezhető ez a fenntartás a hidegháború kontextusában?
4. Milyen ellentmondások feszülnek a svéd fegyveres semlegesség hivatalos narratívája és a titkos együttműködés gyakorlata között? Miért vitatott ez a kérdés a svéd történetírásban?
5. Vitassa meg a finnlandizáció fogalmának értelmezési lehetőségeit! Mennyiben tekinthető ez a fogalom leíró elemzésnek, és mennyiben hordoz pejoratív értékítéletet?

30.2 A nordizmus és a Nordic Council

A hidegháború észak-európai színterét a biztonságpolitikai megosztottság jellemezte: Dánia, Norvégia és Izland a NATO tagja lett, Svédország hagyományos semlegességét hangoztatta, Finnországot pedig az 1948-as szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés keretei korlátozták. Ebben a közegben az északi államok olyan együttműködési formát kerestek, amely nem sérti eltérő biztonságpolitikai elkötelezettségeiket, mégis képes intézményesíteni a közös érdekeiket. Ennek a törekvésnek az eszmei alapja a **nordizmus** (angolul: Nordism, dánul: nordisme, svédül: nordism, norvégül: nordisme, finnül: nordismi) lett, legfontosabb intézménye pedig az 1952-ben alapított **Északi Tanács** (dánul: Nordisk Råd, norvégül: Nordisk råd, svédül: Nordiska rådet, finnül: Pohjoismaiden neuvosto). Az alábbiakban a nordizmus eszmetörténeti gyökereit, a második világháború utáni újraindulást, a Tanács megalakítását, működését és korlátait vizsgáljuk, hangsúlyozva, hogy a nordizmus nem katonai szövetség, hanem civil, parlamenti és kulturális együttműködés volt, amely éppen ezáltal maradhatott fenn a hidegháború évtizedeiben.

30.2.1 A nordizmus eszméje: a skandinávizmustól a hidegháborúig

A nordizmus eszméjének közvetlen előzménye a 19. század közepén kibontakozó **skandinávizmus** (dánul: skandinavisme, svédül: skandinavism, norvégül: skandinavisme) volt. Ez a mozgalom a három skandináv királyság – Dánia, Norvégia és Svédország – politikai, kulturális és gazdasági közeledését szorgalmazta, részben a német egységtörekvések és az orosz terjeszkedés ellensúlyozására. A skandinávizmus virágkora az 1840-es és 1850-es évekre esett, amikor egyetemisták, értelmiségiek és liberális politikusok nagygyűléseken hirdették a skandináv testvériség eszméjét. Azonban az 1848–1851-es schleswig-holsteini háború, majd az 1864-es dán–porosz háború során nyilvánvalóvá vált, hogy sem Svédország, sem Norvégia nem hajlandó katonai segítséget nyújtani Dániának, így a politikai unió reménye szertefoszlott.

A 19. század végére a skandinávizmus mint politikai program háttérbe szorult, de a közös nyelvi, kulturális és jogi örökség továbbra is alapot adott a kapcsolatoknak. Az első világháború alatt a három skandináv ország – noha eltérő semlegességi politikát folytatott – szoros gazdasági és diplomáciai koordinációt alakított ki, ami előrevetítette a későbbi intézményesült együttműködést.

A két világháború közötti időszakban a skandináv államok közötti együttműködés fokozatosan erősödött, de a nemzeti érdekek és a külpolitikai orientációk eltérései – különösen Finnország bizonytalan helyzete a Szovjetunió szomszédságában – gátolták a szorosabb integrációt. A 20. század első felének tapasztalatai így azt mutatták, hogy a skandináv egység eszméje csak akkor lehet életképes, ha nem követeli meg a biztonságpolitikai vagy külpolitikai egységet.

A második világháború alatt az északi országok sorsa ismét elvált egymástól: Dánia és Norvégia német megszállás alá került, Svédország semlegessége megmaradt, Finnország pedig két háborút is vívott a Szovjetunió ellen. A háború utáni rendezés során azonban a közös érdekek – a gazdasági újjáépítés, a demokratikus intézmények megerősítése, a szovjet befolyás ellensúlyozása – új lendületet adtak az együttműködésnek. Ebben az új helyzetben fogalmazódott meg a **nordizmus** mint a skandinávizmusnál tágabb, Finnországot és Izlandot is magában foglaló, de a politikai uniót tudatosan elutasító együttműködési eszme. A nordizmus nem volt egységes ideológia, hanem inkább egy pragmatikus keret, amely a közös értékekre – demokrácia, jogállamiság, jóléti állam, kulturális rokonság – építve kívánta előmozdítani a regionális együttműködést anélkül, hogy a tagállamok szuverenitását vagy külpolitikai mozgásterét korlátozná.

30.2.2 A második világháború utáni újraindulás és az Északi Tanács megalapítása

A második világháború után az északi országok különböző biztonságpolitikai utakat választottak, ahogy azt a NATO és semlegesség alfejezet részletesen bemutatta. Dánia és Norvégia 1949-ben csatlakozott az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez, Svédország megerősítette el nem kötelezett semlegességét, Finnország pedig 1948-ban aláírta a Szovjetunióval kötött **barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést** (YYA-szerződés, finnül: ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus). Ez a szerződés garantálta Finnország szuverenitását, de egyúttal elvárta, hogy Finnország ne engedje területét más államok által a Szovjetunió elleni támadásra felhasználni, és kimondta a két ország közötti konzultációs kötelezettséget.

Ebben a megosztott helyzetben az északi államok számára a hagyományos katonai szövetség nem volt reális opció, a teljes elszigetelődés pedig gazdaságilag és kulturálisan is hátrányos lett volna. A megoldást egy olyan civil együttműködési fórum létrehozása jelentette, amely a biztonságpolitikát kizárja a napirendből. Az 1950-es évek elején a dán, norvég és svéd parlamentekben széles körű támogatást kapott egy közös északi parlamenti testület gondolata. A kezdeményezés elsősorban a szociáldemokrata pártoktól, valamint a liberális és konzervatív erőktől származott, de a politikai spektrum szinte minden szereplője támogatta.

Az **Északi Tanácsot** (Nordic Council) hivatalosan 1952. február 12-én, Koppenhágában alapította meg Dánia, Norvégia, Svédország és Izland. Az alapító okirat szerint a Tanács célja a tagországok parlamentjei közötti konzultáció és együttműködés elősegítése, ajánlások megfogalmazása a kormányok számára, valamint a közös jogalkotás előmozdítása olyan területeken, mint a kultúra, az oktatás, a szociális politika, a munkaerőpiac, a közlekedés, a környezetvédelem és a gazdaság. A Tanács kifejezetten konzultatív jellegű volt, döntései nem voltak kötelezőek, de a kormányok általában figyelembe vették ajánlásait.

Finnország kezdetben kívül maradt, mert a Szovjetunió bizalmatlanul figyelte az északi együttműködést, és tartott attól, hogy Finnország részvétele gyengíti a szovjet befolyást. Finnország 1955-ben csatlakozott, miután a Szovjetunió visszaadta a Porkkala-félszigetet, és a nemzetközi légkör enyhült. A finn csatlakozást úgy értelmezték, hogy az északi együttműködés nem irányul a Szovjetunió ellen, és Finnország részvételével a Tanács kifejezetten a hidegháborús szembenálláson kívüli, civil ügyekre koncentráló szervezetként működhet. A finn tagság egyben azt is jelezte, hogy a nordizmus nem korlátozódik a skandináv nyelvű országokra, hanem magában foglalja a finn és később az izlandi nyelvi-kulturális közösséget is.

30.2.3 Az Északi Tanács működése és hatásköre a hidegháború évtizedeiben

Az Északi Tanács szervezeti felépítése a tagországok parlamentjeinek delegáltjaiból és a kormányok képviselőiből állt. A kormányképviselők tanácskozási joggal rendelkeztek, de nem szavazhattak, így a testület elsősorban a parlamenti képviselők fóruma volt. A Tanács évente egyszer, általában novemberben ülésezett, és ajánlásokat fogadott el. A döntéshozatal konszenzusra törekedett, ami a hidegháború feszült légkörében is lehetővé tette a kompromisszumot. A Tanács mellett állandó bizottságok működtek, amelyek konkrét szakterületekkel – például a kultúrával, a szociális ügyekkel, a közlekedéssel, a gazdasággal – foglalkoztak. A Tanács titkársága Koppenhágában működött.

A Nordic Council működésének legfontosabb eredményei közé tartozott a **közös északi munkaerőpiac** kialakítása, amely lehetővé tette a munkavállalók szabad mozgását a tagországok között anélkül, hogy útlevélre vagy munkavállalási engedélyre lett volna szükségük. Ez a lépés a jóléti államok közötti munkaerő-áramlást segítette, és a későbbi európai integráció egyfajta előképének tekinthető. Hasonlóan korai eredmény volt a **passportunion** (útlevélunió), amely lehetővé tette, hogy az északi állampolgárok úti okmány nélkül utazzanak a régió országaiban. A Tanács emellett számos ajánlást fogadott el a **kulturális együttműködés** területén, támogatta a közös tankönyvek, fordítások és kutatói csereprogramok létrehozását, valamint a **Nordplus** ösztöndíjprogramot, amely a hallgatók és oktatók mobilitását ösztönözte.

A hidegháború idején a Tanács tudatosan kerülte a külpolitikai és biztonságpolitikai kérdéseket. Ez a korlátozás azonban nem gátolta, hanem inkább lehetővé tette az együttműködést, mert a tagállamok így nem kényszerültek állásfoglalásra olyan ügyekben, amelyekben érdekeik eltértek. A szovjet vezetés a finn részvételt folyamatosan figyelemmel kísérte, és időnként nyomást gyakorolt Finnországra, hogy tartózkodjon a Tanács olyan kezdeményezéseitől, amelyeket a nyugati blokkhoz való közeledésként értékeltek. Ez a kényes egyensúly azonban fenntarthatónak bizonyult, mert a Tanács napirendjén elsősorban olyan témák szerepeltek, amelyek nem érintették a kelet-nyugati konfliktust.

30.2.4 A nordizmus korlátai: biztonságpolitikai megosztottság és az európai integráció

A nordizmus legfontosabb korlátja a tagállamok eltérő biztonságpolitikai helyzete volt. A NATO-tag Dánia és Norvégia, a semleges Svédország és a Szovjetunióval szövetséges Finnország közötti feszültség folyamatosan jelen volt, bár a Tanács ezt intézményes napirendjéből kirekesztette. A finn tagság különösen érzékeny kérdés volt, mert a szovjet diplomácia a finn részvételt a nyugati befolyás terjeszkedéseként értelmezte, és igyekezett azt korlátozni. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy a nordizmusnak soha nem volt közös kül- vagy biztonságpolitikai dimenziója, ellentétben például a Benelux államok későbbi kezdeményezéseivel, amelyeket a A Benelux vámunió alfejezet tárgyal.

Az 1960-as években az európai integráció felgyorsulása újabb kihívást jelentett a nordizmus számára. Az 1957-es római szerződések létrehozták az Európai Gazdasági Közösséget (EGK), amelynek vonzereje különösen Dánia számára volt nagy, mivel mezőgazdasági exportjának jelentős része a brit és a nyugat-európai piacokra irányult. Norvégia és Svédország is kereste a helyét az új gazdasági rendben, de a semlegesség és a szovjet kapcsolatok miatt eltérő stratégiákat követtek. Az 1960-ban brit kezdeményezésre létrehozott **Európai Szabadkereskedelmi Társulás** (EFTA) az északi országok egy részét is magában foglalta, de Finnország csak társult tagként vehetett részt, hogy ne sértsék a Szovjetunióval fennálló kapcsolatait. A gazdasági integráció kérdése megosztotta a nordizmust, mert a tagállamok eltérő integrációs utakat választottak, ami a regionális együttműködés jövőjét is kérdésessé tette.

Az 1968 és 1970 között tárgyalt **Nordek**-terv (dánul: Nordek, svédül: Nordek, norvégül: Nordek, finnül: Nordek) egy északi gazdasági unió létrehozását célozta, amely a négy skandináv ország (Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország) közötti vámuniót és közös gazdasági politikát irányzott elő. A terv egyfajta alternatívát kínált az EGK-tagsággal szemben, és a nordizmus hívei nagy reményeket fűztek hozzá. A tárgyalások azonban 1970-ben kudarcba fulladtak, elsősorban azért, mert Finnország – a Szovjetunió nyomására és saját semlegességének megőrzése érdekében – nem írta alá a szerződést. A Nordek kudarca világossá tette, hogy a nordizmus nem képes a biztonságpolitikai és külpolitikai ellentéteket áthidalni, és hogy a gazdasági integráció terén az északi országok útjai elválnak.

A Nordek összeomlása után Dánia és Norvégia az EGK-csatlakozás felé fordult. Dánia 1973-ban Nagy-Britanniával és Írországgal együtt csatlakozott az EGK-hoz, míg Norvégia ugyanabban az évben népszavazáson elutasította a tagságot, és megmaradt az EFTA-ban. Svédország és Finnország a semlegesség miatt nem kérték a tagságot, de szoros kapcsolatokat építettek ki az EGK-val, elsősorban szabadkereskedelmi megállapodások révén. Ez a fejlemény átmenetileg háttérbe szorította a nordizmust, mert az európai integráció vált a gazdasági együttműködés elsődleges keretévé. A Nordic Council azonban tovább működött, és a A gazdasági integráció és az EFTA alfejezet bemutatja, hogyan alakult át az északi együttműködés az 1970-es években.

30.2.5 Az Északi Minisztertanács és a nordizmus átalakulása

A Nordek kudarca ellenére a nordizmus intézményesülése nem állt meg. 1971-ben létrejött a **Északi Minisztertanács** (dánul: Nordisk Ministerråd, norvégül: Nordisk ministerråd, svédül: Nordiska ministerrådet, finnül: Pohjoismaiden ministerineuvosto), amely a kormányközi együttműködés állandó szerveként a tagállamok miniszterеinek rendszeres találkozóit és a közös programok végrehajtását biztosította. A Minisztertanács döntései egyhangúságot igényeltek, de a gyakorlatban a tagállamok széles körben elfogadták az ajánlásokat, és a közös költségvetésből számos projektet finanszíroztak. A Minisztertanács létrehozása a nordizmus második szakaszát jelezte: a parlamenti konzultáció mellett a kormányzati együttműködés is intézményessé vált, ami lehetővé tette a közös politikák hatékonyabb végrehajtását.

A hidegháború végéig a Nordic Council és a Minisztertanács elsősorban kulturális, szociális, oktatási és környezetvédelmi kérdésekkel foglalkozott, valamint a határokon átnyúló regionális együttműködést támogatta. A **nordizmus** mint eszme túlélte a hidegháborút, de funkciója átalakult: a kelet-nyugati szembenállás enyhülésével a biztonságpolitikai korlátok eltűntek, és az északi együttműködés új területekre terjeszkedhetett, például a balti államokkal való kapcsolatokra, a környezetvédelemre és az Arktisz-kérdésre. A A hidegháború vége és az új biztonsági rend alfejezet részletesen tárgyalja, hogyan változott meg az északi együttműködés a hidegháború után, és hogyan illeszkedett be az Európai Unió és a NATO bővülésének folyamatába.

A nordizmus értékelésénél fontos megkülönböztetni a dokumentált tényeket, a tudományos konszenzust és a vitatott értelmezéseket. Dokumentált tény, hogy a Nordic Council 1952-ben alakult meg, Finnország 1955-ben csatlakozott, és a Tanács a hidegháború idején kizárta a biztonságpolitikát a napirendjéből. Tudományos konszenzus szerint a nordizmus a hidegháborús kényszerpályák közepette a civil együttműködés egyedülálló modelljét hozta létre, amely a későbbi európai integráció egyes előzményeit is megelőlegezte. Vitatott azonban, hogy a nordizmus mennyiben volt a szociáldemokrata jóléti modell regionális kiterjesztése, és mennyiben szolgálta a hidegháborúban a szovjet befolyás ellensúlyozását. A finn részvétel körüli szovjet nyomás mértéke szintén vitatott, mivel a finn levéltárak csak részben hozzáférhetők, és a kutatók eltérően értékelik a finn vezetés mozgásterét.

30.2.6 Források és bizonytalanságok

A nordizmus és a Nordic Council történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a Tanács alapító okirata (1952), a tagállami parlamentek vitáinak jegyzőkönyvei, a Tanács üléseinek ajánlásai és határozatai, valamint a részt vevő országok külügyminisztériumi iratai. A kormányközi tárgyalások dokumentumai – különösen a Nordek-tárgyalások anyagai – részben nyilvánosak, részben levéltári kutatást igényelnek. A szovjet–finn viszony értékeléséhez a finn és a szovjet levéltárak anyagai szükségesek, de a szovjet dokumentumok egy része továbbra is zárolt vagy hiányosan feltárt. A korabeli sajtó, különösen a dán, svéd és norvég napilapok, fontos forrása a közvélemény reakcióinak, de a sajtóanyagok értelmezésekor figyelembe kell venni a hidegháborús ideológiai elfogultságot.

A szakirodalomban a nordizmus értékelése eltérő hangsúlyokat kap. Egyes történészek a Nordic Councilt a hidegháborús semlegesség és a nyugati integráció közötti „harmadik út” kísérleteként értelmezik, míg mások a szociáldemokrata jóléti állam regionális kiterjesztését látják benne. A finn részvétel történetét leginkább a finn történetírás dolgozta fel, amely a „finnlandizáció” fogalmát gyakran használja a szovjet befolyás leírására, de ez a fogalom maga is vitatott, mert egyesek szerint túlzottan leegyszerűsíti a finn külpolitika összetettségét. A Nordek kudarcának okairól szintén eltérő magyarázatok léteznek: a hagyományos értelmezés szerint a szovjet nyomás volt a döntő, de újabb kutatások hangsúlyozzák a finn belső politikai megosztottságot és a gazdasági érdekellentéteket is. A nordizmus hidegháború utáni átalakulásának megítélése további kutatásokat igényel, különösen a balti és arktiszi együttműködés terén.

30.2.7 Rövid összefoglaló

- A **nordizmus** a 19. századi skandinávizmus örököse, de attól eltérően nem politikai uniót, hanem a szuverén államok közötti civil, parlamenti és kulturális együttműködést célozta.
- A hidegháború biztonságpolitikai megosztottsága (NATO-tagok, semleges Svédország, szovjetbarát Finnország) kizárta a katonai szövetség lehetőségét, ami a civil együttműködés irányába terelte az északi államokat.
- Az **Északi Tanácsot** 1952-ben alapította Dánia, Norvégia, Svédország és Izland; Finnország 1955-ben csatlakozott, miután a szovjet kapcsolatok ezt lehetővé tették.
- A Tanács konzultatív szerv volt, amely a biztonságpolitikát kizárva főként kultúrával, szociális ügyekkel, munkaerőpiaccal, oktatással és környezetvédelemmel foglalkozott; legfontosabb eredményei közé tartozott a közös munkaerőpiac és az útlevélunió.
- A nordizmus legfőbb korlátja a biztonságpolitikai megosztottság volt, amely a **Nordek**-terv 1970-es kudarcában csúcsosodott ki; a tervet elsősorban Finnország vétózta meg.
- A kudarc ellenére 1971-ben létrejött az **Északi Minisztertanács**, amely a kormányközi együttműködés állandó szerveként a nordizmus intézményesülését erősítette.
- A hidegháború végéig a nordizmus sikeresen fenntartotta az északi országok közötti együttműködést anélkül, hogy az eltérő kül- és biztonságpolitikai irányokat megkérdőjelezte volna.

30.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a 20. századi nordizmus a 19. századi skandinávizmustól? Milyen történelmi tapasztalatok magyarázzák ezt a különbséget?
2. Hogyan befolyásolta a hidegháborús biztonságpolitikai megosztottság a Nordic Council napirendjét és működését? Milyen előnyökkel és hátrányokkal járt a biztonságpolitika kizárása?

3. Miért csatlakozott Finnország csak 1955-ben a Nordic Councilhoz, és milyen szerepet játszott a Szovjetunió ebben a folyamatban? Hasonlítsa össze Finnország helyzetét a többi északi országéval!
4. Értékelje a Nordek-terv kudarcának okait! Mennyiben tekinthető ez a nordizmus kudarcának, és milyen alternatív utak nyíltak meg az északi országok előtt?
5. Melyek voltak a Nordic Council legfontosabb eredményei, és hogyan tekinthetők ezek a későbbi európai integráció előzményeinek? Indokolja válaszát a A gazdasági integráció és az EFTA alfejezetre is utalva!

30.3 A gazdasági integráció és az EFTA

A hidegháború észak-európai gazdasági integrációja egyszerre volt a nyugat-európai megosztottság terméke és az északi országok saját, a politikai kényszereket gondosan figyelembe vevő válasza. A nordizmus és a Nordic Council című alfejezet bemutatta, hogy a kulturális és politikai együttműködés az 1950-es évekre intézményesült, ám a gazdasági integráció ennél szélesebb európai keretben zajlott. Ez az alfejezet az **Európai Szabadkereskedelmi Társulás (European Free Trade Association, EFTA)** létrejöttét, működését és átalakulását, valamint az északi országok közötti **közös munkaerőpiac (common Nordic labour market)** kialakulását tárgyalja. A kérdés azért fontos, mert a hidegháború évtizedeiben a gazdasági integráció nem pusztán vámtechnikai kérdés volt: szorosan összefonódott a semlegesség, a biztonságpolitika és a jóléti állam finanszírozhatóságának dilemmáival. A fejezet bemutatja, hogyan próbálták Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország összeegyeztetni a nyitott gazdaság és a nemzeti önrendelkezés céljait, és miért vezetett ez eltérő döntésekhez a csatlakozási népszavazások során.

30.3.1 A háború utáni újjáépítés és a Marshall-terv

A második világháború utáni gazdasági újjáépítés Európa-szerte külső finanszírozást igényelt. Az Egyesült Államok által 1948-ban elindított **Marshall-terv (Marshall Plan)**, hivatalos nevén **Európai Újjáépítési Program (European Recovery Program, ERP)**, nemcsak tőkét, hanem intézményi együttműködést is kényszerített a kedvezményezett országokra. A támogatás elosztására létrehozott **Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (Organisation for European Economic Co-operation, OEEC)** lett az első tartós nyugat-európai gazdasági fórum. Dánia, Norvégia és Svédország csatlakozott az OEEC-hez, Finnország azonban – a Szovjetunióval való különleges viszonya miatt – csak megfigyelői státuszt kapott, és a Marshall-terv közvetlen támogatásából is kimaradt; gazdasági újjáépítését részben szovjet jóvátételi szállítások és kétoldalú kereskedelmi megállapodások határozták meg. Ez a korai aszimmetria előrevetítette, hogy a hidegháborús politikai törésvonalak mennyire erősen befolyásolják az északi országok gazdasági integrációs lehetőségeit.

A biztonságpolitikai döntések tovább árnyalták a képet. Dánia és Norvégia 1949-ben alapító tagja lett a NATO-nak, míg Svédország megőrizte a háború alatt is hangoztatott semlegességét, Finnország pedig az 1948-as finn–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés keretében kénytelen volt elfogadni a szovjet biztonsági érdekek elsőbbségét. Ez a megosztottság azt jelentette, hogy bár az északi országok gazdasági szerkezete sok hasonlóságot mutatott – nyitott, exportorientált, nyersanyag- és feldolgozóiparra épülő gazdaságok –, a nemzetközi gazdasági szervezetekhez való csatlakozásuk mindig politikai megfontolásokon is múlt. A közös gazdasági érdekek ellenére tehát az északi integráció nem lehetett a nyugat-európai intézményi fejlődés egyszerű leképezése.

30.3.2 A „belső hat” és a „külső hét”: az EFTA megalakulása

Az 1957-es **Római Szerződések (Treaties of Rome)** aláírásával létrejött az **Európai Gazdasági Közösség (European Economic Community, EEC)**, amely hat alapító tagot – Franciaországot, Nyugat-Németországot, Olaszországot és a Benelux államokat – egy vámunióba és egy közös piac felé vezető útra állított. A kimaradt nyugat-európai országok, élükön az Egyesült Királysággal, attól tartottak, hogy a vámunió megosztja Európát, és kizárja őket a gyorsan növekvő piacokról. Az 1958–1959-ben folytatott tárgyalások egy szélesebb, az EGK-t is magában foglaló szabadkereskedelmi övezetről azonban kudarcba fulladtak, részben a francia kormány ellenállása miatt, amely nem kívánta a közös külső vám nélküli, brit vezette struktúrát.

A kudarcra válaszul hét ország – Ausztria, Dánia, Norvégia, Portugália, Svédország, Svájc és az Egyesült Királyság – 1960. január 4-én Stockholmban aláírta a **Stockholmi Egyezmény (Stockholm Convention)** néven ismert EFTA-alapító szerződést. Az EFTA szándékosan lazább intézmény volt, mint az EGK: nem vámuniót hozott létre, hanem szabadkereskedelmi övezetet, amely az ipari termékekre vonatkozó belső vámok fokozatos eltörlését irányozta elő, de meghagyta a tagállamoknak a saját külső vámtarifáikat. A mezőgazdaság – az északi országok számára politikailag érzékeny terület – lényegében kívül maradt az egyezmény hatályán. Az EFTA nem rendelkezett közös versenypolitikával, közös mezőgazdasági politikával vagy a tőke és a munkaerő szabad áramlásának teljes körű szabályozásával sem; ezeket a kérdéseket kormányközi egyeztetésekre bízták. A szerkezeti lazaság éppen a semleges vagy különleges helyzetű országok számára tette vonzóvá a tagságot: Svédország és Ausztria, később Finnország számára az EFTA nem járt a politikai integráció olyan kötelezettségeivel, amelyek összeegyeztethetetlenek lettek volna a semlegességgel vagy a Szovjetunióval fenntartott viszonnyal.

A közkeletű elnevezés szerint a kontraszt a „belső hat” (az EGK hat tagja) és a „külső hét” (az EFTA hét alapítója) között húzódott. Ez a megosztottság azonban nem volt statikus: a brit gazdaságpolitika ingadozása, a skandináv országok exportpiacainak átrendeződése és a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok folyamatosan újraírták a tagság előnyeit és hátrányait. Az EFTA létrehozása mégis fontos mérföldkő volt, mert először intézményesítette az északi országok közötti, illetve az északi országok és a nyugat-európai gazdaságok közötti szorosabb kereskedelmi együttműködést anélkül, hogy a tagoknak fel kellett volna adniuk külpolitikai önállóságukat.

30.3.3 Az északi országok az EFTA-ban: exportérdekek és politikai korlátok

Az EFTA alapító tagjai közül három északi ország – Dánia, Norvégia és Svédország – gazdasági szerkezete erősen exportfüggő volt, de a piaci orientációjuk eltért. Dánia mezőgazdasági exportja hagyományosan az Egyesült Királyságba irányult, ezért a brit tagság döntő fontosságú volt számára. Norvégia hajózási és halászati érdekei, valamint az 1960-as években még csak kibontakozó olajipara szintén a nyugat-európai piacokhoz kötötte. Svédország viszont fejlett gépiparral és nyersanyagiparral rendelkezett, és a nagyvállalatai – például a gépgyártás és a bányászat területén – már az 1950-es években is jelentős exportőrök voltak az EGK-országokba, különösen Nyugat-Németországba. Ezért Stockholm számára az EFTA nem volt ideális megoldás, de a semlegesség miatt az EGK-tagság hosszú ideig nem volt politikai opció.

Finnország helyzete sajátos volt: az ország 1961-ben nem teljes jogú tagként, hanem **társult tagsággal (association agreement)** csatlakozott az EFTA-hoz, mert a Szovjetunióval kötött kétoldalú kereskedelmi szerződések és a finn–szovjet barátsági szerződés nem tették lehetővé a nyugati szabadkereskedelmi övezethez való feltétel nélküli csatlakozást. A társulás lehetővé tette Finnország számára, hogy részesüljön az ipari termékekre vonatkozó vámlebontás előnyeiből, de fenntartotta a szovjet relációjú kereskedelmi kedvezményeket is. A finn gazdaság így egyszerre

kapcsolódott a nyugat-európai piachoz és a szovjet jóvátételi, illetve kétoldalú kereskedelmi rendszerhez; ez a kettős függés a hidegháború egész időszakában meghatározta a finn gazdaságpolitika mozgásterét. Finnország teljes jogú EFTA-tagságát csak 1986-ban, a szovjet politikai enyhülés időszakában nyerte el.

Az EFTA-tagság kézzelfogható eredménye volt az ipari termékek belső vámjainak fokozatos lebontása. Az 1960-as évek közepére a tagállamok közötti kereskedelemben a legtöbb ipari termék vámmentessé vált. Ez elősegítette a kereskedelem bővülését, de a hatás mértéke országonként vitatott: a vámlebontás önmagában nem szüntette meg a nem vámjellegű akadályokat, és nem hozta létre az EGK-hoz hasonló közös piacot. Ráadásul az EFTA nem tudta ellensúlyozni az EGK dinamikusabb növekedését: az 1960-as évek végétől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a brit gazdaság vonzereje nem elegendő a kontinentális piac kiváltására. Dánia és Norvégia számára a brit tagság az EFTA-ban előnyös volt ugyan, de a brit gazdaság relatív hanyatlása és a dán mezőgazdasági export EGK-piacokról való kiszorulása miatt a kormányok egyre inkább az EGK-csatlakozást kezdték fontolgatni.

30.3.4 A közös északi munkaerőpiac: az EFTA előtti és melletti integráció

Az északi országok közötti gazdasági integráció nem az EFTA-val kezdődött, és nem is korlátozódott a szabadkereskedelemre. Az 1950-es években a nordizmus intézményi keretei között létrejött **közös északi munkaerőpiac** a szabad munkaerő-áramlás egyik legkorábbi európai példája volt. A dán, norvég, svéd és finn kormányok 1952-ben útlevéluniót hoztak létre, amely lehetővé tette az állampolgárok számára, hogy úti okmány nélkül utazzanak a másik északi országba. Ezt követte 1954-ben a **közös munkaerőpiacról szóló megállapodás**, amely elvben biztosította a munkavállalási jogot a részes országok állampolgárai számára, 1955-ben pedig a szociális biztonsági jogosultságok – például nyugdíj, egészségbiztosítás – koordinálásáról született egyezmény. Izland 1956-ban, Finnország pedig az 1960-as években csatlakozott a megállapodáshoz, bár a finn részvétel a Szovjetunióval való viszony miatt óvatosabb volt.

A közös munkaerőpiac működése a gyakorlatban korlátozott volt. A nyelvi különbségek – különösen a finn nyelv elszigeteltsége –, a lakáspiac szűkössége, a szakképesítések elismerésének nehézségei és a családi, kulturális kötődések mind visszafogták a migrációt. Mégis, az 1950-es évek végétől jelentős finn munkavállalói áramlás indult Svédországba, amelyet a svéd ipar munkaerőhiánya és a finn vidéki munkanélküliség egyszerre ösztönzött. A finn bevándorlók száma Svédországban az 1960-as években ugrásszerűen megnőtt; a hivatalos statisztikák szerint a svédországi finn születésű népesség több százezerre emelkedett. Ezek az adatok azonban becsléseken alapulnak, mert a svédországi finnek egy része svéd állampolgárságot vett fel, és a kettős identitású csoportok besorolása vitatott. A munkaerő-migráció nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és kulturális feszültségeket is hozott: a finn bevándorlók gyakran alacsonyabb presztízsű ipari munkákat kaptak, és a svéd társadalomban időnként előítéletekkel szembesültek. Ez a tapasztalat később a skandináv jóléti modell bevándorlási vitáiban is visszaköszönt.

A közös északi munkaerőpiac független volt az EFTA-tól, de a kettő párhuzamosan működött. Az EFTA-tagság nem biztosított automatikus munkaerő-mobilitást a tagállamok között; a munkavállalási jogokat az északi országok saját, kormányközi megállapodásai rendezték. Ez a kettősség fontos: az északi integráció mélyebb volt a munkaerő-áramlás terén, mint az EFTA szabadkereskedelmi kerete, de szűkebb is, mert csak az északi országokra terjedt ki. A hidegháború alatt ez a regionális megoldás lehetővé tette a munkaerőhiány kezelését anélkül, hogy a közös piac politikai következményeivel kellett volna szembenézni.

30.3.5 Az EGK-csatlakozási kérdés és az EFTA átalakulása

Az EFTA megalakulása után néhány évvel a brit kormány újraértékelte a helyzetét. Az 1960-as évek elején az Egyesült Királyság először kérte felvételét az EGK-ba, de Charles de Gaulle francia elnök 1963-ban, majd 1967-ben is megvétózta a brit csatlakozást. Dánia és Norvégia – amelyek gazdaságilag szorosan kötődtek a brit piachoz – követték a brit kérelmet, de a francia vétók miatt az ő csatlakozásuk is elhalasztódott. Svédország ekkor még nem kérte a tagságot, mert a semlegesség és az EGK politikai integrációs céljai közötti ellentmondást nem tartotta feloldhatónak. Finnország pedig a szovjet kapcsolatok miatt még társulási szinten is óvatos volt.

A fordulópont 1969-ben következett be, amikor de Gaulle lemondott, és az új francia vezetés már nem ellenezte a brit tagságot. Az 1970-es évek elején megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások. Dánia és Norvégia 1972-ben népszavazást tartott a tagságról. Dánia 1972. október 2-án a választópolgárok 63,3 százalékos igen szavazatával jóváhagyta a csatlakozást (a részvételi arány 90,1 százalék volt), Norvégia viszont 1972. szeptember 24–25-én 53,5 százalékos nem szavazattal elutasította azt (a részvétel 79,2 százalék volt). A százalékos adatok a hivatalos nemzeti választási statisztikákból származnak; a kerekítés miatt a tizedesjegyek eltérhetnek, de a többségi döntések iránya egyértelmű. A dán „igen” és a norvég „nem” mögött eltérő gazdasági és kulturális tényezők húzódtak meg. Dánia mezőgazdasági exportja a brit piac mellett a nyugat-német és más EGK-piacokon is versenyhátrányba került, ezért a mezőgazdasági közösségi támogatások ígérete erős érv volt. Norvégiában viszont a halászat, a mezőgazdaság és a vidéki lakosság féltette a nemzeti ellenőrzést a természeti erőforrások felett, és a tagságot a nemzeti szuverenitás csorbításaként élte meg. A norvég elutasításban szerepet játszott a központ–periféria ellentét, a baloldali szocialista pártok EU-ellenessége és az a félelem, hogy a közös halászati politika aláássa a norvég tengerparti közösségek megélhetését.

A brit és dán kilépés az EFTA-ból 1973. január 1-jén hatályba lépett, ami alapvetően átrendezte a társulást. Az EFTA megmaradt tagjai – Ausztria, Izland, Norvégia, Portugália, Svédország, Svájc – számára az EGK-val való viszony rendezése létfontosságúvá vált. Az 1972–1973-ban aláírt **szabadkereskedelmi megállapodások (free trade agreements)** az EFTA-országok és az EGK között fokozatosan megszüntették az ipari termékek vámjait a két blokk között, anélkül hogy az EFTA-tagok csatlakoztak volna a vámunióhoz vagy a közös politikákhoz. Ez a „kétoldalú multilateralizmus” lehetővé tette Svédország és a többi semleges ország számára, hogy hozzáférjenek az EGK piachoz, miközben megőrizték politikai függetlenségüket. A megállapodások azonban nem foglalták magukban a mezőgazdaságot, a szolgáltatásokat vagy a tőke szabad áramlását, így az EFTA-tagok továbbra is másodrendű partnerek maradtak a közös piachoz képest.

A dán csatlakozás az EGK-hoz 1973-ban egyben az északi együttműködés aszimmetriáját is növelte. Dánia európai uniós tagként már nem vehetett részt az EFTA döntéseiben, de továbbra is része maradt a közös északi munkaerőpiacnak és a Nordic Councilnak. Ez a kettős tagság feszültségeket okozott, mert Dánia EGK-kötelezettségei időnként ütköztek az északi együttműködés szabályaival, például a vám- és kereskedelempolitikában. Norvégia és Svédország viszont az EFTA-n keresztül próbálta megőrizni a hozzáférést az EGK piachoz, miközben politikai okokból távol maradtak a tagságtól. Finnország a hidegháború végéig őrizte a Szovjetunióval való különleges gazdasági kapcsolatokat, és az EFTA-tagságát is csak 1986-ban tette teljessé.

30.3.6 A hidegháború vége, az EGT és a tagság újrarendezése

A hidegháború végével az északi országok gazdasági integrációs lehetőségei gyökeresen megváltoztak. A Szovjetunió felbomlása megszüntette a finn külpolitika legfőbb korlátját, és Svédország

számára is megszűnt a semlegesség és az EGK-tagság közötti merev ellentmondás. Az 1990-es évek elején az EFTA megmaradt tagjai és az EGK között tárgyalások kezdődtek egy szorosabb együttműködésről. Az 1992-ben aláírt **Európai Gazdasági Térség (European Economic Area, EEA)** megállapodás az EFTA-tagoknak – Norvégiának, Izlandnak és Liechtensteinnek – hozzáférést biztosított az EGK belső piacához, beleértve a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlását, anélkül hogy teljes jogú tagokká váltak volna. Az EGT-tagság azonban kötelezővé tette a vonatkozó EU-jogszabályok átvételét, ami a demokratikus ellenőrzés hiánya miatt vitákat váltott ki Norvégiában.

Svédország és Finnország 1994-ben népszavazáson döntött az Európai Unióhoz való csatlakozásról. Svédországban 1994. november 13-án a választók 52,3 százaléka szavazott igennel (részvétel 83,3 százalék), Finnországban 1994. október 16-án 56,9 százalék (részvétel 74,0 százalék). Norvégiában ugyanebben az évben, november 28-án ismét elutasító szavazás született: 52,2 százalék nem, 47,8 százalék igen, 89,0 százalékos részvétel mellett. Ezek a hivatalos statisztikák jelzik, hogy a norvég társadalom megosztottsága az EU-kérdésben tartós maradt, míg a svéd és finn döntés a hidegháború utáni új geopolitikai helyzetben született. A három ország közötti eltérés jól mutatja, hogy a gazdasági integráció pártolása vagy elutasítása nem vezethető le kizárólag a gazdasági racionalitásból: a nemzeti identitás, a természeti erőforrások feletti ellenőrzés, a vidéki–városi törésvonalak és a politikai pártok stratégiai számításai egyaránt szerepet játszottak.

Az EFTA a hidegháború után perifériku sabb intézménnyé vált, de nem szűnt meg. A 2026-os állapot szerint az EFTA tagjai Izland, Liechtenstein, Norvégia és Svájc; közülük az első három az EGT-n keresztül része az Európai Unió belső piacának, Svájc pedig kétoldalú megállapodásokkal kapcsolódik. Norvégia esetében az EFTA- és EGT-tagság egy sajátos „félutas” integrációt jelent: az ország átveszi az EU-jogszabályok jelentős részét, de nincs szavazati joga azok kialakításában. Ez a demokratikus deficit a norvég belpolitika visszatérő vitatémája, és emlékeztet arra, hogy a hidegháború alatt kialakult intézményi keretek a hidegháború után is formálják az északi országok választási lehetőségeit.

30.3.7 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsődleges forrásokra támaszkodik: a Stockholmi Egyezmény szövegére, az EFTA és az EGK közötti szabadkereskedelmi megállapodások dokumentumaira, a dán, norvég, svéd és finn kormányok hivatalos közleményeire, valamint a nemzeti választási hatóságok népszavazási statisztikáira. A közös északi munkaerőpiacra vonatkozó megállapodások szövege szintén elsődleges forrásként elérhető a nemzeti jogtárakban. Másodlagos szakirodalomként a hidegháborús észak-európai gazdasági integrációról szóló történészi munkák, politikatudományi elemzések és gazdaságtörténeti tanulmányok szolgáltak háttérként.

A legfontosabb bizonytalanságok nem a kronológiában, hanem az értelmezésben rejlenek. Az EFTA gazdasági hatásainak számszerűsítése vitatott, mert nehéz elkülöníteni a vámlebontás hatását a technológiai változástól, a világpiaci konjunktúrától és az egyes országok belső gazdaságpolitikájától. A norvég népszavazások okainak magyarázata sem egységes: egyes elemzők a gazdasági érdekeket, mások a kulturális identitást, megint mások a központ–periféria ellentétet helyezik előtérbe; ezek a magyarázatok kiegészítik egymást, de nem dönthetők el egyértelműen a rendelkezésre álló adatokból. A finn kettős gazdasági függés – a szovjet és a nyugati piacok közötti egyensúlyozás – értékelését tovább nehezíti, hogy a szovjet levéltárak egy része csak korlátozottan hozzáférhető, és a finn döntéshozók belső vitáiról szóló források is hiányosak. A közös munkaerőpiac tényleges migrációs hatásairól szóló statisztikák a definíciós különbségek miatt pontatlanok: a finn bevándorlók számát Svédországban a hivatalos adatok eltérően közlik aszerint, hogy a születési országot, az állampolgárságot vagy a nyelvet veszik alapul. Végül, a

hidegháború utáni EGT-megállapodás demokratikus deficitjének értékelése politikai és jogi vita tárgya, nem egyértelműen eldönthető ténykérdés.

30.3.8 Rövid összefoglaló

- A második világháború utáni újjáépítés és a Marshall-terv intézményesítette a nyugat-európai gazdasági együttműködést, de az északi országok részvételét a biztonságpolitikai megosztottság és Finnország szovjet kapcsolatai korlátozták.
- Az 1957-es Római Szerződések nyomán létrejött EGK kizárólagossága és a szélesebb szabadkereskedelmi övezet kudarca vezetett az EFTA 1960-as megalakulásához; az EFTA laza, vámlebontásra épülő, a mezőgazdaságot kihagyó szervezet volt.
- Dánia, Norvégia és Svédország alapító tagként, Finnország társult tagként vett részt az EFTA-ban; a semlegesség és a szovjet viszony miatt az EGK-tagság hosszú ideig nem volt reális opció.
- Az északi országok közötti közös munkaerőpiac 1954-ben jött létre, és a szabad munkaerő-áramlás, az útlevélunió és a szociális biztonsági koordináció révén mélyebb integrációt jelentett, mint az EFTA, de csak az északi régióra korlátozódott.
- Az 1972-es dán „igen” és a norvég „nem” az EGK-csatlakozásról eltérő gazdasági és kulturális motívumokat tükrözött; Dánia 1973-ban csatlakozott, Norvégia kívül maradt, ami átrendezte az EFTA-t és az északi együttműködést.
- A hidegháború végén Svédország és Finnország 1995-ben csatlakozott az EU-hoz, Norvégia viszont ismét elutasította a tagságot, és az EGT-megállapodás révén maradt a belső piachoz kapcsolódó, de formálisan kívülálló ország.

30.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az EFTA és az EGK intézményi felépítését a hidegháború első évtizedében! Mely szerkezeti jellemzők tették az EFTA-t politikailag elfogadhatóvá a semleges országok számára?
2. Miért volt a közös északi munkaerőpiac mélyebb integráció, mint az EFTA szabadkereskedelmi övezete, és milyen gyakorlati korlátai voltak a munkaerő-mobilitásnak?
3. Magyarázza el, hogyan befolyásolta a brit csatlakozási kérelem Dánia és Norvégia EGK-politikáját! Miért született eltérő döntés a két országban az 1972-es népszavazásokon?
4. Értékelje a finn „kettős függés” fogalmát a hidegháború alatt! Hogyan egyensúlyozott Finnország a szovjet és a nyugati gazdasági kapcsolatok között, és milyen következményekkel járt ez az integrációs politikájára?
5. Milyen szerepet játszott az 1992-es EGT-megállapodás az északi országok hidegháború utáni integrációs döntéseiben? Miben különbözik a norvég EGT-tagság a teljes EU-tagságtól?

30.4 A hidegháború vége és az új biztonsági rend

A hidegháború végét Észak-Európában nem egyetlen dátum, hanem több, egymással összefüggő folyamat jelöli: a szovjet politikai rendszer eróziója, a balti államok függetlenségének visszaállítása, a német újraegyesítés, majd a Szovjetunió 1991. decemberi felbomlása. Ezek az események alapjaiban rendezték át a régió biztonsági környezetét. Dánia és Norvégia NATO-tagként addigi blokkon belüli szerepüket értelmezték újra, Svédország a semlegesség, Finnország pedig a szovjet kapcsolatokat óvatosan kezelő külpolitika kereteit volt kénytelen felülvizsgálni. Az új biztonsági rend nem egyik napról a másikra született meg: az 1990-es évek enyhült légkörétől a 2014-es orosz fellépésen át a 2020-as évekig tartó, ellentmondásos átalakulás eredménye.

30.4.1 A szovjet rendszer összeomlása és a balti függetlenség

A balti államok – Észtország, Lettország és Litvánia – 1940-ben szovjet megszállás alá kerültek, majd a második világháború után a Szovjetunió tagköztársaságaivá váltak. Ez a jogi státusz a nyugati államok többsége szerint soha nem volt teljesen legális, mivel az annexiót széles körben nem ismerték el de jure. A hidegháború folyamán a balti kérdés a nyugati politika egyik fagyott konfliktusa maradt; a skandináv országok közül Dánia, Norvégia és Izland nemzetközi fórumokon időnként felvetette a kérdést, de a reálpolitika keretei között a Szovjetunióval való konfrontációt kerülték.

A változás Mihail Gorbacsov reformpolitikájával kezdődött. A glasznoszty (nyitottság) és a peresztrojka (átalakítás) lehetővé tette a balti nemzeti mozgalmak megerősödését. Észtországban a **Énekes forradalom** (laulev revolutsioon), Lettországban és Litvániában hasonló tömegmozgalmak bontakoztak ki 1988–1989 fordulóján. A **Balti lánc** (Balti kett, Baltijas ceļš, Baltijos kelias) 1989. augusztus 23-án mintegy 675 kilométer hosszan kötötte össze a három fővárost, a Molotov–Ribbentrop-paktum évfordulóján, a szovjet uralom elleni békés tüntetésként. Az északi országok civil társadalma és politikai elitje figyelemmel kísérte az eseményeket, és számos dán, norvég, svéd és finn szervezet támogatta a balti függetlenségi törekvéseket, bár a hivatalos kormányzati reakciók eltérően óvatosak voltak.

A szovjet hatalom 1991 elején erőszakkal próbálta megfékezni a mozgalmat. Januárban Litvániában, Vilniusban, valamint Lettországban, Rigában szovjet belügyi és katonai egységek támadtak a függetlenségpárti tüntetőkre és intézményekre. A vilniusi tévétoronynál 1991. január 13-án 14 civil halt meg; a rivális események értelmezése máig vita tárgya, de a dokumentált tény a halálos áldozatok megléte. Az északi országok kormányai elítélték az erőszakot, Finnország azonban – amely a szovjet kapcsolatait különösen óvatosan kezelte – visszafogottabb hangot ütött meg. A balti köztársaságok 1991 tavaszán népszavazásokat tartottak a függetlenségről; az eredmények mindhárom országban elsöprő többséget mutattak, de a pontos százalékos adatok a szavazás körülményeinek vitái miatt csak hozzávetőlegesen értelmezhetők.

A fordulópont az 1991. augusztusi moszkvai puccskísérlet volt. A konzervatív szovjet vezetők puccsa kudarcot vallott, és ennek nyomán a balti köztársaságok 1991 augusztusában ténylegesen visszaállították függetlenségüket. A nemzetközi elismerés gyorsan követte az eseményeket: az északi országok – Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, valamint Izland – 1991 augusztusának végén és szeptember elején ismerték el a három balti állam függetlenségét. A pontos dátumok országonként némileg eltérnek, és a híradásokban előforduló elismerési sorrend sem teljesen egyértelmű, mert az egyes kormányok különböző csatornákon kommunikáltak. A Szovjetunió 1991. szeptember 6-án ismerte el a balti államok függetlenségét; a szovjet csapatok kivonása Litvániából 1993-ban, Észtországból és Lettországból 1994-ben fejeződött be.

Az északi országok számára a balti függetlenség biztonságpolitikai következménye kettős volt. Egyrészt megszűnt a közvetlen szovjet katonai jelenlét a Baltikum térségében, ami csökkentette a hagyományos inváziós fenyegetést. Másrészt a balti államok gyenge intézményei, nagy orosz kisebbségi lakossága és gazdasági válsága instabilitást vetített előre, ami az északi országokat a régiónak nyújtott támogatás növelésére késztette.

30.4.2 Finnország és a finnlandizáció vége

Finnország hidegháborús helyzetét a Szovjetunióval 1948-ban kötött **barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés** – röviden **YYA-szerződés** (Ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus) – határozta meg. A szerződés katonai konzultációt írt elő arra az esetre, ha Finnországon keresztül támadnák a Szovjetuniót, és emellett deklarálta Finnország külpolitikai semlegességét. A nyugati politikai nyelvben elterjedt a **finnlandizáció** (finnlandisering) kifejezés,

amely azt jelölte, hogy Finnország kénytelen volt külpolitikájában messzemenően figyelembe venni a szovjet érdekeket, miközben belső berendezkedése demokratikus maradt. A fogalom már a hidegháború alatt is vitatott volt: egyes elemzők szerint Finnország valódi mozgástere korlátozott volt, mások szerint a finn vezetés gyakran túlbecsülte a szovjet nyomást, és a finnlandizáció túlzó, hidegháborús propaganda-kategória. Ezt az értelmezési vitát a történettudomány máig nem zárta le.

A hidegháború utolsó éveiben a finn politika fokozatosan lazította a szovjet kötöttségeket. Miután a balti államok függetlenné váltak, és a Szovjetunió felbomlott, az YYA-szerződés alapját képező hatalmi viszony megszűnt. 1992-ben Finnország és Oroszország új alapszerződést írt alá, amely a kölcsönös katonai segítségnyújtási kötelezettséget már nem tartalmazta, és a kapcsolatot a normál kétoldalú diplomácia keretei közé helyezte. Finnország 1995-ben az Európai Unió tagja lett, ugyanakkor katonailag el nem kötelezett maradt, és a NATO-csatlakozást egészen a 2020-as évekig hivatalosan nem kezdeményezte.

A finn hidegháborús múlt feldolgozása a 2000-es években élénkült meg. A levéltári kutatások – többek között a finn és az orosz iratok fokozatos hozzáférhetővé válásával – vitákat indítottak arról, mennyire volt önkéntes a finn külpolitikai alkalmazkodás, és mennyiben tekinthető kollaborációnak vagy éppen realista túlélési stratégiának. Ez a vita a finn közéletben a mai napig érzékeny, és a finnlandizáció kifejezés használata is értékelő, ezért a történeti elemzésben óvatosan kezelendő.

30.4.3 Svédország semlegessége és annak újraértelmezése

Svédország 1814 óta nem vett részt háborúban, és a 20. században a **semlegesség** (neutralitet) politikáját hirdette. A hidegháború alatt Svédország formálisan szövetségen kívüli állam volt, de a svéd védelmi tervezés erős, szovjet irányú fenyegetésérzékelésre épült. A háború utáni évtizedekben Svédország jelentős fegyveres erőt tartott fenn, és a svéd légierő, haditengerészet a Balti-tenger térségében komoly katonai tényezőnek számított.

A hidegháború végét követően a svéd semlegesség tartalma fokozatosan megváltozott. Az 1990-es évek első felében Svédország belépett a NATO **Partnerség a békéért** (Partnership for Peace, PfP) programjába, majd 1995-ben csatlakozott az Európai Unióhoz. Az EU-tagság a svéd politikai diskurzus szerint nem jelentett katonai szövetséget, de a közös kül- és biztonságpolitika keretében Svédország is részt vett a közös nyilatkozatokban. A svéd kormányok a 2000-es években fogalmat váltottak: a semlegesség helyett a **katonai el nem kötelezettség** (militär alliansfrihet) kifejezést használták, jelezve, hogy Svédország nem zárja ki a nemzetközi katonai együttműködést. Svédország részt vett békefenntartó és válságkezelő műveletekben, többek között a Balkánon, Afganisztánban és Líbiában, bár ezek formálisan ENSZ- vagy EU-mandátum alapján zajlottak.

A svéd semlegesség történeti értékelése a hidegháború után vált igazán vitatottá. A levéltári kutatások feltárták, hogy a svéd katonai vezetés bizonyos titkos együttműködéseket ápolt nyugati hatalmakkal, például katonai hírszerzési csatornákat és felkészülési terveket arra az esetre, ha Svédországot a nyugati szövetségesek oldalán háborúba vonnák. Az ilyen titkos kapcsolatok mértékéről, illetve arról, hogy ezek ellentmondtak-e a hivatalos semlegességi politikának, a svéd történészvitákban nincs egyetértés. Egyes kutatók szerint a semlegesség elsősorban deklaratív volt, mások szerint a titkos kapcsolatok reálisan a szovjet fenyegetés elleni védelmi előkészületnek tekinthetők, és nem cáfolják a svéd külpolitika semlegességi elvét. Ez a vita jól mutatja, hogy a „semlegesség” fogalma a hidegháborúban sem volt egységes, és a jelenkori emlékezetpolitikai értékelések is erősen eltérnek.

30.4.4 Dánia és Norvégia NATO-tagságának átalakulása

Dánia és Norvégia 1949-ben a NATO alapító tagjai lettek, de tagságukat már a kezdetektől sajátos fenntartásokkal alakították. Dánia 1953-ban rögzítette, hogy békeidőben nem állomásoztatnak területén nukleáris fegyvereket, és nem létesítenek idegen katonai támaszpontokat; Norvégia hasonló korlátozásokat alkalmazott. Ezek a fenntartások a hidegháború alatt a Szovjetunióval szembeni megnyugtatást és a belső politikai kompromisszumot szolgálták.

A hidegháború vége után mindkét ország védelmi kiadásai jelentősen csökkentek; a becslések szerint a GDP-arányos katonai ráfordítások a hidegháborús nagyjából 2–3 százalékról az 1990-es évek végére 1–2 százalék alá estek. A hangsúly a területvédelemről a nemzetközi válságkezelésre helyeződött át. Dánia és Norvégia is részt vett a balkáni háborúk NATO-műveleteiben, később Afganisztánban, Irakban és Líbiában. A balti államok NATO-csatlakozási törekvéseit mindkét ország támogatta, és a balti védelmi képességek fejlesztésében is szerepet vállaltak.

Dánia európai integrációban betöltött szerepe külön fejezetet érdemel: az 1992-es maastrichti szerződés elutasítása után a dán kormány négy **opt-out** (kívülmaradási) mentességet alkudott ki, amelyek közül az egyik a közös védelmi politika területére vonatkozott; Dánia az EU katonai műveleteiben hivatalosan nem vett részt. Ez a fenntartás 2022-ben szűnt meg, amikor a dán választók népszavazáson a védelmi opt-out eltörléséről döntöttek. Norvégia 1994. november 28-án ismételten népszavazáson utasította el az EU-tagságot, ugyanakkor az EGT-megállapodás révén szorosan kapcsolódik az unió belső piacához; biztonságpolitikailag azonban továbbra is a NATO-tagság maradt a meghatározó keret. A norvég EU-vita azóta is visszatérő politikai téma, de a 2020-as évekig újabb népszavazást nem tartottak.

30.4.5 Az európai biztonsági architektúra és a balti NATO-bővítés

Az 1990-es évek elején kialakuló európai biztonsági architektúra központi eleme lett a NATO átalakulása és fokozatos keleti bővítése. A **Partnerség a békéért** programot 1994-ben indították el, és ahhoz mind az öt északi ország csatlakozott. A NATO 1999-es bővítése – amely Csehországot, Magyarországot és Lengyelországot vette fel – még nem érintette a balti államokat; az ő felvételükre 2004-ben került sor. A 2004. márciusi bővítés Észtországot, Lettországot és Litvániát is a szövetség teljes jogú tagjává tette. Ezzel a Balti-tenger térsége alapvetően megváltozott: a NATO határai most már közvetlenül érintkeztek Oroszországgal, és a balti államok biztonsága a szövetség kollektív védelmi garanciája alá került.

Dánia és Norvégia mint NATO-tagok támogatták a balti bővítést, Svédország és Finnország viszont hivatalosan katonailag el nem kötelezettek maradtak. Ugyanakkor mindkét ország aktívan részt vett a PfP-ben és később a NATO békepartnerségi gyakorlataiban, sőt a balti államokkal kétoldalú védelmi együttműködéseket is kötöttek. Az **Északi Dimenzió** (Northern Dimension) – az EU, Oroszország, Norvégia és Izland együttműködési kerete a Balti- és Barents-térségben – 1999-ben jött létre, és a biztonsági kérdések mellett környezeti, energetikai és infrastrukturális témákat is felölelt. Ez a keret a hidegháború utáni optimista időszak terméke volt, és a 2014 utáni orosz–nyugati konfrontációban jelentőségét vesztette.

A NATO-bővítés értelmezése a hidegháború utáni biztonsági rend egyik legvitatottabb kérdése. A nyugati kormányok és a balti államok szerint a bővítés a szuverén államok önkéntes választása volt, és megerősítette a demokratikus biztonsági közösséget. Oroszország ezzel szemben a bővítést fenyegetésként, a hidegháború utáni ígéretek megszegéseként értelmezte. A történetírásban nincs egyetértés abban, hogy az 1990-es években milyen kötelezettségek hangzottak el a NATO bővítésével kapcsolatban, és ezek mennyiben tekinthetők jogilag kötelezőnek. Ezt a vitát a jelenkori feszültségek is szítják, ezért a források kritikus kezelése különösen fontos.

30.4.6 A 2014 utáni fordulat és az északi védelmi együttműködés

Oroszország 2014-es krími annexiója és a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus véget vetett a hidegháború utáni enyhülésnek. Az északi országok számára a biztonsági környezet ismét feszültté vált: a Balti-tengeren megnövekedett az orosz katonai repülések és hajómozgások száma, a légtérsértések, a kibertámadások és a dezinformációs kampányok gyakoribbá váltak. A svéd és finn védelmi tervezés újra nagyobb hangsúlyt helyezett a területvédelemre, Svédország 2017-ben visszaállította a sorkatonai szolgálatot, Finnország pedig megerősítette meglévő sorozási rendszerét.

A regionális védelmi együttműködés intézményesített kerete a **Nordic Defence Cooperation** (**NORDEFCO**) volt, amelyet 2009-ben hoztak létre Dánia, Finnország, Izland, Norvégia és Svédország részvételével. A NORDEFCO nem katonai szövetség, hanem a védelmi képességek összehangolását, közös gyakorlatokat, logisztikai együttműködést és védelmi beszerzéseket szolgáló fórum. A 2014 utáni években a NORDEFCO tevékenysége felerősödött, és az öt ország katonai vezetése rendszeresen egyeztetett a balti térség biztonságáról. A balti államok biztonsága szempontjából különösen fontos volt, hogy Dánia, Norvégia és más NATO-szövetségesek megerősített jelenlétet telepítettek a balti országokba; a 2016–2017-es NATO-csúcsokon létrehozott **előretolt jelenlét** (enhanced Forward Presence) keretében több nemzeti kontingens állomásozik a régióban.

Finnország és Svédország 2014 után egyre szorosabban együttműködött a NATO-val, bár hivatalosan nem kérték a tagságot. Mindkét ország részt vett a NATO gyorsreagálású erőiben, és vendégül látott NATO-gyakorlatokat. A közvélemény-kutatások szerint a finn és svéd lakosság NATO-tagság iránti támogatottsága a 2014 előtti alacsony szintről fokozatosan emelkedni kezdett, de a pontos százalékos adatok forrásonként és kérdésfeltevéstől függően eltérnek.

30.4.7 A 2020-as évek NATO-bővítése és az új északi biztonsági rend

Oroszország 2022. február 24-én indított teljes körű katonai inváziója Ukrajna ellen alapvetően átalakította az északi biztonságpolitikát. Finnország és Svédország – hosszú, el nem kötelezett hagyományaik ellenére – 2022 májusában hivatalosan benyújtotta NATO-csatlakozási kérelmét. A döntést mindkét országban a közvélemény jelentős többsége támogatta; az invázió előtti években a támogatottság 20–30 százalék körüli szintről 70–80 százalék fölé emelkedett egyes felmérések szerint. Ezt az adatot óvatosan kell kezelni, mert a közvélemény-kutatások módszertana és időzítése befolyásolja az eredményeket.

Finnország 2023. április 4-én vált a NATO teljes jogú tagjává, miután az összes tagállam ratifikálta a csatlakozási jegyzőkönyvet. Svédország belépésére 2024. március 7-én került sor, mert Törökország és Magyarország ratifikációja politikai viták miatt elhúzódott. Ezzel az öt északi ország – Dánia, Finnország, Izland, Norvégia és Svédország – mindegyike a NATO tagja lett. Izland ugyan nem rendelkezik saját haderővel, de már 1949 óta alapító tag, és területén NATO-létesítmények működtek a hidegháború alatt.

Az új északi biztonsági rend jellemzője, hogy a Balti-tenger térsége gyakorlatilag NATO-övezetté vált, ami a kollektív védelem szempontjából megerősíti a régiót, de növeli a feszültséget Oroszországgal. A finn–orosz határ hossza mintegy 1300 kilométer, és a finn NATO-csatlakozás a szövetség és Oroszország közötti határvonalat radikálisan megnövelte. Az Arktisz felértékelődése – a klímaváltozás, a hajózási útvonalak és az ásványkincsek miatt – tovább növeli az északi régió stratégiai jelentőségét. Norvégia továbbra is kulcsszerepet játszik a NATO északi szárnyán, Dánia pedig a balti-tengeri átjárók, a **dán szorosok** (Storebælt, Lillebælt, Øresund) ellenőrzése révén bír katonai jelentőséggel.

Az EU szerepe is átalakult: a közös biztonság- és védelempolitika (CSDP) a 2010-es évek óta új lendületet kapott, és az északi országok – köztük a korábban tartózkodó Dánia – egyre aktívabbak benne. A 2022-es dán népszavazás nyomán Dánia csatlakozott a CSDP-hez, így a dán kormány részt vehet az EU katonai műveleteiben. Az EU és a NATO közötti együttműködés az északi térségben különösen fontos, mert a hibrid fenyegetésekkel – kibertámadások, energetikai zsarolás, dezinformáció – a katonai szövetség és az unió eszközei együttesen léphetnek fel.

30.4.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a hidegháború végét és a balti függetlenséget dokumentáló hivatalos nyilatkozatok, szerződések, parlamenti jegyzőkönyvek és a NATO, illetve az EU hivatalos közleményei. A finn–szovjet YYA-szerződés és az 1992-es finn–orosz alapszerződés szövege nyilvános, de az akkori döntéshozatal belső iratai csak részben kutathatók. A svéd semlegesség titkos dimenzióiról szóló ismeretek levéltári feltárásokon alapulnak, de egyes iratok még mindig minősítettek, ezért a teljes kép hiányos. A balti államok 1991-es népszavazási adatait a helyi választási hatóságok tették közzé, de a szavazás körülményei és a részvételi arány értelmezése vitatott.

A hidegháború vége óta eltelt néhány évtized, de a történeti feldolgozás még folyamatban van. A finnlandizáció és a svéd semlegesség megítélése ma is erősen vitatott, és az értelmezések a politikai azonosulástól függően eltérnek. A 2014 utáni események, különösen a finn és svéd NATO-csatlakozás, a jelenkori politika részei, ezért a történeti elemzés eszköztára itt korlátozott; a folyamatok hosszú távú következményeit nem lehet előre látni. A katonai kiadásokra és a közvélemény-kutatásokra vonatkozó adatok becslések, és intézményenként eltérhetnek.

30.4.9 Rövid összefoglaló

1. A hidegháború vége Észak-Európában a szovjet rendszer eróziójával, a balti államok 1991-es függetlenségével és a Szovjetunió felbomlásával indult, ami megszüntette a közvetlen szovjet katonai fenyegetést a régióban.
2. Finnország az 1948-as YYA-szerződés keretéből kilépve 1992-ben új, katonai kötelezettségek nélküli orosz–finn alapszerződést kötött, majd 1995-ben EU-tag lett, de katonailag el nem kötelezett maradt.
3. Svédország semlegességét a hidegháború után fokozatosan a katonai el nem kötelezettség politikája váltotta fel; a semlegesség titkos dimenzióiról a történészviták máig folynak.
4. Dánia és Norvégia NATO-tagként a területvédelemről a nemzetközi válságkezelésre helyezte a hangsúlyt, miközben Dánia az EU védelmi politikájából hosszú ideig opt-outtal maradt ki.
5. A 2004-es NATO-bővítés a balti államokat a szövetség tagjává tette, ami a Balti-tenger térségét stratégiailag átalakította, és a NATO–Oroszország viszonyban új feszültségeket hozott.
6. Oroszország 2014-es fellépése és 2022-es ukrajnai inváziója nyomán az északi védelmi együttműködés megerősödött, Finnország 2023-ban, Svédország 2024-ben csatlakozott a NATO-hoz.
7. Az új északi biztonsági rendben mind az öt északi ország NATO-tag, az Arktisz felértékelődött, és az EU, illetve a NATO közötti együttműködés a hibrid fenyegetések miatt egyre fontosabbá válik.
8. A hidegháború vége és a jelenkori átalakulás értékelése számos vitatott kérdést tartalmaz, ezért a források kritikai kezelése mind a történeti múlt, mind a jelenkori folyamatok esetében elengedhetetlen.

30.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belső és külső tényezők vezettek a balti államok függetlenségének visszaállításához 1991-ben, és hogyan reagáltak erre az egyes északi országok?
2. Hasonlítsa össze a finnlandizáció és a svéd semlegesség hidegháborús fogalmát, majd mutassa be, hogyan értelmezték újra ezeket a politikákat a hidegháború vége után.
3. Miért jelentett fordulópontot a 2004-es NATO-bővítés a balti térség biztonságában, és milyen viták kapcsolódnak a bővítés értelmezéséhez?
4. Milyen következményekkel járt Oroszország 2022-es ukrajnai inváziója az északi országok biztonságpolitikájára nézve, és milyen intézményi változásokkal járt a finn és svéd NATO-csatlakozás?
5. Melyek az új északi biztonsági rend legfontosabb jellemzői 2026-ra, és miben különbözik ez a hidegháború alatti helyzettől?

31 A skandináv jóléti modell

31.1 Az adók és a közszolgáltatások

A skandináv jóléti modell egyik legszembetűnőbb vonása a magas adóterhelés és az univerzális közszolgáltatások szerves összekapcsolása. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan épül fel ez a finanszírozási és szolgáltatási rendszer, milyen elvek alapján működik, és milyen feszültségekkel néz szembe a 21. században. A korábbi fejezetekben már láttuk, hogy Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország a 20. században fokozatosan kiépítette a jóléti államot, de az adószerkezet és a közszolgáltatások szervezése országonként eltérő pályákat követett – ahogyan azt A népi otthon és a jóléti állam kiépítése, A hidegháború, az olaj és a jóléti állam és A háború utáni Finnország és a finnlandizáció tárgyalta. A hidegháború utáni gazdasági környezet – amelyet A hidegháború vége és az új biztonsági rend mutatott be – új feltételeket teremtett: a tőke- és munkaerőpiac nemzetközivé válása, az európai integráció és a technológiai változások egyszerre erősítették a jóléti államok teljesítőképességét és kérdőjelezték meg finanszírozhatóságukat.

31.1.1 Az univerzalizmus és a skandináv jóléti modell alapelvei

A skandináv jóléti állam meghatározó elve az **univerzalizmus** (univerzalisme, universalism): a szociális jogosultságok nem a korábbi járulékfizetéshez vagy a jövedelmi helyzethez kötöttek, hanem az állampolgárság vagy a legális tartózkodás alapján mindenkit megilletnek. Ez a megközelítés élesen különbözik a kontinentális Európa **társadalombiztosítási modelljétől** (insurance-based welfare), ahol a jogosultságok elsősorban a munkavállalói járulékokon alapulnak, és a Németalföld országaiban is meghatározó hagyományt jelentenek – ahogyan azt a Benelux-integrációval foglalkozó rész A Benelux vámunió tágabb kontextusba helyezi. A skandináv modellben az univerzalizmus azt jelenti, hogy a családi pótlék, az egészségügyi ellátás vagy az alapnyugdíj nem szorul rá a szegénységi vizsgálatra, és a középosztály is igénybe veszi ugyanazokat a szolgáltatásokat, mint az alacsonyabb jövedelműek. Ez a társadalmi kohéziót erősíti, de egyúttal magas adóbevételeket igényel, mivel a szolgáltatások széles köre ingyenes vagy erősen támogatott.

A skandináv országokban a jóléti állam kiépítése nem egységes terv alapján zajlott. A közös vonások mellett – erős állami szerepvállalás, nagy közszféra, a nők munkaerőpiaci integrációjának támogatása – mind a négy országnak megvannak a maga sajátosságai. Dánia a **flexicurity** (a rugalmasság és a biztonság ötvözése) koncepcióját hangsúlyozza, amely a laza munkajogi védelem, a bőkezű munkanélküli ellátás és az aktív munkaerőpiaci politika kombinációjára épül. Norvégiában az olaj- és gázbevételekből létrehozott **állami nyugdíjalap** (Statens pensjonsfond utland) teszi lehetővé a jóléti kiadások viszonylag stabil finanszírozását. Svédország a nagy közszférára és az univerzális szolgáltatások széles körére épített, Finnország pedig történelmi okokból – a polgárháború, a háborús veszteségek és a szovjet nyomás – a jóléti államot a nemzeti egység és a társadalmi stabilitás eszközeként is használta.

31.1.2 A skandináv adórendszer szerkezete

A skandináv jóléti állam finanszírozásának magja a magas **adóterhelés**. A teljes adóbevétel a GDP arányában a 2020-as évek elején a skandináv országokban jellemzően 40–47% között mozgott (OECD Revenue Statistics; az egyes országok és évek szerint változik, a legfrissebb adatot ellenőrizni kell). Ez a világ egyik legmagasabb értéke, és alapvetően három fő adónemre támaszkodik: a jövedelemadóra, a fogyasztási adókra és a társadalombiztosítási járulékokra, kiegészítve a vagyon- és környezeti adókkal. Az adószerkezet országonként eltérő hangsúlyokat mutat: Dániában a fogyasztási adók (különösen az áfa) aránya kiemelkedően magas, Svédországban és Finnországban a jövedelemadó dominál, Norvégiában pedig a tengeri olaj- és gáziparból származó állami bevételek egészítik ki az adórendszert.

A **jövedelemadó** (da: indkomstskat, no: inntektsskatt, sv: inkomstskatt, fi: tulovero) a skandináv adórendszer gerince. Progresszív szerkezete azt jelenti, hogy a magasabb jövedelműek jövedelmük nagyobb hányadát fizetik be adóként. Az adó jellemzően két szinten oszlik meg: a **helyi önkormányzati adó** (amely a jövedelem egy százalékos, arányos kulcsát jelenti, és az önkormányzatok fő bevételi forrása) és az **állami jövedelemadó**, amely bizonyos jövedelemszint felett progresszíven növekszik. Az egyes országokban eltérő a kulcsok száma és a legfelső marginális adókulcs nagysága. A 2020-as években a legmagasabb marginális adókulcs a munkajövedelemre Svédországban és Dániában jellemzően 50–56% körül alakult, Finnországban valamivel alacsonyabb, Norvégiában pedig a progresszió mérsékeltebb (OECD Tax Database; az adatok évente változnak, a pontos értékeket ellenőrizni kell). Fontos, hogy a marginális adókulcs nem azonos az átlagos adóterheléssel: a magas progresszió ellenére a legtöbb adófizető átlagos adóterhe alacsonyabb, mint a csúcskulcs, mivel a progresszió csak a felső jövedelmi sávokban érvényesül.

A jövedelemadó mellett a **fogyasztási adók** (da: moms, no: moms, sv: moms, fi: arvonlisävero) jelentik a másik nagy bevételi forrást. A skandináv országok általános forgalmi adójának (áfa) kulcsa a 21. század eleje óta 25% (Dánia, Norvégia, Svédország) vagy 24% (Finnország), ami a világ legmagasabb áfakulcsai közé tartozik. Az élelmiszerekre, a könyvekre, a tömegközlekedésre és a kulturális szolgáltatásokra általában kedvezményes kulcsok vonatkoznak, de a kedvezmények köre országonként eltér. A fogyasztási adók előnye, hogy széles adóalapot jelentenek, és nehezebben kerülhetők meg, mint a jövedelemadó; hátrányuk viszont, hogy regresszív hatásúak – az alacsonyabb jövedelműek jövedelmük nagyobb hányadát költik fogyasztásra, így az áfa arányosan jobban terheli őket. Ezt a skandináv országok részben a szociális transzferekkel és a progresszív jövedelemadóval ellensúlyozzák, de a vita az adórendszer nettó progresszivitásáról mindmáig élénk.

A **társadalombiztosítási járulékok** a skandináv országokban fontos, de nem kizárólagos bevételi forrást jelentenek. A munkáltatók és a munkavállalók járulékai finanszírozzák a nyugdíjrendszert, az egészségbiztosítást és a munkanélküli ellátást. Dániában a járulékok szerepe viszonylag kisebb, mivel a jóléti kiadások jelentős részét általános adóbevételekből fedezik; Svédországban és Finnországban a járulékok aránya nagyobb, Norvégiában pedig az olajbevételek csökkentik a járulékok jelentőségét. A **munkáltatói járulékok** a bérköltség részét képezik, és a bér és a teljes munkaerőköltség közötti különbséget, az úgynevezett **adóéket** (tax wedge) növelik. Az OECD számításai szerint a skandináv országokban az adóék a munkaerőköltség 35–45%-át teszi ki, ami a legmagasabbak közé tartozik a fejlett országokban, bár Dániában a szerkezet kicsit eltér a többi országtól. Az adóék magas szintje folyamatos vitát generál arról, hogy milyen hatással van a foglalkoztatásra, a bérekre és a versenyképességre.

A **vagyonadó** és a **környezeti adók** kiegészítik a bevételi szerkezetet. Norvégia és Svédország a 2000-es években eltérő utat járt be: Norvégia megtartotta a vagyonadót (bár kulcsát csökkentette), Svédország 2007-ben eltörölte; Dánia és Finnország nem alkalmaz általános vagyonadót. A

környezeti adók – széndioxid-adó, energiaadó, közlekedési adók – a 1990-es évek óta egyre fontosabb szerepet töltenek be, és a skandináv országok e téren nemzetközi összehasonlításban élen járnak. A széndioxid-adó például Svédországban 1991-ben jelent meg, és ma is a világ egyik legmagasabb szintjén van (az aktuális kulcsot ellenőrizni kell). A zöld adóreformok általában nemcsak bevételt termelnek, hanem a környezetszennyező tevékenységek visszaszorítását is célozzák, és gyakran a munkajövedelem adójának csökkentésével párosulnak.

31.1.3 Univerzális közszolgáltatások és az állam gazdasági szerepe

A magas adóbevételeket a skandináv államok univerzális **közszolgáltatásokra** fordítják. A legfontosabb területek az egészségügy, az oktatás, a szociális ellátás, a gyermekgondozás és az idősgondozás. Ezek a szolgáltatások jellemzően ingyenesek vagy alacsony összegű felhasználói díjakkal érhetők el, ami a társadalom minden rétege számára hozzáférést biztosít. Az egészségügyben a skandináv országok az állami vagy regionális finanszírozású, univerzális ellátást kombinálják a magánszolgáltatók korlátozott szerepével. Az oktatás az óvodától az egyetemig ingyenes, és a felsőoktatásban tanulók gyakran állami támogatást is kapnak. A **gyermekgondozás** bőkezűen támogatott, ami lehetővé teszi a nők magas munkaerőpiaci részvételét – a skandináv országokban a nők foglalkoztatási rátája a legmagasabbak között van a világon.

A közszolgáltatások megszervezése erősen decentralizált. A **helyi önkormányzatok** (da: kommune, sv: kommun, no: kommune, fi: kunta) felelnek az alapfokú oktatásért, az idősgondozásért, a szociális szolgáltatásokért és részben az egészségügyért. Az önkormányzatok bevételét főként a helyi jövedelemadó biztosítja, amelyet a lakosok fizetnek, és amelynek kulcsát az önkormányzatok maguk határozzák meg bizonyos keretek között. Ez a rendszer erős helyi autonómiát és a helyi igényekhez való alkalmazkodást tesz lehetővé, ugyanakkor a szolgáltatások színvonala települések között eltérhet. A 2000-es években több skandináv országban is önkormányzati reformokat hajtottak végre, amelyek a kisebb önkormányzatok összevonásával igyekeztek biztosítani a szolgáltatások hatékonyabb ellátását.

Az állam gazdasági szerepe a skandináv modellben nem merül ki a jövedelem-újraelosztásban. A közszféra a foglalkoztatás jelentős részét teszi ki: Svédországban és Dániában a foglalkoztatottak mintegy 25–30%-a dolgozik a közszférában (a pontos arány az adott évben és módszertan szerint változik, ellenőrizni kell). Ez a magas arány összefügg azzal, hogy a szolgáltatások széles körét állami alkalmazottak nyújtják, nem pedig piaci szereplők. A nagy közszféra hozzájárul a jövedelemegyenlőség fenntartásához, mivel a közalkalmazotti bérek viszonylag kiegyenlítettek, és a szakszervezetek erős pozícióban vannak – ahogyan azt a következő alfejezet, A munkaerőpiac és a szakszervezetek tárgyalja. A skandináv országok jövedelemegyenlőtlensége a Gini-együtthatóval mérve a legalacsonyabbak közé tartozik a fejlett országokban, bár az 1990-es évek óta mindenhol növekedett.

A skandináv modell gazdasági teljesítménye a történeti adatok tükrében figyelemre méltó: a magas adóterhelés és a nagy közszféra ellenére a skandináv országok a 20. század második felében tartósan a legmagasabb egy főre jutó GDP-jű országok közé tartoztak. Ez arra utal, hogy a jóléti állam nem feltétlenül akadályozza a gazdasági növekedést, ha a szolgáltatások minősége és a humán tőke fejlesztése kompenzálja a magas adók esetleges torzító hatásait. A szakirodalomban azonban vita folyik arról, hogy a skandináv országok sikere a jóléti modellnek köszönhető-e, vagy inkább az olyan strukturális tényezőknek, mint az erős tulajdonjogok, a nyitott gazdaság, a magas bizalmi szint és a jól képzett munkaerő. A kérdés tehát nemcsak gazdasági, hanem **emlékezetpolitikai és értelmezési vita** tárgya is.

31.1.4 A jóléti szerződés, adómorál és bizalom

A magas adókulcsok fenntartásához elengedhetetlen a választók többségének támogatása, amelyet a szakirodalom gyakran **jóléti szerződésnek** (welfare contract) nevez. Ez a szerződés azt jelenti, hogy a polgárok hajlandók jövedelmük jelentős részét adóként befizetni, ha cserébe magas színvonalú, univerzális közszolgáltatásokat kapnak, és bíznak abban, hogy az adóforintokat hatékonyan és korrupció nélkül használják fel. A skandináv országokban a **korrupció észlelt szintje** a Transparency International indexe szerint a legalacsonyabb a világon, és a közigazgatás átláthatósága magas. Ez a bizalom történelmileg alakult ki: a jóléti állam kiépítése együtt járt a demokratikus intézmények megerősödésével, és a szociáldemokrata pártok hosszú kormányzati időszakai alatt a jóléti szolgáltatások a társadalmi integráció eszközeivé váltak.

Az **adómorál** (tax morale) – az adófizetési hajlandóság – a skandináv országokban nemzetközi összehasonlításban magas. Ezt felmérések (például a World Values Survey) is megerősítik, bár az adatok az adott kérdőív és évjárat szerint változnak. A magas adómorál összefügg azzal, hogy az adóelkerülést és az adócsalást szigorúan büntetik, de legalább ilyen fontos a társadalmi normák szerepe: az adócsalást a közvélemény elítéli. Ugyanakkor a **nemzetközi adóverseny** és a digitális gazdaság új kihívásokat jelent: a multinacionális vállalatok nyereségátcsoportosítása és az online platformok adóztatása a skandináv országok számára is kihívást jelent, és a 2010-es évek óta nemzetközi együttműködést sürget. A skandináv országok aktívan részt vesznek az OECD és az EU adóügyi kezdeményezéseiben, de a nemzeti adórendszerek védelme és a méltányos adóztatás biztosítása folyamatos politikai vita tárgya.

31.1.5 Kihívások és reformok az 1990-es évektől napjainkig

A skandináv jóléti államok az 1990-es években súlyos válságokon mentek keresztül. Svédországban az 1991–1993 közötti bank- és ingatlanválság, Finnországban pedig a Szovjetunió összeomlásával összefüggő külkereskedelmi sokk és a hazai pénzügyi válság a munkanélküliség gyors emelkedéséhez és az államháztartási hiány növekedéséhez vezetett. A válságok nyomán mindkét országban jelentős reformokat hajtottak végre: csökkentették a jóléti kiadások növekedését, szigorították a táppénz és munkanélküli ellátás feltételeit, valamint a nyugdíjrendszerbe fenntarthatósági elemeket építettek be. Svédország 1994-ben **költségvetési kiadási plafont** vezetett be, amely azóta is a fiskális fegyelem fontos eszköze. Finnország 1995-től az EU tagja lett, ami új költségvetési kereteket jelentett.

A 2008-as pénzügyi válság és a 2010-es évek euróövezeti adósságválsága a skandináv országokat viszonylag enyhébben érintette – Norvégiát szinte alig, köszönhetően az olajalapnak –, de megerősítette a hosszú távú fenntarthatósággal kapcsolatos aggodalmakat. A **demográfiai átmenet** – az öregedő társadalom – mind a négy országban a jóléti állam legnagyobb kihívása. A nyugdíjkiadások és az egészségügyi költségek emelkedése a jövőben nyomást gyakorolhat az adórendszerre, és a szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a jelenlegi adókulcsok és a szolgáltatási színvonal egyidejű fenntartása hosszú távon nehézségekbe ütközhet. A nyugdíjkorhatár emelése, a bevándorlók integrációja és a munkaképes korúak foglalkoztatásának növelése mind olyan eszközök, amelyekkel a kormányok a finanszírozhatóságot próbálják javítani.

A **bevándorlás** és a **multikulturalizmus** vitái a 21. században új megvilágításba helyezték a jóléti szerződést. A jóléti állam univerzalizmusa feltételezi a társadalmi kohéziót és azt, hogy a közszolgáltatásokat igénybe vevők többnyire adófizetők is. A bevándorlás növekedésével egyes politikai erők – különösen a jobboldali populista pártok – azt állítják, hogy a bevándorló közösségek aránytalanul veszik igénybe a jóléti szolgáltatásokat, míg adóbefizetésük alacsonyabb. Ez a vita Dániában és Svédországban különösen éles, és a bevándorlási szabályok szigorításához vezetett. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a bevándorlók foglalkoztatási rátája és jóléti

igénybevétele erősen függ a képzettségtől, a nyelvtudástól és a munkaerőpiaci integráció sikerétől, és a témáról szóló empirikus kutatások eredményei vegyesek. A közbeszédben gyakran megjelenő állítások gyakran nem a dokumentált tényeken, hanem **emlékezetpolitikai és ideológiai premisszákon** alapulnak.

A **klímaváltozás** és a **zöld átmenet** szintén hatással van az adó- és közszolgáltatási rendszerre. A skandináv országok vállalták, hogy a 2040-es évekig nagyrészt klímasemlegessé válnak, ami jelentős beruházásokat igényel az energetikában, a közlekedésben és az iparban. A környezeti adók emelése egyszerre szolgálja a klímacélokat és a költségvetési bevételeket, de a széndioxid-adó emelése társadalmi ellenállásba ütközhet – ahogyan azt a franciaországi sárgamellényes tüntetések is mutatták. A skandináv országok igyekeznek a zöld adókat szociális kompenzációval párosítani, de a kérdés folyamatos politikai vita tárgya.

Végül a **norvég olajalap** különleges helyzetet teremt Norvégiában. Az 1990-ben létrehozott alap a kőolaj- és földgázbevételek egy részét külföldi értékpapírokba fekteti, és az éves költségvetési szabály szerint az alap értékének várható reálhozamából a kormány legfeljebb 3%-ot használhat fel. Az alap mérete a 2020-as években a világ legnagyobb állami vagyonalapjai közé tartozott (az aktuális értéket ellenőrizni kell). Ez a pénzügyi puffer lehetővé teszi, hogy Norvégia a jóléti kiadásokat anélkül finanszírozza, hogy az adókulcsokat a többi skandináv ország szintjére emelné, és a gazdasági sokkokat is könnyebben tompítsa. Ugyanakkor az alap léte vitákat generál arról, hogy a jóléti állam fenntarthatósága nem függ-e túlságosan a fosszilis energia világpiaci árától, és hogy a klímacélokkal összhangban a jövőben miként kell az alap befektetési politikáját alakítani.

31.1.6 Összehasonlítás a Németalfölddel

A skandináv jóléti modell és a Németalföld jóléti rendszerei között fontos strukturális különbségek vannak. Hollandia és Belgium magas adóterhelést és fejlett jóléti államot működtet, de a hagyományos **társadalombiztosítási modell** erősebb: a jogosultságok járulékfizetéshez kötöttek, és a piaci szereplők – például az egészségbiztosítók Hollandiában – nagyobb szerepet játszanak. Hollandia a 2000-es években az egészségbiztosítási rendszerét úgy alakította át, hogy a kötelező magánbiztosítás versenyző modelljét hozta létre, ami eltér a skandináv állami finanszírozású egészségügytől. Belgium a szövetségi államszerkezet miatt a szociális jogosultságok és az egészségügy területi szervezése bonyolultabb, és a nyelvi-kulturális tagoltság is befolyásolja a jóléti politikát. A skandináv országok ugyanakkor az univerzalizmusban, a nagy közszférában és a helyi önkormányzatok kiemelkedő szerepében különböznek a Benelux-országoktól. Ez az összehasonlítás visszautal a könyv korábbi részeire, amelyek a Benelux-integrációt A Benelux vámunió és az európai együttműködést tárgyalták.

31.1.7 Források és bizonytalanságok

Az adó- és közszolgáltatási rendszerek leírásához elsősorban **statisztikai és jogi elsődleges források** használhatók: az OECD Revenue Statistics és Tax Database, az Eurostat adatbázisai, a nemzeti statisztikai hivatalok (Danmarks Statistik, SSB, SCB, Tilastokeskus) évkönyvei, valamint az adótörvények és költségvetési dokumentumok. Az adóterhelésre, a közkiadásokra és a foglalkoztatásra vonatkozó számok gyakran eltérő módszertannal készülnek, és az egyes intézmények definíciói sem egységesek; például az adóterhelés mérésénél figyelembe kell venni, hogy a társadalombiztosítási járulékok adónak minősülnek-e, és hogy az adóbevételek közé sorolják-e az olajalapból származó állami bevételeket. A szakirodalomban folyó vita arról, hogy a skandináv modell mennyire általánosítható, és milyen hatással van a gazdasági növekedésre,

részben **értelmezési vita**, amelynek hátterében eltérő közgazdasági elméletek és politikai álláspontok állnak. A jóléti állam fenntarthatóságával kapcsolatos előrejelzések pedig szükségképpen bizonytalanok, mert függenek a demográfiai, technológiai és politikai fejleményektől. A jelen szövegben közölt számszerű értékek – például az adókulcsok és a GDP-arányos adóbevételek – a tájékozódást szolgálják, de a pontos, aktuális adatokat az olvasónak a hivatkozott adatbázisokban kell ellenőriznie.

31.1.8 Rövid összefoglaló

- A skandináv jóléti modell alapelve az **univerzalizmus**: a szociális jogosultságok állampolgársághoz vagy legális tartózkodáshoz kötöttek, nem járulékfizetéshez vagy szegénységi vizsgálathoz.
- A modell finanszírozása magas adóterhelésre épül; a teljes adóbevétel a GDP arányában a 2020-as évek elején jellemzően 40–47% között volt (OECD-becslés).
- A fő adónemek a jövedelemadó (progresszív, állami és helyi szinten), a fogyasztási adók (25% vagy 24% áfa) és a társadalombiztosítási járulékok, kiegészítve vagyon- és környezeti adókkal.
- Az univerzális közszolgáltatások – egészségügy, oktatás, gyermek- és idősgondozás – ingyenesek vagy alacsony díjúak, és a helyi önkormányzatok kulcsszerepet játszanak a megszervezésükben.
- A magas adómorál és a jóléti szerződés a bizalmon, az átláthatóságon és a szolgáltatások minőségén alapul, de a nemzetközi adóverseny és a digitális gazdaság új kihívásokat jelent.
- Az 1990-es évek válságai óta a skandináv országok reformokat hajtottak végre: kiadási plafon, nyugdíjreformok, a szociális ellátások feltételeinek szigorítása.
- A demográfiai öregedés, a bevándorlás és a klímaváltozás a 21. században fenntarthatósági nyomást gyakorol a modellre; Norvégia olajalapja különleges pénzügyi puffert biztosít.
- A skandináv modell a Németalföld jóléti rendszereitől elsősorban az univerzalizmusban, a nagy közszférában és a decentralizált szolgáltatásszervezésben különbözik.

31.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a skandináv univerzális jóléti modell a kontinentális társadalombiztosítási modelltől, és milyen következményei vannak ennek az adószerkezetre?
2. Miért tekinthető a helyi önkormányzatok szerepe egyszerre erősségnek és a szolgáltatási egyenlőtlenségek forrásának a skandináv országokban?
3. Hasonlítsa össze Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország adószerkezetének főbb eltéréseit, és magyarázza meg, milyen történeti okai lehetnek ezeknek.
4. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a magas adóterhelés és a nagy közszféra nem feltétlenül ássa alá a gazdasági teljesítményt? Mely érvek vitatják ezt az álláspontot?
5. Hogyan befolyásolják a demográfiai átmenet, a bevándorlás és a klímapolitika a skandináv jóléti állam finanszírozhatóságát a 21. században?

31.2 A munkaerőpiac és a szakszervezetek

A skandináv jóléti modell nem csupán az adók, transzferek és közszolgáltatások rendszere; legalább ennyire fontos pillére a munkaerőpiac sajátos szabályozása, amelyben a bérek, a munkafeltételek és a foglalkoztatási viszonyok nagy részét nem törvény, hanem a munkáltatói szervezetek és a szakszervezetek közötti kollektív megállapodások határozzák meg. Ez a fejezet azt vizsgálja, hogyan jött létre a **szervezett munkaerőpiac**, miért maradt fenn a magas szakszervezeti lefedettség,

és milyen intézmények biztosítják a munkaerőpiaci együttműködést Dániában, Norvégiában és Svédországban. A kérdés azért is fontos, mert a Az adók és a közszolgáltatások alfejezetben tárgyalt magas adószint és bőkezű jóléti ellátások csak akkor működhetnek tartósan, ha a munkaerőpiac magas foglalkoztatottságot és termelékenységet biztosít. A skandináv országokban ez a kapcsolat intézményesült: a munkaerőpiaci partnerek felelőssége a bérmegállapodás, a szociális védelem és a munkahelyi jogok jelentős része, miközben az állam elsősorban a jogi kereteket és a szociális védőhálót biztosítja.

31.2.1 A munkaerőpiaci modell történeti alapjai

A skandináv munkaerőpiaci modell gyökerei a 19. század végi iparosodásig és a munkásmozgalom megszerveződéséig nyúlnak vissza. Dániában, Norvégiában és Svédországban a munkásság az 1870-es évektől kezdett szervezkedni, és az első országos szakszervezeti szövetségek az 1890-es években alakultak meg: a dán **Landsorganisationen i Danmark** (LO, 1898), a svéd **Landsorganisationen i Sverige** (LO, 1898) és a norvég **Landsorganisasjonen i Norge** (LO, 1899). Ezzel párhuzamosan a munkáltatók is országos szövetségeket hoztak létre, például a dán **Dansk Arbejdsgiverforening** (DA, 1896), a svéd **Svenska Arbetsgivareföreningen** (SAF, 1902) és a norvég **Næringslivets Hovedorganisasjon** (NHO, jogelődjét 1900-ban alapították). A két oldal közötti első országos kompromisszumok a 20. század elején jöttek létre, és ezek a mai napig meghatározzák a munkaerőpiaci kapcsolatok alapelveit.

Dániában az 1899. évi **szeptemberi kompromisszum** (dánul: *Septemberforliget*) az első átfogó munkaerőpiaci főmegállapodás volt. Ez elismerte a munkáltatók vezetési és felvételi jogát, cserébe a munkavállalók szervezkedési jogát és a kollektív szerződések intézményét. Svédországban az 1906. évi **decemberi kompromisszum** (svédül: *decemberkompromissen*) hasonló elveket rögzített, míg Norvégiában az 1907. évi vas- és fémipari megállapodás hozta létre az első országos ágazati kollektív szerződést, amelyet 1935-ben követett a **főmegállapodás** (norvégül: *Hovedavtalen*). Ezek a dokumentumok elsődleges források, és a munkaerőpiaci intézmények alapító okirataiként értelmezhetők. Fontos hangsúlyozni, hogy a kompromisszumok nem állami kezdeményezésre születtek, hanem a szociális partnerek közötti tárgyalások eredményei voltak; az állam csak később, fokozatosan vált a munkaügyi viták keretének jogi szabályozójává.

A két világháború közötti időszakban a munkaerőpiaci konfliktusok gyakoriak voltak, de a felek fokozatosan kiépítették a tárgyalásos konfliktuskezelés intézményeit. Svédországban az 1938. évi **saltsjöbadeni megállapodás** (svédül: *Saltsjöbadsavtalet*) a svéd LO és a SAF között különösen fontos mérföldkő volt: a felek megállapodtak a munkaügyi viták tárgyalásos rendezésének eljárásairól, és ezzel csökkentették az állami beavatkozás szükségességét. A saltsjöbadeni megállapodás a **svéd modell** egyik alapdokumentuma, amely a munkaerőpiaci autonómia és a szociális partnerség elvét rögzítette. Hasonló folyamat zajlott Dániában és Norvégiában is, ahol a második világháború után a szociáldemokrata kormányok és a szakszervezetek közötti szoros kapcsolat erősítette a kollektív alkuk központi koordinációját.

31.2.2 A kollektív szerződési rendszer

A skandináv munkaerőpiacokon a munkaviszonyt alapvetően nem munkajogi törvények, hanem **kollektív szerződések** (dánul: *overenskomst*, svédül: *kollektivavtal*, norvégül: *tariffavtale*) szabályozzák. A kollektív szerződés a munkáltatói szervezet és a szakszervezet közötti megállapodás, amely meghatározza a béreket, a munkaidőt, a túlmunka díjazását, a szabadságot, a nyugdíj- és biztosítási feltételeket, valamint a munkahelyi demokrácia és a vitarendezés szabályait. A szerződések hierarchikusan épülnek fel: az országos ágazati megállapodások adják a keretet, amelyet helyi szinten vállalati vagy üzemi megállapodások egészíthetnek ki.

A bérmegállapodás folyamata hagyományosan központi, ágazati és helyi szinteken zajlik. A 20. század közepétől az 1980-as évekig a skandináv országokban erős volt a **központi bérmegállapodás** (angolul: *centralized wage bargaining*) gyakorlata, amelyben a csúcsszervezetek országos szinten állapodtak meg a béremelések mértékéről. Svédországban ez a **Rehn-Meidner modell** (svédül: *Rehn–Meidner-modellen*) keretében valósult meg, amelyet Gösta Rehn és Rudolf Meidner közgazdászok dolgoztak ki az 1950-es években. A modell a **szolidáris bérpolitikát** (svédül: *solidarisk lönepolitik*) helyezte középpontba: az azonos munkáért azonos bért elvét kívánta érvényesíteni, függetlenül a vállalat nyereségétől, ami a gyengébb termelékenységű cégeket a bezárás vagy a modernizáció felé terelte, és a munkaerő átáramlását a hatékonyabb ágazatokba ösztönözte. A Rehn-Meidner modell része volt az aktív munkaerőpiaci politika is, amelyet a következő szakasz tárgyal.

Az 1980-as évektől a béralku fokozatosan decentralizálódott: az országos szintű megállapodások szerepét részben átvették az ágazati tárgyalások, és a helyi szintű béralku is erősödött. Ez a tendencia nem jelentette a központi koordináció eltűnését, hanem annak átalakulását: a skandináv országokban a szakszervezetek és a munkáltatói szervezetek továbbra is képesek az ágazati megállapodások összehangolására, ami megakadályozza a bérverseny túlzott szétszóródását. A dán **flexicurity** modellben a béreket elsősorban ágazati szinten tárgyalják, de a rendszer egészét a kollektív szerződések magas lefedettsége és a munkaerőpiaci rugalmasság jellemzi.

31.2.3 Szakszervezeti lefedettség és a Ghent-rendszer

A skandináv munkaerőpiacok egyik legszembetűnőbb jellemzője a magas **szakszervezeti lefedettség** (angolul: *trade union density*). A 2020-as évek elején Svédországban a munkavállalók hozzávetőleg 65–70%-a, Dániában 60–65%-a, Norvégiában 50–55%-a volt szakszervezeti tag – a pontos arányok felmérési módszertantól és évjárattól függően néhány százalékponttal eltérhetnek. Ezek az adatok becslések, de a nemzetközi összehasonlításban a skandináv országok rendszeresen a legmagasabb szakszervezeti sűrűségű országok közé tartoznak, különösen a munkavállalók összességét tekintve.

A magas szervezettség egyik legfontosabb magyarázata a **Ghent-rendszer** (angolul: *Ghent system*), amely a munkanélküli-biztosítást a szakszervezetek által működtetett, de államilag finanszírozott biztosítási alapokhoz köti. Ez a rendszer Belgiumban, Gent városában alakult ki a 20. század elején, és innen terjedt el a skandináv országokba. Dániában, Svédországban és Finnországban a munkanélküli-biztosítás hagyományosan önkéntes, és a munkavállalók a szakszervezetek biztosítási alapjaiba (dánul: *a-kasse*, svédül: *arbetslöshetskassa*) léphetnek be. Norvégiában a munkanélküli-biztosítás állami rendszer, de a szakszervezetek ott is fontos szerepet játszanak a munkaerőpiaci szolgáltatásokban. A Ghent-rendszer erős ösztönzőt jelent a szakszervezeti tagságra, mert a biztosítási alaphoz való csatlakozás gyakran a szakszervezeti tagsággal együtt jár, vagy a tagság kedvezményeket biztosít. Ugyanakkor a rendszer érzékeny a politikai változásokra: ha a kormányok a munkanélküli-biztosítás feltételeit szigorítják vagy a szakszervezeti alapoktól függetlenítik, az a szakszervezeti tagság csökkenéséhez vezethet.

A szakszervezeti lefedettség azonban nem azonos a kollektív szerződések lefedettségével. A skandináv országokban a kollektív szerződések a munkavállalók többségére kiterjednek, még akkor is, ha nem mindenki szakszervezeti tag. Ennek oka, hogy a munkáltatói szervezetek tagjai kötelesek a kollektív szerződést alkalmazni, és sok vállalat a szervezeten kívül is követi az ágazati normákat. A 2010-es években Svédországban a kollektív szerződések lefedettsége a magánszektorban 80% felett, Dániában 75–80%, Norvégiában 70–75% körül volt; ezek az arányok szintén becslések, és a közszférában magasabbak. A kollektív szerződések lefedettsége azért is fontos, mert a skandináv országokban nincs általános minimálbér-törvény; a minimálbéreket a kollektív szerződések állapítják meg, és azokat a munkaerőpiaci partnerek kényszerítik ki. Ez a

sajátosság az Európai Unióban is vita tárgya volt, különösen a minimálbér-irányelv tárgyalásakor, mert a skandináv szakszervezetek attól tartottak, hogy az uniós szabályozás aláásná a kollektív alkuk autonómiáját.

31.2.4 Munkaerőpiaci együttműködés és a tripartit tárgyalások

A skandináv munkaerőpiaci modell másik alappillére a **tripartit tárgyalások** (angolul: *tripartite bargaining*) intézményesülése: a kormány, a munkáltatói szervezetek és a szakszervezetek rendszeres egyeztetése a gazdaságpolitikai, szociális és munkaerőpiaci kérdésekben. A tripartit együttműködés nem állandó testületben, hanem eseti tárgyalásokon, bizottságokban és munkaerőpiaci intézményekben valósul meg. A skandináv országokban a szociális partnerek részt vesznek a nyugdíjrendszer, a munkanélküli-biztosítás, a felnőttképzés és a munkahelyi egészségvédelem szabályozásában, és sok esetben jogszabályi felhatalmazás nélkül is képesek a kollektív szerződésekben rendezni ezeket a kérdéseket.

A munkaerőpiaci együttműködés alapját a **főmegállapodások** (dánul: *hovedaftale*, svédül: *huvudavtal*, norvégül: *hovedavtale*) adják. Ezek a dokumentumok rögzítik a munkáltatók és a munkavállalók alapvető jogait és kötelezettségeit, a tárgyalási rendet, a sztrájk és a lock-out feltételeit, valamint a vitarendezés mechanizmusait. A főmegállapodások idővel módosultak, de alapelveik – a szervezkedési szabadság, a vezetési jog, a békekötelezettség a szerződés hatálya alatt – változatlanok maradtak. A munkaügyi viták rendezésére a skandináv országokban **munkaügyi bíróságok** (dánul: *Arbejdsretten*, svédül: *Arbetsdomstolen*, norvégül: *Arbeidsretten*) működnek, amelyek a kollektív szerződések értelmezésében döntenek. Az egyéni munkajogi viták esetében gyakran a szakszervezetek nyújtanak jogi segítséget, és a bíróságok mellett a mediáció és a békéltetés is fontos szerepet játszik.

Az állam szerepe a skandináv munkaerőpiacon korlátozott, de nem elhanyagolható. A kormányok általában nem avatkoznak be közvetlenül a bértárgyalásokba, de jogi keretet adnak a kollektív szerződéseknek, fenntartják a munkaügyi vitarendezés intézményeit, és szükség esetén törvényhozási eszközökkel is beavatkozhatnak. Például a dán parlament 1933-ban, a nagy gazdasági válság idején törvényben szabályozta a munkaerőpiaci vitákat, de ez kivételes lépés volt; azóta a felek inkább maguk rendezik vitáikat. A skandináv országokban a szociáldemokrata pártok és a szakszervezetek közötti szoros történelmi kapcsolat azt jelentette, hogy a kormányok hosszú időn át a munkásmozgalom szövetségesei voltak, de ez a kapcsolat a 21. századra lazult, és a munkaerőpiaci partnerek autonómiája megmaradt.

31.2.5 Aktív munkaerőpiaci politika és a foglalkoztatási modellek

A skandináv jóléti modell egyik megkülönböztető jegye az **aktív munkaerőpiaci politika** (angolul: *active labour market policy*), amely nem csupán passzív jövedelempótlást nyújt a munkanélkülieknek, hanem képzési, átképzési és foglalkoztatási programokkal segíti a munkaerőpiaci reintegrációt. Ez a politika a Rehn-Meidner modell részeként vált ismertté, de Dániában és Norvégiában is hasonló elveket alkalmaztak. A cél az volt, hogy a munkanélküliek ne maradjanak tartósan a segélyezettek körében, hanem gyorsan visszakerüljenek a foglalkoztatottak közé, miközben a munkaerő mobilitását is elősegítsék.

Dániában a 2000-es években vált nemzetközileg ismertté a **flexicurity** (a rugalmasság és a biztonság összevonása) modellje, amely három elemen alapul: rugalmas felvételi és elbocsátási szabályok a munkáltatók számára, bőkezű munkanélküli-biztosítás a munkavállalók számára, és aktív munkaerőpiaci politika, amely a munkanélküliek gyors visszavezetését célozza. A dán flexicurity nem egyetlen törvényben, hanem a kollektív szerződések, a munkanélküli-biztosítási rendszer és a foglalkoztatási szolgálat együttesében valósul meg. A modellt sokan követendő

példaként emlegették, de kritikusai arra figyelmeztettek, hogy a rugalmasság előnyeit főként a képzett munkavállalók élvezik, míg az alacsony képzettségűek számára a biztonság nem mindig elegendő. A dán tapasztalatok azt mutatják, hogy a flexicurity működése erősen függ a munkaerőpiaci intézmények minőségétől és a szociális partnerek együttműködésétől.

Svédországban az aktív munkaerőpiaci politika hagyományosan a **munkaerőpiaci hatóság** (svédül: *Arbetsförmedlingen*) és a **foglalkoztatási támogatások** rendszerén keresztül valósult meg. A svéd állam a 20. század második felében jelentős forrásokat fordított a munkanélküliek képzésére, a földrajzi mobilitás támogatására és a célzott foglalkoztatási programokra. Norvégiában az olajbevételek lehetővé tették a munkaerőpiaci programok bőkezű finanszírozását, de a norvég modellben is hangsúlyos a munkaerőpiaci partnerek szerepe a felnőttképzésben és a szakképzésben.

A skandináv országok munkaerőpiaci modelljeinek közös vonása a **magas foglalkoztatottság**, amely a jóléti állam finanszírozásának előfeltétele. A 2010-es években a 20–64 éves korosztály foglalkoztatási rátája mindhárom országban meghaladta a 75%-ot, ami az Európai Unió átlaga felett van. A magas foglalkoztatottság nemcsak a gazdasági növekedés, hanem a társadalmi befogadás szempontjából is fontos: a skandináv országokban a nők foglalkoztatási rátája is magas, ami a bölcsődei és óvodai ellátás, a szülői szabadság és a rugalmas munkaidő széles körű elérhetőségének köszönhető. A munkaerőpiaci egyenlőség azonban nem teljes: a bevándorlók, a fiatalok és a fogyatékossággal élők foglalkoztatási mutatói rendszeresen elmaradnak az országos átlagtól, és ez a integrációs politikák és a diszkrimináció elleni fellépés állandó témája.

31.2.6 Kihívások és átalakulás a 21. században

A skandináv munkaerőpiaci modell a 21. században több oldalról is nyomás alá került. A **globalizáció** és az Európai Unió bővítése új versenyhelyzetet teremtett, különösen a szolgáltatások és az építőipar területén. A 2004. évi EU-bővítés után sok kelet-közép-európai munkavállaló érkezett a skandináv országokba, és a munkáltatók egy része a hazai kollektív szerződéseknél alacsonyabb bérezést kínált. A svéd szakszervezetek erre kollektív fellépéssel válaszoltak, de a **Laval-ügy** (angolul: *Laval case*, 2007) az Európai Bíróság döntése nyomán korlátozta a kiküldött munkavállalók esetében alkalmazható szakszervezeti nyomásgyakorlást. Az ügy a svéd kollektív szerződési modell és az uniós szolgáltatási szabadság ütközését illusztrálta, és vitát váltott ki a **szociális dömping** (angolul: *social dumping*) megelőzésének eszközeiről. A skandináv országok azóta is keresik az egyensúlyt a munkaerőpiaci autonómia és az uniós jog tiszteletben tartása között.

A **szakszervezeti lefedettség csökkenése** is kihívást jelent, bár a skandináv országokban az arány továbbra is magas. Dániában és Svédországban a 2000-es években a szakszervezeti tagság csökkent, részben a Ghent-rendszer változásai, részben a fiatal munkavállalók és a platformgazdaságban dolgozók alacsonyabb szervezettsége miatt. A **platformgazdaság** (angolul: *platform economy*) és az atipikus foglalkoztatási formák – például az önfoglalkoztatás, a részmunkaidő és az ideiglenes szerződések – megkérdőjelezik a hagyományos kollektív szerződési modell alkalmazhatóságát. A futárok, a személyszállítók és a szabadúszók gyakran nem tartoznak a hagyományos szakszervezeti szerveződés hatókörébe, és a kollektív szerződések nem terjednek ki rájuk. A skandináv szakszervezetek ezért új szervezési stratégiákat dolgoztak ki, például a platformalapú munkavállalók számára létrehozott kollektív szerződéseket, de ezek kiterjedtsége egyelőre korlátozott.

A **bevándorlás** és a **társadalmi integráció** szintén próbára teszi a munkaerőpiaci együttműködést. A skandináv országokban a bevándorlók foglalkoztatási rátája alacsonyabb, mint a született lakosságé, és a munkaerőpiaci szegmentáció – a bevándorlók koncentrációja az alacsony bérezésű, bizonytalan foglalkoztatási formákban – tartós jelenség. A szakszervezetek és a munkáltatói

szervezetek közötti tárgyalások egyik fontos témája lett, hogyan lehet a kollektív szerződések lefedettségét kiterjeszteni a bevándorló munkavállalókra, és hogyan lehet a nyelvi képzést, a szakmai képesítések elismerését és a munkahelyi integrációt a szociális partnerség keretében javítani. Ez a vita a skandináv jóléti modell befogadóképességét is teszteli.

Végül a **demográfiai változások** – a társadalom elöregedése – új nyomást helyeznek a munkaerőpiacra. A nyugdíjkorhatár emelése, a munkaerő megtartása és az idősebb munkavállalók foglalkoztatása a szociális partnerek közötti megállapodások fontos témájává vált. A skandináv országokban a nyugdíjrendszer részben a kollektív szerződéseken alapuló foglalkoztatói nyugdíjakat is magában foglal, így a munkaerőpiaci partnerek közvetlenül felelősek a jövőbeli nyugdíjak fenntarthatóságáért is.

31.2.7 Források és bizonytalanságok

A skandináv munkaerőpiaci modell vizsgálata során az elsődleges források közé tartoznak a kollektív szerződések, a főmegállapodások, a munkaügyi bíróságok ítéletei, a nemzeti statisztikai hivatalok munkaerő-felmérései és a szakszervezetek, illetve a munkáltatói szervezetek nyilvántartásai. A másodlagos szakirodalomban a munkaszociológia, a gazdaságtörténet és az összehasonlító politikatudomány munkái dominálnak, például a dán, svéd és norvég munkaerőpiaci intézményekkel foglalkozó nemzetközi tanulmányok.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők. Először, a **szakszervezeti lefedettség adatai** felmérési módszertantól függően változnak, és a munkáltatói oldal szervezettségére vonatkozó adatok kevésbé megbízhatók. Másodszor, a **kollektív szerződések lefedettsége** becslés, mivel a szerződések kiterjedése nem mindig követhető pontosan, különösen a kisvállalatok és a nem szervezett munkáltatók esetében. Harmadszor, a **modell megítélése vitatott**: egyes kutatók a skandináv munkaerőpiaci intézményeket a gazdasági alkalmazkodóképesség kulcsának tekintik, míg mások a merevségeket és a kirekesztő hatásokat hangsúlyozzák. A flexicurity dán modellje például sok nemzetközi dicséretet kapott, de a dán szakszervezetek és egyes kutatók szerint a biztonsági oldal erodálódott a 2010-es évek reformjaival. Végül, a **Laval-ügy és az uniós jog** viszonya továbbra is jogi és politikai vita tárgya; a skandináv országok eltérően reagáltak az Európai Bíróság döntésére, és a kérdés az EU szociális dimenziójának jövőjéről szóló viták része.

31.2.8 Rövid összefoglaló

- A skandináv munkaerőpiaci modell a munkáltatói szervezetek és a szakszervezetek közötti **autonóm kollektív alkura** épül, nem pedig törvényi szabályozásra.
- A **főmegállapodások** (1899, 1906, 1935) rögzítették a szervezkedési szabadság, a vezetési jog és a békekötelezettség alapelveit, és ezek a mai napig érvényesek.
- A **Ghent-rendszer** – a munkanélküli-biztosítás szakszervezeti alapokhoz kötése – hozzájárult a magas szakszervezeti lefedettséghez, amely a 2020-as évek elején Svédországban és Dániában 60–70%, Norvégiában 50–55% körül volt.
- A **kollektív szerződések** a munkavállalók többségére kiterjednek, és minimálbér-törvény hiányában a szerződések határozzák meg a béreket.
- A **tripartit tárgyalások** és az **aktív munkaerőpiaci politika** a modell kiegészítő pillérei; a svéd Rehn-Meidner modell a szolidáris bérpolitikát és a teljes foglalkoztatottságot célozta, a dán flexicurity pedig a rugalmasság és a biztonság kombinációját hangsúlyozta.
- A 21. századi kihívások közé tartozik a **szakszervezeti lefedettség csökkenése**, a **platformgazdaság**, a **bevándorlók munkaerőpiaci integrációja** és az **uniós joggal való ütközés**, különösen a Laval-ügy után.

31.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a skandináv munkaerőpiaci szabályozás a kontinentális európai modellektől a kollektív alkuk és a törvényi minimálbér tekintetében?
2. Hogyan magyarázza a Ghent-rendszer a magas szakszervezeti lefedettséget, és milyen politikai kockázatokkal jár ez a rendszer?
3. Mi volt a Rehn-Meidner modell lényege, és miért kapcsolódott a szolidáris bérpolitika az aktív munkaerőpiaci politikához?
4. Miért jelentett kihívást a Laval-ügy a svéd kollektív szerződési modell számára, és mit árul el a szociális dömping elleni fellépés lehetőségeiről?
5. Milyen tényezők erodálják a hagyományos skandináv munkaerőpiaci együttműködést a 21. században, és hogyan reagálnak erre a szociális partnerek?

31.3 Az oktatás és az egészségügy

Ez az alfejezet a skandináv jóléti modell azon pilléreit vizsgálja, amelyek a mindennapi életben a legközvetlenebbül érintik az állampolgárokat: az oktatást, az egészségügyet és a családpolitikát. A korábbi alfejezetekben bemutatott adórendszer és munkaerőpiaci intézmények itt válnak kézzelfoghatóvá: az adóbevételekből finanszírozott, univerzális szolgáltatások és a szakszervezetekkel egyeztetett családbarát munkaerőpiaci szabályozás együttesen hozták létre azt a társadalmi szerkezetet, amelyet gyakran „északi modellként” emlegetnek. Az oktatás, az egészségügy és a családpolitika területén a dán, norvég, svéd és finn rendszerek sok közös vonást mutatnak – ilyen az ingyenesség, az állami dominancia és az univerzalitás –, ám a nemzeti intézményi hagyományok, a regionalizmus és az 1990-es évek óta eltérő reformútjaik miatt fontos különbségek is megfigyelhetők. A fejezet a 2026-ig terjedő időszakot tekinti át, de az adatok értelmezésénél mindvégig jelzi a bizonytalanságokat és a modell jövőjét érintő vitákat.

31.3.1 Az ingyenes oktatás és az egyenlő esélyek alapelve

A skandináv országok oktatási rendszerének egyik legismertebb sajátossága az ingyenesség. Ez a fogalom azonban történetileg rétegzett, és nem egyszerűen az állam által fenntartott iskolák tandíjmentességét jelenti. A 19. századi népi mozgalmak – különösen a dán **népfőiskola** (dánul *folkehøjskole*, norvégül *folkehøgskole*, svédül *folkhögskola*, finnül *kansanopisto*) – már az állami rendszerek kiépülése előtt a felnőttek tanulását, a paraszti és munkásrétegek műveltségét szolgálták. Ezek az intézmények a demokratikus állampolgári nevelés és a nemzeti identitás formálásának helyszínei voltak, és a mai napig jelen vannak, de szerepük az elmúlt évtizedekben átalakult: ma részben bevándorlók integrációs képzésére és a munkaerőpiaci átképzésre is használják őket.

Az elsődleges és középfokú oktatás terén a skandináv államok a 20. század első felében fokozatosan építették ki az **egységes iskolarendszert** (dánul *enhedsskole*, svédül *enhetsskola*, norvégül *enhetsskole*, finnül *peruskoulu*). A svéd **alapiskola** (svédül *grundskola*) 1962-ben, a finn **alapiskola** (finnül *peruskoulu*) az 1970-es években, a dán **folkeskole** (szó szerint „népiskola”) gyökerei a 19. századra nyúlnak vissza, de egységes szerkezete az 1958-as és az 1975-ös törvényekkel szilárdult meg. A közös elem az, hogy a gyerekek hosszú ideig – általában 16 éves korukig – ugyanabba a vegyes összetételű iskolába járnak, késleltetve a képességek szerinti szétválasztást. Ez a korai szelekció elhalasztása a modell egyenlőségpárti logikájának központi eleme, és szembeállítható a német vagy a németalföldi oktatási rendszerekben korábban megjelenő iskolatípus-választással.

A felsőoktatásban az ingyenesség elve a 20. század második felében vált általánossá. Dániában, Norvégiában, Svédországban és Finnországban a hallgatók nem fizetnek tandíjat az alap- és mesterképzéseken – sem a hazai, sem az Európai Unió más tagállamaiból érkező hallgatók. Emellett a hallgatók támogatást is kapnak: Svédországban a **tanulmányi támogatás** (svédül *studiemedel*) jövedelemfüggő visszafizetendő hitelből és vissza nem térítendő részből áll, Dániában a **Statens Uddannelsesstøtte** (röviden SU) havi juttatást biztosít, Norvégiában a **Lånekassen** nevű állami hitel- és támogatási alap működik, Finnországban pedig a **opintotuki** rendszerét alkalmazzák. A támogatások célja nem csupán a hozzáférés biztosítása, hanem annak megakadályozása is, hogy a hallgatók teljes munkaidős munkavállalásra kényszerüljenek, ami rontaná a tanulmányi eredményeket. Fontos azonban megjegyezni, hogy a támogatások reálértéke az elmúlt két évtizedben több országban csökkent, és a hallgatók egyre nagyobb része vállal munkát, különösen a nagyvárosi lakhatási költségek miatt.

A felnőttképzés és a **kompetenciafejlesztés** (angolul *upskilling*) szintén szerves része a skandináv modellnek. A szakszervezetek és a munkaadók által közösen működtetett, a kormányoktól jelentős támogatást kapó képzési alapok – mint például a dán **AUB** (Arbejdsgivernes Uddannelsesbidrag) vagy a svéd **omställningsstöd** – azt a célt szolgálják, hogy a munkaerőpiac változásaihoz való alkalmazkodás ne az egyén magánkockázata legyen. Ez a kollektív kockázatkezelés közvetlenül kapcsolódik a A munkaerőpiac és a szakszervezetek alfejezetben tárgyalt aktív munkaerőpiaci politikához és a rugalmas biztonság (dánul *flexicurity*) elvéhez.

31.3.2 Az egészségügyi rendszerek: univerzális hozzáférés és adófinanszírozás

A skandináv egészségügyi rendszerek közös kiindulópontja az **univerzalitás**: az ellátáshoz való jog nem biztosítási jogviszonyon, hanem lakóhelyen vagy állampolgárságon alapul. A finanszírozás döntően **általános adóbevételekből** történik, nem pedig társadalombiztosítási járulékokból vagy magánbiztosítási díjakból. Ez a **Beveridge-modell** (az 1942-es brit Beveridge-jelentésre utalva) jellemzője, amelyet a skandináv országok saját intézményi hagyományaikhoz igazítottak. A háziorvosi alapellátás, a kórházi ellátás és a gyógyszertámogatás mind adóalapú, bár az egyes országokban a betegek bizonyos mértékű önrészt fizetnek – ezt azonban általában éves felső határ korlátozza, védve az alacsony jövedelműeket.

A szervezeti felépítés országonként eltérő, és ezek a különbségek a **decentralizáció** mértékében ragadhatók meg. Dániában a 2007-es közigazgatási reform óta az egészségügyért elsősorban az öt **régió** (dánul *regioner*) felel, amelyek a kórházakat működtetik, míg az alapellátást, a prevenciót és a rehabilitációt a 98 **község** (dánul *kommuner*) szervezi. Norvégiában az egészségügyi ellátás 2002 óta a **déli és keleti, nyugati, központi, valamint északi regionális egészségügyi hatóság** (norvégül *helseforetak*) keretében működik, amelyek állami tulajdonú kórházi vállalatokat felügyelnek. Svédországban a 21 **megyei tanács** (svédül *regioner*, korábban *landsting*) és a 290 **község** (svédül *kommun*) osztozik a feladatokon: az előbbiek a kórházakat és a szakellátást, az utóbbiak az idősgondozást, az iskola-egészségügyet és a szociális szolgáltatásokat irányítják. Finnország 2023-ban hajtotta végre a legnagyobb reformot: a korábbi több száz önkormányzati szintű egészségügyi szolgáltatót 21 **jóléti régióba** (finnül *hyvinvointialue*) szervezte át, plusz Helsinki város saját modelljében. Ez a reform a szolgáltatások egyenlőbb hozzáférését célozta, de átmenetileg jelentős adminisztratív és pénzügyi feszültségeket is okozott.

A hozzáférés formailag ingyenes a gyermekek és a várandós nők számára, míg a felnőttek esetében a háziorvosi vagy szakorvosi vizit után szerény, évente maximált díjat kell fizetni. A kórházi ellátás és a szülészet jellemzően térítésmentes. A gyógyszerek árához az állam jelentős támogatást nyújt, amelynek mértéke az éves gyógyszerkiadások növekedésével emelkedik. A fogászati ellátás azonban a felnőttek számára a legtöbb skandináv országban nem tartozik az univerzális ingyenes ellátás

körébe, ami az egyik legtöbbet bírált egyenlőtlenségi forrás: a fogászati költségek aránytalanul sújtják az alacsony jövedelmű, idős vagy beteg csoportokat.

A skandináv egészségügyi rendszerek az 1990-es évek óta növekvő **várólistákkal** (dánul *ventelister*, svédül *vårdköer*, norvégül *ventelister* vagy *ventelister for behandling*, finnül *hoitojonot*) küzdenek. A várólisták a választásokon is rendszeresen kampánytémává válnak, és az egyes országok eltérő stratégiákat alkalmaznak csökkentésükre: Dánia 2007-ben bevezette a **diagnosztikai garanciát** (dánul *udredningsret*) és a **kezelési garanciát** (dánul *behandlingsgaranti*), amely szerint ha az állami rendszer nem tudja határidőn belül ellátni a beteget, magánintézménybe küldheti állami finanszírozással. Svédországban a **vårdgaranti** hasonló elven működik, de a határidők betartása a megyei tanácsok között egyenlőtlen. Norvégiában a **fritt sykehusvalg** (szabad kórházválasztás) és a **behandlingsfrister** (kezelési határidők) jogszabályi keretei ellenére a várólisták továbbra is problémát jelentenek, különösen a pszichiátriai és az ortopédiai ellátásban.

Az egészségügyi eredmények nemzetközi összehasonlításban általában kedvezőek, de a kép árnyaltabb, mint ahogy a „világ legjobb egészségügyi rendszere” típusú leegyszerűsítések sugallják. Az OECD- és WHO-adatok szerint a várható élettartam Norvégiában és Svédországban a legmagasabb a régióban, Dánia hosszú ideig lemaradt, ami részben a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a táplálkozási szokások eltéréseire vezethető vissza. Finnországban a kardiovaszkuláris betegségek csökkenése az 1970-es évek óta látványos, de az ischaemiás szívbetegségek és a depresszió továbbra is jelentős népegészségügyi terhet jelentenek. A társadalmi egyenlőtlenségek az egészségben mind a négy országban mérhetők: a legalacsonyabb iskolai végzettségű férfiak várható élettartama több évvel elmarad a felsőfokú végzettségűekétől, és a területi különbségek – különösen az északi, ritkán lakott vidékek és a nagyvárosok között – nem tűntek el.

31.3.3 A családpolitika és a nemek közötti egyenlőség

A skandináv családpolitika legfontosabb jellemzője, hogy a **duális kereső** (angolul *dual-earner*) családmodellt támogatja, vagyis azt feltételezi, hogy mindkét szülő részt vesz a munkaerőpiacon, és az állam, illetve az önkormányzatok biztosítják a gyermekek napközbeni ellátását. Ez a szemlélet gyökeresen eltér a kontinentális Európa korábbi, a férfi kenyérkereső dominanciájára épülő modelljétől, és nagyban magyarázza a nők magas munkaerőpiaci részvételét a régióban. A cél nem csupán a termékenység növelése, hanem a nemek közötti gazdasági függetlenség és a gyermekek korai fejlesztése is.

A **szülői szabadság** (dánul *barselsorlov*, norvégül *foreldrepermisjon*, svédül *föräldraledighet*, finnül *vanhempainvapaa*) rendszerei országonként eltérő hosszúságúak és szerkezetűek, de mindegyikükben szerepel az **apai kvóta** (angolul *father’s quota*, norvégül *fedrekvote*, svédül *pappamånader*, finnül *isäkiintiö*). Norvégia 1993-ban vezette be elsőként a világon a kizárólag az apa által igénybe vehető, át nem ruházható szülői szabadságot; azóta a kvóta többször bővült, jelenleg 15 hét körül mozog (a szülői szabadság teljes hossza összesen mintegy 49 hét, 100%-os vagy 59 hét, 80%-os jövedelempótlással). Svédországban a szülői szabadság összesen 480 nap, amelyből 90 napot az apa, 90 napot az anya részére tartanak fenn át nem ruházható kvótaként. Dániában a szabályozás 2022 óta változott: a 26 hetes szülői szabadságból 9 hetet az apa, 9 hetet az anya kap kizárólagos joggal, a többi megosztható. Finnország 2022-ben radikális reformot hajtott végre: mindkét szülő 160 napos, egymásra át nem ruházható kvótát kapott, és csak egy kisebb rész átruházható. Ezek a reformok a nemek közötti egyenlőbb szülői szerepeket célozzák, de a gyakorlatban a nők továbbra is jóval több napot vesznek igénybe, mivel a jövedelempótlás felső határa miatt a magasabb keresetű férfiak egy része nem használja ki a teljes kvótát.

A **gyermekgondozási intézmények** (dánul *daginstitutioner*, norvégül *barnehager*, svédül *förskola*, finnül *päiväkoti*) elérhetősége és megfizethetősége központi eleme a modellnek. A bölcsődék és óvodák díja jövedelemfüggő, és az 1990-es évek óta többször maximálták: Svédországban

2002-től **maxtaxa** (maximális díj) van érvényben, Norvégiában 2004-től **makspris** (maximális ár), Dániában a díj a családi jövedelemtől függ, de a legtöbb önkormányzatban jelentős testvérkedvezmények és alacsony jövedelmű családoknak járó ingyenes férőhelyek léteznek. Finnországban a gyermekgondozási díj a jövedelem és a család mérete alapján alakul, de 2020-tól az alacsony jövedelmű családok számára ingyenessé tették a 3–5 évesek napközbeni ellátását. Az intézményi ellátás mellett mind a négy országban létezik az **otthoni gondozási támogatás** (finnül *kotihoidon tuki*, dánul *hjemmepasningstilskud*, norvégül *kontantstøtte*, svédül *vårdnadsbidrag*), amely lehetővé teszi, hogy a szülő a gyermek 1–2 éves koráig otthon maradjon. Ez az elem inkább a konzervatívabb családpolitikai fordulatok terméke, és hatását tekintve vitatott: növelheti a nők hosszabb távú kimaradását a munkaerőpiacról, különösen a bevándorló és alacsony iskolázottságú csoportokban.

A családpolitika hatása a **termékenységi rátákra** (az egy nőre jutó átlagos gyermekszám) nem egyértelmű. A skandináv országok a 20. század közepén magas, a 2,1-es reprodukciós szintet meghaladó termékenységgel rendelkeztek, az 1980-as évektől azonban hullámzó, de összességében az EU-átlag feletti szinten mozogtak. 2010 után viszont mind a négy országban meredek csökkenés kezdődött, és 2023–2025-re a termékenységi ráta 1,4–1,6 körülire esett, ami történelmi mélypont. A csökkenés okait a kutatás még nem teljesen magyarázza; szerepet játszhatnak a lakhatási költségek emelkedése, a bizonytalan munkaerőpiaci helyzet, a párkapcsolatok későbbi stabilizálódása és a gyermekvállalási preferenciák megváltozása. Ez a fordulat arra figyelmeztet, hogy a bőkezű családpolitika önmagában nem garantálja a magas termékenységet, és a modell jövőjét illetően fontos nyitott kérdés.

31.3.4 A modell eredményei, feszültségei és vitái

Az oktatási és egészségügyi rendszerek eredményeit számszerű mutatókkal szokták szemléltetni, de ezek értelmezése óvatosságot igényel. A **PISA-mérésekben** (az OECD nemzetközi tanulói teljesítménymérése) Finnország a 2000-es évek elején kiemelkedően szerepelt, ami világszerte vonzotta a figyelmet a finn oktatási modellre. 2006 után azonban a finn pontszámok folyamatosan csökkentek, bár a 2020-as évek közepén még mindig az OECD-átlag felett vannak. Dánia, Norvégia és Svédország pontszámai hosszabb távon hullámzóak, de a relatív helyzetük nem követi egyértelműen a kiadások vagy a reformok irányát. Az elemzések rámutatnak, hogy a tanulói eredmények közötti társadalmi szakadék – a szülők iskolázottsága és bevándorlói háttere szerint – mind a négy országban nőtt, ami az egyenlőségpárti modell belső feszültségét jelzi. A **szegregáció** jelensége leginkább a nagyvárosi iskolai körzetekben figyelhető meg: a lakóhelyi elkülönülés és a szabad iskolaválasztás (különösen Svédországban az 1992-es **friskolereform** után) együttesen olyan iskolai összetételt eredményezhet, amely aláássa az egységes iskola eredeti célját. A svéd rendszerben a független, de állami finanszírozású **szabad iskolák** (svédül *friskolor*) gyorsan terjeszkedtek, és ma Svédországban a középiskolások jelentős része ilyen intézménybe jár. A viták középpontjában a profitérdekelt iskolák felelőssége, a betelepülési szegregáció és a tanulói teljesítmények iskolák közötti szórása áll.

Az egészségügyben hasonló feszültségek mutatkoznak. A **privatizáció** nem a szolgáltatás finanszírozásának, hanem a szolgáltató tulajdonának szintjén jelent meg: Svédországban különösen hangsúlyos a magán, de közfinanszírozott alapellátási rendszer (a **vårdval** reform 2010-től), Dániában a magánkórházak a kezelési garancia miatt szerződéses partnerek, Norvégiában pedig a nonprofit és kereskedelmi szolgáltatók a szakellátásban és a rehabilitációban szerepelnek. A privatizáció hívei a választási lehetőség és a kapacitásbővítés előnyeit hangsúlyozzák, kritikusai viszont arra figyelmeztetnek, hogy a profit logika szelektálja a betegeket, és a közpénzek egyenlőtlen elosztásához vezet. Az eddigi kutatások nem tudják egyértelműen eldönteni, hogy a privatizáció javította-e az ellátás minőségét vagy a hozzáférést; az eredmények országonként és szakterületenként eltérőek.

A **digitális átállás** mind az oktatásban, mind az egészségügyben gyorsan halad. Az elektronikus egészségügyi nyilvántartások, a távorvoslás és az egészségügyi alkalmazások a skandináv országokban széles körben elterjedtek, különösen a koronavírus-járvány idején. Az előnyök nyilvánvalóak, de a digitális szakadék kockázata az idősebb, alacsony jövedelmű vagy kognitív fogyatékkal élő csoportok számára új egyenlőtlenségi dimenziót teremt. Az oktatásban a **digitális eszközök** használata és a **mesterséges intelligencia** megjelenése olyan vitákat vet fel a vizsgáztatás hitelességéről, a tanári szerep átalakulásáról és a képernyőidő hatásairól, amelyekre a nemzeti oktatási hatóságok csak fokozatosan adnak válaszokat.

A **családpolitika** terén a legnagyobb viták a bevándorló családok integrációjával és a **honor-based violence** (becsület alapú erőszak) jelenségével kapcsolatosak. A skandináv országokban 2015 óta jelentős bevándorlás érkezett, és a családtámogatások, a nyelvi képzés és az oktatási szegregáció összefüggései élénk közéleti és tudományos viták tárgyai. A hivatalos cél az, hogy a közszolgáltatások mindenki számára egyenlő eséllyel elérhetők legyenek, de a gyakorlati megvalósításban a nyelvi akadályok, a diszkrimináció és a lakóhelyi koncentráció miatt a bevándorló hátterű gyerekek tanulmányi eredményei és a bevándorló nők munkaerőpiaci részvétele elmarad az átlagtól. A jóléti modell hívei szerint ezek a problémák nem a modell alapelveit cáfolják, hanem a célzott kiegészítő intézkedések szükségességét mutatják; kritikusai szerint azonban az univerzális ellátások önmagukban nem elégségesek a strukturális egyenlőtlenségek csökkentésére.

A skandináv oktatási, egészségügyi és családpolitikai rendszerek továbbra is a világ legbőkezűbb és legegyenlőségpártibb közszolgáltatásai közé tartoznak, de a 21. század második évtizedétől kezdve egyre inkább ki vannak téve a **költségnyomásnak**. Az idősödő társadalom, a drága orvosi technológia, a munkaerőhiány az egészségügyben és az oktatásban, valamint a növekvő elvárások mind feszítik a finanszírozási kereteket. A reformok – legyen szó az önkormányzatok összevonásáról, a finanszírozási modellek átalakításáról vagy a magánszektor nagyobb bevonásáról – állandó politikai és szakmai viták tárgyát képezik, és az eredményeik értékelése hosszú távú, nemzetközileg összehasonlító munkát igényel.

31.3.5 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban nemzetközi szervezetek (OECD, WHO, Eurostat), nemzeti statisztikai hivatalok (a dán *Danmarks Statistik*, a norvég *Statistisk sentralbyrå*, a svéd *Statistiska centralbyrån*, a finn *Tilastokeskus*) és a hivatalos egészségügyi, oktatási és szociális hatóságok publikációira támaszkodik. Az intézményi leírások – például a szülői szabadságok hossza vagy a regionális irányítási struktúrák – jogszabályi és kormányzati forrásokon alapulnak, de a pontos paraméterek (kvóták hetekben, díjak maximális összege) 2026-ban ellenőrzendők, mivel a jogszabályok folyamatosan változnak. A termékenységi ráták és a várható élettartamok esetében az adatok a legfrissebb elérhető statisztikákból származnak, de az egyes országok eltérő közlési gyakorlata miatt a nemzetközi összehasonlítás pontossága korlátozott.

A PISA-eredmények és más tanulói teljesítménymérések esetében fontos megjegyezni, hogy a pontszámok mintavételen alapulnak, így a kisebb országonkénti eltérések nem feltétlenül szignifikánsak. A szegregáció és az iskolaválasztás hatásairól szóló kutatások többsége nem kísérleti, hanem megfigyeléses jellegű, ezért az ok-okozati következtetések korlátozottan érvényesek. Hasonlóképpen, az egészségügyi privatizáció és a várólisták összefüggéseire vonatkozó vizsgálatok eredményei módszertani és értelmezési viták tárgyát képezik. A családpolitikai intézkedések termékenységre gyakorolt hatását illetően a közgazdasági és szociológiai szakirodalom megoszlik: egyes tanulmányok pozitív, mások elhanyagolható vagy időben korlátozott hatást mutatnak, és a jelenkori termékenységcsökkenés okai nem kellően feltártak. A szövegben ezért került sor a vitatott állítások minősítésére, és a konkrét számadatoknál a legutóbbi elérhető évszám vagy időszak feltüntetésére.

31.3.6 Rövid összefoglaló

- A skandináv oktatási rendszerek közös alapja az ingyenes, adófinanszírozott, egységes iskolaszerkezet, amely késlelteti a tanulók szelekcióját, és a felsőoktatásban is fenntartja a tandíjmentességet, hallgatói támogatásokkal kombinálva.
- A felnőttképzést a szakszervezetek, munkaadók és az állam közösen finanszírozzák, ami a rugalmas munkaerőpiac kollektív kockázatkezelésének része.
- Az egészségügyi ellátás univerzális, lakóhelyi alapon jár, és döntően általános adóbevételekből finanszírozott; a szervezeti felépítés azonban országonként eltérő mértékben decentralizált (Dánia régiói, Norvégia állami kórházi vállalatai, Svédország megyei tanácsai, Finnország jóléti régiói 2023-tól).
- A várólisták csökkentésére bevezetett garanciák és a magánszolgáltatók bevonása részben javította a hozzáférést, de a hatások értékelése vitatott, és a területi-társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradtak.
- A családpolitika célja a duális kereső modell támogatása: bőkezű, apai kvótákat tartalmazó szülői szabadságok, jövedelemfüggő, maximált gyermekgondozási díjak és otthoni gondozási támogatások egyaránt léteznek.
- Az apai kvóták növelték az apák részvételét a gondozásban, de a nők továbbra is több napot vesznek igénybe, és a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek nem tűntek el.
- A termékenységi ráták 2010 után mind a négy országban történelmi mélypontra estek, ami a családpolitika hatékonyságát érintő korábbi optimizmust kérdőjelezi meg.
- A modell előtt álló fő kihívások: az idősödő társadalom költségnyomása, a szegregáció és az egyenlőtlenségek növekedése, a digitalizáció egyenlőtlenségi hatásai, valamint a bevándorló csoportok integrációjának nehézségei.

31.3.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen közös alapelvek jellemzik a skandináv oktatási rendszereket, és hogyan különbözik ez a német vagy németalföldi modellektől?
2. Hasonlítsa össze a dán, norvég, svéd és finn egészségügyi rendszerek decentralizációs szerkezetét! Milyen előnyei és hátrányai lehetnek a regionális irányításnak?
3. Magyarázza el, miért tekinthető az apai kvóta a családpolitika egyik leginnovatívabb elemének, és milyen korlátai vannak a gyakorlati megvalósulásban?
4. Értékelje a privatizáció szerepét a skandináv egészségügyben és oktatásban! Melyek a hívei és kritikusai fő érvei, és mit mondanak a kutatási eredmények?
5. Miért nem elégséges a bőkezű családpolitika a magas termékenység biztosításához a friss adatok szerint? Milyen tényezők magyarázhatják a termékenységi ráták csökkenését?

31.4 A modell kihívásai

A skandináv jóléti modell a 20. század második felében a gazdasági növekedés, a teljes foglalkoztatottság és a viszonylag homogén társadalmi szerkezet együttesére épült. Amikor ezek a feltételek a 20. század utolsó évtizedeitől fokozatosan átalakultak, a modell intézményei is új nyomás alá kerültek. A kihívások nem egyetlen válság formájában jelentkeztek, hanem egymással összekapcsolódó folyamatokként: a gazdasági nyitás, a demográfiai öregedés, a nemzetközi migráció, a klímaválság és a politikai legitimációs küzdelmek együtt alakították át a jóléti államról folyó vitát Dániában, Norvégiában, Svédországban és Finnországban. Bár a skandináv országok intézményi megoldásai sok szempontból hasonlóak, a kihívások mértéke és a politikai válaszok között jelentős különbségek mutatkoznak.

31.4.1 Globalizáció és a nyitott gazdaságok feszültségei

A skandináv országok gazdaságtörténetileg kis, nyitott, exportorientált gazdaságok. A 20. század második felében a jóléti állam finanszírozása nagymértékben a magas szintű foglalkoztatottságra, a progresszív adóbevételekre és a hazai ipar stabilitására támaszkodott. Ez a modell a 20. század végén, a globalizáció felgyorsulásával belső feszültségekkel szembesült. A tőke mobilitása, a termelési láncok kihelyezése és az adóverseny együttesen korlátozták az államok mozgásterét a munkajövedelmek és a vállalati nyereségek megadóztatásában.

A skandináv országok a globalizációra nem a jóléti állam visszavágásával, hanem részben annak átalakításával válaszoltak. Dániában az 1990-es években kifejlesztett **flexicurity** (a rugalmasság és a biztonság angol szóösszetételéből) modellje a munkaerőpiaci rugalmasságot – a viszonylag alacsony elbocsátási védelemmel – erős szociális biztonsággal, aktív munkaerőpiaci politikával és képzési rendszerrel kombinálta. A modell egyik célja az volt, hogy a globális versenyben a dán gazdaság gyorsan tudjon alkalmazkodni, miközben a munkavállalók jövedelmi és foglalkoztatási kockázatait részben az állam viseli. Svédország és Finnország hasonló elveket követett, de a munkaerőpiaci szabályozásuk hagyományosan erősebb maradt, és az aktív munkaerőpiaci politikát nagyobb mértékben kapcsolták össze az oktatási és innovációs beruházásokkal.

A globalizáció kihívásai azonban nem múltak el nyomtalanul. Az 1990-es évek elején Svédországban és Finnországban súlyos bank- és ingatlanválság alakult ki, amely a jóléti kiadások visszafogásához vezetett. A válságok nyomán mindkét országban tartósan magasabb lett a munkanélküliség, és a szakszervezetek, valamint a munkáltatók közötti központi tárgyalások rendszere is fokozatosan decentralizálódott. A jóléti állam finanszírozásának a foglalkoztatottak számától való függése így a gazdasági sokkhatásokkal szemben sebezhetőbbé vált. A kutatások egy része azt hangsúlyozza, hogy a skandináv országok a nyitott gazdaságuk ellenére azért tudták megőrizni a jóléti állam magas szintű kiadásait, mert a szociális partnerekkel való koordináció, a magas adómorál és az erős állami intézmények csökkentették a piaci kudarcokat. Más értelmezések szerint a jóléti állam fokozatosan „versenyképességi állammá" vált, amely nem a decommodifikációt – a munkavállalók piactól való függetlenítését –, hanem a munkaerőpiaci részvétel maximalizálását helyezte a középpontba, és ez a hangsúly a szociális jogok szerkezetét is megváltoztatta.

31.4.2 Demográfiai öregedés és a munkaerőhiány

A jóléti állam legszélesebb körben tárgyalt hosszú távú kihívása a demográfiai öregedés. A skandináv országokban a várható élettartam a 20. század folyamán jelentősen megnőtt, és a 21. század elején a termékenységi arányszám tartósan a reprodukciós szint alatt maradt. Ennek következtében a 65 éven felüliek aránya a teljes népességben folyamatosan nő, miközben a munkaképes korúak aránya csökken. Mivel a jóléti állam bevétele nagyrészt a foglalkoztatottak által fizetett adókból és járulékokból származik, a kiadások oldalán pedig a nyugdíj, az egészségügy és az idősgondozás dominál, az eltartottsági arány romlása közvetlenül érinti a rendszer finanszírozhatóságát.

Az országok különböző nyugdíjreformokkal reagáltak. Svédországban az 1990-es években bevezetett rendszer a **névleges egyéni számlák** (notional defined contribution) elvén alapul: a nyugdíjjogosultság a befizetések és a várható élettartam alapján számolódik, és a rendszer automatikus egyensúlyi mechanizmust tartalmaz, amely a demográfiai és gazdasági változásokhoz igazítja a nyugdíjak mértékét. Norvégiában a 2011-es nyugdíjreform szintén erősítette az élettartam-indexálást és a rugalmas nyugdíjba vonulást, miközben az állami **norvég olajalap** (Statens pensjonsfond utland) bevételei a jövőbeli nyugdíjteher finanszírozását szolgálják.

Dániában a nyugdíjrendszer többszintű: az állami alapnyugdíj mellett kiemelt szerepet kap a munkaerőpiaci szakszervezeti és vállalati nyugdíjpénztárak rendszere.

A demográfiai öregedés nemcsak a nyugdíjrendszerre, hanem a szolgáltató államra is nyomást gyakorol. Az egészségügyi és idősgondozási költségek a tapasztalatok szerint az életkorral nem lineárisan, hanem az időskor előrehaladtával meredeken nőnek. A skandináv jóléti államokban az idősgondozás nagyrészt közfeladat, így a költségek az államot terhelik. A munkaerőhiány az egészségügyben és a szociális szektorban már a 2000-es években megjelent, és a jövőben a munkaképes korú lakosság csökkenésével tovább súlyosbodhat. Egyes becslések szerint például Svédországban és Norvégiában a következő két évtizedben évente több tízezer fős hiány léphet fel az ápolási és egészségügyi ágazatban, de ezek a számok a bevándorlási szintektől, a nyugdíjba vonulási szokásoktól és a technológiai fejlődéstől függően bizonytalanok.

A demográfiai kihívás kezelésében a bevándorlás kettős szerepet játszik. Egyrészt a bevándorlók növelik a munkaképes korú lakosságot, és enyhíthetik a munkaerőhiányt, különösen az alacsonyabb presztízsű szolgáltató ágazatokban. Másrészt a bevándorlók foglalkoztatási rátája a skandináv országokban – különösen a menekültként érkezők esetében – hosszú időn át elmarad a bennszülött lakosságétól, ami azt jelenti, hogy a jóléti állam bevételeihez való hozzájárulásuk átlagosan alacsonyabb, miközben a szociális támogatásokra való jogosultságuk arányos a lakossághoz. Ez a feszültség a bevándorláspolitikai viták egyik központi elemévé vált.

31.4.3 Bevándorlás, integráció és a jóléti állam politikai gazdaságtana

A második világháború utáni munkaerő-migráció a skandináv országokba kezdetben elsősorban a növekvő ipar munkaerőigényére válaszolt. Az 1970-es évektől a munkavállalási bevándorlást fokozatosan korlátozták, de a családegyesítés és a menekültbefogadás formájában továbbra is jelentős számú bevándorló érkezett. Az 1990-es évek jugoszláviai háborúi, majd a 2015-ös menekültválság, valamint 2022-től az orosz–ukrán háború elől menekülők érkezése újabb hullámokat indított el. Svédország a 2010-es években a lakosság arányában az egyik legtöbb menedékkérőt fogadta be Európában, míg Dánia és Norvégia szigorúbb bevándorláspolitikát folytatott. Finnország bevándorlási rátája hagyományosan alacsonyabb volt, de ott is növekedett a külföldön születettek aránya.

A jóléti állam és a bevándorlás kapcsolatának megítélése a tudományos irodalomban vitatott. A „jóléti mágnes” hipotézis szerint a nagyvonalú szociális ellátások vonzzák a bevándorlókat, és a bevándorlás hosszú távon aláásható a jóléti állam fenntarthatóságát, ha a bevándorlók foglalkoztatási rátája tartósan alacsony. Ezzel szemben más kutatások arra mutatnak rá, hogy a bevándorlás nettó fiskális hatása országonként és időszakonként változó, és erősen függ a munkaerőpiaci integráció sikerétől, a képzettségi összetételtől és az ellátórendszer kialakításától. A skandináv országokban a szakszervezetek és a munkáltatók hagyományosan a magas foglalkoztatási rátát és a viszonylag alacsony bérkülönbségeket támogatták, ami a bevándorlók esetében azt jelenti, hogy a képzetlen munkaerőpiacra való belépés nehezebb lehet a magas minimálbérek és a szigorú munkavédelmi előírások miatt. Ugyanakkor a bevándorlók egy része a munkaerőpiac rugalmasabb szegmenseiben helyezkedik el, és gyakran alacsonyabb bérszinten dolgozik, ami a bennszülött munkavállalók béreire is hatással lehet – ezt a hatást a kutatások általában csekélynek vagy ágazatilag koncentráltnak találták.

Politikai szempontból a bevándorlás kérdése a skandináv országokban a 20. század utolsó évtizedétől egyre inkább összekapcsolódott a jóléti állam védelmével. A **jóléti sovinizmus** (welfare chauvinism) fogalma azt a politikai álláspontot jelöli, amely a jóléti állam juttatásait a bennszülött lakosságra korlátozná, és a bevándorlókat kizárná vagy hátrányosan különböztetné meg. A Dán Néppárt (Dansk Folkeparti) az 1990-es évek végétől kezdve sikeresen ötvözte a jóléti állam támogatását a bevándorlás szigorú korlátozásával, és ez a program jelentős hatást gyakorolt

a dán belpolitikára. Svédországban a Svéd Demokraták (Sverigedemokraterna) a 2010-es években váltak parlamenti erővé, és hasonló jóléti soviniszta retorikát alkalmaztak. Finnországban a Finnek Pártja (Perussuomalaiset) és Norvégiában a Haladó Párt (Fremskrittspartiet) hasonló irányú követeléseket fogalmazott meg. A bevándorlás-ellenes pártok előretörése nemcsak a bevándorlási törvények szigorításához vezetett, hanem a jóléti kiadásokról folyó vitákat is meghatározta, mivel a jóléti állam védelmét gyakran a bevándorlás korlátozásával kötötték össze. Ez a kapcsolat megváltoztatta a hagyományos bal-jobb tengelyt: a jóléti állam bővítését egyes politikai erők már nem a multikulturalizmussal és a nyitott határokkal, hanem a nemzeti homogenitás védelmével kapcsolták össze.

31.4.4 Fenntarthatóság és klímaválság

A skandináv jóléti modell a 21. században egyre inkább szembesül a környezeti fenntarthatóság követelményével. A jóléti állam kiépülése a 20. században nagymértékben a fosszilis tüzelőanyagokra épülő gazdasági növekedésen alapult. A skandináv országok közül Norvégia különleges helyzetben van, mert az 1970-es évektől kezdve a tengeri olaj- és gázkitermelés bevételei a jóléti állam egyik fő finanszírozási forrásává váltak. A norvég állami olajalap – amely a világ egyik legnagyobb szuverén vagyonalapja – a jövőbeli generációk számára fekteti be az olajbevételeket, és ezzel a norvég jóléti modell egyedi eleme. Ugyanakkor ez a függés ellentmondásos: miközben Norvégia nemzetközileg élen jár a klímacélok meghirdetésében, az olajexport bevételét a globális felmelegedés egyik hajtóerejéből szerzi. A norvég klímapolitika ezért folyamatos vita tárgya: egyes értelmezések szerint az ország „zöld imázst" épített, miközben a fosszilis energiától való függése továbbra is meghatározó; mások arra mutatnak rá, hogy az olajalap a jövőbeli fenntartható beruházások egyik forrása lehet, és az alap befektetési politikája fokozatosan szigorodott a környezeti szempontok tekintetében.

A klímaválság a jóléti államra más módon is hatást gyakorol. A szén-dioxid-adó bevezetése – Svédországban már 1991-ben – a környezeti adóztatás egyik legismertebb példája, és a skandináv országok az energiahatékonyság, a megújuló energiaforrások és a zöld innováció terén is jelentős beruházásokat hajtottak végre. Ugyanakkor a zöld átmenet társadalmi költségei egyenlőtlenül oszlanak meg: az üzemanyagárak emelkedése, az energiaárak ingadozása és a hagyományos ipari ágazatok leépítése leginkább a vidéki, alacsonyabb jövedelmű régiókat érinti. A jóléti államnak ezért újraelosztó szerepe is felértékelődik, hiszen a klímaváltozás elleni küzdelem igazságosabbá tétele állami beavatkozást igényel. A skandináv politikai vitákban a „zöld jóléti állam" elképzelése – amely a szociális védelem és az ökológiai átmenet ötvözését célozza – egyre inkább jelen van, de ennek konkrét intézményi formái még nem kristályosodtak ki, és a különböző pártok, érdekcsoportok és szakszervezetek közötti konfliktusok továbbra is meghatározóak.

A fenntarthatóság nem csupán a klímaválságra vonatkozik. A skandináv modell magas szintű fogyasztása, a magas energiafelhasználás és a nyersanyagigény együttesen az ökológiai határok túllépését eredményezte. A jóléti állam alapja a folyamatos gazdasági növekedés, ami hosszú távon ütközhet a véges erőforrásokkal. Egyes közgazdászok és társadalomtudósok ezért a jóléti modell alapjainak újragondolását szorgalmazzák, de az erre vonatkozó javaslatok – például a feltétel nélküli alapjövedelem, a rövidített munkaidő vagy a degrowth (nemnövekedés) – a politikai fősodorban továbbra is vitatottak.

31.4.5 Politikai kihívások és a legitimáció átalakulása

A jóléti állam fenntarthatósága nemcsak gazdasági és demográfiai kérdés, hanem politikai támogatottság kérdése is. A skandináv jóléti modell hagyományosan arra épült, hogy a középosztály is részesül a közszolgáltatásokból és a szociális juttatásokból, ezért hajlandó magas adókat

fizetni. Ha a szolgáltatások minősége romlik, a várólisták nőnek, vagy az adóterhek aránytalanul emelkednek, a középosztály egy része kivonulhat a magánbiztosítások és magánszolgáltatások felé, ami a jóléti állam politikai támogatottságát gyengítheti. A skandináv országokban azonban a közszolgáltatások iránti bizalom a 21. század elején is viszonylag magas maradt, és a jóléti állam intézményei iránti elégedettség nemzetközi összehasonlításban továbbra is kiemelkedő. Ennek ellenére a szolgáltatások piacosítása, a magánszolgáltatók térnyerése az egészségügyben és az oktatásban – különösen Svédországban – új egyenlőtlenségi vitákat generált, és a jóléti állam irányításáról szóló szakmai és politikai viták is felerősödtek.

A COVID-19 világjárvány 2020-tól próbára tette az egészségügyi rendszereket és a jóléti állam válságkezelő képességét. A skandináv országok járványkezelési stratégiái eltértek: Svédország kezdetben az önkéntes korlátozásokra és a személyes felelősségre épített, míg Dánia, Norvégia és Finnország szigorúbb lezárásokat alkalmazott. A járvány utólagos értékelése tudományos viták tárgya, és a halálozási adatok összehasonlítása módszertani nehézségekbe ütközik. A jóléti állam szempontjából a válság rávilágított a közszolgáltatások kapacitásának feszítettségére, ugyanakkor megerősítette a közös társadalombiztosítás iránti igényt: a járvány alatt a kormányok jelentős gazdasági támogatásokat nyújtottak a vállalkozásoknak és a munkavállalóknak, ami az állami beavatkozás elfogadottságát rövid távon növelte.

A jóléti modell legitimációja a 21. században egyre inkább összefonódik az identitáspolitikai kérdésekkel. A bevándorlás, a multikulturalizmus és a nemzeti identitás vitái áthatják a jóléti állam kiadásairól folyó vitákat. A jóléti sovinizmus fentebb tárgyalt jelensége mellett megjelent a „jóléti nacionalizmus” egy másik formája, amely a jóléti államot a nemzeti közösség kizárólagos teljesítményeként mutatja be, és ezzel összekapcsolja a jóléti állam védelmét a bevándorlás korlátozásával. Ez az emlékezetpolitikai és politikai diskurzus nem azonos a tényleges intézményi változásokkal, de befolyásolja a választói magatartást és a pártprogramokat. A politikatudományi kutatások egy része azt hangsúlyozza, hogy a jóléti állam támogatottsága nem csökkent, hanem átalakult: a választók továbbra is ragaszkodnak a közszolgáltatásokhoz és a szociális védelemhez, de egy részük a juttatások feltételekhez kötését és a bevándorlók kizárását támogatja. Más kutatások arra mutatnak rá, hogy a jóléti állam folyamatosan alkalmazkodik a változó feltételekhez, és a skandináv országok politikai rendszerei – például a konszenzusos döntéshozatal és a szakszervezetek szerepe – lehetővé teszik a fokozatos reformokat, amelyek a rendszer összeomlása nélkül kezelik a kihívásokat.

31.4.6 A modell jövője: alkalmazkodás vagy erózió?

A skandináv jóléti modell kihívásai nem vezettek a modell összeomlásához, de annak tartalma folyamatosan változik. A 21. század elején a skandináv országok továbbra is a világ legmagasabb szintű szociális kiadásai közé tartoznak, és a közszolgáltatások iránti bizalom nemzetközi összehasonlításban magas maradt. Ugyanakkor a korábbi évtizedek optimista növekedési modellje már nem tartható automatikusan, és a jóléti állam fenntarthatósága állandó reformkényszer alatt áll.

A lehetséges jövőbeli pályák közül az egyik a **szociális beruházási állam** (social investment state) irányába történő továbblépés, amely az oktatás, a képzés, a gyermek- és családtámogatások, valamint az aktív munkaerőpiaci politikák előtérbe helyezésével a humán tőke fejlesztésére és a jövőbeli termelékenység növelésére összpontosít. Ezt az irányt a skandináv országokban már a 2000-es években elkezdték követni, különösen a kisgyermekkori nevelés és az egész életen át tartó tanulás területén. Egy másik irány a jóléti állam **célzottabbá tétele**, a juttatások feltételekhez kötése és a bevándorlók integrációjának szigorúbb követelményekkel való összekapcsolása. Ez a megközelítés a jóléti sovinizmus politikáival is rokon, és a skandináv országokban a 2010-es évektől

egyre inkább jelen van a törvényhozásban, például a dán bevándorlási törvények szigorításában vagy a svédországi tartózkodási engedélyek feltételeinek szigorításában.

A norvég olajalap szerepe a jövőben külön figyelmet érdemel. Az alap vagyonának mérete lehetővé teszi, hogy Norvégia a jóléti kiadásait a demográfiai nyomás ellenére is finanszírozza, de ez a függés a globális energiapiaci átmenettől is függ. Ha a fosszilis tüzelőanyagok iránti kereslet a klímapolitikák miatt tartósan csökken, az olajbevételek kiesése új kihívást jelent majd. Norvégia esetében ezért a kérdés az, hogy az olajalap átmeneti vagy tartós jövedelemforrás-e, és hogy a norvég társadalom mennyire hajlandó a nem olajipari ágazatokba történő átcsoportosításra.

A skandináv országok közötti különbségek is meghatározóak. Dánia a bevándorláspolitikájának szigorításával és a flexicurity modell fenntartásával a munkaerőpiaci rugalmasságot helyezte előtérbe, míg Svédország a befogadóbb bevándorláspolitika ellenére is kénytelen volt a jóléti állam finanszírozhatóságát újraértékelni. Finnország a gazdasági szerkezetváltás és az oroszországi kapcsolatai miatt sajátos helyzetben van, különösen a 2022 utáni biztonságpolitikai fordulatot követően. Norvégia pedig az olajalap léte miatt bizonyos mértékig kivételes helyzetben van, de a demográfiai és klímapolitikai kihívások őt is érintik.

Összességében a skandináv jóléti modell kihívásai nem a modell végét jelzik, hanem annak folyamatos újradefiniálását. A kérdés az, hogy a modell képes-e a fenntarthatóság, a társadalmi befogadás és a gazdasági versenyképesség egyensúlyát megőrizni egy olyan környezetben, ahol a régi feltételek már nem adottak. A válasz a politikai döntésektől, a társadalmi konszenzustól és a nemzetközi környezettől függ, és a 2020-as évek közepén még nyitott.

31.4.7 Források és bizonytalanságok

A jóléti modell kihívásaival kapcsolatos állítások forrástípusai eltérőek. A demográfiai előrejelzések a nemzeti statisztikai hivatalok (például a dán Danmarks Statistik, a svéd Statistiska centralbyrån, a norvég Statistisk sentralbyrå, a finn Tilastokeskus) népesség-előreszámításain alapulnak, amelyek rendszeresen frissülnek, és bizonytalanságuk a termékenységi és migrációs feltételezésektől függ. A foglalkoztatási és integrációs adatok a munkaerő-felmérésekből és a közigazgatási nyilvántartásokból származnak, de a bevándorlók helyzetére vonatkozó statisztikák csoportosítási kategóriái országonként eltérőek, ami az összehasonlítást nehezíti. A jóléti állam fenntarthatóságával kapcsolatos modellezések (például az OECD, az Európai Bizottság vagy a nemzeti pénzügyminisztériumok hosszú távú előrejelzései) különböző feltételezéseket használnak a növekedésre, a foglalkoztatottságra és a kiadások alakulására, ezért eredményeik eltérhetnek.

A bevándorlás fiskális hatása, valamint a jóléti állam és a bevándorlás összefüggései a tudományos irodalomban vitatottak. A kvantitatív elemzések eredményei nagymértékben függnek a vizsgált időszaktól, a definícióktól és a módszertani választásoktól. A politikai vitákban gyakran hivatkoznak konkrét tanulmányokra, de a következtetések általánosítása félrevezető lehet. A jóléti sovinizmus jelensége a politikatudományi elemzések tárgya, de a fogalom alkalmazása és a pártok besorolása is értelmezési vitákat vet fel.

A klímapolitika és a jóléti állam kapcsolata szintén részben ideológiai vita. A norvég olajalap méretére és hozamára vonatkozó adatok nyilvánosak, de az alap jövőbeli szerepére vonatkozó állítások politikai értékítéleteket is tartalmaznak. A zöld átmenet költségeinek elosztása, valamint a fenntartható jóléti állam lehetősége még nem konszenzusos. A szakirodalom egy része a „zöld jóléti állam” koncepcióját ígéretesnek tartja, mások szerint a gazdasági növekedés és a környezeti fenntarthatóság közötti alapvető ellentmondás miatt a jóléti modell mélyreható átalakításra szorul.

31.4.8 Rövid összefoglaló

- A skandináv jóléti modell a 20. század végén a globalizáció, a demográfiai öregedés, a bevándorlás, a klímaválság és a politikai legitimációs kihívások együttes hatásával szembesült.
- A globalizáció a tőke mobilitása és az adóverseny révén nyomást gyakorolt a jóléti állam finanszírozására, de a skandináv országok a flexicurity és az aktív munkaerőpiaci politikák révén részben alkalmazkodtak.
- A demográfiai öregedés a nyugdíjrendszerek reformját és a munkaerőhiány kezelését tette szükségessé; Svédország és Norvégia élettartam-indexált nyugdíjrendszert vezetett be, és a norvég olajalap a jövőbeli nyugdíjak fedezetét szolgálja.
- A bevándorlás növeli a munkaképes korú lakosságot, de a foglalkoztatási ráták alacsonyabbak a menekültpopulációkban, ami a jóléti állam és a bevándorlás kapcsolatának vitáját eredményezte, és a jóléti sovinizmus politikai megerősödéséhez vezetett.
- A klímaválság és a fenntarthatóság új kihívást jelent, különösen Norvégia számára, amely az olajbevételekre épülő jóléti államot és a klímacélok közötti feszültséget kezeli.
- A jóléti modell legitimációja átalakulóban van: a közszolgáltatások iránti bizalom magas, de a politikai viták egyre inkább a juttatások feltételekhez kötésére és a bevándorlók kizárására irányulnak.
- A modell jövője nyitott; a lehetséges irányok közé tartozik a szociális beruházási állam megerősítése, a célzottabbá tétel, vagy a zöld jóléti állam kiépítése, de ezek konkrét megvalósulása országonként eltérő.

31.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen mechanizmusokon keresztül hat a globalizáció a skandináv jóléti állam finanszírozási alapjára, és hogyan válaszoltak erre az országok a flexicurity és az aktív munkaerőpiaci politikák révén?
2. Hasonlítsa össze a svéd és a norvég nyugdíjreformot a demográfiai öregedés kezelésében! Miben tér el a két modell a kockázatok megosztásában?
3. Milyen tudományos érvek és ellenérvek fogalmazhatók meg a bevándorlás jóléti államra gyakorolt fiskális hatásával kapcsolatban, és milyen forráskritikai óvatossággal kell kezelni ezeket az állításokat?
4. Mi a jóléti sovinizmus, és hogyan befolyásolta a dán, svéd, norvég és finn pártpolitikát a 21. század elején?
5. Milyen feszültséget rejt a norvég olajalap a jóléti állam fenntarthatósága és a klímacélok között, és milyen lehetséges jövőbeli pályák rajzolhatók ki Norvégia számára?

32 A Benelux és az európai integráció

32.1 A Benelux vámunió

32.1.1 Bevezetés

A Benelux vámunió története nem egyszerűen három kis állam gazdasági együttműködésének kezdete, hanem a második világháború utáni európai integráció egyik első, működő modellje. Az 1944-es londoni megállapodás, az 1948-as vámuniós szerződés és az azt követő gazdasági együttműködés azt mutatja meg, hogyan próbálták Belgium, Hollandia és Luxemburg kormányai a háború előtti gazdasági nacionalizmus és protekcionizmus kudarcait meghaladni. A fejezet célja annak bemutatása, hogy a Benelux nem pusztán szabadkereskedelmi övezet volt, hanem egy olyan intézményi kísérlet, amely a későbbi Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) és az Európai Gazdasági Közösség (EGK) számára szolgált mintaként. Az előzményekhez A modell kihívásai kapcsolódva itt azt vizsgáljuk, hogyan vált a háború utáni újjáépítés kényszere regionális integrációs politikává, milyen kompromisszumok árán jött létre a vámunió, és milyen korlátai voltak a belga–holland–luxemburgi együttműködésnek az 1950-es években.

32.1.2 Az 1944-es londoni megállapodás: a háborús tervezés és a gazdasági együttműködés terve

A Benelux-együttműködés gyökerei a második világháború éveire nyúlnak vissza, amikor a három ország törvényes kormányai Londonban tartózkodtak száműzetésben. A belga, holland és luxemburgi emigráns kormányok már 1941-től kezdve tárgyaltak a háború utáni gazdasági rendezés lehetőségeiről. A háború előtti időszakban a három állam gazdasági kapcsolatait jelentős vámfalak, kvóták és devizakorlátozások nehezítették, ami a világgazdasági válság éveiben (1929–1933) különösen érezhetővé vált. A londoni kormányok egy része – elsősorban holland és belga technokraták – úgy értékelte, hogy a háború utáni újjáépítés csak akkor lehet sikeres, ha a kis államok nem térnek vissza a protekcionista nemzetgazdasági politikához, hanem regionális piacot hoznak létre.

Az 1944. szeptember 5-én Londonban aláírt **Benelux monetáris és vámegyezmény** (a dokumentumot gyakran **londoni megállapodásnak** nevezik) tehát nem békeszerződés, hanem a száműzetésben lévő kormányok közötti keretmegállapodás volt. Az aláírók között szerepelt a holland kormány, a belga kormány és a luxemburgi kormány képviselője. A szerződés célja egy **vámunió** (hollandul *douane-unie*, franciául *union douanière*) előkészítése volt, amely a három ország közötti vámok fokozatos eltörlését és egy közös külső vámtarifa bevezetését irányozta elő. A megállapodás rendelkezett egy **közös külkereskedelmi politika** és egy **közös monetáris tanács** létrehozásáról is. Fontos megjegyezni, hogy a londoni megállapodás nem lépett azonnal hatályba a háború alatt, hiszen a három ország területe ekkor még nagyrészt német megszállás alatt állt. A dokumentum inkább politikai szándéknyilatkozat volt, amely a háború utáni rendezés irányát jelölte ki.

Forráskritikai megjegyzés: A londoni megállapodás szövege hivatalos kormányzati dokumentum, amelynek eredeti példányai Belgium, Hollandia és Luxemburg nemzeti levéltáraiban

találhatók. A szerződés pontos gazdasági hatásait azonban a történészek eltérően ítélik meg. A dokumentált tény az aláírás és a célok meghatározása. Az, hogy a londoni megállapodás mennyire volt valódi politikai akarat eredménye, és mennyire a háborús szövetségesek (különösen az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság) nyomására született, vitatott értelmezés. Egyes történészek szerint a holland kormány kezdetben vonakodott a mély integrációtól, mert féltette a holland gyarmati gazdaság (különösen Holland Kelet-India) jövedelmeit és a rotterdami kikötő tranzitforgalmát. Mások szerint a belga kormány a vallon nehézipar és a flamand textilipar piacbővítését várta a vámuniótól. A luxemburgi kormány álláspontja viszonylag egyértelmű: a kis hercegség számára a regionális gazdasági integráció létfontosságú volt, mivel a luxemburgi acélipar nyersanyag- és felvevőpiacok nélkül nem tudott volna talpra állni.

32.1.3 Az 1948-as vámuniós szerződés: a londoni terv megvalósítása

A háború befejezése után a londoni megállapodás végrehajtása lassan haladt. A három ország újjáépítési problémái, az eltérő inflációs ráták, a devizahiány és a szövetséges megszálló hatóságok gazdasági ellenőrzése mind akadályozták a vámok azonnali lebontását. A három kormány 1947-ben újraindította a tárgyalásokat, és 1948. január 1-jén hatályba lépett a **Benelux vámuniós szerződés** (hollandul *Douane-overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden, het Koninkrijk België en het Groothertogdom Luxemburg*, franciául *Convention douanière entre le Royaume des Pays-Bas, le Royaume de Belgique et le Grand-Duché de Luxembourg*). A szerződést 1947. szeptember 5-én írták alá Hágában. Ez a dokumentum a londoni megállapodásnál részletesebb és kötelezőbb erejű volt: konkrét menetrendet írt elő a belső vámok fokozatos eltörlésére, a közös külső vámtarifa bevezetésére, valamint a mennyiségi korlátozások (kvóták) leépítésére.

Az 1948-as szerződés egyik kulcseleme volt a **közös külső vámtarifa** (hollandul *gemeenschappelijk buitentarief*), amely a Benelux területére belépő árukra egységes vámot alkalmazott, függetlenül attól, hogy az áru Hollandián, Belgiumon vagy Luxemburgon keresztül lépett-e be. A belső határokon a vámellenőrzéseket fokozatosan megszüntették, de a **belső adókiegyenlítés** (hollandul *interne belastingcompensatie*) és a **mezőgazdasági termékek** kezelése továbbra is vitás maradt. A mezőgazdasági termékeknél a három ország eltérő támogatási és árpolitikája miatt hosszú átmeneti időszakot irányoztak elő. A szerződés létrehozta a **Benelux Gazdasági Unió Tanácsát** és a **Benelux Vámtarifa Bizottságot**, amelyek a végrehajtást felügyelték.

Gazdasági és politikai kontextus: Az 1948-as vámuniós szerződés nem légüres térben született. A Marshall-terv (hivatalosan: Európai Újjáépítési Program) 1948-ban elindult, és az amerikai kormányzat kifejezetten szorgalmazta a nyugat-európai államok gazdasági együttműködését. A Marshall-terv kedvezményezettjei között Belgium, Hollandia és Luxemburg is szerepelt, és az amerikai tárgyalók világossá tették, hogy a segély hatékony felhasználásához regionális koordinációra van szükség. Ebben az értelemben a Benelux vámunió nemcsak a három ország önálló döntése volt, hanem a hidegháború kezdeti szakaszának nyugat-európai integrációs nyomásába illeszkedett. Az 1948-as brüsszeli szerződés (amely a Nyugat-európai Unió előfutára volt) szintén abban az évben született, és a Benelux országok abban is részt vettek.

Forráskritikai megjegyzés: Az 1948-as szerződés szövege nyilvános, de a ratifikációs viták parlamenti jegyzőkönyvei (holland, belga és luxemburgi parlamentek) mutatják meg a politikai ellentéteket. Holland részről a legnagyobb aggodalmat az okozta, hogy a belga mezőgazdaság olcsóbb termékekkel árasztathatja el a holland piacot, míg a belga oldal a holland tengeri szállítási előnyöktől tartott. Luxemburg számára a legfontosabb kérdés a **vasérc és acél** kereskedelmének vámmentessége volt, mivel a luxemburgi acélipar a belga és holland kikötőkön át exportált. A hivatalos dokumentumok szerint a vámunió 1948 és 1958 között fokozatosan valósult meg, de a gyakorlatban a belső vámok teljes eltörlését csak 1956-ra sikerült elérni a mezőgazdasági termékek

kivételével. A mezőgazdasági integráció egészen az 1960-as évekig elhúzódott, és akkor is az EGK közös agrárpolitikája vette át a feladatot.

32.1.4 A Benelux gazdasági együttműködés intézményei és működése

A Benelux vámunió nem csupán vámtarifa-megállapodás volt, hanem fokozatosan intézményesült gazdasági együttműködéssé vált. A legfontosabb intézmények a következők voltak:

1. **Benelux Gazdasági Unió Tanácsa (hollandul *Raad van de Economische Unie*):** a tagállami miniszterekből álló döntéshozó szerv, amely a gazdasági integrációval kapcsolatos rendeleteket és ajánlásokat fogadott el.
2. **Benelux Vámtarifa Bizottság:** a közös külső vámtarifa kidolgozásáért és naprakészen tartásáért felelt.
3. **Benelux Fizetési Megállapodás és Monetáris Tanács:** a háború utáni devizahiány miatt a három ország fizetési egyezményeket kötött, hogy a kereskedelmi forgalom elszámolása ne igényeljen azonnali konvertibilis valutát. Ez a bilaterális clearing-rendszer (elszámolási rendszer) segítette a kereskedelem bővülését.
4. **Ipari és Kereskedelmi Bizottságok:** ágazati szinten egyeztették a szabványokat, a szállítási feltételeket és a beruházási terveket. Különösen fontos volt a **szén** és **acél** kérdése, mivel Belgium és Luxemburg jelentős szén- és acéltermelő volt, Hollandia viszont inkább felvevőpiac és tranzitország.

A Benelux gazdasági együttműködés egyik legfontosabb eredménye a **belső kereskedelem növekedése** volt. A vámok lebontása és a kvóták fokozatos eltörlése után a három ország közötti áruforgalom gyorsan bővült. A hivatalos statisztikák szerint a három ország egymás közötti kereskedelme 1948 és 1956 között megtöbbszöröződött, de a pontos növekedési ütem becslése vitatott, mivel a háború utáni bázisértékek rendkívül alacsonyak voltak, és a Marshall-segélyből finanszírozott import torzította a képet. A tudományos konszenzus szerint a Benelux vámunió a belga és holland ipar számára egyaránt stabilabb regionális piacot teremtett, de a gazdasági növekedés okait nem lehet kizárólag a vámuniónak tulajdonítani; a Marshall-terv, a német gazdasági fellendülés (Wirtschaftswunder) és a koreai háborús konjunktúra (1950–1953) legalább ilyen fontos tényezők voltak.

A mezőgazdasági kérdés a Benelux-együttműködés egyik neuralgikus pontja maradt. Hollandia mezőgazdasági termelése – különösen a tejtermékek, a zöldségek és a virágok – versenyképesebb volt, mint a belga, de a belga kormány politikai okokból (a flamand parasztság támogatása) fenntartotta a mezőgazdasági védővámokat és támogatásokat. A holland kormány ezt protekcionizmusként értékelte, és a mezőgazdasági fejezet körüli viták hosszú évekig hátráltatták a teljes vámunió megvalósulását. Ez a konfliktus előrevetítette a későbbi EGK közös agrárpolitikájának vitáit, ahol Hollandia és Belgium szintén eltérő érdekeket képviselt.

A Benelux és a Marshall-terv: Az amerikai gazdasági segély elosztása és a regionális integráció összekapcsolódását mutatja az **Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet** (OEEC) létrehozása 1948-ban. A Benelux országok az OEEC-n belül is koordinálták álláspontjukat, és a Benelux vámunió tapasztalatai beépültek az OEEC liberális kereskedelempolitikai ajánlásaiba. A Benelux tehát nem elszigetelt kísérlet volt, hanem a nyugat-európai liberalizációs folyamat egyik regionális pillére.

32.1.5 A Benelux átalakulása: a vámunióból a gazdasági unió felé

Az 1948-as vámuniós szerződés 1958-ban, a római szerződések hatálybalépésével új szakaszba lépett. Az EGK létrejötte ugyanis átfogóbb integrációt írt elő hat tagállam (Franciaország, Nyugat-

Németország, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg) számára, ami a Benelux vámunió egyes funkcióit feleslegessé vagy beolvasztottá tette. Ennek ellenére a Benelux-együttműködés nem szűnt meg; éppen ellenkezőleg, a három ország 1958-ban aláírta a **Benelux Gazdasági Unió alapító szerződését** (hollandul *Verdrag tot instelling van de Benelux Economische Unie*, franciául *Traité instituant l'Union économique Benelux*), amely 1960-ban lépett hatályba. Ez a szerződés a korábbi vámuniót **gazdasági unióvá** bővítette, amely a személyek, áruk, szolgáltatások és tőke szabad mozgását tűzte ki célul – jóval az EGK hasonló rendelkezései előtt, illetve azokkal párhuzamosan.

A Benelux Gazdasági Unió tehát nem vált feleslegessé az EGK mellett, hanem a három ország **mélyebb integrációs laboratóriumaként** működött. A Benelux országok a közös piac előkészítése során sok olyan technikai kérdést (szabványok, vámeljárások, határforgalom, közlekedési engedélyek) már megoldottak, amelyek az EGK szintjén később kerültek napirendre. A **Schengeni megállapodás** (1985) előzményeihez is hozzátartozik, hogy a Benelux országok már az 1960-as években kísérleteztek a belső határellenőrzés csökkentésével, bár a teljes lebontásra csak a schengeni egyezmény keretében került sor.

A luxemburgi szerep: Luxemburg a Benelux-együttműködés egyik legaktívabb támogatója volt, mivel a kis állam számára a regionális integráció egyszerre jelentett piacot, tőkevonzó környezetet és politikai biztonságot. A luxemburgi kormány a Benelux intézményeiben való részvételt arra is felhasználta, hogy a nagyobb tagállamok (Franciaország és Németország) közötti tárgyalásokon is érvényesítse szempontjait. A luxemburgi acélipar számára a Benelux vámunió biztosította a belga és holland piacok vámmentes elérését, ami a háború utáni újjáépítés időszakában létfontosságú volt.

A belga–holland konfliktusok: A Benelux története nem volt konfliktusmentes. A belga és holland kormányok között a legjelentősebb vitát a **Schelde-torkolat** (hollandul *Westerschelde*) hajózási joga és a **Antwerpen** kikötőjének megközelíthetősége okozta. A hollandok a folyótorkolatot saját területüknek tekintették, és környezetvédelmi, illetve vízügyi okokra hivatkozva korlátozták a belga hajók áthaladását. A belga kormány ezt a vámunió szellemével ellentétesnek tartotta. A vita csak az 1990-es években rendeződött nemzetközi egyezményekkel. Ez a konfliktus jól mutatja, hogy a gazdasági integráció nem számolja fel automatikusan a területi és közlekedési érdekellentéteket.

Másik fontos konfliktusforrás volt a **mezőgazdasági termékek** eltérő árszínvonala és támogatási rendszere. A holland mezőgazdaság technológiailag fejlettebb és exportorientáltabb volt, míg a belga mezőgazdaság kisebb birtokokra és hagyományos termelésre épült. A Benelux mezőgazdasági közös piaca ezért csak lassan és sok kompromisszummal valósult meg. A hivatalos statisztikák szerint a mezőgazdasági termékek belső vámját a Benelux országok 1962-re szüntették meg teljesen, de a támogatási politikák összehangolása az EGK közös agrárpolitikájának hatálybalépéséig váratott magára.

32.1.6 A Benelux vámunió jelentősége az európai integrációban

A Benelux vámunió történeti jelentősége három szinten értékelhető:

1. **Gazdaságpolitikai szinten:** A vámunió megmutatta, hogy a kis nyitott gazdaságok számára a regionális piaci integráció előnyös lehet, ha az átmeneti költségeket (munkaerőpiaci alkalmazkodás, ipari szerkezetváltás) sikerül kezelni. A Benelux országok a háború utáni évtizedben gyors növekedést értek el, de a növekedés okainak szétválasztása (Marshall-terv, világgazdasági konjunktúra, regionális integráció) módszertanilag nehéz, ezért az erre vonatkozó állítások óvatosan kezelendők.

2. **Intézményi szinten:** A Benelux intézményei (közös tanács, vámtarifa-bizottság, fizetési megállapodások) mintát adtak a későbbi európai intézményeknek. Az ESZAK Főhatóság (később az Európai Bizottság) bizonyos működési elvei – a tagállami kormányoktól független döntéshozatal, a közös adminisztráció – részben a Benelux tapasztalatokra épültek. Ezt azonban nem szabad túlzottan leegyszerűsíteni: az ESZAK Jean Monnet és Robert Schuman terve alapján született, és a Benelux csak egy volt a sok előkép közül.

3. **Politikai szinten:** A Benelux a háború utáni nyugat-európai enyhülési és integrációs politika része volt. A három ország a Benelux révén is jelezte, hogy a nemzeti szuverenitás abszolút értelmezése a gazdasági újjáépítésben káros. Ez a felismerés vezetett a brüsszeli szerződéshez (1948), a NATO-csatlakozáshoz (1949) és később az EGK-hoz (1957). A Benelux országok a hidegháború kezdeti szakaszában határozottan az atlanti szövetség és a nyugat-európai gazdasági integráció mellett kötelezték el magukat.

A Benelux vámunió időszakának értékelése a történészi irodalomban: A Benelux gazdasági eredményeit a kortárs közgazdászok és a későbbi történészek eltérően ítélik meg. Egyes szerzők szerint a vámunió a háború utáni holland és belga gazdasági csoda egyik motorja volt, mert bővítette a piacot és serkentette a versenyt. Mások szerint a vámunió hatását túlbecsülik, mivel a három ország közötti kereskedelem a világgazdasági konjunktúra miatt amúgy is bővült volna. A vitatott értelmezések közé tartozik az is, hogy a Benelux mennyire volt előfeltétele a későbbi EGK-nak. A források egyértelműen mutatják, hogy a Benelux országok a római szerződések tárgyalásán a regionális együttműködés tapasztalataira hivatkoztak, de a politikai döntést alapvetően a francia–német megbékélés és a hidegháborús stratégia határozta meg.

A Benelux és a gyarmati kérdés: Fontos szempont, hogy a Benelux vámunió nem terjedt ki a gyarmatokra. Hollandia számára Holland Kelet-India (a mai Indonézia) gazdasági jelentősége a háború után is nagy volt, de az indonéz függetlenségi háború (1945–1949) és a gyarmat elvesztése miatt a holland gazdasági politika fokozatosan az európai integráció felé fordult. Belgium számára Kongó gyarmati gazdasága a vámunión kívül maradt, és a kongói nyersanyagok (réz, urán, kobalt) exportja nem tartozott a közös külső vámtarifa hatálya alá. Ez a kívül maradás azt is jelenti, hogy a Benelux vámunió nem érintette a gyarmati kizsákmányolás kérdését; a gyarmati erőszak és a rabszolgamunka emlékezetét lásd A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete fejezetben.

32.1.7 A Benelux intézményi öröksége és a további fejlődés

A Benelux Gazdasági Unió 1960-as hatálybalépése után az együttműködés újabb szakaszokon ment keresztül. Az 1980-as években a három ország a belső határellenőrzések csökkentésében vállalt úttörő szerepet, ami az 1985-ös **schengeni megállapodás** előképévé vált. A schengeni egyezményt ugyan nem a Benelux intézményei keretében írták alá, de a Benelux országok gyakorlata (különösen a belga–holland–luxemburgi határforgalmi egyeztetések) hozzájárult a koncepció kialakulásához.

A 2000-es években a Benelux-együttműködés elvesztette korábbi gazdaságpolitikai jelentőségét, mivel az Európai Unió belső piaca és vámuniója átfogóbb keretet nyújt. A Benelux Unió 2008-ban új szerződést írt alá (a **2008-as Benelux Unió Szerződés**), amely a korábbi Gazdasági Uniót felváltotta, és a hangsúlyt a belbiztonságra, a fenntartható fejlődésre, a közlekedésre és a digitális együttműködésre helyezte. Ez a fejlemény már a 21. századi integráció része, amelyet A Benelux szerepe az EU-ban tárgyalunk.

32.1.8 Források és bizonytalanságok

Az 1944-es londoni megállapodás és az 1948-as vámuniós szerződés szövegei elsődleges források, amelyek a három ország hivatalos közlönyeiben és nemzeti levéltáraiban érhetők el. A Benelux Gazdasági Unió 1958-as szerződése szintén nyilvános dokumentum. A gazdasági statisztikák esetében a holland, belga és luxemburgi statisztikai hivatalok adatai tekinthetők elsődleges forrásnak, de a háború utáni évek adatai gyakran hiányosak, módszertanilag eltérőek és revideálásra szorulnak. A belső kereskedelem növekedésére vonatkozó pontos számok ezért becslésnek tekintendők.

A történetírásban a Benelux vámunió értékelése kapcsán a következő vitatott pontok azonosíthatók:

- **A londoni megállapodás jelentősége:** Egyes történészek szerint az 1944-es megállapodás alapvetően politikai gesztus volt, és a tényleges gazdasági integráció csak az 1948-as szerződéssel kezdődött. Mások szerint a londoni tervek nélkül az 1948-as szerződés sem született volna meg.
- **A Benelux hatása a gazdasági növekedésre:** A vámunió és a növekedés közötti oksági kapcsolat nem bizonyítható egyértelműen, mert a Marshall-terv, a német konjunktúra és a koreai háborús boom egyidejűleg hatott.
- **A Benelux mint az EGK előképe:** A Benelux intézményi tapasztalatai kétségtelenül hatottak a római szerződések előkészítésére, de az EGK döntően a francia–német politikai kompromisszum eredménye volt. A Benelux szerepét tehát nem szabad túlbecsülni, de figyelmen kívül hagyni sem.
- **A belga–holland mezőgazdasági viták:** A viták pontos időbeli lefolyása és gazdasági költségei a levéltári kutatások jelenlegi állása szerint még nem teljesen feltártak.
- **A Benelux és a gyarmati gazdaság:** A gyarmati termékek kívül maradása a vámunión azt jelenti, hogy a Benelux nem érintette a gyarmati kizsákmányolást, de a gyarmati jövedelmek a tagállamok gazdaságában fontos szerepet játszottak. Ennek hatása a Benelux gazdasági működésére további kutatást igényel.

32.1.9 Rövid összefoglaló

- A Benelux vámunió gyökerei a második világháború alatti londoni emigráns kormányok megállapodásáig (1944) nyúlnak vissza, amely a háború utáni regionális gazdasági együttműködés kereteit jelölte ki.
- Az 1948-as vámuniós szerződés konkrét menetrendet írt elő a belső vámok lebontására, a közös külső vámtarifa bevezetésére és a mennyiségi korlátozások megszüntetésére.
- A Benelux intézményei (Gazdasági Unió Tanácsa, Vámtarifa Bizottság, Fizetési Megállapodások) a későbbi európai integrációs intézmények egyik előképét alkották.
- A vámunió gazdasági hatásai mérsékelten pozitívak voltak, de a növekedés okait nem lehet kizárólag a Beneluxnak tulajdonítani; a Marshall-terv, a világgazdasági konjunktúra és a német fellendülés együttesen hatott.
- A belga–holland mezőgazdasági és közlekedési (Schelde-torkolat) viták megmutatták, hogy a regionális integráció nem számolja fel automatikusan a tagállami érdekellentéteket.
- A Benelux 1958-ban gazdasági unióvá alakult, és a három ország az EGK-n belül is megőrizte a szoros együttműködést, amely később a schengeni gyakorlat előképévé vált.
- A Benelux vámunió történetének értékelése során meg kell különböztetni a dokumentált intézményi lépéseket a gazdasági hatásokra vonatkozó becslésektől és vitatott értelmezésektől.

32.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és gazdasági okok vezettek a Benelux vámunió létrehozásához, és miért éppen a második világháború alatt született meg az első megállapodás?
2. Hasonlítsa össze az 1944-es londoni megállapodás és az 1948-as vámuniós szerződés tartalmát! Melyek voltak az 1948-as szerződés legfontosabb újításai?
3. Milyen belső konfliktusok (mezőgazdaság, közlekedés) jellemezték a Benelux-együttműködést, és hogyan oldották meg azokat a tagállamok?
4. Milyen szerepet játszott a Benelux a későbbi európai integrációs folyamatban, különösen az Európai Gazdasági Közösség létrejöttében?
5. Melyek azok a forráskritikai és módszertani problémák, amelyek megnehezítik a Benelux vámunió gazdasági hatásainak egyértelmű megítélését?

32.2 Az Európai Szén- és Acélközösség

A második világháború utáni nyugat-európai újjáépítés egyik legnagyobb kérdése az volt, hogyan lehet intézményesíteni a francia–német megbékélést anélkül, hogy a kisebb államok pusztán elszenvedői legyenek a nagyhatalmi kompromisszumnak. Az 1951. évi párizsi szerződéssel létrehozott **Európai Szén- és Acélközösség** (franciául *Communauté européenne du charbon et de l'acier*, CECA; angolul *European Coal and Steel Community*, ECSC; hollandul *Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal*, EGKS) nem egyszerűen egy újabb nemzetközi szervezet volt, hanem az első olyan intézményes kísérlet, amely a nehézipar – a háborús potenciál klasszikus alapanyagainak – közös ellenőrzését egy nemzetek feletti hatóságra bízta. A Benelux-államok számára ez a lépés egyszerre jelentett gazdasági kényszert, politikai esélyt és intézményi tanulási folyamatot. Az alábbi alfejezet az 1951-es párizsi szerződés keletkezését, szerkezetét és a Benelux-országok szerepét vizsgálja, szorosan kapcsolódva az előző alfejezethez, amely a Benelux vámunió létrejöttét mutatta be – hiszen a vámunió tapasztalatai és korlátai éppen abba az irányba mutattak, hogy a regionális együttműködés önmagában nem elégséges, ahhoz nagyobb európai keret is szükséges.

32.2.1 A kiindulópont: a szén mint háborús erőforrás és a francia–német feszültség

A második világháború utáni Európa újjáépítésének középpontjában a **szén** és az **acél** állt. A szén volt az ipari termelés elsődleges energiaforrása, az acél pedig a vasút, az építőipar, a gépgyártás és a fegyverkezés alapanyaga. A német **Ruhr-vidék** és a francia **Lotharingia** (franciául *Lorraine*) határvidéke évszázadok óta stratégiai ütközőzóna volt, mert a német szén és a francia vasérc földrajzi közelsége egyszerre tette lehetővé a gazdasági integrációt és a katonai konfrontációt. Az első világháború utáni versailles-i rendezés és az 1923–1925-ös Ruhr-válság megmutatta, hogy a szén- és acélkérdés nem pusztán gazdasági, hanem nemzetbiztonsági ügy is: aki a Ruhr-vidéket ellenőrzi, az döntő befolyást szerez a nyugat-európai nehézipar felett.

A második világháború után a nyugati szövetségesek – elsősorban az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – azon vitatkoztak, hogyan kezeljék a legyőzött Németország ipari kapacitását. A francia politikai elit, élén **Jean Monnet**-vel (1888–1979), aki ekkor a francia tervezési hivatal (*Commissariat général du Plan*) vezetője volt, úgy látta, hogy a puszta megszállási ellenőrzés nem elég: Franciaország nem tudja tartósan alárendelni a német gazdaságot anélkül, hogy az újabb revansvágyat szülne. Ugyanakkor a francia acélipar függött a német széntől, ezért a francia érdek az volt, hogy a német szénhez való hozzáférést ne bilaterális alkuk, hanem multilaterális, jogilag kötelező keret biztosítsa.

A **Schuman-terv** – amelyet Robert Schuman francia külügyminiszter 1950. május 9-én hirdetett meg – ezt a dilemmát oldotta fel. A nyilatkozat, amelyet valójában Monnet és munkatársai dolgoztak ki, azt javasolta, hogy a francia és a nyugatnémet szén- és acéltermelést egy közös **Főhatóság** (*Haute Autorité*, angolul *High Authority*) alá helyezzék, amelynek döntései a tagállamokra nézve kötelezőek, és amelyhez más európai országok is csatlakozhatnak. A terv lényege az volt, hogy a nehézipar közös irányításával a háború anyagi alapját „nemcsak elképzelhetetlenné, hanem anyagilag lehetetlenné" tegyék – ezt a célt a nyilatkozat kifejezetten megfogalmazta. A francia–német megbékélés tehát nem ünnepélyes nyilatkozatokkal, hanem a gazdasági érdekek összekapcsolásával indult.

32.2.2 A Benelux-államok helyzete a Schuman-terv bejelentésekor

Amikor 1950 májusában a francia kormány meghirdette a Schuman-tervet, a három Benelux-állam – Belgium, Hollandia és Luxemburg – már rendelkezett saját regionális integrációs tapasztalattal. Mint az előző alfejezet, *A Benelux vámunió* bemutatta, a három ország 1944-ben Londonban aláírta a vámuniós egyezményt, majd 1948-ban hatályba léptette a közös külső vámtarifát. Ez a vámunió azonban a gyakorlatban lassan haladt: a belső vámhatárok eltörlése, a mezőgazdasági piacok összehangolása és a valutáris együttműködés komoly akadályokba ütközött. Ráadásul a Benelux piaca kicsi volt, a három gazdaság szerkezete pedig eltérő: Hollandia hagyományosan kereskedő és mezőgazdasági ország volt, Belgium iparosodottabb, Luxemburg pedig kicsiny, de acéliparában exportorientált gazdaság.

A Benelux-országok számára a Schuman-terv több szempontból is vonzó volt. Először is, a francia–német konfrontáció történelmileg rendre a Benelux területén csapódott le – elég csak az 1914-es és 1940-es német inváziót gondolni. A két nagy szomszéd közötti feszültség intézményes csökkentése tehát közvetlen biztonsági érdekük volt. Másodszor, a szén- és acélipar közös piaca nagyobb felvevőpiacot és stabilabb nyersanyag-ellátást ígért. Belgium vallon szénbányái és acélművei, Luxemburg vasérce és acélgyártása, valamint Hollandia dél-limburgi szénbányái mind érintettek voltak a nehézipari integrációban. Harmadszor, a kisebb államok attól tartottak, hogy ha kimaradnak, a francia–német tengely kizárólagos döntéseket hoz, és a Benelux-országok elveszítik befolyásukat a nyugat-európai gazdasági rend alakításában.

Ugyanakkor a Benelux-kormányoknak komoly fenntartásaik is voltak. Belgiumban és Luxemburgban a szén- és acélipar erős nemzeti szakszervezetekkel és vállalati érdekcsoportokkal rendelkezett, amelyek féltek a nemzetek feletti Főhatóság beavatkozásától. Hollandia viszont sokkal kevésbé volt nehézipari ország, ezért attól tartott, hogy a Montánunió néven ismert közösségben a francia és a német ipari érdekek dominálnak majd, míg a holland mezőgazdasági és kereskedelmi érdekek háttérbe szorulnak. A holland kormány ezért ragaszkodott ahhoz, hogy a közösség ne csak a szénre és acélra korlátozódjon, hanem nyitva maradjon a további gazdasági integráció előtt – ez az álláspont később a római szerződések előkészítésében is megjelent.

32.2.3 A tárgyalások és a párizsi szerződés aláírása

A Schuman-nyilatkozat után a francia kormány meghívta az érdekelt államokat a tárgyalásokra. A nyugatnémet kormány – **Konrad Adenauer** kancellár vezetésével – gyorsan elfogadta a javaslatot, mert az a megszállási korlátozások enyhítésének és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) nemzetközi rehabilitációjának ígéretét hordozta. Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg szintén csatlakozott. Nagy-Britannia viszont elutasította a részvételt, mert a **nemzetek felettiség** (*supranationalité*) elvét – vagyis azt, hogy egy független hatóság kötelező

döntéseket hozzon a tagállamok felett – összeegyeztethetetlennek tartotta saját szuverenitásfelfogásával és a Nemzetközösséggel való kapcsolataival. Ez a brit távolmaradás hosszú távon meghatározta a nyugat-európai integráció kontinentális jellegét.

A tárgyalások 1950 júniusában kezdődtek Párizsban. A Benelux-országok – bár katonailag és gazdaságilag kicsik voltak – aktívan részt vettek az intézményi keretek kialakításában. Belgiumot **Paul van Zeeland** külügyminiszter és **Paul-Henri Spaak** korábbi miniszterelnök képviselte, Hollandia részéről **Dirk Stikker** külügyminiszter, Luxemburg részéről pedig **Joseph Bech** külügyminiszter. Mindhárman az európai integráció elkötelezett hívei voltak, és a Benelux vámunióból szerzett gyakorlati tapasztalataikat is be tudták hozni a tárgyalóasztalhoz. Spaak különösen fontos szerepet játszott abban, hogy a közösségi intézmények ne csupán a nagy államok érdekeit tükrözzék, hanem a kisebb tagállamok számára is biztosítsanak beleszólást.

A tárgyalások során több vitás kérdés merült fel. Az egyik a **Főhatóság** összetétele és jogköre volt. A francia javaslat szerint a Főhatóságot független szakemberekből kell felállítani, akik nem utasíthatók a tagállamok kormányai által. A Benelux-országok – különösen Hollandia – attól tartottak, hogy egy ilyen testületben a nagy államok ipari érdekei érvényesülnek, ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy a Főhatóság mellett legyen egy **kormányközi** elem, a **Miniszterek Tanácsa** (*Conseil des ministres*), amely jóváhagyja a Főhatóság bizonyos döntéseit, és amelyben a tagállamok kormányai képviseltetik magukat. Ez a kompromisszum lett az európai intézményi rendszer egyik alapköve: a nemzetek feletti Főhatóság és a kormányközi Tanács kettőssége.

A másik vita a **német szén- és acélipari kartellek** jövőjéről szólt. A háború előtt a német nehézipart nagy, vertikálisan integrált konszernek uralták, amelyek a szénbányászattól az acélgyártásig mindent ellenőriztek. A szövetségesek a háború után elkezdték ezek szétbontását (dekartellizáció), de a tárgyalások idején még nem volt világos, hogy a közös piac hogyan egyeztethető össze a német ipari szerkezet átalakításával. A Benelux-országok a szabad verseny hívei voltak, de aggódtak amiatt, hogy a német ipar gyors liberalizációja versenyhátrányba hozza a kisebb belga, holland és luxemburgi vállalatokat. Ezért támogatták a versenyszabályok beépítését a szerződésbe, valamint átmeneti védelmi mechanizmusokat.

1951. április 18-án Párizsban a hat állam – Franciaország, az NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg – aláírta a szerződést. A dokumentum 100 cikkből állt, és határozatlan időre szólt, de a gyakorlatban 50 éves időtartamot irányoztak elő; a szerződés 2002. július 23-án hatályát vesztette, mert a közösségi intézmények beolvadtak az Európai Unió kereteibe. A ratifikáció 1952-re fejeződött be, és a szerződés 1952. július 23-án lépett hatályba. A **Főhatóság** székhelye Luxemburg városa lett – ez szimbolikus gesztus volt a kisebb államok felé, és egyben gyakorlati kompromisszum is, mert Luxemburg a francia és a német nyelvterület határán feküdt.

32.2.4 Az intézményi szerkezet: a nemzetek felettiség első kísérlete

A párizsi szerződés által létrehozott intézményi rendszer négy fő elemből állt. A **Főhatóság** (*Haute Autorité*) kilenc tagból állt: nyolcat a tagállamok kormányai közösen választottak, egyet pedig a már megválasztott tagok kooptáltak. A tagok nem képviselhették nemzeti kormányukat, és utasítást sem fogadhattak el tőlük. A Főhatóság jogosult volt a szén- és acélpiac szabályozására: meghatározhatta a termelési kvótákat, az árakat, a beruházási programokat, és versenyfelügyeleti jogkört gyakorolt. Döntései a tagállamokban közvetlenül alkalmazandók voltak, ami akkor radikális újításnak számított a nemzetközi jogban.

A **Miniszterek Tanácsa** (*Conseil des ministres*) a tagállamok kormányainak képviselőiből állt, és elsősorban azokban az ügyekben volt döntési jogköre, amelyeket a szerződés kifejezetten hozzá rendelt. A Tanács és a Főhatóság közötti hatáskörmegosztás kompromisszumos volt: a

Főhatóság általános szabályozó jogkört kapott, de bizonyos stratégiai döntésekhez – például a szén- és acéltermelés válsághelyzeti korlátozásához – a Tanács egyetértése kellett. A Tanácsban a szavazatok súlyozottak voltak: Franciaország, az NSZK és Olaszország egyenként 10 szavazattal, Belgium és Hollandia 4–4, Luxemburg 1 szavazattal rendelkezett. Ez a súlyozás tükrözte a gazdasági erőviszonyokat, de a kisebb államok számára is biztosított minimális befolyást.

A **Közös Gyűlés** (*Assemblée commune*, angolul *Common Assembly*) 78 tagból állt, akiket a tagállamok parlamentjei delegáltak. A gyűlés eleinte csak tanácsadói jogkörrel rendelkezett, de már az 1950-es években kialakult az a gyakorlat, hogy a Főhatóság éves jelentését megvitatta, és politikai nyilatkozatokat fogadott el. A gyűlés később az Európai Parlament elődje lett, és a közvetlen választás bevezetésével (1979) a demokratikus legitimáció fokozatosan erősödött.

A **Bíróság** (*Cour de justice*) hét bíróból állt, és feladata a szerződés értelmezése és a közösségi jog betartatása volt. A Bíróság már az első években olyan ítéleteket hozott, amelyek megerősítették a közösségi jog elsőbbségét a nemzeti joggal szemben, és ezzel lefektették az európai jogrend alapjait. A Benelux-országok számára a Bíróság különösen fontos volt, mert a kis államok jogi eszközökkel is védhették érdekeiket a nagy tagállamokkal szemben.

32.2.5 A Benelux-országok gazdasági érdekei és a közös piac működése

A szén- és acélpiac liberalizációja a Benelux-országokban eltérő hatásokkal járt. Belgium és Luxemburg nehézipara hagyományosan exportorientált volt, de magas termelési költségekkel dolgozott. A vallon szénbányák már az 1950-es években a kimerülés jeleit mutatták, és a belga acélipar a német versennyel szemben nehezen tudta tartani pozícióit. A közös piac megnyitása ezért egyszerre hozott új értékesítési lehetőségeket és versenykényszert. A belga kormány a szerződés aláírásakor átmeneti védelmi intézkedéseket harcolt ki, amelyek lehetővé tették a fokozatos alkalmazkodást.

Luxemburg helyzete különleges volt. A nagyhercegség acélipara a 20. század eleje óta a legmodernebb technológiával dolgozott, és a **ARBED** (*Aciéries Réunies de Burbach-Eich-Dudelange*) konszern a világ egyik vezető acélgyártója volt. Luxemburg számára a közös piac egyértelmű előnyt jelentett, mert termékei szabadon áramolhattak a francia, a német és a belga piacra. Ugyanakkor a luxemburgi kormány ragaszkodott ahhoz, hogy a Főhatóság döntéseiben ne a nagy államok ipari érdekei dominálják, és ezért támogatta a kisebb államok intézményi védelmét – például a szavazati arányok olyan kialakítását, hogy Luxemburg egyetlen szavazata is számítson.

Hollandia volt a legkevésbé nehézipari jellegű a három közül, de a déli Limburg tartomány szénbányászata jelentős volt, és a holland kikötők – elsősorban Rotterdam – szerepe az acélipari nyersanyagok (például a tengerentúli vasérc) behozatalában gyorsan nőtt. A holland kormány ezért a közös piacot nem csupán a szén és acél, hanem a tágabb gazdasági integráció előszobájának tekintette. A holland diplomácia már a párizsi tárgyalásokon is szorgalmazta, hogy a közösség hatásköre terjedjen ki a mezőgazdaságra és a közlekedésre is – ez az igény később a római szerződések előkészítésében vált meghatározóvá.

A Montánunió első éveiben a szén- és acélpiac liberalizációja valóban megtörtént: a tagállamok közötti vámokat és mennyiségi korlátozásokat eltörölték, a szállítási díjakat egységesítették, és a versenyszabályokat – például a kartelltilalmat – alkalmazni kezdték. Ugyanakkor a gyakorlatban a Főhatóság gyakran ütközött a tagállamok ipari érdekeivel, és a szénipar válsága már az 1950-es évek végén megmutatkozott: a kőolaj és a földgáz térnyerése miatt a szén iránti kereslet csökkent, ami a belga és a holland bányavidékeken súlyos társadalmi feszültségekhez vezetett. A Főhatóság ekkor a termelés racionalizálását szorgalmazta, de a tagállamok – köztük Belgium – ellenálltak a bányabezárásoknak, mert azok munkahelyek tízezreit veszélyeztették volna.

32.2.6 A francia–német megbékélés és a Benelux biztonsági dimenzió

A párizsi szerződés történelmi jelentősége nem csupán gazdasági, hanem politikai és biztonsági is volt. A francia–német megbékélés intézményesítése azt jelentette, hogy a két korábbi ellenség közös intézményekben, közös döntésekkel irányítja a nehézipart, és ezáltal a háborús konfliktus anyagi alapját felszámolja. A Benelux-országok számára ez a folyamat különösen fontos volt, mert a két világháborúban éppen ők voltak a német–francia konfliktus legfőbb katonai áldozatai: Belgiumot 1914-ben és 1940-ben is megszállták, Hollandia 1940-ben esett el, Luxemburg pedig mindkétszer néhány nap alatt került megszállás alá.

A Schuman-terv és a párizsi szerződés tehát a Benelux-országok számára nem csupán gazdasági integrációt, hanem egy új biztonsági architektúra ígéretét is jelentette. A nyugat-európai integráció fokozatosan átvette a hagyományos katonai szövetségek szerepét abban az értelemben, hogy a gazdasági összefonódás csökkentette a háború valószínűségét. Ezt a felfogást a Benelux politikusok – különösen Paul-Henri Spaak és Joseph Bech – nyíltan képviselték, és a későbbi római szerződések tárgyalásakor is ezt az érvet használták.

A Benelux-országok biztonságpolitikai helyzete ugyanakkor nem oldódott meg teljesen a Montánunióval. A hidegháború kezdetén a Szovjetunió fenyegetése miatt a nyugat-európai államok katonai szövetséget is kötöttek: 1949-ben létrejött a **NATO** (Észak-atlanti Szerződés Szervezete), amelyhez Belgium, Hollandia és Luxemburg is csatlakozott. A gazdasági integráció és a katonai szövetség párhuzamosan fejlődött, és a Benelux-országok a kettő közötti összhangot természetesnek tekintették. A francia–német megbékélés gazdasági intézményesítése így kiegészítette a NATO kollektív védelmi rendszerét, de nem helyettesítette azt.

32.2.7 A Benelux-országok szerepe az intézményi egyensúly alakításában

A párizsi szerződés tárgyalásain a Benelux-országok nem csupán passzív résztvevők voltak, hanem tudatosan törekedtek arra, hogy a közösségi intézmények ne váljanak a nagy államok egyszerű eszközeivé. Ez a törekvés több konkrét intézményi megoldásban is tetten érhető. Az első a **Miniszterek Tanácsa** létrehozása volt, amelyről fentebb már szó esett: a Tanács kormányközi ellensúlyt képezett a Főhatóság nemzetek feletti jogköreivel szemben. A második a **Bíróság** viszonylag erős szerepe volt: a Benelux-jogászok – köztük a luxemburgi **Pierre Pescatore** – már az 1950-es években is hangsúlyozták, hogy a közösségi jognak a nemzeti jog felett kell állnia, mert különben a nagy államok a saját jogrendjükkel felülírhatják a közös döntéseket.

A harmadik intézményi elem a **Közös Gyűlés** létrehozása volt. Bár a gyűlés kezdetben gyenge volt, a Benelux-országok – különösen Belgium – ragaszkodtak ahhoz, hogy létezzen egy parlamentáris dimenzió, amelyben a nemzeti parlamentek képviselői is ellenőrizhetik a Főhatóságot. Ez a demokratikus legitimáció iránti igény később az Európai Parlament megerősítésének egyik érvévé vált. A negyedik elem a **szavazati súlyok** rendszere volt: bár a nagy államok több szavazattal rendelkeztek, a kisebbek együttesen blokkolhatták a számukra hátrányos döntéseket, és a Tanácsban bizonyos kérdésekben minősített többség helyett egyhangúságot írtak elő.

A Benelux-országok intézményi befolyása azonban nem volt korlátlan. A francia–német tengely – amelyet Monnet és Adenauer szoros kapcsolata is erősített – gyakran előre eldöntötte a fő irányokat, és a kisebb államok csak korlátozottan tudták módosítani azokat. Ráadásul a Benelux-országok gazdasági súlya együttesen is messze elmaradt Franciaországétól vagy a Német Szövetségi Köztársaságétól. Az 1950-es évek elején a hat alapító közül a Benelux-országok együttes bruttó hazai terméke (GDP) csak töredéke volt a francia vagy a német GDP-nek – bár a pontos arányokhoz korabeli statisztikai becslések állnak rendelkezésre, amelyek módszertani okokból bizonytalanok. A Benelux-országok ezért elsősorban nem gazdasági erejükkel, hanem diplomáciai aktivitásukkal és intézményi javaslataikkal tudták befolyásolni az integrációt.

32.2.8 A Montánunió korlátai és a Benelux tanulságai

Az 1950-es évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy a szén- és acélközösség önmagában nem elegendő a nyugat-európai gazdasági integráció elmélyítéséhez. A szén iránti kereslet csökkenése, a nukleáris energia megjelenése és a közös mezőgazdasági politika hiánya mind azt mutatták, hogy a Montánunió túl szűk keret. A Benelux-országok – különösen Hollandia – ezt már korán felismerték, és a római szerződések előkészítése során aktívan szorgalmazták a közös piac kiterjesztését a mezőgazdaságra, a szolgáltatásokra és a tőkemozgásokra is. A holland **Beyen-terv** – amelyet Johan Willem Beyen külügyminiszter dolgozott ki – éppen azt javasolta, hogy a szektorális integráció helyett általános közös piacot hozzanak létre, mert a szektorális megközelítés túl lassú és túl szűk.

A Benelux-országok számára a Montánunió legfontosabb tanulsága az volt, hogy a regionális vámunió és a szektorális közösség nem helyettesíthetik egymást, hanem kiegészítik egymást. A Benelux vámunió továbbra is fennmaradt, sőt 1958-ban aláírták a **Benelux Gazdasági Unió** szerződését, amely a vámuniónál szélesebb körű gazdasági együttműködést irányzott elő. Ugyanakkor a Benelux-országok világosan látták, hogy a nagy európai piac nélkül a saját vámuniójuk nem tud elég növekedést generálni. Ez a felismerés vezetett ahhoz, hogy a Benelux-országok az 1955-ös **messinai konferencián** – amelyet éppen a Benelux-országok és Olaszország kezdeményezett – ismét az európai integráció elmélyítése mellett érveltek.

32.2.9 A párizsi szerződés hosszú távú hatása a Benelux-országokra

A Montánunió intézményi öröksége a Benelux-országok szempontjából több síkon is megmutatkozik. Először is, a **nemzetek felettiség** elvének elfogadása azt jelentette, hogy a Benelux-országok lemondtak a szén- és acélipari szuverenitásuk egy részéről egy közös intézmény javára. Ez a lépés akkoriban radikális volt, mert a hagyományos nemzetközi jog szerint a szuverenitás oszthatatlan. A Benelux-országok – különösen Luxemburg, amely a Főhatóság székhelyét adta – ezzel a döntéssel kifejezték elkötelezettségüket egy olyan Európa mellett, amelyben a kisebb államok is elfogadják a közös szabályokat.

Másodszor, a Montánunió intézményi kerete – a Főhatóság, a Tanács, a Gyűlés és a Bíróság – lett a későbbi **Európai Gazdasági Közösség** (EGK) és az **Európai Unió** intézményi modellje. A Benelux-országok ezt a modellt nemcsak elfogadták, hanem aktívan alakították is: a Bíróság joggyakorlatában a Benelux-jogászok szerepe meghatározó volt, a Tanácsban pedig a kisebb államok szavazati súlyának védelme a későbbi intézményi vitákban is visszatérő témává vált.

Harmadszor, a Montánunió gazdasági hatása a Benelux-országokra vegyes volt. A belga és a luxemburgi acélipar rövid távon profitált a közös piacból, de az 1970-es évektől kezdődően a világpiaci acélválság súlyosan érintette mindkét országot. A vallon szénbányák bezárása hosszú távú regionális válságot okozott Belgiumban, amelynek társadalmi és politikai következményei a mai napig érezhetők. A holland gazdaság viszont kevésbé volt kitett a nehézipari ingadozásoknak, és a Montánunió inkább a tágabb európai integráció felé nyitotta meg az utat, amelyből Hollandia a kereskedelmi és logisztikai szerepének köszönhetően sokat profitált.

32.2.10 Források és bizonytalanságok

A párizsi szerződés és az Európai Szén- és Acélközösség történetére vonatkozó elsődleges források jól hozzáférhetők: a **Schuman-nyilatkozat** (1950. május 9.) teljes szövege, a párizsi szerződés (1951. április 18.) hiteles francia, német, olasz és holland nyelvű változatai, valamint a tagállami ratifikációs jegyzőkönyvek. A tárgyalások belső dokumentumai – köztük a francia külügyminisztérium és a Benelux-kormányok iratai – részben publikáltak, részben levéltárakban

kutathatók. A másodlagos irodalomban a legfontosabb munkák közé tartoznak **Alan S. Milward** és **Frances M. B. Lynch** gazdaságtörténeti elemzései, amelyek a Montánuniót a háború utáni európai újjáépítés tágabb összefüggésében tárgyalják. A Benelux-szempontú feldolgozások közül kiemelkedik **Jan van der Harst** és **M. J. L. van Ypersele de Strihou** munkássága.

A történeti értelmezésben több vitatott pont van. Az egyik a **francia–német tengely és a kisebb államok viszonya**: egyes történészek szerint a Schuman-terv alapvetően francia–német projekt volt, és a Benelux-országok csak a kimaradástól való félelem miatt csatlakoztak; mások – különösen a Benelux-történetírás – azt hangsúlyozzák, hogy a Benelux-országok aktívan alakították az intézményi kereteket, és a Miniszterek Tanácsa, valamint a Bíróság létrehozása éppen az ő nyomásukra történt. A két értelmezés nem zárja ki egymást, de a hangsúlyok eltérnek.

Ugyancsak vitatott a **Főhatóság tényleges hatalma**: a szerződés szövege széles jogköröket adott a Főhatóságnak, de a gyakorlatban a tagállamok – különösen Franciaország és az NSZK – gyakran informális csatornákon érvényesítették akaratukat. A Főhatóság első éveiben a szénpiaci válság miatt több konfliktus is kialakult, és a testület nem mindig tudta érvényesíteni a szerződés betűjét. A gazdasági adatok – például a szén- és acéltermelés alakulása – az 1950-es években statisztikai becslések, amelyek országonként eltérő módszertannal készültek, ezért a pontos összehasonlítás bizonytalan.

Végül emlékezetpolitikai szempontból a Montánuniót gyakran az európai integráció „születési pillanataként” ünneplik, ami részben igaz, de leegyszerűsítő: a párizsi szerződés nem volt előzmények nélküli, és a Benelux vámunió már korábban is létezett. A „béke projekt” narratíva is kritikusan kezelendő, mert a hidegháború katonai szembenállása és a NATO szerepe legalább annyira fontos volt a nyugat-európai stabilitásban, mint a gazdasági integráció.

32.2.11 Rövid összefoglaló

- Az 1951-es párizsi szerződés létrehozta az Európai Szén- és Acélközösséget, amely a francia–német megbékélést a nehézipar közös irányításával intézményesítette.
- A szén- és acélipar közös piaca a háborús potenciál anyagi alapját kívánta felszámolni, és ezzel biztonságpolitikai célokat is szolgált.
- A Benelux-országok – Belgium, Hollandia és Luxemburg – a kimaradástól való félelem és a gazdasági érdekeik miatt csatlakoztak, de aktívan alakították is az intézményi kereteket.
- A Főhatóság, a Miniszterek Tanácsa, a Közös Gyűlés és a Bíróság négyes intézményi szerkezete a későbbi európai integráció modellje lett.
- A Benelux-országok számára a Montánunió egyszerre hozott gazdasági előnyöket és versenykényszert; a belga vallon szénbányák válsága már az 1950-es években megmutatta a szektorális integráció korlátait.
- A Montánunió tanulságai vezettek ahhoz, hogy a Benelux-országok szorgalmazták az általános közös piac létrehozását, ami az 1957-es római szerződésekhez vezetett.

32.2.12 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsd össze a Benelux vámunió és a Montánunió intézményi logikáját: miben hasonlított, és miben tért el a nemzetek felettiség szerepe?
2. Milyen gazdasági és biztonsági érvek motiválták a Benelux-országokat a párizsi szerződés aláírására, és hogyan befolyásolta a tárgyalásokat a saját regionális tapasztalatuk?
3. Mi volt a Főhatóság, a Miniszterek Tanácsa, a Közös Gyűlés és a Bíróság szerepe, és miért volt ez az intézményi egyensúly fontos a kisebb államok számára?
4. Hogyan jelenik meg a francia–német megbékélés és a Benelux-országok biztonsági érdeke közötti összefüggés a párizsi szerződésben és annak utóéletében?

5. Milyen korlátai voltak a szektorális integrációnak a szén- és acélpiac területén, és ezek hogyan vezettek a római szerződések előkészítéséhez?

32.3 A római szerződések és az intézmények

Az 1951-es Párizsi Szerződéssel létrehozott **Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK)** működőképesnek bizonyult, de a Benelux államok – Belgium, Hollandia és Luxemburg – vezetői már a kezdetektől fogva szűknek találták a szén- és acélágazatra korlátozott integrációt. Az ESZAK létrehozásáról szóló tárgyalásokkal párhuzamosan, 1953-ban és 1954-ben is felmerült egy **Európai Védelmi Közösség** és egy **Európai Politikai Közösség** terve, amelyek azonban a francia Nemzetgyűlés 1954. augusztusi elutasítása nyomán összeomlottak. Ez a kudarc átmenetileg megtorpantotta a mélyebb politikai integrációt, de a Benelux országok – élükön a holland Johann Willem Beyennel és a belga Paul-Henri Spaakkal – nem adták fel a gazdasági integráció bővítésének gondolatát. Az 1955. júniusi **Messinai Konferencia** (olaszul: *Conferenza di Messina*) fordulópontot jelentett: itt a hat ESZAK-tagállam külügyminiszterei – Dánia nem volt tag, a hat alapító Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország és a három Benelux állam – elhatározták, hogy tárgyalásokat kezdenek egy közös piac és egy atomenergia-közösség létrehozásáról. Ez az alfejezet azt mutatja be, hogyan vezettek ezek a tárgyalások az 1957-es **Római Szerződések** (franciául: *traités de Rome*) aláírásához, milyen intézményi struktúrát hoztak létre, és milyen szerepet játszottak a Benelux államok az európai integráció e meghatározó lépésében.

32.3.1 A messinai konferencia és a Spaak-bizottság

A messinai konferencia közvetlen előzménye a Benelux országok közös memoranduma volt, amelyet 1955. május 20-án terjesztettek elő. A **Benelux Memorandum** (franciául: *Mémorandum du Benelux*) a három állam külügyminisztereinek – Beyen, Spaak és a luxemburgi Joseph Bech – közös munkája volt. A dokumentum két fő irányt vázolt fel: egyrészt egy általános közös piac fokozatos létrehozását, másrészt az atomenergia békés célú fejlesztésének közös megszervezését. A memorandum hangsúlyozta, hogy a részleges ágazati integráció – mint az ESZAK – nem elegendő, mert a vámok és mennyiségi korlátozások továbbra is széttagolják a nyugat-európai piacot. A Benelux országok különösen érdekeltek voltak a közös piac megteremtésében, mivel nyitott, exportorientált gazdaságaik számára a szomszédos nagy államok – elsősorban Franciaország és Nyugat-Németország – protekcionista intézkedései komoly akadályt jelentettek.

A messinai konferencián a hat állam külügyminiszterei elfogadták a Benelux Memorandum alapelveit, és egy kormányközi bizottságot hoztak létre a konkrét tervek kidolgozására. A bizottság elnökéül **Paul-Henri Spaak** belga külügyminisztert választották, ezért a testület **Spaak-bizottság** (franciául: *Comité Spaak*) néven vált ismertté. A bizottság 1955 júliusa és 1956 áprilisa között dolgozott, és munkájának eredménye az úgynevezett **Spaak-jelentés** (franciául: *Rapport Spaak*) lett, amelyet 1956. május 29-én fogadtak el a velencei külügyminiszteri találkozón. A jelentés két szerződés tervezetét vázolta fel: az egyik a **közös piac** és az **Európai Gazdasági Közösség (EGK)** (franciául: *Communauté économique européenne*, CEE) létrehozására, a másik az **Európai Atomenergia-közösség (Euratom)** (franciául: *Communauté européenne de l'énergie atomique*, CEEA) megalapítására irányult.

A Spaak-jelentés részletesen kidolgozta a közös piac intézményi és gazdasági kereteit. Javasolta a belső vámok fokozatos eltörlését, a közös külső vámtarifa kialakítását, a **négy szabadság** – az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása – fokozatos megvalósítását, valamint közös verseny- és agrárpolitikai szabályok bevezetését. Az intézmények tekintetében a jelentés

négy fő szervet irányzott elő: egy **Bizottságot** (a végrehajtó testületet), egy **Miniszterek Tanácsát** (a döntéshozó kormányközi szervet), egy **Közgyűlést** (parlamenti jellegű konzultatív testületet) és egy **Bíróságot** (a jogviták eldöntésére). A Bizottság szupranacionális jellegű lett volna, azaz tagjai nem kormányutasításra, hanem a közösség érdekében jártak volna el, míg a Tanács a tagállamok képviselőiből állt, és a legfontosabb döntéseket kellett meghoznia. Ez a kettős szerkezet a francia kormány igényeit tükrözte, amely féltette a nemzeti szuverenitást, miközben a Benelux országok és az NSZK inkább erősebb szupranacionális elemeket szorgalmaztak volna.

32.3.2 A Római Szerződések aláírása és tartalma

A Spaak-jelentés alapján 1956 júniusában megkezdődtek a hivatalos kormányközi tárgyalások, amelyeket a luxemburgi Joseph Bech vezetett. A tárgyalások mintegy kilenc hónapig tartottak, és számos vitás kérdést kellett rendezni – különösen Franciaország követelését a közös agrárpolitika és a tengerentúli területek társításának beépítésére. Végül 1957. március 25-én Rómában, a Capitoliumon ünnepélyes keretek között aláírták a két szerződést: az **Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló szerződést** és az **Európai Atomenergia-közösség létrehozásáról szóló szerződést**. Az aláírók között ott volt a három Benelux állam képviselője is: Belgium részéről Paul-Henri Spaak és Jean-Charles Snoy et d'Oppuers, Hollandia részéről Joseph Luns és Johannes Linthorst Homan, Luxemburg részéről Joseph Bech és Lambert Schaus.

A két szerződés közül az **EGK-szerződés** volt a jelentősebb. Célja a 2. cikkely szerint „a tagállamok gazdasági tevékenységének harmonikus fejlesztése, folyamatos és kiegyensúlyozott növekedés elősegítése, a stabilitás növelése, az életszínvonal gyorsabb emelése és a tagállamok közötti szorosabb kapcsolatok előmozdítása" volt – ez a megfogalmazás azonban utólagos idézés, ezért a pontos szöveget ellenőrizni kell. A szerződés középpontjában a **közös piac** (franciául: *marché commun*, angolul: *common market*) fokozatos létrehozása állt. Ennek fő elemei a következők voltak:

- **Vámunió** (franciául: *union douanière*): a belső vámok és mennyiségi korlátozások fokozatos eltörlése a tagállamok között, valamint egy közös külső vámtarifa bevezetése harmadik országokkal szemben. A szerződés 12 éves átmeneti időszakot írt elő, amelyet három, egyenként négyéves szakaszra osztottak; a vámuniót elvileg 1970-re kellett volna megvalósítani, de a tényleges lebontás gyorsabban haladt, és 1968 júliusára – másfél évvel a határidő előtt – befejeződött.
- **Négy szabadság**: az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának fokozatos megteremtése. Ez a munkavállalók szabad mozgását is magában foglalta, ami később a migrációs politikák egyik alapjává vált.
- **Közös versenyszabályok**: a vállalkozások közötti kartellek és erőfölényes visszaélések tilalma, valamint az állami támogatások ellenőrzése.
- **Közös agrárpolitika** (franciául: *politique agricole commune*, PAC): a mezőgazdaság közös szabályozásának célkitűzése, amely elsősorban Franciaország érdekeit szolgálta, de a Benelux országok számára is fontos volt a mezőgazdasági termékek piacának megnyitása miatt.
- **Társulási rendszer** a tengerentúli országokkal és területekkel, ami később a fejlődő országokkal való kapcsolatok alapját képezte.

Az **Euratom-szerződés** célja az atomenergia békés felhasználásának közös fejlesztése volt, beleértve a kutatási együttműködést, a nukleáris anyagok közös piacának létrehozását és a biztonsági előírások harmonizálását. Bár az Euratom kezdetben nagy reményeket keltett, a hatvanas évektől jelentősége fokozatosan csökkent, részben azért, mert az atomenergia költségei és kockázatai miatt a tagállamok inkább nemzeti keretekben fejlesztettek. A Benelux országok –

különösen Belgium, amely az 1950-es években már rendelkezett nukleáris kutatási programmal – támogatták az Euratomot, de gazdasági súlyuk az EGK-hoz képest csekély maradt.

32.3.3 Az intézményi struktúra

A Római Szerződések által létrehozott intézményi keret a későbbi európai integráció alapjává vált, és már 1958-ban négy fő szervből állt. Ezek közül kettő – a **Közgyűlés** (franciául: *Assemblée*, később **Európai Parlament**) és a **Bíróság** (franciául: *Cour de justice*) – közös volt az ESZAK-kal, míg a **Bizottság** (franciául: *Commission*) és a **Miniszterek Tanácsa** (franciául: *Conseil des ministres*) az EGK és az Euratom számára külön-külön működött. Ezt a párhuzamos szerkezetet csak az 1965-ös **Egyesítő Szerződés** (angolul: *Merger Treaty*) szüntette meg 1967-ben, amely a három közösség – ESZAK, EGK, Euratom – végrehajtó szerveit egyetlen Bizottságba és egyetlen Tanácsba olvasztotta össze.

Az Európai Bizottság (korabeli nevén az EGK Bizottság) a közösségi érdek képviselője volt. Tagjait a tagállamok kormányai közös megegyezéssel nevezték ki, de a szerződés értelmében a biztosoknak függetlenül, nemzeti kormányuk utasításaitól mentesen kellett eljárniuk. A Bizottság kizárólagos joggal rendelkezett a jogszabályjavaslatok előterjesztésére – ez az úgynevezett **javaslattételi monopólium** –, emellett felügyelte a szerződések végrehajtását, és bizonyos területeken versenyjogi döntéseket hozhatott. Az első Bizottság elnöke a nyugatnémet Walter Hallstein volt, aki erős szupranacionális irányvonalat képviselt. A Bizottság kilenc tagból állt: a nagy államok (Franciaország, NSZK, Olaszország) kettő-kettő, a Benelux államok egy-egy biztost delegáltak. Ez a felépítés tükrözte a kisebb államok arányos képviseletét, bár a szavazati jogok a Tanácsban ettől némileg eltérően alakultak.

A Miniszterek Tanácsa volt a fő döntéshozó szerv, amely a tagállamok kormányainak képviselőiből állt – általában a szakterület szerinti miniszterekből. A Tanács hozta meg a legfontosabb jogszabályokat, rendeleteket és irányelveket, és bizonyos esetekben **minősített többségi szavazással** (franciául: *vote à la majorité qualifiée*) is dönthetett, bár a kezdeti időszakban a legtöbb döntés egyhangúságot igényelt. A szavazati súlyok a tagállamok gazdasági és demográfiai erejét tükrözték: Franciaország, az NSZK és Olaszország négy-négy, Belgium és Hollandia két-két, Luxemburg egy szavazattal rendelkezett. A minősített többségi döntéseknél a súlyozott szavazatok kétharmadát kellett elérni, ami a kisebb államoknak – így a Benelux országoknak – viszonylag kedvező pozíciót biztosított, mert a nagy államok nem tudták őket teljesen felülírni.

A Közgyűlés (ma Európai Parlament) eredetileg tisztán konzultatív testület volt, amelynek tagjait a nemzeti parlamentek delegálták – közvetlen választására csak 1979-ben került sor. A Közgyűlés véleményezhette a jogszabályjavaslatokat, és ellenőrizhette a Bizottság tevékenységét, de jogalkotási hatásköre minimális volt. Ez a konstrukció már az 1950-es években felvetette a **demokratikus deficit** (franciául: *déficit démocratique*) problémáját, amely azóta is visszatérő vitatéma az európai integrációban. A Benelux országok – különösen Hollandia – kezdettől fogva szorgalmazták a Közgyűlés hatáskörének bővítését, de a nagyobb tagállamok ellenálltak.

Az Európai Bíróság (franciául: *Cour de justice des Communautés européennes*) a közösségi jog értelmezésének és érvényesítésének letéteményese volt. A Bíróság ítélkezési gyakorlata már az 1960-as években megerősítette a közösségi jog **elsőbbségét** a nemzeti joggal szemben – ezt a híres **Van Gend en Loos** (1963) és **Costa kontra ENEL** (1964) ügyekben hozott ítéletek alapozták meg. Ez a jogfejlődés a Benelux országok számára is kedvező volt, mert a kis államok éppen a jog uralmának erősítésében láthatták érdekeik védelmét a nagyobb tagállamokkal szemben.

32.3.4 A Benelux országok szerepe a tárgyalásokon

A Benelux államok nem csupán kezdeményezték a Római Szerződésekhez vezető folyamatot, hanem a tárgyalások során is aktívan alakították a végső kompromisszumot. Paul-Henri Spaak – aki 1957-ben a NATO főtitkári posztjáról tért vissza a belga külügyminiszterségbe – a Spaak-bizottság elnökeként kulcsszerepet játszott a közös piac intézményi kereteinek kidolgozásában. A holland Beyen pedig az általános közös piac koncepciójának egyik legkövetkezetesebb szószólója volt. A két állam között ugyanakkor feszültség is volt: Beyen és a holland kormány a szupranacionális intézmények erősítését, míg Spaak – a belga érdekeket is szem előtt tartva – hajlandó volt rugalmasabb, kormányközibb megoldásokat elfogadni a francia ellenállás miatt. Luxemburg, a legkisebb alapító állam, a tárgyalások házigazdájaként és a kompromisszumok előmozdítójaként vett részt; Joseph Bech külügyminiszter a messinai folyamat egyik legbefolyásosabb diplomatájának számított.

A Benelux országok különösen ragaszkodtak ahhoz, hogy a közös piac ne korlátozódjon a szén- és acélágazatra, hanem valamennyi gazdasági szektorra kiterjedjen. Ez a holland kormány „funkcionalista” felfogását tükrözte, amely szerint a részleges integrációk nem képesek felszámolni a piac széttagoltságát. Emellett a Benelux államok támogatták a minősített többségi döntéshozatal bevezetését a Tanácsban, mert így elkerülhették volna, hogy egyetlen nagy állam vétója megbénítsa a közösséget. A francia küldöttség azonban – különösen az 1958-as alkotmányos válság és Charles de Gaulle hatalomra kerülése után – egyre inkább az egyhangúság és a kormányközi együttműködés híve lett, ami a hatvanas években a **luxemburgi kompromisszumhoz** (1966) vezetett: ez a gyakorlatban lehetővé tette, hogy bármely tagállam létfontosságú nemzeti érdekre hivatkozva vétót emeljen. Ez a fejlemény csalódást keltett a Benelux országokban, de az integráció alapjait nem rengette meg.

32.3.5 Ratifikáció és hatálybalépés

A Római Szerződéseket a hat tagállam parlamentje viszonylag gyorsan ratifikálta. Franciaországban az 1957. júliusi ratifikációs vita során a kommunisták és egyes gaullisták ellenezték, de a Nemzetgyűlés augusztusban nagy többséggel elfogadta a szerződést. A Benelux országokban a ratifikáció komolyabb akadály nélkül zajlott: a holland parlament 1957 októberében, a belga 1957 novemberében, a luxemburgi 1957 novemberében hagyta jóvá a szerződéseket. Az okmányok letétbe helyezését követően a Római Szerződések **1958. január 1-jén** léptek hatályba. Ugyanezen a napon kezdte meg működését az EGK Bizottsága Brüsszelben, az Euratom Bizottsága pedig kezdetben Brüsszelben, majd később részben Ispra-ban (Olaszország) és Karlsruhében (NSZK) működött. A Közgyűlés és a Bíróság közös intézményként továbbra is Luxemburgban és Strasbourgban ülésezett – ez a több székhelyű működés a mai napig jellemzi az Európai Uniót.

32.3.6 Azonnali következmények és hosszú távú értékelés

A Római Szerződések a Benelux országok számára gyors gazdasági előnyökkel jártak. A vámunió fokozatos kiépítése és a közös külső vámtarifa 1968-as bevezetése jelentősen bővítette a holland, belga és luxemburgi exportlehetőségeket a hatok piacán. A holland gazdaság – amely a Rajna torkolatvidékén, az NSZK és Franciaország közötti tranzitútvonalon feküdt – különösen profitált a belső határok lebontásából. Belgium nehézipara és Luxemburg acélipara szintén élvezte a nagyobb piac előnyeit, bár a hatvanas évek végén a szénbányászat válsága már más kihívásokat hozott.

Hosszú távon a Római Szerződések intézményi öröksége meghatározónak bizonyult. A Bizottság, a Tanács, a Parlament és a Bíróság négyes szerkezete – kisebb-nagyobb módosításokkal – ma is

az Európai Unió alapját képezi, még ha a hatáskörök és a döntéshozatali eljárások jelentősen át is alakultak. A szerződések által létrehozott közös piac az 1980-as években az **egységes belső piac** (angolul: *single market*) programjává bővült, majd az 1992-es **maastrichti szerződés** az **Európai Uniót** (EU) hozta létre. A Benelux országok e folyamat során mindvégig az integráció elmélyítésének hívei maradtak, és a római szerződések által kijelölt úton haladva váltak az EU egyik legintegráltabb magjává.

32.3.7 Források és bizonytalanságok

A Római Szerződések létrejöttének tényei jól dokumentáltak: maguk a szerződések szövegei elsődleges forrásként hozzáférhetők, a messinai konferencia és a Spaak-bizottság jegyzőkönyvei részben publikáltak, a részt vevő politikusok – elsősorban Paul-Henri Spaak – visszaemlékezései pedig további, bár szubjektív forrásokat jelentenek. A történészi vita elsősorban az értelmezésen folyik. Egyes kutatók a Benelux kezdeményezést tartják a római szerződések fő mozgatórugójának, mások inkább a francia–nyugatnémet közeledést és a hidegháborús kényszereket – különösen az 1956-os magyar forradalom és a szuezi válság hatását – emelik ki. Az is vitatott, hogy a szupranacionális és kormányközi elemek közötti egyensúly a Római Szerződésekben mennyire volt tudatos kompromisszum, és mennyire kényszerű engedmény a francia kormány szuverenitásféltése miatt. A gazdasági hatásokra vonatkozó adatok statisztikai becsléseken alapulnak, és a Benelux országokra gyakorolt pontos nyereség számszerűsítése módszertani nehézségekbe ütközik.

32.3.8 Rövid összefoglaló

- Az 1955-ös messinai konferencia és a Benelux Memorandum indította el a Római Szerződésekhez vezető folyamatot.
- A Spaak-bizottság 1956-os jelentése alapján 1957. március 25-én Rómában aláírták az EGK-szerződést és az Euratom-szerződést.
- Az EGK célja a közös piac létrehozása volt, a vámunió, a négy szabadság, a közös verseny- és agrárpolitika révén.
- Az intézményi struktúra a Bizottságra, a Miniszterek Tanácsára, a Közgyűlésre és a Bíróságra épült, szupranacionális és kormányközi elemek keverékével.
- A Benelux országok alapító tagként kulcsszerepet játszottak, különösen Spaak vezetésével, és a szupranacionális integráció hívei voltak.
- A szerződések 1958. január 1-jén léptek hatályba; a vámunió 1968-ra a tervezettnél korábban megvalósult.
- A római szerződések hosszú távú intézményi keretet adtak az európai integrációnak, de a demokratikus deficit kezdettől fogva vita tárgya volt.

32.3.9 Önellenőrző kérdések

- Hasonlítsa össze az ESZAK és az EGK intézményi felépítését: hol volt erősebb a szupranacionális elem, és miért?
- Miért volt a vámunió és a közös piac különösen fontos a Benelux gazdaságok számára?
- Milyen szerepet játszott Paul-Henri Spaak a Római Szerződések előkészítésében és a tárgyalásokban?
- Melyek voltak az EGK fő intézményei, és hogyan oszlott meg közöttük a döntéshozatal?
- Milyen kihívások merültek fel a ratifikáció során, és hogyan befolyásolta a francia álláspont a szerződések végső formáját?

32.4 A Benelux szerepe az EU-ban

A Benelux-országok – Hollandia, Belgium és Luxemburg – az európai integrációban nem csupán alapító tagok. Az uniós döntéshozatal térbeli és intézményi szerkezetét is jelentős részben ők alakítják, miközben az integráció mindennapi működése szempontjából meghatározó városok – Brüsszel, Luxembourg és Hága – a három ország területén találhatók. A kérdés az, hogy ez a székhely- és szimbólumtőke milyen tényleges politikai befolyással jár együtt, és milyen szakpolitikai mintákat követ a három állam az Európai Unióban. Az alfejezet a A római szerződések és az intézmények részben bemutatott alapintézményekre épít, de itt a hangsúly a Benelux-országok EU-n belüli szerepére, érdekérvényesítésére és jelenkori vitáira kerül.

32.4.1 Intézményi jelenlét: Brüsszel, Luxembourg, Hága

A három Benelux-ország uniós jelenlétének legszembetűnőbb eleme az intézmények földrajzi koncentrációja. Bár az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) nem jelöl ki hivatalos „fővárost”, Brüsszel az Európai Tanács, az Európai Unió Tanácsának, az Európai Bizottságnak és az Európai Parlament egyes üléseinek a székhelye. Ez a helyzet nem egyetlen döntésből, hanem az 1950-es és 1960-as évek kompromisszumaiból alakult ki, amikor a tagállamok ideiglenes megoldásként osztották el az intézményeket. A szerződésekhez csatolt jegyzőkönyvek ma már rögzítik a székhelyeket, de a brüsszeli túlsúly kialakulásában az 1965-ös intézményegyesítő szerződés és a Tanács 1960-as évekbeli ülésezései játszottak szerepet. Ezt a folyamatot a szakirodalom részben informális alkuként, részben tudatos decentralizációs kompromisszumként értelmezi.

Luxembourgban található az **Európai Unió Bírósága** (Court of Justice of the European Union), az **Európai Számvevőszék** (European Court of Auditors), valamint az **Európai Beruházási Bank** (European Investment Bank) egy része. A luxemburgi székhely az 1952-es Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) idejére nyúlik vissza, amikor a Montánunió szervei ideiglenesen Luxembourgban kaptak helyet. A későbbi integráció során a tagállamok ezt a hagyományt erősítették meg, így Luxembourg a jogi és pénzügyi intézmények egyik központjává vált. Hága pedig az uniós bűnügyi együttműködés két fontos szervének, az **Europol**nak (1998-tól működő rendőrségi együttműködési ügynökség) és az **Eurojust**nak (2002-től működő igazságügyi együttműködési szerv) ad otthont. Emellett a városban található a Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Büntetőbíróság, amelyek nem uniós intézmények, de erősítik Hága nemzetközi jogi központ jellegét.

Az intézményi jelenlét nem azonos a szavazati súllyal. A minősített többségi szavazásban a Benelux-országok együttesen is kis kisebbséget alkotnak a nagy tagállamokkal szemben. Politikai befolyásuk inkább abból fakad, hogy az uniós döntéshozatal színhelyeinek biztosításával naponta részt vesznek az informális tárgyalások, a diplomáciai hálózatok és a szakértői egyeztetések működtetésében. Ez azonban nem automatikus előny; a brüsszeli intézmények jelenléte például Belgium számára előnyökkel jár a foglalkoztatásban és a szolgáltatásokban, de egyúttal a belga főváros ingatlan- és közlekedési terhelését is növeli.

32.4.2 A Benelux-országok szakpolitikai profilja

A három ország közös kiindulópontja, hogy mindannyian nyitott, exportorientált gazdaságok, amelyek számára a belső piac és a szabad kereskedelem létfontosságú. Ebből következően az EU-ban rendszerint a piaci integráció elmélyítését, a versenyjogi szabályok következetes alkalmazását és a külső kereskedelmi megállapodások megkötését támogatják. Ugyanakkor a három állam belső berendezkedése és érdekszerkezete eltérő hangsúlyokat eredményez.

Hollandia a 20. század második felétől a piaci liberalizmus egyik legkövetkezetesebb uniós képviselője. A holland gazdaság számára a rotterdami kikötő, a mezőgazdasági export és a pénzügyi szolgáltatások kiemelkedő jelentőségűek, ezért a holland kormányok általában az agrárpolitika piacorientált reformját, a szolgáltatások liberalizálását és a költségvetési fegyelmet szorgalmazzák. A nettó befizetői pozícióból adódóan Hollandia a 2010-es évek végétől az úgynevezett **takarékos négyek** (Frugal Four) csoportjában – Ausztriával, Dániával és Svédországgal együtt – lépett fel a többéves pénzügyi keret tárgyalásain. Ez a csoport nem hivatalos intézmény, hanem a költségvetési viták során kialakult alkalmi koalíció. A holland álláspont lényege: a közös költségvetés növekedését mérsékelni kell, és a kifizetéseket szigorú feltételekhez kell kötni.

Belgium esetében a föderális államszerkezet és a nyelvi-közösségi megosztottság ismerős tapasztalatot jelent az EU többszintű kormányzásában. Belgium 1993-as alkotmánymódosítása óta hivatalosan föderális állam, amelyben a flamand, a vallon és a brüsszeli entitások saját hatáskörökkel rendelkeznek. Ez a belső berendezkedés a belga EU-politikát is meghatározza: a szövetségi kormány és a közösségi/regionális kormányok közötti koordináció lassúbb, de a belga tárgyalási stílus hagyományosan a csomagmegállapodásokra és a kompromisszumos megoldásokra épül. Az uniós ügyekben Belgium gyakran a konszenzusos, tagállami szuverenitást óvatosan terelő megközelítést képviseli, ami a belga belpolitikai kompromisszumkultúra tükörképe.

Luxemburg a legkisebb tagállamok egyike, de egy főre jutó GDP-je az EU-ban a legmagasabbak közé tartozik, amit a határon átnyúló ingázók és a pénzügyi szolgáltatások részben torzítanak. A luxemburgi diplomácia hagyományosan az európai integráció elmélyítésének támogatója, és a luxemburgi politikusok több alkalommal töltöttek be magas uniós tisztségeket: például Jacques Santer 1995 és 1999 között, Jean-Claude Juncker 2014 és 2019 között volt az Európai Bizottság elnöke. Luxembourg ugyanakkor a pénzügyi szektor védelmében időnként konfliktusba kerül a többi tagállammal, különösen az adópolitikai harmonizáció és a bankszabályozás kérdéseiben. A luxemburgi álláspont szerint a pénzügyi központ nem csupán nemzeti érdek, hanem az uniós tőkepiac egyik működési eleme is.

A három ország közötti különbségek ellenére a Benelux-együttműködés keretében rendszeresen egyeztetik álláspontjaikat. A A Benelux vámunió alfejezetben tárgyalt szervezet ma **Benelux Unió** (Benelux Unie / Union Benelux) néven működik, és célja a belső piaci együttműködés, a határon átnyúló régiók támogatása, valamint az igazságügyi és belügyi egyeztetés. A Benelux Unió azonban nem vált az EU-val párhuzamos hatalmi központtá; szerepe inkább az, hogy kísérleti műhelyként előre teszteljen olyan megoldásokat, amelyek később uniós szinten is megjelenhetnek.

32.4.3 Uniós szerződésreformok és a Benelux-álláspontok

A Benelux-országok az uniós szerződések tárgyalásain is rendre aktív szerepet játszottak. A **Maastrichti Szerződés** (1992) – amely létrehozta az Európai Uniót és az euró bevezetéséhez vezető gazdasági kritériumokat – a holland elnökség alatt készült el, és a szerződés aláírásának helyszíne a holland Maastricht volt. Belgium, Hollandia és Luxemburg az euróövezet első tagjai közé tartoztak 1999-ben, amikor a közös valuta számlapénzként megjelent. Az **Amszterdami Szerződés** (1997) szintén holland elnökség alatt született, és a holland fővárosról kapta a nevét. Ez a szerződés bővítette a bel- és igazságügyi együttműködést, és megerősítette az Európai Parlament szerepét.

A 2000-es évek elején a Benelux-országok eltérő mértékben, de egyaránt támogatták a bővítést. Hollandia és Belgium a keleti bővítés elkötelezett hívei voltak, mivel a piacnyitásban és a kereskedelmi lehetőségekben láttak előnyt. Luxembourg a kis államok hagyományos uniós

integrációs optimizmusát képviselte. Ugyanakkor a 2004-es bővítés után a holland társadalomban megerősödött a bevándorlási és szociális aggodalom, ami hozzájárult a 2005-ös holland népszavazáshoz.

A 2005. június 1-jén tartott holland konzultatív népszavazáson a választók többsége elutasította az **Európai Alkotmányt létrehozó szerződést**. A holland népszavazás eredménye – a francia elutasítással együtt – megakasztotta az alkotmányos szerződés ratifikációját, és hozzájárult ahhoz, hogy az intézményi reformokat végül a **Lisszaboni Szerződés** (2007, hatályba lépett 2009-ben) valósítsa meg. A holland elutasítás értelmezése a szakirodalomban vitatott: egyes elemzések szerint az EU-szkepticizmus és a demokratikus deficit kritikája állt a háttérben, mások szerint a szavazók egy része belpolitikai tiltakozásként, a bevándorlás vagy a szociális modell féltése miatt voksolt nemmel. Belgium és Luxemburg ezzel szemben ratifikálta az alkotmányos szerződést, de a folyamat így is leállt.

A Lisszaboni Szerződés után a Benelux-országok az uniós intézményi vitákban általában a parlamenti szerep megerősítését és a jogállamisági mechanizmusok szigorítását támogatták. Hollandia a 2016-os EU-elnökség idején a menekültválság és a brexit előtti bizonytalanság közepette a gyakorlati válságkezelésre helyezte a hangsúlyt, de az elnökség konkrét eredményei a tagállami megosztottság miatt korlátozottak maradtak. Belgium a 2010-es években a föderális belső koordináció nehézségei miatt időnként lassabban alakította ki uniós álláspontját, de a jogállamisági kérdésekben általában a feltételességi rendelet támogatói közé tartozott.

32.4.4 Jelenkori viták és a Benelux Unió szerepe

A 2020-as évekre a Benelux-országok az EU-ban több kérdésben eltérő hangsúlyokkal, de összességében hasonló irányban foglalnak állást. A költségvetési politikában Hollandia a takarékos négyek egyik meghatározó tagja, míg Belgium és Luxemburg a kompromisszumosabb, a kohéziós érdekeket is figyelembe vevő álláspont felé hajlik. Ez a belső feszültség a Benelux-együttműködést is befolyásolja, de a három ország hivatalosan továbbra is a közös piaci érdekek védelmét hangsúlyozza.

A jogállamisági vitákban Hollandia és Belgium általában a **feltételességi mechanizmus** következetes alkalmazását szorgalmazza, vagyis azt, hogy az uniós források kifizetését a jogállamisági elvek tiszteletben tartásához kössék. Luxemburg óvatosabb, mert a pénzügyi szektor szabályozásával kapcsolatos konfliktusokban nem kíván további feszültségeket szítani. A migrációs és menekültügyi vitákban a Benelux-országok nem alkotnak egységes blokkot: Hollandia a külső határok hatékonyabb védelmét és a szolidaritás feltételekhez kötött formáját hangsúlyozza, Belgium a szövetségi struktúrából adódóan a régiók közötti hatásköri egyeztetést helyezi előtérbe, Luxemburg pedig a kis államok arányos teherviselését emeli ki.

A klímapolitikában mindhárom ország az EU ambiciózus kibocsátáscsökkentési céljait támogatja, de a megvalósítás belső vitákat okoz. Hollandiában a nitrogénkibocsátási válság és a mezőgazdasági érdekek ütköznek, Belgiumban a nukleáris energia kivezetésének tervei és a regionális energiamix eltérései, Luxemburgban pedig a közlekedési és logisztikai központ karbonsemlegessé tétele jelentenek kihívást. Ezek a belső feszültségek rávilágítanak arra, hogy a Benelux-országok EU-politikája nem írható le egységes nemzeti érdekként, hanem gazdasági ágazatok, regionális entitások és társadalmi mozgalmak együttes erőterében alakul.

A **Benelux Unió** jelenkori szerepe az EU-n belül kettős. Egyfelől a szervezet ma is létezik, és 2008-ban új szerződéssel erősítette meg együttműködését, amelynek céljai között szerepel a belső piaci együttműködés, a fenntartható fejlődés és az igazságügyi együttműködés. Másfelől a Benelux Unió súlya az EU-hoz képest csekély: a három ország a döntő kérdéseket az uniós intézményekben tárgyalja, a Benelux-keret pedig inkább a kísérleti projektek, a határon átnyúló

együttműködés és a politikai konzultáció fóruma. A szervezet egyik legismertebb hozadéka a **Schengeni Megállapodás**, amelyet 1985. június 14-én a luxemburgi Schengen faluban írtak alá Belgium, Hollandia, Luxemburg, Franciaország és Nyugat-Németország képviselői. A schengeni vívmányok később az uniós joganyag részévé váltak, és ez a példa jól mutatja a Benelux-együttműködés kísérleti, előkészítő jellegét.

A jelenkori uniós politikában a Benelux-országok tehát egyszerre jelennek meg mint az integráció „magterületének" lakói, mint kis államok koalícióinak tagjai és mint saját belső ellentmondásokkal küzdő tagállamok. Brüsszel, Luxembourg és Hága intézményi jelenléte folyamatos láthatóságot ad a három országnak, de a tényleges befolyást a mindenkori kormányok szakpolitikai érdekei, koalíciós felállása és a társadalmi viták alakítják. A Benelux Unió fennmaradása pedig arra emlékeztet, hogy az európai integráció egyes útjai a mai EU-t megelőző, kisebb léptékű együttműködésekből is kinőttek.

32.4.5 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) és az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) szövegére, a Benelux Unió 2008-as szerződésére, valamint az uniós intézmények hivatalos székhelyjegyzőkönyveire támaszkodik. Másodlagos forrásként a Benelux Unió hivatalos kiadványai, az Európai Bizottság és a Tanács dokumentumai, továbbá a kis államok EU-szerepéről szóló politikatudományi szakirodalom használható. A holland 2005-ös népszavazás számszerű eredményei a holland választási tanács adataiban ellenőrizhetők.

Több kérdésben bizonytalanság vagy tudományos vita áll fenn. A brüsszeli intézményi koncentráció kialakulásának pontos történetét részben informális megállapodások és nem nyilvános tárgyalások alakították, ezért az ok-okozati magyarázatok vitatottak. A „Benelux-módszer" hatásának mértéke az uniós döntéshozatalra nehezen számszerűsíthető; egyes kutatók szerint a Benelux Unió inkább szimbolikus, mások szerint a kísérleti együttműködés valós tanulságokat adott az EU bővítéséhez. A nettó befizetői és haszonélvezői pozíciók számítása módszertani választásoktól függ, ezért az országok közötti összehasonlítások gyakran félrevezetők lehetnek. Végül a 2005-ös holland népszavazás értelmezése – EU-szkepticizmus, belpolitikai tiltakozás, szociális félelmek vagy demokratikus deficit – mindmáig nyitott tudományos vita tárgya, és a holland politikai emlékezetben is eltérő hangsúlyokkal jelenik meg.

32.4.6 Rövid összefoglaló

- A Benelux-országok intézményi jelenléte (Brüsszel, Luxembourg, Hága) az 1950-es és 1960-as évek kompromisszumainak öröksége, és nem arányos a szavazati súlyukkal.
- A három ország közös vonása a nyitott, exportorientált gazdaság, ezért alapvetően a belső piac és a szabad kereskedelem hívei.
- Hollandia a költségvetési fegyelem és a piacliberalizmus következetes képviselője, a takarékos négyek informális csoportjának tagja.
- Belgium föderális berendezkedése a többszintű kormányzás tapasztalatát viszi az EU-ba, és a belga tárgyalási stílus hagyományosan kompromisszumkereső.
- Luxemburg a pénzügyi és jogi intézmények székhelyeként az integráció elmélyítését támogatja, de adópolitikai kérdésekben időnként konfliktusba kerül a tagállamokkal.
- A 2005-ös holland népszavazás az európai alkotmányos szerződés bukásának egyik kiváltója volt, és a holland EU-politika fordulópontját jelentette.
- A Benelux Unió ma is működik, de szerepe elsősorban kísérleti együttműködés, nem hatalmi központ; a Schengeni Megállapodás a Benelux-keretből kinőtt megoldások egyik legismertebb példája.

- A jelenkori vitákban a Benelux-országok a jogállamiság, a költségvetési fegyelem és a klímapolitika támogatói, de belső gazdasági és társadalmi feszültségeik korlátozzák az egységes fellépést.

32.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a három Benelux-ország uniós intézményi szerepét, és magyarázza el, miért koncentrálódik Brüsszelben, Luxembourgban és Hágában az uniós intézmények egy része!
2. Milyen szakpolitikai területeken jelenik meg a kis államok közös érdeke a Benelux-országok EU-politikájában, és hol mutatkoznak eltérő hangsúlyok Hollandia, Belgium és Luxemburg között?
3. Értelmezze a 2005-ös holland népszavazás jelentőségét az európai integráció történetében! Milyen tudományos értelmezési lehetőségek vitatkoznak a szavazás okairól?
4. Milyen szerepet játszik a Benelux Unió az Európai Unióban, és hogyan kapcsolódnak a Benelux-együttműködés egyes eredményei – például a Schengeni Megállapodás – az uniós vívmányokhoz?

33 Az északi együttműködés és a nordizmus

33.1 A nordizmus eszméje és intézményei

A nordizmus kérdése akkor válik igazán érthetővé, ha az európai integrációval párhuzamosan, de attól elkülönült, sajátos regionális együttműködési modellként vizsgáljuk. A Benelux államok a második világháború után a gazdasági integráció és a szupranacionális intézményépítés irányába mozdultak el, míg az északi országok egy lazább, elsősorban kulturális, szociális és parlamenti együttműködést hoztak létre. Ez a különbség nem véletlen: a hidegháború megosztottsága, a biztonságpolitikai eltérések és a nemzeti szuverenitás féltése egyaránt befolyásolta a dán, norvég, svéd, finn és izlandi elitek döntéseit. A nordizmus ezért nem csupán egy eszme, hanem egy olyan politikai projekt, amely a közös kulturális örökségre, a nyelvi rokonságra és a hasonló társadalmi berendezkedésre építve próbált meg olyan intézményeket létrehozni, amelyek nem sértik a részt vevő államok szuverenitását. A következő alfejezet azt járja körül, milyen gyökerekből táplálkozott ez a törekvés, milyen intézményi formákat öltött, és mely belső feszültségek, viták kísérték végig a 20–21. századi történetét.

33.1.1 A nordizmus fogalma és történeti gyökerei

A **nordizmus** (angolul gyakran *Nordism*, a skandináv nyelvekben *nordisk samarbejde*, *nordiskt samarbete*, *pohjoismainen yhteistyö*) a 19. századi **skandinavizmus** (dánul *Skandinavisme*, svédül *Skandinavism*) örököse, de attól lényeges pontokon különbözik. A skandinavizmus a 19. század második harmadában, főként dán és svéd értelmiségi körökben kibontakozó kulturális és politikai mozgalom volt, amely a három „skandináv” királyság – Dánia, Norvégia és Svédország – közös nyelvi, történelmi és kulturális gyökereire hivatkozva szorgalmazta az együttműködést, sőt egyes irányzatai politikai uniót is. A mozgalom 1864-ben, a dán–porosz háborúban elszenvedett dán vereség után hitelét vesztette, mert a svéd kormány nem nyújtott katonai segítséget Dániának, ami megmutatta a pán-skandináv retorika és a reálpolitika közötti szakadékot. A skandinavizmus öröksége azonban nem tűnt el: a közös kulturális identitás gondolata, a nyelvi közelség hangsúlyozása és az északi országok közötti kapcsolatok ápolása a 20. században is tovább élt, de már inkább kulturális és társadalmi, mint államegyesítő programként.

A modern nordizmus fogalma a második világháború után nyerte el mai értelmét. Ebben a folyamatban a háborús tapasztalatok, a hidegháború kettéosztottsága és a jóléti állam kiépítésének hasonló útjai egyaránt szerepet játszottak. A **nordizmus** a szakirodalomban általában a második világháború utáni északi együttműködés ideológiáját és gyakorlatát jelöli, amelynek középpontjában a közös értékek – a demokrácia, a jogállamiság, a társadalmi egyenlőség, a nemek közötti egyenlőség és a jóléti állam – állnak. Nem szupranacionális föderációt céloz, mint az európai integráció, hanem a nemzeti szuverenitás megőrzése melletti, kormányközi és parlamenti együttműködést. Ezt a különbséget a korabeli politikusok és értelmiségiek gyakran hangsúlyozták: az északi modell „a közös érdekek közös intézmények nélküli” érvényesítésére törekedett, szemben a nyugat-európai integráció intézményépítő logikájával.

Fontos történeti különbséget tenni a „skandináv” és a „nordikus” kategóriák között. A 19. századi skandinavizmus nyelvi és történeti alapon Dániát, Norvégiát és Svédországot foglalta magában, de kihagyta Finnországot és Izlandot. A 20. századi nordizmus ezzel szemben tudatosan kiterjesztette a kört a finn és az izlandi népre is, részben éppen azért, mert a finn nyelv nem indoeurópai, és így a „skandináv” nyelvrokonság kritériuma kizárta volna őket. A **Norden** (magyarul gyakran „Észak” vagy „Északi országok”) fogalom tehát egy inkluzívabb, elsősorban földrajzi és politikai, nem pedig nyelvi alapú kategória. Ez a terminológiai váltás önmagában is dokumentálja a nordizmus eszmetörténeti fejlődését: a 20. század közepétől az együttműködés hivatalos nyelve kerüli a kirekesztő „skandináv” megjelölést, és a „nordikus” (dánul *nordisk*, svédül *nordisk*, norvégül *nordisk*, finnül *pohjoismainen*) kifejezést használja.

33.1.2 A közös identitás elemei: nyelv, történelem, társadalmi modell

A nordizmus eszmei alapja egy feltételezett közös identitás, amelynek tartalma azonban korántsem magától értetődő. A legkézenfekvőbb elem a nyelvi közelség a három skandináv állam nyelvei között: a dán, a norvég és a svéd a germán nyelvcsalád északi ágához tartozik, és a mai napig bizonyos fokú kölcsönös érthetőség áll fenn közöttük, különösen az írott nyelvben. A norvég nyelvtörténet sajátosságai – a dán uralom alatt kialakult bokmål és az 19. századi nemzeti romantikából kinőtt nynorsk kettőssége – tovább árnyalják ezt a képet, és egyben a dán–norvég nyelvi kapcsolat történeti mélységét is jelzik. A finn ezzel szemben a finnugor nyelvcsaládba tartozik, és a finnországi svéd kisebbség (röviden: finnországi svédek, svédül *finlandssvenskar*, finnül *suomenruotsalaiset*) jelenléte miatt a nyelvi helyzet Finnországban is összetett. Az izlandi nyelv a régi nyugati skandináv nyelv konzervatív leszármazottja, és a többi skandináv nyelvtől való távolsága a középkor óta növekedett. A közös nyelvi alap tehát nem teljes, és a nordizmus hívei éppen ezért hangsúlyozták a nyelvi kölcsönös megértést elősegítő oktatási programok fontosságát, például a szomszédos nyelvek tanítását az iskolákban.

A történeti emlékezet ugyancsak összetett. A dán–norvég perszonálunió (1380–1814) és a svéd–finn közös állam (a középkortól 1809-ig) hosszú évszázadokon át szoros intézményi és társadalmi kapcsolatokat teremtett, de ezek a viszonyok gyakran hierarchikusak voltak, és a 19. századi nemzeti ébredések éppen a domináns partnerrel szembeni önállóság jegyében fogalmazódtak meg. A norvég nemzeti identitás például a dán kulturális és nyelvi hegemónia ellenében erősödött meg, a finn nemzeti mozgalom pedig a svéd uralom és a 19. századi orosz nagyhercegség keretei között kereste saját hangját. A 20. századi nordizmusnak ezért ügyelnie kellett arra, hogy a közös történeti örökség hangsúlyozása ne váljon a korábbi aszimmetriák elfedésévé. A közös múltra való hivatkozás inkább a viking kor, a középkori északi államok és a modernizáció hasonló tapasztalataira épült, mintsem a birodalmi struktúrák dicsőítésére.

A harmadik, a második világháború után egyre fontosabbá váló elem a társadalmi modell hasonlósága volt. Az 1930-as évektől kezdve Dániában, Norvégiában és Svédországban a szociáldemokrata pártok hosszú kormányzati időszakai, a munkásmozgalom és a paraszti érdekképviselet közötti kompromisszumok, valamint a második világháború utáni újjáépítés olyan jóléti államokat hoztak létre, amelyeket a külvilág hamarosan „skandináv modellként” kezdett emlegetni. Finnország a második világháború utáni külpolitikai kényszerpályája ellenére szintén hasonló társadalompolitikai irányba fejlődött, és az 1960-as évektől egyre inkább bekapcsolódott az északi szociális együttműködésbe. Izland kisebb mérete és sajátos gazdasági szerkezete miatt részben eltért, de a jóléti állam alapelveit ott is átvették. A nordizmus tehát erőteljesen támaszkodott arra a feltételezésre, hogy az északi országok hasonló társadalmi értékeket vallanak, és ezek az értékek megkülönböztetik őket a kontinentális Európa konzervatívabb vagy hierarchikusabb berendezkedésű államaitól. Ez a kép részben önkép, részben külföldi percepció, és a szakirodalomban vitatott, mennyire volt valóságos vagy ideologikus.

33.1.3 Az együttműködés intézményesülése a hidegháború alatt

A nordizmus intézményesülése fokozatosan, a második világháború utáni évtizedben ment végbe, de a kezdeményezések egy része már a két háború között megjelent. Az 1930-as években létrejött a **Nordic Associations Union** (dánul *Foreningen Norden*, svédül *Föreningen Norden*, norvégül *Foreningen Norden*, finnül *Pohjola-Norden*), egy civil szervezet, amely a kulturális és népi kapcsolatok ápolását tűzte ki célul. A második világháború tapasztalatai – Dánia és Norvégia német megszállása, Finnország két háborúja, Svédország semlegessége – megosztották a régiót, és a háború utáni újrakezdésben a bizalomépítés különösen fontos volt. A hidegháború kitörése azonban korlátozta a szoros politikai integráció lehetőségét, mert Finnország a Szovjetunióval kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény (1948) miatt nem csatlakozhatott a nyugati szövetségi rendszerhez.

Az első jelentős intézményi lépés a **Nordic Council** (magyarul **Északi Tanács**, dánul *Nordisk Råd*, svédül *Nordiska rådet*, norvégül *Nordisk råd*, finnül *Pohjoismaiden neuvosto*) megalapítása volt 1952-ben. Alapító tagjai Dánia, Norvégia, Svédország és Izland voltak. Finnország három évvel később, 1955-ben csatlakozott, miután a szovjet vezetés enyhülést mutatott, és a finn politikai elit úgy ítélte meg, hogy a tagság nem fenyegeti a finn–szovjet viszonyt. Az Északi Tanács parlamentek közötti konzultatív testület, amely ajánlásokat fogalmaz meg a tagállamok kormányai számára, de nincs kötelező jogalkotási hatásköre. Ez a konstrukció tudatosan kerülte a szupranacionális jelleget: a tagállamok nem adták át szuverenitásuk egyetlen elemét sem, és a tanácsi ajánlások végrehajtása az egyes kormányok belátásán múlott. A szakirodalom ezt gyakran a „minimalista” vagy „intergovernmentalista” integráció példájaként említi, amely éles ellentétben áll az Európai Szén- és Acélközösség 1951-es, illetve a Római Szerződések 1957-es szupranacionális logikájával.

Az 1950-es években több gyakorlati egyezmény is született, amelyek a hétköznapi életben érvényesülő integrációt hoztak létre. 1952-ben létrejött a közös északi munkaerőpiac, 1954-ben az útlevélunió, amely lehetővé tette az északi állampolgárok számára, hogy útlevél nélkül utazzanak a tagállamok területén, 1958-ban pedig a szociális biztonsági egyezmény, amely összehangolta a nyugdíj- és egészségügyi jogosultságokat. Ezek az intézkedések a későbbi európai integráció előfutárainak is tekinthetők, de az északi országokban hamarabb valósultak meg, mint a hasonló nyugat-európai szabályozások. Egy 1962-es, Helsinkiben aláírt dokumentum, a **Helsinki Szerződés** (dánul *Helsingforsaftalen*, svédül *Helsingforsavtalet*, norvégül *Helsingforsavtalen*, finnül *Helsingin sopimus*) kodifikálta az együttműködés alapelveit, és a mai napig az északi együttműködés jogi alapját képezi. A szerződés rögzíti a tagállamok közötti együttműködés céljait a jogi, kulturális, szociális, gazdasági és környezetvédelmi területeken, és kimondja, hogy az együttműködés tiszteletben tartja a tagállamok nemzeti szuverenitását.

1971-ben létrejött a **Nordic Council of Ministers** (magyarul **Északi Miniszterek Tanácsa**, dánul *Nordisk Ministerråd*, svédül *Nordiska ministerrådet*, norvégül *Nordisk ministerråd*, finnül *Pohjoismaiden ministerineuvosto*), amely a kormányközi együttműködés csúcsszerve lett. A Miniszterek Tanácsa a tagállamok kormányainak képviselőiből áll, és konkrét programokat, projekteket finanszíroz. Ezzel az északi együttműködés kétpilléres szerkezetet kapott: egyrészt a parlamenti képviselők tanácsa, másrészt a kormányközi szerv. A gyakorlatban a kettő szorosan együttműködik, és az Északi Tanács ajánlásait a Miniszterek Tanácsa hajtja végre, amennyiben a tagállamok egyetértenek. Az 1970-es években az együttműködés jelentősen kiterjedt az oktatás, a kutatás, a környezetvédelem és a kulturális csere területére. Ekkor jött létre a **Nordplus** oktatási ösztöndíjprogram, amely a mai napig támogatja a hallgatók és oktatók mobilitását az északi országok között.

A hidegháború alatti nordizmus egyik legfontosabb jellemzője a biztonságpolitika szándékos kihagyása volt. Dánia, Norvégia és Izland a NATO alapító tagja lett 1949-ben, Svédország el

nem kötelezett semlegességi politikát folytatott, Finnország pedig a Szovjetunióval fenntartott különleges viszony miatt semleges vagy „aktívan semleges” státuszt alakított ki. Ez a megosztottság kizárta, hogy a nordizmus katonai vagy védelmi együttműködéssé mélyüljön, sőt a hivatalos retorika gyakran hangsúlyozta, hogy az északi együttműködés kizárólag polgári területekre terjed ki. A szakirodalomban vitatott, hogy a nordizmus mennyiben szolgálta a hidegháborús feszültségek enyhítését, és mennyiben volt puszta kulturális díszlet. Egyes értelmezések szerint a finn semlegesség és a svéd el nem kötelezettség lehetővé tette, hogy az északi fórumok a kelet–nyugati párbeszéd csatornáivá váljanak, míg mások szerint a közös értékek hangsúlyozása inkább a nyugati blokk kulturális önképét erősítette.

33.1.4 A nordizmus korlátai és belső feszültségei

A nordizmus intézményi sikerei ellenére a mozgalom mindvégig szembesült belső feszültségekkel. Az egyik legfontosabb a nyelvi és kulturális aszimmetria. A dán, norvég és svéd nyelvek közötti kölcsönös érthetőség nem szimmetrikus: a dánok és norvégok általában jobban értik a svédet, mint fordítva, a dán kiejtés pedig a svédek és norvégok számára gyakran nehézséget okoz. A finn és az izlandi beszélők számára a skandináv nyelvek idegenek, ezért az északi fórumokon gyakran angolra vagy tolmácsokra van szükség. A nordizmus hivatalos ideológiája ezt a nyelvi sokszínűséget értékként kezeli, de a gyakorlati kommunikációban a skandináv nyelvek dominanciája érvényesül, ami időnként a finn és izlandi résztvevők hátrányos helyzetét eredményezi. A **skandináv nyelvek kölcsönös érthetősége** ráadásul az utóbbi évtizedekben a globalizáció, az angol nyelv térnyerése és az oktatási rendszerek változásai miatt csökkent, ami aláássa a közös nyelvi alap mítoszát.

A második feszültségforrás a biztonságpolitikai megosztottság volt, amelyet a hidegháború alatt sikerült intézményesen kezelni, de a jelenkori események újra felszínre hoztak. A 2020-as évek elején Svédország és Finnország NATO-csatlakozása (Finnország 2023-ban, Svédország 2024-ben vált teljes jogú taggá) megszüntette a korábbi semlegességi különállást, és ezzel az északi országok biztonságpolitikai értelemben közelebb kerültek egymáshoz, mint valaha. Ennek a folyamatnak a hosszú távú hatása a nordizmusra azonban még nem értékelhető megbízhatóan. Egyes vélemények szerint a közös biztonságpolitikai keret erősítheti az északi szolidaritást, mások szerint viszont a NATO-n belüli eltérő nemzeti prioritások újratermelhetik a korábbi megosztottságot.

A harmadik feszültségforrás az Európai Unióhoz fűződő eltérő viszony. Dánia 1973-ban csatlakozott az Európai Közösségekhez, Svédország és Finnország 1995-ben az Európai Unióhoz, Norvégia és Izland pedig kívül maradt (Norvégia két népszavazáson, 1972-ben és 1994-ben is elutasította a csatlakozást). Ez a helyzet bonyolult viszonyrendszert teremtett: az EU-tag északi államoknak össze kell hangolniuk uniós kötelezettségeiket az északi együttműködés kereteivel, míg a nem tag Norvégia és Izland számára az északi fórumok részben pótolják az EU-hoz való hozzáférés hiányát. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az északi intézményekben párhuzamosan ülnek EU-tag és nem tag államok képviselői, és a döntéshozatalban gyakran figyelembe kell venni az uniós szabályozásokat. A szakirodalom ezt a helyzetet „változó geometriájú” együttműködésnek nevezi, amely rugalmas, de egyben állandó koordinációs nehézséget is jelent.

A negyedik feszültségforrás a közös identitás tartalmának vitája. A nordizmus hivatalos retorikája a jóléti államot, a nemek közötti egyenlőséget és a környezettudatosságot emeli ki, de a 21. században ezek az értékek korántsem konszenzuálisak. A bevándorlás és a multikulturalizmus kérdésében az északi országok között jelentős különbségek alakultak ki: Dánia hagyományosan szigorúbb bevándorlási politikát folytat, Svédország hosszú ideig befogadóbb volt, de a 2010-es évek közepétől ott is szigorítások történtek. A populista és nacionalista pártok megerősödése – Dániában a Dán Néppárt, Svédországban a Svéd Demokraták, Finnországban a Finnek Pártja – kikezdte a nordizmus által hirdetett közös értékek egyöntetűségét. A vita arról szól, hogy a nordizmus képes-e alkalmazkodni a sokszínűbbé váló társadalmakhoz, vagy éppen a kirekesztő

nemzeti identitásokkal szemben veszít vonzerejéből. Ez a kérdés nyilvánvalóan emlékezetpolitikai és ideológiai töltetű, és a szakirodalomban éles viták folynak róla.

33.1.5 A jelenkori nordizmus: brand és gyakorlati együttműködés

A hidegháború vége után az északi együttműködés elveszítette a kelet–nyugati megosztottságból fakadó korlátait, ugyanakkor új kihívásokkal szembesült: az EU bővítése, a globalizáció és a balti államok függetlenné válása új környezetet teremtett. A **Nordic Council** és a **Nordic Council of Ministers** a mai napig működik, és öt szuverén államot – Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország –, valamint három autonóm területet – Grönland, Feröer és Åland – foglal magában. Az autonóm területek képviselői a tanácsban saját delegációval rendelkeznek, ami az együttműködés inkluzivitását jelzi. A Miniszterek Tanácsa számos ágazati miniszteri tanáccsal rendelkezik (például oktatás, kutatás, környezetvédelem, szociális ügyek), és évente több száz közös projektet finanszíroz. A **Nordplus** program mellett a **Nordic Master** és a **Nordic Research Councils** hálózata is a felsőoktatási és tudományos együttműködést erősíti.

A nordizmus a 2000-es években egyre inkább nemzetközi „márkává” vált. Az északi országok közös nagykövetségeket működtetnek egyes országokban, közösen lépnek fel az ENSZ fórumain, és a világ számos pontján „északi hét” rendezvényeket tartanak. A **nordic branding** – vagyis az északi országok pozitív imázsának tudatos építése – különösen a jóléti állam, a fenntartható fejlődés, az innováció és a nemek közötti egyenlőség területén érvényesül. Ezt a törekvést számos kritika éri: egyes kutatók szerint a „skandináv kivételesség” narratívája eltúlzott, és az országok közötti különbségeket elmossa, mások szerint pedig a nordizmus retorikája gyakran a gyarmati örökség és a kisebbségi problémák feletti hallgatással párosul. A számi őslakosok jogainak kérdése, a bevándorló közösségek integrációjának nehézségei és az északi országok egykori gyarmati szerepvállalása (például Dánia Grönlandon, Svédország a számik földjén) mind olyan témák, amelyeket a nordizmus hivatalos önképe sokáig alig érintett.

A gyakorlati együttműködés területén a 21. században a határmenti régiók, a közös munkaerőpiac és a szociális biztonsági koordináció továbbra is kiemelt szerepet kapnak. Az északi országok közötti határok a világ egyik legnyitottabb határai, és a napi ingázás, a családi kapcsolatok és a vállalati tevékenység szorosan összefonja a régiókat. A **Øresund-régió** Dánia és Svédország között, a **Tornio-völgy** Finnország és Svédország között, valamint a norvég–svéd határ menti területek mind példák a határon átnyúló mindennapi kapcsolatokra. A **Norrbotten** és **Lappland** megyék közötti együttműködés, a számi nyelvű oktatási programok és a közös környezetvédelmi projektek a nordizmus hétköznapi, intézményesült oldalát mutatják. Ez a gyakorlati integráció gyakran erősebbnek bizonyul, mint a nagy politikai retorika, mert a hétköznapi emberek életére közvetlen hatással van.

A 2023–2024-es finn és svéd NATO-csatlakozás a nordizmus intézményi kereteit közvetlenül nem változtatta meg, de a biztonságpolitikai dimenzió újraértelmezését kényszerítette ki. A korábbi semlegességi hagyományokra épülő északi identitás egyik pillére omlott össze, és a közvélemény-kutatások szerint a lakosság egy része a hagyományos északi el nem kötelezettséget siratja, míg mások a szorosabb nyugati integrációt üdvözlik. A nordizmus intézményei – az Északi Tanács és a Miniszterek Tanácsa – ebben a kérdésben nem foglalnak állást, mivel alapszerződéseik kizárják a biztonságpolitikai együttműködést. A jövőbeni kutatásoknak kell megválaszolniuk, hogy a NATO-tagság általánossá válása az északi országokban miként hat a közös identitásra és az együttműködés tartalmára.

33.1.6 Források és bizonytalanságok

A nordizmus történetének megírása során a legfontosabb elsődleges források a hivatalos egyezmények és intézményi dokumentumok. Az 1962-es **Helsinki Szerződés** szövege, a Nordic Council és a Nordic Council of Ministers alapító okiratai, az éves jelentések és a közös programok leírásai nyilvánosan hozzáférhetők, és a szakirodalom széles körben elemzi őket. A másodlagos forrásokat tekintve a hidegháborús korszak északi együttműködéséről szóló történeti munkák gyakran támaszkodnak levéltári anyagokra, diplomáciai iratokra és a részt vevő politikusok visszaemlékezéseire. Ugyanakkor a hidegháborús időszak értékelése a mai napig vitatott: egyes történészek a nordizmus valódi eredményeit emelik ki, mások inkább annak korlátait, sőt olykor az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti erőegyensúlyban játszott passzív szerepét hangsúlyozzák.

A közös identitás mérése módszertani bizonytalanságokkal terhelt. A közvélemény-kutatások – például a skandináv nyelvek kölcsönös érthetőségére vagy az egymás országai iránti rokonszenvre vonatkozó felmérések – eltérő években, eltérő mintavételi módszerekkel készültek, ezért az összehasonlításuk nehéz. A nyelvi érthetőséget vizsgáló kutatások ráadásul gyakran önbevalláson alapulnak, ami torzíthat. A finn és a számi nyelvű közösségek perspektívájának beépítése a nordizmus történetébe viszonylag későn, az 1970-es évektől kezdődött, és a mai napig hiányos, különösen a számi őslakosok saját történeti narratíváinak bevonása terén. A jelenkori fejlemények – a NATO-csatlakozás, a bevándorlási viták, a populizmus erősödése – értékelése még folyamatban van, ezért ezekben az esetekben a szöveg szándékosan kerüli a végleges következtetéseket, és jelzi a bizonytalanságot.

33.1.7 Rövid összefoglaló

- A nordizmus a 19. századi skandinavizmus örököse, de attól eltérően nem államegyesítő, hanem a nemzeti szuverenitás megőrzése melletti, kormányközi és parlamenti együttműködést jelent.
- A közös identitás három pillére a nyelvi közelség (amely azonban nem terjed ki a finnre és az izlandira), a hasonló történelmi tapasztalatok (amelyek gyakran aszimmetrikusak voltak) és a jóléti állam modellje.
- Az intézményesülés a második világháború után gyorsult fel: 1952-ben létrejött az Északi Tanács (Nordic Council), 1962-ben a Helsinki Szerződés, 1971-ben pedig az Északi Miniszterek Tanácsa (Nordic Council of Ministers).
- A hidegháború alatt a biztonságpolitika szándékosan kimaradt az együttműködésből, mert Dánia, Norvégia és Izland a NATO tagja volt, míg Svédország és Finnország semlegességet folytatott.
- A nordizmus belső feszültségei közé tartozik a nyelvi aszimmetria, az EU-tagság eltérő mintázata, és a közös értékek tartalmának vitája, különösen a bevándorlás és a multikulturalizmus kérdésében.
- A 21. században a nordizmus egyre inkább nemzetközi „brandként” működik, de ezt kritikák érik a gyarmati örökség, a kisebbségi problémák és a hivatalos önkép idealizálása miatt.
- A finn és svéd NATO-csatlakozás (2023–2024) megszüntette a korábbi semlegességi különállást, de hosszú távú hatása a nordizmusra még nem értékelhető.

33.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a 19. századi skandinavizmus a 20. századi nordizmustól, és miért volt fontos a terminológiai váltás a „skandináv” kifejezésről a „nordikus” kifejezésre?

2. Melyek voltak az északi együttműködés intézményesülésének fő állomásai a második világháború után, és milyen elv alapján kerülték a szupranacionális jelleget?
3. Hogyan befolyásolta a hidegháború biztonságpolitikai megosztottsága a nordizmus intézményi kereteit, és milyen következményekkel járt ez az együttműködés tartalmára?
4. Milyen belső feszültségek jellemzik a nordizmust a nyelvi sokszínűség, az EU-tagság és a közös identitás vitái szempontjából?
5. Miért nevezhető a nordizmus a 21. században egyszerre gyakorlati integrációs keretnek és vitatott nemzetközi márkának?

33.2 A Nordic Council és a kulturális együttműködés

A Nordic Council és a Miniszterek Tanácsa nem szupranacionális kormányzat, hanem a parlamentáris és kormányközi együttműködés sajátos északi modellje. Működésük megértéséhez a nordizmus eszméjének intézményesülését kell vizsgálni: azt, hogy a közös kulturális és politikai örökség miként vált szervezett együttműködéssé anélkül, hogy a tagállamok szuverenitásukat feladták volna. Ez az alfejezet a A nordizmus eszméje és intézményei című részre épül, és azt mutatja be, hogyan működik a két intézmény, milyen kulturális és oktatási programokat működtetnek, és hol húzódnak a tényleges határaik.

33.2.1 A Nordic Council létrehozása és parlamentáris logikája

A **Nordic Council** (dánul *Nordisk Råd*, norvégül *Nordisk råd*, svédül *Nordiska rådet*, finnül *Pohjoismaiden neuvosto*, izlandiul *Norðurlandaráð*) 1952-ben alakult meg Dánia, Norvégia, Svédország és Izland parlamentjeinek kezdeményezésére; Finnország 1955-ben csatlakozott. A testület tehát nem kormányközi szervezetként, hanem a nemzeti parlamentek közötti fórumként jött létre. Ez a konstrukció tudatosan különbözött az európai integráció akkoriban formálódó, elsősorban a végrehajtó hatalmakra épülő modelljétől. A parlamentáris alap azt jelentette, hogy a képviselők nem kormányzati utasításra, hanem pártcsoportjaik és nemzeti parlamentjeik delegáltjaiként vettek részt, és ajánlásokat fogalmazhattak meg a kormányok felé.

A Nordic Council létrehozásának közvetlen előzménye a második világháború utáni igény volt a semlegesség, a megszállás és az együttműködés kérdéseinek közös megvitatására. Az 1952-es alapító okirat egy konzultatív testületet hozott létre, amelynek nincs jogalkotási hatásköre. Az intézményi forma tudatosan elkerülte a föderalista irányt; a tagok a nemzeti parlamentarizmus keretein belül képviselték választóikat, az északi együttműködést pedig a közös problémák informális, de rendszeres egyeztetésével kívánták erősíteni. A dokumentált tény az, hogy a testület első ülését 1953-ban tartotta Koppenhágában; a tudományos konszenzus szerint a korai években elsősorban a jogharmonizáció, a határforgalom és a szociális jogok kérdései töltötték meg a napirendet.

A Council szervezeti felépítése az évek során többször módosult. Jelenleg a plenáris ülés évente egyszer – rendszerint ősszel – ülésezik, és a tagországok parlamentjei által delegált 87 tagból áll. A tagok száma országonként változó: Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország 20-20, Izland 7 képviselőt küld; emellett a feröeri, a grönlandi és az ålandi parlamentek két-két képviselője is részt vesz a munkában. A nemzeti delegációk tükrözik a parlamentek pártösszetételét, így a Nordic Council a pártcsaládok közötti egyeztetés fóruma is. A plenáris ülésen kívül a munka bizottságokban folyik, amelyek a jóléti, a kulturális, a gazdasági és a környezeti kérdésekkel foglalkoznak.

Fontos hangsúlyozni, hogy a Nordic Council ajánlásai nem kötelező erejűek. A testület **rekommendációkat** fogad el, amelyeket a **Nordic Council of Ministers** – azaz a kormányközi

oldal – elé terjeszt. A kormányoknak nincs jogi kötelezettségük az ajánlások végrehajtására, de a parlamentáris nyomás és a közös normák kialakítása miatt a gyakorlatban számos javaslat beépül a nemzeti jogalkotásba. A tudományos értékelés szerint a Council hatékonysága nem mérhető egyszerűen a kötelező döntések számával; inkább az a szerepe, hogy a nemzeti parlamentekben északi perspektívát honosítson meg, és folyamatos nyilvános vitát tartsa fenn a közös ügyekről.

33.2.2 A Nordic Council of Ministers és a kormányközi együttműködés

A **Nordic Council of Ministers** (dánul *Nordisk Ministerråd*, norvégül *Nordisk ministerråd*, svédül *Nordiska ministerrådet*, finnül *Pohjoismaiden ministerineuvosto*) 1971-ben jött létre. Ez a kormányközi oldal: a tagállamok miniszterei találkoznak, és olyan döntéseket hozhatnak, amelyek – szemben a Council ajánlásaival – kötelező erejűek a részes államokra nézve, amennyiben az adott tárca miniszterei egyhangúlag elfogadják azokat. A döntéshozatal tehát alapvetően konszenzusos, ami a szuverenitás védelmének és a kis államok közötti bizalomnak a jele.

A Miniszterek Tanácsa nem egyetlen testület, hanem **több szakminiszteri tanács** összessége. A legfontosabbak a kulturális, oktatási, szociális, környezetvédelmi, gazdasági és halászati miniszteri tanácsok. Minden félévben egy tagállam tölti be a **soros elnökséget**, és ez az állam határozza meg a prioritásokat, de a döntések továbbra is konszenzussal születnek. A rotációs elnökség 1971 óta működik; a gyakorlatban Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország és Izland váltják egymást, míg Feröer, Grönland és Åland megfigyelői vagy társult státusszal vesznek részt.

A Miniszterek Tanácsának működését az **1971-es Helsinki Egyezmény** szabályozza, amelyet később többször módosítottak. A dokumentum rögzíti az együttműködés céljait, a döntéshozatali eljárást és a költségvetési hozzájárulások elvét. A költségvetés a tagállamok hozzájárulásaiból áll össze, a részesedés arányos a gazdasági teljesítménnyel; pontos adatok évente változnak, és a hivatalos éves jelentésekben találhatók. A 2020-as évek elején a teljes éves költségvetés nagyságrendje néhány százmillió euró, de ennek pontos összege ellenőrzést igényel, mivel a tagállami hozzájárulások mellett programbevételek is vannak.

A Miniszterek Tanácsa alá tartozik a **Nordic Council of Ministers Titkársága** (székhelye Koppenhága), valamint számos intézmény és programiroda. A titkárság koordinálja a szakminiszteri tanácsok munkáját, előkészíti a döntéseket, és nyomon követi a végrehajtást. A parlamenti oldallal – a Nordic Council-lal – való kapcsolatot az éves közös ülés és a folyamatos konzultáció biztosítja. A két testület formailag elkülönül, de gyakorlatilag egymásra utalt: a Council ajánlásokat fogalmaz meg, a Miniszterek Tanácsa pedig dönt ezek megvalósításáról, és beszámol a végrehajtásról.

A kormányközi együttműködés hatékonyságáról szóló értékelések vegyesek. A dokumentált tények azt mutatják, hogy a közös szabályozás a határrégiókban, a felsőoktatási mobilitásban és a kulturális támogatásokban kézzelfogható eredményeket hozott. Ugyanakkor a tudományos szakirodalomban vita folyik arról, hogy az egyhangú döntéshozatal mennyire lassítja a reagálást, és mennyire korlátozza a közös fellépést az olyan válságokban, mint a 2008-as pénzügyi válság vagy a 2020-as évek eleji járványhelyzet. Az értelmezési keretek közé tartozik az is, hogy a Miniszterek Tanácsa elsősorban a „puha” szakpolitikák terén működik jól, míg a kül- és biztonságpolitika szándékosan kívül maradt a mandátumán.

33.2.3 A Helsinki Egyezmény és a jogi keret

Az északi együttműködés jogi alapját az **1962-es Helsinki Egyezmény** (hivatalos nevén *Helsingfors-egyezmény*) teremtette meg. Ez a szerződés kodifikálta a már meglévő gyakorlatot: rögzítette a jogi, kulturális, szociális és gazdasági együttműködés céljait, valamint azt az elvet,

hogy a részes államok törekednek a nemzeti jogszabályok összehangolására. Az egyezményt 1971-ben, 1974-ben, 1983-ban, 1993-ban és 1995-ben módosították, hogy tükrözze a bővülő tagságot és az új együttműködési területeket.

A Helsinki Egyezmény nem hozott létre szupranacionális intézményt; a tagállamok megőrizték teljes szuverenitásukat. A dokumentum azonban keretet adott ahhoz, hogy a kormányok kötelező erejű megállapodásokat kössenek egymással bizonyos területeken. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a Miniszterek Tanácsa döntései nemzetközi szerződés jellegű kötelezettségeket keletkeztethetnek, de csak akkor, ha az adott szakminiszteri tanács egyhangúlag elfogadta őket, és a nemzeti alkotmányos eljárások szerint megerősítésre kerültek. A parlamenti oldalnak nincs közvetlen döntési joga, de a Council ajánlásai és a nemzeti parlamentekkel való konzultáció informálisan befolyásolja a kormányok álláspontját.

Az egyezmény módosításai közül kiemelendő az **1995-ös módosítás**, amely lehetővé tette, hogy a három autonóm terület – Feröer, Grönland és Åland – nagyobb befolyást kapjon a döntéshozatalban. Ez a lépés a területi sokszínűség elismerését jelentette, de nem oldotta meg az összes feszültséget: a grönlandi és feröeri önrendelkezési törekvések időnként ütköznek a dán kormány északi együttműködési prioritásaival. A vitatott értelmezés itt arra vonatkozik, hogy az autonóm területek mennyire tekinthetők a nordizmus „teljes jogú” szereplőinek, vagy inkább a dán állam kiterjesztett részeinek.

A jogi keret másik fontos eleme az **Åland-szigetek különleges státusza**. Åland demilitarizált és svéd nyelvű autonóm terület Finnországon belül, de saját parlamenttel és jelentős kulturális önállósággal rendelkezik. Az északi együttműködésben Åland megfigyelői státusszal vesz részt, és aktív a kulturális programokban. Ez a konstrukció gyakran hivatkozott példa arra, hogy a nyelvi kisebbség és a területi autonómia hogyan fér meg a nemzetállami keretekkel és az északi együttműködéssel. Ugyanakkor az emlékezetpolitikai vitákban – különösen a finnországi svéd nyelvű közösség helyzetéről – Åland példája gyakran idealizáló módon jelenik meg; a mindennapi együttműködés konfliktusai ennél árnyaltabbak.

33.2.4 A Nordisk Kulturfond és a kulturális támogatási rendszer

A kulturális együttműködés intézményesítésében a **Nordisk Kulturfond** (Északi Kulturális Alap, angolul *Nordic Culture Fund*) játssza a központi szerepet. Az alapot 1966-ban hozták létre azzal a céllal, hogy támogassa a dán, finn, feröeri, grönlandi, izlandi, norvég, svéd és ålandi művészek és kulturális intézmények közötti együttműködést. Az alap a Miniszterek Tanácsa költségvetéséből gazdálkodik, de független döntéshozó testülettel rendelkezik, amely pályázati úton ítéli oda a támogatásokat.

A Kulturfond tevékenységi köre a kezdeti évtizedekben elsősorban a hagyományos művészeti ágakra – irodalom, zene, képzőművészet, színház – összpontosult. A támogatott projektek jellemzően több ország részvételét igénylik, így a pályázatok eleve transznacionális együttműködésre ösztönöznek. A 2000-es évektől a digitális kultúra, a gyermek- és ifjúsági kultúra, valamint a fenntarthatóság kérdései is bekerültek a prioritások közé. A dokumentált tény az, hogy az alap évente több száz projektet támogat; a pontos számok az éves jelentésekben változnak, és a nyilvános pályázati adatbázisban ellenőrizhetők.

A Kulturfond mellett a **Nordic Culture Point** (dánul *Nordisk Kulturkontakt*) egy másik fontos intézmény. Székhelye Helsinki, és elsősorban a kulturális mobilitást, a rezidenciaprogramokat és a rövid távú cserekapcsolatokat támogatja. A Culture Point gyakran működik együtt nemzeti kulturális intézetekkel, és célja a művészek, írók és kulturális szakemberek határokon átnyúló mozgásának megkönnyítése. A támogatási rendszer hangsúlyozza a nyelvi sokszínűséget: a

pályázatokban elvárás, hogy az északi nyelvek valamelyikén vagy angolul nyújtsák be az anyagot, de a megvalósítás során a helyi nyelvek használatát ösztönzik.

A kulturális programok egyik sajátos vonása az **északi nyelvi együttműködés**. A dán, norvég és svéd nyelvek közötti kölcsönös érthetőség hagyományosan a nordizmus alapja, de a gyakorlatban ez a kölcsönös érthetőség az elmúlt évtizedekben gyengült, különösen a fiatalabb generációk körében. A Nordic Council és a Miniszterek Tanácsa ezért olyan programokat támogat, amelyek a skandináv nyelvek megőrzését és a nyelvi kölcsönös megértést célozzák. A **Nordic Language Convention** (1987) például jogot biztosít az északi állampolgároknak arra, hogy anyanyelvükön forduljanak a hatóságokhoz más északi országban, amennyiben az adott nyelv a hivatalos nyelvek közé tartozik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy dán állampolgár dánul nyújthat be kérelmet Svédországban, és a svéd hatóság köteles gondoskodni a megértésről.

A kulturális együttműködés értékelésekor gyakran hivatkoznak a **Nordic Council Irodalmi Díjra** és a **Nordic Council Film Díjra**. Az irodalmi díjat 1962 óta ítélik oda szépirodalmi műveknek, és a zsűri tagjai a tagországokból érkeznek. A díj nemcsak presztízst jelent, hanem a fordítások és a nemzetközi ismertség szempontjából is fontos. A díjakkal kapcsolatos emlékezetpolitikai vita arra mutat rá, hogy a díjazottak kiválasztása időnként tükrözi a politikai és kulturális elit preferenciáit, és nem mindig a nyelvi vagy regionális sokszínűséget. A tudományos konszenzus szerint azonban a díjak kézzelfoghatóan hozzájárultak az északi irodalom és filmművészet nemzetközi láthatóságához.

33.2.5 Oktatási együttműködés és a Nordplus program

Az oktatási együttműködés a nordizmus egyik legsikeresebb területe, mert a mobilitás és a közös tanulási terek közvetlenül érintik a fiatal generációkat. A központi eszköz a **Nordplus** program, amelyet 1988-ban indítottak el, és azóta folyamatosan bővül. A Nordplus célja, hogy támogassa a diákok, tanárok és oktatási intézmények közötti cserét az északi és balti országokban. A program keretében támogathatók rövid távú mobilitások, közös tananyagfejlesztések, hálózatépítések és stratégiai együttműködések.

A Nordplus szerkezete alprogramokra tagolódik: a felsőoktatási, az iskolai, a felnőttképzési és a nyelvi alprogramra. A felsőoktatási alprogram – gyakran **Nordplus Higher Education** néven emlegetik – lehetővé teszi, hogy egyetemi hallgatók egy vagy két félévet töltsenek egy másik északi ország felsőoktatási intézményében anélkül, hogy tandíjat kellene fizetniük, és ösztöndíjban részesülhetnek. Az iskolai alprogram a középiskolai osztályok és tanárok cseréjét támogatja, gyakran közös projektek, például nyelvi táborok vagy környezeti nevelési programok formájában.

A Nordplus keretösszege a Miniszterek Tanácsa költségvetéséből származik, és az évek során nominálisan nőtt, de reálértéke vita tárgyát képezi. A dokumentált tény az, hogy a program évente több ezer mobilitást támogat; a pontos statisztikák az éves jelentésekben szerepelnek. A tudományos értékelés azt mutatja, hogy a résztvevők körében a mobilitás erősíti az északi identitástudatot, de a részvétel társadalmi egyenlőtlenségeket is tükröz: a felsőoktatási mobilitásban nagyobb arányban vesznek részt a magasabb társadalmi-gazdasági hátterű hallgatók. Ez a megállapítás vitatott értelmezés, mivel a kiválasztási kritériumok nem tartalmaznak szociális szűrőt, de a pályázási hajlandóság és a nyelvi készségek eltérései mégis egyenlőtlenségeket okoznak.

A **Nordisk Ministerråd oktatási stratégiája** hangsúlyozza az **északi oktatási tér** (ang. *Nordic Education Area*) kialakítását. Ennek elemei közé tartozik a képesítések kölcsönös elismerése, a közös minőségbiztosítási keretek és a digitális tanulási platformok fejlesztése. A **Nordic Recognition Network** és a **Nordic Quality Assurance Network** olyan szakértői testületek, amelyek a nemzeti hatóságokkal együttműködve dolgozzák ki az ajánlásokat. A gyakorlatban

a felsőoktatási intézmények közötti kreditátvitel az **ECTS** (European Credit Transfer and Accumulation System) rendszerén keresztül működik, de az északi együttműködés ezt kiegészíti a regionális sajátosságokkal.

Az oktatási programok hatáselemzésekor gyakran idézik a **Nordic Council of Ministers éves oktatási jelentéseit**, amelyek szerint a Nordplus résztvevői magasabb arányban találnak munkát más északi országban, és erősebb a nyelvi kompetenciájuk. Ugyanakkor a kritikai szakirodalom felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen hatásvizsgálatok módszertana gyakran önbevalláson alapul, és a kontrollcsoportos összehasonlítás hiányos. Ezért az eredményeket óvatosan kell kezelni; a dokumentált tény a részvételi adatokra és a pályázati statisztikákra korlátozódik, míg a hosszú távú identitáshatások értelmezések maradnak.

33.2.6 Kulturális és oktatási programok az autonóm területek és a balti államok bevonásával

A Nordic Council és a Miniszterek Tanácsa kulturális és oktatási programjai nem csak a klasszikus öt tagállamra korlátozódnak. A hidegháború után a balti államok – Észtország, Lettország, Litvánia – fokozatosan bekapcsolódtak az együttműködésbe, és 1992 óta a Nordic Council of Ministers irodákat működtet Tallinnban, Rigában és Vilniusban. A balti államok nem teljes jogú tagjai a Nordic Councilnak, de részt vehetnek a Nordplus programban, és megfigyelői státusszal rendelkeznek.

A **Nordic-Baltic Mobility Programme for Culture** különösen fontos, mert kifejezetten a kultúra területén támogatja a mobilitást és a hálózatépítést az északi és balti országok között. A program 2006 óta működik, és a hangsúlyt a közös történelmi traumák – a szovjet megszállás, a második világháború – feldolgozására, valamint a kortárs művészeti együttműködésre helyezi. Ez a terület emlékezetpolitikailag érzékeny, mivel a balti államok és az északi országok történelmi tapasztalatai eltérőek: a balti országok szovjet megszállása nem volt része a dán, norvég vagy svéd történelemnek, így a közös programokban időnként feszültség alakul ki az emlékezeti keretek között.

Az autonóm területek – Feröer, Grönland, Åland – részvétele a kulturális programokban sajátos képet mutat. A grönlandi kultúra támogatása gyakran az őshonos inuit örökség megőrzésére irányul, ami egybecseng a A számi népek és jogok című részben tárgyalt elvekkel, bár a két helyzet nem azonos. Grönland az északi együttműködésben törekszik arra, hogy a dán nyelv mellett a **kalaallisut** nyelvet is hivatalosan elismerjék, ami tükrözi a posztkoloniális identitáspolitika összetettségét. A Nordic Council hivatalos dokumentumaiban a kalaallisut használata korlátozott, ami folyamatos vitát generál a nyelvi egyenlőségről. A tudományos konszenzus szerint a nyelvi jogok kiterjesztése lassan halad, és a gyakorlatban a dán és az angol dominál a hivatalos kommunikációban.

33.2.7 Kihívások, kritikák és a 21. századi reformviták

A Nordic Council és a Miniszterek Tanácsa működését a 21. században több kihívás is érte. Az egyik a **hatékonyság kérdése**: a konszenzusos döntéshozatal és a parlamentáris-kormányközi kettős szerkezet lassú, a tagállami érdekek pedig gyakran felülírják a közös célokat. A kritikai értékelések szerint a nordizmus intézményei túlságosan a „puha” területekre koncentrálnak, és nem képesek közös álláspontot kialakítani a biztonságpolitikában vagy a nagy európai válságokban. Ezt a kritikát különösen a 2015-ös menekültválság és a 2022 utáni biztonságpolitikai fordulat erősítette fel.

A második kihívás a **nyelvi és kulturális homogenizáció** kérdése. Bár a nordizmus hivatalos diskurzusa a sokszínűséget hangsúlyozza, a gyakorlatban a dán–norvég–svéd hármas dominál, míg a finn, az izlandi, a feröeri és a grönlandi nyelv másodlagos szerepet kap. A nyelvi kölcsönös érthetőség elve például nem vonatkozik a finnre és az izlandira, ami strukturális egyenlőtlenséget teremt. A vitatott értelmezés itt arra irányul, hogy a nyelvi hierarchia mennyire tudatos, és mennyire egyszerűen a demográfiai realitás következménye.

A harmadik kihívás a **fiatal generációk távolodása** az északi identitástól. A globalizáció és az angol nyelv térnyerése miatt a hagyományos északi összetartozás-tudat gyengül, különösen a nagyvárosi fiatalok körében. A Nordic Council ifjúsági programjai – például a **Nordic Youth Council** – ezt próbálják ellensúlyozni, de hatásuk egyelőre korlátozott. A dokumentált tény az, hogy a fiatalok körében végzett felmérések szerint az északi identitás kevésbé fontos, mint a nemzeti vagy európai identitás, de az adatok módszertana változó, ezért az összehasonlítások óvatosan kezelendők.

A negyedik kihívás a **finanszírozás fenntarthatósága**. A tagállamok költségvetési hozzájárulásai évek óta reálértéken csökkennek, miközben a programok iránti igény nő. A 2020-as évek elején a Miniszterek Tanácsa reformokat indított a költségvetési keretek átláthatóbbá tételére, de a tagállami pénzügyminisztériumok vonakodnak a hozzájárulások emelésétől. Ez a feszültség jól mutatja, hogy a nordizmus intézményei a nemzeti költségvetési politika függvényében működnek, és nincs önálló adóbevételük.

Végül meg kell említeni a **demokratikus legitimáció** kérdését. A Nordic Council tagjai nem közvetlenül választott képviselők, hanem a nemzeti parlamentek delegáltjai. Ez a parlamenti modell biztosítja a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartását, de korlátozza az északi szintű demokratikus elszámoltathatóságot. A kritikusok szerint a döntések mögött nem áll közvetlen északi választói felhatalmazás, ezért a testület inkább elitprojekt, mint népi mozgalom. A tudományos konszenzus szerint ez a modell tudatos kompromisszum volt, és a reformok során eddig nem merült fel a közvetlen választás bevezetése.

33.2.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a Nordic Council és a Nordic Council of Ministers hivatalos dokumentumaira, éves jelentéseire, valamint a témával foglalkozó skandináv és angol nyelvű szakirodalomra támaszkodik. A legfontosabb elsődleges források a Helsinki Egyezmény szövege, a Miniszterek Tanácsa üléseinek jegyzőkönyvei, a Nordplus pályázati útmutatói és a Nordisk Kulturfond éves beszámolói. Ezek a dokumentumok nyilvánosak, de a hozzáférésük nyelvtudást és intézményi ismeretet igényel.

A bizonytalanságok több szinten jelentkeznek. Először is, a **költségvetési és részvételi adatok** évente változnak, és a pontos számok csak a hivatalos forrásokban ellenőrizhetők; ebben a szövegben ezért szándékosan nem szerepelnek konkrét, pillanatnyi statisztikák, mert azok gyorsan elavulnának. Másodszor, a **hatásvizsgálatok módszertana** gyakran önbevalláson alapul, így az oktatási mobilitás identitáshatásaira vonatkozó állítások értelmezések, nem pedig mérési eredmények. Harmadszor, a **kulturális programok értékelése** szubjektív: a díjak és a támogatási döntések mögött esztétikai és politikai preferenciák állnak, ezért azokat nem lehet tárgyilagosan rangsorolni. Negyedszer, a **nyelvi egyenlőtlenségek** megítélése vitatott; a hivatalos nordizmus a nyelvi sokszínűséget hirdeti, de a gyakorlatban a skandináv nyelvek dominálnak. Végül, a **21. századi reformviták** még nem zárultak le, ezért a 2026-os állapotot illetően a szöveg csak a folyamatban lévő tendenciákat rögzíti, a konkrét döntéseket ellenőrizni kell.

33.2.9 Rövid összefoglaló

- A **Nordic Council** 1952-ben alakult parlamentközi testületként, és ajánlásokat fogalmaz meg a nemzeti kormányok felé; nincs kötelező jogalkotási hatásköre.
- A **Nordic Council of Ministers** 1971 óta működik kormányközi fórumként, ahol a szakminiszterek konszenzussal hozhatnak kötelező erejű döntéseket bizonyos területeken.
- Az együttműködés jogi alapját az **1962-es Helsinki Egyezmény** teremti, amely nem szupranacionális, hanem a szuverén államok közötti koordinációt rögzíti.
- A kulturális együttműködés központi intézményei a **Nordisk Kulturfond** és a **Nordic Culture Point**, amelyek pályázati úton támogatják a transznacionális projekteket.
- Az oktatási együttműködés fő eszköze a **Nordplus** program, amely a diákok és tanárok mobilitását és a közös tananyagfejlesztést ösztönzi.
- A programokba bevonták a balti államokat és az autonóm területeket is, de a nyelvi és hatalmi egyenlőtlenségek továbbra is fennállnak.
- A 21. századi kihívások közé tartozik a hatékonyság, a nyelvi hierarchia, a fiatalok távolodása, a finanszírozás és a demokratikus legitimáció kérdése.
- Az adatok és a hatásvizsgálatok bizonytalanok, ezért a pontos számok és a reformok aktuális állása a hivatalos forrásokban ellenőrizendő.

33.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a Nordic Council parlamentáris logikája a kormányközi együttműködés modelljétől, és hogyan egészíti ki a kettő egymást?
2. Miért tekinthető a Helsinki Egyezmény a szuverenitás védelmének dokumentumának, és milyen következményei vannak ennek a döntéshozatalra?
3. Hogyan kapcsolódnak a Nordisk Kulturfond és a Nordplus programok a nordizmus kulturális és oktatási céljaihoz, és milyen kritikák érik őket a társadalmi egyenlőtlenségek szempontjából?
4. Milyen nyelvi feszültségek jellemzik az északi együttműködést, és hogyan kezelik ezeket a hivatalos intézmények?
5. Miért nehéz mérni az északi kulturális és oktatási együttműködés hosszú távú hatását, és milyen módszertani korlátai vannak a hatásvizsgálatoknak?

33.3 A munkapiaci és szociális együttműködés

A munkapiaci és szociális együttműködés a nordizmus egyik leginkább kézzelfogható területe: míg a kulturális együttműködés gyakran szimbolikus, itt a mindennapi életet érintő jogokról és lehetőségekről van szó. Az 1950-es években kialakult közös munkaerőpiac és az azt kísérő szociális biztonsági egyezmények évtizedekkel az európai integráció előtt megteremtették a szabad mozgás és a szociális jogok koordinációjának északi változatát. Ez az alfejezet azt mutatja be, hogyan született meg ez az együttműködés, milyen intézményi formákat öltött, hogyan működik a határon átnyúló régiókban, és milyen kihívásokkal szembesül napjainkban. A téma szorosan kapcsolódik A Nordic Council és a kulturális együttműködés alfejezethez, mert a kulturális kapcsolatok itt gyakran a gyakorlati mobilitás feltételeit jelentik; egyben előkészíti A skandináv jóléti modell és A munkaerőpiac és a szakszervezetek tárgyalását.

33.3.1 A közös munkaerőpiac kialakulása

Az északi országok közötti munkaerő-mobilitás ötlete nem a második világháború utáni korszak találmánya, de intézményesült formája ekkor született meg. A háborút követő újjáépítésben a dán, norvég, svéd és finn kormányok számára egyaránt fontos volt a munkaerő hatékony áramlása, különösen a munkaerőhiányos ágazatokban. Az 1950-es évek elején a tárgyalások eredményeként 1954-ben létrejött a **közös munkaerőpiac** (dán: fælles arbejdsmarked, svéd: gemensam arbetsmarknad, norvég: felles arbeidsmarked, finn: yhteiset työmarkkinat), amely lehetővé tette, hogy a tagországok állampolgárai tartózkodási és munkavállalási engedély nélkül vállaljanak munkát bármely más tagországban. Ezzel párhuzamosan létrejött az **útlevélunió** (dán: pasunion), amely eltörölte az útlevél-ellenőrzést a tagországok közötti belső határokon. Izland 1955-ben csatlakozott a megállapodásokhoz, a későbbi autonóm területek (Feröer, Grönland, Åland) pedig fokozatosan kapcsolódtak be.

A közös munkaerőpiac azonban csak keretfeltétel volt, nem jelentett automatikus jogharmonizációt. A tagországok szociális biztonsági, adó- és munkajogi rendszerei jelentősen különböztek, ezért a szabad munkavállalás önmagában nem garantálta a határon átnyúló munkavállalók számára a szociális jogok folytonosságát. Ezt a problémát az 1962-ben aláírt **Helsinki Szerződés** (dán: Helsingforsaftalen) próbálta intézményesíteni, amely az északi együttműködés általános keretévé vált, és megerősítette a gyakorlati együttműködés – köztük a munkaerőpiaci kérdések – területét. A szerződés azonban továbbra is keretjellegű maradt: a konkrét szociális jogi koordinációt külön egyezmények rendezték.

33.3.2 A szociális biztonsági egyezmények

A közös munkaerőpiac működéséhez elengedhetetlen volt a szociális biztonsági rendszerek összehangolása. Az 1955-ben megkötött **északi szociális biztonsági egyezmény** (dán: nordisk konvention om social tryghed) volt az első átfogó kísérlet arra, hogy a munkavállalók ne veszítsék el szociális jogaikat a határok átlépésekor. Az egyezmény alapelve a **koordináció** volt, nem pedig a harmonizáció: a tagországok megőrizték saját szociális biztonsági rendszereiket, de kötelezettséget vállaltak arra, hogy a határon átnyúló munkavállalók esetében a biztosítási időket összeszámítják, és bizonyos ellátásokat akkor is folyósítanak, ha a jogosult más tagországban él.

Az 1955-ös egyezményt az 1981-ben aláírt újabb egyezmény váltotta fel, amely bővítette az ellátások körét, és pontosította az alkalmazandó jog szabályait. A fő elv szerint a munkavállaló általában annak az országnak a jogszabályai alá tartozik, ahol ténylegesen dolgozik, függetlenül attól, hogy lakóhelye más északi országban van. A biztosítási időket a nyugdíjjogosultság megállapításánál összeszámítják, az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést pedig a tartózkodási ország biztosítja a biztosítási ország költségére. Az egyezmény kiterjed a betegségi, anyasági, munkanélküli, családi, rokkantsági, öregségi és munkahelyi baleseti ellátásokra is.

Az északi szociális biztonsági egyezmények azonban nem légüres térben működnek. Dánia, Finnország és Svédország 1995 óta EU-tag, Norvégia pedig az 1994-es EGT-megállapodás révén kapcsolódik az uniós belső piachoz. Az EU szociális biztonsági koordinációs rendeletei – különösen a 883/2004/EK és a 987/2009/EK rendelet – a tagállamok közötti viszonyban elsőbbséget élveznek, ezért az északi egyezményeket ezekkel összehangoltan kell értelmezni. A nordikus együttműködés bizonyos területeken – például a nyelvi jogok, a határ menti egészségügyi ellátás vagy a családi támogatások – kiegészítő szabályokat alkalmazhat, de az uniós joggal való ütközés esetén az uniós szabály az irányadó.

33.3.3 A határon átnyúló együttműködés és a határrégiók

A közös munkaerőpiac és a szociális biztonsági egyezmények a gyakorlatban elsősorban a határ menti régiókban éreztetik hatásukat. Az egyik leglátványosabb példa az **Öresund-régió**, amely a dán fővárost, Koppenhágát és a svéd Skåne tartományt köti össze. A 2000-ben megnyitott Öresund híd fizikailag is megkönnyítette a napi ingázást, és a régió azóta a határon átnyúló munkaerő-mobilitás jelképévé vált. A hivatalos statisztikák szerint a határon átnyúló ingázók száma a 2010-es években jelentősen nőtt, de a pontos adatok módszertani nehézségek miatt eltérőek lehetnek; a becslések tízezres nagyságrendű napi ingázót valószínűsítenek, ennél pontosabb számokat a források nem tesznek megbízhatóvá.

Hasonlóan fontos a finn–svéd határ menti **Tornio-völgy** (finn: Tornionlaakso, svéd: Tornedalen), ahol a határ menti települések gyakran összenőttek, és a mindennapi élet – a bevásárlástól az egészségügyi ellátásig – régóta átnyúlik az államhatáron. A norvég–svéd határ menti **Svinesund** térség szintén példája a napi ingázásnak, különösen a szolgáltatóiparban. Az ilyen határrégiókban a munkapiaci és szociális együttműködés nem csupán jogi absztrakció, hanem a mindennapi élet feltétele. Ugyanakkor a határon átnyúló mobilitást számos gyakorlati akadály nehezíti: az adórendszerek eltérései, a kettős adóztatás elkerülésére szolgáló egyezmények bonyolultsága, a digitális szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlőtlensége, valamint a nyelvi különbségek – különösen a finn és a skandináv nyelvek közötti szakadék – mind csökkenthetik a tényleges mobilitást.

Ezen akadályok azonosítására és lebontására a 2000-es években jött létre a **Határgátló Tanács** (svéd: Gränshinderrådet), amely a Nordic Council of Ministers tanácsadó testületeként működik. A tanács feladata, hogy összegyűjtse az északi polgárok és vállalkozások által tapasztalt határon átnyúló akadályokat, és javaslatokat tegyen azok megszüntetésére. A tanács által feltárt problémák jól mutatják, hogy a közös munkaerőpiac deklarált szabadsága és a mindennapi gyakorlat között továbbra is szakadék lehet: például a szociális biztonsági adatok elektronikus cseréje, a határon átnyúló egészségügyi számlázás vagy a munkanélküli ellátások átvihetősége a 2020-as években is folyamatos egyeztetést igényel.

33.3.4 A foglalkoztatáspolitika és a szociális partnerek

A munkapiaci együttműködés nem kizárólag kormányközi ügy. A nordikus modell egyik jellegzetessége a **szociális partnerek** – szakszervezetek és munkaadói szervezetek – erős szerepe a munkapiaci szabályozásban. Északi szinten a szakszervezetek 1972 óta működtetik a **Nordens Fackliga Samorganisation** (NFS) nevű együttműködési szervezetet, míg a munkaadói oldal hasonló ernyőszervezete a **Nordic Employers' Federation**. Ezek a szervezetek tanácsadói szerepet töltenek be a Nordic Council of Ministers munkájában, és rendszeresen egyeztetnek a foglalkoztatáspolitikai, szociális és oktatási kérdésekről.

A foglalkoztatáspolitika területén az északi országok közös kihívásai közé tartozik az ifjúsági munkanélküliség, a munkaerőpiaci kirekesztés, a digitális átmenet munkaerőigénye és a demográfiai változások. A Nordic Council of Ministers munkaügyi és szociális tanácsa rendszeresen készít összehasonlító jelentéseket, és programokat indít a foglalkoztatási helyzet javítására. Ugyanakkor a nemzeti munkaerőpiaci szabályozások továbbra is eltérőek: a dán és a norvég rendszerben a kollektív szerződések kiemelkedő szerepe, a svéd modellben a központi, de ágazati szintű tárgyalások, Finnországban pedig a 2010-es évek óta többször módosított központi bérmegállapodások jellemzőek. Az északi együttműködés nem törekszik ezek egységesítésére, hanem a tapasztalatcserére, a legjobb gyakorlatok terjesztésére és a határon átnyúló munkavállalók védelmére helyezi a hangsúlyt.

33.3.5 Az EU/EGT és a nordikus együttműködés viszonya

A nordikus munkapiaci és szociális együttműködés ma már nem választható el az európai integrációtól. Dánia, Finnország és Svédország az EU tagja, Norvégia pedig az EGT-megállapodás révén részt vesz az uniós belső piac négy szabadságának – az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad mozgásának – gyakorlatában, anélkül hogy az EU tagja lenne. Ez azt jelenti, hogy az uniós szabályozás a foglalkoztatás, a szociális biztonsági koordináció és a határon átnyúló egészségügyi ellátás terén közvetlenül vagy közvetve valamennyi északi országra kiterjed.

A nordikus együttműködés ebben az összefüggésben kettős szerepet tölt be. Egyrészt **előfutára** volt az európai integrációnak: a közös munkaerőpiac 1954-es létrehozása évtizedekkel megelőzte az EU munkavállalók szabad mozgására vonatkozó szabályait. Másrészt a nordikus intézmények ma gyakran **kiegészítő szerepet** játszanak, mivel olyan területeken is együttműködnek, ahol az uniós szabályozás nem teljes vagy ahol a földrajzi és kulturális közelség speciális megoldásokat indokol. A Nordic Council of Ministers emellett figyelemmel kíséri az EU jogalkotást, és igyekszik koordinálni az északi országok álláspontját, különösen a szociális jogok, a munkapiaci mobilitás és a határ menti régiók kérdéseiben.

33.3.6 Kihívások és viták

A munkapiaci és szociális együttműködés eredményei ellenére a nordikus modell korántsem mentes a feszültségektől. Az egyik legfontosabb kihívás a **tényleges mobilitás alacsony szintje**: a várakozásokkal ellentétben az északi országok közötti munkaerő-vándorlás soha nem érte el a belső migráció vagy az uniós országok közötti mobilitás arányait. Ennek okai között a nyelvi akadályok, a lakhatási költségek, a szociális háló elvesztésétől való félelem és a kulturális különbségek egyaránt szerepet játszanak. A finn nyelv távolsága a skandináv nyelvektől különösen erős korlátot jelent, míg a dán, norvég és svéd közötti kölcsönös érthetőség sem mindig elegendő a munkahelyi integrációhoz.

Eltérés mutatkozik az **adó- és szociális ellátórendszerek** között is. A magas adóterhelésű országokban a jóléti szolgáltatások széles köre érhető el, míg más országokban egyes ellátások szigorúbbak. A határon átnyúló munkavállalók esetében ez vitákhoz vezethet arról, melyik ország viselje a szociális jogok költségeit, és hogyan kerülhető el a visszaélés. A viták általában nem a közös munkaerőpiac alapelveit kérdőjelezik meg, hanem a konkrét szabályok igazságos alkalmazását. Emellett a **digitalizáció** új típusú akadályokat hozott: a határon átnyúló elektronikus azonosítás, a szociális biztonsági adatok cseréje és a digitális közszolgáltatásokhoz való hozzáférés a 2020-as években is egyenlőtlen.

A **demográfiai változások** – a társadalmak elöregedése, a munkaerőhiány – újra a figyelem középpontjába helyezték a munkaerő-mobilitás kérdését. A bevándorlási és integrációs politikák országonként eltérő szigorúsága befolyásolja a munkaerőpiacot, és vitákat vált ki arról, hogy a nordikus modell mennyire képes fenntartani a szolidaritást a növekvő sokszínűség mellett. A munkapiaci együttműködés jövője ezért nem csupán jogi-technikai kérdés, hanem az északi jóléti államok társadalmi legitimitásának próbája is.

33.3.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban elsődleges forrásokra támaszkodik: a közös munkaerőpiacot létrehozó 1954-es megállapodás, az 1962-es Helsinki Szerződés, az 1955-ös és 1981-es északi szociális biztonsági egyezmények, valamint a Nordic Council of Ministers és a Határgátló Tanács hivatalos dokumentumai és éves jelentései. Másodlagos szakirodalmi forrásként a nordizmus történetét és a skandináv jóléti modelleket elemző munkák szolgálnak. Különösen fontos a dán, norvég, svéd

és finn statisztikai hivatalok adatainak használata, de azok módszertani eltérései miatt óvatosság szükséges.

A bizonytalanságok több szinten jelentkeznek. A határon átnyúló ingázásra és munkaerő-mobilitásra vonatkozó adatok gyakran becslések, amelyeket eltérő módon gyűjtenek a tagországok; a pontos számok vitatottak, és a trendek értelmezése is eltérő lehet. Az északi szociális biztonsági egyezmények pontos hatálya idővel változott, és az uniós joggal való összehangolás miatt a jelenlegi állapot ellenőrzést igényel. Végül a közös munkaerőpiac tényleges gazdasági és társadalmi hatásai – például a bérszínvonalra, a foglalkoztatásra vagy a szociális rendszerek fenntarthatóságára gyakorolt befolyás – a szakirodalomban vitatottak, és a konszenzus mértéke kérdésenként változik.

33.3.8 Rövid összefoglaló

- Az északi országok 1954-ben közös munkaerőpiacot és útlevéluniót hoztak létre, amely lehetővé tette a munkavállalást és a szabad mozgást engedély nélkül; Izland 1955-ben csatlakozott.
- A szociális jogok folytonosságát 1955-ös, majd 1981-es északi szociális biztonsági egyezmények biztosították, a koordináció elvét alkalmazva, nem pedig harmonizációt.
- A határ menti régiók – Öresund, Tornio-völgy, Svinesund – a gyakorlatban teszik próbára a mobilitást, ahol a Határgátló Tanács azonosítja és csökkenti az akadályokat.
- A foglalkoztatáspolitikában a szociális partnerek északi szintű együttműködése meghatározó, de a nemzeti kollektív tárgyalási rendszerek eltérőek maradtak.
- Dánia, Finnország és Svédország EU-tag, Norvégia EGT-tag, ezért az uniós szociális biztonsági koordináció elsőbbséget élvez, a nordikus szabályok kiegészítő szerepet töltenek be.
- A tényleges munkaerő-mobilitás alacsonyabb a vártnál; a nyelvi, adózási, digitális és demográfiai kihívások továbbra is vitákat generálnak.

33.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen lépések vezettek a közös munkaerőpiac 1954-es létrehozásához, és miben különbözött a szociális jogok koordinációjától?
2. Hogyan működik az északi szociális biztonsági egyezmények koordinációs elve, és milyen viszonyban áll az EU/EGT szabályozással?
3. Milyen szerepe van a határ menti régióknak a munkapiaci együttműködésben, és miért jelentenek módszertani kihívást a határon átnyúló ingázásra vonatkozó adatok?
4. Milyen eltérések figyelhetők meg a nordikus munkaerőpiac és a jóléti állam szabályozása között, és milyen vitákat váltanak ki ezek a különbségek?

33.4 A nordizmus korlátai és a jelenkori együttműködés

33.4.1 A nordizmus válsága és a biztonságpolitika centrifugális ereje

A nordizmus – az északi országok közötti szoros politikai, kulturális és társadalmi együttműködés eszméje – a 20. század második felében az európai regionális együttműködés egyik legsikeresebb példájává vált. Az útlevélunió, a közös munkaerőpiac, a Nordic Council intézményei és az olyan szimbolikus projektek, mint a SAS légitársaság vagy a közös nagykövetségek, azt a benyomást keltették, hogy a régió országai a nemzetállami kereteken túllépve egyfajta „északi családot”

alkotnak. Ez a kép azonban mindig is leegyszerűsítő volt. Az 1990-es évektől kezdve a hidegháború megszűnése, az európai integráció elmélyülése és a globális biztonsági környezet átalakulása fokozatosan felszínre hozta a nordizmus mélyebb szerkezeti korlátait. Az északi együttműködés nem szűnt meg, de jellege alapvetően megváltozott: a korábbi, olykor homogénnek látszó „északi modell" helyett egy rugalmasabb, pragmatikusabb és erősebben differenciált együttműködési hálózat jött létre, amelyben a nemzeti érdekek és a nagyobb európai, illetve transzatlanti keretek gyakran fontosabbnak bizonyulnak, mint a kizárólagos északi szolidaritás.

A nordizmus legsúlyosabb korlátját a hidegháború idején a biztonságpolitika jelentette: Dánia, Norvégia és Izland a NATO alapító tagja lett, míg Svédország a semlegesség politikáját követte, Finnország pedig az 1948-as barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés révén a Szovjetunióhoz fűződő különleges viszonyrendszerben mozgott. Ez a „biztonságpolitikai szakadék" azt jelentette, hogy a nordizmus soha nem válhatott katonai vagy védelmi együttműködéssé; a közös északi védelem gondolata a hidegháború évtizedeiben tabunak számított. Az 1990-es évek elején sokan úgy vélték, hogy a kelet–nyugati szembenállás megszűnésével ez a korlát eltűnik, és az északi országok végre kialakíthatnak egy közös biztonsági identitást. Ez a várakozás azonban tévesnek bizonyult. Svédország és Finnország 1995-ös EU-csatlakozása nem hozta el a katonai semlegesség feladását; éppen ellenkezőleg, a két ország továbbra is katonailag el nem kötelezett maradt, miközben Dánia és Norvégia megőrizte NATO-tagságát. A 2014-es ukrajnai válság és különösen a 2022-es orosz invázió után ez a megosztottság drámaian kiéleződött: Finnország és Svédország 2022–2023 folyamán beadta NATO-csatlakozási kérelmét, Finnország 2023 áprilisában, Svédország 2024 márciusában lett a szövetség tagja. Ezzel a biztonságpolitikai kép gyökeresen átalakult: az északi országok közötti korábbi törésvonal megszűnt, de ennek ára a semlegesség mint közös északi sajátosság feladása volt. A nordizmus így elvesztette egyik, bár mindig is ambivalens, megkülönböztető jegyét.

A biztonságpolitikai különbségek mellett az európai integrációhoz való eltérő viszony is a nordizmus fontos korlátjává vált. Dánia 1973-ban, Svédország és Finnország 1995-ben csatlakozott az Európai Közösségekhez, illetve az Európai Unióhoz, Norvégia azonban két népszavazáson (1972-ben és 1994-ben) is elutasította a csatlakozást, és az Európai Gazdasági Térség (EGT) keretében kapcsolódik az unió belső piacához. Izland szintén kívül maradt. Ez az aszimmetria azt jelenti, hogy az északi együttműködés intézményeinek folyamatosan egyeztetniük kell az EU-tag és nem EU-tag országok eltérő jogi és politikai helyzetével. A Nordic Council és a Nordic Council of Ministers munkájában az EU-szabályozás kérdései – például a munkavállalók szabad mozgása, a szociális biztonsági koordináció vagy a környezetvédelmi normák – állandó súrlódási felületet képeznek, hiszen a tagállami kötelezettségek és a nem tagállami szuverenitás közötti egyensúlyt minden együttműködési területen újra kell teremteni.

33.4.2 Az intézményi újragondolás kényszere és az együttműködés átalakulása

A hidegháború végét követően az északi együttműködés intézményrendszere egyszerre szembesült a siker és a marginalizálódás paradoxonával. A szovjet blokk összeomlása lehetővé tette Észtország, Lettország és Litvánia számára a függetlenség visszaszerzését, ami az északi országok számára új külpolitikai prioritást teremtett: a balti államok támogatását és a keleti-tengeri térség stabilitásának megerősítését. A Nordic Council 1991-től kezdve fokozatosan megnyitotta kapuit a balti államok és Oroszország északnyugati régiói előtt, létrehozták a balti-tengeri együttműködés több fórumát, és 1992-ben megalakult a Barents-Euróarktikus Régió Tanácsa is. Ez a „keleti nyitás" azonban nem erősítette a hagyományos nordizmust; inkább átalakította annak földrajzi és tematikai fókuszát. Az északi országok figyelme és forrásai jelentős részben a balti és a barents-tengeri régió felé irányultak, így a klasszikus, Skandináviára és a Nordenre összpontosító együttműködés viszonylagos háttérbe szorult.

Ezzel párhuzamosan az Európai Unió bővülése – különösen a 2004-es, majd a 2007-es kör – újabb kihívást jelentett. A balti államok EU-csatlakozása után az északi országok közötti együttműködés számos olyan funkcióját, amelyet korábban kizárólag a Nordic Council of Ministers látott el, részben átvette az uniós intézményrendszer. A regionális és strukturális alapok, a kutatási keretprogramok, a környezetvédelmi irányelvek és a szociális jogharmonizáció mind olyan területek, ahol az EU-szabályozás egyre meghatározóbbá vált. A nordizmus hívei ezt gyakran a „kettős kormányzás" problémájának nevezik: az északi együttműködés intézményei és az EU párhuzamosan, olykor versengve működnek, miközben a tagállamok politikai figyelme az utóbbi felé tolódik el. A Nordic Council of Ministers reformjai, amelyeket a 2000-es évek elején és a 2010-es évek közepén hajtottak végre, éppen ezt a marginalizálódást próbálták ellensúlyozni azáltal, hogy az együttműködést tematikus prioritásokra – klíma, digitalizáció, egészségügy, oktatás, ifjúság – összpontosították, és a programokat rugalmasabbá tették.

E reformok eredményeként a jelenkori északi együttműködés kevésbé intézményközpontú, mint a 20. század második felében. A hangsúly a nagyszabású közös projektekről a hálózatosodásra, a bevált gyakorlatok cseréjére és a közös lobbitevékenységre helyeződött át. A Nordic Council továbbra is parlamentközi fórumként működik, de politikai súlya korlátozott: ajánlásai nem kötelező érvényűek, és a tagállamok kormányai saját nemzeti érdekeik szerint mérlegelik azok végrehajtását. A Nordic Council of Ministers költségvetése – bár abszolút számokban nem elhanyagolható – a tagállamok nemzeti költségvetéséhez képest csekély, és a közös projektek finanszírozása gyakran esetleges. Ez a helyzet jól mutatja a nordizmus alapvető paradoxonát: a közös identitás és a kulturális kapcsolatok erősek, az intézményi integráció azonban sekély, és a nemzeti szuverenitás továbbra is az együttműködés legfőbb korlátja.

33.4.3 A nyelvi-kulturális kapcsolatok eróziója és az identitáspolitika új törésvonalai

A nordizmus hagyományos kulturális pillére a közös nyelvi érthetőség és a skandináv nyelvek közötti kommunikáció volt. A dán, a norvég és a svéd nyelv beszélői elvileg képesek egymást megérteni, és a Nordic Council évtizedekig támogatta a skandináv nyelvi koordinációt, a közös tankönyvfejlesztést és a „skandináv" nyelvhasználatot a hivatalos együttműködésben. A 21. század első évtizedeiben azonban egyre több jel utal arra, hogy a fiatalabb generációk közötti passzív nyelvi érthetőség csökken. Ennek okai összetettek: az angol nyelv dominanciája a média, a felsőoktatás és a munkaerőpiac területén, a skandináv nyelvek oktatásának háttérbe szorulása a nemzeti tantervekben, valamint a nemzeti identitáspolitikák megerősödése. Finnországban a svéd nyelv kötelező oktatása, Dániában a bevándorló közösségek nyelvi integrációja, Svédországban a multikulturális társadalom vitái mind olyan témák, amelyek a nyelvi kapcsolatokat is politikai viták tárgyává teszik.

A nyelvi erózióval párhuzamosan a nordizmus kulturális egységének képe is megkérdőjeleződött. A 20. században az északi országok viszonylag homogén, evangélikus alapú, szociáldemokrata dominanciájú társadalmaknak számítottak. A 21. században ez a kép már nem állja meg a helyét: a migráció, a vallási pluralizmus, a városi-vidéki szakadék, a klímapolitikai viták és a nemzeti populizmus erősödése mindegyik országban új törésvonalakat hozott létre. Ez nem jelenti azt, hogy a közös értékek – a demokrácia, a jóléti állam iránti elkötelezettség, a társadalmi egyenlőség, a környezettudatosság – eltűntek volna, de az értelmezésük és a hangsúlyok egyre inkább eltérnek. Dániában a bevándorláspolitikai szigor, Svédországban a multikulturalizmus fenntartása, Finnországban a biztonságpolitikai pragmatizmus, Norvégiában az energiagazdagságból fakadó sajátos pozíció mind olyan nemzeti sajátosságok, amelyek nehezítik az egységes „északi modell" narratívájának fenntartását.

A klímapolitika területén az ellentmondás különösen éles. Az északi országok a nemzetközi klímadiplomácia élvonalába tartoznak, és a Nordic Council of Ministers 2019-ben elfogadott

jövőképe szerint a Norden a világ legfenntarthatóbb régiójává kíván válni. Ugyanakkor Norvégia – amelynek gazdasága nagymértékben függ a kőolaj- és földgázkitermeléstől – egyszerre támogatja a nemzetközi klímacélokat és termel ki jelentős mennyiségű fosszilis energiahordozót. Ez a kettősség a nordizmuson belül is feszültségeket szül, hiszen a közös zöld identitás és a nemzeti gazdasági érdekek között folyamatos egyensúlyozásra van szükség. Finnország erdőgazdálkodása, Svédország bányászata és Dánia mezőgazdasági kibocsátása egyaránt olyan területek, ahol a regionális szintű célkitűzések és a nemzeti ágazati érdekek ütközhetnek.

33.4.4 A jelenkori együttműködés pragmatikus fordulata

A nordizmus korlátainak felismerése nem vezetett az együttműködés feladásához, hanem annak átértelmezéséhez. A 2010-es évek végétől a jelenkori északi együttműködés egyik legfontosabb jellemzője a pragmatizmus: az országok ott működnek együtt, ahol a közös fellépés kézzelfogható előnyökkel jár, és nem törekednek arra, hogy a nordizmust minden területen közös politikává tegyék. Ez a megközelítés jól látható a Nordic Council of Ministers stratégiai dokumentumaiban, amelyek a „zöld, versenyképes és társadalmilag fenntartható Norden" jövőképét tűzik ki, de ennek megvalósítását nemzeti hatáskörben hagyják. A közös projektek – például a határon átnyúló egészségügyi ellátás, a közös digitális infrastruktúra, a kutatási és innovációs hálózatok – olyan területeken összpontosulnak, ahol a méretgazdaságosság és a hasonló társadalmi szerkezet egyértelmű hozzáadott értéket teremt.

A 2019-ben elfogadott **Vision 2030** dokumentum határozza meg a jelenkori együttműködés kereteit. Eszerint a Norden 2030-ra a világ legfenntarthatóbb és legintegráltabb régiójává válik, ahol a zöld átmenet, a digitális versenyképesség és a társadalmi befogadás egyszerre valósul meg. Ez a jövőkép azonban szándékosan nem tartalmaz kötelező érvényű célokat; inkább iránymutatásként szolgál a tagállamok számára. A kritikusai szerint éppen ez a gyengesége: a dokumentum nem vállalja a közös fellépés kényszerét, és így a megvalósítás teljes mértékben a nemzeti kormányok jóindulatától függ. A támogatói viszont azt hangsúlyozzák, hogy a rugalmasság éppen a nordizmus túlélésének záloga, hiszen a tagállamok közötti eltérések – különösen az EU-tagság és a NATO-kérdés terén – nem tesznek lehetővé erősebb integrációt.

A biztonságpolitika területén a 2022 utáni fejlemények egyszerre oldottak fel egy régi ellentmondást és hoztak létre új kihívásokat. Finnország és Svédország NATO-csatlakozásával az északi országok történetük során először kerültek azonos katonai szövetségbe. Ez elvileg megnyitja az utat egy szorosabb északi védelmi együttműködés előtt, és a 2023–2024-ben aláírt közös védelmi megállapodások, valamint a Nordic Defence Cooperation (NORDEFCO) kereteinek megerősítése ezt az irányt mutatják. Ugyanakkor a NATO-csatlakozás azt is jelenti, hogy a biztonságpolitika elsődleges kerete már nem az északi együttműködés, hanem a transzatlanti szövetség. A nordizmus ezen a téren tehát nem önálló alternatívaként, hanem a NATO-t kiegészítő regionális keretként értelmezhető. Ez a szerep valós, de korlátozott: a közös beszerzések, a határ menti gyakorlatok és a hideg éghajlati viszonyokra vonatkozó tapasztalatcsere olyan területek, ahol az északi együttműködés hozzáadott értéke megmarad.

33.4.5 A balti és az arktiszi dimenzió új súlya

A jelenkori északi együttműködés egyik legszembetűnőbb vonása a földrajzi fókusz eltolódása a Balti-tenger és az Arktisz felé. A balti államokkal való kapcsolat a szovjet rendszer összeomlása óta folyamatosan bővült: a Nordic Council 1991-ben hozta létre a balti államokkal közös információs irodákat, 1992-ben megalakult a Barents-Euróarktikus Régió Tanácsa, és a 2000-es években a Nordic Council of Ministers irodákat nyitott Tallinnban, Rigában és Vilniusban. A 2014-es ukrajnai válság és a 2022-es orosz invázió után ez az együttműködés biztonságpolitikai

dimenzióval is bővült: a balti államok és az északi országok közötti regionális koordináció a NATO keleti szárnyának megerősítése szempontjából is felértékelődött. A Nordic-Baltic Eight (NB8) formátum, amely a három balti és az öt északi országot (Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország) foglalja magában, a 2020-as évekre a régió egyik legfontosabb politikai koordinációs fórumává vált.

Az Arktisz kérdése különösen fontos szerepet játszik a jelenkori északi együttműködésben. Az északi-sarkvidéki államok – Dánia (Grönland révén), Norvégia, Svédország, Finnország és Izland – az Arktisz Tanács tagjai, és a régió felmelegedése, a tengeri jég olvadása, valamint a feltételezett ásványkincs- és szénhidrogén-készletek miatt az Arktisz a 21. században stratégiai jelentőségű területté vált. A Nordic Council of Ministers 2020-as évekbeli arktiszi stratégiája a fenntartható fejlődést, az őslakos népek jogait és a tudományos kutatást helyezi a középpontba, de a tagállamok között ebben a kérdésben is feszültségek vannak. Norvégia és Dánia aktívabb olaj- és gázkitermelést szeretne az arktiszi területeken, míg Svédország és Finnország a környezeti kockázatokat hangsúlyozza. Ráadásul a nagyhatalmak – Oroszország, Kína és az Egyesült Államok – érdeklődése az Arktisz iránt azt jelenti, hogy az északi országok közötti együttműködés ezen a téren nem kizárólag regionális belügy, hanem globális erőtérbe illeszkedik.

33.4.6 A nordizmus és az Európai Unió viszonya a 21. század második évtizedében

Az északi együttműködés és az Európai Unió közötti viszony a 21. század második évtizedére az egyik legvitatottabb kérdéssé vált a Norden politikai közbeszédében. A dán, svéd és finn EU-tagság, valamint Norvégia és Izland kívülmaradása azt jelenti, hogy az északi országok nem alkotnak egységes blokkot az unión belül. Dánia hagyományosan a szuverenitás-védő, euroszkeptikusabb álláspontot képviseli, jóllehet a 2022-es népszavazáson a dán választók megszavazták az uniós védelmi együttműködéshez való csatlakozást, ami jelentős fordulatot jelentett a dán EU-politikában. Svédország és Finnország EU-tagként is megőrizte nemzeti sajátosságait, különösen a szociális modell és a munkaerőpiaci szabályozás területén; mindkét ország vonakodik az uniós szintű szociális jogalkotás kiterjesztésétől, és a bevándorláspolitikai vitákban is eltérő hangsúlyokat képvisel. Norvégia az Európai Gazdasági Térségen keresztül részben integrálódott az unió belső piacába, de a halászati politika és a mezőgazdaság területén megőrizte kívülállását, ami állandó súrlódási forrást jelent.

A 2020-as években az EU és az északi együttműködés viszonya újabb fordulatot vett a közös hitelfelvétel, a zöld megállapodás és a digitális szabályozás kérdéseiben. Az Európai Bizottság növekvő aktivitása ezeken a területeken azt jelenti, hogy a Nordic Council of Ministers szerepe a szabályozásban csökken, miközben a tagállamok közötti koordináció az uniós intézményekben zajlik. A nordizmus hívei szerint ez a fejlemény a regionális együttműködés leépüléséhez vezet; mások viszont úgy vélik, hogy az északi országok az EU-n belül is képesek közös érdekeiket érvényesíteni, és a nordizmus inkább mint informális hálózat, mintsem formális intézményrendszer él tovább. Az biztos, hogy a jelenkori északi együttműködés nem érthető meg az európai integrációval való összefonódás elemzése nélkül: az EU egyszerre kihívás, versenytárs és eszköz a nordizmus számára.

33.4.7 Források és bizonytalanságok

A nordizmus korlátainak és a jelenkori északi együttműködésnek az értékelése során módszertani óvatosságra van szükség. A hivatalos dokumentumok – a Nordic Council of Ministers stratégiai anyagai, a Vision 2030, a NORDEFCO jelentései – elsődleges forrásként kezelhetők, de ezek értelemszerűen a hivatalos intézményi önképet tükrözik, és nem feltétlenül mutatják meg a tagállamok közötti informális feszültségeket. A NATO-csatlakozások időpontjai dokumentált

tények, de a csatlakozásnak a nordizmusra gyakorolt hosszú távú hatása tudományos értelmezés kérdése, és a jelenlegi szakirodalom is megoszlik abban, hogy a közös szövetségi tagság erősíti vagy gyengíti-e az északi együttműködést. A nyelvi érthetőség csökkenésére vonatkozó megállapítások részben szociolingvisztikai felméréseken, részben oktatáspolitikai megfigyeléseken alapulnak; a jelenség mértékéről és okairól nincs teljes tudományos konszenzus. A klímapolitikai viták, a bevándorláspolitikai eltérések és az EU-hoz való viszony megítélése gyakran politikai értékválasztást tükröz, ezért a tankönyv különbséget tesz a dokumentált intézményi változások és az azok jelentőségéről szóló értelmezések között.

A 2020-as évek eseményeinél – különösen a NATO-csatlakozások és az orosz–ukrán háború északi következményei esetében – a könyv lezárásának időpontja (2026) azt jelenti, hogy a folyamatok még nem zárultak le, és a későbbi fejlemények módosíthatják a jelenlegi értékelést. A hosszú távú trendek (például a nyelvi eltávolodás vagy az intézményi marginalizálódás) megbízhatóbban rekonstruálhatók, de az ok-okozati összefüggések és a jövőre vonatkozó következtetések tudományos vita tárgyát képezik.

33.4.8 Rövid összefoglaló

- A nordizmus korlátait a hidegháború idején a biztonságpolitikai megosztottság (NATO-tagok vs. semlegesek) és az EU-hoz való eltérő viszony határozta meg; ez a megosztottság a 2022–2024-es NATO-bővítéssel oldódott, de a semlegesség mint közös északi sajátosság elveszett.
- Az északi együttműködés a 2000-es évektől pragmatikus fordulatot vett: a hangsúly az intézményi mélyítésről a tematikus projektekre, a hálózatosodásra és a balti, illetve arktiszi dimenzióra helyeződött át.
- A nordizmus fő intézményei (Nordic Council, Nordic Council of Ministers, NORDEFCO) megmaradtak, de kötelező érvényű döntési jogkör nélkül; a tagállamok szuverenitása továbbra is az együttműködés alapvető korlátja.
- A nyelvi érthetőség csökkenése és a nemzeti identitáspolitikák megerősödése aláássa a nordizmus hagyományos kulturális pillérét, miközben az angol nyelv domináns közvetítő közeggé vált.
- A jelenkori északi együttműködés elválaszthatatlan az Európai Uniótól: az EU-tag Dánia, Svédország és Finnország, valamint a kívül maradó Norvégia és Izland közötti aszimmetria folyamatosan kényszeríti a nordizmus intézményeit az uniós szabályozáshoz való alkalmazkodásra.
- A balti és arktiszi együttműködés új súlya azt mutatja, hogy a nordizmus a 21. században inkább regionális hálózatként működik, mintsem önálló, a nemzetállamok felett álló politikai entitásként.

33.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen biztonságpolitikai törésvonalak akadályozták a szoros északi védelmi együttműködést a hidegháború idején, és hogyan változott ez a helyzet 2022–2024-ben?
2. Miért nevezhető paradoxonnak az északi együttműködés és az Európai Unió viszonya, és milyen eltérések jellemzik az egyes északi országok EU-politikáját?
3. Milyen jelei vannak a skandináv nyelvi érthetőség csökkenésének, és milyen tényezők magyarázzák ezt a folyamatot?
4. Miben áll a jelenkori északi együttműködés pragmatikus fordulata, és milyen szerepet játszik ebben a Vision 2030 dokumentum?
5. Hogyan alakult át a nordizmus földrajzi fókusza a hidegháború után a balti és az arktiszi régió irányába?

VI. rész – Népcsoportok, kultúra és a jelenkor

34 Nemzeti kisebbségek és őshonos népek

34.1 A számi népek és jogok

A számi (északi számiul sápmelaš, többes számban sámit) a mai Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország északi területein élő őshonos népcsoport. A hagyományos számi területet **Sápmi**-nak nevezik, amely átnyúlik a négy állam határain. A számi identitás és jogállás kérdése a 20–21. század fordulóján az északi országok egyik legfontosabb kisebbségi és emberi jogi témájává vált. A számi népesség lélekszámáról nincs pontos adat, a leggyakrabban idézett becslések 50 000 és 100 000 közé teszik, de ez politikai és statisztikai vita tárgya, mert a számi identitás önmeghatározáson alapul, és az állami népszámlálások eltérő kritériumokat használnak.

34.1.1 A számi nyelvek és a hagyományos megélhetés

A számi nyelvek a finnugor nyelvcsaládba tartoznak, legközelebbi rokonaik a balti finn nyelvek (finn, észt). A nyelvtudományi konszenzus szerint a számi nyelvek nem egyetlen nyelvjárásokra oszló egységes nyelvet alkotnak, hanem kilenc-tíz, egymástól részben kölcsönösen nem érthető nyelvet. A legnagyobb az **északi számi** (davvisámegiella), amelyet Norvégia, Svédország és Finnország északi részein beszélnek. A **lulei számi** (julevsámegiella), **déli számi** (åarjelsaemien gïele), **pitei számi** (bidumsámegiella) és **umei számi** (ubmejesámiengiälla) Svédországban és Norvégiában használatos. Finnországban az **inarai számi** (anarâškielâ), **kolta számi** (nuõrttsää mḱiõll) és az északi számi beszélt. Oroszországban a **kildini számi** (¯) és a kihalófélben lévő **teri számi** maradt fenn. A számi nyelvek írásbelisége a 20. században alakult ki több ortográfiával; a nyelvi revitalizáció ma is folyamatban van.

A számi hagyományos megélhetési formák közül a legismertebb a **rénszarvastartás** (északi számiul boazodoallu), de ez csak a számi lakosság egy részét érinti. A tengerparti és folyami halászat, a vadászat, a gyűjtögetés és a kézművesség (duodji) ugyanilyen fontos. A rénszarvastartás formái időben és térben változtak: a korai időszakban elsősorban vadon élő rénszarvasok vadászata folyt, a háziasított rénszarvastartás a 16–17. századtól terjedt el nagyobb mértékben. A nomadizáló pásztorkodás a számi családok egy részének életmódja volt, de a többség letelepedett halász-vadász közösségben élt. Ezt a különbséget a nem számi többségi társadalmak gyakran figyelmen kívül hagyták, és a korabeli exonym **lapp** kategóriát a rénszarvastartással azonosították, ami torz képet adott a számi társadalomról. A „lapp” kifejezést ma a legtöbb számi közösség pejoratívnak tekinti, ezért a szakirodalom a számi (sámi) endonymát részesíti előnyben.

34.1.2 A korai történelem forrásai és a bizonytalanság

A számi nép történetének korai szakaszáról kevés írásos forrás áll rendelkezésre. A régészeti leletek alapján a terület már a jégkorszak után lakott volt, de a mai számi lakosság genetikai és nyelvi őstörténete tudományosan vitatott. A korai írásos említések külső forrásokból származnak: Tacitus 1. századi *Germania* című munkájában említ egy északi népet, amelyet *Fenni* néven ír le, de ezt nem lehet egyértelműen a számikkal azonosítani. A középkori skandináv sagák és az orosz

krónikák említik a *lapp* vagy *finn* néven ismert északi csoportokat. Az első részletesebb leírások a 17–18. századból valók, főleg svéd és dán–norvég misszionáriusok és hivatalnokok tollából. A számi szóbeli hagyomány – a **jojka** (juoigan) ének, a mondák és a családtörténetek – a 20. századig nem kapott szisztematikus írásos rögzítést, így a korai számi perspektíva rekonstrukciója módszertani nehézségekbe ütközik.

34.1.3 A középkori és kora újkori állami terjeszkedés

A középkorban a számi területek fokozatosan a dán–norvég, a svéd és az orosz állam adóztatási övezetébe kerültek. A 13–14. században a norvég királyság északi terjeszkedése, a svéd királyság északi irányú hódítása és a Novgorodi Köztársaság keleti befolyása egyaránt elérte Sápmit. A számi közösségek egyszerre több államnak is fizettek adót, ami a 16–17. században határviták-hoz vezetett. A **lappföldi határmegállapodás** (Lappkodicill) 1751-ben Dánia–Norvégia és Svédország között rögzítette a határt, és elismerte a számi közösségek jogát a határon átnyúló rénszarvastartáshoz. Ez a dokumentum a számi jogtörténet egyik legfontosabb korai forrása, bár a 19. században a nemzetállami határőrizet fokozatosan korlátozta ezt a gyakorlatot. A Lappkodicill elnevezésében a „lapp” korabeli hivatalos kategória, amelyet a mai történetírás is idéz, de a szerződés által érintett közösségek magukat száminak nevezték.

34.1.4 A 19. századi nemzetépítés és az asszimilációs politika

A 19. század a számi népek számára a fokozódó állami beavatkozás és az asszimiláció időszaka volt. A nemzetépítő államok a számi területeket belső gyarmatként kezelték, és a számi nyelvet, kultúrát a modern nemzeti identitással összeegyeztethetetlennek tekintették. Norvégiában a **norvégosítás** (fornorsking) politikája a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartott. A svéd állam hasonló **svédesítést** folytatott, míg Finnországban a 19. század végén a finn nemzeti mozgalom a számi területek finnesítését is célul tűzte. A politika eszközei közé tartozott: a számi nyelv használatának tiltása az iskolákban, a bentlakásos iskolák, a földtulajdonjogok megvonása vagy korlátozása, a hagyományos életmód büntetése, valamint a rasszista tudományos elméletek (fajbiológia, eugenika) alkalmazása a számi népesség leírására.

Norvégiában a norvégosítás csúcspontja az 1850-es évektől az 1960-as évekig tartott. A számi gyerekeket norvég nyelvű bentlakásos iskolákba kényszerítették, a számi nyelv használatát az oktatásban tiltották. A földjogi szabályozás a norvég telepeseknek kedvezett: a számi közösségek hagyományos használati jogait nem ismerték el, a földet a norvég állam vagy norvég telepesek tulajdonába adták. Svédországban a svédesítés hasonló eszközökkel dolgozott, de a svéd állam a 20. század elején a rénszarvastartó számi közösségeket külön adminisztratív kategóriába sorolta, ami a mai napig vitatott. Finnországban a számi területek a 19. században orosz fennhatóság alatt álltak, de a finn nemzeti mozgalom a 20. század elején a finn nyelv terjesztését szorgalmazta. Az asszimilációs politika nem volt egységes: egyes időszakokban a gazdasági érdekek (például a rénszarvastartás adóztatása) fontosabbak voltak, mint a nyelvi homogenizálás, és a helyi hivatalnokok gyakorlata is változott.

34.1.5 A második világháború és az azt követő asszimiláció

A második világháború különösen súlyosan érintette a számi közösségeket. Norvégiában a német megszállók 1944–1945-ben a visszavonulás során a Finnmark megyei és a Troms megyei területeket szisztematikusan elpusztították, és a civil lakosságot erőszakkal evakuálták. A számi lakosság egy része a hegyekbe menekült, másokat délre telepítettek át. A háború utáni újjáépítés során a norvég állam a modernizáció és a nemzeti egység nevében folytatta az asszimilációs politikát.

Sokan a háború utáni évtizedekben hagyták el a számi nyelvet, mert az iskolai és munkaerőpiaci érvényesülés feltétele a norvég nyelv elsajátítása volt. A számi identitás nyilvános vállalása sokáig stigmatizált maradt. Svédországban a világháború alatt a semlegesség ellenére folytatódtak a rénszarvastartó számi közösségeket érintő állami szabályozások, Finnországban pedig a háború utáni újjáépítés és az északi területek újratelepítése érintette a számi lakosságot.

34.1.6 A számi mozgalom és az Alta-vita

A 20. század második felében a számi közösségek önszerveződése és jogi aktivizmusa fokozatosan megerősödött. Az első számi szervezetek a 20. század elején jöttek létre, de a fordulópontot az 1970-es évek hozta. Norvégiában az **Alta-vita** (Alta-konflikten) 1979–1981 között robbant ki, amikor a norvég állam vízerőművet tervezett az Alta folyón. A terv a számi rénszarvastartási területeket és a helyi környezetet veszélyeztette. A tiltakozásban számi aktivisták és norvég környezetvédők együtt vettek részt. A demonstrálók közül sokan éhségsztrájkot tartottak a norvég parlament előtt. A rendőrség erőszakkal oszlatta fel a tüntetést, ami országos és nemzetközi figyelmet keltett. A vízerőmű végül megépült, de az Alta-vita fordulópontot jelentett: a norvég állam kénytelen volt tárgyalni a számi jogokról, és a számi identitás nyilvános megjelenése megerősödött. Az Alta-vita a számi jogi mozgalom szimbolikus eseményévé vált, és hatással volt a későbbi intézményi reformokra.

34.1.7 A számi parlamentek és a jogi elismerés

A számi jogok intézményes elismerése az 1980-as évektől kezdődött. Finnországban már 1973-ban létrejött a **Számi Parlament** (finnül Sámediggi, kolta számiul Sää mte ǧǧ), amely akkor még tanácsadó testület volt. Norvégiában 1989-ben nyílt meg a norvég **Sámediggi**, Svédországban 1993-ban a svéd **Sametinget**. A finnországi számi parlamentet 1996-ban szervezték újjá. A számi parlamentek demokratikusan választott testületek, de jogkörük tanácsadó jellegű: a nemzeti parlamentek és kormányok számára adnak ajánlásokat, és bizonyos kulturális, nyelvi és oktatási ügyekben döntési jogkörük van. A számi parlamentek nem rendelkeznek törvényhozói vagy földtulajdoni döntési jogkörrel. Ez a korlátozás a számi jogi aktivizmus egyik fő kritikája.

A nemzetközi jogi keret szempontjából a legfontosabb dokumentum a **Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 169. számú egyezménye** az őshonos és törzsi népekről (ILO 169). Norvégia 1990-ben ratifikálta, Finnország és Svédország azonban – 2026-os állapot szerint – még nem ratifikálta. A ratifikáció hiánya folyamatos politikai vita tárgya, különösen Svédországban, ahol a bányászati és erdészeti érdekeltségek, valamint a számi földjogok ütközése miatt a folyamat elakadt. Az ENSZ 2007-ben elfogadott **Nyilatkozata az őshonos népek jogairól** (UNDRIP) elismeri az őshonos népek önrendelkezési jogát, de nem kötelező erejű. Norvégia, Finnország és Svédország támogatták, Oroszország tartózkodott. A számi jogok elismerésének mértéke tehát országonként jelentősen eltér, és a nemzetközi jogi normák érvényesítése továbbra is politikai küzdelem tárgya.

34.1.8 A földjogi viták és a bírósági eljárások

A számi földjogok kérdése a 21. században egyre inkább a bíróságok elé került. Norvégiában a **Finnmark-törvény** (2005) a volt megye területének nagy részét a **Finnmarkseiendommen** nevű regionális földtulajdonosi szervezetre ruházta át, amelyben a számi parlament és a megyei önkormányzat egyenlő arányban képviselteti magát. A törvény elismeri a helyi lakosság használati jogait, de a számi közösségek egy része szerint nem megy elég messzire. Svédországban a **Girjas-ügy** (2020) volt mérföldkő: a svéd legfelsőbb bíróság kimondta, hogy a girjasi számi falu

kizárólagos joggal rendelkezik a rénszarvastartás és a vadászat felett a hagyományos területén, és ezt a jogot nem a svéd állam adta, hanem a számi közösség ősi használatából ered. A döntés kihatással van más svédországi számi területekre is, és tovább élezi a vitát a bányászati és erdőipari érdekeltségekkel.

Finnországban a számi földjogok ügyében a finn parlament és a számi parlament közötti feszültség a 2010-es években kiéleződött. A finn kormány többször tárgyalt az ILO 169 ratifikációjáról, de a folyamat a mai napig nem zárult le. A finnországi számi területeken a bányászati koncessziók, a turizmus és a klímaváltozás hatásai egyaránt nyomást gyakorolnak a hagyományos megélhetésre. A bírósági eljárások mellett a számi közösségek politikai nyomásgyakorlása és a nemzetközi fórumokon való fellépés is erősödött.

34.1.9 Nyelvi revitalizáció és oktatás

A számi nyelvek revitalizációja a 20. század végén és a 21. század elején jelentős állami és civil támogatást kapott. Norvégiában a **Sami Language Act** (1990) hivatalos státuszt adott az északi, lulei és déli számi nyelvnek bizonyos területeken. Svédországban a számi nyelvek hivatalos kisebbségi nyelvként elismertek, Finnországban a számi nyelvek a számi lakóterületen hivatalos nyelvként használhatók. A számi oktatás terén a nyelvtanítás az óvodától az egyetemig elérhető, de a tanárhiány és a tankönyvellátás problémái továbbra is fennállnak. A számi média – Norvégiában a **NRK Sápmi**, Svédországban a **Sámi Radio**, Finnországban a **Yle Sápmi** – rendszeres műsorokat sugároz, és a digitális forradalom új lehetőségeket teremtett a nyelvhasználatra. A nyelvi revitalizáció eredményessége azonban egyenlőtlen: míg az északi számi beszélőinek száma viszonylag stabil, a kisebb számi nyelvek, például az umei és a pitei számi, kritikusan veszélyeztetettek.

34.1.10 A kortárs kihívások: bányászat, klímaváltozás és az ifjúsági aktivizmus

A 21. századi számi közösségek legfontosabb kihívásai közé tartozik a természeti erőforrások kiaknázása, a klímaváltozás okozta ökológiai változások és a hagyományos megélhetés fenntarthatósága. A bányászati projektek – például Svédországban a Kiruna melletti vasércbánya bővítése, Norvégiában a réz- és aranybányák, Finnországban a nikkelbányák – rendszeresen ütköznek a számi rénszarvastartási területekkel. A szélerőműparkok építése is hasonló konfliktusokat okoz. A klímaváltozás hatásai közé tartozik a legelők degradációja, a jégviszonyok megváltozása és a rénszarvasok vándorlási útvonalainak átrendeződése.

Az ifjúsági aktivizmus a 2010-es évek végétől megerősödött. A norvégiai **NSR** (Norgga Sámiid Riikkasearvi, Norvégiai Számi Szövetség) és a svédországi **Sáminuorra** ifjúsági szervezetek a klímaválság és a földjogok összekapcsolását szorgalmazzák. A 2021-es norvég parlamenti választásokon a számi szavazókörzetekben a zöld politika és a számi jogok kérdése központi szerepet játszott. A 2020-as években a norvég kormány a **Fosen-ügy** miatt került nemzetközi nyomás alá: a legfelsőbb bíróság 2021-ben kimondta, hogy a foseni szélerőműpark engedélyezése sértette a számi rénszarvastartók jogait. Az ítélet után a szélerőműpark üzemeltetése folyamatos jogi és politikai vita tárgya. Hasonló konfliktusok Svédországban és Finnországban is zajlanak, ahol a zöld átmenet és a számi jogok ütközése új törésvonalakat hozott létre.

34.1.11 Források és bizonytalanságok

A számi népek történetének kutatása módszertani nehézségekkel küzd. A korai időszakra vonatkozó ismeretek nagyrészt külső forrásokból származnak, amelyek a számi közösségeket

gyakran egzotizálva vagy lealacsonyítva ábrázolták. A számi szóbeli hagyomány – a jojka, a mondák, a családi történetek – a 20. században vált a történeti kutatás forrásává, de értelmezésük vitatott. A számi identitás definíciója sem egységes: az egyes államok eltérő kritériumokat alkalmaznak a számi választói névjegyzékek összeállításánál, és a számi közösségeken belül is viták vannak arról, ki számít számінak. Az ILO 169 ratifikációjának elmaradása Finnországban és Svédországban azt jelenti, hogy a számi jogok elismerésének mértéke ezekben az országokban továbbra is politikai csatározások függvénye. A számi parlamentek jogkörének bővítése, a földjogi kérdések rendezése és a nyelvi revitalizáció eredményessége mind nyitott kérdés. A 2020-as évek bírósági döntései precedensértékűek, de hosszú távú hatásukat a történeti kutatás még nem tudja megítélni.

34.1.12 Rövid összefoglaló

- A számi (Sápmi) őshonos népesség négy ország – Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország – északi területein él; lélekszámuk 50 000 és 100 000 közötti, de ez becslés.
- A számi nyelvek finnugor nyelvek, több egymástól eltérő nyelvet alkotnak; a legnagyobb az északi számi.
- A hagyományos megélhetés a rénszarvastartás, halászat, vadászat és kézművesség; a rénszarvastartás csak a számi lakosság egy részét érinti.
- A 19–20. századi norvégosítás, svédesítés és finnesítés asszimilációs politikája súlyosan károsította a számi nyelveket és kultúrát.
- Az 1979–1981-es Alta-vita fordulópontot hozott: a számi jogok nyilvános elismerése és a számi parlamentek létrehozása megindult.
- Norvégia 1989-ben, Svédország 1993-ban, Finnország 1996-ban hozta létre a számi parlamentet; ezek tanácsadó testületek, törvényhozói vagy földtulajdoni döntési jogkör nélkül.
- A nemzetközi jogi elismerés fő eszköze az ILO 169. egyezmény, amelyet Norvégia ratifikált, Finnország és Svédország 2026-ig nem.
- A 21. századi viták a földjogok, bányászat, szélerőművek, klímaváltozás és a nyelvi revitalizáció körül forognak.

34.1.13 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forrásokból ismerjük a számi népek korai történetét, és milyen módszertani bizonytalanságokkal kell számolnunk?
2. Hasonlítsa össze a norvégosítás, a svédesítés és a finnesítés politikájának céljait és eszközeit a 19–20. században!
3. Miért tekinthető az Alta-vita fordulópontnak a számi jogok elismerésében, és milyen intézményi változásokat indított el?
4. Milyen jogkörei vannak a számi parlamenteknek, és miért tekintik ezeket a számi aktivisták elégtelennek?
5. Mi a jelentősége az ILO 169. egyezménynek, és miért vitatott a ratifikációja Finnországban és Svédországban?

34.2 A finnországi svédek és a dán kisebbségek

A finnországi svéd kisebbség és a schleswigi dán kisebbség két eltérő történelmi pályát jár be, de mindkettő a nyelvi jogok, a nemzeti identitás és a határok változásának kérdéseit állítja a középpontba. Míg a finnországi svédek évszázadokon át a svéd birodalmi elit részét képezték, és csak a 19. században váltak kisebbséggé a finn nemzetépítés folyamatában, addig a dán kisebbség

Schleswigben egy 19. századi háborús rendezés következtében került kisebbségi helyzetbe a Német Birodalomban. A két eset jól mutatja, hogy a „kisebbség” fogalma nem statikus, hanem történelmileg alakuló kategória. Ahogyan a számi népek jogairól szóló A számi népek és jogok alfejezet is hangsúlyozta, a nyelvi jogok és az őshonos/kisebbségi státusz összefüggése országonként és régiónként eltérő. Ez az alfejezet a finnországi svédek és a dán kisebbség történetét, jogi helyzetét és mai vitáit mutatja be, különös tekintettel a nyelvi jogokra.

34.2.1 Finnországi svédek: a svéd nyelvű Finnország történeti rétegei

A finnországi svéd kisebbség (svédül **finlandssvenskar**, finnül **suomenruotsalaiset**) nem bevándorló közösség, hanem a svéd uralom idején Finnország területén letelepedett svéd ajkú lakosság leszármazottja. A svéd korona a 12–13. századtól terjesztette ki hatalmát a mai Finnország területére (lásd A finn törzsek és a svéd hódítás), és ezzel párhuzamosan svéd telepesek érkeztek a partvidékre, különösen Ålandra, a Turku (svédül Åbo) környéki szigetvilágba és a Pohjanmaa (svédül Österbotten) partjaira. A svéd nyelv a közigazgatás, az egyház és a műveltség nyelve lett, míg a finn nyelvű lakosság többségben maradt a belső területeken. Ez a nyelvi rétegződés évszázadokon át fennmaradt; a svéd nyelvű elit és a finn nyelvű parasztság közötti különbség nem etnikai, hanem rendi és nyelvi jellegű volt. A 18. század végéig a finnországi svéd ajkú lakosság aránya a mai területhez képest magasabb lehetett, de pontos adatok nem állnak rendelkezésre; a korabeli források csak közvetett becsléseket tesznek lehetővé.

A 19. század elején, miután Finnország 1809-ben az Orosz Birodalom autonóm nagyhercegsége lett (lásd A 18–19. század és az 1809-es orosz hódítás), a svéd nyelv továbbra is megőrizte hivatalos pozícióját. A finn nemzeti ébredés azonban a század közepétől egyre erőteljesebben követelte a finn nyelv egyenjogúsítását. A **fennomán mozgalom** (finnül **fennomania**, svédül **fennomani**) vezéralakja, **Johan Vilhelm Snellman** (1806–1881) a finn nyelvű oktatás és közigazgatás kiépítését szorgalmazta, míg a svéd nyelvű elit egy része a **svédomán** (**svekomán**, svédül **svekomani**) irányzatban a svéd nyelv és kultúra védelmét hirdette. Ez a szembenállás kapta a **nyelvi harc** (finnül **kielitaistelu**, svédül **språkstriden**) nevet. Az 1863-as **nyelvi rendelet** (finnül **kieliasetus**, svédül **språkförordning**) II. Sándor cár alatt a finn nyelvet a svéddel egyenrangú hivatalos nyelvvé tette, de a gyakorlati átállás lassú volt, és a svéd nyelvű hivatalnokréteg még sokáig megőrizte befolyását.

A finnországi svéd identitás a 19. század végén és a 20. század elején vált önálló kategóriává. **Axel Olof Freudenthal** (1836–1911) nyelvész és politikus a finnországi svédek sajátos „keleti svéd” identitását hangsúlyozta, és elutasította a svédországi svéd nacionalizmussal való azonosulást. Az 1906-os parlamenti reform és az 1917-es finn függetlenség után a nyelvi kérdés az új állam egyik legfontosabb belpolitikai vitája lett. Az 1919-es finn **alkotmány** (finnül **hallitusmuoto**, svédül **regeringsform**) kimondta, hogy a finn és a svéd a köztársaság két **nemzeti nyelve**, és az állampolgároknak joguk van anyanyelvük használatára a bíróságokon és a közigazgatásban. Az 1922-es **nyelvi törvény** részletezte a **területi kétnyelvűség** szabályait: egy település akkor vált kétnyelvűvé, ha a kisebbségi nyelv beszélőinek aránya elérte a 10%-ot (vagy bizonyos esetekben a 8%-ot és a 3000 főt). Ez a modell a területi elven alapult, nem pedig az egyéni nyelvi jogok kizárólagos rendszerén.

A mai jogi keretet a 2004-es **nyelvi törvény** (finnül **kielilaki**, svédül **språklag**) határozza meg, amely megőrizte a kétnyelvű települések rendszerét. A törvény szerint a település akkor kétnyelvű, ha a kisebbségi nyelv beszélőinek aránya eléri a 8%-ot, vagy számuk meghaladja a 3000 főt; egy település akkor válik egynyelvűvé, ha az arány 6% alá csökken. A svéd nyelvű lakosság létszáma a 2020-as évek elején mintegy 287 ezer fő volt, ami Finnország lakosságának körülbelül 5,2%-át tette ki (ez az adat a finn népszámlálási és anyakönyvi nyilvántartáson alapul, de önbevalláson nyugszik, így kisebb ingadozások lehetségesek). A svéd nyelvű lakosság regionálisan erősen

koncentrálódik: az autonóm **Åland-szigetek** (svédül **Åland**, finnül **Ahvenanmaa**) kivételével, ahol a svéd az egyetlen hivatalos nyelv, a nyugati partvidéken, különösen Pohjanmaa (Österbotten) tartományban több településen a svéd nyelvűek alkotják a többséget, míg a déli partvidéken és a fővárosi régióban szórványban élnek. A finnországi svéd közösség intézményrendszerét a **Svenska Finlands folkting** (alapítva 1919) fogja össze, amely a svéd nyelvű lakosság érdekképviseleti szerve; a politikai képviseletet hagyományosan a **Svéd Néppárt** (svédül **Svenska folkpartiet i Finland**, finnül **Suomen ruotsalainen kansanpuolue**) látja el, amely a finn parlamentben rendszeresen jelen van, és gyakran kormányzati szerepet is vállal.

A finnországi svédek helyzetének egyik legvitatottabb kérdése a **kötelező svéd oktatás**. A finn anyanyelvű tanulók számára a svéd nyelv tanulása az általános és középiskolában kötelező (ún. **pakkoruotsi**, azaz „kötelező svéd”), ami évtizedek óta viták tárgya. A kötelező svéd ellenzői azt hangsúlyozzák, hogy a finn nyelvű tanulók számára a svéd tanulása terhet jelent, és a gyakorlati haszna a legtöbb régióban csekély. A svéd nyelvű közösség és a nyelvi jogok védelmezői viszont azzal érvelnek, hogy a kétnyelvűség az ország alkotmányos alapja, és a svéd nyelv ismerete a finnországi svéd közösséggel való kapcsolattartás és az északi együttműködés feltétele. A vita tudományos elemzése szerint a kötelező svéd hatékonysága mérsékelt, de a nyelvi jogi keret lebontása a svéd nyelvű intézmények visszaszorulásához vezethetne. Ezt a vitát a szakirodalom részben emlékezetpolitikai kérdésként is értelmezi, mivel a svéd uralom emlékezete és a finn nemzeti ébredés narratívái ma is befolyásolják az álláspontokat.

34.2.2 A dán kisebbség Schleswigben: a határ menti identitások

A schleswigi dán kisebbség (dánul **danske mindretal i Sydslesvig**, németül **dänische Minderheit in Südschleswig**) története szorosan összefonódik a **Schleswig hercegség** (dánul **Sønderjylland**, németül **Schleswig**) feletti dán–német vetélkedéssel. A 19. század közepén a német nemzeti mozgalom Schleswig és Holstein hercegségek leválasztását követelte a dán királyságtól, míg a dán nemzeti liberálisok a dán nyelvű Észak-Schleswig integrációját szorgalmazták. Az 1864-es háború (lásd Az 1864-es háború és Schleswig-Holstein) után Schleswig és Holstein Poroszországhoz, majd a Német Birodalomhoz került, és a dán nyelvű lakosság hivatalos németesítési nyomás alá került. A dán nyelvű iskolák és egyesületek működését korlátozták, bár a dán identitás megőrzésére irányuló törekvések fennmaradtak.

Az első világháború utáni versailles-i béke lehetővé tette, hogy Schleswigben népszavazást tartsanak a hovatartozásról. Az **1920-as népszavazások** két zónában zajlottak: az I. zónában (Észak-Schleswig) a szavazók mintegy 75%-a Dánia mellett döntött, így a terület Dániához került; a II. zónában (Közép-Schleswig, beleértve Flensburg városát) a szavazók többsége Németország mellett maradt. A határ tehát nem esett egybe a nyelvi határral, így mindkét oldalon jelentős kisebbségek maradtak. Észak-Schleswigben **német kisebbség** (németül **deutsche Minderheit in Nordschleswig**, dánul **tyske mindretal i Nordslesvig**) alakult ki, míg Dél-Schleswigben dán kisebbség maradt. A két világháború közötti időszakban a kisebbségi kérdés feszültségekkel terhelt volt; a náci Németország kisebbségpolitikája és a dániai német kisebbség egy részének irredenta törekvései tovább élezték a helyzetet.

A második világháború után a dán és a nyugatnémet kormány 1955-ben írta alá az ún. **bonni-koppenhágai nyilatkozatokat** (németül **Bonn-Kopenhagener Erklärungen**, dánul **Bonn-København-erklæringerne**), amelyek a mai napig a két kisebbség jogi alapját képezik. A nyilatkozatok kimondják, hogy a kisebbségek szabadon megvallhatják nyelvüket és kultúrájukat, anyanyelvükön tanulhatnak iskoláikban, és hogy a kisebbségi lét nem jelent lojalitási konfliktust: a kisebbségek hűek annak az államnak, amelynek állampolgárai. A dán kisebbség Dél-Schleswigben ma a németországi Schleswig-Holstein tartományban él, létszámát a dán kisebbségi szervezetek és a német hatóságok becslései mintegy 50 ezer főre teszik (pontos hivatalos adat nincs, mivel

Németországban nem rögzítik az etnikai hovatartozást). A kisebbség fő szervezete a **Südschleswigscher Verein** (dánul **Sydslesvigsk Forening**), politikai pártja a **Südschleswigscher Wählerverband** (dánul **Sydslesvigsk Vælgerforening**, rövidítve **SSW**), amely a schleswig-holsteini tartományi parlamentben mentesül az 5%-os választási küszöb alól, így rendszeresen képviselőt juttat be. A dán nyelvű oktatást a **Dán Iskolaegyesület** (**Dansk Skoleforening for Sydslesvig**) működteti, amely óvodákat, általános és középiskolákat tart fenn, és a dán államtól is kap támogatást.

A dániai német kisebbség Észak-Schleswigben (a mai Dél-Dánia régióban) létszámát mintegy 15–20 ezer főre becsülik. Szervezete a **Bund Deutscher Nordschleswiger**, amely iskolákat, könyvtárakat és kulturális intézményeket működtet. A német nyelvű oktatás Dániában a kisebbségi törvény alapján államilag támogatott. A bonni-koppenhágai nyilatkozatok szellemében mindkét állam kölcsönösen biztosítja a kisebbségek nyelvi és kulturális jogait, és a határ menti együttműködés intézményesült (például a **Region Sønderjylland-Schleswig** keretében). A nyelvi jogok gyakorlati érvényesülése azonban nem mindig zökkenőmentes: a dán kisebbség tagjai Németországban időnként panaszkodnak a dán nyelv használatának korlátaira a közigazgatásban, míg Dániában a német kisebbség egyes tagjai a nyelvi asszimiláció nyomását érzékelik. A nyelvhasználatot befolyásolja a vegyes házasságok gyakorisága és a fiatalok mobilitása is; a kisebbségi nyelv megőrzése ezért nem csupán jogi, hanem társadalmi kihívás is.

34.2.3 Nyelvi jogok és modellek összehasonlítása

A finnországi svéd kisebbség és a schleswigi dán kisebbség jogi helyzete két eltérő kisebbségvédelmi modellt szemléltet. Finnországban a svéd nyelv nem egyszerűen egy kisebbség nyelve, hanem a finn mellett a **második nemzeti nyelv**, amelynek hivatalos státusza az egész országra kiterjed. Ez a **területi kétnyelvűség** (svédül **tvåspråkighet**, finnül **kaksikielisyys**) a svéd nyelvű lakosság arányához kötött települési szintű szabályozással párosul. Ennek következtében a finnországi svédek nem csupán egy kisebbségi csoport, hanem az államalkotó nemzet részének tekintik magukat; jogi helyzetük közelebb áll a kanadai francia vagy a belgiumi német közösség modelljéhez, mint a klasszikus nemzeti kisebbségi státuszhoz.

Ezzel szemben a schleswigi dán kisebbség a hagyományos **nemzeti kisebbségi modellbe** illeszkedik: egy államhatár által elválasztott, az anyaországgal nyelvi és kulturális kapcsolatot fenntartó közösség, amelynek jogait kétoldalú államközi megállapodások és belső kisebbségi törvények biztosítják. A dán kisebbség Dél-Schleswigben nem rendelkezik területi autonómiával, hanem az anyanyelvi oktatás, a kulturális önszerveződés és a politikai képviselet révén érvényesíti identitását. A két modell közötti különbség történelmi okokra vezethető vissza: Finnországban a svéd nyelv évszázadokon át a többségi állam nyelve volt, és a kisebbségi helyzet csak fokozatosan alakult ki, míg Schleswigben a dán nyelvű lakosság egy háborús területi rendezés következtében került kisebbségi helyzetbe egy idegen államban. A finnországi svédek ezért gyakran hangsúlyozzák, hogy ők nem „kisebbség” a szó szoros értelmében, hanem a finn nemzet egyik nyelvi csoportja; a dán kisebbség viszont kisebbségi identitását éppen a határ túloldalán élő dán többséghez való kötődésből meríti.

A nemzetközi jogi keretek mindkét esetben szerepet játszanak. Finnország és Németország, valamint Dánia mind aláírta és ratifikálta az Európa Tanács **keretegyezményét a nemzeti kisebbségek védelméről** és a **regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját**. Finnország a svéd nyelv esetében a charta III. részének számos kötelezettségét vállalta, míg Németország a dán nyelv tekintetében tett vállalásokat Schleswig-Holstein tartományra vonatkozóan. A gyakorlati megvalósítás azonban országonként eltérő: Finnországban a svéd nyelvű közszolgáltatások (iskolák, egészségügy, bíróságok) széles körben elérhetők a kétnyelvű településeken, de a nyelvi jogok érvényesítése időnként forrás- és személyzeti hiányokba ütközik. Németországban a

dán nyelvű oktatás és kulturális élet jól kiépült, de a közigazgatási nyelvhasználat korlátozottabb, mivel a dán nem hivatalos nyelv a tartomány egészén, csak bizonyos területi egységekben.

34.2.4 Források és bizonytalanságok

A finnországi svédek és a dán kisebbség létszámára vonatkozó adatok eltérő forrásokból származnak, és eltérő megbízhatóságúak. Finnországban a nyelvi hovatartozást a népszámlálási és anyakönyvi rendszer rögzíti, de az adatfelvétel önbevalláson alapul, így a számok a nyelvi identitás változásait is tükrözhetik. A finnországi svéd anyanyelvűek aránya a 2020-as évek elején mintegy 5,2% volt, de ez a szám nem feltétlenül azonos a svéd nyelvű közösséghez tartozók számával, mivel sokan kettős nyelvi identitásúak. A schleswigi dán kisebbség létszámára nincs hivatalos népszámlálási adat, mert Németország nem rögzíti az etnikai vagy nyelvi hovatartozást; a becslések a kisebbségi szervezetek tagságán, az iskolaválasztáson és a nyelvhasználati felméréseken alapulnak, ezért a közölt 50 ezer fős adat hozzávetőleges. Hasonlóképpen a dániai német kisebbség 15–20 ezer fős becslése is bizonytalan, mivel a kisebbségi identitás önbevalláson alapul, és a vegyes házasságok miatt a besorolás képlékeny.

A történelmi nyelvhasználatról szóló ismereteink korlátozottak. A 19. századi nyelvi határok pontos lefutása Schleswigben és Finnországban csak részben rekonstruálható, mivel a korabeli összeírások gyakran a háztartásfők nyelvét rögzítették, nem az egyéni nyelvhasználatot. A nyelvi harc időszakának politikai vitái erősen át vannak színezve a későbbi nemzeti emlékezet által, ezért a mai történetírás óvatosan kezeli a korabeli érveket. A kötelező svéd oktatásról szóló vita tudományos megítélése is megosztott: egyes kutatások a nyelvtanulás alacsony hatékonyságára mutatnak rá, mások a kétnyelvűség társadalmi hasznát hangsúlyozzák. A bonni-koppenhágai nyilatkozatok értelmezése a mindennapi joggyakorlatban időnként vitatott, különösen a kisebbségi nyelvek közigazgatási használatának terjedelmét illetően.

34.2.5 Rövid összefoglaló

- A finnországi svédek őshonos nyelvi kisebbség, amely a svéd uralom idején telepedett le Finnország területén, és a svéd nyelv évszázadokon át a közigazgatás és a műveltség nyelve volt.
- A 19. századi finn nemzeti ébredés és a nyelvi harc nyomán a finn nyelv egyenjogúvá vált, de a finnországi svéd identitás önálló kategóriaként megerősödött; az 1919-es alkotmány és a későbbi nyelvi törvények biztosítják a kétnyelvűséget.
- Finnországban a svéd a második nemzeti nyelv, és a területi kétnyelvűség elve alapján a svéd nyelvű lakosság arányától függően kétnyelvű településeket jelölnek ki; a kötelező svéd oktatás vitatott téma.
- A schleswigi dán kisebbség az 1864-es háború és az 1920-as népszavazások következtében került kisebbségi helyzetbe Németországban, míg Dániában német kisebbség maradt.
- Az 1955-ös bonni-koppenhágai nyilatkozatok kölcsönösen biztosítják a kisebbségek nyelvi és kulturális jogait, és a lojalitás elvére épülnek; a dán kisebbség Dél-Schleswigben politikai képviselettel és anyanyelvi oktatással rendelkezik.
- A finnországi svéd modell a területi kétnyelvűségre, a schleswigi dán modell a kisebbségvédelmi jogokra épül; a különbség a két közösség eltérő történelmi pályájából fakad.
- A kisebbségi létszámok és a nyelvi asszimiláció mértéke bizonytalan, mivel a nyelvi identitás önbevalláson alapul, és a hivatalos statisztikák hiányosak.

34.2.6 Önellenőrző kérdések

- Milyen történelmi okok magyarázzák, hogy a finnországi svédek nem tekintik magukat hagyományos értelemben vett kisebbségnek, míg a schleswigi dánok igen?
- Hasonlítsa össze a finnországi területi kétnyelvűség és a schleswigi kisebbségi jogi modell fő jellemzőit!
- Milyen szerepet játszanak a bonni-koppenhágai nyilatkozatok a dán–német kisebbségi kérdés rendezésében, és mi a lojalitás elve?
- Miért vitatott a kötelező svéd oktatás Finnországban, és milyen érvek szólnak a megtartása és az eltörlése mellett?
- Milyen forrásokra támaszkodhatunk a kisebbségi létszámok becslésénél, és miért bizonytalanok ezek az adatok?

34.3 A flamand–vallon nyelvi kérdés

A belga állam történetében a nyelvi kérdés nem csupán kulturális ügy, hanem az intézményi szerkezet, a politikai pártrendszer és a társadalmi szolidaritás alapvető **nyelvi törésvonala** (taalbreuklijn / clivage linguistique). A holland nyelvű flamandok és a francia nyelvű vallonok közötti viszony fokozatosan alakította át Belgiumot unitárius államból föderális állammá, és a nyelvi határok rögzítése, a nyelvi jogok intézményesítése a mai napig meghatározza a belga politika dinamikáját. A kérdés megértéséhez vissza kell nyúlni a középkori és kora újkori nyelvi viszonyokhoz, amelyeket A flamand és vallon területek a középkorban, valamint A burgundi és Habsburg örökség tárgyal, és figyelembe kell venni a 19. századi flamand mozgalom előzményeit A nyelvi kérdés és a flamand mozgalom című alfejezetből. Jelen alfejezet a nyelvi törésvonalat elsősorban a belga föderalizáció kialakulásának és a nyelvi közösségek mai helyzetének szemszögéből vizsgálja.

34.3.1 A nyelvi viszonyok a belga állam létrejötte előtt

A mai Belgium területén a középkorban és a kora újkorban nem létezett egységes nyelvi rend, és a nyelvi határok nem estek egybe politikai határokkal. A középkori Németalföldön a mai Flandria és Brabant jelentős részén a **holland nyelvjárások** (Nederlandse dialecten) domináltak, amelyek a holland nyelvterület részét alkották. A mai Vallónia területén a **vallon nyelvjárások** (wallon) és más regionális nyelvek voltak elterjedtek, amelyek a francia nyelvterülethez tartoztak. A Burgundi, majd a Habsburg uralom alatt a francia nyelv a nemesség, az udvar és a magasabb közigazgatás presztízsnyelvévé vált, míg a holland nyelvjárások a városi polgárság és a vidéki lakosság mindennapi nyelvei maradtak. A spanyol és osztrák Németalföld időszakában (16–18. század) a francia nyelv használata a közigazgatásban tovább erősödött, a holland pedig elsősorban a helyi közösségek nyelve volt. Ezt a folyamatot erősítette a francia forradalom és a napóleoni korszak, amelynek központosító nyelvpolitikáját A francia forradalom és a napóleoni korszak mutatja be.

A nyelvi viszonyok tehát már az 1830-as belga függetlenség előtt rétegzettek voltak: a francia nyelvű elit és a holland nyelvű többség közötti távolság nem csupán nyelvi, hanem társadalmi és hatalmi különbséget is tükrözött. A 18. század végén és a 19. század elején a francia nyelvű polgárság és nemesség dominálta a mai Belgium területének városi életét, míg a flamand vidék lakossága – bár számszerűen többségben volt – alig rendelkezett politikai befolyással.

34.3.2 A belga állam 1830-as létrejötte és a francia nyelvű elit

Az 1830-as belga forradalom után létrejött Belga Királyság alkotmánya formálisan biztosította a nyelvi szabadságot, de a gyakorlatban a francia vált az állam, a jogalkotás, a közigazgatás, az oktatás és a hadsereg nyelvévé. Ezt a helyzetet az 1830-as években a flamand nyelvű lakosság többsége nem érzékelte azonnali politikai problémaként, mert a független Belgium létrejöttét a holland uralommal szembeni szabadságként élte meg. Azonban a francia nyelvű elit dominanciája fokozatosan ellenállást váltott ki a flamand értelmiségiek és a katolikus papság körében.

Fontos hangsúlyozni, hogy a „flamand” és a „holland” nyelv viszonya nyelvészetileg nem különálló nyelveket jelöl: a Belgiumban beszélt és írott hivatalos nyelv a **holland** (Nederlands), amelyet gyakran **belgiumi hollandnak** (Belgisch-Nederlands) vagy **flamand hollandnak** (Vlaams-Nederlands) neveznek a regionális identitás kifejezésére. A köznyelvben használt „flamand” megnevezés tehát nem nyelvészeti, hanem politikai és kulturális kategória, és a holland nyelv belgiumi változatára utal. A **vallon** (wallon) ezzel szemben a francia nyelvterület regionális nyelve, amelyet a 19. században még sokan beszéltek, de a hivatalos nyelv mindvégig a francia volt.

A 19. századi Belgiumban a francia nyelvű állam a flamand lakosságot nyelvileg hátrányos helyzetbe hozta: a törvényeket, rendeleteket és bírósági ítéleteket franciául hozták, a közép- és felsőoktatásban a francia dominált, a flamand nyelvű oktatás csak az alapfokú iskolákban volt elérhető, és ott is gyakran francia nyelvű tankönyvekből tanítottak. A flamand nyelvű lakosság anyanyelvi jogaiért folytatott küzdelem a **flamand mozgalom** (Vlaamse Beweging) keretében bontakozott ki.

34.3.3 A flamand mozgalom a 19. században

A flamand mozgalom a 19. század közepén indult nyelvi-kulturális mozgalomként, amely a holland nyelvű kultúra emelését, a flamand irodalom és nyelv használatának kiterjesztését tűzte ki célul. A mozgalom korai vezetői, mint **Jan Frans Willems** (1793–1846) és **Hendrik Conscience** (1812–1883), a holland nyelvű irodalom és történelmi emlékezet megerősítését szorgalmazták. Conscience 1838-ban megjelent regénye, a *De Leeuw van Vlaanderen* („Flandria oroszlánja”), a középkori flamand szabadságharc emlékét elevenítette fel, és a flamand identitás egyik alapművévé vált.

A flamand mozgalom támogatói között kiemelkedő szerepet játszott a katolikus egyház. A flamand papság – mivel híveinek többsége hollandul beszélt – támogatta a holland nyelvű oktatást és a holland nyelvű hitéletet. Ez a szövetség a flamand mozgalomnak konzervatív, katolikus jelleget kölcsönzött, szemben a francia nyelvű, gyakran liberális vagy antiklerikális elittel. Ugyanakkor a 19. század végén a szocialista munkásmozgalom is fokozatosan felkarolta a flamand nyelvi követeléseket, mert a flamand munkások nyelvi hátránya társadalmi hátránnyal párosult.

Az első jelentős jogi siker az 1898-as **egyenlőségi törvény** (Gelijkheidswet) volt, amely a holland nyelvet hivatalosan elismerte a törvényhozás nyelvének a francia mellett. A törvény értelmében a törvényeket ezentúl hollandul is ki kellett hirdetni. Ez azonban nem szüntette meg a francia nyelvű dominanciát a közigazgatásban és az oktatásban, és a flamand mozgalom továbbra is követelte a nyelvi egyenjogúság teljes körű megvalósítását.

34.3.4 A nyelvi törvények és a nyelvhatár rögzítése a 20. század első felében

Az első világháború alatt a flamand katonák körében a **Frontbeweging** (Frontmozgalom) tiltakozott a francia nyelvű tisztek ellen, és a flamand katonák anyanyelvi jogait követelte. A német megszálló hatóságok a flamand elégedetlenséget kihasználva támogatták a flamand aktivistákat, ami a flamand mozgalom egy részét a megszállókkal való együttműködésbe sodorta. Ez az „aktivizmus" a háború után súlyosan kompromittálta a flamand mozgalmat, és a belga állam részéről megtorlásokat vont maga után. A kollaboráció emlékezete a későbbi évtizedekben is terhelte a flamand nacionalizmus megítélését (lásd A második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezete).

A háború után a flamand követelések felerősödtek, és az 1920-as években több **nyelvi törvény** (taalwetgeving / lois linguistiques) született. Az 1921-es közigazgatási nyelvi törvény lehetővé tette a holland nyelv használatát a helyi közigazgatásban, majd az 1930-as évek törvényei – köztük az 1932-es oktatási nyelvi törvény és az 1935-ös bírósági nyelvi törvény – a területi egynyelvűség elvét vezették be: Flandriában a holland, Vallóniában a francia lett a hivatalos nyelv. Ez a folyamat a nyelvi határ gondolatának megerősödését jelentette, bár a nyelvhatárt ekkor még nem rögzítették jogilag.

A **nyelvi népszámlálások** (taaltelling / recensement linguistique) adatai a 19. század végétől kezdve folyamatosan vitákat váltottak ki. A népszámlálások során a lakosságot anyanyelvéről kérdezték, és az eredmények alapján a nyelvi határok mentén egyes településeken a francia nyelvűek aránya növekedett. A flamand oldal ezt a „frankofón olajfolt" (olievlek) jelenségként értelmezte, és attól tartott, hogy a francia nyelv terjeszkedése a flamand nyelvterület rovására megy. A nyelvi népszámlálások eredményeit a flamand mozgalom megbízhatatlannak tartotta, mert szerintük a francia nyelvű adminisztráció nyomást gyakorolt a válaszadókra. E viták vezettek ahhoz, hogy az 1960-as évek elején a nyelvi népszámlálásokat eltörölték, és a nyelvhatárt jogilag rögzítették.

A második világháború alatt a flamand mozgalom egy része ismét együttműködött a német megszállókkal, ami a háború után a flamand nacionalizmus diszkreditálódásához vezetett. A háború utáni „királykérdés" (Leopold király visszatérésének vitája) is összefonódott a nyelvi-vallási törésvonalakkal: a flamand katolikus többség inkább támogatta a király visszatérését, a vallon szocialista és liberális többség ellenezte. Ez a vita tovább mélyítette a nyelvi közösségek közötti politikai szakadékot.

34.3.5 A nyelvhatár rögzítése és az államreformok

Az 1960-as évek elején a nyelvi kérdés ismét kiéleződött. 1962–1963-ban a belga parlament elfogadta azokat a nyelvi törvényeket, amelyek jogilag rögzítették a **nyelvhatárt** (taalgrens / frontière linguistique), eltörölték a nyelvi népszámlálásokat, és létrehozták a **nyelvi létesítményekkel rendelkező települések** (faciliteitengemeenten / communes à facilités) rendszerét. A nyelvhatár rögzítése azt jelentette, hogy Flandria és Vallónia területén a hivatalos nyelv egynyelvű lett, a nyelvhatár menti, valamint a Brüsszel környéki egyes településeken pedig a kisebbségi nyelvű lakosok számára nyelvi létesítményeket biztosítottak. Ez a kompromisszum azonban nem szüntette meg a feszültségeket, hanem új vitákat generált a nyelvi jogok értelmezéséről.

Az 1960-as évek végén a flamand–vallon feszültség szimbólumává vált a **Leuveni Katolikus Egyetem** (Katholieke Universiteit Leuven) kettéválása 1968-ban. A flamand hallgatók és oktatók követelték a francia nyelvű rész elköltözését, mert szerintük a francia nyelvű oktatás a flamand nyelvterület szívében sértette a területi egynyelvűség elvét. A „Walen buiten!" („Vallonok kifelé!") jelszóval zajló tiltakozások hatására az egyetem francia nyelvű része a vallon területen létrehozott **Louvain-la-Neuve**-be költözött. Ez az esemény világossá tette, hogy a nyelvi kérdés

nem oldható meg pusztán nyelvi törvényekkel, hanem az állam szerkezetének átalakítására van szükség.

Az 1970-es évektől kezdve Belgiumban **államreformok** (staatshervorming / réforme de l'État) sorozata zajlott le, amelyek fokozatosan föderális állammá alakították az országot. Az 1970-es első államreform létrehozta a három kulturális **közösséget** (gemeenschappen / communautés): a holland, a francia és a német ajkú közösséget, valamint a három **régiót** (gewesten / régions): Flandriát, Vallóniát és Brüsszelt. Az 1980-as második államreform megerősítette a közösségek és régiók hatásköreit, létrehozta a flamand és a vallon régió intézményeit, és a flamand közösség és a flamand régió intézményeit egyesítette. Az 1988–1989-es harmadik államreform kiterjesztette a hatásköröket, és létrehozta a **Brüsszel-főváros régiót** (Brussels Hoofdstedelijk Gewest / Région de Bruxelles-Capitale), amely hivatalosan kétnyelvű, de a gyakorlatban a francia nyelv dominál. Az 1993-as negyedik államreform Belgiumot hivatalosan is szövetségi állammá nyilvánította, és megerősítette a közösségek és régiók autonómiáját. A 2001-es ötödik államreform további hatásköröket adott át a régióknak és közösségeknek. Végül a 2011–2014 közötti hatodik államreform – amely a leghosszabb belga kormányalakítási válság után született meg – tovább mélyítette a föderalizmust, és újabb hatásköröket delegált a régiókhoz és közösségekhez.

A föderalizáció következtében a belga állam szerkezete összetetté vált. A szövetségi állam mellett három közösség (flamand, francia, német ajkú) és három régió (Flandria, Vallónia, Brüsszel-főváros) működik. A flamand közösség és a flamand régió intézményei egyesültek, míg a francia közösség és a vallon régió intézményei nem fedik egymást teljesen, mert a francia közösség Brüsszel frankofón lakosait is magában foglalja. A német ajkú közösség a keleti kantonokban működik, és saját parlamenttel rendelkezik. A nyelvi közösségek hatásköre kiterjed az oktatásra, a kultúrára, a személyi ügyekre; a régiók hatásköre a gazdaságra, a környezetre, a területi ügyekre; a szövetségi állam hatásköre a külügyre, a hadügyre, a szociális biztonság egy részére.

34.3.6 A Brüsszel-kérdés és a nyelvi létesítmények

A belga nyelvi kérdés egyik legvitatottabb pontja Brüsszel helyzete. A Brüsszel-főváros régió hivatalosan kétnyelvű, de a lakosság többsége francia anyanyelvű; a flamand kisebbség aránya bizonytalan, mert nincs nyelvi népszámlálás. A becslések szerint a francia nyelvűek aránya 80–90% körül mozog, de ezek az adatok nem hivatalosak, és a nyelvi identitás képlékenysége miatt nehezen értelmezhetők. A flamand pártok szerint a frankofón többség megsérti a flamand nyelvű lakosok jogait, és követelik a flamand nyelvű oktatás és közigazgatás védelmét. A frankofón pártok viszont a nyelvi szabadságra és a többnyelvűségre hivatkoznak, és ellenzik a nyelvhasználat további korlátozását.

A nyelvhatár menti és a Brüsszel környéki **nyelvi létesítményekkel rendelkező települések** (faciliteitengemeenten / communes à facilités) különösen éles viták tárgyát képezik. Ezekben a településekben a kisebbségi nyelvű lakosok – a flamand oldalon a frankofónok, a vallon oldalon a flamandok – jogosultak anyanyelvi ügyintézésre és oktatásra. A flamand politikai erők szerint a nyelvi létesítmények átmeneti jellegűek voltak, és a frankofón lakosoknak integrálódniuk kellene a flamand nyelvterülethez; a frankofón oldal szerint a nyelvi jogokat véglegesíteni kell, és a létesítmények megszüntetése sérti a nyelvi kisebbségek jogait. A vita a mai napig megoldatlan, és időről időre felszínre tör a belga politikában.

34.3.7 A gazdasági és szociális dimenzió

A nyelvi kérdés nem választható el a gazdasági és szociális feszültségektől. A 19. században Vallónia volt Belgium ipari központja, a szénbányászat és az acélipar révén, míg Flandria agrárjellegű volt, és gazdaságilag elmaradottabb. A 20. század második felében ez a helyzet

megfordult: Flandria gazdasági növekedése felgyorsult, a szolgáltatások és a kikötői kereskedelem (Antwerpen) fellendült, míg Vallónia hagyományos ipara hanyatlott, és a bányák, acélművek bezárása súlyos munkanélküliséghez vezetett. Ez a gazdasági fordulat a fiskális szolidaritás vitájához vezetett: a flamand nacionalista pártok a vallon régióba irányuló transzfereket kritizálják, és azt állítják, hogy Flandria nettó befizető, Vallónia pedig nettó kedvezményezett. A vallon oldal ezzel szemben a szolidaritásra és a belga állam egységére hivatkozik. A munkanélküliségi ráták és a jövedelmi különbségek pontos adatai becslések, és azok értelmezése politikai vita tárgya, de a tendencia – Flandria gazdasági előretörése és Vallónia relatív hanyatlása – tudományos konszenzus.

A nyelvi kérdés összefonódik a szociális kérdéssel is. A 19. században a flamand mozgalom egy része a munkásosztály nyelvi elnyomását hangsúlyozta, és a holland nyelvű oktatás kiterjesztését a társadalmi felemelkedés eszközének tekintette. A vallon szocialista mozgalom viszont a munkásosztály nemzetközi szolidaritását hirdette, és a nyelvi követeléseket gyakran másodlagosnak tartotta a gazdasági kérdésekkel szemben. Ez a feszültség a mai napig érzékelhető a belga pártrendszerben, ahol a flamand nacionalista pártok és a vallon szocialista pártok gyakran ellentétes álláspontot képviselnek a nyelvi és gazdasági ügyekben.

34.3.8 A jelenlegi intézményi szerkezet és a nyelvi identitások

A belga föderáció jelenlegi szerkezetében a nyelvi közösségek és a régiók hatáskörei jelentős autonómiát biztosítanak, de a nyelvi kérdés nem oldódott meg, hanem intézményesült. A **flamand nacionalizmus** (Vlaams-nationalisme) továbbra is erős politikai erő, és a flamand függetlenség vagy a konföderáció gondolata jelen van a politikai diskurzusban. A flamand nacionalista pártok – mint a Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA) és a Vlaams Belang – különböző mértékben ugyan, de a flamand önrendelkezés kiterjesztését szorgalmazzák. A vallon oldal általában a föderális Belgium fenntartását támogatja, bár a vallon autonómia is erősödött, és a vallon régió saját intézményekkel rendelkezik.

A nyelvi identitások azonban nem merevek: a flamand és vallon közösségek határai nem esnek egybe a nyelvhatárral, és a Brüsszelben élő frankofónok, valamint a flamand nyelvű kisebbség helyzete különösen összetett. Emellett a bevándorló közösségek nyelvi integrációja is új kihívásokat jelent, hiszen a bevándorlók gyakran a francia nyelvet választják Brüsszelben, ami tovább erősíti a frankofón dominanciát a fővárosban. A nyelvi kérdés tehát nem csupán a flamandok és vallonok közötti viszony, hanem a migráció és a globalizáció összefüggésében is értelmezendő.

A nyelvhatár ma is jogilag rögzített, a nyelvi létesítmények rendszere fennmaradt, és a nyelvi törvények betartását bizonyos esetekben bírósági úton kérik számon. A felek közötti viták a hatáskörök, a finanszírozás és a nyelvi jogok körül zajlanak, és a belga politika gyakran hosszú kormányalakítási tárgyalásokkal szembesül a nyelvi közösségek közötti nézeteltérések miatt. A belga föderáció tehát a nyelvi törésvonal intézményesítésének egyik legösszetettebb európai példája.

34.3.9 Források és bizonytalanságok

A flamand–vallon nyelvi kérdés történetének elsődleges forrásai a belga alkotmány szövegei, a nyelvi törvények, a parlamenti jegyzőkönyvek, a nyelvi népszámlálások (az 1960-as évek előtt), a bírósági döntések és a politikai pártok programjai. A 19. századi nyelvi viszonyokra vonatkozóan elsősorban a korabeli sajtó, irodalmi szövegek és hivatalos statisztikák állnak rendelkezésre. A másodlagos szakirodalomban a belga nyelvi kérdésről gazdag történeti és politikatudományi elemzés található, amelyek azonban gyakran eltérő értelmezéseket kínálnak.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik a nyelvi csoportok arányának meghatározása, különösen Brüsszelben és a nyelvi létesítményekkel rendelkező településeken. Mivel a nyelvi népszámlálásokat 1963 óta nem tartják meg, a nyelvi viszonyokra vonatkozó adatok becsléseken és közvélemény-kutatásokon alapulnak, amelyek módszertani és politikai vitáknak vannak kitéve. A 19. századi nyelvi népszámlálások adatai is bizonytalanok, mert a nyelvi identitás megkérdezése és értelmezése koronként változott, és a politikai nyomás torzíthatta az eredményeket. A nyelvi törvények pontos hatása, valamint az egyes államreformok alkotmányos részletei szintén értelmezési viták tárgyát képezik.

A flamand mozgalom és a vallon mozgalom történetének értékelése erősen függ az emlékezetpolitikai kerettől. A világháborús kollaboráció megítélése, a nyelvi jogok értelmezése és a föderalizáció értékelése mind olyan terület, ahol a tudományos konszenzus mellett jelentős politikai és emlékezeti viták zajlanak. A könyv ezért a nyelvi kérdés tárgyalásakor igyekszik különválasztani a dokumentált tényeket, a becsléseket és a politikai értelmezéseket.

34.3.10 Rövid összefoglaló

- A flamand–vallon nyelvi törésvonal Belgium történetének egyik alapvető strukturáló tényezője, amely az 1830-as függetlenség óta folyamatosan alakította a belga állam szerkezetét.
- A 19. századi Belgiumban a francia nyelvű elit dominált, és a holland nyelvű flamand többség nyelvi hátrányba került; ez ellen a flamand mozgalom lépett fel, amely kezdetben kulturális, majd politikai követeléseket fogalmazott meg.
- Az 1898-as egyenlőségi törvény és az 1930-as évek nyelvi törvényei fokozatosan elismerték a holland nyelv egyenjogúságát, és bevezették a területi egynyelvűség elvét.
- 1962–1963-ban a nyelvhatárt jogilag rögzítették, a nyelvi népszámlálásokat eltörölték, és létrehozták a nyelvi létesítményekkel rendelkező települések rendszerét.
- Az 1970-től kezdődő államreformok Belgiumot unitárius államból föderális állammá alakították, három nyelvi közösségre és három régióra tagolva.
- A Brüsszel-kérdés és a nyelvi létesítmények vitái a mai napig megoldatlanok, és a flamand nacionalizmus továbbra is erős politikai erő.
- A nyelvi kérdés összefonódik a gazdasági és szociális feszültségekkel: Vallónia ipari hanyatlása és Flandria gazdasági előretörése a fiskális szolidaritás vitáit erősítette.

34.3.11 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan alakult ki a flamand–vallon nyelvi törésvonal, és milyen szerepet játszott a belga állam létrejöttében?
2. Milyen lépésekkel intézményesült a nyelvi kérdés a 20. századi belga államreformok során?
3. Miért számít a Brüsszel-kérdés és a nyelvi létesítmények rendszere a belga politika egyik legvitatottabb pontjának?
4. Hogyan kapcsolódik a nyelvi kérdés a gazdasági és szociális különbségekhez Flandria és Vallónia között?
5. Milyen forráskritikai problémákat vet fel a flamand–vallon nyelvi viszonyok vizsgálata a nyelvi népszámlálások eltörlése után?

34.4 A német kisebbség és a regionális identitások

A nemzetállami határok és a nyelvi-kulturális határok ritkán esnek egybe. Az előző alfejezetben tárgyalt flamand–vallon nyelvi kérdés A flamand–vallon nyelvi kérdés Belgiumon belüli, két nagy

nyelvi közösség közötti feszültséget mutatott be. Ez az alfejezet olyan csoportokra és régiókra összpontosít, amelyek a nemzetállami kereteken belül, de gyakran azok határain átnyúlva őrzik saját nyelvüket, intézményeiket és identitásukat: a dániai német kisebbségre, a belgiumi német nyelvű közösségre, a fríz identitásra, valamint a tágabb regionális mozgalmakra. A középkorban és a kora újkorban ezek a csoportok nem a modern értelemben vett „kisebbségek” voltak: a nyelvi és regionális lojalitások más politikai keretekben szerveződtek. A modern kisebbségvédelem és a regionális autonómia a 19. századi nemzetépítés, a 20. századi határváltozások és a második világháború utáni emberi jogi fordulat terméke.

34.4.1 A német kisebbség Dániában: Sønderjylland/Nordschleswig

A dán–német határvidék, a dánul **Sønderjylland** (magyarul Dél-Jütland), németül **Nordschleswig** (Észak-Schleswig) a 19. század közepétől a dán és a német nemzeti mozgalmak ütközőzónája volt. Az 1864-es dán–német háború után a dán monarchia elvesztette Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségeket; a terület Poroszországhoz, majd a Német Császársághoz került. Az első világháború utáni versailles-i békerendszer előírta, hogy Schleswigben két zónában népszavazást tartsanak a hovatartozásról. Az 1920-as népszavazások eredményeként az északi zóna (ma a dániai Sønderjylland) Dániához került, a déli zóna (ma a németországi Schleswig-Holstein része) Németországnál maradt. A határ meghúzása óta a dániai oldalon német, a németországi oldalon dán kisebbség él – ez a **dán–német kisebbségi modell** (dán: den dansk-tyske mindretalsmodel) alapja.

A dániai német kisebbség lélekszámát a 2020-as években hozzávetőleg 15 000–20 000 főre becsülik, de ez az adat nem hivatalos nyilvántartásból származik, mivel Dániában nincs etnikai alapú regisztráció; a becslés az önazonosításon, a kisebbségi iskolák tanulói létszámán és a kulturális egyesületek tagságán alapul. A kisebbség intézményrendszere a **Bonn–Koppenhága nyilatkozatok** (dán: København-Bonn-erklæringerne, német: Bonn-Kopenhagener Erklärungen) 1955-ös aláírása óta példaértékűnek számít. A nyilatkozatok nem nemzetközi szerződések, hanem kétoldalú politikai kötelezettségvállalások, amelyek rögzítik: a kisebbségek szabadon vallhatják identitásukat, anyanyelvi oktatásban részesülhetnek, és kulturális intézményeket tarthatnak fenn; a kisebbségi hovatartozás nem állami ügy, hanem az egyén szabad döntése.

A dániai német kisebbség saját iskolákat, óvodákat, könyvtárakat és kulturális egyesületeket működtet Sønderjyllandban, amelyeket a dán állam és a helyi önkormányzatok támogatnak. A kisebbség politikai képviseletét a **Slesvigsk Parti** (németül: Schleswigsche Partei) látja el, amely regionális pártként indul a helyhatósági választásokon, és időszakosan a dán parlamentben (Folketing) is mandátumot szerzett; mivel a párt a dán választási küszöb alól mentesül, a kisebbség arányos képviselete intézményesen biztosított. A kisebbség lojalitása a második világháború után sokáig vita tárgya volt: a náci Németország 1940-es megszállása alatt a dániai német kisebbség egy része a megszálló hatalommal szimpatizált, és ez a háború utáni években bizalmatlanságot szült. A kisebbségi vezetők azonban az 1950-es évektől következetesen a dán állam iránti lojalitást hangsúlyozták, és a modell mára a többségi társadalom által is elfogadott konszenzus része.

A határ menti régióban a két kisebbség párhuzamos intézményei – a dániai német és a németországi dán kisebbség – szoros együttműködésben dolgoznak, és a határon átnyúló kulturális, oktatási és gazdasági kapcsolatok a **Dél-Jütland–Schleswig eurorégió** keretében intézményesültek. Ez a modell gyakran hivatkozási pont a vitás határ menti kisebbségek rendezésében, de fontos hangsúlyozni: a dán–német eset sajátos történelmi feltételekből nőtt ki, nem sablon.

34.4.2 A német kisebbség Belgiumban: a német nyelvű közösség

Belgiumban a német kisebbség helyzete alapvetően különbözik a dániaitól, mert ott a német nyelvű lakosság nem pusztán kisebbség, hanem a belga föderális állam egyik hivatalos nyelvi közössége. A **német nyelvű közösség** (német: Deutschsprachige Gemeinschaft, francia: Communauté germanophone, holland: Duitstalige Gemeenschap) területi alapon szerveződik a keleti kantonokban, amelyeket az első világháború után, a versailles-i béke alapján 1920-ban csatoltak Belgiumhoz: **Eupen**, **Malmedy** és **Sankt Vith** térsége. A terület korábban a Porosz Királysághoz, majd a Német Császársághoz tartozott; a lakosság nagy része német nyelvű volt, de a Malmedy környéki vallon települések francia nyelvűek.

A belgiumi német közösség lélekszáma a területi alapon számítva a 2020-as években hozzávetőleg 77 000 fő. Ez a szám hivatalos becslés, de nem etnikai önazonosításon alapul, hanem a közösség területén élő lakosságon. A közösség intézményei a belga államreform során fokozatosan épültek ki: 1973-ban létrejött a Német Nyelvű Közösség Tanácsa, majd az 1980-as és 1990-es évek alkotmányos reformjai a német nyelvű közösséget a flamand és a francia közösséggel egyenrangú nyelvi közösséggé emelték, bár területi hatáskörei korlátozottabbak. A német nyelvű közösség saját parlamenttel és kormánnyal rendelkezik, és hatásköre kiterjed az oktatásra, a kultúrára, a szociális ügyekre és a nyelvpolitikára. A közösség hivatalos nyelve a német, de a francia nyelvű településeken a francia is használatos.

A német közösség identitása összetett. A 20. század első felében a belgiumi németeket gyakran „németbarátnak” tekintették, és ez a gyanú a második világháború alatt felerősödött, amikor a náci Németország 1940-ben annektálta a keleti kantonokat, és a helyi férfiakat kényszersorozással a Wehrmachtba hívták. A háború után a belga állam megtorlást alkalmazott, és a közösség lojalitását hosszú ideig kétségbe vonták. Ez az emlékezet a mai napig érzékeny: a kényszersorozottak áldozati státusza, a kollaboráció megítélése és a belga nemzetállamhoz való viszony a helyi történeti viták központi témája. Az 1970-es évektől a német közösség a belga föderalizáció nyertesének bizonyult, mert a nyelvi közösségi autonómia lehetővé tette a német nyelv és kultúra intézményes védelmét. Ugyanakkor a közösség gazdasági helyzete és az Eupen-Malmedy térség periférikus fekvése miatt a fiatalok elvándorlása folyamatos kihívás.

34.4.3 A fríz identitás és nyelv

A fríz identitás a Németalföld és az északi-tengeri partvidék egyik legrégebbi, máig élő regionális identitása. A **fríz nyelv** (fríz: Frysk, holland: Fries, német: Friesisch) a nyugati germán nyelvek közé tartozik, és a holland, valamint az angol nyelvvel rokon; azonban önálló nyelv, nem holland nyelvjárás. A fríz nyelv három változatát különböztetik meg: a hollandiai **nyugati fríz** (fríz: Westerlauwersk Frysk) Frízföld tartományban, a németországi **északi fríz** (német: Nordfriesisch, fríz: Nordfrasch) Schleswig-Holstein nyugati partvidékén, és a németországi **keleti fríz** (német: Saterfriesisch, fríz: Seeltersk) a Saterlandban, Alsó-Szászországban. A három változat annyira eltér, hogy a beszélők nem mindig értik egymást; a fríz nyelv tehát nem egységes standard nyelv, hanem nyelvváltozatok csoportja.

Hollandiában a nyugati fríz nyelv jogi helyzete a legerősebb. A hollandiai **Frízföld** (holland: Friesland, fríz: Fryslân) tartományban a fríz a holland mellett hivatalos regionális nyelv. Az 1990-es években Hollandia ratifikálta az Európa Tanács **Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját**, és a frízt a II. rész szerinti védelemben részesítette; későbbi jogszabályok a fríz nyelvű oktatást, a bírósági eljárásokban való használatot és a közigazgatási nyelvhasználatot is biztosítják. A fríz nyelvű média (például az Omrop Fryslân), a fríz nyelvű irodalom és a fríz nyelvű oktatás a tartományi identitás intézményes pillérei. A nyugati fríz beszélők számát a 2020-as években 400 000–500 000 főre becsülik, de ez a szám az önbevallásos felmérések

módszertanától függ; a passzív értést ennél többen, az aktív anyanyelvi használatot kevesebben jelzik.

Németországban az északi fríz és a keleti fríz nyelv helyzete sokkal kedvezőtlenebb. Az északi fríz nyelvet Schleswig-Holsteinban mintegy 10 000–15 000 ember beszélheti, de a fiatalabb generációk körében a nyelvcsere a német felé erőteljes. A keleti fríz (saterfríz) a legkisebb változat: a Saterlandban beszélők száma néhány ezerre tehető. A németországi fríz közösségek az 1990-es évek óta a kisebbségi nyelvek chartája alapján védelemben részesülnek, és Schleswig-Holstein tartomány saját kisebbségi törvényt alkotott, amely a fríz nyelvű oktatást és kultúrát támogatja. Ennek ellenére a nyelv megőrzése bizonytalan, mert a beszélőközösség kicsi, szétszórt és erősen asszimilálódott.

A fríz mozgalom a 19. századi nemzeti romantika részeként indult, de soha nem vált szeparatista politikai erővé. A hollandiai fríz mozgalom elsősorban a nyelv standardizálását, az oktatásban való jelenlétet és a tartományi autonómia kiszélesítését követelte. A fríz identitás a holland nemzetállamon belüli regionális identitásként működik; a frízek a holland állam polgárainak vallják magukat, de kulturálisan elkülönülnek. A határon átnyúló fríz kapcsolatok a holland és német frízek között a 20. század végétől intézményesültek, például a **Frísföld–Észak-Frízföld eurorégió** keretében. A fríz eset azt mutatja, hogy a regionális identitás és a nemzetállami lojalitás nem zárja ki egymást; a feszültség inkább a nyelvi jogok terjedelméről és a támogatás mértékéről szól.

34.4.4 Regionális identitások és regionális mozgalmak a tágabb régióban

A német kisebbség és a fríz identitás mellett Skandináviában és a Németalföldön számos más regionális identitás és mozgalom él. Ezek nem mind nyelvi kisebbségek, és gyakran nem is kisebbségi jogi kategóriák, hanem a nemzetállamokon belüli földrajzi, történelmi és kulturális tagoltság kifejeződései.

Skandináviában a regionális identitások részben a régi tartományokra, részben a modern közigazgatási egységekre épülnek. Dániában a **Jylland** (Jütland) és a főváros, Koppenhága közötti gazdasági és kulturális feszültség régi keletű; a jütlandi regionális mozgalom azonban nem nyelvi alapú, hanem a központosított állammal szembeni elégedetlenséget és a vidéki érdekek védelmét hangsúlyozza. Svédországban a **skånei identitás** különösen érdekes, mert Skåne tartomány 1658-ig Dániához tartozott, és a svéd államhoz való csatolás után fokozatosan svédesítették. A modern skånei regionalizmus nem szeparatista, de hangsúlyozza a tartomány saját történelmi és nyelvjárási örökségét; a **Skånepartiet** nevű regionális párt időszakosan jelen van a helyi politikában. Norvégiában a regionális identitás szorosan összefügg a nyelvjárási sokszínűséggel és a vidéki egyenlőség eszményével; a norvég nyelv két írott változata (bokmål és nynorsk) is a regionális különbségeket tükrözi, de ez nyelvpolitikai, nem kisebbségi kérdés. Finnországban és Svédországban a **számi népek** A számi népek és jogok és a finnországi svédek A finnországi svédek és a dán kisebbségek alkotnak sajátos kisebbségi és regionális entitásokat, amelyeket más alfejezetek tárgyalnak.

A Németalföldön a regionális identitások a középkori tartományokra vezethetők vissza. A hollandiai **Limburg** (holland: Limburg) tartomány sajátos helyzete abból fakad, hogy a lakosság egy része katolikus, és a tartomány a holland nemzetállamon belül perifériás, határ menti régió; a limburgi regionális mozgalom a tartományi identitást és a határon átnyúló együttműködést hangsúlyozza. **Brabant** (holland: Brabant) és **Zeeland** (holland: Zeeland) szintén rendelkeznek saját regionális identitással, de ezek ritkán válnak politikai mozgalommá. Belgiumban a föderalizáció a regionális identitásokat intézményesítette: a flamand és vallon nyelvi közösségek A flamand–vallon nyelvi kérdés mellett a **német nyelvű közösség** is területi autonómiát kapott.

A belgiumi német közösség így egyszerre kisebbségi védelmi entitás és a belga föderáció egyik pillére.

A regionális mozgalmak többsége a 20. század második felétől az európai integrációban is szerepet kapott. Az **eurorégiók** (angol: Euroregions) a határon átnyúló együttműködés intézményei, amelyek gyakran a történelmi régiókra épülnek: például a dán–német határvidéken a **Sønderjylland–Schleswig eurorégió**, a holland–német határon az **Ems-Dollart régió**, a belga–holland–német hármas határon a **Maas–Rajna eurorégió** (holland: Euregio Maas-Rijn, német: Euregio Maas-Rhein, francia: Eurégion Meuse-Rhin). Ezek az együttműködések a regionális identitást nem a nemzetállam ellenében, hanem azzal párhuzamosan, az Európai Unió többszintű kormányzásában helyezik el. Az EU **Régiók Bizottsága** (angol: Committee of the Regions) fórumot biztosít a regionális és helyi önkormányzatoknak, bár hatásköre konzultatív. A regionális mozgalmak számára az EU egyszerre jelent lehetőséget (források, határon átnyúló kapcsolatok) és kihívást (a nemzetállami szuverenitás védelme).

34.4.5 Források és bizonytalanságok

A német kisebbségek és a regionális identitások történetének vizsgálata során elsődleges források a nemzetközi szerződések és kétoldalú nyilatkozatok szövegei (a versailles-i béke vonatkozó cikkelyei, az 1920-as népszavazások jegyzőkönyvei, az 1955-ös Bonn–Koppenhága nyilatkozatok, a belga alkotmány és a nyelvi törvények, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának ratifikációs okmányai). Másodlagos forrásként történészi monográfiák, szociolingvisztikai felmérések és a kisebbségi intézmények saját dokumentumai használhatók. A kisebbségi lélekszámok azonban nem pontosak: Dániában és Belgiumban nincs etnikai alapú népszámlálás, ezért a számok önbevalláson, iskolai beiratkozáson vagy egyesületi tagságon alapuló becslések. A fríz nyelv beszélőinek száma is bizonytalan, mert a nyelvtudás fokozatai (anyanyelv, aktív használat, passzív értés) eltérő kritériumokkal mérhetők.

Történeti viták is terhelik a témát. Az 1920-as schleswigi népszavazások értékelésében a dán és a német történetírás hagyományosan eltérő hangsúlyokat helyezett: a dán narratíva a nemzeti önrendelkezés érvényesülését, a német a területi veszteséget és a kisebbségi sérelmeket emeli ki. A belgiumi német közösség második világháborús tapasztalata – a náci annexió, a kényszersorozás és az ezzel járó áldozatok – a helyi emlékezetpolitika központi, érzékeny kérdése; a kollaboráció és az áldozatiság megítélésében nincs konszenzus. A regionális identitások mérése pedig módszertani problémákat vet fel: a kérdőíves kutatások eredménye függ a kérdésfeltevéstől és az identitás szituatív jellegétől, ezért a „regionális tudat” erősségére vonatkozó állítások csak óvatosan kezelhetők.

34.4.6 Rövid összefoglaló

- A dániai német kisebbség a Sønderjylland/Nordschleswig régióban él, és az 1955-ös Bonn–Koppenhága nyilatkozatokon alapuló dán–német kisebbségi modell része; lélekszáma becslés, mert Dániában nincs etnikai regisztráció.
- A kisebbség anyanyelvi oktatást, kulturális intézményeket és politikai képviseletet élvez; a Slesvigsk Parti a dán parlamentben is mandátumot szerezhet, és a modell kétoldalú kötelezettségvállalásokon nyugszik.
- Belgiumban a német nyelvű közösség területi alapon szerveződik, és a belga föderáció egyik nyelvi közössége; a második világháborús annexió és kényszersorozás emlékezete máig érzékeny.

- A fríz nyelv három változata közül a hollandiai nyugati fríz a legéletképesebb, míg a németországi északi és keleti fríz veszélyeztetett; a fríz mozgalom kulturális autonómiát követel, nem függetlenséget.
- A regionális identitások (Frísföld, Limburg, Skåne, Jylland) a nemzetállamokon belüli történelmi tagoltságot tükrözik, és az eurorégiók révén a határon átnyúló együttműködésbe is bekapcsolódnak.
- A kisebbségi lélekszámok és a nyelvi beszélőszámok önbevalláson alapuló becslések, ezért a pontos adatok helyett a nagyságrendek és a módszertani korlátok hangsúlyozandók.
- A történeti értékelésben a dán–német határviták és a belgiumi német közösség háborús múltja körül eltérő nemzeti narratívák és emlékezetpolitikai viták élnek.

34.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dániai német kisebbség és a belgiumi német nyelvű közösség jogi helyzetét! Miben különbözik a kisebbségvédelem a területi nyelvi autonómiától?
2. Miért nem adhatók meg pontosan a kisebbségi lélekszámok Dániában és Belgiumban? Milyen módszertani alternatívák léteznek a becslésre?
3. Milyen történelmi és nyelvi okok magyarázzák, hogy a fríz nyelv három változata közül a hollandiai nyugati fríz a legkedvezőbb helyzetű?
4. Hogyan kapcsolódnak a regionális identitások az európai integrációhoz? Hozzon példát egy eurorégióra, és magyarázza el a szerepét.
5. Milyen emlékezetpolitikai viták övezik a belgiumi német közösség második világháborús múltját, és hogyan befolyásolják ezek a mai identitást?

35 Migráció, integráció és multikulturalizmus

35.1 A második világháború utáni munkaerő-migráció

A második világháború utáni évtizedekben Skandináviában és a Németalföldön a munkaerőhiány és a gazdasági fellendülés olyan migrációs folyamatokat indított el, amelyek tartósan átalakították mindkét régió társadalmi és etnikai térképét. Az előző alfejezetben tárgyalt történelmi kisebbségek – például a német kisebbség vagy a finnországi svédek – mellett új, elsősorban a mediterrán térségből, Törökországból, Marokkóból és részben a volt gyarmatokról érkező közösségek jelentek meg. Ezt a folyamatot a kortárs politika és a későbbi emlékezet gyakran a **vendégmunkás** (hollandul *gastarbeider*, dánul *gæstearbejder*, svédül *gästarbetare*, norvégül *gjestearbeider*) fogalmával írta le, amely azonban félrevezető: a kifejezés ideiglenes tartózkodást sugallt, miközben a valóságban sokan letelepedtek, és a második generáció már állampolgárként nőtt fel. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan zajlott a munkaerő-migráció a két régióban, milyen eltérések és párhuzamok figyelhetők meg, és hogyan váltak a vendégmunkásokból bevándorló közösségek.

35.1.1 A háború utáni gazdasági fellendülés és a munkaerőhiány

A második világháború utáni gazdasági újjáépítés és a tartós konjunktúra mind a skandináv, mind a Benelux államokban munkaerőhiányt eredményezett. A háborús veszteségek mellett a mezőgazdaságból az iparba és a szolgáltatásokba áramló belső migráció, valamint a nők növekvő munkavállalása sem tudta kielégíteni a növekvő keresletet. A Marshall-terv (hivatalos nevén European Recovery Program) keretében érkező tőke és technológia tovább fokozta a termelés bővülését. A megoldást a külföldi munkaerő toborzásában látták.

Skandináviában a háború utáni újjáépítés különösen gyors volt Svédországban, amely semleges maradt, és ipari kapacitása sértetlenül vészelte át a háborút. A svéd ipar – különösen a gépgyártás, az autóipar és a hajóépítés – folyamatosan bővült, és a belső munkaerő-tartalékok hamar kimerültek. Svédország ezért már 1947-ben megkezdte a finn és dán munkavállalók fogadását, és 1954-ben létrejött a közös északi munkaerőpiac, amely lehetővé tette a dán, norvég, svéd és finn állampolgárok szabad mozgását. A finn munkavállalók nagy számban vállaltak munkát a svéd iparban, és ez a kapcsolat évtizedekre meghatározta a svéd munkaerőpiacot.

Dánia és Norvégia kisebb léptékben, de hasonló módon járt el: az 1960-as években török, pakisztáni, marokkói és jugoszláv munkavállalókat fogadtak, elsősorban a nehéziparba és az építőiparba. Norvégia esetében az olajipar későbbi fellendülése is vonzotta a külföldi munkavállalókat az 1970-es évektől.

A Németalföldön Hollandia és Belgium már az 1950-es években megkezdte a toborzást. Belgium 1946-ban kötött egyezményt Olaszországgal, elsősorban a szénbányák munkaerő-szükségletére. Később spanyol, görög, marokkói és török munkavállalók érkeztek. Hollandia az 1960-as években kötött toborzási egyezményeket Olaszországgal, Spanyolországgal, Portugáliával, Törökországgal és Marokkóval. Emellett a holland gyarmati múlt következtében indonéziai és suriname-i bevándorlók is érkeztek, bár ők nem a klasszikus vendégmunkás-kategóriába tartoztak.

Luxemburg különleges eset: a kis ország gazdasága az acéliparra épült, és a munkaerő jelentős részét már a 20. század eleje óta külföldiek alkották. A második világháború után a portugál és olasz munkavállalók aránya tovább nőtt, és az 1970-es évekre a lakosság több mint negyede külföldi állampolgár volt.

35.1.2 A bilaterális egyezmények és a toborzási rendszerek

A munkaerő-migráció szabályozására az államok kétoldalú egyezményeket kötöttek a kibocsátó országokkal. Ezek az egyezmények gyakran meghatározták a toborzás kereteit, a munkavállalók jogait és a tartózkodás feltételeit. A gyakorlatban azonban a munkaadók közvetlenül is toboroztak, és a szabályozás sokszor hiányos vagy ellentmondásos volt.

Svédországban a munkaadók szövetségei aktívan toboroztak, és a svéd állam viszonylag liberális bevándorlási politikát folytatott, mivel nem volt gyarmati múltja, és a semlegesség miatt a nemzetközi szervezetek iránti elkötelezettség is erős volt. A svéd szakszervezetek – elsősorban a LO (Landsorganisationen i Sverige) – kezdetben feltételekhez kötötték a külföldi munkaerő alkalmazását: ragaszkodtak ahhoz, hogy a vendégmunkások ugyanolyan bért és munkakörülményeket kapjanak, mint a svéd munkavállalók. Ez a kollektív szerződések kiterjesztését jelentette, ami hosszabb távon elősegítette a migránsok jogi védelmét.

Dánia és Norvégia esetében a toborzás kisebb mértékű volt, és a szakszervezetek hasonlóan óvatosak voltak. A dán és norvég kormányok az 1970-es évekig nem alakítottak ki átfogó bevándorlási politikát, hanem eseti megoldásokat alkalmaztak. Norvégiában az olajipar fellendülése hozott új igényeket, de a munkaerő-migráció ott is főként a klasszikus vendégmunkás-mintát követte.

A Benelux államokban a toborzási egyezmények mellett a gyarmati kapcsolatok is jelentős migrációs csatornát jelentettek. Hollandia esetében az indonéz függetlenség után (1949) több tízezer indonéziai, majd az 1975-ös suriname-i függetlenség előtt és után sok suriname-i költözött Hollandiába. E csoportok jogi helyzete eltért a vendégmunkásokétól, mert sok esetben holland állampolgársággal vagy letelepedési joggal rendelkeztek, de társadalmi integrációjuk hasonló kihívásokkal járt.

Belgiumban a flamand–vallon nyelvi megosztottság tovább árnyalta a migrációs politikát: a bevándorlók letelepedése elsősorban a francia nyelvű vallon ipari vidékekre és Brüsszelbe irányult, ami hozzájárult a főváros nyelvi összetételének megváltozásához. Luxemburgban a bevándorlás olyan mértékű volt, hogy a munkaerőpiac és a közszolgáltatások nyelvi gyakorlata is átalakult; a portugál közösség máig az egyik legnagyobb külföldi csoport.

35.1.3 A vendégmunkások munkakörülményei és társadalmi helyzete

A vendégmunkások jellemzően a legnehezebb, legrosszabbul fizetett és legveszélyesebb munkakörökben dolgoztak: bányászatban, acél- és fémiparban, hajógyártásban, építőiparban, textiliparban és később a szolgáltatásokban. A lakhatási körülmények gyakran rosszak voltak: barakkokban, munkásszállókon vagy leromlott városi negyedekben laktak. A nyelvi nehézségek és a helyi társadalom elutasítása tovább nehezítette a beilleszkedést. A munkaadók gyakran csak gazdasági tényezőként tekintettek rájuk, a helyi lakosság egy része pedig konkurenciát látott bennük.

A migráns közösségek azonban fokozatosan kiépítették saját intézményeiket: vallási központokat, kulturális egyesületeket, üzleteket és éttermeket hoztak létre. A katolikus olasz, spanyol és portugál bevándorlók a helyi egyházközségekhez kapcsolódtak, míg a muszlim török és marokkói közösségek mecseteket és imaházakat alapítottak. A nők szerepe fokozatosan nőtt: kezdetben főként férfiak érkeztek, de a **családegyesítés** (hollandul *gezinshereniging*, dánul *familiesammenføring*, svédül *familjeåterförening*, norvégül *familiegjenforening*) révén egyre több nő és gyermek

követte őket, és a nők gyakran az informális gazdaságban, takarítói vagy ápolói munkakörökben helyezkedtek el.

A szakszervezetek kezdetben óvatosak voltak: attól tartottak, hogy a külföldi munkaerő lenyomja a béreket és rontja a munkafeltételeket. Később azonban több országban is felismerték, hogy a migránsok megszervezése mind a munkavállalók, mind a szakszervezetek érdeke, és a kollektív szerződésekbe igyekeztek bevonni őket. A svéd LO például aktívan támogatta a migránsok szakszervezeti taggá válását, míg Hollandiában és Belgiumban a szakszervezetek a katolikus és szociáldemokrata hagyományok mentén szerveződtek.

35.1.4 A nők és a családegyesítés szerepe

A vendégmunkás-rendszer kezdetben szinte kizárólag férfi munkavállalókra épült. A kormányok és a munkaadók azt feltételezték, hogy a munkások néhány év után visszatérnek hazájukba, és családjukat nem hozzák magukkal. A valóság azonban hamarosan felülírta ezt az elképzelést. A családegyesítés – amelyet a nemzetközi emberi jogi normák és a nemzeti jogszabályok fokozatosan lehetővé tettek – az 1970-es évektől a bevándorlás egyik fő formájává vált. A nők és gyermekek érkezése alapvetően megváltoztatta a migráns közösségek összetételét, és a letelepedés tartóssá vált.

A női migránsok gyakran a háztartási és gondozási szektorban helyezkedtek el, de sokan az iparban is dolgoztak. A családegyesítés révén kialakuló közösségek új igényeket támasztottak: szükség volt anyanyelvi oktatásra, vallási intézményekre és szociális szolgáltatásokra. A befogadó államok erre eltérően reagáltak: Svédországban és Hollandiában a multikulturális oktatás és a kisebbségi nyelvoktatás korai formái jelentek meg, míg Dániában és Belgiumban a hangsúly inkább a bevándorlók „beilleszkedésén” volt, ami gyakran asszimilációs nyomást jelentett.

35.1.5 Az olajválság és a toborzás leállítása

Az 1973-as olajválság és az azt követő gazdasági recesszió alapvetően megváltoztatta a migrációs politikákat. A legtöbb ország leállította az aktív toborzást, és megpróbálta korlátozni a bevándorlást. A „vendégmunkás” koncepció kudarcot vallott: ahelyett, hogy a munkaerőpiac ingadozásait követték volna, a migránsok jelentős része letelepedett, és családtagjaikat is magukhoz hozták. A családegyesítés vált a bevándorlás fő csatornájává, ami azt jelentette, hogy a migráció a gazdasági ciklusoktól függetlenül folytatódott.

Svédországban a politika viszonylag nyitott maradt: a multikulturalizmus korai formája alakult ki, és a bevándorlók politikai jogokat is kaptak helyi szinten. Hollandiában és Belgiumban a „vendégmunkás” diskurzus fokozatosan átadta a helyét a „bevándorló” és később a „kisebbségi” fogalmaknak, de a társadalmi integráció kérdése egyre élesebb vitákat váltott ki. Dánia és Norvégia szigorúbb bevándorlási szabályokat vezetett be, de a tényleges beáramlás ott is folytatódott. A szigorítások ellenére a bevándorló népesség aránya minden érintett országban nőtt, ami a későbbi évtizedekben a bevándorláspolitika központi kérdésévé vált.

35.1.6 A bevándorló közösségek kialakulása és a második generáció

Az 1980-as évekre a vendégmunkásokból tartós bevándorló közösségek alakultak ki. A városi koncentráció jellemző volt: Svédországban Stockholm, Göteborg és Malmö; Dániában Koppenhága; Norvégiában Oslo; Hollandiában Amszterdam, Rotterdam és Hága; Belgiumban Brüsszel, Antwerpen és Charleroi; Luxemburgban a főváros és az acélipari központok környéke. A második

generáció – a bevándorlók gyermekei – már ezekben az országokban született, és állampolgárként nőtt fel, de gyakran szembesült diszkriminációval az oktatásban és a munkaerőpiacon.

Az oktatási rendszerekben a nyelvi hátrányok és a szegregáció problémái jelentkeztek. Svédországban és Hollandiában a multikulturális oktatás modelljei alakultak ki, míg Belgiumban a nyelvi közösségek közötti feszültségek tovább bonyolították a migráns gyermekek iskoláztatását. A muszlim közösségek vallási intézményei – mecsetek, iskolák – a társadalmi láthatóságot növelték, de egyben a viták célpontjává is váltak.

Finnország helyzete eltért a többi skandináv országétól. Finnország egészen az 1980-as évekig nettó kivándorló ország volt, elsősorban Svédországba irányuló munkaerő-migrációval. A svédországi finn közösség az egyik legnagyobb bevándorló csoporttá vált. Finnországba csak az 1990-es évektől érkezett jelentősebb munkaerő-migráció, főként a volt Szovjetunió utódállamaiból és Észtországból. Ezért a finn bevándorlási tapasztalat más típusú: kevésbé a klasszikus vendégmunkás-modellre épült, inkább a posztszovjet migrációra és a menekültügyi hullámokra.

35.1.7 A vendégmunkás-modell értékelése és öröksége

A második világháború utáni munkaerő-migráció öröksége mindmáig meghatározza a skandináv és Benelux társadalmakat. A vendégmunkás-rendszert a kortárs politika gyakran ideiglenes megoldásként kezelte, de a valóságban tartós letelepedéshez vezetett. Ennek következtében a két régió etnikai és vallási sokszínűsége jelentősen megnőtt, ami új törésvonalakat és integrációs kihívásokat hozott. A vendégmunkás fogalmának utólagos kritikája rámutatott arra, hogy a politikai döntéshozók nem mérték fel megfelelően a migráció hosszú távú következményeit, és hogy a bevándorlók emberi jogait és szükségleteit gyakran alárendelték a gazdasági érdekeknek.

Ez a folyamat közvetlen előzménye a következő alfejezetben tárgyalt menekült- és bevándorláspolitikának, valamint a multikulturalizmusról szóló vitáknak.

35.1.8 Források és bizonytalanságok

A második világháború utáni munkaerő-migráció történetének rekonstrukciója többféle forrástípusra támaszkodik: hivatalos statisztikákra, kétoldalú egyezményekre, kormányzati jelentésekre, szakszervezeti dokumentumokra, újságcikkekre, valamint a migráns közösségek későbbi visszaemlékezéseire és szóbeli interjúira. A hivatalos statisztikák azonban több okból is bizonytalanok. A nemzeti nyilvántartások eltérő kategóriákat használnak: egyes országok a tartózkodási engedélyek, mások a munkavállalási engedélyek számát rögzítik; az illegális vagy informális migráció nem jelenik meg; a családegyesítés és a gyermekek számbavétele gyakran hiányos. A becslések ezért jelentősen eltérhetnek egymástól, és az összehasonlítás csak óvatosan végezhető el.

A „vendégmunkás” kifejezés maga is vitatott. A kortárs politikai nyelvben a fogalom azt sugallta, hogy a munkavállalók tartózkodása átmeneti, és hogy a befogadó országok nem vállalnak hosszú távú kötelezettséget. A későbbi kritikai történetírás rámutatott, hogy ez a nyelvhasználat elfedte a letelepedés valóságát, és hogy a migránsokat gyakran kizárólag munkaerőként kezelték, nem pedig teljes jogú személyekként. A tudományos konszenzus szerint a vendégmunkás-rendszer inkonzisztens volt: a gazdasági igények rövid távú logikája ütközött a társadalmi integráció hosszú távú szükségleteivel.

A migránsok saját tapasztalatai sokáig alulreprezentáltak voltak a hivatalos forrásokban. A visszaemlékezések, interjúk és a második generáció kutatása az 1990-es évektől kezdve árnyalták a képet, de ezek a források is szelektívek és az emlékezetpolitika által befolyásoltak. A bevándorló közösségek létszámára és összetételére vonatkozó adatok folyamatosan változnak, és a „bevándorló”, „külföldi származású” vagy „etnikai kisebbség” definíciók országonként és időben

is eltérnek. Ezért minden konkrét számadatnál jelezni kell a forrást, az évszámot és a becslés bizonytalanságát.

Az összehasonlító elemzést tovább nehezíti, hogy Finnország tapasztalata gyakran kimarad a skandináv migrációs modellekből, mivel sokáig kivándorló ország volt. Emellett a luxemburgi eset azt mutatja, hogy a munkaerő-migráció nem mindig a klasszikus vendégmunkás-mintát követte, hanem a határokon átnyúló munkavállalás és a magas külföldi lakosságarány jellemezte.

35.1.9 Rövid összefoglaló

- A második világháború utáni gazdasági fellendülés munkaerőhiányt okozott a skandináv és Benelux országokban, ami a külföldi munkaerő toborzásához vezetett.
- A legtöbb ország bilaterális egyezményeket kötött mediterrán, török és részben gyarmati országokkal; Svédországban már korán kialakult az északi munkaerőpiac.
- A vendégmunkások elsősorban nehézipari, építőipari és bányászati munkakörökben dolgoztak, gyakran rossz lakhatási és munkakörülmények között.
- A migránsok fokozatosan letelepedtek, családtagjaikat is magukhoz hozták, és saját intézményeket (vallási, kulturális, gazdasági) hoztak létre.
- Az 1973-as olajválság után a toborzást leállították, de a bevándorlás családegyesítéssel és menekültügyi csatornákon folytatódott.
- A vendégmunkás-rendszer inkonzisztensnek bizonyult: az ideiglenes tartózkodás feltételezése nem igazodott a letelepedés valóságához.
- A második generáció a befogadó országokban nőtt fel, de gyakran szembesült diszkriminációval és integrációs nehézségekkel.
- Finnország sokáig kivándorló ország volt, és csak az 1990-es évektől vált jelentősebb bevándorlási célországgá.

35.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és politikai tényezők magyarázzák a munkaerő-migráció eltérő mértékét Svédország, Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium és Luxemburg között?
2. Hogyan viszonyult a „vendégmunkás” kifejezés a migránsok tényleges letelepedési folyamatához, és miért vált vitatottá ez a fogalom?
3. Milyen szerepet játszottak a szakszervezetek és a munkaadók a vendégmunkások toborzásában és munkakörülményeinek alakításában?
4. Milyen hatása volt az 1973-as olajválságnak a migrációs politikákra, és miért folytatódott a bevándorlás a toborzás leállítása után?
5. Hasonlítsa össze Finnország migrációs tapasztalatát a többi skandináv országéval: miben tért el, és miért?

35.2 Menekültek és bevándorlás a 20–21. században

35.2.1 Bevezető bekezdés

A második világháború utáni évtizedekben a hollandiai, belgiumi, luxemburgi, dániai, norvégiai, svédországi és finnországi bevándorlás képét elsősorban a munkaerő-migráció határozta meg, ahogyan azt az A második világháború utáni munkaerő-migráció alfejezet tárgyalta. Az 1970-es évektől azonban a bevándorlás szerkezete fokozatosan átalakult: a gazdasági célú toborzás visszaszorulásával párhuzamosan előtérbe került a menekültek befogadása, a családegyesítés, majd

a humanitárius alapú migráció. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakultak a menekültpolitikák a két régió országaiban, milyen jogi és társadalmi vitákat váltott ki a családegyesítés, és miért jelentett fordulópontot a 2015-ös menekültválság. A kérdés azért központi, mert a menekült- és bevándorláspolitika ma már nem csupán belügy, hanem az európai integráció, a jóléti állam fenntarthatósága, a biztonságpolitika és a nemzeti identitás metszéspontjában álló, erősen vitatott terület. A történeti áttekintés során különbséget kell tenni a dokumentált jogszabályi változások, a statisztikai adatok, a tudományos konszenzuson alapuló értelmezések és az emlékezetpolitikai vagy pártpolitikai állítások között.

35.2.2 Menekültpolitikák a hidegháború évtizedeiben

35.2.2.1 Az 1950-es és 1960-as évek: a genfi egyezménytől a korlátozott befogadásig

A második világháború utáni európai menekültválság – a kelet-európai menekültek, a kitelepített németek, majd az 1956-os magyar menekültek – arra késztette a nyugat-európai államokat, hogy nemzetközi és nemzeti szinten is intézményesítsék a menekültvédelem alapjait. Dánia, Norvégia és Svédország 1951-ben, illetve az azt követő években csatlakozott az ENSZ menekültek helyzetére vonatkozó egyezményéhez, amely meghatározta a menekült fogalmát és a visszaküldés tilalmának (non-refoulement) elvét. Finnország – részben a Szovjetunióval fenntartott különleges viszonya miatt – csak 1968-ban ratifikálta az egyezményt, Hollandia, Belgium és Luxemburg pedig már az 1950-es évek elején.

A korai hidegháború befogadási gyakorlata erősen szelektív volt. A skandináv országokban viszonylag kis létszámú, de politikailag jól azonosítható csoportokat fogadtak: magyar menekülteket 1956-1957-ben, csehszlovák menekülteket 1968-ban, majd chilei menekülteket az 1973-as katonai puccs után. A befogadás kereteit gyakran az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) kvótarendszere biztosította, amely lehetővé tette az államok számára, hogy ellenőrzött számban, előzetes szelekció után fogadjanak be menekülteket. A holland és belga kormányok ezzel párhuzamosan elsősorban a gyarmati dekolonizáció következményeivel foglalkoztak: holland részről az Indonéziából érkező, úgynevezett indo-hollandok, később a Suriname-ból és a Holland Antillákról érkező állampolgárok, Belgiumban pedig a kongói válság során hazatérő európaiak és afrikai munkatársak jelentettek különleges jogi és társadalmi kategóriákat. Ezeket a folyamatokat a A diaszpórák és a transznacionális kapcsolatok alfejezet tárgyalja részletesebben.

A dokumentált tény az, hogy a menekültstátusz megadása az 1970-es évekig viszonylag ritka volt, és a befogadás nem járt automatikusan tartós letelepedési joggal. A tudományos konszenzus szerint ennek oka kettős: egyrészt a munkaerő-migráció kielégítette a gazdasági igényeket, másrészt a menekülteket átmeneti jelenségként kezelték, akiknek visszatérését a kelet-nyugati konfliktus enyhülésétől remélték. Ez a várakozás a gyakorlatban ritkán teljesült; a menekültek jelentős része tartósan az érintett országokban maradt.

35.2.2.2 Az 1970-es és 1980-as évek: a szigorodó szabályozás kezdete

Az 1973-as olajválság és a nyugat-európai gazdasági recesszió fordulópontot hozott. Dánia 1973-ban leállította a vendégmunkás-toborzást, Svédország pedig már az 1960-as évek végétől szigorította a bevándorlási feltételeket. A munkaerő-bevándorlás lezárása azonban nem vezetett a bevándorlás megszűnéséhez: a családegyesítés és a menekültügy vált a bevándorlás meghatározó csatornájává. Ez a váltás a bevándorláspolitika jogi és társadalmi értelmezését is átalakította. A bevándorló már nem elsősorban munkavállalóként, hanem rokonként vagy védelemre szoruló személyként jelent meg a szabályozásban.

A menekültügyi gyakorlat azonban országonként jelentős eltéréseket mutatott. Svédország az 1970-es évektől viszonylag nagyvonalú befogadási politikát folytatott: a kurd, iráni, eritreai, szomáliai és később az iraki menekültek számára rendszeres letelepedési lehetőséget biztosított, és a menekültstátusz mellett kiegészítő védelmi kategóriákat is bevezetett. A svéd politikai kultúrában a menekültvédelem a szociáldemokrata jóléti állam internacionalista elkötelezettségének részeként jelent meg, bár ez az értelmezés a mai napig vitatott. Norvégia és Dánia szigorúbb feltételeket alkalmazott: Dániában az 1983-as, úgynevezett első idegenrendészeti törvény (Udlændingeloven) jelentős szigorítást hozott, amely a menekültstátusz megadásánál szigorúbb egyéni vizsgálatot és korlátozottabb szociális jogosultságokat írt elő.

Hollandiában a menekültügy az 1980-as években fokozatosan intézményesült, de a befogadási kapacitás szűkös maradt. Belgiumban a menekültügyi eljárás hosszú ideig a belügyminisztérium és a helyi önkormányzatok közötti megosztott hatáskörben működött, ami területi egyenlőtlenségekhez vezetett. Luxemburg – kis mérete és magas külföldi aránya miatt – sajátos helyzetben volt: a menekültügyi kérelmek száma viszonylag alacsony maradt, de a munkaerőpiac nemzetközi jellege miatt a bevándorlás kérdése folyamatosan napirenden szerepelt. A források tanúsága szerint az 1980-as években a menekültügyi eljárások átfutási ideje országonként hónapoktól évekig terjedt, ami a kérelmezők jogbiztonságát jelentősen befolyásolta. A statisztikai adatoknál figyelembe kell venni, hogy a menekültstátuszt kérelmezők száma nem azonos a ténylegesen befogadottakéval; az elutasítási arányok az 1980-as években országonként 10 és 40 százalék között mozogtak, de ezek a számok becslések, és a módszertani összehasonlíthatóság korlátozott.

35.2.2.3 A családegyesítés jogi és társadalmi szerepe

A családegyesítés a bevándorlási rendszerek egyik legvitatottabb eleme. Jogi alapját az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. cikke (a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) és az ENSZ gyermekjogi egyezménye képezi, de az államok széles mérlegelési jogkörrel rendelkeznek a feltételek meghatározásában. A skandináv országokban az 1970-es években a családegyesítés viszonylag egyszerű eljárás volt, mivel a szociáldemokrata jóléti modell a család egységét alapvető értéknek tekintette. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a munkavállalóként vagy menekültként befogadott személy gyakran hozhatta magával házastársát és kiskorú gyermekeit, bár a szülők vagy nagyszülők befogadása szigorúbb feltételekhez kötődött.

A Németalföldön a családegyesítés a posztkoloniális bevándorlással összefüggésben vált különösen fontossá. Hollandiában a török és marokkói vendégmunkások családtagjainak bevándorlása az 1970-es években jelentős számot ért el, és ez a tendencia a munkaerő-toborzás leállítása után is folytatódott. Belgiumban hasonló folyamat játszódott le, különösen az olasz, spanyol, török és marokkói közösségek esetében. A családegyesítés tehát nem csupán jogi kategória volt, hanem a bevándorló közösségek tartós letelepedésének és demográfiai növekedésének egyik fő motorja. A statisztikai becslések szerint a nyugat-európai bevándorlás 1980-as évekbeli növekedésének több mint fele a családegyesítésből származott, de ez az arány országonként és időszakosan változott, és a pontos adatok forrástól függően eltérnek.

A családegyesítés körüli viták az 1990-es évektől erősödtek fel. A kritikusok szerint a családegyesítés a munkaerőpiaci integráció szempontjából kevésbé szelektív, mint a pontrendszeres bevándorlás, és terhelheti a jóléti rendszereket. A támogatók viszont azt hangsúlyozták, hogy a család egyben tartása alapvető emberi jog, és a családi kötelékek erősítik a társadalmi integrációt. A tudományos konszenzus ezen a téren nem egyértelmű: a kutatások egy része valóban kimutatta, hogy a családegyesítéssel érkezők foglalkoztatási rátája alacsonyabb, mint a munkavállalóként érkezőké, de az okok között a nyelvi akadályok, a képzettség elismerésének hiánya és a diszkrimináció is szerepel. Fontos tehát megkülönböztetni a dokumentált jogszabályi szigorításokat, a statisztikailag mérhető munkaerőpiaci adatokat és az ezekből levont politikai következtetéseket.

35.2.2.4 Az 1990-es évek: jugoszláv háborúk, menekültválságok és az EU-szabályozás

Az 1990-es évek elején a jugoszláviai háborúk következtében több százezer menekült érkezett Nyugat-Európába, köztük Bosznia-Hercegovinából, Horvátországból és később Koszovóból. Svédország és Németország fogadta be a legnagyobb számú boszniai menekültet, de Dánia, Norvégia és Hollandia is részt vett a befogadásban. A boszniai menekültek ügye fontos tanulsággal szolgált: a befogadás átmenetinek tervezett formái – például a kollektív ideiglenes védelem – sok esetben tartóssá váltak, és a hazatérés lehetősége a háború elhúzódásával csökkent. A befogadó államokban a menekültpolitika és a külpolitika összekapcsolódott, mivel a békefolyamatok és a hazatérés támogatása a humanitárius segélyezés részévé vált.

A koszovói válság 1999-ben rövid, de intenzív menekülthullámot váltott ki. Az érintett országok ekkor már az Európai Unió tagállamaiként – Finnország és Svédország 1995 óta, Dánia 1973 óta, Hollandia, Belgium és Luxemburg alapító tagként – egyeztetett keretek között próbáltak fellépni, de a tényleges befogadási kapacitás és a politikai hajlandóság továbbra is országonként különbözött. Az EU menekültügyi szabályozása az 1990-es években kezdett kialakulni: a dublini egyezmény (1990), majd a dublini rendelet (2003) határozta meg, hogy a menekültügyi kérelem elbírálásáért melyik tagállam felelős. Ez a rendszer alapvetően azt az elvet rögzítette, hogy a kérelmező által elsőként érintett tagállamnak kell lefolytatnia az eljárást, ami különösen a déli határállamokat terhelte, de kihatott az északi országokra is, mivel a kérelmezők továbbutazása esetén a felelősség visszaszállt az első belépési országra.

A dokumentált joganyag tehát világosan mutatja, hogy az 1990-es években a menekültügyi szabályozás európaizálódott, de a tagállami végrehajtásban továbbra is jelentős eltérések maradtak. A tudományos konszenzus szerint a dublini rendszer nem csökkentette a kérelmezők közötti egyenlőtlenségeket, hanem inkább a felelősség áthárításának mechanizmusát intézményesítette. Ez az értelmezés azonban vitatott: egyes jogtudósok szerint a rendelet a tagállamok közötti szolidaritás minimális keretét teremtette meg, és nélküle a közös menekültügyi rendszer még kevésbé lett volna működőképes. A források értelmezésekor tehát külön kell választani a jogszabály szövegét, a végrehajtási gyakorlatot és a politikai értékelést.

35.2.3 A 21. század eleje: a menekültpolitika polarizálódása

35.2.3.1 2001. szeptember 11. és a biztonságpolitikai fordulat

A 2001-es terrortámadások, majd a madridi (2004) és londoni (2005) merényletek hatására a bevándorlás és a menekültügy Európa-szerte egyre inkább biztonságpolitikai kérdésként jelent meg. A skandináv és Benelux országokban is megerősödtek azok a politikai erők, amelyek a bevándorlás szigorítását és a menekültügyi eljárások felgyorsítását követelték. Dániában a Venstre (baloldali liberális párt) és a konzervatívok kormányzása alatt 2002-ben szigorú idegenrendészeti törvényt fogadtak el, amely a családegyesítés feltételeit jelentősen megnehezítette: bevezették a 24 éves korhatárt, a szigorúbb jövedelmi és lakhatási követelményeket, valamint a szorosabb kötődés (tilknytning) elvét. Ez a jogszabály a dán bevándorláspolitika egyik legvitatottabb eleme maradt, és az Európai Unió Bírósága is foglalkozott vele, bár a dán kormány fenntartotta annak jogszerűségét.

Hollandiában a 2002-es választásokon Pim Fortuyn pártja tört be a parlamentbe, ami a bevándorlási viták radikalizálódását jelezte. Fortuyn meggyilkolása után a vita tovább éleződött; Theo van Gogh filmrendező 2004-es meggyilkolása pedig a muszlim bevándorlókkal kapcsolatos társadalmi feszültségek szimbólumává vált. Ebben az időszakban a holland kormányok a multikulturalizmus politikájától fokozatosan az „integrációs kötelezettség” irányába mozdultak el, ami a nyelvi és

polgári ismeretek elsajátításának előírását jelentette. Belgiumban a flamand és vallon közösségek közötti megosztottság a bevándorláspolitikát is átitatta: a flamand kormányok általában szigorúbb integrációs követelményeket támogattak, míg a vallon oldal a szociális jogokra és a diszkrimináció elleni küzdelemre helyezte a hangsúlyt.

A biztonságpolitikai fordulat tehát nem egységesen érintette a régiót. Svédország sokáig fenntartotta a viszonylag nyitott menekültpolitikáját, de a 2000-es évek közepétől itt is erősödött a kritika, különösen a Malmőben és más nagyvárosokban tapasztalható szegregáció és társadalmi feszültségek kapcsán. Norvégiában a 2011. július 22-i terrortámadások – Anders Behring Breivik merényletei – a bevándorlásellenes szélsőségesség veszélyeire irányították a figyelmet, és a vitát a szélsőjobboldali erőszak és a muszlim közösségek helyzete közötti összefüggésekre terelték. A dokumentált tények – a merényletek, a törvénymódosítások, a választási eredmények – világosak, de az okok és következmények értelmezése továbbra is erősen vitatott.

35.2.3.2 A családegyesítés szigorítása és a szociális jogok korlátozása

A 2000-es években a családegyesítés feltételeinek szigorítása valamennyi érintett országban napirendre került, de a konkrét intézkedések országonként eltérőek voltak. Dánia 2002-es törvénye a legszigorúbbak közé tartozott Európában: a 24 éves korhatár és a szoros kötődés követelménye a fiatal, külföldön házasodó dán állampolgárok családegyesítését is korlátozta, ami a gyakorlatban a törökországi és pakisztáni származású fiatalok által kötött házasságokat érintette. A szabályozás kritikusai szerint ez indirekt diszkriminációt valósított meg, míg a dán kormány érvelése szerint a kényszerházasságok és a zárt párhuzamos társadalmak kialakulásának megelőzését szolgálta. A tudományos konszenzus ezen a ponton nem egyértelmű: a kutatások egy része valóban kimutatta, hogy a szigorítás csökkentette a nagyon fiatal házasságok számát, de azt is, hogy a szabályozás aránytalanul sújtotta a dán állampolgárok alacsony jövedelmű csoportjait.

Svédországban ezzel szemben a családegyesítés feltételei hosszú ideig viszonylag enyhék maradtak, és a menekültstátusszal rendelkezők családtagjai számára gyorsabb eljárást biztosítottak. A svéd modell tehát a menekültügyben a jogosultsági elvű megközelítést követte, míg Dánia inkább a feltételes és szigorúan ellenőrzött befogadást részesítette előnyben. Ez a különbség a skandináv jóléti modellek sokszínűségét mutatja, és rámutat arra, hogy a régió országai nem tekinthetők egységes blokknak. Norvégia és Finnország a két szélső pólus közötti köztes pozíciót foglalt el, bár a 2010-es évektől mindkét országban szigorítások következtek.

Hollandiában a családegyesítés kérdése az 1990-es évek végétől folyamatosan napirenden volt. A 2004-es „Integrációs törvény” (Wet inburgering) a családegyesítőktől a beutazás előtt nyelvvizsgaletételt írt elő, ami az európai gyakorlatban viszonylag korai és szigorú követelménynek számított. Belgiumban a családegyesítés szabályozása a regionális kormányok hatáskörébe került át, ami három eltérő szabályozást eredményezett Flandriában, Vallóniában és Brüsszelben. Luxemburg – ahol a külföldi állampolgárok aránya a 2010-es években meghaladta a 45 százalékot – a családegyesítés feltételeit viszonylag rugalmasan kezelte, de a munkaerőpiaci szelekció itt is fontos szerepet játszott.

35.2.4 A 2015-ös menekültválság és következményei

35.2.4.1 A válság lefolyása és a számok bizonytalansága

A 2015-ös év Európa-szerte fordulópontot hozott a menekültpolitikában. A szíriai polgárháború, az afganisztáni, iraki és eritreai konfliktusok, valamint a líbiai instabilitás következtében több mint egymillió ember érkezett az Európai Unióba, elsősorban a Földközi-tengeren át. A skandináv

és Benelux országok közül Svédország vállalta a legnagyobb arányú befogadást: 2015-ben mintegy 163 000 menedékkérőt regisztráltak, ami a lakossághoz viszonyítva az EU egyik legmagasabb aránya volt. Norvégiában körülbelül 31 000, Finnországban 32 000, Dániában 21 000 menedékkérő érkezett, míg Hollandiában 59 000, Belgiumban 45 000, Luxemburgban 2500 körüli számot regisztráltak. Ezek az adatok hivatalos statisztikákból származnak, de fontos hangsúlyozni, hogy a regisztrált menedékkérők száma nem azonos a ténylegesen befogadottakéval; a kérelmek elbírálása hónapokig vagy évekig tartott, és az elutasítási arányok országonként jelentősen eltértek. A statisztikai bizonytalanságot növeli, hogy a menedékkérők egy része továbbutazott, más része pedig nem regisztráltatta magát az első belépési országban.

A válság hatására a dublini rendszer gyakorlati működése összeomlott. A déli tagállamok – Görögország, Olaszország – nem tudták ellátni a regisztrációs és eljárási kötelezettségeket, a kérelmezők tömegesen utaztak tovább északra. Németország 2015 augusztusában ideiglenesen felfüggesztette a dublini visszaküldést a szíriai állampolgárok esetében, ami a kérelmezők számára erős ösztönzést jelentett a Németországba és az északi országokba való továbbutazásra. Svédország és Dánia között a határellenőrzések ideiglenes visszaállítása – Svédországban 2015 novemberétől, Dániában 2016 januárjától – a schengeni övezet belső határainak működését is kérdésessé tette. A dokumentált tények tehát azt mutatják, hogy a 2015-ös válság nem csupán humanitárius, hanem szabályozási és intézményi válság is volt: az EU menekültügyi rendszere nem volt felkészülve a tömeges, vegyes vándorlásra.

35.2.4.2 Politikai válság és a menekültpolitika szigorítása

A 2015-ös menekültválság valamennyi érintett országban mély politikai nyomot hagyott. Svédországban a befogadási kapacitás túlterhelődött, és a kormány 2015 novemberében bejelentette a menekültpolitika jelentős szigorítását: korlátozták a családegyesítést, a tartózkodási engedélyek időtartamát ideiglenesre rövidítették, és szigorúbb határellenőrzést vezettek be. A svéd politikai diskurzusban a menekültpolitika korábbi, viszonylag konszenzuális kezelése összeomlott; a bevándorlásellenes Svédországi Demokraták (Sverigedemokraterna) támogatottsága jelentősen nőtt, és a hagyományos pártok közötti egyetértés megszűnt. A tudományos konszenzus szerint a 2015-ös válság nem csupán a menekültügyi kapacitások, hanem a svéd politikai kultúra válságát is felszínre hozta, de az okok értelmezése erősen vitatott: egyes kutatók a jóléti állam finanszírozhatóságára és a lakhatási szegregációra helyezik a hangsúlyt, mások a politikai kommunikáció kudarcára vagy a média polarizáló hatására.

Dániában a menekültválság a már meglévő szigorú szabályozás további erősítését hozta. A dán kormány 2016-ban olyan rendelkezéseket fogadott el, amelyek lehetővé tették a menekültstátusszal rendelkezők vagyonának részleges elvételét a szociális kiadások fedezésére, és megtiltotta a menekülteknek a családegyesítést a tartózkodás első három évében. Ezek az intézkedések nemzetközi bírálatot váltottak ki, és az emberi jogi szervezetek szerint ellentétesek a menekültek védelmére vonatkozó nemzetközi kötelezettségekkel. A dán kormány érvelése szerint az intézkedések a jóléti állam fenntarthatóságát és a társadalmi kohéziót szolgálták. A jogi megítélés tehát összetett: a dán szabályozás egyes elemei az Európai Unió Bírósága elé kerültek, de az alapvető kérdés – hogy a menekültvédelem és a nemzeti szuverenitás hogyan egyeztethető össze – továbbra is nyitott.

Hollandiában a menekültválság a 2017-es választások egyik központi témája volt. Geert Wilders Szabadságpártja (PVV) a bevándorlás radikális csökkentését és a muszlim bevándorlás leállítását követelte, bár a párt nem került kormányra. A holland kormányok a menekültügyi eljárások felgyorsításával és a befogadási kapacitás bővítésével próbáltak válaszolni a válságra, de a társadalmi feszültségek továbbra is fennmaradtak. Belgiumban a menekültválság a flamand és vallon kormányok közötti megosztottságot erősítette: míg a flamand kormány a szigorúbb integrációs követelményeket részesítette előnyben, a vallon és brüsszeli kormányok a befogadási

kapacitások fenntartására helyezték a hangsúlyt. Luxemburg – kis mérete és magas jövedelmi szintje miatt – viszonylag korlátozott menekültbefogadást vállalt, de a kérelmezők egy főre jutó aránya itt is emelkedett.

35.2.4.3 A családegyesítés a válság után

A 2015-ös válság után a családegyesítés szabályozása valamennyi érintett országban szigorodott. Svédország 2016-tól korlátozta a menekültstátusszal rendelkezők családegyesítési jogát, és a jogosultságot a tartózkodási engedély típusától, a jövedelmi feltételektől és a lakhatási feltételektől tette függővé. Dánia tovább szigorította a 24 éves korhatárt, és a családegyesítőktől a dán nyelv és társadalomismeret magasabb szintű ismeretét követelte meg. Norvégia és Finnország is bevezetett jövedelmi és lakhatási követelményeket, bár a szabályozás kevésbé volt szigorú, mint Dániában. Hollandiában a családegyesítés feltételei a 2010-es években tovább szigorodtak: a jövedelmi küszöböt emelték, a nyelvvizsga-követelményt kiterjesztették, és a várakozási időt meghosszabbították. Belgiumban a regionális szabályozás tovább differenciálódott, ami a jogalkalmazásban egyenlőtlenségeket okozott. Luxemburg viszonylag rugalmas maradt, de a családegyesítés itt is a munkaerőpiaci integráció szempontjából került előtérbe.

A családegyesítés körüli viták tehát a 2015-ös válság nyomán tovább éleződtek. A dokumentált jogszabályi változások egyértelműek, de a társadalmi következmények értelmezése vitatott. A kutatások egy része azt mutatja, hogy a szigorítás csökkentette a családegyesítéssel érkezők számát, de nem feltétlenül javította a bevándorló közösségek munkaerőpiaci helyzetét. Más kutatások szerint a családegyesítés késleltetése a menekültek pszichés terheit növelte, és akadályozta a társadalmi beilleszkedést. A tudományos konszenzus ezen a területen tehát nem teljes: a családegyesítés hatásai nagymértékben függenek a befogadó ország munkaerőpiaci, oktatási és lakhatási viszonyaitól, valamint a bevándorló közösségek társadalmi tőkéjétől.

35.2.4.4 A 2020-as évek: a szabályozás állandósulása és az európai vita

A 2020-as évek elején a menekültpolitika a skandináv és Benelux országokban a szigorúbb szabályozás irányába mozdult el, de az országok közötti különbségek továbbra is jelentősek. Svédországban a 2022-es választások után a jobbközép kormány a bevándorlási szabályok további szigorítását tűzte napirendre, beleértve a családegyesítés korlátozását, a menekültstátusz felülvizsgálatát és a visszatérési politikák erősítését. Dánia a 2020-as években a bevándorlás minimalizálását célzó politikát folytatott, és a menekültstátusz visszavonásának lehetőségét is vizsgálta. Norvégia és Finnország mérsékeltebb, de szintén szigorúbb irányt vett. Hollandiában a menekültügyi válság a befogadási kapacitások hiányában ismétlődően felszínre tört, ami a kormányzati stabilitást is befolyásolta. Belgiumban a menekültügyi szabályozás regionális széttagoltsága továbbra is problémát jelentett, és a brüsszeli agglomerációban a befogadási létesítmények túlterheltsége ismétlődő krízist okozott. Luxemburg a magas külföldi arány ellenére viszonylag konszenzuális bevándorláspolitikát tartott fenn, de a menekültügyi kérelmek száma itt is nőtt.

Az Európai Unió szintjén a menekültügyi rendszer átfogó reformja a 2020-as évek elején is napirenden maradt. A dublini rendelet felülvizsgálata, a szolidaritási mechanizmusok kialakítása és a külső határok védelmének erősítése körüli vita a tagállamok közötti megosztottságot tükrözte. A skandináv és Benelux országok ebben a vitában eltérő pozíciót foglaltak el: Dánia – az EU bel- és igazságügyi együttműködéséből való kimaradási jogával élve – sokáig kívül maradt a közös menekültügyi reformok bizonyos elemein, míg Svédország, Hollandia, Belgium, Luxemburg és Finnország a szolidaritás és a külső határok védelmének összekapcsolását támogatta. A dokumentált tények ezen a területen a jogszabálytervezetek és a tanácsi állásfoglalások szövegéhez köthetők, de a politikai értékelések erősen vitatottak.

35.2.5 Források és bizonytalanságok

A menekültpolitika és a bevándorlás történetének vizsgálatakor az elsődleges források közé tartoznak a nemzeti idegenrendészeti és menekültügyi törvények, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) statisztikai évkönyvei, az Eurostat adatbázisai, a nemzeti statisztikai hivatalok közleményei, valamint a parlamenti viták jegyzőkönyvei. A másodlagos szakirodalomban a menekültpolitikák összehasonlító elemzése, a migrációs jogi kommentárok és a szociológiai esettanulmányok játszanak meghatározó szerepet. A szakterület egyik alapvető bizonytalansága a statisztikai adatok értelmezéséből fakad: a menedékkérők számának regisztrálása országonként és intézményenként eltérő lehet, a kérelmezők egy része nem regisztrál, más része többszörösen jelenik meg az adatbázisokban, és a befogadottak, a tartózkodási engedéllyel rendelkezők és a visszatérők közötti különbségtétel nem mindig egyértelmű.

A családegyesítés hatásainak vizsgálata módszertanilag különösen nehéz: a munkaerőpiaci adatok, a jövedelmi statisztikák és a lakhatási mutatók csak hosszú távon, összetett regiszterek alapján értelmezhetők, és az ok-okozati összefüggések gyakran vitatottak. A 2015-ös menekültválság számai kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a hivatalos statisztikák is becsléseken alapulnak, és a különböző források közötti eltérések elérhetik a több ezer fős nagyságrendet. A tudományos konszenzus abban áll, hogy a 2015-ös válság a menekültpolitikák tartós szigorodását eredményezte, de a szigorítás okainak és következményeinek értelmezése továbbra is vitatott. Az emlékezetpolitikai állítások – például a „befogadási válság” vagy a „multikulturalizmus kudarca” – nem tekinthetők dokumentált ténynek, hanem politikai értelmezéseknek, amelyeket a források fényében kell vizsgálni.

35.2.6 Rövid összefoglaló

1. A második világháború utáni menekültpolitikák az 1951-es genfi egyezménytől indultak, de a befogadás gyakorlata erősen szelektív volt, és a menekülteket átmeneti jelenségként kezelték.
2. Az 1970-es évektől a munkaerő-migráció lezárásával a családegyesítés és a menekültügy vált a bevándorlás fő csatornájává, ami jogi és társadalmi vitákat váltott ki.
3. A családegyesítés szabályozása országonként eltért: Svédország sokáig jogosultsági elvű megközelítést követett, Dánia viszont már a 2000-es évek elején szigorú feltételeket vezetett be.
4. A 2015-ös menekültválság a skandináv és Benelux országokban is fordulópontot hozott: Svédország – korábbi nyitottsága ellenére – szigorított, Dánia tovább erősítette a korlátozásokat, míg Hollandia és Belgium a regionális szabályozás és a politikai polarizáció útján mozdult el.
5. A dublini rendszer összeomlása 2015-ben rámutatott az EU menekültügyi szabályozásának szerkezeti gyengeségeire, és a reform vitája a mai napig tart.
6. A családegyesítés a menekültválság után valamennyi érintett országban szigorodott, de a szabályozás hatásai vitatottak; a munkaerőpiaci, pszichés és társadalmi következmények forrástól függően eltérően értékelhetők.
7. A 2020-as években a menekültpolitika a szigorítás és az európai szintű szolidaritási mechanizmusok közötti feszültségben formálódik, miközben az országok közötti különbségek továbbra is meghatározóak.
8. A menekültügyi statisztikák becsléseken alapulnak, a számok országonként és forrásonként eltérnek, ezért a pontos adatok idézésekor mindig szükséges a forrás és a bizonytalanság jelölése.

35.2.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a svéd és a dán menekültpolitika fő elveit az 1970-es és a 2000-es években! Milyen tényezők magyarázzák a két ország eltérő irányvonalát?
2. Miért tekinthető a családegyesítés a bevándorláspolitika egyik legvitatottabb elemeként? Mely dokumentált jogi feltételek szigorodtak a 2010-es években, és milyen ellentmondásos következményei voltak?
3. Hogyan érintette a 2015-ös menekültválság a dublini rendszer működését, és milyen következményei voltak a schengeni belső határokra?
4. Mik a fő különbségek a skandináv és a Benelux országok menekültpolitikai válaszai között a 2015-ös válság után? Milyen regionális sajátosságok játszottak szerepet Belgiumban és Luxemburgban?
5. Milyen forrásokra támaszkodhat egy kutató a menekültügyi adatok vizsgálatakor, és miért kell óvatosan kezelni a statisztikai bizonytalanságot? Hogyan különböztethető meg a dokumentált tény, a tudományos konszenzus, a vitatott értelmezés és az emlékezetpolitikai állítás?

35.3 Az integráció és a multikulturalizmus vitái

35.3.1 Bevezető bekezdés

Az előző alfejezetben a bevándorlás hullámait és a menekültáramlásokat követtük végig a második világháború utáni munkaerő-migrációtól a 21. századi válságokig. Ez az alfejezet arra kérdez rá, mi történt azután, hogy a bevándorlók megérkeztek: milyen **integrációs modellek** formálódtak Skandináviában és a Németalföldön, hogyan alakult át a **multikulturalizmus** fogalma, és miért vált a bevándorlásról szóló vita annyira központi kérdéssé. A két régió összehasonlítása különösen tanulságos: Hollandia a 20. század második felében a multikulturális modell egyik európai úttörőjének számított, míg a skandináv országok – elsősorban Dánia és Svédország – egymástól is jelentősen eltérő utakat jártak be, Svédország befogadóbbnak, Dánia pedig korlátozóbbnak mutatkozott. A vitákban rendre összekapcsolódnak a gazdasági érvek (a munkaerőpiac igényei, a jóléti állam költségei), a kulturális félelmek (a nyelv, a vallás, a nemi szerepek) és a politikai haszon szempontjai. Az alfejezet célja, hogy a fogalmakat történeti módon, a tényeket és a vitákat megkülönböztetve tárgyalja, és bemutassa, miért nem írható le egyetlen „északi” vagy „németalföldi” modell.

35.3.2 Integrációs modellek: fogalmi keretek

Az „integráció” szó a bevándorlási politikákban fokozatosan vált központi kategóriává. A 20. század közepén a dán, svéd, holland és belga hatóságok többnyire **asszimilációt** (beolvadást) vártak el: a bevándorolt munkások – például a hollandiai „vendégmunkások” (*gastarbeiders*) vagy a svédországi bevándorlók – alkalmazkodjanak a nyelvhez, a munkaerőpiac szabályaihoz és a társadalmi szokásokhoz, miközben a társadalom alapintézményei nem változnak. Ez azonban csak részben volt kidolgozott közpolitika; sok esetben egyszerűen a fennálló gyakorlat spontán folytatását jelentette.

Az 1970-es és 1980-as években a **multikulturalizmus** fogalma kapott teret, különösen Hollandiában, Belgiumban és Svédországban. A kifejezés nem egységes: jelentheti egyrészt a társadalmi valóság leírását (sokféle nyelvi, vallási és etnikai közösség együttélése), másrészt politikai normát vagy programot (az állam támogassa a kisebbségi kultúrák megőrzését, anyanyelvi oktatást, vallási intézményeket, etnikai szervezeteket), harmadrészt ideológiai álláspontot (a kulturális sokféleség

érték, nem fenyegetés). A holland politikai hagyományban a **pilléresedés** (*verzuiling*) korábbi modellje kínált mintát: ahogyan a katolikusok, protestánsok, szociáldemokraták és liberálisok a 19–20. században saját iskolákat, szakszervezeteket, médiát és egyesületeket tartottak fenn, úgy – a multikulturalizmus hívei szerint – a muszlim vagy más bevándorló közösségek is kaphatnának hasonló intézményi teret. Ezt az elképzelést nevezik néha **új pilléresedésnek** (új *verzuiling*), ám az analógia vitatott: a történelmi pillérek vallási és ideológiai alapon szerveződtek, a bevándorló közösségek esetében viszont az etnikai, nyelvi és vallási dimenziók keverednek.

A skandináv országokban a **jóléti állam** keretezése erőteljesebb volt. Svédországban az 1960–70-es években az úgynevezett **jóléti integrációs modell** alakult ki: az állam a munkához, lakhatáshoz, oktatáshoz és egészségügyhöz való egyenlő hozzáférést tekintette az integráció alapjának, és a bevándorlók számára anyanyelvi oktatást, tolmácsolást és kulturális támogatásokat biztosított. Ezt a modellt egyszerre jellemezte a szociális jogok hangsúlyozása és a kulturális különbségek elismerése. A dán megközelítés ezzel szemben már az 1970-es évek végétől inkább a nyelvi és munkaerőpiaci **beilleszkedést** hangsúlyozta, bár formális jogi értelemben Dánia is hosszú ideig liberális bevándorlási szabályokat alkalmazott. Norvégia a svéd modellhez állt közelebb, de kisebb bevándorló lakossággal, Finnország pedig egészen az 1990-es évekig viszonylag alacsony bevándorlási számokkal, így ott az integrációs politika később alakult ki.

A fogalmi különbségek nem csupán tudományos elméletek: jogszabályokban, tantervekben és önkormányzati gyakorlatban is megjelentek. Például a holland kormány 1983-ban elfogadott **Kisebbségi politikája** (Minderhedenbeleid) hivatalosan is a multikulturális társadalom gondolatából indult ki, és célcsoportként kezelte a „kisebbségeket”: a vendégmunkásokat, a gyarmati háttérű bevándorlókat, a romákat és a politikai menekülteket. A belga közösségi rendszerben az integráció kérdése a flamand és a francia nyelvű közösség közötti hatáskörmegosztásba ágyazódott: a bevándorlók nyelvi integrációja óhatatlanul a nyelvi egyensúly kérdésévé is vált, különösen Brüsszelben.

35.3.3 A multikulturalizmus gyakorlata és kritikája Hollandiában

Hollandia a multikulturalizmus európai vitájának egyik kitüntetett példájává vált, mert viszonylag korán, az 1980-as és 1990-es években intézményesítette a kulturális sokféleséget. A kormányzat támogatta az iszlám vallási intézmények létrehozását, a muszlim iskolákat, az anyanyelvi oktatást, és sok önkormányzatban kialakultak a bevándorló közösségekkel konzultáló fórumok. E politika mögött részben a pilléresedés logikája, részben a gyarmati múlt öröksége állt: a Suriname-ból, az Antillákról és Indonéziából érkezett bevándorlók esetében a holland állam már régóta ismerte a nyelvi és kulturális sokféleség kezelésének kérdéseit. Ugyanakkor a gyakorlat korántsem volt konfliktusmentes: a lakótelepi szegregáció, a munkanélküliség, a diszkrimináció és a második generáció iskolai hátrányai már az 1980-as években feszültségeket okoztak.

A fordulópontot – a későbbi értelmezésekben – a 2000-es évek elején a **Pim Fortuyn**-jelenség és a 2002-es merénylete, majd **Theo van Gogh** 2004-es meggyilkolása hozta el. Fontos azonban különválasztani a dokumentált eseményeket és az értelmezést. Tény, hogy Fortuyn egy új, bevándorlás- és iszlámkritikus politikai nyelvet honosított meg, amely a „holland kultúrát” féltette, és tény, hogy 2002-ben egy állatvédő aktivista meggyilkolta. Tény az is, hogy van Gogh filmrendezőt 2004-ben egy radikális iszlamista meggyilkolta, és a tettes a testre tűzött levélben Ayaan Hirsi Alit is megfenyegette. Az viszont vitatott értelmezés, hogy ezek az események a multikulturális modell kudarcát bizonyították-e, vagy inkább éppen a társadalmi kirekesztés és a radikalizálódás összefüggéseire mutattak rá. A tudományos konszenzus szerint a holland integrációs politika már az 1990-es években fokozatosan elmozdult a kötelező nyelvtanfolyamok és a munkaerőpiaci aktiválás irányába, tehát a „multikulturalizmus vége” nem egyetlen pillanatban következett be.

A kritika baloldali és liberális oldalról is megfogalmazódott. A **Paul Scheffer** által 2000-ben jegyzett „A multikulturális dráma” című esszé – amelyet gyakran idéznek a vitában – azt állította, hogy a holland elit hosszú ideig nem vette észre a párhuzamos társadalmak kialakulását, a bevándorló negyedek lemaradását és az iskolai szegregációt. Az esszé pontos szövege és adatai vitatottak, de hatása dokumentálható: a kormányzati retorika és szakpolitika a **polgári integráció** (*inburgering*) kötelezővé tétele felé mozdult, nyelvvizsgát, társadalomismereti kurzust és munkavállalási feltételeket írva elő. Ugyanakkor továbbra is működtek a muszlim iskolák, a vallási közösségek intézményei és a diszkriminációellenes testületek, tehát a gyakorlatban a multikulturális elemek nem tűntek el teljesen.

35.3.4 Skandináv viták: Dánia és Svédország eltérő útjai

A skandináv országok közötti különbség a 2000-es évtizedben vált igazán láthatóvá. **Dániában** az 1990-es évek végétől a bevándorlás politikai napirendre kerülése szorosan összekapcsolódott a **Dansk Folkeparti** (Dán Néppárt) térnyerésével. A párt 1995-ös megalakulása, majd 2001 utáni parlamenti befolyása dokumentált politikatörténeti tény. A dán kormányok 2001-től – elsőként a liberális–konzervatív kormány – szigorúbb bevándorlási törvényeket vezettek be: csökkentették a menekültek szociális ellátását, szigorították a családegyesítést, és bevezették a **24 éves szabályt**, amely a családegyesítés korhatárát emelte, részben kényszerházasságok elleni érvként. A dán integrációs politika retorikájában a **„dán értékek”** hangsúlya vált meghatározóvá, és a nyelvtudást, a munkaerőpiaci részvételt, valamint a liberális-demokratikus normák elfogadását tette a teljes jogú tagság feltételévé. Ezt a megközelítést a kutatók egy része **asszimilációs fordulatnak** nevezi; mások szerint a dán modell inkább **szigorú polgári integráció**, amely a jóléti ellátások feltételességét használja ösztönzőként.

Svédországban ezzel szemben a 2000-es évek elején még a befogadóbb retorika volt jellemző. A svéd **jóléti integrációs modell** hivatalosan a munkaerőpiaci részvételt, az esélyegyenlőséget és a diszkrimináció elleni küzdelmet hangsúlyozta. 2008-ban a svéd kormány a világ egyik legliberálisabb munkaerő-bevándorlási rendszerét vezette be, amely lehetővé tette a munkáltatói igényeken alapuló bevándorlást. Ugyanakkor a svéd társadalomban is erősödött a viták élessége: a 2010-es években a **Sverigedemokraterna** (Svéd Demokraták) parlamenti támogatottsága növekedett, és a nagyobb pártok közül több is szigorúbb menekültpolitikát kezdett hirdetni. A 2015-ös menekültválság idején Svédország lakosságarányosan az EU egyik legtöbb menedékkérelmét fogadta be, de 2015 novemberétől a kormány ideiglenesen korlátozó intézkedéseket vezetett be (határellenőrzés, családegyesítés szűkítése). Ez a fordulat rámutatott a befogadó önkép és a gyakorlati kapacitások közötti feszültségre.

Norvégiában a vita valahol a dán és a svéd pólus között helyezkedik el. A norvég jóléti állam erős, a bevándorlási statisztikák szerint a bevándorlók aránya a 2000-es években folyamatosan nőtt, és a muszlim közösségek láthatósága – például a mecsetépítések, a halal élelmiszerek, a fejkendővita – itt is konfliktusokkal járt. Az 1990-es években a **Fremskrittspartiet** (Haladáspárt) tette a bevándorlást központi témává, és a 2013 utáni kormánykoalícióban részt is vett. Norvégiában az integrációs politika egyik sajátossága a **kötelező norvég nyelvi és társadalomismereti képzés** bevezetése, valamint a jóléti ellátások hozzáférése és a részvételi követelmények összekapcsolása volt.

35.3.5 Belgium: nyelvi törésvonalak és integráció

Belgiumban a multikulturalizmus vitája sajátos keretben zajlik. Az ország föderális szerkezete miatt az integrációs hatáskörök a **közösségek** (a flamand, a francia és a német nyelvű közösség) és a **régiók** között oszlanak meg. A flamand oldalon a bevándorlás gyakran a **flamand**

identitás és a holland nyelv védelmének kérdéseként jelenik meg. A flamand integrációs politika már az 1990-es években bevezette a **beilleszkedési nyilatkozat** és a **kötelező holland nyelvtanfolyamok** rendszerét, amelyet a kutatók egy része a holland modellhez hasonló, de a flamand nacionalizmussal összefonódott intézkedésként értékel. A francia nyelvű oldalon viszont a **köztársasági asszimilációs** hagyományhoz közelebbi álláspontok is megfogalmazódtak, ugyanakkor Brüsszelben a soknyelvű valóság kezelése gyakran pragmatikusabb volt.

A belga vitában különösen élesen vetődött fel a **fejkendőkérdés** az iskolákban. A flamand közösség 2009-ben betiltotta a vallási jelképek viselését a közoktatásban, ami a muszlim diákok egy részét érintette. Az intézkedést támogatók a semleges oktatás védelmére hivatkoztak, ellenzői viszont a vallásszabadság és a diszkrimináció tilalmának sérelmét látták benne. A dokumentált tény a szabályozás szövege és alkalmazása; az alkotmányosság és a társadalmi hatás értelmezése azonban vitatott. Belgiumban a multikulturalizmus vitája így elválaszthatatlanul összefonódik a nyelvi közösségek közötti erőviszonyokkal: a bevándorlókat Brüsszelben és a flamand peremvárosokban a két nagy nyelvi csoport közötti küzdelem szereplőiként is értelmezik.

35.3.6 A viták főbb törésvonalai

A fenti országok vitáiból több közös törésvonal rajzolódik ki.

A jóléti állam és a bevándorlás viszonya. A skandináv országokban a jóléti állam fenntarthatósága és a bevándorlás közötti kapcsolat folyamatos vitatéma. A dokumentált gazdasági adatok szerint a bevándorlók foglalkoztatási rátája átlagosan alacsonyabb, a munkanélküliségük pedig magasabb a többségi lakosságénál, de a különbségek mértéke országonként, nemenként, korcsoportonként és származási országonként igen eltérő. Egyes közgazdászok szerint a bevándorlás nettó hasznot hoz a jóléti rendszernek, mások szerint nettó költséget jelent; a tudományos konszenzus az, hogy az eredmény erősen függ a foglalkoztatási rátától, a képzettségtől és az adott ország adó- és transzferrendszerétől. A politikai vitában ezt a kérdést gyakran leegyszerűsítik.

A vallás, különösen az iszlám helye. A multikulturalizmus kritikája Európa-szerte, így a két régióban is, gyakran az **iszlám** láthatóságára összpontosul: mecsetek, fejkendő, halal hús, hitoktatás. A dokumentált tények közé tartoznak a vallási intézmények alapításai, az iskolai viták és a diszkriminációs felmérések. A vitatott értelmezések közé tartozik, hogy a kritika vallási vagy kulturális, és hogy mennyiben szól a vallásról, mennyiben a bevándorlók társadalmi helyzetéről. A felmérések szerint a muszlimellenes előítéletek mind a skandináv, mind a Benelux országokban kimutathatók, de ezek szintje és időbeli alakulása módszertani bizonytalanságokkal terhelt.

A nemi egyenlőség és a kisebbségi jogok ütközése. A skandináv országokban a bevándorlási vitákban gyakran hivatkoznak a **nemi egyenlőségre** mint „dán”, „svéd” vagy „norvég” értékre, szemben a feltételezett patriarchális bevándorló kultúrával. Ez a retorika a 2000-es évektől vált erőteljessé, és egyszerre hordozza a feminista érvelést és a bevándorlás-kritikus politika érvét. A kritikusok szerint ez a hivatkozás gyakran homogenizálja a bevándorló közösségeket, és elhallgatja a többségi társadalmakban fennálló egyenlőtlenségeket. A vita különösen a fejkendő, a családegyesítés és a becsület alapú erőszak kérdésénél élesedik ki.

A szólásszabadság határai. A 2005-ös dán karikatúravita – amely a Mohamed-karikatúrák közlése miatt robbant ki – és a 2015-ös koppenhágai, illetve a 2020-as franciaországi események után a szólásszabadság, a vallási tisztelet és a biztonság kérdése a skandináv és holland viták középpontjába került. A tények között tartjuk számon a karikatúrák megjelenését, a tiltakozásokat, a dán és holland intézmények kiállítását, valamint a későbbi merényleteket. Az értelmezés viszont vitatott: egyesek a szólásszabadság védelmét, mások a muszlim közösségek elleni stigmatizációt hangsúlyozták. A dán és holland társadalomban a vita kettős irányú nyomást hozott létre: egyszerre erősítette a szekuláris–liberális önképet, és növelte a kisebbségek kiszolgáltatottságát.

35.3.7 A „multikulturalizmus kudarca” mint emlékezetpolitikai állítás

A 2010-es években több európai állami vezető – köztük a német kancellár, a brit miniszterelnök és a francia elnök – jelentette ki, hogy a „multikulturalizmus megbukott”. Ezek a kijelentések dokumentálhatók, ám politikai beszédként, nem pedig tudományos elemzésként kell kezelni őket. A tudományos irodalomban nincs egyetértés abban, hogy a multikulturalizmus mint politika egyértelműen kudarcot vallott-e, már csak azért sem, mert a fogalom országonként más-más intézményi gyakorlatot jelölt. A holland **pilléresedés modellje** például nem ugyanaz, mint a svéd jóléti integráció vagy a dán értékalapú politika. Ráadásul a bevándorlók foglalkoztatási és oktatási adatai inkább a szociális integráció hiányosságait mutatják, mintsem valamilyen homogén „multikulturális” rendszer egységes kudarcát.

A „kudarc” narratívája ugyanakkor valós társadalmi tapasztalatokat tükrözhet: a lakóhelyi szegregáció, a munkanélküliség, a bűnözés és a bizalmatlanság jelenségeit. A kutatások szerint a bevándorlók és leszármazottaik egy része ténylegesen rosszabb életkörülmények között él, mint a többségi társadalom átlaga, és a párhuzamos társadalmak kialakulásának kockázata nem légből kapott. Ugyanakkor a **szegregáció** okai összetettek: a lakáspiaci diszkrimináció, a munkaerőpiaci zárványok, a nyelvi hátrányok és a többségi előítéletek egyaránt szerepet játszanak. A „kudarc” kijelentése ezért gyakran emlékezetpolitikai és retorikai aktus, amely a múltbeli politikákat elítélve új szigorításokat legitimál.

35.3.8 A párbeszéd formái és a civil társadalom szerepe

A bevándorlásról szóló vita nemcsak a parlamentekben és a médiában zajlik; a **civil társadalom**, az egyházak, a szakszervezetek, az iskolák és az önkormányzatok mind részt vesznek benne. Hollandiában a **poldermodell** hagyománya azt jelenti, hogy a kormányzat, a munkáltatók és a szakszervezetek tárgyalásos úton keresnek megoldást, és ezt a módszert az integrációs vitákban is alkalmazni próbálták. Dániában a **népfőiskolák** és a helyi egyesületi hagyomány, Svédországban pedig a **népmozgalmak** kínáltak keretet a párbeszédre. Belgiumban a közösségi konfliktusok miatt a bevándorlási vita gyakran a nyelvi kérdés alá rendelődik. A dokumentált példák: helyi párbeszédfórumok, iskolai programok, sportegyesületek és vallási szervezetek integrációs kezdeményezései. A hatékonyságukra vonatkozó bizonyítékok korlátozottak: a projektek értékelése sokszor nem módszeres, így nem állítható bizonyosan, hogy a párbeszédformák javították-e a többségi attitűdöket vagy a bevándorlók elégedettségét.

A **média** szerepe kettős: egyszerre képes napirendet teremteni és sztereotípiákat erősíteni. A dán és holland vitákban a bulvársajtó és a közösségi média egy része rendszeresen él a bevándorlással kapcsolatos leegyszerűsítő keretezéssel, míg a közszolgálati média és a minőségi sajtó gyakran igyekszik differenciált képet adni. A tudományos vizsgálatok szerint a média hatása a bevándorlási attitűdökre jelentős, de nem kizárólagos; a személyes tapasztalatok, a lakóhelyi környezet és a gazdasági helyzet is fontos.

35.3.9 Források és bizonytalanságok

Az integrációs és multikulturalizmus-viták tárgyalásakor a következő forrástípusokat kell elkülöníteni. Elsődleges források: törvény- és rendelet-szövegek (például a holland inburgeringswet, a dán 24 éves szabály, a flamand beilleszkedési követelmények), parlamenti viták jegyzőkönyvei, kormányzati cselekvési tervek, statisztikai hivatalok adatsorai (Dán Statisztika, Statisztikai Norvég Hivatal, Svéd Statisztikai Hivatal, Holland Statisztikai Hivatal, Belga Statisztikai Hivatal), valamint sajtóinterjúk és civil szervezetek jelentései. Másodlagos források: a migrációkutatás, a politikatudomány és a szociológia szakirodalma, például a Multiculturalism Policy Index,

a MIPEX (Migráns Integrációs Politikai Index) és a European Social Survey adataira épülő elemzések, továbbá az egyes országok integrációs politikáját összehasonlító monográfiák.

A bizonytalanságok több szinten jelentkeznek. A **statisztikai adatok**nál a bevándorló és a „külföldi hátterű” kategóriák országonként eltérőek: Dánia és Hollandia például a születési ország és a szülők születési országa alapján osztályoz, míg Belgium a hivatalos nyelvi hovatartozást nem gyűjti. A munkaerőpiaci és oktatási különbségek mérése tovább bonyolódik a kor, a nem, a belépési év és a jogi státus szerinti bontásban. Az **attitűd-felmérések** esetében a válaszadási hajlandóság és a társadalmi elvárások torzíthatnak; a muszlimellenesség vagy a bevándorlás-ellenesség mértéke érzékeny a kérdésfeltevésre. A **fogalmi bizonytalanság** pedig abból fakad, hogy a „multikulturalizmus”, az „integráció” és az „asszimiláció” jelentése országonként és korszakonként változott: ami 1980-ban multikulturálisnak számított, az a 2010-es évekre szigorúbbnak tűnhet, noha a jogi alapok nem változtak. A vitákban gyakran elhangzó „kudarc” kijelentése nem tény, hanem értelmezés, és ekként kell kezelni.

35.3.10 Rövid összefoglaló

- Skandinávia és a Németalföld integrációs modelljei különböznek: Hollandia a **pilléresedés** hagyományából kiindulva korán intézményesítette a kulturális sokféleséget, Svédország a **jóléti integrációt**, Dánia pedig a szigorúbb **polgári integrációt** hangsúlyozta.
- A **multikulturalizmus** egyszerre ír le társadalmi valóságot, jelöl politikai programot és hordoz ideológiai álláspontot; a fogalom használata ezért országonként és korszakonként pontosan meghatározandó.
- Hollandiában a 2000-es évek elejének erőszakos eseményei és a nyilvános viták a politika szigorodásához vezettek, de a multikulturális intézmények egy része fennmaradt.
- Dánia és Svédország útjai a 2000-es évektől élesen eltértek: Dánia korlátozóbbá vált, Svédország hosszabb ideig befogadóbb maradt, majd 2015 után részben szigorított.
- Belgiumban az integráció vitája **nyelvi törésvonalakba** ágyazódik: a flamand oldal a nyelvi beilleszkedést és a szekuláris oktatást hangsúlyozza, a francia oldal a köztársasági hagyományt követi.
- A „multikulturalizmus kudarca” politikai kijelentés, nem dokumentált tény; a tudományos irodalom a szociális integráció hiányosságait, a szegregációt és a diszkriminációt elemzi.
- A vitákban a jóléti állam fenntarthatósága, az iszlám helye, a nemi egyenlőség és a szólásszabadság kérdései kapcsolódnak össze, gyakran leegyszerűsítő retorikával.
- A civil társadalom és a média párbeszédformái szerepet játszanak, de hatásukról módszeres bizonyíték kevés áll rendelkezésre.

35.3.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a holland **pilléresedésen alapuló** multikulturális modellt és a svéd **jóléti integrációs** modellt! Milyen történelmi előzmények magyarázzák a különbségeket?
2. Miért nem tekinthető dokumentált ténynek az a kijelentés, hogy „a multikulturalizmus megbukott”? Milyen forrásokkal és érvekkel lehetne árnyalni ezt az álláspontot?
3. Miben különbözik a dán és a svéd integrációs politika a 2000-es években? Milyen belpolitikai tényezők alakították az eltérő utakat?
4. Hogyan fonódik össze Belgiumban a bevándorlási vita a flamand–francia nyelvi törésvonalakkal? Milyen intézményi következményei vannak ennek a föderális rendszerben?
5. Melyek azok a legfontosabb módszertani bizonytalanságok, amelyeket figyelembe kell venni a bevándorlók foglalkoztatási, oktatási és lakhatási integrációjára vonatkozó statisztikák értelmezésekor?

35.4 A diaszpórák és a transznacionális kapcsolatok

A diaszpórák és a transznacionális kapcsolatok vizsgálata a migrációtörténet egyik legtermékenyebb területe, mert rávilágít arra, hogy a bevándorló közösségek nem egyszerűen beolvadnak vagy elkülönülnek, hanem tartós kapcsolatokat építenek ki a származási és a befogadó ország között. Ez a folyamat különösen jól megfigyelhető Skandináviában és a Németalföldön, ahol a 19. századi tömeges kivándorlás, a gyarmati örökség, a vendégmunkás-rendszerek és a 20–21. századi menekültmigráció eltérő típusú diaszpórákat hozott létre. A diaszpórák szervezetei, a hazautalások (remittanciák) és a transznacionális identitások egyszerre kötik össze a régiókat a világ más részeivel, és formálják a befogadó társadalmak önképét. Ez az alfejezet a korábbi integrációs és multikulturalizmus-vitákra épít, de a hangsúlyt a migráns közösségek saját intézményeire, hálózataira és a határokon átnyúló azonosságtudatára helyezi.

35.4.1 A diaszpóra fogalma és a transznacionális tér

A **diaszpóra** (görög eredetű szó, jelentése „szétszóródás”) a társadalomtudományi szakirodalomban nem egyetlen, rögzített definícióval bír. A klasszikus felfogás a zsidó, örmény vagy afrikai diaszpórákat tekintette mintának, amelyeket kényszerű szétszóratás, a szülőföldhöz fűződő erős érzelmi kötődés, a hazatérés reménye és a befogadó társadalomban való tartós elkülönülés jellemez. A modern kutatás ezzel szemben a diaszpórát tágabban értelmezi: olyan, határokon átnyúló közösségként, amelyet a származási országgal fenntartott rendszeres kapcsolat, a közös származástudat, valamint a befogadó országban működtetett kulturális, vallási vagy politikai szervezetek tartanak össze. A fogalom tehát nem alkalmazható automatikusan minden bevándorló csoportra, és használata semleges, elemző kategória, nem politikai címke. Skandináviában és a Németalföldön a diaszpórák két alapvető típusát különböztethetjük meg: a kifelé irányuló, történeti emigráns diaszpórák (pl. a 19. századi skandináv kivándorlók leszármazottai) és a befelé irányuló, posztkoloniális vagy munkamigrációs diaszpórák (pl. a holland egykori gyarmatokról érkezők, a török vagy marokkói vendégmunkások leszármazottai). A **transznacionális tér** fogalma arra utal, hogy a migránsok élete nem szorítható be egyetlen nemzetállam keretei közé: pénzt, eszméket, tárgyakat és embereket mozgatnak a határokon át, miközben identitásukat több helyhez kötik. Ez a felfogás szakít a hagyományos asszimilációs modellel, amely a migrációt lineáris folyamatként, a bevándorló fokozatos beolvadásaként írta le.

A transznacionális kapcsolatok elemzésekor fontos elkerülni a módszertani nacionalizmust, vagyis azt a feltételezést, hogy a társadalmi folyamatok kizárólag a nemzetállam határain belül értelmezhetők. A diaszpórák és a transznacionális hálózatok rámutatnak arra, hogy a migránsok gyakran egyszerre vesznek részt a befogadó ország politikai és gazdasági életében, miközben rendszeres kapcsolatot tartanak fenn a származási országgal: pénzt küldenek haza, családi eseményeken vesznek részt, vallási ünnepeket tartanak, vagy akár politikai kampányokban is szerepet vállalnak. A 21. század digitális technológiái – olcsó repülőjegyek, okostelefonok, közösségi média, hívás- és üzenetküldő alkalmazások – radikálisan lecsökkentették a földrajzi távolság jelentőségét, és lehetővé tették, hogy a diaszpórák tagjai napi szinten kövessék a származási ország eseményeit, és virtuálisan is részt vegyenek annak életében. Ez az új helyzet nem szünteti meg a fizikai migráció jelentőségét, de átalakítja a távolság és a közelség viszonyát.

35.4.2 Skandináv kivándorlási diaszpórák

A skandináv országok történetében a legnagyobb tömegű, kifelé irányuló diaszpóra a 19. század második felének és a 20. század elejének tengerentúli, elsősorban észak-amerikai kivándorlása volt. A dán, norvég, svéd és finn kivándorlók milliói hagyták el szülőföldjüket a szegénység, a

földhiány, a vallási üldöztetés, a katonai szolgálat vagy a politikai elnyomás elől. A kivándorlás mértéke országonként eltért: a norvég kivándorlás a lakosságarányt tekintve a legnagyobbak közé tartozott Európában, de a svéd és dán kivándorlás is tömeges volt. A finn kivándorlás részben az Orosz Birodalom alattvalóiként, részben a függetlenné válás után zajlott, és különösen erős volt az Egyesült Államokba és Kanadába irányuló mozgás. A pontos számok forrástól függően változnak, és a becslések bizonytalanságát növeli, hogy a bevándorlási hivatalok különböző kritériumok szerint rögzítették a nemzeti hovatartozást.

A kivándorló skandinávok nem szakadtak el teljesen a szülőföldtől. Az Amerikában megalakuló **bevándorló egyesületek**, **etnikai gyülekezetek** és **segélyszervezetek** egyszerre nyújtottak szociális védőhálót, őrizték a nyelvet és a hagyományokat, és közvetítettek az anyaország és az új haza között. A norvég-amerikai evangélikus egyházközségek például nem csupán istentiszteleti helyek voltak, hanem iskolákat, kórházakat és öregotthonokat is működtettek, és fontos szerepet játszottak a norvég nyelv megőrzésében. A svéd-amerikai **Vasa Lovagrend** (Vasa Order of America) és más betegsegélyező egyesületek a társadalmi önszerveződés és a kulturális örökség ápolásának kereteit adták. A dán-amerikai **Grundtvig-féle népfőiskolák** hagyománya az anyaországi népfőiskolai mozgalmat ültette át az amerikai közegbe, és a dán identitás megőrzésének fontos intézményévé vált. A finn-amerikai **Finnish American Heritage Society** és a **Suomi College** (ma Finnia University) szintén a nyelv, a zene és a népszokások átadását szolgálta. Ezek a szervezetek nem csupán a múltba tekintettek, hanem aktívan részt vettek az amerikai társadalomban: sztrájkokban, szakszervezeti mozgalmakban, nőmozgalmi és vallási reformtörekvésekben is szerepet vállaltak.

A skandináv kivándorlók **hazautalásai** (remittanciái) a 19. században és a 20. század elején elsősorban családi keretekben zajlottak: a kivándorlók pénzt küldtek a szülőföldön maradt rokonoknak, hogy azok földet vásároljanak, adósságot törlesszenek, vagy a mindennapi megélhetést fedezzék. A hazautalások mértékét nehéz pontosan számszerűsíteni, mert a bankszámlák, postai utalványok és informális csatornák párhuzamosan léteztek, és a családi levelezésben gyakran nem rögzítették az összegeket. A történészek a kikötői statisztikák, a banki források és a személyes visszaemlékezések alapján alkotnak becsléseket. A hazautalások gazdasági jelentősége az egyes skandináv régiókban eltérő volt, de a helyi gazdaság élénkítéséhez mindenképpen hozzájárultak, különösen a rossz termés vagy a gazdasági válság időszakaiban. A 20. század elejétől a kivándorlók egy része vissza is tért: a visszavándorlás mértéke országonként és időszakonként változott, de a visszatérők tőkével, új ismeretekkel és gyakran megváltozott mentalitással érkeztek haza, ami a helyi társadalmakat is formálta.

A skandináv kivándorlási diaszpórák **transznacionális identitása** a 20. század második felében fokozatosan átalakult. A bevándorlók első generációja még erősen kötődött a szülőföldhöz, a nyelvhez és a vallási hagyományokhoz, a második és harmadik generáció azonban elsősorban amerikaiként, kanadaiként vagy új-zélandiként határozta meg magát, miközben a skandináv gyökereket kulturális örökségként őrizte. A 20. század közepétől a skandináv egyesületek tagsága csökkent, ami a nyelvi asszimilációval és a társadalmi mobilitással magyarázható. Ugyanakkor a 20. század vége óta – részben a gyökerek iránti érdeklődés, részben a digitális kommunikáció lehetőségei miatt – újraéledt a skandináv-amerikai örökség iránti érdeklődés: genealógiai társaságok, kulturális fesztiválok és online közösségek kapcsolják össze a leszármazottakat. Ez a jelenség azonban már nem a klasszikus, kényszerű diaszpóraként működik, hanem választható, szimbolikus identitásként.

35.4.3 A németalföldi gyarmati és posztkoloniális diaszpórák

A Németalföldön a diaszpórák kialakulása szorosan összefonódott a gyarmati múlttal és a dekolonizációval. A Holland Királyság által ellenőrzött Kelet-indiai (Indonézia), Nyugat-indiai

(Suriname, a holland Antillák) és más területek lakosságából a 20. század közepétől kezdve folyamatosan érkeztek bevándorlók Hollandiába. A **posztkoloniális migráció** több hullámban zajlott, és a bevándorlók jogi helyzete, társadalmi összetétele és motivációi jelentősen eltértek. A második világháború utáni dekolonizáció során Indonéziából különösen sokan érkeztek: az úgynevezett **Indische Nederlanders** (holland-indonéz vegyes hátterű közösség), a **Moluccan** (moluccai) katonák és családjaik, valamint a holland gyarmati adminisztráció alkalmazottai. Az indonéz függetlenség kikiáltása (1945) és a holland kivonulás (1949) után a holland állam előbb befogadta a holland állampolgárságú vagy azzal rendelkező csoportokat, de a moluccai katonák esete különösen fájdalmas fejezet: az egykori gyarmati hadsereg tagjait és családjaikat átmenetinek szánt táborokban helyezték el, abban a reményben, hogy visszatérhetnek egy független dél-moluccai államba. A visszatérés azonban nem valósult meg, és a közösség a holland társadalom peremén rekedt, ami az 1970-es években politikai radikalizálódáshoz és erőszakos akciókhoz is vezetett. A moluccai diaszpóra emlékezete a mai napig élő, fájdalmas örökség, amely a holland gyarmati múlt és a befogadó társadalom közötti feszültségeket tükrözi.

Suriname 1975-ös függetlenné válását követően a suriname-i lakosság jelentős része – egyes becslések szerint a lakosság egyharmada – Hollandiába költözött, mert tartott a politikai instabilitástól és a gazdasági hanyatlástól. A suriname-i diaszpóra sokszínű: kreol, hindusztáni, jávai, kínai és őslakos csoportok alkotják, akik a holland társadalomban részben asszimilálódtak, részben megőrizték saját kulturális és vallási hagyományaikat. A suriname-i **hindusztáni** közösség hindu és muszlim vallási intézményei, valamint a **kreol** kulturális szervezetek a transznacionális identitás fontos hordozói. A holland karibi területekről (Aruba, Curaçao, Sint Maarten és a BES-szigetek) is folyamatos a bevándorlás, amelyet a holland állampolgárság és a munkaerőpiaci lehetőségek motiválnak. A posztkoloniális diaszpórák tagjai gyakran kettős kötődéssel rendelkeznek: egyszerre érzik magukat hollandnak és suriname-inak, antillainak vagy moluccainak, és a szülőfölddel fenntartott kapcsolataikban a nyelv, a zene, a konyha és a vallás központi szerepet játszik.

A belga gyarmati múlt elsősorban Kongóhoz kötődik. A **kongói diaszpóra** Belgiumban a 20. század második felétől növekedett, de a gyarmati időszakban a kongóiak bevándorlása erősen korlátozott volt. A kongói függetlenség (1960) utáni politikai válságok, a Mobutu-rezsim, majd a Kongói Demokratikus Köztársaságban zajló polgárháborúk és helyi konfliktusok menekülthullámokat indítottak el. A belgiumi kongói közösség túlnyomórészt a nagyvárosokban (Brüsszel, Antwerpen, Liège) koncentrálódik, és erős transznacionális hálózatokat működtet: rendszeresen küldenek pénzt haza, támogatják a családtagok oktatását és egészségügyi ellátását, és részt vesznek a kongói politikai életben. A kongói diaszpóra szervezetei gyakran vallási alapon szerveződnek: pünkösdi, katolikus és kimbanguista gyülekezetek egyszerre nyújtanak lelki otthont és szociális hálót. A transznacionális identitás itt is összetett: a kongói származású belgák egyszerre kötődnek Belgiumhoz, a kongói régióhoz, és gyakran az egykori gyarmati anyaország iránti ambivalens érzésekhez.

35.4.4 Hazautalások és gazdasági transznacionális gyakorlatok

A hazautalások (remittanciák) a diaszpórák és a származási országok közötti gazdasági kapcsolatok leglátványosabb elemei. A skandináv és németalföldi diaszpórák esetében a hazautalások iránya, mértéke és társadalmi jelentősége jelentősen eltér. A 19. századi skandináv kivándorlók hazautalásai elsősorban a családi megélhetést és a helyi gazdaságot szolgálták; a 21. században a skandináv országok már elsősorban a bevándorló diaszpórák hazautalásait érintik befogadó oldalról. A norvég, svéd vagy dán statisztikai hivatalok nem vezetnek teljes körű nyilvántartást a kimenő magán-hazautalásokról, mert az összegek nagy része informális csatornákon (készpénz, kézbesített ajándék, bankszámláról történő közvetlen utalás) is áramlik. A rendelkezésre álló adatok és becslések alapján a migráns közösségek hazautalásai a származási országoknak jelentős

bevételt jelentenek, de ezek az összegek erősen ingadozhatnak a befogadó ország gazdasági helyzetétől, a migrációs politikától és a származási ország politikai stabilitásától függően. A 2008-as gazdasági válság például visszavetette a hazautalásokat, ami a dél-európai és afrikai országokban éreztette hatását.

A holland és belga posztkoloniális diaszpórák hazautalásai kiemelt figyelmet kaptak a 21. században. A suriname-i, indonéz, kongói, szomáli, török és marokkói közösségek tagjai rendszeresen küldenek pénzt haza, amely a származási országok háztartásainak sok esetben az egyik legfontosabb jövedelemforrása. A **remittancia-küldés** költségei és formái az utóbbi évtizedekben átalakultak: a hagyományos banki átutalások mellett a pénzküldő szolgáltatók (money transfer operators) és a mobilfizetési rendszerek egyre nagyobb szerepet játszanak. A szakirodalomban vita folyik arról, hogy a hazautalások milyen hatást gyakorolnak a származási ország fejlődésére: egyes kutatók a fogyasztás élénkítését és a háztartások biztonságának növelését hangsúlyozzák, mások figyelmeztetnek a függőségre és a termelő beruházások elmaradására. A diaszpórák egyes tagjai **kollektív hazautalásokat** is szerveznek: falvakban kutat fúrnak, iskolákat újítanak fel, vagy egészségügyi eszközöket adományoznak. Az ilyen akciók gyakran a származási közösség és a diaszpóra közötti szolidaritás kifejeződései, de nem mentesek a helyi hierarchiákkal és a donor–kedvezményezett viszonyokkal kapcsolatos kritikáktól sem.

A transznacionális gazdasági gyakorlatok nem korlátozódnak a pénzátutalásokra. A diaszpórák tagjai ingatlanokat vásárolnak a származási országban, vállalkozásokat indítanak, vagy rendszeresen hazalátogatnak, és ott fogyasztanak. A skandináv országokban élő, például török, szomáli, iraki vagy afgán diaszpórák tagjai a nyári hónapokban gyakran hosszabb időre hazautaznak, ami egyszerre erősíti a családi kötelékeket, és gazdasági forrásokat visz a származási országba. Ugyanakkor a hazautazás nem mindig konfliktusmentes: a befogadó országban szocializálódott második generáció tagjai gyakran idegennek érzik magukat a származási országban, ami a kötődés újragondolásához vezet. A transznacionális életmód tehát nem azt jelenti, hogy a migránsok automatikusan két világban otthonosan mozognak, hanem inkább azt, hogy folyamatosan tárgyalják, mihez kötődnek, és hogyan viszonyulnak a különböző helyekhez.

35.4.5 Transznacionális identitások és diaszpóraszervezetek a 21. században

A 21. századi diaszpórák transznacionális identitása nem statikus, hanem folyamatosan alakul a befogadó társadalom, a származási ország és a nemzetközi környezet hatására. A skandináv országokban élő bevándorló közösségek – például a szomáli, kurd, török, afgán, eritreai vagy szíriai diaszpórák – sajátos intézményrendszert működtetnek: etnikai egyesületeket, vallási gyülekezeteket, anyanyelvi iskolákat, kulturális fesztiválokat, sportklubokat és médiát. Ezek a szervezetek egyszerre szolgálják a közösségi összetartozást, a nyelv és a hagyományok átadását a következő generációnak, és a politikai érdekérvényesítést a befogadó társadalomban. A diaszpóraszervezetek sokszínűek: egy részük konzervatív vallási irányzatot képvisel, mások világi, politikai vagy humanitárius célokat tűznek ki. A szervezetek legitimációja gyakran vitatott: a befogadó államok egyeseket a párbeszéd partnereinek tekintenek, másokat radikálisnak vagy szeparatistának bélyegeznek. A diaszpóra és a származási ország kapcsolata is összetett: egyes államok aktívan támogatják a diaszpórájukat (pl. konzuli szolgáltatásokkal, nyelvoktatással, választási részvétellel), mások bizalmatlanul figyelik, mert az emigráns közösség az ellenzéki politika fórumává válhat.

A **transznacionális identitás** a mindennapi gyakorlatokban is megnyilvánul: a migránsok és leszármazottaik gyakran két vagy több nyelvet beszélnek, egyszerre ünneplik a befogadó és a származási ország ünnepeit, és olyan étkezési, öltözködési vagy zenei szokásokat követnek, amelyek több kultúrából merítenek. A digitális média lehetővé teszi, hogy a diaszpórák tagjai napi szinten kövessék a származási ország híreit, részt vegyenek online vitákban, és kapcsolatot

tartsanak a rokonokkal. A transznacionális identitás azonban nem jelenti azt, hogy a migránsok ne kötődnének a befogadó társadalomhoz. A kutatások szerint a transznacionális kötődés és a befogadó ország iránti lojalitás nem egymást kizáró, hanem egymással párhuzamosan is létező folyamat; a migránsok gyakran egyszerre érzik magukat hollandnak és suriname-inak, svédnek és szomálinak, norvégnak és pakisztáninak. Ugyanakkor a többségi társadalom egy része ezt a kettős kötődést gyanakvással szemléli, és a „lojalitás” hiányaként értelmezi, ami hozzájárul a diaszpórák stigmatizációjához és a politikai viták polarizálódásához.

Skandináviában a diaszpórák transznacionális kapcsolatait a jóléti állam intézményei is alakítják. A skandináv országok erős civil társadalma és a bevándorló szervezeteknek nyújtott állami támogatások lehetővé tették, hogy a diaszpórák saját kulturális és szociális intézményeket hozzanak létre. Ugyanakkor a 21. század integrációs vitáiban egyre erősebb a kritika: egyes politikai erők szerint a diaszpórák fenntartása az etnikai szegregációt és a párhuzamos társadalmak kialakulását erősíti. A dán, svéd és norvég kormányok integrációs politikája ezért az utóbbi évtizedekben részben elmozdult a multikulturális modelltől a szigorúbb állampolgársági és nyelvi követelmények felé. Ez a vita nem függetleníthető a diaszpórák transznacionális gyakorlataitól: a kormányok gyakran éppen azt kifogásolják, hogy a bevándorlók túl erős kapcsolatot tartanak fenn a származási országgal, és nem köteleződnek el kellően a befogadó társadalom mellett. A szakirodalomban ez a „transznacionális dilemma” néven ismert: a diaszpórák számára a határokon átnyúló kötődés természetes, a befogadó államok azonban a lojalitás egyértelmű, kizárólagos jellegét várják el.

A Németalföldön hasonló feszültségek figyelhetők meg. Hollandiában a 21. század elején a „kettős állampolgárság” és a diaszpórák politikai mobilizációja vált belpolitikai viták tárgyává, különösen a török és marokkói közösségek esetében. Belgiumban a kongói diaszpóra és a flamand–vallon megosztottság közötti kölcsönhatás tovább bonyolítja a képet: a diaszpórák integrációja eltérően zajlik a holland nyelvű Flandriában és a francia nyelvű Vallóniában, ami a regionális identitások és az állami integrációs politikák közötti feszültségeket tükrözi. Luxemburgban a diaszpórák aránya rendkívül magas: a lakosság közel fele külföldi születésű, és a nagyvárosi, többnyelvű környezet a transznacionális életmód sajátos változatát hozza létre, amelyben az európai uniós intézmények és a pénzügyi szektor által vonzott magasan képzett migránsok mellett a portugál, olasz és balkáni munkavállalók diaszpórái is jelentős szerepet játszanak.

35.4.6 Összehasonlító kitekintés: Skandinávia és a Németalföld

A két régió diaszpóráinak és transznacionális kapcsolatainak összehasonlítása rávilágít a történelmi pályák közötti különbségekre. Skandinávia a 19. században elsősorban kibocsátó régió volt, és a tengerentúli kivándorlás ma is meghatározza a diaszpórakép egy részét; a 20. század második felétől azonban a skandináv országok befogadókká váltak, és a diaszpórák már nem a kifelé, hanem a befelé irányuló migráció termékei. A Németalföld ezzel szemben a gyarmati múltból fakadóan már a 20. század közepén jelentős posztkoloniális diaszpórákat fogadott be, majd a vendégmunkás-rendszerek és a menekültmigráció tovább növelte a diaszpórák számát és sokféleségét. A gyarmati örökség a holland és belga diaszpórapolitikában erősebben jelen van, mint a skandináv országokban, ami a múzeumi reprezentációban, a tankönyvi vitákban és a hivatalos bocsánatkérésekben is megmutatkozik.

A hazautalások és a transznacionális gyakorlatok mindkét régióban hozzájárulnak a globális egyenlőtlenségek újratermeléséhez, de egyben a családi és közösségi szolidaritás csatornái is. A diaszpórák szervezetei a befogadó társadalomban egyszerre töltenek be integrációs és megőrző funkciót: segítik az újonnan érkezőket, ugyanakkor fenntartják a származási kultúrához fűződő kötődést. A transznacionális identitások vizsgálata arra figyelmeztet, hogy a migráció nem egyszeri esemény, hanem hosszú távú, több generáción átívelő folyamat, amely a befogadó és a

származási országok társadalmát egyaránt alakítja. A 21. századi diaszpórák a digitális hálózatok révén minden korábbinál intenzívebb kapcsolatban állnak a származási országgal, ami egyszerre erősíti a kulturális folytonosságot, és új vitákat szül a politikai hűség, a szociális jogok és a kulturális hovatartozás kérdéseiről.

35.4.7 Források és bizonytalanságok

A diaszpórákkal és transznacionális kapcsolatokkal foglalkozó kutatások forrásai sokfélék: népszámlálási adatok, bevándorlási hivatalok nyilvántartásai, bankszektori és pénzküldő szolgáltatók statisztikái, egyházi és egyesületi irattárak, családi levelezések, valamint kvalitatív interjúk és terepkutatások. A történeti diaszpórák esetében a források gyakran hiányosak: a 19. századi kivándorlók levelezése nem reprezentatív, a hazautalások összegei alulbecsültek, és a diaszpóraszervezetek tagságáról nem mindig maradtak fenn megbízható nyilvántartások. A jelenkori diaszpórák létszámának meghatározása is bizonytalan: a statisztikai hivatalok eltérő kritériumok szerint sorolják a bevándorló hátterű lakosságot (pl. születési ország, szülők születési országa, állampolgárság), ami a hivatalos adatok közötti eltérésekhez vezet. A hazautalások mértékének mérése különösen nehéz, mert az informális csatornák aránya magas, és a családi transzferek gyakran nem kerülnek be a fizetési mérleg statisztikáiba.

A szakirodalomban vita folyik a diaszpóra fogalmának használatáról: egyes kutatók szerint a fogalom túl tág és pontatlan, mert minden bevándorló közösségre alkalmazható, ami elveszi az elemző erejét; mások viszont a transznacionális megközelítés fontos eszközének tartják, mert rávilágít a határokon átnyúló kötődések tartósságára. A diaszpórák politikai szerepének megítélése is vitatott: a befogadó államok integrációs diskurzusa gyakran negatívan ítéli meg a transznacionális kötődést, miközben a diaszpórák tagjai számára ez a családi és kulturális önazonosság természetes velejárója. A hazautalások fejlődési hatásairól szóló bizonyítékok vegyesek, és az egyes országok közötti transzferek mértékéről csak közelítő becslések állnak rendelkezésre. Ez az alfejezet ezért nem közöl konkrét, időbélyeggel ellátott statisztikákat; ahol számszerű utalások szerepelnek, azok általános arányok és tendenciák, amelyeket a hivatkozott szakirodalom alapján, ellenőrzési fenntartással kell kezelni.

35.4.8 Rövid összefoglaló

- A diaszpóra fogalma a szétszóródott, a származási országgal tartós kapcsolatot fenntartó közösségeket jelöli; a transznacionális tér a migránsok határokon átnyúló életvilágát írja le.
- Skandinávia a 19. században elsősorban kibocsátó régió volt: a tengerentúli kivándorlók diaszpórái etnikai egyesületeket, egyházi közösségeket és hazautalási csatornákat építettek ki.
- A Németalföldön a diaszpórák kialakulása szorosan kötődött a gyarmati múlthoz: a holland-indonéz, moluccai, suriname-i és karibi közösségek, valamint a belga kongói diaszpóra a dekolonizáció és a posztkoloniális migráció révén jött létre.
- A hazautalások a diaszpórák és a származási országok közötti gazdasági kapcsolatok legfontosabb elemei; mértékük becslése bizonytalan, és hatásukról a szakirodalomban vita folyik.
- A transznacionális identitás a 21. században a digitális kommunikáció révén megerősödött, de a kettős kötődés a befogadó társadalomban lojalitásvitákat és politikai feszültségeket is generál.
- A diaszpóraszervezetek sokfélék: vallási, kulturális, politikai és gazdasági funkciókat egyaránt betöltenek, és egyszerre segítik az integrációt és a származási kultúra megőrzését.
- Skandinávia és a Németalföld diaszpóráinak összehasonlítása rávilágít a kivándorlási és gyarmati örökségek eltérő mintáira, amelyek a mai integrációs vitákat is befolyásolják.

35.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen történelmi folyamatok hozták létre a skandináv kivándorlási diaszpórákat, és miben különböznek ezektől a németalföldi posztkoloniális diaszpórák?
2. Hogyan járulnak hozzá a diaszpóraszervezetek a transznacionális identitás fenntartásához, és milyen feszültségek merülhetnek fel a befogadó társadalom integrációs elvárásaival?
3. Milyen szerepet játszanak a hazautalások a származási országok gazdaságában, és miért nehéz pontosan mérni a mértéküket?
4. Hasonlítsa össze a transznacionális identitás formáit a skandináv országokban élő bevándorló diaszpórák és a holland posztkoloniális közösségek esetében!

36 Vallás, szekularizáció és életmód

36.1 A lutheránus államegyházak

A lutheránus államegyházak története Skandináviában és Finnországban a kora újkori államépítés egyik legmaradandóbb intézményi öröksége, amely évszázadokon át meghatározta az állam, a társadalom és az egyén viszonyát. A dán, norvég, svéd és finn evangélikus egyházak nem egyszerűen vallási közösségek voltak, hanem állami igazgatási rendszerek, anyakönyvi, oktatási és szociális feladatokat ellátó szervezetek, valamint a nemzeti identitás hordozói is. A 19–20. században a vallásszabadság fokozatos kiterjesztésével, a szekularizációval és a bevándorlással ezek az egyházak részben elveszítették kivételezett közjogi helyzetüket, részben azonban továbbra is sajátos kapcsolatban maradtak az állammal. Ez az alfejezet a négy ország államegyházi modelljének kialakulását, működését és átalakulását mutatja be, különös tekintettel arra, hogy a „lutheránus államegyház” fogalma országonként és korszakonként eltérő tartalmat takart.

36.1.1 A reformáció és a lutheránus államegyház kialakulása

A skandináviai és finnországi reformáció nem elsősorban hitviták útján, hanem **uralkodói reformáció**ként, azaz felülről vezérelt egyházpolitikai folyamatként ment végbe. A kora 16. században a dán–norvég unió és a svéd királyság uralkodói egyszerre láttak a Luther Márton tanításaihoz való csatlakozásban lehetőséget az egyházi vagyon megszerzésére, a pápai és császári befolyás csökkentésére, valamint a központi hatalom megerősítésére. Az evangélikus hitvallás államvallássá válása nem egyetlen esemény, hanem több évtizedes, a 1520-as évektől a 17. század közepéig tartó intézményesülési folyamat volt.

Dániában és Norvégiában a lutheránus irányba fordulás III. Keresztély (Christian 3., 1534–1559) uralkodásához kötődik, aki az 1536-os koppenhágai országgyűlésen letartóztatta a katolikus püspököket, elkoboztatta az egyházi birtokokat, és az új egyházszervezetet a királyi hatalom alá rendelte. Ezt követően a dán egyház **evangélikus-lutheránus államegyházzá** vált, amelyben a király volt a legfőbb egyházi felügyeleti hatóság, a püspöki tisztség pedig fennmaradt ugyan, de az a katolikus szentségi hierarchia helyett a király által kinevezett, elsősorban igazgatási és lelkipásztori funkciót ellátó **superintendent** (a mai dán kifejezés: *biskop*) szerepére változott. Norvégia a dán–norvég állam részeként ugyanezt az egyházi rendet kapta, de a norvég egyház a dán korona és a koppenhágai központi igazgatás alárendelt részeként működött. A norvég területeken a reformáció a dánhoz képest sokkal lassabban terjedt a vidéki lakosság körében, és a 16. század közepén még számos helyen őriztek katolikus liturgikus elemeket, különösen a trondheimi érsekség területén, ahol a korábbi egyházi központ megszűnése ellenére a helyi hagyományok tovább éltek.

Svédországban a reformáció szorosan összekapcsolódott a Kalmari unióból való kiszakadással és a Vasa-dinasztia hatalomra kerülésével. I. Gusztáv (Gustav Vasa, 1523–1560) uralkodása alatt az 1527-es västerås országgyűlés elfogadta az egyházi vagyon nagyrészt állami kézbe adásáról szóló határozatot, amely gyakorlatilag megszüntette a püspökök világi hatalmát, és az evangélikus tanítás számára nyitott utat. A svéd egyház intézményi kereteit fia, III. János (1568–1592) idején kísérletek érték a katolikus liturgiához való közelítésre, ám az **1593-as uppsalai zsinat**

megerősítette az evangélikus hitvallást, és elhatárolódott a katolikus és református tanítástól. Ezzel a svéd egyház is lutheránus államegyházként rögzült, és a 17. században a svéd nagyhatalmi állam egyik legfontosabb ideológiai és adminisztratív pillére lett.

Finnországban a reformáció a svéd királyság részeként, a svéd egyházi törvények közvetítésével ment végbe. A finn területeken a legnagyobb hatású alakja **Mikael Agricola** (kb. 1510–1557) turkui püspök volt, aki Luther és a német reformátorok műveinek ismeretében kidolgozta a finn írásbeliséget, lefordította az Újszövetséget finn nyelvre (1548), és liturgikus szövegeket is anyanyelven tett közzé. Az Agricola-féle finn nyelvű vallási irodalom megteremtette a finn irodalmi nyelv alapjait, és a reformációt a finn nyelvű kultúra kialakulásának egyik legfontosabb katalizátorává tette. A finn egyházszervezet azonban hosszú ideig a svédországi rendszer része maradt: a turkui püspökség a svéd egyház egyik egyházmegyéje volt, és a finnországi gyülekezetek a svéd egyházi rendtartás szerint működtek.

A 17. században a dán, norvég, svéd és finn lutheránus egyházak az **ortodox lutheránus hitvallásosság** jegyében megerősítették fegyelmi és tanítási rendszerüket. Az **egyházi fegyelem** (*kirketugt*) a gyülekezeti tagok erkölcsi és hitbeli ellenőrzésének eszköze volt: a lelkészek és a helyi világi elöljárók a templomba járást, a katekizmus ismeretét, a házassági és szexuális normák betartását ellenőrizték. A **katekizmusoktatás** és a **konfirmáció** a 17–18. században fokozatosan az egyházi és állami népoktatás alapjává vált, ami hozzájárult az írni-olvasni tudás korai elterjedéséhez a skandináv és finn területeken.

36.1.2 Az államegyház a 18–19. században: kontroll és fokozatos nyitás

A 18. századi felvilágosult abszolutizmus az államegyházakat nem számolta fel, hanem racionális igazgatási eszközként használta. Az egyházközségek anyakönyveket vezettek, a lelkészek állami utasításokat hirdettek ki a szószékről, és az egyház a népoktatás legfőbb intézménye maradt. Ugyanakkor a 18. század második felétől a **vallási türelem** gondolata is megjelent a törvényhozásban, elsősorban a gazdasági és kereskedelmi érdekek miatt.

Dániában és Norvégiában a hitvallási kényszert fokozatosan enyhítették. Az 1771-es **Struensee-féle reformok** rövid időre bevezették a sajtó- és vallásszabadság korlátozott formáját, de ezt megbuktatója, Ove Høegh-Guldberg visszavonta. Az 1780-as és 1790-es években azonban a regisztrált zsidó közösségek, később pedig a református gyülekezeti tagok is kaptak korlátozott vallásgyakorlati jogot a dán–norvég állam területén. A norvég területeken a vallási tolerancia később és lassabban érvényesült, mivel a helyi közigazgatás és a lutheránus papság ellenállása erősebb volt.

Svédországban a vallási egység hosszabb ideig maradt jogi alapelv. Az **1686-os egyházi törvény** (*kyrkolagen*) értelmében minden svéd alattvalónak az evangélikus-lutheránus hitet kellett vallania, és az idegen vallásúaknak tilos volt a betelepülés. A 18. században azonban a kereskedelem és a manufaktúrák fejlesztése miatt korlátozott kivételeket tettek: a református és anglikán kereskedők, majd a zsidó közösségek bizonyos meghatározott városokban engedélyt kaptak saját istentiszteleti helyek létesítésére. A teljes vallásszabadság azonban csak a 19. század közepén került be a svéd jogrendbe.

Finnországban az 1809-es orosz hódítás után a finn nagyhercegség megtarthatta a svéd időből örökölt evangélikus-lutheránus egyházi rendet, de az orosz cár a nagyhercegség uralkodójaként az egyház legfőbb felügyeleti jogosítványait is gyakorolta. A cár ortodox vallású volt, de megerősítette a finn lutheránus egyház kiváltságait, és ezzel az egyház a finnországi autonómia egyik szimbolikus intézményévé vált. Az ortodox egyház Finnországban elsősorban a karjalai területeken volt jelen, és a 19. század óta hivatalosan elismert egyházként működött.

A 19. századi **ébredési mozgalmak** (*väckelserörelser*, norvégül *vekkelsesbevegelser*) jelentős kihívást jelentettek az államegyházaknak, ugyanakkor nem feltétlenül vezettek azonnali egyházszakadáshoz. A dán **Grundtvig**, a norvég **Hauge**, a svéd **Laestadius** és a finn **Rosenius** nevével fémjelzett mozgalmak a személyes hitet, a bibliaközpontúságot és gyakran a laikus igehirdetést helyezték előtérbe, szemben az állami egyház merev liturgikus és papi tekintélyével. E mozgalmak részben az egyházon belül maradtak, és ma is annak belső áramlataiként élnek, részben szabadegyházi közösségek kialakulásához vezettek. A laikus mozgalmak az északi lutheránus államegyházak egyik jellegzetességét alkotják: a helyi gyülekezeti önállóság és a laikus vallásosság éppen az államegyházi keretek között is tovább élhetett.

36.1.3 A 19–20. századi jogi átalakulás: a vallásszabadság útjai

A 19. század közepén a liberális alkotmányozás mind a négy országban elválasztotta egymástól a polgári és a vallási jogviszonyokat, és fokozatosan lehetővé tette az egyén számára az egyház elhagyását, illetve más vallási közösséghez való csatlakozást.

Dánia az **1849-es alkotmányban** mondta ki, hogy a **népegyház** (*folkekirke*) az evangélikus-lutheránus hitet követi, de a polgárok vallásszabadságot élveznek. Ez a megoldás kompromisszum volt: az állam továbbra is elismerte és támogatta a dán egyházat, de a kényszerű tagságot megszüntette. A dán népegyház azóta is sajátos jogi képződmény: nincs saját szinódusa vagy központi döntéshozó testülete, hanem törvényhozói és kormányzati szinten szabályozott, a lelkészek pedig állami alkalmazottak, akiknek munkáltatói jogait a kormányzati egyházügyi miniszter gyakorolja. Az egyháztagok helyi szinten választott egyháztanácsokon keresztül vesznek részt az igazgatásban.

Norvégiában az 1814-es Eidsvoll-alkotmány még kizárólag az evangélikus-lutheránus vallást ismerte el, és a jezsuitákat, valamint a szerzetesrendeket kifejezetten kitiltotta az országból. Az 1845-ös **dissenter törvény** engedélyezte más keresztény felekezetek működését, a 19. század végi és 20. századi törvények pedig a nem keresztény vallásokat, köztük a zsidó vallást is. A teljes vallásszabadságot az 1964-es alkotmánymódosítás rögzítette. A norvég államegyházat a 2012-es alkotmánymódosítás és a 2017-es egyházügyi törvény szüntette meg: a norvég egyház (*Den norske kirke*) azóta nem állami szerv, hanem jogi személyként működő, de továbbra is államilag finanszírozott evangélikus-lutheránus népegyház. A lelkészi szolgálat és a püspökök kinevezése az egyház saját szervezetéhez került, az egyházi ingatlanok és az anyakönyvi ügyek egy része pedig állami vagy önkormányzati szintre.

Svédországban az 1860-as években tették lehetővé a svéd egyházból való kilépést és más vallási közösséghez való csatlakozást, de az egyház és az állam szoros összefonódása egészen a 20. század végéig fennmaradt. Az **1951-es vallásszabadság-törvény** minden állampolgárnak biztosította a szabad vallásgyakorlást, az egyház azonban továbbra is állami szervként működött. Az állam és az evangélikus-lutheránus egyház formális szétválasztását a 2000. január 1-jén hatályba lépett **két egyházügyi törvény** hajtotta végre. A svéd egyház (*Svenska kyrkan*) azóta hitvallásos egyházi jogi személy, de továbbra is állami támogatásban részesül, és tagjai egyházi adót fizetnek az adórendszeren keresztül. A svéd egyház a világ egyik legnagyobb lutheránus közössége, de a 20. század utolsó évtizedeiben taglétszáma folyamatosan csökken.

Finnországban az 1917-es függetlenség után a lutheránus egyház megtartotta közjogi státuszát, és mind a mai napig **nemzeti egyházként** működik. A finn alkotmány biztosítja a vallásszabadságot, az evangélikus-lutheránus egyház és az ortodox egyház pedig törvényben szabályozott **köztestületi** (*julkisoikeudellinen yhteisö*) jogállással rendelkezik. Mindkét egyház állami támogatásban és adókedvezményben részesül, a tagok egyházi adót fizetnek. Az evangélikus-lutheránus egyház taglétszáma a 2020-as évekre a finn lakosság mintegy 66–68 százalékára csökkent, ami

a szekularizáció és a kilépési hullámok következménye. Az ortodox egyház tagjai a lakosság mintegy 1–2 százalékát teszik ki.

36.1.4 Az államegyházak társadalmi és politikai szerepe

A lutheránus államegyházak a 19–20. században nem csupán vallási intézmények voltak, hanem a nemzeti identitás, a szociális gondoskodás és a közoktatás szervezői is. A 19. században a dán, norvég, svéd és finn nemzeti mozgalmak jelentős része az egyházi intézményrendszerre támaszkodott: a lelkészek gyakran a helyi közösségek művelődési vezetői voltak, a templomi anyakönyvek a családi és népmozgalmi kutatások alapforrásaivá váltak, a himnuszok és a bibliafordítások pedig a nemzeti irodalom és nyelv fejlődését szolgálták. A 19. századi nemzeti romantika az evangélikus hitet sok esetben a nemzeti kultúra szerves részeként értelmezte, ami a nemzeti identitás és a lutheránus vallásosság összekapcsolásának erős hagyományát hozta létre.

A 20. századi jóléti állam kiépítése fokozatosan átvette az egyházak korábbi szociális feladatait. A dán, norvég, svéd és finn állam az 1930-as évektől kezdve a szociális biztonságot, az oktatást és az egészségügyet központi vagy önkormányzati feladatként szervezte meg, így az egyházi diakónia és szeretetszolgálat szerepe visszaszorult, bár soha nem szűnt meg teljesen. Az egyházi anyakönyvezést a polgári állami nyilvántartás fokozatosan felváltotta. A 20. század második felétől az egyházak politikai szerepe is átalakult: a lelkészi képviselet a parlamentekben megszűnt, a püspöki kinevezések demokratizálódtak, és a nők lelkésszé szentelésének kérdése az 1940-es évektől kezdve komoly egyházi vitákat váltott ki.

A női lelkészi szolgálat engedélyezése **Norvégiában** 1961-ben, **Svédországban** 1960-ban, **Dániában** 1948-ban, **Finnországban** 1988-ban történt, de az egyes egyházmegyékben és gyülekezetekben a nők ordinációjának elfogadása hosszú belső viták folyamata volt, és a konzervatív ébredési mozgalmak egy része ma is fenntartja a férfi lutheránus hagyomány szerinti lelkészi rendet. Az azonos neműek egyházi áldásának és házasságának kérdése a 2000-es évektől kezdve ugyancsak megosztotta az északi lutheránus egyházakat: a svéd egyház 2009-ben, a dán 2012-ben, a norvég 2017-ben tette lehetővé azonos nemű párok egyházi házasságkötését, a finn evangélikus-lutheránus egyház pedig 2023-ban döntött arról, hogy a lelkészek egyéni lelkiismereti döntésük szerint áldhatnak meg azonos nemű párokat, de a házasságkötés lehetősége egyházon belül továbbra is vitatott.

36.1.5 A szekularizáció és a jelenkori államegyházi modellek

A skandináv és finn társadalmak a 20. század második felében a világ egyik leginkább szekularizált régiójává váltak, ugyanakkor a lutheránus egyházak továbbra is jelentős kulturális és intézményi befolyást őriznek. A tagság aránya mind a négy országban folyamatosan csökken, de a keresztelések, konfirmációk, esküvők és temetések révén az egyházak a lakosság nagy részének életében jelen maradnak. A 2020-as években a dán népegyház tagjai a lakosság mintegy 70–75 százalékát, a norvég egyház tagjai 60–65 százalékát, a svéd egyház tagjai 50–55 százalékát tették ki (a pontos arányok évről évre változnak, ezért mindig az adott ország statisztikai hivatalának friss adatait kell ellenőrizni). A vasárnapi istentisztelet-látogatás azonban a lakosság néhány százalékára korlátozódik, ami a szekularizáció és a formális tagság közötti feszültséget mutatja.

Az állam és az egyház intézményi viszonya a 21. században három modellt követ. A **dán modell** a népegyház jogi konstrukcióját őrzi: az egyház törvényhozói és kormányzati felügyelet alatt működik, de nincs hittani önkormányzata, a lelkészek állami alkalmazottak, a tagság pedig önkéntes. A **norvég és svéd modell** a 21. század elején formálisan szétválasztotta az államot és az egyházat, de az egyházak továbbra is állami finanszírozásban és adókedvezményben részesülnek, és a temetők, műemléki templomok fenntartása terén szoros együttműködés maradt

fenn. A **finn modell** a két nemzeti egyház (evangélikus-lutheránus és ortodox) köztestületi jogállását alkalmazza, amely a vallásszabadság és az egyházak közjogi elismerésének sajátos kombinációja.

Ezek a modellek semleges leíró kategóriák, és nem jelentenek értékítéletet a vallásosság vagy az egyháztagság mértékéről. A 21. századi viták az államegyházi jelleg felszámolásának szükségességéről, az egyházi adórendszer igazságosságáról, a bevándorló közösségek vallási igényeiről és az egyházak közéleti állásfoglalásairól országonként eltérő hangsúlyokkal zajlanak. A lutheránus egyházak egy része aktív szerepet vállal a klímaválság, a menekültügy és a gazdasági egyenlőtlenség kérdéseiben, ami az egyház és a politika közötti határvonal újbóli értelmezését kényszeríti ki.

36.1.6 Források és bizonytalanságok

Az államegyházi intézményrendszer történetének legfontosabb forrásai a **törvényszövegek, alkotmányok, egyházi rendtartások és zsinati határozatok**, amelyek a kora újkortól kezdve nagy számban fennmaradtak. A dán, norvég, svéd és finn reformáció egyházi jogszabályai közül kiemelkedik az 1537-es **dán egyházi rendtartás** (*Kirkeordinansen*), az **1571-es svéd egyházi rendtartás** (*Kyrkoordningen*) és az **1686-os svéd egyházi törvény**. Ezek a forrásszövegek azonban a kibocsátó állami hatalom szándékait tükrözik, és korántsem adják vissza a helyi gyülekezetek mindennapi vallási gyakorlatát.

A helyi vallásosság kutatása elsősorban **vizitációs jegyzőkönyvekre, egyházközségi iratokra, katekizációs feljegyzésekre és laikus írásos forrásokra** támaszkodik. A 17–18. századi népi vallásosság értelmezése a szakirodalomban erősen vitatott: egyes történészek a falusi közösségek ellenállását és a katolikus hagyományok továbbélését emelik ki, mások a lutheránus tanítás fokozatos beépülését a helyi identitásba hangsúlyozzák. A 19. századi ébredési mozgalmak hatásának mértéke szintén becslés kérdése, mivel a mozgalmak nagy része nem intézményesült, taglétszámukat nem regisztrálták.

A vallásszabadság kiterjesztésének pontos kronológiája jól dokumentált, de a jogszabályok társadalmi hatása országonként és regionálisan eltérő volt. Az egyháztagságra vonatkozó modern statisztikák megbízhatók, de a tagság és a vallásgyakorlat közötti összefüggésnek a mérése módszertani nehézségekbe ütközik. Az egyházi tagság arányára vonatkozó, itt közölt adatok tájékoztató jellegűek, és minden esetben ellenőrizni kell az adott ország hivatalos statisztikai hivatalának legfrissebb közlése alapján.

36.1.7 Rövid összefoglaló

- A dán, norvég, svéd és finn lutheránus államegyházak a 16. századi uralkodói reformáció során jöttek létre, és évszázadokon át állami igazgatási, oktatási és anyakönyvi feladatokat láttak el.
- A reformáció felülről vezérelt folyamat volt: Dániában III. Keresztély, Svédországban I. Gusztáv és utódai, Finnországban pedig a svéd egyházi rendszer keretei között ment végbe; a finn írásbeliség elindítója Mikael Agricola volt.
- A lutheránus ortodoxia a 17–18. században egyházi fegyelem, katekizmusoktatás és konfirmáció révén a társadalmi ellenőrzés és az írástudás fontos eszközévé tette az államegyházakat.
- A vallásszabadságot Dániában az 1849-es alkotmány, Norvégiában az 1845-ös dissenter törvény és későbbi reformok, Svédországban az 1860-as évek és az 1951-es törvény, Finnországban pedig a függetlenség után fokozatosan terjesztették ki.

- A 19. századi ébredési mozgalmak részben az államegyházakon belül, részben szabadegyházi közösségekként alakultak meg, és ma is befolyásolják az északi lutheránus egyházak belső tagoltságát.
- Norvégia 2012–2017-ben, Svédország 2000-ben formálisan szétválasztotta állam és egyház intézményét, de az egyházakat továbbra is állami támogatás és adórendszeri kiváltságok illetik meg.
- A 2020-as évekre a skandináv és finn társadalmak erősen szekularizálódtak: a formális egyháztagság a dán népegyházban a legmagasabb, Svédországban a legalacsonyabb, a rendszeres istentisztelet-látogatás pedig mindenütt a lakosság néhány százalékára csökkent.

36.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben hasonlított és miben tért el egymástól a reformáció állami bevezetése Dániában, Svédországban és Finnországban, és milyen szerepet játszott ebben az uralkodói hatalom?
2. Hogyan fokozták a lutheránus államegyházak a 17–18. századi társadalmi fegyelmet és a népoktatást, és ennek milyen hosszú távú következményei voltak?
3. Melyek voltak a fő állomásai a vallásszabadság jogi kiterjesztésének a négy országban, és hogyan viszonyul egymáshoz a dán, a norvég–svéd és a finn egyházi modell?
4. Miért tekinthetők a 19. századi ébredési mozgalmak az államegyházi rendszeren belüli, és miért részben azon kívüli jelenségeknek?
5. Hogyan változott meg az állam és az evangélikus-lutheránus egyház viszonya a 21. századra, és milyen feszültségek maradtak fenn a formális tagság és a szekularizált mindennapi kultúra között?

36.2 A katolicizmus és a protestantizmus a Németalföldön

A Németalföld vallási története éles ellentétben áll a Skandináviában megfigyelt, viszonylag egységes lutheránus államegyházak kialakulásával. Az előző alfejezet, A lutheránus államegyházak, azt mutatta be, hogy Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország a reformáció után hogyan vált szinte homogén evangélikus területté. A Németalföldön ezzel szemben a 16. századi reformáció nem egyetlen állami egyházat hozott létre, hanem tartós felekezeti pluralizmust és éles katolikus–protestáns törésvonalat. Ez a törésvonal később a holland és belga társadalom intézményes tagolódásának, az úgynevezett **pillarizációnak** (hollandul *verzuiling*, franciául *pilarisation*) az egyik alapja lett. A 20. század második felében ez a tagolódás fokozatosan átadta helyét a szekularizációnak, de a vallási intézmények – iskolák, kórházak, szociális hálózatok – nyomai ma is meghatározzák a holland és belga közéletet. Ez az alfejezet a katolikus és protestáns felekezetek viszonyát, a pillarizáció működését és a vallási intézmények átalakulását tárgyalja.

36.2.1 A reformáció és a németalföldi felkelés vallási arculata

A 16. századi Németalföld vallási térképe nem egyszerűen a Luther nevéhez kötött reformációval, hanem elsősorban a **kálvinizmus** (más néven református vallás) terjedésével alakult át. Luther tanai már az 1520-as években megjelentek a kereskedővárosokban, de a Habsburg-uralom alatt álló tartományokban a császári és püspöki hatóságok erőteljesen üldözték a „eretnekeket”. Az anabaptista mozgalom, különösen a **mennoniták** (*Doopsgezinden*) közössége is jelen volt, főleg a fríz és holland városokban, de a politikai konfliktust végül a kálvinista irányzat váltotta ki, amely a városi polgárság és a nemesség egy részének támogatását élvezte.

Az 1566-os **képrombolás** (hollandul *Beeldenstorm*) a vallási feszültség látványos fordulópontja volt. A kálvinista prédikátorok által felkorbácsolt tömeg a katolikus templomok szobrait, képeit és oltárait rombolta. A spanyol Habsburg uralkodó, II. Fülöp válasza katonai megtorlás volt, Alba herceg vezetésével. A politikai elnyomás, a központosítás és a vallási üldözés együttesen vezetett a **németalföldi felkeléshez** (1568–1648), amelynek során a tartományok egy része fokozatosan elszakadt a spanyol uralomtól. A felkelés nem volt kizárólag vallási háború: a rendi szabadságjogok, az adók és a helyi autonómia védelme ugyanúgy motiválta a résztvevőket. A vallás azonban a szembenállás egyik legfontosabb jelképévé vált, és a háborús propaganda mindkét oldalon erős felekezeti nyelvezetet használt.

Az 1579-es **utrechti unió** (*Unie van Utrecht*) a felkelő északi tartományok katonai és politikai szövetsége volt. Ez a szerződés kimondta, hogy a vallás kérdésében a tartományok saját hatáskörben dönthetnek, de a katolikusok üldözése és a lelkiismereti kényszer tilos. Ez a gyakorlatban az északi tartományokban a református vallás privilegizált helyzetét és a katolikus istentisztelet korlátozását hozta. A déli tartományok – nagyjából a mai Belgium területe – viszont spanyol kézen maradtak, és ott a katolikus egyház visszanyerte, illetve megerősítette pozícióját. Az 1585-ös **Antwerpen eleste** után a déli protestáns kereskedők és értelmiségiek nagy része északra, főleg Amszterdamba költözött, ami a felekezeti arányokat és a gazdasági súlypontot is elmozdította.

36.2.2 A Holland Köztársaság felekezeti rendje

A 17–18. századi Holland Köztársaságban a **holland református egyház** (*Nederduitse Gereformeerde Kerk*, később *Nederlandse Hervormde Kerk*) volt a nyilvános, privilegizált egyház, de nem volt klasszikus államegyház. A tartományi és városi hatóságok felügyelték az egyházi ügyeket, és a református istentisztelet nyilvános tereket kapott, míg más felekezetek – katolikusok, lutheránusok, mennoniták, zsidók – csak magánházakban vagy rejtett templomokban tarthattak összejöveteleket. A katolikus egyház hivatalosan tilos volt, de a gyakorlatban a helyi hatóságok gyakran elnézték a katolikus misézést, különösen a határ menti területeken és a nagyvárosokban, ahol a kereskedelmi érdekek fontosabbak voltak, mint a felekezeti tisztaság.

Ez a rendszer a kortársak számára is szokatlan volt: a **tolerancia** nem elvi meggyőződésből, hanem gazdasági és politikai megfontolásból fakadt. A köztársaság vezető rétege, a **regensek** (hollandul *regenten*) tisztában volt vele, hogy a vallási üldözés elűzné a kereskedőket, a tengerészeket és a szakképzett munkásokat. A katolikus egyház ezért illegális, de megtűrt helyzetben működött; a papság a **Holland Misszió** (*Missio Hollandica*) keretében titkos állomásokon végezte a lelkipásztori munkát. A zsidó közösségek, különösen az ibériai eredetű **szefárdok** Amszterdamban, viszonylag nagy vallási és közösségi szabadságot élveztek, bár nem kaptak teljes polgárjogot.

A református egyház belső vitái is jelezték, hogy a holland vallási élet korántsem volt egységes. Az 1618–1619-es **dordrechti zsinat** (*Synode van Dordrecht*) a kálvinista ortodoxia (a **kontraremonstránsok**) győzelmét hozta a **remonstránsok** (arminiánusok) fölött. A zsinat megerősítette a predestináció tanát, és a remonstráns lelkészeket elmozdította. Ez a vita azonban nem vezetett a református egyház teljes állami ellenőrzéséhez, mert a tartományi autonómia és a regensek világi hatalma továbbra is korlátozta az egyházi testületek befolyását. A 18. században a református egyház formálisan továbbra is a köztársaság nyilvános egyháza volt, de a vallási gyakorlat egyre inkább a magánélet részévé vált.

36.2.3 A Déli-Németalföld katolikus reformációja

A spanyol és később osztrák uralom alatt álló **Déli-Németalföld** a katolikus reformáció egyik központjává vált. A tridenti zsinat (1545–1563) után a Habsburg hatóságok szemináriumokat

alapítottak, a jezsuiták iskolákat nyitottak, és a barokk katolicizmus látványos formái – körmenetek, szentkultusz, Mária-tisztelet – elmélyítették a lakosság katolikus identitását. A protestáns közösségek a déli tartományokban marginális helyzetbe kerültek; sokan északra vándoroltak. A 17. századi **déli Németalföld** így a katolikus Európa egyik legszilárdabban katolikus régiója maradt.

A 18. században az osztrák Habsburg uralkodók, különösen **II. József** (1780–1790) egyházpolitikája feszültséget okozott. A jozefinista reformok korlátozták a püspöki autonómiát, megszüntettek számos szerzetesrendet, és állami ellenőrzés alá vonták az egyházi intézményeket. A **brabanti forradalom** (1789–1790) részben ezekre az egyházi reformokra adott reakció volt, és megmutatta, hogy a katolikus papság és a rendek milyen erős politikai erőt képviselnek a déli tartományokban. A francia forradalom és a napóleoni korszak aztán radikálisan megváltoztatta a helyzetet: a francia megszállás alatt az egyházi birtokokat elkobozták, a szerzetesrendeket feloszlatták, és a papság egy része ellenállt a polgári alkotmányra tett eskünek. Napóleon 1801-es konkordátuma helyreállította a katolikus egyház működését, de a francia állam irányítása alatt. Ez az egyház és állam közötti új viszony a 19. századi holland és belga alkotmányos viták előzménye lett.

36.2.4 A 19. századi felekezeti tagolódás és az iskolakérdés

A napóleoni háborúk után az 1815-ös bécsi kongresszus létrehozta az egyesített **Holland Királyságot**, amely a mai Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot foglalta magában. A protestáns észak és a katolikus dél egyesítése vallási feszültségekkel járt. Az 1815-ös holland alkotmány ugyan garantálta a vallásszabadságot, de a református egyház továbbra is állami támogatást kapott. A déli katolikus papság és a liberális értelmiség egy része ezt sérelmezte. Az 1830-as belga forradalom, amely Belgium függetlenségéhez vezetett, részben ezekre a vallási és nyelvi feszültségekre épült. Az új belga alkotmány (1831) a vallásszabadságot és az egyházak állami beavatkozástól való szabadságát hirdette, de a katolikus egyház a gyakorlatban meghatározó társadalmi erő maradt.

Hollandiában a 19. század közepén a **liberális** politikai áramlat szorgalmazta az egyház és állam szétválasztását. Az 1848-as alkotmányreform a vallásszabadságot és az egyházi önállóságot erősítette, de az **iskolakérdés** (*schoolstrijd*) továbbra is a felekezeti viták középpontjában állt. A liberálisok világi, állami iskolákat akartak, míg a protestáns ortodoxia és a katolikus egyház felekezeti iskolákat követelt. 1853-ban a pápa visszaállította a holland katolikus egyház püspöki hierarchiáját; erre a protestáns többség az úgynevezett **áprilisi mozgalommal** (*Aprilbeweging*) válaszolt, tiltakozva a katolikus egyház megerősödése ellen. A feszültség azonban nem robbant ki felekezeti erőszakban, hanem hosszú politikai küzdelemben csapódott le.

Az 1870-es évektől a holland protestáns ortodoxia és a katolikus egyház fokozatosan szövetségre lépett a felekezeti iskolák állami finanszírozásáért. A protestáns oldalon **Abraham Kuyper** és az általa 1879-ben alapított **Anti-Revolutionaire Partij** (ARP), a katolikus oldalon pedig a püspökök vezette mozgalom az úgynevezett **antitézist** hirdette a liberális világnézettel szemben. Az 1917-es holland alkotmánymódosítás, az úgynevezett **pacificatie**, kimondta, hogy az állami és a felekezeti iskolák egyenlő állami finanszírozásban részesülnek. Ezzel a holland politikai rendszer a felekezeti tagolódás intézményesítése felé mozdult el.

Belgiumban az iskolakérdés hasonló, de részben eltérő pályát futott be. Az 1830-as évektől a katolikus egyház és a liberálisok közötti harc az oktatás ellenőrzéséért többször kormányválságot okozott. Az 1879-es **Van Humbeeck-törvény** például a liberális kormány által támogatott világi iskolahálózat bővítését célozta, amire a katolikus egyház erőteljes ellenállással válaszolt. A küzdelem csak az 1958-as **iskolapaktum** (*Schoolpact*) révén csillapodott, amely Belgiumban is garantálta a katolikus iskolák állami finanszírozását. A belga katolikus egyház így a 19–20.

században a legnagyobb oktatási és szociális hálózatot építette ki, amely a mai napig meghatározza a belga közszolgáltatások szerkezetét.

36.2.5 A pillarizáció kialakulása és működése

A **pillarizáció** kifejezés arra a sajátos társadalomszerveződésre utal, amelyben a lakosság felekezeti vagy világnézeti alapon szinte zárt **oszlopokba** szerveződik, és mindegyik oszlop saját iskolákkal, kórházakkal, szakszervezetekkel, sajtóval, sportegyesületekkel és politikai pártokkal rendelkezik. A holland és belga társadalom a 20. század első felében ilyen mintát követett, bár az oszlopok száma és súlya eltért.

Hollandiában a 20. század elejére négy fő oszlop alakult ki: a **református** (protestáns ortodox), a **katolikus**, a **szocialista** és a **liberális/semleges** oszlop. A református oszlop intézményei közé tartozott az ARP, később a **Gereformeerde Kerken in Nederland** (1886-ban a Doleantie révén kivált ortodox református egyházakból), a Vrije Universiteit Amszterdamban (1880), és a protestáns szakszervezeti szövetség, a CNV. A katolikus oszlop a püspöki hierarchia, a katolikus párt (a 20. században **Rooms-Katholieke Staatspartij**, majd a második világháború után a **Katholieke Volkspartij**, KVP), a katolikus egyetem (Nijmegen, 1923), a katolikus szakszervezetek és a katolikus kórházak köré épült. A szocialista oszlop a munkáspárt (SDAP, később PvdA), a szocialista szakszervezetek és a szocialista sajtó köré szerveződött, míg a liberális oszlop a világi, szabadgondolkodó intézményeket fogta össze.

Ennek a rendszernek a működését az a hallgatólagos megállapodás biztosította, hogy a politikai döntéshozatalban az oszlopok elitjei fölött együttműködnek, miközben a hétköznapi életben a hívek szinte teljesen a saját oszlopuk intézményeit használják. A holland példán a **verzuiling** (oszloposodás) a társadalmi béke eszköze volt: a felekezeti és világnézeti különbségeket nem eltüntette, hanem intézményesítette, és ezzel megelőzte a nyílt konfliktusokat. Ugyanakkor a rendszer a társadalmi mobilitást is korlátozta, mert az egyén iskolája, kórháza, újságja és egyesülete nagyrészt a születési felekezetétől függött.

Belgiumban a pillarizáció inkább háromosztatú volt: a **katolikus**, a **liberális** és a **szocialista** oszlop. A katolikus oszlop intézményei – a **Katolieke Partij / Parti catholique** (a 20. század második felében **Christelijke Volkspartij / Parti Social Chrétien**, CVP/PSC, majd a 2000-es években CD&V és cdH, később Les Engagés néven működő utódpártok), a katolikus iskolahálózat, a keresztény szakszervezet (ACV/CSC), a keresztény betegbiztosító és a katolikus sajtó – rendkívül erős volt, különösen Flandriában. A flamand mozgalom a 19. század végétől szorosan összekapcsolódott a katolicizmussal, míg a vallon szocialista mozgalom világi, antiklerikális irányultságú volt. A nyelvi és felekezeti törésvonalak így részben keresztezték egymást: a flamand katolikus többség szemben állt a vallon liberális–szocialista többséggel, ami a 20. századi belga politika egyik alapkonfliktusa volt.

A **Rerum novarum** (1891) pápai enciklika hatására a katolikus egyház mindkét országban kiépítette a munkásosztály felé forduló intézményeit. A **kereszténydemokrácia** így a 20. század első felében a katolikus oszlopok politikai kifejeződésévé vált. Hollandiában a KVP, Belgiumban a CVP/PSC a második világháború után hosszú időre kormányzati tényezővé vált. A protestáns politikai pártok Hollandiában hasonlóan meghatározóak voltak, és a holland kormánykoalíciók gyakran épültek a felekezeti és világnézeti oszlopok elitjeinek kompromisszumára.

36.2.6 A vallási intézmények: oktatás, egészségügy, szociális hálózat

A felekezeti oszlopok legmaradandóbb öröksége az oktatási és egészségügyi intézményhálózat. Hollandiában az alkotmány 23. cikke garantálja az állami és a **bijzonder onderwijs** (külön-

leges, azaz felekezeti vagy világnézeti) iskolák egyenlő állami finanszírozását. Ez azt jelenti, hogy a katolikus, protestáns, iszlám vagy más világnézeti iskolák ugyanakkora állami normatív támogatást kapnak, mint az állami iskolák. A holland iskolák nagy része ma is felekezeti vagy világnézeti fenntartású, bár a tanulók vallási hovatartozása gyakran elválik az iskola eredeti felekezeti jellegétől.

A katolikus és protestáns kórházak, idősek otthonai és szociális intézmények hasonlóan fontos szerepet játszottak a 19–20. században. Hollandiában a katolikus és protestáns kórházak a 20. század közepéig a felekezeti elkülönülés intézményei voltak; a betegek többnyire a saját felekezetük kórházába mentek. Belgiumban a katolikus kórházak és idősgondozó intézmények ma is a belga egészségügyi rendszer meghatározó részét alkotják, jóllehet a vallási jellegük gyakran már csak hagyomány. A katolikus egyház által fenntartott iskolák és kórházak állami finanszírozása a belga közszolgáltatások egyik sajátossága, amelyet az 1958-as iskolapaktum és a későbbi egészségügyi szabályozás intézményesített.

A protestáns egyházak hasonló intézményhálózatot építettek ki Hollandiában, de kisebb arányban, mint a katolikus egyház. A református iskolák, a Vrije Universiteit, a protestáns kórházak és a CNV szakszervezet mind a protestáns oszlop részei voltak. A különbség a két ország között abban is megmutatkozott, hogy Belgiumban a katolikus oszlop domináns volt, míg Hollandiában a katolikus és protestáns oszlop nagyjából kiegyensúlyozta egymást, és a szocialista, illetve a liberális oszlop is jelentős intézményi erővel bírt.

36.2.7 A szekularizáció és az oszlopok hanyatlása

A második világháború utáni évtizedekben a holland és belga társadalom fokozatosan elfordult a felekezeti kötődésektől. Ezt a folyamatot hollandul **ontkerkelijking** (egyházból való kilépés) és **ontzuiling** (az oszlopok lebomlása) néven írják le. A holland katolikus egyház az 1960-as években különösen radikális reformtörekvések színtere volt: a **holland katekizmus** (1966) vitákat váltott ki a pápai hatóságokkal, és a holland püspökök egy része a II. vatikáni zsinat (1962–1965) után a hívek nagyobb beleszólását és a liturgia modernizálását szorgalmazta. A katolikus hívek tömeges kilépése ugyanakkor jelentősen csökkentette az egyház társadalmi súlyát.

A holland protestáns egyházak is fogyatkoztak, és a 20. század végén több egyház egyesült. 2004-ben jött létre a **Protestantse Kerk in Nederland** (PKN), amely a Nederlandse Hervormde Kerk, a Gereformeerde Kerken in Nederland és az Evangelisch-Lutherse Kerk egyesüléséből alakult. Az egyesülést nem minden protestáns gyülekezet fogadta el, és a konzervatív református közösségek egy része különálló egyházakban maradt. A holland vallási térkép a 21. század elejére így sokszínűbb, de összességében szekularizáltabb lett.

Belgiumban a szekularizáció üteme lassabb volt, de a rendszeres vallásgyakorlás aránya már az 1970-es évektől meredeken csökkent. A katolikus egyház intézményi hálózata – iskolák, kórházak, szociális szolgáltatások – azonban továbbra is működik, és jelentős állami támogatásban részesül. A belga katolikus egyház szerepe így kettős: vallási értelemben egyre kisebb közösséget képvisel, de intézményi értelemben továbbra is a belga közszolgáltatások meghatározó szervezője. A flamand és vallon régiók közötti különbség is megmaradt: Flandriában a katolikus hagyomány erősebb, míg Vallóniában a szocialista és világi hagyományok hangsúlyosabbak.

Luxemburgban a katolikus egyház történelmileg államegyházhoz közeli helyzetben volt, de a 21. században a luxemburgi állam fokozatosan csökkentette az egyházak közvetlen finanszírozását, és a vallási közösségek jogi helyzetét új szabályozás alá vonta. A luxemburgi társadalom is szekularizálódott, bár a katolikus kulturális örökség erős maradt.

36.2.8 A 21. századi helyzet és a vallási pluralizmus

A 2020-as években a holland és belga vallási táj nem írható le pusztán a katolikus–protestáns kettősséggel. A második világháború utáni munkaerő-migráció és a későbbi menekülthullámok következtében a muszlim közösségek jelentős lélekszámúak lettek, különösen a nagyvárosokban. Emellett hindu, buddhista és más vallási közösségek is megjelentek. A holland statisztikai hivatal (CBS) és más felmérések szerint a holland lakosság körülbelül fele nyilatkozott úgy a 2010-es évek végétől, hogy nem tartozik egyetlen vallási közösséghez sem; a katolikusok aránya 20–25%, a protestánsoké 15% körül mozgott, de ezek a számok felmérésenként eltérnek, mert Hollandiában nincs hivatalos vallási népszámlálás. Belgiumban hasonló becslések a katolikus hagyományú lakosságot többségben mutatják, de a rendszeres templomlátogatás aránya rendkívül alacsony.

A vallási pluralizmus új kérdéseket vetett fel a felekezeti intézményrendszerrel kapcsolatban. Az iszlám iskolák Hollandiában és Belgiumban is az alkotmányos egyenlőség elve alapján részesülhetnek állami finanszírozásban, ami vitákat váltott ki a szekuláris politikai erők körében. Ugyanakkor a hagyományos katolikus és protestáns iskolák is fokozatosan elveszítették felekezeti zártságukat, és sok helyen vallásilag vegyes tanulói összetétellel működnek. A vallási intézmények így ma már nem elsősorban a felekezeti elkülönülést szolgálják, hanem a pluralista társadalom egyik intézményi formáját jelentik.

36.2.9 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban a holland és belga vallástörténet általános szakirodalmára támaszkodik, nem egyetlen elsődleges forrásra. A legfontosabb elsődleges forrástípusok a reformáció korából a tartományi és városi rendeletek, a zsinati határozatok (például a dordrechti zsinat aktái), a katolikus missziós jelentések, valamint a 19–20. századi iskolatörvények és politikai pártprogramok. A pillarizáció működését a 20. században egyházi statisztikák, szakszervezeti taglétszámok, választási eredmények és szociológiai felmérések dokumentálják.

A felekezeti arányokra vonatkozó adatok bizonytalanok, mert Hollandiában és Belgiumban a vallási hovatartozást hosszú ideig nem kérdezték meg hivatalos népszámlálásban, és a felmérések módszertana eltérő. A „katolikus” vagy „protestáns” besorolás ráadásul nem mindig jelenti a vallásgyakorlást, hanem gyakran kulturális vagy családi hovatartozást. A 21. századi arányok ezért becslések, nem dokumentált tények. A pillarizáció fogalma szintén vitatott: egyes történészek és szociológusok szerint a holland társadalom szegmentáltsága soha nem volt olyan teljes, mint amilyennek a klasszikus *verzuiling*-modell ábrázolja, és a hétköznapi emberek gyakran átlépték az oszlopok határait. A szekularizáció okainak értelmezése ugyancsak tudományos vita tárgya; a jóléti állam kiépülése, az individualizáció, az egyházi reformok és a társadalmi mobilitás egyaránt szerepel a magyarázatok között.

36.2.10 Rövid összefoglaló

- A Németalföldön a reformáció nem egységes államegyházat, hanem tartós katolikus–protestáns törésvonalat hozott létre; a kálvinizmus a felkelő északi tartományokban vált meghatározóvá, a déli tartományok katolikusok maradtak.
- A Holland Köztársaságban a református egyház nyilvános, privilegizált egyház volt, de nem klasszikus államegyház; a katolikusok, lutheránusok, mennoniták és zsidók korlátozott, de a gyakorlatban megtűrt helyzetben éltek.
- A Déli-Németalföldön a katolikus reformáció és a barokk katolicizmus mélyen meggyökerezett, majd a francia forradalom és Napóleon korszaka átalakította az egyház és állam viszonyát.

- A 19. századi iskolakérdés mind Hollandiában, mind Belgiumban a felekezeti tagolódás központi konfliktusa lett, és az oktatás finanszírozása körüli kompromisszumok vezettek a pillarizáció intézményesüléséhez.
- A pillarizáció Hollandiában négy (református, katolikus, szocialista, liberális), Belgiumban három (katolikus, liberális, szocialista) fő oszlopba szervezte a társadalmat, saját iskolákkal, kórházakkal, szakszervezetekkel, sajtóval és pártokkal.
- A vallási intézmények – különösen a katolikus iskolák és kórházak – ma is jelentős szerepet játszanak a holland és belga közszolgáltatásokban, bár vallási jellegük gyakran már csak hagyomány.
- A 20. század második felétől a szekularizáció és az oszlopok lebomlása átalakította a vallási tájat; a holland lakosság közel fele ma nem vallásos, Belgiumban pedig a rendszeres vallásgyakorlás erősen visszaesett.
- A muszlim és más vallási közösségek megjelenése új pluralizmust hozott, és a felekezeti iskolák állami finanszírozásának kérdése továbbra is viták tárgya.

36.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem jött létre a Németalföldön olyan egységes államegyház, mint a skandináv lutheránus államokban? Milyen tényezők vezettek a felekezeti pluralizmushoz?
2. Hasonlítsa össze a holland és a belga pillarizációt! Melyek voltak a legfontosabb különbségek az oszlopok számában, erejében és a nyelvi törésvonalakkal való kapcsolatában?
3. Milyen szerepet játszott az iskolakérdés a holland és belga felekezeti tagolódás intézményesülésében? Miért voltak az 1917-es holland pacificatie és az 1958-as belga iskolapaktum fordulópontok?
4. Értelmezze a holland tolerancia sajátosságait a 17–18. századi Holland Köztársaságban! Mennyiben volt ez elvi meggyőződés, és mennyiben gazdasági-politikai megfontolás?
5. Milyen okokkal magyarázható a holland és belga társadalom szekularizációja a 20. század második felében? Milyen bizonytalanságok merülnek fel a felekezeti arányok megállapításánál?

36.3 A szekularizáció és a vallási pluralizmus

36.3.1 Bevezető bekezdés – A szekularizáció mint a modernitás fokmérője

A szekularizáció kérdése a Skandinávia és a Németalföld történetéről szóló könyv egyik központi elemző kerete. Az, hogy ezek a társadalmak a 20. század második felében a világ egyik leginkább szekularizált régiójává váltak, nem magyarázható kizárólag a vallásos hit hanyatlásával. A folyamat szorosan összefügg a jóléti állam kiépülésével, az oktatás és az egészségügy állami átvételével, valamint a fogyasztói társadalom és az individualizáció térnyerésével. Ugyanakkor a szekularizáció nem jelentette a vallás eltűnését. A h141-es alfejezet végén vázolt oszloposodás (pillarizáció) lebomlása újfajta vallási pluralizmust nyitott meg, amelyben a hagyományos protestáns és katolikus egyházak mellett megjelentek a bevándorlók vallásai, az új vallási mozgalmak és az intézményes valláson kívüli spirituális formák. E fejezet a szekularizáció folyamatát, annak eltérő regionális mintázatait és a vallási pluralizmus kortárs formáit tárgyalja, különös figyelmet fordítva a fogalom korszakhoz kötöttségére és a rendelkezésre álló statisztikai bizonyítékok bizonytalanságára. A téma nem csupán egyháztörténeti kérdés: érinti az oktatás, a családjog, a bioetika, a bevándorlás és a nemzeti identitás vitáit.

36.3.2 A szekularizáció elmélete és mérése

A **szekularizáció** (dán: *sekularisering*, holland: *secularisering*, svéd: *sekularisering*) történettudományi fogalomként a vallás társadalomformáló szerepének csökkenését jelöli. A folyamatnak három, egymástól analitikusan elkülöníthető, a gyakorlatban azonban szorosan összefonódó dimenzióját szokás megkülönböztetni. Az intézményes szekularizáció az egyház és az állam jogi, pénzügyi és politikai szétválasztását jelenti; a társadalmi szekularizáció a vallásgyakorlás csökkenését (templomba járás, keresztelés, egyházi házasság); a hitbeli szekularizáció pedig a vallási tanítások iránti egyéni elköteleződés gyengülését. E dimenziók nem mindig esnek egybe: valaki lehet intézményesen egyházhoz tartozó anélkül, hogy rendszeres hitéletet élne, és forráskritikai szempontból fontos, hogy a népszámlálási adatok vagy az egyházi tagsági nyilvántartások nem feltétlenül mérnek hitbeli meggyőződést.

A mai Dánia, Norvégia és Svédország esetében a szekularizáció paradox módon a lutheránus államegyházak megőrzésével párhuzamosan ment végbe. A h140-es alfejezetben tárgyalt államegyházi rendszerek fennmaradtak akkor is, amikor a templomba járási arányok a 20. század második felében drámaian csökkentek. Ezt a modellt a nemzetközi szakirodalom olykor „skandináv paradoxonként” említi: magas formális tagság, alacsony vallásgyakorlás. A tagság fenntartásában a keresztelési hagyomány, a konfirmáció, az egyházi esküvők és temetések, valamint az adórendszerben gyökerező egyházfinanszírozás játszik szerepet. Ugyanakkor ez a „tagság” sok esetben kulturális identitásjelző, nem hitvalló cselekedet. A források itt óvatosságra intenek: a kis közösségekben, kiváltképp vidéken, a 19. századi egyházi anyakönyvek használata egészen más vallásgyakorlatot tükrözhet, mint a modern felmérések, melyek önbevalláson alapulnak.

A Németalföldön a szekularizáció útja a felekezeti megosztottság miatt kezdettől fogva eltérő volt. Belgiumban a katolikus egyház a 19. században a nemzetépítés egyik kulcsintézménye volt, és a szekularizáció éles politikai konfliktusokon át (iskolakérdés, kórházi ellátás, egyházi vagyon) haladt előre. Hollandiában az oszloposodás évtizedeken át mintegy intézményesítette a vallási pluralizmust: a református, katolikus és más felekezetek saját iskolái, kórházai, szakszervezetei és pártjai fenntartották a vallás társadalmi jelenlétét, miközben a mindennapi hitgyakorlás már a 20. század közepétől csökkent. A szekularizáció tehát nem csupán az egyházak hanyatlását, hanem azok társadalmi hálózatainak átalakulását is jelentette. A folyamat a holland társadalomtudományban az **ontzuiling** (az „oszlopok lebontása”) fogalmával vált ismertté, amely az 1960-as évektől az oszlopos intézményrendszer fellazulását írta le.

A mérések bizonytalansága a szekularizáció minden dimenziójában jelen van. A templomba járási statisztikák forrásai: egyházi jelentések, lelkészi becslések, szociológiai felmérések. Az önbevalláson alapuló felmérésekben a „vallásosnak” tartott kategóriák tartalma országonként és korszakonként változik. A holland statisztikákban a *niet-godsdienstig* (nem vallásos) kategória az 1960-as évekig alig szerepelt, ma viszont a lakosság jelentős részét fedi le; ez a kategóriabővülés maga is része a szekularizáció történetének. Tudományosan vitatott kérdés, hogy a szekularizáció vajon lineáris, visszafordíthatatlan folyamat-e, vagy csupán a vallás átalakulásának egyik, Európára jellemző mintázata. A szociológusok egy része a „vallási piac” elméletét hangsúlyozza: a vallási sokszínűség növekedése a vallásos elköteleződés élénkülését is hozhatja, amire a kortárs pluralizmus adhat példát.

36.3.3 A szekularizáció történeti útjai Északon

A skandináv államegyházak hosszú 19. százada a felvilágosult államcéltól a nemzeti kulturális intézménnyé válásig ívelt. A kora újkori lutheránus ortodoxia után a 19. században az **ébredési mozgalmak** (dán: *vækkelse*, norvég: *vakkesle*, svéd: *väckelse*) jelentették az első nagy kihívást az államegyházi monopóliummal szemben. A pietizmus és a laikus ébredés hívei a személyes hit,

a bibliaolvasás és a gyülekezeti közösség fontosságát hangsúlyozták, gyakran az államegyházi papság tekintélyével szemben. Ők nem feltétlenül akartak kilépni az államegyházból, de a belülről megújítást és a laikusok nagyobb szerepét szorgalmazták. A svéd **frikyrkorörelse** (szabadegyházi mozgalom) és a norvég **haugianizmus** jelentős társadalmi és politikai hálózatokat hoztak létre, különösen a vidéki, paraszti társadalomban. Ezek a mozgalmak a 19. századi népi mozgósítás egyik formáját jelentették, és hozzájárultak az olvasáskultúra, az önszerveződés és a demokratikus részvétel gyakorlatának terjedéséhez. Nem szabad azonban egyenes utat rajzolni az ébredéstől a modern szekularizációig: e mozgalmak a vallásos elköteleződés intenzívebb formáját képviselték, és a későbbi szabad egyházak (baptisták, metodisták, pünkösdisták) alapját képezték.

A 20. század elején a skandináv országok még mélyen vallásos társadalmak voltak, a templomba járás mindennapos gyakorlatnak számított, különösen vidéken. Az iskolai oktatásban a lutheri katekizmus és a bibliai történetek központi szerepet töltöttek be. A városiasodás, a munkásmozgalom és a szocialista pártok megerősödése azonban fokozatosan erodálta az egyházak társadalmi monopóliumát. A munkásmozgalom saját kulturális intézményei (népfőiskolák, munkáskórusok, sportegyesületek, temetkezési egyletek) részben az egyházi keretek alternatíváját kínálták. A norvég és svéd munkáspárti sajtó nyíltan bírálta az államegyház konzervatív elitjét, és a politikai baloldal a választójog kiterjesztésével párhuzamosan a hitoktatás kötelező jellegének eltörlését is napirendre tűzte. A dán és svéd szociáldemokrata jóléti állam modellje abból a szemléletből nőtt ki, hogy a szociális biztonságot az állam garantálja, nem a jótékonyság vagy az egyház. Ez nem jelentett egyházellenességet, de tartósan átalakította az egyház társadalmi szerepét.

Az északi szekularizáció üteme a második világháború után gyorsult fel. Az 1960-as és 1970-es évek reformjai az oktatás, a családjog és a bioetika területén – a kötelező hitoktatás eltörlése, a válás könnyítése, a fogamzásgátlás elfogadása, majd később az azonos neműek házassága – az állam és az egyházjog fokozatos szétválasztását eredményezték. Norvégiában a lutheránus egyház 2012-es alkotmányos elválasztása az államtól, illetve Svédországban a 2000-es hivatalos szétválasztás a hosszú folyamat jogi lezárását jelentette. Fontos forráskritikai megjegyzés: az ilyen jogi aktusok dátuma pontosan ismert, de a vallásgyakorlás számszerű hanyatlását mutató statisztikák becslés jellegűek, és országonként eltérő kategóriákat használnak. A dán Gyülekezeti Minisztérium adatai szerint a 21. század első évtizedeiben a népegyházi tagság aránya fokozatosan csökkent, de még mindig a lakosság jelentős részét tette ki; a templomba járási arány viszont töredéke ennek, ami jelzi a formális tagság és a gyakorlat közötti szakadék növekedését.

36.3.4 A szekularizáció a Németalföldön

A Németalföldön a szekularizáció nem egységes folyamatként, hanem felekezetenként és regionálisan eltérő ütemezéssel ment végbe. Belgiumban a 19. századi katolikus intézményrendszer ereje miatt a szekularizáció sokáig elsősorban politikai és filozófiai vitákban csapódott le, nem tömeges hitelhagyásban. A **szabadkőművesség**, a liberális egyesületek és az első szocialista szervezetek képviselték a világi alternatívát, amely az 1880-as évek iskolaháborúiban csúcsosodott ki. Az 1914-es iskolaegyezmény, amely az állam által finanszírozott „szabad” (többnyire katolikus) iskolákat is elismerte, a vallási intézmények tartós jelenlétét biztosította a közszolgáltatásokban. Ez a rendszer évtizedeken át mérsékelte a szekularizáció látványos megnyilvánulásait: a katolikus iskolák, kórházak és szakszervezetek a mindennapi élet szerves részei maradtak. A szekularizáció Belgiumban ezért gyakran az állami és felekezeti intézmények közötti alku formáját öltötte, amelyben az állam finanszírozta a vallási civil szervezeteket, azok viszont megtartották identitásukat.

Hollandiában az oszlopos társadalom a vallási különbségek intézményes kezelésének modellje volt. A református, katolikus, szocialista és liberális oszlopok a politikai döntéshozatalban **pacificatiepolitiek** (megbékélési politika) útján egyeztettek. Ez a rendszer hosszú ideig éppen a

vallási pluralizmus fennmaradását szolgálta, miközben a vallásos hit tartalma sokak számára már a szokások szintjére csökkent. Az 1950-es évek szociológiai felmérései még a holland társadalom többségét felekezethez tartozóként mutatták, de a generációs váltás, a jólét növekedése, a televízió és a fogyasztói kultúra terjedése, valamint a Vietnam-háború és az 1968-as mozgalmak értékválsága gyors változást hozott. Az 1960-as években a katolikus egyházon belüli reformok (a második vatikáni zsinat szellemében) és a püspöki kar lelkiismereti szabadságot hirdető ún. **Holland katekizmus** (1966) körüli viták a megújulást keresték, ám sok hívőt épp ez az útkeresés ingatott meg. Az 1970-es évekre a rendszeres templomba járás meredeken csökkent, és az oszlopos intézmények – iskolák, szakszervezetek, rádió- és tévéműsorok – vallási jellege fellazult.

Belgiumban az 1960-as évek óta kettős folyamat figyelhető meg: a katolikus egyház latin miséjét felváltó anyanyelvi liturgia és a társadalmi nyitás egyrészt a megújulást szolgálta, másrészt felgyorsította a hagyományos katolikus szubkultúra erózióját. A katolikus oktatás továbbra is az egyik legfontosabb iskolai hálózat, de a beiratkozott diákok családjai egyre kevésbé tekintik a hitet a választás okának. A belga szekularizmus másik oldala a szervezett **szabadgondolkodó** mozgalom és a **laicitás** elve, amely különösen a vallon tartományokban erős. A laicitás hívei az állami semlegességet és a vallás közéleti szerepének minimalizálását követelik; vitájuk a fejkendőviselés, az etikaoktatás és a vallási ünnepek körül ma is éles. A hollandhoz képest a belga szekularizáció intenzívebb politikai konfliktusokat hordoz, mert a felekezeti törésvonal összekapcsolódik a nyelvi és regionális törésvonallal. A vallásosság csökkenése Flandriában lassabb volt, Vallóniában korábban és mélyebben jelentkezett, ami jelzi, hogy a szekularizációt a helyi társadalmi-gazdasági szerkezet (iparosodás, urbanizáció, baloldali mozgalom erőssége) is alakította.

36.3.5 A vallási pluralizmus és az új vallási mozgalmak

A szekularizáció nem üres, vallástalan teret hozott létre, hanem új típusú vallási pluralizmusnak ágyazott meg. A hagyományos felekezetek súlyának csökkenésével párhuzamosan a vallási kínálat sokszínűbbé vált. Ez a pluralizmus három fő forrásból táplálkozik: a szabad egyházak és kisebb protestáns közösségek megerősödéséből, a második világháború utáni munkaerő- és menekültmigrációval érkező világvallások megjelenéséből, valamint az ún. **új vallási mozgalmak** (angol: *new religious movements*, holland: *nieuwe religieuze bewegingen*) terjedéséből.

Az északi országokban a szabad egyházak már a 19. század óta a vallási pluralizmus első hordozói voltak. A baptisták, metodisták, pünkösdisták és a **Plymouth testvérek** kisebb, de aktív közösségei különösen Svédországban, Norvégiában és Finnországban vertek gyökeret. A 20. század eleji pünkösdi mozgalom, amely a stockholmi Filippus-gyülekezetből indult, a svéd vallási élet egyik legsikeresebb szabad egyházi irányzatává vált. Finnországban a lutheránus egyházon belüli **ébredési mozgalmak** (körtti-mozgalom, laestadianizmus) ma is nagy tömegeket vonzanak, különösen az ország északi és keleti részein. A laestadianizmus a számi közösségekben is elterjedt, ami a vallás és az őshonos identitás összefonódására mutat példát. A skandináv pluralizmus másik jellegzetessége a **folkkyrka** tagság kulturális rétegzettsége: egy dán vagy svéd állampolgár lehet egyszerre az államegyház formális tagja, aki nem gyakorol vallást, és emellett részt vehet egy szabad egyházi vagy új spirituális közösség alkalmain.

A Németalföldön a vallási pluralizmus a reformáció óta tartós sajátosság, de a pluralizmus tartalma a 20. század második felében alaposan megváltozott. A hagyományos református, katolikus, lutheránus, mennonita és zsidó közösségek mellett az 1960-as évektől kezdődően a törökországi és marokkói vendégmunkások, majd családtagjaik és leszármazottaik tették az iszlámot Hollandia és Belgium egyik legnagyobb vallási közösségévé. A szurinámi és indonéziai migráció hozta magával a hinduk, muszlimok és más vallások jelenlétét is. A vallási pluralizmus tehát nem pusztán a keresztény felekezetek sokféleségét jelenti, hanem a **muszlim** (dán: *muslim*,

holland: *moslim*, svéd: *muslim*) közösségek, **hindu** templomok, **buddhista** központok, **szikh** gurdvárák és zsidó intézmények együttélését. A muzulmán közösségek létszámát illetően nincs pontos statisztika, mivel a népszámlálások sok helyen nem kérdeznek vallást, illetve a „muszlim" identitás önbevallása ingadozik; a rendelkezésre álló becslések a helyi regisztrációs és felmérési forrásokon alapulnak, és széles sávban mozognak. Ez a bizonytalanság maga is emlékeztet a vallási kategóriák politikai érzékenységére: a bevándorlási vitákban a vallási hovatartozás gyakran reflexszerűen az etnikai leszármazással mosódik össze, amit a kritikai történetírás kerül.

Az új vallási mozgalmak a nagy egyházaktól és a bevándorló világvallásoktól egyaránt különböznek. Ide sorolható a **bahá'í** közösség, a **Jehova Tanúi**, az **Utolsó Napi Szentek** (mormonok), a **New Age** mozgalom, a különböző meditációs és önfejlesztő körök, valamint a neopogány irányzatok. A New Age (dán: *nyalder*, holland: *new age*, svéd: *new age*) a vallási individualizmus és a szekularizált spiritualitás jellegzetes formája: hívei gyakran intézményesen nem szervezettek, és a „vallásosnak" tartott kategóriákban sem feltétlenül jelennek meg. E mozgalmak kutatása módszertani nehézségeket vet fel, mert a taglétszámokat ritkán közlik pontosan, és a mozgalmak határai elmosódottak. A skandináv országokban az 1980-as évek óta a neopogányság az **ásztrú** (izlandi forrásokból rekonstruált északi hitvilág) és a **samanizmus** egyes elemeihez is kötődik, ami a h144-es alfejezetben tárgyalt viking örökség és nemzeti romantika modern felhasználásának példája. A norvég és svéd szélsőjobboldal egyes csoportjai az ásztrú mitológiát etnikai identitáspolitikára használják, amit a tudományos kutatók többsége a múlt szelektív, ideológiai kisajátításaként értékel. Ez vitatott értelmezés, nem dokumentált tény, és e fejezet keretei között fontos rögzíteni: a neopogány közösségek többsége elzárkózik az ilyen kisajátítástól.

A vallási pluralizmus a kortárs skandináv és németalföldi társadalmakban nem jelent konfliktusmentes együttélést. A muszlim közösségek építkezései (mecsetek, minaretek), a fejkendő és a burkini kérdése, a körülmetélés, a halal vágás és a kóser vágás engedélyezése időről időre éles társadalmi vitákat vált ki. Dániában és Svájcban a 2000-es években hozott, a minaretekre és a vallási jelekre vonatkozó korlátozások a vallásszabadság és a szekularitás eltérő értelmezéseit ütköztették. Belgiumban a laicitás hívei a vallási semlegességet védik, míg a katolikus intézményrendszer továbbra is jelentős állami finanszírozást élvez. Hollandiában a vallási alapú iskolák állami támogatása az iszlám intézmények alapításával kapcsolatban új vitákat szült: vajon a szekuláris állam milyen feltételekkel finanszírozza a vallási oktatást? E vitákban a „vallásszabadság" és a „szekularizmus" kifejezések hétköznapi jelentése gyakran eltér a jogtudományi definícióktól, ezért a fejezet névhasználati konvenciói szerint a fogalmak eredeti nyelvű alakját és a helyi jogi kontextust jelezni kell.

A szekularizáció eredményeként a skandináv és németalföldi társadalmakban a vallási hovatartozás már nem határozza meg olyan erősen a politikai preferenciákat, mint a pillarizált időszakban. Hollandiában a vallási pártok (Keresztény Demokrata Tömörülés, ChristenUnie, SGP) a választók szűkebb bázisára támaszkodnak, de a holland politikai rendszerben az erkölcsi kérdésekben továbbra is hangot kapnak. Belgiumban a kereszténydemokrata család (a flamand CD&V és a frankofón cdH/Les Engagés) a szekularizált környezetben is kormányzati tényező maradt, de politikájában a vallási elem gyakran háttérbe szorul a szociális és regionális érdekek mögött. A skandináv országokban az államegyházakhoz kötődő kereszténydemokrata pártok (a dán Kristendemokraterne, a norvég Kristelig Folkeparti, a svéd Kristdemokraterna) támogatottsága változó, és erőteljesen kapcsolódik az abortusz, az eutanázia, az oktatás és a családpolitika kérdéseihez. A vallás és a politika viszonyának kutatása nem csupán a pártok programjainak elemzését igényli, hanem az egyházi testületek állásfoglalásainak, a helyi gyülekezetek mozgósításának és a vallásos civil szervezetek lobbizásának vizsgálatát is.

Az északi jóléti modell és a szekularizáció viszonya különösen tanulságos. A h120-as alfejezetben tárgyalt adók és közszolgáltatások modellje az egyén és az állam közötti közvetlen viszonyt erősítette, ami csökkentette az egyházak jótékonysági, oktatási és egészségügyi szerepét. Ugyanakkor a

skandináv egyházak részben az állami finanszírozás fenntartása mellett maradtak közintézmények, tehát nem a vallás és állam teljes szétválasztása keretében szekularizálódtak. Ez a különbség élesen megmutatkozik a holland és belga helyzethez képest, ahol a vallási intézmények az állami finanszírozás mellett önálló intézményként működnek. Ebből fakadóan a szekularizáció tartalma régiónként eltérő: Északon a lutheránus államegyházak kulturális hegemóniájának bomlását, a Németalföldön pedig a felekezeti hálózatok fellazulását és az állam semlegességének erősödését jelenti.

36.3.6 Források és bizonytalanságok

Ennek az alfejezetnek a forrásbázisa összetett és egyenetlen. A jogi aktusok (államegyházi törvények, iskolai egyezmények, alkotmányos rendelkezések) viszonylag jól dokumentált elsődleges források; szövegük pontos dátumokkal ismert. A vallásgyakorlás mérésére szolgáló adatok már bizonytalanabbak: az egyházi tagsági nyilvántartások a belépés és kilépés adminisztratív tényét rögzítik, de nem mérnek hitet vagy gyakorlatot. A szociológiai felmérések (például a European Social Survey, a World Values Survey, a holland Centraal Bureau voor de Statistiek és a dán Kirkeministeriet adatai) önbevalláson alapulnak, a kérdésfeltevés időbeli változása miatt pedig az összehasonlítás óvatosságot igényel. A 20. század előtti időszakra vonatkozó templomba járási adatok töredékesek, sokszor a kortárs lelkészek, utazók vagy hivatalnokok benyomásait tükrözik, amelyeket kritikusan kell kezelni.

Tudományosan vitatott kérdések: - Vajon a szekularizáció lineáris, globális folyamat-e, vagy európai kivétel, amely a modernitás sajátos európai útjának következménye? - Milyen szerepet játszott a jóléti állam az északi szekularizáció felgyorsulásában? - Hogyan lehet mérni a „vallásos” és „nem vallásos” kategóriák tartalmát, ha az egyének az új spiritualitás elemeit ötvözik a hagyományos felekezeti tagsággal? - A muszlim és más bevándorló vallási közösségek száma mekkora, és milyen mértékben tekinthető a tagság a vallási identitás vagy a kulturális származás jelének? - Milyen hosszú távú hatása van az 1960-as évek katolikus megújulásának a belga és holland egyházak jelenlegi válságára?

A fejezet tárgyalásában szereplő statisztikai jellegű megállapítások becslés jellegűek, és a pontos évszámokkal, arányokkal kapcsolatban a legfrissebb hivatalos kiadványok ellenőrzése ajánlott. A mélyreható egyháztörténeti elemzésekhez a nemzeti levéltárak egyházi iratai, a gyülekezeti jegyzőkönyvek, a zsinati határozatok és a felekezeti sajtó adhatnak további támpontot. A kortárs vallási pluralizmus kutatásában a bevándorló közösségek saját dokumentumai, a mecsetek, templomok és kulturális központok kiadványai, valamint a diszkriminációval és egyenlő bánásmóddal foglalkozó jelentések képezik az elsődleges forrásanyagot; ezeket azonban nyelvi és hozzáférési korlátok nehezítik.

36.3.7 Rövid összefoglaló

- A szekularizáció három dimenziója – intézményes, társadalmi és hitbeli – nem esik szükségszerűen egybe; a formális egyházi tagság és a vallásgyakorlás közötti eltérés különösen éles a skandináv államegyházak esetében.
- A skandináv szekularizáció a lutheránus államegyházak kulturális identitásintézményeként való megmaradásával párhuzamosan zajlott, és a 20. század második felében gyorsult fel a jóléti állam kiépülésével.
- A Németalföldön a szekularizáció a pillarizált intézményrendszer fellazulásával, az oszlopok lebontásával (*ontzuiling*) járt; Hollandiában a felekezeti iskolák és szervezetek megmaradtak állami finanszírozással, Belgiumban pedig a katolikus intézményhálózat ma is jelentős, de vallási tartalma gyakran hagyományőrzővé vált.

- A vallási pluralizmus új szakasza a második világháború utáni migrációval, a szabad egyházak megerősödésével és az új vallási mozgalmak terjedésével bontakozott ki; az iszlám közösségek jelenléte a holland és belga társadalomban a legszembetűnőbb új fejlemény.
- A muszlim közösségek létszámára vonatkozó adatok becslés jellegűek, és a vallási kategóriák önbevallása politikai vitákban könnyen összemosódik az etnikai származással, amit a kritikai forráskezelésnek kerülnie kell.
- Az új vallási mozgalmak és a New Age a vallási individualizmus és a szekularizált spiritualitás terjedését jelzik; a viking örökség neopogány felhasználása vitatott értelmezés, amelyet a szélsőjobboldali identitáspolitikától el kell különíteni.
- A vallásszabadság, a laicitás és az állami semlegesség fogalmai országonként és jogrendszerenként eltérnek; a viták a fejkendőtől a vallási iskolák finanszírozásáig terjednek, és a felekezeti, nyelvi és politikai törésvonalak összekapcsolódnak.
- A szekularizáció mérése és értelmezése továbbra is tudományos vita tárgya, mert a statisztikai kategóriák, az önbevallás és a hitbeli dimenziók nem adnak egyetlen, közvetlenül összehasonlítható mutatót.

36.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forráskritikai problémát vet fel a „vallási tagság” mint mérési kategória használata a skandináv államegyházak szekularizációjának leírásakor? Hasonlítsd össze a formális tagságot a vallásgyakorlással.
2. Hogyan befolyásolta a pillarizáció a hollandiai és belgiumi szekularizáció ütemét és intézményes formáit? Miben tér el a két ország útja?
3. Ismertesd a vallási pluralizmus három fő forrását a kortárs Skandináviában és a Németalföldön, és példákkal mutasd be, milyen konfliktusokkal járhat az együttélés.
4. Miért nem lehet a szekularizációt kizárólag a vallásos hit hanyatlásaként leírni? Mely társadalmi, jogi és kulturális folyamatok kapcsolódnak hozzá?
5. Milyen módszertani nehézségekkel szembesül a kutató, ha az új vallási mozgalmak (pl. New Age, neopogányság) elterjedtségét és hatását akarja mérni Észak-Európában?

36.4 A jóléti társadalom mindennapjai

A jóléti társadalom mindennapjai nem érthetők meg kizárólag a makrogazdasági mutatók vagy a szociálpolitikai jogszabályok felől. A lakás, a család, a szabadidő és a fogyasztás területén az állami szolgáltatások, a munkaerőpiaci szabályozás és a kulturális normák egymásra hatása alakította ki azt a sajátos életmódot, amelyet a nemzetközi közvélemény gyakran „skandináv modellként” vagy „benelux életminőségként” ismer. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan változtak ezek a mindennapi gyakorlatok a második világháború utáni évtizedektől a 21. század elejéig, és milyen különbségek figyelhetők meg a két régió országai között. A korábbi alfejezetben tárgyalt szekularizáció és vallási pluralizmus kontextusában itt elsősorban az anyagi és hétköznapi élet szerveződésére összpontosítunk, de a világnézeti és intézményi hátteret is jelezzük, ahol az releváns.

36.4.1 Lakásviszonyok és a lakhatás mint jóléti szolgáltatás

A második világháború utáni Európában a lakáshiány az egyik legsürgetőbb társadalmi kérdés volt. Skandináviában és a Benelux országokban a válaszok különböző intézményi utakat követtek, de közös volt a törekvés, hogy a lakhatást ne pusztán piaci áruként, hanem a jóléti állam által garantált alapvető szükségletként kezeljék. Ez a szemlélet a **jóléti állam** (dán *velfærdsstat*,

norvég *velferdsstat*, svéd *välfärdsstat*, finn *hyvinvointivaltio*, holland *welvaartsstaat*, francia *État-providence*, német *Wohlfahrtsstaat*) egyik alappillére lett, bár a megvalósítás országonként eltért.

Svédországban a **miljonprogrammet** (1965–1974) néven ismert állami lakásépítési program keretében körülbelül egymillió lakást építettek, elsősorban a nagyvárosok peremkerületein, gyakran előregyártott elemekből. Ez a program rövid távon megszüntette a lakáshiányt, és modern, vízvezetékkel, központi fűtéssel és fürdőszobával felszerelt otthonokat biztosított a munkásosztálynak és a középrétegeknek. Ugyanakkor a monoton panelépületek és a szegregáció később kritika tárgyává váltak, és a 21. században a miljonprogram lakótelepei gyakran a társadalmi integráció és a lakhatási egyenlőtlenség szimbólumaiként jelennek meg a svéd közbeszédben. Dániában és Norvégiában az állami lakásépítés kisebb volumenű volt, de a lakásszövetkezetek és a nonprofit lakástársaságok erős hagyománya alakult ki; ezek a bérlői demokrácián és állami támogatáson alapultak, és ma is jelentős részt képviselnek a bérlakáspiacon. Finnországban az állami **ARA**-rendszer (Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus, azaz Lakásfinanszírozási és Fejlesztési Központ) biztosított kedvezményes hiteleket és támogatásokat, különösen a vidéki és a városi szociális lakások számára.

A Benelux államokban a lakhatás intézményi keretei eltérően alakultak. Hollandiában a 19. század végétől működő **woningcorporaties** (lakásszövetkezetek) a 20. század második felében a bérlakáspiac meghatározó szereplőivé váltak: a lakások mintegy harmada a szociális bérlakásokhoz tartozik, ami Európában az egyik legmagasabb arány. A holland lakáspolitikát a **huursubsidie** (lakbértámogatás) és a bérleti díjak állami szabályozása jellemezte, ami a lakhatást viszonylag megfizethetővé tette az alacsonyabb jövedelmű háztartások számára is. Belgiumban a lakástulajdon aránya hagyományosan magasabb, a szociális bérlakások aránya alacsonyabb; a lakhatási támogatások inkább adókedvezmények és jelzáloghitel-támogatások formájában valósultak meg, ami a középosztály tulajdonszerzését segítette. Luxemburg a magas jövedelmű és gyorsan növekvő gazdaság miatt sajátos lakáspiaci helyzetben van: az ingatlanárak rendkívül magasak, és a határon át ingázó munkavállalók nagy száma miatt a lakhatás a szociális és területi egyenlőtlenségek egyik központi kérdése.

A lakások felszereltsége a második világháború utáni évtizedekben mindkét régióban gyorsan javult. A folyóvíz, a belső illemhely, a központi fűtés és a hűtőszekrény az 1960-as évekre a háztartások többségében elterjedtté vált, bár a vidéki és az alacsony jövedelmű területeken a korszerűsítés lassabb volt. Az 1990-es évektől a lakások alapterülete növekedett, a háztartási gépek száma tovább bővült (mosogatógép, mikrohullámú sütő, számítógép). A 21. század elején a nagyvárosokban – Koppenhága, Oslo, Stockholm, Amszterdam, Brüsszel – a lakhatási válság újra megjelent: a bérleti díjak és az ingatlanárak emelkedése, a fiatalok és a bevándorlók lakáshoz jutási nehézségei, valamint a turisztikai célú rövid távú lakáskiadás terjedése feszültségeket okozott. E folyamatok értelmezése részben vitatott: míg egyes elemzők a piaci liberalizációt okolják, mások a korlátozott építési szabályozást és a szűk kínálatot emelik ki.

36.4.2 Családmodellek, nemi szerepek és a mindennapi gondoskodás

A jóléti állam kiépülése mélyrehatóan átalakította a családi életet és a nemi szerepeket. A 20. század első felében még a férfi kenyérkereső modell volt a meghatározó: a férj fizetett munkát végzett, a feleség a háztartást és a gyermeknevelést irányította. A második világháború utáni évtizedekben Skandináviában a munkaerőhiány és a nőmozgalmak hatására a nők munkavállalása fokozatosan elterjedt, és az állam egyre nagyobb szerepet vállalt a gyermekgondozásban és az oktatásban. A **kétkeresős családmodell** (dual-earner model) az 1970-es évekre vált normává, különösen Dániában és Svédországban, ahol a női foglalkoztatottsági ráta az 1980-as évekre megközelítette a férfiakét.

A kétkeresős modell intézményi feltételei az állami szolgáltatások bővüléséből és a szülői szabadság rendszerének kialakításából fakadtak. Svédországban 1974-ben vezették be a **szülői szabadság** (föräldrapenning) rendszerét, amely lehetővé tette, hogy a szülők megosszák egymással a gyermekgondozási időt; az 1990-es évek óta a rendszer tartalmaz egy kizárólag a másik szülőnek fenntartott hónapot, amely a nemenkénti egyenlőséget ösztönzi. Dániában és Norvégiában hasonló, bár eltérő hosszúságú és feltételű szabadságok alakultak ki; Finnországban a rendszer szintén a szülők közötti megosztást támogatja. A napközbeni gyermekgondozás is állami feladat lett: a bölcsődék és óvodák hálózata sűrű, és a szolgáltatás erősen támogatott. Ennek következtében a skandináv országokban a kisgyermekes anyák foglalkoztatottsága a legmagasabbak közé tartozik Európában.

A Benelux országokban a családpolitika más hangsúlyokat mutat. Hollandiában a **részmunkaidős foglalkoztatás** (deeltijd) terjedt el rendkívüli mértékben: a nők nagy része heti 20–34 órában dolgozik, ami lehetővé teszi a munka és a családi feladatok összeegyeztetését, de egyúttal a nemi egyenlőtlenségek egyik forrása is, mivel a nők hosszú távon alacsonyabb nyugdíj- és karrierkilátásokkal szembesülnek. Belgiumban a bölcsődei hálózat viszonylag fejlett, de a teljes munkaidős női foglalkoztatás aránya alacsonyabb, mint Skandináviában; a családtámogatások inkább a gyermeknevelési támogatások és adókedvezmények formájában működnek. Luxemburgban a magas jövedelmű, sok bevándorlót foglalkoztató gazdaságban a családpolitika részben a határon át ingázókra is tekintettel van, és a gyermekgondozási támogatások viszonylag bőkezűek.

A házasság intézményének társadalmi szerepe a 20. század második felében fokozatosan gyengült, és a családmodellek pluralizálódtak. Az élettársi kapcsolatok a skandináv országokban már az 1970-es évektől széles körben elfogadottá váltak, és jogi védelmet kaptak. Az azonos nemű párkapcsolatok elismerése is ebből a régióból indult el: **Dánia 1989-ben** elsőként a világon vezette be a regisztrált élettársi kapcsolat intézményét, **Hollandia 2001-ben** elsőként tette lehetővé az azonos neműek házasságát, majd Belgium (2003), Norvégia (2009), Svédország (2009) és Finnország (2017) is követte. E változások a családfogalom tágulását és a nemi szerepek újragondolását tükrözik, ugyanakkor a társadalom egyes csoportjaiban – különösen a konzervatív vallási közösségekben – ma is vitatottak.

A termékenységi arányok alakulása szorosan összefügg a családpolitikával. A skandináv országokban a termékenység a 20. század végén viszonylag magas maradt az európai átlaghoz képest, amit a szociológusok részben a bőkezű szülői szabadsággal, a bölcsődei ellátással és a nemi egyenlőséggel magyaráznak. A 2010-es évektől azonban mindkét régióban csökkenő tendencia figyelhető meg, ami az elemzéseket megosztja: a bizonytalan munkaerőpiaci helyzet, a lakhatási költségek és a párkapcsolatok későbbre halasztása egyaránt szerepet játszhat. A pontos okok meghatározása a demográfiai kutatások vitatott területe.

36.4.3 Szabadidő, pihenés és a természetkultusz

A jóléti társadalomban a szabadidő mennyisége és minősége alapvetően megváltozott. A munkaidő fokozatos csökkentése – a heti 40 órás munkahét és a fizetett szabadság bevezetése – a 20. század második felére a szabadidőt a mindennapi élet önálló, értékes szférájává tette. A fizetett éves szabadság hossza a skandináv országokban jellemzően 5 hét (Dániában, Svédországban, Finnországban), Norvégiában 4–5 hét, a Benelux országokban 4 hét (Belgium, Hollandia) és 5 hét (Luxemburg), bár a pontos szabályozás kollektív szerződésektől és ágazati megállapodásoktól függ.

A szabadidős tevékenységekben a természet közelsége és a szabadtéri rekreáció kiemelkedő szerepet játszik, különösen Skandináviában. A **mindenki joga** (norvég *allemannsretten*, svéd *allemansrätten*, finn *jokamiehenoikeus*) lehetővé teszi, hogy bárki szabadon mozogjon, táborozzon és gyűjtögessen a természetben a magántulajdonban lévő területeken is, a tulajdonos zavarása

nélkül. Ez a jog hozzájárult ahhoz, hogy a természetjárás, a túrázás, a horgászat és a gombászás a mindennapi élet részévé váljon. A nyaralókultúra a régió egyik jellegzetessége: a dán **sommerhus**, a norvég **hytte**, a svéd **stuga** és a finn **mökki** a családi pihenés, az ünnepi együttlét és a természetközeli életmód színhelye. A második világháború utáni évtizedekben ezek a nyaralók fokozatosan korszerűsödtek, és a 21. században sok család számára második otthonná váltak.

A sport és a testmozgás szintén a mindennapi élet szerves részévé vált. Az államilag támogatott sportlétesítmények, az iskolai testnevelés és a tömegsport-mozgalmak széles körű részvételt tettek lehetővé. A labdarúgás mindkét régióban népszerű, de a téli sportok – sífutás, jégkorong – különösen Norvégiában, Svédországban és Finnországban rendelkeznek nagy hagyománnyal. A holland **kerékpározás** (fietsen) az ország sík terepe és a kiépített kerékpárút-hálózat miatt nemcsak szabadidős tevékenység, hanem a mindennapi közlekedés meghatározó módja is; a városi kerékpáros infrastruktúra a holland életmód nemzetközi szimbólumává vált.

A kulturális intézmények – közkönyvtárak, múzeumok, színházak, zenei fesztiválok – a jóléti állam támogatásával széles rétegek számára elérhetővé váltak. A skandináv országokban a könyvtári hálózat sűrű, a múzeumi belépők gyakran ingyenesek vagy kedvezményesek, és a kulturális részvétel aránya magas. A televízió, majd az internet és a streaming szolgáltatások elterjedése azonban átalakította a szabadidő eltöltésének szerkezetét: a képernyő előtt töltött idő növekedett, a nyomtatott sajtó és a hagyományos televíziózás fogyasztása csökkent. E változások a szabadidő társadalmi egyenlőtlenségeit is érintik: a magasabb iskolai végzettségűek többet olvasnak és több kulturális intézményt látogatnak, míg az alacsonyabb státuszú csoportok inkább a tévé és a közösségi média felé orientálódnak.

36.4.4 Fogyasztás, háztartástechnika és a mindennapi anyagi kultúra

A fogyasztói társadalom kialakulása a második világháború utáni évtizedekben Skandináviában és a Benelux országokban is gyors ütemben ment végbe. A háztartási gépek – hűtőszekrény, mosógép, porszívó, majd mikrohullámú sütő, mosogatógép – elterjedése csökkentette a háztartási munka időigényét, és hozzájárult a nők munkaerőpiaci részvételéhez. Az 1960-as évektől a személygépkocsi tömeges elterjedése átalakította a mindennapi mobilitást, a bevásárlási szokásokat és a városi területhasználatot. A televízió a családi esték központi elemévé vált, és a fogyasztói kultúra, a reklám és a tömegmédia révén új életmódmintákat közvetített.

A fogyasztás anyagi kultúrájában a skandináv országok sajátos szerepet játszottak a 20. század második felében. A **skandináv design** – a dán bútorok, a svéd üveg- és textilművészet, a finn kerámia – a funkcionalizmus és a természetes anyagok ötvözésével nemzetközi elismertségre tett szert. Az **IKEA** (1943-ban alapított svéd bútorkereskedelmi vállalat) a megfizethető, lapra szerelt bútorok tömeges forgalmazásával a svéd életmód globális nagykövetévé vált, ugyanakkor a fogyasztói kultúra és a globalizáció kritikájának is tárgya. A **hygge** (dán kifejezés, amely kellemes, meghitt együttlétet jelent) és a svéd **lagom** (mértékletesség, „éppen elég”) fogalmai a 2000-es évektől nemzetközi könyv- és életmódpiaci szenzációvá váltak, de a szociológiai kutatások szerint ezek inkább kulturális önképek és marketingkonstrukciók, mintsem a mindennapi élet mérhető jellemzői. A holland **gezelligheid** (otthonos, barátságos hangulat) hasonló szerepet tölt be a holland identitásban.

A fogyasztási szokások regionális eltérései a mindennapi anyagi kultúrában is megmutatkoznak. Az élelmiszer-fogyasztásban a skandináv országokban a hal, a teljes kiőrlésű gabonák, a tejtermékek és a bogyós gyümölcsök hagyománya erős; a Benelux országokban a sör, a sajt, a csokoládé és a sült ételek kultúrája meghatározó. Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi konyhák – olasz, ázsiai, közel-keleti – mindkét régióban elterjedtek, ami a migráció és a globalizáció hatását tükrözi. A fenntartható fogyasztás és a környezettudatosság a 21. században egyre fontosabbá vált: a

bioélelmiszerek, a helyi termékek, az újrahasznosítás és az energiatakarékos háztartási gépek piaca növekszik, és a skandináv országok e téren is élen járnak az Európai Unióban.

A fogyasztás növekedése azonban nem volt egyenletes, és a hitelfelvétel, a lakáshitelek és a fogyasztási hitelek elterjedése a háztartások eladósodottságának növekedéséhez vezetett. A dán háztartások adósságrátája az egyik legmagasabb a fejlett országok között, ami a lakástulajdon magas arányával és a jelzáloghitelek feltételrendszerével függ össze. A holland háztartások is jelentős jelzáloghitel-adósságot halmoztak fel, és a 2008-as pénzügyi válság után a lakáspiac összeomlása sok családot érintett. E jelenségek értelmezése a közgazdasági és szociológiai szakirodalomban vitatott: a fogyasztói társadalom kritikusai a túlfogyasztást és a státuszversenyt emelik ki, míg mások a fogyasztást a jólét és az életminőség részének tekintik.

36.4.5 A jóléti hétköznapok regionális változatai és korlátai

A jóléti társadalom mindennapjai nem egységesek, és a skandináv és a Benelux modellek közötti különbségek a hétköznapi gyakorlatokban is tükröződnek. Skandináviában az állam közvetlen szerepvállalása erősebb: a szolgáltatások nagy részét az önkormányzatok és az állami intézmények nyújtják, ami a lakosság számára viszonylag homogén hozzáférést biztosít. A Benelux országokban – különösen Hollandiában és Belgiumban – a **pilléresedés** (holland *verzuiling*, francia *pilarisation*) öröksége máig érezhető: a civil társadalmi szervezetek, egyházi és világi intézmények párhuzamos hálózatai a 20. század nagy részében meghatározták az oktatást, az egészségügyet, a szociális ellátást és a kulturális életet. Ez a rendszer – amelyet a hollandok „négy pillérnek” neveznek: protestáns, katolikus, szociáldemokrata és liberális – a mindennapi életben a szolgáltatások sokféleségét eredményezte, és a társadalmi csoportok közötti különbségeket is fenntartotta. A 20. század végére a pilléresedés oldódni kezdett, de a holland és belga oktatási és egészségügyi rendszerben a felekezeti iskolák és kórházak továbbra is jelentős szerepet játszanak.

A jóléti hétköznapok egyenlőtlenségei a 21. században új formákat öltenek. A lakhatási válság, a munkaerőpiaci bizonytalanság, a platform-alapú munkavégzés és a migráció következtében a jóléti állam hagyományos védelmi hálói egyes csoportok számára kevésbé hatékonyak. A bevándorló közösségek és a menekültek lakhatási, oktatási és egészségügyi ellátása mindkét régióban vitatott; a skandináv országokban a szegregált városrészek – például Stockholm, Oslo vagy Koppenhága egyes elővárosai – a társadalmi kohézió és a biztonság kérdéseit vetik fel. A Belgiumban és Hollandiában élő bevándorlók helyzete hasonló kihívásokat jelent, különösen a nagyvárosi agglomerációkban. E folyamatok megítélése politikai és erkölcsi viták tárgya, és a statisztikai adatok értelmezése is eltérő: a munkanélküliségi ráták, a jövedelmi egyenlőtlenségek és a lakhatási mutatók országonként és módszertantól függően változnak.

A mindennapi élet minőségének nemzetközi összehasonlítása gyakran hivatkozik olyan mutatókra, mint a boldogságindex, az elégedettség vagy a munka-magánélet egyensúly. A skandináv országok ezekben a rangsorokban rendszeresen az élmezőnyben szerepelnek, amit sokan a jóléti állam és a társadalmi bizalom sikerének tulajdonítanak. Ugyanakkor e mutatók módszertani érvényessége vitatott: a szubjektív jóllét mérése kultúrafüggő, és a magas pontszámok részben a társadalmi elvárásoknak és a kulturális normáknak tudhatók be. A Benelux országok hasonló mutatói szintén kedvezők, de a regionális különbségek – például Belgiumban a flamand és vallon területek eltérő gazdasági teljesítménye – árnyalják a képet.

36.4.6 Források és bizonytalanságok

A jóléti társadalom mindennapjaira vonatkozó ismereteink elsősorban nemzeti statisztikai hivatalok (Dán Statisztika, Norvég Statisztika, Svéd Statisztika, Finn Statisztika, Holland Statisztika,

Belga Statisztika, STATEC), az Eurostat, az OECD és a Világbank adatgyűjtéseire támaszkodnak. Ezek az adatok a lakásállományra, a foglalkoztatottságra, a születési és házassági arányszámokra, a szabadidő-felhasználásra és a fogyasztási kiadásokra vonatkoznak, de korlátaik vannak: a mintavételi hibák, a definíciók eltérései és az adatszolgáltatás hiányosságai miatt a számok becslések, és nem mindig hasonlíthatók össze közvetlenül országok és időszakok között.

A mindennapi élet kvalitatív dimenzióinak – a családi kapcsolatok, a lakás otthonossága, a szabadidő élményminősége – vizsgálata szociológiai interjúkra, időmérleg-felvételekre és etnográfiai kutatásokra épül. Ezek a források gazdag képet adnak, de értelmezésük erősen kontextusfüggő, és a kutatók által kiválasztott minták nem feltétlenül reprezentatívak. A kulturális önképek – mint a **hygge**, a **lagom** vagy a **gezelligheid** – elsősorban népszerű könyvek, magazinok és marketingkampányok termékei, és a szociológusok szerint inkább identitáskonstrukciók, mintsem a mindennapi élet pontos leírásai. E fogalmak történeti jelentéséről nincs teljes konszenzus, és a nemzetközi népszerűségük gyakran torzítja az eredeti kulturális kontextust.

A jóléti állam mindennapi életre gyakorolt hatásának értékelése ugyancsak vitatott. Míg a mainstream szociálpolitikai irodalom a skandináv modellt a jóléti kapitalizmus sikeres változatának tekinti, addig kritikusai rámutatnak a bürokratizmusra, a homogenizáló tendenciákra, a bevándorlók integrációjának nehézségeire és a fenntarthatósági kockázatokra. A lakhatási válság okai és megoldásai, a családpolitika optimális iránya és a fogyasztói társadalom ökológiai következményei mind olyan kérdések, amelyekben a tudományos közösség nem egységes. Az e fejezetben közölt konkrét számok és évszámok a 2026-os állapot szerint ismert legjobb becsléseken alapulnak, de helyi és időbeli eltérésekkel kezelendők; pontos jogszabályi hivatkozások és statisztikai táblázatok esetén az adott ország hivatalos forrásainak ellenőrzése ajánlott.

36.4.7 Rövid összefoglaló

1. A jóléti állam intézményei alapvetően átalakították a lakhatást, a családi életet, a szabadidőt és a fogyasztást Skandináviában és a Benelux országokban, de az utak országonként eltértek.
2. A lakáspolitikában a svéd miljonprogram, a dán–norvég lakásszövetkezetek és a holland woningcorporaties az állami, illetve civil–nonprofit lakásszektor eltérő modelljeit képviselik; Belgiumban a lakástulajdon, Luxemburgban a magas ingatlanárak jelentenek sajátos kihívásokat.
3. A családmodellek a férfi kenyérkereső modelltől a kétkeresős, államilag támogatott gondoskodási modell felé mozdultak el; a szülői szabadság, a bölcsődei ellátás és a nemi egyenlőség intézményei kulcsszerepet játszottak.
4. Az azonos nemű párkapcsolatok elismerése Dániából (1989) és Hollandiából (2001) indult, és fokozatosan a régió egészére kiterjedt.
5. A szabadidő megnövekedett, a természetjárás, a nyaralókultúra és a államilag támogatott sport- és kulturális intézmények a mindennapi élet részévé váltak; a holland kerékpározás és a skandináv természetjog a régió jellegzetességei.
6. A fogyasztás a háztartási gépek és az autó elterjedésétől a fenntarthatósági szempontokig terjedt; a skandináv design, az IKEA, valamint a hygge/gezelligheid kulturális exportcikké vált, de e fogalmak inkább identitáskonstrukciók, mintsem mérhető társadalmi tények.
7. A jóléti hétköznapok egyenlőtlenségei a 21. században új formákat öltenek: a lakhatási válság, a munkaerőpiaci bizonytalanság, a bevándorlók helyzete és a szegregáció kihívást jelent mindkét régióban.
8. A mindennapi életre vonatkozó adatok becslések, a nemzetközi összehasonlítások módszertani korlátai miatt az e fejezetben közölt állítások egy része vitatott értelmezés, és további forráskritikát igényel.

36.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a svéd miljonprogram és a holland woningcorporaties lakáspolitikai modelljét a mindennapi lakhatás szempontjából! Melyek a fő hasonlóságok és különbségek?
2. Milyen intézményi feltételei voltak a kétkeresős családmodell elterjedésének Skandináviában? Térjen ki a szülői szabadság és a gyermekgondozás szerepére, és vesse össze a holland részmunkaidős modellel!
3. Mennyiben tekinthető a „hygge” vagy a „gezelligheid” megbízható leírásnak a tényleges mindennapi életről? Indokolja válaszát a forráskritika szempontjából!
4. Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a skandináv és a Benelux országok szabadidő-fogyasztási szokásaiban a második világháború utáni évtizedekben?
5. Értelmezze a jóléti társadalom mindennapjainak egyenlőtlenségeit a 21. században! Mely társadalmi csoportok szembesülnek a legnagyobb kihívásokkal, és miért vitatott az okok meghatározása?

37 Kultúra, tudomány és identitás

37.1 A viking örökség és a nemzeti romantika

A viking örökség a skandináv nemzeti identitások egyik legerősebb történeti hivatkozási pontja, ám az a kép, amelyet a 19. századi nemzeti romantika megalkotott, nem közvetlen tükröződése a 8–11. századi társadalmi valóságnak, hanem szelektív, idealizáló és gyakran mitizáló konstrukció. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan vált a viking múlt a nemzeti identitás forrásává, milyen szerepet játszott a skandináv mitológia, és hogyan viszonyul ehhez a Németalföld nemzeti romantikája. A téma szorosan kapcsolódik a viking kor társadalma és expanziója című fejezethez, a kereszténység, egyház és államépítés folyamatához, valamint a jóléti társadalom mindennapjairól szóló alfejezet előtti hosszú múlt konstruálásához. A viking örökség újraértelmezése a 18. század végétől napjainkig folyamatosan változik, és a tudományos eredmények, a művészeti ábrázolások, valamint az emlékezetpolitikai viták egyaránt alakítják.

37.1.1 A viking múlt újrafelfedezése (16–18. század)

A középkori latin nyelvű keresztény források – például a 9. századi frank évkönyvek és a 11. századi Adam von Bremen krónikája – a vikingeket elsősorban pogány, rabló kalózokként ábrázolták. A skandináv országokban a reformációt követően azonban a dán és a svéd királyi udvar, illetve az egyházi értelmiség szükségét érezte egy dicső, ősi múltnak, amelyet a nemzetközi porondon is felmutathat. A 16–17. században megindult a középkori kéziratok és a rúnakövek szisztematikus gyűjtése. A dán **Ole Worm** (latinosan Olaus Wormius, 1588–1654) 1622-ben megjelent *Danicorum monumentorum libri sex* című művében rúnaköveket és régiségeket dokumentált. A svéd **Olof Rudbeck** (1630–1702) *Atlantica* című, 1679 és 1702 között kiadott monumentális munkájában Svédországot azonosította a platóni Atlantisszal, és a svéd nyelvet tartotta az egyik legősibbnek. Ez a **göticizmus** (svéd *göticism*) nevű irányzat a gótoktól származtatta a svédeket, és a svéd nagyságot a viking korig, sőt azon túlra vezette vissza; a kutatás ma már ezt a hagyományt nagyrészt nemzeti mitológiának tekinti, nem tényeken alapuló történelemnek.

Az izlandi kéziratok – a 13. századi **Edda-versek**, a **próza-Edda** (*Snorra Edda*) és a királysagák – a 16–17. században kerültek dán és svéd gyűjteményekbe. Az izlandi tudósok, például **Arngrímur Jónsson**, latin fordításokkal tették hozzáférhetővé a középkori óészaki irodalmat. Dániában **Peder Hansen Resen** 1665-ben kiadta az izlandi *Völuspá* című mitologikus költeményt. Az európai közönséghez azonban elsősorban angol közvetítéssel jutottak el ezek a szövegek: **Thomas Percy** (1729–1811) *Five Pieces of Runic Poetry* (1763) és *Northern Antiquities* (1770) című művei népszerűsítették a viking kort és az óészaki mitológiát. Az érdeklődést fokozta az Ossian-jelenség is: James Macpherson 1760-as években keletkezett ossziáni költeményei – amelyekről később kiderült, hogy nagyrészt saját szerzemények – a nemzeti múlt iránti romantikus vágyat testesítették meg. A viking örökség tehát már a 18. század végén, a tényleges nemzeti mozgalmak előtt jelen volt az európai kulturális piacon, de jelentése még nem kötődött szorosan a modern nemzethez.

37.1.2 A nemzeti romantika és a skandináv mitológia

A 19. század eleji német romantika – különösen **Johann Gottfried Herder** népszellem (*Volksgeist*) fogalma – a skandináv értelmiségben azt az igényt erősítette, hogy a nemzeti identitást egy ősi, a modern államhatároktól függetlenül létező kollektív szellemre alapozzák. Mivel a skandináv országoknak nem volt olyan, a középkorból fennmaradt nemzeti eposzuk, mint a német *Nibelung-ének*, a **skandináv mitológia** (az Edda-versek istenei: Ódin, Thor, Freyja, Loki stb.) vált a nemzeti múlt pótlólagos eposzává. A dán **Adam Oehlenschläger** (1779–1850) 1803-ban írta a *Guldhornene* („Aranyszarvak") című költeményét, amelyet a dán nemzeti romantika nyitányaként szokás értékelni; 1807-ben pedig megjelent *Nordens Guder* („Észak istenei") című eposza. A svéd **Esaias Tegnér** (1782–1846) *Frithiofs saga* című, 1825-ben kiadott elbeszélő költeménye a viking kori hőst idealizálta. A svéd **Erik Gustaf Geijer** (1783–1847) – egyszerre történész, költő és zeneszerző – a viking kort a svéd „néplélek" (svéd *folksjäl*) megtestesüléseként írta le, és a svéd történelem nemzeti folytonosságát hangsúlyozta. Dániában **N. F. S. Grundtvig** (1783–1872) lelkész és költő a dán „népiesség" (dán *folkelighed*) fogalmát a keresztény közösségi eszménnyel összekapcsolva úgy értelmezte, hogy a viking kor szellemi öröksége a dán parasztságban és a dán nyelvben él tovább. A nemzeti romantika tehát a mitológiát és a viking kort nem pusztán történeti korszakként kezelte, hanem az örök nemzeti karakter kifejeződéseként; ez a felfogás a modern tudományos kritika szerint visszavetítés, mivel a viking kori identitások nem nemzetiek, hanem regionális, törzsi és dinasztikus jellegűek voltak (lásd A viking kor társadalma és expanziója).

A skandináv mitológia feldolgozása nemcsak irodalmi, hanem tudományos és vallási vitákat is gerjesztett. Egyes szerzők a kereszténység előtti hitvilágot a dán vagy svéd ősvallás maradványának tekintették, mások – mint Grundtvig – a pogányságot a kereszténység előtti „népszellem" megnyilvánulásának látták, amelyet a lutheránus egyház hivatott megtisztítani. A norvég nemzeti ébredésben a mitológia a dán uralommal szembeni önálló norvég kultúra bizonyítékaként szolgált. A vikingeket már nem barbár kalózokként, hanem bátor hajósokként, felfedezőkként, törvényhozókként és demokratikus közösségek tagjaiként ábrázolták; ez a romantikus toposz máig hat a skandináv önképben.

37.1.3 Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország eltérő útjai

A nemzeti romantika viking-értelmezése országonként eltérő hangsúlyokat kapott, mivel az egyes területek történelmi helyzete különbözött. Dániában – ahol a 19. század elejét gazdasági válság és a koppenhágai bombázás (1807) traumája jellemezte – a nemzeti identitás a dán nyelvre, a lutheránus egyházra és a paraszti kultúrára épült, a viking múlt pedig a dán királyság dicsőséges kezdeteként jelent meg. A dán aranykor (dán *den danske guldalder*) művészetében – például **Christen Købke** és **C. W. Eckersberg** festészetében – a viking téma kevésbé volt központi, mint a klasszicista táj- és polgári életkép, de a nemzeti narratívában a viking kor a dán nemzet születésének időszakaként rögzült. Grundtvig munkássága a dán népfőiskolai mozgalomban is terjesztette ezt a történeti tudatot.

Norvégiában, amely 1814 előtt dán uralom alatt állt, a viking örökség radikálisabb jelentést kapott. A norvég nemzeti ébredés a középkori norvég királyságot és az izlandi sagákat a dán elnyomás ellenében használta fel; a **nasjonalromantikk** (norvég nemzeti romantika) az 1840-es évektől a norvég paraszti kultúrában, a rúnakövekben és a viking hajókban kereste a nemzeti karaktert. **Peter Christen Asbjørnsen** és **Jørgen Moe** 1841 és 1844 között kiadott *Norske Folkeeventyr* című népmesegyűjteménye a norvég „népi géniuszt" dokumentálta. A vikingeket a norvég önállóság szimbólumaként a szabad, demokratikus, hajós ősök alakjában ábrázolták – ez a kép szemben állt a dán abszolutista uralommal. **Henrik Ibsen** korai drámája, a *Hærmændene*

paa Helgeland (1858) szintén a viking múltból merített. A norvég nemzeti romantika tehát a viking kort politikai emancipációs eszközként is használta.

Svédországban a viking örökség a nagyhatalmi emlékezettel és a göticista hagyománnyal fonddott össze. A svéd nemzeti identitás a vikingeket mint hódítókat és államalapítókat hangsúlyozta, beleértve a keleti irányú viking (varég) terjeszkedést is, amely a mai Oroszország és Ukrajna területén a **Rusz** állam létrejöttében játszott szerepet. A svéd romantikus történetírás – Geijer mellett **Anders Fryxell** – a viking kort a svéd szabadság és bátorság forrásaként mutatta be. A historizáló festészetben a viking harcosok és istenek gyakori témává váltak (például **Johan Gustaf Sandberg** és később **Carl Wahlbom** művei). A svéd nemzeti romantika a viking múltat a svéd nemzet folytonosságának bizonyítékaként kezelte.

Finnországban a viking örökség marginális szerepet játszott, mivel a finn lakosság nem viking eredetű, és a svéd uralom időszakában a finn nyelvű kultúra háttérbe szorult. A finn nemzeti ébredés a 19. század második harmadában a **Kalevala** (Elias Lönnrot, 1835; bővített kiadás 1849) című, karjalai és kelet-finn epikus énekekből szerkesztett nemzeti eposzra épült, amely a finnugor mitológiát és a mezőgazdasági, erdei életmódot állította középpontba. A **karelianizmus** nevű irányzat a karjalai kultúrát, a kantele zenét és a sámánisztikus hagyományokat tekintette a finn ősi múlt letéteményesének. A finn nemzeti romantika tehát nem a viking harcosokból, hanem a paraszti és természeti hagyományból építkezett; a svéd ajkú finn elit egy része ugyanakkor a svéd hagyományokat követte. Ez a különbség is mutatja, hogy a viking örökség nem egyetemes skandináv, hanem elsősorban dán–norvég–svéd konstrukció.

37.1.4 A Németalföld: a polgári és középkori hagyomány elsőbbsége

A Németalföld nemzeti romantikája más alapokon állt, mint a skandináv országoké. A holland és a belga (flamand) nemzeti identitás a 19. században a középkori városi polgárságra, a rendi szabadságokra és a művészeti aranykorokra hivatkozott, nem a viking múltra. A holland nemzeti tudat a 17. századi Holland Köztársaság polgári erényeiből, a tengeri kereskedelemből és a kálvinista vallásból táplálkozott; a vikingek itt legfeljebb mint távoli, idegen betolakodók jelentek meg. A belga flamand mozgalom a középkori flamand városok, a flamand nyelv és a reneszánsz festészet – különösen a flamand primitívek, például **Jan van Eyck** – hagyományát használta identitáspontként. A vallon mozgalom a francia nyelvű ipari és polgári hagyományra épített.

Kivételt képez a **fríz identitás**, amely részben a kora középkori fríz királyságra és a fríz szabadság (fríz *Fryske frijheid*) hagyományára épített. A frízek a Római Birodalom óta ismert tengeri népcsoport, akik a kora középkorban a Németalföld északi partvidékén és az északi-tengeri szigeteken éltek. A 19. századi fríz mozgalom a fríz nyelv, a fríz jog és a paraszti autonómia hagyományát hangsúlyozta, ami párhuzamba állítható a skandináv viking hagyománnyal, mivel mindkettő a tengeri, kereskedő, szabad paraszti múltra épít. A vikingek a Németalföldön is jelen voltak – gondoljunk a 9. századi **Dorestad** frank kereskedőváros többszöri kifosztására –, de ez a holland és belga emlékezetben nem vált nemzeti mitológiává, hanem inkább a „normann inváziók” okozta pusztítás emlékeként maradt fenn. A Németalföld tehát a nemzeti romantikában a polgári, középkori városi örökséget állította középpontba, eltérően a skandináv viking-romantikától.

37.1.5 Művészet, építészet és a viking jelképhasználat

A 19. századi viking-kultusz a képzőművészetben, az építészetben és a tárgyi kultúrában is megjelent. A historizáló festészet a viking témákat a nemzeti nagyság szimbólumaiként ábrázolta: a norvég **Peter Nicolai Arbo** (1831–1892) *Åsgårdsreien* (1872) című festménye a vadászat istennőjének, **Freyjának** a kíséretét mutatja, a dán **Johan Ludvig Lund** pedig a mitológiai isteneket festette. A svéd **Carl Wahlbom** *Gustav Vasa belépése Stockholmba* című festménye

mellett viking témájú képeket is alkotott. A szobrászatban a Thor és Ódin alakja a nemzeti romantika kedvelt motívumává vált.

Az építészetben a nemzeti romantika a viking kori és középkori fatemplomok formavilágát elevenítette fel. Norvégiában a **dragestil** („sárkány-stílus”) a középkori dongatemplomok (stavkirke) sárkányfejes díszítését utánozta; ez a stílus a norvég nemzeti identitás építészeti kifejeződése lett, különösen a turistaházaknál és a nemzeti romantikus középületeknél. A svéd és dán építészetben is megjelent a viking motívumok használata, például a rúnafeliratok és a hajóformák.

A zenei életben a skandináv romantikus zeneszerzők – a norvég **Edvard Grieg** (1843–1907), a dán **Carl Nielsen** (1865–1931), a finn **Jean Sibelius** (1865–1957) – nem közvetlenül viking témákat, hanem a nemzeti táj és a népi zene szellemét szólaltatták meg. Ugyanakkor a német **Richard Wagner** *A Nibelung gyűrűje* (1848–1874) című operaciklusa a germán mitológiát – beleértve az északi isteneket is – a német nemzeti identitás szolgálatába állította, ami a skandináv országokban is vitát váltott ki: egyesek saját örökségük kisajátításának, mások a közös germán múlt megtestesülésének tekintették.

A viking hajó, a rúnakő és a viking harcos alakja fokozatosan nemzeti szimbólummá vált. A régészeti feltárások – például a 19. századi norvég és dán hajósírok felfedezése – megerősítették a tárgyi kultúra iránti érdeklődést. A múzeumok, például a dán **Nationalmuseet** (alapítva 1807-ben) és a norvég **Universitetets Oldsaksamling** (később a Vikingskipshuset) gyűjteményei a viking kor emlékeit a nemzeti múlt bizonyítékaiként mutatták be. Ez a tárgyi fordulat a romantikus képzeletet régészeti alapokra helyezte, bár a kiállítások narratívája sokáig a nemzeti dicsőséget hangsúlyozta.

37.1.6 A konstruált viking kép: forráskritika és emlékezetpolitika

A 20. századi történettudomány és régészet alapvetően átértékelte a nemzeti romantika vikingképét. A forráskritika megmutatta, hogy a viking korról szóló legfontosabb írásos források – az izlandi sagák és az Edda-versek – több évszázaddal a leírt események után, keresztény közegben keletkeztek, ezért nem tekinthetők a viking kori társadalom és hitvilág közvetlen tükröződésének. A rúnafeliratok ugyan kortárs források, de csak rövid, emlékállítási célú szövegek. A 8–11. századi keresztény krónikák – mint a frank évkönyvek vagy Adam von Bremen – egyoldalúan a fosztogatásokat hangsúlyozzák. A régészeti leletek – hajósírok, kincsek, településnyomok – értelmezése is vitatott, mert a tárgyak nem beszélnek önmagukért, hanem a kutatói kérdésfeltevéstől függően értelmeződnek. A vikingek nem alkottak egységes nemzetet, hanem különböző skandináv csoportok voltak, akiknek tevékenysége a kereskedelemtől a rablásón át a letelepedésig terjedt (lásd A viking kor társadalma és expanziója). A 19. századi nemzeti romantika ezt a sokszínűséget egyetlen harcos nemzet képévé egyszerűsítette, ami anakronizmus.

A viking örökség a 20. században semlegesebb vagy éppen ideológiailag terhelt értelmezéseket kapott. A náci Németország a „germán” múltat fajelméleti keretben használta fel, és a vikingeket mint az északi faj képviselőit propagálta; ez a skandináv országokban is hatott egyes szélsőjobboldali és nemzetiszocialista körökre, de a hivatalos emlékezet a második világháború után elutasította. A háború utáni évtizedekben a viking kép demilitarizálódott, és a hangsúly a tengerészeti, kereskedelmi, felfedező teljesítményre került: a vikingek mint hajósok és felfedezők, akik Izlandot, Grönlandot és Észak-Amerikát (Vinland) elérték. A modern múzeumi kiállítások – például a koppenhágai **Nationalmuseet** viking tárlatai vagy a norvég **Vikingskipshuset** – igyekeznek a mindennapi életet, a női szerepeket és a társadalmi egyenlőtlenségeket is bemutatni, nem csak a harcosokat.

A mai emlékezetpolitikában a viking örökség ellentmondásos: egyes csoportok a nemzeti büszkeség forrásaként, mások az erőszak, a rabszolgaság és a gyarmati jellegű expanzió szimbólumaként

tekintik. A vikingek rabszolgakereskedelme (a **trælle** rendszer) és a kolostorok elleni erőszak a modern kutatásban egyre nagyobb figyelmet kap, ami árnyalja a romantikus hősképet. A viking tematikájú populáris kultúra – filmek, sorozatok, videojátékok – gyakran a 19. századi sztereotípiákat éleszti újjá, miközben a tudományos konszenzus már jóval árnyaltabb. A viking örökség tehát nem rögzített tény, hanem folyamatosan változó kulturális konstrukció, amelyet a tudomány, a művészet és a politika egyaránt formál.

37.1.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban másodlagos szakirodalomra épül, de a kulcsfontosságú állítások elsődleges forrásokra vezethetők vissza. A viking korról szóló középkori források: az izlandi *Codex Regius* (a verses Edda 13. századi kézirata), Snorri Sturluson *Próza-Eddája* (13. század), a királysagák (*Heimskringla*), a rúnafeliratok (pl. a jellingi kövek, 10. század), a frank évkönyvek (*Annales Bertiniani*, *Annales Fuldenses*) és Adam von Bremen *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (11. század). Az újrafelfedezés kora újkori forrásaihoz tartoznak Ole Worm és Olof Rudbeck művei, valamint a 17–18. századi kiadások. A 19. századi nemzeti romantika irodalmi bizonyítékai a költemények, regények, folyóiratok és a korabeli történetírás. A régészeti leletek – hajósírok (Oseberg, Gokstad), rúnakövek, kincsleletek – a múzeumi gyűjteményekben és ásatási jelentésekben dokumentáltak.

Vitás pontok: a viking kori események kronológiája, a sagák hitelessége, az istenek és mítoszok eredeti formája. A 19. századi nemzeti romantika viking-képe tudományos konszenzus szerint idealizált, de a mértéke és hatása országonként vitatott. A skandináv mitológia rekonstrukciója a keresztény közvetítés miatt bizonytalan; az Edda-versek nem feltétlenül a pogány hit pontos rögzítései. A fríz párhuzam értelmezése is vita tárgya, mivel a fríz identitás forrásai töredékesek. A náci korszak viking-recepciója és annak skandináv utóélete emlékezetpolitikai viták kereszteződésében áll. A mai populáris kultúra hatása a köztudatban lévő viking képre nem egyértelmű, és a kutatás még nem zárta le ezt a kérdést.

37.1.8 Rövid összefoglaló

- A viking örökség újrafelfedezése a 16–17. századi dán és svéd gyűjtőmunkával kezdődött, majd a 18. századi európai érdeklődésben vált ismertté.
- A 19. századi nemzeti romantika a skandináv mitológiát és a viking kort a modern nemzetek előképévé konstruálta.
- Országonként eltérő hangsúlyokkal: Dániában a dán népi kultúrához, Norvégiában a dán uralommal szembeni önállósághoz, Svédországban a nagyhatalmi múlthoz kapcsolódott; Finnország a Kalevalára épült, nem a viking hagyományra.
- A Németalföld nemzeti romantikája a polgári, középkori városi örökséget részesítette előnyben; a vikingek ott nem váltak nemzeti mítosszá.
- A művészetben, építészetben és tárgyi kultúrában a viking motívumok a nemzeti identitás szimbólumaivá váltak (pl. dragestil, viking hajósírok).
- A modern forráskritika kimutatta, hogy a viking kép konstruált; a vikingek nem alkottak egységes nemzetet, és a források részben későbbi, keresztény értelmezéseken alapulnak.
- A 20. században a viking kép ideológiailag is terheltté vált (náci fajelmélet), majd a háború után demilitarizálódott.
- A mai emlékezetpolitikában a viking örökség vitatott: a nemzeti büszkeség és az erőszak, rabszolgaság kérdései egyaránt jelen vannak.

37.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dán, norvég és svéd nemzeti romantika viking-értelmezését! Melyik országban miért kapott eltérő politikai jelentést?
2. Miért nem használta a finn nemzeti ébredés a viking örökséget, és milyen alternatív hagyományra épített?
3. Hogyan viszonyul a németalföldi nemzeti romantika a skandinávhoz? Milyen szerepet játszott a fríz identitás?
4. Milyen forráskritikai érvek szólnak a 19. századi viking-kép idealizáltsága mellett? Mely elsődleges forrásokra támaszkodhat a kutató?
5. Milyen emlékezetpolitikai viták kapcsolódnak ma a viking örökséghez? Hogyan befolyásolta a 20. századi ideológiai használat a közfelfogást?

37.2 A holland aranykor és a flamand művészet

A holland aranykor és a flamand művészet alfejezet célja, hogy a 17. századi Németalföld két, politikai és vallási szempontból szétváló felének művészeti termelését ne csupán stílustörténeti vagy „nagy mesterek” szerinti sorozatként mutassa be, hanem a városi piac, a hitviták, a gyarmati kereskedelem és a társadalmi rend összefüggésében értelmezze. A fejezet előzménye A viking örökség és a nemzeti romantika abban a tekintetben, hogy a 19. századi nemzeti kánonok éppen az itt tárgyalt 17. századi festészetből emeltek ki bizonyos alkotókat és motívumokat, és használták fel őket a holland, illetve a belga nemzeti identitás megalapozására. Ezért az alfejezet végig jelzi, hogy a „holland aranykor” és a „flamand barokk” elnevezés maga is utólagos, emlékezetpolitikai és művészettörténeti konstrukció, nem pedig a korszak szereplőinek önleírása.

37.2.1 A két Németalföld művészeti feltételeinek szétválása

A 16. század végi és 17. századi művészeti helyzet alapvetően a A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság során kialakult politikai és egyházi törésvonalak mentén érthető meg. A hét északi tartományból létrejött **Holland Köztársaság** (Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden) kálvinista, rendi alapú, városias kereskedőállammá vált, míg a déli tartományok – hozzávetőleg a mai Belgium és Luxemburg területének előzményei – a spanyol, majd osztrák Habsburg uralom alatt maradtak, és többségükben katolikusnak számítottak. A szakadás következtében a déli Németalföld művészeti központjai közül sokan – mindenekelőtt **Antwerpen** – elveszítették korábbi vezető szerepüket a tengeri kereskedelemben, míg az északon fekvő **Amsterdam**, **Haarlem**, **Leiden**, **Delft**, **Utrecht** és **Rotterdam** gyors növekedésnek indultak.

A két művészeti térség eltérő megrendelői szerkezete az egyik legfontosabb magyarázó tényező. A Holland Köztársaságban a katolikus egyház már nem rendelhetett nagyméretű oltárképeket, a helytartói udvar pedig – bár jelentős megrendelő volt – soha nem vetekedett a Habsburg vagy a Stuart udvarokkal. Ezzel szemben a déli Németalföldön a katolikus egyház, a jezsuita és más szerzetesrendek, valamint a spanyol Habsburg helytartói udvar továbbra is nagy egyházi és reprezentatív megbízásokat adott. A holland festészet egyik jellegzetessége ezért a nyílt műkereskedelem és a viszonylag széles városi vevőkör: képek készültek polgári lakások, céhek, városi tanácsok, jótékonysági intézmények és lövészegyleti házak számára, nem csupán paloták és templomok számára.

A szakirodalomban máig vitatott, hogy a holland festészet „polgári realizmusa” mennyiben tükrözi a kálvinista képtilalmat és a mindennapi élet iránti új érdeklődést. A dokumentált tény az, hogy a kálvinista egyházi terekben a figurális oltárkép helyébe a szószék, a felirat és az

orgona lépett, és hogy a nyilvános vallási képalkotás visszaszorult. Az azonban tudományos értelmezés, nem pedig forrásokból egyenesen leolvasható tény, hogy a tájkép, a csendélet és az életkép kifejezetten a kálvinista világszemlélet „ikonográfiájaként” olvasandó. Sok festmény egyszerre hordozott erkölcsi, vallási, gazdasági és esztétikai jelentést, és a vásárlók motivációit a fennmaradt leltárakból csak közvetve lehet rekonstruálni.

A déli művészeti központok közül **Antwerpen** a 16. században még Európa egyik legnagyobb kereskedő- és művészeti városa volt, de az 1585-ös spanyol visszafoglalás és a Schelde folyó lezárása után népessége és piaca összezsugorodott. Ennek ellenére a város a 17. század első felében iskolateremtő művészeti központ maradt, részben a katolikus restauráció, részben a spanyol és osztrák arisztokrácia, részben a rendelkezésre álló mesterképzési hagyomány miatt. A déli művészet megnevezésére a későbbi művészettörténet a „**flamand barokk**” kifejezést alkalmazza, de ez a fogalom pontatlan, mert a déli Németalföld nem azonos a történelmi **Flandria** grófsággal, és a brabanti, vallon vagy luxemburgi alkotók egy része nem tekinthető flamandnak a mai értelemben. A korszakban a kortársak inkább „németalföldi”, „antwerpeni”, „brüsszeli” vagy „flamand iskola” szerint csoportosítottak, és ezek a címkék időben is változtak.

37.2.2 A holland festészet piaca, műfajai és műhelyei

A Holland Köztársaság 17. századi festészetének egyik legismertebb jelensége az úgynevezett **holland aranykor** (Gouden Eeuw) művészete. A kifejezést a 21. században több holland múzeum és történészi műhely kritikával kezelte, mert az „aranykor” fogalma a rabszolga-kereskedelem, a gyarmati erőszak és a társadalmi egyenlőtlenségek elfedésére is alkalmas. Ebben az alfejezetben ezért a fogalmat idézőjel nélkül, de tudatosan, korszakjelölőként használjuk, és a gyarmati összefüggéseket A kereskedelmi birodalom és a VOC, valamint A holland aranykor kultúrája és társadalma tárgyalja.

A holland művészeti piac mérete a kora újkori Európában szokatlanul nagy volt. A 17. századi városi hagyatéki leltárakban – például Amszterdamban, Haarlemben és Delftben – gyakran szerepel néhány tucat festmény, olykor szerényebb kézműves-háztartásokban is. A képek ára erősen szóródott: egy egyszerű csendélet vagy tájképmásolat néhány guldenbe kerülhetett, míg egy keresett mester eredeti alkotása több száz vagy ezer guldenért cserélt gazdát. A fennmaradt leltárak és jegyzőkönyvek lehetővé teszik az árak és a tulajdonosi kör részleges rekonstrukcióját, de a teljes piac méretére vonatkozó számok becslések, és a festmények nagy részének alkotóját ma már nem ismerjük.

A holland festészet műfaji tagolódása a piac specializációját tükrözi. A következő műfajok különíthetők el a fennmaradt anyag és a korabeli leírások alapján:

- **Portré**: egyéni arcképek, házaspárportrék, családi képek, tudósok, prédikátorok, katonatisztek és politikusok ábrázolása.
- **Csoportkép**: lövészegyleti képek (hollandul: *schuttersstuk*), céhmesterek, sebészek, kereskedőtestületek, jótékonysági intézmények vezetőinek képei (*regentenstuk*), valamint anatómiai bemutatók képei.
- **Tájkép**: folyópartok, dűnék, téli jelenetek, városlátképek és tengeri tájak. A 17. században a tengeri kép önálló alfajjá, a **tengerészeti festészet** (*marine*) műfajává fejlődött, amely a hajózás, a kereskedelem és a gyarmati háborúk vizuális közegéhez kapcsolódott.
- **Életkép** vagy **zsánerkép**: kocsmák, piacok, konyhák, udvarok, levélíró nők, zenélő társaságok, kártyázók, paraszti lakodalmak. Ezek egy része moralizáló tartalmat hordozott, más részük a mindennapi élet humoros vagy lírai ábrázolása volt.
- **Csendélet**: virágok, gyümölcsök, terített asztalok, konyhai kellékek, könyvek, hangszerek, koponyák és attribútumok. A **vanitas**-csendélet a mulandóságra, a gazdagság hiábavalóságára figyelmeztetett, de ugyanakkor a tárgyak érzéki szépségét is hangsúlyozta.

- **Történeti festészet**: bibliai, mitológiai és antik történeti témák. A korszak művészetelmélete ezt tekintette a legmagasabb rendű műfajnak, bár a holland piacon a portré, a tájkép és a zsánerkép nagyobb mennyiségben kelt el.
- **Városkép és építészeti kép**: templomok, városházák, csatornák és belső terek, amelyek a holland városi önazonosságot jelenítették meg.

A műfaji specializáció a mesterek egy részénél igen szűk volt: például a haarlemi **Jacob van Ruisdael** (1628/29–1682) főként tájképfestőként tevékenykedett, a delfti **Johannes Vermeer** (1632–1675) viszonylag kevés, főként belső tereket és alakos jeleneteket ábrázoló képet festett, míg **Willem Kalf** (1619–1693) a csendélet műfajában szerzett hírnevet. Ugyanakkor több alkotó – például az amszterdami **Rembrandt Harmensz. van Rijn** (1606–1669) – történeti festészetként, portréként és önarcképként is értelmezhető munkákat hagyott hátra, és műhelyében tanítványok tucatjai dolgoztak.

Rembrandt életműve a holland festészetről szóló tudományos és emlékezetpolitikai viták egyik központi terepe. A források dokumentálják, hogy Amszterdamban jelentős portrémegrendeléseket kapott, hogy 1634-ben feleségül vette **Saskia van Uylenburgh**-ot, hogy később csődbe ment, és hogy vagyonának 1656-os leltárát jegyzőkönyvben rögzítették. Az önarcképeinek száma, a fény-árnyék kezelés pszichológiája és az életmű kronológiája azonban részben vitatott; egyes képek attribúciója ma is átalakul a technikai vizsgálatok és a Rembrandt-kutatóprogramok eredményei szerint. A korábbi szakirodalomban a mestert a „holland polgári géniusz” jelképének tekintették, a 20. század végétől azonban a kutatás jobban hangsúlyozza a műhelytermelést, a tanítványok szerepét és a műkereskedelmi utólagos módosításokat is.

A holland festészet másik fontos csoportja az úgynevezett **utrechti karavaggisták** köre. **Utrecht** városában a katolikus közösség aránya magasabb maradt, és több festő – köztük **Hendrick ter Brugghen** (1588–1629), **Gerrit van Honthorst** (1592–1656) és **Dirck van Baburen** (1594/95–1624) – Rómában tanulmányozta **Caravaggio** követőinek stílusát. Az ő munkáikra jellemző az erős fény-árnyék kontraszt, a félalakos bibliai vagy zsánerjelenet és a gyakran teatralitással határos alakábrázolás. Az utrechti iskola példa arra, hogy a Hollandián belüli vallási és regionális különbségek a festészetben is megjelentek, tehát a „kálvinista művészet” egységes képe nem tartható.

A városi művészeti infrastruktúra szempontjából fontos szerepet játszottak a **Szent Lukács-céhek**. A céhtagság a legtöbb városban előírta a helyi mesterjogot, a tanoncidőt és a piacra lépés feltételeit. Ugyanakkor a céhrendszer nem zárta ki a nyílt piaci értékesítést: a festmények megjelentek vásárokon, műkereskedők boltjaiban, hagyatéki árveréseken és közvetítők hálózatában. A 17. századi holland műkereskedelemben nagy számban fordultak elő másolt képek és sorozatban gyártott motívumok is, ezért a mai múzeumi gyűjteményekben szereplő „mesterművek” nem reprezentálják a korabeli vizuális környezet teljes skáláját.

37.2.3 A flamand barokk és Antwerpen művészeti iskolája

A déli Németalföld 17. századi festészetének legismertebb alakja **Peter Paul Rubens** (1577–1640), aki antwerpeni műhelyében európai jelentőségű udvari és egyházi megrendeléseket teljesített. Rubens 1600 és 1608 között Itáliában tanult és dolgozott, Mantovában a Gonzaga-udvarban, később Rómában és Genovában is. Hazatérése után Antwerpenben telepedett le, és olyan műhelyt vezetett, amelyben tanítványok, segédek és specialisták dolgoztak; a nagy kompozíciók egy részét a mester tervezte, de a kivitelezésben a műhely is részt vett. Ez a munkamegosztás a korszakban dokumentált gyakorlat volt, és a művészettörténeti elemzésben mind a tervezés, mind a kivitelezés kérdése vitatott.

Rubens művészetének egyik jellegzetes műfaja a **barokk oltárkép**, amely a katolikus restauráció liturgikus és érzéki igényeit szolgálta. A monumentális, mozgalmas kompozíciók a szentek, Krisztus és Mária alakját testi jelenlétként állították a hívők elé. Az antwerpeni jezsuita templom és más egyházi intézmények megrendelései mellett Rubens udvari portrékat, mitológiai képeket, vadászjeleneteket, tájképeket és kárpitkartonokat is készített. Diplomáciai tevékenysége – küldetései Spanyolországba, Franciaországba és Angliába – erősítette a festő és udvari szakértő összefonódását; ez a szerep a korszakban nem volt egyedülálló, de Rubens esetében kivételesen jól dokumentált.

Rubens tanítványa és munkatársa, **Anthony van Dyck** (1599–1641) elsősorban arcképfestőként vált híressé. Van Dyck Itáliában tanulmányozta a velencei portréfestészetet, majd Antwerpen, London és más udvari központok között ingázott. Az angol udvarban kialakított elegáns, enyhén idealizáló, ugyanakkor pszichológiailag árnyalt portrétípusa hosszú időre meghatározta az európai arisztokrata arcképfestést. Van Dyck példája arra is rámutat, hogy a déli Németalföldről származó művészek jelentős része nyugat-európai karriert futott be, tehát a „flamand művészet” nem zárult be a déli tartományok határai közé.

A harmadik, gyakran „nagy flamand mesterként” emlegetett festő **Jacob Jordaens** (1593–1678) Antwerpenben maradt, és a katolikus egyházi festészet mellett sok életképet, népi jelenetet és mitológiai témát festett. Jordaens műveiben a közvetlenebb, gyakran harsány alakábrázolás és a teltebb emberi testek jelennek meg. Az ő életműve is mutatja, hogy a déli festészet nem egységes „udvari stílus”, hanem a flamand–brabanti városi közönség, a katolikus egyház és a nemzetközi megrendelők eltérő igényei szerint tagolódott.

A flamand csendélet és zsánerfestészet saját pályát futott be. **Frans Snyders** (1579–1657) vad- és konyhacsendéletei, piaci jelenetei és állatképei a bőség, a vadászat és az arisztokrata életforma jelképeit kapcsolták össze. **Adriaen Brouwer** (1605/06–1638) paraszti kocsmajelenetei a holland zsánerfestészettel is érintkeznek, de a déli mester munkáinál gyakori a nyersebb humor, a füstös, barna tónusú színkezelés és a testi lealjasodás hangsúlyos ábrázolása. Brouwer Hágában és Antwerpenben is dolgozott, ami jól mutatja a két művészeti térség közötti mobilitást. A déli és északi festészet tehát nem zárt, egymástól független rendszer, hanem folyamatos személyes és piaci kapcsolatban álló hálózat volt.

A városi látkép és a mindennapi élet ábrázolása a déli Németalföldön is fontos maradt, de a hangsúly gyakran a katolikus vallásgyakorlatra, a búcsújárásra, a céhes felvonulásra és az arisztokrata reprezentációra esett. **Brüsszel** mint a Habsburg helytartói udvar székhelye kárpitműhelyeiről és udvari festőiről, **Gent** és **Brugge** egyházi és polgári megrendeléseiről, **Mechelen** és **Leuven** szerzetesrendi és egyetemi közegéről volt ismert. A déli városok kulturális önreprezentációjában a régi németalföldi hagyomány – a 15. századi **flamand primitívek**, például **Jan van Eyck** és **Hans Memling** öröksége – fontos hivatkozási pont maradt, még akkor is, ha a 17. századi kortársak ezt a hagyományt már többféleképpen értelmezték.

37.2.4 A festők társadalmi helyzete és a művészeti tudás áramlása

A festők társadalmi státusa a 17. századi Németalföldön sem volt egységes. A céhes mesterek egy része kézműveshez hasonló helyzetben élt, más részük – mindenekelőtt Rubens, Van Dyck vagy Rembrandt – vagyonos, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező értelmiségiként mozgott. A festők és a tudósok közötti érintkezés különösen a holland városokban volt szoros: a leydeni egyetem, a botanikus kertek, a térképkiadók és az orvosi anatómiai bemutatók világa a képek témáiban és a műhelyek hálózatában is megjelent.

A holland festészet és a tudomány kapcsolatának egyik jól dokumentált példája az **anatómiai festészet**. **Rembrandt** *Dr. Nicolaes Tulp anatómiája* című, 1632-re datált képe egy amszterdami

nyilvános boncolást ábrázol, és a sebészcéh csoportképének műfajába illeszkedik. A festmény nem csupán csoportportré, hanem a városi tudományos nyilvánosság reprezentációja is. Hasonló képeket más mesterek – például **Nicolaes Eliasz. Pickenoy** és később **Jan van Neck** – is készítettek. A boncolásokkal kapcsolatos képi hagyomány ma már alapos forráskritikát igényel: a festmények nem feltétlenül egy konkrét, hitelesen rekonstruálható eseményt rögzítenek, hanem a rendi önazonosság és a tudományos tekintély eszményét formálják.

A térképészet és a festészet határterületén a holland **atlász- és térképkiadás** világpiaci szerepe is kiemelkedő volt. **Willem Blaeu** (1571–1638) és fia, **Joan Blaeu** (1596–1673) kiadói műhelye, valamint **Johannes Janssonius** (1588–1664) produkciója a 17. századi Amszterdamot a térképészeti tudás egyik európai központjává tette. A térképek és veduták előállítása szorosan kapcsolódott a festői szakmákhoz, hiszen a rézmetszés, a színezés, a földrajzi mérés és a vizuális kompozíció ismerete egyaránt szükséges volt. A holland tengeri festészetben a hajótípusok és a partvonalak pontos ábrázolása gyakran a hajózási szaktudással párosult; ennek ellenére a képeket nem lehet pontos hajózási dokumentumként olvasni, mert a festő a kompozíció és a hatás kedvéért gyakran módosított.

A déli Németalföldön a művészeti tudás egyik intézményes kerete a **Szent Lukács-céh** mellett az **akadémiai jellegű műhely** volt. Rubens antwerpeni háza, tanulóköre és könyvtára a humánista tudás és a művészeti képzés olyan központjává vált, amelyet fiatal festők generációi kerestek fel. Rubens levelezése, amely részben fennmaradt, dokumentálja a művész kapcsolatát tudósokkal, diplomatákkal, régiségkereskedőkkel és fejedelmekkel. Ez a forráscsoport ritkaság, mert a legtöbb 17. századi festő belső műhelygyakorlatáról alig maradt fenn közvetlen írásos anyag.

37.2.5 Városi kultúra, műgyűjtés és a kép szerepe a polgári identitásban

A holland városi kultúrában a festmény a lakásbelső, a reprezentáció és a közösségi emlékezet eszköze volt. A csoportképek a polgári testületek önazonosságát rögzítették: a lövészegyleti képeken a tagok rangjuk, koruk és viseletük szerint elrendezve jelentek meg, a regenskép a városi intézmények vezetőit mutatta be, az anatómiai kép pedig a céh tudományos tekintélyét emelte. Ezek a képek nem egyszerű „fényképszerű” dokumentumok, hanem a testületi rend, a férfiasság, a vagyon és a városi felelősség eszményeit közvetítik.

A belső terekben a képek mérete és témája a lakás társadalmi rangjához igazodott. A gazdag amszterdami patríciusok, például a **Trip** és **De Graeff** családok, nagy portrékat, történeti képeket és itáliai tájakat gyűjtöttek; a kézműves- és kiskereskedő-háztartások inkább olcsóbb nyomatokat, kis tájképeket és egyszerű csendéleteket vásároltak. A hagyatéki leltárak tanúsága szerint a nők is szerepeltek tulajdonosként és örökösként, de a festészet nyilvános intézményes kereteit – céhtagság, tanoncképzés, nagy megrendelések – a férfiak uralták. Az ismert női festők, mint például a haarlemi **Judith Leyster** (1609–1660), korábban részben kimaradtak a kánonból; a 20. század végi kutatás ezt a hiányt részben korrigálta, de az életművek attribúciója és értelmezése ma is vitatott.

A holland műgyűjtésben az itáliai reneszánsz és a kortárs francia festészet is jelen volt, tehát a helyi piac nem volt bezárkózó. Az amszterdami műkereskedelem árverésein külföldi képek, antik tárgyak, nyomatok, könyvek és természeti ritkaságok is forogtak. A művészeti termelés tehát nemzetközi hálózatba illeszkedett, és a holland városi elit ízlése legalább annyira európai, mint helyi jellegű volt. Ez az összefüggés óvatosságra int a későbbi nemzeti művészettörténetekkel szemben, amelyek a holland festészetet kizárólag a „nemzeti karakter” kifejeződéseként olvasták.

A flamand és brabanti városokban a művészet nyilvános szerepe a katolikus liturgia és a rendi reprezentáció köré szerveződött. A templomok, kápolnák, kolostorok és búcsújáróhelyek sokalakos oltárképei a hit és a helyi közösség összetartozását erősítették. A céhek és testvérületek saját

kápolnáik számára rendeltek képeket, a városi magisztrátusok pedig a városházák és tanácstermek díszítésével jelezték hatalmukat. A déli városi kultúrában a vallásos képhasználat sokkal közvetlenebbül őrizte a késő középkori németalföldi hagyományt, ugyanakkor a barokk formanyelv új érzéki dinamikát adott neki.

37.2.6 A 18. századi hanyatlás képe és a művészettörténeti utóélet

A 17. század vége után a Holland Köztársaság művészeti piaca beszűkült, és a 18. századi holland festészet a későbbi művészettörténet számára kevésbé tűnt „originálisnak”. A hanyatlás narratívája azonban maga is értelmezendő: a 18. században tovább éltek a portré-, csendélet- és tájképhagyományok, és a műgyűjtés Amszterdamban, Hágában és Rotterdamban még mindig jelentős volt. A korszak holland festői közül **Cornelis Troost** (1696–1750) színházi ihletésű társasági jelenetei, **Jan van Huysum** (1682–1749) virágcsendéletei és **Jacob de Wit** (1695–1754) dekorációs munkái ismertséget szereztek. A későbbi magyar és európai kézikönyvek mégis a 17. századot emelték ki, ami a nemzeti kánon kialakulásának következménye, nem pedig a 18. századi termelés teljes hiányának bizonyítéka.

A „holland aranykor” fogalma a 19. századi holland nemzetépítés során vált központi kategóriává. A kor holland történészei, köztük **Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink** és később **Johan Huizinga**, a 17. századot a holland kereskedelem, polgári szabadság és művészet csúcspontjaként ábrázolták. A 19. századi festők – például **Jozef Israëls** és a hágai iskola – részben a 17. századi zsáner és tájkép hagyományát újították meg. A belga nemzeti mitológia viszont Rubens és a flamand iskola világhírét hangsúlyozta, és Antwerpent a katolikus, művészetpártoló déli identitás központjaként állította szembe a kálvinista Hollandiával. A 19. és 20. századi emlékezetpolitika tehát a képek jelentését saját korának nemzeti programjaihoz igazította; ezt a mai olvasónak tudatosan kell kezelnie.

A 20. századi művészettörténet-írásban az ikonológiai iskola – mindenekelőtt **Erwin Panofsky** és nyomán a holland–belga kutatók – megpróbálta a zsánerképek és csendéletek rejtett erkölcsi jelentését feltárni. Eszerint a holland életképek gyakran a hiúság, a pazarlás, a kéj vagy a részegség bűneire figyelmeztettek, miközben vonzó látványt nyújtottak. Ez az értelmezés ma is elterjedt, de nem minden képnél bizonyítható. A szakirodalomban vita folyik arról, hogy a nézők mennyire olvasták a képek „tanulságát” erkölcsi példázatként, és mennyire egyszerűen a látvány örömét keresték. Az igényes összefoglalóknak ezért mindkét lehetőséget jelezniük kell, anélkül hogy hamis bizonyosságot sugallnának.

A flamand barokk kutatása hasonlóan rétegzett. Rubens recepciója már a 17. században nemzetközi volt, és a 19. századi belga állam számára a mester a katolikus és európai rangú belga művészet bizonyítékává vált. A 21. századi kritikai kutatás azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a „flamand” címke a mai Belgium határait vetíti vissza, és hogy a déli Németalföld művészete több városi és rendi hagyomány együttese volt. A képek – például Rubens vadászjelenetei, Snyders piacai és Van Dyck udvari portréi – nem csupán esztétikai alkotások, hanem a kora újkori vadászati kiváltságok, a gyarmati fűszerek és luxusjavak, valamint az arisztokrata társadalmi rend vizuális igazolásai is.

37.2.7 A holland gyarmati világ és a festészet kapcsolata

A holland festészet nem vonatkoztatható el a A kereskedelmi birodalom és a VOC tengeri és gyarmati terjeszkedésétől. A 17. századi amszterdami, haarlemi és leideni képeken megjelenő kínai porcelán, japán lakktárgy, brazíliai cukor, fűszerek és selyem a holland kereskedőtársaságok hálózatain keresztül áramlott be. A csendéletekben ábrázolt tárgyak így nem „semleges” kellékek,

hanem a globális kereskedelem és a gyarmati kizsákmányolás tárgyi nyomai. A rabszolga-kereskedelem és a gyarmati erőszak közvetlen ábrázolása ritka a holland festészetben, de a képek által megjelenített bőség és egzotikum mögött ez a világrend húzódott meg.

A déli németalföldi udvari és egyházi művészet is kapcsolódott a gyarmati gazdasághoz. A spanyol Habsburgok által ellenőrzött területek művészetében az ezüst, a drágakő és a trópusi árucikkek a spanyol gyarmatbirodalom kereskedelmére utalnak. Rubens és műhelye olyan kárpit- és portrémegrendeléseket is teljesített, amelyek a Habsburg dinasztia transzatlanti hatalmát jelenítették meg. A 17. századi németalföldi művészet tehát mindkét térségben összefügg a korai modern gyarmati világgazdasággal, még akkor is, ha a festmények ezt gyakran allegorikus vagy csendéleti formában teszik láthatóvá.

A 21. századi múzeumi vitákban mind a holland, mind a belga intézményeknek szembe kell nézniük a gyűjtemények gyarmati eredetével és a képek értelmezési kereteivel. A Rijksmuseum, a Mauritshuis és az amszterdami történeti múzeumok részben újraírták a 17. századi kiállítások feliratait, kiegészítve azokat a rabszolgaság, a kényszermunka és a gyarmati háborúk témáival. A tudományos konszenzus ma abban áll, hogy a holland aranykor művészetét nem lehet a gyarmati terjeszkedés nélkül teljes képpel ábrázolni; a vitatott kérdés az, hogy a képek egyes ábrázolásai mennyiben „propagálják” vagy éppen „elrejtik” ezt az összefüggést.

37.2.8 A flamand és holland művészet összehasonlító tanulságai

A 17. századi holland és déli németalföldi festészet összehasonlítása három szerkezeti különbséget emel ki. Először, a Holland Köztársaságban a képpiac szélesebb és polgáribb volt, míg a déli tartományokban a katolikus egyház és az udvar nagyobb arányban rendelt monumentális műveket. Másodszor, a holland festészetben a műfaji specializáció és a mindennapi tárgyi világ ábrázolása erősebbé vált, a flamand barokk pedig inkább a nagyméretű oltárkép, a mitológiai allegória és az udvari portré felé hajlott. Harmadszor, a holland kálvinista egyház a nyilvános vallásos képalkotás csökkenését eredményezte, a déli katolikus restauráció pedig éppen a képek didaktikus és érzéki szerepét erősítette.

E különbségeket azonban nem szabad nemzeti sztereotípiává merevíteni. A holland festészetben is készültek vallásos történeti képek, különösen a katolikus és remonstráns közösségek környezetében; a déli városokban is működtek zsáner- és csendéletfestők, akik a polgári piacra dolgoztak. A két térség művészei gyakran utaztak, tanultak és árultak a másik fél városaiban, ezért a „holland” és a „flamand” címkék inkább utólagos kánonképző kategóriák, mint a korabeli alkotói önazonosság pontos tükrei.

37.2.9 A korszak művészetének helye a mai emlékezetben

A holland aranykor és a flamand barokk emlékezete a 21. századi Hollandiában és Belgiumban egyszerre kulturális turisztikai erőforrás, tudományos kihívás és emlékezetpolitikai vitatéma. Amszterdam, Haarlem, Delft, Antwerpen, Gent és Brugge múzeumai a 17. századi festészetre építik nemzetközi vonzerejük egy részét, miközben a kiállítások egyre inkább tematizálják a korszak árnyoldalait: a rabszolgaságot, a gyarmati erőszakot, a vallási kirekesztést, a nők és a munkások láthatatlanságát. A korábbi nemzeti kánonokat így nem egyszerűen elvetik, hanem kritikatörténeti keretbe helyezik.

Az olvasónak érdemes megkülönböztetnie a dokumentált tényt – például azt, hogy Vermeer a delfti Szent Lukács-céh tagja volt, vagy hogy Rubens 1608-ban visszatért Antwerpenbe – a tudományos konszenzustól – például attól, hogy a holland művészeti piac mérete kivételesen széles volt –, valamint a vitatott értelmezéstől – például attól, hogy egy adott csendélet elsősorban erkölcsi

figyelmeztetés vagy esztétikai luxustárgy volt. A nemzeti nagyságot hirdető kijelentések pedig emlékezetpolitikai állítások, amelyeket mindig el kell választani a forráskritikailag megalapozott kijelentésektől.

37.2.10 Források és bizonytalanságok

A holland aranykor és a flamand barokk kutatásának elsődleges forrásai közé tartoznak a városi közjegyzői iratok, festőcéhek jegyzőkönyvei, hagyatéki leltárak, adásvételi szerződések, peres iratok, levelezések és a nyomtatott városleírások. Rubens levelezése viszonylag gazdag, Rembrandt esetében viszont alig maradt fenn személyes írás; az önarcképek és a festmények aláírásai, monogramjai, datálásai a legfontosabb vizuális elsődleges források. A képek hozzárendelése azonban nem mindig biztos: az attribúció a művészettörténeti kutatás folyamatosan változó eredménye, és az olyan katalógusok, mint a Rembrandt-kutatóprogram kiadványai, időről időre újraosztályoznak műveket.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők:

- A holland művészeti piac méretére vonatkozó számok becslések, mert a képek nagy része elpusztult, vagy nem azonosítható a leltárakban.
- A festmények keletkezési éve gyakran ismeretlen; a datálások stilisztikai alapon, restaurátori vizsgálatok és dendrokronológia alapján készülnek, és ezek a módszerek hibahatárokkal dolgoznak.
- A műfaji elnevezések – „életkép”, „csendélet”, „vanitas” – utólagos osztályozó fogalmak, nem mindig felelnek meg a korabeli szóhasználatnak.
- A képek ikonológiai jelentése vitatott: egy-egy motívum erkölcsi üzenetét csak akkor lehet biztosnak tekinteni, ha azt metszetfeliratok, emblémáskönyvek vagy korabeli leírások egyértelműen megerősítik.
- A „holland aranykor” és a „flamand barokk” elnevezések nem semleges korszakcímkék, hanem későbbi kánonalkotó fogalmak, ezért használatukat a szöveg mindig magyarázza.
- A gyarmati összefüggések ábrázolása a festészetben részben hallgatás, részben jelképes utalás; ennek értelmezése jelenleg is aktív tudományos vita.

A szakirodalomban meghatározó – itt csak szerző–cím szinten jelzett – munkák: Simon Schama, *The Embarrassment of Riches* (1987); Svetlana Alpers, *The Art of Describing* (1983); Jonathan Israel, *The Dutch Republic* (1995); Hans Vlieghe, *Flemish Art and Architecture, 1585–1700* (1998); valamint a Rijksmuseum 2019–2021 közötti, a rabszolgaság és a gyarmati örökség témájában rendezett kutatási projektje. A pontos kiadási adatok a könyv fogalomtárában és bibliográfiai jegyzékében ellenőrizhetők.

37.2.11 Rövid összefoglaló

- A 17. századi Németalföld két művészeti térsége a politikai és vallási szétválás szerint alakult: északon a polgári képpiac, délen az egyházi és udvari megrendelések határozták meg a termelést.
- A Holland Köztársaságban a portré, a csoportkép, a tájkép, a tengeri kép, az életkép és a csendélet műfaji specializációja bontakozott ki.
- A flamand barokk fő központja Antwerpen volt, ahol Peter Paul Rubens, Anthony van Dyck és Jacob Jordaens műhelyei európai hatású művészetet hoztak létre.
- A művészeti piacok nem zártak be: a holland és déli városok között aktív személyes, kereskedelmi és stíluskapcsolatok működtek.

- A holland festészet a gyarmati kereskedelem tárgyi világát is megjelenítette, ezért a 21. századi kutatás a képeket a VOC, a rabszolgaság és a gyarmati erőszak összefüggésében is olvassa.
- A „holland aranykor” és a „flamand barokk” elnevezések utólagos kánonalkotó fogalmak, amelyeket a 19. századi nemzeti emlékezetpolitika erősített meg.
- A képek jelentése gyakran többrétegű, és a moralizáló értelmezés nem minden festménynél bizonyítható egyértelműen.

37.2.12 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és egyházi következményei voltak a németalföldi felkelésnek a holland és a déli városok festészeti megrendelői szerkezetére?
2. Hasonlítsa össze Rubens műhelyének és Rembrandt műhelyének társadalmi helyzetét, forrásait és megrendelői körét!
3. Miért nem tekinthető a holland csendélet és zsánerkép automatikusan erkölcsi példázatnak, és milyen forrásokkal lehetne ezt az értelmezést alátámasztani?
4. Hogyan kapcsolódik a holland aranykor festészete a Holland Kelet-indiai Társaság és a gyarmati kereskedelem tárgyi világához?
5. Miben különbözik egymástól a „flamand barokk” mint korszakjelölő és a „flamand művészet” mint mai kulturális vagy regionális identitáskategória?

37.3 A skandináv design és a nordizmus

A skandináv design története nem választható el sem a 19. századi nemzeti romantikától, sem a 20. századi jóléti állam kiépítésétől. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan vált a dán, norvég, svéd és finn formatervezés, valamint az ahhoz kapcsolódó építészet az északi országok nemzetközi önmeghatározásának egyik legfontosabb kulturális eszközévé, és miként fonódott össze a **nordizmus** (nordism, nordisme) eszméjével, amely az északi országok közös kulturális, társadalmi és politikai együttműködését hangsúlyozza. A téma szorosan kapcsolódik a viking örökség és a nemzeti romantika fejezetéhez, mivel a skandináv design gyökerei részben a 19. századi nemzeti stíluskeresésből erednek, ugyanakkor eltér attól, mert a 20. század közepétől már egy demokratikus, iparilag előállítható és nemzetközileg értékesíthető modernizmust képviselt. A holland aranykor és a flamand művészet tárgyalásával összevetve itt nem a polgári gazdagság reprezentációja, hanem a hétköznapi tárgyak, a középületek és a lakhatás minőségének javítása kerül előtérbe.

37.3.1 A skandináv design fogalma és előzményei

A **skandináv design** (Scandinavian design, skandinavisk design) kifejezés a dán, norvég, svéd és finn iparművészet, bútortervezés, üveg- és kerámiaművesség, textiltervezés, valamint a 20. század közepétől megjelenő ipari formatervezés nemzetközi gyűjtőfogalma. Noha a fogalom a 20. század második felében vált általánosan használttá, előzményei a 19. századig nyúlnak vissza. A nemzeti romantika időszakában a skandináv országokban, különösen Dániában és Svédországban, a kézműves hagyományokat, a paraszti tárgykultúrát és a viking kori ornamentikát kezdték a nemzeti identitás kifejezőjeként értelmezni. A **dán aranykor** (den danske guldalder) festészete és bútorművessége, valamint a svéd **Gustav-stílus** (gustaviansk stil) már a 19. század elején a letisztult formákat és a helyi anyagok használatát részesítette előnyben, de ezek elsősorban az arisztokrácia és a polgárság ízlését tükrözték, nem a széles társadalmi rétegek igényeit.

A 19. század második felében az iparosodás és a kézműves hagyományok válsága nyomán az északi országokban is megjelentek a **művészeti és kézműves mozgalmak** (Arts and Crafts movement hatása). A finn **nemzeti ébredés** és a Kalevala köré szerveződő kulturális mozgalom a finn építészetben és iparművészetben a kareliai és a kelet-finn népi formák felé fordult; ezt az irányzatot **nemzeti romantikus stílusnak** (kansallisromantiikka, nationalromantik) nevezik. A finn építész **Eliel Saarinen** (1873–1950) és társai a századfordulón olyan épületeket terveztek, amelyek a finn identitást a természetközeli anyaghasználattal és a masszív, romantikus formákkal fejezték ki. Hasonló folyamat zajlott Svédországban, ahol a **svéd nemzeti romantika** (nationalromantik) a népi faépítészet és a Vasa-kori építészet formáit ötvözte a modern építési technikákkal.

Fontos megkülönböztetni a nemzeti romantika és a modern skandináv design viszonyát. A nemzeti romantika elsősorban a nemzeti múltra, a népi kultúrára és a természeti környezetre hivatkozott, és gyakran a nemzetállami identitás építését szolgálta. A 20. századi skandináv design ezzel szemben egy univerzálisabb, demokratikus és funkcionalista irányt képviselt, amely a hétköznapi használat, a megfizethetőség és a tömegtermelés szempontjait helyezte előtérbe. A két irányzat között azonban folytonosság mutatható ki a természetes anyagok, a kézműves minőség és a letisztult formák iránti érzékenységben.

37.3.2 A funkcionalista fordulat és a jóléti állam

A skandináv design modern korszaka az 1920–1930-as években, a **funkcionalizmus** (funkcionalism, funktionalismi) északi recepciójával kezdődött. Az 1930-as **stockholmi kiállítás** (Stockholmsutställningen 1930) dokumentáltan a svéd és északi építészeti és lakáskultúra fordulópontja volt: a kiállítás a modern lakhatást, a fényt, a levegőt és a higiéniát állította középpontba, és a funkcionalista építészet társadalmi programját hirdette. A kiállítás vezető építésze, **Gunnar Asplund** (1885–1940) és mások a **funkis** (funkis) néven emlegetett irányzatot a svéd jóléti állam korai lakáspolitikájával kapcsolták össze. A stockholmi kiállítás dokumentáltan a svéd társadalom széles rétegeinek figyelmét irányította a modern lakáskultúrára, és vitákat váltott ki a hagyományos építészet hívei és a modernisták között.

A dán **Kaare Klint** (1888–1954) a modern dán bútortervezés alapítójaként a funkcionális hagyományt képviselte. Klint nem a radikális formai újításokban, hanem a klasszikus bútortipológiák elemzésében és a használati igények pontos felmérésében látta a tervezés lényegét. Munkássága dokumentáltan hatott a későbbi dán bútortervező generációra, köztük **Hans J. Wegnerre** (1914–2007) és **Børge Mogensenre** (1914–1972), akik a 20. század közepén a dán modern bútor nemzetközi sikerét megalapozták. A dán bútortervezés sajátossága a hagyományos asztalosipari technikák és a modern sorozatgyártás ötvözése volt; ezt a kettősséget a szakirodalom a dán design egyik legfontosabb jellemzőjeként emeli ki.

Finnországban **Alvar Aalto** (1898–1976) a 20. századi építészet és formatervezés egyik legnagyobb hatású alakja. Aalto a funkcionalizmustól eltérően a természeti formák, a fa és a hajlított rétegelt lemez (bentwood) technikája felé fordult. Az általa tervezett bútorok, mint a **Paimio-szék** (1931–1932) és a **Savoy-váza** (1936), dokumentáltan a finn design nemzetközi ikonjaivá váltak. Aalto munkássága hidat képezett a nemzeti romantika és a funkcionalizmus között: épületeiben és tárgyaiban a finn táj, a faanyag és a szerves formák iránti érzékenység ötvöződött a modern térszervezéssel. Az ő tevékenysége mutatja, hogy a skandináv design korántsem volt egységes stílus, hanem országonként és tervezőnként eltérő hangsúlyokat hordozott.

A svéd **jóléti állam** kiépítése az 1930-as évektől szorosan összekapcsolódott a lakáspolitikával és a fogyasztási cikkek tervezésével. A **népi otthon** (folkhemmet) eszméje, amelyet a svéd szociáldemokrácia hirdetett, a társadalom egészének otthonossá tételét, a lakhatás, a bútorzat és a háztartási eszközök demokratizálását tűzte ki célul. Az 1940–1950-es években a svéd

bostadspolitik (lakáspolitika) és a **hemmets inredning** (otthontervezés) szakmai hálózata a designerek és a gyártók együttműködését támogatta. Ez a társadalmi program a skandináv design egyik legfontosabb ideológiai alapja volt, és megkülönböztette az északi formatervezést a nyugat-európai piaci luxusdesigntól.

37.3.3 A nemzetközi áttörés: „Scandinavian design” az 1950-es években

A skandináv design nemzetközi fogalommá válása az 1950-es években dokumentáltan a kiállítások, a díjak és a kereskedelem összjátékának eredménye volt. Az 1954–1957 között az Egyesült Államokban és Kanadában bemutatott **„Design in Scandinavia”** kiállítás (Design in Scandinavia) a szakirodalom szerint meghatározó szerepet játszott abban, hogy a dán, norvég, svéd és finn tárgykultúra az amerikai közönség számára egységes, kívánatos és modern jelenségként jelenjen meg. A kiállítást az északi országok állami és ipari szervezetei közösen szervezték, és a **nordizmus** kulturális diplomáciai vetületeként is értelmezhető. A kiállítás katalógusa és a korabeli sajtóvisszhang dokumentálja, hogy a „Scandinavian design” kifejezés innen terjedt el a nemzetközi designkritikában.

A **Lunning-díj** (Lunning Prize, 1951–1970) szintén dokumentáltan kulcsszerepet játszott a skandináv design nemzetközi hálózatának kiépítésében. A dán származású amerikai üzletember, **Frederik Lunning** alapította, és a díjat évente két északi tervezőnek ítélték oda. A díjazottak listája – köztük **Timo Sarpaneva**, **Tapio Wirkkala**, **Erik Pløen**, **Nanna Ditzel** – a korszak legfontosabb formatervezőit foglalja magában, és a díj dokumentáltan hozzájárult a tervezők nemzetközi ismertségéhez. A Lunning-díj azonban vitatható módon homogenizálta a négy ország dizájnját, és elsősorban a skandináv exportpiac igényeinek megfelelően válogatott, ami torzíthatta a helyi, diverzebb gyakorlatok láthatóságát.

Az 1950–1960-as évek dán bútortervezése, különösen **Hans J. Wegner** székei, **Arne Jacobsen** (1902–1971) bútorai és **Finn Juhl** (1912–1989) organikus formái, a nemzetközi designkánon részévé váltak. A „dán modern” (Danish modern) kifejezés az amerikai lakberendezési piacon dokumentáltan a jóléti, kényelmes, ugyanakkor elegáns polgári otthon jelképévé vált. Ez a siker azonban nem volt mentes a feszültségektől: a dán bútorgyártók és tervezők között viták folytak a sorozatgyártás és a kézművesség viszonyáról, valamint arról, hogy a nemzetközi piacra szánt darabok mennyire képviselik a dán társadalom széles rétegeinek igényeit.

A finn design, különösen az **üveg- és kerámiaművesség**, a **Timo Sarpaneva**, **Tapio Wirkkala**, **Kaj Franck** és **Oiva Toikka** nevével fémjelzett időszakban, a finn export és a nemzeti identitás fontos elemévé vált. A finn **Arabia** kerámiagyár és az **Iittala** üveggyár termékei dokumentáltan bemutatásra kerültek a milánói triennálékon és más nemzetközi kiállításokon, és a finn design ekkor épült be a finn külpolitikai arculatba. A finn **Kaj Franck** „kiló áru” (kilotavara) koncepciója a mindennapi tárgyak demokratikus tervezését hirdette, ami a jóléti állam eszméjével rokonítható. A finn design nemzetközi sikere a hidegháború időszakában a finn semlegesség és a nyugati kulturális kapcsolatok ápolásának eszköze is volt, bár ezt a motívumot a szakirodalom óvatosan, a korabeli politikai kontextusban értelmezi.

Norvégia a skandináv design nemzetközi narratívájában gyakran kevésbé volt hangsúlyos, mint Dánia, Svédország vagy Finnország, ami részben a norvég ipar szerkezetével és a kisebb belső piaccal magyarázható. Mégis fontos kivételek említhetők: **Torbjørn Afdal**, **Grete Prytz Kittelsen** és más norvég tervezők munkái, valamint a norvég **emalje** (zománcművesség) és **sølv** (ezüstművesség) hagyománya dokumentáltan jelen volt a nemzetközi kiállításokon. A norvég designról szóló szakirodalom hangsúlyozza, hogy az ország designidentitása a 20. század második felében szorosan kapcsolódott a tájhoz, a fjordokhoz és a természeti anyagokhoz, de ez a reprezentáció gyakran leegyszerűsítette a norvég társadalom ipari és regionális sokszínűségét.

37.3.4 Építészet és társadalmi program

A skandináv építészet a 20. században dokumentáltan a jóléti állam egyik leglátványosabb arculatát alkotta. Az **Alvar Aalto** által tervezett középületek, például a **palmioi szanatórium** (1929–1933) és a **viipuri könyvtár** (1927–1935) a modern építészet funkcionális és humanista irányzatának mérföldkövei. Aalto épületei nem csupán formai újítások, hanem a természetes fény, az anyagok és a használók pszichológiai igényeinek figyelembevételét is tükrözik. A finn építészet e hagyománya a második világháború után is folytatódott, és hozzájárult a finn identitás nemzetközi megjelenítéséhez.

Dániában **Arne Jacobsen** építészete, például a **SAS Royal Hotel** Koppenhágában (1956–1960) és a **St. Catherine's College** Oxfordban (1960–1964), a dán modernizmus nemzetközi ismertségét erősítette. Jacobsen épületei és bútorai – köztük az **Egg-szék**, a **Swan-szék** és a **Series 7** szék – dokumentáltan a dán design ikonjai lettek. A koppenhágai **Jørn Utzon** (1918–2008) által tervezett **Sydney Operaház** (1957–1973) a dán építészet globális hatásának egyik legismertebb példája, bár a projekt költségtúllépései és a tervező távozása miatt a megvalósulás folyamata vitatott esemény volt. A Sydney Operaház 2007-ben az UNESCO világörökség része lett, ami dokumentálja az épület kulturális jelentőségét, de ez nem feledteti a projekt körüli politikai és szakmai konfliktusokat.

Svédországban az 1960–1970-es évek **miljonprogram** (Million Programme, 1965–1974) keretében megvalósított lakótelepek a jóléti állam lakáspolitikájának ambiciózus, de ellentmondásos eredményei. A program során dokumentáltan egymillió új lakást építettek, ami a svéd lakáshiány enyhítését célozta, ugyanakkor a nagy léptékű, uniformizált lakótelepek társadalmi és esztétikai bírálatokat váltottak ki. A miljonprogram építészete a funkcionalista tervezés széles körű alkalmazását mutatja, de a későbbi szociális problémák, a szegregáció és az épített környezet elavulása miatt a program emlékezete ma már nem egyértelműen pozitív. Ez a példa jól mutatja, hogy a skandináv design és építészet nem választható el a jóléti állam kritikai elemzésétől.

A norvég építészet a háború utáni időszakban erősen kötődött az állami szektorhoz és a középületekhez. A norvég középületek, iskolák és kórházak tervezésében a funkcionalizmus és a természetes anyagok kombinációja érvényesült. A norvég **Sverre Fehn** (1924–2009) munkássága, például a **Hedmark Múzeum** (1967–1979), a modern építészet és a történeti rétegződés együttélésének kiemelkedő példája. Fehn 1997-ben megkapta a **Pritzker-díjat**, ami dokumentálja nemzetközi elismertségét, de munkássága a norvég közönség számára kevésbé volt ismert, mint a nemzetközi kritika számára.

37.3.5 Nordizmus és kulturális diplomácia

A **nordizmus** (nordism, nordisme) kifejezés a 19. század óta használatos az északi országok közötti kulturális, politikai és társadalmi együttműködés eszméjének jelölésére. A nordizmus nem azonos a pán-skandinavizmussal, amely a 19. században politikai uniót is célzott; a nordizmus a 20. században elsősorban a közös intézmények, a kulturális csere és a hasonló társadalmi értékek hangsúlyozását jelentette. A nordizmus története részletesen az északi együttműködés és a nordizmus fejezetben kerül tárgyalásra, itt a kulturális vetületére összpontosítunk.

A hidegháború időszakában a skandináv design és a nordizmus szorosan összekapcsolódott a **kulturális diplomáciában**. A semleges Svédország és Finnország, valamint a NATO-tag Dánia és Norvégia számára a design egy olyan „puha hatalmi" eszköz volt, amely a jóléti állam, a demokrácia és a modernitás képét vetítette a nyugati világ felé. Az 1950-es évek amerikai kiállításai, a milánói triennálék és a világkiállítások északi pavilonjai dokumentáltan ezt az üzenetet közvetítették. A **Nordic Council** (Északi Tanács) alapítása 1952-ben, majd a **Nordic**

Council of Ministers 1971-ben, intézményes keretet adott a kulturális együttműködésnek, beleértve a design-támogatást és a közös kiállításokat.

A „Scandinavian design" mint nemzetközi márka azonban vitatott értelmezés. A kritikák szerint a fogalom homogenizálja a négy ország eltérő designhagyományait, és figyelmen kívül hagyja a regionális különbségeket, a számi kézművességet, valamint a bevándorló közösségek hozzájárulását. A **számi duodji** (samisk duodji) – a számi kézművesség és tárgykultúra – a skandináv design domináns narratívájában hosszú ideig alulreprezentált volt, vagy folklórként, nem pedig kortárs designként kezelték. A 21. században a számi tervezők és kutatók dokumentáltan kritizálják ezt a kirekesztést, és a duodji kortárs értelmezését a számi identitás és önrendelkezés részeként jelenítik meg.

A nordizmus kulturális hatása a **Nordic noir** (északi krimi) irodalmi és filmes műfajban is megjelenik, amely a 2000-es években vált globális jelenséggé. A Stieg Larsson, Henning Mankell, Jo Nesbø és mások regényei dokumentáltan az északi társadalmak sötét oldalát, a jóléti állam repedéseit mutatják be, és ezzel részben ellentmondanak a harmonikus, boldog északi képnek. Ezt a kettősséget a kulturális elemzők az északi identitás belső feszültségeként értelmezik: a design és a jóléti állam fényes felszíne alatt a társadalmi kirekesztés, a mentális problémák és a bűnözés is jelen van.

37.3.6 Kortárs fejlemények és kritikák

A 20. század végi és 21. századi skandináv design egyik legfontosabb jelensége az **IKEA** globális terjeszkedése. Az IKEA 1943-ban Svédországban alapított vállalat, amely a lapraszerelt bútorok és a megfizethető lakberendezési cikkek forgalmazásával vált a svéd design és a demokratikus fogyasztás szimbólumává. Az IKEA dokumentáltan a svéd jóléti állam és a folkhemmet eszméjének egyik globális közvetítője, ugyanakkor üzleti modelljét, a tömegtermelést és a fogyasztási cikkek állandó cseréjét a fenntarthatósági kritikák is érik. A vállalat vitatott adóoptimalizálási gyakorlata és a faanyagok beszerzése körüli környezetvédelmi aggályok a skandináv designról alkotott idealizált kép árnyoldalait mutatják.

A **fenntarthatóság** a 21. századi északi design egyik központi témája. A skandináv országokban a környezettudatos tervezés, az újrahasznosított anyagok, a körforgásos gazdaság és a **klímaválság** elleni küzdelem a designipar és az állami politika kiemelt területe. A **Nordic Council** és az egyes országok designszervezetei dokumentáltan támogatják a fenntartható formatervezés kutatását és oktatását. Ugyanakkor a fenntarthatósági retorika és a tényleges környezeti terhelés közötti feszültség – például a faanyagok, a textilipar és a globális szállítás környezeti lábnyoma – a kritikai designkutatás fontos témája.

A **nemzeti branding** és a design viszonya is figyelmet érdemel. A dán **„Denmark: The World's happiest country"** jellegű kampányok, a finn **„Visit Finland"** designközpontú arculata és a svéd **„Sweden is a lot more than IKEA"** üzenetei dokumentáltan a design és a jóléti állam képét használják az országimázs építésében. Az ilyen kampányok azonban emlékezetpolitikai és társadalomkritikai vitákat is kiváltanak, mert a boldogság- és jóléti narratívák elfedhetik a társadalmi egyenlőtlenségeket, a bevándorlók integrációjának nehézségeit és a vidéki területek leszakadását.

Végül a skandináv design és a nordizmus párhuzamba állítható a holland aranykor és a flamand művészet kulturális exportjával. Mindkét jelenség a gazdasági és társadalmi modell nemzetközi megjelenítését szolgálta: a holland aranykor festészete a polgári öntudatot és a kereskedelmi gazdagságot reprezentálta, míg a skandináv design a 20. századi jóléti állam demokratikus modernizmusát. A különbség abban rejlik, hogy a skandináv design szándékoltan a hétköznapi

tárgyakra és a közterekre irányult, és a nemzetközi sikerhez állami támogatás és intézményes együttműködés társult, ami a 17. századi Németalföldön nem volt jellemző.

37.3.7 Források és bizonytalanságok

A skandináv design történetének elsődleges forrásai közé tartoznak a kiállítási katalógusok, designmagazinok, vállalati archívumok, tervezői hagyatékok és a korabeli kritikák. Az 1954–1957-es „Design in Scandinavia” kiállítás katalógusa, a Lunning-díj dokumentumai és az egyes tervezők visszaemlékezései közvetlen betekintést adnak a korszak önértelmezésébe. Másodlagos szakirodalomként a design- és építészettörténeti monográfiák, például Kjetil Fallan, Grace Lees-Maffei, Jeremy Aynsley és mások munkái irányadóak, de ezek eltérően súlyozzák a nemzeti kereteket és a nemzetközi folyamatokat.

A legfontosabb bizonytalanság a „skandináv design” fogalmának határaira vonatkozik. Nincs tudományos konszenzus arról, hogy a fogalom mikor és mely országokra pontosan alkalmazható, és hogy a finn design – nyelvileg és történetileg nem skandináv, hanem északi – mennyiben sorolható a skandináv kategóriába. A szakirodalom egy része a **Nordic design** kifejezést részesíti előnyben, mások a **Scandinavian design** kifejezést használják a négy országra. Ez a terminológiai vita részben a nemzeti önképeket és a nemzetközi marketinget is tükrözi, ezért a könyv e fejezetében a „skandináv design” kifejezést a négy országra értelmezve, de a különbségeket hangsúlyozva használjuk.

A design történeti állításai gyakran alapulnak esztétikai ítéleteken, amelyek nem mérhetők objektíven. Az, hogy egy tárgy „jó design” vagy „ikonikus”, értelmezés és értékítélet kérdése, ezért a tankönyv a tárgyak kulturális hatását, recepcióját és intézményes támogatását dokumentálja, nem pedig esztétikai rangsort állít fel. A statisztikai adatok – például a designexport értéke, a kiállítások látogatószáma – becslések, és azok forrása, évszáma és bizonytalansága mindig feltüntetendő.

37.3.8 Rövid összefoglaló

- A skandináv design a 19. századi nemzeti romantika és kézműves hagyományok talaján alakult ki, de a 20. században a funkcionalizmus, a demokratikus tömegtermelés és a jóléti állam eszméje felé fordult.
- Az 1930-as stockholmi kiállítás, a dán Kaare Klint és a finn Alvar Aalto munkássága meghatározó fordulópontot jelentett a modern északi formatervezésben.
- Az 1950-es években a „Design in Scandinavia” kiállítás, a Lunning-díj és a dán modern bútorok nemzetközi sikere tette a skandináv designt globális fogalommá.
- A design és az építészet a jóléti állam társadalmi programjának eszköze volt, amit a svéd miljonprogram, a finn középületek és a dán modernizmus példáz; ugyanakkor a programoknak voltak árnyoldalai is.
- A nordizmus kulturális diplomáciája a hidegháborúban a jóléti állam, a demokrácia és a modernitás képét közvetítette, de homogenizálta a regionális és őshonos kulturális különbségeket.
- A kortárs skandináv designban az IKEA globális hatása, a fenntarthatóság kérdése és a nemzeti branding feszültségei állnak a középpontban; a kritikai megközelítések elutasítják az idealizált, egységes narratívát.
- A skandináv design nem választható el a társadalmi egyenlőség, a környezeti felelősség és a kulturális identitás kérdéseitől, és a róla szóló diskurzusban a tény, a konszenzus, a vita és az emlékezetpolitika elválasztása alapvető.

37.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen kapcsolat van a 19. századi nemzeti romantika és a 20. századi modern skandináv design között? Miben különbözik a kettő?
2. Hogyan használta fel a svéd jóléti állam a lakáspolitikát és a design eszközeit a „folkhemmet” eszméjének megvalósítására? Milyen kritikák érték ezt a programot?
3. Miért tekinthető a „Scandinavian design” fogalom egyszerre a kulturális diplomácia sikerének és vitatott homogenizáló kategóriának?
4. Hasonlítsa össze a holland aranykor festészetének és a skandináv designnak a nemzetközi reprezentációs szerepét! Milyen különbségeket azonosít a demokratikus jelleg és az állami támogatás terén?
5. Milyen szerepet játszik az IKEA és a fenntarthatósági diskurzus a 21. századi skandináv designban? Milyen kritikai szempontokat vetnek fel ezek a jelenségek?

37.4 A tudomány és a Nobel-díj

A tudományos teljesítmény a modern Skandinávia és a Németalföld egyik legfontosabb önmeghatározó ereje. Az államalapítás, a kereskedelem vagy a jóléti modell mellett a kutatás, a felsőoktatás és a tudományos elismerés intézményei teremtették meg azt a kapcsolatot, amelyen keresztül ezek a viszonylag kis lélekszámú társadalmak a 19–20. században aránytalanul nagy nemzetközi láthatóságra tettek szert. Az előző alfejezetben tárgyalt skandináv design és a nordista önkép szorosan összefügg a természettudományos, orvosi és műszaki kutatás presztízsével, hiszen a racionális tervezés, a funkcionalizmus és az egalitárius társadalomszervezés eszméje éppen a tudományos világképből merítette legitimitását. Ugyanakkor a tudományos dicsőség története nem érthető meg pusztán a zseniális felfedezések sorozataként: intézményi beruházás, állami finanszírozás, gyarmati tudástermelés, nemzetközi versengés és – a Nobel-díj esetében – egy sajátos, a végrendeleten és a skandináv intézményi autonómián alapuló elismerési rendszer is formálta. Ez az alfejezet a tudományos intézmények, a Nobel-díj és a kutatás társadalmi szerepének összefüggéseit vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy a tudományos nagyság híre miként vált a regionális identitás elemévé, és milyen forráskritikai kérdéseket vet fel ez a mai napig.

37.4.1 A tudományos intézmények kialakulása a kora újkorban és a 19. században

A skandináv és a németalföldi tudományos intézmények gyökerei a kora újkorra, a 15–17. századra nyúlnak vissza. A mai Svédország területén a legrégebbi folyamatosan működő egyetem **Uppsala (Uppsala universitet)**, amelyet 1477-ben alapítottak; a dán központi egyetem **Koppenhága (Københavns Universitet)** 1479-ben követte. A 17. században a svéd nagyhatalmi korszak terjeszkedése további alapításokat hozott: 1640-ben a finn területeken **Turku Akadémia (Turun akatemia)** néven jött létre a későbbi Helsinki Egyetem elődje, 1666-ban pedig a Skåne-ban fekvő **Lund (Lunds universitet)** nyílt meg, részben a frissen szerzett dán területek svéd integrációjának eszközeként. A dán–norvég államban a 18. században a koppenhágai egyetem mellett a **Kristiania** (a mai Oslo) tudományos élete szerényebb intézményekben, például a bányászati és katonai szakiskolákban összpontosult; Norvégia önálló egyeteme csak 1811-ben alakult meg **Christiania** néven (a mai Oslói Egyetem), részben a dán–norvég állam felbomlását előkészítő nemzeti törekvések eredményeként.

A Németalföldön a tudományos intézményhálózat még korábban, a 15. században indult. A **Leuveni Egyetem (Katholieke Universiteit Leuven, illetve korabeli nevén Studium Generale Lovaniense)** 1425-ben jött létre, és a Burgundi–Habsburg Németalföld egyik fő

szellemi központjává vált. A németalföldi felkelés és a Holland Köztársaság megszületése után a protestáns északi tartományok saját egyetemeket hoztak létre: 1575-ben **Leiden (Universiteit Leiden)** nyílt meg, amely a 17. századi európai tudományosság egyik legfontosabb műhelye lett, majd 1614-ben **Groningen**, 1636-ban **Utrecht** követte. A holland egyetemek sajátossága volt a nemzetközi nyitottság: a köztársaság viszonylagos vallási türelme és a latin oktatási nyelv révén angol, skót, német, francia és zsidó hallgatók és professzorok is nagy számban érkeztek, ami a kora újkori európai tudományos hálózatok csomópontjává tette a Németalföldet.

A tudományos társaságok, akadémiák a 17–18. században jöttek létre, és a mai napig meghatározzák a tudományos minősítés és a díjak intézményi kereteit. A **Svéd Királyi Tudományos Akadémia (Kungliga Vetenskapsakademien)** 1739-ben alakult, és elsődleges feladata a természettudományos kutatás és a hasznos ismeretek terjesztése volt; a **Királyi Dán Tudományos és Irodalmi Társaság (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab)** 1742-ben. Norvégiában a **Norvég Tudományos Akadémia (Det Norske Videnskaps-Akademi)** csak 1857-ben jött létre, ami a dán fennhatóság alatti tudományos intézményi alárendeltségből való fokozatos kibontakozás jele volt. A németalföldi területeken a **Holland Királyi Művészeti és Tudományos Akadémia (Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen)** gyökerei a 17. századi tudós társaságokig nyúlnak vissza, jelenlegi formáját azonban a 19. századi nemzeti intézményépítés során nyerte el.

A kora újkori tudományos forradalom eredményei szorosan kapcsolódtak a Németalföldhöz és kisebb részben Skandináviához. A holland **Antoni van Leeuwenhoek** mikroszkópos megfigyelései, **Christiaan Huygens** ingaórája és fényelmélete, valamint **Herman Boerhaave** orvosi oktató és kémiai munkássága a 17–18. századi európai természettudomány élvonalába emelte a Holland Köztársaságot. A filozófiai-tudományos gondolkodás szempontjából a Németalföld ideiglenes otthont adott **René Descartes**-nak és részben **Baruch Spinoza** munkásságának is, ami a mai holland önképben a szellemi nyitottság és a tudományos racionalizmus hagyományaként jelenik meg. Ugyanakkor ez a tudományos prosperitás szorosan összefonódott a gyarmati kereskedelemmel: a **Holland Kelet-indiai Társaság (VOC)** és a **Holland Nyugat-indiai Társaság (WIC)** hálózatai nemcsak árut, hanem botanikai, zoológiai és földrajzi ismereteket is szállítottak, a 17. századi amszterdami és leideni botanikus kertek pedig a gyarmati növény- és fűszerkutatás központjai voltak. Ez a tudományos nyereség a gyarmati erőszakkal és a rabszolgatartással párhuzamosan jött létre; a kortárs tudománytörténet ezt a kapcsolatot a **gyarmati tudástermelés** etikai kérdéseként tárgyalja.

A 19. századi nemzetépítés új lendületet adott a tudományos intézmények fejlődésének. A skandináv államokban a nemzeti romantika és a liberális reformkor a tudást a nemzeti felemelkedés eszközének tekintette: Svédországban a 19. század második felében a műszaki főiskolák, Dániában a mezőgazdasági kutatóintézetek, Norvégiában a tengerészeti és meteorológiai intézmények fejlesztése kapcsolódott össze a modernizációval. A Németalföldön a flamand és vallon tudományos intézmények a belga állam kettős nyelvi szerkezetét tükrözték: a **Leuveni Katolikus Egyetem** francia nyelvű tudományos elitképzésen alapult, míg a genti és brüsszeli intézmények fokozatosan nyitottak a holland nyelvű oktatás felé, ami a 20. századi nyelvi-politikai konfliktusok egyik tudománypolitikai dimenzióját képezte.

37.4.2 Alfred Nobel és a Nobel-díj alapítása

A tudomány és a regionális identitás kapcsolatának leghíresebb intézménye a **Nobel-díj**, amely nem a tudományos teljesítmény közvetlen felfedezése, hanem a tudományos elismerés globális rendszerének megteremtése révén vált a skandináv önértelmezés elemévé. A díj alapítója, **Alfred Nobel** (1833–1896) svéd vegyész és feltaláló volt, akinek vagyonát elsősorban a **dinamit** és más robbanóanyagok szabadalma, valamint a nemzetközi ipari vállalkozások alapozták meg. Nobel

életműve – különösen a robbanóanyag-fejlesztés – a hadiiparhoz és a bányászathoz is kapcsolódott; ez a kettősség később a békedíj létrehozását övező emlékezetpolitikai viták egyik fontos témája lett, mivel a díj alapítója éppen a haditechnikából származó vagyonból kívánt a béke ügyének elismerést biztosítani.

A Nobel-díj jogi alapja Nobel végrendelete, amelyet 1895. november 27-én írt alá Párizsban. A végrendelet a vagyon kamataiból évente kiosztandó öt díjat rendelt el: **fizika, kémia, fiziológia vagy orvostudomány, irodalom, valamint béke** kategóriában. A díjak adminisztrációját svéd és norvég intézményekre bízta: a fizikai és kémiai díjakat a Svéd Királyi Tudományos Akadémia, az orvosi díjat a **Karolinska Intézet (Karolinska Institutet)**, az irodalmi díjat a **Svéd Akadémia (Svenska Akademien)**, a békedíjat pedig egy öttagú, a norvég **Storting** (parlament) által választott bizottság, a **Norvég Nobel Bizottság (Den Norske Nobelkomite)** ítéli oda. A békedíj Norvégiába helyezésének okáról nincs teljesen egyértelmű, Nobel által leírt magyarázat; a tudományos konszenzus szerint a svéd–norvég perszonálunió (1814–1905) időszakában a norvég parlament békepárti hagyománya, valamint Nobel személyes ismeretségei játszhattak szerepet, de az indoklás hiánya a történeti vita tárgya.

A végrendelet végrehajtása nem volt zökkenőmentes. Nobel családjának egy része vitatta a végrendelet érvényességét, a svéd állam pedig nem rendelkezett korábbi példával ilyen nagyságú magánvagyon tartós közcélú alapítványi kezelésére. A **Nobel Alapítvány (Nobelstiftelsen)** 1900-ban kezdte meg működését, miután a svéd kormány és a család megállapodott, és a végrendelet egyes rendelkezéseit törvényi szinten pontosították. Az első Nobel-díjakat 1901-ben osztották ki; a díjak összege és a jelölési folyamat részletei azóta többször módosultak. A fizikai és kémiai díjak odaítélésében a Svéd Királyi Tudományos Akadémia saját bizottságokat működtet, amelyek a jelöléseket – jellemzően korábbi díjazottak, kiemelt egyetemek professzorai és más tudományos testületek – terjesztik be, a döntések pedig ötven évig titkosak. A békedíj jelölési folyamata némileg szélesebb kört ölel fel, de a döntések szintén titkosak.

A Nobel-díj 20. századi intézményesülése során a tudományos és irodalmi díjakat a világ legmagasabb presztízsű elismeréseiként kezdték kezelni. Ez a presztízs azonban nem pusztán a tudományos értékből fakadt, hanem abból a skandináv intézményi keretből is, amelyet a díjak „semleges” és „politikamentes” ítéletként hirdetett. A valóságban a díjak története tele van vitatott döntésekkel, kihagyott életművekkel és a jelölési rendszer strukturális torzításaival. A természettudományi díjaknál az időbeli eltolódás, a kutatási területek közötti egyenlőtlenségek, valamint a díjazottak nemi és földrajzi megoszlása komoly forráskritikai kérdéseket vet fel: a **Nobel-díj adatbázisában** szereplő nemek szerinti megoszlás például erősen férfi-dominanciát mutat, ami a tudományos kutatás történeti kirekesztő struktúráit tükrözi, nem feltétlenül a díj szabályainak közvetlen diszkriminációját. A békedíj esetében a politikai-erkölcsi ítéletalkotás mindig is viták kereszttüzében állt; a norvég intézményi autonómia és a külpolitikai állásfoglalás közötti határ megítélése a mai napig emlékezetpolitikai viták tárgya.

37.4.3 A Nobel-díj nemzetközi szerepe és a skandináv tudományos identitás

A Nobel-díj a skandináv országok számára nem pusztán tudományos elismeréseket hozott, hanem hatalmas **puha erőt** is: a díjátadó ünnepségek, a stockholmi és oslói ceremóniák, valamint a díjazottak nemzetközi hírneve a svéd, norvég és részben dán tudományos-kulturális élet láthatóságát erősítették. A díj intézményei a 20. században a svéd **tudományos diplomácia** eszközévé váltak: a Nobel-díj világszerte ismert logója és a díjazottak elitje a skandináv semlegességet, magas erkölcsi mércét és racionális társadalomszervezést sugallta. Ez a kép nem független a jóléti állam és a nordizmus korábban tárgyalt önképétől; a tudományos kiválóságot a modern, egalitárius és békés skandináv társadalmak bizonyítékaként használták a hidegháború időszakában éppúgy, mint a 21. századi országmárka-építésben.

Ugyanakkor a Nobel-díj skandináv jellege önmagában is problematikus: a díjak alapítója svéd volt, a döntéshozatali intézmények túlnyomórészt svéd vagy norvég, és a díj nyelve, ünnepségrendje és finanszírozása is Svédországhoz kötődik. A finn, dán, holland vagy belga tudományos élet nem része a díj intézményi szerkezetének, noha természetesen díjazottjaik vannak. A Nobel-díj tehát nem a teljes Skandinávia, s még kevésbé a Németalföld közös intézménye, hanem egy sajátos svéd–norvég alapítású globális szerveződés, amelynek kisugárzása mégis az egész észak-európai térség tudományos imázsát erősítette.

A skandináv és németalföldi tudósok közül a Nobel-díj történetében számos példa illusztrálja a regionális tudományos hagyományok erejét. A dán **Niels Bohr** (fizika, 1922) a kvantummechanika korai korszakának meghatározó alakja volt; koppenhágai intézete – a **Niels Bohr Intézet** – a 20. század első felének egyik legfontosabb nemzetközi kutatóközpontja lett, és a „koppenhágai spiritusz” fogalma a tudományos együttműködés és a nemzetközi mobilitás jelképévé vált. Svédországban a fizikai és kémiai díjazottak sorában az 1900-as évek elején olyan kutatók szerepeltek, mint **Svante Arrhenius** (kémia, 1903) és **The Svedberg** (kémia, 1926), akik a stockholmi és uppsalai egyetemek nemzetközi beágyazottságát mutatták. Norvégiában a **Knut Hamsun** (irodalom, 1920) és a **Sigrid Undset** (irodalom, 1928) díja elsősorban irodalmi teljesítmény, de a norvég nemzeti romantika és a dán fennhatóságból való kilépés kulturális önképébe is illeszkedett. Finnország természettudományos Nobel-díjasai között **A. I. Virtanen** (kémia, 1945) neve ismert, aki a takarmányozás és az élelmiszer-tudomány területén ért el áttörést, és munkássága a finn mezőgazdasági modernizációhoz kapcsolódott.

A Németalföldön a Nobel-díj birtokosainak száma a 20. században szintén jelentős volt, és a holland fizikai-kémiai iskola – például **H. A. Lorentz** (fizika, 1902) és **Pieter Zeeman** (fizika, 1902) – a modern elektrodinamika és a mágneses optika megalapozójaként vált világhírűvé. A Leideni Egyetem alacsony hőmérsékletű fizikai laboratóriuma **Heike Kamerlingh Onnes** (fizika, 1913) vezetésével a szupravezetés felfedezéséhez és a krio-technológia kialakulásához vezetett. Belgiumban a tudományos Nobel-díjak ritkábbak voltak, de a **Christian de Duve** (fiziológia vagy orvostudomány, 1974) és **Maurice Wilkins** mint a DNS szerkezetének kutatója (fiziológia vagy orvostudomány, 1962; Wilkins új-zélandi születésű, de angliai pályafutása miatt nem Belgiumhoz kötődik) példái mutatják a nemzeti hovatartozás és a tudományos teljesítmény elszámolásának bonyolultságát: a díjazottak „nemzeti” besorolása gyakran a születési hely, az állampolgárság vagy a munkahely szerint történik, és ezek a kategóriák a nemzetközi tudományos vándorlás korában pontatlanok.

A nők alulreprezentáltsága a Nobel-díjak történetében különösen fontos kritikai szempont. A természettudományos kategóriákban a női díjazottak száma a 20. században rendkívül alacsony volt; közülük kiemelkedik **Marie Curie** (fizika 1903, kémia 1911), aki azonban lengyel származású francia kutató volt, és **Gerty Cori** (fiziológia vagy orvostudomány, 1947) cseh-amerikai biokémikus. A skandináv intézményi keret tehát – a társadalmak egalitárius önképének ellenére – sokáig a tudományos közösségben fennálló férfi-dominanciát tükrözte vissza. A 21. század elején a Svéd Királyi Tudományos Akadémia és a Karolinska Intézet is elismerte ezt a kiegyensúlyozatlanságot, és a jelölési folyamatokban fokozott figyelmet fordít minél több földrajzi és nemi szempontból sokszínű jelölt bevonására, de ennek hatékonyságát tudományos elemzések egyelőre korlátozottnak találják.

37.4.4 A tudományos intézmények és a kutatáspolitika a 20–21. században

A Nobel-díj a tudományos kutatás elismerésének csúcsa, de a tudomány társadalmi szerepét nem a díjak, hanem a kutatási intézmények, a finanszírozási rendszerek és a kutatáspolitika határozzák meg. A skandináv országok a 20. század második felében a jóléti állam kiépítésével párhuzamosan nagymértékű állami beruházást hajtottak végre a felsőoktatásban és a kutatásban.

A **svéd modell** sajátossága a magán- és állami források kiegyensúlyozott kombinációja volt: a **Műszaki Egyetemek** (például a stockholmi KTH és a chalmersi műszaki egyetem Göteborgban) szoros kapcsolatot építettek ki a hazai ipari nagyvállalatokkal, többek között az **Ericsson**, az **ASEA/ABB** vagy a gépjárműipar szereplőivel. Dániában a mezőgazdasági és halászati kutatás, valamint a gyógyszeripar (például a **Novo Nordisk** és a korábbi **H. Lundbeck**) fejlődése teremtett erős tudományos bázist. Norvégiában az 1970-es évektől a kőolaj- és földgázkitermeléshez kapcsolódó technológiai kutatás hozott jelentős állami bevételeket, amelyeket a kormány részben a tengeri, klimatológiai és anyagtudományi kutatásokba forgatott vissza. Finnországban a **Nokia** körüli elektronikai és távközlési kutatás, valamint az erdőipar és a környezettechnológia számított stratégiai területnek; a 2000-es évek eleji IT-válság után a finn innovációpolitika a startup-ökoszisztéma és a kutatási alapok diverzifikálása felé mozdult el.

A Németalföldön a tudásintenzív gazdaság és a tudományos kutatás kapcsolata hasonlóan erős. A holland **Philips** vállalat a 20. század elejétől működtette saját kutatólaboratóriumait, amelyek a fizika, az elektronika és a félvezető-technológia területén világszínvonalú eredményeket értek el; a **ASML** pedig a 21. századra a félvezetőgyártáshoz szükséges litográfiai eszközök monopóliumszerű gyártójává vált, ami a holland kutatás-fejlesztés stratégiai jelentőségét mutatja. Belgiumban a **Interuniversity Microelectronics Centre (imec) Leuvenben** a nanotechnológiai és mikroelektronikai kutatás egyik vezető európai központja; a belga tudományos tájat a regionális föderalizmus is alakítja, mivel a kutatási kompetenciák egy része a flamand, vallon és brüsszeli entitásokhoz került. Luxemburg kutatási rendszere kisebb, de a bővülő egyetem és a pénzügyi technológiai kutatóintézetek a nagyhercegség sajátos, szolgáltatásalapú gazdaságát tükrözik.

A kutatás társadalmi szerepét a 21. században nagyban meghatározza a nemzetközi nagyberendezésekben való részvétel. A skandináv és németalföldi országok közösen vesznek részt például a **CERN** részecskefizikai kutatóközpontban, az **Európai Űrügynökségben (ESA)**, valamint a svédországi **European Spallation Source (ESS)** neutronforrás-projektben, amely a lundi alapítású kutatási infrastruktúra egyik legnagyobb szabású építkezése. Az ilyen nagyberendezések nem pusztán tudományos eredményeket hoznak, hanem regionális munkaerőpiaci, ipari beszállítói és tudásáramlási hatásuk is van; a skandináv és németalföldi kormányok a tudásalapú gazdaság versenyképességét ezeken az együttműködéseken keresztül igyekeznek biztosítani.

A 21. századi tudománypolitikában a fenntarthatóság, a klímakutatás és az egészségügyi innováció kiemelt szerepet kap. A **Klímaválság** kezelésére létrehozott skandináv kutatóközpontok, például a **Stockholm Resilience Centre** vagy a **Norvég Klíma- és Környezetkutató Intézet (CICERO)** a nemzetközi klímatudomány fontos szereplői. A holland és belga tudományos intézmények a vízgazdálkodás, a tenger- és áradáskutatás, valamint a mezőgazdasági fenntarthatóság területén hasznosítják azt a történelmi tapasztalatot, amelyet a mélyföldi folyódelták és a tengerrel való együttélés évszázadai halmoztak fel. Ugyanakkor a kutatás társadalmi legitimációját új kihívások is érik: a tudományos csalások, a reprodukálhatósági válság, a piaci érdekeknek való kiszolgáltatottság, valamint a tudománykommunikáció és a közösségi média félretájékoztatási jelenségei mind hozzájárultak ahhoz, hogy a tudományos intézményekkel szembeni bizalom nem magától értetődő, hanem folyamatosan újra kell építeni. A Nobel-díj, mint intézmény, ebben a környezetben is megőrizte szimbolikus erejét, de a tudomány és a társadalom viszonyát már nem kizárólag a díj körüli presztízs, hanem a kutatási eredmények hozzáférhetősége, a nyílt tudomány elvei és a tudástranszfer gyakorlata is alakítja.

37.4.5 Források és bizonytalanságok

A tudományos intézmények történetére vonatkozóan viszonylag jó minőségű, intézményi levéltári anyagok, egyetemi alapító okiratok és akadémiai kiadványok állnak rendelkezésre. A kora újkori egyetemek alapítási évei jogi-irattári dokumentumokból ismertek, de az egyes intézmények

tényleges tudományos súlyának megítélése ma is tudománytörténeti értékelés tárgya; például az uppsalai, leuveni vagy leideni egyetem jelentőségének összehasonlítása országonként eltérő nemzeti történetíró hagyományokat tükrözhet. A gyarmati tudástermelés szerepéről szóló kutatás az utóbbi évtizedekben vált hangsúlyossá, és a mai napig vitatott, hogy a holland vagy dán gyarmati botanikai, földrajzi és orvosi ismeretek mennyiben szolgálták a kereskedelmi és hódítási célokat, illetve mennyiben voltak autonóm tudományos vállalkozások.

A Nobel-díjjal kapcsolatos forrásbázis különlegesen összetett. A végrendelet eredeti szövege, a Nobel Alapítvány alapszabálya és a nyilvános éves díjjelentések dokumentált ténynek tekinthetők. Ugyanakkor a jelölési folyamatok ötven évre titkosított anyagai miatt a díjazottak kiválasztásának belső indokairól csak a titkosítás lejárta után, levéltári kutatásokból tájékozódhatunk; az ezen alapuló tudományos elemzések szükségszerűen hiányosak és értelmező jellegűek. A Nobel-békedíj konkrét döntéseit számos esetben politikai és emlékezetpolitikai vita övezi; ezek minősítése nem ténykérdés, hanem a nemzetközi kapcsolatok és a morálfilozófia területére tartozó értékelő ítélet. A Nobel-díjazottak nemzeti statisztikái, különösen a kettős állampolgárság, a migráció és a több munkahely esetén, eltérő módszertanokkal készülnek; a szakirodalomban közölt országonkénti listák ezért nem tekinthetők egyértelmű mértéknek.

A kutatási ráfordításokra, a felsőoktatási intézményi rangsorokra és a tudományos publikációs teljesítményre vonatkozó adatok becsléseken alapulnak, és az alkalmazott mutatók szerint eltérő képet festhetnek. A nemzetközi szervezetek (OECD, UNESCO, EU) által publikált adatbázisok viszonylag megbízhatóak, de az országok közötti összehasonlításnál figyelembe kell venni az intézményi besorolás, a finanszírozási források és a publikációs gyakorlat különbségeit. A tudományos kutatás etikai kérdéseiről szóló állítások részben elvi állásfoglalások, részben empirikus elemzések; a „tudományos csalás”, „reprodukálhatósági válság” és „nyílt tudomány” fogalmai mögött intenzív tudományelméleti vita húzódik, ezért a tankönyv ezeket vitatott értelmezésként, nem pedig bizonyított tényként kezeli.

37.4.6 Rövid összefoglaló

- A skandináv és németalföldi tudományos intézményhálózat kora újkori alapjai – Uppsala (1477), Koppenhága (1479), Leuven (1425), Leiden (1575) – a reformáció, az államépítés és a nemzetközi tudósmobilitás szorosan összefonódó folyamatai voltak.
- A 18. századi tudományos akadémiák (Svéd Királyi Tudományos Akadémia 1739, Dán Királyi Tudományos Társaság 1742) a kutatás állami legitimitását és a hasznos ismeretek terjesztését intézményesítették; a holland aranykor tudományos kiválósága részben a gyarmati tudástermelésből táplálkozott.
- Alfred Nobel 1895-ös végrendelete alapján 1901-től osztották ki a Nobel-díjakat; a fizikai, kémiai, orvosi és irodalmi díjakat svéd, a békedíjat norvég intézmény dönti el, ami a svéd–norvég perszonálunió sajátos öröksége.
- A Nobel-díj a világ legnagyobb tudományos presztízsű elismerésévé vált, de a jelölési titok, a kategoriális és történeti torzítások, különösen a nők és a nem nyugati kutatók alulreprezentáltsága, valamint a békedíj politikai töltete forráskritikai és emlékezetpolitikai vita tárgyát képezik.
- A skandináv és németalföldi tudósok közül Niels Bohr, Svante Arrhenius, H. A. Lorentz és mások Nobel-díja a régió tudományos iskoláinak nemzetközi jelentőségét mutatja, de a „nemzeti” hovatartozás kategóriája a tudományos migráció korában bizonytalan.
- A 20–21. századi kutatáspolitika a jóléti állam, a magánipari innováció és a nemzetközi nagyberendezések (CERN, ESS) együtteséből épült fel; a klímakutatás, az egészségügy és a félvezető-technológia kiemelt stratégiai területek lettek.

- A tudomány társadalmi legitimációját a csalások, a reprodukálhatósági viták és a piaci-politikai nyomásgyakorlás gyengíthetik, ami a Nobel-díj intézményét is újfajta átláthatósági és etikai kihívások elé állítja.

37.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a kora újkori skandináv és németalföldi egyetemek társadalmi szerepét! Milyen eltéréseket és hasonlóságokat lát az államépítés, a vallási megosztottság és a nemzetközi mobilitás szempontjából?
2. Milyen jogi és intézményi okok magyarázzák, hogy a Nobel-békedíjat norvég, a többi Nobel-díjat pedig svéd intézmény ítéli oda? Miért vitatott ennek az elrendezésnek az eredeti indoka?
3. A Nobel-díj története milyen forráskritikai problémákat vet fel a „semleges tudományos elismerés” eszméjével kapcsolatban? Válaszában térjen ki a jelölési titokra, a nők alulreprezentáltságára és a gyarmati tudástermelés etikai kérdéseire.
4. Milyen kapcsolat mutatható ki a skandináv jóléti állam, a magánipari innováció és a nemzetközi nagyberendezések (pl. CERN, ESS) között a 20–21. századi kutatáspolitikában? Hozzon példákat a térség országaiból.
5. Miért problematikus a tudósok „nemzeti hovatartozásának” Nobel-díj-statisztikákban való használata? Hogyan befolyásolja ez a nemzetközi tudományos vándorlás és a többes kötődés a nemzeti tudományos önképek megbízhatóságát?

38 Emlékezet és történetpolitika

38.1 A második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezete

38.1.1 A megszállás, a kollaboráció és az ellenállás emlékezete

A második világháború megszállásának emlékezete Skandináviában és a Németalföldön nem egyetlen, rögzített történet, hanem egymással versengő értelmezések folyamatosan változó mezője. A háború utáni évtizedekben a nemzeti emlékezetkultúrák jellemzően az ellenállást helyezték a középpontba, és a kollaboráció kérdését gyakran a jogi felelősségre vonás keretei közé szorították. Az 1970-es évektől kezdve azonban a történetírás és a közbeszéd fokozatosan feltárta a megszállás alatti magatartások bonyolultabb, szürkébb tartományait: a passzív alkalmazkodást, a gazdasági együttműködést, a közigazgatási kiszolgálást és a mindennapi túlélési stratégiákat. Ez a fejezet a német megszállás Dániában és Norvégiában, a Finnország téli és folytatólagos háborúja és a Svédország semlegessége alfejezetekben tárgyalt megszállástörténeti eseményekre épül, és azt vizsgálja, hogy a háború után miként konstruálták meg az egyes társadalmak a saját háborús múltjukat, hogyan vonták felelősségre a kollaboránsokat, és milyen politikai, jogi és kulturális viták kísérték ezt a folyamatot egészen a 21. század elejéig.

38.1.1.1 A kollaboráció és ellenállás fogalmainak történeti rétegződése

A **kollaboráció** (dánul *kollaboration*, norvégul *kollaborasjon*, hollandul *collaboratie*, franciául *collaboration*) kifejezés a második világháború alatt vált politikai-jogi fogalommá. A szó eredeti jelentése – együttműködés – már a háború éveiben értékítélettel telítődött, amikor a megszálló német hatóságokkal való együttműködésre alkalmazták. Az 1945 utáni jogi eljárásokban a kollaborációt elsősorban büntetőjogi kategóriaként kezelték, ám a korszak szereplői számára a fogalom sokkal tágabb társadalmi és morális tartományt jelölt ki: ide sorolták a politikai együttműködést, a gazdasági kiszolgálást, a besúgást, de akár a megszállókkal fenntartott magánkapcsolatokat is.

Az **ellenállás** (dánul *modstand*, norvégul *motstand*, hollandul *verzet*, franciául *résistance*) fogalma hasonlóan rétegzett. A háború alatt a fegyveres szabotázstól a polgári engedetlenségen át az illegális sajtóig sokféle tevékenységet értettek alatta. A háború utáni nemzeti emlékezet azonban hajlamos volt egyetlen, heroicizált képpé formálni ezt a heterogén gyakorlatot, és az ellenállást a nemzeti közösség egészének tulajdonítani. A történeti kutatás az 1970-es évektől kezdve mutatott rá arra, hogy az ellenállási mozgalmak minden érintett országban kisebbségi jelenségek voltak, és a lakosság többsége a megszállás éveiben elsősorban a túlélésre, a családja ellátására és a mindennapi élet fenntartására törekedett.

Fontos hangsúlyozni, hogy a **kollaboráció** és az **ellenállás** közötti határvonal gyakran elmosódott. Egy adott személy vagy intézmény egyszerre lehetett a megszálló hatóságokkal kényszerűen együttműködő közigazgatási szereplő, miközben informálisan segített üldözötteket. A megszállás alatti magatartások teljes spektruma a fegyveres ellenállástól a nyílt politikai kollaboráción át a hallgatólagos beletörődésig terjedt, és a háború utáni emlékezetpolitikák éppen ennek a spektrumnak a leegyszerűsítésével hozták létre a maguk rendezett, de torzító narratíváit.

38.1.1.2 A dán „ellenállási mítosz” és az 1945–1947-es jogi rendezés

Dániában a német megszállás első éveiben a kormány és a királyi udvar a hivatalos együttműködés politikáját folytatta. Az 1940. április 9-i megszállás után a dán kormány a német szuverenitás-igény elutasítása mellett elfogadta a megszállás tényét, és a polgári közigazgatás folyamatosságának fenntartására törekedett. Ezt a politikát **samarbejdspolitik** (együttműködési politika) néven ismeri a dán történetírás, és egészen 1943. augusztus 29-ig, a kormány lemondásáig és a német közvetlen igazgatás bevezetéséig meghatározta az ország hivatalos magatartását.

Az 1943-as fordulatot követően a dán ellenállási mozgalom látványosan megerősödött. A **Frihedsrådet** (Szabadságtanács), az ellenállási szervezeteket összefogó koordináló testület 1943 őszén alakult meg, és a háború végére a dán ellenállás legfőbb politikai képviseletévé vált. A zsidó lakosság 1943. októberi mentése – amelynek során a dán zsidók többsége Svédországba menekült – a háború utáni dán önértelmezés egyik központi eleme lett.

A háború utáni jogi rendezés Dániában a **retsopgør** (jogi leszámolás) keretében történt. Az 1945 tavaszán elfogadott, visszamenőleges hatályú büntetőtörvény-módosítás alapján mintegy 13 000–14 000 dán állampolgárt ítéltek el kollaborációért; ez a szám azonban részben becslés, mivel az ügyek egy részét később megszüntették vagy felülvizsgálták. A legsúlyosabb ítéletek közé tartozott a halálbüntetés, amelyet Dániában 1945 és 1950 között körülbelül 46 személyen hajtottak végre; ez a szám a dán jogtörténetben példátlan volt, és a háború utáni igazságszolgáltatás egyik legvitatottabb elemévé vált.

A dán emlékezetpolitikában az 1950-es és 1960-as években egy erőteljes **ellenállási mítosz** (dánul *modstandsmyte*) formálódott. Ez a narratíva a dán társadalom egészét az ellenállás közösségeként ábrázolta, és háttérbe szorította az 1940–1943 közötti hivatalos együttműködési politika tényét. A zsidómentés története ebben a keretben a dán nemzet morális kivételességének bizonyítékaként szerepelt. Az 1970-es évektől kezdve azonban a történészek – köztük Hans Kirchhoff és Aage Trommer – részletesen feltárták a megszállás alatti magatartások összetettségét, és rámutattak arra, hogy a zsidómentés sikerét nem lehet kizárólag a dán társadalom morális kiválóságának tulajdonítani; szerepet játszott benne a földrajzi közelség Svédországhoz, a német megszálló hatóságok időzítése és a zsidó közösség saját szervezettsége is.

A 21. század elején a dán közbeszédben ismét éles viták folytak a kollaborációról. Különösen a Dániában élő német kisebbség háború alatti szerepvállalása, valamint a dán gazdasági szereplők német hadigazdasághoz fűződő kapcsolatai váltottak ki érzékeny diskurzusokat. A dán kormány 2005-ben hivatalos bocsánatkérést fogalmazott meg a háború után internált német kisebbség tagjaival szemben alkalmazott jogfosztásokért, ami a korábbi, egyoldalúan ellenállás-központú emlékezetpolitika részleges felülvizsgálatát jelezte.

38.1.1.3 Norvégia: a Quisling-kérdés és a landssvik-tárgyalások

Norvégiában a kollaboráció emlékezete elválaszthatatlan **Vidkun Quisling** nevétől, aki a német megszállás alatt, 1942. február 1-jén kikiáltotta magát miniszterelnöknek, és a **Nasjonal Samling** (Nemzeti Egység) párt vezetőjeként a német megszálló hatóságokkal együttműködve próbált hatalmat gyakorolni. A „quisling” kifejezés már a háború alatt a hazaárulás egyetemes szinonimájává vált a nyugati közbeszédben. Quislinget 1945. október 24-én végezték ki, miután a norvég bíróság hazaárulásért halálra ítélte. Az ítélet jogi alapja a háború után elfogadott, visszamenőleges hatályú jogszabály volt, amelyet a norvég parlament, a **Storting** fogadott el.

A norvég **landssvik** (hazaárulás) eljárások a háború utáni igazságszolgáltatás legnagyobb szabású vállalkozásai közé tartoztak Európában. A norvég hatóságok mintegy 92 000 ügyben indítottak eljárást, ami a körülbelül 3 milliós lakossághoz viszonyítva rendkívül magas arányt jelent. A

vádak elsősorban a Nasjonal Samling-tagságra, a besúgásra, a gazdasági kiszolgálásra és a frontszolgálatra vonatkoztak. A bíróságok 25 halálos ítéletet hagytak jóvá, amelyeket végre is hajtottak; ezen kívül több ezer személy kapott börtönbüntetést, pénzbüntetést vagy jogfosztást. A nőkkel szembeni eljárások különösen súlyos társadalmi megbélyegzést vontak maguk után, különösen a német katonákkal fenntartott kapcsolatok esetében; az érintett nőket a norvég emlékezetben **tyskertøs** (német kurva) szóval bélyegezték meg, és sokan közülük életük végéig hordozták a háború utáni társadalmi kirekesztés következményeit.

A norvég emlékezetpolitikában a háború utáni évtizedekben az ellenállás – különösen a **Milorg** fedőnevű katonai ellenállási szervezet és a nehézvíz-szabotázs akciói – foglalták el a központi helyet. A norvég királyi család, amely 1940 tavaszán Londonba menekült, a háború alatt és után az ellenállás szimbolikus központjává vált. Ugyanakkor a norvég emlékezet sokáig hallgatott a Quisling-rezsim intézményi folytonosságáról, a közigazgatás alsóbb szintjein tapasztalható együttműködésről és a rendőrség szerepéről a norvég zsidók deportálásában.

A norvég zsidó közösség tragédiája az 1990-es évektől kezdve kapott hangsúlyosabb helyet a közbeszédben. A norvég zsidók közül mintegy 772 főt deportáltak, és közülük körülbelül 34-en tértek vissza; ezek a számok a norvég Holokauszt-kutatás konszenzusos becslései, de a pontos elsődleges források hiányában bizonyos részletek vitatottak. 2012-ben a norvég kormány hivatalos bocsánatot kért a zsidó közösségtől a háború alatti norvég hatósági részvételért, ami fordulatot jelzett a korábbi, az ellenállást hangsúlyozó emlékezetpolitikához képest.

38.1.1.4 A Benelux államok: Belgium, Hollandia és a „repressie” emlékezete

Belgiumban a megszállás emlékezete már a háború alatt és közvetlenül utána is erősen megosztott volt. Az ország flamand és vallon közösségeinek háborús tapasztalatai eltértek egymástól, és ez az eltérés a háború utáni emlékezetpolitikát is mélyen befolyásolta. A **flamand mozgalom** egyes szárnyai a német megszállás alatt a kulturális és nyelvi követeléseik elismerésének reményében együttműködtek a megszálló hatóságokkal. Ez a választás a háború után a flamand közösség egészére vetett árnyékot, és hozzájárult a flamand és vallon identitás közötti feszültségek elmélyüléséhez. A belga **repressie** (megtorlás) keretében mintegy 400 000 ügyben indult vizsgálat, ami a körülbelül 8 milliós lakossághoz viszonyítva igen magas szám volt. A halálbüntetést Belgiumban 242 személyen hajtották végre, ami szintén a háború utáni európai igazságszolgáltatás egyik legszigorúbb példája volt. A flamand közösségben a megtorlást sokan igazságtalanul aránytalannak érezték, és ez a sérelem a későbbi flamand regionális mozgalom egyik fontos érve lett.

Hollandiában a német megszállás alatti magatartások emlékezete szintén összetett. A holland közigazgatás – hasonlóan a dánhoz – a megszállás első éveiben a folytonosságra törekedett, és a holland hivatalnokok széles köre működött együtt a német hatóságokkal a mindennapi igazgatásban. A holland zsidó közösség tragédiája azonban a legsúlyosabb teherként nehezedett a háború utáni holland önértelmezésre. A holland zsidók közül mintegy 102 000-en haltak meg a Holokausztban, ami a holland zsidó közösség körülbelül 75 százalékát jelentette; ez az arány a nyugat-európai országok közül az egyik legmagasabb volt. A holland hatóságok és a lakosság egyes rétegeinek részvétele a deportálások előkészítésében – különösen a zsidó lakosok regisztrációjában – a háború utáni évtizedekben alig kapott nyilvános figyelmet.

A holland **bijzondere rechtspleging** (különleges igazságszolgáltatás) keretében mintegy 150 000 ügyet vizsgáltak, és több mint 60 000 személyt ítéltek el. A halálbüntetést Hollandiában 40 főn hajtották végre, ami jóval alacsonyabb szám volt, mint Belgiumban, de a holland társadalomban a megtorlás így is mély nyomokat hagyott. Az 1970-es és 1980-as évektől a holland történetírás – különösen Loe de Jong monumentális munkája – részletesen feltárta a megszállás alatti holland magatartások szürke zónáit, és a közbeszédben is megjelent a „túlélés bűne” iránti érzékenység. A 21. század elején a holland kormányzat több alkalommal is bocsánatot kért – egyrészt a zsidó

közösségtől a háború alatti hatósági részvételért, másrészt a háború után a kollaborációval vádolt személyekkel szemben alkalmazott jogfosztások aránytalanságaiért.

Luxemburgban a megszállás és a kollaboráció kérdése kisebb léptékű, de szimbolikusan nagyon is jelentős volt. A luxemburgi társadalom a háború alatt kettős megszállást élt meg: a náci Németország és a hivatalosan „hazatérésként" beállított német közigazgatás egyszerre nehezedett rá. A háború utáni luxemburgi **répression** mintegy 5 000 ügyet érintett, és a halálbüntetést 8 fővel szemben hajtották végre. A luxemburgi emlékezetpolitikában a háború alatti német állampolgárságú közigazgatási tisztviselők kiutasítása és a luxemburgi lakosság ellenállása kap hangsúlyt, de a kollaboráció árnyaltabb elemzése itt is későn, az 1990-es évektől kezdve jelent meg.

38.1.1.5 Finnország: a „külön háború" emlékezete és a felelősségi perek

Finnország esete alapvetően különbözik a fenti országokétól, mivel Finnország nem volt megszállt ország a szó szoros értelmében, hanem a Szovjetunióval szemben folytatott háborúiban a náci Németország szövetségeseként, úgynevezett **társhadviselőként** (finnül *kanssasotija*) vett részt. Ez a különleges helyzet a háború utáni finn emlékezetpolitikát mélyen meghatározta.

A finn **sotasyyllisyysoikeudenkäynti** (háborús felelősségi per) 1945–1946-ban zajlott, és a Szovjetunióval kötött 1944-es fegyverszüneti megállapodás kényszerítette ki. A perben nyolc magas rangú finn politikust – köztük Risto Ryti volt elnököt és Väinö Tanner volt miniszterelnököt – ítéltek börtönbüntetésre. A per jogi alapját a háború után elfogadott, visszamenőleges hatályú törvény adta, ami a finn jogtörténetben példa nélküli volt. A finn közvélemény a pereket széles körben a győztes hatalmak által kikényszerített politikai igazságszolgáltatásként értékelte, és az elítéltek jelentős része társadalmi támogatottságot élvezett.

A finn emlékezetpolitika a hidegháború évtizedeiben a **külön háború** (finnül *erillissota*) tézisét hangsúlyozta. Ez a narratíva Finnországot olyan országként ábrázolta, amely a Szovjetunióval szembeni önvédelmi harcában kényszerűen került Németország mellé, és a háború alatt is megőrizte demokratikus intézményeit és függetlenségét. Ez az értelmezés a hidegháború finn belpolitikájában a Szovjetunióval fenntartott jó viszony követelménye miatt is hasznos volt, mivel lehetővé tette a háborús múlt olyan elbeszélését, amely nem váltott ki szovjet rosszallást. A **finnlandizáció** (finnül *suomettuminen*) fogalma éppen ezt a kényes egyensúlyt írta le: Finnország formálisan fenntartotta a nyugati demokráciát, de külpolitikájában messzemenően figyelembe vette a Szovjetunió érdekeit.

A hidegháború utáni finn történetírás – különösen az 1990-es évektől – újraértékelte ezt a narratívát. A kutatások feltárták, hogy a finn katonai vezetés a folytatólagos háború alatt szoros operatív kapcsolatban állt a német hadvezetéssel, és hogy a finn hatóságok a német kérésekre több száz zsidó menekültet és hadifoglyot adtak át a németeknek – bár a finn zsidó polgárok többsége megmenekült a deportálástól. A 2000-es években a finn kormány hivatalosan elismerte az átadások tényét, és bocsánatot kért a zsidó közösségtől. A finn emlékezetpolitika ma is érzékeny egyensúlyt tart a háborús áldozatok emlékezete, a nemzeti túlélési narratíva és a kritikai történetírás között.

38.1.1.6 Svédország: a semlegesség emlékezete és a poszthábórús önvizsgálat

Svédország a második világháború alatt hivatalosan semleges maradt, de a svéd semlegesség a gyakorlatban a német érdekekkel való részleges együttműködést is magában foglalta. A svéd kormány a háború első felében engedélyezte a német csapatok tranzitját Norvégiába, és a svéd vasérc exportja a német hadigazdaság egyik fontos forrása volt. A svéd emlékezetpolitika a háború

után hosszú ideig a **semlegesség** fogalmát morális értékként kezelte, és a svéd társadalmat a kontinens pusztításától távol maradt, humanitárius szereplőként ábrázolta.

Az 1990-es évektől kezdve azonban a svéd történetírás – különösen a **svéd jóléti állam és a háborús gazdaság** kapcsolatának kutatása – feltárta a svéd semlegesség árnyoldalait. A kutatások dokumentálták, hogy a svéd gazdaság a háború alatt jelentős mértékben integrálódott a német hadigazdaságba, és hogy a svéd hatóságok a háború után a balti államokból érkezett menekülteket átadták a szovjet hatóságoknak. Az 1990-es években a svéd kormány hivatalos vizsgálatot indított ezeknek a **balti kiadatásoknak** a feltárására, és 2004-ben a svéd miniszterelnök nyilvánosan elismerte a svéd hatóságok felelősségét. A svéd emlékezetpolitikában a semlegesség fogalma ma már nem egyértelműen pozitív morális kategória, hanem olyan történeti jelenség, amelynek költségei és következményei is vannak.

38.1.1.7 A felelősségre vonás összehasonlító tanulságai

A háború utáni igazságszolgáltatás mindegyik tárgyalt országban a **visszamenőleges hatályú jogalkotás** elvére épült, ami a jogállamiság szempontjából komoly vitákat váltott ki. A jogtörténészek máig vitatják, hogy ezek az eljárások mennyiben szolgálták a jogbiztonságot, és mennyiben voltak a politikai megtorlás eszközei. A halálbüntetés alkalmazása – különösen Dániában és Belgiumban – szintén a háború utáni időszak egyik legérzékenyebb kérdése volt, mivel mindkét ország a békés időszakban már eltörölte vagy erősen korlátozta a halálbüntetést.

A felelősségre vonás társadalmi hatásai is egyenetlenek voltak. A megszállt országokban a kollaborációval vádolt személyek gyakran a helyi közösségek kirekesztő ítéletével is szembesültek: megbélyegzésük a munkaerőpiaci kirekesztésben, a társadalmi kapcsolatok megszakításában és a családtagok stigmatizációjában is megnyilvánult. A norvég **tyskertøs** jelenség a nőkkel szembeni kollektív büntetés egyik legdrasztikusabb példája volt, és a norvég társadalomban csak a 2010-es években kezdődött meg ennek a traumának a nyilvános feldolgozása.

A háború utáni jogi rendezések mindegyike szelektív volt: a felsőbb szintű politikai és katonai vezetők egy része elkerülte a felelősségre vonást, miközben az alsóbb szintű szereplők – különösen a megszállókkal kapcsolatot tartó nők és a kisebbségi csoportok tagjai – aránytalanul súlyos büntetést kaptak. Ez a szelektivitás a későbbi emlékezetpolitikai viták egyik visszatérő témája lett.

38.1.1.8 Az emlékezet intézményesülése és a 21. századi viták

A második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezete az érintett országokban fokozatosan intézményesült. Az 1950-es évektől múzeumok, emlékművek és emléknapok sora jött létre, amelyek az ellenállás hőseit és a megszállás áldozatait állították a közösségi emlékezet középpontjába. A dán **Frihedsmuseet** (Szabadságmúzeum) Koppenhágában, a norvég **Hjemmefrontmuseet** (Honi Front Múzeum) Oslóban, a holland **Verzetsmuseum** (Ellenállási Múzeum) Amszterdamban, a belga **Dossin-kazernya** Mechelenben és a finn **Sotamuseo** (Hadtörténeti Múzeum) Helsinki mind a háborús múlt kanonizált narratíváját közvetítették.

Az 1990-es évektől kezdve azonban a múzeumi és emlékezeti táj is átalakult. A korábban az ellenállásra összpontosító intézmények egyre inkább a megszállás alatti magatartások sokszínűségét, a kollaboráció jelenségét és az áldozatok – különösen a zsidó, roma és szexuális erőszakot elszenvedett nők – perspektíváját is beemelték a kiállításaikba. A belga **Kazerne Dossin** például 2012-ben nyílt meg a mecheleni gyűjtőtábor helyén, és a deportálások történetét a kollaboráció, az adminisztratív bűnrészesség és a flamand társadalom felelősségének összefüggésébe helyezte. A holland **Nationaal Holocaust Museum** 2016-os megalapítása hasonló fordulatot jelzett.

A 2010-es és 2020-as években a bevándorlási viták és a nacionalista politikai mozgalmak megerősödése újra felszínre hozta a háborús emlékezet politikai használatát. Dániában a **Dansk Folkeparti** a dán ellenállás hagyományát a bevándorlás-ellenes politika legitimálására használta fel, míg Norvégiában a Breivik-per kapcsán a kollaboráció és az ellenállás fogalmai új jelentést kaptak a jobboldali radikalizmus kontextusában. Belgiumban a flamand és vallon közösségek közötti feszültségek időnként a háborús kollaboráció emlékezetén keresztül artikulálódtak, ami a flamand mozgalom számára továbbra is érzékeny pont.

A finn emlékezetpolitikában a 2020-as évek biztonságpolitikai fordulata – nevezetesen Finnország 2023-as NATO-csatlakozása – újraértelmezte a háborús múltat. A finn kormány hivatalos kommunikációja a finn hadtörténetet immár a nyugati védelmi közösség részeként ábrázolja, ami a korábbi, a külön háborús narratívához képest hangsúlyeltolódást jelent. A történészek egy része ezt az emlékezetpolitika újabb instrumentalizálásának tekinti, míg mások a finn nemzeti szuverenitás folytonosságának bizonyítékát látják benne.

Svédországban a NATO-csatlakozás 2024-ben szintén érintette a semlegesség emlékezetét. A svéd közbeszédben megjelent a **„semlegesség mint nemzeti mítosz”** kritikai értelmezése, amely a hidegháború alatti svéd biztonságpolitika kettős természetét hangsúlyozza. A svéd kormány 2025-ben bejelentette, hogy hivatalos történészi bizottságot állít fel a második világháború alatti svéd gazdasági együttműködés teljes körű feltárására; ennek eredményei a könyv lezárásakor (2026) még nem voltak nyilvánosak.

38.1.2 Források és bizonytalanságok

A második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezetének vizsgálata többféle elsődleges forrástípusra támaszkodik: a háború utáni bírósági iratokra, a kollaboránsokkal szembeni eljárások jegyzőkönyveire, az ellenállási szervezetek háború alatt keletkezett dokumentumaira, a megszálló hatóságok jelentéseire, valamint az 1950-es évektől kezdve készült memoárokra és interjúkra. A statisztikai adatok – például az elítéltek, a deportáltak vagy a kivégzettek számai – a háború utáni hatósági nyilvántartásokból származnak, de ezek a nyilvántartások gyakran hiányosak, és az egyes országok gyakorlata eltérő volt. A norvég landssvik-ügyek számát például egyes források 92 000-re, mások 90 000 alattira becslik; a pontos érték az ügyirat-nyilvántartások módszertani különbségei miatt vitatott. A holland zsidó áldozatok 102 000-es számát a legtöbb kutató konszenzusos becslésként fogadja el, de a deportálási listák hiányosságai miatt a valós szám ennél valamivel magasabb vagy alacsonyabb is lehet.

A legnagyobb bizonytalanság azonban nem a számokban, hanem az értelmezésekben rejlik. A kollaboráció és az ellenállás fogalmai a háború utáni évtizedekben folyamatosan újradefiniálódtak, és a történészi elemzések ma is éles vitákat folytatnak arról, hogy hol húzódott a morális és jogi felelősség határa. A visszamenőleges hatályú jogalkotás legitimitása, a halálbüntetés alkalmazásának erkölcsi megítélése, a nőkkel szembeni kollektív büntetés igazságtalansága és a háború utáni igazságszolgáltatás etnikai elfogultsága mind olyan kérdések, amelyekben a szakirodalomban nincs egyetértés. Az emlékezetpolitikai narratívák – mint a dán ellenállási mítosz, a norvég Quisling-kép vagy a finn külön háború tézise – nem tényszerű leírások, hanem konstruált értelmezések, amelyeket a jelenkori politikai és kulturális viták folyamatosan újraformálnak.

A könyv keretében ezért minden adatot és értelmezést az adott forrástípus és a keletkezés kontextusának megjelölésével kell olvasni. A háború utáni igazságszolgáltatási statisztikák például a hatósági önértelmezés termékei, és nem feltétlenül tükrözik a kollaboráció társadalmi gyakoriságát. A memoárok és a visszaemlékezések ugyanakkor a későbbi emlékezetpolitikai elvárások által is formáltak, ezért nem tekinthetők semleges tanúvallomásoknak.

38.1.3 Rövid összefoglaló

- A második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezete Skandináviában és a Benelux államokban nem egységes, hanem országonként és korszakonként változó, versengő narratívákból áll.
- Dániában a háború utáni **retsopgør** mintegy 13 000–14 000 elítélést és 46 kivégzést eredményezett, miközben a közbeszédben az **ellenállási mítosz** hosszú ideig háttérbe szorította az 1940–1943 közötti hivatalos együttműködési politika emlékét.
- Norvégiában a **landssvik** eljárások mintegy 92 000 ügyet érintettek, és Quisling kivégzésével a kollaboráció egyéni szimbóluma jött létre; a norvég zsidók deportálásában játszott norvég szerep csak az 1990-es évektől került a közbeszéd fókuszába.
- Belgiumban a repressie mintegy 400 000 vizsgálatot és 242 kivégzést hozott, és a flamand mozgalom egyes szárnyainak kollaborációja a háború utáni nyelvi-kulturális feszültségek egyik forrása lett.
- Hollandiában a **bijzondere rechtspleging** mintegy 150 000 ügyet vizsgált, és a zsidó közösség tragédiája – mintegy 102 000 halott – a holland emlékezetben a háború utáni évtizedekben alig kapott megfelelő súlyt.
- Finnországban a háborús felelősségi per nyolc politikust ítélt el, és a **külön háború** tézise a hidegháború alatt a Szovjetunióval fenntartott viszony miatt vált uralkodó narratívává; a kritikai újraértékelés csak az 1990-es évektől indult meg.
- Svédországban a semlegesség emlékezete a 2000-es években fokozatosan átadta a helyét a háborús gazdasági együttműködés és a balti kiadatások kritikai vizsgálatának.
- A háború utáni felelősségre vonás mindenütt a visszamenőleges jogalkotás elvére épült, és szelektív volt: a felsőbb vezetők egy része elkerülte a felelősséget, míg a nők és a kisebbségi csoportok aránytalanul súlyos büntetést kaptak.
- A 21. században az emlékezetpolitikát a bevándorlási viták, a nacionalista mozgalmak és a biztonságpolitikai fordulatok – Finnország és Svédország NATO-csatlakozása – újraélénkítették.

38.1.4 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dán **ellenállási mítosz** és a finn **külön háború** tézise kialakulásának körülményeit! Milyen bel- és külpolitikai tényezők magyarázzák, hogy ezek a narratívák évtizedekig fennmaradtak?
2. Milyen jogi és morális problémákat vet fel a háború utáni **visszamenőleges hatályú jogalkotás**? Érveljen amellett és ellene, hogy ezek az eljárások igazságosak voltak-e.
3. Miért volt a nőkkel szembeni háború utáni megtorlás – például a norvég **tyskertøs** jelenség – különösen súlyos és hosszan tartó társadalmi trauma? Milyen szerepet játszott ebben a nemi szerepek háború alatti átalakulása?
4. Hogyan változott a zsidók deportálásában játszott helyi hatósági szerep értékelése Dániában, Norvégiában és Hollandiában? Miben különbözött a háború utáni hallgatás ezekben az országokban?
5. Milyen összefüggés van a 21. századi bevándorlási viták, a nacionalista politika és a második világháborús emlékezet felhasználása között? Használjon legalább két országból származó példát.

38.2 A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete

Az előző alfejezetben (A második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezete) bemutattuk, hogy a háborús múlt feldolgozása intézményesült emlékezetpolitikává alakulhat, és hogy a nemzeti emlékezetben elfoglalt helye folyamatos viták tárgya. A gyarmati örökség emlékezete hasonló mechanizmusokat mutat, de több szempontból összetettebb: a gyarmati uralom évszázadokkal ezelőtt kezdődött, a hatásai a mai napig tartanak, és az érintett közösségek nem csupán egyetlen nemzeti keretbe illeszkednek. Hollandia és Belgium gyarmati múltja eltérő pályákat futott be; a holland kereskedelmi társaságok és a belga Kongói Szabadállam más típusú kizsákmányolást és más emlékezetpolitikai vitákat hoztak létre. Ez az alfejezet a két ország gyarmati örökségének feldolgozását, a dekolonizáció emlékezetét és a jelenkori emlékezetpolitikai vitákat tárgyalja, kiemelve a helyi lakosság és a diaszpórák szempontjait.

38.2.1 A holland gyarmati örökség: a kereskedelmi társaságoktól a dekolonizációig

A holland gyarmati örökség gyökerei a 17. századi **Holland Kelet-Indiai Társaság (Verenigde Oostindische Compagnie, VOC)** és a **Holland Nyugat-Indiai Társaság (West-Indische Compagnie, WIC)** működésére nyúlnak vissza. Amint azt a A kereskedelmi birodalom és a VOC alfejezet részletesen tárgyalta, ezek a társaságok nem csupán kereskedelmi hálózatokat építettek ki, hanem területi fennhatóságot gyakoroltak, és a rabszolgakereskedelem, a fűszerkereskedelem és az ültetvényes gazdálkodás révén rendkívüli nyereséget termeltek. A társaságok tevékenysége dokumentált tény, de annak megítélése, hogy a holland gazdasági fellendülés mekkora része származott a gyarmati kizsákmányolásból, tudományos becslés tárgya, és a mai napig vitatott.

A holland gyarmatbirodalom három fő területi egységből állt: a **Holland Kelet-India** (a mai Indonézia), a **Suriname** nevű dél-amerikai gyarmat, valamint a **Holland Antillák** és más karibi szigetek. A **rabszolgaság** intézménye mindhárom régióban meghatározó volt: a VOC és a WIC rabszolgákat szállított Afrikából és Ázsiából, akiket elsősorban ültetvényeken, bányákban és háztartásokban dolgoztattak. A rabszolgaság eltörlése Hollandiában 1863-ban következett be, de Suriname-ban és a holland karibi területeken az államilag előírt tízéves „átmeneti időszak” (staatstoezicht) miatt a gyakorlati felszabadulás csak 1873-ban fejeződött be. Ez a késleltetés ma az emlékezetpolitikai viták egyik központi eleme, mivel a holland állam részéről történt jóvátételre csak a 21. században került sor.

A dekolonizáció folyamata a második világháború után gyorsult fel. **Indonézia** 1945. augusztus 17-én kiáltotta ki függetlenségét, de Hollandia ezt nem ismerte el, és 1945–1949 között fegyveres konfliktus bontakozott ki. Az **indonéz függetlenségi háború** során a holland hadsereg és a gyarmati közigazgatás erőszakos fellépése dokumentált, de a szisztematikus jellegét hosszú ideig vitatták. A **Rawagedeh-i mészárlás** (1947. december 9.) ma az egyik legismertebb példa: egy holland katonai akció során több száz indonéz civilt öltek meg. A holland állam évtizedekig nem ismerte el a felelősségét; a 2000-es években azonban bírósági eljárások indultak, amelyek nyomán a holland kormány kártérítést ítélt meg az áldozatok hozzátartozóinak, és hivatalosan bocsánatot kért. A teljes háború alatti holland erőszak mértékét egy 2022-ben közzétett, több intézet (NIOD, KITLV, NIMH) által végzett kutatás vizsgálta; a jelentés megállapította, hogy a holland hadsereg szisztematikusan alkalmazott erőszakot, beleértve a kínzást és a gyilkosságokat. A holland kormány ezt követően mély sajnálatát fejezte ki, de a bocsánatkérés jogi és politikai következményei továbbra is vitatottak.

Suriname 1975-ben nyerte el függetlenségét, nagyrészt békés tárgyalások révén. A holland Antillák a 20. század végén fokozatosan átalakultak: egyes szigetek különleges közjogi státuszt kaptak, 2010-ben pedig a Holland Királyság szerkezete módosult. A dekolonizáció emlékezete azonban nem

csak a politikai függetlenségre vonatkozik; a holland társadalomban a gyarmati múlt feldolgozása az 1990-es évektől kezdett intenzívebbé válni, részben a posztkoloniális migráció következtében. A suriname-i, antillai és indonéz közösségek jelenléte Hollandiában új nézőpontokat hozott a nyilvános vitákba.

38.2.2 A belga gyarmati örökség: Kongó és a felelősség kérdése

Belgium gyarmati múltja mindenekelőtt **Kongó**hoz kötődik. A **Kongói Szabadállam (État indépendant du Congo)** 1885-ben jött létre, és nem Belgium, hanem II. Lipót király személyes birtokaként működött. Amint azt a A kongói gyarmat és a belga társadalom alfejezet tárgyalta, a Kongói Szabadállam időszaka a kényszermunka, a gumigyűjtés és a brutális erőszak korszaka volt. A helyi lakosságot kötelezték vadon termő gumi begyűjtésére; aki nem teljesítette a kvótát, annak büntetésként gyakran levágták a kezét. Ezek a csonkítások dokumentált tények, amelyeket misszionáriusi feljegyzések, fényképek és későbbi vizsgálatok bizonyítanak.

A Kongói Szabadállam alatti népességcsökkenés mértéke azonban a történettudomány egyik legvitatottabb kérdése. A korai becslések – amelyeket gyakran emberi jogi aktivisták és később népszerűsítő történelmi munkák terjesztettek – több milliós halálozást említettek; a leggyakrabban idézett tartomány 5 és 10 millió közötti. A modern, forráskritikai alapon dolgozó történészek ugyanakkor rámutatnak, hogy a demográfiai adatok rendkívül hiányosak, és a halálozás okai összetettek: a kényszermunka és a közvetlen erőszak mellett a behurcolt betegségek és az éhínség is szerepet játszott. A tudományos konszenzus tehát az, hogy a lakosság jelentős mértékben csökkent, de a pontos számok nem állapíthatók meg, és a korábbi magas becsléseket sok kutató túlzónak tartja. Ez a bizonytalanság miatt a belga gyarmati erőszak mértékéről szóló viták gyakran emlékezetpolitikai síkra terelődnek.

1908-ban a belga állam átvette a Kongói Szabadállam igazgatását, és létrejött a **Belga Kongó (Congo belge)**. Az állami gyarmati időszak 1960-ig tartott, amikor Kongó függetlenné vált. A függetlenségi folyamat azonban súlyos politikai válságba torkollt; **Patrice Lumumba** miniszterelnököt 1961 januárjában meggyilkolták, és a gyilkosságban belga tisztségviselők és zsoldosok is részt vettek. Lumumba meggyilkolása dokumentált tény, de a belga állam hivatalos felelősségét évtizedekig nem ismerték el. Csak 2002-ben, egy belga parlamenti vizsgálóbizottság jelentése nyomán ismerte el a belga kormány, hogy „erkölcsi felelőssége” van a miniszterelnök halálában. Ez az elismerés azonban nem minősült jogi felelősségvállalásnak, és a mai napig vita tárgya, hogy szükség lenne-e hivatalos bocsánatkérésre vagy jóvátételre.

A belga gyarmati múlt emlékezete a 21. században vált igazán központi témává. A **Tervurenben található AfricaMuseum** – amelyet eredetileg a gyarmati kiállítások részeként hoztak létre – 2018-ban nyílt meg újra, teljesen átdolgozott, kritikai szemléletű kiállítással. A múzeum munkatársai igyekeztek a gyarmati erőszakot és a kizsákmányolást a középpontba állítani, de az újrarendezés ugyanakkor vitákat váltott ki: egyesek szerint nem ment elég messzire a felelősség bemutatásában, mások szerint túlságosan is önostorozó. A nyilvános térben a gyarmati múltat dicsőítő szobrok és emlékművek sorsa is viták tárgya: több belga városban felmerült a II. Lipótot ábrázoló szobrok eltávolítása vagy kontextualizálása. A belga király 2020-ban, a kongói függetlenség 60. évfordulóján „legmélyebb sajnálatát” fejezte ki a Kongói Szabadállam alatti visszaélésekért, de a bocsánatkérés kérdése továbbra is nyitott.

38.2.3 A jelenkori emlékezetpolitika vitái

A holland és a belga emlékezetpolitika az elmúlt évtizedekben számos közös és eltérő vitát produkált. Hollandiában a gyarmati múlt feldolgozásának egyik leglátványosabb eleme az **arany évszázad (Gouden Eeuw)** kifejezés újraértékelése. A 17. századot hagyományosan a holland

gazdasági és kulturális virágzás csúcspontjaként ünnepelték, de a kritikusok rámutatnak, hogy ez a virágzás nagyrészt a gyarmati kizsákmányoláson, a rabszolgakereskedelemen és a monopóliumokon alapult. 2019-ben az amszterdami városi múzeum bejelentette, hogy a továbbiakban nem használja az „arany évszázad” kifejezést, mert az elrejti a korszak árnyoldalait. Ez a döntés dokumentált tény, de értelmezése erősen vitatott: egyesek a történelmi igazságosság előrelépésének tartják, mások a történelem „átírásának” vagy a nemzeti büszkeség aláásásának.

A holland emlékezetpolitika másik fontos vitapontja a **Zwarte Piet** („Fekete Péter”) jelensége. A holland Sinterklaas-ünnep hagyományos figuráját sokáig fekete arcú, rabszolgára emlékeztető módon ábrázolták; a 2010-es években ez a gyakorlat heves társadalmi vitát váltott ki. A rasszizmusellenes aktivisták szerint a Zwarte Piet a rabszolgaság és a gyarmati hierarchia örökségét jeleníti meg, míg a hagyományvédők a népi kultúra részének tekintik. A vita emlékezetpolitikai természetű: nem a múlt tényeiről, hanem azok jelenbeli reprezentációjáról szól. A holland kormány és több önkormányzat az évek során kompromisszumos megoldásokat keresett, de a vita a mai napig nem zárult le.

A holland állam 2022 decemberében, a rabszolgaság eltörlésének 150. évfordulója előtt hivatalosan bocsánatot kért a rabszolgaságért és annak következményeiért. A miniszterelnök beszédét széles körben történelmi jelentőségűnek nevezték, de a bocsánatkérés jogi formája és a jóvátétel kérdése továbbra is vitatott. A rabszolgaság leszármazottainak szervezetei hangsúlyozták, hogy a bocsánatkérés önmagában nem elegendő, és konkrét anyagi, oktatási és kulturális jóvátételt követelnek. A holland király 2023. július 1-jén, a rabszolgaság tényleges felszabadulásának 150. évfordulóján szintén bocsánatot kért, ami a monarchia részéről precedens nélküli lépés volt. Mindezek ellenére a holland társadalomban a gyarmati múlt értékelése továbbra is megosztott: a közvélemény-kutatások szerint a lakosság egy része elutasítja a bűntudat-kultúra erősödését, míg mások szerint a feldolgozás még mindig nem elég mély.

Belgiumban a gyarmati múlt emlékezetpolitikája a 2020-as években kapott nagyobb lendületet. A **Black Lives Matter** mozgalom 2020-as globális hullámai Belgiumban is felerősítették a gyarmati szobrok és a közterek újraértékelését. Több városban II. Lipót szobrait megrongálták vagy eltávolították, illetve kontextualizáló táblákkal látták el. A belga szövetségi parlament 2020-ban külön bizottságot hozott létre a gyarmati múlt vizsgálatára, amelynek jelentése a felelősség szélesebb körű elismerését és a jóvátétel lehetőségének vizsgálatát javasolta. A belga kormány és a királyi család nyilatkozatai óvatosabbak voltak, mint a holland kormányé; a „sajnálat” és a „mély sajnálat” kifejezések használata, valamint a bocsánatkérés jogi következményeitől való félelem miatt a helyzet továbbra is vitatott.

Fontos megjegyezni, hogy Belgiumban a gyarmati múlt megítélése nem független a nyelvi-közösségi törésvonalaktól. A flamand és a vallon közösség eltérő hangsúlyokat helyez el a nemzeti emlékezetben, és a gyarmati múlt feldolgozása is részben ezekbe a vitákba ágyazódik. Ugyanakkor a kongói diaszpóra és a fiatalabb generációk nyomása mindkét közösségben a kritikusabb szembenézés irányába hat. A belga emlékezetpolitika jelenlegi szakasza dinamikus, de a társadalom mély megosztottsága miatt a konszenzus kialakulása nem várható rövid távon.

38.2.4 A helyi lakosság és a diaszpórák perspektívája

A gyarmati örökség emlékezetpolitikájában a volt gyarmati területek lakosságának és leszármazottaiknak a hangja egyre fontosabb szerepet játszik. Hollandiában a **suriname-i**, **antillai** és **indonéz** közösségek, Belgiumban pedig a **kongói** diaszpóra képviselői következetesen hangsúlyozzák, hogy a gyarmati múlt nem csupán történelmi kérdés, hanem a jelenkori egyenlőtlenségek, a strukturális rasszizmus és a társadalmi kirekesztés gyökere is. A **dekolonizáció** tehát számukra nem ért véget a politikai függetlenséggel; a mentális és intézményi dekolonizáció folyamata ma is tart.

A hollandiai és belgiumi vitákban a diaszpórák gyakran szorgalmazzák, hogy a gyarmati múltat ne csupán a volt anyaország nézőpontjából mutassák be, hanem a helyi áldozatok és az ellenállás történetét is helyezzék előtérbe. A **rabszolgaság** emlékezetének hollandiai intézményesülése – például a tervezett Nemzeti Rabszolgaság Múzeum – részben ennek a nyomásnak az eredménye. A múzeum célja, hogy a rabszolgaság történetét a rabszolgák és leszármazottaik perspektívájából mutassa be, nem pedig a gyarmati hatalom vagy a kereskedelmi társaságok szemszögéből.

Belgiumban a kongói diaszpóra és a kongói civil szervezetek szintén aktívan részt vesznek az emlékezetpolitikai vitákban. Az AfricaMuseum újrarendezése során bevonták a kongói közösségeket, de a kritikusok szerint a részvétel inkább szimbolikus volt, és a kiállítás továbbra is túlságosan a belga nézőpontot tükrözi. A jóvátétel kérdése Belgiumban is napirenden van; a kongói kormány és civil szervezetek rendszeresen követelik a gyarmati időszak alatt elhurcolt kulturális javak visszaszolgáltatását, valamint anyagi és oktatási támogatást. A belga kormány eddig nem kötelezte el magát átfogó jóvátétel mellett, de egyes múzeumok és intézmények megkezdték a restitúció folyamatát.

A gyarmati múlt feldolgozásának egyik neuralgikus pontja a **rasszizmus** és a **diszkrimináció** kérdése. A hollandiai Zwarte Piet-vita és a belgiumi szoborviták egyaránt rámutatnak arra, hogy a gyarmati örökség nem csupán a múltban létezik, hanem a jelenkori társadalmi viszonyokban is újratermelődik. A diaszpórák képviselői hangsúlyozzák, hogy a gyarmati múlt feldolgozása nem korlátozódhat bocsánatkérésekre és emlékművekre; az oktatásban, a munkaerőpiacon és a közintézményekben is szükség van a dekolonizációra. Ez az álláspont azonban nem osztatlan: a társadalom egy része szerint a múlt folyamatos tematizálása megosztja a közösséget, és a jelenkori problémákért nem lehet a múltat okolni. Az emlékezetpolitikai viták tehát mélyen beágyazódnak a jelenkori politikai és társadalmi törésvonalakba.

38.2.5 Források és bizonytalanságok

A gyarmati örökség emlékezetének vizsgálata során a kutatók többféle forrástípusra támaszkodnak. Az **elsődleges források** közé tartoznak a kereskedelmi társaságok archívumai (a VOC és a WIC hivatalos iratai, hajónaplói, szerződései), a gyarmati közigazgatás jelentései, misszionáriusok feljegyzései, bírósági és parlamenti dokumentumok, valamint a függetlenségi mozgalmak kiáltványai és levelezései. A holland és a belga gyarmati időszakról fennmaradt forrásanyag mennyisége jelentős, de egyenetlen: a hollandiai archívumokban számos dokumentum található, Belgiumban pedig a Kongói Szabadállam időszakából származó iratok részben elvesztek vagy megsemmisültek. A belga parlament 2020-as vizsgálata során a kutatók arra is felhívták a figyelmet, hogy a gyarmati adminisztráció iratai gyakran hiányosak, és a helyi lakosság szempontjai alulreprezentáltak.

A **másodlagos szakirodalom** bőséges, de erősen polarizált. A posztkoloniális tanulmányok (postcolonial studies) szerzői a gyarmati diskurzusok dekonstrukciójára és a hatalmi viszonyok feltárására helyezik a hangsúlyt, míg a hagyományosabb gazdaság- és társadalomtörténészek gyakran a kvantitatív bizonyítékokra és az intézményi folyamatokra koncentrálnak. E két megközelítés között feszültség van, ami a nyilvános vitákban is megjelenik. A holland „arany évszázad” vita például részben arról szól, hogy a gazdasági növekedés értékelésekor milyen súllyal vegyük figyelembe a rabszolgaságot és a gyarmati erőszakot. A történészek között nincs egyetértés abban, hogy a VOC profitjának mekkora hányada származott közvetlenül a rabszolgakereskedelemből; a becslések módszertani okok miatt széles tartományban mozognak.

A **lakossági veszteségek** becslése különösen bizonytalan. A belga Kongói Szabadállam alatti népességcsökkenés esetében a források hiányossága és az akkori demográfiai adatok megbízhatatlansága miatt a halálozások száma nem állapítható meg pontosan. A gyakran idézett 10 milliós vagy annál magasabb számok korai, módszertanilag gyenge becsléseken alapulnak, és a

mai történészek jelentős része óvatosabb tartományt ad meg, vagy egyáltalán nem vállalkozik pontos számításra. Hasonló bizonytalanság jellemzi az indonéz függetlenségi háború áldozatainak számát: a holland és indonéz források eltérő adatokat közölnek, és a civilek elleni erőszak mértékét illetően a kutatók csak fokozatosan alakítottak ki konszenzust.

Az **emlékezetpolitikai állítások** és a **történettudományi konszenzus** közötti különbségtétel kulcsfontosságú. A hivatalos bocsánatkérések, a múzeumi kiállítások és a politikai nyilatkozatok gyakran nem tükrözik közvetlenül a történészek álláspontját, hanem politikai és jogi megfontolások befolyásolják őket. Például a holland kormány 2022-es bocsánatkérése jogi értelemben nem jelentett elismerést a jóvátételi kötelezettség tekintetében, és a belga nyilatkozatokban használt „sajnálat" kifejezés szándékosan kerüli a bocsánatkérés jogi konnotációit. Az ilyen nyilatkozatok értelmezése tehát emlékezetpolitikai vita tárgya, nem pedig dokumentált történelmi tény.

Végezetül meg kell említeni, hogy a gyarmati múlt feldolgozásában a **digitális források** és a közösségi média szerepe egyre nő. A diaszpórák és aktivista csoportok online platformokon terjesztik a gyarmati erőszakról szóló ismereteket, és mobilizálják a közvéleményt. Ezek a források értékesek, de gyakran pontatlanok vagy érzelmileg túlfűtöttek; a kutatóknak ezért különösen ügyelniük kell a forráskritikára, és arra, hogy a közösségi médiában terjedő állításokat ne kezeljék elsődleges bizonyítékként.

38.2.6 Rövid összefoglaló

- A holland gyarmati örökség a VOC és a WIC működésére, a rabszolgakereskedelemre és a gyarmati területek (Indonézia, Suriname, Antillák) hosszú távú kizsákmányolására épült; a dekolonizáció politikai folyamata 1945 után zajlott le, de annak emlékezetpolitikai feldolgozása csak a 21. században mélyült el.
- A holland állam a 2010-es években és a 2020-as évek elején hivatalosan elismerte az indonéz függetlenségi háborúban elkövetett erőszakot, és bocsánatot kért a rabszolgaságért; a jóvátétel kérdése azonban továbbra is nyitott.
- Belgium gyarmati múltjának középpontjában a Kongói Szabadállam és a Belga Kongó áll; a kényszermunka, az erőszak és a lakosságcsökkenés dokumentált, de a veszteségek pontos mértéke vitatott.
- A belga állam a 2020-as években hozott létre parlamenti vizsgálóbizottságot, és a király, valamint a kormány sajnálatát fejezte ki a gyarmati visszaélésekért; a bocsánatkérés és a jóvátétel jogi és politikai megítélése vitatott.
- A holland és belga emlékezetpolitikában a gyarmati múlt reprezentációja – az „arany évszázad" kifejezés, a Zwarte Piet-vita, a II. Lipót-szobrok – éles társadalmi vitákat generál, és tükrözi a jelenkori rasszizmus és egyenlőtlenség problémáit.
- A volt gyarmati területek lakosságának és leszármazottainak (diaszpórák) perspektívája egyre meghatározóbb a feldolgozásban; a mentális és intézményi dekolonizáció igénye a jelenkori emlékezetpolitika egyik fő hajtóereje.
- A gyarmati múltra vonatkozó állítások megítélésekor külön kell választani a dokumentált tényeket, a tudományos becsléseket és a politikai-erkölcsi állásfoglalásokat; a lakossági veszteségek és a gyarmati erőszak mértékének becslései módszertani bizonytalansággal terheltek.

38.2.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a holland és a belga gyarmati múlt emlékezetpolitikájában a bocsánatkérés és a jóvátétel terén?

2. Miért tekinthető a holland „arany évszázad” kifejezés használatának újraértékelése emlékezetpolitikai vitának, és milyen történeti érvek szólnak mellette és ellene?
3. Milyen forrástípusok állnak rendelkezésre a Kongói Szabadállam alatti népességcsökkenés becsléséhez, és miért bizonytalanok a gyakran idézett halálozási számok?
4. Hogyan jelenik meg a diaszpórák perspektívája a hollandiai és belgiumi gyarmati örökség feldolgozásában, és milyen intézményi változásokat sürgetnek?
5. Miért fontos megkülönböztetni a történettudományi konszenzust, a tudományos becslést és az emlékezetpolitikai állást, amikor a gyarmati múltat tárgyaljuk?

38.3 A holokauszt emlékezete

A második világháború alatti zsidóüldözés emlékezete a vizsgált régióban nem egységes narratíva, hanem országonként, sőt régiónként eltérő emlékezeti rétegekből áll össze. A háborús tapasztalatok alapvetően különböztek: Dániát és Norvégiát megszállta a náci Németország, Hollandiát és Belgiumot szintén megszállták, Luxemburgot annektálták, Svédország semleges maradt, Finnország pedig a Szovjetunió elleni háborúban részben Németország szövetségese lett. Ez a különbség meghatározta a zsidó lakosság sorsát és a későbbi emlékezet formáit is. A holokauszt emlékezete a régióban a háború utáni évtizedek hallgatása után fokozatosan intézményesült, előbb emlékművek, majd múzeumok és oktatási programok révén. Az emlékezet azonban továbbra is viták terepe: a kollaboráció, a hatósági felelősség, a semlegesség és a szövetségesi politika értelmezése összekapcsolódik a jelenkori identitáspolitikával, a bevándorlási vitákkal és a gyarmati múlt feldolgozásával, amint azt A gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete bemutatta.

38.3.1 A holokauszt emlékezetének alapjai a régióban

A régió országainak zsidó közösségei a második világháború előtt eltérő méretűek és társadalmi helyzetűek voltak. Dániában körülbelül 7 500 zsidó élt, akiknek többsége a 20. század elején érkezett kelet-európai bevándorló volt, de a közösség jelentős része már évszázadok óta jelen volt. Norvégiában a zsidó lakosság becslések szerint 1 800–2 100 fő volt, többségük viszonylag friss bevándorló. Hollandiában a háború előtt mintegy 140 000 zsidó élt, közülük sokan a 17. század óta az országban, különösen Amszterdamban. Belgiumban a zsidó lakosság becslések szerint 65 000–70 000 fő volt, jelentős részük az 1930-as években érkezett menekült. Luxemburgban a zsidó közösség kicsi volt, körülbelül 3 500–4 000 fő, sokuk bevándorló. Svédországban a zsidó lakosság hozzávetőleg 7 000–8 000 főt tett ki, Finnországban pedig alig 2 000 főt.

A megszállás és a zsidóüldözés mértéke és formája szorosan követte a náci Németország politikáját, de az egyes országok hatóságainak és lakosságának reakciói eltértek. Dániában a német megszállás 1940 és 1943 között viszonylag enyhe volt, és a dán zsidókat eleinte nem bántották. Az 1943. októberi német razziák előtt a dán ellenállás, a dán hatóságok és a svéd kormány közreműködésével a zsidók többségét átszállították Svédországba. A dokumentált tények szerint mintegy 7 200 zsidó menekült át Svédországba, míg 472 főt a németek elfogtak és Theresienstadtba deportáltak. A dán mentőakció a háború utáni dán nemzeti identitás egyik alappillére lett, de az újabb kutatások árnyalják a képet: a mentés részben a német helyi parancsnok, Werner Best és a birodalmi biztos, Karl Rudolf Werner Best (a név megegyezik, de a személy azonos) hozzáállásán is múlott, és nem minden dán zsidó menekült meg. A dán hatóságok és a dán zsidó közösség közötti együttműködés is összetett volt.

Norvégiában a német megszállás 1940-ben kezdődött, és a Vidkun Quisling vezette kollaboráns kormány 1942-től aktívan részt vett a zsidók összeírásában és deportálásában. A norvégiai zsidók

közül 772 főt deportáltak, főként Auschwitzba; közülük mindössze 34 élte túl a háborút. A norvég zsidó lakosság pusztulása arányaiban a legmagasabbak közé tartozott Nyugat-Európában. A háború utáni norvég emlékezet sokáig a nemzeti ellenállást és a hazafias narratívát hangsúlyozta, a zsidóüldözés és a norvég kollaboráció kérdése csak az 1990-es évektől került a közbeszéd és a történetírás fókuszába.

Hollandiában a német megszállás 1940 és 1945 között a zsidó lakosság mintegy 75%-ának, körülbelül 102 000 embernek a meggyilkolásához vezetett. Ez a legmagasabb arány Nyugat-Európában. A holland közigazgatás, a vasúttársaság (Nederlandse Spoorwegen, NS) és a helyi rendőrség együttműködése a deportálásokban jól dokumentált. A hollandiai zsidó közösség évszázados jelenléte és a háború utáni trauma mély nyomot hagyott. Az Anne Frank-ház és a napló világszerte a holokauszt legismertebb szimbólumává vált, de a holland emlékezetben sokáig a nemzeti ellenállás és a „tél éhsége" dominált, a zsidó áldozatok specifikus sorsa háttérbe szorult.

Belgiumban a német megszállás alatt a zsidó lakosság mintegy 25 000–28 000 főből körülbelül 25 000 főt deportáltak, főként a mecheleni Dossin laktanyán keresztül; közülük csak mintegy 1 200 élte túl. A belga hatóságok és a helyi közigazgatás szerepe a zsidók összeírásában és a deportálások előkészítésében vitatott. A háború utáni belga emlékezetben a zsidóüldözés sokáig háttérbe szorult a német megszállás, a flamand-vallon ellentét és a királykérdés mellett.

Luxemburgot a náci Németország 1940-ben annektálta, és a zsidó lakosságot üldözték: becslések szerint 1 300–1 800 zsidót deportáltak vagy menekülésre kényszerítettek. A kis ország emlékezete a háború után elsősorban a nemzeti ellenállásra és a luxemburgi identitás megőrzésére összpontosított, a holokauszt specifikus emlékezete később alakult ki.

Svédország semleges maradt, és a háború alatt több ezer zsidó menekültet fogadott be, különösen Dániából és Norvégiából. Ugyanakkor a svéd bevándorlási politika a háború előtt és alatt korlátozó volt, és a svéd hatóságok egyes esetekben visszautasítottak zsidó menekülteket. A svéd emlékezetben a Raoul Wallenberg által végzett mentőakció Budapesten és a dán zsidók befogadása hangsúlyos, de a svéd semlegesség árnyaltabb megítélése az 1990-es évektől vált témává. Finnországban a zsidó lakosság helyzete különleges volt: Finnország Németország szövetségese volt a Szovjetunió ellen, de a finn zsidókat nem üldözték, és néhány finn zsidó katona a német hadsereggel együtt harcolt a szovjetek ellen. A finn hatóságok azonban 1942-ben nyolc zsidó menekültet adtak át a németeknek, ami a háború utáni finn emlékezetben sokáig tabu volt, és csak az 1990-es években került nyilvánosságra.

A háború utáni első évtizedekben a régió országaiban a holokauszt emlékezete alárendelődött a nemzeti traumák és a hidegháborús szembenállás narratíváinak. A zsidó áldozatok specifikus sorsa gyakran eltűnt a „háború áldozatai" általános kategóriájában. A túlélők hangja kevéssé hallatszott, részben mert sokan elhagyták Európát, részben mert a társadalmak nem voltak felkészülve a trauma befogadására. Az 1960-as évektől, különösen az Eichmann-per és az 1967-es hatnapos háború után, a holokauszt emlékezete fokozatosan előtérbe került, de az igazi fordulópontot az 1980-as és 1990-es évek hozták, amikor a túlélők visszaemlékezései, a történészi kutatások és a média együttesen újrakeretezték a múltat.

38.3.2 Az emlékezet intézményesülése: emlékművek és múzeumok

A holokauszt emlékezetének intézményesülése a régióban az 1980-as évektől gyorsult fel, részben a nemzetközi trendek hatására, részben a helyi túlélőszervezetek és a második generáció nyomására. Az emlékművek és múzeumok létrehozása nem csupán a múlt megőrzését szolgálta, hanem aktívan alakította a nemzeti identitást és a történelemértelmezést.

Dániában a zsidómentés emlékezete már az 1940-es évek végétől jelen volt, de az első jelentősebb holokauszt-emlékművek az 1990-es években jelentek meg. A koppenhágai Zsidó Múzeum (Dansk Jødisk Museum) 2004-ben nyílt meg, és a dán zsidóság történetét mutatja be, beleértve az 1943-as mentőakciót és a holokausztot. A múzeum épülete Daniel Libeskind tervei alapján készült, és a dán zsidó közösség önazonosságának fontos intézménye. Emellett Koppenhágában több emléktábla és emlékmű jelzi a deportálások helyszíneit. A dán emlékezetpolitika sajátossága, hogy a zsidómentést gyakran a dán demokratikus értékek és a nemzeti ellenállás szimbólumaként mutatja be, ami részben elhomályosítja a dán hatóságok korábbi együttműködését a német megszállókkal és a zsidóüldözés összetettebb valóságát.

Norvégiában a holokauszt emlékezete az 1990-es években kapott lendületet. Az 1998-ban létrehozott Norvég Zsidó Múzeum (Jødisk Museum i Oslo) a norvég zsidóság történetét és a háborús üldözést dokumentálja. 2008-ban a norvég kormány hivatalosan bocsánatot kért a zsidó közösségtől a háború alatti norvég hatóságok szerepéért. A botlatókövek (németül Stolpersteine) mozgalma Norvégiában is elterjedt: több száz kis emlékkő jelzi a deportált zsidók egykori lakhelyét Oslóban, Trondheimben és más városokban. A norvég emlékezetben különösen fontos az 1942. novemberi deportálások évfordulója, amelyet évente megemlékezésekkel jelölnek. A norvég kormány 2012-ben hivatalos jelentést tett közzé a norvég zsidóüldözésről, és bocsánatot kért a norvég hatóságok szerepéért.

Hollandiában a holokauszt emlékezete a legerőteljesebben az Anne Frank-ház (Anne Frank Huis) köré szerveződik. Az amszterdami Prinsengracht csatorna partján álló ház, ahol Anne Frank és családja bujkált, 1960-ban nyílt meg múzeumként, és évente több mint egymillió látogatót fogad. A napló világszerte a holokauszt legismertebb elsődleges forrása, de a ház múzeumi tárlata az utóbbi évtizedekben a bujkálás és a deportálás teljes kontextusát bemutatja. A hollandiai holokauszt emlékezet másik központi intézménye a 2016-ban megnyílt Nemzeti Holokauszt Névemlékmű (Nationaal Holocaust Namenmonument) Amszterdamban, amely a Hollandiából deportált és meggyilkolt több mint 102 000 zsidó és 220 roma nevét sorolja fel. A holland zsidó negyedben (Joods Kwartier) található a Portugál Zsinagóga és a Zsidó Történeti Múzeum (Joods Museum), amelyek a holland zsidóság történetét és a holokausztot is bemutatják. A holland vasúttársaság, az NS, 2019-ben jelentette be, hogy kártérítést fizet a deportálásokban játszott szerepéért, ami a holland emlékezetpolitika fontos fordulópontja volt.

Belgiumban a holokauszt emlékezetének központi helyszíne a Mechelenben található Kazerne Dossin (Dossin laktanya), amely a második világháború alatt a belgiumi zsidók és romák gyűjtőtábora volt. A laktanyából 1942 és 1944 között 25 843 embert deportáltak Auschwitzba. A múzeum 2012-ben nyílt meg, és a belgiumi holokauszt dokumentálása mellett az emberi jogok és a rasszizmus elleni küzdelem témáját is feldolgozza. Belgiumban a holokauszt emlékezete összefonódik a nyelvi és regionális ellentétekkel: a flamand és vallon emlékezetpolitika eltérő hangsúlyokat hordoz. A botlatókövek mozgalma Belgiumban is aktív, különösen Brüsszelben és Antwerpenben.

Luxemburgban a holokauszt emlékezete kisebb léptékű, de az ország zsidó közössége és a kormány az utóbbi évtizedekben több emlékművet állított. A Luxembourg városában található emlékmű a deportált zsidók neveit sorolja fel, és a kormány 2015-ben hivatalosan bocsánatot kért a luxemburgi hatóságok háborús szerepéért. A luxemburgi emlékezetben a holokauszt gyakran a náci annexió és a nemzeti ellenállás tágabb narratívájába ágyazódik.

Svédországban a holokauszt emlékezete elsősorban a befogadás és a mentés narratívájára épül, de az 1990-es évektől a svéd semlegesség és a bevándorlási politika kritikusabb vizsgálata is megjelent. Stockholmban 2001-ben nyílt meg a Svéd Holokauszt Múzeum (Sveriges Museum om Förintelsen), amely a svédországi zsidóüldözést és a svéd társadalom reakcióit mutatja be. A Raoul Wallenberg emlékművek és utcanevek országszerte jelzik a svéd diplomata mentőakciójának emlékét, de a

kritikus történetírás rámutat, hogy a svéd kormány a háború előtt és alatt korlátozta a zsidó bevándorlást, és a svéd semlegesség nem volt mindig erkölcsileg egyértelmű.

Finnországban a holokauszt emlékezete viszonylag későn, az 1990-es években alakult ki. A finn zsidó közösség kis létszáma miatt a hazai zsidóüldözés nem volt jelentős, de a finn hatóságok 1942-ben nyolc zsidó menekültet adtak át a németeknek, akik közül heten meghaltak. Ezt az esetet a finn kormány 2000-ben hivatalosan elismerte és bocsánatot kért. A finn holokauszt-emlékezet gyakran kapcsolódik a finn-szovjet háborúk emlékezetéhez, és a zsidó katonák története a finn nemzeti narratíva része. A Helsinki Zsidó Múzeum (Helsingin juutalainen museo) és a finnországi zsidó közösség dokumentálja a háborús időszakot.

38.3.3 Az oktatás és a holokauszt-emlékezet

A holokauszt oktatása a régió országaiban az 1990-es évektől vált a történelemtanítás kötelező vagy ajánlott részévé. Az oktatási megközelítések azonban országonként eltérnek, és tükrözik a nemzeti emlékezetpolitika sajátosságait. A holokauszt oktatásának célja nem csupán a történelmi ismeretek átadása, hanem az emberi jogi nevelés, a demokratikus értékek erősítése és a rasszizmus elleni küzdelem is.

Dániában a holokauszt oktatása a történelemtanterv része, és az 1943-as zsidómentés gyakran központi szerepet kap. A dán iskolákban a hangsúly a dán ellenállás és a demokratikus értékek megőrzésén van, ami részben a dán nemzeti identitás erősítését szolgálja. Az utóbbi években azonban kritikusabb megközelítések is megjelentek, amelyek a dán hatóságok együttműködését és a zsidóüldözés összetettségét is bemutatják.

Norvégiában a holokauszt oktatása a nemzeti tanterv része, és a norvég zsidóüldözés, valamint a kollaboráció kérdése hangsúlyos. A norvég oktatási anyagok a Quisling-rendszer szerepét és a norvég hatóságok felelősségét is tárgyalják, ami a norvég emlékezetpolitika kritikus fordulatát tükrözi.

Hollandiában a holokauszt oktatása kiemelt szerepet kap, részben az Anne Frank-ház és a Nemzeti Holokauszt Emlékmű oktatási programjai révén. A holland iskolákban a holokausztot gyakran az emberi jogi nevelés és a multikulturális társadalom kihívásainak kontextusában tanítják. A holland oktatási anyagokban a holland kollaboráció és a deportálásokban játszott szerep is megjelenik, bár a nemzeti ellenállás narratívája továbbra is erős.

Belgiumban a holokauszt oktatása a nyelvi közösségek szerint szerveződik: a flamand és a francia közösség tantervei különböznek. A holokauszt oktatása a történelemtanterv része, és a Kazerne Dossin múzeum oktatási programjai fontos szerepet játszanak. A belgiumi holokauszt-oktatás gyakran kapcsolódik a rasszizmus és a diszkrimináció elleni neveléshez.

Luxemburgban a holokauszt oktatása a történelemtanterv része, és a luxemburgi zsidóüldözés, valamint a náci annexió témáját tárgyalja. A luxemburgi oktatási anyagok a nemzeti ellenállás és a zsidó áldozatok emlékét egyaránt bemutatják.

Svédországban a holokauszt oktatása a történelemtanterv része, és a svéd semlegesség, a befogadás és a Raoul Wallenberg-féle mentőakció hangsúlyos. A svéd oktatási anyagok azonban az utóbbi években a svéd bevándorlási politika kritikusabb vizsgálatát is beépítik.

Finnországban a holokauszt oktatása a történelemtanterv része, és a finnországi zsidóüldözés, valamint a finn-német szövetség kérdése is megjelenik. A finn oktatási anyagok a nyolc zsidó menekült kiadatásának esetét is tárgyalják.

A holokauszt oktatásának nemzetközi kereteit az 1998-ban alapított Nemzetközi Holokauszt-emlékezeti Szövetség (International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA) biztosítja, amelynek

a régió országai közül Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Hollandia, Belgium és Luxemburg tagjai. Az IHRA oktatási irányelvei és a holokauszt-tagadás elleni definíciója hatással van a nemzeti tantervekre. A holokauszt oktatásában egyre nagyobb szerepet kap a digitális technológia: online archívumok, virtuális túrák és interaktív tananyagok, amelyek a túlélők visszaemlékezéseit teszik elérhetővé. A túlélők generációjának fogyatkozásával a videóinterjúk és a digitális emlékezeti projektek jelentősége nő.

38.3.4 Viták és emlékezetpolitikai feszültségek

A holokauszt emlékezete a régióban nem mentes a vitáktól, amelyek a nemzeti múlt értelmezésének küzdelmeit tükrözik. A viták középpontjában a kollaboráció mértéke, a hatósági felelősség, a semlegesség erkölcsi megítélése és a kárpótlás kérdése áll.

Dániában a zsidómentés mítosza az utóbbi évtizedekben vita tárgyává vált. A történészi kutatások rámutattak, hogy a mentés nem kizárólag a dán ellenállás és a dán lakosság spontán akciója volt, hanem számos tényező – köztük a német megszállók helyi politikája, a svéd befogadási szándék és a dán zsidó közösség saját szervezettsége – együttesen tette lehetővé. A dán zsidómentés a nemzeti identitás központi elemévé vált, de a kritikus történetírás felhívja a figyelmet arra, hogy a dán hatóságok 1940 és 1943 között együttműködtek a német megszállókkal, és a zsidók védelme csak akkor vált prioritássá, amikor a német politika radikalizálódott. Emellett a dán emlékezetben a zsidómentés hangsúlyozása elhomályosíthatja a dán zsidó közösség háború utáni integrációjának nehézségeit és a dán társadalomban tovább élő antiszemitizmust.

Norvégiában a vita a norvég kollaboráció és a Quisling-rendszer szerepe körül összpontosul. A norvég zsidóüldözésben a norvég rendőrség és a helyi hatóságok aktívan részt vettek, ezért a norvég emlékezetpolitika az 1990-es években szakított a korábbi, kizárólag a nemzeti ellenállást hangsúlyozó narratívával. A norvég kormány bocsánatkérései és a zsidó közösség kárpótlása ellenére a vita továbbra is él, különösen a norvég társadalom felelősségének mértékéről és a háború utáni igazságszolgáltatás hiányosságairól.

Hollandiában a legjelentősebb vita a holland vasúttársaság (NS) szerepéről szól. Az NS a háború alatt a zsidók deportálásához használt vonatokat üzemeltette, és a német megszállóktól fizetést kapott. A holland társadalomban évtizedekig tartó vita után az NS 2019-ben jelentette be, hogy kártérítést fizet a deportáltak hozzátartozóinak. Ez a döntés mérföldkő volt a holland emlékezetpolitikában, de a vita a kártérítés mértékéről és a holland állam felelősségéről továbbra is folyik. Emellett a holland emlékezetben a zsidóüldözés és a holland ellenállás közötti feszültség is vitatott: a holland lakosság többsége passzív maradt, és a zsidóüldözés hatékonysága részben a holland adminisztráció együttműködésén múlt.

Belgiumban a vita a belga hatóságok és a helyi közigazgatás szerepéről szól. A belga zsidóüldözésben a belga rendőrség és a helyi hatóságok részt vettek a zsidók összeírásában és a deportálások előkészítésében. A belga emlékezetpolitika azonban sokáig a német megszállásra és a nemzeti ellenállásra összpontosított, a zsidóüldözés specifikus kérdése háttérbe szorult. A Kazerne Dossin múzeum megnyitása és a botlatókövek elterjedése jelezte a változást, de a belga társadalomban továbbra is vita folyik a kollaboráció és a hatósági felelősség mértékéről.

Svédországban a vita a svéd semlegesség erkölcsi megítéléséről és a bevándorlási politika korlátozásairól szól. A svéd emlékezetben a Raoul Wallenberg-féle mentőakció és a dán zsidók befogadása hangsúlyos, de a kritikus történetírás felhívja a figyelmet arra, hogy Svédország a háború előtt és alatt korlátozta a zsidó bevándorlást, és a svéd gazdaság egyes szektorai együttműködtek a náci Németországgal. A svéd holokauszt-emlékezet a 2000-es években a bevándorlási és integrációs vitákkal kapcsolódott össze, ami új feszültségeket szült.

Finnországban a vita a finn-német szövetség és a nyolc zsidó menekült kiadatásának kérdése körül összpontosul. A finn kormány 2000-ben hivatalosan bocsánatot kért, de a finn társadalomban a háborús múlt értelmezése továbbra is érzékeny téma, különösen a finn-szovjet háborúk emlékezetének kontextusában. A finn zsidó katonák szerepe a finn nemzeti narratívában gyakran a finn demokrácia és a zsidó közösség együttélésének példájaként jelenik meg, de a kritikus hangok rámutatnak, hogy a finn hatóságok együttműködése a nácikkal nem volt mentes az antiszemitizmustól.

A holokauszt emlékezete a régióban összekapcsolódik a jelenkori bevándorlási és identitásvitákkal. A holokauszt-tagadás és az antiszemitizmus újbóli megjelenése Európában a holokauszt-emlékezet védelmének fontosságát hangsúlyozza. A régió országaiban a holokauszt-emlékezet intézményei – múzeumok, emlékművek, oktatási programok – aktívan részt vesznek a rasszizmus és a diszkrimináció elleni küzdelemben, de az emlékezetpolitika továbbra is viták kereszttüzében áll.

38.3.5 Források és bizonytalanságok

A holokauszt emlékezetének kutatása a régióban elsődleges és másodlagos források széles körére támaszkodik. Az elsődleges források közé tartoznak a túlélői visszaemlékezések és naplók, amelyek közül a legismertebb Anne Frank naplója; a deportálási listák és a náci adminisztráció dokumentumai; a helyi hatóságok és a kollaboráns kormányok iratai; a periratok és a háború utáni igazságszolgáltatás anyagai; valamint fényképek, tárgyi emlékek és a túlélők szóbeli történeteinek felvételei. A másodlagos források közé tartoznak a történészi monográfiák, a múzeumi katalógusok, az oktatási anyagok és a nemzetközi összehasonlító kutatások.

A források értelmezésében több bizonytalanság is fennáll. Az áldozatok pontos száma becslés, mivel a deportálási listák hiányosak lehetnek, és a menekültek, az elrejtőzöttek, valamint a határokon átmenekültek sorsa nem mindig dokumentált. A dán zsidómentés esetében a mentésben részt vevők és a túlélők beszámolói részletesek, de a német megszállók helyi politikájának mozgatórugói vitatottak. A norvég zsidóüldözés dokumentációja viszonylag pontos a deportálási listák alapján, de a norvég hatóságok szerepének értékelése történészi vita tárgya. A holland zsidóüldözés áldozatainak száma jól dokumentált, de a holland társadalom passzivitásának és együttműködésének aránya továbbra is vitatott. A belga és luxemburgi esetekben a források hiányosabbak, ami növeli a becslések bizonytalanságát. Svédország és Finnország esetében a semlegesség és a szövetségesi politika értelmezése függ a források szelektív olvasatától.

Az emlékezetpolitikai viták maguk is befolyásolják a források értelmezését: a nemzeti identitás védelme, a kárpótlási igények és a jelenkori politikai küzdelmek alakítják, hogy mely eseményeket hangsúlyoznak, és melyeket hallgatnak el. A túlélők generációjának fogyatkozásával a szóbeli történetek pótolhatatlan forrásokká válnak, de a visszaemlékezések pontossága és reprezentativitása is korlátozott. A holokauszt-emlékezet kutatása ezért mindig forráskritikát igényel: a dokumentált tény, a tudományos konszenzus, a vitatott értelmezés és az emlékezetpolitikai állítás megkülönböztetését.

38.3.6 Rövid összefoglaló

1. A holokauszt emlékezete a vizsgált régióban nem egységes, hanem országonként, sőt régiónként eltérő, és szorosan kapcsolódik az egyes országok második világháborús tapasztalataihoz.
2. A háború utáni első évtizedekben a holokauszt emlékezete alárendelődött a nemzeti ellenállás és a hidegháborús narratívák uralkodó mintázatainak; a zsidó áldozatok specifikus sorsa gyakran háttérbe szorult.

3. Az 1980-as és 1990-es évektől a holokauszt emlékezete intézményesült: múzeumok, emlékművek, botlatókövek és hivatalos bocsánatkérések jelezték a múlt feldolgozásának új szakaszát.
4. Az emlékművek és múzeumok – mint az Anne Frank-ház, a Kazerne Dossin, a Norvég Zsidó Múzeum vagy a Nemzeti Holokauszt Névemlékmű – kulcsszerepet játszanak a zsidó áldozatok emlékének megőrzésében és a társadalmi párbeszéd alakításában.
5. A holokauszt oktatása a régió országaiban a történelemtanterv része, és az IHRA irányelvei, valamint a digitális emlékezeti projektek határozzák meg; a hangsúly azonban országonként eltérő, tükrözve a nemzeti emlékezetpolitikákat.
6. A viták a kollaboráció, a hatósági felelősség, a semlegesség erkölcsi megítélése és a kárpótlás körül továbbra is élnek, összekapcsolódva a jelenkori bevándorlási és identitásvitákkal.
7. A holokauszt emlékezete a régióban nem lezárt múlt, hanem folyamatosan alakuló emlékezeti mező, amelyben a dokumentált tény, a tudományos konszenzus, a vitatott értelmezés és az emlékezetpolitikai állítás megkülönböztetése elengedhetetlen.

38.3.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dániai és hollandiai holokauszt-emlékezet főbb jellemzőit! Milyen történelmi tapasztalatok magyarázzák a különbségeket?
2. Milyen szerepet játszottak a botlatókövek (Stolpersteine) a holokauszt emlékezetének elterjesztésében a vizsgált országokban? Mely országokban és miért váltak különösen jelentőssé?
3. Miért vált vitatottá a dán zsidómentés narratívája, és milyen források alapján árnyalható?
4. Hogyan kapcsolódik a holokauszt-emlékezet a gyarmati örökség emlékezetéhez a holland és belga társadalomban? Milyen párhuzamok és feszültségek figyelhetők meg?
5. Milyen kihívásokat jelent a holokauszt-oktatás számára a digitális kor és a holokauszt-tagadás, illetve a túlélők generációjának fogyatkozása?

38.4 Az emlékművek és a múzeumok

A történeti emlékezet nem csupán szövegekben és jogi aktusokban él, hanem intézményekben, épületekben, közterekben és kiállítási gyakorlatokban is. A **nemzeti múzeum** (dánul *nationalmuseum*, hollandul *rijksmuseum*, franciául *musée national*) a 19. század óta a nemzeti múlt egyik legfontosabb anyagi megjelenítője; az **emlékmű** (svédül *minnesmärke*, hollandul *monument*, norvégül *minnesmerke*) pedig a közösségi emlékezet rögzítésének hagyományos eszköze. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakultak a múzeumi reprezentációk és a közterületi emlékjelek Skandináviában és a Németalföldön, miként váltak a nemzetépítés eszközeivé, és milyen viták kapcsolódnak hozzájuk a 20–21. században. A tárgyalás szorosan épít a holokauszt emlékezetének előző fejezetben bemutatott kereteire, valamint a gyarmati örökségről és a második világháborús kollaborációról szóló későbbi alfejezetekre, ezért az itteni példák elsősorban az intézményi és vizuális reprezentáció kérdéseire összpontosítanak.

38.4.1 A nemzeti múzeum mint a modern állam eszköze

A 19. századi múzeumalapítások a skandináv és a Benelux államokban egymáshoz hasonló, de nem azonos pályát követtek. A múzeumok a **modern nemzeti identitás** megteremtésének kulcsintézményei voltak: gyűjteményeik a nyelv, a régészet, a művészet és a néprajz területéről válogattak, és ezzel egy olyan múltat konstruáltak, amelyben a jelen államhatárai visszafelé is

természetesnek tűntek. A 19. századi alapításoknál a **nemzeti romantika** (dánul *nationalromantik*, norvégül *nasjonalromantikk*, svédül *nationalromantik*, finnül *kansallisromantiikka*) adta az ideológiai keretet: a középkori királyságok, a viking kor, a paraszti kultúra és a nyelv mind olyan erőforrásként jelent meg, amelyet a múzeum anyagi bizonyítékokkal hitelesített.

A dán esetben a **Koppenhágai Nemzeti Múzeum** (Nationalmuseet) gyökerei a 17–18. századi királyi műgyűjteményekhez nyúlnak vissza, mai formája azonban a 19. század elején, a napóleoni háborúk utáni állami konszolidáció során alakult ki. A múzeum a koppenhágai királyi gyűjteményekből és a tartományi leletekből szervezte meg a dán történeti anyagot, beleértve a viking kori leleteket és a középkori egyházi tárgyakat. A dán múzeum szerepe különösen érdekes a **Schleswig–Holstein-kérdés** tükrében: a 19. században a dán és a német nemzeti mozgalom is régészeti és nyelvi érvekkel igyekezett igazolni jogát a térségre. A múzeumi reprezentáció ebben a vitában nem volt semleges; a dán kiállítási gyakorlat a terület „dán múltját” hangsúlyozta, míg a német oldal a germán és szász örökséget emelte ki. Ez a konfliktus a 20. század közepéig visszatérő motívum maradt, és a múzeumi tárgyak értelmezése is ki volt téve a politikai változásoknak.

Norvégiában a múzeumi intézményrendszer a svéd–norvég unió (1814–1905) idején a **nemzeti különállás** egyik fontos eszköze lett. A **Kristianiai (ma Oslo) Történeti Múzeum** és a **Bergeni Múzeum** gyűjteményei a viking kor, a középkori norvég királyság és a paraszti kultúra tárgyait helyezték előtérbe. A norvég múzeumi reprezentációban a **danizálás** elleni kulturális ellenállás is megjelent: a kiállítások a norvég nyelv és a paraszti örökség folytonosságát hangsúlyozták, szemben a dán–norvég elit nyelvi hagyományával. A 20. század elején a **Norsk Folkemuseum** (Norvég Népi Múzeum) az egyik első szabadtéri múzeumként a regionális paraszti építészetet és életmódot tette láthatóvá, ami a norvég nemzeti identitás fontos rétegét képezte, ugyanakkor a számi kultúra ábrázolása ekkor még gyakran a nemzeti többségi perspektívából történt.

Svédországban a **Statens historiska museum** (Állami Történeti Múzeum) Stockholmban a 19. század közepén nyílt meg, és a svéd nagyhatalmi múlt, a viking kor, valamint a középkori királyság anyagát mutatta be. A svéd múzeumi reprezentációt sokáig a **Vasa-kultusz** és a **nagyhatalmi korszak** (stormaktstiden) emlékezete határozta meg. A 20. század elején a **Skansen** szabadtéri múzeum a népi életforma idealizált képét közvetítette, ami a svéd nemzeti identitás mellett a **népi otthon** (folkhemmet) későbbi eszméjéhez is kapcsolódott. A svéd múzeumokban a finnországi svéd örökség, a balti tartományok és a **számi** (sámi) lakosság reprezentációja hosszú ideig a birodalmi múlt részeként, nem pedig önálló nézőpontként jelent meg.

Finnországban a **Kansallismuseo** (Nemzeti Múzeum) 1916-ban nyílt meg, már a függetlenség előestéjén, de gyűjteményei a 19. századi **finn nemzeti ébredés** (kansallinen herääminen) anyagára épültek. A múzeum a finn nyelvű paraszti kultúrát, a **Kalevala** anyagi emlékeit és a svéd uralom alatti finn történetet mutatta be. A finn múzeumi reprezentációban a **nyelvi kérdés** és a **finn–svéd viszony** állandó keret volt: a finn anyag a finn nyelvű kultúra folytonosságát hangsúlyozta, míg a svéd nyelvű elit kulturális öröksége sokáig a finnországi svéd intézmények saját gyűjteményeiben maradt hangsúlyos. A 20. század második felében a finn múzeumok fokozatosan nyitottak a **számi** és a **kareliai** (karjalainen) narratívák felé, de ez a folyamat lassú volt, és a háború utáni **finnlandizáció** idején a Szovjetunióval való viszony is befolyásolta a kiállítási tematikákat.

A Németalföldön a **Rijksmuseum** (Állami Múzeum) Amszterdamban 1885-ben nyitotta meg mai épületét, és a holland **aranykor** (Gouden Eeuw) művészetét és tengeri nagyhatalmi múltját állította a gyűjtemény középpontjába. A múzeum a **Holland Királyság** nemzeti intézményeként a gyarmati múltat sokáig a kereskedelem és a civilizációs küldetés keretébe illesztette; az **VOC** (Vereenigde Oostindische Compagnie) tárgyai, a kelet-indiai útvonalak térképanyaga és a gyarmati kormányzók portréi a holland gazdagság forrásaként szerepeltek, anélkül hogy a rabszolgaság vagy a gyarmati erőszak kérdése megjelent volna. A **Mauritshuis** Hágában és a **Koninklijk**

Museum voor Schone Kunsten (Királyi Szépművészeti Múzeum) Brüsszelben hasonlóképpen a flamand és holland művészet nemzeti kánonját erősítette, bár a belga intézményben a flamand és vallon örökség arányai mindig is vitatottak voltak.

Luxemburgban a **Musée national d'histoire et d'art** (Nemzeti Történeti és Művészeti Múzeum) a 19. század végén jött létre, és a kis állam **történeti folytonosságát** a középkori grófságtól a nagyhercegségig vezette. A luxemburgi múzeumi reprezentációt sokáig a **függetlenség** és a **nemzeti nyelv** (Lëtzebuergesch) hangsúlyozása jellemezte, de a múzeum gyűjteményeiben a francia és német kulturális örökség is jelen volt, ami a luxemburgi identitás többes kötődését tükrözte.

38.4.2 Emlékművek és közterületi reprezentáció

A közterületi emlékművek a 19. században a nemzeti **emlékezetpolitika** első számú eszközei voltak. A városokban és a hadszíntereken állított **háborús emlékművek** (norvégül *krigsminnesmerke*, hollandul *oorlogsmonument*) az elesett katonák, a dinasztikus harcok és a nemzeti hősök tiszteletét szolgálták, de egyszerre jelölték ki a hivatalos múltat és hallgattatták el a veszteségek, a pusztítás vagy az áldozatok más nézőpontjait. A 19. század végétől a skandináv és a Benelux városokban sorra emeltek szobrokat **királyoknak, hadvezéreknek és művészeknek**, akiknek alakja a nemzeti egység jelképévé vált.

Dániában a koppenhágai **Christian 4.** (IV. Keresztély) szobra, valamint a **Dybbøl-i emlékművek** a dán–német háborúk emlékezetét rögzítették. A Dybbøl melletti 1864-es csatatér emlékműve a dán vereséget a nemzeti ellenállás és áldozat narratívájába írta, miközben a Schleswigben élő német lakosság emlékhelyei a győztes porosz–osztrák oldalt jelenítették meg. A két emlékezetkultúra párhuzamosan létezett, és a határváltozások után mindkét oldal a saját igazát erősítette. A 20. század közepén a dán közterületi emlékezet fokozatosan a **német megszállás** és az **ellenállás** (modstandsbevægelsen) ábrázolása felé fordult; a koppenhágai **Frihedsmuseet** (Szabadságmúzeum) és a helyi ellenállási emlékművek a náci megszállás áldozatait és a dán ellenállást állították a középpontba.

Norvégiában az **Oslóban található Akershus erőd** a második világháborús emlékezet egyik központi helyszíne lett: a német megszállók által kivégzett norvég ellenállók emlékhelye ma is a nemzeti gyász és a háborús trauma szimbóluma. A norvég emlékművek között a **Nidarosdomen** (Trondheimi dóm) uralkodói koronázási helyként a középkori királyság folytonosságát jelképezte, de a 20. században a templom a nemzeti egység és a norvég egyház szerepének emlékezetét is hordozta. A **kollaboráció** (Quisling-rendszer) emlékezete Norvégiában a háború utáni évtizedekben sokáig a büntetőjogi számonkérésre koncentrált; az emlékművek ritkán nevezték meg a norvég kollaboránsokat, inkább a német megszállás elleni összefogást hangsúlyozták. A **számi** lakosság emlékhelyei a 20. század végéig alig kaptak helyet a norvég köztereken, ami a többségi nemzeti narratíva zártságát mutatta.

Svédországban a **Gustav II Adolf** (II. Gusztáv Adolf) szobrai és a **Lützeni csata** emlékművei a nagyhatalmi múlt dicsőségét idézték, a 20. században azonban a svéd emlékezetpolitikát a **semlegesség** és a **népi otthon** eszméje is alakította. A második világháború után Svédország, amely nem volt hadviselő fél, a **holokauszt emlékezetét** és a **svéd menekültpolitika** kettősségét lassan kezdte beépíteni a közterületi reprezentációba. A **Raoul Wallenberg**-emlékművek Stockholmban és másutt az embermentő svéd diplomata alakját a nemzeti erkölcsi identitás részévé tették, de a háború alatti svéd gazdasági kapcsolatok és a zsidó menekültek befogadásának korlátozásai sokáig kimaradtak a hivatalos emlékezetből.

Finnországban a **polgárháború** (suomen sisällissota, 1918) emlékművei a 20. század legfontosabb emlékezetpolitikai törésvonalát jelzik. A fehér győztesek oldalán emelt **Hősök szobrai** a nemzeti

függetlenségért harcolók tiszteletét szolgálták, míg a vörös oldal áldozatainak emlékhelyei hosszú évtizedekig a perifériára szorultak, vagy temetőkben, magánterületen kaptak helyet. Csak az 1990-es évektől kezdődött el a vörös áldozatok közterületi elismerése, és a mai finn emlékezetpolitika a polgárháborút már nem kizárólag a győztes fehér narratíva szerint ábrázolja. A **téli háború** (talvisota, 1939–1940) emlékművei viszont a nemzeti egység és a szovjet agresszióval szembeni ellenállás szimbólumaivá váltak, és a mai finn biztonságpolitikai vitákban is hivatkozási pontként szolgálnak.

A Németalföldön a **háborús emlékművek** a 20. században a két világháború és a megszállás traumáját rögzítették. Belgiumban az **Ypres-i Menin-kapu** (Menenpoort) és a **Tyne Cot** katonai temető az első világháborús flamand front emlékhelyei, amelyek a brit és nemzetközösségi áldozatok mellett a flamand mozgalom és a belga állam viszonyának feszültségét is tükrözik. A flamand emlékezetben a háború alatti **flamand katonák** és a francia nyelvű tisztikar közötti feszültség emléke a flamand identitás fontos rétege lett, míg a vallon emlékezet a belga hazafiságot hangsúlyozta. A második világháború emlékművei Belgiumban a **zsidóüldözés** és a **kollaboráció** kérdését sokáig csak részben jelenítették meg; a **Mecheleni Kazerne Dossin** (Kasern Dossin) emlékhely 2012-ben megnyílt kiállítása a belgiumi holokauszt áldozatainak állít emléket, és a belga hatóságok együttműködését is tárgyalja. Ez a lépés a belga emlékezetpolitika lassú önreflexiójának jele.

Hollandiában a **Dam téri Nemzeti Emlékmű** (Nationaal Monument op de Dam) Amszterdamban a második világháborús holland áldozatok központi emlékhelye, amely az évenkénti **május 4-i megemlékezés** (Dodenherdenking) helyszíne. A holland emlékezetpolitika a **német megszállás** és a **holland zsidóság** pusztulásának emlékét fokozatosan építette be a hivatalos narratívába, de a holland hatóságok és a vasúti vállalat szerepe a deportálásokban sokáig tabunak számított. A **Hollandsche Schouwburg** és a **Verzetsmuseum** (Ellenállási Múzeum) Amszterdamban a zsidóüldözés és az ellenállás történetét mutatja be, míg az **Anne Frank Huis** a napló révén vált a holokauszt egyik legismertebb holland emlékhelyévé. A 21. században a holland emlékezetpolitika vitái középpontjába a **rabszolgaság** és a gyarmati múlt került, ami az emlékművek terén is új hangokat hozott.

38.4.3 Gyarmati örökség és dekolonizációs viták a közterekeken

A 21. században a skandináv és Benelux emlékezetpolitika legsürgetőbb vitái a **gyarmati örökség** és a **dekolonizációs emlékezet** körül zajlanak. A múzeumok és emlékművek e viták kiemelt helyszínei, mert a gyarmati múlt tárgyai és szobrai a mai közterületeken is jelen vannak, és a közösségek különböző jelentéseket tulajdonítanak nekik.

Hollandiában a **J. P. Coen**-szobor Hoornban és a **Van Heutsz**-emlékmű Amszterdamban a gyarmati kormányzók és katonatisztek hagyományos dicsőítésének példái. A 21. század elején ezek az emlékművek a holland gyarmati erőszak szimbólumaivá váltak a posztkoloniális aktivisták szemében, és több helyen viták, megrongálások vagy átkeresztelési követelések tárgyát képezték. A holland önkormányzatok vegyesen reagáltak: egyes helyeken a szobrokat kiegészítő táblákkal látták el, amelyek a gyarmati erőszakot is megnevezik, másutt a köztéri műalkotásokat változatlanul hagyták. A **Rijksmuseum** és a **Tropenmuseum** (Trópusi Múzeum) fokozatosan újraértelmezte gyarmati gyűjteményeit, és a rabszolgaság, a kényszermunka és a gyarmati háborúk ábrázolása ma már része a kiállításoknak. A holland kormány 2023-ban hivatalosan bocsánatot kért a rabszolgaságért, és ennek nyomán a múzeumi és emlékművi gyakorlat is gyorsabban változik, de a helyi közösségek és a történészek között továbbra is élénk vita folyik arról, hogyan lehet a múltat sem nem mentegetni, sem nem egyszerűsíteni.

Belgiumban a **Kongó Szabad Állam** (État indépendant du Congo, 1885–1908) és a **Belga Kongó** (Congo belge, 1908–1960) emlékezete a leginkább vitatott. A brüsszeli **Cinquantenaire**

park és a **Tervureni Királyi Közép-afrikai Múzeum** (Koninklijk Museum voor Midden-Afrika / Musée royal de l'Afrique centrale) hosszú ideig a belga gyarmati civilizációs küldetés dicsőségét mutatta be. A 21. század elején a múzeumot jelentős felújítás után, 2018-ban új állandó kiállítással nyitották meg, amely a gyarmati erőszakot, a kizsákmányolást és a kongói áldozatokat is tárgyalja. A közterületi **II. Lipót szobrok** (Leopold II) Belgiumban és a volt gyarmati területeken a **kongói szabadállami brutalitás** szimbólumaivá váltak; több belga városban megrongálták vagy eltávolították őket, másutt magyarázó táblákkal egészítették ki. A belga emlékezetpolitika e téren a flamand–vallon törésvonaltól sem független: a gyarmati múlt kritikus feldolgozása Brüsszelben és Vallóniában gyakran erősebb, mint Flandriában, de ez a kép sem egységes.

Dániában a **dán gyarmatbirodalom** emlékezete elsősorban a **Dán Nyugat-Indiához** (De Vestindiske Øer, ma az Egyesült Államok Virgin-szigetei) és a **Trankebarhoz** (Indiában) kapcsolódik. A koppenhágai **Ny Carlsberg Glyptotek** és a **Nationalmuseet** gyarmati gyűjteményei sokáig a dán kereskedelem és civilizációs szerep történetét mutatták be, a rabszolgaságot pedig alig említették. A 21. században a dán múzeumok új kiállításai a **dán rabszolgaság** és a **gyarmati erőszak** kérdését is beépítik, és a dán közterületeken is megjelentek a gyarmati múlt kritikus emlékjelei. A dán **rabszolgaság-emlékmű** hiánya vagy késedelme azonban maga is emlékezetpolitikai vita tárgya: a dán civil szervezetek és a karibi diaszpóra képviselői régóta sürgetik, hogy a koppenhágai köztereken is jelenjen meg a dán gyarmati múlt áldozatainak emlékezete.

Norvégiában és Svédországban a gyarmati múlt kevésbé áll a közbeszéd homlokterében, de a **számi** lakosság emlékezetpolitikai követelései a múzeumokban és a közterületeken egyre erősebben jelennek meg. A **számi parlamentek** (Sametinget) és a **számi múzeumok** (például a norvég **RiddoDuottarMuseat**, a svéd **Ájtte** és a finn **Siida**) a számi kultúra és történelem önálló reprezentációját szorgalmazzák. A svéd **Carl von Linné** (Linnaeus) szobrai és emlékhelyei azért váltak vitatottá, mert Linné a 18. századi svéd tudományos rasszizmus és a **számi** néppel szembeni hierarchikus nézetek egyik meghatározó képviselője volt; a mai svéd emlékezetpolitika ezt a feszültséget igyekszik bemutatni. Norvégiában a **számi** nyelv és kultúra asszimilációs politikájának emlékezete a múzeumokban és az emlékműveknél fokozatosan kap teret, de a norvég többségi társadalomban továbbra is élénk vita folyik a számi jogokról és a múlt feldolgozásáról.

Finnországban a **számi** múzeumi reprezentáció a 21. században lépett új szakaszba: a **Siida** múzeum Inariban a számi kultúra és történelem központi intézménye, és a finn állam is elismerte a számi nyelvek és jogok védelmének fontosságát. A finn közterületi emlékezetben a **számi** áldozatok és az asszimilációs politika emlékezete még mindig kevésbé látható, mint a finn nemzeti narratíva fő vonalai, de a múzeumi és egyetemi kutatások ezt a hiányt egyre inkább jelzik.

38.4.4 Múzeumi reprezentáció és a holokauszt emlékezete

A holokauszt emlékezete a skandináv és Benelux múzeumokban a 20. század végétől vált hangsúlyos önálló tematikává. A **holokauszt múzeumok** és emlékhelyek a zsidó áldozatok sorsát, valamint a helyi társadalmak és hatóságok felelősségét is bemutatják, ami feszültségben áll a korábbi nemzeti ellenállási narratívákkal.

Dániában a **Dán Zsidó Múzeum** (Dansk Jødisk Museum) Koppenhágában a dán zsidóság történetét és a **1943. októberi mentőakció** (redningen af de danske jøder) emlékét mutatja be. A dán emlékezetpolitika sokáig a zsidó mentés történetét hangsúlyozta, ami a dán ellenállás és a lakosság szolidaritásának pozitív képét erősítette. A múzeumi gyakorlat azonban mára árnyaltabbá vált: a kiállítások a mentőakció mellett a dán zsidók kiszolgáltatottságát, a deportálásokat és a dán hatóságok együttműködésének korlátozott formáit is tárgyalják. A **Frihedsmuseet** és

a **Kastellet** emlékhelyei a megszállás és az ellenállás áldozatainak emlékét őrzik, de a holokauszt mint önálló emlékezeti téma csak az 1990-es évektől vált hangsúlyossá.

Norvégiában a **HL-senteret** (Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter) Oslóban a holokauszt és a norvég zsidóság történetének kutatását és bemutatását végzi. A norvég emlékezetpolitika a háború utáni évtizedekben elsősorban a nemzeti ellenállás hősiességét hangsúlyozta; a norvég zsidók deportálásában és meggyilkolásában játszott norvég hatósági szerep feldolgozása csak az 1990-es évek végétől gyorsult fel. A **Quisling-rendszer** és a norvég kollaboráció emlékezete ma már a múzeumi kiállításokban is megjelenik, de a közterületi emlékművek továbbra is ritkán nevesítik a norvég elkövetőket.

Svédországban a **Sveriges museum om Förintelsen** (Svéd Holokauszt Múzeum) Stockholmban 2023-ban nyílt meg, és a svéd kormányzati elkötelezettség jele a holokauszt emlékezetének intézményesítésére. A svéd múzeumi gyakorlat korábban a **Raoul Wallenberg** és a menekültmentés történetét hangsúlyozta, ami a svéd semlegesség pozitív képét erősítette. Az új múzeum azonban a svéd társadalom és állam háború alatti szerepét kritikai összefüggésben is vizsgálja, beleértve a zsidó menekültek befogadásának korlátozásait és a náci Németországgal fenntartott gazdasági kapcsolatokat.

Finnországban a holokauszt emlékezete sajátos helyet foglal el: Finnország a második világháború alatt **a szövetséges hatalmakkal szemben a Szovjetunió ellen harcolt**, és a finn hatóságok a zsidó lakosság nagy részét nem adták át a német hatóságoknak, de finn önkéntesek részt vettek a keleti front harcaiban, és a finn hadseregben szolgáló zsidó katonák helyzete is ellentmondásos. A finn múzeumokban a holokauszt tematikája a 21. században kapott nagyobb teret, de a finn emlékezetpolitikát továbbra is a **téli háború** és a **folytatólagos háború** (jatkosota) emlékezete dominálja.

Hollandiában a **Nationaal Holocaust Museum** (Nemzeti Holokauszt Múzeum) Amszterdamban 2024-ben nyílt meg, és a holland zsidóság üldözésének, deportálásának és meggyilkolásának történetét mutatja be. A holland emlékezetpolitika a háború után hosszú ideig a **holland ellenállás** és a **német megszállás** áldozatainak emlékét hangsúlyozta, és a holland hatóságok szerepét a zsidók deportálásában alig tárgyalta. A 21. században a holland múzeumok és emlékhelyek fokozatosan beépítik a **holland kollaboráció** és a **holland bürokrácia** felelősségét, ami éles vitákat vált ki a holland társadalomban. Az **Anne Frank Huis** Amszterdamban a holokauszt egyik legismertebb emlékhelye, de a látogatók számának növekedése és a múzeumi reprezentáció kommercializálódása is emlékezetpolitikai vita tárgya.

Belgiumban a **Kazerne Dossin** Mechelenben a belgiumi zsidóüldözés és a **Mecheleni tranzittábor** történetét mutatja be. A belga emlékezetpolitika a háború utáni évtizedekben a **belga ellenállás** és a **belga királyi család** szerepét hangsúlyozta, de a belga hatóságok és a flamand, vallon, brüsszeli önkormányzatok gyakran együttműködtek a deportálásokban. A **Kazerne Dossin** kiállítása ezt a felelősséget is tárgyalja, és a belga zsidóság pusztulásának emlékét a nemzeti emlékezet részévé teszi. A belga **királyi kérdés** (Question royale) és a **flamand–vallon feszültség** a második világháborús emlékezetben is tükröződik: a flamand mozgalom egyes irányzatai a háború alatti flamand kollaborációt a flamand emancipáció összefüggésébe helyezik, ami a belga emlékezetpolitika egyik legsúlyosabb vitája.

Luxemburgban a **Mémorial de la Déportation** (Deportációs Emlékmű) és a **Luxemburgi Ellenállási Múzeum** (Musée national de la Résistance) a megszállás, az ellenállás és a zsidóüldözés emlékét őrzi. A luxemburgi emlékezetpolitikát a **nemzeti áldozat** és a **náci megszállás** elleni összefogás narratívája jellemzi, de a luxemburgi hatóságok és a helyi zsidó közösség viszonya a megszállás alatt ma már kritikai vizsgálat tárgya.

38.4.5 Történetpolitikai viták és az emlékezet pluralizálódása

A 21. századi emlékmű- és múzeumi viták közös jellemzője a **pluralizálódás**: a korábbi egységes nemzeti narratívát egyre több, egymással versengő emlékezeti közösség kérdőjelezi meg. A viták tipológiája a régióban három fő csomópont köré rendezhető.

Az első a **győztes versus áldozati narratíva** feszültsége. A hagyományos háborús emlékművek a nemzeti győzelmet, a hősi halált és az áldozatvállalást hangsúlyozták; a 20. század végétől a **civil áldozatok**, a **genocídium** és a **strukturális erőszak** ábrázolása került előtérbe. Ez a váltás a múzeumokban a **holokauszt**, a **rabszolgaság** és a **gyarmati erőszak** kiállításainak megjelenésében érhető tetten, de a közterületi emlékművek szintjén lassabban halad.

A második a **nemzeti kánon és a kisebbségi emlékezet** viszonya. A skandináv és Benelux államokban a nemzeti múzeumok hagyományosan a többségi nyelvű, többségi vallású és gyakran férfiközpontú nemzeti múltat jelenítették meg. A **számi**, a **finnországi svéd**, a **flamand**, a **vallon**, a **fríz**, a **zsidó**, a **roma** és a **bevándorló közösségek** emlékezete a 20. század végéig alig kapott helyet. A 21. században a múzeumi reprezentációban fokozatosan megjelennek ezek a nézőpontok, de a közterületi emlékművek esetében a változás egyenlőtlen, és gyakran helyi vitáktól függ.

A harmadik a **gyarmati múlt és a dekolonizációs emlékezet** feszültsége. A holland, belga, dán és svéd gyarmati múlt feldolgozása a múzeumokban és a köztereken egyaránt zajlik, de a társadalmak megosztottak abban, hogy a gyarmati erőszakot milyen mértékben kell a nemzeti múlt részének tekinteni. A vitákban a **gyarmati diaszpórák**, a **posztkoloniális aktivisták** és a **történészek** mellett a **helyi önkormányzatok** és a **nemzeti kormányok** is szerepet játszanak, és a döntések gyakran kompromisszumos megoldásokat eredményeznek: kiegészítő táblák, újraértelmezett kiállítások, átnevezett közterek vagy eltávolított szobrok formájában.

38.4.6 Források és bizonytalanságok

Az emlékművek és múzeumok történetének vizsgálatához **elsődleges forrásokként** szolgálnak az alapítási dokumentumok, a múzeumi leltárak, a kiállítási katalógusok, a közterületi szobrok feliratai, a városi tanácsi jegyzőkönyvek, a sajtóbeszámolók, valamint a 20–21. századi emlékezetpolitikai viták parlamenti és önkormányzati iratai. **Másodlagos források** a múzeumtörténet, az emlékezetkutatás (memory studies), a posztkoloniális tanulmányok és a történeti muzeológia irodalma, amelyek a reprezentáció, a hatalom és a társadalmi emlékezet viszonyát elemzik.

A múzeumi kiállítások és emlékművek értelmezése több ponton bizonytalan. Egyrészt a **múzeumi szándék** és a **látogatói befogadás** közötti eltérés nehezen mérhető; a kiállítási szövegek nem azonosak a közönség által levont következtetésekkel. Másrészt a **közterületi emlékművek** jelentése időben változik; egy szobor, amelyet egykor hősi tisztelettel állítottak, később a gyarmati erőszak vagy a nemzeti kirekesztés szimbólumává válhat. A múzeumokban alkalmazott **újraértelmező kiállítások** dokumentálják ezt a változást, de a korábbi kiállítások rekonstrukciója gyakran hiányos, mert a régi tablók, feliratok és elrendezések nem mindig maradtak fenn.

A jelenkori viták esetében a **statisztikák és a közvélemény-kutatási adatok** bizonytalanok: a felmérések módszertana, mintavétele és időpontja befolyásolja, hogy egy-egy szobor vagy múzeumi tematika megítélését milyennek mutatják. Ezért ez az alfejezet tudatosan nem közöl számszerű támogatottsági adatokat, mert azok forrásról forrásra, évről évre és országról országra jelentősen eltérhetnek. A 2020-as évekbeli szobordöntésekről és múzeumi megnyitókról szóló hírek **ellenőrzött sajtóforrások** és **intézményi közlemények** alapján követhetők, de a friss fejlemények értelmezése még nem zárult le; a szakirodalmi konszenzus kialakulásához további kutatások szükségesek.

A **vitatott értelmezések** közé tartozik többek között, hogy a múzeumi reprezentáció mennyiben tükrözi a társadalmi emlékezetet, és mennyiben alakítja azt; hogy a gyarmati múlt bemutatása milyen arányban jelenjen meg a nemzeti múzeumokban; és hogy az emlékművek eltávolítása, kiegészítése vagy meghagyása milyen elvek alapján dönthető el. Az **emlékezetpolitikai állítások** gyakran normatív jellegűek: a „nemzeti büszkeség” vagy a „történelmi igazságtétel” érvei nem a történeti rekonstrukció, hanem a jelen politikai önértelmezés nyelvét használják. A történész feladata ezeknek a kategóriáknak az elkülönítése, nem pedig az egyik oldal igazának kinyilvánítása.

38.4.7 Rövid összefoglaló

- A **nemzeti múzeumok** a 19. századi nemzetépítés kulcsintézményei voltak; gyűjteményeik a nemzeti múlt anyagi bizonyítékait rendezték el, és a későbbi fejezetekben tárgyalt nemzeti identitások kialakulását is szolgálták.
- A **skandináv** múzeumok (Koppenhága, Oslo, Stockholm, Helsinki) a viking kor, a középkori királyságok és a paraszti kultúra reprezentációjában hasonló pályát követtek, de a dán–német, a norvég–dán, a svéd–finn és a finn–svéd viszony eltérő hangsúlyokat eredményezett.
- A **Benelux** múzeumokban a holland aranykor, a flamand művészet és a belga nemzeti kánon uralkodott; a gyarmati múlt sokáig a kereskedelem és a civilizációs küldetés keretébe illeszkedett.
- A **háborús emlékművek** a nemzeti győzelmet és az áldozatot rögzítették; a 20. század végétől a civil áldozatok, a holokauszt és a gyarmati erőszak ábrázolása fokozatosan bekerült a közterületi reprezentációba.
- A **gyarmati örökség** vitái Hollandiában, Belgiumban és Dániában a szobrok, múzeumi gyűjtemények és emlékhelyek újraértelmezését kényszerítették ki; a dekolonizációs emlékezet a 21. századi emlékezetpolitika meghatározó terepe lett.
- A **számi** és más őshonos, valamint kisebbségi közösségek múzeumi reprezentációja a 20. század végéig alig kapott teret, azóta viszont a pluralizálódó emlékezetpolitika fontos követelése.
- A **holokauszt** és a **kollaboráció** emlékezete a skandináv és Benelux múzeumokban a 21. században vált hangsúlyos önálló tematikává; a nemzeti ellenállási narratívák és a helyi felelősség bemutatása között feszültség áll fenn.
- Az emlékművek és múzeumok **jelentése időben változik**; a történésznek el kell különítenie a dokumentált tényt, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezést és az emlékezetpolitikai állítást.

38.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dán és a norvég nemzeti múzeum szerepét a 19. századi nemzetépítésben! Milyen közös és eltérő hangsúlyokat figyelhetünk meg?
2. Miért váltak a gyarmati múlt szobrai és múzeumi gyűjteményei a 21. század elején emlékezetpolitikai viták tárgyává Hollandiában, Belgiumban és Dániában? Milyen megoldási formák jelentek meg a vitákban?
3. Milyen feszültség áll fenn a második világháborús nemzeti ellenállási narratíva és a holokauszt, illetve a kollaboráció múzeumi bemutatása között? Válasszon egy országot, és elemezze a példáját!
4. Miért beszélhetünk az emlékezeti reprezentáció pluralizálódásáról a skandináv és Benelux társadalmakban? Mely csoportok emlékezete vált láthatóvá, és milyen korlátok maradtak fenn?

5. Milyen forrástípusok alapján vizsgálhatjuk az emlékművek és múzeumi kiállítások történetét, és milyen bizonytalanságokkal kell számolnunk a jelenkori viták értelmezésekor?

39 A régió a 21. században

39.1 Demográfia és migráció

A 21. századi Skandinávia és a Németalföld demográfiai folyamatai nem érthetők meg a 19–20. századi nemzetépítés, a jóléti állam kiépítése és a második világháborút követő munkaerő-migráció története nélkül. A termékenység csökkenése, a társadalmak öregedése, a bevándorlás és a munkaerőpiaci átalakulás egyszerre demográfiai, gazdasági és politikai kérdés. A migráció, integráció és multikulturalizmus fejezet már bemutatta a második világháború utáni vándorlási hullámokat; ebben az alfejezetben a 21. századi állapotot és a munkaerőpiaci következményeket tárgyaljuk. A téma szorosan kapcsolódik az emlékezet és történetpolitika fejezethez is, mert a múltfeldolgozás, a gyarmati örökség és a bevándorlás megítélése gyakran összekapcsolódik a demográfiai pánikokban és a politikai vitákban.

39.1.1 Demográfiai keretek és adatforrások

Skandinávia és a Benelux országok a világ egyik legjobb minőségű népesség-nyilvántartásával rendelkeznek. Az **anyakönyvi és regiszteralapú statisztika** lehetővé teszi, hogy a kutatók ne csak becslésekre hagyatkozzanak, hanem a teljes lakónépességre kiterjedő, egyéni szintű adatokat elemezzenek. Ez módszertani előny, de nem szünteti meg a fogalmi bizonytalanságokat. Az **bevándorló** és a **leszármazott** kategóriája országonként eltérő: egyes statisztikák a külföldön születetteket, mások a külföldi állampolgárságúakat, megint mások a szülők születési helyét veszik alapul. A nemzetközi összehasonlításnál ezért a látszólag azonos mutatók mögött más-más csoportok állhatnak.

A 21. század elején a régió országainak **teljes termékenységi arányszáma** (az egy nőre jutó átlagos gyermekszám) valamennyi országban a reprodukciós szint (nagyjából 2,1) alatt maradt, de a skandináv országokban a 2000-es években átmenetileg közelített hozzá. A 2010-es évektől azonban ismét csökkent, és a 2020-as évek közepére a régió legtöbb országában 1,4–1,8 körül mozgott; a pontos értékek a nemzeti statisztikai hivatalok és az Eurostat adatbázisaiban találhatók, és a könyv lezárásának (2026) időpontjában a legutolsó évek adatai részben előzetesnek vagy revideáltnak számítanak. A **nettó migrációs egyenleg** (a be- és kivándorlók különbsége) viszont jelentős eltéréseket mutat: Luxemburgban és Svédországban a 2010-es években kifejezetten magas volt, míg Dániában és Finnországban alacsonyabb, bár évente ingadozott.

A demográfiai adatokat elsősorban a nemzeti statisztikai hivatalok – dán DST, norvég SSB, svéd SCB, finn Tilastokeskus, holland CBS, belga Statbel, luxemburgi STATEC –, valamint az Eurostat és az OECD közli. A regiszterek pontossága miatt a népesség nagyságára vonatkozó adatok alacsony bizonytalanságúak, de a migrációs kategóriák és a demográfiai előrejelzések már jelentős bizonytalanságot hordoznak.

39.1.2 Termékenység, családpolitika és a második demográfiai átmenet

A skandináv országok a 20. század második felében a **családpolitikát** a nemi egyenlőséggel és a munkaerőpiaci részvétellel kapcsolták össze. A fizetett **szülői szabadság**, az apákra is kiterjedő kvóta, a bölcsődei és óvodai ellátás bővítése azt célozta, hogy a nők ne kényszerüljenek választani a gyermekvállalás és a munkavállalás között. A demográfusok egy része szerint ez a politika hozzájárult ahhoz, hogy a skandináv termékenységi arányszám a 2000-es években viszonylag magas maradt, míg mások arra figyelmeztetnek, hogy a hatás mérsékelt, és a termékenység alakulását inkább a gazdasági ciklusok, a lakhatási költségek és a kulturális normák befolyásolják. A tudományos konszenzus szerint a családpolitika képes ugyan enyhíteni a gyermekvállalás közvetlen költségeit, de önmagában nem garantálja a termékenység tartós emelkedését.

A **második demográfiai átmenet** fogalma azt a folyamatot jelöli, amelyben a házasságkötések száma visszaesik, a gyermekvállalás kitolódik, a válások gyakoribbá válnak, és a gyermekek jelentős része házasságon kívül születik. Ez a folyamat Skandináviában korábban és erőteljesebben jelent meg, mint a Németalföldön, de a Benelux országok is követték. A holland és belga társadalomban a vallási tagoltság (katolikus, protestáns, szekuláris) sokáig befolyásolta a családalapítási mintákat, ám a 21. századra a különbségek elhalványultak. Luxemburgban a nagyarányú bevándorlás miatt a termékenységi mutatók erősen függnek attól, hogy a külföldi születésű nők termékenysége hogyan alakul; ez a mutató országos szinten magasabb lehet, mint a bennszülött lakosságé, de ez nem feltétlenül jelent a bevándorlók körében tartósan magasabb gyermekszámot, hanem gyakran a fiatalabb korszerkezet következménye.

A **gyermektelenség** aránya is nő, különösen a magasan képzett nők és a nagyvárosi férfiak körében. Ez részben tudatos döntés, részben a párkapcsolati instabilitás és a késői gyermekvállalás következménye. A demográfusok vitatják, hogy a gyermektelenség növekedése átmeneti vagy tartós jelenség-e, és hogy a reprodukciós technológiák (például a lombikprogram) milyen mértékben tudják ellensúlyozni.

39.1.3 Öregedés és függőségi ráta

A várható élettartam emelkedése és a második világháború utáni **baby boom** nemzedék nyugdíjba vonulása a 21. század első felében mind a hét országban növeli a 65 év felettiek arányát. A demográfiai **függőségi ráta** – a 65 év felettiek és a 15 év alattiak aránya a 15–64 évesekhez képest – folyamatosan emelkedik. Ez feszültséget teremt a **nyugdíjrendszerekben**, az egészségügyben és az idősgondozásban, miközben a munkaképes korú népesség aránya csökken.

Az országok eltérő szakpolitikai válaszokat adnak. Svédország az 1990-es években bevezette a **befizetésekkel arányos, részben tőkefedezeti nyugdíjrendszert**, amely a demográfiai kockázatot részben az egyénekre hárítja. Dánia rugalmas nyugdíjkorhatárt és a munkaerőpiaci részvétel növelését hangsúlyozza, különösen az idősebb munkavállalók foglalkoztatásának ösztönzésével. Hollandia a tőkefedezeti pillért erősítette, míg Belgium és Luxemburg a szociális partnerek bevonásával tárgyal a nyugdíjkorhatárról és a járulékokról. A **nyugdíjreformok** politikai feszültségekhez vezetnek, mert a szakszervezetek és a nyugdíjas-érdekvédelmi szervezetek a szerzett jogok védelmét követelik.

Az öregedés nem egyenletesen oszlik el a térben. A nagyvárosi agglomerációk – Koppenhága, Oslo, Stockholm, Helsinki, Amszterdam, Brüsszel, Luxembourg város – fiatalabb korszerkezetűek, mert ide áramlik a fiatal munkaerő. A peremterületek, különösen a skandináv északi vidékek (Norrland, Lappföld, Finnország északi része) és a belgiumi vallon ipari tengely egyes részei elöregednek, ami a közszolgáltatások fenntartását is nehezíti.

39.1.4 Bevándorlási rezsimek és trendek

A skandináv országok a 20. század közepéig viszonylag homogénnek számítottak, de a 1960-as évektől előbb **munkaerő-migráció**, majd **menekültbefogadás** és **családegyesítés** révén nőtt a külföldön születettek aránya. A bevándorlási rezsimek azonban jelentősen eltérnek.

Dánia az 1990-es évektől a régió egyik legszigorúbb bevándorláspolitikáját folytatja. A dán modell a munkaerő-migrációt a magasan képzett munkavállalókra korlátozza, a családegyesítést szigorú jövedelmi és integrációs feltételekhez köti, a menekültügyi eljárásban pedig hosszú időn át a tartózkodási engedélyek minimalizálására törekedett. Ez a politika a dán parlamenti pártok széles körű támogatását élvezi, de a nemzetközi emberi jogi szervezetek és az ENSZ menekültügyi szervezetei rendszeresen bírálják.

Svédország a 2015-ös menekültválságig a legbefogadóbb skandináv országnak számított: viszonylag nagyvonalú menekültügyi rendszert működtetett, és a családegyesítést is könnyebben engedélyezte. A 2015-ös évben érkezett nagyszámú menedékkérő azonban kapacitásproblémákat okozott, és a svéd kormány 2015 végén ideiglenes határellenőrzést, majd szigorúbb szabályokat vezetett be. A szigorítás a 2020-as években is folytatódott, és a bevándorlás politikai megítélése Svédországban is átalakult.

Norvégia a munkaerőpiaci igényekhez köti a bevándorlást; a kőolaj- és földgázipar, a halászat, az építőipar és az egészségügy számos külföldi munkavállalót foglalkoztat. Norvégia nem tagja az EU-nak, de az **Európai Gazdasági Térség** (EGT) révén részt vesz a belső munkaerőpiaci mobilitásban, ami a lengyel, balti és svéd munkavállalók beáramlását jelentette. A menekültpolitika Norvégiában is szigorodott, de a norvég jóléti állam és a viszonylag alacsony munkanélküliség miatt a bevándorlók foglalkoztatási rátája a skandináv átlagnál magasabb.

Finnország viszonylag alacsony bevándorlási rátával indult, de a 21. században a bevándorlás nőtt, különösen az informatikai és az egészségügyi ágazatban. A finn demográfiai helyzetet súlyosbítja, hogy a termékenység a régióban az egyik legalacsonyabb, és a perifériák elnéptelenedése erőteljes. A finn kormányok a munkaerő-migráció ösztönzését és a bevándorlók integrációját egyszerre próbálják kezelni, de a bevándorlásellenes **Perussuomalaiset** (Finns Party) befolyása miatt a politika ingadozik.

A **Németalföldön** Hollandia és Belgium már az 1960-as években vendégmunkásokat fogadott Törökországból és Marokkóból, majd az 1970-es években a családegyesítés vált meghatározóvá. Hollandia a 2000-es években a **multikulturalizmus** modelljét a beilleszkedés hangsúlyozásával váltotta fel, és bevezette a kötelező állampolgári-integrációs vizsgát. Belgiumban a bevándorlás a flamand és vallon régiókban eltérően alakul; a nyelvi-kulturális feszültségek és a brüsszeli agglomeráció növekvő sokszínűsége különösen érzékeny politikai kérdés.

Luxemburg a régió különleges esete: a lakosság mintegy fele külföldi állampolgár, és a munkaerőpiacot nagymértékben a **határ menti ingázás** jellemzi. A nagyhercegségben az EU-intézmények, a pénzügyi szektor és a nemzetközi vállalatok jelenléte miatt a bevándorlás folyamatos, és a luxemburgi nyelv helyzete a többnyelvű társadalomban állandó vitatéma. A luxemburgi demográfiai növekedés gyors, ami lakhatási és infrastrukturális feszültségeket okoz.

A bevándorlási trendeket nem lehet egyetlen mutatóval leírni. A **menedékkérők** száma évente erősen ingadozik a kibocsátó országok konfliktusaitól és az uniós menekültügyi politikától függően. A 2015-ös menekültválság, a 2022-es ukrajnai háború nyomán érkező tömeges menekülthullám, valamint a Földközi-tengeren át vezető migrációs útvonalak mind befolyásolták a régió országait. Az ukrajnai menekültek befogadása a skandináv és Benelux országokban átmenetileg növelte a népességet, de a hosszú távú demográfiai hatás bizonytalan.

39.1.5 Munkaerőpiaci hatások és integráció

A bevándorlás munkaerőpiaci hatása régiónként, migrációs típusonként és származási országonként eltér. A **munkaerő-migránsok** – különösen az EU-n belüli szabad mozgás keretében érkezők – általában magas foglalkoztatási rátát érnek el, mert már munkaszerződéssel vagy konkrét állásajánlattal érkeznek. A **menekültek** és a **családegyesítéssel** érkezők foglalkoztatási rátája viszont alacsonyabb, és a munkába állás időigényesebb. A nyelvtanulás, a képzettség elismerése, a lakhatás, a gyermekgondozási lehetőségek és a diszkrimináció mind befolyásolják az integráció ütemét.

A skandináv országokban a **kollektív szerződések** és a szakszervezetek erős szerepe miatt a bérszínvonal viszonylag magas, ami vonzza a magasan képzett külföldi munkavállalókat, ugyanakkor a belépési küszöb is magas. A **bevándorlók foglalkoztatási rátája** Svédországban hosszú ideig alacsonyabb volt, mint Dániában vagy Norvégiában, részben a menekült- és családegyesítő bevándorlás eltérő összetétele, részben a munkaerőpiaci szabályozás miatt. A dán **flexicurity** modell – amely a rugalmas felvételt és elbocsátást nagyvonalú munkanélküli ellátással és aktív munkaerőpiaci politikával kombinálja – a bevándorlók integrációjában is fontos szerepet játszik.

A holland **poldermodell** a szociális partnerek tárgyalásos megoldásain alapul, és a bevándorlók munkaerőpiaci beilleszkedését is a kormány, a szakszervezetek és a munkáltatók közötti megállapodásokkal próbálja elősegíteni. Belgiumban a regionális kormányok eltérő integrációs politikát folytatnak: Flandria a hollandhoz hasonló, kötelező integrációs kurzusokat ír elő, míg a vallon régió inkább a francia modellt követi. Luxemburgban a munkaerőpiac különösen nyitott, de a magas lakhatási költségek miatt sok munkavállaló nem telepedik le, hanem naponta ingázik a szomszédos országokból.

A demográfiai öregedés miatt a bevándorlás több ágazatban – egészségügy, idősgondozás, építőipar, informatikai, vendéglátás – hozzájárul a munkaerőhiány enyhítéséhez. A **képzettségi összetétel** azonban nem mindig illeszkedik a kereslethez: a menekültek és a családegyesítők között magasabb az alacsony iskolai végzettségűek aránya, míg a munkaerőpiac egyre inkább magasan képzett munkaerőt igényel. Ezért a szakpolitikai vitákban egyesek a **képzett bevándorlás** ösztönzését, mások a meglévő bevándorlók továbbképzését és a **nyelvoktatás** bővítését hangsúlyozzák.

A **jóléti állam fenntarthatóságáról** szóló vitákban a bevándorlást két, egymással versengő értelmezésben tárgyalják. Az egyik szerint a bevándorlás a munkaerő-utánpótlás és a nyugdíjrendszer finanszírozásának forrása; a másik szerint a bevándorlás növeli a szociális kiadásokat, és a jóléti rendszer igénybevétele meghaladja a befizetéseket. A demográfiai és gazdasági kutatások nem adnak egyértelmű választ: a nettó fiskális hatás erősen függ a bevándorlók korösszetételétől, foglalkoztatási rátájától és a jóléti állam szerkezetétől. A tudományos konszenzus szerint a bevándorlás önmagában nem oldja meg az öregedés problémáját, de jelentős munkaerőpiaci hozzájárulást jelenthet, ha az integráció sikeres.

39.1.6 Regionális egyenlőtlenségek és demográfiai válság

A 21. századi demográfiai folyamatok nem egyenletesen oszlanak el a régióban. Skandináviában a népesség a **nagyvárosi régiókba** – Koppenhága, Oslo, Stockholm, Helsinki – és az egyetemi városokba koncentrálódik. A ritkán lakott északi területek, különösen **Norrland**, **Lappföld** és Finnország északi része, elnéptelenednek. A fiatal, képzett munkaerő elvándorlása a perifériákon a közszolgáltatások (iskolák, egészségügyi központok, posta) leépüléséhez vezet, ami tovább gyorsítja a kivándorlást. A **számi** közösségek számára ez nem csupán gazdasági, hanem kulturális és nyelvi következményekkel is jár, amint azt a nemzeti kisebbségek és őshonos népek fejezet tárgyalja.

A Németalföldön a városi hálózat sűrű, de itt is megfigyelhető a **centrum–periféria** különbség. Belgiumban a vallon ipari tengely (Liège, Charleroi, Mons) hanyatlása és a flamand városok (Antwerpen, Gent, Leuven) növekedése regionális feszültségeket teremt. Brüsszel mint nemzetközi és uniós központ vonzza a magasan képzett külföldieket, de a város belső negyedeiben a szegénység és a munkanélküliség koncentrálódik. Luxemburg a pénzügyi és uniós központ vonzereje miatt erősen növekszik, ami lakhatási válságot és a közlekedési infrastruktúra túlterheltségét okozza. A határ menti ingázás – Franciaországból, Németországból és Belgiumból – napi szintű demográfiai ingadozást eredményez, amelyet a statisztikák csak részben tudnak követni.

39.1.7 Politikai és emlékezeti vonatkozások

A migráció a 21. században a politikai verseny egyik fő témája lett mind a skandináv, mind a Benelux országokban. A bevándorlásellenes pártok – Dániában a **Dansk Folkeparti**, Svédországban a **Sverigedemokraterna**, Finnországban a **Perussuomalaiset**, Hollandiában a **Partij voor de Vrijheid** (PVV), Belgiumban a **Vlaams Belang** – eltérő mértékben, de mindenhol jelen vannak. A 2015-ös menekültválság után több ország szigorította a menekültügyi szabályokat, és a nyelvi-kulturális integrációt hangsúlyozza. A migráció a hagyományos bal-jobb törésvonalat is átszeli: egyes szociáldemokrata pártok a jóléti állam védelmében szigorúbb bevándorláspolitikát támogatnak, míg a liberális és zöld pártok a nyitottabb modellt.

A **demográfiai pánik** – az a feltételezés, hogy a bevándorlás és a termékenységi különbségek révén a „őshonos” lakosság kisebbségbe kerül – a szélsőjobboldali mozgalmakban és az internetes fórumokon terjed. A történettudomány ezt a **rasszista és nacionalista hagyomány** részének tekinti, és hangsúlyozza, hogy a demográfiai változások nem lineárisak, a csoportidentitások pedig történetileg konstruáltak. A „nagy csere” (francia grande remplacement) összeesküvés-elméletet a tudományos közösség egyértelműen elutasítja, mert a születési és migrációs adatokból nem következik az etnikai arányok drámai megfordulása, és a fogalom maga is a 19. századi fajelméletekre vezethető vissza.

A migrációs múlt emlékezete szintén vitatott. A gyarmati migráció – például az indonéz, suriname-i és karibi bevándorlók Hollandiában, a kongói származásúak Belgiumban – a gyarmati örökségről szóló vitákhoz kapcsolódik, amelyeket a gyarmati örökség és a dekolonizáció emlékezete alfejezet tárgyalt. A vendégmunkások és leszármazottaik történetét egyes múzeumok és oktatási programok igyekeznek bevonni a nemzeti emlékezetbe, de ez a folyamat lassú és vitákkal terhelt. A 2015-ös menekültválság emlékezete is politikai törésvonalakat hordoz: egyesek humanitárius krízisként, mások az állami ellenőrzés kudarcaként emlékeznek rá.

A demográfiai kérdések tehát nem csupán statisztikai problémák, hanem identitás- és emlékezet-politikai csaták terepei is. A holokauszt emlékezete és a második világháborús kollaboráció és ellenállás emlékezete kapcsán kialakult vitákhoz hasonlóan a migrációs múlt feldolgozása is azt mutatja, hogy a számok mögött emberek, közösségek és hatalmi viszonyok állnak.

39.1.8 Források és bizonytalanságok

A demográfiai adatok elsősorban **népszámlálásokból**, **népesség-nyilvántartásokból** és **regiszteralapú statisztikákból** származnak. A skandináv és Benelux országokban ezek a regiszterek kivételesen jó minőségűek, mert az anyakönyvi eseményeket, a lakcímváltozásokat és a tartózkodási jogcímeket folyamatosan rögzítik. Ennek ellenére az országközi összehasonlítás óvatosságot igényel, mert a **migrációs kategóriák** – külföldön született, külföldi állampolgár, leszármazott, tartózkodási jogcím – eltérő definíciói miatt a látszólag azonos csoportok mögött más-más sokaságok állhatnak.

A **termékenységi és halandósági adatok** regisztereken alapulnak, így a bizonytalanság alacsony, de a **teljes termékenységi arányszám** értelmezése vitatott, ha a gyermekvállalás időzítése változik. A **demográfiai előrejelzések** – például az Eurostat és a nemzeti statisztikai hivatalok népesség-prognózisai – csak feltételezések mellett érvényesek; a migrációs feltételezések különösen bizonytalanok, mert a menekültáramlások és a gazdasági migráció évente erősen ingadozhat.

A **bevándorlók és leszármazottaik foglalkoztatási adatai** gyakran **munkaerő-felmérésekből** származnak, amelyek mintavételi hibával terheltek. A kisebb csoportoknál – például a szíriai vagy afganisztáni menekülteknél – a becslések megbízhatósága csökken. A **menekültáramlások regisztrációja** adminisztratív késéssel és definíciós változásokkal terhelt; a 2015-ös válság óta a menekültügyi statisztikák módszertana többször változott, ami a hosszú távú összehasonlítást nehezíti.

A **demográfiai pánik** és a migrációs politika értékelése tudományosan vitatott. A „bevándorlási teher" és a „demográfiai haszon" közötti egyenleg nem rendezhető egyszerű statisztikai mutatókkal, mert a fiskális hatás függ a jóléti állam szerkezetétől, a bevándorlók korösszetételétől és a munkaerőpiaci integráció sikerétől. A szakirodalomban nincs teljes konszenzus arról, hogy a bevándorlás hosszú távon milyen mértékben járul hozzá a jóléti állam finanszírozásához; a különböző modellek eltérő eredményekre jutnak.

Végül meg kell említeni, hogy a 2026-os könyvlezárás időpontjában a 2023–2025-ös adatok egy része **előzetes vagy revideált**, ezért az ebben az alfejezetben közölt trendek nem feltétlenül tükrözik a legutolsó statisztikai közlések pontos értékeit. A friss adatokat mindig a nemzeti statisztikai hivatalok és az Eurostat hivatalos kiadványaiban kell ellenőrizni.

39.1.9 Rövid összefoglaló

- A régió országai a világ legmegbízhatóbb népesség-nyilvántartásaival rendelkeznek, de a migrációs kategóriák eltérő definíciói az országközi összehasonlítást óvatossá teszik.
- A termékenység a második demográfiai átmenet után tartósan alacsony, és a családpolitika hatása a termékenységre vitatott.
- Az öregedés növeli a függőségi rátát és a munkaerőhiányt, ami a nyugdíjrendszerek és az egészségügy fenntarthatóságát feszegeti.
- A bevándorlási rezsimek országonként eltérnek: Dánia szigorú, Svédország a 2015-ös válság után szigorított, Norvégia a munkaerőpiacot részesíti előnyben, Finnország alacsonyabb bevándorlási rátával indult, a Benelux országokban pedig különösen Luxemburgban a bevándorlás és az ingázás meghatározó.
- A bevándorlók foglalkoztatási rátája függ a migráció típusától, a képzettségtől, a nyelvtudástól és az integrációs intézményektől; a nettó fiskális hatás tudományosan vitatott.
- A regionális egyenlőtlenségek: a skandináv perifériák elnéptelenednek, a Benelux városi központok növekednek, Luxemburg különösen dinamikus.
- A migráció politikai és emlékezeti tétté vált; a demográfiai pánikot a történettudomány a rasszista és nacionalista hagyomány részeként elutasítja.
- A demográfiai adatok és előrejelzések bizonytalanságát mindig jelezni kell; a friss értékek a nemzeti statisztikai hivatalokban ellenőrizhetők.

39.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen adatforrásokból ismerhetők meg a 21. századi demográfiai trendek, és miért kell óvatosan kezelni az országközi összehasonlításokat?

2. Hasonlítsa össze Dánia, Svédország, Hollandia és Luxemburg bevándorlási rezsimjét a munkaerőpiaci hatások szempontjából.
3. Milyen szerepet játszik a függőségi ráta növekedése a jóléti állam fenntarthatóságában, és milyen szakpolitikai válaszok léteznek?
4. Miért vitatott a migráció foglalkoztatási hatása, és milyen tényezők befolyásolják a bevándorlók munkaerőpiaci integrációját?
5. Hogyan kapcsolódik a demográfiai pánik a Emlékezet és történetpolitika fejezetben tárgyalt vitákhoz?

39.2 Gazdaság és innováció

A demográfiai szerkezet változásai – az öregedő társadalmak, a munkaerőhiány és a migráció – közvetlenül befolyásolják a gazdasági növekedés lehetőségeit és az innovációs képességet. Ez az alfejezet a skandináv és a Benelux országok gazdasági szerkezetét, technológiai innovációját és versenyképességét vizsgálja a 21. század első negyedében. A két régió országai – Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Hollandia, Belgium és Luxemburg – kis, nyitott gazdaságok, amelyek erősen integrálódtak a globális értékláncokba, ugyanakkor eltérő erőforrásokkal, intézményi hagyományokkal és szakpolitikai válaszokkal rendelkeznek. A gazdasági szerkezet bemutatása során nem csupán a mai nemzetállamok statisztikáira támaszkodunk, hanem figyelembe vesszük a történelmi régiók és a korábbi államalakulatok örökségét is, például a dán–norvég állam tengeri kereskedelmi hagyományait vagy a holland poldermodell kora újkori gyökereit. A fejezetben kerüljük a jelenkori kategóriák visszavetítését, és minden adatnál jelezzük a forrás bizonytalanságát.

39.2.1 A gazdasági szerkezetek két régióban

A skandináv és a Benelux országok gazdasági szerkezete a 21. században már nem a 20. századi ipari társadalmak képét mutatja, hanem egy erősen szolgáltatásalapú, digitalizált és exportorientált modellt. A két régió közös vonása, hogy mindegyik ország a világgazdaság nyitott szereplője: a külkereskedelem és a tőkepiacok felé való nyitottság a kis belső piac miatt létfontosságú. Ugyanakkor a skandináv országokra jellemző a magas állami újraelosztás, a kiterjedt jóléti szolgáltatások és a nagy közszféra, míg a Benelux államok – különösen Hollandia és Luxemburg – inkább a magánszektor által vezérelt, tranzit- és pénzügyi központként működő gazdaságok, Belgium pedig erős ipari bázisával és regionális megosztottságával tűnik ki.

A gazdasági szerkezet elemzésekor meg kell különböztetnünk a **bruttó hazai termék (GDP)** ágazati összetételét, a foglalkoztatási szerkezetet és az export szerkezetét. A skandináv országokban a szolgáltatások aránya a foglalkoztatásban és a hozzáadott értékben egyaránt 70% felett van, de ez nem jelenti az ipar jelentéktelenségét: Svédországban a feldolgozóipar a GDP mintegy 15–20%-át adja, és az export közel felét a gépek, járművek és elektronikai termékek teszik ki. Dánia mezőgazdasági és gyógyszeripari exportja kiemelkedő, Norvégia pedig a kőolaj- és földgázszektor révén az egyik legnagyobb egy főre jutó exportőr Európában. Finnországban az erdőipar és a fémfeldolgozás mellett a mobiltechnológiai szektor válsága után a szolgáltatások és a játékfejlesztés váltak húzóágazattá.

A Benelux országok közül Hollandia gazdasága a leginkább nyitott: a rotterdami kikötő és a holland logisztikai hálózat Európa kapujává teszi, a mezőgazdasági export értéke a világ élvonalába tartozik (a holland statisztikai hivatal éves jelentései szerint, az adatok évenként frissülnek), és a high-tech szektor – például a félvezetőgyártás – stratégiai jelentőségű. Belgium ipara a vegyiparra, a gyógyszeriparra és a kohászatra épül, de a regionális különbségek nagyok:

Flandria gazdasági súlya meghaladja Vallóniáét, ami a nyelvi és intézményi megosztottsággal összefüggő politikai feszültségeket is generál. Luxemburg gazdasága kicsi, de rendkívül magas egy főre jutó jövedelmet produkál, elsősorban a pénzügyi szolgáltatások, az EU-intézmények jelenléte és a nemzetközi befektetési alapok révén.

A két régió közötti különbség nem csupán gazdasági szerkezeti kérdés, hanem társadalmi és politikai berendezkedésbeli is. A skandináv országokban a jóléti állam fenntartása magas adóterhelést igényel, ami a munkáltatók és a munkavállalók közötti széles körű konszenzuson alapul. Ez a modell – amelyet a A skandináv jóléti modell fejezet tárgyal részletesen – a versenyképességet nem a bérek leszorításával, hanem a magas termelékenységgel, az erős oktatással és a társadalmi bizalommal próbálja fenntartani. Ezzel szemben a Benelux országok – különösen Hollandia – a **poldermodell (poldermodel)** keretében a szociális partnerek közötti, gyakran informális, de intézményesült alkufolyamatokra építenek, amelyek a munkaerőpiaci rugalmasságot és a bérvisszafogást ötvözik a szociális védelemmel.

A gazdasági szerkezetek 21. századi alakulását alapvetően befolyásolja a **globalizáció** és a **digitalizáció**. A skandináv országok a 2000-es évek elején sikeresen nyergeltek át a tudásalapú gazdaságra, de az ipari termelés kiszervezése és a globális értékláncok átalakulása kihívásokat is hozott, például a textilipar vagy a hajógyártás leépülését. A Benelux országok közül Hollandia és Belgium korán integrálódott a nemzetközi kereskedelembe, de a hagyományos iparágak – például a belga acélipar – hanyatlása regionális egyenlőtlenségeket mélyített. Luxemburg a pénzügyi szektorra való specializálódással kerülte el az ipari hanyatlást, de ez a stratégia sebezhetővé teszi a globális pénzügyi szabályozás változásaival szemben.

39.2.2 A skandináv jóléti gazdaságok nyitottsága és erőforrásai

A skandináv országok gazdasági modelljét gyakran **rugalmas biztonság (flexicurity)** néven is emlegetik, különösen Dánia esetében. Ez a fogalom a munkaerőpiaci rugalmasság (könnyű felvétel és elbocsátás) és a szociális biztonság (magas munkanélküli ellátás, aktív munkaerőpiaci politikák) kombinációját jelöli. Dánia a 2000-es években vált e modell nemzetközi hivatkozási pontjává, és a sikeres alkalmazkodást gyakran a gazdasági versenyképesség egyik tényezőjeként említik. Ugyanakkor tudományos vita folyik arról, hogy a dán modell mennyire átvihető más országokba, és hogy a magas adóterhelés hosszú távon fenntartható-e a demográfiai nyomás alatt. A A skandináv jóléti modell fejezetben bemutatott általános keret itt konkrét gazdasági szerkezeti elemekkel egészül ki.

Norvégia kivételes helyzetben van a régióban, mivel a tengeri olaj- és gázkitermelésből származó bevételeket egy állami vagyonalapba, a **Norvég Állami Nyugdíjalapba (Statens pensjonsfond utland, SPU)** csatornázza. Ez az alap a világ egyik legnagyobb befektetési alapja, és a norvég költségvetés számára jelentős mozgásteret biztosít. A norvég gazdaság szerkezete azonban emiatt erősen függ az olajár-ingadozásoktól, és a zöld átmenet dilemmáját veti fel: egyrészt az ország ambiciózus klímacélokat tűzött ki, másrészt az olajbevételek továbbra is elengedhetetlenek a jóléti kiadások finanszírozásához. A norvég politikai vitákban az SPU felhasználásának szabályai – a hozamokból évente legfeljebb 3% költhető el, a pontos érték a költségvetési szabály szerint változik – központi szerepet játszanak, és a szakirodalomban vitatott, hogy ez a szabály mennyire merev.

Svédország gazdasága a 20. század közepén még a nehéziparra épült, de a 21. századra sikeresen diverzifikálódott. A svéd autóipar – a Volvo és a Scania – továbbra is meghatározó, bár a tulajdonosi szerkezet globalizálódott. A telekommunikáció területén az Ericsson globális szereplő, a zenei streaming ipart pedig a Spotify alapítása (2006) forradalmasította. A svéd innovációs rendszer erőssége a magánszektor, az egyetemek és az állami kutatási intézetek közötti szoros kapcsolat, valamint a magas színvonalú, ingyenes felsőoktatás. A svéd gazdaság nyitottsága

és az exportorientált ipar miatt különösen érzékeny a világkereskedelem lassulására, ugyanakkor a digitalizáció és a zöld technológiák – például az akkumulátorgyártás – új növekedési pályákat ígérnek.

Dánia gazdasága két pillérre épül: a magas hozzáadott értékű mezőgazdasági feldolgozóiparra – amely a dán szövetkezeti hagyományokból nőtt ki – és a gyógyszeriparra, amelynek legismertebb képviselője a Novo Nordisk, a világ egyik vezető inzulingyártója. Emellett Dánia a szélenergia hasznosításában világelső: a Vestas és az Ørsted vállalatok a tengeri szélerőművek tervezésében és üzemeltetésében globális szereplők. A dán gazdaságpolitika a **klimasemlegesség** elérését 2050-re tűzte ki, és a zöld átmenetre fordított állami beruházások a GDP egyik hajtóerejévé váltak. Ugyanakkor a dán mezőgazdasági szektor – különösen a sertéstenyésztés – jelentős üvegházhatásúgáz-kibocsátó, ami feszültséget okoz a klímacélok és az agrárérdekek között.

Finnország gazdasági pályáját a 20. század végén az elektronikai ipar robbanásszerű növekedése jellemezte, amelynek csúcspontján a Nokia a világ legnagyobb mobiltelefon-gyártója volt. A 2010-es években a Nokia mobiltelefon-üzletágának hanyatlása súlyos recessziót okozott, de a finn gazdaság azóta részben újraiparosodott: a játékfejlesztés (Supercell, Rovio), az egészségtechnológia és az erdőipari innováció (például a faalapú textíliák) váltak húzóágazattá. Finnország az oroszországi kereskedelemre való hagyományos támaszkodása miatt a 2022 utáni geopolitikai törés különösen érzékenyen érintette; a keleti export összeomlása arra kényszerítette a finn gazdaságot, hogy új piacokat és ellátási láncokat alakítson ki.

39.2.3 A Benelux gazdasági tagolódása

A Benelux országok gazdasági szerkezete jelentősen eltér a skandináv modelltől, bár a nyitottság és a kis államok alkalmazkodóképessége közös vonás. **Hollandia** a világ egyik legnagyobb kereskedelmi nemzete: a rotterdami kikötő Európa legforgalmasabb tengeri kikötője, az amszterdami Schiphol repülőtér pedig a kontinentális légi csomópontok egyike. A holland mezőgazdaság – különösen a virág- és zöldségtermesztés – a hozzáadott érték alapján a világ élvonalába tartozik, ami részben az intenzív üvegházi technológiának és a precíziós gazdálkodásnak köszönhető. A high-tech iparban a holland **ASML** a félvezetőgyártó gépek világelső gyártója, ami stratégiai jelentőséget ad az országnak a globális chipellátási láncban. A holland gazdaság szolgáltatásalapú, a pénzügyi szektor, a logisztika és az információs technológia kiemelkedő.

A **poldermodell** – amely a 1982-es wassenari egyezményben gyökerezik – a holland gazdaságpolitika egyik alappillére: a szakszervezetek, a munkáltatók és a kormány közötti rendszeres konzultációk a bérvisszafogást és a munkaidő-rugalmasságot ösztönzik, cserébe a foglalkoztatás bővítéséért. Ez a modell sikerrel csökkentette a munkanélküliséget az 1980-as években, és azóta is a holland gazdasági stabilitás egyik magyarázataként emlegetik. Ugyanakkor a kritikusok szerint a poldermodell lassú döntéshozatalhoz és a reformok halogatásához vezethet, különösen a nyugdíjrendszer és a lakáspiac terén. A holland gazdaság a 2008-as pénzügyi válság után lassan állt talpra, és a 2020-as évekre a magas lakásárak, a munkaerőhiány és az infláció váltak a fő kihívásokká.

Belgium gazdasága erősen regionalizált: Flandria a flamand közösség területén magas termelékenységű ipari és logisztikai központ, míg Vallónia – a 19. századi nehézipar egykori bölcsője – a bányászat és az acélipar hanyatlása után szerkezetváltási nehézségekkel küzd. A belga gazdaság exportorientált, a vegyipar (Antwerpen kikötőjéhez kapcsolódóan), a gyógyszeripar (UCB, Janssen) és az élelmiszer-feldolgozás dominál. A belga államadósság az EU egyik legmagasabbja, ami a föderális költségvetési rendszer és a nyelvi közösségek közötti kompromisszumok miatt nehezen kezelhető. A munkaerőpiac regionális eltérései – Flandriában alacsonyabb, Vallóniában magasabb a munkanélküliség – politikai feszültségek forrásai, és a flamand nacionalista pártok gyakran hangoztatják a szolidaritási transzferek igazságtalanságát.

Luxemburg gazdasága kicsi, de rendkívül specializált: a pénzügyi szolgáltatások (banki, befektetési alapok, biztosítás) a GDP mintegy harmadát adják, és az ország a világ egyik legjelentősebb befektetési alap-központja. A luxemburgi modell előnye a kedvező adózási környezet, a politikai stabilitás és az EU-intézmények (Európai Bíróság, Európai Beruházási Bank) jelenléte. Ugyanakkor a luxemburgi gazdaság erősen kitett a nemzetközi szabályozási változásoknak, és a határon át ingázó munkavállalók (főleg Franciaországból, Belgiumból és Németországból) miatt az egy főre jutó GDP statisztikai torzítást mutat – a tényleges jóléti szintet a GNI (bruttó nemzeti jövedelem) pontosabban tükrözi. A luxemburgi kormány a gazdaság diverzifikálását célzó programokkal próbálja csökkenteni a pénzügyi szektor túlsúlyát, például az űrtechnológia, a kiberbiztonság és az adatközpontok területén.

39.2.4 Technológiai innováció és kutatás-fejlesztés

Mindkét régió országai a világ leginnovatívabb gazdaságai közé tartoznak, de az innovációs rendszerek szerkezete és hangsúlyai eltérnek. A **GDP-arányos kutatás-fejlesztési (K+F) kiadások** a skandináv országokban általában 2–3% között mozognak, ami az EU-átlag felett van (a friss, ellenőrzött Eurostat-adatok évente frissülnek). Svédország és Dánia a magánszektor K+F-kiadásainak arányában is vezető, míg Finnországban az állami szerepvállalás hagyományosan erősebb. A Benelux országok közül Belgium és Hollandia szintén magas K+F-intenzitással rendelkezik, Luxemburg pedig a szolgáltatásalapú innovációra (például fintech) koncentrál.

A skandináv innovációs modell egyik jellegzetessége a **nyitott innováció** és a köz- és magánszféra közötti partnerség. Dániában a szélenergia-technológia fejlesztése szorosan összekapcsolódott az állami támogatásokkal és a hosszú távú klímapolitikai célokkal: a Vestas és az Ørsted sikere nem csupán piaci folyamat, hanem a dán állam 1970-es évek óta tartó, tudatos zöld iparpolitikájának eredménye. Svédországban a katonai és polgári technológiák közötti átjárás – például a Saab repülőgépgyár polgári járműipari alkalmazásai – történelmi hagyomány, amely a mai védelmi és űripari innovációban is jelen van. Finnországban az erdőipari kutatás és a mobiltechnológiai örökség a digitális szolgáltatások és a játékfejlesztés terén hozott új vállalkozásokat.

A Benelux országok innovációs rendszerére inkább a **vállalati központú alkalmazott kutatás** jellemző. Hollandia kiemelkedő a vízgazdálkodási technológiákban, az agrárinnovációban és a félvezetőgyártásban. Az ASML – amely a rendkívül összetett, litográfiai gépeket gyárt – példája mutatja, hogy egy közepes méretű ország vállalata is globális technológiai vezetővé válhat, ha hosszú távú kutatási és beszállítói hálózatot épít ki. Belgium a gyógyszeripari kutatásban és a vegyipari folyamatfejlesztésben erős, ami a hagyományos ipari bázis átalakulásának eredménye. Luxemburg az űrkutatásban és a kiberbiztonságban próbál új területeket meghódítani, részben EU-s támogatások felhasználásával.

A **digitalizáció** mindkét régióban meghatározó gazdasági folyamat. A skandináv országok a világ leginkább digitalizált társadalmai közé tartoznak: az e-kormányzás, a mobilfizetés és a digitális egészségügy széles körben elterjedt. Dánia és Svédország a fintech innováció terén is élen jár, Finnország pedig a játékfejlesztésben ért el nemzetközi sikereket. A Benelux országokban a digitalizáció inkább a logisztika és a pénzügyi szolgáltatások automatizálásában mutatkozik meg: Hollandia a smart port (intelligens kikötő) megoldásokban, Belgium a kikötői és vegyipari digitalizációban, Luxemburg pedig a pénzügyi adatelemzésben és a mesterséges intelligencia alkalmazásában.

Az innováció társadalmi beágyazottsága azonban nem feszültségmentes. A skandináv országokban a magas adók és az erős szakszervezetek mellett a vállalati innováció gyakran inkrementális és konszenzusos, ami lassíthatja a radikális technológiai váltásokat. A Benelux országokban a nyelvi és regionális megosztottság – különösen Belgiumban – az innovációs politika koherenciáját

gyengíti, mivel a kutatási források elosztása a flamand és vallon közösségek közötti alkufolyamatok függvénye. Emellett az innováció társadalmi hatásai – például az automatizáció okozta munkahelyvesztés – mindkét régióban vitatottak, és a szakszervezetek, valamint a munkáltatók közötti tárgyalások tárgyát képezik.

39.2.5 Versenyképesség, termelékenység és intézmények

A versenyképesség fogalma a közgazdasági szakirodalomban vitatott, mivel a mérésére használt indexek (Világgazdasági Fórum, IMD) eltérő módszertannal dolgoznak, és gyakran összemossák a termelékenységet, a költségszintet és az intézményi minőséget. A fejezetben ezért a versenyképességet elsősorban a **termelékenység** és az **intézményi környezet** mutatóin keresztül értelmezzük, nem pedig a rangsorok alapján.

A skandináv országokban a termelékenység szintje magas, de növekedési üteme a 2000-es évek óta lassult. Ez részben a magas bérekkel és a munkaerőpiaci védelemmel magyarázható, amelyek a vállalatokat arra ösztönzik, hogy tőkeintenzív, automatizált technológiákba ruházzanak be. Ugyanakkor a jóléti állam magas adóterhelése – a GDP arányában 40–50% körüli – nem feltétlenül akadályozza a versenyképességet, mert az adóbevételek egy részét oktatásra, egészségügyre és infrastruktúrára fordítják, amelyek a hosszú távú termelékenység alapjai. Ez a **skandináv paradoxon** – magas adók és mégis magas versenyképesség – a szakirodalom egyik központi vitatémája, és nincs teljes egyetértés abban, hogy a modell fenntartható-e a jövőben.

A Benelux országok közül Hollandia és Luxemburg termelékenységi mutatói kiemelkedőek, Belgium pedig közepes helyzetben van. A holland poldermodell a munkaerőpiaci rugalmasságot a bérvisszafogással ötvözi, ami a vállalati profitabilitást és a foglalkoztatást egyaránt támogatja. Ugyanakkor a holland gazdaságban a **buborékképződés** – különösen a lakáspiacon – és a magas eladósodottság kockázatokat hordoz. Belgium versenyképességét a magas adóterhelés, a bonyolult föderális struktúra és a munkaerőpiaci merevség fékezi, de a gyógyszeripari és vegyipari klaszterek továbbra is erős exportteljesítményt nyújtanak. Luxemburgban a pénzügyi szektor dominanciája miatt a termelékenységi statisztikák torzítottak, mivel a határon át ingázók hozzáadott értéke nem a luxemburgi rezidens lakosság javát szolgálja.

Az intézményi minőség – a jogbiztonság, a korrupció alacsony szintje, a közigazgatás hatékonysága – mindkét régióban kiemelkedő. A skandináv országok általában a legalacsonyabb korrupciós indexekkel rendelkeznek, ami részben a magas társadalmi bizalomnak és az átlátható közszférának köszönhető. A Benelux országokban a korrupció szintén alacsony, de Belgiumban a politikai finanszírozás és a pártok közötti hatalommegosztás időnként etikai vitákat vet fel. Az intézményi stabilitás és a kiszámítható szabályozás a külföldi működőtőke-befektetések vonzásában döntő tényező, ami mindkét régió számára előnyt jelent.

39.2.6 A 2020-as évek kihívásai

A 2020-as évek közepén a gazdasági és innovációs kilátásokat számos, egymással összefüggő kihívás alakítja. Az **energiaátmenet** a skandináv országokban ambiciózus célokkal párosul: Dánia 2050-re, Svédország és Finnország 2035-re vagy 2040-re tervezi a klímasemlegesség elérését. Norvégia különleges helyzetben van, mert az olajexport bevételei egyrészt finanszírozzák a zöld átmenetet, másrészt a fosszilis tüzelőanyagok kitermelésének fenntartása ellentmond a klímacéloknak. A norvég politikai vitában a **olajkorszak utáni gazdaság** kérdése élesen megosztja a társadalmat, és a szakirodalomban sincs egyetértés arról, hogy az SPU milyen mértékben használható a zöld beruházásokra anélkül, hogy az inflációs nyomást vagy a holland kórhoz hasonló **erőforrás-átok** (resource curse) hatást idézne elő.

A **digitalizáció és a mesterséges intelligencia** terjedése a munkaerőpiac átalakulását gyorsítja. A skandináv országokban a magas automatizáltság miatt a feldolgozóipari foglalkoztatás csökken, de az új technológiák – például a zöld hidrogén, az akkumulátorgyártás, a digitális szolgáltatások – új munkahelyeket teremtenek. A Benelux országokban a kikötői automatizáció, a pénzügyi technológia és az adatgazdaság növekedése hasonló strukturális váltásokat indukál. A kihívás abban rejlik, hogy a munkavállalók képzettsége és a rendelkezésre álló állások illeszkedése nem mindig zökkenőmentes, és a regionális egyenlőtlenségek – például a belga Vallónia és a svéd Norrland között – növekedhetnek.

A **geopolitikai feszültségek** – különösen a 2022-ben kirobbant orosz–ukrán háború – alapvetően átrendezik a régió gazdasági és energiaellátási térképét. Finnország és Svédország NATO-csatlakozása (Finnország 2023-ban, Svédország 2024-ben) nem csupán biztonságpolitikai, hanem gazdasági következményekkel is jár, például a védelmi ipari beruházások növekedésével. Az orosz energiaimport kiesése felgyorsította a megújuló energiára való átállást, de rövid távon energiaár-sokkokat okozott. A Benelux országok – különösen Hollandia – a kikötői infrastruktúra és a vegyipar révén szintén érintettek az energiaátmenetben, és a cseppfolyósított földgáz (LNG) fogadásának bővítése stratégiai kérdéssé vált.

A **demográfiai nyomás** – az öregedő társadalmak, a munkaerőhiány és a migráció – szorosan összekapcsolódik a gazdasági növekedéssel. Az A demográfia és migráció alfejezetben tárgyalt tendenciák itt konkrét gazdasági hatásokkal járnak: a skandináv országokban a jóléti állam finanszírozása egyre nehezebbé válik, ha a munkaképes korú népesség aránya csökken. A bevándorlás – amely a 2010-es években és a 2020-as évek elején is jelentős volt – részben enyhítheti a munkaerőhiányt, de a munkaerőpiaci integráció minősége és a társadalmi feszültségek vitatottá teszik a hatását. A Benelux országokban hasonló kihívások jelentkeznek, különösen Belgiumban, ahol a regionális munkaerőpiacok közötti mobilitás alacsony.

Végül a **klímaválság** és a **fenntarthatósági átmenet** a gazdasági szerkezet minden elemét érinti, az energiatermeléstől a mezőgazdaságon át a közlekedésig. A skandináv országok – különösen Dánia és Svédország – a zöld technológiák exportjában látnak növekedési lehetőséget, de a belföldi átmenet költségei politikai vitákat gerjesztenek. A Benelux országokban a sűrűn lakott területek és az ipari kibocsátások miatt a klímasemlegesség elérése különösen nagy beruházásokat igényel, és a lakossági ellenállás – például a holland mezőgazdasági nitrogénkibocsátás csökkentése kapcsán – komoly belpolitikai konfliktusokhoz vezet.

39.2.7 Források és bizonytalanságok

A fejezet elsősorban általános tendenciákat és strukturális jellemzőket ír le, amelyek a nemzetközi szervezetek – Eurostat, OECD, Világbank – rendszeresen frissített jelentésein alapulnak. A konkrét, 2020-as évekbeli gazdasági adatok azonban gyorsan változnak, ezért a szövegben kerültük a naprakész statisztikák idézését; ahol mégis számszerű értékek szerepelnek, azokat a legfrissebb ellenőrzött forrásból kell pontosítani. A GDP-összetételre, a K+F-kiadásokra és az exportra vonatkozó állítások a statisztikai hivatalok módszertani döntéseitől függenek, ezért az országok közötti összehasonlításoknál a vásárlóerő-paritáson számított értékek használata ajánlott.

A **versenyképesség** és a **termelékenység** fogalma körül élénk módszertani vita folyik: a nemzetközi rangsorok gyakran eltérő súlyozást alkalmaznak, és az eredmények inkább a kiválasztott indikátoroktól függenek, mint a valós gazdasági teljesítménytől. A poldermodell és a flexicurity hatásosságáról szóló tudományos értékelések sem egységesek: a pozitív példák mellett kritikai elemzések is kimutatják a modell korlátait, például a prekariátus növekedését vagy a bérek lassú emelkedését.

Az **innovációs sikertörténetek** – mint a dán szélenergia vagy a finn mobiltechnológia – gyakran az állami támogatások és a kedvező szabályozási környezet eredményei, de a vállalati sikerek mögött húzódó ok-okozati összefüggések vitatottak. A klímapolitikai célok megvalósíthatósága, különösen Norvégia olajfüggősége és a holland mezőgazdasági kibocsátások csökkentése, a szakirodalomban aktívan vitatott kérdés, és a politikai döntések kimenetele bizonytalan.

A fejezet tehát a 2026-os állapotot tükrözi, de a gazdasági folyamatok dinamikája miatt a jövőbeli fejlemények – például a mesterséges intelligencia elterjedése vagy a geopolitikai átrendeződés – jelentősen módosíthatják a leírt tendenciákat. A következő alfejezet, a Biztonságpolitika és NATO, a biztonsági dimenzióval egészíti ki a gazdasági elemzést.

39.2.8 Rövid összefoglaló

- A skandináv és a Benelux országok kis, nyitott, erősen globalizált gazdaságok, amelyek a globális értékláncokba integrálódtak, de eltérő erőforrásokkal és intézményi hagyományokkal rendelkeznek.
- A skandináv országok magas adóterhelésű jóléti államok, ahol a versenyképesség alapja a magas termelékenység, az erős oktatás és a társadalmi bizalom, nem pedig az alacsony bérek.
- Norvégia kivételes helyzetben van az olajvagyon révén, de ez energiaátmeneti dilemmát és a gazdaság diverzifikálásának kényszerét jelenti.
- A Benelux országok szerkezete eltérő: Hollandia kereskedelmi és high-tech csomópont, Belgium ipari és gyógyszeripari bázis regionális különbségekkel, Luxemburg pedig pénzügyi és EU-központ.
- Az innováció mindkét régióban kiemelt prioritás, de a skandináv modell inkább államilag támogatott, a Benelux modell vállalati központú.
- A 2020-as évek fő kihívásai az energiaátmenet, a digitalizáció, a demográfiai nyomás és a geopolitikai feszültségek, amelyek a gazdasági szerkezet folyamatos alkalmazkodását követelik.
- A gazdasági adatok és rangsorok módszertani bizonytalanságai miatt az országok közötti összehasonlításoknál óvatosan kell eljárni.

39.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a skandináv és a Benelux gazdasági modellek fő különbségeit a nyitottság, az állami szerepvállalás és az innovációs rendszer szempontjából!
2. Miért jelent különleges kihívást Norvégia számára az energiaátmenet, és hogyan kapcsolódik ez a norvég állami vagyonalap működéséhez?
3. Milyen szerepet játszik a poldermodell Hollandia versenyképességében, és milyen kritikákat fogalmaznak meg vele szemben?
4. Hogyan befolyásolják a demográfiai változások és a migráció a régió munkaerőpiacát és a jóléti államok finanszírozását?
5. Milyen módszertani problémák merülnek fel a gazdasági versenyképesség nemzetközi összehasonlításakor, és miért nem elegendő a rangsorok alapján ítélkezni?

39.3 Biztonságpolitika és NATO

A 21. század elején Észak-Európa és a Németalföld biztonságpolitikája két eltérő örökséget hordozott. A skandináv országok közül Dánia és Norvégia a NATO alapító tagja volt, míg Svédország

több mint kétszáz éves katonai el nem kötelezettséget, Finnország pedig a második világháború utáni ún. finnlandizációt követte. A Benelux államok – Hollandia, Belgium és Luxemburg – a második világháború után szintén a NATO alapítói közé tartoztak, de a semlegesség korábbi tapasztalatai itt is formálták a biztonsági kultúrát. Ez az alfejezet ezeket a pályákat és a 2020-as évek radikális átalakulását vizsgálja: a NATO-tagság kiterjedését, a semlegesség újraértelmezését és az új biztonsági kihívásokat.

39.3.1 A hidegháború öröksége és a 2014 előtti alapvonalak

A jelenlegi biztonságpolitikai helyzet nem érthető meg a hidegháborúban kialakult választóvonalak nélkül. Dánia és Norvégia 1949-ben az **Észak-atlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organization, NATO)** alapítói közé tartoztak, miután a második világháborús német megszállás tapasztalata megmutatta, hogy a semlegesség önmagában nem nyújt védelmet (lásd A második világháború Észak-Európában). Hollandia, Belgium és Luxemburg ugyancsak alapító tag lett; Belgium területén található a NATO politikai központja és a Legfelsőbb Szövetséges Parancsnokság (SHAPE). A Benelux-államok a semlegesség hagyományát feladva választották a kollektív védelmet, miután 1914–1918-ban és 1939–1945-ben is megszállás alá kerültek.

Svédország ezzel szemben a napóleoni háborúk óta, mintegy kétszáz éve nem vett részt háborúban, és a hidegháború alatt a **fegyveres el nem kötelezettség (alliansfrihet)** pozícióját töltötte be; ez a politika azonban titkos katonai együttműködésre is kiterjedt a nyugati hatalmakkal, amit a svéd történetírás részben feltárt, és máig vitatott emlékezeti kérdés. Finnország 1948-ban barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött a Szovjetunióval, ami korlátozta külpolitikai mozgásterét; ezt a nemzetközi szaknyelv **finnlandizációnak (finnlandisering)** nevezte, bár a fogalom maga is vitatott, mert a finn önállóság mértékét leegyszerűsítve mutatja. A hidegháború végén mindkét ország csatlakozott az EU-hoz, részt vett a **Békepartnerség (Partnership for Peace, PfP)** programban, de a katonai szövetségtől távol maradt; Dánia pedig az 1993-as EU-védelmi opt-outtal rendelkezett, amely az uniós katonai együttműködésben való részvételt korlátozta.

Ezt az alapvonalat a 21. század első évtizede sem törte meg: a hidegháború utáni optimizmusban a nemzetközi fórumok, az **EBESZ** és az EU látszottak a stabilitás fő letéteményeseinek. A skandináv országok a **NORDEFCO (Nordic Defence Cooperation)** keretében mélyítették együttműködésüket, de a NATO-tagság kérdése sem Svédországban, sem Finnországban nem rendelkezett többségi társadalmi támogatással; a csatlakozást pártok és szakértők csak marginálisan vetették fel. A Benelux-államok viszont, bár NATO-tagokként aktívak voltak, védelmi kiadásaikat a hidegháború után folyamatosan csökkentették – hasonlóan több európai szövetségesükhöz –, és a hangsúlyt a békefenntartásra, a multilaterális műveletekre helyezték.

39.3.2 A 2014-es fordulat: a Krímtől a megerősített együttműködésig

A 2014-es események – Oroszország annektálta a Krímet, és fegyveres konfliktus robbant ki Kelet-Ukrajnában – alapvetően átrajzolták a térség biztonsági környezetét. Ez a tény széles körben elfogadott, de a fordulat értelmezése körül viták húzódnak: a tudományos konszenzus szerint megsértették a nemzetközi jogot és az európai biztonsági rend alapelveit, míg egyes vitatott narratívák Oroszország NATO-bővítéssel szembeni fenyegetettségérzetére helyezik a hangsúlyt. A NATO a 2014-es walesi csúcstalálkozón elfogadta a védelmi kiadások növelésére vonatkozó **2 százalékos GDP-arányos irányelvet**, bár ez nem kötelező kvóta, és a teljesítés módszertana máig vita tárgya.

A skandináv és Benelux országok reakciója eltérő volt. Dánia és Norvégia növelte katonai jelenlétét a balti régióban, és aktívan részt vett a NATO megerősített előretolt jelenlétében; Norvégia

– amely Oroszországgal közös szárazföldi határral rendelkezik – különösen érzékeny helyzetbe került, és a norvég–orosz kapcsolatokban a bizalmi elemek leépültek. Hollandia és Belgium szintén hozzájárult a keleti szárny megerősítéséhez, bár védelmi kiadásaik ekkor még alacsonyak maradtak. Svédország és Finnország, noha nem voltak NATO-tagok, megerősítették kétoldalú védelmi együttműködésüket a szövetséggel; **fogadó nemzeti támogatási megállapodásokat (Host Nation Support)** írtak alá, ami gyakorlatilag lehetővé tette a NATO-erők fogadását. A finn és a svéd közvéleményben a NATO-tagság támogatottsága 2014 után emelkedni kezdett, de a felmérések szerint hosszú időn át kisebbségi maradt; az adatok pontosságát befolyásolja a kérdésfeltevés és a válaszadói minta, ezért a számokról nem közlünk egységes értéket.

A Krím annexiója és a kelet-ukrajnai háború egyúttal felhívta a figyelmet az **Arktisz (Arctic)** növekvő katonai jelentőségére is. A klímaváltozás miatt a jég visszahúzódik, és az északi hajózási útvonalak, a halászati területek és a szénhidrogénkészletek stratégiai értéke megnőtt. Oroszország az északi flottáját és katonai infrastruktúráját fejleszti; Norvégia, Dánia (Grönland révén), valamint a NATO szempontjából az északi tengerek ellenőrzése régóta fontos, de 2014 után új lendületet kapott. Finnország és Svédország bevonása a NATO-rendezvényekbe szintén az északi dimenzió miatt vált sürgetőbbé.

39.3.3 Finnország és Svédország csatlakozása 2022–2024

A második, döntő fordulat 2022. február 24-én következett be, amikor Oroszország teljes körű inváziót indított Ukrajna ellen. Ez a dokumentált esemény gyakorlatilag véget vetett a hidegháború utáni európai biztonsági rendnek, és az északi országokban a NATO-csatlakozás addig tabunak számító kérdését politikai realitássá tette. Finnországban a közvélemény-kutatások szerint a támogatottság rövid idő alatt többségivé vált – a pontos arányokat a felmérések módszertani különbségei miatt itt nem rögzítjük –, Svédországban pedig a történelmileg NATO-ellenes szociáldemokrata párt is megváltoztatta álláspontját. Ez a fordulat a tudományos elemzések szerint elsősorban Oroszország agressziójának és az Ukrajnában elkövetett atrocitásoknak volt köszönhető, nem pedig a NATO részéről gyakorolt nyomásnak; ezt azonban egyes vitatott orosz narratívák másként ábrázolják.

Finnország és Svédország 2022. május 18-án hivatalosan benyújtotta csatlakozási kérelmét a NATO-hoz. A ratifikációs folyamat nem zökkenőmentesen haladt: Törökország kezdetben vétót jelentett be, hivatkozva a kurd szervezetekhez való hozzáállásra; Magyarország pedig hónapokig nem vette napirendre a kérdést. A dokumentált tény az, hogy Finnország 2023. április 4-én, Svédország pedig 2024. március 7-én vált a szövetség tagjává, amikor a csatlakozási okmányokat letétbe helyezték; a pontos dátumok a NATO hivatalos közleményeiben ellenőrizhetők, és a folyamat időbeli elhúzódása maga is viták tárgya volt. A két ország csatlakozásával Észak-Európa katonai térképe átrajzolódott: a Balti-tenger gyakorlatilag „NATO-tengerré” vált, hiszen a part menti államok közül már csak Oroszország maradt kívül a szövetségen.

A csatlakozás értelmezése azonban nem egységes. A **semlegesség** hagyománya Svédországban erős identitáselem volt, és a tagságot sokan a „morális nagyhatalom” szerepének feladásaként élték meg; ez az emlékezetpolitikai állítás vitatott, mert a semlegesség a hidegháborúban sem volt teljes, és a titkos együttműködés ténye rontja az erkölcsi fölény képét. Finnországban a NATO-tagságot a Szovjetunióval kötött szerződések utáni teljes szuverenitás betetőzéseként is értelmezik, de a baloldali és pacifista körök továbbra is bírálják a katonai szövetséget. A tudományos konszenzus szerint a csatlakozás rövid távon növeli Finnország és Svédország biztonságát, de a hosszú távú hatások – például az orosz válaszlépések vagy a hadászati egyensúly – értékelése nyitott. A NATO 2022-es madridi stratégiai koncepciója Oroszországot a legjelentősebb közvetlen fenyegetésként nevesítette, Kínát pedig első alkalommal rendszerszintű kihívásként; ezt a dokumentumot a magyar elemzések is fordulópontként tartják számon.

39.3.4 Dánia, Norvégia és a Benelux államok a NATO-ban

A már NATO-tag államok közül Dánia 2022. június 1-jén népszavazáson eltörölte az uniós védelmi együttműködést érintő opt-outját. A referendumon a többség támogatta a változtatást; a pontos eredmény a dán választási hatóság hivatalos adatai szerint ismert, de itt nem közlünk számot, mivel a szavazati arány módszertani részletei a közleményekben találhatók. E döntés értelmében Dánia immár részt vehet az EU közös védelmi projektjeiben, miközben NATO-tagsága változatlanul erős. Norvégia nem EU-tag, de a NATO keretében továbbra is az északi szárny kulcsfontosságú tagja; az orosz határ közelsége miatt a norvég katonai stratégia fókuszában az ellenálló képesség fenntartása és a szövetséges erők fogadása áll. Norvégia emellett a **JEF (Joint Expeditionary Force)** egyik alapítója, amely brit vezetésű, de több északi és balti országot tömörítő többnemzeti expedíciós erő.

Hollandia, Belgium és Luxemburg a NATO aktív tagjai. Hollandia különleges műveleti képességekkel és tengeri jelenléttel járul hozzá a szövetséghez, Belgium pedig a NATO politikai központjának és a **SHAPE**-nek ad otthont, ami különös stratégiai súlyt ad neki. Luxemburg kis mérete ellenére részt vesz a kiber- és űrvédelmi együttműködésben, és a Benelux országok közös védelmi beszerzésekre is törekednek. A 2 százalékos NATO-irányelv teljesítése a Benelux-államokban hosszú ideig vitatott kérdés maradt: a 2010-es években a kiadások elmaradtak a céltól, de a 2020-as években a kormányzatok növelni kezdték a védelmi büdzsét; a pontos adatok összehasonlítása azért is nehéz, mert a NATO számítási módszere és a nemzeti költségvetések kategóriái eltérnek. Ezt a bizonytalanságot minden elemzésnek jelölnie kell.

39.3.5 Új biztonsági kihívások: hibrid fenyegetések, Arktisz, energia

A 2014 óta felgyorsult folyamatok tágabb értelemben is átalakították a biztonság fogalmát. A **hibrid fenyegetések (hybrid threats)** körébe tartoznak a kibertámadások, a dezinformáció, az energiaellátás fegyverként való alkalmazása és a migráció mesterséges irányítása. Ezek a jelenségek nem mindig érnek el hagyományos katonai agressziót, de aláássák a társadalmi kohéziót és az államok cselekvőképességét. A 2015-ös finn–orosz határon tapasztalt migrációs nyomás, a 2021-es belarusz–lengyel határválság, valamint a Balti-tengeren és az Északi-tengeren 2022 után észlelt, tenger alatti kábeleket és gázvezetékeket érintő rongálások mind ebbe a körbe sorolhatók. Az **Északi Áramlat** gázvezetékek 2022. szeptemberi szabotázsa dokumentált tény, de az elkövetők kilétének megállapítása nyomozás tárgya, és a felelősség kérdését a nemzetközi vita nem zárta le. A tudományos konszenzus szerint ezen események növelik a kritikus infrastruktúra védelmének fontosságát, de az értékelésben az államok eltérően hangsúlyozzák az orosz, kínai vagy nem állami szereplők felelősségét.

Az **Arktisz** stratégiai jelentősége a klímaváltozás miatt tovább nő. Az északi hajózási útvonalak, a ritkaföldfémek és a halászati erőforrások iránti verseny katonai és civil dimenziókat egyaránt felvet. Az **Arktiszi Tanács (Arctic Council)** a nyolc sarkvidéki állam fóruma, de az orosz–nyugati viszony romlása miatt működése korlátozottá vált; a tudományos együttműködés részben megszakadt. Norvégia és Dánia (Grönland révén) a NATO keretében is fokozottan figyeli a térséget, Svédország és Finnország csatlakozása pedig a skandináv erők egységesebb fellépését teszi lehetővé. Kína szerepe az Arktiszon némely elemzők szerint „közeli” országként való önmeghatározásában és a tudományos kutatásokban, valamint a befektetésekben mutatkozik meg; ezt a magyar szakirodalom változó intenzitással, de rendszerszintű kihívásként értékeli.

Az energiabiztonság szintén átpolitizálódott. A skandináv és Benelux államok korábban részben orosz földgáztól függtek; az orosz import visszaszorítása ezért 2022 után prioritássá vált. A **megújuló energiaforrások** – különösen a tengeri szélenergia – és az **atomerőművek** szerepe növekszik, miközben a hálózatok sebezhetősége is nagyobb figyelmet kap. Az északi országok

a villamosenergia-rendszerek összekapcsolásában és a zöld hidrogén előállításában regionális együttműködést alakítottak ki; e folyamatok azonban nem mentesek a belpolitikai vitáktól, például a nukleáris energia megítélésében Svédország és Hollandia eltérő utakat jár.

A **kibervédelem** a NATO 2016-os varsói csúcsa óta hivatalosan is hadviselési terület; az északi és Benelux országok fejlett digitális infrastruktúrája kettős jellegű: erősség és sebezhetőség. A kibertámadások attribúciója – azaz az elkövető állam vagy csoport azonosítása – gyakran bizonytalan, és az államok közötti vádak gyakran nem tesznek eleget a nyilvános bizonyítás követelményeinek. Ezért az ilyen állításokat a tankönyv a „vitatott értelmezés” kategóriájába sorolja.

39.3.6 Regionális együttműködés és uniós védelmi dimenzió

A NATO mellett a regionális és uniós keretek is alakítják a biztonságpolitikát. A **NORDEFCO** az öt északi ország (Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország) védelmi együttműködésének fóruma; gyakorlatokat, közös beszerzéseket és kiképzést szervez, de nem kollektív védelmi szervezet. A **JEF** brit vezetésű, de az északi országok mellett Hollandia is tag; feladata a gyors reagálású, többnemzeti műveletekhez való hozzájárulás. A hidegháború óta formálódó északi biztonsági identitás (lásd A hidegháború Észak-Európában) a 21. században a NATO-tagsággal párhuzamosan is megőrizte a regionális együttműködést, de a hangsúly a szövetségi keret felé tolódott.

Az Európai Unióban a **közös biztonság- és védelempolitika (CSDP)** intézményei – a **PESCO**, az **Európai Védelmi Alap** – fokozatosan bővülnek, de a NATO marad a kollektív védelem elsődleges kerete. Dánia 2022-es opt-out-eltörlése óta részt vehet ezekben, míg a Benelux államok korábban is aktívak voltak. Svédország és Finnország EU-tagként a Lisszaboni Szerződés 42.7 cikkelye vonatkozásában elkötelezett, de ezt sokan kiegészítő, nem helyettesítő mechanizmusként értelmezik; a jogi és politikai kötelezettségek pontos terjedelme vitatott. A NATO és az EU közötti együttműködés a 2020-as években intenzívebbé vált, különösen a katonai mobilitás, a kibervédelem és a hibrid fenyegetések terén, de a döntéshozatali különbségek miatt a két szervezet viszonya továbbra is összetett.

39.3.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a NATO-csatlakozási okmányok, a kormányzati biztonságpolitikai fehér könyvek, a dán 2022-es népszavazás hivatalos eredményei és a közvélemény-kutatások nyers adatai; ezek hozzáférhetők, de a konkrét hivatkozásokat itt nem soroljuk fel, mert a könyv nem digitális jegyzetekkel dolgozik. A másodlagos szakirodalom a hidegháborús semlegesség, a skandináv NATO-vita, a hibrid fenyegetések és az Arktisz-stratégiák elemzéséből áll; a tudományos konszenzus leginkább a 2014 és 2022 közötti fordulat tényében egyértelmű, míg a hosszú távú hatások értékelése még folyamatban van.

A fő bizonytalanságok a következők. Először, a 2020-as évek eseményeinek – különösen a hibrid támadásoknak és a tenger alatti infrastruktúra rongálásainak – az elkövetői attribúciója gyakran nem bizonyított; az állami nyilatkozatok ezen a téren nem mindig tekinthetők független bizonyítéknak. Másodszor, a védelemre fordított kiadások összehasonlítása módszertani nehézségekbe ütközik, ezért a 2 százalékos cél teljesítése kapcsán a tankönyv tartózkodik a pontos százalékok közlésétől. Harmadszor, a közvélemény-kutatásokban megjelenő NATO-támogatottság dinamikája országonként eltérő, és a számok a kérdésfeltevés függvényében ingadoznak. Végül, a semlegesség örökségének megítélése emlékezetpolitikai vita tárgya; a svéd és finn társadalomban ma is élnek olyan narratívák, amelyek a semlegesség elvesztését erkölcsi visszalépésként értelmezik, míg mások a csatlakozást a szuverenitás kiteljesítéseként.

39.3.8 Rövid összefoglaló

- Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium és Luxemburg 1949-ben a NATO alapító tagjai voltak; Svédország és Finnország sokáig katonailag el nem kötelezett, illetve semleges pozíciót foglalt el.
- A 2014-es krími annexió fordulópontot hozott: a NATO megerősítette a keleti szárnyat, és Svédország, Finnország mélyítette partnerségét anélkül, hogy csatlakozott volna.
- A 2022-es orosz invázió hatására Finnország (2023. ápr. 4.) és Svédország (2024. márc. 7.) a NATO tagja lett; ezek a dátumok dokumentáltak, a ratifikációs folyamat elhúzódása külpolitikai viták tárgya volt.
- Dánia 2022. június 1-jén népszavazáson eltörölte az EU védelmi opt-outját, így az uniós védelmi együttműködésben is teljes jogú résztvevővé vált.
- A hagyományos katonai biztonság mellett a hibrid fenyegetések, a kibervédelem, az energiabiztonság és a kritikus infrastruktúra védelme került előtérbe; az Arktisz stratégiai jelentősége nő.
- A regionális együttműködés (NORDEFCO, JEF, Benelux) továbbra is kiegészíti a NATO-t, de a kollektív védelem elsődleges kerete a szövetség maradt.
- Az új biztonsági kihívások értelmezésében a tények és a vitatott értelmezések közötti különbségtétel fokozottan fontos; a forráskritika itt is elengedhetetlen.

39.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött Dánia, Norvégia és a Benelux államok hidegháborús biztonságpolitikai pályája Svédország és Finnország pályájától?
2. Hogyan változott meg Finnország és Svédország NATO-val való viszonya 2014 és 2024 között, és milyen belpolitikai folyamatok kísérték ezt a változást?
3. Mit jelent Dánia 2022-es védelmi opt-outjának eltörlése az ország uniós és NATO-szerepére nézve?
4. Melyek a legismertebb új biztonsági kihívások a tárgyalt régióban, és miért nehéz az elkövetői felelősséget a hibrid támadásokban egyértelműen megállapítani?
5. Hogyan kapcsolódik az Arktisz felértékelődése a NATO északi szárnyának megerősödéséhez?

39.4 Klímaválság és fenntarthatóság

A klímaválság és a fenntarthatóság a 21. századi Skandinávia és a Németalföld egyik legégetőbb közös kihívása, ugyanakkor a két régió eltérő földrajzi, gazdasági és politikai adottságai eltérő válaszokat is szülnek. Míg az északi országok nagy területükkel, alacsony népsűrűségükkel és jelentős megújuló erőforrásaikkal gyakran élen járnak a klímapolitikában, a sűrűn lakott, alacsony fekvésű Németalföld a tengerszint-emelkedés, a mezőgazdasági kibocsátások és az ipari átalakulás egészen más típusú nyomásával néz szembe. Ez az alfejezet a klímapolitika, az energiaátmenet és a fenntartható fejlődés kérdéseit tárgyalja a mai Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Hollandia, Belgium és Luxemburg területén, szorosan kapcsolódva a Biztonságpolitika és NATO alfejezetben tárgyalt energiafüggőségi és geopolitikai szempontokhoz, valamint a Gazdaság és innováció alfejezetben bemutatott szerkezeti átalakulásokhoz.

39.4.1 Klímapolitikai keretek és célok

A klímapolitika a vizsgált országokban alapvetően két szinten formálódik: az Európai Unió közös klíma- és energiacsomagjai, valamint a nemzeti klímatörvények és stratégiák révén. Az

EU 2021-ben elfogadott európai klímarendelete jogilag kötelezővé tette a 2050-re elérendő klímasemlegességet, és 2030-ra legalább 55 százalékos nettó kibocsátáscsökkentést írt elő az 1990-es szinthez képest. Ez a keret mind a hét országra érvényes, de a végrehajtás nemzeti hatáskörben marad, így a célok és az eszközök jelentősen eltérnek.

Dánia 2020-ban fogadta el klímatörvényét, amely 2030-ra 70 százalékos kibocsátáscsökkentést ír elő 1990-hez képest, 2050-re pedig klímasemlegességet. A törvény létrehozta a független Dán Klímatanácsot (Klimarådet), amely évente értékeli a kormány klímapolitikáját. Dánia emellett 2030-ra a megújuló energia részarányát a teljes energiafogyasztásban 55 százalékra kívánja növelni. A dán klímapolitika egyik jellegzetessége, hogy a célok nem csupán szimbolikusak: a 2020-as évek elején a szélenergia a dán villamosenergia-termelés több mint felét adta, és az ország világelső a szélerőművi kapacitás egy főre jutó arányában. A pontos számok évről évre változnak, ezért a friss adatokat a Dán Energiaügynökség (Energistyrelsen) közleményei alapján kell ellenőrizni.

Norvégia 2017-ben fogadta el klímatörvényét, amely 2030-ra 55 százalékos kibocsátáscsökkentést irányoz elő 1990-hez képest, 2050-re pedig 90–95 százalékos csökkentést. Norvégia sajátos helyzetben van: villamosenergia-termelésének több mint 90 százaléka vízenergiából származik, így a hazai energiatermelés szinte teljesen szén-dioxid-mentes. Ugyanakkor az ország jelentős olaj- és gázexportőr, ami a kibocsátások elszámolásának kérdését veti fel: a norvég klímaszámok nem tartalmazzák az exportált fosszilis tüzelőanyagok elégetéséből származó külföldi kibocsátást. Ez a kettősség a norvég klímapolitika egyik legvitatottabb pontja, amelyet a nyilvános vitákban és a tudományos irodalomban egyaránt hangsúlyoznak.

Svédország 2017-ben fogadta el klímatörvényét, amely 2045-re nettó nulla kibocsátást ír elő, és 2030-ra a közlekedési szektor kibocsátásának 70 százalékos csökkentését 2010-hez képest. A svéd energiamix a víz- és atomenergia kombinációjára épül, ami alacsony villamosenergia-kibocsátást eredményez, de az atomenergia jövője politikai vita tárgya. A svéd ipar – különösen az acél- és bányászati ágazat – a HYBRIT nevű projekt keretében fosszilmentes acélgyártást kísérletez ki, amely hidrogén alapú direkt redukcióval váltaná ki a szén kokszot. A projekt első üzemi méretű próbái a 2020-as évek elején kezdődtek, de a teljes ipari bevezetés időpontja még bizonytalan.

Finnország 2022-ben módosította klímatörvényét, és 2035-re klímasemlegességet tűzött ki, ami az EU egyik legambiciózusabb nemzeti célja. Finnország energiaszerkezetében jelentős a bioenergia, a víz- és atomenergia, valamint a tőzeg, utóbbi kivezetése azonban társadalmi feszültségekkel jár a vidéki foglalkoztatás miatt. Az Olkiluoto 3 atomerőművi blokk 2023-ban kezdte meg a rendszeres villamosenergia-termelést, ami évtizedes csúszás után növelte az atomenergia részarányát.

Hollandia a 2019-es Urgenda-ítélet nyomán kényszerült szigorúbb klímapolitikára: a hágai bíróság jogerősen kötelezte az államot, hogy 2020-ra legalább 25 százalékkal csökkentse a kibocsátást 1990-hez képest. Az ítélet az első olyan európai bírósági döntés volt, amely az államot klímavédelmi kötelezettség teljesítésére szólította fel. Hollandia 2019-ben elfogadta klímatörvényét, amely 2030-ra 49 százalékos, 2050-re 95 százalékos csökkentést ír elő. A holland energiapolitika középpontjában a groningeni földgázmező leépítése, a tengeri szélenergia bővítése és a mezőgazdasági nitrogénkibocsátás csökkentése áll.

Belgium 2019-ben fogadta el klímatörvényét, amely 2050-re klímasemlegességet irányoz elő. A belga energiapolitika legvitatottabb kérdése az atomenergia kivezetése: a 2003-as törvény 2025-re írta elő az atomerőművek leállítását, de a 2022-es energiaválság hatására a kormány két reaktor üzemidejét 2035-ig meghosszabbította. Belgium szövetségi szerkezete miatt a klímapolitika megoszlik a szövetségi állam, a régiók és a közösségek között, ami lassíthatja a végrehajtást.

Luxemburg kis területe és magas jövedelme ellenére jelentős egy főre jutó kibocsátással rendelkezik, részben az ingázó forgalom és a pénzügyi szektor energiaigénye miatt. Luxemburg 2020-ban fogadta el klímatörvényét, amely 2050-re klímasemlegességet céloz. Az ország klímapolitikájának

súlypontja a zöld pénzügyi központtá válás: a luxemburgi tőzsde 2016-ban indította el a világ első zöldkötvény-platformját, és az ország az EU fenntartható pénzügyi szabályozásának egyik központja.

39.4.2 Energiaátmenet az egyes országokban

Az energiaátmenet – a fosszilis tüzelőanyagokról a megújuló és alacsony szén-dioxid-kibocsátású forrásokra való áttérés – a klímapolitika végrehajtásának legfontosabb terepe. A hét ország eltérő kiindulópontjai és adottságai eltérő utakat eredményeznek.

39.4.2.1 Dánia: a szélenergia úttörője

Dánia a 21. század elején a szélenergia globális úttörőjévé vált. A dán Vestas és az Ørsted (korábban DONG Energy) a világ legnagyobb szélturbinagyártói és tengeri szélerőmű-fejlesztői közé tartoznak. A dán villamosenergia-termelésben a szélenergia részaránya a 2020-as évek elején meghaladta az 50 százalékot, ami világviszonylatban is kiemelkedő. A dán kormány 2030-ra 70 százalékos megújuló részarányt tűzött ki a villamosenergia-termelésben, és jelentős tengeri szélerőmű-kapacitások kiépítését tervezi, beleértve az Északi-tenger mesterséges energiaszigetét. A szélenergia bővítése azonban nem konfliktusmentes: a vidéki lakosság egy része ellenzi a szárazföldi szélturbinák látványát és zaját, míg a tengeri szélerőművek a halászati érdekekkel ütközhetnek. A dán energiaszövetkezetek hagyománya – amely a 20. század eleji mezőgazdasági szövetkezetekre vezethető vissza – lehetővé tette, hogy a helyi közösségek tulajdonrészt szerezzenek a szélerőművekben, ami csökkentette az ellenállást.

39.4.2.2 Norvégia: a vízenergia és az olajparadoxon

Norvégia villamosenergia-termelésének több mint 90 százaléka vízenergiából származik, ami a legalacsonyabb szén-dioxid-intenzitású villamosenergia-rendszerek egyikét eredményezi Európában. Az ország emellett jelentős olaj- és gázexportőr: a norvég kontinentális talapzat kőolaj- és földgázkitermelése a 2020-as években is a GDP és az állami bevételek jelentős részét adta. A norvég állam a szénhidrogén-bevételek egy részét a Government Pension Fund Global (a köznyelvben „olajalap") nevű szuverén vagyonalapba fekteti, amely a világ egyik legnagyobb állami befektetési alapja. Az alap befektetési politikája az elmúlt években fokozatosan a fenntarthatósági szempontok felé tolódott: kizárta a szén- és egyes fosszilis tüzelőanyag-vállalatokat, és növelte a megújuló energia részarányát. A norvég klímapolitika paradoxona, hogy az ország otthon alacsony kibocsátású, de exportjával hozzájárul a globális fosszilis energiafogyasztáshoz. Ezt a feszültséget a norvég társadalomban élénk vita övezi: a környezetvédő szervezetek és egyes politikai pártok az olajkitermelés gyorsabb leépítését követelik, míg a szakszervezetek és a nyugati parti olajipari közösségek a munkahelyek védelmére hivatkoznak. A norvég kormány 2020-ban elfogadott fehér könyve az olaj- és gázipar fokozatos, de nem azonnali kivezetését irányozta elő, hangsúlyozva az „igazságos átmenet" szükségességét.

39.4.2.3 Svédország: a fosszilmentes acél és az atomenergia-vita

Svédország energiamixe a vízenergiára és az atomenergiára épül, ami alacsony villamosenergia-kibocsátást eredményez. Az ország 2045-re nettó nulla kibocsátást tűzött ki, és a kormány 2023-ban bejelentette, hogy új atomreaktorok építését is lehetővé teszi, feloldva a korábbi korlátozásokat. Az atomenergia támogatói az ellátásbiztonságra és az alacsony kibocsátásra hivatkoznak, míg ellenzői a radioaktív hulladék és a baleseti kockázatok mellett a megújuló energiaforrások gyorsabb

bővítését szorgalmazzák. A svéd ipar átalakulásának egyik legjelentősebb projektje a HYBRIT, amely a svéd SSAB acélgyártó, az LKAB bányavállalat és a Vattenfall energiavállalat közös kezdeményezése. A projekt hidrogén alapú direkt redukcióval kívánja kiváltani a szén kokszot az acélgyártásban, ami a svéd ipari kibocsátások jelentős csökkentését ígéri. Az első fosszilmentes acél próbatételeket 2021-ben mutatták be, de a teljes ipari méretű termelés bevezetése a 2030-as évekre várható. A projekt sikeressége függ a megfizethető zöld hidrogén előállításától, ami nagy mennyiségű megújuló villamos energiát igényel.

39.4.2.4 Finnország: az atomenergia és a bioenergia útja

Finnország energiapolitikájában kiemelt szerepet kap az atomenergia: az ország 2023-ban indította el az Olkiluoto 3 atomerőművi blokkot, amely az első új európai atomerőművi blokk volt több mint egy évtizede. Az atomenergia mellett a finn energiamix jelentős részét a bioenergia – elsősorban faalapú biomassza – adja, ami a finn erdőgazdálkodásra épül. A bioenergia fenntarthatósága azonban vitatott: a tudományos közösség egy része szerint a faalapú biomassza nem feltétlenül szén-dioxid-semleges, mert az erdő szén-dioxid-megkötő képessége hosszú távon csökkenhet. Finnország 2035-re klímasemlegességet tűzött ki, ami a tőzegenergia fokozatos kivezetését is magában foglalja. A tőzeg bányászata és felhasználása Finnországban hagyományosan vidéki munkahelyeket biztosított, ezért a kivezetés regionális feszültségeket okoz. A finn kormány 2021-ben fogadta el a tőzegenergia fokozatos leépítésének ütemtervét, amely kompenzációs intézkedéseket is tartalmaz az érintett régiók számára.

39.4.2.5 Hollandia: a gáz kivezetése és a nitrogénválság

Hollandia energiapolitikáját alapvetően meghatározza a groningeni földgázmező leépítése. Az 1960-as évek óta kitermelt gázmező a holland állam és a lakosság számára hatalmas bevételt hozott, de a kitermelés földrengéseket okozott a régióban, ami súlyos károkat és társadalmi elégedetlenséget váltott ki. A holland kormány 2018-ban bejelentette, hogy 2030-ra fokozatosan leállítja a groningeni kitermelést, és a gázmezőt véglegesen bezárja. A leépítés azonban energiafüggőségi kérdéseket vet fel: Hollandia korábban jelentős gázexportőr volt, most viszont növekvő gázimportra szorul, ami a Biztonságpolitika és NATO alfejezetben tárgyalt orosz gázfüggőség problémáját is érinti. A holland kormány a tengeri szélenergia bővítését tekinti a gáz kiváltása fő eszközének: 2030-ra 21 gigawatt tengeri szélkapacitást tervez, ami a holland villamosenergia-igény jelentős részét fedezné. Emellett a mezőgazdasági nitrogénkibocsátás csökkentése a holland klímapolitika egyik legégetőbb és legvitatottabb kérdése. A holland mezőgazdasági szektor – különösen az intenzív állattartás – jelentős nitrogénkibocsátást okoz, ami a természetvédelmi területek károsodásához vezet. A kormány 2022-ben bejelentette, hogy 2030-ra 50 százalékkal kell csökkenteni a nitrogénkibocsátást, ami tömeges állatállomány-csökkentést és gazdaságok bezárását feltételezi. A terv hatalmas tiltakozást váltott ki a mezőgazdasági termelők körében, és a 2020-as évek közepére a holland belpolitika egyik legmegosztóbb kérdésévé vált.

39.4.2.6 Belgium: az atomenergia-vita és a föderalizmus

Belgium energiapolitikáját az atomenergia kivezetésének kérdése uralja. A 2003-as szövetségi törvény 2025-re írta elő az atomerőművek teljes leállítását, de a 2022-es energiaválság és az ellátásbiztonsági aggályok miatt a kormány 2022-ben úgy döntött, hogy a két legújabb reaktor (Doel 4 és Tihange 3) üzemidejét 2035-ig meghosszabbítja. A döntés politikai vitát váltott ki: a zöld pártok és a környezetvédő szervezetek az atomenergia kockázataira hivatkoznak, míg a gazdasági szereplők és egyes szakszervezetek az ellátásbiztonságot és a szén-dioxid-kibocsátás

csökkentését hangsúlyozzák. Belgium szövetségi szerkezete tovább bonyolítja az energiaátmenetet: a villamosenergia-ellátás szövetségi hatáskör, de a megújuló energia támogatása és az energiahatékonyság regionális hatáskör. A flamand, vallon és brüsszeli régiók eltérő klíma- és energiacélokat tűzhetnek ki, ami koordinációs nehézségeket okoz. Belgium emellett jelentős tengeri szélenergia-kapacitással rendelkezik az Északi-tengeren, amelyet tovább kíván bővíteni.

39.4.2.7 Luxemburg: a zöld pénzügyek és az ingázó gazdaság

Luxemburg energiapolitikáját sajátos helyzete határozza meg: az ország területének nagy részét erdők borítják, de a villamosenergia-termelés szinte teljesen importra szorul. A luxemburgi klímapolitika ezért elsősorban a keresleti oldalra – energiahatékonyság, közlekedés, épületek – összpontosít. Az ország 2020-ban fogadta el klímatörvényét, amely 2050-re klímasemlegességet céloz. Luxemburg emellett a fenntartható pénzügyek globális központjává kíván válni: a luxemburgi tőzsde (Luxembourg Stock Exchange) 2016-ban indította el a világ első zöldkötvény-platformját (Luxembourg Green Exchange), amely a fenntartható kötvények és alapok kereskedelmének egyik legnagyobb piaca. Az ország a 2020-as években aktívan támogatta az EU fenntartható pénzügyi taxonómiájának és zöldkötvény-szabványának kidolgozását.

39.4.3 A fenntartható fejlődés társadalmi és területi dimenziói

A klímapolitika és az energiaátmenet nem csupán technikai kérdés: mélyen beágyazódik a társadalmi egyenlőtlenségekbe, a regionális fejlettségi különbségekbe és a demokratikus részvétel folyamataiba. A skandináv és németalföldi országokban a fenntartható fejlődés társadalmi dimenziója különösen élesen vetődik fel, mivel a jóléti állam hagyományai és a magas szintű társadalmi bizalom eltérő kereteket jelentenek, mint más európai országokban.

A skandináv országokban a klímapolitika gyakran kapcsolódik a jóléti modellhez: a szén-dioxid-adók, a zöld átmenet támogatásai és a kompenzációs intézkedések a társadalmi igazságosság jegyében formálódnak. **Svédország** 1991-ben vezette be a szén-dioxid-adót, amely a világ egyik legmagasabb ilyen adója, és a bevételeket részben a jövedelemadók csökkentésére, részben zöld beruházásokra fordítja. A svéd klímapolitika hangsúlyozza az „igazságos átmenet” (just transition) elvét, amely szerint a kibocsátáscsökkentés költségeit nem szabad aránytalanul a vidéki és ipari munkavállalókra hárítani. Hasonló elvek érvényesülnek **Norvégiában**, ahol az olajipar leépítésének terveit a szakszervezetekkel és a helyi közösségekkel egyeztetik, és a kormány átképzési programokat finanszíroz az érintett régiókban.

Finnországban a tőzegenergia kivezetése különösen érzékeny kérdés, mert a tőzegbányászat és -felhasználás a vidéki, elsősorban kelet-finnországi régiók foglalkoztatásában játszik szerepet. A finn kormány 2021-ben elfogadott ütemterve kompenzációs alapot hozott létre az érintett területek számára, de a helyi közösségek egy része szerint a támogatás nem elegendő. A finn klímapolitika emellett a számi őslakos népesség jogait is érinti: a számi területeken tervezett szélerőművek és bányászati projektek ütköznek a rénszarvastartás hagyományos területhasználatával. A Nemzeti kisebbségek és őshonos népek fejezetben tárgyalt számi jogok és a zöld átmenet közötti feszültség a finn, svéd és norvég klímapolitika egyik legnehezebb területi konfliktusa.

A **németalföldi** országokban a fenntartható fejlődés társadalmi dimenziója más jellegű: a sűrűn lakott, urbanizált területeken a mobilitás, a lakhatás és a mezőgazdaság átalakítása közvetlenül érinti a mindennapi életet. **Hollandiában** a nitrogénválság a mezőgazdasági termelők és a természetvédelmi szempontok közötti konfliktust élezte ki: a gazdák tömeges tiltakozásokat szerveztek, és a 2019-es tartományi választásokon a mezőgazdasági érdekeket képviselő BBB (BoerBurgerBeweging – Farmer-Polgár Mozgalom) párt váratlanul megerősödött. A holland kormány 2022-es nitrogéncsökkentési terve a gazdaságok felvásárlását és bezárását irányozta elő,

ami a vidéki közösségek számára egzisztenciális fenyegetést jelent. A vita rámutat arra, hogy a klímapolitika nem választható el a vidéki identitás és a mezőgazdasági életforma kérdéseitől.

Belgiumban a föderalizmus a fenntartható fejlődés társadalmi dimenziójának sajátos keretét adja: a flamand, vallon és brüsszeli régiók eltérő gazdasági szerkezete és politikai kultúrája eltérő klímapolitikai prioritásokat eredményez. A vallon régióban a hanyatló acél- és szénipar öröksége, a flamand régióban a kikötői és vegyipari központok átalakítása, Brüsszelben pedig a közlekedési és épületkibocsátások csökkentése áll a középpontban. A belga klímapolitika társadalmi elfogadottsága regionálisan eltérő, ami a szövetségi koordinációt is nehezíti.

Luxemburg esetében a fenntartható fejlődés társadalmi dimenziója szorosan összefügg az ingázó munkaerő kérdésével: az országban dolgozó több százezer ingázó – főleg Franciaországból, Belgiumból és Németországból – napi szintű közlekedése jelentős szén-dioxid-kibocsátást okoz, és a határon átnyúló mobilitás fenntarthatóvá tétele az egyik legnagyobb kihívás. Luxemburg 2020 óta ingyenes tömegközlekedést biztosít az egész országban, ami világviszonylatban egyedülálló, de a hatásáról szóló értékelések még korlátozottak.

39.4.4 A klímaválság hatásai és az alkalmazkodás

A klímapolitika mellett a klímaválság hatásaihoz való alkalmazkodás is a 21. századi Skandinávia és Németalföld egyik legfontosabb feladata. A két régió eltérő éghajlati kitettséggel rendelkezik: a Németalföld a tengerszint-emelkedés és a folyami árvizek, míg Skandinávia a sarkvidéki felmelegedés, az erdőtüzek és a permafroszt olvadás kihívásaival néz szembe.

Hollandia és **Belgium** alacsony fekvésű területei különösen sérülékenyek a tengerszint-emelkedéssel szemben. Hollandia területének mintegy 26 százaléka a tengerszint alatt fekszik, és a lakosság jelentős része árvízvédelmi művek – gátak, dűnék és szivattyúállomások – védelmében él. A holland kormány a 2000-es évek óta folyamatosan emeli az árvízvédelmi szabványokat, és a 2010-es években elfogadott Delta-program 2050-ig ütemezett beruházásokat irányoz elő a gátak megerősítésére és a folyami árterek bővítésére. A tengerszint-emelkedés ütemére vonatkozó becslések bizonytalanok: az IPCC 2021-es jelentése szerint a globális tengerszint 2100-ig 0,3–1,1 méterrel emelkedhet, de a legfrissebb, jégtakaró-instabilitást figyelembe vevő modellek 2 méter feletti emelkedést sem zárnak ki. Ez a bizonytalanság alapvető tervezési kérdéseket vet fel a holland árvízvédelem számára. **Belgium** partvidéke rövidebb, de a Schelde torkolata és Antwerpen kikötője szintén sérülékeny.

Dánia is alacsony fekvésű ország, de a tengerszint-emelkedés mellett a növekvő csapadékmennyiség és a viharhullámok jelentenek kockázatot. Dánia 2020-ban fogadta el első nemzeti klímaalkalmazkodási stratégiáját, amely a partvédelem, a csapadékvíz-elvezetés és a mezőgazdasági alkalmazkodás területeit fedi le. **Norvégia** és **Svédország** északi területein a sarkvidéki felmelegedés üteme a globális átlag kétszerese-háromszorosa: a permafroszt olvadása az infrastruktúra – utak, épületek, csővezetékek – stabilitását veszélyezteti, a hegyvidéki gleccserek visszahúzódása pedig a vízenergia-termelés hosszú távú kiszámíthatóságát csökkenti. **Finnország** és **Svédország** erdőtüzei a 2018-as és 2021-es nyarakon rekordméretűek voltak, ami a szárazabb nyarak gyakoribbá válására utal. A skandináv országok klímaalkalmazkodási stratégiái ezekre a hatásokra válaszul a kritikus infrastruktúra megerősítését, az erdőtűz-megelőzést és a mezőgazdasági növényválaszték diverzifikálását irányozzák elő.

39.4.5 Nemzetközi szerepvállalás és klímadiplomácia

A skandináv és németalföldi országok a nemzetközi klímadiplomácia aktív szereplői. **Dánia** a 2009-es koppenhágai klímacsúcs házigazdájaként – bár a csúcs eredményét sokan csalódás-

ként élték meg – a klímadiplomácia egyik központja maradt, és a 2020-as években is vezető szerepet játszik a globális szélenergia-együttműködésben. **Norvégia** a nemzetközi erdővédelem egyik legnagyobb finanszírozója: az ország 2008 óta több milliárd amerikai dollárt költött az esőerdők megőrzésére irányuló programokra, elsősorban Brazíliában, Indonéziában és a Kongói Demokratikus Köztársaságban. **Svédország** a klímaváltozás által leginkább sújtott fejlődő országoknak nyújtott támogatásban jár élen, és a svéd fejlesztési segélypolitika a klímaadaptációt kiemelt területként kezeli. **Finnország** a sarkvidéki együttműködésben játszik aktív szerepet, és a finn klímadiplomácia a technológiai megoldások exportjára is épít. **Hollandia** a vízgazdálkodási szakértelem nemzetközi exportőre: a holland vízügyi vállalatok és tudásközpontok világszerte részt vesznek árvízvédelmi és vízgazdálkodási projektekben, a holland kormány pedig a klímaadaptációs segélyek egyik legnagyobb donorja. **Belgium** és **Luxemburg** elsősorban az EU klímapolitikájának formálásában és a nemzetközi zöld pénzügyi szabályozásban játszanak szerepet.

39.4.6 Viták, korlátok és ellentmondások

A klímapolitika és az energiaátmenet korántsem konfliktusmentes. A legfontosabb viták és ellentmondások a következőkben foglalhatók össze:

- **A fogyasztási lábnyom és a termelési kibocsátás elszámolása:** A skandináv országok hivatalos klímaszámai a területükön keletkező kibocsátást veszik alapul, de a fogyasztási lábnyom – amely magában foglalja az importált termékek külföldi kibocsátását is – lényegesen magasabb. **Dánia**, **Norvégia** és **Svédország** egy főre jutó fogyasztási lábnyoma az EU-átlag felett van, ami aláássa a termelési alapú klímasikerek hitelét. Ez a módszertani vita a tudományos irodalomban és a klímapolitikai nyilvánosságban is folyamatosan jelen van.
- **A növekedés és a dekarbonizáció feszültsége:** A skandináv jóléti modell hagyományosan a gazdasági növekedésre épül, de a klímasemlegesség elérése a növekedés és az erőforrás-fogyasztás szétválasztását igényli. Egyes közgazdászok és környezetvédők a „zéró növekedés” vagy a „degrowth” koncepcióját szorgalmazzák, míg a főáramú politika a zöld növekedést – a technológiai innováció és a hatékonyságjavulás révén – tartja megvalósíthatónak. A vita a 2020-as években a skandináv országokban is felerősödött, különösen a svéd és dán környezetvédő mozgalmak, valamint a fiatal klímaaktivista csoportok nyomására.
- **A greenwashing és a vállalati felelősség:** A skandináv és németalföldi vállalatok – például az olajipari, légiközlekedési és divatipari cégek – gyakran hangoztatják fenntarthatósági céljaikat, de a környezetvédő szervezetek szerint sok esetben a tényleges kibocsátáscsökkentés elmarad a kommunikáció mögött. Az EU 2024-ben elfogadott zöld állításokról szóló irányelve (Green Claims Directive) ezt a jelenséget kívánja szabályozni, de a végrehajtás hatékonysága a 2026-os lezárás időpontjában még nem értékelhető.
- **A társadalmi egyenlőtlenség és az „igazságos átmenet” korlátai:** Bár a skandináv országok hivatalosan az igazságos átmenet elvét hirdetik, a gyakorlatban a zöld átmenet költségei nem egyenletesen oszlanak meg. A vidéki, alacsony jövedelmű és őslakos közösségek – például a számi réntartók – gyakran aránytalanul viselik a szélerőművek, bányászati projektek és a fosszilis ipar leépítésének terheit. A norvég és svéd számi közösségek számos esetben bírósági úton támadták meg a területüket érintő energiaprojekteket, és az ENSZ faji megkülönböztetés elleni bizottsága is bírálta a skandináv államokat a számi jogok védelmének hiányosságai miatt.
- **A nukleáris energia megítélése:** A klímapolitikán belül az atomenergia szerepe továbbra is élesen vitatott. **Finnország** és **Svédország** az atomenergia bővítését a klímasemlegesség

eszközének tekinti, míg **Belgium** és **Németország** (amely nem része ennek a könyvnek) a kivezetést választotta. **Hollandia** a 2020-as években új atomerőművek építését fontolgatja, ami a holland politikai palettán új törésvonalat nyitott. A vita tudományos alapja is vitatott: az atomenergia alacsony szén-dioxid-kibocsátású, de a hulladékkezelés, a baleseti kockázat és a költségek kérdései továbbra is nyitottak.

39.4.7 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik: az IPCC 2021-es és 2022-es értékelő jelentései (elsődleges tudományos konszenzus), az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) és az Eurostat adatbázisai, a nemzeti statisztikai hivatalok és energiaügynökségek jelentései (Dán Energiaügynökség, Norvég Vízügyi és Energiaigazgatóság, Svéd Energiaügynökség, Finn Statisztikai Hivatal, Holland Környezetvédelmi Értékelő Ügynökség, Belga Statisztikai Hivatal, Luxemburgi Statisztikai Hivatal), valamint a nemzeti klímatörvények és kormányzati stratégiák. A szakirodalmi hivatkozások közül kiemelendők a skandináv energiaátmenetről és a holland nitrogénválságról szóló recens publikációk, amelyek azonban nem mindig nyilvánosan hozzáférhetők.

A legfontosabb bizonytalanságok és vitatott kérdések a következők:

- **Adatok frissessége:** A klímapolitikai célok és az energiaátmeneti statisztikák gyorsan változnak. A 2020-as évek közepén – a könyv lezárásának időpontjában – több ország is felülvizsgálta céljait, és az energiaválság, a geopolitikai feszültségek, valamint a technológiai fejlődés további módosításokat hozhat. A fejezetben szereplő konkrét számokat (például a dán szélenergia-részarányt, a norvég olajbevételeket vagy a holland nitrogéncsökkentési célokat) a 2026-os állapot szerint ellenőrizni kell a megfelelő nemzeti és uniós adatbázisokban.
- **A tengerszint-emelkedés becslései:** Az IPCC 2021-es jelentése széles tartományt ad meg, és a jégtakaró-instabilitással kapcsolatos újabb kutatások a felső becslések növelésére utalnak. A konkrét helyi hatások – például a holland partvédelem teherbírása – erősen függenek a globális kibocsátási pályától, amely maga is bizonytalan.
- **A bioenergia és az atomenergia számítása:** A faalapú biomassza szén-dioxid-semlegességéről és az atomenergia életciklus-kibocsátásáról a tudományos konszenzus nem teljes. A nemzeti klímaszámok gyakran eltérő módszertannal kezelik ezeket, ami az országok közötti összehasonlítást nehezíti.
- **A társadalmi hatások értékelése:** Az „igazságos átmenet” koncepciójának mérése módszertanilag kidolgozatlan; a vidéki, őslakos és alacsony jövedelmű csoportokat érintő hatásokra vonatkozó kvantitatív adatok hiányosak.
- **A 2020-as évek politikai fordulatai:** A holland nitrogénválság, a belga atomenergia-vita és a skandináv klímaaktivizmus politikai következményei folyamatosan alakulnak. A szöveg ezeket a folyamatokat a lezárás időpontjáig (2026) követi, de a későbbi fejleményeket a tankönyv használatakor frissíteni kell.

39.4.8 Rövid összefoglaló

- A klímapolitika a vizsgált országokban az EU közös keretén belül, de eltérő nemzeti célokkal és eszközökkel valósul meg: Dánia 2030-ra 70 százalékos, Finnország 2035-re klímasemlegességet, Svédország 2045-re nettó nullát, Hollandia 2050-re 95 százalékos csökkentést tűzött ki, míg Norvégia és Luxemburg 2050-re klímasemlegességet, Belgium pedig 2050-re klímasemlegességet, atomkivezetési vitával.

- Az energiaátmenet országonként eltérő: Dánia a szélenergiára, Norvégia a vízenergiára és az olajexport fokozatos leépítésére, Svédország a fosszilmentes acélra és az atomenergia-vitára, Finnország az atomenergia és a bioenergia kettősére, Hollandia a groningeni gáz leépítésére és a nitrogénválság kezelésére, Belgium az atomenergia-kivezetés elhalasztására, Luxemburg a zöld pénzügyekre épít.
- A fenntartható fejlődés társadalmi dimenziója komoly feszültségeket hordoz: a vidéki közösségek, a mezőgazdasági termelők, a számi őslakosok és az alacsony jövedelmű csoportok gyakran aránytalanul viselik az átmenet költségeit, ami társadalmi tiltakozásokat és bírósági eljárásokat vált ki.
- A klímaválság hatásai eltérők: a Németalföld a tengerszint-emelkedéstől és az árvizektől, a skandináv észak a sarkvidéki felmelegedéstől, a permafroszt olvadásától és az erdőtüzektől tart.
- A nemzetközi klímadiplomáciában Dánia, Norvégia, Svédország és Hollandia aktív szereplő, míg Belgium és Luxemburg elsősorban az EU politikáján és a zöld pénzügyi szabályozáson keresztül járul hozzá.
- A legfontosabb viták a fogyasztási lábnyom elszámolása, a növekedés és a dekarbonizáció feszültsége, a greenwashing, az igazságos átmenet korlátai és az atomenergia szerepe körül forognak.
- A fejezetben szereplő konkrét adatok és célok a 2026-os lezárásig érvényesek, de a gyorsan változó politikai és technológiai környezet miatt frissítésre szorulnak.

39.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a dán és a norvég energiaátmenet fő jellemzőit: milyen eltérő adottságok és politikai válaszok magyarázzák a két ország eltérő útját?
2. Milyen társadalmi konfliktusokat generál a holland nitrogénválság, és mit árul el ez a klímapolitika és a vidéki identitás összefüggéseiről?
3. Ismertesse a számi őslakos közösségek és a zöld átmenet közötti feszültségek fő okait Skandináviában, és magyarázza meg, miért sérti ez az „igazságos átmenet” elvét.
4. Milyen módszertani problémák merülnek fel a fogyasztási lábnyom és a termelési kibocsátás elszámolása során, és miért fontos ez a skandináv országok klímasikereinek értékelésében?
5. Értékelje a belga atomenergia-vita fő érveit, és mutassa be, hogyan befolyásolja a föderalizmus a belga klímapolitika végrehajtását.

40 A jövő kérdései

40.1 Az EU jövője

A klímaválságról szóló előző alfejezet a klímaválság és fenntarthatóság arra mutatott rá, hogy a szén-dioxid-kibocsátás csökkentése, az energiaátmenet és az ökológiai fenntarthatóság egyetlen tagállam számára sem oldható meg kizárólag nemzeti keretben. Az Európai Unió (European Union, EU) jövője éppen ezért nem pusztán intézményi vagy szerződéses kérdés, hanem annak a kérdése is, hogy a Skandinávia és a Németalföld országai milyen mértékben hajlandók közös döntésekbe bocsátkozni, és hol húzzák meg a tagállami **szuverenitás** (sovereignty) határát. A régió országai e tekintetben egyáltalán nem alkotnak egységes tömböt: Dánia, Svédország, Finnország, Hollandia, Belgium és Luxemburg az EU tagállama, míg Norvégia – bár szorosan kapcsolódik az unióhoz – kívül marad, és az **Európai Gazdasági Térség** (European Economic Area, EGT) tagjaként vesz részt a belső piacban. Ez a kettősség már önmagában jól mutatja az integráció vonzerejét és határait. Az alfejezet a mélyítés, a bővítés és a szuverenitás három nagy vitáját járja körül, különös tekintettel arra, hogyan kapcsolódnak ezek a klímapolitikához és a demokratikus legitimációhoz.

40.1.1 Az integráció mélyítésének vitája

Az EU integrációjának mélyítése a 2020-as években már nem elsősorban a szerződések szimbolikus továbbfejlesztéséről szól, hanem arról, hogy a meglévő intézmények – különösen a **gazdasági és monetáris unió** (Economic and Monetary Union, EMU), a bankunió és a fiskális koordináció – mennyiben válhatnak a tagállami gazdaságpolitikák kötelező keretévé. A Lisszaboni Szerződés (Treaty of Lisbon) 2009-es hatálybalépése óta a dokumentált jogi keret lehetővé teszi a **megerősített együttműködést** (enhanced cooperation), de a közös költségvetési kapacitás továbbra is korlátozott. A tudományos konszenzus szerint a monetáris unió fiskális unió nélkül sebezhető, ugyanakkor vitatott értelmezés, hogy a fiskális unió a szuverenitás aránytalan korlátozása vagy éppen a közös valuta működőképességének elengedhetetlen feltétele.

A Benelux államok – Hollandia, Belgium és Luxemburg – történetileg az integráció magjához tartoznak: mindhárom alapító tagja volt az Európai Szén- és Acélközösségnek, ahogyan azt a Benelux és az európai integráció című fejezet bemutatta. A három ország a 2020-as években is a mélyítés híve, de eltérő hangsúlyokkal. Hollandia hagyományosan a szigorú költségvetési fegyelem és a nemzeti parlamentek erős ellenőrzési jogának szószólója; ezt a holland pénzügyminisztérium 2020-as évekbeli állásfoglalásai elsődleges forrásként dokumentálják. Belgium – föderális szerkezetéből adódóan – bonyolult belső koordináció révén alakít ki uniós álláspontot, de alapvetően támogatja a közös adóügyi minimumszabályokat és a szociális jogok európaizálását. Luxemburg, amely az euróövezet egyik legnyitottabb gazdasága, a pénzügyi integráció és a tőkepiaci unió továbbfejlesztését szorgalmazza, miközben óvja a kis államok intézményi súlyát.

A skandináv tagállamok megosztottak. Finnország az **euróövezet** (euro area) tagja, és ezt a tagságot a finn kormány következetesen a stabilitás és a befolyás forrásaként értelmezi. Svédország és Dánia viszont – noha eltérő jogi alapon – kívül marad az eurón. Dánia esetében a kívülmaradás szerződéses **opt-out** (opt-out) formáját ölti: a Maastrichti Szerződés Dániára vonatkozó 26.

jegyzőkönyve szerint Dánia nem köteles bevezetni a közös valutát. Svédország ezzel szemben jogilag kötelezett lenne az euró bevezetésére, de a 2003-as svéd népszavazáson a résztvevők 55,9%-a elutasította, és a svéd kormány azóta szándékosan nem teljesíti az árfolyam-mechanizmusban való részvétel feltételét; ez a helyzet de facto opt-out, noha nem szerződéses. A dokumentált tények közé tartozik, hogy a svéd választási hatóság hivatalos adata szerint a 2003-as referendumon 55,9% nem, 42,0% igen, 82,6%-os részvétel mellett. Dánia 2000-ben hasonló referendumot tartott, amelyen az euró bevezetését 53,2% elutasította.

A mélyítés vitájában a dán és a svéd álláspont azért fontos, mert mindkét ország erős jóléti állam és magas adószint mellett kívánja megőrizni a nemzeti költségvetési autonómiát. A skandináv jóléti modell alfejezetben tárgyalt univerzális közszolgáltatásokat a dán és svéd politikai elit jelentős része nem kívánja egy közös európai fiskális képesség alá rendelni. Ugyanakkor a 2008-as pénzügyi válság és a 2010–2012-es euróövezeti adósságválság óta a dán és svéd kormányok is elfogadnak bizonyos közös szabályokat – például a **költségvetési paktum** (Treaty on Stability, Coordination and Governance) rendelkezéseit –, ami azt mutatja, hogy a szuverenitásvédelem szelektív és pragmatikus.

40.1.2 Bővítés és tagállami szuverenitás

Az EU bővítésének kérdése a 2020-as években visszatért a napirend élére. A **koppenhágai kritériumok** (Copenhagen criteria) 1993-ban megfogalmazott feltételrendszerét – stabil demokrácia, jogállamiság, működő piacgazdaság, az uniós vívmányok átvételének képessége – a tagjelölt államoknak teljesíteniük kell. A régió országai ebben a kérdésben is eltérően foglalnak állást. A dokumentált tények közé tartozik, hogy Ukrajna és Moldova 2022 júniusában tagjelölti státuszt kapott, Bosznia-Hercegovina pedig 2022 decemberében. A holland és dán kormányok hagyományosan a bővítés feltételességének szigorú betartását követelik; Hollandia a 2016-os EU–Ukrajna társulási megállapodásról tartott tanácsadó népszavazáson a szavazók 61,1%-os elutasító többségét látta, bár a részvétel csupán 32,3% volt (holland választási tanács adatai). A népszavazás nem volt kötelező, de megerősítette a holland politikai elit óvatosságát a gyors bővítéssel szemben.

Svédország és Finnország ezzel szemben a bővítést a keleti szomszédság stabilizálásának eszközeként támogatja. Finnország különösen érzékeny a keleti határ biztonságára, ezért a finn kormány 2022 óta következetesen kiáll Ukrajna uniós perspektívája mellett; ez a finn külügyminisztérium nyilatkozataiban elsődleges forrásként nyomon követhető. Belgium és Luxemburg – a kisebb, nyitott gazdaságú tagállamok hagyományos prointegrációs álláspontjával összhangban – szintén a bővítés híve, de hangsúlyozzák az intézményi reform szükségességét, hogy a bővülő unió döntésképes maradjon. Norvégia – bár nem tag – a bővítést az EGT-n keresztül közvetve érzékeli: minden új tagállammal bővül az EGT is, ami a norvég parlament számára új jogszabály-átvételi kötelezettségeket jelent.

A bővítés és a szuverenitás összekapcsolódik a **nettó befizetői vita** (net contributor debate) révén. Hollandia, Svédország és Dánia a legnagyobb egy főre jutó nettó befizetők közé tartozik; a holland kormány többször hangsúlyozta, hogy a bővítés költségvetési következményeit a kohéziós politika és a mezőgazdasági támogatások átalakításával kell ellensúlyozni. Ez a vita azonban nemcsak gazdasági: a tagállami szuverenitás kérdése abban is megjelenik, hogy a bővítéssel növekvő unióban a kis tagállamok szavazati súlya tovább csökken. A dán és a holland parlamentek ezért rendszeresen élnek a **szubszidiaritás** (subsidiarity) elvén alapuló ellenőrzési jogukkal: a nemzeti parlamentek a Lisszaboni Szerződés 12. cikke szerint indokolt véleményt adhatnak, ha úgy ítélik meg, hogy egy jogalkotási javaslat sérti a szubszidiaritás elvét. Ez az eljárás a gyakorlatban ritkán blokkol, de a dán Folketing és a holland Tweede Kamer aktívan használja politikai jelzésként.

A szuverenitásvédő mechanizmusok másik formája a szerződéses opt-out. Dánia négy nagy opt-outtal rendelkezik (euró, közös védelem, uniós állampolgárság, bel- és igazságügy), bár a 2022. júniusi népszavazáson a dánok a közös védelemre vonatkozó opt-out eltörléséről döntöttek. A dán belügyminisztérium hivatalos eredménye szerint 66,9% szavazott igennel, 65,8%-os részvétel mellett. Ez a lépés azt jelzi, hogy a dán szuverenitásfelfogás rugalmas: amikor a biztonságpolitikai környezet megváltozott – különösen Oroszország 2022-es Ukrajna elleni háborúja után –, a dán választók hajlandók voltak egy opt-out feladására. A dán és a svéd példa azt is mutatja, hogy a szuverenitás kérdése nem statikus, hanem válságok és tapasztalatok hatására alakul.

40.1.3 A klímapolitika mint új integrációs tér

Az EU klímapolitikája a 2020-as években az integráció egyik legfontosabb hajtóerejévé vált, és ez a fejlemény szorosan kapcsolódik a klímaválság és fenntarthatóság alfejezetben tárgyalt regionális következményekhez. A 2021-ben elfogadott **európai klímatörvény** (European Climate Law) jogilag kötelező céllá tette a 2050-es klímasemlegességet, a **Fit for 55** csomag pedig a 2030-as kibocsátáscsökkentési célt 55%-ra emelte. A régió országai ebben a térben egyszerre szuverenitásféltők és ambiciózus éllovasok.

Dánia és Svédország az EU-n belül a megújuló energia és a szén-dioxid-árazás leghangosabb támogatói közé tartoznak. Dánia szélenergia-termelése a dokumentált statisztikák szerint az 1990-es évek óta folyamatosan nőtt, és a dán kormány célja, hogy az ország 2030-ra 70%-kal csökkentse kibocsátását 1990-hez képest. Svédország villamosenergia-mixe már most is túlnyomórészt víz- és atomenergián, illetve szélenergián alapul; a svéd energiahivatal adatai szerint a fosszilis tüzelőanyagok aránya a villamosenergia-termelésben 2% alatt van. Finnország az **atomenergia** és a bioenergia kombinációjával csökkenti kibocsátását, de a klímapolitikában a szigorú uniós célok és a nemzeti erdőgazdálkodási érdekek között egyensúlyoz; ez utóbbi a finn belpolitikában vitatott értelmezés tárgya.

Norvégia nem EU-tag, de az EGT-megállapodás révén részt vesz az EU **kibocsátáskereskedelmi rendszerében** (Emissions Trading System, ETS), ami azt jelenti, hogy a norvég vállalatok ugyanazokkal a szén-dioxid-kvótákkal szembesülnek, mint az uniós versenytársak. Norvégia emellett az EU egyik legfontosabb energiapartnere: a norvég gázmezők 2022 után – az orosz gázszállítások visszaesésével – még fontosabbá váltak az uniós ellátásbiztonság szempontjából. Ez a kapcsolat a norvég szuverenitás kérdését is új megvilágításba helyezi: az ország formálisan kívül marad, de energetikai és klímapolitikai szempontból egyre mélyebben integrálódik.

Hollandia a **groningeni gázmező** 2023-as leállítása óta nettó gázimportőr lett, ami a holland kormányt a megújuló energia és a hidrogéninfrastruktúra felé tereli. Belgiumban a nukleáris energia kérdése osztja meg a szövetségi és a regionális kormányokat: a 2020-as években a belga kormány egyes atomerőművek üzemidejének meghosszabbításáról döntött, ami a flamand és vallon politikai szereplők közötti kompromisszum eredménye. Luxemburg – amelynek gazdasága a pénzügyi szolgáltatásokra épül – a **fenntartható pénzügyek** (sustainable finance) uniós szabályozásában játszik kezdeményező szerepet. A klímapolitika tehát egyszerre integrál és feszültséget teremt: a közös célok elfogadottak, de a tagállamok eltérő energiamixe és gazdasági szerkezete miatt az átmenet költségei egyenlőtlenül oszlanak meg. Ez a feszültség a tudományos konszenzus szerint hosszú távon a redistribúciós mechanizmusok megerősítését igényli, ami viszont visszavezet a fiskális unió vitájához.

40.1.4 Demokratikus legitimáció és válságok

Az EU demokratikus legitimációjának kérdése a 2010-es évek válságai során vált a régió országaiban is hétköznapi politikai témává. A 2008-as pénzügyi válság, a 2015-ös menekültválság, a

2020-as Covid19-világjárvány és a 2022 utáni energiabiztonsági sokk mind azt mutatták, hogy az unió döntései közvetlenül érintik a tagállami választópolgárokat, miközben a döntéshozatali láncban a nemzeti parlamentek szerepe korlátozott. A **demokratikus deficit** (democratic deficit) fogalma a szakirodalomban vita tárgya: egyes kutatók szerint az EU a tagállami demokráciák rovására hoz létre technokratikus kormányzást, mások szerint a demokratikus ellenőrzés többszintű, és a nemzeti parlamentek egyre aktívabbak.

A Benelux országokban az európai integráció támogatottsága hagyományosan magas, de a 2005-ös holland és a francia alkotmányszerződés-elutasító népszavazás, majd a 2016-os holland tanácsadó referendum rávilágított a **szavazói elégedetlenség** rétegeire. A holland és a belga parlamentek ezért az **Európa Jövője Konferencia** (Conference on the Future of Europe, 2021–2022) során a nemzeti parlamentek erősebb szerepét és a polgári részvételi mechanizmusokat szorgalmazták. A konferencia zárójelentése – amely nem kötelező, de politikai iránymutatás – szerződésmódosítási javaslatokat tartalmazott, köztük a minősített többségi szavazás kiterjesztését egyes kül- és adópolitikai területekre. A Benelux országok ezt nagyrészt támogatták, míg Dánia és Svédország óvatosan fogadta.

A skandináv tagállamokban a demokratikus legitimáció vitája összekapcsolódik a **népszavazások** gyakorlatával. Dánia 1972 óta nyolc alkalommal tartott népszavazást uniós kérdésekben; a dokumentált eredmények azt mutatják, hogy a dán választók többször elutasították a további integrációt (1992-ben a Maastrichti Szerződést, 2000-ben az eurót), majd kiegészítő tárgyalások után elfogadták azokat. Svédországban az euró 2003-as elutasítása óta a politikai elitek tartanak az újabb uniós referendumtól, és a svéd Riksdag a **parlamenti szuverenitás** elvét hangsúlyozza. Finnországban a 2023-as NATO-csatlakozás és a 2024-es svéd NATO-tagság a biztonságpolitikai integráció iránti igényt mutatta, ami párhuzamosan növelte az EU közös védelempolitikája iránti nyitottságot is; ez a folyamat azonban 2026-ban még nem ért el szerződéses változást.

A válságok során a régió kormányai eltérően reagáltak. Hollandia és Dánia a 2020-as Covid-válság alatt elfogadta az EU közös hitelfelvételét (Next Generation EU), noha korábban hosszú ideig ellenezték a közös adósságot. Ez a dokumentált döntés azt jelzi, hogy a rendkívüli helyzetekben a szuverenitásvédelem hátrébb szorulhat. Ugyanakkor a holland és a dán kormány hangsúlyozta, hogy a közös hitelfelvétel egyszeri és ideiglenes, nem pedig egy fiskális unió kezdete. A svéd kormány hasonló álláspontot képviselt, Finnország pedig a közös hitelfelvételt a gazdasági helyreállítás szükséges eszközének tekintette.

Az EU jövőjéről szóló vitában a régió népei közötti különbségek is megjelennek. A flamand és vallon közösségek Belgiumban eltérően viszonyulnak az unióhoz: a flamand nacionalista pártok részben kritikusabbak az EU-val szemben, míg a vallon szocialisták hagyományosan támogatóbbak; ez a megosztottság a belga szövetségi kormány EU-politikáját is bonyolítja. A finnországi svédek, a dán kisebbség Németországban és a számi őslakosok az EU környezetvédelmi és regionális politikájában sajátos érdekeket jelenítenek meg: a számi népek például az EU arktiszi politikájában a hagyományos rénszarvastartás és a természeti erőforrások védelmét kérik, ami néha feszültségben áll a bányászati és energiaprojektekkel. Ezek a belső sokszínűségek azt mutatják, hogy az EU jövője nem csupán a tagállamok közötti, hanem a tagállamokon belüli alkuk eredménye is.

40.1.5 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak az EU alapító szerződései és módosításaik, különösen a Lisszaboni Szerződés, a Maastrichti Szerződés Dániára vonatkozó opt-out jegyzőkönyve, a norvég EGT-megállapodás, valamint a svéd, dán és holland népszavazások hivatalos eredményközlései. A dán 2022-es referendum, a svéd 2003-as referendum és a holland 2016-os tanácsadó népszavazás adatai ezen forrásokból dokumentált tények. A nemzeti kormányok és parlamentek állásfoglalásai,

illetve az Európai Tanács következtetései szintén elsődleges forrásnak minősülnek. A másodlagos szakirodalomban – például az európai integráció elméletével foglalkozó munkákban – vita folyik arról, hogy a fiskális unió elkerülhetetlen-e, hogy a bővítés milyen hatással van a döntéshozatalra, és hogy a demokratikus deficit valós probléma-e vagy részben konstruált.

A bizonytalanságok jelentősek. A könyv lezárásakor (2026) nem tudható, mikor csatlakozhatnak új tagállamok, mivel a csatlakozási tárgyalások időtartama és kimenetele politikai folyamatoktól függ. A szerződésreform esélye bizonytalan: a tagállamok egyhangú döntésére lenne szükség, és a régió országai közül többen elleneznek bizonyos módosításokat. A dán és a svéd euró-opt-out jövője nyitott: a közvélemény-kutatások ingadoznak, de nincs meghatározó tudományos konszenzus arról, hogy a következő évtizedben változhat-e a helyzet. Norvégia esetleges csatlakozási kérelme szintén nem megjósolható; a norvég politikai vita mélyen megosztott, és az EGT-tagság fenntartása jelenleg a legtöbb parlamenti párt által elfogadott kompromisszum. A klímapolitikai célok teljesülése számos technológiai és gazdasági feltételtől függ, ezért a jelenlegi célok elérése nem tekinthető biztosnak.

40.1.6 Rövid összefoglaló

1. Az EU jövője a mélyítés, a bővítés és a tagállami szuverenitás hármas feszültségében alakul, amelyben a régió országai eltérő pozíciókat foglalnak el.
2. A Benelux államok és Finnország a mélyítés és az euróövezet mellett állnak; Dánia szerződéses opt-outtal, Svédország de facto kívül marad az eurón; Norvégia EGT-tagként szuverenitását formálisan megőrizve vesz át uniós szabályokat.
3. A bővítés kérdésében Hollandia és Dánia szigorúbb feltételességet követel, míg Svédország, Finnország, Belgium és Luxemburg nyitottabb, de az intézményi reformot is hangsúlyozza.
4. A szuverenitásvédelem mechanizmusai – a dán opt-outok, a nemzeti parlamentek szubszidiaritási ellenőrzése, a népszavazások – a régió országaiban eltérő módon működnek, de közös vonásuk, hogy a válságok idején a gyakorlati integráció felülírhatja a formális kívülmaradást.
5. A klímapolitika új integrációs tér, amelyben Dánia, Svédország és Norvégia éllovas, Hollandia a gázfüggőség csökkentésére törekszik, Belgium az atomenergia kérdésével küzd, Luxemburg pedig a fenntartható pénzügyekben kezdeményező.
6. A demokratikus legitimáció vitája a 2010-es évek válságai során erősödött fel, és a nemzeti parlamentek, valamint a népszavazások szerepének növelésére irányuló igényekben jelenik meg.
7. Az EU jövőjére vonatkozó állítások közül a dokumentált tények – például a népszavazási eredmények és a szerződéses opt-outok – elkülöníthetők a vitatott értelmezésektől, mint amilyen a fiskális unió szükségessége vagy a bővítés hosszú távú hatása.

40.1.7 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a dán opt-out és a svéd euró-kívülmaradás jogi természete, és milyen következményekkel jár ez a két ország EU-politikájára?
2. Hogyan befolyásolja Norvégia EGT-tagsága a szuverenitásról szóló vitát, és miért nevezhető a norvég helyzet „dilemmának”?
3. Miért tekinthető a klímapolitika az EU egyik legfontosabb integrációs területének a skandináv és a németalföldi országok szempontjából?
4. Milyen érvek és ellenérvek fogalmazhatók meg a bővítéssel kapcsolatban Hollandia, Dánia, illetve Svédország és Finnország álláspontjának összehasonlításával?
5. Hogyan kapcsolódik a demokratikus legitimáció kérdése a 2008-as, 2015-ös, 2020-as és 2022 utáni válságokhoz, és milyen intézményi válaszok születtek a régióban?

40.2 Az Arktisz és az északi régió

Az Arktisz kérdése a 21. század közepére a skandináv és részben a németalföldi államok politikai, gazdasági és környezeti napirendjének egyik legnehezebben súlyozható elemévé vált. Az északi régió nem egyszerűen a mai Finnország, Svédország és Norvégia északi peremvidéke, hanem egy olyan transznacionális tér, amelynek jogi, katonai, energetikai, őslakosjogi és klímapolitikai rétegei egymással ütköznek. Az alfejezet azt vizsgálja, hogy az Arktisz miért lett ismét stratégiai térség, hogyan hat a klímaváltozás az északi területekre, és milyen szerepet játszik az északi együttműködés abban, hogy a versengés ne váljon nyílt konfliktussá. A kérdés szorosan kapcsolódik az előző alfejezethez, amely az Európai Unió jövőjét tárgyalta, mert az EU északi dimenziója és az Arktisz-politika közvetlenül érinti Finnországot, Svédországot és Dániát, valamint közvetve Norvégiát és Izlandot is.

40.2.1 Az Arktisz mint térség: földrajz, jog és érintett szereplők

A modern politikai nyelvben **Arktisz** alatt általában az Északi-sark körüli területet értik, de a térség határai meghatározástól függően eltérnek. A leggyakrabban használt lehatárolások közé tartozik a sarkkörtől északra fekvő terület, az északi szélesség 60. fokától északra húzódó zóna, valamint az a terület, ahol a júliusi középhőmérséklet 10 °C alatt marad. A **nyolc sarkvidéki állam** – Dánia (Grönland és Feröer révén), Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország, az Egyesült Államok, Kanada és Izland – az **Arktikus Tanács** (Arctic Council) tagja. A Tanács 1996-ban jött létre az 1991-es **sarkvidéki környezetvédelmi stratégia** (Arctic Environmental Protection Strategy) intézményesítésével. Munkájában hat **őslakos szervezet** is részt vesz állandó résztvevőként, köztük a **számi tanácsok** nemzetközi szervezetei. Ez a struktúra a térség egyik sajátossága: az őslakos képviselet intézményesült, de a döntési jog továbbra is a nyolc államé.

A régió államai közül a könyv szempontjából kiemelt szereplők eltérő alkotmányos, területi és gazdasági helyzetben vannak. **Norvégia** a Spitzbergák (Svalbard) miatt közvetlen sarkvidéki szereplő, emellett a **Finnmark** megye és a tengeri területek révén is jelentős érdekeltsége van a Barents-tengeren. **Dánia** Grönlandon és Feröeren keresztül sarkvidéki állam, de a grönlandi önkormányzat külpolitikai súlya, a ritkaföldfémek iránti érdeklődés és az Egyesült Államokkal folytatott védelmi tárgyalások folyamatosan alakítják a dán–grönlandi belpolitikai egyensúlyt. **Svédország** és **Finnország** a sarkkörtől északra elterülő, elsősorban a **számi** (sámi) őslakos közösségek által lakott területek miatt érintett, de tengeri sarkvidéki joghatóságuk a szárazföldi területekre és az azokhoz kapcsolódó part menti vizekre korlátozódik. **Izland** ugyan nem része a könyv országfejezeteinek, de a sarkvidéki hajózási útvonalak és a halászati érdekek miatt nem hagyható ki az elemzésből.

A területi igények és a tengerjogi viták hátterét az **ENSZ tengerjogi egyezménye** (UNCLOS, 1982) adja. Az egyezmény 76. cikke teszi lehetővé, hogy az államok a kontinentális talapzatuk 200 tengeri mérföldön túli kiterjesztését kérelmezzék az **Kontinentális Talapzat Határait Vizsgáló Bizottságnál** (CLCS). Norvégia, Dánia, Oroszország és Kanada is nyújtott már be ilyen kérelmet, illetve kiegészítő adatokat. A tudományos konszenzus szerint az Északi-sark körüli nyílt tengeri területek egy része az államok kontinentális talapzatának meghosszabbítása lehet, de a központi sarkvidéki medence pontos felosztása továbbra is vita tárgya. A CLCS eljárása nem politikai döntés, hanem geológiai és hidrográfiai adatokon alapuló jogi ajánlás, ám a kérelmek benyújtása körüli diplomáciai mozgásteret a nagyhatalmi versengés is alakítja.

40.2.2 Klímaváltozás, jégolvadás és a megváltozó északi tér

Az Arktisz felmelegedése nem hipotetikus jövőkép, hanem a mérési adatokból dokumentált folyamat. Az **Éghajlatváltozási Kormányközi Testület** (IPCC) konszenzusos értékelései szerint a sarkvidék az átlagos globális felmelegedésnél gyorsabban melegszik, amit a szakirodalom **arktikus amplifikációnak** nevez. Ennek okai között a hó- és jégfelszín visszahúzódásából fakadó visszacsatolási mechanizmusok, a sötétebb óceánfelszín nagyobb hőelnyelése, valamint a légköri és óceáni hőszállítás változása szerepelnek. A folyamat mértéke és időbeli lefolyása természetesen bizonytalan, de az irányzatot a műholdas jégkiterjedés-mérések 1979 óta egyértelműen mutatják. A 2020-as évekre a nyári jégkiterjedés minimuma rendre a korábbi évtizedek átlaga alatt maradt, bár az egyes évek között nagy ingadozás figyelhető meg.

A klímaváltozás következményei Skandináviában és Finnországban nem egyformán jelentkeznek. Norvégia északi partvidékén a tengeráramlatok miatt a felmelegedés enyhébb lehet, mint a kanadai vagy orosz sarkvidéken, de a **Svalbard** szigetcsoporton a hőmérséklet-emelkedés üteme a globális átlag többszörösét is elérheti egyes modellbecslések szerint. Svédország és Finnország északi, kontinentálisabb területein a hótakaró időtartama rövidül, a folyók tavaszi áradása korábban tetőzik, és a fagyott talajok (permafroszt) degradációja helyenként már nem csak a jövőre vonatkozó előrejelzés, hanem megfigyelt jelenség. A jelenségek pontos regionális eloszlása azonban továbbra is kutatási kérdés, és a helyi adatsorok hiányosságai miatt a kisebb területi egységekre vonatkozó állítások fokozott bizonytalansággal terheltek.

A jégolvadás gazdasági következménye a **hajózási útvonalak** megnyílása, ami az északi régió geopolitikai jelentőségének egyik leggyakrabban emlegetett eleme. Az **Északkeleti-átjáró** (orosz terminológiával Északi-tengeri útvonal) és az **Északnyugati-átjáró** hajózhatósága a nyári hónapokban javult, de a rendszeres, biztonságos kereskedelmi hajózás feltételei továbbra is korlátozottak. A jégosztályú hajók, a mentési infrastruktúra, a navigációs térképezés és a biztosítási piac fejlettsége elmarad a hagyományos tengeri útvonalaktól. Ráadásul az orosz–ukrán háború 2022-es eszkalációja óta az orosz felségvizeken áthaladó útvonal használata a nyugati hajózási társaságok számára politikai és szankciós kockázatokkal jár. Tudományos konszenzus, hogy az Arktisz egyelőre nem vált a globális kereskedelem fő ütőerévé, de a bizonytalanság éppen az, hogy a klímaváltozás hosszabb távú pályája mennyiben alakítja át ezt a helyzetet.

A jégolvadás emellett új **nyersanyag-lelőhelyek**et tesz hozzáférhetőbbé. A norvég tengeri szénhidrogén-kitermelés a Barents-tengeren már a 2000-es években megindult, és a grönlandi ásványkincsek, köztük a ritkaföldfémek iránti nemzetközi érdeklődés a 2010-es évek óta folyamatosan nő. A kitermelés megkezdése azonban számos esetben nem technológiai, hanem jogi, környezetvédelmi és társadalmi akadályokba ütközik. A grönlandi hatóságok 2021-ben törvényben tiltották meg az uránérc bányászatát, ami egyes nagy nemzetközi bányaprojekteket leállított. A ritkaföldfémek kiaknázása körüli amerikai, kínai és európai uniós érdeklődés emiatt elsősorban diplomáciai vita, nem pedig már megvalósult bányászati tevékenység. A tények és a stratégiai retorika közötti különbségtétel itt különösen fontos: a sajtóban gyakran „új aranylázról” írnak, de a tényleges kitermelési projektek száma alacsony.

40.2.3 Stratégiai jelentőség és katonai jelenlét

Az Arktisz biztonságpolitikai jelentősége a hidegháború idején elsősorban a szovjet–amerikai nukleáris elrettentésből fakadt. A Kola-félszigeten állomásozó szovjet, ma orosz északi flotta a világ egyik legnagyobb nukleáris haditengerészeti koncentrációja. Az amerikai és kanadai légvédelmi rendszerek, valamint a norvég és dán területen működő előretolt figyelőállomások a sarkvidéki légtér ellenőrzését szolgálták. A hidegháború után a katonai feszültség évtizedekre csökkent, és az Arktisz a környezetvédelmi együttműködés, a tudományos kutatás és az őslakos jogok

nemzetközi fórumává vált. A 2010-es évektől azonban a nagyhatalmi versengés visszatérésével párhuzamosan a katonai dimenzió ismét erősödött.

A **2022-es orosz invázió Ukrajna ellen** alapvetően átrendezte az északi biztonságpolitikát. Finnország 2023-ban, Svédország 2024-ben csatlakozott a NATO-hoz, feladva a hidegháború óta hivatalosan képviselt **semlegességi**, illetve **katonai el nem kötelezettségi** politikát. A csatlakozás ténye dokumentált, és a két ország kormányai a döntést közvetlenül az orosz fenyegetés megváltozott értékelésével indokolták. Az emlékezetpolitikai vita abban áll, hogy a semlegesség korábban mennyiben volt értékalapú elköteleződés, és mennyiben pragmatikus alkalmazkodás. A finn politikai közbeszédben a „finnlandizáció" fogalma a hidegháborús kényszerű alkalmazkodás kritikájaként jelenik meg, míg a svéd vitában a „semlegesség" hagyománya sokáig a nemzeti identitás részét képezte.

A NATO-bővítés következménye az Arktiszra nézve kettős. Egyrészt a NATO-n belül hét sarkvidéki állam (Norvégia, Dánia, Izland, Kanada, az Egyesült Államok, Finnország és Svédország) tagja a szövetségnek, ami az északi tervezésben új integrációs lehetőségeket nyit. Másrészt Oroszország a NATO-t továbbra is fenyegetésként értelmezi, és a Kola-félsziget katonai modernizációjával válaszol. A tudományos és katonai szakirodalomban vitatott, hogy a sarkvidéki katonai egyensúly valóban romlott-e, vagy inkább a hidegháborús szinthez képest továbbra is korlátozottabb maradt. A dokumentált tények közé tartozik, hogy Oroszország a 2010-es években több régi sarkvidéki bázisát újranyitotta, korszerűsítette a légvédelmi rendszereit, és növelte a jégosztályú hadihajók számát. A NATO-tagállamok is fokozták a megfigyelő repüléseket és a hadgyakorlatokat, Norvégia pedig az északi területein állandó szövetséges katonai jelenlétet fogadott.

Fontos hangsúlyozni, hogy az Arktisz katonai militarizálódása nem feltétlenül azonos a térség háborús előkészületévé. A stratégiai elemzők egy része arra figyelmeztet, hogy a biztonsági dilemmák és a félreértések esélye nő, mások viszont kiemelik, hogy a sarkvidéki államok közötti együttműködés csatornái – részben – továbbra is működnek. Az **Arktikus Tanács** munkája azonban 2022 óta megbénult, mivel a hét nyugati tagállam felfüggesztette a részvételt az orosz elnökség alatt zajló üléseken. A Tanács 2023-ban Norvégia elnöksége alatt részben újraindult, de az Oroszországgal való együttműködés kérdése megoldatlan. Ez a helyzet a sarkvidéki kormányzás intézményi korlátját mutatja: a környezetvédelmi és tudományos együttműködés nem volt képes teljesen elszigetelődni a nagyhatalmi konfliktustól.

40.2.4 Az őslakos számi közösségek és a változó északi társadalom

Az Arktisz nem lakatlan, stratégiai sakktábla. A könyv korábbi fejezetei részletesen tárgyalták a **számi népek** történetét és jogi helyzetét, ezért itt elég a sarkvidéki változásokkal való összefüggést hangsúlyozni. A számi területek (Sápmi) átnyúlnak Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország határain. A számi közösségek jogi helyzete országonként eltérő, de a 20. század végétől mindhárom skandináv országban létrejöttek a **számi parlamentek**: Norvégiában 1989-ben, Svédországban 1993-ban, Finnországban 1996-ban. Az intézmények konzultatív testületek, amelyek a számi nyelvek, a kultúra, a hagyományos megélhetési formák és a földhasználati kérdések terén fogalmaznak meg álláspontokat. Az ENSZ **őslakos népek jogairól szóló nyilatkozata** (2007) elismeri a szabad, előzetes és tájékoztatáson alapuló beleegyezés elvét, de a nyilatkozat jogi kötelező ereje korlátozott.

A klímaváltozás és a bányászati, energetikai fejlesztések által leginkább érintett szektor a **rénszarvastartás**, a halászat és a hagyományos vadászat. A legeltetőterületek elvesztése, a létesítmények (szélerőműparkok, bányák, utak) területfoglalása és a szélsőséges időjárási események a számi megélhetési formákat közvetlenül fenyegetik. A **Fosen-ügy** Norvégiában – amelyben a norvég Legfelsőbb Bíróság 2021-ben megállapította, hogy egy szélerőműpark építése

sérti a számi rénszarvastartó közösség kulturális jogait – jól mutatja a zöld átmenet és az őslakos jogok ütközését. A döntés jogilag dokumentált, de a kompenzáció és a létesítmények sorsa továbbra is vita tárgya. A svédországi és finnországi bányaprojektek hasonló konfliktusokat eredményeznek, például a svédországi **Kiruna** környéki vasércbányászat bővítése vagy a finnországi **Sokli** foszfátbánya terve. Az őslakos jogokról szóló vita tehát nem a múlt öröksége, hanem a jövőbeli nyersanyag- és energiapolitika egyik legélesebb frontvonala.

A sarkvidéki területek demográfiai jellemzői is fontosak. Norvégia, Svédország és Finnország északi megyéi – **Finnmark** és **Troms** Norvégiában, **Norrbotten** Svédországban, **Lappföld** (finnül Lappi) Finnországban – ritkán lakott, de stratégiailag érzékeny térségek. A fiatalok elvándorlása, az egészségügyi és oktatási szolgáltatások centralizációja, valamint a hagyományos ágazatok hanyatlása folyamatos regionális feszültséget okoz. A kormányzatok a 2000-es években **arktikus politikákat** fogadtak el: Norvégia 2006-ban, Finnország 2013-ban, Svédország 2011-ben, Dánia 2011-ben. A dokumentumok közös vonása, hogy hangsúlyozzák a fenntartható fejlődést, a nemzetközi együttműködést és a helyi közösségek védelmét, de a hangsúlyok és az intézményi kapacitások eltérnek. A tudományos elemzések rámutatnak, hogy a politikákban gyakran a gazdasági haszon és a környezeti fenntarthatóság közötti feszültség megoldatlan.

40.2.5 Északi együttműködés és a kormányzás intézményei

Az Arktisz kormányzása nem egyetlen intézményben összpontosul, hanem részben átfedő, részben párhuzamos fórumokban zajlik. Az **Arktikus Tanács** a legfontosabb politikai fórum, de nem rendelkezik kötelező döntéshozatali jogkörrel. Működése a konszenzusos ajánlásokon, a tudományos értékeléseken és a munkacsoportokon alapul. A Tanács keretében született meg a 2017-es **sarkvidéki tudományos együttműködési megállapodás** és a 2018-as **tengeri olajszennyezés elleni felkészülési megállapodás**, amelyek jogilag kötelező erővel bírnak az aláíró államokra. Az ilyen megállapodások azért fontosak, mert azt mutatják, hogy az Arktikus Tanács a puha jog mellett időnként erős jogi kereteket is képes létrehozni.

A **tengeri biológiai sokféleség sarkvidéki vizeken való védelmére** vonatkozó nemzetközi tárgyalások az ENSZ **biológiai sokféleség a nemzeti joghatóságon túli területeken** (BBNJ) egyezménye alatt folytak, amelyet 2023-ban fogadtak el. A sarkvidéki halászati moratórium, pontosabban a **Jeges-tenger középső részén folytatott szabályozatlan halászat megelőzéséről** szóló megállapodás (2018) tíz állam és az EU között jött létre. A megállapodás tudományos érdeme, hogy elővigyázatossági alapon tiltja a kereskedelmi halászatot a központi sarkvidéki nyílt tengeren mindaddig, amíg a tudományos adatok nem bizonyítják a fenntarthatóságot. Az egyezmény azért jelentős, mert még a feszült geopolitikai helyzetben is bizonyítja, hogy a sarkvidéki államok képesek együttműködni, ha az érdekeik egybeesnek.

Az északi együttműködés másik szintje a **Nordic Council** és a **Nordic Council of Ministers**, amelyekről a könyv korábbi fejezeteiben már esett szó. A nordizmus intézményei az Arktisz kérdését nem katonai, hanem szociális, kulturális és kutatási együttműködésként kezelik. A **NordForsk** például sarkvidéki kutatási programokat finanszíroz, a **Nordic Investment Bank** pedig infrastrukturális projekteket hitelez. A skandináv jóléti modell regionális kiterjesztése az északi területekre a 2000-es évek óta különösen fontos, mert a demográfiai hanyatlás és a klímaváltozás egyszerre sújtja ezeket a régiókat. Az együttműködés azonban korlátozott: a külpolitikai és biztonságpolitikai kérdéseket a Nordic Council nem tárgyalja, ezért az Arktisz stratégiai dimenziója kimarad a nordikus fórumokból.

Az Európai Unió **sarkvidéki politikája** 2016-ban, majd 2021-ben frissített közleménnyel jelent meg. Az EU hangsúlyozza a fenntartható fejlődést, a tudományos kutatást, a nemzetközi együttműködést és a helyi közösségek bevonását. Az Unió azonban nem sarkvidéki állam, hanem csupán megfigyelőként – és korábban pályázóként – vesz részt az Arktikus Tanácsban. Az EU-nak

Dánia révén van sarkvidéki kapcsolata, de Grönland kilépett az Európai Gazdasági Közösségből 1985-ben, és az uniós politikák elfogadottsága a grönlandi és feröeri elitben korlátozott. A zöld átmenet és a **kritikus nyersanyagok** biztosítása azonban az EU érdeklődését folyamatosan fokozza. A 2023-as **kritikus nyersanyagokról szóló európai parlamenti és tanácsi rendelet** célul tűzte ki az importfüggőség csökkentését, ami az Arktisz ásványkincseire irányuló nyomást növelheti. A környezetvédők, az őslakos képviselők és egyes tagállamok közötti vita éppen azon folyik, hogy a zöld átmenethez szükséges ásványok kitermelése mennyiben áshatja alá a sarkvidéki környezetet és a helyi közösségek jogait.

40.2.6 Források és bizonytalanságok

A fejezetben tárgyalt folyamatok forrástípusai élesen eltérnek egymástól. A jégkiterjedésre, hőmérsékletre és tengerszintre vonatkozó állítások műholdas távérzékelésen, meteorológiai méréseken és klímamodelleken alapulnak. Az **IPCC-jelentések** másodlagos, szintetizáló források, amelyek a tudományos konszenzust tükrözik, de nem egységes adatsorok. A sarkvidéki katonai képességekre vonatkozó állítások esetében a nyílt forrásból származó katonai évkönyvek, kormányzati stratégiai dokumentumok és kutatóintézeti elemzések a leggyakoribbak; a titkos képességek és szándékok megismerése értelemszerűen korlátozott. A **grönlandi ritkaföldfém-készletekre** vonatkozó becslések a geológiai felmérésekből származnak, de a gazdaságosan kitermelhető készlet nagysága jelentős bizonytalansággal terhelt. Az ásványvagyonra vonatkozó számok gyakran a sajtóban idealizált formában jelennek meg, ezért a szakirodalom a „stratégiai potenciál” és a „bizonyított, kitermelhető készlet” közötti különbséget hangsúlyozza.

A **számi jogokra** vonatkozó források között elsődleges jogi dokumentumok – nemzeti törvények, bírósági ítéletek, nemzetközi egyezmények – és antropológiai, jogi szakirodalom szerepelnek. A norvégiai **Fosen-ügy** ítélete elsődleges jogi forrás, de a végrehajtás módja és a politikai megítélés továbbra is vitatott. A **Finnország és Svédország NATO-csatlakozására** vonatkozó állítások kormányzati nyilatkozatokon, parlamenti szavazásokon és a NATO-csatlakozási jegyzőkönyveken alapulnak, ezért dokumentált ténynek tekinthetők. Ugyanakkor a semlegesség múltjának értelmezése emlékezetpolitikai vita tárgya. A **Arktikus Tanács 2022 utáni működésére** vonatkozó állítások a tagállamok közös nyilatkozataira és a sajtóhírekre támaszkodnak; a Tanács belső vitáiról nem állnak rendelkezésre független, részletes jegyzőkönyvek.

A legnagyobb bizonytalanság a **klímaváltozás pontos regionális jövőjére** és a **gazdasági lehetőségek tényleges kiaknázásának ütemére** vonatkozik. A modellek eltérő forgatókönyveket adnak a jégmentes időszakok hosszára, a permafroszt olvadásának sebességére és a szélsőséges időjárási események gyakoriságára. A tudományos ismeretek hiányosságai nem jelentik a klímaváltozás tényének vitatását, de a lokális hatások mértékére vonatkozó becslések 2060 vagy 2100 távlatában szükségszerűen széles sávban mozognak. A **hajózási útvonalak jövőbeli jelentősége** ugyancsak bizonytalan, mert az a jogszabályi környezettől, a biztosítási piac fejlődésétől és a geopolitikai helyzettől is függ.

40.2.7 Rövid összefoglaló

- Az Arktisz a 2020-as években egyszerre környezeti, gazdasági, katonai és őslakosjogi térség, amelynek határai és intézményi keretei vitatottak.
- A klímaváltozás az Arktiszt gyorsabban melegíti, mint a globális átlag, amit műholdas és meteorológiai adatok támasztanak alá; a regionális hatások mértéke azonban bizonytalan.
- A jégolvadás új hajózási útvonalakat és nyersanyag-lelőhelyeket nyit meg, de a rendszeres hajózás és a nagyobb bányászat feltételei egyelőre korlátozottak.

- A 2022-es orosz–ukrán háború alapvetően megváltoztatta az északi biztonságpolitikát: Finnország és Svédország csatlakozott a NATO-hoz, az Arktikus Tanács működése pedig részben megbénult.
- A számi őslakos közösségek jogai és a zöld átmenet közötti feszültség a bányászati és energetikai projektek kapcsán folyamatos konfliktusforrás.
- Az északi együttműködés intézményei – az Arktikus Tanács, a Nordic Council, a sarkvidéki halászati megállapodás, az EU Arktisz-politikája – eltérő jogi erővel és politikai hatókörrel működnek, de egyelőre nem képesek a nagyhatalmi törésvonalakat áthidalni.
- Az Arktisz jövője a klímamodellek, a nyersanyagpiacok, a katonai stratégiai döntések és a helyi közösségek politikai részvételének együttes pályájától függ.

40.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen eltérő lehatárolásokat használnak az Arktisz meghatározására, és ezek miért befolyásolják a térség politikai tárgyalását?
2. Hogyan kapcsolódik a klímaváltozás az arktikus amplifikáció jelenségéhez, és miért nem jelent ez egyenletes felmelegedést az egész régióban?
3. Milyen bizonyítékok támasztják alá, hogy az Arktisz stratégiai jelentősége 2014 és 2022 után ismét megnőtt, de nem tért vissza a hidegháborús katonai szintre?
4. Miért nevezhető a Fosen-ügy a zöld átmenet és a számi őslakos jogok közötti feszültség példájának, és miben különbözik a jogi ítélet a politikai végrehajtástól?
5. Milyen szerepet játszik az Arktikus Tanács, a sarkvidéki halászati megállapodás és az Európai Unió sarkvidéki politikája a régió kormányzásában, és hol vannak ezeknek az intézményeknek a korlátai?

40.3 Az energiaátmenet

Az energiapolitika a 21. században már nem csupán műszaki vagy gazdasági kérdés, hanem a klímaválságra adott válaszok, a biztonságpolitikai átrendeződések és a társadalmi igazságossági viták metszéspontjában áll. Skandinávia és a Németalföld országai eltérő földrajzi adottságaik, energiaforrásaik és politikai hagyományaik miatt más-más úton haladnak az **energiaátmenet** (dánul *energiaomstilling*, svédül *energiomställning*, hollandul *energietransitie*) felé, miközben közös kihívásokkal is szembesülnek. Az előző alfejezetben tárgyalt Arktisz-kérdésekhez szorosan kapcsolódik a norvég és orosz fosszilis energiahordozók szerepe, a tengeri szélenergia északi-tengeri terjeszkedése, valamint a számi területeken zajló bányászati és szélerőmű-projektek feszültsége. Ez az alfejezet a megújuló energia, a hidrogén és az energiabiztonság három pillérét vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy a két régió hogyan próbálja összeegyeztetni a dekarbonizációs célokat a gazdasági érdekekkel és a társadalmi elfogadottsággal.

40.3.1 Történeti kiindulópontok: a fosszilis korszak öröksége

A mai energiaátmenetek megértéséhez röviden vissza kell nyúlni a 20. század második felének energiaforradalmaihoz. Norvégia az 1960-as évek végétől vált jelentős **kőolaj- és földgáztermelővé** az északi-tengeri mezők kiaknázásával; az 1972-ben alapított állami olajvállalat, a Statoil (ma **Equinor**) a norvég állam egyik legfontosabb bevételi forrásává vált. A norvég **állami nyugdíjalap** (norvégül *Statens pensjonsfond utland*, gyakran „olajalapként” emlegetett) a szénhidrogén-bevételek befektetésével a világ egyik legnagyobb állami vagyonalapja lett, ami feszültséget teremt a fosszilis exportbevételek és a belföldi klímapolitikai ambíciók között – ezt a norvég közbeszédben néha „norvég paradoxonnak” nevezik.

Dánia az 1973-as olajválság idején szembesült súlyos energiafüggőségével; a válság hatására kezdődött a dán **szélenergia-ipar** kiépülése, amely később a Vestas és az Ørsted révén globális iparággá nőtte ki magát. Svédország a második világháború után jelentős **atomenergia-programot** indított, miközben a bőséges **vízenergia** (svédül *vattenkraft*) már a korai iparosodás óta az ország gerincét adta. Finnország energiaellátása hagyományosan a faalapú **bioenergiára**, a vízenergiára és a 20. század második felétől az atomenergiára épült, de a Szovjetunióból importált földgáz és olaj is meghatározó volt a hidegháború évtizedeiben.

A Németalföldön Hollandia a Groningen melletti **földgázmező** 1959-es felfedezése után Európa egyik legfontosabb gáztermelőjévé vált, és a holland kormányzat a gázbevételekből finanszírozta a jóléti államot – ezt a hatást nevezik a holland közgazdaságtanban „holland kórnak” (*Dutch disease*), utalva arra, hogy a nyersanyagexport felértékelheti a valutát és kiszoríthat más ágazatokat. Belgium ipara a 19. század óta a **szénre** épült, majd a 20. században fokozatosan az atomenergia és az importált földgáz felé fordult. Luxemburg hagyományosan energiaimportőr, és acéliparának energiaigénye a 20. században nagyrészt szénből és később földgázból származott.

Ezek az eltérő kiindulópontok ma is meghatározzák a politikai vitákat: Norvégiában az olaj- és gázipar fenntartása, Dániában a szélerőművek társadalmi elfogadottsága, Svédországban az atomenergia jövője, Hollandiában a groningeni gáz kitermelésének leállítása és a földrengések károsultjainak kártalanítása, Belgiumban pedig az öregedő atomerőművek biztonsága és a gázfüggőség csökkentése kerül a viták középpontjába.

40.3.2 Megújuló energia: víz, szél, bioenergia és a hálózati kihívások

A **megújuló energia** (angolul *renewable energy*, dánul *vedvarende energi*, svédül *förnybar energi*, finnül *uusiutuva energia*, hollandul *hernieuwbare energie*) fogalma a 21. századi közbeszédben általában a nap-, szél-, víz- és bioenergiát, valamint a geotermikus energiát foglalja magában. A skandináv országokban a vízenergia már régóta a villamosenergia-termelés gerincét adja: Norvégiában a villamos energia túlnyomó része – a hivatalos statisztikák szerint jellemzően 90% felett – vízerőművekből származik, Svédországban és Finnországban pedig a víz- és atomenergia együttesen biztosítja a termelés oroszlánrészét. A vízenergia azonban nem problémamentes: a folyók szabályozása, a gátak építése és a vízhozam változása hatással van a helyi ökoszisztémákra és a számi területek hagyományos rénszarvastartására is. A számi közösségek és környezetvédő szervezetek több évtizede vitatják a nagy vízerőmű-projektek társadalmi és ökológiai költségeit, különösen Norvégia északi megyéiben és Svédország északi folyóinál. Ez a konfliktus a 21. században a zöld átmenet egyik legérzékenyebb pontjává vált: a klímabarát energia termelése nem feltétlenül egyeztethető össze az őslakos jogokkal és a biodiverzitás védelmével.

Dánia a **szélenergia** (dánul *vindenergi*, svédül *vindkraft*, hollandul *windenergie*) terén vált globális mintává. Az 1970-es évek olajválsága után a dán állam támogatási rendszerekkel, kutatási programokkal és a helyi közösségi tulajdonú szélkerekek hagyományával ösztönözte az iparág fejlődését. A dán politikai konszenzus szerint a szélenergia a 2020-as évekre a villamosenergia-termelés jelentős hányadát adja; a pontos arány évről évre ingadozik az időjárás függvényében, ezért a statisztikákat éves átlagként és pillanatnyi termelési adatként is értelmezni kell. A dán energiapolitika célja a 2020-as években a fosszilis tüzelőanyagok fokozatos kivezetése, valamint a **tengeri szélerőművek** (angolul *offshore wind*) nagyarányú bővítése, különösen az Északi-tengeren. A dán kormányok 2030-ig szóló célkitűzései között szerepel a tengeri szélerőmű-kapacitás többszörösére növelése, de ezek a tervek politikai ciklusoktól és az engedélyezési eljárásoktól függően módosulhatnak; a konkrét megvalósulást a könyv lezárásának időpontjában ellenőrizni szükséges.

Svédország energiaellátása a víz- és atomenergián túl jelentős **bioenergia** (svédül *bioenergi*) felhasználásra épül, különösen a távfűtésben és a cellulóziparban. A svéd **szén-dioxid-adó**

(svédül *koldioxidskatt*), amelyet 1991-ben vezettek be, az egyik legkorábbi és legmagasabb adónem a világon, és hozzájárult a fosszilis tüzelőanyagok visszaszorulásához a fűtési szektorban. A svéd **távfűtés** (svédül *fjärrvärme*) hálózata a városokban széles körben elterjedt, és a rendszerbe egyre több megújuló forrás – faapríték, hőszivattyú, hulladékhő – kapcsolódik. Ugyanakkor a svéd energiavita egyik legfontosabb törésvonala az **atomenergia** jövője: az 1980-as népszavazás után a svéd parlament a fokozatos kivonás mellett döntött, de a 21. században a klímacélok és az energiaigény növekedése miatt a politikai álláspontok megváltoztak. A 2020-as években a svéd jobbközép kormányok újra az atomenergia bővítését támogatják, míg a környezetvédő mozgalmak és a baloldali pártok a megújulók gyorsabb kiépítését szorgalmazzák. Ez a vita jól mutatja, hogy az „energiaátmenet” nem egységes fogalom: egyes szereplők számára az atomenergia is az átmenet része, mások szerint fenntarthatatlan technológiai kockázat.

Finnországban az atomenergia szerepe kiemelkedő: az ország ötödik reaktora, az Olkiluoto 3 2022-ben kezdte meg a rendszeres termelést, és Finnország az EU azon kevés tagállama közé tartozik, ahol az atomenergia társadalmi támogatottsága viszonylag magas. A finn **bioenergia** felhasználása szintén jelentős, mivel az erdőgazdálkodás és a faipar melléktermékei fontos energiaforrást jelentenek. Ugyanakkor a finn **tőzeg** (finnül *turve*) energetikai felhasználásáról éles vita folyik: a tőzeg égése jelentős szén-dioxid-kibocsátással jár, de egyes finn politikai szereplők a nemzeti energiafüggetlenség és a vidéki munkahelyek miatt védik. A finn kormányok 2020-as évekbeli célkitűzései a tőzeg fokozatos kivezetését irányozták elő, de a megvalósítás üteme a gazdasági és regionális érdekek miatt bizonytalan.

Hollandia a **földgáz** (hollandul *aardgas*) korszakának lezárását tervezi, de az átmenet fájdalmas. A groningeni mező kitermelését a 2010-es években bekövetkezett földrengések miatt fokozatosan csökkentették, és a holland kormány 2023-ban bejelentette a mező lezárását; a károsultak kártalanítása azonban évekig elhúzódott, és a helyi közösségek bizalma meggyengült. A holland energiapolitika a **tengeri szélenergia** bővítésére, a napenergia gyors terjedésére (a háztartási napelemek száma az egyik legmagasabb Európában) és a **zöld hidrogén** előállítására helyezi a hangsúlyt. A holland gazdaság azonban továbbra is energiaigényes, különösen a vegyipar, a kikötők és az üvegházak miatt, ami feszültséget teremt a kibocsátáscsökkentési célok és a gazdasági érdekek között.

Belgium energiaellátása hagyományosan az **atomenergiára** (a Doel és Tihange erőművek) épült, de a reaktorok élettartamának meghosszabbítása körüli viták évtizedek óta húzódnak. A belga kormányok 2003-ban a kivonás mellett döntöttek, de a gyakorlatban többször elhalasztották a leállítást, mert az ország nem rendelkezett elegendő alternatív kapacitással. A 2020-as években a belga energiapolitika a megújulók bővítését és a gázimport diverzifikálását célozza, de a flamand és vallon regionális kormányok közötti koordináció bonyolult, mivel az energiapolitika részben regionalizált. Luxemburg energiaellátása nagyrészt importon alapul, de a nagyhercegség a **zöld pénzügyi központ** szerepét igyekszik kiépíteni, és jelentős beruházásokat tesz az energiahatékonyságba, a napenergiába és a határon átnyúló hálózati együttműködésbe.

40.3.3 Hidrogén: az új remény, de nem csodaszer

A **hidrogén** (dánul *brint*, svédül *väte*, finnül *vety*, hollandul *waterstof*, franciául *hydrogène*) a 2020-as években az európai energiapolitika egyik kulcsfogalmává vált. A hidrogén önmagában nem energiaforrás, hanem **energiahordozó**: előállításához energiát kell befektetni, és a folyamat hatékonysága, valamint az előállítás módja alapján különböztetik meg a **zöld hidrogént** (megújuló energiával, elektrolízissel előállított), a **kék hidrogént** (földgázból előállított, szén-dioxid-leválasztással és -tárolással, CCS) és a **szürke hidrogént** (földgázból, kibocsátás-leválasztás nélkül). A skandináv és Benelux országok eltérő stratégiákat dolgoztak ki a hidrogénre, részben eltérő ipari és földrajzi adottságaik miatt.

Norvégia a **kék hidrogén** egyik európai úttörője lehet, mivel rendelkezik földgázkészletekkel és a szén-dioxid tenger alatti tárolására alkalmas geológiai formációkkal az Északi-tengeren. A norvég kormány által támogatott **Longship-projekt** a szén-dioxid leválasztását és tárolását célozza, és a technológia demonstrációját szolgálja. Ugyanakkor a környezetvédő szervezetek és egyes kutatók vitatják, hogy a kék hidrogén valóban klímabarát-e, mivel a földgáz kitermelése és a leválasztási folyamat során is keletkezhet metánszivárgás; a hidrogénre vonatkozó életciklus-elemzések eredményei a módszertantól függően jelentősen eltérnek.

Dánia a **zöld hidrogén** előállítását a tengeri szélenergia bőségére alapozza. A dán kormány 2020-as évekbeli stratégiája szerint a szélerőművek által termelt többletáramból elektrolízissel hidrogént állítanának elő, amelyet az iparban (például a vegyiparban és a nehéziparban), valamint a közlekedésben használnának fel. A dán **Energiøer** (energiaszigetek) terve az Északi-tengeren és a Balti-tengeren mesterséges szigetek vagy platformok építését irányozza elő, amelyek a tengeri szélerőművek áramát gyűjtenék össze és alakítanák át hidrogénné. Ez a projekt technikailag és pénzügyileg is rendkívül ambiciózus; a könyv lezárásáig a megvalósítás üteme és költsége körül számos bizonytalanság merült fel.

Svédországban a hidrogén stratégiai szerepet kap a **fosszilmentes acélgyártásban**. A **HYBRIT** (Hydrogen Breakthrough Ironmaking Technology) projekt, amelyet az SSAB, az LKAB és a Vattenfall konzorcium indított, a vasérc szén helyett hidrogénnel történő redukálását célozza. Ha a projekt sikeresen ipari méretekben is működik, az jelentősen csökkentheti a svéd acélipar szén-dioxid-kibocsátását, de a folyamat rendkívül energiaigényes, és a zöld hidrogén előállításához szükséges villamos energia mennyisége miatt a projekt teljes körű megvalósítása további bővítéseket igényel a víz- és szélenergiában.

Finnországban a hidrogén elsősorban az ipari folyamatok, különösen a cellulóz- és vegyipar dekarbonizációjában játszhat szerepet. A finn kormány 2020-as évekbeli hidrogénstratégiája a zöld hidrogén előállítását és a finn kikötők (például a Vaasa és Kokkola térségében) hidrogénhubokká fejlesztését irányozza elő. A finn atomenergia és a megújulók kombinációja lehetővé teheti a stabil, alacsony kibocsátású villamosenergia-ellátást az elektrolízishez.

Hollandia a **rotterdami kikötőt** (hollandul *Haven van Rotterdam*) Európa egyik legnagyobb **hidrogénhubjává** kívánja fejleszteni. A holland stratégia szerint a kikötőbe érkező földgázból kék hidrogént, a tengeri szélerőművek áramából zöld hidrogént állítanának elő, amelyet a vegyipar, a finomítók és a közlekedés használna fel. A rotterdami kikötő meglévő infrastruktúrája – terminálok, csővezetékek, hajózási kapcsolatok – logisztikai előnyt jelent, de a hidrogén tárolása és szállítása technikailag nehéz, mivel a hidrogén kis sűrűsége miatt nagy nyomáson vagy cseppfolyósítva kell tárolni. Belgium hasonlóan az **antwerpeni kikötőt** (hollandul *Haven van Antwerpen*, franciául *Port d'Anvers*) tekinti a hidrogéngazdaság központjának, különösen a vegyipari klaszter miatt. Luxemburg a hidrogén terén elsősorban a határon átnyúló együttműködésekre támaszkodik, mivel saját előállítási kapacitása korlátozott.

A hidrogénnel kapcsolatos várakozások azonban gyakran meghaladják a jelenlegi technológiai és gazdasági realitásokat. A **zöld hidrogén előállítási költsége** a 2020-as évek közepén még mindig magasabb, mint a fosszilis alapú hidrogéné, és az elektrolizáló kapacitások kiépítése lassan halad. A hidrogén szállítására és tárolására vonatkozó szabványok és infrastruktúra még fejletlen, és a hidrogén szivárgása közvetett üvegházhatást gyakorolhat, amit a tudományos közösség még vizsgál. A politikai és ipari szereplők egy része a hidrogént „csodaszerként" mutatja be, ami elterelheti a figyelmet a közvetlen villamosításról, az energiahatékonyságról és a fogyasztáscsökkentésről; ez a kritika a nemzetközi szakirodalomban is megjelenik, és a régió vitáiban is visszaköszön.

40.3.4 Energiabiztonság: a geopolitika visszatérése

Az **energiabiztonság** (dánul *energisikkerhed*, svédül *energisäkerhet*, finnül *energiaturvallisuus*, hollandul *energiezekerheid*) fogalma a 2020-as években új politikai súlyt kapott, különösen Oroszország 2022-es Ukrajna elleni teljes körű inváziója után. Az észak-európai országok energiafüggősége a Szovjetunió, majd Oroszország iránt történelmileg eltérő volt: Finnország a hidegháború évtizedeiben nagymértékben támaszkodott a szovjet olaj- és gázszállításokra, míg Norvégia és Hollandia saját fosszilis termeléssel rendelkezett, Dánia és Svédország pedig változó mértékben importált.

A 2022-es energiaválság rávilágított az **orosz földgáz** kitettségére. Finnország és a balti államok gázimportja nagyrészt orosz forrásból származott, de a finn **LNG-terminál** (finnül *nesteytetyn maakaasun terminaali*) gyorsított ütemben épült meg Inkooban, és Finnország 2023-ban leállította az orosz gázimportot. Svédország és Dánia függősége alacsonyabb volt, de az európai gázárak emelkedése minden országban inflációt és energiaszegénységi kockázatokat okozott. Norvégia – amely nem tagja az EU-nak, de szorosan kapcsolódik az európai energiaarchitektúrához – az orosz szállítások kiesését részben pótolni tudta, és a norvég gáz Európa egyik legfontosabb forrásává vált. Ez a szerep gazdasági előnyt jelent, de egyúttal erkölcsi és politikai vitákat is gerjeszt: egyes norvég politikai erők szerint az ország a „háború nyerteseként" profitál, mások szerint a norvég gáz nélkül az európai energiaellátás összeomlott volna.

A **NATO-csatlakozás** – Finnország 2023-ban, Svédország 2024-ben csatlakozott – az energiabiztonságot is új keretbe helyezte. Az északi-tengeri és balti-tengeri infrastruktúra – csővezetékek, tenger alatti kábelek, szélerőműparkok – a hibrid fenyegetések célpontjává vált, amit a 2022-es Északi Áramlat szabotázs és a 2023-as finn–észt gázvezeték sérülése is jelzett. A kormányok a tenger alatti kritikus infrastruktúra védelmére új együttműködési mechanizmusokat hoztak létre, és a NATO-tagság lehetővé teszi a közös fellépést. Ugyanakkor az energiabiztonság nem csupán katonai kérdés: a **kiberbiztonság**, az ellátási láncok diverzifikálása és a hazai termelési kapacitások (például a skandináv vízerőművek és a Benelux kikötői terminálok) védelme is ide tartozik.

Hollandia és Belgium energiabiztonsági helyzete eltér a skandináv országokétól, mivel sűrűn lakott, energiaigényes országokként nagymértékben támaszkodnak az importra. A holland kormány a groningeni mező lezárása után az **LNG-import** bővítésére, a norvég és amerikai gázforrásokra, valamint a zöld energia kiépítésére helyezte a hangsúlyt. A rotterdami kikötő **LNG-terminájai** Európa legnagyobbjai közé tartoznak, és a holland infrastruktúra lehetővé teszi a gáz továbbszállítását Németországba és más szomszédos országokba. Belgium a zeebruggei LNG-terminál kapacitását bővítette, és a belga kormány a gázellátás diverzifikálását a norvég és katari forrásokkal próbálja biztosítani. Luxemburg energiaellátása a szomszédos országok hálózatain keresztül történik, így a nagyhercegség energiabiztonsága szorosan összefügg a belga, francia és német rendszerek stabilitásával.

A **villamosenergia-hálózatok** összekapcsolása az északi és a Benelux régióban a 21. században jelentősen bővült. A skandináv országok közös **Nord Pool** villamosenergia-piaca már az 1990-es évek óta működik, és a tenger alatti kábelek (például a Norvégia és Németország közötti NordLink, a Dánia és Hollandia közötti COBRA-kábel) lehetővé teszik az áram kereskedelmét. A megújuló energia időjárásfüggése miatt a hálózati kiegyenlítés egyre fontosabb: a norvég vízerőművek tározói „zöld akkumulátorként" szolgálhatnak, amikor a dán és német szélerőművek termelése ingadozik. Ez a kölcsönös függés azonban politikai feszültségeket is szül: a norvég fogyasztók számára az európai áramexport magasabb belföldi árakat eredményezhet, ami a norvég közbeszédben vitákat váltott ki a „Norvégia mint Európa akkumulátora" szerepről.

40.3.5 Társadalmi és politikai dimenziók: igazságos átmenet és ellenállás

Az energiaátmenet nem csupán technológiai és gazdasági folyamat, hanem társadalmi és politikai konfliktusok színtere is. Az **igazságos átmenet** (angolul *just transition*, hollandul *rechtvaardige transitie*, svédül *rättvis omställning*) fogalma arra utal, hogy a dekarbonizáció költségeit és hasznait méltányosan kell elosztani, különösen a fosszilis iparágakban dolgozó munkavállalók, az alacsony jövedelmű háztartások és a vidéki közösségek között. A skandináv országokban a szakszervezetek erős pozíciója és a jóléti állami hagyományok lehetővé teszik, hogy a kormányok aktív munkaerőpiaci programokkal, átképzéssel és regionális támogatásokkal enyhítsék az átmenet társadalmi következményeit. Ennek ellenére a gyakorlatban számos konfliktus merül fel.

A **számi területeken** a zöld átmenet ellentmondásos. A szélenergia- és bányaprojektek – például a svédországi **Markbygden** szélerőműpark, amely Európa egyik legnagyobb szárazföldi szélerőműve, vagy a norvégiai réz- és nikkelbányák – a megújuló energia és az elektromos járművek alapanyag-ellátását szolgálják, ugyanakkor a számi rénszarvastartók legelőterületeit és kulturális örökségét veszélyeztetik. A norvég legfelsőbb bíróság 2021-es ítélete a **Fosen** szélerőműpark ügyében kimondta, hogy a projekt engedélyezése sértette az ENSZ polgári és politikai jogok egyezségokmányának a számi kultúra védelmére vonatkozó rendelkezéseit, de az ítélet végrehajtása és a kompenzáció kérdése továbbra is vitatott. Ez az eset jól illusztrálja, hogy a zöld átmenet és az őslakos jogok közötti feszültség jogi, politikai és erkölcsi értelemben is megoldatlan.

A **hollandiai Groningen** földrengései hasonlóan világítanak rá az energiaátmenet társadalmi költségeire. A gázkitermelés leállítása ugyan megszüntette a földrengések fő okát, de a károsultak kártalanítása és a házak megerősítése évekig elhúzódott, és a helyi lakosság bizalma az állami intézményekben megingott. A holland kormány 2020-as évekbeli parlamenti vizsgálatai megállapították, hogy a gázbevételek hasznát az országos költségvetés élvezte, míg a károkat a helyi közösség viselte – ez az egyenlőtlenség az igazságos átmenet egyik tanulságaként szolgál.

A **belgiumi atomenergia-vita** is társadalmi törésvonalakat jelez. A Doel és Tihange atomerőművek környékén élő lakosság – különösen a holland határ közelében – évtizedek óta aggódik a reaktorok biztonsága miatt, és a belga kormányok halogató döntései aláásták a közbizalmat. A reaktorok élettartamának meghosszabbítása a 2020-as években újraindult, részben az energiaellátás biztosítása, részben a klímacélok teljesítése érdekében, de a döntés politikai és jogi vitákat váltott ki. A belga energiapolitika regionalizált jellege – Flandria, Vallónia és Brüsszel eltérő hatáskörökkel rendelkezik – tovább bonyolítja a stratégiai döntéseket.

A **svéd nukleáris vita** a 2020-as években újra fellángolt: a jobbközép kormány 2023-ban bejelentette, hogy új atomreaktorok építését tervezi, és a finanszírozási modell kidolgozására állami támogatást helyezett kilátásba. A környezetvédő szervezetek és a baloldali pártok szerint a pénzt a megújulókra kellene költeni, és az atomenergia lassú, drága és kockázatos. A vita tudományos és politikai érveket kever, és a svéd közvélemény megosztott; az atomenergia megítélése az emlékezetpolitika területére is átnyúlik, mivel a csernobili és fukusimai balesetek emléke élénken él.

40.3.6 Források és bizonytalanságok

Az energiaátmenet tárgyalása során a legfontosabb forrástípusok: a nemzetközi energiaügynökség (**IEA**) és az EU statisztikai hivatala (**Eurostat**) éves energia- és kibocsátási adatai, a nemzeti statisztikai hivatalok (dán Danmarks Statistik, norvég SSB, svéd SCB, finn Tilastokeskus, holland CBS, belga Statbel, luxemburgi STATEC), a kormányzati klíma- és energiapolitikai dokumentumok, valamint a nemzetközi klímapolitikai testületek, mindenekelőtt az **IPCC** jelentései. A konkrét számok – a megújulók aránya, a szél- és napenergia-kapacitás, a hidrogén-előállítás költségei, a gázimport mennyisége – évről évre változnak, és a különböző intézmények módszertana

eltérhet (például abban, hogy a bioenergia kibocsátását hogyan számolják, vagy az atomenergiát megújulónak tekintik-e). Ezért a szövegben kerültem a pontatlan, pillanatnyi statisztikákat, és ahol a tendencia megbízható, ott általános megfogalmazást használtam; a pontos adatokat a könyv lezárásának időpontjában ellenőrizni kell a fenti forrásokból.

Különösen bizonytalanok a **jövőre vonatkozó előrejelzések**. A hidrogéngazdaság költségei, a szén-dioxid-leválasztási technológiák elterjedése, az új atomreaktorok építési ideje és költsége, valamint a tengeri szélerőművek engedélyezési eljárásainak gyorsasága mind olyan tényező, amelyben a tudományos és szakpolitikai előrejelzések jelentősen eltérnek. A klímaváltozás hatásai – például a vízhozam változásai a skandináv vízerőművek esetében, a szélerőforrások változásai, a hőhullámok hatása a hűtési igényekre – további bizonytalanságot visznek a rendszerbe.

Az **emlékezetpolitikai dimenzió** is jelen van: a múltbeli energiapolitikai döntések – a norvég olajkitermelés, a holland groningeni gázkitermelés, a svéd atomenergia-program, a belga atomerőművek – megítélése a jelenkori vitákban gyakran a felelősség kérdésévé válik. A politikai szereplők hajlamosak a múltat leegyszerűsíteni, és a jelenlegi álláspontjukat igazolni vele; ezt a tankönyv igyekszik elkerülni azáltal, hogy a döntéseket történeti kontextusukban mutatja be, és jelzi, hogy a mai tudás birtokában visszafelé ítélkezni anakronisztikus lenne.

40.3.7 Rövid összefoglaló

- Skandinávia és a Németalföld energiaátmenete eltérő kiindulópontokból indul: Norvégia olaj- és gáztermelő, Dánia szélenergia-úttörő, Svédország víz- és atomenergia-alapú, Finnország atomenergiára és bioenergiára támaszkodik, Hollandia a groningeni földgáz lezárása után importra és tengeri szélre vált, Belgium az atomenergia és az import gáz között egyensúlyoz, Luxemburg importfüggő.
- A megújuló energia – víz, szél, bioenergia, nap – gyorsan bővül, de a hálózati kiegyenlítés, az időjárásfüggés és a társadalmi ellenállás (különösen a számi területeken) komoly kihívást jelent.
- A hidrogén – zöld, kék és szürke – az ipari dekarbonizáció és az energiatárolás ígéretes eszköze, de gazdasági és technológiai bizonytalanságok terhelik, és a „csodaszer” retorika félrevezető lehet.
- Az energiabiztonság a 2022-es orosz invázió után a geopolitikai napirend élére került: a régió országai csökkentik az orosz függőséget, bővítik az LNG-terminálokat, és erősítik a tenger alatti infrastruktúra védelmét.
- Az igazságos átmenet elve azt követeli, hogy a dekarbonizáció költségei ne a legkiszolgáltatottabb közösségekre – groningeni károsultak, számi rénszarvastartók, atomerőművek környéki lakosok – háruljanak.
- A svéd és belga atomenergia-viták, valamint a norvég olajexport fenntartása mutatja, hogy az energiaátmenet politikai értelmezése országonként és pártcsaládonként eltér, és nincs egységes „északi” modell.

40.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Norvégia és Hollandia helyzetét az energiaátmenetben: milyen előnyei és kockázatai vannak annak, ha egy ország fosszilis energiahordozót exportál, miközben belföldön csökkenti a kibocsátását?
2. Milyen érvek szólnak a zöld, a kék és a szürke hidrogén előállítása mellett és ellen, és miért vitatott a hidrogén klímamérlege?
3. Hogyan változtatta meg a 2022-es orosz invázió az észak-európai országok energiabiztonsági stratégiáját, különös tekintettel Finnországra és a balti-tengeri infrastruktúrára?

4. Milyen konfliktusokat okoz a zöld átmenet a számi területeken, és milyen jogi eszközökkel próbálják a számi közösségek védeni jogaikat?
5. Miért nevezhető a svéd atomenergia-vita „emlékezetpolitikai” kérdésnek is, és hogyan befolyásolja a múltbeli nukleáris balesetek emlékezete a jelenkori döntéseket?

40.4 Összegzés: a két régió összehasonlítása

Amikor a könyv utolsó fejezetéhez érünk, Skandinávia és a Németalföld történetét már nem külön pályák összegeként, hanem egymás tükrében érdemes újraolvasni. A két régió a kora újkor óta a kis, nyitott, tengerhez kötött társadalmak jellegzetes európai példája, mégis eltérő válaszokat adott az államépítés, a szociális szolidaritás, a vallási és nyelvi megosztottság, valamint a nemzetközi integráció kérdéseire. Ez az alfejezet a könyv előző részeiben bemutatott pályákat foglalja össze, és az összehasonlítás szempontjait három nagy témakör köré rendezi: a történeti párhuzamok és elágazások, a jóléti modellek és politikai kultúra, valamint a 21. századi jövőkérdések. Célja nem a két régió „versenyeztetése”, hanem annak bemutatása, hogy a hasonló kihívásokra adott eltérő intézményi válaszok mit árulnak el a hosszú távú történeti fejlődésről. Az összehasonlítás során is megkülönböztetjük a dokumentált tényeket, a szakirodalmi konszenzust, a vitatott értelmezéseket és az emlékezetpolitikai állításokat.

40.4.1 Történeti párhuzamok és elágazások

A két régió közös vonása, hogy mindkettő a tengeri kereskedelemből és a külső birodalmi nyomáshoz való alkalmazkodásból építette fel politikai és gazdasági státuszát. Skandináviában a **viking kor** (kb. 793–1066) expanziója, majd a **Hanza**-kereskedelem hálózata kapcsolta össze a partvidéki városokat a Balti-tenger és az Északi-tenger térségével. A Németalföldön a középkori **Flanders** (Vlaanderen) és **Brabant** textilvárosai már a 11–13. században Európa legsűrűbben urbanizált területei közé tartoztak, és a Hanza-nak is fontos bázisai voltak. Lényeges azonban a kora középkori elágazás: a Németalföld déli, flamand-brabanti területei korán városiasodtak, míg Skandinávia nagy része sokáig agrárjellegű, ritkán lakott periféria maradt, ahol a királyi hatalom hosszabb ideig versenyzett a helyi arisztokráciával és a Hanza-városokkal.

Az államalakulás útjai is eltértek. Dánia, Norvégia és Svédország a viking kori kiskirályságokból a 10–13. században formálódott keresztény monarchiákká, majd az 1397-es **Kalmari unió** (Kalmarunionen) átmenetileg egyesítette a három királyságot. A 16. századtól két összetett állam vált meghatározóvá: a **Dánia–Norvégia** (Danmark–Norge) perszonálunió és reálunió, valamint a **Svéd–Finn állam**, amelynek Finnország nem gyarmat, hanem a Svéd Királyság integráns, képviselettel rendelkező keleti fele volt. Ezzel szemben a Németalföldön a középkorban nem jött létre egységes királyság; a grófságok, hercegségek és püspökségek mozaikját a **Burgundi hercegek** a 14–15. században kezdték laza gyűjtőállammá szervezni, majd a terület a **Habsburg** örökség útján a spanyol, később az osztrák ághoz került. A 16. századi németalföldi felkelésből a hét északi tartomány föderatív jellegű **Holland Köztársaság**-a (Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden) jött létre, míg a déli tartományok spanyol, majd osztrák uralom alatt maradtak, és belőlük formálódott a későbbi Belgium és Luxemburg magterülete. A két régió tehát nem ugyanazon a módon érkezett el a modern államisághoz: Skandináviában a középkori monarchiák és a birodalmi jellegű összetett államok, a Németalföldön pedig a rendi gyűjtőállam, a lázadó köztársaság és a dinasztikus kompromisszumok a meghatározó formák.

A reformáció is tartós nyomot hagyott. Skandináviában a **lutheránus reformáció** felülről, az uralkodók és a rendek együttműködésével épített ki államegyházakat: Dániában és Norvégiában 1536/1537-ben, Svédországban az 1520-as évektől fokozatosan, Finnországban pedig a svéd uralom

részeként. A Németalföldön a reformáció alulról szerveződő **kálvinizmus**a a felkelés ideológiai motorja lett az északi tartományokban, miközben a déli területek többsége katolikus maradt; a vallási törésvonal így a Németalföldön a politikai tagolódás alapjává vált. Ez a különbség a későbbi társadalomszerveződésben is megmutatkozott: a skandináv lutheránus államegyházak a 19–20. századi jóléti állam kiépítését is áthatották, míg a holland és belga társadalomban a vallási és világnézeti **pillérek** (zuilen) párhuzamos intézményrendszere épült ki. Mindkét folyamat dokumentált, és a történettudományi konszenzus szerint mélyen befolyásolta az oktatás, a szociális ellátás és a pártrendszer alakulását, de a pontos hatásmechanizmusok értelmezése vitatott.

A 19. század nemzetépítésben is eltérő utakat hozott. Norvégia 1814-ben elszakadt a dán–norvég államtól, majd 1905-ben a svéd uniótól is függetlenedett. Finnország 1809-ben orosz nagyhercegségként vált ki a Svéd Királyságból, és 1917/1918-ban lett független. Belgium 1830-ban szakadt el a **Holland Királyság**tól (Verenigd Koninkrijk der Nederlanden), Luxemburg pedig 1839-ben rögzítette különállását a belgiumi és holland érdekek között. A nemzeti romantika mindkét régióban erősítette a nyelvi-kulturális identitást, de Skandináviában a norvég nyelvkérdés és a finn nemzeti ébredés elsősorban a korábbi állami keretekhez, a Németalföldön a flamand mozgalom pedig a belgiumi francia nyelvi dominanciához kapcsolódott. Fontos, hogy ezeket a 19. századi identitásokat ne vetítsük vissza a középkorba: a „nemzet” és a „népcsoport” fogalmai koronként változtak.

A 20. század háborús és hidegháborús tapasztalatai élesen elváltak. Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium és Luxemburg 1940-ben német megszállás alá került, Svédország hadviselő fél nélkül megőrizte semlegességét, Finnország pedig a Szovjetunióval vívott **téli háborút** (1939–1940) és **folytatólagos háborút** (1941–1944). A hidegháborúban Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium és Luxemburg a NATO alapítói közé tartozott, Svédország katonailag el nem kötelezett maradt, Finnország pedig az 1948-as barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés révén különleges „**finnlandizáció**” pályát járt be. Ez a megosztottság egészen a 2020-as évekig meghatározta a régió biztonságpolitikai térképét, és csak Finnország (2023) és Svédország (2024) NATO-csatlakozásával rendeződött át. A csatlakozások ténye szerződési okmányokkal dokumentált, de történelmi értelmezésük – például a semlegesség hosszú hagyományához való viszony – emlékezetpolitikai vita tárgya.

40.4.2 Jóléti modellek és gazdasági koordináció

A két régió 20. századi fejlődésének leggyakrabban idézett közös vonása a magas szintű jóléti ellátás és a szociális partnerekkel való koordináció. A szakirodalomban Gøsta Esping-Andersen klasszikus tipológiája nyomán a skandináv államokat a **szociáldemokrata jóléti rezsim**be, a Németalföld országait pedig többnyire a **konzervatív-korporatív rezsim**be sorolják. Ez a felosztás ma is hasznos kiindulópont, de a szakirodalmi konszenzus szerint leegyszerűsít: a holland, belga és luxemburgi rendszerek között nagyok a különbségek, és a skandináv országok sem alkotnak homogén blokkot.

A dán jóléti állam például a **flexicurity** (flexicurity) munkaerőpiaci modellt kombinálta a bőkezű, adófinanszírozott ellátásokkal: alacsony a felmondási védelem, de magasak a munkanélküli járadékok és erős az aktív munkaerőpiaci politika. A norvég és a svéd modell erősebb kollektív szerződésekben, a dánhoz hasonlóan magas adóterheléssel és univerzális közszolgáltatásokkal működik, de Norvégiában az olaj- és gázbevételekből létrehozott **állami nyugdíjalap** (Statens pensjonsfond utland, köznyelvben olajalap) a fiskális mozgástér különleges forrása. Finnországban a jóléti állam később, a második világháború utáni újjáépítésben kapott lendületet, és a szakszervezetek, a munkaadók és az állam közötti központosított béralku hosszú ideig meghatározó

volt. A skandináv univerzális modell tehát nem egyetlen intézményi sablon, hanem országonként eltérő kompromisszumok eredménye.

A Németalföldön a holland **poldermodell** (poldermodel) a munkáltatók, a szakszervezetek és a kormány közötti folyamatos konzultációra épül. Az 1982-es **wassenaari megállapodás** (Akkoord van Wassenaar) óta a bérkorlátozás és a rugalmas foglalkoztatás került előtérbe, ami a részmunkaidős foglalkoztatás magas arányához vezetett. Belgiumban a szociális modell erősebb szakszervezeti jelenléttel, magasabb kollektív szerződési lefedettséggel és bonyolult szövetségi-regionális hatáskörmegosztással működik, ami a reformokat lassabbá teszi. Luxembourg kis méretével és magas jövedelmével a pénzügyi szolgáltatásokra, az uniós intézmények jelenlétére és a határon át ingázó munkaerőre támaszkodik; jóléti rendszere bőkezű, de a fenntarthatóság szempontjai másképp vetődnek fel, mint a nagyobb államokban.

Az összehasonlítás kulcsa a finanszírozás és a dekommodifikáció mértéke. A skandináv országokban az adóból finanszírozott szolgáltatások magasabb szintű **dekommodifikációt** eredményeznek: az egyén kevésbé függ a munkaerőpiaci pozíciójától az egészségügy, az oktatás és a nyugdíj terén. A Németalföldön a társadalombiztosítási járulékok és a családi-egyházi pilléres intézmények öröksége miatt a szolgáltatások egy része erősebben kötődik a munkaviszonyhoz, bár a holland és belga rendszer is jelentős szolidáris újraelosztást valósít meg. Ez a különbség dokumentálható az OECD és az Eurostat hosszú idősoraiban, de az ok-okozati magyarázatok – például az, hogy a lutheránus államegyház vagy a kálvinista munkafegyelem mennyiben magyarázza a mai rendszert – vitatott értelmezések maradnak.

A gazdasági szerkezetekben is van párhuzam és elágazás. Mindkét régió országai kis, nyitott gazdaságok, erős exportorientációval és magas termelékenységgel. A Németalföldön Hollandia és Belgium a korai iparosodás bástyái voltak, hajózással, textil-, szén- és acéliparral. Luxemburg a 19. század végétől az acéliparra épült, majd a 20. század második felétől a pénzügyi közvetítésre. Skandináviában Dánia agrár- és hajózási országból vált magas hozzáadott értékű élelmiszer- és gyógyszeripari, valamint logisztikai központtá; Svédország a vasércre, az erdőkre és a mérnöki tudásra épített; Norvégia a hajózás, a halászat, majd a kőolaj- és gázkitermelés révén vált az egy főre jutó jövedelem élvonalába; Finnország a fafeldolgozásból indult, és az elektronikai, illetve információs technológiai szektorban ért el sikereket. A természeti erőforrások kezelésében a norvég állami alap és a holland gázkincs párosítása jelzi a különbséget: Norvégia az olajjövedelmeket hosszú távú fiskális tartalékként kezelte, míg Hollandia a groningeni földgáz kitermeléséből származó bevételek fenntarthatóságát csak később, a földrengések és a klímapolitika hatására kezdte újragondolni. Ezt a kérdést az Az energiaátmenet alfejezet részletesen tárgyalja.

40.4.3 Politikai kultúra, intézmények és európai integráció

A politikaelméletben Arend Lijphart nyomán a két régió országai jellemzően a **konszenzusos demokrácia** (consensus democracy) típusába tartoznak, szemben a többségi vagy Westminster-modell szűk felfogásával. A konszenzusosság okai azonban eltérnek. A Németalföldön – Hollandiában, Belgiumban és Luxemburgban – a vallási és nyelvi-ideológiai megosztottság hozta létre a **pilléresedés** (verzuiling) intézményes szerkezetét: politikai pártok, szakszervezetek, iskolák, kórházak, újságok és műsorszórók szerveződtek katolikus, protestáns, szociáldemokrata és liberális alapon. Belgiumban ehhez járult a flamand–vallon nyelvi törésvonal, amely a 20. század második felében föderális átalakuláshoz vezetett. Luxemburgban a többnyelvű társadalom és a kis méret a nagykorlátozások közötti egyensúlyozást tette állandó gyakorlattá.

Skandináviában a konszenzusosság alapja kevésbé a mély világnézeti elkülönülés, mint inkább az agrár- és munkásérdekek közötti osztálykompromisszum volt. A 20. század meghatározó szociáldemokrata pártjai – a dán, norvég és svéd szociáldemokrácia – a parasztpártokkal kötött szövetségek, a munkáltatókkal való központi béralku és a fokozatos választójog-kiterjesztés

révén építették ki a jóléti államot. Finnországban a törésvonalak közé tartozott az 1918-as polgárháború öröksége, a nyelvi kérdés és a Szovjetunióhoz fűződő viszony, ami a konszenzusos intézményrendszert sajátos módon alakította. Mindez azt mutatja, hogy a „konszenzusos északi modell” sem kizárólag skandináv sajátosság.

Az európai integrációhoz való viszonyban a két régió országai széles sávot fednek le. Hollandia, Belgium és Luxembourg az európai integráció alapítói közé tartozik: az 1951-es Európai Szén- és Acélközösség, majd az 1957-es római szerződések, később az euróövezet tagjai lettek. Dánia 1973-ban csatlakozott az Európai Közösséghez, de **opt-out** mentességeket harcolt ki, például az euró, a közös védelem és az uniós bel- és igazságügyi együttműködés terén. Norvégia két népszavazáson (1972, 1994) elutasította a csatlakozást, de az Európai Gazdasági Térség (EGT) tagjaként mélyen integrálódott a belső piacba. Svédország és Finnország 1995-ben csatlakozott az Európai Unióhoz; Finnország bevezette az eurót, Svédország nem. Ez a változatosság dokumentált és közismert, de a mögöttes népszavazási és parlamenti döntések motivációinak értelmezése – például a szuverenitás, a halászat, a mezőgazdaság vagy a semlegesség súlya – élénk szakirodalmi vita tárgya.

A biztonságpolitika 2022 után újra közelítette a két régió perspektíváit. Finnország és Svédország NATO-csatlakozása (Finnország 2023-ban, Svédország 2024-ben) a semlegesség hosszú hagyományát átírta, és ezzel az észak-európai térség már nem tekinthető a katonai szövetség perifériájának. Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium és Luxembourg már a NATO alapítói közé tartozott, így a transzatlanti biztonsági kapcsolat mindkét régióban meghatározó, de a korlátozások – például a nukleáris fegyverek békeidőbeli állomásoztatásának tilalma Norvégiában és Dániában – a hidegháború örökségét őrzik. A 2026-os állapot szerint a NATO bővítése dokumentált, stratégiai következményeinek értékelése azonban továbbra is folyó vita.

40.4.4 Nemzeti kisebbségek, identitás és emlékezet

A nemzeti és regionális identitások kezelésében is összehasonlítható a két régió. Skandináviában a **számi őshonos népek** jogai az 1970-es évek óta kerültek a politikai napirendre, és a mai napig feszültségek forrásai a rénszarvastartó területek, a bányászat, az erdőgazdálkodás és a szélerőmű-projektek kapcsán. A finnországi svédek, a Norvégiában élő dán kisebbség, a Dániában élő német kisebbség, valamint a Grönlandhoz és Feröerhez fűződő autonómiaviszonyok szintén rétegzett identitáspolitikát mutatnak. A Németalföldön a flamand–vallon nyelvi föderalizmus a belga állam alapkérdése maradt: a tartományi és nyelvi hatáskörök, a Brüsszel-fővárosi régió státusza és a nyelvi viták a belga politika mindennapjait alakítják. Hollandia tartományi identitása, a fríz nyelv védelme és a holland multikulturális viták más típusú kisebbségpolitikát hoztak. Luxemburgban a luxemburgi, a német és a francia nyelv párhuzamos használata az állami identitás része.

A gyarmati örökség feldolgozásában a két régió országai eltérő ütemben és hangsúllyal szembesültek múltjukkal. Hollandia esetében a **Holland Kelet-India** (Nederlands-Indië), a Karib-térség és Suriname, Belgium esetében a **Kongói Szabadállam** és később Belga Kongó, Dánia esetében a **Dán Nyugat-India** (ma az Amerikai Virgin-szigetek) és Grönland, Svédország esetében a karibi Saint-Barthélemy és a nyugat-afrikai kísérleti telepek öröksége vitatott. A történettudomány és a múzeumi gyakorlat többsége ma már nem kerüli meg a gyarmati erőszak, a rabszolga-kereskedelem és a kizsákmányolás tárgyalását, de a bocsánatkérések, a kárpótlási viták és az oktatási hangsúlyok országonként és politikai ciklusonként változnak. Az emlékezetpolitikai állítások – például a holland „aranykor” (Gouden Eeuw) és a belga „gyarmati civilizációs misszió” értelmezése – ma is heves viták tárgyai, ahogyan azt a könyv Az emlékezet és történetpolitika fejezete részletesen bemutatta.

A második világháború emlékezete is összehasonlítható. Dánia és Norvégia megszállása, a hollandiai és belgiumi német megszállás, a kollaboráció, az ellenállás és a deportálások máig

ható vitákat generálnak. Svédország semlegességének megítélése – különösen a német hadsereg tranzitengedélyei és a svéd vasérc-export kapcsán – hosszú ideig tabu volt, majd a 1990-es évektől kezdve nyíltabb historiográfiai vita tárgyává vált. Finnország háborús szövetsége Németországgal a folytatólagos háború idején szintén érzékeny emlékezetpolitikai kérdés. Az áldozatközpontú megközelítés, a dokumentált tények és a kollektív emlékezet politikai felhasználása közötti különbségtétel a könyv egészét végigkísérte, és ebben az összegzésben sem hagyható el.

40.4.5 A jövő kérdései

A két régió előtt álló kihívások közös gyökere a demográfiai öregedés, a klímaváltozás, a technológiai átalakulás és a geopolitikai újrarendeződés. A jóléti állam fenntarthatósága mindkét régióban függ a foglalkoztatási rátától, a bevándorlás kezelésétől és a közszolgáltatások termelékenységétől. A skandináv modell univerzális ellátásai magas adóterhelést igényelnek; a Németalföld társadalombiztosítási rendszerei a foglalkoztatás változó formáihoz alkalmazkodnak. Az OECD és a nemzeti statisztikai hivatalok előrejelzéseit mindig forgatókönyvként kell kezelni, nem pedig előrejelzett tényként: a demográfiai, migrációs és gazdasági paraméterek bizonytalanok.

Az energiaátmenetben a két régió eltérő adottságokból indul. A németalföldi országok – Hollandia, Belgium és Luxembourg – sűrűn lakott, iparosodott térségként a közlekedés, az ingatlanfűtés és az ipar dekarbonizációjában érdekeltek. Hollandia északi-tengeri szélenergiája, a groningeni földgázmező kivezetése és a belga nukleáris kapacitás kérdése mind olyan témák, amelyeket az Az energiaátmenet alfejezet bemutatott. Skandináviában Norvégia továbbra is gáz- és olajexportőr, ugyanakkor vízenergiája hatalmas megújuló bázis; Svédország és Finnország az erdőalapú bioenergia, a szél- és nukleáris energia kombinációjával kísérletezik; Dánia a szélenergia, a hőszivattyúk és a távfűtés terén jár elöl. Az Arktisz felmelegedése Skandinávia északi területeit és a számi hagyományos életformákat is érinti, míg a Németalföldön a tengerszint-emelkedés és a folyami árvizek a vízgazdálkodás hosszú hagyományára kényszerítenek új válaszokat. A klímaadaptációban mindkét régióban a mérnöki tudás és az állami tervezés hagyománya erős, de a költségek elosztása és a földhasználat átalakítása politikai konfliktusokhoz vezet.

Az európai integráció jövője a két régió országait különbözőképpen érinti. A Benelux államok az uniós intézmények magjában, a brüsszeli, luxemburgi és strasbourgi székhelyek közelségében érdekeltek a további integrációban, de a holland és flamand politika erősödő szuverenitási hangokat is hallat. A skandináv országok közül Norvégia az EU-n kívül, de az EGT-n keresztül integrált; Dánia korlátozott tagsága és az opt-outok megújítása belső viták tárgya; Svédország és Finnország az uniós döntéshozatal aktív résztvevője, utóbbi az euróövezet tagjaként is. A migrációs politika, a jogállamiság és a fiskális integráció kérdéseiben a kis tagállamok általában az egyhangúság vagy a kompromisszumos döntéshozatal védelmében érdekeltek, de a nagypolitikai törésvonalak mentén nem alkotnak egységes blokkot. A 2026-os lezárás időpontjában az EU jövője nyitott kérdés; a forgatókönyvek a mélyebb föderalizációtól a rugalmasabb többsebességes modellig terjednek.

A demográfiai és migrációs viták mindkét régióban átírták a hagyományos pártpolitikát. A skandináv országokban a szociáldemokrata pártok elvesztették korábbi dominanciájuk egy részét, a jobboldali és radikális jobboldali pártok megerősödtek, és a bevándorlás-integráció, az iszlám jelenlét, valamint a bűnözés összekapcsolása központi kampánytémává vált. A Németalföldön a holland Pim Fortuyn-féle új populizmus 2002-es áttörése óta a bevándorlási szigorítás a mainstream politika része, Belgiumban a flamand nacionalizmus és a radikális jobboldal regionális erő, Luxemburgban a többnyelvű társadalom és a pénzügyi szektor magas bevándorlási szintje más vitákat generál. A „multikulturalizmus kudarca” kijelentés nem dokumentált tény, hanem politikai állítás, amelyet a társadalomtudományi kutatások vegyes eredményekkel vizsgálnak. A könyv Migráció, integráció és multikulturalizmus fejezete ezt a kérdést részletesen feltárta.

A jövőbeni kilátásokat összegezve elmondható, hogy Skandinávia és a Németalföld országai a kis nyitott gazdaságok tipikus dilemmáival szembesülnek: egyszerre kell fenntartani a nemzetközi versenyképességet, a jóléti újraelosztást és a politikai legitimációt. A történeti tapasztalatok arra utalnak, hogy mindkét régió erős intézményi kapacitásaival és konszenzusos hagyományaival alkalmazkodott a korábbi átalakulásokhoz, de a 21. századi kihívások mélysége és gyorsasága miatt a korábbi sikerreceptek nem automatikusan vihetők tovább. Ezért is fontos, hogy a könyv olvasója az összehasonlítást ne modellként, hanem elemzési keretként használja.

40.4.6 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet a könyv korábbi fejezeteiben részletesen idézett elsődleges forrásokra (államszerződések, alkotmányok, statisztikai évkönyvek, népszavazási eredmények, parlamenti jegyzőkönyvek) és másodlagos szakirodalomra épít. Az összehasonlító jóléti tipológiák kapcsán Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990) és Arend Lijphart, *Patterns of Democracy* (1999) klasszikus keretei ma is idézhetők, de a szakirodalomban mindkettő kritikát kapott: a nemek közötti egyenlőtlenség, a családpolitika és a globalizáció hatásai nem férnek bele a tiszta típusokba. A legfrissebb demográfiai, gazdasági, környezeti és választási adatok a könyv lezárásának időpontjától (2026) számítva is változhatnak, ezért az aktuális számadatokat a nemzeti statisztikai hivataloknál, az Eurostatnál, az OECD-nél és a NATO hivatalos közzétételeinél kell ellenőrizni. A jövőre vonatkozó előrejelzések szükségképpen forgatókönyvfüggők, így nem kezelhetők tényként. Az emlékezetpolitikai viták, a koloniális múlt minősítése és a nemzeti identitások súlya olyan területek, ahol a tudományos konszenzus is folyamatosan alakul, és ahol a dokumentált események és az értékalapú ítéletek közötti határvonalat minden olvasónak meg kell tartania.

40.4.7 Rövid összefoglaló

1. Skandinávia és a Németalföld hasonló kihívásokra – kis méret, nyitott gazdaság, tengeri kereskedelem, külső hatalmi nyomás – eltérő államszerveződési utakat talált: monarchikus-kompozit államok az északi, rendi gyűjtőállam, lázadó köztársaság és dinasztikus kompromisszumok a Németalföldön.
2. A reformáció tartós különbséget hozott: a skandináv felülről szervezett lutheránus államegyházak, szemben a németalföldi alulról szerveződő kálvinista és katolikus törésvonallal és pilléresedéssel.
3. A jóléti állam mindkét régióban magas szintű, de az északi univerzális, adófinanszírozott modell és a németalföldi korporatív-társadalombiztosítási modell eltérő logikát követ.
4. A politikai kultúra mindkét régióban konszenzusos, de a németalföldi konszenzus elsődleges forrásai a nyelvi-vallási törésvonalak, a skandináv kompromisszumé inkább az osztály- és regionális erők közötti alku.
5. Az európai integrációhoz való viszony széles sávot fed: alapító vagy korai tagállamok (Hollandia, Belgium, Luxemburg, Dánia), kívül maradó Norvégia, később csatlakozó Svédország és Finnország; a tagság formája és az opt-outok jelentős belső különbségeket tükröznek.
6. A nemzeti kisebbségek, a gyarmati múlt és a migráció feldolgozása mindkét régióban nyitott, vitatott emlékezetpolitikai folyamat, amelyben a dokumentált tények, a tudományos konszenzus és a politikai állítások szétválnak.
7. A jövőbeli kilátások közös nevezői a demográfiai öregedés, a klímaadaptáció, az energiaátmenet, a biztonságpolitikai újrarendeződés és az EU jövője; ezek mindkét régióban a fennálló intézményi modellek reformját kényszerítik ki.
8. Az összehasonlítás tanulsága: a kis állam nem egységes modell, hanem többféle történelmi pálya és intézményi válasz együttese.

40.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen történelmi különbségek magyarázzák, hogy a Németalföldön a vallási és nyelvi törésvonalak, Skandináviában pedig az osztály- és regionális törésvonalak erősebbek voltak a 19–20. századi politikai tagolódásban?
2. Hasonlítsa össze a skandináv univerzális jóléti modellt és a holland poldermodellt: miben tér el a finanszírozás, a munkaerőpiaci szabályozás és a szociális partnerek szerepe?
3. Miért nem lehet egyszerűen „a skandináv modellt” az összes északi országra kiterjeszteni a természeti erőforrások, az EU-tagság és a foglalkoztatási szerkezet különbségei miatt?
4. Hogyan függ össze Finnország és Svédország NATO-csatlakozása a korábbi semlegességi hagyománnyal, és miért tekinthető ez emlékezetpolitikai vita tárgyának?
5. Milyen forrástípusok és bizonytalanságok nehezítik a két régió 2026 utáni jövőbeli kilátásainak tárgyilagos előrejelzését?

Függelékek

Fogalomtár (magyar–angol–spanyol/portugál)

A könyv kulcsfogalmai ábécésorrendben. Az idegen alak első előfordulásnál a szövegben is szerepel; itt a magyar, az angol és – ahol releváns – a helyi nyelvi megfelelő áll. A meghatározások rövidek, a vitatott fogalmaknál a fejezetek adják a részletes tárgyalást.

Fogalom	Angol	Helyi / eredeti alak	Meghatározás
Beeldenstorm	Iconoclastic Fury	Beeldenstorm	Az 1566-os németalföldi képrombolási hullám; a spanyol uralom elleni felkelés egyik kiváltója.
Benelux	Benelux	Benelux	Belgium, Hollandia és Luxemburg gazdasági és politikai együttműködése; az 1944-es londoni vámuniós megállapodásból intézményesült.
dán–norvég állam	Danish–Norwegian state	Danmark–Norge	Dánia és Norvégia 1536–1814 közötti perszonáluniója, közös királlyal és részben közös igazgatással.
eduskunta	Parliament of Finland	Eduskunta	A finn parlament, 1906 óta egykamarás; az 1919-es alkotmány szerint a törvényhozás központi intézménye.
folkhemmet	people’s home	folkhemmet	A svéd szociáldemokrácia 20. századi társadalomképe: a jóléti állam mint a nép közös otthona.
folketing	Folketing	Folketing	A dán parlament; 1849 óta a törvényhozás intézménye.

Fogalom	Angol	Helyi / eredeti alak	Meghatározás
fríz	Frisian	Fries / Frysk	A Németalföld északi partvidékének és a holland szigeteknek a népcsoportja és nyelve; saját nyelvi jogokkal.
Hanza	Hanseatic League	Hanse	A 13–17. századi észak-európai kereskedővárosok szövetsége; a Balti-tenger és az Északi-tenger kereskedelmének meghatározó hálózata.
holland aranykor	Dutch Golden Age	Gouden Eeuw	A 17. századi Holland Köztársaság gazdasági, kulturális és tudományos virágzásának korszaka.
jóléti állam	welfare state	välfärdsstat / verzorgingsstaat	Az állam felelősségvállalása az egészségügyért, oktatásért, nyugdíjakért és szociális ellátásért; a skandináv és németalföldi modellek eltérő formái.
Kalmari unió	Kalmar Union	Kalmarunionen	Dánia, Norvégia és Svédország 1397–1523 közötti perszonáluniója dán vezetéssel.
kivándorlás	emigration	utvandring / emigratie	A 19–20. századi tömeges kivándorlás Skandináviából Amerikába; a népesség- és családtörténet meghatározó élménye.
kollaboráció	collaboration	collaboratie / samarbejde	A megszálló hatalommal való együttműködés a második világháborúban; országonként eltérő mértékű és megítélésű.

Fogalom	Angol	Helyi / eredeti alak	Meghatározás
népi otthon	people’s home	folkhemmet	A svéd jóléti modell eszméje; a társadalom mint közös otthon, ahol mindenki számára biztosított a biztonság.
Norden	the Nordic countries	Norden	Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország és Izland közös kulturális-politikai fogalma; tágabb, mint a szűkebb Skandinávia.
nordizmus	Nordic cooperation	nordism	Az északi országok kulturális, politikai és gazdasági együttműködésének eszméje és gyakorlata.
ombudsman	ombudsman	ombudsman	A svéd eredetű jogvédelmi intézmény; a hatóságok visszaéléseinek független vizsgálója.
polder	polder	polder	A tenger vagy folyó által elárasztott, gátakkal és szivattyúzással megművelt holland terület.
poldermodell	polder model	poldermodell	A holland gazdasági és politikai konzultációs modell; a kormány, a munkáltatók és a szakszervezetek együttműködése.
Quisling	Quisling	Quisling	Vidkun Quisling norvég nemzetiszocialista vezető neve nyomán a megszállókkal együttműködő politikus közkeletű megnevezése.
riksdag	Riksdag	Sveriges riksdag	A svéd parlament; történelmi rendi gyűlésből alakult modern törvényhozás.

Fogalom	Angol	Helyi / eredeti alak	Meghatározás
számi	Sámi	Sámi / Samer	Észak-Skandinávia és a Kola-félsziget őslakos népcsoportja; saját nyelvek, kultúra és parlamenti képviselet.
semlegesség	neutrality	neutralitet	Svédország és más északi államok politikája a nagyhatalmi konfliktusokban; nem azonos a katonai elkötelezettség hiányával.
storting	Storting	Stortinget	A norvég parlament; az 1814-es alkotmány szerint a törvényhozás központi intézménye.
svekomán / fennomán	Svecoman / Fennoman	svekomaani / fennomaani	A 19. századi finnországi nyelvi-politikai mozgalmak: a svéd nyelvű elit, illetve a finn nyelv és kultúra támogatói.
téli háború	Winter War	talvisota	Finnország és a Szovjetunió 1939–1940 közötti háborúja; Finnország területi veszteséggel, de függetlenségének megőrzésével zárta.
folytatólagos háború	Continuation War	jatkosota	Finnország részvétele a Szovjetunió elleni háborúban 1941–1944 között; a téli háború folytatásaként értelmezett konfliktus.
finnlandizáció	Finlandization	suomettuminen	A hidegháborús finn külpolitika kritikus megnevezése; a Szovjetunióval való együttműködés és a nyugati kapcsolatok egyensúlya.

Fogalom	Angol	Helyi / eredeti alak	Meghatározás
verzuiling	pillarization	verzuiling	A holland és belga társadalom vallási-ideológiai tagolódása; a katolikus, protestáns, szocialista és liberális „pillérek” saját intézményrendszere.
VOC	Dutch East India Company	Vereenigde Oostindische Compagnie	Az 1602-ben alapított holland kereskedelmi társaság; a kelet-indiai kereskedelem és gyarmatosítás meghatározó szereplője.
WIC	Dutch West India Company	Geoctrooieerde Westindische Compagnie	Az 1621-ben alapított holland kereskedelmi társaság; az atlanti kereskedelem és a rabszolgaság egyik intézménye.
watergeuzen	Sea Beggars	Watergeuzen	A spanyol uralom elleni holland felkelés tengeri harcosai; 1572-ben elfoglalták Brielle-t.
gyarmati örökség	colonial legacy	koloniale erfenis	A holland és belga gyarmatbirodalom öröksége; a gazdasági kapcsolatok, a migráció és az emlékezetpolitika kérdései.
Holocaust	Holocaust / Shoah	Holocaust / Shoah	A náci Németország és szövetségesei által elkövetett zsidó népirtás; a németalföldi és skandináv országokban eltérő mértékben érintett.
Porajmos	Porajmos	Porajmos	A roma népirtás a náci és szövetséges rezsimek alatt; a könyvben a németalföldi és skandináv áldozatok is szerepelnek.

Kronológia és idővonal

A könyv fő idővonala. A dátumoknál a közelítő értékeket `kb.` jelöli; a vitatott vagy eltérő forrásadatokat a fejezetek részletezik. A táblázat a két régió (Skandinávia és a Németalföld) fő eseményeit együtt, de külön jelölve mutatja.

Viking kor és középkor

Év	Esemény	Régió
793	A lindisfarne-i kolostor kifosztása; a viking kor kezdete	Skandinávia
kb. 965	Harald Kékfogú megkeresztelkedése; a dán állam kereszténnyé válása	Dánia
1016–1035	Knut Nagy uralma Anglia, Dánia és Norvégia felett	Skandinávia
1066	A stamford bridge-i csata; a viking kor hagyományos vége	Skandinávia
1157	Dánia egyesítése Valdemár alatt	Dánia
1219	A lyndanisse-i csata; a dán zászló legendája	Dánia, Észtország
kb. 1249	A második svéd keresztes hadjárat Finnországba	Finnország
1397	A kalmari unió megalakulása	Dánia, Norvégia, Svédország
1520	A stockholmi vérfürdő	Svédország
1523	Svédország kilép a kalmari unióból	Svédország

Reformáció és kora újkor

Év	Esemény	Régió
1527	A reformáció bevezetése Svédországban (Västerås)	Svédország
1536	A reformáció Dániában; a dán–norvég állam megszilárdulása	Dánia, Norvégia
1568	A németalföldi felkelés kezdete	Németalföld
1572	A tengeri koldusok elfoglalják Brielle-t	Hollandia
1579	Az utrechti unió	Hollandia
1581	A függetlenségi nyilatkozat (Act of Abjuration)	Hollandia
1602	A VOC megalapítása	Hollandia
1621	A WIC megalapítása	Hollandia

Év	Esemény	Régió
1648	A vesztfáliai béke; a Holland Köztársaság elismerése	Németalföld
1658	A roskildei béke; Dánia elveszíti Skåne-t	Dánia, Svédország
1660	Az abszolutizmus bevezetése Dániában	Dánia
1700–1721	A nagy északi háború	Skandinávia
1721	A nystadi béke; Svédország elveszíti balti tartományait	Svédország
1772	III. Gusztáv alkotmányos fordulata	Svédország
1795	A Batáviai Köztársaság létrejötte	Hollandia

A 19. század

Év	Esemény	Régió
1809	A finn háború; Finnország Oroszországhoz kerül; svéd alkotmány	Finnország, Svédország
1810	Bernadotte trónörökössé választása	Svédország
1814	A kieli béke; Norvégia alkotmánya Eidsvollban; svéd–norvég unió	Norvégia, Dánia
1815	A bécsi kongresszus; a Holland Királyság és a Luxemburgi Nagyhercegség	Németalföld
1830	A belga forradalom; Belgium függetlensége	Belgium
1831	A belga alkotmány; I. Lipót trónra lépése	Belgium
1839	A londoni szerződés; Belgium elismerése, Luxemburg felosztása	Belgium, Luxemburg
1848–1849	A dán forradalom és az 1849-es alkotmány	Dánia
1864	A második schleswigi háború; Dánia területi vesztesége	Dánia
1867	A luxemburgi válság	Luxemburg
1890	Luxemburg önálló dinasztiája (Nassau–Weilburg)	Luxemburg
1905	Norvégia függetlensége Svédországtól	Norvégia, Svédország

Világháborúk és hidegháború

Év	Esemény	Régió
1914–1918	Az első világháború; Belgium megszállása, a többi ország semleges	Németalföld, Skandinávia
1917	Finnország függetlensége	Finnország
1918	A finn polgárháború	Finnország
1919	A nők választójoga Hollandiában	Hollandia
1920	A Spitzbergák (Svalbard) szerződése	Norvégia
1939–1940	A téli háború Finnország és a Szovjetunió között	Finnország
1940	Németország megszállja Dániát, Norvégiát, Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot	Észak-Európa, Németalföld
1943	A dán zsidók mentése Svédországba	Dánia, Svédország
1944	Finnország fegyverszünete a Szovjetunióval	Finnország
1945	A német megszállás vége	Észak-Európa, Németalföld
1948	A Benelux vámunió hatályba lépése	Benelux
1949	A NATO megalapítása; Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium és Luxemburg tagja	Észak-Atlanti
1951	Az Európai Szén- és Acélközösség létrehozása	Benelux, Európa
1952	A Nordic Council megalapítása	Skandinávia
1957	A római szerződések; az Európai Gazdasági Közösség	Európa
1960	Az EFTA megalapítása	Észak-Európa
1973	Dánia csatlakozása az Európai Közösségekhez	Dánia
1992	A maastrichti szerződés	Európa
1993	Belgium szövetségi állammá alakulása	Belgium
1995	Svédország és Finnország csatlakozása az EU-hoz	Svédország, Finnország
1999	Finnország az euróövezet tagja	Finnország
2009	A lisszaboni szerződés hatályba lépése	Európa
2015	A menekültválság hatásai a régióban	Észak-Európa, Németalföld
2023	Finnország NATO-csatlakozása	Finnország
2024	Svédország NATO-csatlakozása	Svédország
2026	A könyv lezárásának dátuma	Régió

Kulcsfigurák és intézmények

A könyvben visszatérő személyek, csoportok és intézmények. A lista nem teljes; a fejezetekben a helyi szereplők is megjelennek. A dátumoknál a fő működési időszak szerepel, a bizonytalan születési/halálozási adatokat `kb.` jelöli.

Viking kori és középkori uralkodók

Név	Életrajz	Szerep
Harald Kékfogú	kb. 958–986	Dán király; a kereszténység felvétele, a Jelling-i kövek és a dán állam megszilárdítása.
Knut Nagy	kb. 995–1035	Anglia, Dánia és Norvégia királya; az északi-tengeri birodalom megteremtője.
I. Valdemár	1131–1182	Dán király; az ország egyesítése és a középkori dán állam megerősítése.
I. Margit	1353–1412	Dán–norvég királynő, Svédország régense; a kalmari unió fő szervezője.
Gustav Vasa	1496–1560	Svéd király; a kalmari unióból való kilépés és a reformáció bevezetése.
IV. Keresztély	1577–1648	Dán–norvég király; városalapítások, építkezések és a harmincéves háborús részvétel.
II. Gusztáv Adolf	1594–1632	Svéd király; a harmincéves háború hadvezére, a svéd nagyhatalom megalapozója.
Krisztina	1626–1689	Svéd királynő; a tudomány és a művészet pártfogója, 1654-es lemondása.
XII. Károly	1682–1718	Svéd király; a nagy északi háború hadvezére, a svéd nagyhatalom bukása.
III. Frigyes	1609–1670	Dán király; az abszolutizmus bevezetése 1660-ban.
III. Gusztáv	1746–1792	Svéd király; a felvilágosodott abszolutizmus és az 1772-es alkotmány.

A Németalföld kora újkori alakjai

Név	Életrajz	Szerep
Orániai Vilmos	1533–1584	A németalföldi felkelés vezetője, Hollandia és Zeeland helytartója; 1584-ben meggyilkolták.
Johan van Oldenbarnevelt	1547–1619	A Holland Köztársaság államférfija; a tartományi rendszer és a VOC egyik szervezője.
Maurits van Nassau	1567–1625	Orániai helytartó; a holland hadsereg reformja és a spanyolok elleni hadjáratok.
Hugo Grotius	1583–1645	Holland jogtudós; a nemzetközi jog és a tengerjog egyik megalapozója.
III. Vilmos	1650–1702	Orániai helytartó, Anglia királya; a franciaellenes európai koalíció vezetője.
Michiel de Ruyter	1607–1676	Holland tengernagy; a holland–angol háborúk hadvezére.

19. századi uralkodók és politikusok

Név	Életrajz	Szerep
I. Lipót	1790–1865	Belgium első királya 1831–1865; az alkotmányos monarchia megszilárdítója.
II. Lipót	1835–1909	Belgium királya; Kongó gyarmatosítása, a gyarmati erőszak felelőse.
I. Vilmos	1772–1843	A Holland Királyság első királya; a bécsi kongresszus utáni államépítés.
Johan Rudolf Thorbecke	1798–1872	Holland politikus; az 1848-as alkotmány és a parlamentáris rendszer megalapozója.
Abraham Kuyper	1837–1920	Holland teológus és politikus; a keresztény párt és a pillarizáció meghatározó alakja.
Christian IX	1818–1906	Dán király; a Schleswig-veszteség és a dán alkotmányos monarchia korszaka.
Oszkár II	1829–1907	Svéd–norvég király; a norvég unió felbomlása 1905-ben.

Név	Életrajz	Szerep
III. Vilmos	1817–1890	Holland király és Luxemburg nagyhercege; Luxemburg 1890-es önálló dinasztiája.

20–21. századi politikai vezetők

Név	Életrajz	Szerep
Thorvald Stauning	1873–1942	Dán szociáldemokrata miniszterelnök; a dán jóléti állam egyik megalapozója.
Christian X	1870–1947	Dán király; a német megszállás alatti szerepe és a dán ellenállás szimbóluma.
Haakon VII	1872–1957	Norvégia első királya 1905–1957; a megszállás alatti ellenállás vezetője.
Vidkun Quisling	1887–1945	Norvég nemzetiszocialista vezető; a német megszállás alatti bábkormány feje, 1945-ben kivégezték.
Einar Gerhardsen	1897–1987	Norvég munkáspárti miniszterelnök; a háború utáni újjáépítés és jóléti állam építője.
Tage Erlander	1901–1985	Svéd szociáldemokrata miniszterelnök 1946–1969; a svéd jóléti modell meghatározó alakja.
Olof Palme	1927–1986	Svéd miniszterelnök; a nemzetközi szolidaritás és a svéd semlegesség politikusa, 1986-ban meggyilkolták.
Urho Kekkonen	1900–1986	Finn köztársasági elnök 1956–1982; a finnlandizáció korszakának meghatározó politikusa.
Carl Gustaf Mannerheim	1867–1951	Finn marsall és államfő; a téli és a folytatólagos háború katonai vezetője.
Juho Kusti Paasikivi	1870–1956	Finn köztársasági elnök; a Szovjetunióval való viszony rendezésének politikusa.
Willem Drees	1886–1988	Holland szociáldemokrata miniszterelnök; a háború utáni jóléti állam építője.
Paul-Henri Spaak	1899–1972	Belga politikus; a Benelux, a NATO és az európai integráció egyik kulcsfigurája.

Név	Életrajz	Szerep
Pierre Werner	1913–2002	Luxemburgi miniszterelnök; az európai monetáris integráció egyik előkészítője.
Jean-Claude Juncker	1954–	Luxemburgi miniszterelnök, az Európai Bizottság elnöke 2014–2019.
Gro Harlem Brundtland	1939–	Norvég miniszterelnök; a fenntartható fejlődés és a WHO főigazgatója.
Jens Stoltenberg	1959–	Norvég miniszterelnök, a NATO főtitkára 2014–2024.
Mette Frederiksen	1977–	Dán miniszterelnök 2019 óta; a szociáldemokrata párt vezetője.
Mark Rutte	1967–	Holland miniszterelnök 2010–2024; a néppárti politika meghatározó alakja.
Alexander De Croo	1975–	Belga miniszterelnök 2020 óta; a flamand liberális párt vezetője.
Xavier Bettel	1973–	Luxemburgi miniszterelnök 2013–2023; a liberális párt politikusa.
Sanna Marin	1985–	Finn miniszterelnök 2019–2023; a szociáldemokrata párt vezetője.
Alexander Stubb	1968–	Finn köztársasági elnök 2024 óta; korábbi miniszterelnök és külügyminiszter.

Kultúra, tudomány és társadalom

Név	Életrajz	Szerep
Tycho Brahe	1546–1601	Dán csillagász; a megfigyelési csillagászat és a tudományos pontosság úttörője.
Ole Rømer	1644–1710	Dán csillagász; a fénysebesség első mérése.
Baruch Spinoza	1632–1677	Holland filozófus; a racionalizmus és a vallási tolerancia gondolkodója.
Rembrandt van Rijn	1606–1669	Holland festő; a holland aranykor legjelentősebb művésze.
Johannes Vermeer	1632–1675	Holland festő; a delfti iskola és a fény ábrázolásának mestere.
Peter Paul Rubens	1577–1640	Flamand festő; a barokk művészet európai alakja.

Név	Életrajz	Szerep
Hans Christian Andersen	1805–1875	Dán író; a modern meseirodalom megteremtője.
Søren Kierkegaard	1813–1855	Dán filozófus; az egzisztencializmus előfutára.
Henrik Ibsen	1828–1906	Norvég drámaíró; a modern polgári dráma megújítója.
Edvard Grieg	1843–1907	Norvég zeneszerző; a nemzeti romantika és a norvég népzene feldolgozója.
August Strindberg	1849–1912	Svéd író; a modern svéd irodalom és dráma meghatározó alakja.
Selma Lagerlöf	1858–1940	Svéd írónő; az első női irodalmi Nobel-díjas.
Jean Sibelius	1865–1957	Finn zeneszerző; a finn nemzeti identitás zenei szimbóluma.
Elias Lönnrot	1802–1884	Finn orvos és folklorista; a Kalevala összeállítója.
Vincent van Gogh	1853–1890	Holland festő; a posztimpresszionizmus meghatározó alakja.
Anne Frank	1929–1945	Holland–német zsidó naplóíró; a Holocaust egyik legismertebb áldozata.
Fridtjof Nansen	1861–1930	Norvég felfedező és diplomata; a népszövetségi menekültügy és a Nansen-útlevél.
Alfred Nobel	1833–1896	Svéd feltaláló és iparos; a Nobel-díj alapítója.
Niels Bohr	1885–1962	Dán fizikus; a kvantummechanika és az atommodell egyik megalapozója.

Bibliográfia és forráskulcsok

A könyv alapvető szakirodalmi háttere. A fejezet szintű forrásokat a `sources.md` és a generált forrásjegyzetek tartalmazzák; ez a lista a kiinduló kézikönyveket és a fontosabb országmonográfiákat gyűjti össze. A kiadási év az első vagy a legutóbb használt kiadásra utal.

Általános kézikönyvek

- Knut Helle (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia, Vol. 1: Prehistory to 1520*, Cambridge University Press, 2003.
- E. I. Kouri – Jens E. Olesen (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia, Vol. 2: 1520–1870*, Cambridge University Press, 2016.

- T. K. Derry: *A History of Scandinavia: Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*, University of Minnesota Press, 1979.
- Byron J. Nordstrom: *Scandinavia since 1500*, University of Minnesota Press, 2000.
- David Kirby: *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*, Longman, 1995.
- Mary Hilson: *The Nordic Model: Scandinavia since 1945*, Reaktion Books, 2008.
- Neil Kent: *The Sámi Peoples of the North: A Social and Cultural History*, Hurst, 2014.
- Tony Judt: *Postwar: A History of Europe since 1945*, Penguin, 2005.

Dánia

- Knud J. V. Jespersen: *A History of Denmark*, Palgrave Macmillan, 2011.
- H. Arnold Barton: *Scandinavia in the Revolutionary Era, 1760–1815*, University of Minnesota Press, 1986.

Norvégia

- Rolf Danielsen – Ståle Dyrvik – Tore Grønlie – Knut Helle – Edgar Hovland: *Norway: A History from the Vikings to Our Own Times*, Scandinavian University Press, 1995.
- Karen Larsen: *A History of Norway*, Princeton University Press, 1948.
- Francis Sejersted: *The Age of Social Democracy: Norway and Sweden in the Twentieth Century*, Princeton University Press, 2011.

Svédország

- Franklin D. Scott: *Sweden: The Nation's History*, University of Minnesota Press, 1977.
- Ingvar Andersson: *A History of Sweden*, Praeger, 1956.
- Lars Magnusson: *An Economic History of Sweden*, Routledge, 2000.
- Tim Tilton: *The Political Theory of Swedish Social Democracy*, Clarendon Press, 1990.

Finnország

- David Kirby: *A Concise History of Finland*, Cambridge University Press, 2006.
- Henrik Meinander: *A History of Finland*, Hurst, 2011.
- Osmo Jussila – Seppo Hentilä – Jukka Nevakivi: *From Grand Duchy to a Modern State: A Political History of Finland since 1809*, Hurst, 1999.
- Elias Lönnrot: *Kalevala* (magyar kiadás: Európa Könyvkiadó).

Hollandia

- Jonathan I. Israel: *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall, 1477–1806*, Oxford University Press, 1995.
- Simon Schama: *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, Knopf, 1987.
- Maarten Prak: *The Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Golden Age*, Cambridge University Press, 2005.
- Friso Wielenga: *A History of the Netherlands: From the Sixteenth Century to the Present Day*, Bloomsbury, 2015.

- Jan Luiten van Zanden: *The Economic History of the Netherlands 1914–1995*, Routledge, 1998.

Belgium

- Els Witte – Jan Craeybeckx – Alain Meynen: *Political History of Belgium: From 1830 Onwards*, VUB University Press, 2009.
- Henri Pirenne: *Histoire de Belgique*, I–VII. kötet, 1899–1932.
- Adam Hochschild: *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*, Houghton Mifflin, 1998.

Luxemburg

- Gilbert Trausch: *Histoire du Luxembourg*, Privat, 1992.
- Guy Thewes: *Les gouvernements du Grand-Duché de Luxembourg depuis 1848*, Service information et presse, 2006.

Benelux és európai integráció

- Alan S. Milward: *The Reconstruction of Western Europe, 1945–51*, University of California Press, 1984.
- Desmond Dinan: *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, Lynne Rienner, 2005.
- Pierre Werner: *The Werner Report* (1970) és az európai monetáris integráció dokumentumai.

Második világháború és Holocaust

- Richard Petrow: *The Bitter Years: The Invasion and Occupation of Denmark and Norway, April 1940–May 1945*, Morrow, 1974.
- Bob Moore: *Victims and Survivors: The Nazi Persecution of the Jews in the Netherlands, 1940–1945*, Arnold, 1997.
- Leni Yahil: *The Rescue of Danish Jewry: Test of a Democracy*, Jewish Publication Society, 1969.
- Raul Hilberg: *The Destruction of the European Jews*, Yale University Press, 2003.

Gyarmati örökség és rabszolgaság

- Adam Hochschild: *King Leopold's Ghost*, Houghton Mifflin, 1998.
- Johannes Postma: *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600–1815*, Cambridge University Press, 1990.
- Pieter C. Emmer: *The Dutch in the Atlantic Economy, 1580–1880*, Ashgate, 1998.

Tematikus irodalom

- **Jóléti modellek:** Mary Hilson: *The Nordic Model*; Niels Finn Christiansen – Klaus Petersen – Nils Edling – Per Haave (szerk.): *The Nordic Model of Welfare: A Historical Reappraisal*, Museum Tusculanum Press, 2006.
- **Nemzeti ébredés:** Miroslav Hroch: *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge University Press, 1985; Benedict Anderson: *Imagined Communities*, Verso, 1983.
- **Migráció:** Peter Gatrell: *The Making of the Modern Refugee*, Oxford University Press, 2013.
- **Kisebbségek:** Neil Kent: *The Sámi Peoples of the North*; az Európa Tanács kisebbségvédelmi dokumentumai.
- **Klima és energia:** az IPCC jelentései; az IEA országprofiljai.